

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

X

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ ДЕСЯТИЙ

Т—Ф

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1979

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

академік І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук
А. А. БУРЯЧОК, В. О. ВИННИК, Г. М. ГНАТЮК, С. І. ГОЛОВА-
ЩУК, доктори філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, М. А. ЖОВТО-
БРЮХ, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, В. П. КОЗАЧЕНКО,
доктор філол. наук Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), кандидат
філол. наук Л. О. РОДНІНА, чл.-кор. АН УРСР В. М. РУСАНІВ-
СЬКИЙ, доктор філол. наук Л. Г. СКРИПНИК, кандидати філол.
наук Т. К. ЧЕРТОРИЗЬКА, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Редактори тому:

А. А. БУРЯЧОК, Г. М. ГНАТЮК

Редакція мовознавства

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Десятий том Словника уклали: П. С. Лисенко (то — трéфи, крім слова той, яке уклала Г. Н. Демчик), Є. М. Радченко (трут — тьхúкнути, уж — умíти), Л. М. Стоян (т — тепля́к, уніа́т — уярмля́тися), В. Д. Цвях (у — уéльський, уміща́ти — уні́кнути, флер— ф'ю-ф'ю), Г. Т. Яценко (терако́та — ти́тися, трефо́вий — трусько́м, ф — флекти́вний).

Том відредагували: А. А. Бурячок (т — тихе́нько, топографі́чний — тріскоті́ння, тру́бковий — трусько́м, ф — флекти́вний) і Г. М. Гнатюк (тихе́сенський — топо́граф, тріскоті́ти — трубно́верт, трут — тьхúкнути, у — уярмля́ти, флер — ф'ю-ф'ю).

Частину тому доопрацювали А. А. Бурячок (т — тепля́к, топографі́чний — трéфи) і Г. М. Гнатюк (то — топо́граф, уніа́т — уярмля́тися).

Помічниками редакторів тому були: Г. Н. Демчик і Н. І. Швидка.

Над технічною підготовкою рукопису працювали: Т. М. Башловка, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло, Н. П. Рабенко, Т. О. Федоренко та Н. Ю. Шиян.

Коректуру прочитали: Г. Н. Демчик, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло та Н. Ю. Шиян.

Матеріали тому рецензував доктор філол. наук М. М. Пилинський.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: 252001, Київ-1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або: 252004, Київ-4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

Т

Т, невідм., с. Двадцять друга літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «т» (вимовляється «те»); уживається як умовне скорочення в сполученнях: і т. ін. (і так інше); і т. д. (і так далі).

ТА¹ див. той.

ТА², спол. І. єднальний. Уживається для поєднання двох рівноправних синтаксичних одиниць; за значенням відповідає спол. і. 1. Поєднує однорідні члени речення. *Поки хліб та вода, то ще не біда!* (Укр.. присл., 1963, 62); *Тулиться Чіпка до баби та стиха шепче: «Я, бабцю, добрий... я злого не робитиму»* (Мирний, І, 1949, 145); // Поєднує в інтонаційне ціле два слова, що виражають єдине поняття або коло близьких понять. *Спершу стара пані тішилась велико тими гостями, а далі, як почались між ними сварки, стала думати та гадати: — не рада вже їм, да не одбити* (Вовчок, І, 1955, 112); *Не день, не годину, в журбі та в печалі, Прожив той співець, як в пустині* (Л. Укр., І, 1951, 344); // З'єднує повторювані слова з метою підсилення вислову. *А зорен спускається все нижче та нижче* (Коцюб., І, 1955, 221); — *Ой, далеко, браття, до нього [Берліна] йти... Буде ще крові та крові...* (Гончар, ІІІ, 1959, 123).

2. Поєднує речення, які виражають одночасність дії. *Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів* (Шевч., І, 1963, 3); // Поєднує речення, у другому з яких є вказівка на несподіваність, раптовість дії, події. *Було тихо. Та от почали долітати крики* (Довж., І, 1958, 237).

Та й: а) поєднує однорідні члени речення й цілі речення. *Він тільки рукою махнув та й заривсь у сіно* (Вовчок, І, 1955, 74); — *Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема* (Тют., Вир, 1964, 9); б) указує на несподіваний перехід від однієї дії до іншої. *Придане [придани] Постіль пішли слати У комо-ру, а молода Вийшла мовчки з хати, Та й пропала* (Шевч., ІІ, 1963, 212); в) поєднує однорідні члени речення або цілі речення, що виражають причиново-наслідкові відношення. *Пригадаю батька.. та й заплачу серцем самотнім* (Мирний, V, 1955, 323).

ІІ. приєднувальний. Приєднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку. — *Чи ти ба, як голуби обсіли хреста? Та самі в себе білі!* (Н.-Лев., VI, 1966, 61); *Біля призьби в нього [хлопчика] і хата своя, і ціле хазяйство, та не якесь злидарське — в загоні не одна пара волів круторогих* (Головко, ІІ, 1957, 190); // У сполученні з прислівником ще уточнює та підсилює виразність раніше висловленої думки. [П р о ч а н и в:] *Ти мене не бійся. Я не такий, щоб зрадити людину, та ще таку добрячу* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 127); *Він мав у підлеглих і в начальства значний авторитет як знавець своєї справи та ще як людина суворо принципова* (Гончар, ІІІ, 1959, 198); // Уживається в значенні, близькому до к р і м т о г о, д о т о г о ж (із підсилювальним відтінком). *Все, ще тут написано, в майбутню кінокартину, звичайно,*

не ввійде, та навряд чи воно там і потрібне (Довж., І, 1958, 67).

Та й: а) приєднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку. *Данило Підпригора сходить з дороги і прямує навпростець, на болото: так набагато ближче додому, та й коли за ним здумують погнатися Погиба з Бараболею — сюди не наважаться піти* (Стельмах, ІІ, 1962, 67); б) на початку питального речення підсилює думку попереднього речення. *Він любить землю, як пташка повітря, риба — воду. Та й що варт селянин без землі?* (Коцюб., І, 1955, 110).

◇ Та й гóді див. гóді; Та й по всьóму див. весь¹: Та й у (в) дóбрый час див. дóбрый.

ІІІ. протиставний. 1. Приєднує речення або члени речення зі значенням протиставлення, невідповідності або обмеження попереднього; за значенням близький до спол. а л е, п р о т е. *Світить місяць у віконце, Та в очах темніє!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 154); *Широкє, рязлогє поле, та не людське воно, а панське* (Коцюб., І, 1955, 110); *Вже й по тюрмах їх [співців] саджали, Та ніщо не помагає, Їх пісні ідуть по людях* (Л. Укр., І, 1951, 380); *Тату мій... Мій добрий дід був трохи злий на тебе, ну, а ти на нього. Та він любив тебе* (Сос., ІІ, 1958, 357); // Уживається з обмежувальним значенням; за значенням близький до спол. т і л ь к и. *І згадую Україну, І згадають боюся. І там степи, і тут степи, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії* (Шевч., ІІ, 1963, 64).

2. Уживається в протиставно-допустових конструкціях на початку головного речення, підкреслюючи логічну невідповідність між змістом головного та підрядного речень. *Хоч ізійшлися і раненько, Та пан Еней наш опізнився* (Котл., І, 1952, 146); // З обмежувально-допустовим значенням уживається для сполучення однорідних членів речення. *До того, й самі достатки його не які були, щоб можна було розкидатися, як другі, хоч і проті, та багатирі-дуки* (Мирний, І, 1954, 150); — *Ну, так хто кого? — не обертаючись, щоб не розсміятися з гороб'ячої завзятості Кушніра, питає Свирид. — Обов один одного, — неохоче відповів Степан. — Хоч і гладкий, та жилий, чорт* (Стельмах, ІІ, 1962, 13); // Разом із спол. з а т е вживається з відтінком компенсаційного протиставлення. [С п і в е ц ь (Торкає струни, щоб показати їх голос):] *Слабенько грають. Та зате сі струни колись бриніли у руках пречистих святих співців* (Л. Укр., ІІ, 1951, 154).

◇ Та ба — уживається для вираження заперечення сподіваної дії. *Полетів би, послухав би, Заплакав би з ними... Та ба, доля приборкала Меж людьми чужими* (Шевч., І, 1951, 68); — *Хоть і здається, що нас одна недоля спіткала, та ба!* (Барв., Опов., 1902, 226); Та й то — поєднує речення або члени речення зі значенням протиставлення, невідповідності або обмеження попереднього. *Деякі зачіпали його, заговорювали з ним; він обзивався до їх одним словом, та й то знехотя* (Н.-Лев., VI, 1966, 303); *Згадаймо, нарешті, що збір-*

ники творів Пушкіна, які тоді виходили, містили в собі знов-таки тільки деякі речі, та й то покалічені царською цензурою (Рильський, X, 1962, 17).

IV. перелічувальний. Поєднує слова або цілі речення в переліку. Тільки і мрії було, щоби клаптик малесенький поля, Дім, та город, та криниця з веселим струмком біля дому (Зеров, Вибр., 1966, 259); Запахла осінь в'ялим тютюном, Та яблуками, та тонким туманом (Рильський, I, 1956, 63).

ТА³, част. підсил. 1. Уживається на початку речення для посилення висловлюваної думки; адже, таж, тож. Молдувани [молдавани] обурились. Хто мав право рубати їх виноградники? Та вони на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем (Коцюб., I, 1955, 194); — Воля?.. Може, ти ще й побачиш, а вже мені то не доведеться. — Як-то не доведеться? Та як ми сюди переходили, то сам управляючий нам казав, що трошки поробимо на пана, а тоді воля буде! (Хотк., I, 1966, 95); // Разом із часткою т а к підсилює слово, перед яким стоїть (найчастіше прислівник, уживаний як обставина способу дії). Глянув він на мене — та так жалібно, аж за серце вхопив (Коцюб., I, 1955, 304); І тоді лише схаменувся [Кльоц], як ущемило його порядно. Та так порядно, що нема як уже й ворухнутися (Хотк., II, 1966, 329); // Уживається в питальному та окличному реченнях при слові, на яке падає логічний наголос. Катря втихомирилася. Та як же було й не втихомиритися, коли син обіцяє такі багаті приноси? (Мирний, IV, 1955, 288); — Товариші, та невже ви не розумієте, якого лиха ми можемо накоїти своїм виступом? (Головко, II, 1957, 469); Як вабить пристань запальних малят, Романтиків у трусиках і майках! Та що малят! Кого вона не вабить! (Рильський, III, 1961, 111); // Уживається з дієсловом наказового способу для підкреслення прохання чи спонукання. — Та ти хоч скажи, в чім річ. Перестань плакати (Хотк., II, 1966, 59); Уже на горбі Артем.. оглянувся назад і ще гукнув неголосно: «Та вертайтесь уже, мамо!» (Головко, II, 1957, 425); // Перед часткою н і підсилює заперечувальний зміст речення. Та ці! не годен я списать цвітінь твою [Прованс]! Коли ж я мушу жити у іншому краю (Зеров, Вибр., 1966, 491).

2. Уживається в різних мовних ситуаціях, коли немає можливості чи бажання точно відповісти на поставлене питання. — Чого ти не поспідав, тату? — поспішаючи за батьком, питає вона. — Та-а, — махає рукою Полікарп (Зар., На.. світі, 1967, 86); — А чому ви, Ганю, довгоносами [яйцями] не підсипаєте? — аж присів [дядько Микола] біля решета, на яке вже мостилася квочка. — Та, — відмахнулася мати рукою (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 48).

3. Уживається в середині речення перед присудком чи групою присудка для підсилення їх значення. Тільки тепер згадала, що вона не за мужиком, а за дворянином, і що справді добре б було, якби Кирило та був паном (Мирний, I, 1954, 150); Якби мої думи німії та піснею стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довга розмова (Л. Укр., I, 1951, 198); // Уживається в народній поезії та в стилізації під народнопоетичну мову. — Не хочу я женитися, Не хочу я братись... А піду я одружуся з моїм вірним другом, з славним батьком запорозьким Та з Великим Лугом (Шевч., II, 1963, 169); І ту пісню [наспівував батько], де розповідається, як на горі удівонька та пшениченьку сіє, і ще багато-багато сумовитих і задушевних пісень (Мас., Життя.., 1960, 5).

ТАБАКА, и, ж., розм. Нюхальний тютюн. Коли б мені такий милий... Щоби люльки не курих, табаки не нюхав (Чуб., V, 1874, 488); Чижик понюхав табаки,

чхнув (Мирний, I, 1949, 384); Він витягає табакерку, і понюх табаки приховує його розгубленість (Тулуб, Людолови, II, 1957, 498).

Нюхальна табак див. нюхальний.

◇ Зім'яти (стерти і т. ін.) на табакі кого — жорстоко розправитися з кимсь; знищити. Я тебе зімну на табакі (Сл. Гр.); Пропасті ні за понюх (понюшку) табакі див. понюх, понюшка; Тёмний (сліпий і т. ін.), як табак в розі — неосвічений, некультурний. — Що мені рідний батько? — пустив на світ темного, як табакі в розі, та й звикуй отак... (Коцюб., I, 1955, 298); [П е р у н:] Та що ви її, дурної баби, слухаєте?.. Сліпа, як табакі в розі, а плете щось про податки (Фр., IX, 1952, 407).

ТАБАКЕРКА, и, ж. Коробочка для тютюну, перев. нюхального. Коли нагнуєсь табаки понюхать, — вона й побачила табакерку (Сл. Гр.); Маркіз Шоньйо.. став заклопотано шукати чогось у кишені і, зрадівши, що знайшов, з пестливою ніжністю розкрив на долоні табакерку (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 535); Дід витяг табакерку і подає лікарєві (Трубл., Шхуна.., 1940, 283).

ТАБАКЕРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до табакерка. *У порівн. — Ну, мої грибочки, лізьте в козубочки!.. А ось панночка-голубіночка, кругленька, мов табакерочка! (Кол., Терен.., 1959, 11).

ТАБА́НЕННЯ, я, с., мор., спорт. Дія за знач. табанити.

ТАБА́НИТИ, ню, ниш, недож., мор., спорт. Беслувати в протилежний бік для руху кормою наперед, гальмування або повороту човна.

ТАБАСАРА́НЕЦЬ див. табасаранці.

ТАБАСАРА́НКА див. табасаранці.

ТАБАСАРА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до табасаранці. Табасаранська мова.

ТАБАСАРА́НЦІ, ів, мн. (одн. табасаранець, нця, ч.; табасаранка, и, ж.). Народність, що живе в Табасаранському та Хівському районах Дагестану.

ТАБАТІ́РКА, и, ж., діал. Табакерка. Дід виїняв луб'яну табатирку, понюхав табаки (Мирний, I, 1949, 159).

ТАБА́ЧИТИ, чу, чиш, недож., заст. Нюхати табакі.

ТАБА́ЧНИК, а, ч., заст. Той, хто нюхає табакі. О. Антоній був старий чоловік старої школи, завзятий табачник (Март., Тв., 1954, 62).

ТА́БЕЛЬ, я, ч. 1. Список, перелік предметів разом з даними щодо них, розташований у послідовному порядку. Табель майна установи.

Табель про ранги, дорев. — законодавчий акт Петра I, за яким в армії, флоті та урядовому апараті була встановлена послідовність, ієрархія чинів (посад).

2. Дошка з жетонами або книга для обліку виходу на роботу робітників і службовців та закінчення ними роботи. У тракторній бригаді постійно ведеться табель явки на роботу трактористів, причіплювачів і інших працівників (Орг. та технол. тракт. робіт, 1956, 19).

3. Відомість про успішність учня за чверть навчального року або за рік. Я вирішив підтягтися, щоб в останньому за цей рік табелі були в мене тільки четвірки й п'ятірки (Сміл., Сашко, 1954, 32); Наприкінці травня екзамен закінчився, а другого червня Олександра Василівна роздала п'ятикласникам табелі (Донч., Ю. Васюта, 1950, 180).

ТА́БЕЛЬ-КАЛЕНДАР, ~ я-~ я, ч. Таблиця, в якій записані всі дні тижня, місяця й числа року. Любченко перевів погляд на секретарський стіл... настільне скло. Під склом табель-календар (Логв., Літа.., 1960, 154).

ТА́БЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до табель. Табельне майно; Тоня, як завжди, пішки дісталася до заводу,

зняла з дошки табельний номерок (Собко, Матв. затока, 1962, 86); // Здійснюваний за допомогою табеля (у 2 знач.). Табельний облік.

△ Табельний годинник — автомат, що фіксує поточний час; застосовується для обліку виходу на роботу робітників і службовців та закінчення ними роботи. Наручні, кишенькові, ... сигнальні, процедурні, табельні — яких тільки годинників не існує! (Наука., 4, 1963, 59); Табельний день, дорев. — святковий день, визначений державою як вільний від праці, навчання тощо.

2. у знач. ім. табельна, ної, ж. Приміщення, де ведуть облік виходу на роботу та закінчення роботи за табелем (у 2 знач.). Голосно дзенькнув годинниковий механізм у табельній, точно відбивши на картці його [Івана] прибуття на завод (Кучер, Трудна любов, 1960, 393).

ТАБЕЛЬНИК, а, ч. Працівник підприємства, установи, який веде облік виходу на роботу та закінчення роботи за табелем (у 2 знач.). Він три дні не виходив на роботу. Отож йому кортіло заглянути в табель, — чи не пройшли, часом, ці три дні непомітними для табельника (Добр., Тече річка., 1961, 279).

ТАБЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до табельник. Іван поклав картку на місце, щоб табельниці її одмітили, потім зайшов у цех (Кучер, Трудна любов, 1960, 393).

ТАБІВКА, и, ж., діал. Гуцульська шкіряна торбина з орнаментом, яку носять на ремені через плече. Витягалось найкраще лудінє (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом (Коцюб., II, 1955, 310); [Ю р а с и к:] Ми зберемось і підемо від хати. Я покладу кресало у табівку, Та ще свою мережану деццівку (Воронько, Казка., 1957, 27).

ТАБІН, у, ч., заст. Цупка шовкова тканина. Спідниці багатих виготовлялися з дорогих.. східних шовкових матеріалів (табіну, китайки, атласу) або дорогого сукна (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 92).

ТАБІР, бору, ч. 1. Місце тимчасового розташування війська поза населеним пунктом. — Пробравсь [Шраменко] у лядський табір, убив хорунжого й корохов його приніс до гетьмана (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); — Тепер твій Данило щез десь, і, хто знає, може, незадовго його побачите в таборі монгольського хана яко його вірного підданця (Фр., VI, 1951, 51); Командир роти Антонович ще довго снував по своєму табору, перевіряючи пости (Гончар, III, 1959, 308); // Укріплене місце тимчасового розташування козацького війська з обозом. У запорозькому таборі все спало. І ніхто не чув, як підкрався польський загін (Довж., I, 1958, 246); // Військо, розташоване в такому місці. Де з'являвся Вишневецький між збройним людом, там робилося весело, табір запалювався його вогнем (Ле, Наливайко, 1957, 48); // перев. мн. Місце тимчасового розташування військових з'єднань для проходження тренувальних занять. Останній вечір перед виходом до таборів біля казарми було особливо людно (Сміл., Зустрічі, 1936, 60); На передмісті — гук горніста і майоріння прапорів: То повертається до міста Червоне військо з таборів (Вирган, В розп. літа, 1959, 35).

Табором стояти (ставати, стати, розташовуватися, розташуватися і т. ін.): а) робити тимчасову зупинку в певному місці для відпочинку, ночівлі, підготовки до бою тощо (про військо). В Яру колись гайдамаки Табором стояли, Лагодили самопали, Ратища стругали (Шевч., I, 1963, 336); Дивізія стала табором у горах (Гончар, Новели, 1949, 45); б) зупинятися просто неба для перепочинку, ночівлі тощо (про гурт людей). Се та знаменита криниця, до якої з'їздять люди з далеких сіл і стають табором в ніч під десяту п'ятницю

(Коцюб., II, 1955, 238); Поспішився [Семен] за волами, котрі саме збігали з гори в долину, де табором розташувалися на ніч парубки (Коцюб., I, 1955, 96).

2. Кілька або більше родин циган, що кочують разом, а також їх стан, обоз. Вони наблизились до підвід, які здалися їм циганським табором (Ю. Янов., Мир, 1956, 110); В циганському таборі — тривога. Хто скаже так шалено до їхнього табору? Яке ще лихо впаде на їхні голови? (Тют., Вир, 1964, 69); *Образно. Що мене найбільше вразило тут [у Неаполі], то вуличне життя. Скрізь — і в Венеції, і в Флоренції, і в Римі — життя європейське, більш-менш спокійне. А тут пекло, циганський табір (Коцюб., III, 1956, 270).

3. Місце тимчасового розташування великої групи людей; група людей, що перебуває в такому місці. Табір ще спить. Тільки не спить чогось чумацький отаман... не спить, по табору ходить... (Коцюб., I, 1955, 179); Проминули [комсомольці] три полотняні намети — табір експедиції — і пішли вгору, до стрімких скель (Донч., II, 1956, 46); Табір у степу. Обід.., коло вогнища — сівальники обідають (Головко, I, 1957, 310); // Літня будівля, загін для худоби поблизу пасовищ, випасів. — Так де, по-твоєму, краще закладати літній табір для худоби: на Данелевщині чи на Грузькій? — перевів розмову Дорош на господарські справи (Тют., Вир, 1964, 172); Влітку поросят утримують у таборах і вони користуються пасовищем не менше 3—4 годин на день (Свинар., 1956, 236).

△ Польовий (степовий, бригадний і т. ін.) табір — місце тимчасового поселення польових бригад на час сезонної роботи. Надвечір у польовий табір приїхав Прокіп Тетеря.., він ходив із сажнем по полю, заміряв виоране (Тют., Вир, 1964, 14); Тут-там розкидані по степу бригадні табори (Головко, I, 1957, 332); Піонерський табір — оздоровчо-виховний заклад для піонерів і школярів у СРСР. Повернулися хлопці до школи з піонерських своїх таборів (Мур., Піонер. слово, 1951, 44).

4. Місце, де перебувають військовополонені, в'язні. — А що вже на Холодній горі [у Харкові] в таборах робиться — не переказати. Щодня машинами вивозять мерзлих полонених (Гончар, IV, 1960, 72); Вони були в подертих брудних шинелях і озброєні чим доведеться — більшість із німецькими гвинтівками в руках — це були наші полонені, яких тільки-но визволили із табору (Тют., Вир, 1964, 500).

Концентраційний табір див. концентраційний.

5. перен. Суспільно-політичне угруповання; течія, напрям. А наша правда, наш визвольний прапор і наша кров, пролита в грізний час, Іще міцніше згуртували табір Демократичних сил навколо нас (Вирган, Квіт. береги, 1950, 72); // Група людей, що мають однакові погляди, переконання. Перебуваючи в одному таборі з Чернишевським, Добролюбовим, Шевченком і іншими революційними демократами, він [Писарев] закликав до революційного повалення самодержавства (Наука., 12, 1958, 50); Майнуло якесь таємне крило — і розділило людей на два ворожих табори. Чомусь згурдилися легіні і одна половина гостей коло Марусяка, і чомусь друга половина оступила стіл Срібнарчуків (Хотк., II, 1966, 198).

ТАБІРНИЙ, а, е. Прикм. до табір 1—4. Скочив [Тодосій] на коня і поїхав по табору. Яке рідне табірне повітря, яка звична метушня! Он дружинники ведуть коней.., а інші біля зброї возяться (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 565); Галаслива строката юрба жінок.. блискотить очима.. і браслетами, і всі вони кричать щось і з рішучістю старих вовчиць стають на чатах біля незгаслих табірних вогнищ (Тют., Вир, 1964, 69);

Крім мене та зоотехніка, табірний «штат» складався ще з доярок (Мур., Бук. повість, 1959, 280); Ці росіяни ділові хлопці. Вони наказали одімкнути табірний склад продуктів і звеліли ув'язненим хазяйнувати самим (Ю. Янов., II, 1954, 48); // Який здійснюється в таборі (у 3 знач.). Табірне утримання худоби; // Власт. для табору (у 1—4 знач.). Табірний режим.

ТАБІРНИК, а, ч. Той, хто перебуває в таборі (у 1—4 знач.). — Група військовополонених систематично працює на каменоломні. Можна заховати там з ночі ваших людей, вони помішаються з табірниками і так потраплять до табору... (Ю. Янов., I, 1954, 200); Потайки [дівчата] підгодовують табірників, не шкодують для них додаткових порцій супів із шрапнеллю (Гончар, Циклон, 1970, 50).

ТАБЛЕТКА, и, ж. Доза ліків у вигляді спресованого в кружальце порошку. Він випив таблетку пірамідону і ліг на свою канапу (Жур., Звич. турботи, 1960, 169); В окремому приміщенні працює три автоматичних преси для виготовлення таблеток глюкози з аскорбіновою кислотою (вітаміном «С») (Веч. Київ, 19.VII 1957, 4).

ТАБЛИЦЯ, і, ж. 1. Відомості, цифрові дані, розташовані в певному порядку за графами. Коли цифрових даних дуже багато і їх неможливо зобразити діаграмою, вдаються до складання таблиць (Ком. Укр., 2, 1966, 57); У сучасній фізиці на основі математичних методів будується щось на зразок періодичної таблиці Менделєєва: спроба розташувати відомі науці елементарні частинки в стрункій системі (Наука., 11, 1962, 33); У комірчині, де звичайно стояли бідони з молоком та висіли білі халати доярок, сидів Дореш, звіряючи таблицю надоїв (Тют., Вир, 1964, 133); // розм. Табличка множення. — А я вже перший клас закінчив. І писати вмію, і читати, і таблицю вивчив (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

△ Математичні таблиці — математичні довідники, у яких подано сукупність значень якої-небудь функції для деяких значень змінних (напр., таблиця логарифмів і т. ін.). — Більшість, закінчивши гімназію, за рік-два забудуть читати по-грецьки, а на таблицю логарифмів дивитимуться, як теля на нові ворота (Кол., Терен., 1959, 99); Таблиця множення — перелік усіх чисел у межах першого десятка, помножуваних одне на одне, із добутком від кожної пари. На останній сторінці обгортки [зошита] надруковано таблицю множення (Донч., Ю. Васюта, 1950, 67).

2. рідко. Класна дошка. Сам [о. Телесницький] побіг до таблиці, вхопив крейду (Фр., IV, 1950, 221); Вчитель почав читати якийсь уривок з книги, а школяр писав на класовій [класній] таблиці (Гр., I, 1963, 246); Постоявши мовчки на кафедрі, учитель круто повернувся ліворуч, зробив два кроки вниз до таблиці (Кол., Терен., 1959, 23); // заст. Дерев'яна, грифельна й т. ін. дощечка, на якій учні писали грифелем або крейдою. Отож узав він [Тарас] свій каламар, та липову таблицю, та крейду, — пішов до школи (Вас., Вибр., 1950, 204).

3. рідко. Те саме, що вівіска 1. — Вже то нема що казати, наш пан тою своєю коршмою [корчмою] так хвалиться! То у него [нього] не коршма, а «касино», — і таблицю таку казав прибити (Фр., II, 1950, 364); З хвіртки мурованого двору, що понад нею вдень можна ледве прочитати поржавілу таблицю «Підприємство вухналів Солейль і К°», висунулось кілька постатей (Досв., Вибр., 1959, 163).

4. Дощка, пластина з пам'ятним написом тощо. Стрункий той міст переїздив я тихом з товаришами. Враз один із них, Підвівши руку, показав мені Таблицю й напис: Спорудили міст з наказу Ковчева бійці радян-

ські. А нижче — місяця число і рік (Рильський, III, 1961, 7); — У просторій палаті побачиш Ти незчисленні події на різьблених мідних таблицях (Зеров, Вибр., 1966, 330).

ТАБЛИЧКА, и, ж. Зменш. до таблиці. Для зручності користування сітьовий графік комплексу має табличку. Вона наче поділяє його на окремі графіки, не порушуючи при цьому технологічного зв'язку (Роб. газ., 16.III 1965, 2); А я.. все в табличку дивлюся, поки він усіх перепитає (Барв., Опов., 1902, 404); Все там [у школі] було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками та закарлючками (Коцюб., III, 1956, 27); Санфо щось пише на восковій табличці (Л. Укр., III, 1952, 722); Хв наблизився, глянув на табличку й прочитав: «Школа» (Коцюб., I, 1955, 173); Дверей двоє. На одних стандартна табличка з написом: «Головний редактор» (Лев., Нові п'єси, 1956, 7).

△ Табличка множення — те саме, що Таблиця множення (див. таблиця). А покине [о. Телесницький] цього [Козакевича], дивись, .. чепиться [учепиться] Мороза за якусь помилку в таблиці множення (Фр., IV, 1950, 224).

ТАБЛИЧНИЙ, а, е. Прикм. до таблиці. Табличний номер; Таблична перфокарта.

ТАБЛЮ, невідм., с., спец. Сигнальний щит із світловими чи електромагнітними показниками, що відбивають стан контрольованого устаткування, хід технологічного процесу, результати змагань тощо. Праворуч, у торці цеху, на великому світловому табло лабораторія висвітлює показники аналізу взятої Горбачевим проби [металу] (Рад. Укр., 15.VII 1962, 3).

ТАБЛЬДОТ, у, ч. У Західній Європі — харчування за спільним столом у готелях, пансіонах і ресторанах, коли сніданок, обід і т. ін. подають у певний час за єдиним для всіх меню; // розм. Стіл для такого харчування. Поки служниці розкладали їхні речі по каютах, вони [дами] намагалися якомога вигідніше влаштуватися на чардаку [горищі], а дехто вже наглянув собі місце за табльдотом (Полт., Повість., 1960, 602).

ТАБОРЕЦЬ, бірця, ч. Зменш. до табір 1—3. *У порівн. Темрява обступила наше селище, схоже на таборець експедиції серед арктичного моря (Хор., Ковила, 1960, 62).

ТАБОРИТ див. таборіти.

ТАБОРИТИ, ів, мн. (одн. таборіт, а, ч.), іст. Представники революційно-демократичного напрямку в антифеодалному національному русі чеського народу в XV ст.; учасники гуситських воєн (1419—1434 рр.) у Чехії. Ще в свої шкільні та студентські роки Володимир Ілліч міг читати в бібліотеці батька книжки і про Яна Гуса, і про таборитів (Рад. літ-во, 2, 1965, 32).

ТАБОРИТИСЯ, рібся, рішся, недок. 1. Розташовуватися табором для перепочинку, ночівлі тощо (про великі групи людей). Скільки видно, таборяться по пісках найжджі, біліють ятки та намети (Гончар, Таврія, 1952, 33); В сиву давнину біля цієї могили таборилися стійбища кочівників (Добр., Тече річка., 1961, 11); Хоч земля ще й не протряхла після дощу, проте косарі, поспішаючи впоратись з урожаєм, — уже таборились (Баш, Надія, 1960, 238).

2. перен. Збиратися групами; скупчуватися. Дівчата співають і славлять весну, а парубочья табориться округ них (Ю. Янов., II, 1958, 183); Все місто в ці дні пропало кізяками та плавневим сіном. Всюди гамірно таборяться війська, іржуть коні (Гончар, II, 1959, 102); // Розташовуватися у великій кількості на великій площі один біля одного (про предмети тощо). — А наші хатки на колесах, правда, гарненькі? — ки-

ває Василюк на яскраві жовто-червоні та голубенькі вагончики, що, наче автобуси на стоянці, таборяться внизу (Гончар, Тронка, 1963, 191); На схилах таборилися хмари (Скл., Помилка, 1933, 104).

ТАБОРІЩЕ, а, с. 1. Місце, де розташований або де був колись табір (у 1—3 знач.). [Г е л е н:] Підіть за браму — зник ахейський табір [табір], лиш кінь один стоїть на таборищі, — богам троянським в дар дали ахейці того коня (Л. Укр., II, 1951, 302); А над радгоспним степом тим часом звихрюється клубочком курява, мчить звідти виляляла директорська «Победа», підкочує, зупиняється перед таборищем каналобудівників (Гончар, Тронка, 1963, 79).

2. Збільш. до табір 1—3.

ТАБОРОВИЙ, а, е. Те саме, що табірний. Блажен, хто оддалік від гомінних турбот... Його не будить таборових сурем звук, Ні моря рев бурхливого.... (Зеров, Вибр., 1966, 262); Після роботи на сіновал приходив з гармошкою молодий таборовий машиніст із матросів Леонід Бронников (Гончар, Таврія, 1952, 227); Машина довезла нас до Сирецького табору.. і викинула в обійми табової адміністрації (Ю. Янов., I, 1954, 27).

ТАБОРУВАТИ, ую, уєш. Те саме, що таборітися 1. *У порівн. Сутінки лютяся проти ночі; Женці прибрались за пори.. Снопів наставлено копиці, Мов табують козаки (Граб., I, 1959, 448).

ТАБОРЯНИН, а, ч. Те саме, що табірник. Стояла погана погода, йшов дощ, і таборяни майже весь час провели в наметі клубу (Трубл., Шхуна., 1940, 199).

ТАБУ, невідм., с. У первісних та відсталих племен і народів релігійна заборона певних дій, слів тощо, порушення якої, за забобонними уявленнями людей, неминує спричиняє тяжке покарання. Табу — своєрідна заборона вживати за певних умов ті або інші слова, зокрема власні імена. Явище «табу» поширене у багатьох відсталих племен і народів — полінезійців, австралійців, зулусів, ескімосів тощо (Сл. лінгв. терм., 1957, 192); // перен. Взагалі яка-небудь заборона. Негритянка! Задумлива ноче, Забудьмо сьогодні про всі табу, Серце мов виспівати хоче Твоїм рукам золоту хвальбу (Павл., Пальм. віть, 1962, 82).

◇ Накладати (накласти) табу на що, книжн., ірон. — забороняти певні дії, слова тощо. Глядач просто не бачить науково-популярних фільмів. На ці короткометражні фільми кінопрокат наклав священне табу (Вітч., 2, 1967, 174).

ТАБУЛЯТОР, а, ч., спец. Один із головних блоків лічильно-аналітичної машини. До комплексу лічильно-аналітичних машин входять сортувальна машина і табулятор (Наука., 12, 1957, 10).

ТАБУН, а, ч. 1. Гурт копитних тварин (коней, оленів, верблюдів і т. ін.). Там по луку ходить табун коней (П. Куліш, Вибр., 1969, 160); Світає. Глушак веде бійців тайговою стежкою.. Зникає табун плямистих оленів (Довж., I, 1958, 120); Раз він [Ант] натрапив на цілий табун вепрів.., але не став гнатись за ними, бо стикатись одному з цілим стовпищем цих хижих звірів було небезпечно (Скл., Святослав, 1959, 14); *У порівн. Ревуть запінені пороги, Як сірих турів табуни (Рильський, II, 1946, 42); // Зграя диких або свійських птахів. Високо-високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси (Коцюб., I, 1955, 142); Восени, перед відлітом у вирій, тривожиться й табунами збирається птаство (Стельмах, I, 1962, 612); // Скупчення риб, морських тварин. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів (Коцюб., I, 1955, 288); Коли табун білук іде коло берега, то неодмінно заходить у кожну бухту (Трубл., I, 1955, 274).

2. перен., розм. Про велику, звичайно неорганізовану групу людей. Вона [Катря] миттю стрибнула з печі додола й побачила табун посипальників, що товпились біля порога (Мирний, IV, 1955, 304); Стояли грізні дні війни. Від Волги без упину фашистів бігли табуни степами України (Рудь, Дон. зорі, 1958, 88).

Бігти (ходити, жити і т. ін.) табуном (табунами) — пересуватися, жити і т. ін. великою, звичайно неорганізованою групою. Забили [екскурсанти] весь пароплав, не протовпилися на станціях, ходять цілими табунами на дорогах... (Еллан, II, 1958, 37); Кажуть, люди жили табунами, Спали покатом в млі печер (Сим., Земне тяжіння, 1964, 30).

ТАБУНЕЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до табун. Никали невеличкі табунці молодих турів (Загреб., Диво, 1968, 61); Близенько біля хат Хуркоче табунець проворних куріп'ят! (Рильський, II, 1946, 162); А ось в'юнками табунцями маленькі рибки мерехтять (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 83); На галявину, виповнену квітами й сонцем, вибігає табунець дітей (Збан., Єдина, 1959, 44).

Бігти (ходити, жити і т. ін.) табунцем (табунцями) — те саме, що Бігти (ходити, жити і т. ін.) табуном (табунами) (див. табун). Мовчазними табунцями вертаються люди до сумного подвір'я (Мушк., Серце., 1962, 257); З гілки на гілку перелітають табунцем синиці (Збан., Сеспель, 1961, 380).

ТАБУНИТИСЯ, няться, недок. 1. Збиратися, збиватися в табун (про тварин, птахів і риб). Евакуйована худоба, виснажена, табунилася у дворах (Тют., Впр, 1964, 460); *Образно. На передньому плані, погід плавнями, спокійно саяла річка, а впоодовж неї табунилося білими хатками село (Гончар, I, 1954, 505).

2. перен., розм. Збиратися в гурт (про людей). Стали «табунитись», за висловом Калістрата Івановича Берестенка, люди, зупинятися купами на вулицях, вигонах (Крот., Сини., 1948, 202).

ТАБУННИЙ, а, е. Прикм. до табун 1. Коні були баскі і добре виїжджені. Рівним, широким клусом плавно домчали вони Ісмагула до табунного стану (Тулуб, В степу., 1964, 357); В Забайкалі, особливо в Бурят-Монголії, а також у Туві і Хакасії, де зими майже безсніжні, розвинені вівчарство і табунне конярство (Ек. геогр. СРСР, 1957, 254).

ТАБУННИК, а, ч. Той, хто наглядає за табуном (у 1 знач.) на випасі. — Навіщо ти їх годувеш? — здивувалися табунники. — Що це? — Овес. Росіяни завжди годують коні вівсом. Він ситніший за сіно. Від нього коні міцнішають, — відповів Рахім (Тулуб, В степу., 1964, 352).

ТАБУННИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до табунник. Табунницький одяг.

ТАБУНОК, нка, ч. Зменш.-пестл. до табун. Табунориб.

ТАБУНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до табунок. Летить каченят табуночок (Укр. казки, 1951, 183).

ТАБУНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до табун.

ТАБУРЕТ, а, ч. Стілець без спинки з квадратним або круглим твердим сидінням. Почалася робота. Столи, табурети, навіть підвіконня в майстерні заставлено різними приладдями (Вас., II, 1959, 231); Сидів він [голова] за розкішним, старовинної роботи під мореним дуб столом, і можна було б подумати, що цей здоровань закоханий у дорогі речі, коли б не вмотився на звичайному, по-сільському збитому табуреті (Збан., Сеспель, 1961, 320).

ТАБУРЕТКА, и, ж. Те саме, що табурет. Сідав [Любов] проти бюста на табуретці, що до піаніно (Л. Укр., II, 1951, 35); Попід стінами стояли стільці й табуретки (М. Ол., Леся, 1960, 145).

ТАВЕРНА, и, ж. Невеликий шинок, корчма в Італії, Швейцарії та деяких південних країнах Європи. [Д. Ж у а н:] *Ти собі в таверну підеш, вона ж до чоловіка* (Л. Укр., III, 1952, 346); *З грецьким матросом Кандалакi ми зустрілися в таверні в одному з портів Середземного моря* (Мокр., Сто., 1961, 63).

ТАВЛИНКА, и, ж., заст. Табакерка. [К у к с а:] *Чи не хочете понюхати свіженької?* (Підносе [підносять] тавлинку). [Д р а н к о:] *Добре! Вже я чхаю і без табаки* (Кроп., I, 1958, 178).

ТАВОЛГА, и, ж. (*Spiraea L.*). Чагарникова рослина родини розоцвітих із колючими пагонами та білими, рожевими або червоними квітками, зібраними в зонтикоподібні суцвіття; вирощують як декоративну рослину для живоплотів, групових посадок; спірея. *По три пучки тернини, По чотири червоної таволги У руку набирали* [турки]... *По тричі в однім місці бідного невольника затинали* (Укр. думи., 1955, 13); *Кіннота з нагаями і різками з таволги стояла навкруги ясиру, не пускаючи за визначену межу* (Мак., Вибр., 1956, 559); *Спірея (таволга). Ї дуже багато видів і сортів спірей, що займають першорядне місце серед красиво квітучих кущів* (Озелен. колг. села, 1955, 90).

ТАВОЛГОВИЙ, а, е. Те саме, що таволжаний. *Таволговий кущ.*

ТАВОЛЖАНИЙ, а, е. Прикм. до таволга. *Таволжаний живопліт*; // *Зробл. з таволги. Погримувала* [Лукія] *на якусь дебелу дівку, що не вміла вдержати, як було слід, козацьке таволжане ратище* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 332).

ТАВОТ, у, ч., спец. Те саме, що солідол.

ТАВОТНИЦЯ, і, ж., спец. Посудина для тавоту. *Спершу шестиміліметровим свердлом просвердлив водяний насос. Потім у водяному просторі поставив перехідну трубку, у верхній частині її.. встановив тавотницю.. А вранці трактор уже вирушив з поліпшеним водяним насосом* (Хлібороб Укр., 2, 1964, 21).

ТАВР див. таври.

ТАВРИ, ів, мн. (одн. тавр, а, ч.), іст. Племена, які в першому тисячолітті до н. е. населяли гірські та прибережні райони Криму. *Найдавнішими жителями Кримського півострова, про які в письмові згадки в історичних документах, були кімерійці, таври і скіфи* (Наука., 12, 1966, 40); — *Які племена тут жили до нас — ось що хотілось би з'ясувати, — роздумливо мовить Брага. — Племена таврів чи хто?* (Гончар, Тронка, 1963, 273).

ТАВРИЧАНИ, ан, мн. (одн. тавричанин, а, ч.; тавричанка, и, ж.). Мешканці колишньої Таврії й Таврійської губернії, тепер — Кримського півострова й прилеглих до нього районів Херсонської та Запорізької областей. *За рішенням херсонських властей і за бажанням самих тавричан загін незабаром було перейменовано в Перший Таврійський революційний полк* (Гончар, II, 1959, 102); *Культурно, заможно живуть наші колгоспники, як і всі мої земляки — тавричани* (Рад. Укр., 4.IV 1971, 3); *Веселу пісню тавричанки Узбережний заховав вишняк* (Мас., Сорок., 1957, 53).

ТАВРИЧАНИН див. тавричани.

ТАВРИЧАНКА¹ див. тавричани.

ТАВРИЧАНКА², и, ж. Вид великого воза на півдні України.

ТАВРО, а, с. 1. Мітка, яку випікають на шкірі, рогах чи копитах свійських тварин. — *Наш, вітчизняний, — визначив Хавцький, як циган, обходячи коника навколо і старанно загладжуючи застрижене тавро* (Гончар, III, 1959, 88); // *Мітка на тілі людини (звичайно невольника, злочинця тощо). Тяжко, важко по світу нудитись із срамотним тавром на чолі* (Стар., Поет.

тв., 1958, 70); *Біля мосту ще одна партія колодників зі спотвореними тавром обличчями лагодила дорогу* (Тулуб, В степу., 1964, 99); *У порівн. *Вийняв* [Гречкуп] *цигарку і, схилившись над склом, запалив її. Червоний п'ятачок відблиску затріпотів у нього на лобі, наче випечене тавро* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 101); // *Особливий знак, помітка на виробі, товарі, що вказує, хто їх зробив, виготовив або кому вони належать; клеймо* (у 1 знач.). — *Та тут ось ізсередики на лантусі помітка якась накарлякана. Бублик якийсь, начебто як «О»... Стривай, Митрофане, чи не твоя це тавро?* — *Ні, не мов, — відвернувся Огієнко* (Гончар, II, 1959, 153); // *означ. і чого, перен. Ознаки, свідчення чогось (перев. ганебного, принизливого). А картярський борг треба сплатити за добу, бо інакше він* [Горленко] *буде знеславлений — і тоді ніщо в світі не змиє з нього ганебного тавра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 279); *На величних нерухомих кручах.. захололо важко й неминучо вікове тавро старовини* (Забіла, Поезії, 1963, 100).

◇ **Накладати (класти, накласти) тавро на кого** — що — залишати помітний слід, впливати, діяти на когось, щось. *Звичайно ж, тільк десятків літ боротьби наклала своє тавро і на вдачу, і на зовнішність* (Ле, В снопі., 1960, 328); *На вигляд було їй років за тридцять. І час поклав уже своє тавро: втома в очах і ледве помітні зморшки в куточках різко окресленого рота* (Головка, II, 1957, 451).

2. *Знаряддя, яким роблять таку мітку; клеймо* (у 2 знач.). *Ще кузня була на місці заводу, а вже верба росла, до неї в'язали ковалі коней,.. перебували на корі розпечені кінські тавра* (Ю. Янов., I, 1958, 328); — *Оце печатка Істана, — показав Гаврило Зубові маленьку дірочку, пробиту на вусі тварини. — А оце буде наша. — І вичитав з торбинки тавро в формі п'ятикутної зірочки* (Багмут, Шасл. день., 1959, 229); *Він запропонував негайно ввести для робітників провідних спеціальностей особисте тавро, яким вони позначали б те, що ними зроблено* (Ком. Укр., 6, 1965, 52).

ТАВРОВАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. тев. і мин. ч. до таврувати. *І от зійшлись, тавровані і знані Царем проклятим, партії сини, Що в Нерчинську вмирали на засланні, В Уржумі волочили кайдани...* (Мал., Народження., 1939, 6); // *тавровано, безос. присудк. сл. Лиша доля чекала втікача: його віддавано в некрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу* (Коцюб., I, 1955, 335).

2. у знач. прикм. *Який має на собі тавро. Таврований жовнірський кінь водив вухами, шулив їх за кожним рухом чужих йому людей* (Ле, Наливайко, 1957, 300); — *За що ж вас мусили скарати? — спитав Сагайдачний строкату купку стратенців, де татари і вільновідпущені стояли всуміш з таврованими галерниками* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 146).

ТАВРОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тавро. *Тавровий знак.*

ТАВРОВИЙ², а, е, спец. *Який має поперечний переріз у вигляді літери «Т». Дивлячись на Хрещатик, якось аж не вірилося тепер, що колись тут лежали гори битої цегли і каміння, скручені у вогні таврові балки* (Кучер, Дорога., 1958, 55); *Таврове залізо.*

ТАВРСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до таври. *Тепер відомо більше 90 місць таврських поселень* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 201).

ТАВРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. таврувати. *Турецькі власті мали передати його* [Остапа] *російській поліції, а це загрожувало покаранням канчуками, тавруванням і відправкою назад до пана* (Укр. літ., 9, 1957, 200); *Народні пісні вчений* [М. Драгоманов] *використовує для таврування українських буржуазних псевдопатріотів* (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 43).

ТАВРУВАТИ, *ую, уєш, недок., перех.* 1. Випікати тавро на шкірі, рогах чи копитах свійських тварин. Одні [гуцули] робили позначки своїм вівцям, щоб їх восени можна було розрізнити серед інших дроб'ят [овець] на полонинах, другі таврували для того ж самого корів, телиць (Гжицький, Опришки, 1962, 7); Коней породи гідран також таврували заводськими та породними таврами (Конярство, 1957, 55); // Випікати мітку на тілі людини (звичайно невільника, злочинця тощо). Багато селян, зігнаних із своєї землі, ставало бродягами.. Закони наказували суворо переслідувати бродяг — таврувати їх або ж «бити батогом, поки плечі не візьмуться кров'ю» (Нова іст., 1956, 6); Тим часом наглядч розжарив на вогні залізне тавро і почав таврувати невільників (Тулуб, Людолови, І, 1957, 219).

2. *перен.* Суворо засуджувати когось, щось; картати, викривати чийсь дії, вчинки. Бо те, про що колось ти [О. Пушкін] мріяв, у сто раз більше розцвіло! Зерно ж і ти своє тут сіяв, тавруючи царизму зло (Тич., ІІ, 1957, 242); Володимир Ілліч нещадно таврував і такі пережитки старого ладу, як лицемірство, неправдивість, нечесність, зазнайство, розходження слова і діла тощо (Ком. Укр., 2, 1966, 52); *Образно. Тут кожна руїна, здіймаючи вгору обгірілі уламки стін, таврувала війну (Жур., Опов., 1956, 225).

ТАВРУВАТИ ганьбою (презирством і т. ін.) — суворо засуджувати когось, щось; викривати чийсь дії, вчинки, вказуючи на ганебність їх. Підтримуючи боротьбу трудящих України проти націоналістичної контрреволюції, В. І. Ленін, ЦК РСДРП(б) в своїх листах і зверненнях таврували ганьбою Центральну раду, викривали її зрадницьку роль (Ком. Укр., 3, 1966, 69).

ТАВРУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до таврувати. В малярстві спроби відобразити дійсність деякими художниками розглядалися як ілюзіонізм, таврувались як пасивне наслідування тощо (Тич., ІІІ, 1957, 49).

ТАВТОЛОГІЧНИЙ, *а, е, літ., лінгв.* Який повторює те саме поняття без уточнення його змісту; який є тавтологією. Для посилення емоційності мови Панас Мирний користується народними тавтологічними виразами: «слуга-наймичка», «гірка-гіркота» (Іст. укр. літ., І, 1954, 400); Коцкбинський рішуче й послідовно усуває випадки повторення в межах однієї фрази чи неширокого контексту тих самих або тавтологічних слів (Мовозн., ХІІІ, 1955, 114).

ТАВТОЛОГІЯ, *ї, ж., літ., лінгв.* Повторне позначення вже названого поняття іншим словом або виразом без додаткового уточнення його змісту; використовується як стилістичний засіб. Найуживанішими формами повторів у поезіях І. Манжури в кореніслівна та синонімічна тавтологія (Рад. літ-во, 7, 1965, 39).

ТАГАН, *а, ч.* 1. Залізний обруч на трьох ніжках, на який ставлять казан, чавун і т. ін., готуючи їжу на багатті. У здоровенних казанах варять на таганах.. кашу (П. Куліш, Вибр., 1969, 138); Ото розклала я під вербами багаття, поставила таган (Н.-Лев., ІІ, 1956, 13).

2. Триніжок, до якого підвішують казан над вогнищем. Ось кухар напина тагани, повісив казан і.. нагнувся над чумацьким сніданням... (Коцюб., І, 1955, 179); Збоку від неї, на сучку, гоїдалася каска, як казанок на тагані (Ле, Мої листи, 1945, 69).

ТАГАНЕЦЬ, *вця, ч.* Зменш.-пестл. до таган.

ТАГАНОК, *нка, ч.* Зменш.-пестл. до таган. І опівдні, і ввечері, бувало, На таганку кипить маленький казанок (Гл., Вибр., 1957, 247).

ТАГАНОЧОК, *чка, ч.* Зменш.-пестл. до таганок. Промовив Лис і зирк на таганочок, А там карасики шкварчать (Гл., Вибр., 1951, 113).

ТАГАНЧИК, *а, ч.* Зменш.-пестл. до таган.

ТАГАНУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Готувати їжу на тагані. Косарі, бувало, захочуть юшки на обід, то, не довго думаючи, й пускають у діло сорочки: зав'яжуть рукава, ковчир — та й у річку. Наловлять отак рибики — і таганують собі на березі (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 96).

ТАДЖИК *див. таджіки.*

ТАДЖИКИ, *ів, мн. (одн. таджік, а, ч.; таджічка, и, ж.).* Народ, що становить основне населення Таджикиської РСР. Бачиш — руський з тобою [Україно], башкир і таджик, Друзі, браття твої, громоносна лавина (Рильський, ІІ, 1960, 179); До іранської групи населення належать таджики — найдавніше хліборобське населення Середньої Азії (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363).

ТАДЖИЦЬКИЙ, *а, е.* Прикм. до таджік і Таджикистан. Успішним зростанням розвитку національної культури таджицький народ завдячує передусім великому російському народові (Мист., 6, 1957, 25); — Марш! — з характерним таджицьким акцентом командував Самієв і йшов далі (Гончар, ІІІ, 1959, 104).

ТАДЖИЧКА *див. таджіки.*

ТАЄМНИЙ, *а, е.* 1. Який навмисне приховує від інших, відомий небагатьом або тільки кому-небудь одному. Вони [Галя і Христя] ще дужче затоваришували. Почалися таємні сповіді важких думок та гадок (Мирний, І, 1949, 366); Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах.. Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя, про яке могли здогадуватися лише друзі (Тулуб, В степу.., 1964, 124); Таємний намір; // Який діє приховано, замасковано. Таємний ворог.

2. Який не підлягає розголошенню; секретний. Потім служниця кілька раз кудись бігала, знов викликала панів і знов були таємні наради (Л. Укр., ІІІ, 1952, 707); Фрунзе наблизився до Оленчука. — Вважаю зайвим попереджувати вас, Іване Івановичу, що розмовляли ми тут про справи цілком таємні. — За це будьте спокійні, товаришу командувач... (Гончар, ІІ, 1959, 399); // Призначений для ведення справ, які не підлягають розголошенню. Задумано попрощався [Варава], ще не знаючи, що йому робити з отцем Миколоєм: чи грати перед ним дурника, чи наодинці так пригрозити, щоб у того надовго одпала охота строчити доноси в таємну поліцію (Стельмах, І, 1962, 336).

ТАЄМНЕ ГОЛОСУВАННЯ — подавання голосів на виборах чи при розв'язанні якогось питання бюлетенями без підпису або опусканням кульок. — Таємним голосуванням обирали? — Староста якусь хвилину дивився на Івана ненависним оком, потім враз посміхнувся недоброю посмішкою (Збан., Єдина, 1959, 164); Вибори партійних органів проводяться закритим (таємним) голосуванням (Статут КПРС, 1971, 12); Таємне письмo — те саме, що криптографія. — Пане підполковнику, ви криптографію добре знаєте? ..Коли щось забули, підучіться в Бараболі. Для зв'язку вам необхідно знати таємне письмo (Стельмах, ІІ, 1962, 258); Таємний нагляд *див. нагляд.*

3. Не висловлений, не виявлений зовні, затаєний (про думки, почуття, переживання). Спочив Олексій із свого місця, неначе зразу виріс, скрутив кулаки, зціпив зуби од таємної радості (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); У темну ніч я містом тихо брів І в серці ніс своє таємне горе (Фр., ХІІІ, 1954, 234); Ще одна таємна думка мучила хлопця. «Що в тій кімнаті?» (Мик., ІІ, 1957, 324); // Невиражений, не цілком усвідомлений. Наближалось різдво. У кожного мимоволі заворушилася таємна журба. Згадувалося дитинство, різдвяні колядки й щедрівки, ялинки, згадувалися рідні й близькі (Тулуб, В степу.., 1964, 308).

4. Те саме, що таємничий 1, 2; незбагнений. Виноград уже досягав. Цілий день, під палючим серпневим сонцем, поволі ішов таємний процес наливання ягід (Коцюб., I, 1955, 278); Біля моря добре думається, і звичайні слова набирають таємного й великого змісту (Ю. Янов., II, 1958, 48); *Йди під час в діброву темну, Де та папороть росте, Що на Йвана в ніч таємну Сутим золотом цвіте* (Щог., Поезії, 1958, 241); *Щось серце опекло, — То виросла якась побіля мене жінка, Граційна, і легка, й таємна, як сніжинка* (Рильський, II, 1946, 223); *Якою ж ви силою володієте, сині небесні потоки, ви, білі хмари, і ти, пахуча земле, що з одного робиш звіра, а з другого голуба? Отже, в в тобі таємні чари?* (Тют., Вир, 1964, 377); // у знач. ім. таємне, ного, с. Те, що перебуває за межами людського розуміння; незбагненне. Фантазіє, богине легкокрила, ..*Ти світове з'єднала з таємним* (Л. Укр., I, 1951, 463).

5. Не дозволений законом; конспіративний, підпільний. Ми знаємо, що про таємний від'їзд за кордон Пушкін дійсно мріяв (Рильський, III, 1956, 173); Пригадав, як збиралися вони, робітники порту, на таємні сходки, як врятували потім одного зовсім юного матроса — втікача з військового корабля (Гончар, II, 1959, 45).

Таємна організація — організація, існування якої не дозволене законом; Таємне товариство; Таємний гурток — товариство, гурток, існування яких не дозволене законом. Таємне товариство ми закладали, і ніхто з «великих» до нього доступу не мусив мати (Л. Укр., I, 1951, 187); 1816 року в Кам'янці-Подільському виникає таємний політичний гурток «Залізні перстні» (Наука., 7, 1970, 42).

▲ Таємний радник — у дореволюційній Росії — третій цивільний чин за табелем про ранги, який відповідає генерал-лейтенантові; особа, що мала такий чин.

ТАЄМНИЦЯ, і, ж. 1. Те, що приховується від інших, відоме не всім; секрет. — *Не тільки бабські таємниці мені відомі, а часом і про поліцейські заходи догадуємося...* (Мирний, IV, 1955, 366); «Треба одружити Йона восени», — поклав він [мош-Костаки], а що замір його не був таємницею, то Йон хутко довідався про батькову волю (Коцюб., I, 1955, 246); // Те, що не підлягає розголошенню. Сашко був свідомий того, що таке партійна таємниця, і вмів не довіряти безоглядно навіть батькові рідному, коли йшлося про революцію (Смолич, Світанок., 1953, 439); // чого та з означ. Відомості, знання про щось, способи досягнення чого-небудь, невідомі іншим. Я знав уже всі таємниці кінотовиробництва ще до мого приїзду на фабрику (Ю. Янов., II, 1958, 18); Процес поетичної творчості в складним і багатограним, і кожен поет мав свої творчі таємниці (Рад. літ-во, 2, 1965, 14).

Видавати (відати, викривати, відкрити) таємницю — вказувати комусь те, що не підлягає розголошенню. Не боячись вогню і криці, хай навіть прийде смерті жаж, — ніхто не видасть таємниці і чесно пройде грізний шлях (Сос., II, 1958, 485); Йому [посередникові] дозволяється дати пораду, але ні в якому разі не заступати ініціативи когось з командирів і не викривати жодної таємниці супротивної сторони (Трубіл., I, 1955, 66); Військова таємниця — відомості про військові дії, плани тощо, які не підлягають розголошенню. — Тільки про це нікому нічирк, — суворо попереджує Хома. — Наша розмова з американом — це поки що військова таємниця... (Гончар, III, 1959, 387); Довіряти (довірити, звіряти, звірити) таємницю кому — зізнаватися комусь у тому, що раніше приховувалося. Христинка навіть подумати боялася, що вона кому-небудь звірить свої таємниці (Стельмах, I, 1962, 278); Зберігати (зберегти, ховати і т. ін.) таємницю; Три-

мати (задержувати, задержати) в таємниці — не розголошувати того, що приховується від інших. Зложили всі обітницю врочисту ховати таємницю до загибуні (Л. Укр., I, 1951, 187); Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (Гончар, Земля., 1947, 78); Він.. взяв з бригадира тверду й непорушну обіцянку тримати все, що він скаже, в таємниці (Ю. Янов., II, 1954, 103); [М е к д у г е л:] Якщо ви погодитесь задержати в таємниці ваше відкриття, ви одержите 150 тисяч доларів (Ірчан, I, 1958, 237); Не є таємницею для кого, кому — комусь відомо. Правда, нікому з «товариства» не було таємницею, що брати Калиновичі походили з низького роду (Фр., VI, 1951, 202); Для нього [Врангеля] не є таємницею, чому американці так зацікавлені в цій операції: з захопленням Кубані вони сподіваються заволодіти Північним Кавказом, де найбільше зосереджено капіталовкладень їхніх монополій (Гончар, II, 1959, 318).

2. Те, що не пізнане, не стало відомим або ще не доступне пізнанню. Скільки таємниць він оповів мені Про звичай качок, про голоси їх різні [різні]..! (Рильський, II, 1946, 167); Школярочка іде у перший клас.. Настав для дівчинки жаданий час Пізнати дивні таємниці світу (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 65); Навіть коли людський геній збагне й підкорить собі всі її [природи] таємниці, й тоді не стане вона менш прекрасною (Довж., I, 1958, 484); // чого. Прихована внутрішня суть явища, предмета; прихована причина. Бо така таємниця агава: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти (Коцюб., I, 1955, 421); Весь свій вільний час він [батько] витрачав на розгадування таємниць тих сортів скла, яких у нас до революції не вміли виробляти (Шовк., Інженери, 1956, 283); // перен. Про що-небудь незвідане, непережите, привабливе своєю загадковістю. І страшно тут — і любо. Чорно під смереками і повно таємниць (Хотк., II, 1966, 317); Обов вони саме входили в найкращу пору молодечих мрій, обов тягнулись до якоїсь чудесної, нерозгаданої таємниці, обов сподівались того кохання, яке буде найкращим у світі (Стельмах, I, 1962, 130).

◇ Покритий (укритий) таємницею — такий, про якого нічого або майже нічого не відомо; загадковий. Я любила вік лицарський. Тільки дивно, що не принци, Таємницею укриті, Не вродливі королівни Розум мій очарували (Л. Укр., I, 1951, 152).

◆ Відкривати (відкрити, розкривати, розкрити) таємницю: а) (кому, перед ким) вказувати комусь те, що приховувалося. Одну таємницю треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту (Март., Тв., 1954, 236); Хотіла [Люба] ще сказати слово, ще перевірити людину. Аж тоді розкрити перед ним свої хвильні таємниці (Ле, Міжгір'я, 1953, 53); [К а т я:] Степане Івановичу, пробачте, може, я таємницю розкрила? І що в мене за язик такий скажений! (Собко, П'єси, 1958, 278); б) (чого) виявляти внутрішню суть явища, предмета. Справник Хренов почав розкривати перед професором таємницю варіння йоржової юшки (Довж., I, 1958, 441); Лише космонавти зможуть остаточно розкрити таємниці Місяця та інших планет сонячної системи (Наука., 8, 1960, 12).

ТАЄМНИЧЕ, присл. Те саме, що таємничо. Вона одним таємниче шептала щось, другим кивала головою або робила якісь знаки (Коцюб., I, 1955, 275); Вдалині таємниче дзюркотіла річка (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206); Микула сів біля вогнища, схилив голову на руки і задивився на жар, що таємниче, з легким тріском дотлівав на камінні (Скл., Святослав, 1959, 28).

ТАЄМНИЧИЙ, а, е. 1. Сповнений таємниць (у 2 знач.); загадковий, невивчений. Манив до себе [сад]

розкішним холодом, темною зеленню, живим запахом та легесеньким, таємничим шепотом листя (Фр., V, 1951, 342); Настала тиха українська ніч... — всі речі стали незнайомими, набравши зовсім іншого узагальненого нічного вигляду і почавши жити якимсь окремим таємничим життям (Довж., I, 1958, 85); Сиваші, оце гниле таємниче море, не перестають дивувати Дяконова. Диво природи. Геологічна загадка (Гончар, II, 1959, 59); // Оповитий таємницею (про людину). Ця розмова.. загострила цікавість до таємничої постаті вченого (Смолич, I, 1958, 49); В судових документах раз у раз згадується цей таємничий демократ у шкіряному картузі (Кучер, Дорога., 1958, 8); // у знач. ім. таємніче, чого, с. Про що-небудь, сповнене таємниць, загадок.

2. Якого не можна збагнути, зрозуміти, осягнути; потойбічний. Таємнича доля судила Олені опинитись на чужій стороні хутко (П. Куліш, Вибр., 1969, 278); Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна (Коцюб., II, 1955, 307); // Який має чудодійну силу, чудодійні властивості; чарівний. Імператори Візантії.. мали численне наймане військо і флот, страхали своїх ворогів таємничим грецьким вогнем (Скл., Святослав, 1959, 144); Вчитель нахилиється до ступи й рукою вигортає звідти жменьку грубо стовченого борошна із таємничого зілля (Стельмах, I, 1962, 587).

Таємніча сила — про щось загадкове, недоступне людському пізнанню, потойбічне. Первісне людство.. пояснювало явища фізичного світу впливом вищих, таємничих сил (Белін., Вибр. статті, 1948, 95).

3. Який свідчить про наявність таємниці (у 1 знач.); який містить таємницю. — Не забудьте ж, що умовлено, — боком повернувшись до Михайла, таємничим тоном промовив Юлій і подав нам свою холодну долоню (Досв., Вибр., 1959, 35); Натискає [Врангель] пальцем на пелюстки і, коли кулька розкрилася, знов починає уважно розглядати оті таємничі знаки, яких удень так і не розгадав. Що вони мають значити? (Гончар, II, 1959, 381).

4. рідко. Те саме, що таємний 1. З матір'ю держав він [Ласкаро] раду Таємничую, на мигах, Як би того Атта Троля Приманити і забити (Л. Укр., IV, 1954, 167).

ТАЄМНІЧІСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до таємнічий. Село спало.. Щось нагадувало кладовище з його тишею, таємнічістю, надмогилями хрестами (Коцюб., I, 1955, 240); В ті дні все, що робилося на полігоні, було оповите особливою таємнічістю (Гончар, Тронка, 1963, 309); Карпо довго тиснув Орестову руку, і в його погляді світилася ніяковість, прихована таємнічість (Досв., Вибр., 1959, 381).

ТАЄМНІЧО. Присл. до таємнічий. Сусана тим часом таємничо щось прикривала в кутку на каналі — та тривожно поглядала на двері (Коцюб., II, 1955, 368); — Цитьте! — таємничо, нишком сказала Женья. Ярошенко осміхнувся, замовк (Вас., I, 1959, 193).

ТАЄМНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до таємний. Минає день, минає два, Мина за ранком ранок; Безвісну будучність вкрива Таємності серпанок (Граб., I, 1959, 416); Пригнала [корову] додому Оксана — на обличчі таємність така! А дід на призьбі — люльку палив, глянув примружено: — О, вже, мабуть, натворила щось? (Головка, I, 1957, 115); Він [Кость] і сам не розумів, чого його так хвилює та стара stodola й Ромкова робота в ній. Невже тільки через те, що все це запнуто якоюсь таємністю (Донч., I, 1956, 66).

ТАЄМНО. Присл. до таємний 1, 2, 4, 5. [Я в д о х а:] Краще таємно нам повинчатися та тоді вже й батькові сказати (Мирний, V, 1955, 193); Капітан розповів, що багато з його товаришів-офіцерів уже таємно носять при собі цивільний одяг на випадок оточення Будапешта

(Гончар, III, 1959, 211); Там десть, глибоко, під сірим дзвоном коріння, щось вистигає таємно, витягаючи силу з серця землі (Коцюб., I, 1955, 421); За вікнами вітер таємно гіллям і снігами шумить (Сос., I, 1957, 114); — Мене погнали в Освенцім за те, що я таємно вчив дітей, коли гітлерівці спалили школу (Жур., До них іде..., 1952, 18).

ТАЖ¹, рідко ТАЖЕ, част. підсил. Уживається на початку речення для підсилення висловлюваної думки; адже (див. адже¹ 1), тож. — Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом, — таж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель (Коцюб., I, 1955, 78); — Андрію, таж ми і до завтрього не скінчимо. Чого ж ти не пхавш [плуга]? (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16); // Уживається для підсилення експресивності висловлюваної думки в сполученні з іншими частками. — Панове! Таж-таки у світі правда єсть! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 226).

ТАЖ², рідко ТАЖЕ, спол. 1. Служить для поєднання речень, що виражають причиново-наслідкові відношення. — Дивись! А ти звідки знаєш гуцульські приговірки? — Таже я завше між гуцулками, бабцю! (Хотк., II, 1966, 13); Далека, небезпечна путь, — Гей, не зважай, матросе! Таж хвилі приязно гудуть, Міцні, надійні трости (Рильський, I, 1960, 298).

2. Уживається для поєднання речень, одне з яких пояснює думку іншого; адже (див. адже²). — Як же ми його одіб'ємо? Таже його турки везтимуть, гей! — налякався котигорошок (Коцюб., I, 1955, 384); — Ви думаєте, йому [Леніну] нема чого робити, у нього гібриди в голові? Таж країна яка — півсвіту! Революція! Дихати йому ніколи! Як же я [Мічурін] з'явлюсь до нього й відбиратиму дорогий час? (Довж., I, 1958, 470).

ТАЖЕ¹ див. таж¹.

ТАЖЕ² див. таж².

ТАЗ¹, а, ч. Неглибока кругла або овальна посудина (найчастіше металева) для вмивання, прання тощо. Христия мерщій ухопила таз з водою і вибігла у кухню (Мирний, II, 1954, 155); Курбала довго вовтузився на кухні,.. потім хлюпотівся у тазі (Досв., Вибр., 1959, 314); — Щось хочете сказати? — Хочу, — відповіла мати, здійснюючи з країв мідного таза рожеву, тремтливу від кипіння пінку (Шиян, Баланда, 1957, 181).

ТАЗ², а, ч., анат. Частина скелета людини й тварин — кістковий пояс, що спирається на нижні (у тварин — на задні) кінцівки і є опорою для хребта. Розвиток кісток таза у дітей, особливо у дівчаток, має важливе значення (Шк. гігієна, 1954, 69); Пряме ходіння викликало у двоногих мавп переміщення центра ваги тіла, в результаті чого хребет ставав більш гнучким, таз ширшим (Наука., 8, 1963, 33).

ТАЗИК, а, ч. Зменш. до таз¹. Вона щось прала, примостивши широкий цинковий тазик на табуретці (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

ТАЗОВИЙ¹, а, е. Прикм. до таз¹. Тазова мідь.

ТАЗОВИЙ², а, е, анат. Прикм. до таз². Розвивається [випадіння прямої кишки] при слабості м'язів тазового дна і прямої кишки (Лікар. експертиза., 1958, 77); Тазова кістка; Тазовий пояс.

ТАЗОК, зка, ч. Зменш. до таз¹. *У порівн. Омелян Іванович засяє, як тазок на сонці (Панч, II, 1956, 379).

ТАЗОСТЕГНОВИЙ, а, е. Розташований в місці з'єднання стегна з тазовою кісткою; кульшовий. Тазостегновий суглоб.

ТАІНА, й, ж., поет. Таємниця. Соловейко, мій сусідо, Ти не тьохкай у гаю, А коханому повідай Про любов святу мою, Про рожеві, світлі мрії — Мого серця таїну (Стар., Вибр., 1959, 499); Все ніби в колі віковім: Любов,

розлука, весни, грім, Все ніби вічності луна, Пра-
давні тиха таїна (Мал., Віщій голос, 1961, 123).

◇ **Ховати таїну** — те саме, що **Зберігати таємницю** (див. **таємниця**). *Що зі мною таке, я ніяк не збагну... Мов я в серці ховаю якусь таїну* (Вороний, Вибр., 1959, 152).

ТАІННЯ, я, с. Дія за знач. **таїти**. *Таїння пристрасті.*

ТАІНСТВО, а, с. 1. Церковно-культовий обряд (хрещення, вінчання тощо), який нібито має чудодійну силу; священнодійство. *З мужиками тримається [о. Вікентій] як з рівнею, тільки не вміє за тебе і таїнства правити постійну ціну* (Стельмах, I, 1962, 266); — *Почекай-но, почекай...* Єлисею. *Я, здається, ще не забув чину таїнства священства. Хіба миряни висвячують будь-кого, а тим паче владик?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 308).

Справляти (справити, вершити і т. ін.) таїнство (таїнства) — виконувати, здійснювати церковно-культовий обряд. *Таїнство хрещення справив священник Павло Котляревський з пономарем* (Думки про театр, 1955, 23).

2. *перен., книжн.* Про щось незрозуміле, загадкове. *Він уже не відповідав. Та й пощо? Вершилося вже велике таїнство. Закриті очі вже бачили «той бік», і вся істота переживала щось невідоме, незрозуміле, щось вище* (Хотк., I, 1966, 130); *Мабуть, немає нічого чарівнішого в світі за осінній ліс, тихий, задумливий, сповнений незбагненого таїнства матері-природи* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 195); // *чого. Про який-небудь складний, прихований пропес. Дівчата-опилювачі перегукувались з пташками на своїх високих драбинах серед западного цвіту, допомагаючи квітам творити таїнство свого буття за розумною волею людини-творця* (Довж., I, 1958, 483); *Ареною найбухливіших у сучасній біології подій стала жива клітина. Саме в її надрах відбувається таїнство синтезу білка — основа основ усіх життєвих процесів* (Наука., 10, 1973, 32).

ТАІТИ, таю, таїш, *недок., перех.* 1. Тримати щось у таємниці, приховувати від інших. — *Опріч любові, що к тобі маю, Я всім убога — того не таю!* (Чуб., V, 1874, 77); — *Я своїх думок не маю потреби таїти...* (Коцюб., II, 1955, 387); — *Ми запевняємо вас, що з замку не вийде протягом ночі ніяка жива істота. А ранком ми перешукаємо вашу фортецю. Присягаюсь вам, що ми вміємо шукати, тому раджу не таїти нічого...* (Ірчан, II, 1958, 43).

◇ **Нічого гріха таїти** *див. гріх*; **Таїти в (на) душі (серці)** *що* — глибоко приховувати від когось почуття, думки й т. ін., не виказувати їх. *Щось таїть він [Прохор] на душі своїй, ходить часом то, як хмара, лютый, то сумний-сумний* (Шиян, Баланда, 1957, 177); *Він таїть у серці гнів На кумів наших [царевих] — панів* (Перв., Райдуга, 1960, 92); **Таїти в пам'яті** — довго пам'ятати, зберігати в пам'яті. *Не забудеться правда казкова, Лебедине ячіння і спів З чарівничих бувальщин* (Лєскова, *Що у пам'яті друг наш таїв* (Перв., I, 1958, 411)).

2. **Мати, містити в собі щось зовні непомітне або ще не виявлене.** *Карпати з своїми гірськими ріками таять невичерпні енергетичні джерела* (Цюпа, Україна., 1960, 274); *Нетлінне ввійшло «Слово о полку Ігоревім» в золоту скарбницю людства, бо таїть воно неув'ядної [нев'янучої] краси поетичні образи* (Рильський, III, 1956, 33).

Таїти відних *див. відних*; **Таїти в собі** — мати, містити, приховувати щось зовні непомітне, але важливе, суттєве. *В. І. Ленін завжди застерігав, що відрив від мас, від життя таїть у собі велику небезпеку* (Рад. Укр., 19.VII 1957, 1).

ТАІТИСЯ, таюся, таїшся, *недок.* 1. *перев. з чим.* Приховуючи що-небудь від когось, мовчати; тримати щось у таємниці. *Бідний козак таївсь од усіх із своїм коханням* (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); *Домна падала коло чоловіка, розпитувалась: — Що тобі, Семене? Чого сумуєш? Не таїся з лихом передо мною!* (Коцюб., I, 1955, 112); [Я р ч у к (сердечно):] *Знаєш що, Романе... Ми друзі. Ми не можемо таїтись один від одного* (Мик., I, 1957, 399).

2. *в кому — чому.* Бути непомітним, не виявлятися зовні; існувати в прихованому вигляді. *І ніхто й не підозрівав, що в нім дімає і таїться такий адміністративний геній!* (Фр., III, 1950, 84); *Народе мій! В далеких листопаді, за Леніним шикуючись в полки...* *Відчує ти грізну, титанічну силу, Яка в тобі таїлась з давнини* (Гірник, Сонце., 1958, 5); *Під думи народні настроював свою ліру Кобзар, тому й оживало в його піснях все, що таїлося в серці народу* (Слово про Кобзаря, 1961, 43).

3. **Ховатися де-небудь, намагаючись бути непомітним.** *Хоч прірва знову, хоча в чагарнику таїться вовчулака, опівночі ввійду туди* (У. Кравч., Вибр., 1958, 291); *Ніколи я не знав, що так люблю — До болю, до смертельного жалю — Понад Дніпром сріблесті верболози, ..Бур'ян в напівзасипанім рову, Де часом вальдшнеп, поетична птиця, Між листям жовтим від стрільця таїться* (Рильський, II, 1960, 278); // *Бути десь захищаним, непомітним. У холодку, поміж горбами, таївся монастир святий* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 187).

ТАЙГА, й, ж. Смуга важкопрохідних хвойних лісів, що займає великі простори в північній частині Європи, Азії та Північної Америки. *За морем холодним, в далекій чужині, Де сонця ніколи не видно з тайги...* *Де тьма та неволя одвіку й довіку, ..Там, сестронеко люб-ба, конаєш і ти* (Граб., I, 1959, 70); *Ось подивись: цей край — Сибір. Одягнений у хвою, шумить дрімучий темний бір, що зветься тут тайгою* (Забіла, У.. світ, 1960, 108).

Розчищати (розчістити) тайгу *див. розчищати*.

ТАЙГОВИЙ, а, е. Прикм. до тайга. *Світає. Глушак веде бійців тайговою стежкою* (Довж., I, 1958, 120); *У тайгових нетрях, у заполярній темряві.. виростають з фантастичною швидкістю великі міста* (Рад. Укр., 17.X 1957, 1); // *Який знаходиться, розташований у тайзі. Тайгові промисли; // Який водиться в тайзі, живе або росте в ній. Іван Іванович полював на колонків, борсука, білку та іншу дрібну тайгову дичину* (Довж., I, 1958, 109); *Тайгові рослини; // Власт. для тайги. Тайгова ніч насувалася швидко. Враз упала темрява, чорна, густа* (Донч., III, 1956, 285).

ТАЙГОВИК, а, ч. Той, хто живе в тайзі або займається тайговим промислом, полюванням. *Ось вони обидва стоять перед нами пліч-о-пліч, один з маузером, другий з берданкою — тайговіки* (Довж., I, 1958, 105).

ТАЙКОМ, присл., розм. Те саме, що *побтай*; *крадькома, потайки. Вона [Венера] тайком к Вулкану кра-лась* (Котл., I, 1952, 206).

ТАЙКОМА, присл., розм. Те саме, що *побтай*; *крадькома, потайки. Так старенький із старою Деню у день сварився, А козак із їх дочкою Тайкома любився* (П. Куліш, Вибр., 1969, 411); *Після школи, вибравши слушну хвилину, я тайкома од батьків чкурнув на ковзанку* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 157).

ТАЙМ, у, ч. Частина спортивної гри, що відбувається протягом певного встановленого часу (у футболі — половина призначеної для гри часу). *Як тільки пови-скакували [хлоп'ята] із школи, зразу ж із сумочок, портфелів і картузів будуються «ворота» і мовчально починається перший «тайм»* (Вишня, I, 1956,

401); Уже закінчувався перший тайм, а рахунок все ще не був відкритий (Веч. Київ, 1.X 1957, 3).

ТАЙМЄНЬ, я, ч. Велика риба родини лососевих, цінна своїм м'ясом та ікрою. За п'ять місяців мені тричі вдалося вирватися ловити рибу.. До півдня насмикав низку харіусів і на одного з тих же харіусів вилловив таймєня, котрого ледве виволік на берег (Мушк., Серце., 1962, 237); У Пруті й Черемоші живуть особливо цінні види риб — таймєнь, харіус і дунайський лосось (Наука., 10, 1960, 31).

ТАЙНА, я, ж., розм., рідко. Те саме, що таємниця. Намагалася [Василинка] розгадати таємницю дорослих, бо всі вони, починаючи із старших дівчат, мали якісь тайни (Стельмах, II, 1962, 74); Ось місце те, зв'язане з історією усієї Гуцульщини.. Дійсно, тут [у Сокильському] може розбуджуватися фантазія.. Звідси близько до якихось тайн природи (Хотк., II, 1966, 408).

◇ Заховати в тайні див. заховувати.

ТАЙНИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що таємний. І небогу З її дитяточком малим І посадили й провели Вночі тайніми манівцями (Шевч., II, 1963, 364); Тайна дрож пронимає [проймає] народи, — ..Мільйони чекають щасливої зміни (Фр., X, 1954, 10); Хтів гамувати я кров Силою тайних замов... (Крим., Вибр., 1965, 240).

ТАЙНИК, а, ч. 1. Те саме, що схованка; сховок, по-тайник. У лісі Петро з глибокого тайника, що віє перед-осінньою прохолодою, дістає обмотаний плащ-палаткою автомат (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 592); [Д о л о р е с:] Дон Жуане, тут в тайник під церквою, сховайтесь (Л. Укр., III, 1952, 340).

2. тільки мн., чого, перен. Про що-небудь нерозгадане, нез'ясоване; місце, куди немає доступу іншим; найпотаємніше. Його вабили темні тайники хворого мозку, нерозвідані висоти вищої нервової системи (Вол., Місячне срібло, 1961, 17); З тонким проникненням у найглибші тайники психології селянина малює письменник [В. Стефанік] усі ті суперечливі почуття, які переживає Іван Дідух, ідучи в далекий край (Іст. укр. літ., I, 1954, 679); Велич Т. Г. Шевченка у тому, що він глибоко проник у тайники народної душі і в своїй полум'яній поезії відбив прагнення трудівника до волі (Вітч., 2, 1964, 151).

ТАЙНО, розм., рідко. Присл. до тайний. Десь же беруться й тепер ті робітницькі гурти в російській державі, що ми спогадували! Нехай тим часом вони собі збираються й крадькома, — перше буде тайно, а потім буде явно (Л. Укр., VIII, 1965, 28).

ТАЙНОПИС, у, ч. Те саме, що криптографія. Якщо вам доведеться коли-небудь побачити в ломоносовському архіві у Ленінграді лабораторні журнали геніального російського вченого і поета, вам здасться, що вони написані нікому не зрозумілим тайнописом. Справа в тому, що в ті часи хімічних формул ще не було і різні речовини зображались умовними позначками (Наука., 4, 1965, 25).

ТАЙНОЩІ, ів, мн., рідко. Таємниці. Що за місце оті Чари-Комиші? Буду там вперше, для мене вони повиті тайнощами, усе там незвіданість (Гончар, Маша., 1959, 26).

ТАЙСТРА, я, ж., діал. Гуцульська торбина, яку носять через плече. Харчі гарненько склала [Парасочка] в писану тайстру, додала чистий шматок сала і, як зачало розвиднятися, пустила чоловіка в дорогу (Стеф., I, 1949, 250); І в кожного, навіть у дітей, через плече писана тайстра (Кучер, Дорога., 1958, 144); Він [І. Франко] бачив, як на пагорбі крутому Селянський син згинався, як Микула; А другий, тайстру взявши, йшов із дому В Америку чужу (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 12).

ТАЙСТРИНА, я, ж., діал. Зменш. до тайстра. Він збирався на зорі вирушати в дорогу. Мати поклала йому в тайстрину грудку сиру і окраєць кукурудзяного хліба (Томч., Закарп. опов., 1953, 13); У одного з пастушків знайшовся шматок кулеші в тайстріні... Він розломив на три частини й мовчки давав (Хотк., Довбуш, 1965, 77).

ТАЙФУН, у, ч. Ураган величезної руйнівної сили, що виникає в південно-східній Азії та в тропічних широтах західної частини Тихого океану. В Японському морі бушує тайфун. Шумить на сотні кілометрів приморська тайга. З тріском падають на землю високі кедри (Довж., I, 1958, 101); Були штилі, були тайфуни, чув [капітан], як щогли тріщать, ішов, як у бій, на гуркотняву, на стогін ревучих сорокових широт... (Гончар, Тронка, 1963, 152).

ТАК. І. присл. 1. Означає спосіб дії; таким чином, таким способом. — А от мені [Цуцику] — хоч і довіку б так... Живу у горницях, на килимах качаюсь (Гл., Вибр., 1951, 115); На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід (Ю. Янов., II, 1958, 49); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні способу дії. Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей (Шевч., I, 1963, 142); Клянусь боротись до загибелі так, як боровся батьки (Сос., II, 1958, 486); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному порівняльному реченні. Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посіпуючи плечима, так, ніби по ній раптом вдарив струмінь холоду (Тют., Вир, 1964, 38); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні часу. Мати як зачула його [сина] голос, так прожого і кинулась до його в хату (Мирний, I, 1954, 158); Як тільки літо, так я й в дорогу! (Л. Укр., V, 1956, 144); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні умови. Як роблять укупі, так не болить у нупі (Номис, 1864, № 10761); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в додатковому підрядному реченні. Часто буває так, що мені мало 24 годин на добу (Коцюб., III, 1956, 369); [К і ч у н о в:] На жаль, світ побудований так, що щастя людства здобувається ціною чийхсь страждань... (Довж., I, 1958, 469); // Подібно до того, як раніше. Отак-то, лясше, друже, брате. Неситії ксьондзи, магнати Нас порізли, розвели, А ми б і досі так жили (Шевч., II, 1953, 33); Ничого не одмінилось за цей короткий час, а чогось очі не так дивились і думки були не ті (Коцюб., II, 1955, 210); Все так же над озером мрів калина, де юність моя протекла (Сос., II, 1958, 181); // Таким чином, як сказано далі. А розсудимо ще й так: за гріхи наші постигла нас кара божя? Еге! (Кв.-Осн., II, 1956, 121); Мар'янівцани кохалися у волах, а не в конях: конем так — поїхати куди, прогулятися, а волом — робити (Мирний, III, 1954, 8); // Уживається для зв'язку з попереднім, підсумовуючи його зміст і виражаючи ставлення мовця до висловленого. Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона, .. так з передвіка було і так воно буде довіку (Л. Укр., I, 1951, 189); Ні, треба змінить олівець на перо, так буде міцніше (Сос., I, 1957, 452); Війна не може і не повинна бути способом розв'язання міжнародних спорів. Мирне співіснування або катастрофічна війна — тільки так поставила питання історія (Програма КІРС, 1961, 51);

// Уживається перед обставиною, яка уточнює його значення. Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави (Хотк., I, 1966, 93); // Як належить, як має бути, як треба (звичайно з запереченням). Прийду було її [панночку] вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!.. Заплітаю коси — не так! Знов розплітую та заплітаю, — знов не так! (Вовчок, I, 1955, 109); — Козак-то козак, тільки чуб не так, — кине Іскра (Морд., I, 1958, 121); — І жте, і жте, Левку, не сумнівайтесь [сумнівайтесь], — припрошує Сердючиха. — Може, щось у нас не так, то вибачайте (Стельмах, I, 1962, 60).

◇ Давно́ б так див. давно́; І так да́лі див. да́лі; [І] так і перета́к; [І] так і с'як; [І] с'як і так — і таким і іншим способом. Знайшовся божевільний Шпак, І брата меншого він став дури́ть брехнею І так і перетак (Гл., Вибр., 1957, 113); Пан міркував про своє положення с'як і так, та не міг надумати нічого ліпшого понад те, що прирадив візник (Фр., III, 1950, 294); [З а б о л о т - н и й:] Я оце і так думав і с'як — все виходить на одно. (Лев., Драм., 1967, 346); Колі вже так пішло́ся див. пі́тїся; Са́ме так—як треба, як належкть, як має бути. Доки Шура керебувала на вогневій, жодне погане слово не зривалося ні в кого з уст.. Найприємнішим для Івана Антоновича було те, що хлопців ніхто не попереджав за-здалегідь, щоб вони поводитися саме так (Гончар, III, 1959, 199); Так [би] мо́вити див. мо́вити; Так [вонó] і є (єсть) — справді, правильно. [О л і м п і а д а І в а н і в н а (Поглядає на дзигар, сердито здвигає плечима):] Сьома година! Так і єсть! (Л. Укр., II, 1951, 6); Так звáний див. звáний; Так [мовляв,] і так; Ота́к і так; Так і ота́к — уживається як вказівка на передачу чужих слів, чужої мови, викладу суті справи. А жіночка молодая Кинулась до пана, Розказала — отак і так (Шевч., II, 1963, 128); З тим вернулись вірні слуги до Бертольда і сказали: «Так і так поет відмовив, Ми даремне намовляли» (Л. Укр., I, 1951, 384); — Я й кажу товаришу Сазону, що так, мовляв, і так, куркуль живе там і там. «Веди, — каже Сазон, — показуй дорогу» (Тют., Вир, 1964, 167); Так його́ (її, їх)! — уживається в значенні вигукі, яким заохочують до якоїсь дії (лайки, бійки тощо). — Так їх [ворогів], Олешик! Дави їх, проклятих, огнем (Сос., II, 1958, 462); Яким стоїть посеред двору, приказує: «Так її, так. Бреше, скаже». А Ольга мовчить (Тют., Вир, 1964, 373); Так [йому́, тобі і т. ін.] і треба! див. треба́; Так не піде див. пі́тї; Так са́мо: а) таким же чином. [З - й в а р т о в и й:] Ба, догадався! (Здіймає з голови шолома, наливає вина й п'є). Чим не фіал? (За його прикладом інші роблять так само) (Л. Укр., II, 1951, 321); Підійшовши до столу, він непомітно сунув під руку Олені якийсь папірець. Олена так само крадькома пробігла той папірець очима (Головко, I, 1957, 489); б) також, теж. Нимидора мусила йти на панцину. Вона йшла на панцину — плакала, йшла з панцини — так само плакала (Н.-Лев., II, 1956, 242); Так са́мо, як...: а) точно, як...; подібно до когось, чогось. Шість років Левкові минуло, а мало сміху на його обличчі, навіть зітхає часто, так само, як мати (Стельмах, II, 1962, 105); б) як і раніше. Жили вони так само вбого, як і перш (Вовчок, I, 1955, 314); Вікно сіріє. В хаті все так само, як і досі було: так само нагинається од руху повітря жовте полум'я свічки, так само хилитаються тіні й висить морок (Коцюб., I, 1955, 417); Так чи (абó) іна́к (іна́кше); Так чи с'як — у той чи інший спосіб. Мені вже хотілось би так чи с'як заспокоїти зрозумілу цікавість авторову (Коцюб., III, 1956, 155); У кожному значному творі нашої прози, нашої драматургії так чи інакше зачінається велика

й велична тема дружби народів (Рильський, IX, 1962, 114); То с'як, то так; То так, то с'як: а) то одним способом, то іншим. Агент примовочками, смішком .. то с'як, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я, але не квапиться розповідати про Америку (Стельмах, I, 1962, 195); б) хоч таким способом, хоч іншим. Отже, то с'як, то так, а кожному розкаже, що вона князька дочка (Вовчок, I, 1955, 258); Як би не так див. як; Як... так [і]... — уживається в головному реченні у функції співвідносного слова, вказуючи на відповідність зіставляваних дій чи станів у головному та підрядному реченнях. Як дуба не нахилиш, так великого сина на доброє [добре] не навчиш (Номис, 1864, № 6006); З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі (Л. Укр., III, 1952, 196).

2. У такому стані, вигляді й т. ін., як є, без змін. Так, з побитими вікнами, стояла вона [хата] на край села пусток (Мирний, I, 1949, 265); Він затулив вуха і так лежав, аж поки не заснув (Коцюб., I, 1955, 40); Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова український (Л. Укр., V, 1956, 20); Про себе одне знала, що як не судилося їй життя щасливе, то буде вже так (Головко, II, 1957, 191).

3. У такій мірі, до такого ступеня; настільки. І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів ...: так вони багато нашкодили йому (Н.-Лев., II, 1956, 261); Тим-то Франко так цінить, так дорожить тим свя-тим непокоєм, що живе в душі благородних натур і не дає їм заснути (Коцюб., III, 1956, 41); Я завтра їду в Україну, Яку покинув так давно (Гончар, IV, 1960, 26); // Уживається в головному реченні у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядному реченні міри та ступеня. Він моря так уже боявся, Що на богів не полагався [покладався] І батькові не довіряв (Котл., I, 1952, 112); Так притьмом забаглося Семенові вчитися, що бідний хлопець не міг дочекати, аж поки сонечко закотиться за обрій (Коцюб., I, 1955, 100); Ненависть воюючих була такою великою, незліченні маси обох сторін так пристрасно жадали загибелі одна одній, убитих було так багато, що смерть часом ніби відмовлялась приймати загиблих (Довж., I, 1958, 355); // заст. У знач. т а к и й уживається після означення та вказує на ступінь вияву якості. Цікавий, Мовчуна зустрівши раз, спитав: «Від чого голосний так дзвін той на дзвіниці?» (Г.-Арт., Байки..., 1958, 66).

Не так — не в такій мірі, як раніше. Здається, я не потовщав, але зміцнівся, ходжу краще, лажу навіть по горах і хоч задихаюся часом, але вже не так (Коцюб., III, 1956, 335); Він почуває задоволення від того, що по-лагодив кабель, і навіть не так лякається снарядів (Гончар, III, 1959, 57); Не так щоб, а... — не надто, не дуже; Не так..., як... — не настільки, як... Не так тії вороги, Як добрі люди — І окрадуть жалкуючи, Плачу-чи осудять (Шевч., II, 1963, 154); [Х у с а:] Публій сам не так мені потрібен, як горда Марція, його жо-на, — вона з родини цезаря і має велику силу там у Палатині (Л. Укр., III, 1952, 151).

4. Без наслідків, даремно. Певне, [лікарі] назначать яку-небудь довжелезну курацію, а може, знов у ліжку покладуть на довгий час, а вже мені так не минеться! (Л. Укр., V, 1956, 25); // Безплатно, даром, без винагоро-ди. — Піду завтра до Грицька.. Коли йому не продам [хліб], то хоч так віддам... — Тю-тю! Та ти краще мені так віддай, — каже Лушня (Мирний, I, 1949, 269).

◇ За так [грóшей]; Так за так — безплатно, даром, без винагороди. — Що ж ти думала: я так за так дам

тобі позичку ще й дякувати буду? (Стельмах, I, 1962, 312); Так на так [міняти] — без додачі, одне на одне.

5. Без застосування спеціальних засобів, без особливих зусиль. [Острожин:] *Що вам? Помогти що-небудь?* [Орест:] *Ні, ні, так пройде* (Л. Укр., II, 1951, 85).

6. Без певної мети, потреби; без причини, без наміру. *Все заснуло, і не знаю, Чи я живу, чи доживаю, Чи так по світу волочусь, Бо вже не плачу й не сміюсь...* (Шевч., I, 1963, 349); [Прочанин:] *А ти, мій сину, єрусалимський? [Чоловік:] Ні... (Поспішно). Єрусалимський! авжеж! .. Хіба, ти думаєш, я звідки?* [Прочанин:] *Та я не думаю нічого. Так от спитав собі...* (Л. Укр., III, 1952, 125); // Уживається як коротка відповідь, коли немає можливості чи бажання точно й повно відповісти на питання. — *Чому ти не вчишся, дочко? — пита він її. — Не хочу, — одказала, почервонівши, Явдоха. — Чому? — Так* (Мирний, I, 1954, 155); // Уживається перед іншою обставиною, що уточнює його зміст. *Під тином Півень, біля хати, Знічев'я смітник розгрібав... — Наїдку не було, а так — аби клювати* (Гл., Вибр., 1951, 102); *Вони садили виноград... а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю?* (Коцюб., I, 1955, 194); // Випадково, не навмисне. *Почав [Василь] збивати бовдур. Розмахнутися було ніяк... Та й гуку не хотів великого робити, бо, може, сторожі недалеко або так хто почує* (Хотк., I, 1966, 188).

◇ Просто так — випадково, не навмисне, без певної мети, причини. — *Чого ти на мене так дивишся? — питає він, усміхаючись. — Хто, я? Я нічого. Я просто так... — паленіла вона обличчям, ховаючи під довгі вії тугу своїх очей* (Тют., Вир, 1964, 264); *Тільки так див. тільки.*

7. розм. Указує на відсутність того, про що йшла мова раніше. *У мого батька було три стодоли: в одній був мак, друга була так, а в третій миша з розуму зійшла, що їжі не знайшла* (Укр.. присл., 1963, 68); *Кому смак, а кому й так* (Укр.. присл., 1963, 68).

◆ А (ах), так — уживається для вираження обурення чиймось учинком, поведінкою. [Йоганна:] *Не бувши злодійкою, я могла б узяти з дому вдесятеро більше, ніж я взяла.* [Хуса:] *А, так? То ти мені ще й очі вибиваєш своїм багатством?* (Л. Укр., III, 1952, 161); [Й] так — уживається в знач.: і (й) без того. [Хуса:] *Не картай. Доволі з мене й так...* (Л. Укр., III, 1952, 149); — *Гов-гов-гов! Давай перевезу! — Я, Матвію, поїду за чоловіком, ти й так намахався веслом за цілий день* (Стельмах, I, 1962, 455); *Так собі: а) ні добре, ні погано; середньо. Почувую себе так собі. Не застудився, сплю не дуже добре* (Коцюб., III, 1956, 318); *Вчилася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підкизували* (Гончар, Тронка, 1963, 39); б) у знач. присудка. Нічого особливого собою не являє. *Не те, щоб він був так собі: розумна в його [нього] голова була... а проте дивний, якийсь дивний з його чоловік був* (Вовчок, I, 1955, 280); *А якщо ви.. скажете, що Одеса «так собі» — він огляне вас презирливо [зневажливо]* (Ю. Янов., V, 1959, 118); в) без особливої причини, наміру. *А коли, траплялося, випивав [Бідочук], то не було біди гіршої від нього... заводив бійку вже без найменшої причини, от так собі* (Хотк., II, 1966, 162); *Каленика Романовича так собі не викликали. Лише дуже велика невправка могла змусити адміністрацію цеху.. звернутися до авторитету коваля відставного* (Сенч., Опов., 1959, 14); *Так чи інак (інакше): а) у тій чи іншій мірі. Від сучасного старі січовики перейшли до минулого... згадали все, що так*

чи інак впливало на долю Запорізької Січі (Добр., Очак. розмир, 1965, 36); *Він знав: про що б не почав мову, все їй болітиме, бо все так чи інакше буде стосуватися Юрія, буде пройнято Юрієм* (Гончар, III, 1959, 217); *Нема пісні, нема витвору народної творчості, які б не були так чи інакше пов'язані з історичним періодом, що породив їх* (Рильський, IX, 1962, 223); б) все одно, однаково. *Вони [фашисти] знали, що він [хорват-боєць] загине так чи інакше: або сконає сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями* (Гончар, III, 1959, 110).

II. част. 1. ствердж. Уживається під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність факту чи явища; виражає згоду на якусь дію або ствердження раніше висловленого; за значенням близька до слів: а в ж е ж, с п р а в д і; протилежне н і. *Вона.. почала пригадувати, де вона, що з нею... Це ж її хата? Так, її...* (Мирний, IV, 1955, 57); [Руфін:] *Ти знов була сьогодні [сьогодні] в катакомбах?.. [Прісцілла:] Так, я була сьогодні в катакомбах і завтра знов піду* (Л. Укр., II, 1951, 342); — *Як ви про мене вгадали?.. — Що з училища? — Так* (Гончар, III, 1959, 10); // Уживається як підтвердження думок співрозмовника, згоди з ним; правильно, справедливо. [Сотник:] *Ні, трохи треба подождать. Воно б то так! та от що, брате: Літа не ждуть! літа летять* (Шевч., II, 1963, 190); [Аецій Панса:] *Тепер усе дрібніше стало в світі. [Руфін:] Либонь що так! Дрібніша стала й мірка, якою міряють і честь, і цноту* (Л. Укр., II, 1951, 361); — *Ото, пане-товаришу комісар, як хочете, то повім, як було, — починає він.. — Товаришу, без «пане», — поправляє його Костюченко і посміхається. — А, так, так* (Тют., Вир, 1964, 356); // Уживається для виділення окремого слова чи групи слів з метою виразнішого їх підтвердження. *Так! я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! — Геть думи сумні!* (Л. Укр., I, 1951, 42); // Уживається для вираження підсумку роздумів з приводу чогось; справді. *Так, ти [Т. Шевченко] живеш у наші дні, Ти з нами в праці і в борні* (Рильський, III, 1961, 34); *Почувши їх'я Леніна, Мічурін зняв капелюх і якусь мить був ніби відсутній. — Так, — сказав він тихо в задумі, — перед його величчю схилились не тільки люди, а й природа* (Довж., I, 1958, 485); // Уживається на початку речення, яким продовжується перервана розмова. *Так ото слухай, скінчу вже в двох словах: По оглядинах царського двірка подались ми назад у монастир* (Коцюб., III, 1956, 143); — *Сідай, Семеновичу. Я зараз, — і звернувся до Діденка. — Так я вас слухаю* (Головко, II, 1957, 481); // Уживається в значенні: н і ч о г о о с о б л и в о г о у відповідь на запитання. [Прісцілла:] *Ви про що там змагались? [Руфін:] Та так, пуста розмова, ти не турбуйся...* (Л. Укр., II, 1951, 442); // Уживається в значенні еквівалента слова, словосполучки чи цілого речення як відповідь на запитання. [Любов:] *Значить, недавно приїхали? [Милевський:] Сьогодні рано. [Любов:] І Саня, звичайно, з вами! (Милевський кивав головою, що так)* (Л. Укр., II, 1951, 72); // у знач. ім. так, невідм., с. *Дві сили, що одна росте дедалі, За найдорожчі борються скрижалі, І кожне ні — вогненне чує так...* (Рильський, I, 1960, 321); *Люблю тебе, доба переходова... за рух юрби і за огненне слово, за владне «так» і непокірне «ні»...* (Сос., I, 1957, 169).

◇ Так точно, військ. — уживається у функції слова-речення як стверджувальна відповідь на запитання. — *Комсомолец? — запитав Воронцов, хмурачись. — Так точно, комсомолец, товаришу гвардії майор! — схопився Черниш зі стільця* (Гончар, III, 1959, 21).

2. *питальна*. Уживається на початку питального речення, надаючи йому відтінок сумніву, здивування, недовіри; за значенням близька до слів: *х і б а, н е в ж е, ч и*. — *Так се шлях у Хрумово? — спитав ще раз Михайло* (Вовчок, I, 1955, 324); [*Н а т а ш а Ж у к о в а:*] *Ми, Іване Володимировичу, прийшли сказати, що ми мріяли про зустріч з вами багато років.. Тільки ми спочатку від хвилювання розгубились. [М і ч у р і н:] Так? Знаєте, я це відразу помітив* (Довж., I, 1958, 481).

3. *підсил*. Уживається для посилення виразності слова, біля якого стоїть. Ясногорська, захоплена його мужнім вчинком,.. *зазирає, вражена, в очі: «Так ось який ти, Маковею!.. Ти, виходить, герой!»* (Гончар, III, 1959, 408); // Уживається перед питальним словом для посилення виразності питального речення. *Так чом же ні співів не чує, ні музик, а зрідка чувати приглушений крик?* (Л. Укр., I, 1951, 438); — *Так як же я буду у них [офіцерів] вчитися перемагати, коли я їх сам перемагаю! — майже заплакав від обурення Боженко* (Довж., I, 1958, 169); // Уживається на початку окличного речення для посилення почуття гніву, радості та ін. *До обличчя прилила кров, і він рвучко подався до стола й крикнув хрипло: — А! так ти власть підривати!* (Головко, II, 1957, 133); // Уживається з наказовим способом для посилення побажання, спонукування. *Так доверши ж [боже] до краю тую зраду, розбий, розсій нлс геть по цілім світі* (Л. Укр., I, 1951, 257); *Так буюмо ж єдині! Ми — квіти життя* (Сос., I, 1957, 145); // *розм.* У сполуч. зі словами *о т, о ц е й т. ін.* виражає здивування, захоплення кимось, чимось. *Другий [снаряд] шаракнув у саму дзвіницю, з куравою розломив її надвоє. — Оце так всадив! — в захваті загомоніла молодь* (Гончар, II, 1959, 81); // Уживається перед заперечувальною часткою *не* для посилення заперечення дії. *Недільський так і не прислав мені обіцяних фотографій. Певно, забув* (Коцюб., III, 1956, 369); *Інститут відвідував до тисяча дев'яносто двадцятиого чи двадцять першого року, так і не закінчивши його* (Довж., I, 1958, 17).

◇ *Так і знай (знайте)* — уживається як попередження в знач.: *м а й (м а й т е) н а у в а з і. Ото як побачать його односельчани, то вже.. знають, що потяг або на хутори на вечорниці, або десь «на чужу», на грища. І вже так і знай, щось натворить* (Тют., Вир, 1964, 21).

4. *обмежувальна, розм.* Уживається для приблизного позначення виміру. *Чую, так надвечір, брат іде* (Вовчок, I, 1955, 6); *Проїхали так з кілометр до наступного повороту, і тут Козаков, нарешті, дав команду зупинитись* (Гончар, III, 1959, 435).

5. Уживається в знач. вказівного займенника *т а к е* (див. *такий* 1). *Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Л. Укр., V, 1956, 337).

◆ *Так і...:* а) уживається для підсилення енергійної дії. *Як же почула Леся Кирила Тура голос, то так і затрусилась* (П. Куліш, Вибр., 1969, 95); б) указує на мимовільну або несподівану дію. — *А-а-а! — почулося рівночасно сонне бурчання. Йон так і скаменів, так і заляк з простягнутою над бородою рукою* (Коцюб., I, 1955, 241); в) виражає скептичне ставлення до можливої чи допустової дії. — *Знаєте що: та торба буде наша! — рішив він [Дмитрик]. — Еге, так тобі дід і дасть* (Коцюб., I, 1955, 134); *Так і підкидає див. підкидати; Так і повірить (повірив) див. повірити¹; Так от: а) уживається на початку речення, яким продовжується перервана розмова. — Вам, мабуть, важко це зрозуміти. А для мене мережа була всім.. Так от, як стала діяти мережа «Дніпроенерго», то й моє село змінилося одразу* (Гончар,

III, 1959, 281); б) уживається для уточнення чого-небудь; а саме, як-от, наприклад. *В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать. Так от, вишиватиму на дозвіллі* (Л. Укр., V, 1956, 17); *Так шкүра й закипить див. закипати*.

III. *спол.* 1. *протиставний*. Уживається для приєднання слів і речень із значенням протилежності чи невідповідності до попереднього; за значенням близький до слів: *а л е, п р о т е, т а*. *Вичуняла Катерина.. Пішла б в садок поплакати, Так дивляться люде* (Шевч., I, 1963, 24); *Самотнє життя скоро докучило Олександрі. «..Коли б уже хоч гірше, так інше!» — думала Олександра* (Коцюб., I, 1955, 67); *Що б він тепер дав, коли б можна було її [правду] викинути з пам'яті, забути.. Так ні!.. Таке не забувається!..* (Мирний, I, 1949, 391); // Виражає протиставлення з відтінком компенсування чогось; за значенням близький до слова *з а т е*. *Знов Кармелюк отаманує.. Й не один попадався тоді бідак, який одежиною драний, так постаттю багатий* (Вовчок, I, 1955, 366); — *Хоч ти і вищий, так я товщий!* (Багмут, Опов., 1959, 6); — *Давайте складчину зробимо, — повеселішав Охрім. — Ваше сало, а мій хліб. — Хоч дурний, так хитрий* (Тют., Вир, 1964, 288); // Приєднує речення, що виражає обставину, яка перешкоджає здійсненню того, про що йдеться в попередньому реченні. *Він, Йон, і радніший би посватати Гашицу, так що ж, коли батьки ворогують поміж собою і нізащо не пристануть на це* (Коцюб., I, 1955, 245); — *Браття, в кого є на цигарки? — Так не дозволять же. — Я в рукав... (Тют., Вир, 1964, 346); // Приєднує речення, яке виражає те, що відбувається як наслідок висловленої в попередньому реченні умови, обставини тощо; у такому разі, за даних обставин, умов. *Мовчи, так подумают, що ти розумний* (Номіс, 1864, № 6281); *Поговорив [хлопець] з дівчиною — вже й каже, що полюбив.. А як ще в неї на шиї намиста разків десять.., так тут вже зовсім вмира...* (Кв.-Осн., II, 1956, 306); — *Затримай колону! Зупини, кажу тобі, — кричав конвоір угорської групи. — А ти не кричи, — відповів старший по німецько-фашистському конвою. — Так я за своїх мадярів не ручуся, зрозумів?* (Довж., I, 1958, 367).*

◇ *Так де тобі (мені, вам і т. ін.); Так куді [ж пак]* — виражає незгоду з чим-небудь, заперечення чогось. *Не то розумний — дурень знає І скаже світові всьому, Як скрізь Ведмідь той мед тягає, — Так де тобі! І не кажи* (Гл., Вибр., 1951, 56); *Шрам не раз починав говорити, так куди! Галас той так і покриває слова його* (П. Куліш, Вибр., 1969, 73); — *Змалечку не вчились, бє не до наук було, а вирости, уже б і вчитись — так куди ж пак — ми й так уже письменні* (Збан., Переджнив'я, 1960, 387).

2. Уживається в складному сполучникові *я к.., т а к (і)*, приєднуючи однорідні члени речення. *Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (Коцюб., III, 1956, 238); // При повторюваних присудках підкреслює тривалість дії, стану. *Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема...* (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Уживається для приєднання підрядних наслідкових речень; тому. *Був я трохи спочив на селі літом — та як вернувся додому та вскочив одразу у всякий клопіт та працю, так здоров'я й пропало* (Коцюб., III, 1956, 311); — *Юра писав їй [матері] про мене, яка в мене історія з рідними... Так вона в кожному листі і мені привіт передавала* (Гончар, III, 1959, 126); // Входить до складу підрядного сполучника *т а к щ о*, вказуючи на причиново-наслідкові відношення між реченнями. *Підійшов [циган] до печі і присунувся до вогню, так що його суворе*

обголене обличчя заблищало міддю (Коцюб., I, 1955, 368); Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Тют., Вир, 1964, 494).

4. Уживається між двома однаковими словами у функції співвідносного слова при вираженні умовного зв'язку. *Повз Черниша пробіг схвильований Козаков.. — Гайда по коней! Роздумувати було ніколи: — Гайда так гайда!* (Гончар, III, 1959, 71); *Що ж. Бої — так бої. Нам не вперше страждать* (Сос., I, 1957, 228).

ТАКАННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. та́кати¹.

ТАКАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. та́кати². *Сидів він тихо, перелякано вслухався в глухі вибухи гранат і такання кулеметів* (Збан., Т. Шашло, 1949, 20).

ТАКАТИ¹, аю, аеш, недок., розм. 1. Погоджуючись із співрозмовником або потверджуючи його слова, говорити «так». *Цигуля ішов поруч мовчки і тільки зрідка такав на ковалеву мову* (Головко, II, 1957, 349).

2. кому. Схвалювати, підтримувати чийсь дії, вчинки. *Хто всім такає, тому ніхто не дякує* (Укр.. присл., 1955, 388).

ТАКАТИ², ає, недок., розм. Видавати розмірені, короткі звуки (про механізми). *Дзвінок такав годинник на руці в Прохоренка...* (Смолич, День.., 1950, 233).

ТАКЕЛАЖ, у, ч. 1. мор. Загальна назва суднових тросів, блоків, талів, гаків і т. ін., призначених для кріплення корабельного оснащення. *Хвилі перекочувалися через палубу, і матроси хапалися за борти й такелаж, щоб якось утриматися на кораблі* (Тулуб, В степу.., 1964, 276); *Під могутніми ударами води тріщать шпангоути, а нестримний вітер грізно висвистує в такелажі...* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 157).

2. спец. Механізми й пристрої з тросами й ланцюгами, якими підіймають великі вантажі. *Такелаж підіймального крана.*

ТАКЕЛАЖНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до такелаж. *Забороняється установлювати такелажні пристрої безпосередньо під проводами діючої лінії високої напруги* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 139); *Такелажне обладнання.*

2. Здійснюваний за допомогою такелажу. *Такелажні роботи.*

ТАКЕЛАЖНИК, а, ч. Робітник, що виконує різні такелажні роботи. *Баштовий кран повільно піднімає цегляні блоки й обережно ставить на місце монтажу, саме туди, куди показує.. такелажник* (Веч. Київ, 31.III 1961, 2).

ТАКЕЛЕННИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що та́кєнний.

ТАКЄННИЙ, а, е, розм. Підсил. до та́кий. *Жаба такєнна велика лізе через дорогу* (Сл. Гр.); *Тут лежить такєнна диня — Не підійме господиня!* (Стельмах, Колосок.., 1959, 44).

ТАКЕНЬКИ, присл. Пестл. до так 1. *Прожила Галя такєньки цілу зиму холодную* (Вовчок, I, 1955, 315); *Остапом звали зодягненого такєньки.. попихача* (Барв., Опов.., 1902, 22); *Самій мені чудно стало; чого се я такєньки і чим зажурилась?* (Вовчок, I, 1955, 199).

ТАКЕЧКИ, присл. Пестл. до так 1. *Посідали дівчата на сані [сани], Олексій провів ще трохи коні, поки вони звернули на дорогу, пробіг такєчки коло коней та й пустив тоді повод [повід]* (П. Куліш, Вибр., 1969, 290); *А й в людях такєчки буває.. Поки ти чим кому страшний, Усяк тебе і поважає* (Гл., Вибр., 1951, 15); *Прийшла з череди Галка. Це я такєчки свою корову прозвала. Вона бо чорна, як галка* (Вирган, В розп. літа, 1959, 279); *— Не займайте її, це Лукія-стовпниця. Вона стоятиме такєчки, аж доки не згниє стовп* (Донч., III, 1956, 33); *Ніхто ще такєчки не нарікав на його долю недобру,.. як ся дівчина* (Вовчок, I, 1955, 151).

ТАКИЙ, част. 1. ствердж. Уживається препозитивно й постпозитивно в значенні с п р а в д і. *З ким це вона [Гафійка] забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він* (Коцюб., II, 1955, 10); *— Нема, нема порядку, Полікарпе, — зітхнув Побережний, вибиваючи кресалом вогонь. — Таки нема, — охоче погоджується Полікарп* (Стельмах, II, 1962, 42); *Підійшли вони [жінки] ближче й стали несміливо. Все незнайомі люди. Двоє селян-таки, а то міські* (Головко, II, 1957, 169).

2. Уживається в значенні: н а р е ш т і, з р е ш т о ю. *Через місяців три написав [Шавкун] сестрі вже з Києва, що він таки свого доскочив, зробився студентом* (Мпрний, I, 1949, 372); *Поранено було й самого Гармаша в руку.. Так і стріляв одною рукою, доки були в магазині гвинтівки патрони. Потім довго морочився з новою обоймою. І таки заклав* (Головко, II, 1957, 571); *Пристаркуватий ротний кравець довго вагався, доки.. зважився-таки запропонувати Ясногорській свої послуги. — Давайте, я вам шинельку... трошки підправляю, перероблю* (Гончар, III, 1959, 199).

3. рідко. Уживається в значенні протиставного сполучника; але, проте, однак. *Так! я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! — Геть думи сумні!* (Л. Укр.) I, 1951, 42); *А серце, хоч б'ється в мужицьких грудях, таки бажає щастя, таки рветься до кращого життя* (Коцюб., I, 1955, 22); // Уживається з часткою ж для підсилення протиставлення. *Ой, розбила вінка буря, таки ж не втопила* (Л. Укр., I, 1951, 203).

Все [ж] та́кий — уживається (перев. зі сполучниками а, і, т а, а л е) для поєднання речень (або їх членів) із протиставно-допустовим значенням; однак. *Грубе моє слово було, бо я козак, а правда, як сіль, солона, а все ж таки ти мені син* (Тют., Вир, 1964, 542).

4. підсил. Уживається перев. при прислівниках, підкреслюючи їх значення. *Того ж таки тижня самого занедужала панночка* (Вовчок, I, 1955, 113); *Зараз-таки заходилась Настя порядкувати в Гнатовій хаті* (Коцюб., I, 1955, 53); *В тихій бесіді.. минула ще яка година, аж сама Маруся згадала нарешті, що таки треба йти додому* (Хотк., II, 1966, 30); *— Я таки справді не хочу запізнитись* (Головко, II, 1957, 489).

◇ Де ж та́кий відано, щоб..? див. де².

ТАКИЙ, а́, е́, займ. 1. вказ. Уживається в значенні: саме цей, про який ішла або йде мова, вказуючи на властивість особи, якість предмета тощо; вищезгаданий. *Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів.. В таку добу під горою, Біля того гаю, Що чорніє над водою, Щось біле блукає* (Шевч., I, 1963, 3); *Пан гуляв у себе в замку, У ярмі стогнали люди, І здавалось, що довіку Все така неволя буде* (Л. Укр., I, 1951, 380); // у знач. ім. та́кий, ко́го, ч. Той, про кого йшла мова. *Новопризначеному голові троянівці були раді: слоpecь молодий, з розумом, такий діло поведе* (Тют., Вир, 1964, 25); // Указує на загальну якість, властивість і т. ін. чого-небудь. — *Стара, темна личакова Росія померла і не воскресне. Такий закон природи* (Довж., I, 1958, 460); // Подібний до цього, до інших. — *А виноград же то який! У вашому гаю не виросте такий!..* (Гл., Вибр., 1951, 138); *Коли б цензура пустила його [альманах] в світ, маємо замір зараз же скласти другий такий альманах* (Коцюб., III, 1956, 201); *Де країна є така, Щоб рука трудівника Все, що зла розбила сила, Ніби чаром воскресила..?* (Рильський, III, 1961, 18); // у знач. прикм. Який був раніше. *Гине хист... Уже б тепер не вдає різьби такої, хоч би хто й замовив, минулося...* (Л. Укр., I, 1951, 442); // перев. із запереч. п е. Невідповідний для чогось. [О р е с т:] *Мамо, якраз ти вибрала невластивий час для розмов, я тепер*

не в такому настрою (Л. Укр., II, 1951, 56); — Не такі мої літа, щоб ганятися за татарами, — говорив старий Бовдюг купці зажурених козаків (Довж., I, 1958, 256).

◇ В (у) такé рання див. рання; В (у) такому різі див. різі; З таким розрахунком див. розрахунок; З такого ж тіста див. тісто; З такого погляду див. погляд; І (й) такé інше (і (й) т. ін.) див. і²; Коли [вже] на такé пішлося див. пітисся; Не ждати такого див. ждати; Не з таких хто — те саме, що Не з тих (див. той). Данько не з таких, щоб повернути свої гроші тільки на себе, він і сестрі щось купить... (Гончар, I, 1959, 44); Він не з таких, щоб уклонятися перед багатіями (Багмут, Опов., 1959, 5); Не з такого тіста див. тісто; Не на такого (такіх, такý) натрапив (натрапила, нараввся і т. ін.) див. натрапляти, нариватися; Не такої заспівати — щось інше сказати, по-іншому повестися за певних обставин. — Бач, зголоднів [вовк]! — з співчуттям обізвалась Соломія — .. ще й не такої заспівавш, як живіт присохне до спини... (Коцюб., I, 1955, 349); Отакé й такé див. отакій; Платити (відплатити) такою самою монетою див. монета; Співати такої див. співати; Така правда, як на вербі груші див. груша; Такий самий (самісінський) [... , як]; рідше Такий же [... , як] — схожий на когось, щось, подібний до когось, чогось, однаковий з кимось, чимось. Сонячне проміння пригадало йому один щасливий день в його житті. Це було торік у такий самий веселий майовий [травневий] день (Коцюб., I, 1955, 21); За дверима на нього чекали товариші, такі самі робітники, як і він (Довж., I, 1958, 42); Такий, що здерé з [живого й] мертвого див. здирати; Такий, що купить і продасть див. купувати; Такий як слід — який задовольняє потреби когось, чогось; добрий, гарний. — Другим бог і квартиранта пошле такого як слід, — одказав Рубець. — А в мене нелюдим якийсь: есе сидить у своїй хаті (Мирний, III, 1954, 145); Таким робом див. роб; Таким способом; У такий спосіб — те саме, що Таким чіном (див. чин). — Дивіться, зенітка! — гукав Маковей товаришам, сподіваючись таким пехитрим способом привернути увагу Ясногорської (Гончар, III, 1959, 421); Таким чіном див. чин; Такого роду див. рід; У такому ж дусі див. дух.

2. вказ. Уживається перед переліком або поясненням, розкриттям змісту чогось у знач.: саме цей, про який буде мова далі; наступний. Ігра [гра] їх [дівчат] так: беруться ключем за руки і, співаючи, пробігають по під руками першої пари (Мирний, V, 1955, 340); В хаті у мене ставлять такі квітки: ірис, фіалки, фрезія, гвоздики і т. інше (Коцюб., III, 1956, 428); // у знач. ім. такé, кóго, с. Те, що далі розкривається, пояснюється. Було й таке, що під тином з сином ночувала... (Шевч., I, 1951, 38); — В обстановці багато ще неясного і перш за все — чи долежить зброя до ночі. Може, заберуть її до себе в ешелон. Або таке: чи не переведуть з ешелону в казарму і ті сотні (Головко, II, 1957, 470).

3. означ. Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стацу когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до слів: дуже, великою мірою. — Се Шраменко, що переплив Случ під кулями? Йй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле! (П. Куліш, Впбр., 1969, 61); — І як ти тую Пріську носиш? вона така важка! — так само задумливо говорила панна (Л. Укр., III, 1952, 633); Як вона раніше не помічала, що в нього таке симпатичне обличчя, такі добрі, лагідні очі! (Гончар, III, 1959, 169); б) перед іменниками, виступаючи в значенні: великий, сильний і т. ін. — І куди ти, сину, підеш по такому холоду? (Мирний, IV, 1955, 288); [М п л е в с ь к и й:] Довгень-

ко блукати прийшлося би Сані, а сьогодні ще така спека (Л. Укр., II, 1951, 72); — Хіба можна в таку далеч їхати з їхніми лахами і нещасними копійками? (Стельмах, I, 1962, 13); в) після прикметників, підсилюючи їх значення. Старший [хлопець] — поважний такий. Стоїть і цигарку крутить (Коцюб., I, 1955, 460); — Я тоді державсобак тройко, здорових таких, гарних (Хотк., I, 1966, 89); // Уживається у функції означення іменників головного речення, які конкретизуються підрядними означальними реченнями. Яке життя, таке й товариство. Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу (Мирний, I, 1949, 325); «Яке коріння, таке й насіння», — говорить в народі. А народ — то розумний чоловік (Літ. Укр., 13.X 1967, 1).

◇ Говоріти (казати, плесті і т. ін.) такé, що й на голову (на вуха) не налізе див. налізати; Така радість, така радість див. радість; Такé, що й купи не держиться див. держатися.

4. означ., розм. Уживається перев. в окличних реченнях, указуючи на надзвичайність когось, чого-небудь. До самозабуття був у долоні й Данько, проводжаючи Нонну зі сцени.. Така дівчина! І скільки вона віршів тих знає (Гончар, II, 1959, 244); [Г о р л о в:] Ви [кореспонденти] більше б на передову їздили. Там такий матеріал... (Корн., II, 1955, 10); // у знач. ім. такé, кóго, с. Щось надзвичайне; те, що викликає подив. Карпо Петрович раптом засяв.. — Я йому [синові] цяцьки не подарую... Я для нього таке придумав... (Коцюб., II, 1955, 371); — Олено, а скажи: як ти полюбила Сергія свого? Чи теж з першої зустрічі? — і насторожилась. — Таке скажеш! — знизала плечима Олена (Головко, I, 1957, 486).

◇ Нічóго такóго — нічого особливого; Що [ж] тут такóго? — уживається в знач.: що тут особливого (доброго чи поганого).

5. означ. У поєднанні з питальними займенниками хто, що, який та ін. утворює складне питання, вказуючи: а) на особу чи предмет, про які запитують. [Д і в ч и н а:] А хто вона така? [Х л о п е ц ь:] Моя товаришка з дитячих літ (Л. Укр., II, 1951, 97); Щорс оглянув лави полонених суворим гнівним поглядом. — Звідки? Хто такі будете?.. (Довж., I, 1958, 161); Як діти всі, він був цікавий... Про все питав: «Це що таке?» (Сос., II, 1958, 433); б) на суть предмета, явища тощо, про які запитують; що значить, що являє собою. «Ти не маєш права схибити. Ти мусиш завжди діяти безпомилково». Що таке безпомилково? (Гончар, III, 1959, 367); Він [Блюм] цікавий знати, хто такий Фраерман (Кол., На фронті.., 1959, 120); — Хочеться мені перед боєм сказати вам, панове, що таке є наше товариство (Довж., I, 1958, 258); // Уживається в значенні уточнювальної частки саме. Не русалонька блукає: То дівчина ходить, й сама не зна (бо причинна), Що такеє робить (Шевч., I, 1963, 3); По ночах його [Кирила] мучили сни. Уперто снилось, .. що він щось мусить... мусить і не має сили, й сам не знає, що таке мусить... (Коцюб., II, 1955, 219).

6. розм., рідко. Уживається в значенні неозначеного займенника, виражаючи невизначену якість предмета, стану; якийсь. — Ви не спите, мамо? — Ні, сину.. усе думки такі лізуть у голову... (Мирний, I, 1949, 356).

7. у знач. присл. такóго, розм. Указує на велику кількість когось, чого-небудь; стільки. А по обіді понаходило такого людей; розлігся гомін; музики заграли (Вовчок, I, 1955, 193); А це по правді, що один має такого землі, що й за день не об'їдеш, а другий — на яму лише на кладовищі?.. (Коцюб., I, 1955, 111).

8. у знач. енг. такé! Уживається для вираження здивування. [М а л о ш т а п:] А знаєте, куме, чого це

я прийшов? Хочу завтра поїхати на Зелений Кут. [Ч п р в а:] Таке! Чого це вам? (Мик., I, 1957, 38); — Може і ти, Кулино, думаєш, що в нас що було з ним... — І таке! Чого б я думала! (Головко, II, 1957, 113).

◆ [І] сякий і такий; [І] такий і сякий див. сякий; Такий собі — звичайний, не особливий, нічим не примітний. [Р і ч а р д:] Хай згине світ, а хист хай буде.. [Д е в і:] Хто ж се так сказав? [Р і ч а р д:] Та се було таке собі прислів'я (Л. Укр., III, 1952, 16); — Яка ж то робота? — Так... служба така собі... (Коцюб., II, 1955, 242); Я не майстер мартена, а такий собі сталевар, майстром у нас Фрідріх Іванович (Ю. Янов., II, 1958, 241); Та й (і) був (була і т. ін.) такий (така і т. ін.), рідко — зник (зникла й т. ін.) безслідно. Пурхнув [Горобець] — та й був такий (Гл., Вибр., 1951, 24); — Шурх [Гарасько] поміж соснами — і був такий. А я стою — з місця не зрушу (Тют., Вир, 1964, 345); Як такий, канц. — узятий сам по собі, безвідносно до іншого. Матерію як таку не можна відшукати... тому що не існує жодних способів бачити, відчувати на дотик, чути, тобто пізнавати почуттєво абстракцію матерії (Рад. літ-во, 6, 1968, 46).

ТАКИЙ-СЯКИЙ, така-сяка, таке-сяке, займ. означ. 1. розм. Не високої якості; який-небудь, поганенький. — Таке-сяке [ліжко] зляпав, а все ж буде краще на йому, ніж долі (Вас., II, 1959, 73).

2. жарт., лайл. Уживається в значенні: поганій, негідній, ледачій, нікчемній і т. ін. (про людину). Клим аж ніяк не виправдує сина. Такий-сякий. Не годен він жінки своєї (Горд., II, 1959, 268).

ТАКИЙ-ТО, така-то, таке-то, займ. означ. 1. Уживається замість слова, що означає якість, властивість і т. ін. предмета, явища; ось який. Бє вдовиного, бачиш, сина В прийом громада повезла. Такі-то темні діла Твояться нишком на сім світі! (Шевч., II, 1953, 52); — Здалось мені, ніби посеред поля могила; на могилі стоїть панна, а од панни сяє, як од сонця. Такий-то був мені сон...! (П. Куліш, Вибр., 1969, 68); [Р у ф і н:] Такі-то «добрі римські громадяни» колись наш Рим до згуби доведуть! (Л. Укр., II, 1951, 361).

2. Указує на високий ступінь вияву ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось. Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітрець не віє, ні хмарка не збіжить (Вовчок, I, 1955, 48); Він [лікар] каже, що се річ [істерія] не така-то страшна, хоч і загайна (Л. Укр., V, 1956, 227); // Указує на надзвичайність, особливість когось, чогось. Старий Якименко оженив сина, та таку-то вже невісточку собі взяв, що й не сказати! (Вовчок, I, 1955, 65).

3. Уживається замість конкретного означення, яке не називається з тієї або іншої причини. Брянський нерідко саме так і висловлюється: — Знищення такої-то групи противника в тім-то переліску було проведено рішуче, точно (Гончар, III, 1959, 52); — Прокурор не буде з ними демократію розводити, — хвалився Пилип... — Він одразу заведе діло номер такий-то (Кучер, Трудна любов, 1960, 140); // у знач. ім. такий-то, такого-то, ч. Уживається замість імені чи прізвища особи, яких не називають з тієї або іншої причини. Посипались запитання, вигуки, сміх і знозу розпитування. — А як той? А той? А чи живий такий-то? (Довж., I, 1958, 385); Він так і доповів, що «мобілізований такий-то на ваш виклик з'явився» (Тют., Вир, 1964, 343).

ТАКИЙР, у, ч. Глиняста рівнина в пустелях і напівпустелях Середньої Азії та Казахстану. Басейни, в яких висохле дно стає щільним і глинистим, у Середній Азії називаються такирами (Курс заг. геол., 1947, 94);

Що таке такири? Це — рівне, мов асфальт, тверде глинисте поле, на якому, крім деяких найпростіших форм моху, нічого не росте (Наука., 4, 1966, 25).

ТАКІВСЬКИЙ, а, е, займ. вказ., розм. Те саме, що такий 1. Ляхи розбиті втікали, а інші похляпали голодні... таківська була їм заплата За те, що шкури лупили з людей та пекли на залізі (Кост., I, 1967, 42); [Т е т я - н а:] Що це ти, Домко, зупинилась проти хати, а в хату боїшся зайти? [Д о м к а:] Боюсь? Таківська я! (Кроп., III, 1959, 258); — Не віддасться вона в руки живою... — запевняв він себе. — Не таківська вона, батькова дочка! (Стар., Облога., 1961, 69).

◇ Не з таківських хто — те саме, що Не з таких (див. такий). Вона догадалася, що її свекруха недобра.. Але Мотря була не з таківських, щоб комусь покорятись (Н.-Лев., II, 1956, 284); Не на таківського (таківську, таківських) напав (натрапив, наскочив, напали і т. ін.) хто — хтось не такий, за якого його вважають. Не один батьків син і худобу б свою усю віддав.., аби б його полюбила Тетяна! Так-бо ні, не на таківських напали (Кв.-Осн., II, 1956, 310).

ТАКІСІНЬКИЙ, а, е, займ., пестл. 1. вказ. Цілком такий, точнісінько такий. Слухали і проникалися до свого бригадира якоюсь родинною любов'ю. Адже він такісінький, як і вони, тільки неспокійний, тільки непримиренний (М. Ю. Тарн., День., 1963, 203).

2. означ. Дуже маленький. От мені на очі викидають, що в нас хати нема, у сусідах живемо. Щоб, — кажуть, — їм ізбити хоч такісіньку! (Барв., Опов., 1902, 433).

ТАКІСІЧКИЙ, а, е, займ. вказ. і означ., пестл., рідко. Те саме, що такісінький.

ТАКНУТИ¹, ну, неп, док., розм. Однокр. до та-кати¹. — Так чого ж ти мовчала? — Так... — такнула Галинка... (Випня, I, 1956, 381); Мовчання гнітило, і вона так, аби що сказати: — Кінчили повітку Химці? Тихін хмуро такнув по паузі (Головко, II, 1957, 117).

ТАКНУТИ², не, док., розм. Однокр. до та-кати².

ТАКОЖ. 1. присл. Так само, таким же чином. Він копав та копав, не розгинаючись.. Вона також узялась до копання (Коцюб., I, 1955, 39); Виїздили ми зранку на машині, оглядали всі цікаві місця.. Учора також, як усіма цими днями, ми вирудилися в мандрівку (Ю. Янов., II, 1958, 88).

2. присл. Разом із тим, одночасно. — Радянська Україна піднімає прапор визвольної Вітчизняної війни! Так, Михайлюк, і передай німцям. Передай також, що вся Росія і Ленін з нами (Довж., I, 1958, 142); Насамперед із захоплених запасів було виділено зерно напівпролетарському населенню Хорлів.. Вирішено було також надати допомогу бідноті Чаплинки, Каланчака та інших сіл (Гончар, II, 1959, 54); Тут же прийняли ухвалу — про ставлення до Центральної ради та про утворення на Україні партійного і радянського центрів. А також намічено було тактику на наступному з'їзді Рад (Головко, II, 1957, 432); — Так вона в кожному листі і мені привіт передавала. Також називала... сином (Гончар, III, 1959, 126).

3. спол., перев. у сполуч. з а. Уживається для приєднання однорідних членів речення або цілих речень у значенні: крім того, разом із тим. Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі (Коцюб., III, 1956, 361).

ТАКСА¹, и, ж. Офіційно визначена стабільна розцінка на товари або визначений розмір оплати за той чи інший вид праці, послуги. А він регоче з їх молитви, їх кривого прохання.. І хто ж це? Колісник, що торгував колись м'ясом і гнувся і терся перед Рубцем, запрошуючи надбавити таксу... (Мирний, III, 1954, 310); Батько такси ніякої за роботу не мав, «що людьом

[людям], *то й мені*» (Фр., IV, 1950, 189); [П и с а р:] *Такса.. за прочитаніє [прочитання листа] десять копійок* (Кроп., I, 1958, 187).

За **таксою** — згідно з визначеною розцінкою на товари або визначеним розміром оплати за певний вид праці, послуги. *Небіжчик Денис був майстер чесний і хороший.. А головне — старий брав дешевше за цехових, що мусили працювати за таксою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 112); *Колгоспний рахівник обчислює запас деревини і її вартість на пні за сортиментними таблицями та місцевими таксами* (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ТАКСА², и, ж. Породи мисливських або кімнатних собак, що мають короткі криві ноги й довгий тулуб; // Собака такої породи. *Такса Софії Петрівни лизала тарілку* (Коцюб., II, 1955, 388); *Чорна, з рудими підпалинами такса заливається гавканням, поспішаючи на кривих ногах своїх* (Полт., Повість.., 1960, 396).

ТАКСАТОР, а, ч., спец. Фахівець із таксації. *Таксатор складає також схематичні плани окремих частин масиву [лісу], які мають назву абрисів (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174); — Мій чоловік.. захопився лісом, вступив заочником в інститут, і тепер він уже таксатор* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 73).

ТАКСАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до таксації. *Ріст насаджень на еродованих землях по берегах водоймища.. характеризується високими таксаційними показниками* (Хлібороб Укр., 6, 1969, 29).

ТАКСАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Визначення такси, розцінок на що-небудь. *Таксація товарів.*

2. Матеріальна оцінка лісу (визначення запасу та якості деревини, приросту, об'єму лісоматеріалів і т. ін.). *Лісова таксація вивчає способи і методи визначення об'ємів дерев, їх частин (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 161).*

3. Визначення кількості та якості чогось. *Без чіткого обліку — не полювання. Тому щороку, після таксації, спеціальна комісія ухвалює, скільки і якого звіра можна відстріляти* (Літ. Укр., 24.XII 1968, 2); *Таксація врожаю; Таксація земель.*

ТАКСИСТ, а, ч. Водій таксі. *У багатьох випадках таксисти дають перші інтерв'ю гостям столиці України* (Веч. Київ, 21.XI 1969, 2).

ТАКСИСТКА, и, ж. Жін. до таксист. *Якось навіть непомітно, але все ж таки до жінок-таксисток прийшла заслужена слава правофлангових* (Веч. Київ, 11.I 1972, 1).

ТАКСІ, невідм., с. Легковий або вантажний автомобіль із лічильником для визначення віддалі та оплати за проїзд за таксою. *Щоб не гаяти й хвилини, використовують [громадяни] усі тролейбуси, веломашини, і мотоцикли, і таксі* (Уа., Вірші.., 1957, 16); *Марина перейшла площу, сіла в таксі і сказала шоферові їхати в готель* (Собко, Зор. крила, 1950, 170).

ТАКСОВИЙ, а, е. Прикм. до такса¹. *Таксова ціна; // Признач. для визначення такси. Таксова комісія.*

ТАКСОМЕТР, а, ч., техн. Лічильник на таксі, що показує оплату за проїзд за таксою.

ТАКСОМОТОР, а, ч. Те саме, що таксі. *Сьогодні киян обслуговують тисяча автобусів, півтори тисячі трамваїв і тролейбусів, 175 вагонів метро, близько трьох тисяч таксомоторів* (Літ. Укр., 3.XII 1974, 1).

ТАКСОМОТОРНИЙ, а, е. Прикм. до таксомотор. *Таксомоторний рух; // Пов'язаний із виготовленням, використанням таксомоторів. Таксомоторний парк.*

ТАКСОФОН, у, ч., спец. Телефон-автомат. *З кожним роком збільшується у місті кількість таксофонів* (Веч. Київ, 14.X 1958, 1).

ТАКСУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для таксування. *Таксувальний прилад.*

ТАКСУВАЛЬНИК, а, ч. Службовець, який таксує що-небудь.

ТАКСУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до таксувальник. **ТАКСУВАННЯ**, я, с., спец. Дія за знач. таксувати. *Таксування товарів.*

△ **Таксування вантажів** — вирахування плати за доставку вантажів.

ТАКСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Здійснювати таксацію. *Таксувати заробітну плату; Таксувати товари.*

ТАКСУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до таксувати.

ТАК-СЯК, присл., розм. 1. З великими труднощами, ледве, насилу; сяк-так, якимось. *Так-сяк скінчив [Абібула] науку, був уже майстром* (Коцюб., II, 1955, 122); *Поки мати Марусина жива була, — вони так-сяк господарювали, а вже як вона вмерла.., то тоді господарство зовсім занепало* (Гр., I, 1963, 371); — *Тут і душу простудиш, — зітхнула мати й подивилась на мене. — Ми ще так-сяк перемучимось. А як дитина?* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 8).

2. Абияк, погано, як-небудь. *Розглядаю папір. В кінці — незграбним дрюччям так-сяк зляпано безграмотний підпис: «Дувид Волинський»* (Вас., I, 1959, 256); *Мені здається, що до людей, які працюють так-сяк, ледарюють, роблять брак, слід ставитись як до розкрадачів нашого багатства* (Рад. Укр., 6.X 1972, 3); *Як негарно чути слова про те, що син бешкетник, що вчиться він так-сяк* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 54).

3. Усіляко, по-різному. *Так-сяк утішити когось.*

4. у знач. присудк. сл. Допустімо, можна. — *В домі такої страшної людини їсти ще так-сяк, а пити... Звідки я знаю, що ти в калганівку отрути не підсилав* (Головко, II, 1957, 484).

ТАКТ¹, у, ч. 1. Метрична музична одиниця — кожна з рівних за тривалістю частин, на які поділяється музичний твір за числом ритмічних наголосів у ньому. *Від перших тактів увертюри до останніх акордів опери чуємо ми оригінальні, високохудожні мотиви українських колядок* (Іст. укр. музики, 1922, 239); *Музикант легко й безтурботно брав по кілька тактів те з того, то з іншого твору світових композиторів* (Собко, Скеля.., 1961, 104); // *Графічне зображення меж такої одиниці (ноти між двома вертикальними рисками). Розбити ноти на такти.*

2. Ритм якогось руху, дії; кожен із рівномірно повторюваних рухів, ударів.

3. спец. Частина робочого циклу якогось механізму. *Тактом зветься хід поршня від однієї мертвої точки до другої, протягом якого відбувається частина робочого процесу [циклу] двигуна* (Зерн. комбайни, 1957, 150).

◆ **Вибивати (відбивати і т. ін.) такт**: а) розміреними ударами або змахами руки відтворювати ритмічний малюнок мелодії. *Зразу вродився веселий настрій. Деякі стали притоптувати ногами, інші вибивали такт пісні рукою* (Вас., I, 1959, 101); б) розміреними ударами вказувати на ритм чогось (про рух механізму годинника, двигуна, про біг людини тощо). *В столовій мятник старомодного годинника гучно цокав, неначе рівномірно вибивав такт* (Н.-Лев., IV, 1956, 122); *Вони бігли,.. рівно й розмірено відбиваючи такт своїми важкими чобітьми* (Смолич, I, 1958, 95); *Збивати (збіти) з такту кого — побічними звуками, рухами порушувати ритм руху, дії когось, чогось. Могутні звуки вальсу приглушили патефон і збили з такту танцюристів* (Трубіл., Мандр., 1938, 8); **У (в) такт чому й без додатка**; **Під такт чого**; **До такту чому** — відповідно до ритму чогось; ритмічно. *А кело танцює. Тупають під такт «молдуза-*

няски» ноги (Коцюб., I, 1955, 232); Одна з них [бабів] плескала в долоні до такту музиці (Март., Тв., 1954, 259); Ось схилились вони над станками, підіймаються руки в такт... (Сос., I, 1957, 485); Трамвай злегка похитувало, і в такт гуркоту коліс кожен пасажир снував свої думки (Донч., II, 1956, 100).

ТАКТ², у, ч. Почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності. Кільки [скільки] зручності і такту потрібно, щоб кождо сцену зробити zarazom і звичайною, немов щоденною, а при тім і характеристичною! (Фр., I, 1955, 351); При перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт (Рильський, IX, 1962, 133); // Культура поведінки, уважне ставлення до когось. Довго вони йшли мовчки. Такт підказав Ганні ні про що більше не розпитувати (Ю. Янов., Мир, 1956, 96); Почуття такту примусило його сказати ще кілька слів перше, ніж попросити Каргата передати трубку Петушекові (Шовк., Інженери, 1948, 23).

ТАК-ТАК. 1. част. Уживається в реченні для підсилення ствердження чогось. — Меласю! — обернувся до жінки. — От нам зятьок! Лесю, от жених тобі під пару, так-так! (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); — Всіх перебиваєш, не даєш людині закінчити думку.. Помовч. Так не можна. Потім ти хвалькуватий, так-так. Хвалькуватий і грубий з людьми (Довж., I, 1958, 478).

2. виг. Уживається як звуконаслідування. Гупали ціпи по дворах найбідніших, гуркотіли віялки й терниці так весело по дворах — трр-ах... так-так... трр-ах... так-так... (Головка, II, 1957, 24); Годинник вистукував на стіні, наче самотній кінь серед тихої ночі вибивав копитами по кам'яному бруку: «Так-так, так-так» (Томч., Жменяки, 1964, 253).

ТАК-ТАКИ, част., розм. Уживається перев. перед присудком для підсилення заперечення або ствердження чогось. Грицько так-таки і не сховався гнати до водопою Василевого товару (Мирний, IV, 1955, 20); Але чим допомогти справі, Маруся так-таки й не знала (Хотк., II, 1966, 61); Саїд Алі углядів на кілочку скрипку. Так-таки раптом охляв, знемігся, опустили руки (Ле, Міжгір'я, 1953, 332); // Уживається в питальних реченнях для підсилення запитання, здивування. [Б о ж е н к о:] Миколо, ти нічого не чує? [Щ о р с:] Ні. А що? [Б о ж е н к о:] Так-таки нічого? (Довж., I, 1958, 145).

ТАКТИК, а, ч. 1. Фахівець із тактики (у 1 знач.); // Той, хто досконало опанував прийоми та способи ведення суспільно-політичної боротьби.

2. перен., розм. Той, хто вміло обирає лінію поведінки.

ТАКТИКА, и, ж. 1. Складова частина військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою. Запорожці палили, не зводячи духу. Задні заряджали рушниці переднім.. Вражений запорозькою тактикою, французький інженер Боплан верещав.., намагаючись налагодити артилерійський вогонь (Довж., I, 1958, 259); В степу спалахнув лютий зустрічний бій — одна з найгостріших форм бойових дій, які знає військова тактика (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 379); — Ми переходимо до нової тактики. Досі ми билися з ворогом у степах і на рівнинах, в лісах і болотах. Віднині ми будемо битися з ним високо в горах (Гончар, III, 1959, 96); // Навчальний предмет із теорії та практики ведення бою. Після уроку топографії починається урок тактики (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 77).

△ Лінійна тактика див. лінійний.

2. Сукупність прийомів і способів ведення суспільно-політичної боротьби. Під тактикою партії розуміється

її політична поведінка, або характер, напрям, способи її політичної діяльності (Ленін, 11, 1970, 8); Вони були розподілені на кілька гуртків для вивчення марксистських законів, революційної тактики, різних мов та спеціальних наук (Досв., Вибр., 1959, 137); // Прийоми та способи змагання в спортивних іграх. Шахова гра мав свою стратегію й тактику. Під стратегією звичайно розуміють методи вироблення загального плану гри.. Способи здійснення цього плану, розв'язання окремих завдань, що впливають з нього, — це вже тактика шахової гри (Перша книга шахіста, 1952, 83); Вони інколи разом розробляли тактику заїзду [на спортивних човнах] (Собко, Матв. затока, 1962, 11).

3. перен. Способи, прийоми досягнення певної мети; лінія поведінки когось. Управитель Кароль вирішив змінити тактику. Досить сваритися. Він буде тепер чемний і догідливий (Рибак, Помилка.., 1956, 250); Обрала за «тактику» Клава Той хитрий дівочий підхід: Сьогодні — хороша, ласкава, А завтра — холодна як лід (С. Ол., Вибр., 1957, 140); *Образно. Справила [корова] роги просто на собаку: або вступиш, або смерть твоя! Лорд волів вибрати першу тактику (Март., Тв., 1954, 249).

ТАКТИЛЬНИЙ, а, е, біол. Те саме, що дотиковий. Тактильні відчуття виникають унаслідок дії механічних подразників на поверхню шкіри й відображають різні властивості: твердість, м'якість, сухість, вологість тощо (Знання.., 11, 1968, 21).

ТАКТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до тактики. Ходив [Володя] на тактичні заняття. Вивчав гвинтівку, автомат і слухав бесіди (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 34); Наша боротьба за мир — не тимчасовий тактичний прийом, а генеральна лінія зовнішньої політики СРСР, яку визначає сама природа соціалізму (Літ. газ., 23.IV 1961, 2); Ніхто не знав, що ці обережні зальоти були звичайними тактичними заходами у тій великій стратегії кохання, яка підказується самою матір'ю природою (Кол., Терен.., 1959, 116).

2. Стос. до провадження бою, бойовий; який має значення для здійснення певної бойової операції. Хмельницький уміло використовував найрізноманітніші тактичні прийоми, залежно від співвідношення сил і конкретної обстановки [бою] (Іст. УРСР, I, 1953, 250); Виходячи з своїх тактичних міркувань, він [комбат] хотів захопити готель цілим (Гончар, III, 1959, 248); Вогневу силу наших сухопутних військ становлять оперативно-тактичні й тактичні ракети (Наука.., 2, 1966, 22).

ТАКТИЧНО. Присл. до тактичний. Наша боротьба на Україні тактично нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм (Компартія України в резол. і рішен.., 1958, 18).

ТАК-ТО. 1. присл. Підсил. до так I 1, 3. Так-то вони собі там гуртять, а вдова-небога, встаючи й лягаючи, поклони б'є перед образом (П. Куліш, Вибр., 1969, 272); Мій жених був хороший такий, господи! Чорнявий, ставний... Так-то вже я його сподобала! (Вовчок, I, 1955, 3).

Не так-то — не дуже, не зовсім, не настільки. Я в Гадячі цього літа не буду, але ж се нічого, жива буду, ще не раз приїду, а за границю не можна відкладать, бо туди не так-то легко зібратись, як в Гадяч... (Л. Укр., V, 1956, 144); — Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзає в нори (Гончар, III, 1959, 172).

2. част. ствердж. Уживається для вираження підсумку роздумів з приводу чогось; справді. — Лебідь бачить тільки свою пару, своє озеречко, а людина — ого-го! Їй видно куди ширші обрії! І назад, і вперед.

Самі подумайте: хіба є хто на землі крилатіший за людину? Так-то, дочко... (Гончар, III, 1959, 196).

ТАКТОВИЙ, а, е. Прикм. до такт¹. Існують різні тактові розміри. Їх називають відповідно до того, із скількох та з яких ритмічних вартостей вони складаються (Осп., диригув., 1960, 8).

ТАКТОВНИЙ, а, е. Який володіє почуттям міри, такту (див. такт²). Він є тонкий, тактовний мужчина (Коб., III, 1956, 324); Я оцінив його делікатність. Що не говори, людина тактовна, вмів сказати слово, доторкується до живої рани обережно (Збан., Малин. дзвін, 1958, 118); // Який здійснюється з дотриманням такту (див. такт³). Павло Тучина — незрівнянний майстер цмілого, розумного й тактовного використання елементів народної мови (Рильський, III, 1956, 404).

ТАКТОВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. такт¹овний. Всі учні знають її тактовність, чутливість і обережність в поводженні з школярами (Коп., Десятикласники, 1938, 126); В. І. Ленін показав неперевершений зразок тактовності й обачливості, терпеливості й наполегливості в розв'язанні великих і малих національних проблем (Рад. Укр., 18.II 1967, 2); Молодець Штукаренко. Тактовність і розуміння внутрішнього стану людини — ось за що його можна поважать (Голов., Тополя., 1965, 195).

ТАКТОВНО. Присл. до такт¹овний. Брати всюди і супроти всіх трималися з гідністю і тактовно (Фр., VI, 1951, 201); — А наступ скоро, товаришу гвардії підполковник? — не втримався Черниш, хоча розумів, що питати про це не зовсім тактовно (Гончар, III, 1959, 21); Вдало знайдена й тактовно вжита пауза в пісні часто важить більше, ніж якась хитромудра фраза (Рад. літ-во, 5, 1958, 24).

ТАЛ¹, у, ч., рідко. Те саме, що талові́на.

ТАЛ², у, ч. (*Salix pentandra* L.). Те саме, що верболіз. Талами вийду понад Уралом На степ широкий (Шевч., II, 1963, 64); З далеких гір потягло вітром — листя талу зашелестіло тихо, сумно (Десняк, II, 1955, 29).

ТАЛА, талі́, ж., рідко. Те саме, що верболіз. Ростуть над плесом вільхи І гнучка тала (Кост., I, 1967, 63); *У порівн. Висока й гожа, мов тополя, Гнучка, як восени тала, Ти серед пишного роздолля До мене руки простягла (Щов., Поезії, 1958, 189).

ТАЛАБАН, у, ч. (*Thlaspi* L.). Трав'янистий бур'ян родини хрестоцвітних, що цвіте білим, рідше рожевим цвітом; з його насіння добувають олію. Талабан польовий. Цей бур'ян так само, як і грицики, є одним з найпоширеніших по всій Україні бур'янів (Бур'яни., 1957, 52).

ТАЛАЛАЙ, я, ч., зневажл. Той, хто багато, безмістовно говорить. — Оце привезли талалая! Цей навіки заб'є баки людині, — озвався позаду Роман Волошин.. — Від його панського слеза золоті верби ростуть (Стельмах, I, 1962, 373).

ТАЛАЛАЙКА, и, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що талала́й. — Старі на словах, — як на цимбалах, а на ділі — як на талалайці (Н.-Лев., III, 1956, 70).

2. зневажл. Жін. до талала́й.

ТАЛАН, у, ч. 1. Доля, життєвий шлях кого-небудь. Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний! (Укр. лір. пісні, 1958, 269); — Пожила я з ним два роки та й оздовіла. Отакий мій талан (Н.-Лев., II, 1956, 111); // Щаслива доля, щастя. Нудно йому На чужому полі! Всього надбав, роботяга, Та не придбав дсла! Талану того святого... (Шевч., II, 1953, 106); [Г а н н а:] Накликай талану, а безталання й само тебе здиба! (Кроп., II, 1958, 36); — Та незабаром кинув я Конецпольських і подався до Києва, до

Аксака. Але й там не знайшов я талану... (Тулуб, Людолова, I, 1957, 70); // Успіх, удача. Старший брат і ні гадки собі: лежить та загіба гроші лопатою — усе йому бог дав, а менший працює, як риба об лід побивається, а нічого не вдіє, ні в чому нема йому талану (Стор., I, 1957, 31); — Ні, немає щастя й талану бідним на цьому світі і не буде ніколи! — рішила вона (Мирний, III, 1954, 78).

2. Те саме, що талант 1; хист. — А ти прочитай [«Кобзаря»], то сама побачиш, як чоловік з таланом може орудувати тією простою мовою (Мирний, IV, 1955, 340); Десять, колись, в якійсь країні Пробував поет нещасний, Тільки й мав талан до віршів Не позичений, а власний (Л. Укр., I, 1951, 363); — Максиму бути головою, — Казали люди у селі, — Талан у хлопця до землі (Стельмах, V, 1963, 55).

ТАЛАНИТИ, їть, недок., безос., кому. Щасливо складатися (про життя, долю когось); щастити, фортунити. Грицькові справді не таланило. Все було йому якесь лихо: то в його коняку вкрадено, то він здох (Гр., II, 1963, 345); Доярку та конюха називали запізніло закоханою парою. — Що ж, — відповідали купільчани, — хай їм таланить у житті! (Рудь, Гемін., 1959, 71).

ТАЛАНЛИВИЙ, а, е, розм. Щасливий, удачливий. А та [циганка] йому і почала: «І щасливий, і таланливий, і у щасті, у багатстві поживеш» (Кв.-Осн., II, 1956, 231).

ТАЛАНОВИТИЙ, а, е. 1. Який має великі здібності, талант (у 1 знач.). Треба сказати, що д. Коцюбинський дуже талановитий чоловік і дуже живі питання захоплює своїми творами (Мирний, V, 1955, 402); [О л я:] Сошенко побачив, що Тарас талановитий хлопець (Вас., III, 1960, 278); Український народ висунув із свого середовища багато талановитих народних поетів-співців, музикантів, художників (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 11).

2. Який виконано з талантом (у 1 знач.); який відзначається високою майстерністю. Спасибі Вам, добродію, велике спасибі за ті несказано любі і милі хвилини, які довелося мені пережити, читаючи Ваші талановиті твори (Мирний, V, 1955, 378); Переклад поетичного твору повинен бути в першу чергу талановитим (Рильський, IX, 1962, 67); Відгуком на народні думи і запиту часу була зокрема талановита творчість О. П. Довженка (Мист., 6, 1958, 7).

ТАЛАНОВИТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. таланові́тий 1. Перше місце [щодо].. талановитості між українськими ученими тепер треба признати д. Потебні за його праці про мову й народну словесність українську (Драг., II, 1970, 342); Оригінальні образи, художність малюнка .. говорять про талановитість автора (Еллав, II, 1958, 88); З давніх-давен складає народ приказки, засвідчуючи свої великі духовні багатства й талановитість (Вітч., 4, 1964, 204).

ТАЛАНОВИТО. Присл. до таланові́тий 2. Уже вам не стане часу першому зачинати ті бої, котрі велися так талановито вами (Мирний, III, 1954, 284); Оркестрові та диригенту пощастило талановито передати часторальні образи, нестримний танець тритонів та наяд, урочистий рух колісниці Нептуна (Літ. Укр., 29.V 1962, 4).

ТАЛАНТ, ч. 1. род. у. Видатні природні здібності людини; хист, обдаровання. Я такий прихильник Вашого [Л. Мартовича] таланту, так люблю перо Ваше (Коцюб., III, 1956, 241); Найбільшу користь своєму народові принесе той художник, у якого талант поєднується з передовим світоглядом (Рад. літ-во, 2, 1958, 6); Франко поєднував у собі великий талант художника з глибоким аналітичним розумом ученого (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 18); // Здібність до чогось, уміння робити

щось. — Наша Настя має талант і охоту до музики (Н.-Лев., III, 1956, 215); Пан Турковський щось не має таланту бавити гостей (Л. Укр., III, 1952, 501); — Кажуть, що в мене талант є. — До вишивання? — До пісень (Чорн., Потік., 1956, 191).

Виявля́ти (в́иявити, відкрива́ти, відкрити і т. ін.) [св́ій] тала́нт — розкривати свої здібності до чогось, уміння робити щось. Під час відходу 5-ї армії до Царицина Ворошилов виявляє великий організаторський і воєнний талант, уміння керувати масами (Іст. укр. літ., II, 1956, 453); В «Червоному вінку» були надруковані також окремі вірші В. Кобилянського.. Рання смерть, на жаль, не дозволила поетові ширше розкрити свій талант (Поезія., 1956, 72).

◇ **Зако́пувати** (закопа́ти, зарива́ти, заріти) [у зе́млю] [св́ій] тала́нт див. зако́пувати, зарива́ти.

2. род. а. Людина з видатними природними здібностями. Ви не знаєте кільки [скільки] то у нас талантів молодих (Стеф., III, 1954, 80); Збірка [П. Тичини] «Сонячні кларнети» свідчила, що в радянську літературу прийшов видатний талант (Іст. укр. літ., II, 1956, 57); Лунали пісні, виступали танцюристи, демонстрували своє мистецтво аматори драматичних колективів, музиканти. То народні таланти змагались у ювілейному показі творчих досягнень (Рад. Укр., 30.VI 1967, 3).

3. род. а. У стародавній Греції, Месопотамії, Сирії — вагова та грошова одиниця. Ще й подарунків, як гостю належить, йому надавав я — Золота гарного виробу сім йому дав я талантів (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 402).

ТАЛАНТИЩЕ, а, ч. Збільш. до тала́нт 1, 2. Невже Микола Васильович [Гоголь] увібрав у свій талантище увесь сміх, всі чари, всю красу, всі барви життя? (Вишня, II, 1956, 351).

ТАЛА́П, виг. 1. Звуконаслідування, що означає характерний звук під час ходіння в розтоптаному або великому взутті. Йде хлопчик. Ноги в старих калошах. Талап, талап! (Стеф., II, 1953, 45).

2. Уживається як присудок за знач. гала́пнути. Він його талап долонею по пиці (Сл. Гр.); [Ш на д е л ь с ь к и й:] Будемо оба пасти очима сього вовка [лихваря], а в відповідній хвилі талап на нього! (Фр., VII, 1951, 359).

ТАЛА́ПАННЯ, я, с., розм. 1. Дія за знач. тала́пати та звуки, утворювані цією дією. Чути талапання кімнатних туфель.

2. Дія за знач. тала́патися 1 та звуки, утворювані цією дією.

ТАЛА́ПАТИ, аю, аєш, недок., розм. Утворювати характерні звуки під час ходіння в розтоптаному або великому взутті. Талапати чоботищами по підлозі; // Іти, тягнучи по дорозі взуття. Чорні, замащені в смолу люди талапають розтоптаними постолами за стадом, .. випасаючи зголоднілою маржиною кожне стебельце придорожжя (Хотк., II, 1966, 267).

ТАЛА́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Хлюпатися, плавати, плескатися й т. ін. у воді. Бродять [діти] по калюжах, талапаються, мов купа жаб (Фр., VIII, 1952, 331); Всі вони [рибальські діти] вирости на березі моря, талапались у воді з ранньої весни до пізньої осені (Трубл., Шхуна., 1940, 21); // Виконувати якусь роботу, рухаючись у воді, болоті. — Святі апостоли були рибакми, і ми, їх заступники, — рибакми. Ціле літо талапаємось в Ред-Рівері, і працю нашу забирають пани запівдурно (Ірчан, II, 1958, 124); На її мочарі хтось і зараз талапається. Ага, то Давид копас рови, щоб вигнати з болота.. воду (Стельмах, I, 1962, 541).

2. рідко. Те саме, що возі́тися 2. — А мені: і наго-

дуй, і змий, і сорочку пошій, і талапайся з ним [паспнком], і няньч його (Коцюб., I, 1955, 438).

ТАЛА́ПНУТИ, ну, веш, док., розм. 1. *неперех.* Однокр. до тала́пати.

2. *перех.* Ударити когось чпмось. Підійшов медвідь до вепра, як талапне його позавуш (Сл. Гр.).

ТАЛІ́, розм., заст. Але. Хоч правду женуть люди, тале ж правда завжди буде (Номис, 1864, № 6687).

ТА́ЛЕР¹, а, ч. Те саме, що та́ляр.

ТА́ЛЕР², а, е. Металева плита на друкарському верстаті, на якій установлюють друкарську форму.

ТА́ЛИЙ, а, е. Який трохи розтанув під впливом тепла; не мерзлий. Калюжки, що звечора позамерзали, одтали, тихо вода дзюрчить поміж талим снігом (Мирний, III, 1954, 61); Кардаш.. глибоко вдихнув вологе повітря, напоєне гострими пахощами талої землі (Жур., Вечір., 1958, 31); // Такий, який буває під час танення снігу, льоду; насичений вологою. Земля розмерзасться. і талий винний дух полів.. уже виразно чується в повітрі (Гончар, II, 1959, 39).

Та́ла вода́ — вода, що утворилася внаслідок танення снігу, льоду. Весна іде. Сніги чорніють; ..скрізь леліють Озера талої води (Стар., Вибр., 1959, 6); **Талі й дощові води**, де стік їх не регулюється, змивають верхній шар ґрунту (Ком. Укр., 8, 1966, 23).

ТА́ЛИК, у, ч. Ділянка талої землі в зоні вічної мерзлоти. Іноді серед вічної мерзлоти бувають ділянки ґрунту, де ґрунтового льоду немає. Температура цих ділянок може бути вище нуля. Вони звуться таликами, або талим ґрунтом (Курс заг. геол., 1947, 135); Головний корпус [ТЕЦ] споруджено на так званому талику — одній з ділянок талих порід в районі вічної мерзлоти (Веч. Київ, 11. I 1966, 4).

ТАЛИ́НА, ї, ж., розм. Санний шлях, на якому розтав сніг. Не хоче талиною їхати, а щоб я їхав (Сл. Гр.).

ТА́ЛІ, ів, мн., техн. Судновий вантажопідіймальний механізм, що складається з системи блоків. На приспущених талях звисала над бортом найкраща шлюпка, в якій сьогодні їздили на берег (Трубл., Лахтак, 1953, 45).

ТА́ЛІЄВИЙ, а, е. Прикм. до та́лій. Після накладання талієвого пластиру волосся добре відростає, навіть стає густішим (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 87).

ТА́ЛІЙ, ю, ч. М'який блакитно-сірий хімічний елемент, у сполуках отруйний. У вільному стані галій, індій і талій являють собою сріблясто-білі м'які метали з низькими точками плавлення (Заг. хімія, 1955, 568); Сірчанокислий талій.. застосовується для отруєння гризунів як у містах і населених пунктах, так і в польових умовах (Підручник дезинф., 1953, 338).

ТАЛІ́Р, а, ч., заст. Тарілка (у 1 знач.). Винесли три таліри червінців (Сл. Гр.).

ТАЛІ́РКА, и, ж., заст. Тарілка (у 1 знач.). Талірки бувають плиткі, плескати й глибокі (Сл. Гр.); — З тієї [срібної] талірки нароблено крейцарів, і хто матиме в гаманці хоч один, тому всьди щаститиме (П. Куліш, Вибр., 1969, 294).

ТАЛІ́РОЧКА, и, ж., заст. Зменш.-пестл. до талі́рка. От і поставили йому на таліроці капцуси з яловичиною (Кв.-Осп., II, 1956, 242).

ТАЛІ́СМАН, а, ч. Предмет, що, за марновірними уявленнями, має чудодійну силу й приносить його власникові щастя, удачу, оберігає від небезпеки. Ну та й цей одважний лицар Якось вибрався до бою і вернувся живий, здоровий, — Талісман він мав з собою (Л. Укр., I, 1951, 377); Володя зрозумів, що не взяти зараз талісман — значить тяжко образити мисливця (Донч., III, 1956, 341); — Та не забудь же стрічку з безозирки взяти. Вона мені як той талісман... (Кучер, Трудна любов, 1960, 305).

ТАЛІСМАННИЙ, а, е. Те саме, що талісмановий.

ТАЛІСМАНОВИЙ, а, е. Прикм. до талісман.

ТАЛІЯ¹, ї, ж. 1. Найвужча частина тулуба; місце, де носять пояс. *Становий.. скочив, як тигр, в очерет і захопив Олесю за талію* (Н.-Лев., III, 1956, 127); *У білій сукенці, тонесенька в талії, під хвилями буйного волосся, скидалася [Олена] на велику ромашку* (Вільде, Сестри., 1958, 4); *В гімнастерці, перетягнутій в талії командирським із зіркою ремнем, у чобітках.., він виглядав ще меншим і ще тендітнішим* (Тют., Вир, 1964, 103); // Частина сукні, одягу, що облягає це місце. *Цариця-мати, у відкритій сукні, з високою талією.. з захопленням і любов'ю дивилася на сина-імператора* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 171).

2. *рідко*. Частина тулуба від пахв до стегон. *Старші панни скося поглядали в дзеркало на свої талії, на білі та рожеві сукні* (Н.-Лев., I, 1956, 142).

ТАЛІЯ², ї, ж., заст. 1. Комплект гральних карт із двох колод.

2. Коло картярської гри до закінчення колоди карт біля банківника. *Талія закінчилася*.

ТАЛМУД, у, ч. Збірка релігійних, правових і побутових правил іудаїзму, що ґрунтується на тлумаченні книг Старого завіту. — *Законои, як равін в талмуді, — зна* (Мирний, I, 1954, 278); *Можна б не тільки «Життя святих», але й товстелезний Гершків талмуд прочитати на такому дозвіллі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 399).

ТАЛМУДИЗМ, у, ч., розм. Некритичне та неухильне дотримування догм; схоластичні розумування, буквоїдство. *Вся історія марксизму-ленінізму вчить, що небезпечними ворогами революційної теорії є всякого роду догматизм, талмудизм, відриє теорії від життя* (Рад. Укр., 11.XII 1956, 2).

ТАЛМУДИСТ, а, ч. 1. Знавець, тлумач талмуду. *І когось тільки тут не було:.. ратмани, бургомістри, судді, прокуратори з пером за вухом, довгобороді талмудисти в оксамитових кафтанях* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

2. *перен., розм.* Той, хто сприймає будь-які теоретичні положення як догму без перевірки та доказів. *Талмудист сліпо чіпляється за кожну букву теорії, ігноруючи суть теорії, вважає кожне положення теорії придатним для всіх часів і всіх обставин* (Рад. Укр., 20.VI 1954, 1).

ТАЛМУДИСТСЬКИЙ, а, е. Властивий талмудистові.

ТАЛМУДИЧНИЙ, а, е. Прикм. до талмуд.

ТАЛОВІНА, їній, ж. 1. Частина землі, з якої зійшов сніг. *На пагорбах і вздовж вибоїв — великі чорні плями таловин. Вони парують прозорою перлистою парю* (Тулуб, В степу., 1964, 7); *Сонце все їло й їло сніг, і вже скрізь, куди не глянь, — увесь степ чорнів латками таловини* (Довч., Ю. Васюта, 1950, 163).

2. Тала вода. *День видався сонячний, була відлига, і з ринви бляшаного сільбудівського даху стікала таловина* (Жир., Вибр., 1960, 364).

ТАЛОВІНКА, и, ж. Зменш. до таловіна 1. *Аби таловинка була десь маленька — Там їм [пташкам] і розкіш, і ситі вони* (Манж., Тв., 1955, 112).

ТАЛОВІНЯ, і, ж., розм. Те саме, що таловіна 2. *Почали [Пилип із Наталкою] через яр борсатись, а там не пройдеш: уже натекло вниз повно таловиці, можна з головою гулькнути* (Гуц., З горіха., 1967, 157).

ТАЛОВІРКА, и, ж., діал. Дрібна засолена риба, сорт оселедців. *Іде чумак, іде козак Дорогою з Дону; Везе рибку-таловірку На продаж додому* (Щог., Поезії, 1958, 66).

ТАЛОН, а, ч. 1. Документ у вигляді невеличкого контрольного аркуша, що дає право одержати щось або дозвіл на що-небудь. [Тоня:] *До побачення,*

фрау Ланге. Заходьте за талонами на вугілля (Собко, П'єси, 1958, 178).

Відкріпний талон — документ про відкріплення, зняття з якогось обліку; **Посадочний талон** — контрольний квиток, що дозволяє посадку у вагон. *Щоранку Даша, взявши на станції плацкарти і посадочні талони, виїздила назустріч поїздам* (Жур., Даша, 1961, 42); **Прикріпний талон** — документ, що дає право стати на якийсь облік.

2. Дублікат документа, що залишається в корінці чекової, ордерної й т. ін. книжок.

3. Основна частина цінного папера (акції, акредитива тощо).

ТАЛОННИЙ, а, е. Прикм. до талон. *Талонна книжечка*.

ТАЛОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до талон. *Диспансерним хворим талончики на прийом до.. лікаря вручає патронажна сестра заздалегідь* (Рад. Укр., 19.I 1965, 3).

ТАЛРЕП, а, ч., спец. Пристрій для натягування судових снастей під час кріплення їх. *Взяли вони трос, зачепили за верх щогли й почали натягувати його талрепом — це такі натяжні гвинти* (Роб. газ., 14.XI 1962, 2).

ТАЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. 1. Топтати, витоптувати. *Свині город талують* (Сл. Гр.).

2. Недбало ставитися до чогось, не берегти речей. *Талувать, нехтувать одежину* (Номис, 1864, № 11133).

ТАЛЯПАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал., зневажл. Ляпати (язиком), молоти (у 2 знач.). *Підходить [Безбородько] до стайні, звідки чути голоси конюхів, витягується біля брами й дослухається, чи не тальяпає чогось про нього навіжений дід Євмен і його братія* (Стельмах, Правда., 1961, 101).

ТАЛЯР, а, ч. Старовинна срібна монета, що була в обігу в Німеччині, Чехії, Італії та ін., а також на Україні. *У туркені у кишені Талари, дукати* (Шевч., I, 1954, 200); *Давали Надаремне сто таларів За ведмежу пишну шкуру!* (Л. Укр., IV, 1954, 138); *Максим Кривоніс уніс до хати торбу з грішми і сказав: — Тут тобі, пане Трохиме, і арабські цехіни, .. биті талари й червінці* (Павч, Гомон. Україна, 1954, 157).

ТАЛЯРИК, а, ч. Пестл. до таляр. *Ой на ж тобі, старий Бондар, Таляриків бочку, — Оце тобі, старий Бондар, За хорошу дочку!* (Нар. лірика, 1956, 104).

ТАЛЬ, я, ч., техн. Підвісний механізм, яким підіймають вантажі на невелику висоту.

ТАЛЬВЕГ, у, ч., спец. 1. Найнижча частина долини, балки, річища; лінія, що з'єднує ці ділянки. *Верх вихідної стінки водобійного колодязя розташовують на рівні найнижчої відмітки тальвега балки* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 92).

2. Старе річище, дно річки. *Подекуди, на довшіх частинах схилив та в тальвегах річок і взагалі на кращих ґрунтах, дубові лісостани в стиглому віці (120—140 років) досягають висоти 37 метрів* (Наука., 4, 1958, 24).

ТАЛЬК, у, ч. Шаруватий м'який мінерал білого або блідо-зеленого кольору. *До природних силікатів належать польові шпати, слюди, глина, азбест, тальк* (Заг. хімія, 1955, 447); // Порошок із цього мінералу, що застосовується в техніці та медицині. *Роббі стис кулаки, шкіра у нього на вилицях напнулася і стала сіро-графітного кольору, як автомобільна резина, пересипана тальком* (Перв., Материя.. хліб, 1960, 62).

ТАЛЬКА, и, ж., заст. Моток пряжі, виток. *Хатинка господаря.. На сволиці висять повісма прядива та вовни. Кошки з тальками стоять перед верстатами* (Л. Укр., IV, 1954, 211); *Знала [Чайчиха], що хліба не вистачить до нового, що знову доведеться цілу зиму випрядати на чужих тальках* (Стельмах, I, 1962, 290).

ТАЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до тальк. *Залягає [тальк] шарами, гніздами, часто створює гірську породу — талькові сланці* (Курс заг. геол., 1947, 58).

ТАЛЬМА, и, ж., заст. Жіноча довга накидка без рукавів.

ТАЛЬЯНКА, и, ж., розм. Однорядна російська гармонія. *Звичайна гармошка — тальянка, Потертий, поношений міх, Та хлопець на ній на гулянках Виконував танці для всіх* (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 72).

ТАМ. 1. присл. Уживається при вказуванні на місце більш віддалене порівняно з іншим, ближчим; у тому місці, у тих місцях; протилежне т у т. *І там степи, і тут степи, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії, Зеленії* (Шевч., II, 1963, 64); *Деся там, не в нашій стороні... Поївши добре, Лев лежав* (Гл., Вибр., 1951, 132); — *Чи далеко піхота? — розпитували з кожного. — Там! — махали їм зв'язківці в чисте поле* (Гончар, III, 1959, 167); // Уживається в поєднанні з питальними займенниками *х т о, щ о*. *Двері тихо рипнули. — Хто там? — закричала спрощення Кавуни-ха* (Н.-Лев., II, 1956, 177); *Що там таке? Сміються всі: «Знов над верстатом Зоз дрімає...»* (Сос., II, 1958, 372); // Вживається у функції співвідносного слова в головному реченні, якому в підрядному реченні відповідають сполучні слова *д е, к у д и*. *Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть* (Котл., I, 1952, 227); *Що сльози там, де навіть крові мало?* (Л. Укр., I, 1951, 107); *А він пригадує село, в садку налиті сонцем сливи, там, де дитинство протекло* (Сос., II, 1958, 436); // Уживаючись на початку повторюваних речень або перед однорідними членами речення, означає: в одному місці..., в іншому місці... *Сонце саме заходило.. Там воли ревли; там овечата мекали; там жінки свиней кликали...* (Мирний, I, 1949, 390); *Яке просторе, велике життя відкривається попереду! Там, чуєш, пущено ще одну домну, там задимів трубами ще один завод...* (Гончар, II, 1959, 441); // Уживається в значенні вказівного слова, що замінює відповідний йому член попереднього речення, переважно обставину місця. *Багатства в домовину не забереши, а хоч би й забрав, нащо воно тобі там?* (Укр. присл., 1963, 114); *Микола пішов на вигін, де стояли старі верби: там його ждав Кавун* (Н.-Лев., II, 1956, 194); *Тверді стеблини пирію потрапляли між спиці коліс, заплутувалися там* (Смолич., I, 1958, 45).

[І] сям і там; [І] там і сям; [І] тут і там; То там, то сям (там, тут); То тут, то там — у різних місцях; подекуди. *Я чула скрізь, і тут, і там, як люблять вас, як вірять вам* (Сос., I, 1957, 414); *То там, то сям простяглись до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит, а між ними польова м'ята кожну пару листочків прибрала в пояс з геліотропів* (Коцюб., II, 1955, 215); *Там і сям.. на сонці грілися жовті гадюки* (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 102); *Перепели хавакали, то там, то там, перекликаючись один з одним* (Тют., Вир, 1964, 289); *То там, то тут поскрипували чорні, мов з каменю вирізані, верби* (Стельмах, II, 1962, 398); *Сіре туманисте поле закипало боем, то тут, то там зблискували, рвучи землю, снаряди* (Гончар, III, 1959, 138); *Там же; Там са́мо — у тому самому місці, де й раніше. Дія п'ята. Там же на курорті. Великий балкон, з нього вид на море* (Л. Укр., II, 1951, 82); *Там же на Поділлі новоспечений дворянин був урочисто вписаний у дворянську родословну книгу* (Стельмах, I, 1962, 15); *Там і там — у якомусь певному місці. Хтось передає, що бачили Юрчика там і там: уже наїнявся ватагувати* (Хотк., II, 1966, 152); — *Я й кажу товаришу Сазону, що так, мовляв, і так, куркуль живе там і там* (Тют., Вир, 1964, 167).

◇ Одна но́га тут, [а] дру́га там *див. но́га; Що ти (він, вона і т. ін.) забу́в (забу́ла, забу́ли) там див. забува́ти.*

2. присл., розм. Потім, згодом, незабаром. *Він зараз пішов у танець і взяв першо Катрю, там Марусю, там мене, там і других дівчат* (Вовчок, I, 1955, 193); *Незабаром і день настав, жмурий, невеселий; а там і ніч налягла* (Мирний, I, 1949, 328); *От зайшла в них жвава суперечка, Що незабаром в сварку перейшла, А там перекотилася і в бійку* (Рильський, III, 1961, 172).

3. част., розм. Уживається під час переліку для заповнення паузи перед однорідними членами речення з відтінком невизначеності, довільності. [Г е б р е й:] *Нехай би се був дім, чи там дворець.., а то — каміння купа величезна* (Л. Укр., II, 1951, 243); *Треба притьмом Лиску там чи Маньку Сьогодні гнать аж на Полів ланок* (Рильський, II, 1960, 304); *Гості вели не буденні розмови — про ярмарки чи там храми, а гомоніли про політику, про землю* (Горд., II, 1959, 120).

4. част., розм. У сполуч. із займенниками *я к и й, щ о та* прислівниками *д е, к у д и, к о л и*: а) посилює заперечення чийхось слів, звичайно з повторенням заперечуваного слова в значенні: *з о в с і м в і*. — *Чи добре ж вам жилося без мене? — спитав Джеря. — Ет! яке там добре! Бідували та побивались в матір'ю до останнього часу, — сказала Любка* (Н.-Лев., II, 1956, 257); — *Що ж ви нічого не робите слабій? Замфір махнув рукою. — Де там нічого... Ворожок та шептук була повна хата...* (Котюб., I, 1955, 229); [Х о м а:] *Що мені борці, я сам борець!* [Ж і н к а:] *Ось годі, Хомо, який там з тебе борець* (Вас., III, 1960, 103); *До клубу й не добігла [Ліна], який там клуб, коли весь шарварок біля контори* (Гончар, Тронка, 1963, 173); — *А тобі, іроде, й смішно? — Та де там: печалюся, чим беззубу жінку буду годувати* (Стельмах, I, 1962, 378); б) виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь. *Напрями [Семен] свої думки на щоденну роботу. Скільки-то ще доведеться виорать панського лану? Чи встигнемо за два дні?.. Де там, де там!* (Коцюб., I, 1955, 97); в) надає відтінку невизначеності. *Тим тільки було й душу одводить, що ходить з рушницею та коли там з дівчатами побалакає* (Мирний, I, 1949, 203); *Коли б же хоч тих десять мірок змолоти — усе було б хліба на якийсь там час* (Коцюб., I, 1955, 87); // Уживається в сполуч. з неозначеними займенниками для вираження зневаги до когось, чогось або сумніву, непевності. — *Все ж таки він знає, я не міщанка якась там, а херсонська дідичка* (Н.-Лев., VI, 1966, 21); — *Треба не пустити козаків у село й край! Як трудно прийдеться, піщани допоможуть, а може, й Глибока Долина. Це ж яка сила! А їх — сотня якась там* (Головко, II, 1957, 312); // У сполуч. з означальним займенником *т а к и й* підкреслює високий ступінь вияву певної якості, властивості когось. *Мотря думала теж про Галю ..«Можє, там така, що й не приступайся»* (Мирний, I, 1949, 356); — *Приїхали мої з ярмарку і з одну душу до мене: — Йди та й іди до Тетяни. Там така дівчина виросла, мов тополя* (Стельмах, I, 1962, 59).

◇ Чо́го (ко́го) там нема́ (нема́є) *див. нема́.*

5. част., розм. Уживається в спонукальних реченнях, підсилюючи спонукування або надаючи йому грубовато-фамільярного відтінку. — *Жінко, давай, що там насмажила* (Коцюб., I, 1955, 299); — *Та кажи вже, що там коїться?.. — Та я думаю... — Що ти там думаєш? — зовсім уже розсердився козак* (Довж., I, 1958, 236); — *То скажи хоч, за що ви звелися? За який там картуз?* (Головко, II, 1957, 243).

6. част., розм. Уживається в допустових конструкціях при вказівці на умову, всупереч якій відбувається

сказане в головному реченні. Аби кого побачив [Охрім] у біді, зараз вирятує, хоч там як утратиться (Вовчок, I, 1955, 95); Ну, та вже як там буде, а я поїду додому (Коцюб., III, 1956, 158).

◆ А там ще — уживається в ролі приєднувального сполучника в значенні: крім того, до того ж. — Та напирють здорово, чорти.. А там ще Махно збуктувався (Гончар, II, 1959, 89); [Та] де [вже] там: а) уживається для цілковитого заперечення того, чого можна було сподіватися; зовсім ні. Пішов брат випроводити бабу. Баба й слухати не хоче... Пішла мама: де там! (Коцюб., I, 1955, 457); Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел.. Мурко вже закрадався до хвоста І с'як, і так, неначе справжній злодій, — Та де там! Раз — і знявся, й полетів (Рильський, I, 1960, 251); б) виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь. — А як багатими станемо, то, гляди, і в школу пошлем [сина]. — Де вже там нашому про школу думати... — махає рукою Явдоха (Стельмах, I, 1962, 454); [Та] що там — не варто турбуватися, соромитися; нічого. [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] — Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич (Л. Укр., II, 1951, 39); Хай там що; Хоч там як — за будь-яких умов і обставин; неодмінно. — Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша (Л. Укр., III, 1952, 643); Хай там що, а наш час вимагав нового [шевченківського] бібліографічного покажчика (Вітч., 4, 1964, 203); Хто б там не був див. бути; Щоб там не коштувало див.коштувати; Що там не кажи (не кажіть — те саме, що Що не кажи (не кажіть) (див. казати); Як би там не було; Шо б там не було; Хоч би там що було див. бути.

ТАМА¹, и, ж., заст. Гребля, гатка. — Я під тамою, мов в ямі, А Свиня з дітьми на тамі Хрюка, плюска, муркотить (Фр., XII, 1953, 51).

ТАМА², присл., заст., діал. Там. — Ну, що, стара? Час би вже й поспідати, а тама і з богом в дорогу (Л. Укр., III, 1952, 552).

ТАМАДА, и, ч. і ж. Господар, розпорядник товариської вечери, бенкету. За столами гості. В кожну мить хтось говорить для всіх, хтось звертається з реплікою, із запитанням. Особливо в цьому відзначався гарячий Геловадзе, прийнявши на себе обов'язки тамади (Ле, Право..., 1957, 339).

ТАМАДУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути тамадою, виконувати обов'язки тамади. Видно, він тамадував за столами, бо кожного разу, коли дзвонив виделкою об тарілку, гамір за столами примовкав (Кучер, Трудна любов, 1960, 214).

ТАМАРИКС, у, ч. (*Tamarix* L.). Південна кушова рослина з дрібними лускоподібними листочками й дрібними, зібраними в мітелку квітками; росте на піщаних і засоленних ґрунтах. Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відлуканих окоренків проглядали цупкі зелені хрещики барвінку або червонові прутики тамариксу (Стельмах, I, 1962, 217); На барханах добре ростуть саксаул, тамарикс і деякі трави (Фіз. геогр., 5, 1956, 111).

ТАМАРИКСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тамарикс. Тамариксовий кущ.

2. у знач. ім. тамариксові, вих, мн. Родина двосім'ядольних роздільно-пелюсткових рослин.

ТАМАРИНД, у, ч. (*Tamarindus indica* L.). Тропічне вічнозелене дерево родини бобових, плоди якого використовують у медицині та кондитерській промисловості; індійський фінік. За ключами червоних гусей Він носився по луках услід, .. Де зелений росте тамаринд (Граб., I, 1959, 473).

ТАМАРИНДОВИЙ, а, е. Прикм. до тамаринд. Тамариндові плоди.

ТАМАРИСК, у, ч. Те саме, що тамарикс. Музи Сіцилії! Нині почнем поважнішої пісні; Куш тамариску, гаї та діброви не всім до вподоби: Вже як співають про ліси, хай той спів буде консула гідний (Зеров, Вибр., 1966, 211); Частіше траплялися гаї й кущі кизилу та тамариску (Тулуб, Людолови, I, 1957, 183).

ТАМАРИСКОВИЙ, а, е. Прикм. до тамариск. Клубок червоного сонця палає крізь туманно-м'які тамарискові зарості, небо над степом чисте (Гончар, Тронка, 1963, 199).

ТАМБУР¹, а, ч. 1. Прибудова біля входу в приміщення; сін. При вході до будинку або в самій роздягальні повинен бути тамбур, завдяки якому, коли відчинять зовнішні двері, холодне повітря не проникає до вестибюля, де роздягаються діти, а спочатку змішується з нагрітим повітрям тамбура (Шк. гігієна, 1954, 180); Зібравшись біля бокового тамбура, де зберігалися всякі дсярські причандали, доярки перешіптувались (Добр., Тече річка..., 1961, 29).

2. Закритий майданчик пасажирського залізничного вагона. Він стояв у тамбурі, .. нетерпляче чекаючи хвилини, коли поїзд зупиниться (Рибак, Час..., 1960, 771); Микола Щорс стояв на східцях вагона, поки поїзд не рушив від станції, а тоді ступив у тамбур вагона (Скл., Легенд. начдив, 1957, 16).

3. архт. Те саме, що барабан 3.

ТАМБУР², а, ч. Вид вишивання або плетіння, коли кожна наступна петля нитки протягається гачком або голкою через попередню.

ТАМБУР, а, ч., муз., заст. Барабан (у 1 знач.).

ТАМБУРИН, а, ч. Музичний ударний інструмент; вид бубна. І одна з них, мов Дебора, Танцювала з тамбурином І Ласкара вихваляла, Що забив ведмедя злого (Л. Укр., IV, 1954, 197); Сопілки й тамбурини Глухий одмінюють мотив, Дівча з серпом блискучим лине, Увінчуючи свято жнив (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 84).

ТАМБУРМАЖОР, а, ч., військ. Головний полковий барабанщик у французькій армії XVII—XIX ст. і в російській армії XIX ст.

ТАМБУРНИЙ¹, а, е. Прикм. до тамбур¹. Тамбурні двері.

ТАМБУРНИЙ², а, е. Стос. до тамбура (див. тамбур²); виконаний тамбуром. Річ, вив'язана тамбурною гладдю, красива, міцна (В'язання..., 1957, 19); Тамбурний шов; // Признач. для вишивання або в'язання тамбуром. Тамбурна голка.

ТАМГА, и, ж., іст. 1. Тотемний родовий, а згодом сімейний знак власності у вигляді тавра, мітки, яким кочові народи (переважно кочівники Центральної Азії, Сибіру, Причорномор'я) позначали своє майно. Народи самоїдської групи — нганасани, окрім звичайного таврування тамгами власності, ставили на лопатках оленів і знаки іншого господаря — господаря духу тварин (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 39).

2. Герб, печатка або підпис. Ротмістр подивився на пергамент, списаний чорними гачками східного письма; на тамгу та мигдалювату печатку й люто кинув ярлик отаманові в очі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 385).

3. Внутрішнє торговельне мито на Русі в добу монголо-татарського ярма. Воно [руське населення] повинно було виконувати інші тяжкі повинності і платежі: поплужне (поземельна подать від плуга), корм (утримання ханських чиновників), .. тамга (мити) (Іст. УРСР, I, 1953, 103).

ТАМЕНЬКИ, присл. Пестл. до там 1,2. Тамечки — таменьки, де він [шлях] вбіга на гору та де вже улиці

будинків купами до нього приступають, який же він гучний, та людний, та порохний! (Вовчок, I, 1955, 288); *Не шкодує пишна [квітка], що назад зосталось, Чим вона колись-то таменьки втішалась: Зорі, соловейки...* (Манж., Тв., 1955, 108).

ТАМЕЧКИ, присл., част. Те саме, що там. — *От тамечки під дзвіницею під низом є три малесенькі кімнаточки* (Н.-Лев., IV, 1956, 278); — *Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сілградівська толока і щоб я тамечки пас* (Тют., Вир, 1964, 65); — *Спіть мені тамечки!* — *м'яко звучить подільська говірка* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 553).

ТАМКИ, присл., діал. Там. На цвинтарі росли високі дерева, тамки, де всох клен один, крізь сухі віти вбачалося церковне віконечко (Вовчок, I, 1955, 302); — *Ну то як же ви там [у місті], мої дітоньки?* — *забідкалась старенька тітка, аж сльозу пустивши.* — *Чи живі ж ви тамки?* (Баш, Надія, 1960, 241).

ТАМОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до тамувати. *Лишившись на сцені сама, весь тамований при людях біль вкладає Аза-Заньковецька в свій монолог* (Минуле укр. театру, 1953, 116).

2. у знач. прикм. Стриманий, приглушений.

ТАМОЖНЯ, і, ж., розм. Те саме, що митниця. Він довго блукав, поки розшукав старого боцмана, який працював на таможні (Кучер, Зол. руки, 1948, 152).

ТАМОШНІЙ, я, є, діал. Тамтешній. — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала, Я знаю тамошний народ* (Котл., I, 1952, 126).

ТАМПЛІЄР, а, ч., іст. Член католицького духовно-лицарського ордену, заснованого 1118 р. в Єрусалимі для захисту т. зв. святих місць і скасованого в 1312 р.; храмовник.

ТАМПОН, а, ч. Шматочок стерильної марлі чи вати, що його вкладають у рану або якусь порожнину організму, щоб спинити кровотечу, ввібрати гній. Щоб зменшити крововтрату, накладають притискувальну пов'язку з тампоном, змоченим розчином адреналіну (Хвор. дит. віку, 1955, 37); *Олег миттю витер тампоном рану біля входу і виходу кулі, примотав поверх подушечки з марлі* (Ле, Клен. лист, 1960, 93).

ТАМПОНАЖ, у, ч., гірн. Заповнювання цементом тріщин і порожнин у гірських породах, щоб запобігти просочуванню з них води в гірничі виробки, свердловини тощо. Найбільш позитивні наслідки тампонажу одержують при застосуванні сумішей, які швидко тужавіють і створюють камінь відразу після закачування у поглинаючі горизонти (Наука., 4, 1958, 19).

ТАМПОНАЖНИЙ, а, е, гірн. Признач. для тампонажу. На Івано-Франківському приладобудівному заводі освоєно випуск консистометрів — приладів, які допомагають буровикам визначати час тужавіння тампонажних розчинів (Рад. Укр., 9.I 1971, 2); Тампонажний агрегат.

ТАМПОНАЦІЯ, і, ж., мед. Те саме, що тампонування.

ТАМПОНУВАННЯ, я, с., мед. Дія за знач. тампонування.

ТАМПОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Вкладати тампон, тампони. Тампонувати рану.

ТАМПОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тампона. Для змазування шкіри слід користуватися так званим тампончиком (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 44).

ТАМ-СЯМ, присл., розм. Подекуди, у різних місцях.

ТАМТАМ, а, ч. Ударний музичний інструмент — опуклий металевий диск, підвішений до рами або стояка; видає довго вібруючий звук; різновид гонга. *Торочуть бойові тамтами Над прозорим дитячим сном* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 93); *Життя багатьох аф-*

риканських племен не можна уявити без тамтама. Він звучить повсякчас, не змовкає навіть уночі і служить не лише музичним інструментом, а й.. сповіщає новини, чутки (Веч. Київ, 8.I 1972, 3).

ТАМТАМОВИЙ, а, е. Прикм. до тамтама. *Із покоління в покоління передавалися таємниці тамтамової мови. Їх розголошення каралося смертю. Ця традиція існує й тепер* (Знання., 10, 1971, 20).

ТАМТЄШНІЙ, я, є. 1. Який є там, у тому місці, у тій місцевості, про яку йде мова. — *Зустрівся мені на Волині здоровенний такий чоловіча, активіст нового життя в Галичині, учитель тамтешньої польської гімназії* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 128); *Його Устина могла.. метнутися кудись по інших селах і закупити на тамтешніх базарах стільки худоби, скільки треба* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 78); // *Який живе там, у тому місці, у тій місцевості, про яку йде мова, або походить звідти; місцевий.* — *Ні, Христе,.. Оврам, я тобі скажу, добрий чоловік.. Усі його тамтешні люди шкодують...* (Мирний, I, 1949, 270); *Юрчик розказував дуже цікаво про те, як ловлять рибу в Білому морі і взагалі про той край, і про тамтешніх рибалок* (Сміл., Сашко, 1954, 283); // *Власт., притаманній людям тієї місцевості, того середовища, про які йде мова.* — *Цей чоловік уже не раз їздив до царського двору і всі порядки та звичаї тамтешні знає* (Добр., Очак. розмир, 1965, 406); *Хома.. визнавав, що хлопці бачили світи і можуть чимало цікавого розповісти йому про балканські краї, про тамтешні порядки* (Гончар, III, 1959, 343).

2. у знач. ім. тамтєшний, нього, ч. Той, хто мешкає там, у тій місцевості, про яку йде мова; місцевий. — *О, тайга в нас могутча, це вірно. Коли гнали Колчака, в лісових пушах на такі села натрапляли, що тамтешні не знали, яка зараз і влада на світі...* (Гончар, II, 1959, 307).

ТАМ-ТО, присл. 1. У якомусь певному місці. Коли, розговорившись, Христя сказала, що знає її, бачила там-то, — *Мар'яна тоді тільки згадала...* (Мирний, III, 1954, 149).

2. Саме в цьому місці. Під Очаков Погнали й Максима. Там-то його й скалічено (Певч., II, 1963, 273).

ТАМТОЙ, а, є (б), займ. вказ., діал. Той. Болить мене головонька як взимі, так вліті, Нема мого парубочка, дець на тамтім світі (Коломийка, 1969, 177); *Один по цей бік ріки сидить, а другий на тамтім боці* (Хотк., II, 1966, 40); *Я забула тобі в тамтому листі написати, що я передала тобі через Каменського всі томи Толстого, окрім «Войны и мира»* (Л. Укр., V, 1956, 127); — *Тамтої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечорниці без мене не обійшлися* (Фр., II, 1950, 348); *Все стадо [газелей].. це стоїть, мов закам'яніле, тільки одна, найбільша — видно, мати тамтих — повалена зоями еужа* (Фр., VIII, 1952, 328); — *А решта?* — *звернувся він до товстуна. Той.. сказав: — .. Тамтой третій і чорний, як смола, то — Дмитро, гордіївський циган* (Галан, Горв., 1956, 10); // у знач. ім. тамтє, тамтб, тбго, с. Узагальнено вказує на щось під час переліку. — *Сиплються в парламенті запитання одне за одним, і про це, і про тамто* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 66).

ТАМТУДИ, присл., діал. Туди. А що дорога тамтуди найближча, то жандарм казав везти себе в той бік (Фр., II, 1950, 35); *Тамтуди мають вихід на своє поле* (Сл. Гр.).

ТАМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тамувати. *Сцена мужнього тамування сліз — сліз від болю, образи й неспроможності допомогти — завжди потрясала своєю художньою правдою* (Збірник про Крп., 1955, 273).

ТАМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Зупиняти,

затримувати вільний рух, плин чогось. Андрій розстебнує на грудях френч і підніс високо вгору поранену руку, .. це він тамував кров (Ю. Янов., II, 1958, 172); — Живемо... Звичайнісінька рана... Ага, друга. Ух, ти!.. Тамуй кров! Затискуй! (Довж., I, 1958, 290); // у сполуч. зі сл. по риву, бажання, прагнення тощо. Стримувати чісь дії, угамовувати, заспокоювати когось. — Та я ї [її] вб'ю!.. Та я різати буду й душі надслухати! — але Катерина тамувала всі його пориви одним поглядом (Хотк., II, 1966, 85); // Спричинятися до стримування, уповільнення якогось процесу, дії тощо, робити малопомітним, майже нечутним і т. ін. Страх! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю, робиться потугою, що тамує вічний поступ усього живучого... (Копюб., I, 1955, 150); Їй [весні] додають сили й краси не самі солов'їні співи, але й пахощі, що забивають дух, тамують биття серця і паморочать свідомість (Смолич, Мир., 1958, 77).

Тамувати віддих (діхання, дух і т. ін.) — певний час затримувати дихання або дихати дуже тихо, звичайно від хвилювання, напруження тощо; Тамує віддих (діхання, дух і т. ін.) кому, безос.— комусь стає важко дихати. Слухає Тарас, серце, як камінь, б'є в грудях, аж віддих тамує (Ков., Світ., 1960, 40); Дух йому тамував (Смолич, Реве та стогне., 1960, 544).

2. Стримувати вияв мимовільних дій (плач, кашель, сміх і т. ін.). І в горлі вже не плач, а крик Тамує гірко мати (Перв., I, 1958, 232); Навіть поранені тамували стогін у собі, вслухаючись у наростаюче залізне скреготіння (Гончар, III, 1959, 371); Він важко перевів дихання, тамуючи хрипкий кашель, що рвався з грудей (Жур., Нам тоді., 1968, 38); Вона.. кусала губи, тамуючи сміх (Мушк., Чорний хліб, 1960, 8); // Стримувати вияв якихось почуттів, угамовувати їх. Уляна зробила невелику паузу, тамуючи хвилювання (Довж., I, 1958, 294); Він навчився тамувати у серці те зловісне горе, котре наринуло разом з війною на міста і села його Вітчизни (Рибак, Час., 1960, 56); Чим ближче підходила вона до чорної смуги лісу, тим ставало їй страшніше. Та вона тамувала в собі отой мимовільний страх (Шиян, Баланда, 1957, 229).

3. Задовольняти потребу в чомусь, якесь бажання (звичайно про голод, спрагу). Нізчимний суп майже не тамував голоду. Сеспель повсякчас відчував себе голодним (Збан., Сеспель, 1961, 265); * Образно. Привели моряки його [судно], кинули в затоці й пішли собі, розпаливши апетити степових шукачів пригод. Не тільки такі, як Віталік, тамували тут пригодницьку свою жагу, а й серйозні дядьки (Гончар, Тронка, 1963, 239).

ТАМУВАТИСЯ, ується, недок. Утрачати силу вияву; зменшуватися; притуплятися (про почуття, бажання тощо). З упливом часу всі ті давні урази і кривди.. не тамуються (Вовчок, VI, 1956, 303); // у чому, рідко. Вгамовуватися, заспокоюватися, знаходити своє задоволення. У співі тамувалися поетичні забарвлення юнацьких пристрастей, гарячих поривань (Ле, Право., 1957, 41).

Тамується діхання (віддих і т. ін.) — переходить в когось дихання під впливом якихось почуттів. Недарма ж так.. тамується дихання, коли вони вчитуються в ті рядки (Ле, Міжгір'я, 1953, 26).

ТАНГЕНС, а, ч., мат. Одна з тригонометричних функцій гострого кута, що дорівнює в прямокутному трикутнику відношенню катета, протилежного даному куту, до катета, прилеглого до нього. Відношення катета, протилежного куту, до катета, прилеглого до нього, називається тангенсом кута (Геом., I, 1956, 130).

ТАНГЕНСОІДА, и, ж., мат. Крива лінія, що графічно відображає зміни тангенса залежно від зміни кута.

ТАНГЕНТАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що тангенціальний. Радіальним називається поздовжній переріз, що пройшов по радіусу через серцевину. Тангентальний — поздовжній переріз, що пройшов поза серцевиною (Стол.-буд. справа, 1957, 11).

ТАНГЕНЦІАЛЬНИЙ, а, е, спец. Спрямований по дотичній до даної кривої в горизонтальному напрямі. Основними формами прояву ендогенних процесів є різні рухи земної кори — повільні й раптові, радіальні (вертикальні) й тангенціальні (горизонтальні) (Курс заг. геол., 1947, 175); Тангенціальний переріз.

ТАНГО, невідм., с. 1. Повільний танець чотиричасткового такту з рядом складних па, що довільно чергуються між собою.

2. Музика до цього танцю з розміром чотири чверті такту. Пані Тереза на роялі грає танго. На веранді рухаються пари, танцюють... (Чорн., Визвол. земля, 1950, 25); У Вольдемаровій кімнаті то тихо, то голосно грає радіола. Линуть звуки танго (Мороз, П'єси, 1959, 311).

ТАНДЕМ, ч., спец. 1. род. у. Послідовне розташування однакових машин або їхніх частин в агрегаті на одній геометричній осі, лінії.

2. род. а. Парова машина з таким розташуванням робочих циліндрів.

3. род. а. Велосипед із двома ведучими механізмами й двома сидлами, розташованими одне за одним.

ТАНДИТА, и, ж., заст. 1. Товкучка. Антосьо, взявши її [пінелю] крізь вікно, пішов.. на тандиту, додав скільки карбованців і взяв шинелю на славу (Свидн., Люборацькі, 1955, 181).

2. Старі носильні речі; дрантя, лахміття. Цюю тандиту вже пора б пороздаровувати вбогим (Сл. Гр.); Сиди, менджуй тандитою — аби день до вечора (Хотк., II, 1966, 328).

ТАНДИТНИК, а, ч., заст. Лахмітник (у 1 знач.).

ТАНДИТНИКУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Торгувати старими носильними речами.

ТАНДИТНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до тандітників.

ТАНЕННЯ, я, с. Дія за знач. танути 1—5. Мчали з гір бурхливі потоки від танення льодовиків (Тулуб, В степу., 1964, 114); В період танення снігу вода стікає в лунки і затримується в них (Хлібороб Укр., 9, 1965, 16).

ТАНЕЦЬ, танцю, ч. 1. тільки одн. Вид мистецтва, у якому художній образ створюється пластичними та ритмічними рухами людського тіла. Збірників етнографічних записів музики і хореографії, в яких знайшло б відображення все багатство народного танцю, ще немає (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 137); Теорія танцю; Історія танцю.

2. Сукупність пластичних і ритмічних рухів певного темпу й характеру, що їх виконують у такт певній музиці. — А я ж у танцювальному гуртку! Я багато танців знаю: і польку, і краков'яка, і козачка, і гопака, і лезгинку (Вішня, II, 1956, 291); Бальні танці; Гуцульський танець; * Образно. Вони танцювали смертельний танець, оті червоні маски, з яких парувала гаряча кров (Коцюб., II, 1955, 343).

Крутий танець див. крутії; Ритмічний танець див. ритмічний.

3. Виконання таких рухів. Чайченко став коло Катрі і взяв її у танець (Вовчок, I, 1955, 190); Всі рухи його, важкуваті звичайно, ставали у танці легкими й поважними, ноги ледве торкались землі, руки гнулися, як гумові, вся фігура його нагадувала тонку й гнучку ло-

зину (Коцюб., I, 1955, 375); Вона встав з-за столу і.. підходить до капітана: — Чи можна вас запросити до танцю? (Гончар, Тронка, 1963, 158).

Грати (співати, приспівувати і т. ін.) до танцю (до танців). — виконувати танцювальну мелодію на музичному інструменті або наспівувати її. Музики грають до танців. Бояри й дружки танцюють. Свашки приспівують до танців (Н.-Лев., II, 1956, 430); [Г а р а с и м:] Та ну її [пісню] к бісу, це нудна! Співай до танців (Мирний, V, 1955, 90).

◇ **Іти** (піти, пускатися, пуститися і т. ін.) в танець (до танцю) — починати танцювати, виконувати танець. Еней і сам так розходився,.. Що трохи не увередився, Пішовши з Гавдзєю в танець (Котл., I, 1952, 73); Сотничиха.. встав, стука корками і теж пускається у танець (Стор., I, 1957, 301); З усіх дівчат за столом зосталася сидіти тільки Ліна, вона чомусь не пішла до танцю (Гончар, Тронка, 1963, 158); Ногги аж затрусілися (затрусються) до танцю див. затрусітися; Повесті в танець див. поводити¹.

4. Музичний твір у ритмі, стилі й темпі музики до таких рухів. У неділю на селі.. Сиділи лірники та грали По шелягу за танець. Кругом аж курява вставала. Дівчата танцювали (Шевч., II, 1963, 98); Він любив музику веселу і знав напам'ять багато [багато] танців і народних пісень (Фр., VII, 1951, 243); Кинеш копійку на шинквас — і Лукаш прокрутить на грамофоні одну пісню чи танець. А ти роби, що хочеш, — або слухай, або танцюй (Стельмах, I, 1964, 194); Оркестр грає морський танець (Корн., I, 1955, 49).

5. тільки мн. Розваги, учасники яких танцюють. На хуторі Танці та музики — Аж до півночі (Шевч., II, 1963, 212); Обід мав бути далеко пізніше і дуже нарядний, а потім забави, танці та урочиста вечір (Л. Укр., III, 1952, 666); Неподалік, біля сільбуду, заграла музика; вулицями поспішала молодь на танці — поодинокі й невеличкими гуртками (Стельмах, II, 1962, 411).

6. рідко. Те саме, що танок 1. [Танок] «Веснянка» дуже поширений на Україні. Цей здебільшого плавний, ліричний танець виконується дівчатами (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

Виводити (вивести) танець див. виводити¹.

7. спец. Однотипні ритмічні рухи бджіл-розвідниць, якими вони вказують іншим бджолам родини напрям польоту за взятком. Напрямок польоту — тепер це доведено — бджоли-вербувальниці передають також у фігурах свого танцю (Бджоли, 1955, 163); І ритм, і кількість поворотів, і швидкість бігу бджоли під час танцю мають, як стало ясно, певне значення (Бджоли, 1955, 162).

▲ **Танець** святого Вітта — те саме, що Вітова хвороба. Книжка була маленького формату,.. на обложці [обкладинці] в червоному тоні якісь фігури.. у викручених позах, з дикими виразами, так, немов вони кудись женуться несамовито, чи корчаться в танці св. Вітта (Л. Укр., III, 1952, 617).

ТАНЕЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до танець. І враз — танечна плетениця Під монотонний тамбурин... Дівчата юні — і гробниці, Краса й могила, цвіт і тлін! (Рильський, III, 1961, 253); Всім тілом Здавсь поет танечній течії, Стисши руку пещену її (Бажан, Роки, 1957, 274); Танечний рух; // Признач. для танцю. Танечна музика; // Власт. танцеві, танцям. Троє кол [кіл] танечним кроком, юрмами оточені,.. на.. свято йдуть (Зеров, Вибр., 1966, 369); // Створений у ритмі танцю (про мелодію, пісню, музичну п'єсу). Навіть серед фавівців мало хто знає про збірку танечних п'єс для фортепіано, видану в Японії С. Накамураю 1931 року, де..

міститься «Український танок» Василя Барвінського (Вітч., 8, 1968, 208); // Який супроводжує танець. Танечний спів.

2. Який складається з танцюристів. Танечне коло.

ТАНЕЧНИК, а, ч., заст. Танцюрист. В товаристві [пан Цапцяланський] дуже милий, особливо при дамах, добрий танечник (Фр., III, 1950, 244).

ТАНЕЧНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до танечник. — Чужинко, не дивись! Засиплю очі! — І заздро загорнув Хамсін полою усіх своїх танечниць (Л. Укр., I, 1951, 303).

ТАНИЙ, а, е, діал. Дешевий, недорогий. Гриве мене жінка: «..Там [у Любачові] тані хати, і там тана земля» (Фр., X, 1954, 233).

ТАНІН, у, ч. Органічна дубильна та в'язуча речовина, яку добувають із кори та листя деяких рослин і використовують у медицині, текстильному й чинбарному виробництві. З листя скумпії добувають також танін і галову кислоту, необхідні для фармацевтичної, текстильної та хімічної промисловості (Наука., 7, 1956, 21).

ТАНК¹, а, ч. Бойова броньована всюдихідна машина на гусеницях, озброєна гарматою та кулеметами, встановленими на башті, що обертається. Плацдарм відбив усі атаки, захопив дванадцять танків та панцирників, розгромив ущент білий корпус (Ю. Янов., II, 1958, 229); Як і слід було чекати, шосту контратаку почали танки. Вони виповзли з широкої улоговини, що тяглася перед дамбою, і, ставши в ряд, відкрили шалений гарматний вогонь (Гончар, III, 1959, 370); *У порівн. Повзуть у полі трактори, Неначе танки... (Сос., I, 1957, 468).

ТАНК², а, ч., спец. Спеціально обладнаний бак, цистерна, відсік для зберігання або транспортування рідин. Спіймані тунці потрапляють до танків з охолодженою до нуля — мінус двох градусів морською водою (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4); Молоко закритою системою труб потрапляє в танки-охолодники, розміщені в молочному відділенні (Хлібороб Укр., 7, 1965, 16).

ТАНКЕР, а, ч., мор. Самохідне наливне судно для перевезення рідких вантажів без тарн. Він прийшов на корабель.. з танкера (Ткач, Моряки, 1948, 35); Суднобудівники Балтійського заводу споруджують океанський танкер водотоннажністю 22 тисячі тонн (Веч. Київ, 8.II 1968, 1).

ТАНКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до танкер; який є танкером. Танкерне обладнання; Танкерний корабель; // Який складається з танкерів. В Баку народився танкерний флот. Першою ластівкою серед суден такого типу був пароплав «Зороастр» (Наука., 11, 1967, 31).

ТАНКЕТКА¹, и, ж. Невеличкий швидкохідний танк, оснащений кулеметами. В маневрових боях Йдуть танкетки (Ус., Вибр., 1948, 82); Вихопилась танкетка на рівне і швидко полетіла до командного пункту (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 12).

ТАНКЕТКА², и, ж. 1. Супільна підошва, що потовщується від носка до п'ятки. Туфлі на танкетці.

2. перев. мн. Легке жіноче взуття на такій підошві. Плелися дівочі розмови про.. розцвітки привезених у сільмаг крепсатенів та крепжоржетів, про фасони босоніжних танкеток... (Вол., Дні., 1958, 118).

ТАНКЕТНИЙ, а, е. Прикм. до танкетка¹. Танкетна броня.

ТАНКІСТ, а, ч. Той, хто служить у танкових військах. На вулиці невеличкого міста стоїть колона танків. Біля машин — танкісти (Головко, I, 1957, 438); Перемога! ..Радянські танкісти, зупинивши танки біля підніжжя Берлінської Колони перемоги, жбурляли в повітря вухаті шоломи (Загреб., Європа. Захід, 1961, 95).

ТАНКІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до танкіст. Вийшов підполковник Кустов, натягаючи на голову танкістський шолом. Він легко вискочив на броню танка (Перв., Дикий мед, 1963, 438).

ТАНКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову танк¹, напр.: тапкодесант, танкодоступний, танкозахисний, танкоремонтний і т. ін.

ТАНКОБУДІВНИЙ, а, е. Який будує танки. Самовіддана праця всього колективу вивела завод у число передових танкобудівних заводів (Іст. УРСР, II, 1957, 572).

ТАНКОБУДІВНИК, а, ч. Той, хто працює в галузі танкобудування. Радянські танкобудівники.. робили все, щоб фронт був забезпечений необхідною кількістю бойових машин (Рад. Укр., 8.IX 1957, 1); // Фахівець із танкобудування.

ТАНКОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь оборонної промисловості, що випускає танки та устаткування для них. 31 серпня 1920 року перший легкий радянський танк вийшов з воріт заводу..Трудовий подвиг робітників заводу «Красное Сормово» поклав початок вітчизняному танкобудуванню (Знання., 10, 1969, 3).

ТАНКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до танк¹. Хоч немало бійців полягло від танкового вогню.., артилеристи знищили ще шість танків і цим врятували фланг (Довж., I, 1958, 286); Чуті гудіння танкового мотора (Собко, П'єси, 1958, 62); // Оснащений танками; який складається з танків. Коли танкова колона на хвилину чомусь спинилася, я непомітно видерся на броню величезного танка (Сміл., Сашко, 1954, 207); Танкові війська; Танковий корпус; // Який виробляє танки. Танкова промисловість; // Признач. для виробництва танків. Танкова сталь; // Який здійснюється за допомогою танків. Про можливість танкової атаки на плацдарм бійці були попереджені заздалегідь (Гончар, II, 1959, 375); Танковий бій мій генерал провадить на скаженому темпі (Ю. Янов., I, 1958, 341).

2. Який готує танкістів. Танкове училище.

ТАНКОВИЙ, ова, ове. Прикм. до танок. Танкова гра; Танкові рухи; // Власт. танкові. Покута не переставав молитися. Але щодалі поклони його все більше й більше наближались до танкового ритму (Панч, Гомон. Україна, 1954, 100); // Признач. для танку. Танкова музика.

ТАНКОДРОМ, у, ч., військ. Спеціально обладнане місце для випробовування танків, самохідних артилерійських установок і т. ін., а також для навчання танкістів. — А що то там наш Сашко робить?.. — А що робить, — відповідаю, — танки по танкодрому ганяє (Збан., Мор. чайка, 1959, 125); Михайленко згадав, як деякий час тому він прийшов на танкодром. Того дня молодий солдат уперше в житті побачив так близько танки (Рад. Укр., 23.II 1961, 3).

ТАНО, діал. Присл. до таній. — Небагато варта, — сказав я, премудро оглянувши скриньку [січкарю].. — Ну, я вже.. тано вам пуцу (Фр., II, 1950, 40); — Та й тоді була тана худоба.. — Тано продавалося та й тано купувалося, але ліпше було (Стеф., Вибр., 1945, 60).

ТАНОК, танка і танку, ч. 1. Народна гра, учасники якої, узявшись за руки, ходять по колу, співаючи й танцюючи або тільки танцюючи; хоровод. На Радянській Україні побуває багато танців, як .. танки, веснянки, гаївки тощо (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 138); Я хотів би вам дівчаток українських показати, Як вони, руками сплівшись, виступають у танок (Сам., I, 1958, 69); // Танець навколо чого-небудь, який звичайно супроводжується піснею, піснями. Гарно звивши рученьки з руками, У танок круг алтаря [вівтаря] ви йшли (П. Куліш, Вибр., 1969, 394); Мама влаштує танок

навкруг ялинки (Ів., Опов., 1949, 100); Все швидше крутиться навколо старої церкви весняний танок, і райдугою мерехтять.. спідниці і матроски (Стельмах, II, 1962, 331).

Водити танок див. водити.

2. Те саме, що танець 1—4. Історія танків; Пісня й танок в операх Лисенка служать засобом правдивого відтворення своєрідності життя й побуту народу (Мист., 2, 1955, 22); Вони [молоді робітники] не вибирають, а хапають, хватають художнє слово, пісню, музику, танок (Вишня, I, 1956, 334); Люди було любуються на них [Наталю та Михайла], як зійдуться де на весілі, або в танку до купи (Вовчок, I, 1955, 96); Під час танку, коли траплялися перерви й переходи, вона любила зайвий раз упевнитися, що ми сидимо в залі (Ю. Янов., II, 1958, 53); Заграв патефон, і почалися танки (Трубл., Мандр., 1938, 11); *Образно. Хвилюється ліс в чорній бурі, вигинається на всі боки в лютomu танку (Вас., II, 1959, 7).

Іти (йти, піти і т. ін.) в танок (до танку) — починати танцювати. [Х и м к а:] Так би, здається, і пішла в танок, якби було з ким, і без музики танцювала б!.. (Мирний, V, 1955, 223); Гайдамаки йдуть у танок (Довж., I, 1958, 60); Оддавши голові свій білет, пішов [Олексій] до танку (П. Куліш, Вибр., 1969, 301); Крутий танок див. крутий; Повесті в танок див. повідити¹; Ритмічний танок див. ритмічний.

ТАНОЧОК, чка, ч. Пестл. до танок. Посередині в таночку, У зеленому віночку, Танцює Будяк (Гл., Вибр., 1957, 271); Недовго й ти, моя панно, Будеш утішатись, Та по балах у веселих Таночках зиватись (Л. Укр., I, 1951, 7); Молодиця не втримується від спокуси згадати молодість і взяти участь у таночку (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 75); На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок Чиясь весела виграва рука (Л. Укр., I, 1951, 32); *Образно. Промовив Лис і зирк на таганочок, А там карасики шкварчать, Справляють, бідненькі, таночок (Гл., Вибр., 1951, 113).

◇ **Водити (вести, повести) таночок** — те саме, що **Водити танок (див. водити)**. Все те для тебе дам я, козаче, Тії палати й віночок, Всіх зберу подруг, будем для тебе Легкий водити таночок (Л. Укр., I, 1951, 330); **Іти (йти, піти і т. ін.) в таночок** — те саме, що **Іти (йти, піти і т. ін.) в танок (до танку) (див. танок)**. Бойка іде у таночок, З хустки зробивши віночок (Воронько, Драгі., 1959, 31).

ТАНТАЛ, у, ч. Рідкісний дуже твердий блискучий метал сірого кольору, який легко піддається механічній обробці і є тривким проти дії кислот. Найбільш стійкими в хімічному відношенні з недорогоцінних металів є ніобій і особливо тантал (Цікава хімія, 1954, 83); З танталу, що є дуже твердим, роблять деталі приладів, хірургічні та зуболікарські інструменти (Слюс. справа, 1957, 13).

ТАНТАЛІВ: ◇ **Танталові муки**, книжн. — нестерпні муки, страждання, спричинені спогляданням бажаної мети та усвідомленням неможливості досягти її.

ТАНТАЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тантал. На геологічній карті Забайкалля з'явилося нове танталове родовище (Веч. Київ, 19.III 1969, 4); // Зробл., вигот. з танталу. Танталова нитка; Танталовий сплав; Танталова кислота.

ТАНУТИ, ну, неш; мин. ч. тав і танув, ла, ло; недок. 1. Перетворюватися на воду внаслідок дії тепла (про сніг, лід і т. ін.). Сніг дедалі все більше тав, брався водою (Мирний, III, 1954, 68); Весняний подих точив зашкарублу крижану кору, що вкрила землю, і вона танула (Досв., Вибр., 1959, 156); Під його руками на корі тихо шиплять і тануть синюваті зернятка паморозі

(Стельмах, I, 1962, 263); *Люда бігла, на її обличчя падали лапаті сніжинки, танули і котились по щоках, як сльози* (Зар., Світло, 1961, 14); // *Переходити з твердого стану в рідкий внаслідок дії тепла; топитися. Теплий дух воску, що танує, стікаючи вниз, підняв у його грудях гірке щось і каламутне, яке не мало слів* (Коцюб., II, 1955, 279); *Золото твердість свою утрачає, стає рідкою [у вогні], Мідь переможена тане* (Зеров, Вибр., 1966, 138); // *Підтавати під впливом тепла. В торгових рядах — гори товарів.. Величезними білосніжними плахами тануло сало на куркульських возах* (Гончар, I, 1959, 37).

2. *Розчинятися в рідині (про сіль, цукор і т. ін.). Іван спостерігав, як у скляниці танує цукор* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 20).

◇ [Так і] *тане (тануть і т. ін.) в (у) роті що — про щось дуже смачне, перев. солодке, яке швидко розчиняється в роті. Нарешті подали пиріг.. Солодкий, начинка з варення, а в роті так і тане* (Багмут, Опов., 1952, 7); *Вистояні, прибиті морозцем [ягоди ожини], були такі смачні і холодні, що так і танули в роті* (Тют., Вир, 1964, 437).

3. *Згоряючи, топлячись, зменшуватися (про свічку). Уже лежало татуня тіло на столі, і свічка танула помалу над ним* (Сос., II, 1958, 379).

◇ *Танути, мов (на́че, як і т. ін.) свічка (свічечка) — швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти. Дивлюсь я — тане, тане моя Одарка, як воскова свічечка. Сидить було цілісінський день, і словечка не промовить* (Вовчок, I, 1955, 45).

4. *перен. Зменшуватися в кількості, числі, об'ємі. Пише він листа з Берліна,.. Що долари і фунти Тануть* (Олесь, Вибр., 1958, 322); *Юрба танула, і незабаром нікого не лишилося біля кобзаря* (Рибак, Помилка.., 1956, 157); *Ворожі сили в знеможі тануть у бою* (Гонч., Вибр., 1959, 194); *Стадо потроху тане, розтікається по вулицях, дворах і завулках* (Тулуб, В степу.., 1964, 42); // *Поступово зникати з поля зору, ставати непомітним, невизначним. Прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку...* (Коцюб., I, 1955, 387); *Без кінця мрячило,.. далекі дерева, телеграфні стовпи, скирти — все розчинялося в імлі, тануло* (Гончар, III, 1959, 215); // *Розвіюватися в повітрі (про дим, хмари, туман і т. ін.). Хмарок рожевих цілий рій В безодні синій тане, гасне* (Стар., Поет. тв., 1958, 25); *Дим од махорки волохатий пливе і тане* (Сос., II, 1958, 445); *Туман тікав і танує на очах* (Смолич, Світанок.., 1953, 601); // *Поступово затихаючи, ставати нечутним (про звуки). Пливуть і тануть передзвони, Байдужі до життєвських справ...* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 85); *Із голубого неба долітає псений жалю журавлиний трубний клич, який то гучніз, то замирає, танучи в голубій безвісті* (Тют., Вир, 1964, 11).

5. *перен. Поступово зменшуватись, слабшати, зникати (про почуття, силу тощо). Чув [Йон], що в його серці тане завзятість, поступаючись місцем згоді зі своєю долею...* (Коцюб., I, 1955, 251); *До берега лишилося ще миль зо три. Але сили Гейкові танули* (Ткач, Жди.., 1959, 23); *Відчув [Юрко], як ота перша ніковість почала танути, розпливатися* (Коз., Вибр., 1947, 11); // *Розвіюватися (про сумніви). Сумніви Маркові танули під одвертим поглядом бригадира* (Кир., Вибр., 1960, 378).

6. *перен., розм. Розчулюватися, зворушуватися, мліти. Христя запримітила, як від того погляду [паніча], наче сніжинка від теплого духу, тала пані* (Мирний, III, 1954, 159); — *А ми вас тут ждемо, ждемо, — танучи від хвилювання, каже вона* (Гончар, II, 1959, 89); *В запалі суперечок Надія ставала особливо гарною: щоки рум'янилися, очі палачкотили, — і Лебідь*

часом, здавалося, танує під вогнем її погляду (Баш, Надія, 1960, 130).

◇ *Серце (серденько) тане (тануло) чие, рідко в кому — хтось розчулюється, мліє. [Поет (З боєм):] Та гарні тії мрії. Такі хороші та знадні, аж тане серденько в мені!* (Л. Укр., I, 1951, 302); *Олімпіада Никанорівна любила красивих людей, а Чумак виявився якраз таким парубком, перед якими в молодості тануло її серце* (Збан., Переджнив'я, 1955, 40).

◆ *Танути, мов (на́че, як і т. ін.) сніг (лід) на сонці (від сонця); Танути, мов (на́че, як і т. ін.) віск на вогні (на сонці): а) втрачати сили, здоров'я; марніти. Втративши майже всю кров, він [Орлюк] якось немовби втратив злість, засумував і, танучи, як віск на сонці, упав* (Довж., I, 1958, 287); б) розчулюватися, зворушуватися, мліти. *Од його погляду дівчата тали, як весною од сонця сніг* (Стор., I, 1957, 135).

ТАНЦЗАЛ, у, ч. Скорочення: танцювальний зал. — *Танцзал.. матиме площу 800 квадратних метрів. Отже, на ній одночасно зможуть танцювати 500 чоловік* (Веч. Київ, 18.II 1967, 4).

ТАНЦІВНИК, а, ч. Те саме, що танцюрист. *Вилетів один танцівник, пішов навприсядки, замітаючи землю матнею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47); *Під час 20-денних гастролей українські танцівники виступили у 18 концертах* (Вітч., 9, 1970, 222).

ТАНЦІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до танцівник. *В цю хвилину заграли музиканти. Одна за одною немовби виплили танцівниці* (Шияв, Іван — мужицький син, 1959, 76); *В «Голубому Дунаї» Валя [Калиновська] виконує партію прославленої танцівниці Віденського театру Франціски* (Рад. Укр., 8.III 1963, 3).

ТАНЦКЛАС, у, ч., васт. Скорочення: танцювальний клас (школа, клас, де вчили танців). *Три дні вона вчилася, а на четвертий день мама возила її в танцклас танцювати з дітьми* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Василь протанцював уже три вулички. Отак, певно, й народжувались народні танці. Не по танцкласах, не на паркетах виникли їх святкові рухи* (Довж., I, 1958, 89).

ТАНЦМАЙДАНЧИК, а, ч. Скорочення: танцювальний майданчик. *Міський парк.. Грав симфонічний оркестр. На танцмайданчику кружляють пари* (Головко, I, 1957, 482).

ТАНЦЮВАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до танців. *Балетмейстер і художник спільно погоджують співзвучність танцювального малюнка з динамікою декорацій* (Мист., 4, 1960, 3); *Павло Вірський своїм винятковим щедрим талантом підніс українську радянську танцювальну культуру до рівня найкращих зразків світового мистецтва* (Літ. Укр., 9.III 1965, 1); // *Признач., обладнаний для танців. Хлопці вкотили до танцювального залу рояль* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179); *Бує тихий літній вечір.. Може, тому музика, яка линула в танцювального майданчика, видавалася надзвичайно мелодійною* (Панч, В дорозі, 1959, 206); // *Власн. тапцеві, танцям. В танці «Гопак» можна бачити танцювальні рухи, характерні для танців «Метелиця», «Коломийка»* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 137); *Починається хоровод [«Веснянка»] простим танцювальним кроком* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3); *Танцювальний характер вправ, .. зв'язок із музикою надають заняттям з художньої гімнастики життєрадісної, емоціональної насиченості* (Худ. гімнаст., 1958, 3); *Танцювальний ритм; // У якому навчають танців. — А я ж у танцювальному гуртку! Я багато танців знаю: і польку, і краков'яка, і козачка* (Вишня, II, 1956, 291).

Танцювальне мистецтво — те саме, що хореографія. *Соковите, барвисте танцювальне мистецтво українського народу* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 53).

2. Який відповідає вимогам хореографічного мистецтва. *Музика А. Кос-Анатольського* [у балеті «Оріся»] виразно танцювальна, мелодійна (Мист., 1, 1965, 4); // Створений у ритмі танцю. *Бубон, барабан, домбра та дві дудки виконували веселий танцювальний мотив* (Тулуб, В степу..., 1964, 222).

3. у знач. ім. танцювальна, ної, ж. *Музика, пісня до танців. Козловський.. повернувся з Яшкою-гармоністом, який з порога вдарив веселої танцювальної, а Глоба з Степановим.. пішли навприсядки* (Тулуб, В степу..., 1964, 222).

4. Який складається з танцюристів. *Приємне враження справляє майстерність солістів танцювальної групи ансамблю* (Рад. Укр., 28.III 1961, 3); *Танець [колгоспна полька] виконувався на республіканському огляді сільської художньої самодіяльності.. танцювальним колективом села Мигалки* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 18).

5. У якому основне місце займають танці; багатий на танці. *Танцювальна вистава.*

ТАНЦЮВАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до танцювальний 2, 5. У Лисенка ми знаходимо.. і імпрізаційну свободу, і чіткість, властиву танцювальності (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 57); «Відтанцювати» можна кожну мізансцену, проте велика кількість танців далеко не завжди ознака танцювальності [балетної] вистави (Мист., 4, 1965, 5).

ТАНЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. перех. і неперех. Виконувати танець (у 2, 3, 6 знач.). *Юля Жукова танцювала з Віктором вальс* (Донч., V, 1957, 460); *І от музики загули!.. І хлопці жваві танцюють* (Рудан., Вибр., 1949, 62); *Як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов навприсядки* (П. Куліш, Вибр., 1969, 148); [П е р е л е с н и к:] *Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці.. будуть танцювати коло по травичі* (Л. Укр., III, 1952, 206); *Образно. *Було колись в Україні — Лихо танцювало, Журба в шинку мед, горілку Поставцем кружала* (Шевч., I, 1951, 60); *У порівн. *Вітер міцнішав і весь час змінював напрям, наче танцював над сніговим степом якийсь дикий танець* (Тулуб, В степу..., 1964, 203); // неперех. *Брати участь у танці, у танцях. — А що ж ви не танцюєте, вражі діти? — гукнув він на людей* (П. Куліш, Вибр., 1969, 201); *Тільки розтяг Вихтір гармошку — пішло зовсім інше діло.. Хто зроду не танцював — і той пішов вихлясом* (Тют., Вир, 1964, 208); // Уміти виконувати танець, танці. *Зоня знала стільки веселих, дотепних краков'яків, уміла так гарно танцювати* (Л. Укр., III, 1952, 647).

[Аж] танцює хто — хтось дуже радіє з якогось приводу. *А Тимоша ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усім* (Кв.-Осн., II, 1956, 265); **Танцювати від печі** — робити щось, починаючи зі звичного місця або із самого початку; **Танцювати під чию-небудь дудку** див. дудка; **Танцює, як не перерветься див. перериватися**¹.

2. неперех. Виступати в балеті, бути артистом балету. *Балерина танцює вже багато років; // перех. Виконувати певну роль у балеті. Танцювати Одетту в «Лебединому озері».*

3. неперех., перен. Робити рухи, що нагадують танець; підстрибувати. *Усі [діти] танцювали на морозі, поки зникли з очей і мати і брат* (Вовчок, I, 1955, 293); *Юра танцював на одній нозі, дикий вереском оглашаючи подвір'я* (Смолич, II, 1958, 20); *Образно. *Карасикам сердешним довелось На сковородці [сковорідці] танцювати* (Гл., Вибр., 1957, 150); // *Грайливо або неспокійно тупцювати, підстрибувати на місці; гарцювати (про коней). Притулилася [турчанка] до гриви, од острог*

танцює кінь... (Сос., I, 1957, 385); *Кобила здригалась від вигуків, нашорошено поводи́ла ву́хами, танцювала на сильних красивих ногах* (Шиян, Баланда, 1957, 137).

4. неперех., перен. Тремтіти, дрижати, хитатися. *Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі* (Коцюб., II, 1955, 229); *І суддя, який саме поправляв пенсне, що танцювало у його тремтячих пальцях.. наказав Дусьці повторити останні слова Галі Очеретної* (Коз., Листи., 1967, 300); *Міст танцює під ними* (Ю. Янов., IV, 1959, 75); // *Швидко рухатися в різних напрямках; бурхати. Он там товариші багаття розпалили.. вогонь танцює...* (Л. Укр., I, 1951, 234); *В руки візьмуть [дівчатка] вінички І ну мести по хаті! Танцюють у проміннячку Смітинки волохаті* (Бичко, Вогнище, 1959, 218); // *Мерехтіти, миготіти. Танцюють зорі — на мороз чималий Показують* (Рильський, III, 1961, 118).

5. неперех. Виконувати танець (у 7 знач.). *Мічені бджоли, що прилітали на годівницю, брали сироп, поверталися у вулик і тут бурхливо танцювали на стільниках, висилаючи в політ нових збирачок* (Бджоли, 1955, 163).

ТАНЦЮВАТИСЯ, юється, недок., безос. Хотітися танцювати або вдаватися комусь (про танок). *Йому не танцювалося.*

ТАНЦЮЛЬКА див. танцюльки.

ТАНЦЮЛЬКИ, льок, мн. (одн. танцюлька, и, ж.), зневажл. Вечірка з танцями. — *Ну, що можна засвоїти за два вечори, коли весь семестр його тягло на танцюльки* (Ю. Бедзик, Альма-матер, 1964, 123).

ТАНЦЮР, а, ч., заст. Танцюрист. *Музики змовкають. Танок припиняється. Танцюри витирають ніт* (Вас., III, 1960, 190); // *Партнер у танці. Вуйко звернув увагу на Маниного танцюра і рішив, що він або гуляти не вмів, або упився* (Мак., Вибр., 1954, 31).

ТАНЦЮРА, и, ч. і ж., розм., заст. Танцюрист, танцюристка. *З усміхом старий танцюра Згадує, як свій талан Уявляв він перед людом* (Л. Укр., IV, 1954, 142); — *Подивись, як дівчата танцюють. Ну що вже Кубраківна вдрала [відідрала], так там вже за всіх. Що за танцюра!* (Кв.-Осн., II, 1956, 32).

ТАНЦЮРИСТ, а, ч. 1. Той, хто бере участь у танці, у танцях. *Кармелюк, захоплений, слідує за танком, піддає танцюристам та музикам охоти* (Вас., III, 1960, 190); *Вихором мчали по колу танцюристи, пускаючи по вітру чуприни і віддираючи веселого буйного гопака* (Тулуб, Людолови, I, 1956, 458).

2. Той, хто вмів та любить танцювати; аматор танців. *Він мав славу видатного танцюриста* (Трубл., Мандр., 1938, 6); *26 областей України послали на республіканський фестиваль більше п'яти тисяч кращих своїх співаків, танцюристів, музикантів* (Рад. Укр., 25. V 1957, 1).

3. Той, хто постійно або професійно займається танцями. *Скоморохи, музиканти, танцюристи, акробати й фокусники були дуже характерним явищем давньоруського життя* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 524); *Мене [А. Бучму] було прийнято до львівського театру.. як хориста і танцюриста* (З глибин душі, 1959, 7); // *Артист балету. За останні роки на українській сцені з'явилося чимало талановитих балерин і танцюристів* (Мист., 4, 1965, 4).

ТАНЦЮРИСТИЙ, а, е. 1. Прикм. до танцюрист. *Танцюристий хист підняв я Сам високо* (Л. Укр., IV, 1954, 144); // *Який складається з танцюристів. Ударять бубни кличем до весіль, І заклекоє коло танцюристе* (Мал., Звенигора, 1959, 136).

2. Який любить, уміє танцювати, охочий до танців. [Т е т я н а:] *Заграйте, дідуся, такої, щоб я доскочу*

натанцювалася. [Я в д о к и м:] Колись не таких танцюристих перегравав (Кроп., V, 1959, 170); Зібралися.. ковалі й теслі, шофери й доярки, та все танцюристи, та все співучі та балакучі (Рад. Укр., 9.III 1964, 2); // Який бере участь у танці. Розіпхнув танцюристу молодіж, крикнув: «Грай, музико!» (Мирний, I, 1949, 358).

3. Який виконується в ритмі танцю, призначений для танцю. Недалечко чути сопілку, що грає якусь моторну, танцюристку мелодію (Л. Укр., III, 1952, 224); // у знач. ім. танцюриста, тої, ж. Пісня, мелодія до танців. [К о б з а р:] Ну, якої ж вам, діточки мої, заспівати? [І в г а і д е х т о з д і в ч а т:] Танцюристий! Веселої, дідусю, заспівайте! (Гр., II, 1963, 551).

ТАНЦЮРИСТКА, и, ж. Жін. до танцюриста. Танцюристку рум'янцем горять молоді,.. То плывуть по траві,.. То летять, як метелиця, з хлопцями в колі... (Мур., Лірика, 1954, 42); [К а р м е л ю к:] А паненка [панночка], видно, охоча до танку? [М о ш к о:] Еге! Пана Зося на всю округу танцюристка (Вас., III, 1960, 188); Грає гармошка, бубонить бубон. Катрі здригнуться коліна (танцюристка була замолоду), у грудях стає тісно (Головко, II, 1957, 234); Убрання її було схоже на ті квітчасті азійські убори, в яких виходять на сцену актриси й танцюристки (Н.-Лев., III, 1956, 389); Проливає дівчина в білосніжнім сарі.. То нової Індії славна танцюристка (Шер., Інд. зошит, 1958, 8); *У порівн. Північ, мов танцюристка в едвобній личині, Скаче, світить очима (Л. Укр., IV, 1954, 263); // Бджола, що виконує танець (у 7 знач.). Чим довший політ, в який кличе бджіла танцюристка, тим швидше, тим частіше вона під час танцю виляє черевцем (Бджоли, 1955, 162).

ТАНЦЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до танцювати. Граф з'явився несподівано в залі серед танцюючих гостей (Донч., III, 1956, 16); Дивлячись на танцюючу бджолу, без грубої помилки можна визначити, з якої відстані вона принесла свій взяток (Бджоли, 1955, 162).

ТАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до танець 2—5. * Образно. Місяць танчик заводить, Все за хмари заходить, То прогляне, то зайде — без ліку... (Криж., Срібне весілля, 1957, 281).

ТАПЕР, а, ч., заст. Піаніст або баяніст, що грав за плату на танцювальних вечорах; // Піаніст, що грою на піаніно супроводжував показ німих кінофільмів. Фільм шурхотів на темному екрані, Рудий тапер за ширмою в кутку Троцив старий рояль, а ми сиділи На клишоногих лавах, наче нас.. тут прицвяхували (Перв., II, 1958, 104).

ТАПІР, а, ч. Великий непарнокопитний ссавець тропічних лісів Південної Америки та південно-східної Азії з невеликим хоботом. Найбільш поширеним видом тапірів у Гвіано-Бразильській підобласті є тапір звичайний (Посібник з зоогеогр., 1956, 37).

ТАПОЧКА див. тапочки.

ТАПОЧКИ, чок, мн. (одн. тапочка, и, ж.), розм. Легкі домашні або спортивні туфлі перев. без підборів. Дівчина стояла перед ним у синьому домашньому халатику і тапочках на босу ногу (Собко, Звич. життя, 1957, 122).

ТАПЧАН, а, ч. Вид ліжка з дощок без спинок. Тато сидів коло вікна на тапчані (Свидн., Люборацькі, 1955, 10); Він захопив.. свій величезний і тяжкий сінник і кинув його на тапчан (Фр., IV, 1950, 489); Було далеко за північ, коли Франтішек.. приліг на дощаному своєму тапчані (Скл., Карпати, II, 1954, 120).

ТАПЧАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тапчан. — В мене є ліжко; стоїть і тапчанчик (Н.-Лев., IV, 1956, 279); Марія застеляє свіжим рядном тапчанчик, що стоїть біля вікна, кладе подушку й друге, грубше рядно (Стельмах, I, 1962, 650).

ТАРА, и, ж. 1. Те, в що упаковується товар для зберігання або транспортування; пакувальний матеріал. В таку пору [під час війни] людям не до порожніх ящиків. Може, й справді ніхто не звернув би уваги на те, що він залишив свою тару (Гончар, III, 1959, 417); На час збирання потрібна тара, в яку безпосередньо знімають плоди і в якій їх перевозять (Колг. Укр., 7, 1956, 38); Діжки різної форми й величини, скриньки, мішки, гончарський і металевий посуд служили за тару для продуктів [у наших предків] (Літ. Укр., 17. IX 1968, 4).

2. спец. Вага пакувального матеріалу, а також вага вагона, автомашини, у яких перевозять товари.

3. спец. Вантаж, що править за рівновагу до посуду, у якому зважують товар.

ТАРАБАН, а, ч., розм., рідко. Те саме, що барабан 1. При нім [комісарі] гайдук ішов, щосили Торохтячи по тарабані (Фр., X, 1954, 339); [Г о л о с и (за вікном:)] Військо йде! стережіться! (Всі раптом зацікавили. На хвилину чути здалека сурми й тарабани..) (Л. Укр., IV, 1954, 256).

ТАРАБАНИТИ, ню, ниш, недок., розм. 1. неперех., рідко. Те саме, що барабанити 1. Баран не оглядався. Ішов і тарабанив щосили (Фр., VII, 1951, 348); // також перех., перен., зневажл. Голосно й без будь-якої майстерності грати на роялі, піаніно. [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] Вона [пані] вже й так скаржиться, що ми не даєм їй займатись музикою.. [Л ю б о в:] А втім, нехай тарабанить, що ж, все одно вже (Л. Укр., II, 1951, 67); Він увесь вечір тарабанив полечки, вальси.. на розладнаному піаніно (Перв., Дикий мед, 1963, 32).

2. неперех. Часто й гучно стукати (у двері, вікно тощо). Григорій Химочка скочив із свого ослона... Знадвору хтось настирливо та невгавно тарабанив (Епик, Тв., 1958, 157); Розплющив я очі — хтось у шибку тарабанить (Мур., Бук. повість, 1959, 220); // Утворювати короткі, переривчасті звуки під час руху, дії (про машину, мотор і т. ін.). Моторка високо несла перед собою ліхтар, як факел. Мотор лунко тарабанив (Донч., II, 1956, 185); Дорога гуркоче, колеса тарабаниють (Гуц., Скупана.., 1965, 205); // Дрібно стукати по чомусь; барабанити (у 2 знач.). Карпо Петрович жував і в задумі м'яко тарабанив пучками в стіл (Коцюб., II, 1955, 367); Тарабанив Об шибку сніг, сухий, дрібний, як сіль (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 91).

3. перех. і неперех., перен., зневажл. Швидко й невірно говорити, читати; базікати. — Добра баба в хаті, як добра квочка: вона і дітей доглядить, і курчата добре висидить, і курчата добре вилупить, — тарабанила сваха, заплутуючись у думках (Н.-Лев., III, 1956, 55); [С а м о п а л:] Забирай оці скарби та за розум візьмись. [Р и н д я:] Візьмись, візьмись. [К р я ж:] Не тарабань, Риндя! (Зар., Антеї, 1962, 216).

4. перех., перен. Везти, нести щось важке й велике. [Д а р и н а:] Та вам же їх [відра] тарабанити на гору тяжко (Стар., Вибр., 1959, 264); Гнав [Шембек] дьоготь, випалював поташ і скипидар. І теж кудись тарабанив — до Кисва і далі Дніпром (Смолич. Мир.., 1958, 179).

ТАРАБАНИТИСЯ, нюся, нишся, недок., розм. Іти, їхати далеко. — Маємо доволі грошей в кишені, то таки зараз принаймні хоч наберім на обшиття та на гардини.. — сказала Мелася. — І то гаразд: щоб по двічі не тарабанитися до Кисса, — обізвалась Текля Опанасівна (Н.-Лев., VIII, 1967, 270); — Та чого тобі тарабанитися до тієї.. оселі аж на край села? — Кортить, Василино (Стельмах, I, 1962, 222); // Іхати повільно, довго, з труднощами.

ТАРАБАНИННЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. тарабанити 1—3. Істерика, тарабаніння і вишуканість форми прикривають часто і часто гнилизну і любов до.. «культури буржуазії» (Еллан, II, 1958, 182).

ТАРАБАРСЬКИЙ, а, е, розм. Незрозумілий для сприймання. Він лаявся всякими тарабарськими словами, щось мимрив (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 467).

◇ **Тарабарська грамота**: а) (іст.) один із видів тайнопису в південнослов'янських та давньоруських кирилических рукописах; б) щось безглузде; зовсім незрозуміле.

ТАРАБАРЩИНА, и, ж., розм. Що-небудь сказане або написане іншою, невідомою чи незрозумілою комусь мовою. — Я не розумію твоєї тарабарщини, говори по-англійському (Кулик, Записки консула, 1958, 95); // Щось безглузде, незрозуміле; неясно виражене; нісенітниця. За «вченою» тарабарщиною і словесними викрутасами Ленін розкрив класову роль емпіріокритицизму як знаряддя в руках імперіалістичної буржуазії (Біогр. Леніна, 1955, 103).

ТАРАДАЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тарадайка. А шляхом, таким вузесеньким-вузесеньким, тарадаєчка, така, як коробочка од гілз, котить... (Вишня, I 1956, 210).

ТАРАДАЙКА, и, ж. Легкий двоколісний візок. — Чому додому не їдиш? — питають Антося.. — Як мені їздити на чужих? або й на своїй тарадайці? Як приїде мати коляску, то поїду (Свидн., Люборацькі, 1955, 128); — Вам, певне, обридло тіпатися на поштовій тарадайці (Коцюб., I, 1955, 254); Довелося поліцейським тягти обох по тих сходах.., ухати їх до поліцейської тарадайки і кинути в арештантську (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 533).

ТАРАН, а, ч. 1. Старовинне знаряддя у вигляді колоди з металевим наконечником для руйнування мурів, воріт і башт фортеці під час облоги. Приставив [Турн] тарани до брами, В ворота зачали гатити (Котл., I, 1952, 235); Ударами таранів, тобто важких колод, підвішених на ланцюгах, воїни [римські] руйнували мурови ворожих міст (Іст. стар. світу, 1957, 151); В Тирново казковим і тепер На камінні видно давні рани, Де гриміли варварів тарани (Воронько, Драгі.., 1959, 13); *У порівн. Він .. держав його [Бурунду] в запасі на найтяжчу, рішучу хвилю, немов непоборний залізний таран (Фр., VI, 1951, 71); Юрмою посунули [хлопи] до виходу, розвалюючи, мов таран, панське стовпище в проході і в дверях (Кол., Терен.., 1959, 170); Великий Жовтень відкрив нову еру в розвитку людства — еру соціалізму.. Він могутнім тараном врізався в твердиню світового капіталізму і розколов його (Рад. літ-во, 6, 1956, 3).

2. перен. Те, чим можна завдати сильного, вирішального удару; те, що править за головну пробивну силу. Буржуазія не завжди, звичайно, чітко розуміє, але загалом і в цілому дуже добре схоплює класовим чуттям, що .. пролетаріат і «народ» корисний для її революції, як гарматне м'ясо, як таран проти самодержавства.. (Ленін, 11, 1970, 102); Рушили в невідому путь бронепоезди — ці грізні тарани революції (Гончар, Таврія.., 1957, 398).

3. військ. Удар гвинтом або корпусом літака (танка, корабля тощо) по ворожому літакові (танкові, корабельні й т. ін.); застосовується як бойовий засіб здебільшого годі, коли не стає боеприпасів. Подвиг Миколи Гастелло, який обрушив палаючий літак на фашистську танкову колону, повітряний таран Віктора Талаліхіна.. все це було яскравим вираженням полум'яного радянського патріотизму (Рад. Укр., 16.IV 1959, 4).

◇ **Іті** (піті, весті, поведі і т. ін.) на таран — завдавати ворожому літакові, танкові, кораблеві тощо удар корпусом своєї машини. Ідуть на таран танки на танки, літаки на літаки (Довж., Зач. Десна, 1957, 524); — Ось вам, прокляті! — кричав Юхим Буря, спітнілий, чорний від диму і згару, ведучи могутній «КВ» на таран (Цюпа, Назустріч.., 1958, 183).

4. мор. Зміпнена підводна частина носа бойового корабля, якою завдають удару по ворожому кораблю.

5. військ. Ударна група бойових машин для здійснення прориву фронту. На шляху танкового тарана неодмінно створювався нездоланний бар'єр могутнього артилерійського й танкового вогню. Всі наполегливі спроби гітлерівців прорвати зовнішнє кільце в смугі нашого фронту зазнали краху (Ком. Укр., 2, 1969, 66).

Іті (наступати і т. ін.) тараном — те саме, що таранити 4.

6. розм. Довбня, якою товчуть піджарене насіння в ступі олійні, видавлюючи олію; товкач. Велів [Турн] везти зо всіх олійниць, Де тільки єсть, із воскобійниць [воскобоєнь], Як можна швидше тарани (Котл., I, 1952, 234); Нехай в олійниці олійник тараном Макухам завдає якомога гіршу муку (Г.-Арт., Байки.., 1958, 45).

7. діал. Шрам від віспи. Хоч тарани на виду, але маслак до ладу (Номис, 1864, № 7317).

▲ **Гідравлічний таран** — технічна споруда для подавання води нагору. У тих місцях, де є перепад води, рекомендуються застосовувати для її подавання гідравлічний таран, що являє собою автоматично діючий водопідйомник (Механ. і електриф., 1953, 457).

ТАРАНЕННЯ, я, с. Дія за знач. таранити. Таранення ворожих літаків.

ТАРАНИТИ, ню, ниш, недок. і док., перех. 1. тільки недок., іст. Бити тараном (у 1 знач.). Таранити фортечні мурови.

2. тільки недок. Пробивати що-небудь наскрізь; трошити. Маковейчик.. радісно вигукнув: — Самохідки! Самохідки йдуть на поміч! Таранитимуть стіну! (Гончар, III, 1959, 242).

3. військ. Розбивати, трошити, застосовуючи таран (у 3 знач.). Безстрашні льотчики радянські таранили літаки ворожі (Тич., III, 1957, 164); *Образно. Слова вилітали у них з швидкістю надзвичайною. Один проти одного. Здавалося, вони на льоту таранили одне одного (Довж., III, 1960, 357); *У порівн. Він крокує, випнувши груди з такою силою, ніби збирається когось таранити (Добр., Ол. солдатики, 1961, 42).

4. військ. Проривати фронт ворога тараном (у 5 знач.). Пошкодував Леонід, що нема зараз при ньому отих славних його «сухопутних крейсерів» [бронепоездів].., які так чесно таранили своїми лобами.. шлях вперед (Гончар, II, 1959, 281).

ТАРАНКУВАТИЙ, а, е, розм., рідко. 1. Те саме, що віспуватий; рябий. Таранкувате лице мов ще дужче порябіло (Мирний, II, 1954, 142); Із заплясаних очей [Силантія] по таранкуватому, віспою в дитинстві скаліченому обличчі потекли сльози (Ле, Хмельницький, I, 1957, 108); // З віспуватим обличчям. Він углядів між молодичами найпоганшу, огрядну, таранкувату (Н.-Лев., III, 1956, 362); У кузні Василь Кир, чорний таранкуватий чоловік років сорока, бив молотком розпечену залізку (Тют., Вир, 1964, 36).

2. перен. Який має нерівну поверхню, дірчастий. Цьохнув [Хведько] батогом по таранкуватому навколо груші снігу (Стельмах, Правда.., 1961, 15).

ТАРАННИЙ, а, е, спец. Те саме, що тарановий 2. Таранний удар.

▲ **Таранна кістка**, анат. — надп'яtkова кістка стопи.

ТАРА́ННИК, а, ч. Те саме, що тараня 1. — А яка у вас риба?.. — *Короп, таранник. Всяка риба* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 411).

ТАРА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до таран. *Таранове вістря; Таранові ланцюги.*

2. спец. Признач. для таранення. *Таранові торпеди; Таранова група; // Здійснюваний за допомогою тарана (у 1, 3—5 знач.). Тарановий удар; Таранова атака; Таранова тактика.*

ТАРАНТА́С, а, ч. Чотириколісний візок на довгих розворах для далекої дороги. *Отут побачили б ви у неділю.., скільки збирається народу!.. Ідеш було, дивишся-дивишся та й не втерпиш: вилізеш з тарантаса і підійдеш до якого-небудь товариства* (Стор., I, 1957, 76); [К у ш н і р у к:] *За три дні.. ні один тарантас не проїхав — пани тепер бояться цього шляху, як огню* (Вас., III, 1960, 410); *Нині й Диканька не та, і шляхи до неї не ті, якими колись їздили на скрипучих возах і тарантасах* (Цюпа, Україна..., 1960, 170).

ТАРАНТЕ́ЛА, и, ж. 1. Швидкий італійський народний танець. *Європейські костюми так не підходять до тарантели, що роблять танець смішним* (Коцюб., III, 1956, 426); // *Музика до такого танцю. Грати італійську тарантелу.*

2. Музичний твір у темпі такого танцю. *Тарантела Ліста.*

ТАРА́НТУЛ, а, ч. Великий отруйний павук, що живе в землі. *Збирали вони і препарували риб, раків, змій і ящірок.. навіть отрутих тарантулів* (Тулуб, В степу..., 1964, 278); *Більшість людей панічно боїться тарантула. Отрута цього великого волосатого павука сильно діє на комах, птахів і дрібних ссавців, проте для людини він безпечний* (Наука..., 6, 1971, 63); * У порівн. *Постать Шестірного ворушилася проти вікна — чорна і непривітна, як тінь павука-тарантула* (Мирний, I, 1954, 337).

ТАРА́НТУЛІВ, лова, лове. Прикм. до тарантул; належний тарантулові. *Три дні тому на постійці потрапила вона ногою в тарантулову нору, і від його укусу нога розпухла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

ТАРА́НЯ, і, ж. 1. Невелика промислова риба родини коропових, поширена в опріснених ділянках Чорного та Азовського морів, яка іноді заходить у пониззя Дніпра, Дунаю та ін. річок; різновид плітки. *Майбородиха вийняла з груби тарілку з холодною вареною таранею* (Н.-Лев., IV, 1956, 284); *Ходив чумак до голубого Дону.. Суху тараню, жовту і солону, Возив* (Рильський, Поеми, 1957, 9); * *Образно. Попід дібровою стоять Вози залізної тарані* (Шевч., I, 1951, 100); * У порівн. *Вийшла якась жінка, довга й суха, як тараня* (Мик., II, 1957, 343).

2. перен. Про худу, високу людину. *Ввійшла якась тараня у віцмундирі й сухо.. почала вичитувати список прийнятих і неприйнятих* (Хотк., I, 1966, 161).

ТАРА́НЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тараня 1. *Тараняча ікра.*

ТАРА́НЬКА, и, ж., розм. Те саме, що тараня. *Івась порився у торбі, витяг чималий шматок хліба, невеличку тараньку і, зайшовши у тінь.. почав тараню чистити* (Мирний, IV, 1955, 20); *Стецюра послужливо простяг йому реберце тараньки* (Дмит., Наречена, 1959, 188).

ТАРАПА́ТА, и, ж., діал. Колотнеча, халепа, клопіт. — *Ох, а ми за нинішніми пригодами й тарапатами здорово-таки запізнилися на обід, — скрикнув Тоньо* (Фр., III, 1950, 362).

◇ **Потра́пити в тарапа́ту (тарапа́ти)** — опинитися в скрутному, безвихідному становищі.

ТАРАРА́М, у, ч., розм., рідко. Те саме, що буча. *Здавалося б, що після такого тарараму у хаті чоловік*

і жінка будуть кілька днів дутись (Козл., Ю. Крук, 1957, 470).

Наробіти тарара́му — зчинити галас. — *Пам'ятаєш, якого наробив ти колись тарараму, коли виїздила екекуція в Григорівку?* (Вас., I, 1959, 146).

ТАРАРА́Х, виг., рідко. Те саме, що тарáх. *Тарарах дурня по ногах, то він і присяде* (Номис, 1864, № 3951); * У порівн. *Читаючи ту статтю, почуваш, що кожний абзац ніби — тарарах голоблею, тарарах!* (Вишня, II, 1956, 399).

ТАРА́С, у, ч., рідко. Те саме, що хмиз; хворостиння. *По один бік греблі смугою стримів свіжий тарас, неначе колючки на їжакові* (Н.-Лев., IV, 1956, 98); — *А чим загатити, зміцнити його [лаз]?.. Та й де на ту гатку добуть тарасу?* (Стар., Поет. тв., 1958, 207).

ТАРАТА́ЙКА, и, ж. Те саме, що тарада́йка. *Колісник, котячи у штучній таратайці.. все.. прицмокував, кажучи: ну, ну, вивозь, вивозь, жеребчику!* (Мирний, III, 1954, 284); *У двір з торохтінням вкотилась таратайка* (Еллан, II, 1958, 33).

ТАРА́Х, виг. 1. Звуконаслідування, що означає сильний, розкотистий звук від удару, падіння, пострілу.

2. розм. Уживається як присудок за знач. тарáхнути. *Надигала качалку, за качалку — тарax по віконцю, випихав соломку* (Вас., II, 1959, 217); — *Ми зразу ж тарax пляшкою у висячу лампу* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 306).

ТАРА́ХКАЛО, а, с., розм. Те саме, що брязкало. **ТАРА́ХКАЛЬЦЕ**, я, с. Зменш. до тарáхкало; брязкальце.

ТАРА́ХКА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тарáхкати та звуки, утворювані цією дією.

ТАРА́ХКА́ТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що торóхкати. *Тепер собі тарaxкай із гармат* (Сл. Гр.).

ТАРА́ХКІ́Т, коту, ч., розм. Те саме, що тарахкоті́ння. *Як із пітьми почувся тарaxкіт зброї нового полку, лінія заметушилася, віджила* (Ірчан, II, 1958, 228).

ТАРАХКО́ТА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тарaxкотáти та звуки, утворювані цією дією.

ТАРАХКО́ТА́ТИ, очу́, бчеш, **ТАРАХКО́ТІ́ТИ**, очу́, отіш, недок., розм. 1. *неперех.* Підсил. до тарáхкати. *Лижки [ложки] тарaxкотять, громада споживав мамину страву* (Стеф., II, 1953, 40); *Візок підскакував по каміннях.. колеса голосно тарaxкотіли* (Кобр., Вибр., 1954, 112).

2. *перех. і неперех., перен., зневажл.* Те саме, що тарáбанити 3; торохкотіти. [Л ю д м и л а:] *Тарaxкотить... Тарaxкотить... Ледве розтовмачила їй* (Мороз, П'єси, 1959, 296).

ТАРАХКО́ТІ́ЛКА, и, ж., розм. 1. Поганенький візок. *Іхала Хима з Єрусалима: тарaxкотілка теркоче, а коник бігти не хоче* (Номис, 1864, № 11439).

2. перен. Жінка, яка говорить швидко, багато й часто, звичайно про те, що не варте уваги. — *Ох, кого ж це він задумав брати?.. Якусь дзигу, якусь крутілку [крутилку], голосну, як дзвін, крикуху, тарaxкотілку. А я люблю спокій, щоб у хаті було тихо* (Н.-Лев., VI, 1966, 319).

ТАРАХКО́ТІ́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тарaxкоті́ти та звуки, утворювані цією дією. *Він [літак] кружляє над околицями містечком, сповіщаючи тарaxкотінням мотора про своє наближення* (Трубл., I, 1955, 54); *Малюкам, судячи з веселого гомону, що перекривав тарaxкотіння трактора, було тепло і радісно, хоч.. шалений донецький вітер гнав площею крижану крупу і сухий неласкавий сніг* (Рад. Укр., 8.II 1967, 2).

ТАРАХКО́ТІ́ТИ див. тарaxкотáти.

ТАРАХКОТНЯ, і, ж., розм. Те саме, що тарахкотіння. *По селу, мов ударив сухий град, пішла тарахкотня* (Вас., II, 1959, 9).

ТАРАХНУТИ, ну, веш, док., розм. 1. *неперех.* Однор. до таракати. Яким, бувши вже напідпитку, таракнув кулаком по столі, аж пляшки задзвеніли (Н.-Лев., I, 1956, 193); У ту ж хвилину блиснула блискавка й таракнув уперше грім (Л. Япов., I, 1959, 318); Рушницю до уха [козак] Мерцій притуляє... ой пробі! Таракнує з запалу... та схибив (Стар., Вибр., 1959, 113).

2. *перех.*, фам. Застрелити, вбити пострілом. — *Тікай, Іване, поки тебе не таракнули* (Чаб., Катюша, 1960, 91).

ТАРАХНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм. Із шумом, гуркотом упасти; // Сильно вдаритися.

ТАРБАГАН, а, ч. Гризун родини білячих ряду бабових; поширений на Алтаї, у Забайкаллі, Монголії та Північному Китаї. Заболотний довів, що чуму в Маньчжурії, Монголії.. поширюють тарбагани, ховрашки та інші степові гризуни (Знання., 12, 1966, 26).

ТАРБАГАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тарбаган. Тарбаганяча нора.

ТАРГАН, а, ч. Прямокрила комаха чорного чи бурого кольору з довгими вусками, що живе в житлових приміщеннях і пошкоджує харчові продукти, а іноді переносить збудників різних захворювань людини; прусак. Під лавками пищали миші... та таргани шаруділи у миснику (Коцюб., II, 1955, 74); *Ще гірше — життя в казармі. Цей жахливий бруд... і мільйони блощиць та мух тарганів і прусаків* (Тулуб, В степу., 1964, 136); *У церівн. Мамій нетерпляче ворухнув вусиками, як тарган, що потрапив на розпечену сковороду (Добр., Тече річка., 1961, 21).

ТАРГАНЕЦЬ, нпй, ч. Зменш. до тарган.

ТАРГАНИТИ, ню, ниш, *недок.*, діал. Тягнути, волоти. В хату вбігає задиханий і переляканий Петро. Поперед себе він тарганить за поперек Степанка (Вас., III, 1960, 254).

ТАРГАНИТИСЯ, нюся, нишся, *недок.*, діал. Волочитися (у 2 знач.). Куди мені тарганитися, старому, по бабу? (Сл. Гр.).

ТАРГАНОВІ, вих, мн. Назва ряду комах, до якого належать різні види тарганів.

ТАРГАНЧИК, а, ч. Зменш. до тарган.

ТАРГАНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тарган. Тарганяча ніжка; // Такий, як у таргана. Тарганячі вуса.

ТАРИ-БАРИ, невідм., розм., рідко. 1. Те саме, що теревені.

2. Уживається як присудок за знач. теревенити. — Ну, десить тари-бари, — поклав кінець балачкам Лейте (Трубл., Лахтак, 1953, 39).

ТАРИФ, у, ч. Офіційно встановлений розмір оплати, оподаткування чогось. Після війни Тадей Зілінський до того знахався, що відмовився платити кваліфікованим робітникам.. згідно з тарифом, передбаченим колективним договором (Вільде, Сестри., 1958, 118); Аерофлот надає пільги для придбання авіаквитків за зниженими тарифами для багатьох категорій пажирів (Веч. Київ, 8.X 1975, 4).

△ Митні тарифи *див.* митний.

ТАРИФІКАТОР, а, ч. Той, хто визначає тариф.

ТАРИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до тарифікації. Тарифікаційна відомість.

ТАРИФІКАЦІЯ, і, ж. Визначення тарифу за тією чи іншою класифікацією об'єктів оподаткування або оплати. Розроблення технічно обґрунтованих норм виробітку... правильна тарифікація робіт забезпечують

зростання трудової активності колгоспників (Колг. Укр., 9, 1960, 7); Відповідно до рішень XX і XXI з'їздів КПРС систематично поліпшується нормування, тарифікація праці і заробітної плати, скорочується робочий день (Ком. Укр., 4, 1960, 44).

ТАРИФІКУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і док., *перех.* Здійснювати тарифікацію. Тарифікувати різні види праці.

ТАРИФІКУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до тарифікувати.

ТАРИФНИЙ, а, е. Прикм. до тариф. У зв'язку з упорядкуванням заробітної плати запроваджується нова тарифна система (Ком. Укр., 11, 1960, 84); За виконання норми виробітку колгоспник одержує стільки грошей, скільки передбачено тарифним розрядом (Наука., 3, 1960, 34); // Передбачений тарифом. Тарифна ставка; // Пов'язаний з визначенням тарифу. Тарифна угода; Тарифна політика.

ТАРІЛКА, и, ж. 1. Кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву. Поставила тарілку з хлібом Перед старим Еолом-дідом (Котл., I, 1952, 66); Нахилився [Карпо Петрович] над тарілкою і потиху почав сьєрбати юшку (Коцюб., II, 1955, 367); На столі стояли глибокі тарілки, по вінця налиті сметаною, пахучим медом (Кучер, Полтавка, 1950, 113); // чого. Кількість страви, що вміщується в цій посудині. Стара «матушка» прислала якось їй тарілку малини (Коцюб., I, 1955, 314); Тарілка борщу.

◇ Почувати себе не в своїй тарілці *див.* почувати.

2. *перев. мн.* Ударний музичний інструмент у вигляді двох тонких металевих дисків, один із яких звичайно прикріплений до барабана. Бубон, як грім серед літа, бухтів, мідяні тарілки бряжчали та цокали (Мирний, I, 1949, 358); Грімко й глухо бив барабан, виоззюючи мідними тарілками (Кучер, Трудна любов, 1960, 211).

3. *спец.* Назва якої-небудь деталі, що має форму плескатого диска. Торохкотіли тачанки... дзеленчали стальними тарілками вози степового краю (Ю. Янов., II, 1958, 248); Вагони заскреготіли гальмами... Поїзд різко зупинився, застогнавши тарілками буферів... (Ткач, Крута хвиля, 1956, 79); Висівні тарілки в сівалці.

ТАРІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до тарілка. Тарілкова форма; // Признач. для тарілки. Тарілкова сушарка; // Формою схожий на тарілку, плескатий диск. Тарілкова сочевиця.

ТАРІЛОЧКА, и, ж. Зменш. до тарілка. Сала кусочками нарізали і крашанок облупили і порізали на тарілочці (Кв.-Осн., II, 1956, 68); Вони сіли до столу, де стояла сковородка з молодю смаженою картоплею. цибулька й сало на тарілочці (Коцюба, Нові береги, 1959, 232); Не втернів Кируша і торохнув так бубоном, що мідні тарілочки весело забриньчали (Кучер, Трудна любов, 1960, 462).

ТАРІЛЧАСТИЙ, а, е. Формою схожий на тарілку, плескатий диск. Для приготування консервів використовують молоді дрібні плоди патисонів (тарілчастих гарбузів) з недорозвиненим насінням (Укр. страва, 1957, 66); Тарілчастий клапан.

ТАРІЛЬ, реля, ч. 1. Велика тарілка, кругле блюдо. В шиночку... Де в жовтих глеках подають вино і на тарелях — рибу та креветки. Сиділи ми з компанією французів (Рильський, III, 1961, 255); Батько до хати вносить таріль щільникового меду (Нех., Під зорею, 1950, 154); // Декоративна тарілка. От гуцульський таріль різьблений, з писанками гуцульськими на нім (Хотк., II, 1966, 59); Тут [у заводському музеї] були

150-літньої давності тарелі, розписані місцевими народними художниками (Вол., Дні., 1958, 23).

2. рідко. Те саме, що тарілка. Столи заставлені чарками й тарелями (Фр., X, 1954, 358); Пазя за той час помила тарелі (Март., Тв., 1954, 382); У низенькій, довгастій ідальні було повно люду.. Люди нашвидку спорожняли тарелі й поспішали до виходу (Досв., Вибр., 1959, 302); Брязкає з усієї сили тарелями гарнізонний оркестр (Ю. Янов., II, 1958, 193); Оркестр Ковальчука гримів бубнами і тарелями в такт відомій мелодії (Смолич, Театр., 1940, 83); У цей час тарелі на буферах брязнули, колеса завищали, і поїзд став (Панч, I, 1956, 191).

3. Те саме, що та́ця¹; піднос. Уже Пилипівна похила Тихенько двері відчинила, Несе їй на тарелі чай (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 86); Павло попросив ще чаю. Лікар знову подав йому той самий келишок з тьмяними гронами винограду на склі.. Що ж ті кілька ковтків? Йому б отого мідного чайника, що стояв на тарелі! (Кучер, Голод, 1961, 340); Я кинув кельнеру на таріль свої 200 рейс [розмінна монета в Бразилії до 1942 р.] і взяв кухоль з лимонадом (Мур., Бук. повість, 1959, 87).

ТАРКА́НИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тарка́тий.

ТАРКА́ТИЙ, а, е. Строкатий, плямистий; пяткований. Не було тут [у хаті] ані килимів,.. ані мальованого комина, ані навіть таркатой верені [веретні], як по інших українських селах (Март., Тв., 1954, 313).

ТАРКА́Ч, а, ч., розм. Білий кінь із чорними або рудими плямами.

ТАРЛА́ТАН, у, ч., заст. Легка, прозора бавовняна тканина, схожа на серпанок.

ТА́РНИЙ, а, е. Прикм. до та́ра. Робітник підходить до верстата, вмикає струм, натискає на педаль, цвях легко прошиває дощинки [дощечки], і через хвилину-дві тарний ящик готовий (Рад. Укр., 10.II 1972, 2); // Пов'язаний з виробництвом тари. Проблеми тарного господарства надзвичайно серйозні (Роб. газ., 5.III 1966, 2); // Який виготовляє тару. Є в колгоспі.. тарний цех, який виготовляє триста тисяч ящиків у рік (Хлібороб Укр., 8, 1969, 26); // Признач. для зберігання тари. Тарний склад; // Який упаковують у тару. До тарних належать вантажі, упаковані в ящиках, бочках та іншій тарі (Підручник шофера., 1960, 304); // Признач. для виготовлення тари. З нього [конопляного волокна] виготовляють тарні тканини (Техн. культ., 1956, 122); Тарний картон.

ТА́РНИЦЯ, і, ж., діал. Дерев'яне сидло. Останнім нервовим поглядом пробігають кожний по своїм реді [ряду]: чи все в порядку, чи не сповзе тарниця.. А потім.. зскакують на сидла один з другим. Рвонули коні! (Хотк., II, 1966, 41).

ТА́РОВАНІЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до тарувати.

ТА́РПАН, а, ч. Дикий кінь. Близько ста років тому на півдні України в степах були дикі коні — тарпани (Зоол., 1957, 187); — Ще за моєї пам'яті сайгаки, тарпани в степах водились (Гончар, I, 1959, 29); *У порівн. — Ого-го-го, дуже ж ти гоноровита! Але знай одно: не прийдеш по добрій волі, як тарпана, на аркані поведемо (Добр., Очак. розмир, 1965, 26).

ТА́РС, у, ч. Скорочення: Телеграфне агентство Радянського Союзу.

ТА́РСУВАТИ, ую, увш, недок., перех., розм., рідко. Те саме, що термосити; торсати. Вони давай його тарсувати (Сл. Гр.).

ТА́РТАК, а, ч. Лісопильний завод; лісопильня. На Потоці стоїть водяний.. тартак, чорний, невисокий (Н.-Лев., II, 1956, 391); Цар явора дав ізрубати, по-

везти на тартак і порізати на дошки (Калин, Закарп. казки, 1955, 13); Біля тартака метушились люди, швидко, із довгим висвистом чаткали пилки (Десняк, II, 1955, 331).

ТА́РТАКОВИЙ, а, е. Прикм. до тарта́к. Тартакози пили.

ТА́РТАЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто добуває нафту тартанням.

ТА́РТАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до тарта́льник.

ТА́РТА́ННЯ, я, с., спец. Старий спосіб добування нафти зі свердловини великим відром (із клапаном), підвішеним на канаті.

ТА́РТАР, у, ч., міф. Те саме, що пекло 1. [А н т е й:] Квітки бували в нас лише в ту пору, коли.. цвіли в садках та в полі, а як верталась в тартар Персефона, то забирала нам усі покраси (Л. Укр., III, 1952, 428).

ТА́РТА́ТИ, аю, аєш, недок., спец. Добувати нафту тартанням.

ТА́РТА́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до тарта́к; // Який працює на тартаку. По-грабіжницькому рубали й вивозили [закордонні капіталісти].. карпатський бук, кедр, явір, смереку та ін. Лісоруби.. й тартачні робітники «заробляли» тут буквально копійки (Козл., Сонце., 1957, 4).

ТА́РТА́ЧНИК, а, ч. Робітник тартака. Чутка про трагічну смерть тартачника.. облетіла всю околицю (Добр., Ол. солдатики, 1961, 169).

ТА́РТА́ЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до тарта́чник.

ТА́РТАЧО́К, чка́, ч. Зменш. до тарта́к.

ТА́РТІ́НКА, и, ж., заст. Скибочка хліба, намазана маслом. Вона обернулась до нього, поправила бант на собаці.. і дала Мільтону тартинку з маслом (Коцюб., II, 1955, 387).

ТА́РТЮ́Ф, а, ч. Святенник, ханжа, лицемір. [Г а л і м а:] А! То ви он як! Сватаєте очку, а залицяєтеся до матері? Ах ви ж тартюф!.. (Сам., II, 1958, 197).

ТА́РУВА́ЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для тарування. Тарувальні прилади.

ТА́РУВА́ННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тарувати. Відновлено Полтавський тарувальний басейн, який забезпечував тарування гідрометричних вертушок для України (Розв. науки в УРСР., 1957, 510).

ТА́РУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. 1. Визначати вагу тари (у 1 знач.). Тарувати вантажну машину.

2. Перевіряти показання приладів (для зважування тощо) за допомогою контрольних приладів. Тарувати ваги.

ТА́РУВА́ТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тарувати.

ТА́РХА́Н, а, ч. У період феодальної Русі — представник монгольської світської та духовної знаті, а також володар вотчини, який був звільнений від податку й користувався особливими привілеями.

ТА́РХА́ННИЙ, а, е: Δ Тарха́нні гра́моти — за часів середньовіччя правові акти в Золотій Орді та в інших тюркських країнах, за якими хани звільняли окремих представників феодальної верхівки від податків, повинностей та надавали їм інші привілеї.

ТА́СЕМКА, и, ж., рідко. Те саме, що та́сьма 1. М'які речі (білизна) вкладаються [у рюкзак] згорнутими, обв'язуються тасемкою, щоб їх легше було виймати (В дорогу, 1953, 25).

ТА́СКА́ТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. 1. фам. Те саме, що тяга́ти; тягти, тягнути (у 1, 4, 12 знач.). Спав-спав, аж ось чує, що його сіпають і таскають то сюди, то туди (Кв.-Осн., II, 1956, 118); Довелось-такі нам Над тим Доном стати Робітницькими валками Байдаки таскати (Фр., XI, 1952, 283); Сиселла в

давший путь таскала [Енея] (Котл., I, 1952, 129); Була в Охріма сіра Свита, Так хороше пошита:.. Дурний Охрім не вмів її глядіти, Таскав, коли й не слід таскати (Гл., Вибр., 1951, 31); Таскають [гуси] грязь і глей зо дна Да мажуть Лебедя, щоб пір'я посіріло (Греб., I, 1957, 44); Максим на вулиці з хлопцями навкулачки б'ється або братів за чуби таскає (Мирний, II, 1954, 113); Я, неначе той вовк, таскає ягнят (Стор., I, 1957, 348).

2. рідко. Те саме, що нестї, 1. Бачу: бідний таскає убогий оклунок (Щог., Поезії, 1958, 308); В селі Іван Січкарь зупинявся біля дворів своїх родичів, як напоказ, таскає поперед себе сулію і, випивши по чарці, знову петляє вулицями (Стельмах, II, 1962, 170).

ТАСКА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. фам. Те саме, що волочітися 2, 3; вештатися, тягатися (у 1—3 знач.). Жінки з Аматою з'єдналися, По всьому городу таскались І підмовляли воювати (Котл., I, 1952, 191); Повисилась [Оксана] на шию капітанові [капітанові],.. таскалась з ним по усьому світу (Кв.-Осн., II, 1956, 456).

2. рідко. Іти, їхати, ходити кудись далеко або неохоче. — Тобі нічого в город таскатись: розледачієш, розпустишся (Л. Янов., I, 1959, 193); А козаки роздирають його [підкоморія] на шматки своїми скаргами й примушують таскатися в погоду й не погоду чортзна-де (Тулуб, Людолови, I, 1957, 247).

ТАСУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Перемішувати карти в колоді перед грою. Селезньов.. вхопив карти у руки, почав їх шпарко тасувати (Мирний, III, 1954, 147); Офіцер помалу випиває з фляги вина, тасує карти (Ю. Янов., IV, 1959, 59); *Образно. — Сюжет — це не збірка подій, які можна тасувати як загодно (Донч., VI, 1957, 622); Як не розкидав, як не тасував Мусій свої здогади, але нічого путнього в нього не вийшло (Речм., Весн. грози, 1961, 138).

2. кого, розм. Бити, сильно штовхати. А вона його б'є, а вона його тасує та знай приговорює: — Не пий,.. сиди дома, заробляй чим-небудь (Кв.-Осн., II, 1956, 104); Жандарми кинулись гуртом на матроса. Вони схопили його,.. почали тасувати кулаками й ногами (Досв., Вибр., 1959, 110).

3. діал. Тягнути, захоплюючи зі собою. Вода так її в прірву й тасує (Сл. Гр.).

ТАСУВА́ТИСЯ, ується, недок. Перемішуватися, змінюючи порядок свого розташування (про карти). *Образно. Велетенські тіні від.. постаті гасали по стінах,.. насувалися одна на одну, тасувалися, мов химерні карти (Загреб., Шепіт, 1966, 408).

ТАСУ́Н, а, ч., розм., рідко. Те саме, що стусан; штовхан, штурхан. Погуляв деньків зо два по селу Денис, поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасун дав з лубочів (Кв.-Осн., II, 1956, 400).

ТАСЮ́-ТАСЮ́ див. тась-тась.

ТА́СЯ, і, ж., дит., пестл. Качка.

ТА́СЬКА, и, ж., дит., пестл. Качка.

ТА́СЬКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Кликати качок, повторюючи вигук «тась-тась».

ТА́СЬМА́, тасьмі, ж. 1. Вузька плетена або тканина стрічка з бавовняних або шовкових ниток, що використовується для оздоблення одягу, обшиття білизни тощо; лямівка, облямівка. Галя була одягнута повесняному:.. коротенька спідничка та біла матроска з синім викотом [коміром] та трьома білими тасьмами по його бережках (Смолич, V, 1959, 783); *Образно. Від неї [ялиці] зеленою тасьмою вниз тягся поперек піль невеличкий яроч (Фр., VIII, 1952, 365); Він думає, чи то не син пролетів [літаком] та й розписався тасьмою в небі над рідним вранішнім степом (Гончар, Тронка,

1963, 14); // Шворка, поворозка. І Войський взяв тоді ловецький ріг крутий, На тасьмі припнутий (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 138).

2. діал. Стежка. Хлопець швидко проминув луки і вишов на тасьму, що вела до старого вітряка (Зар., На.. світі, 1967, 51); Звернувши з казенної дороги.. на тасьму, він змушений був уже кілька разів сказати «боже поможи» (Іщук, Вербівчани, 1961, 10).

ТА́СЬМИ́СТИЙ, а, е. Зробл. із тасьми. Тасьмисті оздоби; // Схожий на тасьму. Тасьмисті глисти.

ТА́СЬМОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до тасьма́. Тасьмове виробництво; // Зробл. із тасьми. Тасьмовий пояс.

ТА́СЬМО́ЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тасьма́.

ТА́СЬ-ТА́СЬ, **ТА́СЮ-ТА́СЮ**, розм. Вигук, яким кличуть качок. Казала мати Качки скликати: «Тась-тась, каченьки! Тась-тась, любоньки! Ходіть до хати!» (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 388); Тасю-тасю, качуре, додому! (Сл. Гр.).

ТА́Т див. таті.

ТА-ТА́, **ТА-ТА-ТА́**, виг. Звуконаслідування, що означає розмірені, уривчасті звуки від ударів, пострілів і т. ін.

ТАТА́КАННЯ́, я, с., розм. Дія за знач. таті́кати та звуки, утворювані цією дією. Після вибухів почулися дрібні рушничні постріли, швидко надсадне татакання кулеметів (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 101); За Бугом протяжно прогує паровоз, з повороту донеслося чітке татакання порожніх вагонів (Баблик, Вишн. сад, 1960, 98).

ТАТА́КАТИ, аю, аєш, недок., розм. Утворювати розмірені, уривчасті звуки «та-та» під час дії, роботи, руху. В землянці стало тихо.. Тільки надворі тупо татакає кулемет і дець у горах ухкала одинока гармата (Кучер, Голод, 1961, 121); За стінами теплушки скаженіє вітер.. Татакають на стиках розхитані колеса (Збан., Сеспель, 1961, 244).

ТАТА́Р див. татари.

ТАТА́РВА́, а́, ж., збірн., зневажл., заст. Татари (у 2 знач.). Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то.. ховаються по байраках і котловинах (Стор., I, 1957, 203); — Набігла татарва на нашу сторону, що попала, що порубала, а що того полону набрала? (Мирний, I, 1954, 182); І горло їй [Україні] уже не стисне Ні шляхта, ані татарва (Павл., Бистрина, 1959, 26); *У порівн. — Ото нападуть [жандарми] на нас татарвою, сплюндрують та змісять все село (Козл., Ю. Крук, 1957, 356).

ТАТА́РЕНЯ́, я́ти, с. Татарська дитина.

ТАТА́РЕНЯ́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до татареня́. Татаренятко любе моє, щиро цілую і пригортаю і ще бахчисарайську знову сумку обіцяю (Л. Укр., V, 1956, 54).

ТАТА́РЗІ́ЛЛЯ́, я, с., розм. Те саме, що Татари́ське вілля́ (див. татари́ський). З радісним пташиним щебетом і вереском Люда, Наталя, Галочка і Віра сідали у хиткий, але надійний плоскодонний човен і пливли по річці повз зарості латаття, лепехи, татарзілля... (Вол., Дні.., 1958, 117).

ТАТА́РИ, ів, мн. (одн. татари́н, а, рідко татари́, а, ч.; татари́ка, и, ж.). 1. Народ, що становить основне населення Татарської АРСР. Галичанин Прокопчук і татарин Ахметка зайшли у найближчий двір (Тют., Вир, 1964, 351); Білогруд сидів біля водія, молоденького беручого татарина (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 316); // Назва окремих груп тюркської народності, що живуть в інших республіках та областях Поволжя, Приуралля тощо. В мигах; в розмові венгрів було видно щось східне, дуже нагадуюче.. жвавих та крикливих татар (Н.-Лев., II, 1956, 395).

2. іст. Назва різних тюркських, монгольських та ін. племен, які в XIII—XV ст. об'єдналися в єдину дер-

жаву — Золоту Орду — й нападали на Київську Русь, а пізніше — на Україну, Росію та ін. Виступили з-за лиману З турками татари. Із Полісся шляхта лізе,.. Вкрили Україну, Та й кляють (Шевч., II, 1963, 181); За козака рушник дала, за татарар заміж пішла (Сл. Гр.); Грабунком, гвалтом і пожегом На Україну орди йшли, Та кару яструбам-татарам Одважні месники несли (Рильський, III, 1961, 144); [Г а й в о р о н:] Пробачте, не в пору гість — гірше татарина (Зар., Автеї, 1962, 104); *У порівн. Ще й злодіяка був [Тимоха] добрий. Івга його було стережеться, як того татарина (Кв.-Осн., II, 1956, 255).

З. перен., розм. Про злу, грубу, невічливу людину. Молодиці кинулися до неї.— Що з тобою, дитино? Не плач,.. жито ми вижнемо, не дамо вам згинуту з голоду,— ми ж не татари... (Коцюб., I, 1955, 18).

ТАТА́РИН див. татáри.

ТАТА́РИННЯ, я, с., розм. Те саме, що Татáрське зілля (див. татáрський). У клечальну суботу в Сокиринцях, за стародавнім звичаєм, квітчали хати зеленим віттям, устеляли татаринням (Бурл., О. Вересай, 1959, 118).

ТАТА́РКА див. татáри.

ТАТА́РНИК, у, ч. (*Onopordon L.*). Бур'ян із колючим листям і стеблом та з червоно-бузковим суцвіттям; чортополох. І кричали над ними орли в дикім полі, І татарник палав, мов на плечах козацьких шлики (Нагн., Зустрічі., 1955, 35); Татарник звичайний — сильно колюча дворічна рослина з стеблом заввишки 50—200 см (Лікар. рослини., 1958, 171).

ТАТА́РОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до татáрка.

ТАТА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до татáри 1, 2; [Т о м и л о:] Ми пошлемо навздогінці за ними сотню козаків на прудких конях, одніємо наших дітей, нашу худобу і вкриємо степ татарськими головами (Н.-Лев., II, 1956, 435); Татарський хан з захланною ордою, Здолавши далеч степових доріг, Своє шатро поставив під скалою (Перв., II, 1958, 97); Татарська мова; // Належний татарам. От і завтра лагодимся в далеку дорогу — на татарські виноградники (Коцюб., III, 1956, 149); // Власт. татарам; такий, як у татар. Матня одрізнявся од усього товариства й норовом, і околom.. Голова величезна, обличчя татарське (Мирний, I, 1949, 260); Хотіла б я одну річ видати, се, власне, узори татарські, що я .. збрала (Л. Укр., V, 1956, 63); Вона в татарському убранні... (Сос., I, 1957, 358).

△ **Татáрське зілля** див. зілля.

ТАТА́РЧА́, áти, с. Татарська дитина. І з неї [саклі] вибігли на шлях, Як неприборкані орлята, Лякались коней і в кущах Ховались гожі татарчата... (Щог., Поезії, 1958, 232); Як і велів хан, татари і татарчата кидали в невільники сміття, засипали їм очі порохом (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 347).

ТАТА́РЧА́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до татарча́.

ТАТА́РЧЕНЯ́, áти, с. Те саме, що татарча́.

ТАТА́РЧУ́К, á, ч., розм. Син татарина, татарки. Тим часом хлопчик-татарчук привіз з Отузької долини дині (Тулуб, Людолови, I, 1957, 217); // Парубок-татарин. Перед ним знезацька, ніби з землі, виріс знову той, спантелечений боєм, татарчук. Щось кричав, махав руками (Гончар, II, 1959, 328).

ТАТА́РЩИНА́, и, ж., іст. 1. Період поневолення Київської Русі татарами, а пізніше — період татарських нападів на Україну, Росію та ін. — А що коли ворог вдереться в край і знищить його..? Так уже не раз було і за часів татарщини, і пізніше (Гжицький, У світ., 1960, 12).

2. розм. Територія, земля, де проживали татари. — У своїх, значить, набридло, до чужих повітесь?

В татарщину за довгим карбованцем? (Гончар, Таврія, 1952, 19).

ТАТА́РЮГА, и, ч. Збільш.-зневажл. до татáрин. Там [під Цоцорою].. згинув [Жолкевський] від шаблюки, І досталось його тіло Татарюзі в руки (П. Куліш, Вибр., 1969, 418).

ТА-ТА-ТА́ див. та-та́.

ТАТА́ХКАТИ, кає, недок., розм. Те саме, що татáкати. Чути було, як татахкають кулемети, автомати, гранати реуться (Збан., Старший брат, 1952, 178); Показала [Оленка] рукою на поїзд, що віддалявся, татахкаючи вже здалека колесами (Турч., Зорі., 1950, 140).

ТА́ТИ, ів, мн. (одн. тат, а, ч.; татка, и, ж.). Народність іранської мовної групи, що живе в Азербайджанській РСР і Дагестанській АРСР, в Ірані.

ТА́ТИВ, това, тове, розм. Прикм. до тáто; належний татові. Він теж горів бажанням помститись за татову бартку (Коцюб., II, 1955, 310); Чистила я татову Лампочку-шахтарку (Бойко, Ростіть., 1959, 35).

ТА́ТКА див. тáти.

ТА́ТКІВ, кова, кове, розм. Прикм. до тáтко; належний таткові. Таткова постать порушувалась, немов у тумані, голос долітав уривками (Л. Укр., III, 1952, 635).

ТА́ТКО, а, ч. Пестл. до тáто. Татко наказав посипати свіжим піском усі стежки коло будинку (Л. Укр., III, 1952, 663); Як вона [мачуха] пішла, вони [діти] всі до татка (Гр., II, 1963, 406); — Татку, татку, хтось тарабанить у вікно, — тремтить біля сонного батька дівча (Стельмах, II, 1962, 70).

ТА́ТО, а, ч., розм. Те саме, що ба́тько 1. І вчила княгиня [дитину] Тільки «мамо» вимовляти, А «тато» не вчила... (Шевч., II, 1963, 28); — Виблагай у батька дозвіл побратись — і мій тато пристане на це (Коцюб., II, 1955, 157); Оленчук надів козушок.. Діти, відчувши якусь тривогу, обліпили його: — Тату, куди ви? (Гончар, II, 1959, 412); // Ввічливе звертання до тестя, свекра. Там [на пасіці] усе просто й більш зрозуміло, ніж дома, де чомусь нема братолюб'я поміж синами, на яких він здав господарство, і не чується злагоди між Терентієм і Дариною.. — Тату, ви їсти будете? — підходить до старого Дарина. — Ї толокно з в'юнів (Стельмах, I, 1962, 316).

ТА́ТОНЬКО, а, ч. Пестл. до тáто. Ой, чого плачеш, чого жалуєш, Молода Ярино? Ой, чи жаль тобі татонька свого Чи подвір'ячка його? (Укр.. лір. пісні, 1958, 105); Вийшов батько двері одчиняти, я йому в ноги, кланяюсь та плачу: — Татоньку ріднесенький (Вовчок, I, 1955, 62).

ТА́ТОЧКО, а, ч. Пестл. до тáто. — Ходім лишень полудновать. Чи ти вже, Ярино, Змайструвала нам щонебудь?.. Уже, таточку! — озвалась Із хати Ярина (Шевч., II, 1963, 332); Вернись, мій таточку, прийди та подивися, яку я терплю муку люту... (Мирний, IV, 1955, 75).

ТА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тáти. Ось татська легенда про Леніна. В ній він виступає як титан, що перемагає злого духа Ешмедея — .. найзлішого ворога бідняків (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 3).

ТАТУ́ЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до татуюва́ти; // у знач. прикм. Наперед вирвалася із натовпу людина в майці, з голими татуйованими руками (Ю. Янов., I, 1954, 139).

ТАТУ́НЬ, я, ч. Пестл. до тáто. — Певно, пише твій татунь з Канева (Н.-Лев., IV, 1956, 329); З усіх своїх маленьких ніг побіг з шаблюкою, манюній, і притулювся до татуня, до рук суворих і міцних (Сос., II, 1958, 350).

ТАТУ́НЬО, я, ч. Пестл. до тáто. — Покійні татуньо все знали, з якихось книжок вчитували (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 53); — Умієш читати, писати?

— Вмію. — Хто тебе навчив? — Мої татуньо (Фр., III, 1950, 305).

ТАТУСЕНЬКО, а, ч. Пестл. до татусь. Не виглядай, матусенько, В віконечко в поле. Не клич дарма татусенька: Не вернеш ніколи!.. (Г.-Арт., Байки.., 1958, 173); Рятуй мене, татусеньку коханий, Забудь мій гріх, мій розум окаянний! (П. Куліш, Вибр., 1969, 384).

ТАТУСИК, а, ч. Пестл. до татусь, татусьо.

ТАТУСІВ, сева, севе, розм. Прикм. до татусь, татусьо; належний татусеві. Татусів синок.

ТАТУСЬ, я, ч. Пестл. до тато. Вибравсь татусь, вибравсь рідний в далеку дорогу (Г.-Арт., Байки.., 1955, 173); Синочок дивиться крізь тихий сум на мене: «Як ти змінився, татусь! Як схуд...» (Сос., II, 1958, 471).

ТАТУСЬО, я, ч. Пестл. до тато. І щебетала дівчинка мала: «Кукі, кукі! а де ти? тут, татусю?..» (Л. Укр., I, 1951, 31).

ТАТУЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. татуювати. Відомі два способи татуювання: рельєфне і малюнкове. Перший більш поширений у народів Африки (Знання.., 3, 1966, 26); Для татуювання треба мати спеціальний прилад, що складається з щипців і набору окремих цифр (Свинар., 1956, 105).

2. збірн. Візерунки, малюнки й т. ін. на тілі людини, зроблені наколюванням і втиранням під шкіру барвників. По татуюванню на руці і впізнали. «Шурко», — було витатуювано там... (Гончар, Тронка, 1963, 250); Одні з них [повстанців] ішли або їхали верхи напівголі, .. строкаті від барвистого татуювання (Тулуб, Людолови, II, 1957, 466).

ТАТУЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Робити візерунки, малюнки й т. ін. на тілі людини наколюванням і втиранням під шкіру барвників. Японці татуювали на своєму тілі птахів і тварин (Знання.., 3, 1966, 26); // Таким же способом робити цифрові знаки на шкірі тварин. Татуювати свиней.

ТАТУЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок. 1. Робити собі татуювання (у 2 знач.).

2. тільки 3 ос. Пас. до татуювати. У берберів [корінного населення Північної Африки], наприклад, татуювалися щоки, лоб, підборіддя та руки (Знання.., 3, 1966, 26).

ТАТЬ, я, ч., заст. Злодій, грабіжник. — А Судислав чим дише? Як в'юн, викручується.. У очі ж не скажеш, бо тоді тать, коли за руку впійманий (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 46); *У порівн. Напала ти [фашистська Німеччина] на нас... як та злодюжка. Як тать. Вночі (Тич., II, 1957, 103).

ТАТЬБА, й, ж., заст. Крадіжка, грабунок. Той зламав житницю й уволік міх жита, той піймав чужого коня... — скрізь татьба (Скл., Святослав, 1959, 53).

ТАУ-САГІЗ, у, ч. (Scorzonera tau-sagy L). Багаторічна гірська трав'яниста або напівкущова рослина родини складноцвітих, молочний сік коренів якої містить близько 20% каучуку.

ТАФТА, й, ж. Цупка глянсувата шовкова або бавовняна тканина.

ТАФТОВИЙ, а, е. Зробл. із тафти. Він зіскакує з ліжка, підходить до вікна, відкидає тафтову фіранку і бачить досвітню засніжену землю (Стельмах, I, 1962, 8).

ТАФТЯНИЙ, а, е. Зробл. із тафти. Тафтяне плаття.

ТАХЕОМЕТР, а, ч., спец. Геодезичний прилад для визначення взаємного положення точок місцевості та обчислення віддалі між ними.

ТАХЕОМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до тахеометрії.

ТАХЕОМЕТРІЯ, ї, ж., спец. 1. Далекомірне топографічне знімання для складання плану рельєфу місцевості. Проводити тахеометрію.

2. Розділ геодезії, який вивчає методи такого знімання.

ТАХІКАРДІЯ, ї, ж., мед. Значне прискорення серцевих скорочень, спричинене різними фізіологічними та патологічними явищами. Ознакою недостатності серця часто є прискорення числа серцевих скорочень — тахікардія (Заг. догляд за хворими, 1957, 77); Тахікардія виникає при різних серцево-судинних захворюваннях (Наука.., 10, 1966, 40).

ТАХІНА див. тахіни.

ТАХІНИ, ін, мн. (одн. тахіна, и, ж.). Родина двокрилих корисних комах. Знищують [плодових] шкідників і.. деякі мухи з групи сірфід, мухи-тахіни, ізоді, яйцеїди та ін. (Сад. і ягідн., 1957, 304).

ТАХІНОВИЙ, а, е. Який виготовляють з очищеного насіння, кунжуту. Халва, приготована на кунжутовому насінні, називається тахіновою (Укр. страви, 1957, 333).

ТАХКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тахкати та звуки, утворювані цією дією. Ледве стемніло — в селі заторохтіла машина. Тахкання прокотилось вулицями, ярами (Коп., Лейтенанти, 1947, 226).

ТАХКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Утворювати розмірені, уривчасті звуки «тах-тах» під час роботи, руху (про мотор і т. ін.). Лунко тахкали мотори вдалині (Горд., Діти.., 1937, 247).

ТАХЛІ, ів, мн. (одн. тахля, і, ж.). 1. заст. Кахлі.

2. перен., розм. Про те, що має форму квадратів або прямокутників. Мокрий сніг шелестів, обліплюючи тахлі шибок (Н.-Лев., VI, 1966, 356); Тахлі шоколаду «Гвардійський» і «Дитячий» валялися поміж коробками цигарок (Загреб., Шепіт, 1966, 329).

ТАХЛЯ див. тахлі.

ТАХОМЕТР, а, ч., спец. Прилад для вимірювання кутової швидкості обертового тіла. Кутову швидкість обертового тіла (обертових частин машин, коліс, валів та ін.) вимірюють спеціальним приладом — тахометром (Курс фізики, II, 1956, 28).

ТАХТА, й, ж. Широкий низький диван без спинки. Зліва в простінку біля вікна — тахта з двома доморобними вкривалами (Вол., Сади.., 1950, 114); Мама заснула на старій широкій тахті (Перв., Дикий мед, 1963, 395).

ТАХ-ТАХ, виг. Звуконаслідування, що означає розмірені, уривчасті звуки мотора, кулемета тощо. Вперед, вперед! ..Тах-тах... кулемет!.. І знову тихо (Сос., I, 1957, 264).

ТАЦЯ, і, ж. 1. рідко. Те саме, що піднос 2.

Кругом стін полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кристалеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина (П. Куліш, Вибр., 1969, 60); Вбігає Катя, за якою лакей несе тацю з ласощами й вином (Коч., III, 1956, 186); Тодоска на срібній, з позолоченими наконечниками таці вносить хліб (Стельмах, I, 1962, 81).

2. Те саме, що таріль 1. Стіл був заставлений тарілками й тацями з їжею (Собко, Стадіон, 1954, 21); Сніданок обіцяв бути розкішним. Омари на порцелянових тацях, голландський сир у срібних коритчатках, паштет з гусячої печінки (Загреб., Європа 45, 1959, 297).

ТАЧАНКА, и, ж. На Україні та Кубані — ресорний чотириколісний візок із відкритим кузовом для парної упряжі. На станції їх уже чекала запряжена тачанка (Юхвід, Оля, 1959, 203); Гасанчук приїхав до нього вдруге. Приїхав новою тачанкою на гумових дужих колесах (Гончар, Новели, 1949, 78); // Такий візок із кулеметом (у кавалерії часів громадянської війни). А командир лежав на тачанці й дивився в небо, його голова похитувалась в такт ресорам (Ю. Янов., II, 1958, 230); Переганяючи бійців, у шаленому льоті промчала тачанка з кулеметом (Стельмах, II, 1962, 171).

ТАЧАНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тачанка. *Тачаночка проїхала, наздоганяй, ганяй!* (Перв., I, 1947, 55).

ТАЧЕЧКА, и, ж. Зменш. до тачка.

ТАЧКА, и, ж. Ручний, звичайно одноколісний візок, яким перевозять вантажі на невелику відстань, тримаючи за ручки й штовхаючи поперед себе. *Микола, кречучи та насаджуючись, попхав на тачці мої речі* (Коцюб., III, 1956, 130); *Носили пісок і в кошиках, й на ношах... возили в тачках* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Під час окупації майже в кожній нашій сім'ї завелися отакі двоколісні тачки, на яких люди привозили з сіл картоплю або перевозили речі* (Сміл., Сашко, 1957, 185); *Образно. *Доки міг, то я тяг сю тачку життя* (Фр., XI, 1952, 48).

ТАЧКАР, я, ч. Робітник, що перевозить вантажі на тачці.

ТАЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до тачка. *Тачкове колесо.*

ТАШ, у, ч., діал. Балаган; намет.

ТАША, і, ж., діал. 1. Балаган; намет.

2. Брезент, полотно, яким обтигують, укривають що-небудь. *Лозові дуги, що я витяг із човна... ніяк не потрапляли до кільчиків [кілець] облавка і раз у раз вислизали з рук; потім я зауважив, що й ташу натяг не тим кінцем* (Досв., Вибр., 1959, 410).

ТАШКА, и, ж., військ., заст. Шкіряна сумка, яку посили на ремені через плече. *Ремені від порохівниці і ташки... перехрещували могутні груди* [Довбуша] (Хотк., Довбуш, 1965, 219).

ТАШНИЙ, а, е, діал. Балаганний; // Наметовий. *Ташна повозка.*

ТАШУВАТИ, ую, уеш, недок., перех., розм., рідко. Розміщувати; розташовувати.

ТАШУВАТИСЯ, ується, недок., рідко. Бути в якому-небудь місці; міститися. *Біля річки на крутому березі ташувалася розкішна садиба з двірцем* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 387); *На березі Дніпра ташується друге селище чи, може, продовження першого* (Вітч., 4, 1964, 218); // *Розташовуватися. І зараз стали [троянці] розкладатись, Копати, строїть, ташоватись [ташуватись]* (Котл., I, 1952, 164).

ТВАНІСТИЙ, а, е. Такий, у якому можна загрузнути, який засмоктує. *Автомашини, погасивши фари, грузли в тванистій землі* (Рибак, Час., 1960, 55); // *Багnistий. Він бачить широке тванисте озеро, поросле низькою осокою* (Досв., Вибр., 1959, 216).

ТВАНЮКА, и, ж. Збільш. до твань. *Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку* (Коцюб., I, 1955, 361); *По її [річки] берегах тяглися непрохідні мочари і людей поглинала холодна тванюка* (Чорн., Пісні..., 1958, 53).

ТВАНЬ, і, ж. 1. В'язке болото, грязь, рідке багно (у 2 знач.). *Надвір вийдеш — дощ та твань, та туман непроглядний* (Мирний, III, 1954, 198); *Стежки ці залиті водою, вони грузькі, твань хлюпа під ногами і лунко плямає, коли витягнеш із неї ногу* (Сенч., Опов., 1956, 356); // *Драговина, трясовина, багно* (у 1, 2 знач.). *Ноги все частіше провалюються, в'язнуть до колін у густій холодній багнуці. Чвакає і чвакає без кінця хлипка засмоктує твань* (Гончар, II, 1959, 416).

2. Тонкі густі водорості; баговиння (у 1 знач.). *Прикро вражав нас Запах убивчий тюленів, що живляться тванню морською* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 84).

3. перен., зневажл. Про розпусну або мерзенну, підлу людину чи середовище з таких людей. *Невже вона справді кохає його? Невже може кохати твань, грязюку, пільму застеленої алкогольним туманом психіки?* (Гончар, Тренка, 1963, 129); *Але ж занадто багато трап-*

лялося серед чудес такої твані, як Ситник, убивці діда Родима (Загреб., Диво, 1968, 158); // *чого. Про те, що засмоктує, обплутує, позбавляє волі, свободи дій. Вона стане матір'ю, обсядуть її діти, щоденні турботи, мов грузьке болото, зассуть її, і гнила твань дрібниць покриє всі надії* (Кол., Терен., 1959, 362).

ТВАР¹, і, ж., заст. 1. книжн. Будь-яка істота, живе створіння; тварина. *Один Комарик молодий Розхвастався перед старими: «Он, — каже, — як розтягся біс рудий [Лев]!.. А ж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним усяка твар тремтить»* (Гл., Вибр., 1951, 132); — *У морі, кажуть, ні щук, ні карасів не водиться.. Ці тварі солодководні* (Досв., Вибр., 1959, 290); // *збірн. І покладено дідові пасти твар, що сумирна вдачею, врозтіч не кидається* (Сміл., Зустрічі, 1936, 25).

2. лайл. Підла, мерзенна людина. *За що пак милує господь Лихую твар таку, Як цей правитель?..* (Шевч., II, 1963, 114).

ТВАР², і, ж., заст. Обличчя. *Руки [Параскіци] мимохіть здіймались до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що, мов легким павутинням, заснували її твар* (Коцюб., I, 1955, 267); [Хведора:] *Вернувся? Вся твар подряпана, руки закривавлені! Хіба що скоїлось лихе?* (Кроп., V, 1959, 361); *Його червона твар у чорних окулярах, його педантична акуратність.. — все це було незвичайне, незрозуміле і драгувало* (Смолич, I, 1958, 85).

ТВАРИНА, и, ж. 1. Будь-яка істота на відміну від рослини чи людини. *Так орел, осявши скельної вершини, Дивиться зневажно на малі тварини!* (Щог., Поезії, 1958, 273); *Всяка тварина має свою обережність щодо життя* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 249); *На голос я намагався розпізнати породу качок, курочок, інших пір'ястих тварин, що зняли галас* (Досв., Вибр., 1959, 411); *У морі живуть різні морські тварини* (Вишня, I, 1956, 175); // *Худоба, звір і т. ін.; ссавець. — Гляди мені, дівко, щоб чисто ходила біля свиней.. Тварина любить, щоб дбали за неї* (Коцюб., II, 1955, 51); *Директор дає шматок м'яса котові, що сидить поблизу. Це матроська звичка — любити тварин* (Ю. Янов., II, 1958, 36); — *Корову вбили!.. — закричала Зінька, підбігаючи до тварини* (Шиян, Баланда, 1957, 34).

Свійські тварини — приручені, не дикі звірі та птахи, що живуть у домашніх умовах і служать людині. *Серед тварин є багато корисних. Особливо корисні свійські тварини (корови, візці, свині, кури та ін.)* (Зоол., 1957, 4).

2. лайл. Груба, підла людина. *Щодня п'яний капрал приходить до примаря доповідати про все, що діється в селі. І щоразу примар мусить пригощати цю тварину* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 77).

ТВАРИНА, я, ж., збірн. Тварини.

ТВАРИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тварина. — *Вони [оленятка] народилися в пургу, — промовив Юра, роздивляючись маленьких тваринок* (Багмут, Щасл. день..., 1959, 250); *Тяжко боролися за життя Данищуки в першу зиму. Якби не білі зайчики й білки — загинули б з голоду. Оті дрібні тваринки вирятували їх* (Ірчан, II, 1958, 187).

ТВАРИННИЙ, а, е. 1. Прикм. до тварина 1. *У тваринному і людському організмі білки не можуть утворюватися з вуглеводів та жирів* (Метод. викл. анат., 1955, 146); *До кормів тваринного походження належать: молоко незбиране й збиране, молочні відходи* (Свинар., 1956, 161); // *Пов'язаний із зображенням тварин. Сучасні майстри [гуцульської кераміки] далі розвивають традиції.. рослинного орнаменту, зате мало вживають мотивів тваринного* (Гуцульська кераміка, 1956, 42);

// Добутий з органічних речовин; органічного походження. *Тваринне вугілля; Тваринний клей.*

△ **ТВАРИННИЙ СВІТ** — сукупність усіх видів тварин на відміну від рослин. *Тваринний світ морів Тихого океану багатший, ніж Північного Льодовитого океану (Фіз. геогр., 7, 1957, 17).*

2. *перен.* Власт. тварині, тваринам; такий, як у тварин; суто фізіологічний, не контрольований розумом. *І часто у них [хлопців] виникало тваринне бажання втекти подалі від цієї путі на знайомі стежки (Мик., II, 1957, 472); Вершники на момент круто збили коней і потім з тваринним криком кинулись у різні кінці (Панч, В дорозі, 1959, 36); Сліпий, тваринний жах гнав їх [панів] геть, обливав спину дрижаками й холодним потом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 21); // Грубий, низький. Тваринне почуття.*

ТВАРИННИК, а, ч. Той, хто доглядає й вирощує сільськогосподарських тварин. *З нею був дід Петро Онисимович, старий тваринник, якого тепер було призначено завідувачем фермою (Збан., Переджнив'я, 1955, 91); Треба вчитися, як доглядати худобу, багато читати літератури, слухати бесіди зоотехніка, агронома і т. д., .. щоб стати справжніми тваринниками (Тют., Вир, 1964, 130); // Фахівець із тваринництва.*

ТВАРИННИЦТВО, а, с. 1. Галузь сільського господарства, що займається розведенням корисних свійських тварин. *Збільшення грошових надходжень від тваринництва та інших галузей колгоспного господарства дає нам можливість добре оплачувати працю колгоспників (Колг. Укр., 7, 1957, 5); Плани [в артілях] — перевиконано: і в рільництві, і в тваринництві, і в пташарстві [птахівництві] (Вишня, I, 1956, 412).*

2. Наука про розведення сільськогосподарських тварин. — *Я трохи знаю агрономію і тваринництво. До армії я вчився в сільськогосподарському інституті (Тют., Вир, 1964, 101).*

ТВАРИННИЦЯ, і, ж. Жін. до тваринник. *Для молодих досвідчена тваринниця Марія Баклан, що працює дояркою в колгоспі чверть століття, стала доброю порадицею (Вол., Місячне срібло, 1961, 221).*

ТВАРИННИЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до тваринництва, пов'язаний з ним. *Без достатку кормів неможливо добитися збільшення поголів'я худоби і виробництва тваринницької продукції (Хлібороб Укр., 9, 1963, 8); — Споживачі продукції нашого заводу — це інші хімзаводи та тваринницькі господарства (Шовк., Інженери, 1956, 128); Тваринницька ферма; // Признач. для тварин. Тваринницькі приміщення.*

2. *Прикм. до тваринник.* Бригад у колгоспі п'ять: три польових, одна городня та одна тваринницька (Вишня, I, 1956, 365).

ТВАРИНОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Який має вигляд певної тварини. *Широко відомі «лембики» — твариноподібні посудини у вигляді лева або барана, півня чи козла (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 127).*

2. Грубий, низький (про дії, вчинки людини або про саму людину). *Помісні дворяни і марно базикаючи ліберал ні інтелігенти постають у її [Марка Вовчка] повістях і романах як.. твариноподібні істоти (Рад. літ-во, 18, 1955, 81).*

ТВАРИНЯЧИЙ, а, е. 1. *Прикм. до тварина* 1. Він одчув, як ніби наросла на ньому якась твариняча шкура (Вас., Вибр., 1950, 226).

2. *перен.* Те саме, що тваринний 2. *З кожної пари очей холодними зміями впиалася в її [Юлі] класичне тіло твариняча пристрасть (Тют., Вир, 1964, 446).*

ТВАРЮКА, и, ж. Збільш.-зневажл. до тварина. — *Ох ти, бісова тварюко! Тпру-у! — і чимдуж замахає руками [Яким] (Мирний, IV, 1955, 318); Мар'ян і йому*

*[собаці] відщипує шматочок ковбаси і перехоплює на собі презирливий погляд Плачинди. — Балуєш тварюку (Стельмах, I, 1962, 28); *У порівн. Потяг здригнувся, напружився й клацнув зубами, як страшна тварюка, що збирається стрибнути на ворога (Мик., II, 1957, 211); // Уживається як лайливе слово. — І знов лізе якась тварюка! Ото лиха година! Піду та добре вилаю, щоб одучити ту мужву лазити сюди ввечері, — подумав писар (Н.-Лев., IV, 1956, 158).*

ТВЕРДЕНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Досить твердий. — *Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і хліба кусень вріж (Шиян, Баланда, 1957, 89); *Образно. Кайдашиха не зводила з Мотрі очей, неначе хотіла випитати всю її душу. Її очі з м'якеньких стали зразу тверденькі (Н.-Лев., II, 1956, 280).*

ТВЕРДЖА, і, ж. 1. *рідко.* Те саме, що твердинь 2. *Під колесом [мотоцикла] тверджа вікова. Маючи під собою таку твердь.. могли б звідси набирати розгін міжпланетні кораблі (Гончар, Тронка, 1963, 227).*

2. *заст.* Фортеця. *На південь від Могилева.. на високій скелі лівого бережжя притулилось містечко Буша з тверджею-замком (Стар., Облога.., 1961, 4); Ось підходять до Арсеналу солдати. Це Тиміш Стоян веде всю свою казарму на допомогу обороні робітничої тверджі (Довж., I, 1958, 51).*

3. *чого, перен., заст.* Твердиня (у 2 знач.). *Колишня тверджа мусульманського духівництва [Самарканд].. стала нині центром туризму, освіти і науки (Наука.., 9, 1969, 48).*

ТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Думка, положення, вислів, що доказує, підтверджує що-небудь, лежить в основі чогось. *Твердження природознавства, що земля існувала до людства, є об'єктивна істина (Ленін, 18, 1971, 113); [С е м п р о н і й:] Хоч ти собі чимало сам пошкодив, боронячи в розмові християн.. але ти можеш оправдатись, — тільки скажи виразно: «я не християнин» і доведи се твердження на ділі (Л. Укр., II, 1951, 470); Твердження, ніби суцільна письменність стоїть на заваді народній творчості, прийняти не можна (Рильський, IX, 1962, 196).*

ТВЕРДИЙ, а́, ё́. 1. Здатний зберігати в сталих умовах свою форму та розмір на відміну від рідкого та газоподібного; протилежне рідкий, газоподібний. *Тіла, які зберігають свою форму, ми називаємо твердими тілами (Фізика, I, 1957, 28); В надрах твердого тіла приховано ще багато таємниць (Ком. Укр., 2, 1969, 55); Вічне змагання провадили: все, що холодне, — з гарячим.., все тверде — з рідким і текучим (Зеров, Вибр., 1966, 299).*

2. Який важко піддається стискуванню, згинанню, різанню тощо; протилежне м'який. *Вона почувала, що ніби стала на якийсь твердий ґрунт (Н.-Лев., IV, 1956, 254); Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться? (Л. Укр., I, 1951, 126); Тяжко стомились гребці.. та по лавах твердих полягали (Зеров, Вибр., 1966, 244); // Який затвердів, затужавів. По твердому, рипливому снігу стелились довгі тіні (Коцюб., I, 1955, 70); Лише в одному місці він натрапив на польову більш-менш тверду доріжку між виноградниками (Гончар, III, 1959, 223); Земля була мерзла і тверда, як бетон (Тют., Вир, 1964, 481); // Міцний, не мулистий (про ґрунт). Це не було болото, це були орані поля, але так напоєні безперервними дощами, що під ними годі було добутись твердого дна (Гончар, III, 1958, 222); // Жорсткий на дотик. Мацаю стіни.. так, стіни, тверді, холодні.. (Коцюб., II, 1955, 190); // Черствий, не свіжий (про хліб і борошняні вироби); // у знач. ім. тверде́, до́го, с. Їжа, для пережовування якої потрібні певні зусилля. Зуби потрохи гояться,*

але дуже помалу — я все ще запух і не можу їсти твердого (Коцюб., III, 1956, 446); // у знач. ім. тверде, дого, с. Про міцний, не мулистий ґрунт. Третину шляху пройшли вони майже по твердому, і тільки тут.. мулистє дно запружинило під ногами (Гончар, III, 1959, 222).

Тверда земля — суша. А матрос ітиме від ліхтаря до ліхтаря. Йому залишилася година стояти на твердій землі (Ю. Янов., II, 1958, 34).

△ Тверда вуглекислота див. вуглекислота; Тверда пшениця — сорт пшениці, що має зерно найвищої якості. Зерно твердих пшениць містить на 2—4 проценти більше білка, ніж зерно м'яких пшениць,.. воно скловидне, з еластичною клейковиною (Хлібороб Укр., 2, 1965, 7); Тверде паливо — дерево, кам'яне вугілля, торф і т. ін., що під час спалювання дають тепло. Для печі-сушарні можна використовувати будь-яке тверде паливо (вугілля, брикети, дрова) (Наука., 9, 1956, 22); Тверде покриття — асфальт, бруковий камінь і т. ін., якими покривають шляхи. В багатьох селах вулиці мають тверде покриття, водопровід (Хлібороб Укр., 3, 1967, 5); Тверді породи — породи дерев з особливо міцною деревиною. До категорії твердих листяних порід відносять дуб, ясен, клен, бук (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 52); Тверді сплави — металеві сплави високої міцності та стійкості проти спрацювання. Радянські учені.. працюють над поліпшенням якості твердих сплавів і інших інструментальних матеріалів (Різальні інстр., 1959, 3).

◇ Буті (стояти) на твердому ґрунті — мати стійке становище, бути впевненим у собі, у своїх можливостях. — Поки ще змога твоя і поки ще ти на твердому,.. Не шукай собі згуби... (Зеров, Вибр., 1966, 316); Горішок твердій був (відався і т. ін.) див. горішок; Стати на твердій ґрунт — здобути стійке становище, почути себе впевнено; Твердій, як (мов, немів і т. ін.) камінь — дуже щільний, затверділий. — Скинув я старенькі ботиночки, повісив через плече, іду. Сонце пече, дорога тверда, мов камінь (Тют., Вир, 1964, 29); Гірська земля тверда, мов камінь (Чорн., Визвол. земля, 1959, 48).

3. перен. Фізично витривалий, сильний, дужий. Надто твердий Уже ти, Одиссею! Ні дух, ані тіло В тебе не слабнуть, Неначе усе воно в тебе з заліза! (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 218); Хай живуть тверді, мов кремінь, наші старики! (Рудь, Дон. зорі, 1958, 69); // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини). Потиснув командир тверду руку Тимофію (Стельмах, II, 1962, 202).

4. перен. Непохитний, духовно сильний, зі стійкими переконаннями (про людину). — Я в правді твердий так, як дуб (Котл., I, 1952, 70); Потурайчин зацікавився, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти насупроти цілої громади (Март., Тв., 1954, 285); Тарас бачив цей виїзд. І хоч він почував, що вже тверді духом його козаки, йому захотілося цієї урочистої в житті хвилини сказати своїм лицарям усе, що було в нього на серці (Довж., I, 1958, 258); В одному [Бородавка] був послідовний і твердий до кінця — у зневажливості до шляхти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 432); // Незламний, рішучий, стійкий (про характер людини і його риси). Мусиш бути творцем, мусиш бути певним своїх сил, мусиш мати і волю тверду, і сильні руки (Хотк., II, 1966, 312); Діти зразу ж оцінили твердий характер хлопця і його рішучість (Багмут, Щасл. день.., 1951, 60); // Який виражає рішучість, незламність, стійкість. Його слова пили кришталевою, чистою хвилею, були спокійні, розумні і тверді, як сталь (Фр., VI, 1951, 36); Вони [очі Тараса] і кату, й смерті в вічі Дивились з-під навислих брів, Тверді, уперті, бунтів-

ничі (Бажан, Роки, 1957, 241); Голос у нього рівніший став і твердий (Головко, II, 1957, 90); // Позбавлений чуйності, лагідності, сердечності; суворий (про серце, душу). Музики заграли жалібну українську думку, ту думку, що може зворушити найтвердіше серце (Н.-Лев.-I, 1956, 144); [Р у ф і н:] І не дав я ліків моїй слабій, замученій дружині. Ох, ся тверда душа! Упертий ро, зум! Чом я не міг зломити їх? (Л. Укр., II, 1951, 509).

Тверда рука: а) (у кого) хтось має здатність підкоряти своїй волі інших, управляти; наполегливість, владність як риси чийогось характеру. — Знай, Семєне, — казав Мирослав, — такої твердої руки, як у князя Романа, не буде (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 47); Він добрий і простий, але рука в нього тверда... Таким має бути кошовий... (Добр., Очак. розмир, 1965, 115); б) про сильну людину, що вміє організувати інших, повести за собою. А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала Рук твердих та смілих, — І дождалась... (Шевч., I, 1963, 261);

Твердій на слово див. слово.

5. перен. Який визначився остаточно; без вагань, сумнівів. Ми, радянські перекладачі, прийшли до одностайної твердої думки: ми вважаємо, що переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий (Рильський, IX, 1962, 60); Делегати, які виступали на конференції, заявляли про тверду рішучість колгоспників і працівників радгоспів добитися нових трудових перемог (Рад. Укр., 11.I 1959, 2); Щоб не хвилювати матір, Ляля поки що не казала їй про свій твердий намір залишитися в Полтаві (Гончар, IV, 1960, 43); // Цілеспрямований, певний. Комуністична партія.. взяла твердий курс на наукове управління економікою (Ком. Укр., 9, 1968, 29); Я слухав його мовчки,.. думав про невстояну закваску інтелігента, про болючість його нервів та про відсутність твердої лінії життя (Ю. Янов., V, 1959, 121); // Переїнятий упевненістю; чіткий. Нікому не хотілося починати розмову, бо ні в кого не було якоїсь твердої відповіді на те, що сталося (Мик., II, 1957, 367); Я сподівався почути від вас тверду думку спеціаліста і знайти спільника, але, здається, помилився (Собко, Біле полум'я, 1952, 164).

◇ Тверде слово — слово, обіцянка, що не розходиться з ділом. Більшовицьке тверде слово — Хто не робить, той не їсть (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 36); Закарпатські шахтарі дали тверде слово всі завдання.. виконувати достроково (Рад. Укр., 5.XI 1952, 1).

6. Непорушний, стійкий, не хисткий. Тверда точка опори; Тверда опора; // Який вимагає цілковитого підкорення, неухильного виконання. І знову лється на Обушного пекучий струмінь скарг на безладдя, на відсутність твердого керівництва (Кпр., Вибр., 1960, 354); Тверда влада; Твердий наказ; // Який міцно встановився; без порушень, без відхилень. На залізницях України діє тверде правило — вантажі селу відправляти на першу вимогу, в першу чергу (Рад. Укр., 30.III 1968, 3); Твердий порядок; // Який довільно не змінюється; сталий (про ціни, податок). Бідняцьке серце вже з перших днів збагнуло, що нова [Радянська] влада стоїть на його боці.. Встановила твердий податок замість продрозверстки (Речм., Весн. води, 1961, 85); [Д у д а р:] Держава потребує хліба ..Ви мусите його продати не спекулянтам, а державі за тверду ціну (Мик., I, 1957, 62); // Який не підлягає змінам, постійний. Єдиною твердою річчю.. чула Маруся, було почуття старої імоції. Тільки бабця одна щось знала певно, ніби посідала тайну життя (Хотк., II, 1966, 16); Усе було таким твердим і надійним, заміреним, ніби на тисячоліття... (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Певний, надійний. Твердою гарантією і запорукою

перемоги комунізму над капіталізмом є мудре і прозорливе керівництво Комуністичної партії на чолі з лєнінським Центральним Комітетом (Ком. Укр., 1, 1959, 11).

7. Стійкий, впевнений (про ходу, рухи й т. ін.). — *Прощайте, мамо!* — раптом сказав він хрипло.. і твердою ногою подався услід за товаришами (Л. Укр., III, 1952, 568); У коридорі кроки, тверді, впевнені. Знайома постать у білому халаті (Дмит., Обпалені.., 1962, 6).

8. у чому, перен., рідко. Який добре знає що-небудь, володіє чимось. Пани перекидалися французькими фразами, хоч оба в французькій мові були не тверді і ширшої конверсації [конверсації] сею мовою не могли провадити (Фр., III, 1950, 265); // Глибокий, міцний (про знання). Тверді знання.

9. Різко окреслений. Над нашими головами, проти синього неба, вирізувались зубцями круті гострі верхи, поламани косогори з твердим верхнім обідком (Н.-Лев., II, 1956, 381); // Виразний, чіткий (про риси обличчя). Бере [Шешеня] фотографію молодої жінки.. — енергійної, з великими темними очима, з твердим і водночас ніжним малюнком міцно стиснутих губ (Ю. Янов., IV, 1959, 70); На вугластому обличчі [Гриця] з твердим підборіддям виступав прямий ніс (Панч, В дорозі, 1959, 103); // Прямий, рівний, розбірливий (про почерк). Я любив твої листи.. вони були писані твоїм енергійним [енергійним], твердим, буйним почерком (Л. Укр., III, 1952, 689).

10. перен. Важкий, обтяжливий. Руїни перебув [народ], татарські лихоліття І панщини ярмо тверде (Фр., X, 1954, 43).

11. рідко. Міцний, глибокий (про сон). Заснула [Варвара] на поді таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудишся (Март., Тв., 1954, 319); Голодуха не відповів. Очі йому склепилися, він.. заснув твердим сном (Довж., I, 1958, 253).

▲ **Тверда вода** — вода, що містить у собі велику кількість вапняних чи магнезійальних солей. Вода, в якій розчинений двовуглекислий кальцій, називається твердою (Таємн. вапна, 1957, 21); **Тверда група** — група іменників або прикметників, основа яких закінчується на твердий приголосний. До т в е р д о ї г р у п и І відміни належать іменники, що в називному відмінку однини перед закінченням -а мають твердий приголосний звук (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 83); **Тверде піднебіння** — утворена черепними кістками і вкрита слизовою оболонкою верхня нерухома частина ротової порожнини; **Твердий знак** — назва літери «Ъ» в російській абетці; **Тверді приголосні [звукі]** — приголосні звуки, під час вимови яких середня частина язика не наближається до твердого піднебіння.

ТВЕРДИНЯ, і, ж. 1. перев. уроч. Те саме, що фортеця. Над самим лиманом стояла давня Генуезька твердиня з високими, довгими, темними стінами (Н.-Лев., II, 1956, 219); Брязне клинок об залізо кайданів, Піде луна по твердинях тиранів (Л. Укр., I, 1951, 126); Вставлені в два ряди гармати захищали міцну твердиню (Кач., II, 1958, 455); *Образно. Наступ на таємниці плазми розгорнувся широким фронтом. Але ця хистка, майже безтлінна матерія виявилася неприступною твердинею (Наука.., 8, 1962, 13).

2. чого або з означ., перен. Надійна опора, заслона, захист. Мій брате могутній, Львове, Твердинею правди стій! (Забашта, Вибр., 1958, 92).

ТВЕРДИТИ, джу, диш, недок., перех., із спол. щ о. Впевнено висловлювати що-небудь, настійливо говорити, запевняючи в чомусь. Побитий змагався з селянами, твердячи, що виплатив їм усе, а вони твердили, що не

дістали нічого (Фр., VIII, 1952, 383); У долину Стрию на великі води прилітало багато журавлів. Очевидці мисливці твердили, що зрідка зустрічалися й лебеді (Чорн., Визвол. земля, 1959, 143); Він [В. І. Ленін] відстоює законне право українського народу на самовизначення.. І це в той час, коли царські сатрапи продовжували.. твердити, що ніякої України немає (Цюпа, Україна.., 1960, 36).

ТВЕРДИТИ, джу, диш, недок., перех. 1. Говорити, повторювати те саме. Ротний так і накинувся на них звіром. Стоять москалі та одно твердять: «винуваті!» (Мирний, I, 1949, 223); Жінка з дивовижним терпінням слухала і знов рівним, ласкавим голосом твердила своє, завчене, видно, назавжди (Жур., Вечір.., 1958, 213); Похмуро твердив [Левко] своє: — Зробимо з панів юшку (Стельмах, I, 1962, 604).

2. заст. Багато разів повторювати що-небудь, щоб вивчити, запам'ятати. — Твердив, сину, вивчене, щоб не забути? — стріча Параска Василя у хаті (Мирний, IV, 1955, 80); Ніхто не питав, чи розуміють вони [учні] те, що твердять (Тулуб, Людолови, I, 1957, 316).

ТВЕРДИТИСЯ, ться, недок. Пас. до твердити.

ТВЕРДІННЯ, я, с. Дія за знач. твердити. Перехід з рідкого стану в твердий при охолодженні називається твердінням (Підручник дезинф., 1953, 13); Твердіння бетону — тривалий процес. Він забирає 80 процентів часу, що витрачається на виготовлення виробів (Знання.., 11, 1965, 8).

ТВЕРДІНЬ, і, ж. 1. книжн. Небесне склепіння, небозвід; небо. Виплило сонце, прекрасну покинувши моря затоку, В неба твердінь мідяну (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 57).

2. чого або з означ. Тверда поверхня чогось; маса, товща чогось твердого. *Образно. Склиться над селом Сонячна твердінь, Ластівка крилом Розтинає тінь (Рильський, I, 1960, 277).

Земна твердінь — земля, суходіл, земна куля.

ТВЕРДІСТЬ, дості, ж. 1. Якість за знач. твердий 2, 3, 5—8. Десять чорних кімнат, налитих пільмою по самі вінця.. Я чую твердість і форму затоплених на дні чорної пільми меблів і скрип помосту під їх вагою (Коцюб., II, 1955, 224); — Сонце, великий, прясний володарю світа [світу]!.. Поможі нам [тухольцям] у тім страшнім бою! Дай нам твердість, і вмілість, і згоду! (Фр., VI, 1951, 118); І в кам'яному віці існували «тири», де наші предки виробляли твердість руки і гостроту зору (Веч. Київ, 15.XII 1966, 4); З'їзд [дев'ятий з'їзд КП(б)У] з задоволенням констатує твердість лінії партії в проведенні монополії зовнішньої торгівлі (Компартія України в резол. і рішен.., 1958, 256); «Слово честі» для Завадків — це закон, твердість якого вимірюється хіба що життям (Вільде, Сестри.., 1958, 563).

2. Душевна стійкість, непохитність. Говорить [Панса] голосом тремтячим, з видимим зусиллям удавати твердість і суворість (Л. Укр., II, 1951, 456); — Я не вернусь, Маню.. — сказав відтак, вкладаючи насилу супокій і твердість у свій голос (Коб., III, 1956, 27); В ньому [образі Юрія Брянського] поєднуються практицизм і героїка, діловитість і революційний розмах, щирість, задушевність і твердість характеру та сила волі (Іст. укр. літ., II, 1956, 268); // Рішучість. У Олександра Олександровича не вистачило твердості відправити хлопчика додому до батьків (Багмут, Опов., 1959, 96).

3. фіз. Здатність тіла чинити опір змінюванню форми та розміру. Твердість речовини, як відомо, визначається здатністю протистояти зміні форми під впливом прикладених сил (Наука.., 1, 1957, 23); Гартуванням

не тільки підвищуємо твердість сталі, але й поліпшуємо її механічні властивості (Метод. викл. фрез. справи, 1958, 173).

△ **Твёрдість води** — особливий стан води, що характеризується наявністю в ній солей кальцію та магнію. При оцінюванні якості води надається також неабиякого значення наявності в воді вапнякових і магнезіальних солей, які зумовлюють так звану твердість води (Шк. гігієна, 1954, 207).

ТВЕРДІТИ, іє, *недок.* Ставати твердим (у 2, 4 знач.); міцніти; тужавіти. Камеді виділяються з дерева у вигляді густої клейкої рідини, що швидко твердіє на повітрі (Стол.-буд. справа, 1957, 31); Найвигідніше починати збирання [кукурудзи] тоді, коли зерно щойно минуло воскову стиглість і почало твердіти (Рад. Укр., 3.VII 1961, 3).

ТВЕРДІШАТИ, ає, *недок.* Ставати твердішим (див. твердий 2, 4). Грунт під ногами загону твердішав. Бойчук спинився, спрямовуючи бійців по обидва боки від себе (Бойч., Молодість, 1949, 326); Голос Кузьміна спочатку був несміливий, ніби винуватий, потім він все міцнів і твердішав (Збан., Сеспель, 1961, 42).

ТВЕРДНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **твёрднути**. Перехід.. тіла з рідкого стану у твердий називається твердненням (Фізика, II, 1957, 40); За допомогою датчиків спостерігали [вчені та інженери] за поведінкою пластмаси під час нагрівання, твердіння (Наука., 2, 1964, 14).

△ **Температура твёрднення** — температура, при якій речовина переходить із рідкого стану в твердий (кристалічний).

ТВЕРДНУТИ, не, *недок.* Те саме, що твердіти. Живуця, що текла з потрісканої кори дерев, твердла (Коб., Вибр., 1949, 302); Ще купається в повені теплий Олекса, ранній жайворонок натягує струни над полем, а земля вже старіє, твердне (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 197).

ТВЕРДО. Присл. до твердий 2—8, 11. Черемош знизу шумів. Йому твердо було лежати на скелях і він перескакував з каменя на камінь (Коцюб., II, 1955, 340); — Що за чортівня! — прогомів мій друг. — Ти розумів, з боків і не просунеш веслом — твердо, а спереду вільно. Мабуть, вузесенький рівчачок (Досв., Вибр., 1959, 408); Твердо гордий дуб стоїть: Ані люті морози, Ані бурі, ні погрози Не змогли його звалити (Гр., I, 1963, 125); — Для захисту своєї Радянської влади дозволу не беруть, — серйозно і твердо відповів [Бондар] (Стельмах, II, 1962, 190); Член партії повинен: ..твердо і неухильно проводити в життя рішення партії, роз'яснювати масам політику партії (Статут КПРС, 1961, 4); Багато малював [О. Довженко], особливо карикатур, і твердо вирішив перейти вчитися до архітектурного інституту (Довж., I, 1958, 18); Хто в світу безоднях Віжки тримає в руках і керує розважно і твердо? (Зеров, Вибр., 1966, 191); — Я думав, що Сомко вже твердо сіє на гетьманстві, — а в нього душа щира, козацька, — так міркував я (П. Куліш, Вибр., 1969, 59); Крута трохи напідпитку, але держиться ще досить твердо на ногах (Л. Укр., II, 1951, 390); Товариш Данило веде батальйон .. морячків.., ідуть влад і твердо ставлять ногу (Ю. Янов., II, 1958, 194); — Коли режисер ставить сценарія, — кажу я, — він мусить твердо за своїми основну авторську думку (Ю. Янов., II, 1958, 23); Передусім став [Хома] екзамінувати новоприбулих, чи твердо завчили вони напам'ять номери своїх автоматів та карабінів (Гончар, III, 1959, 326); Перший раз тої ночі від нещасної смерті свого батька спав [Тарас] твердо (Ков., Світ., 1960, 47).

◇ **Стояти твёрдо на ногах** див. нога.

ТВЕРДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову твердий у 2 знач., напр.: т в е р д о ш к і - р и й, т в е р д о л і с т я н н и й і т. ін.; у 4 знач., напр.: т в е р д о д у х и й, т в е р д о с е р д и й і т. ін.

ТВЕРДОГОЛОВИЙ, а, е, *розм.* 1. Розумово обмежений, дурний. Твердоголова людина; // Відсталий, консервативний.

2. у знач. ім. **твердоголові**, вих, мн. Про консерваторів.

ТВЕРДОКАМ'ЯНИЙ, а, іє. Дуже твердий. Твердокам'яна порода; // перен. Стійкий, непохитний. Невипадково комуністів прозвали твердокам'яними. Вони знають, що хоча фізично людину можна знищити, але ніколи не можна забити і знищити її ідею (Ком. Укр., 4, 1967, 25).

ТВЕРДОКОПЧЕНИЙ, а, е, *кул.* Твердий внаслідок тривалого копчення, вудження. Твердокопчені ковбаси.

ТВЕРДОКРИЛИЙ, а, е. 1. Який має тверді крила.

2. у знач. ім. **твердокрилі**, лих, мн. Назва ряду комах, які мають тверді передні крила; жуки. До ряду жуків, або твердокрилих, належать комахи, що мають твердий зовнішній хітиновий скелет та дві пари крил, з яких нижня пара — прозора, тонка, а верхня — тверда (Шкідн. поля., 1949, 70).

ТВЕРДОЛЮБИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що твердоголовий. Хоч ти [сноб] й освічена особа, Але, по суті, — твердолоба (Мур., Осінні сурми, 1964, 46).

ТВЕРДОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання твердості речовини. Олександр Буту. доручено відповідальну справу — перевіряти ваговимірювальні прилади, манометри, твердоміри (Рад. Укр., 15.III 1968, 2).

ТВЕРДОПАЛИВНИЙ, а, е. Який працює на твердому паливі. Твердопаливна ракета.

ТВЕРДОПІДНЕБІННИЙ, а, е: △ Твердопіднебінні приголосні — приголосні, при вимові яких середня частина спинки язика підіймається до твердого піднебіння, змикаючись із ним або утворюючи щілину.

ТВЕРДОСПЛАВНИЙ, а, е, *спец.* Пов'язаний з виробництвом та обробленням твердих сплавів. Твердосплавна промисловість; Твердосплавні інструменти; Твердосплавні фрези.

ТВЕРДОТА, й, ж., *рідко.* Те саме, що твёрдість. При всій густоті і твердоті Первісних тілець.. може матерія легко Твердість і вдачу свою відмінити, ставати водою, Жаром, землею, повітрям, залежно від внутрішніх рухів (Зеров, Вибр., 1966, 140).

ТВЕРДУВАТИЙ, а, е. Трохи твердий (у 2—4 знач.). Недостатньо розмочені гриби при варінні не розварюються, залишаються твердуватими, шкірястими (Укр. страви, 1957, 219); Твердуватий характер; *Образно. Вітер у лісі вщух, та коли проїжджали широкі галяви, він налітає справа і бив по конях та по Семенові твердуватим крилом (Гуц., Скупана., 1965, 107).

ТВЕРДУВАТИСТЬ, тості, ж. Якість і властивість за знач. **твердуватий**. Твердуватість шкіри.

ТВЕРДЮЧИЙ, а, е, *розм.* Дуже твердий (у 2, 3 знач.). Спробували наші руки й твердючої грабової породи. Хто вперше в житті заходить коло неї з пилкою, напевне, думає: чи то часом не обернулася на камінь ця деревина? (Мур., Бук. повість, 1959, 54).

ТВЕРДЬ, і, ж., *заст.* Твердинь. Летим ми за зоряну твердь (Сос., II, 1958, 483); І знов почувися, немов залпи гармат, тяжкі мінні вибухи.. В уяві [Олега] малювалося, що й твердь острівця вже ворухиться під ногами (Ле, Клен. лист, 1960, 163).

Земна твердь — те саме, що Земна твердинь (див. твердинь). Він ще міг свій літак підбитий на земну посадити твердь, та обрав.. героїчну і славу смерть (Гонч., Вибр., 1959, 168); **Небесна твердь** — небесне

склепіння, небозвід, небо. *Вогонь злетів в небесну твердь* (Перв., I, 1947, 113).

ТВЕРЕЗІЙ, а, е. 1. Не п'яний (про людину, її стан). *Ой ти ж мене сватав Не п'яний — тверезий* (Чуб., V, 1874, 160); — *Я їх [сватів] і нагодую, й напою. Од мене не пойдуть голодними та тверезими* (Н.-Лев., III, 1956, 61); *Голову туманив легкий хміль, але Тарас, бажаючи з'явитись на Клавині очі тверезим, глибоко вдихав і видихав повітря* (Ткач, Плем'я., 1961, 174); // Власт. не п'яній людині; такий, як у неп'яної людини. *Сьогодні він сидів коло столу й говорив до дружини тверезим голосом* (Ю. Янов., Мир, 1956, 236); *Коли зібрались їхати, Іван хотів ще взяти з собою і пляшку горілки для годиться. Та Мармура розрадив, бо п'яна голова завжди дурніша тверезої* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 206); // рідко. Який не спричиняє сп'яніння; не п'яний. *Геть воду тверезу, Давайте вина* (Черн., Поезії, 1959, 70); // у знач. ім. **тверезий**, зого, ч. Не п'яна людина. *Недурно те ж кажуть: що в тверезого на умі, те в п'яного на язиці* (Вовчок, I, 1955, 242); *Бачачи, що кошовому загрожує велика небезпека, група тверезих кинулась наперейми п'яним* (Довж., I, 1958, 232).

◇ **Дивітися** (глядіти, глянути) **тверезими очима** на кого—що — сприймати, оцінювати кого-, що-небудь правильно, реалістично, критично. [Б а б у н я:] *Стережися, моя доню! Гляди на твою будучину і твоє щастя тверезими очима* (Коб., II, 1956, 331); *Пора тверезими очима глянути на цю обманщицю [свободу],.. так улесливу й приємну на перший вигляд* (Хотк., I, 1966, 177).

2. Який не вживає спиртних напоїв; непитущий. — *Людина він тиха і, якщо порівнювати з іншими, твереза і ввічлива* (Тулуб, В степу., 1964, 138).

3. перен. Який має здоровий глузд; розсудливий. *Спокійна, твереза натура, при тім глибока, здатна до тривких почувань [почувань]* (Л. Укр., III, 1952, 718); *Я добре знаю, що читачі тепер занадто тверезі, позитивні, аби слухать наївну казку* (Рильський, Бабине літо, 1967, 15); *Хіба ж Тоня, його розумна, твереза, практична Тоня, сіла б із ним в качок, якби її не штовхало оте.. жадання торкнутися чогось заборонного..?* (Гончар, Тронка, 1963, 243); // Який ґрунтується на розсудливості, здоровому світосприйманні; практичний. *Твереза логіка хлопця справила враження на його опонента* (Дмит., Розлука, 1957, 299); *Партія поведнє розумний ризик із тверезим розрахунком, справжнє новаторство з використанням уже нагромадженого практичного досвіду* (Ком. Укр., 2, 1966, 3).

◇ **Твереза голова**; **Тверезий голос** — про розсудливу людину. *Що нам ті слова мудречі, Що тверезі голоси! Почування молодечі Нам казали: «Все неси... Все віддай на вжиток люду..»* (Граб., I, 1959, 397); *Нездорова атмосфера в домі після смерті батька.. містично настроювала й таку тверезу голову, як Ольгу* (Вільде, Сестри., 1958, 367); **Тверезий рбзум** — розум, здатний сприймати, оцінювати що-небудь правильно, реалістично, критично; розсудливий розум. [П е т р о:] *Добре серце положили йому в груди; та й розуму не задурили багатирськими витребеньками, — тверезий розум має* (Мирний, V, 1955, 184); *Стояли в уяві жінка та діти, рідна батьківська хата.. Але тверезий розум весь час нашіптував йому: «Остає, не розкисай!..»* (Головко, II, 1957, 572).

ТВЕРЕЗІТИ, ежў, езіш, недок. 1. перех. Робити когось тверезим після сп'яніння; протверезувати.

2. перех. і неперех., перен. Повертати здатність тверезо мислити, діяти, сприймати що-небудь. *По обличчі в Мартинка потекли патьоки роси, охолоджували і тверезили юну голову* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 302).

ТВЕРЕЗІТИСЯ, ежўся, езішся, недок., рідко. Те саме, що **тверезіти**.

ТВЕРЕЗІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Зовсім, цілком тверезий (у 1 знач.). *Він встав з-за стола тверезісінький* (Н.-Лев., VII, 1966, 106).

ТВЕРЕЗІСТЬ, зості, ж. 1. Стан за знач. **тверезий** 1. *Поступово зникав хміль, світлішали очі.. В тоні голосу його вже почувалася тверезість, і Ганна Федорівна слухняно одійшла, сіла на лаві* (Шиян, Баланда, 1957, 18).

2. Невживання спиртних напоїв. *Він і жінка, як видно, попилися на ярмарку.. Видко було, що тверезість не дуже процвітає в Карпатах..* (Н.-Лев., II, 1956, 408); *Там [у церкві] на казаннях раз у раз Піп про тверезість промовляє* (Фр., X, 1954, 291); *Там тверезість у повазі, Видно скрізь тверезу спілку. Всі там п'ють самую воду* (Сам., I, 1958, 148).

Братство (товариство) тверезості — у дореволюційній Росії та в інших капіталістичних країнах — організація, спілка людей, які пропагують відмову від уживання спиртних напоїв. — *По інших краях, у Чехії та Моравії, заснують при кожній [кожній] церкві братства тверезості, — мовив Дум'як* (Фр., VIII, 1952, 25); — *Потім зачали [мужики] заводити товариства тверезості, бо дуже стали ґрунти тратити* (Стеф., I, 1949, 258).

3. перен. Здатність бути розсудливим, реалістично, критично сприймати та оцінювати дійсність. *Володимир Іллєч був народжений для революції, був її стратегом, сміливим і обачливим її вождем, що умів зберігати тверезість у період перемог і не розгублюватися в період невдач* (Ком. Укр., 4, 1970, 78); // чого. Відповідність життєвій правді; розсудливість. *Багатьох сучасників А. П. Чехова вражав гострий, аналітичний склад його розуму, тверезість його суджень* (Наука., 1, 1960, 54).

ТВЕРЕЗІТИ, ію, ієш, недок. Ставати тверезим (у 1, 3 знач.). *Він раптом тверезіє, і відразу міняється очей померкла масть* (Голов., Близьке., 1948, 120); [Ж е н я:] *Я п'яна була! Коханням упила та незбутніми думками і охмеліла!.. Тепер тверезію* (Кроп., II, 1958, 458).

ТВЕРЕЗІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати більш тверезим (у 1, 3 знач.). *Тільки-но він помічав, що хтось із дорослих бачить його, він зразу ж тверезішав через побоювання, що захоплення грою зводить його в ряд звичайних дітей* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 22); *Тернер проходить весь цех. Думки починають міняти напрям. Думки починають тверезішати* (Собко, Любов, 1935, 128).

ТВЕРЕЗО. Присл. до **тверезий** 1, 3. — *Пане богослове, та то ж ви! — вигукнув хтось не зовсім тверезо* (Вільде, Сестри., 1958, 3); *Я вже не в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо* (Фр., I, 1955, 27); *Зараз тверезо оцінював [Захар] труднощі конкурсних іспитів, .. був вибагливий до себе* (Ле, Право., 1957, 73); *Через страх, який гнав його якомога далі від міста, Вадим Успенський був уже не здатний мислити тверезо* (Панч, В дорозі, 1959, 58).

ТВИН, у, ч. Гладкофарбована напіввовняна чи бавовняна тканина з діагональним переплетенням ниток, з якої шують сукні та верхній одяг.

ТВІНОВИЙ, а, е. Пошитий із твину. *Твинове пальто.*

ТВІЙ, твоя, твоє. 1. Займ. присв. до **ти**. *Я стояла біля тебе, Не зважилась ані за руку взяти, Ані схилитися до твого чола* (Л. Укр., I, 1951, 210); *Кінь стримано стогнав крізь зуби. «Коли б не твоя нога, друже, поплатився б я своєю», — думав Вася* (Гончар, III, 1959, 223); // Належний тобі. *Коли чого в руках не маєш, То не хвалися, що твоє* (Котл., I, 1952, 166); *І, може, в ти-*

хій твоїй хаті Я буду знову розмовляти з тобою, друже мій (Шевч., II, 1963, 66); — Забув сказати, що перекинув також столик.. — і розсипав твої папери (Ю. Янов., II, 1958, 62); // у знач. ім. твоє, твого, с. Те, що належить тобі. — У нас не було мого і твого. У нас було тільки наше (Гончар, III, 1959, 79); // Який виходить від тебе; зроблений, створений, написаний, сказаний і т. ін. тобою. — Захоч — і вродиться все зразу, Все в світі жде [жде] твого приказу (Котл., I, 1952, 261); Твої листи завжди пахнуть зов'язими трояндами (Л. Укр., I, 1951, 205); Над книжкою твоєї [І. Котляревського] «Енеїди» нащадок схилить радісне чоло (Сос., II, 1958, 48); — Ні, неправдива твоя рада, кошований! — промовив Бульба (Довж., I, 1958, 254); // Який стосується тебе. [Лісовик:] Згадай, якою ти була в ту ніч, коли твоє кохання розцвілося: була ти наче лісова царівна (Л. Укр., III, 1952, 244); Тільки б погодилась Доля, Орфей би нещасний подвоїв Міру твоїх бідвань за смерть Еврідіки дочасну (Зеров, Вибр., 1966, 218); // Такий, як у тебе, власт. тобі. Прийняти Зволь оцю рибу,.. що до віку твого дожила (Зеров, Вибр., 1966, 357); — Ох, не бачити, Никаноре, нам тих грошей на пошти: хіба ж ми не знаєм твоєї вдачі (Стельмах, I, 1962, 9); // Признач. тобі. Твоє місце; Твоя доля; // У якому чи поблизу якого ти живеш. Твоє місто (село); Твій край; // У якому ти береш участь, вчишся, працюєш і т. ін. Твої змагання; Твій інститут; Твій колгосп; // До якого ти належиш. [Лукаш:] А хто ж твій рід? чи ти його зовсім не мавш? (Л. Укр., III, 1952, 200); Твій народ.

◇ Абій (якщо) твоя згода див. згода; Вбля твоя див. вбля; Куді твоє діло див. діло; Матері твоїй дүля див. дүля; На твій розсуд див. розсуд; На твоєму місці — будучи в такому самому становищі, як ти, маючи можливості, як ти. — Що бублик? — встряв у розмову Нестір.. Я б на твоєму місці добру скибку житняка вмовов з гарячою стравою ... (Гончар, I, 1959, 44); — А ти, видать, хлопець кріпкий. Смерть мовчки приймав. Другий би на твоєму місці горланів (Тют., Вир, 1964, 122); На твою голову див. голова; Не твій клоніт див. клоніт; Тільки [й] твого — єдине, що належить тобі, що ти можеш собі дозволити, на що маєш право. [Оришк:] На яку хвилинку приляжеш після обід, — ото тільки й твого!.. (Кроп., V, 1959, 96); Не твоє діло див. діло; Не твого нбса (ума, розуму) діло див. ніс, діло; Не твоя печаль див. печаль; Річ твоя див. річ¹; Твоє здоров'я див. здоров'я; Твоя воля вблїть див. вблїти; Твоя мїлість див. мїлість; Твоя персбна див. персбна; Щастя твоє див. щастя; Щоб твоїї ногї тут [більше] не було! див. ногá.

2. Який перебуває в родинних або дружніх, близьких стосунках із тобою. — Так він став у службу, заробив грошей, купив хату та й одружився з твоєю матір'ю (Мирний, I, 1949, 159); О тату мій, якби ти знав, що твій Володька на Вкраїні вже став улюблений поет (Сос., I, 1957, 283); — Що, синку, помогли тобі твої ляхи? Андрій мовчав (Довж., I, 1958, 264); // у знач. присудка. Який кохає тебе, належить тобі. — Ти моя. Тоді її очі.. твердо говорять: — Твоя (Коцюб., II, 1955, 419); В садах крізь листя й вітїв грати такі ж слова: «люблю... твоя» (Сос., I, 1957, 142); // Уживається в кінці листа в знач.: відданий тобі. — Вступила я до комсомолу, як ти писав мені в листі, і вчує потроху... Пиши ж мені. Твоя Марія (Сос., II, 1958, 407).

3. у знач. ім., розм. твій, твого, ч. Чоловік, одружений з тобою; // твоя, твої, ж. Жінка, одружена з тобою; // твої, твоїх, мн. Батьки, родичі або інші близькі тобі люди.

ТВІР, твбру, ч. 1. Те, що зроблене, створене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій формі; виріб, витвір. — Дам.. найкращий тобі подарунок: Дам дорогої роботи кратеру — уся вона з срібла Вилита, вінця ж у неї оздоблені золотом чистим. Твір то Гефеста (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 88); У безмежному Всесвіті два космічних кораблі — твір розуму і рук радянського народу (Веч. Київ, 23.I 1969, 2); *Образно. Весно, ти мучиш мене! Мільонами кблбров, тонів, Ліній і творів кричиш: воля, і рух, і життя! (Фр., XIII, 1954, 304); // кого, чий і без додатка. Продукт творчої діяльності людини. [Річард:] Хто вам сказав, що я свій твір ховаю? Ось він, мій твір! Дивіться! (Раптово скидає покривало з великої статуї) (Л. Укр., III, 1952, 83); Мине кілька тижнів, і.. готовий килим ляже перед вами. Чудовий мистецький твір, над створенням якого працювали золоті руки народних умільців (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 98); // кого, чий і без додатка. Наслідок літературної, наукової, музичної творчості людини. Коцюбинський дуже талановитий чоловік і дуже живі питання захоплює своїми творами (Мирний, V, 1955, 402); На його [І. Франка] творах, в його ідеях виховалось уже ціле покоління (Коцюб., III, 1956, 35); Перечитуючи прекрасні твори Пушкіна і Шевченка, ми не можемо не сказати, що вони обидва своїми серпами — кожен на своєму полі — жали на один сніп. Сніп народної волі, народного щастя (Рильський, X, 1962, 22); — Це полонез Огінського.. Правда, чудовий твір? (Кочура, Зол. грамота, 1960, 47).

Збірка творів див. збірка; Збірник творів див. збірник.

2. Самостійна шкільна або домашня робота у вигляді письмового викладу учнями своїх думок на задану тему. — Що ж ти здавала? — Твір, — засміялася Тоня і додала багатозначно: — На вільну тему! (Гончар, Тронка, 1963, 68); Вдалою формою закріплення засвоєної учнями теми.. є підготовка і написання самостійних домашніх творів (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 81).

ТВІРНИЙ, á, é. 1. Який утворює або на основі якого утворюється що-небудь.

△ Твірнá лінія, мат. — лінія, що своїм рухом утворює яку-небудь поверхню. Поверхнею обертання називається поверхня, яка утворюється від обертання якої-небудь лінії, що називається твірною, навколо нерухомої прямої, що називається віссю (Геом., II, 1954, 67); Твірнá оснбва, лінгв. — основа, від якої утворюється похідне слово. Усі похідні слова утворюються від певних мовних величин, які називають твірними основами. Наприклад, у слові косар твірною основою є кос- (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 21); Твірнá тканїна, бот. — тканина, з якої утворюються всі постійні тканини рослинного організму. У дорослому стані стебло конопель має чотири основних типи тканин — кору, твірну тканину, деревину й серцевину (Техн. культ., 1956, 126).

2. у знач. ім. твірнá, нбї, ж., мат. Те саме, що Твірнá лінія.

ТВІСТ, у, ч. 1. Швидкий танець з імпровізаційними рухами партнерів у позиції один навпроти одного.

2. Музика, пісня в ритмі цього танцю.

ТВІСТОВИЙ, а, е. Стос. до твісту. Твістова музика.

ТВОРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до творїти 1, 2, 4. Справжній актор.. повинен уміти підняти себе до рівня характеру твореного образу (З глибин душі, 1959, 28); Давньогрецькі поеми «Іліада» та «Одіссея», приписувані сліпому співцеві Гомеру, є, власне, зведенням пісень, творених безіменними співцями протягом багатьох століть (Рильський, IX, 1962, 191); Творена дружніми зусиллями майстрів слова всіх поколінь,

українська радянська література постійно зростає і вдосконалюється (Літ. Укр., 28.III 1967, 1).

ТВОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. творіти 1, 2, 4 і творітися 2. Саме в живому процесі творення матеріальних цінностей.. родяться й викристалізуються ті риси народного світогляду, з яких і виникає народна творчість (Рильський, IX, 1962, 189); В наші дні, коли гранично загострилася боротьба між силами творення і силами руйнування, доля цивілізації на Землі хвилює людей все більше (Рад. літ-во, 3, 1964, 132); На що не гляне [Артем] — на багатоповерхові кам'яниці, на брук під колесами.. — не міг уже, щоб зразу ж не уявити собі разом і самий процес творення оцього єсього (Головко, II, 1957, 405); Ця невелика книжка [«Русалка Дністрова»] по-революційному розв'язала питання про творення нової літератури в Галичині (Рад. літ-во, 1, 1957, 109); Наука не може відмовитися від творення абстракцій (Рад. літ-во, 1, 1961, 24); На відміну від напруженої.. артикуляції у ряду західних.. районів, центральноукраїнське, наддніпрянське и в типовій його вимові є звук легкого, н е н а п р у ж е н о г о т в о р е н н я (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 161); Всі наші успіхи є результатом творення невсипущого розуму, роботящих рук великого радянського народу (Рад. Укр., 3.I 1962, 1).

ТВОРЕЦЬ, рця, ч. 1. Той, хто створює матеріальні або духовні цінності. Творцем усіх матеріальних і духовних цінностей на землі є трудящий народ (Вол., Сади., 1950, 185); Найбільше мені до вподоби руки творців (Ю. Янов., II, 1958, 43); Для творця найвищою насолодою є сам процес творення (Ком. Укр., 4, 1969, 61); // чого. Той, хто творчо здійснює, виконує щось. Найвища функція, найвищий обов'язок артиста—бути артистом, творцем (Фр., IV, 1950, 37);— Для мене в театрі,— заявляє Саксаганський,— завжди був і є на першому плані актор як головний творець вистави (Життя Саксаганського, 1957, 277); Новизну і неповторність у художньому кіно визначають основні його творці — сценарист, режисер, оператор, актори (Мист., 6, 1962, 13); // перев. чого. Той, хто є автором чогось. Молодий хорунжий був творцем пам'ятника (Кобр., Вибр., 1954, 188); Слухачі щедро нагороджували виступаючих аплодисментами — на емоції діяло те, що самі творці читали власні творіння (Збан., Сеспель, 1961, 93); За традицією на борту лайнера піднімуться в повітря його творці — люди крилатої мрії (Веч. Київ, 19.I 1967, 1); // чого. Засновник, основоположник чогось. 22 квітня 1970 року минає сто років з дня народження Володимира Ілліча Ульянова-Леніна.., творця Комуністичної партії Радянського Союзу (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 3); Ім'я К. С. Станіславського — ..творця системи — науки про закони сценічного мистецтва — широко відоме всьому світові (Мист., 6, 1965, 38).

Творець історії (життя, майбутнього і т. ін.) — той, хто своєю діяльністю впливає на хід історії, зміни в житті й т. ін. — Що діяти з грядущим? Бо ми його творці; Зо стягом волі невмирущим Всі вийдемо в руці! (Граб., I, 1959, 514);— Ви, каже [Михайло Іванович], з'явитесь додому новими людьми,.. які усвідомлюють свою безпосередню участь у творенні світової історії. — Чуєш, Романе? — штовхнув земляка Хома.— Творець світової історії (Гончар, III, 1959, 294).

2. За релігійними уявленнями — надприродна істота, що нібито створила світ; бог.— Тож творець Нам створив сей світ великий! (Л. Укр., IV, 1954, 150); Вийшов чернець поглядом святим на море позирнути, господа-бога й творця вславити [прославити]... (Вишня, I, 1956, 172).

ТВОРИВО, а, с., заст. Твір (у 1 знач.). [А н т е й:] Та хто ж тобі натхне вогонь живий, коли з творця ти творивом зробився? (Л. Укр., III, 1952, 440); Навіть і сонце, з небесних шпилів обливаючи світлом Твориво скрізь світове і рілля ogrіваючи жаром,— Вниз нахилиє і сонце пожежу свою променисту (Зеров, Вибр., 1966, 164).

ТВОРИЛО, а, с., спец. Скриня або яма, в якій гасять вапно. І до цього часу на невеликих будовах вапно ще часто гасять на тісто в дерев'яних ящиках — творилах (Таємн. вапна, 1957, 51); Час блакитне вапно у соснових творилах творити, Класти камінь на камінь — для людства будуючи дім (Перв., I, 1958, 405).

ТВОРИТЕЛЬ, я, ч., заст. Творець (у 2 знач.). А кругом тебе Творилося, росло, цвіло, І процвітало, і на небо хвалу творителю несло (Шевч., II, 1963, 417).

ТВОРИТИ, творю, тво́риш, недож. 1. перех. У процесі творчої праці викликати до життя що-небудь, давати існування чомусь.— Будемо творити літературу, організовувати інтелігенцію, міську і сільську (Коцюб., II, 1955, 138); Нам дано ні з чим незрівнянну радість — творити новий світ, здійснювати тисячолітні мрії людства (Рильський, Веч. розмови, 1964, 91); — Я творитиму нові дерева,— сказав Мічурін (Довж., I, 1958, 432); Український радянський народ вільно творить нову культуру — соціалістичну за змістом, національну формою (Іст. укр. літ., I, 1954, 8); // ким, яким. Робити когось тим, на що вказує іменник в орудному відмінку. [Н е о ф і т - р а б:] Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами (Л. Укр., II, 1951, 240); // Виробляти що-небудь. Були хлібороби батько й мати, що весь вік творили хліб і мед для людей (Довж., I, 1958, 325); // Будувати. Той, хто творив собі храми,— де він тепер? Де поділись його всі діла? (Л. Укр., IV, 1954, 278); Дорош обкульгав згарище, сів.. Невже самі люди, що це творили, пустили з вітром і димом? (Тют., Вир, 1964, 367); // Писати (науковий, літературний, музичний твір), малювати (картину тощо). Якби ви знали, паничі, Де люде плачуть живучи, То ви б елегій не творили (Шевч., II, 1963, 252); // Накреслювати плани й т. ін. Творив він плани організування експортної торгівлі (Фр., VI, 1951, 236); // Вигадувати. Я почав уявляти собі нових хазяїв. Себто творити, бо я їх ніколи не бачив (Коцюб., I, 1955, 244).

2. перех. Викликати появу чого-небудь, бути причиною виникнення чогось; утворювати. Розкіш творить біль: як приходить — смакує, як виходить — катує (Номис, 1864, № 1710); Ранок у гаю і в полі творить чари (П. Куліш, Вибр., 1969, 368); Під водопадом творив потік просторий, спокійний і чистий, мов сльоза, ставок (Фр., VI, 1951, 24); Колір Наталчиних очей творила прозора синь, що набігала на сіре тло (Вол., Озеро., 1959, 162).

3. неперех. Займатися творчою діяльністю (літературною, мистецькою, науковою тощо). Вміти творити — це не означає вміти лише добре малювати чи добре ліпити.. Це означає бути також мислителем своєї епохи, свого часу (Довж., III, 1960, 14); Треба було творити, треба було піднести майстерність акторську на таку височінь, на яку піднесла його славетна артистка Г. І. Борисоглібська (Вишня, I, 1956, 244); Вчений повинен не тільки творити в науці, тісно пов'язаний з практикою, а й пропагувати знання, поширювати їх у масах (Наука., 8, 1963, 4).

4. перех. Виконувати якусь роботу, дію. Менше говори, а більше діла твори (Укр.. присл., 1955, 389); Кожен творить щось своє, робить ніби мале якесь діло: той зварює шви,.. той столярює, той фарбує (Гончар,

Тронка, 1963, 341); // Робити щось погане; коїти, чинити. *Такії, боже наш, діла, Ми творимо у нашім раї. Ми в раї пекло розвели* (Шевч., II, 1963, 253); [Р і ч а р д:] *Сам не відає, що творить* (Л. Укр., III, 1952, 12); *Слухайте! Це ж ворог творить! Це ж над нею [країною] він у брані надсміхає [насміхається]... Та не скорить!* (Тич., II, 1947, 200); // У сполуч. з іменником означає — виконувати дію, виражену цим іменником. *Всі свої підлі злодіяння творять [вороги] уночі* (Цюпа, Назустріч., 1958, 359); *Бутурлін довго ще стояв перед чудотворною іконою, творив молитву* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 78); // Здійснювати, робити. *Родилась [княжна] на світ жити, любить.. І всякому добро творить* (Шевч., II, 1963, 34); *Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл* (Тич., I, 1957, 121); *Захисники міста-героя творили нечувані подвиги* (Скл., Орл. крила, 1948, 29).

◇ **Творіти диво (дива)** — викликати подив, захоплення незвичайними або визначними вчинками, діями. *Чув я, що врожай Зібрали ви багатий.. Що пасічник Панько Рудий Дива в колгоспі творить..* (Рильський, III, 1961, 51); **Творіти життя (історію, майбутнє і т. ін.)** — активно впливати своєю діяльністю на зміни в житті, на історію, характер майбутнього тощо. *Люди самі творять свою історію..* (Ленін, 26, 1972, 51); **Творіти суд над ким, кому** — судити когось. *Тим часом в своїй столиці Цар засів поруч цариці, Щоб творити звірам суд* (Фр., XII, 1953, 7); **Творіти суд і розправу див. розправа**¹.

5. *перех.*, що. Утворювати; становити, являти собою. *Профіль був у неї, справді, чисто класичний. Чоло й ніс творили одну м'яку лінію..* (Коб., Вибр., 1949, 372); *Несамовиту картину творили босі, ..накуплені чоловіки з свіжозрубаними ломаками* (Вільде, Сестри., 1958, 260); *Висловлювання Шевченка творять цілу систему естетичних уявлень* (Рад. літ-во, 6, 1966, 33).

ТВОРИТИСЯ, твобітисся, недок. 1. Те саме, що **відбуватися** 1; **робитися**. *А що там поза мурами творилось.. Про те не знали ми та й знати не хотіли* (Фр., XIII, 1954, 298); [К а р п о:] *Піду в шиньок [шинок], загляну, що там твориться* (Кроп., II, 1958, 165); *Що творилося в багатих квартирах, нікому не відомо. Штори були спущені* (Довж., I, 1958, 165); // **Діятися, чинитися** (про щось погане, страшне, незвичайне); **коїтисся**. — *В Сицилії таке твориться, Що вам би треба подивитися, — Там крик, мов підступа Орда* (Котл., I, 1952, 96); *Вона не пам'ятала, що робила, не розбирала, що з нею творилося* (Мирний, IV, 1955, 65); *Кілька хвилин над лісом творилося щось страшне, а потім вітер почав ущухати* (Шиян, Переможці, 1950, 33).

Твобітисся (творилося) на серці (в душі) в кого, чиему, чий — хтось глибоко переживає (переживав) щонебудь. *Ніхто ніколи не міг би вгадати, що твориться в дівчини на серці* (Собко, Біле полум'я, 1952, 172); *Гордєєв спокійно вислуховував його, розуміючи, що творилося в його душі* (Цюпа, Назустріч., 1958, 266).

2. **рідко**. Те саме, що **виникати** 1; **утворюватися**. *Катерина глянула знадвору мукою своїх очей на внучат.. слюзи.. нерівно затікали в землісті зморшки, начеб вони творились тільки для скорботи* (Стельмах, Хліб., 1959, 7); *Не встигала Оріся намілюватися, наглядітися, як річка вже міняла видива, там щось перелаштовувалося, творилося, шукало свої форми* (Тют., Вир, 1964, 520).

3. **Пас. до творіти** 1, 4. *Почав діяти канавокопач. Твориться молоде місто* (Довж., III, 1960, 453); *Закарпаття — це край, у якому чудово збереглися старі фольклорні традиції, а зараз продовжують активно творитися нові пісні, коломийки, співанки, балади тощо*

(Нар. тв. та етн., 5, 1966, 50); *До ленінського ювілею твориться серія кінопортретів видатних діячів нашої партії і держави* (Вітч., 2, 1969, 220); *Вдовиного, бачиш, сина В прийом громада повезла. Такі-то темнії діла Творяться нишком на сім світі!* (Шевч., II, 1953, 52); *Страшний суд творився тоді серед голих, беззахисних таврійських степів* (Гончар, Таврія, 1952, 3).

ТВОРІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **творіти** 1, 4; **будування**. *Щасливий.. Хто креслив сміливі склепіння. Хто різав литво голубе, Замисленим щастям творіння Звеличуючи себе* (Бажан, Роки, 1957, 261); *Фантастичний, казковий елемент майже зовсім відсутній у думках, тоді як у російських билинах, сербських та болгарських піснях йому відведено чимале місце. Це, безперечно, пояснюється часом і умовами творіння* (Рильський, IX, 1962, 231).

2. **Продукт творчості, діяльності людини**. — *Прости, що я все життя належав деревам.. — Вони — моє творіння* (Довж., I, 1958, 439); *Ця непоказна на вигляд скрипка була величним творінням Страдіваріуса* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 187); *Коли настає день спуску [судна] — він виливається тут у справжнє свято труда, тисячі людей напружено стежать за творінням рук своїх* (Гончар, Тронка, 1963, 342); // *Те, що створено природою. Багато написано про квіти — чудові творіння природи* (Літ. Укр., 29.V 1962, 4); // *перев. мн.* **Твори літератури, мистецтва**. *Шуми, шуми, могутній дубе, віттям! Творінь великих слухав ти рядки..* (Забашта, Вибр., 1958, 112); *Радянським людям дорогі здобутки культури всіх народів, видатні творіння письменників, композиторів, художників* (Ком. Укр., 5, 1967, 8); *Творча індивідуальність митця неминуче відбивається в його творіннях* (Мист., 1, 1956, 9).

3. **розм.** **Жива істота**. *Як і куди просуватись могли б лусконосні творіння [риби], Якби вода не давала їм місця?* (Зеров, Вибр., 1966, 134); // *Про людину. — Чи розумієш ти мене, нещасне творіння?* (Вас., I, 1959, 187).

ТВОРЦІВ, цєва, цєве. **Прикм. до творець**; належний творцеві. *Хто будує, — лиша по собі будування.. В тій будівлі людське покоління зростає, І творцеве ім'я йому буде святе* (Гр., I, 1963, 125); *І як небесний простір, Так і огорнену небом твердиню земну розділила Мудра творцева рука на п'ять поясів розмаїтих* (Зеров, Вибр., 1966, 300).

ТВОРЧИЙ, а, е. 1. **Стос. до творчості** (у 1, 2 знач.). *І все було палким в годину творчу: І небо, і земля, і камінь, і різець, І серце майстра* (Л. Укр., I, 1951, 422); *Партія керує великою творчою діяльністю радянського народу* (Статут КПРС, 1961, 3); *Для творчої роботи кращі умови важко собі й уявити: чудова бібліотека, віковий парк..* (Головко, II, 1957, 488); *Творчий дорожок письменника; // Власт. творчості. Для творчої манери П. Панча властиве й уміле використання.. образно-словесних засобів і лексем* (Рад. літ-во, 1, 1963, 19); *Горький був основоположником нового творчого методу — методу соціалістичного реалізму* (Мист., 1, 1955, 5); // *Який містить елементи нового, щось удосконалює, розвиває, збагачує; пройнятий творчістю* (у 1 знач.). *Великий вклад у творчий розвиток марксизму в сучасних умовах вносять революційні партії робітничого класу* (Ком. Укр., 6, 1966, 29); *Бажано.., щоб перекладач не був ремісником, який перекладає все, що йому замовлять перекласти, щоб тут доконче був момент творчого вибору* (Рильський, IX, 1962, 21); *Змагання розбудило творчу ініціативу мільйонів трудящих* (Рад. Укр., 9.I 1948, 1); // *Який буває в процесі творчості, зумовлений нею. [К о в ш и к:] Уже вечоріє. Кидайте роботу [малювати]. [В е р б а:] Зараз. Я сьогодні в такому твор-*

чому настрої, що одірватись не можу (Корн., II, 1955, 230); *Не знав ніяких творчих мук Цей кандидат Данило Жук* (С. Ол., Вибр., 1957, 333); *Творчим піднесенням охоплені працівники літератури й мистецтва України* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 1).

Творча лабораторія — про безпосередню роботу митця над своїм твором; процес творчості. *Ви перший критик мій, якому я дозволяю перейти через поріг моєї творчої лабораторії* (Кач., II, 1958, 81); **Творчий вечір** кого, чий — вечір з участю автора, огляду творчості якого він присвячений; **Творчий звіт** див. **звіт**.

2. Здатний до творчості (у 1 знач.); який творить. *Ваша творча душа, наповнена народними голосами, Ваше чутке серце.. поривали Вас на інші праці* (Мирний, V, 1955, 372); [В о л ь д е м а р:] *Я творча натура,.. природжений танцюрист* (Мороз, П'єси, 1959, 318); *Творча уява — процес значно складніший і важчий, ніж відтворююча уява* (Психол., 1956, 108); *Треба піднімати народ з вікового сну, будити творчі сили його* (Кол., Терен., 1959, 206).

Творчий колектив — колектив, що займається художньою самодіяльністю. *В окремих селах є досить міцні творчі колективи, талановиті солісти* (Рад. Укр., 25.I 1954, 1); **Творчий працівник** — той, хто працює в галузі літератури та мистецтва. *Партія чекає від творчих працівників нових значних творів, які покоряли б глибиною і правдивістю відображення життя* (Резол. XXIII з., 1966, 23).

3. Прикм. до творець 1. *Я був головою Всесоюзної творчої секції працівників кіно* (Довж., I, 1958, 27); // Власт. творцеві; такий, як у творця. *Руки мені розповідають про труд і людське горе. Я бачу творчі пальці — тремтячі і нервові* (Ю. Янов., II, 1958, 43); *Творче чуття*.

Творче обличчя кого — сукупність рис, що характеризують манеру творчості митця. *У 90-х роках уже остаточно визначилося творче обличчя Іжакевича, наділеного яскравими самотніми індивідуальними рисами художника* (Мист., 1, 1955, 36).

ТВОРЧІСТЬ, чості, ж. 1. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. *Я змінив свою «манеру» і се дивувало моїх знайомих та критиків, що шукали усяких «громадських» причин до моєї «нової фази творчості»* (Л. Укр., III, 1952, 690); *Справжнє мистецтво вимагає творчості, а творчість — це створення не тільки нового змісту, але й відповідної йому художньої форми* (Мист., 2, 1956, 18); *Художня творчість — глибоко свідомий, осмислений процес* (Рад. літ-во, 3, 1958, 22); *Образно. *Розцвітайся ти, веснонько красна, Духом творчості все онови* (Граб., I, 1959, 330); // Діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку. *Творчість — ось що найточніше характеризує працю радянського робітника* (Вітч., 3, 1968, 210); *У роки п'ятирічки жива творчість мас народила й розвинула такі форми змагання, які допомагають ввести в дію наявні резерви, забезпечують найширший простір ініціативі кожного трудівника, дають змогу найбільш об'єктивно оцінювати результати його внеску в підвищення ефективності виробництва* (Ком. Укр., 6, 1975, 62).

Будінок творчості — заклад для відпочинку й творчої праці літераторів, художників і т. ін. *Чимало визначних творів нашої літератури написано саме в будинках творчості* (Літ. Укр., 26.V 1967, 2).

2. Те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось. *Народна пісня — то ж вона Усій землі окраса, Вона, як сонце, виринає у творчості Тараса* (Рильський, III, 1961, 36); *Геніальна творчість Руставелі з великою любов'ю оберігалась народом*

понад сім століть (Корн., Разом із життям, 1950, 53); *Радянські вчені дослідили зв'язки Шевченка з творчістю Сковороди* (Рад. літ-во, 11, 1949, 72).

Народна творчість: а) вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та ін. видах мистецтва. *Народна творчість — це той ґрунт, на якому виростають і література, і театр, і музика, і образотворче мистецтво — і без якого вони б засохли* (Рильський, IX, 1962, 190); *В радянських умовах народна творчість, як і професіональне мистецтво, реалістично відображає соціалістичну дійсність* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 22); б) сукупність творів, що виникла в результаті такої діяльності народу. *Я часом з головою пірнаю в етнографічні записи, в те чисте й свіже джерело народної творчості* (Коцюб., III, 1956, 344); *Пильно студіюючи свій предмет, повні любові до того трепетного організму, що зветься народною творчістю,.. радянські фольклористи спільними зусиллями покажуть світові красу, силу й велич творчості українського народу* (Рильський, IX, 1962, 214).

3. Здатність творити (у 1 знач.), бути творцем (у 1 знач.). *Самієвські майстри сьогодні змагалися в творчості. Сапери і піхотинці.. в'язали плоти* (Гончар, III, 1959, 342); *Думаю про творчість: Про дикуна, що.. гострим камінцем Накарбував серед стіни в печері Якогось мамонта або ведмедя* (Рильський, II, 1960, 60).

ТВОРЧО. Присл. до творчий 1, 2. *Геніальний продовжувач справи Маркса, Володимир Ілліч Ленін в нових історичних умовах творчо розвинує марксизм, підніс його на вищий ступінь* (Ком. Укр., 4, 1960, 3); *І. Котляревський і М. Гоголь відібрали і творчо використали ті теми, образи, прийоми давньої української драматургії, які виявилися найбільш вдалими, найбільш життєвими* (Рад. літ-во, 1, 1963, 113); *Треба творчо підходити до застосування того чи іншого агротехнічного заходу, перевірити окремі положення у виробничих умовах* (Хлібороб Укр., 2, 1954, 8); *Творчо обдарована людина*.

ТЕ див. **той**.

ТЕАТР, у, ч. 1. Вид мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами. *На відміну від літератури, музики, живопису, скульптури мистецтво театру є насамперед мистецтвом живих діючих сценічних образів* (З глибин душі, 1959, 66); *Історія театру, живопису, скульптури, музики, літератури обчислюється багатьма сотнями років* (Мист. кіно, 1955, 5); *Велике значення мають численні висловлювання і статті Франка про український театр* (Наука., 8, 1956, 6).

2. Установа, організація, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів. *Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах* (Н.-Лев., II, 1956, 403); *Настала така тиша, якої не створював ні один артист від самого початку заснування театру* (Довж., I, 1958, 167).

Академічний театр див. **академічний**; **Ляльковий театр**; **Театр ляльок** — вид сценічного видовища, в якому діють ляльки, що їх рухають актори; **Пересувний театр** — театр, який не має сталого місцеперебування, а переїжджає з одного населеного пункту в інший, даючи там вистави; **Тіньовий театр** див. **тіньовий**.

3. Приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави. *В кінці вулиці стояв високий будинок; то був театр* (Н.-Лев., II, 1956, 206); *Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли* (Коцюб., II, 1955, 189); *Наші місця були в першому ряді.. Ззаду шуміло море глядачів, театр хутко сповнювався публікою* (Досв., Вибр.,

1959, 99); // Присутні на виставі; глядачі.— *Що це? Не може бути? — Здивування, розгубленість скрізь — в партері, в ложах.. Тривога й страх опанували театр* (Довж., I, 1958, 49).

Зелений театр див. **зелений**; **На театрі, заст.**— на сцені, у театрі. *Буде [«Назар Стодоля»] на театрі після великодня* (Шевч., VI, 1957, 28); — *Може, він нашим буде, ловецького Половецького роду,.. дарма що по просвітах в Одесі на театрі грав* (Ю. Янов., II, 1958, 175).

4. **заст.** Вистава, спектакль. *Ніколи було удень, а в нічну добу чимало часу тратив на театр* (Мирний, V, 1955, 385); [Л ю б о в:] *За тим театром та лотереями страх скільки часу змарнувалось* (Л. Укр., II, 1951, 35).

5. **чого, перен.** Місце, де відбуваються значні події (воєнні дії тощо). *Армія не мала загального керівництва, не було ніякого певного плану ведення війни.. Не вистачало навіть карт театру воєнних дій* (Нова іст., 1957, 5).

6. Сукупність драматичних творів того чи іншого автора, жанру тощо. *Театр Миколи Садовського.*

▲ **Анатомічний театр** див. **анатомічний**.

ТЕАТРАЛ, а, ч. 1. Аматор, любитель театру (у 1 знач.); частий відвідувач театру. *Мій сусід Руденко.. завзятий український театрал* (Л. Укр., V, 1956, 211); *Київський оперний не обмежується тим, що запрошує театралів до себе, він сам їде до них, щоб в усі куточки нашої республіки нести людям радість живого спілкування з майстрами сцени* (Мист., 6, 1967, 13).

2. **розм.** Артист театру. *Театрали чекали грози. Він не терпів, коли хто-небудь наважувався грати ролі з його репертуару* (Ільч., Серце жде, 1939, 270); — *Якщо ви захочете в Полтаві дістати нових п'єс, то я до ваших послуг. У мене там серед театралів давні знайомства* (Гончар, II, 1959, 169).

ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. **театралізувати**. *Історія грузинського театру знав чимало спроб театралізації поеми [«Витязь у тигровій шкурі»] Шота Руставелі* (Вітч., 12, 1968, 167); *Театралізація роману; // Виведення елементів сценічної вистави в певний вид мистецтва. Розширювався репертуар капели [«Буковина»], в якому значне місце посіли хороводи, грайливі коломийки.. Виконання їх вимагало певної театралізації, елементів хореографії* (Мист., 6, 1965, 33).

ТЕАТРАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **театралізувати**; // у знач. **прикм.** *Діалогічна персоніфікована мова, доповнена відповідними інтонаційними моментами, а також театралізована дія в значній мірі унаочнюють відображення дійсності в казках, надають їм певної динаміки і сценічності, що й робить їх легкими для сприймання* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 33); *Ансамбль [«Балет на льоду»] почав працювати над театралізованою виставою, в якій вдало поєднувались спорт, хореографія,.. музика* (Мист., 1, 1963, 33).

2. **рідко.** Те саме, що **театральний** 2, 3. *Молоді митці [цирку] удосконалили номер, внесли в нього багато хореографічних та театралізованих елементів* (Веч. Київ, 28.II 1964, 4); *Попереду театралізованою ходою неначе вбіг, як циркач, досить молодий ще з вигляду маестро* (Ле, В снопі..., 1960, 270).

ТЕАТРАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, **недок. і док., перех.** Пристосовувати літературний (не драматичний) твір для вистави в театрі, вносити до твору елементи драматичної дії, сценічної гри. *Спроби театралізувати «Витязя» [Шота Руставелі] робили .. багато .. драматургів і режисерів* (Вітч., 12, 1968, 167); *В часи громадянської війни серед бійців Червоної Армії виникла і досить широко побутувала така своєрідна форма дра-*

матургії, як «жива газета» або «живогазетний театр». Червоноармійці інсценізували, театралізували.. газетні повідомлення та статті (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 45).

ТЕАТРАЛІЗУВАТИСЯ, ується, **недок.** Пас. до **театралізувати**.

ТЕАТРАЛКА, и, ж. Жін. до **театрал** 1.— *От і ти, театралко,— звернувся батько до мене,— нарешті побачиш надзвичайно талановитого актора й видатну людину* (Збірник про Кроп., 1955, 343).

ТЕАТРАЛЬНИЙ, а, е. 1. **Прикм.** до **театр** 1—3. *В пам'яті працівників українського театального мистецтва завжди житиме образ одного з видатних діячів української театральної культури — Йосипа Стадника* (Рад. Укр., 9.IX 1962, 3); // *Пов'язаний з театром, його діяльністю, присвячений театру. Садовський має замір прохати видавати «Театральний вісник»* (Мирний, V, 1955, 419); *Кожний театральний сезон за традицією відкривався «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського і «Вечорницями» П. Ніщинського* (Мист., 1, 1959, 40); *Далеко zostалися позаду мої театральні інтереси, нові ролі, публіка* (Ю. Янов., I, 1954, 60); // *Який працює для театру. Особливість роботи театального композитора полягає в тому, що свої творчі задуми він має узгоджувати з хронометражем даної сцени, з її ритмом* (Мист., 3, 1969, 33); // *Який має в своєму складі артистів театру, театралів* (у 1 знач.). *Люба мамочко!.. Про театральний гурт Миша тобі писав, отже, тепер сей гурт якийсь більш організується і, здається, будуть правильно від часу до часу давати спектаклі* (Л. Укр., V, 1956, 28); *Близько чотирьох тисяч працівників сцени об'єднує нині Українське театральне товариство* (Вітч., 5, 1969, 219); // *Написаний для вистави. Створити добрий сценарій так само важко, як і добру театральну п'єсу* (Довж., III, 1960, 148); *Театральна музика; // Признач. для здійснення вистав. Весь театральний зал і вся сцена прикрашені були багато й щедро квітами* (Довж., I, 1958, 496); *Театральні костюми; // Який готує працівників театру, артистів. [Ю л я:] Але, коли б не ви, не студія нашого театру, то, може, і зреклася б я мрії про театральний інститут* (Мороз, П'єси, 1959, 156); *Театральна студія.*

2. **Який** відзначається театральністю (у 1 знач.), у якому наявна театральність. *Опинившись у костюмі, він мимоволі замилювався з театральної пишності відправи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 149).

3. **Сповнений** театральності (у 2 знач.); **неприродний, наганий.** *Мені чужа бундючність пишних поз І театральні вивірені жести* (Криж., Срібне весілля, 1957, 34); — *Літа, літа! О, що ви дієте зі мною! — .. став у театральну позу Круп'як і засміявся* (Стельмах, II, 1962, 181).

ТЕАТРАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Сукупність специфічних засобів і прийомів, властивих театрові як особливому виду мистецтва. *З Петрицьким на українську сцену знову прийшла святкова театральність. В його декораціях багато сонця і повітря* (Веч. Київ, 6.II 1964, 4); // *Елементи сценічної вистави в чому-небудь. Театральність українського весільного обряду відразу ж впадає у вічі* (Від давнини.., I, 1960, 139).

2. **Награність, штучність, афектація** в чомусь; **поведінка, розрахована на зовнішній ефект.** *Белов легко переборов театральність, став простим і переконливим у грі. Образ [Мічуріна] розвивався, поглиблювався* (Довж., III, 1960, 139).

ТЕАТРАЛЬНО. **Присл.** до **театральний** 2, 3.— *Постій, постій,— повільно звівся за столом Гнат і чинно, децю театально заклав праву руку за борт кітеля* (Тют., Вир, 1964, 98); *Хоткевич виїхав наперед і звер-*

нувся до війська з промовою.. Барвисто і театральньо бриніли його слова (Тулуб, Людолови, II, 1957, 528).

ТЕАТРАЛЬЩИНА, и, ж., розм. Неприродність театральної гри, її показна ефектність. Питання боротьби за ідейну свідому творчу діяльність, за осмислену майстерність, проти.. награвання, пози — всього того, що ми називаєм ремісництвом, театральщиною, в.. одною з корінних умов подальшого розвитку радянського сценічного мистецтва (З глибин душі, 1959, 30).

ТЕАТРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до театр 2, 3. Страшний гуркіт потряс маленьку залу нашого провінціального театрика (Смолич, Театр.., 1940, 42).

ТЕАТРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову театр у 1 знач., напр.: театр о з н а в с т в о і т. ін.; у 3 знач., напр.: театро б у д і в н і ц т в о і т. ін.

ТЕАТРОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із театрознавства. Акторів, режисерів і театрознавців на Україні готують два театральних інститути (Мист., 3, 1962, 11); У рукописних фондах Інституту МФЕ [мистецтвознавства, фольклору та етнографії] АН УРСР зберігаються.. нотні записи Софії Тобілевич, що являють собою цінний матеріал для театрознавців (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 54).

ТЕАТРОЗНАВСТВО, а, с. Галузь мистецтвознавства, що вивчає театр, його теорію, історію та значення в житті суспільства. Радянська критика й театрознавство останнім часом зробили чимало у дослідженні всього творчого і життєвого шляху І. Карпенка-Карого як драматурга, актора, театрального і громадського діяча (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 31).

ТЕАТРОЗНАВЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до театрознавець. Театрознавчі кадри; // Який готує театрознавців. Театрознавчий факультет.

2. Стос. до театрознавства. За роки свого існування українське театральне мистецтво нагромадило багатий творчий досвід, вивчення і висвітлення якого з марксистсько-ленінських позицій є найважливішим завданням театрознавчої науки (Мист., 4, 1959, 4); Левада більше відомий як драматург, але він також.. автор літературознавчих та театрознавчих розвідок, праць з кінознавства (Рад. літ-во, 8, 1965, 56).

ТЕАТРОМАН, а, ч. Людина, що надмірно захоплюється театром і часто відвідує театральні вистави.— Мені розповідали, що один театроман проміняв велике село на двох акторів (Кочура, Зол. грамота, 1960, 169).

ТЕАТРОМАНІЯ, і, ж. Надмірне захоплення театром.

ТЕВКАТИ, аю, авш, недок., діал. Плямкати. Як прихопився чоловік до борщу, як узав тевкати (Март., Тв., 1954, 37).

ТЕВТОН див. тевтѳни.

ТЕВТОНЕЦЬ див. тевтѳнці.

ТЕВТѳНИ, ів, мн. (одн. тевтѳн, а, ч.; тевтѳнка, и, ж.), іст. Стародавні германські племена; // книжн. Уживається іноді як загальна назва германців.

ТЕВТѳНКА див. тевтѳни.

ТЕВТѳНСТВО, а, с., збірн., зневажл. Те саме, що тевтѳни. Нова доба з новим сонцеворотом! Тевтонство — виведем, як той лишай! (Тич., II, 1947, 197).

ТЕВТѳНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тевтѳни й тевтѳнці. В Галицькому літопису.. описана битва Данила Романовича з тевтонськими рицарями під Дорогичином, під час якої Данило розгромив хрестоносців-завойовників (Іст. укр. літ., I, 1954, 52); Тевтонські племена.

Тевтѳнський брден — католицький духовно-рицарський орден, що виник у Палестині наприкінці XII ст.; військова організація німецького рицарства в XIII—XVI ст. Суперечки й конфлікти між єпископством і Тев-

тонським орденом часто кінчалися військовими сутичками (Знання.., 2, 1973, 20).

ТЕВТѳНЦІ, ів, мн. (одн. тевтѳнець, нця, ч.), іст. Рицарі Тевтонського ордену. У 1521 році, коли у Вармію вдерлися тевтонські рицарі і всі каноніки повтікали за кордон, Коперник очолив оборону однієї з фортець. Тевтонцям так і не вдалося її здобути (Наука.., 2, 1973, 28).

ТЕЄ, част. Те саме, що той 11. Мати бачить, що я не тее, да з сватами й розійшлась (Барв., Опов., 1902, 230); — Та таки й справді виголодався. Хліба не стало, випросив був краєць у чоловіка, та перехопив трохи... А тепер, немовби й тее... (Мирний, I, 1949, 271); — Зви-няйте, тіточко, я... тее... вашу ласку, Щоб допомогли мені підняти на плечі в'язку, Як не во гнів се буде вам (Гл., Вибр., 1957, 123).

ТЕЖ. 1. присл. Те саме, що також 1, 2. Брати дивували, яка-то Галя гарна у чоботях, і мати хвалила теж (Вовчок, I, 1955, 291); Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в тумані. Потерчата теж зникають (Л. Укр., III, 1952, 220); Що вдієш? У прикмети й забобони Рибалки вірять, та й мисливці теж (Рильський, II, 1960, 122); Ходив теж по Алушті — по самих глухих вуличках (Коцюб., III, 1956, 132); Роман довго розмовляв із старою і теж, як міг, утішав її (Стельмах, I, 1962, 611).

2. част., розм. Уживається для вираження несхвального, іронічного або негативного ставлення до когось, чого-небудь. — Теж арихметик [арифметик]! — напалась на чоловіка Сусана, — не міг розділити кілька рублів... (Коцюб., II, 1955, 370); — Я її [шинелю], тітонько, в скриню замкну, щоб діти мої й онуки дивились... — А, вигадуй! Стара шинеля, побита кулями, теж мені хвастоці (Довж., I, 1958, 332).

ТЕЗА, и, ж. 1. Положення, висловлене в книжці, доповіді, статті тощо, правдивість якого треба довести. А вже я в питаннях абстрактних.. тут я не один раз повинен був.. признати першенство своєму вухастому учневі, коли він починав розправляти про яку-небудь тезу (Хотк., I, 1966, 147); // Положення, що коротко й чітко формулює основну ідею чого-небудь або провідне завдання, що стоїть перед кимсь. В Квітневих тезах Ленін вперше в історії зробив прямий висновок про Ради як про державну форму диктатури пролетаріату (Рад. Укр., 17.IV 1957, 1); // перев. мн. Коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо. [М а р к о в:] Я просто переказую вам тези майбутньої доповіді (Собко, П'єси, 1958, 123); Писати промову всю і в усіх деталях не завжди обов'язково. Досить буває підготувати план, тези (Наука.., 6, 1969, 39).

2. лог. Вихідне положення, що вимагає доведення. Тезою називається судження або положення, істинність якого треба довести (Логіка, 1953, 139); Нема сумніву, що в самому характері Лесі [Українки].. був дуже сильний нахил до мислення тезами й антитезами, до гострої філософської діалектики (Рад. літ-во, 1, 1964, 63).

3. У філософії Гегеля — вихідний пункт процесу розвитку, перший ступінь тріади.

ТЕЗАВРОВАНИЙ, а, е, ек. Дієпр. пас. мин. ч. до тезаврувати.

ТЕЗАВРУВАННЯ, я, с., ек. Дія за знач. тезаврувати. Державне тезаврування в капіталістичних країнах.

ТЕЗАВРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., ек. Нагромаджувати золото як скарб.

ТЕЗАУРУС, а, ч., лінгв. Словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі.

ТЕЗИС, у, ч., рідко. Те саме, що теза.

ТЕЗИСНИЙ, а, е. Те саме, що тезовий.

ТЕЗКО́, а́, ч. Той, хто має з ким-небудь однакове ім'я. [Храпко (пише):] А батька як звати? [Перепадає:] Трохим. [Храпко:] Тезко́ мойому (Мирний, V, 1955, 128); Було в нашій селі кілька багатих шляхтичів, ще й тезки Довбанюкові (Фр., II, 1950, 85); — Ми з вами вже стільки часу розмовляємо, а як вас звуть, я ще й досі не знаю. — Я тезко́ вашому батькові, Сергій Петрович (Собко, Справа., 1959, 199).

ТЕЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до тезувати.

ТЕЗОВИЙ, а, е. Який містить коротко сформульовані основні положення, твердження. Тезовий виклад доповіді.

ТЕЗОІМЕНІТСТВО, а, с., заст., книжн. Іменини членів царської родини та інших високих осіб. 6-го грудня, в день «зимового Миколи» — день тезоіменитства царя — студенти, .. гімназисти і реалісти вийшли на вулиці, несучи лозунги: «Геть поліцейський режим!» (Бурл., Напередодні, 1956, 351); // Взагалі чийсь іменини. Помічено, однак, було, що Василь Васильович волів приїжджати до Опанасовича не в дні свят і тезоіменитств, а в будні (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 157).

ТЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Складати тези до статті, доповіді тощо. Тезувати доповідь.

ТЕІЗМ, у, ч. Антинаукове релігійно-філософське вчення, що визнає існування бога як окремої істоти з розумом і волею, що створила світ і керує ним.

ТЕІН, у, ч. Речовина, що міститься в зернах кави, чайному листі й застосовується в медицині як збудливий засіб; кофеїн.

ТЕІСТ, а, ч. Прихильник теїзму; віруючий.

ТЕІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до теїзму, пройнятий ним. Теїстичні погляди.

ТЕІСТКА, и, ж. Жін. до теїст.

ТЕЙЛОРИЗМ, у, ч., ек. Капіталістична система організації праці, що полягає в максимальному підвищенні інтенсивності праці робітників і раціональному використанні засобів виробництва з метою одержання підприємцем найбільшого прибутку.

ТЕКА, и, ж. 1. Те саме, що па́пка¹. Від себе й від усіх причасних до альманаху прошу Вас, вельмишановний Панасе Яковичу, пришліть нам що-небудь з своєї теки (Коцюб., III, 1956, 200); Титулярний совітник [радник] Каганець.. мав шапку в одній руці, теку з паперами в другій (Сам., II, 1958, 311); Він клацнув замками портфеля і витяг сіру м'яку теку (Коп., Навколо полум'я, 1961, 95); Дарка з цікавістю.. дивиться на виповнену Стефину теку з рисунками (Вільде, Б'є восьма, 1945, 73).

2. рідко. Те саме, що портфелі́ 1. — Коли міністерську теку бере до рук чесна людина, то всім легше живеться (Хотк., I, 1966, 153); Марко відчинив теку, витяг з неї якийсь вчетверо складений папірець і подав Павлові (Кир., Вибр., 1960, 69).

ТЕКІНЕЦЬ¹ див. текінці.

ТЕКІНЕЦЬ², нця, ч. Назва степового коня для верхової їзди.

ТЕКІНКА див. текінці.

ТЕКІНСЬКИЙ¹, а, е. Прикм. до текінці.

ТЕКІНСЬКИЙ², а, е. Прикм. до текінець². Він згадував про славетних текінських жеребців. Часто вони в радгоспах стережуть табуни не гірше пастухів (Мас., Життя., 1960, 73).

ТЕКІНЦІ, ів, мн. (одн. текінець, нця, ч.; текінка, и, ж.). Одне з великих племен, що стало частиною туркменського народу.

ТЕКСТ, у, ч. 1. Відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо. Друже мій єдиний, пришли мені текст С л о в а

о п о л к у И з о р я (Шевч., VI, 1957, 86); Нерідко можна було бачити біля цього пам'ятника ..архітектури і туристів, які, приваблені написами на цій споруді, намагались прочитати стертий дощами та людськими пальцями текст (Вільде, Сестри., 1958, 516); Рідко можна зустріти літературний текст, так навантажений змістом, як у драматургії Горького (З глибин душі, 1959, 64); Навчання пішло так швидко, що за місяць обидва хлопчики вже читали друкований текст (Тулуб, В степу., 1964, 141); // Папір із написаними на ньому авторськими словами. В машині їхав офіцер-парламентер з текстом ультиматуму, підписаного командувачами обох Українських фронтів (Гончар, III, 1959, 236); Рубанюк скінчив, ступив кілька кроків до президії і поклав на стіл текст історичної Декларації (Цюпа, Назустріч., 1958, 153).

2. Зміст певного словесного твору. Бідна Целя пріла при тій розмові, бо тексту листів, писаних у значній часті [частині] віденським діалектом, не могла добре зрозуміти (Фр., II, 1950, 308); Я їх [переклади] переглянув би, може зробив би деякі авторські зміни в самому тексті (Коцюб., III, 1956, 359); Семен дістав шкільний зошит і сів за стіл, щоб написати текст першої листівки (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 17); Шпинський голосно передає текст телефонограми (Мик., I, 1957, 379); // Словесна частина альбомів, ілюстрованих видань. Сторінку за сторінкою переглядав він.. Раз уже бачені барвисті малюнки будили в серці радість упізнання.. А ще до них і текст (Головко, II, 1957, 392); // Слова до музичного твору. Опанас Маркович нерідко записував не лише тексти пісень, а й їх мелодії (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 32); Найбільше шансів на успіх має пісня, в якій тісно, органічно поєднується красива мелодія з повноцінним.. текстом (Рад. літ-во, 5, 1958, 23).

3. Основна частина друкарського набору без коментарів, виносок, приміток, малюнків і т. ін. Я хочу сказати про один прийом, який гостро й категорично засуджує К. І. Чуковський: примітки в самому тексті (Рильський, III, 1956, 114); Мандичевський приніс.. переклад праці Шеля — «Суспільно-політичні стороництва в Німеччині». Переклад як переклад, але всіх обурили примітки до тексту (Кол., Терен., 1959, 344).

4. Літературний чи інший твір або його уривок для читання, аналізу тощо. Видані мною два томи «Пам'яток українсько-руської мови і літератури» подали вже досить значне число текстів і дозволяють робити деякі виводи [висновки] (Фр., XVI, 1955, 313). Навколо альтанки кружляє з книжкою Марко.., гризе він текст із книжки уперто й енергійно (Вас., II, 1959, 312); // Уривок із біблії, євангелія тощо для проповіді, бесіди, що його наводять як вислів, цитату. Проповідь була довга, на дзвоні, церковній слов'янській мові, пересипана текстами (Н.-Лев., III, 1956, 62); Тексти й пророцтва з корана переплітались у бесіді .. з казками люду (Коцюб., I, 1955, 292); Годвінсон перегортає біблію і зазначає закладками якісь тексти (Л. Укр., III, 1952, 71).

5. друк. Шриф, розміром близько 8 мм.

ТЕКСТИЛЬ, ю, ч. Загальна назва ткацьких виробів з натуральних і хімічних волокон, а також пряжа та сировина для них. Вони розгорнули похід за великий текстиль, за те, щоб радянські тканини стали найкращими в світі (Рад. Укр., 16.I 1972, 1).

ТЕКСТИЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до текстиль. Текстильне виробництво; // Зробл. з текстилю. Споконвіку текстильні матеріали виготовлялись методом ткацтва або плетіння (Рад. Укр., 15.II 1962, 3); Текстильні тканини; Текстильні товари; // Який виробляє текстиль. Текстильна промисловість виробляє тканини з

волокнистих речовин рослинного походження (бавовна, льон, прядиво і т. ін.) (Ек. геогр. СРСР, 1957, 74); У хаті — справжня текстильна фабрика. Як тільки витоплять жінки, мерцій за прядки сідають (Головко, II, 1957, 89).

ТЕКСТИЛЬНИК, а, ч. Робітник текстильної промисловості. І ось івановські текстильники, переважно ткалі та прядильниці, .. з'являються в степовому селі Виноградіві (Вол., Самоцвіти, 1952, 110); Текстильники, швейники, взуттєвики республіки не раз доводили, що вони можуть нарощувати потужності підприємств, знижувати витрати на виробництво виробів і в той же час підвищувати їх якість (Рад. Укр., 21.I 1972, 3).

ТЕКСТИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до текстильник. У ворсовому [цеху] є на кого рівнятися. Тут трудиться чимало досвідчених текстильниць (Веч. Київ, 31.I 1969, 2).

ТЕКСТІВКА, и, ж., розм. Короткий пояснювальний напис під малюнком, знімком. Вже стали традиційними й популярними ці вікна фотогазети «Київ сьогодні» на Хрещатику. Кожне фото, коротенька текстівка актуальні й злободенні (Веч. Київ, 13.I 1972, 3).

ТЕКСТОВИЙ, а, ё. 1. Прикм. до текст 1—4. Тут [у журналі «Кругозор»], крім звичних текстових сторінок, ви знайдете зброшуровані тонкі диски-пластинки — звукові сторінки (Рад. Укр., 14.II 1964, 1); Народні мелодії нерідко виявляються цілком придатними для втілення нового соціалістичного змісту. Навіть більше того — деякі з цих пісень [«Куди їдеш, орле», «Ой, у полі нивка», «Дівчино моя, переяславко» та ін.] здобули всенародну популярність саме в нових текстових варіантах (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 38); Належність прикметника до тієї чи іншої групи часто може змінюватись залежно від текстового оточення (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 151).

2. друк. Який є текстом (у 5 знач.). Текстовий шрифт; // Виконаний текстом. Текстовий набір.

ТЕКСТОВІНІТ, у, ч., спец. Вид штучної шкіри. Набагато зростає випуск різних галантерейних виробів із поліетиленової плівки, пластикату, текстовініту (Рад. Укр., 8.I 1964, 3).

ТЕКСТОВІНІТОВИЙ, а, ё, спец. Прикм. до текстовініт; // Зробл. з текстовініту. Текстовінітове взуття.

ТЕКСТОЛІТ, у, ч., спец. Пластмаса з багат шарової спресованої тканини, просоченої штучними смолами. Текстоліт — це пластмаса, виготовлена з багатьох шарів тканини, просоченої бакелітом і спресованої під тиском у 100—200 атмосфер при температурі 150° (Метод. викл. фрез. справи, 1958, 184); Текстоліт застосовується для виготовлення підшипників прокатних станів і пропелерів літаків (Наука., 6, 1958, 11).

ТЕКСТОЛІТОВИЙ, а, ё, спец. Прикм. до текстоліт. Текстолітове виробництво; // Зробл. з текстоліту. Текстолітова шестірня; Текстолітові підшипники.

ТЕКСТОЛОГ, а, ч. Фахівець з текстології. Назріла необхідність готувати фахівців бібліографів, джерелознавців, текстологів (Рад. літ-во, 4, 1963, 39).

ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ, а, ё. Стос. до текстології. Сучасна текстологічна наука за канонічний текст вважає авторський текст у його останній редакції (Рад. літ-во, 5, 1969, 11); Запропоновані читачеві тексти творів М. Коцюбинського є результатом великої текстологічної роботи, внаслідок якої з усієї маси прижиттєво виданих творів письменника відібрано тексти видань, які виходили за участю автора (Рад. літ-во, 4, 1963, 132).

ТЕКСТОЛОГІЧНО, присл. За принципами текстології. Перед Великою Вітчизняною війною було вже визначено основні критерії вивчення п'єс Карпенка-Карого,

укладено текстологічно перевірені корпуси його творів (Рад. літ-во, 10, 1971, 78).

ТЕКСТОЛОГІЯ, і, ж. Галузь філології, що займається встановленням точного тексту літературних пам'яток та історичних документів. Робота над текстами Шевченка поклала фактично початок українській радянській текстології (Рад. літ-во, 5, 1957, 22); Франкові належить ряд важливих праць із текстології (Наука., 8, 1956, 5).

ТЕКСТУАЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що текстовий 1. Текстуальної точності від поетичного перекладу можуть вимагати лише люди, які не розуміють суті справи (Рильський, IX, 1962, 108); Синоніми поділяються на дві основні групи: так звані словникові.. і так звані текстуальні синоніми, які тільки в певному контексті виступають як синоніми, а поза контекстом становлять слова цілком різного значення (Сл. лінгв. терм., 1957, 152); Текстуальні варіанти художнього твору.

2. Який точно відтворює певний текст; дослівний. Текстуальний переклад.

ТЕКСТУАЛЬНО, присл. Стосовно тексту; точно за текстом. Визначний український поет-революціонер [Грабовський] добре передав загальний колорит славетного послання.. Близький його переклад і текстуально (Рильський, III, 1956, 105); Народні пісні про видатного героя гайдамацького руху лягли в основу оригінальної поеми Шевченка «Швачка», текстуально далекої від народних зразків (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 320).

ТЕКСТУРА, и, ж., спец. Характер будови твердої речовини, розташування її частин, шарів. Сланцювата .. текстура утворюється під впливом зминання пластичних і верстових порід (Курс заг. геол., 1947, 67); // Природний малюнок на поверхні перерізу деревини, що його утворюють волокна, серцевинні промені, річні шари тощо. Вся обкладинка виготовлена з дерева груші, рівної та м'якої текстури, коричневого кольору (Матеріали з етногр., 1956, 7); Деревина його [волоського горіха] надзвичайно красивої текстури і високо ціниться в меблевому виробництві (Хлібороб Укр., 10, 1966, 17).

ТЕКСТУРНИЙ, а, ё, спец. Прикм. до текстур. До текстурних ознак осадових порід належать: .. а) сланцюватість, б) шкаралупчаста будова і крихкувата текстура вапняків (Курс заг. геол., 1947, 67).

ТЕКТІ, течі; мин. ч. тік, текла, лб; наказ. сп. течі; недок. 1. Переміщати свої води в певному напрямі (про річку, струмок і т. ін.); плисти. Тече річка все тихенько І моря шукає (Г.-Арт., Байки., 1958, 153); — Не плачте, дурні! — кажуть їм запорожці. — Дніпро тече просто до Січі... (П. Куліш, Вибр., 1969, 78); На полях сніги, як дими, та під ними в глибині десть течуть струмки незримі, щоб проснутись повесні (Сос., II, 1958, 58); Струмочок тік ледь-ледь, не журчав і не сміявся (Ів., Вел. очі, 1956, 39); // Проходити своєю течією, протікати де-небудь. Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка — Раставиця (Н.-Лев., II, 1956, 167); Праворуч, за низьким степовим обрієм, текла могутня й повноводна Сирдар'я (Тулуб, В степу., 1964, 95); // Впадати (в річку, море й т. ін.). Тече вода в синє море Та не витікає (Шевч., I, 1963, 9); В Азовське море з Кримських гір тече найбільша річка Криму — Салгир (Геол. Укр., 1959, 584).

2. Струменіти, литися (про рідину). Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє; Де кров текла козацька, Трава зеленіє (Шевч., I, 1963, 45); Сльози течуть по його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою (Ко-

цюб., I, 1955, 135); *Господарка раптом побачила, що з крана тік тоненький, блискучий струмочок води* (Досв., Вибр., 1959, 232); *При високих температурах деформація металу в одному якомусь місці призводить до того, що він починає текти* (Наука., I, 1972, 3); // *безос. По бороді текло, а в роті сухо було!* (Укр. присл., 1955, 224); *Змокла [Маруся], як хлюща, так з неї і тече* (Кв.-Осн., II, 1956, 80); — *Прийшла додому — гарба соломи на подвір'ї, наче вродилася. Сам бригадир зверну на хаті.. А то вже і стеля падала, і по стінах текло...* (Гончар, III, 1959, 204); // *перен. Поширюватися в повітрі (про світло, запах тощо). Од каганця проміння в'яле тремтить, хитається й тече* (Сос., I, 1957, 348); *Згори, з міста, текли до води запахи вечірніх лип, солодкі, моторошні* (Ю. Янов., II, 1958, 197); *Після чорних бур, у погожі, переповнені сонцем дні, весняне марево текло перед ними [заробітчанами]* (Гончар, I, 1959, 5); // *перен. Звучати плавно, рівно та безперервно (про звуки, слова тощо). Неначе наш Дніпро широкий, Слова його лились, текли, І в серце падали глибоко!* (Шевч., II, 1963, 122); *Пісня текла, мов дзюрчання ключа* (Бичко, Вогнище, 1959, 17); // *перен. Вивикати в певній послідовності, іти одна за одною (про думки). Орест іронічно усміхається сам до себе.. Думки течуть йому, не залишаючи сліду в свідомості* (Досв., Вибр., 1959, 377); *Думки текли швидко, як літні сні* (Ю. Янов., I, 1958, 99); // *перен. Відбуватися, проходити (про розмову, бесіду). Тече розмова незрадлива Довкола дружнього стола* (Дмит., Осінь., 1959, 5); *Бесіда текла вільно, невимушено* (Ткач, Плем'я., 1961, 359); // *перен. Хвилеподібно спадати (про волосся). Течуть ті коси з пліч, мов ручаї* (Гонч., Вибр., 1959, 309); **Образно. Витяг [Блаженко], став розгортати [хустину], розпускати її. Приємно тече під шорсткими пальцями тканина, м'яка, ласкава* (Гончар, III, 1959, 154).

◇ [Безневінна, невинна] *кров течє (текля і т. ін.) див. кров; Блакитна (голуба, дворянська) кров у кого [течє в жилах кого, чийх] див. кров; Крізь п'альці (п'оміж п'альцями) текті див. п'алець; Кров чия, яка течє в ко-му — хтось кровно споріднений з кимось, походить від когось, належить до певної нації, релігії тощо. В них кров текла хоть не Троянська, Якась чужая — бусурманська, Та в службі вірні козаки* (Котл., I, 1952, 220); *Сліна (слінка) течє (текля) див. сліна, слінка; Текті бурлом див. бурло.*

3. *перен. Іти, рухатися суцільною масою, лавиною, безперервним потоком (про велику кількість людей, тварин). Посередині ярмарку народ тече, як в берегах річка* (Коцюб., II, 1955, 240); *Юрба текла, текла і раптом стала* (Л. Укр., I, 1951, 443); *Уважно стежать [Ворошилов і Будьонний] за безконечним рухом кінних полків, що течуть і течуть через Дніпро по вузькій смужці понтонного мосту* (Гончар, II, 1959, 382); *Йому довелося трохи притримати Ластівку, щоб дати дорогу пастушкам, що зганяли.. отару овець, яка текла чорною возняною рікою* (Тют., Вир, 1964, 203); // *Надходити у великій кількості. Потоком течуть з них [пароплавів] на берег гармати, паровози, різне спорядження...* (Гончар, II, 1959, 300).

4. *Минати, проходити, збігати (про час і те, що триває, відбувається в часі). Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини* (Коцюб., II, 1955, 226); *Бувають дні й роки, що в'яло, Немов осіння мла, течуть* (Рильський, II, 1960, 160); *Життя в будинку текло мирно і спокійно* (Ів., Опов., 1949, 34).

◇ *Все [на світі] течє, все мінється — все на світі змінне, мінливе. — Так оце, Сергію, вона і є, ота філо-*

софська вода, в яку не можна двічі вступити? — Вона самісінька. Якраз з цього каменя помітили колись, що все на світі тече, все мінється (Гончар, Циклон, 1970, 147); [С а ш к о:] *Все тече, все мінється... Ти проводжав її додому, а тепер я її проводжатиму. Я люблю її, а вона — мене* (Зар., Антеї, 1962, 232).

5. *Сипатися цівкою, потоком (про пісок, зерно тощо). Із сошників тече добірне зерно У теплу землю* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 14); *В млині поскрипує немудра снасть Й мука тече* (Стельмах, Жито., 1954, 77); *Знову розгортала [Марія] золоте зерно, що текло в засіки* (Цюпа, Назустріч., 1958, 420); // *розм. Обсипатися (про хліб на пні). Сонце пекло, пшениця сохла, от-от буде текти* (Коцюб., II, 1955, 62).

6. *Пропускати рідину крізь дірки, щілини (про несправні будівлі, предмети). Під дощ хати не криють, а коли ясно — і сама не тече* (Укр. присл., 1963, 456); *В великі дощі та заливи готелі течуть, як старі діжки* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Мусив у Лубнах купити калози, бо старі розлізлися, текли і набирали болота* (Коцюб., III, 1956, 308); *Та ж він весь, чисто весь залився гасом! Прокляті бідони течуть!* (Смолич, II, 1958, 79).

ТЕКТОНІКА, и, ж. 1. геол. Будова земної кори; процеси, які відбуваються в земній корі. Геологічна історія, складність тектоніки і широке розмаїття форм рельєфу дна в районі Карібського моря визначаються його розташуванням на стику континентів Північної й Південної Америк (Наука., 12, 1972, 34); *Ось появились куски керну, розбиті тріщинами.. Це перші ознаки тектоніки, переміщення породи* (Вітч., 10, 1961, 175).

2. *Галузь геології, що вивчає будову та розвиток земної кори. Причини і результати рухів земної кори досліджує окрема галузь геології — тектоніка* (Наука., 7, 1961, 52).

3. *архт. Особливості взаємного розташування частин будівлі, споруди та співвідношення їх форм і пропорцій.*

ТЕКТОНІЧНИЙ, а, е, спец. 1. *Стос. до тектоніки. Тектонічні гіпотези; Головні риси геологічної структури України представлені на тектонічній карті* (Розв. науки в УРСР., 1957, 264); *В сучасний період розвиток природного середовища визначається головним чином трьома основними чинниками: поглинанням земною поверхнею сонячної радіації, тектонічними процесами й розширенням суспільного виробництва* (Вітч., 4, 1974, 168); *Тектонічна основа будівлі.*

△ **Тектонічні рухи** — рухи земної кори, спричинені глибинними силами. Мантія і процеси, що в ній відбуваються, є джерелом і речовини, з якої складається земна кора, і енергії тектонічних рухів, що формують усі структури та родовища корисних копалин (Рад. Укр., 26.X 1965, 3).

2. *Зумовлений, спричинений тектонікою (у 1 знач.); утворений внаслідок тектоніки. Найчастіше зустрічаються землетруси третьої групи — тектонічні, які пов'язані з процесами гороутворення* (Наука., 6, 1958, 55); *Сталактитова печера.. являє собою гігантську тектонічну тріщину, що розікла гірський масив* (Наука., 3, 1962, 49); *Тектонічні гори.*

ТЕКУЧИЙ, а, е. 1. *Проточний, який тече (у 1, 2 знач.). Ксеня задумано дивилася в текучу воду* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 128).

2. *рідко. Який рухається суцільною масою, лавиною. Нарешті, зібравшись з духом, він шугнує у текучий натовп* (Гончар, I, 1959, 45).

3. *Те саме, що плинний 1; рідкий. При такому величезному тискові метали змінюють свої механічні та*

фізичні властивості і стають текучими, як рідина (Наука., 12, 1964, 17).

ТЕКУЧІСТЬ, ж. Стан і властивість за знач. текучий 1,3. Підживляють рис до періоду кушення, використовуючи для цього літаки. Шар води в цей час треба зменшити до 5—10 сантиметрів і обов'язково припинити текучість (Хлібороб Укр., 4, 1964, 18); Якщо воду охолоджувати до нуля градусів, вона перетворюється в лід, втрачає текучість (Рад. Укр., 18.I 1963, 3).

ТЕКУЧКА, ж., розм., рідко. Дрібні, повсякденні справи, які заступають головне, основне. Багатьох молодих спеціалістів захльостує текучка, і вони втрачають орієнтування в роботі, уникають самостійних рішень (Рад. Укр., 10.I 1969, 2).

ТЕЛЕ... Перша частина складних слів, що: а) відповідає слову **телевізійний**, напр.: **телеантена**, **телебашта**, **тележурналіст**; б) означає: який діє на далеку відстань або здійснюється на відстані, напр.: **телебінóкль**, **телекомáндування**.

ТЕЛЕАВТОМАТИКА, ж. Галузь автоматичної, що охоплює теорію та принципи побудови систем керування, які вимагають застосування методів і засобів телемеханіки; // Сукупність телемеханічних пристроїв.

ТЕЛЕАТЕЛЬЄ, невідм., с. Скорочення: телевізійне ательє.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ, я, в. 1. Передавання зображень на відстань за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Велику допомогу морякам подасть підводне телебачення під час огляду підводної частини кораблів (Веч. Київ, 11.VI 1957, 1); Супутники, устатковані телевізійними ретрансляторами, повинні відіграти велику роль у розвитку телебачення — одного з найближчих винаходів ХХ століття (Рад. Укр., 4.XI 1962, 3); // Радіомовлення з передаванням зображень із телевізійного центру. Телебачення стає могутнім засобом популяризації технічного прогресу, досвіду передовиків (Наука., 2, 1958, 27); Телебачення — мистецтво, в якому в багато спільного і з кіно, і з театром (Мист., 2, 1963, 26).

2. Галузь радіотехніки, що досліджує і розробляє технічні засоби передачі зображень на відстань. Практичне використання електричної енергії привело до створення ряду спеціальних галузей техніки:.. телебачення, телемеханіки й автоматики (Курс фізики, III, 1956, 3).

ТЕЛЕВИМІРЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до телевимірювання, признач. для нього. Інститут машинознавства й автоматики АН УРСР виготовив чотириканальну телевимірювальну систему для.. досліджень свердловин (Наука., 1, 1960, 10); Телевимірювальні пристрої.

ТЕЛЕВИМІРЮВАННЯ, я, с., спец. Вимірювання різних величин на відстані засобами електро- або радіозв'язку.

ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до телебачення (у 1 знач.), пов'язаний з ним. Телевізійна техніка; Телевізійне знімання; // Признач. для телебачення. За допомогою телевізійної апаратури з Землі було встановлено безпосереднє спостереження за космічними мандрівниками (Наука., 9, 1961, 10); Вечірнє сонце освітлює київські гори.. і, здавалося, ще вище підняло ажурну телевізійну щоглу (Жур., Вечір., 1958, 382); // Який здійснюється за допомогою телебачення. Телевізійне зображення космонавта і передані на землю повідомлення свідчать про його добре самопочуття (Рад. Укр., 12.VIII 1962, 2); // Який передається по телебаченню. Телевізійна програма.

Телевізійне ательє — майстерня, що встановлює та лагодить телевізори;

Телевізійний центр — установа з технічним обладнанням для телевізійних передач. Він.. захоплено дивився на височенну щоглу телевізійного центру (Сміл., Крила, 1954, 20).

ТЕЛЕВІЗІЙНИК, а, ч. Майстер телеательє.

ТЕЛЕВІЗОР, а, ч. Радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач. На вітрині крамниці електрозбуту виставлено телевізор з широким голубим екраном (Чаб., Стоїть явір., 1959, 215); Лукії відома ця бабина пристрасть — щовечора чатувати перед екраном телевізора (Гончар, Тронка, 1963, 93).

ТЕЛЕВІЗОРНИЙ, а, е. Прикм. до телевізор. Телевізорний екран; // Який виготовляє телевізори. На телевізорному заводі будуть випускатись нові типи телеприймачів (Цюпа, Україна., 1960, 262); // Признач. для телевізора. Телевізорний столик.

ТЕЛЕГЕНІЧНИЙ, а, е. Який має властивість добре відтворюватись засобами телебачення. Телегенічна зовнішність.

ТЕЛЕГЛЯДАЧ, а, ч. Той, хто дивиться телевізійні передачі. Мільйони телеглядачів Радянського Союзу і Європи бачили на екранах своїх телевізорів спокійні, усміхнені обличчя космонавтів (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 2).

ТЕЛЕГРАМА, ж. Повідомлення, що передається телеграфом. Він мав о пів до шостої бути в друкарні для перекладу нових телеграм (Фр., VI, 1951, 244); — Я пошлю телеграму татові! — пронеслась у неї думка (Л. Укр., III, 1952, 515); Цей дріт приносить телеграми Хтозна з якої даліни (Рильський, III, 1961, 120); // Бланк із таким повідомленням. На телеграмі кілька слів: «Стрічай двадцятого. Марія» (Сос., II, 1958, 430); Якось увечері прибіг із сільради виконавець і приніс телеграму, в якій сповіщалося, що Федот сидить у Полтаві на вокзалі в надії на попутний транспорт (Тют., Вир, 1964, 210).

Давати (дати, поси́лати, послати) телегра́му — відправляти якесь повідомлення телеграфом. Тим часом начальник станції теж дав телеграму, щоб наші речі скинули на одній станції по дорозі (Коцюб., III, 1956, 338); [В е р б а:] Сестра дала телеграму, що виїздить до мене на два-три дні (Корн., Калин. гай, 1950, 58).

◆ Бити телегра́му див. бити.

ТЕЛЕГРАМКА, ж. Зменш.-пестл. до телегра́ма. **ТЕЛЕГРАМНИЙ**, а, е. Прикм. до телегра́ма. Телеграмний бланк.

ТЕЛЕГРАФ, у, ч. 1. Вид зв'язку, що забезпечує швидке передавання та приймання повідомлень на відстані (по проводах, по радіо або оптичними засобами). Полив дощ як з відра.. Не видно було навіть понад шляхом стовпів телеграфу (Н.-Лев., II, 1956, 390); Підвода до Ворохти, яку я замовив по телеграфу, не прийшла, і я мусив ночувати в Ворохті (Коцюб., III, 1956, 365); По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Поліщуківі звання Героя Радянського Союзу (Гончар, III, 1959, 35).

2. Апарат, що передає та приймає такі повідомлення. Гарячково стукав, поспішався телеграф (Еллан, I, 1958, 76); Ширить тривогу телеграф. У телеграфістів швидкі руки (Довж., I, 1958, 53).

3. Установа зв'язку, що приймає та передає такі повідомлення, а також будинок, у якому вона міститься. Вона швиденько написала кілька слів на клаптику паперу, хутенько вбралась і поїхала сама на телеграф (Л. Укр., III, 1952, 515); Вийшовши з університету і шукаючи посади, потрапив у телеграф, де й прослужив.. коло 2 років (Сам., II, 1958, 389); Перед дверима телеграфу, за низенькою огорожею, цвіте дбайливо викоханий квітник (Коз., Нові Потоки, 1948, 3); // Працівники

такої установи. — Уряд не зможе їм [козакам] вчасно подати допомогу. Та ще саме тепер, коли.. страйкує телеграф — не передає накази (Головко, II, 1957, 312).

△ **Бездротівий телеграф** — те саме, що радіотелеграф; **Машинний телеграф** — пристрій, за допомогою якого здійснюється зв'язок командних пунктів корабля з машинним відділенням. Командир корабля берецься за.. ручку машинного телеграфу і ставить стрілку на «повний вперед» (Ткач, Крута хвиля, 1956, 299).

ТЕЛЕГРАФІСТ, а, ч. Особа, що приймає та передає телеграми. З вікна видно телеграфний апарат, коло нього телеграфіст і Басов (Корн., I, 1955, 151); Черговий телеграфіст повернув важільок [важелець], і з апарата виповзла списана стрічка (Бойч., Молодість, 1949, 65); *У порівн. Вистукує дятел, мов телеграфіст... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 49).

ТЕЛЕГРАФІСТКА, и, ж. Жін. до телеграфіст. Сестра пані Левицької Віра поїхала в Умань телеграфісткою (Л. Укр., V, 1956, 290); Він бачив, як знизала плечима телеграфістка, прочитавши їх [літери] (Мушк., День.., 1967, 10).

ТЕЛЕГРАФІЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що телеграфний. Вітри ревли понад Львовом, щоночі приходили відомості про.. перерви на телеграфічних дротах (Фр., IV, 1950, 45); Телеграфічний апарат.

ТЕЛЕГРАФІЯ, і, ж. Галузь техніки, що займається передаванням і прийманням телеграфних повідомлень на відстані. У 1955 році в Києві було засновано філіал Центрального науково-дослідного інституту зв'язку. Основний напрям робіт цієї установи — розробка проблем сучасної телеграфії (Знання.., 6, 1966, 12).

ТЕЛЕГРАФНИЙ, а, е. 1. Прикм. до телеграф. Грім падав на телеграфні стовпи (Н.-Лев., II, 1956, 390); Вітер б'є обірваним телеграфним дротом (Мик., I, 1957, 142); Начальник відділу.. прочитав наліплену на сірий папір телеграфну стрічку (Перв., Дикий мед, 1963, 472); // Здійснюваний за допомогою телеграфу. Тепер за допомогою космічних апаратів можна здійснювати не тільки наддалекі телепередачі, але й телеграфний і телефонний зв'язок (Наука і культура.., 1970, 93); // Переданий телеграфом. Телеграфний наказ; // Признач. для телеграфування. Другий урок відбувався в класі зв'язку. Столи з телефонними апаратами, телеграфні ключі, скатки проводу (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); // Який займається передачею повідомлень по телеграфу. Телеграфна контора.

△ **Телеграфне агентство** — організація, що подає пресі інформацію з економічних, політичних, культурних та інших питань життя своєї країни та з-за кордону. В мене був знайомий кореспондент телеграфного агентства (Сам., II, 1958, 359).

2. перен. Подібний до повідомлень, що передаються телеграфом; який характеризується стислістю. Стиль заміток, статей і нарисів був [під час війни] гранично короткий, майже телеграфний (Кучер, Голод, 1961, 162).

ТЕЛЕГРАФНО, присл. Телеграфом. Телеграфно повідомляти.

ТЕЛЕГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. телеграфувати. Принцип телеграфування за допомогою цього апарата [Морзе] полягає ось у чому. Спеціальним ключем замикають і розмикають електричне коло з різною тривалістю періодів замикання і розмикання, внаслідок чого на рухомій паперовій стрічці друкуються короткі (крапки) і довгі (тире) сигнали (Наука.., 8, 1963, 52); У телеграфі широко використовуватимуться апарати з підвищеною швидкістю телеграфування, що забезпечить передачу газетних полос та іншої інформації (Знання.., 7, 1970, 5); Вночі було довге телеграфування по

всіх поверхах криміналу, аж до діда дійшли одержані від арештантів звістки, які цілком ствердили те, що оповідали Владко й Начко (Фр., VI, 1951, 194).

ТЕЛЕГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. 1. Надсилати повідомлення телеграфом. Не знаю, що сталося вдома.. Турбуюся дуже — і як ще сьогодні нічого не буде, доведеться телеграфувати (Коцюб., III, 1956, 444); — Телеграфую, — звернувся Щорс до своїх командирів: — «Військо босе, виснажене. Тільки свіжі сили можуть врятувати становище...» (Довж., I, 1958, 212); [О л ь - в а:] Коли ти приїхав? ..[К у н и ц я:] В вісім тридцять. Я ж тобі телеграфував (Коч., II, 1956, 315).

2. перен., розм. Повідомляти що-небудь на відстані за допомогою певних знаків. Тієї самої ночі він довго телеграфував у різні сторони (Фр., VI, 1951, 189).

ТЕЛЕКЕРОВАННИЙ, а, е, спец. Керований на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Для пошуків нафти в морі французький інститут нафти.. сконструював телекерований підводний прилад (Наука.., 6, 1967, 17); Телекеровані літаки.

ТЕЛЕКЕРУВАННЯ, я, с., спец. 1. Керування машинами та механізмами на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Телекерування дасть змогу значно збільшити пропускну спроможність електрифікованих діляниць магістралі (Рад. Укр., 29.VIII 1962, 3).

2. Технічний пристрій, за допомогою якого здійснюється таке керування. В Радянському Союзі в усіх видах електричного транспорту широко застосовуються автоматичні підстанції з телекеруванням (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 316).

ТЕЛЕКІНО, невідм., с. Демонстрування фільмів засобами телебачення на великому кіноекрані.

ТЕЛЕМЕТР, а, ч., спец. Те саме, що далекомір.

ТЕЛЕМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до телеметрії. З борту станції [«Марс-1»] одержано телеметричну інформацію (Веч. Київ, 2.I 1963, 1); // Признач. для телеметрії. Наукова інформація з ракети реєструвалась.. за допомогою приладів, встановлених на наземних телеметричних станціях (Наука.., 3, 1959, 9).

2. Здійснюваний за допомогою телеметра. За доповідями майора Титова і за даними телеметричних вимірювань, усі бортові системи працюють нормально (Рад. Укр., 8.VIII 1961, 3).

ТЕЛЕМЕТРІЯ, і, ж., спец. Вимірювання на відстані фізичних, технічних та інших величин і передача їх значень на відстань. Передача на відстань значень вимірюваних величин називається телеметрією (Наука.., 2, 1958, 4); Застосування в геофізичній практиці телеметрії; // Технічні засоби такого вимірювання. Телеметрія дасть нам змогу.. моментально і з великою точністю реєструвати сейсмічні сигнали у найвіддаленіших пунктах міста (Веч. Київ, 2.I 1969, 2).

ТЕЛЕМЕХАНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Застосування телемеханіки у виробничих процесах. Проект [шинного] заводу передбачає також високий ступінь телемеханізації виробництва (Знання.., 3, 1971, 8).

ТЕЛЕМЕХАНІКА, и, ж. 1. спец. Керування механізмами на відстані за допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Винятково великі можливості для широкого впровадження автоматики відкриває радіоелектроніка, телемеханіка — управління й контроль на відстані (Наука.., 2, 1962, 8).

2. Галузь радіотехніки, що вивчає засоби та методи такого керування. Бурхливо розвивається в Казахстані наука, включаючи і такі її галузі, як ядерна фізика, електроніка, автоматика, телемеханіка та ін. (Ком. Укр., 9, 1965, 68).

ТЕЛЕМЕХАНІЧНИЙ, а, е. Стос. до телемеханіки. Широко починають застосовуватися на Україні розроблені Інститутом використання газу автоматичні й телемеханічні пристрої, зв'язані з використанням газу (Вісник АН, 4, 1957, 41); Телемеханічне обладнання електростанції; // Здійснюваний за допомогою телемеханіки (у 1 знач.). Телемеханічний контроль.

ТЕЛЕМОВЛЕННЯ, я, с. Радіомовлення з одночасною передачею зображення з телевізійного центру.

ТЕЛЕНКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що зубівка. Зубівка, або теленка, різниться від соплки способом звукодобування, яке вимагає від виконавця відповідного тренування, бо в цьому процесі беруть участь не тільки губи, а й зуби (Укр. нар. муз. інструменти, 1967, 38).

ТЕЛЕНОМУС, а, ч. Невеличка комаха, що паразитує на комах-шкідниках сільськогосподарських культур і використовується для боротьби з цими шкідниками. Яків Семенович тепер обмірковує плани розширення дії лабораторії, хоче .. вирощувати теленомус, який відкладає свої яйця в яйця найбільш поширеного шкідника зернових — клопа-черепашки і тим знешкоджує його (Хлібороб Укр., 6, 1971, 16).

ТЕЛЕНЬ, **ТЕЛЕНЬ-ТЕЛЕНЬ**, виг. Уживається як звуконаслідування для відтворення звучання дзвона, дзвінка тощо. Телень-телень-телень! Доктор іде! (Фр., I, 1955, 351); Випливаючи з-за рожевого громаддя церкви, .. полинуло густе «Бом-м!» і до нього прилучився дзвін, .. «Телень» (Загреб., Диво, 1968, 105).

ТЕЛЕНЬКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. теленькати та звуки, утворювані цією дією. Він так любить.. слухати, як хрупотить сніг під кінськими копитами й теленькання дзвінків розноситься широко по білих нивах (Кобр., Вибр., 1954, 29).

ТЕЛЕНЬКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. *неперех.* Дзвонити уривчасто, неголосно. По тім боці Твердиня й дзвіниця.. І дзигарі теленькають (Шевч., I, 1963, 246); [Н а с т я:] Га, чуєш? Мабуть, дзвінок теленькає. Певно, наші їдуть (Фр., IX, 1952, 98); З вулиці до вух Жменячихи донісся знайомий голос дзвоника, який теленькав теж по-весняному (Томч., Жменяки, 1964, 19).

2. *перех.* і без додатка, *зневажл.* Говорити не подумавши, навмання; говорити дурниці. — Що ти там теленькаєш? — як можна садити зварену бараболу і сіяти вже зварене жито! (Казки Буковини.., 1968, 15);

Теленькати язиком — те саме, що Ляпати язиком (див. ляпати). — Ти не теленькай поки що язиком, бо я тобі його обценьками висмикну (Чаб., Катюша, 1960, 93).

ТЕЛЕНЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. 1. Однокр. до теленькати 1. В коридорі теленькнув дзвоник, і Михайло поспішив відчинити (М. Ол., Леся, 1960, 129); Не встиг теленькнути дзвінок, як нам назустріч вийшли батько й два сини (Літ., Укр., 3.III 1970, 4).

2. Здрігнувшись, стиснутися від радості, страху тощо. А там футбол [м'яч] деє за ворітьми на вигоні бєхне, аж у хлопців серце теленькне (Головко, I, 1957, 191); Коли його привезли на станцію, а потім, після огляду лікаря, віднесли на носилках у вагон, він одразу ж побачив тут вартового.. Серце боляче теленькнуло (Збан., Сеспель, 1961, 251).

ТЕЛЕНЬ-ТЕЛЕНЬ див. телень.

ТЕЛЕОБ'ЄКТИВ, у, ч. Фотографічний об'єктив для знімання віддалених предметів великим масштабом. Щоб одержати зображення у великому масштабі, треба фотографувати фотоапаратом з подвійним розтягненням міха, а при фотографуванні малоформатним апаратом — телеоб'єктивом (Довідник фот., 1959, 96); Мені пощастило: з телеоб'єктивом у руках я натрапив на гніздо синички-ремеза. І якраз тоді, коли вона його будувала (Наука.., 9, 1969, 66).

ТЕЛЕОЗАВР, а, ч. Величезний викопний морський крокодил.

ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ, а, е, рел. Стос. до телеології. Телеологічні догми; Телеологічні погляди.

ТЕЛЕОЛОГІЯ, і, ж. Релігійно-ідеалістичне вчення, згідно з яким уся історія світу є здійсненням наперед визначеної, даної богом мети, й усе в розвитку природи та суспільства доцільне. І. Франко відкидає ідеалістичну та релігійну телеологію (Вісник АН, 4, 1949, 48); Телеологія — релігійно-ідеалістичне псевдовчення, за яким все в природі влаштовано доцільно і ця доцільність визначена богом (Наука.., 1, 1958, 38).

ТЕЛЕП, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від падіння кого-, чого-небудь, особливо в якусь рідину.

2. Уживається як присудок за знач. телєпнути 1.

ТЕЛЕПАТ, а, ч. Той, хто начебто може передавати та сприймати думки, почуття на відстані. Він [Вольф Мессінг] телепат. Він уміє читати думки (Наука.., 8, 1966, 46).

ТЕЛЕПАТИ, аю, аєш, недок. 1. *неперех.*, розм. Іти повільно, важко переставляючи ноги. І не телепають тут козлоногі лісовики, трави притоптуючи, а лиш ельфи веселі водять беззвучні танки (Хотк., II, 1966, 305).

2. *перех.* і ким, діал. Трясти. — Де гроші? — щосили верескнув драб, телепаючи князем, .. так що мало дух з нього не витряс (Фр., III, 1950, 151); // *безос.* — Сів я на якусь бочку під самою стіною просто вікна, сиджу — а ту [тут] мнов [мною] аж телепає (Фр., V, 1951, 316).

ТЕЛЕПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Те саме, що телєпати 1. Та доки ти там будеш телепатися, іди швидше (Сл. Гр.).

ТЕЛЕПАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до телепатії. — Телепатичні явища не можуть бути виключно в людській сфері. Навпаки, у людини це лише атавізм. А от телепатія в нижчих живих організмів — це чи не істотна частина їх адаптивного апарату (Знання.., 5, 1965, 29).

ТЕЛЕПАТІЯ, і, ж. Психологічне явище начебто безпосереднього передавання на відстані думок, почуттів однієї людини іншій; однак достатніх наукових даних про це явище поки що немає. Вчені шукали таємницю телепатії — передавання думки на відстань (Знання.., 1, 1966, 8); Зауважимо також, що в науковій літературі наводяться й приклади так званої спонтанної телепатії, коли одна людина передчуває надзвичайні стани іншої (Наука.., 6, 1967, 42).

ТЕЛЕПЕНЬ, пня, ч., розм. 1. *перев.* лайл. Нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тухтій. Мовчій був незграбний сільський телепень (Сміл., Сад, 1952, 52); Підвіся я і хотів сказати на весь голос: «Люди добрі, оця дівчина мене ума-розуму вчила, а я, старий телепень, ще й носом крутив!» (Жур., Опов., 1956, 192); *У порівн. Гляне [Уляна] на тебе, то неначе по коліна в землю вгонить; стоїш, як телепень, та тільки очима лупаєш (Стор., I, 1957, 188).

2. *рідко.* Серце дзвона.

ТЕЛЕПЕРЕДАВАЧ, а, ч. Радіопередавач із телевізійним обладнанням.

ТЕЛЕПЕРЕДАЧА, і, ж. 1. Передавання зображень за допомогою телебачення. Тепер за допомогою космічних апаратів можна здійснювати не тільки наддалекі телепередачі, але й телеграфний і телефонний зв'язок (Наука і культура.., 1970, 93); Телепередача з театру.

2. Те, що передається по телебаченню з телевізійного центру. Тепер трудящі Одещини мають можливість дивитися телепередачі з Москви, Ленінграда, Києва (Рад. Укр., 22.I 1965, 3); Програма телепередач.

ТЕЛЕПНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка, розм. 1. Ударити чим-небудь по чомусь. Йому здалося, що то за ним гониться десятицький, і він підняв уже важке весло, щоб телепнуть його по голові (Н.-Лев., II, 1956, 235); // Ударивши, підкинути, жбурнути. Море дуже грає, так що ввійти в нього і не думай... так телепне, що й не стямишся (Л. Укр., V, 1956, 193).

2. фам. Випити (алкогольні напої). От і живицю принесли. Телепнули ми по красовулі, не кожен і закусив..., як під вікном застугоніло, занявчало (Свидн., Люборацькі, 1955, 152).

ТЕЛЕПРИЙМАЧ, а, ч. Радіоприймач із телевізійним обладнанням. На телевізорному заводі будуть випускитись нові типи телеприймачів (Цюпа, Україна..., 1960, 262).

ТЕЛЕСКОП, а, ч. 1. астр. Оптичний прилад для спостереження за небесними світилами. У 1610 році був побудований і спрямований у небо перший телескоп. Його творець Галілео Галілей одержав можливість вивчати небесні тіла більш детально, ніж це було можливо досі (Наука., 2, 1963, 23); Телескопи призначені для того, щоб діставати яскравіші зображення небесних світил, розглядати їх у збільшеному вигляді, фотографувати (Астр., 1956, 48).

2. іхт. Акваріумна рибка з виряченими очима та подвійним шлейфоподібним хвостом.

ТЕЛЕСКОПІЧНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до телескоп 1. Неповдалік від Харкова, на степовій рівнині, стоїть невеличкий будиночок. Біля нього високо до неба здіймається телескопічна башта (Знання., 4, 1966, 2); Телескопічна труба; // Який видно тільки через телескоп. Телескопічні планети; // Здійснюваний за допомогою телескопа. Галілей із своїми телескопами звертається до явищ неба. 7 січня 1610 року відбулися перші телескопічні спостереження в історії Землі (Рад. Укр., 15.II 1964, 6).

2. Який має здатність дуже збільшувати. Телескопічне скло; Телескопічні окуляри.

3. Який підіймається та опускається внаслідок повороту навколо своєї осі; обертально-висувний. Під шириною 3,6 м проходили по підняттю пласта [вугілля] із застосуванням телескопічного конвейера КС-13 (Нова техн. і технол., 1961, 30); Телескопічний кран.

ТЕЛЕСКОПІЯ, і, ж., астр. Спостереження за небесними світилами за допомогою телескопа.

ТЕЛЕСКОПНИЙ, а, е, спец. Те саме, що телескопічний. Криворіжці випустили телескопний перфоратор (Роб. газ., 25.IX 1966, 1).

ТЕЛЕСТУДІЯ, і, ж. Спеціально обладнане приміщення, з якого ведуть передачі, організовані телецентром. В телестудії відбувається екранізація вистави (Мист., 6, 1955, 24); // Установа, що організовує телепередачі.

ТЕЛЕСУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. Соватися, кидатися то в один бік, то в другий. На другий день він на горі Заліз, нудивсь, телесувався, Заходу сонця дожидався (Укр. поети-романтики., 1968, 587); Пияк телесується вже на всю чайну.— Іди... Відчепись, — відмахується він від Тамари (Гончар, Тронка, 1963, 129); *Образно. Телесується, виє попід горами хуртовина (Літ. Укр., 1.IX 1967, 1).

ТЕЛЕТАЙП, а, ч. Літеродрукувальний телеграфний апарат із клавіатурою типу друкарської машинки. Щодня в Арктичний і Антарктичний інститут Ленінграда по радіо, телетайпах, телеграфу і телефону надходять відомості про погоду більш як із тисячі синоптичних пунктів північної півкулі (Веч. Київ, 20.IX 1958, 1); Над сценою звисає земна куля, оперезана теле-

графною стрічкою, відстукує телетайп, і на стрічці проєктуються рядки депеш (Мист., 5, 1968, 16).

ТЕЛЕТАЙПІСТ, а, ч. Той, хто передає текст телетайпом.

ТЕЛЕТАЙПІСТКА, и, ж. Жін. до телетайпист. Важливі урядові повідомлення, весь інформаційний матеріал, який читаєте щодня в республіканських, обласних газетах... проходить... через швидкі і вправні руки телетайписток (Веч. Київ, 7.III 1961, 1).

ТЕЛЕТАЙПНИЙ, а, е. 1. Прикм. до телетайп; // Признач. для телетайпа. Телетайпна стрічка.

2. у знач. ім. телетайпна, ної, ж. Спеціально обладнана кімната, в якій встановлено телетайпи. Восьма година ранку. У телетайпній вузла зв'язку Телеграфного агентства України — РАТАУ — всі на місцях... Почався робочий день (Веч. Київ, 7.VIII 1961, 1).

ТЕЛЕУПРАВЛІННЯ, я, с., спец. 1. Управління машинами та механізмами на відстані з допомогою засобів електро- або радіозв'язку. Протягом найближчих років основні енергетичні системи й великі підстанції перейдуть на телеуправління (Наука., 8, 1958, 19).

2. Технічний пристрій, за допомогою якого здійснюється таке управління. Система телеуправління дає змогу провадити з обслуговуваної станції ряд операцій (Наука., 5, 1958, 10).

ТЕЛЕУСТАНОВКА, и, ж. Телевізійна апаратура для передавання та приймання телепрограм, встановлена на місці її постійної експлуатації. Крім загальних кабін, на «Антей» планується ще салон, бар... будуть встановлені кіно- і телеустановки (Наука., 9, 1965, 40).

ТЕЛЕФОН, у, ч. 1. Вид електрозв'язку, що дає змогу передавати та приймати мовлення на великій відстані по дротах. І коли вже від тебе до мене телефон проведуть? (Л. Укр., V, 1956, 113); Недавно я подзвонив телефоном до одного знайомого артиста. Жіночий голос одповів мені, що артиста нема вдома (Рильський, Веч. розмови, 1964, 132); Корнієнко стояв біля столу..., розмовляв з кимось по телефону (Тют., Вир, 1964, 308).

2. Апарат із сигнальним дзвінком і трубкою для розмов за допомогою такого виду зв'язку. Прокидаюсь в незрозумілій тривозі... Телефон дзвонить сильно і уперто. Може, яке нещастя, потоп, землетрус? (Коцюб., II, 1955, 407); [Т а н я:] Така досада — зіпсувався телефон. Вже скільки разів намагалась подзвонити — і все марно (Собко, П'єси, 1958, 105); [Д у б и н а:] Дозвольте, професоре Кравченко, записати номери ваших телефонів (Мороз, П'єси, 1959, 159).

Телефон-автомат — телефонний апарат для загального користування, який включається, коли вкинути в нього монету певної вартості.

◇ Вісіти на телефоні див. вісіти; Не злізати з телефону див. злізати¹.

3. розм. Номер телефонного апарата.

ТЕЛЕФОНІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. телефонізувати. — Телефонізацію зараз міжколгоспну здійснюємо, ні хвилини вільного часу (Смолич, День., 1950, 24); Телефонний зв'язок на селі у нашій республіці існує вже давно. До 1964 року була закінчена телефонізація сільських Рад, правлінь колгоспів та радгоспів (Знання., 7, 1970, 5).

ТЕЛЕФОНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до телефонізувати; // у знач. прикм. Такий, у якому встановлений телефонний зв'язок. Значно збільшилась кількість телефонізованих радгоспів і колгоспів (Іст. УРСР, II, 1957, 674).

ТЕЛЕФОНІЗУВАННЯ, я, с. Те саме, що телефонізація.

ТЕЛЕФОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Встановлювати телефонний зв'язок.— Ти міг би телефонізувати нам увесь район?..— А чому ж ні? Звичай-

но, міг би. Але де ти стільки апаратів та кабелю набереш? (Гончар, III, 1959, 406).

ТЕЛЕФОНІЗУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до телефонізувати.

ТЕЛЕФОНІСТ, а, ч. 1. Працівник телефонної станції; особа, що обслуговує телефонний апарат (апарати). *Сосюра Яків! Ти в ті дні зробив мене телефоністом в дванадцять років. Треба їсти, а значить — і робить мені* (Сос., II, 1958, 364).

2. Військовий зв'язківець, що встановлює телефонний зв'язок і лагодить телефонну лінію. *Поки встановили гармати, телефоністи провели лінію до спостережного пункту на передовій* (Головко, I, 1957, 286); // *Зв'язківець, що сидить біля апарата й здійснює зв'язок між окремими пунктами, військовими підрозділами тощо. Телефоніст у землянці припав до трубки, затуливши друге вухо, щоб чути, що передав Брянський з НП* (Гончар, III, 1959, 41).

ТЕЛЕФОНІСТКА, и, ж. Жін. до телефоніст. *Соломія працювала телефоністкою на новоселицькій пошті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 134); *Сидорчук скося зиркнув на телефоністку, яка клопоталася в кутку біля апаратів* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 158).

ТЕЛЕФОНІЯ, і, ж., спец. Галузь техніки, що займається прийманням і передаванням мовлення, музики тощо на відстані.

ТЕЛЕФОННИЙ, а, е. Прикм. до телефон. *Його погляд.. спинився на телефонному апараті* (Досв., Вибр., 1959, 224); *Орлюк сидів у гнізді навідника й кричав у телефонну трубку* (Довж., I, 1958, 285); *Бойчак помітив на стіні телефонний провід і пішов за ним у бічну нішу, де сидів телефоніст, притиснувши до вуха трубку* (Кучер, Голод, 1961, 116); *В кабінеті різко задзеленчав телефонний дзвінок* (Донч., VI, 1957, 327); *Телефонний номер; // Який здійснюється за допомогою телефону. Телефонний зв'язок з штабом батальйону обірвався. Телефоніст, тримаючись рукою за провід, проповз назад до села шукати обрив* (Трубл., I, 1955, 43); *Хвилинку вагалась [Олена] та й не могла далі чекати, поки закінчать телефонну розмову. Підійшла до Марини* (Головко, I, 1957, 473); // *Признач. для зв'язку за допомогою телефонів. На проспекті Леніна в місті Миколаєві височить новий 4-поверховий будинок. У ньому розмістилася міжміська телефонна станція* (Рад. Укр., 14.I 1965, 4).

Телефонна книжка; Телефонний довідник — покажчик номерів телефонів окремих осіб, установ, підприємств і т. ін.

△ **Телефонний крос див. крос.**

ТЕЛЕФОНОГРАМА, и, ж. Коротке офіційне повідомлення, передане по телефону й записане під час приймання. *Шпинський голосно передає текст телефонограми* (Мик., I, 1957, 379); *Дівчина, секретар.., саме приймала телефонограму* (Собко, Нам спокій.., 1959, 91); // *Аркуш паперу з таким повідомленням. В учительській лежала телефонограма* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 147); *Гнат сидів за столом і.. перечитував телефонограми, прислані з району за ніч* (Тют., Вир, 1964, 98).

ТЕЛЕФОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. телефонувати.

ТЕЛЕФОНУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док.* 1. Викликати до телефону дзвінком телефонного апарата. *Дивуючися, хто ж це може тут й уночі телефонувати, Сашко взяла трубку* (Смолич, I, 1958, 84); — *Мушу бути в канцелярії, ану ж хтось телефонуватиме* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 351).

2. Повідомляти про що-небудь по телефону. *Телефоную в Москву.— Синку, море підходить до ґруші* (Довж., III, 1960, 509).

ТЕЛІХНУТИ, ну, веш, док., перех., діал. Ударити. *Коли б хто не теліхнув із-за вугла по голові* (Сл. Гр.).

ТЕЛЕЦЕНТР, у, ч. Скорочення: телевізійний центр. *Хлопець мусив переробити антену й направити її на свій обласний телецентр* (Гончар, Тронка, 1963, 29).

ТЕЛІЦЬ¹, льця, ч., заст. Теля, молодий бичок. *Чабани, Веніамінові внуцата, Тельця отро́кам принесли, Щоб їм дозволено співати У сінях царських* (Шевч., II, 1963, 406).

◇ **Золотий теліць**, книжн.— золото, гроші; влада золота, грошей.

ТЕЛІЦЬ², льця, ч. Одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку.

ТЕЛІТИСЯ, *теліться, недок.* Народжувати теля (про корову, самиць оленя, лося тощо).— *Продавай к лихій годині ялівок та купуй таких, щоб телілися* (Тют., Вир, 1964, 131); *Вже не один рік у нас заведено такий порядок: корови теліються в спеціальному приміщенні* (Рад. Укр., 24.I 1969, 2).

ТЕЛІЦЯ, і, ж. Молода корова, яка ще ні разу не телілася. *Онися Степанівна обділила дочку й зятя всім, що було потрібно в господарстві: дала три пари волів, дві корови й телицю* (Н.-Лев., III, 1956, 198); *У загоні батько налігав телицю і вивів.. А мати підійшла до неї й тихо гладила рукою.. Два роки доглядала, раділа — корівка, думала, буде..* (Головко, II, 1957, 121).

ТЕЛІЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до теліця. *Гнат обійшов село — теляти не було. Змучений, впрілий, вернувся він додому без телички..* (Коцюб., I, 1955, 31); — *А чом з економії не взяв собі хоча б лошати чи бичка? — Мені теличка припала, породиста. Може, дождуся якоїсь ложки молока* (Стельмах, I, 1962, 631).

ТЕЛІЖИТИСЯ, *жуся, жишся, недок., діал.* Повільно їхати возом. *Не день не два теліжився о. Яким, нім забриніло перед ним кам'яницьке кладбище [кладовище]* (Свидн., Люборацькі, 1955, 90).

ТЕЛІЖКА, и, ж. Те саме, що колішня, колісня. *Тут [у кузні] кувались вози, тачки та теліжки* (Фр., VII, 1951, 50); *Знову перелякалася [жінка], коли він зніс теліжку і плуг на її поле.—Що ви хочете робити? — скрикнула, раптом подумавши, що в неї відбирають шматок її наділу* (Стельмах, II, 1962, 274).

ТЕЛІЙ, я, ч., розм. Те саме, що сибірка.

ТЕЛІМБАТИСЯ, *аюся, аєшся, діал.* Теліпатися (у 1 знач.).— *Штанці нічого,— легше [легше] йти, як на чоловіці того полотнища небогато [небагато] телімбається* (Фр., I, 1955, 285).

ТЕЛІП, виг. Уживається як присудок для вираження однократного руху того, що колихається, хилитається, метляється.

ТЕЛІПАТИ, *аю, аєш, недок., розм.* 1. *перех. і неперех.* Часто махати, хитати то в один бік, то в другий. *А наступного дня дивлюсь — бреде він із школи сердитий,.. теліпає сумкою з книжками* (Донч., VI, 1957, 271); *Антін перевів погляд на ліжко, де старше дівча з усієї сили теліпало колиску з малям* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 11).

◇ **Теліпати язиком** — те саме, що Ляпати язиком (див. ляпати). *Марко говорив і говорив.., а Тимко мовчав тому, що треба було робити діло, а не теліпати язиком* (Тют., Вир, 1964, 488).

2. *перех., рідко.* Те саме, що трясті 1. *Обома руками він.. теліпав свого помічника, як грушу* (Фр., IV, 1950, 304); // *також ким, безос. [Б а б а О л е н а:] До самого.. ранку теліпало мною від страху* (Галан, I, 1960, 487).

ТЕЛІПАТИСЯ, *аюся, аєшся, недок.* 1. Колихатися, хилитатися, метлятися (про висячі, гнучкі й т. ін. предмети). *На йому був.. мундир.. Мідні гудзики блищали*

на сонці, а на грудях теліпалось дві медалі (Н.-Лев., I, 1956, 75); При боці у нього теліпався в піхві тяжкий бойовий меч (Фр., VI, 1951, 45); Всі вони послушали одну її, маленьку, майже непомітну Яринку Коваль, у якої.. дві косички ще дитячі теліпаються (Кучер, Прощай.., 1957, 227); // Вільно звисаючи, погойдуватися від руху (про одяг). Тією стежкою йшов.. не так старий, як знесилений дід.. Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у розпірках, теліпалася, ніде не прилягаючи до схудлого тіла (Л. Янов., I, 1959, 301); // розм. Хитатися, коливатися. Майже ніколи не тверезий Василь сидів на фірі й, як дзвін, теліпався на всі сторони (Коб., II, 1956, 9).

◇ Язїк поза вухами (вущіма) теліпається див. вухо.

2. розм. Іти кудись повільно або довго, з труднощами. — Піти б до Петра та до Якима, — подумав він. — Так же не близький світ: треба аж на Побиванку теліпатися... (Мирний, I, 1949, 347); — Ступай вищою дорогою. Там менше собак і ближче. Нема чого селом теліпатися, щоб кожне тебе бачило (Мик., II, 1957, 119); // Іти повільно за кимсь.

ТЕЛУР, у, ч. Хімічний елемент — крихкий метал сріблясто-сірого кольору. У земній корі селен і телур постійно виступають як супутники сірки (Вісник АН, 3, 1971, 80); Докладно вивчено сполуки селену й телуру з вісмутом та сурмою, які застосовуються в термоелементах і в холодильних установках (Веч. Київ, 14.X 1968, 4).

ТЕЛУРИСТИЙ, а, е, хім. Який містить телур. Бдиною природною сполукою золота є телуристе золото (Заг. хімія, 1955, 529); Телуристі мінерали.

ТЕЛУРИЧНИЙ, а, е, спец. Земний. Колектив Інституту розробив.. двоканальний автокомпенсатор ЕДА-57 для електророзвідування методом телуричних (земних) струмів (Наука.., 8, 1958, 20).

ТЕЛУРІЙ, я, ч., астр. Прилад, який наочно зображує рух Землі навколо Сонця та добове обертання Землі навколо своєї осі.

ТЕЛУРОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до телур. Телурова кислота.. є дуже слабкою кислотою (Заг. хімія, 1955, 339).

ТЕЛЮЩИТИСЯ, щуся, щисся, недок., фам. 1. Іти, їхати кудись далеко, з труднощами й без бажання, без потреби; теліпатися (у 2 знач.). Або з чим ще можна зрівняти таку дурість: поїхати на свої негусті гроші на Камчатку і телющитися за сотні верст від одного житла до другого, щоб описати життя.. тубільців (Стельмах, I, 1962, 42).

2. Лізти, вилазити на що-небудь із труднощами, без бажання. — «Борітеся з гусеницею, бо садки пропали!.. Взимку винищуйте гнізда на деревах!..» Ой, мудрі! Пишуть.. Ото, щоб я зимою на яблуню телющивсь? (Вишня, I, 1956, 109).

ТЕЛЯ, яти, с. 1. Маля корови. Іван хотів Теля від вовка боронити (Бор., Тв., 1957, 164); На козаковому дворі десь далеко зарева корова і до неї обізвався теля (Н.-Лев., VI, 1966, 386); — Корова, сама знаєш, щороку приводить теля, конячка — дає лоша, вівця — окочується ягнятком (Стельмах, I, 1962, 311); *У порівн. Скаче, як теля на упоні (Номис, 1864, № 12492); // Маля лосиці, олениці та деяких інших великих копитних тварин. Рухливі молоді олені — вже не телята, але ще й не дорослі (Трубл., Вовки.., 1936, 37); Одна антилопа приносить за своє життя 10—15 телят (Наука.., 3, 1968, 66).

2. перен., розм., зневажл. Про молоду, недосвідчену або неспритну людину. Безтурботні телята, думав Петру про свою дочку та зятя, вони нічого не хочуть знати, не хочуть подумати про те, що бентежить душу старій людини (Чаб., Балкан. весна, 1960, 461);

Пішов [Ясень] до себе в кабінет і лг. Згадалась Ніна. Де вона зараз? Дурне теля, отак усе сколошкала, отак усе споганила (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 279); // Про того, хто має спокійну вдачу; покірний. — Спочатку поштивості навчися, — не пожалів парубка Іванишин. — Не всі ж телятами народилися, — огризнувся Клим (Стельмах, II, 1962, 363).

◇ Дай боже нашому теляті вівка з'їсти! див. вовк; Де Макар телят пасе див. пасти¹; Дивітися (вірячитися, вітрити очі), мов (як, наче) теля на [нові, мальовані] ворота — дивитися з великим подивом. Гаїнка, дивуючись, глянула на батька. — Ну, чого вірячилася, як лисе теля на нові ворота? (Гр., II, 1963, 458); Крук.. дивився на Луця, мов теля на ворота (Козл., Ю. Крук, 1957, 378); — Чого очі витріщила, як теля на нові ворота? — замахнувся гарапником Карпо. — Відчиняй браму! (Стельмах, II, 1962, 367); Куді (де) Макар телят не ганяв див. ганяти; У бога теля з'їсти — провинитися в чомусь. [А б л а к а т:] Що ж то я у бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взяти? (К.-Карий, I, 1960, 182); — Всі кинулись по інститутах, по технікумах, всі заяви подає, а я що: в бога теля з'їв? (Гончар, Тронка, 1963, 173).

ТЕЛЯТИНА, и, ж. 1. М'ясо теляти. — Паничу. Телятина свіжа... Йй-богу, різали нині... (Коцюб., II, 1955, 362); Гостей запросили до столу.. Крім традиційної баранини, подали молочну телятину, дичину й рибу (Тулуб, В степу.., 1964, 343).

2. Вичинена теляча шкіра. Баба Палажка.. все нашіптувала: —.. Пом'яни, господи, .. ще й тую [книжку], що телятиною обшита (Н.-Лев., II, 1956, 350).

ТЕЛЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до теля. Найбільш любив Олексій тільки корову. Вигодував її він з телятка (П. Куліш, Вибр., 1969, 288); От трохи на боці стоїть руда корова, а коло неї — маленьке телятко. Воно протягає шийку й ніжить коло матері (Хотк., I, 1966, 136); — Та й дурне ж ти телятко, Василю, — вимовила вона, ледве стримавши сміх. — Тобі, видно, ні до чого відпустка (Коцюба, Нові береги, 1959, 334).

ТЕЛЯТНИК, а, ч. 1. Хлів для телят. Нема панських дворів, .. а єсть колгоспні двори, де під просторими навісами — різноманітний сільськогосподарський реманент, а по краях того двору — величезні стайні, корівники, телятники... (Вишня, II, 1956, 8).

2. Той, хто доглядає телят. В артілі створено з відібраних теличок ремонтну групу, яку доручено доглядати одному з кращих телятників (Колг. Укр., 2, 1959, 24).

ТЕЛЯТНИЦЯ, і, ж. Жін. до телятник 2. Молодняк приймають телятниці. Вони доглядають його до шести-місячного віку (Хлібороб Укр., 9, 1963, 8); Приїжджайте на ферми.. Допитливі і цікаві телятниці, свинарки, доярки не дадуть вам сумувати, не дозволять нудьгувати (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 48).

ТЕЛЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до телятко. *Образно. Не вік же ягоді на гілці червоніти, Не вік при матері і дівці дівувать... Ой, час теляточко від матки одлучити!.. (Г.-Арт., Байки.., 1958, 183).

ТЕЛЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до теля 1. Готова страва вся стояла.. Юшка з хляками, з кишками, Телячий лизень тут лежав (Котл., I, 1952, 205); Він поклав у торбу дві товстенні книги, телячою шкірою обшиті (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 417); // Признач. для теляти, телят. Телячий хлів; // Зробл. із шкіри теляти. Ось він, круглоплечий, невисокий, стоїть зараз перед парубком в рябій телячій шапці, в селянській свитці й чоботях (Стельмах, I, 1962, 126); // Пригот. з м'яса теляти. Теляча ковбаса; Телячі котлети.

Телячий вагон — вагон товарного поїзда для перевезення худоби. [Г а н н а:] Загнали їх [бранців] у телячі вагони, мов скотину, і повезли... (Мороз, П'єси, 1959, 21).

2. перен., розм. Такий, як у теляти (у 1 знач.). — *І поб'ють! А ти терпи та знось мовчки, бо ти наймичка? — перекривила Пріська Степана. — ..Коли б'я знала вашу телячу вдачу, то я б вас і до порога свого не допустила* (Л. Янов., I, 1959, 234); // Бурхливий, нестримний (про вияв радісних почуттів тощо). *Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи, ... з радісними вилясками став [Василько] товктися в ній та перекидатися, тішачи дорослих своїми телячими пустощами* (Гончар, II, 1959, 161).

◆ **Телячі ніжності див. ніжність; Телячі радіощі див. радіощі.**

◆ **Моє** (твоє, наше і т. ін.) діло теляче — мене (тебе, нас і т. ін.) це не стосується, я (ти, ми й т. ін.) не повинен (не повинні) втручатися. — *Нехай про це, пане підполковнику, думає політичний відділ, а наше діло — теляче* (Стельмах, II, 1962, 54).

ТЕЛЬБАТІЙ, а, е, діал. Тельбухатий, череватий. Дівчину теплим диханням зустрічає низькоросла тельбата конячка (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 34).

ТЕЛЬБУХ див. тельбухи.

ТЕЛЬБУХАТІЙ, а, е, розм. Який має великий відвислий живіт; череватий.

ТЕЛЬБУХИ, ів, мн. (одн. тельбух, а, ч.). Внутрішні органи вбитої тварини (шлунок, кишки тощо). *Іванов здер з птаха шкіру, вирвав і викинув геть тельбухи* (Багмут, Опов., 1959, 45); *Собаки з гарчанням волочать по садку свинячі тельбухи* (Тют., Вир, 1964, 328); // *зневажл.* Про внутрішні органи людини. [В а с н л ь:] Дай води напитись. [Л у к і я:] Хіба так дуже пашисть у тельбухах? *Напийся* (Кроп., II, 1958, 117); *Лікар, як на біду, прописав йому блювотне. Від цього вивертало геть усі тельбухи* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 64).

ТЕЛЬБУХУВАТІЙ, а, е, розм. Який має велике відвисле черево.

ТЕЛЬБУШІТИ, ш́у, ш́йш, *недок., перех., розм.* Виймати внутрішні органи вбитої тварини. *Ориця хутенько присіла до ночов із водою і заходилася тельбушити рибу* (Тют., Вир, 1964, 511); *Одна господарка несподівано знайшла у шлунку гуски, яку вона тельбушила, кілька шматочків золота* (Наука., 1, 1966, 9).

ТЕЛЬБУШІННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. тельбушити. *Як же людина заражається від птахів? Найчастіше — через повітря.. Руки, забруднені вмістом кишеніка при тельбушінні птиці, — також джерело інфекції* (Наука., 7, 1968, 46).

ТЕЛЬБУШОК, ш́ка, ч. Зменш.-пестл. до тельбух.

ТЕЛЬМОМ, присл., діал. Швидко, миттю. Він тельмом кинувся на шию Ленкові і обцілував його не раз та й не десять (Фр., VIII, 1952, 317).

ТЕЛЬФЕР, а, ч., *спец.* Пересувна вантажопідіймальна машина, пересувний підіймальний пристрій. *Завантажують у ванну деревину й вивантажують її підіймальним пристроєм, наприклад, тельфером, талями або лебідкою* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 96); *Гув тельфер, що піднімав на естакаду тубінги* (Хор., Місто., 1962, 115).

ТЕЛЬФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до тельфер. *Для вивезення породи вже готується цілий комплекс споруд. Поруч споруджено тельферну та бункерну естакади, копер* (Веч. Кпів, 12.II 1966, 1).

ТЕМА, и, ж. 1. Коло життєвих явищ, подій, що становлять зміст твору літератури, образотворчого мистецтва тощо. *Які теми цікавили мене, можете бачити*

самі з моїх оповідань (Коцюб., III, 1956, 282); *Темою ми називаємо основний предмет оповідання, життєвий матеріал, обраний письменником і розроблений ним у художніх образах* (Укр. літ., 8, 1957, 41); *Праця про тих людей-трудівників, їхнє життя стали основною темою нашого мистецтва* (Мист., 5, 1957, 3); *Тема трилогії.. — село, селяни напередодні Жовтневої революції і перших пореволюційних років* (Вітч., 12, 1969, 195); // *чого.* Питання, що лежить в основі наукового дослідження. — *Темою мого дипломного проекту була первинна обробка легко-середнього масла* (Шовк., Інженери, 1956, 84); *Важливою темою науково-дослідної роботи лабораторії є вивчення ефективності застосування гербіцидів у боротьбі з бур'янами* (Хлібороб Укр., 9, 1969, 15); // *Предмет розмови, лекції тощо.* *Розмова з Аллою Михайлівною почала втомляти мене, теми у нас мінялись часто, швидко й без мети* (Л. Укр., III, 1952, 607); *Року 1895 він [І. Франко] блискуче прочитав у Львівському університеті вступну лекцію на тему «Наймичка» Тараса Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 35); *Теми були дуже різноманітні; він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво* (Март., Тв., 1954, 407); *Буває, Що заведеться в хаті суперечка На міжнародні теми чи й на інші — Багато є животрепетних тем!* (Рильський, III, 1961, 118); // *Те, що є змістом навчального або контрольного завдання.* *Олег Денисович оголосив теми екзаменаційної роботи і записав їх на дошці* (Донч., V, 1957, 544); *Слід детально вивчити перші дві теми чергових занять у політиколах, гуртках* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

Перемінити тему розмови див. перемінити¹.

2. Музична побудова, що є основним мотивом музичного твору або його частини й служить предметом дальшого розвитку.

3. *лінгв., рідко.* Те саме, що основа 8.

ТЕМАТИЗМ, у, ч., *спец.* Зіставлення тем, що застосовується в будові музичного твору та при його аналізі. *В основу тематизму Першого концерту для фортепіано з оркестром Чайковського значною мірою лягла українська народна музика* (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 27); *Характером тематизму Перша симфонія Б. Лятошинського впливає значною мірою з творчості О. Скрибіна* (Мист., 6, 1966, 7).

ТЕМАТИКА, и, ж. Сукупність, коло тем (у 1, 2 знач.). *Багатство тематики, різноманітність жанрів і віршових форм його [І. Франка] поетичних творів воістину дивовижні* (Рильський, IX, 1962, 37); *Нова тематика увійшла в пісню* (Мал., Думки., 1959, 71); *Він [О. Г. Венеціанов] перший почав брати за тематику для своїх картин побутові сцени з селянського життя* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 91); *Одним із провідних напрямів у тематиці робіт учених, які працюють у галузі технічних наук, були дослідження з проблем міцності матеріалів і елементів машин та конструкцій* (Наука., 12, 1957, 8); *Симфонії Лятошинського вражають широтою тематики, настроїв, багатством і справжньою новизною засобів мистецької виразності* (Мист., 5, 1965, 10).

ТЕМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тема 1 й тематика. *Поеми Франка позначені величезною жанровою, стилістичною і тематичною різноманітністю* (Рильський, III, 1955, 277); *Тематичний обсяг повісті [«Сонячна долина»] Слободянюка дуже широкий. Маємо і тему дружби народів, і роль партії, і освоєння цілих земель* (Смолич, VI, 1959, 250); // *Який містить перелік тем.* *Тематичний план журналу; // Присвячений певній темі, пов'язаний з певною тематикою.* *Бібліотека Жовтневого палацу культури проводить цикл*

тематичних вечорів з історії Києва (Веч. Київ, 20.III 1968, 1).

2. спец. Стос. до теми (у 2, 3 знач.). Тематичні повтори; Тематичні суфікси.

ТЕМАТИЧНО, присл. За тематикою. «Адвокат Мартіан» — драма [Лесі Українки] з життя християн Римської імперії III ст. н. е. — тематично немовби дуже далека від сучасності, а насправді наскрізь співзвучна цій добі [1909—1910 рр.] своєю проблематикою та ідейною спрямованістю (Вітч., 2, 1961, 145); З гордістю бачиш, якою повнокровною, багатою тематично і художньо є наша поезія (Мал., Думки., 1959, 40).

ТЕМБР, у, ч. Характерне забарвлення звуку, за яким розрізняють звукові тони однакової висоти й завдяки якому звучання одного музичного інструмента або голосу відрізняють від іншого. Сукупність усіх додаткових тонів, їх характер та взаємозв'язок з основним тоном надають мовному звукові певного забарвлення, утворюють тембр звучання (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 44); — Чи є хто в хаті? — почувся ніжного тембру високий голос (Вас., I, 1959, 79); Останній дзвінок, гасне світло, короткий удар гонга — народився і погас звук надзвичайного тембру, і завіса розкривається (Мартич, Друзі., 1962, 167); Краси надає декламуванню тембр голосу., його гнучкість і різноманітність тону, що має відповідати почуттям, вираженням у словах (Від давнини., I, 1960, 189); // перен. Про характер, своєрідну особливість чого-небудь. Кінчилась війна, відгрімилі переможні салюти.. Життя набирало мирного тембру (Гончар, I, 1954, 444); Кожна новела «Вершників» має свій тембр (Рад. літ-во, 2, 1958, 27).

ТЕМБРАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **тёмбровий**. Леонтович тут [у пісні «Заніс мене чужий розум»] досягає органічним пунктом певного тембрального забарвлення всього відтинку мелодії (Укр. муз. спадщ., 1940, 118); Вражала його [М. Кропивницького] тембральна зміна голосу (Збірник про Кроп., 1955, 262).

ТЕМБРАЛЬНО, присл. За тембром. Мужні тембрально насичені голоси використовують переважно грудний регістр (Худ. чит., 1955, 62).

ТЁМБРОВИЙ, а, е. Стос. до тембру. Оволодівайте музикальністю мови, щоб кожна буква, склад, слово здобували своє, лише їм притаманне звукове темброве забарвлення (Худ. чит., 1955, 60); В кантаті «Кавказ» Людкевич виявив себе прекрасним знавцем хорошого письма. Різноманітні барви хорової палітри, темброві властивості окремих голосів використані з максимальним розумінням їх природного багатства (Мист., 1, 1963, 6).

ТЁМІНЬ, мені, ж., розм. 1. Те саме, що **темнота́** 1—3. Надворі панувала така темінь, що годі було предмети розрізнити (Коб., III, 1956, 188); Сильний сухий тріск.. розірвав тишу і темінь ночі (Смолич, I, 1958, 97); Немало людської крові пролито за неї [землю], а чи стане вона щедрішою, чи покращають люди після цього, чи ще більше озлобляться в своїх нестатках і темені? (Стельмах, II, 1962, 68).

◇ **Тёмінь**, хоч око віколи — те саме, що [Тёмно,] хоч око віколи (див. **вико́лювати**).

2. зневажл. Те саме, що **темнота́** 3. Раніше просту селянку пани людиною не вважали: попихачка, темінь, робоче бидло... (Гончар, I, 1954, 490).

ТЕМКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **те́ма** 1, 2. Поживитися б десь темкою, Підходящою мені (Ус., Листя., 1956, 180).

ТЕМЛЯК, а, ч. Петля з китицею на ручці холодної зброї, в яку засовують руку під час користування зброєю. Кілька уланів повернуло назад, щоб тікати. Цок! цок! цок! — узявши на темляк винятую шаблю, із на-

гана вистрілює навздогін по них кучерявий Оксен (Тич., I, 1957, 262); Сівши на коня, Набутидзе взяв у руки чорний темляк від шаблі (Панч, I, 1956, 100).

ТЕМНАВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **темнуватий**. Довкола ліс гуде тужний, таємний спів, Що ще круг моєї коліски гомонів, Тебе мов обтулив в полу свою темнаву (Фр., X, 1954, 60); Камера.. була подовгаста, темнава, з одним загратованим віконечком під стелею кімнати (Вільде, III, 1968, 180).

ТЕМНЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Досить темний, грохи темний (у 1, 2 знач.). Ой не тьохкай, соловейку, Про ту ніч темненьку (П. Куліш, Вибр., 1969, 361); Ой, піду я в бір темненький, там суха смерека, Як розпалю ясну ватру, видно всім здалека (Л. Укр., I, 1951, 203); На їй [матушці] була темненька плахта, темненька запаска (Н.-Лев., III, 1956, 16); Темненькі очі її сяяли за скельцями окулярів ласкаво (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 67).

ТЕМНЕНЬКО, пестл. Присл. до **темненький**. Місяць в хмарі закотився, Та й стало темненько (Г.-Арт., Байки., 1958, 153); У коморі темненько, в саду тихо (Вас., Вибр., 1954, 26); — Іду я ранком раз, ще темненько. Не скажуть темно, а темнесенько собі, розвиднюється (Хотк., I, 1966, 88).

ТЁМНИЙ, а, е. 1. Позбавлений світла; погано освітлений. Її взяли під руки і повели. Двері од темної хати лишилися отвором (Коцюб., II, 1955, 176); Місяця круг зацербиться і знову пливе, повновидий, — Смертним віднови нема. В темнім житлі, де владика Еней, де Анк і Гостілій, Будем ми — порох і тінь (Зеров, Вибр., 1966, 283); Дарма що живе він внизу дому; дарма що не світла, а скорше темна його кімната: вона ж [Любка] тут, вона освітить, вона окрасить усе (Хотк., I, 1966, 43); Я присвітив електричним ліхтариком, оглядаючи кутки і темні місця: на палубі не було нікого (Ю. Янов., II, 1958, 160); // Уживається як постійний епітет до слова н і ч і т. ін. Він без сну сидів усю ніч темну до білого світу (Вовчок, I, 1955, 157); // Поринулий у темряву, темноту. Лопух край берега найшла, Лопух зорвала [зірвала] і накрила, Неначе бриликом, свою, Свою головоньку смутною.. І зникла в темному гаю (Шевч., II, 1963, 356); Вона зітхнула,.. встала і вийшла з хати у темний садок (Л. Укр., III, 1952, 583); Як часто хочеться іще хоч раз мені.. Рибалити з тобою до світання І розвести багаття в темнім борі (Забашта, Вибр., 1958, 31).

Тёмна темнота́ див. темнота́.

2. Кольором близький до чорного; не ясний. Всі люди гарні, чорняві, з темними очима (Н.-Лев., II, 1956, 28); На темній одежі [жінок] світилися руки, прозорі й молочні (Коцюб., II, 1955, 377); Сидів він [метелик] сумно, стуливши свої темні крильця (Л. Укр., III, 1952, 474); — Восени ж тільки у вуликах заміни по кілька рамок з білою вощиною на темну, — по-господарськи радить Терентій (Стельмах, I, 1962, 595); // Смагливий, темноволосий, темноокий. Проходять нерозлучні Блаженки, обидва темні, засмагли й хитрі (Гончар, III, 1959, 46); // Густий, більш насичений, ніж звичайно. Він іде, а вітер свище, букові ліси колише, темні хмари наганяє на самий гори вершечок (Тич., II, 1957, 18); Ріка лише днями скинула крижаний панцир, і від неї віяло холодом, а вода була темна й каламутна (Тулуб, В степу., 1964, 486); // Тьмянний, неясний. Срібна пора та настала, Гірша від золота, але цінніша від темної міді (Зеров, Вибр., 1966, 302).

Тёмні окуля́ри — окуляри з кольоровими (чорними, зеленими, синіми тощо) скельцями для захисту очей від променів сонця тощо. Від вагонів прямує до перону сліпа жінка в темних окулярах (Мороз, П'єси, 1959, 25).

3. перен. Тяжкий, безрадісний, сумний. Без жалю, без туги, скоріше радіючи, кинула б вона сей світ: такий він їй гіркий та обридлий, темний та непривітний... (Мирний, III, 1954, 14); З темними думками і стривоженим серцем під'їздив на світанку до Києва Данило Гармаш (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 153); // Який виражає сумний настрій, стан. Едіта зостається над книжкою, але не читає, дивиться поперед себе сумним, темним поглядом (Л. Укр., III, 1952, 57).

◇ Тёмна туга; Тёмний сум — нерозважна, дуже сильна туга, сум. Світ потемнів у її очах... на серці туга нерозважна, у душі сум темний... (Мирний, I, 1954, 289); Скільки днів пролетіло над нами! Серце тугою темною б'є... (Сос., I, 1957, 201).

4. перен. Який приносить лихо, спричиняє зло; злий. Я голос подаю за те, що даремно Визвольницею звуть незламну нашу Рать, Що в прірву скинули ми лихоліття темне, Щоб знову щастя дім на згарах будувать (Рильський, Мости, 1948, 3); Так хай же все темне загине в немерклому сяйві побід. Ми з вами, як тіло єдине, керуєм у вічність свій літ (Сос., II, 1958, 483); // Лютий, жорстокий (про сильне недобре почуття). Усе одбивається в пісні, як в морі, — Рожева зоря і червона кров, І темна ненависть, і ясна любов (Л. Укр., I, 1951, 111).

5. перен. Невідомий, незвіданий. Тоді я лиш зрозумів, що Тимофій попросту не орієнтувався в годинах.. Дзигаркове лице завше було для нього темним і загадковим (Хотк., II, 1966, 386); Темна справа; // Неусвідомлений, невиразний. Серце щось недобре віщує, страх — не страх: якесь темне почуття холодить серце... (Мирний, I, 1949, 288); // Прихований, таємний. Ти [Афродіто] розв'язання всіх загадок темних часу і простору, — Вірно складаю до ніг тобі дань дивування й покори (Зеров, Вибр., 1966, 426); // Давній, минулий. Нече промінь місяченька Крізь серпанок хмар блищить, Так для мене сяє завжди Ясний спогад з темних літ (Л. Укр., IV, 1954, 102); Чуєш — крізь ніч, перевиту вогнями, Голосу голос дає відповідь? Чуєш — іде перегук понад нами, Темних віків потрясає граніт? (Рильський, II, 1960, 175).

◇ Тёмний ліс див. ліс.

6. перен. Який важко зрозуміти; неясний. Псалтир здався йому темнішим од темної ночі: він не знайшов у йому поради й відповіді на свою важку думу (Н.-Лев., II, 1956, 190); [Л и ц а р:] «Хто визволиться сам, той буде вільний, хто визволить кого, в неволю візьме». Речення се мені здавалось темним, тепер я глузд його аж надто тямлю (Л. Укр., II, 1951, 198); // Позбавлений чіткості; неясний. У роботі над прислів'ями й приказками, примітками до них Маркович керувався засобами випробування їх правдивості й точності серед народу, де шукав пояснень до деяких темних місць, а також нових варіантів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 30).

7. перен. Відсталий, некультурний; неписьменний. [О л я:] Темні, невільні люди починали розуміти, яка тяжка неправда чиниться над ними (Вас., III, 1960, 279); — Колись.. русалки були .. — Забобони темних людей, Бабарихо, — суворо сказав Пронька (Донч., VI, 1957, 20); — Вчися, Михайлику, вчися, дороженький, може, хоч ти не будеш таким темним, як ми (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 113).

Тёмний розум див. розум.

8. перен. Непорядний, недобрий. Один бог знав, скільки та хата переходила всякого темного й лихого люду (Мирний, I, 1949, 234); Взагалі при ньому [губернаторові] катам, казнокрадам та різним темним люцям жилося як у бога за пазухою (Тулуб, В степу.., 1964, 410); // Який викликає недовір'я, підозріння.

Темна особа; Темне минуле в когось; // Який викликає осуд; негативний. Надто добре знав [Невеличкий] слабі і темні сторони Аронового життя (Фр., VIII, 1952, 252); Куркуленко Пальоха не схотів чесно трудитися, а вдався до спекуляції, до якихось темних махінацій (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

◇ Тёмне діло — справа, що викликає осуд; погана справа. Такі-то темні діла Творяться нишком на сім світі! (Шевч., II, 1953, 52); Тёмне царство див. царство.

9. розм. Сліпий, пезрячий. Звався божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); Відійшов уже чимало, як згадав, що при ньому ж була дідова кобза, а тепер немає. Шукати? Як же її знайдеш, коли темний (Бурл., О. Вересай, 1959, 21).

◇ Ходіти з темними очима див. око¹.

10. у знач. ім. темна, ної, ж., заст., розм. Приміщення для тимчасового утримання заарештованих. Забрали їх [москалів], позачиняли в темну. Сумують вони (Мирний, I, 1949, 223).

ТЕМНИК¹, а, ч., розм. Список або збірник тем для рефератів, досліджень і т. ін. Ще в 1958 році, коли на «Укркабелі» склали темник для раціоналізаторів і винахідників, включили до нього й таку тему: «Запропонуйте спосіб пофарбування лаків для одержання кольорових світлостійких лакованих дротів» (Рад. Укр., 20.VIII 1961, 3).

ТЕМНИК², а, ч., іст. Татарський військовий начальник, який командував десятитисячним військом. Кожне володіння повинно було давати Чингіс-ханові певну кількість воїнів. Тому володіння ці мали назви за чисельністю загонів, що вони виставляли: сотня, тисяча, тьма (десять тисяч), і васали поділялися на сотників, тисячників і темників (Іст. СРСР, I, 1956, 74).

ТЕМНИК, а, ч., розм. Погріб, винний льох. Вона, тривожачись, тепер побоюється йти до зимарки, на другій половині якої в темнику стоїть дев'ятиденний навар із вовчого лика (Стельмах, I, 1962, 540).

ТЕМНИК. темніка, ч. Те саме, що зимівник¹.

ТЕМНИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що темнуватий. Сонце з-над лісу поливає теплим золотом зелені поля, вони починають палати жовто-зеленим вогнем. В долинах — темниста синь (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 60).

ТЕМНИСТО, рідко. Присл. до темністий. В затишних долинах темнисто сріблились тихі стави (Стельмах, Правда.., 1961, 292).

ТЕМНИТИ, нб, нйш, недок., перех., розм. Робити темним (у 1, 2 знач.) або темнішим; затемнювати. Тихий став віддзеркалював високе блакитне небо. Хмари, занурені в його спокійні води, темнили його (Рибак, Помилка.., 1956, 118); *Образно. Кучерявий дим фабричного димаря темнив все навкруги смутком та нудотою (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 92); // Робити малопомітним; затуляти. Навіть сад за вікнами темнить Тремтяві вогники на оболоні І затіняє кожну ясну мить (Зеров, Вибр., 1966, 52).

ТЕМНИЦЯ, і, ж., заст., поет. В'язниця. — І в темній темниці Мене, вольного гетьмана, Голодом замучив [цар] (Шевч., I, 1963, 248); Темниця без вікон, без дверей. Лицар-в'язень лежить у кутку на соломі (Л. Укр., II, 1951, 185); — І-і-і, — зараз же заголосила баба. — Ой забрано ж його, забрано. Сидить він во темниці сирій [сирій], світа-сонця не бачить (Тют., Вир, 1964, 304); *У порівн. — Я за слізоньками світа не бачила, сидючи сама собі у хаті, як у темниці (Кв.-Осн., II, 1956, 105).

ТЕМНИЧНИЙ, а, е, заст., поет. Прикм. до темниця. Спалахнула ясна блискавиця, посліпила всю турецьку

варту, пропалили всі темничні двері, просвітила вілі шлях до брата (Л. Укр., I, 1951, 392); Темничні мури; // Який відбувається в темниці. Каткування темничні страшні Не лякали: уміла терпіти! (Вороний, Вибр., 1959, 48).

ТЕМНИЧОК, чка, ч., розм. Погрибець, винний льох. Витяг [Охрім] з якогось темничка барильце, — ставить скляночки, сипле... Випили (Вовчок, VI, 1956, 282).

ТЕМНІСІНЬКИЙ, а, е. Дуже темний, зовсім темний. Всіх покрила темнісінька [ніч], Як діточок мати (Шевч., I, 1963, 30).

ТЕМНІСІНЬКО. Присл. до темнісінький. Огонь у печі потроху погасає, наче сам почина дрімати, гасне зовсім — у хатці темнісінько, й усі засипають (Вовчок, I, 1955, 290).

ТЕМНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що темнота 1, 2. Стала йому дівчина за світло і за темність — що як вона тут, то все сяє й виблискує, а як її нема, то наче хто сонце зняв (Вовчок, I, 1955, 310); Вбачались йому патріоти Із купою слів голосних, А поруч мільйони гололи, І темність, і вбожество їх (Сам., I, 1958, 172).

ТЕМНІТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати темним або темнішим (у 1,2 знач.). Тихо в полі, гай темніє, Наступає літній вечір (Л. Укр., IV, 1954, 111); Небо непомітно темніло разом із дощем, поки сірість не перейшла в тьму (Хотк., II, 1966, 273); Коли ж навколо все темніло, додому йшов він... (Сос., II, 1958, 344); Підкравшись ближче до місяця, вони [хмарки] одразу підпливали блискучою водою.. і, перепливши, знову темніли (Вас., I, 1959, 357).

◇ В очах темніє див. око¹.

2. безос. Вечоріти, сутеніти. Вечоріє і темніє, По землі лягає мла (Щог., Поезії, 1958, 112).

3. перен. Ставати похмурим; злішати. Третій день її [висоту] штурмує піхота і не може взяти.. Командир полку Самієв, розмовляючи по рації з вищим начальством, тільки ще більше темніє і коротко повторяє крізь зуби: — Їсть... Їсть... (Гончар, III, 1959, 112); // Набирати похмурого, непривітного виразу (про очі, обличчя). Його очі темніли, і груз топірець в землю (Коцюб., II, 1955, 315); Мар'ян згадав бійку з Плачиндою і не дивується, й не лякається, що підняв руку на дукача: так йому й треба, ще більше темніє погляд (Стельмах, I, 1962, 182).

4. Виділятися темним кольором; виднітися (про щонебудь темне). За могилою могила Зелених-мріє, І далеко поміж ними Битий шлях темніє (П. Куліш, Вибр., 1969, 406); Буденна одіж.. темніє серед ясних шат святкових (Л. Укр., I, 1951, 441); Як придивився до дерева — всюди на молодому листі темніють жовтокрилі жуки (Донч., IV, 1957, 102); — Прошу сюди, — додав він, вказавши на двері, що чорною плямою темніли в куті крамниці (Досв., Гюлле, 1961, 112).

ТЕМНІШАТИ, ав, недок. 1. Ставати темнішим. Рівнина поволі темнішала, укриваючись присмерком (Кочура, Зол. грамота, 1960, 108); Давид дивився, як молоток та молот місили червоний шмат заліза. Вже буряковий він, темнішає (Головко, II, 1957, 15); Володимир іронічно посміхається, потім очі його темнішають, до нього повертається гнів (Довж., I, 1958, 125).

2. безос. Вечоріти, сутеніти. Темнішає. Степи й ліман криються фіолетовою імлою (Н.-Лев., III, 1956, 306); Надворі темнішає й темнішає. Знов здійснюється щось таке, наче завірюха (Крим., Вибр., 1965, 393).

ТЕМНО. Присл. до темний 1—3. Був гай великий,.. темно зеленів та шумів (Вовчок, I, 1955, 366); Під місяцем, то темніючи, то просвітлюючись, рухалися сизі

хмари, темно хвилювалося жито (Стельмах, I, 1962, 539); // у знач. присудк. сл. Було хмарно й темно, а тепер хмари порозходилися й випустили на волю місяць (Гр., I, 1963, 410); Надворі ще темно, але світанок наближається (Тют., Вир, 1964, 532); У Терезки в душі було темно: здавалось, Бобалька плюнув їй в душу й погасив той вогник, що там досі горів (Томч., Готель.., 1960, 223).

◇ Темно, хоч око віколи див. виколовати; Темно, хоч очі повиколою див. повиколовати.

ТЕМНО... Перша частина складних слів, що: а) відповідає слову темний у 2 знач., напр.: темноборбидий, темноводний, темнокрилий, темнолістий; б) вживається на позначення відтінку кольору в знач.: більш насичений, більш густий порівняно з основним кольором; із темним відтінком, напр.: темно-блакитний, темно-бурій, темно-вишневий, темно-гнідий, темно-зелений, темно-карий, темно-сірий, темно-сіній, темно-сірий, темно-червоний.

ТЕМНОБАРВНИЙ, а, е. Який має темне забарвлення. Темнобарвні маки.

ТЕМНОБРІВИЙ, а, е. Те саме, що темнобровий. Темнобровий хлопець.

ТЕМНОБРОВИЙ, а, е. Який має темні брови. Темноброва дівчина.

ТЕМНОВОЛОСІЙ, а, е. Із темним волоссям. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі (Довж., Зач. Десна, 1957, 477).

ТЕМНОКОЛІРНИЙ, а, е. Який має темний колір. Темноколірні ґрунти.

ТЕМНОЛІЦІЙ, я, е. Із темною шкірою обличчя. За ним, озираючись з острахом щирим, Хлопчик темнолиций ступив на поріг (Бажан, Роки, 1957, 277).

ТЕМНООКІЙ, а, е. Який має темні очі. Темноока дівчина.

ТЕМНОТА, оті, ж. 1. Відсутність світла, освітлення; темінь. Любе місяця сіяння Прожене темноту ночі (Л. Укр., IV, 1954, 111); І враз — з постелі в темноті недремний дух мене підкинув (Тич., II, 1957, 105); // Темне, не освітлене або погано освітлене місце, не освітлений простір. А тут ще почало темніти, так Сомкове військо — наче те море, що спереду ще хоч видно, як хвилі ходять, а далш, у темноті, так уже тільки реве да бурхає (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір з поденицини (Вовчок, I, 1955, 289); Погасла свічка, — тільки кінчик гноту Червону іскру кидає в темноту (Граб., I, 1959, 312); // перен. Про втрату свідомості, непритомний стан. Закрутилося, заходило колесом все кругом мене... Непроглядна темнота очі криє... (Мирний, I, 1954, 94); // Час, коли не світить сонце; пізній вечір, ніч. Життя стало нестерпним, з настанням темноти на вулицю не вийдеш, місто як вимерло, тільки ковані підбори [інтервентів] по бруку клацають (Гончар, II, 1959, 35).

Темна темнота — абсолютна відсутність світла. Коли вона лягла, то перед її очима у темній темноті засунених сіней все стояло його біле обличчя і стиха усміхалося до неї... (Мирний, III, 1954, 151).

2. перен. Неосвіченість, відсталість, неучтво. Хай загине Слід по підлості і злобі, Слід по темноті й безумстві [безумству] (Фр., XIII, 1954, 20); Він [лікар] веде боротьбу з темнотою, з забобонами, з ворогуванням селянина до інтелігента (Коцюб., I, 1955, 172); Злидні, безправ'я, темнота, нещадна експлуатація, моральне знуцання — от риси галицької, буковинської, закарпатської минушини (Рильський, III, 1956, 41).

3. *зневажл.* Про неосвічену, необізнану з чим-небудь або відсталу людину. Хтось зашипів на нього, осік зразу: — *Ех ти, темнота! Не в грошах діло* (Кучер, Трудна любов, 1960, 478).

4. *заст.* Сліпота. — *Шкода мені, дідусю, твоєї темноти, — каже [Черевань] кобзареві. — Ось на лиш по-лапай, яке тут диво* (П. Куліш, Вибр., 1969, 62).

ТЕМНОШКІРИЙ, а, е. 1. Який має темну шкіру; кольоровий (у 3 знач.). *Темношкіре населення Африки.*

2. у знач. ім. *темношкірий*, рога, ч.; *темношкіра*, рої, ж. Чоловік (жінка) з темним кольором шкіри.

ТЕМНУВАТИЙ, а, е. Трохи темний (у 1, 2 знач.). *Перед ним тільки вертілись німфи в якомусь дивному лісі в темнуватій печері, над тихою прозорою водою* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 19); *Щось темнувате і легке, як тінь, заходило по йому [віконечку], забігало* (Мирний, І, 1954, 321); *Темнуваті, аж чорні, кошлаті хмари запнули виднокруг суцільною завісою* (Хижняк, Килимок, 1961, 3).

ТЕМНУВАТО. Присл. до *темнуватий*. *Серед ясного дня в церкві було темнувато* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 23); *Тут [у лісі] було затишно, темнувато* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 187).

ТЕМП, у, ч. 1. Ступінь швидкості виконання музичного твору. *Оркестр грав в шпаркому темпі, і звуки його якось надто швидко пропливали вулицею* (Смолнч, ІІ, 1958, 38); *Він штовхнув під бік Кирушу.. й той наче пробудився, одразу змінив темп і удари балабайкою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 178); // Ступінь швидкості виконання танцю, художнього читання тощо. *Вони [танцюючі] усе прискорювали темп, вабили один одного руками й очима,.. гоїдались у танці, як чорні лебеді на хвилях* (Коцюб., І, 1955, 376); *У кожного народу в свої особливі властивості і риси, темперамент, жестикуляція, ритм, темп.. Звідси у кожного народу в галузі мистецтва — своя «школа»* (Про мист. театру, 1954, 342); // Ступінь швидкості вимовляння слів у мовному потоці. *Темп мовлення залежить від тривалості окремих звуків і сукупності їх* (Сучасна укр. літ. м., І, 1969, 206); — *Ти, шайтан турецький, — почав він таким тоном, мовби адмірал Янікоста і справді міг його чути в цей час, — проклятого чорта брат.. Вавилонський ти кухар, — читав він дедалі все енергійніше, в наростаючому темпі* (Гончар, ІІ, 1959, 52); // У спорті — ступінь швидкості розмірених або повторюваних рухів, з яких складається та чи інша вправа. — *А як бути з такими снарядами, як кільця, на яких одним лише темпом нічого не відієш?* (В ім'я Вітч., 1954, 23).

2. Швидкість здійснення, виконання або інтенсивність розвитку чого-небудь. *В пекарні.. кипіла робота й святочним прискореним темпом сповняла весь дім* (Коцюб., ІІ, 1955, 359); *Високі темпи індустріалізації дали можливість нашій країні добитись велетенського промислового піднесення* (50 р. Вел. Жовт. соц. рев., 1967, 29); *За темпами промислового розвитку й абсолютним рівнем виробництва Україна випереджає багато високорозвинутих капіталістичних країн* (Ком. Укр., 6, 1966, 63); // Швидкість перебігу дії, процесу, явища. *Надворі вітер притихав, а дощ лляв спокійнішим темпом* (Коб., ІІІ, 1956, 191); *Може, тому, що полк зустрів наступаючу весну в поході, у бійців складалося враження, що саме поняття часу залежить від них, від темпу їхнього наступу* (Гончар, ІІІ, 1959, 298); *Життя пішло своїм звичайним розміреним темпом* (Збан., Єдина, 1959, 192).

Темп життя — хід, ритм життя. *Тут [у Чернівцях] і тепло і гарно. Темп життя багато тихіший, ніж у Львові* (Л. Укр., V, 1956, 337).

ТЕМПЕРА, и, ж. 1. Фарби для живопису, приготовлені на яєчному жовткові або на суміші клейового розчину з олією тощо. *Багатогранність [творчості художника Ф. Г. Кричевського] виявляється не тільки в жанрі, а й у техніці, матеріалі — олія, темпера, акварель, офорт, рисунок* (Вітч., 2, 1961, 171); *Оформлення обох залів ідальні виконано яєчною темперою у традиційній народній манері розпису петриківської хати* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 80).

2. Картина, малюнок, виконані такими фарбами. *Пошук живописний і кольоровий притаманний роботам П. Сулименка. У його «Землі» (темпера, 1965).. відчувається вся широчінь безмежного світу* (Мист., 2, 1966, 7).

ТЕМПЕРАМЕНТ, у, ч. 1. Сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які виявляються в її поведінці, в ступені її життєвої активності. *Темперамент є найзагальніша характеристика кожної окремої людини, як і тварини, основна характеристика нервової системи, яка надає певного обличчя всій діяльності кожного індивідууму* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 142); *Любила [стара] сина, але не могла не бачити, що для поривчастого й поетичного темпераменту Марусі треба би було іншого чоловіка: розумного, твердого і трошки романтичного* (Хотк., ІІ, 1966, 16); *А все ж таки які протилежні темпераменти мали старий та стара: Бойчиха була балакуча й моторна, а сам господар мовчазний і неповороткий* (Кир., Вибр., 1960, 157); // з означ. Сукупність психічних особливостей людей певного фаху, покликання. *Це [М. Л. Кропивницький] був художник великого сценічного темпераменту, майстер тонких психологічних нюансів* (Минуле укр. театру, 1953, 34); *Пропагандистський темперамент.*

2. Життєва активність, здатність до внутрішнього піднесення. — *У неї стільки енергії, стільки сили, такий темперамент, що біля неї, здається, і сам заряджаєшся, мов акумулятор* (Томч., Готель., 1960, 309); *Воронцов дружив з командиром полку, любив його за рішучість та чесність в бою, за гарячий темперамент* (Гончар, ІІІ, 1959, 349); *Для артиста шлях і напрям до справжнього мистецтва є темперамент, чулість, сила відчуження* (Думки про театр, 1955, 84).

3. **темпераментом** — темпераментно. [Ю р і й:] *На ось, читай...* (Дає журнал). *Це стаття Лесі. [Г е н н а д і й:] Гм... Справді цікаво. З темпераментом і до-тепом* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 42).

3. **розм.** Підвищена чуттєвість, пристрасність. *Жа-добу любові і відповідний темперамент зуміла [вдовця] переховати аж до своїх цілком поважних літ* (Хотк., ІІ, 1966, 161); *Вони сиділи на возі, оточені кіннотою, і безтурботно розповідали про темперамент слуцьких шляхтянок* (Ле, Наливайко, 1957, 256).

ТЕМПЕРАМЕНТНИЙ, а, е. Дуже запальний, пристрасний. *Темпераментна, непосидяча Таня була протилежністю спокійній, розсудливій Ніні* (В ім'я Вітч., 1954, 15); *У навчанні і в роботі Серга був пристрасний і темпераментний до краю. Почувши на лекції якусь нову, свіжу думку, він не міг всидіти на стільці* (Гончар, ІV, 1960, 65); // Виконуваний темпераментно. *На ній [естраді] витанцьовує темпераментну лезгінку група танцюристів у національних костюмах* (Веч. Київ, 18.X 1958, 4).

ТЕМПЕРАМЕНТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **темпераментний**. *В його зовнішності відчувались впертість, наполегливість і в той же час темпераментність* (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 160); *Виконавську манеру піаністки відзначає романтична схвилюваність, темпераментність, глибоке розкриття образів* (Рад. Укр., 20.XII 1962, 4).

ТЕМПЕРАМЕНТНО. Присл. до темпераментний. *Поема.. написана темпераментно, з піднесенням, на доброму матеріалі (Мал., Думки., 1959, 53); Темпераментно, з запалом і художнім азартом виконувались «Гуцульський танець» і «Веселі чабани» (Рад. Укр., 28.V 1963, 2).*

ТЕМПЕРАТУРА, и, ж. 1. Ступінь нагріття чого-небудь; тепловий стан тіла, речовини. *Нічого нового він [лікар] мені не сказав: ванни ті ж самі, температури тієї ж самої (Л. Укр., V, 1951, 13); Коли прийшов час зварювання, температура металу вже сягала майже двохсот градусів (Собко, Біле полум'я, 1952, 311); Температура води 20° С; // Ступінь прогрівання повітря в приміщенні або надворі. Вчора привезли для мене з Неаполя керосинову грубку, .. і я, коли схочу, можу підняти температуру повітря в хаті до +16, 17° (Коцюб., III, 1956, 408); Незнайомі гори зустріли їх різкою зміною температури (Гончар, III, 1959, 75); // чого. Ступінь теплоти тіла, речовини, який зумовлює в них певний процес. Температура розжарення металу.*

Кімнатна температура див. кімнатний.

△ Абсолютна температура див. абсолютний; Критична температура див. критичний²; Температура плавлення див. плавлення; Температура тверднення див. тверднення.

2. Ступінь теплоти тіла людини, що характеризує стан її здоров'я. *Вона плакати почала. Зміряла її температуру, а в неї 40,2° (Л. Укр., V, 1956, 304); — Ну, що тут у вас? — підійшла Тоня. — До Марини: — Температури не міряли? — Наче нормальна, — сказала Марина (Головко, I, 1957, 466); Щось мені погано, і, напевне, трохи підвищена температура (Донч., V, 1957, 340); // розм. Підвищений ступінь теплоти тіла при захворюванні; жар. Раз у раз я почував її руку на своєму чолі. Видно, в мене була температура (Сміл., Сашко, 1957, 25).*

ТЕМПЕРАТУРИТИ, рю, рип, недок., розм. Мати підвищену температуру тіла (про людину). *На станції Фастів Щорс зовсім зліг. Він температуриє, кашляє (Скл., Легенд. начдив, 1957, 63); Перед тим, як самому лягти, батько обходить свої чада, .. мацає малі голівки, чи не надто гарячі, чи не температуриє котре (Гжицький, У світ., 1960, 83); // безос. — Що з вами? — Не знаю, Шуро, щось так ... розумієте... — Температуриє? — Здається, температуриє (Гончар, III, 1959, 195).*

ТЕМПЕРАТУРНИЙ, а, е. Стос. до температури. Відсутність різких температурних змін [у сосновому лісі] полегшує можливість цілодобового лікування в теплий період року (Наука., 9, 1956, 19); Рано зоране поле завжди затримує більше вологи, в ньому кращий температурний і повітряний режим (Хлібороб Укр., 1, 1968, 20); Багато які захворювання мають типову температурну криву, за якою нерідко можна розпізнати хворобу (Курс патології, 1956, 198).

Температурний аркуш — аркуш, на якому записують чиюсь температуру. *Він поглянув на температурний аркуш і радісно закивав головою — температура була майже нормальна (Смолич, Розм. з чит., 1953, 30).*

ТЕМПЕРАЦІЯ, і, ж., муз. Точно встановлена кількість тонів та їх співвідносність за висотою в музично-звуковій системі. *Запровадження темперції [в європейській музиці] створило величезні можливості для розвитку інших музичних жанрів, зокрема інструментальної музики (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 108).*

ТЕМПЕРНИЙ, а, е. Прикм. до темпера. Темперні фарби не піддаються руйнуючій дії часу (Вітч., 7, 1964,

156); Темперна техніка малювання; // Виконаний темперою (у 1 знач.). Темперний живопис.

ТЕМПЕРОВАНИЙ, а, е, муз. Дієпр. пас. мин. ч. до темперувати; // у знач. прикм. *На її [бандури] грифі під струною «до» малої октави є темперована скала.. За цією скалою можна легко й точно настроїти всю бандуру без допомоги додаткового інструмента (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 108).*

ТЕМПЕРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., муз. Здійснювати темперацию.

ТЕМПОВИЙ, а, е. Стос. до темпу. Темпові особливості танцю; *Було заздалегідь сплановано точки, в яких мав перебувати «Луноход-1» наприкінці кожного сеансу руху по Місяцю. Так народився темповий графік переміщення апарата (Рад. Укр., 22.I 1971, 3); // спорт. Виконуваний у певному темпі. Темпова гра; Темпові вправи.*

ТЕМРЯВА, и, ж. 1. Відсутність світла, освітлення; пільма, темнота. *А на світ насувала темрява. Зайшло сонце за обрієм, покинуло землю (Гр., II, 1963, 431); Панько вийшов на двір, а там така темрява, хоть око виколи: носа свого не видно (Март., Тв., 1954, 158); Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці, Маючи добру заслону у темряві чорної ночі (Зеров, Вибр., 1966, 256); // Темне, не освітлене або погано освітлене місце, не освітлений простір. Із темряви раптом виринула жіноча постать (Головко, II, 1957, 575); Комвзводу побіг у темряву (Тют., Вир, 1964, 528).*

◇ Кріміння темрява див. крімінний.

2. перен. Щось незрозуміле, невідоме. *Перші кроки українського театру, як і слід чекати, поки що для нас оповиті темрявою (Від давнини., I, 1960, 159).*

3. перен. Відсталість, некультурність, неписьменність. *Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом (Коцюб., III, 1956, 281); У Мар'янівці ми тяжко бідували, жили в найманій хаті, на чужій садибі — поміщика Бредюкова. У самому селі — злидні, темрява, варварство, з горілкою, бійкою (Минуле укр. театру, 1953, 11); Народ потягся до книжки, до світла, прагнучи якнайшвидше покінчити.. з неписьменністю і темрявою (Цюпа, Україна., 1960, 66); Безпросвітня темрява тяжіла над трудовим людом. Можливість вчитися мали лише діти заможних (Ком. Укр., 6, 1968, 24).*

ТЕМРЯВИЙ, а, е, рідко. 1. Те саме, що темнуватий. *При темрявому світлі від маленької лампочки його обличчя здавалося ще блідішим (Гр., II, 1963, 481).*

2. Те саме, що темний 1—3. *Сів до стерня [Еней] і повів корабель свій по темрявих хвилях (Зеров, Вибр., 1966, 245); Розложиста темрява пуца: кругом велетенські дуби, смолиста ялинова гуца, і в глищі опалій — гриби (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 136); Карі очі з-під довгих темрявих вій палають вогнем (Стар., Облога., 1961, 7); Були темряві дні, повні жаху та мли (Граб., I, 1959, 446).*

ТЕНДЕНЦІЙНИЙ, а, е. 1. Який характеризується послідовним проведенням певних ідей; ідейно спрямований. *Радянська література тенденційна й цілеспрямована (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 45); Наша поезія пристрасно тенденційна, їй притаманна висота політичного і громадянського мислення (Наука і культура., 1972, 251); // Який створює ідейно спрямовані твори. Шевченко — поет наскрізь політичний, тенденційний, народний у найвищому й найкращому значенні цього слова (Вітч., 3, 1964, 119).*

2. Упереджений, необ'єктивний. *Ставлення В. І. Леніна до народної творчості і використання її в політичній боротьбі відзначається глибоко творчим характером. Він.. виступає проти тенденційного її*

трактування (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 86); Закордонні літературознавці широко користуються методологією фальсифікації фактів, їх тенденційного добору й підтасовування (Рад. літ-во, 10, 1971, 61); Тенденційний підхід до чого-небудь; // Який має яскраво визначене спрямування. Мені її [казку] розповідав малий сільський хлопчина без тенденційної мети (Л. Укр., I, 1951, 457).

ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ, ності, ж. 1. Наявність певної ідеї, тенденції в художньому, публіцистичному й т. ін. творі; ідейна спрямованість. Маркс і Енгельс вперше висунули ідею партійності літератури, яку вони розуміли як найвищу форму вияву ідейності, тенденційності (Рад. літ-во, 7, 1968, 93); З творчості українського народу ясно дається бачити властиву йому комуністичну ідейність, тенденційність у найкращому, найблагороднішому розумінні цього слова (Рильський, III, 1956, 149).

2. Упередженість, необ'єктивність. Реакційна преса.. завжди відзначалася своєю необ'єктивністю, тенденційністю (Веч. Київ, 25.XII 1968, 3).

ТЕНДЕНЦІЙНО. Присл. до тенденційний 2. Про антів розповідає також готський історик VI ст. Йордан, який жив у Візантії. Проте до повідомлень цього автора слід ставитися з обережністю, бо викладені вони тенденційно (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 328).

ТЕНДЕНЦІЯ, і, ж. 1. Напрямок розвитку чого-небудь. Основною провідною тенденцією в розвитку міжнародного комуністичного руху є його даліше згуртування на принципах марксизму-ленізму і пролетарського інтернаціоналізму (Ком. Укр., 3, 1969, 29); На основі глибокого аналізу закономірностей капіталістичного виробництва К. Маркс розкрив історичну тенденцію капіталістичного нагромадження (Колг. Укр., 6, 1966, 26); А над простором чистої води Родючі заколишуться сади, Мов килими, розстеляться городи Наперекір тенденціям природи (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 37); Революційна ситуація передбачає збіг двох тенденцій у житті країни: небажання «низів» жити по-старому і неможливість для «верхів» по-старому управляти (Ком. Укр., 1, 1967, 32).

2. Прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь. Дрібні партизанські групи.. мали тенденцію захопити залізничний вузол Бірзулу (Смолич, V, 1959, 618); Революційні тенденції селянства; // Потяг, схильність до чогось. Сучасну лірику всіх жанрів характеризує тенденція до філософичності, інтелектуального збагачення (Вітч., 11, 1963, 175).

3. Провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування. Часом у неї [О. Кобилянської] тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв (Л. Укр., V, 1956, 43); Він змалював у своїх творах позитивні образи селян і показав їх людяність, моральну чистоту, чесність і працьовитість. У цьому виявилась гуманна тенденція творів Квітки (Укр. літ., 8, 1956, 82); У комедії «Мартин Боруля» сатира становить не окремі елементи, а провідну тенденцію твору (Життя К.-Карого, 1957, 108).

4. Упереджена думка, ідея, теза, що не впливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві. — Ах, ви не можете собі, дорога пані, уявити, як граф Адольф обурений цією новою газетою!.. Що за тон, що за тенденція, що за цинізм у порушуванні найнебезпечніших справ! (Фр., VI, 1951, 226).

ТЕНДЕР, а, ч. 1. Причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила. Обчистивши і вправивши машину, вони помагали накидати вугілля

в тендер (Фр., III, 1950, 327); В тендері було дров досить (Бурл., М. Гонта, 1959, 69); Два стрибки — і Льо-ня біля паровоза. Схопився обома руками за поручні, підстрибнув, легко підтягнувся і вмить опинився на тендері (Коз., Блискавка, 1962, 178).

2. Однощоглове морське спортивне судно з косими вітрилами.

ТЕНДЕРНИЙ, а, е. Прикм. до тендер. Помічник схопився за ручку тендерного гальма (Донч., VI, 1957, 177).

ТЕНДІТНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до тендітний. — Оце бачив Катерину, що в школі ото порядкує. Каже, сьогодні нова вчителька з Києва приїхала. Молодесенька, каже, гарнесенька, тільки, нівроку, занадто тендітненька городяночка (Коп., Земля., 1957, 49).

ТЕНДІТНИЙ, а, е. 1. Тонкий, ніжний своєю будовою (про людину і тварину, їхнє тіло або частини тіла; про рослини та їх частини). При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мізерним та тендітним (Коцюб., I, 1955, 195); Олена стояла перед ним, зніяковіла й тендітна, як травинка. У білій сукенці, тонесенька в талії (Вільде, Сестри., 1958, 4); — Будь здорова, — стиснув руками тендітні доньчині плечі (Стельмах, I, 1962, 539); Тендітні, полохливі юсулі, прекрасні, як статуетки, на мить замерли на тлі озими (Веч. Київ, 14.XI 1967, 4); Він повільно розплющив очі і радісно вразився: просто над ним, вся в цвіту, розкинулась віттям тендітна яблунька (Гончар, III, 1959, 315); З'явилися проліски, ніжні, тендітні... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 219); // Приємний на вигляд завдяки тонким рисам, досконалій формі; витончений. — І що там мити? — подумала Христя, дивлячись, як і без того тендітні та білі руки натирав панич пахучим милом (Мирний, III, 1954, 154); Королівна була ніжна, тендітна, дуже тонка, з невисокими грудьми, вузькими стегнами, білою шкірою тіла (Скл., Святослав, 1959, 229); Фрося — тендітна, хустиною білою усе обличчя закрила, лиш очі блищать — не загоріти б! (Головка, I, 1957, 212).

2. Фізично нерозвинутий. Вона здавалась занадто вже тендітною для занять таким важким видом спорту (В ім'я Вітч., 1954, 55); // Слабкий, неміцний. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Тют., Вир, 1964, 137); // Уразливий, ніжний. [Д р е м л ю г а:] А що сталося після засідання з Вернигорою? Чому він вийшов із кабінету, мов п'яний? [П и л и п:] Серцевий припадок, знепритомнів у прийомній... [Д р е м л ю г а:] Невже? ..От тендітна душа!.. (Корн., II, 1955, 292); Не зрозуміла [мати], що в Михайлика тендітна, жіноча вдача (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354); // Із слабким здоров'ям. Праця була тяжка, .. та Левантина хоч і була собі утла й тендітна, але не боялася ніякої праці (Гр., II, 1963, 260); Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — в обличчі ні кровинки, руки, мов тріски (Гончар, II, 1959, 132).

3. Який має легкі, немасивні форми; зробл. з неміцного матеріалу. Обережно, немов бере якусь надзвичайно тендітну річ, виймає старшина жереба (Л. Укр., III, 1952, 557); Лесь обережно сідає на краєчок тендітного крісела і чогось зітхає (Стельмах, I, 1962, 271); Гострі черевички на високих каблучках під широкими шароварами видавались особливо тендітними і легкими (Гончар, IV, 1960, 58).

4. Незначний, слабкий за ступенем вияву; ледь відчутний. Між гіллястими липами густіє темін, і в ній кілька обмерзлих гіллячок колишуть тендітний кришталекий передзвін (Стельмах, I, 1962, 125).

ТЕНДІТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тендітний. [П о л і н а:] Жінка мусить зберігати свою жіночу тендітність (Собко, П'єси, 1958, 337).

ТЕНДІТНО. Присл. до тендітний. В його чорній замашній руці тендітно тремтить червона веснянкувата гілочка, густо усіяна цвітом (Стельмах, I, 1962, 19); Серединою вулиці, підскакуючи на вибоїнах, мчали санки, покрикували візники, тендітно дзвеніли дрібні дзвіночки на упряжі (Збан., Сеспель, 1961, 258).

ТЕНЕТА, нёт, мн. 1. Сітка для ловлі звірів, птахів. Раз Лев пішов поживи розглядать Та у тенета і піймався (Гл., Вибр., 1957, 54); В лісі ж то все там тебе [зайця] й стереже: Сови, тенета, вовки і лисиці... (Щог., Поезії, 1958, 121); Особливо заприятелював він з одним підстаркуватим табунником, що майстрував клітки й тенета, в які ловилися і.. дрозди, і вільшанки, і золотаві іволги (Тулуб, В степу.., 1964, 145).

◇ **Наставляти** (наставити, розкидати, розкинути, розставляти, розставити, плести і т. ін.) [свої] тенета на кого і зі спол. щ о б; **Обплутувати** тенетами кого — хитрощами, підступністю примушувати когось до певних дій, підкоряти собі. [К а й Л е т і ц і й:] Друже, ми не знаєм, які та секта наставля тенета на неопітів (Л. Укр., II, 1951, 369); Таким чином фінансовий капітал в буквальному, можна сказати, розумінні слова розкидає свої тенета на всі країни світу (Ленін, 27, 1972, 341); Помовчав трохи і знову плете хитро тенета, щоб спіймати довірливу жінку (Цюпа, Назустріч.., 1958, 312); ..війна між імперіалістськими (тобто такими, що гноблять цілий ряд чужих народів, обплутують їх тенетами залежності від фінансового капіталу та ін.) великими державами або в союзі з ними в імперіалістська війна (Ленін, 30, 1972, 80).

2. рідко. Те саме, що павутина 1. Тонко заводить вориння, як муха в тенетах (Коцюб., II, 1955, 321); Досить чутливі до змін, що відбуваються в атмосфері, різні павуки. Якщо вони плетуть свої тенета — слід чекати доброї погоди (Наука.., 7, 1956, 24).

3. чого, перен. Безладне переплетення чого-небудь. Лукія ледве продиралася крізь гущавину. Дикий хміль ловив її в тенета повзучих і чіпких стебел (Допч., III, 1956, 74); Коні плуталися в тенетах обірваних телеграфних проводів (Гончар, III, 1959, 377).

4. чого та з означ., перен. Те, що заважає, позбавляє свободи дій, ставить у безвихідне становище. — Ти окружила [оточила] мене з усіх боків тенетами брехні! (Фр., VI, 1951, 476); Німим криком кричу до себе: ..Скинь з себе тенета, в яких заплутавсь (Коцюб., II, 1955, 266); Цупкі поміщицькі тенета, захопивши Данька хлопчиком на каховському людському ярмарку, так уже відтоді й не відпустили його назад у рідні Кринички (Гончар, II, 1959, 28); Увесь свій великий авторитет, свої знайомства використовувала артистка [М. Заньковецька], намагаючись витягти з цензурних тенет новий твір [П. Мирного «Лимерівна»] (Мартич, Повість про вар. артиста, 1954, 102).

ТЕНЕТКА, и, ж., діал. Дуже поношена сорочка. Тенетки нема на хребті, а ще й комизиться (Укр. присл., 1963, 120); Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у розпірках, теліпалася, ніде не прилягаючи до схудлого тіла (Л. Янов., I, 1959, 301).

ТЕНЕТНИЙ, а, е. Прикм. до тенета.

ТЕНЕТНИК, а, ч. Павук, що снує павутину. Особливо.. любить він ранню осінню пору, .. коли ясно-глагове небо заглядає в тихе плесо артільного ставу і все навкруги посповане тенетником (Рад. Укр., I. II 1964, 3).

ТЕНЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до тенета.

ТЕНІС, у, ч. Спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою невеликого м'яча через низьку сітку

від одного гравця до іншого. Поруч із національними видами спорту успішно розвиваються легка атлетика, гімнастика, баскетбол, теніс, бокс (Рад. Укр., 19. I 1956, 4).

Настільний теніс — спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою целулоїдного м'ячика через сітку, натягнуту поперек невеликого прямокутного стола; пінг-понг. У серпні в Кіровограді проходили республіканські юнацькі особисто-командні змагання з настільного тенісу (Спорт.., 1958, 106).

ТЕНІСІСТ, а, ч. Гравець у теніс. Вона невідривно стежила за поєдинком двох тенісистів (Веч. Київ, 3. I 1969, 4); Розмови тенісистів точились, головним чином, довкола Аннет, під якою розумілося просто Ганну Лавренко (Гончар, Таврія, 1952, 377).

ТЕНІСІСТКА, и, ж. Жін. до тенісист. Цікаво пройшли поєдинки тенісисток (Веч. Київ, 2. II 1966, 3); На стіні.. висіла велика .. фотографія, на якій зафіксовано молоду тенісистку під час гри (Вільде, III, 1968, 97).

ТЕНІСКА, и, ж., розм. Спортивна сорочка з короткими рукавами, звичайно трикотажна. Михайло справді був гарний. Біла теніска окреслювала засмаглу шию і широкі груди спортсмена (Кочура, Родина.., 1962, 28); // Верхня легка чоловіча сорочка такого типу. Його довготелеса постать у синій тенісці зиринала.. то тут, то там у фестивальному вирі (Літ. Укр., 3. X 1967, 4).

ТЕНІСНИЙ, а, е. Прикм. до теніс. Тенісні змагання; // Признач. для гри в теніс. Тенісний майданчик; Тенісний м'яч.

ТЕНОР, а, ч. 1. Високий чоловічий голос. Високий тенор почина пісню — веселу, бадьору, ясну (Коцюб., II, 1955, 132); Який се в нього, властиве, голос? Здається, баритон, чи низький тенор (Л. Укр., III, 1952, 679); І знову дядько Себастьян повів мелодію своїм могутнім баритоном, а горою пішов тенор Федоренка (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 184).

2. Співак із таким голосом. Пристрасний любитель співу і пісень, і сам досить хороший тенор, був Александер іще більшим любителем товариства (Фр., VIII, 1952, 121); Наші тенори люблять виконувати пісню «Ніч яка зоряна, місячна, ясна...» (Рильський, Веч. розмови, 1964, 252).

ТЕНОРИСТИЙ, а, е. Високий звучанням (про голос, звук), схожий на тенор. — Небо наче на вітер показує, — невдоволенням бринить тенористий голос Гайшука. — А я завтра хотів рибалити (Стельмах, Правда.., 1961, 235).

ТЕНОРОВИЙ, а, е. Прикм. до тенор; який є тенором. Взагалі пишуть про надзвичайно широкий діапазон його голосу, свідчать, що він [Артемовський] міг брати вільно високі тенорові ноти (Рильський, III, 1956, 356); Теноровий голос; Тенорова партія.

ТЕНОРОК, рка, ч. Зменш.-пестл. до тенор. Дуже приємним, дзвінким тенорком заспівав Іван Щасний (Збан., Єдина, 1959, 153); — Добрий тютюн. — Еге, — протяг тоненьким тенорком кошовий (Довж., I, 1958, 230).

ТЕНТ, у, ч. Накриття, звичайно парусинове, для захисту від сонця й дощу. По другий бік вулиці видно було будинок з червоної цегли і балкон з жовтогарячим тентом (Панч, Ерік.., 1950, 8); Він сидить на кормі в плетеному кріслі під широким брезентовим тентом (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 4); Під полотняним тентом стояли столики, за ними чоловіки пили пиво (Гуц., Скупана.., 1965, 173).

ТЕНТОВИЙ, а, е. Прикм. до тент. Тентові оболонки можна застосовувати також і для влаштування сонце-

захисних польових станів і для тимчасових покриттів на тваринницьких фермах (Хлібороб Укр., 3, 1966, 35).

ТЕНЬ, виг. Звуконаслідування, що означає звук від удару дзвона, дзвінка; дзень.

ТЕНЬКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тенькати та звуки, утворювані цією дією. *А трохи перекося, коли від пожежі залишилися тільки червоні віхті на хмарах, з шляху почулося шалене тенькання дзвоників. То зі свого стану мчали на пожежу пристав і судовий слідчий* (Стельмах, I, 1962, 623).

ТЕНЬКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Те саме, що теленькати 1. *На монастирській дзвіниці тенькали жалобні дзвони...* (Мик., II, 1957, 314); *Складали [телефони] насипом у вагони, а дзвоники тривожно тенькали різким, попереджувачим дзвоном...* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 154).

2. Битися, здригатися, стискатися від хвилювання, радості, страху (про серце). — *Знаю, що лісовничка [лісовичка] не зла личина — аби ти її не займав, то вона тебе зроду не зачепить...* *А проте серце тенькає* (Вовчок, VI, 1956, 318); *Доня моя піонерка — Галстук пов'язує вперше. Серце від щастя тенька* (Воронько, Тепло., 1959, 119).

◇ **Тенькати в серці (в серцях, в грудях)** кого, кому, безос.— хвилювати, тривожити когось.— *Ідуть, хлопці, додому і пером напишуть — але по-польськи — задоволення до фабрики на цьому чистому боці.. Трохи їм тенькало в серцях, де вони дінуть цю картку на пошті* (Козл., Ю. Крук, 1950, 137).

ТЕНЬКІТ, коту, ч., розм. Те саме, що тенькання. *У грудях спів, У серці тенькіт: Вона з Миколою іде* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 63).

ТЕНЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до тенькати. *Дома застав [Карпо] у дворі панського дозорця. Ніякої провину за собою не помічав, але щось тенькнуло в грудях* (Ле, Україна, 1940, 274); *Терентій, мов заворожений, обережно скрадається до вогника. Трісне суха галузочка — і серце тенькне, мало не обірветься в чоловіка* (Стельмах, I, 1962, 501).

ТЕНЬ-ТЕЛЕНЬ, виг. Звуконаслідування, що означає звук від удару дзвона, дзвоника; дзень. *Тень-телен, добрий день* (Номис, 1864, № 10918); — *Тень-телен...* *Тень-телен...* — безтурботно починає наспівувати *Маковей, наслідуючи звуки веселих чабанських дзвіночків...* (Гончар, III, 1959, 59).

ТЕОБРОМІН, у, ч. Лікарський препарат, алкалоїд, що міститься в чаї, бобах какао й горіхах кола; застосовується як судинорозширювальний і сечогінний засіб. *Шоколад і какао містять алкалоїди — теобромін і кофеїн, які справляють збуджуючу дію на нервову систему і м'яз серця* (Наука., 3, 1972, 51).

ТЕОДОЛІТ, а, ч. Геодезичний прилад для вимірювання на місцевості вертикальних і горизонтальних кутів; застосовується в геодезії, астрономії, авіації, артилерії. *При застосуванні теодоліта похил труби уточнюється за допомогою мікрометричного гвинта* (Інж. геод., 1959, 315); *По полю ходять землеміри — ..теодоліт ставлять* (Ю. Янов., IV, 1959, 15); *Висоту [світила] визначають за допомогою приладу, який називається теодолітом* (Астр., 1956, 22).

ТЕОДОЛІТНИЙ, а, е. Прикм. до теодоліт.

△ **Теодолітне знімання** — метод знімання плану земельної площі, за яким кутові вимірювання роблять теодолітом, а лінійні — мірною стрічкою, сталевую рулеткою або оптичними далекомірами; **Теодолітний прилад** — те саме, що теодоліт.

ТЕОДОЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до теодоліт. *Теодолітова труба.*

ТЕОКРАТІЧНИЙ, а, е. Стос. до теократії. *Теократичний лад.*

ТЕОКРАТІЯ, ї, ж. Форма державного правління, при якій політична влада належить духовництву. *Життя в давній Елладі складалося вільніше, веселіше, ніж в давніх східних державах, пригнічених теократією та деспотією* (Л. Укр., VIII, 1965, 145); // *Держава з такою формою правління.*

ТЕОЛОГ, а, ч. Те саме, що богослов 1. — *Коли б це життя якоюсь примхою історії могло повернутися на кілька віків назад і зупинитись під хмурими склепіннями середньовіччя, тоді і він би міг стати теологом* (Стельмах, I, 1962, 282); *Спінозу зображували теологом, а його атеїзм використовували для виправдання бога й релігії* (Наука., 4, 1958, 43).

ТЕОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до теології й до теолога. *Ідея абсолютизму, .. схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції* (Коцюб., III, 1956, 29); *Психологія християн.. завжди ґрунтувалась на двох супротивних принципах: етичному і теологічному* (Л. Укр., VIII, 1965, 240); — *З вас хитрий діалектик! Вам виступати на теологічних диспутах* (Кол., Терен., 1959, 100); // *Признач. для вивчення теології, для підготовки теологів. — Брався читати книги теологічні.. Чи то очі у мене слабкі, чи то пам'ять притупилася: ні в зуб не розумію* (Фр., II, 1950, 190); *Адже він також кінчив університет — теологічний факультет* (Март., Тв., 1954, 237).

ТЕОЛОГІЯ, ї, ж. Те саме, що богослов'я. *Він сам вивчив німецьку мову, .. тоді як його товариш Воздвиженський.. вчив теологію* (Н.-Лев., I, 1956, 341); — *Ти моцніший [міцніший] від мене в теології, а я далі тебе бачу в справі політичній* (Стор., I, 1957, 380); *Відкриття Коперника Енгельс назвав революційним актом, що поклав початок визволенню природознавства від теології* (Наука., 7, 1967, 21); *Скінчивши теологію, він оженився* (Фр., VII, 1951, 296).

ТЕОРЕМА, и, ж. 1. мат. Твердження, правильність якого встановлюється доведенням. [М а г і с т е р:] *Архімед убитий був рукою невігласа, не встигнувши теорему докінчити* (Л. Укр., III, 1952, 97); *На дошці рисунок піфагорової теореми* (Вас., III, 1960, 307); *Він сідав за книги, поглинав їх одну по одній, наполегливо вчив формули, теореми* (Трип., Дорога., 1944, 21).

2. Висновок, який можна зробити з основних положень логіки. *Наукові висновки даються у вигляді логічних, абстрактних категорій — законів, гіпотез, проєктів, планів, теорем* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 58).

ТЕОРЕТИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. теоретизувати. *Марксизмові є чужий і односторонній повзучий емпіризм, який зневажливо ставиться до абстракцій, і порожнє теоретизування, не зв'язане з фактами* (Ком. Укр., 4, 1960, 31); *Скільки ще наївного теоретизування було в його виступі! Але молодечий запал компенсував усе* (Кол., Терен., 1959, 155).

ТЕОРЕТИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Займатися питаннями теорії (у 1—4 знач.).

2. Розумувати на теоретичні теми, не підкріплюючи своїх висловлювань конкретними фактами. — *Щасливі ви з Лідою, — позаздрив Андрій. — А я гадаю, — теоретизував хлопець за прикладом Дениса, — що кохання — це самозречення* (Дмит., Наречена, 1959, 184); — *Ти розпалився через якісь фантазії і вдався в теорію; тобі хочеться теоретизувати марно, без ніякого застосування до діла* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 272).

ТЕОРЕТИК, а, ч. 1. Той, хто розробляє теоретичні питання певної галузі знань. *Мама помиляється, єсть і там [у Швейцарії] лікарі не гірші віденських, і теоре-*

тики і практики (Л. Укр., V, 1956, 409); У XVIII ст. український шкільний театр висуває такого видатного теоретика й практика драматургії, як Феофан Прокопович (Укр. клас. опера, 1957, 47); Ленін був гідним наступником Маркса і Енгельса не тільки як геніальний теоретик, а як великий організатор революційної боротьби (Ком. Укр., 5, 1968, 18).

2. розм. Про людину, що любить абстрактно розумувати, теоретизувати. — *Ти його просто мало знаєш, — заперечив Сагайда. — Він лише на вигляд теоретик.. А що любить на кожному кроці світові проблеми вирішувати, то це вже в людини такий характер* (Гончар, III, 1959, 336).

ТЕОРЕТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до теорії (у 1—4 знач.). *Ленінська спадщина є теоретичною основою для розробки економічної й технічної політики партії на різних історичних етапах* (Наука і культура., 1971, 29); [К і ч у н о в:] *Я стверджую, що його [І. В. Мічуріна] практика — вища за наші теоретичні знання* (Довж., I, 1958, 427); *Обов'язок радянських учених — постійно підвищувати теоретичний рівень і ефективність наукових досліджень* (Ком. Укр., 3, 1966, 18); *Словникова справа має не тільки величезну практичну вагу, а й не менше теоретичне, пізнавальне, філософське значення* (Рильський, III, 1956, 82); // *Пов'язаний з питаннями теорії. Розв'язуючи теоретичні проблеми, він [І. П. Павлов] завжди бачив перспективи їх практичного застосування* (Вісник АН, 5, 1949, 5); *Своїм майбутнім учням вона не тільки даватиме теоретичні пояснення, а вмітиме все показати, продемонструвати* (В ім'я Вітч., 1954, 18); // *Який розглядає, висвітлює питання теорії певної науки. Що стосується теоретичної фізики, то без неї будь-який дослід перетворюється на емпірику* (Наука., 5, 1969, 15); — *А коли буде теоретична конференція, до якої я готую доповідь? — спитав Мороз* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 39); *Теоретичні праці В. І. Леніна є неперевершеним зразком найтіснішого поєднання теорії з практикою соціалістичного будівництва* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 14); // *Який відзначається нахилом до абстрактно-логічного мислення. Тут [у суперечці], може, говорить більш почуття, ніж теоретичний розум* (Л. Укр., V, 1956, 99); *Його [В. І. Леніна] глибокий теоретичний розум, здатність швидко схоплювати внутрішній зміст суспільних подій.., дивовижна працездатність створили особливий ленінський стиль партійної й державної роботи* (Ком. Укр., 5, 1960, 45).

2. Одержаний шляхом абстрактно-логічних операцій або математичних розрахунків. *Зміну густини і температури в середині Сонця вчені встановили теоретичними обчисленнями* (Астр., 1956, 96); *Теоретичні розрахунки; Теоретичні побудови.*

3. Пов'язаний з теорією (у 5 знач.). *Християнські прокльони і громи на багатих і сильних були теоретичні, а практична «політика» була така: ударять в одну щок, підстав і другу* (Л. Укр., VIII, 1965, 238); *Одне тільки ясно було йому, що се [стосунки з Любкою] треба якось порвати, якось скінчити, бо не на сьому він має будувати своє будуче життя, своє щастя. Але далі в сім напрямку думка не йшла, не знаходилося ані одного практичного виконання сеї теоретичної гадки, сього рішення* (Хотк., I, 1966, 42).

ТЕОРЕТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до теоретичний. *Невважаючи на незворушний спокій і суху на вид теоретичність докторського дискурсу [міркування], Целя кілька разів вибухала сміхом* (Фр., II, 1950, 309).

ТЕОРЕТИЧНО. Присл. до теоретичний. *Вперше в історії визвольного руху неминучість загибелі капіталізму та перемоги комунізму теоретично обгрунтували ге-*

ніальні мислителі й революціонери К. Маркс і Ф. Енгельс (Наука і культура., 1970, 64); *Названня партії комуністичною — теоретично правильне* (Ленін, 31, 1973, 240); *О десятій годині вечора мав бути бенкет у Будинкові армії і флоту, і я хотів.. дати готовий фільм на початок бенкету. Теоретично це було цілком можливе* (Ю. Янов., II, 1958, 111).

ТЕОРІЙКА, и, ж., зневажл. Недостатньо обгрунтована або шкідлива теорія. *Розбиваючи погляди революційних демократів на ідейність і тенденційність мистецтва, В. І. Ленін заперечував теорійки буржуазних індивідуалістів, декадентів про абсолютну свободу митця* (Іст. укр. літ., II, 1956, 13).

ТЕОРІЯ, ї, ж. 1. Логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності. *Узагальнення і тлумачення, відкриття нових законів (тенденцій) і передбачення — ось функція, ось специфіка теорії взагалі* (Рад. літ-во, 6, 1971, 9).

2. Учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення. *..без революційної теорії не може бути і революційного руху..* (Ленін, 2, 1969, 441); *Марксистсько-ленінська теорія — це керівництво до революційної дії* (Наука., 10, 1958, 8); *Будуючи нові теорії, мусимо відходити від існуючого — і тільки так* (Еллан, II, 1958, 66); *Якщо наукова гіпотеза підтверджується великою кількістю фактів, допомагає зрозуміти явища, то вона стає теорією* (Хімія, 1956, 16); *Вчення про будову речовини, в основі якого лежать уявлення про молекули та їх рух, називається молекулярно-кінетичною теорією* (Фізика, II, 1957, 17).

△ **Еволюційна теорія див. еволюційний.**

3. Сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки. *Межи іншим говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: мужик усе порозумів!* (Март., Тв., 1954, 290); *Як озброєний мічурінською теорією та новітньою технікою землероб, люблячи природу, підкоряє її собі, так і поет підкоряє собі мову* (Рильський, III, 1956, 72); *Сучасна фізика має експериментальні докази наведених висновків теорії відносності* (Наука., 2, 1959, 16); // *Сукупність наукових положень, необхідних для опанування певного ремесла, мистецтва, розуміння чого-небудь тощо. Дуже багато працював я з своїми співробітниками над проблемами, зв'язаними з теорією і практикою переливання крові* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 375); *Знання окремих питань теорії літератури, звичайно, не зможе замінити письменникові талант* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 8); *Вивчення історії художнього перекладу може дати дуже багато для побудови його теорії* (Мовозн., XVIII, 1963, 70); *Теорія держави і права; Теорія машин і механізмів; Теорія музики; Теорія пілотування; // Припущення, здогад щодо певного явища науки; гіпотеза. — Є теорія, що квіти занесені до нас з інших планет. Що колись на землі були тільки папоротники* (Гончар, Тронка, 1963, 168); *Хлопчик чув дець розмову про нову теорію утворення Землі* (Донч., V, 1957, 497); *Вірусна теорія походження раку.*

△ **Мутаційна теорія див. мутаційний; Теорія імовірності див. імовірність.**

4. Загальні засади певної науки, ремесла, а також абстраговане знання цих засад. — *Так ось що, юначе, — почав дідусь: — наука (так само як і мистецтво) повинна бути зв'язана з практикою. Але в той час ні на хвилину не треба забувати й про значення теорії* (Тич., III, 1957, 15); *Теорія... Здавалося б, це те, що відірване від життя. Насправді ж те, що сьогодні являє собою*

теорію у чистому вигляді, завтра обов'язково набуде прикладного значення (Знання.., 8, 1968, 6); — *Стройова підготовка — відмінно, фізична підготовка — відмінно.. А теорія... Одна двійка ще тримається* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 57).

5. Сукупність поглядів, суджень кого-небудь, з яких впливають певні правила поведінки. *Пан Адам спокійним тоном викладає свої педагогічні теорії* (Коцюб., II, 1955, 245); // Загальні міркування, що не ґрунтуються на реальній дійсності. *Хоч він сам часто любить говорити, що лікар мусить професіонально.. відноситись до своїх слабих, але у нього самого се тільки теорія, а на практиці...* (Л. Укр., V, 1956, 226).

◇ **Розв'одити** (розвесті) теорію див. **розв'одити**.

ТЕОСО́Ф, а, ч. Прихильник, послідовник теософії. **ТЕОСОФІ́ЧНИЙ**, а, е. Стос. до теософії. *Теософічна література*.

ТЕОСО́ФІЯ, і, ж. Релігійно-містичне вчення, що проголошує предметом пізнання «божественну мудрість», а джерелом його — містичну інтуїцію. *Прагматизм не бачить різниці між містикою і наукою. Він утверджує релігійні забобони, магію.., теософію й інші «науки», що сприяють єднанню реального й загробного світів* (Мист., 3, 1961, 34).

ТЕОСО́ФСЬКИЙ, а, е. Стос. до теософії й теософа. *Їухар-окультист з офіцерської кухні писав докладного листа своїй жінці, яка під час його відсутності почала видавати новий теософський журнал* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 379).

ТЕПЕ́Р, присл. 1. У даний час, у момент висловлювання; зараз. *Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжких нових широких штаних, каламаймовим поясом пузо підперезане, а зверху китавка черкеска* (Кв.-Осн., II, 1956, 6); *Як умирав, покликав дочку та й каже: — Доню моя мила..! послухайся мене хоч тепер, не пнися в пани, не гордуй своїм родом* (Вовчок, I, 1955, 16); *От уже правда, що «зелена» Буковина, а надто тепер. Тут уже весна справжня* (Л. Укр., V, 1956, 338); *Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки [будуть] летіти в невідомий час* (Сос., II, 1958, 104); // у сполуч. з підсильн. частками с а м е, а ж і т. ін. *Якраз у цей час, у даний момент. Саме тепер друкує у Києві (Видавнича спілка) шосту книжку моїх оповідань, куди ввійде те, що написано в останні часи* (Коцюб., III, 1956, 458); *Дорошенко аж тепер згадав про цигарку, що м'яв у пучці, — запалив жадібно* (Головка, II, 1957, 196); // З моменту, коли відбулась якась дія, подія тощо; з цього часу, з цієї пори. *Отак і зостався Сіренський сам. Звалилася тепер на нього вся й важка й легка робота* (Хотк., I, 1966, 128); — *Товариші, сьогодні повітком затвердив наш розподіл. Тепер ви за всіма законами справжні господарі землі* (Стельмах, II, 1962, 17); // Поки що. — *Та й виясни ж такому молдуванові, темному, неосвіченому, що філоксера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видно ще руйнуючої сили того маленького, а сильного ворога!* (Коцюб., I, 1955, 200); // Уживається при зіставленні з тим, що минуло, що було раніше. *Сама хата, колись висока, тепер понижчала-присіла* (Мирний, IV, 1955, 249); *Був він колись молодим, сидів при місяці під калиною в парі.. А тепер ось закинутий долею за тридцять земель від рідного краю...* (Гончар, III, 1959, 152).

◇ **Не тепе́р, то (так, а) в четве́р** — однаково коли, але буде здійснено, зроблено що-небудь; будь-коли, хоч коли. — *Хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром* (Кв.-Осн., II, 1956, 177); [Б о б (До Анни):] *Той твій кривий тут ще ввечері не об'являвся?* [А н н а:] *Ні!*

[Б о б:] *Не тепер, то в четвер ребра йому ламаю. Так і скажи!* (Галан, I, 1960, 399).

2. У сучасний мовцеві період; у наш час. *Чого тепер не роблять люди!* (Гл., Вибр., 1951, 63); — *Ти хотів би жити тут не тепер? За княгині Ольги, при Ярославі, при Хмельницькому? Або через сто років? — Тепер* (Довж., I, 1958, 390); *Тепер наука реально відчула атом, показала його будову, шляхи його руйнування й перетворення одних атомів в інші* (Наука.., 10, 1956, 9).

3. Уживається в знач. спол. слова при переході до дальшого викладу, опису подій, до нової теми в розмові тощо; після цього, далі. *Жінки покійника обмили, Нове обрання [вбрання] наложили.. Тепер би треба описати Евандра батьківську печаль* (Котл., I, 1952, 268); *Молодий пасажир тепер у свою чергу оглянув старого* (Панч, Синів.., 1959, 6); *Оксен на хвилю замовк, одвернувся до вікна, — щоб ставнь, корівників, свинарників не палили.. Тепер ще. Кидаю я тут свою сім'ю...* (Тют., Вир, 1964, 329); // На цей раз. *Вдруге розлучаючися з товаришами, тепер уже щоб іти в тил, Шовкун знову підійшов до Брянського* (Гончар, III, 1959, 115).

ТЕПЕ́РА, присл., розм. Те саме, що тепе́р. *Гетьте, думи, ви, хмари осінні! Тож тепера весна золота!* (Л. Укр., I, 1951, 41); — *Невже ж він загине? О швидше за ним!.. — Ридає Марина, тепера — ханим* (Сос., I, 1957, 363); *Не дивлячись на таку твань та негоду, земський наїзд ще ні одного разу не був такий людний, як тепера* (Мирний, III, 1954, 386); *Підемо далі тепера. У віршах тобі доведу я, Що лиш числом безконечним підтримують первопочатки Всесвіту цілість* (Зеров, Вибр., 1966, 174).

ТЕПЕ́РЕНЬКА див. **тепéреньки**.

ТЕПЕ́РЕНЬКИ, рідко **ТЕПЕ́РЕНЬКА**, присл., пестл. Те саме, що тепе́р. *Стара дуже скучає, та й каже одного разу, важко зітхнувши: — Де тепереньки Катря моя мила?* (Вовчок, I, 1955, 98); — *Е-е! — філософує дід під дубом. — Тож було колись роси які та води, та болота довго стояли. А тепереньки вже скоро, видимо, геть чисто все повисихав* (Довж., Зач. Десна, 1957, 493); — *Ой мов нещастя! Що теперенька ви скажете мені, Онисіє Степанівно? — бідкався отець Харитін* (Н.-Лев., III, 1956, 169).

ТЕПЕ́РЕЧКА див. **тепéречки**.

ТЕПЕ́РЕЧКИ, рідко **ТЕПЕ́РЕЧКА**, присл., розм. Те саме, що тепе́р. *Навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке [видовище] теперечка буде у Конотопі...* (Кв.-Осн., II, 1956, 173); — *Певно ж я дуже змінився теперечки, коли мої давні колеги мене не впізнають* (Н.-Лев., VII, 1966, 40); *Відіслав би тобі гроші, та не знав куди. Теперечки знатиму* (Логв., Давні рани, 1961, 28); — *Вже десятий місяць твоєму козакові. «Мамо» вимовляє, а коли б ти був, говорив би й «тато».* *Діти теперечки теж розумнішими пішли* (Стельмах, II, 1962, 73).

ТЕПЕ́РІШНІЙ, я, в. 1. Який є, існує, відбувається зараз, у момент мовлення; нинішній. *Повна перемога теперішньої революції [1905 р.] буде кінцем демократичного перевороту і початком рішучої боротьби за соціалістичний переворот* (Ленін, 11, 1970, 113); *Трое завели річ про теперішнє життя трудне* (Мирний, I, 1949, 336); *Про ярмарок гомоніли.. А Огирия саме цікавили ціни теперішні на воли* (Головка, II, 1957, 65); *При теперішній системі контроль за якістю будівництва здійснює безліч різних організацій* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2); // Здійснюваний, виконуваний тепер, зараз. *Не знаю, коли настане той час, щоб я міг змінити свою теперішню працю на більш відповідну і продуктивну [продуктивну]* (Коцюб., III, 1956, 283); *Саме життя вже навчило і Лялю, і її товаришів цінувати людину*

не лише за минулі її заслуги, а, головним чином, за її теперішні дії, що вона робить і як поводить у оточенні ворогів (Гончар, IV, 1960, 92).

△ **ТЕПЕРІШНИЙ час** — дієслівна категорія, що означає дію, яка відбувається зараз, у момент висловлювання. У сучасній мові розрізняють форми теперішнього, минулого, давноминулого і майбутнього часів (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 325).

2. Який живе тепер, у сучасний мовцеві період. *Старий пан, як і теперішній, був маркотний [маркітний] дуже і дразливий* (Вовчок, VI, 1956, 336); *Вона, пригадуючи свої молоді літа, судила теперішню молодіж* (Мирний, IV, 1955, 145); *Він спочатку в призерку ніяк не міг второпати, з ким це старий Юхим так ганить теперішню молодь* (Стельмах, I, 1962, 337).

3. у знач. ім. **теперішнє**, нього, с. Те, що є, існує, відбувається тепер, у сучасний мовцеві період. *Теперішнє, що коlesить кругом його [юнацтва], таке непривітне, таке темне, безрадісне!* (Мирний, I, 1954, 347); *Шкода за минулим, річ відома, Та й теперішнє коlesь мене...* (Рильський, III, 1961, 317); // *чиє. Життя певної країни, народу, людини в момент мовлення або в період життя мовця. В світле ми йдемо Майбутнє. В нас теперішнє можуть!* (Тич., II, 1957, 282); *Хлопці тепер майже не вилазили з сідел: на спарені їхні пікети лягла відповідальність за цілий край.. з його теперішнім і майбутнім* (Гончар, II, 1959, 72).

ТЕПЕРІШНІСТЬ, ності, ж., заст. Теперішні часи; події, пов'язані з ними; сучасність. *Його [М. Драгоманова] критичні статті «кидали нове світло на нашу минушину,.. вчили розуміти нашу історію і нашу теперішність..»* (Коцюб., III, 1956, 31); *Я лежу довго.. Якісь картини, з давна й теперішності, перепливають і мішаються в голові* (Коб., III, 1956, 153); // *чия. Події теперішнього життя певної людини, людей.*

ТЕПЕРКА див. теперки.

ТЕПЕРКИ, ТЕПЕРКА, присл., діал. Тепер. — *І що ж, мамо,— спитав середній брат,— чи й досі ті розбійники там засідають? — Теперки не чути про їх нічого* (Вовчок, I, 1955, 308); *Збруч тече теперка вільно, Радіють Карпати, Нашу землю шляхтичам Більше не топтали!* (Укр.. думи., 1955, 461).

ТЕПЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **теплий**. *Тихенько нива шелестіла, Вітрець тепленький подихав* (Гл., Вибр., 1951, 209); *Я подам тобі водиці Не з криниці, А тепленької З горнятка* (Стельмах, V, 1963, 371); *Болить воно [серденько], утленькеє, Не радує весна його: Ні сонечко тепленькеє, Ні квіточка, краса всього* (Манж., Тв., 1955, 38); *Намокли сукні оторочені, Тепленькі кофти на дівчатах* (Шпорта, Вибр., 1958, 53); *Питається сон дрімоти: «Де ти будеш ночувати?» «Там, де хата тепленькая, Де дитина маленькая,— Там я буду ночувати, Дитиноньку колихати»* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 6); [М і р і а м:] *А може, потім зійдуться до купи тепленьким словом згадують про того, про кого за життя так мало дбали* (Л. Укр., II, 1951, 121).

◇ **Тепленьке місце** див. місце.

ТЕПЛЕНЬКО. 1. Присл. до **тепленький**.

2. у знач. присудк. сл. Про настання тепла. *Прийшла весна.. стало тепленько* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); *Пахуче так усюди, зелено, тепленько, гарно!* (Мирний, I, 1954, 82); // *кому. Про відчуття тепла ким-небудь. Йоньці тепленько і спосібненько, він похропує в бороду і бачить сон* (Тют., Вир, 1964, 435).

ТЕПЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **тепленький**. *Зима люта перестане, Вітерок [вітерець] повіє Теплесенький, гарнесенький, Все зазеленіє* (Укр. поети-романтики., 1968, 406); — *А дівоче серце Як весняне сонце,— Ой, хоч воно та й змарнесеньке, А все теплесеньке!* (Укр.

лір. пісні, 1958, 207); — *А де хатка теплесенька І дитина малесенька — Туди піду ночувати І дитину колихати!* (Укр. дит. фолькл., 1962, 19).

ТЕПЛЕСЕНЬКО. Присл. до **теплесенький**.

ТЕПЛЕЦЬ, ю, ч., заст. Невагома речовина, що, за помилковими уявленнями фізиків XVII — поч. XIX ст., нібито входить до складу кожного тіла і є причиною його теплоти.

ТЕПЛИЙ, а, е. 1. Який має досить високу температуру; середній між гарячим і холодним. *Тепла пахуча пара од поросятини страшенно дратувала в них апетит* (Н.-Лев., III, 1956, 377); *Вода чиста-чиста та ніби аж срібна. І така тепла, як купіль* (Вас., III, 1960, 167); *Був теплий дощ, в траві стоїть вода* (Рильський, III, 1961, 183); // *Який дає тепло, є джерелом тепла. А осіннє, ледве тепле сонечко.. кине скупим снопочком — і знов сховається у сірість бездонну* (Хотк., II, 1966, 267); *Весна пройшла веселий Крим, Пройшла Одесу й Миколаїв, Промінням теплим, золотим у древній Київ заглядає* (Гірник, Стартують.., 1963, 27); // *Який має тепло, властиве живому організму. Зоня лягла коло Юзі, поклала її голову собі на плече, обняла голими руками її худеньку постать і пригорнула до свого теплого, повного здоров'ям тіла* (Л. Укр., III, 1952, 659); *Денис взяв його [ворона] за теплі, але вже холодніючі лапки і.. став шукати місця, куди поцілила дробинка* (Тют., Вир, 1964, 139); // *З досить високою температурою повітря. День був ясний, сонячний та теплий* (Н.-Лев., II, 1956, 183); *Осіннь тепла. Коли б посіяти жито, ще б встигло зійти і закущитися* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179); // *З високою середньорічною температурою повітря. Дитячий вік (до 7 літ) пройшов у м. Вінниці, а відтак довелося жити то на селі, то знову у місті, все на тім же, багатім природою, теплім, прекраснім Поділлі* (Коцюб., III, 1956, 286).

Теплий Олексій (Олєкса), церк. — назва християнського свята, період відлиги. *На теплого Олексі (17 березня) щука-риба лід хвостом розбиває* (Номис, 1864, № 416); *Двічі на год були ярмарки у тій слободі: одна об теплому Олексію [на теплого Олексія], а друга об перших Парасках [на перші Параски]* (Кв.-Осн., II, 1956, 470); *Ще купається в повені теплий Олєкса, ранній жайворонок натягує струни над полем, а земля вже старіє, твердне* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 197); **Теплі краї (країни)** — південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи; вирій. *Життя утікало з степів та лісів; ховалося по людських оселях та по теплих краях* (Мирний, III, 1954, 255); *Налетіли птахи з теплих країв, заспівали й защебетали* (Вовчок, I, 1955, 316).

◇ **Тільки (ледве) живий та теплий** — у дуже тяжкому фізичному стані. *Біда тая зовсім його скрутила.. Занедавав тяжче, гірше — тільки живий та теплий* (Вовчок, I, 1955, 248); *Роздратовали її [Саньку] якось хлопці на вулиці, схопила вона одного в такі обійми, що ледве живого та теплого із рук вирвали, вже і лице було посиніло* (Тют., Вир, 1964, 155).

2. Який добре захищає від холоду, зігріває. *Як же по такому холодові іти в город? У неї ні одежі теплої, ні взуття як слід* (Мирний, III, 1954, 22); *А неня вже постіль постелила, теплий ліжничок приготувала—і спить так солодко-солодко* (Хотк., II, 1966, 104); *Ліс і вітер. Ніч зимова.. В лісі йде маленький Вова в теплій шубі хутряній* (Сос., II, 1958, 44).

3. Який добре зберігає тепло, наповнений теплом (про приміщення). — *Тяжко, Катре, умирати В чужій теплій хаті!* (Шевч., I, 1963, 320); *Вітер з години на годину дужчав, рвав сніг з землі.. Добре тому, хто тепер дома, в теплій господі!* (Мирний, III, 1954, 11); *Із*

звичайної невинпаленої глини можна збудувати будинок сухий, теплий і довговічний, нічим не гірший від цегляного (Ком. Укр., 5, 1958, 13).

4. перен. Який виражає доброзичливе ставлення, прихильність, приязнь і т. ін. Чи хто скаже ж мені тепле слово коли, Чи діждусь я хоч трошечки згляду..? (Граб., I, 1959, 362); Кілька разів читав і перечитував Шевченку теплі рядки Лизогубового листа — перший привіт з рідного краю (Тулуб, В степу., 1964, 184); // Який відзначається внутрішньою теплотою; щиросердний, душевний. Шевченка зворушила й розхвилювала така тепла зустріч і те, що вперше після нестерпно важкої подорожі і огидного каземату він нарешті знов опинився в затишній кімнаті, серед земляків (Тулуб, В степу., 1964, 43); // Перейнятий добрим, любовним ставленням до когось; дружній. Дорогий пане Володимире! Я досі під враженням Вашої гостинності і теплих відносин до мене (Коцюб., III, 1956, 324); В кожній людині мусить бути якесь тепле почуття (Сам., II, 1958, 306); Як завжди, був він [лист] повний теплої турботи за бідного вигнанця (Тулуб, В степу., 1964, 482); // Відвертий, щирий. Зустріч і прийом у Синявіна та загальний настрій Саїда ніяк не сприяли теплій розмові (Ле, Міжгір'я, 1953, 58); // Який виражає душевну теплоту. Тепер до вікна припадає вона. Довго стоїть лагідна, усміхнена, теплим поглядом проводить сина (Ряб., Жайворонки, 1957, 4).

5. перен. Приємний для зору, слуху і т. ін.; м'який (у 3 знач.). Тепле.. світло виповнило хату, і глянула у вікна широка блакить неба (Коцюб., I, 1955, 310); Шумить заводів теплим передзвоном Нова, жива, весела Білорусь! (Рильський, III, 1961, 285); Де щока твоя гаряча, теплий голос і коса? (Сос., II, 1958, 77).

◇ Тépла компанія див. компанія; Тépле місце див. місце.

ТЕПЛИНА, й, ж. 1. діал. Тепла погода. Ще скрізь сніг біліє, а весняна теплина вже орудує (Вовчок, VI, 1956, 304).

2. розм. Місце на річці, болоті, де взимку не замерзає вода.

ТЕПЛИТИСЯ, иться, недок., рідко. 1. Слабо світитися; жевріти (у 3 знач.). Сонце вже сховалося за лісом, а навколо ще було видно, небо теплилось в сонячній позолоті (Збан., Ліс. красуня, 1955, 8).

2. перен. Те саме, що жевріти 4. Ішли хутко. Теплилась надія, та кволенька, така боязка — все труситься: а спізимось, а інші надійдуть — понаймаються? Треба хутчіш (Головко, I, 1957, 124).

ТЕПЛИЦЯ, і, ж. Засклане опалюване приміщення для вирощування в закритому ґрунті ранніх або південних рослин, а також розсади; оранжерея. І я [лілея] процвітати Стала в гаї, і в теплиці, І в білих палатах (Шевч., I, 1951, 357); — Чи є в сій теплиці весняні квіти? — Питає дівчина його (Л. Укр., I, 1951, 45); — У мене ж і свіжа полуниця знайдеться... Заберемося до теплиці і там будемо бенкетувати (Стельмах, I, 1962, 336); При правильній експлуатації парників і теплиць можна вирощувати достатню кількість розсади і набагато збільшити виробництво ранніх овочів (Хлібороб Укр., 7, 1966, 14).

ТЕПЛИЧИНА, и, ж., діал. Впрій. Птиці з тепличини летять (Сл. Гр.); Вернули пернаті з тепличини (Ков., Світ., 1960, 151).

ТЕПЛИЧКА, и, ж. Зменш. до теплиця.

ТЕПЛИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до теплиця. Під промінням люмінесцентних ламп досягають овочі в тепличних городах навколишніх радгоспів (Рад. Укр., 7. I 1969, 2); Теплична температура; // Признач. для теплиці. Там, де теплиці засклені тонким віконним склом,

його замінюють тепличним чотириміметровим (Колг. Укр., 8, 1956, 35); // Пов'язаний з вирощуванням овочів у теплицях. Тепличне овочівництво дуже трудомістке (Колг. Укр., 1, 1962, 33).

2. Який вирощують у теплиці. В кімнаті багато предивних тепличних квіток (Л. Укр., II, 1951, 190); — Яке ж я маю право їсти тепличну полуницю, коли в людей і чорного хліба нема!? (Стельмах, I, 1962, 337).

◇ Теплічна рослина (рослінка) — про виніжену, мало пристосовану до життя людину. — Я — теплична рослинка... вибуяла в штучному теплі, в душній атмосфері теплиці... (Коцюб., I, 1955, 158).

3. перен. Далекий від життя; штучний, виніжений. Розвій народності.. без розвою живого народу, його добробуту, освіти.. є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором (Фр., XVI, 1955, 133); Не можна закривати очі на випадки створення штучних, тепличних умов для окремих передовиків (Рад. Укр., 1. X 1960, 1).

ТЕПЛИЧНИК, а, ч. Той, хто займається вирощуванням рослин у теплицях. Тепличник радгоспу «Казаровичський».. виростив у теплиці на площі 308 квадратних метрів по 21,8 кілограма огірків з квадратного метра інвентарної площі (Колг. Укр., 2, 1962, 31).

ТЕПЛИЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до тепличник. Радгоспні тепличниці.. взялися вирощувати ранні овочі (Хлібороб Укр., 3, 1968, 21).

ТЕПЛИЧНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. теплічний 3. Тепличність умов виховання.

ТЕПЛІНЬ, і, ж., розм. 1. Дуже тепла погода. О ніч чудовна і чудова! Ще вчора сів сніг ясный, — Сьогодні ж теплінь і понова, І проріст трав, і день ясний... (Олесь, Вибр., 1958, 32); Ранок був лагідний, вітру — анігич [зовсім немає], теплінь — як у спасівку (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 160); За вікном цвіли садки. Надворі стояла теплінь (Цюпа, Назустріч.., 1958, 162).

На теплінь — на теплу погоду. Прокинулись уже ховрахи і свистять на теплінь (Донч., VI, 1957, 279).

2. Відносно висока температура у приміщенні. Узими така теплінь у хаті (Сл. Гр.); На вулиці мороз, а в теплицях Херсонського радгоспу «Декоративні культури» теплінь (Рад. Укр., 5. I 1973, 4).

3. перев. чого. Те саме, що теплб 2. По теплому дощі вгрузають босі ноги В м'яку, живу теплінь піщаної дороги (Рильський, I, 1946, 133); Василина відчиняє сінешні двері, щулившись від холоду і його нахололої руки, що обвивається навколо її шиї, опускається на теплінь великих сонних грудей (Стельмах, I, 1962, 377); Ледь чутна передсвітанкова прохолода вливалася в оксамитову теплінь ночі (Тулуб, В степу., 1964, 284); Від стерні і снопів підіймаються пахоці відволоженого жита, а зверху снується солодка теплінь липового цвіту (Стельмах, I, 1962, 580); Приємна теплінь розливається по тілу (Хижняк, Тамара, 1959, 54); Поступово члени мої втрачають напругу, зникає біль, дивна солодка теплінь проходить моїм тілом (Кол., На фронті.., 1959, 108).

4. перен. Душевна теплота, доброзичливість. Яка теплінь у нього до людини, Як ніжно він торкається до ран Найтяжчих! (Рильський, II, 1956, 203); Прилинь, моя пісне, до мене, прилинь, Як радість весняна, як серця теплінь (Забашта, Нові береги, 1950, 69); Хороший у них тато!.. з-під попелястих вусів посмішка так і сяє, так і лється, а в очах теплінь, лагідність (Речм., Весн. грози, 1961, 432).

ТЕПЛІСТЬ, лості, ж., рідко. Те саме, що теплб 2, 3. Після цілого місяця ідеальної ясності й теплості почався вітер, а далі, — як і слід було по такому початку сподіватись, — дощ (Л. Укр., V, 1956, 392); Пелехатий

нюхливо поводить носом, вловлюючи запахну теплість, випромінювану людиною (Загреб., Шепіт, 1966, 8).

ТЕПЛІТИ, іє, недок. 1. Ставати теплим, теплішим (див. *тєплій* 1). Як руки на снігу В мене заколють, Хухне теплая душа — І руки тепліють (Рудан., Тв., 1956, 135); Камінь почав утрачати властиву йому неподатність, Став розм'якати, тепліти (Зеров, Вибр., 1966, 311); Повітря тепліє; // Зберігати тепло. Тепер він з Романом заходить до кімнати, тихцем скидає чоботи і виймає листівки, .. ховає їх під подушку, на якій ще тепліє слід його голови (Стельмах, І, 1962, 438); // безос. Про настання теплої погоди. Надворі тепліло.

2. Горіти слабким, неясним полум'ям. В хаті прибрано, мов на великдень, перед образами тепліє лампадка (Стельмах, І, 1962, 424).

3. перен. Виявлятися слабо, в незначній мірі; жевріти (у 4 знач.). Голос у нього лагідний, батьківський. У зломі вуст тепліє радісна, горда усмішка (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 21).

ТЕПЛІШАТИ, ає, недок. 1. Ставати теплішим. Земля, м'яка, як губка, теплішала під ними, нагріваючись від їхніх тіл (Гончар, III, 1959, 135); // безос. Про настання теплої погоди. Коли вже воно буде теплішати? Уже ось благовіщення сьогодні! (Тесл., 3 книги життя, 1949, 85); Починало теплішати (Ле, Міжгір'я, 1953, 244).

2. перен. Ставати м'якшим, ласкавішим, втрачати суворість (про очі, погляд і т. ін.). Не раз.. твій голос теплішав на згадках про далекі вже роки дитинства (Коцюб., II, 1955, 356); Очі дітей теплішають, коли дивляться вони на свою улюблену вчительку (Хлібороб Укр., 7, 1969, 17).

◇ Теплішає (теплішало) на серці (на, в душі) в кого, кому — хтось відчуває душевну, сердечну теплоту, радість. Ользі теплішало на серці — свої люди, друзі стрічаються тут, дома. Не всіх поглинула, розкидала війна... (Дор., Не повторн., 1968, 61); — Заспівай, братику. Дуже гарні твої пісні. В душі од них теплішає, і життя тоді здається не таким сумним (Тулуб, В степу., 1964, 237); Коли ми бачили, як наші молодята про щось розмовляють удвох біля колодязя, .. всім нам ставало гарно, теплішало на душі (Гончар, Маша., 1959, 5).

ТЄПЛЮ. 1. Присл. до *тєплій* 1, 2, 4, 5. Як чудно, тепло сонце сяє, Як зелень розкішно блищить (Фр., XII, 1954, 439); Діти спали на руках у матерів, тепло вкриті ватяними ковдрами (Тулуб, В степу., 1964, 70); Підполковник говорив приязно, лагідно, тепло (Хижняк, Тамара, 1959, 278); Тургенєв завжди дуже тепло ставився до українського народу, глибоко шанував його культуру, літературу (Веч. Київ, 8.XI 1968, 4); — Спасибі, доню, за вечерю. Рости велика, — тепло дивиться на своє дитя (Стельмах, II, 1962, 106).

◇ *Тєпло* (тепліше) на душі (на серці) в кого, кому — хтось відчуває душевну, сердечну теплоту, радість. Тепліше стає на серці, коли бачиш, що ти не цілком самотній на світі (Коцюб., III, 1956, 339); Квітує сад. Це я його садив. І на душі у мене тепло й гарно, Що не дарма я по землі ходив, Що народився я на світ не марно! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 44).

2. у знач. присудк. сл. Про настання теплої погоди. Тепло було, й вишні цвіли рясно (Вовчок, І, 1955, 38); // Про підвищення температури повітря де-небудь. Йому так приємно, ..що в хаті тепло і тихо, коло нього красуня-дочка (Коцюб., II, 1955, 186); Опівдні зробилося зовсім тепло (Тют., Вир, 1964, 12); Було тепло, весна розливалася навкруги (Гончар, II, 1959, 226).

3. у знач. присудк. сл., кому. Про відчуття тепла (у 2 знач.) ким-небудь. Тепліше буде й веселіше, Як

блисне сонечко мені (Гл., Вибр., 1951, 189); Демидові стало тепло (Довж., І, 1958, 313); Земле! як тепло нам із тобою! (Рильський, І, 1960, 127).

◇ Ні зїмно, ні тєпло див. *зїмно*¹.

ТЕПЛО, а, с. 1. Те саме, що *теплотá* 1. Від висоти Сонця над горизонтом залежить кількість тепла, що надходить на дану площу (Астр., 1956, 33); Під час різання металу виділяється багато тепла (Різальні інстр., 1959, 5); Іонний промінь, розжарена плазма, нарешті, тепло приборканої термоядерної реакції з часом також увійдуть до арсеналу зварювальної техніки (Наука., 4, 1963, 10); Теорія тепла; Одиниця тепла.

2. Нагрів кого-, чого-небудь; підвищена температура чогось. Сонце обливало його рожевим світом; ..гріло-пестило теплом свого проміння... (Мирний, І, 1954, 318); На вузьких стежках він тулювся до Марічки, аби йти рядом, аби не лишитися ззаду, і чув тепло її тіла (Коцюб., II, 1955, 345); Птахи затихали і.. сідали на м'які гніздечка, гріючи свої худенькі від роботи тільки.. ніжним теплом розігрітої за день землі (Тют., Вир, 1964, 289); // Нагріте повітря, що йде від когось, чогось. Дме з усіх щілин, видає з-під блазенької ковдри та шинелі останнє тепло (Гончар, II, 1959, 130); // Порівняно висока температура повітря де-небудь. Ніч була тиха, тепла.. Од тепла мліло тіло (Н.-Лев., VI, 1966, 57); — Я все літо казала йому: візьми відпустку, їдь на Кавказ до сонця й тепла, до цілющих вод (Тулуб, В степу., 1964, 186); // Тепле повітря, що поширюється від чогось нагрітого, гарячого. Віє теплом, із стріх вода капає, сонечко веселенько світить (Вовчок, І, 1955, 17); Вогні палають, розростаються, од них іде тепло і зогріває Остапа (Коцюб., І, 1955, 367); Тріскує соснове багаття обдавало ласкавим теплом (Гончар, III, 1959, 79); // Температура повітря вище нуля. Вчора подув сороко, приніс хмари, блискавку і дощі. Надворі 11 градусів тепла (Коцюб., III, 1956, 404); Рано, до 9-ої год., так холодно (ступенів 6—8 тепла, а часом і 5) (Л. Укр., V, 1956, 387); // Про відчуття внутрішньої теплоти. Теплом розіллалося вино по тілу (Коцюб., І, 1955, 243); При згадці про матір Порфірові всю душу залило теплом (Гончар, Бригантина, 1973, 10).

◇ Забирається на тепло див. *забиратися*.

3. перен. Доброта, щирість; доброзичливе ставлення до когось. — Так, — сказала й нараз її очі стрінулися з моїми. Скільки тепла й любові виявили вони мені... (Коб., III, 1956, 260); Соромилась дівчина цієї помочі, соромилась спочатку ніби й самого Гордія: надто ж не звикла взагалі до людського тепла (Крот., Сини., 1948, 19).

◇ Діхати теплом див. *діхати*.

4. розм. Тепле приміщення, місце. В теплі та в добрі вона згадувала ті лихі години, що їй приходилось переживати (Мирний, IV, 1955, 255); Мусила баба злазити з печі: онука заслабла і потребувала тепла (Коцюб., II, 1955, 271).

5. Тепла пора року; тепла погода. Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом.. будинок (Мирний, І, 1949, 367); — Славний [дощ], коли б іще тепло потрималось, — теж поглянув на потемніле небо Іван Руденко (Стельмах, II, 1962, 212); Дітвор.. раділа весні, теплу і звільненню від хатнього ув'язнення (Довж., І, 1958, 173).

За теплá — в теплу погоду. Вирвалися ще за теплa на молотьбу (Головка, II, 1957, 8); На теплó — на теплу погоду. На подвір'ї зараз тихо (школярі пороз'їжджалися по домівках), і тільки голуби воркують на тепло (Стельмах, Щедрій вечір, 1967,

226); — *Нездужається... Бік болить.* — На тепло, мабуть, бо вітер із Чорномор'я повернув (Тют., Вир, 1964, 166).

◇ Циганське тепло див. циганський.

ТЕПЛО... Перша частина складних слів, що відповідає: а) слову тепло у 1 знач., напр.: теплови проміняння, тепловтра́та, теплонепро́никний; б) слову тепловий, напр.: тепло-тра́са, тепломе́ржа.

ТЕПЛОВИЙ, а, е. 1. Стос. до тепла (у 1, 2 знач.). Якщо на шляху теплового проміння поставити дзеркало, то можна помітити, що дзеркало відбиває проміння й само дуже мало нагрівається (Фізика, II, 1957, 28); Теплове відчуття вже є в новонародженого (Шк. гігієна, 1954, 60); Теплова енергія; Теплові одиниці; // Який використовує для роботи енергію тепла. На теплових станціях за допомогою парових двигунів-турбін тепла енергія перетворюється на механічну (Знання., 9, 1965, 2); За потужністю ракетні двигуни не мають собі рівних серед інших теплових двигунів (Наука., 8, 1958, 17).

△ Тепло́ва мере́жа — сукупність трубопроводів і допоміжних конструкцій та приладів для постачання тепла споживачам від одного або кількох джерел тепла.

2. Спричинюваний дією тепла. Існує температура, при якій атоми майже припиняють свій тепловий рух (Наука., 8, 1962, 22); При розгляді основних властивостей металів учитель повинен уточнити, що до фізичних властивостей належать: питома вага, колір, блиск, .. теплове розширення (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 33).

△ Тепловий удар, мед. — хворобливий стан людини, спричинений перегрівом організму. Тепловий удар розвивається.. в результаті дії високої температури й вологого повітря (Профіл. захвор., 1955, 185); Зараз у нашій країні немає випадків теплових ударів серед так званих «гарячих» професій (Знання., 12, 1965, 24).

ТЕПЛОВІДДАВАННЯ, я, с., спец. Те саме, що тепловіддача. Тепловіддавання радіаторів парового опалення.

ТЕПЛОВІДДАЧА, і, ж., спец. 1. Віддавання тепла нагрітим тілом у навколишнє середовище. Підвальні овочесховища найбільш економні щодо опалення, бо зменшується тепловіддача через стіни (Колг. енци., II, 1956, 168); З допомогою іоніту очищують воду для парових котлів, щоб у них не було накипу, що утруднює тепловіддачу (Наука., 11, 1956, 33).

2. Виділення тепла людським або тваринним організмом у процесі його життєдіяльності. Під впливом високої температури шкірні судини розширюються, до них приливає кров з внутрішніх органів, тепловіддача тіла збільшується (Фіз. вихов., 1954, 55); Якщо теплотворення посилене, наприклад, при важкій м'язовій роботі, то одночасно з цим рефлекторно збільшується й тепловіддача в зовнішнє середовище (Заг. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОВИЙ, ю, ч., поет. Теплий вітер. Несуть весняні теплові на крилах своїх пробудження, небавом забуває зелом і квітом рідна земля (Літ. Укр., 18.III 1969, 4); Пахне день дощем, Тепловіями... (Нех., Ми живемо., 1960, 80).

ТЕПЛОВІЙНИЙ, а, е, поет. Який віє теплом. З тепловійного степу до берегів навропстець сунуть гурти недавніх переселенців (Рудь, Гомін., 1959, 37); Тепловіїні вітри.

ТЕПЛОВОДИЙ, а, е. Який містить у собі теплу воду (теплі води). Може, то казка знадлива тії смарагдо-

ві луки, плеск тепловодої річки..? (Л. Укр., I, 1951, 309).

ТЕПЛОВОДНИЙ, а, е. Який живе, росте в теплій воді (тепліх водах). Тепловодні риби; Тепловодні рослини.

ТЕПЛОВОЗ, а, ч. Локомотив з поршнеvim двигуном внутрішнього згоряння. Ритмічно вистукуючи колесами, мчить голубий тепловоз, набирає швидкість (Автом., В. Кошик, 1954, 295); Електровоз прив'язаний до контактної лінії, і в разі обриву її чи якоїсь аварії .. локомотив стане. Це не загрожує тепловозові, де встановлено генератор, який перетворює енергію механічну в електричну (Знання., 3, 1972, 17); Паровозам прийшли на зміну електрички й тепловози (Наука., 11, 1973, 21).

ТЕПЛОВОЗНИЙ, а, е. Прикм. до тепловоз. Науковцями Харківського політехнічного інституту у співдружності з працівниками раднаргоспу сконструйовано новий високоекономічний тепловозний двигун (Наука., 11, 1963, 21); На залізницях завершено в основному заміну парової тяги електричною й тепловозною (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 265); // Признач. для тепловозів. Колектив заводу тепловозного електроустаткування освоїв виробництво сучасних турбо- й гідрогенераторів (Рад. Укр., 11.II 1955, 3); // Який працює на тепловозі, обслуговує його. Тепловозні бригади депо заощадили минулого року 2 700 тонн палива (Роб. газ., 16.I 1963, 1).

ТЕПЛОВОЗОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до тепловозобудування; // Признач. для будування тепловозів. Тепловозобудівний завод.

ТЕПЛОВОЗОБУДІВНИК, а, ч. Робітник тепловозобудівного заводу. Почався випробувальний пробіг першого серійного тепловоза «ТЭ-3» потужністю 4000 кінських сил, виготовленого харківськими тепловозобудівниками (Наука., 2, 1956, 11); Життя ставить перед тепловозобудівниками все нові й нові завдання. Головне з них — підвищення надійності й потужності локомотивів (Знання., 9, 1976, 5).

ТЕПЛОВОЗОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь транспортного машинобудування, що виробляє тепловози.

ТЕПЛОДАЙНИЙ, а, е, рідко. Який дає, привносить тепло. Щоб рясні дозріли і хліба й плоди, теплодайний дощик, лийся з висоти (Тер., Правда, 1952, 56).

ТЕПЛОЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ, і, ж. Центральна теплоелектростанція, що виробляє одночасно електроенергію й тепло у вигляді гарячої води та пари для промисловості й побутових потреб. Крім гідроелектростанцій, скрізь, де тільки доцільно, у нас будують теплоелектроцентралі (ТЕЦ). ТЕЦ разом з електроенергією дає промисловим підприємствам і місту тепло у вигляді гарячої води (Ек. геогр. СРСР, 1957, 33).

ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКА, и, ж. Теорія й практика одержання та застосування теплової енергії. Технічний прогрес радянської теплоенергетики, який дає змогу одержувати великий економічний ефект від теплових електростанцій, насамперед є прогресом радянського потужного паротурбобудування (Наука., 5, 1959, 15).

ТЕПЛОЄМНИЙ, а, е. 1. спец. Який має велику теплоємність.

2. Який потребує великих затрат тепла, палива. Теплоємне виробництво.

ТЕПЛОЄМНІСТЬ, ності, ж., фіз. Кількість тепла, потрібна для нагрівання тіла на 1° С або яку виділяє тіло при охолодженні його на 1° С. Кількість теплоти, яку треба передати тілу, щоб підвищити його температуру на 1° С, називається теплоємністю цього тіла (Курс фізики, II, 1956, 130).

△ **Питома теплоємність** — кількість теплоти, потрібна для нагрівання 1 грама речовини на 1° С.

ТЕПЛОЗАХИСНИЙ, а, б. Який захищає від надмірної дії тепла. *Теплозахисний костюм.., який застосовують у гірничо-рятівній службі, дозволяє людині виконувати роботу при температурі від 50 до 125 градусів* (Знання.., 12, 1965, 24); *Теплозахисне скло.*

ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до теплоізоляції. *Теплоізоляційні роботи; Теплоізоляційні властивості матеріалу; // Признач. для теплоізоляції. Піноскло є чудовим теплоізоляційним матеріалом* (Цікава хімія, 1954, 92); *Повітря давно застосовується в будівельних конструкціях як теплоізоляційний прошарок* (Знання.., 9, 1965, 8).

ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЯ, і, ж. Захист будинків, теплових установок, трубопроводів і т. ін. від тепловтрат або теплових впливів. *Освоєно масовий випуск ефективних будівельних матеріалів: гіпсоблоків для перегородок, сухої гіпсової штукатурки, мінеральної вати для теплоізоляції та виробів з неї* (Наука.., 3, 1953, 7); *До Антарктиди відправлено.. збірні будинки з підвищеною теплоізоляцією, розрахованою на 60—70-градусні морози* (Наука.., 1, 1957, 13).

ТЕПЛОКРОВНИЙ, а, е. 1. Який має відносно високу й стійку температуру тіла, майже не залежну від температури навколишнього середовища (про тварин). *Організм людини, як і всякої теплокровної тварини, має порівняно постійну температуру.., незалежно від зміни зовнішніх кліматичних умов* (Шк. гігієна, 1954, 105); *Дельфіни — не риби. Це теплокровні ссавці, що дихають повітрям* (Наука.., 1, 1967, 48).

2. у знач. ім. **теплокрівні**, них, мн. Група тварин, які мають таку температуру тіла.

ТЕПЛОЛЮБ, а, ч. Тварина або рослина, що любить жити, рости в теплому середовищі, не витримує низької температури. *Не скрізь ці ніжні теплолюбні [виноград, абрикоси, персики, інжир, хурма та ін.] захочуть рости* (Юним мічур.., 1955, 92).

ТЕПЛОЛЮБНИЙ, а, е. Який любить тепло, не витримує низької температури. *Рицина за своєю природою — теплолюбна рослина. Насіння її починає проростати при температурі 10—12 градусів. Вона не витримує заморозків навіть мінус 1—3 градуси* (Хлібороб Укр., 4, 1965, 19); *На низьких, порізаних численними затоками берегах [водоймища в кімерійський вік] водилися теплолюбні тварини* (Знання.., 3, 1966, 4); *На півдні — на узбережжі Чорного моря і в Криму.. ростуть теплолюбні рослини* (Цюпа, Україна.., 1960, 87).

ТЕПЛОМІР, а, ч. 1. Лічильник для вимірювання кількості теплоти, яку одержують споживачі від теплофікаційної мережі.

2. заст. Термометр.

ТЕПЛОНОСІЙ, а, ч., спец. Газ, пара або рідина, які передають тепло в системах побутового або промислового теплопостачання. *Залежно від виду теплоносія центральні системи опалення називаються паровими, водяними й повітряними* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 388); *Тантал і особливо ніобій можуть служити конструкційним матеріалом для ядерних реакторів, у яких роль теплоносія відіграють розплавлені натрій та калій* (Наука.., 6, 1963, 51).

ТЕПЛООБМІН, у, ч., спец. Поширення тепла від одного тіла до іншого, зумовлене різницею температур між ними. *Вивчення умов тепловиділення й теплообміну в шахтах.. має винятково важливе значення в комплексі завдань щодо забезпечення нормальних гігієнічних умов праці гірників* (Вісник АН, 12, 1957, 46); *Причиною відсутності теплообміну буває погана теплопровідність повітря* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 132).

ТЕПЛООБМІННИЙ, а, е, спец. Стос. до теплообміну. *Теплообмінний процес; // Признач. для теплообміну. Хімічне машинобудування повинно створити нові конструкції теплообмінної апаратури, агрегатів розподілу газу* (Знання.., 5, 1966, 10).

ТЕПЛООБМІННИК, а, ч., спец. Апарат, у якому відбувається теплообмін. *Повітря, потрапивши до компресора, стискується й нагрівається, а потім надходить у теплообмінник, охолоджується там, віддаючи тепло воді* (Ком. Укр., 12, 1958, 46).

ТЕПЛОПЛАВ, а, ч., рідко. Те саме, що теплохід. *Вночі теплоплав покинув порт і вийшов у відкрите море* (Рад. Укр., 17.IV 1946, 4).

ТЕПЛОПРОВІД, овodu, ч. Сукупність труб, нагнітальних установок і т. ін. для переміщення гарячої води або пари від теплоелектроцентралі до споживачів.

ТЕПЛОПРОВІДНИЙ, а, е, фіз. Стос. до теплопровідності.

ТЕПЛОПРОВІДНІСТЬ, ності, ж., фіз. Здатність тіла передавати тепло, що ґрунтується на теплообміні між атомами й молекулами тіла. *Теплопровідністю називається здатність матеріалу проводити тепло через свою масу* (Довідник сіль. будівельника.., 1956, 363); *Явище передавання теплоти від однієї частини тіла до іншої називається теплопровідністю* (Фізика, II, 1957, 22); *Теплопровідність сирої деревини вища, бо порожнини її заповнені водою, а вода кращий провідник тепла, ніж повітря* (Стол.-буд. справа, 1957, 29).

ТЕПЛОПРОДУКТИВНІСТЬ, ності, ж., спец. Найбільший вихід тепла при згорянні певного палива. *Брикет бурого вугілля має теплопродуктивність значно вищу, ніж вихідне буре вугілля, внаслідок видалення в процесі брикетування води* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 25).

ТЕПЛОПРОДУКЦІЯ, і, ж., спец. Тепло, що утворюється в процесі життєдіяльності живого організму.

ТЕПЛОРЕГУЛЯЦІЯ, і, ж., спец. Підтримування рівноваги в утворенні й віддаванні тепла живим організмом. *Регуляція тепловіддачі й теплотворення, так звана теплорегуляція, здійснюється центральною нервовою системою* (Заг. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОСИЛОВИЙ, а, е, спец. Признач. для переробки теплової енергії в механічну. *Теплосиловий двигун.*

ТЕПЛОСТІЙКИЙ, а, е, спец. Здатний витримувати високу температуру або значну різницю температур, не втрачаючи своїх якостей. *В річках Середньої Азії і в Аральському морі поширені кілька видів промислових риб — маринок, в ікрі і яєчниках яких є отрута. Проте вона не теплостійка і при тривалому кип'ятінні розкладається* (Наука.., 7, 1956, 27); *Застосування в автомобільних шинах теплостійкого корду з капрону (замість бавовни) вдвоє підвищує строк їх служби* (Наука.., 12, 1960, 12).

ТЕПЛОСТІЙКІСТЬ, кості, ж., спец. Властивість за знач. теплостійкий. *Чим вища теплостійкість інструмента, тим вищу температуру нагрівання може витримати його різуча кромка, не втрачаючи своєї початкової твердості, тим вищі можуть бути швидкості різання металів під час їх обробки* (Різальні інстр., 1959, 9).

ТЕПЛОТА, і, ж. 1. фіз. Форма руху матерії, що являє собою безладний (хаотичний) рух частинок (молекул, атомів, електронів і т. ін.), з яких складається тіло; вид енергії, утворюваний цим рухом. *Теплота*

завжди переходить від більш нагрітих тіл до менш нагрітих (Фізика, II, 1957, 19).

△ **Теплота плавлення** — кількість тепла, необхідна для переходу тіла з твердого стану в рідкий при температурі плавлення.

2. Те саме, що **теплі** 2. Не дивлячись на літню теплоту, ... змерзла вона, тремтить уся (Мирний, III, 1954, 302); Дай [земле] теплоти, що розширює груди (Фр., X, 1954, 12); Ходи знайомий, рідний звук, і поцілунок губ гарячих, і теплота дівочих рук... (Сос., II, 1958, 436); Густа, медова теплота Високі налила жита (Рильський, III, 1961, 49).

3. *перен.* Доброта, сердечність; добре ставлення до кого-, чого-небудь. Хто знав його [Янку Купалу] — ніколи не забуде Очей його людської теплоти (Рильський, II, 1960, 307); З особливою теплотою згадую я завжди Ганну Петрівну Затиркевич — видатну актрису, що належить до славної плеяди корифеїв українського театру (Минуле укр. театру, 1953, 61); В словах Гармашихи сьогодні чомусь бракувало звичайної душевної теплоти (Головко, А. Гармаш, 1971, 450); — Спасибі за хліб, за сіль, — промовив він зі щирою, проникливою теплотою в голосі (Гончар, II, 1959, 160); Прийом проходив у взаємних виявах теплоти і пошани (Ле, В снопі..., 1960, 264).

ТЕПЛОТВОРЕННЯ, я, с., фізл. Процес утворення тепла в живому організмі. Якщо теплотворення посилене, наприклад, при важкій м'язовій роботі, то одночасно з цим рефлекторно збільшується й тепловіддача в зовнішнє середовище (Заг. догляд за хворими, 1957, 66).

ТЕПЛОТВОРНИЙ, а, е, фіз. Який має теплотворність; здатний утворювати тепло (в 1 знач.).

△ **Теплотворна здатність палива**, фіз.— кількість тепла в калоріях, що його виділяє 1 кг твердого чи рідкого палива або 1 м³ газоподібного палива при повному згорянні. У нафти дуже висока теплотворна здатність: 10 тонн нафти дають стільки ж калорій, скільки 34 тонни дров (Наука., 5, 1964, 9).

ТЕПЛОТВОРНІСТЬ, ності, ж., фіз. 1. Здатність тіла утворювати тепло.

2. Те саме, що **Теплотворна здатність палива** (див. **теплотворний**). Теплотворність бурого вугілля.

△ **Теплотворність палива** — те саме, що **Теплотворна здатність палива** (див. **теплотворний**).

ТЕПЛОТЕХНІК, а, ч. Фахівець із теплотехніки. Винахідником першої парової машини був знаменитий російський теплотехнік Іван Іванович Ползунов (Фізика, II, 1957, 63).

ТЕПЛОТЕХНІКА, и, ж. Галузь техніки, теорія й практика одержання й використання тепла в промисловості, сільському господарстві, побуті; комплекс навчальних дисциплін, що вивчають одержання, перетворення та використання теплоти.

ТЕПЛОТЕХНІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до теплотехніки. При теплотехнічних розрахунках слід орієнтуватись на температуру, потрібну для вирощування огірків як найбільш теплолюбної культури (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 14); Теплотехнічні якості вугілля.

2. Який готує теплотехніків. Теплотехнічний інститут; Теплотехнічний факультет.

ТЕПЛОФІКАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Централізоване постачання житловим будинкам і промисловим підприємствам тепла, виробленого на теплоелектроцентралі. Проектом передбачено [в селі] теплофікацію, газифікацію, забезпечення квартир гарячою водою (Хлібороб Укр., 4, 1966, 29); Деякі курорти.. вже давно користуються термальною водою з надр для теплофікації господарства (Наука., 6, 1959, 21).

2. Одночасне вироблення теплової та електричної енергії на теплоелектроцентралях. В галузі теплофікації наша країна зайняла перше місце в світі. Близько 35% всієї потужності теплових електростанцій тепер припадає на ТЕЦ (Ек. геогр. СРСР, 1957, 33).

ТЕПЛОФІКУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Здійснювати теплофікацію чого-небудь. Теплофікувати місто.

ТЕПЛОФІКУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **теплофікувати**.

ТЕПЛОХІД, хода, ч. Морське або річкове судно, що рухається за допомогою двигунів внутрішнього згоряння. Вийшли у рейс теплоходи, Хвиля хлюпоче в борти (Мал., За.. морем, 1950, 114); Кременчуцьким морем ішов теплохід «Єнісей» з баржею на буксирі і плавучим краном (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

ТЕПЛОЦЕНТРАЛЬ, і, ж., розм. Те саме, що **теплоелектроцентралі**.

ТЕПЛУВАТИЙ, а, е. Трохи теплий. Кажуть, що навіть Нерей і Доріда.. Деся у печерах підводних, уже теплуватих, ховались (Зеров, Вибр., 1966, 319); Увечері, перш ніж піти спати, ... корисно також мити ноги теплуватою водою з милом, що особливо важливо літньої пори (Шк. гігієна, 1954, 91); В одному місці я виявив слабодухість: змахнув у себе з щокви звичайну теплувату сльозу й не збентежився від цього (Ю. Янов., II, 1954, 271).

ТЕПЛУВАТО. Присл. до **теплуватий**.

ТЕПЛУШКА, и, ж., розм. Те саме, що **тепляр** 3. Пролунав гудок паровоза. Таращанці посипали в теплушки, ешелон заляскав буферами і рушив вперед (Довж., I, 1958, 203).

ТЕПЛЯК, ч. 1. род. а. Тимчасове опалюване приміщення для робітників на будівельних майданчиках у зимовий період. Під помостом стоїть величезна бетономішалка.. і біля неї бригада робить тепляк (Собко, Любов, 1935, 99); Для опалювання тепляка застосовують опалювальні печі з нижнім обігрівом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 432).

2. род. а. Теплий хлів для худоби. У вічарнях повинні бути окремі приміщення для маток та їх приплоду (тепляки) і для молодняка (Колг. енци., I, 1956, 197).

3. род. а, розм. Опалюваний товарний вагон, пристосований для перевезення людей. На запасній колії стоїть невеличкий поїзд: арештантський вагон з загратованими вікнами, два тепляки і класний (Донч., II, 1956, 235).

4. род. у, діал. Теплий вітер. У хаті бути не хочеться. Тепляк дмухнув, Крилом махнув, По бороді лиско-чється [лоскочється] (Гл., Вибр., 1957, 267).

ТЕРАКОТА, и, ж. 1. Випалена кольорова високоякісна гончарна глина. Деякі хліви пофарбовані теракотою майже під стріху (Довж., III, 1960, 514); Для статуєток і скульптурних композицій малих форм застосовують неглазуровану глину — теракоту (Матеріали з етногр., 1956, 16); Композиції та рельєфи з фаянсу, теракоти, шамоту відзначаються багатством фантазії й вигадки, творчим переосмисленням традицій народного мистецтва (Мист., 4, 1968, 40).

2. Неглазурований керамічний виріб з такої глини. Особливо проявили себе ольвіополіти як майстри теракот. Сотні цих маленьких глиняних фігурок, знайдених при розкопках, свідчать про тонкий художній смак місцевих скульпторів (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 258); // збірн. Вироби з цієї глини. Велись розкопки давнього святилища в Піргах.. Розчищали вузький простір між залишками стін двох храмів, де було виявлено склад фігурної теракоти (Знання., 1, 1966, 29).

ТЕРАКО́ТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до теракóта. *Теракóтова глина; Теракóтове виробництво; // Зробл., вигот. із теракоти (у 1 знач.). Цех підготував до масового випуску велику серію теракóтових портретних бюстів класиків російської й української літератури та мистецтва (Матеріали з етногр., 1956, 14); Теракóтові статуетки.*

2. Який має колір теракоти (у 1 знач.); червонувато-брунатний. *Теракóтова сукня.*

ТЕРАПЕ́ВТ, а, ч. Лікар, фахівець із внутрішніх хвороб; спеціаліст у галузі терапії. *Лікар-терапевт Бублик за двадцять п'ять років своєї чесної роботи прийняв дев'яносто тисяч хворих (Укр. літ., 1957, 144); Тут [у заводському пункті охорони здоров'я] приймають лікарі всіх спеціальностей: невропатолог, гінеколог, окуліст, фтизіатр, терапевт (Веч. Київ, 4.IV 1958, 3).*

ТЕРАПЕВТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до терапевт. *Об'єднання лікарень з поліклініками відіграло величезну роль у першу чергу в поліпшенні терапевтичної допомоги населенню області (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 134); Терапевтичний симпозиум; Терапевтичне товариство.*

2. Стос. до терапії. *Здійснені дослідження з метою з'ясування терапевтичного ефекту кофеїну, нітрогліцерину та інших фармакологічних засобів виявили їх неоднакову дію (Наука., 5, 1959, 27); Проблема лікування раку останнім часом починає розв'язуватися завдяки появі.. нового терапевтичного методу так званої хіміотерапії, застосування ліків (Рад. Укр., 18.VIII 1965, 4); Терапевтичне відділення лікарні.*

ТЕРАПІ́Я, ї, ж. 1. Лікування внутрішніх хвороб лікарськими засобами або фізичними методами (без хірургічного втручання); сукупність таких методів лікування. *Що ж до віри, то я досі навчилася вірити тільки в кліматично-гігієнічну курацію.. та в хірургію, а всяка терапія для мене рідч неперва (Л. Укр., V, 1956, 408); В терапії і профілактиці ревматизму дуже велика роль належить курортному лікуванню (Наука., 2, 1958, 27); Вітамінна терапія; Терапія сном.*

2. Галузь медицини, що вивчає методи розпізнавання й лікування внутрішніх хвороб, причини їх виникнення, характер перебігу. *Перед нею стояв керівник кафедри загальної терапії професор Хромченко (Рибак, Час., 1960, 417).*

...**ТЕРАПІ́Я**. Друга частина складних слів, що означають спосіб лікування, вказаний у першій частині, напр.: ба^{ль}нео^{те}рапія, рентгено^{те}рапія, фізіо^{те}рапія та ін.

ТЕРА́РІЙ, я, **ТЕРА́РІУМ**, а, ч. Спеціально обладнане приміщення або скринька для тримання різних наземних хребетних тварин (перев. земноводних і плазунів), за життям яких ведуть спостереження. *Бічні стінки тераріума, а також верх і нижні частини передньої й задньої стінок роблять із дощочок товщиною 10 мм (Гурток «Умілі руки..», 1955, 164); Один із пійманих малих варанчиків живе й досі в тераріумі Інституту зоології АН УРСР у Києві. Він підріс і почуває себе непогано (Знання., 3, 1966, 29).*

ТЕРА́РІУМ див. терарій.

ТЕРА́СА, и, ж. 1. Природний або штучно створений горизонтальний чи трохи похилий уступ на схилі, який використовують під сільськогосподарські та лісові культури, для боротьби з ерозією ґрунту тощо. *Подекуди на половині високості гір виступали тераси, на котрих стояли рядами білі хати в садках (Н.-Лев., II, 1956, 382); При вирощуванні дерев на терасах горизонтальні дороги прокладають по полотну тераси (Колг. Укр., 5, 1962, 35).*

2. *перев. мн., геол.* Горизонтальні або трохи похилі уступи земної поверхні (на схилах гір, річкових долин і на узбережжях озер та морів), що розташовані один над одним і показують рівень води в минулому. *Дорога лісом тяглася довго, підіймаючися більше або менше стрімкими терасами все вище й вище (Фр., III, 1950, 84); 1931—1932 рр. були роками напруженої роботи вченого [Добриніна] по дослідженню природних ландшафтів Закавказзя й терас Чорноморського узбережжя Кавказу (Видатні вітч. географи., 1954, 138); Дністер у межах Причорноморської западини має широку долину з добре виявленими терасами (Геол. Укр., 1959, 312).*

3. *у знач. присл. терасами.* У вигляді уступів, розташованих один над одним. *На схилах розкинулося велике село. Воно терасами спадало вниз (Жур., До них іде., 1952, 149).*

4. Літня (неопалювана) прибудова до будинку, відкрита або застелена; веранда. *Скляні двері на маленькій терасі одчинились (Н.-Лев., VI, 1966, 18); Маю чудесну кімнату на сонце, з видом на море, з окремим ходом і терасою (Коцюб., III, 1956, 406); На столиках на терасі кафе стояли свічки, і полум'я їх було немов вилите з гарячого золота (Смолич, II, 1958, 114).*

ТЕРА́СКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тераса. *Площі під лісові насадження підготовляють у вигляді вузьких терасок або лунок (Колг. Укр., 5, 1959, 41); Кімната, яку ми вирішили здати в найми, — одна з найкращих. Окремий вхід, вікна на південь, тераска (Вільде, Сестри., 1958, 296).*

ТЕРАСО́ВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до терасувати; // у знач. прикм. *У колгоспі імені Мічуріна площа терасованих схилів становить майже 60 гектарів (Хлібороб Укр., 7, 1966, 23).*

ТЕРАСОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на терасу, на тераси (у 1, 2 знач.).

ТЕРАСОПОДІ́БНО. Присл. до терасоподібний. *Новітні археологічні розкопки, які розкрили один з кварталів, показують, що Тіра була збудована за певним планом — терасоподібно, у відповідності з особливостями рельєфу місцевості (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 271).*

ТЕРАСУВА́ЛЬНИК, а, ч., спец. Зваряддя, за допомогою якого роблять тераси (у 1 знач.). *Добре було б, якби в нашому районі був спеціальний потужний тракторний терасувальник, а також оборотні тракторні плуги, які вкрай необхідні при терасуванні крутосхилів (Хлібороб Укр., 1, 1967, 38).*

ТЕРАСУВА́ННЯ, я, с., спец. Дія за знач. терасувати. — *Ви були коли-небудь в Дубових грядках? — Був.. — Помітили, як там розв'язано проблему терасування водоймищ? (Чаб., Тече вода., 1961, 51); Наш колгосп почав освоювати малопродуктивні еродовані схили шляхом терасування (Хлібороб Укр., 11, 1969, 27).*

ТЕРАСУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Робити тераси (у 1 знач.). *Щоб зробити сади продуктивними, вирішили терасувати схили. Це стримує розширення крутосхилів, поліпшує водний режим земель, сприяє підвищенню їх продуктивності (Хлібороб Укр., 1, 1965, 31).*

ТЕРАСУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що терасоподібний. *Вершок вулкана — обширне плато, в середині якого великий кратер з терасуватими схилами (Курс заг. геол., 1947, 219).*

ТЕРАСУВА́ТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до терасувати.

ТЕРАТО́ЛОГ, а, ч. Фахівець із тератології.

ТЕРАТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до тератології. *Тератологічні явища.*

△ **Тератологічна орнаментика**; **Тератологічний орнамент** — тип орнаментациі, що характеризується стилізованим зображенням казкових звірів і птахів, тваринних і рослинних мотивів, що химерно переплітаються; широко застосовувався в рукописах і в декоративно-прикладному мистецтві середньовіччя, у давньоруській мініатюрі XI—XIV ст. Основним видом декоративного оздоблення української рукописної книги в XIV ст. стає, як відомо, тератологічна орнаментика, в XV—XVI ст. — плетінчаста (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 109); Соковитий, життєрадісний рослинний і навіть тератологічний орнамент, який широко представлений в рукописах XIV ст. і почасти зберігся аж до XVIII ст., ніколи не відповідав реакційному вченню церкви і не був пов'язаний з релігійною тематикою (Матеріали з етногр., 1956, 33).

ТЕРАТОЛОГІЯ, і, ж. 1. Наука, що вивчає вроджені каліцтва, виродливості організмів або окремих органів людини, а також тварин і рослин.

2. Особливий стиль у мистецтві, що бере свій початок із глибокої давнини; був дуже поширений у графічному мистецтві середньовіччя, зокрема в давньоруській мініатюрі XI—XIV ст. Тератологія в давньоруських рукописах.

ТЕРАТОМА, я, ж., мед. Пухлина складної будови, що виникає внаслідок порушення зародкового розвитку організму.

ТЕРЕБИТИ, блю, бйш; мн. тереблять; недок., перех. 1. Чистити, звільняти від лущини плоди, овочі; очищати, оббирати. — Картопля була в лущині, її треба було теребити (Фр., VII, 1951, 74); // Звільняти від лущини, лущити тощо зерно, бобові й т. ін.; лущити. Теревив наполовину вимолочені колоски жита і почорнілими зернами вгамовував різкий голод (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 581); Теревити квасоллю, горох, кукурудзу.

2. розм. Перебирати пальцями, злегка смикаючи; м'яти. Поки виходили люди, усі стояли, немов заклакні, тільки Аркадій Петрович теревив в руці серветку (Коцюб., II, 1955, 391); Бовдуг теревить рукою рижого вуса, поважно киває головою (Тют., Вир, 1960, 208).

3. розм., рідко. Те саме, що **термосити** 1. — Почали ми його [непритомного] знову теревити. Аж уже й ніт нас проймає (Хотк., I, 1966, 168); Дядько Трохим з усіх боків починає оглядати й теревити Обмінну [кобилу], а тато не втримує насмішки: — Дивись, чи не обернулася перед торгом на коня? (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 140).

4. вульг., рідко. Те саме, що **жёрти** 1. Кіт вийшов тоді з своєї байдужості, скочив до ринки, сів спокійненько і давай теревити сало на всі застави (Н.-Лев., IV, 1956, 147); Дивлячись збоку на те, як їв Бовдур, можна було подумати, що сей чоловік страшенно голоден, — з такою ненажерливою захлапністю теревив він свій хліб (Фр., I, 1955, 301).

5. діал. Тягти, нести щось важке. — Он яку хуру теревила на собі! — вказала Мар'я на корзину (Мирний, III, 1954, 153).

6. діал. Торочити. Що кому треба, той про те теревить (Номис, 1864, № 9753).

◆ **Теребити** [собі] **зуби над ким**, діал. — розпускати плітки про когось, глузувати з когось. [Є в г е н і й:] Приятелі мої любі і дорогі приятельки! Думаю, що досить уже вам теревити собі зуби надо мною (Фр., IX, 1952, 16).

ТЕРЕБИТИСЯ, блюся, бйшся; мн. теребляться; недок., розм., рідко. Те саме, що **вилазити** 2; видиратися кудись нагору. Теревиться [Славка] до мене на віз

(Вас., II, 1959, 300); *Образно. Вище, над урвищем, теревиться плазом розкарякувата груша, розставивши в боки своє пазуристе гілля (Кол., На фронті., 1959, 41).

ТЕРЕБІЙ, я, ч., фам., зневажл. Ненажера. Лиш недоїдки свідчили, що тут були люди, та ще й добрі теревії (Свидн., Люборацькі, 1955, 152).

ТЕРЕБІННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. теревити 1—3. Теревіння кукурудзи.

ТЕРЕВЕНІТИ, ню, ниш, недок., перех. і неперех., розм., зневажл. Говорити дурниці, нісенітниці. — Огонь спадає з неба, і самі свічі запалюються, — теревенив далі Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 375); В Христини глухо забилося серце. — Годі, кажу, теревенити! — сердито проказала вона і, ображена, вийшла з кола дівчат (Збан., Переджнив'я, 1955, 87); // Говорити що-небудь незначне, несерйозне, пусте. Кованько торкнув Радюка й сказав йому: «А ходім і ми в ту гостинну [вітальню] та послушаємо, за що то теревенять оті сиві голови та духовні персони!» (Н.-Лев., I, 1956, 563); Він вічно теревенив, розповідаючи веселі «віци» — анекдоти, співав коломийки (Тют., Вир, 1964, 352); — Ви працюватимете зі мною, в цій лабораторії, теревенити з працівниками в інших лабораторіях у вас не буде часу (Рибак, Час., 1960, 167).

ТЕРЕВЕНІ, ів, мн., розм., зневажл. Дурниці, нісенітниці. — Читає [стражник], не втне. — Писано, — каже, — як слід, а виходить — якісь теревені по-мужицькому (Мирний, IV, 1955, 385); Якщо навіть не вважати за звичайні теревені такої писанини, як от «холодніша воля», дика буря, що придавлює ліру: т. п., то все-таки можемо з них вичитати, що віра автора в народ.. не була в нього вироблена життям (Фр., XVI, 1955, 110); // Пусті, марні розмови, балачки. Не дошила Стеха урочної роботи — рукавчиків, — Уляна винна: вона своїми реготами та теревенями не дає дівчатам діла робити! (Мирний, II, 1954, 102); Дарка слухала, слухала його теревені, а далі повернулася до нього спиною і стала роздивлятися красиди, що пропливали за вікном (Вільде, Повнол. діти, 1960, 264); Він [Т. Шевченко] вже не раз бачив, чого були варті теревені ліберальних базік про волю, братерство й добро для «рідних братів» (Слово про Кобзаря, 1961, 63).

◇ **Теревені правити** (гнути, розв'одити, розвесті, розпускати, розпустити, точити, городити, плесті і т. ін.): а) говорити дурниці, нісенітниці. — Хто? Ти? — Лев заревів, — така погана? Мене, такого пана, Сюди задурювать прийшла?.. Пішла! Бач, теревені розпустила! Тікай, поки ще ціла! (Гл., Вибр., 1951, 26); Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, яка городить теревені (Вільде, Сестри., 1958, 572); б) говорити щось незначне, несерйозне, пусте. [Д ж е н н і:] А хто ж мене рівняв і до принцеси і до русалки... і... і вже не знаю, до кого ще? Хто правив теревені, аби мене барити? (Л. Укр., III, 1952, 72); — Годі вам теревені гнуть, — гукнув Барило, прислухаючись. — Чи чуєте, здається, у роги трублять? (Стор., I, 1957, 390); Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревенів розводити (Ю. Янов., I, 1958, 107); Пасажири точили теревені про цю станцію, про потяг, про ціни на борошно й залізничні квитки (Досв., Вибр., 1959, 102).

ТЕРЕВЕНІ-ВЕНІ, невідм., мн., розм., зневажл. Те саме, що теревені; базікання.

◇ **Теревені-вені правити** (розв'одити, точити і т. ін.) — те саме, що Теревені правити (гнути, розв'одити, розвесті, розпускати, розпустити, точити, городити, плесті і т. ін.) (див. теревені). — Тут треба

щось робити, а не теревені-вені правити... (Коцюб., I, 1955, 113); Точили всякі теревені-вені (Сл. Гр.).

ТЕРЕЗИ, ів, мн. 1. Важільні ваги; вага (у 5 знач.). Поламались терези, Сіль важачи на вози (Чуб., V, 1874, 1035); На дворі караван-сараю, на високому стовпі, формою літери «Г» висіли терези (Тулуб, Людолови, I, 1957, 225); Маса двох тіл вважають рівними, якщо вони зрівноважують одна одну на важільних терезах (Фізика, II, 1957, 30); *Образно. — Очевидячки кінець нам прийшов! — Все зважено на відвічних терезах, — відповів стиха отець Василь (Стар., Облога., 1961, 66); Сьогодні Сергій Юлійович, як ніколи, відчуває, що його доля зависла на хитких терезах (Стельмах, I, 1962, 620); *У порівн. Коромисло з шматками полотна крутнулось на її широких плечах, неначе почеплені на бантині терези з двома шайками (Н.-Лев., IV, 1956, 214).

△ Аптекарські терезі — вага для розважування малої кількості або малих доз лікарських речовин. З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури, важив на аптекарських тендітних терезах білі порошки (Ів., Вел. очі, 1956, 31).

◇ Переважувати (переважити) терезі (ча́шу терезів) див. переважувати.

2. Одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку. Біля сузір'я Діви міститься сузір'я Терезів (Бесіди про всесвіт, 1953, 8).

ТЕРЕЗКИ, ів, мн. Зменш. до терезі.

ТЕРЕМ, у, ч. 1. У Київській Русі та феодальній Росії — високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку. — Сниться, — каже він, — .. Що в моїм теремі златоверхому Лежали балки не позмикані (Мирний, V, 1955, 269); Зал у теремі Ярослава оздоблений мармуром і позолотою у візантійсько-романському стилі (Коч., П'єси, 1951, 85); *У порівн. Полиць оголених скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереми, дерев'яними будинками трансільванців — все повднувалось у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю (Гончар, III, 1959, 173); // Верхня частина такого будинку, де жили (звичайно під наглядом) жінки родини боярина, князя, царя. [Д у д а р:] Так наче всі хочуть нагору лізти до цієї красуні, яку цар замкнув у теремі, власне, в тюрмі, на вершечку гори (Сміл., Черв. троянда, 1955, 69); Московські царівни вели самотнє життя в палацових теремах, вони були малоосвічені й ніколи не показувались при народі (Іст. СРСР, II, 1957, 6).

2. заст. Багатий поміщицький будинок. Таж то кріпак, зневажений і голий, Своєю кров'ю, потом і слізьми Скріпляв оті блискучі тереми, Де панство у шовках та в оксамитах Музик наслухувало знаменитих, У карти грало і вино пило (Рильський, Марина, 1944, 94).

ТЕРЕМКОТІТИ, очу́, отіш, недок., розм., рідко. Те саме, що торохтіти. 1, 2. Війт озлобився: — Мовчи, бабо, не теремкоти мені тут! (Март., Тв., 1954, 70).

ТЕРЕМОК, мка́, ч. 1. Зменш.-пестл. до терем. В теремку було темно, а вікно з різнобарвними шибками було трохи одхилене (Вас., II, 1959, 60); Сніг. Сніжок. На княжий теремок (Тич., I, 1946, 105).

2. Маленький, іграшковий будиночок. Дитяча кімната.., на стіні годинник із зозулею, яка визирнула з теремка і застигла (Тют., Вир, 1964, 351).

3. діал. Вінок із штучних квітів для носіння на голові й для прикрашання образів.

ТЕРЕН, рну, ч. 1. Колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком. На одному косогорі розрослась густа-

прегуста дерева, терен та шипшина, неначе тонке зелене руно (Н.-Лев., III, 1956, 127); Куці терну й черемхи на схилах берега були вже вкриті білим цвітом, як памороззю (Панч, Ерік., 1950, 45); Шипшина й терен при дорозі, а в далині — полки дубів (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 63).

◇ Заріс (позароста́в) шлях терном (терна́ми); Зарослі (позароста́ли) шляхі́ терна́ми — неможливо піти, поїхати кудн-небудь. Заросли шляхи тернами На тую країну, Мабуть, я її навіки, Навіки покинув (Шевч., II, 1963, 213); Хочу я ридати — та не маю сліз, Хочу в даль полинуть — терном шлях заріс (Рильський, I, 1960, 116); Стéжка (дорі́жка і т. ін.) поросла́ терном див. пороста́ти; Шлях, устéлений терном чий — про чий-небудь життєвий шлях, сповнений труднощів, страждань, горя й т. ін. Та ж, що коханням братернім Шлях мій, устелений терном, Легко б могла озарити, — Більше немає її... (Граб., I, 1959, 353).

2. збірн. Плоди цієї рослини. Чорний терен красувався з-під зеленого листу, а покоштував [покуштував], такий-то вже кислий прийшовся! (Вовчок, VI, 1956, 223); — Тату, завтра я з Левком думаю піти в ліс по терен. Я знаю, як ви любите квашену ягоду (Стельмах, II, 1962, 106); *У порівн. Вид [жінки] болісний, жовтий, тільки одні очі, чорні як терен, блищали якимсь божевільним світом (Мирний, I, 1949, 247); Усіма грудьми н'є [Давид], захиляючись, терпке, як терен зеленуватий, осіннє степове повітря (Головко, II, 1957, 10).

3. Окрема колючка, шпичка такої або іншої колючої рослини. Заскалить собі дитина ногу Кілька раз на день, як ходить, Вийме терен та й гадки не має (Фр., XIII, 1954, 455); З розбігу Сажно шубовснула в самісіньку гуцу колючого чагаря. Десятки тернів вп'ялися в її тіло (Смолич, I, 1958, 90).

ТЕРЕН, у, ч. 1. Місцевість, територія. Кожде місце довкола тих млинів, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно (Фр., III, 1950, 250); Цього ж дня в Криничках набирали добровольців до лав новостворюваного червоного полку, що мав завданням боротись з куркульськими бандами, нести внутрішню охорону на терені повіту (Гончар, II, 1959, 227); Карпати — одна з найдавніших слов'янських етнографічних територій. Тут живуть українці, словаки, поляки, чехи. Цей стародавній слов'янський терен здавна цікавив дослідників багатьох галузей наук (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 155).

2. перен., заст. Грунт, основа розвитку чого-небудь. Тут насувається питання: який був кінець сьогописьменства? Чи підготувало воно терен для нової народної літератури, чи перетворилося органічно в нові, вищі форми? (Фр., XVI, 1955, 328).

ТЕРЕНЕЦЬ, нцю́, ч. Зменш.-пестл. до терен. Під тим теренцем Стоїть дівка з молодцем (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 337).

ТЕРЕНОВИЙ¹, а, е. Те саме, що терно́вий¹. Теренова наливка.

ТЕРЕНОВИЙ², а, е. Прикм. до терен 1. Теренові говори.

ТЕРЕНОК, нку́, ч. Зменш.-пестл. до терен.

ТЕРЕНЯК, у́, ч., розм., рідко. Те саме, що терні́вка 1.

ТЕРЕШ, **ТЕРЕШ-ТЕРЕШ**, виг. Покрик, яким відганяють овець. Грицько бачить, що за рудою і другі [вівці] повертають з шляху, — пустився підтюпцем, раз по раз вигукуючи «тереш! тереш!» (Мирний, I, 1949, 150).

ТЕРЕШ-ТЕРЕШ див. тереш.

ТЕР'ЄР, а, ч. Порода невеликих собак, яких використовують для полювання на звірів, що живуть у норах, а також собака такої породи. Існують породи ма-

леньких салонних песиків, карликові тер'єри, завбільшки з рукавичку, які вміщуються в кишені пальта або у дамській муфті, їх там і носять (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 175).

ТЕРЗАННЯ, я, є., книжн., рідко. Дія за знач. **терзати** і стан за знач. **терзатися**. Сидорчук ніби вгадав душевні терзання комбрига (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 8).

ТЕРЗАТИ, аю, аеш, недож., перех., книжн., рідко. Те саме, що **мучити**. Уляна кинулась до сина, впила мученими очима у його, мов прохала. Господи! Зніми з його хоч половину його лиха і дай мені, — я його носитиму з радістю, — не муч тільки його, не терзай отак! (Мирний, I, 1954, 304); Через короткий час знову потьмарені очі говорили про біль, що терзав її (Коп., Вибр., 1953, 386); Був час, коли Клава боялася зустрічі з Тарасом, її терзали сумніви, мучило зневір'я, вона передбачала тяжку розмову, душевні страждання (Ткач, Плем'я., 1961, 165).

◇ **Терзати** душу (серце і т. ін.) — примушувати страждати, викликаючи важкі спогади, негативні емоції тощо. Скрипка в руках Русака ридала, терзала душу, відкривала завісу в таємничий світ (Збан., Малин. дзвін, 1958, 189); — Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе, Прохоре (Шиян, Баланда, 1957, 178).

ТЕРЗАТИСЯ, аюся, аешся, недож., книжн., рідко. Те саме, що **мучитися**. 1. Я терзався кілька днів і врешті надумав викласти всі свої почуття до неї на папері (Минко, Моя Минківка, 1962, 130).

ТЕРИГЕННИЙ, а, е, геол. Який утворився в морі чи океані недалеко від берега за рахунок знесених із суходолу уламків гірських порід; принесений із суходолу. Серед теригенних покладів у морі найбільше поширені глина, пісок, конгломерати і брекчії (Курс заг. геол., 1947, 166); Теригенний матеріал рудних шарів Керченського півострова виявлений дрібними заокругленими зернами кварцу й окремими зернами ортоклазу (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 39).

ТЕРИГЕНОВИЙ, а, е, геол. Те саме, що **теригенний**. Матеріалом для утворення морських осадів є теригенові продукти руйнування гірських порід, що попадають у море внаслідок розмивання берегів (Курс. заг. геол., 1947, 163).

ТЕРИКОН, у, ч. Конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти, копальні. За заводом розлігся пустельний степ, і тільки де-не-де на обрії височили конуси териконів коло далеких шахт... (Шовк., Інженери, 1956, 5); Ярина все ближче підходила до терикону старої шахти — високої рудувато-чорної гори породи, вийнятої глибоко з-під землі (Собко, Стадіон, 1954, 19).

ТЕРИЛЕН, у, ч., текст. Різновид синтетичного волокна; тканина з цього волокна. Терилен набагато краще пропускає повітря, ніж його синтетичні «побратими». Він такий же зігріючий, як натуральна бавовна (Рад. Укр., 6.II 1965, 1).

ТЕРИЛЕНОВИЙ, а, е, текст. Прикм. до **терилен**; // Вигот. з терилену. Териленовий трикотаж — остання новинка таллінської фабрики «Марат». З нього виходить красива, міцна, м'яка білизна й верхній одяг (Рад. Укр., 6.II 1965, 1).

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до території. Єдність походження, спільна історична доля, територіальне сусідство.. пов'язують російський і український народи (Рильський, III, 1956, 84); Вона [конкурентна боротьба] набирає тим гострішого характеру, що територіальна сфера панування капіталізму різко звужилась (Програма КПРС, 1961, 24); Територіальна цілісність; // Пов'язаний з певною територією; місцевий. На те засідання, крім членів правління та активу,

прийшли секретар територіальної партійної організації, голова виконкому (Вишня, I, 1956, 365); Територіальні діалекти.

△ **Територіальні води** — смуга моря чи океану вздовж узбережжя, що перебуває під суверенітетом прибережної держави й входить до складу її національної території. Півтора року в іспанських територіальних водах Гібралтарської протоки стояло напівзатоплене торговельне італійське судно «Олтерра» (Знання., 1, 1966, 25).

2. Який комплектується з мешканців даної території (про збройні сили). Територіальні формування.

ТЕРИТОРІАЛЬНО, присл. Стосовно території. Трести, охоплюючи цілі групи капіталістичних держав, почали економічний поділ світу, поділеного вже територіально між найбагатшими країнами (Програма КПРС, 1961, 8); Перш за все друкарня розрослася територіально за рахунок двох квартир, де за часів Завадки жили осілі ковалі-цигани з родинами (Вільде, Сестри., 1958, 122).

ТЕРИТОРІЯ, і, ж. 1. Частина земної кулі (суходіл, води й повітряний простір над ними), що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. Про пригоди в дорозі знаєте дець од д. Крип'якевича, з яким ми бідували разом, та й з моїх двох карток ще з австрійської території (Коцюб., III, 1956, 439); — Все ж я не такою уявляв собі Європу, — признався Козаков. — Думав, що тут суцільні міста і села, де з людьми не розминешся, — так скрізь перенаселено. Всім територіям не вистачає... А в них, здається, села рідші, ніж у нас в Донбасі (Гончар, III, 1959, 13); // Частина якої-небудь країни (область, район і т. ін.). Її звали Світлана Остапівна, і вона була добре знана на території цілого району (Ю. Янов., II, 1954, 131); Вся величезна територія Північної Таврії, захоплена противником протягом літа, після кількоденних боїв була очищена від його військ (Гончар, II, 1959, 388); Героїчна праця радянських людей, і насамперед нашої чудової молоді, дасть змогу освоїти нові величезні території і природні багатства на сході країни (Ком. Укр., 6, 1975, 11).

△ **Вільна територія** — частина певної області, певного міста тощо, яка підлягає особливим міжнародним законам. Вільна територія Трієст.

2. Земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо. — На луках бродять чийсь коні, по травах стелються дими, на зеленому роздоллі... — шатра. Що? Цигани? На території моєї сільради?.. (Тют., Вир, 1964, 69); Вся величезна територія станції була в цей день переповнена військами (Гончар, Таврія., 1957, 414); Я вийшов на вулицю й переліз на територію фабрики через паркан (Сміл., Сашко, 1954, 63); // Простір, на якому поширені певні явища. Територія змішаних говорів.

ТЁРКА, и, ж. 1. Сільськогосподарська машина для вилущування насіння з головок конюшини, льону тощо. Для повного виділення насіння пажити [вид бобової трави] треба пропускати через терки або повторно обмолочувати (Хлібороб Укр., 7, 1966, 10).

2. Мулярський інструмент — дощечка з ручкою для розгладжування штукатурки. Для затирання лицьовального шару штукатурки використовують дерев'яні терки (Колг. енци., I, 1956, 109).

3. біол. Гострі, тверді зубчики на язичку деяких видів молюсків, якими вони захоплюють і подрібнюють їжу. Рот виноградного слимака міститься під першою паркою щупалець. У роті є язик, вкритий кількома рядами гострих, твердих зубчиків, які утворюють терку (Зоол., 1957, 32).

ТЕРКІТЛИВИЙ і ТЕРКОТЛИВИЙ, а, е. 1. Який багато, безупинно теркоче. *Теркотлива пташка.*

2. Який нагадує теркотіння. *Сусідки та своячки частенько навідувалися до Василя, .. непокоячи його своїм теркітливим гамором та часом що-де-що заладжуючи [залагоджуючи] та попрятуючи у хаті* (Фр., I, 1955, 141).

ТЕРКОВИЙ, а, е. Признач. для розтирання, подрібнення чого-небудь. *Терковий пристрій.*

△ **Терковий апарат** — пристрій, за допомогою якого вилущують насіння з головок конюшини, льону тощо. У терковому апараті [коноплемотарки] насіння витирається з головок, після чого воно разом з половиною попадає на решето першої очистки (Техн. культ., 1956, 201).

ТЕРКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. **теркотати** та звуки, утворювані цією дією. *Знову теркотання, знову забої цвіркунові* (Мирний, I, 1954, 270); *Здалека то там, то там доносилося до їх теркотання парубків, котрі розходилися з вулиці по домівках* (Мирний, I, 1954, 219).

ТЕРКОТАТИ, очу́, бчеш і **ТЕРКОТІТИ**, очу́, отіш, недок. 1. Утворювати часті уривчасті звуки під час руху, роботи тощо (про віз, млин і т. ін.); торохтіти. *Ішла Хима з Ірусалима [Єрусалима]: тарахкотілка теркоче, а коник бігти не хоче* (Номис, 1864, № 11439); *Широким полем, безлюдною дорогою сунеться і теркоче маленький візок* (Фр., VIII, 1952, 78); *Теркотить терлиця; // безос. *Образно. Людям рота не заткаєш, а частенько вони навіть не такі злі, як би се з їх слів здавалося. От, мелють собі, щоб теркотіло, хоч муки з того млива ніякої нема* (Фр., III, 1950, 117); // Деревчати (про телефон).

2. Видавати часті різкі шумові звуки (про птахів); цвіркати, цвіркотати (про комах). *Пташки ляцять, теркотять* (Мирний, III, 1954, 137); *Цвіркун теркоче; // перен., розм. Швидко, без упину говорити; цокотіти. Дядина, як та чечітка, теркоче та вичитує, а дядько коли-не-коли проведе товстим охрипим голосом* (Мирний, I, 1954, 90); *Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї: — Дай спокій, сестрице! Мама все мусять теркотати* (Фр., I, 1955, 61).

ТЕРКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. **теркотіти** та звуки, утворювані цією дією. *Коли ж Холода забрало нервові теркотіння телефонного дзвінка, Логвин устав із свого місця, підійшов до Голубенка* (Епик, Тв., 1958, 33).

ТЕРКОТІТИ див. **теркотати**.

ТЕРКОТЛИВИЙ див. **теркітливий**.

ТЕРЛИКАТИ і рідко **ТИРЛИКАТИ**, аю, аеш, недок., неперех. і перех., ірон., зневажл. Невміло, невправно грати на смичковому інструменті, на гармонії тощо. *Тут я задумав зорганізувати квартет; сам я трошки терликав на скрипці* (Збірник про Кроп., 1955, 60); — *Коли генерал-губернаторів син женився з дочкою графа Потоцького, то під вечерю терликали їм самі скрипалі з Купецького зібрання* (Смолич, Мир., 1958, 58); *Скрипаль смичком терликає давно набридлу річ...* (Шер., Дружбою., 1954, 90); *Баян зітхнув легко, наче зрадив, що йому більше не доведеться тирликати набридливо-одноманітний ритм фокстроту* (Ткач, Арена, 1960, 44); // розм. Відтворювати мотив, мелодію голосом, допомагаючи собі язиком, губами тощо. *Терликаючи якийсь оперетковий мотив, Оленка пробігла коридором до кімнати* (Кучер, Прощай., 1957, 43); *Ніна.., тирликаючи якусь французьку пісеньку, крутилася по сусіднім покою* (Фр., III, 1950, 167).

ТЕРЛИЦЯ, ТЕРНИЦЯ, і, ж. Знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т. ін. — *Хіба я не брала конопель, не мочила, не била на бительні, не терла на терниці..?* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Тіпає [Мотря] плоскінь*

або матірку; скрипить терлиця під повіткою... (Мирний, I, 1949, 209); *З ранку до вечора скрізь біля хат теркочуть терлиці, немов сваряться зуб за зуб* (Фр., VIII, 1952, 73); *Трахкотіли терниці, сипалась костриця на землю* (Головко, II, 1957, 28).

ТЕРЛИЧ див. **тирлич**.

ТЕРЛИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **терлиця**.

ТЕРЛЮ, а, с. 1. Те саме, що **тірло** 4. *Мов риби на терлі, спершися в тіснім шипоті, .. тонули й гинли сотки, тисячі монголів* (Фр., VI, 1951, 131).

2. Час, коли риба нереститься. *Пані дбала особливо о те, щоб їх [пстругів] не виловлювати в часі терла; в інших місцях в ту пору найбільше гине тої гарної та смачної риби* (Фр., III, 1950, 453).

ТЕРМАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що **тепловий**. *Термальна перекристалізація мінералогічного складу порід; // Пов'язаний з теплом вулканічних надр. Ростуть [тропічні орхідеї] на термальних площадках, підігрітих вулканічними надрами* (Наука., 5, 1968, 16).

△ **Термальні води; Термальні джерела**, геол. — теплі та гарячі підземні води й джерела, що виходять на поверхню землі. *Насичені газами й мінеральними речовинами, термальні води мають дуже цінні властивості й використовуються з лікувальною метою* (Наука., 1, 1962, 46); *Камчатка... Тут і справді все нагадує про вулканічні процеси: і будова ландшафту, і безліч термальних джерел та гейзерів, і багатство та різноманітність мінеральної сировини* (Наука., 9, 1965, 51).

ТЕРМИ, терм, мн. 1. іст. Громадські лазні в стародавньому Римі з приміщеннями для гімнастики, гри в м'яч, бесід і т. ін. *Всі, всі упали до землі Перед Петром. І повели До себе в терми на вечерю Того апостола...* (Шевч., II, 1963, 283); *Наше діло було б: прогулянки, книги, Поле, терми, гаї та джерела дальні. Ото б радість була, безтурботна втіха...* (Зеров, Вибр., 1966, 342).

2. геол. Теплі та гарячі підземні води й джерела. *Джерела з теплою водою називаються термами* (Курс заг. геол., 1947, 127); *Сірчасті терми*.

ТЕРМІДОР, а, ч., іст., політ. 1. Одинадцятий місяць (із 19 липня по 18 серпня) французького республіканського календаря, встановленого Конвентом у 1793 році. *У термідорі 1794 р. в середовищі буржуазного «болота» і частини якобінців визріла змова проти Робесп'єра та його прихильників* (Нова іст., 1956, 79).

2. Буржуазний контрреволюційний переворот 27 липня 1794 р. (9 термідора 2-го року за республіканським календарем) у Франції, внаслідок якого було повалено якобінську диктатуру.

ТЕРМІДОРІАНЕЦЬ, нпя, ч., іст., політ. Учасник або прибічник буржуазного контрреволюційного перевороту 27 липня 1794 р. (9 термідора 2-го року за республіканським календарем) у Франції. *Першим завданням термідоріанців, що прийшли до влади, було розгромити апарат якобінської диктатури* (Нова іст., 1956, 81).

ТЕРМІДОРІАНСТВО, а, с., іст., політ. 1. Час панування термідоріанців у Франції.

2. Ідеологія та політика термідоріанців.

ТЕРМІДОРІАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **термідоріанець**. *Термідоріанська змова.*

2. Стос. до термідоріанства. *Термідоріанський конвент.*

ТЕРМІН¹, у, ч. 1. Відтинок, проміжок часу, визначений, установлений для чого-небудь; строк. *Не раніш як за два місяці я зможу прислати децю на Ваші руки. Постараюся зробити це скоріше, але як крайній термін — визначаю два місяці* (Коцюб., III, 1956, 203); [Р о м о д а н:] *Я теж вважаю, що нараду треба від-*

класти... [Д р е м л ю г а:] На який термін? (Корн., II, 1955, 318); Термін служби відпаяної [рентгенівської] трубки в нормальних умовах експлуатації становить близько тисячі годин (Рентгеногр. мет., 1959, 15).

Річний (місячний і т. ін.) термін — відтинок часу, що дорівнює року (місяцеві тощо). Павлик тільки-но відсидів тримісячний термін за першу книгу «Громадського друга» (Кол., Терен., 1959, 318).

2. Призначений, установлений момент, час виконання або настання чого-небудь. Пропустив я термін держання іспитів.. Тепер мені доведеться.. починати всі предмети з початку (Сам., II, 1958, 453); — Мені здається, що ви собі вже занадто дозволяєте. Термін мого вінчання вирішуватиму я (Вільде, Сестри., 1958, 422).

На вказаний (певний і т. ін.) термін — у призначений, домовлений час; до визначеного, домовленого моменту. Дякую за запитання взяти уділ [участь] в ювілейному числі «Свободи». На вказаний термін поспішаю вислати, що зможу (Коцюб., III, 1956, 248); Я вже понаписувала листи і мене ждуть і в Чернівцях і у Львові на певний термін (Л. Укр., V, 1956, 334).

ТЕРМІН², а, ч. 1. Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Русин умер.. Причини були дуже глибокі і висловлені [лікарями] дуже вченими термінами (Фр., II, 1950, 119); У нас якось майже вийшов з ужитку термін с л о в е с н і с т ь. Тим часом це дуже місткий і дуже точний термін. Іноді його нічим і не заміниш. От, наприклад, заголовок відомої праці Потебні: «Из записок по теории словесности». Як його перекладеш? (Рильський, IX, 1962, 192); Пожежу, висловлюючись пожежним терміном, локалізовано (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 78).

2. розм. Будь-яке слово, будь-який вислів. От не люблю сього терміну [терміна «бабська пакость»], але тут ніякий інший не підходить (Л. Укр., V, 1956, 213); — Ви невихований. — Давайте не будемо вживати таких термінів. Вони мені нічого не говорять (Вільде, Сестри., 1958, 518); // Слово або вислів, що вживається в тому чи іншому середовищі, на певній території, людьми певного фаху. Ранком пишу не в хаті, а на дворі, як тільки нема «хляпавки» (чудовий буковинський термін для дощу) (Л. Укр., V, 1956, 339); Пізніше спав обов'язок на нього Корову пасти. Це не проста річ! Хто знає термін «згедзкалась корова», Хто чув страшні слова — «зайшла у шкоду», ..Хто розуміє речі ці складні, Той.. пригадає свій дитячий вік Не завжди ідилічними словами (Рильський, II, 1960, 303).

ТЕРМІНАТОР¹, а, ч., астр. Межа між освітленою Сонцем і темною частинами небесного тіла. Загальну картину підвищень і западин на поверхні Місяця можна одержати, спостерігаючи лінію термінатора (Наука., 9, 1965, 14).

ТЕРМІНАТОР², а, ч., діал., заст. Учень, що вчиться ремесла в майстра. — Один з між ними старший, якийсь термінатор, прогнаний від майстра (Фр., IV, 1950, 42); У кузні був термінатор, що дує у міх ковальський (Март., Тв., 1954, 194).

ТЕРМІНІЗМ, у, ч. Ідеалістичне філософське вчення, яке твердить, що всі загальні поняття — це слова, найменування, породжені лише людським мисленням і не співвідносні з об'єктами реальної дійсності.

ТЕРМІНОВАНИЙ, а, е, спец. Названий якимось терміном; визначений певною науковою назвою.

ТЕРМІНОВИЙ, а, е. 1. Який вимагає негайного виконання, вирішення; спішний. Ніч стояла, на жаль, місячна, але доручення було термінове, ніколи було че-

кати темних ночей (Ю. Янов., I, 1954, 150); Тато був зайнятий якоюсь терміновою роботою (Забіла, Катруся., 1955, 78); Термінова справа; // Який потребує негайного доставлення або відправлення. Одного дня волів.. послали на станцію возити якісь термінові вантажі (Гончар, II, 1959, 354); З Турки він приніс термінову пошту (Чорн., Визвол. земля, 1959, 208); // у знач. ім. **терміновий**, вого, ч. Лист, пакет і т. ін., що потребує негайного доставлення або відправлення. Як куди швидко треба термінового або телеграму, так я ноги на плечі і прудкіше за машину доставлю (Ів., Таємниця, 1959, 62).

2. Обмежений певним терміном (див. **термін**¹ 1), який триває певний строк. Термінова позика; Термінові вклади.

ТЕРМІНОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до терміновий.

ТЕРМІНОВО. Присл. до терміновий. Мене увечері терміново викликали в редакцію газети «Вісті» (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 141); Зв'язківця Галю і надіслали під час походу в штаб. Треба було терміново змінити маршрут походу (Ів., Вел. очі, 1956, 52).

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ, ї, ж. Процес перетворення слів або словосполучень у терміни (див. **термін**² 1).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до термінології, пов'язаний з нею. До літературної мови потрапляла також певна кількість лексики термінологічної, зокрема публіцистичної (Пит. походж. укр. мови, 1956, 24); Важливо відзначити, що термінологічна робота С. Подолінського йшла в руслі принципів словесної творчості письменників Східної України: над нею не тяжіло захоплення іншомовною термінологією і надмірним калькуванням (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 54); В термінологічні суперечки я.. не вступав (Рильський, IX, 1962, 173).

2. Який містить терміни (див. **термін**² 1), пояснює їх. Термінологічний словник — словник, що містить у собі терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва, виробництва, розташовані в алфавітному порядку (Сл. лінгв. терм., 1957, 196).

ТЕРМІНОЛОГІЯ, ї, ж. Сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови. Оперуючи науковою термінологією, він твердив, що лісосмуги нерационально займають частину посівних площ (Жур., Звич. турботи, 1960, 11); У процесі вироблення суспільно-політичної термінології української літературної мови відбирались з мови ті слова, які найбільше відповідали вимогам терміна (Вісник АН, 1, 1957, 47); Народжувалась нова техніка, а з нею й нова термінологія (Рад. Укр., 25.VI 1959, 2).

За термінологією чиею, якою — як прийнято називати в когось, дець. За термінологією старих морських боїв, відбувалося таке: корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся в плач (Ю. Янов., II, 1958, 200).

ТЕРМІНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. термінувати¹. Морфологічне термінування здійснюється переважно префіксально-суфіксальним засобом (Мовозн., XVIII, 1963, 24).

ТЕРМІНУВАТИ¹, ую, уєш, недок. і док., перек., спец. Називати що-небудь якимсь терміном; давати певну наукову назву чому-небудь.

ТЕРМІНУВАТИ², ую, уєш, недок., діал., заст. Учатися певний час у ремісника. — Досі ми термінували, тепер мусимо майстрами зробитися (Фр., III, 1950, 397).

ТЕРМІСТ, а, ч. Фахівець із термічної обробки металу. Металознавці й термісти інституту успішно працюють над вивченням термічної обробки рейок (Розв.

науки в УРСР., 1957, 444); *Виробництво в нас складне, поруч трудяться жерстяники, ковалі, термісти, зварники* (Веч. Київ, 4.І 1967, 2).

ТЕРМІСТОР, а, ч. Напівпровідниковий опір, величина якого в значній мірі залежить від температури. Основна властивість термістора — велика залежність його опору від температури.. Термістори реагують на зміни температури всього на 0,0005 градуса (Наука., 12, 1956, 34).

ТЕРМІТ¹ див. терміти.

ТЕРМІТ², у, ч., спец. Пальна порошкувата суміш алюмінію з окислами деяких металів, при реакції горіння якої виділяється багато тепла. Суміш магнітного окису заліза Fe_3O_4 з алюмінієм, відома під назвою терміту, успішно застосовується на практиці для зварювання залізних предметів (Заг. хімія, 1955, 489).

ТЕРМІТИ, ів, мн. (одн. терміт, а, ч.). Перетинчастокрилі комахи теплих країн, які живуть сім'ями у великих гніздах і є шкідниками деревини. Терміти живуть великими сім'ями. Вони будують з глини міцні споруди, які підносяться над травою, наче невеликі замки або фортеці (Фіз. геогр., 5, 1956, 140); Тут у яру метушилися білясті терміти (Знання., 3, 1966, 29); В Лаосі йдуть у їжу гусениці, в Австралії — м'ясо кенгуру, ящірок, жаб, черепах і навіть величезні мурашки — терміти (Веч. Київ, 2.Х 1968, 4).

ТЕРМІТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до терміт². Термітна суміш; // Який містить терміт. Шість баштових гармат ударили термітними снарядами, і два наші танки, як підстрелені коні, завмерли на повному ході (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 231); Термітна бомба; // Який здійснюється за допомогою терміту. Термітне зварювання відбувається за рахунок тепла, яке виділяє терміт при згорянні (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 183).

ТЕРМІТНИК, а, ч. Гніздо термітів (див. терміт¹). Деякі термітники мають круглу форму й до 15 метрів у діаметрі, інші нагадують велетенський гриб із двома шапками, розташованими одна над одною (Веч. Київ, 8.ХІІ 1967, 4).

ТЕРМІТТЯ, я, с. Внутрішня здерев'яніла частина стебла волокнистих рослин (льону, конопель і т. ін.), що подрібнюється й відокремлюється від волокна під час м'яття, тіпання тощо; костриця. По вулицях, замощених нетесаними колодами, вітер носив сміття базарів, соломі, сіно, терміття з конопель (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 535); Воно [слово «паздерник»] утворилося від спільнослов'янського слова «паздер» — костриця, терміття, що лишається після тертя конопель чи льону (Наука., 10, 1973, 46).

ТЕРМІЧНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з теплотою, з використанням теплової енергії; тепловий. З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яновугільну смолу (Наука., 3, 1958, 14); Основний спосіб сушіння кукурудзи — термічний (Колг. Укр., 11, 1961, 43); Властивості більшості сплавів можна значно поліпшити, застосовуючи нагрівання та охолодження, тобто термічну обробку (Токарна справа., 1957, 38); // Признач. для теплової обробки металів. Шість вольтових дуг ясними, блакитно-фіолетовими сонцями одночасно спалахнули в термічному цеху (Собко, Біле полум'я, 1952, 311); Труби, оброблені в новій термічній печі, витримують високий тиск — до 200 атмосфер (Роб. газ., 18.ІV 1962, 1).

△ Термічна стійкість — здатність матеріалів витримувати різкі коливання температури, зберігаючи незмінними свою структуру та властивості. Підвищена термічна стійкість цих вогнетривів дає змогу з успіхом застосовувати їх у печах з інтенсифікованим тепловим

режимом, наприклад, при кисневому дутті (Наука., 11, 1956, 13).

ТЕРМІЧНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. термічний. Низька термічність — дуже важлива властивість бетонів, які вкладають у масивні частини гідротехнічних споруд (Довідник сіль. будівельника, 1956, 165).

ТЕРМІЧНО, спец. Присл. до термічний. Колегія Міністерства чорної металургії УРСР розглянула питання про дальший розвиток виробництва термічно зміцненого прокату (Роб. газ., 17.ІІ 1966, 1); Водяна пара.. має цілий ряд цінних якостей: термічно стійка й хімічно інертна, зовсім не токсична, не вибухає й не горить (Наука., 8, 1963, 16); Термічно обробити сталь.

ТЕРМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову термічний, напр.: терм о а к т и в н и й, терм о б а р о м е т р, терм о б у р, терм о і м п у л ь с н и й, терм о і о н н и й, терм о с т е р и л і з а ц і я і т. ін.

ТЕРМОБАТАРЕЯ, ї, ж., фіз. Кілька з'єднаних послідовно або паралельно термоелементів (термопар). Напівпровідникові термобатареї мають коефіцієнт корисної дії 8—10% і застосовуються для прямого перетворення теплової енергії в електричну (Наука., 3, 1962, 26).

ТЕРМОГЕНЕРАТОР, а, ч. Машина для безпосереднього перетворення теплової енергії в електричну. Напівпровідникові термогенератори.. застосовуються для одержання електроенергії у важкодоступних місцевостях, де можна використати місцеве паливо (Наука., 3, 1962, 26).

ТЕРМОГРАФ, а, ч., метеор. Прилад для безперервного автоматичного запису змін температури; самописний термометр. У великих тепличних господарствах треба мати термографи й гігрографи, які механічно записують температуру та вологість повітря протягом доби (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 34).

ТЕРМОГРАФІЧНИЙ, а, е, метеор. Признач. для автоматичного записування змін температури. Термографічний апарат.

ТЕРМОДИНАМІКА, и, ж. Розділ фізики про закони теплового руху та про вплив його на фізичні властивості тіл. Під станом тіла розуміють сукупність величин, що характеризують його фізичні ознаки. У термодинаміці звичайно ці величини такі: тиск, об'єм і абсолютна температура (Курс мат. анал., ІІ, 1956, 205).

ТЕРМОДИНАМІЧНИЙ, а, е. Пов'язаний з тепловим рухом і його впливом на фізичні властивості тіл. Вдало використавши метод Гіббса, Планк одержав загальне рівняння термодинамічної рівноваги для розчинів з будь-яким числом компонентів (Наука., 4, 1958, 47).

ТЕРМОЕЛЕКТРИКА, и, ж., спец. Безпосереднє перетворення теплової енергії в електричну в ланцюгу з різнорідних провідників. У термоелектриці вбачали невичерпні джерела дешевої енергії (Знання., 9, 1967, 20).

ТЕРМОЕЛЕКТРИЧНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до термоелектрики. Термоелектричний струм; Термоелектричне явище.

2. Робота якого ґрунтується на дії двох різнорідних провідників, що становлять замкнутий ланцюг. Працюючи від автомобільних акумуляторів, термоелектричний прилад може стати чудовим дорожнім холодильником (Наука., 7, 1967, 59); Термоелектричний термометр.

ТЕРМОЕЛЕКТРОННИЙ, а, е: △ Термоелектронна емісія, фіз.— випромінювання електронів розжареними твердими й рідкими тілами. Метали у розжареному стані мають властивість випромінювати вільні електрони;

це явище має назву термоелектронної емісії (Осн. радіотехн., 1957, 9).

ТЕРМОЕЛЕМЕНТ, а, ч., спец. Те саме, що термопара. Однією з найпривабливіших властивостей термоелементів є те, що той самий пристрій може служити одночасно й джерелом електроенергії, і холодильником, і нагрівачем (Знання., 9, 1967, 21); Напівпровідникові термоелементи можуть перетворювати в електроенергію близько 10 процентів теплової енергії (Наука., 1, 1960, 11).

ТЕРМОЗИТ, у, ч., буд. Пористий штучний заповнювач для легких бетонів, який виготовляють із розплавлених доменних шлаків, діючи на них водяною парою; шлакова пемза. Розпочали переробку шлаку на термозит — найцінніший будівельний щебінь для блоків і панелей (Роб. газ., 27.II 1962, 2).

ТЕРМОЗИТНИЙ, а, е, буд. Прикм. до термозиту; // Вигот. із термозиту. Зараз у будівництві застосовуються кераміко-бетонні, термозитні, шлакобетонні та інші панелі (Наука., 1, 1963, 16).

ТЕРМОІЗОЛЯЦІЙНИЙ, а, е, техн. Стос. до термоізоляції. Термоізоляційний шар; // Признач. для термоізоляції. В республіці вперше освоєно випуск сантехнічних виробів з пластмас, термоізоляційного матеріалу (Роб. газ., 23.I 1962, 2).

ТЕРМОІЗОЛЯЦІЯ, ї, ж., техн. Термічна ізоляція. Термоізоляція теплових і холодильних установок.

ТЕРМОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, ї, ж., фіз. Світіння деяких речовин при слабкому їх нагріванні. Тільки після відкриття радіоактивності з'ясувалося, що мінерали, котрим властива термолюмінесценція, містять радіоактивні елементи, які і спричиняють свічення при нагріванні (Наука., 11, 1967, 39).

ТЕРМОМЕТР, а, ч. Прилад для вимірювання температури в певних одиницях (градусах); градусник. Скрізь зелено, свіжо, цвітуть квітки.., за сей місяць, що я тут пробуваю, термометр ніколи не показував нижче $+10^{\circ}$ (Коцюб., III, 1956, 414); Ви не маєте поняття, яка тут страшна спека: в понеділок було 43° , я сама на термометрі бачила (Л. Укр., V, 1956, 14); Лікарка мовчки вийняла з-під пахви хворої термометр, мружачись проти світла, довго приглядалась до блискучої шкали (Збан., Між.. людьми, 1955, 165).

△ Максимальний термометр — прилад, що показує за певний проміжок часу найвищу температуру; Мінімальний термометр — прилад, що показує за певний проміжок часу найнижчу температуру.

ТЕРМОМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до термометрії. Термометрична шкала.

△ Термометричний годинник — спеціальний годинник, що показує середню температуру дня.

ТЕРМОМЕТРІЯ, ї, ж. 1. Розділ фізики, що вивчає методи вимірювання температури, способи складання й градування температурних шкал. Курс термометрії.

2. книжн. Вимірювання температури. Перед щепленням провадять термометрію всіх прищеплювальних тварин (Профіл. захвор., 1955, 148).

ТЕРМООБРОБКА, и, ж., техн. Термічна обробка. В індукційній камері можна сушити деревини у 1,3—1,5 рази більше, ніж у паровій. Процес термообробки відбувається у 2—2,5 рази швидше (Наука., 8, 1963, 15); Розповідаючи про способи термообробки сталей, слід.. звертати увагу учнів на всі зміни в будові сталі, що відбуваються під час її нагрівання й охолодження (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 172).

ТЕРМОПАРА, и, ж., спец. Пристрій (спай дротинків або стрічок із різних матеріалів), за допомогою якого перетворюють теплову енергію на електричну; вживає-

ться як прилад для вимірювання температур. У верстат вмонтовано шість термопар, які вимірюють температуру в шести точках (Верстати-гіганти, 1958, 86); Найзручнішими приладами в термоелектричні вимірювачі температури, так звані термопари, які з'єднуються з гальванометром і дають можливість точно і швидко визначити температуру навіть у центрі обсмажуваного куска (Технол. пригот. їжі, 1957, 72).

ТЕРМОПЛАСТИЧНИЙ, а, е, спец. Здатний багаторазово ставати пластичним під впливом тепла й тиску. Термопластичні синтетичні волокна.. і смоли зв'язують усі волокна в нетканий матеріал (Наука., 1, 1964, 29).

ТЕРМОРЕГУЛЮВАННЯ, я, с. 1. фізл. Те саме, що терморегуляція. Старанне вивчення показує, що під впливом специфічних умов підводного середовища змінюється кровообіг, дихання, терморегулювання, слух і зір (Знання., 5, 1967, 13).

2. техн. Регулювання температури в певному приміщенні. Підтримання заданого температурного режиму [космічного] корабля в польоті здійснюється системою терморегулювання (Наука., 5, 1961, 17).

ТЕРМОРЕГУЛЯТОР, а, ч., спец. Пристрій, який автоматично встановлює або підтримує потрібну температуру в різних теплових установках, приладах. Температуру паяльника регулюють терморегулятором (Монтаж і ремонт., 1956, 69); Зараз заводи виготовляють утюги з терморегуляторами. Теплове реле автоматично виключає утюг, якщо температура піднімається вище припустимої (Наука., 11, 1961, 39).

ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЙНИЙ, а, е, фізл. Стос. до терморегуляції. Терморегуляційна здатність людського організму має межі (Шк. гігієна, 1954, 107).

ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЯ, ї, ж., фізл. Сукупність фізіологічних процесів, спрямованих на підтримання відносно постійної температури тіла людини й теплокровних тварин. Найбільш чутливі до опромінювання й найбільш схильні до надмірного підвищення температури є органи і тканини із слабо вираженим механізмом терморегуляції (Фізіол. ж., VI, 5, 1960, 625).

ТЕРМОС, а, ч. Посудина з подвійними скляними стінками всередині, яка запобігає охолодженню або нагріванню поміщеного в ній продукту. Незалежно від форми, термоси мають подвійні стінки, між якими є бавовна, вата або який-небудь матеріал, що погано проводить теплоту, або просто повітря між стінками викачується (Фізика, II, 1957, 28); Він мовчки з'їв шматок ковбаси з хлібом, яку Ксеня лишила йому на вечерю, налив із термоса чашку чаю і випив (Голов., Тополя., 1965, 143); Термосом.. називається така посудина, яка зберігає напої та їжу в первісній температурі (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 109).

ТЕРМОСИТИ, бшу, бсиш, недок., перех. і неперех., розм. 1. Трясти, смикати, шарпати. Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук (Стеф., I, 1949, 71); Кузьма чував потилицю, глибоко зітхав і знову починав його термосити: — Вставай, вставай, синку, а то білі втечуть, як будемо вилежуватися (Панч, II, 1956, 185); Вона прокинулася від того, що хтось термосив її за плече (Загреб., Шепіт, 1966, 96); Як шалений вибіг [Забейко] на сходи — термосив клямкою, дзвонив і гатив носом черевики в двері (Вільде, На порозі, 1955, 40); // Торгати, тріпати, потрясати, хитати (про вітер, бурю й т. ін.). Грудневий вихор із протяжним стогоном задержується біля хати, термосить вікном та дверима незачиненими (У. Кравч., Вибр., 1958, 403).

2. рідко. Те саме, що теребїти 2. Стяг [Іванька] свою облуплену шапку з голови й, термосючи її в руках,

став жалібненько просити (Григ., Вибр., 1959, 36); Михайло, повернувшись до клучка на канані, дивився на нього й нервово термосив свою бороду (Досв., Вибр., 1959, 177).

ТЕРМОСІННЯ, я, с., розм. Дія за знач. термосити.

ТЕРМОСНИЙ, а, е. Прикм. до термос. Термосний корок; // Який виробляє термоси. Термосний цех.

ТЕРМОСНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Однокр. до термосити. — Куди тягнеш, собако? — і пробує вирвати в нього з рук хустку. Солдат не віддає. Дівчина, термоснувши раз і вдруге і зрозумівши, що не вирве, нагинається і впивається зубами в його руку (Коз., Гарячі руки, 1960, 173).

ТЕРМОСТАБІЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що термостійкий. З .. біологічних і екологічних особливостей збудника бактеріозу бавовнику треба згадати.. те, що ця бактерія надзвичайно термостабільна (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 371); Отрута міноги термостабільна і не руйнується при кип'ятінні, тому вживання юшки із свіжої риби призводить інколи до отруєння (Наука., 7, 1956, 27).

ТЕРМОСТАТ, а, ч., спец. 1. Прилад, у якому підтримується постійна температура за допомогою автоматичних регуляторів. Прогрівати насіння найзручніше в звичайних термостатах (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 267); Після 12-денного витримування в термостаті міцелій гриба кожної колбочки відфільтровували, промивали, висушували до постійної ваги і зважували (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 13).

2. Прилад для підтримування постійної температури в термічній печі, холодильному апараті тощо.

3. Пристрій для підтримування постійної температури води, що охолоджує двигуни внутрішнього згоряння (автомобільний, тракторний і т. ін.). Термостат.. регулює інтенсивність циркуляції охолодної рідини залежно від ступеня її нагрівання (Підручник шофера., 1960, 44); Трапляються випадки, коли водії, побоюючись, що вода в радіаторі замерзне, здійснюють термостат і тим самим набагато зменшують довговічність двигуна (Хлібороб Укр., 9, 1966, 24).

ТЕРМОСТАТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до термостат. Термостатна камера.

ТЕРМОСТІЙКИЙ, а, е, спец. Який добре витримує високу температуру. Продукти високотемпературної переробки кам'яного вугілля широко застосовуються у промисловості високоякісних і термостійких пластичних мас (Наука., 12, 1958, 20); Їх [меблі] вкривають поліефірними лаками, в результаті чого поверхня меблів стає не лише дзеркально-блискучою, а й термостійкою: на стіл можна ставити, скажімо, гарячу каструлю (Веч. Київ, 20.III 1967, 2).

ТЕРМОСТІЙКІСТЬ, кость, ж., спец. Властивість за знач. термостійкий. Вогнетриви, виготовлені з ропи, за термостійкістю та міцністю набагато перевищують вогнетриви з природного магнетиту (Знання., 2, 1966, 2).

ТЕРМОСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що термосити. Ванька почав термосувати батьківську бороду, куйовдити йому волосся, реготався (Григ., Вибр., 1959, 368); // безос. Старого Левка вже термосує, як у пропасниці (Драч, Іду., 1970, 30).

ТЕРМОТЕРАПІЯ, ї, ж., мед. Лікування теплом.

ТЕРМОТРИВКИЙ, а, е, спец. Який може витримувати сильне нагрівання. Мартенівський цех «Запоріжсталі» одним із перших у Радянському Союзі перейшов на термотривкі склепіння робочого простору печі (Наука., 1, 1957, 10); Термотривке скло вариться при значно вищій температурі, ніж звичайне (Рад. Укр., 25.I 1961, 3); Термотривкий посуд.

ТЕРМОФІЛ, а, ч., біол. Організм, що нормально розвивається тільки при високій температурі. Риби-термофіли; Бактерії-термофіли.

ТЕРМОФІЛЬНИЙ, а, е, біол. Прикм. до термофіл. Після термофільного зброджування осад стічних вод міста Києва перекачується для обезводнення й утилізації на мулові поля (Хлібороб Укр., 10, 1974, 19); // Який є термофілом. Термофільні бактерії — це такі бактерії, які можуть жити й розвиватися тільки в умовах температури вище +50° С (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 393); Термофільні гриби; Термофільні організми.

ТЕРМОФІЛ, а, ч., біол. Організм, що не витримує високої температури. Гриби-термофоби.

ТЕРМОФІЛНИЙ, а, е, біол. Прикм. до термофоб; // Який є термофобом. Термофобні організми.

ТЕРМОФОСФАТ, у, ч., хім. Фосфорне добриво, що його виробляють сплавлянням або спіканням фосфоритів чи апатитів з лужними солями, природними силікатами, шлаками, вапном. Термофосфати утворюються при сплавлянні або спіканні фосфориту з содою, попелом, вапном, піском (Колг. енци., II, 1956, 655).

ТЕРМОХІМІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до термохімії, пов'язаний з нею. Значно подовжують роботоздатність машин сучасні методи зміцнення деталей термохімічною обробкою (Ком. Укр., 11, 1964, 15).

ТЕРМОХІМІЯ, ї, ж., спец. Розділ фізичної хімії, що вивчає теплові явища, які супроводять хімічні реакції. Кількісне вивчення теплових змін, що супроводжують хімічні реакції, є завданням спеціального розділу хімії, який називається термохімією (Заг. хімія, 1955, 396).

ТЕРМОЯДЕРНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на зіткненні ядер атома в їх безладному русі при надвисокій температурі; зумовлений цим зіткненням. Успіхи у використанні атомної та термоядерної енергії зумовлені насамперед досягненнями в дослідженні радіоактивних елементів (Наука., 11, 1956, 14); Термоядерний вибух.

Δ Термоядерна реакція — реакція перетворення ядер водню (літію) в ядра більш важких елементів, що відбувається при надвисокій температурі й супроводиться виділенням величезної кількості енергії. Розв'язання проблеми керування термоядерними реакціями відкриває для людства нове могутнє джерело енергії (Наука., 4, 1963, 3); Термоядерна зброя — вибухова зброя, дія якої ґрунтується на використанні енергії, що виділяється під час термоядерної реакції.

2. Пов'язаний з використанням термоядерної зброї. Завдання миролюбних народів полягає в тому, щоб пильно стежити і викривати підступні плани міжнародної реакції, всіма силами боротися за відвернення загрози світової термоядерної війни (Колг. Укр., 11, 1961, 2).

ТЕРН, у, ч., рідко. Те саме, що терен. На вгороді калинонька, по дорозі терн, Любив же я дівчиноньку, люблю і тепер (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 455); Ласощі все тільки їли [праведники], Сластиони, коржики, стовпці, Варенички пшеничні, білі..; кислиці, Козельці, терн, глід, полуниці (Котл., I, 1952, 149); *У порівн. Як увійде [Олена] та поведе очима, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстаний (Кв.-Осн., II, 1956, 156).

ТЕРНИЙ, ів, мн. 1. Зарості колючих рослин. Одвічним, закуренным шляхом тихо посувається валка.. Голова занурилась у придорожні терни, а хвіст ген-ген зникає в густій хмарі куряви (Коцюб., I, 1955, 180); Понад яругами костричатся дикі терни (Тют., Вир, 1964, 526); *Образно. Ти [О. Пушкін] був супутником суворим подорожнім, Що клали крізь терни путі в життя

нове (Рильський, III, 1961, 38); *У порівн. *Затятий у своїй зненависті до ворогів Вітчизни, ти з вічною підозрою проходиш крізь чужі люди, як крізь колючі терни, покладаючись лише на себе, на товаришів, на зброю* (Гончар, III, 1959, 328); // Місце, заросле колючими кущами. *Повертала [відьма] в Україну Степами, тернами* (Шевч., II, 1963, 310); // Гілки з колючками, шпичаками або вінок із таких гілок як символ страждання, мучеництва, злигоднів. *Чола не вінчали лавровії віти, Тернів не скрашали ні злото, ні квіти, Страждали співці в самоті* (Л. Укр., I, 1951, 172); *Крізь темряву віків, як світоч негасимий, Жадобу вольності ти [Вірменія] гордо пронесла; Коли й терни вились навкруг твого чола, Безсмертний спів лунав над горами твоїми* (Рильський, III, 1961, 157).

◇ **Зарослі шляхі терна́ми** див. **зароста́ти**; **Терна́ми** **порості́** — занепасти, запустіти. *Стоїть нива народна облогом, Бідний край мій тернами поріс* (Граб., I, 1959, 534).

2. **перен., нар.-поет.** Про труднощі, злигодні, страждання на життєвому шляху людини. *Заку́тчає він мій вік колючими тернами* (Барв., Опов., 1902, 101); *Думки зробились ясні і освітили розлоге поле життя з його тернами, камінням та будьяками* (Коцюб., II, 1955, 156); *Мене сповила мати на стерні І під копою в спеку годувала, І, знавши те́рни у житті одні, Терновим іменем мене назвала* (Мас., Сорок., 1957, 45); // **чого**. Прикрощі, які щось завдає кому-небудь. *Безглузді язички силкуються розгородити нас тернами всяких поговорів* (Фр., VII, 1951, 335); *Як леви, боролись вони [герої] за народ, За правду народного діла, Життя їх стрівало тернами негод, А смерть їх безсмертям зустріла...* (Олесь, Вибр., 1958, 64).

◇ **Терна́ми** **вкрі́та** (**всте́лена і т. ін.**) **чия** **доро́га** (**чий** **шлях**) — на чьомусь життєвому шляху в труднощі, злигодні, страждання. *Перед ним лежить дорога, Вкрита те́рнами, убога, Повна крем'яха, курна, І далека, і страшна* (Щог., Поезії, 1958, 192); — *Терни, якими буде встелена моя дорога, я передбачив* (Гончар, Таврія, 1952, 255).

ТЕРНИК, **у, ч.** Зарості терну. *Десь у тернику один [соловей] старанно повторює якийсь етюд* (Вас., I, 1959, 292); — *Обережно, Михайлику, — тут подряпатись можна, — розводячи обома руками цупкі гілки, Люба зайшла в терник* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 61).

ТЕРНИ́НА, **и, ж.** 1. Те саме, що **те́рен** 1, 3. *Тернина грушок не родить* (Номис, 1864, № 9305); *Сумує тернина і, немов слізьми, осипає засмучену пару своїм білим цвітом* (Вас., I, 1959, 114); *Застава була обгороджена невисокою цегляною стіною, перед якою росла низкоросла жовта акація та колюча тернина* (Збан., Між. людьми, 1955, 11); *У порівн. *Якесь глухе почуття [почуття], що блуджу, що не бачу виходу перед собою, мучило і боліло мене ненастанно, мов тернина, встромлена в ногу* (Фр., II, 1950, 93); // **Гілка** цієї рослини. *По три пучки тернини.. У руку набирали [турки].. По тричі в однім місці бідного невольника затинали, Кров християнську неповинно проливали* (Укр.. думи.., 1955, 13).

◇ **Люби́ти, як сі́ль в о́ці** [**і** **терні́ну в бо́ці**] див. **сі́ль**. 2. **перен., нар.-поет.** Про відчуття болю, страждання, прикrostі, образи. *Я марила весь час про вороття хвилину Серед чужого, іншого життя, І завжди першу колючую тернину Приносила хвилину вороття* (Л. Укр., I, 1951, 176); *З життям усякі болі нерозлучні, і кожного в п'яту своя тернина коле* (У. Кравч., Вибр., 1958, 90).

3. Одна, окрема ягідка цієї рослини. *Образно. *В процілину на чужинця дивилися дві чорні тернини..*

очей (Досв., Гюлле, 1961, 23); *У порівн. *Галя мала густу, темну косу, чорні, як дві тернини, очі з довгими стрілочатими віями* (Вас., I, 1959, 153).

ТЕРНИ́НКА, **и, ж.** Зменш.-пестл. до **терні́на**. *Молода задирлива тернинка.., без турбот за власну поведінку, росте щосили й захватно цвіте!* (Забіла, Поезії, 1963, 17); *У порівн. *Пішла до дверей, ота хутка Яринка, строга, як ялинка, струнка, як хвої́нка, гостра, як тернинка* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 146); *Очі Данилкові чорніли тернинками, рум'янились щоки* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 46).

ТЕРНИ́ННЯ, **я, с., збірн.** Терни, гілля терну. *Денис, хекаючи, приніс із балки оберемок сухого терниння, вицілював губами подряпані колючками пальці* (Тют., Вир, 1964, 288).

ТЕРНИ́СТИЙ, **а, є.** 1. Вкритий тернами, колючими заростями. — *До побачення, гори, полонини, тернисті відроги* (Забашта, Вибр., 1958, 233); // Вкритий колючками, шпичаками (про рослину). *Тепер поставало питання, як вернутися назад, щоб не дертися знову крізь тернисті чагарі* (Смолич, I, 1958, 90).

2. **перен.** Сповнений труднощів, злигоднів, страждань; важкий (у 5 знач.) (про життєвий шлях людини). *Вона любила сю дівчину, немов свою рідну дитину, і думала, що вона ні за що в світі не повинна далі ступати тою тернистою й небезпечною дорогою* (Коб., I, 1956, 93); *Присягався [Сагайдачний] не відступити з своєї путі, хоч яка б терниста й важка вона не була* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 126); *Це був точнісінько такий же драматичний гурток, в якому не далі як років шість тому починав і я свій тернистий артистичний шлях* (Смолич, Театр., 1946, 140); *Тернисту стежку болісних шукань Пройшов усю від краю і до краю* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 79).

◇ **Терні́сте** **по́ле** — важка, складна галузь чийої діяльності. *Наука — тернисте поле! Але хіба він коли-небудь говорив, що наука забавка?* (Рибак, Час., 1960, 429).

ТЕРНИ́СТО. Присл. до **терні́стий** 2. *Крутилася стежка барвисто, та крутилася й тернисто* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 41).

ТЕ́РНИЦЯ див. **те́рлиця**.

ТЕРНИ́ЧОК, **чкú, ч.** Зменш.-пестл. до **терні́к**.

ТЕРНИ́ЩЕ, **а, с.** 1. Місце, поросле колючими кущами, терном. *Ми йшли тернищами, та з крові, Що на шляху лишали ми, Ростимуть квіти пурпурові* (Павл., Бистрина, 1959, 8).

2. **тільки** **мн., розм.** Збільш. до **терні́** 1. *Піднімав і я цілину! По чотири пари волів запрягали в один плуг. Кріпка була клята ковила! А по балках тернища, бур'яни* (Хор., Ковила, 1960, 12).

ТЕРНІ́ВКА, **и, ж.** 1. Наливка, виготовлена з ягід терну. *Була і вишнівка, і тернівка, і дулівка* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Найкраще йому смакувала тернівка з медом. Міцна, в міру терпкувата, вона розливалася в роті приємну прохолоду* (Кучер, Трудна любов, 1960, 99).

2. **бот.** (*Prunus insititia* L.). Те саме, що **терно́слів**. *Діти прирадили власне цього дня зробити собі спільну прогулянку на Пелчинські «гори» — на тернівки, печериці* (Фр., VI, 1951, 140).

ТЕРНІ́ВОЧКА, **и, ж.** Пестл. до **терні́вка** 1. — *Може, наливочки, вишнівочки або тернівочки, — промовила Онисія Степанівна солодким голосом* (Н.-Лев., III, 1956, 185).

ТЕ́РНО¹, **а, с., розм., рідко.** Те саме, що **те́рен**. *Сухо шаруділо обабіч дороги кучеряве колюче терно* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 769); *Та урве собі чорное терно* (Сл. Гр.).

ТЕ́РНО², **невідм., с., заст.** Шерстяна тканина, перев. чорного кольору, схожа на кашемір.

ТЕРНОВИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до *терен*. На її очах виступили дві сльози, як дві росинки на чорних тернових ягідках (Н.-Лев., IV, 1956, 18); — От ноги порепалися, болять... Руки чорні, а на душі ще чорніше. І всю мене зранили сі тернові колючки, гостре каміння (Хотк., II, 1966, 232); Всі повиходили з саду Віття тернове збирати, щоб плотом увесь виноградник обгородить (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 400); // Зробл. з терну (у 1 знач.). Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі (Кочуб., I, 1955, 180); Терновий вінок; // Вигот. з ягід терну. Тернова наливка; // Зарослий терном, колючими кущами. [М а в к а:] Я ще до мови не прийшла, як він схопився на рівні ноги, і від мене тремтячими руками заслонився, і кинувся, не мовлячи ні слова, в байрак терновий, там і зник з очей (Л. Укр., III, 1952, 250); Ми попрощалися з Усачовим — його покликали з полка, а я пішов ярком терновим (Гонч., Вибр., 1959, 175).

Тернівий вогонь (огонь), нар.-поет.— велике, яскраве вогнище. Стали козаки вечора дожидати, Стали тернові огні розкладати (Думи., 1941, 39); Вабила мене осіннь тими жаркими терновими огнями, височеними, кучерявими, тріскучими, що ми, сільські пастушата, розкладали в полі холодного, похмурого ранку з сухого картоплиння (Вас., II, 1959, 262).

◇ **Тернівий вінок** (вінець) див. *вінок*, *вінець*.

2. Кольором схожий на терен (у 2 знач.); темно-синій. Сніги виблискували на сонці, сліпили очі, далекі байраки огорталися терновою синявою (Тют., Вир, 1964, 539).

Тернові очі (очіці, оченята) — чорні з синюватим відливом очі, схожі на стиглі ягоди терну. Малярєнкова — маленька, з терновими очима, все підбивав дівчат заспівати на прощання (Кос., Новели, 1962, 172); Міня, прядучи з-за столу терновими очицями, хихикнула (Кол., Терен., 1959, 98).

ТЕРНОВИЙ², а, е, заст. Зробл., пошитий з терно (див. *терно*²).

Тернова хустка (хустіна) — перев. квітчаста хустка, зроблена з шерстяної тканини, схожої на кашемір. Молодиці, гарно вив'язані квітчастими терновими хустками, несли клуночки та вузлики (Дн. Чайка, Тв., 1960, 39); Я одразу пізнав би й сорочку грубу, полотняну, І потерту корсетку, й тернову хустину стару (Мал., Запов. джерело, 1959, 115); — Хто ти? — запитав [Платон].. — Я — Степка! — зірвала з голови квітчасту тернову хустку. — Не впізнав? (Зар., На.. світі, 1967, 4).

ТЕРНОВИЩЕ, а, с. Те саме, що *терніще* 1. Тільки за ровом, де було велике терновище, Павло почав заспокоюватись після неприємної розмови в кабіні машини (Кучер, Прощай., 1957, 71).

ТЕРНОК, ренку, ч. Зменш.-пестл. до *терен*. А я той тернок ножем виріжу, Червону калиноньку в припіл вилаблю [виламаю] (Барв., Опов., 1902, 278); *У порівн. Хвалилася дівчина: «..В мене очі як тернок...» (Укр. лір. пісні, 1958, 96).

ТЕРНОСЛИВ, а, ч. 1. Плодове дерево або кущ, що є природним гібридом терну та сливи. У результаті [схрещування терну зі сливою] вивів [І. В. Мічурін] для Середньої Росії сорти: Терен солодкий, Терен десертний і Ренклод терновий.. У природі є ще й інший морозостійкий вид — родич сливи — тернослив (Юнимічур., 1955, 35); В першій декаді травня тут [на Дніпропетровщині] зацвітають барвінок, грицики, черешні, вишня, груша, тернослив (Літ. Укр., 15.VIII 1969, 4).

2. Солодкий темно-синій плід цього дерева або куща. *У порівн. Він вибрав кілька пригорщів самих до-

стиглих веприн, великих, як терносливи (Фр., V, 1951, 342).

ТЕРНОСЛИВА, и, ж. Те саме, що *тернослив*. Тернослива — плодова кісточкова порода з родини розових, підродини сливових ..Росте компактним кущем або невеликим деревом, з короткими опушеними пагонами (Виробн. енци. сад., 1969, 374).

ТЕРНОЧОК, чку, ч. Зменш.-пестл. до *тернок*. *У порівн. Очі чорні, як терночок, Брови рівні, як шнурочок (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 391).

ТЕРНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех. 1. Однокр. до *терти*. Комар йому на лобі сів, Лев лапою тернув по пиці, Бо вже були такі дурниці (Гл., Вибр., 1951, 133); Василь пішов до умивальника, бризнув собі в обличчя води, тернув щіточкою по зубах (Загреб., Спекка, 1961, 337); — Ідіть, я дожену, треба ще тютюну тернути в кисет (Головко, II, 1957, 252).

Тернути сірник (сірника, сірничок) — потягнути сірником по вкритій сіркою поверхні, щоб запалити його. Лукина.. тернула сірничок і запалила соломку (Н.-Лев., III, 1956, 358); Тернула сірника, спалахнув синій вогник. Незабаром примус зашипів (Донч., II, 1956, 193).

2. перен., фам. Швидко, з великим апетитом з'їсти. — Так би нам хотілось тернуть борщу або чогось тривного! (Н.-Лев., I, 1956, 592); З хазяйкою така умова: хата, снідання, обід, а лишки — на вечерю. Але сьогодні якраз і тернули хлопці за обідом, аж об дно ложками пошкрябали (Головко, I, 1957, 145).

ТЕРНУТИСЯ, нуся, нешся, док. Однокр. до *терти*ся 1. Гнідко наблизився до Якима, скося блиснув на нього своїм червоним оком і тернувся об бік мордою (Мирний, IV, 1955, 319); Сталеві гори [танки] стоять на майдаїні — така, як тернеться об хату, то й хату розвалить, не то що солдатський окіп (Гончар, II, 1959, 374).

ТЕРНЯ, я, с., збірн. 1. Те саме, що *терні* 1. Чий дух одважився б іти за ним блукати По тій діброві, якби там між терням Квітки барвисті вічні не цвіли? (Л. Укр., I, 1951, 174); Так стихав буйний вітер, що краєм лісу лопотить ліщиною, свище терням (Март., Тв., 1954, 276); Зелене терня звисало гірляндами з-за плотів, а в багатьох місцях і само служило живоплотом (Вільде, Сестри., 1958, 260).

◇ **Біти** (матися, сидіти і т. ін.) як (мов) на (у) *терню* — страждати фізично або морально, перебувати у неспокої. Маюся як в терню (Номис, 1864, № 2144); Зібрано грошей так мало, що стид було давати їх Грицеві, що весь той час сидів мов на терню і не знав, де подітися з клопотання (Фр., III, 1950, 319).

2. Колючки, шпичаки терну чи якоїсь іншої колючої рослини. Якщо в квітнику ти шукаєш принади, То знай, що і терня буває в троянди (Крим., Вибр., 1965, 247); *Образно. Ой ти, дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько — колюче терня? (Фр., XI, 1952, 24).

ТЕРНЯКА, и, ж. Збільш. до *терен* 3. Хтось кинув суху тернову гіллячку, і я саме на неї наскочив босою ногою, і здоровенна терняка вбилася мені в п'яту (Фр., IV, 1950, 395).

ТЕРОР, у, ч. Найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. Він був одним з тих численних мешканців угорської столиці, які, рятуючись від терору салашістських банд, тисячами залишали рідне місто і мандрували в сільські провінції (Гончар, III, 1959, 227); — Обзавівся [Романик], прошу я Вас, лейбгвардією — шайкою таких авантюристів, як і він сам, і терором, нечувана річ, терором!! — змушує громадськість визнавати його за політичну фігуру (Вільде, Сестри., 1958, 462); // Помилкова й шкідлива для революційного руху тактика, що полягає в орга-

нізації вбивств державних діячів і не пов'язана з революційною боротьбою мас. Частина народників закликала зовсім відмовитись від боротьби за землю, перейти виключно до терору і організувати насамперед вбивство царя (Іст. СРСР, II, 1957, 243); // Жорстока, масова розправа ворожої армії над мирним населенням на окупованій нею території. Наш партизанський загін, ще не встигнувши оформитися і організуватися, розсипався, довелося потім, у важких умовах терору й переслідування, збирати людей поодиноці (Збан., Єдина, 1959, 252).

Білий терор: а) жорстокість і насильство французького уряду під час панування реакції в 1815—1816 рр. (назва походить від білого кольору прапора Бурбонів); б) розгром революційних організацій робітничого класу, масові арешти, вбивство революційних і прогресивних діячів як метод боротьби буржуазної контрреволюції з революційним рухом. На село налетіли білогвардійці розбитого полку на чолі з капітаном Бугровим; іде грабунком і білий терор (Мик., I, 1957, 279); В тяжких обіймах білого терору тремтіло місто... (Сос., I, 1957, 474); **Червоний терор** — крайні заходи, до яких вдається революційна влада у відповідь на жорстокі й підступні дії контрреволюційних сил. Наш червоний терор є захист робітничого класу від експлуататорів, є придушення опору експлуататорів.. (Ленін, 41, 1974, 119); — Знайте, що ми, незаможники, не будемо ждати. Годі вам [глитаям] гнати з хліба самогон та вгощати банди! Відсьогодні червоний терор на вас по всій Україні оголошуєм! (Гончар, II, 1959, 227).

ТЕРОРИЗМ, у, ч. Здійснювання, застосовування терору; діяльність і тактика терористів. Дрібнобуржуазний тероризм.

ТЕРОРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до тероризувати. Пощастило [Станіславові] натрапити на своїх людей в окупованій і тероризованій гітлерівцями Польщі (Ле, Клен. лист, 1960, 180).

ТЕРОРИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тероризувати.

ТЕРОРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Залякувати терором, насильством; застосовувати терор, насильство. Бандити [отамана Зеленого] вбивали партійних і радянських працівників, тероризували населення, зривали роботу радянського апарату, грабували державні склади товарів і хліба (Іст. УРСР, II, 1957, 157).

2. Залякувати чим-небудь, домагаючись потрібних свідчень, дій і т. ін. [Б е н т л і:] Зважте, фрау Мільх, що в ваших руках життя людини! (Фрау Мільх ридма заридала). [П е т е р с о н:] Такі методи неприпустимі, Бентлі! Ви тероризуєте свідків (Галан, I, 1960, 415).

ТЕРОРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тероризувати.

ТЕРОРИСТ, а, ч. Прибічник тактики терору; учасник терористичних актів. Це були терористи, для них убити людину — звична справа (Ю. Янов., II, 1954, 63); В неспокушену, голодом зчавлену душу якимось відразу увірвалися слова революціонера, і бомба терориста, і восковий трепет церковної свічки, що застерігала християн від бунту (Стельмах, I, 1962, 612).

ТЕРОРИСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до терору, пов'язаний з ним. Небезпека [імперіалістичної агресії] особливо посилилася, коли в Німеччині захопив владу фашизм — осканьжена терористична і шовіністична диктатура найбільш реакційних сил імперіалізму (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 17); Терористична діяльність народовольців.

Терористичний акт — убивство чи замах на життя державного або громадського діяча. Терористичні акти проти феодалів і злочинство були в центрі уваги за-

конодавства Київської Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 461).

2. Прикм. до терорист; // Який складається з терористів. Мав [Махно] потайний намір розправитись і з Петлюрою, та, на жаль, не вдалось, хоч для цього й була ним створена особлива терористична група (Гончар, II, 1959, 335).

ТЕРОРИСТКА, и, ж. Жін. до терорист.

ТЕРОРИСТСЬКИЙ, а, е. Те саме, що терористичний 2. Терористська група.

ТЕРПЕЛИВИЙ, рідко **ТЕРПЛИВИЙ**, а, е. Те саме, що терплячий. Хазяїн був задирливий і вередливий... і цілісінський день він не так щиро працював з кожухами та кобеняками, як з тим, як би краще [краще] дойняти терпеливого хлопця (Вовчок, I, 1955, 296); Через дві години вчитель був як звичайно добрий, терпеливий, діти не завважали нічого суворого на його лиці (Ков., Світ., 1960, 110); Люба шле листи, дивується, що б ото могло так затримати чоловіка, у якого є діти, сім'я. Вона була, як завжди, мила у своїх листах, терпелива і розсудлива, однак Бачура вчував у її словах і тінь тривоги, і розчарування (Чаб., Тече вода., 1961, 110); Холодна сірість, мовчазна й недобра. Здавалося, кінця не буде й краю Тому стоянню при порозі міста Терпеливому, жебрацькому, нудному (Рильський, II, 1960, 198); Вона.. говорила про любов до ближніх, про щиросердну добрість і сама була втіленням безмірної, терпеливої і всепрощаючої доброти (Жур., Вечір., 1958, 213).

ТЕРПЕЛИВІСТЬ, рідко **ТЕРПЛИВІСТЬ**, вості, ж. Властивість за знач. терпеливий, терпливий. Була се перша і дуже досадна лекція терпеливості і старанності в дрібницях, яку дала їй поштова служба (Фр., II, 1950, 315); Безмірна терпеливість людини. Життя може забрати у неї найближчих, розбити кохання, украсти щастя, але людина лишається людиною (Стельмах, II, 1962, 226); Бронко не розсердився на неї, а, навпаки, з привітною терпеливістю, не нав'язуючи їй тієї товстої книги, почав випитувати, що їй подобається читати (Вільде, Сестри., 1958, 384); На якийсь часок переставали вони пориватися, наче заспокоювалися, трохи набиралися терпеливості (Вовчок, I, 1955, 313).

Тратити (втрачати, втратити і т. ін.) терпеливість (терпливість) — не маючи більше змоги терпіти, витримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги; роздратовуватися. [О р е с т (тратить терпеливість):] А се уже против чого? Чи не собі самому ви читаєте мораль, вам воно якраз такі афоризми тепер потрібні! (Л. Укр., II, 1951, 29); Юрко втратив терпеливість, і часто-густо доходило до плачів (Козл., Ю. Крук, 1950, 117).

ТЕРПЕЛИВО, рідко **ТЕРПЛИВО**. Присл. до терпеливий, терпливий. Насміх твій і власне горе я терпеливо переніс (Фр., XI, 1952, 16); Терпеливо зносила [невістка] дорікання, щоб не озлить матері (Горд., II, 1959, 236); Той чоловік ждав терпеливо на сам кінець, а діждавшись, заговорив до Потурайчина (Март., Тв., 1954, 285); Як Зося зважиться чекать мене терпеливо, Як із походу я прийду сюди щасливо... — Тоді проситиму, упавши на коліна, Руки дівочої (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 295); Саїд Алі терпеливо й навіть з підкресленою цікавістю вислухав пояснення кондуктора (Ле, Міжгір'я, 1953, 56).

ТЕРПЕН див. терпєни.

ТЕРПЄНИ, ів, мн. (одн. терпєн, у, ч.), спец. Ненасичені вуглеводні, які є складовою частиною рослинних ефірних олій. В повітрі соснового лісу озону вдесять раз більше, ніж у повітрі листяних паркових насаджень, оскільки живиця під впливом сонячного проміння виділяє терпени (Наука., 9, 1956, 18).

ТЕРПЕНТИН, у, ч., спец. Смолиста пахуча рідина, що виділяється із стовбура хвойного дерева при його надрізуванні і складається зі смоляних кислот та скипидару; живиця. З модрина одержують венеціанський терпентин, дубильні речовини (Колг. Укр., 4, 1958, 39); Дослідженням встановлено, що терпентин не має будь-яких подразних і токсичних властивостей і стимулює впливає на ріст тканин і загоювання ран (Наука., 11, 1963, 59).

ТЕРПЕНТИНА, и, ж., спец., рідко. Те саме, що терпентин. Вийшли ми, йдемо до столярського цехмістра. Сей політурував [полірував] якийсь стіл і весь був замазаний терпентиною (Фр., II, 1950, 134); — Це.. модрина звичайна.. Одинокі шпильчасті [хвойні] дерева, яке на зиму ронить свої шпильки! З нього дістають так звану венецьку терпентину (Вільде, III, 1968, 61).

ТЕРПЕНТИННИЙ, а, е, спец. Те саме, що терпентиновий. У Криму й на Кавказі можна побачити цікаву рослину — дику фісташку, відому ще під назвою терпентинного, або скипидарного, дерева (Наука., 5, 1958, 40).

ТЕРПЕНТИНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до терпентин. В медицині вона [живиця] має кілька назв: терпентин, терпентиновий бальзам, сосновий бальзам або просто природна соснова смола (Наука., 9, 1956, 18); // Який містить терпентин. Серед парку красується тисячолітнє терпентинове дерево... (Вишня, I, 1956, 180); // Який добувають із терпентину. Терпентинова кислота.

ТЕРПЕЦЬ, пцю, ч., розм. Здатність довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане й т. ін. [В о я к:] Ну, що вони там мимрять? Голосніше! [Т а б у л я р і й:] Та май терпець — покликач перекаже (Л. Укр., II, 1951, 536); — На цей час двері замикаються і вивішується друкована табличка: «Десять хвилин терпцю. Заряджаємо касети. Зараз відчинимо» (Ю. Янов., I, 1954, 196); Ще й тепер хвилин з двадцять мене, поки прибуде [поїзд], та не було терпцю чекати, — став виходити народ на перон (Головко, II, 1957, 385).

◇ Виводити (вивести) з терпцю кого — сильно роздратувати кого-небудь. Патер Гаудентій знов усмінувся іронічно, немов почував вдоволення [вдоволення] із-за того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора (Фр., II, 1950, 173); Втрачати (втрачати і т. ін.) терпець — те саме, що Тратити (втрачати, втрачати і т. ін.) терпелівість (терплівість) (див. терпелівість). Матвій спочатку заспокоював їх, а далі й сам почав втрачати терпець (Мик., II, 1957, 374); — Але ж, прошу пані, — втратила терпець Олина співрозмовниця, — новітня педагогіка надає дуже великої ваги дошкільному вихованню (Вільде, Сестри., 1958, 533); Терпець уривається (урвався, увірвався і т. ін.) кому; Терпцю немає (нема, не стає, не стало і т. ін.) в кого — не маючи змоги більше терпіти, витримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги. Давид... хоч він і дуже погане діло зробив, підпалив, — так же його призведено до того! Нащо ж його стільки кривджено, що вже й терпець увірвався чоловікові? (Гр., II, 1963, 452); Терпіла, терпіла, а далі й терпцю не стає!.. Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш (Юцуб., I, 1955, 29); Треба сказати правду, — слухати довго і терпляче Микола Васильович не вмів, йому не ставало терпцю чекати, поки бесідник його манівцями добереться до своєї мети (Л. Укр., VIII, 1965, 206); Коли уривався терпець, переповнювалась чаша народного гніву, вибухали стихійні бунти проти жорстоких недолюдків-панів (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 7); Ганжі зрештою, видно, таки урвався терпець. — Годі! — стукнуло кулаком по столу. — Досить з мене ваших нотацій!

(Гончар, II, 1959, 103); Уривати (урвати, увірвати) терпець кому — доводити когось до втрати терпіння. — Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним [дідусям], ох і намучилась.. — Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому уриває терпець (Збан., Мор. чайка, 1959, 116).

ТЕРПІМІЙ, а, е, розм. Такий, з яким можна миритися; стерпний. Більшість інших валок теж наймалася в цей день, до того ж за досить терпиму плату (Гончар, Таврія, 1952, 100); // Поблажливий.

ТЕРПІМІСТЬ, мості, ж. Здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін. Він [генерал] так не хотів загострення пристрастей в своєму салоні.. У всіх нагальні діла, у всіх неспокій на серці, варто виявити деяку обмірковану терпимість (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 69); // Поблажливе ставлення до когось, чогось. Його одвічною вадою була.. якась байдужа терпимість і до злих, і до нездатних (Загреб., Диво, 1968, 133).

ТЕРПІМО, присл. Поблажливо.

ТЕРПІНГІДРАТ, у, ч. Лікарський препарат, що його добувають із скипидару й застосовують як відхаркувальний засіб. Сучасна наукова медицина визнає користь від .. продукту соснової живиці — скипидару, його кристалічної модифікації — терпінгідрату (Наука., 9, 1956, 18).

ТЕРПІННЯ, я, с. 1. Здатність стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання, життєві злигодні тощо. Зоставшись на самоті, Гнат трохи етихомирився.. Він перебуває біду, він перемаже її терпінням та завзяттям (Юцуб., I, 1955, 39); Скільки пережив він за ці роки, скільки виявив він упертості, терпіння, скільки зазнав принижень, поки, нарешті, пощастило йому влаштуватися на французький пароплав (Цюпа, Назустріч., 1958, 449); // Уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане тощо.

◇ Втрачати (втрачати і т. ін.) терпіння — не маючи змоги більше терпіти, витримувати що-небудь, виходити зі стану спокою, рівноваги; Переповнити чашу (чарку, міру і т. ін.) [терпіння] див. переповняти; Чаша (чара, чарка, міра і т. ін.) [терпіння] переповнилася див. переповнятися.

2. Здатність довго й наполегливо робити що-небудь, займатися чимось. Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою.. Корабель на березі, як і хвора людина, потребує нашої безмежної вибачливості й терпіння (Ю. Янов., II, 1958, 141); Скільки треба вміння і терпіння, А чимало треба теж і літ, Щоб дало коричневе насіння Цей медовий, цей чудовий плід! (Рильський, III, 1961, 79); — Інколи розвідникові доведеться пролежати на снігу і день, і добу, чекаючи слушного моменту. Чи вистачить у вас терпіння і витривалості для цього? (Багмут, Записки., 1961, 4).

◇ Запастися (озбрітися) терпінням; Набратися терпіння — проїнятися стійкістю, почуттям морально-фізичної витримки, виконуючи що-небудь або готуючись до діяльності, пов'язаної з труднощами, до якихось випробувань у житті. Мічурін подивився на сад. Його обличчя набрало звичайного виразу заклопотаності й суворого замислення. — Тут, панове, розрахунок на досвід і терпіння. А терпінням я запасся на сто років! (Довж., I, 1958, 407); Підірвалася [дивізійна редакція] досить вдало, бо журналісти тільки поглузли, але осталися живі. Тепер оце вони, озброївшись терпінням, взято вибирали з багнюки розкидані вибухом шрифти (Гончар, III, 1959, 182); — Ну, що ж, Василю, наберись терпіння. Катерина Іванівна, мабуть, говорила тобі про нашу силу. Ми незборимі, хлопче (Д. Бедзик, Дніп-

ро., 1951, 113); Терпіння немає (нема, не стає, не стало і т. ін.) якого — хтось не може більше робити що-небудь, чекати чогось і т. ін. — *От я почала читати в торішній «Ниве» повість Еберса «Ісус Навин», та, їй-богу, не стало терпіння її скінчити, — сказала Антося (Н.-Лев., IV, 1956, 74); — До землі потягнуло? — Еге ж. Думав, що нині й нам наділять. — Потерпи ще. — Та вже, тату, терпіння нема (Стельмах, II, 1962, 152).*

3. розм. Те саме, що страждання. У тім часі в ньому розвивалися жорстокі інстинкти, любив мучити звірів і людей, дивитися на терпіння і конання (Фр., VII, 1951, 315); Довго не хотіла вона сказати, в чому річ, але її посиніле від страшних терпінь обличчя свідчило, що з нею трапилося нещастя (Ірчан, II, 1958, 10); Не власні боління, терпіння народу Ти в слово безсмертне хотів перелити (Зеров, Вибр., 1966, 434).

ТЕРПІТИ, терплю, терпійш; мн. терплять; недок. 1. перех. і неперех. Стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання; витримувати (у 2 знач.). Левко терпів усю напасть, і хоч як було старий Макуха його лає і коренить, то він усе мовчить та знайтики робить своє діло (Кв.-Осн., II, 1956, 257); У Кайдашихи виступили сльози на очах, защемило коло серця, але вона мусила мовчати й терпіти (Н.-Лев., II, 1956, 318); Краще кривду вже терпіти, ніж самим її чинити, А ще краще, пане-брате, Ні чинить, ні зазнавати (Гр., I, 1963, 123); Сонце б'є в очі. Ми спочатку терпимо, кліпаємо очима, а далі повертаємось до сонця спинами (Ю. Янов., II, 1958, 48); Від надміру води криничани терпіли часом справжнє лихо (Гончар, Таврія, 1952, 16); // тільки неперех. Не протидіючи, покірливо зносити всілякі життєві злигодні, труднощі й т. ін. Не плач, Катерино, Не показуй людям сльози, Терпи до загибуні! (Шевч., I, 1963, 32); Терпіла [пані], поки була на руках дитинка, а вмерла дитинка, втекла (Вовчок, VI, 1956, 301); — Не вбивайся, Супруне. Більше твого люди терпіли, більше твого мучились (Стельмах, II, 1962, 136); // Миритися з чим-небудь неприємним, важким, сподіваючись на краще. Сказав товаришам, що тікати вже роздумав і що рішив терпіти до кінця. А сам тільки й жив, що надією на скору втечу (Хотк., II, 1966, 103); // розм. Чекати на що-небудь без ремствування, нарікання. — Як вам жалування вирвати з повіткому? Не одержували ж за три місяці? — Інші й півроку терплять (Стельмах, II, 1962, 98); // від кого. Зазнавати прикростей, образ, утисків і т. ін. Івась, як менший, завжди терпів від Карпа (Мирний, I, 1954, 244); — Зосталась я сама, ні з ким слова промовити. Тільки на його втішаюся мовчки, хоч знаю, за що й од кого терплю (Барв., Опов., 1902, 273); // від чого. Зазнавати шкоди. Ї певні сорти культур, які менше терплять від немати, і їх ширше слід запроваджувати (Шкідн. поля., 1949, 10); В окремі роки дерева дуже терплять від посухи, бо опадів на рік буває всього 340—350 міліметрів (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30).

Терпіти аварію — псуватися внаслідок несправності якогось механізму, машини, зіткнення транспортних засобів під час руху тощо. Полтава, Харків, Київ — і ти-ха Біла Церква, де терпів аварію найближчий по номеру локомотив (Еллан, II, 1958, 11); Терпіти нужду (злидні, нестатки і т. ін.) — переживати скрутне матеріальне становище. Жила собі удова коло Києва.. Терпіла вона превелику нужду та вбожество (Вовчок, I, 1955, 287); [Р і ч а р д:] Так, мрія нас вела за океан, до неї ми крізь пуці пробивались, для неї ми терпіли тяжкі злидні (Л. Укр., III, 1952, 93).

◇ Терпіти крах — зазнавати невдачі, провалу, катастрофи в якійсь справі. Вороги Радянського Союзу намагалися й намагаються підірвати дружбу народів.

Та вони завжди терпіли крах (Рад. Укр., 25.XI 1956, 2); Терпіти поразку — не мати успіху в якомусь заході, зазнавати невдачі. На мить того [Кульчицького] проймає неясний здогад, що він, не розбираючись у механіці керівництва й планування, переносить оцю механіку, як на кальку, і на людську душу, і тому нерідко терпить поразки (Стельмах, II, 1962, 320).

2. перех. Миритися з існуванням, наявністю кого-, чого-небудь; поблажливо ставитися до когось, чогось. — Ти не можеш бути нашим громадянином, а нена-лежного до громади громада й терпіти у себе не схоче! (Фр., VI, 1951, 52); [К а й Л е т і ц і й:] На бенкетах Кріспінових, се правда, нема смаку правдивого; і сама ті бенкети терплю, як обов'язок (Л. Укр., II, 1951, 360); — Нечувано! — обурювався Масло. — На зборах терплять хулігана (Хижняк, Невгамовна, 1961, 19); // Довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане. — Ти нам будеш цілу годину розповідати про свої плани. Чому ми маємо терпіти твою уїдливу балаканину (Досв., Вибр., 1959, 223); // також кому. Вибачливо ставитися до чийхось провин, недоліків і т. ін. Там-то, матінко, нечупара, там-то ледащо! Всі молодіці дивують, як він терпів їй (Коцюб., I, 1955, 32); // тільки 3 ос., перев. із запереч. част. не. Не допускати наявності, можливості чого-небудь або бути несумісним із чимось. Ідейне виховання людей не терпить кампанійщини. Воно повсякчас повинно бути в центрі уваги кожної партійної організації (Рад. Укр., 11.IX 1962, 1).

Як земля терпить кого? — як можна миритися з існуванням на світі такої (поганої, лихої, недоброї) людини? — Як вас тільки жінка й земля терплять? — Якось уже терплять, — по-дурному засміявся управитель (Стельмах, I, 1962, 583).

3. перех., із запереч. част. не, розм. Дуже не любити кого-, чого-небудь, почувати неприязнь, відразу до когось, чогось. — Та ж і по сонці всі ходять! — не вдержалась-таки Дарка, хоч знала, що мати не терпить «язикатих» (Л. Укр., III, 1952, 632); — В моїм ділі, — додав він трохи згодом, — я не терплю якоїсь іншої інциативи, крім моєї власної (Смолч, I, 1958, 64); Ставши поміж козаками великим паном, Пампушка вже не терпів, щоб йому перебаранчав хтось у будь-якому ділі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 35).

Не терпіти [навіть] сліду (дүху і т. ін.) чийого — дуже не любити, ненавидіти когось. — Кажуть, треба любити чоловіка і більше нікого. А я.. не терплю його сліду (Н.-Лев., I, 1956, 89); — Я навернувся б туди [в школу], але учитель навіть дүху мого не терпить (Стельмах, I, 1962, 487); Терпіти не міжу (не міг і т. ін.) кого, що або з інфін. — дуже не люблю, не переносу. — Та не кисни, бо терпіти не можу рюмсанья! — гримнув лікар, хоч у замімілої Гаїнки й сльози на очах не видно було (Гр., II, 1963, 480); Він терпіти не міг систематично студіювати граматику нової для нього мови (Сам., II, 1958, 395); Роман терпіти не міг тих людей, які, гублячи гідність, вивертали напоказ кожну свою невдачу (Стельмах, I, 1962, 126).

4. неперех., розм. Страждати, мучитися. Нестор здій-мив [здійняв] капелюх і почав прощатися... Був дуже блідий, як полотно.. Він терпів (Коб., III, 1956, 260); Чого даром сидіти? Краще за народ терпіти, щоб не лаяли і діти дармоїдом, лінюхом (Мак., Вибр., 1954, 434); — Я повинна дивитись, як чадо моє найдорожче В морі блукає, терпить, до краю підземного сходить, з Тур-ном змагатися мусить (Зеров, Вибр., 1966, 329); // від чого. Зазнавати прикростей, злигоднів і т. ін., переживати щось важке, неприємне. — Може, хоч на старість не прийдеться до кривавого поту робити, терпіти од

холоду й голоду та од літньої спеки палючої! (Мирний, I, 1949, 146); *Марксизм учить нас, що дрібнобуржуазні маси неминуче, поки існує капіталізм, терпітимуть від антидемократичних привілеїв..* (Ленін, 20, 1971, 125); // *від чого, діал. на що. Страждати від хвороби, немощів і т. ін. Дід Гарасим ждав смерті. Він терпів на дихавицю, на безсонницю, на старече вичерпання сил* (Фр., IV, 1950, 182); *З перших днів свого існування на землі людина, як і всяка інша істота, терпить від тяжких хвороб* (Лікар. рослини.., 1958, 11); *Там, де автонування відсутнє, треба розробити точний графік напування.., щоб худоба не терпіла від спраги* (Рад. Укр., 14.XI 1956, 1).

ТЕРПІТИСЯ, *п'ється, недок., безос.* Вистачає терпіння комусь, у когось є терпіння. Терпи, поки терпиться.

Не терпиться (терпілося) кому: а) у когось немає, не вистачає терпіння чекати чого-небудь. *Галині Горленко не терпиться — давно вже винесла з вагона чемодан, стоїть у тамбурі, припала обличчям до вікна, вдивляється в сірі, глухі поля* (Крот., Сини.., 1948, 40); *Людам не терпілось, людам не сиділось, а більше всіх кортіло Гната, що і спав і бачив рублену хату з поцяцькованими одвірками та своєю нивку золоту* (Григ., Вибр., 1959, 289); б) (з інфін.) комусь хочеться якнайшвидше зробити, виконати, отримати що-небудь, довідатись про щось і т. ін. *Хоч матері самій не терпілось розпитати його, не зуміла відмовити, стала розповідати про те, про що розповідала тільки-но Марусі та братові* (Головко, II, 1957, 509); *Йому так не терпілося отримати свій наділ, що він із жінкою виїхав на ніч на Созоненкову землю* (Стельмах, II, 1962, 136).

ТЕРПКИЙ, *а, ё. 1.* Який викликає відчуття стягування в роті (про смак деяких плодів, вин тощо). — *Ще грушки зелені. А поки зелені, то вони терпкі* (Фр., IV, 1950, 330); *Справді, ти духом великий: від чорного хліба, соломи Та від терпкого вина хочеш навек одійти!* (Зеров, Вибр., 1966, 345); *Кочубей заблищав очима, наче вкусив терпкої кислиці* (Донч., III, 1956, 8); *Смак рослини [приворотня звичайного] іноді гіркуватий, а здебільшого терпкий, в'яжучий* (Лікар. рослини.., 1958, 25); // *Який сильно діє на органи чуття; гострий (про запах, аромат і т. ін.). Терпкий солодкуватий запах цвіту груші і яблунь приємно лоскотав у ніздрях* (Кач., Вибр., 1947, 45); *Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок* (Гончар, III, 1959, 31); *Терпкі осінні пахощі прослались полем* (Горд., Сильніше смерті, 1946, 12); // *Який має гострий, їдкий запах. Дорожнім відволоженим пилом, терпкими коноплями і дозрілими садами пахне ніч* (Стельмах, II, 1962, 26); *Бійці виїжджали, і коні іржали (Стримано в стременах сталь дзвенить), А дим терпкий у полі, а в полі дим іржавий, І слина з кінських губ — немов ковильна нить* (Бажан, I, 1946, 39); *Від нього тхнуло гаром доморобного тютюну і терпким чоловічим потом* (Вільде, Сестри.., 1958, 8); // *Сповнений гострих, їдких пахощів. Була це весна, вечір, каштани вповдовж вулиці, зоряне небо й терпке повітря надморського півдня* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 352); *Знову лягла на землю терпка червенева ніч* (Дмит., Обпалені.., 1962, 23); // *Пронизливий, дошкульний (про вітер, мороз, холод і т. ін.). Довкола гули рідним шумовинням придеснянські бори, зривався на урвистих берегах терпкий вітер і туманіли од снігових завоїв биті шляхи* (Кучер, Дорога.., 1958, 128); *Було тепло і пахло юною весною, коли забуваються люті замети, зла віхола і терпкий холод минулої зими* (Досв., Вибр., 1959, 333).

△ **Терпка вода** — вода, у якій розчинено багато вапна.

2. перен. Який завдає болю, гіркоти; грубий, ущипливий, дошкульний (про слова, мову тощо). *Ти добра жінка, слів терпких нема у тебе для таких, що «впали низько»* (Л. Укр., I, 1951, 284); *Деришкур, завзятий штукатур, умів кинуть терпке слово* (Горд., II, 1959, 297); *Григорій Косинка ніби напився з потоку Стефаника суворой, гіркої і терпкої правди життя, і відкрилося йому, як треба цінити слово* (Літ. Укр., 1.III 1963, 2); // *Крутий, нелагідний (про людину, людський характер). В розмові була [Наталка] бистра й дотепна, часами трохи терпка, ущиплива, навіть подразнююча* (Коб., III, 1956, 160); // *Різкий, уїдливиий (про тон, голос і т. ін.). — То се твій батько бунтує тухольців против мене і против князя? — спитав він нараз терпким, різким тоном* (Фр., VI, 1951, 24); — *От не знає комсомол про такий вітер у твоїй голові, — докірливо відповіла мати терпким голосом* (Досв., Вибр., 1959, 242); // *Сповнений гіркоти, страждання. Терпка усмішка.*

3. перен. Який не дає насолоди, втіхи; важкий. *Наталя виросла й зросла В житті гіркому і терпкому* (Рильський, Поеми, 1957, 156); *Ставав день коло дня рядком, кожен день був.. терпкий та пожежний* (Ю. Янов., I, 1958, 51); *До суміші терпких почуттів несподівано впала краплина чогось схожого на вдоволення* (Шовк., Людина.., 1962, 304); // *Гострий, сильний (про біль, жаль і т. ін.). Терпкий біль сіпнув за серце, й тоді з пальчика [Ольги] пішла червона кров* (Кач., II, 1958, 21); *Великого гніву Катря на нього не мала. Було, що й кляла в мислі.., потім одходила і вже себе кляла, а на Юхима — нічого, окрім терпкого жалю в серці* (Головко, II, 1957, 204); // *Щемливий, бентежний, з долею гіркоти (про радість, насолоду і т. ін.). Вона черпала сили в тій покорі, знаходила в ній терпку насолоду, високу поезію* (Коцюб., I, 1955, 331); *Якийсь дивний спокій пройняв його всього, і в грудях повно терпкої радості* (Головко, II, 1957, 299); *На серці вже з'явилося терпке, схоже на чекання першого удару грози, почуття розставання* (Собко, Нам спокій.., 1959, 5); // *Гіркий, пекучий (про сльози). В житті горю... Життя люблю — І лоскіт сміху, й терпкі сльози* (Еллан, I, 1958, 49).

ТЕРПКІСТЬ, *кості, ж. 1.* Якість за знач. **терпкий 1.** *Плоди [сибірської яблуні].. через надмірну терпкість майже непридатні для споживання* (Сад. і ягідн., 1957, 12); // *Терпкий смак, запах чого-небудь. Терпкістю живиці, солодкою гіркістю верболозу сповнилося повітря* (Коз., Сальвія, 1959, 193); *Кіхана відчув за своєю спиною легкий рух. Ліза підійшла і почала мовчки дивитися на вулицю. Рука її тихо лягла йому на плече.. Дивний екстаз коливався в кімнаті. Не збагнути нікому ані вітровинних [вітряних] терпкостей весни, ані народжування вібруючого голосу* (Ю. Янов., I, 1958, 184).

2. перен. Відчуття болю, гіркоти й т. ін. *Кленучи когось, наче одурівши, бігала Олена. — Ти чого так зарання почала? — хотів гримнути на дружину й вражено осікся.. по плечах поповзла холодна терпкість* (Стельмах, I, 1962, 575); *[Никифор] Бичок до терпкості в грудях задрив тому незнайомому спритникові, що вилупився розумнішим та відважнішим од нього* (Гуц., Скупана.., 1965, 9).

ТЕРПКО. **1.** Присл. до **терпкий 1, 2.** *Терпко, задушливо пахло сіно, пахло дощем і перестиглим літом* (Мушк., День.., 1967, 27); *Покірно шелестів під ногами і золотився свіжий сніжок. Мороз терпко щипав за щоки* (Коп., Сусіди, 1955, 40); — *І ти, з такою податливою натурою, смієш думати, що моя дочка буде любити тебе? — скрикнув гнівно боярин. — Боярине, — відказав терпко Максим, — не згадуй про неї* (Фр., VI, 1951, 120).

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття терпкого смаку. У роті терпко.

3. у знач. присудк. сл. Про почуття важкості, гіркості, бентежності. Приходилося не раз і солоно й терпко (Фр., II, 1950, 15); Рідкозуб згадав свої парубоцькі літа, сувору наймитську долю, — і стало терпко в грудях і холодно спині (Кир., Вибр., 1960, 163); Ходила Антоніна по садку, а в ній бродив хмільний настрій, на душі було замріяно й терпко (Гуц., Скупана., 1965, 268).

ТЕРПКУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка терпкий. Дарма що дички, а солодші за медяницю [сорт груші], трохи терпкуваті, та від того ще приємніші (Юхвід, Оля, 1959, 30); Говорив один тільки Глоба, водолаз лише притакував, зрідка ковтаючи терпкувате вино (Собко, Скеля., 1961, 51); Любить іноді дядько Шурик проїхатись неспішно на коневі, відчутти під собою його труску ходу, вловити терпкуватий запах кінського поту (Гуц., З горіха., 1967, 122); День же такий ясний та сонячний, і повітря морозне терпкувате (Головко, II, 1957, 138).

ТЕРПКУВАТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. терпкуватий; // Терпкуватий смак, запах чого-небудь. Приємна терпкуватість зразу їй підказала, з яких квіток носили його [мед] бджоли (Стельмах, II, 1962, 238).

ТЕРПКУВАТО. Присл. до терпкуватий. Терпкувато всміхнувшись, Калитка пішов до трибуни (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 279).

ТЕРПЛІВИЙ див. терпелівий.

ТЕРПЛІВІСТЬ див. терпелівість.

ТЕРПЛІВО див. терпеліво.

ТЕРПЛЯЧЕ. Присл. до терплячий 1, 2. Маковей, сидючи над апаратом, досить терпляче зносив незлобліві насмішки товаришів (Гончар, III, 1959, 59); Вікторія кривилася, але терпляче переносила біль, не вимовила жодного слова (Хижняк, Тамара, 1959, 221); — Я вірю, — коли візьмемось за діло терпляче, уперто і уважно, ми доведемо його до краю (Вас., II, 1959, 227); Толя ретельно допомагав Грицеві. Він терпляче пояснював йому кожну задачу (Збан., Старший брат, 1952, 25).

ТЕРПЛЯЧИЙ, а, е. 1. Здатний стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання. — Дядьку лікар, мені вже не буде боляче? Мама кажуть, що я терпляча (Ю. Янов., I, 1958, 266); Мете заметіль... Ми терплячі в житті, Навчилися на фронті до всього звикати... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 154); // Здатний витримувати важкі умови, велике фізичне напруження; витривалий. В ім'я цього вічного щастя терпів Абдул усі сорок років свого життя. Мовчав. Скорявся. Працював, як гірський осел, як терплячий сумирний верблюд (Тулуб, Людолови, I, 1957, 384); // Вибачливий до чийхось недоліків, слабостей, провин і т. ін. Терплячий чоловік мій дядько. Мама його, котру він.. содержував [утримував] при собі, була страшно вередлива, злослива (Коцюб., I, 1955, 465); Завжди урівноважений і терплячий, капітан Чумаченко ставав нещадним, коли виявляв, що якась рота зазнала марних втрат людьми (Гончар, III, 1959, 282).

2. Який вимагає терпіння (у 1, 2 знач.), витримки. Три місяці терплячого лежання у ліжку, лікування і дбайливого догляду лікаря Ле-Куртьє — все наче змило водою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 586); Шляхом тривалого й терплячого розвідування він з'ясував, що на території табору проходила схована каналізаційна труба (Ю. Янов., II, 1954, 29).

3. Який виражає терпіння, сповнений терпіння (у 1 знач.). Ця офіціантка Клава, старша дочка Горпищенкова, тільки й скрашує цей похмурий заклад своїми плавними рухами та терплячою до всього привітною усмішкою (Гончар, Тронка, 1963, 126).

ТЕРПЛЯЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. терплячий 1. Стриманість Олега здавалась терплячістю, мовчазністю — невдоволенням і затамованим гнівом (Голов., Тополя., 1965, 143); Хвороба привчила її до терплячості (М. Ол., Леся, 1960, 100); [О р е с т:] Що ж, навчитесь іще [малювати]. Ви ж не так уже давно почали. [Л ю б о в (махає рукою):] Шкода, на се треба хронічної терплячості — не моєї (Л. Укр., II, 1951, 10).

ТЕРПЛЯЧКА, и, ж., розм. Те саме, що терпіння 1, 2. Галі зостається тільки терпіти та плакати. Та й терплячці є свій кінець (Мирний, IV, 1955, 72); Мушка [собака] виявила безліч настирливості й терплячки, знання психології, орієнтування (Ю. Янов., Мир, 1956, 250).

ТЕРПНУТИ, ну, неш, недок. 1. Утрачати чутливість; дерев'яніти, німіти (про тіло або його частину). Холоду він не почував, руки й ноги терпли-німіли (Мирний, IV, 1955, 301); Іван відчув, як усе його тіло почало терпнути (Кол., Терен., 1959, 80); [Р о м а н:] Треба щось говорити, а в мене язик терпне... (Зар., Антеї, 1962, 241); // безос. Спочатку навіть в жижках йому терпло й хотілося сісти (Гончар, III, 1959, 412); // Стягуватися, дерев'яніти від чогось терпкого. Я дружбу не забуваю, як од кислиць нам терпли губи за голубим Дінцем в гаю, як ми гуляли часто в полі й опеньки рвали у бору (Сос., II, 1958, 369).

◇ Шкіра (шкіра) терпне — страшно, лячно комусь. [Р я б и в а:] Пробував бити [жінку], та сам такого облизня спіймав, що й досі шкіра терпне (Фр., IX, 1952, 410); — Василю, не дуже мені подобаються ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то аж шкіра терпне на мені (Вільде, На порозі, 1955, 246).

2. перен. Завмирати, холонути (про серце, душу). Васичине серце спинялося і терпло від сорому й образи (Смолич, I, 1947, 8); — А як дізнається хтось? — терпне Левкова душа (Стельмах, I, 1962, 446); З горя все в грудях терпне (Ющ., Люди., 1959, 167).

3. Втрачати здатність рухатися, говорити й т. ін.; завмирати, обімлівати. В оці [мачухи] було стільки лихої втіхи, зневаги та видимої зневаги, що Параскіца терпла вся (Коцюб., I, 1955, 268); Вона підводить голову, розтулює уста, щоб щось випалити, та, глянувши парубкові у вічі, відразу терпне (Стельмах, I, 1962, 158).

ТЕРПУГ, а, ч. 1. Сталевий брусок із насічкою, вид напилка. Де-не-де в порожньому корпусі цеху, скрегогучи, пиляли терпуги (Ле, Мої листи, 1945, 212); Складні деталі, які можна було виточити лише на спеціальних станках, він виточував та полірував терпугом у лещатах (Вітч., 4, 1962, 202); *У порівн. Язик теці запрацював, як терпуг (Дмит., Розлука, 1957, 22).

2. Шевське знаряддя для згладжування кінців цвяхів у середині взуття.

ТЕРПУГОВИЙ, а, е. Прикм. до терпуг. Терпугова ручка.

ТЕРПУЖОК, жќа, ч. Зменш.-пестл. до терпуг. Сидить [син].. під трактористською будкою, терпужом по якійсь залізничці чиркає (Вол., Озеро., 1959, 61); Він жваво скреготів терпужом, обпилюючи затиснуту в лещатах шестірню (Рад. Укр., 5.IV 1959, 3).

ТЕРТИ, тру, треш; мин. ч. тер, ла, ло; наказ. сп. три, тріть; недок., перех. 1. Натискуючи чимось, водити туди й сюди по якійсь поверхні. Пацюк та Матня попідводилися, терли спросоння очі (Мирний, I, 1949, 279); Хлопець то червоніє, то біліє, він тремтячою рукою тре чоло (Гр., I, 1963, 245); Старий чиновник розгублено забігав по килиму, .. тре скроні (Довж., I, 1958,

53); // Такими ж рухами очищати що-небудь від бруду, різних нашарувань і т. ін. *Килина довго терла його цеглою, шарувала піском у березі, поки таз не залиснів* (Н.-Лев., III, 1956, 216); *Тимко не міг спати, чув усе, що вона робила: виносила надвір воду, терла ганчіркою підлогу* (Тют., Вир, 1964, 477); // Розтирати тіло людини або яку-небудь його частину. *Так мене б'є [масажист], так лупить і тре, що я аж зуби часом стискаю з болю* (Коцюб., III, 1956, 182); *Положили ми того чоловіка, роздягли усього як єсть і давай снігом терти* (Хотк., I, 1966, 169); // Піддавати механічній дії; м'яти. *Що їй [шкурі] мук.. завдають! І крутять, і вертять, і пруть,.. і труть* (Г.-Арт., Байки., 1958, 44); *Дівчата ходили од однієї матерії до другої, лапали руками, слинули крадькома й терли в пальцях* (Н.-Лев., II, 1956, 45); *Він кидає недокурки на палубу і довго тре його ногою* (Ю. Янов., IV, 1959, 55).

Тёрти руки — проводити кілька разів долонею по долоні, виражаючи радість, хвилювання тощо. *Батьюшка стояв і, не знаючи, що казати, тер руки* (Мирний, III, 1954, 84); *Ставало помітно, як інспектор починав нервуватися, терти собі руки* (Вас., I, 1959, 138); **Тёрти сірник (сірника)** — потягнути сірником звичайно по вкритій сіркою поверхні, щоб запалити його. *Мати її.. терла сірники й ніяк не могла засвітити світла* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 15).

2. **Подрібнювати** що-небудь на тертці. *Це вона тре хрін на тертці* (Ю. Янов., IV, 1959, 135); *Терти моркву*; // Натискуючи на що-небудь, подрібнювати його на найдрібніші часточки, перетворювати в суцільну масу; розтирати. *Василько сидів долі та тер мак до куті* (Коцюб., I, 1955, 78); [Я р ч у к:] *Я тут, розумієш, зайнятий. Гірчицю примусили терти* (Мик., I, 1957, 414); *Вставати дуже не хотілося, але вставали одразу, і хлопці зразу ж бралися до роботи — терти фарбу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 61).

3. Очищати волокно на терниці від костриці. — *Хіба я не брала конопель, не мочила, не біла на бительні, не терла на терниці..?* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Згадалося — тоді ж під повіткою, як терли прядиво, як же він Зінці й наказував, щоб нікому ні словечка* (Головко, II, 1957, 145); *У порівн. *Деруть горла неспокійні держачі. «Че-че-че! Сьверу!..» Немов хтось невтомний тре льонок на тисячах манюсінських терниць* (Збан., Єдина, 1959, 6).

4. **також без додатка.** Спричиняти біль, пошкодження шкіри внаслідок частого дотику (про тісний або грубий одяг, взуття тощо). *Суконний комір тер шию* (Коцюб., II, 1955, 366); *Ми — на коні.. І карабінка тре плече в огні безсонної погоні* (Сос., II, 1958, 415).

5. **розм., рідко.** Викликати хворобливі відчуття, дошкуляти. *Одного разу цілий такий день я перебула надворі. Увечері щось мене тре, мне, руки і ноги судомить, усю докучи зводить, а голова так кругом і ходить* (Мирний, I, 1954, 91); *Ніколи єго [його] зуби не боліли, ані ніяка слабість не терла, і через ціле життя [життя] не бачив він коло себе ворожки* (Стеф., I, 1949, 113).

◆ **Дні тёрти** — вести жалюгідне життя; животіти. *Не живе, а тільки дні тре* (Номис, 1864, № 8208); **Тёрти лямку див. лямка.**

ТЁРТІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до тёрти 1—3. *Образно. *Він пильно оглянув обох військових, по зовнішності видно тертих у боях вояк* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 98).

2. у знач. прикм. Подрібнений на тертці. — *На лишень, понюхай сього. Та й піднесла [Явдоху] йому під ніс тертого хріну* (Кв.-Осн., II, 1956, 202); *Годувала сина тертим яблуком* (Томч., Готель., 1960, 221); *Терта картопля*; // Потовчений, розім'ятий. *Він упав коло*

самого порога на купу тертої соломи, що слали замість постелі (Мирний, I, 1954, 269); *Щоб зовсім збити ціну, непомітним рухом.. вбиває [Терентій] в ніздрю борозного пучку тертого тютюну* (Стельмах, I, 1962, 497).

◇ **Підно́сити (піднесі́ти) тёртого хріну див. хрін.**

3. у знач. прикм., перен., розм. Який багато бачив, пережив; бувалий, досвідчений. *Прямий [Еней], як сосна, величавий, Бувалий, здатний, тертий, жвавий* (Котл., I, 1952, 290); *Вже як скаже що — немов примаже, Зразу видно: тертий чоловік* (Перв., II, 1958, 274).

Тёрта людина див. людина.

ТЁРТИСЯ, трюся, трешся; мин. ч. тёрся, тёрлася, лося; наказ. сп. трись, тріться; недок. 1. об що. Рухаючись туди й сюди, черкати, зачіпати собою інший предмет. *Ліщина об ліщину терлась-скрипіла, а вітер поміж гілками так завивав, що в Пилипка аж у вухах пищало* (Мирний, IV, 1955, 303); *Потовчена снарядами крижка крига треться об береги!* (Гончар, III, 1959, 285); *Кілька дубів уже терлося своїми бортами об борта шебек, і козаки.. дерлись на турецькі судна* (Добр., Очак. розмир, 1965, 113); // Торкаючись, притискуючись до чогось головою, спиною, боком і т. ін., водити туди й сюди. *Насамперед вони побачили білу козу. Вона терлась об стовбур сухої верби і жалібно мекала* (Коцюб., I, 1955, 380); *Коні мирно терлись мордами й дзеленькали вудилами* (Панч, Вибр., 1947, 376); // Робити такі рухи, пестячись, ластячись до когось, виявляючи радість, відданість і т. ін. *Собака замоллоло хвостиком, підбігло й почало тертися коло ніг* (Вас., I, 1959, 341); *Женя нагадувала мені зараз кошеня, яке треться об ногу, щось випрошуючи* (Сміл., Сашко, 1954, 62).

2. **перен., розм.** Бути, перебувати десь, у якомусь середовищі, перев. із певною метою, добиваючись чогось. *Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства* (Н.-Лев., II, 1956, 267); [М а р т и н:] *Трись, трись меж людьми, і з тебе будуть люде [люди]* (К.-Карий, I, 1960, 330); — *Ти будеш тертися біля вчених, де-небудь у великому місті, та гроші в кишені гребтимеш, а побачиш у трамваї дядька з мішком — сахатимешся, як від чуми, щоб він тобі чистенької сорочечки не замазав* (Тют., Вир, 1964, 42); // Ходячи туди й сюди, постійно перебувати де-небудь, біля чогось із певною метою. — *Вийшла, каже, смерком на двір, аж щось під повіткою треться, вовтузиться щось..* (Барв., Опов., 1902, 291); *Коло грубки хлопчик-поводир треться, теплого місця шукає* (Тесл., Вибр., 1950, 45); // *коло кого.* Намагатися бути весь час поблизу когось. [М а с л я к:] *Іди, Макаре, відчиняй хвіртку, — твоя черга. А то все коло Палазі трешся* (Мик., I, 1957, 299).

3. **розм.** Нереститися (про рибу). *Почав тертися короп.*

4. **Пас. до тёрти 1—3.**

◆ **Тёртися та м'ятися; Тёртися-м'ятися** — не наважуватися, вагатися, зволікати. *Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє лихо..* (Мирний, II, 1954, 241); *Треться-мнеться [голова сільради], що збрехати начальству — не знає* (Мур., Бук. повість, 1959, 220).

ТЁРТИЦЯ, і, ж., діал. Дошка. *Коло тартака складені купи претовстих колодок ялини та тертиць* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Серед хати з тертиць збитий, Білим обрусом прикритий, Вмаєний квітками стіл* (Фр., XII, 1953, 387).

ТЁРТКА, и, ж. 1. Кухонний предмет — металева пластинка з густо пробитими дрібними отворами, об гострі краї яких труть що-небудь. *Це вона тре хрін на тертці* (Ю. Янов., IV, 1959, 135); *Домна Кирилівна начистила картоплі і взялася за тертку: вирішила*

з Христею картопляників на салі напекти (Грим., Незакінч. роман, 1962, 62).

2. Укритий сіркою вузький бік сірникової коробки, об який труть сірником. Всю коробочку брати не можна. Татко одразу ж почне її шукати — він часто курить. Треба взяти кілька сірників і відламати невеличкий шматочок тертки... (Ткач, Гриць., 1955, 15).

ТЕРТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тертка 1. Терткові отвори.

2. Обладнаний терткою, тертками; признач. для розтирання або подрібнення чогось. Щоб виробити крохмаль, у великих підприємствах лушпайки від ручного очищення картоплі й технічну картоплю переробляють на терткових машинах (Технол. пригот. їжі, 1957, 26).

ТЕРТУХА, и, ж., діал. Напій із суниць, розтертих із цукром і змішаних з горілкою. Почали готувати так звану тертуху: сипали в миску перебрані ягоди й цукор, ложкою переминали все, а потім добавляли туди горілки (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 89).

ТЕРТУШКА, и, ж. Те саме, що тертка 1. Вона знайшла ріпу, натерла на тертушку [тертушці], обліпила Христі червоні пальці (Мирний, III, 1954, 77); Тато приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до пуття (Гуц., 3 горіха., 1967, 151).

ТЕРТЯ, я, с. 1. Рух предмета по поверхні іншого предмета, який щільно до нього прилягає. Патик, затиснутий між одвірком і дошкою, жалісно заскрипів і вже за кілька хвилин почав від тертя затлівати (Гжицький, Опришки, 1962, 13); З доісторичних часів відомо, що від тертя тіло нагрівається (Фізика, II, 1957, 55); Краї льодовика завжди вкриті камінням різного розміру. Каміння являє собою уламки скель, які утворилися внаслідок вивітрювання або тертя об них льодовика, що рухається (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

2. фіз. Сила, що протидіє рухові одного тіла по поверхні іншого. Притягання земних тіл можна виявити в тих випадках, коли сила тертя не може бути перешкодою, тобто у випадках рівноваги (Цікава фізика., 1950, 91); Коефіцієнт тертя.

3. перев. мн., перен. Незгоди, суперечки, сутички, що заважають правильному ходу справ, нормальним взаєминам. Непланове, безсистемне перекидання та розподіл членів партії, що мали місце, зумовлювались такими причинами: внутрішніми відносинами в організаціях, які полягають в діловій непогодженості... тертях, що виникають часто на особистому ґрунті (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 133); *Образно. Із музою у мене є тертя.. Вона мовля мені, що я її обуза, І все життя вчиняє опертя (Воскр., Цілком., 1947, 87).

ТЕРТЬОВИЙ, а, е, техн. Який зазнає дії тертя. Мاستило заповнює всі нерівності тертьових поверхонь і розміщується тонким шаром між ними (Курс фізики, I, 1957, 82); У машинобудуванні кольорові метали, зокрема бронза, широко застосовуються для виготовлення тертьових деталей (Веч. Київ, 3.I 1960, 2).

ТЕРХ, а, ч., діал. 1. В'юк. Як робить [гуцул] — то гостро робить: винесе такий терх муки на свій верх, що у коня спина вгинається (Хотк., II, 1966, 355); Як конина, двигав [Юра] ціле своє життя повні терхи чужого добра і йшов туди, куди поганяли (Круш., Буденний хліб., 1960, 190).

2. Стара міра рідини. Шинкарі посідали з повними терхами (Сл. Гр.).

ТЕРЦЕТ, у, ч. 1. муз. Ансамбль із трьох виконавців, перев. вокальний; тріо. У «Сватанні на Гончарівці» дуже багато вокальних ансамблів: дуети, терцети (Укр. клас. опера, 1957, 90).

2. Музичний твір або частина такого твору для трьох виконавців. Композитор [Г. І. Майборода] показав себе талановитим майстром музичної сатири, яка межує іноді з гротеском. Це стосується, зокрема, терцету «зальотників» з другої картини [опери «Арсенал»] (Мист., 2, 1961, 29).

3. літ. Трирядкова строфа в сонеті. Терцети у віршах Рильського.

ТЕРЦИНА, и, ж., літ. Віршова форма з трирядкових строф, у якій римуються між собою перший і третій рядки, а другий рядок римується з першим і останнім рядками наступної строфи; вірш, написаний у такій формі. [В а с и л ь:] Це людина, не знайома з версифікацією, не пам'ятає, що таке терцина, а що таке октава (Сам., II, 1958, 100); Для виявлення гостросучасних тем удається Павло Тичина до тої віршової форми, якою написано середньовічну «Божественну комедію» Данте — до терцин (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 15).

ТЕРЦІЄВИЙ, а, е, муз. Стос. до терції (у 1, 2 знач.). Українська народна поліфонія характеризується такими основними рисами. Обмежена кількість голосів.. створює умови для вільного мелодичного розвитку, не зв'язує багатоголосся пісні обов'язковим повнозвуччям терцієвих поєднань (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 24).

ТЕРЦІЯ, і, ж. 1. муз. Третій ступінь діатонічної гамми. Превалюючим акордом супроводу є безперечно тонічний тризвук, то в повному своєму вигляді, то (частіше) без терції (Іст. укр. музики, 1922, 70); Дуже яскраво й оригінально звучить хор русалок [у «Купальній іскрі» Б. В. Підгорецького].., що передається паралельними терціями, на які у вигляді верхнього підголоска нашаровуються витримані ноти (Укр. клас. опера, 1957, 270); Пісня «Ох, у неділеньку рано-пораненьку» складається з двох фраз. Друга фраза являє собою повторність першої терцією вище (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 55).

2. муз. Інтервал, вимірюваний трьома ступенями діатонічної гамми. У розділі пальцевої техніки Л. Ревуцький з великою винахідливістю вживає свої улюблені комбінації подвійних нот: терції, кварта, квінти, терції-квінти (Мист., 1, 1969, 24).

3. Третя нота, струна.

4. Друкарський шрифт, розмір (кегель) якого дорівнює 16 пунктам (6 мм).

5. заст. У математиці та астрономії — одна шістдесятя частина секунди.

ТЕРЯТИ, яю, яєш, недок., перех., діал. Утрачати. Є такі люди, що і до смерті не теряють краси (Н.-Лев., I, 1956, 129).

ТЕС, у, ч., збірн. Тонкі дошки. Широке подвір'я було завалене деревиною, тесом, в'язками дубової кори (Стельмах, II, 1962, 367); Свіжим тесом жовтіють серед наметів дахи приміщень для зброї (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72).

ТЕСАК, а, ч. 1. Теслярська сокира з широким лезом, якою тешуть дерево. Ізв'язана мотузками [соха], Побита об валуни, Обтесана тесаками, Збережена з давнини (Шпорта, Мужність, 1951, 77).

2. заст. Холодна зброя з широким двосічним клинком на хрестоподібному держаківі, якою рубали та кололи. Тухольські пасемці [тубільці] й собі готовились, острячи [гострячи] ножі та тесаки (Фр., VI, 1951, 10); Їфрейтор.. похмуро колола німецьким тесаком дверцята розтровошеної на друзки шафи й кидала в огонь шматки дерева (Ю. Янов., II, 1954, 69); Саморобний спис або тесак — і весь козак (Кач., II, 1958, 429).

ТЕСАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається тесанням чого-небудь.

ТЕСАН, а, ч., діал. Обтесана колода. Як був собі, та не мав собі, та пішов собі, та витесав нетесаного тесана (Укр.. присл., 1955, 316).

ТЕСАННИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до тесати. На тлі чорного неба вирізувався тесаний з товстелезного дуба Перун (Скл., Святослав, 1959, 29); Сядеш під навісом за один із грубо тесаних саморобних столів і, доки обідатимеш, над твоїм обідом весь час роїтимуться голодні степові мухи (Гончар, Тронка, 1963, 259); *У порівн. Широке вилицювате обличчя, немов наспіх сокирою тесане, блищало від поту (Головко, II, 1957, 61); Коли хлопці вантажили брили, ноги в них ставали мовби тесані з каменю, як у античних героїв, що піднімали небо (Мушк., День., 1967, 173).

2. у знач. прикм. Оброблений або виготовлений тесанням. — Отсе все ми стиха говорили, Сидячи на тесаній колоді Коло хати (Фр., XIII, 1954, 334); Теслярі пахли тесаним деревом (Томч., Готель., 1960, 100); У виярку скоро на видному місці вони відшукали Складений з тесаних брил кам'яний будинок Кіркеї (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 178).

ТЕСАННЯ, я, с. Дія за знач. тесати. Знов робота, кипіння, тесання, Виростає, всміхається дім (Рильський, II, 1956, 12); Всі муляри, заняті кругом на широкім плацу: хто тесанням каміння на фундаменті, хто гашенням вапна.., — усі зупинилися і перестали робити (Фр., V, 1951, 258).

ТЕСАТИ, тешу́, тешеш; наказ. сп. теші́; недок., перех. і без додатка. 1. Рубаючи вповодж дерева, знімати верхній шар деревини. Ой піду я в лісок-трісок, там люди явори тешуть (Чуб., V, 1874, 143); П'ять день [днів] на тиждень ходили вони на панщину, возили цеглу й камінь, місили глину, пиляли дошки, тесали колоди (Тулуб, Людолови, I, 1957, 48); Він дав мені пощерблену сокиру, якою не те що тесати, а й рубати тяжко (Ю. Янов., II, 1958, 69); // Рубаючи, обрубуючи і т. ін., виготовляти що-небудь із дерева. Один-однісінький, бувало, Сидить собі [Івась] у бур'яні Та клепку теше (Шевч., II, 1963, 369); — Тесав вісь та якось і вищербив сокиру (Юцюб., I, 1955, 301); Біля школи дзвенять сокири, то майстри тешуть нові парти, лавки, столи (Кучер, Дорога., 1958, 198).

◇ Хоч кіл (кілбк, коляку) на голові теші́ див. голова́, коля́ка.

2. Обробляти гострим знаряддям (цеглу, камінь і т. ін.), рівняючи, згладжуючи, надаючи потрібної форми. Я успокоююсь, дивлячись,.. як муляри тешуть цегли, допасовуючи їх до належного місця (Фр., I, 1955, 226); Раб копає землю, теше камінь і носить мул з ріки (Л. Укр., I, 1951, 253); П'ять синів пішло в життя. Пішло в життя — на сталь варить руду, Тесати камінь, розщепляти атом (Мал., Полудень., 1960, 112).

ТЕСАТИСЯ, тешеться, недок. Пас. до тесати. На колиску бильця З явора тесались, Щоб, немов на крильцях, Доня колисалась (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 99).

ТЕСЕЛЬСЬКИЙ, а, е, васт. Прикм. до тесля. Вовкун пристав до другої тесельської компанії, що в однім лісі в глибоких горах робила гонти (Фр., III, 1950, 47).

ТЕСИТУРА, и, ж., муз. Висотне положення звуків у музичному творі відносно діапазону голосу або музичного інструмента. Намагаючись підкреслити драматизм характеристики Насті [в опері «Тарас Бульба»], Лисенко пише її партію у теситурі, властивій скоріш драматичному сопрано, ніж мецо (Укр. клас. опера, 1957, 218).

ТЕСИТУРНИЙ, а, е, муз. Стос. до теситури, пов'язаний з нею. Незважаючи на численний склад виконавців,

вона [кантата М. І. Вериківського] написана простими й виразними засобами, тут є мелодична випуклість і теситурна зручність (Мист., 1, 1967, 35).

ТЕСЛА, и, ж., рідко. Те саме, що тесло́. Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, Теслу, було, і струг покине Та й дивиться (Шевч., II, 1963, 354).

ТЕСЛИЦЯ, і, ж. 1. Різець кустарного виробництва для вирізування дерев'яних ложок, ночов і т. ін. — А яких же струментів уживаєте? — Та яких би? Крім сокири й пилки, хіба теслиці, різця і вісного ножа [струга] (Фр., II, 1950, 134).

2. Те саме, що тесло́. Гунає батько теслицею, і шматочки дерева розлітаються по всій хаті (Стельмах, I, 1962, 135).

ТЕСЛЮ, а, с. Вид сокири з лезом, розташованим перпендикулярно до топоріща (як у мотиці, кирці). При кістяку.. виявлено мідний посріблений кинджал, мідні тесло і шило (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 70).

ТЕСЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. Те саме, що теслярувати. В он ту весну в сусідів у них на хуторах теслювали з Обухівки, і Тихін з ними — хату будували (Головко, II, 1957, 109).

ТЕСЛЯ, і, ч. 1. Те саме, що тесляр. І мировую тут зробили [латинські послі],.. І в договорі положили, Щоб теслі і другі майстри Латинські помогли Троянам.. Достроїть [добудувати] новий городок (Котл., I, 1952, 271); Теслі цюкали рівностайно [одностайно] своїми топорами о дерево, мов великі жовни (Фр., V, 1951, 221); Витесали.. теслі з дубового стовбура пам'ятника з п'ятикутною зіркою вгорі (Збан., Сеспель, 1961, 447).

2. рідко. Те саме, що столяр. На розі.. вбогий тесля робітню відчинив (Л. Укр., I, 1951, 441); Свій заробіток він залишає в магазині, вишукуючи нових кольорів [фарб], і в низькій халупці теслі, що робить йому рами до полотен (Ю. Янов., I, 1958, 133); Прийшли теслі й встановили вікна високі й широкі, щоб через них у кімнати сонце потоком лилося (Рад. Укр., 25.II 1962, 3).

ТЕСЛЯР, а, ч. Робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів і т. ін. Без сокири не тесляр, без голки не кравець (Укр.. присл., 1963, 95); Тесляр колосочку дебелу Майструє в сінях (Шевч., II, 1963, 361); Будинок ставлять теслярі (Забіла, Одна сім'я, 1950, 79).

ТЕСЛЯРІВНА, и, ж., розм. Дочка тесляра. Сподобалась ковалю Дівка-теслярівна (Коч., П'єси, 1951, 204).

ТЕСЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до тесляр. Теслярна праця; // Признач. для грубої обробки деревини. Він біжить в теслярний цех, До начальника наверх (Воронько, Три покоління, 1950, 46).

ТЕСЛЯРНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що столярня. Це була невеличка теслярня, в якій мали робити речі для власного вжитку [комуни] — столи, табуретки, ослони тощо (Мик., II, 1957, 463).

ТЕСЛЯРСТВО, а, с. Робота, заняття тесляра. До Заріччя він прибався колись із дружиною, жив з бондарства та теслярства, часом шевцював (Ю. Янов., II, 1954, 157); Добре знав дід теслярство, ще за молодих літ теслярував (Донч., IV, 1957, 258).

ТЕСЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до тесляр. Рівняє роботу теслярську до косарської (Номис, 1864, № 10037); Хату садівникові Олексіїв Михайловичу ставила колгоспна теслярська бригада (Донч., IV, 1957, 258); // Признач. для теслярування. Гетьман сидів біля важкого стола, недоробленою люлькою в задумі стукав об нього. Поруч лежало теслярське й різьбярське начиння (Ле, Наливайко, 1957, 400); Теслярський олівець.

2. Стос. до теслярства. Добре вистругані бруси й дошки, складні дерев'яні конструкції гробниць свідчать

про значні успіхи теслярського ремесла [в скіфський період] (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 193).

ТЕСЛЯРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. теслярувати.

ТЕСЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Виконувати роботу тесляра; бути теслярем. В свої двадцять п'ять років він уже встиг і теслярувати на далекому Запляр'ї, і ходив до Монгольської Народної Республіки за гуртами худоби (Гончар, III, 1959, 186); На валу сидить літня людина, ловко тесляруючи (Шиян, Переможці, 1950, 156).

2. рідко. Те саме, що столярувати. Гриць у білій полотняній сорочці стояв біля верстата з рубанком у руках і теслярував (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14).

ТЕСОВИЙ, а, е. Придатний для виготовлення тесу. Тесовий ліс; // Зробл. із тесу; критий, обшитий тесом. Де колись був перелаз через старий тин, тепер там стояли нові тесові ворота (Н.-Лев., I, 1956, 82); Це був довгий новий будинок з низько насунутим тесовим дахом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 129); Машиніст Мармура у конторі заводу сидить за тесовим бюрком (Чорн., Визвол. земля, 1959, 156).

Тесовий камінь — камінь, витесаний у формі квадрата або прямокутника.

ТЕСТ, у, ч., спец. Коротке стандартне завдання, метод випробування, що застосовується в різних галузях науки для одержання кількісної характеристики певних явищ. Один із методів у системі засобів пізнання людини — застосування тестів. Тест — це спеціалізована задача цифрового, словесного, графічного характеру. Залежно від того, як індивідуум її розв'язує, можна висновувати про ті чи ті психологічні особливості, про рівень його знань, професійної підготовки (Наука., 3, 1972, 43); Сила м'язів вимірюється динамометром і силовими тестами. Її збільшення є результатом правильного тренування (Знання., 4, 1967, 31).

ТЕСТАМЕНТ, у, ч., заст. Заповіт. — Знаєте, старий чоловік, а говорити з ним прямо про те, щоби зробив тестамент, якось не випадає. Ну, та я не трачу надії (Фр., VII, 1951, 112); Передав [писар] судді дарчий лист і книгу, до якої вписували не тільки судові вироки, але й різні акти, дарчі, тестаменти, угоди та інші документи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 310); Свій політичний тестамент народові [«Заповіт»] Т. Шевченко написав 25 грудня 1845 року (Вітч., 3, 1962, 194).

ТЕСТЕНЬКО, а, ч. Пестл. до тесть.

ТЕСТІВ, тева, тева. Прикм. до тесть; належний тестеві. Колись п'яний узяв [Матюха] руку тестеву, розмахнувся, попиці себе бив нею і кричав: «Я сволох [сволота]!» (Головка, II, 1957, 47); Тестева хата.

ТЕСТІВЩИНА, и, ж., заст. Майно, успадковане від тестя.

ТЕСТОНЬКО, а, ч. Пестл. до тесть. — Що ж, дорогий тестоньку, — сказав Тимко, затримуючись у дверях. — Не хочеш по-доброму, візьму силою (Тют., Вир, 1964, 97).

ТЕСТЬ, я, ч. Батько дружини. Сердитий калявсь [Латин] од душі, Що тестем не зробивсь Енею (Котл., I, 1952, 278); Тесть поставив йому клуню, дав за Гапкою пару волів і корову (Н.-Лев., III, 1956, 355); Безбородько, дізнавшись про захворювання свого майбутнього тестя, дуже стурбувався цією вісткою (Вільде, На порозі, 1955, 311).

ТЕТА, и, ж., діал. Тітка. Моя тета.. виїжджає на кілька місяців (Коб., III, 1956, 125).

ТЕТАНІЯ, ї, ж., мед. Хвороба, що виникає внаслідок порушення обміну речовин або порушення функції паращитовидних залоз і виражається в прпступах загальних або місцевих корчів. Тетанія розвивається внаслідок видалення невеликих, включених у тканини

щитовидної залози паращитовидних залоз (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 294); Яскравим свідченням того, що креатину належить певна роль у хімічній динаміці м'язів, є результати дослідів з експериментальною тетанією (Розв. науки в УРСР., 1957, 273).

ТЕТАНУС, у, ч., мед. Те саме, що правець 1.

ТЕТ-А-ТЕТ, присл. Удвох, віч-на-віч; сам на сам, на самоті. — Я хотіла б поговорити з ним одна. — Хочете тет-а-тет згадати свої колишні подвиги? — лукаво сказав Мойєр (Собко, Стадіон, 1954, 33).

ТЕТЕРВАК, а, ч. Те саме, що тетерук.

ТЕТЕРЕВ, а, ч. Те саме, що тетерук. Особливу цінність становлять види курячих: глухар, рябчик, тетерев, сіра куріпка, перепел (Наука., 9, 1960, 35).

ТЕТЕРЕВ'ЯТНИК, а, ч. Великий хижий птах родини яструбових, якого використовують під час полювання на тетеруків та іншу дичину. Протягом цілого року мисливці винищують.. пернатих хижаків — яструбів тетерев'ятників і перепелятників, болотяних лунів, а також сірих ворон (Наука., 9, 1960, 35).

ТЕТЕРИН, а, е. Прикм. до тетеря¹ 1. Тетерин виводок.

ТЕТЕРИЦЯ, і, ж. Те саме, що тетерка. На токовищі гарцювало, боролось п'ять пар хвостатих тетеруків, а побіля них колом підстрибувало з десяток безхвостих тетериць (Літ. Укр., 28.II 1969, 2).

ТЕТЕРІТИ, ію, ієш, недок., розм. Раптово бентежитися, ніяковіти, розгублюватися. Вороги на мить тетеріють. Вони стоять розгублені, з роззявленими ротами (Коз., Гарячі руки, 1960, 214); Вона [хмара] прийшла з півночі і так зненацька, що Андрійко з Оксанкою тетеріють. Якщо піде дощ, їм зовсім нема де сховатись (Бабляк, Літопис., 1961, 90).

ТЕТЕРКА, и, ж. 1. Самиця тетерука.

2. Страва з тетерячого м'яса. Узяв своє вугільний жар: збудивши апетити, дві тетерки і наш глухар запахли соковито (Гонч., Вибр., 1959, 280).

ТЕТЕРУК, **ТЕТЕРЮК**, а, ч. Великий лісовий птах ряду курячих із чорним (у самиці — пістрявим) оперенням, який є цінною дичиною. З свистом від розмаху дужих крил проносились між деревами важкі тетеруки, приліплювались до міцних гілляк дерев, топталась незграбно, насторожено поводячи товстими лискучими шиями (Збан., Над Десною, 1951, 34); Найчастіше тетеруки живуть у мішаних або листяних лісах, де багато галявин, порубів та полів (По заповідних місцях., 1960, 62); Блискучий птах з хвостом, подібним до музичного інструмента — ліри, тетерюк належить до найкрасивіших птахів нашої фауни (Корисні птахи., 1950, 23); *У порівн. Глухий, як тетерук (Номис, 1864, № 8556).

ТЕТЕРУКОВИЙ, **ТЕТЕРЮКОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до тетерук, тетерюк. Тетеруковий виводок.

2. у знач. ім. тетерукові, тетерюкові, вих, мн. Родина птахів ряду курячих, до якої належать тетерук, рябчик, куріпка та ін.

ТЕТЕРЮК див. тетерук.

ТЕТЕРЮКОВИЙ див. тетерюковий.

ТЕТЕРЮЧКА, и, ж. Те саме, що тетерка.

ТЕТЕРЯ¹, і, ж. 1. Те саме, що тетерук, тетерка 1. Тетеря й рябчик, що колись, Було, і ліку їм не знали, Як мир намножився, кудись У інший край позалтали (Щог., Поезії, 1958, 359); В Карпатських і Кримських горах можна зустріти.. з птахів — тетерів [тетер], рябчиків, глухарів, лебедів (Цюпа, Україна., 1960, 88); *У порівн. Глухий, як тетеря (Укр. присл., 1955, 300).

2. перен., розм. Про нерозумну або вайлувату, неповоротку людину. Горпині вона [наймичка] зразу не подобалася. «Ну вибрав тетерю», — подумала вона.. Ро-

боти то з неї як з козла молока, гладка, неповоротка, нечупарна (Мирний, I, 1954, 232); — Директор троса до колодязя ніяк не випише. Посікся, порвався, днями як зачепило мого тетерю, мало з цебром в колодязь не потягло! (Гончар, Тронка, 1963, 16).

◇ Глуха́ (чортова і т. ін.) тетеря́, лайл. — про глуху, ледачу й т. ін. людину. — Та це вчитель? — питає [Прокіп]. — Глуха тетеря... не чув мов (Тесл., Вибр., 1950, 42); — А ти ж чого мовчиш, чортова тетеря? — враз почулось над головами вершників, і крива ломака полетіла в Прілого (Панч, Гомон. Україна, 1954, 59).

ТЕТЕРЯ², і, ж. 1. Страва з борошна та пшона. Тетерю варили з борошна пополам з пшоном і вчиняли розчиною, як і тісто на хліб (Стор., I, 1957, 266); На столі з'явилися ковбаси, миски галушок, бринзи, сала-махи, пшоняної тетері, смаженої риби, солоних огірків та інші улюблені козацькі страви (Тулуб, Людолови, I, 1957, 461).

2. Страва із сухарів або хліба з водою, сіллю, цибулею та олією. Так отам ми пополюєм, Може, що і загорюєм, Де ласіше за тетерю На козацькую вечерю (Мавж., Тв., 1955, 169); На столі, накритому скатеркою, стояла миска з тетерею (Панч, Гомон. Україна, 1954, 23).

ТЕТЕРЯ́, яти, с. Пташа тетерки. Він [ведмідь] зігнав виводок молодих тетерят і з жалем споглядав, як здійснювалась угору ляслива зграя (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 67).

ТЕТЕРЯ́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до тетеря¹ 1.

2. у знач. ім. тетеря́чі, чих, мн. Те саме, що тетеру́кові (див. тетеру́ковий 2).

ТЕ́ТИН, а, е, діал. Прикм. до тета; належний теті. Вона не пускала [Миколи] і конче тягла його через місток на́тетине подвір'я (Фр., I, 1955, 363).

ТЕ́ТІВКА, и, ж., рідко. Те саме, що тятівка́. Як напне стрілець тетівку, як бебезне, — устрелив (Сл. Гр.).

ТЕТРА... Перша частина складних слів, що означає «чотири», напр.: тетраспори́, тетрафторети́лен і т. ін.

ТЕТРА́ЕДР, а, ч., мат. Правильний чотиригранник, кожна грань якого являє собою трикутник; трикутна піраміда. Трикутна піраміда називається інакше тетраедром; усі чотири грані такої піраміди — трикутники (Геом., II, 1954, 38); В день перекриття [Дніпра] з обох берегів почали скидати в проран, підготовлений заздалегідь, кам'яні брили, залізобетонні тетраедри (Наука., 9, 1963, 11).

ТЕТРАЛО́ГІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до тетралогії. Тетралогічна форма твору; // Який має форму тетралогії.

ТЕТРАЛО́ГІЯ, і, ж., спец. Чотири літературні або музично-драматичні твори, об'єднані спільною ідеєю та послідовністю сюжету. Передчасна смерть не дала Ю. Яновському завершити розпочату ним драматичну тетралогію про Шевченка, перша частина якої опублікована посмертно під назвою «Молода Воля» (Укр. рад. драм., 1957, 109).

ТЕТРА́МЕТР, а, ч., літ. В античному віршуванні — чотиричастковий вірш.

ТЕТРАМЕТРІ́ЧНИЙ, а, е, літ. Стос. до тетраметра; який є тетраметром. Тетраметричний вірш.

ТЕТРА́РХ, а, ч. Правитель тетрархії (у 1 знач.). [Х у с а:] А поливка до риби щоб була така, як отоді, коли сам претор до мене завітав з тетрархом (Л. Укр., III, 1952, 146).

ТЕТРА́РХІЯ, і, ж. 1. У Стародавній Греції — четверта частина області, якою керував тетрарх.

2. У Римській імперії — розподіл влади між чотирма співправителями, які керували різними частинами імперії; чотиривладдя.

ТЕТРАЦИКЛІ́Н, у, ч., фарм. Лікувальний засіб, антибіотик, що застосовується в таблетках при запаленні

легень, дизентерії, гонореї, бруцельозі тощо. Велику помилку роблять і ті люди, які, захворівши на грип, одразу ж починають приймати тетрациклін (Рад. Укр., 9.II 1969, 4).

ТЕТРИ́Л, у, ч., хім. Вибухова речовина у вигляді блідо-жовтих, нерозчинних у воді кристалів, що використовується для виготовлення детонаторів.

ТЕТРИ́ЛОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до тетрил; // Вигот. з тетрилу. Тетриловий детонатор.

ТЕТРО́Д, а, ч., радіо. Електронна лампа з чотирма електродами: катодом, анодом та двома сітками.

ТЕУ́РГ, а, ч. Маг, що займається теургією.

ТЕУРГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до теургії, пов'язаний з нею. Теургічне вчення.

ТЕУРГІ́Я, і, ж. Вид магії, що виникла в сиву давнину в країнах Сходу й за допомогою якої вважалося можливим підкоряти своїй волі дії богів і духів.

ТЕ́Ф, у, ч. Однорічна трав'яниста теплолюбна рослина родини злакових; абіссінська трава. Теф — однорічна теплолюбна злакова рослина. Дає дуже ніжну зелену масу, яку охоче поїдають всі тварини свіжою й у вигляді сіна (Колг. енци., I, 1956, 629); Цей район [Абссінія] є батьківщиною хлібного злака тефу (Хлібороб Укр., 4, 1968, 35).

ТЕ́ФЛОН, у, ч., хім. Високомолекулярна пластична речовина (штучна смола), що відзначається найбільшою стійкістю щодо дії концентрованих кислот, лугів і розчинників. Пластмаса тефлон, не розпадаючись при нагріванні до 300 градусів, витримує дію сірчаної, оцтової та інших кислот (Наука., 12, 1962, 8).

ТЕ́Х... Перша частина складних слів, що відповідає слову технічний у 1, 2, 5 знач., напр.: техви́д а́в, техви́ко н а́в е́ць, техгу́р т о́к, техдопо́м о́га, техке́р і в н і́к, техконтр о́ль, тех о́г л я д і т. ін.

ТЕ́ХВІ́ДІЛ, у, ч. Відділ (на фабриці, заводі або в конструкторському бюро), що відає технічними питаннями виробництва й стежить за впровадженням їх у життя. [Б е р е ж н и й:] Задовольняю ваше бажання. Завтра переходьте в техвідділ (Баш, П'єси, 1958, 135).

ТЕ́ХМІ́НІМУМ, у, ч. Сукупність знань, досвіду в певній галузі техніки, необхідних для робітника відповідного фаху. Четверо терноградців уже складають спеціальний гірничий техмінімум (Собко, Нам спокій., 1959, 113); // Виробничо-технічне навчання робітників на підприємствах без відриву від виробництва, що дає таку сукупність знань. Курси техмінімуму.

ТЕ́ХНЕ́ЦІЙ, ю, ч. Радіоактивний хімічний елемент VII групи періодичної системи Менделєєва, який у природі не зустрічається, а утворюється внаслідок різних ядерних реакцій. У сьомій групі головну підгрупу становлять неметали — фтор, хлор, бром і йод, у побічній же є елементи парних рядів — марганець, технецій і реній, у яких переважають металічні властивості (Заг. хімія, 1955, 85).

ТЕ́ХНІ́ЗАЦІЯ, і, ж. Оснащення технічними засобами, впровадження технічних засобів. Технізація наук.

ТЕ́ХНІ́К, а, ч. 1. Фахівець із певної галузі техніки, що має середню технічну освіту. З'їздилися люди, інженери, техніки, утворилося господарство, бухгалтерія, канцелярія (Ле, Міжгір'я, 1953, 73); Данило Микитович з техніком заміряв глибину фундаменту, .. зазираючи в розгорнутий типовий проект (Кучер, Трудна любов, 1960, 407); // Військовий фахівець із середньою технічною освітою. Коло яструбка вештались техніки, обдивляючись, заправляючи, заряджаючи, випробовуючи (Ю. Янов., I, 1958, 272); Якби артилерійський технік був говіркіший, він розповів би, якою ціною здобула дивізія ту золоту далеку сонку (Гончар, III, 1959, 172);

// Працівник із середньою спеціальною освітою в деяких інших галузях народного господарства. *Технік-товарознавець.*

Зубний технік — фахівець, що виготовляє зубні протези.

2. Той, хто працює в галузі техніки, технічних наук. — *Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними аргументами!* (Фр., IV, 1950, 34); // розм. Учень технічного навчального закладу. До процесії приєднався натовп учнів технічного училища. *Техніки тримали великий вінок з гілок маслини* (Смолич, II, 1958, 121).

ТЕХНІКА, и, ж. 1. Сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей. *Техніка капіталізму з кожним днем все більше й більше переростає ті суспільні умови, які засуджують трудящих на наймане рабство* (Ленін, 23, 1972, 91); *Матеріальною основою зростання продуктивності праці є технічний прогрес, впровадження у виробництво найновіших досягнень сучасної техніки* (Вісник АН, 1, 1957, 20); *Новітня техніка, зрозуміло, скоротить живу людську силу бодай на п'ятдесят, а то й більше процентів* (Вільде, Сестри., 1958, 19); *Він міг до самозабуття віддаватися справі, зв'язаній з технікою, роботі в радіогуртку чи в гуртку авіамоделістів* (Гончар, IV, 1960, 78); // Галузь людської діяльності, пов'язана з вивченням, застосуванням і вдосконаленням засобів і знарядь праці. — *У вас [професорів] на техніці повинен дехто розуміти, що се не все одно: збудувати локомотив до порушення корабля і збудувати апарат, котрий може перервати ток [струм] електричний — ну, візьмім, мільярд разів на секунду* (Фр., IV, 1950, 34); *Радянські наука і техніка займають передові позиції у світовому науково-технічному прогресі* (Ком. Укр., 5, 1966, 21); // Галузь застосування засобів і знарядь праці того чи іншого виду. Тільки розвиток радіолокаційної техніки дав змогу побудувати досить чутливу апаратуру, придатну для проведення радіоастрономічних спостережень (Наука., 1, 1958, 9); *Електронно-обчислювальна техніка; Зварювальна техніка.*

△ **Техніка безпеки** див. безпека.

2. Сукупність машин, механізмів, механічних пристроїв, апаратів. Дороги розбагнило: ні проїхати, ні пройти; евакуйована техніка — трактори, машини, комбайни, намотавши на колеса десятки тонн густої, як смола, багнюки, забризкані, чорні, мокрі, чапili по стегу, провонюючи повітря бензиновим смородом (Тют., Вир, 1964, 459); *Поблизу будинку механізаторів — фруктовий сад, парк. Обсажені деревами доріжки і майданчик, де зберігається техніка* (Рад. Укр., 4.VII 1962, 2); // розм. Окрема машина або механізм. Біля нього [трактора] два трактористи у ватяних штанях і фуфайках, обличчя в грязюці. Вони просять проїжджих і перерожих: — *Допоможіть виїхати. Що ж, отак хай і пропадає техніка?* (Тют., Вир, 1964, 358); // Сукупність зброї, транспорту, засобів зв'язку, радіолокації, протихімічної оборони й т. ін., що є на озброєнні або в розпорядженні армії. Незважаючи на пізній час, війська продовжували прибувати. Йшли люди, рухалась техніка. Попід лісом до самого села буркотіли в п'ятмі мотори (Гончар, III, 1959, 407); *Поглядаючи назад, на Схід, на чорні поля й розмиті дороги, де залишилась вся їх техніка, вони [німецькі солдати] не раз падали долілиць куди попало, рятуючись від авіації* (Довж., I, 1958, 358).

3. *перев. чого, яка.* Сукупність прийомів, навиків, що застосовуються в певній діяльності, певному ремеслі, мистецтві. *Стефанік, хоч і подібний до Федьковича*

літературною технікою, але дуже не подібний настроєм і вражливостю (Л. Укр., VIII, 1965, 260); *Техніка перекладів досягла у нас височини, незнані до Жовтня* (Рильський, III, 1956, 97); *Кожний вид спорту має свою специфічну техніку виконання вправ* (Худ. гімнаст., 1958, 6); *Техніка вишивання дуже різноманітна* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5); // Володіння такими прийомами, навиками; професійне вміння, майстерність. *Дякую щиро за згоду перекласти деякі мої оповідання. Я рішуче проти «П'ятизлотника». Краще «Дорогою ціною», там є техніка, .. правдива (не видумана) екзотика* (Коцюб., III, 1956, 458); *І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промовницького мистецтва та тонкощам логіки й казуїстики* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152); *Багатогранність [творчості художника Ф. Г. Кричевського] виявляється не тільки в жанрі, а й у техніці, матеріалі — олія, темпера, акварель, офорт, рисунок* (Вітч., 2, 1961, 171); // Спосіб створення художнього зображення в живопису, скульптурі, вишиванні тощо. *Народні майстри показали велику майстерність у виготовленні окремих деталей панно різними техніками (інкрустація, плоска і барельєфна різьба)* (Матеріали з етногр., 1956, 11); *Крім олійного живопису, С. Васильківський добре володів техніками акварелі, пастелі й часто користувався ними* (Мист., 1, 1966, 26).

ТЕХНІКУМ, у, ч. Середній технічний або взагалі професійний навчальний заклад, що готує фахівців із середньою спеціальною освітою. З нього, з цього струмочка, вони й піли разом з молодими кубинцями-студентами *Каховського технікуму механізації сільського господарства...* (Гончар, Тронка, 1963, 248); *А щоб здолати смуток свій, живу в труді, завзятті, Скінчила технікум лісний Заочно, тут, у хаті* (Нагн., Зустріч., 1955, 9); // Будинок, де розміщений цей навчальний заклад. *Технікум — нова п'ятиповерхова будова — вінчав собою широку вершину високої гори* (Коз., Сальвія, 1959, 4).

ТЕХНІЦИЗМ, у, ч. 1. Надавання надмірного значення зовнішньому, формальному боку справи на шкоду її суті. Часто вона [молодь] або чисто зовнішньо трактує тему, або, захоплюючись техніцизмом, забуває про основне завдання мистецтва — *художність* (Літ. Укр., 7.XII 1962, 2); *Літературний техніцизм.*

2. Надмірне захоплення зображенням у художньому творі техніки, процесів виробництва тощо. *Представники естетики техніцизму намагаються поставити техніку на місце мистецтва як вирішального чинника у формуванні естетичних смаків і поглядів людей* (Рад. літ-во, 3, 1962, 93).

ТЕХНІЧКА, и, ж., розм. Те саме, що **прибиральниця**. *В двері тихенько постукали. — Прошу, — сказала вчителька, і на порозі з'явилася технічка* (Кучер, Дорога., 1958, 72).

ТЕХНІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **техніка** 1; пов'язаний з технікою. — *Браво, поет від заграничної політики! Бий техніка технічними аргументами!* (Фр., IV, 1950, 34); *Аврум служив на заводі і дуже цікавився всякими технічними питаннями* (Хотк., I, 1966, 151); *Технічний прогрес — це закономірний історичний процес удосконалення знарядь праці й методів виробництва* (Ком. Укр., 8, 1960, 27); *Поява кібернетичних машин знаменувала собою початок другої технічної революції* (Наука і культура., 1970, 98); // Пов'язаний з вивченням, упровадженням і науковою розробкою техніки; який зумовлює ці процеси. *У нас більше, ніж у будь-якій країні, людей з вищою освітою. Середня освіта стає загальною, політична стала всенародною, технічна —*

неминуче обов'язковою (Довж., III, 1960, 8); — *Неухильно зростає загальноосвітній, технічний і культурний рівень трудівників села* (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 26); *До процесії приєднався натовп учнів технічного училища* (Смолич, II, 1958, 121); // Який працює в галузі техніки. *Технічна інтелігенція*.

△ **Технічна рада** — консультативний орган з питань техніки (при міністерстві, науково-дослідному інституті, конструкторському бюро). *Технічна рада ствердила Павлові розрахунки* (Мушк., Серце., 1962, 243); **Технічний мінімум** — те саме, що **техмінімум**.

2. Який стосується роботи машин і механізмів, пов'язаний з їх використанням, обслуговуванням, збереженням і т. ін. *Бригадир тракторної бригади зобов'язаний.. забезпечити своєчасне проведення технічного догляду за машинами* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 15); *Говорив він про технічну і комерційну швидкість. Це різні речі. Технічна швидкість — коли поїзд проходить якусь відстань без зупинок* (Рад. Укр., 18.XI 1962, 2); *Технічні засоби записування діалектного матеріалу*.

△ **Технічний контроль** — нагляд за якістю промислової продукції, за відповідністю її встановленим зразкам. *Збільшення довговічності деталей і машин вимагає переглянути й поліпшити їх конструкцію, розробити і впровадити досконаліші технологічні процеси, посилити технічний контроль* (Рад. Укр., 23.V 1962, 2); **Технічна норма** — норма виробітку, встановлена з урахуванням оснащеності технікою, умов праці.

3. Признач. для використання або дальшої обробки в промисловості. *Колгосп хазяйнує добре, збирає рясні врожаї зернових і технічних культур* (Вишня, I, 1956, 422); *На спускових доріжках невдовзі уже змащуватимуть полозья салом.. технічним, що його привозять сюди в бочках і на території [суднобудівного] заводу перетоплюють* (Гончар, Тронка, 1963, 341); *Технічне залізо — це маловуглецева сталь з вмістом вуглецю до 0,2%* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 37).

△ **Технічна стиглість** — готовність до використання або дальшої обробки в промисловості. *Збирати тютюн необхідно тоді, коли листя матиме найбільшу вагу.., тобто в стадії технічної стиглості* (Техн. культ., 1956, 380); *Віком технічної стиглості лісу називають той, коли в результаті його розробки одержують найбільшу кількість необхідних сортиментів* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 108).

4. Стос. до техніки (у 3 знач.), пов'язаний з нею. *Тепер же щодо «технічного виконання» цього роману, то мені здається, що він трохи розтягнений* (Л. Укр., V, 1956, 43); *Костомаров, хоч і мало знав музику, розумів, що Аліна грає щось надзвичайно складне з технічного боку* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 390); *Слід відзначити різноманітність технічних засобів, що ними користуються художники: гравюра на дереві, офорт, акватинта, ліногравюра, літографія* (Мист., 3, 1959, 29).

5. Пов'язаний із зовнішнім, формальним боком справи; не основний. *Технічні деталі питання; // Який виконує допоміжні роботи, що стосуються перев. зовнішнього боку справи. Тут були численні комісії з міста й рудної управи.. декілька осіб технічного персоналу* (Досв., Вибр., 1959, 340); *Технічний секретар*.

Технічний редактор — видавничий редактор, що займається поліграфічним оформленням книжки, газети тощо.

6. Який позначає спеціальне поняття, що стосується певної ділянки техніки й науки (про слово, вислів і т. ін.). *Технічний термін*.

ТЕХНІЧНО. Присл. до **технічний** 1, 2, 4. *За останні роки у вугільній промисловості Донбасу сталися значні*

зміни.. Шахти переозброїлись технічно, одержали багато нових, досконалих машин і механізмів (Рад. Укр., 6.I 1965, 2); *Тепер він думає тільки про те, як технічно забезпечити це зобов'язання* (Собко, Біле полум'я, 1952, 114); *З 1925 р. почав виходити на Україні кіножурнал «Кінотиждень».., який з кожним роком художньо й технічно удосконалювався* (Укр.. кіномист., I, 1959, 33).

ТЕХНОКРАТ, а, ч. Завзятий прихильник техніки й технічних наук, що намагається протиставити їх наукам гуманітарним. *Авторитетів світової науки останнім часом непокоїть тенденція.. протиставлення в країнах капіталу точних і гуманітарних наук, зростання еліти технократів* (Літ. Укр., 6.IX 1968, 2); *В технократів перероджується душа, вони втрачають відчуття фантазії. Голий реалізм проймає все їхнє єство* (Цюпа, Краєни, 1971, 309).

ТЕХНОКРАТІЯ, і, ж. Сучасна буржуазна соціологічна концепція, яка, зосереджуючи головну увагу на проблемі управління виробництвом, твердить, що основна роль у суспільстві має належати технічній інтелігенції.

ТЕХНОЛОГ, а, ч. Фахівець із технології в певній галузі виробництва. *Ескізи на різальний, вимірвальний інструмент, спеціальні пристрої та контрольні прилади складає технолог* (Технол. різального інстр., 1959, 36); *Колектив технологів.. розробив серійну систему спорудження риболовних траулерів поточним великоблочним методом* (Наука., 2, 1957, 17); *Агрономи й зоотехніки — це технологи сільськогосподарського виробництва, їх роль така ж велика, як роль інженерів у промисловості* (Ком. Укр., 4, 1965, 17).

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до технології (у 1 знач.); пов'язаний із способами та методами промислової обробки матеріалів, виробів. *Виробництво емалі, поливи й емалі в технологічному відношенні було близьке до виробництва скла, і тому, очевидно, всі ці декоративні матеріали вироблялись певною групою склярів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 430); *В порошковій металургії дуже поширений технологічний прийом просочування спресованої деталі рідким металом* (Наука., 3, 1959, 22); *Важлива роль у впровадженні нової техніки і прогресивної технології належить проектно-конструкторським технологічним інститутам* (Ком. Укр., 6, 1960, 18).

2. Пов'язаний з обробкою або переробкою матеріалів і виготовленням виробів за суворо встановленою технологією (у 2 знач.). *Технологічна дисципліна — це точне виконання на виробництві вимог рисунка і технічних умов.. під час обробки деталей і складання машин* (Слюс. справа, 1957, 275); *Технологічні стандарти нової сталі*.

△ **Технологічний процес** — процес обробки або переробки матеріалів і виготовлення виробів за суворо встановленою технологією. *Технологічний процес гартування полягає в нагріванні деталей або інструмента.. і в наступному швидкому їх охолодженні* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 174); *Технологічним процесом виготовлення будь-якого столярного виробу називається сукупність послідовних операцій, які треба виконати, щоб дістати з сировини готовий виріб* (Стол.-буд. справа, 1957, 207).

3. Який легко піддається обробці, придатний для обробки; який можна виготовляти найпростішим та найекономічнішим способом. *Деревину пнів з успіхом переробляють на смолу, скипидар, каніфоль, технологічну тріску для виробництва деревинно-стружкових плит* (Рад. Укр., 8.I 1955, 2); *Технологічні конструкції*.

ТЕХНОЛОГІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. технологічний 3. Сільськогосподарська техніка майбутнього характеризуватиметься високою технологічністю, надійністю і довговічністю (Хлібороб Укр., 1, 1969, 24).

ТЕХНОЛОГІЯ, і, ж. 1. Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь. Технологія — прикладна наука про методи перетворення сировини або напівфабрикатів у готовий виріб (Технол. різального інстр., 1959, 7); // Навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості. Лекція з технології сталі; Викладач технології металів.

2. Сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо. Технологія відпалювання сталі полягає в нагріванні її до температури вище критичної, .. витримці при цій температурі та поступовому охолодженні разом із піччю (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173); Черкащина — батьківщина нової технології вирощування цукрових буряків (Ком. Укр., 2, 1966, 21); В Асканії-Новій.. розроблювалася технологія масових посадок великих масивів, вивчалися заходи до максимального приживлення висаджених дерев (Ле, Право., 1957, 6); Наш завод недавно повністю змінив технологію виготовлення кефіру (Веч. Київ, 3.I 1967, 3).

ТЕХПЕРСОНАЛ, у, ч. Працівники, що обслуговують технічно якимсь виробництвом, підприємством, установою, закладом. В першій кімнаті було світло: тут завжди залишався працювати техперсонал (Коп., Вибр., 1948, 22); Техперсонал фабрики; Техперсонал театру.

ТЕХПРОПАГАНДА, и, ж. Пропаганда технічних знань, досвіду, популяризація досягнень науки й техніки. Відділ техпропаганди.

ТЕХРЕД, а, ч. Скорочення: технічний редактор.

ТЕХРОБІТНИК, а, ч. Працівник, що виконує різні технічні роботи. Він працює техробітником у місцевій восьмирічній школі (Літ. Укр., 22.XI 1968, 1).

ТЕХРОБІТНИЦЯ, і, ж. Те саме, що **прибиральниця**. Техробітниця мені сказала, що завуч школи живе в тому будиночку, який сховався під крилатими грушами (Збан., Малин. дзвін, 1958, 16).

ТЕХСЕКРЕТАР, я, ч. Секретар, що виконує допоміжні роботи, які стосуються перев. зовнішнього боку справи. Леся пильно подивилась на Майю. — Чого ти так дивилась, наче я пропаща людина? Якщо техсекретар, то й поважати не треба? (Хижняк, Невгамовна, 1961, 194).

ТЕХСЕКРЕТАРКА, и, ж. Жін. до **техсекретар**. До кабінету редактора, на виклик, увійшла техсекретарка (Автом., В. Кошик, 1954, 3).

ТЕЧА, і, ж. 1. Проникнення рідини через отвір, пробіну в чому-небудь. Основні заходи зводяться до того, як забезпечити більш економічну роботу паливного насоса [трактора ДТ-20], як збільшити строк служби окремих вузлів і деталей, як усунути течу по всіх розніманнях, поліпшивши ущільнення (Рад. Укр., 6.III 1964, 2); — Барабаш узяв мого човна, того довгоногого.. Відкрилася на ньому течя (Тулуб, Людолови, II, 1957, 370).

2. рідко. Те саме, що **течія** 4.

3. діал. Рідина. Він нетерпляче кашлянув, налив з зеленаво-темної пляшечки у прозорий бокальчик мінеральної води, і мить споглядав течу, як вона шипіла (Досв., Вибр., 1959, 254).

ТЕЧИВО, а, с., розм. 1. Те, що тече. Мусій відчув біль і тепле течиво в халязі чобота, але не стишив ходу, — покуляв вздовж вулиці до школи (Речм., Весн. грозн, 1961, 24); Основна частка поверхневого стоку — паводкові води. За короткий відтинок часу таке течиво

поглинається морем, не втрапивши в обіг народного господарства (Літ. Укр., 10.IX 1968, 2).

2. рідко. Те саме, що **рідина**. Платон рвучко метнувся до комірки й за момент повернувся з пузатою пляшечкою зеленкуватого течива й брудненьким келишком (Досв., Вибр., 1959, 218).

ТЕЧІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **течія** 1, 4, 6, 8. Понад берегом течійки Пишно квітчаться [квітують] зілля (Крим., Вибр., 1965, 231); Зійшла [Марія] в долину, привіталась до дівчат і приставила до течійки відра (Тудор, Народження, 1941, 6); Маленька пожарка бризкала на неї [клуню] тоненькою течійкою води, і та вода, нічого не погасивши, зараз же бралася паром і зникла вкупі з димом у повітрі (Гр., II, 1963, 303); *Образно. З правого боку збігала вниз з нами течійка кривавих маків (Коцюб., I, 1955, 290).

◇ **Нова течійка** — те саме, що **Нова течія** (див. **течія**). В його давній і безпричинний смуток влилась нова течійка (Коцюб., II, 1955, 312).

ТЕЧІЯ, і, ж. 1. Рух води в річці від верхів'я до гирла; плин. І шумлять, і дзвенять їх пісні над невпинною течією Дніпра-Славути, як голос правди і слави... (Рильський, III, 1956, 26); Річка була тут вузьенька, течія бистра, човен несло швидко (Грим., Син., 1950, 93); // Напрямок потоку води в річці від верхів'я до гирла. Мацаючи руками перед собою, подався Герман вниз яром, за течією невеличкого потічка (Фр., VIII, 1952, 369); Повернувши праворуч, пішли проти течії річкової, надіючись, що якась автомашинка наздожене нас і підвезе до греблі (Томч., Готель., 1960, 11); По течії завжди можна визначити, в яку сторону знижується місцевість. Чим крутіший схил, тим бистріша течія (Фіз. геогр., 5, 1956, 41).

◇ **Пливті** (плисті, попливті, іті, піті і т. ін.) за течією — пасивно підкорятися обставинам, не вміючи обрати свого шляху в житті. Сидір Сидорович тим часом уже втягнувся [у крадіжку], зав'язав сумнівні знайомства, заплутався, пустився зовсім берега і поплив за течією (Коз., Листи., 1967, 261); Пливті (плисті, попливті, іті, піті і т. ін.) проти течії — діяти самостійно, всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям. [В а к у л е н к о:] Тоді скажіть, Надіє Іванівно, чого він так проти течії іде. Чого? (Корн., II, 1955, 202).

2. чого, перен. Плавне, безперервне звучання (про звуки, слова, мову). Кожний тішився не тією правдою, про яку говорили уста його, а тільки гласом своїх власних речей, легкою течією своєї мови (Сам., II, 1958, 226); // Розвиток у певній послідовності (думок, образів і т. ін.). Поправляти давно написану і скінчену річ дуже трудно, бо вже ніяк не можна погодити тодішньої течії думки з теперішньою (Л. Укр., V, 1956, 101); Думки зупинилися, течія образів у фантазії зупинилася, воля лежала зомліла (Фр., VII, 1951, 271).

3. у сполуч. зі сл. ч а с, рідко. Перебіг, плин часу. Розмова затягнулася далеко за північ, але Тур не помітив течії часу, який наче втратив зараз астрономічний вимір (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 706).

4. Маса води, що рухається в річці, струмкові тощо. Як плітка, він перекинувся лицем угору.. Течія несла його тихо за собою (Мирний, I, 1954, 248); Сіро-руда широка течія виповняла балку, текла прудко і простягалась аж геть-геть у степ (Гр., I, 1963, 425); З ревом летить течія і котить каміння коритом (Зеров, Вибр., 1966, 131); // Маса води в морях і океанах, що рухається в певному напрямку. У літній час на Охотське море впливає холодна океанічна течія, яка з півночі йде на схід від Камчатки і Курильських островів (Фіз. геогр., 7, 1957, 16); Тепер неважко дізнатися про спосіб життя

тієї або іншої тварини, з'ясувати, в якій воді вона жила: теплій, прогрітій чи, може, віддавала перевагу холодним течіям (Наука., 10, 1968, 35); // Рідина, що струмує, тече в певному напрямку. Антитіла з лімфатичних вузлів потрапляють у течію крові через цитоплазму — лімфоцитів (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 66).

Струмінні течії див. струмінний.

△ В́ерхня течія́ — частина річки, близька до початку, а також місцевість, що прилягає до неї; верхів'я. Вивчено райони, що прилягають до верхньої течії Західної Двіни та її притоків (Літ. газ., 14.IX 1950, 1); Нижня течія́ — частина річки, близька до гирла, а також місцевість, що прилягає до неї; пониззя. На нижній течії ріки Амудар'ї був розташований Хорезм (Іст. СРСР, I, 1956, 27); Сті́чна течія́ див. сті́чний.

◇ Підво́дна течія́ див. підво́дний.

5. перен. Велика кількість людей, тварин, що рухаються в певному напрямі суцільною масою. З туману лється в ліс жива течія люду, як вода в долину (Коцюб., II, 1955, 70); З людською течією звернула [Галина Горленко] на бульвар (Крот., Сини., 1948, 5).

6. розм. Невелика річка, струмок. Ввесь яр був закиданий гіллястими вербами, неначе гніздами, понад тихою течією, що плинула з криниці до Росі (Н.-Лев., II, 1956, 93); Втіхи дізнавшись ти, в запахних простелившись травах Край течії журкотливої [дзюркотливої], у холодку садовому (Зеров, Вибр., 1966, 158); //заст. Струмінь. Він тоді ліг грудьми на греблю і перекинувся у прірву, шукаючи, чи не намацає, де тече.. Холодна течія облила йому руку (Гр., I, 1963, 416); Козаки наступають на ворога, б'ються.. Кров лється й тече течіями, слизить по траві (Н.-Лев., V, 1966, 170).

7. Маса повітря, що рухається в якомусь напрямку. Мерехтливе повітря м'яко струмувало, наче підлизуючи своїми рухливими течіями потойбічні висоти, бліндажі, далекі дерева (Гончар, III, 1959, 391); В експериментальній кімнаті протягом досліду не повинно бути течій, що приносять будь-які запахи (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 60).

△ Електр́ична течія́, заст.— електричний струм. Легенька електрична течія від батарей нещедрих наших урядів телеграфічних ледве давала рух апаратам (Сам., II, 1958, 237).

8. перен. Напрямок у певній галузі діяльності (політиці, мистецтві, літературі тощо). Він [І Інтернаціонал] невпинно боровся з усіма чужими пролетаріатові політичними течіями, особливо з прудонізмом і бакунізмом (Нова іст., 1957, 22); Дуже важливим у «Слові» є повднання двох мовних течій — традиційної літературно-книжної і другої, що в інших творах мало виявилась, — народно-поетичної (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 34); Була в Малому театрі.. течія романтико-героїчна (Рильський, III, 1956, 332); Починаючи з дожовтневої пори, вів [М. Горький] непримиренну боротьбу проти реакційно-буржуазної критики і декадентських течій в літературі (Ком. Укр., 3, 1968, 84).

Життє́ва течія́; Течія́ житт́я — певний розвиток подій у житті окремої людини. Все неначе ждав [Герман] чогось незвичайного, дивного, що мало раптом і доразу змінити його життєву течію (Фр., VIII, 1952, 360); Своїм життям я невільно граю ролю в житті других людей, мені невідомих, так само як ті невідомі або маловідомі направляють течію мого життя, являються його елементом (Коцюб., I, 1955, 426); Нова́ течія́ — те, що поживавлює, урізноманітнює, робить цікавішим що-небудь. Він так рад би внести нову течію в те лихе, монотонне життя (Фр., III, 1950, 93); В її кохання до Тимофія якось непомітно влилась нова течія. Чоловік

став для неї не тільки батьком сина, а наче і її батьком (Стельмах, II, 1962, 171).

ТЕ́ЧКА, и, ж. 1. Зменш. до те́ка. Вона йшла швидко, вимахуючи правою рукою і притискуючи ліктем лівої руки шкіряну течку, звичайнісіньку течку з жовтої шкіри (Загреб., День., 1964, 207); Щодня йдуть до школи діти, багато з них — з нотними течками (Наука і культура., 1971, 333).

2. діал. Портфель.

ТЕ́ЧКИЙ, а, є, рідко. Те саме, що текучий.

ТЕ́ША, і, ж. Черевна частина туші риби, що використовується для виготовлення страв. Баликом називають спинну частину риби, зрізану нижче основи ребер, тешою — черевну частину (Укр. страви, 1957, 69).

ТЕ́ШКА, и, ж., рідко. Те саме, що те́ша.

ТЕ́ЩА, і, ж. Мати дружини. Будь здорова ти, матусю, Я приїхав по Настусю, Хочу бути вам рідною, Будь ти тещою моєю! (Чуб., V, 1874, 233); Гризла його теща його, що він не мав маєтку, як побрався з її донькою (Коб., III, 1956, 191); Дмитро, не глянувши на тещу, підійшов до дружини: — Катю! Ходім звідси... (Збан., Переджнив'я, 1960, 58).

ТЕ́ЩИН, а, е. Прикм. до те́ща; належний тещі. — То пан дуже його вподобав? — перехоплюю, бо мені не до тещиної розмови (Вовчок, VI, 1956, 316); Зять взяв молотка й цвяхиків і забив двері в тещину кімнату, щоб теща до їх не ходила.. щодня змагатись та лаятись (Н.-Лев., III, 1956, 200); Медовим духом тихої домівки Пахтіли смачно тещині наливки (Мур., Осінні сурми, 1964, 102).

◇ Те́щин яз́ик див. яз́ик.

ТИ, тебе́ (з прийм.: від тебе́, до тебе́ і т. ін.), займ. особ. 2 ос. одн. 1. Уживається при звертанні до однієї особи (звичайно близької, а також до будь-якої особи в грубому, фамільярному плані). Гей ти, проклятий стариганю! На землю з неба не зиркнеш, Не чуєш, як тебе я ганю, Зевес! (Котл., I, 1952, 104); — Чого ти стоїш, сину? — питає журливо Мотря.. — Чи ти нездужав? (Мирний, I, 1949, 161); — Ти хто? Чого тобі? — вояк вереснув (Л. Укр., I, 1951, 445); — Що з тобою балакати: ти чоловік темний, відсталий, — казав на решті бовць і скрушно махав рукою (Гончар, III, 1959, 222); // Вживається у внутрішньому мовленні при звертанні людини до самої себе. А думка говорить: «Куди ти йдеш, не спитавшись? На кого покинув Батька, неньку стареньку, Молоду дівчину?» (Шевч., I, 1963, 9); // Уживається при звертанні до тварини. Розплющить Дмитро сонні очі, глипне на телятко, стопить в руки батого та: — А куди ж то ти, щоб ти йому здохло! (Збан., Переджнив'я, 1960, 11); Вийся, жайворонку, вийся Над полями, Розважай людську тугу Ти піснями (Рильський, I, 1960, 107); // Уживається в риторичному звертанні до кого-, чого-небудь. Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш, — Збуди його, заграй ти з ним, Спитай синє море... (Шевч., II, 1963, 11); Ти занурявся в хвилю, човне. Тепер ти стоїш на березі, і ми не бачимо на тобі гордих слів (Ю. Янов., II, 1958, 46).

Бу́ти (говорі́ти, перехо́дити і т. ін.) на «ти» перев. з ким; Зверта́тися до кого на «ти» — перебувати з кимось у таких стосунках, коли один одному говорять «ти», а не «ви». [Л ю б о в:] Та я не можу сказати, щоб вона була мені дуже близька. Сю ілюзію робить більше звичай говорити на «ти», затриманий з дитячих літ (Л. Укр., II, 1951, 38); — Шош [що ж] ти, любочко, делінь [далі] будеш робити? — питала вона іноді Марусю, звертаючися до неї по-материнському на «ти» (Хотк., II, 1966, 170); Пі́ти (ви́пити, за́п'яти і т. ін.) з ким на «ти» — те саме, що Пі́ти [на] брудерша́фт

(див. брудершафт). Славко щиро відпрошувався. Тоді Краньцовський його цілував і немилосердно щипав.. Коли й це не заохотило Славка до пиття, то Краньцовський заявив, що хоче з ним запити на «ти» (Март., Тв., 1954, 262).

◇ Бодай на тебе болячка див. болячка; Бодай тобі заціпило див. заціплювати; Бодай (щоб) ти здох див. здихати¹; Бути з чим на «ти» — добре розумітися на чомусь, досконало знати якусь справу. Знання, уміння, навик, набуті в процесі навчання, допоможуть бути з трактором, комбайном, а чи ще з якоюсь реманентом на «ти» (Знання., 8, 1968, 8); Вибивати (вібити) з тебе дур див. дур; Враг тебе бері див. враг; Враг тебе не взяв див. враг; Добра б тобі не було! див. бути; Діля тобі під (в) ніс див. діля; Задавись ти див. задавлюватися; Не буде добра з тебе див. добро; Не во (у) гнів тобі див. гнів; Охота тобі див. охота¹; Погібелі на тебе немає (нема) див. погібель; Щоб (бодай) ти зслиз! див. зслизати; Щоб тебе заніміло див. занімити; Щоб тебе мұха (гуска, курка, жаба і т. ін.) вбрикнула див. вбрикнути; Що ти забув тут (там і т. ін.)? див. забувати; Я тобі дам див. давати.

2. розм. У реченнях неозначено-особових і з узагальненим значенням уживається на позначення людини взагалі. Не шукай лиха — само тебе знайде (Укр. присл., 1963, 31); — І я люблю Соломію, — додала Настя, — господи, яка проворна та весела! і наговорить, і накаже, і наспіває тобі повні вуха! (Н.-Лев., V, 1966, 313); — Колись наші баби отак созу полохались, а ниньки попробуй... Ти їх ниньки водою не розіллеш!.. (Гончар, III, 1959, 221).

3. у знач. част. тобі, розм. Уживається для вираження здивування, роздратування, погрози тощо. — Глянь: як одно тобі зерно. Чисте, повне... немолоте б їв! (Мирний, I, 1949, 267); — Юрій! — гукнув він, лежачи над струмком. — Справжній тобі нарзан!.. Покуштуй! (Гончар, III, 1959, 90); // Уживається для підсилення заперечення в заперечних реченнях або протиставлення в реченнях із протиставним значенням. А у будень, то він тобі Не посидить в хаті, Все нишпорить по надвір'ю (Шевч., II, 1963, 275); Ні душі тобі живої! Хіба вуз зав'ється (Рудан., Тв., 1956, 84); Не було ні великого вітру, ні дощу, а так собі щось таке, як не раз буває чоловік: ні він тобі добрий, ні він тобі злий — не розбереш ніяк (Хотк., I, 1966, 35).

4. у знач. част., розм. У сполученні з вигуками вживається для підсилення вираженого ними значення. — Ти дивись, як вірно, — неждано промовив і зітхнув Тимофій, увесь поринувши в пісню (Стельмах, II, 1962, 228); — Ох ти ж горенько... — і Марко знову вискочив із хати, як на пожежу (Тют., Вир, 1964, 356).

◆ Ану тебе! — уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості; А щоб тебе! — уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості або захоплення, подиву тощо. — А щоб тебе! Пізнаю свого правдивого брата, — засміявся дядько (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 134); Бий тебе лиха годіна (сила бджа, коцюба)! див. біти; Бог (господь) з тобою! див. бог, господь; Де тобі! — уживається для вираження неможливості щось зробити. Рече, свище заверюха [завірюха]. По лісу завило; Як те море, біле поле Снігом покотилось. Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядати, Та де тобі! Таке лихо, Що не видно й світа (Шевч., I, 1951, 42); Надбіг [Лис] до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає (Фр., IV, 1950, 93); Куді [ж] тобі! — уживається для вираження подиву, захоплення, роздратування тощо. Куди ж тобі — як задрав ніс! (Укр. присл., 1963, 129);

На тобі! Ось (от) тобі [й] на! — уживається для вираження подиву з приводу чогось несподіваного. — Ой боже мій єдиний! З усіма дітьми мені добре повелося, а з цими на тобі на старість такий клопіт! (Н.-Лев., VI, 1966, 401); — Е, Орини вже не почувеш! — з жалем сказав Діденко. — А скільки морочивсь, поки умовив-таки виступити на сцені. І як блискуче дебютувала! І на тобі. Все нанівець звела Кіндратиха (Головко, II, 1957, 475); Позаду галасували погоничі з інших саней: намерзлих.. а тут на тобі, застряли перед самим подвір'ям (Мушк., Чорний хліб, 1960, 141); От тобі [й] маєш! див. маєш²; От тобі й раз! див. раз¹; Оце тобі на та радуйся! див. радуватися; Сама тобі дірка див. дірка; Ти ба! див. ба¹; Хоч би [тобі] вусом (усом, вухом, бровію) повів (повелі) див. повідити¹; Хоч би [тобі] слово див. слово; Чи ти ба! — те саме, що Чи ба! (див. ба¹). — Цей молодий хлопець подобається Марусі, — думала Марта Кирилівна. — Чи ти ба! Як в неї заблищали очі! (Н.-Лев., VI, 1966, 30).

ТИБЕЛЬ, бля, ч., розм. Дерев'яний цвях, кілочок. Скрипить і гуде журавель, підіймаючи угору своє півкоесо та чималу довбню.. Червоними, наче буряки, руками вже скидає молодиця дужку з тибля (Мирний, III, 1954, 402); Його велика, заросла від самих очей сірою густою щетиною, куштрата голова сиділа просто на плечах, ніби взята на тибель, шиї не було зовсім (Збан., Малин. дзвін, 1958, 5).

ТИБОН, у, ч. Лікувальний антибактеріальний засіб, що застосовується при лікуванні туберкульозу. З.. протибактеріальних засобів при туберкульозі застосовується парааміносалицилова кислота (паск), тибон, фтивазид (Хвор. дит. віку, 1955, 256).

ТИВЕРЕЦЬ див. тівверці.

ТИВЕРЦІ, ів, мн. (одн. тівверець, рця, ч.). Племінна група східних слов'ян, що населяла територію в пониззі Дністра, Пруту й Дунаю. До утворення Київської Русі на території Східної Галичини жили східнослов'янські племена — дуліби, білі хорвати й тиверці (Наука., 12, 1966, 39); Тиверці були одним із могутніх слов'янських племен, що мали.. багато укріплень — «градів» (Ком. Укр., 1, 1968, 38).

ТИВУН, а, ч. Те саме, що тіун. І княжі тивуни ярилих, щоб свічку-красуню згасить, Та ми і од них одкупились, А свічка і досі горить (Коч., П'єси, 1951, 122); Мусій зрадив, що, певне, недовго буде морочитись із рибою, і вже прицілювався, де стати, коли тивун, який збирав митне, зупинив йому коней (Панч, Гомон. Україна, 1954, 381).

ТИГЕЛЬ, вля, ч., спец. 1. Посудина з вогнетривких матеріалів для плавлення, нагрівання або сплавлення різних речовин (перев. металів). Біля тиглів порались.. мідники, переливаючи на гармати казани, свічники, дзвони (Ільч.. Козацьк. роду., 1958, 329); З великих кристалів алмазу виготовлятимуть тиглі і чашки для плавлення циркону і кварцу (Наука., 2, 1960, 14).

2. Масивна металева плита друкарської машини для притискування паперу до вкритої фарбою друкарської форми.

ТИГЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тигель 1. Тигельне плавлення металів.

△ Тигельна піч — промислова піч для плавлення або нагрівання матеріалів (виробів) у тиглях. Литі тверді сплави виплавають у тигельних та електричних печах (Слюс. справа, 1957, 48).

2. Який має тигель (у 2 знач.). Недавно верстатний парк поповнився плоскодрукувальним тигельним автоматом (Веч. Київ, 29.XII 1966, 1).

ТИГІТКА, и, ж., діал. Чайка звичайна. Над обрієм прозора хмарка спить, У висхлій балці — тоскний плач тигитки (Мисик, Верховіття, 1963, 54).

ТИГЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тигель 1. На столі вже парувала кава по-турецькому, в шести мідяних тигликах (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 557).

ТИГР, а, ч. 1. Великий хижий звір родини котячих жовтогарячого забарвлення з чорними смугами. Вдарив страшний грім.. Наставало одно з тих з'явищ природи, перед котрими в Індії леви та тигри стають смиренніші од ягнят (Н.-Лев., II, 1956, 390); В пролом той половці впали І тут тільки показали Хижість тигра й силу льва (Фр., XIII, 1954, 372); Дивлюсь — аж ось жирафи, і тигри, й крокодил... Це піді мною Африка, велика річка Ніл (Забіла, У.. світ, 1960, 41); *У порівн. Хазяїн кав'ярні встав і нечутно підійшов до дверей, прислухаючись. Потім він, як тигр, опинився на середині кімнати (Ю. Янов., II, 1958, 86); // перен. Про людину, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра. У галасі мені хтось показав Край столу місце і значущо мовив: Тут за часів Паризької комуни Промову виголосив Клемансо. «Тигр Клемансо!» Тоді він був не тигром, А радше лисом (Рильський, III, 1961, 265); — Гедзь? Це тигр, а не гедзь! Він же мені хату розвалив! — Оце-от, бачите, його ж це робота! Ой, лишенько мені! — сказала Бовкуниха, коли обеззброєний Тарас стояв перед начальником конвою (Довж., I, 1958, 370).

2. перен., розм. Назва німецького важкого танка періоду другої світової війни. Валько зарядив гармату бронебійним. Удар був точний. «Тигр».. сердито загарчав, закрутився і.. запалахкотів, знесилений, посеред степу (Літ. Укр., 21.VI 1968, 1); Натовп людей, що розглядали тигра, збільшувався. Їх цікавив не тільки танк, а й палка розмова молодих лейтенантів (Мокр., Сто., 1961, 48).

ТИГРЕНЯ, яти, с. Маля тигриці. Муркет [кіт].. був трохи схожий на малесеньке тигреня: у нього темно-сірі смуги перемежались з золотавими, тільки кінчик хвоста був чорний (Коп., Подарунок, 1956, 78); 17-річний звіролов.. з любов'ю доглядав тигреня (Веч. Київ, 17.I 1968, 4); *У порівн. Побачивши Мічуріна, хлопець заборсався в руках Терентія, як тигреня (Довж., I, 1958, 409).

ТИГРИЦЯ, і, ж. Самиця тигра. Знавиш, надто вже ти — поет, Лігуріне! То велика біда, страшна небезпека: Ні тигриці, як діти їй повбивають, Ні гадюки, як літнє сонце пригрів, Скорпіона страшного так не бояться (Зеров, Вибр., 1966, 341); *У порівн. Очі її стали гострі, сама заметушилась [Наталя], заметлялась по кімнаті, легко, як тигриця... (Вас., II, 1959, 61); Олімпіада Никанорівна.. повернулася додому сердита, як тигриця (Збан., Переджнив'я, 1955, 41); // перен., розм. Про жінку, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра. — Тигриця, — подумала я мимоволі. І справді! Вона мала в собі щось із .. скритої сили того звіра (Коб., Вибр., 1949, 294); — Вандал! — в захопленні подумала вона, жадібно, із знанням бувалої.. тигриці, промацуючи очима міцний, загорілий стовбур Денисової шиї (Тют., Вир, 1964, 231).

ТИГРІВ, рова, рове. Прикм. до тигр; належний тигрові. Тигрів слід.

ТИГРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тигр 1. Тигр був надзвичайно великий, з жакливіми, ніби полірованими, іклами, з жовтогарячою шкурою в чорних оксамитових смугах.., з тигрової шкури вийшов чудовий килим (Тулуб, В степу.., 1964, 296); // Такий, як у тигра, власт. тигрові. Комендант оглянув Тодосю і залишився задоволений: такий битиме морди і роз'юшуватиме носи, в

собача відданість і тигрова злість (Тют., Вир, 1964, 412).

2. Який має колір шкури тигра; жовтий з чорними смугами; // Із смугами, як у тигра. Хлопці стояли на розі,.. під аркою з прозорих, зелених віт, крізь які пробивалося сонце і тріпотіло тигровими плямами на тротуарі (Коп., Тв., 1955, 399).

3. Уживається як складова частина деяких зоологічних і ботанічних назв, термінів. Рятуючись від тигрових акул, морський лев виліз на борт радянського судна.., яке плавало у водах Південної Атлантики (Веч. Київ, 1.XII 1967, 4); Тигровий пітон; Тигрова лілія.

ТИГРЯ, яти, с. Те саме, що тигреня. *У порівн. Четверо смугастих, як тигрята, кошенят із різних кутків кинулись до Горобця, довірливо терлись об його валянки (Збан., Переджнив'я, 1955, 268).

ТИГРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тигр 1. Жоден сук, жодна гілляка не хруснули під його чобітьми, наче ті чоботи були підбиті шкірою з котячих або тигрячих лап (Гончар, IV, 1960, 60); // Такий, як у тигра, власт. тигрові. Муркет [кіт] тигрячим кроком, весь напружений, поволі посувався, ніби збирався зробити стрибок (Коп., Подарунок, 1956, 78); Є щось дике і свавільне у їх [Гамаліїв] характері, тигряча кров тече по їхніх жилах (Тют., Вир, 1964, 21).

ТИЖБА, и, ж., діал. Юрба, натовп.

ТИЖБІР, бора, ч., діал. Товкач. Носиться, як баба з тижбором (Гал.-руські.. приповідки, I, 1901—1905, 14).

ТИЖДЕНЬ, жня, ч. 1. Одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно. — А давно ж вони [Лящі] померли, бабусю? — Давненько.. На одному тижні й померли (Вовчок, I, 1955, 8); — Напрацюєшся цілий тиждень — в неділю хочеться одпочити, розвеселитися... (Коцюб., I, 1955, 451); — Краще я вас на тому тижні виряджу на Запорожжя. От де наука! От де школа! (Довж., I, 1958, 218); // Одиниця виміру часу, що дорівнює семи дням; семиденний строк. Ідеш на один день, а хліба бери на тиждень (Номис, 1864, № 9929); Вже більш як тиждень почалися заняття в школі (Сміл., Сашко, 1954, 286); // чого, який. Семиденний строк, призначений для проведення якоїсь громадської роботи, кампанії. Я не один про щастя марив, коли пішов під гул стихій у світлі лави комунарів в партійний тиждень бойовий (Сос., II, 1958, 431); Ухвалили затиш Пропозицію Каті, Щоб негайно районом усім Тиждень саду почати (Криж., Срібне весілля, 1957, 304); Тиждень книжки.

Білий тиждень — те саме, що Страсний тиждень (див. страсний); Великодній тиждень див. великодній; Вербний тиждень див. вербний; 3 тиждень — близько семи днів. — Уже з тиждень, як росту я [русалка]. З сестрами гуляю Опівночі. Та з будинку Батька виглядаю (Шевч., I, 1963, 358); Батько вже з тиждень як косить у поміщика сіно (Багмут, Опов., 1959, 10); Робочий тиждень див. робочий; Страсний тиждень див. страсний.

◇ Без року тиждень див. рік; Без тижня день — дуже короткий, малий строк. — Без тижня день живемо, а він уже з бродячим каторжанином зв'язався (Тют., Вир, 1964, 270); Погубити тижні див. погубляти; Сім неділь (вихідних) на тиждень справляти (мати і т. ін.) — нічого не робити; байдикувати. — Там, у городі, розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти, по сім неділь на тиждень справляти! (Мирний, III, 1954, 72); Сім п'ятниць на тиждень див. п'ятниця.

2. у знач. присл. тижнями. Протягом тривалого часу, що в кілька разів перевищує семиденний строк. Канцелярська робота.. була такою неприємною і нудною, що я не виходив з будинку посольства тижнями (Довж.,

І, 1958, 18); В деяких місцях Сибіру або в тайзі Північної Америки можна тижнями ходити по лісових нетрях і не зустріти людину (Фіз. геогр., 5, 1956, 130).

ТИЖНІВІЙ, а, е. Який триває, продовжується протягом тижня. На таких просторах, як від Києва до Сан-Ремо, всяке слово може «витхнутись», поки доїде... що вже з нього сподіватись після тижневої мандрівки! (Л. Укр., V, 1956, 391); Семен Омельянович після тижневої відсутності повертався додому (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 30); // Розрахований на тиждень. Бійці щедро кадили козячими ніжками — видано тижневу норму махорки (Тют., Вир, 1964, 488); // Одержаний, зароблений за тиждень. Йосиф ніколи не забуде того вечора, коли Бронко.. поклав перед мамою, як це колись робив батько, свій перший тижневий заробіток (Вільде, Сестри.., 1958, 151); // Який видається, виходить кожного тижня; щотижневий. В Москві якийсь адвокат.. надрукував оповістку про те, що з 1 січня 1906 р. видає газету «Україна» з ілюстрованим тижневим додатком «Зоря» (Коцюб., III, 1956, 284).

ТИЖНІВІК, а, ч. Те саме, що щотижневик. Ім'я Руданського вперше з'явилося на шпальтах двадцятого числа петербурзького тижневика «Русский мир» за 1859 рік (Вітч., 9, 1968, 185); Читачі вже звикли зустрічати на сторінках тижневика [журналу «Україна»] імена майстрів слова (Літ. Укр., 17.V 1966, 3).

ТИК¹, у, ч. Нервово захворювання, що проявляється в мимовільних смиканнях м'язів обличчя, шиї, рук і т. ін. Тиком засмикалась щока у Щупака (Головко, II, 1957, 625); Крулікевич замовк, але нервовий тик довго смикав його тонкі губи (Тулуб, В степу.., 1964, 130).

ТИК², у, ч. Цупка бавовняна або льняна тканина (звичайно смугаста), що вживається для оббивання матраців, виготовлення чохла і т. ін.

ТИК³, а, ч. Велике дерево родини вербенових з міцною деревиною, що дико росте в лісовій смузі Індії й на острові Яві.

ТИК⁴, виг. Уживається як присудок за знач. тікатися¹ 2 й тікнутися 2.

◇ **Тик-мік**; **Тик та мик** — то в один, то в інший бік; туди-сюди. Дивується від та під ніч — тик та мик — і справді немає ціпочка. Зник (Нех., Казки.., 1958, 67).

ТИКА, и, ж., діал. Тичина. Чи не той то хміль хмелевий, що по тиках в'ється? (Сл. Гр.); *У порівн. Високий, як тика (Гал.-руські.. приповідки, I, 1901—1905, 189).

ТИКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до тікати¹ 1, 2, 5—7. Високий по коліна мов буяв, ніколи не тиканий (Коб., Вибр., 1949, 301); // тікано, безос. присудк. сл. Вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано (Фр., II, 1950, 45).

ТИКАННЯ¹, я, с. Дія за знач. тікати¹ 1—3, 5 й тікатися¹ 1.

ТИКАННЯ², я, с. Дія за знач. тікати². Анна почувалася в душі враженою тиканням несимпатичної дівчини. Вони були вправді в однаковій віці, але... (Коб., II, 1956, 158).

ТІКАТИ¹, тікаю, тікавш і тічу, тічеш, недок., **ТІКНУТИ**, ткну, ткнеш і **ТІКНУТИ**, ну, неш; наказ. сп. тікай і тич; док. 1. перех. і неперех. Встромляти, втикати щось колюче, з загостреним кінцем. Паличку мідну у каламар тиче [суддя], Двох чоловіків до столика кличе (Щог., Поезії, 1958, 477); Щілини між колодками були позатикані мохом.. Я тикнув зонтиком в мох, і кінець зонтика пробив дірку наскрізь (Н.-Лев., II, 1956, 413); Есесівка робила ретельний обшук. Вона тижо заглядала в уха, в ніс, тикала паличкою в волосся, зривала з голови і кидала на підлогу гребінці, куйовдила волосся

(Хижняк, Тамара, 1959, 168); // Колоти, проколювати кого-, що-небудь, наносячи удар чимось гострим. Рано збудять, ..Переключуть, до майдану поведуть; Стануть вчить, як в турка тикати ружжом [рушницею] (Щог., Поезії, 1958, 108); Генка ще не підіймав голови, стояв, мов бичок, що збирався ткнути рогом свого недруга (Автом., Щастя.., 1959, 128); // Вкладати, засовувати щось у (за) що-небудь, у середину чогось. Він добув з-за пазухи енеличку і тикав її Прісьці в рот (Л. Укр., III, 1952, 639); Як учув вояк про теє, — Не сказав нічого. Тільки ткнув у зуби люльку, Лянув вороного (Щог., Поезії, 1958, 92); Поквапно.. ткнув [моряк] за пояс кілька протитанкових гранат (Ле, Мої листи, 1945, 184); // Встромляти, втихати в глиб чогось; саджати. Вона знов опинилася коло гучномовця «Весна» і знов тикнула чорний штепсель у розетку (Загреб., День.., 1964, 321); Думаєте, що це дурниці — посадити саджанець! Треба ж не так собі тикнути в землю — ростити! Ні, треба й корінці, які пошкоджені, рівенько підрізати, зрівняти (Донч., V, 1957, 202).

◇ **Гбілкою** (шілом, пальцем) ніде (нікуди) ткнути: а) дуже багато, у великій кількості. Як Софія з баронесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть: ніде й голкою ткнути (Л. Укр., III, 1952, 541); — Привезли нас [новобранців] у Полтаву, а там народу, як ото в покрову на ярмарку: шилом нікуди ткнути (Тют., Вир, 1964, 50); б) дуже тісно. Перші пропустили було його, так що він зібрався було аж на рундук, зате далі — і пальцем нікуди було ткнути (Мирний, IV, 1955, 141); Не тікай носа до чужого просо (у чуже просо) див. просо; Пальцем тікати (ткнути) в очі див. око¹; Тікати (ткнути) [свого] носа див. ніс.

2. *перех. і неперех.* Короткими, різкими ударами, поштовхами торкатися кого-, чого-небудь; штовхати кінцем чогось. Мелашка вилізла на стільчик, запнувшись білою фантиною, неначе боролася з здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками (Н.-Лев., II, 1956, 323); Товсті засмагли купці.. раз у раз грубо тикали рабів ціпком або чоботом (Тулуб, В степу.., 1964, 52); Всі стали в коло, і Толя, тикаючи кожного пальцем у груди, лічив (Коп., Сон. ранок, 1951, 112); Не розжувавши гаразд, хотів проковтнути та й подавився. Тут інші старці почали його в спину штовхати — хто кулаком стусоне межі плечі, хто костилем ткне під ребра (Стор., I, 1957, 34); // безос. Перед самим носом запашила гаряча головешка. Похололо в грудях у Андрія Петровича, зажмурих очі. Ткнуло гарячим у щоку, поміж усами у губи, аж немов зашкварчало (Вас., I, 1959, 297).

3. *неперех.* Показуючи на кого-, що-небудь, кудись, робити різкий жест у цьому напрямі. — Он, он мої вороги! — тикаючи пучкою на піл, із дикою зневажливостю примовляла Катря (Вас., I, 1959, 301); Зібрався комсклад.. Самбірський пояснював завдання, тикаючи пальцем у карту (Трубл., I, 1955, 59); Мокрієвська тикнула рукою на шинк і одразу заплакала (Н.-Лев., IV, 1956, 299); Вартовий нервово смикнув Ремо за кунтуш і ткнув рукою ліворуч (Досв., Гюлле, 1961, 63); Він виступив з-за вола й пужалом ткнув у простір, де за ріллями, за облогами в балці хутір визирав (Головко, II, 1957, 11).

Тікати (ткнути, тікнути) дулю (дулі) кому — показувати дулю (дулі) на знак зневажливого ставлення до кого-небудь. — Дождайся тепер, брехухо, хустки від невістки! — чую, кричить вже біля воріт Петренчиха та дулі мені тиче... (Л. Янов., I, 1959, 88); — Не попадайся ж і ти мені.. — Ось тобі! — і Івась ткнув йому дулю (Мирний, IV, 1955, 98); Палажка вийшла

з волості з Кайдашами, скрутила дві дулі, тикнула їм у вічі й пішла додому (Н.-Лев., II, 1956, 339).

◇ Пальцем (пальцями) тікати *див. палець*; Тікати (ткнути) носом *див. ніс*; Тікати (ткнути, ткнути) під [самий] ніс (в обличчя, в очі, перед очі, у вічі) *що, чим*: а) показувати що-небудь, звичайно різким рухом, жестом наближаючи його до обличчя співбесідника. — Глянь! Що це таке! — сказала Кайдашиха, тикаючи під самий ніс Кайдашеві горня з кашею (Н.-Лев., II, 1956, 303); Він тиче мені перед очі мускули свої правіці (Вільде, Пов. і опов., 1949, 63); — У мене пропуск є, — жартував Юхим, тикаючи їй в обличчя пляшкою. — Мене молодий і молода просили (Кучер, Трудна любов, 1960, 167); Він витяг з кишені піджака вчетверо складеного папірця і тикнув в обличчя Іванові (Собко, Звич. життя, 1957, 27); Може, так і до завтра не помітить він [вартувий], який напис на стовпі, поки йому хто не ткне в очі (Турч., Зорі..., 1950, 12); б) уперто намагатися звернути чийсь увагу на щось; нагадувати, часто повторюючи. [Р о м а н ю к:] Що ви мені все Дубковецького та Посмітного під ніс тичете? ..Я дев'ятнадцять років головою (Корн., II, 1955, 240).

4. *перех., перен., розм.* Дуже часто вживати (слово, вираз і т. ін.). [М и л е в с ь к и й:] Перевтома — се тепер модне слово і скрізь його тичуть... (Л. Укр., II, 1951, 74); // Пропонувати, нав'язувати комусь що-небудь неприйнятно. — Сказав був [голова]: «Хомо, можете вибрати собі яке завгодно по батькові. Можете зватися Хома Іванович або навіть Хома Геннадійович». То мені навіть кривдно стало. Ну, що він мені тиче? Геннадія якогось (Збан., Малин. дзвін, 1958, 9).

5. *перех., розм.* Різким, рухом давати, подавати комусь що-небудь. — Сам розкоштуй [розкуштуй], що нам доводиться їсти! — казали йому одрадяни, тикаючи Уласові шматок хліба, сухий та чорний, як кізяк (Мирний, IV, 1955, 257); Панна Анеля закриває долонями очі і вибігає з кімнати.. За хвилину вертає і тиче щось в руки (Коцюб., II, 1955, 261); Заклопотана і варінням, і мастінням, і прибиранням, мати ткнула батькові й мені шапки в руки.. й витурила нас із хати (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 170); Горобець привітався, ткнув велику, розпарену в кишені руку (Збан., Переджнив'я, 1955, 171); // Похапцем або крадькома давати комусь що-небудь. — Він один ніколи не тикне мені і карбованця в руки за послугу (Н.-Лев., IV, 1956, 138); Потім втратила Неля й апетит. Мало що допомагало хитрування Марині, яка від якогось часу систематично «обкрадала» стіл Безбородька і нишком тикала Нелі всякі делікатеси (Вільде, Сестри..., 1958, 424); // Давати хабара комусь. — А як же ти думав? ..поїхати туди та звідти, а там прохати. Та не без того, щоб там кому не ткнути, — почав вилічувати Дзюба (Мирний, I, 1954, 299).

◇ Тікати (ткнути) [куку] в руку кому — давати комусь хабара.

6. *перев. док., перех., розм.* Недбало, без розбору або нашвидку розмістити, заховати десь; запхати, засунути. — Певно, ти, Грунько, прибираючи в кабінеті, зняла її [книжку] з столу й ткнула куди між друзі! (Мирний, IV, 1955, 343); Кинувся [Захар], тільки по голосу пізнав дорогого гостя, мотався по хаті з мішком, певне секретним, не знав, куди ткнути (Горд., Чужу ниву..., 1947, 157); // *перен.* Посилати, направляти когось куди-небудь; дівати. — Я ще не знаю, що з мене буде; куди себе ткну (Мирний, I, 1954, 351).

7. *неперех.* Різким рухом від себе бити, ударяти. Все веслом махає [Харон] І в морду тиче хоч кому, Од каюка всіх одганяє (Котл., I, 1952, 131); В пані Федори вже борються два почуття: чи притулити до себе цю важку

голову, чи ткнути між очі кулаком (Стельмах, I, 1962, 90); — Дурень! — Геллерфорт схопив палицю і тикнув нею в фізіономію Довговуха (Хижняк, Тамара, 1959, 145).

8. *перех., діал.* Займати, чіпати. — Не тикай, боярине, наших земель і наших людей, а тоді, може, ми приймемо тебе до своєї громади (Фр., VI, 1951, 52); Ого! Вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні! (Коцюб., I, 1955, 194); // *перев. док., перен.* Вплинути на кого-небудь, схвилювати, зачепити когось. Сей звичайний арештантський жарт, бачиться, ткнув і його неприємно, немов дотик леду [льоду] (Фр., IV, 1950, 491).

ТИКАТИ², аю, аєш, *недок., розм.* Звертатися до когось на «ти». — Як тільки будеш на мене викати, то я тебе присилую тикати; буду за вуха скубти (Н.-Лев., III, 1956, 84); — Слухай-но ти, Грицю (панотець кождому тикав), питаюся я тебе, чого ти розпичився? (Март., Тв., 1954, 63); — А ти хто такий? — прикидаючись незнайком, запитав Дорош. — Прошу не тикать. Я — голова сільради. — Ну то й що? — Сказано — документи давай, а не розбалакуй! — Гнат підозріло глянув на Дорошеві окуляри, обміряв його очима з ніг до голови (Тют., Вир, 1964, 117).

ТИКАТИ³, ає, *недок., розм.* Те саме, що цокати¹. Вона час від часу позирала на годинник, що тикав обіч неї (Фр., V, 1951, 419).

ТИКАТИСЯ¹, тікаюся, тікаєшся і тічуся, тічешся, *недок., ТКНУТИСЯ*, ткнуся, ткну́ся і ТИКНУТИСЯ, нуся, нешся; *наказ. сп.* тікайся і тичся; *док.* 1. Різко торкатися чого-небудь, штовхатися чимось у що-небудь. Коли голова колони безшумно зупинялась, задні з розгону набігали на передніх, тикались носами у спину товаришам (Гончар, Новели, 1954, 71); Встав [Потап] на коліна, просто у сніг, і ткнувся лицем в зложені руки (Коцюб., II, 1955, 279); Задоволено повискуючи, намагався [собака] тикнутися холодною чорною цяточкою носа просто в обличчя дівчині (Коз., Сальвія, 1959, 224); // Рухаючись, ударятися об що-небудь; наштовхуватися на щось. Керманичі направляють дарабу на берег, і вона тикається носом у каміння (Хотк., II, 1966, 393); Він схоплюється і розуміє, що човен ткнувся в прибережний пісок (Донч., V, 1957, 13); Незабаром пліт знову шарпнуло, і він тикнувся у щось тверде (Голов., Тополя..., 1965, 106).

2. *перен., розм.* Безладно рухатися, кидатися, метатися. «Москвич» їхній, тикаючись між комбайнами та старими сівалками, поволі вибирається на просторі (Гончар, Тронка, 1963, 181); Повернулася [Майя] хвилин через п'ять — скулена й посиніла від холоду. Ткнулась до етажерки, до вікна, ніби щось шукала наосліп (Гур., Друзі..., 1959, 118).

3. *перен., розм.* Настирливо йти, проникати куди-небудь; лізти. *Образно. Всюди він тикався, у найменшу щілину пробивався, мовби на те, щоб скрізь люди відчували — він перший вітер весни (Грим., Подобиці..., 1956, 152); // Втручатися в чужі справи, в чуже життя. Був він ще сам не старий і здоровий та й не любив, як хто-небудь втручається та тикається в його роботу (Григ., Вибр., 1959, 267).

◇ Куді (де) не ткніся — скрізь. — Куди не ткніся, всюди він [Колісник] устряє і завжди його верх і затичка (Мирний, III, 1954, 274).

4. *тільки недок., кого, чого, до кого—чого, перен., діал.* Стосуватися. Там зайшли невеликі зміни, котримі, однак, молода дівчина мало займається, бо вони цілком її особи не тикаються (Коб., III, 1956, 343).

Що тічється кого, чого, до кого — чого, заст. — щодо кого-, чого-небудь; що стосується когось, чогось. *Що тичється до статей про театр, то я за це діло надаху [навряд] чи візьмусь, бо я не теоретик і виконую так, як бог на душу покладе* (Збірник про Кроп., 1955, 356).

ТИКАТИСЯ², аюся, аєшся, недок., розм. Звертатися один до одного на «ти». *Ми давні друзі, то чому б нам і не тикатися.*

ТИКВА, и, ж. 1. (*Lagenaria* S e r.). Рослина родини гарбузових.

2. Грушоподібний довгастий або плескуватий плід цієї рослини, що має дуже тверду шкірку; вирощується перев. з декоративною метою. *У порівн. *Він з усього розмаху цюкнув його [ведмедя] згори в голову, аж череп розколовся надвоє, мов розбита тиква* (Фр., VI, 1951, 14); // розм. Посудина для води, зроблена з такого плоду; // зневажл., лайл. Голова. [С т е п а н:] *А тут у тебе у цій тикві (показує на його голову) клоччя чи пір'я?* (Кроп., I, 1958, 409).

3. розм. Череп'яна посудина, подібна до глечика, з дуже вузьким горлом, у якій носять або тримають воду, вино тощо. *Барильця, пляшечки, носатку, Сулії, тикви, баклажки, Все висушили [троянці] без остатку, Посуду потовкли в шматки* (Котл., I, 1952, 168); *Сидить там пасічник з білою бородою, в білій сорочці, цюкає сокирою або дубає старечою ступою попід гаєм з тиквою по воду до копанки* (Н.-Лев., I, 1956, 154); *Вони жадібно пили воду, заломивши голови й перехиливши тикви до рота* (Смолич, I, 1947, 118); *Пані Оборська оступилася, сіла з другого краю стола. Потім підвелася, відсунула венецьку тикву з.. угорським вином* (Ле, На-ливайко, 1957, 212).

ТИКВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тиква. Глиняна тиквочка.

ТИКНУТИ див. тікати¹.

ТИКНУТИСЯ див. тікатися¹.

ТИКОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тик²; // Зробл., поши-тий з тикку. *Тиковий чохол.*

ТИКОВИЙ², а, е. Прикм. до тик³.

△ **Тікове** дєрево — те саме, що тик³. *Бірма по-стачає на світовий ринок тикове дерево* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 202).

ТИКОВКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тиква. *Дядя Гриша з тиковки помочив ганчірочку й викрутив її* (Головко, I, 1957, 362).

ТИКОЗНИЙ, а, е, мед. Стос. до тикку (див. тик¹). *Тикозна судома.*

ТИЛ, у, ч. 1. Задня, зворотна частина, сторона чого-небудь; бік, протилежний передньому, лицьовому. *Се-мінарія тилом виходить у цвинтар до собору* (Свидн., Люборацькі, 1955, 179); *Деяким [панам] не вистачило стільців, так вони зірвали зі стін схизматські образи, положили їх тилом на зруби та на них і розсілись* (Стар., Облога., 1961, 24).

З тилу, присл.: а) ззаду. *Спереду сидла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в тороках ув'язувалась бурка і інше до тебе козакові* (Стор., I, 1957, 265); *Бабуся б'є поклони і попід руку позирає, щоб дід не потяг її з тилу батогом* (Є. Кравч., Бувалящина, 1961, 45); б) задвірками, через чорний хід. *До зали, прослизнувши десь через кухню, розбентежено влетіла Тамара-зоотехнічка.. Не вперше їй сюди так заходити — з тилу, через кухню, щоб і люди не бачили* (Гончар, Тронка, 1963, 128).

2. Територія, розташована звичайно далі від лінії фронту. *Втихомирих вибух пристрасті солдат Королевич. Посміхаючись, він закинув про те, що тут же, товариші, не позиції, а глибокий тил* (Смолич, Мир., 1958, 47); *Вікторія розповіла, як їхню групу скинули*

у ворожий тил для налагодження зв'язку з партизанами (Хижняк, Тамара, 1959, 228); // Територія, розташована позаду ділянки, зайнятої яким-небудь військовим з'єднанням. *Рота пробігла ще кілька метрів, як несподівано з флангу зацокотів кулемет, а слідом за ним за-тріщали постріли ще й з тилу* (Панч, В дорозі, 1959, 119); *Буваючи в батальйонних тилах, Ясногорська ніколи не минала володінь Васи Багірова. Її тягнуло сюди, як у рідний дім, з рідними звичаями, спогадами, запахами...* (Гончар, III, 1959, 199).

3. перев. мн. Сукупність допоміжних військових частин і з'єднань, які розташовані за діючими частинами й забезпечують їх усім необхідним для життя та бою. *Хутір Дергачі стояв у глибокій долині, край Севастополя, і там містилася частина тилів бригади Горпищенка. Різні майстерні, склади, кухні* (Кучер, Голод, 1961, 83); *Ворожі тили без будь-якого порядку тікали, одірвавшись від своїх частин* (Петльов., Хотинці, 1949, 222).

4. Уся територія й населення країни, що воює, на відміну від фронту. *Радянський тил дав на фронт усе, що фашистам смерть несе* (Укр.. присл., 1955, 417); *Хмельницький вживав заходів для ослаблення і дезорганізації тилу польської армії. З цією метою він звернувся з універсалом до польських селян, закликаючи їх повставати проти шляхти* (Іст. УРСР, I, 1953, 246).

ТИЛОВИЙ, а, ё. Прикм. до тил. В задній стінці житла робили віконце на одну шибку для огляду садиби за хатою, але, як правило, в тиловій частині кімнати вікон не було (Дерев. зодч. Укр., 1949, 9); *Минали місяці лікування, стрійової та політичної підготовки в тилкових батальйонах інженерних військ* (Ле, Право., 1957, 159); *Резерви й тиллові частини не встигали підтягатися до діючих лав* (Еллан, II, 1958, 246); // Який знаходиться, перебуває в тилу (у 2, 4 знач.); який обслуговує тил. *Коли його перевезли в тилловий госпіталь, він був уже без пульсу* (Довж., I, 1958, 319); // Який відбувається, проходить у тилу (у 2 знач.). *Коли царський уряд оголосив мобілізацію казахів на тиллові роботи, десятки аулів узялися за зброю* (Донч., I, 1956, 127).

ТИЛОВИК, а, ч., розм. Той, хто відбуває військову службу або працює в тилу (у 2—4 знач.). *Це був уже підстаркуватий солдат-тиловик, веселий і неспокійний* (Тют., Вир, 1964, 516); — *Наші війська вимушені тепер займати еластичну оборону, наша тактика повинна бути гнучкою.. Це стосується і нас, тиловиків* (Петльов., Хотинці, 1949, 160).

ТИЛЯГІ, ів, мн., заст. Лати. — Бач, у яких пани кармазинах, які тиляги під золотом та під сріблом понадівали! (П. Куліш, Вибр., 1969, 165); *Зранку.. якісь полупанки в срібних тилягах на баских і убраних конях роз'їжджали геть по околиці* (Стор., I, 1957, 370).

ТИЛЬБЮРІ, невідм., с. Старовинний легкий відкритий двоколісний екіпаж. У нього було два виїзди — кабріолет і тильбюрі, та двоє коней (Рибак, Помилка., 1956, 269).

ТИЛЬДА, и, ж. Друкарський знак, що має форму вигнутої риски (с).

ТИЛЬНИЙ, а, е. Задній, зворотний, протилежний передньому, лицьовому. *Матвій Матвійович сидів на балконі з тильної сторони будинку, нічого не чув і не бачив* (Вол., Місячне срібло, 1961, 48); *Визирнув я з віконця, що у тильній стіні: місячно, ясно надворі, видно все, як удень* (Мур., Бук. повість, 1959, 171); // Обернений назовні, зовнішній. *Голова [засідання] підвівся, оглянув уважно присутніх у залі засідань, зняв окуляри і, протираючи тильною стороною долоні чоло, оголосив перерву* (Рибак, Час., 1960, 732).

ТИМ, заст. 1. присл. Через те, тому. — *Ти мого Вуяхевича не знаєш. Ніхто краще [краще] його не вміє гамувати [гамувати] козаків: тим я й дав на сей день йому бунчук, а не іншому* (П. Куліш, Вибр., 1969, 155); — *Йому, мабуть, ніяка жінка не вгодить... тим він і не жениться* (Мирний, I, 1949, 326).

2. спол. Уживається в складі складеного сполучника для зв'язку головного речення з підрядним реченням причини. — *Щось моя невістка не одчиняє при мені своєї скрині; мабуть, тим, що порожня* (Н.-Лев., II, 1956, 288); *Якось не дуже хапались хлопці сватати її, мабуть тим, що вона сама липла до них* (Коцюб., I, 1955, 28).

ТИМБЕРС, а, ч., мор. Дерев'яний брус (перев. кривого профілю), що використовується для виготовлення шпангоутів.

ТИМОЛ, у, ч., хім. Кристалічна речовина, яку добувають з ефірної олії деяких рослин; використовується для виготовлення зубних еліксирів, а також як дезінфікуючий засіб. Вона [материнка] містить багато ефірної олії, до складу якої входить антисептична речовина тимол (Знання., 8, 1971, 29).

ТИМОЛОВИЙ, а, е. Який містить тимол, із тимолом. Тимолове мило; Тимоловий зубний порошок.

ТИМОФІЙКА, и, ж. (*Phleum* L.). Одно- або багаторічна трав'яниста злакова рослина з колосоподібною волоттю; вирощується на корм. Береги ставу й уся балка нижче вкриті були.. трав'яним килимом. Саме цвіли костриця, тимофіївка, білі ромашки (Минко, Ясні зорі, 1951, 87); *Пласт зорали й посіли тимофіївку з віссяницею лучною. На диво всім вродила трава — по 45 центнерів хорошого сіна дав кожний гектар* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 18).

ТИМПА́Н¹, а, ч. Стародавній ударний музичний інструмент; вид литавр. *Настане час, і з тим новим псаломом [псалмом] Ми підемо по стогнах городів І воздамо з тимпанами та дзвоном Хвалу йому, заступнику рабів* (Стар., Вибр., 1959, 37); *У порівн. *Сито, мов тимпан, зняла над головою — І поміж птицями такечною ходою Побігла* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 157).

ТИМПА́Н², а, ч., архт. Трикутне поле фронту з живописними або скульптурними оздобами.

ТИМПАНА́ЛЬНИЙ, ент.: Δ Тимпанальні органи — органи слуху деяких комах. У нічного метелика — чутливі вуха. Вони не дуже схожі на наші, і називають їх тимпанальними органами (Наука., 6, 1967, 22).

ТИМПА́НІТ, у, ч., вет. Те саме, що тимпанія.

ТИМПА́НІЧНИЙ, а, е, вет. Стос. до тимпаніту, тимпанії.

ТИМПА́НІЯ, і, ж., вет. Хвороба жуйних тварин, що виражається у великому здутті газами рубця та сітки шлунка. Щоб тварини часом не захворіли на тимпанію, на снілах, де переважають бобові трави (конюшина, люцерна), худобу випасають, коли спаде роса або трава підсохне після дощу (Хлібороб Укр., 8, 1967, 15); Згодовування еспарцету в зеленому вигляді не викликає захворювання жуйних тварин на тимпанію (Колг. ент., I, 1956, 387).

ТИМПА́ННИК, а, ч., заст. Той, хто грає на тимпані. Сашко звелів ударити своїм тимпанником у срібні бубни (П. Куліш, Вибр., 1969, 167).

ТИМ-ТО, спол. Уживається у складносурядних реченнях, причому друге речення має значення висновку або наслідку; може поєднуватися з іншими сполучниками сурядності, а також уживатися після паузи, що позначається крапкою. *Сьогодні великий день у Тополівській школі: в цей день має відбутися екзамен, а на йому [ньому] повинен бути член ради шкільної. Тим-то в*

школі ще з учора все готується (Гр., I, 1963, 241); *Миру над світом сіяє маяк, Тим-то спокійно свій невідрибак Кидає в море* (Рильський, III, 1961, 230); // Уживається для підпорядкування підрядного речення причини головному. — *Йй-богу, сі ідеалісти нікуди не годяться!.. живуть рослинним життям. Ба — не подумайте сміятись! На мій погляд, тим-то і недвижні рослини, що багато думають, життя в них нема* (Хотк., I, 1966, 39).

Тим-то й ба — уживається для підтвердження правильності висловлювання, що має звичайно повчальний або докірливий характер. *І раніш не одне чисте серце зогрівалося такими ж ідеями... Та тим-то й ба, що тоді тільки ідея набирає вартості, коли поростає тілом, переводиться в життя* (Коцюб., I, 1955, 170).

ТИМУ́РІВЕЦЬ, вця, ч. Учасник дитячого патріотичного руху подання допомоги родинам фронтовиків, інвалідам, пенсіонерам, багатодітним матерям і т. ін. *У порівн. — *Я так люблю читати твори Аркадія Гайдара.. А ми в себе, знаєте, теж робимо, як тимури́вці* (Збан., Таємниця., 1971, 373).

ТИМЧАСОВИЙ, а, е. Який триває, існує або діє протягом деякого часу; протилежне **постійний**. *Каса зачинена в зв'язку з тимчасовим припиненням руху на залізниці* (Сміл., Сашко, 1957, 154); *Зараз треба ще розчистити площі для майбутніх будов і поставити тимчасові бараки для будівників* (Еллан, II, 1958, 102); *Окружний, міський, районний комітет має позаштатних інструкторів, створює постійні або тимчасові комісії в різних питаннях партійної роботи* (Статут КІРС, 1961, 21); *Третій батальйон стояв у тимчасовій обороні серед степових горбів та балок* (Гончар, III, 1959, 193); *З допомогою Окуневського Леся взяла в тимчасове користування піаніно* (М. Ол., Леся, 1960, 176); // **Непостійний**, **минутий**, **скороминувий**. *Труднощі, злигодні після трьох років війни — справа, кінець кінцем, неминуха і тимчасова* (Головко, II, 1957, 511); — *Ну, у хлопця, мабуть, тимчасове захоплення [йти працювати на завод сталеваром]. Він піде в інститут* (Донч., V, 1957, 411).

Тимчасовий уряд — контрреволюційний буржуазно-поміщицький уряд, створений у Росії після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. й повалений Великою Жовтневою соціалістичною революцією. *Розпочатий Тимчасовим урядом наступ на фронті не відповідав інтересам широких трудящих мас і тому дуже швидко провалився* (Ком. Укр., 12, 1966, 54).

ТИМЧАСОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до **тимчасовий**. *Так сходить день за днем у полоні якоїсь тимчасовості, якій не видно кінця-краю* (Вільде, Сестри., 1958, 513).

ТИМЧАСОВО. Присл. до **тимчасовий**. — *Якби так пані дозволила, то я могла б тимчасово знайти відповідне товариство для паненки [панночки]...* (Л. Укр., III, 1952, 645); — *Програму із штабу одержали, — рапортував Козаков. Він тимчасово заступав командира взводу* (Гончар, III, 1959, 209); — *Ви тільки не занепадайте духом. Це все тимчасово! Все минеться! Не може не минутися. Тримайтесь!* (Тулуб, В степу., 1964, 34).

ТИМЧАСОМ, спол., перев. у сполуч. з **як**. 1. **часовий**. *Указує на одночасність, паралельність дій головного й підрядного речень. Тимчасом як інші хлопці білися із собою, немов півні.., Остап тим часом усе походжав, та поглядав, та замишляв* (Вовчок, I, 1955, 328).

2. **протиставний**. Виражає протиставний зв'язок між сурядними реченнями; а, але, проте, однак. *..вони [оренди] розглядаються тільки як частина селянського господарства, тимчасом як вони являють собою часто*

окремих способів ведення приватновласницького господарства (Ленін, 1, 1969, 4); Писав я Луцькому, щоб мені вислав сюди 5—6 примірників моєї книжки «З глибини», тимчасом ні слуху, ні духу (Коцюб., III, 1956, 330); // У поєднанні зі сполучником а підсилює протиставлення. Чи знає вона мене? Вона думає, що знає, а тимчасом помиляється (Коцюб., II, 1955, 436); Знаю, що мрія та могла б мене тоді хтось-куди завести. А тимчасом — не завела ж (Тич., II, 1957, 31).

ТИН, у, ч. Огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля; пліт. Та вже ж наші слобожани Тини городили; Із-під луку, із-під гаю Лозу волочили (Щог., Поезії, 1958, 130); Ось і хата. Мелькнули голубі віконниці, недавно загорожений тин, на якому ще не просохло ліщинове листячко (Тют., Вир, 1964, 211); Темніли круто заплетені високі тини (Жур., Звич. турботи, 1960, 41); // Огорожа з очерету тощо. Вся Колонтаївка рябіла й чорніла серед степу чорними покрівлями хат, жовтіла очеретяними тинами (Н.-Лев., II, 1956, 218); Сонце весело осміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тинів, прибитої росю дороги (Коцюб., I, 1955, 205); // Огорожа з жердин, покладених горизонтально й закріплених між стовпцями. Обабіч стискали нас дошки й жердини тинів та парканів, а над нами нависали стелею вти густих волоських горіхів (Мур., Бук. повість, 1959, 15); *Образно. О, забув я про тин той спижевий, Що між нами границею став, І тебе я, мій цвіте рожевий, Як лиш міг, як умів, покохав! (Фр., XIII, 1954, 149).

◇ Нашому тинів двоярідний пліт — те саме, що Сьома (десята) вода на киселі (див. вода). Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека.. родичка, того ступеня родичання, що називається десятою водою на киселі, або — нашому тинів двоярідний пліт (Хотк., I, 1966, 123); Ні в тині в ворота див. ворота; Під (побід) тином (тинями) — просто неба; надворі. — Се бідні нищі, навіженні,.. Старці, хромі [кульгаві], сліпорожденні, З яких був людський глум і сміх, Се що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнили по дворах (Котл., I, 1952, 151); Пішла [Олександра] найматься; та щось із тиждень попід тином ночувала, поки собі місце знайшла в якогось коваля (Вовчок, I, 1955, 33); Під (побід) чужім тином — між чужими людьми, серед чужих людей. Кинула [доля] малого На розпутті, та й бай-дуже, А воно, убоге.. І подибало тихенько Попід чужим тином Аж за Урал (Шевч., II, 1963, 78); Вона була задоволена й цим, бо мала для себе й дитини свій куток і свою десятину землі, а це вже, чуєте, не те, що під чужим тином умирати (Стельмах, II, 1962, 275); Під чужій тин — до чужих людей.. — Поки в мене руки дужі та сила служить, то я вам і потрібна. А якби, — не доведи господи! — я захворіла, або сили позбулася, то тоді під чужий тин іди (Мирний, IV, 1955, 359); Тин у (об) тин (тин з тином) жити (бути і т. ін.) — бути сусідами; жити поруч, по сусідству. Жив [пан Лукаш] тин у тин із братом, у своїй хаті з однісіньким [однісіньким] віконечком (Вовчок, VI, 1956, 223); Рядом з панським двором, — тин з тином, — жив батюшка, отець Іван (Мирний, I, 1954, 304).

ТИНДИ-РІНДИ, виг. Уживається в знач. присудка на позначення пустої, беззмістовної розмови. Тинди-ринди за три гроші (Номис, 1864, № 6442).

ТИНИНА, и, ж., розм. Кілок або лозина з тину.

ТИ-НИ-НИ. Вигуківий приспів у танцях. У ряднині ростуть діти, А козак співає: «І по хаті ти-ни-ни, І по сінях ти-ни-ни, Вари, жінко, лини» (Шевч., I, 1951, 106).

ТИНІВКА, и, ж. Співоча пташка ряду горобиних.

ТИНКТУРА, и, ж. Настоянка лікувальної речовини на спирті або ефірі. Йод широко вживають у медицині у вигляді так званої йодної тинктури (10-процентний розчин йоду в спирті), чудового антисептичного і кровоспинного засобу (Заг. хімія, 1955, 286).

ТИННЯ, я, с. Збірн. до тин. Наліталось по світі, Натомилось павутиння — Почіплялось на вітті, По-обновувало тиння... (Вирган, В розп. літа, 1959, 115); В повітрі вже тепліло. Навкруги Вода сліпила очі, а під тинню Вже стежка протряхала (Мисик, Біля криниці, 1967, 120).

ТИНОК, нка, ч. 1. Зменш.-пестл. до тин. Знайду я плець [садибу] над озерком, Загороджу курінь лісковий! Поставлю вулики рядком, А повзбіч [біля] їх тинок лозовий (Щог., Поезії, 1958, 301); Од гурту одділився Грицько.. та ще декілька старших хлопців, перелізли, через тинок, пішли ставищем (Вас., I, 1959, 152).

◇ Під тинком — те саме, що Під (побід) тином (тинями) (див. тин). Хома з Паньком живуть було панками. На старість — прожились: обидва з торбинками Співали Лазаря — і вмерли під тинком (Бор., Тв., 1957, 143).

2. Щит, сплетений з лози, очерету тощо, яким щось загороджують або перегороджують. Кефаль вже почала вертатися з озера в море. Забродчики ловили її в єриках, заставляючи єрики очеретяними тинками (Н.-Лев. II, 1956, 239); — Ось і наша хата, — показав проважаний ветхенький бліндажик, обставлений тинками, плетеними із лози (Тют., Вир, 1964, 313).

3. Па в українському танці. Стоячи півколом у глибині сцени і тримаючись за руки, дівчата на сім тактів музики виконують дуже стримано рух «тинок» (Збірник укр. нар. танців, 1957, 22); Розширився діапазон і в середніх та високих тинках, які в поєднанні з іншими рухами чи окремими їх деталями прикрашають український танець (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 42).

ТИНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до тинок 1, 2. Якби мені не тиночки Та не перелазі, Ходив би я до дівчини По чотири рази (Укр. нар. пісні, I, 1964, 180); [Д о м а х а:] Чого ж тая хмелинонька На тиночок похилилася, Чого ж тая дівчинонька Та тяженько засмутилася? (Кроп., II, 1958, 125).

ТИНУТИСЯ, уся, ёшся, док., діал. 1. Ударитися. Дивись на дитину, а то як тинеться, то ще лоба розіб'є (Сл. Гр.).

2. перев. безос. Трапитися. Все отак заведуться ласкавими словами одно одного шпигати. Тинеться інша шпилька і така, що Пилипиша не стерпить (Вовчок, I, 1955, 185).

ТИНЯННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тинятися. Іноді запитання шматували його, вивертали, розтинали, четвертували, і тоді він відповідав у знеможі короткими: так, було, так. Поступово з нього видобули всю його біографію, всі тинання, зради, всю аморальність (Довж., I, 1958, 380).

ТИНЯТИ, яю, ёш, недок., розм., рідко. Те саме, що блукати. Тиняючи на чужині Понад Елеком, стрів я діда Вельми старого (Шевч., II, 1963, 80).

ТИНЯТИСЯ, яюся, ёшся, недок., розм. 1. Ходити сюди-туди без певної мети й напрямку; бродити, блукати де-небудь. Чіпка сидів на триніжку. Порох тинявся з кутка в кутку. Обидва мовчали (Мирний, I, 1949, 248); Бідолашне се чадо мов не при собі по його подвір'ю тиняється. То сюди Настусенька прийде, то знов туди метнеться (Барв., Опов., 1902, 453); Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей і, тільки стало світати, вийшов на подвір'я. Сусідові теж, мабуть, не спалося, бо він уже тинявся по двору (Панч, В дорозі, 1959, 132); // Довгий час ходити, бродити, перебувати

де-небудь. Двері рипнули і в хату увійшов тихо Микита. — І де хоч ти там тиняєшся? — зразу повернулася до його Настя, — не бачиш, що тут таке чиниться? (Вас., I, 1959, 288); Це був відомий і досвідчений прокуратор і крючкодер, який вже років з тридцять тинявся по судах (Тулуб, Людолови, II, 1957, 141); // Ходити, їздити куди-небудь без особливого бажання або результату. Погінщики, брудні і сердиті, в мокрих брезентових плащах, .. тинялися від хати до хати з погнутими відрами і міняли молоко на корм худобі (Тют., Вир, 1964, 460); // Блукати без догляду (про тварин). В Морозовій квартирі завжди тинялося більше десятка різноманітних, зажерливих, крикливих котів (Собко, Біле полум'я, 1952, 161).

Із кута́ (кутка́) в кут (куто́к) тинятися див. кут, куті́к; Тинятися без діла (дарма́) — марно гаяти час, байдикувати. Мені шаноба скрізь була, Бо я без діла не тиняюсь (Гл., Байки., 1959, 115); Щоб дарма не тинялася Оленка, без діла не була, не нудьгувала, мати її засадила за веретено (Горд., Заробітчани, 1949, 23); Тинятися мов (немів, як) неприка́яний див. неприка́яний.

2. Переходити, переїздити з одного місця в інше; провадити мандрівний спосіб життя. [Миколла:] Та що ж ти за чоловік? [Петро:] Як бачиш: бурлака на світі; тиняюсь од села до села (Котл., II, 1953, 26); Вже мало не рік тинявся Селім перськими пустелями і горами і марно благав, щоб відпустили його до Каффи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 418); // Вештатися, блукати по світу, не маючи власної хати й засобів для існування. Роззуте, голе та слабе Тиняється хлоп'я. — Що з дому вигнало тебе? — Звернувся до його [нього] я (Граб., I, 1959, 479); — А що ж, Мотре, — каже її мати, — іди [заміж]! Хоч хата своя буде, хоч не тинятимешся на старість, як от я, стара... (Мирний, I, 1949, 133); Прекрасний новеліст і сатирик Лесь Мартович тинявся все життя обірваний і напівголодний (Козл., Відродження., 1950, 78).

◇ Без пристановища тинятися див. пристановище; Тинятися по (в) наймах (по заробітках) — служити в наймах, ходити на заробітки. Їм усім здавалось, що вони не жили, а тільки животіли на чужині, тиняючись в наймах по усяких місцях (Н.-Лев., II, 1956, 255); Марія, обливаючись слізьми, оповідала йому про свій сором неслівський, про те, як вона з дитиною малою, боячись вернутись додому, тинялась по наймах (Коцюб., I, 1955, 146); Тинятися попідті́нню (попід тина́ми) — жити не дома, почувати просто неба, жебрачити. Пішла тинятись попідтинню, Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи (Шевч., II, 1963, 370); — А все, кажу, шкода дівки. Пропаде ні за цюпову душу! Почне тинятися попід тинами, на ногах зогниє! (Мирний, III, 1954, 218); Тинятися по світу — бувати в різних місцях; мандрувати. — Самому остогидло вже бурлакувати й тинятись по світу (Н.-Лев., VI, 1966, 82); Про бажання оспівати просту людину наших днів говорить і вірш [М. Рильського] про дядюшку Тодосю, що колись тинявся по світу, шукаючи долі і щастя (Криж., М. Рильський, 1960, 68); Тинятися по товари́шах (сусі́дах і т. ін.) — шукати притулку в товаришів, сусідів і т. ін. Якийсь час я жив на кредит у наборщика [друкаря] пок. Данилюка, тинявся по товаришах (Фр., XVI, 1955, 368); Три ночі мусив тинятись по сусідах. Добре, що лікар нагодився та розтлумачив їй, що це таки я, а не сатана (Баш, На землі., 1957, 79); Тинятися по чужі́х [лю́дях]; Тинятися між чужі́ми [лю́дьми] — жити і працювати в чужих людей, у наймах. Вона як стала, як глянула — чи ж пізнати її було! От наче довго та довго тинялася по чужих

та разом несподівано родину усю свою знайшла — заспокоєна та радісна (Вовчок, I, 1955, 230); Мотря, вмиваючись слізьми, стала ганьбити сина. — Чи тобі не соромно? чи тобі не гріх?... мене на старість пустив по чужих людях тинятись... (Мирний, I, 1949, 321); [Б у р л а к а:] Бачите, я йшов додому спочивати, на старість надоїло мені між чужими людьми тинятися (К.-Карий, I, 1960, 45); Тинятися по чужі́х хата́х — жити в чужих людей. — Через сіни у їх зайва хата... Чого Параска буде по чужих хатах тинятися? Тут, дома, їй і покійніше, і безпечніше (Мирний, IV, 1955, 51); — Хіба я не знаю, що й Ви бідуєте, тиняючись по чужих хатах (Коцюб., I, 1955, 42); Тинятися по шинка́х (по корчма́х, з шінку до шінку, з корчми в корчму) — пиячити. — Він і з людьми не знається, все б по шинках тинявся! (Мирний, III, 1954, 229); — І чоловік він добрий, богобоящий, не гордий; часом вряди-годи вип'є з нами по чарці, але не п'янствує, не тиняється по корчмах (Н.-Лев., III, 1956, 9); От так жила я літ двадцять. І не жила, а хилялась, І коршми [корчми] в коршму тинялась (Фр., X, 1954, 211).

3. Ідучи, хитатися, похитуватися (від утоми, хвороби тощо). Другий же брат Пандаром звався І вищий од верстви здавався, Та в'ялий, мов верблюд, тинявся (Котл., I, 1952, 238); Хлопець ледве сунеться, тиняється, але ми вже й не кажемо йому нічого — аби йшов. — Очі, — каже, — злипаються... (Хотк., I, 1966, 167).

ТИНЬК, у, ч. Розчин вапна, змішаного з піском, яким покривають поверхню стін, стелі тощо; штука́турка. В кімнаті пахло вогким вапном. Тиньк висихав надто повільно через таку ранню мокру осінь (Коп., Вибр., 1948, 82); У світлій, сонячній.. і просторій залі для засідань, де пахло вогкістю і свіжим тиньком, зібралися видатні інженери, начальники робіт., найліпші знавці гідротехнічних споруд (Коцюба, Нові береги, 1959, 28); // Затверділий шар такого розчину на стінах, стелі або який обсипався, обвалився. Зі стін руїни з галасом знялось вороння, а всередину з лоскотом посипались тиньк і цегла (Коцюб., II, 1955, 7); Андрій виламує прутинку з дерева, що взялось рости з-під купи тиньку й цегли (Ю. Янов., IV, 1959, 14).

ТИНЬКА́Р, я, ч. Те саме, що штука́тур. Сивий, волосатий дід у брезентовому фартусі тинькаря.. стоїть на тлі неба в просвіті забитого навхрест вікна (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 215).

ТИНЬКА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тинька́р. Митька взяв одного чорноробочого вивчити тинькарської справи (Коп., Вибр., 1948, 63).

ТИНЬКОВА́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до тинькува́ти.

2. у знач. прикм. Покритий тиньком. Вузькі вікна нерівно ліпилися на площині світло-сірих тинькованих стін (Перв., Опов., 1970, 32); Тинькована хата.

ТИНЬКУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. тинькува́ти. Комин та передня частина печі під час тинькування орнаментовані ялинками та іншими нескладними малюнками (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 65); Тинькування стін.

ТИНЬКУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що штука́турити. Хата була старенька ..Але Ганна завжди тинькувала та мазала її, на зиму обставляла кукурудзинням (Зар., На.. світі, 1967, 33); Здебільшого такі огорожі [паркани з глини] тинькують глиняним розчином і потім білять крейдою чи вапном (Жилиці буд. колгоспника, 1956, 21); *Образно. Ще тільки сіра смужка тинькувала схід небозводу, як в селі хором загавкали собаки (Ірчан, II, 1958, 89).

ТИНЬКУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до тинькувати.

ТИП, ч. 1. род. у. Зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ. *Все одно мама і сестри звичок своїх і типу господарства не змінять* (Л. Укр., III, 1952, 686); *Понад сто типів сільськогосподарських машин працюють у соціалістичному сільському господарстві* (Вишня, II, 1956, 11); *Відповідно до трьох основних способів подачі звука існують для відображення їх три типи диригентського жесту, або штриха* (Осн. диригув., 1960, 38); *Заміна приватної власності суспільною означає виникнення нового типу виробничих відносин* (Ком. Укр., 2, 1965, 34); *За останні роки значно змінилися типи будинків і планування квартир* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); *Виражаючи волю і пристрасне прагнення всіх радянських людей, ми будемо добиватися.. обмеження і припинення гонки озброєнь усіх видів і типів, неухильного просування до загального й повного роззброєння* (Ком. Укр., 6, 1975, 5).

2. род. у, спец. Найвища категорія в систематичі тварин і рослин, що об'єднує споріднені класи. В основу класифікації [комах] покладено одиницю — вид. *Схожі види дають рід, роди складають родину, родини — ряд; ряди утворюють класи і типи* (Підручник дезинф., 1953, 160); *Тип членистоногих об'єднує ракоподібних, павукоподібних, комах* (Зоол., 1957, 191); *Тип квіткових рослин; Тип молюсків; Тип хордових.*

3. род. у. Характерна будова тіла, зовнішність людини, пов'язані з її належністю до певної етнічної категорії. *Перший забрав голос Пета, головний начальник цього відділу, чоловічок літ коло сорока, тип монгола* (Фр., VI, 1951, 68); *Першою зайшла худенька смуглява жінка східного типу* (Дмит., Розлука, 1957, 293); // *Характерні риси обличчя, пов'язані з етнічною належністю. Марція немолода вже пані, обличчя суворого римського типу, рухи повільні* (Л. Укр., III, 1952, 176); *Мурашкова була красуня щирого класичного типу. Матове біле лице було ніби виточене з слонової кості; пишні великі темні очі були блискучі* (Н.-Лев., V, 1966, 101).

4. род. у. Художній образ у літературі та мистецтві, у якому узагальнено найхарактерніші риси певної групи людей. *Його [М. Гоголя] навіть невмирущі типи з «Мертвих душ» — це зразки з наших панів* (Мирний, V, 1955, 410); *Літературним типом і є створений письменником такий характер, який відображає риси, властиві багатьом людям* (Укр. літ., 8, 1957, 254); *Позитивний тип повинен цілком відповідати епосі, відображати її, провіщати майбутнє й наближати його* (Рад. літ-во, 4, 1968, 57).

5. род. у. Категорія людей, об'єднаних якимись характерними рисами (соціальними, національними, професійними тощо), а також яскравий її представник. *Я знов спускала очі до роботи і, рівняючи рукава та припасовуючи комір, вкупі з тим розважала, що за тип моя бесідниця?* (Л. Укр., III, 1952, 599); *Змінився характер фольклору, змінився й тип фольклориста як наукового робітника* (Рильський, III, 1956, 145); *Літня жінка, тип учительки, шиє на ручній машині, хлопчик.. порався біля акваріума* (Ю. Янов., I, 1954, 207); *Шевченко знав, що більшість армійських офіцерів — п'яниці, картярі і бретери, і хоча Долгов ніби й не був схожий на цей ходячий тип армієця, Тарас Григорович намагався стушуватися і на запитання відповідав якомога лаконічніше* (Тулуб, В степу., 1964, 86); *Формується трудівник нового типу — людина з високою політичною свідомістю, широким професійним кругозором і майстерністю, глибоким знанням політехнічних основ сучасного виробництва* (Ком. Укр., 6, 1975, 61).

6. род. а. Людина, що відрізняється від інших якимись характерними особливостями (у зовнішності, поведінці, напрямі думок і т. ін.). *Учителів і в Богуславі і в суміжних селах було багато, я охоче знайомився [знайомився] з ними.. Яких тільки типів не надібав я там* (Вас., IV, 1960, 35); — *Це ви в книгах вчитали?* — *Ні, розмовляв з найстарішими людьми села.. Надзвичайно самобутні є типи. А скільки життя, живої історії збереглося в їхній пам'яті! В книжках не знайдеш такого...* (Стельмах, I, 1962, 275); — *Тут один мій давній приятель повернувся. Цікавий тип. Я тебе з ним познайомлю* (Дор., Не повтори., 1968, 188); // *розм. Хтось, невідома людина; індивід. Озброєний тип зупинив хлопців, вимагаючи від них документи* (Цюпа, На зустріч., 1958, 275); *Розштовхуючи ліктями натовп, до хлопців підходив той самий тип, що наймав їх сьогодні на роботу* (Кол., Терен., 1959, 211); // *зневажл. Людина з дивними або негативними рисами. — Товариші, — пошмуро сказав Сагайда, звертаючись до бійців. — Гляньте на цього типа. Це — дезертир. Да, да, ти ще з нами, але ти вже дезертир і зрадник* (Гончар, III, 1959, 148); — *То байдуже, Гнате, — озвався Заруба. — Така в нас робота, нічого не вдієш.. От коли б цих типів менше було, Перегуд...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 266).

ТИПАЖ, *у, ч. 1.* Людина з характерною зовнішністю, що служить моделлю для художника, скульптора, фотографа. *Він захоплювався людьми, замальовував типажі, планував цілу картину* (Ле, В снопі., 1960, 132); *З дванадцяти задуманих картин [серії «Блудний син» Т. Шевченка] перші чотири на заслання не могли бути виконані через відсутність типажу — російського купця* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 396); *У роботі над цим полотном [«Солдати»] художник довго шукав типаж. Численні рисунки та етюди дозволили йому створити переконливі характеристики своїх героїв* (Образотв. мист., 2, 1974, 19); // *кін. Актор, що за своїми зовнішніми даними підходить для виконання певної ролі. Поняття типажу.., як його розуміли в період німого кіно, де типаж був вирішальним фактором, повністю зникло з появою в кінематографії живого слова* (Мист. кіно, 1955, 14).

2. Художній образ, тип в образотворчому та сценічному мистецтві. *Щодо з'ясування типів і того, як розбиратись в них, то треба мати на увазі, що майже в кожній п'єсі можна знайти характеристику того чи іншого типажу* (Думки про театр, 1955, 89); *В силу своєї специфіки мистецтво показує життя суспільства через розкриття особистості. Для нас позитивний герой — духовно багата, ідейно переконана людина, якій властиві широта мислення, глибина емоціональних переживань. У зв'язку з цим відповідним має бути і типаж* (Образотв. мист., 3, 1975, 5).

3. Збірн. до тип 4. *Був у романі [«Бур'ян» А. Головка] багатолікий соціальний типаж українського села тих часів* (Не ілюстрація., 1967, 177); *Дослідник [О. І. Білецький] характеризує особливості розповіді, типажу, соціальних конфліктів в оповіданнях Марка Вовчка* (Рад. літ-во, 18, 1955, 24).

4. збірн., техн. Сукупність типів, зразків, моделей яких-небудь виробів. *Типаж тракторів; Розширення типажу металообробних верстатів.*

ТИПАЖНИЙ, а, е. Стос. до типажу (у 1—3 знач.), власт. йому. *Італійські фільми робляться в інших соціальних умовах, мають цілком інші завдання, і типажні трактовки там зовсім в іншому плані* (Довж., II, 1960, 333); *Типажні дані; // Який має яскраву, характерну зовнішність, може бути типажем* (у 1 знач.). *Людина типажна.*

ТИПАЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. типажний. Часто [молоді режисери] в гонитві за типажністю зводять в один фільм акторів, які іноді просто не розуміють один одного (Літ. Укр., 14.IX 1965, 4).

ТИПЕЦЬ, типцю, ч. Те саме, що типчак. Шлях ішов просто на схід серед сухостою ковили, типцю й пирю, виполощених [виполосканих] осінніми дощами і прив'ялених теплим південним сонцем (Добр., Очак. розмир, 1965, 19); На цих горах [Кременецьких] багато реліктових і ендемічних рослин, серед яких найбільш цікавими є костриця, або типець піхвастий, ..цибуля волінська (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 8).

◇ **Вхопіти типцю** — натрапити на потрібний шлях, на потрібну дорогу; натрапити на слід. Як погнався за їм [злодієм], то зразу попав на слід і гнався до переправи, а далі не вхопив типцю й через те не догнав (Сл. Гр.); **Дати типцю кому** — побити, відшмагати когось; дати перцю комусь.

ТИПИК, а, ч., зневажл. Людина з дивними або негативними рисами; тип (у 6 знач.).

ТИПИК, а, ч. Церковний устав. Що піп, той типик (Сл. Гр.)

◇ **Вказати типикі кому, заст.** — провчити когось; **Тямити всі типикі, заст.** — знати весь порядок чогонебудь, бути добре ознайомленим з якоюсь справою.

ТИПІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Втілення засобами мистецтва, літератури загального, типового в частковому, індивідуальному, у конкретних художніх образах, формах. Під реалізмом Шевченко розумів не рабське копіювання природи, дійсності, а широке узагальнення, типізацію (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 241); Реалізм музичних образів Чайковського, як і всіх художників-класиків, є наслідком творчого узагальнення, типізації явищ дійсності (Мист., 4, 1956, 22); Завданню типізації життєвих явищ І. Франко підпорядковує всі художні засоби, .. діалоги, портрети, внутрішні монологи та ін. (Укр. літ., 9, 1957, 126); Типізація є вищим досягненням мистецтва в процесі його розвитку і вміння сприймати образ як образ типовий — найвищим ступенем розвитку художнього сприймання (Рад. літ-во, 1, 1976, 14).

2. спец. Зведення великої кількості зразків машин, деталей, будівель, технологічних процесів і т. ін. до обмеженої кількості вибраних типів; уніфікація. Найважливішою передумовою дальшого поглиблення спеціалізації та кооперування в широке здійснення нормалізації, типізації і стандартизації як у середині країни, так і в міжнародному масштабі (Ком. Укр., 6, 1965, 38); Типізація споруд і будов.

3. Віднесення до певного класифікаційного типу. Радянські вчені, розвиваючи ленінські ідеї, створили типізацію міст, яка ґрунтується на їх функціональному значенні (Ком. Укр., 1, 1970, 51); Типізація ґрунтів; Типізація озер.

ТИПІЗМ, у, ч., рідко. Те саме, що типізація 1. За влучним висловом В. Г. Белінського, «типізм є один з основних законів творчості і без нього нема творчості» (Рад. літ-во, 3, 1964, 27); В розумінні соціально-психологічного типізму образи людей з «*Fata morgana*» [М. Коцюбинського] не мають собі рівних в усій українській прозі (Не ілюстрація., 1967, 195).

ТИПІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до типізувати. Тисячні факти й події власного життя, потрапляючи до творчого горнила письменника [І. Франка], виходили звідти вже узагальнені, типізовані (Рад. літ-во, 7, 1966, 81); // у знач. прикм. Настя — типізований, узагальнений образ простої сільської жінки, щирої, сповненої материнської любові (Укр. клас. опера, 1957, 216); // у знач. ім. **типізоване**, ного, с. Про щось загальне, типове, яке втілено художніми засобами в част-

ковому, конкретному. Справжнє мистецтво є витвором високохудожнього синтезу, органічного поєднання загального й конкретного, типізованого та індивідуального (Укр. літ. критика., 1959, 46).

ТИПІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. типізувати. Типізування явищ дійсності.

ТИПІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати типізацію. Реалістичне мистецтво, на відміну від натуралізму, не фотографує поверхові життєві факти і явища, а відбиває суттєве, типізує риси життя (Худ. чит., 1955, 11); У всякого мисливця у полюванні є свій стиль, отже, трудно мені все це так типізувати, щоб зрозуміло було всім (Вишня, II, 1956, 181); З самого початку існування української опери в ній спостерігається прагнення типізувати образи і драматичні ситуації (Укр. клас. опера, 1957, 308); Типізувати машини; Типізувати рослинність.

ТИПІЗУВАТИСЯ, ується. Пас. до типізувати. Реальні риси.. більшовиків Панфьоров типізував, створюючи образ більшовика Сивашова в романі «Бруски». Прототипи були лише поштовхом для творчості, носіями окремих рис, які потім відбирались і типізувались (Рад. літ-во, 6, 1957, 92); В образах представників радянського народу в творах С. Олійника типізуються риси народного ідеалу (Рад. літ-во, 4, 1976, 25).

ТИПІЗУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до типізувати. У центрі роману [«Юрко Крук» П. Козланюка] — син бідняка Юрко Крук, образ великої типізуючої сили, автобіографічні моменти в творі тільки підкреслюють широту узагальнення (Рад. літ-во, 3, 1957, 15).

ТИПОВИЙ, а, е. 1. Який відзначається ознаками, властивими якій-небудь сукупності осіб, явищ, предметів і т. ін. Дружина його, Софія Іванівна, була типова полячка: білява, з сліпучо-білим, наче фарфоровим, обличчям і ніжним рум'янцем (Тулуб, В степу., 1964, 79); Шофер Микола, маленький, худорлявий, бистрокий чернігівець, типовий поліщук, не може втриматися від сміху (Загреб., Шепіт, 1966, 305); Надворі було сиро і холодно — типові зими на Криворіжжі (Гур., Життя., 1954, 36); // Яскраво виражений, справжній. — Це типовий істерик! — з наукою [науковою] поважністю докинув він (Крим., А. Лаговський, 1905, 51); Короський район — типове Полісся з бідними піщаними й дерново-підзолистими ґрунтами (Колг. Укр., 8, 1956, 21).

2. Який часто зустрічається; характерний, звичайний, природний для кого-, чого-небудь. Перед очима розгортався типовий для Угорщини хвилястий степовий ландшафт: вибалки, пагорби, рівнини і знову пасма горбів (Гончар, III, 1959, 218); Мотиви різьби [на коморах] є класично народними і типовими для дерева (Дерев. зодч. Укр., 1949, 25); Типова помилка.

3. Який виявляє загальне в частковому, індивідуальному. Саме життя ставить перед письменником вимогу: людський образ має право на життя тільки тоді, коли він типовий (Смолич, Розм. з чит., 1953, 168); Правдивість зображення типових характерів у типових обставинах, як і правдивість деталей, залишається законом для кожного драматурга, який вважає себе реалістом (Літ. газ., 25.XI 1953, 3); // у знач. ім. **типове**, вого, с. Те, що є загальним у частковому, індивідуальному; єдність загального та індивідуального в художньому образі. Я маю на увазі обов'язкове для поета вміння підмічати типові в житті, я маю на увазі вміння так розмішувати в творі свої образи та ідеї, щоб із них в кінці можна було б вивести синтез (Тич., III, 1957, 147); Особливої уваги заслуговує, на нашу думку, естетична природа типового в літературі та мистецтві (Рад. літ-во, 1, 1962, 17).

ТИПОВИЙ, а, е. Який є зразком, стандартом для ряду однорідних явищ, фактів і т. ін.; зразковий. *Поряд з вивченням досвіду спорудження жилих будинків для колгоспників за типовими проектами, дуже важливо також узагальнити досвід народного будівництва, тобто будівництва, здійсненого самими колгоспниками, без типових проектів* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 5); *Нині сталися відчутні зміни в містобудуванні. Тепер кожна республіка має свої серії [будинків] — від 5 до 10 типів різних проектів, а всього по Союзу налічується 98 серій типових проектів* (Веч. Київ, 15.II 1975, 4); *Типова модель; Типовий трудовий договір*; // Який відповідає певному типові, зразкові, зроблений за певним зразком, типом; стандартний. — *В першу чергу мене цікавлять графіки напруг у типових сифонах периферійних систем каналу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 13); *Типовий районний Палац культури; Типові меблі*; // Установлений, прийнятий для всіх установ, підприємств і т. ін. певного роду. *Типові норми виробітку й розцінки встановлюють із таким розрахунком, щоб їх можна було застосувати на будь-якій шахті* (Техн. нормув., 1958, 59).

ТИПОВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. **типівий** 1, 2. *Типовість обличчя; Елітою називають здорову насінну картоплю, що має стопроцентну сортову чистоту, найбільшу типовість для даного сорту й високу врожайність* (Колг. Укр., 7, 1957, 40).

2. Поеднання в одній особі, в одному явищі індивідуальних, своєрідних рис, ознак і властивостей, характерних для сукупності осіб, явищ; єдність загального та індивідуального в художньому образі. *Свідоме перебільшення, загострення образу не виключає типовості, а повніше розкриває і підкреслює її* (Рильський, III, 1955, 159); *Життєздатність і колосальна сила естетичної дії народної музики пояснюється передусім типовістю її музичних образів* (Мист., 6, 1955, 7); *Велике життя кращих творів наукової фантастики — в перспективності наукової мрії, в соціальній насиченості, в типовості характерів, у тонкому психологічному аналізі* (Вітч., 8, 1961, 208); *Правдивість художніх деталей, поряд із типовістю характеру та обставин, є важливою рисою реалізму* (Рад. літ-во, 5, 1967, 59).

ТИПОВО. Присл. до **типівий** 1, 2. *Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса, що мальовничо спадали униз, завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини* (Хотк., I, 1966, 80); *Сідаючи, вона приязно посміхнулася до Маргіт, з типово жіночою, майже заздрісною чуйністю похвалила по-мадярськи її рум'янощюку донечку* (Гончар, Новели, 1954, 51).

ТИПОГРАФ, а, ч. Невеликий темно-бурого забарвлення жук родини короїдів, який завдає шкоди хвойним деревам.

ТИПОЛІТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до **типолітографія**. *Типолітографічна справа.*

ТИПОЛІТОГРАФІЯ, і, ж. Друкарня з літографічним цехом.

ТИПОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до типології, який ґрунтується на типології. *Археологи України, звернувшись до типологічного аналізу речових матеріалів, розробили досконалу за деталями періодизацію культур епохи бронзи* (Літ. Укр., 11.II 1969, 4); *Типологічна класифікація мов; Типологічний метод дослідження.*

2. Пов'язаний з певним типом організму; власт. певному типу. *Строки відновлення [кров'яного тиску] залежать від типологічних особливостей вищої нервової діяльності* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 23).

ТИПОЛОГІЧНО. Присл. до **типологічний** 1. *Майже скрізь у слов'янських народів в роки війни [другої світо-*

вої] поширились типологічно подібні імпровізовані пісеньки, що супроводжувались танцями або грою на музичних інструментах — частушки, коломийки, куплети (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 33).

ТИПОЛОГІЯ, і, ж. Вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками. *Досить важливими питаннями сучасної геоботаніки є питання.. типології рослинного покриву* (Бот. ж., X, 2, 1953, 10); *Якщо прослідкувати типологію авторської правки [Рильським перекладу вірша болгарського поета Христо Смирненського «Гладіатор»], то побачимо — вона відбувалася в напрямку піднесення експресивності, уточнення деталей обстановки, характеристик героїв вірша* (Рад. літ-во, 2, 1974, 72); *В інструментознавстві є ряд проблем, які досі ще остаточно не з'ясовані. Зокрема, це стосується питань типології і технічної термінології* (Нар. тв. та етн., 3, 1976, 91).

ТИПОМЕТР, а, ч. Прилад для визначення розміру друкарських літер.

ТИПОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Признач. для лінійного вимірювання елементів набору (у друкарні). *Типометрична лінійка.*

ТИПОМЕТРІЯ, і, ж. Друкарська система мір для лінійного вимірювання елементів набору (літер, рядків, шпальт і т. ін.).

ТИПОРОЗМІР, у, ч. Скорочення: типовий розмір (верстатів, інструментів, деталей і т. ін.). *Велика кількість типорозмірів виробів утруднює роботу підприємств, знижує рівень індустріалізації будівництва та збільшує його вартість* (Роб. газ., 21.X 1965, 2); *—Минуло небагато часу, а наш колектив [єреванського заводу «Алмаз»] випускає п'ять марок синтетичних алмазів, 170 типорозмірів інструментів* (Рад. Укр., 2.XII 1973, 1); *Верстати малих типорозмірів; Типорозміри балконних дверей.*

ТИПТИСЯ, пчуся, пчешся, недок., діал. Трястися (на возі і т. ін.). *Доведеться типтися до Володарки або й далі* (Сл. Гр.).

ТИПЧАК, а, ч. (*Festuca sulcata* L.). Багаторічна пасовищно-кормова рослина родини злакових із щетинистим сіро-зеленим листям і вузькою волоттю; вівсяниця борозниста. *Поміж ковилою наливається темною зеленню типчак. Він росте невеликими круглими куртинками, які складаються з пучків тонких шпильчатих стебел-листочків* (По заповідн. місцях., 1960, 78); *Степ в усі боки рівний-рівнісінький.. поки що дикий типчак тут свистить та нехворощ сріблиться* (Гончар, Тронка, 1963, 227).

ТИПЧАКОВИЙ, а, е. Прикм. до **типчак**. *Типчакове сіно, скошене в стадії цвітіння й добре зібране, теж охоче поїдається всіма видами худоби* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 40); *Типчакова рослинність*; // *Порослий типчаком. Типчаковий степ.*

ТИПЧИНА, і, ж., бот. Те саме, що **типчак**.

ТИР, у, ч. Закрите або напівзакрите приміщення, спеціально пристосоване для навчальної й тренувальної стрільби з ручної вогнепальної та пневматичної зброї. *Майдан невідомого містечка.. Праворуч карусель, тир* (Олесь, Вибр., 1958, 413); *Вони вже вивчили гвинтівку, прийом стрільби і чекали практичної перевірки своїх знань у тирі* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 23).

ТИРАДА, и, ж. Довга фраза, багатослівна репліка в діалозі, виголошені в піднесеному тоні. *Висказавши цю довгу тираду, граф аж відсапнув* (Фр., VI, 1951, 221); *Каргат в цю мить почав свою останню тираду з поклонами й прикладанням руки до серця* (Шовк., Інженери, 1935, 183); *Вірші мимоволі диктували штучний, неприродний ритм, групувались у фрази, шикую-*

вались у тиради, тягли на фальшиву патетику, сценічний трафарет (Дмит., Наречена, 1959, 125); // Монолог такого характеру в романі, п'єсі. У вільний час я виголошував цілі тиради з ролей Кропивницького, намагаючись точно скопіювати його своїм напівхлоп'ячим голосом (Минуле укр. театру, 1953, 83); Дванадцятий вечір актори безсонні Готують «Дванадцятую ніч», Щоб дзвінок й іскристо летіли тиради Під оплески олімпіади (Бажан, Роки, 1957, 201).

ТИРА́Ж¹, *у, ч.* 1. Розиграш державної позики або лотереї. Другий тираж державної позики; Таблиця тиражів грошово-речової лотереї.

2. Погашення облігацій позик або інших паперів установою, що їх випустила.

◇ **Вихо́дити** (вийти і т. ін.) **в тира́ж** — переставати задовольняти потреби в чомусь, ставати непридатним для чогось; виходити з ужитку, псуватися. — Вам не здається, що ми з вами вже, так би мовити, виходимо в тираж, і треба на наші місця пропустити молодих інженерів... (Собко, Срібний корабель, 1961, 15); Він.. заглиблювався в малювання карт, які дуже швидко виходили в тираж (Збан., Єдина, 1959, 124).

ТИРА́Ж², *у, ч.* Кількість примірників друкованого видання одного випуску. На Україні «Маніфест Комуністичної партії» видавався українською мовою багато разів і великими тиражами (Вісник АН., 1, 1957, 42); На те, що лист був друкований в друкарні в тиражі щонайменше тисяч двадцять, баба не звернула, та й не зуміла б звернути уваги (Смолич, II, 1958, 95); // розм. Усі примірники такого видання. У друкарні порався наймит Ярема. Він закінчував друком невеличкий тираж газети і старанно спаковував його в «порції», щоб ще зрання рознести по кутках (Епик, Тв., 1958, 163); — А що робити нам з третім номером? Заріжуть же,.. не дадуть і надрукувати! Іван уже думав про це і, здається, знайшов вихід.. поки цензори розшолопають, в чім річ, значна частина тиражу встигне вислизнути з-під їхніх рук і дійти до читача (Кол., Терен., 1959, 310).

ТИРА́ЖНИЙ¹, *а, е.* Прикм. до **тира́ж**¹. На столі дві таблиці номерів серій та облігацій: список облігацій, якими в цьому тиражі грає Сана, і тиражна таблиця на останній сторінці газети (Ле, В снопі.., 1960, 112); // Признач. для проведення тиражу. У зал, де відбуватиметься тираж, доставлять 4 металевих тиражних колеса (Веч. Київ, 5.IV 1958, 3).

ТИРА́ЖНИЙ², *а, е.* Прикм. до **тира́ж**². Тираж «Перця» сягає тепер більше двох мільйонів примірників.. вже цей тиражний феномен «Перця» вартий того, щоб його осмислила критика (Рад. літ-во, 2, 1971, 17).

ТИРА́ЖУВА́ННЯ, *я, с., спец.* Дія за знач. **тиражува́ти**. Графічні (рисовані й гравіровані) портрети Григорія Савича набули поширення ще до масового тиражування літографських зображень Сковороди того ж типу в журналі «Утренняя звезда» (1833) та книзі «Изображение людей знаменитых... Малороссии» (1844) (Образотв. мист., 6, 1972, 27); Багато виробів, схвалених художньою радою фабрики, одразу ж надходить у тиражування. Інші складуви копіюють кожну річ, виконуючи ті ж самі операції, що й автор (Наука., 11, 1964, 35); Тиражування кінофільмів на кінокопіювальній фабриці; Тиражування книжок.

ТИРА́ЖУВА́ТИ, *ую, уеш, недок. і док., перех., спец.* 1. Встановлювати тираж книжки, журналу, газети тощо. Делегати відмічали, що книготорги, не знаючи запитів читача, неправильно тиражують і замовляють книги у видавництвах (Літ. газ., 10.X 1958, 1); // Планувати випуск продукції певного зразка на виробництві.

Нема потреби без міри, наосліп, тиражувати старі взірці, часом не кращого гатунку, посилюючись на те, що «товар іде» (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 50).

2. Робити потрібну кількість копій кінострічки, платівки тощо. «Весну на Зарічній вулиці», «Висоту», «Баладу про солдата», «Іванну», «Надзвичайну подію», «Підняту цілину» доводиться тиражувати по два-три, а то й більше разів, і ми чуємо від глядачів теплі слова на адресу їх творців (Мист., 3, 1961, 29).

ТИРА́ЖУВА́ТИСЯ, *ується, недок., спец.* Пас. до **тиражува́ти**. Тиражуються короткометражні плівки: «Задумано Леніним», «Ми на батьківщині Ілліча», «Ленін і Крупська» (Рад. Укр., 19. I 1971, 2).

ТИРА́Н, *а, ч.* 1. У Стародавній Греції та в Римі, а також у містах-республіках Італії XIII—XVI ст. — правитель, що прийшов до влади насильницьким шляхом і керує одноособово. [Л ю ц і й:] Коли в нас буде цар один на небі, то на землі вже місця не достане [не вистачить] тиранам-цезарям, і церква наша республіку міцну заложить в Римі (Л. Укр., II, 1951, 418).

2. Жорстокий правитель, дії якого ґрунтуються на свавіллі та насильстві; деспот. Огнем-сльозою Упаде колось [дума] на землю І притчею стане Розпинателем народним, Грядущим тиранам (Шевч., II, 1963, 279); В.. Івана IV рано почали проявлятися риси жорстокого тирана-кріпосника (Іст. СРСР, I, 1957, 113); Схопився Тугокопильний як ошпарений.. В Петрограді скинули вседержавну корону. Нема царя! Генуєв головний тиран (Ков., Кутя., 1960, 115); *Образно. Коли людина нудиться від неробства, для неї час — тиран, що мордує її, як отруєна стріла (Добр., Очак. розмир, 1965, 200); *У порівн. [В і р а:] Любов! Вона приходить у душу, як несмілий гість, а згодом починає панувати, як жорстокий тиран. Вона вже ставить свої закони і вимагає, щоб її насильство всі називали правдою! (Коч., II, 1956, 205); // перен. Той, хто підкоряє собі кого-, що-небудь, диктує свою волю. Тат'яно, друже мій Тат'яно! З тобою разом сльози ллю, У руки модному тирану Ти долю віддала свою (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 74).

3. *перев. кого або для кого, перен.* Жорстока, деспотична людина, що зловживає своїм впливом, становищем, своєю владою над ким-небудь; мучитель. — Але я смію думати, що не буду для вашої дочки ні варваром, ні тираном, ні деспотом.. — обізвався Ломицький (Н.-Лев., VI, 1966, 54); Юрішко, злий тиран людей, нелюбимий, остогидлий, Юрішко-пушкар, озлоблений на весь світ, одурений, — і той змилосердився (Хотк., II, 1966, 253); Батальйонний ординарець дістав наказ викликати фельдфебеля 12-ї роти Насакло, який має репутацію найбільшого тирана (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 458).

ТИРА́НИТИ, *ню, ниш, недок., перех.* 1. Виявляти деспотизм, жорстокість стосовно когось. Вище духовенство — єпископи і священники — походили виключно з монахів.., тому й не диво, що нижче світське духовенство вони тримали в темноті й убогстві і різними способами його принижували і тиранили (Фр., XVI, 1955, 141).

2. Завдавати страждань, мук кому-небудь; зумисне мучити когось. Заговорили [опришки] про Дідушка, як він дійшов багатства, як швидко навчився панувати, як тиранив жінку і знущався з наймитів (Гжицький, Опришки, 1962, 203).

ТИРА́НІВ, *нова, нове.* Прикм. до **тира́н**; належний тиранові. Вже пізно було, сутеніло, Як повітав я царя Лікаона житло негостинне. Зразу ж я дав зрозуміти,

хто я, і тиранові слуги Переді мною схилюлись (Зеров, Вибр., 1966, 305).

ТИРАНІЗОВАНИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. мич. ч. до **тиранізувати**. Ні, не дні, а довгі-довгі літа пробує він в тій клітці, не тільки держаний взаперті, але тиранізований на кождім [кожнім] поступі (Фр., I, 1955, 339).

ТИРАНІЗУВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. **тиранізувати**. Страшні надужиття власті [влади], тиранизування та висисання італійського люду, огидні проступки пап., все те підкопало моральну силу католицизму (Фр., Публіцистика, 1953, 33).

ТИРАНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що **тиранити**.

ТИРАНІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **тиран** 2 і **тиранія** 2. Тиранічна влада; Тиранічні закони.

2. перен. Свавільний, деспотичний. За багато десятиріч свого тиранічного управління колонізатори принесли поневоленім народам страшенні злидні і безправ'я (Ком. Укр., 2, 1961, 42).

ТИРАНІЯ, і, ж. 1. У Стародавній Греції та в Римі, а також у містах-республіках Італії XIII—XVI ст. — одноособове правління тирана. Приводом для приведення херсонесців до присяги була невдала спроба вчинити державний переворот — повалити демократичний лад і встановити тиранію (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 300).

2. Правління, влада, що ґрунтується на свавіллі та насильстві. Він [Гарібальді] висадився 11 травня 1860 р. на крайньому західному пункті Сіцилії і був зустрінутий народними масами як визволитель від тиранії Бурбонів (Нова іст., 1956, 198); Конфлікт між нікчемним, завжди п'яним поручиком Кампіньйоні і сміливим, благородним поетом-революціонером [Т. Шевченком] характерний для похмурої епохи Миколи I з її бездушною тиранією (Веч. Київ, 7.II 1964, 4).

3. перен. Деспотизм, жорстокість стосовно кого-небудь. [Л е н а:] Яке їй діло, на яку п'єсу я йду дивитись? Се тиранія! Я сього не терплю! (Л. Укр., III, 1952, 721); Чоловік Кошицької, покірний, як віл, і безсловесний, як риба, своєрідно виявляв протест проти жіночої захланної тиранії (Кол., Терен., 1959, 25); // Деспотична влада кого-небудь над кимось. Суліман іноді нагадував Славі.. собаку сенбернара, який спокійно, ба, навіть поблажливо зносить тиранію дітей, коли ті тягають його за вуха чи їздять на ньому верхи (Вільде, Сестри., 1958, 400).

ТИРАНКА, и, ж., розм., перен. Жін. до **тиран** 3. Правду кажучи, боялися вони [заробітчанки] всіляких святенниць, які потім, у буденному житті, найчастіше виявляються особливо жорстокими та в'їдливими тиранками (Гончар, Таврія, 1952, 148).

ТИРАНОБОРЕЦЬ, рця, ч. Політичний або громадський діяч, який бореться проти абсолютизму, тиранії (у 2 знач.). Поет-революціонер, поет-тираноборець., він [Т. Шевченко] залишив нам у своїй творчості найкращий вихід своєї душі — нездоланну волелюбність, гуманність, чисту, як сонце, мрію про вселюдське братерство і щастя (Літ. Укр., 30.V 1964, 2); Переважна більшість авторів-самоуків, які писали про Леніна, змальовували його передусім як тираноборця, визволителя народів світу, вождя світового пролетаріату (Рад. літ-во, 11, 1971, 23); Нам дорогий в її поезії образ Прометей, який Леся Українка підносить, ідучи за Шевченком. Прометей! Богоборець, тираноборець — образ волелюбного народу, символ його духу (Рад. Укр., 25.II 1971, 2).

ТИРАНОБОРЧИЙ, а, е. Власт. тираноборцеві. Для кращих поезій Костомарова 40-х років характерні ти-

раноборчі мотиви (Рад. літ-во, 5, 1967, 46); // Спрямований на боротьбу проти тиранії (у 2 знач.). Друга зустріч [Т. Шевченка] з Україною була ознаменована тираноборчою поемою «Кавказ» і безсмертним «Заповітом» (Рад. літ-во, 8, 1968, 87).

ТИРАНСТВО, а, с. 1. Те саме, що **тиранія** 2. Добрий правник і доглядач закону, Пегаз і в нестерпні Роки тиранства гадав, що законів додержувать треба, Хоч би закони були і беззбройні (Зеров, Вибр., 1966, 357).

2. Жорстокість, свавілля. І ще тоді в дитячій душі Франка зродилась вічна вражда проти усякої неволі та тиранства, проти насильства людини над людиною (Коцюб., III, 1956, 27); [Д а р 'я І в а н і в н а:] Поки ви не поїдете до графа та не привезете путньої відповіді, — не дістанете від мене ні щіпки вашої поганої табакки.. [Д з ю б а:] Та що ж це за тиранство таке... (Коч., I, 1956, 79).

ТИРАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **тиран**. Там вулицями стугонить Ріка народу і валить Тиранський трон! (Фр., XIII, 1954, 144); Свобода, друже мій, то давня бунтівниця. І от, озброївшись прапрадідним мечем, Прийшла затерти слід тиранської в'язниці, І Рівність з янгольським з'явилася лицем (Зеров, Вибр., 1966, 460); // Власт. тиранові (у 2 знач.); жорстокий. Ми сонна, лінива, вигідна сила, що до терпінь звикла,.. однак, подразнена раз до крові і введена в захват, зломить тиранську руку раз назавсідди [назавжди] (Коб., I, 1956, 250); — Дворянство погрузло в розкошах, розпусти.. І з жахом дивиться на неминучість — втрату свого тиранського панування! (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 251).

ТИРЁ, невідм., с. 1. Розділовий знак, що має форму прямої горизонтальної риски (—). Мотивування чи попередження може передаватися на письмі замість двокрапки також і знаком тире (Худ. чит., 1955, 117).

2. Знак такої форми в азбуці Морзе, а також звуковий сигнал, що відповідає цьому знакові. — Разом з твоєю телеграмою листа ось одержала.. Чудасія — не лист: одні крапки та тире! — Азбукою Морзе? — догадався брат. — Це здорово (Гончар, Тронка, 1963, 17); З цілим світом говорить рука худорлява радистки іскрометним ключем своїм: цятка-тире, цятка-цятка-тире (Бажан, Політ., 1964, 22).

ТИРІРИ, виг. Уживається як присудок на означення розмови, бесіди. Кума з кумою тирири — свині моркву порили (Номис, 1864, № 12950).

ТИРИТИ, рю, риш, недок., перех., розм. 1. Тягти, волочити (звичайно понад силу, повільно). Упорався Хома і з вечерею; доволік усе, що постановила жінка: і борщик, і каші, і рибки, і млинців, і буханців, а далі тирить і вареників макітру (Кв.-Осн., II, 1956, 478); Бредуть вони [невольники] — півлоба голо;.. Сторожа додержує кроку; Дві шкапи віз тирять слідом (Граб., I, 1959, 306); Вовк овечку тирить (Сл. Гр.).

2. Те саме, що **тікати** ¹⁵; совати. — Як прийде до мене в гості [Хоцінський], в'ється коло моїх дітей, тирить їм у руки польські книжки (Н.-Лев., I, 1956, 125).

ТИРКАННЯ, я, с. Дія за знач. **тіркати** та звуки, утворювані цією дією. У зеленій листві напередємні одна другій щебетали пташки. Скільки їх і які вони? Цьомкання, тиркання, ляцання мчалось хвиля за хвилею (Мирний, III, 1954, 314); Зрідка, кожен раз, як пролітають світлячки трасуючих куль, лунає тиркання автоматів (Багмут, Записки., 1961, 22).

ТИРКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Видавати звуки, схожі на «трр» (про деяких комах, птахів і т. ін.). Тільки тут і там зітхають важко корови у стайнях і цвіркуни тиркають зрідка (Козл., Ю. Крук, 1950, 71); Берег

дизав болотом. Тиркав деркач, аж на зубах проступала оскома (Гуц., Скупана., 1965, 261); // Створювати шум, схожий на «трр» (під час стрільби, праці мотора тощо). — Жінки плачуть, діти плачуть,.. у спину [фашисти] штурхають, з автоматів понад головами тиркають. Страх такий — не доведи господи! (Коз., Листи., 1967, 64); // Видавати звуки, схожі на «трр» (про людей). Вона — то була гопака., аж луна кругом гоготіла, то тиркала, то висвистувала, мов п'яний халамидник (Мирний, III, 1954, 231).

2. рідко. Черкати крилом об землю (про птахів). Півень тиркав по землі коло курки крилом (Сл. Гр.).

ТИРКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тиркати. В одному кутку тиркнула жаба, у другому ударив цвіркун... (Мирний, I, 1954, 269); Коротко й різко тиркне відбійний молоток. Гучні звуки, сковзнувши по крутих стінах тунелю, завихрились (Хор., Місто., 1962, 21).

ТИРКОТАТИ, очу́, бчеш і **ТИРКОТІТИ**, очу́, отіш, недок. Підсил. до тиркати. За танками з'явилися мотоциклісти, тиркочучи автоматами, звивисто мчали по дорозі (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 535); // безос. На вулиці дирчало й тиркотіло — з того боку робітники розбирали цегляну стіну (Мушк., День., 1967, 173).

ТИРКОТІТИ див. тиркотати.

ТИРЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до тирло. Аж ось і тирлечко... Та не дійти, шкода! І враз палкий ловець, нестримний, як дитина, У воду крижану заходить по коліна (Рильський, Поеми, 1957, 258).

ТИРЛІКАТИ див. терлікати.

ТИРЛІЧ, **ТЕРЛІЧ**, у́, ч. (*Gentiana* L.). Одно- й багаторічна трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синіми або жовтими квітками, яка росте переважно на високогірних луках. Багата доля, — Веселая воля, Одна стежечку топтала, Друга тирлич розсипала, Куди вона йшла (Гл., Вибр., 1957, 162); Бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті, терличу (Кв.-Осн., II, 1956, 198); Вона знайомила його з деревами, з кущами, як зі своїми меншими братами. — Тирлич хрещатий. Заяча кривця, — красиво? (Мушк., День., 1967, 24); Коли була вже мова про лікувальне зілля, то треба було і терлич згадати (Вільде, Троянди., 1961, 266).

ТИРЛИЩЕ, а, с. Місце, де колись було тирло. Дід Інокентій разом із Кузем пасли колгоспну худобу на тирлищі (Тют., Вир, 1964, 271).

ТИРЛО, а, с. 1. Місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою. [С е м е н:] Як був ще за підпаса біля панського ялівника, то як приженем було ялівник на тирло, то я як улізу в ставок та плаваю аж до полудня... (Кроп., III, 1959, 89); І полягли [люди] самі, Немов на тирлі тії вівці (Сам., I, 1958, 187); Південна спека. Над водою Під сонцем ліс стоїть, горить. Пастух — на тирлі з чередою Уклався в затінку і спить (Черв., Поезії, 1959, 204); // Вибите, витолочене ким-небудь місце. Самі хазяї [партизани] не дуже руйнували рослинність, не вибивали тирла, щоб не давати знаків німецькій авіарозвідці (Ю. Янов., Мир, 1956, 150); І поле довкола здавалося тирлом, Де жодна травинка повік не воскресне (Воронько, Коли я., 1963, 97).

Вибивати (вібити, витолочувати, вітолочити) тирло (тирла) — постоем, ходінням робити витолоченим яке-небудь місце.

2. Лігво, кубло звірів. Отут саме вовче тирло (Сл. Гр.); // перен., розм. Місце зосередження, притулок антигромадських або злочинних елементів. [К л и м (до Панька):] Стривай! Перед світом краще всього наскочить на їх [злочинців] тирло (К.-Карий, II, 1960, 161).

3. Місце, де токують птахи або де вони збираються для відпочинку, на ніч. Журавлі деє курлюкають на тирлах (Сл. Гр.); Тирло — невеличкий, порослий травою острівцець посеред Ташані. Кубляться та чепуряться на ньому домашні гуси та качки, сідають на спочинок перелітні журавлі, в'ють гнізда лугові чайки (Тют., Вир, 1964, 47).

4. Місце, де нереститься риба. Коли ж заходила розмова у братів.. Про тирла, про таку принаду для ливів, Щоб звідусіль плила та риба вайлувата До вашого гачка, — я просто замираю (Рильський, Поеми, 1957, 255).

5. заст. Місце тимчасового поселення. Старе запорізьке тирло.

ТИРЛОВИЩЕ, а, с., рідко. Те саме, що тирлище. Шляшок побіг через якісь тирловища, солончаки (Гончар, Маша., 1959, 30).

ТИРЛУВАТИ, у́ю, у́єш, недок. 1. перех. Зупиняти, зганяти до купи стадо худоби для відпочинку, водопою тощо. Незабаром почнеться і літня спека. В такі години не можна овець тирлувати на сонці. Їм важко у товстих шубах, вони втрачають вагу (Рад. Укр., 16.V 1961, 2); *Образно. Вітер збирав хмаровиння, тирлюючи його, як вівчар отару (Літ. Укр., 4.VII 1967, 2).

2. неперех. Відпочивати, збившись до купи (про худобу, звірів і т. ін.). В долині, за турецькими могилами, попереду своєї тіні, тирлує отара (Стельмах, I, 1962, 43); Підставивши вітрові плечі, почали просихати горби, на лисих шпильях яких тирлували зайці (Логв., Літа., 1960, 158).

ТИРЛУВАТИСЯ, у́ється, недок. Збиватися до купи для відпочинку, водопою тощо (про худобу, звірів і т. ін.). Весною, коли спадає вода, забродить туди [на острів] пастися худоба, тирлується там (Тют., Вир, 1964, 47); З віку в вік там тирлувались вівці, Гніздилися по будяках джмелі (Вирган, Квіт. береги, 1950, 7); // перен., розм. Стояти, збившись до купи, у тісну групу (про людей). Селяни.. тупають босими широкими підощами, бредуть ватагою, тирлуються і бубонять хто й зна що (Мик., II, 1957, 13); Звідки оці кучугуристі пустирі перед нами, де ото ярмаркові своїми возами тирлуються? (Гончар, Таврія, 1952, 112).

ТИРОЗИН, у, ч. Амінокислота, що входить до складу майже всіх білків; в організмі людини й тварин є вихідною речовиною для синтезу гормонів тироксину та адреналіну. На повітрі очищені бульби [картоплі] темніють, пояснюється це окисленням речовини — тирозину, який міститься в них (Овоч., 1956, 255); Особливо багатий гречаний мед на феніламін, тирозин, лейцин, ізолейцин, глютамінову кислоту (Наука., 1, 1973, 27).

ТИРОКСИН, у, ч. Гормон щитовидної залози — амінокислота, що містить великий процент йоду (стимулює обмін речовин, ріст і диференціацію тканин в організмі людини й тварин). Твердо встановлено, що взагалі при введенні тироксину (незалежно від дози) спостерігається підвищення основного обміну (Мед. ж., XXIII, 2, 1953, 21); Тироксин — високоактивна сполука з широким спектром біологічної дії. Він впливає на перебіг окислювальних процесів у тканинах, на обмін білків, жирів, вуглеводів, води (Наука., 4, 1973, 26).

ТИРОЛЬКА, и, ж. 1. Сорт яблуні, а також її плід довгасто-конічної форми з гладенькою тонкою шкуринкою та соковитою духмяною м'якоттю. Тиролька звичайна.. Походження невідоме, в підстава вважати, що це український сорт [яблуні] народної селекції (Сад. і ягідн., 1957, 68).

2. Капельох із невисокою тулією та невеликими по-

ТИРС, а, ч. У грецькій міфології — жезл бога виноградарства й виноробства Діоніса (у римській — Вакха) та його супутників, увитий плющем і виноградним листям, із шишкою пінії на верхньому кінці. *Всі [німфи] уквітчані вінками, Всі одкинулись зухвало, В гордовитих смілих позах, А в руках держали тирси* (Л. Укр., IV, 1954, 171); *Я снів, немов боги озвалися до мене:.. І цей — з лицем, повитим в чорні шати, І цей, що з піснею в устах збирає Ситняк на дудки І братки темні І на своєму золотому тирсі в'яже На взір.. патериці дві гадюки...* (Зеров, Вибр., 1966, 482).

ТИРСА¹, и, ж. Дрібні частинки деревини, що осипаються під час різання її пилюкою. *Бачила вона колись великі купи білої-білої тирси біля теслярів. Пиляли вони дерево, дзижчала пилюка, і на землю сипався біленький порошок* (Хижняк, Тамара, 1959, 181); *У півній стояло кілька мармурових столиків, підлогу густо посипано тирсою* (Ю. Янов., I, 1958, 539).

ТИРСА², и, ж. (*Stipa capillata* L.). Трав'яниста степова рослина родини злакових з вузьким листям і квітками, зібраними в пухнасту волоть; ковила волосиста. *Нагинає [вітер] верби в гаї, А тирсу на полі* (Шевч., I, 1963, 141); *А пісня.. розлягається по тих степах, де колись тирса шуміла* (Н.-Лев., III, 1956, 315); *Де-не-де попадався під ноги безсмертник і стирчали біляві пухнасті вінички тирси, співучої степової трави, що від найлегшого подиху вітерця починає тонко бриніти, як жива* (Гончар, III, 1959, 62); *Основу травостою становлять тут [у Хомутівському степу] злаки — типчак, тирса, або ковила волосиста* (Наука., 5, 1967, 9); *У порівн. — *Добре сказав Данило, — стиха зауважили старі, хитаючи сивими, як степова тирса, оселедцями* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 55); // *Насіння цієї рослини. — Ой коли ж тебе, серденько, ждати? — Як стане на степу вітер позивати, Очерет та тирсу по степу розсипати* (Чуб., V, 1874, 880).

ТИРСОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тирса¹. *Тирсовий пил*; // *Вигот. з тирси. Тирсова плита*.

ТИРСОВИЙ², а, е. Прикм. до тирса². *Міриади таких тирсових штопориків, роздмухуваних вітром, ворушилися тепер цілими днями по степу* (Гончар, Таврія, 1952, 346); // *Порослий тирсою. Колись безлюдний тирсовий степ радянська людина перетворила на неозоре море золотої пшениці* (Ком. Укр., 9, 1965, 63).

ТИРХАТИЙ, а, е, діал. 1. Крислатий, розлогий (про дерево).

2. Розтріпаний, розкуйовджений. *Розлога балка, Всюди до схилів туляться тісно ліплянки — Достоту тирхаті переполохані дрови* (Вирган, В розп. літа, 1959, 190).

ТИРЧАК, а, ч., діал. Стирчак. *У порівн. *Тепер тої долини й не видно; невеличкі гіллячки височезних верб, мов тирчаки бур'яну, визирають з-під снігу* (Мирний, III, 1954, 8).

ТИРЧАТИ, чу, чіш, недок., діал. Стирчати. [Л у ч и ц ь к а:] *Шкода, що на веранді виноград і кручені паничі пожовкли...* [П а л а ж к а:] *Не диво, бо вже осінь, годі їм і крутитися: он як ще морозом приб'є, то тільки бадилля тирчатиме* (Стар., Вибр., 1959, 426); *В хаті було душно. Штукаренко мовчки підійшов до вікна і витягнув подушку, що тирчала в рамі замість вибитої шибки* (Голов., Тополя., 1965, 290).

ТИС, ч. 1. род. а. Хвойне вічнозелене дерево або чагарник із твердою бурувато-червоною деревиною, що росте переважно в південних країнах. — *Давайте сюди сосну зимової рубки, давайте сюди дуба, давайте бука й горіха. Хай принесуть тиса, що негній-деревом називається в народі* (Ю. Янов., II, 1958, 125); *В ущелинах, на неприступних скелях [Кримських гір] ростуть по-*

одинокі тисячолітні тиси, оригінальні хвойні дерева з темно-зеленою хвоєю (По заповідних місцях..., 1960, 139); *З групи вимираючих деревних порід насамперед треба назвати релікт (залишок) третинного періоду — тис ягідний, який має важливе наукове, господарське й декоративне значення* (Наука., 4, 1961, 36).

2. род. у. Деревина такого дерева. *Меблі з тису*.

ТИСК, у, ч. 1. Дія ваги на кого-, що-небудь; натискання, стискання. *Салом натертий кіль [корабля] слизнув по кругляках, і роздалася під його тиском вода на боки* (Ю. Янов., II, 1958, 78); *Там [на морському дні] тріщить у вухах від величезного тиску води* (Собко, Скеля., 1961, 19); *При великому тиску гірських порід застосовують фонтанний спосіб видобутку нафти* (Гірн. пром., 1957, 92).

Тиск рукі — стискання чийої руки на знак привітання, під час знайомлення або вираження якихось почуттів; потиск руки. *Донецькі далі неозорі, і тиск руки, і щастя в зорі, і сміх, як молодість, дзвінкий* (Сос., II, 1958, 18).

2. фіз. Сила, що діє на одиницю площі перпендикулярно до поверхні тіла. *Коли говориться про тиск, завжди треба, крім сили, брати до уваги також і площу, на яку ця сила діє* (Цікава фізика, 1950, 47); *Водячи паровоз, Мармура вчив свого помічника підтримувати у котлі потрібний тиск пари* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53); *На такій висоті [4,5 км] тиск повітря приблизно вдвоє менший, ніж на рівні моря* (Фіз. геогр., 6, 1957, 68); *Що ж до тиску сонячного світла, то його встановлюють за допомогою спеціальних дослідів* (Наука., 5, 1963, 32).

△ **Атмосферний тиск див. атмосферний; Кров'яний тиск див. кров'яний; Парціальний тиск див. парціальний; Пластовий тиск див. пластовий.**

3. Рішуча, енергійна дія, рух, спрямовані на кого-, що-небудь; стрімкий натиск, напад. *Дружній тиск, Зброї блиск, В серці гнів І з ним свободний спів* (Вороний, Вибр., 1959, 70); *Та крізь ворожий тиск мене промчав Меркурій, Він хмарою повив і врятував мене* (Зеров, Вибр., 1966, 274); — *Вже тиждень стоїмо так. — Чи витримаєш тиск атак?* (Бажан, Вибр., 1940, 27); *Образно. *Одступають поля пологіші перед тиском кварталів твоїх* [Харкова] (Сос., I, 1957, 237); // *перен. Насильство над чиеюсь волею, переконанням; примус. Маркіян Шашкевич, Вагилевич, Головацький.., незважаючи на цензурні тиски, пробували класти основи нової, народної літератури* (Фр., VIII, 1952, 35); *Для всієї епохи імперіалізму характерним є зростаючий тиск держави на робітничий клас* (Ком. Укр., 4, 1965, 35).

◇ **Під тиском кого, чого:** а) внаслідок насильницьких дій, застосування сили. *Під тиском сарматів частина скіфів та інших кочовиків пересунулась на захід і досягла Дунаю* (Іст. СРСР, I, 1956, 18); б) внаслідок впливу певних умов, обставин, доказів. *До моря сліз, під тиском пересудів Пролитих, і моя вплила краплина* (Фр., X, 1954, 24); *З кожним роком рух народів за мир посилюється, стає більш дійовим. Під тиском громадськості уряди імперіалістичних держав змушені відмовлятися від агресивних планів* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 50); *Під тиском умілих доказів Гуркала пішов [Кульницький] на компроміс: — Відстукаємо рішення про повернення Варчуку частини його землі* (Стельмах, II, 1962, 219).

4. розм. Штовхання в тісноті, у натовпі; тиснява. *На плацу страшний тиск* (Н.-Лев., VII, 1966, 356); *Де Льольо? Ніхто не знав.. Перед дверима зробився тиск, а знизу все напірало* (Коцюб., II, 1955, 87); *Люд на площу поспішав, — Переяслав аж гуде... Знов*

війна? Та ні,— братерство! — А на площі гомін, тиск... (Тич., II, 1957, 292).

Тиск нарбоду (людéй і т. ін.) — величезна кількість людей, натовп. А в Римі свято. Велике свято! Тиск народу, Зо всього царства вовводи (Шевч., II, 1963, 286); На річці тій жили батьки мої І панства чортів тиск (Греб., I, 1957, 75); Людей на базарі — тиск: те продає, те купує — кожний заклопотаний (Вас., II, 1959, 461).

ТИСКАННЯ, я, с. Дія за знач. тіскати.

ТИСКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що тіснути 2. Гнат стояв у кутку й тискав у руках кудлату свою голову (Панч, В дорозі, 1959, 44); Гості буйно тискали актора в обіймах (Ільч., Серце жде, 1939, 238); // Надавлючи, натискаючи, проштовхувати. — Що то таке? — питаю людей. Шинкар з жінкою забився! Почали мені усе розказувати молодиці; тискають мене подивитись на обох... (Вовчок, I, 1955, 247).

Тіскати рúку — те саме, що **Тіснути** рúку (див. тіснути). — Дуже радий, дуже радий! — мимив лисий, тискаючи руку Ясочці (Вас., I, 1959, 349).

ТИСКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, *розм.*, *рідко*. Те саме, що **протіскуватися**. Знов [молодиця] хустку поправила і до писаря тискалась з криком та писком (Вовчок, VI, 1955, 233); Він почав тискатися поміж натовп, шукаючи ту щирю душу для своєї останньої листівки (Турч., Зорі., 1950, 87).

ТИСНЕНИЙ, а, е. 1. Виконаний тисненням (у 3 знач.). Редактор виїняв кишенькову записну книжечку в чорній палітурці, з золотом тисненими літерами свого прізвища і офіційного звання (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 212).

2. Який має на собі тиснення, з тисненням (у 4 знач.). Всі красивди степену, укріпленъ, могил батирів і річок, берегів Аральського моря з його островами та прибережними скелями наклеїли на ватман і віддали оправити в розкішний альбом з палітуркою із тисненої шкіри (Тулуб, В степу., 1964, 431); Треба було ще вкладати і вкладати. Твори Лесі Українки, Лялині університетські конспекти, тиснену золотом грамоту Костю Григоровичу (Гончар, IV, 1960, 46).

ТИСНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. тіснути 1—3 і тіснутися 1. [Орленко:] А от коли бувало [у шахті] порода насуне та загальне тиснення утвориться, ну тоді, дійсно... (Коч., II, 1956, 547); На біса йому здались оте неприємне тиснення у скронях і погані сні по ночах! (Вільде, Сестри., 1958, 87); При обмацуванні кінцями пальців потиличної і задньої частини тім'яних кісток виникає відчуття пергаменту або тонкого аркуша картону, що поступається тисненню пальців (Хвор. дит. віку, 1955, 124); До нього [графа] тиснулись, але вживаючи тисячних стратегічних фортелів, щоб приховати це тиснення та заскакування (Фр., VI, 1951, 230).

2. фіз. Те саме, що **тиск** 2. Раптом йому здалося, що вони [шахтарі] піднімаються вгору. «Не обдуриш, — подумав він, — я про це читав, це від зміни тиснення...» (Ю. Янов., II, 1954, 146); Робота йшла, як ніколи. Тиснення повітря в молотках не зменшувалось проти норми й на одну атмосферу (Ткач, Плем'я., 1961, 239).

3. Видавлювання на шкірі, металі та інших матеріалах рельєфних зображень. З X ст. почав розвиватися спосіб тиснення срібла й золота на спеціальних штампах — матрицях (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 118); Багатівікові традиції та досвід поколінь дозволили майстрам виробити багато способів художньої оздобити шкіряних виробів. Але найбільшого поширення серед населення набула техніка гарячого й холодного тиснення (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 66).

4. Рельєфне зображення, візерунок, одержані таким способом. Він висмикує з купи книжок фоліант з тисненням «Вавилон» і хутко-хутко перегортає сторінки непевної давнини (Досв., Вибр., 1959, 235); На її [шафи] полицях стояло лише одинадцять книжок — у розкішних сап'янових оправах з золотим тисненням на корінцях (Смолич, Мир., 1958, 81).

ТИСНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* тіс, ла, ло і тіснув, нула, ло; *недок.* 1. *перех.* і на кого — що. Налягати, давити своєю вагою, масою; натискати. Кожний предмет має свою вагу й тисне на предмети, що лежать під ним (Фіз. геогр., 5, 1956, 83); *У порівн. Важкі й похмурі Карпати ніби тиснули на озеро брилами холодного каміння (Кучер, Зол. руки, 1948, 81); // Діяти силою пружності на що-небудь. — Інша в нього хвороба. Забула назву.. На війні, каже, найбільше на цю хворобу хворіють. Кров якось у жилах тисне дуже (Головко, II, 1957, 441); // *безос.* — А це правда, Петре, що і кров із шкіри виступає, так тебе тисне на тих швидкостях? — нарешті запитує він. — І що, буває, й неприємне ваш брат? (Гончар, Тронка, 1963, 13); // Натискувати, надавлувати на когось, щось. За плугом, згорблений теж і спотілий, орач поступає, Тисне чепіги грудьми, істиком скибу труча (Фр., XIII, 1954, 305); Задні тиснули на передніх. Кожному хотілося бачити поле змагання (Десняк, Опов., 1951, 14); Просто не вірилося, що тварина сама стане тиснути мордою на клапан [автопоїлки], з-під якого б'є свіжа вода (Горд., Цвіти., 1951, 37).

Морбз (морбзець) тісне — великий мороз ще посилюється або тримається, не послаблюючись. Вечоріло. Небо вияснилося після кількадечної снігової заметі. Тис мороз (Фр., III, 1950, 269); Захід сонця полум'яний, надвечір знову морозець тисне (Вільде, На порозі, 1955, 196).

2. *перех.* Здавлувати, стискати, обхопивши пальцями, рукою або руками. Не раз обходила [Гінда] перекупок, що сидять із садовою, та втягала в ніс приємний запах доспілих яблук, а крейцер так тиснула, що аж прилипав до руки (Кобр., Вибр., 1954, 71); Юрині пальці аж терпнуть — так міцно тиснуть вони рушничний приклад (Смолич, II, 1958, 45); — Дихати вам дуже тяжко буде зі мною, — безжурно запевнив учитель. — Ого! — повеселів Мірошніченко. — Будете нас за горло тиснути, чи як? (Стельмах, II, 1962, 98); // Пристискувати когось, що-небудь до чогось. Слухає Гриць Прутик тих дурниць і не раз аж кулаки з досади один до другого тисне, бо аж сверблять, таку охоту має трохи побавитися товстим черевом пана писаря (Ков., Світ., 1960, 79); До серця тисну з теплим боєм я пальці радісні твої (Сос., I, 1957, 152).

Тіснути рúку (долоню, пальці) *перев. кому* — здавлувати, стискати чийось руку, вітаючись, прощаючись, знайомлячись і т. ін. Роман прощається з учителем, з почуттям тисне йому руку (Стельмах, I, 1962, 255); — Віктор, — він каже. Кажу я — Дмитро. — Тиснемо дружньо долоні (Павл., Бистрина, 1959, 79).

◇ **Тіснути** кого, що, аж кісті (кісткі) тріщать (затріщали, затріщять) *див. кість, кістка*.

3. *перех.* і *неперех.*, *перен.* Несправедливо обмежувати когось у правах, діях, жорстоко пригнічувати, не давати вільно жити; гнобити. — Князь не дав нам ніякої оборони, а бояри, що тисли нас в часи спокою, зрадили нас у потребі (Фр., VI, 1951, 55); [Трохи м:] Тепер проміж людьми шириться ремство. Чули ви, що подекуди коять з тими, що тиснуть людей?.. Краще б не накликають того лиха вам!.. (Кроп., IV, 1960, 224); — Тепер уже нема тієї сваволі й мордобою. Зате тиснуть нелюди штрафами (Кол., Терен., 1959, 200);

// Примушувати когось діяти, чинити проти його волі. — *Майте на увазі, що грубо тиснути на хлопця, ламати його самолюбство не годиться* (Донч., V, 1957, 451); // Справляти негативний вплив на когось; тяжіти над кимось. — *На справжнього воїна найменше тисне та огидна сила, яка зветься пережитками капіталізму в свідомості людей* (Гончар, III, 1959, 283).

4. *перех. і неперех.* Примушувати відступати; тіснити. *Троянці сильно наступали і тиснули своїх ворогів [ворогів], Не раз Латинців проганяли До самих городських валів* (Котл., I, 1952, 279); *Козаки раптом гаряче кинулись у битву. Довго.. тиснули їх [жовнірів] до річки, билась завзято й таки одтиснули їх до самого берега* (Н.-Лев., VII, 1966, 243); *Під'їхали кінні жандарми і стали тиснути на юрбу* (Мур., Бук. повість, 1959, 124); *Вони триматимуться ще годину, добу, тиждень. Триматимуться, скільки буде потрібно. І скільки б не тиснув ворог — перелом станеться* (Коз., Гарячі руки, 1960, 141); // *перен.* Затамовувати щось у собі, приглушувати. *Не доміркувався [Вовк] зради, А Микита на межі Аж у собі радість тисне* (Фр., XII, 1953, 9).

5. *перех. і без додатка.* Бути тісним, стискувати (про взуття, одяг). *Душно в шатному кунтуші, облямованому кунцею. Тиснуть гостроносі чоботи останньої моди. Але Горленко повний пихи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); *Сеспель поспішав до казарми. Сьогодні навіть стоптані черевики не тиснули пальці* (Збан., Сеспель, 1961, 266); *Тисла тісна кофточка. Вона стягла її з себе, розірвавши під рукавом* (Головко, II, 1957, 111).

6. *перех. і неперех., перен.* Спричиняти фізичні страждання, викликати важке, болісне почуття; гнітити, непокоїти когось. *Я кілька разів запитував її, благав щоб відкрила мені свою душу, поділилася зо мною всім тим, що тисне й турбує її* (Фр., IV, 1950, 298); *Страшний біль важким каменем тисне мені на голову, в ушах дзвенить щось і дзвякає, в скронях бухає кров...* (Кол., На фронті.., 1959, 43); *А горе тисло, як обцецьки, його і їх* (Сос., Солов. далі, 1957, 89).

Тіснути [за] серце (кб́ло се́рця, гру́ди, в гру́дях і т. ін.), також безос. — спричиняти відчуття фізичного або душевного болю, стискання в грудях, у серці. — *Мене отут тисне коло серця, неначе гадина ссе* (Н.-Лев., VII, 1966, 144); *Дальш поплентався дідусь, — Журна думка тисла груди* (Граб., I, 1959, 370); *Сам собі ходжу я по кімнаті, згадую товаришів, співаю або граю на скрипці, а за серце щось помаленьку тисне* (Вас., IV, 1960, 19); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, йде обертом голова, тисне в грудях* (Хижняк, Тамара, 1959, 257).

7. *перех. і неперех., розм.* Запихати, засовувати. *Свій своєму лиха не мислить: як побачить на сухому, то в болото тисне* (Номис, 1864, № 9443); *Став [Іван], два пальці в рота тисне Та як свисне ще й присвисне* (Перв., Райдуга.., 1960, 156).

ТІСНУТИСЯ, нуся, непся; *мин. ч. тісся, лася, лося і тіснувся, нулася, лося; недок. 1.* Проштовхуючись, намагатися бути якнайближче до кого-, чого-небудь. *Чайченко став коло Катрі і взяв її у танець.. Скоро Чайченко пустив Катрю, усі дівчата так і тиснуться до неї* (Вовчок, I, 1955, 190); *З радісними криками, з блискучими очима тиснулись люди до них [партизан]* (Головко, I, 1957, 104); *Нікому не стоялося на місці, всяк тиснувся ближче до переправи, щоб першим вирватися на плацдарм* (Гончар, III, 1959, 354); // *Щільно, тісно притулятися до когось, чогось. Коням не стоялось на місці, Семен сердито хльоснув крайнього кінцем ременя від вуздечки. Коні почали тиснутися один до другого* (Сміл., Зустрічі, 1936, 209); *Хлопець тиснувся до*

матері, але вона, здавалось, його не помічала (Шиян, Магістраль, 1934, 210); // *Притулятися, притискуватися до чогось з переляку або намагаючись сховатися, не привертати до себе уваги. По ночах біля вікон бовваніли якісь темні фігури і тислись попід паркани, коли на них звертали увагу* (Коцюб., II, 1955, 165); *Смирна конячина.. ляжливо тиснулася до огорожі* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 102); **Образно. Вони [меблі] панічно збились в кутках, налазячи одно на одне, тиснувшись до запліснявілих стін* (Кол., На фронті.., 1959, 167); // *перен.* Відчувати потяг до когось, чогось; прагнути вступити кудись і т. ін. — *Я бачив учителів, що перед молодіжжю опльовували й гидили науку і лаяли саму ту молодіж, яка тиснеться до шкіл і задає їм клопоту* (Фр., IV, 1950, 323).

2. *Збираючись, скупчуватися в одному місці, збиватися в гурт, у натовп (про людей). Портъє булькотів щось грізно по-мадярськи.., публіка тислася довкола, одні балакали, другі кричали, треті сміялися* (Фр., III, 1950, 219); *Солона прохолода [моря] принаджувала гостей, і вони, замовивши собі каву, тислись біля вікон* (Коцюб., I, 1955, 389); *Вони тиснулись в невеличкі гуртки, переходили до інших, підходили оглянути місце великого пожежища* (Епик, Тв., 1958, 273); *Посеред парку, біля басейну, оглядаючи твір столичного скульптора, тиснулося багато колгоспників* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 506); // *Збиватися до купи, виявляючи ознаки занепокоєння (про тварин). У дворі стоїть підвода. Прикриті попонами, тиснуться коні. Вони вже вчули чужинців, щулять вуха, сторожко витягують шиї* (Тют., Вир. 1964, 494).

3. *Штовхати, давити один одного в тісноті (про натовп, гурт людей). Валять [пасажирів] у вагон з безкоштовними клунками, лантухами, спотикаються на рейки, тиснуться, чіпляються на буфери* (Мик., I, 1957, 103); **Образно. Тільки букви, крючки чорні Скачуть ось поперед очі, Гинуть, тиснуться, мішають, — У очах аж світ померк...* (Фр., XIII, 1954, 23); // *Розташовуватися, бути розміщеними тісно, один біля одного на невеликому просторі. За півгодини в задній кімнаті три десятки старих і малих тулилися один до одного й тислися в невеличкій дитячій спальні* (Смолич, II, 1958, 33); *В бункері було повно мешканців — дітей, жінок, старих. Вони виглядали звідусіль: з кучугур шмаття, з пуховиків, тиснулись по нарах, настелених в три ряди* (Гончар, III, 1959, 243); // *Знаходитися, бути розташованими на близькій відстані один від одного або дуже близько від чого-небудь. Хатки й поганенькі обшарпані будиночки тислися в яру попід глинистою кручею* (Гр., II, 1963, 275); *Якось не тішили моє око.. шпильасті гори, що тиснуться понад Прутом з цього боку...* (Коцюб., I, 1955, 177); // *Рости тісно, впритул один до одного (про рослини). Старі груші та яблуні буйно росли на волі, як хотіли, попереплувались гіллям, вгніздилися верхами одні над другими, тислись, зчіплювались* (Н.-Лев., I, 1956, 617); *Тиснулося бадилля високих гірських лопухів з білявим листям.. та ще якогось високостеблого зілля з пучками здорових жовтих квіток на вершк* (Фр., III, 1950, 10); // *перен.* *Переполювати собою, з'являючись у великій кількості (про думки, почуття тощо). Під впливом бабиних слів почали вже роєм тиснутися [у голівці Петруся] картини високих-високих домів, великих вікон, блискучих вистав* (Фр., IV, 1950, 30); *Чорномор мовчить. Він вдихав запашну солом*у, випростує зомлілу ногу. *Думки наперебій тиснуться в голові* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 86).

4. *Штовхатися, розштовхуючи когось, пробиратися куди-небудь. Гляне Петро, аж тут між мужиками*

тиснеться й Тарас Сурмач (П. Куліш, Вибр., 1969, 165); Не кожний і плався досередини, хіба вже як відбувалося там [у церкві] щось занадто урочисте, — тоді тислися, завішуючи в притворі на колічках [кілочках] крисані й топірці (Хотк., II, 1966, 65); [В а р к а:] Тислася наумисне туди, аж де пані стоять: посесорша, полковниця, попівни (Кроп., II, 1958, 219); — Дивимось — коло яток людей — тьма-тьмуца, наче на великдень. Тиснемось і ми туди (Стельмах, I, 1962, 361); *Образно. Вузька вулиця завітчалася зеленню, мов пастушка, й тиснеться поміж хати (Козл., Ю. Крук, 1950, 7); // Натовпом, штовхаючись, проходить куди-небудь через вузькі ворота, двері. Коли ми під'їхали до господи о. Козоріжчука і стали тиснутися у двір, то нам назустріч вийшла наймичка й заявила, що панотця немає дома (Сам., II, 1958, 399); Аж не терпиться людям: тиснулися у сні і зазирали в намерзлі шибки (Головко, II, 1957, 323); // між кого, перен., розм. Намагатися зайняти вище становище, місце в суспільстві, долаючи труднощі, перешкоди. Син простого одеського міщанина, він ліз в пани з усієї сили, тисся між багатирів, шукав з багатирами знайомості (Н.-Лев., V, 1966, 140); // перен. Настирливо, невідступно з'являтися в пам'яті, свідомості (про думки, гадки і т. ін.). «Нащо ж ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна!» Такі гадки тислися їй до голови (Фр., I, 1955, 64); «Що то буде, що то буде?» — тислось йому в голову (Хотк., I, 1966, 49); Мучили чорні думки Матвія, багато-багато думок. Тиснулися з усіх боків на нього, як тиснеться темна ніч в хату (Ірчан, II, 1958, 318).

5. Прямувати, йти кудись великою масою, натовпом. Купами тислися люди, старі й молоді, за село, до тузольської тіснини, за котрою так близько стояв страшний їх ворог (Фр., VI, 1951, 89); // Просочуватися, проникати кудись у великій кількості (про дим, світло і т. ін.). А дим чимраз густішими клубами тисся в хату (Фр., III, 1950, 43); // Перебуваючи під тиском, підійматися, підступати до чогось (про рідину, кров і т. ін.). Розігріта кров Мов молотами стукала у жилах, До вісків тислась (Фр., XIII, 1954, 207); // Підступати (про слюзи). Слюзи тиснулися їй до очей з жалю й зневаги (Март., Тв., 1954, 272).

ТІСНЯВА, и, ж. 1. Безладний рух, штовханина у великій тісноті, у натовпі. Ніхто вже не керував переправою. На мосту панували тиснява, безладдя і лайка. Вози наскакували на вози, в бійці зчеплювалися стрільці й погоничі, хури й худоба летіли у воду (Стельмах, II, 1962, 243); Тиснява у дверях. Виходили люди з хати: насуплені чоловіки, парубки з суворими лицями і з скорбними обличчями баби, молодіці, дівчата (Головко, II, 1957, 319); «Чаєнята» [дітлахи-футболісти], мов бджоли, кидаються до воріт і починають бити Бориса Кулика. Тиснява, метушня, кров на губах... (Чаб., Катюша, 1960, 35); // Скупчення величезної маси людей або предметів де-небудь. Тиснява була така, що згусли під стелею випари капали на людей (Тулуб, Людолови, II, 1957, 259); Попереду, в густій тисняві рейок, колій, вивернутих шпал — скільки видно було — безліч покалічених і вцілілих вагонів (Козл., Листи., 1967, 14); // кого, заст. Велика кількість людей; натовп. На першому місці король возсіда, Ліворуч посланник турецький, .. А далі магнати, лицарство й навкруг — Ватага придворців і тиснява слуг (Стар., Поет. тв., 1958, 211).

2. Відсутність простору, нестача вільного місця; тіснота. Пісня бриніла і в обвіяному вітрами нагірному старому місті, і на привільній степовій Шулявці, і в задушливій тисняві Подолу (Смолич, Мир., 1958, 68); Полкове знамено то шугало червоною птицею в тисняві

нетрів зеленого лісу, то знову виривалось на простори (Гончар, III, 1959, 442).

ТИСОВИЙ, а, е. Прикм. до тис 1. Тисова деревина; Тисовий лісок; // Зробл. з тису. — Снитесь, — каже він [Святослав], — що у Києві.. Чорним коцом мене вкрито На моєму ліжку на тисовому (Мирний, V, 1955, 269); До дверей його тисових Покрутилась стежка бита, Взяв же й літньою порою Люди йшли до ворожбита (Шер., Дорога., 1957, 43).

ТИСЯЦЬКИЙ, кого, ч., іст. 1. У Стародавній Русі — начальник тисячі військового ополчення. Старші дружинники [в Київській Русі] посилювали свій вплив на великокнязівську владу.. Великий князь призначав їх тисяцькими-воєводами й посадниками-намісниками в окремі міста й землі (Іст. УРСР, I, 1953, 69); // Помічник посадника в Новгородській феодальній республіці. На допомогу посадникові вибирали тисяцького, на якого покладалось командування новгородським військом і суд у торгових справах (Іст. СРСР, I, 1956, 66).

2. Виборча службова особа в селян; сільський старшина (до реформи 1861 року); // Старший над соцькими (у Запорізькій Січі). З Запорожжя понаходило-таки чимало братчиків-січовиків. Давали вони військовою пораду, збивали народ до купи і наставляли сотників і тисяцьких (Стор., I, 1957, 364).

ТИСЯЧА, і, ж. 1. числ. кільк. Число, що дорівнює десяти сотням; назва числа 1000 і його цифрового позначення. — Так то ж Левко. Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить (Стельмах, II, 1962, 107); // Кількість із 1000 одиниць. — Коли хочеш одкупитись — одкупляйся скоріше за триста, бо впослі [потім] й за тисячу не одкупишся (Вовчок, I, 1955, 76); Ходила чутка, що за нею обіцяно було дати маєток у тисячу десятин (Мирний, IV, 1955, 334); — Гуси, гуси!.. Потрібні мені твої гуси! Краще б зайву тисячу курей розплодити! Довгоносик, кажуть, загрожує! (Вишня, I, 1956, 347); // Уживається в складеному числівнику. Перед нами за поясом сопок океан, позаду дванадцять тисяч кілометрів Старого Світу. Навколо дрімуча тайга (Довж., I, 1958, 106).

Не вбереш і в тісячу див. вбрати!

2. ім., перев. мн. Велика кількість, сила кого-, чого-небудь. Приплила із Сіракуз і та небога Благати кесаря і бога. І чи одна вона? Мій боже! Прийшло їх тисячі в слюзах (Шевч., II, 1963, 287); Молодші, коли хотіли поздоровити й потішити старого і хорого поета, то могли знайти до того тисячу інших нагод (Л. Укр., V, 1956, 428); Нам сонце правди і свободи Засяє в тисячах огнів (Вороний, Вибр., 1959, 201); Коли було подаси знак до бою, то аж гориш увесь, і думки тисячами пролетять у голові (Ю. Янов., II, 1958, 251); // тільки мн., розм. Велика кількість людей. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й паницини, рвалася гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі (Коцюб., I, 1955, 334); // тільки мн., розм. Великі гроші, капітал. [Г о р п и н а:] Тисячі та сотні ніколи в дівках не посивіють. Не бійся! Повиходять швиденько (Н.-Лев., II, 1956, 478); Чи то дума безталанного, у котрого недавно тисячі поміж пальцями упливали, чи гадка щасливого, що вже половиною міста володіє та наміряється якнайшвидше і другу заграбастати? Хто знає? Хто вгадає?.. (Мирний, III, 1954, 262).

З тісячами подробиць див. подробиця; Сто тісяч див. сто; Тісячу разів (раз) — багато разів, неодноразово. Слухай тисячу разів, а говори один раз (Укр. присл., 1955, 186); — Звернув до заводу, проходжу в ворота, детисячу разів проходив (Гончар, III, 1959, 30); У (в) тісячу крат див. крат; У (в) тісячу разів (раз) (з порівн. ступенем прикм.) — у багато разів, значно.

Свято було. Синь глибоких провалів на далекому верху радісно сміялася до Марусі, лист тріпотів у захваті, і потоки, і Черемош — все святкувало, все стало прекраснішим в тисячу разів (Хотк., II, 1966, 124); Мені з думки не сходить Оксана з її істерією, часом така турбота за неї бере.. Вже в тисячу раз краще, коли я сама слаба! (Л. Укр., V, 1956, 414).

◇ Тісячу крот [болячок у печінці] див. крот.

3. ім. У Київській Русі — загін ополчення, що поділявся на сотні.

ТІСЯЧКА, и, ж. Пестл. до тісяча 1. — А мені би-сьте не позичили з тисячку?.. — Тобі? А тобі нащо? Що хочеш купити? (Коб., III, 1956, 536).

ТІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тісяча 1. Тисячну з початку року плавку видано вчора на печі № 1 першого мартенівського цеху Макіївського заводу ім. Кірова (Роб. газ., 31.VII 1965, 1).

◇ Тісячна частка (доля і т. ін.): а) частка, доля чогонебудь, одержана від ділення на тисячу; б) дуже мала частина чогонебудь. Здійснись хоч одна тисячна доля її побажань — ні Григорію, ні коневі, ні Султанові не бачити б ясних берегів Тихого океану (Довж., I, 1958, 76); Спеціалісти.. створили прилад, який дає змогу самостійно читати книжки, журнали навіть людині, у якої збереглися тисячні частки зору (Веч. Київ, 14.III 1969, 2); В(у) тісячний раз — без ліку, багаторазово. Поліцейський в чорнім плащі.. сонно маха прутиком у повітрі і, може, в тисячний раз поглядає на ті ж самі дома (Коцюб., II, 1955, 412).

2. Який складається з тисячі яких-небудь одиниць. — Нас уже не може задовольнити той тисячний загін козаків, який нам досі пощастило зібрати, — вів далі Потьомкін, прихильно зазираючи у вічі Головатому (Добр., Очак. розмир, 1965, 8); // Який складається з величезної кількості кого-, чого-небудь, який обчислюється тисячами. Вони стояли перед тисячним натовпом (Ю. Янов., II, 1958, 226); Дош напускався, крапотів наче з ясного неба. Зашумів понад лісом, наближався тисячним кришталевим шерхотом (Гончар, III, 1959, 393); Найкращою порою року в Чорноморському заповіднику є рання весна, коли сюди прибувають тисячні зграї птахів і повітря сповнюється невимовним пташиним співом (По заповідних місцях.., 1960, 11).

3. Численний, незліченний. Він, мов справжній суддя слідчий, не переставав тягти з нього жили тисячними питаннями (Фр., III, 1950, 78); Я очі розплющу — і тисячні очі Засяють зі мною, мов краплі роси (Мал., Запов. джерело, 1959, 41); Тисячні факти і події власного життя, потрапляючи до творчого горнила письменника [І. Франка], виходили звідти уже узагальнені, типізовані (Рад. літ-во, 7, 1966, 81).

ТІСЯЧНИК, а, ч. 1. розм. Особа, відряджена куди-небудь у числі тисячі (тисяч) інших. — Так він же, наш тисячник Заруба, у партії з того часу, коли тебе і на світі ще не було (Кучер, Трудна любов, 1960, 245).

2. розм. Передовий робітник або колгоспник, який виробляє рекордну норму в тисячах одиниць (напр.: 1000% норми виробітку, 1000 центнерів буряків з гектара тощо). З ініціативи комуністів і комсомольців на фабриках і заводах.. розгорнувся рух двохсотників, тисячників, багатоверстатників (Ком. Укр., 5, 1965, 33).

3. заст. Багатій, що володіє тисячним капіталом. Він єдиний син тисячника-багатія (Досв., Вибр., 1959, 16).

4. іст. Начальник тисячі війська (зокрема у війську Чінгісхана). Війська [Чінгісхана] виступали поділені на десятки, сотні й тисячі під командуванням своїх

десятників, сотників і тисячників (Іст. СРСР, I, 1956, 74); Тисячники сиділи, склавши руки на животі. Субудай мовчав, поглядаючи на них своїм гострим, мов шабля, правим оком (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 383).

ТІСЯЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до тісячник 1, 2. Синє небо, сонце раннє, Трактори в степу гудуть. Переможне соцзмагання Ланки тисячниць ведуть (Укр. думи.., 1955, 406); В її [України] шахтах в Донбасі народився стахановський рух, а на колгоспних плантаціях — перші п'ятисотниці і тисячниці збирання цукрового буряку (Панч, В дорозі, 1959, 267).

ТІСЯЧО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тісяча у 1, 2 знач., напр.: тис я ч о б а р в н и й, тис я ч о г е к т а р н и й, тис я ч о г р а м о в и й.

ТІСЯЧОВЕРСТІЙ, а, е. Те саме, що тисячоверстовий. Так почалася їхня тисячоверста страдницька епопея (Гончар, Таврія.., 1957, 399).

ТІСЯЧОВЕРСТОВИЙ, а, е. Який має в довжину тисячу або тисячі верст. Тисячоверстова дорога.

ТІСЯЧОГОЛОВИЙ, а, е. З тисячею або з величезною кількістю голів. Пливе та й пливе обабіч вулиці.. тисячоголовий людський галасливий натовп (Головко, II, 1957, 385); Тоді зала здалася професорові тисячоголовим звіром, перед пащею якого він, маленький музикант, стояв беззахисний (Собко, Скеля.., 1961, 72).

ТІСЯЧОГОЛОСІЙ, а, е. Утворений тисячею або величезною кількістю голосів; який складається з тисячі, з величезної кількості голосів. Гучне тисячоголосе «ура», безперестанні оплески, музика, радісні вигукі, сповнені вдячності й зворушливої шаноби, гриміли, аж стугоніли стіни (Довж., I, 1958, 496); // Виконуваний тисячею або величезною кількістю голосів. Військо верталось на Україну з великими звитягами, і ранкову тишу просторого осіннього степу.. края тисячоголоса пісня (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 561); // Який відзначається великим розмаїттям звуків, складається з багатьох розмаїтих звуків. Ніжне, найтонших мелодій і відтінків, тисячоголосе бриніння хвилювало слух (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 63); // Сповнений багатьох розмаїтих звуків, голосів. Здавалось, ніби увесь ліс ожив після зимньої мертвої та довгого зимнього сну, зрадів, прокинувшись.. став тисячоголосим і на radoцax заспівав тисячею усяких голосів (Н.-Лев., VI, 1966, 385).

ТІСЯЧОГОЛОСО. Присл. до тисячоголосий. Тисячоголосе вибухнуло і покотилося луною: — Слава-а-а!.. (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 7); Тисячоголосе було підхоплене Кобзареве ім'я, рядки його творів у буремний 1917 рік (Вітч., 3, 1969, 167).

ТІСЯЧОКІЛОГРАМОВИЙ, а, е. Який важить тисячу кілограмів, з вантажем у тисячу кілограмів. Тисячокілограмова брила.

ТІСЯЧОКІЛОМЕТРОВИЙ, а, е. Який має в довжину тисячу або тисячі кілометрів. Йому уявився весь величезний фронт від Балкан і до північної Норвегії.. І в цьому залізному тисячокілометровому ланцюгу маленькою ланкою стоїть його «крейсер» (Гончар, III, 1959, 162); Бачив зарослі лісом яри, верби.., зрошувальні канали. Бачив алеї шовковиць та яблунь, безкраї, тисячокілометрові алеї (Жур., Вечір.., 1958, 37).

ТІСЯЧОКРАТНИЙ, а, е. Те саме, що тисячоразовий.

ТІСЯЧОЛІТНІЙ, я, е. 1. Який триває тисячу років; тисячорічний; // Який триває дуже багато років. Протягом своєї тисячолітньої історії Київ багато страждав, але часто був і щасливий. Сьогодні щастя Києва — в його невпинній розбудові (Загреб., День.., 1964, 61); Не так ще багато літ минуло, як умер Довбуш і народилася його пісня, а от ввібрала вже в себе тисячолітню скорботу народу, сльози гір і осінню печаль осін-

ніх полонин (Хотк., II, 1966, 158); Тисячолітня робота хвиль розбила виступ [скелі] на окремі шматки (Багмут, Щасл. день.., 1959, 117).

2. Який існує, нараховує тисячу років. Тисячолітній дуб, що виростає з маленького жолудя, — звичайне природне явище (Жур., Звич. турботи, 1960, 10); За легендою тисячолітньої давності, жили тут колись троє братів-молодців (Знання.., 7, 1966, 11).

ТИСЯЧОЛІТТЯ, я, с. 1. Проміжок часу в тисячу років; тисячоріччя. На початку I тисячоліття до н. е. степові райони північного Причорномор'я заселяли племена кімерійців (Іст. УРСР, I, 1953, 24); Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена, як.. греки називали наш Дніпро, мандрував історик Геродот (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); // перев. мн. Надзвичайно довгий проміжок часу; сотні віків. Тисячоліття шуміла тирса в степах, тисячоліття пішли на утворення чорнозему (Наука.., 5, 1967, 8).

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або розпочалося тисячу років тому. Виставка, присвячена тисячоліттю з дня народження видатного діяча культури Сходу Авіценни, користується великою популярністю (Рад. Укр., 19.VII 1952, 2).

3. у знач. присл. тисячоліттями. Надзвичайно давно. Тисячоліттями звикли [хлібороби] сіяти, стверджувати життя в усьому, що може жити й рости (Довж., I, 1958, 368).

ТИСЯЧООКИЙ, а, е. Із тисячею очей. Звідки я сил наберу? Я не стерплю, коли б навіть був я Тисячоокій і міг, ніби Аргус, дивитись позмінно (Зеров, Вибр., 1966, 339).

ТИСЯЧООКО. Присл. до тисячообкий. І тисячооко вп'ялися в неї, в Галину Горленко, з величезної зали делегати — прислухаються до її голосу (Крот., Сини.., 1948, 6).

ТИСЯЧОПУДОВИЙ, а, е. Вагою в тисячу пудів. Поважно бамкав важений тисячопудовий дзвін, найстарший (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 372); Долаючи бруст-вер перед Яреськом, танк всією своєю тисячопудовою масою сталі здивився над ним, затулив усе небо... (Гончар, II, 1959, 375).

ТИСЯЧОРАЗОВИЙ, а, е. Який повторюється, повторений тисячу або дуже багато разів.

ТИСЯЧОРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває тисячу років; тисячолітній. Тисячорічна історія; // Який триває дуже багато років. Тисячорічна неволя; Тисячорічне витривання скель.

2. Який існує, нараховує тисячу років. Найстарішим є тисячорічний дуб, який росте поблизу міста Мавопаца (Колг. Укр., 8, 1961, 41).

ТИСЯЧОРІЧЧЯ, я, с. 1. Проміжок часу в тисячу років; тисячоліття. Перше тисячоріччя до нашої ери; // перев. мн. Дуже, надзвичайно великий проміжок часу; сотні віків.

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або розпочалося тисячу років тому. Тисячоріччя створення церковнослов'янського письма.

3. у знач. присл. тисячоріччями. Дуже, надзвичайно давно. Тисячоріччями живуть на своїх землях слов'яни.

ТИСЯЧОТОННИЙ, а, е. Який важить тисячу тонн або дуже багато тонн. По дну міжгір'я, між тисячотонними камінними надобнями, крізь колючий чагарник продиралися бійці (Гончар, III, 1959, 104); Тисячотонні шаланди на товстелезних залізних тросах поверталися важко, як потворні морські дива (Донч., II, 1956, 88).

ТИСЯЧОУСТИЙ, а, е, поет. Утворений тисячею або дуже великою кількістю уст. Легкий тисячоустий прозорий гамір у залі коливається... (Тич., III, 1957, 468).

ТИСЯЧОУСТО, поет. Присл. до тисячоустий. Слово, повторене Тисячоусто, В горах і долах Відлунне густо (Мал., Серце.., 1959, 204).

ТИТАН¹, а, ч. 1. У старогрецькій міфології — божество з числа велетнів, які повстали проти богів Олімпу. [Н е о ф і т - р а б:] Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами, що просвіщав не словом, а вогнем (Л. Укр., II, 1951, 240); *У порівн. Хай буде кожний, як титан! Нам треба сили, сили, сили! (Сос., I, 1957, 413).

2. перев. чого, перен. Людина, що відзначається надзвичайною, величезною силою розуму, таланту; винятково видатна, героїчна особа. Великий вождь і вчитель всіх трудящих, такий титан революційної мислі і дії, як Ленін, ніс марксистське вчення в маси (Цюпа, Україна.., 1960, 32); Величний, хвилюючий образ Т. Г. Шевченка — титана поетичного слова, філософської мислі та революційної дії — постає перед поколіннями нової, вільної сім'ї радянських народів-братів (Мист., 2, 1961, 1); Іван Франко належить до тих титанів людського духу, котрі становлять цілу епоху в культурному житті народу (Літ. Укр., 1.III 1966, 1).

ТИТАН², у, ч. Хімічний елемент, твердий метал сіро-сталевого кольору, який завдяки його високим механічним та антикорозійним властивостям використовується в авіа- та ракетобудуванні, суднобудуванні тощо. На хімічній карті — періодичній системі — у 22-й клітині Д. І. Менделєєв розмістив елемент титан (Знання.., 3, 1972, 14); У сталі недавно з'явився суперник — титан. Це справжній скарб для кораблебудівників. Міцний, як сталь, але легший від неї, титан не боїться морської води. У нього дуже висока стійкість проти корозії (Наука.., 11, 1961, 57).

ТИТАН³, а, ч. Великий кип'ятильник особливої конструкції. — Тоді поганяй до титана і неси окріп (Рибак, Час.., 1960, 281).

ТИТАНІВ, нова, нове. Прикм. до титан¹; належний титанові. Тисячі тронів упало і людських і божих, але титанова круча стоїть (Л. Укр., I, 1951, 190).

ТИТАНІТ, у, ч. Мінерал бурого або жовтого, рідше зеленого кольору, що зустрічається у вигляді дрібних зерен або складних кристалів і з якого одержують хімічний елемент титан (див. титан²).

ТИТАНІЧНИЙ, а, е. 1. Власт. титанові (див. титан¹ 2). Титанічна сміливість; Титанічна натура.

2. Величезний, надзвичайний своєю силою, розмахом, напруженістю. Вони [верхівки гір] були схожі на якісь чорні гостроверхі оксамитові шапки, розкидані навкруги по гребенях гір, неначе їх розгубили якісь велетні-силачі після титанічної боротьби (Н.-Лев., II, 1956, 409); Титанічною силою свого генія мене, це юнака, потряс Лев Толстой (Рильський, III, 1956, 14); Володимир Ілліч Ленін над усе цінував людину.. Всю свою титанічну діяльність, своє велике життя він віддавав народові, боротьбі за його щастя (Хлібороб Укр., 6, 1964, 1).

ТИТАНІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. титанічний. Ще сучасники поета відзначали титанічність постаті великого Кобзаря (Рад. літ-во, 3, 1966, 46); Титанічність праці, яка провадиться щорічно геологами Донбасу, добре видно з такого прикладу: з 1964 року по 1970 рік з метою розвідки всіх видів корисних копалин буде пробурено близько 5 мільйонів метрів розвідувальних свердловин (Знання.., 12, 1965, 8).

ТИТАНОВИЙ, а, е. Прикм. до титан²; який містить у собі титан. Є на Україні і титанові руди, і ртутні руди (Цюпа, Україна.., 1960, 89); Вона [фабрика] даватиме збагачений титановий концентрат для нових

хімічних підприємств України (Роб. газ., 10.III 1966, 1); *Титанове білило; Титанові сплави.*

ТІТАР, я, ч. Церковний староста. Ударивши скільки поклонів, вона підвелася і пішла до титаря, де продаються свічі (Мирний, III, 1954, 319); *Віддав [Ярош] поклони землі й підвівся вже в пустій церкві, яку пішов зачиняти зсередини титар (Стельмах, I, 1962, 429).*

ТИТАРЕНКО, а, ч., розм. Син титаря.

ТИТАРІХА, и, ж., розм. Дружина титаря.

ТИТАРІВ, рева, реве. Прикм. до титар; належний титареві. *В титаревій хаті патрала птицю та поросята, а на городі смалили кабана (Н.-Лев., III, 1956, 74).*

ТИТАРІВНА, и, ж., розм. Дочка титаря. *Раз увечері зимою, У одній свитині, Іде боса титарівна І несе дитину (Шевч., II, 1963, 102).*

ТИТАРКА, и, ж., розм. Те саме, що титарі́ха. *А матушка ще частіше вешталась із покоїв до кухні, частіше шепталась із титаркою (Н.-Лев., I, 1956, 141).*

ТИТАРНЯ, і, ж. Столик, де продають церковні свічки; комора церковного старости. *Я до титарні протіснився, на п'ять рублів свічок купив (Сл. Гр.).*

ТИТАРЮВАТИ, юю, юєш, недок. Бути титарем. *Мій дядько тоді титарював (Сл. Гр.).*

ТИТІВКА, и, ж. Сорт яблуні, а також її великі кисло-солодкі яблука. *Титівка літня (Титівка розписна). Старовинний російський сорт [яблуні] народної селекції (Сад. і ягідн., 1957, 59).*

ТИТЛА, и, ж. Те саме, що титло. *Прочитайте знову Тую славу. Та читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми, Все розберіть... (Шевч., I, 1963, 333); *Образно. І в тишині, у тьмі, без світла Шукаю олівець, папір — Піє слова, натяк, перша титла, Осколок неба, промінь зір... (Дор., Тобі, народе., 1959, 65).*

ТИТЛО, а, с. У стародавній і середньовічній грецькій, латинській і слов'янській писемності — надрядковий знак над скорочено написаним словом або над літерою, вжитою у значенні цифри. *Над самою криничкою, на кам'яній рівній стіні, було видно стерті сліди якогось напису слов'янськими буквами, од котрого zostались тільки титла (Н.-Лев., II, 1956, 125); Читаймо давні титла й коми, Життя будуючи нове! (Рильський, Весн. пісня, 1952, 86).*

ТИТР, у, ч., спец. 1. У кінофільмі — напис на кадрі, що повідомляє назву фільму, дає перелік дійових осіб, містить пояснювальний текст і т. ін. *Велика кількість написів у фільмі вважалась недоліком.. Глядачі читали титри кожен на свій лад, кожен із своїми інтонаціями (Довж., III, 1960, 149); Мигтять на екрані початкові титри. На них звернені кілька десятків пар допитливих очей. Ось, нарешті, появилось перше зображення (Літ. Укр., 7.II 1964, 4).*

2. В аналітичній хімії — концентрація розчину, який застосовують для титрування.

3. У текстильній промисловості — товщина шовкової нитки, що визначається вагою мотка; ваговий номер. *Титр шовку.*

ТИТРОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до титрувати.

ТИТРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається титруванням.

ТИТРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до титрувальник.

ТИТРУВАННЯ, я, с., спец. 1. В аналітичній хімії — визначення кількості речовини, що є в якомусь розчині, шляхом порівняння його реакцій з реакціями розчину, концентрація якого відома. *Під час мочіння [льоносоломки] пильно перевіряють кислотність рідини (титруванням сантинормальним розчином ідокого натру) (Колг. Укр., 7, 1957, 26).*

2. У текстильній промисловості — визначення титру волокон і ниток.

ТИТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. хім. Робити титрування (у 1 знач.). *Титрувати розчин.*

2. текст. Визначати титр волокон і ниток. *Титрувати шовк.*

ТИТРУВАТИСЯ, ується, тільки недок., спец. Пас. до титрувати.

ТИТУЛ, у, ч. 1. Спадкове чи надане монархом почесне дворянське звання (князь, граф, барон, віконт і т. ін.) або звання володаря держави (король, цар). — *Не хочу я ні трону, ні корони, Ні титулів величних (Крим., Вибр., 1965, 206); Пан Зефірин був простий шляхтич і навіть свого рода [роду] доробкевич [вискочка], а такі високі титули, як князь і граф, робили на нього якийсь магічний вплив (Фр., II, 1950, 381); Папа [римський] ще в 1246 р. встановив зв'язок з галицько-волинськими князями; він запропонував Данилу королівський титул і прислав королівську корону (Іст. УРСР, I, 1953, 105); // кого, чого або який. Найменування, звання, що дається комусь на знак визнання його заслуг, високого громадського становища тощо. Шевченко з убивчим сарказмом висміював тих, хто з висока називав його «музицьким поетом», і носив цей титул гордо й достойно (Рильський, III, 1956, 396); Напередодні першої світової війни, одержавши титул доктора прав, він [Л. Мартович] не мав уже змоги скористатися своїм дипломом і вести самостійно канцелярію (Письмен. збірка, 1958, 99); Спортсмени нашої Батьківщини завоювали титули чемпіонів світу й переможців олімпійських ігор з гімнастики, важкої атлетики, боротьби, волейболу (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1); // розм. Назва якої-небудь посади, чину тощо. Перш усього, Зоня не звалася зненавидженим словом «гувернантка», вона отримала скромний титул «панни гардероб'яної» (Л. Укр., III, 1952, 647).*

2. Назва, заголовок книжки. *Ви, певно, дістали вже мою відкритку, в якій я згоджувався на порядок III томика новел і прозав би дати титул книжки до першого оповідання (Коцюб., III, 1956, 229); Загальний титул «На крилах пісень» посилаю (Л. Укр., V, 1956, 79); // Перша сторінка книжки, на якій надруковано заголовок, ім'я автора, рік і місце видання тощо. Титули, як правило, в кінці XVII—на початку XVIII ст. дуже переважали різноманітними, часто не зовсім пов'язаними між собою сюжетними й орнаментальними зображеннями (Матеріали з етногр., 1956, 46); Титул, шмуцтитул, заставки [збірки «Україна сміється»] вигравіювані на дереві в дусі українського рослинного орнаменту (Нар. тв. та етн., 2, 1958, 25).*

3. У буржуазній юриспруденції — підстава якого-небудь права. *Комісар похилився над папером і, розмахнувшись, написав титул, номер [номер] і вступну формулу протоколу (Фр., III, 1950, 305); Титул власності; Титул купівлі-продажу.*

ТИТУЛКА, и, ж., розм. Те саме, що Титульна сторінка (див. титульний). — *Я навіть ту присвяту з сонета переніс на титулку. Більш за те: хочу розшифрувати ваші ініціали у повне ім'я (Головко, II, 1957, 489); Бува, на титулці написано: роман, Насправді ж це... обман! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 165).*

ТИТУЛОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до титулювати; // титуловано, безос. присудк. сл. *Титуловано його [Г. Сковороду] і українським Сократом, і українським Платоном,.. називано і деїстом, і пантеїстом, і спіритуалістом, і психологічним моністом (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).*

2. у знач. прикм. Який має титул (у 1 знач.); вельможний. *Він [Жан-Жак Руссо] писав, що справді до-*

стойних і чесних людей, справжню доброчесність треба шукати серед простого народу, а не серед титулованої й багатой знаті (Наука., 6, 1962, 26); // Який одержав найменування, що свідчить про визнання заслуг, високих якостей; визнаний. *Титулований поет.*

ТИТУЛУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. титулувати. — *Я вас розумію, товаришу... — Гречкун запнувся на слові, не знаючи, як назвати свого співбесідника, бо повне титулування здалося йому якимось неприродним і помпезним* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 109).

2. Слово, словесна формула, якими йменується особа згідно з її почесним званням, службовим становищем і т. ін. — *Не вірю, панночко... що першу людину на землі бог створив з глини, а жінку — з чоловічого ребра і прочая, і прочая, як любить кінчати своє титулування російський цар* (Кол., Терен., 1959, 234).

ТИТУЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Називати згідно з титулом, званням, чином і т. ін. У царській армії мав бути генеральський смотр [огляд] військ. А там один солдат дуже погано знав службу. От його взводний і ротний підучають, як кого титулувати (Україна., I, 1960, 25); Митрополит Сільвестр змушений був виконувати вимоги Хмельницького й титулував його: «нашей землі начальник и повелитель» (Іст. УРСР, I, 1953, 241); // Називати, іменувати когось за родом занять, діяльності тощо. [Ж і р о н д и с т:] *Що вам треба, мій пане?* [М о н т а н ь я р:] *Се чому так титулуєш?* [Ж і р о н д и с т:] *Бо «громадянин» — недоречний титул: шпиг і тюремщик — пан тепер над нами* (Л. Укр., II, 1951, 165).

ТИТУЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Називатися, іменуватися згідно з титулом, званням, чином і т. ін. — *Є тут один старий скупиндряга, головний віритель князя. Бароном титулується* (Фр., III, 1950, 156); *Пізніше Вітовт почав титулуватися великим князем* (Іст. УРСР, I, 1953, 110).

2. Пас. до титулувати.

ТИТУЛЯРНИЙ: Титулярний радник — у дореволюційній Росії — цивільний чин (9 класу), який надавав право на особисте (неспадкове) дворянство. Одинадцяти років він дістає чин титулярного радника (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 49).

ТИТУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до титул 2; // Признач. для титулу. *Титульні шрифти.*

Титульна сторінка; **Титульний аркуш** — перша сторінка книжки, на якій надруковано заголовок, ім'я автора, рік і місце видання тощо. У 1893—1896 роках вийшов у Львові «Словарь російсько-український». На титульній сторінці цього «Словаря» стоїть: «Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка» (Рильський, IX, 1962, 136); На місці старого одноповерхового будинку школярі знайшли стереотип титульного аркуша брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти», яка була видана в Женеві 1903 року (Веч. Київ, 14.XI 1967, 4).

△ **Титульний список** — перелік об'єктів капітального будівництва, на які затверджено проекти та кошториси. Було прийнято окремий титульний список найважливіших об'єктів (Рад. Укр., 24.XII 1960, 3).

ТИФ, у, ч. Загальна назва гострих інфекційних захворювань: висипного, поворотного й черевного тифу та паратифу. — *Мій тато, а зараз по нім моя мама, занедужали на тиф* (Фр., IV, 1950, 292); *Втрачаючи свідомість, Чубенко проклинав усі тифи на світі і схопився руками за груду, сподіваючись, що кінь доведе до загону* (Ю. Янов., II, 1958, 215); *На платформах ешелонів лежать покотом хворі, поранені. Сотні, тисячі їх, покривавлених у боях, скошених тифами, мучаться на возах, на відкритих платформах* (Гончар, II, 1959, 128).

△ **Висипний тиф** див. висипний; **Поворотний тиф** — гостра інфекційна хвороба людини й тварин, що проявляється в нападах пропасниці, які періодично повторюються. Ліквідовано або значно обмежено такі інфекції, як висипний і поворотний тифи, малярія... кишкові та дитячі інфекції (Наука., 12, 1957, 12); **Черевний тиф** див. черевний.

ТИФЛОПЕДАГОГІКА, и, ж. Наука про виховання та навчання сліпих і слабозрячих. Шкільна гігієна зв'язана із спеціальною педагогікою (тифлопедагогікою, сурдопедагогікою...) при розробці гігієнічних вимог до будинків шкіл та інтернатів для сліпих, глухих і розумово відсталих дітей та підлітків, до обладнання цих закладів, до їх режиму і т. ін. (Шк. гігієна, 1954, 12).

ТИФЛОПЕДАГОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до тифлопедагогіки. Трапилося велике нещастя: малий Кость осліп. У той час не існувало тифлопедагогічних учбових закладів для сліпих дітей, і тому хлопчик ріс неграмотною, напівзабutoю дитиною (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 60).

ТИФОЗНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тиф. Розбурхались води, розлилися ріки і низи, і села руйнують навіки, — У краю й куточка сухого нема — Вже голод шириться й зараза тифозна (Фр., XIII, 1954, 168); *Тифозна палатка.*

2. Хворий на тиф. *Тифозні діти*; // Признач. для хворих на тиф. — *Чи неже ж ми отак цілу осінь та зиму в оцьому бараці тифозному й будемо пропадати?* (Головко, II, 1957, 96); *У порівн. Сиділа згодом [Тетяна Василівна в перукарні] з головою, обтягнутою компресним папером, плоскоголою, мов у тифозній палаті (Загреб., День., 1964, 107).

ТИФОЗНИК, а, ч., розм. Людина, хвора на тиф. — *Мій брат там у вас в лазареті лежав. Яресько — не чули такого? — Яресько? Ні, не чула.. Поранений? — Ні, він тифозник* (Гончар, II, 1959, 167).

ТИФОЇД, у, ч., спец. Легка форма черевного тифу.

ТИФОЇДНИЙ, а, е, спец. Прикм. до тифоїд. Залежно від того, яким шляхом проник мікроб в організм людини, розрізняють дві основні форми туляремії: тифоїдну й бубонну (Підручник дезинф., 1953, 102); *Тифоїдна гарячка.*

ТИХЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тїхий. А я, з того дива, до неї на сміх і собі тихеньким голоском: — *Доброго здоров'ячка, Палазю!* (Н.-Лев., II, 1956, 12); *Дарці стало шкода лагідної тихенької панночки* (Л. Укр., III, 1952, 633); *Поволі день погасав. Тихенький вітерець дихнув на діл* (Гонч., Вибр., 1959, 373).

ТИХЕНЬКО. Присл. до тихенький. Груша з зломленою верховиною біля хатки вбралася у листву й почала тихенько шелестіти ранками (Вовчок, I, 1955, 316); *Діденко навіть засовався на стільці й тихенько чортхнувся* (Головко, II, 1957, 522); *Сніжок води злякається, Тихенько тануть стане* (Гл., Вибр., 1951, 231); *Я дуже втопився, ведучи довгу розмову. Тому я заплющив очі і став тихенько дрімати* (Ю. Янов., II, 1958, 132).

ТИХЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тїхий. Од заходу потягло тихесеньким, свіжішим вітрецем (Н.-Лев., I, 1956, 457); *Місяць янесенький Промінь тихесенький Кинув до нас...* (Л. Укр., I, 1951, 49); *Морозець легенький, Тихесенький сніг* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 37).

ТИХЕСЕНЬКО. 1. Присл. до тихесенький. Вітер в гаї не гуляє — Вночі спочиває; Прокинеться — тихесенько В осоки питає: «Хто се, хто се по сім боці Чеше косу?..» (Шевч., I, 1963, 158); *Тихесенько вони [квіти] гойдалися на вітрі, Радіючи весні* (Гл., Вибр., 1951, 63); *Одного ранку встала Горпина вдосвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печі пора-*

тися (Гр., I, 1963, 249); Він, постогнуючи, згріб рукою за ліву сторону грудей, тихесенько стис її. І біль ніби злякався його і теж затих (Тют., Вир, 1964, 198); // у знач. присудк. сл. На лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дримається, а то усюди тихесенько... (Кв.-Осн., II, 1956, 40).

2. Потай, непомітно, криючись. Тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала [Зубиха].. дружці якусь кісточку та якийсь-то реп'яшок і навчила її, що і коли з ними робити (Кв.-Осн., II, 1956, 241); Еменé тихесенько, навшпиньках почала закрадатися до одинокої, як і вона, ропухи (Коцюб., I, 1955, 285).

ТИХИЙ, а, е. 1. Який звучить не сильно, не голосно. Він [вітер] несе в собі весь гомін землі, од тихого бриління мушки до гуркоту грому (Коцюб., I, 1955, 388); За вікном знизу чутно тихий свист (Л. Укр., II, 1951, 178); Чутти тихий плач матері (Довж., I, 1958, 223); // Який майже не утворює звуків, не робить шуму. Пішов дощ, дрібний та тихий, мов крізь сито засіяв (Мирний, I, 1954, 355); Вночі повалив сніг, тихий, густий (Тют., Вир, 1964, 460); // Ледве чутний. У траві потонуть тихі кроки (Сос., I, 1957, 368); Тепер, коли в хаті стало тихо, ми почули від забитих дверей ледве чутний брязкіт зброї, тихе тупання ніг (Досв., Вибр., 1959, 73).

2. Сповнений тиші, без голосних звуків. Була холодна, тиха і темна ніч (Фр., VI, 1951, 425); Тихими вересневими світанками господар, що виганяв худобу на пасовисько, прислухався, чи не гуркоче де-небудь далі, чи не відходить фронт, чи не гонять назад германця (Тют., Вир, 1964, 390); Заніміли, поникли, погасли ліси, і людські, і пташині мовчать голоси, і проходиш ти в тихих, морозних лісах: Таємниця сіяє й згасає в очах (Рильський, I, 1960, 177); Його голос далеко чути серед тихого степу (Ю. Янов., I, 1954, 73).

Тиха година — година післяобіднього відпочинку, сну (у дитячих садках, лікарнях, санаторіях і т. ін.). Після обіду в будинку відпочинку наступає тиха година (Мокр., Сто., 1961, 30).

3. Без руху, непорушний. Сонце сховалось за гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські хати (Коцюб., II, 1955, 344); Маруся слухала, прижмуривши очі. В тихім повітрі кожне слово було чути, як коло вуха (Хотк., II, 1966, 131); // Безвітряний. Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не вийне, ні хмарка не збіжиться (Вовчок, I, 1955, 48); Був прекрасний той день. Небо — тихе та чисте. Але щось відчувалось у настроях вродисте (Тич., II, 1957, 13); Погода була по-серпнезовому тиха й сонячна (Тулуб, В степу., 1964, 278); // Без течії, без хвиль (про воду, озеро, став і т. ін.); спокійний, без хвиль, штильовий (про море). В тихій воді було видно синє глибоке небо (Н.-Лев., II, 1956, 52); Цар Одисей признав свої човни. На сонні плеса тихого лиману (Зеров, Вибр., 1966, 25); Чим довше десь я мандрував Країнами далекими, — Частіше в пам'яті зринав Вишневий сад і тихий став, Покрівлі хат з лелеками... (Нех., Чудесний сад, 1962, 85); Поїдемо, певно, човном, коли море буде таке тихе, як нині (Коцюб., III, 1956, 140); // Захищений від дії зовнішніх сил (вітру, хвиль і т. ін.). Отак живе собі село мало не споконвіку, притулившись десь попід горою край тихої затоки (Довж., I, 1958, 70); Сюди, до причалів тихої гавані, потекло збіжжя з широких і родючих просторів української і російської чорноземлі (Смолич, V, 1959, 7).

◇ У тішому болоті чорті водяться (плідяться); Тиха вода греблі (береги) рве — про спокійну на вигляд людину, здатну на вчинки (звичайно негативні), яких від неї важко сподіватися. Гайсина Горобець уже біль-

ше не цікавив. Залишилися регент і Рогач. Перший на вигляд був тихенький, боязливий. Але саме в тихому болоті чорти водяться (Панч, На калин. мості, 1965, 150); [В а с и л и н а:] Вона у нас сумирна. [С а в к а:] Кажуть — тиха вода греблі рве (Вас., III, 1960, 62); Славко присягався, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве (Март., Тв., 1954, 258).

4. Такий, де немає шуму, метушні, руху. Схилилася [Катря] на тин і подивилась у тихий та пустий двір (Вовчок, I, 1955, 216); В тихих кімнатках, схожих на чернечі келії, було дуже душно (Н.-Лев., VII, 1966, 188); На тихій, порослій травовою вулиці, проти відчинених воріт.. зупинилась візничка прольотка (Довж., I, 1958, 398); Сьогодні Супрунові село здавалося страшним; тихе, забуте людьми, воно лежало, мов цвинтар (Стельмах, II, 1962, 113); Є таке тихе узбережжя, де дримає собі під козирком черепиці одна рибальська хатина (Гончар, Тронка, 1963, 229); // Віддалений від неспокоїного, бурхливого життя. Неначе вигнанець з чужини, Неначе в'язень з тяжких пут, Так я, о друже мій єдиний,.. Душею реву в твоїй тихий кут (Фр., XIII, 1954, 303); Гризельді здалося, що якась сила перенесла її в далекий тихий край (Н.-Лев., VII, 1966, 42); Як би і йому, Данилові, хотілося зараз із веслом у руці сісти на свій вербовий човен, прибитися ним до свого тихого дому, до братів і дружини (Стельмах, II, 1962, 55).

5. Без напруженої діяльності, бурхливого перебігу, без тривоги і струсів. Твоє життя буде тихе та безжурне (Н.-Лев., III, 1956, 349); З новим роком побажаю я нам долі тихої, погожої та роботящої (Коцюб., III, 1956, 128); Ледве дійшла я додому. Лягла і довго хворіла. Ну, потім тиха наша обстановка, тихе життя підняли мене на ноги (Хотк., I, 1966, 68); // Спокійний, безтурботний (про сон, старість і т. ін.). Тільки перед світом заплющив [Чіпка] очі й заснув тихим, одрадним сном (Мирний, I, 1949, 335); — Пошли вам, боже, в моїй хаті тихую старість, як погожоя вода в криниці (Коцюб., I, 1955, 44); // Без бурхливих веселощів, розваг. — Весілля буде тихе, не бучне (Н.-Лев., VI, 1966, 84); // Скромний, не пишний. Похорони князя були тихі, не дуже бучні (Л. Укр., III, 1952, 514).

6. Який звичайно не проявляє різко або бурхливо своїх почуттів; спокійний, лагідний. Він був тихий та слухняний ще змалку, слухав матері й тепер (Н.-Лев., VI, 1966, 311); [Х о т и н а:] Розпитувала я по людях: всі Романа шанують і почитають. Кажуть, що тихий, і ввічливий, і розсудливий (Кроп., II, 1958, 67); Тиха, покірлива, всіх слухала [Маланка] і плакала по закутках (Коцюб., II, 1955, 13); // Для якого характерні врівноваженість, лагідність. Крісп надіходить, Милий дідок, красномовства ласкавого, тихої вдачі (Зеров, Вибр., 1966, 357); Мені теж хотілось хвалитися своєю бабою, але вона мала тиху вдачу і з вигляду була непомітна (Панч, На калин. мості, 1965, 6); // Який виражає спокій, лагідність. Чайченко став коло Катрі і взяв її у танець.. Маруся їм у слід дивилась своїм поглядом тихим (Вовчок, I, 1955, 190); Вона глянула на мене своїми тихими очима і посміхнулася, але не весело (Грим., Подобиці., 1956, 8); // Приязний, доброзичливий. А душу треба розважати, Бо так їй хочеться, так просить Хоч слова тихого (Шевч., II, 1953, 154); Він чекав, що його вилають, проженуть, а тут тихе, ласкаве слово... (Коцюб., I, 1955, 447); — Хай ваша малеча, бавлячись після війни під цими зеленими деревами, спом'яне і нас незлим, тихим словом (Гончар, III, 1959, 245); Із обличчя не сходив тихий усміх (Головко, I, 1957, 340); Тихим рухом обняв [опришок].. і впився губами в губи... (Хотк., II, 1966, 122).

7. Слабкий, незначний за силою вияву. Удосвіта його дихання зробилося таке рівне й тихе, що Гаїнци здалися, мов уже він перестав дихати... (Гр., II, 1963, 482); Проблиски світла спочатку такі бліді й тихі, чимдалі розросталися, потужніли (Юцюб., I, 1955, 315); // Спокійний, не буряний, не сильний. Вітер тихий з України Понесе з росю — Мої думи аж до тебе... (Шевч., I, 1963, 328); Від тихого подиху вітру гунав стиглими яблуками сад (Цюпа, На крилах., 1961, 119); // Нерізкий, не надто яскравий. На парк, на ліс, на всю землю лився тихий молочно-білий світ. День ні хмарний, ні сонячний, не золотий, а якийсь ніби срібний (Н.-Лев., VII, 1966, 285); Тихий вогник. Чорні силуети Чотирьох людей у темноті (Рильський, III, 1961, 44); В небі тихий місяць лине (Сос., II, 1958, 64); Він говорив про чудесне літо і про тихі зорі одної в світі батьківщини (Ю. Янов., II, 1958, 205); Мла впала. Лише у вікно лився тихий світ сонного міста... (Головко, I, 1957, 168); // Який проявляється не бурхливо, стримано. — Діду! діду! здрастуйте, дідусю! — закричало радісно дитя. Дід зиркнув... по старому виду пробігла тиха орада (Мирний, I, 1954, 286); Деякий час троянівці їхали в тихій жалобі. Усі думали про те, що жив чоловік і — нема (Тют., Вир, 1964, 337).

Тіхі сльози див. сльоза.

◇ Тіхою сапою див. сапа.

8. Повільний, нешвидкий. Він і пішов буцімто у город, тихою ступою, похиливши голову (Кв.-Осн., II, 1956, 42); Швидко біжать легкі саночки, як тільки можна швидко, — але якою тихою здається та їзда молоденькому вандрівникові! (Л. Укр., III, 1952, 473); Знизу з городу підходить Скиба. Помалу йде. Але, знати, не легко дається йому оцей спокій і тиха хода: напружений увесь (Головко, I, 1957, 350); // З повільною течією (про річку, струмок і т. ін.). Ой, там, за Дунаєм, Та за тихим Дунаєм Молодець гуляє (Укр.. лір. пісні, 1958, 135); Похилились верби в воду Тихої ріки (Фр., XIII, 1954, 179); Прут під самими Чернівцями тихий, в зелених берегах в'ється собі поміж гаями (Л. Укр., V, 1956, 338); Щовечора дзвенить прозорий дзбанок твій Над тихим джерелом, що в теплій мураві Дзюркоче й пеститься (Рильський, I, 1960, 266).

9. перен. Безмовний, сумний. Неогороджена хатинка, і нема сіней, ані комори, нема садочка, ані города коло неї, тільки стара тиха груша з зломленою верхвиною (Вовчок, I, 1955, 288); Все кругом неї [тюрми] було тихе, мертве (Мирний, I, 1954, 319); Я зняв шолома. Все чорніло, коли навколошки я став і тиху братика могилу, прощаючись, поцілував (Сос., II, 1958, 428); Просив [Гарасько] Тимка залишитися, щоб підслідити, що воно буде далі під тихими вербами (Тют., Вир, 1964, 41).

ТИХІСІНЬКИЙ, а, е. Дуже тихий. Тихісінький західний вітрець, пахоці лісу й ночі, світ од зірок, і веселі музики (Н.-Лев., I, 1956, 437).

ТИХІСІНЬКО. Присл. до тихісінький. Соломія тихісінько зайшла поза кущами і зирнула в куточок прогалини (Н.-Лев., VI, 1966, 384).

ТИХІСТЬ, хості, ж. Стан і властивість за знач. тіхний. Панталаха, порозрізувавши штаби, що оперізували піч, у найбільшій тихості здійняв верхню половину печі (Фр., II, 1950, 258); З усією тихістю й обережністю, на які була здібна, почала [Єлена] стеження. Як беззвучна тінь, висувалася за Олексою, коли він куди виходив (Хотк., Довбуш, 1965, 9); Навколо стояла відволожена вечорова тихість (Стельмах, Правда., 1961, 24); Мир тобі, стомлена земле ласкава, Вільна від напастей, тьми і знегод! Слава червоності прапора, слава Ясності зір і тихості вод! (Вирган, В розп. літа, 1959,

76); Могутній хор потрясав тихий, прозорий спокій свіжого літнього дня. Він руйнував тихість сумирного провінціального міста (Смолич, II, 1958, 120); Добрість і тихість вдачі світилися в її ясних оченятах (Н.-Лев., I, 1956, 620); Сам не знав [Брайко], звідки в нього ота тихість, оте небажання щодня йти на бій, відстоюючи високі ідеали (Загреб., День., 1964, 160).

ТИХІШАТИ і ТІХШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати тихішим, тихшим. Гомін з-під хати одходив далі, тихішав, потім зовсім не стало його чути (Вас., I, 1959, 199); Оце дівчина співає-співає своїх любих пісень; а там — дивись: обірвався голос... слабшав... тихшав... (Мирний, I, 1949, 327); Прислухається [Річард], як тихшав хода Джонатана надворі (Л. Укр., III, 1952, 110); Що далі тихішав Семен. В цей момент голова його потребувала мислення (Сміл., Зустрічі, 1936, 134).

ТИХІШЕ, ТІХШЕ, присл. Вищ. ст. до тіхо. Гости заговорили тихіше: очевидячки, вони таїлись од Тодозі (Н.-Лев., VII, 1966, 131); Тихо, тихо Дунай воду несе, А ще тихіше дівка косу чеше (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 288); Чоботи гупали, і Корнієві доводилося здержувати ноги, щоб тихіше йти (Гр., I, 1963, 416); — Тихіше їдеш, далі будеш. Прислів'я старе, але до цього випадку дуже придатне, і я не боюся його процитувати (Собко, Справа., 1959, 172); Незабаром він виїхав на степову дорогу, що вела до Троянівки, і пустив коня тихіше (Тют., Вир, 1964, 187); Там і Бєвфрат переможений лє свої води тихіше (Зеров, Вибр., 1966, 258); Ставало все тихіше й тихіше навкруги (Гончар, III, 1959, 90); Тихіше стало на серці. Я вже й не знала, чи люблю його, чи ненавиджу (Барв., Опов., 1902, 395); [М а р у с я:] Цсссс... мамо, тихіше! Бога ради, тихіше! Вже наближаються... Я бачу човни (Н.-Лев., II, 1956, 464); Усі зареготали. — Тихіше! — роздався голос учителів ззаду (Мирний, IV, 1955, 109); Тихіше... Мовчить... Погасити вогні!.. Цитьте, скрипки навіжені! (Рильський, I, 1956, 118); // у знач. присудк. сл. Я прислухаюсь до клуні й двору, але там тихіше, ніж у моєму вусі (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 131).

ТИХІШИЙ, ТІХШИЙ, а, е. Вищ. ст. до тіхний. — Я привела на світ дитину, — говорила Броня ще тихішим голосом, як досі (Март., Тв., 1954, 449); Нецікава стала Тетяна: і погляд боязкий, мова тихіша, ніби й сама понижчала, з лиця спала (Вас., II, 1959, 104); Голда протискувалася крізь людей, маючи намір знайти тихішу місцину, щоб побути на самоті, помріяти (Ткач, Арена, 1960, 61); Спустило панське подвір'я; не тупочуть коні, не торохтять коляси. І панночка тихша: не лає, не б'є, не обскаржує, — все сидить та думає (Вовчок, I, 1955, 113); Коли піднялися всі бійці і витягли озброєння, тоді підійшов, нарешті, і Хома, який в міру наближення його черги ставав усе тихішим, малопомітним (Гончар, III, 1959, 102); Килина з відром у руках шпарко пробігав до лісового потоку, з гуркотом набирає відром води і вертається назад уже трохи тихшою ходою (Л. Укр., III, 1952, 255).

◇ Тихіший (тіхший) [від] воді, ніжчий [від] траві див. травá; Тихіший (тіхший) воді (за водó) — те саме, що Тихіший (тіхший) [від] воді, ніжчий [від] траві (див. травá). Стала вона тихша води, у всьому догоджає чоловікові, а він ніяк не прощає зради (Шнян, Баланда, 1957, 177); Для Федора Іполитовича теж було новиною, що тихіший за воду Сергій смів, та ще так нечемно, перебивати відповідальнішого колегу (Шовк., Людина., 1962, 315).

ТІХНУТИ, ну, неш; мин. ч. тих, ла, ло і тіхнув, нула, ло; недок. 1. Ставати тихішим, тихшим. Я вже не той, що колись.. Гасне мій погляд, і тихне мій голос, А зморшки покрили чоло... (Пісні та романси., II,

1956, 257); // Робитися тихим (у 6 знач.). Буйний був хлопець Дмитро, а при ній якось тих, благий такий робився (Хотк., II, 1966, 83).

2. Переставати звучати; переставати видавати або утворювати звуки. Сонце заходить, гори чорніють. Пташечка тихне, поле німіє (Шевч., II, 1963, 37); Сосни шумлять під вітрами, Тихнуть у лагідну днину, Серце ж моє із вами Мову веде безупинну (Нагн., Слово., 1954, 130); І де пролетить він [голуб] — там тихнуть гармати, І мати виходить синів зустрічати (Шпорта, Твої літа, 1950, 138); // Слабшаючи, зникати. Ми солдати справді, та зовсім безбройні, Коли ворог — тиф. Пульсик, наче нитка, на руці, на скроні Обривався, тих (Воронько, Коли я., 1962, 116); Тихли в йому [серці] болі, в душі розходилися туми, яснїло та розвиднялося (Мирний, I, 1954, 214).

ТИХО. 1. Присл. до тихий 1, 3, 5—8.— Увійди та одпочинь, дитино,— промовив хтось тихо й поважно (Вовчок, I, 1955, 10); Хлопці трохи помовчали, але перегодя знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно (Н.-Лев., II, 1956, 265); У вікна знову стрепетом б'ється пісня, і від неї тихо бринять нижні шибки (Стельмах, I, 1962, 577); Баба лежала вже тихо і спокійно щось говорила до себе, наче крізь сон (Коцюб., II, 1955, 274); — Треба ж мені посидіти тихо, а то знову крісло зломлю (Ю. Янов., II, 1958, 62); У загоні батько налігав телицю і вивів.. А мати підійшла до неї й тихо гладила рукою (Головко, II, 1957, 121); Пливе ніч любо, тихо, славно; Від мук забулася земля (Граб., I, 1959, 202); Так і дожив він до восьмого — тихо та мирно — десятка (Зеров, Вибр., 1966, 358); Огонь не догорів, А тихо пригаса (Рильський, II, 1946, 144); Йому вподобались здорові сиві очі, що тихо сяли з-під довгих вій (Коцюб., I, 1955, 23); Дехто мріє: вік свій тихо й лагідно прожити (Воскр., Цілком., 1947, 51); Аж ось і сам старий іде з ципочком тихо попід тином: Носив у гброд шапличок Продаць (Шевч., II, 1963, 365); Співали солов'ї в кущах. Тихо плинула Воронеж-ріка (Довж., I, 1958, 488); // Без розмов, співу і т. ін.; мовчки. Тихо йшли вони [новобранці], не співали, не доносив вітер прощального співу родині (Л. Укр., III, 1952, 568); Вона випровадила його далеко за село.. і тихо, без слів прощалася з ним (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 20); Господарка поставила чайник, філіжанки, а потім принесла хліба і сала. Ми тихо трапезували (Досв., Вибр., 1959, 73).

Сидіти тихо див. сидіти.

2. у знач. присудк. сл. Про тишу, про відсутність голосних звуків. Вже в хатах все поснуло, всюди стало тихо, тільки годинник на стіні цокав, мляво й ліниво гойдаючи маятник (Н.-Лев., I, 1956, 118); В класі тихо, що чути, як муха летить (Свидн., Люборацькі, 1955, 112); Тихо на селі. Навіть собак не чути (Головко, II, 1957, 353).

3. у знач. присудк. сл., у сполуч. із сл. на душі, на серці. Про стан душевного спокою. Вже після першої розмови з Марусею їй стало на душі якось тихо і лагідно (Добр., Очак. розмир, 1965, 30).

4. у знач. присудк. сл. Про спокійне мирне життя; про відсутність соціальних струсів, зіткнень і т. ін. У всякого своє лихо, І в мене не тихо; Хоч не своє, позичене, А все-таки лихо (Шевч., I, 1963, 336); Ніхто не хоче прямо міряться силою! Всюди тихо, хоч умирай... (Мирний, I, 1949, 183); Все буде, як було досі тихо і мирно, бо щоб у нього хто зважився одібрати землю... У нього? Ха-ха! (Коцюб., II, 1955, 395).

5. у знач. присудк. сл. Про відсутність вітру. День бог дав жаркий, і вітерець не дмухне — тихо (Вовчок, I, 1955, 8); Тихо в лісі: повітря не дихне, ніщо не ше-

берхне, жадна рослинка не схилиться, не злякає маленької комашки (Коцюб., I, 1955, 35).

6. у знач. виг. Уживається як заклик до мовчання, додержання тиші.— Тихо,— каже пані.— Подивимось, що вона робить. Стали вони підкрадатись... (Вовчок, I, 1955, 46); — Що, Павле, вбивати збирався? Підожди, встигнеш,— сказав Щорс і раптом перекрив гвалт голосним: — Тихо!!! Натовп зразу притих (Довж., I, 1958, 205); // Уживається як заклик до обережності. [М а к с и м:] Цить, Галю, тихо! Світло погаси мерщій, Та й гайда звідціль хутчій! (Кроп., II, 1958, 94); — Тихо, синочки, не хитайте човна... (Довж., I, 1958, 331).

Тіхо (тіхо-тіхо), як (немів і т. ін.) у вусі (в усі): а) про повну тишу, про відсутність будь-яких звуків.— Хто то? — почулося з різних кутків, і зразу стало тихо, як у вусі (Мирний, IV, 1955, 112); Саранчук.. наче тягар важкий, що ледве доніс оце, впустив.— Погані вісті! — І стало в кімнаті тихо-тихо, як в усі (Головко, II, 1957, 325); б) про відсутність найменшого вітру; в) про відсутність сварок, бійок і т. ін.— Коли та сварка була, а ви все згадуєте й досі. Тепер на вашому кутку, хвалити бога, як у вусі тихо... (Л. Янов., I, 1959, 83); **Тіхо, хоч мак (маком) сій див. мак.**

ТИХО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тихий у 1 знач., напр.: т и х о г о л о б с и й, т и х о д з в о н н и й; у 4 знач., напр.: т и х о б е р е ж н и й; у 6 знач., напр.: т и х о з о р и й; у 8 знач., напр.: т и х о д у м н и й і т. ін.

ТИХОВІЙНИЙ, а, е, поет., рідко. Який тихо віє, слабо коливається. І чайка повільно летить,.. Між мляво похилених віт димком тиховійним розтавши (Бажан, Роки, 1957, 191); *Образно. Були в житті моїм хвилини, Коли нове і потайне, Щось невідоме, поставало В душі стурбованій моїй І тиховійним чаром мрій Жадливе серце напувало (Черн., Поезії, 1959, 96).

ТИХОВОДДЯ, я, с. Місце з тихою, без хвиль, водою; місце річки з повільною, спокійною течією. Вони вже стояли на березі річки, перед ними слалосся широке, майже неосяжне тиховоддя (Чаб., Тече вода., 1961, 11); // перен. Про середовище без високих ідеалів, поривів, боротьби і т. ін. Кожному хотілося висловити свої гарячі почуття, вирватися із того тиховоддя, в якому досі жила Севаст'янівка, туди, де буяє, кипить море (Скл., Хазяїни, 1948, 66).

ТИХОВОДИЙ, ТИХОВОДНИЙ, а, е. З тихою, без хвиль, водою. Вертаюся на тиховодий став, До гри метеликів, до сонних синіх квітів (Рильський, Поеми, 1957, 216); Відкривається дивовижна картина: тиховоде, вкрите килимом з ряски озеро, оточене зеленими, як рутвяний вінок, берегами (М. Ол., Леся, 1960, 110); // З повільною спокійною течією. Село притулилось над берегом вузької, тиховодої річечки (Коз., Серце матері, 1947, 37).

ТИХОВОДНИЙ див. тиховодий.

ТИХОВОДЬ, і, ж. Те саме, що тиховоддя. З торбинкою через плече, заходив У тиховодь романівського ставу Із удочкою Дмитрик у руках (Рильський, II, 1960, 303).

ТИХОМІРИТИ, рю, рип, недок., перех., розм. Заспокоювати, угамовувати кого-, що-небудь. Андріїв страх прикро було слухати сю сварку. Він почав тихомирити брата (Фр., I, 1955, 290); Чіпці хоч і гірка була материна догана, та недавня радість тихомирила його серце (Мирний, II, 1954, 241); Підоймили [підняли] діти Івасика, пообтирали кров, повитягали хрущі з кучерів, стали його тихомирити (Ков., Світ., 1960, 156).

ТИХОМІРИТИСЯ, рюся, ршся, недок., розм. Заспокоюватися, угамовуватися. Бадіки поважніють і тихоміряться (Черемш., Тв., 1960, 89).

ТИХОМІРНИЙ, а, е, розм. 1. Тихий, сумирний. Нас тройко тихомірних у хаті. Всі екуні робимо (Барв., Опов., 1902, 372); Якою тихомірною дівчиною була лісовичка..! (Донч., V, 1957, 71).

2. Спокійний, неквапливий. Розмовами з Смотрицьким він жив навіть і тоді, коли лише сподівався на них, готувався до них. А в тихомірній розмові — спочивав душею й тілом (Ле, Наливайко, 1957, 120); // Який навіває спокій. І тихомірний сонячний пейзаж Кругом нас непомітно обступає... (Криж., Срібне весілля, 1957, 53); // Який умироутворює. Гнат.. відчує, як спадає йому на серце тихомірний спокій (Панч., В дорозі, 1959, 49).

ТИХОМІРНО, розм. Присл. до тихомірний. Тепер я зняв шинель. У пишнім Єревані Ходжу я радісно і тихомірно так (Рильський, Мости, 1948, 47); Мати, нарешті, підвелася на лікоть і тихомірно зашамотіла (Панч., II, 1956, 435).

ТИХОНЯ, і, ч. і ж., розм., рідко. Те саме, що тишкб. [М и к и т а:] Розумний парубок!.. І такий вже тихоня: хоч проти шерсті його гладь (Кроп., I, 1958, 74).

ТИХОПЛАВ, а, ч., розм. Про того, хто поволі, неквапливо рухається. Кінь у мене тихоплав — скоро не побіжить, хоч як його жени (Сл. Гр.); Не облишав їх своєю увагою й куценький ченчик, тихоплав і маруда, отець Зосима (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 248).

ТИХОПЛИННИЙ, а, е, поет. Який тихо плине. Тихоплинна річка; Тихоплинні розмови.

ТИХОСТРУННИЙ, а, е, поет. З струнами, що тихо звучать. Моя ти втіхо, кобзо тихострунна! Одна ти в мене із утіх зісталась (П. Куліш, Вибр., 1969, 364).

ТИХОСЯЙНИЙ, а, е, поет. Який сяє тихим, рівним, спокійним світлом. Снились їй ночі в серпанках сріблястих, Зір тихосяйні лампади (Олесь, Вибр., 1958, 222); // З таким світлом. Блакитна тихосяйна ніч стояла в своїй довершеній красі над лісовим хліборобським краєм (Стельмах, I, 1962, 473).

ТИХОХІД, хода, ч. 1. розм. Про пароплав, літак і т. ін., що мають невелику швидкість. Небесний тихохід; // Про того, хто поволі, неквапливо рухається. *Образно. Ї.. керівники, які люблять все робити тихо, помалу, їх називають тихоходами (Рад. Укр., 19.IV 1961, 2).

2. зоол. Безхребетна тварина (до 1 мм завдовжки), поширена в прісних і морських водах усіх частин світу; здатна витримувати тривале висихання.

ТИХОХІДНИЙ, а, е. Який має тихий хід, невелику швидкість, протилежне ш в и д к о х і д н и й. При русі транспорту на широких вулицях у кілька рядів ближче до тротуару повинен розміщатись тихохідний транспорт, а ближче до середини — швидкохідний (Автомоб., 1957, 275).

ТИХОХІДНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тихохідний. Тихохідність річкових суден обумовлена природними причинами — надто великим опором води (Наука., 11, 1962, 36).

ТИХЦЕМ, присл., розм. 1. Потихеньку, неголосно. Голова звертає тихцем увагу бесідника на те, що має говорити про крамниці на селі, а не в столиці (Мак., Вибр., 1956, 230); Михайло тихцем вилаявся: який усе-таки незграбний цей богослов! (Загреб., Європа 45, 1959, 257); — Денисе, діло є, — тихцем говорить Шмалій (Стельмах, I, 1962, 366).

2. Намагаючись не створювати шуму. Раптом в коридорі почулись обережні ледь вловимі кроки. Хтось ішов тихцем, прислухаючись, вичікуючи, тамуючи по-

дих (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 162); Підвела [Ольга] голову — в кімнаті не було нікого. Встала і тихцем почала одягатися (Галан, Гори., 1956, 41).

3. Потай, непомітно, криючись. Гроші старав із двох джерел. Мати йому давала та й брав тихцем від батька (Март., Тв., 1954, 264); Стежками, просіками і без просік, Ішли, пробиралися в ліс комуністи. Тихцем, щоб ніякий шпигун не засік... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 50).

ТИХШАТИ див. тихішати.

ТИХШЕ див. тихіше.

ТИХШИЙ див. тихіший.

ТИЦЯТИ, яю, яеш і рідше **ТИЦЬКАТИ**, аю, аеш, недок., **ТИЦЬНУТИ**, ну, веш, док., розм. 1. *неперех.*, чим, у що. Різко торкатися когось, чого-небудь чимсь. — Маєте! — гукав Горовиць, тицяючи пальцем у жирні рядки тісного набору прокламації (Смолич, Реве та стогне., 1960, 16); Не зважав [Мамай] і на Песика Ложку, що тицяв носом у коліно (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 402); Геннадій од жаху витріщив очі і тицяв пальцем у дзеркало: — Це я чи не я? (Вол., Місячне срібло, 1961, 108); Варава підійшов до стіни, бережно тицьнув пальцем в шматок старого, аж побабченого оксамиту, в який було вишито шістнадцять наконечників стріл. — Ось кого можна героєм назвати. Шістнадцять ворожих стріл попало в тіло козака!.. (Стельмах, I, 1962, 444); Він тицьнув кілька разів своїм сукуватим костуром у землю і знову звернувся до молодиці (Ткач, Плем'я., 1961, 15).

2. *перех.* Різким або недбалим рухом подавати, віддавати щось кому-небудь. Він тицяв їх [склянки] в руки жінкам (Коцюб., II, 1955, 405); Зять тицьнув Марії до рук дитину й подався вулицею (Ю. Янов., I, 1954, 122); Він мовчки тицьнув Гречаному газету (Панч., В дорозі, 1959, 163); // Всовувати, засовувати куди-небудь, у що-небудь. Коли дітей вдалося попритуляти, пані тицяла пакунки і все квоктала (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 24); Вхопила [Олександра] полумисок з стравою та тицьнула його під лаву; тому всунула в піч пляшку з горілкою і хліб (Коцюб., I, 1955, 66).

3. *неперех.*, чим. Різким рухом показувати, вказувати на когось, що-небудь, кудись. Він навіть підняв ціпок і, трясучи ним, тицяв в напрямку, стайні (Коцюб., II, 1955, 397); — Я он того мишастого вловлю, — тицьнув пучкою [козак] на верболіз, де никав чи то турецький, чи козацький неосідланий кінь (Добр., Очак. розмир, 1965, 235); Дід батогом показує на небо і пояснює, як він без годинника знає, коли північ, а коли зоріти має. Бабуся сердилася і кричала на дідуса: мовляв, не тицяй батогом у небо, бо рука тобі скривиться! (Томч., Готель., 1960, 57).

◇ Пальцем (пальцями) тіцяти на когось — те саме, що Пальцем (пальцями) тікати (див. палець); Пальцем тіцяти (тіцьнути) в очі див. око 1.

4. *перех.* Підносити, наближати що-небудь до когось рвучким рухом (звичайно для того, щоб привернути увагу). Кожному стрічному Андрій тицяв скалічену руку (Коцюб., II, 1955, 50); Садівник, щоб підперти свої слова якимось доказом, тицьне Йосипові перед очі книжку: «Оце читав?» (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 14).

Тіцяти (тіцькати, тіцьнути) під [самий] ніс (межі бчі) — підносити, наближати що-небудь дуже близько до когось. Як прийшла на нього черга голосувати, то Коваленко виїняв картку, розложив її та і тицьнув самому старості під самий ніс (Март., Тв., 1954, 179); — Ось гляньте... О! О! — і тицькала йому межі очі папірець. — Читайте! (Речм., Твій побратим, 1962, 57).

5. *перех.* і *неперех.*, чим. Бити або штовхати різким рухом. І вже тоді тицьнув [Пауль] мене кулаком під

ніс так, що четверо моїх зубів упали в один бік, а сам я — в другий... (Жур., Опов., 1956, 182); Злегка, не боляче тицьнує [Григорій Іванович] коневі носком чобота у живіт (Смолич, V, 1959, 698).

ТИЦЯТИСЯ, яюся, яєшся і рідше **ТИЦЬКАТИСЯ**, аюся, аєшся, *недок.*, **ТИЦЬНУТИСЯ**, нуся, нешся, *док.*, *розм.* 1. Натикатися, наштовхуватися на кого-, що-небудь (під час руху, пересування). «Москвич».. незадоволено гарчав, шарпався і тицявся своїм тупорилим передом куди хотів (Зар., На.. світі, 1967, 8); Чайка [рядовий] ніяк не може добрати кроку з сержантом, тицяється йому в широку спину, відстає, губиться в божевільній пітьмі (Загреб., Шепіт, 1966, 345).

2. Рвучко притулятися до кого-, чого-небудь, утискатися, зариватися (головою, лицем, носом і т. ін.) у щось. Стара мовчки схопила тоді кочергу,.. махнула нею щосили, ударила Леся по голові.. Леся тицьнувся обличчям просто в діда й затих (Ю. Янов., I, 1954, 116).

3. Метушливо кидатися куди-небудь. Пошарпаний, потовчений, закіптюжений, Сивоок тицявся то в одну пожежу, то в другу, когось рятував (Загреб., Диво, 1968, 187); Він шкутильгнув був до поліцая, і той не витримав палючого погляду офіцера, зніяковіло оглянувся, тицьнувся з дороги в сніг (Збан., Єдина, 1959, 76).

ТИЦЬ, *виг.*, *розм.* 1. Уживається як присудок за знач. **тіцьнути**, **тіцьнутися**. Знаєте, що таке крапка? Думаєте, тиць пером—і все.. Ні! Один мудрий письменник сказав: ніяке залізо не може з такою силою вп'ястися в людське серце, як вчасно поставлена крапка (Жур., Нам тоді.., 1968, 29); [Федір (захапавшись, подає лист сотнику):] Якийсь козак, неначе січовик,.. убіг у двір, тиць мені у руки сю цидулку: «Віддай,— каже,— сотникові», та й щез! (Стор., I, 1957, 295); — Я слухала, слухала, а далі вхопила дзеркальце та тиць їй під самісінький ніс (Н.-Лев., II, 1956, 12); Хома зараз тут свою кирпу тиць! (бо він у нас кирпатий на всю околицю) (Барв., Опов., 1902, 191).

2. Уживається на означення раптової, несподіваної дії, коли хто- або що-небудь кидається, потикається кудись, з'являється десь, раптово зупиняється і т. ін. Недбгарок в куточку засвітив [Оверко] І над вогнем давай Яйце вертіти,— ..Аж тут хазяїн тиць у двері (Гл., Вибр., 1957, 135); Шукає [Кузьма] роботи, кочує. То в трест, то на шахту він — тиць.. Куди не поткнеться, і чує: «В забій не приймаєм п'яниць!» (С. Ол., Вибр., 1959, 215); Петро мчав на його з шаблею. Уже близько. Як ось кінь — тиць! Зупинивсь над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); Завернула [лобогрійка] на розі ділянки сюди. Друга за нею, і тільки завернула, як раптом — тиць, і ні з місця: не потягнуть коні (Головко, I, 1959, 295); *Образно. А тим часом сонце крадькома наниз — тиць, як у скриню, та й сховалось (Вас., II, 1959, 155).

ТИЦЬКАТИ *див.* **тіцяти**.

ТИЦЬКАТИСЯ *див.* **тіцятися**.

ТИЦЬНУТИ *див.* **тіцяти**.

ТИЦЬНУТИСЯ *див.* **тіцятися**.

ТИЧБА, *и, ж.*, *заст.* Юрба. Із чийогось двору висипала тичба тіней... часто рипить сніг під ногами, дзвінко лунають тоненькі голоси, сміх (Вас., I, 1959, 230); // Зграя. Тичба горобців; // Тиснява, штовханина. Тут така була тичба, що розохочені підлітки залюбки навіть топтали панські газони безкарно (Козл., Ю. Крук, 1950, 220).

ТИЧІНА, *и, ж.* Те саме, що **тічка** 1, 3. Як хмеліні вгору виться? Тичини немає! Як дівчині не журисться? Козак покидає! (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 300); Отут,

бувало, із-за тину Вилась квасоля по тичині (Шевч., II, 1963, 187); Біля ганку рясно цвіла квасоля й вились по тичині кручені паничі (Донч., Секрет, 1947, 93); Обтяжені віти плодами, де-не-де попідпирані тичинами. Жінки знімають урожай (Головко, I, 1957, 442); Тарантас спустився в долину і наближався до самотньої хатинки, над якою стирчала висока тичина з жмутом солом. Це був дорожній прикордонний козацький пікет (Тулуб, В степу.., 1964, 92); Колесо крутиться на вмерженому в лід грабовому кілку і розкручує на довгій-предовгій тичині гнуті санчата (Стельмах, I, 1962, 52); *У порівн. Сам то який собі удався: як тичина, високий, худорлявий (Барв., Опов., 1902, 81).

ТИЧІНКА, *и, ж.* 1. Зменш. до **тичіна**. По невеликих тичінках вився горох, квасоля (Мирний, IV, 1955, 205).

2. бот. Чоловічий орган розмноження квіткових рослин, в якому утворюється пилок. Діловито він [джміль] хазяйнував між тичинок, потім виліз звідти, весь у золотому пилку, і, знявшись у повітря, зник за кущами (Донч., VI, 1957, 195); Я вже вивчала ботаніку і тому легко знаходила і тичинки і маточки (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 41).

ТИЧІНКОВИЙ, *а, е*, бот. Прикм. до **тичінка** 2. Тичинкові трубочки; // Який має тичинки. Квітки [жостеру] жовтуватозелені, тільки тичинкові або тільки маточкові, і ті й другі найчастіше на різних особинах (Лікар. рослини.., 1958, 101).

ТИЧІННЯ, *я, с.*, *розм.* Збірн. до **тичінка**. Поза кашницями йшли скопані грядки з фасолею й горохом, що вилися вгору по тичинню (Фр., VI, 1951, 27).

ТИЧІНОЧКА, *и, ж.* Пестл. до **тичінка**. *Образно. — Ти стяглася зовсім, ізвелася на тичиночку (Барв., Опов., 1902, 126).

ТИЧКА, *и, ж.* 1. Довга палиця, жердина для підтримування витких рослин, підпирання гілок плодівих дерев, для розвішування рибальських сітей і т. ін. Ось і північ вже минає, І півні співають, І рибалки свої сіті Із тичок знімають (Гр., I, 1963, 28); Подивись на виноград, Як з тичок він ізвисає (Крим., Вибр., 1965, 100); Мама послала мене того дня знімати квасолю з тичок на городі (Вільде, Пов. і опов., 1949, 64); Яблуні треба було підпирати тичками, бо ніяк вони не могли втримати свого віття (Ів., Вел. очі, 1956, 41); *У порівн. Потроху [Ярина] зовсім заспокоїлась, далі навіть заспівала, спершу стиха, а то вже й голосно. Ой сосна, сосна тонка виросла, гей! Не підю заміж, бо ще не зросла. І трохи засміялася собі: «Добре не зросла! 22 роки, а висока, як тичка...» (Л. Укр., III, 1952, 737); Писар почервонів: козацький жупан висів на ньому, як на тичці (Панч, Гомон. Україна, 1954, 371).

2. Одна з довгих палиць, жердин, що, застромлені в землю у певній кількості, вказують напрямок шляху, межі земельних ділянок, планування чого-небудь на місцевості і т. ін. Понад шляхом дбайливо виставлені тички з віттями вгорі не витримували вітрів і здебільшого лежали (Ле, Право.., 1957, 248); Любка Сонечко ходила за сівалкою, а її дівчата розставляли на ділянці тички, щоб рядочки були, як шнурочки (Минко, Вибр., 1952, 74); Чорніють рибальські ополонки, позначені тичками (Кучер, Трудна любов, 1960, 356).

3. Взагалі довга палиця, жердина, що використовується з різною метою. [Готліб (вертається, задихавшись. Говорить ще з «хати»):] Тату, вони вже тут, вже тут. З тичками, з рогаками, з кочергами (Л. Укр., IV, 1954, 250); Ми вилізли на плоти, бо тепер уже можна було відштовхуватися тичками (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 200); Найкращий спосіб підняти вилеглий льон — струшувати зайву воду на рослинах довгими тичками, стараючись трохи підняти їх (Техн.

культ., 1956, 64); // чого. Про високе голе стебло якої-небудь рослини, що нагадує таку палицю. *Сумно захи-талися голі тички соняшників біля тину* (Ірчан, II, 1958, 36).

ТИЧКОВИЙ, а, е. Який росте, в'ючись по тичці. *Тичкова квасоля.*

ТИЧКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тичкувати.

ТИЧКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Ставити тички (у 2 знач.) для позначення чого-небудь.

ТИЧОК, чка, ч., розм., рідко. Те саме, що стусан. *Тут Даг, Рутулець прелукавий, Пізнав одразу новичка, Хотів попробувати [попробувати] для слави Паллантові віддати тичка; Но наш Аркадець ухилився* (Котл., I, 1952, 256).

◇ **Тичка подути** — помірятися силою з ким-небудь. — *Чи не схотілося тобі, козаче, тичка подути? — спитав чоловік. — Я тебе так подму, — гукнув січовик. — що аж на тій могилі опинишся* (Стор., I, 1957, 336).

ТИШ, і, ж., поет. Те саме, що тіша. *На бриючій бувало пролетиш, — прочешеш раз, прочешеш знов удруге, сипнеш свинцю: стає і гладь і тиш...* (Гонч., Вибр., 1959, 155); *Умирає зажурене літо. Так прозоро... покора і тиш...* (Сос., I, 1957, 226); *Про що ті спогади? ..Про друзів лагідну розмову, про тиш дніпровську вечорову* (Мал., II, 1948, 111); *Степів ранкова тиш, і міста пізній гомін.. Все будить у душі непереможний спо-мин* (Перв., I, 1958, 473).

ТИША, і, ж. 1. Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму. *Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише* (Вовчок, I, 1955, 142); *Зненацька Софія кинулась. В нічній тиші виразно загуло з міської башти: бов!.. се північ* (Л. Укр., III, 1952, 535); *Орлюк оглянувся навколо — станції нема. Тиша. Така тиша, що в нього задзвеніло у вухах* (Довж., I, 1958, 323); // Відсутність розмов, мовчанка. *Шестірний при-зро глянув на Жука і, посунувши руки в кишені, заходив по хаті. Настала тиша* (Мирний, I, 1954, 333); *Біля стола, накритого червоним полотнищем, стояв Бондаренко і стиха стукотів олівцем об скло, закликаючи до тиші* (Головко, II, 1957, 519); *Між людьми запала тиша: відверте повідомлення Оксена приголомшило їх* (Тют., Вир, 1964, 179); // Відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом. *В тиші, на селі, ходячи по хатах, гуляючи по садку, по степу, він усе думав про Ольгу* (Н.-Лев., I, 1956, 547); *У селі теж залягла тиша, подвір'я позаростали бур'янами, мешканців звідси було евакуйовано в тил* (Гончар, III, 1959, 18); *Коли ми найманою хурою їхали пристанційним присілком — здавалось, все вимерло. Така тиша буває тоді, коли всі селяни виїждять на жнива* (Досв., Вибр., 1959, 38).

◇ **Дзвінка тіша** — майже повна відсутність звуків, коли здається, що дзвенить у вухах. *І ось раптом, в сій дзвінкій тиші, почув він тиху музику, яка так довго і невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку!* (Коцюб., II, 1955, 309); — *Перший час я чув себе так, ніби мені було проколото вуха. Дзвінка тиша гір здавалася мені вічною мовчанкою пекла* (Ю. Янов., II, 1958, 103); *Мертва (могільна, гробова, смертельна, німа і т. ін.) тіша* — повна відсутність будь-яких звуків, шуму. *Тричі стукаю в двері, стукаю і, затаївши віддих, прислухаюсь. Але за замкненими дверима — мертва тиша* (Кол., На фронті.., 1959, 165); *Почув [Марусяк] нараз звуки серед могильної тиші...* *Це були кроки... На бога — це були кроки!* (Хотк., II, 1966, 286); *Іхали мовчки серед настороженої, гробової тиші* (Тют., Вир, 1964, 398); *Лазар побачив поле й почув тишу, якусь незвичайну, смертельну тишу* (Коцюб., II, 1955, 198); *Смертельна тиша опанувала весь будинок* (Собко, Зор. крила, 1950, 90); *Первоздання тіша див. перво-*

здання; Рвати тішу див. рвати; Різати тішу див. рі-зати; Сколіхувати (сколихнути) тішу див. сколіху-вати, сколихнути; Тіша, як у вусі — про відсутність будь-яких звуків. Кругом така тиша, як у вусі: ні людина не загомонить, ні собака не гавкне... (Мирний, II, 1954, 182).

2. Стан у природі, коли зовсім немає вітру; безвіт-ряна погода. *І тиша — наче кожнісінький листочок, кожнісінька билиночка спочива* (Вовчок, VI, 1956, 318); *Тихо. І земля, і вода, і повітря — все поснуло. Однак та нічна тиша повна всякими звуками* (Коцюб., I, 1955, 31); // Відсутність великих хвиль на морі; штильова погода. *Тиша в морі ... ледве-ледве Колихає море хвилі; Не колишуться од вітру На човнах вітрила білі* (Л. Укр., I, 1951, 64); *Вітер ущух; несподівана тиша лягає на море* (Зеров, Вибр., 1966, 254).

◇ **Тіша, хоч мак (маком) сій див. мак.**

3. перен. Душевний спокій, умиротворіння. *Іноді, втомлений гнівним і жагучим сарказмом своїх рядків, кобзар жадав тиші і м'якої ніжності ліричних поезій* (Тулуб, В степу.., 1964, 481); — *Спокій, тиша, доста-ток — ось що для людини треба* (Гончар, Тронка, 1963, 59).

Тіша в душі і т. ін. — стан умиротворіння. *Він звівся в темряві, вдивляючись у білу постать Маріну в ногах. Гніву вже не було. Була .. надзвичайна тиша в душі* (Головко, II, 1957, 119).

4. Відсутність ворожнечі, сварок, зіткнень, бойових дій; затишшя. *Важко працювати без критики, не ба-дьорить, не підтримує тиша, що навкруги* (Коцюб., III, 1956, 196); *Гарматна канонада поступово замовкла, і нарешті настала врочиста тиша — мир* (Кач., Вибр., 1947, 163).

ТИШИНА, й, ж., рідко. Те саме, що тіша. *Це було рано. Всюди панувала ще поранкова тишина* (Коб., III, 1956, 25); *Стихав шепіт. Урочиста на парти па-дає тишина* (Гонч., Вибр., 1959, 67); *Сині гори, далина. І на морі тишина* (Сос., II, 1958, 33); *На березі — жит-тя: і гавкання, і крики. А в серці тишина незаймана живе* (Рильський, I, 1960, 153).

ТИШКО, а, ч., розм. Тиха, сумирна людина. *Та й Заброда добрий тишко. Скільки разів приходив до них у госпіталь, а й натяку не подав про свою Оксану* (Кучер, Голод, 1961, 35); *У казармі обурювались: — От тобі й тишко, от тобі й базікало... Чкурнув з-під носа, тільки його й бачили* (Збан., Сеспель, 1961, 227).

ТИШКОМ, присл., розм. 1. Не голосно, без шуму. *Два поранені із бою До медсанбату йшли пішком І го-ворили між собою, Щоб не ятрити ран, тишком* (Мал., Чотири літа, 1946, 30); *Розмовляти тишком.*

2. Потай, непомітно, крадькома. [М а т р о н а:] *Во-ни ще й не одно лихо тишком коять* (Фр., IX, 1952, 403); *Двадцять вісім літ прожив Ігор, а ніколи не но-сив за пазухою каменюк, ні на кого не нападав тишком* (Шовк., Людина.., 1962, 313).

ТИШКОМ-НИШКОМ, присл., розм. 1. Тихо, без шуму. — *І що я людям заподіяла? Сиджу собі в хаті тишком-нишком та богу молюся* (Н.-Лев., II, 1956, 17).

2. Потай, непомітно, крадькома. *Не пустила вдень їх мати, І маленькі втікачі Тишком-нишком із кім-нати Подалися уночі* (Перв., Райдуга.., 1960, 51); *Не-давно Магда пропонувала їй тишком-нишком лавровий лист, дріжджі і скаржилася на фейлетон в газеті* (Томч., Готель.., 1960, 27); *Ковалишину хату, кузню і кусень городу купив тишком-нишком Микита* (Козл., Ю. Крук, 1957, 360).

ТИЩЕЧКОМ-НИЩЕЧКОМ, присл. Пестл. до тіш-ком-нішком. — *Ну я пішла, Степане Петровичу, по-*

біжу Семена Яковича порадою, що опритомніли ви... А ви ж глядіть тут, лежіть тищечком-нищечком (Цюпа, Краяни, 1971, 40).

ТІАМІН, у, ч. Вітамін, який в організмі людини й тварин бере участь у вуглеводному обміні (відомий під назвою В₁). Багато тіаміну синтезують зелені рослини, відкладаючи щороку сотні тонн його в насінні (Наука., 9, 1962, 47).

ТІАРА, и, ж. 1. Головний убір стародавніх східних царів, жерців, який був символом вищої влади, високого становища. Бачив він [Михайлик] уві сні Кіра, персів у високих тіарах, крилатих биків... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 147); Скіфські царі прагнуть оточити себе не тільки предметами розкоші, а й особливими атрибутами, які підкреслюють їх високе становище і значність роду (скіпетри, тіари) (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 154).

2. Триярусний головний убір римського папи. Серед римських пап були морські пірати, розпусники і злочинці, про яких цивілізована людина не може інакше говорити, як про легалізованих розбійників у тіарах (Мельн., Обличчя., 1960, 50); То не рубіни в папи на тіарі — То краплі крові (Павл., Бистрина, 1959, 47); // перен. Символ папської влади. Кардинали, Як гадюки, в'ються Круг тіари (Шевч., I, 1963, 265); Гризли сумніви його святість: невже не судилося йому, монархові католицької церкви, під своєю тіарою зібрати всі землі? (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 109).

ТІБЕТЕЦЬ див. тибетці.

ТІБЕТКА див. тибетці.

ТІБЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тибетці і Тибет. Одне тільки слово — мир — привело сюди, в Париж, у цей зал, негра з далекої африканської країни, бедуїна у білій чалмі, старенького індуса, тибетського ламу (Рибак, Час., 1960, 860); У народній, зокрема тибетській, медицині плоди та листя обліпихи здавна застосовувалися для приготування ліків проти захворювання шлунка, шкіри, від ревматизму (Веч. Київ, 28. IX 1962, 4).

ТІБЕТЦІ, ів, мн. (одн. тибетець, тця, ч.; тибетка, и, ж.). Один з найстародавніших народів Центральної Азії, корінне населення Тибету; окремі представники цього народу. Свого часу тибетці в боротьбі проти англійських колонізаторів застосовували бамбукові гармати (Наука., 10, 1973, 48).

ТІК, току, ч. 1. Розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна. Чіпка на току, коло хліба пореється: молотить та віє та околот в'яже... (Мирний, I, 1949, 240); Ціпи влад токотили по току: так-так-така!.. так-так-така! (Гр., II, 1963, 426); Перейшовши через ясний двір і вступивши на тік у темну клуню, Дарка одразу не могла розгледіти, де сидів батько (Л. Укр., III, 1952, 637); Маленький двір під тік постругано, біля повітки старенької — стіжок початий (Головко, II, 1957, 19); Серед поля виднілась довга будова, крита важкою шапкою соломи. Низ її просвічувався. То критий тік (Збан., Над Десною, 1951, 189).

2. Сирти, стіжки, ожереди і т. ін., що стоять на такому місці. Козаки підпалили Єремійн тік. Безліч довгих ожередів та стіжків нового, тільки що зведеного хліба запалали разом (Н.-Лев., VII, 1966, 207).

ТІКАНИНА, и, ж., розм. Часте тікання. — Та хіба ж се жите [життя]: вічно, мов звір в барлогах, в бруді, вічно пиятика, лайка, .. тіканина, а врешті — шибениця. Таже ти дня не перебудеш, ночі не переспши спокійно (Хотк., II, 1966, 202).

ТІКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тікати. В кімнаті ставало тихо й тихіше, лиш хлипання дощу й.. тікання великого стінного годинника переривали тишину (Коб., III, 1956, 193).

ТІКАННЯ, я, с. Дія за знач. тікати 1—6. Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів (Коцюб., I, 1955, 364); Против того дня, що їм саме тікає, ніп розговорився з попадею про тікання (Україна., I, 1960, 154); Радить [Сіхей] покинути край і тікання своє приспішити (Зеров, Вибр., 1966, 231).

ТІКАТИ, ає, недок., розм. Рівномірно, розмірено постукувати (перев. про годинник, годинниковий механізм). Тихо-тихо так у кімнаті; тільки годинник тікає та іноді скрипить перо на папері... (Хотк., I, 1966, 43); Тиша заколисувала думки, увагу, гнітила, чулося навіть, як у кишені тікає годинник (Минко, Повна чаша, 1950, 244).

ТІКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Бігти, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування і т. ін. Він тікає тепер щосили, немов сповнивши якийсь страшенний злочин, бажав сховатися десь (Фр., VII, 1951, 351); Всі тікали, хто куди. Я теж не дурний чекати дядька Логовника, який так хотів підписатися комусь з нас на спині, й побіг борозною (Томч., Жменяки, 1964, 190); Щосили кинулися тікати олені (Трубл., Вовки., 1936, 38); *У порівн. Ніхто не примічав, що Йосип, як тільки вийшов з двору, то, не озираючись, подрав чимдуж, наче тікає від кого (Мирний, IV, 1955, 38); // перен. Швидко віддалятися від чогось на значній швидкості (про машини, судна і т. ін.). Віяв горішній вітер, і лодії [човни з вітрилами] швидко тікали від Вітачевої гори (Скл., Святослав, 1959, 125).

2. Поспішно відступати. Козаки кинулись і швидко наздогнали польське військо: шляхта дійшла до такого безладдя, що покидала ридвани й вози, шаблі та рушниці й тікала світ за очі (Н.-Лев., VII, 1966, 253); — Еге ж, страх неприємна річ.. Інакше, звідки, скажімо, паніка на війні, коли цілі полки, корпуси тікають, як череда? (Головко, II, 1957, 586); // Рятуватися втечею, маючи страх перед ким-, чим-небудь. Пани тікали, никли перед лицем народу, як солома в огні (Коцюб., II, 1955, 78); — Треба глянути, чи на конях зброя справна, а то, може, назад тікати доведеться, — клопотався Охрім (Тют., Вир, 1964, 174).

◇ Душа тікає в п'яти — те саме, що Душа у (під) п'яти ховається (див. душа); Хоч з (із) хати тікай — нема сили терпіти щось; нестерпно. — Така в мене нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, заморочила, хоч із хати тікай (Тют., Вир, 1964, 85); Хоч тікай на край світу — заходити кудись дуже далеко. — Ох! Доленько моя! А мій?! Як оце вип'є, то й не приведи господи... хоч тікай на край світу (Коцюб., I, 1955, 438).

3. Самовільно, потай залишати кого-, що-небудь, приєднуватися до когось, направлятися кудись. — Добри вечір, Василю! Куди це ти йдеш проти ночі? — спитав у неї Лейба. — Може, тікаєш од пана? (Н.-Лев., II, 1956, 84); Маруся не встала й до вечері. Важко було би бачити мужа. Він ще міг би запитати, чого вона така смутна, а вона могла би відповісти: «Бо сеї ночі тікаю з опришком у гори» (Хотк., II, 1966, 132); З околиць сіл без кінця раз у раз озброєні хлопці тікали до нас (Сос., I, 1957, 451); Козаков.. ішов, ступаючи на п'яти, подавшись усім корпусом вперед, і розповідав, що він тікає з госпіталю (Гончар, III, 1959, 9); // Здійснювати втечу з тюрми, каторги, з-під варті і т. ін.

Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі, і що він ладен хоч зараз тікати геть під три чорти (Досв., Вибр., 1959, 136); // Залишати яку-небудь справу, заняття, припиняти свою роботу, діяльність де-небудь. — З вашого села я нікуди не піду. Мене ніхто сюди не посилав, я прийшов добровільно, а добровольці не тікають (Тют., Вир, 1964, 142); // Залишати місцеперебування, направлятися кудись через певні обставини. Як у пеклі жилося тоді Тарасові в батьківській хаті,.. іноді тікав на кілька днів аж у друге село (Мирний, V, 1955, 309); Вона все тікала з хати, щоб не бути вкупі з старими (Коцюб., II, 1955, 26); — Сядь, Юрку, хоч на хвилинку.. Коли не сядеш, квочка буде тікати з гнізда, курчат не висидить (Томч., Жменяки, 1964, 177); Шевченко ходив мовчазний, насупивши свої кошлаті брови, або тікав у кубрик, до матросів (Тулуб, В степу., 1964, 267).

4. перен. Швидко переміщаючись, віддалятися, зникати. Заспокоювалася [Маруся] поволі. Немовчно тікали маленькі хвилі пересохлого потоку, і кожна з них уносила з собою крапельночку дівочого горя (Хотк., II, 1966, 120); Був захід весь од вибухів багрянний, — і навіть хмари, й ті корились нам, тікали вдаль, розвіяні в покорі (Сос., II, 1958, 325); // Швидко зникати з поля зору (про предмети, повз які хтось, щось рухається). Прудка течія зносила їх [Івана і Соломію] вниз, і видно було, як тікали од них білі береги з чорними вербами (Коцюб., I, 1955, 385); Телеграфні стовпи нескінченним струнким рядом тікали вдалину (Довж., I, 1958, 75); // перен. Простягатися, пролягати кудись. Каро вдихнув на повні груди густе осіннє повітря і пішов стежечкою, що тікала в глиб лісу (Рибак, Що сталося., 1947, 28); // перен. Швидко зникати, пропадати. Блідніть, зорі зелені, ховайся, місяцю ясний, тікай, нічний тумане! (Донч., VI, 1957, 43); Річка набрякала туманом, півні скльовували зорі з неба, а по Беввій горі на північ тікали тіні (Тют., Вир, 1964, 304); // перен. Не триматися в пам'яті, не пригадуватися в потрібний момент. Одна думка обганяла другу; одна одну випереджала, наче гралися навипередки; .. вони од його [Чіпки] тікали, зникали (Мирний, I, 1949, 385); Вона хвилювалася, говорячи. Слова тікали від неї, мова плуталася і переривалася (Собко, Справа., 1959, 244).

◇ Земля тікає (тікала) з-під ніг у кого: а) про стан, коли хтось не може стояти, падає. Земля тікала з-під ніг, і Хмельницький упав горілиць, уп'явшись в чорні волоки стелі широко розплющеними очима, котрі вже тепер нічого не бачили (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 632); б) про чиєсь хитке, непевне становище. Імперіалісти США бачать, що земля тікає у них з-під ніг, що зникають їхні надії на прибутки (Смолич, VI, 1959, 473); Сон [десь] тікає (тікав) від кого див. сон¹; Сон тікає (тікав) з очей — те саме, що Сон [десь] тікає (тікав) (див. сон¹). Сон тікав з очей. Навпаки, свіжість і запашність ночі бадьорила нерви (Смолич, I, 1958, 81).

5. від кого — чого, заст. кого, чого. Уникати кого, чого-небудь, уникати зустрічі з ким-небудь; ухилятися від чого-небудь. — Чого це він неначе одмикує та тікає од мене? (Н.-Лев., III, 1956, 340); Зо мною холодні, од мене видимо тікають, а я втрачаю по малу дар слова і всю вимовність слова вкладаю в очі, у вираз обличчя. Я зв'язав свої очі з життям панни Анелі, з її найменшим рухом (Коцюб., II, 1955, 256); [В а с и л ь:] Чого ж ви людей цураєтесь, світу тікаєте? (Мирний, V, 1955, 98); — Дай же, мій батьку, обняти тебе... Не тікай від обіймів (Зеров, Вибр., 1966, 251); [Б а т у р а:] Роман я напишу, неодмінно напишу, але щоб не стати героєм власного твору, та ще в надто поганому світлі, я мушу якнайшвидше звідси виїхати.

[В е р б а:] Розумію! Тікаєш від того, чого шукав роки... (Корн., II, 1955, 249); *Образно. Лінь тікає діла, Як сонечка тьма; Лінь — се одур тіла; Одур — лінь ума (Граб., I, 1959, 567); // перен. Не зосереджувати свою увагу на чомусь неприємному, обтяжливому, гнітючому. І думається мені: коли такий наш фатум неминучий, то даремне й тікати від нього (Л. Укр., V, 1956, 436); Чомусь саме сьогодні нараз перед ним з'явилося те питання, від которого він так ніби тікав досі, хоч і передчував, що воно колись прийде (Хотк., I, 1966, 42); Став тоді хлопець в самій уяві своїй вигадувати всякі пригоди й переживати їх, тікаючи од неприємної дійсності в привабні мрії (Головко, II, 1957, 375).

6. Припиняти спільне життя з ким-небудь, покидати своє подружжя. А що, як і тут їй скажуть:.. Таких, мовляв, що від чоловіків тікають, нам тут не треба (Хотк., II, 1966, 176); — Скільки разів сама тікала до батька від сього Тимоша, а ще говориш про любов (Гончар, Тронка, 1963, 128).

7. тільки наказ. сп., також у сполуч. зі сл. з м о ї х о ч е й, м е н і з о ч е й, розм. Уживається як наказ або прохання відступити, відійти, завернути, піти назад і т. ін. — Тікай, бо, їй-богу, пхну. Я не подивлюсь тобі в вічі, — крикнула Мотря й замахнулася на Карпа віхтем (Н.-Лев., II, 1956, 273); — Мамо, тікайте, не заважайте, мамо! (Довж., I, 1958, 369).

ТІКАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що утікач.

ТІКАЧКА, и, ж., рідко. Жін. до тікач. Увечері перехована тікачка сиділа в хаті Убийвовків і вечеряла, розповідаючи про себе (Гончар, Земля., 1947, 121).

ТІК-ТАК, ТІК-ТІК, виг. Звуконаслідування, яке відтворює рівномірне, розмірене постукування, перев. тікання годинника. Прикладали [жінки] годинника до вуха і слухали незрозуміле їм «тік-тік» (Багмут, Щасл. день., 1959, 133); Маятник стінного годинника повільно, розмірено одбивав секунди — тік-тік... (Головко, II, 1957, 582).

ТІКТАКАТИ, ає, недок., розм. Те саме, що тікати. Маленький годинник на столі тіткає (Донч., IV, 1957, 22).

ТІК-ТІК див. тік-так.

ТІЛЕСА, лєс, мн. 1. заст. Тіло.

2. ірон., жарт. Тіло гладкої людини. Тіlesa його жіночки колотились перед ним від поштовхів ридвана (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11).

ТІЛЕСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тіло 1. Чуття та свідомість землі не властиві одвіку, А як багато речей розмаїтих вона породила. То лиш тому, що багата була на тілесні начатки (Зеров, Вибр., 1966, 178).

△ Тілесний кут, мат. — частина простору, обмежена конічною поверхнею.

2. Стос. до тіла людини або тварини і його фізичної будови; фізичний. Хто спиняє розвій вільної думки, хто вбиває життя душі, той не менший проступник [злочинець] від того, що відбирає тілесне життя (У. Кравч., Вибр., 1958, 244); — Ваші м'язи, — Гальянеску зневажливо вищипнув Сахно за руку, — ваші жили, вся ваша тілесна структура тендітна (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 90); // Який заподіюється, завдається тілу (у 2 знач.). Дурниця всі рани й душевні, й тілесні, З нудьгою чи з кров'ю: Бо знаю я, серце, що всі мої болі Погойть любов'ю (Крим., Вибр., 1965, 65); Широ вірили [учителі братських шкіл], що без тілесної кари годі стати чесною і освіченою людиною (Тулуб, Людолови, I, 1957, 316); // Власт. тілу (у 2 знач.). Бдність психічних і тілесних проявів.

3. розм. Який має не худе, достатньої повноти тіло. [Т і п к а:] Перш які були з себе показні, тілесні, а тепер немов з воску зіплені... (Кроп., II, 1958, 404).

4. Жовтувато-білий з рожевим відтінком, як тіло людини. *Тілесний колір; Тілесна фарба.*

ТІЛЕСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тілесний 2.

ТІЛЕЧКИ, присл., розм. Те саме, що стілечки. [Г а л я:] Ви ввольните мою волю?.. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] А багато ти в мене попросиш? [Г а л я:] Не багато, от тілечки! (Сам., II, 1958, 134); Що ж бо, сонцю, ти можуче, Затялось, йдучи вперед? Ну, нехай би грози, тучі Брали там тебе в обруччя, А то ж тілечки, ледь-ледь... (Ус., Листя., 1956, 192).

ТІЛЕЧКО¹, а, с., рідко. Зменш.-пестл. до тіло 2, 4. Все щупленьке, рівненьке тілечко, вся оця мила істота до того стала нараз дорогою Василеві, що, якби хто сказав умерти, — вмер би за неї (Хотк., I, 1966, 101); Наші тілечка з ефіру, Наші крильця з вітерків; Відкіля ми прилетіли — Ми не знаєм од віків (Щог., Поезії, 1958, 310).

ТІЛЕЧКО², присл., діал. Зменш. до тількио. — Нема Охріма Горобця. Тілечко був тут і як крізь землю провалився (Тют., Вир, 1964, 315).

ТІЛИСТИЙ, а, е. 1. Огрядний, повний тілом (про людину). Вона піджидала Христі, важкої тілистої Христі, що повагом спускалася з гори (Мирний, IV, 1955, 175); Пані тая, молода й прехороша, товстою ще не стала в свої вісімнадцять років, але вже була тілиста (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 12); Ненадійний пристрій не витримав ваги тілистого запорожця, і він каменем шубовснувся в воду (Добр., Очак. розмир, 1965, 111); // Угодований, ситий (про тварину). Повз вікно промчав тілистий вороний коник, запряжений у колгоспні козирки (Добр., Тече річка., 1961, 22); Широком колом розбрелись по пасовиську дебелі, тілисті корови (Крот., Сини., 1948, 292); // Міцний, кремезний. — Ах ти, псяюхо, — вигукнула теща.. — і лясь його по образі і подобию божому. А в неї рука тілиста, владики тільки застогнав і повалився на долівку (Мельн., До раю., 1961, 57).

2. рідко. Те саме, що тілесний 4. На руках тілистої барви рукавички аж по лікті, на ногах білі атласові черевики — отак увійшла Регіна до салону (Фр., VII, 1951, 268).

ТІЛІКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тілікати.

ТІЛІКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Утворювати високі уривчасті звуки, а також грати на музичному інструменті, який видає такі звуки. Бубонові підспівувала.. балалайка: вона тілікала тонким голосом і, здавалося, не в силі була заглушити голосні удари бубна (Кос., Новели, 1962, 159).

ТІЛО, а, с. 1. Матерія, речовина, що так чи інакше обмежена в просторі; окремих предмет у просторі. Шановний доктор має в собі щось подібне до наелектризованої палички лаку: зразу притягне до себе деяке легеньке тіло, а потім зараз відіпхне (Фр., III, 1950, 256); — Бачите, діти, — казала вчителька, — від нагрівання тіла розширюються, збільшуються, а від холоду стискаються (Ів., Таємниця, 1959, 12); В надрах твердого тіла приховано ще багато таємниць (Ком. Укр., 2, 1969, 55); // мат. Частина простору, обмежена з усіх боків; те, що має довжину, ширину і глибину. Геометричне тіло.

△ Абсолютно чорне тіло див. абсолютно; Небесні тіла — планети, зірки, комети і т. ін. Наука про небесні світила розповідає нам, що є небесні тіла, зовсім не схожі на нашу земну кулю (Астр., 1956, 4); Серед багатьох небесних тіл особливу увагу вчених завжди привертало Сонце — далека і загадкова зірка (Наука., 10, 1962, 6).

2. Організм людини або тварини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами. Він почуває [відчув], що його тіло труситься од голови до самих пальців на ногах (Н.-Лев., II, 1956, 301); Ліниве тіло лева простяглося, Мов спекою пригнічене в полудне (Л. Укр., I, 1951, 422); Зморене цілоденним блуканням тіло [Павлуся] вимагало відпочинку, здорового, життєдайного сну (Донч., II, 1956, 65); [К р е ч е т:] Греки любили людину, вони перші досконало вивчили форми людського тіла (Корн., I, 1955, 113); Більш-менш водянистий нектар, висмоктаний з квіток, уже в тілі бджоли під час польоту починає змінюватись у медовий півфабрикат, який у вулику буде доведений до стану меду (Бджоли, 1955, 25); // тільки одн. Умовна назва матеріальної оболонки людини як протилежності її духовному, психічному світу. Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмарило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Коцюб., II, 1955, 229); Перед ним стояв засмаглий русавий хлопець у звичайній шкіряній тужурці — один з тих типових дужих тілом і духом людей, яким судилось увійти в історію з ім'ям покоління переможців (Довж., I, 1958, 454); // Останки померлої людини; мрець. І на возах, на колесницях Із Колізея.. вивезли тіла; І повезли за Тібр (Шевч., II, 1963, 294); Як обмивали тіло, то знайшли в діда на шиї гаманець, а в гаманці дві сотні грошей (Мирний, IV, 1955, 258); Потім невдовзі батьки померли на однім році, а згодом і чоловіка не стало (за межу завівся з Гмирею та й... привезли вже з степу тіло саме). Лишилася сама з дитиною (Головко, II, 1957, 191); Не знайшли ні друзі, ані кривні Рицарського тіла молодого, Щоб землі його предати [віддати] чесно, Щоб могилу насипать високу (Рильський, III, 1961, 241).

◇ Віддавати (віддати) тіло землі див. віддавати; Грішне тіло — організм людини з усіма його фізіологічними проявами як протилежність її духовному, психічному світу. Всередині чоловіка все тоншає і тоншає та ниточка, що з'єднує душу з грішним тілом, і Кузьма вже чує на спині смертельний піт, а на очах вологу (Стельмах, II, 1962, 295); Душа з тілом розлучається (розлучилася) див. розлучатися; Душа прощається з тілом; Прощатися з тілом і душею див. прощатися; Душею і тілом див. душа; [З] тілом і душею — цілком, повністю. Інший побит, вищі звичаї міські захоплюють її зовсім, з тілом і душею (Мирний, V, 1955, 360); Мурашки (комашки, мурахи) бігають (бігали, забігали, пішли, полізли й т. ін.) по тілу див. мурашки, комашки, мураха; Промочити до тіла див. промочувати; Тільки душа в тілі див. тільки.

3. Тулуб людини або тварини. Прив'язано човен до темного коріння. Замоккли сухарі і цукор одмокрів, І згорбилися тіла завязятих мандрівців (Рильський, I, 1960, 230); У Романа було красиве тіло, розвинуте, біле, м'язисте, значно молодше за його порізане глибокими зморшками обличчя (Гончар, III, 1959, 43); Її дужі, сильні ноги, що так легко носили її тіло по землі, тепер тремтіли і підгиналися (Тют., Вир, 1964, 511); Ворона.. скікнула, неохоче підіймаючи на чорних крилах своє важке попелясте тіло (Стельмах, I, 1962, 525); // Звичайно про наймасивнішу частину рослини (стовбур дерева, надземну частину гриба тощо). — Ще одного [дуба] звалили, — святкував Денис, заганняючи гостре вістря в тверде тіло деревини. Розсівшись на траві, хлопці заходилися обідати (Тют., Вир, 1964, 244); Плодові тіла вищих грибів переважно м'ясисті.

◇ Грішним тілом світити — ходити в поганому, подертому одязі. — Чим же невдоволені козаки? — спитав Чепіга. — Голі ходимо, грішним тілом світимо, — надирився чийсь голос. — Навіть сорочки на переміну не-

має (Добр., Очак. розмир, 1965, 123); *Поки були малі діти, менше було й того клопоту. Не голодні, не світять перед людьми грішним тілом — то й добре* (Іщук, Вербівчани, 1961, 6); *Засвітїти [голим] тілом див. засвічувати*¹; *Прикрїти [грішне] тіло див. прикривати*.

4. *тільки одн.* Шкірно-м'язовий покрив людини або тварини; м'язи, м'ясо. *Пазуха трохи розійшлася, і крізь ту невеличку прорішку біліло тіло* (Мирний, III, 1954, 281); *На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона* (Коцюб., II, 1955, 334); *При повному місяці купують малу Вустю й приказують: «місяцю Адаме... дай тіла на ці кості, а як не даси, то прийми моці!»* (Ю. Янов., II, 1958, 183); *І бачило печальне віття в холоднім світлі дальніх зір худеньке тіло крізь лахміття, упертий рот і карий зір...* (Сос., II, 1958, 81).

Повиступали (повиступають) сіроти на тілі див. повиступати.

◇ *Бути в (при) тілі:* а) бути не худим, достатньою повноти. — *А яка вона з себе? — запитав я. — Дівка, як дівка. З ногами, руками, косами. При здоров'ї і в тілі* (6. Кравч., Квіти., 1959, 102); *Сам він був середнього зросту, не те, щоб гладкий, але при тілі, вбирався чисто* (Мур., Бук. повість, 1959, 9); б) бути вгодованим, ситим. *В гарній артілі й худоба в тілі* (Укр. присл., 1955, 362); *Вбиватися (вбитися) в тіло див. вбиватися*¹; *Набиратися (набратися) тіла див. набирається; Спада́ти (спа́сти) з тіла (в, у, на тілі) див. спада́ти; Сху́днути на тілі див. сху́днути; Тримати (держати) в чорному тілі кого — суворо поводитися з ким-небудь, примушувати багато працювати, погано годувати і одягати. Тримав [Юхим] її в найчорнішому тілі і водночас тремтів і божеволів від однієї думки, що хтось зазіхне на єдине його багатство — на вроду дружини* (Речм., Весн. грози, 1961, 22).

5. *чого.* Основна, наймасивніша частина чого-небудь; корпус чого-небудь. *Тіло греблі протинали два суцільні внутрішні тунелі, що йшли крізь товщу бетонного масиву від берега до берега* (Голов., Тополя., 1965, 37); *Котушки, що створюють обертове магнітне поле, розміщують у тілі статора* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 154); // *Про корпус судна, літака і т. ін. Важко повертає своє металеве тіло теплохід «Марафон»* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 417); // *Ствол артилерійської гармати або кулемета. Кулеметники обмотали марлею станки й тіла своїх кулеметів* (Перв., Атака., 1946, 12).

6. *перен.* Про що-небудь єдине, що складається з по-годжено діючих частин. *Ви відчуваєте, що ви — частина того світу, невеличка цяточка його живого тіла, непримітний куточок його безмірної душі* (Мирний, IV, 1955, 308); [К е м б л ь:] *Громада — вільне й незалежне тіло* (Л. Укр., III, 1952, 26); *Зв'язок фактів мовно-етнічних з долею політичних тіл — держав звичайно не є прямим* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 104); *У порівн. *Так хай же все темне загине в немерклому сяйві побід. Ми з вами, як тіло єдине, керуєм у вічність свій літ* (Сос., II, 1958, 483).

ТІЛОГРІЙКА, и, ж. 1. Тепла куртка без рукавів. *Під ватянкою в нього була цигейкова армійська тілогрійка, і вітер йому не дошкуляв* (Кучер, Прощай., 1957, 100).

2. *Стьобана ватяна куртка; ватник. Сапери й піхотинці, скинувши тілогрійки, поплювавши в долоні, в'язали плоти* (Гончар, III, 1959, 342).

ТІЛОРІЗ, а, ч., бот. (*Stratiotes* L.). Багатолітня водяна рослина з цупким колючим листям, яка під час цвітіння спливає на поверхню; водяний різак.

ТІЛЬ, присл., розм. Те саме, що тільки. *У ділі ж ми ревні, Лиш тіль грубувати* (Ус., Листя., 1956, 170).

ТІЛЬКИ. 1. присл. Майже зараз; щойно. *Було ще не пізно — тільки починало смеркати* (Мирний, IV, 1955, 286); *Чую, як мої очі, ось тільки холодні й сердиті, раптом заграли від почуття, голос м'який став і теплий* (Коцюб., II, 1955, 266); *Він оце тільки повернувся з тунелю, де спостерігав останні роботи, що з'єднували північний вхід з південним* (Ле, Міжгір'я, 1953, 256); *Він, здається, одним з перших помітив прапорonoсців, коли вони тільки з'явилися на узліссі* (Гончар, III, 1959, 369).

Тільки що: а) зовсім недавно; щойно. *Я тільки що знов прочитала Ваш дужий, неначе у крицю закований, Міцно узброєний вірш* (Л. Укр., I, 1951, 150); *Акин пощипував струни домбри, співучим речитативом імпровізуючи пісню про тільки що прибулий караван* (Тулуб, В степу., 1964, 53); *Ніч тільки що огорнула небо, й будинок, і двір, і сад, і ставок, і тополі.. Спить Остап* (Довж., I, 1958, 222); б) у поєднанні з дієсловом недовиконаного виду вказує на початок дії, вираженої цим дієсловом. *Раз Нимидорі приснилося.. Одно сонце серед неба, а друге тільки що сходить в червоних хмарах* (Н.-Лев., II, 1956, 245); *На клумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускались* (Коцюб., II, 1955, 392).

2. присл. Ледве, трохи. *Сльози утирає [Ярина], На шлях поглядає; Із куряви щось вигляне І знов пропадає, Ніби шапка через поле Котиться, чорніє, Пропадає мошечкою Тільки, тільки мріє, Та й пропало* (Шевч., II, 1963, 336); *Те, що місяць назад тільки заклунулось у серці, тепер уже снувало перед його очима, заволоділо його думками* (Мирний, I, 1949, 384).

3. част. обмежувальна. Вказує на певне обмеження в кількості, віддалі, величині; всього, не більше як, всього лише. *Вже вина в бутлі зосталось тільки на дні* (Н.-Лев., III, 1956, 256); *Я маю в селі Красиловці — три милі відси, тільки три милі — молоденьку небогу, сирітку по небіжчиці сестрі* (Л. Укр., III, 1952, 645); *А шинеля в Вані тільки до халав* (Сос., I, 1957, 334); *Коли поїзд посунув далі, на мокрому пероні залишився тільки один пасажир із диктовою валізкою в руках* (Панч, Синів., 1959, 3); // *Уживається з обмежувально-видільним відтінком, у значенні: лише; ніхто інший, ніщо інше, як; ні в якому іншому місці, ні в який інший час і т. ін., крім. Софія Петрівна сердито обвела оком цілу родину.., але співчував їй тільки Антоша* (Коцюб., II, 1955, 388); [О р е с т:] *Ви не любите лотерей?* [С а н я:] *Я люблю тільки таку гру, де я певна, що виграю* (Л. Укр., II, 1951, 32); *Дурні дядьки! Ні один з вас не розчовнає: Який там в біса звір! На Вовка тільки поговор, А овечок Тарас хапає!* (Гл., Вибр., 1951, 47); *Та скажи мені, друже, нащо все в житті приходить тільки тоді, коли ми перестаємо бажати цього?* (Ю. Янов., II, 1958, 75); *В кімнаті було тепло, шкварчала кухня, і тільки тут Шура відчула, що вона перемерзла до кісток — все тіло на ній тіпалося* (Гончар, III, 1959, 190); *Кожний вишукував товариша по своєму пір'ю: пани віталися тільки до панів, купці — до купців* (Мирний, III, 1954, 258); *На хуторянських волів теж марні надії.. Отже, надія, все-таки, тільки на себе та на своїх коней* (Гончар, III, 1959, 224); // У поєднанні з часткою *х і б а, л и ш е (л и ш)* посилює обмеження. *Кругом така тиша, як у вусі: ні людина не загомонить, ні собака не гавкне... хіба тільки трісне суха дровинячка під важкими ступнями товариства* (Мирний, I, 1949, 286); *За ними [молодицями] видно було громаду чоловіків, старих і середніх, і лиш тільки один Йон Галчан залишився поміж жінок та про щось жваво балакав* (Коцюб., I, 1955, 281); // У поєднанні

з часткою ще або без неї вказує на обмеження дії, явища початковим або попереднім етапом. *Мотря того лихого дня прокинулася, ще тільки на світ стало благословитись* (Мирний, I, 1949, 291); *А ще тільки середа, 2 дні до п'ятниці* (Коцюб., III, 1956, 149); // *Не раніше, як. Тільки через неділю п'ять, після довгої слабості, опам'ятався Андрійко, почав пізнавати дядька, тітку, людей...* (Коцюб., I, 1955, 444); *Тільки в чверть на дванадцятку — як посвідчив годинник Сахно — авто з шорстким вереском зарипіло по прибережному піску* (Смолич, I, 1958, 45).

I (та й) тільки; Та (й) тільки всього; [Та] тільки й діла — і все, більше нічого. *Щоб не зробити знов помилки, прийшов до вас. Козак я й тільки — прийміть мене до ваших лав* (Сос., I, 1957, 446); *Та й чудний же він. Як вирядиться було у нову свою халамиду.., примаже височки оливою, візьме парасоль у руки — ну прямо реготатися з нього, та й тільки* (Хотк., I, 1966, 76); *Полізе [Чіпка] в розвалений погріб, назбирав ще торішньої ріпи,.. начистить, зварить юшки — та й тільки всього!* (Мирний, I, 1949, 299); — *Махнути б на неї [тару] рукою, та тільки й діла!* (Гончар, III, 1959, 417); **Тільки й (і)** — виражає посилений відтінок обмеження. *Тільки мені й потіхи, що коли присняться мої дітки* (Вовчок, I, 1955, 278); *Тільки й щастя, тільки й жити, Покіль буде сонце гріти* (Гл., Вибр., 1951, 242); *Тільки і мрії було, щоби клатик малесенький поля, Дім, та город* (Зеров, Вибр., 1966, 259); **Тільки й його (її, їх, твого, вашого і т.д.), що...** — уживається при вказівці на дуже маленьку частку радості, щастя і т. ін., що випала на чийсь долю. *[Груйчєва:] Та вже звісно, ви її змалку балуєте. [Олімпіада Іванівна:] А що ж з нею робить? Правду кажучи, тільки й її, що погуляє бідна дитина* (Л. Укр., II, 1951, 6); **Тільки його (її і т. ін.) й бачили див. бачити; Тільки й різниці, що... див. різниця¹; Тільки й розмови див. розмова; Тільки так; Так тільки** — без потреби, без певного наміру, без серйозних підстав або наслідків. *Сусід до себе кликав кума: «Приходь лиш, брате, на часок: По чарці вип'ємо, сальця з'їмо шматок». А справді — так не те він дума: То кумові сказав він тільки так* (Гл., Вибр., 1951, 28); — *Ну, як же тобі там, Василю, живеться у своїх хазяїнів? — Та нічого поки що. Старий тільки все бурчить, але то так тільки* (Хотк., I, 1966, 106).

◇ **Не тільки світу (сонця), що у вікні див. вікно; Тільки бровою (рукою і т. ін.) поведи див. поводити¹; Тільки душа в тілі** — про серйозно хвору, вкрай виснажену або дуже втомлену людину; *ледве живий. — Отак увесь вік свій прожила, — дума далі баба Сикліта, — тільки душа в тілі, .. все дома сиділа, діло робила, а долі своєї не діждала!* (Григ., Вибр., 1959, 29); **Тільки жмурки пішли див. жмурки²; Тільки й думки (на думці) див. думка; Тільки тінь залишилася [зосталася і т. ін.] від (рідко з) кого див. тінь; Тільки цього [ще] бракувало! див. бракувати¹.**

4. част. видільно-обмежувальна. Служить для логічного виділення певного слова (певних слів) у реченні, до якого (яких) вона стосується. *Усі вони знали, який суд буде, і тільки дожидали того дня, коли скінчиться* (Вовчок, I, 1955, 363); — *Вчора я признався до його в королівському палаці, як до давнього свого колеги, а він чи не впізнав мене й справді, чи тільки вдавав так, бо не хотів впізнати* (Н.-Лев., VII, 1966, 50); *Він живий, той вітер.. Треба тільки уміти слухати. А дід навчився* (Коцюб., I, 1955, 388); — *Ходім, Марусю... — Вони пішли, а вслід їм: — Стережи, стережи! Чи встережеш тільки* (Хотк., I, 1966, 108); *У юрбі моя сестра... Та тільки чому така бліда вона?* (Сос., II, 1958, 446).

5. част. підсилювальна. Уживається для підкреслення крайнього напруження дії. *Сава Петрович аж трусився весь від злості. Але стримавсь. Як тільки міг спокійно, витяг цигарку, сірники і, вдаючи, що не хоче накурювати в кімнаті, вийшов за двері в коридор* (Головко, II, 1957, 196); // *Уживається у заперечних реченнях при займенниках і прислівниках для посилення уявлення про велику кількість, об'єм, повноту охоплення і т. ін. чого-небудь. Він слухав, облизуючи щохвили сухі губи,.. слухав усе, що я тільки не розповідав, — аби звідти, аби з гір, про гори...* (Хотк., II, 1966, 372); — *Ех, де нас тільки не було!.. По таких горах носило, на такі верховини виносило..!* (Гончар, II, 1959, 89); // *Уживається з відтінком підсилювального і модального значення: а) у поєднанні з часткою б вносить елемент бажаності. Тільки б хвороба не мучила тіла і туга минала Душу, позбавлену прикрих турбот та нестерпного жаху!* (Зеров, Вибр., 1966, 158); б) при формах наказового способу дієслова уживається для виділення, підкреслення значення, вираженого дієсловом. [Орест:] *Моя слабість, моє нещастя мине, зникне раптом, тільки скажи мені слово, одно слово!* (Л. Укр., II, 1951, 90); — *Ну, ти його тільки торкни, котигорошка, то він зараз і розсиплеться, — невдоволено промовив Остап* (Коцюб., I, 1955, 349); — *Мамо! Ти тільки не хвилюйся. Гайдамаки! — Де? — обмерла мати* (Головко, II, 1957, 594); // У поєднанні з займ. що вживається як допоміжний засіб при оформленні окличного речення. — *Господи! що тільки робиться на вигоні! — вскочивши в хату, замість привіту, прокричала сусіда* (Мирний, I, 1949, 318); *Що ж воно тільки робиться на світі божому! Яка рука підвела темну селянську стихію на бунт?* (Стельмах, I, 1962, 565).

◇ **Подумати тільки; [Ти] подумай тільки; [Ви] подумайте тільки див. подумати; Тільки [і, й] подавай (подай) див. подавати¹.**

6. спол. часовий. Указує на те, що дія головного речення настає одразу після того, як здійсниться дія підрядного речення; відповідає за знач.: *л е д в е, щ о й н о*. *Тільки свисну — миттю кінь прилине. За хвилину ми вже в горах будем!* (Л. Укр., I, 1951, 391); *Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом не хату, а цілий невеличкий будинок* (Мирний, I, 1949, 367); *День ввійшов просто через вікно — враз і прекрасно — тільки мати розсунула віконниці і розчинила раму* (Смолич, II, 1958, 7); // У складі парних сполучників *т і л ь к и...*, як *т і л ь к и щ о...*, як підкреслює швидке безпосереднє настання іншої дії. *Тільки Кузнецов почав розповідати, як у двері хтось постукав* (Головко, II, 1957, 467); *Тільки що він, набравши повну жменю [мідяків], ховав у кишеню, як його хтось легенько взяв за плечі* (Коцюб., I, 1955, 446); // У складі сполучників як *т і л ь к и*, *т і л ь к и л и ш* підкреслює швидке настання наступної дії, певного стану. *Як тільки що почнеш співати, Не хочеться й пшениченьки клювати* (Гл., Вибр., 1951, 24); — *Завтра, як тільки зійде сонце, почнемо нове жужування [землі]* (Стельмах, II, 1962, 17); — *А так, дивись, Романе, тобі всюди і шана, і хвала. Тільки лиш глянуть на твої погони, на п'ятикутну зірку, на твій ППШ — одразу капелюхи з голів...* (Гончар, III, 1959, 192).

7. спол. протиставний. Сполучає речення, одне з яких виражає невідповідність тому, про що говориться в іншому; відповідає за значенням сполучникам: *а, а л е, п р о т е, о д н а к*. *Управитель став дибки, — тільки не зміг пізнати того, хто до його озвався* (Вовчок, I, 1955, 176); *Не юнак лежав там молоденький, тільки дід старий, як голуб сивий* (Л. Укр., I, 1951,

392); Він щось їй крикнув, тільки вона недочула (Григ., Вибр. 1959, 36); Він крикнув: — По зрадникам!.. — тільки були слова ці для нього останні (Сос., I, 1957, 455); // У поєднанні з іншими протиставними сполучниками а, а л е, т а і т. ін. підсилює їх значення або таку невідповідність. Як же роздивиться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдат [солдат], а тільки його парсуна, — засоромилась (Кв.-Осн., II, 1956, 12); Але тільки тінь впала, або шеберхнуло щось — вже вона [ящірка] зникла у непомітній шпарці (Коцюб., I, 1955, 290); «Яка погана, — Муха каже, — На світі долецька твоя...» На річ таку Бджола сказала: «Нехай воно і так, Та тільки он що я чувала, Що Муху зневажає всяк» (Гл., Вибр., 1951, 65); // У складі протиставного сполучника т і л ь к и щ о приєднує речення з протиставним значенням. Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший..! Тільки що гордий дуже, — на жадну не погляне, не заговорить (Вовчок, I, 1955, 112); І хитається, все хитається степовий бурлака, здається, наспівує ту ж тягучу, сумно-спокійну мелодію; тільки що не чути її за вітром (Вас., II, 1959, 22).

8. спол. єднальний. У складі парних сполучників не т і л ь к и..., а л е і (й); не т і л ь к и..., а і (й); не т і л ь к и..., т а і (й); не т і л ь к и..., щ е і (й) підкреслює те, що якась дія переходить через вказані межі. Він часто так лежав не тільки в свято, як то всі добрі люди роблять, — але і в будень (Л. Укр., III, 1952, 637); Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а і вивіз собі матеріал для роботи (Коцюб., III, 1956, 345); Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно проти другого не зна (Кв.-Осн., II, 1956, 308); «Усе ти [Ластівко] між людьми і не боїшся їх, Пройдисвітів таких; Не тільки що під стріхою співаєш, Ще й у вікно літаєш...» (Гл., Вибр., 1951, 131).

9. У складі складених умовних сполучників як т і л ь к и, к о л ь і т і л ь к и, к о л ь б т і л ь к и, я к щ о т і л ь к и, я к б і т і л ь к и та ін. уживається при вираженні готовності, прагнення до чогось. А такий [Максим Гримач] був: нехай тільки станеться кому з нашого села пригода — головою ляже, а вирятує (Вовчок, I, 1955, 89); Коли тільки річ у грошах, — вона заставить себе, а роздобуде їх (Коцюб., I, 1955, 383); // Уживається як умовний сполучник і приєднує підрядне умовне речення. — Гляди мені: тільки будеш мене зобичжати, то я тебе покину... (Мирний, I, 1949, 351); — Тільки б дав нам біг щасливо Повернутися додому, — Срібла-золота насиплю Я співцеві дорогому!.. (Л. Укр., I, 1951, 379).

10. присл., рідко, розм. Те саме, що стільки 3, 4. Петрик ще ніколи не бачив тільки незнайомих очей, щоби на нього дивилися (Черемш., Тв., 1960, 35); — Ні-то би тобі за нього тільки не дав (Март., Тв., 1954, 69).

ТІЛЬКИ-НО. 1. присл. Саме зараз; шойно. Дівчата й хлопці тільки-но збирались, наче птиці злітались (Н.-Лев., II, 1956, 173); Шахтарі, які тільки-но закінчили нічну вахту, неквапно, повагом прямували до виходу (Рад. Укр., 3.VI 1967, 3).

2. част. обмежувальна. Всього; не більше, як; всього лише (лиш). Тільки-но четвертий Минає місяць, як у рік новий Ми запливли, — а скільки змін, диву, У неквапливій відбулось природі! (Рильський, II, 1960, 51).

3. спол. часовий. Указує на те, що дія головного речення настає одразу після завершення дії підрядного речення; відповідає знач. л е д в е, щ о й н о, с к о р о. Степ посивів від паморозі, але тільки-но відірвалося сонце від краю землі і поплизло все вище й вище, сивина

одразу зникла (Тулуб, В степу.., 1964, 39); Раз і на-завжди Юра вирішує, тільки-но виросте і стане великим, зразу ж зробити так, щоб бідних не було і всі були ситі (Смолич, II, 1958, 12); // Входить до складу парного сполучника т і л ь к и - н о..., як з тим самим значенням. Та тільки-но він спустився, як гучно загули сирени (Баш, Вибр., 1948, 47); Тільки-но Сіверцев.. хотів віддати команду, як важка гаряча болванка просвистіла над самою його головою і знесла щит (Гончар, III, 1959, 264).

ТІЛЬКИ-ТІЛЬКИ, присл. Те саме, що тільки 1, 2. До Гернів вчацало багато знайомих, від старих відставних генералів до молоденьких прапорщиків, які тільки-тільки закінчили юнкерську школу (Тулуб, В степу.., 1964, 418); Від столу, де Христя сиділа, воно [ліжко] тільки-тільки манячило з-за груби (Мирний, III, 1954, 301).

ТІЛЬКО, заст. і діал. Тільки. Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послі (Котл., I, 1952, 169); Корівка стоїть, похнюпилась, — тільки жива (Гр., I, 1963, 445); Один тільки брат названий Оставсь на всім світі (Шевч., I, 1963, 140); Тільки ж мені до любові, що чорнії брови! (Чуб., V, 1874, 2); Мабуть, Параска хоче, щоб я заглядала в церкву тільки на різдво та на великдень, як вона заглядає (Н.-Лев., II, 1956, 18); Значні козаки.. держать коло себе хлопців із бандурками, що тільки й знають різати до танців (П. Куліш, Вибр., 1969, 60); Тільки й чути було в хаті сьорбання та гучне плямкання голодних гостей, котрі може вже тиждень не їли гарячої страви (Н.-Лев., VII, 1966, 132); Сіли за вечерю, аж ось ізнов іде Кирило Тур, тільки вже без побратима (П. Куліш, Вибр., 1969, 95); Не хотілось мені писати до Вас, бо настрій був такий, що я б тільки сум на Вас нагнала (Л. Укр., V, 1956, 185); Що ж Хівря? — Рюмсає!.. А що чинить небозі? Як тільки заздріла роззяву на порозі, Зняла торбинки дві новісінькі з кілка (Г.-Арт., Байки.., 1958, 62); [О л е к с а:] Дожидайся мене: тільки поход кінчиться, останусь живий — соколом прилечу... (Вас., III, 1960, 21); Видно, люблять сю дівчину усі — так ласкаво до неї усміхаються, так приязно підштовхують. Воно лізе на сіно, зашарене, засоромлене. Де ж пак! Тільки молодичь, газдинь, а їй дали вершити (Хотк., II, 1966, 341).

ТІЛЬКО-ТІЛЬКО, заст. і діал. Тільки-тільки. Той не втече, сей не догонить, От тільки-тільки не вишигне (Котл., I, 1952, 263).

ТІЛЬНА, прикм. Яка виношує в собі плід (про корову, буйволицю, самицю лося, оленя і т. ін.). — Уда-рив [пастух] тільки корову, та й скинула теля (Март., Тв., 1954, 250); Теличка тільки і к великодню телятко приведе, буде коровою (Л. Янов., I, 1959, 54); — Ти гуляй тут, — сказала Оля, — а я навідаюсь до когось з корівниць.. Корови тільки на фермі, овечки, коли б лиха не сталося (Мушк., Чорний хліб, 1960, 27).

ТІЛЬНИК, а, ч., розм. Матроська спідня сорочка (з білими й синіми смугами) звичайно трикотажна. Опуклі груди його під бушлатом облягав смугастий матроський тільки (Смолич, Світанок.., 1953, 381); Під сорочкою він носив смугастий тільки і дуже гордився ним (Ткач, Гриць.., 1955, 5).

ТІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. тільна. За останні два місяці тількиності вага приплоду в утробі матері майже подвоюється, отже, корова витрачає багато поживних речовин (особливо білка і мінеральних речовин) на ріст теляти (Хлібороб Укр., 3, 1966, 31).

ТІЛЬНЯШКА, я, ж., розм. Те саме, що тільки. На берег зійшов сухорлявий матрос з підстриженими вусами. Із-під чорної куртки виглядала смугаста тільняшка, а на ногах метлялися широкі штани-кльош

(Панч, I, 1958, 45); *Він ішов рівно і твердо, високо піднявши голову, відкривши пекучому вітрові свою розхристану душу, де синіла морська тільняшка* (Кучер, Прощай.., 1957, 100).

ТІЛЬ-ТІЛЬ, присл., розм. Те саме, що тільки-тільки. *А он тіль-тіль проклюнувся грибочок, у нього ще й ніжки нема, а шапочка навіть не встигла почервоніти* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 147); *Літом я робила в полі, а як всніжило тіль-тіль, я товаришок питала, поступала ув артіль* (Тич., I, 1957, 169); *Цієї неділі він прокинувся зарані: ще тіль-тіль почало розвиднятися* (Збан., Переджнив'я, 1960, 209).

ТІЛЬЦЕ, тільця, с. 1. Зменш.-пестл. до тіло 1—5. *Ти зауважити можеш, як тільця, зазнавши удару, Ледве помітного окові, напрямом руху змінюють, Кидатись вліво і вправо, вперед і назад починають* (Зеров, Вибр., 1966, 161); *Левко прокидається, розплющує очі і одразу ж холоде: біля нього нема Настечки. В тиші маленьке серце вистукує острах і розносить його по всьому тільці* (Стельмах, II, 1962, 124); *Мені стало невимовно шкода її, так як бувало шкода малих дітей в цирку, коли вони показують чужим людям свої тоненькі виламані тільця* (Л. Укр., III, 1952, 600); *Ніколи я не знав, як тяжко жити Без солов'я, що в пісні аж тремтить Тільцем своїм маленьким і гарячим...* (Рильський, II, 1960, 278); *Йй ввижалося вже навіть, як задоволений синок її розкидається на білих пелюшках, сміється, гукає на всю хату, та все набирається тільця* (Л. Янов., I, 1959, 45); *Сергій стріляв, нові вкладав набой, Стискаючи холодні їх тільця* (Бажан, Вибр., 1940, 113).

2. Певні утворення у складі якої-небудь живої тканини. *Відомо, що в ядрі клітини є видовжені темні тільця — так звані хромосоми* (Знання.., 2, 1966, 11); *У тканині мозку хворих на сказ тварин є особливі включення, що дістали назву «тільця Негрі»* (Підручник дезинф., 1953, 104).

Δ Білі кров'яні тільця — складова частина крові; лейкоцити; **Червоні кров'яні тільця** — складова частина крові; еритроцити. *Праця м'язів позитивно впливає і на процес утворення в кістковому мозку червоних кров'яних тілець, поліпшуючи тим самим склад крові* (Шк. гігієна, 1954, 76).

ТІМАХА, и, ч. і ж., заст. 1. Той, хто щось добре знає, уміє; майстер якоїсь справи.— *Ну!.. Уміли готувати і на стіл давати! Знать, тімахи коло печі і дочка і мати!* (Укр. поети-романтики.., 1968, 555); // *Спритна, брава людина, молодець.*

2. Нетяга, бідолаха. *Знайшли Ентелла-сіромаху, Що він під тином гарно спав; Сього сердечного тімаху Будити стали, щоб устав* (Котл., I, 1952, 94); *Жене його із краю в край, тімаху, Людське лукавство да ехидство кляте* (П. Куліш, Вибр., 1969, 365).

ТІМЕНИЦЯ, і, ж., заст. Кірка з відмерлих часточок шкіри й бруду, що утворюється на тім'ї у немовлят; іноді — на тілі в дорослих. *Тімениці повно й на шиї й на руках; ноги попухли* (Барв., Опов., 1902, 241); *У няньки був біленький цуцик, Ії він завжди забавляв;.. І панії лизав од скуки Частенько ноги скрізь і руки, І тімениці вигризав* (Котл., I, 1952, 181).

ТІМЕННИЙ, а, е, діал. Тямущий; здібний. *Він до пісень тіменний* (Сл. Гр.).

ТІМ'Я, род. тім'я і тімені, с. 1. Верхня частина голови людини від лоба до потилиці. *Чоботи на височених корках пошив, щоб не швидко зносились. Мабуть, і тім'ям неба досягає, — такі високі...* (Барв., Опов., 1902, 516); *Сахно шарпнулася, удар у тім'я засліпив її і оглушив* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 86); *Нічим нібито непримітний хлоп'як.., з вухами, геть віддав-*

леними картузом, з непокірним вихром на тім'ї... (Гончар, Таврія, 1952, 69); // *розм. Волосся, що росте на цій частині голови. Виски й тім'я [Миколи] ще чорніли й лисніли, і тільки ніби білим пилом припали* (Н.-Лев., II, 1956, 252); // *Частина черепа хребетних тварин між лобною і потиличною кістками; взагалі верхня частина голови будь-якої тварини. Розігнався з дуба крук Та kota по тім'ю стук!* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 8); *На голові Чива, над дзьобом, на тім'ї кілька пір'їнок стирчали чубчиком* (Коп., Як вони.., 1948, 76); *На тім'ї бджоли містяться трое простих маленьких очей* (Бджоли, 1955, 26); // *розм., рідко. Взагалі голова. Стань же братом, хоч одури. Скажи, що робити: Чи молитись, чи журитись, Чи тім'я розбити??!* (Шевч., I, 1963, 256); *Амату з Турном я з'єднаю І сим Енея укараю, Латину ж в тім'я дур пуцу* (Котл., I, 1952, 177).

Тім'я не заросло: а) про немовлят, у яких ще не зовсім сформувалися кістки черепа і на верхній частині голови є м'яке місце; б) (жарт.) про людей, у яких нема волосся на верхній частині голови.

◇ **Бітий у тім'я**: а) про дуже досвідчену людину, здатну знайти вихід з найскрутнішого становища. *Штефан і ткач Сидір говорили, що Крук уже битий у тім'я, цей, мовляв, вирветься і з пекла* (Козл., Ю. Крук, 1957, 373); б) про нерозумну, дурнувату людину.— *А, господи, чи ти не доколиханий, чи в тім'я битий? — обурюється тітка Ликерія* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 108); *Не в тім'я бітий див. бітий; По тім'я — дуже багато (справ, клопоту і т. ін.). Вона соромилася писати про особисті почуття, про те, як спочатку боялась смерті, а потім стало ніколи, справ було по тім'я* (Ю. Янов., II, 1954, 9).

2. перен., рідко. *Верхівка гори, горба і т. ін. Одна хмара ніби впала з неба й зачепила вершок найвищої гори; друга хмара сіла на тім'я другої гори* (Н.-Лев., II, 1956, 389); *Іван легко йшов угору крутим плаєм, забирався все вище й вище, аж на самісіньке полисіє тім'я гори* (Кол., Терен., 1959, 294).

ТІМ'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до тім'я 1. *Здебільшого опух буває один, але їх може бути два і три на різних місцях тім'яних і потиличних кісток* (Хвор. дит. віку, 1955, 12).

ТІМ'ЯНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що тім'я 1. *Інженер низько вклонився, і робітники побачили, що вся голова в нього на тім'яниці вже сіра від сивини* (Кучер, Прощай.., 1957, 52).

ТІМ'ЯЧКО, а, с. 1. Зменш.-пестл. до тім'я 1.

2. анат. М'яке місце на верхній частині голови немовляти, де кістки черепа ще не зрослися. *Між ними [перетинками] на черепі новонародженого є місця, ще не вкриті кістковою тканиною; перетинчасті проміжки — велике і мале тім'ячка, вкриті з'єднувальною тканиною* (Шк. гігієна, 1954, 71).

ТІНІСТИЙ, а, е. 1. Від якого утворюється густа тінь. *Мовчки переходили вони по під тінисті дерева, штучні гаї та переповнені квітами клумби* (Ісобр., Вибр., 1954, 84); *Верба була широка, тіниста, дуже красива* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 27).

2. Такий, де багато тіні, де переважає тінь. *Жара стояла на землі страшна, Коли тінистий, темний ліс прийняв Валентія в свої вогні обійми* (Фр., XIII, 1954, 206); *Вгорі, де тіниста вулиця уривається і входить у могутній потік зеленої повені бульвару, ліхтар вибухає пучками сліпучого проміння* (Кол., На фронті.., 1959, 59); // *Такий, де є тінь, затінений. Від того, що сонце ніколи не заглядало у се тінисте місце, дощова вода нікуди не стікала, тут завжди було вогко, аж холодно* (Мирний, IV, 1955, 14); *Тополі й осокори.. тепер*

розрослися, кидали на футбольне поле довгі тіні. Тут, на тінистій стороні, підіймалася невеличка трибуна (Минько, Ясні зорі, 1951, 125).

ТІНИСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тінистий. Тінистість парків.

ТІНИТИ, нію, ниш, недок., перех., рідко. Те саме, що затіняти 1. Тінили світлу течію Крислаті берестки та буки (Бернс, Вибр., перекл. Мисика, 1959, 136).

ТІНИТИСЯ, ниться, недок., рідко. Бути в тіні; вкриватися тінями; виднітися, будучи затіненим. Вдалині.. височіли вершини гір. До половини вони тінилися синюватістю, а вище знову контрастно блищали золотавим склом (Баш, На.. дорозі, 1967, 45).

ТІННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тінистий. Зелені строї, Світла хода — Марив тобою В тінних садах (Ус., Дорогами.., 1951, 162).

ТІННИК, а, ч., рідко. Тінисте місце.

ТІНЯВА, и, ж., рідко. Те саме, що тінь 1—5. Важке цебро на сталевому трості раз у раз опускається в тіняву (Гончар, Тронка, 1963, 54); Утмен не міг не помітити, як тінява смутку ковзнула по її обличчю (Баш, На.. дорозі, 1967, 131).

ТІНЯВИЙ, а, е. Те саме, що тінистий. Гілля простягнула Ільма тінява, гігантська (Зеров, Вибр., 1966, 246); Не пройшло й десяти років, а якими розкішними та тінявими алеями вкрились вулиці молодого міста (Цюпа, Україна.., 1960, 216); Я бачу, як доброго ранку Ми входим на тінявий двір (Уп., Вірші.., 1957, 217).

ТІНЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. тінявий.

ТІНЯВО, присудк. сл. Про наявність тіні. В хаті у Меланії було як у віночку: тіняво, зелено, чисто (Гончар, І, 1954, 499).

ТІНЯСТИЙ, а, е. Те саме, що тінистий. На цвинтарі цвітуть старі тінясті липи (Вас., ІІ, 1959, 23).

ТІНЬ, і, ж. 1. Темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку. Сонце вже клонилося до заходу, з дерев і гір лягали довгі тіні і закривали долини (Фр., VІІІ, 1952, 364); Місяць викочувався все вище й вище; осяяні дерева дивились на свої тіні (Коцюб., І, 1955, 213); Коли хто-небудь підводився, то з ним підводилася і розпрямлялася його тінь і ставала такою довгою, що перехоплювала весь луг (Тют., Вир, 1964, 253); *У порівн. Нарешті він заснув. Тоді я тихо, мов тінь, підвіся з свого місця (Мик., ІІ, 1957, 59); Скарбун нервово ходить по дорозі, за ним тінню — Качан (Зар., Антеї, 1961, 91); // Зображення такого відбитку в живопису; місце, що зображує намалюнку, картині найменш освітлену частину, ділянку чого-небудь. Він точно вловлював контурні лінії і тушкував тіні так м'яко й рівно, ніби працював не олівцем, а тушшю і пензлем (Тулуб, В степу.., 1964, 420); Малювати оті білі гіпсові фігури було не так просто. Адже головне полягало не в тому, щоб нанести на папір точні контури фігури, а в тому, як покласти на малюнкові тіні (Збав., Сеспель, 1961, 198); // кого, чия, перен. Про того, хто ніколи не покидає іншого, завжди буває з ним разом. Щось таємниче, містичне таїться в нашій зв'язку так, наче один з нас — тінь другого: поки один з нас живе, другий теж мусить жити (Коцюб., ІІ, 1955, 187); — Що ж тепер будемо робити, Олесю? — вперше за все життя радиться з нею. І вона, його тиха тінь, його ніякова усмішка, його сумна задума, теж вперше втішає чоловіка (Стельмах, ІІ, 1962, 117).

Світло (сйво, проміння і т. ін.) і тіні — чергування освітлених і затінених місць (перев. різке, контрастне). Як прийшли нові місця — Бистрець з його водоспадами, вузькі щілини гір з ревучим потоком на дні, нові верхи, нові комбінації світла й тіней, — скрикувала [Маруся] від радості на кожному кроці (Хотк., ІІ, 1966, 142); А

місяць і халупників жалів: так розсівав своє туманне сйво і тіні,.. що більше вірилось у людське щастя, аніж його було на землі (Стельмах, ІІ, 1962, 113).

◇ Кидати (кінуги, наводити, навести і т. ін.) тінь на кого — що: а) наговорювати на кого-, що-небудь; ославляти когось, щось. Бурхливі суперечки, пристрасті мов минали голову, хоч недруги намагалися накинути і на нього тінь — гудили комірника, завгоспа, чи до того голова причетний? (Горд., Дівчина.., 1954, 280); б) виявляючи себе негативно з якогось боку, створювати негативне враження про інших. Справжнім лірикам сьогодні я схвилювано кажу: — Хто посмів його пустити Разом з вами на Парнас? Верхогляд той діловитий — Тінь лиш кидає на вас! (С. Ол., Вибр., 1959, 171); в) негативно впливати на що-небудь, затмарювати щось. Доля світила та грала й не давала простору та волі смутній думці кинути темну тінь на їх щастя... (Мирний, І, 1949, 362); Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тіні на наші відносини (Л. Укр., V, 1956, 242); Тіні боятися своєї (або чийсь) — бути дуже боязким, нерішучим. — Ну, що ти, Сербиносе, тямши? ..Або ти, Ступо? Жінчиної тіні боїться, до ладу не вміє слова вимовить, а теж і собі між люди.. в гласні!.. (Мирний, І, 1949, 380); — Ху!.. Бодай вас, Хомо, як налякали... Дай, боже... Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й тіні свої боюся (Коцюб., ІІ, 1955, 34).

2. тільки одн. Місце, закрите чим-небудь від променів сонця, сйва місяця або іншого джерела світла; затінений простір. Польова билина, вона не при звичаєна до густої садової тіні (Мирний, ІV, 1955, 294); Міріам нишком крадеться по під садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно Мессію в місячному світлі (Л. Укр., ІІ, 1951, 118); Як дружно ми плекаєм дерева Для цвіту й плоду, для краси й для тіні (Рильський, ІІІ, 1961, 308); Виставивши дозорця, бійці всією купою розташувалися в тіні під коморами (Гончар, ІІ, 1959, 282); // чого. Місце, затінене чим-небудь. Марія відступила в тінь кущів, щоб її не помітили з вулиці (Смолич, Ми разом.., 1950, 130); // Частина приміщення, куди не доходить світло. У кутку, де тінь і вохкість синя, — Павук розкинув павутиння (Нех., Ми живемо.., 1960, 33).

◇ Буті (залишатися і т. ін.) в тіні: а) не привертати до себе уваги, лишатися непоміченим. Фольклористична спадщина Федьковича не може залишатися в тіні, оскільки вона часто стає ключем до розв'язання багатьох питань.. тогочасного фольклорного і літературного життя західноукраїнських земель (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 74); б) займати другорядне місце. — А ми з Левченком тут ось за вами, — сказав він і пожартував до своїх: — Нам із ним не звикати бути в тіні (Гончар, ІІ, 1959, 177); Відійти в тінь — відступити на задній план, зайняти другорядне місце. Письменниця [Л. Українка] бачила й те, що Долорес не змогла стати головною героїнею драми,.. а мусила відійти в тінь перед Анною (Рад. літ-во, 2, 1965, 30).

3. Темрява, морок. Зразу померкло, тінь прикрила усе (Мирний, І, 1954, 168); І огортала ніжна тінь Поволі, а не зразу Славенне селище Ірпін (Рильський, Зим. записи, 1964, 21); // чого. Темрява ночі, вечора і т. ін. Сіло сонце. Легенько тінь ночі упала на землю (Мирний, ІІІ, 1954, 140); Хитаються й повзуть холодні тіні ночі, і зорі дивляться на місто без огнів (Сос., ІІ, 1958, 186).

Вечірні тіні; Вечірня тінь — сутінки, присмерк. Бачу, вже вечірня тінь сходить — хутко до вечерень вдарять (Вовчок, VІ, 1956, 253); Сонце сховалось за

гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські хати (Коцюб., II, 1955, 344).

4. Темний відтінок на чому-небудь. Між бровами було знать дві зморшки, в котрих чорніла густа тінь (Н.-Лев., II, 1956, 287); Бліде світло ще чорніші тіні поклато на її білому виду, широко відкриті жажом очі заблищали, як скляні (Коцюб., II, 1955, 26); // перен. Непорозуміння у взаєминах між ким-небудь. Так уперше в житті між сином і матір'ю впала тінь (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 22).

5. перен. Відбиття внутрішнього стану (турботи, тривоги, гніву, смутку і т. ін.) на обличчі, в очах людини. Її повіки злегка тремтять... під тонкою шкірою на лиці блукають тіні (Коцюб., II, 1955, 249); І раптом Вася зняксовів і замовк. Якесь тінь набігла на його ясне обличчя (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 136); На обличчі Пігловського знизу вверх забігали лихі темні тіні, але, розуміючи, що гнівом йому не переважити Матвія, він замовкає (Стельмах, I, 1962, 89); // чого. Вираз, зовнішній прояв якого-небудь почуття, стану людини (звичайно смутного, тривожного). Він дуже змінився, зголив бороду, вуса, постарів. Тінь тривоги і турбот весь час набігає на його обличчя (Коч., II, 1956, 120); Ступакова щиро раділа щастю цих двох хороших людей. Але часом в її темних очах — ні-ні, та й пробіжить тінь затамованого смутку (Ткач, Плем'я., 1961, 171).

6. перен. Ледве вловимий слід, найменша ознака чого-небудь, натяк на наявність чогось. — Мама зовсім перестудилася! У мамі лихорадка! — промовив він з тінню докору в голосі (Фр., VII, 1951, 124); Заснує [поранений] сном змореної дитини.. Квола тінь посмішки так і залишилася на його висхлих устах... (Коз., Гарячі руки, 1960, 128); — Ви хочете сказати, що мною керує особиста неприязнь до Марії Іванівни? — Ні, навіть тіні такої думки у мене нема (Собко, Справа., 1959, 137); Тепер він вислухав тих слів [ті слова] спокійно, мов закам'янілий, не тільки без сліз, але й без тіні рум'янців на лиці (Фр., IV, 1950, 45); — Цілий день отак виходив. Аж сміються вже всі з мене в дворі. — Але сказав це без тіні невдоволення, а навпаки — навіть усміхнувшись (Головко, I, 1957, 375).

Ані тіні (й тіні) чого — аніскільки, зовсім. Тепер знову ходжу за нею. Де вона — там і я невідступно. На британця — ані тіні уваги (Коцюб., II, 1955, 420); Майор Сербин глянув на Варвару — обличчя її, сумне й добре, не виказувало й тіні хвилювання (Перв., Дикий мед, 1963, 95).

7. Невиразні в темряві, при поганій видимості обриси людини, тварини або предмета; силует. Незабаром замаячили в сивому тумані якісь темні тіні.. Видно стало людську постать (Мирний, I, 1949, 348); Тіні за фіранкою у вікні заметушилися, забігали частіше, збилися гуртом до купи (Кач., Вибр., 1953, 277); Ця згадка на якусь мить відволікає думи Христини від дійсності... по вулиці й досі бродить чиясь тінь. Це Юрко виглядає її (Стельмах, I, 1962, 577); *У порівн. А ще далі, де лиш око сягає, — не знать, чи по воді, чи по небу, — легкою тінню просувається пароплав (Коцюб., I, 1955, 289); Вовк підстрибнув, вискунув від болю і беззвучною тінню розтанув в імлі (Тулуб, В степу., 1964, 10).

8. Привид, примара. Люди гомонили, що кожної ночі якась біла тінь виходила з Федорової хати й прямувала до панського будинку (Мирний, IV, 1955, 236); Якесь тінь в тому сьайві [місяця] з'явилась, Легка, блакитна, прозора і так невиразна, як мрія (Л. Укр., I, 1951, 22); *У порівн. Всі прожиті радощі, Всі пробуті муки Йдуть, мов тіні тихії, Держачись за руки (Фр., XIII, 1954, 308); Всі стихли, спинились, бліді, схудлі, зів'ялі,

мов тіні (Коцюб., II, 1955, 133); // міф. Дух, душа померлого. Еней, знаменитий мечем і побожністю знаний, Сходить до батька свого під землю до тіней Ереба (Зеров, Вибр., 1966, 250); // перен. Про кого-небудь виснаженого, дуже блілого, схудлого, хто нагадує привид, примару. Галочка, а ще лучче [краще] сказати, тінь її — так то вона змінилася ув один час! — виїшла, ледве ступаючи (Кв.-Осн., II, 1956, 357); То не чоловік, а тінь чоловіка слонялася по хаті (Мирний, I, 1954, 339); // перен. Образ кого-, чого-небудь, що тримається чи з'являється в пам'яті. В нього ж подружнє життя склалося, мов у добрій пісні. Спочатку він дуже побоювався, що тінь Нечуйвітра буде затмарювати його радість (Стельмах, II, 1962, 148); // перен. Уживається як символ незабутніх дій, досягнень чи здобутків діяльності кого-небудь померлого, загиблого. Та з палицею пільгима У нові села й городи Прямує тінь неутомима Григорія Сковороди (Рильський, I, 1946, 112); Куди не подайся — в зеленім прибої Бійця революції тінь. Іде, як супутник душі молодой, Супутник високих стремлень (Нагн., Слово., 1954, 253).

Тіні минулого (давнішого і т. ін.) — згадки про минуле, образи колишніх часів. Чого це згадалось йому? То просто в канву його щастя вкраплялися шматки тіней минулого, вкраплявся і страх майбутнього (Стельмах, II, 1962, 164); Царство тіней, міф. — загробний світ. Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адоніса, його підземну мандрівку по царству тіней і його воскресіння в постаті Діоніса (Л. Укр., II, 1951, 385).

◇ Одна (тільки) тінь залишилася (зосталася і т. ін.) від (рідко з) кого — хтось дуже виснажився, схуд, зблід. Антон ледве впізнав сина, від якого залишилася одна тінь (Чорн., Визвол. земля, 1959, 140); А з Єлени вже тільки тінь зосталася.. Не було пощо жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж! (Хотк., Довбуш, 1965, 362).

ТІНЬОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тінь 1; який с тінню. Тіньовий візерунок на підлозі.

△ Тіньовий театр — вид театру, в якому дійовими особами є плоскі ляльки, тіні яких проєктують на спеціальний екран. З великим смаком, у витонченій формі, уміло використавши і збагативши засоби тіньового театру, розкрив режисер моцартівську оперу «Аполлон і Гіацинт» (Мист., 6, 1958, 45).

2. Стос. до тіні (у 2 знач.); від якого утворюється густа тінь. Затінювати ґрунт можуть і широколисті дерева з густою кроною, які в мішаних насадженнях називаються тому тіньовими (Озелен. колг. села, 1955, 121); // Який знаходиться в тіні, не освітлений сонцем. Злежані шари почорнілого снігу ще де-не-де затримались на тіньовому схилі бурчака (Гончар, Земля., 1947, 101); Телевізійні пристрої та інфрачервона апаратура, розміщені на супутниках, дають метеорологам картину хмарності, снігового і льодового покриву не тільки на освітленому, але й на тіньовому боці планети (Рад. Укр., 27.VII 1967, 3); // Який добре росте, розвивається в затінених місцях; який не любить сонця (про рослини). Прикладом тіньової рослини може бути копитень.. Ця рослина розвивається в тінистих листяних лісах (Практ. з анат. рослин, 1955, 192); Щоб одержати тіньові.. паростки, бульби картоплі пророщують у темному і теплому приміщенні (Картопля, 1957, 171).

◇ Тіньова сторона; Тіньовий бік — зворотний, негативний бік якого-небудь явища. Послідовно обстоювати принципи соціалістичного реалізму сьогодні — це значить боротися як з рештками безконфліктності і лакування дійсності, так і з спробами очорнити наше

життя, бачити й показувати в ньому лише тіньові сторони (Про багатство л-ри, 1959, 87).

ТІНЬОВИТРИВАЛИЙ, а, е. Здатний рости в затієних місцях, таких, куди не досягають сонячні промені або досягають частково (про рослини, водорості). *К. А. Тімірязєв показав, що світлолюбні породи мають, як правило, меншу концентрацію хлорофілу у хлоропластах, ніж породи тіньовитривалі (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 34); Деякі тіньовитривалі водорості зустрічаються на глибині 500 метрів, куди проникають лише фіолетові промені (Наука., 3, 1961, 27).*

ТІНЬОВИТРИВАЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. тіньовитривалий. *Відзначаючись доброю тіньовитривалістю, ежа збірна з люцерною створює густий травостій (Колг. Укр., 3, 1957, 40).*

ТІНЬОЛЮБ, а, ч. Рослина, яка добре росте, розвивається в затієних місцях; яка не любить сонця.

ТІНЬОЛЮБНИЙ, а, е. Який добре росте, розвивається в затієних місцях; який не любить сонця (про рослини).

ТІОКИСЛОТА, й, ж. Сірчана сполука, що становить аналогію до кисневих кислот, але в якій кисень замінений сіркою. *Речовини, що утворюються із звичайних кислот при заміщенні у них усього або частини кисню сіркою, носять загальну назву тіокислот (Заг. хімія, 1955, 323).*

ТІОКОЛ, у, ч. 1. Синтетичний матеріал, подібний до каучуку; застосовується для виготовлення плангів, труб, ізоляції проводів і т. ін.

2. Лікарський препарат для дезинфекції й очищення дихальних шляхів.

ТІОСІЛЬ, солі, ж. Сіль тіокислоти, що становить аналогію до кисневих солей, але в якій кисень замінений сіркою.

ТІОФОС, у, ч. Складна фосфорорганічна сполука для знищення шкідливих комах. *Проти попелиці рослини обприскували розчином тіофосу (100 грамів на 100 літрів води) (Хлібороб Укр., 12, 1964, 22).*

ТІП, **ТІП-ТІП**, виг., розм. Уживається як присудок за знач. тіпати 1 і тіпатися 1—3. *Він очі вирячив і дух у собі затаїв, а руки об стіл тільки тіп-тіп-тіп! — аж склянки дзеленчать на столі (Мирний, IV, 1955, 370).*

ТІПАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до тіпання, пов'язаний з тіпанням волокна; // Признач. для тіпання волокна. *Всю ніч Стійвода не спав, готувався прийняти замисловицьких тіпальниць. Разом з бригадами затуляв вітями підстрішшя в тіпальному пункті, щоб не було протягів (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 382); Треста спочатку буде надходити на м'ялки, звідти поточковим способом на тіпальну машину (Колг. село, 6.VII 1954, 3).*

ТІПАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається тіпанням волокна. *То було не наше свято. Починали тіпальники. Нам ще належало пройти усю прядильну фабрику (Роб. газ., 14.IX 1966, 3).*

ТІПАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до тіпальник. *І як затрахкотіли знов обидві терниці, прихилились обое, Зінька й він, до битки і заговорили пошепки, скося дивлячись на тіпальниць (Головко, II, 1957, 28).*

ТІПАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до тіпати.

2. у знач. прикм. Який вже тіпали. *Підперезані ці елегантно-грубі капоти були звичайними мотузками з тіпаних конопель (Смолич, Мир., 1958, 112); Її чубок білявий, аж білий, наче льонок тіпаний (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 525).*

ТІПАНИНА, н, ж., розм. Те саме, що прочухан.

Олекса не міг примиритися з думкою, що стільки трудів, стільки боротьби, голоду, страху, ризику та ще впереди [попереду] батькова тіпанина — і все те за пусто-дурно (Хотк., Довбуш, 1965, 75).

ТІПАННЯ, я, с. Дія за знач. тіпати і тіпатися.

ТІПАННЯ, я, с. Дія за знач. тіпати. *Її [корову] купили восени на все, що зібрав батько в полі, заробила мати на мочінні та тіпанні конопель (Рудь, Гомін., 1959, 15); У добре вилежаного льону під час м'яття і тіпання деревина (костриця) вільно і повністю відділяється від волокна (Техн. культ., 1956, 84).*

ТІПАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. і неперех., ким, чим. Короткими ривками, поштовхами хитати з боку на бік або зверху вниз; трясти, стрясати. *В колиці прокинулася дитина. Незабаром у хаті було повно плачу. Плакав Петько, тіпаючи колицку, плакала дитина (Вас., I, 1959, 217); Як узяти ми його [непритомного] під пахву, як стали по снігові гасати, як почали його тіпати, таскати то взад, то вперед (Хотк., I, 1966, 168); // Хитати, махати, часто рухати чим-небудь. Знову всі заколесили біля столу; поміж другими й старий дяк тіпає головою (Мирний, III, 1954, 85); // Ухопивши кого-небудь за плечі, руки і т. ін., з силою штовхати, смикати, трясти. Але Замфір не слухав його: він тільки тіпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя (Коцюб., I, 1955, 212); Доньку має дуже строгу. Як візьме, кажуть, за бороду — у Явтуха борода довжелезна — та як почне ним тіпати! (Ю. Янов., II, 1954, 202); // Викликати здригання, стрясання чого-небудь (про плач, судорогу, кашель і т. ін.). Нестримне ридання тіпає її тіло (Коз., Сальвія, 1959, 111); Її холодні очі зовсім скрижаніли, а тонкими устами тіпає нервова судорога (Стельмах, I, 1962, 620); Кашель тіпав Микитою довго, струшуючи тілом і роздимаючи груди (Коз., Гарячі руки, 1960, 29); // Розвівати, тріпати, шарпати (про вітер і т. ін.). Розлютований вітер нещадно тіпає буйні, роками не миті махновські чуби (Гончар, II, 1959, 430); // безос. — А гу, гу-у!.. Страшним голосом перегукувалось щось у степу.. А коло вікон щось жалібно вило, просило, тужило. На напільному вікні одірвало од степу край матки й тіпало нею, як щось живе рукою (Вас., I, 1959, 305).*

◇ **Мішка тіпає (тіпала)** що, діал.— судорога зводить (зводила) що-небудь. *Чіпка пильно дивився на діда — очей не спускав... Лице аж пополотніло; .. верхню губу мишка тіпала (Мирний, II, 1954, 62).*

2. перех. і ким. Викликати сильне тремтіння, дригання, озноб (про хворобу, сильне нервове збудження). *Уляні так страшно, так страшно, й сама не знає чого; якась тряця тіпає її, цокотить зубами, волосся лізе вгору (Мирний, I, 1954, 309); Настунею тіпала пропасниці, її то жаром обсіпало, то проймало холодом (Збан., Сеспель, 1961, 343); Плечі Нестора тіпала лихоманка, обсіпаючи їх впереміжку то колючою крупною віхоли, то вогнистими снопами іскор (Вол., Озеро., 1959, 88); // безос. Про відчуття ким-небудь сильного дригання. Мене тіпало, як у лихоманці. Чи правильно зробив? Чи треба було так робити? Вирішив — треба (Збан., Малин. дзвін, 1958, 216); // Ослаблювати, мучити частими нападами ознобу (про хворобу). Ось уже близько двох місяців тіпає його ця виснажлива неподатлива хвороба (Добр., Очак. розмир, 1965, 388); // Викликати сильне нервове збудження аж до тремтіння, дригання (про почуття, переживання). В одній хаті жили два вороги, .. доволі було якоїсь дрібнички — і злість тіпала обома, немов пропасниці (Коцюб., II, 1955, 21); Віталій Стратонович, ледве перемагаючи гнів, бере з рук панотця пропахлу церквою і потом камілавку і не знає куди її подіти — так обурення тіпав*

чоловіком (Стельмах, I, 1962, 334); «Відзначся хоч тут! Відзначся, бо такої нагоди не скоро дочекаєшся» — підстрибувала совість Федора Свербика, аж тіпала ним (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 105); // безос. Взагалі викликати здригання тіла. Захеканий, уткнувся [Іван] дідові в коліна й не міг передихнути. — Та вгамуйся, — казав йому дід, — хай не тіпає тобою (Гуц., Скупана..., 1965, 68).

3. Те саме, що тіпатися 2. Тіпають плечі.

ТІПАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка. 1. Очищати волокно конопель, льону і т. ін. від костриці, вибиваючи на терниці та витріскуючи. Я все повижимювала: то за пшоно труджене, то відпряду, то поможу конопель тіпати (Барв., Опов., 1902, 484); Зінька глянула скося на Ониську й почервоніла. Нагнулась до терниці і тіпала старанно (Головко, II, 1957, 25).

2. перен., розм. Бити кого-небудь, бити по чомусь; лупцювати. Зрештою Андрій не витримав: підбіг до дітей, вихопив у одного гарбузячу дудку й почав їх тіпати нею по плечах (Вас., II, 1959, 241); — А Мартина торік не тіпав на леваді той паршивий Комлик? Спасибі, люди розборонили, а то на місці поклав би... (Кос., Новели, 1962, 108).

ТІПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Хитатися, колихатися. У неї тіло тремтіло й самовар у руках тіпався (Мирний, III, 1954, 76); Річко моя, зоре ясна!.. Давно вже тіпається, і тремтить, і грає тичка моїх ятерів, поставлених біля очерету (Чаб., Тече вода..., 1961, 8); // Розвіватися, метлятися. Спішить [Юлча] по пасовиську, Аж під серце коле, Й на спідниці-складаниці Тіпаються поли (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 56).

2. Тремтіти, дрижати всім тілом; бути охопленим тремтінням, дрожем (про тіло та його частини) від холоду, хвороби і т. ін. Гафійка мовчала і тіпалася, як у пропасниці. Маланка завела її до хати і кинулась світити світло (Коцюб., II, 1955, 26); Невгамовний хворий тіпався (Кач., II, 1958, 326); — А вони [коти] не кусаються? — поцікавився Сашко, обережно поглядаючи на рудого kota, що вже перестав тіпатися (Чаб., Катюша, 1960, 52); Тільки тут Шура відчула, що вона перемерзла до кісток — все тіло на ній тіпалося (Гончар, III, 1959, 190); Руки батька.. у п'ятдесят його літ тіпалися, мов прив'язі лопухи на вітрі... (Вол., Озеро..., 1959, 69); *Образно. Стояли [танки] кілька хвилин на пагорбі, захищаючись спалахами, тіпаючись усіма своїми сталевими мускулами (Гончар, III, 1959, 370); // Здригатися від сильного нервового збудження, викликаного певним почуттям (страху, гніву, досади, радості і т. ін.). — Хто там? ..«Господи! Розбишаки це», — подумала Пріська, вся тіпаючись (Мирний, III, 1954, 123); Тепер тіло Успенського тіпалося од хвилювання, але хвилювання солодкого, як трунок. Тільки з чежності він не вистрибнув наперед і не крикнув: — Я ж репетитор небожа вашого, Вані (Панч, II, 1956, 445); Роксана зблідла і вся тіпалася від образи (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 89); Мавра не приховувала свого вдоволення: Саливониха аж тіпалася, аж пінилася з досади (Горд., Дівчина..., 1954, 282); // Судорожно сіпатися, смикатися. Сам [Віктор] мовчав, а губи і щоки все ще пересмикувались, тіпались, ніби продовжували говорити (Ряб., Жайворонки, 1957, 128); Василь помітив, як злегка тіпалася права брова Риндіна (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 76).

3. Сильно, прискорено битися (про серце). Серце, — як не вискочить, — тіпається, шпарко ганяє гарячу кров по жилах (Мирний, I, 1954, 359); Куди ж їй було співати, коли сльози душили в горлі, а серденько тіпалося від тяжкої образи та несправедливості (Збан., Сеспель, 1961, 369).

4. перен., розм. Відчувати страх, боязнь; трепетати. Він любив, щоб усі перед ним тіпалися-мліли, падали ниць-хилилися (Мирний, III, 1954, 186).

5. розм. Іхати на чому-небудь труському; трястися. — Вам, певне, обридло тіпатися на поштовій тарадаїці (Коцюб., I, 1955, 254).

ТІПАТИСЯ, ається, недок. Пас. до тіпати. Коноплі, льон тіпаються для очищення від костриці.

ТІПНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех. Однокр. до тіпати 1, 2. Лутка тіпнув вусами, пильно подивився на свого співрозмовника (Епик, Тв., 1958, 63); Тіпнувши плечем, з якого звисав порожній рукав солдатської гімнастери, Кузьма став доповідати про стан і завдання дружини (Іщук, Вербівчани, 1961, 465).

ТІПНУТИСЯ, нуся, нешся, док. Однокр. до тіпатися 1—4. Катря тіпнулася і очуняла з хвилинного забуття (Головко, II, 1957, 369); Від несподіванки і раптового збудження я аж тіпнувся (Минко, Моя Минківка, 1962, 133); Та ось тіпнулася в нього права рука, наче вкоротилася трохи (Коцюб., II, 1955, 259); Василь здригнувся, коліна його тіпнулися, мов по них стукнули молотком (Автом., Так народж. зорі, 1960, 252); В Дорохтея тіпнулися брови й повіки, гостро звузились гарчі очі (Стельмах, I, 1962, 50); Вони обидві заспівали на голос краков'яка такий діалог, .. що в Юзі серце тіпнулось і замерло (Л. Укр., III, 1952, 657).

ТІПОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., однокр., розм. Підсил. до тіпнути; // безос. Дике собаче скавчання розітнулося ту ж мить — аж старого Бриля з переполоху тіпонуло (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 11).

ТІПОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, недок., однокр. Підсил. до тіпнутися. Виструнчився стражник, відразу аж тіпонувшись, тільки почув грізний начальницький тон (Смолич, II, 1958, 59).

ТІП-ТІП див. тіп.

ТІПУН, а, ч. Хвороба птахів — хрящуватий наріст на кінчику язика. Привикли люди потурати, Розкукурікався співун, І стали інші дорікати, Щоб присмирив його тіпун... (Гл., Вибр., 1951, 195).

Тіпун тобі (вам, йому́, їй і т. ін.) на язик (на язика́, на язикі́) — недобре побажання тому, хто говорить щось неприємне або погане. — Та хіба ж ви і назад вертатиметесь! — Бабусю так і кинуло: — А тіпун тобі на язик! (Головко, I, 1957, 439); — Тю на вас, розумні, та тіпун вам на язики! — наче від оси відмахнулася [баба]. — І скажуть таке — хату валити... (Козл., Сонце..., 1957, 46).

ТІРОЛЕЦЬ див. тірільці.

ТІРІЛЬКА див. тірільці.

ТІРІЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тірільці і Тіроль; власт. жителям Тіроля.

ТІРІЛЬЦІ, ів, мн. (одн. тірільць, льця, ч.; тірілька, и, ж.). Жителі Тіроля.

ТІСНЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Досить тісний. Помешкання вчителя було також тісеньке. Ще для Броні воно вистачало, але жонатий чоловік не мав би де поміститися з родиною (Март., Тв., 1954, 454); Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ю, по всіх закутках, порпають, нюхають... — Лиса ані сліду нема (Фр., IV, 1950, 92); Що значить — в якомусь куточку Бути господарем справжнім, хоча б і тісенького ґрунту! (Зеров, Вибр., 1966, 353).

ТІСНЕНЬКО. Присл. до тісенький. В кімнаті було хоч тісенько, але чисто, тепло, привітно (Н.-Лев., IV, 1956, 136); Троє чоловіків тісенько обсілись і мовчать (Головко, I, 1957, 373).

ТІСНИЙ, а, е. 1. Такий, у якому мало вільного місця, недостатньо простору через невеликі розміри; протилежне п р о с т о р и й. Соловейко в клітці тісній Пісні

виспіває... (Г.-Арт., Байки., 1958, 175); Ми пустили коні на леваду, А самі ввійшли в тісне подвір'я (Фр., XIII, 1954, 332); Про що шумлять ліси пророче, Коли гуцул заснує не хоче В тісній колибі на горі...? (Забашта, Вибр., 1958, 188); // Не досить просторий для вміщення чого-небудь, розташування когось. Лікар втягнув до кімнати великий дерев'яний ящик.. Почали вклатись. І тут виявилось, що ящик занадто тісний, бо треба було приховати майже все, що містилося в кімнатах (Гончар, IV, 1960, 45); На пишнім святі за тісним столом Ми зніmemo прострелений шолом (Нех., Сонце., 1947, 15); // Не досить широкий, вузький, або взагалі невеликий. — Я його стріла там, у тісній вулиці біля староства (Март., Тв., 1954, 266); Через кілька хвилин двадцять постатей ліпилося в тісному окопчику, розмовляючи півголосом (Тют., Вир, 1964, 314); *Образно. Не полем чистим, що весною В квіти, безкрає, одяглось, — О музо, стежкою тісною З тобою йти нам довелося (Черн., Поезії, 1959, 136); // Який займає невелику площу. — То ти і свій тік закладеши? — У нас ґрунт такий тісний (Н.-Лев., II, 1956, 306); По голій, тісній толоці Знов худоба худа шкандибає (Фр., X, 1954, 12); // Розташований на невеликій відстані один від одного. В Стеблеві, де кінчається містечко, де Рось виринається з тісних берегів, обставлених скелями, є дуже гарне місце (Н.-Лев., II, 1956, 199).

◇ Загнати (завести) в тісний кут див. кут; Тісна баба див. баба¹.

2. Який має менший, ніж потрібно, розмір; який занадто щільно прилягає; вузький (про одяг і його деталі, взуття). Мені видно було його величезну «фігуру» у чорній суконній парі, тісній і рудуватій (Коцюб., II, 1955, 425); Тісний комір мундира стиснув і без того тонку його ший (Хижняк, Тамара, 1959, 106); Андрій нарешті переміг тісні чоботи, витер їх сукнинкою до блиску і вже аж тоді сів до столу (Кир., Вибр., 1960, 370); // перен. Короткий, малий (про час, термін дня і т. ін.). [Світлович (вітаючись):] Коли справі не терпиться, то й час тісний, батеньку мій (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 52); — Ніколи мені, дівко. Я обробитися не можу, день для мене тісний. Не маю часу і хребет випростати, не те, щоб по хатах бігати! (Томч., Жменяки, 1964, 127).

3. Який складається з осіб або предметів, що стоять, сидять, містяться, пересуваються на близькій відстані один біля одного; щільний. Душно зробилось Палажці у тісному натовпі (Барв., Опов., 1902, 150); Ряди домочків, як коробки з макаронів, маленькі, тоненькі, без вікон, тісні, так що чути, що говорять в десятого сусіда (Коцюб., III, 1956, 354); Школярі.. метнулися до любимої вчительки, оточили її тісним колом (Мокр., Острів., 1961, 3); Люди, сперечаючись, тісним чорним щільником сунуть до розправи (Стельмах, I, 1962, 364); // Який міцно охоплює або щільно з'єднаний, зімкнений. Чи стріну там тісні обійми, Колишній чи знайду привіт, І як братерство давнє прийме Товариша забутих літ? (Зеров, Вибр., 1966, 401); Як трісне брунечка тісна й листочок перший виткне, То по землі дзвенить весна (Бичко, Вогнище, 1959, 304).

4. перен. Який охоплює, включає в себе небагато осіб, обмежений кількісно; вузький. — А то ще у вас гарна звичка: уводити в нашу тісну.. компанійку все нових та нових людей... (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); У тісному чоловічому колі найближчі друзі святкували успіх Михайла Глінки (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 101); // заст. Позбавлений широчини (про погляди, кругозір і т. ін.); обмежений. Оті люди доброї волі, але тісного погляду, судять про нашу новішу поезію все ще так, як коли б ми жили в 40-х чи 60-х роках (Фр., XVI, 1955,

333); [Магістер:] Ви, майстре Річарде, дивіться ширше. Ваш кругозір тісний (Л. Укр., III, 1952, 96).

◇ В тісному розумінні [цього слова] див. розуміння.

5. перен. Близький, безпосередній, зі спільністю ідей, інтересів, з почуттям симпатії і дружби (про взаємини, стосунки). Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісних взаємозв'язках (Рильський, III, 1956, 15); Довголітня тісна дружба, плідне співробітництво встановилися між науковою громадськістю столиці і українськими вченими (Ком. Укр., 5, 1967, 38).

6. заст. Важкий, несприятливий (час, становище, обставини і т. ін.). У часі тісних років, часто їздив [Яць] на Поділля по пшеницю (Фр., VIII, 1952, 19); — Тепер настали дуже тісні часи: як не маєш свого, то при чужім не притулишся (Март., Тв., 1954, 338); Тепер такі тісні роки настали, що й одержини не приробиш нової... (Круш., Буденний хліб., 1960, 176).

ТІСНИНА, и, ж. Вузька річкова долина з дуже крутими, іноді прямовисними схилами. Дніпро, з тіснини виринаючи на простір Низу, кипів і нуртував між чорним каменюччям (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 7); За Траяновими воротами була ще одна тіснина — глибоке гірське долище, на дні якого звивалася шумна річечка (Загреб., Диво, 1968, 263); // Вузький прохід між горами, скелями, стрімчаками. Поїзд летів божевільною швидкістю, вився тісними, мов змія (Коб., I, 1956, 457); Тайжан не вперше бував у цих тіснинах і упевнено їхав попереду. Він пильно вдивлявся в гребені скелі, але не забував і про її підніжжя (Тулуб, В степу., 1964, 120); // Вузький прохід між чим-небудь; взагалі місце, де розташовано багато чого-небудь, густо розміщене щось. — Чи вже вертаєш додому? — спитала вона.. — Проведу вас іще через тіснину до вашого двора (Фр., VI, 1951, 28); Перепочинку муравка собі не дозволяла.. Коли насінина, здавалося, безнадійно застрягла поміж паліччям.. з розгону смикала свій скарб, якимсь неймовірним зусиллям видирала його з тіснини і, торжествуюча й невтомна, тягла далі (Загреб., День., 1964, 112).

ТІСНИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тіснина. Засинилось озеро, гурчить вода по ярах,.. шумує по тіснинках (Вовчок, VI, 1956, 311).

ТІСНИТИ, ню, ніш, недож., перех. 1. Робити тісним, вузьким, позбавляти місця, простору те, що пролягає де-небудь. Вузьку, покручену вулицю, глибоку й каменисту, як дно вистлої річки, тіснили крамниці, маленькі, темні (Коцюб., II, 1955, 124); *Образно. На захід ріку тіснило безмір'я неозорих полів пана Стадницького (Стельмах, I, 1962, 224); // перен. Позбавляти відчуття легкості, невимушеності, містяться близько біля когонебудь, бути завадою, перешкодою для когось. Кругом життя кипіло, наче море, І блискіт ламп мене дразнив, тіснив (Фр., XIII, 1954, 234).

2. Наближаючись, підходячи близько, впритул, примушувати відходити, відступати з певного місця; відтісняти. І почалося полювання. Судна тіснили дельфінів на малі глибини (Наука., 2, 1967, 20); // Примушувати (ворога) відступати, відходити з зайнятих позицій. Яничари вихопилися з рову й кинулися на козаків, що дерлись по схилу кавальєру, й почали тіснити чорноморців (Добр., Очак. розмир, 1965, 355); // перен. Обмежувати сферу розповсюдження, замінити собою, результатами своєї діяльності. Людина інтенсивно створює нову, не бачену досі на землі штучну природу. Вона тіснить органічну природу і, ясна річ, несе із собою нову атмосферу, нове середовище (Наука., 7, 1968, 41).

3. перен. Переслідувати, гнітити (у 2 знач.). За ту ж бо материзну її й тіснили, щоб скоріш [скоріше] із

світу зійшла (Барв., Опов., 1902, 371); *Все перепробував я, щоб од серця його [Ерота] одігнати, Але зусюди мене бог неблаганний тіснив* (Зеров, Вибр., 1966, 295); // Гнобити. — *Панові, звісно, така річ не полюбилася. Почав нас тіснити, почав давити, — нема життя нашому братові* (Мирний, I, 1954, 183).

Нужда (бідність, убожество і т. ін.) тіснить — про скрутне матеріальне становище, нестатки, злидні. *Мати побивалася, жалуючи їх [братів].., а вбожество ще скрутніш тіснило й давило* (Вовчок, I, 1955, 309).

4. Стискати (груди, серце і т. ін.), спирати дихання, не давати, заважати вільно дихати. *Понад травом стиха жар німий.. Тіснить у грудях дух і сліпить око* (П. Куліш, Вибр., 1969, 401); // *безос. В хаті душило, тіснило його* (Фр., II, 1950, 382).

ТІСНИТИСЯ, ніся, нішся, *недок.* 1. тільки з ос. Стояти, міститися де-небудь близько один від одного, торкаючись один одного, щільно притулившись один до одного (про велику кількість людей). *Там крик, тут галас, там клепало, Тісниться люд і все тріщало* (Котл., I, 1952, 192); *Церква не могла вмістити так багато парафіян, люди тіснилися, щільно пристаючи один до одного* (Коцюб., I, 1955, 276); // Знаходитися, бути розташованими на дуже близькій відстані один від одного (про велику кількість предметів). *Ряди величезних амбарів та лабазів тіснилися понад берегом* (Гончар, II, 1959, 9); *На пагорбах білили невеличкі хати, а в долинах тіснилися кучерявими отарами скам'янілі верби* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 839); // *перен.* Виникати, з'являтися у великій кількості, переповнювати кого-, що-небудь (про думки і т. ін.). *Цілий рій зворушливих, розбурханих думок тіснився в його посивілій голові* (Донч., Шахта., 1949, 156); *Вона мовчала. Це зовсім вибивало його з рівноваги. В голові тіснилися тисячі припущень, одне за друге гірші* (Збан., Сеспель, 1961, 192).

2. Штовхаючись, відстороняючи кого-небудь, пробиратися, продиратися кудись. *Народ за військом копошився, Всяк товпився, всяк ліз, тіснився, Побойшу щоб зріть кінець* (Котл., I, 1952, 282); *Біля прикриничних жолобів тіснилися справжні, незахарчовані коні* (Стельмах, Правда., 1961, 218); // *рідко.* У великій кількості направлятися куди-небудь. — *А скажи нам, чого це від вас, з Туреччини, тісниться до нас така сила обдертого робучого люду..?* (Коцюб., I, 1955, 294).

3. Перебувати, жити в малому, тісному приміщенні. *Після виходу пересельців стало на селі трохи просторіше, тільки не для бідних людей, у котрих було по багато дітей: вони, як і раніше, тіснилися в своїх старих хатах* (Григ., Вибр., 1959, 302); *Ягнята й козлята В стійлах тіснились вузьких* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 151).

4. Пас. до тіснити 1—3.

ТІСНІШАТИ, ає, *недок.* Робитися тісним, тіснішим; // *безос.* Ставати тісніше.

ТІСНО. 1. Присл. до тісний 1—3, 5, 6. *Позаду на десятки кілометрів стелилося озеро, спереду і з боків тісно згрудилися прибережні круті скелі* (Смолич, I, 1958, 99); *У загальному, тісно набитому пасажирами вагоні стояв гомін, чулися збуджені голоси* (Кучер, Голод, 1961, 383); — *Не жаль би було, якби не казав кравцеві..: не ший же щільно та тісно! Ший якмога ширше! Коли вчора дивлюсь, — на плечах чисто порозлазилося шитво* (Н.-Лев., I, 1956, 121); *Вона стояла в нових чобітках з високими каблуками, в темно-зеленій армійській сукні, що тісно облягала її стан* (Гончар, III, 1959, 396); *У вітальні було повно люду.. кріселок, канап не вистало [не вистачило], і люди стояли тісно, гуртом* (Досв., Вибр., 1959, 384); *Стіни чотири тісно оточили*

Мене навколо: се ж увесь мій світ (Л. Укр., I, 1951, 145); *Народ обліпив зборню так тісно, що свити злились в одну суцільну лаву і не було чим дихать* (Коцюб., II, 1955, 76); *Стрічаю я Солов'їху; йде вона з церкви — така свята та божя, згорнула руки, губи тісно стулила, аж ніби запишалась* (Н.-Лев., II, 1956, 12); *Одшматувала [Соломیا] довгий пас од своєї підтички і з поміччю Остапа тісно зав'язала йому рану* (Коцюб., I, 1955, 357); *Особливо тісно з революційним рухом Росії була зв'язана Північна Буковина* (Ком. Укр., I, 1968, 42); *Ось тільки [Гордію] й утіхи з цими молодятами, з якими зжився так тісно, що й уявити не в силі життя без них* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 89); // *заст.* Важко. *У хаті наче туга давить усякого. Чогось наче темно, наче душно, наче тісно дихати* (Барв., Опов., 1902, 391); *Цілу ніч писала в ліжку, почала невеличку поему і, здається, по їй не видно, як мені приходилось тісно при писанні* (Л. Укр., V, 1956, 19); — *Тепер на нашу тісно в наших сторонах, за тридцять ринських можна коня купити* (Фр., III, 1950, 69).

Тісно зв'язувати (пов'язувати і т. ін.) з ким—чим—твердити про безпосередню взаємозалежність між ким-, чим-небудь. *В. І. Ленін завжди тісно зв'язував будівництво комунізму з завданнями виховної роботи партії серед трудящих мас* (Наука., 6, 1959, 1); *Труд Франко тісно пов'язував з боротьбою в ім'я кращого майбутнього* (Рильський, III, 1956, 109).

2. *безос., у знач. присудк. сл.* Про відсутність або обмаль вільного місця, простору де-небудь; про тісноту від скупчення кого-, чого-небудь. — *Йдіть, бабо, трохи далі: там хати — там приймуть вас; там тепло принаймні: а в нас і холодно, й тісно* (Коцюб., I, 1955, 456); *Дощ мрячив, то й найгірше було тим, що сиділи зверху возів, хоч і всередині так тісно було, що не можна було обернутися* (Кобр., Вибр., 1954, 202); [Г о р п и н а:] *Слухайте: тут тісно нам удвох. Посуньтесь трохи* (Вас., III, 1960, 154); *Ідемо ми. Не шляхом, ні — тісно. Розлилися, як повідь, по всьому степу, аж за обрій* (Головко, I, 1957, 64); *Тісно стало на греблі від людей і возів* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 64); // Про відчуття стиснення одягом, взуттям і т. ін. — *В мундирі, бачите, тісно.. а то... щоб вільно було...* (Мирний, IV, 1955, 351); *Безперестанку встаю, ходжу по хаті і знову важко сідаю. Мені тісно в моїй одежі, незручно у хаті* (Коцюб., II, 1955, 440).

3. *безос., у знач. присудк. сл., перен.* Про відчуття стиснення (у грудях, серці і т. ін.), про утруднене дихання. *В грудях стало якось тісно.. Я швидко пішов прямо на голос* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 67); // Про відчуття скованості, пригніченості. — *На серце мов, на голову, на всеньке тіло вагою налягло лихо, гнітило мене, я чув, що мені тісно й на просторі* (Коцюб., I, 1955, 144); // Про відсутність простору, свободи дій для кого-небудь, для прояву чого-небудь. *Тобі [коню] тісно у леваді, — Мені душно жити в хаті. Ой пора нам погуляти. До козацтва завітати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 352); *Там і метелиці було тісно. Важкі дубові будівлі.. уперто затискали розгалуження заметілі* (Стельмах, II, 1962, 394).

ТІСНОТА, *отій, ж.* 1. Властивість за знач. тісний 1. Вечір — після тісноти та мороку приміщення — здався особливо хорошим (Гончар, II, 1959, 181); *Тут було справжнє середньовіччя. Високі будинки зі стрімкими гостроверхими дахами і вежами.. Галаслива тіснота завулків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

2. Нестача вільного місця, відсутність простору. *Ряди домочків [у новій Мессіні], як коробки з макаронів, маленькі, тоненькі, без вікон.. Тіснота і убожество* (Коцюб., III, 1956, 354); *Випало мені жити самому*

в хатині селянина. Велика сім'я, страшенна тіснота і понад усім — нужда (Кол., На фронті.., 1959, 75); // Про скупчення людей або нагромадження речей, предметів де-небудь. [Х в е д о с к а:] Яка тіснота в церкві: миру, миру, мов бджіл у вулику (Кроп., II, 1958, 7); Тут [на грядках] і жито, і картопля, і квасоля — така тіснота, що й кием не проткнеш (Мур., Бук. повість, 1959, 9); Де бродвейський майдан, хмарочосів важка тіснота, Ти [дубе] затиснутий в камінь стоїш, мов юнак-сирота (Мал., Звенигора, 1959, 219).

3. заст. Важке становище; нестатки. Вдові убогій допоможіте, Не осудіте сироти І виведіть із тісноти На волю тихих, заступіте Од рук неситих (Шевч., I, 1963, 343); — Радо би те бідацтво і між людей показатися, а тут обставини на припоні держать, дома біднота та тіснота (Фр., II, 1950, 303).

4. Відчуття стиснення (у грудях, серці і т. ін.), утрудненість дихання. Боярин чимраз виразніше починав почувати якусь тісноту, немов ось-ось довкола нього стояли і чимраз тісніше зступалися штаби залізної клітки (Фр., VI, 1951, 106); В легенях з'явилося добре відоме йому почуття тісноти. Не стає повітря (Собко, Скеля.., 1961, 119).

ТІСНУВАТИЙ, а, е. Трохи, дещо тісний (у 1, 2 знач.). — Чи не думаєте до кухні, — вона в вас тіснувата, — прибудувати прикухенок? (Барв., Опов., 1902, 378); Лице схудло, а в чорних очах залягла печаль, хоч мати й сміялась заклопотано, стягуючи з сина тіснубатий кошушок (Кол., Терен.., 1959, 20); Морщачись, Погиба скидав з правої ноги тіснубатий чобіт (Стельмах, II, 1962, 63).

ТІСНУВАТО. 1. Присл. до тіснубатий.

2. безос., у знач. присудк. сл. Трохи, дещо тісно (у 2, 3 знач.). — Тісно в одній кімнаті? — Та воно так, — нерішуче відповів Василь. — Тіснувато (Хижняк, Невгамовна, 1961, 73); В човні було тіснувато, але хлопці розмістились непогано (Трубл., Шхуна.., 1934, 26); *Образно. Все одно й за рядками тими тіснувато новим думкам (Уп., Вірші.., 1957, 100).

ТІСНЯВА, я, ж. розм. 1. Те саме, що тіснота 1, 2, 4. Ми йшли то великими вулицями, то глухими завулками, то переходили майдани, то поринали в тісню старих закапелків (Смолич, III, 1959, 485); За стінами-перегородками.. сиділи над паперами в неймовірній тісноті заклопотані люди (Чаб., Тече вода.., 1961, 34); Відходить останній поїзд. Тіснява у вагонах (Донч., VI, 1957, 626); Він почував утому, задуху, йому здавалося, неначе щось тисне на нього з усіх боків, — почував тісняву майже фізично: ліктями, головою, грудьми (Мушк., День.., 1967, 31).

2. Тиск, давка. Раніше, коли бувало на маршах або вночі під час тісноти на переправах виникали звичайні в таких випадках сутички між їздовими різних частин, Хома тримався подалі від гріха (Гончар, III, 1959, 202); Місто! Шалений поспіх. Тіснява. Штовханина (Загреб., День.., 1964, 292).

ТІСТЕЧКО, а, с. 1. Кондитерський виріб із здобного солодкого тіста, звичайно з кремом, помадкою, цукатами і т. ін. Обід вийшов дуже смачний. Бульйон з пірогами, печеня з зайців та баранини.. тістечка з горіхами та родзинками (Тулуб, В степу.., 1964, 220); Кіра.. випила стакан води з сиропом та з'їла два тістечка з накрученим, як черепашка, рожевим, пухким кремом (Коп., Десятикласники, 1938, 69).

2. розм. Пестл. до тісто 1. Загадав собаці млинці пекти! Він і тістечком проглине (Номис, 1864, № 6574).

ТІСТЕЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до тістечко; // Признач. для виготовлення тістечок. Кришкові [з кришива] тістечка являють собою вироби, приготовлені з протер-

тих обрізків випеченої тістечкової маси, перешаровані кремом і покриті зверху глазур'ю (Укр.. страви, 1957, 342).

ТІСТО, а, с. 1. В'язка маса різної густоти з борошна, замішаного на воді, молоці і т. ін. часто з додаванням дріжджів. Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті (Номис, 1864, № 7336); Грицько своїми отаманськими руками замісив тісто на галушки (Барв., Опов., 1902, 139); Хляпала діжа, Параска місила круте тісто (Горд., II, 1959, 345); Мама.. невдоволено сунить брови. Видно, тісто не сходить так, як їй хочеться (Збан., Єдина, 1959, 40); *У порівн. Сусана від невдоволення скисла й осіла, як тісто в діжі (Коцюб., II, 1955, 371); // Зварена, спечена така маса у варениках, пиріжках і т. ін. Ой ти знав, на що брав міщаночку з міста, Я не їла і не буду гречаного тіста (Чуб., V, 1874, 685); Кайдашиха полизала вареники, виїла полуниці, а тісто покинула в полумиску (Н.-Лев., II, 1956, 320); Бісквітні тістечка мають пишне, ніжне тісто (Укр. страви, 1957, 341).

◇ З м'якого тіста — про слабовільну, нестійку людину; про людину без твердих переконань і поглядів. Я вже знайома з сим паном і правду ти кажеш, що він з м'якого тіста (Л. Укр., V, 1956, 259); З одного (такого ж) тіста хто; Одного тіста книш — про людей, схожих між собою поглядами, ставленням до життя, становищем і т. ін. [К а т е р и н а:] Всі ви [хлопці] з одного тіста. Мабуть, помру і не побачу справжнього кохання... (Корн., I, 1955, 311); Не з такого (з іншого) тіста [зліплений] хто; Не тогб тіста книш — про того, хто відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем і т. ін. Та що це? Куди він її штовхає? Тікати з Ковалівки? О, ції Заруби не з такого тіста (Кучер, Трудна любов, 1960, 276); [Й о с и п:] Пани б то недоторканні?.. [Д м и т р о (регоче):] А звісно, вони з іншого тіста!.. (Кроп., IV, 1959, 258); Та Свирид Костомаха не того тіста книш. Мій батько.. не брехав і синові не звелів (Вовчок, VI, 1956, 260).

2. Будь-яка густа маса, що утворюється внаслідок змішування якої-небудь сипкої речовини з рідиною. Любаша видала цементне тісто у залізну діжу, Яків учепив ту діжу до гака (Вол., Озеро.., 1959, 6); Щоб збільшити міцність глиняного тіста, до нього почали додавати соломку та інші волокнисті речовини, а також пісок (Таємн. вапна, 1957, 9).

ТІСТОДІЛІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для поділу тіста на шматки певної ваги. Готове тісто ділять на куски потрібної ваги вручну або на тістоділілній машині (Технол. пригот. їжі, 1957, 226).

ТІСТОМІС, а, ч. Робітник, який працює на тістомісильній машині, тістомісильному апараті. Тістоміс.. за точними дозами додає в чан першосортного пшеничного борошна, солі, теплої води, і машина замішує тісто (Веч. Київ, 12.IV 1957, 3).

ТІСТОМІСІЛЬКА, я, ж. Тістомісильна машина, тістомісильний апарат.

ТІСТОМІСІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для замішування, місіння тіста. Поверхом нижче розміщені тістомісильні апарати. В кожному з них замішується 25 тонн тіста (Роб. газ., 16.X 1962, 3); Тістомісильна машина.

ТІСТОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на тісто (безформний, м'який). Передо мною стоїть... ні не стоїть, а викиляється зовсім безбарвна і навіть безформна, якась тістоподібна фігура (Вол., Дні.., 1958, 44); Ковальське зварювання — це з'єднання двох частин металу, нагрітого до тістоподібного стану ударами молота (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 182).

ТІСТУВАТИЙ, а, е. Те саме, що тістоподібний. Мала піч, щоб отож і топлива багато не пішло, примітивний

формувальний станок і тістувата глина, з якої хоч горщики ліпи. Ось-ось уже почнуть випалювання цегли (Ю. Янов., Мир, 1956, 32).

ТІТКА, и, ж. 1. Сестра батька або матері. Мати наша вмерла молодою. Я зостався у сповиточку, і випестила мене батькова сестра, а моя тітка, стара Мокрина (Вовчок, VI, 1956, 297); Раз, а інколи й двічі на рік прибувала до нас дець із-під Миргорода наша тітка, материна сестра, Ганна (Вас., II, 1959, 459); Оселились Орлюк і Уляна в Орлюкової тітки Антоніни (Довж., I, 1958, 328); // Те саме, що дядина. — Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодиці, а вона біжить (Н.-Лев., VI, 1966, 98); Ото й Зарванці. Тут живе й мій дядько та тітка (Коцюб., I, 1955, 459).

2. розм. Доросла жінка взагалі. [К о б з а р (до поводитаря):] Миколо! Хто се за Броварки питає. [Х л о п е ц ь:] Якась старенька тітка... У чорному вся, наче черниця (Мирний, V, 1955, 80); У безперервним скорбнім русі.. Дядьки в брилях суворовусі з огнем докору у очах... Тітки, бабусі та дівчата. Вони спокійні: «Цоб, цабе»... Прощай, моя Вкраїно-мати, чи знов побачу я тебе?.. (Сос., II, 1958, 459); Тітки-савітарки.. чомусь вважали його далеким, може тому, що мав він Кримом та кримським небом (Гончар, II, 1959, 131); // Звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Будь ласкава, тітко, не сердься на мене і вибачай, що так з тобою прийшлося... (Кв.-Осн., II, 1956, 190); — Не хлібом єдиним жив буде чоловік, тітко Марино (Головко, II, 1957, 182).

ТІТОНЬКА, и, ж., розм. Пестл. до тітка. Я хотів ще словечко сказати, та за мене заступилася рідна тітонька Явдоха (Ковінька, Кутя., 1960, 5); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. Вистла жінка сиділа на краєчку ліжка і часом важко зітхала, поглядаючи на мене. — Що це ви, тітонько, зітхаєте? — звернувся до неї Михайло (Досв., Вибр., 1959, 41).

ТІТОЧКА, и, ж., розм. 1. Пестл. до тітка. Почули діти. Боже! як кинуться до мене та в плач. — Тіточка наша любенька! хоче нас кидати! не кидай, ми тобі будем годити, ми тебе шануватимем! (Вовчок, I, 1955, 7); [Л ю б о в (обіймає тітку):] Здорові, тіточко! (Л. Укр., II, 1951, 7); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Тіточко, матіночко! — аж в ноги упав сердешний Микита Уласович та кістляві руки відьомські цілує та просить (Кв.-Осн., II, 1956, 196); — Ви, тіточко, певне, до Терентія Дорохтейовича? Добрий вечір вам (Стельмах, I, 1962, 307).

2. ірон. Зневажл. до тітка 2. [С т е х а:] Ну, вже я за своє дитя, то отому Павлові прямо виколупала б очі з лоба! [П а в л о (убік):] Сердитенька нівроку тіточка!.. (Кроп., II, 1958, 375); Обтрушуючи сніг і Рябкову шерсть, дивуюсь я і не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задержувату тіточку, яка ніколи не проспить ні чужої, ні своїй грушки в попелі (Стельмах, Щедрый вечір, 1967, 101).

ТІТУНЯ, і, ж., розм. Пестл. до тітка. [Л і н а:] Чудово! Чудово, моя любя тітуню (Мам., Тв., 1962, 213).

ТІТУСЕНЬКА, и, ж., розм. Пестл. до тітка.

ТІТУСИН, а, е, розм. Прикм. до тітуса; належний тітусі.

ТІТУСЯ, і, ж., розм. Пестл. до тітка. Дівчатка і почали вбиратись. «А чи мені гарно, тітусю?» — «А мені?» (Вовчок, I, 1955, 5); // Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком. — Та вже тітусю, годі об сім, — поклонивсь пан Забрюха і став гостинець доставати (Кв.-Осн., II, 1956, 190); — Ой, чогось-то, ви мене, тітусю, та й незлюбили! —

зітхнула Пріська. — Може, вам що набалакано про мене? (Л. Янов., I, 1959, 213).

ТІТЧИН, а, е. Прикм. до тітка; належний тітці. Не доїхавши до тітчиної хати, Гриць спинив воли (Вовчок, I, 1955, 38); Веселий, ніби дитячий сміх розтулив тітчині вуста й розлягся по хаті разом з дядьковим сміхом (Коцюб., I, 1955, 464); На цьому проклятому зіллі й коза — уся тітчина худоба — не пасеться (Стельмах, I, 1962, 138).

ТІУН, а, ч., іст. У Київській Русі, в українських і російських землях періоду феодальної роздробленості та в Російській централізованій державі (до XVI ст.) — господарський управитель князя, боярина або іншого феодала, суддя нижчої категорії і т. ін. Коло входу до підкліті вдень і вночі стовбичили суворі варязькі воїни з оголеними мечами, ані ввійти, ані вийти без дозволу тіуна (Загреб., Диво, 1968, 233); Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктує кров (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 28).

ТІЧКА, и, ж. 1. Зграя собак із сукою або зграя вовків з вовчицею. На попівській леваді почулося валування і гризня собак, незабаром вулицю перетнула роз'ярена тічка і злобним засніженим клубком покотилася на городи (Стельмах, I, 1962, 66); А на близькому полі починала вити і скиглити тічка голодних вовків (Н.-Лев., I, 1956, 317); *У порівн. Наче тічка сіроманців, Ворог втік лукавий (Мас., Сорок., 1957, 443); // рідко. Взагалі зграя тварин. [Л и с н я к:] В лісі — жодної живої душі, якщо не рахувати трьох ведмедів, тічку диких кабанів і з півсотні вовків (Мокр., П'єси, 1959, 94); У лісі козулі — мовчазні, як тиша. Та й лисиці в ярах тічками бродять (Гуц., Скупана., 1965, 261).

2. Період статевої активності у самиць ссавців. Тічка і парування у диких свиней відбувається в першій половині зими (Звірі.. Карпат., 1952, 55).

ТІЧНЯ, і, ж., розм. Те саме, що тічка 1. І треба ж біди наткнутися під вечір на тічню собак у ярку..! (Козл., Ю. Крук, 1957, 439).

ТІЧОК, чка, ч. 1. Зменш. до тік 1. Працювали обидва завзято. До снідання все скінчили, щоправда — лишилось ще тічок постругати (Головко, II, 1957, 244).

2. Утоптано, вирівняне місце. Тічок під нею [вишнею], як і завжди, посипаний білим піском, стіл вискреблений (Сенч., Опов., 1959, 76).

◇ Дүти (подүти) тічок — пробувати силу в боротьбі, в бою. «Дми ж тічок», — Загримав Змій (Манж., Тв., 1955, 176).

ТІШИТИ, шу, шиш, недок., перех. 1. Робити комусь приємність, бути комусь втіхою; радувати кого-небудь. Дівчинка тішила своїм щебетанням, приносила часом якісь ласощі (Вовчок, I, 1955, 367); Партизани справді були невловимі. Кліма це особливо тішило (Грим., Син., 1950, 178); Як тішать нас озера, гори, квіти, Роса і теплий грім, і шепіт віт (Зеров, Вибр., 1966, 49); Недавня війна завдала свободі немало шкоди.., але тішило те, що серед старих будівель уже то тут, то там стояли нові хати (Добр., Тече річка., 1961, 12).

◇ Тішити боко (вүхо, зір, слух і т. ін.) — викликати приємне відчуття своїм виглядом, звучанням і т. ін. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерами та гирлами плавні.. ані жовті.. шпильасті гори (Коцюб., I, 1955, 177); Нова Каховка стала дійсно новим містом, яке тішить зір усіх приїжджих (Довж., III, 1960, 88); Тішити самолюбство — викликати почуття задоволення собою, самовдоволення. В талантах хлопця Матвій бачив себе замолоду. Це.. тішило батьківське самолюбство (Вол., Місячне срібло, 1961, 15); Тішити серце (дүшу, дух) — радувати

когось; давати втіху. *Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розбивало туги* (Н.-Лев., II, 1956, 383); *У пустелі палкій тішать душу джерела води* (Стар., Поет. тв., 1958, 147).

2. Розважати, звеселяти. *Поки баба тішила гостей, отець Мельхиседек убрався й вийшов у двір* (Н.-Лев., III, 1956, 115); *Чумака тішила та самовпевненість, з якою говорив Обух, смішила та войовнича невдоволеність, яка бриніла в його оповіді* (Збан., Переджнив'я, 1960, 75).

3. Те саме, що **плекати** 1. [В а с и л ь:] *Не в той бік тепер життя тягне, не так воно складається, щоб одну тільки силу тішити, лицарство до гори здіймати...* (Мирний, V, 1955, 113); *Серед лук у жовтих дроках тішать міць свою бики* (Зеров, Вибр., 1966, 371); // *Бавити, пестити, доглядати (дитину). От тобі, мамо, Митрик! Няньчись з ним, тиш його* (Кв.-Осн., II, 1956, 456); *Дід Микита сидів на призьбі.. Він тішив Захарка, гойдаючи його на колінах* (Григ., Вибр., 1959, 60).

4. Розраджувати кого-небудь, розвіювати сум, поганий настрій і т. ін. *А музика ллеться, мов тиха вода, колише мої нерви, заспокоює, тішить* (Н.-Лев., III, 1956, 304); *Вона довго ще говорила з сестрою, тішила її, розповідала випадки, подібні до цього, що вона знала їх* (Головка, II, 1957, 148).

Тішити себе думкою (надією, мрією і т. ін.) — заспокоювати себе, сподіваючись на краще; покладати певні надії на щось у майбутньому. *Тішив [Василь] себе думкою: попрошу гарненько, може, й не відмовить. Хоч і пан він, але з своїх* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 18); *Він уже тішив себе надією, що в серці хлопця йому вдалося посіяти зернятко, з якого могло вирости примирення* (Петльов., Хотинці, 1949, 156); *Вона відчувала його радість і жила нею, як і він, і тішила себе його ж прагненнями* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 586).

ТІШИТИСЯ, шуся, шишся, недок. 1. без додатка і ким, чим, заст. з кого—чого, на кого—що. Мати приємність, втіху; радіти, бути радим. *Тут вмиг [умить] байдак заворушився І сам, одчаливши, поплив, А Турн скрізь бігав і храбрився І тішивсь, що врага настиг* (Котл., I, 1952, 264); *Цілий Майдан тішився, що старому Гриневі Воробцеві Трудолоб знайшов сина і привіз до хати* (Ков., Світ.., 1960, 31); *Катруся тішилася своїм новим убранням і гордо споглядала на запинані гудзиками рукавці сорочки* (Кобр., Вибр., 1954, 87); *Першими грушами сад нас порадує нині,— Разом садили і разом скуштуємо їх,.. Тішимось разом на юний волосський горіх* (Рильський, III, 1961, 200); *Семен Семенович довго.. тішився приємною класичною музикою* (Баш, На землі.., 1957, 81); // *Милуватися чимсь, відчувати задоволення, насолоду від чого-небудь. І знов я тішусь полем, самотністю і власним дахом бідним, задимленим* (Зеров, Вибр., 1966, 337); *Все найкраще, створене Ференцом-художником, народилось у Будапешті і для Будапешта.. Правда, тішилась ними [картинами] переважно пихата аристократія, але художник не втрачав надії, що бачитиме їх колись і весь трудящий Будапешт* (Гончар, III, 1959, 246).

◇ **В душі тішитися** — мати задоволення з чого-небудь, від чогось, не виявляючи його. *Вдавала [мати], що не бачить нічого й не розуміє нічого, а в душі тішилася молодим щастям* (Хотк., I, 1966, 102); *Шумейко.. в душі вже тішився з тієї перемоги* (Шиян, Баланда, 1957, 136); *Душа (серце і т. ін.) тішиться* — хтось має задоволення від чогось. *Та втома солодка, після неї тішиться душа, а натружене тіло краще спочине, коли настане коротка ніч* (Цюпа, На.. ниві, 1958, 33); **Тішитися надією (мрією, думкою і т. ін.)** — мати, пле-

кати надію, сподіватися чогось.— *Пишалася я вами, дітки, тішилась надією, що мою старість зігрієте* (Панч, В дорозі, 1959, 104).

2. без додатка і ким, чим, з кого — чого. Розважати, мати з чогось забаву (у 1 знач.). — *Все село тішилося моїми вигадками, всі хлопці й дівчата носили прізвища, що я їх бувало надаю* (Мирний, III, 1954, 162); *Візник тішився з нетерплячості сповненого цікавості до своєї особи пасажира* (Досв., Вибр., 1959, 300); *Дівчат з села для свої [свої] втіхи він [пан] глину заставляв місити і тішивсь, як по пояс в глині весь день ся мусили крутити* (Фр., XIII, 1954, 108).

3. без додатка і ким, з ким. Няньчитися (з дитиною), одержуючи радість, задоволення. *Вичуняла [Уляна] і серце і душу віддала своїй дитині.. З рук не спускає, не дає порошині упасти. Так уже тішиться та доглядає!* (Мирний, I, 1954, 304); *Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою, та й про громадське лихо забуває* (Вовчок, I, 1955, 66); [Д о к і я:] *Після нього років з шість не було дітей, то й тішилася з ним, мов з одинчиком!* (Кроп., III, 1959, 203).

4. чим, діал. Користуватися, послугуватися. *Селяни зараз у першій розмові назвали мені цілий десяток сіл, де, як кажуть, війтами є самі славні злодії, ошуканці,.. що тішаться очевидно протекцією властей* (Фр., III, 1950, 241); *Швенд поінформував Гйотля, що більшість із присутніх — то власники великих готелів, які тішаться міжнародною славою* (Загреб., Європа 45, 1959, 203).

ТКАЛЯ, і, ж. Робітниця, майстриня, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті. *Молодиці обцілювали Онисю й на radoцax обіцяли напрями матушці по півмітку, а ткаля й сама не зогляділась, як її язик обіцяв виткати матушці дурнички полотно* (Н.-Лев., III, 1956, 109); *Тихо гудуть ткацькі верстати. Ткаля уважно стежить за їх роботою* (Веч. Київ, 13.VII 1961, 3); *Образно. *Ткаля зима не жаліла свого добра, і під її тихе снування глибоким сном заснуло намучене село* (Стельмах, I, 1962, 641).

ТКАЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **ткацький** 1. *Якось я стояв, задумавсь Коло ткальної машини: Що за взори, Що за тонкість У шовкової тканини* (Крим., Вибр., 1965, 108).

ТКАЛЬНЯ, і, ж., заст. Ткацька майстерня. *Видячи гірке і нещасливе становище селян та бажаючи прийти їм з допомогою у біді, засновано в Тернополі ткальню* (Козл., Ю. Крук, 1957, 347).

ТКАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ткати**. *В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово тканими рушниками, блимає перед образом лампадка* (Коцюб., I, 1955, 228); *Розцвітають мої зорі, Мною ткані килими* (Ус., Вибр., 1948, 33); *Пропасниця б'є тебе з тим же завзяттям, Чи спочиваєш на красних, узорами тканих покровах, Чи на звичайнім лихтій укривалі маєш лежати* (Зеров, Вибр., 1966, 158).

2. у знач. прикм. Виготовлений способом ткання (у 1 знач.). *Що в Шавниці жили колись русини, це може бути й правда, бо тут я бачив на рукавах сорочок у дівчат червоні ткані смужки й свитки українські* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Килими ткані красуються скрізь багрянцем найдорожчим; Срібне начиння столи обтяжає* (Зеров, Вибр., 1966, 240).

ТКАНИНА, и, ж. 1. Виріб, виготовлений в процесі ткання на ткацькому верстаті. [П р и н ц е с а:] *Навіщо прясти! Хто се буде ткати? Та й нащо ткати? Он їх, цілі стоси тканин, мережанок та гаптування, а хто їх носить?..* (Л. Укр., II, 1951, 191); *Одягнута [княгиня Ольга], як належало,— у білій сукні тонкого*

шовку з срібними пальметами по всій тканині (Скл., Святослав, 1959, 30); Вона показує тканину — Смугасте лодзинське сукно (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 48); *Образно. Та тут у пишнobarвну тканину його мрій замішалась якась нова нитка (Фр., III, 1950, 93); *У порівн. Над тихою водою річки золотився прозорою тканиною шовку ранковий туман (Збан., Між.. людьми, 1955, 16); // Різновид такого виробу, вигот. перев. з синтетичного волокна, що застосовується в техніці. Скляні тканини застосовуються в кабельній промисловості як ізоляція (Рад. Укр., 3.IV 1962, 3).

2. біол. Система однорідних клітин і неклітинної речовини, які пов'язані між собою і виконують спільні функції. Виходить, що жійли, і кров, і кістки, всі тканини Нашого тіла вбирають багато часток чужородних (Зеров, Вибр., 1966, 149); За його словами, рана була пустяшною [незначною]: куля пройшла через м'які тканини, так що через тиждень заживе (Тют., Вир, 1960, 188); Проникнення грибниці всередину рослини може відбуватися по-різному. Найчастіше грибні нитки проходять у тканини рослин через природні їх отвори (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 12); Кісткова тканина; Сполучна тканина; *Образно. Вже колії трамвая з обох боків, людей безмежний плин і вибухи... Хрещатик оживає... Йде грануляція розірваних тканин... (Сос., II, 1958, 315).

3. чого або яка, перен. Те, з чого складається щонебудь (звичайно художній, музичний твір і т. ін.). Викривальний, революційний характер «Неофітів» [Т. Г. Шевченка] виявляється в усій художній тканині твору (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 461); Стислість.. повинна мати межі, бо часто її позитивні якості можуть обернутися проти неї самої: схема нездатна передати живу тканину слова (Ю. Янов., II, 1954, 83); Музика композитора О. Муравльова наспівна, симфонічна. Музична тканина органічно зливається з розгортанням сюжету фільму [«Будинок з мезоніном»] (Мист., 1, 1961, 3).

ТКАНИННИЙ, а, е. 1. Прикм. до тканина 1. Надходить для продажу клейонка.. з матовою або блискучою поверхнею на тканинній основі, різної ширини (Роб. газ., 14.IV 1976, 4).

2. Прикм. до тканина 2. У мороженому м'ясі тканинні соки майже цілком перетворилися в лід і утворили кристали між волокнами м'яса (Технол. пригот. їжі, 1957, 43); Якщо взяти шматочок живої тканини і зберігати його в культуральних рідинах, то така тканинна культура проявляє добовий ритм (Знання., 12, 1968, 7).

△ Тканийна терапія — метод лікування деяких захворювань за допомогою пересадки тканин або підшкірного введення їх препаратів. Тканийна терапія означає застосування з лікувальною метою тканин, збагачених біогенними стимуляторами (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 7); Академік В. П. Філатов розробив теорію тканинної терапії, яка дає блискучий ефект не тільки в медицині, а й у тваринництві та рослинництві (Рад. Укр., 13.XI 1962, 2).

ТКАНИЦЯ, і, ж. 1. заст. Вид жіночого головного убору. Заміжня жінка ще в ХІХ ст. не мала права навіть вдома ходити з непокритою головою. Головні убори заміжньої жінки, які безпосередньо надівали на волосся, — це.. кибалка, тканка, тканиця (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 16).

2. діал. Жіночий плетений пояс з китицями.

ТКАНИЧКА, и, ж., діал. Плетена стьожечка для оздоб.

ТКАНКА, и, ж. 1. поет. Те саме, що тканина 1. До світлиці притикає скільки бічних кімнат, відділених від неї не дверима, а важкими запонами з дорогих

тканок (Л. Укр., II, 1951, 341); Червону тканку владно і ласкаво Взяв Осип Кононов і розгорнув її (Бажан, Вибр., 1940, 111); *Образно. Мережає на шибках крижану тканку мороз (Вас., II, 1959, 571); Вже неба тканка побіліла, І гаснуть зорі сребристі (Шпорта, Вибр., 1958, 236); *У порівн. Світ сонця лився через білий цвіт абрикосів, і по синьому небі, як по шовковій синій тканиці, ніби були розкидані білі, обсипані цвітами гілки, білі букети, білі віночки (Н.-Лев., V, 1966, 313); На землі тканками прозорими Лягли осінні дерева (Вороний, Вибр., 1959, 62).

2. діал. Густа тканна сітка для ловлення дрібної риби. До революції, коли дід був молодий, він частенько виуджував свою поганенькою тканкою у пана Безбородського карасів (Добр., Тече річка., 1961, 277).

3. заст. Жіночий головний убір, оздоблений кораллами або перлами. Головні убори заміжньої жінки, які безпосередньо надівали на волосся, — це.. кибалка, тканка (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 16).

ТКАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ткати. Лядою гунав [Давид], кидав човник, а десь думками не тут, не біля ткання (Головко, II, 1957, 83); З 12 років заробляла вона собі на шматок хліба доступною їй працею — художнім вишиванням, плетінням і тканням килимів (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 11).

2. Все те, що виткане; тканина (у 1 знач.). А інша [мати] жде — з годин, хвилин Пасмує дні і тижні. Вони немов нитки в тканні Тоненького утоку (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 76); // Тканий візерунок. Під ноги стеляться їм луки, Мов килим дивного ткання (Воскр., 3 перцем!, 1957, 448).

3. Поперечні нитки тканини, що перехресно переплітаються з поздовжніми (основою); утік. Основа нитяна, а ткання вовняне (Сл. Гр.).

ТКАНЬ, і, ж., рідко. Те саме, що тканина 1. Входить батько Еней, за ним товариство троянське, І на простелених тканях пурпурних місця обіймають (Зеров, Вибр., 1966, 241); *Образно. У задумі сиджу я вночі І думок сную чорну ткань (Фр., X, 1954, 30); Він чародієм Музику й спів єднав у ткань тонку (Рильський, II, 1960, 167).

ТКАТИ, тчу, тчеш; наказ. сп. тчи; недок. 1. перех. Виготовляти (тканину) способом щільного приєднання перехресно перепланих ниток — поздовжніх (основи) і поперечних (утоку). Старий Василь тче на верстаті полотна (Н.-Лев., III, 1956, 325); Вона вмiла ткати килими,.. найкраще виходили в неї шатні казахські килими з нашитими на білу повсть аплікаціями (Тулуб, В степу., 1964, 174); *Образно. Звернулась [Зоя] до Павла, що сидів мовчки під піччю і ткав зокрема свою думку (Коб., III, 1956, 481); Чисті, немов змиті джерельною водою зорі тчуть над землею мерехтливе покривало (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 187); // Плести, вити павутину (про павуків). В повітрі літало серпанкове тонесеньке павутиння. Ткали його павуки (Ів., Опов., 1949, 191).

2. перех. Виготовляючи тканину таким способом, робити на ній певні візерунки. *Образно. Надворі шелестіли листом дрімотні осики, і місяць крізь віття ткав у клуні на долівці якісь химерні узорі (Головко, I, 1957, 135); Вийшла осінь у намисті, в черевиках золотих, візерунки тче на листі (Рудь, Дон. зорі, 1958, 109).

3. неперех. Займатися ткацтвом, бути ткачем, ткалею. І собака б ткав, якби хто нитки в'язав (Укр. присл., 1955, 241); Доведеться ж Малуші десь працювати, а що вона знає, крім того, що прости й ткати (Скл., Святослав, 1959, 62).

ТКАТИСЯ, тчється, недок. 1. Утворюватися, з'являтися в процесі ткання. Всі на мене залицалися І сватати стали; А у мене, як на тее, Й рушники вже тка-

лись (Шевч., I, 1963, 292); *Я не дуже полюбляв роботу біля терниці, бительниці, прядіння, снування, зоління, але дуже любив, як ткалось і вибілювалось полотно* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 153); *Образно. Під ногами приємно шелестить листя, на носках моїх напівстоптаних черевиків тчеться біле плетиво літа (Збан., Доля, 1961, 5); // перен. Виникати, довільно поєднуючись (про думки). Орел пливе у чистому небі... Глибокий спокій стоїть у степу. Тчуться і тчуться журливі думи... (Гончар, Таврія, 1952, 295); // перен. З'являтися, переплітаючись (про зморшки). Вона вже була пристаркувата, на негарному, вилицюватому, монгольського типу, обличчі вже сіклись і ткалися перші глибокі зморшки (Збан., Єдина, 1959, 355).

2. Пас. до тка́ти 1.

ТКАЦТВО, а, с. 1. Виготовлення, виробництво тканин; галузь текстильної промисловості, пов'язана з виробництвом тканин. *Ткацтво на території західних областей України і, зокрема, Львівської області, має давні традиції* (Матер. з етногр., 1956, 21).

△ **Художнє ткацтво** — виготовлення, виробництво декоративних тканин і художньо оформлених тканин виробів. *Ткані перебором рушники, різноманітні плахти, смугасті запаски, різнобарвні крайки, хустки та інші тканини XVIII — початку XX ст. дають повну уяву про мистецтво художнього ткацтва на Україні* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 35).

2. збірн., заст. Ткачі. Все ткацтво зійшлося (Сл. Гр.).

ТКАЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до ткання; пов'язаний з тканням, ткацтвом. *Цехи: різницький, коновальський, Кушнірський, ткацький, шаповальський Кипіли в пеклі всі в смолі* (Котл., I, 1952, 137); — *От закінчимо війну, матінко, — заговорив політрук, притримавши рукою ляду, — пустимо ткацькі фабрики* (Цюпа, Три явори, 1958, 10); // Признач. для ткання, ткацтва. *Нудьга Іванові сидіти за ткацьким верстатом* (Март., Тв., 1954, 140).

2. у знач. ім. **ткацька**, кої, ж., заст. Майстерня для ткання. [Т е т я н а:] *Я вчилась ткать скатерки, килими, рушники... Я буду скоро вчить дівчаток рукоділю і шитву.* [1-а — д і в ч и н а:] *От коли б і нас повчили.* [Т е т я н а:] *Може, удасться мені заснувати тут і ткацьку* (Кроп., III, 1959, 233).

ТКАЧ, а, ч. Робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті. *Виписав я йому також.. ковалів, шевців, ткачів, теслів та інших ремісників* (Фр., II, 1950, 136); *Прядуть на прядках молодіці й дівчата, баби на веретенах. А коли є ще в хаті ткач — дід сивий, — то в нехитру мелодію прядок ще й верстат, немов барабан, гунає і човник по основі кларнетом: сюр, сюр...* (Головко, II, 1957, 89).

ТКАЧЕНКО, а, ч., заст. Син ткача.

ТКАЧІХА, и, ж., розм. Дружина ткача. *Праворуч теж скляні двері, кудюю раз у раз входять і виходять ткачі, ткачихи й діти* (Л. Укр., IV, 1954, 210).

ТКАЧІШИН, а, е, розм. Прикм. до ткачіха; належний ткачіві.

ТКАЧІВНА, и, ж., заст. Дочка ткача. [В і т т і г:] *Тяжко жити на світі отакому жандарові: то йому треба якесь голодне старчення в буцегарню запхати, то знов мусить якусь гарненьку ткачівну з ума звести, чи то ж мала робота?* (Л. Укр., IV, 1954, 231).

ТКАЧУК, а, ч., заст. Син ткача.

ТКНУТИ див. тікати¹.

ТКНУТИСЯ див. тікатися¹.

ТЛІТИ, тлю, тлиш, недок., перех., розм., рідко. Швидко й жадібно їсти, поглинати. — *Давай хліба! — налягав уперто Бовдур, не слухаючи ніяких доказів.* — Та

кажу тобі, що й у мене самого мало. — *Але-бо в мене й кришки нема, а я голоден!* — *Було не тлити весь ранок, було собі лишати й на вечір!* — сказав дід Панько (Фр., I, 1955, 290); *Образно. — *Мене, мамо, вогонь знає, Той, що тлить створіння кволі. Ось він серце настигає, Мов осінню скирту в полі* (Перв., II, 1958, 122); // Точити, гризти (про комах і т. ін.). *Минуло все, та не пропало, Остались шашелі: гризуть, Ж[e]руть і тлять старого [дуба]...* (Шевч., II, 1963, 416); // перен. Роз'їдати, сушити (про почуття смутку, журби і т. ін.). *Жура душу тлить, Живе серце болить* (Фр., X, 1954, 18).

ТЛІЛИЙ, а, е. Який зітлів. *І дихання, хода її [весни] в ці дні відчуваються всюди: в сизому тумані над рікою, в прозолоті світань, в пахоцях повітря, що має особливий присмак тлілого листя і налитих соком бруньок* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 185).

ТЛІН, у, ч., книжн. Те саме, що тлінь. *Зійшли галанівські слова, Живе в них серце б'ється, І дух живий, і міць жива, Що тліну не дається* (Брат., Пора., 1960, 14); *Він [поет] зробить їй [Вітчизні] з пісень намисто, І слів його не рушить тлін* (Павл., Бистрина, 1959, 116); *Люд.. і поночі простує На гору ту, де мученика тлін* (Стар., Вибр., 1959, 37); *Де верби віття гнуть своє похиле, Проречисті підносяться могили [партизанів]. Жили, цвіли, сміялися, любили Веселі хлопці — молодість сама, — І смерть. І тлін. І голосу нема, Ні рук міцних, що діяли й творили* (Рильський, III, 1961, 279); — *А оте все, — Роман махнув в напрямі вигорілої вулиці, — все тлін, мотлох... Хіба це ... не до віку ж під стріхою та стріхою. Хіба це житло?* (Довж., I, 1958, 344); *На схід, на схід... Огонь навали за нами повз, як тліну чадь...* (Сос., II, 1958, 459); *Все — тлін. Лиш хист панує. довіку процвіта* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 249).

ТЛІННИЙ, а, е. 1. книжн. Який піддається тлінню, руйнуванню; тимчасовий, минулий. *Він знав кожного селянина, його життя, характер і думки, знав його жінку і дітей, його скарб тлінний і нетлінний* (Коцюб., I, 1955, 322); *Тлінна оболонка може і одцвісти, звичайно, ніщо живе під місяцем не вічне... Але те, що ми зємо внутрішнім духовним світом, душею, натурою, світиться і крізь вицвілі очі, проміниться в кожній зморшці* (Вол., Місячне срібло, 1961, 329).

2. книжн. Власт. тліні, тліну, викликаний ними. Тлінний запах; Тлінні рештки.

3. перен. Який має негативний, розкладницький вплив на кого-, що-небудь; шкідливий, згубний. *Бува, як недрог тлінним духом тобі нашепче щось у вухо, — одплюнь, працюй, будуй і рий... Ми сокрушили світ старий!* (Тич., До молоді., 1959, 12); *Тлінний вплив поганого оточення «друзків»? Від чого ж воно нагноїлося це згубне «оточення», з яких буржуазних скотомогильників набралось трупного яду?* (Вол., Місячне срібло, 1961, 11).

4. діал. Виснажений, знесилений; ледве живий. — *Чого ви, люди добрі, такі замлілі, захлялі, миршаві, аж тлінні..?* — спиталась Богаза (Н.-Лев., III, 1956, 296); — *Уступися від мене ти, побожна, най я трохи очі прижмурю. Тобі однако молоти, а я ледве тлінний* (Стеф., Вибр., 1945, 45).

ТЛІННІСТЬ, ності, ж., книжн. 1. Властивість за знач. тлінний 1. *Вона не наважувалася заговорити голосно тут, де відбувався такий видатний акт, акт відважної боротьби із смертю, із одвічними законами тлінності живого* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 204).

2. рідко. Те саме, що тлінь 2. *Світ [у склепі] мене зустрів скупий, сірий. У ніс піднявся пах давньої тлінності* (Ю. Янов., I, 1958, 88).

ТЛІННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. тліти 1, 2. М'ясний солодкуватий сморід тління стояв над руїнами (Тулуб, Людолови, II, 1957, 152); І образ генія лишився поколінням, Величним і живим серед людей живих, Не маючи кінця, не відаючи тління (Ус., I сьогодні., 1957, 210); Горіть, а не тліти! Від тління — лиш дим... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 324).

2. Те, що тліє, розкладається або зотліло; прах. Живи, розгортайся, липкий зелений листе, Буай, нове життя, серед могил і тлінь (Рильський, I, 1956, 102); Землею стали бідаки давно вже, А з неї вирости в стрункі дерева, Лиш панське тління навіть бур'янами Крізь грубе плиття прорости не може (Павл., Бистрина, 1959, 37); Пахло передвечірнім степом, і, може, навіть пахло зовсім по-мирному, якби до запахів землі.. не мішались легкі запахи тління (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 39).

3. Те, що ледве горить, догоряє. На вогонь ішов м'яутній.. бульдозер. Він горнув землю, попів, жар.. Бульдозер сунувся крізь дим і полум'я. За ним лишилося саме тління, і люди затоптували його (Хор., Ковила, 1960, 85); *Образно. — Треба, щоб у серці твоєму завжди горів вогонь жадоби до життя, а не жевріло якесь тління, без справжнього горіння немає життя (Цюпа. Вічний вогонь, 1960, 30).

ТЛІНЬ, і, ж., книжн. 1. Те саме, що тління 1. На те й уваги їм [юнакам] нема, Що їм дорогу перейма Нещадно смерті грізна тінь І жде в землі холодна тлінь... (Щог., Поезії, 1958, 355); Я трудився, і ріс, і летів у бою, А тебе [комсомольський квиток] я зберіг, наче совість мою, На майбутні літа, на горіння, — не тлінь, На труди, на стремління нових поколінь (Мал., Звенигора, 1959, 176).

2. Те, що тліє, розкладається або зотліло; прах. Віє тліню повішених і загиблих від голоду, від злочинної [фашистів] кулі (Довж., III, 1960, 45); І де б я не була, я згадую з тепліною Моїх братів сердечних із Москви. Була б я попелом, була б давно я тліню, Коли б не ви! (Забашта, Вибр., 1958, 116).

3. рідко. Те, що догоряє. Проїдь, мій коню, спроквола Повз чорне згарище села. Таким десь є й мов село, Що тліню й попелом лягло (Бажан, Роки, 1957, 234).

4. перен. Про щось нетривке, скороминуще, що не має сили або справжньої цінності. Знаю я друзів своїх, що не мали хвальби, а чи зради, Бо хвальба — то є тлінь, а від зради немає поради (Мал., Запов. джерело, 1959, 176); Я вже дід і скоро вмиру, Ні сердитись, ні мститися не стану; Одно скажу: багатство — тлінь та порох (Крим., Вибр., 1965, 201).

ТЛІТИ, ію, ієш, недок. 1. тільки 3 ос. Руїнуватися, розпадатися від часу, від довгого вжитку, псування. — Вона з першої години мене не любила. Запаски мої найкращі шовковії попсувала, що возьму [візьму] — вони в руках тліють (Вовчок, I, 1955, 81); Співай же, Десно, в весняних просторах, Ростіть, будови, гомоніть, мости! Старому — тліть, новому — процвісти (Рильський, II, 1960, 87); // Розкладатися, гнити. Чого ти, паньматусю, так зітхнула, Мов радости згадала молодії Або в той край душею позирнула, Де тліють кості предків дорогії? (П. Куліш, Вибр., 1969, 420); Під ним [хрестом] тліє вісім безневинних душ, згублених в одну ніч «страшним чоловіком» (Мирний, I, 1949, 415).

2. Повільно, без полум'я горіти. І поки тлітимуть скінки Під таганком, сиди, звичайно, Та й причувайся, як пташки Почнуть тріщати одностайно (Щог., Поезії, 1958, 302); В залізній пічці посеред приміщення тліли головешки (Сміл., Зустрічі, 1936, 219); На Гарасимові тліла сорочка в кількох місцях, і він тушив її, мнувши полотно чорними руками (Кочура, Зол. грамота,

1960, 314); Там [у хижі] було дуже тепло, парко. Посередині, у викладеній камінням ямі, тліло вогнище (Скл., Святослав, 1959, 7); *Образно. Бунти тліють, мов та підсушена губка, спалахують з найменшої причини... (Кач., II, 1958, 411); // Догоряти. Догнав [Ярема] своїх. Боровиків Вже хутір минають. Корчма тліє з стодолою (Шевч., I, 1963, 115); — Тут пожарище тліло й стояла руїна (Перв., I, 1958, 211); // Ледве горіти, зберігаючи жар; жевріти. — Як же ти його візьмеш? — скрикнув Грицько, показуючи рукою на купу попелу, в котрому тліли іскри (Мирний, III, 1954, 13); Неподалік ще тліла кучугура попелу, і тільки уцілілий комин, біліючи серед нього, свідчив, що вчора тут стояло людське житло (Гончар, I, 1954, 75); Декілька разів він, сидючи, засинав, вогонь гаснув, він мусив був ще й ще видмухувати його з вугілля, що заледве тліло (Ю. Янов., II, 1954, 51); *Образно. Згоріла хата. А душа.. Не згоріла, а осталась, Тліє, й досі тліє! (Шевч., II, 1963, 271); Щастя — не тліть, а горіти В світлому саяві землі (Мас., Сорок .., 1957, 118); // Ледве горіти, даючи слабке, тьмяне світло. У кутку тліє свічка перед матір'ю божою уквітчаною; під божничком стіл, застеляний [застелений] скатіркою білою (Вовчок, VI, 1956, 221); Недогарок жовто-зеленої лойової свічки, упований в пляшку, ледве-ледве тлів і давав якийсь змурй світ (Мирний, I, 1954, 293).

3. перен. Бути, існувати, проявлятися звичайно в незначній мірі (про життя, почуття, свідомість, думку і т. ін.). Перша його розмова з Густею показала йому, що в тій лялечці є жива, чутка душа, що в тій прекрасній головці тліє думка, працює дух (Фр., III, 1950, 376); Стомився, падаю з ніг, а думка така вже в мене: «Коли діти замерзнуть, краще й мені б не вертатися». Одна тліє надія: здається, їхали з базару — може, їдучи, хто взяв [дітей] на сани (Вас., II, 1959, 315); Давно вже тліло в душах [хлопців] незадоволення Марусяком, лиш не було моменту тому проявитися (Хотк., II, 1966, 213); — Він уже марив.. Крихітний шматочок життя тлів у нім, ми намагалися не дихнути, щоб не загасити (Ю. Янов., II, 1954, 13); // Страждати морально, переживати. — До іншої [Василь] ходить!.. А моя дочка єдина тужить-тліє, убивається (Барв., Опов., 1902, 539); Тебе кохав я в серці потаємно, Ти зрадила... і тлію я даремно... (Граб., I, 1959, 312); // Жити без руху вперед, без розвитку. Блажен, хто горить, бо він попів лишає, а хто тільки тліє — один тільки гній (Сос., II, 1958, 125); Професія обирається раз і на все життя, тому дуже важливо людині попасти в свою точку, щоб потім не тліти все життя, не думати про роботу, як про важку повинність (Хлібороб Укр., 10, 1968, 8).

◇ Душа́ (серце і т. ін.) тліє; Душе́ю (серцем і т. ін.) тліти — хтось зазнає моральних страждань, тяжко переживає. — Думати? Се ти думатимеш, коли в мене серце тліє! (Вовчок, I, 1955, 159); Од сліз би стало, може, легше! Не так душа пеклась в огні, Не так би тліло бідне серце! (Укр. поети-романтики., 1968, 437); — Тлів він серцем, гляючи на мене (Барв., Опов., 1902, 90).

4. перен. Відсвічувати червоним, рожевим кольором, освітлюючись сонячними променями. На крайнебі, за яром, легкі хмаринки займались, як од вогню солома, а важкі червоно тліли, наче дубовий вугіль (Коцюб., II, 1955, 377); Над горою зависла хмарина, що знизу зарожівалась, а потім уся спалахнула вогнем. Червоними загравами запалали ліси, а нижче жевріли, тліли куці ялівнику (Чорн., Визвол. земля, 1959, 50); // Світлитися, відбиваючи внутрішнє напруження (про очі). Сам [старець] білий, як крейда, тільки очі тліли синюватим вогнем, як горить сірка (Стор., I, 1957, 342); Лице її було бліде,

руки й ноги трусились, очі, як вугілля, тліли (Мирний, III, 1954, 125).

ТЛІЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до тліти. В кушач, серед кісток забутих, У купі тліючих кольчуг, Мечів і шоломів погнутих Собі шукає зброю він (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 48); Роман кинув тліючу губку на ожеряд соломі, що лежав коло стодоли, і поваживсь тікати ... (Коцюб., I, 1955, 120); Люди.. обтрушувались, гасили один на одному тліючий одяг (Гончар, Південь, 1951, 99); Перед ним відкрилась глибока яма, з якої ледь виднівся тліючий вогник (Цюпа, Назустріч.., 1958, 291); Я закрила очі руками, а він з'явився перед моєю душею. З'явився блідий, з тліючими очима, в старій одежі, голодний! (Коб., I, 1956, 178).

ТЛО, а, с. 1. Основний колір, тон, на якому зроблено або робиться малюнок, візерунок і т. ін.; фон. В другому місці картина — бабука і дівка сидять під рядном, між ними свічка. Світиться профіль старої воском, а молодої — листом троянди. Тло чорне (Коцюб., II, 1955, 239); Тьмяне світло його [ліхтарика] падає на бляшану вивіску, написану місцевим малярем. Охрою по зеленому тлі розкидано кривулясті літери (Шиян, Баллада, 1957, 83); Вона була в гарному ситцевому платті, із темного його тла впадали у вічі якісь сині тони (Сенч., На Бат. горі, 1960, 44); Для гуцульських орнаментів характерне брунатне й темне тло. На ньому добре укладаються найрізноманітніші кольори (Знавя., 3, 1975, 32); Чорним по білому тлу — ось той обмежений арсенал засобів, який має у своєму розпорядженні графік (Веч. Київ, 19.VI 1971, 2).

2. Задній план картини, малюнка і т. ін., який підкреслює, виділяє основні елементи зображення. Агату Ускову намальовано на тлі кімнати, прикрашеної великим східним килимом (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 369); Живописець [М. Божій] любить, тонко відчуває природу, але якими б хорошими не були його пейзажі, вони тільки тло. Головне в картині — людина, її почуття, її діла (Мист., 2, 1962, 21); // Те, що міститься звичайно далі, на чому вимальовується, виділяється хто-, що-небудь. На тлі вечірнього неба пропливають чотири жінки з кошиками на голові (Коцюб., II, 1955, 406); Вона в чорному, з чорним хутром коло шиї — очі горять з-під оксамитового тла крис бриля (Коб., За ситуаціями, 1914, 158); На тлі гір, то тут, то там уже вкритих снігами, город [Переяслав], як на долоні (Скл., Святослав, 1959, 214); Там, на небосхилі, силует колони ледве синів, тягнучись по рожевому тлі, як нерухома смуга лісу (Гончар, III, 1959, 303); // Взагалі будь-що, на чому що-небудь вирізняється. Зчинився врешті гвалт, на тлі якого чутно було, з одного боку, плач, з другого — лайки й прокльони (Коцюб., I, 1955, 256); Падає світло з розчиненого вікна на землю, видно в спину гостя і чути мандоліну, на селі оддалік дець гармошка грає, творячи для неї своєрідне звукове тло (Головко, I, 1957, 301).

Буті (служити) тлом кому, чому, для кого — чого — знаходячись на задньому плані, робити кого-, що-небудь особливо помітним, виразним. Лиця та вбрання робітників, що виходили з робітень, якнайповніше підходили до того оточення, якому тлом служили брудні.. пообдирані стіни фабричних будинків (Фр., III, 1950, 186).

3. перен. Середовище, оточення, загальні умови і т. ін., де хто-, що-небудь виділяється. — Коли вже не поїхали на сьогодні нікуди, пропав у вас вечір, так нехай пропадає до кінця, нехай буде чорною плямою на тлі всіх веселих, бучних ваших вечорів... (Хотк., I, 1966, 52); Зненацька почав падати, кружляючи, спокійний

лапастий сніг.. Жінки в осінніх, легких костюмах, діти з голими литками озирали одне одного, сміючись: як же вони виглядають на тлі цієї раптової зими? (Вільде, Сестри.., 1958, 510).

4. перен. Грунт, основа чогось. На потвердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла (Фр., IV, 1950, 192); Я потрошки збираю матеріали для повісті на тлі газетному (Коцюб., III, 1956, 166); — Я хочу намалювати спершу історичне тло, і тільки на цьому тлі буде видно тему (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 320); Для постаті героя комедії, виниклої на тлі споминів про батька, автор [І. Карпенко-Карий] не пошкодував комічних мазків (Рильський, III, 1956, 342); // Загальна основа, на якій щось здійснюється. Дослідження надбань національних літератур ведеться на активному тлі всього світового мистецького процесу (Літ. Укр., 20.VI 1967, 3).

ТЛУМ, у, ч., розм. 1. Натовп, юрба. Слухав дзвону колокольного, бачив тлум людський, як сходились і розходились (Вовчок, VI, 1956, 251); Його не пустили далі густі людські тлуми (Загреб., Європа. Захід, 1961, 263); Десять із-за возів у ярмарковий тлум несподівано врізались два вершники (Добр., Очак. розмір, 1965, 44); // Метушня, шарпанина. Багато часу минуло в суєті та тлумі, поки, зрештою, молоді та весільні батьки.. сіли за чільний стіл (Дмит., Наречена, 1959, 201); // Величезна кількість кого-, чого-небудь; сила, безліч. Дрібні камінці безсило торохтіли. Нещасні камінці! той побережний тлум ні море, ні гора приймати не хотіли (Л. Укр., I, 1951, 184); // перен. Скупчення, рій (про думки і т. ін.). Поїхав [Андрій] з тлумом гадок і надій в душі, бо там на забаві сподівався застати графиню (Фр., VIII, 1952, 235); Втішаю серце... Але прикрих дум не сходять попіл — як прогнати тлум Передчувань і всі страхи безсонні!.. (Зеров, Вибр., 1966, 52).

2. у знач. присл. тлумом, заст. Всі разом, спільно; гуртом, юрбою. Шпак його визволяти — та обов до кухаря, до челяді, та усі тлумом у покві рятувати панів (Вовчок, VI, 1956, 333); Доля яка перестріла мандрівників, де залишилися їх кораблі, і для чого сюди прибувають? Бо ж тлумом Сходяться від кораблів і храм виповняють благанням (Зеров, Вибр., 1966, 236).

ТЛУМАК, а, ч., розм. Те саме, що клунок 1, 2. Приїхали у місто. Ну хвала-бо! Ідуть, ідуть, дивуються: хлопців трохи віз не переїхав, а Савчиха трохи тлумака не згубила — тяжкий такий! (Мак., Вибр., 1954, 101); Раз їхав мужик дорогою, а жінка йшла до міста і несла на плечах спорий тлумак (Україна., I, 1960, 282).

ТЛУМАЧ, а, ч. 1. Той, хто пояснює, витлумачує що-небудь, дає тлумачення певного явища, тексту тощо. «Слово о полку Ігоревім», одним із геніальних тлумачів якого був Пушкін, а одним із найпроникливіших перекладачів Шевченко, становить законну гордість і росіян, і українців, і білорусів (Рильський, III, 1956, 15); Патентований тлумач їх [снів] дід Кияшко в своїй фантазії не йшов далі трьох висновків: «далека дорога», «казенний дім» і «додому» (Збан., Єдина, 1959, 152).

2. заст. Перекладач. [Ч е р н о в:] Дорогі друзі! Я не знаю сербської мови, але я думаю, що ви зрозумієте мене.. [М а к с и м:] Не треба тлумача! (Лев., Нові п'єси, 1956, 191); Аксакал вже послав до Хотана.. посланця по тлумача, щоб порозумітись і пильно дізнатися: що воно за чужинець (Досв., Гюлле, 1961, 21).

ТЛУМАЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. тлумачити. Я вам яскраво намалюю цю машину. Правда, це міг би зробити й художник.., але я боюсь, що він, не бачивши на власні очі Павликового винаходу, припустить невірне

тлумачення (Донч., VI, 1957, 67); Його [Максима Грека] обвинуватили в єресі, тобто в неправдивому тлумаченні християнської віри, і засудили (Ів., Таємниця, 1959, 170); Не прислухався [Михайло] й до тлумачень підполковника, який перекладав генеральські слова німецькою мовою (Загреб., Європа. Захід, 1961, 33).

2. Текст, який містить пояснення, трактування чого-небудь. Всякий закон, чи розпорядження, чи відозва, чи щось інше про той чи той захід доходить до сільради з відповідними інструкціями, роз'ясненнями, тлумаченнями (Вишня, I, 1956, 356); Пушкін дав ряд коментарів і тлумачень «Слова» [о полку Ігоревім], які не втрапили своєї цінності й за нашого часу (Рильський, X, 1962, 7).

ТЛУМАЧИТИ, чу, чийш, недок. 1. перех. Визначати зміст, роз'яснити, з'ясовувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення. А коли при самім кінці тлумачив і вияснював [прокурор] їм закони, які вимагають покарання підсудних, його голос звучав суворо і майже наказуюче (Фр., VI, 1951, 277); — Моє життя проходило з книгами. Я переписував, перекладав, тлумачив книги (Ів., Друкар., 1947, 4); Перші дні старий довго тлумачив синові, що робити в тому чи іншому випадку, але згодом побачив, що Жайсак добре на всьому розуміється (Тулуб, В степу., 1964, 9); Довго ще йому тлумачив Лейба, доки Павло нарешті зрозумів, що він таки потрапив у Троянівку, тільки другого уїзду [повіту] (Тют., Вир, 1964, 287); // Висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати. — Самому ніколи і на думку на спало б, що мої наміри відносно Людмили можна і так тлумачити (Головко, II, 1957, 477); Ні, Каргат зовсім не збирається так тлумачити договір з Петушеком, додержувати кожної літери, як це робить чомусь головний інженер (Шовк., Інженери, 1956, 18).

2. перех. і неперех., заст. Перекладати з однієї мови на іншу. [Магістер:] То мушу я зібрать громаду нашу, щоб зараз про гандльові [гендлярські] пункти вгадує. Я мушу там з латинського тлумачить, бо в нас не всі освічені в сій мові (Л. Укр., III, 1952, 112).

ТЛУМАЧИТИСЯ, читься, недок. Пас. до тлумачити. У всіх підручниках з теорії словесності за часів Шевченка і в сучасних підручниках елегія тлумачиться як ліричний вірш, перейнятий сумним настроєм (Рад. літ-во, I, 1962, 86); Боротьба богатирів з їх супротивниками тлумачилася [в міфах] як уособлення боротьби світлих і темних сил природи (Від давнини., I, 1960, 32).

ТЛУМАЧКА, и, ж. Жін. до тлумач.

ТЛУМАЧНИЙ, а, е. Який містить пояснення, трактування чого-небудь. Вихід «Енеїди» в перекладі І. Бражніна, добре оформленої і з скромним за розміром, але вельми корисним тлумачним «апаратом», можна і слід привітати (Рильський, IX, 1962, 112).

△ **Тлумачний словник** — словник, який містить пояснення, трактування слів. Тлумачний словник — одномовний словник, в якому з більшою або меншою повнотою охоплюється загальноживана лексика тієї чи іншої літературної мови, пояснюється значення слів та відтінки їх значень (Сл. лінгв. терм., 1957, 196).

ТЛУМАЧНИК, а, ч. Те саме, що тлумач 1. І в наш час документальна література — художня, мемуарна, епістолярна, публіцистична — здійснює почесну місію пропагандиста й тлумачника важливих подій дійсності (Літ. Укр., 18.VI 1971, 2).

ТЛУМАЧОК, чка, ч. Зменш. до тлумач. Востаннє глянула на діток, на брата. І братової жалко стало.. Взяла свій тлумачок та тихенько й вийшла з хати (Вовчок, Вибр., 1937, 3).

ТЛУМИТИ, млю, миш; мн. тлумлять; недок., перех. 1. Знищувати, нівечити.

2. Те саме, що заглушати. Леле! Хвиля тлумить крик рибалки гучний (Л. Укр., IV, 1954, 263); // перен. Тамувати, угамовувати почуття. [П р і с ц і л л а:] Та й не судила я. Хіба то суд? То стогін болю. Я його тлумила, поки могла... (Л. Укр., II, 1951, 504).

3. розм. Те саме, що бити 2; лупцювати. Сьогодні неприємний день. Там Віра, у вітальні, тлумить непокірного Славка (Кач., II, 1958, 20).

ТЛУМИТИСЯ, ться, недок., діал. 1. Товпитися, скупчуватися, юрбитися. На розі головної форштадської вулиці і провулка, що спускався до пристані, в святкові дні завжди тлумився портовий люд (Добр., Ол. солдатики, 1961, 154).

2. Пустувати. Хлопчаки тлумляться на березі моря. **ТЛУСТИЙ**, а, е, розм. 1. Гладкий, огрядний, опастий (про людей). Молодиця молодая, Тлуста, уродлива (Рудан., Співомовки., 1957, 5); І не занадто вже тлустий Гервасій Салоган, тільки темні щокі трохи розпухли внизу (Стельмах, I, 1962, 22); // Жирний, вгодований (про тварин). Осінь сипала важкими росами, а вівці ходили тлусті, ліниві (Літ. Укр., 26.II 1965, 1); // перен. Дуже повний, наповнений до самого верху. Гудуть машини по шляхах, і мішки з зерном, тлусті, зав'язані.. лежать у кузовах сито, заколисані (Гуц., З горіха., 1967, 145).

2. Ситий, родючий, багатий на перегній (про землю, ґрунт і т. ін.). Тут, на тлустій землі, врівень з людиною ростуть ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки (Стельмах, II, 1962, 80); — Один поет співав нам оду.. Коли ми [черв'яки] ґрунт крізь себе перепустим.. То ґрунт стає родючим, тлустим... (Год., Заяча математ., 1961, 27); // Рясний, врожайний (про лан, поле і т. ін.). — Шляхетський гонор і шляхетні жалі без тлустих ланів нічого не важать (Стельмах, I, 1962, 39); // Жирний (про страву). З кухні несло густим духом смаженого м'яса й картоплі, що був перемішаний з пахощами тлустого борщу (Кучер, Трудна любов, 1960, 250); — Марто, чи це гусак, чи гуска? — строго допитувався Карпо, роздираючи руками тлусту гусятину (Стельмах, II, 1962, 369); // перен. Забезпечений, ситий (про життя). Не один проїжджий гладкий пан, котрому приїлись і його розкішні будинки, і його тлусте життя, з задрістю дивиться на таке сільце (Коцюб., I, 1955, 436).

3. у знач. ім. тлусте, того, с. Їжа, в якій переважають жири або яка сама є жиром. Фершал-п'яничка, оглянувши та обстукавши його, сказав, що найголовніше для нього — добре їсти та дихати свіжим повітрям. — Їжте, добродію, більше тлустого... Ну, там сальця, масла... (Речм., Весн. грози, 1961, 4).

ТЛУСТО, присл., розм. Жирно. *Образно. Тут, біля плеса, під крякання свійських качок Сафрон усе розказав Яремі Гуркалу.. — Що ж, твоєму горю, напевне, трохи зараджу. Всієї землі не повернуть — тлусто буде при новій владі, а десятинок з десять можна буде вимантачити (Стельмах, II, 1962, 218).

ТЛЯ, і, ж. 1. Дрібна паразитична комаха, яка живиться соком рослин. За хвилину Тихович дивився на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менший за рослину тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду (Коцюб., I, 1955, 209); // збірн., розм. Про різних комах-шкідників. Дарма, що вітер чубик п'ятла, — Тук-тук! Тук-тук! — Шукає [дятел] тлю... (Нех., Ми живемо., 1960, 94); *Образно. Надії відцвітали, мов сади, тільки з тією різницею, що сади на рік знову закрасуються цвітом, а надії все більше заїдає тля нестатків, родинного дріб'язку і буденщини (Стель-

мах, I, 1962, 203); *У порівн. *Повсюди чад, а ворог лютий Пекельні бенкети справля, Гнітить скрізь сили неокуті І точить мозок, наче тля!* (Стар., Поет. тв., 1958, 37).

2. перен., розм. Про когось незначного, нікчемного. Я [Еней] у розкошах ненастанних Провадив дні, як дивний сон. І як дозволили боже Блаженство нам, наземній тлі, — В ті дні жаги, в ті дні любові, Я був щасливим на землі (Зеров, Вибр., 1966, 423).

3. книжн. Те саме, що тлінь 1. — Чи відчував ти на своїм чолі Той дотик мозолястої долоні, Що живить душу й береже від тлі? (Рильський, Поеми, 1957, 207).

ТМИН, у, ч. Те саме, що кмин. Багато рослин вирощують для одержання з насіння ефірних [летючих] олій, як, наприклад, коріандр, тмин, фенхель (Ол. та ефір. культ., 1956, 4).

ТМИННИЙ, а, е. Прикм. до тмин. Тминне насіння; // Настояний на тмині. Тминна горілка; // Який одержують з тмину. Тминна олія; // Який є шкідником тмину. Тминний кліщик пошкоджує листя [тмину], а особливо квітки (Ол. та ефір. культ., 1956, 286).

ТНУТИ див. тяти.

ТО¹, спол. 1. розділовий. Уживається при переліченні фактів, явищ, дій, об'єктів і т. ін., що чергуються: а) на початку кожного простого речення, що входить до складу складносурядного. *І відпочинку не знає [хлібороб]: то сад похилився гілками, То розродилися вівці, то копи нажатого хліба Звозити треба з ріллі, виповняючи збіжжям комори* (Зеров, Вибр., 1966, 217); Оригінальності від них не ждять: Шпаки — це імітатори веселі; То іволга у пісні їх дзвенить, То хлопчик, друзів кличучи, свистить, То соловейко розсипає трелі, То колесо немазане скрипить (Рильський, III, 1961, 178); б) на початку самостійних речень, пов'язаних між собою якимсь одним членом речення. Про батькове осліпав [цар]. То возьме [візьме] скіпетр і заграє, Мов на сопілці (Шевч., II, 1953, 353); Вона бачить, як він іде на коні поміж зеленими ялинами, з біноклем на грудях. То йде на чолі роти в кам'яних бескетях, пірнаючи й виринаючи, як у хвилях. То вночі край шляху розмовляє з товаришами хрипким голосом (Гончар, III, 1959, 170); в) між однорідними членами речення. Довго вони, як бачите, Меж мови-розмови Цілувались, обнімались З усієї сили; То плакали, то божились, То ще раз божились (Шевч., I, 1963, 90); Паничі скучати їй не давали: щодня, щовечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали... (Вовчок, I, 1955, 259); Собака на прив'язі — як не розірветься! То кинеється в один бік, то стрибає вперед, аж вірвочка тріщить (Мирний, III, 1954, 41); А в серденьку твоєму цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоний віночком зацвіте (Л. Укр., I, 1951, 228); Тетяна судила то ту, то іншу наймичку, то одну, то другу господиню (Л. Янов., I, 1959, 208); А човен колихається й колихається, вихоплює з пожмакованих хвиль то плескіт, то зітхання, то клекіт, то гнів (Стельмах, II, 1962, 57).

То саяк, то так; То так, то саяк див. так; То там, то саям (там, тут); То тут, то там див. там; То туді, то сюді див. туді.

◇ То сим, то тим боком див. бік.

2. Уживається в складі складених розділових повторюваних сполучників не то... не то, чи то... чи то, які вказують на непевність, невиразність, сумнів стосовно того, що з названого є справжнім, а що — уявним. На полицках стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарілки й зелені та сині тарілочки, якась чудернацька зелена пляшка, стояли стародавні не то два чайники, не то жбани з червоної міді (Н.-Лев., VII, 1966, 266); Отже вони [селяни] ще більш — не то зди-

увалися, не то перелякалися, як увечері бородатий прикажчик ходив від хати до хати — загадував, щоб на завтра жінки були той палац мазати (Мирний, I, 1949, 194); Тиховичу теж погано почувається. Йому не то соромно, не то жалко (Коцюб., I, 1955, 218); А як нагадаю Козака в могилі, то й досі не знаю, Чи то було справді, чи то було так, Мара яка-небудь (Шевч., II, 1963, 233); Яків перехрестився чи то на хрест, чи то на узор черешні, розвів руки, збираючись поговорити з матір'ю, і в цей мент почув моторошний крик (Стельмах, I, 1962, 486).

3. Уживається в складі складених протиставних сполучників а то, а не то, а то не у знач.: а) інакше, у противному разі, бо. — Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубаять. Біжить мерщій, а то весь вирубають та сплять... (Коцюб., I, 1955, 215); Цить же, музо навісна, Не співай, а то весна Нам добуде кари (Сам., I, 1958, 222); — Ти своєю силою не задавайся, а то був один такий, та без печінок залишився (Тют., Вир, 1964, 36); «Треба Гонту [покликати]...» «Потім, потім, А не то свяченим...» (Шевч., I, 1951, 441); б) насправді ж, а в дійсності. Якби були батько, мати Та були багаті, Було б кому полюбити.. А то нема, сиротою Отак і загину (Шевч., II, 1953, 124); в) у сполуч. із запереч. част. не надає висловленню стверджувального значення. — Це ж наші коні, чи то я вже не годен їх пізнати? — Це, положим [правда], ще треба довести... — А то я не доведу? Сам їм клички давав!.. (Гончар, III, 1959, 69).

Не то; Не то що — уживається в знач. заперечення обмеженості чим-небудь. Оце три дні панські одбудеш, а четвертий за подушне, п'ятниця й субота якісь толочні повідумували. А яка толока? Не то страви, та й хліба не дають (Вовчок, I, 1955, 66); Обома руками за його й держиться, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнувся б (Стор., I, 1957, 56); Не то щоб — уживається в знач. заперечення тотожності, схожості з чим-небудь. Поганий день: не то щоб скучно, а якась апатія, пригнобленість. Так, наче мене обікрали, ув'язнили — абоцо (Коцюб., III, 1956, 130).

4. Уживається в ролі сполучника-відповідника, що виступає на початку одного (звичайно головного) речення для підкреслення його співвідносності з попереднім (перев. підрядним): а) із знач. умови. Якби мені черевіки, То пішла б я на музики (Шевч., II, 1953, 116); Попороби до поту, то й поїси в охоту (Укр. присл., 1963, 275); — Доки, ви думаєте, зброя ця буде лежати на складі? Не ми будемо стріляти з тих гвинтівок, то вони — по нас (Головко, II, 1957, 468); Коли б своєчасно з'явився до школи Фред Квач,.. то неприємність звалилась би на Фредову, а не на Миколину голову (Збан., Курил. о-ви, 1963, 3); б) з наближенням до висновкового значення. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба (Шевч., VI, 1957, 27); Коли чоловік пише для себе, виливає своє горе й радість, то йому легше стає (Коцюб., III, 1956, 276); в) з часовим знач. Було як поїде [тато] в Київ, то й навезе нам гостинців хороших (Вовчок, I, 1955, 57); Домашні знали добре всі норози Кирила Івановича і коли наставляли такі часи, то всі куди можна ховалися, щоб не стрітисся з ним, не підбігти під гарячу руку (Мирний, I, 1954, 148); — Раніше, коли було більше риби, то бралась і вдень (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 8); г) з відтінком наслідковості, результативності. Лежить Карпо на лаві плазом.. А молодиця, що не гляне на Карпа, то так і заголосить (Коцюб., I, 1955, 303); — Раненько встала, то й побазарювала (Тют., Вир, 1964, 67); д) з причиновим знач. Нехай собі тії люде Що хотять говорять: Вона любить, то й

не чує, *Що вкралося горе* (Шевч., I, 1963, 22); *Мій батько був дідич, то й нехтував ремесло* [ремесло] (Н.-Лев., VII, 1966, 279); *Тільки ж чому це стало все бліде і на мить, на хвилю зупинилось? То Трясило йде, аж земля гуде, і лани хитаються зомліло...* (Сос., I, 1957, 369); е) із знач. зіставлення. — *Що даліше [далі] в ліс, то більше дров* (Номис, 1864, № 3530); *Ці плани.. родились у нього [старшини] в голові один за одним. І що більше складнішали обставини, то більше було планів* (Гончар, III, 1959, 223); *Що більше серце б'ється і горить, то більше хоче в тиші відпочити* (Рильський, I, 1960, 168); є) з допустовим знач. *Сова хоч би літала по під небеса, то соколом ніколи не буде* (Номис, 1864, № 3210); *Може, вернеться з дороги пані, то ще мене за лінощі скарає* (Л. Укр., III, 1952, 157); ж) із знач. мети. *Гурій спав. Йому, сердешному, й не снилось, Що дома нищечком робилось. Що з дому цар його украв.. Його Вірсавію.. А щоб не знав він тії шкоди, То цар убив його, та й годі* (Шевч., II, 1953, 70); *Коли він дізнався, що перед ним стоїть суджена його любимого командира, то, щоб втішити її в горі, у нього не знайшлося нічого переконливого, окрім слів, що рота Брянського є, що вона жива* (Гончар, III, 1959, 190).

ТО², част. 1. вказ. Уживається при вказуванні на особу, предмет, явище, дію і т. ін. *Хліб та вода — то козацька їда* (Укр.. присл., 1963, 209); *Тодозя впізнала князя, жажнулась і ніби охолола. Єрмія, очевидячки, зацікавився дізнатись, хто то стовбичить під хатою* (Н.-Лев., VII, 1966, 110); *Що мені нині, то тобі завтра* (Укр.. присл., 1963, 290); *Маруся вибігла з лісу. Що буде, то буде, але в ліс вона більше не піде. Тут хоч видно далеко* (Хотк., II, 1966, 217); *Народна пісня — то ж вона Усій землі окраса* (Рильський, III, 1961, 36); *Те останнє літо, коли дідусь сторожував, Порфир часто бігав до нього на виноградники, і то були, може, найкращі дні його життя* (Гончар, Бригантина, 1973, 174); // Уживається в складнопідрядних або в самостійних реченнях, одне з яких є поясненням, тлумаченням іншого, у значенні, близькому до *це*. *Ще здалеку впізнав Гнат чималий будинок під зеленим залізним дахом, з пооббиваними дощем стінами. То була волость* (Копюб., I, 1955, 36); *Хто збив той напис, чи сперечник-владар, чи просто час потужною рукою, то невідомо* (Л. Укр., I, 1951, 252); *А в центрі без кінця шумують тротуари, то в ланцюгах огнів захеканий Париж...* (Сос., I, 1957, 279).

Не ..., то; То не... — уживається при заперечному протиставленні. *Не сон-трава Вночі процвітає, То дівчина з калиною Плаче, розмовляє* (Шевч., I, 1951, 387); *То не вітру долонь оксамитова, не проміння далеких очей, — по воді золотою молитвою тихий місяць до мене тече ...* (Сос., I, 1957, 78).

2. підсил. Уживається для підкреслення, виділення в реченні якогось слова. *Не спить Рябо, та все так гавка, скаучить, Що сучий син, коли аж в ухах не лящить, Все дума, як би то піддобриться під пана* (Г.-Арт., Байки., 1958, 50); *Мати стояла коло хати і певно виглядала батька, щоб швидше довідатись, навіщо то брали в двір документи* (Н.-Лев., VII, 1966, 273); — *То коли, кажете, прийти? — Увечері, як доїтимуть корів* (Л. Укр., III, 1952, 652); — *Не слухайся тих, що по-пустому геройствують: ось то я, нікого не боюсь, піду ларьок пограбую, з когось годинник зніму!.. Нема в злочині геройства. Є тільки сором і ганьба* (Гончар, Бригантина, 1973, 82); *Дівчинка, видимо, сама захотіла переконатися, чи то справді так, і заляпала босими ніжками по долівці* (Тют., Вир, 1964, 104); // Для підсилення якогось слова, зосередження на ньому уваги вживається у складі цього слова. Під

Очаков погнали й Максима. Там-то його й скалічено, Та й на Україну Повернено з одставкою (Шевч., II, 1963, 273); *Як ми ходили до церкви, а його не було — він-то у ярмарку був, — говорив, що туга його обіймає...* (Вовчок, I, 1955, 196); // Уживається для підсилення емоційної виразності в окличних і питальних реченнях. — *От до чого дійшлося вже! Шляхта мусить харчуватись мужицьким поживком.., — промовив Тишкевич. — Ой, що то далі буде? Що то далі буде!* (Н.-Лев., VII, 1966, 177); *Пропав би був Вівчар, Та визволив комар. Куди ж він з переляку дівся? Отож то й що!* (Гл., Вибр., 1951, 89); *На сходах Артем перший обізвався: — Мирославо! То невже ви так нічого й не скажете мені? На дорогу. На щастя!* (Головко, II, 1957, 539); *А Окунь [староста] жваво запитав: — А ти, Любо, знаєш, де він був? — То чом не знаю?* (Стельмах, I, 1962, 466); // Уживається при повторенні слів як співвідносне слово до спол. щ о, я к, вказуючи на незаперечність, неминучість чого-небудь. [С и д і р С в и р и д о в и ч:] *Коли правду сказати,.. наша Євфросина не така гарна, як розумна. От уже що розумна, то розумна, ще й до того вчена* (Н.-Лев., IX, 1967, 222); — *Коли ми свої задавлені злидні розіб'ємо? Їх рушницею, надійсь, не подолаєш. — Що правда, то правда, — погодився Мірошніченко. — Плугом їх можна тільки зломити* (Стельмах, II, 1962, 28); *У момент ловецького екстазу медсестра зайшла й нагадала Кульбаці, що пора йому закруглитись. Як так, то й так — хлопець схопився* (Гончар, Бригантина, 1973, 127); // Уживається при повторенні слів, вказуючи на ствердження названого поняття. — *Битиме, — весело сказав Брянський. — Академік то академік, а відлупцює — будь здоров* (Гончар, III, 1959, 90).

І (й) то — уживається для підсилення якоїсь думки. — *Марусю! Я вбив князя. Мені тут місця нема. Я мушу тікати, й то зараз... далеко...* (Хотк., I, 1966, 119); *Та й то — уживається для підсилення протиставного значення. Сирота Ярема, сирота убогий .. Трапляється, часом тихенько заплаче, Та й то не од того, що серце болить* (Шевч., I, 1951, 85); *Чи то ж — уживається для підсилення непевності, сумніву в чому-небудь. Розказав би про те лихо, Та чи то ж повірять!* (Шевч., I, 1963, 30); *Колосочками [нива] тихо так: ш...ш... А жати чи то ж доведеться?* (Головко, I, 1957, 94).

◇ То ж то й вонб див. вонб; Що б то не коштувало див. коштувати; Що то за звір див. звір¹; Як то говориться див. говорітися.

3. спонук. Уживається при проханні, пропозиції виконати якусь дію. — *То принеси ще топлива, — хтось мовив* (Л. Укр., I, 1951, 293); — *Ну, то попрощайтесь один з одним, бо господь знає, чи доведеться на цім світі побачитись. Слухайте свого отамана, а робіть те, що самі знаєте, що велить козацька честь* (Довж., I, 1958, 256); — *Чого їм треба? — Гвардії старшого лейтенанта.. — То розбуди його* (Гончар, III, 1959, 27).

ТОБТО. 1. спол. поясн. Уживається для приєднання речень або членів речень, що доповнюють або розкривають висловлену думку, у знач.: а с а м е, ц е з н а ч и т ь. — *Я недавно блукав по під Прилуками: і там вже наші прихильники поховались по дібровах та живуть в печерах, тобто, бач, спасаються в скитах* (Н.-Лев., VII, 1966, 138); *Ця невеличка робота носитиме назву «День у дорозі», тобто буде малювати подоріжні картини від ранку аж до ночі* (Мирний, V, 1955, 386); *Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, тобто командувати з'єднанням вогнем усіх трьох мікрот* (Гончар, III, 1959, 389); *Гідроекструзія — то пластична деформація матеріалів з допомогою рідини високого тиску. Тобто вичавлювання виробів з металу,*

який під дією високого тиску стає м'яким (Наука., 1, 1974, 9); // Уживається для приєднання слів і речень, що уточнюють яку-небудь назву чи якесь поняття, у знач.: а б о, і н ш и м и с л о в а м и. Ми зустрілися з ним на березі Азовського моря — поблизу Матроської слобідки під Маріуполем, тобто нинішнім містом Жданов (Смолич, VI, 1959, 11); Цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думках ще й без супроводу кобзи, багато втрачають (Рильський, IX, 1962, 205); // Уживається для приєднання слів чи речень, що вносять у попереднє висловлення яку-небудь поправку. [М і ч у р і н:] Це плоди мої. Наказую... Тобто, щиро прошу всіх присутніх з'їсти по пів-яблука номер один і при цьому дивитись на мене... (Довж., I, 1958, 465).

2. част. У сполученні з питальним прислівником як або без нього уживається у відповідях для вираження здивування, нерозуміння чогось. — Пане професоре, я прошу вас негайно відвезти звідси цих людей. — Тобто, як відвезти? — здивувався Карташов (Довж., I, 1958, 475).

ТОВАР¹, у, ч. 1. тільки одн., ек. Признач. для обміну продукт праці, що має споживну вартість і вартість (див. вартість 3). Капіталізм є товарне виробництво на найвищому ступені його розвитку, коли і робоча сила стає товаром (Ленін, 27, 1972, 337); Що ж являють собою гроші з точки зору політекономії? Це особливий товар, у якому всі інші товари виражають свою вартість (Наука., 3, 1961, 8).

2. Все те, що становить предмет торгівлі. Хороший товар сам себе хвалить (Укр. присл., 1955, 284); Почався ярмарок. Купці порозкладавали свій товар, повідчиняли лавки (Кв.-Осн., II, 1956, 404); По тій бік хвилеріза пройшов до гавані пароплав.. Вивісив на щоглу прапор, запрошуючи себе оглянути перед тим, як причалити з закордонними товарами до берега (Ю. Янов., II, 1958, 49); В торгових рядах — гори товарів. Не було, здається, такої речі на світі, що її не можна було б купити на цьому багатющому ярмарку! (Гончар, I, 1959, 37); // тільки одн., заст., жарт. У народних обрядах сватання — про дівчину. Тепер дівчат, хоть гати; Тепер на сей товар не скудно (Котл., I, 1952, 281); [Х р а п к о:] Та й то ще: все це чужий товар [дочки]. Його гляди, кохай, вигодуй, викохай, а все за люди оддай (Мирний, V, 1955, 122).

Товари першої необхідності див. необхідність.

◇ Живий (людський) товар — про людей, якими торгували й торгують в експлуататорському суспільстві (рабів, невільників-полонених, кріпаків та ін.). — У них там [в Америці] теж ярмарки є? — поцікавився дід. — Ще й які! Людський товар у них здавна в ходу. Вони собі, замість строковиків, негрів-аравів понавозили кораблями з Африки (Гончар, I, 1959, 31); Панський товар — про кріпаків. Коли б вони [Остап і Соломія] не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана (Коцюб., I, 1955, 339); Показати товар лицем див. лице; Чи варт товар роботи? — про невигідну справу, яка не виправдує затрачених на неї часу, зусиль.

3. тільки одн. У шевській, чоботарській справі — готова шкіра для виготовлення взуття. Шевці, підобгавши ноги під себе, ледве помітні з-за купи товару, гаптували капці сріблом та золотом (Коцюб., II, 1955, 124); [Г а л у ш к а:] Добре [живеться]. Тільки з матерією скрутнувало, а особливо товар на чоботи дістати важко (Корн., I, 1955, 318); Учинив їх [чоботи] Степан Ціпцюра — швець добрий.. Юстинчин був товар: підошви, халяви, пришви, а Степанів доклад: полотно, ранти, обцаси й інший дріб'язок (Бабляк, Жванчик,

1967, 43); // Взагалі шкіра для виготовлення чогось. Віктор.. просив попереду зшити йому кобуру на совість, не шкодуючи товару (Збан., Таємниця., 1971, 264); // Хутро, з якого шийють верхній одяг. І тепер вони на пару із найкращого товару Шийють шуби (Стельмах, V, 1963, 357).

ТОВАР², у, ч. Переважно велика рогата худоба. За табором попід лісом паслися цілі череди товару, свиней та овець, неначе в якоїсь кочової орди (Н.-Лев., VII, 1966, 232); Більша хата була гарно обгороджена, у дворі було повно повіток та хлівів, а в їх товару та коней багато (Гр., I, 1963, 402); [К и л и н а:] Прожену я на яр товар, На гору телята, Стану, гляну-подивлюся, Де милого хата (Кроп., II, 1958, 424); Через дорогу гнали господарі на водоній свій товар (Мик., II, 1957, 44).

ТОВАРИНА, и, ж., розм. Одна тварина великої рогатої худоби. Де-де на стерні і будяк стояв сиротою.. Повіє вітер, замете снігом, коли ще яка товарица не зломить, не вкоротить віку (Свидн., Люборацькі, 1955, 32).

ТОВАРИСТВО, а, с. 1. збірн. Група людей, що перебувають в тісних стосунках; найближчий комусь колектив; середовище, коло знайомих. Гризельда швидко звикла до нового краю. Поважна та розумна, вона не любила забавок, не любила веселого шумливого товариства, хоч була ще й молода (Н.-Лев., VII, 1966, 94); У товаристві лад — усяк тому радіє. Дурне безладдя лихо діє. І діло, як на гріх, Не діло — тільки сміх (Гл., Вибр., 1951, 10); Лягаючи спати, Гриць ніяк не хотів вірити, що завтра вранці він розпрощається з рідним селом, з любим товариством (Добр., Ол. солдатики, 1961, 6); // Коло або група людей, взагалі пов'язаних певною спільністю (походженням, становищем у суспільстві, інтересами тощо). [Д ж е н н і:] О, пане майстре, ви звикли дамам править компліменти. [Р і ч а р д:] Чому гадаєте, що звик? [Д ж е н н і:] Авжеж, ви все були в блискучім товаристві, часами й при дворі у короля (Л. Укр., III, 1952, 18); Вражена тим [вбивством чоловіка Сіхея], товариство собі добирає Дідона. Всі, кого жах, і ненависть, і люті поєднали, Сходяться (Зеров, Вибр., 1966, 231); Княгиня Волконська та княгиня Трубецька кинули виклик цареві, залишивши вище товариство, звичну розкіш і веселе безтурботне життя, щоб розділити з своїми чоловіками їх страдницьку долю (Тулуб, В степу., 1964, 182); Коли дізнався, що хлопця затягує злочинне товариство, батько, не вагаючись, пожертвував посадою, становищем, сам попросився перевести його на периферію (Гончар, Бригаптина, 1973, 116); // Близькі товариші, приятелі, друзі. І отакто без товариства, без ласки, привіту виростала дуренька Солошка, самотньо, як звіря яке (Мирний, I, 1954, 55); «За товариством скучає», думала мати. І вже, щоб потішити сина, то ввечері, коли хлопці забігали провідати товариша, допізна не заганяє Артема до хати (Головко, II, 1957, 241); // Уживається як звертання в знач.: т о в а р и ш і. «Точка, хлопці!» — механік зітхає.. «ми до фінішу вчасно прийшли. З честю виконали, товариство, завдання, що на себе взяли» (Сос., I, 1957, 498).

2. тільки одн. Теплі, товариські взаємини між кимсь, між членами якого-небудь колективу; близькість, заснована на прихильності, довір'ї, взаєморозумінні; дружба. [П е т р о:] Ми ще невеличкими грались, малими товаришували; хай те дитяче товариство повернеться тепер у побратимство... (Мирний, V, 1955, 182); Дружба, товариство, єдність, одностайність — це ж основна тема непогасного «Тараса Бульби» [М. Гоголя] (Рильський, III, 1956, 7); Передерій був людиною замкнутою

і не водив тут ні з ким товариства (Цюпа, Краяни, 1971, 73).

3. Група осіб, які в даний момент, в якийсь період часу разом проводять дозвілля. Отут побачили б ви у неділю і по празниках, скільки збирається народу!.. Ідеш було, дивишся-дивишся та й не втерпиш: вилізеши з тарантаса і підійдеш до якого-небудь товариства (Стор., I, 1957, 76); Надія, що панна Анеля часом заскочить до зали..— мирила мене з мало цікавим для мене товариством (Коцюб., II, 1955, 253); Аж ось він опинився у великій кімнаті;— там сиділо за столом велике товариство (Л. Укр., III, 1952, 475); Після засідання запросив мене панотчик на склянку пива. Пристав до нашого товариства той другий червоний панотчик та ще один навчитель (Март., Тв., 1954, 214); Він зайшов у сад і очима знавця подивився на молоде товариство (Мак., Вибр., 1954, 240).

4. кого або яке, тільки одн. Спільне перебування з кимсь (де-небудь, під час чого-небудь і т. ін.); присутність кого-небудь. Маємо ще одну товаришку, панну Гассель.. Всі, і я в тім числі, вдоволені з її товариства (Л. Укр., V, 1956, 392); Опанас озирнувся: Василь. В товаристві таких, як сам, з Кравчиною чи Чуприною, звичайно, на чолі, з торбинками за плечима. «Пішли до столиці по трактори. От голови!..» (Довж., I, 1958, 75); Я хотіла чим швидше позбутися товариства Ривки (Вільде, Гі з Ковальської, 1947, 47); Міг би розповісти, як жде свого сокола у відпустку і як святкує нарешті душа його, коли син отак, як зараз, сидить під тополями у чабанському товаристві, самою своєю з'явою змінивши одноманітність батькового життя (Гончар, Тронка, 1963, 14).

5. Організація, об'єднання людей, які ставлять перед собою спільні завдання, мету, програму дій і відповідно діють для їх виконання, здійснення. Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали [селяни] ґрунти тратити (Стеф., I, 1949, 258); Маркс і Енгельс вже давно підтримували зв'язок з таємним революційним робітничим товариством — «Союзом справедливих», організованим в Парижі в 1836 р. (Нова іст., 1956, 128); «Наука і життя» — щомісячний науково-популярний журнал товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР (Наука., 5, 1959, 1); // Назва однієї з форм об'єднання селян для спільного обробітку землі в часи колективізації сільського господарства, що існувала в СРСР до 1938 р. І які тільки поголоски не полетіли з хати в хату про товариство спільного обробітку землі (Стельмах, II, 1962, 410).

△ Споживче товариство див. споживчий.

6. іст. Більше чи менше військове угруповання козаків-запорожців (кіш, курінь і т. ін.) з своєю системою управління, законами, звичаями тощо. У неділю вранці-рано Сине море грало, Товариство кошового На раді прохало: — Благослови, отамане, Байдаки спускати, Та за Тендер погуляти, Турка пошукати (Шевч., II, 1963, 339); — Ченці звали мене у монастир, бо я таки й письменний собі трошки; низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п'ять пучок, знаю (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); Кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схиляв порубану, в шрамах, голену, з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою або Трапезундом (Тют., Вир, 1964, 73); — Мудро сказав кошовий як голова козацького війська. Ну, велику правду сказав і полковник Тарас.. Перша честь козака є шанувати товариство (Довж., I, 1958, 255); // Козаки, що не належали до старшини. Дивиться Васюта,

аж за міщанами сунуть і козаки ніжинські; і все тільки товариство: жодного сотника, ні отамана (П. Куліш, Вибр., 1969, 156).

ТОВАРИСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до товариш 2 і товариство 2. — Сказати щирю правду, і я ніколи не любила товаришити та приятелювати з такими паннами, — обізвалася Маруся, — моя товариська компанія зовсім не таківська (Н.-Лев., VI, 1966, 46); Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам. Товариське оточення, безкорисна мета... (Ю. Янов., II, 1958, 51); // Власт. товаришеві, товаришам; такий, як у товариша, товаришів. Я хотіла б показати Раді наші товариські звичаї та й взагалі нас всіх (Л. Укр., V, 1956, 153); Максим устав. За ним прокинулись другі; почалась товариська розмова (Мирний, I, 1949, 224); Його мова всім припала до серця. І припала саме тим, що це була весела, товариська мова, пересипана лагідними жартами (Мик., II, 1957, 400); Цієї турботи товариської і непохитної дружби ні з чим зрівняти не можна (Ткач, Моряки, 1948, 51); // Приязний, доброзичливий. Повз приятелів пронеслася огрядна дівчина, осяяна здоров'ям і юною силою. Вона мимохідь обдала приятелів товариською усмішкою й хряпнула дверима (Досв., Вибр., 1959, 325).

Товариський суд — виборний орган трудящих на підприємствах, в установах, при будинкоуправліннях і т. ін., який діє формами громадського осуду. Єдине, кого Єгипта побоюється, так це товариського суду, що його з волі механізаторів очолює Левко Іванович Брага (Гончар, Тронка, 1963, 261); Головне в роботі товариських судів.. є попередження аморальних вчинків, виховання людей шляхом переконання й громадського впливу, створення обстановки нетерпимості до будь-яких антигромадських вчинків (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 78).

2. Який любить і уміє спілкуватися з людьми; незамкнутий, привітний. Він був чоловік товариський, громадський. «З людьми і для людей» — се був девіз його життя (Фр., IV, 1950, 195); По характеру була [Горпина] балакучою і товариською, але дід заборонив їй виходити з двору (Тют., Вир, 1964, 74); Коли підріс Василько, хлопчина здібний, товариський, в класі обрали його старостою (Грим., Незакінч. роман, 1962, 15); // Який характеризується такими рисами. Радісно защебетали дівчата. Вони полюбили Юрка за товариську вдачу (Стельмах, I, 1962, 55).

3. Стос. до товариства (у 5 знач.). Я все-таки думаю, що і се видавництво краще було б вести на товариські гроші, так було б навіть справедливіше (Л. Укр., V, 1956, 68); Найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 35).

4. Який не входить до системи офіційних (про спортивні змагання). Футболісти збірної СРСР провели у Мексіці четвертий товариський матч, у якому знову зафіксовано нічию (Веч. Київ, 15.III 1968, 2).

ТОВАРИСЬКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. товариський 1, 2. В дорозі Тоня виявила себе такою заводійкою, що Ліна часом аж заздрила її кипучості, товарищкості, умінню не звертати уваги на прикрі дрібниці (Гончар, Тронка, 1963, 170); Але масові прогулянки завжди мали якийсь напівофіційний характер, що вбивав дух товарищкості між учителями і учнями (Кол., Терен., 1959, 32); В цьому слові «товариші» він почував повагу і товарищкість, приємну теплоту, близькість до інших [курсантів] (Коцюба, Нові береги, 1959, 108).

ТОВАРИШ, а, ч. 1. Людина, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихсь діях, співучасник чого-небудь; компаньйон, спільник. Еней Евандрові сказав: «Хоть ти і Грек, та цар правдивий,

Тобі латинці вороги; Я твій товариш буду щирий, Латинці і мені враги» (Котл., I, 1952, 202); Зажурились чумаченьки, Тяжко зажурились. «Благослови, отамане, Коло села стати, Та понесем товариша В село причащати» (Шевч., I, 1963, 253); [Ж і р о н д и с т:] Чи він мене прийняв би товаришем з собою у дорогу? [Ж і н - к а:] Я думаю. А то й спитати можна (Л. Укр., II, 1951, 183); Знаходилися й товариші на втечу, і Марусяк на початках був зрадів, але потім почав роздумуватися — і взяли його сумніви (Хотк., II, 1966, 103); // Член якого-небудь товариства; // перен. Про того, хто є супутником людини або про те, що супроводжує її в діях, діяльності. А тим часом із діброви Козак виїжджає [виїжджає]; Під ним коник вороненький Насилу ступає. «Ізнемігся, товаришу! Сьогодні спочинем: Близько хата, де дівчина ворота одчинить» (Шевч., I, 1963, 7); Жалко кидати тих змалечку виплечаних воликів, тих вірних товаришів у дорозі, що так розуміють смуток і радощі хазяїнові... (Коцюб., I, 1955, 182); Бурха вал за валом; слухаєш та мариш; Киди човном вітер, мій лихий товариш ... (Граб., I, 1959, 253); Перед кожним із нас кулемет, що розстрілює ворога в дим, наш товариш і брат наш «максим» (Сос., I, 1957, 492); // перев. з означ. або по чому. Людина, зв'язана із іншими спільною професією, місцем роботи, навчання, службою в армії і т. ін.; колега. Як понесуть товариша В нову світлицю, Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці (Шевч., II, 1953, 182); Десятий рік тому пішов, як батько виводив його з двору у город з письмом [листом] до знайомого товариша по службі (Мирний, III, 1954, 184); — Вам обом буде веселіше в мене. Ви ж, здається, товариші по школі; разом вчилися (Н.-Лев., VII, 1966, 50); Кілька машин під'їхало до хати. На порозі стає Орлюк з бойовими товаришами (Довж., I, 1958, 332); І знов Західна Україна, кордон німецький. Дні в тиші, і по полку товариші (Сос., II, 1958, 440); // Людина, що посідає рівне з іншими становище в суспільстві, колективі. [Н е о ф і т - р а б:] Мені казав товариш-раб, що дець над Тибром.. є табор потайний рабів-повстанців (Л. Укр., II, 1951, 238).

Товариш по нещастю — той, хто потрапив у біду, у безвихідно-скрутне становище так само, як і інші.

2. Людина, зв'язана з ким-небудь дружбою, щирий друг, приятель. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш! (Укр.. присл., 1955, 217); Коло діда, на старому яблуновому пні, сидів його давній товариш і побратим Григорій (Довж., I, 1958, 65); Хто ж не мріє мати вірного товариша й самому бути таким! (Гончар, Бригантина, 1973, 55); *У порівн. Остапові стало жалко Соломію .. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Людина, ідейно зв'язана з іншими людьми, яка разом з ними бере участь у спільній справі, боротьбі; соратник, однопумець. Безсилий поодинці, робітник, об'єднавшись із своїми товаришами, стає силою.. (Ленін, 2, 1969, 89); — Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три дні й чотири ночі никаю, не зупиняючись... товаришів розпустив... (Вовчок, I, 1955, 362); — Поспішайте ховати товариша нашого, славного бійця революції!.. (Довж., I, 1958, 57).

4. Про людину нового, соціалістичного суспільства, про радянську людину. — І воскреснемо ми, — сказав Щорс. — ..Пройдемо за Леніним достойними, простими товаришами (Довж., I, 1958, 188); Будь-які репресії проти товаришів за те, що вони є інакомислячими в тих чи інших питаннях, вирішених партією, недопустимі (Компартія України в резол. і рішен.,

1958, 78); Юнак, як і багато хто з чехів, досить вільно говорив по-російському. — Правду каже радянський товариш, що ті [капіталістичні] підприємства з них [чехів] жили витягували. Було таке, витягували. Але всіх не витягли, ще й для нас залишилось (Гончар, III, 1959, 425); // Про представника певної радянської установи, підприємства. Раз приїхав із району один товариш читати лекцію: «Релігія—опіум» (Тют., Вир, 1964, 174).

5. Уживається перед прізвиськом людини для підкреслення приналежності її до свого радянського чи партійного середовища. — Що нам потрібно в першу чергу? Якнайтісніше зв'язатися з масами. Так нас учить товариш Ленін (Головко, II, 1957, 465); — Слово для пропозиції має командир Таращанського полку товариш Боженко (Довж., I, 1958, 166); // Перед прізвиськом, іменем, званням і т. ін. чи без згадування прізвиська, імені, звання і т. ін., а також у звертанні — з тим же значенням. Гнат бере стакан в руки.. і говорить, відкашлявшись: — За від'їзд нашого дорогого товариша Дороша. Хай він чесно служить на благо нашої Батьківщини! (Тют., Вир, 1964, 207); Товариш Данило поїхав до Дніпра, де готувалося нічну експедицію (Ю. Янов., II, 1958, 196); — Я теж вважаю, товаришу Смирнов, що треба втрутитись, — сказав грузин (Головко, II, 1957, 530); — Як ідуть тут кілька полків маршем, то ніяк обгонити передніх, товаришу гвардії майор (Гончар, III, 1959, 207); Пождіть, пождіть, товариші, ще будемо їсти й пити, Коли б ви нам допомогли капіталістів бити (Тич., I, 1957, 70).

6. заст. У назвах звань і посад — помічник, заступник. Замриборц, підсміюючись, підходить до Мірошниченка, здоровкається: — Послани, Свириде Яковлевичу, по вашу душу. — Негайно, кажуть, привозь — і ніякої гайки. — Хто сказав? — Товариш голови повіткому (Стельмах, II, 1962, 129).

△ Товариш прокурора див. прокурор.

7. у сполуч. з прикм. бунчуковий або значковий, іст. Назва старшинського звання, що надавалось у реєстровому козацькому війську полковій старшині та козакам з 2-ої половини XVII ст. Він не крився ні від кого, що сам вийшов з давнього козачого роду, що його прапрадід Лошак служив колись за бунчукового товариша у якомусь козацькому полку (Мирний, III, 1954, 259); // без прикм. Скорочена назва цього звання. Добре господарство було у пана Антона Головатого, колишнього товариша і отамана Куцівського куреня (Добр., Очак. розмир, 1965, 28); У 1624—1626 рр. в Києві, крім лаврської, працювала друкарня товариша Війська Запорізького Тимофія Вербицького (Наука., 1, 1970, 16).

ТОВАРИШЕНЬКИ, ів, мн., пестл., розм. Товариші (див. товариш 1, 2).

ТОВАРИШИТИ, шў, шїш, недож., кому, з ким, діал. Бути товаришем (у 1, 2 знач.), створювати товариство (у 1, 3 знач.). Олексій.. ішов трохи позитуючись між парубками. Ще ніколи він так не товаришив з ними (П. Куліш, Вибр., 1969, 295); — Сказати щирі правду, і я ніколи не любила товаришити та приятелювати з такими паннами, — обізвалась Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 46); Численні пари панночок, побравшись за руки, ходять по залі, розмовляючи то з собою, то з кавалерами, що їм товаришать (Фр., VI, 1951, 225); Та знали певно всі тільки те, що Готовський товаришить комісарові [приставу] на всіх бенкетах, гулянках (У. Кравч., Вибр., 1958, 385).

ТОВАРИШІВ, шева, шеве. Прикм. до товариш 1, 2; належний товаришеві. Вволили чумаченьки товаришеву волю. Он там, в долині, під білими березами, копають уже діл глибокий, довичну хатину чумакові (Коцюб.,

І, 1955, 182); *А Валька, працюючи, весь час бубонів баском з-під стола, мовби звертаючись до журавлиного Борисового носа, освітленого каганцем. Валентинові тільки й видно було той гострий товаришів ніс* (Гончар, IV, 1960, 82).

ТОВАРИШКА, и, ж. Жін. до товариш 1—5. *Я знов живу сама,— моя товаришка по мешканню виїхала вчора* (Л. Укр., V, 1956, 200); *Та ось сокира готова.. невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плузі, чи при фірманці* (Фр., IV, 1950, 193); *А тут ще стривають мої товаришки,— одні вже жінками стали, другі ще дівчунки,— зупиняють, розпитують* (Мирний, I, 1954, 89); [Є ф р о с и н а:] *От уже кожум'яцька простота! Що ж то скажуть мої товаришки, що вчилися зо мною.. у пансіоні* (Н.-Лев., II, 1956, 480); *Не забули будівники про юну свою товаришку* (Гончар, Дорога.., 1959, 69); — *До побачення,— закінчив я розмову,— завтра умовимось. До побачення, товаришко* (Ю. Янов., II, 1958, 39); *Товаришка Горленко була знана в місті як відомий хірург* (Панч, В дорозі, 1959, 205).

ТОВАРИШОК, шкá, ч., розм., рідко. Пестл. до товариш 1, 2. [С т е ф а н:] *Ану, розкажи мені, товаришок, все-все про своє життя* (Вас., III, 1960, 297); *Приймайте гостей до хати. Нас двоє — я та мій товаришок* (Донч., VI, 1957, 97).

ТОВАРИШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. товаришувати. *Вона в останніх [останніх] днях нашого товаришування любила називати себе сойкою* (Фр., IV, 1950, 350); *В місті товаришування не порвалось: хоча хлопці жили не в одній домівці, але в класі сиділи поруч на одній лавці і щодня бігали один до одного* (Гр., II, 1963, 19); *Головними рисами взаємин між членами бригад комуністичної праці є дружба, товаришування та взаємодопомога* (Наука.., 9, 1960, 3).

ТОВАРИШУВАТИ, ую, уєш, недок., з ким і без додатка. Бути товаришем, товаришами (у 1, 2 знач.), перебувати в дружніх, приятельських стосунках з ким-небудь. — *Ти знаєш: ми з ним колись товаришували, як ще вдвох вівці пасли* (Мирний, I, 1949, 271); [Г а н н а:] *Я й кажу..: чи не забігти мені до Зінки та одвідати? Колись, кажу, товаришували* (Кроп., II, 1958, 35); *Учительки хвалили її, товаришки також, а найбільше товаришувала з ученицею Галею* (Ков., Світ.., 1960, 64); *Ротний розпитував фельдфебеля, з ким товаришує Лаврін і які розмови провадить із солдатами* (Донч., III, 1956, 118); // кому. Бути спільником в діях, супутником у подорожах. *Макарій двічі приїздив до Росії за царювання Олексія Михайловича. Перше подорожування патріарха описав його син Павло, який товаришував батькові в його подорожі* (Наука.., 6, 1970, 45); *Образно. *Привиди мільйонів замордованих фашистами товаришували нам у тяжкій дорозі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 70).

ТОВАРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до товар¹ 1, 2. *Запланований обсяг товарообороту забезпечується відповідними товарними ресурсами* (Наука.., 1, 1960, 7); *При запізненні із збиранням в суху і жарку погоду насіння сочевиці стає червонувато-бурим, що знижує його товарні якості* (Зерн. боб. культ., 1956, 54); *Кожне яблуко треба зірвати так, щоб його нітрохи не пошкодити, зберегти товарний вигляд і смакові якості* (Хлібороб Укр., 11, 1966, 12); *На протязі двох років рибу вирощують від ікри до товарних розмірів* (Колг. Укр., 2, 1957, 30).

2. Признач. для зберігання або перевезення товарів, вантажів. *Проїжджаючи повз товарний пакгауз, Сагайдак побачив великий штабель паперових мішків, складених поруч колії* (Добр., Течерічка.., 1961, 125); *З товарної станції щодня вирушали на захід довгі еше-*

лони (Гончар, I, 1954, 163); *Метелик довго стояв біля відчинених дверей товарного вагона* (Шиян, Вибр., 1947, 29); // у знач. ім. **товарний**, ного, ч. *Поїзд, яким перевозять вантажі, товари. Товарним Іван добирався до Торжка* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 138); [Г а н н а:] *Незабаром пройде пасажирський, а після нього прибуде товарний* (Мороз, П'єси, 1959, 20); // у знач. ім. **товарна**, ної, ж. *Залізнична станція, де здійснюється приймання і відправлення вантажів, товарів*. [Ф е д я:] *Вчився, вчився! — тепер всі на берег [будувати дамбу], а мене знову на черговий кран, на товарній пихкати!..* (Баш, П'єси, 1958, 94).

Товарний поїзд — поїзд, яким перевозять вантажі, товари. *Проходить товарний поїзд, вантажений гарматами, машинами* (Ю. Янов., I, 1954, 220).

3. Який є товаром (у 1, 2 знач.), признач. для продажу (перев. про продукти сільського господарства). *Протягом цього року радгосп зібрав понад сто тонн товарного меду* (Рад. Укр., 11.VIII 1949, 1); *В господарствах, що спеціалізуються на вирощенні товарного хліба, супутньою галуззю є молочне господарство* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 6).

4. Який виробляє продукти для продажу на ринку. *Розвиток капіталізму іде разом з розвитком товарного господарства..* (Ленін, 2, 1969, 127); *Елементи товарного виробництва, властиві феодалізму суспільству, в межах пануючого натурального господарства склалися поступово, в процесі становлення феодалізму* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 373).

△ **Просте товарне виробництво див. простій.**

ТОВАРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. товарний 1; належна якість, що робить предмети, продукти, матеріали придатними для продажу. *Важливим резервом збільшення продажу молока державі є підвищення його товарності* (Рад. Укр., 23.III 1963, 1); *Товарність зерна тут, у південному степу, була найвищою, бо родили нечувані врожаї* (Літ. Укр., 22.XI 1968, 1); // *Здатність виробляти товари. Зростала товарність старшинського господарства [на Україні у XVIII ст.]* (Іст. УРСР, I, 1953, 337); *На основі збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів зростає товарність колгоспів* (Колг. Укр., 4, 1959, 9).

ТОВАРНЯК, á, ч., розм. Товарний поїзд. *Проходять поїзди — і пасажирський один пройшов, і товарняки* (Головко, А. Гармаш, 1971, 330); *В ріденьких сутінках червеної ночі їм [партизанам] добре було видно насип, де мав спіткнутись товарняк* (Іщук, Вербівчани, 1961, 268).

ТОВАРНЯЧОК, чкá, ч., рідко. Пестл. до товарняк. *Посадив її [дочку] на товарнячок, в порожній тамбур; радив не висовуватись, щоб незаконного пасажира не помітили* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 413).

ТОВАРОВИЙ, а, е. Те саме, що товарний. *Обійшовши своє товарове господарство, Дорош десь після сніданку з'явився в контору* (Тют., Вир, 1964, 193); *До станції приповз довгий товаровий потяг* (Досв., Вибр., 1959, 35); *Товаровий вагон на станції. Товариші, раді й веселі, грузять у його свої речі* (Вас., III, 1960, 337); *В те літо мій батько водив товаровий* (Перв., II, 1958, 336).

ТОВАРО ... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слова товар¹ у 2 знач., напр.: **товаробракувальний**, **товаровласник**, **товаропостачання** і т. ін.

ТОВАРОВИРОБНИК, á, ч. Той, хто виробляє товар, товари (див. товар¹ 1, 2). *Дрібний землероб при капіталізмі стає — хоче він цього чи ні, помічає він це чи ні — товаровиробником* (Ленін, 27, 1972, 207); *Цехи у містах Західної Європи являли собою об'єднання ремісників однієї професії з метою захисту їх спільних інтересів*

та інтересів кожного майстра як самостійного дрібного товаровиробника (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 472).

ТОВАРОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з товарознавства. — Знов у підкидного граєте? — жартома гримнув [Грім] на двох молодих товарознавців, що вибігли назустріч (Кучер, Трудна любов, 1960, 264); — З освіти я — агроном-товарознавець (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 160).

ТОВАРОЗНАВСТВО, а, с. Сукупність знань про товар як предмет торгівлі, про його властивості, сорти і споживне значення. Почав [Вольф] з Германом проходити практичний курс товарознавства (Фр., VIII, 1952, 358); Технологія приготування їжі тісно зв'язана з рядом суміжних дисциплін — товарознавством, фізіологією харчування, санітарією та гігієною (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

ТОВАРОЗНАВЧИЙ, а, е. Прикм. до товарознавство і товарознавець.

ТОВАРООБІГ, у, ч. Те саме, що товарооборót. Спираючись на золотий запас, наша держава успішно розвиває зовнішню торгівлю, поширює внутрішній товарообіг, який за останній час досяг величезних розмірів (Наука., 3, 1961, 9).

ТОВАРООБМІН, у, ч. Обмін товарами. Метою зовнішньої торгівлі соціалістичних держав є не одержання прибутку, а взаємовигідний товарообмін в інтересах розвитку економіки окремих країн і всієї світової соціалістичної системи (Ком. Укр., 9, 1965, 42).

ТОВАРООБМІННИЙ, а, е. Стос. до товарообміну. Державна і товарообмінна робота повинна провадитись через кооперацію, як через основного найкращого і переважного контрагента (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 161).

ТОВАРООБОРОТ, у, ч. Рух товарів у народному господарстві. Товарооборот Радянського Союзу з соціалістичними країнами неухильно зростає (Ком. Укр., 10, 1967, 41); Запланований обсяг товарообороту забезпечується відповідними товарними ресурсами (Наука., 1, 1960, 7).

ТОВАРОПРОВІДНИЙ, а, е. Признач. для просування товарів від виробника до споживача. Об'єднання «Укр. сільгосптехніка» впорядковує товаропровідну мережу, будує та реконструює постачальницькі склади, впроваджує централізовану доставку товарів у колгоспи і радгоспи тощо (Наука і культура., 1971, 189).

ТОВАРЯКА, и, ж., розм. Одна тварина великої рогатої худоби; товари́на. — Як тільки смеркне, то де тільки ходить товаряка коло лісу, зараз з чагарника десь візьметься вовк та й душить худобу (Н.-Лев., VII, 1966, 284); Мабуть,.. Михайло так прив'язав його [вола] і не доглянув, що налігач якось обкрутився круги, та й задавилася товаряка (Гр., II, 1963, 457); Спершу покропила [знахарка] корову водою, потім напоїла настоєм свого зілля і все хрестилася та відпльовувалася, виганяючи відьомську силу, що зіпсувала товаряку (Добр., Тече річка., 1961, 214); // збірн. Велика рогата худоба; скотина, скот. Ярмарок у Конотопі. Вози, ятки, рундуки, крамниці, горшки, колеса і всяка товаряка (Кроп., V, 1959, 325); Годувати [худобу], мовляв, треба не абияк, а за певним планом, та корма давати такі, які для товаряки найпридатніші (Вишня, I, 1956, 75); *У порівн. Бува, що і її [Добрість] зле панство зневажає, Мов товарякою, так нею повертає (Г.-Арт., Байки., 1958, 43).

ТОВАРЯТКО, а, с., розм. Те саме, що тел'я́ 1. Та не питай, гуцулику, чо [чого] гуцулка красна, Бо гуцулка ціле літо товарятко пасла (Коломийки, 1969, 51).

ТОВАРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до товар'я́ 2. Шелестіли торішнім листям тисячі товарячих ніг та дзеленькали

мосяжні дзвіночки (Гжицький, Опришки, 1962, 20); // Стос. до товару (див. товар'я́ 2). [Степанида:] Я думала, що він людський знахар, а він товарячий!.. (Кроп., IV, 1960, 38).

ТОВК'я́, у, ч., діал. Глузд, розум. [Захарко:] От за те я тебе й бив, що ти п'єш без товку, що дуже ласа до чарки (Кроп., II, 1958, 141); // Толк. Який ум, такий і товк (Укр. присл., 1963, 395); Бачив я, живучи стільки на світі, усякі любові і який з них товк бува (Кв.-Осн., II, 1956, 307).

Давати (дати́) товк: а) (кому) давати пораду, як діяти. Приліг [Хома] на присні [призьбі] та тут і заночував, дожидаючи, хто-то завтра прийде і який йому товк дасть, що як би то той скарб знайти (Кв.-Осн., II, 1956, 231); б) (чому) робити лад, порядок. Настановили до гамазіїв [амбарів] начальних [начальників], та усе з панів, та письменних, щоб і щот [лічбу] знав, і товк дав (Кв.-Осн., II, 1956, 137); Розуміти (знати́, бачити) товк у чому — те саме, що Знати́ толк (див. знати́).

ТОВК'я́ 2, виг., розм., рідко. Уживається як присудок за знач. товк'я́ 3. А старша дружечка мерці́й тим реп'яхом, що відьма дала, та її [Олену] у спину товк! (Кв.-Осн., II, 1956, 213); Це ти в мене коня вкрав? Тепер ховаєшся? [питає Йонька мірошника]. І тільки нахилиться до лантуха, а його щось іззаду — товк. «І що воно таке? — думає Йонька. — Ану ж давай підстережу» (Тют., Вир, 1964, 435).

ТОВКА́Ч, а, ч. 1. Товстий дерев'яний стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь. Біля рукавів, звідки сиплеться крупчатка, стоять чоловіки і, не кваплячись, товкачами туго набивають мішки (Шиян, Баланда, 1957, 30); При звичайному способі квашення капусту обов'язково трамбують, поки не виступить сік. Роблять це товкачами з довгими ручками (Колг. Укр., 8, 1957, 37); Тоді помічники його беруть дубовий товкач, довго розтирають суміш [селітри, вугільного порошку і сірки], потім пересипають її під прес (Тулуб, Людолови, II, 1957, 427); За відсутності спеціальних виноробних плододобарок подрібнення можна провадити в міцних дерев'яних діжках дерев'яними товкачами (Сад. і ягідн., 1957, 291); *У порівн. Стара почала вмовляти: останься та й останься, бо жалувала мене, що я їй щиро робила, не лінувалась й слухняна була, — от як той товкач: що мені загадають, те й зроблю (Вовчок, I, 1955, 18); // Заокруглений на кінці стрижень, яким товчуть, розтирають що-небудь у ступі, ступці. — Жарти жартами, а я, їй-богу, трохи чи не правду кажу, що не знайдете ні товкача, ні ковганки, бо ці київські ледащиці не затовкують салом борщу (Н.-Лев., I, 1956, 602); // Спеціально оброблений камінь, яким товчуть, розтирають що-небудь. Ми в чотири руки хапали кам'яний товкач і дотиводили ним з притиском по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко нерозтовченої та нерозмеленої фарби (Фр., IV, 1950, 211).

2. перен., розм. Нерозумна людина; дурень. «Та й дурень ти який, як бачу!» — На те мені він [сват] відказав, — «Як хочеш, то й тебе, товкачу, Я поведу на той базар» (Мирний, V, 1955, 285).

ТОВКА́ЧИК, а, ч. Зменш. до товка́ч 1. Картоплю чистять, варять і обсушують, зливши воду, протирають на протиральній машині, через сито, або товчуть спеціальними товкачиками (Технол. пригот. їжі, 1957, 129); Марганцевокислий калій не можна товкти або розтирати в ступці разом з вугіллям: від тертя товкачика розвивається тепло, суміш нагрівається і може спалахнути (Уроки. хіміка, 1956, 36).

ТОВКАЧКА, и, ж. Те саме, що товкáč. У кутку ушат [цебер] стояв, де картопля товклася свиням, і така товкачка здорова (Україна., I, 1960, 51); Побачивши мене, Маргарита Василівна випрямилась, на її вилицях тому некрасивому обличчю спалахнув сором'язливий рум'янець. Вона, видно, не знала, де подіти важку, відшліфовану руками не одного покоління Кужелів, товкачку (Збан., Малин. дзвін, 1958, 199); Був час, коли.. аптекар мав бути дужою людиною: не кожний міг підняти пудову товкачку, якою товкли у величезній ступі лікарську траву, квіти й насіння (Наука., 9, 1971, 36).

ТОВКМАЧИТИ, чу, чиш, недок., розм. 1. перех. Докладаючи зусиль, заштовхувати, занурювати кого-, що-небудь у щось. Ставши край рову і весело орудуючи рогачиком, він став товкмачити овежат, щоб аж пірнали у той підігрітий каламутний розчин (Гончар, Тронка, 1963, 327); Він підсолював корми, разів чотири на день товкмачив Айстрину морду у відро з водою (Добр., Тече річка., 1961, 64).

2. перех. Бити кого-небудь. Вже вдесяте товкмачив [Халявський] себе то по голові, то по грудях кулаччям і тільки що надумав було головою об стіну товктись.. аж... рип! .. і увійшла у хату бабуся (Кв.-Осн., II, 1956, 209); — Гамселити [панів], — підказав Покиван. — Товкмачити, — підказали з юрби. — Дубасити! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 368).

3. перех. і неперех. Уперто намагатися роз'яснити що-небудь, настирливо примушувати зрозуміти щось. — Невже мені треба вам товкмачити таку просту психологічну річ, що коли людина клопочеться про ту особу, яку кохає, вона не думає за себе..? (Л. Янов., I, 1959, 443); // Пояснювати щось, повторюючи те саме. Шеф викликав нас [футболістів] до контори й нудно товкмачив, яка нам, мовляв, випала честь і як ми повинні пишатися (Ю. Янов., II, 1954, 24).

ТОВКМАЧИТИ го́лову кому чим — часто повторюючи, примушувати когось засвоїти, запам'ятати що-небудь.

4. рідко. Те саме, що тлумáчити. Критик часто-густо ламає голову, відшукуючи ключ до темного місця, двозначного виразу, цілком суб'єктивно товкмачачи його (Еллан, II, 1958, 86).

ТОВКОТНЄЧА, і, ж., тільки одн., розм. Тиснява, штовханина у натовпі. Цілий день тривав суд. І весь день біля сільбуду товкотнеча, а на ганку і в дверях — пробка. Так увесь день надвірні двері в залу й не зачинялись (Головка, II, 1957, 184); І ось цей світ рожевого цвіту і гарячого бджолиного дзвону з жажливою швидкістю замінила тяжка цілоденна товкотнеча людей, дзвін грошви, шелест розписок, зітхання боржників і гризота з людською бідністю (Стельмах, I, 1962, 321).

ТОВКТИ, вчу́, чéш, недок. 1. перех. Пом'якшувати, дробити, розтирати що-небудь у ступі, ступці і т. ін. товкачем, товкачиком, макогоном. Валя в клуні товче пшоно в ступі (Вас., III, 1960, 320); Сало товчуть у ступці разом з часником, борошном, цибулею чи зеленню (Укр. страви, 1957, 88); Марганцевокислий калій не можна товкти або розтирати в ступці разом з вугіллям: від тертя товкачика розвивається тепло, суміш нагрівається і може спалахнути (Уроки.. хіміка, 1956, 36); // Б'ючи товкачем (звичайно в ступі), обдирати лузгу, шкірку з проса, пшениці і т. ін. [С в а ш к и:] Поглядає дружко скося, Чи немає на печі проса; Коли б як утекти, Щоб проса не товкти! (Н.-Лев., II, 1956, 431); // перен. Ідучи, пересуваючись, м'яти, давити ногами; топтати. Сеспель ішов разом з усіма [червоноармійцями]. Товк багнюку, перелазив через снігові замети (Збан., Сеспель, 1961, 223); Різномасті коні товкли копитами м'яку степову землю (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 223).

◇ **ТОВКТИ** во́ду в ступі див. вода́; **ТОВКТИ** во́ду — те саме, що **ТОВКТИ** во́ду в ступі (див. вода́). Була я тут [в Софії] і в їхньому парламенті.. Більш там воду товкли, ніж діло робили (Л. Укр., V, 1956, 157).

2. перех. Розбивати, розколювати що-небудь, б'ючи об землю або тупим знаряддям (молотком і т. ін.). Щира товаришка услужила своїй подрузі, і всі далекі і близькі сусіди розказували та реготалися, як Параска горшки товкла від невдачі (Мирний, IV, 1955, 65); Або вчився б [Славко] до іспитів, або пішов би хоч каміння товкти. То йому все одно (Март., Тв., 1954, 242).

3. перех. і неперех., розм. Бити кого-, що-небудь у щось, по чомусь. — Що ти, сестричко, мене в спину товчеш? — Та то я, панночко, пір'ячко зняла, на кунтуші було прилипло (Кв.-Осн., II, 1956, 212); Вітер холодний повіяв від заходу і почав товкти о шиби вікон грубими краплями дощу (Фр., V, 1951, 176); Лежить [лев], одкинув хвіст і смерті дожидає.. Кабан кликом під боки стусоне; Жаднюга-Вовк рвоне його зубами; Бугай товче рогами (Гл., Вибр., 1951, 103); — Серце б'ється, живий, — відповів перший. — Видно, гадюки ті ногами його товкли: весь одяг і обличчя в піску (Шовк., Інженери, 1956, 348); // безос. Скомандували привал. Сагайда прокинувся від того, що підвода зупинилась і його перестало товкти в голову металевою ніжкою лафета. Якби ще товкло, то спав би (Гончар, III, 1959, 78); // перен., рідко. Завдавати ударів у бою. Старик згадав, як з міста тікали білі, коли Червона Армія їх так товкла, що вони ледве добрались до моря (Собко, Скеля., 1961, 43).

◇ **Хоч** голово́ю товчі́ об стіну — про неможливість вплинути на вперту або нетямущу людину. Нічого не тямить [Коритний]. Хоч ти головою товчи об стіну, а він своє — своє (М. Ю. Тарн., День., 1963, 163).

4. перех. і неперех., перен., розм. Говорити, повторювати те саме. — А чому чіпчики продаєте? — По двадцять нових, або що?.. — Що спустите, як усі візьму? — товк своє Гава, всміхаючись (Фр., III, 1950, 56); Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина (Кв.-Осн., II, 1956, 34); — Я тебе до себе в куми прошу... Чув? У куми! Бог послав мені сина. Прощу тебе охрестити. І дочку прошу, — товче йому Олексій Іванович (Мирний, IV, 1955, 225).

5. перех., перен., розм., рідко. Механічно вивчати напам'ять що-небудь; зубрити. Деякі [школярі] складалися по копійці купити булку, бо за печінку тягло; дехто ходив по хатах з кутка в кут і товк урок (Мирний, IV, 1955, 112).

ТОВКТИСЯ, чу́ся, чéшся, недок. 1. Битися чим-небудь з ким-небудь. Тут їх чиновники тузились, Як півні за гребні возились; Товклись кулаччям по зубах (Котл., I, 1952, 279); Пархо́ме, в щасті не брикай!.. Чи п'яний під тином хропеш, Чи до господи лізеш рачки І жінку макогоном б'єш, Чи сам товчешся навкулачки, — Ори і засівай лани, Коси широкі перелози, І грошики за баштани Лу́пи — та все одкинеш ноги! (Г.-Арт., Байки., 1958, 82); // Битися об щось. Великі, грізні хвилі серед того каміння ревли та товклися сердито (Фр., IV, 1950, 419); Шелестить, плюскочеться сніг, трясуться колеса, товчуться об твердий клінкер (Збан., Сеспель, 1961, 367); // Швидко, посилено битися (про серце). [Р я б и н а:] Серце товчеться, мов навіжене.. Пропаду, пропаду я тепер! (Фр., IX, 1952, 83); Коли ж вона обізвалася, що батько кличе його [Славка], то він жахнувся. З переляку товклося йому в грудях серце, аж дух запирило (Март., Тв., 1954, 230).

2. Вертітися, соватися на невеликому просторі; лежачи або сидячи, часто змінювати положення тіла.

Через годинку панотець хрін, а паніматка товклась по перині (Свидн., Люборацькі, 1955, 42); Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи, кинула з розгону серед хати, аж морозний дух пішов від неї на піч до Василька. Хлопець, здається, цього тільки й ждав: стрибнув десь згори просто в золоту кучугуру, з радісними вилясками став товктися в ній та перекидатися, тішачи дорослих своїми телячими пустощами (Гончар, II, 1959, 161); Вночі парубок не заснує жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі,.. виходив надвір, тинявся навколо бурдюка, прислухаючись до нічних шумів (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

3. Неспокійно поводитися, щось робити, зчиняючи шум. Часом хазяїн вибирався на ніч на поле, під клуні. Тоді знов хазяйка товклася цілісіньку ніч, боялась, стогнала, охала і човгала шкарбунами од вікна до вікна (Кочуб., II, 1955, 74); Син товкся в своїй кімнаті, навмисне хряпав там чимсь, стукав (Загреб., Спека, 1961, 291); Петро.. шмигнув у двері. Сергій Іванович прокинувся, звів голову. До кімнати входить Петро.— Що ти товчешся, як домовик. Цілу ніч! (Головко, I, 1957, 457).

4. Старанно, запопадливо займатися чим-небудь (звичайно в домашньому господарстві). А той, про кого дівчина думала, тим часом товкся та клопотавсь по господарству (Гр., II, 1963, 118); Данилкова мати, хоч і бідна господиня,.. той двір обмете і обмиє, і хату обмережить цяточками й рожамі, коло печі цілісінький день товчеться, і нема ні в кого на селі такого хисту прикрасити піч (Ю. Янов., II, 1958, 184); Від світанку до глухої ночі товклася [Христя] у Жежеринному обійсті то біля свиней, то біля корів, а то — на кухні, де поралася неговірка, висушена працею і хворобами господиня (Речм., Весн. грози, 1961, 69); День і ніч Антон і Катерина, недосипаючи та недоїдаючи, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7).

5. розм. Перебуваючи де-небудь, топтатися на місці або ходити в різних напрямках на невеликому просторі. Та не пройшов [Дідушок] і десяти кроків, як знов довелося зупинитись. Біля воріт товкся гурт людей (Гжицький, Опришки, 1962, 8); В цьому павільйоні з ранку до вечора було завізно,— товклися люди, шумно виявляла своє захоплення молодь, під ногами дорослих шмигала галаслива дітвора (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 111); // перен. Перебувати в кого-небудь довгий час; стирчати. Малював картини [Сава Петрович]. Пік, як коржі. Цілими днями товклися в нього натурщиці з місцевих дачниць (Головко, II, 1957, 411); Цілими днями товчуться в нього на подвір'ї його шкільні товариші, яким він допомагає, особливо з фізики та математики (Гончар, Тронка, 1963, 87); // перен. Літати, кружляти над чим-небудь, перебуваючи в безперервному русі. Зараз мати й син дивляться одне на одного, потім на ріку, над якою товчуться клубки комах і пролітають птиці (Стельмах, II, 1962, 210); *Образно. Не чути було мінометів, танків, літаків. Знахабнілі мессери товклися буквально над головами (Коз., Гарячі руки, 1960, 140).

◇ Товктися на [одному] місці — не просуватися вперед у якій-небудь справі. Не зовсім він [Мартин] і дурний, усяке майстерство знає,— не вчивсь, а хату собі укрит сам, не вчивсь,— а плотничить [теслярує].. Правда, робив він це неперворно, мляво, довго, або товчеться на одному місці,— шкрябається, як курка лапою, або стоїть — потилицю чухав, поки надумається, що робить (Григ., Вибр., 1959, 346); Товктися, як Мάρко в пеклі (по пеклі, по пеклу) див. пекло.

6. Пас. до товкті 1, 2.

ТОВКУ́ЧКА, и, ж., розм. Скупчення приватних осіб, що торгують різними, перев. приношеними речами (рід-

ко продуктами), де звичайно буває товкотнеча, штовхання; товчок. Вона до того заковтенила в шкаралупі зажерливості, що змушувала няньку носити на товкучку і продавати стоптані черевики, старі подерті костюми і пальта (Хижняк, Невгамовна, 1961, 157); [Т а р а с:] Добре. От скажіть, тьотю, скільки разів на тиждень ви возите в місто на товкучку борошно, коли революція голодує? (Мик., I, 1957, 107); За пожежею, біля річки — базар і товкучка. Там може трапитись машина до села (Мушк., День.., 1967, 49).

ТОВКУ́ЩИЙ, а, е, розм. 1. Неспокійний, рухливий, непосидючий. — Та такий товкущий [о. Тарасій], непосидячий, що все товчеться то по келії, то по садку (Н.-Лев., III, 1956, 365); — Мати любе [любить] клопін, їй без клопоту, як салдатові [солдатові] без війни! — Він любив її лякати і трошки глузував, що була така товкуща (Гр., II, 1963, 58).

2. Запопадливий до роботи, роботящий, дбайливий. — Мати тож хазяйка добра, чесна і товкуща, І на полі, і в господі, і в торгу тямуща (Укр. поети-романтики.., 1968, 552); Товкуща жінка.. лишилася одна з дочкою, і сама хазяйнує не гірше чоловіка (Чорн., Визвол. земля, 1950, 8).

ТОВМА́Ч, а, ч. 1. заст. Той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу під час бесіди, офіційних переговорів і т. ін.; перекладач. Тоді взяли за діло товмачі й писці. Озброївшись дощечками, вкритими тонким шаром воску, писці заходились питати й записувати імена купців (Скл., Святослав, 1959, 138); В'юнкий, низенький товмач.. скоромовкою переказував слова посла (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 44); Пашке з'явився у повному параді: пес, товмач, кийок і заздальгидь розстебнута кобура парабелума (Коз., Гарячі руки, 1960, 93); Великий князь московський Іван Васильович у 1496 р. спорядив до датського короля посольство на чолі з товмачем Григорієм Істомою (Видатні вітч. географи.., 1954, 5).

2. Той, хто тлумачить, роз'яснює що-небудь. — Але ж я не пожежа, щоб мене гасити! Що за злочин, коли все хочеш сам, без товмачів обмізкувати! Для чого живу? Для чого житиму? Це мене цікавить (Гончар, Тронка, 1963, 113).

ТОВМА́ЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. і неперех. Те саме, що тлумачити. — Та ви не дуже кваптесь товмачити, щоб часом лиха не набратись: хто мовчить, той двох навчить,— бо вже один батюшка за це вияснення [вияснення] втратив парафію (Н.-Лев., III, 1956, 174); Узяв я адвоката набік, товмачу йому: — Зле, пане, робите: у бабів є гроші!.. Дадуть ціну, яку поставите (Март., Тв., 1954, 208).

ТОВПА́, й, ж., розм. Те саме, що натовп 1. Латинці перлися товпами, Шпурляли вгору всі шапками, Кричали вголос на весь рот: «Війна! Війна! против Троянців, Ми всіх Еневих поганців Поб'єм,— іскореним їх род» (Котл., I, 1952, 184); Серед криків і хвилювання товпи, серед салів рушничних, звуків якоїсь музики, показала княжа коляска! (Хотк., I, 1966, 111); Давид іще пробіг очима по товпі (Головко, II, 1957, 127).

ТОВПІ́ГА, и, ч. і ж., діал. Про товсту, незграбну людину. А вже товпига і та (Сл. Гр.).

ТОВПИ́ТИСЯ, плюся, пишся; мн. товпляться; недок. 1. тільки мн. Скупчуючись в одному місці, збиваючись до купи, створювати натовп, юрбу; стояти, топтатися натовпом, юрбою. Серед клуні дружки почали танці. Коло обох широких дверей товпилася велика сила народу з цілого села (Н.-Лев., III, 1956, 75); На рогах ринку товпилися купи народу, гомоніли промови, лунали голосні оклики (Фр., VI, 1951, 338); Хлопці й дівчата, що стояли в хаті, сиділи на лавках і товпилися в сінях,

тихо гомоніли (Кучер, Прощай.., 1957, 79); Знайомі Килигесві дядьки в кудлатих чабанських шапках товпляться край дороги (Гончар, II, 1959, 11); *Образно. Я ще раз глянув на чудовий амфітеатр гір: гори товпились кругом могили (Н.-Лев., II, 1956, 386); // перен. Виникати, з'являтися безладно у великій кількості (про думки, плани, мрії і т. ін.). Думки за думками, невеселі, образливі товпилися в його голові й давили одна другу (Вас., I, 1959, 97); Яшка замовкає, озираючись. В його голові товпляться плани — один фантастичніший од другого — бігти, стріляти, рятуватися! (Ю. Янов., I, 1954, 234).

2. Ходити, рухатися на невеликому просторі близько один від одного, торкаючись, штовхаючи один одного. Скрізь народ товпиться; під боки його штовхають; неборак тільки сопел! (П. Куліш, Вибр., 1969, 172); Біля кліті [рудні] було, як завжди, ясно, світло, привітно. Тільки робітники напружено товпилися, збившись поміж вагонеток, і намагалися бочком, один поперед одного, протиснутись уперед, ближче до кліті (Досв., Вибр., 1959, 199); Зараз ця фотокартка ходила в бійців по руках. Біля столу аж товпляться. Усім хлопець подобався дуже (Головко, I, 1957, 278); Люди товпилися біля автобусної каси (Томч., Готель.., 1960, 229); // Іти кудись, до чогось, скупчуючись, або рухатися в натовпі, натовпом. Машина свистить, і ми товпимось до вікна. Це наш роз'їзд, треба вилазити (Коцюб., II, 1955, 235); [К л ю ч а р:] Не товптеся! Я казав вам: по черзі! Не всі гуртом! Гей, вижену назад! (Л. Укр., II, 1951, 479); Всі товпляться туди [на майдан], і кожний хоче в сотий раз щось почути (Ю. Янов., IV, 1959, 27); З криком, галасом і сміхом всі товпилися швидше геть (Смолич, II, 1958, 73).

ТОВПИЩЕ, а, с., рідко. Збільш. до товпá. Ціле село стовпилося доколя Юрішкової хати величезним, утопленим в гробовім мовчанню товпищем (Хотк., II, 1966, 256); На кладовищі за селом — товпище (Мик., II, 1957, 14); Із сумливого товпища вчорашніх невільників знову вихопилися дзвінкі голоси, в яких чулося безмежне захоплення (Жур., Вечір.., 1958, 288).

ТОВСТЕЗНИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелéзний. Старий зупинився. Витяг шкурятяного кисета, скрутив товстезну цигарку (Ю. Янов., II, 1954, 143); І школярів дзвінка юрма, Немов у читанці, зліпила Товстезну бабу (Рильський, II, 1946, 24); Юра притискається животом, охоплює товстезне дерево ногами і руками і тихенько повзе вгору по стовбуру (Смолич, II, 1958, 48).

ТОВСТЕЛÉЗНИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. Шавкун ламає уже голову, нишпорив по товстелéзних томах законів, чи не знайдеться чого, щоб випроводити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі (Мирний, I, 1949, 384); Коло похідної, на колесах, кухні Андрій зустрів не тільки товстелéзного пітного чоловіка, а ще й знайомого вже йому пана Броніслава, того самого білявого сержанта, що розсік йому канчуком щок (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 29); Тисячотонні шаланди на товстелéзних залізних тросах поверталися важко, як потворні морські дива (Довч., II, 1956, 88).

ТОВСТЕЛЮЩИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелéзний. Зоставшись наодинці, Гуцалюк скрутив товстелющу цигарку, запалив (Добр., Тече річка.., 1961, 142).

ТОВСТЕННИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстелéзний. Сахно метнулася... Якийсь час бігла вона вздовж муру, поки з розгону вдарилася об товстенний дуб (Смолич, I, 1958, 95); Катя Несміян сиділа на товстенній стіні старовинного замку (Собко, Нам спокій.., 1959, 4); — Та покиньте ви цю дурну книгу! — сказала дівчина і закрила товстенний фоліант (Вол., Озеро.., 1959, 75).

ТОВСТЕНЬКИЙ, а, е. Який трохи перевищує звичайну товщину; досить товстий. Посеред ставу убито чотири палі товстенських, а угорі позв'язано вірьовками (Кв.-Осн., II, 1956, 174); Отець Степан був невеликий на зріст, присадкуватий, товстенський та кудлатий (Н.-Лев., III, 1956, 21); Хлопчик у самій сорочці сидів на руках у Олі, ручки у нього товстенські; ніжки так само (Сенч., Опов., 1959, 42).

◇ **Товстенський сон див. сон**¹.

ТОВСТЕНЬКО. Присл. до товстенський. «Садок вишневий коло хати»...—співають десть там між хатками; так гарно: тоненько й товстененько — видно, хлопці й дівчата (Тесл., 3 книги життя, 1949, 100).

ТОВСТЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до товстенський.

ТОВСТЕСЕНЬКО. Присл. до товстесенький. Діти наші, квітоньки, Хлопчики і дівоньки! Нум гуртом співають; Ви тягніть тонесенько, Буду я товстесенько Окселентуватъ (Гл., Вибр., 1957, 269).

ТОВСТІЙ, á, é. 1. Який має велику, значну товщину; протилежне т о н к и й. Світ потемнів у її очах, велике блискуче кружало заслало його, мов крізь товсте скло, дивиться на світ Горпина (Мирний, I, 1954, 289); Перед товстим монастирським муром крутий берег увесь поріс бур'яном (Довж., I, 1958, 243); М'яко ступаючи по настилу з опалого листу, який товстим шаром лежав під деревами... він слухав, чи не почує десть рику оленя (Скл., Святослав, 1959, 14); Його жилаве тіло прикривала тільки сорочка з товстого полотна (Панч, Гомон. Україна, 1954, 232); // Який складається з великої кількості аркушів (про книгу, зошит і т. п.). А то [хто] сидить в брилі, в киреї, з товстою книжкою в руках, І всім, бач, гонить ахинеї, І спорить о своїх правах? (Котл., I, 1952, 251); [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] Все читає [Люба] книжки, он вчора купила оту товсту (показує на скляну шафу), виписки з неї робить (Л. Укр., II, 1951, 39); У товстому цератяному зшитку розгорнуто останню сторінку (Ю. Янов., IV, 1959, 265); // Дуже наповнений, набитий чим-небудь. Угорці вишикувалися у чергу, і Гриша відміряв кожному по півчерпака.. Серед інших в черзі стояв, відкотивши комір, літній мужчина в драповому пальті, з товстим портфелем під пахвою (Гончар, III, 1959, 270); Покінчивши з столом, Роберт перейшов до шафи, там лежали, акуратно покладені, товсті папки з різними справами (Хижняк, Тамара, 1959, 121).

Товстий журнал — великий за обсягом періодичний літературно-художній або громадсько-політичний журнал.

◇ **Товста калітка (кишеня)** у кого — про багату людину. В кого калітка товста, у того мова проста (Номис, 1864, № 12919).

2. Який має значний діаметр поперечного перерізу; великий в обхваті. Внизу над самим шосе зеленіють товсті столітні граби та буки (Н.-Лев., II, 1956, 415); Довелося будувати міст.. Матеріалом був корабельний ліс та бухти товстих морських канатів (Тулуб, В степу.., 1964, 252); Німці, шалено відстрілюючись, відступали за гранітні товсті колони (Гончар, III, 1959, 287); // Ситий, гладкий, з тілом, що має більшу, ніж звичайно, повноту (про людину) або вгодованість (про тварину). А Мар'яна Не до пана Виходила гуляти, Не до пана старого, Усатого, товстого... (Шевч., I, 1951, 155); Кумою Антон Петрович давно вже намітив товсту купчиху, що так любила чайку попиту, добре поїсти, уволу поспати (Мирний, III, 1954, 191); Був на селі Квачан-собака, Кудлатий та товстий (Гл., Вибр., 1951, 68); Розходились по дворах куркульські корови, дебели та товсті, вистрибувала молода кров у дурних телят (Ю. Янов., I, 1958, 54); // М'ясис-

тий, жирний, округлий (про окремі частини тіла людини та тварини). *Живіт товстий, та лоб пустий* (Укр. присл., 1963, 112); *Товсті губи Січкаря блищать, наче смальцем хтось їх помазав, тяжка голова соняшником нагинає плечі ближче до землі* (Стельмах, II, 1962, 36); *Обвітрене засмагле обличчя, товстий ніс і маленькі сірі пронизливі очі — ось такий був Яків Бородавка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 431).

Товстé намисто, заст.— коралі з великими в поперечному перерізі намистинами. — *Йди, дочко, та причепуристь! — сказала мати, — надінь товсте намисто та квітки на голову* (Н.-Лев., III, 1956, 14).

△ **Товста́ ки́шка**, анат.— частина кишкового каналу людини й хребетних тварин, що починається безпосередньо за тонкою кишкою.

3. розм. Значний завширшки, широкий (звичайно про брови, вуса і т. ін.). *На широкому жовтому лобі чорніли товсті чорні брови* (Н.-Лев., III, 1956, 342); *Каленик Романович, з чорною, дбайливо підстриженою бородою, з товстими, теж чорними, вусами, у новій костюмній парі, нагадував багатих синків з кінофільмів про старе життя* (Сенч., Опов., 1959, 9).

4. розм. Низький, густий, басистий (про голос, звуки): — *Чорта з два просватає! — гукнув тут, як із бочки, чийсь товстий голос. — Уже кому що, а Череванівна моя буде* (П. Куліш, Вибр., 1969, 176); — *І якого тобі чорта треба? — гримнув під вікном просто Левантини сердитий товстий голос* (Гр., II, 1963, 291); *А змія підслухала, як мати кликала Телесика, прийшла до берега та давай гукать товстим голосом: — Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка* (Тич., I, 1957, 151).

◇ **Товстій сон** див. сон¹.

ТОВСТІТИ, товстіть, недок., перех., розм. Робити кого-небудь товстішим на вигляд (про незграбно пошитий одяг).

ТОВСТІСІНЬКИЙ, а, е. Пестл. до товстéнький.

ТОВСТІТИ, ію, ієш, недок. Ставати товстим (у 1, 2 знач.); товщати. *Рибалка рибку дбав і у мішках носив, А старшина товстів і багатів на диво...* (Гл., Вибр., 1957, 148); [Г а н н а:] *Вам борщ?* [Н а д і я:] *Ні, ні, тільки не борщ!* *І так уже товстіти почала* (Мороз, П'єси, 1959, 248); *Обидва [ковалі] літні, сухорляві, міцні, стрункі — професія коваля не дає людині товстіти* (Літ. газ., 27.III 1959, 1).

ТОВСТІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати товстішим; товщати. *Спізнав би [Ленський] світ цей без омани, Пив, іє, товстішав, спав, потів* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 159).

ТОВСТО. Присл. до товстій 1, 4. *Проходячи мимо вітрини паштетного магазину, стала [мати] й стояла хвилину, а потім зайшла й звеліла собі зробити три бутерброди, товсто намазані маслом* (Хотк., I, 1966, 174); *Літом вона ходила у ватнику, зимою — в старобабському, некритому.. кожусі, в руці — неодмінна, схожа на вівчарську гирлигу кривуляста палиця, кінець її завжди височить над головою, товсто і незграбно закутаною в хустки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 328); *Грицько помовчав, обдивився ще раз дудку, потім тихенько подув, — товсто і хрипло загула дудка* (Мирний, IV, 1955, 23); *Баба така чорна, так і скидається на гаву, а як заговорить товсто та голосно, ну гави тобі та й годі!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 24).

ТОВСТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову товстій у 1 знач., напр.: товстоша-р ó в и й; у 2 знач., напр.: товстон ó с и й, товстор ó к и й; у 3 знач., напр.: товстов ó с и й, товстобр ó в и й; у 4 знач., напр.: товстого-л ó с и й і т. ін.

ТОВСТОБОКИЙ, а, е. Який має товсті боки, з товстими боками. — *Зимонько-снігурочко, Просимо, голу-бочко, Щоб мороз стояв. Бабу товстобокую, Відьму вир-лоокую, Пильно доглядав* (Гл., Вибр., 1951, 237); *Окремі дельфіни були якісь кумедно товстобокі* (Трубл., Шху-на.., 1940, 173).

ТОВСТОГУБИЙ, а, е. Який має товсті губи, з товстими губами. — *Коли б мені воля, то я б паничів з п'ять до себе прийняла, — сказала товстогуба Пріська, граючи до хлопців масляними очима* (Мирний, IV, 1955, 165); *Устим Ревенко, задерши дурну голову, спритно кидає насіння в роззявлений товстогубий рот* (Довж., I, 1958, 79).

ТОВСТОДЗЬОБИЙ, а, е. Який має товстий дзьоб, з товстим дзьобом. *Він ламав хліб і, кидаючи великі шматки за поруччя товстодзьобим сизим голубам, дивився, як жадібно вони розкльовують скоринку* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 11).

ТОВСТОЗАДИЙ, а, е, розм. Який має великий, товстий зад, з товстим задом. — *Ну-ну ж ти, попада. Ножку! — крикнув він на борозну, товстозаду коняку* (Мик., Кадильниця, 1959, 20); — *Коли б то з ними був Гейне, а ще краще злий-презлий Салтиков-Щедрін! Скинули б тоді товстозадим панам.. штани та всипали березової каші в те місце, звідки ноги ростуть* (Кол., Терен., 1959, 294).

ТОВСТОКОРИЙ, а, е. Який має товсту кору, кірку, з товстою корою, кіркою. *Забарабанила наша картеч [зерно] по тарілках, по графинах, по головах гостей. Од бритої голови Адама Антоновича, як град од пудового товстокорого кавуна, одскакує* (Ряб., Жайворонки, 1957, 151); *Образно. — *З чого б ото сміятись? Весело тобі, радієш, пені товстокорий, — тремтячими губами прошипіла Мотря* (Коп., Вибр., 1953, 433).

ТОВСТОЛИЦІЙ, я, е. Який має товсте, м'ясисте обличчя, лице, з товстим лицем. *Кремезный, товстолиций лейтенант хрипким басом доповідає командирові мікроти, що перший взвод повернувся з роботи* (Гончар, III, 1959, 24).

ТОВСТОЛОБИК, а, ч. Промислова риба родини коропових, що водиться в річках Південно-Східної Азії і живиться здебільшого водоростями. У Київському морі з'явилося багато «новосельців». Тут акліматизувалися волзька стерлядь, амурські коропи, товстолобики та ін. (Веч. Київ, 10.I 1966, 2).

ТОВСТОМОРДИЙ, а, е. 1. Який має велику, товсту морду, з товстою мордою (про тварину).

2. розм. Який має товсте, м'ясисте обличчя, з товстим обличчям (про людину). — *Ах ти ж, бугаю товстомордий. Та що це за життя таке настало? На землі не сиди, бо земля панська. Робити не смій, бо пани цехмістри не дозволяють* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 141).

ТОВСТОНІЖКА, и, ж. Перетинчастокрила комаха — насіннеїд, поширена в Південній Америці і Європі. Із спеціалізованих шкідників на бобових травах зустрічаються листові довгоносики-фітономуси, товстоніжки (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 242).

ТОВСТОНОГИЙ, а, е. 1. Який має товсті ноги, з товстими ногами. *Все курортників до моря везуть [експреси] та різних маминих синків товстоногих, в коротеньких штанцях, які хоч ростом вищі за матерів, а їх за ручку ще водять* (Гончар, Бригантина, 1973, 165).

2. З товстими ніжками (про меблі). *Я сідаю за товстоногий графський стіл, а голова комбідку з шухляди дістає червону китайку, розстелює її, і в комнезамі і в мене на душі стає одразу урочисто* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 155).

ТОВСТОПА́ЛИЙ, а, е. Який має товсті пальці, з товстими пальцями. — *Спокійно! — підніс обидві товстопалі руки Озолс. — Знаю, що говорю* (Автом., Коли розлуч., 1959, 392).

ТОВСТОПІ́КИЙ, а, е, розм. Те саме, що товстомбрдий 2. *В хату увійшов товстопикий, кривоносий дядько, гостро зиркнув на Дмитра і розтягнув усмішкою уста* (Стельмах, II, 1962, 401).

ТОВСТОПУ́ЗИЙ, а, е, розм. 1. Який має велике, товсте черево, пузо. *На гладкому глинястому дні дрімає ціла череда товстопузих ковблів [ковбликів]* (Фр., III, 1950, 332); *Ще ніколи піщани не зазнали такого лиха, як тоді, коли ними правила тілиста рука товстопузого Потаповича* (Мирний, II, 1954, 105); // *лайл. Багатий, заможний. Відібрати в тих товстопузих дармоїдів фабрики, заводи, шахти, друкарні й дати в руки трудового народу? Завадка перший за це!* (Вільде, Сестри., 1958, 154); // у знач. ім. товстопу́зий, зого, ч., товстопу́зі, их, мн., *лайл. Про багату, заможну людину. Пустився навперейми панові Степан Гуска. От би накинув панові на шию аркан і зірвав його з гоня. Підлетів Гуска до товстопузого і простромив його списом* (Довж., I, 1958, 261); — *Ач, товстопузий. Хоч би раз проснав, дав людям відпочити, — бурчали вони [хлопці], коли Повчанський відійшов* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 82).

2. *перен.* З випуклими, широкими боками (про автомобіль, меблі та інші предмети). *Вгору праворуч, зникаючи в піднебесі, простяглась Лібкнехтова вулиця, по обох боках якої тяглись ворухливі темні смужки люду, а бруком неслись жовті й червоні товстопузі автобуси, мерехтливі таксі* (Досв., Вибр., 1959, 240).

ТОВСТОСТЕ́БЛИЙ, а, е. Який має товсте стебло, з товстим стеблом. *Товстостеблу соломку завантажуватимуть окремо від тонкостеблої, бо для вимочування їм потрібна неоднакова кількість днів* (Колг. село, 6.VII 1954, 3).

ТОВСТОСТІ́ННИЙ, а, е. Який має товсті стіни, стінки, з товстими стінами, стінками. *В XV—XVI ст. місцеві гончарі [на Покутті] виробляли грубий обкурений посуд — товстостінні горщики* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 97).

ТОВСТОСУ́М, а, ч., розм. Багатир, багатий ділок, підприємець. *Майєрсу було, мабуть, соромно за свого товстосума. Він був справжній вчений, закоханий в науку. Йому хотілось відвернути розмову* (Довж., I, 1958, 407); *Товстосумів і апологетів капіталізму особливо лякає те, що в свідомості мільйонів людей марксизм-ленізм, будівництво соціалізму і комунізму нерозривно зв'язується з боротьбою за зміцнення миру і безпеки народів* (Ком. Укр., 1, 1963, 61).

ТОВСТОТІ́ЛИЙ, а, е. 1. Який має товсте тіло, з товстим тілом. *Грав джаз-оркестр. Кілька молодих пар і між ними літній, товстотілий стиляга з високою і тонкою, як жердина, амазонкою танцювали вальс-бостон* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 196).

2. З випуклими широкими боками. *Тут звук стає стрясанням вод і суші, Двигтінням надр і поштовхом глибин, — Розкотистий, широкий грім «Катюші», Квапливий крекіт товстотілих мін* (Бажан, I, 1946, 138).

ТОВСТОШІ́Й, я, є. Який має товсту шию, з товстою шиєю. *А товстошії фанатики [мулли, ченці] прийшли й сюди [до гирла річища]. О, тут право не ішанське. Тут ті, що своїми м'язами видушують собі воду, видушують нові порядки на землі, вони господарі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 251).

ТОВСТОШКІ́РИЙ, ТОВСТОШКУ́РИЙ, а, е. 1. Який має товсту шкіру (шкуру). *Морем плив тюлень... Вода була холодна. Але товстошкурому тюленеві було бай-*

дуже (Трубл., I, 1955, 141); *У дворі стояли ситі коні, Лаялись дебелі куркулі, В товстошкурі дублені долоні Затискали пагони землі* (Перв., I, 1958, 167).

2. Зробл. з товстої шкіри. *Товстошкірий пояс.*

3. *перен., розм.* Який ні на що не звертає уваги, якого нічим не можна проїняти; грубий, нечуйний. — *До вас можна?.. — Та заходьте вже, коли в дверях стоїте, — неласкаво обізвався тато. Але це не дуже збен-тежило товстошкірого дядечка* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 32); // у знач. ім. товстошкі́рі, товстошкúрі, их, мн. *Ті, кого нічим не можна проїняти. Ех, не для мене цей світ!.. Нехай живуть на йому [ньому] товстошкурі, тупі, — він для їх* (Тесл., Вибр., 1950, 166).

ТОВСТОШКУ́РИЙ *див. товстошкірий.*

ТОВСТУВА́ТИЙ, а, е. Трохи товстий; трохи товщий, ніж звичайно або ніж треба. *Чомусь оці згризені на ковзанці підківки найбільше дивували й гнівили батька. Він.. націлював на підківки й очі, й товстуваті губи* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 129).

ТОВСТУ́ЛЯ, і, ж., розм. Товста, повна жінка, дівчина. *Незабаром у дверях з'явилась не дуже молода, але гарна з лиця таки добра товстуля, низька, кругленька* (Н.-Лев., III, 1956, 374).

ТОВСТУ́Н, а, ч., розм. Товстий, повний чоловік, хлопець. *Так ми кидалися камінням, може, з півгодини. То товстун мене перемагав, то я товстуна* (Збан., Мор. чайка, 1959, 15); *На веранду, навстіж розчинивши двері, зайшов Роман Петрович і з ним один з новоприбулих, певне його товариш, — низенький товстун у парусиновому костюмі* (Коз., Сальвія, 1959, 54).

ТОВСТУ́НЕЦЬ, нця, ч., розм. Зменш.-пестл. до товстун. *Він підвівся за столом — натоптуватий, туго затягнутий поясом товстунець* (Гончар, Людина., 1960, 20).

ТОВСТУ́ХА, и, ж., розм. Товста, повна жінка, дівчина. *Сніткала раз товстуха нашу наймичку та й питає: — Чи твій хазяїн відпочиває після обід?* (Барв., Опов., 1902, 260).

ТОВСТУ́ШКА, и, ж., розм. Зменш.-пестл. до товстуха. *Низенька товстушка Ніна поруч високої й худой Шепель здавалася ще нижчою й круглішою* (Донч., V, 1957, 233).

ТОВСТЮ́ЧИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. [В а с и л ь:] *Сядеш собі почитати щось цікаве або щось написати, а він тобі преться з товстючим зшитком — новою поемою або низкою віршів, — та як почне читати, як почне!..* (Сам., II, 1958, 94); *Що за диво? Ви в лісі. Серед товстючого високого дерева ген на гору коритом потягся шлях* (Мирний, IV, 1955, 314); *Він [агроном] сердито розпакував обгортку товстючого качана [кукурудзи]* (Вол., Дні., 1958, 157); *Зате ж, як розкуражиться [скрипочка], Уся біда уляжеться: Такий гармидер заведе, Що й бас товстючий загуде* (Гл., Вибр., 1957, 293).

ТОВСТЮ́ЩИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. *Дуже б хотіла я написати як скоріше свою брошуру, але не можу обіцяти дуже скоро, бо треба ще прочитати дві товстючі німецькі книги та одну англійську — се ж не жарти!* (Л. Укр., V, 1956, 161); *Праворуч, за огорою, розкинувся старий сад, з товстющими деревами* (Кол., На фронті., 1959, 58); [Г а в е н д а:] *Два невідомих мені товстющих пани приїхали з оцим листом* (К.-Карий, II, 1960, 12); — *Здорово, бурса! — гукнув Павло, радісно всміхаючись. — Ну, як дома гулялося? Диви, як підгодувались... А Надійка яка товстюща, — жартував Павло* (Кир., Вибр., 1960, 79).

ТОВСТЯ́НКА, и, ж. (Pinguicula). Комахоїдна рослина родини пухирникових. У нашій вітчизняній флорі групу комахоїдних рослин представляють росичка,

товстянка і пухирник, що «поїдає» водних тварин (Веч. Київ, 25.III 1966, 4).

ТОВТРИ, тр, мн., геол. Вапнякові пасма, що являють собою залишки рифів та атолів морів далеких геологічних епох. Наука визнає Подільські товтри унікальною пам'яткою геологічного минулого, подібної якій немає в Європі (Наука., 2, 1972, 36); Прощайте, товтри круглогруді, і ти, гніздо Кармелюка (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 29).

ТОВЧ, і, ж., діал. 1. Дерть. Хитра [Воробеїха],.. мало не щодня приходить за чим-небудь. Коли привезли їй дров, нагадала про сіно для корівки, а привезли сіна, то нагадала про товч, а привезли товчі поросятку, то нагадала про себе (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 182); Базар був завалений пшеницею, борошном, житом, цукром, горохом, товчею (Кучер, Трудна любов, 1960, 154).

2. Те, що потовчено. І на морді, і на ратицях свині гусне картопляна товч (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 63).

ТОВЧА, і, ж., розм. Те саме, що штовханіна. Спершу багато було товчі — декого стоптали кіньми в темряві (Головко, Мати, 1940, 104).

ТОВЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до товкті. Коли він заходив у кімнату, Марфа вже насипала кулешу в миску, що густо парувалася, заповнюючи приміщення духмяним запахом старого, товченого з цибулею і часником сала (Коп., Земля.., 1957, 157).

ТОВЧЕНИЙ, а, е, прикм. Пом'якшений або подрібнений унаслідок товчіння. Приносили [баби] на продаж і масличко, і сметану, і яєчок, і буханців, і солі товченої (Кв.-Осн., II, 1956, 470); Мати поставила на стіл ринку з товченою картоплею і миску сметани (Тют., Вир, 1964, 8).

ТОВЧЕНИК, а, ч., перев. мн. товченіки, ів. 1. Кулінарний виріб у формі вареної кульки з січеного, а потім потовченого м'яса, до якого додається борошно, сіль, перець. — Скажи, будь ласка, дочко, куховарці, щоб зараз сікла м'ясо на товченики та заходилася варити горошок (Н.-Лев., VI, 1966, 16); Жінки розставляють на майдані столи.. Ставлять сметану, сир, вареники й товченики, і мед прямо мисками — гречаний, темний у сотах і просто мед, і яблука, й сливи (Довж., I, 1958, 191).

2. розм. Удар кулаком. Під сердитую годину, Одна [рука] смиче за чуприну І товченики дає (Гл., Вибр., 1957, 319); — Ти що, парубче, може, товчеників захотів? — нарешті вирвалося у Левка. — А то нам втрюх не довго ребра полоскотати (Стельмах, I, 1962, 53).

◇ Нахап'ятися товчеників див. нахапуватися.

ТОВЧЕННЯ, я, с. Те саме, що товчіння. Як основний метод визначення міцності вугілля він запропонував метод товчення, при якому куски, відбиті в різних місцях забою, розтовчують у спеціально сконструйованому приладі (Техн. нормув., 1958, 51).

◇ Товчення води в ступі — те саме, що Товчіння води в ступі (див. товчіння). Таку роботу можна без образи порівняти з товченням води в ступі (Л. Укр., V, 1956, 88).

ТОВЧІННЯ, я, с. Дія за знач. товкті і товктіся. На поселенні виявлено численні кам'яні знаряддя праці — розтирачі, пести [товкачі] для товчіння, зернотерки (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 77).

◇ Товчіння води в ступі — про некорисне, марне заняття. Адже добре знає [Турбай], у чому притичина, — думав Ярослав, — навіщо ж і розмову затівати?! Поки комсомольці-десятикласники не підуть на ферми, доти триватиме пустопорожнє товчіння води в ступі (Вол., Місячне срібло, 1961, 216).

ТОВЧІЯ, і, ж., розм. Наявність де-небудь значної кількості людей, що змінюють одні одних. А кузня, з постійною товчією народу в ній, хоч і добра була школа [для Артема], та до якогось часу, поки менший був (Головко, Мати, 1940, 246).

ТОВЧОК, чка, ч., розм., рідко. 1. Те саме, що товкучка. Найбільш турбувала мене одяга. Шоколадна, в рогіжку, перероблена з старої панської, купленої на товчку (Коцюб., II, 1955, 244); На станції та ж сама метушня, той же товчок (Скл., Шлях., 1937, 15); У друзів празник ще й великий: Сьогодні на товчку вони Купили Жоху черевики, А Стьопі Богові — штани (Воскр., I всерйоз., 1960, 61).

2. заст. Різкий рух; поштовх. Коні шарпнули і товчок кляпу [клапан помпи] зломив (Фр., II, 1950, 375); // перен. Внутрішній або зовнішній поштовх до якоїсь дії, певного вчинку, прояву і т. ін. Моє відкриття — Се не мета, лиш шлях, котрого краю Не видно; не спокій для втомлених, Але товчок могучий для міцних, Для руху й поступу (Фр., XIII, 1954, 194); Зовнішня ж сила товчків розмаїтих сама неспроможна Сумі речей забезпечить життя без занепаду й шкоди (Зеров, Вибр., 1966, 155).

ТОВЩ, у, ч., діал. Жир. Хмара суне по небі, як та розплила з товщу молодця (Коб., III, 1956, 467); — Навіть голодний мусить пам'ятати, що послух дорожчий од баранячого товщу (Загреб., Шепіт, 1966, 152).

ТОВЩА, і, ж. 1. Маса якої-небудь речовини, якогось тіла від поверхні у глибину, шар чого-небудь. Вас так і потягло до води.. Заклекотіла, потемніла її прозора товща, широкі круги знялись по верху і.. покотили один за другим, здіймаючи невеличкі бульби (Мирний, IV, 1955, 316); Під величезною товщею геологічних нашарувань виявлено гігантські пласти кам'яного вугілля (Цюпа, Україна., 1960, 191); Товщу снігового покриву вимірюють снігомірною рейкою (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Образно. Напрочуд красива була Мар'яна, і через товщу років ніс її образ Пилип Йовка (Вітч., 7, 1948, 105); Його [М. Коцюбинського] цікавить не екзотика, а ті струмені живого життя, що пробиваються крізь товщу релігійних умовностей, соціальні процеси, типові для тодішньої дійсності (Іст. укр. літ., I, 1954, 611); // Велике скупчення людей, тварин від країв у глибину. Наші намагання пробитися до дверей, за лаштунки, крізь густу товщу людей, були зовсім марні (Смолич, Театр., 1940, 32); // рідко. Те саме, що жир¹. Папір, яким була обвинена [свічка], загорівся. Полум'я вибухнуло догори та почало коптити. У ліхтарі шкварчить стоплена товща (Круш., Буденний хліб., 1960, 89).

△ Продуктивна товща див. продуктивний.

2. перен. Про широкі народні маси, про народ. Футбол проник у гущу народну, у всеньку її товщу, без нього вже життя нема! (Вишня, I, 1956, 402); Що може бути вище, грандіозніше за сьогоднішній день? Залізні кроки п'ятирічки — історія не знала нічого подібного. Переворот у житті стомільйонної селянської товщі. Життя вирує, кипить (Жур., Нам тоді., 1968, 86).

ТОВЩАННЯ, я, с. Дія за знач. товщати.

ТОВЩАТИ, аю, аєш, недок. Робитися товстим або товстішим; товстішати. Падав, падав [сніг]. Пухнастий білий килим виткався рівно та гладко і все товщав (Дор., Не повторю., 1968, 68); Змарнів Йосип, постарів, аж зігнувся мов, а вона — нівроку: молодіє та все товщає (Мирний, IV, 1955, 41); Карпо Палажченко сказав: жовтяк — це огірок, якого забули в огудинні, і він з часом товщає й жовтіє (Чаб., Тече вода., 1961, 90).

ТОВЩЄНИЙ, а, е, розм. Дуже товстий. Без надмірного зусилля він шари товщенні б'є, та нестримно

йде вугілля: п'ять хвилин — і тонна є (Уп., Вірші., 1957, 180); *Наближається літо, а Братське море ще не звільнилося від свого зимового вбрання — товщенного крижаного панцира* (Рад. Укр., 1.VI 1963, 3).

ТОВЩИЙ, а, е. Вищ. ст. до товстий. *Купка трісочок уже розгорілася, почали обгоряти й товщі шматки дерева* (Ю. Янов., II, 1958, 155); — *Хіба то пан? — Октав зневажливо торкається рукою до.. верхньої товщої губи, і все його сухе обличчя.. кривиться презирством* (Стельмах, I, 1962, 88).

ТОВЩИНА, й, ж. 1. Величина, розмір поперечного перерізу предмета, тіла; відстань у глибину від поверхні якоїсь маси до іншої маси або до якогось предмета. *Тож і каблучка, що носиш на пальці ти протягом років, Децю (не знати коли) на своїй товщині утрачає* (Зеров, Вибр., 1966, 132); *Через деякий час він уже знову никав біля заглушених танків, спокійно постукував по них пужалном і допитувався в танкістів про товщину броні* (Гончар, I, 1954, 370); *Його пальці бігали по ній [деталі] сміливо, спритно, залізали в отвори, що, здавалось, були меншими в діаметрі за товщину самих пальців* (Гончар, IV, 1960, 82); *Він тверезими очима і розважливими думками оцінював товщину важкого шару води над яхтою* (Собко, Скеля., 1961, 111); *Знаючи цілісність і товщину снігового покриву, легко визначити і запаси води в снігу* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 15).

2. Огрядність, повнота.

ТОВЩИННИЙ, а, е. Прикм. до товщина.

ТОГА, и, ж. Чоловічий верхній одяг громадян у стародавньому Римі. [Л ю ц і й:] *Нащо у вавілонців мав би я учитись таких звичайностей, що не годиться не тільки зваду в гостях починати, але й до сварки допускати інших? Се й в Римі всяк, хто носить тогу, знає* (Л. Укр., II, 1951, 404); *Цезар у власному місті став богом. Великий у тозі, Був і при зброї великий* (Зеров, Вибр., 1966, 328); *Образно. *Сонце-злото, сміх і жемчуг Я знижу в разки намиста, Для забутих, для «найменших» Понесу в велике місто.. Я розсиплю сонце-злото, Жмені променя ясного. — Раптом висохне болото, І замість ганчірок — тоги Зодягне невідьник праці...* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 117).

Убиратися (убратися, одягатися, одягнутися і т. ін.) в тогу кого, чого — удавати з себе кого-небудь або намагатися створити собі певну репутацію без достатніх на те підстав. *Убираючись у тогу марксистів, ревізійності на ділі виступають проти революційного вчення, підривають його силу і цим самим роззброюють партію, робітничий клас* (Ком. Укр., 9, 1968, 39); *Спроби деяких письменників нарядитися в тогу древніх мудреців, які зустрічали з коліски людину багатозначним «пам'ятай про смерть», виявилися смішними* (Талант., 1958, 221).

ТОГДІ, заст. Тоді. *Ентелл був тяжко смілий, дужий, Мужик плечистий і невключий [незграбний], Тогді він п'яний вклався спати* (Котл., I, 1952, 94); *Тогді неси мою душу Туди, де мій милий; Червоною калиною Поставай на могилі* (Шевч., I, 1963, 10); *Тогді чоловік весело співає, Як п'ятериком поганяє* (Номис, 1864, № 1408).

ТОГІД, ТОГІДЬ, присл., діал. Минулого року, торік. — *Тепер ти [Аниця] мені і з цим і з тим, а як я тогід посилав за тобою на толоку, то ти ще й писок розпустила* (Март., Тв., 1954, 41); — *О, давно я вже був тут, Іване... Ще, коли б не збрехати, тогідь перед жнивами* (Козл., Сонце., 1957, 36).

ТОГІДНИЙ, а, е, діал. Торішній, тогорічний. *Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідний білий, а сьогорічний жовтий, як віск* (Стеф., Вибр., 1945, 125); — *Ти нам*

поверни паї! — загомоніла громада. — Сьогорішні й тогідні (Круш., Буденний хліб., 1960, 234).

ТОГІДЬ див. тогід.

ТОГО. 1. присл., розм. Уживається як співвідносне слово із сполучником що з причиновим значенням; тому. *І ти заплакала! Чого? того, що тяжко полюбила Микиту бідного.. Диво дивнеє на світі З тим серцем буває!* (Шевч., II, 1963, 99); *Чого ж тепер вони такі Смутні та невеселі? Того, що серце їм гризе І сором і досада, Здається, гори всі кругом Гукають: «Зрада, зрада!..»* (Л. Укр., I, 1951, 358).

2. част., у знач. присудка, розм. Уживається на означення дій, властивостей, стану, перев. якоюсь мірою негативних. — *І в кого ж ти їх [патрони] поцупив? — з веселим докором дивиться на чоловіка. — Свириде Яковлечу, а ти ж нікому?.. — благає віддано собачими очима. — Нікому. — В Ларіона Денисенка я їх... того. В тій кімнаті, де святий живе* (Стельмах, II, 1962, 316); — *Ну, це вже ви того... — прокинувся рибалка. — Це брехня. — А хіба тобі не однаково, — гаряче обізався хазяїн трамбака* (Ю. Янов., II, 1958, 85); *Офіцери тим часом роздумували над тим, що полковник Шредер таки зовсім з'їхав з глузду. Він вже давно був «того», але ніхто не передбачав, що його так нагло візьме* (Гашек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 385).

ТОГОБІЧНИЙ, а, е, розм. Який проживає чи міститься на іншому березі, по той бік річки. *«Ти тутешній?» — питає [незнайомий]. «Ні, — кажу, — отче, я тогобічний»* (Морд., I, 1958, 101); *Дніпрове плесо тихе й синє, далеко чути кожен звук. Ось на човні копицю сіна везуть із тогобічних лук* (Забіла, Поезії, 1963, 20).

ТОГОДЕННЯ, я, с., поет. Те саме, що тогочасність. *Давні муки тогодення.*

ТОГОЛІЗЕЦЬ див. тоголєзці.

ТОГОЛІЗКА див. тоголєзці.

ТОГОЛІЗЦІ, ів, мн. (одн. тоголєзець, зця, ч.; тоголєзка, и, ж.). Населення Того.

ТОГОЛІТНІЙ, я, є, розм. Те саме, що тогорічний.

ТОГОРІЧНИЙ, а, е. Який існував, відбувався або відбувся минулого року; стосується минулого року і т. ін.; // Який зберігся, залишився з минулого року. *Поле внизу, непривітна стерня, тогорічне будяччя, Пара худих шкапенят тягне, зігнувшись, плуг* (Фр., XIII, 1954, 305); *Я спинився. Суха, тогорічна ковила, трава прадавніх степів тріпотіла на вітрі* (Хор., Ковила, 1960, 56).

ТОГОСВІТНІЙ, я, є, розм. Який перебуває за межами цього світу; власт. тому світові; потойбічний. *А без щастя життя здавалося Гордієві зовсім нерозумним, не мало мети. В мету тогосвітню він не вірив* (Гр., II, 1963, 46); *Не думай про рай тогосвітній, А тим утішайся, що є* (Крим., Вибр., 1965, 275).

ТОГО-ТАКИЙ, присл. Саме в той час у минулому чи майбутньому. *Того-таки року на канікули з Одеси в Херсон приїхала моя знайома* (Вітч., 8, 1958, 92).

ТОГОЧАСНИЙ, а, е. 1. Який був, існував раніше, в минулому, за тих часів; колишній; протилежне с ь о г о ч а с н и й, т е п е р і ш н і й. *Виходячи з інтересів народу, Сковорода осуджує тогочасне суспільство, сатирично змальовує життя поміщиків, чиновників, охоплених жадобою наживи, чинів, високих посад* (Рад. літ-во, 11, 1971, 65); *Автори давніх українських драм часто вводили в свої п'єси монологи, в яких герої висловлювали свої погляди на тогочасне життя України, розповідали про себе, про свої пригоди тощо* (Рад. літ-во, 1, 1963, 112); // Власт. минулому, тим часам. *Одна з найдавніших дум, знаменита дума про Самійла Кішку, виявляє в авторі неабиякого знавця тогочасного козацького побуту, умов турецької неволі, форм боротьби козаків*

з турецькими феодалами (Рильський, IX, 1962, 205); // у знач. ім. тогочасне, ного, с. Те, що було, існувало раніше, в минулому, за тих часів. Літа минають — огонь не гасне: Пісні лунають про тогочасне (Уп., Вірші..., 1957, 139).

2. Який жив раніше, в минулому, за тих часів; сучасний кому-, чому-небудь у минулому. Польські тогочасні пани, вкрай випещені та без міри спанілі в розкоші, не могли знести недогоди військового таборового життя й їхали на війну, неначе на якийсь бенкет, в дорогих каретах, з великою силою усяких служників, слідком за ними йшли валки хур, навантажених усяким незліченим добром (Н.-Лев., VII, 1966, 217); Надзвичайно гострою сатирою на тогочасне панство звучала в поставі М. Л. Кропивницького комедія Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик» (Минуле укр. театру, 1953, 55).

3. Такий, яким хто-небудь був або що-небудь було раніше, в певний момент чи період в минулому. Не дивно було й те, що тогочасна Любка не захопилася бодай якимись ідеями часу чи громадською діяльністю (Ле, Міжгір'я, 1953, 23).

ТОГОЧАСНІСТЬ, ності, ж. Час, період в минулому, позначений певними історичними подіями, явищами або життям і діяльністю кого-небудь. Драма Лесі Українки [«Руфін і Прісцилла»], написана в роки спаду революції і настання реакції, наголошувала на багатьох актуальних питаннях тогочасності (Рад. літ-во, 18, 1955, 218).

ТОДІ, присл. 1. В той час, колись у минулому чи в майбутньому; не тепер. Його батько чумакував, і бере було його з собою малого, то ще тоді він закохався у дорogaх (Вовчок, I, 1955, 181); Вже хоч там як, а на той рік і я піду на поле. Вже ж тоді я буду більша (Л. Укр., III, 1952, 643); Як тоді шуміли верби над рікою, як світили зорі, як сніги цвіли... Од твого волосся віяло весною. В ніч ту над рікою ми одні були (Сос., II, 1958, 101); — Настане час, — думав уголос Альоша, — і ми приходитимем один до одного не як вороги, а як друзі, як брати. Побачимо зблизька тоді Олімп, і древні Афіни, і знесений в небо Акрополь, і дивною буде оця ворожнеча... (Гончар, II, 1959, 71).

2. Одразу після якої-небудь дії або одночасно з нею. Брем'я з усієї сили вдарив острогами коня під боки.. Кривоніс почав одставати. Тоді він кине списом навздогінці за Брем'єю (Н.-Лев., VII, 1966, 180); Я гащу електрику на монтажному столі, і тоді ми обоє помічаємо, що надворі вечір чи ніч (Ю. Янов., II, 1958, 26); // У названий період, час. Особливо похмурий та незадоволений ходив Григор у жнива. Бозна-коли він тоді їв і коли спав (Тют., Вир, 1964, 34); — Чмихавки?.. Чи не ці чмихавки тоді вам шлях торували? Безводдя та спека, аж слина в роті звапнювалася! Коней кинули, шинелі кинули, а мінометів не кидали. Ішли та йшли, аж гори дриготіли від наших залпів!.. Де ви тоді були, я вас питаю? (Гончар, III, 1959, 405); // у сполуч. зі сл. с а м е. У той самий момент. — Що се таке? — спитала вона, бо тоді саме щось стукнуло й грюкнуло десь (Вовчок, I, 1955, 362); Олександра говорила з завзяттям, наче сварилася. Саме тоді вийшов з канцелярії десятник (Коцюб., I, 1955, 37).

3. У такому разі, за таких обставин, умов. Коли чоловік пише для себе, виливає своє горе й радість, то йому легше стає. Чому ж тоді не писати? (Коцюб., III, 1956, 276); Зійшлись бійці... А там летить Марина, вже видно на дорозі пил... «Не може бути, щоб він загинув, кого ж мені тоді любить?» (Сос., I, 1957, 365); Бійці повернулися і доповіли, що дорогу знайдено. — Тоді несіть мене, несіть на той гомін (Тют., Вир, 1964, 322); — Та й не знаю, чи зможу до ладу розповісти? — Тоді

ми пособимо, — пообіцяв Дзвонар (Стельмах, I, 1962, 58).

4. Уживається в головному реченні у знач. співвідносного слова до сполучників коли, як, якби або без сполучника в підрядному умови. Тоді сироті неділя, як сорочка біла (Номис, 1864, № 700); Якби мої думи німії та піснею стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довга розмова (Л. Укр., I, 1951, 198); Коли шумує в серці кров і прагне радісної муки, — Який широкий світ тоді — Ніяким не окинуть оком (Рильський, II, 1960, 284); Мати тоді сита, коли діти не голодні (Горд., II, 1959, 19); — Гляди, Маковею, вдруге розгубишся: тоді амінь тобі! (Гончар, III, 1959, 59).

◇ Тоді, як (колі) на долоні волосся віросте див. волосся.

5. Уживається, як частина складеного підрядного сполучника тоді як у часових підрядних реченнях, що мають відтінок допустовості або протиставлення; тим часом як. Молодиця сумна-зажурена, життя, видно, глибоко чіпало її серце, .. тоді як дід сховав своє серце від злих і добрих ураз життя під суворою запоною старості (Мирний, I, 1954, 166); Тоді як у дрібних оповіданнях ми найчастіше бачимо селян, робітників, ремісників, .. в повістях своїх Франко займається вже ними, на кого працюють ті люди (Коцюб., III, 1956, 39); Фантастичний, казковий елемент майже зовсім відсутній у думках, тоді як у російських билинах, сербських та болгарських піснях йому відведено чимале місце. Це, безперечно, пояснюється часом і умовами творіння (Рильський, IX, 1962, 231).

6. Те саме, що потім 2. На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись (Вовчок, VI, 1956, 248); Минеться літечко, тоді по божій волі Ми [коріння] заснемо до другої весни, А ви пожовкнете, лежатимете долі, Дурненькі Шелестуни (Гл., Вибр., 1951, 85); Політрук запалив цигарку. — А вам хіба ніколи не хочеться отак... виревтись! — сказала вона, трохи заспокоївшись. — Мені хочеться... Ходити, — просто відповів політрук. — А тоді? — Тоді? В піхоту... (Гончар, III, 1959, 178).

ТОДІШНІЙ, я, є. 1. Який був, існував раніше, в минулому, тоді; протилежне сь о г о ч а с н и й, т е п е р і ш н і й. Битва розпочалась, по тодішньому звичаю, герцями.. На всю лінію війська впововж берегів почалися герці. Там вискакував з ряду шляхтич, а проти нього з верболозу виплигував козак (Н.-Лев., VII, 1966, 239); Був старий неписьменний, і.. життя тоді не давало йому ніяких знижок, тодішня наука — порада, держава — підтримки (Ю. Янов., II, 1954, 118); // Який був трохи раніше. Справді, наче недавно це було, а вже шелестить віттям густий сквер. Це вони зробили, їхні школярські руки. Немов відчула Леся тодішні пухирі і пальцями провела по долонях (Хижняк, Невгамовна, 1961, 4); // у знач. ім. тодішнє, нього, с. Те, що було раніше, в минулому, тоді. Ми були впевнені, що все тодішнє: ота маленька пошта, маленький комутатор і візок з добрим, старим конем, .. — що все це тимчасове, скороминує (Жур., Звич. турботи, 1960, 40).

2. Який жив раніше, в минулому, тоді; сучасний кому-, чому-небудь у минулому. В своїх оповіданнях «Schönschreiben» і «Олівець».., що мають автобіографічний характер, Франко описав варварство тодішніх учителів (Коцюб., III, 1956, 27).

3. Такий, яким хто-небудь був або що-небудь було раніше, в певний момент чи період в минулому. Може, се залежало від мого тодішнього настрою, що власне «Князь-мурич» так розвеселив мене (Л. Укр., IV, 1954, 134); Контррозвідки розривалися, шукаючи нас, і в такому перепльоті [клопоті] точилося наше партійне життя тодішньої Одеси, та ми не кидали діла

(Ю. Янов., II, 1958, 252); *Печаль Іспанії ятрила нам серця. Ми сивіли у битвах під Мадридом, Довіку нам нести звання бійця, Хоч став тодішній комсомолец — дідом* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 116).

ТОЖ. 1. спол. Уживається звичайно на початку речення, в якому підсумовується щось, робиться висновок з попереднього, з якогось повідомлення, з чогось сказаного; наближається за знач. до спол. т а к и м ч и н о м, о т ж е. *Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов нанявся [найнявся], не рушай, мовчи та диш!* (Л. Укр., I, 1951, 274); *Тож він дуже зрадив, коли матушка Прохіра прийшла до нього на пораду, ще й чоловіка свого.. привела з собою* (Коцюб., I, 1955, 274); *Тож, як нашлють вояків у Понтіни, на збір Галлінарський, — Все розбишацтво у Римі збирається повним звіринцем* (Зеров, Вибр., 1966, 355); *Тож як мудрості доходиш, — хочеться і жити, і жити!* (Тич., II, 1947, 8); // Уживається для приєднання речення, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому; відповідає знач. спол. т о м у, ч е р е з т е. *Праця тут [на пошті] збірна, тжж помилки одиниць стаються помилками цілого бюро [бюро]* (Фр., II, 1950, 313); — *Але дуже мене скортіло послухати [промову]. Тож я сховався під дошки, аби не донеслося до старости, що я був на вічу [вічі]* (Март., Тв., 1954, 185); *Ти [Лєся Українка] йшла проти бурі, Мірялась силою з нею, Проти надії надіялась ти, Тож годиться тебе, непоклінну, Слово твоє, що міцніше за крицю, Називать Ломиками!* (Рильський, III, 1961, 46); *Вийшовши на вал городища, Ант довго дивився й прислухався. Усе віщувало добру днину.. Тож Ант вирішив, що йому не слід ждати, й одразу повернувся до хижі* (Скл., Святослав, 1959, 7).

2. част. Уживається для логічного виділення певного слова або для підсилення загального змісту всього висловлювання. [Й о г а н н а:] *Як я могла забути?! Тож учитель наказував повік не розлучатись, хіба що зрада станеться* (Л. Укр., III, 1952, 164); *І тож треба таке: з учителювання увільнили, заарештували, потім заслали, а за віщо? За те тільки, що книжки селянам читав* (Тесл., З книги життя, 1949, 85); — *Тож я хотів би... як найде дванадцять година — самовар щоб був готовий, хліб... ну, все, що треба!* (Тич., I, 1957, 293); *Ластівки завжди дивують його своїм інженерним умінням, — тож треба зуміти так зробити, щоб гніздо не відліпилось від жмуття проводів, не впало* (Гончар, Тронка, 1963, 40).

Тож-бо; Тож-бо і (й)є; Тож вонó і (й) є — уживається для підсумування висловленого кимсь. — *Ти, Серьоже, як той стручок перцю: ще не пом'яв його, а він уже очі випіка. Ще не встиг я подумати, що тобі говорити, а ти вже сердишся. А того й не знаєш, що в житті людини можуть траплятися такі випадки, що без болю їх згадувати не можна. — Це правда, — з виною в голосі погодився Сергій. — Тож-бо* (Тют., Вир, 1964, 166); — *Де це ти забарилася, дочко? — загув він, підходячи. — Давненько вже виглядаю. — З новобранцями прощалася. — Тож-бо, бачу, що вже зарюмсана* (Баш, Надія, 1960, 171); *Тут перебили крики Старого: «Знаємо! чували!» Тож-бо й є! Так міркування ви дослухайте мов* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 220); **Чи тож** — невже, хіба. *Ішов він та думав, дівчину згадав: чи тож і сьогодні плаче вона?* (Вовчок, I, 1955, 149); **Тож тільки подумати** — виражає здивування, подив. — *Еге, — говорила Антоніна до своєї сусідки, сіючи мак. — Заходить до мене генерал. Генерал! П'є молоко й питає: «Скажіть, тітонько, коли ця проклята війна кінчиться?» Тож тільки подумати, — самі генерали не знають! А я ж, кажу, звідки знаю?* (Довж., I, 1958, 368).

3. присл., діал. Також, теж. *Оженився він із Оксаною, — Яковенка старого дочка, тож козацького хорошого роду* (Вовчок, I, 1955, 72); *Пізнав пан Турн пана Енея, А Турна тож Еней пізнав* (Котл., I, 1952, 280); — *Гнидині сини обидва, як хмара, а нічого — мовчать, тож хитрі. Хуторян за себе, мабуть, думають нацькувати* (Головко, II, 1957, 85).

ТОЙ, тогó, ч., та, тієї, рідко тої, заст. тії, ж., те, тогó, с.; мн. ті, тих; займ. 1. вказ. Указує на щось, більш віддалене у просторі, ніж інше подібне (перев. парне); протилежне ц е й (у 1 знач.). *Прилинь, сизий орле, бо я одинокий, Сирота на світі, в чужому краю. Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік — човна не дають* (Шевч., I, 1963, 19); *З того берега річки почувалася густа стрілянина* (Панч, Син Тараш. полку, 1946, 38); *По той бік хвилеріза пройшов до гавані пароплав* (Ю. Янов., II, 1958, 49); *Увечері по той бік муру солов'ї витьохкують, повно їх там у вербах* (Гончар, Бригантина, 1973, 110); // Указує на відрізок часу, який передував безпосередньо такому самому відрізку, моменту або настанню після нього. *Раз у бабусі Шелестихи Я на тім тижні гостював* (Гл., Вибр., 1951, 195); *Коли не обіцяєте [В. М. Гнатюк] поправити на той рік [здоров'я], то не поїду з Вами в гори* (Коцюб., III, 1956, 278); *На тім тижні чотирьох із їхнього загону бандитня [бандити] під Ліщинівкою порубала* (Гончар, II, 1959, 159).

◇ **Віходець з тогó світу див. віходець; Відправляти (відправити) на той світ див. відправляти; Заганяти (загнати) на той світ див. заганяти¹; Іти на той світ див. іти; Переступити на той світ див. переступати; Той світ див. світ²; Хай (най) йому легкó згадається на тім світі див. згадуватися.**

2. вказ., також у сполуч. із част. о н, о с ь. Указує на який-небудь предмет, якусь особу (перев. супроводжується вказівним жестом), що їх виділяють з-поміж інших; не будь-який (будь-яка), а саме даний (дана), що на нього (неї) вказує мовець; про який (яку) йдеться; цей (у 2 знач.). [К л і є н т (Показує в далечінь):] *Та, висока, Макарію зограла [зіграла] б на кострищі чудово!* [М о л о д и й р и м л я н и н:] *Що ти плещеш? То ж мотрона! Їй тільки можуть голову зрубати* (Л. Укр., II, 1951, 514); — *Знаєте що? Ходімо ми по під ту стіну. Там на ослончику [ослінчику] постановимося — не так буде жарко і все видно, — сказав Колісник* (Мирний, III, 1954, 272); — *Колего Савченко..! Он гляньте краще на той табун диких гусей, — аж злість бере, що не можна дістати* (Коцюб., I, 1955, 196); *Он та галявина, де ми Колись удвох ходили. І ви казали: «Я з людьми Не шкодував тут сили...»* (Нагн., На полі битви, 1974, 80).

3. вказ. Указує на предмет, особу, явище і т. ін., які були названі у попередньому викладі, про які вже йшлося раніше. *Горить Микита в сірій свиті! Шелєга виймає І за того остатнього Музику наймає, І нерівню титарівну У танець вітає!* (Шевч., II, 1963, 99); *Був вечір. Танки йшли на захід з важким гуркотом та виском. Під хатами, що аж стугоніли від того гуркоту, прощалися танкісти з дівчатами* (Довж., I, 1958, 346); *Події тої осені і зими взагалі були якісь особливі* (Смолич, II, 1958, 65); *Була весна. Сонце ніжно й тепло усміхалося з блакитного неба, і від уємішки тої земля цвіла* (Головко, I, 1957, 92); // у знач. ім. **той**, тогó, ч.; та, тієї, ж.; те, тогó, с.; ті, тих, мн. Уживається замість предмета, особи, які були названі в попередньому викладі, про які вже йшлося раніше. *Зараз за ворітьми показалося, що Рудик забув луну, а Тихович — нотатник з планами — і всі мусили затриматися, аж поки робітник не приніс те й друге* (Коцюб., I, 1955, 205);

Любов склоняє голову тітці до плеча, та гладить їй волосся (Л. Укр., II, 1951, 69); А він було й молотити лінувався:.. ходить з Одаркою [калікою] по миру, назбира шматків хліба доволі, тії і їсть із дочками своїми, а після знову іде збирати (Григ., Вибр., 1959, 59); Є хмарні душі, ті завжди повиті смутком і журбою. Вони ідуть в житті, як дим, як тихий човен за водою (Сос., I, 1957, 409); Глянув на сонце [Явтушок], те опинилося над вітряками (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 72); // у знач. ім. той, того, ч.; та, тієї, ж.; те, того, с.; ті, тих, мн. Уживається замість когось останнього із названих у попередньому викладі й відповідає за значенням особовому займенникові 3-ї особи в і н, в о н а, в о н и. Часто Карпо перелазив через тин до Івася гратися, часто і Івась кричав крізь тин Карпові, коли той не показувався, щоб ішов скоріше (Мирний, I, 1954, 244); Економський фурман Євген Колосюк стишує загнудані коні, щось гукає Христині, та озирється, швиденько вискакує на віз (Стельмах, I, 1962, 520); Сахно змушена була вдатися за поясненнями до Чіпаріу. Але той не міг багато розповісти (Смолич, I, 1958, 48); Біля ганку стояв гурт чоловіків, бороданів. Саме дядько Гордій щось у колі їх промовляв. А скоро вгледів Давида з Тихоном, як ті підійшли, спершу пильно був глянув на обох і чомусь зрадів (Головко, II, 1957, 125); // у знач. ім. той, того, ч.; та, тієї, ж.; те, того, с.; ті, тих, мн. Уживається при переліченні або зіставленні названих раніше осіб, предметів і т. ін. Ой привезли до прийому Чуприни голити; Усе дрібні, усе малі, Все багатих діти. Той каліка недоріка, Той не вмів стати. Той горбатий, той багатий, Тих чотири в хаті. Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз під аршин (Шевч., I, 1963, 229); Козаки змішались [у таборі], як у бразі гуца; той туди, той туди йде, а жодного порядку між ними немає (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці.. Люди метушаться,— ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! (Л. Укр., III, 1952, 490); Орав [Іван] поле, сіяв, косив, жав, молотив, складав зерно — те на посів, те на поживу (Мирний, I, 1949, 209).

До тих пір див. поря; З (від, од) того [ж] часу; З тих пір; З тієї (тбі, тії) порі; Від тієї (тбі, тії) порі — вказує, що якась дія починається, почалася від періоду, про який ішлося, повідомлялося раніше або повідомляється; відтоді. Поки мати шукала [наречену], він собі сам знайшов. Був у Вишеньках на ярмарку й з того часу став учащати щовечора (Вовчок, I, 1955, 80); Князь Заславський перечув через приятелів, як глузував з його Вишневецький на ігрищі. Од того часу вони зненавиділи один одного і стали заклятими ворогами (Н.-Лев., VII, 1966, 65); Вже люди, певне, від тієї пори Тут не живуть, як з раєм попрощались (Л. Укр., I, 1951, 69); Князь Куракін урятував цареві життя, і вже з тої пори цар із ним не розлучався (Хотк., I, 1966, 97); З тих пір, як її батьки — лікарі одного районного містечка — навчили її ходити, вона жила в розкошах і достатках (Тют., Вир, 1964, 449); З тими словами; При тім слові; При тих словах див. слів; Тим часом; У (на, під) той [самий, саме, же] час — вказує на одночасність якоїсь дії з іншою, про яку йшлося, повідомлялося раніше або повідомляється. Розбрілись [розбрелись] конфедерати По Польщі, Волині, По Литві, по Молдаванах і по Україні.. Руйнували, мордували, Церквами топили... А тим часом гайдамаки Ножі освятили (Шевч., I, 1963, 80); Що то за дівчина [Марта] під той час стала, боже мій, світе мій! (Вовчок, I, 1955, 72); — Які вже там з мене веселощі? Од моїх веселощів молоко, кисне в глечиках,— промовила Тодозя. — Мої веселощі такі смачні, як кислиці. Он баба Ганна

вже й скривилась од їх... Усі засміялись. Саме в той час князь Бремя вернувся з муштрів і переходив через світлиці (Н.-Лев., VII, 1966, 118); Чорногорець зараз кинувся до свого побратима, а Леся до Петра. Забула сердешна на той час і стид, і дівочий сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а сама так і впала на його; плаче, голосить (П. Куліш, Вибр., 1969, 108); Часом увісні вбачалося йому, що соцький приніс так довго очікувану бомагу [бумагу] — і Семен зіскакував з полу, вибігав на подвір'я. А то видасться йому, що незабаром або й зараз-таки мають покликати його до станового. Він сідав тоді на лаві й чекав. І досить на той час стукнути кому-небудь сінешніми дверима, щоб серце Семєнове зупинилося в грудях, перестало битись (Коцюб., I, 1955, 117); Я вийшов з інституту в 1914 році з умінням учити школярів.. В той час я мріяв стати художником, я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств хоч вільним слухачем (Довж., I, 1958, 14); Марися підхопилась, щоб подати келешки та ще там щось приготувати, а гість тим часом, відкоркувавши пляшку, у вільній позі сидів на стільці (Гончар, Бригантина, 1973, 140); Тієї (тбі, тії) ночі; Того [ж, ж такі, самого, такі] дня (вечора і т. ін.); У той [же] день (вечір і т. ін.) — вживається на позначення того, що певна дія відбувається в якусь ніч, якийсь день (вечір і т. ін.) одночасно з іншою або після дії, про яку уже згадувалось, повідомлялось раніше. Якось-то вирвалася Олеся, пішла до тітки одвідати стару в недугі; а того дня був у селі ярмарок (Вовчок, I, 1955, 289); — То я, мабуть, стану тепер за хліб [робити на току]. А там, як зароблю,— тоді й за гроші. — Добре... Хоч і так зроби, сину. Того ж таки дня, надвечір, Чіпка зібрався, пішов у Крутий Яр (Мирний, II, 1954, 215); Неспокійно спалося Тиховичеві тої ночі (Коцюб., I, 1955, 220); Згадала [Люда], як минулого літа, коли жили в таборі, до неї приїздив батько. Того дня стояла погана погода, йшов дощ (Трубл., Шхуна.., 1940, 199); Було якесь свято. Того ж дня Яшко пізно повертав додому. Повагом ішли корови в пилу вуличному (Головко, I, 1957, 133); Ломицький і справді перемучився того вечора... Зібравшись в дорогу і вклавшись, він сів пити чай (Н.-Лев., VI, 1966, 73); Невдовзі по цьому.. прийшли німці з гайдамаками. В той же день перехопили робіткомівців на чолі з механіком Приваловим і, відправивши їх під посиленням конвоем у Генічеськ, вчинили там над ними звірячу розправу (Гончар, II, 1959, 32); В той вечір [коли Сергій привів у хату Дороша] Санька приймала гостя з особливою пошаною: застала Сергія зарізати півня і цілий вечір пекла, варила і смажила (Тют., Вир, 1964, 157); Тієї ж [самої] хвилини (міті); У той [самий] момент (мент); У ту ж [саму] хвилину (мить) — уживається для підкреслення цілковитого збігу в часі якихось двох дій; одразу ж, зараз же. Ось він [співець] руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо, неначе в могилі (Л. Укр., I, 1951, 348); Човни.. загойдалися і.. турки з лайкою нагнулися, щоб одіпхнутися, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез [турка]. У той мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму (Коцюб., I, 1955, 386); Черниш бачив ще, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнує гранату, вихоплюючи в ту ж мить пістолет (Гончар, III, 1959, 119).

◇ З тією тільки (лише) різницею що див. різниця¹; З того погляду див. погляд; Не стільки того діла див. діло; Платіти тим самим див. платіти; Платіти (відплатіти) тією самою монетою див. монета; Співати тієї [ж] див. співати; Співати не тієї (не тії) див. співати; Тією або (чи) іншою мірою; У тій або (чи)

іншій мірі див. міра; Вста́ти (ступі́ти) не на ту но́гу див. но́га; Чим бага́ті, тим і ра́ді див. бага́тий.

4. *вказ.* Уживається для вказівки на одив предмет, одну особу і т. ін. із двох або кількох подібних, з ряду однорідних, коли їх перелічують або зіставляють. В плавнях було тихо, як у лісі, лиш горою шелестіла куня, раз в той бік схиляючись, раз в інший (Коцюб., I, 1955, 359); // у знач. ім. той, тогó, ч.; та, тієї, ж.; те, тогó, с.; ті, тих, мн. Узагальнено вказує на предмет, особу, явище (без попередньої згадки про них) при переліченні або зіставленні в якомусь відношенні. Попривикали дітки, що нема старшого брата, та не перестали про його думати, і сливе щогодинки його згадували то цим, то тим, то знов другим (Вовчок, I, 1955, 294); — Оттак товчусь сливе цілісінський рік, то тим, то сим заробляю; сказано, треба чимсь жити й дітей годувати (Н.-Лев., VII, 1966, 276); Шинок ніколи не пустує: то той, то другий... І наші хлопці там! (Мирний, I, 1949, 263); Стояв, і непевний осміх блукав йому по губах — зараз це був осміх погорди й самозахисту. Тут [в спецшколі] захищаються, хто чим може. Той мовчанкою. Той понурістю. Той схилом, якщо маму згадають (Гончар. Бригантина, 1973, 43); // у знач. ім. те, тогó, с. У сполуч. зі словом в с вказує на перелічувані предмети, виконуючи функцію узагальнюючого слова. І білі черепи, такі лячні нині, і чорні холодні куці з покрученими лозами... — усе те обняло її [Параскіцу] жазом (Коцюб., I, 1955, 279).

Той або (чи) інший див. інший.

◇ Не з тих хто — хто-небудь має сили утриматися від чогось, не здатний на які-небудь вчинки, дії і т. ін. Кому там діло — чи він наївся, чи він не холодний, чи, може, воші дитину напали, чи, може, щось болить. Аби робив свою роботу. Не обходилося і без бійки. Але щоб плакав — не з тих хлопців був (Головко, II, 1957, 389); Нема́ (нема́є) тогó, щоб... див. нема́, нема́є; Не на то́го на́пав (напа́ла)! див. напа́дати; Не на то́го на́рва́вся див. на́рива́тися; Ні в сих ні в тих; Ні в тих ні в сих — зніяковіло, відчуваючи незручність. Пріська стояла ні в тих ні в сих (Л. Янов., I, 1959, 223); А Гвинтовка оставсь тепер перед Шрамом ні в сих ні в тих (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); Артем почував себе ні в сих ні в тих (Підс., Віч-на-віч, 1962, 161); Сер Ів вийшов з дому Сагорів ні в сих ні в тих і дуже злостився на себе та на місіс Ліліан (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 289).

5. *вказ., у знач. ім. те, тогó, с.* Уживається для вказівки на що-небудь висловлене раніше, на якісь факти, обставини, припущення і т. ін. Олександра перебралась до знайомої жінки. Вона ходила копати буряки і з того добувала прожиток для себе (Коцюб., I, 1955, 66); Заворушився люд, загомонів; піднявся по всьому полю галас. Тільки нічого з того не вийшло (П. Куліш, Вибр., 1969, 174); Це вони хотять згубити з світу князя, — мигнула в Тодозі думка, — це вони, мабуть, задля того й приблукали до Лубен (Н.-Лев., VII, 1966, 132); [Х в о р а:] Дарма! Нехай умру, та думка не умре! В таке безсмертя й я привикла вірити. Адже і в вас є сповідь перед смертю... Мене жде шибениця — я те знаю (Л. Укр., I, 1951, 118); Надвечір до мене зійшлися товариші. Наш гість перед тим трохи відпочив. Його красиве й поважне обличчя ожилося (Мас., Життя., 1960, 29); Співав щось сумне татарка під чадрою, й од того вся вона така близька мені (Сос., I, 1957, 100); Готували [лісоруби] дно під затоплення, валили верби вікові в три обхвати, після того ще взяли і за комиші, косили їх для целюлозного (Гончар, Бригантина, 1973, 84); // у сполуч. зі сл. ж, с а м е. Уживається при вказівці на тотожність чого-небудь з чимсь висловленим,

повідомленим раніше. — Оце недавно ми не загнали телиці в двір, а вовк вискочив з ліска та й обгриз бік. Теличку не одрятували од смерті, — пропала. Те ж саме роблять вовки з графськими сернами й зайцями, котрі йдуть на годівлю... вовкам (Н.-Лев., VII, 1966, 284); Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів..., що завтра про це довідається увесь світ і, вражений розумом, що осяяв нас, зробить у себе те ж саме (Довж., I, 1958, 15); І він на всяк випадок зняв із плеча карабін. Те ж саме зробив і Янош, мовчки переглянувшись із Яреськом (Гончар, II, 1959, 67).

◇ Більше (більш) то́го, що... див. більше; В тім-то й річ, що... див. річ¹; До то́го — настільки, так сильно, у такій великій мірі. — Офіцери, — сказав головнокомандуючий, і холодний дроз пробіг по офіцерських спинах, до того невідомий був голос генерала (Довж., I, 1958, 140); До то́го [ж] — з наявністю додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; крім того. Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та й тихий до того, Та ласкавий... (Шевч., II, 1963, 274); [С и д і р С в и р и д о в и ч:] Коли правду казати, то наша Євфросина не така гарна, як розумна. От уже розумна, то розумна, ще й до того вчена (Н.-Лев., IX, 1967, 222); Блакитний грот робить надзвичайне вражіння — це величезна блакитна зала, в якій неможливо блакитна вода, як скло самого чистого блакитного кольору, до того бризки світяться вогнем (Коцюб., III, 1956, 325); Комбайн працював безвідмовно. Ішли помалу на першій швидкості і захоплювали не на весь хедер: хліб важкий і роса до того ж (Головко, I, 1957, 434); З тим і пі́ті (розійті́ся, роз'їха́тися); На то́му і розійті́ся (роз'їха́тися) — піти, розійтись, роз'їхатись, сказавши що-небудь, вирішивши щось або не дійшовши згоди у чомусь. Петро стиснув Череваня, прощаючись, а той, мов догадався, да й каже: — Ой бгатику [братіку]! Чи не краще б було, якби ми не ганялись за гетьманами? З тим і роз'їхались. Шрам повернув коня на Козелецький шлях; Черевань із Василем Невольником вернувся до своякового хутора (П. Куліш, Вибр., 1969, 178); Часом таки й не витримає — дорікне: — І де твоя совість, Юхиме! Дома жінка хвора, води кувля немає кому подати, а ти ось парубкувати зо мною. На тому й розійдуться до нової зустрічі (Головко, II, 1957, 191); І без то́го — без додаткових ознак, дій, заходів і т. ін.; і так, і так вже. Цей покривавлений вид розп'ятого Христа був виставлений на ефектований [ефектний] показ, щоб вражати і без того вразливі та прийнятливі молоді душі студентів [єзуїтської] колегії (Н.-Лев., VII, 1966, 11); Гайдамаки.. це ті ж самі солдати й офіцери російської [царської] армії.. Тільки націоналістичний туман замутив їхню і без того затьмарену свідомість, розбуджену в огні (Довж., I, 1958, 37); Коли (як, раз, якщо) [вже] на те пішло див. піти; На те... — уживається при поясненні, мотивуванні чого-небудь. Гірко було кидати [хлопцям], яке не є, своє, а йти до чужого, до панського... Та що ти вдієш супроти панської волі? Панові треба... на те в його й кріпаки (Мирний, I, 1949, 261); — Мій лицарю, любий пане, не боюсь я поговору, — все чиню по власній волі, бо на те я королева... (Л. Укр., I, 1951, 435); На то́му (тім) [і] ста́ти — зупинитися на якомусь конкретному рішенні. — Порадилися ми з дівиною, побідкались і стали на тому, що вона піде в найми (Коцюб., I, 1955, 140); Не без то́го [щоб] — уживається для висловлення певної згоди в чомусь у знач.: так, можливо, може статися. — Усім, значить, добре... — обізвався Чіпка. — А ти думав, ні?.. У кожного — не без того... (Мирний, I, 1949, 248); Не без того, щоб коли й погуляти, погарцювати — на те молодість. Але ж не так, як оце (Головко, II, 1957, 96); Вчитель

сміхотливо наморщив чоло: — *Ти вдень бачив свою милу? — Та бачив... — запнувся парубок. — А увечері теж хочеш зустрітися? — Не без того...* (Стельмах, I, 1962, 141); *Не від того [бути, щоб] — не мати нічого проти, бути згодним на що-небудь. — Ну, а тепер, Артеме, твоя черга. Розкажуй ти про себе. Артем не від того був* (Головко, А. Гармаш, 1971, 521); *А коли у Георге настрій хороший, він не від того, щоб і поговорити* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 272); *Не до того кому — хтось не має часу, можливості думати про кого-, що-небудь, приділяти увагу кому-, чому-небудь і т. ін. Добре мати діток Багатому, хвалить бога В розкошах! А вбогій Вдові не до того, Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала* (Шевч., II, 1963, 268); — *Не пошкодило б Корньюші хоч показатись на хуторах. Ти таки, Павле Макаровичу, так йому й перекажи. — Переказати не штука, та який у цьому сенс! — знизав плечима Павло. — Не до того їм зараз* (Головко, А. Гармаш, 1971, 424); *Не те що (щоб)..., [а]: а) уживається для заперечення якогось припущення перед викладом справжніх фактів, обставин тощо. А землі з кожним роком усе меншає. Не те щоб менше ставало її на світі, а ділять її межі собою мало не на грядки, бо на світі дедалі стає людиніше...* (Коцюб., I, 1955, 110); б) для заперечення тожності чого-небудь з чимсь у знач.: не такий (так), як. *Величезні вибухи один за одним спалахують на палябах, димом обволікаючи судна. Хоч би швидше знімались, бо там не те що від степових партизанських бомб — зметиш у повітря від вибуху своїх же власних, начинених боеприпасами трюмів!* (Гончар, II, 1959, 48); *Нехай по тому буде; Та й будь по тому; Так тому й бути — уживається для вираження згоди в чомусь, ствердження чого-небудь; нехай так і буде. — Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судить, як самі знаєте; а мов діло махнути булавою, да й нехай по тому буде* (П. Куліш, Вибр., 1969, 143); — *Е-ех, куди нам одбиватися? Рятуйся, хто як зуміє, та й будь по тому!* (Головко, II, 1957, 380); *Чим робити на мачушиних дітей, звичайно, краще на себе, на своїх дітей. Так тому й бути!* (Головко, II, 1957, 517); *Ні з того ні з сього; Ні з сього ні з того — без будь-якої причини, без жодного приводу або несподівано. Була се неоговтана, неокресана якась натура. Він ніколи сам не знав, чого він хоче. Заводив нараз ні з того ні з сього бійку з найліпшим своїм побратимом — і тут же підлещувався до ворога* (Хотк., II, 1966, 162); *Миронов, здавалось, уважно слухав його, а як скінчив Давид, зтягся цигаркою й спитав ні з того ні з сього: — Ви от що, товаришу, краще скажіть: у дев'ятнадцятому році, до Червоної Армії, де ви були?* (Головко, II, 1957, 81); *Якось зайшов Кирик до Василяни і почав скаржитися на своє безголов'я: одним єдина корова і та ні з сього ні з того перестала давати молоко* (Добр., Тече річка., 1961, 214); *Охрім, що трусив на світанку ятері, бачив, як на Гусячому острові ні з сього ні з того заворушилася копиця і звідти виліз якийсь чоловік* (Тют., Вир, 1964, 258); *Ні се ні те; Ні те ні се — щось невиразне, неясне, не зовсім зрозуміле; хтось, щось не має виразних ознак, особливостей. Балаш одказував старостам ні се ні те* (Н.-Лев., II, 1956, 315); [Л ю б о в:] *Що ж кажуть лікарі? [М и л е в с ь к и й:] Як завжди при нервових хворобах — ні те ні се* (Л. Укр., I, 1951, 74); *Разом з тим див. разом; Річ у тому (тім), що... див. річ¹; Тим більше (заст. паче); І тогб більше — уживається для підкреслення значимості наступного повідомлення або перед заключним і більш важливим твердженням. Проникливий і тонкий Брикун відразу догадується, що камінчик кинуто в його город, тим паче, що при згадці про прибудних псів більшість людей обернулася в його*

бік (Довж., Зач. Десна, 1957, 545); *Опинилась [Тоня] у воді по ший. Проте й це не вибило її з радісного настрою, тим паче, що далі море знову мілкішало, ставало під руки, стало по пояс* (Гончар, Тронка, 1963, 225); *До Кузнецова підійшла Супрун і сказала тихо: — А ви, Василю Івановичу, здається, маєте рацію: раз тут і Федір Іванович, то перше ніж говорити на комітеті, слід обговорити в більш вузькому колі. — Безперечно, — відповів Кузнецов. — Тим більш, що це ж не просто «більш вузьке коло», а Бойовий штаб* (Головко, II, 1957, 466); — *І вже, дочко! — одказує Мотря, — не зажалієш батька в наймах, так і мене... Коли замолоду ніхто не жалував, то на старість — і того більше* (Мирний, I, 1949, 360); *Тим краще див. краще; Тільки й тогб, що... — уживається при вказівці на що-небудь незначне, обмежене, яким хтось користується, володіє. Щоб перервати німоту, Чіпка запитав: — І це ви так живете? — Отак, як бач. Тільки й того, що хата своя* (Мирний, I, 1949, 248); *Тільки те й робити, що... див. робити; Тогб й гляді (дивісь), рідко — про можливість якої-небудь події, дії, якогось вчинку. Натури доброї від москаля набрався, Того й гляди, щоб ще у море не попхався!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 144); — *От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці. Далекий світ, щоправда, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть* (Добр., Очак. розмир, 1965, 181); *У тому (тім) числі див. число; Що [ж] з того? — звичайно риторичне запитання, близьке значенням до висловів: нічого не вдієш, все одно; чи має це значення? Іноді серед роботи, зложивши руки, він [Чіпка] задумався, загадається... «Ну що ж з того?» — забувшись, питає сам себе* (Мирний, I, 1949, 325); *Товариші не любили його тверезим, а п'яним здебільшого зв'язували. Раніше то били його немилосердно, але що з того: зіб'ють його.., а тільки пустять — кидається з сокирою, стріляє з пістолета* (Хотк., II, 1966, 162); *Було важко працювати, Піт котився... Та що з того? Понад нами Той спів лився!* (Рильський, I, 1960, 162); *Що тобі (мені, йому і т. ін.) до того — указує на непричетність кого-небудь до чогось або небажання втручатися у чужі справи; яке твоє (моє, його і т. ін.) діло. [О р е с т:] Забудь ти сю нещасну розмову, що тобі до того! Я ж тебе люблю, як і перше, ні, більше, ніж перше!* (Л. Укр., II, 1951, 58); *«Мені ще добре, — думав Семен, — А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика... А що мені до того?.. Що мені чужа біда?»* (Коцюб., I, 1955, 109); [Та] як на те (тее). у знач. вставн. сл.: а) якраз, до речі. *Всі на мене залицялись І сватати стали; А у мене, як на тее, Й рушники вже ткались* (Шевч., I, 1963, 292); *Як на те, і день видався тихий, ясний та погожий; на небі — ні хмариночки* (Мирний, III, 1954, 257); б) недоречно, як на зло, як навмисно. *Не знав, не знав, та як на те, й забув!* (Укр.. присл., 1963, 277); *До города дорога й недалеко, Не забариться б перейти. Та як на те, така стояла спека, Що й місця не знайти* (Гл., Вибр., 1951, 79); *Малий у цю мить, як на тее, обізвався радісним голосом: — Оце екби [якби] на них Довбуш!* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 37).

6. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на ознаку, за якою хто-, що-небудь виділяється із ряду подібних і яка розкривається у підрядному. *Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує* (Номис, 1864, № 10752); *Верба тая, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купає...* (Гр., Без хліба, 1958, 38); *Він уже давно забув той день, коли весело, від усього серця сміявся* (Тют., Вир, 1964, 87); *Це був вже не той Максим, яко-*

му все в навколишньому світі уявлялося сонячним, чистим і легким (Рибак, Час., 1960, 56); Люблю я ті часи, як сонце вже встає і промінь свій прозорий На села, на поля так вільно, ніжно ллє (Рильський, I, 1960, 95); // Уживається в складі співвідносного словосполучення ч и м..., т и м, указуючи на залежність якогось явища, якоїсь дії тощо від чого-небудь, на більший ступінь виявлення ознаки у другій частині речення. Чим далі я посувався, тим частіше стрічав цей люд у жалобі (Коцюб., II, 1955, 402); [Л і к а р:] По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще (Л. Укр., II, 1951, 40); Чим вище підіймалися бійці, тим загроза перед ними ширшала, розросталась (Гончар, III, 1959, 78); Чим більше він приглядався [до хлопців], тим ясніше бачив їхню глупоту (Тют., Вир, 1964, 57); // у знач. ім. той, того, ч.; та, тієї, ж.; те, того, с.; ті, тих, мн. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на особу, що виділяється із ряду інших з якоїсь причини, за якоюсь ознакою, розкритою у підрядному реченні. Лиха тому зима, в кого кожуха нема, чоботи ледащі, а їсти нема що (Укр.. присл., 1963, 51); Хто щиро поважа родину, Свій рідний край, Тому не всюди рай: Чужина в'ялить, як Билину (Гл., Вибр., 1951, 48); Слава тому, хто в бою за Вітчизну твердо тримає окрилений стяг (Сос., II, 1958, 234); Той, кому тяжко буде прочитати до кінця, може відкласти книжку. Я не ображусь так, як образився б романіст (Ю. Янов., II, 1958, 31); — Он у Пилипів, у тих, що млин, кабан ще товщий за тебе (Багмут, Опов., 1959, 6); // у знач. ім. те, рідко тєс, того, с. Уживається в головному реченні при наявності співвідносного сполучного слова у підрядному, вказуючи на предмет, дію, явище і т. ін., які пояснюються у підрядному. Нащо йому про тєс знати, Що, може, плаче бідна мати Та побивається, як рибок об лід: Він Вовк, він пан... йому не слід... (Гл., Вибр., 1957, 70); Семен не розумів того, що стояло в книжці, а Романко чи не тямив сам, чи не хотів розповісти до ладу (Коцюб., I, 1955, 100); [Й о г а н н а:] Та я не хтіла брати нічого, крім того, що залишилось у тебе з мого посагу (Л. Укр., III, 1952, 161); Денщик покинув смажити ковбасу і швидко переключив офіцерові те, що сказав Джмелик (Тют., Вир, 1964, 536); Марксистсько-ленінські партії і народи соціалістичних держав виходять з того, що від вкладу і зусиль кожної країни залежать успіхи всієї світової системи соціалізму (Програма КПРС, 1961, 20).

7. означ., перев. із запереч. част. не. Такий, як треба, як має бути. Глушак дивиться на друга з дуже складним почуттям задоволення, суму і співчуття і говорить наче у відповідь своїм думкам і міркуванням: — Так, старію.. Не те вже око... (Довж., I, 1958, 104); — Тепер я знаю, Хомо, чому наш Брянський так сердився, коли ми натягали собі на голови трансільванські чабанські шапки... Вигляд не той (Гончар, III, 1959, 192); — Не розбавляй, чоловіче, горілку водою, не той смак буде, — повчально говорить Гуркало (Стельмах, II, 1962, 216); // Такий, як звичайно, до якого звикли; такий, як раніше, як завжди. Не та тут [в Бразилії] риба й мова, Не та вода, не той пейзаж, Але та ж сама хтіть спадкова, І людська усмішка — така ж (Рильський, III, 1961, 298); // Який не змінився, залишився незмінним. Не дуже змінилася Босівка.. Ті ж зелені садки, ті ж веселі левади (Коцюб., I, 1955, 449); Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та (Тич., I, 1946, 200); Воронцова Шура впізнала одразу. Він зовні не дуже змінився за ці роки. Ті ж сірі, завжди насторожені очі під рудими кошлатими бровами (Гончар, III, 1959, 193); Дома він показав червінця батькові. Дорохтей, покусую-

чи потріскану до крові нижню губу, уважно вислухав сина, на кутніх зубах спробував золото, кинув його з цяткою крові на стіл і одвернувся. — Не ті гроші, хоч і золоті (Стельмах, I, 1962, 50); Я прочитав твого листа, Моя ти сестро претороша... І я не той, І ти не та, А все ж Нас не зігнула ноша, Яку поклато нам життя З дитячих літ на кволе тіло (Нагн., На полі битви, 1974, 127); // у знач. ім. те, того, с. Про що-небудь небажане, непотрібне, не таке, як хотілось би. Я почуваю, що.. я кохаю не те (Коцюб., I, 1955, 420); Хто тільки не пробував рух пісків цих зупинити, але нічого не виходило, бо садили не те, або не так, або не тоді (Гончар, Бригантина, 1973, 86).

◇ Зайті (увійті) не тими дверима — те саме, що Не в ті двері піті (потрапити і т. ін.) (див. двері). Український сепаратистський буржуазний рух здавався мені тобі найреволюційнішим рухом, найлівишим, отже, найкращим.. Таким чином, я ввійшов у революцію не тими дверима (Довж., I, 1958, 16); Не в ті взутися див. взуватися; Не в ті двері піті (потрапити і т. ін.) див. двері; Не з того тіста книш див. тісто; Не тим вітром повіяло див. повіяти; Не той став; Не та стала — хтось дуже змінився. Назар уже не той став, уже й він якось поник (Вовчок, I, 1955, 130); — Що в тебе на серці? Ти неначе вже не та стала, — промовила до Соломії баба Зінька. — Не та стала? Я, мамо, однаковінька і тепер, як і колись була (Н.-Лев., VI, 1966, 387); Тільки ж Горпина мов не та до його стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві, — тепер вона з чоловіком іноді й слова не промовить за день (Гр., I, 1963, 257).

8. означ., а також у сполученнях той же, той [же] с а м и й, та (те) ж, та [ж] с а м а, те [ж] с а м е. Який вже був, мав місце, згадувався, зустрічався раніше. Служу таки в тих самих панів. Іще два місяці мені до року осталося (Вовчок, I, 1955, 20); Царське убрання Шерстю його [Лікаона] облягло, і руки змінилися на лапи. Але й у вовчому тілі зберіг він первісну вдачу: Та ж сивина, як була, і лють на обличчі та сама (Зеров, Вибр., 1966, 306); І не пройшло кількох годин, як Шовкун знову спускався на вогневу тією самою стежкою, між бурими кущами і величезними брилами каміння (Гончар, III, 1959, 115); // Не будь-який, не якийсь інший, а саме цей. А за віщо, За що люде [слов'яни] гинуть? Того ж батька, такі ж діти, — Жити б та брататься. Ні, не вміли, не хотіли, Треба роз'єднаться! (Шевч., I, 1963, 114); Але помалу-малу, коли нехтіть до Гашици зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явився на очах Йонових його рятівником у прикрій ситуації (Коцюб., I, 1955, 245).

◇ Один і той же; Один і той с а м и й див. один; Однє (однó) і те ж; Однє (однó) і (й) те с а м е див. один.

9. означ. Уживається для підкреслення емоційного ставлення до осіб, предметів, явищ і т. ін. Не так ті вороги, Як добрі люди — І окрадуть жалкуючи, Плачучи осудять, І попросять тебе в хату. І будуть вітати І питать тебе про тебе, Щоб потім сміятись (Шевч., II, 1963, 154); А паничів що то в нас перевернулось! Аж роєм коло нашої панночки звиваються, — так, як ті джмелі гудуть! (Вовчок, I, 1955, 107); Треба Кирилюкові учити сестер грамоти. Далася ж уже їм та грамота! Досталося і вузам, і рукам, і голові (Мирний, I, 1954, 154); Всі злетілись, наче галич, Наче тєс хижє птаство на порубаного трупа, щоб розшарпати до краю (Л. Укр., I, 1951, 395); Буває й таке, що з великих любовців, з кохання того йдуть сидіти на віру, бо звичатися не можна (Коцюб., I, 1955, 45); Мій предок був Густав Сосюр, що йшов до нас крізь сніжні далі і

на Москву під скрегіт сталі й наполеонівських побід зробив безславний той похід (Сос., II, 1958, 355); Порубав батько хустку сокирою, дочку ту бив уже, бив. Слава по всьому селу (Головко, II, 1957, 192); Деякі [бійці] сіли на буреломі, деякі слухали стоячи. Воронцов говорив, походжаючи між ними.. Майор говорив не голосно, а майже шелестів, як те листя. Проте всі чули кожне його слово (Гончар, III, 1959, 96).

10. Уживається як складова частина складених сполучників: Унаслідок того, що; Для того, щоб; З тим, щоб; З того часу, як; Мало того, що; Між тим, як; Незважаючи на те, що; Перед тим, як; Після того, як; заст. Тим, що; У той час, як і т. ін. Перед тим, як одхилити ляду, вона закриває ліхтар, прислухається (Л. Укр., II, 1951, 189); З того часу, як почалися бої в Будапешті, гармати супроводження йшли поряд штурмових груп (Гончар, III, 1959, 262); // Уживається у складі словосполучень, перев. вставних, які з'єднують різні частини висловлення. Жив собі бідний чоловік.. Дітей мав багато, до того ж жінка померла (Казки Буковини.., 1968, 54); Пропозицію [ватажка] стріли [опришки] повним мовчанням, що граничило вже з ворожістю. Мало того — появилася опозиція (Хотк., II, 1966, 227); Отже, щоб поправити переклад, я мусив сидіти 4 дні та мучитися. Окрім того, пропав у мене один день. Приїздив Шаляпін (Кочуб., III, 1956, 425); Народ — великий художник, він завжди мислить конкретно. Співаючи про Леніна, він разом з тим співає і про створену Леніним Комуністичну партію, про побудовану ним багатонаціональну соціалістичну державу (Рильський, IX, 1962, 224); Дивним було, що вона [висота] ще існувала. Більше того, і доти стояли ще на своїх місцях, тільки зовсім були тепер оголені (Гончар, III, 1959, 44); Повкривавши дітей, Олена підійшла до печі, щоб розпочати свій звичайний трудовий день.. Між тим Оксен ішов селом, дразливий і гнівний, і цей гнів чіплявся до нього кожного ранку, як тільки він прокидався від сну (Тют., Вир, 1964, 27).

11. той, част., розм. Уживається для заповнення паузи при запинці у мові, при наявності труднощів у доборі слова, а також замість якого-небудь слова або словосполучення; того (див. тогб 2). — Ти б же той... — звернувся Іван до мене перегодом. — Що-небудь про Матвієву. Поему! Обов'язково напиши, пора! (Вирган, В розп. літа, 1959, 216); — Одним словом, пораджуся зі своїм напарником та й той... завтра ні, а післязавтра прийдемо (Збан., Малин. дзвін, 1958, 60); — Ти, дівоко, той, піди, мабуть, напій коня... Ярина слухняно попростувала до дверей (Панч, Гомон. Україна, 1954, 418); // Уживається як евфемізм при повідомленні про що-небудь. [Д е н и с:] Син мені не дозволя вже його повчати, каже, якщо той, то я і за груди візьму (Кроп., II, 1958, 477); // у знач. присудка. Уживається перев. на позначення негативних дій, властивостей, стану тощо; поганий, посередній, не дуже добрий і т. ін. Пан Стремінський застрілив козла. Щасливий старичок. Такий собі вже той... недолугий, а так стріляє... (Рильський, Бабинне літо, 1967, 67).

ТОЙДІ, присл., заст. Тоді. В яру колись гайдамаки Табором стояли.. У Яр тойді сходилися, Мов із хреста зняті, Батько з сином і брат з братом — Одностайне стати на ворога лукавого (Шевч., I, 1951, 337).

ТОЙОН, а, ч. В дореволюційний період — у якутів та інших північних народностей — титул князя, а також назва старости, представника влади з місцевого населення. «Хто ж не дає ходити і робити?.. Хіба тойон? Так він коли приїде! а ти собі тим часом скрізь

ходи і все роби, що хочеш, ми не скажемо тойонові» (Л. Укр., I, 1951, 402).

ТОК¹, у, ч. Потік, струмування рідини. Під сонцем Криму, під сліпучим оком, П'янке вино біжить жертвним током, І від багать синіє фіміам (Зеров, Вибр., 1966, 22); *Образно. Той щасливий, Хто творить і працює, Кого життя включило в ток Непереборного рзгону (Сос., I, 1957, 468).

ТОК², а, ч., заст. Тока.

ТОКА, и, ж., заст. Жіночий головний убір, круглий, прямий, без крисів. Вбрана пір'ям тока Хилиться з чола, — Пишна, вогкоока [графиня], Гордо увійшла (Бажан, Роки, 1957, 273); Двері до вітальні розчинилися. Вся в чорному, з білим комірцем і в тоці на сивому волоссі впливала Любина мати (Кочура, Зол. грамота, 1960, 26).

ТОКАЙ, ю, ч. Те саме, що Токаїське вино. Неважко додуматись, що з агентом та інспектором Дрешер зустрічався не раз у каварні [кав'ярні] за угорським токаєм і преферансом (Козл., Ю. Крук, 1957, 490); Токай. Виготовляється так само, як і мускат білий, але з відповідних сортів винограду (Укр. страви, 1957, 383).

ТОКАЙСЬКИЙ: Токаїське [вино] — сорт десертного угорського вина. — Я шампанського не дуже люблю. Я люблю старе токаїське, — сказала Бородавкіна з удаваною великпанською міною (Н.-Лев., V, 1966, 183).

ТОКАН, у, ч., діал. Мамалига. Час від часу він кидає у воду токан з кукурудзяної муки і чекає (Томч., Закарп. опов., 1953, 196); Сіли за стіл вечеряти. Іван узяв ложку, набрав токану (Літ. Укр., 28.IV 1970, 1).

ТОКАНИТИ, ню, ниш, недок., діал. Перебиватися, якомсь животіти. Невеликий то з того й заробок, то три, чотири крейцари за мітлу. Але що діяти, треба заробляти, треба як можна своїм світом токанити (Фр., I, 1955, 370).

ТОКАР, я, ч. Робітник, фахівець з механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті. Був колись Павло Жуков не останнім токарем... (Донч., Вибр., 1948, 39); Наші токарі працюють на швидкостях, яких раніше не могла собі уявити найпалкіша фантазія — 1500 метрів за хвилину! (Літ. газ., 7.IX 1960, 1); *У порівн. — Від нас передусім залежатиме успіх цього бою, — говорив Воронцов, виточуючи кожне слово, наче токар біля верстата (Гончар, III, 1959, 97).

ТОКАРЕНКО, а, ч., розм. Син токаря.

ТОКАРІВ, ева, еве. Прикм. до токар; належний токареві.

ТОКАРІВНА, и, ж., розм. Дочка токаря.

ТОКАРНИЙ, а, е. Пов'язаний з обточуванням металу, дерева й інших матеріалів на верстаті. У 1929—1930 рр. в СРСР для токарної обробки металів почали застосовувати вітчизняний твердий сплав, який дістав назву «победит» (Різальні інстр., 1959, 10); // Призвач. для такого обточування матеріалів. Очі його [полковника] дивилися завше на руки, наче він і зараз думав, що поправляє різець на супорті токарного станка (Ю. Янов., I, 1958, 202); В довгій майстерні шипить ручний токарний станок, величезне колесо якого крутить хлопчак років дванадцяти (Стельмах, I, 1962, 113); На Краматорському заводі важкого машинобудування.. спроектували й виготовили унікальний токарний верстат з програмним керуванням, призначений для обробки атомних турбін (Наука., 8, 1974, 2).

ТОКАРНЯ, і, ж. 1. Токарня майстерня. Терентію не хочеться самому розшукувати Омеляна, бо до токарні треба йти через кузню, де працює Роман (Стельмах, I, 1962, 112).

2. діал. Токарний верстат.—А ви при своїй роботі вживаєте токарні? (Фр., II, 1950, 134).

ТОКАРСТВО, а, с. Токарна справа, токарне ремесло. Він мав велику охоту до різних механічних праць, до токарства, до пасічництва і садівництва (Фр., VII, 1951, 296); Як спеціаліст токарства по металу [Іванов] був відкликаний на оборонні заводи (Смолич, Мир., 1958, 51).

ТОКАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до токарство.

ТОКАРЮВАТИ, юю, юєш, недок., розм. Працювати токарем, займатися токарською роботою. Довелося [Курінному] йти у відставку за станом здоров'я. Вдома, одначе, після відставки сидіти не захотів..., сам попросився в майстерню: я, каже, люблю токарювати... І таки любить, нічого не скажеш (Гончар, Тронка, 1963, 179); Вони [хлопці] слюсарюють, токарюють, виготовляють меблі, чаклюють над гармоніями і дзеркалами, лагодять телевізори, вчаться (Літ. Укр., 24.VI 1966, 1).

ТОККАТА, и, ж. Віртуозна музична п'єса для фортепіано чи органа, витримана в швидкому, чітко ритмованому безперервному русі. Наполегливий, рішучий біг токкати «Біля стін Арсеналу» [Ю. Іщенко], побудованої на інтонаціях революційних пісень, змальовує героїчні події минулого (Мист., 3, 1958, 29).

ТОКМА, й, ж., діал. Угода. Зроби вже яку токму з чоловіком (Сл. Гр.).

ТОКМО, присл., заст. Тільки, лише.—Нам, християнам, соромно й страшно про це [танки й світські співи] говорити, а не токмо робити (Довж., I, 1958, 118); — Вип'ємо за якнайшвидшу перемогу над антихристом! За те, щоб не токмо помисли наші, а й усі зусилля скеровані були до цієї високої, священної мети! (Полт., Повість., 1960, 11).

ТОКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тік. — Оттепер буде чим токову куряву обмітати,— казав Тупотун, прибравшись в гарні подарунки,— таких рушників і наш соцький не давав за своєю одиначкою (Барв., Опов., 1902, 330).

Токові корми — відходи при молотьбі, що використовуються для годівлі худоби. Щоб барда не псувалась, рекомендується силосувати її з токовими кормами (Проф. захвор., 1955, 188).

2. Який працює на току. Жіноцтво токове разом кинуло роботу. Бригадир Віхола змушений був зупинити молотарку. Всі поглядали на шлях (Гончар, Циклон, 1970, 43); // у знач. ім. токовий, во́го, ч.; токова́, во́ї, ж. Особа, відповідальна за роботу на току. Та й перебрал же, вражий син, до гаспида грошей, і пообманював-таки пекельного і кляушника, і токового, і деяких прочих [інших] приказних (Кв.-Осн., II, 1956, 244); Якось на тік привезли засмічене бур'яном зерно і його довелося кілька разів переганяти на сортировці. Токовий Кость Попіл сердився, бо треба було поспішати з хлібоздачею (Минко, Повна чаша, 1950, 98).

ТОКОВИЩЕ¹, а, с. Місце, де токують птахи. Глухарі прив'язуються [звикають] до своїх токовищ, і єдиний поки що шлях до збереження цих птахів — не займати тих місць, де вони перебувають (Веч. Київ, 15.I 1966, 3).

ТОКОВИЩЕ², а, с. Те саме, що тік. Оксен, що сидів понурий і неговіркий, зробив собі круг і врізав такого гопака, що позатягало пилкою вікна, і лампа жевріла, як би десь на токовищі (Тют., Вир, 1960, 209); Скоро жовтогогаряча кушпела огорне ці степи, і золотий потік зерна попливе на токовища та на елеватори (Цюпа, Краєви, 1971, 286); // Місце, де був тік. Заорювання токовищ.

ТОКОТАТИ, ко́че і **ТОКОТИТИ**, тіть, недок., діал. Розмірено й часто стукати. Одного разу він молотив. Ціпи влад токотили по току: так-так -така! так-так-така! (Гр., II, 1963, 424); Ніч пройшла. Токочуть ятелі, і світання весело віщують солов'ї в прозірчастій імлі (Забіла, У.. світ, 1960, 177); // Битися, калататися (про серце). [О л е с я:] Вся немов отерпла і тільки чую, щось стука, спершу тихо, далі все дужче; прислухалась, аж то моє серце токотить (Кроп., II, 1958, 341); Душа мліє, серце труситься, токотить, буцім що до тебе промовляє (Стор., I, 1957, 77).

ТОКОТИТИ див. токотати.

ТОКСИКОГЕННІСТЬ, ності, ж. Здатність паразита виробляти ті чи інші отруйні для рослини речовини.

ТОКСИКОЗ, у, ч., спец. Хворобливий стан, що виникає внаслідок дії на організм людини або тварини токсинів і отрут. При вірусному грипі превалюють явища загального токсикозу, менш виражені катаральні явища (Лікар. експертиза., 1958, 43); Не можна забувати і про безпосередню шкоду, якої завдають отруйні змії людині та свійським тваринам (укуси, тяжкі токсикози, випадки смерті) (Вісник АН УРСР, 2, 1971, 59).

ТОКСИКОЛОГ, а, ч. Фахівець з токсикології. Детальний опис лікарських речовин з точки зору токсичної і патофізіологічної дії на організм людини входить в компетенцію токсикологів, фармакологів, патофізіологів (Знання., 10, 1965, 14).

ТОКСИКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до токсикології. Токсикологічна бригада швидкої допомоги; Токсикологічна лабораторія.

ТОКСИКОЛОГІЯ, і, ж. Наука, яка вивчає фізичні і хімічні властивості токсинів і отрут, їх дію на організми людини або тварини та досліджує засоби запобігання й лікування отруєнь. Ріки, водоймища, озера в нашій країні повинні бути чистими. Такою є головна мета всесоюзної наукової конференції з питань водної токсикології (Рад. Укр., 1.II 1968, 4).

ТОКСИН, у, ч., спец. Отруйна речовина, яку утворюють хвороботворні мікроорганізми, а також деякі види тварин і рослин. Бактерії здійснюють своє хвороботворне діяння переважно шляхом виділення отруйних речовин, що звуться токсинами (Курс патології, 1956, 61); Хворобу [стовбняк] викликає стовбнячна паличка..., яка є буквально скрізь — у ґрунті, у вуличному пилу. Потрапляючи у рану хворого, мікроб розмножується і продукує токсин (Наука., 8, 1974, 3); Відома й так звана теорія токсинів, яка виродження картоплі пояснює нагромадженням у маточній бульбі отруйних для рослини речовин (Картопля, 1957, 151).

ТОКСИЧНИЙ, а, е, спец. Який є токсином; отруйний. Ефір, хлороформ токсичні й небезпечні в дозах, які викликають м'язове розслаблення (Знання., 5, 1965, 3); Буряки виділяють у ґрунт токсичні речовини, які найбільше шкодять коноплям (Рад. Укр., 20.VII 1967, 2); Відпрацьовані гази цих [дизельних] двигунів набагато менш токсичні, ніж у бензинового мотора (Наука., 3, 1975, 15); // Зумовлений діянням токсину. У теплокровних тварин ми зустрічаємо всі види інфекційного процесу, причому токсичні захворювання частіше спостерігаються у ссавців (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 8); У наші дні практично повністю ліквідовані скарлатина і дифтерія, які часто призводили до токсичних уражень серцевого м'яза (Веч. Київ, 28.VII 1975, 2).

ТОКСИЧНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. токсичний. Вже при перших спробах внутрішнього введення очищеного ферменту глютамікодекарбоксилази була встановлена висока токсичність його (Мікробіол. ж., XXII, 1, 1960, 55); Слід підкреслити відсутність явної

токсичності цмину для людини, якщо порівняти з токсичністю інших глістогінних засобів (Лікар. рослини., 1958, 64).

ТОКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **токувати**. Одної ночі Фока, стоячи на варті, почув токування готура. Вранці сказав про це мисливцям, і Пугач зразу ж пішов ставити сільця (Гжицький, Опришки, 1962, 211).

ТОКУВАТИ, үе, недок. 1. Особливим криком, що супроводжується відповідними рухами, підкликати самок (про самців глухарів, тетеревів та ін. подібних птахів у період парування). На лісових проталинах токували вже ранніми ранками глухарі і косачі (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 86); Ми підбираємося до автоматника, як мисливець до глухаря на току: швидкий крок, поки глухар «токує», — і повна непорушність під час паузи (Багмут, Записки., 1961, 25).

2. рідко. Цокати, стукати. Тиша. Навіть чути, як жолудь, токуючи по гілках, падає на кореневища, коником одскакує од трави і зручніше припадає до землі (Стельмах, II, 1962, 179).

3. рідко. Литися, струмувати (про рідину). А Тимофіїві і досі здається, що кров командира токує по узбережжю, втискається в пісок, як неглибокі жолудеві наперстки (Стельмах, II, 1962, 202).

ТОЛ, у, ч. Вибухова речовина; скорочена назва тринітротолуолу. Сапери-підрильники підкладали під порожні доти десятки кілограмів толу, і доти з веселим ревом піднімалися з землі і майже цілі ставали на дуби (Гончар, III, 1959, 60); [Безсмертна:] Просив [командир загону] медикаментів і розвідати, де толу добути (Баш, П'єси, 1958, 27).

ТОЛАЙ, я, ч. Вид зайців піщано-сірого кольору з дуже довгими вухами.

ТОЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **тол**; // Зробл. із толю. Денис змайстрував саморобну астрономічну трубу, прорізав у толевій покрівлі круглу дірку і почав подорожувати на небо (Сенч., На Бат. горі, 1960, 101); // Признач. для виробництва толю. Раз у раз доповідають: — Затоплює шкіркомбінат. Толевий завод. Під загрозою лікарня (Гончар, Циклон, 1970, 188); В першу чергу взяли за толевий цех.. Частково замінили устаткування, механізували подачу смоли з цистерн, капітально відремонтували котельню (Роб. газ., 11.II 1965, 2).

ТОЛЕРАНТНИЙ, а, е, книжн. Поблажливий, терпимий до чийхсь думок, поглядів, вірувань тощо. Толерантний був [редактор] — для виду (Фр., X, 1954, 115); У мене є один дуже близький друг .., і він мириться якось з моїми виступами.., хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в цьому Ви будете до мене толерантні? (Л. Укр., V, 1956, 266); — Він.. чоловік толерантний, більше, мабуть, ніж моя Таня... (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 193).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **толерантний**. Страх, як вони [редактори] грають такими словами, як «толерантність», «моральна тиранія», «патріотизм», «українство» і т. п., обертають їх на всі боки, як самі хочуть (Л. Укр., V, 1956, 139); Спочатку він [шляхтич Левандовський] закликає панів до толерантності, стриманості, бо терпіння пригнічуваного народу не безмежне (Рад. літ-во, 3, 1971, 37).

ТОЛЕРАНТНО, книжн. Присл. до **толерантний**. Під час «замирення» власті досить толерантно відносилися до опришків (Хотк., II, 1966, 181); Нагадуванням про неї [Тосю Трохимівну] Мухтаров дуже толерантно підкреслює свої симпатії головному лікареві і голові конфліктної комісії голодностепського будівництва (Ле, Міжгір'я, 1953, 184).

ТОЛЕРУВАТИ, рую, руюш, недок., перех. і неперех., заст., книжн. Виявляти толерантність до кого-, чого-небудь; терпіти. — А не можна би знати, що ви, товариші, говорили про мене? — Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе далше в своїм товаристві, чи ні? (Фр., VI, 1951, 420); Тобі моя «друга манера» більше подобалась, себто ти дозволила собі толерувати сю [цю] манеру (Л. Укр., III, 1952, 691).

ТОЛІВНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє толь. До дня відкриття XXI з'їзду дарницькі толівники вирішили за рахунок економії сировини випустити понад план ще 250 тисяч квадратних метрів покрівельних матеріалів (Веч. Київ, 22.X 1958, 4).

ТОЛК, у, ч. 1. тільки одн., розм. Те саме, що **розум**, **глузд**. Нема в тебе толку — хоч запали, так не трісне (Номис, 1864, № 6265); [Недоросток:] Ну, скажи, чи єсть оце у тебе толк — лити холодну воду за шию? (Вас., III, 1960, 94); — Але не думай, Федоре, що як баби, то вже й без толку (Головко, II, 1957, 496).

Взяти в толк; **Добрати толку** — з'ясувати для себе, зрозуміти, усвідомити. [Наталка:] Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей [вашої] в толк собі не возьму [візьму] (Котл., II, 1953, 7); Ніяк я не візьму в толк з маминих листів, чи витримала ти закон божий (Л. Укр., V, 1956, 180); Максим здогадався, що Орина таки закохалася в Романа. Про це він наодинці візьми та й ляпни братові, а той цитькнув на нього, витріщив очі і взявся за попругу. От і добери толку після цього, що таке любов?.. (Стельмах, I, 1962, 434); **Збивати (збіти) з толку** див. **збивати**; **Знати (розуміти) толк у чому** — бути знавцем чого-небудь, добре розумітися на чому-небудь. Плачинда недолюблює Давида, однак терпить його, бо парубок робить за двох і в усякій роботі знає толк (Стельмах, I, 1962, 100); — Буду просити тебе, Платоне, коли що — порадь, підкажи, бо ти ж знаєш толк в агрономії... (Зар., На .. світі, 1967, 238); **З толком**: а) розсудливо, розумно. Боєприпаси, доставлені Хомою для роти, були розподілені порівну між усіма мінометними підрозділами полку. Хома не жалкував. Хай усі користаються, аби з толком (Гончар, III, 1959, 362); — Треба було не хвалитися, а діло робити, та з толком, з толком, а не язиком... (Тют., Вир, 1964, 303); б) так, щоб можна було зрозуміти. Заробітчани відразу, наче бджоли біля матки, з'юрмили навколо Білоуса, і той докладно, з толком розповів, що сьогодні з Білої Церкви на фаєтоні приїхав якийсь пан. Зупинився він в світелці Лукаша Кондри і тишком-нишком записує людей в Америку на роботу (Стельмах, I, 1962, 194).

2. тільки одн., розм. Користь; добрий наслідок. Бився коник з останніх сил.., виїзав із свого лахматого хомута, але толку було мало (Хотк., I, 1966, 129); Марко підсувався до земляка, гомонів та гомонів, що аж язик ставав колесом, а толку з того мало (Тют., Вир, 1964, 488); [Аркадій:] Скільки я вас не крию, товаришу Бублик, і скільки ви не даєте обіцянок брати активну участь у громадському житті лікарні — і ніякого толку... (Корн., I, 1955, 120); — А я вже, правду кажучи, й не думала, що з тієї хати якийсь толк буде (Кучер, Трудна любов, 1960, 283).

Без толку: а) даремно, марно, без потреби. — Пощо [для чого], кажу, дівку держиш у себе? Аби про тебе не знати що казали? — А щоб їм язики повідсихали! — не витерпів лавушник [крамар]. — Та ти не лайся без толку, не лайся (Хотк., I, 1966, 124); Звідсіль — резон: Недолюблять ікон, Але без толку темних не дразнити (Еллан, I, 1958, 150); б) безглуздо, безладно. — Батько плете без толку, а вона слухає, якби що доброго (Л. Укр., III, 1952, 669); — Щастя ми обіруч узяли. Треба не

розвіяти його.., не стати рабом землі, отим жаднюгою, що в ґрунт без толку зажене і своє життя, і життя дітей своїх (Стельмах, II, 1962, 178); Бóде толк з кого — хтось стане добрим службовцем, працівником у якійсь галузі, займе належне місце в суспільстві. Я говорив так довго й щиро, що воєнком мені повірив, сказав, що буде з мене толк, і записав до себе в полк (Сос., I, 1957, 446); [О к с а н а:] Як Павло? [М а к а р:] Злиться. Виходить, ще толк буде з нього (Корн., II, 1955, 146); — Хоч він і не відмінник, скажу я тобі, жінко, а толк з нього буде (Мокр., Острів., 1961, 17).

3. перев. одн., заст. Суть, смисл. Друкарю! Не дрімай: де треба, точку став, Щоб мокрим нас рядом злий критик не напав, Бо є й такі: не найде толку — буде тихо; Не найде ж точки — лихо! (Бор., Тв., 1957, 130); — Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро (П. Куліш, Вибр., 1969, 149).

4. рідко. Напрям, спрямування. «Зв'язок» фізіології з філософським ідеалізмом, переважно кантіанського толку, довгий час потім експлуатувався реакційною філософією (Ленін, 18, 1971, 298); Прийшлося мені раз показати незалежність думки при меценатах та при батьках України — бідна вона з такими «батьками» правдяньського толку (Л. Укр., V, 1956, 139).

5. розм. Лад, порядок де-небудь. У нашому полку чортма толку (Укр. присл., 1955, 222); У волосних інстанціях і такого толку не добереш. Батько метрики здав на сховище у волосну шафу. Кинулися віддавати в школу — годів нема. Почали шукати метрики — нема (Ковінька, Кутя., 1960, 12).

6. перев. мн., рідко. Пересуди, розмови. Мені часто різні наші громадські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються бурями в шклянці води (Л. Укр., V, 1956, 62).

ТОЛКОВИЙ, а, е, розм., рідко. 1. Розумний, розсудливий; діловий, тямущий. Опонентів було аж п'ять, з них толкових два (Л. Укр., V, 1956, 380); — Вона [земля] не дорожче людей, — відповів Тимофій. — Ти ж, Супруне, толковий чоловік, зрозумій усе (Стельмах, II, 1962, 136).

2. Змістовний, слухний; зрозумілий. Толкова доповідь; // Добрий, майстерний (про твір мистецтва). [К а л и ч:] Це ваша музика, товаришу Павелко? Толкова музика (Мик., I, 1957, 266).

ТОЛКОМ, присл., розм. 1. Так, щоб було зрозуміло; виразно, ясно. [Г р и ц ь к о:] Сказано—баби!.. Цитуйте! Дайте отій тітці толком розказати, що тут заводиться? (Мирний, V, 1955, 251); — Сядьте, мій любий, заспокойтеся і толком розкажіть: хто «вони», що за білети? Я нічого і ніяк не розумію (Добр., Очак. розмир, 1965, 53).

2. Як слід, так, щоб була користь. В такому способі життя єсть багато вигоди, але разом з тим воно якось розбиває час і мислі людини, не дає їй толком ні за яку роботу взятись (Л. Укр., V, 1956, 40).

ТОЛКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм., рідко. 1. Пояснювати, розтлумачувати. Другим ми часто пророкуєм, Як знахурі [знахарі], чуже толкуєм, Собі ж шукаєм циганок (Котл., I, 1952, 225); Даремно ті, що стояли на камінню, толкували їм [потопаючим], що купа не може помістити всіх (Фр., VI, 1951, 130).

2. Говорити, розмовляти; розповідати, роз'ясняти; висловлювати свою думку. — Що мені з тобою, дурною, толкувати? — призро, кривлячись мов від великої болі, сказав Василь, повернувся і побіг вздовж огорожу (Мирний, IV, 1955, 82); — Він сам зрадить себе, як його не відшукують! — толкував чоловік далі (Коб.,

II, 1956, 187); Дядина моя толкує: «Ото, що наче копи здаються, то паски розставлені» (Барв., Опов., 1902, 70); І вона почала толкувати, що привезла дівчат у місто «дихнути» трохи культурною атмосферою, бо на селі вони «просто» нидіють (Вільде, Сестри., 1958, 458).

ТОЛКУВАТИСЯ, ується, недок., розм., рідко. Розмовляти між собою, з ким-небудь; радитися. Як умію, так і навчаю... Розказую їм [сином] і про те, і про друге — толкуюся з ними (Вовчок, I, 1955, 274); Цілий день тупцювалися та толкувалися одрадяни, не знаючи, що їм робити (Мирний, IV, 1955, 244).

ТОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тол. Ти ж не замовкла, о, ні, Пісне моя комсомольська, Так, як звияжна Нікольська В толовім чорнім вогні (Воронько, Тепло., 1959, 50); // Зробл., вигот. із толу. [В а й с м а н (розглядаючи рейку):] Щоб таку штуку підірвати, не дуже багато й треба: три толових шашки, і все полетить шкереберть (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 54).

ТОЛОК, у, ч., діал. 1. Пристрій, знаряддя для трамбування.

2. Поршень. В один з циліндрів компресора під толок потрапила (а може, хто кине) малесенька, але тверда стружка і попсувала його (Трубл., I, 1955, 137).

ТОЛОКА¹, óки, ж. 1. Залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби. Та орав мій милий у ярині, та й став у толоці, Виплакала карі очі за чотири ночі (Укр. лір. пісні, 1958, 157); От скоро вже і журавлі Поприлітають в степ широкий; Забовванів у брилі Вівчар в степу серед толоки (Гл., Вибр., 1957, 236); По голій, тісній толоці Знов худоба худа шкандибав (Фр., X, 1954, 12); Череда звернула з толоки на шлях, простяглася до села і підняла за собою куряву (Н.-Лев., I, 1956, 71); Щедро пекло сонце, толока яскравіла диким маком, деревієм, собачим милом (Чаб., Тече вода., 1961, 9).

2. діал. Взагалі вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти. По тім боці, у толоці, Та й гуляли хлопці. Мене ж мати не пустила, Що в чорній сорочці (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 26); Чому мене не пускають, через яку біду? Та я таки викрадуся, на толоку піду (Коломийки, 1969, 76).

ТОЛОКА², лóкї, ж., розм. 1. Звичайно одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування). [Т р о х и м (до косарів):] Спасибі вам, люде добрі, що зібрались до мене на толоку. Чи й тепер положите весь луг, як торік? (Кроп., V, 1959, 130); В індивідуальному будівництві [у нових селах] побутує традиційна форма взаємодопомоги — толока (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 87); // Люди, скликані для такої роботи. Після того, як будинок Варчука згорів до самого підмурка, Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів скликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці (Стельмах, II, 1962, 402); // перен. Про скупчення людей, які щось роблять. Всюди кипіла праця.. — Що це у вас така толока нині? — не втерпів таки Гриб Капелюшник з цікавості (Козл., Мандрівники, 1946, 24).

2. у знач. присл. толокóю. Спільно, гуртом (працюючи без оплати, а за частування). Та й викопав при долині Глибоку криницю. (Не сам один; толокóю Йому помагати Й добрі люде приходили Криницю копати) (Шевч., II, 1953, 257); Андрій був трохи лінивий, робив тільки те, що неперемінно [неодмінно] вже треба: сіяти, косити, молотити, а більше вже — ні, тільки любив він толокою робити в кумпанії (Григ., Вибр., 1959, 258);

— Хату доводиться ставити. Робимо це, звичайно, — «толокою», тобто всі сусіди разом (Головко, II, 1957, 501).

ТОЛОКНО, а, с. Борошно із підсушеного і трохи підсмаженого зерна вівса, а також товчена суха риба і т. ін. — *Тату, чи ти дубете? — підходить до старого Дарина. — Є толокно з в'юнів* (Стельмах, I, 1962, 317).

ТОЛОКНЯНКА, и, ж. Чагарник з біло-рожевими квітками і червоними ягодами. *В ліс по лікарські рослини Ми ходили так далеко. Назбирали повні торби, Тож приймай тепер, аптеко, — І ромашку, Й валер'янку, Материнку Й толокнянку* (Бичко, Вогнище, 1959, 289).

ТОЛОКУВАТИ¹, ує, недок. Бути толокою, гуляти (про землю). *Всі городи поорані, лиш мій толокує* (Коломийки, 1969, 214); *Вона заміряла з агрономом клин під ярові, сперечалася з дідом Кушкою, яке поле нехай толокує, а на якому посіяти люцерну* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 145).

ТОЛОКУВАТИ², ую, уєш, недок., заст. Працювати толокою (див. толо́ка²). *Як толокують, то гарно й убираються* (Барв., Опов., 1902, 146).

ТОЛОЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мян. і теп. ч. до толо́чити. *І козаки, припавши до коней, зникли в траві. Вже й чорних шапок не стало видно. Один тільки струмінь толоченої трави показував слід їх бистрого бігу* (Довж., I, 1958, 226).

ТОЛОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. толо́чити і толо́читися.

ТОЛОЧИТИ, очу́, бчипш, недок., перех. 1. Приминати, надломлювати трав'янисті рослини, пошкоджувати посіви, городину і т. ін., ходячи, їздячи, пасучись на них тощо. *Воли ревуть, води не п'ють, А траву толочать* (Чуб., V, 1874, 1040); *На коні сидів пан Бжозовський і лупив коня батогом. Осавула ледве встигав бігти за ним і немилосердно толочив жито* (Н.-Лев., II, 1956, 186); — *Васько — твій товариш? — Ще ні. А коли і його виженете з школи, тоді буде! — засміявся злопець. — Тоді вдвох вашу клумбу толочитимемо* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 85); *На ниві саме біло-рожевою піною квітнула гречка.. І Давид посовістився толочити цвіт, хоча й ніде нікого не було навкруг. Тому й засіли по самий драбиняк у чорному, як дьоготь, болоті* (Стельмах, I, 1962, 100); // *Топтати, наступати ногами. Потому [діти] спинались до мисника, толочили ніжками [бабині] груди і засипали очі кришками з хліба* (Коцюб., II, 1955, 273); *Толочив він старечими ногами шляхи українські, сіяв, мов зерна, слова чужих і своїх пісень* (Рибак, Помилка., 1940, 326); *Влітку на ту тополю заглядається сонечко, восени збираються навколо неї тумани.. Взимку — сусіднують скирти, толочать навколо сніг зайці* (Логв., Літа., 1960, 18); *Образно. *Так он яка вона [Марина]!.. На своєму городі насіння для колгоспу вивела, добилася чогось.. І таку душу толочили чиїсь копита!* (Жур., Опов., 1956, 78); // *Нищити, псувати. [Г о д ві н с о н:] Паліть усю гидоту ідолянську, що зібрана в сій хаті! [Р і ч а р д:] Я не дам! (..Громадяни хапають де тільки під руку попадається все належне до скульптури: ескізи, бюсти.., навіть знаряддя, толочать, трощать)* (Л. Укр., III, 1952, 84).

2. Те саме, що бити 1, 2. *Та й мордувалося ж скажене бісень!.. Копитцями і толочить, і рве* (Вовчок, VI, 1956, 271); *Лемко.. піймав.. Сука, повалив на землю і ну ж колінами толочити, кулакувати попід ребра!..* (Ков., Тв., 1958, 59); *Максим, що хитро підсміхався, поки запальний Боженко толочив його друга об стінку, спробував стушкуватись, коли Боженко кинув на нього лютим поглядом* (Смолич, Мир., 1958, 66).

3. Тягти кого-, що-небудь по землі, підлозі і т. ін.; волокати. *Листоношу водили [кайзерівці] селом, як зли-*

дарське горе, його толочили по дорозі й нівечили чобітьми (Ю. Янов., I, 1954, 281).

ТОЛОЧИТИСЯ, лочу́ся, лочи́шся, недок., рідко. 1. Вести бродяче життя; блукати по світу. * *Образно. Села здебільшого були поруйновані; тут, по цих місцях, вже три роки толочилася війна* (Смолич, Мир., 1958, 363).

2. Пас. до толо́чити. *Про великий трагічний відхід наших армій з України буде написано багато томів історичних книг.. Як горіло жито, куди око гляне, і толочилося людьми, машинами і мільйонами бездомних коней і корів* (Довж., III, 1960, 53); *Жаркі бої Гули над Ворсклою по полю: «За волю-волю — Нашу долю!» І толочилися пирії* (Воронько, Три покоління, 1950, 69).

ТОЛОЧІННЯ, я, с. Те саме, що толо́чення.

ТОЛОЧНИЙ, а, е. Прикм. до толо́ка² 1. *Оце три дні панські одбудем, а четвертий за подушне, п'ятниця й субота якісь толочні повідумували* (Вовчок, I, 1955, 66).

ТОЛСТОВЕЦЬ, вця, ч. Послідовник релігійно-етичного вчення Л. М. Толстого. *Суперечності в творах, поглядах, вченнях, у школі Толстого — дійсно кричущі.. З одного боку, надзвичайно сильний, безпосередній і щирий протест проти громадської брехні і фальші, — з другого боку, «толстовець», тобто потасканий, істеричний хлюпик, що називається російським інтелігентом, який, прилюдно б'ючи себе в груди, каже: «я поганий, я гидкий, але я займаюсь моральним самовдосконаленням; я не їм більше м'яса і живлюся тепер рисовими котлетками»* (Ленін, 17, 1971, 197); *У порівн. *Кому, наприклад, має імпонувати те, що і перші християни були загорілими фанатиками? Хіба тому, хто, як толстовці, марить про відродження примітивно-християнських ідеалів і практики* (Л. Укр., VIII, 1965, 236).

ТОЛСТОВКА, и, ж. 1. Довга верхня чоловіча сорочка зі складками й поясом, яку носили поверх штанів (за прізвиськом письменника Л. М. Толстого). *Микола Савович — білявий, низько підстрижений, років за тридцять, одягнений у темну толстовку та сірі в смужечку штани* (Коз., Сальвія, 1956, 122); *У зовнішньому вигляді [Макара Івановича] нічого не лишилося від толстовства: зникла борода віником.. Замість довгополої толстовки, одягнений був у сорочку з крамної матерії, і поверх неї — піджак міського крою* (Головко, А. Гармаш, 1971, 405).

2. Жін. до толстовець. *Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт»... шкода, справді, що я не фаталістка або не «толстовка»* (Л. Укр., V, 1956, 33).

ТОЛСТОВСТВО, а, с. Релігійно-етичне вчення письменника Л. М. Толстого, в основі якого лежать християнські ідеї непротивлення злу насильством, пропаганда морального вдосконалення, ідеалізація селянського побуту поряд з різкою критикою й запереченням сучасного письменникові суспільного ладу та негативним ставленням до цивілізації. — *Що ж, одначе, їх [толстовок] так приваблює в цьому віроученні? — Очевидно, те, що в толстовських общинах все-таки існує рівність, мужчина не панує над жінчиною [жінкою]... — Отже, можна вважати, що толстовство хоч би в цьому відношенні явище прогресивне?* (Бурл., Напередодні, 1956, 66); *Статтю «Лев Толстой», що найповніше розкриває ставлення Франка до Толстого, написано, як відомо, 1892 року. Документи пізніших років свідчать, що Франко дедалі ближче підходив до правильного визначення класової природи толстовства* (Рад. літ-во, 4, 1964, 53).

ТОЛСТОВСЬКИЙ, а, е. Стос. до толстовства, толстовців; власт. толстовцям. *Маючи спільну класову природу, толстовський протест і толстовське смирення нерозривно пов'язувались як в художній творчості, так і в публіцистиці Толстого* (Рад. літ-во, 4, 1964, 57).

ТОЛСТОВЩИНА, и, ж. Те саме, що толстовство. *..саме ідеологією східного ладу, азіатського ладу і є толстовщина в її реальному історичному змісті* (Ленін, 20, 1971, 96); *Російські революціонери менше всього наз'яжують свій рух до імені Толстого, навпаки, вважають толстовщину сектярством* (Л. Укр., VIII, 1965, 246).

ТОЛУОЛ, у, ч. Рідкий вуглеводень, безбарвна органічна сполука з своєрідним запахом, яку добувають із кам'яновугільної смоли та нафти і використовують для виготовлення вибухових речовин, лікарських препаратів, барвників і т. ін. З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яновугільну смолу, з якої виділяють такі продукти, як бензол, толуол, ксилол, нафталін, фенол та ряд інших (Наука., 3, 1958, 14).

ТОЛУОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до толуол.

ТОЛЬ, ю, ч. Покрівельний матеріал, виготовлений з товстого картону, просоченого кам'яновугільним дьогтем. *За плетивом колючого дроту вишикувався ряд низеньких бараків, наполовину вкопаних у землю, виднілися лише похилі дахи, криті чорним толем* (Збан., Єдина, 1959, 289); *В деяких місцях толь було прорвано.. і дах світився дірками* (Хижняк, Тамара, 1959, 176).

ТОМ, у, ч. Частина якого-небудь твору, збірки творів, видання, яка становить окрему книжку, а також окрема книжка якогось твору, збірки творів, видання. *Не знаю, чи вже скінчили вони друкування першого тому, чи й досі тягнуть?* (Мирний, V, 1955, 433); *Посилаю Вам твори Горького, лиш перший том можна було дістати* (Стеф., III, 1954, 189); *Прочитавши в газетах про остаточне приборкання бурських повстанців.. батько виїхав четвертий том енциклопедії* (Смолич, II, 1958, 9); // Окрема книжка (в якомусь зібранні книжок, бібліотеці і т. ін.). — *Людмила Леонідівно, до речі: здається, ще цього року ваша розкішна бібліотека збагатиться ще на один том.. Сьогодні здав до друку останню коректуру своєї збірки лірики* (Головка, II, 1957, 488); // розм. Взагалі велика, товста книга. *Сьогодні стрінемось... Ми станемо знайомі... Для вас це зайвий епізод, — Для мене ж день думок, турбот, Яких не спишеш в цілїм томі* (Олесь, Вибр., 1958, 329); *Образно. *Люби його [життя], люби, як я любив, дитя, Як знову я ладен — і можу ще любити! Перед тобою світ — великий том розкритий, І перші букви в нїм тобі лише дались...* (Рильський, III, 1961, 88).

ТОМАГАВК, а, ч. Ударна кидальна зброя північноамериканських індіанців, що має форму топірця з довгим держаком. *Ясько готує томагавки І бурмоче, чистячи гвинтовки [гвинтівки], Що, мовляв, бізон — не для забавки, А Пампаси — не Криве й не Бровки* (Рильський, I, 1960, 140); *У порівн. [Д ж е н н і:] *Геть звідси, геть, бо я тебе уб'ю!* (Хапав кия, що попавсь під руку, і заміряється на індіанку. Та з різким криком хапав скульпторський молоток, замахує ним, мов томагавком, і собі наступає на Дженні) (Л. Укр., III, 1952, 55).

ТОМАСІВСЬКИЙ, а, е, мет. Стос. до томасування. Фосфорний шлак, який утворюється після переробки руд у мартенівських або томасівських печах, є цінним добривом для сільського господарства (Наука., 8, 1959, 8); *Томасівський конвертор*; // Одержаний способом томасування. *Томасівська сталь*.

ТОМАСУВАННЯ, я, с., мет. Переробка рідкого фосфористого чавуну в сталь способом продування через

нього стисненого повітря або суміші кисню з вуглекислим газом чи водяною парою, внаслідок чого окислюються й перетворюються на шлак домішки.

ТОМАСШЛАК, у, ч., мет. Багаті на фосфор відходи, які утворюються під час переробки чавуну в сталь томасівським способом; після розмелювання — важкий темно-сірий порошок, що застосовується в сільському господарстві як фосфорне добриво. *Томасшлак в нашій країні використовували ще до першої світової війни. Тоді він був найпоширенішим фосфорним добривом* (Колг. Укр., 6, 1956, 25); *Під махорку можна використовувати різні форми фосфорних добрив, а саме: суперфосфат, томасшлак* (Техн. культ., 1956, 327).

ТОМАТ, ч. 1. род. а. Помідор. *Плоди томатів, що достигли при штучному освітленні, містять сухої речовини у два з лишком рази, вітаміну С в два рази, цукру в півтора рази більше порівняно з томатами, вирощеними у звичайних умовах* (Хлібороб Укр., 11, 1968, 5).

2. род. у. Соус, паста з помідорів. *Я відкрив бляшанку бичків у томаті, нарізав хліба; Марія вимостила з дощок стіл і заслала газетою* (Хор., Ковила, 1960, 63).

ТОМАТНИЙ, а, е. Прикм. до томат; // Пригот. з томатів. *Томатний сік люблять і охоче п'ють діти і дорослі* (Веч. Київ, 5.X 1957, 1).

ТОМАТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову томат, напр.: т о м а т о т ё р к а, т о м а т о в а р к а і т. ін.

ТОМБУЙ, я, ч., спец. Великий поплавок, що вказує місцезнаходження кинутого якоря.

ТОМИК, а, ч. Зменш.-пестл. до том. *В останні часи я щось розписався, за півроку написав цілий томик* (Коцюб., III, 1956, 223); *Каламарчики та коробочки з дівочими чарами, томики віршів та романів, дзеркала-це в квітках — усе кудись сплило з маленького столика, а на їх місці темніла тепер гора шкільних книжок* (Вас., I, 1959, 219); *Іван мовчки дістає полотняну торбу з широкою лямкою, вкинув туди томики «Фауста» і «Кобзаря»* (Кол., Терен., 1959, 52).

ТОМИЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для томління яких-небудь матеріалів, виробів. *У невеличкому ливарному цеху виконуються всі процеси від приготування сумішей для форм і стержнів до відливання і вибивання заготовок. Тут і бігуни, і вагранки, .. і формувальні площі. і томильні печі* (Роб. газ., 23.XII 1962, 2).

ТОМИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається томлінням чавуну, сталі і т. ін.

ТОМИТИ, томлю, томиш; мн. томять; недок., перех., рідко без додатка. 1. Доводити до втоми кого, що-небудь. *Потягло на захід військо, .. А попереду, мов крук, Провідник, що знає дороги, На коні, не томить ноги, Чорний поступа Клобук* (Фр., XIII, 1954, 368); [С т е х а (до хлопців):] *Завтра знов за тяжку працю: на гаряче сонце, на спеку, спину гнути, ніженьки томити, рученьки мозолити, кривавим потом умиватися!..* (Кроп., I, 1958, 485); *Насамперед не турбуйся, я здоров, хоч трохи втомлений, бо хоч сплю і бережусь, а все-таки дорога томить* (Коцюб., III, 1956, 320); *Мав [Дорко] хвальну звичку не кидати не зробленого, то бувало сидів пізно поза північ при лампі і томив свою сивіючу голову і короткозорі очі* (Мак., Вибр., 1954, 38); *Вдруге тут його зустріла, Томить очей не довелося, Вже як не є багато діла, Шукає ж молодість знайомств* (Ус., Шість, 1940, 55); *На вози присідати Какора не велів, щоб не томити коней* (Загреб., Диво, 1968, 144).

2. Мучити, знесилювати, виснажувати. *Сни страшні всю ніч його [Каїна] томили. Він кидався і кричав* (Фр., X, 1954, 376); *Чи вповиває тїнь, чи томить нас проміння. Чи впала сарана, гяури палять дім. Усе німуєш*

ти [Чатир-Даг] в замисленні тяжким (Зеров, Вибр., 1966, 433); Ряд мислей голову томив, Мішались думоньки безсилі (Граб., I, 1959, 206); З самого рання летять чайки в поля, у глиб суходолу, летять, мов на роботу, і трудяться, аж поки спека не вдарить. Працювали б і далі, якби було де напитись.— А щоб їх згага не томила, розставили б ви їм там, у степу, коритця з водою,— порадив якось Горпищенко-чабан голові робіткому (Гончар, Тронка, 1963, 25); // Болісно турбувати, гнітити (про почуття, переживання). — Я шість літ мучився, шість літ томила мене ненависть, хоч той чоловік нічого не зробив мені... (Ірчан, II, 1958, 302).

3. спец. Витримувати в певних умовах, переробляючи на щось, надаючи відповідних якостей. З пнів та коріння томив [Шембек] вугілля, гнав дьоготь, випалював поташ і скипидар (Смолич, Мир., 1958, 189).

4. мет. Піддавати тривалому нагріванню (напр., чавун) для надання більшої в'язкості.

ТОМІТИСЯ, томлюся, томишся; мн. томляться; недок. 1. Зазнавати втоми. Гадка... гадка гбстить дома, Там, де браття рідні, милі Також томляться в тій хвилі Над роботою тяжкою І не знають супокую! (Фр., XIII, 1954, 407); Хто наказав мені: не кидай зброї, не відступай, не падай, не томись? (Л. Укр., I, 1951, 195); *Образно. Сила життя не томиться висувати все нові й нові продукти своєї творчості (Хотк., I, 1966, 136); За хмари! де сонце блискуче живе [живе], Не томлячись сяєво лити... Де світу набрав би я в серце своє І сам уже зміг би світити (Олесь, Вибр., 1958, 54).

2. Зазнавати мук, страждань; мучитися. — Ой дівчино, дай нам, серце, Водиці напитись. Годі згагою у полі Козакам томитись! (П. Куліш, Вибр., 1969, 336); Цілих дев'ять місяців томився Франко в тюрмі, серед злодіїв і волюг, при найгірших санітарних умовах, іноді й голодний (Крим., Вибр., 1965, 445); І томилася [Маруся], і мучила сама себе. Не було куди йти, не було смислу життя. Ставала не раз над пропастю і дивилася в імлісту глибіню (Хотк., II, 1966, 268); У глибоких підвалах, куди не проникав промінь світла, томилась у кайданах ув'язнені (Іст. середніх віків, 1955, 32); Життя кудись іде, хвилюється, як море, І манять до утіх нас устоньки дівочі... А серце обвило холодне, чорне горе, А серце томиться в обіймах чорних ночі (Рильський, I, 1960, 114); // Знемагати від чогось обтяжливого, одноманітного; нудитися. [М о л о д и й х л о п е ц ь:] Ти втомлений? З якої ж то роботи? [Л и ц а р:] Ох, без роботи томляться ще гірше (Л. Укр., II, 1951, 217); Не читав [Славко], але нюхав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томився й мучився (Март., Тв., 1954, 237); Були й інші [абітурієнти], які шукали абиякої заціпки, щоб не лишатися самим з собою, не томитися щохвилиним вичікуванням почути своє прізвище з дверей кабінету (Ле, Право., 1957, 82).

3. Пас. до томіти 3, 4.

ТОМІЩЕ, а, ч. Збільш. до том. Послідня іскра інтересу до світа згасла: світ не міг йому дати вже нічого нового; все, що він міг йому дати, замикалося в тім грубежнім.. томищі, на котрого хребті золотими буквами витиснений був його титул (Фр., III, 1950, 443); Від однієї бабусі, якщо її добре розпитати, можна записати томище пісень, томище казок (Літ. Укр., 11.IV 1967, 2); Одні залюблені в старі листи. Ті — в музику, а ті — в руді томища (Б. Ол., Рух, 1973, 10).

ТОМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до томіти. Жінка, зв'язавши останній сніп, бере з колиски на томлені руки дитину (Вас., II, 1959, 168); Оленка стояла на прозорій міліні, вода плюскала під руки.. Так би вік простояла, томлене тіло відходило, спочивало

після тяжкої роботи (Горд., II, 1959, 66); Ти не казав ні словечка молярі, лиш руку в мене палко взяв рукою й поклав на серце, томлене жагою, в очах твоїх палав огонь любови (У. Кравч., Вибр., 1958, 141); // у знач. прикм., мет. Томлена сталь.

ТОМЛИВИЙ, а, е. 1. Який примушує томитися, мучитися, страждати. Ось від якогось часу їй почав відкриватися ще один світ, повний неясних, томливих тривог (Мик., II, 1957, 519); Уже і на заводі починають шушукатись про мої стосунки з Лідією.. Правда, офіційно.. ніхто мене не чіпає, бо ж моя жінка не подає заяв на свого чоловіка.. Але доки може тягтись ця томлива, страшна гра? (Вільде, Винен., 1959, 7); Сонце пекуче підбивалось до півдня, в лісі пахла томлива задуха, і по дорожнім аж піт з лоба ллявся (Козл., Мандрівники, 1946, 13); В ці одинадцять місяців томливої облоги [Севастополя в 1854—1855 рр.] проявилась залізна витримка і стійкість російських солдатів, які із спокійною свідомістю.. виконували свій обов'язок (Іст. СРСР, II, 1957, 176); // Який викликає знемогу (про щось обтяжливе, одноманітне). Почалися хвилини томливого чекання. Час тягся нестерпно повільно (Загреб., Європа 45, 1959, 222).

2. Який викликає млість, почуття приємної розслабленості. Скрипка заграла.. Саїд забув про все. Невичерпний сум охопив його, і потягло якоюсь музикальною інтуїцією на томливу елегію (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); // Густий, паморочливий. Із саду долинав томливий запах нічних фіалок (Донч., III, 1956, 198).

ТОМЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. томливий. У кожного на обличчі були томливість і страх (Вовчок, Вибр., 1937, 131).

ТОМЛИВО. Присл. до томливий. Вадим та Текля Григорівна нетерпляче й тривожно очікували Василя. Томливо минав час (Бойч., Молодість, 1949, 86); За вікнами, на вгороді, томливо пахне кріп, пахла м'ята й нічна матіола (Донч., VI, 1957, 80); *Образно. Сонце підбилось уже височенько, й пекло мов із печі. Зелені трави в'яли охляло, квітки томливо мружили свої очі від сліпучого жару (Козл., Мандрівники, 1946, 37).

ТОМЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. томіти 1, 2 і стан за знач. томітисся 1, 2. От вирушаєм ми. В томліннях і тривогах Горять у нас серця... (Зеров, Вибр., 1966, 473).

2. спец. Дія за знач. томіти 3, 4. Для томління тютюн складають щільними шарами у приміщенні на підстілку, уважно стежачи, щоб температура в шарах не перевищувала 35° (Колг. енци., II, 1956, 633); Замочене насіння висипають у купу і, вкривши брезентом, залишають на дві години для томління, яке підвищує ефективність протруювання (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 140); У зв'язку з тривалістю процесу нагріву при одержанні ковкого чавуну називають томлінням (Токарна справа., 1957, 53).

ТОМЛЯЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до томіти 1, 2. По довгій хвилині томлячої мовчанки дівчина нарешті промовила дзвінким, енергійним голосом: — Де мій батько? (Фр., VI, 1951, 163); Якось томляча туга загніздилася мені в серці (Коб., I, 1956, 149).

ТОМНИЙ, а, е, рідко. Сповнений легкого безпричинного смутку, легкої втоми, знемоги; млосний.—Я завжди буваю на балі в білому.. Я тоді така біла, томна (Л. Укр., III, 1952, 601); Не примхою міліардера, Не на потіху томних дам, Не сон, не мрія, не химера.. Ні! Гордий вицвіт мускулястих, Смаглявих одностайних рук В сплетіннях круглих і гранчастих Піднісся над шумливий брук (Рильський, II, 1960, 11); // Який виражає душевне томління, легкий смуток. З-під них [брів], прикриті густими й неправдоподібно довгими,

одначе зовсім натуральними, віями, миттю блискали і зразу ж меркли — щоб за мить знову блиснути і знову померкнути — двійко швидких, гострих, але заразом і томних очей (Смолич, Мир., 1958, 85); Він руку їй подав. Печально (Як то говорять, машинально) Татяна сперлась і пішла, Не звівши томного чола (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 98).

...ТОМНИЙ, а, е. Друга складова частина складних слів, першу частину яких становить числівник, що означає кількість томів, напр.: т р и т о м н и й, д в а н а д ц я т и т о м н и й і т. ін.

ТОМНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість і стан за знач. **томний**.

ТОМНО. Присл. до **томний**. — Як він [М. Гоголь] незрівнянно оспівав наші степи, наші українські прерії, — томно сказала Софія (Гончар, Таврія, 1952, 136).

ТОМОГРАФ, а, ч. Спеціальний апарат для поширеного рентгенологічного дослідження організму. Крім апаратів для рентгенологічного дослідження загального характеру, є й спеціальні. Серед них значний інтерес становлять томографи (Наука., 1, 1959, 33).

ТОМОГРАФІЯ, і, ж. Поширене рентгенографічне дослідження організму людини, зокрема легень, мозку, кісток, суглобів і т. ін. Переворот у розумах викликала томографія, фантастична ідея «розрізати» легеню променем, сфокусувавши його так, щоб вихопити з тканини потрібний шар, а решту ніби витерти (Наука., 8, 1968, 29).

ТОМПАК, у, ч. Золотистого кольору сплав міді з цинком, різновид латуні; використовується для виготовлення дешевих прикрас, господарчо-побутових предметів і т. ін. Томпак має красивий золотистий колір, дуже в'язкий і добре штампується (Токарна справа., 1957, 60).

ТОМПАКОВИЙ, а, е. Прикм. до томпак; // Зробл. з томпаку. Томпаківий ланцюжок.

ТОМУ. 1. присл. Унаслідок чого-небудь; через те, того. Непомітні оку і тому надзвичайно небезпечні мілини оточували їх [острови] і відходили далеко у відкрите море (Тулуб, В степу., 1964, 391); Я ще не знав правил і тому, як мені здавалось, не робив помилок (Довж., I, 1958, 22); Усім хотілося чимшвидше вибратися із смердючих мочарів, і тому пішли праворуч, бо здавалось, що там сухо (Тют., Вир, 1964, 321); І ти, як море те, то лагідна й ласкава, то раптом, як грози двигтіння сил сліпе, і наче в блискавках голівка кучерява... Тому й люблю, мій друг, я море і тебе (Сос., II, 1958, 115); // Уживається в головному реченні як співвідносне слово із спол. що в підрядному причини. — А що старі люди не бачили її [філоксеру], як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бессарабію шкідника цього з-за кордону на лозах виноградних (Коцюб., I, 1955, 203); — Он ти яке! — вигукнув чумак до моря. — Тому тебе багато й є, що тебе ніхто не п'є! (Гончар, Тронка, 1963, 247); // у сполуч. зі сл. о т, с а м е, т і л ь к и, і. Уживається для підсилення вказівки на причиновий зв'язок. [О н о м а й:] Жінок я досить знаю. [К а с с а н д р а:] Та Кассандра ще не була між ними. [О н о м а й:] От тому я й хочу взяти [заміж] її (Л. Укр., II, 1951, 286); Коли Володимир Маяковський задумався на самоті з самим собою про Пушкіна, то він збагнув, що автор «Онегіна» завжди був йому близьким і рідним. І саме тому з такою ненавистю говорив він про епігонів Пушкіна (Рильський, X, 1962, 23); — Отакто, мамо, — ясно подивився [Дмитро] і примирливо додав: — Чого з язика не зірветься, коли не вмієш до пуття говорити. — Значить, ти скриню віддав тому, що говорити не вмієш? — потвердішав голос Докії. — Тільки тому, — охоче погодився (Стельмах, II, 1962, 406).

2. присл. Указує на час, що минув від якоїсь дії, події, стану, в якому хто-, що-небудь перебував (перебувало) і т. ін. до моменту мовлення про них (у поєднанні зі словами, що вказують на проміжок часу). Обідав у касині [казино], яке.. оснувалося два роки тому в Бориславі (Фр., VIII, 1952, 380); — Не далі як тиждень тому, на міській партійній конференції скільки голосів зібрали ваші поправки до наказу делегатам на Всеукраїнську партійну нараду? (Головко, II, 1957, 464); Знову затупотіли коні і знову завуркотіли колеса, наче кіт на колінах, але чомусь не так мелодійно, як два дні тому (Панч, На калин. мості, 1965, 60); Її, цю пшеницю, знали люди ще тисячі років тому (Вол., Сади., 1950, 7); Кілька мільйонів років тому територія сучасного Туркменістану суціль була вкрита морем (Наука., 11, 1967, 48); Це була дивізійна редакція. З години тому вона підірвалася на міні (Гончар, III, 1959, 182).

3. спол. У поєднанні зі спол. що уживається для приєднання підрядного речення причини до головного. «Ура» не кричать [бійці] тому, що «ура» для них не парадна розвага, а теж зброя, і її, як усяку іншу зброю, треба економити на слушний час (Гончар, III, 1959, 219); — Чайка квилить над ним [морем] тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось (Ю. Янов., II, 1958, 40); // Уживається в складі складного сполучника т о м у що для приєднання підрядного речення причини до головного. Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона корейка (Довж., I, 1958, 111); Хоч нічого особливого в Марисиній мові не було, — були то звичайнісінькі, майже сентиментальні слова втіхи, але, може, тому що йшли вони від серця, і вчула мати в них щире вболівання за свого сина (Гончар, Бригантина, 1973, 100).

ТОН, у, ч. 1. фіз., муз. Звук, що утворюється періодичним коливанням повітря і відзначається певною висотою; музичний звук. Усівши, впилася [Оля] очима в оркестр, котрий розпочав гру... Від першої хвили вона чула себе мов причарованою тими тонами (Фр., II, 1950, 72); Орфей бере флейту, притуляє до уст і видає такий тремтячий, жалібний тон, що дужий Зет не витримає і заливається слізьми, як дитина (Л. Укр., I, 1951, 453); Цвіркун виляв із душі своє горе і взявся знов за гітару. У спокійну вечірню тишу поляглись легенько ніжні тони музики, які ніби плакали стиха тугою за втраченим... (Козл., Мандрівники, 1946, 21); Головною підвалиною існування музики є, як знаємо, музичний звук, або тон (Іст. укр. музики, 1922, 23); Кого не чарує звучний і мелодійний спів солов'я! Але не всім відомо, що в його «репертуарі» до двох тисяч мелодій. Людське вухо не спроможне вловити всі ці мелодії, бо соловей співав дуже швидко — відтворює близько 130 різних тонів на секунду (Наука., 9, 1961, 54); // Взагалі звук, певне звучання, викликане періодичним коливанням повітря. В кімнаті — як в улику: гучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку (Коцюб., I, 1955, 169); Надворі все дужчала хуга; голосне виття змінило інтонацію і замість тихої пісні білосніжної царичі зими зазвучала на високих тонах якась інша, бурхлива й грізна музика (Хотк., I, 1966, 70); // Характер, якість звучання чого-небудь. Десять за вокзалом над містом озвалися розірвано, не разом і в різних тонах багато гудків: на заводі, на тютюнових фабриках, на парових млинах, — творячи довгий і неладний, але й у своїй неладності дивно могутній величний акорд (Головко, II, 1957, 367); Різні тони, різні звуки, кожен хазяїн свого воза по голосу серед тисяч пізнає (Ю. Янов., II, 1958, 248).

2. муз. Співвідношення двох звуків, що охоплюють 1/6 октави і є мірою для визначення розміру якісної

величини інтервалу; складається з двох півтонів. Почати пісню на тон вище.

3. муз. Те саме, що **тональність** 1. Серед натовпу і шуму Сів собі я на ослоні. Грав оркестр в мінорнім тоні, Навіваючи задуму (Вороний, Вибр., 1959, 123); *Образно. Нові вірші поета характеризуються радісними барвами, мажорним, піднесеним тоном. У поезії Тичини з'являється грандіозний образ радянського народу — океану, з могутністю якого не може порівнятися ніщо в світі (Іст. укр. літ., II, 1956, 374).

4. мед. Звук працюючого серця, його клапанів. [В а л я:] Пульс зник, і сердечних тонів не стало... Платон Іванович зовсім зблід, швидко закрити рану і зробив укол в серце... (Корн., I, 1955, 135); На операційному столі лежав літній солдат.. Васадзе рахував пульс.. Тони були глухі і повільні, але серце билось ритмічно (Голов., Тополя., 1965, 424); // Звук, що утворюється при простукуванні порожнинних органів людського тіла.

5. Характер звучання голосу людини за висотою та силою під час мовлення. Голос в Антона міцнішав, ріс, і він не помітив, що вже кричить.. Йому нарешті упала в око жінчина постать і знизилася тон. Він став спокійнішим (Коцюб., II, 1955, 295); Усі за столом стали шумніші. Кожен говорив вищим тоном од звичайного, і говорили багато (Головко, II, 1957, 48); Іван тільки добродушно посміхався та дивився на дівчину покірними й зачудованими очима, особливо коли їй доводилось підвищувати тон (Ткач, Плем'я., 1961, 74); — Анеля ще спить після балу, — відповів Грохольський.. — Так, так! Нехай відпочине, — підхопив Бжеський, знижуючи тон, ніби Анеля могла його почути (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8); Перед кожною виставою неодмінно призначалась репетиція на повний тон (Минуле укр. театру, 1953, 32); З розвитком і подовженням справжніх голосових зв'язок, а також зміцненням хрящів гортані посилюються тони голосу (Шк. гігієна, 1954, 82).

6. Характер звучання мови людини, манера висловлювання, що виражають різні емоційні відтінки, ставлення до об'єкта мовлення, настроїв того, хто говорить, риси його вдачі і т. ін. Марта Кирилівна подала йому руку і ще холоднішим, неначе льодовим, тоном промовила: — Сподіваюсь... що ви в нас... не останній раз? — Але в думці вона гаряче бажала, щоб то був останній раз, були останні його відвідини (Н.-Лев., VI, 1966, 32); Явдоха Купер'яниха.. в сварці не так груба, як ущиплива (говорить здебільшого в іронічно-ввічливому тоні), і через те її всі бояться (Л. Укр., III, 1952, 722); Вона наче його потішала. Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав (Коцюб., II, 1955, 311); Старому, цілком очевидно, було приємно почути таку відповідь. Він знову вернувся до дружнього тону (Смолич, I, 1958, 48); — Інтенсивна годівля плюс інтенсивне доїння — ось наш метод, — лекторським тоном підкреслила вона (Жур., До них іде., 1952, 56); Кульницький різко обернувся до Свирида Яковлевича, зміряв його войовничими очима і холодним прокурорським тоном запитав: — Товаришу Мірошниченко, чого ви запізналися? (Стельмах, II, 1962, 140); // Манера, стиль викладу письмової мови кого-небудь. Поважно настроєний поет [М. Філянський].. впадає однак у доволі фривольний тон (Коцюб., III, 1956, 24); «Слово о полку Ігоревім» — безсмертне. Воно в зовсім новому тоні й плані прозвучало у Павла Тичини (Рильський, III, 1956, 31); Лист був написаний в найенергійнішому тоні (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 42); Взагалі, слов'янськи в російській і українській літературі являють собою елементи стилю, вони дають тон — урочистість, глузливість і т. ін. (Кундзич, Дієзи., 1956, 95).

◇ Відповідати (відповісти, говорити, сказати і т. ін.) в тон — відповідати (говорити) співрозмовникові з такою ж інтонацією, з таким же настроєм і т. ін., як говорить він. — Ну, здрастуй, Гришо! — схвилювано і трохи ніяковіючи перед присутніми за своє хвилювання, привітався Артем, як тільки міг стримано. — Здрастуй, Артеме! — в тон йому відповів Саранчук (Головко, II, 1957, 446); Хлоп'я вловило іронію, відповіло в тон (Гончар, Бригантіна, 1973, 4); Настроювати (настроїти) на тон який кого — викликати в кого-небудь певний настрій. Щоб колосом співали струни нив, Щоб злий кукіль не забивав пшениці, — На вірний тон настрой колектив (Рильський, Мости, 1948, 74); Лобанов піднявся на-гора, а Сиволап лишився у шахті до кінця зміни. Розмова з керуючим настроїла і його на хороший тон (Ткач, Плем'я., 1961, 60); Підвищувати (підвищити і т. ін.) тон див. підвищувати.

7. Манера поводитися, стиль і характер поведінки людини. Її поважність, природжена спокійність і навіть її неповорухливість.. ще більше надавали їй салового поважного тону та солідності (Н.-Лев., IV, 1956, 44); Зберігся в неї [Татьяни] рівний тон, Смаку хорошого закон (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 204); Манери і розв'язний тон Козловського драгували і коробили Тараса Григоровича (Тулуб, В степу., 1964, 30); До всього Зігфрід ставився з поблажливою посмішкою: доброю, незлобивою, доброзичливою іронією. Майже протягом двох років, принаймні в її [Надійчиному] товаристві, він ніде й ніколи не зрадив цього тону (Коз., Листи., 1967, 112); Режисер.. була актриса московського театру і зараз же взяла столичний тон (Смолич, Театр., 1940, 67).

В тоні що — щось відповідає прийнятим правилам. — Обід такий тривав зо три години, і йшли розмови всякі за столом: Пані своїх знайомих тут судили, Пани хортів і коней... Лиш часом На політичне поле заходили, Та й то несміло якось. Загалом За паницини була політика не «в тоні» (Фр., X, 1954, 203); Дібрий тон — те саме, що Правила діброго тону (див. правило). Все було, як добрий тон велить (Рильський, I, 1956, 157); Задавати (задати) тон див. задавати; Потрапляти (потрапити, попадати, попасти) в тон кому — говорити або робити що-небудь доречно чи приємно комусь. Лише той, кого Таня назвала Левицьким, стояв у куточку, замислений, і не пробував потрапити в тон іншим (Панч, На калин. мості, 1965, 55); Правила діброго тону див. правило.

8. Колір, забарвлення або відтінок якогось кольору. Хата Гоцинської, салон.. Загальний тон убрання хати темно-червоний (Л. Укр., II, 1951, 5); Все зелене дококола. По-весінньому яскраво-зелене. Навіть небо набиралося зелених тонів — мов уся земля окуталася надією (Хотк., II, 1966, 63); Скажи: ця хмара жовта чи рожева? Як звуть художники цей дивний тон? (Рильський, II, 1960, 82); Вона була в гарному ситцевому платті, із темного його тла впадали у вічі якісь сині тони (Сенч., На Бат. горі, 1960, 44); Малювали [учні] мовчки, прикусивши язика, старанно виводили лінії, накладали тони й півтони (Збан., Сеспель, 1961, 199); // Вихідний, найпростіший колористичний елемент чого-небудь; // Загальний кольоровий лад художнього твору. Килим спокійного коричнево-пісочного тону; // Ступінь яскравості, насиченості кольору або сукупності відтінків на певній ділянці малюнка, фотографії, картини. Яскраві барви, повні тони! Нюанси пріч і геть півтон! Рожеве вмерло, і червоне Горить огнями виноград (Рильський, I, 1960, 282).

9. перен. Загальна спрямованість, характерна особливість чого-небудь. — А в яким же тоні провадити

розмову з нею? чи в ліберальному, чи в консервативному? — спитав Ломицький (Н.-Лев., VI, 1966, 24); Загальний тон корчми — було першенство [зверхність] чорних хлопців [опришків], їх вищість над сими «домаретами» [домосідами], що ради вигід спокійного життя терплять стільки понижень, що не знають вільних бажань і вільного їх задоволення (Хотк., II, 1966, 185); Вірменський коньяк поклав початок коньякам південного типу — з ванільним тоном, ніжним ароматом і чарівним букетом, в якому дуже багато сонця (Наука., 1, 1972, 16).

ТОНАЛЬНИЙ, а, е. 1. фіз., муз. Стос. до тону (у 1 знач.), власт. йому. В основу формотворення веснянок «Коло млина» та «Селецький став» покладено метод тональних варіантів. Запроваджуючи варіаційний метод, Л. Ревуцький розширює побудову куплета (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 26).

2. Стос. до тону (у 8 знач.), оснований на застосуванні тонів. У софійських [Софійського собору] мозаїках дрібненькі кубики смальти мають величезну тональну градацію кольорів (до 150 відтінків!) (Знання., 8, 1970, 18); Однією з умов використання народного орнаменту в художньому оформленні книг є збереження багатства його кольорів. Проте деякі художники прагнуть знайти лише тональну інтерпретацію кольорових орнаментів (Укр. рад. граф., 1957, 121).

ТОНАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. муз. Характерне звукове забарвлення, конкретна висота звуків гами, що визначається положенням головного тону. В українській народній музиці часто зустрічається співставлення двох тональностей, тоніки яких перебувають у квартовому або квінтовому співвідношенні (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 126); Радянська музична наука збагачується і конкретними відкриттями в галузі теорії тональності та її невід'ємної властивості — модуляції (Мист., 6, 1965, 35); Мажорна тональність; Мінорна тональність.

2. Характер, сила звучання тону, голосу. Не завжди однаково треба було заставляти звучати свій голос. Це залежить від специфічних умов театральної зали. Велике приміщення, мале приміщення, повна зала публіки, напівповна або зовсім порожня — це все відіграло роль в звучанні, і треба було до цього пристосовуватись і міняти тональність часом на протязі одного спектаклю (Думки про театр, 1955, 133).

3. літ. Основна емоційна настроєність твору. Леся Українка була глибоко ліричним поетом. Незалежно від того, якою була загальна тональність її твору (епічна, пафосна, трагедійна, політично-бойова, лірична, сатирична і под.), потужний струмінь лірики.. сповнює живим трепетанням усі її твори (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 571); Кожна мисливська усмішка написана [О. Вишнею] в своїй тональності, що виявляється в доборі подій, в характері оповідача, у тоні розповіді (Рад. літ-во, 4, 1966, 22); Ми маємо різні засоби творення певної тональності, стилістичного забарвлення тексту (Літ. Укр., 25.II 1969, 2).

4. мист. Переважаючий колір, поєднання основних тонів на картині, що створює відповідну емоційну настроєність. Насичені сонячним світлом, виконані просто, в приємній мажорній тональності, вони [етюди О. Л. Кульчицької] будили у глядача бадьорі емоції (Мист., 5, 1957, 48).

ТОНЕВИЙ, а, е. Прикм. до т́оня. Довелося [при створенні Кременчуцького моря] особливо старанно очищати територію від залишків лісу і чагарників, тим більше, що ці місця призначалися також для активного лову риби (тоневі ділянки) (Наука., 10, 1960, 23).

ТОНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до тонкий 1—5. Вночі і ожеледь, і мряка, і сніг, і холод. І Нева Тихесенько кудась [кудись] несла Тоненьку кригу попід мостом (Шевч., II, 1963, 411); В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87);—В горобців же пір'я гріє, а в телятка що? Шкурочка на ньому тоненька, шерсть блаженка,—погибель та й годі при морозах (Тют., Вир, 1964, 112); Так-то гарно убралась [Катря]! Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіткований, черевички високі (Вовчок, I, 1955, 93); — Левку, дороженький, ну, розкажи,—жартома вклонилася йому Христина, рвучко випросталась, і тоненька літня спідничка, на мить гойднувшись над колінками, виразно обвилася навколо її проворних ніг (Стельмах, I, 1962, 54); Кирило Іванович принарядився, надів усе новеньке, узяв тоненьку палочку,—так і гнеться на всі боки,—і пішов прямо у двір (Мирний, I, 1954, 160); Тоненькі ялинки розбрелися по схилах гір (Гончар, III, 1959, 104); Він взяв кленку від розсохлого барильця з-під огірків, обстругав її приблизно в формі скрипки, вбив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дріт з пляшок від солодового квасу (Смолич, II, 1958, 16); Маруся була невеличка на зріст, сухорлява та тоненька (Н.-Лев., III, 1956, 323); Шийка в неї була тоненька, так що через платтячко проступали хребці (Тют., Вир, 1964, 473); Як сон, одлетіли тривоги, хоч сніг, а кругом солов'ї. І тисну до серця могого я пальці тоненькі твої (Сос., II, 1958, 50); [Г е л е н:] Тоненька смужка брехню від правди ділить (Л. Укр., II, 1951, 297); Сіла [мати] картоплю.. чистити.. З-під її метких рук тоненьким шнурочком в'ється лушпинка, шелестить, падає в корзину (Збан., Єдина, 1959, 37); У розчинені двері було видно, як на подвір'я падали скалки від снарядів. Вони гупали, як груші, і там здіймався тоненький пилок (Панч, Гарні хлопці, 1959, 56); Ти соловей маленький, В тебе голос тоненький (Чуб., V, 1874, 463); Тоненьким голоском він понукає собаку, і той летить стрілою (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 106); Раптом до нього долітає якийсь тоненький плач, ледь чутне схлипування (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 381).

Тоненький сон див. сон 1.

ТОНЕНЬКО. Присл. до тоненький. Ніч. Тихо. На вікнах усе хтось малює, квітки з білого мережить, а золотом крайки тоненько облямовує (Вас., II, 1959, 147); Бджілка тоненько забриніла, ніби завела тиху, жалібну пісеньку (Кобр., Вибр., 1954, 36); Був серед нас Степан Макошій. Він дечим нагадував дівчину і говорив тоненько (Минко, Моя Минківка, 1962, 111); Він ступив на поріг і вийшов на ганок. Деся над головою тоненько писнула пташка, немов привітала Тараса з добрим ранком (Ткач, Плем'я., 1961, 157).

ТОНЕСЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже тонкий (у 1—5 знач.). Дивилась вона на його, слухала, та як листочок тонесенький трусилася (Вовчок, I, 1955, 163); Стінки їх [фарфорових чашок] такі тонесенькі, що просвічуються наскрізь, і білі, наче сніг (Наука., 8, 1960, 18); Мов тонесенька струна деся глибоко під землею ледви [ледве] чутно задзвенить — то металевий дзвоник на шиї у корови, що деся у лісі на плаю пасеться (Фр., III, 1950, 8); Білі рухливі дзвоники конвалій висять на тонесеньких ніжках (Коп., Як вони., 1961, 43); Чутно тихий стук і шерепотіння над стелею. Тонесенька смужка світла зникає, настає повна тьма (Л. Укр., II, 1951, 186); В молодиці брови тонесенькі, неначе карандашем [олівцем] наведені (Н.-Лев., II, 1956, 412); — Як гляну на тебе — така ти невеличка, Моя перепеличко, А голосочок-то який! Тонесенький, милесенький такий... Куди той соловей годиться? (Гл., Вибр., 1957, 52); На-

решті дзвіночок тонесенький з-за завіси задзенькав: далі подався кудись кущами. Дзвенів, скликав. З усіх боків так і валив народ на прогалину. Завіса біла з простирадла ще тремтіла (Головко, I, 1957, 195).

ТОНЕСЕНЬКО, присл. до тонесенький. Сорочечки хоч і сама тонесенько пряла, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна (Кв.-Осн., II, 1956, 313); На льон, правши, заробляла [бабуся], Та тонесенько вночі У починки переклала, — Сувій виткали ткачі (Граб., I, 1959, 505); Де не взявся із-за лісу Невідомий птах.. Я — на ніч та у куточку Зігнувсь, притаївсь, І щоб птах той не надібав — Ряденцем укравсь. Навіжений птах літає, Не найде ніде І тонесенько виводить: «А де дідок, де?» (Гл., Вибр., 1957, 284).

ТОНЗИЛІТ, у, ч., мед. Запалення глоткових мигдаликів. При наявності місцевих гнійних вогнищ, наприклад, при загостренні хронічного тонзиліту, застосовують антибіотики (Наука., 2, 1960, 46); Гострі тонзиліти (ангіни) є однією з найчастіших причин тимчасової непрацездатності (Лікар. експертиза., 1958, 116).

ТОНЗУРА, и, ж. Виголене місце на маківці голови у католицьких духовних осіб. Чернець у коричневій рясі, підперезаний обтріпанім мотузком, схилиючи перед Кисельовим опуклу з тонзурою голову, схожу на жовтий кабак, показав йому дорогу до покоїв настоятеля (Рибак, Помилка., 1956, 54); А тонзура блищить, Мов гадючий той прут. Патер людям говорить Про божий статут (Гойда, Сонце., 1951, 66).

ТОНИНА, й, ж. 1. заст. Тонкість. Він вичерпно пояснив дію фосфориту, пов'язавши її з властивостями рослин, особливостями ґрунтів та тониною розмелювання фосфоритного борошна (Хлібороб Укр., 11, 1968, 43).

2. спец. Діаметр поперечного перерізу окремої волокнини вовни, бавовни, нитки і т. ін. Тонина бавовни.

ТОНИЗАЦІЯ, і, ж., спец. Дія за знач. тонізувати. Для оптимальної тонізації нервової системи і достатнього насичення організму киснем рекомендуються прогулянки на свіжому повітрі, туризм, регулярне заняття спортом (Наука., 4, 1962, 50).

ТОНИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. 1. Поліпшувати функціональний стан органів, тканин і т. ін. живого організму. Збудження дихання, кровообігу і загального обміну речовин у зв'язку з гімнастикою діє підбадьорливо, тонізує організм (Фіз. вихов., 1954, 41); Він [неоцид] тонізує весь організм у цілому (Наука., 2, 1960, 40); // перен. Підвищувати життєвий тонус, підбадьорювати.

2. Робити тонічним, наближати до тонічного (вірш) (див. тонічний 2). Зберігаючи рівноскладовість, Скорода вносить у вірш [«Всякому городу нрав и права»] певні елементи новаторства, тонізуючи його, наближаючи до дактиля (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 82).

ТОНИЗУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тонізувати.

ТОНИЗУЮЧИЙ, а, е, спец. Дієпр. акт. теп. ч. до тонізувати. Експерименти показали, що препарат із золотого кореня має високу біологічну активність і як тонізуючий засіб багато в чому перевершує женьшень (Рад. Укр., 13.VIII 1965, 1); Хвойний настій завжди і скрізь можна застосовувати як тонізуючий напій і як ліки від багатьох захворювань (Наука., 2, 1965, 20).

ТОНІКА, и, ж., муз. Головний, основний тон, звук ладу, до якого тяжіє решта звуків ладу. В пісні «Про Нечая».. Лисенко наближається до характеру лірницького супроводу завдяки педальному звучанню тоніки протягом усієї пісні (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 53).

ТОНІСІНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже, зовсім тонкий (у 1—5 знач.). Вона була легка, як туман, тільки здо-

рові чорні очі блищали, неначе два діаманти, закутані в тонісінку мушлинову [муслінову] тканку (Н.-Лев., III, 1956, 291); Федора тихо зайшла до церкви. Тремтячою рукою запалила і поставила свічку. Ніяково було ставити маленьку і тонісінку, як соломинку (Цюпа, Назустріч., 1958, 21); Змійка підвела свою вутячу голівку, роззявивши пащу, де тремтів тонісінкою стьожечкою її гострий язичок (Досв., Вибр., 1959, 56).

ТОНІСІНЬКО, пестл. Присл. до тонісінкий. [Т и м і ш:] Там скрипочка, тітко, скрипочка! Як душа! Як заграє дрібнісінко та тонісінко, то всього тебе і підіймає, так і тягне до танку! (Вас., III, 1960, 68).

ТОНІЧНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до тоніка. Зміна тонічного устою може супроводжуватись і зміною структури звукоряду, що викликає появу хроматизмів на відстані (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 49).

2. Побудований з дотриманням певної кількості наголосів у рядку при довільній кількості ненаголошених складів між наголошеними.

△ **Тонічний вірш** — вірш, в якому зберігається стала кількість наголошених складів незалежно від кількості ненаголошених; **Тонічне віршування** — система віршування, що ґрунтується на дотриманні певної кількості наголосів у рядку; **Тонічний наголос** див. наголос.

ТОНКИЙ, á, é. 1. Який має невелику, незначну товщину; протилежне т о в с т и й (у 1 знач.). А зелено й пахучо, й свіжо! З липового зруба молоді паросточки пустились, вигналась високо береза, і шелестить осика тонким листом (Вовчок, I, 1955, 100); Лукаш — дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще в щось дитяче; убраний так само в полотняну одягу, тільки з тоншого полотна (Л. Укр., III, 1952, 193); — Ми як форсували Дунай взимку, по тонкій кризі, то доводилось за руки братися, чоловік по двадцять (Гончар, III, 1959, 347); Біля скронь, з-під її [дівчини] тонкої шкіри, просвічувався голубий прожилок (Томч., Готель., 1960, 6); // Зробл., вигот. із нетовстого, нецупкого матеріалу. І голову йому змила, І ноги умила, І в сорочці тонкій білій За стіл посадила (Шевч., II, 1963, 341); О. Хведор зареготався, аж канапа задвигтіла на хисткому тонкому помості (Н.-Лев., I, 1956, 120); Тонкі дверцята не витримали розбурханої стихії дитячої цікавості (Донч., VI, 1957, 15); // перен. Не густий, з невеликою щільністю, прозорий. Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися, поле і гай у серпанки тонкі повилися (Л. Укр., I, 1951, 251); Був вогкий день, немовби талий, Коли, прорвавши млу тонку, Чирки і крижні налітали На грізний Каспій під Баку (Рильський, III, 1961, 255); Звідусюди залунав шум і регіт. В тонкому срібному тумані мелькали дівчата, легкі, ніби тіні; намисто, дукати блищали на їхніх шиях (Полт., Повість., 1960, 310).

2. Який має невеликий, незначний діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті; протилежне т о в с т и й (у 2 знач.). — Плавай, плавай, лебедонько, По синьому [синьому] морю, Рости, рости, тополенько, Все вгору, та вгору! Рости тонка та висока До самої хмари, Спитай бога, чи діжду я, Чи не діжду пари? (Шевч., I, 1963, 59); Почала [Оксана] прости — аж хурчить веретено, а вона нитку виводить, тонку та довгу, а тут пісеньки-весняночки співа (Кв.-Осн., II, 1956, 424); Сонце вже заходило, а Черниш все ще не досягнув гребеня. Тонкий, міцний канат, що спускався від нього [Черниша], вже кінчився, і його мусили доточувати іншим (Гончар, III, 1959, 101); Сів [Ант] біля вогнища, взяв ніж, заходився, готуючи стріли, стругати пруття; на один, тонкий, кінець кожного пруттика насаджував жолобчасте залізе з вістря, на другому робив ви-

різку або доточував костяний зуб (Скл., Святослав, 1959, 8); // Не повний, вузький у кості (про людину, її стан, частини тіла). Лаврін обняв її тонкий стан, і вона схилила йому на плече голову, завітчану маком (Н.-Лев., II, 1956, 312); З другого боку стояв другий полковник — невеличкий, увесь висохлий. Показуючи жваво тонкою рукою, він оддавав накази (Довж., I, 1958, 249); Я бачу тонкі пальці рук надзвичайної краси (Ю. Янов., II, 1958, 128); Високий [Тимко], тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі (Тют., Вир, 1964, 6).

△ Тонка кішка, анат.— частина кишкового каналу людини й хребетних тварин, розташована між шлунком і товстою кишкою.

◇ Кішка тонка див. кішка; На тонку прієсти див. прієсти¹.

3. Невеликий завширшки, вузький. Повний місяць освічував біде обличчя з тонким чорним вусом, широко розкриті, блискучі очі та розкуйовджене волосся (Коцюб., I, 1955, 25); Вся юрба людей розтягнулася в довгу стрічку, потім стрічка посередині робилась усе тонша й тонша і розірвалася (Вас., I, 1959, 116); Які тонкі й тривожні брови, а щокі, як сумний нарцис... (Сос., I, 1957, 312); Під склепінням черемхи й дикої яблуні глибоко дихало лісове джерело.., обабіч нього зеленим пушком кучерявилась дрібненька і напрочуд тонка травиця, для якої і краплина роси була вагою (Стельмах, II, 1962, 144); Він дратувався тонкими смугами, квадратами та клинами полів, що, здавалось, немовби коври, були приштопані до гірських схилів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 164); // Не широкий, не грубий, гарно окреслений (про риси обличчя). Було, як здвигне старий брови, стисне уста тонкі та блисконе оком своїм чорним — ми вже з паніматкою ледве дишемо (Вовчок, I, 1955, 182); Прийде нечутно біла сестра з тонким профілем і покладе руки на гаряче чоло.— Спіть уже! (Головка, II, 1957, 167); Чорні кучері, підібрані під білу хустину, тонкі, мов виточені риси обличчя.. робили цю дівчину дуже привабливою (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 20); Його струнка вичепурена постать і тонке усміхнене обличчя виявляло послужливість і добрий.. настрої (Добр., Очак. розмир, 1965, 7).

4. Який складається з дрібних або дуже дрібних, ледве помітних часточок. На вулиці було страшенно гаряче; тонкий, пухкий, білий порошок вставав над дорогою, мов дим, навіть від найменшого доторкання (Л. Укр., III, 1952, 604); Білий мішок з мукою важко розсівся коло буфета,.. і в широкому промінні сонця крутився борошняний тонкий пил (Коцюб., II, 1955, 359); Ти [джміль] по житах літаєш тонким пилом, Запліднюючи теплі колоски (Рильський, I, 1960, 265).

△ Тонкий помел — спосіб виготовлення борошна, в результаті якого одержують масу з дуже дрібних часточок. Борошно тонкого помелу.

5. Високий за звучанням (про голос, звук). Марина співає, а її тонкий та дзвінкий голос доноситься через стіну до Олексія Івановича, нестить його вухо, веселить серце (Мирний, IV, 1955, 232); Почувши доміжку, коні заржали. Високим, тонким металевим іржанням їм одгукнулася луна (Тич., I, 1957, 245); Офіцер подавав команду, і голос його був тонкий і сердитий (Тют., Вир, 1964, 533); Було жарко й задушливо, як перед дощем. І, незважаючи на пекельний гуркіт, вухо вловлювало тонке, пронизливе дзижчання комарів (Коз., Гарячі руки, 1960, 144); Тонкий дзвінок утретє дзенька... Завіса вгору відплива... (Гонч., Вибр., 1959, 363).

6. Приємний своєю вишуканістю, не різкий, ніжний (про запах, колір, смак чого-небудь). В кімнатці, у килими вбраній, Там пахощі милі, тонкі, Там любя мене дожидає (Л. Укр., IV, 1954, 90); Весна була тепла: па-

рувала земля, від перших листочків ішов тонкий аромат (Панч, Гомон. Україна, 1954, 267); Запахні величезні яблука південних сортів сповнюють повітря тонкими пахощами лікеру (Гончар, III, 1959, 128); Йй просто хочеться отак сидіти поряд з капітаном, слухати його тиху мову, відчувати тонкий запах парфумів (Гончар, Тронка, 1963, 157); Йй [Марії] не спустошена ні роками, ні злиднями уява знаходить і тонкі барви, і світанкову щедрість на розлогих нивах, де поруч спочивають і перепилка і сонце (Стельмах, I, 1962, 226); // Який має приємний смак (про їжу). Колись по книзі цій, Що назву Кухаря Довершеного йй Дотепно надано,— вечерю зготували, Що папа сам Урбан і всі з ним кардинали Для Осолінського добрати не могли За тонкі ласощі належної хвали (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 280); // Добре розвинений, здатний відчутти й належно оцінити справжню красу, естетичну вартість чого-небудь. Неначе картини, призначені для всього замку, зібрано сюди, щоб засліпити гостя тонким смаком господаря (Ле, Наливайко, 1957, 30); Вона добре малювала, мала тонкий художній смак, розуміла все прекрасне (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 270); За багато років його захоплення літературою у нього виробився добрий смак, висока вимогливість, тонке почуття красивого (Дмит., Розлука, 1957, 206); // Вишуканий, витончений (про виховання, манеру поведінки, розмову і т. ін.); // Не грубий, не прямолінійний, уміло завуальований (про гумор, іронію, дотеп і т. ін.). Ти ще спізнав його веселість пустотливу І лестоці тонкі, земних богів поживу (Зеров, Вибр., 1966, 393); — Я ж ото вчора, як ви прийшли, ще вночі йй [спідницю] витріпала, а сьогодні раненько попідшивала та й повісила; вже ж у мене все в порядку буде. — Тонкий натяк,— шепнула мені панночка (Л. Укр., III, 1952, 602); Письменник [П. Панч] володіє майстерністю мовної характеристики негативних образів, умінням через тонку іронію розкрити їх внутрішню суть (Рад. літ-во, 1, 1963, 21); Я був зачарований культурністю, тонкими дотепами і тою особливою простотою майора, що бував у неабияких натур (Багмут, Записки.., 1961, 77).

7. Здатний глибоко розуміти приховані, не відразу помітні деталі чого-небудь; досконалий. Відмінний хірург, тонкий і вдумливий дослідник,— інших думок про нього не було ні в кого (Шовк., Людина.., 1962, 299); Никодим Онуфрійович захоплено подивився на сина: чорт забирай, він ніколи не думав, що його Сашунька такий тонкий дипломат (Смолич, Світанок.., 1953, 617); Черкашину було прикро, що його не почує старик — тонкий знавець музики (Дмит., Розлука, 1957, 226); // Якому доступне відчуття прихованих, не відразу помітних деталей. Мати з більш сталим характером, з складною, тонкою і глибокою душевною організацією, добра, незвичайно любляча, здатна на саможертву, особливо для мене, якого дуже любить (Коцюб., III, 1956, 286); — Петро Артемович за складом натури своєї — художник тонкого і глибокого сприймання (Вол., Озеро.., 1959, 30); // Гострий, проникливий (про розум, мислення і т. ін.). Настуся своїм тонким здогадом та міркуванням образу втямила цю всю дядинину комедію (Н.-Лев., IV, 1956, 237); [К а с с а н д р а:] Гелене, торкнувся ти до виразки палкої, але стерплю одважно, хочу щиро порадитись тебе [з тобою],— ти наймудріший з усіх братів, гнучкий і тонкий розум у тебе, як вогонь (Л. Укр., II, 1951, 294); // Такий, в якому проявляється глибоке розуміння чого-небудь, спостережливість, проникнення в приховані деталі. Навіщо Ви, добродію, серед тонкого та правдивого нариса краси світової, або горя чи радощів людських додаєте ще й від себе своїх думок..? (Мирний, V, 1955, 383); В тих опо-

віданнях [«Бориславські оповідання» І. Франка].. проходять живі люди, ярко змальовані, в світлі тонкого психологічного аналізу (Коцюб., III, 1956, 38); Я не збираюся давати характеристику всій творчості поета [М. Рильського] — .. тонкий і багатобарвний, але хочу відзначити її життєву стійкість, її органічний зв'язок з життям (Мал., Думки., 1959, 12).

8. Якому притаманна здатність швидко й легко розбиратися в людських стосунках, бути особливо чутливим до різних проявів чийогось ставлення і делікатним у ставленні до інших. Женья — розумна, тонка, чуйна до найменшої фальшивої нотки (Мур., Свіже повітря., 1962, 186); // Який має гарні манери, чемний, ввічливий. Він є тонкий, тактовний мужчина, чоловік науки й праці (Коб., III, 1956, 324).

◇ Тонкий на сльози — який плаче з будь-якого приводу; плаксивий. [Х а ї м:] Вельможний пан тонкий на сльози (Кроп., V, 1959, 274).

9. Дуже чутливий, який сприймає найменші, ледве відчутні подразнення (про нюх, слух, зір і т. ін.). Мав він [Денис] такий тонкий нюх, що по запаху диму міг безпомилково визначити, у чий хаті смажиться сало, а в чий печеться свіжий хліб на капустяних листках (Тют., Вир, 1964, 240); Виняткова інтуїція і тонкий слух допомагали Петрикові вести мелодію за скрипалем (Дмит., Розлука, 1957, 321); Хаєцький, маючи напрочуд тонкий слух, завжди перший ловив наростаючий свист снаряда або шавкотіння важкої міни (Гончар, III, 1959, 47); *Образно. Критик-фахівець бачить глибше, і зір його тонший (Смолич, VI, 1959, 108).

Тонке вуха див. вуха; Тонкий сон див. сон¹.

10. Який важко розрізнити, сприйняти; в якому важко розібратися. Головним почуттям моїм до нього були жалощі, якісь тонкі, пекучі (Л. Укр., III, 1952, 687); Мабуть, Антон ніколи не зрозуміє тонких порухів жіночої душі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 146); // Слабкий, легкий, ледь відчутний. Прокопович поодчиняв усі вікна. В хату полилась тонка прохолода сухої теплої осені (Н.-Лев., III, 1956, 72); Почала [Маруся] зігріватися. Вогке тепло окутувало все тіло, і лиш ноги ще в жаден спосіб не хотіли зігрітися. Якесь тонке було це тепло (Хотк., II, 1966, 222).

Тонка усмішка; Тонкий усміх — легка усмішка, що виражає проникливість, іронію, лукавство і т. ін. Як живе ставало перед нею обличчя її чоловіка з тонким усміхом на устах (Л. Укр., III, 1952, 592); — Як ви мене тут і розшукали, — сказав син незнайомим їй, удавано веселим баском, і тонка, по-хлоп'ячому соромлива усмішка, загравши на устах, одразу скрасила його всього, ще більше наблизила до матері (Гончар, II, 1959, 132); Тонка усмішка ниточкою викручується по вузьких, примхливо вигнутих устах Аркадія Валеріановича. Його сірі, з прозеленню, синцями підведені очі насмішкувато обмацують Тадея Станіславовича (Стельмах, I, 1962, 36).

11. Складний, делікатний, який вимагає глибокого розуміння або обережності та майстерності, умілого підходу до нього. Самоаналіз така тонка і хибка річ, що, на мою думку, її не варто починати прилюдно (Л. Укр., V, 1956, 174); В саду колгоспному допитливий юнак Опиленья тонкі досліджує закони (Рильський, III, 1961, 199); — Тут річ тонка, пане слідчий, сердечна, можна сказати (Збан., Єдина, 1959, 109); Хто вже хто, а він добре розуміється на такій тонкій справі, як фотопортрет (Перв., Дикий мед, 1963, 373); Руки майстра працюють віртуозно. Та воно й зрозуміло: випалювати голкою по дереві — справа тонка і, раз помилившись, можна звести нанівець багато зробленого (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 49); // Задуманий або здійснюваний хитро, приховано, так, що має впливати або робити

щось непомітно; який не розгадується просто й легко. [Р у ф і н:] То ж скільки треба тонких софізмів сплести, щоб вловити у християнський невід римську душу... (Л. Укр., II, 1951, 508); — Тут, пане, треба бути дипломатом.. І, якщо дозволено взяти аналогії з нашою святою церквою, одверту тактику інквізиції тут мусять заступити тонкі заходи отців єзуїтів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23); Чула [мати], що логіка цієї хитрої людини облутує її. Сама повторювала не раз: «Бійся дарів данайців», сама знала, що не треба слухати нічого, що говориться «звідти», але тут гра була занадто тонка, сітка дуже прозорчиста й облутувала непомітно (Хотк., I, 1966, 173).

12. Виконаний майстерно, зі смаком, з врахуванням найдрібніших деталей. Милувала [п'єса] яскравими постановками, будила у душі кращий смак до тії [тієї] тонкої гри [гри] (Мирний, V, 1955, 387); Згадки давніх років глибше залягають на обличчі прочанина. Він.. щось думає, потім рішуче лізе до своєї торби і.. виймає звідти тонкої роботи свічник (Стельмах, I, 1962, 294); З невисоких нар чайхани зіскочив на вуличну пилугу середніх літ дехкан, без чалми на голові, а лише в новій, підкреслено ферганській, з білим тонким гаптованням, тубетейці (Ле, Міжгір'я, 1953, 19).

ТОНКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. тонкий. Якось я стояв, задумавсь Коло ткацької машини: Що за взори, що за тонкість У шовкової тканини! (Крим., Вибр., 1965, 108); При виробництві цементу надзвичайно важливе значення має контроль за тонкістю його помелу. Від цього залежить міцність виробів (Рад. Укр., 1. III 1974, 4); Глиняна пластика трипільців і середньостогівців вказує на високий рівень здібностей і тонкість художніх смаків первісних землеробів та скотарів нинішньої території України (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 75); В народному характері — говоримо про нашу сучасність — Гончара особливо ваблять такі риси, як повна віддача душевних сил загальній справі.. все зростаюча інтелектуальна тонкість (Про багатство л-ри, 1959, 232); — Деякі його [Боккаччо] оповідання слід, на мою думку, поставити поряд з кращими Шекспіровими драмами щодо глибини й тонкості психологічного аналізу (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 393); Поезія Тичини відзначається надзвичайною тонкістю сприйняття зовнішнього світу, чим обумовлено багатство його барв, тонів і звуків (Іст. укр. літ., II, 1956, 377); Жінка, мати дітей, повинна мати цей дар тонкості [відчуття правди] (Вільде, Винен., 1959, 51).

ТОНКО. Присл. до тонкий. Брала дівка льон дрібненький, Брала, брала, тонко вистеляла (Укр.. лір. пісні, 1958, 516); Звісно, не вміла вишивати Солоха, як її сестри, не вміла прости так тонко, як вони, а все ж хоч полотнище до полотнища пристебне, хоч переділку перепряде — і за те добре (Мирний, I, 1954, 60); Обличчя дівчини нашіло жаром.. Тонко вигнуті брови то гостро хмурились, то лагідно розбігались, надаючи одразу всьому обличчю виразу спокою, задоволення й сердечності (Гончар, III, 1959, 320); При згодовуванні тваринам тонко розмелене зерно сорго дає гірші результати, ніж плющене (Хлібороб Укр., 9, 1964, 37); Ароматизувати тісто можна ваніліном, тонко розтертою корицею, дуже подрібненими смаженими горіхами, мигдалем та ін. (Укр. страви, 1957, 320); Аркадій Петрович прислухавсь мимоволі, як стукали там чийсь каблучки, пересувались стільці, тонко дзвеніла склянка (Коцюб., II, 1955, 397); Заспівував хтось тонко, дзвінко, розчулено (Збан., Єдина, 1959, 313); Деся угорі тонко видзвонює жайворонок (Ткач, Жди., 1959, 61); Хай запахнуть тонко Маслюки жовтаві, І з-під дуба гляне боровик, Зашумлять під вітром Сосни зеленаві, Про-

луна журавки тихий крик (Забашта, Квіт., 1960, 76); В очах жодного з них Дорош не прочитав прихованої переваги здорового над хворим або, ще гірше, отого за людським обов'язком співчуття, фальш якого так тонко відчують тяжко хворі люди, навпаки, вони трималися, як рівні з рівними (Тют., Вир, 1964, 200); Важливого значення у творчій роботі письменника Маркс і Енгельс надавали світоглядів митця, його ідейним переконанням, тонко враховуючи при цьому специфіку образного мислення (Рад. літ-во, 5, 1968, 13); Прекрасно розуміючи і тонко відчуючи мистецтво, Чернишевський дійсно все робив для того, щоб зруйнувати побудовану естетиками стіну між мистецтвом і реальним життям, між мистецтвом і іншими формами суспільної свідомості (Талант., 1958, 52); Іноді, от так по обіді, в вільну хвилину підсідала до Марусі стара їмось [попада] і починала розмову, але тонко, політично, здалека (Хотк., II, 1966, 43); — Він досить приємний, той князь. По всьому видно, що аристократ: і манери, і вирази, і поведіння [поводження], все те в нього так тонко, аристократично виходить (Л. Укр., III, 1952, 504); — Наскільки мені відомо, тут сидять найбільшніші поселяни? — Найбільшніші, що правда, то правда, — погодилися люди. — Оті, що живуть на воді та біді? — навіть приказку згадує Тугаєвич і тонко посміхається (Стельмах, I, 1962, 371); Я не могла одірвати очей від тих сторінок з тонко розмальованими заставками (Л. Укр., III, 1952, 741); Надія довго милувалася фантастичними візерунками паперових завісок на вікнах. Вони були вирізані так тонко й витіювато, аж не вірилось, що паперові (Баш, Надія, 1960, 24).

◇Грошей тóнко, заст.— мало грошей у кого-небудь. Догадується Василь Іванович, чого так хилиться перед ним Литовка: підходить строк векселю, а грошей, мабуть, тонко... (Вас., I, 1959, 66); Тóнко прýсти див. прýсти¹.

ТОНКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тонкий у 1 знач., напр.: т о н к о л é з и й, т о н к о ш а р о в и й; у 2 знач., напр.: т о н к о в і т и й, т о н к о г і л л я с т и й, т о н к о п ó р и с т и й; у 3 знач., напр.: т о н к о н ó с и й; у 4 знач., напр.: т о н к о м é л е н и й, т о н к о п о д р í б н е н и й; у 5 знач., напр.: т о н к о г о л ó с и й; у 12 знач., напр.: т о н к о к ó в а н и й і т. ін.

ТОНКОБРОВИЙ, а, е. Який має тонкі брови, з тонкими бровами. — Все тут маєш перед собою, все для тебе виставлено: вина панські, картинки сороміцькі, жінки тонкоброві... Бери, Маковею, втішайся! (Гончар, III, 1959, 301); Синьоока моя, тонкоброва, В шинельчині на правім плечі. Виглядаєш, чекаєш, я знаю По очах, по ночах, по війні, Хоч би звістку з дніпрового краю Од мові простої рідні (Мал., Звенигора, 1959, 156).

ТОНКОВЕРХИЙ, а, е. Який звужується догори, з гострою верхівкою. Межи білих хаток цвіте й вишня рясна, й тонковерха тополя пахучим листом шелестить (Вовчок, I, 1955, 180).

ТОНКОВИДИЙ, а, е. Який має тонкий вид, з тонкими рисами обличчя. Дуже білявий, довгообразий, тонковидий, гостробородий — він [диякон] весь був ніби обмазаний «елєєм» (Н.-Лев., IV, 1956, 126); Деся із за возів у ярмарковий тлум несподівано врізались два вершники. Один, ще не такий і старий, білявий, тонковидий, .. другий уже літній, горбоносий (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

ТОНКОВОЛОКНИСТИЙ, а, е. Який має тонке волокно; який складається з тонкого волокна. Найголовніше багатство [Вахшської] долини — знаменитий тонковолокнистий бавовник радянських сортів, найцін-

ніша сировина для легкої промисловості (Ком. Укр., 2, 1966, 70); Розвиток льонарства має велике значення для забезпечення промисловості тонковолокнистою сировиною, з якої виготовляються вироби підвищеного асортименту (Техн. культ., 1956, 8).

ТОНКОГОЛОСИЙ, а, е. 1. Який має тонкий, високий голос. Синагоги блищали підсвічниками, верещали тонкоголосі раввіни (Ю. Янов., I, 1958, 63); *Образно. Іде землею рання осінь, І жайвір в небі не співа, — Лише вітрець тонкоголосий На хлопця смуток навіва... (Воскр., I всерйоз., 1960, 46).

2. Який має високе звучання. Від пожежі, заглушений садами, скавав одинокий, тонкоголосий жіночий зойк (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 54).

ТОНКОГОЛОСО. Присл. до тонкоголосий 2. Владно і розкотисто співала «Ленінська кузня», за нею високо й тонкоголосо, наче паровоз, гудів «Трансигнал» (Кучер, Прощай., 1957, 39).

ТОНКОГУБИЙ, а, е. Який має тонкі губи, з тонкими губами. Судорога знову пройшлася по устах цариці, спотворила її тонкогубе обличчя з тим застарілим владним злом, яке вже не можуть прикрити ні витримка, ні усмішка (Стельмах, I, 1962, 621); Він намагався знайти хоч що-небудь приємне в обличчі своєї дорогої дружини і не міг. Худа, вилицювата, з великим тонкогубим ротом, довгі кістляві руки, плоскогруда, як дошка... (Зар., На.. світі, 1967, 58).

ТОНКОДЗЬОБИЙ, а, е. Який має тонкий дзьоб, з тонким дзьобом.

ТОНКОЗЕРНИСТИЙ, а, е, спец. Який складається з дрібних, тонких зерен. Крейда — тонкозернистий, м'який, білий вапняк (Колг. енци., II, 1956, 113).

ТОНКОКОРИЙ, а, е. Який має тонку кору, з тонкою корою. Як гудко павичі кричать Над синім озером край моря, А поруч пальми тонкокорі, Безшумні пальми височать (Мур., Осінні сурми, 1964, 96).

ТОНКОКРИЛИЙ, а, е. Який має тонкі крила, з тонкими крилами. Подивіться, що за сила над водою угорі довгоногих, довгоносих, тонкокрилих комарів! (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 50); *Образно. Хто ж ти єсть такий сміливий? Що за дух в тобі живе? Ти [початкуючий поет] ламкий ще, тонкокрилий, а вже щось в тобі й нове (Тич., II, 1957, 237).

ТОНКОЛИСТИЙ, а, е. 1. Який має тонке листя, з тонким листям. *Образно. Два серця трепетні, високі два уми [М. Горький і М. Коцюбинський] — Широковітий дуб і ясен тонколистий — Не слави марної, не ситої користі Вони, страждаючи, шукали між людьми (Рильський, II, 1960, 116).

2. Уживається як складова частина ботанічних назв, термінів. Вика тонколиста; Півонія тонколиста.

ТОНКОЛИСТОВИЙ, а, е, спец. Який складається з тонких листів. Зварювання тонколистових конструкцій у місцях, де немає доступу з двох боків, — справа копінка (Знання., 6, 1965, 9); // Признач. для виготовлення тонких листів. Тонколистовий цех.

ТОНКОЛИЦІЙ, я, е. Який має тонке лице, з тонкими рисами обличчя. Юнак обернувся. Він був тонколиций, чорнявий (Загреб., Спека, 1961, 178).

ТОНКОНІГ, нбога, ч. (Роа L.). Багаторічна або однорічна посухостійка злакова трава з волотистим суцвіттям; використовується як корм для худоби. Найцінніша пасовищна трава — тонконіг лучний, через 3—4 роки з'являється самосівом (Колг. Укр., 10, 1960, 30); Ще недавно між високих хлібів спокійно дрімали степові дороги, зарослі споришем і тонконогом (Цюпа, Україна., 1960, 158).

ТОНКОНОГИЙ, а, е. 1. Який має тонкі ноги, з тонкими ногами. На шаблі виблискує сонце.. І кінь тонко-

ногий здивився, срібляні дзвенять стремена (Мал., Звенигора, 1959, 102); *Війнув вітер, розриваючи димову хмару, і з неї виповз тонконогий Ничипір* (Добр., Очак. розмир, 1965, 148).

2. Який має тонкі ніжки, тонку ніжку. Він одвів машину до обочини шляху, а Мірошниченко вийшов на узлісся, збиваючи носком чобота відьмине коло тонконогих грибів (Стельмах, II, 1962, 144); *Раптово на чийсь несподіваний жарт Всміхнеться тихцем чоловік срібно-чолій. І знов над столом тонконогим своїм уперто нахилить він голову сиву* (Бажан, I, 1946, 144).

ТОНКОПРЯДІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тонкопрядіння.

ТОНКОПРЯДІННЯ, я, с. Заклучний процес прядильного виробництва, що надає оброблюваному матеріалові вигляду її властивостей пряжі.

ТОНКОРОГІЙ, а, е. Який має тонкі роги, тонкий ріг, з тонкими рогами, тонким рогом. Сіє місяць тонкорогий; *Ревуть запінені пороги, Як сірих турів табуни* (Рильський, II, 1946, 42); *Тонкорога сименталка*.

ТОНКОРУКІЙ, а, е. Який має тонкі руки, з тонкими руками. *Пріська.. сиділа «по-турецьки» на полу, держачи на руках.. тонконогу й тонкоруку Гапку* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Хоч сама [лікарка] тонкорука, а як вхопила [зуб] за корінь, то так скрутила, мов добрий дядько* (Гончар, Тронка, 1963, 67).

ТОНКОРУННИЙ, а, е. Який має тонке руно (про вівцю). *Понад 20 тисяч гектарів землі в однім господарстві, 30 тисяч тонкорунних овець бродять отарами по степових відділках — такі тут масштаби, такі простори* (Гончар, Тронка, 1963, 27); // Який складається з тонких волосинок. *Хазяї та служники в смугастих строкатих халатах знімали з них [верблюдів] великі важкі в'юки з бавовною, килимами, паки шовку, тонкорунної вовни* (Тулуб, В степу.., 1964, 52); *З року в рік безконечними валками рухались сюди зі степових економій рипучі чумацькі мажари, навантажені відбірним експортним зерном та тюками тонкорунної вовни* (Гончар, II, 1959, 9); *Образно. *Заходила вже ніч. Над видолінками і над рікою клубочилися сині хмари. Тут, у низинах.., беззоряна ніч розпускала свою тонкорунну пряжу* (Кочуба, Нові береги, 1959, 267).

Тонкорунне вівчарство — галузь тваринництва, пов'язана з розведенням овець, які мають тонке руно. На півдні України може успішно розвиватися тонкорунне вівчарство (Рад. Укр., 23. IX 1950, 2).

ТОНКОСЛІЗКА, и, ж., розм. Людина, схильна до плачу, яка може легко розплакатися. [Т е к л я (до Катрі):] *Заплач, тонкослізко* (Кроп., I, 1958, 381); — *Ну, що тобі? Це тільки, щоб не плакала [дружина]. Страх не любить [Білограй] сліз. І послав же йому бог тонкослізку* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 147).

ТОНКОСЛІЗНИЙ див. тонкосльозий.

ТОНКОСЛЬОЗИЙ, рідко **ТОНКОСЛІЗНИЙ**, а, е, розм. Схильний до плачу, який може легко розплакатися. [К а л е н и к і Г о р п и н а (обнімають Данила):] *Дитино наша мила! Пошли тобі, господи, віку і щастя! [М и х а й л о (набік):] Тонкосльози!..* (К.-Карий, I, 1960, 218); *Що мати була дуже тонкосльоза, ми знали всі добре. «Але чого їй зараз плакати?» подумав я. — Чого це ви, мамо?..* (Довж., Зач. Десна, 1957, 479); *Раптом Оля підвела голову, витерла сльози і посміхнулася — батько не любить тонкосльозих* (Зар., Світло, 1961, 33); *Солодкі сльози непрохано набігали на очі, але він у думці посміявся сам над собою — дивись ти, який тонкослізний сержант* (Собко, Нам спокій.., 1959, 14).

ТОНКОСТАННИЙ, а, е. Який має тонкий став, з тонким станом. *Ось вона, тендітна, тонкостанна,*

квапливо підійшла до нього, нахилилась, як до хворого, і вже умовляє його проникливим, схвилюваним голосом (Гончар, Тронка, 1963, 129); *Він бачив перед собою струнку, тонкостанну дівчину, таку, яка досі з'являлася до нього хіба що в юнацьких снах* (Речм., Весн. грози, 1961, 266).

ТОНКОСТВОЛІЙ, а, е. Який має тонкий ствол, з тонким стволом. *Мисль ясна, мов плуг у полі, Важку б орала цілину, — За мир, за труд, за гомін волі, Щоб сурми грали тонкостволі Проти війни, — не на війну!* (Мал., Звенигора, 1959, 204); *Тонкостволі молоді горобини обіч дороги розвішують на своєму гіллі такі багаті убори, що несла відірвати від них погляду* (М. Ол., Чуеш.., 1959, 3).

ТОНКОСТЕБЛИЙ, а, е. Який має тонке стебло, з тонким стеблом. *Нараз спинився смичок і знову рушив, пробіг по струнах подих заспокоєння, і ніжна, осяяна теплою радістю, заколивалася тонкостеблом квіткою пісня* (Кол., На фронті.., 1959, 63); *Тонкостебла повилиця характеризується дуже тонкими стеблами жовтуватого-червоного кольору і дуже дрібним насінням* (Захист рослин.., 1952, 336).

ТОНКОСТЕБЛІСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. тонкостеблій. Вивести стійкі проти вилягання сорти льону-довгуця — справа нелегка: з одного боку, тонкостеблість зв'язана з високою якістю волокна, а з другого — з нестійкістю проти вилягання (Техн. культ., 1956, 22).

ТОНКОСТІННИЙ, а, е. Який має тонкі стіни, стінки, з тонкими стінами, стінками. Неможливо назвати зараз таку галузь виробництва, де б не застосовувалися тонкостінні металеві труби (Наука.., 4, 1963, 17); *Тонкостінний фарфор, звичайно, прикрашає не тільки музей. Він пішов у серійне виробництво* (Рад. Укр., 8.VII 1956, 5).

ТОНКОСТРУННИЙ, а, е. Який має тонкі струни, з тонкими струнами.

ТОНКОСУКНЯНИЙ, а, е. Те саме, що тонкосуконний. Тонкосукняні вироби.

ТОНКОСУКОННИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням тонкого сукна; признач. для виготовлення тонкого сукна. Тонкосуконний комбінат; // Зробл., пошитий з тонкого сукна. Тонкосуконна ковдра.

ТОНКОХВОСТІЙ, а, е. Який має тонкий хвіст, з тонким хвостом. *Образно. *Ховрах тримав йому поза плечима смолоскипа, і мені добре видно було, як над очима гарного вершника сердито звивались тонкохвості чорні гадючки* (Мур., Бук. повість, 1959, 223).

ТОНКОШАРОВІЙ, а, е. Який складається з тонких шарів.

ТОНКОШЕРСТИЙ, а, е. Який має тонку шерсть, з тонкою шерстю (про тварину); // Зробл., вигот. з тонкої шерсті. Тонкошерсті тканини.

ТОНКОШІЙ, я, є. Який має тонку шию, з тонкою шиєю. Біля нього стояв невисокий юнак, худенький, тонкоший і стрижений (Коз., Листи.., 1967, 86); *Це ота тонкоший і витрішківата Оріся, щ. в очах льон цвіте, а в губах черешнева ягідка грає, ота, язика-та, що вчора на нього грудям шпурляла!* (Тют., Вир, 1964, 472); *Високо над грядою гір ключем пролітали в сонячному небі якісь бистрі тонкошиї птахи, витягнувши голови вперед* (Гончар, I, 1954, 104).

ТОНКОШКІРИЙ, ТОНКОШКУРИЙ, а, е. 1. Який має тонку шкіру або шкірку, шкуру або шкурку. *Закуски з помідорів готують з червоних стиглих плодів з круглою поверхнею, бо вони більш м'ясисті і тонкошкірі* (Укр. страви, 1957, 37); *Ми довго плавали, ми бачили увіч Гарячі кактуси, банани тонкошкурі, Легку блакить лагун на чорнім фоні бурі І темну, як графіт,*

над океаном ніч (Рильський, I, 1956, 145); Підмазана, тонкошкура жіночка, її голос, яким говоряться банальні, незначущі слова, на якийсь час заволоділи мозком, затиснули серце (Ле, Міжгір'я, 1953, 55).

2. перен. Слабий, легко вразливий, надто чутливий. — Тонкошкірий ти, Тарасе, інтелігент. Покритикували, а він і з лиця змінився (Збан., Малин. дзвін, 1958, 50); — Чи я схожий на.. тонкошкірого дженджика, який валяється на траві і їздить через день до лісу, щоб послухати пташиного співу! (Загреб., Шепіт, 1966, 206).

ТОНКОШКУРІЙ див. тонкошкірий.

ТОНКОЩІ, ів, мн. Найменші подробиці, деталі чогонебудь; малопомітні, але важливі риси, особливості якоїсь справи, галузі знань, поведінки в певній ситуації і т. ін. — Вимагають [майстри], щоб кожен підмайстер вендрував [мандрував] п'ять років по чужих країнах, вивчаючи тонкощі ремесла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 116); Всі хлопці любили репетиції на Різницькій. І я теж. Звичайно, особливих художніх тонкощів мама навчити не могла. Найголовніше, їй здавалося, це щоб виходило з почуттям і зворушливо (Ів., Таємниця, 1959, 155); — Запам'ятайте: вас викликано на офіційну розмову, і тут немає Миколи Тихоновича, а є прокурор. — Пробачте, — підхопився з стільця Масло. — Я цих тонкощів не знаю. Не був ніколи під судом і слідством (Хижняк, Невгамовна, 1961, 310); Барабаш у «Богдані Хмельницькому» [М. Старицького] — це поважна особа, довірений короля, старий селядон і п'яниця, що добре знається на дорогах винах і тонкощах упадання коло жінок (Збірник про Кроп., 1955, 305); Чи йому добрати сенсу в таких тонкощах політики, якою спокушений уже бувалий вояка Жолкевський (Ле, Україна, 1940, 158); Лікар, як ніхто інший, має змогу бачити людину розкритою перед ним і в усіх тонкощах плутаної людської психіки (Смолич, День.., 1950, 169); Для Гутбродта душевні тонкощі залишалися недосяжними (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 131).

До тонкощів — до найдрібніших деталей, досконало. Він [письменник] знав до тонкощів усе з початку до кінця, що хотів сказати своїм улюбленим читачам, — а він дуже любив дітей (Донч., VI, 1957, 625).

ТОНКУВАТИЙ, а, е. Трохи тонкий; трохи тонший, ніж звичайно або ніж треба. — Може, для зручності накажеш встати? — на тонкуватій, закинутій шиї судорожно.. рухається адамово яблуко, і здається, наче воно допомагає Погибі викидати з грудей важкі слова (Стельмах, II, 1962, 66).

ТОНКУВАТО. Присл. до тонкуватий.

ТОННА, и, ж. Міра ваги, яка дорівнює тисячі кілограмів; що-небудь, що має таку вагу. Дівчина засміялася й махнула рукою: — Ми самі спочатку не вірили. Хвилину струже [струг], а сиплется тонна вугілля (Ю. Янов., II, 1954, 148); Сто батарей Жбурнули у ворога тонни металу! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 158); Триста тонн взяв він їх [кавунів] на борт і править з низов'їв угору, навстріч течії, може, аж до столиці (Гончар, Бригантина, 1973, 187).

ТОННАЖ, у, ч. 1. Водотоннажність судна або вантажопідйомність судна, автомобіля та інших транспортних засобів, виражена в тоннах. На рейді стоять чотири військові кораблі середнього тоннажу (Рад. Укр., 3.VII 1946, 3); // Водотоннажність групи суден в цілому (ескадри, флоту і т. ін.). — Ви приїхали на крейсері, я одяг військову форму. Чи не значить це, що я хотів підкреслити свою силу на сухопутті? Ні, не значить, бо й флот мій стоїть по військових схованках і ви знаєте, на якому місці в світі його тоннаж (Ю. Янов., II, 1958, 114).

2. Вага якоїсь продукції, виражена в тоннах. Випуск прокату в загальному тоннажі; Збільшення випуску паперу не тільки в тоннажі, але й в метражі.

ТОННАЖНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що водотоннажність. Бригада Сагайдака складає і зварює їхні [траулерів] корпуси, монтує в них потужні точні машини, оснащує тонкими навігаційними приладами.. І став траулер самостійною поважною одиницею радянського морського флоту. Його номер, ім'я і тоннажність заносять в усі реєстри світу (Собко, Матв. затока, 1962, 15); Будівництво суден збільшеної тоннажності.

ТОННИЙ¹, а, е, заст. Який дотримується світського тону поведінки, має вишукані манери. — Наші вельможні панни такі манірні, такі тонні та скучні! (Н.-Лев., II, 1956, 63); Не думав Ігор, що його сестриця, в недалекому минулому жінка неймовірно тонна, стримана з кожною новою людиною, так легко поверне до себе Надійчину симпатію (Шовк., Людина.., 1962, 232).

ТОННИЙ², а, е. Який має вагу, що дорівнює одній тонні. Тонна бомба рознесла щент будинок, стяла вогненною косою й спопелила весь густий сад (Кучер, Голод, 1961, 138); Ось він [метал] ллється у ванни, де у воді гранулюється, ось тонні злитки його лежать ще гарячі, пахкі, недоступні (Літ. Укр., 14.VI 1968, 2).

ТОННО, заст. Присл. до тонний¹. Балабушиха встала й дуже тонно до його привіталась (Н.-Лев., III, 1956, 217).

ТОННО-КІЛОМЕТР, а, ч., спец. Один із вимірників перевізної роботи автомобільного, залізничного та іншого транспорту, що обчислюється добутком ваги вантажу, який перевозиться, в тоннах на довжину дороги в кілометрах. Тепер бригадир або обліковець щодня подає рахівникові по обліку трудоднів відомість виконаних робіт і нарахування трудоднів, у якій зазначаються також затрати людино-днів по кожному виду робіт, а де потрібно — коне-днів, воло-днів і тонно-кілометрів (Колг. Укр., 4, 1957, 7).

ТОНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до тон 1, 8. Для портретів його [Т. Шевченка] роботи характерна старанна ліпка форми, світлотіннєве моделювання, вміле використання тонових градацій і контрастних сполучень білого та чорного (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 24).

ТОНОМЕТР, а, ч., спец. Апарат для вимірювання артеріального тиску.

ТОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тонувати. Проблема реалістичного, художнього впливового звучання, зокрема голосу людини з екрана, ще не знята з порядку денного.. І хоч наша звукоапаратура дозволяє синхронно записувати діалоги водночас зі зйомкою — провадиться наступне тонування людської мови (Мист., 5, 1964, 16); Для тонування деревини (підсилення кольору) використовуються готові порошки-байці або відвари кори дуба, вільхи, шкірки (зеленої шкаралупи) волоського горіха (Стол.-буд. справа, 1957, 237).

ТОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., спец. 1. перех. і без додатка. Відтворювати повне звучання музичного або мовного тексту (при співанні, читанні і т. ін.).

2. перех. Покривати фарбою, надаючи потрібного тону; робити декоративне забарвлення з метою імітації. Докладно пророблені деталі ескіза дозволили тонувати рисунок (Мист., 1, 1959, 38).

ТОНУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тонувати.

ТОНУС, у, ч. 1. фізл. Стан, коли тривале збудження нервової або м'язової тканини не супроводиться стомленням і зумовлює добре функціонування організму. Восени у людини поліпшується обмін речовин, підвищується загальний тонус організму, посилюються життєві процеси, зростає споживання кисню (Наука.., 10, 1973, 25); [Е з е р с ь к и й:] Ви нічого не чули про останню

роботу Василя Фомиша? [П о л і н а К.:] «Про зміни вегетативного тону у нервових хворих?» (Коч., II, 1956, 86).

2. Життєва активність, рівень життєдіяльності. Навіть короткочасне перебування людини в горах на висоті 1,5—2,5 тисячі метрів приводить до значного підвищення життєвого тону, посилює обмін речовин в організмі (Рад. Укр., 20.VI 1967, 1); — Література — могутній фактор у вихованні людей. Вона настрій підіймає, тонус, як кажуть лікарі, підвищує, так? (Збан., Сеспель, 1961, 90).

3. перен. Загальний рівень настроєності, характер настрою чого-небудь. Скрізь [на Далекому Сході] відчували [ми] один тонус бурхливого соціалістичного наступу на скарби цього юного багатого краю (Довж., III, 1960, 127); Відмінність загального характеру і музичного стилю радянських пісень від традиційних полягає насамперед в більш піднесеному емоційному тонусі, в переважанні бадьорих, енергійних інтонацій і ритмів (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 19); // Манера, стиль виконання, що виражаються в характері емоційного навантаження. У п'єсах історично-побутових та мелодрамах Марко Лукич [Кропивницький], добиваючись трохи піднесеного тону всієї вистави, разом з тим нещадно боровся з фальшивим пафосом (Минуле укр. театру, 1953, 31).

ТОНґУТИ, тонґу, тоне́ш, недок. 1. Занурюючись у воду, опускатися на дно під дією сили ваги; потопати. Лебеді пливають, віночки тонуть, Віночки потопляють (Чуб., V, 1874, 349); Хотілось мені почванитись перед хлопцями, так я й не знав, де та сміливість узялась. Скопив я в воду; думав, буде мені по шию, але примічаю, що ногами дна не достаю та все тону глибше (Н.-Лев., VI, 1966, 94); Пароплав швидко нахилився на бік і почав тонутти (Сміл., Сашко, 1954, 197); Я кидаю камінець у воду — він підскакує на воді й тоне (Ю. Янов., II, 1958, 32); // Мати властивість опускатися на дно, не тримаючись на поверхні води. Залізо тоне у воді; // Занурюючись у воду, в трясовину і т. ін., гинути, вмирати. Онде нещаслива жінка, вона тоне в болоті, болото її засмоктує (Л. Укр., III, 1952, 731); Вода клеотіла й пінилась від куль. Освітлені вибухами, водяні смерчі від мін та снарядів розтинали пітьму й спадали на тих, хто плив і тонує, важкими студеними потоками (Довж., I, 1958, 317); Провалилась їхня тачанка на мосту. Що там коїлось! Дишло поламане, збруя порвана, кінь один тоне, а інший на живіт йому копитами став (Гончар, II, 1959, 263).

2. Занурюватися, провалюватися у що-небудь в'язке, сипке, м'яке; грузнути. Він увійшов у маленьку витальню.. Нога тонула в м'якій дорогій килимі, блідо-рожеве світло потиху лилося з ліхтаря, покриваючи всю кімнату якоюсь таємною напівтемрявою (Хотк., I, 1966, 49); Найбільше страждали тут візці: вони по череву тонули в піску і на підйомі безпорадно борсалися в ньому, та й люди насилу витягали ноги (Тулуб, В степу., 1964, 70); Взявши на руки телятко, поніс [Кеня] його за першим оленем.. Тонучи в снігу, стрибаючи і падаючи, вона [олениця] бігла за ним (Багмут, Щасл. день., 1959, 250).

3. перен. Ставати або бути ледве видимим, заволокаючись, огортаючись чим-небудь. Потемнів і ставок, посушеніла слобода, вилискуючи білими хатками, здавалося — все те тихо тонуло у якомусь рідкому тумані (Мирний, III, 1954, 299); Засліпили небо хмари, Тоне сонечко у млі (Граб., I, 1959, 289); Було вже нерано. Селище тонуло в темряві. Тільки шахта і естакада ясно світилися вогнями (Ткач, Плем'я., 1961, 215); Сиваш тоне у мороці, не видно, в там вода чи нема (Гончар,

II, 1959, 426); // Бути серед великої кількості чого-небудь, бути прикритим або укритим чимсь; утопати. Сторожки тонули в вишнях та черешнях, ніби по пояс стояли в оргинії, мальві, маківках, гвоздиках та чорнобривцях (Н.-Лев., VII, 1966, 260); В золоті парк осінній тоне, небо синє, повне дум... (Сос., I, 1957, 350); Палац тонує у величезних вікових тополях (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 35); // Бути мало чутним або ставати нечутним серед сильніших звуків, шумів. Голоси дівчаток тонули в хлоп'ячому гармидері, ставали все несміливішими, а згодом і зовсім зникли (Збан., Курил. о-ви, 1963, 127); І знову ясно почув [командир] голоси своїх гармат. Вони тонули в суцільному гулі, стократ перехрещені несамовитими вигуками «полундра» (Кучер, Голод, 1961, 140).

4. перен. Повністю віддаватися чому-небудь (почуттю, мрії, праці, справі і т. ін.); мати багато, вдосталь чогось. І я вірив, мріяв, любив, Тонує душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі (Фр., IV, 1950, 344); Ах, коли б же то нам, Марціале любий, Довелось діждатись хоч на старість щастя: По вподобі своїй укладать дозвілля, У правдивих тонуть життєвих вигодах (Зеров, Вибр., 1966, 342); В праці радісній тону я.. Від хустини червоної Вітер пісню приніс (Рильський, II, 1960, 26); Тону в журбі, в задуми димі... Невже й для мене доля ця?! (Сос., I, 1957, 168).

◇ **Тоне зір** (погляд, око); **Тонуть очі** в чому — про неможливість охопити щось в деталях через його глибину, широчінь, далечінь. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкрайній далечі, вкритій лісами (Н.-Лев., II, 1956, 384); Тоне зір у небозводі, він такий широкий (Сос., I, 1957, 196); **Тоне зір у зорі** (погляд у погляді) — про неможливість відірватися очима від очей коханої (коханого). Любов, краса віків! Чудні твої закони. Нікому не збагнуть страшних глибин твоїх. Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне і впасти хочеться до любих ніжних ніг (Сос., II, 1958, 158); Вечірня радість, мов далекі дзвони, Мов відголос, мов спомин, мов луна... До стомленого підійшли вікна, І в погляді, як в морі, погляд тоне... (Рильський, II, 1960, 271); **Тонґути в крові** — здійснювати масове кровопролиття; купатися в крові. В той великий час тирані Бачать сльози мільйонів, Чують болі мільйонів І тонуть у людській крові (Фр., XIII, 1954, 21); **Тонґути в розкошах** — жити в надмірному багатстві й пишноті. А вельможне панство тоне в розкошах, марнує час у хвастоцях (Кач., II, 1958, 411).

ТОНУЧИЙ, а, е, рідко. Дієпр. акт. теп. ч. до тонґути; // у знач. ім. **тонучий**, чого, ч. Той, хто тоне; потопаючий. Тонучий і бритви хопитесь (Номис, 1864, № 9784); — То я топився, Тоню? ..І ти вирятував мене?.. — Се ж обов'язок, Мундзю, тонучого рятувати (Фр., III, 1950, 13).

ТОНФІЛЬМ, у, ч. 1. Назва звукового кінофільму, яка вийшла з ужитку.

2. спец. Стрічка із записом звуку. Рада Міністрів СРСР запропонувала.. забезпечити виготовлення звичайних і довгограючих грампластинок і тонфільмів для тих, хто вивчає іноземні мови (Рад. Укр., 4.VI 1961, 1).

ТОНШАННЯ, я, с. Дія за знач. **тоншати**.

ТОНШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати тоншим, меншим за товщиною в процесі якоїсь дії. Були в моєму дитинстві мрії про срібну гору.. Однак чим реальніше підходив я до химерної своєї мрії, тим більше доводилось обмежувати її. Гора в моїх мріях усе тоншала й нижчала і, зрештою, перетворилась у невеличкий обеліск завбільшки в аршин (Вас., Незібр. тв., 1941, 158); Від залізної шматини відскакують іскри, вона розтягається в довжину, тоншає (Хижняк, Д. Галицький,

1958, 200); // Бути тоншим, вужчим де-небудь, у якомусь місці. *Вузька крижана смуга вздовж берега швидко тоншала і, нарешті, зникла зовсім* (Трубл., Лахтак, 1953, 194); *Широкий в плечах, він немов сходився і тоншав до ніг і справді всією будовою тіла нагадував рибу* (Собко, Скеля., 1961, 13).

ТОНШЕ, присл. Вищ. ст. до **тінко**. Грицько піддержав брата, і обидва закричали, Грицько товще, Івась тонше: — Сонечко, сонечко!.. (Мирний, IV, 1955, 9); Після героїчного подвигу космонавтів все навколо нас наче змінило свій ритм, тональність і колір. Людина навчилася глибше бачити, тонше відчувати (Мист., 1, 1963, 13).

ТОНШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **тонкий**.

ТОНШИТИ, ш́у, ші́ш, *недок., перех., розм.* Робити тоншим, меншим за товщиною.

ТОНЮСІНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже, зовсім тонкий (у 1 — 3, 5 знач.). *Паленіючи від сорому, рвучко схопила [Ганна] рукою тонюсінський зшиточок своїх немудрих документів* (Коз., Сальвія, 1959, 3); *Біля входу в печери стояв столик, на якому лежали снопки тонюсінських, як солома, свічок* (С. Кравч., Бувальщина, 1961, 72); *А ось равлик, — він втягся з своєю шкаралупу, тільки двоє тонюсінських ріжків стримлять, і хоч би що* (Донч., V, 1957, 16); *Краплинами гарячої крові палали на ньому [намисті] рубіни, а тонюсінські ланцюжки з'єднували їх і закінчувалися підвісками-півмісяцями* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 60); *Тонюсінське, ледве вловиме, кришталеве дзюрчання води на перекаці лоскотало слух* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 128).

ТОНЯ, і, ж. 1. Ділянка водоймища, звичайно з розчищенням дном для ловлення риби неводом. *В прозорій тоні цілими стадами плавали звільна великі клені* (Фр., VI, 1951, 309); *В шинку вже пиячили нетяги, що працювали в будень по тонях, і жваво обговорювали останні події* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 459); *Ми, скориставшись запрошенням ланкового, вирішили пройти тоню в їх човні* (Рад. Укр., 17.V 1961, 3).

2. Невід з рибою; улов риби, добутий під час одного закидання невода. — *Я було й собі йду з рибалками, сплю в курені, а цілий день вештаюсь, кмічу, як рибалки тягнуть тоню, гуляю на волі* (Н.-Лев., V, 1966, 165); — *Отам далі починається вже Дніпро, а от, бачите, ледве мріє церква — то Білозерка, а ото — Станіслав. Колись тут батько з сином рибалили та зачепили таку тоню, що ледве витягли* (Думки про театр, 1955, 45).

◇ **Кра́сна т́ня див. кра́сний.**

ТОП, а, ч., мор. Верхній кінець щогли або стеньги (на судні).

ТОПАЗ, ч. 1. род. у. Мінерал із класу силікатів, звичайно прозорий, безколірний або блакитний, солом'яно-жовтий, червонуватий, окремі камені якого завдяки своїй красі використовуються як коштовні.

2. род. а. Один камінь, кристал цього мінералу. *Хвиля коси розпускає, Убирається в каміння, — В перли, яхонти, топази, В срібло, золото, смарагд* (Олесь, Вибр., 1958, 45); *Волинські топази знає весь світ вже півтора століття* (Знання., 2, 1967, 8).

△ **Димча́стий топа́з див. димча́стий.**

ТОПАЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **топа́з**; // Зробл. з **топа́з**; оздоблений топазом, топазами.

ТОПАТИ, аю, аеш, *недок., звичайно наказ. сп., розм., рідко.* Іти. [К л е о п а т р а:] *Топай, стара баржо, подертий парус!* [Б а р а б а ш:] *Іду, іду...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 81); [Ш м е т е л ю к:] *Та йди ти зі своїм ходом до чорта! Я через тебе на Чайченка спізнюсь. Забирай свої шахи і топай скоріш!..* (Мик., I, 1957, 204); — *Хто йде?.. — Та це я. Свої. Фігура в сірячині з гвинтівкою «на руку» ближче підійшла до тебе*

і впилася очима. — А — ти? Утік? Ну, топай же в яр. Наші там (Головко, I, 1957, 75).

ТОПЕЛЬНИК, а, ч., діал. Утопленик. *Тепер уже ніхто не іде купатися, ніхто і не ходить туди [туди], боячися топельників* (Фр., VIII, 1952, 194).

ТОПИЛЬНИК¹, а, ч. Робітник, що опалює приміщення; опалювач.

ТОПИЛЬНИК², а, ч., рідко. Те саме, що **плавильник**. *Топильники зробили те, що можна назвати тільки подвигом* (Рад. Укр., 31.III 1946, 2).

ТОПИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до **топильник**¹ і **топильник**².

ТОПИТИ¹, топлію, то́пиш; *мн.* то́плять; *недок., перех. і неперех.* 1. що, у чому, чим і без додатка. Розпалювати й підтримувати вогонь у печі, грубці і т. ін. *Розібралась [Маруся], роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти* (Кв.-Осн., II, 1956, 27); *Вона була гірше наймички; вся важка робота була на їй: і в печі топила, і воду носила, Горпина ж тільки коштувала, чи смачне вариво* (Мирний, I, 1954, 61); *Катря сидить біля грубки на ослінчику, топить* (Вас., III, 1960, 118); *Біля залізної пічки сиділи Котигорошок, Мишко Цимбал, Стьопа Шандрук і топили сухим бур'яном* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 76); *В хаті холодно. Ще грубки не топили. Тому, як дмухнути, — пара сивенька з рота* (Головко, I, 1957, 149); *В селі моєму топлять: Ясні дими стоять, І пахоці картоплі Дітвору веселять* (Рильський, I, 1960, 187).

2. *перев. з дієсл. в а р и т и.* Палити дрова, соломі і т. ін. в печі, плиті для приготування їжі. — *А я, — каже [кума], — почула, догадалася, що се ви... Мабуть, втомилися. Може, голодні? А я сьогодні й не топила! Чим прийматиму?* (Вовчок, VI, 1956, 286); *Приходжу я додому, а хазяїни ждуть мене з базару. Не топили й не варили* (Н.-Лев., III, 1956, 265); *Прийшов бурлак та до хати, Чи нема що вечеряти? Господиня не топила, Вечеряти не варила* (Фр., XIII, 1954, 37); *Збіжжя — на горище, дітей на піч, від столу до порога настеляють дошки.. і так живуть [мешканці Криничок], не топлячи, не варячи, доки річка вгамується, доки повинь спаде* (Гончар, Таврія, 1952, 16).

3. Обігрівати (приміщення), розпалюючи й підтримуючи вогонь у печі, грубці і т. ін. або включаючи опалювальну систему; опалювати. *Клим хати не топив і дві зими [зимми] й дві літи [два літа], Від того, бач, що дорогі дрова; І Клим мій одубів...* (Бор., Тв., 1957, 165); *Пані Констанція має свої фантазії — в неї топлять соломію* (Коцюб., II, 1955, 254).

ТОПИТИ², топлію, то́пиш; *мн.* то́плять; *недок., перех.* Нагрівати, робити м'яким, рідким. *З тіста бгали [дівчата] шишечки; Оливо топили* (Бор., Тв., 1957, 60); *Вона, ота Урака, Біля коминка присіла Вкупі з сином, з тим Ласкаром, Топлять олово, лють кулі* (Л. Укр., IV, 1954, 168); *Весняне сонце ясніло у всій красі, топило сніги, сушило болота і втискалося до кожного кутка, .. будило найменшого черв'ячка, найдрібнішу мушку до нового життя* (Кобр., Вибр., 1954, 103); *На деяких вулицях міста топили у великих казнах смоли і заливали нею вибоїни в тротуарах* (Томч., Готель., 1960, 286); *Образно. *І щось у грудях топить лід В любові несказанній, І я дивлюсь тобі услід, Як сонцю в день останній* (Мас., Сорок., 1957, 257); // Добувати плавленням; виплавляти, витоплювати. — *Я керую великим комбінатом. Ми топимо чавун і варимо сталь* (Рибак, Час., 1960, 797); — *На завод піду, алюміній буду топити* (Коцюба, Нові береги, 1959, 463); *Герої нашого часу приборкують сили космосу й атома, сіють хліб і топлять метал, підіймають цілину і*

підкоряють Антарктиду (Літ. Укр., 30. IV 1963, 1).

◇ Лій топіти див. лій.

ТОПІТИ³, топлію, топіш; мн. топлять; недок., перек. і без додатка. 1. Силою занурюючи в воду, змушувати опускатися, падати на дно; затоплювати. Броньові кораблі там на морі — реквієм для піратів морів, тих, що вміють топити та бити лиш беззбройних (Сос., I, 1957, 494); [Б а л т і є ц ь:] Щоб не дісталась могутня зброя — Чорноморська ескадра — в руки ворога, треба негайно топити бойові кораблі (Корн., I, 1955, 60); // Покриваючи хвилю, заливаючи водою або кидаючи, затягаючи у воду людину, тварину, змушувати тонути. [С п і в е ц ь (кидається до Тірци, за ним юрба розбуджених людей):] Та я ж тебе, злочиннице, втоплю! [Ю р б а:] Топить її! топить! Вона посміла втопити наші святощі сіонські! (Л. Укр., II, 1951, 155); [Д і в ч а т а:] Прощайте, соколи наші... Нехай вас сонце не пече, нехай вас дощі не мочать, нехай вас море не топить (Вас., III, 1960, 23); — Божевільний, що ти робиш? Мого чоловіка... Не смій! Не смій топити! Але Прохор знову пірнув під воду і, вхопивши Карпа за ногу, потягнув у глибину (Шиян, Баланда, 1957, 154); — Топить їх, клятих шкідників [жучків кузьки], топить! (Донч., VI, 1957, 57); *Образно. Правда з моря вирятовує, а неправда в калюжі топить (Номис, 1864, № 6689).

Топіти погляд (боко, бочі, зір) у що, в чому, куди, де — спрямовувати погляд (очі, зір) на що-небудь; втуплюватися поглядом (очима, зором) у щось. Дарма топлю очі в крайнебо блакитне; Усім воно ясне, ласкаве, привітне; ..Від його ж на мене недолею віє, Як гляну в крайнебо — серденько занів (Пісні та романси., II, 1956, 31); Любо звуки пити і пісні гірського потоку, безміром життя упиватися, топити око в ніжних розмріяних світлах!.. (Хотк., II, 1966, 49); Дзвіниця... ні, другі: ця на стовпах, А та була.. висока; Звідтіл не раз топив я своє око По темрявих, замислених лугах (Стар., Поет. тв., 1958, 173).

2. в чому, перен. Заглушати, тамувати в собі думки, почуття, переживання, зазнаючи знегод, горя і т. ін. Роби на других дні та ночі, На хвилю праці не засни; А візьме сум, заплачуть очі, — У чарці горенько топи... (Граб., I, 1959, 51); Тож у горілці здебільшого топили [селяни] тоді свої численні біди, своє безземелля, образи та кривди (Крот., Сини., 1948, 19).

◇ Топіти в криві — здійснюючи масове кровопролиття, ліквідовувати щось. Кругом клетотів і сміявся вогонь, валились будівлі неначе живі, страждання братів ми топили в крові (Сос., I, 1957, 451); Топіти гóre див. гóre.

3. Заливати, покривати (про воду, хвилю і т. ін.). У старовину, як води в річці було мало, то й в балці сухо було; а як її більшало в річці, то вона заливала й балку, а в великі дощі розливалася широко й далеко по степу, топлячи хліб (Гр., I, 1963, 402); *Образно. Вієса, пшениці, ячмені — все це зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон (Коцюб., II, 1955, 227).

4. перен., розм. Ставити кого-небудь у безвихідне становище, робити когось до краю нещасним. Вийшов батько двері одчиняти, я йому в ноги кланяюсь та плачу: — Татоньку ріднесенький, не топить своєї дитини! (Вовчок, I, 1955, 62); — Може, в йому обрік грає, бо він багатого батька син. Може, цей обрік переграє в йому, і він осядеться. Тоді я прийму його за зятя.. Хіба я не мати, щоб топила свою дочку? (Н.-Лев., VI, 1966, 365); — Дочка, звісно, не хотіла [заміж], цілий тиждень від заручин до весілля все було плаче та просить: «Матіночко рідна, не топить ви моєї головоньки!»

(Л. Укр., III, 1952, 470); // Зводити наклеп на кого-небудь; обмовляти, видавати когось. — На каверзи пускаєшся, п'янице? Не тільки себе губиш — других топиш! (Мирний, I, 1954, 284); Шугалія сподівався на цю підтримку, а коли Перегуда умив руки, то Пилип, видно, плюнув на все й почав топить [на суді] і його (Кучер, Трудна любов, 1960, 594).

ТОПІТИСЯ¹, топітисся, недок. 1. Мати в собі розпалений вогонь (про піч, грубку, плиту і т. ін.). — Ке сюди й бомагу [папір]! — сказав він [староста] паламареві, взяв у руки, підійшов до печі, що топилася на той час, і кинув бомагу в огонь (Мирний, IV, 1955, 258); У передній було порожньо. В кухні топилася плита (Ю. Янов., II, 1954, 68).

2. безос., перев. з дієсл. в а р и т и с я. Мати розпалений вогонь в печі, плиті для приготування їжі. А на хуторі я знаю Хату бідну, хату скраю; Там сьогодні не топилось І вечерять не варилося (Щог., Поезії, 1958, 83).

3. Взагалі мати розпалений вогонь (про піч, грубку і т. ін., а також про приміщення, його господарів). Ото у нас хата топиться, і дим видно (Морд., I, 1958, 60); — Та одчиняй, спасенице! Хіба ми не знаємо, що ти дома. Он з вивода дим іде: не само ж воно в печі топиться! — кричить Хаброня (Н.-Лев., III, 1956, 254); // безос. Стіл заслапо, у печі топиться (Барв., Опов., 1902, 37); Топилося майже в усіх хатах, і бузкова тінь димів слалася снігами (Тют., Вир, 1964, 481); — Виглянула б, дочко, чи не топиться там у кого з сусідів, — звернулася вранці мати до Вутаньки, що саме вмивалася коло порога. — За жаром треба збігати (Гончар, II, 1959, 148).

ТОПІТИСЯ², топітисся, недок. 1. Робитися м'яким, рідким при нагріванні. Грубі свічі тихо топились, опливаючи воском, неначе сльозами (Коцюб., II, 1955, 353); Топився зимовий сніг і болотними швидкими струями [струменями] збігав до сумного потоку (Кобр., Вибр., 1954, 83); При температурі близько 40° клей починає топиться (Стол.-буд. справа, 1957, 224); Вали гарячі піняться у маслі, Стирається і топиться бабіт. Машина йде, піднявши фари згаслі (Воронько, Коли я., 1962, 94); *Образно. Вся дівоча насмішкватість і недовіра стали топиться, мов крижинка на весняному сонці. І де взявся на лихо їй оцей Роман? (Стельмах, Хліб., 1959, 160).

2. Пас. до топіти².

ТОПІТИСЯ³, топліюся, топішся; мн. топляться; недок. 1. Занурюючись у воду, опускатися, падати на дно. І за соломину хопиться, хто топиться (Укр. присл., 1963, 46); — Будь же проклята оця година! — каже тоді запорожець. — Хто в неї народиться або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротах! (П. Куліш, Вибр., 1969, 190); Я роздвиг [роззявив] рота й хотів дихнуть, а вода пішла в рот.. Я втямив, що топлюся, що я тут сяду на дно та й не вирну більше наверх з води і тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно, почав борсатися в воді (Н.-Лев., VI, 1966, 94); З корми в наш бік було направлено, очевидно, не менше чотирьох гвинтівок.. — Не стріляйте, — крикнув я, — зараз вийде на палубу тільки четверо, щоб стати до помпи, — вже повен трюм води. Не в ваших інтересах топиться разом із нами (Ю. Янов., II, 1958, 72); // Позбавляти себе життя, кидаючись у воду. [М а р и н а:] Хоча б намисто було взятъ, Оце б повісилась... От бачиш, Тепер і шкода... Хоч топись! (Шевч., II, 1963, 120); [П е т р о (до Грицька):] Такі мене гіркі думки взяли, така несамоविта туга облягла мою душу — .. хоч топись! (Мирний, V, 1955, 183); Я пам'ятаю, адмірале,

Як мучивсь ти в своїй ганьбі, Як індіани помирали, Щоб не скоритися тобі; Як пінилась вода зелена, Коли топивсь за родом рід (Павл., Пальм. віть, 1962, 55).

2. Пас. до топіти³. *Образно. Неймовірні чутки розколюють.. людей, вселяють їм крихти надій повернутись на Україну чи хоча б щось правдиве почути про неї. А поки що ця правда топиться повинню фантастичної брехні (Стельмах, II, 1962, 254).

ТОПІКА, и, ж. 1. У риторичі — мистецтво користуватися загальними місцями, загальними судженнями при викладенні якоїсь теми.

2. Загальний доказ, загальне судження, застосовані до всіх однакових випадків.

ТОПІНАМБУР, а, ч. Багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих із бульбами, які використовуються на корм худобі, а також для добування цукру й спирту; земляна груша. За своїм складом топінамбур близький до картоплі (Свинар., 1956, 154); Багато колгоспів і радгоспів використовують посіви топінамбура для ранньовесняного.. випасання свиней (Колг. енци., II, 1956, 599).

ТОПІР, порá, ч. 1. іст. Сокира з довгим держаком, що використовувалась як зброя. Пішов же Мартин По чужих містах, — Три сокири за поясом, А топір у руках (Перв., 3 глибини, 1956, 98).

2. діал. Сокира. Хату будує гуцул. Взявши у руки топір, Теше старанно старий рівну, струнку деревину (Шер., Дорога., 1957, 39); Солдат пройшов славетну путь До краю і до дна. І знов пройде, коли пошлють, Коли гукне війна. Отак і ти, мій любий друг, — Чи тесля, чи коваль, Гостри топір, бери терпуг І йди із далі в далі (Воронько, Три покоління, 1950, 59).

ТОПІРЕЦЬ¹, рідко ТОПОРЕЦЬ, рцá, ч. 1. Зменш. до топір. Гуцул промовля шепітком: — Що ж ти йдеш у парламент з цінком? Ти захисник наш, воїн, борець, — Ось для битви візьми топірець (Шпорта, Вибр., 1958, 381); Розчищають ліси у Карпатах, Чуть розмову пили й топірця (Мур., Ідуть., 1951, 113); І з топірцем тесляр-бувалець, Старий вояка — весь в хрестах, І мисливець, отой страждаець, Завжди з рушничкою в руках;.. І хто там [в кузні] тільки не бував! (Мал., Серце., 1959, 214); Він обхопив рукою топорець за своїм поясом і пустився йти далі (Фр., IV, 1950, 414).

2. діал. Сокирка на довгому держаку, звичайно прикрашена інкрустацією, різьбленням і т. ін. Ой попід гай зелененький Ходить Добош молоденький, На ніженьку налігає [налягає], Топірцем ся підперає [підпирає] (Думи., 1941, 209); Гуцул.. гордий, гарячий, твердий, як сталь на його різьбленому топірці (Ірчан, II, 1958, 210); Легко, свobodно, мов граючися, перескакує [легінь] з каменя на камінь, рубає топірцем гілки по дорозі і свистить (Хотк., II, 1966, 138); // Така сокирка з металу або дерева як сувенір. — Ї дець у мене гуцульський топірець, цяцькований міддю і бісером (Козл., Ю. Крук, 1957, 440).

ТОПІРЕЦЬ², рцá, ч. Північний морський птах, який має добре розвинений дзьоб.

ТОПІРЧИК, а, ч., діал 1. Зменш. до топір 2.

2. Те саме, що топірець¹ 2. На.. плече [легеня] накинута був червоний гаптований сардак, в руках сийливий, дорого битий топірчик (Хотк., II, 1966, 51).

ТОПІЧНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з певним місцем, локальний. Особливий інтерес становить результат психологічного експерименту для так званого топічного діагнозу, який допомагає визначити, де саме в головному мозку локалізується осередок хвороби (Наука., 6, 1968, 35).

ТОПКА, и, ж. Пристрій в печі, котельній установці і т. ін. для спалювання твердого, рідкого чи газоподіб-

ного палива. Матрос уперся ногами в купу вугілля і почав підкладати те вугілля до топки, звідки кочегар жбурляв його в криваву горлянку паровоза (Мпк., II, 1957, 251); У топці парового казана палали сухі дрова (Чорн., Визвол. земля, 1959, 124); Марко, забувши про втому, кидав вугілля в топку, хотів, щоб пароплав плив швидше до берегів Європи (Цюпа, Назустріч., 1958, 449).

ТОПКИЙ, á, é. Який легко топиться (див. топіти-ся² 1).

ТОПКОВИЙ, а, е. Прикм. до топка. Відкриті в Пантіканей і Фанагорії випалювальні печі.. складались з двох камер: топкової і випалювальної (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 289).

ТОПЛЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до топіти¹. Піл під стінкою, брудний — страх! Під другою — коминок невеличкий, цеглою світить. Піч у ньому хтозна-коли й топлена, мабуть: на припічку куряви, куряви! (Тесл., 3 книги життя, 1949, 146); Сива пелена диму висіла під сволоком, у корчмі було холодно і вогко, як у давно не топленому житлі (Кочура, Зол. грамота, 1960, 390); // топлено, безос. присудк. сл. У нас не холодно.. Але ся благодать почалась тільки з вчорашнього дня. Тепер у мене ще не топлено, а вже 12°!! (Л. Укр., V, 1956, 218).

ТОПЛЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до топіти²; // у знач. прикм. М'який, рідкий внаслідок нагрівання, плавлення. Молода, білоголова красуня відчула, що могла б змусити кожного з них випити жбан топленої смоли, не те що горілки (Ле, Наливайко, 1957, 239).

Топлене масло — масло, приготовлене за допомогою топлення, нагрівання звичайного масла і виділення з нього залишків сметани. Привітавшись, заходила [Меланія] разом з Онуфрієм викладати заховане під сидінням добро: горщик з топленим маслом,.. кошик з яйцями у січці, обгорнені шматтям слоїки з варенням, бідон з медом і ще якісь пакуночки та пакунчата (Вільде, Сестри., 1958, 457).

ТОПЛЕНИЙ³, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до топіти³. Обернувшись, комишанець побачив над собою смачне, повнощоче обличчя дядька Івана, його очі, переповнені чорним іскристим сміхом. Топлений, та не втоплений, вбиваний, та не вбитий... (Гончар, Бригантина, 1973, 172).

ТОПЛЕННЯ¹, я, с. Дія за знач. топіти¹.

ТОПЛЕННЯ², я, с. 1. Дія за знач. топіти². Перед інститутом 202 стояло завдання впровадження нового методу топлення металів (Рибак, Час., 1960, 746); Повітря, яке продувається через усю суміш — шихту, почало проходити значно краще, топлення прискорилось (Рад. Укр., 31.III 1946, 2); На ливарному дворі чолов чавун попереднього топлення, рухався кран,.. дожна гула рівним робочим голосом (Ю. Янов., II, 1954, 111); *Образно. Думаю, що найсильніше в моєму романі — це показ величезного топлення людського матеріалу і розгорнуті картини будівництва (Донч., VI, 1957, 584).

2. Те, що одержано внаслідок нагрівання, плавлення. [Р а я:] Вам довірили варити топлення для першої турбіни. Про таку працю всі сталевари Радянського Союзу мріють, а ви... (Собко, П'єси, 1958, 307); Перше топлення нова піч видала сьогодні вночі (Рад. Укр., 18.VI 1946, 1).

ТОПЛЯК, á, ч., спец. Колода, дерево, що затонули під час сплавання. Сом — риба тепловодна, не стайна, тримається глибоких місць, завалених топляком (Веч. Київ, 14.IV 1966, 4).

ТОПНУТИ, ну, неш, недок., заст., розм. Те саме, що тоніти. Сумно сонце з неба світе [світить], Степ безкрайній топне в млі... Мати-Сича! Поклонитись Я

прийшов твоїй землі (Щог., Поезії, 1958, 203); З того часу над дверима, Мов примара немолима, Крук насуплений сидить.. Горить світло; тремтять тіні Від дверей, хвилюють долі; Топнуть очі в тім тремтінні: Мре від нього дух мій кволий (Граб., I, 1959, 466).

ТОПОВИЙ, а, е, мор.: **Топовий вогонь** — білий сигнальний вогонь, що встановлюється на верхівці топа. На щоглах світили топові вогні. Одна по одній злітали вгору ракети (Трубл., I, 1955, 394).

ТОПОГРАФ, а, ч. Фахівець із топографії (у 1 знач.). В 1943 році експедиція геодезистів і топографів відкрила в горах Тянь-Шаню пік висотою в 7439 метрів (Видатні геогр. відкр., 1955, 23); Федір Прохорович — колишній топограф. Часто вечорами він розповідає про свої колишні пригоди (Трубл., I, 1955, 90); — Тепер я набираю для експедиції топографів, штурманів, гідрологів та геологів — увесь персонал (Тулуб, В степу., 1964, 231).

ТОПОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до топографії. Радянський Союз у справі топографічного вивчення своєї країни залишив далеко позаду всі капіталістичні країни, в тому числі й США (Наука., 4, 1961, 10); Зміни в господарстві приводять до змін у матеріальній культурі, в способі життя. Насамперед змінюються характер планування поселень і жител, топографічні умови їх розташування (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 38); Топографічне знімання.

△ **Топографічна анатомія** — розділ анатомії людини, що вивчає взаємне розташування органів і тканин у кожній ділянці тіла; **Топографічна карта** — географічна карта, що дає точне й детальне зображення місцевості (розташування водойм, населених пунктів, шляхів сполучення, характеристику рельєфу тощо). Він сидить у кутку, в своїй незмінній плац-палатці, в шапці із спущеними вухами, і розглядає топографічні карти (Гончар, III, 1959, 275); Умінню орієнтуватися в дорозі, користуватися топографічною картою, знаходити найкоротший вірний шлях у пересіченій місцевості, правильно організовувати дорожній режим — слід вчитися саме на близьких маршрутах (В дорогу, 1953, 7); **Топографічна номенклатура** — сукупність назв, термінів, уживаних у топографії (у 1 знач.).

2. Який складається з топографів. Мов за труди нагороди — Риски лягли на карті, — Дальні, важкі переходи Топографічних партій (Нагн., Вибр., 1957, 143).

ТОПОГРАФІЯ, і. ж. 1. Розділ геодезії, що вивчає земну поверхню, способи її вимірювання та зображення на плані або карті. Сьогодні курсанти другого взводу сидять у класі, і викладач топографії.. перевіряє, наскільки міцно засвоїли юнаки те, про що він читав їм узимку (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 76).

2. Сукупність географічних ознак певного населеного пункту, адміністративно-територіальної одиниці тощо. Розповідь про помсту Ольги деревлянам у 945 р., занесена в літопис, мабуть, в 60—70-х роках XI ст., містить деякі дані про стародавній Київ і його топографію (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 378); Сучасна місячна картографія розвивається по трьох головних напрямках. Найбільш давній і розвинутий з них — топографія Місяця (Знання., 1, 1969, 7).

ТОПОГРАФОАНАТОМ, а, ч. Фахівець із топографічної анатомії. Розлін переманив Рубашову до свого відділу. Йому був потрібний досвідчений топографоанатом (Наука., 8, 1968, 29).

ТОПОЛІВНИЙ, а, е. Прикм. до тополя. Вітерець в пшеницю шепоче, Тополеве листя колива (Мур., Весілля., 1949, 30); // Який складається з тополь. Геть-геть за жовтими ланами, Проміж топлівих рядів Облямувалось берегами Широке озеро (Щог., Поезії, 1958, 376); Внизу ліворуч, за тополевою алеєю, весняним

клекотом бурунить, мерехтить, міниться вогнями велике місто (Коз., Листи., 1967, 318).

ТОПОЛЕНЬКА, и, ж. Пестл. до тополя. — Плавай, плавай, лебедонько, По синьому [синьому] морю, Рости, рости, тополенько, Все вгору та вгору! (Шевч., I, 1963, 59); Похилилась в тривозі ромашка, Засмутилась весела пташка, Зашуміла тополенька в тузі, Нахилилась вербичка в лузі (Забашта, Пісня., 1961, 98); *У порівн. Молода [дівчина], напрочуд гарна, Кароока та струнка, Швидкокометна, наче сарна, Мов тополенька гнучка (Граб., I, 1959, 350).

ТОПОЛИНА, и, ж. 1. Одне тополеве дерево. На дніпровській долині ромашка зів'яла побита. Тополина скрипить (Мал., Чотири літа, 1946, 126); Не верба, не ламка тополина, — шпилькувата гілчаста ялина сизе віття здійма на зорі, коли з лампами йдуть шахтарі (Рудь, Дон. зорі, 1958, 24); *У порівн. Висока та пряма, як молода тополина, гнучка, як лозина, .. на личку рум'яна, вона була схожа на матір (Мирний, IV, 1955, 115).

2. Тополеве дерево як матеріал; деревина тополі.

ТОПОЛИНИЙ, а, е. Прикм. до тополіна. Океан місячної ночі розливається навкруги. І глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка... (Гончар, Тронка, 1963, 20); Над лиманами шум проплива тополиний (Рудь, Дон. зорі, 1958, 9); // Який складається з тополін. Я мріяв колись Тополину алею Посадить на великім шляху Від Інгулу до Нового Бугу (Криж., Срібне весілля, 1957, 303); // Власт. тополіні. О Вкраїно, Удар ще писнею з Дніпра, Війни ще духом тополиним Та блиски золотом з копра (Забашта, Квіт., 1960, 9); // Своєю будовою, стрункістю схожий на тополь. Обів'ю я зорею, кохана, молодий тополиний твій стан (Сос., II, 1958, 37).

ТОПОЛІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тополіна.

ТОПОЛІНОНЬКА, и, ж. Пестл. до тополінка.

ТОПОЛІНОЧКА, и, ж. Пестл. до тополінка.

ТОПОЛІЦЯ, і, ж., спец. Жіноча особина тополі, що дає насіння, коли поруч із нею ростуть чоловічі екземпляри. Ще в передвоєнні роки комсомольці й піонери, лісоводи й агрономи на заклик учених старанно розшукували тополиці на Україні (Наука., 4, 1961, 39); — Ми приїхали шукати тополиць (Чаб., Стоїть явір., 1959, 82).

ТОПОЛОГ, а, ч. Фахівець із топології. Перша половина ХХ століття й особливо останні 10—15 років були для топології епохою бурхливого розвитку. Правда, топологам дуже часто дорікали за відрив від практики (Наука., 2, 1962, 13).

ТОПОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до топології. Введення топологічних концепцій у фізику ставить перед математиками й фізиками сотні нових проблем (Наука., 8, 1963, 27).

ТОПОЛОГІЯ, і, ж. Розділ геометрії, що вивчає якісні властивості геометричних фігур, незалежні від їх розмірів. Рішення найбільш складних проблем теорії функцій багатьох комплексних змінних виявилось неможливим без використання методів і результатів одного з найбільш красивих розділів «чистої» математики — топології, основним алгебраїчним апаратом якої є.. теорія груп.. Говорячи популярно, мета топології полягає в тому, щоб створити апарат, який дозволить «бачити» в просторі, число вимірів якого більше трьох (Наука., 2, 1962, 13).

ТОПОЛЯ, і, ж. Дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, глянсуватими листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок. Вітер в гаї нагинає Лозу і тополь, Лама дуба, котить полем Перекотиполе (Шевч., I, 1963, 145);

Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі (Н.-Лев., III, 1956, 337); Зашуміла вітами стара тополя (Шиян, Вибр., 1947, 138); *У порівн. Дівчина стояла нерухомо, мов тополя, похилена осіннім вітром (Гончар, III, 1959, 184); // у знач. збірн. На супіщаних ґрунтах, каштанових і південних чорноземах для садів і виноградників можна рекомендувати узлісні смуги з тополі (Колг. Укр., 9, 1961, 37).

△ Пірамідальна (італійська) тополя — вид стрункої високої тополі, крона якої має форму піраміди. Сонце сідало, і останнє його проміння ледь на мить затрималося ще на самісіньких верхів'ях пірамідальних тополь, що оточували наше футбольне поле (Смолич, II, 1958, 131); Вулиці і сквери нашого міста прикрашають чарівні алеї українських пірамідальних тополь (Веч. Київ, 31.I 1961, 1); Чорна тополя — те саме, що осокір; Тополя Максимовича — швидкоросла порода тополі, що в 70—80 років дає до 800 кубометрів деревини з гектара.

ТОПОЛЬКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до тополя. Навпроти садочок за лісою: тополька, груша, слива (Вас., Вибр., 1950, 90); *У порівн. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені куці верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки (Н.-Лев., II, 1956, 167).

2. Стовбур або стебло якої-небудь рослини. Лежали [Кирило з Устею] у високій траві, серед моря квіток, і роздивлялись: там, на самому споді, жовтіли черевички..., а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то густо-сині (Коцюб., II, 1955, 214).

ТОПОЛЬНИК, а, ч., збірн. Зарості тополь. Ой, гуділи вітри на паромі, І топольник розлукою пах... (Нех., Під. зорею, 1950, 18); В долинах річок і ручаїв ростуть куці лози, вільшини та топольника (Багмут, Опов., 1959, 47).

ТОПОНІМ, а, ч., спец. Власна географічна назва. Словник топонімів України.

ТОПОНІМІЙНИЙ, а, е. Стос. до топонімії. Топонімії матеріал; Топонімії назви.

ТОПОНІМІКА, и, ж. Розділ мовознавства, що вивчає топонімію. Топоніміка.. вивчає походження, значення, а також правопис власних географічних назв (Літ. газ., 30.V 1961, 3); Топоніміка.. вивчає географічні найменування та назви населених пунктів (Наука., 7, 1966, 53).

ТОПОНІМІЧНИЙ, а, е. Стос. до топоніміки. Топонімічні дослідження.

ТОПОНІМІЯ, ї, ж. Сукупність географічних назв населених пунктів, гір, рівнин, озер, річок, лісів і т. ін. певної території. З усіх категорій лексики саме топонімія найвиразніше зберігає безпосередні й реальні співвідношення між явищами мови й різними сторонами суспільного життя (Мовозн., XIV, 1957, 63); Притчі й легенди [І. Франка] становлять інтерес своєю топонімією та антропонімією, що вказує на літературно-мовні джерела цих творів (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 504).

ТОПОРЕЦЬ див. топірець¹.

ТОПОРИСЬКО, а, с. Те саме, що топоріще.

ТОПОРИЩЕ, а, с. Держак сокири. Ще хвиля, і їй довелося би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топоріще було закоротке супроти лап величезного звіра (Фр., VI, 1951, 19); Довбуш, озброєний рушницею, ножем і сокирою на короткому топоріщі, пішов схилом гори до букового лісу (Гжицький, Опришки, 1962, 204).

ТОПСЕЛЬ, я, ч., мор. Косе, трикутної форми вітрило, яке підіймають над іншим вітрилом.

ТОПТАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до топтати. І стежечки, доріженьки Яром та горою, Що топтані

до ворожки, Поросли травой (Шевч., I, 1951, 284); Довго сиділа [Маруся]. Не помітила, як і сонце зайшло, як темніти почав потік, як зникла, сховавшись, мало топтана стежка у лісі (Хотк., II, 1966, 121); Все серцем молодий [наш народ], думками все високий, Хоч топтаний судьбою (Фр., X, 1954, 43); Японцем топтаний Сеул тривожно слухає, що танки несуть американський гул (Уп., Вітчизна миру, 1951, 81); // у знач. прикм. Стоптаний. — Пан би мав на себе глянути та до своєї ноги топтаного чобота взувати (Ле, Наливайко, 1957, 212); // тóптано, безос. присудк. сл. І кождий блуд слізьми я полоскав, І топтано мене, і гнано, й клято, За зло й добро докори я спіткав (Фр., XIII, 1954, 177).

ТОПТАНИНА, и, ж. Ходіння на одному місці.

ТОПТАННЯ, я, с. Дія за знач. топтати й топтатися. Ах, та тюремна служба!.. Вічний вид повзання перед властю, сцен брутальної самоволі, топтання людської гідності (Фр., II, 1950, 272).

◇ Топтання на [одному] місці — відсутність руху, дії, розвитку.

ТОПТАТИ, топчу́, топчеш, недок., перех. 1. М'яти, приминати ногами під час ходіння, бігання. Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону скиндячку, а завтра зелену, а червону під ногами топче — і байдуже (Кв.-Осн., II, 1956, 429); Люди лаяли.., бо, бачте, Спать їм не давала [дівчина] Та кропиву під їх тином І бур'ян топтала (Шевч., I, 1951, 236); Завіщо б ті квіти карали мене, я ж не буду їх рвати руками, ні під ноги топтати, мов зілля дрібне, тільки злегка торкнуся устами (Л. Укр., I, 1951, 222); *Образно. — Доля мене, діду, онде садила, — показав він на свій ґрунт, — та рідний дядько вирвав мене з того ґрунту та й кинув при дорозі... Візьміть же мене на річку, де хоч люди не ходитимуть та серця мого не топтатимуть (Л. Янов., I, 1959, 307); // розм. Ходити, йти по чому-небудь. Я ніби чую, як над цими велетнями [горами] витає дух Байрона, Гете, Руссо, Вольтера, цих велетнів людського духа, котрі топтали стежки на цих горах своїми ногами (Н.-Лев., II, 1956, 399); Ми повертаємось додому, Покрыті шрамами від ран, І топчем вулицю знайому Ходою мирних городян (Дмит., Вітчизна, 1948, 81); // розм. Ідучи, уторовувати стежку, шлях.

◇ Мише́й топтати — без потреби тинятися, ходити туди й сюди. Годі тобі мишей топтати! (Сл. Гр.); Не близький світ топта́в див. близький; Недовго ряст топтати див. ряст; Но́ги топтати — натруджувати, втомлювати ноги. Прийшов ні за чим, пішов ні з чим: нічого і питать — шкода ноги топта́ть (Номис, 1864, № 7640); Пустіти ряст топтати див. ряст; Топтати зе́млю (ряст) див. земля, ряст; Топтати поро́ги — те саме, що Оббива́ти поро́ги (див. оббива́ти). В дверях показала військова фігура, що вже давно не топтала сих порогів (Фр., VI, 1951, 409); Топтати слід (сліді) див. слід¹; Топтати сте́жку (сте́жечку, стежину, дорі́жку): а) (де, куди, до кого, до чого) часто ходити куди-небудь, часто навідувати когось, щось. Ой я свого чоловіка В дорогу послала, А од шинку та до шинку Стежечку топтала (Шевч., II, 1963, 141); — Знаєте що, Фесенку? Ви дурнісінько топчете стежку до Сані (Н.-Лев., V, 1966, 241); Я приходив до них [до друзів], як до свого, до рідного дому, І вони в мою хату топтали доріжку відому (Мал., Звенигора, 1959, 248); б) (чий) іти чиймись слідами, наслідувати когось. Вона вже знала, яка доля чигала на її дитину. Доведеться їй топтати материну стежку... (Коцюб., II, 1955, 31); Топтати чо́боти (взу́ття, підо́шви): а) зношувати, стоптувати чоботи (взу́ття, підо́шви). [Х р а п к о:] Так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гавш (Мирний, V, 1955,

127); б) ходити, добиваючись чого-небудь; Чужі дворища топтати — блукати, тинятися по чужих дворищах.

2. Навмисно давити, м'яти, бити ногами. Вона думала про сьогоднішній день. Чим-то він скінчиться? Мало ще топтали людей кінями, не доволі пролили крові, — треба було ще нацькувати темний народ на інтелігенцію (Коцюб., II, 1955, 164); Ще вчора їх могли топтати і сікти дротом батогів — Раби — сьогодні не раби: Шумлять знамена боротьби! (Олесь, Вибр., 1958, 63); Андрій зірвав осоружний аркуш паперу й люто топтав його ногами (Дмит., Наречена, 1959, 191); // Знищувати, придавлюючи, приминаючи ногами. Діти біжать на вогонь, топчуть його ногами (Коцюб., III, 1956, 412); // перен. Виразити зневагу до чого-небудь; ганьбити, знеславлювати кого-, що-небудь. Не ховайте, не топчіть Святого закона [закону], Не зовіте преподобним Лютого Нерона (Шевч., I, 1963, 337); — У кожній хаті свої звичаї, — продовжував Захар Максимович. — Поважай їх, сину, не топчи (Кучер, Трудна любов, 1960, 312); Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих, — рідна мова.. Цареві блазні і кати, Раби на розум і на вдачу, В ярмо хотіли запрягти її.. Топтали під шалений крик, В'язчили, кидали за ґрати (Рильський, III, 1961, 302).

◇ Топтати в болото (в грязь): а) (кого або голову чию) принижувати чиюсь гідність, знеславлювати когось, ганьбити. — Чи чули ви, як тільки що говорили там, як картали нас, як топтали нас в грязь? (Н.-Лев., I, 1956, 565); [Миколі:] Не показуйся прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови (Фр., IX, 1952, 132); [Павло:] Ідеш мене ганьбити, топтати в болото... (Корн., II, 1955, 163); б) (що) опоганювати, принижувати щось. Революційний масовий страйк не давав ворогові ні спочину, ні строку. Він бив ворога і по кишені, він топтав у грязь перед лицем усього світу політичний престиж нібито «сильного» царського уряду (Левін, 23, 1972, 285); Топтати під ногами див. ногі.

3. розм. Запліднювати самку (про птахів). Поверх купи гною півень курку топче (Довж., Зач. Десна, 1957, 482).

4. розм., рідко. Будувати хату з глини. Неділею все село вишло голові хату топтати (Курс сучасної укр. літ. мови, II, 1951, 137).

ТОПТАТИСЯ, топчусь, топчешся, недок. 1. Переступати з ноги на ногу. Дме патлатий у трубу, надувся, топчеться ногами, як коняка в топчаку, й веселим оком підморгує танцюрам (Вас., I, 1959, 243); Хазяїн важко злазить із полу й починає, як ведмідь, топтатися по соломі, весь час про щось бубонячи (Епик, Тв., 1958, 395); Хвилину топтався матрос на місці, не знаючи, що робити (Голов., Крапля., 1945, 9); // безос. Ходити по чомусь, наступати на щось. — Насте, — обурився дід, — чи не собаки завелися у нас під столом? То все по ногах топталось, а це вже кусається... (Гончар, I, 1959, 35); // розм. Ходити, пересуватися з місця на місце на невеликому просторі. Деякі [гості] топтались коло чарівного ліхтаря, інші пробували грамофон, перебирали книжечки (Вас., I, 1959, 87); Актори і статисти соромливо топчуться вкупі коло дверей (Ю. Янов., V, 1959, 119).

◇ Топтатися на [одному] місці — те саме, що Тупцювати (тупцюватися) на [одному] місці (див. місце). Підказав [Іван] ...вечірню кинуть школу! Посміявся — юність промайне! Сам на місці топчеться відколи, а береться ще повчати мене... (Шер., Дружбою., 1954, 85); Окремі, до того ж провідні галузі промисловості на Україні [в роки сталинської реакції] помітно скорочували своє виробництво або топтались на місці (Іст. УРСР, I, 1953, 638).

2. коло (біля)кого — чого, розм. Крутитися (у 3 знач.), проявляючи турботу про кого-, що-небудь. Біля нього [Оксена] топчеться запнута у чорну хустку Олена (Тют., Вир, 1964, 328); Гнат провинливо щось мурмотів, топтався коло жінки, не знав, що порадити і як вгамувати її (Горд., II, 1959, 239); // ірон., жарт. Залицятися до когось. [Храпко (до Явдохи:)] Тільки побачу я його у своєму дворі, тільки дійде до мене чутка, що він топчеться біля тебе — не жалкуй тоді на мене, як доведеться тобі черницею вік спокутувати... (Мирний, V, 1955, 176).

3. розм. Перебувати де-небудь без діла; товктися (у 5 знач.), стовбичити, стирчати. — Не звик я в чотирьох стінах топтатися та хатніх клопотів слухати, — казав дід Улас Марині (Мирний, IV, 1955, 240); Неохоче розходилися люди, довго ще топталися на курній вулиці, димили люльками, про щось глухо гомоніли (Чаб., Балкан. весна, 1960, 116).

4. Пас. до топтати. На подвір'я двоповерхового будинку, до якого топталися дороги з усіх кінців міста протягом трьох років, зішлись [студенти] значно раніше шостої години (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 19); Закривавлених, розтерзаних, замучених спрагою, гнали їх [полонянок].. з України на Крим. Топталася краса, честь, кохання, над усім панувала сваволя та культ кривавих брутальних ханів (Гончар, Тронка, 1963, 177).

ТОПЧАК див. тупчак.

ТОПЧІЙ, я, ч. 1. розм. Той, хто топче, утоптує що-небудь. Топчіями ставили тільки важких, шестипудових дядьків (Гончар, Таврія, 1952, 155).

2. заст. Те саме, що тупчак.

ТОР¹, а, ч. Геометричне тіло, утворене обертанням круга навколо осі, що лежить у площині цього круга й не перетинає його. Хмари дозорної матерії стискуються не у сферу, а через обертання — у тіло, що прибирає форми тора, або, просто кажучи, бублика (Наука., 7, 1969, 12).

ТОР², у, ч., зах. Колія. *Образно. Отець Кравець спішно переводив розмову на інші тори (Хотк., Довбуш, 1965, 145).

ТОРА, и, ж. В іудаїзмі — назва першої частини біблії — П'ятикнижжя Мойсея, а також пергаментний сувій з цим текстом, що зберігається в синагозі. Коли на початку 30-х років римський папа Пій XI проголосив хрестовий похід проти Радянського Союзу і комунізму, сіоністи Англії, Франції, Італії, США та інших капіталістичних країн висловили свою повну солідарність з Ватіканом і подарували тору.. главі італійських фашистів Муссоліні (Ком. Укр., 9, 1967, 75).

ТОРАКАЛЬНИЙ: △ Торакальна хірургія — розділ хірургії, що вивчає операції на органах грудної клітки (на легенях, серці тощо). Грудна, або торакальна, хірургія, тобто хірургія органів грудної порожнини, є наймолодшою галуззю медичної науки (Наука., 3, 1957, 14).

ТОРАКОПЛАСТИКА, и, ж. Хірургічне видалення певних ділянок ребер. При торакопластиці видаляється кусок в 10—12 см від кількох ребер на ураженій стороні, внаслідок чого досягається спадання відповідної сторони грудної клітки і обмеження дихальних рухів легень, ураженої туберкульозом (Хвор. дит. віку, 1955, 255).

ТОРАКОСКОП, а, ч. Інструмент з оптичною та освітлювальною системами для дослідження плевральної порожнини людини.

ТОРАКОСКОПІЯ, ї, ж. Метод дослідження плевральної порожнини за допомогою спеціального приладу — торакоскопа; плевроскопія.

ТОРБА, и, ж. Вид дорожнього мішка, що його носять звичайно за плечима. *Взяла [мати] торбу, пішла селом, На вигоні сіла І в село вже не верталась* (Шевч., I, 1963, 230); *Андрій збирається йти на нічну зміну. Бере торбу з їжею, шапку і виходить з хати* (Ю. Янов., IV, 1959, 17); *У торбі за плечима в нього лежали шматок оленячого м'яса та кілька сухарів* (Трубіл., Вовки., 1936, 44); *У порівн. *Діти все дивуються. «І де ви, бабо, видрали таких казок та приказок?» — «Е, голуб'яточки! Голова, як торба; що знайдеш, то й покладеш»* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 27); // у знач. присл. *торбу, розм. Багато чогось. — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Їй-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (Стельмах, I, 1962, 629).

◇ **Вішпетавсь**, як рак у торбі див. **вішпетатися**; **Іти** (ходити, піти) з торбамі (з торбою) — займатися жебранням; старцювати. *Ще змалку з матір'ю старою Ходив з торбами цей козак, Отак і виріс сиротою, У наймах* (Шевч., II, 1963, 126); **Не вартий [і] торби січки** (торби з січкою) див. **січка**; **Носітися** (п'янікатися і т. ін.), як з писаною торбою див. **писаний**; **Носітися**, як дурень з писаною торбою див. **носітися**; **Півна торба** див. **півний**; **Півну торбу розказати** див. **розказувати**; **Пускати** (пустити) з торбою див. **пускати**; **Розносітися**, як старець з писаною торбою див. **розносітися**²; **Торба ліха і мішок біди** див. **мішок**; **Торбі начепити** (почепити) — дійти до жебрання. — *Он, казав Гудзь, — швидко сахарню будуватимуть. — Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...* (Коцюб., II, 1955, 11).

ТОРБАН, а, ч., заст. 1. Український народний струнний щипковий музичний інструмент, близький будовою до бандури. [Х а н е н к о:] *З торбана голосного Полюлися звуки добрі* (Фр., XIII, 1954, 364); *Форма торбана має багато спільного з формою бандури. Корпус його видовжений і вузький від бандури. Гриф у торбана довший, ніж у бандури, і має дві головки* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 104).

2. Вид народного танцю. [Р а д ь к о:] *І на співі митець [Павло]. Або нехай хто проти нього витанцює: гайдуга, чи торбана, чи хоч і запорозького козака?..* (Кроп., II, 1958, 370).

ТОРБАНІСТ, а, ч., заст. Музикант, що грає на торбані. *Серед видатних торбаністів називають Івана Кошового з Полтавщини* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 102); *Із українських співців-торбаністів найбільш відомими були Григорій Відорт та син його Каетан* (Іст. укр. музики, 1922, 93).

ТОРБАР, я, ч., розм. Те саме, що **жебрак**. — *Треба доброї голови... аби не зробити з усіх нас торбарів!* (Круш., Буденний хліб., 1960, 192); *Пустили бідних на поталу займаниціні і капіталу. Самі ж на троні, як царі. «Ми тут внизу, боги — вгорі. Ідуть на фабрики й копальні, нещасні торбарі!»* (Тич., I, 1957, 63).

ТОРБЕГА, и, ж. Збільш. до **торба**. *Раптом Степан хутко кинувся вбік... Але звірок миттю сховався в нору. — Не наздогнав, торбега заважає...* (Коп., Подарунок, 1956, 22).

ТОРБЕШКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що **торбінка**.

ТОРБЕШНИК, а, ч., розм., рідко. Те саме, що **жебрак**. — *Все їм мало, оцим голодранцям.. Пропадом би ви пропали, торбешники вічні!* (Гончар, II, 1959, 214); — *Торбешники твої родичі, які не мають за що прийти до нас* (Стельмах, I, 1962, 286).

ТОРБІНА, и, ж. Невелика торба, мішечок або сумка. *Чого ж смутна [Катерина], невесела, Заплакані очі? У латаній свитиночці, На плечах торбина, В руці ціпок, а на другій Заснула дитина* (Шевч., I, 1951,

38); *Баба поклала на скрині торбину, сіла під грубку й почала грітися* (Коцюб., I, 1955, 453); *Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сіє. Торбина з зерном тягне її донизу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 6).

ТОРБІНКА, и, ж. 1. Зменш. до **торбіна**. *Ішов кобзар до Києва Та сіє спочивати. Торбинками обвішаний Його повожаний* (Шевч., I, 1951, 46); *По вулиці йшли школярі з сірими полотняними торбинками через плече* (Головко, II, 1957, 78); *Надвір вийшла мати з торбиною насіння в руках* (Тют., Вир, 1964, 92).

2. Жіноча сумочка для грошей, хустинки, парфюмерії та інших дрібних речей. — *Устел! Устел! — крикнула Ватя до наймички... — а принеси мені.. ту торбинку, що лежить в моєму «будуарі» на столичку!* (Н.-Лев., IV, 1956, 118); *Убрала [дячиха] свій найліпший.. капелюх, узяла рукавички, торбинку зі срібними застібками, дві парасольки — й пішла* (Хотк., II, 1966, 365); *Тільки-но продзвонив дзвінок... Марина схопила свою бісерну торбинку і.. поспішила додому* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 96).

ТОРБІНКУВАТИЙ, а, е, рідко. Подібний до торбинки.

ТОРБІНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **торбінка**.

ТОРБІНОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **торбінка**. *Ізняла [Орися] з плеча свої пожитки, Що везла в торбиночці лляній* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 54); *Кожен, крім торбиночки з ласощами, одержав чи книжку, чи фарби* (Ів., Таємниця, 1959, 37).

2. Те саме, що **капшук** 1. *Бай розв'язав шкіряну торбиночку й показав Юлдашеві якийсь білий порошок* (Донч., I, 1956, 141).

ТОРБІНУВАТИЙ, а, е, рідко. Подібний до торбини.

ТОРБОТРАС, а, ч., розм. Жебрак, голодранець, обідранець. — *Запишіть [до червоного полку].. Саме отаких нам і треба. Хто на заробітках біля батрацьких казанів виростав, кого раніш волоцюгами та торботрами дражнили* (Гончар, II, 1959, 228).

ТОРБОХВАТ, а, ч., зневажл. Злодій, шахрай. — *На возі сокири не кидай, бо ще хтось вночі поцупить та й на торжок однесе. Адже ж тут у Києві тих злодіїв та торбохватів, хоч греблю ними гати!* — *гукнула Лекерія Петрівна до свого наймита* (Н.-Лев., I, 1956, 577); — *Ми не пустим на поріг [Нового року].. Торбохвата і ханугу, Що таскав у свій барліг Безсоромно все, що міг!* (С. Ол., Вибр., 1959, 250).

ТОРБОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **торба**. *Як часом на горі пташка сидить, так у його за плечима вбачалася маленька торбочка з сухарцями* (Вовчок, I, 1955, 332); *Коли Омелькова торбочка спорожнилась, ніхто вже й розмовляти не хотів з молодиком* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516).

ТОРБУК, а, ч., риб. Те саме, що **хвátка** 3.

ТОРГ¹, у, ч. 1. Дія за знач. **торгувати** 1. — *Мені здається, що торг винами тутечки пішов би непогано, — сказав Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 372); *Не тільки для такого обмінного торгу була вигідна тухольська дорога; вона була також проводом для всіляких вістей про життя громад по однім і по другім боці Бескида* (Фр., VI, 1951, 38); *Він склав найдокладніший звіт про свій торг, а Уляна Григорівна підрахувала кількість товару, прикинула, що по чім, перелічила гроші* (Добр., Очак. розмир, 1965, 191); *Перший раз торг закінчився невдало: у нього відібрали рибу і виштовхнули втришия з казино* (Тют., Вир, 1964, 454); // тільки мн. Заняття купівлею і продажем; торгівля. *Він почав гендлювати кінями, завів торги і дружбу навіть з перекопськими татарами* (Стельмах, I, 1962, 14).

◇ **Крásний торг** див. **крásний**.

2. Дія за знач. торгуватися 1. Він зліз з тих піднів, поторгувався і вдарив Бонковському по долоні, скінчивши торг на двадцяти п'яти карбованцях (Н.-Лев., III, 1956, 168); Тут чекала її ще немила несподіванка, бо хоч знала, що кошечка коштує десять крейцерів, то купчиха зацінила [назвала ціну] п'ятнадцять, і щойно по великій торзі зійшло знов на десять (Кобр., Вибр., 1954, 72); Ярмарок гуде й далі. Вже закінчено торг за поросля, продавець із покупцем заїдають кавуном гендель (Ю. Янов., I, 1958, 584); Лихий і червоний від торгу, він [батько] зразу ж витурив її, хряснув дверима.. і знову почав збивати заломлене, як за рідну матір, віно... (Стельмах, I, 1962, 320); *Образно. Нехай буржуазія затіває ганебну жалюгідну гризню і торг за кордони, а робітники всіх країн і всіх націй не розійдуться на цьому мерзенному ґрунті (Ленін, 35, 1973, 111).

Без торгу — не торгуючись. Супрун без торгу купив половину добрячого середового слупця (Стельмах, II, 1962, 114).

◇ Добивати (добіти) торгу див. добивати.

3. заст. Ринок, базар. Прийде хазяїн з торгу, то було й кличе: — А йди лишень, немого! ось тобі новенький карбованець, поміняймося на старого (Вовчок, I, 1955, 35); Щодень вивозили [селяни] на торг цілі мішки раків, так що швидко раки стали зовсім ні по чому (Фр., III, 1950, 52); Існувала ярмаркова торгівля, коли в певне місце і в певний час сходились усі, кому потрібно було збути свої вироби або придбати вироби інших. Такі ринки називали торгами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 436).

◇ Не поспішай (не поспішайте, встигнеш і т. ін.) з козами на торг див. коза; Не хоче (не рада і т. ін.) коза на торг, та [її] ведуть див. коза; Я (ти і т. д.) до того (до цього) торгу й пішки — я (ти і т. д.) дуже радий цьому; я (ти і т. д.) з задоволенням погоджуюся з цим. — Ні, нехай вже вип'є за мене панич, — одмагалась Ватя. — Як панич, то й панич! Я до того торгу й пішки, — сказав Леонід Семенович (Н.-Лев., IV, 1956, 102).

4. перев. мн., заст. Аукціон. Він з торгів законно купляв ділянку і за могоричі вирубував навколо стільки дерев, що не вмістились би і в п'яти ділянках (Стельмах, II, 1962, 35).

Іти з торгів див. іти; Продавати (продати) з торгів — те саме, що Продавати (продати, спродати, пускати і т. ін.) з молотка (див. молоток). Описав [судовий пристав] усю мою рухомість, якої набралось по оцінці руб. на 40, і має в 20-х числах.. продавати з торгів (Сам., II, 1958, 474); Публічний торг див. публічний.

ТОРГ², у, ч., розм. Торговельна організація, установа, що відає торгівлею або певною її галуззю в якомусь районі. На посади керівників торгів, завідуючих магазинами, їдальнями у нас підібрано досвідчених, здібних організаторів, які поєднують у собі риси умілих господарників і дбайливих вихователів (Ком. Укр., 11, 1964, 19).

ТОРГ³, присудк. сл., розм. Уживається за знач. торгнути й торгнутися.

ТОРГ... Перша частина складних слів, що відповідає слову торгівий, напр.: торгвїдділ, торгфлбт і т. ін.

...ТОРГ. Друга частина складних слів, що відповідає слову торгівля, напр.: військтбрг, курортбрг і т. ін.

ТОРГАННЯ, я, с. Дія за знач. торгати й торгатися. Сторож не почув одноразового торгання [дзвінка] (Фр., VI, 1951, 428); Чулося — грюкіт чимсь важким у двері де-усередині, торгання, скрегіт меблі, бряжчання шибок і глухий гул... (Головко, I, 1957, 67).

ТОРГАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех. Тягнути ривками, посмиками, різкими рухами; шарпати. Тітки довго стукотіли та торгали дверима, аж замок та засув дзижчав (Н.-Лев., IV, 1956, 239); Наполеон перестав писати і замислився. В голові настирливо дзвеніло, ніби хтось торгав туго натягнуту струну над вухом (Кочура, Зол. грамота, 1960, 90); // Ворухити, смикати, термосити. Застогнала Єлена й обвисла на воринню [воринні] непритомна. Прибіг малий Олексик, торгає... (Хотк., Довбуш, 1965, 175); // Тріпати, шарпати (про вітер). На вулиці вітер ухопив її в свої холодні обійми, торгав поли її кафтана, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого (Фр., I, 1955, 78); І торгав [вітер], і підносиє криси високих капелюхів та розгортає поли одягу парубків, що йшли вулицею (Кобр., Вибр., 1954, 164).

ТОРГАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко. Робити раптові, різкі рухи. Взяла я торгатися. Торгаю я двері, тискаю з усенької сили, аж нарешті вибила засув (Крим., Вибр., 1965, 383).

ТОРГАНШ, а, ч., розм. 1. також зневажл. Дрібний торгівець; гендляр. Якись підозрілі торгаші сновигали між людьми і худобою, придивлялись до них,.. з-під поли показували свій товар (Стельмах, II, 1962, 155); // Торгівець, купець взагалі. Під умінням бути торгашем я розумію вміння бути культурним торгашем. Це хай намотають собі на вус російські люди або просто селяни, які думають: якщо він торгує, значить, уміє бути торгашем (Ленін, 45, 1974, 354).

2. перен., зневажл. Лицемірна, безпринципна людина, що торгує своєю честю, совістю, переконаннями, талантом. Ліберали і до питання про мови, як і до всіх політичних питань, підходять як лицемірні торгаші, що простягають одну руку (відкрито) демократії, а другу руку (за спиною) кріпосникам і поліцаям (Ленін, 24, 1972, 115).

ТОРГАНШЕСТВО, а, с., розм. 1. також зневажл. Заняття торгаша; гендлярство. Розмови про вільне торгашество, як і всі інші пишномовні фрази наших буржуа про свободу, мають взагалі смисл тільки щодо невільного торгашества, щодо поневоленого городянина середньовіччя, а не щодо комуністичного знищення торгашества, буржуазних виробничих відносин і самої буржуазії (Комун. маніф., 1963, 45).

2. перен., зневажл. Поведінка торгаша; прагнення до наживи, до особистої вигоди. ..пролетаріатові вигідно підтримати ту частину буржуазної демократії, яка схиляється до революційного способу дій, а не торгашества.. (Ленін, 11, 1970, 176).

ТОРГАНШЕСЬКИЙ, а, е, розм., зневажл. Стос. до торгашества. Буржуазія всіх націй і в Австрії і в Росії під лозунгом «національної культури» проводить на ділі роздроблення робітників, знесилення демократії, торгашеські угоди з кріпосниками про продаж народних прав і народної свободи (Ленін, 24, 1972, 115).

ТОРГІВЕЦЬ див. торговець.

ТОРГІВЛЯ, і, ж. Купівля й продаж товарів. Творив він плани організування експортної торгівлі (Фр., VI, 1951, 236); Щира козацька душа гаряче зневажала не торгівлю, а будь-яке гендлярство (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 176); Торгівля — і державна, і кооперативна — то не тільки посередник між підприємством — виробником і споживачем, а й активний повпред споживача (Рад. Укр., 13.II 1969, 2); Тепер активніше впроваджуються нові, прогресивні форми торгівлі книгою (Ком. Укр., 10, 1965, 30).

ТОРГНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех. Однокр. до торгати. Торгнув [капітан] дзвінок, щоби розбудити сторожа (Фр., VI, 1951, 428); Сергій Іванович кинув перо, торгнув стільцем і звівся з-за столу (Головко, I,

1957, 453); *Клацнув замок, торгнув паровоз, поїхали...* (Ю. Янов., I, 1954, 81).

ТОРГНУТИСЯ, нуся, нешся, док., рідко. Однокр. до торгатися. Ічка розірвало на штики, і тільки його руда голова немов торгнулася раптово наперед і.. вточилася [вкотилася] до Германової штольні (Фр., VIII, 1952, 415).

ТОРГОВЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до торгівлі. — Я купець:.. маю діла торговельні: скуповую та перепродую пшеницю, — сказав Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 366); *Хазяїн задріботів перед високим турком, почав кланятись, бідкаючись на війну, що тяжко прикрутила і його торговельні справи* (Кучер, Голод, 1961, 376); *Ленін надавав особливого значення торговельним відносинам Радянської держави з буржуазними країнами, як одному з найважливіших факторів, що сприяють тривалому мирному співіснуванню двох систем* (Рад. Укр., 22. I 1954, 2); // Признач. для торгівлі. З підлітка працюючи на торговельних суднах, він нібито встиг уже побувати в далеких плаваннях (Гончар, Таврія, 1952, 227); *Зароїлося на нанашковім подвір'ї, немов на торговельному майдані* (Ков., Світ., 1960, 115); *Торговельний пункт; // У якому зосереджена торгівля. За своїм державним устроєм Дубровник був схожий на торговельні міста на зразок Венеції чи Новгороду* (Мист., 4, 1956, 35); *Торговельний центр.*

Торговельна мережа — сукупність магазинів, рундуків, палаток і т. ін. у якійсь місцевості, у якомусь районі. *Надійка, звичайно, знала Юлія Віталійовича, хоч сказати певно, хто він, так і не змогла б.. Чула: обіймає якусь чималеньку посаду в органах міської торговельної мережі* (Коз., Листи., 1967, 176); **Торговельна палата:** а) у СРСР та інших соціалістичних країнах — громадська організація, створена для сприяння розвитку економічних, зокрема зовнішньоторговельних, зв'язків між країнами; б) у капіталістичних країнах — одна з форм об'єднання торговельно-промислової буржуазії; **Торговельний капітал** — частина суспільного капіталу, зайнята в сфері обігу товарів.

2. Який займається торгівлею. Це [виконання наказів виборців] сприяло розширенню мережі комунально-побутових і торговельних підприємств, шкіл, медичних і дитячих дошкільних закладів (Ком. Укр., 6, 1975, 45); *Торговельна компанія; Торговельний працівник.*

3. Який є предметом торгівлі. *Торговельний хліб; Торговельне вугілля; // Який виробляє продукцію для торгівлі, ринку; товарний.*

ТОРГОВЕЛЬНИК, а, ч. і ж. Працівник торгівлі. *На виставці звітували виробничники. Свої претензії їм пред'являли торговельники* (Веч. Київ, 18.XII 1968, 3).

ТОРГОВЕЦЬ, вця і **ТОРГІВЕЦЬ**, вця, ч. 1. Той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар. *Звідки так гвалтовно перейнявся Юрчик такою любов'ю до Косова, де на три чверті, а то й більше, було невисних йому торгівців, — бог його святий знає* (Хотк., II, 1966, 227); *Січкарь.. брав у сількомі чи в продагентів законний папірець, що везе продрозверстку.. А потім тихцем збував торгівцям хліб* (Стельмах, II, 1962, 36); *Конкуренція кооперативної і державної роздрібної торгівлі з приватним торговцем на ярмарках повинна стати могутнім засобом зміцнення зички міста з селом* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 230).

2. перен., зневажл. Лицемірна, безпринципна людина, що торгує своєю честю, совістю, переконаннями, талантом. *Не спиться вам, панове в Вашингтоні, Людською кров'ю й честю торгівці, Що посадили золото на троні, Що й родиться з отрутою в руці?* (Рильський, I, 1956, 390).

3. розм. Те саме, що торговельник. — *Хай у нашій кооперативній крамниці будуть такі люди, яким можна довіряти. Хоч би Василю Бертран. Чим не торговець? Грамоту знає — хай працює!* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 267).

ТОРГОВИЙ, а, е. Те саме, що торговельний. Під час торгових криз кожного разу знищується значна частина не тільки виготовлених продуктів, але навіть створених уже продуктивних сил (Комун. маніф., 1963, 36); *У торгові дні воно [місто] оживає* (Стеф., I, 1949, 166); *Салоніки розкинулись на горі.. Великий торговий порт* (Коцюб., III, 1956, 350); *Величезні бариші давали англійській буржуазії торгові компанії* (Нова іст., 1956, 18); *..спеціалізація торгового (і капіталістичного) землеробства проявляється в усіх капіталістичних країнах..* (Ленін, 3, 1970, 23).

ТОРГОВИЦЯ, і, ж. 1. заст. Торгівля. *Нинька [сьогодні] щось мала торговиця була* (Сл. Гр.).

2. Місце, де відбувається торгівля; базар. — *А що, жінко? завтра, — каже [чоловік], — Тра [треба] скриню продати. Коло нас тут недалеко Торговиця буде, Повезу її до лиха, Може, куплять люде!* (Рудан., Співомовки., 1957, 9); *Торговиці аж десь коло дев'ятої почали потроха [потроху] заповнюватися приїжджими на ярмарок селянами* (Фр., VII, 1951, 426); // Місце, де торгують худобою. *Кози никали по майдану, чи не лишилися де на торговиці хоч стебла сіна від учорашнього ярмарку* (Коцюб., I, 1955, 129); *На худобі Антон розумівся і до корів придивлявся так, ніби у Турці на торговиці вибирав собі корову першого класу* (Чорн., Потік., 1956, 200).

Кінська торговиця див. кінський.

ТОРГОВИЩЕ, а, с., заст. Торг (див. торг¹ 3). В кожному місті на Русі було місце, спеціально відведене для торгівлі — *торг, або торговище, яке відігравало важливу роль у житті городян* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 470); *В тупику привокзальної площі, серед останніх залишків старого торговища, вже зводилась будівля наземної станції метрополітену* (Хор., Місто., 1962, 84).

ТОРГОВКА, и, ж., розм. Жінка, що займається дрібною приватною торгівлею; крамарка. *Побачила раз жінка, що торгівки коло церкви буханці та коржі продають та добрі гроші беруть, дай, думає, і я* (Україна., I, 1960, 237); — *Подумаєш, господиня: за літо сорок один трудовдень заробила в жнива. Аби-то в колгоспі лічитися, торговка нещасна* (Ле, В снопі., 1960, 54).

ТОРГОНУТИ, ну́, не́ш, док., розм. Підсил. до торгнути. *Казанцев торгонує дверима так, що трохи їх не виставив* (Н.-Лев., III, 1956, 158).

ТОРГОТІТИ, очу́, оті́ш, недок., розм. Те саме, що торохтіти; торохкати. *Замок торготів, гарчав.. Двері розчинились, і в хату, коливаючись, ускочив чоловік* (Мирний, I, 1954, 272); *Василь та Іван перестали торготіти січкарьнею, і в stodолі стало тихо* (Чорн., Потік., 1956, 355); *Я довго дивився на міст.. Мостом торготіли вагонетки* (Літ. Укр., 17.V 1968, 1).

ТОРГПРЕД, а, ч. Скорочення: торговий представник СРСР в іноземній державі; голова торгпредства. *Він готувався присвятити себе справі зовнішньої торгівлі. Навчався у вузі, з якого виходили майбутні торгпреди* (Вітч., 7, 1967, 159).

ТОРГПРЕДСТВО, а, с. Скорочення: торгове представництво СРСР в іноземній державі. — *Я з дитинства ріс поміж німців.. Мій батько декілька років працював у відділенні нашого торгпредства...* (Ю. Янов., I, 1954, 229).

ТОРГУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. торгувати й торгуватися. [Петро (сам):] *От і починаються ті пуж-*

мірки [жмурки], де немає місця ні добрій думці, ні чесному замірові... де одно ошукування та обдурювання, торгування людьми, перепродування всього святого!.. (Мирний, V, 1955, 159); Мовчали боги, мовчав і Родим. Тільки вже як починали занадто докучати з своїм торгуванням йому купці, то відбуркував їм глухим басюрою: «Так» або «Ні» (Загреб., Диво, 1968, 34).

ТОРГУВАТИ, *ую, уєш, недок.* 1. *неперех.* Провадити торгівлю, мати торгові відносини з ким-небудь; професійно займатися торгівлею. — Я родом з острова Пароса і вже давненько торгую в Росії (Н.-Лев., III, 1956, 368); Пан Куценко років 25—30 був волосним писарем, а жінка його торгувала бакалією (Гр., I, 1963, 244); — Не вперше ми [купці] їздимо цим шляхом, як і батьки наші, діди й прадіди, з добром усяким — торгувати, з мечем — захищати межі (Скл., Святослав, 1959, 39); // Відпускати товар покупцям. Кав'ярня торгувала сьогодні добре (Коцюб., II, 1955, 126); З великою натугою Юля закінчила десять класів і на запитання батьків, чи хоче вчитися, відповіла, що жадає на вокзалі торгувати сельтерською водою (Тют., Вир, 1964, 450); // Бути відчиненим для торгівлі. Торгують магазини, кіоски, чайні... (Вишня, I, 1956, 327).

◇ **Торгувати зубами** *див. зуб.*

2. *неперех., перен.* Давати когось, що-небудь у чиєсь розпорядження за гроші; діставати з чогось матеріальну вигоду. По якому правдивому, Святому закону і землю, всім даною, і сердешним людом Торгуєте? (Шевч., I, 1951, 338); Знаючи красі своїй ціну, вона торгувала нею (Мирний, I, 1949, 235); Я — син Країни Рад. Ви чуєте, іуди, Ви всі, що Каїна горить на вас печать? Отчизни іншої нема в нас і не буде, Ми кров'ю матері не вмієм торгувати! (Рильський, II, 1960, 187).

◇ **Ліхом торгувати** *див. ліхо* ¹.

3. *перех., заст.* Збираючись купити що-небудь, добиватися зниження ціни; виторговувати. Оттак наварнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявся; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки (Кв.-Осн., II, 1956, 44); Певно баба має гроші, та лише таїться з тим, бо все вешталась по ярмарку та торгувала підсвинка... (Коцюб., II, 1955, 25).

ТОРГУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок.* 1. Домовляючись про ціну під час купівлі та продажу, укладання торгової або іншої угоди, добиватися взаємних поступок. З Тимохою ніхто ніколи не торгувався; бо всі звикли до того, що коли він скаже яку ціну, то вже не скине й копійки (Гр., I, 1963, 283); Вона запевняла, що він має добрий смак і вміє торгуватися (Коцюб., I, 1955, 405); Петро Оболонський з жартами і примовками торгувався за кожен свій горщик, загинаючи таку ціну, щоб не збути товару з рук (Збан., Переджнив'я, 1955, 141).

2. *перен., розм.* Сперечатися, домагаючись поступок собі в чомусь або поступаючись комусь чим-небудь. Всі товпилися коло одержі, одягалися, торгувалися, кому з ким сідати та їхати (Вас., I, 1959, 89); Кілька хвилин вони торгувалися перед дверима, кому постукати й кому першому зайти (Собко, Склея., 1961, 94).

ТОРЕАДОР, *а, ч.* Головний учасник бою биків в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару; матадор. — Сей тореадор вже надто старий для своєї ролі (Н.-Лев., IV, 1956, 100); Пішов [Улас] до сільради в настрій молодого тореадора, перед яким хоч і небезпечний, а все ж таки цікавий бій (Тют., Вир, 1964, 151); *У порівн. — Іду степом, аж гульк — бугай величезний людину топче... Я, мов тореадор, скрепером на нього, а він тільки сопє, запінився, очі кров'ю налиті... (Гончар, Тронка, 1963, 284).

ТОРЕАДОРСЬКИЙ, *а, е.* Прикм. до тореадор; належний тореадорові. Тореадорський плац.

ТОРЕВТИКА, *и, ж., спец.* Мистецтво рельєфної обробки художніх виробів з металу. Художня обробка металу, або мистецтво торевики, зародилося в глибокій давнині (Наука., 8, 1968, 16); В галузі художньої обробки металу (торевтики) в Ольвії працювало чимало справжніх художників (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 259).

ТОРЕЦЬ, *ч. 1. род. рця.* Поперечна грань предмета (колоди, стрижня, цеглини тощо). Тріскотіли дрова, сичали, і закипала на торцях пінка (Шиян, Вибр., 1947, 226); Спилявши верхню частину дерева, торець зрізу старанно зачищають садовим ножом (Колг. Укр., 11, 1956, 36); Шви між вінцями зрубу, а також торці колод тут примазують глиною або вапняним розчином і фарбують у різні тони (Жилий буд. колгоспника, 1956, 143); Порошкова суміш потрібного складу запрессується в залізну гільзу, торці якої потім заварюються (Наука., 6, 1956, 10).

2. *род. рця, буд.* Бокова (коротка) сторона прямокутного в плані будинку, споруди. На торці жилого приміщення, зверненому завжди до вулиці, верхні вінці подовжніх стін випускаються у вигляді консоли (Дерев. зодч. Укр., 1949, 17); На торці приміщення київського готелю «Інтурист» ..мозаїка — «Народне мистецтво» (Веч. Київ, 26.VII 1971, 2).

3. *род. рця.* Короткий, звичайно шестигранний, дерев'яний брусок, призначений для підлоги або для покриття дороги. Машина м'яко слалась по шелесткому бруку, По восьмигранних шашках наковзаних торців (Бажан, Вибр., 1940, 141); Колісниці проторожкотіли по торцях (Ільч., Серце жде, 1939, 444).

4. *род. рцю.* Бруківка з таких брусків.

ТОРЖЕСТВО, *а, с. 1. книжн.* Свято на відзначення якоїсь видатної події, ювілейної дати. Всі запрошені радо дали згоду вшанувати своєю присутністю їх родинне торжество (Смолич, Мир., 1958, 39); В Москві — торжество всенародне сьогодні: Розбили фашистів, жемем з-під Москви! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 81); Шевченківські ювілейні торжества перетворились на могутню демонстрацію дружби й інтернаціонального єднання народів різних країн світу (Літ. Укр., 26.III 1965, 3).

2. *уроч.* Повний успіх, перемога в чому-небудь. Чулася якась напружена робота в організмі всесвіту, якась боротьба і якесь нове торжество нової правди (Хотк., II, 1966, 21); В 1911 році Леся Українка створює драму-феєрію «Лісова пісня», пройняту оптимізмом, вірою в торжество прекрасного у житті людей (Іст. укр. літ., I, 1954, 669); Кожна радянська людина своєю працею наближає торжество комунізму (Колг. Укр., 9, 1961, 3); // Найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь. Кожну нову вправу він виконував так легко і спритно, наче це не вимагало від нього жодних зусиль. То було торжество сили, краси, пластики, грації (Ткач, Арена, 1960, 174).

3. Почуття радості з приводу успіху, удачі в чому-небудь. Марусякові почало здаватися, що таки дійсно там Юріштан сидить.. Злобою і торжеством переповнилося серце опришка (Хотк., II, 1966, 248); Було щось незвичайне, майже фантастичне в цьому видовищі поверженого Берліна, з якого виривалися на світло денне різномовні товпища його рабів. Вони з торжеством топтали руїни своєї тюрми, рвалися з душини цегляних нір на простір (Жур., Вечір., 1958, 287).

ТОРЖЕСТВУВАТИ, *ую, уєш, недок.* 1. *уроч.* Здобувати перемогу, брати гору над ким-, чим-небудь. Данилова мати поспішала до Галича. Їй хотілося скоріше

побачити, як Данило торжествує над ворогами (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 270); Він ніяк не міг відірвати очей від охопленої вогнями ріки, де розум людини торжествував над силами стихії (Баш, На землі., 1957, 27).

2. Радіти з приводу своєї перемоги над ким-небудь, успіху в чому-небудь. Федір Рибка торжествував, а Бувалець лише посміхався у свої довгі вуса: подивимося, мовляв, що з того вийде (Чаб., Стоїть явір., 1959, 161); Віктор торжествував. Він відчував, що у нього наче виростають крила, — так радісно, сонячно було на душі (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 193).

Торжествувати перемогі — радіти з приводу успіху в чомусь. — Я вже знаю, по тобі бачу, що ти торжествуєш перемогу (Донч., V, 1957, 239).

ТОРЖЕСТВУЮЧЕ, книжн. Присл. до торжествуючий. Стадницький ближче підходить до діда Дуная, довго дивиться на нього і торжествуюче запитує: — Попався? (Стельмах, I, 1962, 430).

ТОРЖЕСТВУЮЧИЙ, а, е, книжн. 1. Всеперамагаючий, переможний. XX століття — це століття переможного походу по землі торжествуючих ідей Леніна (Ком. Укр., 5, 1960, 34).

2. Який виражає радість. За хвилину чути його торжествуючий вигук: — А-а, ось де ви поховалися [поховалися]! (Кол., Терен., 1959, 10).

ТОРЖИЩЕ, а, с., заст. Місце торгівлі, торгова площа. І на торжйща і в чертоги Живого істинного бога Ти слово правди понесла (Шевч., II, 1963, 295); Рипіли вози, іржали коні на торжищі (Загреб., Диво, 1968, 102); // Велика торгівля в такому місці. Колишня дореволюційна Каховка славилась величезними торжищами, під час яких тут вміщалося кілька тисяч людей (Дмит., Розлука, 1957, 188).

ТОРЖНИК, а, ч., рідко. Те саме, що покупець.

ТОРЖОК, жќа, ч., заст. Зменш. до торг¹ 3. Старі сидухи й перекупки знали їх [пашів] кочергами через торжок і вигнали за браму з города (Н.-Лев., IV, 1956, 35); Раніше [до XVII ст.] дрібні торжки, що виникли в містах та деяких великих селах, були мало зв'язані один з одним (Іст. СРСР, I, 1956, 172).

ТОРІГАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех., діал. Торгати. Одразу починає пекти й торигати в грудях (Вас., II, 1959, 24).

ТОРІГНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех., діал. Однокр. до торігати. Під хатою загомоніли парубочі голоси.. Щось скільки разів торигнуло дверима (Вас., I, 1959, 199); Прожогом кинувся [Павло] до воріт.. Торигнув хврткою, а на ганку вже й почулося: — Ой, Павлику! (Кучер, Трудна любов, 1960, 78).

ТОРІЗМ, у, ч., іст. Ідеологія та політика торі.

ТОРИСТИЙ, а, е. Який має в своєму складі торій. Тористий вольфрам.

ТОРИТ, у, ч. Дуже радіоактивний мінерал, силікат торію. Багаті на торій мінерали (наприклад, торит..) зустрічаються надзвичайно рідко, а тому торій відносять до рідкісних елементів (Заг. хімія, 1955, 583).

ТОРІ, невідм. 1. ж. Англійська політична партія в XVII—XIX ст., що була попередницею нинішньої партії консерваторів. Партія торі в [англійському] парламенті представляла великих землевласників (Нова іст., 1956, 18).

2. ч. Член такої партії або взагалі консерватор в Англії.

ТОРІЄВИЙ, а, е. Який складається з торію, має в своєму складі торій. Торієва руда.

ТОРІЙ, ю, ч. Сірувато-білий, блискучий, відносно м'який радіоактивний метал. В кожній речовині, в якій є уран або торій, є й гелій (Трубл., Шхуна., 1940, 47);

Торій — радіоактивний елемент, що міститься в земній корі (Заг. хімія, 1955, 583).

ТОРІК, присл. Минулого року, у минулому році. Спала [дівчина] й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув (Шевч., I, 1963, 3); Думав я про Криворівню, та лякає мене, що й там буде холодно й вогко, як торік (Коцюб., III, 1956, 315); Ще торік на схилах вона нарвала зілля, висушила, склала в торбинку й повісила на сухому місці (Чорн., Визвол. земля, 1959, 103).

ТОРІЧЕЛІЄВИЙ: Δ Торічелієва порожнеча (пустота), фіз. — безповітряний простір над вільною поверхнею рідини в закритій зверху посудині. *Образно. [Н а з а р П е т р о в и ч:] А як же цех? [Н е с м і я н:] Не бійся, без начальника не залишиться. Життя, голубе, не любить торічелієвої порожнечі (Дмит., Дівоча доля, 1960, 13).

ТОРІШНІЙ, я, є. 1. Стос. до минулого року. Усю торішню зиму Рибалка ятером ловив в тій річці рибу (Греб., I, 1957, 75); Знов прибули до нашої шпаківні її, мабуть, торішні хазяї І зразу співи почали свої (Рильський, III, 1961, 178); // Який був, відбувся, трапився минулого року. Переможці торішніх змагань відкривають спартакіаду (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 86); — Торішня дискусія ще більше переконала мене, що саме я маю рацію (Шовк., Інженери, 1948, 55); // Який зберігся, залишився від минулого року. Приходила весна.. Серед пучечків торішньої трави де-не-де визирали вже блакитними оченятами проліски (Гр., II, 1963, 477); В печі палали торішні головки соняшника (Перв., Дикий мед, 1963, 451).

$\diamond$ Боятися, як торішнього снігу див. сніг; Було (буде, є) [стільки] корісті (потіхи і т. ін.), як із торішнього снігу див. сніг; Потрібний (потрібен), як торішній сніг див. потрібний.

2. у знач. ім. торішне, нього, с. Те, що було, відбувалося в минулому році. Лікар знаходить, що легке моє [легеня моя] статкує.. що против торішнього багато ліпше (Л. Укр., V, 1956, 427); До Давида [Гнида] лисицею: «Значить, свіженького, Давиде, змелемо?» Зняв мішки той. «Вже ж не торішне» (Головко, II, 1957, 30).

ТОРК¹, присудк. сл., розм. Уживається за знач. торкнуті. [З і л я:] Де ж він, той Панас? [К а т р я:] Та там же в коридорі біля грубки. Почала я перегортати жар, подула на головешку, коли це торк мене щось за плече, торк... (Вас., III, 1960, 127).

ТОРК² див. торки.

ТОРКАНИЙ, а, е, перев. із запереч. част. н е. Дієпр. пас. мин. ч. до торкати. Весь час робили [бійці] на деревах зарубки для зв'язківців. Зістругували ніким не торкану, зарослу мохом кору стовбурів і вирізьблювали Л→ (Гончар, III, 1959, 99); Одна Гола гора.. так і сіріла не торкана лемешем плуга (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

ТОРКАННЯ, я, с. Дія за знач. торкати й торкатися. Йдемо серед урочистої ночі, і груди п'ють солодке повітря, і мозок хоче запам'ятати на все життя зоряне небо, торкання трави об ноги, краплі роси (Ю. Янов., I, 1954, 73).

ТОРКАТИ, аю, аєш, недок., **ТОРКНУТИ**, ну, неш, док. 1. перех. Доторкатися до кого-, чого-небудь, злегка натискувати на щось. Пришов мій миленький та й торкає: — Вставай, моя мила, вже світає (Чуб., V, 1874, 541); Моя бесідниця часто торкала мене за плече або нахиллялась, щоб заглянути мені в очі (Л. Укр., III, 1952, 598); Пальці владно торкали струни (Рибак, Опов., 1949, 174); Ведмежа торкнуло лапою ногу сурмача (Ю. Янов., IV, 1959, 45); Знайшла Катря кнопку, торкнула. На дзвоник не скоро вийшла служниця (Го-

ловко, II, 1957, 384); *Образно. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... (Коцюб., I, 1955, 148); Торкне берізку білокору Ранковий промінь, і дивись — Ще й сонце не підбилося вгору, Берізки й інші зайнялись... (Воскр., Поезії, 1951, 306); *У порівн. Настя Григорівна, погасивши огонь, хотіла вже лягати в постіль, коли її немов торкнуло щось: здалося — чогось їще не зробила (Вас., I, 1959, 219); // Доторкаючись до чогось, виводити зі стану спокою, верухомості. Показати б Наталці оцей — в іней — ліс... І торкати його не можна: здається, зачепи одну оту крайню гілку, — і весь ліс.. осиплеться вмить, розкришиться на скалки (Гончар, II, 1959, 137).

2. *перех.*, *перев.* у сполуч. зі сл. *серце*, *душа*, *перен.* Зворушувати, хвилювати. Лагодилась буря. Але я байдужно дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі... (Коцюб., I, 1955, 177); І дальніх арф незнаний перебір Пое-тові торкає душу чулу... (Рильський, Поеми, 1957, 15); // Не залишати байдужим, викликати інтерес, цікавість. Чіпку все заціпало, все торкало. Він про все баби розпитував (Мирний, II, 1954, 49).

3. *перех.* Зачіпати кого-небудь, порушувати чийсь спокій. Не гавкайте, собаченьки, я вас не торкаю (Сл. Гр.); Оля, яку я досі не посмів торкнути й словом, засміялася і показала гарні біленькі зуби, чисті, як її напрасована блузка (Томч., Готель., 1960, 7); — Ну тебе, досить, — зупинив його Каринський, неприродно сміючись. — Тебе торкни тільки... (Шовк., Інженери, 1935, 83).

◇ **І пальцем [не] торкати (торкнути) див. палець.**

4. *перех.*, *перев.* з *запереч.* част. *не*, *розм.* Те саме, що **торкатися** 3. Річард сидить, не торкаючи страви (Л. Укр., III, 1952, 38); — Відчепись-но, — буцімто сердиться [на бабу] дід Василь... — Хай попоїсть парубок... Торкай, торкай пиріг, Грицю (Мик., II, 1957, 29).

5. *перех.* Те саме, що **пшовхати** 1. Дівчата торкали одна одну ліктем і сміялись у рукава (Н.-Лев., II, 1956, 124); Хома торкає Андрія в плече і повертає наліво (Коцюб., II, 1955, 55); Хмельницький торкнув ногою дубові дверцята і, згинаючися глибоко, ввійшов до хатчини (Фр., IV, 1950, 175); Тимко озирнувся і хотів запитати, куди він його веде. Боець ошкірився і легенько торкнув Тимка багнетом під лопатку (Тют., Вир, 1964, 342); *Образно. Під конвоєм я в степ іду сумним селом. Голосить вітер наді мною, в плече торкаючи крилом (Сос., II, 1958, 402).

6. *перев.*, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що **ударити** 1, 2. Я кинулась між їх, щоб розборонити, вхопила залізну кочергу та й торкнула помаленьку дядька по голові (Н.-Лев., II, 1956, 16); Каліка.. схопив камінь і торкнув ним бабу в лоб (Хотк., II, 1966, 66); Тут Артем і скинів: виступив із кузні та ніби ж не дуже й торкнув прикажчика у вухо, а він і скрутився (Головко, II, 1957, 423).

7. *неперех.*, *розм.*, *рідко.* Злегка стукати. Хто торка, тому відчинять (Номис, 1864, № 7197).

8. *перех.* Ворушити віжками, поводом, острогами, примушуючи коня рушити з місця або прискорити рух. Варка, випроставшись, торкає віжками коней, і безтарка з торохкотінням віддаляється вуличкою в степ... (Гончар, Тронка, 1963, 213); Богун злегка торкнув повід, і вірний кінь, товариш грізних січ і славних перемог, слухняно рушив уперед (Кач., II, 1958, 466).

9. *неперех.*, *наказ.* сп. **торкай** (**торкайте**), *розм.* Рушай (рушайте) з місця, їдь (їдьте). Вивернеться [Антосьо] на бричці й гука: «торкай!» (Свидн., Люборацькі, 1955, 116); — Торкай! — сказала Тоня кучерові (Головко, I, 1957, 467).

10. *неперех.*, *діал.* Випивати (у 2 знач.). [С т а р ш и н а:] От і хороший чоловік, тільки торка багато! А голова золота! (К.-Карий, I, 1960, 42).

ТОРКАТИСЯ, *аюся*, *аєшся*, *недок.*, **ТОРКНУТИСЯ**, *нуся*, *нешся*, *док.*, *кого*, *чого і до кого—чого*. 1. Доторкатися до кого-, чого-небудь. Тільки там, де плече торкалось плеча, або чулось ззаду тепле дихання, люди напевно знали, що вони не самі (Коцюб., II, 1955, 70); Стеля звисала так низько, що Люда відчувала, як торкається її волоссям (Трубл., Шхуна., 1940, 143); Тихо руками до струн променистих Співець яснокрилий торкнеться (Л. Укр., I, 1951, 341); Тремтливі руки матері лягли на його плечі, холодні губи торкнулися чола (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

2. *перев.* у сполуч. зі сл. *серце*, *душа*, *перен.* Хвилювати, зворушувати. Журавлина пісня, пролітаючи над селом, торкалася серця (Стельмах, На..землі, 1949, 362); Тривожна засторога вчителя мимоволі торкнулася душі кожного (Гончар, Тронка, 1963, 37).

3. *перев.* з *запереч.* част. *не*. Брати щось до рук для користування або споживання. Лакеї вносили все нові й нові блюда французької кухні, але цар майже не торкався їх (Кочура, Зол. грамота, 1960, 69); В ідальні Рубін не торкнувся до їжі, на уроках сидів понуро, важко зітхаючи й схлипуючи (Сенч., Опов., 1959, 26).

◇ **[І] пальцем не торкатися (не торкну́тися) див. палець.**

4. Доторкнувшись, змінювати попередній вигляд, первісний стан або порушувати цілісність чого-небудь. Покришки з брязком впали з цистерн, вогонь торкнувся спирту, і легка блакитна хмарка вся попливла над ним (Коцюб., II, 1955, 91); Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено, перш ніж коронки бурів торкнулися руди (Ткач, Плем'я., 1961, 134); // Уперше починати обробляти що-небудь (*перев.* землю). В асканійському заповіднику вільно розростається своєрідна степова зелень. Ще ніколи плуг не торкався цієї землі, що взята державою під охорону (Наука., 6, 1963, 61); // тільки *док.*, *чим*, *перен.* Злегка змінити колір, вигляд чого-небудь на той, на який вказує непрямий додаток. Глибока осінь пройшла лісами, торкнулася червоною позолотою кремезних дубів (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 66).

◇ **Морбз торкнўся; Приморозки торкнўлися чого** — мороз, приморозки трохи пошкодили, попсували щось. Солодко пахне прілим листом і травами, пізними грибами, що їх уже торкнулися перші приморозки (Кучер, Прощай., 1957, 70); Осінь торкнўлася лісу (садків і т. ін.) — прихід осені позначився на вигляді лісу, дерев, садків і т. ін. Вже осінь торкнулася садків. Люди скошили останню траву на луках, сушили отаву (Томч., Жменяки, 1964, 141).

5. Звертати увагу в розмові, у викладі чогось тощо на певне питання, якусь тему. Салтиков у своїх художніх творах, критичних і публіцистичних статтях виступав проти монархічної реакції, викривав великодержавний шовінізм, торкався різних боків культурного й суспільного життя України (Рад. літ-во, 8, 1965, 45); В другій частині я захоплюю революційні часи, а в третій думаю торкнутися «заспокоєння» села та здичіння його (Коцюб., III, 1956, 344); Отакі думки виникли в мене з приводу питання про слов'янські взаємини в галузі літератури, точніш — у галузі художнього пере-кладу. Багато чого я не торкнувся, дечого торкнувся по-біжно (Рильський, IX, 1962, 92).

6. *перен.* Мати відношення до кого-, чого-небудь, бути зв'язаним з кимось, чимось; стосуватися когось, чогось. Параскіца приняла підслухану новину байдужно, наче вона не її торкалася (Коцюб., I, 1955, 275); Генерал, видно, був чимось не зовсім задоволений. Його мовби

не торкалася та загальна радість, той піднесений.. настрій, що панував зараз у військах (Гончар, III, 1959, 421).

7. діал. Цокатися. Усі три товариші сиділи при столі, торкалися склянками, пили і закусували (Фр., VII, 1951, 352); — Опріч двох тостів — за сміливість і за працю — н'ю ще й третій: за єдність! — За єдність! — торкнулись усі чарками (Коцюб., I, 1955, 171).

ТОРКИ, ів, мн. (одн. торк, а, ч.). Тюркські племена, які кочували в південноруських степах у X—XIII ст. Половці вперше з'явилися на Русі в середині XI століття, витіснивши з причорноморських степів своїх попередників — торків (Наука., 3, 1968, 34); Князь Ярослав розбив назавжди печенігів (1036 р.), а Ізяслав поклав до ноги іншого ворога — торка (1060 р.) (Літ. Укр., 1.X 1968, 2).

ТОРКНУТИ див. торкати.

ТОРКНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до торкнути. Торкнуті клавії увігнулись під його тонкими, неначе пазурі, пальцями (Н.-Лев., IV, 1956, 241); Повітря, мов струна, пропелером торкнуте, Бринить навкруг (Бичко, Простота, 1963, 3).

ТОРКНУТИСЯ див. торкатися.

ТОРКОТАТИ, очу, бчеш і **ТОРКОТІТИ**, очу, отіш, недок., діал. Торохтити. По дорозі від Серебрії до міста парю, миршавими кіньми.. їхала зелена бричка, присадковата [присадкувата], черевата, і страх торкотала (Свидн., Люборацькі, 1955, 51); Далеко.. торкотить млин, і в тиші передвечірній широко розноситься його ритмічне тараразкання (Хотк., II, 1966, 55); Ставав собі [Грицько] коло калабані, що з неї кури воду п'ють, та й торкотів (Март., Тв., 1954, 58).

ТОРКОТІТИ див. торкотати.

ТОРКРЕТ, у, ч., спец. 1. Пневматичний апарат для подавання цементного розчину на якусь поверхню сильним струменем стисненого повітря.

2. Шар цементного розчину, нанесений на якусь поверхню за допомогою такого апарата. Зовнішню і внутрішню поверхню оголовка [водоприймальної башти] з будовою й особливо з цегляної кладки необхідно захищати цементною штукатуркою або торкретом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106).

ТОРКРЕТНИК, а, ч. Фахівець із торкретування. Враження таке, немов навколо шумить морський прибій. Це працює цемент-гармата, яка надсилає бригадам торкретників.. цемент, змішаний з водою (Веч. Київ, 8.II 1964, 1).

ТОРКРЕТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. торкретувати. Треба з першого ж дня пуску батарей ставити шамотників для регулярної профілактичної замазки й торкретування порожніх швів і розколин у печях (Рад. Укр., 13.VIII 1946, 3); Впровадили торкретування задніх стінок печей [мартенівських] (Рад. Укр., 5.II 1969, 1).

ТОРКРЕТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. За допомогою торкрету наносити на якусь поверхню шар цементного розчину.

ТОРОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до торувати. *Образно. Пішов [Рисьо] в життя не торованим розумними людьми чесним шляхом, а бічним, кривулястим (Мельн., До раю., 1961, 58); Будуть вчитись [хлопці], трудитись у дні і світанки, Торувати ніким не торовану путь, І Вітчизні усе віддадуть до останку, І з Вітчизною горді до сонця зростуть (Шпорта, Ти в серці., 1954, 64); // у знач. прикм. Мотоцикли тим часом уже виїхали знову на торований ґрунт і були вже зовсім близько від Сахно (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 66).

ТОРОК, у, ч., розм., рідко. Те саме, що торбчка. Та хустка завжди висіла в кутику на жердці, і її Мак-

сим пізнав би, хоч би сотки були дівок, так знав на ній кожний листок, кожную квітку, кожний торок (Кобр., Вибр., 1954, 114).

ТОРОКІ, ів, мн. 1. Ремені ззаду сідла для прив'язування речей або прив'язаний до сідла дорожній мішок. Гой, козачейку [козаченьку], пане ж мій, На чім же буде поїзд мій? — Посаджу тя [тебе] за бедрами, Прив'яжу тя тороками. Бог над нами, Кінь під нами (Пісні та романси., I, 1956, 131); Спереду сідла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в тороках ув'язувалась бурка і інше до тебе козакові (Стор., I, 1957, 265); Приторочила тороки, Від копит знялась луна (Мал., Книга., 1954, 28).

2. рідко. Те саме, що торочки 1. Білі рушники — шовкові тороки (Сл. Гр.).

ТОРОПІТИСЯ, плібся, пішся, недок., розм., діал. Боятися, торопіти. Чого він торопиться, оцей тороплений кінь? (Сл. Гр.).

ТОРОПІТИ, ію, ієш, недок. Відчувати незручність, зніяковіння, побоювання від непевності; розгублюватися, бентежитися, соромитися, ніяковіти. А Трохим що — він.. уперше.. у губернії.. так він і торопіє, і не зна, як за що узятися (Кв.-Осн., II, 1956, 403); Ось із юрби вийшло їх двоє: Іван з Семеном — статні, сильні й молоді ковалі.. Вони трохи торопіли перед людьми, обсмикували великими руками сорочки, ніяково посміхалися (Шиян, Баланда, 1957, 132); // Боятися, відчувати страх. Лінивий плюскіт хвиль.. Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами.. Навіть і Віталік трохи торопіє: ні живої душі ніде (Гончар, Тронка, 1963, 229).

ТОРОПКИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що квантливий 1, 2.

ТОРОПКО, розм., рідко. Присл. до торопкий.

ТОРОПЛЕНИЙ, а, е, розм. Який перебуває в стані дуже великої розгубленості, замішання; приголомшений, очманілий, божевільний. То бігала [Дидона], якби шалена, Стояла довго тороплена, Кусала ногті [нігті] на руках (Котл., I, 1952, 84); — Ей, люде добрі! — кричать інші селянам, що, мов тороплені овечки, блукають по полю. — Рятуйте нас, а то й вам те буде! (П. Куліш, Вибр., 1969, 175); Скулився [Бекір] долі біля порога і щохвилини скакував — заспаний, наляканий і тороплений, хоч його поміч не була потрібна (Коцюб., II, 1955, 155); — Чого нас лякаєш! Заткни каглу, ми не тороплені! — гримнув на нього Лесь Якубенко (Стельмах, Хліб., 1959, 645); * У порівн. Із келії матушки-ігумені вискочила келейниця і кидалась по подвір'ї, мов тороплена (Коцюб., II, 1955, 109); // Який виражає розгубленість, замішання. Тороплені очі.

ТОРОПЛЕНО. Присл. до тороплений. Раптом між ними, між їхніми головами дзикнуло щось. Куля дзикнула! Не встигли й злякатись. Стаменувались лише опісля, коли, інстинктивно присівши, переглянулись, тороплено дивлячись один на одного (Гончар, Людина., 1960, 109).

ТОРОС, а, ч. Нагромадження уламків криги на замерзлих морях і річках, що утворюється внаслідок стикування льоду. Загалом, велетенські тороси значно прикрашали суворий ландшафт закрижанілого моря (Трубл., Лахтак, 1953, 86); Пожмурі козаки швидко крокували, спотикаючись на льодових торосах, що примхливо погорбили крижану поверхню лиману (Добр., Очак. розмир, 1965, 167); *Образно. Кілька бібліотекарок стояли на видачі, швидко знаходили те, що їх просили, зникали на короткий час серед книжкових торосів (Загреб., Шепіт, 1966, 355).

ТОРОСІСТИЙ, а, е. Покритий торосами, з торосами. По нерівній торосистій кризі ходити важко — наче по якійсь руїнах (Трубл., I, 1955, 170).

ТОРОСИТИ, *іть, недок., перех.* Нагромаджувати тороси. Здавна сонце сія, здавна дикі льоди торосила приroda стосила (Гонч., Вибр., 1959, 104).

ТОРОСИТИСЯ, *іться, недок.* Нагромаджуватися торосами. Затріщала кількамисячна крига, торосилася й спадала (Ле, Мої листи, 1945, 12); Майже щодня чуємо підводні розриви криги, що тороситься через різке пониження температури повітря (Веч. Київ, 31.XII 1957, 2).

ТОРОСІННЯ, *я, с.* Дія за знач. **торосіти** й **торосітисся**. Крізь тонкі стіни будиночка чувся скрегіт торосіння, сумний свист вітру в телефонних проводах, шерхит снігу, глухі удари крижин (Знання., 7, 1967, 16); Не раз вона [крижина] ламалася і зазнавала торосіння (Веч. Київ, 31.XII 1957, 2).

ТОРОХ, *виг. 1.* Звуконаслідування, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо.

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **торохнути** й **торохнутися**. Гуде, свистить, несеться піка, Як зверху за курчам шупліка, Торох Рутульця в лівий бік! (Котл., I, 1952, 294); Коли це вчора, тільки що щедрівників та Меланку одбули, чую — щось торох у вікно (Л. Янов., I, 1959, 463).

ТОРОХАТИ *див. торохкати.*

ТОРОХКАЛО, *а, с., розм. 1.* Дерев'яний пристрій, що, обертаючись, утворює різкі переривчасті звуки. Торохкало, або калатало, — це інструмент, яким колись користувалися нічні сторожі. Його використовували як ударний інструмент в ансамблях, коли не було бубніста [бубняра] або барабанщика (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 22); Гирич запропонував, за його власним винаходом, імітувати торохкалом у порожній бочці кулемет (Панч, I, 1956, 455).

2. *також ч. і ж., перен.* Той (та), хто багато, безперестанку говорить; балакун, базіка. Та ще прислали з міста завідувачу клубом — оту всезнайку, оте торохкало — Вальку Цокоту (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 598).

ТОРОХКАННЯ, *я, с.* Дія за знач. **торохкати** та звуки, утворювані цією дією. — Чорний Брід, половина дороги, — пробився голос шофера крізь торохкання кузова на вибоях (Перв., Опов., 1970, 114).

ТОРОХКАТИ, **ТОРОХАТИ**, *аю, аєш, недок., розм. 1.* Утворювати різкі переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху, а також під час руху, роботи тощо. Шхуна, торохкаючи мотором, проходила лівим бортом на віддалі півтора метра від берега (Трубл., Шхуна., 1940, 110); Торохкають снаряди; // Стріляти з вогнепальної зброї. Одного морозного ранку околиці Гродна стряслись од дружної стрілянини. Гупали з рушниць, торохкали з кулемета (Досв., Вибр., 1959, 169).

2. Сильно, з гуркотом ударяти, стукати. Люто заскрипів зубами [Василь] і вдарив по бочці кулаком. Цеглина впала з колін і, торохкаючи об край бочок, розбилася на дріб'язок (Хотк., I, 1966, 117); Докія торохкає посудом біля печі, а сказати Катрі й слова не може, бо накинуться усі на неї, затюкають, заклують (Кучер, Прощай., 1957, 347).

ТОРОХКІТЛИВИЙ *див. торохкотливий.*

ТОРОХКОТАТИ, *кочу, кбчеш і ТОРОХКОТІТИ*, *кочу, котіш, недок., неперех. і перех., розм.* Підсил. до **торохкати** й **торохтіти** 1, 2. В стодолі пусто, серед току ями, Зачинений, не торохкаче млин... (Фр., X, 1954, 207); Мотор торохкотів, здавалося, на всю бухту. Хвиля легко гойдала човен (Донч., II, 1956, 82); Торохкотіли колеса брички по бруку (Рибак, Помилка., 1956, 45); Третю годину аморено торохкотить наш візок шляхами хлібосольної Таврії (Хлібороб Укр., 10, 1969, 9);

Треба вичекати..., нім наймички перестануть торохкотіти ложками, посудом (Хотк., II, 1966, 133).

ТОРОХКОТІННЯ, *я, с.* Дія за знач. **торохкотіти** та звуки, утворювані цією дією. День-другий, і мури та грати, міська гуркотнява, дразливі дзвінки, торохкотіння, метушня, — все лишилося дець за мною (Вас., Вибр., 1950, 46); За нашою машиною, як і раніше, торохтить мотоцикл. Дець на півдорозі не чути стало торохкотіння (Панч, На калин. мості, 1965, 290); Дець здалека зачулось торохкотіння кулемета (Досв., Вибр., 1959, 16).

ТОРОХКОТІТИ *див. торохкотати.*

ТОРОХКОТЛИВИЙ і ТОРОХКІТЛИВИЙ, *а, е.* Який торохкаче, торохкотить. В їхніх [турецьких] возах навіть колеса були тяжкі й старовинні, як і саме їхнє життя: з суцільного шматка деревини. Скрипучі, торохкотливі, громіздки (Кучер, Голод, 1961, 379).

ТОРОХКОТНЯ, *і, ж., розм., зневажл.* Дія за знач. **торохкотати**, **торохкотіти** та звуки, утворювані цією дією. У Ніни ляцало в ушах [у вухах] від цієї [Софії] торохкотні (Коп., Земля., 1957, 171).

ТОРОХКОТЮЧИЙ, *а, е, розм.* Те саме, що **торохкотливий**, **торохкітливий**. Напомацки знайшов [Кукулик] на тумбочці електричну бритву «Харків»,.. устроїв штепсель в розетку і притулює торохкотючу машинку до м'ясистої щоти (Загреб., День., 1964, 9).

ТОРОХНЕЧА, *і, ж., розм.* Дія за знач. **торохкати** та звуки, утворювані цією дією. Ну, та й не торохнеча у вас у городі, аж у голові гуде (Сл. Гр.).

ТОРОХНУТИ, *ну, неш, док., розм. 1. перех. і неперех.* Однокр. до **торохкати**, **торохкати**. Торохнув постріл, і темна хвиля небутия поглинула Христю (Грим., Незакінч. роман, 1962, 326); Найцікавіший спосіб полювати дрозду — це підкрастись до табуна на постріл і торохнуть (Вишня, II, 1956, 225); // Із силою вдарити чимось кого-небудь, влучити в когось — щось. Зажмурих повіки Змій, а Іван як торохне його палицею, мало з ніг не збив (Шиян, Іван—мужицький син, 1959, 68).

2. *неперех.* Голосно відповісти, заспівати тощо (звичайно про гурт людей). — Здоров, батьку! — торохнула йому [сотникові] громада (Кв.-Осн., II, 1956, 162); Наш Омелько ненароком торохнув серед притихлих на світанні вулиць на весь свій дужий голос [пісню] (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 583).

3. *перех.* Пострілом, громом і т. ін. убити. [С о т н и к:] Чи правду кажеш, пане хвилософе [філософе]? [Х о м а:] Та щоб мене тут перед вами небесний грим торохнув..! (Кроп., V, 1959, 230); Зайчишки [зайчики].. попадаються. І густенько... Лисичку іноді торохнеш... (Вишня, II, 1956, 147).

ТОРОХНУТИСЯ, *нуса, нешся, док., розм. 1.* З розгону впасти, з гуркотом, із шумом звалитися.

2. Сильно вдаритись об що-небудь. Як кинуться вони з хати! Один раб божий так об одвірок торохнувся лобом (Хотк., I, 1966, 92).

ТОРОХНЯВА, *и, ж., діал.* Дуже великий шум (часто з гуркотінням). А степом котиться пахуча пара, Рілля підходить, як розкішне тісто, І все село тривожно гарячкує, Торохнявою, гононом повите (Вирган, Квіт. береги, 1950, 12).

ТОРОХТІЙ, *я, ч., зневажл.* Той, хто багато, безперестанку й швидко говорить; базіка, балакун. — Тітка цікава на язик, та й дядько добрий торохтії (Н.-Лев., III, 1956, 52); Я вже зараз не якийсь шибеник, лихотворець [лиходій],.. торохтії,.. а батькові-матері помічник який може і на людей подивитися і себе показати (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 114).

ТОРОХТІЙКА, и, ж., зневажл. Жін. до торохтій. — *Дражне [дражнить] мене в віці торохтійкою й запирається од мене (Н.-Лев., IV, 1956, 299); Не ввійшла, а як вітер влетіла Химка Цвіркуниха, худа, незграбна молодиця років тридцяти п'яти, відома на весь колгосп торохтійка (Добр., Тече річка., 1961, 29).*

ТОРОХТІЛКА, и, ж., розм. Торохкітлива дитяча іграшка або торохкітливий пристрій в іграшці. *Потім Марко показував свого нового вітрячка з торохтілкою: вітер дме, млинок крутиться і торохтить... (Коп., Вибр., 1953, 458).*

ТОРОХТІННЯ, я, с. Дія за знач. торохтіти та звуки, утворювані цією дією. *Дальші слова заглушило громове торохтіння праників (Фр., VII, 1951, 348); Мати метнулася. Сиве волосся вибилося пасмами з-під хустки. — Сину! І в торохтінні коліс онімів її крик (Головко, I, 1957, 58); Вже стемніло, коли Олена почула торохтіння воза і дзеленькання дзвоників (Томч., Жменяки, 1964, 152); Він заплющив очі. Відчув, як зразу, з місця, сіпнула і з торохтінням помчала машина (Дор., Не повтори., 1968, 245); Торохтіння цвіркунів.*

ТОРОХТІТИ, хчу́, хтіш, недок. 1. *неперех.* Утворювати різкі, гуркітливі звуки. *Гримів, торохтів грім, далі став стихати (Кв.-Осн., II, 1956, 415); — Попереду підмажемо колеса, Щоб млин не торохтів І шестерня довготелеса Не дряпала боків (Гл., Вибр., 1951, 155); Деся далеко торохтів на рейках поїзд (Шовк., Інженери, 1948, 85); Торохтіли колеса, ритмічно тупотіли коні, бряжчали на возах похідні казанки (Десняк, Десну., 1949, 394); // Рухатися, котитися з гуркотом, шумом. Віз торохтить по камінні та підкидає на ямках — аж не всидиш (Гр., II, 1963, 261); Ззаду долинули якісь вигуки. Скаженим галопом мчали верхівці, торохтіли тачанки, маяли строкаті килими на них (Ю. Янов., II, 1958, 240); // чим і без додатка. Голосно стукати. Коли чую, знов торохтить [Петро] у вікно так, що аж шибки дзвенять (Н.-Лев., III, 1956, 282); Прокидаюсь серед ночі.. Кішка хазяйчина забралась до нас і торохтить нашим посудом (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); Біля печі заклопотано торохтіли кочергами сусідки (Панч, II, 1956, 434).*

2. *перех. і неперех., перен., розм., зневажл.* Голосно й швидко, іноді безладно говорити, розмовляти; базікати. *Отсе було сидить він в мене або в кума, — Всі торохтять, а він тихесенько... все дума! (Метл. і Кост., Тв., 1906, 36); — Що це ти торохтиш там, мов навіжена? — гримнула на неї Пустина Іванівна (Мирний, III, 1954, 222); Вона жваво торохтіла про свою подорож, про зустрічі з колгоспниками, та Гавриш не уважно слухав її (Коцюба, Нові береги, 1959, 333); — Та не торохти! Дай послухати розумного чоловіка, — зупинила Векла Гетьманиху (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 35).*

3. *перех. і неперех.* Цвірчати, співати, утворюючи переривчасті звуки (про деяких комах і птахів). *В кімнатці було душно і жарко. Цвіркунець неважко торохтів свій єдиний мотив, яким його обдарувала природа (Коп., Земля., 1957, 94); А Соловей аж горло надриває І на всі заставки співає: Щебече і свистить, І тьохкає, і торохтить (Гл., Вибр., 1951, 105).*

ТОРОХТІЛИВИЙ, а, е. Який торохтить. *А ось він сам — в труській колясі Чи в торохтливім тарантасі В'їздить бундючно на майдан, Владар кріпацьких душ, їх пан (Бажан, Роки, 1957, 242).*

ТОРОХТЮЧИЙ, а, е. Те саме, що торохтливий. *На великому «змії» з бамбукових тичок та брезентових парусів, але з маленьким, хрипким і скажено торохтючим моторчиком, злетів [Уточкін] над полем на п'ять сажнів угору і беркицьнув у яр (Смолич, Світанок... 1953, 21).*

ТОРОЧЕННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. торбчити.

ТОРОЧЕННЯ², я, с. Дія за знач. торочіти й торочітися 1. *Щоб зберегти тканину від торочення, витирання... в українському народному одязі застосовувалися різні обшивання (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 33).*

ТОРОЧИТИ, чу, чиш, недок., *перех., розм.* 1. *також без додатка.* Говорити одне й те саме, повторювати щось кілька або багато разів. — *Він усім це саме торочить, а ти його, Романе, не дуже слухай та свій розум май, — обізвався один староста (Н.-Лев., VI, 1966, 346); Я тобі сто разів торочила (Сл. Гр.); — Га всі ви мені дороги.. — Всі та не всі, — торочила своє Галина (Збан., Малин. дзвін, 1958, 31); // Говорити комусь про щонебудь (завжди, постійно). Користолубець щохвилини Торочить про свої права, А от про те, що сам повинен Зробити людям — забува (Воскр., З перцем!, 1957, 373); Справді! Як поводить себе оцей Віктор. Вона б хотіла з ним поговорити щиро, а він торочить про електрику (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 214).*

2. *зневажл.* Говорити нісенітниці, вести несерйозну, пусту розмову; базікати. [Н а с т я:] *Та отямся-бо, кумо! Що ти торочиш? (Фр., IX, 1952, 97); — Що оце ви торочите! Оце б то я, стар [старший] чоловік, занастив молодий вік дівочий! (Барв., Опов., 1902, 10); В лікареві, що схилився до хворого, нічого не залилося від того балакуна, який п'ять хвилин тому торочив абищо, не думаючи (Шовк., Людина., 1962, 167).*

ТОРОЧИТИ, очу́, очиш, недок., *перех.* 1. Висмикувати, витягати нитки з країв тканини, роблячи торочки. *В сусідоньки я була, Рушнички торочила (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 165); — Ну, чого розсілася?.. Збирай зо стола та поможи Ярині рушники торочити (Л. Укр., III, 1952, 669).*

2. Обшивати облямівкою краї одягу, порт'єр і т. ін. для оздобы; оторочувати.

ТОРОЧИТИСЯ, бчиться, недок. 1. Обтріпуватися по краях (про тканину). *Тканина торочиться.*

2. діал. Снуватися (про нитки). *Образно. *Гадки торочилися разом з ниткою, що тягнулася з клубка (Кобр., Вибр., 1954, 12).*

ТОРОЧКА, и, ж., розм. 1. *див. торочки.*

2. Те саме, що облямівка 1. *Все, що про неї міг би я сказати при початку, це був би опис її одягу — високі чоботи, рясна спідниця з торочкою, ватяна кохта і тепла хустка (Смолич, День., 1950, 14); До столу підійшла Маруся, стала перед паном Костуром, гарно прибрано: .. оксамитова з безліччю складок спідниця, шовковою торочкою облямована (Юхвід, Оля, 1959, 275).*

ТОРОЧКІЙ, чок, мн. (одн. торбчка, и, ж.). 1. Суцільний ряд кінців ниток, що вільно звисають із країв тканини; тасьма з таким рядом ниток; бахрома. *Ватя стояла на березі під лозами .. з розпущеним блакитним зонтиком, облямованим навкруги червоними торочками (Н.-Лев., IV, 1956, 119); Я сумно слухала товаришки розповідь І безуважно торочки сплітала На обрусі (Л. Укр., I, 1951, 106); Вона [мати] хутко нахилилась і почала сухими пальцями скубти торочки на скатерці (Панч, В дорозі., 1959, 136).*

2. Те саме, що торочки 1. *Марина забирає качку, швидко надіває її на торочки і ще швидше кладе рушницю до плеча (Епік, Тв., 1958, 591).*

ТОРОЧКУВАТИЙ, а, е. Із торочками (у 1 знач.) або обтріпаний по краях. *Обірване, замурзане хлоп'я, без шапки та з важким торочкуватим шарфом на шиї одирило серед залу чечітку (Ле, Вибр., 1939, 199).*

ТОРОЧЧЯ, я, с., збірн. Те саме, що торочки 1. *Мати, мовчазна й похмура, обв'язавши голову старою хусткою з довгим тороччям, безкінечними хвилинами дивилася в вікно (Десняк, Опов., 1951, 106).*

ТОРПÉДА, и, ж. Саморушний і самокерований підводний снаряд сигароподібної форми, яким озброєно підводні човни, військові кораблі та торпедоносці. *Торпеда, справді, пройшла в кількох метрах від лівого борту (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); Фашисти з неба цілили по ньому, підводні підкрадалися човни, торпеди запускаючи на нього [моряка] (Гонч., Вибр., 1959, 377); *У порівн. Дельфіни, ці віртуози надшвидкого плавання, мчать, як бойова торпеда, не поворухнувши при цьому жодним своїм плавцем (Знання., 1, 1966, 6).*

ТОРПЕДИСТ, а, ч. Військовий моряк, що обслуговує торпедний апарат. *Три доби торпедиста чекала сестра (Нагн., Слово., 1954, 40).*

ТОРПЕДНИЙ, а, е. Прикм. до торпéда. *Командир розпорядився спробувати випустити стиснене повітря з балона при торпедному апараті (Трубл., Шхуна., 1940, 223); Торпедний механізм; // Здійснюваний торпедами. Повернулись на базу після виконання торпедних і артилерійських стрільб (Логв., Давні рани, 1961, 11); Торпедна атака; // Який має на озброєнні торпеди. Проносяться по морю наші торпедні катери, залишаючи за собою довгі піняві сліди (Довж., I, 1958, 100).*

ТОРПЕДНИК, а, ч. Те саме, що торпедист. *Старший лейтенант Завірюха — справжній торпедник: енергійний, винахідливий, спритний, витриманий (Ткач, Крута хвиля, 1956, 254).*

ТОРПЕДО, невідм., ч. Риба родини скатів, що має круглу форму й здатна утворювати електричні розряди. *Розміри дорослих торпедо коливаються від 30—40 сантиметрів до 1,5—2 метрів у довжину. Вага окремих екземплярів досягає 100 кілограмів (Веч. Київ, 4.III 1958, 4).*

ТОРПЕДОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до торпедувати. *Під час першої світової війни один з найбільших британських лайнерів був торпедований німецьким підводним човном (Наука., 1, 1966, 11).*

ТОРПЕДОНОСЕЦЬ, сця, ч. Бойовий літак, озброєний торпедами. *Багато чого жде корабель у відкритому морі, коли він зостанеться сам один, а малі кораблі конвою зав'яжуть нерівний бій з ворожими торпедоносцями (Кучер, Голод, 1961, 23).*

ТОРПЕДОНОСНИЙ, а, е. Озброєний торпедами. *Торпедоносна авіація.*

ТОРПЕДОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на торпеду; сигароподібний. *Минає кілька хвилин, і в прозорій воді вже біля самої поверхні виразно видніється велике торпедоподібне тіло з поплавками (Знання., 7, 1965, 6).*

ТОРПЕДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. торпедувати. **ТОРПЕДУВАТИ**, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Атакувати торпедою, завдавати ударів торпедами. *Одного разу він [есмінець] вдало торпедував крейсер, одночасно витримав бій проти трьох міноносців і вернувся неушкодженим (Трубл., Шхуна., 1940, 15); Він розповів, що наш підводний човен торпедував два німецькі транспорт (Ткач, Моряки, 1948, 15).*

2. перен. Ворожими діями, протидіями зривати щонебудь, не допускати здійснення чого-небудь. *Торпедувати нараду у верхах.*

ТОРС, а, ч. Тулуб людини. *А на тому фоні майне чудовий дівочий торс, пишне лице з огнястими очима (Н.-Лев., III, 1956, 311); Од білого підрысника, що загортав сливе жіночий торс., віяло таким спокоєм, що Раїса не могла пустити його так швидко од себе (Коцюб., I, 1955, 317); Орлюк стояв.. з забинтованим голим торсом (Довж., Зач. Десна, 1957, 292); //Скульптурне зображення тулуба людини. Коли дверцята відчинялись, криваві бліки [відблиски] освітлювали на мить бронзовий могутній торс Жака (Донч., VI, 1957, 479).*

ТОРСАННЯ, я, с. Дія за знач. торсати. *У відповідь на Гнатове брутальне торсання в актриси [М. Заньковецької] чути якийсь істеричний чи то плач, чи то сміх (Минуле укр. театру, 1953, 109); Звичайно, я враз заснув. Прокинувся від енергійного торсання за плечі (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 116).*

ТОРСАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. 1. Смикати, шарпати, трясти когось. *Вона торсала Остапа за одержу, тягла його з собою (Коцюб., I, 1955, 356); — Петрик, а Петрик! — легенько торсаючи хлопчика за плече, упівголос сказав Клим (Вас., I, 1959, 97); Він так зачитався, що Володьці довелося цілу хвилину торсати його (Сенч., На Бат. горі, 1960, 20); // Тягнути що-небудь посмиками, ривками. А Бекір грав. Бив струни, торсав, тупав ногами (Коцюб., II, 1955, 148); Чує Панай: хтось торсав двері (Трубл., I, 1955, 279); Льонька урочисто вмовстився на сидінні й почав щосили торсати важелі управління (Донч., VI, 1957, 135); *Образно. Від усієї батькової постаті, здається, так і віє солоним морським вітром, який торсав корабель десь у далеких морях (Донч., Ю. Васюта, 1950, 146); // також чим. Трясти. Не торсай столом, бо я на йому пишу (Сл. Гр.).*

2. Штовхати, пхати. *Взяла ту прислужницю та й пхнула. Баба то і вгледіла: «Що це ти її торсаєш?» (Сл. Гр.).*

ТОРСОНУТИ, ну, нєш, док., перех., розм. Однокр. до торсати. — *Василино! Вставай-бо та жени вівці до череди! — сказала мати і торсонула Василю рукою (Н.-Лев., II, 1956, 34); Вона торсонула його так, що мусив почути (Гр., II, 1963, 299); Він підбіг до хвіртки.. і торсонує її рукою, але вона не відчинилась (Добр., Очак. розмир, 1965, 87).*

ТОРТ, а, ч. Кондитерський виріб переважно круглої форми з бісквітного, пісочного та ін. тіста, покритий кремом, цукатами тощо. *Навроцька ждала гостей коло столу. На столі стояв великий піднос з абрикосовим варенням і тарілка недорогого торта [торта] (Н.-Лев., V, 1966, 209); З нагоди наших заручин одержала я від групи товаришів і товаришок Казимира колосальний торт (Вільде, Пов. і опов., 1949, 71); Ніколи не залежуються на прилавках магазинів київські торти. Смачні вироби користуються заслуженою славю, попит на них зростає (Веч. Київ., 24.II 1967, 1).*

ТОРТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до торт.

ТОРТНИЦЯ, і, ж. Тарілка для торта. *Увагу привертають легкі та елегантні різноколірні господарські сумочки, корзини, тортниці, упаковка для посуду, пляжні набори (Веч. Київ, 8.X 1968, 1).*

ТОРТОВИЙ, а, е. Прикм. до торт. *Тортовий крем.*

ТОРТУРА, и, ж., рідко. Те саме, що тортүри. *Дев'ять місяців, пробитих у тюрмі, були для мене тортурою (Фр., I, 1955, 15).*

ТОРТҮРИ, үр, мн. 1. Фізичне насильство, катування під час допиту обвинуваченого, щоб домогтися від нього зізнання. *Мій батько вмер за вас,.. умер за всіх у муках, у тортурах (Метл. і Кост., Тв., 1906, 165); [Т у р:] Я не боюсь вогню і тортур, я з радістю прийму в пекельних муках смерть, коли хоч трохи допоможу батьківщині (Корн., I, 1955, 243); Учитель зазнав страшних мук... але ніщо, ніякі фашистські тортури не могли вирвати зізнання (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 38).*

◇ **Брати (взяти) на тортүри**, заст. — катувати. [Д и я к о н:] *Щось довго не приводять їх назад. [Ф о р т у н а т:] Либонь їх знову на тортури взято (Л. Укр., II, 1951, 424).*

2. Сильне моральне страждання, муки. [П а р в у с:] *Геть, сатано-спокуснику! Геть, кате! Се ти прийшов тортури завдавати стражданням душам! Ти призвести хочеш до зради нас! (Л. Укр., II, 1951, 476); Ота роз-*

мова, що відбувалася під час сніданку, була для Івана суцільними тортурами (Гончар, Південь, 1951, 137).

ТОРТУРНИЙ, а, е. Стос. до тортур. Тортурні муки; Тортурні прийоми; // Признач. для тортур. Тортурні кліщі.

ТОРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. торувати.

◇ **Торування шляху (шляхів)** у чому, до чого — створення сприятливих умов для досягнення чого-небудь, для утвердження чогось. Нюрнберзький процес буде ще однією перевіркою виконання ухвал Кримської та Берлінської конференцій. І — торуванням шляху Об'єднаним націям в їх боротьбі за мир в усьому світі (Смолич, Після війни, 1947, 29); Велике значення в торуванні шляхів до марксистського літературознавства мали праці Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського (Рад. літ-во, 4, 1968, 3).

ТОРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., перев. у сполуч. зі сл. д о р о г а, ш л я х, п у т ь, с т е ж к а. Те саме, що прокладати 3. По річці вплав пливуть [скіфи] І по льоду дзвінкім торують хижі путь... (Зеров, Вибр., 1966, 391); Торувати новий шлях завжди важче, ніж іти вже пройденою дорогою (Літ. газ., 2.XI 1946, 2); В ім'я щасливого майбутнього Нечуй-Левицький сатиричним пером викривав усю недоладність і нікчемність тогочасної дійсності, торував шляхи до кращого майбутнього (Вітч., 1, 1964, 147); *Образно. Вони [струмки] дзвенять за темним бором, За горизонтом неозорим, В старих, розквашених полях Собі торують дальній шлях, Щоб потім вилитись у ріки І в синє море потекти ... (Шпорта, Вибр., 1958, 333).

◇ **Торувати межі див. межі; Торувати собі дорогу (шлях, стежку, путь)** — те саме, що Прокладати собі дорогу (стежку, шлях і т. ін.) (див. прокладати). Іван Іванович ще малолітком Лишився сам — батьки поумирали, І сам собі дорогу життєву Він торував (Рильський, II, 1956, 207).

ТОРФ, у, ч. Суцільна маса, що утворюється в болотах і являє собою скупчення напіврозкладених рослинних решток із домішкою мінеральних частинок (піску, глини тощо); належить до горючих корисних копалин, а також використовується як добриво. Україна має величезні запаси торфу, загальна площа якого перевищує 2—2,5 млн га (Вісник АН, 4, 1949, 11); — От ми і знайшли торф біля Морозенкового озера (Стельмах, I, 1962, 348); Ефективність торфу як добрива залежить від наявності в ньому певних поживних речовин, а також від його кислотності (Колг. Укр., 9, 1959, 20).

ТОРФИЩЕ, а, с. Те саме, що торфовище. — Кле-кле-кле! — клекоцуть вгорі лелеки. Вони прямують аж он туди на торфища, де зеленіє лужок (Збан., Єдина, 1959, 6).

ТОРФО... Перша частина складних слів, що відповідає: а) слову **торф**, напр.: т о р ф о в и д о б у в а н н я, т о р ф о д о б у в н и й, т о р ф о у т в о р е н н я; б) слову **торфовий** у 1 знач., напр.: т о р ф о а м і а ч н и й, т о р ф о б е т о н, т о р ф о б о л о т н и й, т о р ф о б о л о т о, т о р ф о б р и к е т н и й; у 2 знач., напр.: т о р ф о а г р е г а т.

ТОРФОВАНІЙ, а, е, с.г. Дієпр. пас. мин. ч. до торфувати.

ТОРФОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до торф. Торфовий порошок; // Який містить у собі торф. Як показала практика, не можна добитись постійної і високої родючості торфових ґрунтів без травосіяння (Хлібороб Укр., 8, 1968, 12); // Такий, де є поклади торфу. А на спадистому березі, недалеко від торфових островів, ховалась зграя журавлів (Трубл., I, 1955, 80); На торфових болотах добувають торф (Фіз. геогр., 5, 1956, 54); // Зробл. із торфу, з домішкою торфу. Одним із найважливіших

заходів догляду за посівами льону є мульчування їх торфовою кришкою, щоб запобігти утворенню ґрунтової кірки (Техн. культ., 1956, 61); Торфовий брикет; Торфовий компост; // Добутий з торфу способом перегонки. Торфовий дьоготь; Торфові смоли.

2. Стос. до добування й перероблення торфу. Збільшити за п'ятиріччя випуск устаткування для механізації торфової промисловості не менш як у 2 рази (Директ. ХХ з., 1956, 19); У Житомирській області торфоаміачні (гумінові) добрива виготовляють на торфових підприємствах (Колг. Укр., 5, 1962, 22); Торфове господарство; // Признач. для добування й перероблення торфу. Торфовий комбайн.

3. Який працює на торфі. Торфова електростанція.

ТОРФОВИК, а, ч., рідко. Те саме, що торф'яник.

ТОРФОВИСЬКО, а, с. Те саме, що торфовище. Та ось він на самому дніщі Лисової балки. В темному болоті борсаються коні. «Торфовисько», — з жатом подумав Коропов, зіскочив з саней і заходився рятувати коні (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 166).

ТОРФОВИЩЕ, а, с. Поклади торфу, торфове болото. — Гнилиця — широке, розгалужене торфовище, величезне болото (Чаб., Тече вода., 1961, 96); // Місце, де видобували торф. Осушені болота і торфовища цінні тим, що на них можна одержувати високі і сталі врожаї щороку, за будь-якої погоди (Хлібороб Укр., 5, 1966, 17).

ТОРФОГНІЙ, гною, ч. Суміш торфу та гною як добриво. Над водою, над рікою У горщечках з торфогною Огородницька бригада Розсадила всю розсаду... (Стельмах, Жито., 1954, 196); Дуже ефективним добривом є також торфогній (Колг. Укр., 9, 1959, 21).

ТОРФОГНОЙОВИЙ, а, е. Прикм. до торфогній. По торфогнойових компостах, приготованих з 69 процентів торфу, 23 процентів гною, 8 процентів попелу, надвишка врожаю дорівнює 35 процентам (Колг. Укр., 7, 1957, 31); Вплив на врожай органічних добрив, зокрема торфогнойових компостів, великою мірою залежить від якості їх виготовлення (Хлібороб Укр., 1, 1966, 9).

ТОРФОКРИШИВО, а, с. Подрібнена маса торфу. Транспортувати торфокришиво на великі відстані справа нелегка. Для цього найкраще було б мати спеціальні механізми (Хлібороб Укр., 9, 1963, 25); Цей [міжколгоспний] загін заготовляє торфокришиво і компостує його з мінеральними добривами (Хлібороб Укр., 1, 1963, 13).

ТОРФОКРИШКА, и, ж. Те саме, що торфокришиво. Пресушену торфокришку завозять у стайні й кошари, компостують з гноєм і мінеральними туками (Хлібороб Укр., 1, 1962, 10); Якщо в господарстві немає світлого приміщення, картоплю можна пророщувати у вогкій торфокришці або тирсі (Наука., 3, 1958, 30).

ТОРФОПЕРЕГНІЙНИЙ, а, е: Торфоперегнійні горщечки — виготовлені із суміші торфу, перегною, дернової землі та мінеральних добрив циліндри або кубики для вирощування в них розсади капусти, помідорів і т. ін. Розсаду капусти рекомендується вирощувати в торфоперегнійних горщечках (Колг. енци., II, 1956, 105); Торфокомпости, торфоперегнійні горщечки, підстилка для тваринницьких ферм — на все це йде фрезерний торф (Роб. газ., 30.III 1965, 2).

ТОРФОПІДПРИЄМСТВО, а, с. Підприємство, що видобуває торф. На торфопідприємства прийде досконаліша техніка (Роб. газ., 30.III 1965, 2); До Великої Жовтневої соціалістичної революції торф видобувався в дуже незначній кількості і торфопідприємства були підсобними промислами при спиртових і цукрових заводах (Шляхи розв. пал. пром., 1958, 110).

ТОРФОПОРОШОК, шку, ч. Подрібнена на порошок торфова маса. Якщо заводського гранульованого суперфос-

фату в господарстві немає, то можна виготовляти органічно-мінеральні гранульовані добрива безпосередньо на місці, використовуючи для цього звичайний суперфосфат та органічні добрива (перегній-синець, пташиний по-сід, торфопорошок тощо) (Добрива., 1956, 109).

ТОРФОРІЗ, а, ч. Машина для різання торфової маси.

ТОРФОРОДОВИЩЕ, а, с. Родовище торфу. У моховому болоті торф утворюється так: мох відмирає з нижнього кінця, а верхній продовжує рости. Через це моховий покрив на торфородовищах росте вгору і перетворює болотяні низини на горбкуваті підвищення (Курс заг. геол., 1947, 124).

ТОРФОРОЗРІБКА, и, ж. Місце добування торфу; торфодобувне підприємство. Екскаватор [МТК-14] пройшов випробування на торфдорозробках Черкащини і дістав високу оцінку спеціалістів (Веч. Київ, 14. V 1971, 1).

ТОРФОСОС, а, ч. Машина для добування торфу гідравлічним способом.

ТОРФОФЕКАЛІЙ, ій, мн. Добриво, що становить суміш торфу та фекалій. Найкращим добривом під картоплю є перепрілий гній, компости, торфокомпости й торфофекалії (Колг. Укр., 5, 1958, 35).

ТОРФОФЕКАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до торфофекалії. Високий ефект дає внесення під картоплю торфофекального компосту (Картопля, 1957, 56).

ТОРФУВАННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. торфувати.

ТОРФУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., с. г. Удобрювати ґрунт торфом.

ТОРФ'ЯНИЙ, а́, е́. Те саме, що торф'яний. М'яка з торф'яною кришкою земля пружинила під колесами (Стельмах, II, 1962, 83); Гітлерівці знали, що надходить Жовтнєве свято, і, певно, навмисне загадали всім селянам виходити на торф'яні розробки (Панч, В дорозі, 1959, 124); Торф'яна промисловість; Торф'яний насос.

ТОРФ'ЯНИК, а́, ч. 1. Поклади торфу, торфове болото. Євген говорив неквапливо, наче хотів утямкувати їй, що являє собою їхній район. Болота, торф'яники, дрібноліс, а орні землі зовсім нікудишні (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 234); Бригада працює на торф'яниках колгоспу імені Калініна. Торф добувають пошаровим способом (Хлібороб Укр., 8, 1966, 10).

2. Робітник на торфдорозробках; // Фахівець із торфодобування.

ТОРФ'ЯНИСТИЙ, а, е. Який містить у собі торф. Торф'янистий ґрунт.

ТОРФ'ЯНИСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. торф'янистий.

ТОРФ'ЯНИЦЯ, і, ж. Жін. до торф'яник 2.

ТОРФ'ЯНИЩЕ, а, с. Те саме, що торф'янище. Щороку розливалася Прип'ять і заливала ці родючі торф'янища (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ТОРЦЕВИЙ, а, е. 1. спец. Прикм. до торцець 1. Для остаточної обробки торцевих поверхонь у насадних фрез, а також для шліфування отвору у фрез, розверток.. — застосовують цангові патрони (Технол. різального інстр., 1959, 50); // Який міститься на торці. Для того, щоб фреза не поверталася на оправці, в ній роблять шпонковий паз. Шпонковий паз може бути поздовжнім або торцевим (Фрез. справа, 1957, 33); // Пристосований для оброблення поперечного зрізу чого-небудь, для роботи по торцю. Характеризуючи торцеві фрези, треба вказати учням на їх переваги (Метод. викл. фрез. spr., 1958, 50); // Який полягає в обробленні поперечного зрізу чого-небудь, у роботі по торцю. Торцеве фрезерування.

2. Зроблений з торців, покритий торцями (у 3 знач.). Чудові ворони і білі коні, з сітками і блискучою збруєю,

нетерпляче били копитами об торцеву мостову (Кочура, Зол. грамота, 1960, 257); Вони [сили] окрилювали юнака, пробуджені величним містом, яке котило, немов хвилі, натовп по обох боках Невського, екіпажі, санки по торцевому брукові (Полт., Повість., 1960, 374).

3. буд. Поперечний, боковий. У торцевих стінах сховищ прибудовують тамбури з подвійними зовнішніми дверима (Колг. енци., II, 1956, 169); На торцевій частині житла було одне вікно проти столу, рідше два (Дерев. зодч. Укр., 1949, 9); В більшості районів північної та лісостепової частини України на торцевому фасаді («причілку»), що виходить на вулицю, роблять два вікна (Жилий буд. колгоспника, 1956, 55); // Розташований на поперечному боці чого-небудь. Торцеві двері вагона; Торцеве вікно.

ТОРЦІВКА, и, ж. 1. розм. Торцювальний верстат.

2. Торцевий брук.

ТОРЦЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для торцювання. Торцювальний верстат.

ТОРЦЮВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається торцюванням.

ТОРЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. торцювати. Стругання торцевих поверхонь деталей з деревини, коли волокна перерізуються під кутом 45—90°, називається торцюванням (Гурток «Умілі руки..», 1955, 56).

ТОРЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. 1. Обробляти торці (в 1 знач.). Ролики для транспортерів раніше виготовлялися так: газозварники різали труби на частини, токарі торцювали крайки до необхідних розмірів (Роб. газ., 26.II 1963, 2).

2. Покривати торцями (у 3 знач.). Торцювати бру-ківку.

ТОРЦЮВАТИСЯ, цюється, недок., спец. Пас. до торцювати.

ТОРЦЬОВАННИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до торцювати.

ТОРЧКУВАТИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що сторчкуватий. «Неодмінно щось буде. Гадюка є в пазусі. Може й не Одарка, а оцей рідкобровий Шарапа з торчкуватим вусом? Іч, як скалиться усмішкою» (Ле, Ю. Кудря, 1956, 20).

ТОРЧМА, присл., розм., рідко. Те саме, що сторч. Люди, обличчя, одежина .. Поверх усього того в'ються по вітру стрічки дівочі різноцвітні [різнокольорові].. сиві та чорні шапки козацькі, верховини високопокладе-ного воза то бочками, то знов сіном, з вилами торчма у йому [ньому] (Вовчок, I, 1955, 303).

ТОРШЕР, а, ч. Світильник на високій підставці, який стоїть на підлозі. Ніяка буря не може вдертися в цю велику кімнату, де освітлений лампою великого торшера зараз непорушно сидить, читаючи газету, старий Комаренко (Собко, Срібний корабель, 1961, 161); У куточку для відпочинку добре поставити торшер (Веч. Київ, 4.II 1961, 4).

ТОРШЕРНИЙ, а, е. Прикм. до торшера. Новою гордістю Брунгільди Сак була велика торшерна лампа (Загреб., Європа 45, 1959, 112).

ТОСІ, дит. Вигук, яким супроводжують плескання в долоні, граючись із дитиною та приспівуючи: «Тосі, тосі лапки — поїдем до бабки»; // у знач. ім. тосі, с., невідм. Давно тобі тосі плескали? (Сл. Гр.).

ТОСІНЬКИ, виг., дит. Пестл. до тосі.

ТОСКА, й, ж., рідко. Те саме, що туга. — То оце вже, всьому між нами край! всьому? — з тоскою запитує він (Вас., Вибр., 1944, 132).

ТОСКНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тужний, тужливий. Дні тягнулися тоскні і безпросвітні, і саме в один з таких днів біля вокзалу зустрівся Клаві Андрій Перекат (Собко, Нам спокій.., 1959, 22); Все сидить коло

вікна, — на руку схилилась, тоскними очима дивиться в степ (Вас., Вибр., 1954, 43); Повертаючись до монастиря, почули вони тоскний рідкий дзвін (Тулуб, Людолови, I, 1957, 130).

Тоскний біль — щемливий біль. Йому стало холодно. Задріботили зуби, тоскний біль здушив.. голову (Мик., II, 1957, 216).

ТОСКНІСТЬ, ності, ж., рідко. Стан і властивість за знач. **тоскний**; туга. Замойський, вловивши в погляді дружини надзвичайну тоскність, лишив гетьмана і рушив до графині (Ле, Наливайко, 1957, 20).

ТОСКНО, рідко. Присл. до **тоскний**. Лиш ген-ген.. тужно, тоскно, мелодійно грає гуцул на трембіті... (Хотк., II, 1966, 33); // у знач. присудк. сл. Од того жалібного виття і нявчання тоскно стало на серці у Марка (Трубл., Мандр., 1938, 98).

ТОСТ, у, ч. Коротка застільна промова з побажанням чогось і пропозицією випити чарку на честь кого-, чого-небудь. Пан радник був відомий своєю слабістю виголошувати тости (Фр., VI, 1951, 211); Звільнена від пут гімназичного режиму, жлодь поводилася буйно.. Співали пісень, виголошували тости (Кол., Терен., 1959, 146).

Запропонувати тост див. запропонувати.

◇ **Підіймати** (піднімати, підійняти, підняти, підносити, піднести і т. ін.) тост — висловлюючи певне побажання, пропонувати у зв'язку з цим випити, а також пити після такого побажання. Коли піднімали тост за здоров'я молодих, він [Альфред] зводився, обтирав серветкою губи, уклонявся на всі боки і знову брався за їжу (Вільде, Повнол. діти, 1960, 323); Підношу з повним кухлем Я тост за береги Дніпра (Рильський, II, 1960, 46).

ТОТ, тотá, тотó; мн. тоті́, тоті́х; займ. вказ., діал. Той. Тільки руки і ноги, мускулісті, рапаві та сильно розвиті, свідчили, що тот хороший хлопчина не в добрі плекався; але ріс серед важкої праці (Фр., I, 1955, 274); Зробив [Аридник] .. скрипку і грає, а вівці пасуться. Побачив бог та й вкрав того в него [в нього] (Коцюб., II, 1955, 329); Уважай на тому дитину, Маріє (Коб., III, 1956, 424); Дівчино моя, Будем слухати з тобою в парі солов'я. Всі рулади переллемо в серденька свої, Все життя вчуватись будуть тоті солов'ї (Ус., Листя., 1956, 47).

ТОТАЛІЗАТОР, а, ч. 1. На перегонах механічний лічильник, що показує грошові ставки, зроблені на якогось коня.

2. Бюро, що приймає грошові ставки на коней і сплачує виграші.

3. Гра на гроші під час таких перегонів.

ТОТАЛІТАРИЗМ, у, ч., книжн. Тоталітарний режим; // Прихильність до цього режиму, захист його.

ТОТАЛІТАРНИЙ, а, е, книжн. З відвертою терористичною диктатурою монополістичної буржуазії; фашистський. Поряд з придушенням демократичних сил і насадженням тоталітарних порядків правлячі кола імперіалістичних держав шукають виходу в зовнішніх авантюрах, у загостренні міжнародної напруженості (Ком. Укр., 8, 1968, 4).

ТОТАЛІТАРНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **тоталітарний**.

ТОТАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Який стосується всіх, охоплює все, всіх; який поширюється на всіх; загальний, всеосяжний. 30 тварин дослідної групи піддавали тотальному одноразовому опромінюванню рентгенівськими променями (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 63).

Тотальна війна — імперіалістична війна, що характеризується підкоренням діяльності всіх галузей народного господарства потребам війни й застосуванням

на війні всіх засобів масового знищення не лише проти збройних сил противника, а й проти мирного населення. Не засобами війн, тим більше тотальних, мусять сьогодні люди завойовувати собі щастя (Довж., III, 1960, 31).

ТОТАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. **тотальний**; загальність, всеосяжність. Тотальність оборони.

ТОТЕЖ, присл., перев. у спол. з на, діал. Зненацька. А люде Підстерезуть вас на тотеж, Уловлять і судить не будуть, В кайдани туго окують, В село на зрище приведуть (Шевч., II, 1953, 328).

ТОТЕМ, а, ч. У первісних релігіях — тварина (рідше рослина, явище природи й т. ін.), що вважалася родоначальником і охоронцем роду або племені й була культовим об'єктом. Час сарматських знаків, які дійшли до нас, був часом, коли тотем-тварина відступав на задній план, а на перше місце висовуються предмети кочового ладу (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 40); Суть тотемізму полягає в уявленні, нібито кожна родова група людей мала свого предка — тварину або рослину.. Така тварина або рослина була тотемом для роду і об'єктом культового поклоніння всіх його членів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 21).

ТОТЕМІЗМ, у, ч. Одна з первісних форм релігійних вірувань, за якою нібито існує надприродний зв'язок між даною родовою групою людей і тотемом. Найдавнішими формами релігійних уявлень і вірувань були тотемізм, магія й анімізм (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 21); Суть тотемізму полягає в уявленні, ніби кожна родова група [первісних] людей мала спільного предка у вигляді тварини або рослини, якого вона вважала своїм родоначальником і покровителем. Така тварина або рослина була тотемом для роду.. і об'єктом культового поклоніння для всіх членів роду (Іст. УРСР, I, 1953, 15).

ТОТЕМІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до тотемізму. Тотемістичні обряди.

ТОТЕМНИЙ, а, е. Стос. до тотема, властивий йому. Час сарматських знаків, які дійшли до нас, був часом, коли тотем-тварина відступав на задній план, а на перше місце висовуються предмети кочового ладу, губляться тотемні назви родів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 40); Тотемний культ.

ТО-ТО, част., розм. 1. Уживається в прямій мові в знач.: саме так, у цьому-то й суть.

◇ **Тб-то [воно]** і (й) є — у цьому-то й справа. — То-то й є! — додав Грицько Кушівко, і всі зареготалися (Мирний, IV, 1955, 31); То-то і є! поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журиться ні об чім, і не готує собі нічого (Кв.-Осн., II, 1956, 137).

2. Уживається в окличних реченнях для підсилення захоплення, подиву, невдоволення тощо в знач.: от уже справді, от де. — Придивись лишень до мене добре: то-то ж гарний! то-то ж хороший! — Хіба поночі! — одмовила йому весело молодичка (Вовчок, I, 1955, 124); Не можна й розказати, як зрадоціли [зраділи] і Василь, і Маруся!.. Довго дивився на них Наум, та все нишком сміється та дума: «То-то діти!» (Кв.-Осн., II, 1956, 70); Діти .. сидять та слухають.. Не дай же, боже, вітрові грюкнуть у двері або в стіну чим-небудь, або собаці шкрябнуть у двері — то-то ляку! (Дн. Чайка, Тв., 1960, 27); Витіпала жменю [плоскові] Ониська, потім гарненько повіско нею зв'язала та аж головою похитала, і з усміхом і з досадою: — То-то, прядива отакого! (Головка, II, 1957, 24).

3. Уживається для підтвердження здогаду про причину певних дій, поведінки кого-небудь у знач.: так ось чому. [П а л а ж к а:] З банку? ..Ну, так і є. То-то

Хвєнька позавчора хвалилася, що їй треба з Іваном до банку їти (Мирний, V, 1955, 250).

4. Уживається для посилення певного твердження, висновку в знач.: звичайно, так і повинно бути. — Ну, то-то ж. У мою хату вступив — мою й волю чини, — промовив він, відходячи (Мирний, I, 1954, 161).

ТОТОЖНИЙ, а, е. Такий самий, однаковий з чимсь, цілком подібний до чогось, схожий один з одним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом. Тотожним бути й відрізнятися — в цьому життя живого суть (Тич., II, 1957, 143); Переломні моменти в розвитку культури та в економіці й суспільних відносинах не завжди тотожні (Еллан, II, 1958, 176); Так от і в віршах моїх ти всюди побачити можеш Спільних багато значків і висловів навіть тотожних... (Зеров, Вибр., 1966, 148); Яків ловить себе на тому, що його думки про економію збігаються з думками старшого брата. Невже їхні погляди цілком тотожні? (Стельмах, I, 1962, 326); // Відповідний чому-небудь, цілком схожий на щось. Скрізь розкотився стон [стогін] тяжкий, Стон, громові тотожний (Граб., I, 1959, 420); Твої [Джамбула] слова уста шептали кожні, народній правді рівні і тотожні (Голов., Поезії, 1955, 49).

ТОТОЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Цілковита схожість чого-небудь, подібність одного до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом. Ніколи до цієї хвилини Бронко не припускав, що психічні переживання можуть відтворюватись [відтворюватися] з такою тотожністю (Вільде, Сестри., 1958, 396); Сам факт популярності того чи іншого поета завжди засвідчує певну тотожність його емоцій із загальнопоширеними настроями (Вітч., 5, 1968, 145); — Я не маю права викладати чужі погляди, але якби ви, Петрусь, довірили мені свої, то я могла б судити про тотожність або відмінність їх (Бурл., Напередодні, 1956, 91).

△ **Закон тотобжності** — один з основних законів формальної логіки, що відображає відносну стійкість і якісну визначеність явищ об'єктивної дійсності, згідно з яким поняття в процесі мислення повинні бути точними, визначеними та недвозначними й зберігати певні, їм властиві ознаки. Змішування понять, одночасне вживання їх у різних розуміннях призводить до плутанини, суперечливих, невизначених суджень, до хибних висновків. Додержання закону тотобжності забезпечує визначеність і точність наших думок (Логіка, 1954, 82).

2. **мат.** Рівність, що дійсна при всіх числових значеннях літер, які входять до неї. Якщо в будь-якій рівності обидві її частини становлять тотожні алгебраїчні вирази, то така рівність називається тотожністю (Алг., I, 1956, 80).

ТОТОЖНО. Присл. до **тотобжний**. Однорідні додатки і обставинні слова переважно виражаються в морфологічному розумінні тотожно (Мовозн., IV—V, 1947, 188).

ТОЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **точіти** 1 1—4. Добрий розум в голові, Гострі ножі у траві, Гострі ножі точені, В крові панів мочені... (Пісні та романи., II, 1956, 138); Приложила [Мирослава] гарно точений ріг до своїх коралевих уст і затрубила на весь ліс (Фр., VI, 1951, 17); *Образно. Яка принижена, обпльована Вона [мова] в твоїй [Шевченків] час була.. З любов'ю точені, леліані Тобою ті слова, Були в людські серця засіяні — І мова та жива (Турч., Земле моя., 1961, 32); *У порівн. — Красень! Батькова дитина! А носик, як точений! — відповідає Мірошніченко (Стельмах, II, 1962, 249).

2. **у знач. прикм., перен.** Доведений до найвищого ступеня виразності, чіткості, досконалості. Жарт любив [батько], точене, влучне слово (Довж., Зач. Десна, 1957, 478); Ні вісті, що приходять через море, Ні

строф любовних точені рядки, Ні в ароматах свіжої луки Співання дам, що тішать наші зори [очі], — Ніщо мого вже серця не торкне (Зеров, Вибр., 1966, 442).

ТОЧЕНИЙ, а, е. 1. Виготовлений, оброблений точінням. Кругом стола були поставлені непомалявані точені стільці з високими, грубо повирізуваними спинками (Н.-Лев., VII, 1966, 12); Вона ж тут живе, як у в'язниці.. без садка, без піддашків з точеними ґратками (Л. Укр., III, 1952, 711); Довгий будинок з малими вікнами і високим дахом був укритий мережаною гонтою, точені колони спиралися на пофарбований рундук з приступками (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82); Яворівська скульптура йде від точеної дерев'яної іграшки (Літ. Укр., 3.I 1969, 4).

2. **перен.** З правильними, чітко окресленими обрисами, витонченої, досконалої форми (про частини людського тіла). Крутнулась [Мар'яна] по хаті, і з-під розвигреної спідниці проглянули її точені литки і ямки під коліними, а від усієї постаті повіяло свіжістю весняної землі (Стельмах, II, 1962, 293); Тоді Катря сумно похилить голову, тримаючи рукою важку довгу косу, мов хоче закрутить її кругом білої точеної шиї... (Кучер, Трудна любов, 1960, 300); Зблідла, з великими карими очима під мармуровим точеним надбрів'ям, у коштовному хутрі.., вона скидалась на царівну (Рибак, Помилка., 1956, 176).

ТОЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **точка** 1, 2. Який був дужий і чистий [батько]. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі (Довж., Зач. Десна, 1957, 478).

ТОЧІЛО, а, с. Камінний або наждачний круг, а також наждачний верстат, за допомогою якого гострять різальні й колючі інструменти. Під кузнем в невеличкім піддашку обік точила стоїть пара возових коліс, які принесено до ковання [кування] (Фр., IV, 1950, 188); Проти кузні — добре утоптаний майданчик. На нім — кілька возів, перевернутих вверх колесами, точило, діжка з водою, конов'язь (Кол., Терен., 1959, 18); Корисно продемонструвати учням характер іскроутворення при обточуванні на точилі сталей різних марок (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 38); *У порівн. На зоряне небо вплив місяць і станув [став] срібним точилом (Коб., III, 1956, 460).

ТОЧИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для гостріння різальних і колючих інструментів; гострильний. Над зрубом, в насипу кургана, виявлено сліди багаття, череп бика, посудину і точильний камінь (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 98); // Признач. для виготовлення чого-небудь точінням. Точильний верстат.

ТОЧИЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто займається гострінням різальних інструментів; гострильник. Мічурін ішов містом і вигукував деренчливим голосом, наслідуючи точильників ножів (Довж., I, 1958, 440); У правому заглибі корми точильник гострив ножі, а трохи збоку від нього сиділа група комсомолів (Епік, Тв., 1958, 300); // Робітник, що виготовляє що-небудь точінням.

2. Жук, шкідник деревини. Столярні вироби й кімнатні меблі пошкоджуються личинкою жука — меблевого точильника (Стол.-буд. справа, 1957, 52).

ТОЧИЛЬНЯ, і, ж. Майстерня для гостріння різальних і колючих інструментів або для виготовлення чого-небудь точінням.

ТОЧИТИ 1, точу́, то́чиш, **недок.** 1. **перех.** Те саме, що **гостріти** 1. Враже поле кров'ю мочить І об камінь шаблю точить Палій! (Бор., Тв., 1957, 120); Ми клеїли з мамою нашу тиху розмову, а в кухні із свистом і скреготанням точили об макітру ножі (Коцюб., II, 1955, 357); *Образно. Беркут, в повітрі натрудивши крила, Тут [на скелі] спочивав і пазури точив

(Перв., II, 1958, 97); *У порівн. Сніг не скрипів під ногами, а вищав, наче об нього мечі точили (Тют., Вир, 1964, 461); // Надавати потрібної форми, сточуючи, спилуючи краї або виступи чого-небудь. — А там — камінь обробляють — точать, пиляють, вистругують з нього всякі вироби (Мирний, IV, 1955, 330); Поруч з ним [ковалем] молодий хлопчина Точить сталь на новім верстаті (Забашта, Нові береги, 1950, 60).

◇ Точіти зуби див. зуб; Точіти ніж на кого — те саме, що Гостріти ножа (сокіру, меч і т. ін.) (див. гостріти). — Не помічав, щоб Віктор точив на тебе ніж (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 584); Точіти язик: а) те саме, що Ляси точіти (див. ляси). Біля крамниці. Чоловік зо три іще й досі точать язики на цю ж таки тему — про ступи, а то всі в крамниці вже (Головко, I, 1957, 312); б) лихословити на чийсь адресу. Юлка мовчки пішла дорогою вниз, пригнічена і безпорадна. Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село точить язики на ній (Томч., Жменяки, 1964, 135).

2. перех. Те саме, що виточувати¹ 1, 2. Він так точив ту деталь, що смужка Поту лягла на лиці (Шпорта, Запоріжці, 1952, 80); Кував в арсеналах він [майстер] зброю, Точив за снарядом снаряд. Бився в лісах під Москвою, В сталь одягав Сталінград! (Нагн., Вибр., 1957, 133); Увійшов Павло у їх хату — Лукаш сидів на печі, точив веретено (Вовчок, I, 1955, 167).

3. неперех. Виконувати роботу токаря. На верстатах точим, точим ми, Уміло вже й майстерно (Ус., Вибр., 1948, 14).

4. тільки 3 ос., перех., перен. Поступово псувати щось, гризучи, проїдаючи, роблячи дірки; поїдати, гризучи (звичайно про гризунів, хробаків і т. ін.). Гидкий черв'як почав точити глуху домовину (Мирний, IV, 1955, 332); Зійде завтра день блискучий, Та не вспіє відпочити, Як твій [царя] труп, у мєлі гниючий, Робаки [хробаки] почнуть точити (Граб., I, 1959, 228); Ще он тоді явори Юхим попиляв, лежали-лежали, шашіль точити вже став, а таки долежали (Головко, II, 1957, 233); Лісова миша рудувата і черево в неї біле. Живе вона собі в лісі, тільки на зиму часто в клуні перелазить та зерно точить (Коп., Як вони., 1961, 46); *Образно. Повсюди чад, а ворог лютий Пекельні бенкети справля, Гнітять скрізь сили неокуті І точить мозок, наче тля! (Стар., Поет. тв., 1958, 37); // Поступово руйнувати щось (про дію води, вітру тощо). Сава Петрович певний себе. «Вода й камінь точить, то гроші й подарунки дівочу впертість і поготів» (Головко, II, 1957, 192); *Образно. По війні ти [пророк] на звалищах міста лишився один, І палкі твої сльози точили холодне каміння (Л. Укр., I, 1951, 183).

Точіти нори — рити нори. Се той звірок, що нори точить (Сл. Гр.).

◇ Точіти серце див. серце; Точіти хліб — незаслужено, даремно їсти чийсь хліб. А ще мене просили хлібороби — Коли писатиму, так прямо натякнуть, Щоб не точили їхній хліб нероби, Які не сіють, не кують, не жнуть! (Нагн., Гірські вершини, 1960, 52); Точіти кого, як (мов, наче і т. ін.) ірж́а залізо див. ірж́а.

5. тільки 3 ос., перех., перен. Настирливо мучити когось, поступово позбавляючи здоров'я, сили (про тяжкі почуття, сумні думки, турботи, горе і т. ін.). Колишні думки знов турбують Семена, знову точать його, мов шашіль дерево (Коцюб., I, 1955, 117); Перестало бідну вдову Горенько точити, Її синок вже не наймит, А радянський вчитель (Укр.. лір. пісні, 1958, 591); Софрон, коли його точив смуток,.. клав перед Харві на столик кілька центів і просив: — Постав, Харві, мою пісню (Рибак, Час., 1960, 87); У палатах є чимало хворих,

та немає серед них такої, як вона. Їх не точить червоточина сумнівів, невідомості (Ле, Ю. Кудря, 1956, 289).

6. перех., перен., розм. Постійно лаяти, сварити когось, надокучати докорами. Вона [Кайдашиха] напалася на Мелашку сливе кожного дня, точила її, як вода камінь (Н.-Лев., II, 1956, 325); — Куди ж се вона? — Піде другу невістку золити. Мене оце точила, а то ще по другу пішла (Мирний, III, 1954, 73); Згадуючи батьківські достатки, по-качиному пиндючилась [Олена] перед чоловіком і щодня точила його, мов шашіль деревину (Стельмах, Хліб., 1959, 234).

7. перех., діал. Котити (у 1, 2 знач.). Скаже мені робити — під гору камінь точити (Сл. Гр.); Крутячись, мов могутній вул, точив Сян свої бистрі води (Фр., VI, 1951, 303).

Точіти в́алом — те саме, що В́алом валіти (див. в́алом). Ей, доню, доню, бач, з півночі Чорная хмара валом точить..? (Фр., X, 1954, 75); Точіти піскі — навівати, наносити піски. Буйний вітер піски точить... (Бор., Тв., 1957, 78).

◇ Б́али точіти див. б́али; Баляндра́си точіти див. баляндра́си; Баля́си точіти див. баля́си; Бр́ехні точіти див. бр́ехня́; Ля́си точіти див. ля́си; Побрехе́ньки точіти див. побрехе́нька; Тереве́ні точіти див. тереве́ні; Точіти бала́чку — вести тривалу розмову, багато балакати. До столу.. знов сіли старі, точили не закінчену за вечерею балачку (Головко, II, 1957, 65); Точіти бр́ехню — брехати, робити наклепи на когось. — Ти на його почав бр́ехню точити по всьому повіту... (Мирний, I, 1954, 162); Точіти війну́ — провадити війну. — Кажуть, запорожці з турком війну точить прибралися (Панч, Гомон. Україна, 1954, 17); Точіти розка́зи див. розка́з.

ТОЧИТИ², точу́, то́чиш, недок., перех. 1. Повільно або крізь вузький отвір випускати рідину, іноді сипку речовину; виточувати, цідити, виціджувати. А він одбив барильце, простелив серед хати свиту, сів сам, взяв горнятко та й давай точити горілку (Н.-Лев., III, 1956, 285); З одної бочки точать вже [сірчаний] вуглець у мідяні «бідони», звідти він піде в резервуари інжекторів (Коцюб., I, 1955, 226); // Повільно, по краплі виділяти якусь вологу. Сук лежав усе ще в болоті, не рухався, точив піну, харкотів (Ков., Тв., 1958, 61).

2. Змушувати текти, литися звідкись повільно, падати по краплі (про кров, сік і т. ін.). На куці сидить молод сиз-орел, В кігтях рве чорного ворона, Точить кривцю на сиру землю (Перв., Слов. балади, 1946, 25); Тут з діда-прадіда, із віку в вік Збирали мед, з беріз точили сік (Нех., Дорога., 1945, 21); *Образно. А той, щедрий та розкошний, Все храми мурує; Та отечество так любить, Так за ним бідкує, Так із його, сердешного, Кров, як воду, точить!.. (Шевч., I, 1963, 236); // безос. Замикався тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою [Катерини], гострими ранами, замість цвітів, сипало, кров точило з серця (Хотк., II, 1966, 94).

◇ Точіти грóші з кого — постійно забирати в когось гроші. [М а р і я:] А коли знаєш, так що ж ти з мене гроші, як ту воду, точиш? (Собко, П'єси, 1958, 256); Точіти кров (крівцю) [з жил чийх] з кого — експлуатувати, виснажувати когось тяжкою працею. В нужді та в утисках ми бились, А з наших жил точили кров (Вороний, Вибр., 1959, 200); Точіти свій піт на кого — тяжко працювати на когось. [Ц е п к о:] За вами панство цілого світу, з нами нікого. Ми самі! Робітники й селяни, що вже сотні літ точимо свій піт на вас (Ірчан, I, 1958, 70); Точіти сльóзи див. сльóзa.

ТОЧИТИ³, точу́, то́чиш, недок., перех., розм. Просівати, очищати обмолочене зерно, горох і т. ін. крізь

решето, сито тощо. — А як ходить [Химка], то неначе решето горих точить, такі викрутаси виробляє (Н.-Лев., II, 1956, 265); Порався [Давид] по господарству, з батьком у клуні зерно точили на решето (Головко, II, 1957, 83).

ТОЧИТИСЯ¹, то́читься, недок. 1. Довго тривати, продовжуватися, тягтися (про дію в часі). А він і очей з неї не зведе, — аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу (Вовчок, I, 1955, 116); — Вже, мабуть, з півгодини точиться стрілянина. Не одірвуться, видно, ніяк од погоні (Головко, II, 1957, 574); Суперечка про те, чи обертається Земля навколо Сонця, чи, навпаки, Сонце навколо Землі, — точилася понад тисячу років і розв'язана була в XVI сторіччі відкриттями Коперника (Знання., 1, 1966, 4); // Проходити, протікати певним чином (звичайно про процес, проміжок часу). Життя точилось своєю чергою і мов тікали од нього вгору стрункі мінарети, що підпирали блакитну баню, як мармурові колони (Коцюб., II, 1955, 159); Прощайте ж ви, ріднесенські краї, Осяні, оздоблені красою, Де в боротьбі точились дні мої, Де ворог наш знущався наді мною... (Стар., Поет. тв., 1958, 196).

2. Те саме, що відбуватися 1. У світі точиться непримиренна боротьба двох ідеологій: соціалістичної і буржуазної (Ком. Укр., 5, 1963, 4); Між сучасними російськими перекладачами точиться дискусія, як відтворювати умовно звану силабічну частину віршової спадщини Шевченка (Рильський, IX, 1962, 75); Місто на Міусі, за яке два дні і дві ночі точився жорстокий бій, було взято на світанні 23 липня 1943 року (Дор., Не повторю., 1968, 11); Точилися жорстокі війни — князь Ігор кілька разів ходив на Царгород (Скл., Свято-слав, 1959, 95); І вставала тоді в дитячій уяві слава бойових козацьких походів, оживали грізні січі, що колись точилися на цій землі (Цюпа, Назустріч., 1958, 6).

Розмова то́читься (точілася) див. розмова.

3. розм. Те саме, що заточуватися² 1. Вона [голова] йому закрутиться, то він так і точиться (Кв.-Осн., II, 1956, 293); [Д. Ж у а н:] Де я? мене нема... (Точиться од свічада вбік до стіни і притуляється до неї плечима) (Л. Укр., III, 1952, 413); — Іде конем Гаврило — черезсідельника на коневі нема, хомут ший давить, а Гаврило ще й ноги на голоблі положив, затяг коня, що аж точиться... (Горд., Дівчина., 1954, 285); Аж тоді, як сідав сам [Мілокостов], помітив, що точиться, немов п'яний, і в очах чорні плями пропливають (Ле, Мої листи, 1945, 101); // рідко. Повільно посуватися назад. На гору.. йде «Мармурин поїзд». Він пихкає парою, пнеться, але йде, не зупиняється, не точиться назад (Чорн., Визвол. земля, 1950, 55); [М а р і й к а:] Такі руїни... жаж!.. [О к с а н а:] Мені страшно!.. Тут задавити може... [К л а в а:] Ой мамуню... (І всі злякано точаться назад) (Баш, П'єси, 1958, 76).

4. діал. Котитися (у 1 знач.). Точилися вози з гори (Сл. Гр.); *У порівн. Здавалося, що вона не йшла, а неначе точилася, така дрібна й легка була у неї похода (Л. Укр., III, 1952, 712).

5. Пас. до точіти¹ 1—3. Раз зробив коваль сокиру В чародійську, дивну хвилю.. Ще точилась на точилі, А вже рвалася — самотійно Проявиться в повній силі, — Свого майстра цюк в коліно! (Фр., XIII, 1954, 238).

ТОЧИТИСЯ², то́читься, недок. Те саме, що текти 1, 2. Попоходили укупі по гаю, послушали, як листя шумлять, як вода точиться, та й додому прийшли (Вовчок, I, 1955, 194); І вдруге римська кров точилася червона Під мурами Філіпп (Зеров, Вибр., 1966, 213); Відрадна прохолода точилась на землю з далеких верховин Ала-Тау (Вітч., 7, 1947, 117); // Витікати (у 1 знач.). Прийшла до берези, сік точиться, пити хочу, та й не п'ю (Барв.,

Опов., 1902, 73); Всі пішли до заводу, де точився з бака спирт (Шиян, Партиз. край, 1946, 68).

ТОЧИТИСЯ³, то́читься, недок., розм. Просіюватися, очищатися на решеті, ситі (про зерно, сипкі речовини). — Не із суржику [шипки] ліпили.. Із пшениці, що точилась у решетах, милась, Поки чистая, як сонце, й світла становилась (Укр. поети-романтики., 1968, 565).

◇ Тóчиться, як чéрез (крізь) рéшето — поступово зникає (про майно, багатство і т. ін.). Посесорове добро точилось, як через решето (Н.-Лев., II, 1956, 58).

ТОЧІННЯ¹, я, с. Дія за знач. точіти¹ 2. Треба підкреслити, що фрезерування по праву займає друге місце після точіння в обробці металів різанням (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 12); Точіння застосовується для того, щоб дістати форму тіл обертання циліндричну або профільну (Стол.-буд. справа, 1957, 102).

ТОЧІННЯ², я, с. Дія за знач. точіти³, точітися³. [Д о м а х а:] Треба б ось зерно переточити. [1 - а м о л о д и ц я:] Яке там точіння? Вітер вже, мабуть, сів обідати (Кроп., II, 1958, 161).

ТОЧКА, и, ж. 1. Графічний значок (.) як умовне позначення чого-небудь (в алгебрі, нотному письмі, телеграфному коді, на географічних картах і планах). Точка на карті.

2. Те, що схоже на такий значок, здається пяткою на певному тлі. Аж ось, немов два очка, заглипили [замигали] дві ясні точки... (Фр., XIII, 1954, 53); Високо-високо, під хмарами, летів цар птиць, ледве примітною точкою чорніючи в синяві (Хотк., II, 1966, 78); Маленька яскрава точка дедалі збільшувалася, і, нарешті, величезна заграва охопила велику частку неба (Собко, Шлях., 1948, 61); *У порівн. Як темна, Рухома точка — лис із комишів По полю котиться (Рильський, II, 1960, 94).

◇ Біти в [одну] тóчку — постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії тощо для здійснення певної мети. Він не любив заробітчан, зате любив і помічав настирливих, з характером, таких, хто в точку б'є і б'є (Дор., Три богатирі, 1959, 7); В са́му тóчку біти (попа́дати) — робити, казати саме те, що потрібно. Спочатку вони [артилеристи] висміювали її [цієї людини] дикий вигляд. Але промова припала їм до серця. — В саму точку б'є! (Панч, На калин. мості, 1965, 89); Тóчка в тóчку — абсолютно точно. [Ф е н ь к а:] Товариш Завірюха? [З а в і р ю х а:] Він самий, точка в точку! (Мам., Тв., 1962, 317).

3. Одне з основних понять геометрії, фізики — місце, що не має виміру, межа відрізка лінії. Відрізок, що з'єднує центр кулі з точкою, в якій куля дотикається до площини, перпендикулярний до цієї площини (Наука., 12, 1971, 51); Точка перетину ліній; // У механіці — місце, пункт, де зосереджується якась дія або виявляється певна властивість чи якийсь стан. Нерухома точка; Точка прикладання сили.

4. перев. чого або з означ. Певне місце, пункт у просторі, на місцевості, у середині або на поверхні чогось. Київ лежить у тій точці земної кулі, де зустрілися й переплелися між собою північ з півднем і з заходом схід (Дмит., Розлука, 1957, 156); [Т е р е ш к о:] Мені і з районом треба радитись, і зв'язок з усіма точками треба підтримувати (Зар., Антеї, 1962, 11); Юля дивиться в одну точку погаслими очима, без почуттів, без бажань, байдужа до всього (Тют., Вир, 1964, 448); // Географічний об'єкт або предмет на місцевості, що є орієнтиром, позначенням певного місця в просторі або на поверхні землі. Найвища точка [Карпат] — гора Говерла (2061 метр) знаходиться серед зеленого масиву в Чорногорі (Цюпа, Україна., 1960, 87); // Місце, використовуване з певною метою, обране для певної мети. Я пізнавав

оператора.. в карколомних точках знімання (Ю. Янов., II, 1958, 118); *Образно. Ласій побачив, як ґрунт повз у нього з-під ніг, відчув, що втрачає точку опори. І почуття його не обдурило (Збан., Переджнів'я, 1960, 320).

△ Мертва точка див. мертвий; Точка росту — ділянка тіла рослини, в якій здійснюється її ріст. Перехід [рослин] від стану спокою до росту обумовлений змінами в змісті й складі нуклеїнових кислот, які зосереджені в точках росту (Рад. Укр., 6.I 1965, 1).

◇ Зрушити з мертвої точки див. мертвий; На мертвій точці див. мертвий.

5. чого, яка, перен., розм., рідко. Певна позиція, ставлення до когось—чогось; основа поведінки когось-небудь. Лиш не могли обидва порозумітися на тій точці, чи вояк відповідав коли на сварку старшому. Неважук казав, що ні, а панотець уперся, що це не може бути (Март., Тв., 1954, 422); Розповідаючи.. [історії про панів], [Серафим] додавав завжди з виразним жалем: — Ну, однак, їм — кінець! З точки життя з'їхали, самі себе не розуміють! (Горький, Діло Артам., перекл. Варкентін, 1950, 103).

◇ З точки зору див. зір; Точка зору див. зір.

6. перев. з означ. Місце розміщення пункту певного призначення, а також будівля, укріплення, пристосування й т. ін., що в таким пунктом. На греблі, на найвищій будівельній точці.. працює крановий машиніст (Довж., Зач. Десна, 1957, 588); [Нечай:] У нас є наказ: бійцям зайняти вигідні точки, чекати і вступити в бій, коли почнеться наступ (Коп., Навколо полум'я, 1961, 235); — Сідайте, — сказав шофер. — З таких плати не берем. Заробляти на освіті і взагалі на культурі сором. Це не торгова точка і не якась товарна база (Кучер, Трудна любов, 1960, 206); Радіотрансляційна точка.

△ Вогнева точка див. вогневий.

7. чого, фіз. Температурна межа, коли речовина з одного агрегатного стану переходить в інший. Температура 0° називається точкою танення льоду (Фізика, II, 1957, 9); Всяка чиста речовина має постійну температуру плавлення, або точку плавлення (Хімія, 7, 1956, 8); Точкою роси називається температура повітря при повному насиченні водяною парою (Довідник сіль. будівельника, 1956, 463).

△ Точка замерзання див. замерзання; Точка кипіння — температура, при якій кипить рідина; Точка плавлення див. плавлення.

8. з означ. Певний рівень, фаза, межа чогось, що вимірюється, обчислюється. Під час відпалювання (нагрівання вище критичної точки і поступового охолодження) сталь набував дрібнозернистої аустенітної структури (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173); Точки 0° і 100° називаються сталими точками термометра (Підручник дезинф., 1953, 11); // Ступінь, що характеризує якість, рівень розвитку чого-небудь. Напруженість розвитку дії поступово наростає, досягає своєї кульмінаційної точки (Вітч., 8, 1958, 171).

◇ До точки — до кінця. — Боявся, що часу не вистачить. А воно якраз. Договорилися до точки (Головко, II, 1957, 449).

9. Момент, пункт у розвитку, перебігу чого-небудь. Розкладка елементів на фази допомогла вивчити критичні точки в найважливіших елементах на різних [гімнастичних] снарядах (Наука., 5, 1968, 43); // Пункт, питання, об'єкт уваги, інтересу. — Все те, що сказав речник людей, зводиться до двох точок (Фр., IV, 1950, 121); Така ситуація, коли нове раз у раз відкривається спільними нині зусиллями вчених різних галузей у точці зіткнення наук, закономірна (Літ. Укр., 17.X 1967, 4); // у сполуч.

зі сл. в и х і д н и й, в і д п р а в н и й. Те, з чого щось веде свій початок, служить основою, підставою чого-небудь. Нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не поняття краси, а чуття естетичного уподобання (Фр., XVI, 1955, 291).

◆ І [на цьому (тому)] точка — і по всьому, і кінець. — Так що підпишіть, товаришу, оцього акта, і на тому точка (Головко, II, 1957, 164); — А на мою думку, — сказав другий, молодий хлопець у військовій шинелі.., — дочекайтесь ночі, раптово налетіти, закидати гранатами, обстріляти з кулеметів — і точка! (Збан., Таємниця.., 1971, 165).

ТОЧКОВИЙ, б'ва, б'в'е. 1. Який складається з точок (у 1 знач.). Точкова лінія; Точковий орнамент.

2. спец. Який має вигляд точки (у 1 знач.), точок; дуже малий за розміром. Сила, з якою взаємодіють два точкових заряди, прямо пропорціональна величинам зарядів, обернено пропорціональна квадратові віддалі між ними (Курс фізики, III, 1956, 9); Точкова корозія.

3. спец. Спрямований на окремі місця, точки поверхні; який діє або виявляється в окремих місцях, точках. Точкове зварювання.. застосовується для зварювання тонких листів, коли немає потреби в щільності шва (Практ. з машинозн., 1957, 172).

ТОЧНИЙ, а, е. 1. Вимірний, вирахований з максимальним наближенням до об'єктивних даних; протилежне п р и б л и з н и й. Московська радіостанція дає сигнал точного часу рівно о 19 год. 00 хв. (Астр., 1956, 38); Точна вага; Точний розмір; // Який установлює об'єктивне число, кількість і т. ін. чого-небудь. Точне вимірювання; Точний підрахунок; // Який об'єктивно, правильно показує число, кількість і т. ін. чого-небудь. Точні ваги; Точний годинник; Точні вимірювальні прилади; // Пов'язаний з вимірюваннями, обчисленнями; який ґрунтується на математичних розрахунках. На підприємствах цієї галузі [машинобудування] повільно застосовується холодне і гаряче точне штампування, точне литво (Ком. Укр., 6, 1960, 14); Точні методи дослідження.

△ Точні науки — науки, основні методи яких у більшій чи меншій мірі пов'язані з вимірюванням величин, напр.: математика, фізика, хімія та ін. Протягом останніх п'яти років точні науки, і насамперед фізика й хімія, ведуть наступ на корінні проблеми, які постають перед природодослідниками при вивченні світу живих істот (Наука., 8, 1965, 2); Гармата знову ожила. Комісар садив із неї сам, як професор точних наук (Ю. Янов., I, 1954, 54).

2. Який у подробицях і деталях відбиває певний об'єктивний зміст; не приблизний, не загальний. Оце точний науковий нарис Чорного моря на підставі власних спостережень... (Вишня, I, 1956, 177); Про укріплення противника ніхто не мав точного уявлення, але.. війська з ходу пішли на штурм (Гончар, II, 1959, 401); Співробітники станцій «Північний полюс» складають точні карти Північного Льодовитого океану (Фіз. геогр., 5, 1956, 7); // Який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища. У нас якось майже вийшов з ужитку термін словесність. Тим часом це дуже місткий і дуже точний термін (Рильський, IX, 1962, 192); Адже він сам колись навчав Жукову знаходити точне, найвразливіше слово, щоб воно влучало в ціль (Донч., V, 1957, 483); // Який цілком відповідає певному зразкові, оригіналові, першоджерелу тощо. Він повторює напам'ять точні вислови циркуляра (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 282); Точна копія; Точний переклад.

◇ У точному розумінні [цього слова] див. розуміння.

3. Який цілком відповідає певним вимогам, потребам тощо. Тільки точне виконання кожним загоном свого

завдання могло забезпечити загальний успіх (Гончар, III, 1959, 98); // Виконуваний, здійснюваний у повній відповідності з розрахунком; доцільний, такий, як треба, як передбачено, намічено. Кожний робітник.. виконував якусь певну й обмежену частку загальної роботи.. Можна було помітити точні, добре вивірені й виміряні рухи (Смолич, I, 1958, 75); Точний вогонь артилерії; Точний захист у шаховій грі.

4. Вичерпно визначений, конкретний. Опівдні Бутаків визначив координати своєї стоянки від Грінвічського меридіану, потім вирахував точне місце, де знаходиться дельта Амудар'ї (Тулуб, В степу.., 1964, 280); Точна адреса; Точний строк; Точні відомості; // Розроблений, опрацьований у всіх подробицях, деталях; докладний, вичерпний. «Правдизм» — це течія, яка дала точні марксистські відповіді, резолюції.. в усіх питаннях тактики і організації і програми (Ленін, 25, 1972, 209); Полковники й підполковники пояснили солдатам наказ командування. Полки стояли в імлі. Наказ був точний, і кожен давно вже знав свій маневр і передумав безліч думок, готуючись до переправи (Довж., I, 1958, 316); Від Кротова Кочубей виїжджав уже з точним планом дій. Два місяці він побуде в кращій артілі району на практиці, а потім райком партії пошле його в інший колгосп (Зар., Світло, 1961, 39); Точна інструкція.

5. Який суворо дотримується встановленого порядку, певних строків, термінів; акуратний, пунктуальний. Його ексцеленція [величність] був дуже точний. Скоро тільки вдарила дев'ята година, був він уже в урядовім будинку (Фр., IV, 1950, 164); Він [О. Вишня] до того точний, що можна перевіряти годинника по тому, як акуратно з'являється в редакцію (Вітч., 8, 1958, 97); // Який дотримується об'єктивності, правдивості в обчисленнях, підрахунках і т. ін. Бути точним у розрахунках з ким-небудь; // Який дотримується вичерпної визначеності, конкретності в словах, виразності, чіткості у висловлюваннях, повідомленнях і т. ін. [С у с а н а:] Щастя? А що ви звете щастям? Адже ж ви поет, а поет повинен бути точним. І знати ціну словам (Коч., II, 1956, 450).

ТОЧНІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже точний. А ще було як намалює що-небудь та підпише.., що се не ка-вун, а слива, так таки точнісінька слива (Кв.-Осн., II, 1956, 5); [Х м а р а:] Характер у вас — точнісінька копія ... [К л е о п а т р а:] Це все від мого діда, адмірала... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 28).

ТОЧНІСІНЬКО, розм. Присл. до **точнісінький**. — Та що ж то за дівчата красиві були, так і сказати не можна було! Таки точнісінько, як намальовані (Кв.-Осн., II, 1956, 309); [М а р ц і я:] У тому гурті я жінку вгледіла з таким волоссям, — але ж точнісінько! — як от у тебе (Л. Укр., III, 1952, 179); Хтось точнісінько передає панський голос. І знову регочуть люди (Стельмах, I, 1962, 561); Медунка зробила точнісінько так, як її навчили (Ів., Про бджілку.., 1949, 15); З усіх дворів дивились, як упертий світлячок [супутник], точнісінько в ті години й хвилини, що про них задалегідь повідомляло радіо, з'явився й рухається просто через небо... (Гончар, Тронка, 1963, 105).

ТОЧНІСТЬ, ності, ж. 1. Якість за знач. **точний** 1—4. Точність ваги; Точність обчислення; На мене навіть скаржаться часом, що я пкую «точність вислову» своїми «стилістичними покрасами» (Л. Укр., III, 1952, 692); Від якості перекладу залежить точність передачі змісту (Мовозн., VI, 1948, 84); Вже накреслено кілька шляхів підвищення надійності деталей. По-перше, це точність і якість їх виготовлення (Наука.., 8, 1963, 17).

2. Високий ступінь відповідності об'єктивним даним, дійсності. В перекладі додержано якнайближчої точнос-

ті щодо тексту, поданого у проф. Відемана (Л. Укр., IV, 1954, 274); А ще важче розповісти вам з історичною точністю й датами деталі тодішнього київського життя (Ю. Янов., II, 1954, 15); // Ступінь об'єктивності у вимірах, в обчисленні величин. Мене на заводі і в цеху величають майстром високої точності (Вітч., 2, 1956, 106); Вчені можуть тепер на тисячі років наперед і з точністю до кількох секунд розрахувати час початку й закінчення сонячних і місячних затемнень (Наука.., 2, 1958, 48); Математики задалегідь з великою точністю обчислюють висоту і тривалість припливів в океані (Наука.., 10, 1965, 12); — Мені здається, — говорив Брянський, — що ці спостереження я обґрунтував досить переконливо. З математичною точністю (Гончар, III, 1959, 84); Задана точність виміру — 0,5 мм; // Висока міра правильності в діях, рухах, розрахунках і т. ін. Слуга рухався плавко і зовсім беззвучно. З максимальною точністю рухів і жестів (Смолич, I, 1958, 64); Наша робота слюсарів-складальників потребує точності. Відрегулюєш правильно барабан, то й верстат працюватиме довго і безвідмовно (Веч. Київ, 2.IV 1968, 1).

3. Суворе, ретельне дотримання необхідних норм, вимог; акуратність, пунктуальність. Було їй [Тамарі] від Кирила Васильовича за те, що прийшла раніше призначеного ним часу! .. — Точність! Точність! Ти що, забула про нашу вимогу? Забула, що ми в підпіллі (Хижняк, Тамара, 1959, 104); Від кожного партійного і радянського працівника Ленін вимагав бездоганної точності у виконанні своїх обов'язків, дисциплінованості, високої відповідальності за доручену роботу (Ком. Укр., 4, 1960, 62).

ТОЧНО. 1. Присл. до **точний** 1—4. Ноги все одбивають сильно той самий такт, одлічують точно, немов годинник хвилини (Коцюб., II, 1955, 241); Ось місце, точно визначене за планом, виміряне для нової будівлі (Коп., Вибр., 1953, 10); Знав і точно описував кілька десятків таких [з грошима] комор, але чомусь сам не користав з них (Хотк., II, 1966, 163); Дума про Хмельницького та Барабаша.. передає досить точно історичний факт (Рильський, IX, 1962, 231); Так точно, бувало, націлить гармату, Що дрантя з фашиста летить, як трава (С. Ол., Вибр., 1959, 75); Товариш Швед розгорнув батальйон точно за уставом і повів на Олешки (Ю. Янов., II, 1958, 198); Вже можу визначити точно свої плани (Л. Укр., V, 1956, 409).

2. Цілком, зовсім; абсолютно. Всі люди розрізняються за зовнішнім виглядом. Немає людей, точно схожих один на одного (Фіз. геогр., 5, 1956, 152).

3. Якраз, рівно. Сергій, туго перетягнутий брезентовим пасочком, задавакувато викручувався на одному каблучку, обсмикував гімнасттерку, поправляв пілотку, щоб сиділа точно на два пальці від брови (Тют., Вир, 1964, 341); Точно о шостій Сахно збудив гучномовець (Смолич, I, 1958, 68); — Добре. Не турбуйтеся: наш поїзд рушить точно за графіком Ставки (Гончар, III, 1959, 22); // Акуратно. На вічну крейсер цей [«Аврора»] стоянку Зостався на Неві. Щоранку б'ють склянки. Точно (Нех., Ми живемо.., 1960, 129).

4. розм. Уживається як стверджувальна відповідь: справді так, дійсно. [Б а т ь к о:] Справді-бо, синку, інвалід ти. Тепер вже ти не просте людина, а людина безнога. [С и н:] Точно (Довж., I, 1958, 346); // перев. у сполуч. зі сл. т а к. Уживається в знач. стверджувальної частки (звичайно у військовому побуті); саме так. Комісар говорить в навушники: «Водій, у вас все в порядку?» Цюпа відповідає: «Точно!» (Ю. Янов., I, 1954, 53); — Ви що, з одного села? — Так точно. Він голова колгоспу, а я голова сільради (Тют., Вир, 1964, 333).

5. точніше, вищ. ст. Уживається для уточнення сказаного, перед правильнішим визначенням, позначенням. Цікавою особливістю дум є й граматичні не-правильності, точніше — відхилення від загально-жованих мовних норм (Рильський, IX, 1962, 228); — А як же це трапилось? Невже проспали? — Атож. Точніше сказати, дали себе приспати (Головко, II, 1957, 460).

ТОЧОК¹, чка́, ч. Зменш.-пестл. до тік 1. Василь Петрович взяв мітлу, розмів сухий сніжок на точку, до якого, мабуть, вже звикли птахи, і сипнув з кишені суміш проса... крихт і ще там чогось (Коп., Як вони..., 1961, 178); Данько молотить на точку жито (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 32).

ТОЧОК², чка́, ч., розм., заст. Базар, де торгують приношеними речами; товкучка, товчок. Ходжу, ходжу, тільки вулиці й заулки перехрещую. Увійшла в базар, сей таки точок Подольський, — стоїть купочка молодичь і дівчат (Вовчок, I, 1955, 14); — Степане Івановичу! І де це ви її [книжечку] достали?.. — Купив на точку! (Н.-Лев., I, 1956, 395).

ТОЧОК³, чка́, ч., діал. У косарів — видовбана з дерева невеличка посудина, куди наливають воду й кладуть брусок для гостріння коси. Михайло нічого не сказав. Взявся набивати косу. Налив води в точок, глечик поставив у траву під вербою і почав гострити косу (Томч., Жмөн'яки, 1964, 113).

ТОЩО, невідм. Уживається в кінці переліку чого-небудь як вказівка на його неповноту, на можливість його продовження; і таке інше. — Піду збиратись. Мені треба сьогодні в різних магазинах бути, вибрати матерії, та потім треба до модистки заїхати тощо (Л. Укр., III, 1952, 510); Маруся пішла до хати, а стара почала поратися по господарству, догодовувати курей, виганяти гусей та вутят до річки, робити місиво для свині тощо (Хотк., I, 1966, 103); У степовому селі був ярмарок, на чотири боки куріло, куріли степові розложисті шляхи тощо, торожкотіли тачанки (Ю. Янов., II, 1958, 248).

ТОЯ, ї, ж., бот. (*Aconitum L.*). Те саме, що аконіт. Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема, і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, й канупер (Л. Укр., III, 1952, 493); Під самими вікнами коло дому цвіли куці рожі, бузку, жасмину..., синіли квітки тої (Н.-Лев., I, 1956, 349); Вона.. нарвала квіту з часнику, тої, оману й одоляну, та пішла з тим до млина (Кобр., Вибр., 1954, 150); Зірчасто ясніє між травами пахуча тоя (Турч., Зорі..., 1950, 5).

ТПРУ, виг. Окрик, яким зупиняють коня або іншу робочу тварину. — Тпру, сірий! тпру, моругий,.. — кричав Кайдаш і сам летів з гори з усієї сили, незгірше волів (Н.-Лев., II, 1956, 317); — Гей! соб, сиві, соб, бодай ви скрутилися! .. Тпру! (Коцюб., I, 1955, 111); — Тпру! Приїхали. Біля ганку стояли підводи, на ганку багато селян (Головко, II, 1957, 79).

◇ Ні тпру ні ну — про неможливість завершити щось, діяти, робити. Почався отой нудний торг .. Торг завис на дев'яности карбованця і далі — ні тпру ні ну (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 36).

ТПРҀКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тпру́кати та звуки, утворювані цією дією.

ТПРҀКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Гукати «тпру», зупиняючи коня або іншу робочу тварину. Тільки з'їхали на місток, що йде під башту, а москаль і гука: — Ей, ти..., їдь шагом [кроком]! Тягну за віжки, тпрукаю, — нічого не вдію (Стор., I, 1957, 108); — Дідько їх знає, що вони [мадяри] там гелгочуть своїм волам! — сердилися гармаші. — Може, тпрукають... (Гончар, I, 1954, 202).

ТПРҀКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до тпру́кати. Йон не встиг навіть тпрукнути на коні (Коцюб., I, 1955, 238); Сергій розгладив аркуша і приколол на дощці. Почув, що хтось під'їхав до стайні, тпрукнув на коні (Мушк., Чорний хліб, 1960, 44); На останньому заході перед обідом Марко тпрукнув на воли (Тют., Вир, 1964, 11).

ТПРУСЬ, виг. Окрик, яким відганяють kota; дзусь. Дід його [kota] потихеньку за вуха: — Га-а, погань котяча... Тпрусь, грішне створіння... (Мик., II, 1957, 27).

ТПРУСЬКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Гукати «тпрусь», відганяючи kota від чого-небудь. Вона чистить біля порога рибу, тпруськаючи на кішку (Донч., V, 1957, 13); За дверима нашіпиньки ходила матуся. Чути, як вона обережно переставляла посуд і пошепки тпруськала на кошеня, яке від запаху ласощів безперестанку нявчало (Баш, Надія, 1960, 23).

ТПРУСЬНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до тпру́скаати.

ТПРҀТЬКИ, виг., діал. Зась, дзуськи. — Ну, що їм [панам] кобза? Кому вона мішає [заважає]? Так ні, на скрипці грай скільки хоч, а на кобзі — тпрутьки... (Бурл., О. Вересай, 1959, 72).

ТРА, присудк. сл., діал. Треба (див. треба¹). Трохим від страху задрожав [задрижав], Та годі! .. Тра відповідати (Рудан., Тв., 1959, 65); Дві ночі мчались черкеси, пробираючись крізь кордони: тра було проїхати з 200 верстов ярами та балками, ховаючись від людського ока (Коцюб., III, 1956, 50); Не вернуся до днів далеких я ніяк. Ну й що ж? Не тра. Нехай і так. Ми ще зустрінемося, дідусю! (Сос., II, 1958, 357).

ТРАВА, ї, ж. 1. Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють. Іду шляхом; сонце сяє, Вітер з травами говоре; Перед мною і за мною Степ колишеться, як море (Щог., Поезії, 1958, 106); Повідає [прадід] Данилкові казки й приказки, як зветься кожна трава і яка квітка на яку користь (Ю. Янов., II, 1958, 186); Я візьму той рушник, простелю, наче долю, В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров (Мал., Серце..., 1959, 110); Багаторічні та однорічні трави; Стебло трави; // збірн. Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє; Де кров текла козацькая, Трава зеленіє (Шевч., I, 1963, 45); На лугах іще трава не кошена, У полях красуються жита (Воронько, Тепло..., 1959, 150); // Уживається в складі наукових і народних назв таких рослин. Не сон-трава на могилі Вночі процвітає, То дівчина заручена Калину сажав (Шевч., I, 1951, 386); — Але спогадайте про неньку свою, Про вічне над нею закляття: Коли вже останніх синів похова, Похилиться з туги і тирса-трава! (Стар., Поет. тв., 1958, 206); Жовтий-прежовтий метелик мов дражнивсь: сяде на буркун-траву й гоїдається, а коли до нього підійдеш — летить собі геть (Ю. Янов., I, 1954, 104); Трохи вище, на схилі, починався вже ліс, де у тіняві з-під крайніх кущів виглядала трава-копитняк (Мур., Бук. повість, 1959, 305); Морська трава; Суданська трава; Шовкова трава; // Зелений покрив землі з таких рослин. Обідали добрі молодці на траві (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); Літом крутили [кіно] прямо надворі, в садку. Глядачі розлягалися прями́сінько на траві (Тют., Вир, 1964, 40); // перен. Про кого-небудь скромного, нічим не помітного, про щось незначне, скороминуще. — Ще, може, коли-небудь і нас хто згадає... — Таких, як ми, не згадують, — пробубонів Корній... — Ми — трава (Гончар, Тронка, 1963, 56); Чи хоче, не хоче, — старе істліва. Лиш Правда є вічна, а то все трава (Тич., II, 1957, 222).

Лікувальні (лікарські, цілющі і т. ін.) трави — рослини, які мають лікувальні, цілющі властивості. Ста-

рий лікар сушив на плиті якісь лікувальні трави (Грим., Син., 1950, 113); Повітовим лікарям ніяких асигнувань у ті часи не відпускалось, і їм нерідко доводилося обмежуватись застосуванням лікарських трав, збираних по лісах і балках (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 25); Дружинами, загонами, — Ой, скільки справ! — Збираєм цілі тонни ми Цілющих трав (Нех., Ми живемо., 1960, 92).

◇ Зрощувати (зросіти) [власною (своєю)] кр'ю трав див. зрощувати; Кісткі трав'ю порослі (поростуть) див. поростати; Ніжче траві ходіти; Ніжчий [від] траві, тихіший (тіхший) [від] воді; Тихіший (тіхший) [від] воді, ніжчий [від] траві — про того, хто поводитьсь дуже скромно, виявляє покірність, є тихим, непомітним. Тверезий — він був тихий води, ніжчий трави (Мирний, III, 1954, 87); Присмирів відтоді Віктор. Став тихіший від води, ніжчий від трави (Речм., Твій побратим, 1962, 9); — Якби тебе чоловік бив, або знущався з тебе., а то ж він перед тобою ніжче трави ходить! (Л. Янов., I, 1959, 183); Порості трав'ю — давно перестатим жити, загинути, лежати в могилі. — Нема Кирдяги. — А Прокопович? — І Прокоповича, і Череватого, і Нареченого, і Демида.. Погуляли, хай царствують... — Поросли трав'ю (Довж., I, 1958, 265); Стéжка (доріжка і т. ін.) поросла трав'ю див. поростати; Хоч трава не рості — цілком байдуже. [К о в а л е н к о:] Зав'язаний конюх у тебе, Іване Петровичу. Шкода тільки, що він лише за свій колгосп думає, а далі хоч трава не рості! (Мам., Тв., 1962, 483); Як віросте трава на помості — ніколи. — Не вбивайсь, паніматко, — каже тоді Петро, — може, ще все гаразд буде.. Кирило, може, хутко й вернеться. — Як виросте трава на помості, — шепче сама собі сестра Кирилова (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); Як трава — не смачний (про їжу). — Погана у тебе й яєшня! Як трава! Мов я віл, що ти мене трав'ю годуєш! (Мирний, I, 1954, 297).

2. перев. мн., розм. Настій, відвар і т. ін. з лікарських рослин або самі ці рослини, що їх застосовують як ліки. Які села проходила [проходила] — Болящих питала, І травами напувала І всім помагала (Шевч., I, 1951, 537); — Вони, як могли, лікували його [пораненого], прикладали до рани різні трави (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 11).

ТРАВЕНЬ, вня, ч. П'ятий місяць календарного року. От уже 2 травня, а я і забув про свій журнал (Мирний, V, 1955, 323); З Василем Трохимовичем, як бачився у травні, та й досі (Коцюб., III, 1956, 121); І місяць травень надходив, і зацвітав щедро густий терен (Ю. Янов., II, 1958, 186); У травні на вулицях Києва зацвітають каштани (Собко, Зор. крила, 1950, 5).

Перше травня; Свято Першого травня див. перший.

ТРАВЕРЗ див. траверс¹.

ТРАВЕРЗА див. траверса.

ТРАВЕРЗНИЙ див. траверсний¹.

ТРАВЕРС¹, ТРАВЕРЗ, у, ч. 1. тільки траверс, військ. Поперечне прикриття (насип) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу. І там, де за годину ще красувалися чітко окресленими лініями ворожі траверси, бруствери, бійниці й самі окопи, тепер залишилась, як шашелем сточена, як чорною віспою побита, до нутра розвернута земля (Панч, I, 1956, 124).

2. ав., мор. Напрям, перпендикулярний до курсу судна, літака; // Взагалі напрямом, перпендикулярний до чого-небудь. Як свідчать історичні хроніки, західний берег острова в минулому знаходився на траверсі гори Ланшань поблизу міста Наньтунь (Наука., 8, 1963, 24).

Біти (опинітись і т. ін.) на траверсі (траверзі); Вийти на траверс (траверз) чого — мати якийсь

предмет у напрямі, перпендикулярному до курсу судна, літака. Ось корабель вийшов майже на траверс маяка (Ткач, Жди., 1959, 29); Зійшло трохи більше години — і запорозька флотилія опинилася на траверзі острова, огинаючи його з лівого боку (Добр., Очак. розмир, 1965, 141).

3. тільки траверс. Гідротехнічна споруда у вигляді дамби, що тягнеться від берега до середини річки й захищає берег від руйнівної дії течії.

4. тільки траверз, мор. Поперечна перегородка, стінка на судні.

5. техн. Те саме, що траверса, траверза. Під затуленим світлом вікном шуміли старі осоки, і тонко гули телефонні дроти на входному траверсі, під стріхою (Кучер, Трудна любов, 1960, 134).

ТРАВЕРС², у, ч., спорт. Перехід альпіністів по гребені гірського хребта, що об'єднує кілька гірських вершин. Траверс тривав дев'ятнадцять днів і проходив у важких метеорологічних умовах (Веч. Київ, 22.VIII 1957, 4).

ТРАВЕРСА, ТРАВЕРЗА, и, ж., спец. 1. Поперечна перекладина в машинах, верстатах, спорудах, а також бантина для підвішування вантажів у вантажозахватних пристроях. Уявіть собі майданчик великої новобудови. Одна за одною з'являються на ньому автомашини із залізобетонними конструкціями. Щоб зняти їх і поставити на місце, до баштового крана чіпляють спеціальну поперечну перекладку — траверсу (Наука., 8, 1967, 3).

2. Поперечна балка для кріплення ізоляторів у верхній частині стовпа електричної або телеграфної лінії. Опускають стару траверсу і піднімають нову за допомогою блоків. Раціональнішим є спосіб заміни траверс з опусканням їх на землю разом з проводами та ізоляторами (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 108); Комсомолец.. відстебнувся від траверзи і спускається донизу (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 320).

ТРАВЕРСНИЙ¹, ТРАВЕРЗНИЙ, а, е, спец. Прикм. до траверс¹, траверз і траверса, траверза. Траверсний пристрій.

ТРАВЕРСНИЙ², а, е, спорт. Прикм. до траверс²; який є траверсом. Траверсний маршрут.

ТРАВЕРСУВАННЯ¹, я, с., військ. Дія за знач. траверсувати¹. Траверсування траншеї.

ТРАВЕРСУВАННЯ², я, с., спорт. Дія за знач. траверсувати². Траверсування гірського хребта.

ТРАВЕРСУВАТИ¹, ую, уєш, недок. і док., перех., військ. Робити траверс (див. траверс¹ 1).

ТРАВЕРСУВАТИ², ую, уєш, недок. і док., перех., спорт. Здійснювати траверс (див. траверс²). Траверсувати гірське пасмо.

ТРАВЕРТИН, у, ч. Вапняковий туф, що його відкладають вапнисті мінеральні джерела; використовується як будівельний матеріал і т. ін. Вапняні відклади з джерел завжди мають численні порожняки, відбитки рослин, залишки тварин тощо. Їх називають вапняковими туфами, або травертинами (Курс заг. геол., 1947, 132); Травертини згодують свиням замість крейди і в тих же кількостях, що й крейду (Свинар., 1956, 165).

ТРАВЕРТИНОВИЙ, а, е. Прикм. до травертин.

ТРАВЕСТИ, невідм., с. 1. Одне з театральних амплуа, чоловіча або хлоп'яча роль, яку виконує переодягнена жінка; // Актриса, що виконує таку роль. Для театрів юного глядача особливо важливо мати в своєму складі артисток травести, які могли б виконувати ролі юних героїв (Мист., 3, 1962, 22).

2. літ., рідко. Те саме, що травестія.

ТРАВЕСТИЙНИЙ, а, е. Стос. до травестії, травесті (у 2 знач.). Незважаючи на велику відмінність світо-

глядів і поетичних темпераментів, ми бачимо у Шевченка і сліди впливу травестійної манери Івана Котляревського (Рильський, III, 1956, 237); // Який пише травестії, є автором травестій. Він [І. Котляревський] не тільки продовжив традиції російських травестійних поетів та українських бурлескних віршів, а й вніс у бурлеск ті нові якості, що піднесли цей жанр на певний ступінь розвитку реалізму (Рад. літ-во, 5, 1964, 119).

ТРАВЕСТИЯ, і, ж., літ. Вид гумористичної поезії, близької до пародії; характеризується тим, що поважний зміст набуває комічної, жартівливої форми вираження. Наявність елементів сатиричного викриття також підносить твір Котляревського над іншими травестіями (Рад. літ-во, 5, 1964, 125); Гумористичність у травестіях досягалась звичайно тим, що персонажі, запозичені з героїчної поеми, переносились в обстановку, їм не властиву, і тому їх вчинки набирали комічного характеру (Іст. укр. літ., I, 1954, 157).

ТРАВЕСТОВАНИЙ, а, е, літ. Діспр. пас. мин. ч. до травестувати.

ТРАВЕСТУВАННЯ, я, с., літ. Дія за знач. травестувати. В основі цього жанру [бурлескної поеми] лежало жартівливе травестування (переробка, «перелицювання») якогось епічного твору або міфу давнини (Іст. укр. літ., I, 1954, 154); Котляревський своєю «Енеїдою» гідно завершив травестування видатного твору Вергілія (Вітч., 9, 1969, 161).

ТРАВЕСТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., літ. Переробляти художній поетичний твір, звичайно надаючи йому жартівливо-комічної форми. В XIX ст. перекладав Овідія Осип Маковей, але надто довільно; насправді він травестував Овідія (Вітч., 9, 1962, 207).

ТРАВІЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для травлення (див. **ТРАВЛЕННЯ**¹). Травильні розчини, які містять сірчану кислоту й залізний купорос, утворюються в результаті обробки металопрокату сірчаною кислотою для видалення окалини (Ком. Укр., 1, 1964, 29); Удосконалив він також конструкцію травильних ванн для сірчаної кислоти (Веч. Київ, 2.II 1968, 2).

ТРАВІЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається травленням металів. Григорій працював у металургійній лабораторії спочатку травильником, потім лаборантом (Ле, В снопі.., 1960, 155).

ТРАВІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до травильник.

ТРАВІНА, и, ж., розм. Одна стеблина, один пагонець трави. Туман тоненькими ниточками піднімався з кожної травини, з кожної билини (Мирний, I, 1954, 174); І ось уже всі квітки й травини видаються Семенові височенним та густим чи то лісом, чи садом із дивних, невідомих кліток-деревин (Вас., I, 1959, 328); *У порівн. — Живеш, як травина: сьогодні є, завтра, може, десь на отакій галявині шаблями такі, як Данько ваш, посічуть (Гончар, II, 1959, 258).

ТРАВІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до травіна. — То нащо вчитися, як так? — сліве пошенки спитала Дарка, скося дивлячись на Юзю і щипаючи якусь травинку (Л. Укр., III, 1952, 642); Ще холодно, трава росяна, і корови стоять, зрідка лише якась нетерпляча смикне найвищу травинку (Хотк., I, 1966, 136); Малесенька пташка шугає в зарослях розозу, тримаючи у дзьобі травинку (Чаб., Тече вода.., 1961, 7); *У порівн. Олена стояла перед ним, зніяковіла й тендітна, як травинка (Вільде, Сестри.., 1958, 4).

ТРАВІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до травінка. А внизу ні травиночки, ні грибка, ні стебельця — все покрите грубою передвічною верствою червоної фой [хвої] (Хотк., II, 1966, 106); — Наші коні голодні, з ніг падають. Півсвіту проїхали — травиночки не бачили (Тют., Вир, 1964, 70).

ТРАВІСТИЙ, а, е. Те саме, що трав'яністий 1, 2. Став я під ворітьми, — ворота були розчинені, — бачу двірочок чистенький, травистий і багато стежечок проходжено перехресних (Вовчок, VI, 1956, 236); Булані мають пастись на травистій стерні своєї ниви (Іщук, Вербівчани, 1961, 11); Трависте листя.

ТРАВИТИ¹, травлю, травлю, недок., перех., спец. Обробляти поверхню металу, скла тощо розчином кислот або іншими спеціальними сполуками. В цеху, де травили дрiт, він домігся, щоб зробили вентиляцію (Бойч., Молодість, 1949, 320); // Витравлювати (у 4 знач.).

ТРАВИТИ², травлю, травлю, недок., перех. Засвоювати в процесі травлення; перетравлювати. Нічого їй не болять, їсть добре, спить добре, травить добре, а все-таки чує в кожній хвили, що нерви її «страшно напружені» (Фр., II, 1950, 375); Він травить їжу, бо цього вимагав шлунок і занадто запопадлива мати (Кач., II, 1958, 297); *Образно. Іскія у спокої травила свою вечерю (Коцюб., II, 1955, 296).

ТРАВИТИ³, травлю, травлю, недок., перех., мор. Потроху відпускати, послаблюючи натягання канату, снасті тощо. Доки травили причалок, доки спускали сходні, .. ми мали досить часу, щоб спокійно дійти до берега (Кулик, Записки консула, 1958, 79).

ТРАВИТИСЯ¹, травиться, недок., спец. Пас. до травити¹.

ТРАВИТИСЯ², травиться, недок. Засвоюватися в процесі травлення. Ще чує [щука] решту вчорашньої плотиці [в шлунку], а в холодній воді вона не травиться так швидко (Фр., III, 1950, 332).

ТРАВИЦЯ, і, ж. Зменш.-пестл. до траві. Чи я в полі не травиця була, Чи я в полі не зелена росла? Взяли ж мене покосили І на сіно посушили! (Нар. лірика, 1956, 291); Молода травиця пробилася з-під землі й вкрила, ніби щіткою, долини, яри, поля та гори (Л. Янов., I, 1959, 31); На втопаній травиці сидів глухий чоловік і, обхопивши руками коліна та схиливши на них голову, спав чи дрiмав (Досв., Вибр., 1959, 416); *У порівн. — Ви не сердитесь? — Ні, — тихо, мов травиця прошелестіла, промовила Галя (Мирний, IV, 1955, 150).

ТРАВИЧЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до травичка. Росла, росла травиченька Та й посихає стала, Ждала мати з війська сина Та й плакати стала (Укр. лір. пісні, 1958, 520); Висохне водиченька, Виросте травиченька, Розцвіте садок (Гл., Вибр., 1957, 270).

ТРАВИЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до траві. Весна йде та йде.. Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою (Вовчок, I, 1955, 183); По дорозі блиснуло дзеркальце маленької водиці. Біленьке, срібляне з зеленою травичкою посередині (Стеф., III, 1954, 45); — Присів я на травичку та незчувся, як і заснув (Тют., Вир, 1964, 30); *У порівн. Маруся вже стомилася.. Висла на руках у опришка, як травичка скошена (Хотк., II, 1966, 142).

2. Те саме, що травінка. Вона почала роздивлятися кожну травичку коло свого носа (Григ., Вибр., 1959, 315).

ТРАВКА, и, ж. Зменш.-пестл. до траві. Вітер віє, вітер віє, Травка зеленіє, А в козака чорні брови, В дівки серце мліє (Укр. лір. пісні, 1958, 297); Отак, буває, в темну яму Святее сонечко загляне, І в темній ямі, як на те, Зелена травка поросте (Шевч., II, 1953, 199); Потім, коли Жабі замовкла, ми всі слухали її [Геленин] голос, що лився тихеньким струмочком по травці (Досв., Вибр., 1959, 162); *У порівн. Як травка, скошена в полі, Ув'яв Паллант (Котл., I, 1952, 258).

ТРАВЛЕНИЙ¹, а, е, спец. Діспр. пас. мин. ч. до травити¹.

ТРАВЛЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до травіти².
ТРАВЛЕННЯ¹, я, с., спец. Дія за знач. травіти¹.
Сірчана кислота йде на травлення металу й виробництво барвників (Наука., 9, 1964, 12); *Травлення [виробу] провадять зразу після гравірування; у противному разі пересохлий лак починає тріскатися* (Технол. різального інстр., 1959, 199).

ТРАВЛЕННЯ², я, с. Дія за знач. травіти². Всякий розлад травлення веде до гострого розладу живлення (Хвор. дит. віку, 1955, 60); *При лікуванні іонізованим повітрям у хворого поліпшується апетит, кращим стає процес травлення* (Наука., 4, 1961, 50).

△ **Органи травлення** — органи для переробки їжі у тваринному організмі. Частину енергії, що її виробляє організм, .. дають процеси розщеплення їжі в органах травлення (Наука., 5, 1963, 4).

ТРАВМА, и, ж. Пошкодження тканин або органів тіла внаслідок удару, поранення, опіку тощо. [Те р е н т і й Й о с и п о в и ч:] *Становище наркома критичне. Дві травми, проламано череп і удар у живіт...* (Корн., I, 1955, 130); *Серйозної травми в Кузьми Кириловича не було: його Сарданапал [бугай] тільки трохи помняв, більше було переляку* (Вишня, II, 1956, 90); *Однією з найтяжчих травм очей є їх опіки* (Наука., 3, 1959, 28); // *перев. з означ. п с и х і ч н и й, д у ш е в н и й*. Нервові потрясіння. У розвитку базедової хвороби велике значення має психічна травма, що вказує на важливу роль кори великих півкуль у регулюванні функції щитовидної залози (Курс патології, 1956, 345); *Ремін зроби свою огидну справу: гідність школяра розтоптана, глибока травма потрясла всю душу хлопчика* (Донч., V, 1957, 521).

ТРАВМАТИЗАЦІЯ, і, ж., рідко. Те саме, що травмування. Завдання акушера полягає в тому, щоб оберігати дитину під час внутрішньоутробного життя.. і запобігти травматизації її при родах (Хвор. дит. віку, 1955, 10); *В експериментах на пацюках при хронічній травматизації нервової системи одержано експериментальну модель старіння* (Наука., 5, 1959, 27).

ТРАВМАТИЗМ, у, ч. Травматичні пошкодження, пов'язані з певним видом професії, з якимось середовищем діяльності. [О л ь г а:] *У мене план — закласти тут [на шахті] науково-дослідний інститут травматизму* (Корн., II, 1955, 173); *Фізкультурні паузи впливають і на зниження виробничого травматизму* (Наука., 8, 1960, 40).

ТРАВМАТИЧНИЙ, а, е. Який виникає внаслідок травми, спричинений травмою. *На грязьових курортах успішно лікують захворювання суглобів — артрити, поліартрити.., травматичні остеомиєліти* (Наука., 7, 1956, 13); *Профілактика травматичного шоку є однією з актуальних проблем сучасної хірургії* (Фізіол. ж., II, 5, 1956, 82); *Травматичний невроз*.

△ **Травматичне пошкодження** — травма. *Погана зброя викликає травматичні пошкодження і призводить до втрати працездатності коней* (Рад. Укр., 3. X 1948, 1); *Травматичні пошкодження периферичних нервів*.

ТРАВМАТОЛОГ, а, ч. Лікар, фахівець із травматології.

ТРАВМАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до травматології. *Травматологічний інститут; Травматологічне відділення лікарні*.

ТРАВМАТОЛОГІЯ, і, ж. Галузь медицини, що вивчає травматичні пошкодження, хвороби, пов'язані з ними, а також розробляє засоби лікування й профілактику травм. *Ризький інститут травматології та ортопедії має свою славу* (Наука., 3, 1967, 40).

ТРАВМОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до травмувати. *Дівчатка почали плакати. Всі вони були трав-*

мовані війною (Довж., I, 1958, 366); // *у знач. прикм.* *Ще в середньовіччя травмований череп пробували «залатати» пластинкою з слонової кістки або золота* (Знання., 5, 1965, 16); — *А батько ж досі «штунда»? — про-
 рвався хтось із припущеного залу, безжально раничи й без того травмоване серце сина* (Ле, В снопі.., 1960, 156); // **травмовано**, безос. присудк. сл. *Якщо за роки другої світової війни було вбито і поранено 929 тисяч американських солдатів та офіцерів, то на виробництві за той самий період було вбито і травмовано в 15 раз більше робітників* (Рад. Укр., 20.III 1963, 4).

ТРАВМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. травмувати. Особливо багато випадків травмування очей уламками стружки при обробці крихких матеріалів (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 225).

ТРАВМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Завдавати травми кому-, чому-небудь. *Вона [машина «Запорожець 968 А»] має травмобезпечне кермо. В разі зіткнення, удару воно не травмує водія* (Роб. газ., 14.XII 1974, 2); *Травмувати нервову систему; Травмувати ногу; Вперше її обпалила страшна думка: а може, й справді її батько чимсь заплямував себе? Може, дядько навмисне, щоб не травмувати її, приховав це від неї?* (Баш, Надія, 1960, 183); *В багатьох випадках така подія [розрив між батьком і матір'ю] в житті сім'ї травмує дітей* (Рад. суд на охороні прав., 1954, 34).

ТРАВМУВАТИСЯ, ується, недок. Діставати травму; пошкоджуватися.

ТРАВНЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до травень; // Який відбувся, трапився у травні. *Догорять промені останні у багрових одблисках заграє. Милий дівчини в травневому повстанні 3 барикади в ворога стріляв* (Дмит., Вірші.., 1949, 180); // Який буває в травні; весняний, теплий. *О, як цвіте оця земля травнева, Ця батьківщина людської весни!* (Бажан, Вибр., 1940, 94); [Л і д а:] *Травнева ніч і яблуні... Сп'яніти можна...* (Корн., I, 1955, 98); *Травнева гроза; Травневий дощ*.

2. рєзм. Те саме, що першотравневий 2. *Ото був день, єдиний день святковий, Коли на сонці він [вишпий узір] запломенів, Осяяний, співучий, пурпуровий, Немов маленький стяг травневих днів* (Бажан, Роки, 1957, 251); *Травневе свято*.

ТРАВНИЙ, а, е. Стос. до травлення; який здійснює травлення. *Вживання м'яса спинорога [риби] викликає важке отруєння з бурхливими явищами з боку травної, кровоносної і нервової систем* (Наука., 7, 1956, 27); *Полин уживається всередину в порошках, настої.. і відварі як засіб, що збуджує травну діяльність шлунково-кишкового тракту* (Лікар. рослини.., 1958, 32); *Районний лікар прийшов до висновку: старий майстер завдав своєму травному апаратові надсильної роботи, і його захворювання викликане кишковою інтоксикацією* (Шевк., Людина.., 1962, 80); // Який сприяє травленню. *У стовбурі мозку лежать центри.. жування, ковтання і виділення травних соків* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146).

△ **Травні органи** — те саме, що **Органи травлення** (див. травлення²). *Наприкінці 90-х років минулого сторіччя Павлов переходить до вивчення травних органів* (Мед. ж., XIX, 3, 1949, 6); *В Інституті [фізіології] провадяться успішні роботи в галузі.. регуляції секреторної та моторної діяльності травних органів при нормальних і патологічних умовах* (Наука., 4, 1961, 45).

ТРАВНИК, а, ч. 1. Те саме, що гербарій 1.

2. заст. Книжка, в якій спочатку описувались лікувальні рослини, а згодом давались поради, як їх використовувати. *У Стародавній Русі укладали спеціальні збірники, травники.., а в XVI—XVII ст. вже*

з'явилися численні «лікарські порадики», в яких наводилися відомості про цілющі властивості рослин, що зустрічалися на терені давньої Русі (Наука., 7, 1968, 24); У XVII ст. в Московській державі вийшло в світ багато медичних книжок (лікарських порадики, травників і т. п.), у яких було чимало гігієнічного матеріалу (Шк. гігієна, 1954, 17).

3. Птах ряду кулікоподібних. На острові квартирують два цікаві кулики. Одного називають куликом-соркою.. Другий кулик — травник, а в народі його ще звуть червононіжка або тюлюлюкалка (Знання., 8, 1969, 111).

ТРАВНИК, ч., розм. 1. род. у. Настоянка на травах.

2. род. а, рідко. Місце, поросле травою. Мати не дивилася на дорогу, не зважала на травники і квіти, а бігла просто, зачіпаючи сукнею за корчі (Кобр., Вибр., 1954, 88); Добираються [розбійники] до краю грядок, розривають нагло стіну квасолі і з шумом виплигують на травник перед хатою (Тудор, Народження, 1941, 214).

3. род. а. Лікар, що лікує травами.

ТРАВНИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трав'яністий.

ТРАВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову трав'я в 1 знач., напр.: т р а в о л і с, т р а в о р і з к а, т р а в о с і я н н я.

ТРАВОЇД, а, ч. Тварина, що годується рослинною їжею. Серед свійської птиці особливе місце займають гуси. Це справжні травоїди (Наука., 4, 1958, 29).

ТРАВОЇДНИЙ, а, е. 1. Який годується рослинною їжею. З великих травоїдних тварин трапляються [в тайзі] лосі, багато лісових птахів — глухарів, рябчиків (Фіз. геогр., 6, 1957, 40).

2. у знач. ім. травоїдний, ного, ч. Те саме, що травоїд. Майже всі корми рослинного походження бідні на натрій і хлор, а потреба всіх травоїдних у цих речовинах дуже велика (Хлібороб Укр., 6, 1969, 22); Визимку лісники підгодовували травоїдних запашним сінцем (Загреб., Шепіт, 1966, 220).

ТРАВОНЬКА, и, ж., нар.-поет. Зменш.-пестл. до трав'я. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росока (Кв.-Осн., II, 1956, 41); В останню ніч я вийду в поле і біля травоньки впаду (Олесь, Вибр., 1958, 380).

ТРАВОПІЛЛЯ, я, с. Особлива система сівозміни, при якій поля періодично засівають кормовими травами для поліпшення родючості ґрунту. І вже голові артілі доводиться думати.. про травопілля, про зелений конвеєр (Вишня, I, 1956, 410); Цілком зрозуміло, що в рамках травопілля не можна домогтися високопродуктивного використання землі, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції (Колг. Укр., 4, 1962, 2).

ТРАВОПІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до травопілля. Чому врожайні ярі хліба — пшениця, гречка, просо? Бо травопільною сівозміною збагатили ґрунт (Горд., Цвіти., 1951, 32); Травопільна система, звичайно, знищить бур'яни на наших полях (Вісник АН, 4, 1949, 18).

ТРАВОСІЙНИЙ, а, е. З посіяною травою. Травосійна ділянка.

ТРАВОСІЯННЯ, я, с. Вирощування сіяних багаторічних та однорічних кормових трав на полях або на природних сіножатях і пасовиськах. Половинщина гальмує травосіяння, заважає поширенню удобрення, затримує застосування кращих с.-г. знарядь (Ленін, 17, 1971, 72); Щоб повністю відновити травосіяння й щороку засівати травами заплановані площі, насамперед треба налагодити їх насінництво (Хлібороб Укр., 6, 1966, 24).

ТРАВОСТІЙ, тою, ч. Трав'яний покрив природних або сіяних луків, сінокосів, пасовищ. Розгульний ві-

тер ворущив білі шовкові коси ковили, і вони то виринали, то зникали серед рудого травостою (Добр., Очак. розмир, 1965, 19); Хороший травостій на луках багатьох господарств Житомирщини, Вінниччини та інших областей (Рад. Укр., 21.VI 1963, 4); Продуктивність насіння трав на орних землях і природних сіножатях буває досить високою тільки при наявності у травостой бобових і злакових трав (Хлібороб Укр., 1, 1975, 35).

ТРАВОСУМІШ, і, ж. Змішаний посів різних видів кормових трав. Травосуміші дають вищі врожаї, ніж чисті посіви (Хлібороб Укр., 1, 1965, 12); // Суміш насіння для такого посіву. До складу травосумішей має входити 3—4 компоненти, зокрема два бобових — конюшина, люцерна або еспарцет (Колг. Укр., 4, 1961, 28).

ТРАВОСУМІШКА, и, ж. Те саме, що травосуміш. За нашими дослідями в травосумішки з бобових трав поряд з конюшиною доцільно вводити й люцерну (Хлібороб Укр., 10, 1966, 9); На зелений корм і сіно в Лісо-стену і на Поліссі багаторічні злакові трави висівають у бобово-злакових травосумішках (Колг. енци., II, 1956, 602).

ТРАВ'ЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трав'я. Під ногами стелеться зелений трав'яний килим (Н.-Лев., I, 1956, 154); Природна трав'яна рослинність збереглася в Пролісковій діброві, на крутосхилих берегах Дніпра (Тр. бот. саду, I, 1949, 11); Коли він глянув на машину, то побачив, що капот увесь усяний трав'яним насінням (Тют., Вир, 1964, 458); Під'їжджаємо до нього [острова Орлів] з боку коси, де багато солончаків і дуже незначний трав'яний покрив (Наука., 11, 1965, 15); // Власт. траві. Кругом косарів розливаються трав'яні пахоці (Барв., Опов., 1902, 146); Над копицями стрункими Голубий, смугастий дим. Тихе озеро незрима Віє духом трав'яним (Рильський, I, 1956, 134); // Зробл. із трави. Пригорілі або присохлі залишки їжі не слід зикрібати з посудини, а треба налити в неї теплої води і дати їм відмокнути, після цього посудину легко вимивати трав'яною щіткою (Укр. страви, 1957, 32); // Пригот. із трави, на травах, із домішкою трави. Прийде [капітан Дорошенко] додому, вип'є ще склянку матеріного трав'яного настою, вгамується, перепочине під захистом цілющої матеріної турботи (Гончар, Тронка, 1963, 213); // Вигот. з насіння багаторічних трав. В останні роки з бобових багаторічних трав виготовляють трав'яне борошно, яке є повноцінним концентрованим кормом для свиней і птиці (Хлібороб Укр., 6, 1972, 47).

2. Який заріс травою; порослий травою. Слуги та джури пустили коней самбаш, знаючи, що в цьому трав'яному лісі побоятся вони вовків і ні кроку не ступлять кудись далі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11); Трав'яні або осокові болота бувають у долинах рік та в місцях, які щороку заливаються повіддю (Курс заг. геол., 1947, 122); // Засіяний травою. Трав'яне поле.

△ **Трав'яний хокей** — гра в хокей з м'ячем, що відбувається на майданчиків, зарослому травою.

3. Який водиться, живе у траві. Слимак, що живе на скелі, став сірим, трав'яна жаба — зеленою (Хотк., II, 1966, 352); Військо йде — курить шляхами і вбачає у шпилі Сміттяні вали і брами, Трав'яної табір тлі (Зеров, Вибр., 1966, 461); Трав'яний коник; Трав'яні клопи.

4. Призначений для сівби трави. Трав'яна сівалка. **ТРАВ'ЯНИСТИЙ**, а, е. 1. Порослий травою; з густою травою. Берег тут [на р. Бузі] чорноземний, трав'янистий, і вода не шипить, як на піску, а глухо клекоче (Стельмах, II, 1962, 57); Орест походив по острівцю — ніде ні душі. Набрів на трав'янисту галявинку і став вирізувати ножом скибки дерну (Вол., Самоцвіти, 1952, 26); Жвавішала [Оленка], із цікавістю стежила,

як локатор .. кладе рухливу тінь на трав'янисту глобальну опуклість кургану (Гончар, Тронка, 1963, 302).

2. Подібний до трави виглядом, будовою тощо. *Горих посівний* — однорічна яра рослина зі стрижневим густо розгалуженим корінням і трав'янистим стеблом (Зерн. боб. культ., 1956, 14).

3. Те саме, що **трав'яний** 1. *Дернові ґрунти* утворились під трав'янистою рослинністю і найчастіше зустрічаються по долинах річок (Колг. енц., I, 1956, 568); *Трав'янистий покрив на відкритих місцях* [у парку Олександрії] складається, головним чином, з осоки волосистої, костриці, тонконогу лугового.. та інших видів (Парк Олександрія., 1949, 99).

ТРАВ'ЯНИЦЯ, і, ж. Назва кількох видів невеликих метеликів-шкідників.

ТРАВ'ЯНКА, и, ж. (*Dianthus deltoides* L.). Рослина родини гвоздикових; польова гвоздика. *Дівчина.. плела вінок з ромену, сокирок, трав'янок і других [інших] польових квіток* (Мирний, I, 1949, 164).

ТРАВ'ЯНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трав'янка. *До зблідлого личка, чорного волосу і темних очей так їй личили запахи фіалочки, закрашені червоними трав'яночками!* (Мирний, III, 1954, 348).

ТРАГЕДІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трагедія 1. *Трагедійний репертуар*; // *Який грає у трагедії*. 16 листопада 1800 р. народився Мочалов Павло Степанович — великий російський трагедійний актор (Мист., 6, 1955, 46); // *Власт. трагедії*. На небі відбувалося трагедійне видовище, на небі сунулися з гір льодовики і вкривали цілі континенти (Ю. Янов., II, 1958, 210); *Трагедійний пафос*; *Трагедійна ситуація*.

2. Сповнений трагізму, трагічності. *Ще в передгрози Жовтня геній Володимира Ілліча орлино прозирає крізь трагедійну ніч Русі й освітлював шлях її відродження* (Рад. Укр., 25.VII 1963, 3).

ТРАГЕДІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. трагедійний. *Трагедійність змісту «Землі» не позбавляє фільм оптимізму* (Укр. кіномист., II, 1959, 22); *Важка, похмура музика другої частини [Четвертої симфонії Б. Лятошинського] гнітить своєю трагедійністю* (Мист., 5, 1965, 10); *Баладність Драчевих творів у загостреній чутливості поета, в трагедійності його світовідчуження, в суворій і мужній музиці бою, яка завжди звучить у його віршах* (Вітч., 1, 1968, 194).

ТРАГЕДІЙНО. Присл. до трагедійний. — *Проклятий Поцілуйко отруїв моє щастя, — трагедійно зламалися брови у жінки* (Стельмах, Правда., 1961, 160); *Майже завжди ситуації [у ранніх поезіях М. Бажана] трагедійно напружені, завжди перемагає самовіддана вірність революції* (Літ. газ., 17.I 1946, 2).

ТРАГЕДІЯ, і, ж. 1. Драматичний жанр, твори якого відзначаються гостротою та непримиренністю конфлікту особистого чи громадського характеру й закінчуються звичайно тим, що герой гине. [М о н т а н ь я р:] *Сі декламації, мій пане, зайві, трагедія класична вишла з моди* (Л. Укр., II, 1951, 176); *Слово «драма» вживається.. також і у вузькому значенні — як назва окремого драматичного жанру, поряд із такими жанрами, як трагедія, комедія, водевіль* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 152); *Що розвивається в трагедії? Яка мета її? Людина і народ. Доля людська, доля народна* (Про мист. театру, 1954, 6); // *Окремий твір цього жанру. Мені здається, що дуже трудно цю трагедію [«Гамлет»] перекласти на нашу мову* (Мирний, V, 1955, 379); *У Байрона єсть переклад Евріпідового «Прометей», а я іменно [саме] думала, де б мені взяти сю трагедію* (Л. Укр., V, 1956, 222); // *Вистава на сцені такого твору. Грали історичну трагедію на п'ять дій з життя перського царя Кіра, з балетами й інтермедіями* (Тулуб,

Людолови, I, 1957, 147); *Дивитися трагедію; Ставити трагедію*.

2. *перен.* Велике горе, нещастя, загальнонародне чи особисте, спричинене гострим, непримиренним конфліктом. *Була якась тиха, мовчазна трагедія в його сімейнім життї* [житті] (Фр., IV, 1950, 251); *Війна в усі віки була трагедією людства, трагічним перехрестям у житті солдата* (Ле, В снопі., 1960, 299); *Трагедія Стефанових героїв — це трагедія людей, які під впливом тяжких обставин життя змушені приглушувати, давити в собі людське начало* (Рад. літ-во, 5, 1971, 70); // *Нещасний випадок, приголомшлива подія. Описувати не буду, що се було, — нехай колись при нагоді розкажу, — але вірте на слово, що се була страшна трагедія, не кождий може таке витримати* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Тут [у Помпеї] сталася трагедія, якої Не міг створити навіть і Шекспір* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 101).

◇ **Робити (зробити) трагедію з чого** — уявляти собі щось надто важким і безнадійним; безпідставно впадати у відчай. *Десятки тисяч наших дівчат воюють, і не тільки в медсанбатах, а й на передовій, і не роблять з того трагедії* (Перв., Опов., 1970, 157).

3. *кого, чого, в чому.* Те саме, що трагізм 2. *Сіверцев свого часу багато розповідав Чернишеві про любимий свій Ленінград, про трагедію блокади* (Гончар, I, 1954, 219); *Трагедія в тому, що та його добра, по-своєму розумна мама надто вже затуркана життям, надто вже обмежена в силу обставин у своєму світогляді, щоб зрозуміти пориви сина* (Вільде, Сестри., 1958, 258).

ТРАГІЗМ, у, ч. 1. Трагічний елемент у драматичному, музичному творі, а також у виконанні такого твору. *Завдання театру — виховати свого глядача так, щоб він розумів.. всі ті моменти, коли комізм уже стикається з трагізмом* (Думки про театр, 1955, 85); — *Ні, Грицька ти не вдереш... То дуже трудна роль... Там трагізму з драматизмом багато... Тобі більше Потап підходить...* (Вишня, I, 1956, 242); // Трагічний елемент у таланті актора.

2. *кого, чого, в чому.* Трагічний, надто важкий стан кого-, чого-небудь; жахливість, безвихідність. *Трагізм особистого життя часто влітається в терновий вінок життя народного* (Коцюб., III, 1956, 41); *Стефанік малює сільський пролетаріат або стан, близький до повної пролетарізації, що найбільше, як видно, займає молодого письменця трагізмом свого становища* (Л. Укр., VIII, 1965, 260); *У своїх творах Скворода відбив увесь трагізм життя тодішньої України, увесь трагізм покріпаченого люду* (Тич., III, 1957, 103); *В пожеарищах, у смертях людських, у трагізмі нерівної боротьби поставала перед ними країна з Клавиних розповідей* (Гончар, Людина., 1960, 59); *У долях Шевченка, Руданського, Свидницького, Федьковича, Манжури, Лесі Українки, Тесленка було багато гіркоти й справжнього трагізму* (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 55); // *Похмура безнадійність, приреченість. Безвихідний трагізм — головний настрій, що панує в циклі віршів [П. Тичини] «Скорбна мати»* (Поезія., 1956, 49).

ТРАГІК, а, ч. Актор, що виконує провідні ролі в трагедіях. *Коротким помахом трагік відкинув кучму волосся з високого чола* (Смолич, Театр., 1946, 61); *Катенька вдруге вже переказувала трагікові все, що знала про Шевченкове гірке та героїчне життя* (Ільч., Серце жде, 1939, 302).

2. Автор трагедій. *В голові слова зринали в нас, тисячолітні слова грецького трагіка Есхіла: «Ми в Скіфії, ми на краю землі, дійшли пустель ми непрохідних»* (Тич., III, 1957, 39); *Захоплюючись правдивістю зображення і глибоким реалізмом п'єс англійського трагіка*

[В. Шекспіра], Шевченко вважав їх взірцем майстерності, критерієм художньої правди (Літ. Укр., 27.V 1964, 8).

ТРАГІКОМЕДІЯ, і, ж. 1. Драматичний твір, у якому поєднано риси трагедії й комедії. Від початку нашого століття був і в Києві польський театр.. Представлено драми, мелодрами, трагедії, трагікомедії (Фр., XVI, 1955, 225); Драми називаються то діалогами, то комедіями, то трагікомедіями, але все це не заважає успіхові, і в Німеччині, за часів Лютера, шкільна латинська драма стає одним з істотних знарядь полеміки і боротьби з папістами і Римом (Від давнини..., I, 1960, 156).

2. перен. Історія, подія, становище, у яких сумне переплітається із смішним. По її [книжечки] виході почалася правдива трагікомедія, котрої кінець [кінець] був такий, що книжку.. забрано і уміщено.. в пивниці консисторській, де лежить і досі (Фр., XVI, 1955, 37); Він почав здогадуватися про те, як його шукали, але ще не міг збагнути своєї прикритої ролі в цій трагікомедії (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 128).

ТРАГІКОМІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до трагікомедії (у 1 знач.). Трагікомічний сюжет; // Власт. трагікомедії. Трагікомічна роль.

2. перен. Сумний і смішний одночасно. Всім була звісна трагікомічна історія, як заграничний політик прийшов до наступника престолу (Фр., IV, 1950, 38); Трагікомічні пригоди Мартина Борулі викликають уїдливий сміх так само, як симпатію викликає наймит Омелько (Мартин, Повість про нар. артиста, 1954, 119).

ТРАГІКОМІЧНО. Присл. до трагікомічний. Я бо ще вмирати не збираюся, а тільки якщо прийдеться.., то се вже трагікомічно буде (Л. Укр., V, 1956, 70).

ТРАГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до трагедії (у 1 знач.). Трагічна п'еса; Трагічний жанр; Трагічний актор; // Який лежить в основі трагедії, становить її суть. Трагічний конфлікт; // у знач. ім. трагічне, ного, с. Те, що лежить в основі трагедії, становить її суть. Читайте все підряд — там так переплелось Трагічне й радісне з сатирою їдкою (Еллан, I, 1958, 244); Драматичне, як і трагічне, виникає.. внаслідок конфлікту між ідеалом (носієм, поборником його) й обставинами (Рад. літ-во, 10, 1968, 12).

2. Власт. виконавцям трагедії, трагікам; здатний виражати сильні почуття, пристрасті. Трагічний талант; // Розрахований на ефект; удаваний, штучний, театральний. — Як підете туди, між мій народ, розкажіть, якою ви бачили його королеву, — тут її величність показала трагічним жестом на свої стоптані черевики і подерту сукню (Л. Укр., III, 1952, 577); Трагічна поза; Трагічні інтонації.

3. Який призводить до великого горя, нещастя, смерті; страшний, катастрофічний. Потім усе пережите немов захлоснуло її спогад про трагічне повстання, спровоковане ділками підступного Лондона, і жертвенний подвиг обманутих і наперед приречених людей (Жур., До них іде.., 1952, 29); Той [із в'язнів] розповідав історію свого життя, той пригадував якийсь смішний або трагічний випадок (Збан., Єдина, 1959, 168); Трагічна помилка; // Який закінчиться смертю. Він добре знав, що кораблі вже не прийдуть, і трагічна доля решток війни, що обороняли Херсонський мис, вирішена (Кучер, Голод, 1961, 182); // Надто важкий, жахливий, безвихідний. Анрі-Жак розумів, що нещастя підкосило його на самому початку вільного життя, та стан не здавався йому таким трагічним, щоб варто було через нього впасти в розпач (Ю. Янов., II, 1954, 53); В одноактійці «На волю» [Д. Бедзика] розкрито трагічне становище дітей Західної України під владою панської

Польщі напередодні визволення (Іст. укр. літ., II, 1956, 225); // Сповнений великого горя; сумний, нещасний. Життя моє тут досить трагічне (Л. Укр., V, 1956, 325); Всі ці трагічні оповідання Шевченко не забував. Вони стали тим невичерпним джерелом, з якого до самої смерті черпав він теми для своїх повістей і поем (Тулуб, В степу.., 1964, 214); Сама дійсність примушувала його [В. Стефаника] звертатись переважно до трагічних ситуацій (Іст. укр. літ., I, 1954, 680); // Який виражає важкий душевний стан, страждання, свідчить про них. Потім ти зняла шапочку і обтрясла сніг, від якого твоя чорна коса здавалась посивілою і надавала тобі трагічний вигляд (Л. Укр., III, 1952, 682); З ними була й Поля Каракута — дівчина первісної вроди, з двома довгими русими косами і трагічними очима (Смолич, Мир.., 1958, 71); Трагічний голос.

Трагічна смерть — смерть, що настала в результаті нещасного випадку. Яків Гарасимович [Кухаренко] багато збирався писати й певно лишив би чимало цікавих праць, коли б нагла й трагічна смерть не забрала в нас ще одного вірного сина України (Копюб., III, 1956, 49).

ТРАГІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. трагічний. Я знаю вас, Гамлете, снобе дволичності, Я знаю ваш звичний і змучений грим, І ваші гримаси та риси трагічності, І весь ваш нехитрий буденний режим (Бажан, Вибр., 1940, 71); Дійсно, «Дикий мед» [Л. Первомайського] нагадує чимось баладу з її неквапливою манерою розповіді, з трагічністю зображуваних подій (Рад. літ-во, 5, 1965, 6); — Сьогодні підірвуть завод. — Він прислухався до своїх слів, і сам здивувався трагічності інтонації (Собко, Запорука.., 1952, 146); Трагічність сюжету; Трагічність образу.

ТРАГІЧНО. Присл. до трагічний. — Ой, мати божа! — тихо промовив Бонковський, приклавши трагічно руку до серця й підвівши солодкі очі до неба (Н.-Лев., III, 1956, 58); Він любив висловлюватися абстрактно і трагічно високим стилем (Кир., Вибр., 1960, 209); Другим разом його проект знищення Врангеля мало не закінчився трагічно для нього самого (Ю. Янов., II, 1958, 234); // у знач. присудк. сл. — Панно Галино, — почав я, зібравшись на силі і навіть силкуючись усміхнутись, — не так уже все це трагічно, як вам здається (Л. Укр., III, 1952, 686).

ТРАДЕСКАНЦІЯ, і, ж. Рід багаторічних трав'янистих рослин із прямими або повзучими стеблами; культивуються як декоративні й кімнатні рослини. Лейкопласти можна дослідити на препаратах, виготовлених з листка традесканції (Практ. з анат. рослин, 1955, 19); Скромному куцику традесканції дуже пощастило: він може вважати себе однією з найзнаменитіших рослин на Землі. Ця багаторічна декоративна квітка зробила космічну подорож (Веч. Київ, 8.X 1968, 4).

ТРАДИЦІЙНИЙ, а, е. Який є традицією (у 1 знач.); який ґрунтується на традиції й закріплений нею. Заохочена мимовільним порятунком бідних хворих, вона стала думати, чи не можна завести традиційну аптечку, якою прабабки славились (Кобр., Вибр., 1954, 105); // Такий, що відповідає усталеним нормам, зразкам, звичаям і т. ін.; звичний. Килина Іванівна не була тією традиційною мачухою, яка пвїдом ість пасербциъ та пасинків (Дмит., Наречена, 1959, 147); // Який відбувається за встановленою традицією, який влаштовують за прийнятим звичаєм. Під Новий рік у клубі письменників відбувався традиційний вечір (Панч, В дорозі, 1959, 330); Пізньої московської осені відбувався традиційний матч гребців (В ім'я Вітч., 1954, 63); // Прийнятий за традицією, який став звичайним, обов'язковим. Широкою алеєю поспішали робітники-металісти в своїх синіх одягах, муляри, теслярі, аж до підборіддя замо-

тані в традиційні сірі фартухи (Досв., Вибр., 1959, 369); Ми були в червоних майках — нашій традиційній одязі, німці — в білих із свастикою (Ю. Янов., II, 1954, 25); Залізобетон замінив цеглу — одвічний традиційний матеріал. Він дозволив одвічі зменшити вагу будинків (Вітч., 9, 1964, 203).

ТРАДИЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. традиційний. Традиційність обряду; // Наслідування попередніх зразків. Своєрідність «Тронки», звичайно, не в традиційності, а в тих нових рисах змісту і форми, якими збагатив жанр О. Гончар (Рад. літ-во, 4, 1964, 10); Однією з істотних прикмет фольклору вважається традиційність (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 4).

ТРАДИЦІЙНО. Присл. до традиційний. Задай: текла землею осінь, Як хвилі мертвої ріки. Копали панські буряки Дівчата, традиційно босі (Рильський, II, 1960, 35); Матроське резюме з цього приводу [втечі Керенського] було традиційно коротке:— Пацюки першими залишають потоплючий корабель (Вітч., 11, 1967, 196).

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ, у, ч., книжн. Дотримування традицій, перев. віджилих, консервативних. Його [Панаса Мирного] традиціоналізм свій яскравий вираз знайшов не в одній формальній ознаці.., а й в ідейних засадах (Рад. літ-во, 12, 1968, 29); Картини Марії Приймаченко не вкладаються цілком у канони народномистецького традиціоналізму, вони ще й витвір яскравої індивідуальності (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 22).

ТРАДИЦІОНАЛІСТ, а, ч., книжн. Прихильник, прибічник традиціоналізму. Будучи новатором у виборі і художній розробці життєвого конфлікту, підказаного новою дійсністю, Мирний водночас залишався й традиціоналістом (Рад. літ-во, 12, 1968, 29).

ТРАДИЦІЯ, і, ж. 1. Досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Та хата й справді була колись школою, але вже давно в тій хаті ніхто не вчився й вона звалась школою по давній на Україні традиції (Н.-Лев., III, 1956, 104); Хоч у нашій родині все жили українські традиції, та національна свідомість прийшла до мене аж на 12 році життя (Коцюб., III, 1956, 280); За давньою традицією, яка збереглася ще в селах, — називав [син] батька та матір на «ви» (Зар., На.. світі, 1967, 117); Дуже важливим завданням радянської історичної науки є виховання молоді на героїчних традиціях минулого (Ком. Укр., 10, 1966, 26); // Передача досвіду, звичаїв, культурних надбань із покоління в покоління. Традиція — неодмінний закон спадковості, без якої не може бути розвитку культури (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 8).

Вхóдити (увійти́) в традицію — усталюватися, ставати загальноприйнятим звичаєм.

2. перев. мн., чого. Звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось. Сільрада обернулася на оперативний штаб розгорнутого наступу на віковічні традиції селянської обмеженості (Епик, Тв., 1958, 208); — Традиції гостинності, які свято шанує народ,.. не дозволяють мені відмовити вам (Смолич, I, 1958, 59); За Байдою пролягло піввіку. По Україні лунають пісні про його геройські діла і смерть за рідний край, за його волю. Байда лишив традиції честі і любові до батьківщини (Ле, Наливайко, 1957, 43); // кого, чого. Ідейні засади та стилістичні особливості творчості письменника, художника тощо. У своїй драматургічній діяльності Карпенко-Карий продовжував традиції творчості Котляревського й особливо Шевченка (Укр. літ., 9, 1957, 80).

ТРАЄКТОРІЯ, і, ж. Безперервна лінія, яку описує тіло або його точка під час руху. В атмосфері Сонця по різних заплутаних траєкторіях з великими швид-

костями рухаються величезні хмари світної сонячної речовини (Наука., 7, 1958, 45); Якщо безперервно відмічати положення рухомого тіла в просторі точками,.. то дістанемо лінію, яка називається траєкторією руху (Курс фізики, I, 1957, 13); // У балістиці — лінія польоту снаряда, кулі, міни тощо. Торрічеллі вивчав рух тіл, кинутих під різними кутами до горизонту, і довів, що траєкторії гарматних ядер, викинутих з однаковою швидкістю, але під різними кутами, є параболи, вписані в іншу параболу (Наука., 10, 1958, 46); Максим Колиберда натрапив-таки каменюку і пошпурив на Данила. Камінь виписав круту траєкторію в чистому небі і влучив Данилові в брову (Смолич, Мир., 1958, 10); Було видно, як міни, мов чорні риби, зробивши в блакиті найкрутішу траєкторію, шугнули в саму гуцу німців (Гончар, III, 1959, 117); *Образно. Їх життєва траєкторія раптом піднеслася вгору на височінь, про яку ніхто з них не мріяв (Сміл., Зустрічі, 1936, 207).

ТРАЄКТОРНИЙ, а, е. Прикм. до траєкторія. В результаті обробки траєкторних вимірювань після виведення станції на міжпланетну орбіту було встановлено, що траєкторія станції «Венера-2» близька до розрахованої (Рад. Укр., 6.III 1966, 3).

ТРАЙЛЕР, а, ч., техн. Тягач із візком-платформною для перевезення великих, громіздких предметів. Блоки-кімнати доставляють трайлерами, і монтаж будинків провадиться безпосередньо «з коліс» (Наука., 6, 1969, 19); В управлінні є трайлер для перевозки екскаваторів (Рад. Укр., 13.VII 1961, 2).

ТРАК, а, ч., спец. Кільце гусениці трактора, танка тощо. Клацаючи натертими до блиску траками, вони [танки] летять на батарею (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 534); Від озера до озера, з села і до села Під траками бульдозера дорога пролягла (Дор., Єдність, 1950, 71); Трактор гінко виїжджає з розчинених навстіж дверей майстерні. Він весело вицокує траками гусениць (Рад. Укр., 11.I 1973, 1).

ТРАКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до трак. Тракові ланцюги таврового й ромбовидного типів складаються з окремих траків, виготовлених із профільної сталі і з'єднаних між собою (Автомоб., 1957, 300).

ТРАКТ, у, ч. 1. Те саме, що шлях 1. Йдуть вони [брати] день, вийшли на великий тракт (Н.-Лев., III, 1956, 289); Їхали [повстанці] битим трактом, на котрім голосно роздавався тупіт їх коней (Фр., VIII, 1952, 288); Під час вітру падали у нас сніги .. В горах, на сімферопольському тракті, пошта два дні стояла в снігу, поки її відкопали (Л. Укр., V, 1956, 219); До Москви, як відомо, він [Т. Шевченко] їхав поїздом, а звідти поштовим трактом (Літ. Укр., 8.III 1968, 2).

2. спец. Сукупність технічних засобів для передавання, переміщення чого-небудь. У стрічкопротяжний тракт заряджають повну частину фільмокопії і після розвертання механізму проектора вмикають електродвигун (Пересувні кінопр., 1959, 218).

Δ **Травний тракт** — сукупність травних органів людини й тварин. Складний процес травлення й засвоєння їжі відбувається на всьому протязі травного тракту, починаючи від порожнини рота (Курс патології, 1956, 284); Шлунково-кишковий тракт — шлях, що його проходить їжа в організмі людини й тварин від шлунка до відхідникового отвору. Регулярні приймання їжі сприяють регулярній діяльності шлунково-кишкового тракту (Заг. догляд за хворими, 1957, 60).

ТРАКТАТ, у, ч. 1. заст. Договір, угода між державами. З величезними зусиллями, віроломно ошукавши Хмельницького так званим Зборовським трактатом, володарі Польщі зібрали нові сили й через рік знову вдерлися в межі України (Довж., III, 1960, 77).

2. Наукова праця, де докладно розглянуто якийсь конкретне питання чи окрему проблему; міркування на спеціальну тему. — Ви, професори, пишуть свої книги і трактати зрозуміло, бо ви промовляєте до розуму (Фр., IV, 1950, 34); Чому у наших поетів нема середини між дитячою пісенькою і політичним або філософським трактатом?.. (Л. Укр., V, 1956, 176); Своєрідний трактат про любов до книги написав ерудований вчений Річард де Пері на початку XIV віку (Вітч., 1, 1969, 206).

ТРАКТАТНИЙ, а, е. Прикм. до трактат. Трактатні положення; // Власт. трактатові (у 2 знач.). Перші 15 байок Г. Сковороди, справді, характеризує фабулярний спосіб викладу моралі, а решту — параболічний або трактатний (Рад. літ-во, 8, 1965, 27).

ТРАКТІР, у, ч. 1. У дореволюційній Росії — будинок для зупинки та ночівлі проїжджих із шинком, де можна поїсти, випити. Розриємо підніжжя гір, Проїдемо зухвало під водою, І заведе хрещений мир На кожній станції трактир (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 180).

2. заст. Ресторан нижчого розряду; закусочна. У городі Львові усього є гук [багато], А найбільш сміття й трактирів, — У них дають їсти за гроші (Фр., XIII, 1954, 422); Трактир «Під золотим орлом» фрау Брігітти Мільх. Ліворуч подвійні скляні двері.. В глибині — східці до квартири фрау Мільх.. Посередині кілька круглих столів, за ними стійка з порожніми склянками та касою-автоматом (Галан, I, 1960, 359).

ТРАКТІРНИЙ, а, е, заст. Прикм. до трактир. Коли екіпаж заїхав на подвір'я, пана зустрів трактирний слуга (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмиговського, 1948, 305).

ТРАКТІРНИК, а, ч., заст. Власник, господар трактиру. У городі Львові в трактирників тих і пива за гроші [можна] дістати (Фр., XIII, 1954, 422).

ТРАКТІРНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до трактирник.

ТРАКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до трактувати¹. Образ Богдана Хмельницького привертав увагу багатьох письменників кінця XVIII — початку XIX ст. і був трактований ними по-різному (Рад. літ-во, 10, 1968, 47); Характерною рисою скіфського мистецтва є зображення звірів, трактованих в особливому стилі, названому звіриним (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 173); // безос. присудк. сл. **трактовано**. Дев'ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг (Фр., I, 1955, 15).

ТРАКТОВИЙ, а, е. Прикм. до тракт 1. Кармелюк перейшов через трактовий шлях на другий бік лісу (Кучер, Пов. і опов., 1949, 89); В долині, на трактових шляхах вітер знімав стовпи рудої пилу і гнав їх на схід (Чорн., Визвол. земля, 1959, 120).

ТРАКТОР, а, ч. Гусенична або колісна самохідна машина для переміщення та приведення в дію сільськогосподарських та інших знарядь. Пропає пан — золотиться лан, землю трактор крає — селянин співає (Укр. присл., 1955, 350); Я до трактора підходжу — сонце ясне! світе мій! Ой, як хочеться учитись, щоб вести його самій! (Тич., I, 1946, 201); Над хутором залягла тиша, тільки десь далеко у степу, чути було, погуркував трактор (Тют., Вир, 1964, 187); Колісні трактори для багатьох видів робіт мають значні переваги перед гусеничними (Рад. Укр., 30.III 1957, 2).

ТРАКТОРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до трактор; // розм. Невеликий, слабосильний трактор. На шосе, наближаючись до підводи, пихкає синім димком, чажкотить звичайний латаний-перелатаний тракторець і тягне за собою справжню велику гармату (Коз., Гарячі руки, 1960, 137).

ТРАКТОРИЗАЦІЯ, і, ж. Впровадження тракторів у певну галузь народного господарства. *Машинізація і тракторизація сільського господарства.*

ТРАКТОРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до тракторизувати.

ТРАКТОРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати тракторизацію чого-небудь.

ТРАКТОРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до тракторизувати.

ТРАКТОРИСТ, а, ч. Водій трактора. У борозні стоїть трактор, а біля нього тракторист порастєся (Головко, I, 1957, 296); До війни вчився [Денис] разом з ним на курсах трактористів (Гончар, III, 1959, 35); Працював він до війни комбайнером, працював трактористом (Збан., Єдина, 1959, 215).

ТРАКТОРИСТКА, и, ж. Жін. до тракторист. Тракторами трактористки виїжджали у поля..! (Тич., II, 1957, 317); Ти в колгоспі на ділянці краща трактористка (Коломийки, 1969, 407).

ТРАКТОРНИЙ, а, е. Прикм. до трактор. Він [марш] в плавбі комбайна, в тракторному громі, В шумі обважнілих урожаєм хвиль (Бажан, Роки, 1957, 220); Розтривожить [весна] запахами зерна, Парою солодкої ріллі, А, бува, й негодною заверне — Лиш тримайся в тракторнім сидлі! (Гірник, Стартують.., 1963, 28); Тракторна колона; // Признач. для трактора, тракторів. Одночасно з поліпшенням використання тракторного парку підвищується й урожайність (Хлібороб Укр., 11, 1967, 13); Тракторний двигун; // Здійснюваний, виконуваний за допомогою трактора. Тракторна сівба; Тракторна оранка; // Такий, що його рухає, приводить у дію трактор. Орють під горох обов'язково на зяб тракторними плугами з передплужниками на глибину близько 26 см (Зерн. боб. культ., 1956, 27); Тракторний культиватор; // Признач. для виробництва тракторів, який виробляє трактори. Радянський уряд будує тракторні заводи (Ле, Опов. та нариси, 1950, 168); Тракторна промисловість; // Стос. до роботи на тракторі. Тракторна бригада двічі Героя Соціалістичної Праці т. Гіталова витрачає тепер на вирощування гектара кукурудзи в 5 раз менше праці, ніж витрачалося раніше за звичайною технологією (Ком. Укр., 5, 1960, 60).

ТРАКТОРО... Перша частина складних слів, що відповідає словам трактор і тракторний, напр.: тракторобудівний, тракторопостачання, трактороремонтний і т. ін.

ТРАКТОРОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до тракторобудування. Тракторобудівний завод.

ТРАКТОРОБУДІВНИК, а, ч. Фахівець або робітник, що працює в галузі тракторобудування. Великий потяг до наслідування методів роботи радянських тракторобудівників я з радістю спостерігав ще три роки тому на Варшавському тракторному заводі «Урсус» (Тич., III, 1957, 437); Приймаючи прапор слави і честі [перехідний прапор ВЦРПС], директор ХТЗ.. знову нагадав тракторобудівникам про головну рушійну силу в житті заводу (Вол., Самоцвіти, 1952, 91).

ТРАКТОРОБУДУВАННЯ, я, с. Виробництво тракторів. Піонер радянського тракторобудування — ленінградський завод «Красный путиловец» (тепер завод імені Кірова) в 1928—1929 роках дав країні більше трьох тисяч тракторів (Хлібороб Укр., 4, 1970, 2); // Галузь промисловості, що виробляє трактори. За радянських часів на Україні з'явилася нова галузь промисловості — тракторобудування (Колг. Укр., 12, 1951, 13).

ТРАКТОРОПРОХІДНИЙ, а, е. Такий, по якому може пройти трактор. Технологія рядового садіння лісу по глибокій частковій підготовці ґрунту на тракторопрохідних місцях не складна (Колг. Укр., 2, 1961, 39).

ТРАКТОРОСКЛАДАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для складання тракторів. З воріт трактороскладального заводу вийшла незвичайна машина (Роб. газ., 7.VIII 1965, 1).

ТРАКТОРОСКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Фахівець або робітник, що працює на трактороскладальному заводі. Харківські трактороскладальники.

ТРАКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. трактувати¹ і трактуватися¹ 1. У трактуванні й оцінці «Правдою» творчості великого поета [Т. Шевченка] найбільш виразно розкрились головні засади її естетики (Укр. літ. критика., 1959, 147); Розмови пастухів.. при загальнім веселім настрою [настрої] сього [різдвяного] празника самі напрошувалися на комічне трактування (Фр., XVI, 1955, 214); Грецька легендарна література взагалі не мала такого великого нахилу, як орієнтальна, до песимістичного трактування сучасності в порівнянні з минулим (Л. Укр., VIII, 1965, 145); Своім трактуванням ролі Риндички вона [Г. П. Затиркевич-Карпинська] викривала тип темної сільської жінки, скаліченої тяжким життям (Минуле укр. театру, 1953, 64); Жюрі мало змогу обізнатися із ставленням молодих вокалістів до трактування художніх образів, з їх відчуттям стилю виконуваних творів (Рад. Укр., 25.XII 1960, 4).

ТРАКТУВАТИ¹, ую, уєш, недок. 1. перех. Витлумачувати, розглядати якусь проблему, висловлювати свої погляди з приводу певного питання. З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу (Коцюб., II, 1955, 433); Теоретикам занепадницького буржуазного мистецтва вигідно трактувати реалізм як тимчасову течію, яка ніби «віджила» свій вік (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 21); Частина буржуазних етнографів, перекинувши зміст весільної драми, майже всю її трактувала як релігійну, що не відповідає дійсності (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 95); // Характеризувати, зображувати образ, сюжет, тему тощо згідно зі своїми поглядами, розумінням. Бернс або розвивав сюжет, який йому подобався, в дусі даної народної пісні, або по-своєму оригінально трактував події, про які в ній говорилось (Рад. літ-во, 5, 1958, 84); І Хоткевич у повісті «Камінна душа», і Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» трактують образи гуцулів у романтичному, баладному дусі (Рад. літ-во, 1, 1961, 68); Кожну тему можна трактувати по-різному. Один вдається до сатиричних засобів, другий користується гумором, інший висміює в жартівливій тональності (Вітч., 10, 1963, 111).

2. перех., рідко. Кваліфікувати, оцінювати, характеризувати певним чином. Арештантів з «нижчих верств» — селян, ремісників.. — він [ключник Панило] трактував як псів (Фр., IV, 1950, 485); — А вони [фашисти] нас трактували нижчою расою... (Гончар, III, 1959, 294); Той [емісар] занадто поважно трактував власну особу, аби встрявати в дрібні суперечки чи виявляти непотрібну амбітність (Загреб., Шепіт, 1966, 61); — Оце бордо, третього літа, іноді його трактують як каберне (Досв., Вибр., 1959, 423).

3. неперех., заст. Вести переговори, домовлятися на певному рівні з представниками іноземної держави. [Хмельницький:] Був час зі мною трактувати, коли мене Потоцькі ганяли за Дніпром (Корн., П'єси, 1947, 235); Смерть гетьмана коронного Станіслава Конєцпольського, що знав козаків і вмів з ними трактувати, вибила з королевих рук найсильнішу зброю (Панч, Гомон. Україна, 1954, 41).

ТРАКТУВАТИ², ую, уєш, недок., перех., заст. Частувати, пригощати. І побавився Іван в місті добре. Трактуював і напоював знайомих ще ліпше, оповідав бо-

гато [багато] про свою пригоду (Стеф., I, 1949, 251); — Сьогодні моя жінка, певне, трактуватиме мене куркою... а може... й горілкою... (Сміл., Сад, 1952, 53); // Приймати (гостей). — Здоров був, братику! Бач, як гарно в нас трактують гостей? (П. Куліш, Вибр., 1969, 145).

ТРАКТУВАТИСЯ¹, ується, недок. 1. Бути предметом обговорення, опису, витлумачення тощо. Тут [на Одеській кіностудії] закінчується робота над повнометражною кінокартиною «Водив поїзди машиніст».. У фільмі трактуються проблеми гармонійного поєднання особистих інтересів з громадськими (Мист., 1, 1961, 4); // Характеризуватися, зображатися певним чином. Сюжет [у легендах] трактується поважно, епічним, об'єктивним стилем, без прикрас (Л. Укр., VIII, 1965, 138); У багатьох театрах Михайло Гурман трактувався як людина здеморалізована, без честі й сорому і вкрай егоїстична (Мист., 4, 1956, 14).

2. Пас. до трактувати¹ 1,2. Роль Наталки трактувалася М. Л. Кропивницьким як високий класичний зразок розумної, вольової, чесної і правдивої української сільської дівчини (Минуле укр. театру, 1953, 53).

ТРАКТУВАТИСЯ², ується, недок., заст. Частуватися, пригощатися. — Не досить, що Сопліци Отут трактуються, сваволять, як п'яниці, — Ще й давнього слугу узято тут на сміх! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 175).

ТРАЛ, а, ч. 1. Велика сітка, що має форму мішка, для ловлення морської риби з невеликих суден — траулерів. Закинули [матроси] в море трал. Це сіть така, якою рибу ловлять. Потягли трал за собою (Трубл., I, 1955, 219); Рибна промисловість, як відомо, використовує велику кількість синтетичних матеріалів. З них виготовляють трали, неводи, деталі механізмів (Роб. газ., 21.II 1964, 2); Тепер світлоелектролов широко застосовується на промислі сайри, причому такі знаряддя лову, як трал, стали зайвими (Хлібороб Укр., 4, 1966, 47).

2. Пристрій для виловлювання та знищення підводних мін.

3. Прилад для виявлення підводних перешкод, а також для дослідження рельєфу дна, його флори та фауни.

ТРАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. тралити. Тралення — це не просто важка, а дуже небезпечна робота, зв'язана з великим ризиком (Ткач, Моряки, 1948, 124); Тралення сайри.

ТРАЛЕР, а, ч. Те саме, що тральщик 1, 3.

ТРАЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. 1. Ловити рибу за допомогою трала (у 1 знач.). Тралити оселедці; Тралити тріску.

2. Виловлювати та знищувати підводні міни за допомогою трала (у 2 знач.); тралом звільняти, очищати водний простір від мін. Команда жила напруженим.. життям. Тралити по квадратах (Ткач, Моряки, 1948, 124); Тралити міни; Тралити річку.

3. Досліджувати дно тралом (у 3 знач.).

ТРАЛИТИСЯ, иться, недок. Пас. до тралити.

ТРАЛМЕЙСТЕР, а, ч. Фахівець, який керує траловим ловленням риби; тральщик (у 2 знач.).

ТРАЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до трал 1. Траловий трол; // Здійснюваний за допомогою трала. Бурхливе зростання радянського тралового промислу почалося після визволення Мурманська від інтервентів у 1920 році (Наука., 2, 1958, 18); Траловий лов тріски; // Оснащений тралами; який займається траленням. Тралове судно.

2. Стос. до тральщиків (у 1,3 знач.). Траловий флот; // Признач. для тральщиків. Тралова база.

ТРАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що тральщик.

ТРАЛЬЩИК, а, ч. 1. Риболовецьке судно, оснащене тралами (у 1 знач.). Тральщик рушив у море по рибу (Трубл., I, 1955, 218).

2. Фахівець, який керує траловим ловленням риби; тралмейстер.

3. Військове судно для виловлювання та знищення підводних мін тралами (у 2 знач.). Попереду, розсікаючи дзеркальне плесо бухти, мчали торпедні катери й мінні тральщики (Кучер, Чорноморці, 1948, 21).

4. Військовий мінер на судні, який займається виявленням та знищенням підводних мін.

ТРАМ див. трям.

ТРАМБАК, а, ч., рідко. Невелике вітрильне каботажне судно на Азовському морі. Він хотів, нікого, звичайно, не попереджаючи, посадити свій полк на рибальські шхуни й трамбаки, перепливати море й висісти вночі біля Севастополя (Ю. Янов., II, 1958, 234).

ТРАМБІВКА, и, ж. Знаряддя, машина для трамбування. Трамбівки.. використовують для ущільнення бетону вручну (Колг. енци., II, 1956, 108); Не одразу все вдалось. Здається, вже й гладилка мов до рук приросла.., і пневматична трамбівка слухнянішою стала, — а брак ні-ні та й зрине (Веч. Київ, 3.X 1968, 2).

ТРАМБОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до трамбувати. За стежкою, трамбованою крупною річкою з дна гірської ріки, одна біля одної, нудним геометричним рисунком, розкинулись клумби (Вітч., 7, 1947, 64).

ТРАМБУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до трамбування; признач. для трамбування. Є тут [на трасах] і скрепер, і бульдозер, і трамбувальний коток та багато інших машин (Наука., 12, 1960, 27); На силосуванні пустили трамбувальну машину, і ручна праця вже й тут зникла (Рад. Укр., 5.IX 1961, 3).

ТРАМБУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який трамбує що-небудь. Помічник секретаря райкому партії.. очолив групу трамбувальників (Рад. Укр., 2.XI 1960, 2).

ТРАМБУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до трамбувальник.

ТРАМБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. трамбувати. Трамбування маси в силосних ямах здійснювали тракторами (Колг. Укр., 3, 1959, 8); Суть нової технології виготовлення форм і стрижнів полягає ось у чому. Замість ущільнювання сипучих сумішей трамбуванням, пресуванням тощо, розчин швидко розливають у стрижневі ящики та опоки (Наука., 10, 1965, 37).

ТРАМБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Тисненням або ударами ущільнювати, спресовувати яку-небудь пухку, розсипчасту масу (землю, силос тощо), вирівнюючи її поверхню. Тихович мусив доглядати, як засипали землю пеньки та трамбовали землю (Коцюб., I, 1955, 219); При звичайному способі квашення капусти її обов'язково трамбують, поки не виступить сік (Колг. Укр., 8, 1957, 37); Трамбують силосну масу в буртах тракторами (Соц. твар., 7, 1956, 62); *Образно. А суховій розгойдував імлу, Висмоктавав з землі останній сік, Все трамбував степи, немов під тік (Воронько, Тепло., 1959, 39); *У порівн. [М и к о л а:] Йди досипай. [О р л о в:] Спробую. Може, й засну. Бо голова — наче цілу ніч трамбував нею бруківку (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5); // Топтати ногами. Сніг трамбуючи зернистий, Не вгаваючи й на час, Біля танка два танкісти Гріють ноги про запас (Воскр., Взагалі., 1948, 118).

ТРАМБУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Піддаватися трамбуванню.

2. Пас. до трамбувати. Тіло стіни чи насипу зводиться поступово з ґрунтових шарів певної вологості, товщиною не більше 0,25 метра. Кожний шар добре трамбується (Наука., 5, 1962, 29).

ТРАМВАЙ, я, ч. Міський рейковий електричний вид транспорту. Поміж руїн лежить мій скорбний шлях... Та що це, що?.. Вже колії трамвая з обох боків, людей безмежний плін і вибухи... (Сос., II, 1958, 315); Київський електричний трамвай — перший у Росії. У Петербурзі, Москві та інших містах ще довгий час існували «конки» (Наука., 7, 1967, 48); // Вагон або поїзд такого транспорту. Всі посідали на довгих лавках і.. ждали, коли прибуде трамвай (Н.-Лев., V, 1966, 149); Ідучи в трамвай, я познайомився з якимсь італійцем [італійцем], який обіцяв показати Салоніки (Коцюб., III, 1956, 350); Робітники ще розбирали останні барикади, підводили повалені трамваї (Гончар, III, 1959, 460).

Річковий трамвай — невеликий пасажирський пароплав або катер, що курсує по річці в приміській смузі. На Слобідку і Труханів острів увесь час.. ходили річкові трамваї (Собко, Стадіон, 1954, 342); На Дніпрі почалися регулярні рейси річкових трамваїв (Рад. Укр., 14.V 1957, 4).

ТРАМВАЙНИЙ, а, е. Прикм. до трамвай. Дзвінки трамвайні дзвонять на Сирці, Ідуть з кіно призовники-бійці (Мал., II, 1948, 120); Погаснули вогні. Спинився трамвайний рух (Сос., I, 1957, 476).

Трамвайна зупинка — спеціально визначений пункт, місце, де постійно зупиняється трамвай, щоб пасажирів могли вийти з нього або зайти до нього; **Трамвайне депо** — підприємство, що керує експлуатацією трамвайних вагонів на лініях і здійснює їх профілактику, ремонт; **Трамвайний парк**: а) те саме, що Трамвайне депо. Робота Сірка полягала в тому, що він мав їздити в різних справах у трамвайні парки міста (Сенч., На Бат. горі, 1960, 105); б) сукупність трамвайних вагонів.

ТРАМВАЙНИК, а, ч. Робітник або службовець трамвайного транспорту. Номери вагонів трамвайники замазали якоюсь брудною фарбою (Жур., Звич. турботи, 1960, 172).

ТРАМВАЙНИЦЯ, і, ж. Жін. до трамвайник.

ТРАМВАЙЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до трамвай. — Чапай, — сказала поруч особа трьох-чотирьох років віку.. — тобі трамвайчик ніжку одрізав? (Ю. Янов., I, 1954, 11); З вокзалу Платон доїхав маленьким чепурним трамвайчиком до готелю «Україна», а там показали йому і вулицю Котовського (Зар., На.. світі, 1967, 164).

ТРАМОК див. трямок.

ТРАМОНТАН, у, ч. Те саме, що трамонтана. Море виштовхувало на землю шматки криги, холод проймав до кісток, трамонтан дмухав широкою, рівною зливою (Ю. Янов., II, 1958, 189).

ТРАМОНТАНА, и, ж. Назва холодного північного і північно-східного вітру в Італії, Північній Іспанії, а також у південних морях СРСР. Тут раптом подув холодний вітер, трамонтана, і стало холодно (Коцюб., III, 1956, 405); Притуляючись чолом до зав'язаного дощовими краплями скла, вслухався в.. трамонтану (Рибак, На світанку, 1940, 62).

ТРАМПЛІН, а, ч. 1. Спеціальне пристосування (іноді природна гірка) для відштовхування під час спортивних стрибків, що збільшує їх довжину та висоту. Крім лижних гонок, у 20-х роках почали проводитись змагання із стрибків з трампліна і слалома (Спорт., 1958, 102); Цікаво проходили змагання із стрибків у воду з трампліна (Рад. Укр., 20.VIII 1951, 4); *У порівн. Максим коротко розбігся і з дивовижною легкістю піднявся в повітря. Бокове сальто — одне, друге і навіть третє! Маркові перехопило подих. Сам він робив цей важкий номер дуже рідко.. Але робив він його на тирсі. Тирса пружинить, як трамплін (Ткач, Арена, 1960, 72).

2. *перен.* Опора, вихідний пункт для яких-небудь дій. *Маючи його [будинок готелю] в своїх руках, батальйон, власне, мав би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом* (Гончар, III, 1959, 248); *Крим був йому [ворогові] потрібен як трамплін для дальшого стрибка на Кавказ і Закавказзя* (Кучер, Голод, 1961, 140).

ТРАМПЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до трамплін. *Трампліновий майданчик.*

ТРАМПЛІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до трамплін. *Ще один трамплінчик, і Віктор підскочив на мить угору. Та тіло його було нахилене вперед, лижі покійно скорювались кожному рухові ніг* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 148).

ТРАНДАФИЛЬ, і, ж., діал. Троянда. *Посередині трандафилів там цвіла, Хороша, повна — любо подивиться* (Гл., Вибр., 1957, 201).

ТРАНЗИСТОР, а, ч. 1. Напівпровідниковий прилад для підсилення, перетворення та генерування електросигналів. *Останніми роками на шахтах, небезпечних за пилогазовим режимом, впроваджено іскробезпечні диспетчерські комутатори на транзисторах* (Роб. газ., 29.IV 1966, 2).

2. Портативний радіоприймач, зроблений із застосуванням таких приладів. *Вбігав Гарасим. У руці транзистор з витягнутою антеною* (Підс., Жарти., 1968, 22); *Дніпропетровський радіозавод почав серійний випуск мініатюрного радіоприймача «Юпітер»*. Транзистор добре зарекомендував себе і користується великим попитом (Рад. Укр., 9.I 1965, 1).

ТРАНЗИСТОРНИЙ, а, е. Прикм. до транзистор. *В післявоєнні роки почався бурхливий розвиток радіоелектроніки, транзисторної техніки* (Знання., 2, 1968, 4); // *Зробл. із застосуванням транзисторів* (у 1 знач.). *В Угорщині випущено транзисторний магнітофон із стрічкою завширшки у два сантиметри* (Наука., 2, 1966, 23); *Частка праці Горлівських хіміків є і у транзисторних приймачах «Спідол», і в холодильниках, і в інших предметах побуту* (Роб. газ., 7.V 1965, 1).

ТРАНЗИТ, у, ч. 1. Перевезення вантажів або пасажирів з однієї держави до іншої або з одного населеного пункту до іншого через проміжні пункти. *Транзит товарів через сусідню країну; Правила транзиту пасажирів через територію СРСР*; // *Перевезення вантажів без перевантажування або зупинки на проміжних пунктах. Всі громіздкі товари .. оптові бази, замість того, щоб занарядити їх транзитом, завозять до себе на склади, а потім уже відвантажують універмагу* (Рад. Укр., 3.VI 1961, 3); // *Перегін транспорту без зупинки на проміжних пунктах. На нових автомобілях, які своїм ходом рухаються з автозаводів до місця призначення, повинні бути спеціальні номерні знаки з написом «Транзит»* (Автомоб., 1957, 296).

2. у знач. присл. транзитом. *Переїжджаючи (або перевозючи щось) куди-небудь без пересадки (без перевантаження) на проміжних пунктах. Проектувальники передбачають зробити канал Дніпродзержинське море — Донбас судноплавним, щоб транзитом перевозити з Донбасу вугілля, метал тощо* (Наука., 9, 1963, 11).

ТРАНЗИТНИЙ, а, е. Пов'язаний із транзитом, який ґрунтується на транзиті. *При транзитній формі руху засоби виробництва надходять до споживача безпосередньо від поставщика, минаючи склади, розташовані на шляхах руху товарів* (Матер.-техн. постач., 1959, 11); *Біля ідальні, особливо, якщо вона міститься на транзитному шляху, що перетинає село, доцільно обладнати спеціальний майданчик відпочинку* (Хлібороб Укр., 4, 1957, 137); *Транзитна торгівля*; // *Який має прямий квиток до місця призначення. До розмови*

друзів уважно прислухалася транзитна пасажирка, яка теж чекала подачі петербурзького поїзда (Бурл., Напередодні, 1956, 38); // *Признач. для транзитників. Транзитний зал; // Пов'язаний із транзитом* (у 1 знач.). *Коли фронт несподівано наблизився, озвірілі есесівці нерезнали їх [невільників] сюди, на станцію, утворивши нашвидкуруч транзитний табір в оцих сараях* (Гончар, III, 1959, 381); // *Який надає право транзиту, дозволяє транзит. Транзитна віза; Транзитна країна*; // *Який перевозять, надсилають транзитом до місця призначення. Іван з нетерпінням виглядав у віконце, щоб не прогавити, встигнути передати Франці свій транзитний багаж* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 60); // *Без перевантаження на проміжних станціях. Транзитне перевезення вантажів.*

ТРАНЗИТНИК, а, ч., розм. Транзитний пасажир.

ТРАНС, у, ч. Форма психічного розладу, що проявляється в затьмаренні свідомості та в автоматичному здійсненні різних учинків, дій. — *А це не містифікація? — Можна перевірити! — Анатоль певний. — Це є справжній транс, глибокий сон — наслідок нав'яння* (Кач., II, 1958, 335); *Ще древньогрецькі лікарі описували випадки, коли людина вночі при повному Місяці піднімалася з ліжка і з закритими очима, немов залишаючись у стані сну чи якогось трансу, виходила з дому, з неймовірною легкістю вилазила на дахи будинків, верхівки дерев* (Наука., 9, 1965, 30); * *У порівн. Увесь цей день Коломинська перебувала наче в якомусь трансі. Робила все, що потрібно. Але робила це все якось бездумно, машинально* (Рад. Укр., 24.XII 1971, 4); // *Підвищене нервово збудження з втратою контролю над своїми вчинками. У якомусь хворобливому трансі Марія поставила бідон під дровами й повернулася назад, до вбитого ворога* (Ле, Клен. лист, 1960, 41).

ТРАНС... Перша частина складних слів, що означає: а) рух через якийсь простір, перетинання його, напр.: *т р а н с а р к т и ч н и й, т р а н с є в р о п е й с ь к и й, т р а н с п о л я р н и й, т р а н с с и б і р с ь к и й і т. ін.*; б) проходження, розташування відповідно до того, що виражено в другій частині слова, напр.: *т р а н с а л ь п і й с ь к и й, т р а н с у р а н о в и й і т. ін.*; в) передачу або позначення за допомогою чогось, напр.: *т р а н с л і т е р а ц і я*.

ТРАНСАРКТИЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через арктичну область. *Трансарктична повітряна лінія.*

ТРАНСАТЛАНТИК, а, ч. Пароплав, що курсує через Атлантичний океан.

ТРАНСАТЛАНТИЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через Атлантичний океан. *Трансатлантичний переліт*; // *Признач. для плавання через Атлантичний океан. Трансатлантичний корабель.*

△ **Трансатлантичний кабель** — підводний кабель зв'язку, що з'єднує Європу з Америкою.

ТРАНСГРЕСІВНИЙ, а, е, геол. Пов'язаний із трансгресією. *Головна маса залізрудних родовищ знаходиться в тісному зв'язку з радіальною кінематикою рухів земної кори і в часі збігається з трансгресивними морськими епохами* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 4); // *Який виник унаслідок трансгресії. Трансгресивні гірські породи.*

ТРАНСГРЕСІВНО, геол. Присл. до трансгресивний. *Значний інтерес являють породи, що знаходяться вище крейди і залягають на ній трансгресивно* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 35).

ТРАНСГРЕСІЯ, і, ж., геол. Наступ моря на суходіл. *Нова незначна трансгресія моря була зумовлена не тільки припливом талих льодовикових вод, як проривом у Чорне море вод з Середземного моря* (Геол. Укр., 1959, 634); *Пам'ятками датської трансгресії є крейдова галь-*

ка і велика кількість гладеньких (добре обкатаних).. фосфоритів у піску, що підстилав пісковик (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 40).

ТРАНСГРЕСУВАТИ, *ує, недок. і док., геол.* Наступати на суходіл (про море).

ТРАНСЄВРОПЕЙСЬКИЙ, *а, е.* Який проходить через Європу, перетинає її. Містер Ейбл стояв біля вікна у вагон-салоні трансєвропейського експреса (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 17); Спорудження трансєвропейського нафтопроводу «Дружба» — яскравий прояв співробітництва і братерської взаємодопомоги соціалістичних країн (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 3).

ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ, *а, е.* Який проходить через увесь континент, перетинає його. Під час будівництва трансконтинентальних залізничних колій капіталісти пограбували державу і народні маси на мільйони доларів (Нова іст., 1957, 91); Велетенська, створювана в дев'ятій п'ятирічці споруда — трансконтинентальний газопровід — бере свій початок у Середній Азії (Роб. газ., 4.IV 1973, 3).

ТРАНСКРИБОВАНИЙ, *а, е, спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до транскрибувати; // у знач. прикм. Щоб відрізнити транскрибований текст від орфографічного запису, його звичайно подають у дужках (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 424); Транскрибована фортепіанна п'єса для скрипки.

ТРАНСКРИБУВАННЯ, *я, с., спец.* Дія за знач. транскрибувати.

ТРАНСКРИБУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., спец.* Робити транскрипцію чого-небудь. Транскрибуючи [іншомовне] ім'я, ми ніби зрікаємось зробити його морфологічно своїм (Кундзич, Дієзи.., 1956, 75).

ТРАНСКРИБУВАТИСЯ, *ується, недок., спец.* Пас. до транскрибувати.

ТРАНСКРИПЦІЙНИЙ, *а, е, спец.* Прикм. до транскрипція. Транскрипційні знаки; Транскрипційна система.

ТРАНСКРИПЦІЯ, *ї, ж., спец.* 1. Точне передавання на письмі звуків якоїсь мови або музичних звуків за допомогою умовних літер або спеціальних графічних знаків незалежно від графічних і орфографічних норм, що історично склалися в даній мові; система таких літер і знаків. Знаком транскрипції для визначення довгих приголосних є риска над буквою: *д̄ь, т̄ь, н̄ь* та ін. (Худ. чит., 1955, 28); Фонетична транскрипція.

2. *рідко.* Те саме, що транслітерація. Забув згадати про транскрипцію «Лелє». Пишіть, як хочете, се не важно (Коцюб., III, 1956, 384).

3. Перекладання музичного твору для виконання на якому-небудь інструменті або для іншого голосу. Він [Ф. Ліст] був.. активним пропагандистом творчості російських композиторів, зокрема М. Глінки, О. Даргомижського.., написав ряд транскрипцій для фортепіано за композиціями цих авторів (Мист., 5, 1961, 38); // *рідко.* Творче опрацювання, своя інтерпретація народної пісні тощо. Я буду Вам [О. Кобилянській] грати Шумана і Шопена.., окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії (Л. Укр., V, 1956, 277).

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ, *ї, ж., лінгв.* Заміна літер однієї писемності літерами іншої писемності, незалежно від їхньої вимови. Транслітерація — передача тексту, написаного тим чи іншим алфавітом, засобами іншого алфавіту (Сл. лінгв. терм., 1957, 198).

ТРАНСЛІТЕРУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., лінгв.* Передавати літери однієї писемності за допомогою літер іншої писемності.

ТРАНСЛІТЕРУВАТИСЯ, *ується, недок., лінгв.* Пас. до транслітерувати.

ТРАНСЛЮВАТИ, *юю, юєш, недок. і док., перех.*

Здійснювати трансляцію (у 1, 2 знач.). Всі радіостанції транслюють радянські марші (Гончар, III, 1959, 458); З поля вже вертали перші вози з качанами кукурудзи, до школи бігли учні, торохтів движок на радіовузлі, радист транслював останні вісті з Москви (Кучер, Дорога.., 1958, 219); Щодня [під час фестивалю «Дніпрові зорі»] українське радіо й телебачення транслювали виступи столичних митців по республіці і за її межами (Мист., 6, 1965, 29).

ТРАНСЛЮВАТИСЯ, *юється, недок.* Пас. до транслювати. Прибуття Юрія Гагаріна [в Токіо] і його пресконференція на аеродромі транслювались найбільшими радіостанціями й по телебаченню (Рад. Укр., 22.V 1962, 4); Незважаючи на важкий тягар війни, в нашій країні продовжували відбуватися численні огляди й олімпіади народної творчості.. транслювались по радіо численні народнопісенні передачі (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 22).

ТРАНСЛЯТОР, *а, ч.* Проміжний пристрій для підсилення, перетворення та передавання електросигналів зв'язку, які несуть різну інформацію (звук, зображення тощо). Програма, записана алгоритмічною мовою, з допомогою транслятора перекладається [електронно-обчислювальною] машиною на її мову при вводі завдання (Знання.., 2, 1971, 9).

ТРАНСЛЯЦІЙНИЙ, *а, е.* Стос. до трансляції. Включила [Ярослава] радіо, трансляційний вузол поїзда передавав грамофонний запис народних пісень (Дмит., Розлука, 1957, 239); У Радянському Союзі нині налічується понад 28 мільйонів трансляційних точок (Ком. Укр., 4, 1960, 68).

ТРАНСЛЯЦІЯ, *ї, ж.* 1. Передавання на далеку відстань програм по радіо або телебаченню безпосередньо з місця дії (з театру, аудиторії, стадіону тощо). Використовуючи високо підняті супутники, можна здійснити трансляцію [телевізійної програми] відразу по всій країні (Рад. Укр., 4.X 1962, 3); Трансляція хокейної гри із стадіону; Трансляція концерту.

2. Передача радіомовних і телевізійних програм через мережу проводів. Під час трансляції телеглядач дивиться на дію очима досвідчених режисерів, телеоператорів і бачить їх у різних ракурсах та планах (Літ. Укр., 7.VI 1968, 3).

3. Те, що передається в такий спосіб. Слухати трансляцію.

ТРАНСЛЬОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до транслювати.

ТРАНСМІСІЙНИЙ, *а, е.* Трансмисійні хвороби — паразитарні та інфекційні захворювання людини й тварин, які передаються кровосисними кліщами та комахами. Природні розсадники хвороб, поширюваних кліщами й комахами (такі хвороби звуться трансмісійними), сформувались у процесі еволюції географічних ландшафтів, їх тваринного населення, рослинного покриву і властивого їм клімату (Наука.., 5, 1959, 14).

ТРАНСМІСІЙНИЙ, *а, е, спец.* Стос. до трансмісії. Трансмисійна передача; Трансмисійний вал жниварки.

ТРАНСМІСІЯ, *ї, ж., спец.* 1. Механізм, за допомогою якого передають на відстань механічну енергію від двигуна до робочих машин, верстатів і т. ін. Типовим передавальним механізмом минулого віку в заводських умовах була трансмісія — довгий вал із шківками, підвішений під стелею вздовж усього цеху. Трансмисія приводилася в рух двигуном, а потім з допомогою спеціального обладнання — контрприводів і пасів — механічна енергія підводилася до машин-знарядь (Практ. з машинозн., 1957, 4); Я став на скирту і кинув перший золотий сніп на полку. Зашуміли паси, трансмісії, загула молотарка, а я все кидав і кидав снопи (Цюпа, На крилах.., 1961, 114).

2. Передавання хвороб (трансмисивних) через кліщів і комах.

ТРАНСМІТЕР, а, ч., спец. Апарат для автоматичного передавання електричних сигналів, перфорованих на спеціальній стрічці.

ТРАНСМОРСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через море. *Трансморський похід.*

ТРАНСОКЕАНСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через океан. *Трансокеанський рейс; // Признач. для плавання через океан. Трансокеанський пароплав.*

ТРАНСПАРАНТ, а, ч. 1. Прозора тканина (папір) з лозунгами або з певним зображенням, натягнута на раму й освітлена ззаду. *Під світлом транспаранта стоїть замислена Олена (Мик., I, 1957, 180); // Взагалі натягнута на раму або прикріплена до держаків тканина (чи папір) із текстом чи з певним зображенням. Хлопці тримали моделі літаків, човників з вітрилами, довгі транспаранти з написами (Панч, Ерік., 1950, 48); Музикою та сонцем, та гарячим кумачем транспарантів зустріла делегатів закучугулена снігом Полтава (Гончар, II, 1959, 175); * У порівн. За півгодини над другою лінією гвардійських окопів звився білий стяг — на двох багнетах, наче транспарант в час вуличної демонстрації (Смолич, Мир., 1958, 168).*

2. Аркуш компактного світлого паперу з чіткими чорними лініями, який підкладають під нелінований прозорий папір, щоб написані на ньому рядки були рівні.

ТРАНСPIРАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до транспірації.

△ **Транспіраційний коефіцієнт** — кількість вагових одиниць води, що їх витрачає рослина під час утворення одиниці ваги сухої речовини. Він [соняшник] дуже неекономно витрачає воду. Його транспіраційний коефіцієнт значно вищий, ніж багатьох інших рослин (Ол. та ефір. культ., 1956, 24).

ТРАНСPIРАЦІЯ, і, ж., спец. Фізіологічний процес випаровування води живими рослинами. *Останнім часом відомості про водоохоронну роль лісу вдалося істотно уточнити завдяки поглибленому вивченню закономірностей випаровування (транспірації) у деревних рослин (Наука., 7, 1967, 59); Тепер вивчається безпосередній захист рослин від надмірної транспірації ними води в умовах зрошення (Хлібороб Укр., 7, 1967, 14).*

ТРАНСPIРУВАТИ, ує, недок., перех. і неперех., спец. Випаровувати, віддавати вологу (про рослини).

ТРАНСПЛАНТАТ, у, ч., спец. Орган або ділянка живої тканини чи рослини, призначені для трансплантації. *Успішні результати дають експерименти по склеюванню трубчастих кісток при переломах, шкірних трансплантатів.. і навіть судин та нервів (Наука., 2, 1959, 33); Пересаджена тканина — трансплантат — гине не тому, що порушується її живлення чи нервові зв'язки з організмом, який приймає трансплантат. Причина — у захисній реакції організму (Наука., 10, 1968, 21).*

ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до трансплантації. *Трансплантаційна хірургія.*

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Пересаджування частини рослини на інше місце цієї ж рослини або на іншу рослину; прищеплення. *Трансплантація рослин, крім значення в плодівництві.., має ще велике значення для вивчення ряду важливих питань як практичного, так і теоретичного характеру — просування ряду культур на північ (Укр. бот. ж., XVII, 3, 1960, 19).*

2. Пересаджування та приживлення органів або окремих ділянок тканини живого організму. *Професор тим часом листовно консультувалася з академіком Фі-*

латовим, винахідником і віртуозом в справі трансплантації рогівки з ока на око (Смолич, День., 1950, 258); Пересадку (трансплантацію) кісткового мозку почали застосовувати для лікування недокрів'я (Наука., 2, 1973, 60).

ТРАНСПЛАНТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до трансплантувати; // у знач. прикм. *У клініці [Ризького інституту] було двічі прооперовано одного хворого — і обидва рази трансплантована кістка розсмоктувалась. У таких випадках доводиться ампутувати ногу (Наука., 3, 1967, 41).*

ТРАНСПЛАНТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Здійснювати трансплантацію. *Ця операція [пересадка волосся] полягає в тому, що ділянку шкіри з густим волоссям трансплантують на лисе місце (Наука., 3, 1967, 28); З інтересом спостерігав світ за першими спробами лікарів трансплантувати людині чуже серце та інші внутрішні органи (Веч. Київ, 31.VIII 1971, 1).*

ТРАНСПЛАНТУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до трансплантувати.

ТРАНСПОЗИЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до транспозиції.

ТРАНСПОЗИЦІЯ, і, ж., спец. Дія та її результат за знач. транспонувати. *Є у «Вершниках» ряд виразних розгорнутих метафор, які змальовують соціальні відносини на Україні часів громадянської війни. Частина з них є індивідуальною творчістю письменника, частина становить ту чи іншу транспозицію образів фольклору, народних прислів'їв і стійких висловлень на цю тему (Мова і стиль «Вершників», 1955, 33).*

ТРАНСПОЛЯРНИЙ, а, е. Пов'язаний з пересуванням через полярне коло. *Трансполярний переліт між Європою та Америкою; Трансполярна траса.*

ТРАНСПОНОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до транспонувати. *Захоплення і невиправдане оперування найновішою термінологією в мовознавстві, часто почерпнутою і транспонованою з різних технічних, кібернетичних, біологічних, а також філософських наук, непомірне її ускладнення не може компенсувати безплідності, безефектності деяких «досліджень» і їх результатів (Розв. мов соц. націй, 1967, 13).*

ТРАНСПОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. транспонувати. *Слід також розвивати навички підбирання мелодій по слуху і транспонуванню (Мист., 6, 1963, 22).*

ТРАНСПОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. 1. Перекладати музичний твір з однієї тональності в іншу.

2. Переносити що-небудь (ідею, образ, термінологію тощо) з одного жанру в інший, з однієї науки в іншу, відповідно змінюючи, пристосовуючи.

ТРАНСПОНУВАТИСЯ, ується, недок., спец. 1. Піддаватися транспонуванню.

2. Пас. до транспонувати.

ТРАНСПОРТ, у, ч. 1. Галузь народного господарства, що різними видами засобів здійснює перевезення пасажирів, доставляння, переміщення вантажів і т. ін. *Сучасний транспорт поділяється на п'ять видів: залізничний, водний, автомобільний, трубопровідний та авіаційний (Ек. геогр. СРСР, 1957, 82); Співробітництво Радянського Союзу з афро-азіатськими країнами у створенні основ їх національної економіки охоплює і таку галузь суспільного матеріального виробництва, як транспорт (Ком. Укр., 12, 1965, 45); // Той чи інший вид перевізних засобів. У транспортній системі нашої країни одне з провідних місць займає автомобільний транспорт (Автомоб., 1957, 3); Залізничний транспорт; Водний транспорт; Підземний транспорт; Повітряний транспорт; // Будь-який засіб перевезення, а також сукупність таких засобів.— Тобі який транспорт*

треба? Лінійку запрягти? Не хочеш? Ну, тоді я звелю засідлати Ластівку. Конина смирна, якраз для такого кіннотника, як ти (Тют., Вир, 1964, 193); Між підводами метушився Маковейчик. Він шукав собі транспорту, щоб везти катушки з кабелем (Гончар, III, 1959, 72); // Перевізні засоби певного територіального підпорядкування. Особливої уваги вимагає робота міського транспорту в зимовий період (Рад. Укр., 9.I 1954, 1); // Певна ділянка перевезень, а також сукупність перевізних засобів, що обслуговує її. Пасажирський транспорт; Вантажний транспорт.

Δ Промисловий транспорт див. промисловий.

2. Партія вантажів, доставлених або призначених для доставки куди-небудь. Оглядаючи транспорт, Галкін спинився біля брички, накритої брезентом (Петльов., Хотинці, 1949, 188); Про ці події нагадують, зокрема, і вулиці у Кам'янці-Подільському, через які йшли з закордону транспорти з лєнінською «Іскрою» (Визначні місця Укр., 1958, 23).

3. Обоз із військовим вантажем або сукупність перевізних засобів спеціального призначення. На світанку Будапештське шосе було вже загачене гарматами і важкими транспортами з боєприпасами (Гончар, III, 1959, 224); В переліску, майже біля залізничної колії, роту очікував збіднілий у відступах ротний транспорт (Ле, Право., 1957, 166); Незважаючи на воєнну метушню, на перші транспорти поранених і біженців з Познанщини, в нашій майстерні на перший погляд все йде по-старому (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 79).

4. Вантажне судно морського флоту. Як трофеї повстанцям дісталися кілька бронекатерів з цілком справними англійськими кулеметами, баржа з вовною та навантажений пшеницею океанський транспорт, що так і не встиг зрушити з місця (Гончар, II, 1959, 49); З Новоросійська конвойні кораблі повели транспорт «Фелікс Дзержинський» (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); Пізніше писали, що він працював на транспорті, який морем возив боєприпаси і людей до фронту (Вітч., 8, 1948, 24).

ТРАНСПОРТ, у, ч., бухгалтер. Перенесення суми на другу сторінку.

ТРАНСПОРТАБЕЛЬНИЙ, а, е. Зручний, придатний для транспортування; такий, що його можна перевозити транспортом. Ягоди [суниці] досить транспортабельні і не так швидко перестигають (Колг. Укр., 5, 1959, 37); Найбільші труднощі виникають і щодо реалізації врожаю літньо-осінніх сортів плодів та ягід, які є менш транспортабельними (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30); Транспортабельне устаткування; Транспортабельний поранений.

ТРАНСПОРТАБЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. транспортабельний. У віддалених від міст районах слід віддавати перевагу вирощуванню зимових сортів яблуні та груші, плоди яких відзначаються доброю транспортабельністю і можуть довго зберігатись (Колг. енци., II, 1956, 321); При збиранні врожаю ні в якому разі не слід допускати забруднення продукції і механічного пошкодження овочів, які знижують транспортабельність (Овоч., 1956, 133).

ТРАНСПОРТЁР, а, ч. 1. Пристрій для безперервного переміщення вантажів на невелику відстань; конвейер. І транспортер відразу Вугілля підбира, А потім — в вагонетки, А потім — на-гора!.. (Бойко, З Дон. краю, 1952, 56); Вивантаження силосу з ям і траншей успішно проводять з допомогою транспортера, який легко пересувається з місця на місце (Колг. Укр., 9, 1957, 45); Від елеватора берегом Дніпра тягнеться довгий транспортер, що доставляє пшеницю на потужний

млинарський завод, який виробляє три сорти борошна і манні крупи (Рад. Укр., 18.VII 1959, 2).

2. Багатоосьова залізнична платформа для перевезення великовагових вантажів.

3. військ. Те саме, що бронетранспортер. За вікномдесь близько заскреготав транспортер, і трасуючі кулі полетіли в залу, як куці блискавки (Гончар, III, 1959, 147).

ТРАНСПОРТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до транспортер. Василева пучка торкнулася до кнопки — транспортерні стрічки зупинилися (Вол., Місячне срібло, 1961, 286).

ТРАНСПОРТИР, а, ч. Креслярський прилад, що має форму півкола, поділеного на 180°, з лінійкою; за його допомогою будують і вимірюють кути на кресленнях. Для вимірювання кутів застосовується особливий прилад — транспортир. Цей прилад.. являє собою півколо, дуга якого поділена на 180° (Геом., I, 1956, 12); При вимірюванні кута транспортир накладають так, щоб ребро лінійки його сумістилось з однією стороною вимірюваного кута (Кресл., 1956, 19).

ТРАНСПОРТИРНИЙ, а, е. Прикм. до транспортир. Транспортирна лінійка; // Здійснюваний за допомогою транспортира. Транспортирне вимірювання кутів.

ТРАНСПОРТНИЙ, а, е. Стос. до транспорту (у 1 знач.). Транспортні лінії поблизу містечка відтепер повинні особливо пильно охоронятись (Ле, Клен. лист, 1960, 150); Москва — найбільший транспортний вузол Радянського Союзу і один з найбільших у світі вузлів повітряних сполучень (Ек. геогр. СРСР, 1957, 125); Транспортна система; // Признач. для транспортування; який є засобом транспортування. Морське транспортне судно; Транспортний літак; // Який працює на транспорті або забезпечує транспортування. Сьогодні я вислала вінок на твоє [сестрині] ймення через транспортну контору «Наdejда», оце посилаю квитанцію (Л. Укр., V, 1956, 209); Багіров, діставши знову підводи з транспортної роти, вкладався з матеріальною частиною (Гончар, III, 1959, 293); Транспортний робітник; // Пов'язаний з виробництвом машин і устаткування для транспорту. В галузі транспортного машинобудування, яке швидко розвиватиметься, Україна посяде видатне місце (Рад. Укр., 4.VIII 1946, 2); Казахстан займає перше місце в СРСР за розмірами транспортного будівництва (Ек. геогр. СРСР, 1957, 358); // При якому можливе транспортування. Для перевезення лучильників з однієї ділянки на іншу їх встановлюють в транспортне положення, при якому диски котяться паралельно колесам рами (Механ. і електриф., 1953, 28); // Стос. до використання чогось для транспортування. Транспортне освоєння річок.

ТРАНСПОРТНИК, а, ч. Робітник транспорту; той, хто обслуговує транспорт (у 1 знач.). Він щойно повернувся з Москви, з десятого з'їзду РКП(б) і з'їзду транспортників (Бойч., Молодість, 1949, 4); У відбудові народного господарства особливо великою була роль транспортників (Укр. іст. ж., 6, 1960, 85).

ТРАНСПОРТНИЦЯ, і, ж. Жін. до транспортник.

ТРАНСПОРТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до транспортувати; // безос. З номерів готелів було виведено всіх офіцерів, і тих із них, у кого не було відпускних з фронту документів, тут же роззброєно й під конвоем транспортовано на гауптвахту (Смолич, Реве та стогне., 1960, 100).

ТРАНСПОРТУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для транспортування. Транспортивальне полотно з людською бережливістю і акуратністю несло колосся в приймальну камеру молотарки (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2); На заготівлі комишу вже працюють 13 збиральних і 13 транспортувальних машин (Роб. газ., 31.I 1962, 1).

ТРАНСПОРТУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, який займається транспортуванням.

2. Робітник, що працює біля транспортера (у 1 знач.).

ТРАНСПОРТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до транспортувальник. *За свій робочий день вони вивантажують сотні тонн зерна. Вміло й вправно навчилися працювати транспортувальниця Людмила Кушнір, вагар Олена Булах та інші* (Роб. газ., 11.VIII 1965, 1).

ТРАНСПОРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. транспортувати. *Майже півтори тисячі тонн добірної пшениці, яку призначалося для транспортування на захід, лежало на дні глибокого затону* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 190); *Транспортування газу по трубопроводах дуже економічне* (Наука., 12, 1957, 3); *І. Франко та його дружина Ольга Федорівна брали активну участь у транспортуванні до Російської імперії не лише прогресивних львівських видань, а й марксистської літератури* (Рад. літ-во, 4, 1967, 37).

ТРАНСПОРТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Перевозити кого-, що-небудь з одного місця в інше, доставляти, переміщати вантажі тощо з місця на місце або на місце призначення. *Він мав їх [коней] у себе задержати тиждень, доки у нового властителя не буде готова стайня, і власне в понеділок мав їх уже транспортувати* (Фр., VIII, 1952, 271); *В порту раз у раз вантажать його [Гальванеску] товари. Він їх транспортує через Белград* (Смолич, I, 1958, 49); *Копиці зібраного сіна треба розміщати так, щоб їх потім зручно було транспортувати до скирт* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 246).

ТРАНСПОРТУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Піддаватися транспортуванню. *Газ легко транспортується по трубопроводах і може бути швидко поданий до місць споживання* (Вісник АН УРСР, 4, 1957, 49).

2. Пас. до транспортувати. *В першій половині XIX ст. на Україні ще не було залізниць, і вантажі транспортувались волами і кіньми, а також водою* (Іст. УРСР, I, 1953, 398); *Із сходу нашої республіки на захід простягається унікальна електрична ріка — ЛЕП напругою 750 тисяч вольтів. Її руслом транспортуватиметься енергія маршрутом Донбас — західні області України* (Рад. Укр., 21. XII 1971, 1).

ТРАНССИБІРСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із сполученням через Сибір. *Транссибірська магістраль; Транссибірський переліт.*

ТРАНССУДАТ, у, ч., мед. Рідина, що скупчується в тканинах і порожнинах організму людини та ряду тварин унаслідок просочування плазми крові крізь стінки капілярів.

ТРАНСУРАНИ, ів, мн., хім. Штучно одержані радіоактивні хімічні елементи, що розташовані в кінці періодичної системи Д. І. Менделєєва після урану.

ТРАНСУРАНОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до трансурани. *Великі завдання стоять перед хіміками у справі вивчення деяких.. трансуранових елементів: нептунію, плутонію, америцію, каліфорнію* (Знання., 8, 1971, 5).

ТРАНСФЕР, **ТРАНСФЕРТ**, у, ч., фін. 1. Переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої.

2. Передача права володіння цінними іменними паперами іншій особі.

ТРАНСФЕРКАР, у, ч., спец. Електромоторний або причіпний вагон-самоскид, яким доставляють руду, вапняк і вугілля із складів до доменних печей.

ТРАНСФЕРНИЙ, **ТРАНСФЕРТНИЙ**, а, е, фін. Стос. до трансферу, трансферту. *Трансферні (трансфертні) операції.*

ТРАНСФЕРТ див. трансфёр.

ТРАНСФЕРТНИЙ див. трансфёрний.

ТРАНСФОРМАТОР, а, ч. 1. Перетворювач чого-небудь з одного виду, стану в інший вид, стан. *Образно. *Не проблема «героя» і «юрби» ставиться і вирішується в поемі [І. Франка «Мойсей»], а проблема співвідношення між народом і його вождем — акумулятором і трансформатором духовної енергії, прихованої в масах* (Від давнини., I, 1960, 470).

2. Прилад для збільшення або зменшення напруги змінного струму. — *Ні, турбіна прибуде своєчасно. А ось — трансформатори, мотор, вимикачі...* (Донч., V, 1957, 37); *Електричний струм підводять до електродів від трансформатора, який знижує напругу з 220 до 50—60 вольтів* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 25).

ТРАНСФОРМАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до трансформатор. *Трансформаторна обмотка; // Признач. для трансформатора. Трансформаторне приміщення; // Який здійснює трансформацію струму. На трансформаторній підстанції напругу підвищують до 10 кв* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 5); *// Який виробляє трансформатори. Продукція Запорізького трансформаторного заводу відома в різних куточках нашої країни і за рубежом* (Роб. газ., 26. II 1966, 1).

ТРАНСФОРМАТОРНИК, а, ч. 1. Фахівець із виготовлення трансформаторів.

2. Фахівець з обслуговування та експлуатації трансформаторів.

ТРАНСФОРМАТОРОБУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Який виробляє трансформатори. *Трансформаторобудівельний завод.*

ТРАНСФОРМАТОРОБУДУВАННЯ, я, с. Виробництво трансформаторів. *Інженери відділу механізації.. вперше в практиці трансформаторобудування розробили вертикальний намотувальний верстат для намотування обмоток на великих агрегатах* (Рад. Укр., 12. VII 1962, 3).

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до трансформації.

ТРАНСФОРМАЦІЯ, і, ж. 1. книжн. Зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь. *Переходячи з уст в уста, із доби в добу, твори ці зазнавали різних трансформацій* (Рильський, III, 1956, 155); *Енергія.. необхідна йому [організму] для здійснення всіх обмінних процесів, серед яких основне місце належить трансформації, або перетворенню речовини в тіло організму* (Знання., 12, 1968, 4); *У справжніх поетів трансформація цих [Шевченкових] образів і мотивів відбувається творчо* (Літ. Укр., 9. III 1964, 11).

Δ **Трансформація повітряних мас** — поступова зміна властивостей повітряних мас (кількості тепла, вологості тощо).

2. фіз. Перетворення електричного струму низької напруги на струм високої напруги (або навпаки) за допомогою трансформатора.

3. У театральному, цирковому та естрадному мистецтві — сценічний прийом, який полягає у швидкому перевтіленні артиста (зміна зовнішності, голосу, манер, поведінки тощо). *Мені довелося.. знову побачити Марка Лукича [Кропивницького] в двох майже епізодичних ролях. Це була неймовірна трансформація, блискавичне й цілковите перевтілення з образу в образ* (Минуле укр. театру, 1953, 133).

ТРАНСФОРМІЗМ, у, ч. Позбавлене елементів історизму вчення про зміну й перетворення одних видів організмів на інші, що передувало дарвінізму. *..трансформізм претендує зовсім не на те, щоб пояснити «всю» історію утворення видів, а тільки на те, щоб поставити способи цього пояснення на наукову височину..*

(Левін, 1, 1969, 134); Уже сучасники К. Ліннея — в Росії М. В. Ломоносов, у Франції Ж.-Л. Бюффон — виступили з твердженням про те, що в природі під впливом зовнішніх умов відбувається перетворення одних видів в інші (трансформізм) (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 440).

ТРАНСФОРМІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до трансформізму. Трансформістські ідеї широко використовуються французькими матеріалістами XVIII ст. у боротьбі з релігійними забобонами (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 440).

ТРАНСФОРМОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до трансформувати. Хтось з оркестрантів співав, і голос його, трансформований через мікрофон, нагадував мурликання сірого пухнастого kota (Дмит., Розлука, 1957, 41); В хореографічні па можуть бути трансформовані елементи трудових процесів (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 44).

ТРАНСФОРМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. трансформувати та стан за знач. трансформуватися. Переважну більшість фігураційного матеріалу в Концерті [Л. Ревуцького] побудовано на трансформуванні основних мелодичних послідовок, зворотів, чим досягається інтонаційна цільність, органічність розвитку матеріалу (Мист., 3, 1966, 34); Трансформування іменника в вигук досить часте (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 341).

ТРАНСФОРМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Перетворювати, змінювати вигляд, форму, істотні властивості й т. ін. чого-небудь. Відмовившись від етнографічної недоторканності мелодії, Л. Ревуцький сміливо трансформує і розробляє тематичний матеріал у найрізноманітніших гармонічних та поліфонічних комбінаціях (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 25); Трансформувати світлову енергію в теплову.

ТРАНСФОРМУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Видозмінюватися, перетворюватися. Любов Шевченка до людей завжди трансформувалася в дію. І саме ця любов привела його на тернистий і славний шлях революційного діяча, поетичного трибуна (Літ. Укр., 3.IV 1962, 4); Противники марксизму намагаються довести, що капіталізм нібито трансформувався в щось середнє між капіталізмом і соціалізмом (Рад. Укр., 3.I 1962, 1).

2. тільки недок. Пас. до трансформувати. У мистецтві, літературі життєвий матеріал не існує в своїй первісній формі, він трансформується в явище естетичного порядку (Рад. літ-во, 1, 1961, 45); З допомогою узагальнених рис фольклорних персонажів Основ'яненко типізує факти дійсності на основі народних понять, узагальнює явища сучасного йому життя. Фольклорний матеріал.. трансформується ним дедалі рішучіше (Рад. літ-во, 11, 1969, 41).

ТРАНСФУЗІЯ, ї, ж., мед. Переливання крові. — Сучасна радянська медицина встановила потребу і корисність трансфузії, тобто переливання крові, не тільки у випадках втрати крові та кровотечі різного походження (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 207); Трансфузія не тільки поповнює нестачу крові в організмі, а й посилює роботу кровотворних органів — кісткового мозку, печінки, селезінки (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 291).

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ, у, ч. Ідеалістичне філософське вчення, згідно з яким форми свідомості передують досвідові і є його умовами. Трансценденталізм Канта.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ, а, е. В ідеалістичній філософії — абстрактно-логічний, незалежний від досвіду. Дашкович думав, думав та під шум і лепетіння [лепетання] жіноче зовсім задумався і перелетів думкою в трансцендентальний світ філософії (Н.-Лев., I, 1956, 398); Трансцендентальний ідеалізм.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНІСТЬ, пості, ж., філос. Абстр. ім. до трансцендентальний. Те вчоловічення надприродного [в літературі] було найбільшою перемогою [перемогою] новішого часу над середньовіковою трансцендентальністю (Фр., XVI, 1955, 45); Трансцендентальність логіки.

ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ, а, е. 1. В ідеалістичній філософії — який перебуває поза досвідом, неприступний для людського пізнання.

2. мат. Який не може бути обчислений алгебричним способом або бути вираженим алгебрично. Трансцендентне число; Трансцендентні функції; // Який вивчає такі величини, поняття. Трансцендентна математика.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ, пості, ж., спец. Абстр. ім. до трансцендентний.

ТРАНШЕСКОПАЧ, а, ч. Машина для копання траншей.

ТРАНШЕСПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму траншеї; подібний до траншеї.

ТРАНШЕЙКА, и, ж. Зменш. до траншея.

ТРАНШЕЙНИЙ, а, е. Прикм. до траншея. В твою тісну траншейну хижу, Де сам від смерті лиш за крок, Тобі несуть гарячу їжу І навіть в термосі чайок (Мал., Серце., 1959, 227); Траншейний рів; Траншейний хід; // Здійснюваний за допомогою траншей, у траншеях. Траншейна оборона; Траншейний спосіб вирощування овочів; Траншейне силосування кукурудзи; // Вирощуваний у траншеях. У Таджикистані набула великого розвитку дуже прибуткова галузь траншейної культури лимона (Ком. Укр., 2, 1966, 74); // Признач. для копання траншей. Для будівництва дренажу широке застосування одержали траншейні екскаватори ЕТН-171 та ЕТН-142 (Наука., 9, 1963, 9).

Траншейний стенд — майданчик для стрільби і траншея, з якої підіймають або викидають угору мішені. Уже в першому виді програми — стрільбі на траншейному стенді — лідерство захопили кияни (Веч. Київ, 7.XII 1968, 3).

ТРАНШЕЯ, ї, ж. 1. Вузький глибокий рів із бруствером, що з'єднує в одну лінію всі вогневі точки оборонних позицій. Вони [солдати] перехопились на шинелях через п'ять рядів дротяної загороджі.. вдерлись у ворожий окоп і повернули першу німецьку траншею бруствером із сходу на захід (Смолич, Мир., 1958, 153); На ворога-напасника з боями йшли бійці і в темнім лісі вирили траншеї довгі ці (Забіла, Одна сім'я, 1950, 92); Брянський стрибнув у глибоку траншею, що вела до стрілецьких рот (Гончар, III, 1959, 40); *У порівн. Стежечка вузька, прокидана у високому снігу, наче в траншеї, йти удвох незручно (Кучер, Трудна любов, 1960, 331).

2. Довгий, вузький рів, виїмка для зберігання, укладання, укриття або вирощування чого-небудь. Коли в господарстві немає готових сховищ, зберігати плоди, як вимушений захід, можна у звичайних траншеях (Колг. Укр., 8, 1956, 39); Каналізаційні труби укладають у траншеї (Довідник сіль. будівельника, 1956, 348); Силосна траншея.

3. Канавоподібне місце відкритого добування корисних копалин.

ТРАП¹, а, ч. Сходи або драбина на судні. Хитало досить нашого човна.. Пуля дуже боялася і плакала, і требувала [вимагала] вертатись з півдороги, а ще нам довго якийсь катер заважав лізти на трап пароплава [пароплава], то вона вже розкричалась, що кине́ться в море (Л. Укр., V, 1956, 402); Добу стояла шхуна в бухті, але матросам і рибалкам відпочинку не було. Вони лагодили снасть, скребли й мили палубу, трапи, пере-

чищали мотор (Донч., III, 1956, 349); *Віталій уже чітко подряпався вгору і вгору по стрімкій щоглі, по обламках трапа на ній* (Гончар, Тронка, 1963, 241); // Драбина, що опускається за борт для входу на судно або спускання з нього. *Матроси на пароплаві приготувались викинути за борт трапи* (Трубл., Шхуна., 1940, 275); *Контрадмірал Багров, неважачи на свій похилий вік, жваво підійнявся по трапу на міноносець* (Кучер, Чорноморці, 1948, 6); *Образно. *Іскрився золотий трап, перекинутий місяцем через море* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26); // Пристосування для входу пасажирів із пристані на борт судна й виходу з нього. *По трапу побіг [Томмі] на пристань, угору дитя підніс, Рукою обняв дружину* (Бажан, Роки, 1957, 194); *Олексій Максимович вправно зсипав зерно з брезента в мішки, і вантажники носили їх по трапу на судно* (Літ. газ. 21.VI 1951, 2); // Приставка драбина для входу в літак і виходу з нього. *Подають парадний трап. У дверях літака показується Георгій Тимофійович Береговий* (Веч. Київ, 2.XI 1968, 1).

ТРАП², у, ч. 1. У нафтовій промисловості — герметизований сталевий циліндричний резервуар, куди надходять гази від добутої із свердловини нафти. *На сучасних нафтопромислах передбачена така схема. Нафта з цілої групи свердловин тече по трубах у збірні пункти. Вони складаються з так званих трапів, резервуарів, насосної, кочегарки та інших споруд* (Рад. Укр., 11.I 1963, 2).

2. Отвір для стікання води в каналізацію (у лазнях, пральнях та інших виробничих приміщеннях). *Внутрішня каналізація корівників, свинарників і конюшень складається з лотоків, відвідних труб, трапів, випусків і гноївкозбірників* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 353).

ТРАПЕЗА, и, ж. 1. У монастирі — обідній стіл, стіл з їжею та частуванням. — *Не стерпиш, коли Аркадія на всіх набріхує матушці-ігумені. Та на роботі стояла, а та лінується, а та їсти не хоче за трапезою, окремо в келії своє їсть...* (Коцюб., II, 1955, 111); // Обід, вечеря за таким столом; // заст., також жарт., ірон. Прийняття їжі взагалі; обід, банкет. *Поблагословив ото батько Пугач до трапези* (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); *А як йому вживати страву, коли чоловік, сівши до трапези, зараз благословиться, охреститься* (Барв., Опов., 1902, 194); *Ми, лагідно посміхаючись, невпинно женемо їх [мух] і не хочемо ділити з ними нашої трапези* (Ю. Янов., II, 1958, 35); *У Гершка Мідника придбавши кавуна, Ми десь ховалися поміж гілля нависле, І йшла тоді у нас трапеза негучна* (Рильський, Поеми, 1957, 226); *Калитка діяв з бухгалтерською точністю. Він майже безпомилково вираховував, скільки часу потрібно Усті, щоб спекти поросю, а Талимону Івановичу — щоб зібрати свою компанійку, і з'явився саме в той небажаний момент, коли все було готове для цієї потаємної трапези* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 225); *Образно. *Десь хтось умер і лишився непохованим, десь гайвороння вже справило свою трапезу, і тому легкий вітерець навівав на Білогруда не радість і не відчуття миру* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 39); *На білій.. галявині плутали-переплутували свої сліди зголоднілі за зиму зайці, з лісових хащів і нетрів час від часу долинав якийсь стогін і звірине ричання, може, то вовки там справляли свою криваву трапезу* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 342).

2. У монастирі — страва, їжа. — *Умивайтесь, трапеза чекає на столі, — клопоталася вона [ігуменя]* (Мик., II, 1957, 289); // заст., також жарт., ірон. Страва, їжа взагалі. *Восени, в один невеличкий празник, він звелів старості постановити коло церкви столи, зготу-*

вати закуску й випивку.. О. Артемій вийшов з церкви, поблагословив трапезу (Н.-Лев., IV, 1956, 188); *У дні каяття він пив тільки воду і їв житній хліб. Дружина вранці ставила біля дверей його кімнати великий графин води, фунтів півтора хліба і сіль. Він, відчиняючи двері, брав цю трапезу і знову замикався* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 302).

3. заст. Трапезна (див. трапéзний 2, 3). *Пішли ченці й Ге деут співали, Розійшлися по трапезах І трапезували І день і ніч, аж попухли* (Шевч., I, 1951, 271); *Ті олив'яні тарілки пригадували столи в монастирських трапезах або на Запорозькій Січі* (Н.-Лев., VII, 1966, 230); *Та й їсти ж таки! В животі аж пищики грають. І це доведеться говіть, аж поки трапеза одчиниться, поки аж служіння відійде* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 142).

ТРАПЕЗАР, я, ч., церк. Те саме, що трапéзник.

ТРАПЕЗНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трапéза 1, 2. *Трапезна пора; // Признач. для трапезування. Вивітрили слова Хмельницького хміль з голів комісарів. В напружений тиші виходили вони з трапезної палати* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 601); // жарт., ірон. Якого дотримуються під час трапези. *Люди зворушливо поглядали на худобу, що припадала до землі мордами і знищувала.. царину з пристрастю, властивою лише створінням, що не дбають про трапезний етикет* (Добр., Тече річка., 1961, 190).

2. у знач. ім. трапéзна, ної, ж. Монастирська їдальня. *Наприкінці серпня в приміщенні монастирської трапезної було відкрито генетичну лабораторію Мічуріна* (Довж., I, 1958, 464); *Перші два роки в монастирі допомагала вона куховаркам на кухні, прибирала трапезну, мила підлоги в келіях* (Донч., III, 1956, 164); *В монастирській трапезній на стіні картина страшного суду, де карають грішників* (Загреб., Диво, 1968, 255); // заст., також жарт., ірон. Їдальня взагалі.

3. у знач. ім. трапéзна, ної, ж. Західна частина церкви; притвор. *Монотонно читав черговий чернець твори святих отців, і голос його лунав під склепінням трапезної* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 130).

ТРАПЕЗНИК, а, ч. У монастирі — монах, який слідкує за трапезою, а також відає продуктами.

ТРАПЕЗУВАННЯ, я, с., заст., також жарт., ірон. Дія за знач. трапезувати. *Вони [хлопці] в той день і не снідали, і не обідали, по сонцю визначали час трапезування* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 78).

ТРАПЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок. У монастирі — їсти, приймати їжу. *Пішли ченці й Ге деут співали, Розійшлися по трапезах І трапезували І день і ніч, аж попухли* (Шевч., I, 1951, 271); // заст., також жарт., ірон. Їсти, приймати їжу взагалі; обідати, бенкетувати. *Посідали люди на гробах трапезувати і поминати родичів, а Марусі вже не до того* (Кв.-Осн., II, 1956, 78); — *Як.. козаки прийдуть з отаманом обідати, то.. отаман сіда на покуті, а там з ним і козаки, та й починають трапезувать* (Стор., I, 1957, 257); *Піп.. подякував за честь і висловив надію, що він не помішав трапезувати добросердечному.. товариству* (Стельмах, I, 1962, 335); *Надвечір зійшлися перекусити. Сіли на узліссі — трапезуємо.. Уже й сонце за Гулеву гору сховалося, а ми трапезуємо* (Вишня, II, 1956, 156).

ТРАПЕЦЕІДАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що трапéцієподібний.

ТРАПЕЦІЄВІДНИЙ, а, е, спец. Те саме, що трапéцієподібний. *Зовні цимбали являють собою трапéцієвидний резонансний ящик* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 108).

ТРАПЕЦІЄВИЙ, а, е, мат. Прикм. до трапéція; // Який має форму трапеції (у 1 знач.). *Пишині, але*

й строгі фронти, ... кімнати з трапецієвими стелями, двері, які відчиняються з натугою, — все це дивно поведнується.. з цією вишуканою чистотою залів [музею] (Наука., 6, 1969, 15).

ТРАПЕЦІЄПОДІБНИЙ, а, е, спец. Схожий на трапецію; який має форму трапеції. Верхня частина силуета автомобіля [«Фіат-124»] має модну трапецієподібну форму (Наука., 3, 1967, 26).

ТРАПЕЦІЯ, і, ж. 1. мат. Чотирикутник, у якому дві протилежні сторони (основи) паралельні, а дві інші (бічні) — не паралельні. Паралельні сторони трапеції називаються її основами, непаралельні — боками (Геом., I, 1956, 58); // Про те, що схоже на цю геометричну фігуру. Недалеко від шляху миготіла зоряна трапеція. Самої вишки в темряві було не видно. Але електричні лампочки світилися в небі, ніби спущена на парашуті велетенська люстра (Цюпа, Крайни, 1971, 362).

2. спорт. Гімнастичний прилад, що складається з горизонтальної поперечки, підвішеної на двох тросах або мотузках. Юрко пішов у фізкультурний зал, де на трапеціях і брусах вправлялися школярі (Донч., Ю. Васюта, 1950, 72); Акробати бігали по канатах і дротах над юрбою, вигиналися на трапеціях (Тулуб, Людолови, II, 1957, 290).

ТРАПЕЦОЕДР, а, ч., мат. Многогранник, грані якого мають форму трапеції; // Кристал з такими гранями.

ТРАПЕЦОЇД, а, ч., мат. Геометрична фігура, подібна до трапеції, але без паралельних сторін.

ТРАПЕЦОЇДНИЙ, а, е, спец. Подібний до трапецоїда, який має форму трапецоїда. Трапецоїдна різьба гвинта.

ТРАПІК, а, ч. Зменш. до трап¹. Схвилювано забилося у Вакуленка серце, коли він наблизився до вузького дерев'яного трапика, покладеного з борта корабля на причал (Ткач, Моряки, 1948, 51).

ТРАПИТИ див. трапляти.

ТРАПИТИСЯ див. траплятися.

ТРАПЛЯТИ, яю, яєш, недок., **ТРАПИТИ**, плю, пиш; мн. траплять; док., діал. 1. неперех. Потрапляти (у 1—3 знач.). Цей удар трапив у саму точку (Фр., VI, 1951, 194); Барки щасливо пройшли через Ненаситець, а один із плотів, збившись з бистрини (фарватеру), трапив між каміння, і тисячі колодок в лікоть завтовшки потрощило і розметало на дрібні тріски (Стор., I, 1957, 241); Ми були Під самим Києвом, та капітан Велів спинитись, бо в імлі не можна Було дійти до приплавуніяк, На міліну не трапивши лукаву (Рильський, II, 1960, 198); Вона підійшла до Марії й узяла її за руки: — Прийди до мене в неділю. — Чи траплю... (Тудор, Народження, 1941, 16); Од сестри вона від'їхала давненько, ще коли малою трапила до дитбудинку в Умані (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 54); Як же до серця твого у цю пору скрадається інша, Хай до неситих звірів в пазури трапить вона (Зеров, Вибр., 1966, 289).

◇ Трапила коса на камінь див. коса².

2. тільки док., перех. Спіткати (у 2 знач.). А господиня й питає мене: — Чого се ти, Варко, так тяжко зітхаєш? Чи не трапило тебе що нічками темними? (Мирний, I, 1954, 85).

ТРАПЛЯТИСЯ, яється, недок., **ТРАПИТИСЯ**, иться, док. 1. Відбуватися, діятися, ставатися. Так отакто Трапляється в світі: Думав жити, поживати Та бога хвалити, А довелось на чужині Тільки сльози лити! Більш нічого (Шевч., II, 1953, 106); Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко (Н.-Лев., II, 1956, 329); — В житті людини можуть траплятися такі випадки, що без болю їх згадувати не можна (Тют., Вир, 1964, 166); Тихо й нудно і спека пекельна... Нікуди вже далі —

ось-ось має щось трапитись (Вас., I, 1959, 123); Коли було розвантажено вже більше половини ешелону, несподівано трапилася затримка (Собко, Серце, 1952, 8); // Бувати, бути (не раз, іноді). Останніми днями я менше буваю на людях; хоч трапляються вечори, коли Олексій Максимович читає свої нові речі — і тоді я знову у товаристві (Коцюб., III, 1956, 410); // безос. Хати стоять густо, неначе туляться одна до однієї. Трапляється, що хата од хати стоїть на аршин довжини (Н.-Лев., II, 1956, 401); // тільки мин. ч., безос., у знач. вставн. сл. бувало. А коли, траплялося, випивав, то не було біди гіршої від нього. Кидався на людей з сокирою, заводив бійку вже без найменшої причини (Хотк., II, 1966, 162); // Випадати, видаватися. Рідко траплявся такий щасливий рік, щоб не було пожежі в місті (Н.-Лев., I, 1956, 50); — Передай, що за годину її [вогневую точку] буде знищено, — наказував Козаков посильному.. Він просто сам ласий був до такого шматка. Він аж тремтів увесь, коли траплявся такий небезпечний випадок.., де можна було дати волю своїй винахідливості, умінню, хоробрості (Гончар, III, 1959, 105); — А тут, коли б ти знала, Явдохе, яка нам пригода трапилась, — перервав Кирило нудне мовчання (Мирний, III, 1954, 72).

2. Випадково виявлятися, бути; зустрічатися, попадатися. Траплялися нам чудові воли — Ярема Неділька продавав (Вовчок, VI, 1956, 276); — У таких хлопських тостах трапляється якась наївна поезія, щось таке щире, дитяче... (Л. Укр., III, 1952, 673); Знову вийшли на дорогу. Тепер за селом їм раз у раз траплялися назустріч румуни й бессарабці, що везли золами наших поранених (Гончар, III, 1959, 14); Трапилося сліпій курці зерно, та й те порожнє (Укр.. присл., 1955, 280); — Жіночка трапилась ласкава, просто-таки воскова, теща — золото (Збан., Єдина, 1959, 137); // безос. Скільки Степан Васильович не перечитав книг, скільки не чув легенд, а щоб так тяжко і потворно сходились поетична вигадка і жорстокість життя — не траплялось (Стельмах, I, 1962, 586).

◇ Траплятися (трапитися) під руку (руки) див. рука.

3. тільки док. Несподівано з'явитися, прийти. Тут самим нічого їсти, а, борони боже, трапиться гість, тоді чим хоч приймай... (Коцюб., I, 1955, 90); А то перед вечором раз трапивсь у хату до нас книгоноша (Тесл., 3 книги життя, 1949, 172); Ант одіслав свої стріли й залізця, встав і пішов до дверей хижі, розчинив їх і одступив набік, щоб кожен, хто трапився б у цю годину, міг зайти й сісти до вогнища (Скл., Свято-слав, 1959, 9).

4. безос., перев. з інфін. Мати нагоду, можливість; доводитися, приходиться (у 6 знач.). Ніде мені не траплялось бачити такої ясної зеленої трави, такого густого зеленого листу на дереві, як у Карпатах (Н.-Лев., II, 1956, 389); [З а х а р к о:] Балакав ти коли з Степанидою? [В а с и л ь:] Траплялось... (Кроп., II, 1958, 136); Ще не траплялось бачити ніколи, Як плачуть, опадаючи, квітки (Воронько, Тепло., 1959, 171); Не плюй в колодязь: трапиться води напиться (Номас, 1864, № 4478); — У мене нема ніякого вулика! — презирливо майнула крильцями бабка. — Це тільки ви, прості робочі бждоли, примушені працювати день і ніч, а я літаю, де схочу, засну, де трапиться (Ів., Про бджілку., 1959, 16).

ТРАПУНОК, нку, ч., розм. Те саме, що випадок¹. — Пригадуєш, Владе, як ми колись іменем революції поставили до стінки одного..? ..Та не може цього бути, щоб ти, Владе, забув цей трапунок (Д. Бедзик, Серце., 1961, 45); «Доношу до вашого відомо, що в селі Горбки,

в комуні Червоний Цвіт, трапився трапунок..» (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 186).

ТРАС, у, ч. Гірська порода вулканічного походження з групи туфів, яку домішують до цементу для надання йому щільності та пластичності. В природі зустрічається багато порід, які, будучи змішані з вапном, надають йому гідралічних властивостей.. До них належать.. трас, діатоміти (Компл. використ. вапняків.., 1957, 56); Під впливом різних процесів під час утворення туфоїди змінюють свій вигляд і залежно від цього мають окрему назву: а) пуцолани — крихкі туфоїдні породи; б) траси — щільні тверді породи (Курс заг. геол., 1947, 65).

ТРА́СА, и, ж. 1. Лінія, що вказує напрям проходження, пролягання чогось. Грандіозне будівництво має розгорнутись і внаслідок прокладення каналу Каховка — Крим, який уже почали будувати. Вздовж його траси виникнуть нові селища і міста (Довж., III, 1960, 88); Почесне місце серед визначних вітчизняних дослідників морів Північного Льодовитого океану і траси Північного морського шляху належить Андрію Іполитовичу Вількицькому (Видатні вітч. географі., 1954, 112); Будівельники завершили прокладання траси газопроводу до шахтарського міста Краснодона (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 2).

2. Широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо. Рівною стрілою пролягла так звана Нова траса, вкрита асфальтом, обсаджена квітами та декоративними рослинами (Дмит., Розлука, 1957, 98); Жив він на краю лісу при трасі, біля шляхової ділянки (Ле, Клен. лист, 1960, 13); Машина виїхала на Хрещатик,.. а там вискочили новою трасою на вулицю Артема (Кучер, Трудна любов, 1960, 580); // Повітряний, водяний і т. ін. шлях. Над нашим домом пролягає траса. Тут на Москву, на Бухарест, на Прагу шумливі пролітають літаки (Рильський, III, 1961, 222); Матвіївська затока постає перед очима дівчини.. Цікаво, скільки разів пропливла Тоня Турбай цю чи не найкращу в Радянському Союзі двокілометрову трасу на своєму легесенькому човнику? (Собко, Матв. затока, 1962, 5); *Образно. Життя ішло по власній трасі (Воскр., I всерйоз.., 1960, 72); // Смуга землі, по якій проходить лінія електропередачі.

Сталéва тра́са див. сталéвий.

3. Світний або димний слід, що вказує траєкторію снаряда, кулі, реактивного літака тощо. Нікому не зупинити блискавиць, нічим не відвернути оті високі, летючі, вогнисто-червоні траси «катюш!» (Гончар, III, 1959, 42); Але кулі не завдавали шкоди літакові, знизу видно було, як нитки трас згиналися на фюзеляжі і далі тяглися кудись убік від літака в надвечірньому повітрі (Ткач, Крута хвиля, 1956, 79).

4. спец. Головна вісь деяких споруд, що являє собою ламану лінію або ряд прямих ліній, з'єднаних кривими. У деяких видів споруд головна вісь являє собою ламану лінію або ряд прямих ліній, з'єднаних кривими. Цю вісь.. називають трасою, а розпланування її — трасуванням (Інж. геод., 1959, 125).

ТРА́СКАЛО див. тря́скало.

ТРА́СКАТИ див. тря́скати.

ТРА́СКІТ див. тря́скіт.

ТРА́СНУТИ див. тря́скати.

ТРА́СОВАНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до трасувати¹ 1.

ТРА́СОВАНИЙ², а, е. фін. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до трасувати².

ТРА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до тра́са. У Києві завершилися вперше організовані на Україні.. особисто-

командні змагання трасових автомоделей (Веч. Київ, 10.I 1972, 3); Трасовий знак.

ТРАСОВИ́Й, а, ч. Той, хто прокладає трасу (у 2 знач.).

ТРАСОЛО́ГІЯ, і, ж., спец. Галузь криміналістики, предметом якої є вивчення слідів злочину.

ТРАСОШУКА́Ч, а, ч., спец. Прилад для шукання підземних комунікацій, зроблених із металу. Трасошукач точно визначає глибину залягання труб, кабелів, повідомляє про місце аварії. Принцип роботи приладу заснований на визначенні змінного електромагнітного поля, яке штучно створюється генератором навколо трубопроводу або кабелю (Наука.., 7, 1964, 17); Дослідний зразок нового трасошукача важить близько 12 кілограмів. Випробування його показали високу точність визначення комунікацій (Веч. Київ, 6.XII 1967, 1).

ТРАСУВА́ЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до трасування (див. трасува́ння¹). Трасувальні роботи; // Признач. для трасування. Трасувальна віха.

ТРАСУВА́ЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто визначає трасу (у 1 знач.). Він сам сказав, що, можливо, повернеться лише завтра: коли він зайде далеко від палаток, то переночує в топографічному загоні трасувальників, який стоїть на 15—20 кілометрів спереду по трасі (Багмут, Опов., 1959, 44).

2. Прилад для визначення траси (у 1 знач.), розбивання площі під сад і т. ін. Розбивку [площі під сад] проводять і за допомогою спеціального приладу — трасувальника, що являє собою рівну дерев'яну рейку, закріплену нерухомо на двох ніжках заввишки 60—70 см (Виробн. енци. сад., 1969, 185).

ТРАСУВА́ННЯ¹, я, с., спец. Дія за знач. трасува́ти¹ 1. Трасування шляху полягає у виборі напрямку осі шляху по карті або місцевості (Інж. геод., 1959, 260); Трасування лінії електропередач; Автоматизована система трасування БАМу.

ТРАСУВА́ННЯ², я, с., фін. Дія за знач. трасува́ти².

ТРАСУВА́ТИ¹, ую, уєш, недок. і док. 1. перех. і без додатка, спец. Визначати трасу (у 1 знач.). Дуже зручно трасувати за матеріалами аерофотозйомки. Можна також трасувати за стереомоделями місцевості (Інж. геод., 1959, 267).

2. неперех. Летіти, залишаючи світний або димний слід (перев. про трасуючі кулі, снаряди). Землі Франка — покривдженій, нетлінній — він [танкіст] возвістив: — Життя прийшло нове! — Трасують кулі, та бовць піднявся на повний зріст в ту урочисту мить (Брат., Вересень, 1949, 28).

ТРАСУВА́ТИ², ую, уєш, недок. і док., перех. і неперех., фін. Переводити оплату грошей на іншу особу, видавати тратту.

ТРАСУВА́ТИСЯ¹, ується, недок. Пас. до трасува́ти¹ 1.

ТРАСУВА́ТИСЯ², ується, недок., фін. Пас. до трасува́ти².

ТРАСУ́ЮЧИЙ, а, е. Який має видиму траєкторію польоту, який під час польоту лишає світний або димний слід. Висіли сліпучі ліхтарі, били зенітки й кулемети, трасуючі кулі простягали до неба золоті шнурки... (Вишня, I, 1956, 313); Трасуючі снаряди прошивали повітря (Ткач, Моряки, 1948, 43).

ТРА́ТА, и, ж. 1. Дія за знач. тра́тити¹; витрачання, розтрачання. Чи зиск, чи трата — одна заплата (Номис, 1864, № 10525).

2. Витрата (грошей), видаток. Виявилось, які порядки заведено в земстві, скільки перейшло через Колісникові руки грошей, які трати оправдані, які ні (Мирний, III, 1954, 382); Він ще не стільки знав господарство, щоб помітити, де і скільки Галушківський зменшує прибуток та побільшує трати (Гр., II, 1963, 92);

— До речі, що мені тепер робити з цим зшитком? — Ви вмієте малювати? — сказав редактор, — то можете його заповнити котиками, собачками або записуйте в йому [ньому] ваші щоденні трати... (Сам., II, 1958, 257).

3. Дія за знач. **тра́тити** 2. Спали [опришки] добами... іли.. до одуріння, вилежуючися потім горічерева на сонці — словом, винагороджували себе за безумні трати енергії й сил в біганинах і нападах (Хотк., II, 1966, 160); *Сташка досить скоро усвідомила, що чекати, поки хтось з хлопців перший зверне на неї увагу, це даремна трата часу* (Вільде, Сестри., 1958, 379).

ТРА-ТА-ТА́, виг. Уживається як наслідування звуків музики або розміреного, ритмічного тупоту, стуку тощо. *Вся напружилася Маруся.. В висках стукало молотками, мозок вертів шалений вир обірваних слів, проскакував глупий мотив глупої польської пісеньки, а все покривав, все давив собою трикутний топін [тупін]: Тра-та-та! Тра-та-та!..* (Хотк., II, 1966, 134).

ТРА́ТИТИ, тра́чу, тра́тиш, *недок.*, *перех.* 1. *перев.* із сл. ма́рно, да́ремно. Витрачати, розтрачувати (гроші). — *Не годиться сих грошей марно тратити. Тяжко він їх заробляв* (Барв., Опов., 1902, 256); *І він почув, якась завина [вина] ухопила його за серце від тих згадок, якась пекуча згага запекла. Йому шкода стало грошей, що він тратить оце* (Мирний, III, 1954, 285); [А н д р і й:] *Я думаю, що коли людина тратить гроші, щоб дивитись на те, чого не тямить і тямити не може, то се марний перевод грошей* (Л. Укр., III, 1952, 721); // Використовувати, вживати (*перев.* марно) щонебудь для чогось, на щось. *Не трать, куме, сили, спускайся на дно!* (Укр. присл., 1963, 46); *Я пишу поволі, трачу багато часу* (Коцюб., III, 1956, 138); *Легше б згинутися враз було в боротьбі [боротьбі], Аніж тратити день за днем в журбі...* (Граб., I, 1959, 343); — *Не для того ми за тим деревом їздили за тридев'ять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному* (Тют., Вир, 1964, 119).

◇ [Ма́рно, да́ремно і т. ін.] **тра́тити по́рох** — даремно говорити, робити щонебудь, без потреби витрачати на щось свої сили, енергію тощо. — *У мене, наприклад, всі корови високоудійні.. А ви нас.. викликали серед ночі, агітуєте, накачуєте. Тратите порох, ламаєте, як ото кажуть, двері...* (Ряб., Жайворонки, 1957, 28); [М а к а р:] *Іди, Оксано. Я з Артемом хочу поговорити. Не трать порошу, на шахті завтра про це скажеш* (Корн., II, 1955, 147); **Папі́р тра́тити** *див.* папі́р; **Сло́ва ду́рно** (даремно, ма́рно) **тра́тити** *див.* сло́во.

2. Втрачати кого-, щонебудь, позбуватися когось або чогось. *Вона [удова] усе старіла, слабіла, все більш тратила міць і прудкість* (Вовчок, I, 1955, 314); *Я так би хотіла Вас ще зовсім здоровим побачити, що не трачу сії надії* (Л. Укр., V, 1956, 79); *Біда, хто тратить сон і апетит, Кому життя немов бурлацькі лями, На кого скрізь чигають вовчі ями І жалить сумніву дрібний москіт* (Зеров, Вибр., 1966, 65); // *Марно проводити (час, життя тощо).* «Там дець милий чорнобривий По полю гуляє, А я плачу, літа трачу, Його виглядаю..» (Шевч., I, 1963, 60); *Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу, Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу* (Пісні та романси., II, 1956, 5); // *Ронити, лити, проливати (сльози).* *А я, юродивий, на твоїх руїнах Марно сльози трачу* (Шевч., I, 1963, 223); — *Не плач, нене: дурно сльози тратиш,* — сказав батько Пугач (П. Куліш, Вибр., 1969, 136).

◇ **Тра́тити вла́ду над собою** — втрачати здатність володіти собою; **Тра́тити го́лову** — те саме, що **Го́лову втрача́ти** (*див.* **голова́**). «Дивна жінка ота моя мама! —

міркував Адає, чвалаючи гостинцем до Львова. — Я голову трачу, весь мов розбитий.., а вона тільки тепер відзискала спокій..» (Фр., VII, 1951, 183); **Тра́тити го́лос** — утрачати здатність говорити (внаслідок хвилювання, простуди тощо). *Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого* (Фр., IV, 1950, 224); **Тра́тити ро́зум** *див.* ро́зум; **Тра́тити терпелі́вість** (**терплі́вість**) *див.* терпелі́вість.

ТРА́ТИТИСЯ, тра́чуся, тра́тишся, *недок.* 1. Витрачати свої гроші, майно, робити витрати. — *Не вбивайся, не траться, не давай мені намиста і дукатів* (Кв.-Осн., II, 1956, 263); [С т е п а н и д а:] *А скільки ми тратимось задля бога і на оливу, і на свічі?.. Хоч би й були які гріхи, то вже ми їх замолили...* (Кроп., I, 1958, 125); *Ніяковий, сутулий, в гімназичній Наївній формі, мрійник і позер, Що тратився в компанії незвичній.., — Такий я був у Корсуні, над Россю* (Рильський, II, 1960, 125); // Використовуватися, вживатися. *Бачимо ми, Як тоді [під час росту] легко пожива вбирається кров'ю, і жили Ще не поширені так, щоб підживлення тратилось марно, І не доводиться тілу губити замість набувати* (Зеров, Вибр., 1966, 192); // *безос., розм.* Витрачатися (про зусилля, розум, енергію тощо). *Деякі мої товариші й товаришки, замість того, щоб оглянутись навколо себе на живі справи, на живу роботу, звертають всю свою розумову силу на рішення філософських питань [питань], не маючи самі ніякого філософського виховання. Тим часом при тому тратиться багато запалу і розумової праці, що може би здалося на що інше* (Л. Укр., V, 1956, 62).

2. *тільки 3 ос., рідко.* Те саме, що губі́тися 1; втрачатися, зникати (у 4 знач.). — *Земля була вокруги неначе обголена, і сліди тратилися на ній, як на льоду* (Коб., II, 1956, 181).

3. *Пас. до тра́тити* 1. *Тепер я кинув своє нікчемне віршування, французький язик [французька мова] убива мої зайві часи [години], що тратились на його [нього]* (Мирний, V, 1955, 348).

ТРА́ТТА, и, ж., *фін.* Переказний вексель, у якому одна особа (векселетримач) наказує другій особі (платникові) сплатити третій особі (ремітентові) відповідну суму грошей у певний термін.

ТРАТТО́РІЯ, ї, ж., *заст.* У Західній Європі — ресторан, трактир (у 2 знач.).

ТРАТУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Топтати, витоптувати. *Тратує озимину худоба, бо земля мокра* (Сл. Гр.).

ТРА́УЛЕР, а, ч. Морське судно для механізованої ловлі риби тралом та первісної її обробки. *Вже не один десяток київських траулерів ходить у морях, це надійні судна, працювати на них безпечно і зручно* (Собко, Матв. затока, 1962, 37); *Колектив технологів.. розробив серійну систему спорудження риболовних траулерів поточним великоблочним методом* (Наука., 2, 1957, 17).

ТРА́УЛЕРНИЙ, а, е. Прикм. до траулер. *Траулерний флот.*

ТРА́УР, у, ч. 1. Глибока скорбота, спричинена смертю кого-небудь або суспільним, загальнонаціональним лихом, яка виражається певними загальноприйнятими знаками. 26 січня 1924 р., в дні глибокого всенародного трауру, відкрився II з'їзд Рад СРСР. Перше засідання з'їзду було присвячене пам'яті В. І. Леніна (Іст. УРСР, II, 1957, 256); *Чорний колір у багатьох народів символізує смерть, траур* (Наука., 2, 1958, 46).

2. Чорний одяг або особливі знаки на одязі, прапорах, портретах та ін. як символ глибокого суму. *Проти мене сиділа якась.. удовиця в траурі* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Ти була в білій сукні, а на рукаві чорніла пов'язка.. — А по кому ви носите траур? — По нашому*

Францішеку (Гончар, I, 1954, 426); В уяві знов стоїть та чорна дата і образ твій [С. М. Кірова], до болю рідний нам, і траур над снігами Ленінграда й над краєм сім, і гнів в серцях до дна (Сос., I, 1947, 98); *У порівн. Графиня, вся в чорному, наче в траурі по своїй минулій красі, мовчки дивилася на Лукію (Донч., III, 1956, 44); Нерівна чорна лінія валки, мов траур, розсікає синювато-рожеве безмір'я снігів і наближається до вершників (Стельмах, I, 1962, 45).

ТРАУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до трауру, пов'язаний з трауром. Нарешті цей мотив переходить до басів, а слідом за ним з'являються смутні акорди траурного маршу тромбонів (Мист., I, 1959, 27); Портрет генерала у траурній рамі — Обличчя спокійне, вродливе, ясне (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 86); Усе ж тривога вляглася в ньому тільки тоді, коли вечірні газети виїшли з траурним повідомленням (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 179); Вони [вельможні пані] сушили очі хустинками з чорними траурними бережками (Смолич, II, 1958, 118); Траурні ризи; *Образно. Зривається листя і падає, падає... Це осінь танцює свій траурний вальс... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 316).

2. Те саме, що похоронний 1. Набальзамоване тіло царя возили на спеціальній колісниці по всіх підвладних йому племенах. Кожне плем'я приєднувалося до траурної процесії, проявляючи при цьому всі вияви скорботи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 160); Під'їхав секретар райкому Петро Йосипович Бунчук. Знявши капелюха, приєднався до траурного почту (Зар., На.. світі, 1967, 47); Траурний мітинг.

3. перен. Сумний, смутний, скорботний. В хутір Ковбики приїхали в траурному мовчанні, один Тимко весело підморгував хутірським дівчатам, що, розпалені цікавістю, п'ялися на тини, та чарував їх своїми бісичими очима (Тют., Вир, 1964, 91); // Який виражає скорботу, тугу. Траурне обличчя.

ТРАУРНО. Присл. до траурний. Дихнула смерть: привіт. привіт... пішла в танок у гromі брами... І йде розв'язаний бандит... І кроки траурно гудуть: остання путь, остання путь (Сос., I, 1957, 419).

ТРАФАРЕТ, у, ч. 1. Платівка з картону, металу тощо, у якій прорізано малюнки, літери або цифри для їх швидкого відтворення на якійсь поверхні. Здавалося, їх [людей у сірому] за одним трафаретом вирізали з паперу і розфарбували сірою і чорною фарбами (Ів., Вел. очі, 1956, 22); Всі ці способи декорування виконують художники цеху індивідуально, від руки і без застосування будь-яких трафаретів, що підвищує художню цінність виробів (Матеріали з етногр., 1956, 17); Цей процес [гравіювання] здійснюють на гравірувальних верстатах. На станині верстата змонтований пантограф, за допомогою якого наносять зображення з трафарету на виріб (Технол. різального інстр., 1959, 198); // Малюнки, літери тощо, зроблені за допомогою такого приладу. По трафарету впізнав [хлопець] червоноармійця свого полку (Сміл., Зустрічі, 1936, 8); Господарка запрошує в дім. Тут все милоє око. На вікнах — тюлеві занавіски, на стінах — трафарет (Рад. Укр., 19.VI 1959, 4); *У порівн. Сотні тисяч звуґлених людей — оце Хіросіма. Хіросіма — це коли балки сталеві плавилась, і черепиця скипалась у груддя шлаку, і вишивка відбилася, мов трафарет, на живих жіночих плечах... (Гончар, Тронка, 1963, 216).

2. перен. Загальноприйнятий або визнаний зразок, що його наслідують звичайно сліпо; шаблон, штамп. Халупи скрізь однакі [однакові]. Збудовані по трафарету [за трафаретом] (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); Не треба розуміти слово постійний епітет в негативному розумінні, як щось застигле, як ворожий справж-

ньому мистецтву трафарет (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 30); Грамоти звичайно писалися за певним трафаретом (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 48); Де трафарет — там поезія глухне, думка в'яне, почуття зника (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

ТРАФАРЕТИТИ, речу, ретнш, недок., перех., спец. Наносити малюнки, літери або цифри за допомогою трафарету (у 1 знач.). Трафаретити стіни; Трафаретити виріб.

ТРАФАРЕТКА, и, ж., розм. Те саме, що трафарет 1. Офіцери [фашистські] з'явилися на вечерю в нових.. мундирах з сяючими трафаретками — орел і свастика — на правому боці грудей (Хор., Незакінч. політ, 1960, 25).

ТРАФАРЕТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до трафарет 1; який є трафаретом. При створенні трафаретних малюнків слід враховувати прийоми композиції, колорит та інші особливості орнаменту тих чи інших районів Української РСР (Жилий буд. колгоспника, 1956, 128); Трафаретна платівка; Трафаретний проріз; // Признач. для роботи з трафаретом. Трафаретний пензель; Трафаретна фарба; // Вигот., зробл. за допомогою трафарету. Трафаретний напис.

2. перен. Який є трафаретом (у 2 знач.), ґрунтується на трафареті; заяложений, шаблонний. Українські драматурги інколи вдавалися до трафаретних, не раз уже використаних, поверхових засобів комедійності, і це знижувало викривальну силу сатири (Укр. рад. драм., 1957, 37); Трафаретна мова; Трафаретні порівняння.

ТРАФАРЕТНИК, а, ч. Той, хто працює з трафаретом (у 1 знач.).

ТРАФАРЕТНИЦЯ, і, ж. Жін. до трафаретник.

ТРАФАРЕТНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. трафаретний 2; сліпе наслідування загальноприйнятого або визнаного взірця; шаблонність. Трафаретність, як і епігонське копіювання кращих професійальних постановок, веде до втрати самобутності, нівелювання стилістичних особливостей хореографії (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 40); Лірика Е. Межелайтиса не знає однотонності, одноманітності, сірості барв і трафаретності (Літ. Укр., 24.IV 1962, 4).

ТРАФАРЕТНО. Присл. до трафаретний 2.

ТРАФИТИ див. трафляти.

ТРАФИТИСЯ див. трафлятися.

ТРАФЛЕНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до трафити. Грюкнув вистріл, і трафлений в саме серце Никодим Пшестшельський на лице повалився з барикади (Фр., III, 1950, 324).

ТРАФЛЯТИ, яю, яєш, недок., **ТРАФИТИ**, флю, фиш; мн. трафлять; док., діал. 1. Попадати, влучати. — То кулі ту [тут] все трафляли, подзьобали стіну, як ворони (Ю. Янов., I, 1954, 29); Василько .. шурхав дрюком. Десять раз хибить, раз трафить (Хотк., II, 1966, 325).

2. Потрапляти (у 2, 3 знач.). Може, скажете, що я й без того був би трафив на цю саму стежку? (Март., Тв., 1954, 213); Багато міст, містечок, сіл звидів Яким, мандруючи з цирковою трупкою, та все ще якось не міг трафити до свого вуйка (Ков., Світ., 1960, 16).

ТРАФЛЯТИСЯ, яється, недок., **ТРАФИТИСЯ**, иться; мн. трафляться; док., діал. Траплятися, бувати. І якого тільки дива Між людьми я наглядівсь! Правда, і добро трафлялось, Та сліз, горя, кривди більш (Фр., X, 1954, 235).

ТРАХ, **ТРАХ-ТРАХ**, виг. 1. Звуконаслідування, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо; торох. Раптом т-ррах!.. трах-трах!.. Віконна рама затремтіла, і всі шибки дико задеренчали (Коцюб., I, 1955, 403); Враз у віконницю знадвору — трах! —

видно, цеглиною. Трах! — десь у двері на тім кінці будинку (Головко, II, 1957, 177).

2. розм. Уживається як присудок за знач. трахнути і трахнутися. Виляти молотникові не можна: молотник не косар, — той сяде нагострити косу та й одпочине; молотник і не жнець, — той сам гонить постать. А тут трах-трах, трах-трах, — не оставайсь! (Барв., Опов., 1902, 305); Тільки хотів парубок щось відповісти, як Матюшина важка долоня з усього розмаху у висок його — трах! (Головко, II, 1957, 144); [К а з и д о р о г а:] Та й взяв [Рябина] громадську печать, розпик на огні та й трах! Аж м'ясо зашкварчало! (Фр., IX, 1952, 390).

ТРАХЕЇ, хей, мн. 1. У членистоногих тварин — дихальні трубки, які відкриваються на поверхні тіла. Від дихалець жука всередину тіла йдуть тоненькі трубочки — трахеї (Зоол., 1957, 45).

2. У рослин — трубки для руху води й розчинених у ній поживних речовин; судини. До провідних тканин [рослин] належать трахеї і трахеїди. Трахея являє собою трубку, що складається з поздовжнього ряду клітин — членків трахеї; у перегородках між членками розміщені отвори — перфорації (Виробн. енци. сад., 1969, 103).

3. див. трахея 1.

ТРАХЕЇДИ, їд, мн., бот. Видовжені, з загостреними кінцями клітини деревини рослин для руху води з розчиненими в ній поживними речовинами.

ТРАХЕЇТ, у, ч., мед. Запалення слизової оболонки трахеї, що супроводжується запаленням верхніх дихальних шляхів. У хронічних алкоголіків відбуваються різкі й тяжкі розлади в роботі внутрішніх органів, настає катаральний стан дихальних шляхів — трахеїти, бронхіти (Наука., 10, 1958, 32).

ТРАХЕЙНИЙ, а, е. Прикм. до трахея і трахеї. Трахейне дихання; Трахейна трубка; // Який має у своєму організмі трахеї. Кліщів можна розділити на дві групи: трахейних і безтрахейних (Підручник дезинф., 1953, 176).

ТРАХЕЙНОДИШНІ, них, мн., зоол. Підтип членистоногих тварин, що дихають за допомогою трахей.

ТРАХЕОТОМІЯ, ї, ж., мед. Хірургічний розтин трахеї з наступним введенням до неї спеціальної трубки для відновлення дихання. — Дитині, мабуть, потрібна допомога хірурга... трахеотомія, вона захищається (Ле, Міжгір'я, 1953, 35); Щойно дівчину привезли, їй зробили трахеотомію — операцію підключення до горла апарата, який тепер за неї дихає (Наука., 4, 1974, 42).

ТРАХЕЯ, ї, ж. 1. Частина дихального шляху в людини й наземних хребетних тварин, через яку надходить повітря з гортані до легенів; дихальне горло. Вивчаючи трахею, учні повинні звернути увагу на те, що це м'яка трубка, у стінці якої лежать неповні хрящові кільця, які обхоплюють її спереду і з боків (Метод. викл. анат., 1955, 111); Проїшовши гортань, повітря попадає в трахею. Це трубка близько 10—12 см завдовжки (Анат. і фізіол. люд., 1957, 72); Від ротової порожнини [грака] до легень веде уздовж усієї шиї довга трахея, яка розгалужується на два бронхи (Зоол., 1957, 109).

2. див. трахеї 2.

ТРАХІТ, у, ч. Світла впвержена гірська порода зернистої будови, що має в своєму складі головним чином польові шпати; використовується як будівельний матеріал. Трахит — це вулканічний аналог сієніту; утворюється тоді, коли сієнітова магма застигає на поверхні (Курс заг. геол., 1947, 65).

ТРАХІТОВИЙ, а, е. Прикм. до трахит. Трахитові брили; // Власт. трахитові. Трахитова структура.

ТРАХКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. трахкати та звуки, утворювані цією дією. Несподівано в тихому досі коридорі зчиняється страшенний галас, трахкання дверей, тупотіння ніг, постріли (Кол., На фронті., 1959, 123).

ТРАХКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Утворювати різкі, переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху або під час роботи, руху тощо; торохкати (у 1 знач.). Трахкаючи колесами, пароплав поспішив до пристані (Кол., Вибр., 1953, 439); Трахкали розкотисті постріли; // безос. Стріляти. Трахкало десь збоку. Над головою хурчали осколки й опадали, гупаючи, мов груші (Гончар, III, 1959, 47).

2. Сильно, з гуркотом ударяти, стукати; торохкати (у 2 знач.). Трахкало в розмаху дерево об дерево (Хотк., II, 1966, 220).

ТРАХКОТІТИ, очу, отіш, недок., розм. Підсил. до трахкати. Трахкотять тепер колеса, Я тіпаю волокно (Укр. думи., 1955, 402); Трахкотіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки (Головко, II, 1957, 28); Катеринка ніби ще більше захрипла, а бубон трахкотів невпопад... (Чаб., Катюша, 1960, 11).

ТРАХКОТЛИВИЙ, а, е. Який трахкотить. Трахкотливий комбайн.

ТРАХНУТИ, ну, неш, док., розм. 1. *неперех.* Однокр. до трахкати. Он хмара згущується чорна, Край неба весь скоро обгорне... От блискавка блисне і грім як не трахне! (Фр., XIII, 1954, 320); [П а в л о:] Схочу, візьму в жменю піску, сплету нагая, трахну тричі, і кінь, як змій, зараз отут затупотить?... (Кроп., II, 1958, 384); Він присунув до себе верхній папірець, ледве глянув на нього, і в ту ж мить губи його стали тонкими й блідими. Йому захотілося щосили трахнути кулаком по столу (Шовк., Інженери, 1956, 29); — Молодечо! — трахну в долоні Левко Обозний. — Штрафну йому за добре слово (Кучер, Трудна любов, 1960, 170); // безос. Ніби гарапник навісний і дошкульний, трахнуло у двері, у ворота (Кучер, Пов. і опов., 1949, 7).

◇ Трахнути ліхом об землю — те саме, що Ударити (кинути і т. ін.) ліхом об землю (див. ліхо¹). — Що буде, те й буде. Трахну лихом об землю і край! (Кучер, Прощай., 1957, 321).

2. *перех.* і без додатка. Влучити, попасти, убити з вогнепальної зброї. На тому місці, де було очко ворона, він знайшов малесеньку дірочку, з якої сочилася кров, і, зрозумівши, що поцілив у око, дурнувато усмінувся: «Оце трахнув!..» (Тют., Вир, 1964, 139).

3. *перех.* Сильно вдарити кого-небудь, дати комусь стусана. — Цей сиволаний солдафон трахнув вас так, що якби не нагодився тут я, то після ще одного удару довелося б везти вас просто до моргу (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 88); — Ач, в'ється, як вуж. — За багатиру руку держить! — Аякже: кавуни їсти, то треба чимсь оддячувати. — Та трахни його, Артеме, щоб знав, як! (Головко, II, 1957, 247).

4. *перех.* і *неперех.* Уживається експресивно на позначення якоїсь сильно вираженої дії. — Виявляється..., що ті [чеські] заводи розбомбили зовсім не німці, а пани американці, — нарешті почав Хома про те, що гризло його всю дорогу. — Налетіли буцімто в останню годину і трахнули! (Гончар, III, 1959, 428).

ТРАХНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм. 1. З розго-ну, з шумом упасти. Трахнутися на підлогу.

2. Сильно вдаритися об що-небудь. Чиясь добра лама, просвітивши в цей час у повітрі, лунко трахнулась об Огієнків балкон (Гончар, Таврія, 1952, 20); Трахнутися об стіну.

ТРАХО́МА, н. ж., мед. Хронічне інфекційне захворювання слизової оболонки очей. *Здоров'я наше дуже добре, Ліля з Тосею більш не простуджувались; од трахоми бережемося* (Л. Укр., V, 1956, 124); *В Узенбаєва була застаріла трахома. Його вивернуті червоні повіки надавали всьому обличчю неприємного, страшного вигляду* (Донч., I, 1956, 114); *На лаві біля ясел, накритий горою перин, лежав сам господар з запаленими на трахоми очима* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 16).

ТРАХОМАТО́ЗНИЙ, а, е, мед. 1. Стос. до трахоми; пов'язаний з вивченням, лікуванням трахоми. *Трахоматозний інститут*.

2. Уражений трахомою. *Трахоматозний хворий*.

ТРАХОМНИЙ, а, е, мед. Уражений трахомою; хворий на трахоми. *Підсліпувато моргали трахомні очі й завжди слезоточили* (Донч., I, 1956, 114).

ТРАХ-ТАРА́Х, виг. Те саме, що трах-тра́х (див. трах). *Прибував кошовий В північну столицю Та й іде собі у двір Вітати царицю. Але тільки за поріг — Зачепився зразу І в цариці — трах-тарах! — Розчерпив вазу* (Рудан., Тв., 1959, 239).

ТРАХ-ТРА́Х див. трах.

ТРАЧ¹, а, ч., рідко. Те саме, що пиля́р. — *Я торгував чіпцями, кожухами.., а ти виростав у лісах між гонтарями, трачами та теслями, а далі пустився торгувати деревом* (Фр., III, 1950, 18); *Зникли, назавжди зникли з гірських і підгірських доріг оті знайомі мені з юності вічні пролетарі-зидарі — коновкарі, дьогтарі, решетарі, трачі...* (Козл., Сонце.., 1957, 7).

ТРАЧ², а, ч. Комаха ряду перетинчастокрилих, небезпечний шкідник рослин; пильщик (див. пильщик²). *Яблуневий трач зимує у фазі личинки останнього віку в щільному сіро-коричневому коконі в ґрунті пристовбурних кругів* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 31); *Майже нічого не дають як запилювачі і численні мухи, а також такі комахи, як горіхотворки, трачі, наїзники* (Бджоли, 1955, 109); *Личинки трача [вишневого] завдають великої шкоди деревам вишні, черешні, а іноді й груші* (Веч. Київ, 18.IX 1957, 4).

ТРАЧА́ТИ, аю, аєш, недок., перех., діал. Тратити. *Нехай мені [для мене] отець худоби не трачає, скарбів не збуває, нехай мене молоді з неволі не викупає, бо я вже потурчилась* (Сл. Гр.).

ТРАЧІ́ННЯ, я, с., діал. Тирса (деревна). Вони [робітники] зм'ятали трачиння.. вивозили його й висипували [висипали] в паці печей в приземнім забудуванні (Коб., I, 1956, 461).

ТРАЧКА, н. ж., діал. Лісопилля, тартак. В низині кипіло голосне життя. Там гомоніла велика парова трачка (Коб., Вибр., 1949, 313).

ТРАЧУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Розпилювати (колоду на дошки).

ТРЕ, присудк. сл., діал. Треба (див. треба¹). — *Тре тобі, Івасуню, промити личко..!* (Фр., IV, 1950, 482); *Тре тим рогом чесатися, котрим можна дістатися* (Сл. Гр.); — *То скільки ж це вийде орендної плати з пана за сорок три роки, якщо по дев'ять карбованців з десятини лічити?.. Певне, тисяч за тридцять. От скільки грошви тре викласти!* (Стельмах, I, 1962, 357).

ТРЕ́БА¹, присудк. сл., також з інфін. Потрібно, необхідно, слід. Вона мерщій поприбирала що треба, дмухнула на світло і собі прилягла на лаві (Мирний, IV, 1955, 133); [П а в л о:] *Е, сину, сину! Щоб научитись плавати, треба води набрать в уха; щоб научитись жити, треба настраждатись в житті...* (К.-Карий, II, 1960, 162); — *Я теж оце недавно був у Полтаві, так теж усе в, що треба* (Тют., Вир, 1964, 213); — *Дядька, Іване, треба розуміти, не тільки лаяти, а й жаліти* (Стельмах, II, 1962, 144).

Як і треба було сподіватися див. сподіватися.

◇ До скру́ту треба див. скрут¹; Так [йому́, тобі і т. ін.] і треба! — цього й заслуговує хто-небудь. *Так тобі й треба, не ходи, де не треба!* (Укр. присл., 1963, 493); *Треба з свічкою серед дня шукати (вишукувати і т. ін.) див. свічка; Треба [правду] сказати див. сказати; Хіба що рожня треба див. рожен; Що треба, рідко — дуже добре, чудово. Ото було, як опівночі, то й пливуть човни Дніпром, та й пристають під старою вербою; а пан Максим їх веде до світлиці та приймає, що треба* (Вовчок, I, 1955, 90); *Як треба — належним чином, як потрібно, як слід. Розпорядивши Турн як треба, Махнув. засаду щоб зробити* (Котл., I, 1952, 279); *А як настали жнива.. то їй стало невміч: ..нагальна праця знігваляє, а нічка прийде, — хвоста того заячого коротша, — ні виспатися, ні одпочити як треба!*.. (Мирний, IV, 1955, 295).

ТРЕ́БА², н. ж. 1. заст. Жертвоприношення (у 1 знач.). *Приносити требу (треби)*.

2. церк. Релігійний обряд (хрестини, вінчання, па-нахида тощо), який здійснює священник на замовлення віруючих. *Вікарій був немоцний, то мало не за кожною потребою мусили вдаватися до сусідських попів* (Свидн., Люборацькі, 1955, 88); *В кінці прошенія прикинули, що о. Артемії бере велику плату за треби* (Н.-Лев., IV, 1956, 168); *Отець Сидір їздив тепер на треби, як церковний магнат* (Донч., III, 1956, 104); // Плата священникові за виконання такої відправи. *Отець Орест Солонинка.. здирав з віруючих різні треби і подаяння не лише грошима, але й натурою* (Мельн., До раю.., 1961, 59).

ТРЕ́БИЩЕ, а, с., заст. Місце, де відбувалося принесення жертви богам. *Київ почали забудовувати кам'яними будівлями, прикрашеними живописом і мозаїкою; на місці язичеського «требища» (місця культу) збудували церкву* (Іст. СРСР, I, 1956, 42); *Жерці розпалювали вогонь на требищі* (Скл., Святослав, 1959, 29).

ТРЕ́БНИК, а, ч. Богослужбова книга, що містить молитви для треб. *На вікні требник лежав з хрестом, в патрахіль [епітрахиль] замотаний* (Свидн., Люборацькі, 1955, 77); *Лежали на столі книги церковні: требник митрополита Петра Могили.., непогамовного борця проти унії* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 381).

ТРЕ́БУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Вимагати. — *Ходімо знову до пана потребувати настоячої [справжньої] волі* (Мирний, IV, 1955, 186); *Пожив так з півроку, прошу в батька на чоботи. Він: — А жалування? Коли вже воно буде тобі? Требуї!* (Тесл., Вибр., 1950, 161).

ТРЕ́БУВА́ТИ, ую, уєш, недок., чого, рідко чим і без додатка, діал. Потребувати, мати потребу. *Його очі темніли, і груз топірець в землю. — Я не требую їхню [їхньою] згодою* (Коцюб., II, 1955, 315); *Дим'янчук кричала Оришці услід: — Прийди завтра будза їсти! — Не требую!.. Я газдівська дитина! — відгукується Оришка* (Хотк., II, 1966, 30).

ТРЕ́БУВА́ТИСЯ, ується, недок., діал. Бути потрібним, необхідним. — *Вечором приходжу я на квартиру до комжора, він побачив мене, налив мені чаю і каже: «Ну, викладайте, що ви там таке придумали?» Я показав план і говорю, що потребується мені форма фінського офіцера* (Тют., Вир, 1964, 262).

ТРЕД-ЮНІО́Н, у, ч. Назва професійної спілки у Великобританії та деяких інших країнах, що об'єднує переважно кваліфікованих робітників. *Програма Інтернаціоналу мала бути досить широка для того, щоб її вважали прийнятною і англійські тред-юніони, і послідовники Прудона у Франції, Бельгії, Італії та Іспанії, і лассальянці в Німеччині* (Комун. маніф., 1963, 15).

ТРЕД-ЮНІОНІЗМ, у, ч. Опортуністична течія в робітничому та профспілковому русі, що обмежує політичну боротьбу економічними вимогами, які не зачіпають основ капіталізму. Відомо, що «економісти» безперервно твердили про незрілість робітничого класу Росії, заперечували необхідність політичної боротьби пролетаріату, штовхаючи російських марксистів у болото тред-юніонізму і ліберально-буржуазної політики (Ком. Укр., 7, 1966, 32).

ТРЕД-ЮНІОНІСТ, а, ч. Прибічник тред-юніонізму.
ТРЕД-ЮНІОНІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до тред-юніоніст. Тред-юніоністська боротьба; // Власт. тред-юніоністові. Тред-юніоністські погляди.

2. Стос. до тред-юніонізму. Стихийний робітничий рух сам по собі здатний створити (і неминує створює) тільки тред-юніонізм, а тред-юніоністська політика робітничого класу є саме буржуазна політика робітничого класу (Ленін, 6, 1969, 90).

ТРЕК, у, ч., спорт. Спеціальної будови доріжка для велосипедних (іноді мотоциклетних) перегонів. Вперше на київському треку будуть проведені змагання на тандемах — двомісних велосипедах (Веч. Київ, 3.X 1957, 1); На відміну від шосейних гонок і кросів змагання на треку проводяться на спеціально підготовленій кільцевій доріжці невеликих розмірів (Спорт., 1958, 56).

ТРЕКОВИЙ, а, е, спорт. Прикм. до трек. Трекові перегони.

ТРЕЛЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до трелювання. Трелювальні роботи; // Признач. для трелювання. Трелювальний трактор — потужна хороша машина, яка дістала високу оцінку трудівників лісорозробок (Рад. Укр., 17.VII 1962, 1); Трелювальна лебідка; Трелювальний механізм.

ТРЕЛЮВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що займається трелюванням.

2. Машина, за допомогою якої здійснюють трелювання. Радомишльський машинобудівний завод імені Жовтневої революції освоїв випуск нового потужного трелювальника лісу, який зможе одночасно транспортувати майже вісім кубометрів деревини (Роб. газ., 24.III 1966, 2).

ТРЕЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. трелювати. — Вас цікавить механізація трелювання — йдіть подивіться (Чаб., Стоїть явір., 1959, 150); Якщо на гірських схилах вирубати ліси і неправильно провести трелювання дерев, почнеться процес ерозії (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

ТРЕЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Підтягати, підвозити зрізані дерева з місця заготівлі до лісовозної дороги. Люди, що трелювали ліс, бачили все це, і скоро на всіх ділянках лісорозробок знали: фон-Берга і шефа табору Калітеску схопили партизани (Петльов., Хотинці, 1949, 171); Рубку лісу треба провадити тільки взимку, а деревину трелювати гужем (Колг. Укр., 2, 1958, 38).

ТРЕЛЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до трелювати.

ТРЕЛЬ, і, ж. Тремтливе, переливчасте звучання, утворюване швидким багаторазовим чергуванням двох суміжних звуків. Вона співала дуже добре. Її.. сопрано розливався [розливалось] трелями.. далеко понад морем (Н.-Лев., V, 1966, 183); В вершках дерев почали солов'ї виводити свої трелі (Фр., VII, 1951, 120); На каштані вдарив зяблик чисту, коротку, барвисту трель (Коп., Як вони., 1948, 6); Старий Кучма, сільський пастух, був, мабуть, колись горністом у війську. Іноді такі трелі виводить над селом, що аж мило послухати (Томч., Жменяки, 1964, 48); // Швидке багаторазове чергування таких звуків у музичному творі. І ще гучніш лунають співучі трелі ноктюрна (Коч., II, 1956,

34); Найзручніше на сопілці виконувати мелізми (мелодичні прикраси) — форшлаги.., трелі.., а також подвійне й потрійне стаккато (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 36).

ТРЕЛЬЯЖ, а, ч. 1. Тристулкове дзеркало. Лідія Павлівна примірювала перед трельяжем убрання (Донч., Зоряна фортеця, 1933, 126); Стефанія стояла перед трельяжем у спальні й уважно оглядала себе в дзеркалі (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 56).

2. Легка ґратка, по якій в'ються рослини; // Сплетіння, сітка, що утворюється виткими рослинами на легких ґратках. А за зеленим трельяжем, по кутках, на затишних канапках.. сичить вишукана польська мова (Тулуб, Людолови, II, 1957, 212).

3. рідко. Те саме, що альтанка. Літнє мешкання. Праворуч будинок з верандою і садком. На авансцені, теж праворуч, альтанка, або трельяж, обернутий до публіки виходом (Л. Укр., II, 1951, 45).

ТРЕЛЬЯЖНИЙ, а, е. Прикм. до трельяж. В кімнаті в красивих клітках птахи, на столі і трельяжному столику — великі букети айстр. (Грим., Син., 1950, 84); // У вигляді трельяжа (у 2 знач.); із легких ґраток. Трельяжна альтанка.

ТРЕМАТОДИ, ів, мн., мед. Клас паразитичних плоских черв'яків, які за допомогою присосків прикріплюються до стінок внутрішніх органів хребетних тварин і людини; присисні.

ТРЕМАТОДОЗИ, ів, мн., мед. Захворювання людини й тварин, спричинені паразитуванням трематодів.

ТРЕМБІТА, и, ж. Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів. Там то бринить трембіти звук (Пісні та романси., II, 1956, 67); Тужливо і протяжно лилися звуки вічарської трембіти, лунаючи від верха до верха (Фр., III, 1950, 8); Лиш ген-ген, не знає далеко, там, де в синь верхи повиті, тужно, тоскно, мелодійно грає гуцул на трембіті... (Хотк., II, 1966, 33); Молодий пастух приграв на трембіті, триметровій берестяній дуді (Ільч., Вибр., 1948, 51).

ТРЕМБІТАННИК, а, ч., діал. Трембітар. Аж на зорі зварилася вечеря. Поки гості попоїли, трембітанники заграли вже на вставання (Гжицький, Опришки, 1962, 28).

ТРЕМБІТАННЯ, я, с. Дія за знач. трембітати та звуки, утворювані цією дією. Тихо-тихо, нечутними кроками наближається вечір.. Повагом, в царственій величі підіймається місяць з-за Синиць, і невідомо звідки ледве-ледве доноситься трембітання... (Хотк., II, 1966, 55); Після переселення сюди, в степи, йому ще довго ночами вчувалося трембітання трембіти в горах... (Гончар, Тронка, 1963, 91).

ТРЕМБІТАР, я, ч. Той, хто грає на трембіті. Здалека з супротивного боку знов заскиглила трембіта; Юрі здавалося, що незримий далекий трембітар подає йому просто до вуха вістку про чийсь смерть (Фр., IV, 1950, 422); Степан Чижмар чув.. як дзвенить близько між скелями потік, як реве десь на полонинах худоба, а ген далеко невидимий трембітар смутними звуками вивідає свою тугу... (Скл., Карпати, II, 1954, 18); На трембіті повідомляють населення про незвичайні події. Наприклад, коли до двору наближається група колядників, трембітарі грають закличні мелодії (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 27).

ТРЕМБІТАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. і неперех. Грати на трембіті. Як поламаний пати́к, стояв коло майстра трембітар з довгою трембітою і трембітав сумними голосами (Черемш., Тв., 1960, 66); На високій горі.. стоїть у святковому одязі легінь і натхненно трембітає (Стельмах, Над Черемошем, 1952, 180); Ярослав

бере в руки трембіту, високо підіймає над головою — трембітає (Мокр., П'єси, 1959, 106); // Звучати, лунає (про трембіту). За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта, оповіщаючи горам і долам про смерть (Коцюб., II, 1955, 310); Чабан щодня згадує Москву і той день, коли так вільно й зазвено трембітала його гуцульська трембіта (Рибак, Що сталося..., 1947, 39).

2. *перех. і без додатка.* Давати сигнал, оповіщати за допомогою звуків трембіти. Скотарки вже подоїли маржину, і ватаг трембітає, що вже худобу пора гонити пастися (Турч., Зорі..., 1950, 40).

ТРЕМБІТКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до трембіта. Ци [чи] трембітки трембітають, чи голос овечий?.. (Коломийки, 1969, 61).

ТРЕМБІТОЧКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до трембітка.

ТРЕМБУХАТИЙ, *а, е, діал.* Череватий, пузатий.

ТРЕМКИЙ, *а, е, рідко.* 1. Те саме, що тремт'ячий 2. Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім:.. На образах блискучі шати З рядками перлів по кутках, Тремку, химеристу веселку Окруж лампади на святках... (Стар., Поет. тв., 1958, 190); І нечутно торкнувся гарячими устами він до тремких її губів (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 199).

2. Мелодійно-дзвінкий, високого тону (про голос). Тремкий [голос], як тонке срібло, як найтонший криштал (Сл. Гр.).

ТРЕМОЛІТ, *у, ч.* Мінерал білого або ясно-зеленого кольору, різновидом якого є нефрит; біла рогова обманка.

ТРЕМОЛО, *невідм., с., муз.* Швидко багаторазове повторення одного звука або швидко чергування двох несуміжних звуків чи співзвуччя в інструментальній музиці, що справляє враження тремтіння. Акин замовк, але довго дзвеніло піжним вмираючим звуком ледь чутне тремоло домбри (Тулуб, В степу..., 1964, 170); Важку ходу Ведмедя композитор [М. В. Лисенко] передає за допомогою громіздких октав і тремоло в нижньому регістрі (Укр. клас. опера, 1957, 225); *У порівн. І туркіт повозів, і людські голоси, Дзвінки трамваїв, гомін паровозів Зливаються в одну тремт'ячу ноту, Мов тремоло великої оркестри (Л. Укр., I, 1951, 145).

ТРЕМТІННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. тремтіти 1—3. Раїса ще не зовсім одійшла після грози: це було помітно в легкого тремтіння руки (Коцюб., I, 1955, 318); Його широка й густа борода тряслася від нервового тремтіння щелепів (Ле, Наливайко, 1957, 37); Справді, після того, як верстат було закріплено на міцному фундаменті, тремтіння припинилось (Довж., VI, 1957, 344); Гвинтівка непорушно застигла в руках, і око не могло вловити найменшого тремтіння мушки (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); Сузір'я ліхтарів на вулиці нагадало тремтіння ракет над фронтом (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 42); В його металевому голосі почулося ледь вловиме тремтіння (Кучер, Прощай..., 1957, 139); В думці її [книгу] розгортаю: тремтіння пронизує тіло (Зеров, Вибр., 1966, 378); Борджомела, Борджомела, Нече дівчина весела, ..І хлюпочеш, і смієшся, Та сльозами дрібно ллєшся, Вся в тремтінні, у тривозі, Мов стомившись у дорозі (Забашта, Вибр., 1958, 70).

Тремтіння *проймає* (пройма́ло, пройма́ло) *див. пройма́ти.*

2. Посилене биття серця, прискорене пульсування крові, спричинені хвилюванням, переживанням; схвилюваний стан. [М а р т і а н:] Я хотів би знов побачити те світло, що сяло у твоїх дитячих очах, почути твоє радісне тремтіння, що й я від тебе переймав тоді, як ти сиділа на руках у мене (Л. Укр., III, 1952, 280);

Сонячний погляд очей — чорних, променистих, гарячих і... загадкових. Той погляд кличе, таємне тремтіння вливає у серце (Рильський, Бабине літо, 1967, 45); З тремтінням Тарас доторкнувся до поручнів на сході... Тут, по цих сході, ступав сам Пушкін (Сміл., Крила, 1954, 99).

ТРЕМТІТИ, *мчү, мтіш, недок.* 1. Трястися від холоду, страху, слабості, хвилювання тощо; дрижати (у 1 знач.).— Не раз як почне оповідати [дід] увечері, та ми аж тремтимо зо страху (Фр., VI, 1951, 183); Руки і ноги тремтіли у неї од слабості, проте вона уперто намагалася злізти з ліжка (Вас., II, 1959, 17); Вибігає Любуша. Вона напівроздягнена, з накинутою на плечі великою хусткою. Вся тремтить від холоду й ляку (Коч., II, 1956, 36); Ступакова аж тремтіла від обурення. Ще ніколи досі Сиволап не був їй такий гидкий, як зараз (Ткач, Плем'я..., 1961, 93); У Шевченка тремтіли руки від хвилювання, коли він розривав конверти (Тулуб, В степу..., 1964, 184); Багачі обступили Мазуренка, а бідні Титаренка. І тільки дивились одні на одних. А від ненависті тремтіли (Ірчан, II, 1958, 31); // *чим.* Солоха пішла, тремт'ячи усім тілом, вона боялася, щоб її не били (Мирний, I, 1954, 65).

Тремтіти, як (мов, *на́че і т. ін.*) у проп'ясиці *див. проп'яси́ця.*

2. *перев. 3 ос.* Трястися, коливатися, хитатися від чого-небудь. Як на осиці лист, тремтить млинок од хвилі (Греб., I, 1957, 80); Грім — аж земля тремтить — і гукає і наводить страх на душу, обіймає холодом серце (Мирний, I, 1954, 306); Тихий вітерець підихає без шуму, Листя на яблунях спить, Тільки ялина думає думу, Тільки осика стиха тремтить (Дн. Чайка, Тв., 1960, 324); На вікнах тремтіли тонкі білі фіранки (Коп., Лейтенанти, 1947, 139); *Образно. Колись було — і в мені кров кипіла, Тремтіли нерви, наче струни в грі...! (Фр., XIII, 1954, 29); // Мигтіти, мерехтіти (про світло, вогонь і т. ін.). Зорі тремтять в нічній прохолоді (Коцюб., I, 1955, 291); Тремтить якийсь вогник здалека (Л. Укр., IV, 1954, 95); // Коливатися, дрижати (про нагріте повітря). Від спеки тремтить голубе повітря (Корн., I, 1955, 151); // Переривчасто, нерівно звучати. Голос його тремтів; лице горіло; очі світили радістю (Мирний, I, 1949, 383); // *перен.* Виразатись, виявлятися у чомусь, на чомусь і т. ін. (про почуття, переживання). Безмовне горе тремтіло в її очах і в міцно зціплених устах (Довж., I, 1958, 220); // *перен.* Буяти, вирувати. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати — плодючість (Коцюб., II, 1955, 227); // *перен.* Ледве помітно проявлятися; тліти. А ми ще все спимо, і міцно так нам спиться... Чи шкода нам себе будить? Чи досить нам того, як часом нам присниться, Що в нас іще життя тремтить? (Сам., I, 1958, 110).

◇ **Серце (душá) тремтіть (тремті́ло, тремті́ла) у кого, чий (чия)** — в когось посилено б'ється (билося) серце, хтось хвилюється (хвилювався). [О р и с я:] Я коня напуваю, а сама боюсь і глянуть на його, а серце так і тремтить... (Вас., III, 1960, 30); Серце її аж тремтіло з радості (Кобр., Вибр., 1954, 73); Перед скелею сріблиться течія... Як тут гарно!.. Аж тремтить душа моя! (Крим., Вибр., 1965, 120); Тремт'ять (тремті́ли) сльози на очах *див. сльозá.*

3. *перен.* Відчувати страх, боязнь перед ким-, чим-небудь, боятися, побоюватися когось, чогось. Один Комарик молодий Розхвастався перед старими: «Он, — каже, — як розтягся біс рудий [Лев]!.. Аж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним усяка твар тремтить» (Гл., Вибр., 1957, 179); Сила й міць поезії Шевченка

така, що перед нею.. тремтять, жахаються наші вороги (Тич., III, 1957, 46); Він пригортає до себе найдорожче, що є в нього, і тремтить, боїться, що зараз воно піде від нього (Стельмах, I, 1962, 469); Не раз у чварі злій великий Рим тремтів Перед оранською [арабською], дакійською ордою (Зеров, Вибр., 1966, 277); // за кого — що. Турбуватися, переживати за себе, за чийсь долю, чиєсь життя. — Я ще й досі в непевності тремчу за долю свою... (Коцюб., I, 1955, 161); [Ж і р о н д и с т:] Нехай би кидали [хвилі] мене та розбивали об гострі скелі, гуркотом валів глушили б голос мій.. — змагався б я, боровся, поривався, тремтів би за життя своє хвиливе, але я жив би (Л. Укр., II, 1951, 181); — Справді, ти тільки пригадай, тату: як вона [мати] все життя тремтіла за Гришу і за мене (Головко, II, 1957, 587); // над ким. Оберігати, стерегти когось від неприємностей, лиха, хвороб; побиватися за кимось. З дочкою відтепер бувала лише по неділях та під час канікул, не дуже турбуючись за неї в розлуці, бо знала, як баба тремтить над нею (Головко, А. Гармаш, 1971, 416); Невже-таки не знайде він десь роботи? Коли не буде її в економії, то, може, щось трапиться в цукроварні.. Одне лише погано: мати буде тяжко журитися. Все тремтить над ним, наче над маленьким (Стельмах, I, 1962, 125); // над чим. Боятися втратити щось. — Ну і в'їдлива ж ти, сестро. Тремтиш над тим карбованцем, ніби в жнива, в гарячу пору, породила його. Сказав пришло, то й пришло! (Стельмах, I, 1962, 10); // над чим. Ощадливо витратити, споживати щось; скупитися. — Сідай, Гнате, повечеряємо! — подає парубкові маслакувату руку. — Засвіти, Горпино, якогось мигунця. А то кат зна чим капариш, — говорить так, начебто не він, а дружина так тремтить над гасом (Стельмах, II, 1962, 348); Майнацькі соляні промисли відразу ж після звільнення Криму були націоналізовані, і дорогоцінна сіль стала надбанням всього народу, який протягом імперіалістичної і громадянської війни тремтів над щіпкою солі (Збан., Сеспель, 1961, 9); // за ким. Бути дуже прив'язаним до когось, любити когось; бажати постійно бути з кимось. Він мало не як дівчина любив свого Тимофія, тягнувся до цього руського мовчазного красеня.. І Тимофій аж тремтів за Свиридом, але ніде й ніколи.. не перекинувся й словом про це зі своїм другом (Стельмах, II, 1962, 29).

◇ Тремтіти за своєю (власну) шкіру (душу) — дуже переживати, турбуватися за своє життя, благополуччя тощо, незважаючи на обставини, долю інших людей. Умерла людина — поховати її тихенько, зійтись по тому в гурточок, ..посумувати.. і розійтись тихенько по хатах, не тремтячи за власну шкіру... (Коцюб., I, 1955, 168); Боротьба [з фашизмом] йде не на життя, а на смерть, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків, які, тремтячи за свою шкіру, разом з тим мріяли пожитися на народному нещасті (Довж., III, 1960, 58).

4. перев. з част. а ж, перен., розм. Дуже хотіти самому зробити що-небудь, взяти участь у чомусь. — Передай, що за годину її [вогневу точку противника] буде знищено, — наказував Козаков посильному.. Він просто сам ласий був до такого шматка. Він аж тремтів увесь, коли траплявся такий небезпечний випадок, такий «шанс», де можна було дати волю своїй винахідливості, умінню, хоробрості (Гончар, III, 1959, 105); // Прагнути до чогось, із нетерпінням ждати чогось. Все ти [Заєць] ховайся та вгору дивись; Тільки ж згадаєш, щоб як задрімати, А над тобою вже беркут повис: Так і тремтить, щоб тебе розідрати! (Щог., Поезії, 1958, 120); [М о к р и н а:] Упіймала мене [Же-

ня] наодинці, почала розпитувати і прямо аж тремтить у село!.. (Кроп., II, 1958, 295).

◇ [Аж, усі] жижкі тремтять (тремтіли) у кого — те саме, що Аж жижкі трясуться (трусяться, трусілися, затрусілися, задривали) (див. жижкі). [В е к л а Ц и н д р я:] У мене і в самої усі жижки тремтять погарцювати в червоних черевиках (Укр. поети-романтики.., 1968, 475).

ТРЕМТЛІВИЙ, а, е. 1. Який тремтить (у 1, 2 знач.), здатний тремтіти, дрижати від чогось; тремтятий (у 2 знач.). Білочка примостилася в дуплі тремтливої осики (Ів., Опов., 1949, 193); В тії калини на зорі Нахилиш ти тремтливу гілку І з неї виріжеш сопілку... (Забашта, Квіт., 1960, 75); Десь угорі, мало не під самими зорями лопотіло його [осоко́ра] тремтливе листя (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 40); // Який нервово, від хвилювання, холоду тощо здригається, рухається. Тремтливими пальцями Максим потирав скроні (Рибак, Час., 1960, 433); Підступила [Галя] і подала, певне з холоду, тремтливую дівочу руку на привітання (Ле, Право., 1957, 156); // Миготливий, мерехтливий (про світло, вогонь і т. ін.). Немовби бачу я шушенську довгу ніч, Бори, пронизані тремтливими вогнями, І хату рублену, де молодий Іллч Пером безтрепетним писав «Проект програми» (Рильський, III, 1961, 309); Високе вогнище заливав тремтливим червонястим світлом велику галявину (Коз., Сальвія, 1956, 120); За річкою у тремтливому мареві розстилався рідний край (Гончар, III, 1959, 10); // Переривчастий, дрижачий, нерівний (про голос, звук). Дід ішов і співав. І ся немудра стареча пісня, тремтливий голос, і сей темний силует церкви.. — все те творило гармонію тихої гуцульської ночі (Хотк., II, 1966, 136); І поїзд пішов. Відгуркотів. Стало тихо-тихо. І раптом, немов дець під землею, народився тремтливий звук.. То загув на шахті гудок (Ткач, Плем'я., 1961, 266); // Який посилено б'ється (про серце). Тремтливе серце.

2. перен. Боязкий, полохливий. Тремтливі козулі.

3. перен. Пройнятий внутрішнім, душевним хвилюванням; схвилюваний. Тремтливе чекання.

ТРЕМТЛІВО. Присл. до тремтливий. Жита заваготіли тремтливо (Тич., III, 1947, 40); В саду ще тремтливо догоряли останні промені, а вже в кутку поміж вишнями синіли надвечірні сутінки (Кочура, Родина., 1962, 7); Чоловіки й жінки, старі й підлітки стояли збитими гуртами на вулицях та воротах і тремтливо дивились на скривавлене небо (Козл., На переломі, 1947, 127).

ТРЕМТЮЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тремтятий 2. Поздоровкавшись із сином, спиняється [батько] поглядом на змилених тремтючих конях: — Чого це гнали так? — Прикрутило, тату, — синове обличчя потемніло. — Гості в Хорлах, непрохані гості... (Гончар, II, 1959, 11); Бабуся, піймавши на базарі сусідку, допомогричавши, випила й сама і потанцювала з радощів, держачи тремтючими руками чарку... (Барв., Опов., 1902, 500); Раптом блиснули в мороці вікна сонні будинків, пробудились на хвилину та одразу і загасли, тільки відблиском тремтючим ледве-ледве променіють... (Дн. Чайка, Тв., 1960, 184); Писар засвітив свічки, старі батьки і Павло відступили даліше від стола, адвокати встали, а Настка почала тремтючим голосом повторяти за суддею слова присяги (Мак., Вибр., 1954, 231).

ТРЕМТЯЧЕ. Присл. до тремтятий 2. І вже дець у куцах стоять капелани, мов діти, пожар запаливши тремт'яче ноти в руках стискають (Вас., Незібр. тв., 1941, 66); Ти проводила лівицею по моєму волоссі незручно і трошки тремт'яче (Л. Укр., III, 1952, 683).

ТРЕМТЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до тремтіти. Тарас, змахнувши тремтячою від хвилювання рукою, став перегортати так давно втрачені малюнки (Ільч., Серце жде, 1939, 203); Оксен сидів на своїх санях. Йому підвели тремтячого від холоду і пострілів трофейного коня (Тют., Вир, 1964, 528); — Я був у Карла Павловича Брюллова. Він похвалив мій малюнок, — тремтячим від щастя голосом сказав Тарас (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 103); [Н е о ф і т - р а б:] Жадаю віри в ту святую силу, що розум просвітить у найтемніших, і всіх людей збере в громаду вільну без пастиря, дозорця і без пана, а не в отару з пастухом свавільним, та з лютими собаками, тремтячу від голосу вовків, левів, шакалів.. і всякого хижацтва (Л. Укр., II, 1951, 238); *Образно. Одні робітники.., високо закидаючи сокири, рубали тремтячі від страху куці (Коцюб., I, 1955, 216).

2. Який тремтить (у 1, 2 знач.); здатний тремтіти, дрижати від чогось; тремтливий. Стояла тополя уся в серпанку, струнка і тремтяча, як наречена, що йде до шлюбу (Коцюб., II, 1955, 189); Рум'яні пиріжки на величезних блюдах горами здіймалися над жареними качками, фаршированими гусьми, над прозорими тремтячими холодцями в круглих мисках (Донч., II, 1956, 436); // Який нервово, від хвилювання тощо здригається, рухається. Через якийсь час дід вернувся із суду, блідий, тремтячий, немовби зламаний (Фр., VI, 1951, 186); Лукія мовчала. Все її бліде обличчя з червоними очима, з тонкими тремтячими губами, виявляло велику борню душевну (Гр., I, 1963, 393); // Миготливий, мерехтливий (про світло, вогонь і т. ін.). З-за хмар височенько Пливе місяченько і силе проміння тремтяче (Вороний, Вибр., 1959, 81); Мріють у тремтячому мареві далекі села (Тют., Вир, 1964, 282); // Переривчастий, дрижачий (про голос, звук). Орфей бере флейту, притуляє до уст і видає такий тремтячий, жалібний тон, що дужий Зет не витримує і заливається слізьми, як дитина (Л. Укр., I, 1951, 453); *Образно. Я відчуваю біля себе тепле плече жінки, вона чудово пахне — якийсь солодкий, тремтячий запах, як звук віоліни (Ю. Янов., II, 1958, 42).

ТРЕН, а, ч., заст. Шлейф. Вона сиділа на найвищому шаблі сходів, але трен амазонки спускався далеко нижче, хвиля часто обсіпала його краплями (Л. Укр., III, 1952, 612); Коби так вільно мені убралася в адамашок або в оксамитну сукню з треном (У. Кравч., Вибр., 1958, 346).

ТРЕНАЖ, у, ч., спец. Те саме, що тренування 1. Лекції досвідчених викладачів змінювалися заняттями по фізичній підготовці, тренажем з гвинтівкою і кулеметом, стройовою підготовкою (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); Треба наполегливо провадити систематичний тренаж, щоб досягти помітних результатів (Худ. чит., 1955, 18); // Комплекс вправ для тренування з чогось. Балетний тренаж.

ТРЕНАЖЕР, а, ч., ав. Навчальний прилад, на якому вчать керувати літальним апаратом. Комплекс спеціальних тренувань і випробування включав: польоти на літаках в умовах невагомості; тренування в макеті кабіни космічного корабля і на спеціальному тренажері (Наука., 5, 1961, 21); Починаються комплексні тренування екіпажів на наземному варіанті корабля «Союз» — тренажері (Веч. Київ, 19.VI 1975, 2).

ТРЕНАЖНИЙ, а, е, спец. Стос. до тренажу; // Признач. для тренажу. Тренажна апаратура.

ТРЕНЕР, а, ч. Фахівець, що керує тренуванням спортсменів із певного виду спорту. Хіврин міг би тепер поновити працю фізкультурного тренера (Ю. Янов., Мир, 1956, 178); Петрусів вітчим був тренер із баскетболу (Дор., Не повторю., 1968, 179); Інститути

фізичної культури готують викладачів фізичного виховання і тренерів з окремих видів спорту для учбових закладів і спортивних організацій (Спорт., 1958, 174); Заслужений тренер.

ТРЕНЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до тренера; належний тренерів, тренерам. [О л ь г а:] Я просила б вас для виявів свого кохання знайти місце подалі від стадіону. Говорю це вам цілком офіційно, як член тренерської ради (Собко, П'єси, 1958, 331); // Признач. для тренерів. Тренерська кімната.

2. у знач. ім. тренера, кої, ж. Кімната для тренерів у фізкультурному приміщенні, навчальному закладі. На площі в 350 квадратних метрів розташувалися затишний басейн, зал розминки.., душові, роздягальні, тренерська (Рад. Укр., 22.I 1969, 4).

ТРЕНЗЕЛЬ, я, ч. 1. Металеві вудила для управління конем за допомогою натискування на язик і кути рота, а також ланцюжок для утримання мундштука в роті коня. Рудий ситий кінь водить мідними боками, перебирає ногами, випинає дугою лискучу шию, кусає трензеля (Тют., Вир, 1964, 70); І даль не та і ніч не та ... Кубані хвиля наліта, А за горбами, за степами Задзвонять коні трензелями, Аж захвилюються жита (Забашта, Квіт., 1960, 164); // Вудечка з вудилами. Назустріч Чернишеві скакав на баскому коні якийсь піхотинець.. Трензелі впали, і кінь уже обірвав їх ногами — метлялись одні обривки (Гончар, III, 1959, 72).

2. муз. Те саме, що трикутник 3.

3. спец. Механізм, що складається з чотирьох циліндричних зубчастих коліс із радіальним переключенням. У [токальному] верстаті ТС-135 з допомогою одного й того самого механізму трензеля здійснюється реверсування руху ходового гвинта й ходового валика (Практ. з машинозн., 1957, 136).

ТРЕНЗЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трензель 1. Взяла коня за трензельку (Сл. Гр.).

ТРЕНЗЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до трензель. Трензельне кільце.

ТРЕНІНГ, у, ч. 1. Тренування, а також спеціальний тренувальний режим. Треба вчитися виховувати коня так, як це робить показаний у фільмі ветеран тренінгу коней (Вишня, II, 1956, 56); Стали застосовувати виховання молодняка, спрямоване на збільшення.. робітосдатності [коней], ввели регулярний тренінг (Конярство, 1957, 39); Дуже корисний душ.. Це гарт тіла, профілактика захворювань, тренінг для серцево-судинної системи (Наука., 12, 1973, 55).

2. Спеціальне приміщення для тренування (у 1 знач.).

ТРЕНОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до тренувати; // тренівано, безос. присудк. сл. Надто добре було тренівано Ніну, щоб вона дала обігнати себе в такому змаганні (Собко, Стадіон, 1954, 126).

2. у знач. прикм. Який пройшов добре тренування; розвинений, вправний. Тренована людина не тільки може довгий час існувати в умовах невагомості, а й зберігає працездатність (Рад. Укр., 5.IX 1962, 3); // Добре розвинений систематичним тренуванням. Найменшу зміну в навантаженні треноване вухо експлуатаційника помічає за гулом генератора (Рад. Укр., 30.VII 1962, 3); Тренована пам'ять.

ТРЕНОВАНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. треніваний 2. При занятті улюбленим видом спорту організм спортсмена досягає стану тренованості за допомогою правильної систематичної форми тренувань (Знання., 4, 1967, 30); Враховуючи порівняно швидко стомлюваність мускулатури в дітей і підлітків і недостатню їх тренованість, треба уникати довготривалих, а тим більше надмірних фізичних напружень (Шк. гігієна, 1954, 75).

ТРЕНУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до тренування; пов'язаний з тренуванням. — Я сьогодні ж передам Софії Дмитрівні тренувальний план, щоб у вашій роботі не було ніякої перерви (Собко, Стадіон, 1954, 214); Спортивні товариства провадять численні змагання, ведуть серед шахістів тренувальну.. роботу (Перша книга шахіста, 1952, 12); Тренувальний біг; // Признач. для тренування. Широкі тренувальні костюми робили їх [спортсменів] ще масивнішими, навіть незграбними (Собко, Стадіон, 1954, 8); Є в палаці ще один просторий.. зал. Але він уже суворо тренувальний: тут немає місць для глядачів, у ньому спортсмени лише вдосконалюватимуть свою майстерність (Рад. Укр., 9.I 1960, 4); Тренувальний майданчик; Тренувальний літак.

ТРЕНУВАННЯ, я, с. 1. Навчання, вправи для вдосконалення навички, майстерності. За місяць у Кудрейка не було вже жодного невлучання. Уперте тренування давало блискучі наслідки (Донч., II, 1956, 289); Першими на тренування приходять повітряні гімнасти Борис і Ніна Білецькі (Гкач, Арена, 1960, 128); Тут [у спортмістечку] є все для змагань і тренувань майже з усіх.. видів спорту (Рад. Укр., 5.VIII 1956, 1); Систематичні тренування розвивають м'язи, зміцнюють суглоби, дихальну, серцево-судинну й нервову системи (Літ. Укр., 29.XI 1974, 4); // з означ. і чого. Розвиток, удосконалення шляхом систематичного виконання відповідних вправ. Йоги присвячують зосередженню все життя, добиваються досконалості, але для нас досить і.. відносно простого розумового тренування (Знання.., 12, 1966, 22); Тренування тіла; Тренування пам'яті; Тренування волі.

2. спец., рідко. Те саме, що випробування 1. Конвеєр тренування телевізорів. Тут виявляють дефекти продукції (Рад. Укр., 7.I 1965, 1).

ТРЕНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Навчаючи когось, систематично вправлятися в чомусь, з чогось. Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах спокою. Навіть Сагайду і Черниша він тренував годинами, привчаючи «дивитись по-новому» (Гончар, III, 1959, 114); Тренувати футболістів; // Систематично роблячи щось або виконуючи якісь вправи, розвивати, удосконалювати, привчати до чогось. З не меншою впертістю тренував я в собі і звучання голосу (Минуле укр. театру, 1953, 101); Молодий актор має старання тренувати свій голосовий апарат, щоб досягти мистецької виразності й сили впливу звучного слова (Літ. Укр., 25.III 1966, 4); Регулярна ходьба тренує весь організм. Завдяки цьому серце, судини, легені, м'язи навчаються переносити дедалі зростаючі навантаження (Наука.., 8, 1973, 42); // Дресировати (тварин). — Товаришу командир, — каже Кость, — ось у мене є військово-поштовий голуб Літун, якого сам я тренував і виховував (Донч., I, 1956, 53).

ТРЕНУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Тренувати себе, займатися тренуванням. Ми тренувалися [з футболу] з усіх сил і мали відповідально виступити на відкритті новозбудованого стадіону (Ю. Янов., II, 1954, 19); Марися гарна спортсменка, часто й після уроків залишається тренуватись з художньої гімнастики (Гончар, Бригантина, 1973, 32); Тренуватися із стрибків у воду.

ТРЕНЧИК, а, ч., спец. Вузкий ремінець для прив'язування, прикріплювання ремня до ложа гвинтівки, сидельних сумок і т. ін. Затягнутий тренчик [у шинельній скатці], мов чорна коса (Шпак, Вибр., 1952, 12).

ТРЕПАН, а, ч., мед. Хірургічний інструмент для свердління кістки під час трепанації; // Особливе свердло для прорізування отвору в рогівці враженого ока.

Разом з інженером А. П. Марцинковським він [В. П. Філатов] створює нарешті трепан зовсім нової конструкції (ФМ-1) (Наука.., 4, 1969, 35).

ТРЕПАНАЦІЯ, ї, ж., мед. Операційне розкриття кісткової порожнини з метою проникнення до осередку хвороби. Галя лежала в лікарні. Після трепанації черепа кілька днів до неї не пускали нікого (Баш, Вибр., 1948, 102); Сажно не була дуже поінформована в справах медицини, і тому її все вражало на кожному кроці, — і трепанація черепа, і резекція шлунка (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 145).

ТРЕПАНГ, а, ч. Деякі їстівні види морських безхребетних тварин — голотурій, уживаних переважно в Китаї та Японії. Особливо великий попит у населення мають трепанги, мідії, морські гребінці, устриці та інші делікатеси моря (Веч. Київ, 6.III 1968, 4).

ТРЕПАНГОВИЙ, а, е. Прикм. до трепанг. Трепанговий промисел.

ТРЕПАНОВАНИЙ, а, е, мед. Дієпр. пас. мин. ч. до трепанувати.

ТРЕПАНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Робити трепанацію. Трепанувати череп; // Оперувати, роблячи трепанацію. Трепанувати хворого.

ТРЕПАНУВАТИСЯ, ується, недок., мед. Пас. до трепанувати.

ТРЕПЕЛ, у, ч., геол. Осадова гірська порода білого, світло-сірого чи світло-жовтого кольору, що складається переважно з дрібненьких кульок аморфного кремнезему — опалу та невеликої кількості панцирів діатомових водоростей, зерен піску, глинистих частинок і т. ін. Коли черепашки діатомових водоростей осідають на дно, з них утворюється порода діатоміт. Ці поклади іноді звуть ще трепелом, або інфузорною землею (Курс заг. геол., 1947, 123); Аморфною видозміною кремнезему є трепел, або інфузорна земля, — скупчення мінеральних панцирів кількох видів водоростей (Хімія, 9, 1956, 133); Околиці Кіровограда багаті на поклади трепелу (Веч. Київ, 9.VIII 1957, 1).

ТРЕПЕЛЬНИЙ, а, е, геол. Прикм. до трепел; // Вигот., зробл. із трепелу. Трепельні вироби дають змогу знижувати вагу стін.. і зменшувати транспортні витрати приблизно на 50 процентів (Ком. Укр., 3, 1961, 96); Трепельна цегла.

ТРЕПЕТ, у, **ТРЕПІТ**, поту, ч. Те саме, що тремтіння. Стежив [Саїд Алі] за кожним рухом брови, за найніжнішим, немов розквітанню бутону, трепетом її припадних уст (Ле, Міжгір'я, 1953, 16); Петрові не сподобався пильний погляд Ольги та трепіт її губів, що ховали усмішку (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентів, 1950, 98); Віти дерев легенько тремтіли; і від цього трепету зайнялося і небо, і сонячне сяйво, і трави (Вільде, Сестри.., 1958, 14); І вона понесла в темін своє важке тіло і трепет маленької свічки, що роняла на пальці і землю воскові сльози (Стельмах, II, 1962, 308); Войовничі сурми наповнювали помешкання важким трепетом (Мик., II, 1957, 60); З сердечним трепетом наближався Максим до світлиці Мирослави (Фр., VI, 1951, 76); Брав [опришок] Марусину голову в руки і цілував.. у трепоті, в безумстві (Хотк., II, 1966, 123).

◇ Трепет проймає (проймає, пройняв і т. ін.) див. пройма́ти.

ТРЕПЕТА, и, ж., діал. Осика. Широкий лист на трепеті, широкий та й буйний, Хоч мій любко невеличкий, Коли він розумний (Коломийки, 1969, 161); Я над Тисою йду, шелестить срібнолиста трепета (Турч., Земле моя.., 1961, 38).

ТРЕПЕТА́ННЯ, я, с. Дія і стан за знач. **трепетати** і **трепетатися**. *Грів нас далеке трепетання Вогника серед гірських узбіч...* (Рильський, III, 1961, 45).

ТРЕПЕТА́ТИ, печу́, печеш, *недок.* Те саме, що **тремтіти**. *Під його рукою трепетала юна істота, розчулена аж до сліз* (Ю. Янов., II, 1954, 144); *Земля тряслася, трепетала Од реву львицища твого* (Шевч., II, 1953, 325); *Під місяцем.. рухалися сизі хмари, темно хвилювалося жито, а тіні дерев трепетали, немов чийсь заворожені душі* (Стельмах, I, 1962, 539); *Вгорі над ними трепетало шерхле листя* (Рибак, Помилка., 1940, 97); *Надворі Співає травень; зайчик на стіні Трепече сонячно* (Рильський, II, 1956, 20); *Ой, яким же мені бути: з холодочком — м'яти-рути? Чи суворим як той став, — щоб аж ворог трепетав?* (Тич., II, 1957, 7); *Образно. *Весь берег трепетав турецький Од запорозьких корогов* (Рильський, III, 1961, 144).

◇ **Серце трепече (трепетало)** в кого, *чис* — те саме, що **Серце (душа) тремтіть (тремтіло, тремтіла)** (див. **тремтіти**). *А як коли, то було звеселіємо не знать чого. Веселенько нам [дівчатам], — аж серце трепече!* (Вовчок, I, 1955, 103); *А навколо неї в іскристій тиші лагідно кружляли дівочі надії, забивалися в серце, і воно трепетало, мов рибка на вудці* (Стельмах, I, 1962, 554).

ТРЕПЕТА́ТИСЯ, печу́ся, печешся, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **тріпотати, тріпотіти** 1, 2. *Стьожка, причіплена до намиста, трепеталась на грудях* (Барв., Опов., 1902, 218); *Катря, що все коло неї [старої] сиділа та трепеталась, при цім слові як кинеться, як обхопить її руками, як заридав* (Вовчок, I, 1955, 219).

ТРЕПЕТЛИВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **тремтливий**. *Гайворон дивився на трепетливі зорі* (Собко, Шлях., 1948, 39); *З трепетливим серцем Володя зійшов трапом на палубу. За кілька хвилин «Сибіряк» вирушить у далеку путь* (Донч., III, 1956, 202).

ТРЕПЕТЛИВО, *рідко.* Присл. до **трепетливий**. *Над низько спиленими пнями піднялася вінками буйна пажолодь, пахло нерозквітлим чебрецем; трепетливо шумувала в безвітрі положлива осичина* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 896); *Моя душа трепетливо лізла в п'ятки* (Ковінька, Як мене купали., 1958, 15).

ТРЕПЕТНИЙ, ТРЕПІТНИЙ, а, е. Те саме, що **тремтливий**. *Обабіч дороги кучерявляться молоді трепетні тополі* (Цюпа, На крилах., 1961, 68); *У вікно зазирають трепітні листочки жасмину* (Грим., Син., 1950, 83); *Карпо рвучко обійняв, пригорнув її, гарячу й трепетну, до своїх грудей* (Шиян, Баланда, 1957, 152); *Не раз хотілося мені Намалювати по-новому Вечірні трепетні вогні* (Рильський, II, 1960, 45); *Хоче [Терентій] скочити з коня, і враз його моторошно пересмикує чийсь трепетний від радості й хвилювання голос* (Стельмах, I, 1962, 499); — *Не хвилюйся, моя трепетна лань, — лагідно озвався [батько до матері]* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 145); *В одній кохтині, легка, трепетна від радості і щастя, вона перебігла в одну мить через двір* (Збан., Переджнив'я, 1960, 201).

ТРЕПЕТНО, ТРЕПІТНО. Присл. до **трепетний, трепітний**. *А було ж воно [кохання], було, та й розійшлося, мов туман по долині. І вже не такими жаданими стають вечори, і не так трепетно сяють зорі* (Стельмах, I, 1962, 202); *Серце колотилося трепетно від солодких передчуттів...* (Смолич, Театр., 1946, 122); *На душі було легко, трепітно, радісно...* (Ряб., Золототисячник, 1948, 134).

ТРЕПЕ́ТОВИЙ, а, е, *діал.* Осиковий.

ТРЕПІ́Т *див.* **трéпет.**

ТРЕПІ́ТНИЙ *див.* **трéпетний.**

ТРЕПІ́ТНО *див.* **трéпетно.**

ТРЕПЛО́¹, а, с. 1. Довге весло для керування човном, плотом і т. ін.

2. Дерев'яне знаряддя, формою схоже на загострене весло з короткою ручкою, об яке тіпають волокно конопель, льону, очищаючи його від костриці.

ТРЕПЛО́², а, с., *вульг., рідко.* Базіка, базікало, хвастун. *Говорить, мовляв, одно, а робить зовсім інше. Репутація «трепла» йому цілком забезпечена* (Шовк., Починається юність, 1938, 101).

ТРЕСТ, у, ч. 1. Одна з форм монополістичного об'єднання капіталістичних підприємств, при якій вони втрачають свою виробничу, комерційну та юридичну самостійність і підпорядковуються єдиному централізованому управлінню, що сприяє одержанню надприбутків. *Імперіалізм, або епоха фінансового капіталу, в так високо розвинене капіталістичне господарство, коли монополістичні союзи капіталістів — синдикати, картелі, трести — набули вирішального значення..* (Ленін, 32, 1973, 137); *Капіталістичні трести і синдикати були знаряддям буржуазії, яка прагнула підпорядкувати своєму впливові абсолютно все* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 148).

2. У Радянському Союзі — одна з форм організації соціалістичної промисловості; об'єднання кількох виробничих підприємств (перев. однієї галузі) з централізованим управлінням. — *Коли нам удасться всю державу охопити радгоспами і трестувати їх — об'єднати в гігантські трести, — ми позбудемося економічної залежності від дрібного власника! — От куди нам треба націлювати зір! — промовив [Кульчицький] з запалом* (Стельмах, II, 1962, 142); *На Україні [в період непу] було створено 19 трестів, які об'єднали 800 великих підприємств різних галузей промисловості: вугільної, металургійної та ін.* (Іст. УРСР, II, 1957, 233); // Управління, апарат такого об'єднання. *Вона [Уляна] теж була селянська дівчина, працювала десь у тресті за кур'єра* (Сміл., Зустрічі, 1936, 16).

ТРЕСТА́, й, ж. Оброблена біологічним (мочінням, розстиланням) або фізико-хімічним способом соломка льону, конопель та інших луб'яних культур, з якої за допомогою м'яття, тіпання й чесання одержують прядивне волокно. *Тепла сонячна погода дає змогу сушити тресту під відкритим небом, де вона краще відбілюється без додаткових витрат на її досушування в спеціальних сушарнях* (Наука., 10, 1956, 25); *Льняна соломка після мочіння чи розстилання або хімічної чи фізичної обробки її називається льняною трестом* (Техн. культ., 1956, 81).

ТРЕСТИФІ́КОВАНИЙ, а, е, *ек., рідко.* Дієпр. пас. мин. ч. до **трестифікувати**; // у знач. *прикм.* **Трестифіковані виробництва.**

ТРЕСТИФІ́КУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех. і неперех., ек., рідко.* Те саме, що **трестувати**. **Трестифікувати підприємства.**

ТРЕСТІ́ВСЬКИЙ, а, е. *Прикм.* до **трест.** **Трестівський капітал; Трестівський працівник.**

ТРЕСТОВА́НИЙ, а, е, *ек.* Дієпр. пас. мин. ч. до **трестувати**; // у знач. *прикм.* *В той час, як при капіталізмі кожне трестоване підприємство могло діставати багато які матеріали, робочу силу та ін. на найближчому ринку, ті ж підприємства в теперішніх умовах повинні одержувати все їм необхідне по нарядах центральних органів об'єднаного господарства* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 56); **Трестована промисловість.**

ТРЕСТОВИ́К, а, ч., *розм.* Працівник тресту (у 2 знач.).

ТРЕСТУВА́ННЯ, я, с., *ек.* Дія за знач. **трестувати** і **трестуватися**. — *У вашому трестуванні я можу за-*

плутатись, як в гарбузинні,— з прихованою насмішкою промовив Мірошніченко (Стельмах, II, 1962, 142).

ТРЕСТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і неперех., ек. Об'єднувати в трест, у трести; включати в трест. — Ви абсолютно не розумієте, що таке велике господарство! Коли нам удасться всю державу охопити радгоспами і трестувати їх — об'єднати в гігантські трести,— ми позбудемося економічної залежності від дрібного власника! (Стельмах, II, 1962, 142).

ТРЕСТУВАТИСЯ, ується, недок. і док., ек. Об'єднуватися в трест, у трести.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ: Третейський суд — суд, обраний за взаємною згодою сторін із представників третьої, незацікавленої сторони для розгляду конкретного спору, конфлікту. Щоб посилити демократичні засади у вирішенні господарських спорів, які іноді виникають між підприємствами та організаціями, Рада Міністрів СРСР передбачила можливість розгляду таких спорів третейським судом. Третейський суд обирають у складі одного або кількох суддів, він розглядає спори з участю керівників або інших відповідальних працівників господарських організацій, які виступають сторонами в справі (Рад. Укр., 8.VI 1962, 3).

ТРЕТИНА, и, ж. Одна з трьох рівних частин чогонебудь. Треба було, щоб аж дві третини всієї громади згодилися продати землю, а коли до двох третин не ставало, то й не вільно продавати (Гр., II, 1963, 377); Зараз біля дверей направо стояла велика піч із припечком, що займала собою майже третину хати (Март., Тв., 1954, 312); А як лишалася ночі третина й заходили зорі, Бурю жажливу неждано наслав із поривчастим вітром Зевс (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 219); Майже третина планети вкрилася буйними сходами нового життя (Рад. Укр., 1.I 1951, 1).

ТРЕТИННИЙ, а, е. Стос. до першого періоду кайнозойської ери, пов'язаний з ним. Кайнозойська ера поділяється на два періоди: наймолодший, у якому ми живемо,— четвертинний, він триває лише один мільйон років, другий, більш давній, період зветься третинним, він тривав 54—58 млн. років (Нафта., 1957, 15); Третинний період [кайнозойської ери] — один з найбільш неспокійних періодів в історії Землі. Протягом нього утворюється більшість сучасних гірських кряжів (Курс заг. геол., 1947, 278); Кам'яновугільні відклади на території Дніпровсько-Донецької западини залягають на значній глибині під товщею мезозойських і третинних відкладів (Геол. ж., XIII, 2, 1953, 3).

ТРЕТИРУВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до третірувати.

ТРЕТИРУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. третірувати.

ТРЕТИРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., книжн. Виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не рахуватися з кимось.— Росія не є французькою колонією, і компанія не має права третірувати російських робітників (Бурл., Напередодні, 1956, 421).

ТРЕТИРУВАТИСЯ, ується, недок., книжн. Пас. до третірувати.

ТРЕТІЙ, я, є. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника три. За думою дума роєм вилітає; Одна давить серце, друга роздирає, А третя тихо, тихесенько плаче У самому серці, може й бог не бачить (Шевч., I, 1963, 257); Третій батальйон стояв у тимчасовій обороні серед степових горбів та балок по виноградних плантаціях (Гончар, III, 1959, 193); Третій радянський супутник Землі і досі яскравою іскрою мерезить небесні простори (Наука., 2, 1959, 21);

// Який перевищує два, наближається до трьох (про одиниці рахування часу). Третій рік він сидить вже у другому класі, до книжки, до уроків не приженеш (Мирний, IV, 1955, 115); Приїхав [Ф. І. Шалаяпін] яхтою з Монте-Карло, де він тепер співає, так щось коло третьої години вдень (Коцюб., III, 1956, 425); Третю добу вже не спав із своїм взводом Яресько, мотаючись по знайомих місцях (Гончар, II, 1959, 268); // Який надходить, настає й т.ін. безпосередньо за чимось другим. Мині літо, мині й друге, А на третє лунуть Преславнії компаніїці В свою Україну (Шевч., II, 1963, 61); — Йшли два дні, в степу ночували, на третій день приходимо в хутір (Тют., Вир, 1964, 30); // у знач. ім. третій, тього, ч.; третя, тьої, ж. Той (та), що йде, займає місце після другого (другої). Два третього не чекають (Номис, 1864, № 11955); Поховавши третю, писав він супліку до архірея, щоб йому дозволено одружитися вчетверте (Коцюб., I, 1955, 41).

Дві третіх кого, чого — дві частини з трьох рівних частин; дві третини. Протягом минулого місяця сніговий покрив на території Київщини та сусідніх з нею північних областей зменшився на дві третіх (Веч. Київ, 26.II 1971, 3); Одна третя; Третя частина (частка) кого, чого — одна з трьох рівних частин; третина. Он на повітових з'їздах гласних з сірого мужичья більша половина, а по деяких повітах тільки третя частина справжнього спинкового панства (Мирний, III, 1954, 258); Треті півні співають (проспівали і т.ін.) див. півень; Третій відділ — заснований 1826 р. Миколою I відділ власної імператорської канцелярії, що став органом політичного розшуку та слідства в царській Росії; Третій Інтернаціонал — те саме, що Комуністичний Інтернаціонал (див. комуністичний); Третій клас: а) місця на пароплаві (до революції — і на залізниці), найдешевші та найменш зручні; б) низькосортний, низькоякісний (про насіння). Висівати насіння третього класу в області не допускають (Хлібороб Укр., 7, 1965, 18); Третій стан — у Франції до революції 1789 р. — основна маса непривілейованого податного міського й сільського населення (селянство, ремісники, буржуазія), на відміну від перших двох привілейованих станів — духівництва та дворянства; Третя особа, грам.— одна з трьох форм граматичної категорії особи, що виражається відповідними закінченнями дієслів та особовими займенниками. Займенники третьої особи; Третя республіка — буржуазна республіка, встановлена у Франції внаслідок вересневої революції 1870 р.; проіснувала до липня 1940 р.; Третя ракетка див. ракетка².

◇ До третіх півнів див. півень; Із третіми півнями — із світанком. Вранці він схоплювався разом із третіми півнями, приходив до матері., скаржився, що йому марилося вночі, ніби щось плакало під хатою (Тют., Вир, 1964, 218); Немає (не вистачає, бракує) третьої кліпки [в голові] див. кліпка; Після третіх півнів — на світанку. Позавчора після третіх півнів бандити пересікли кулеметом Василя Підпригорю, найкращого Степанового друга (Стельмах, II, 1962, 8); У треті півні — в час світанку. В сльоту, зимою ми приязні: Стукне гость [гість] в перші чи в треті півні,— Встанемо, кинемо сон і роботу, Встанем, відчинимо гостю ворота (Укр. поети-романтики., 1968, 143); У третій особі говорити (розповідати, висловлюватися і т.ін.) про себе — говорити про себе ніби про сторонню людину. — Ти, сержант, зловживав своїми личками,— нарікали товариші.— Завжди сам лізеш чортів на роги! — Це я даю Козакову по блату,— висловлювався сержант про себе в третій особі (Гончар, III, 1959, 106).

2. у знач. ім. трéтє, тього, с. Десерт, яким закінчується обід із двох страв. — *Годуйтеся, годуйтеся! Я на третє ще смачнішого принесу, — знявши з столу посудину з борщем і зібравшись виходити, каже Параска (Мирний, IV, 1955, 364); Ми сиділи в шатавській ідальні: я, Ганна й вона. Я купив.. перше, друге, третє (Бабляк, Жванчик, 1967, 163).*

3. у знач. ім. трéтя, тьої, ж. Година, що настає після другої. *Обідня перерва з другої до третьої.*

4. Який не повинен бути зацікавлений у тому, що стосується двох сторін, осіб; сторонній. *Матушка примітила, що третя людина зайва там, де зійдеться хлопець з дівчиною, встала й промовила: — Піду ж я в пасіку та розбуджу свого старого: доки він спатиме! (Н.-Лев., III, 1956, 18); // у знач. ім. трéтій, тього, ч. Стороння особа. — І ще одну приказку запам'ятай.. Двоє б'ються — третій не мішайся (Головко, II, 1957, 448); Третій зайвий.*

Із трéтіх рук одérжати (отрímати, дізнáтися і т. ін.) — через ряд посередників, не безпосередньо одержати що-небудь, дізнатися про щось. *Прогавивши пасажирський, вони товарняком дісталися серед ночі до Харкова. Поки розвіднілось, товклися в.. вокзалі, а вдень із третіх рук здобували квитки, щоб хоч здалеку побачити й почути Маяковського (Жур., Нам тоді.., 1968, 6); У трéті рúки віддáти (продáти, перейтí і т. ін.) — віддати (продати тощо) сторонній особі чи установі; стати власністю сторонньої особи чи установи; Чéрез трéтіх осіб брáти (давáти і т. ін.) — брати від когось, давати комусь і т. ін. не безпосередньо (із рук у руки), а через когось стороннього, підставного. Хабарі беруть тонко, обачно, через третіх осіб, — про таких він читав у газетах і чув не раз (Гончар, Тронка, 1963, 163).*

5. у знач. вставн. сл. трéтє, рідко. Те саме, що потрéтє.

ТРЕТЯК, á, ч. 1. розм. Трирічна домашня тварина. *Корова здохла, третяк настромився на кілок і пропав (Барв., Опов., 1902, 202); — За нею Окуні дають тобі три з половиною десятини, воли-третяки, плуга, дряпак, борону і таку скриню, що пара коней з місця не зрушить (Стельмах, I, 1962, 533).*

2. Третій за часом утворення, вильоту рій із старого вулика. — *Оце раз як обпали бджоли (третяк навісний!), то, їй-бо, думав, пропаду на груші! (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89).*

3. заст. Потрійне притоптування в танці. «Гоп!» — гукав [Омелян Косюра], у боки взявшись, сипав третяками, І навприсядки пускався, й колесом крутився, Поки дружку вибив з сили, а сам не втомився (Укр. поетиромантики.., 1968, 563).

◇ **Зубáми третяка вибивáти** — дрижати, тремтіти від холоду або страху так, що зуб на зуб не попадає.

ТРЕТЯЧОК, чкá, ч. Зменш.-пестл. до третяк. *Дали за нею корову і дві овечки і третячка (Барв., Опов., 1902, 202).*

◇ **Третяка на зубáх вигравáти (виграти) див. зуб.**

ТРЕТЬО... Перша частина складних слів, що відповідає слову трéтій у 1 знач., напр.: т р е т ь о п р ó б - н и й, т р е т ь о р я д н и й, т р е т ь о ч е р в н é в и й і т. ін.

ТРЕТЬОКЛАСНИЙ, а, е. 1. Признач. для місць третього класу на транспорті. *Третьокласний вагон.*

2. Невисокого розряду, не дуже добрий; посередній. *Третьокласний артист.*

ТРЕТЬОКЛАСНИК, а, ч. Учень третього класу. *Розійшлися з школи третьокласники, а вожата взяла з собою ланкового Пилипа Мороза, й пішли вони вдвох додому до Олійника (Донч., VI, 1957, 491); Підмовив*

[Робінзон] одного третьокласника, щоб у П'ятницю перевернувся. Примусив того смолою вимаститись (Збан., Мор. чайка, 1959, 34).

ТРЕТЬОКЛАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьокласник. **ТРЕТЬОКУРСНИК**, а, ч. Студент третього курсу. *Валерій завжди знаходить час, щоб над підручником посидіти, зробити креслення. Адже він — третьокурсник теплотехнічного факультету політехнічного інституту (Веч. Київ, 11.VIII 1962, 4).*

ТРЕТЬОКУРСНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьокурсник. **ТРЕТЬОРОЗРЯДНИК**, а, ч. Спортсмен, що має третій розряд. *Значкіст ГПО, волейболіст-третьорозрядник, Георгій був одним із тих фізкультурників, яких у нашій країні мільйони (В ім'я Вітч., 1954, 46).*

ТРЕТЬОРОЗРЯДНИЦЯ, і, ж. Жін. до третьорозрядник.

ТРЕТЬОРЯДНИЙ, а, е. Який не має великого значення; не дуже добрий, посередній; неосновний. *Не раз відзначалося, що Шевченка до Жовтня перекладали на російську мову майже виключно другорядні і третьорядні перекладачі (Рильський, III, 1956, 106); Численні персонажі, незалежно від того, були вони основними чи третьорядними, мають свою мовну характеристику (Рад. літ-во, 2, 1961, 64).*

ТРЕТЬОСОРТНИЙ, а, е. Який своєю якістю поступається перед другим сортом. *Брак у роботі, навіть третьосортна, другосортна продукція завдає величезної шкоди всьому народному господарству (Роб. газ., 3.III 1966, 2).*

ТРЕУГОЛКА, и, ж., розм. заст. Трикутний формений капелюх. *Дуже було смішно, як один слон представляв пана в ресторані, другий кухаря в білій шапці і хвартусі, третій поліцейського в трикутці і при шпаци (Л. Укр., V, 1956, 48); Наполеон підвівся, поправив на голові трикулку і, відстігнувши шпату, простягнув її капітанові (Рибак, На світанку, 1940, 65).*

ТРЕФ, у, ч. У віруючих євреїв — недозволена іудейською релігією страва.

ТРЕФА, и, ж. 1. Мазь у гральних картах, позначувана чорним хрестиком у вигляді стилізованого трилисника. *Трефи козирі.*

2. Гральна карта цієї масті. *Піти тrefою.* **ТРЕФНИЙ**, á, é. Стос. до тrefу. *Тrefне м'ясо; // перен. Нечистий, брудний. — Ни [ну], чого гніваєшся? Я тобі зверну кошт і дам п'ять шісток відчипного. — Щоб тобі язик відчепився від тrefного рота! (Фр., IV, 1950, 14); // у знач. ім. тrefне, нóго, с. Те, що є тrefом. — Наш закон у крайній потребі дозволяє їсти й тrefне (Фр., II, 1950, 8).*

ТРЕФОВИЙ, а, е. Прикм. до тrefа. — *Вчора, Платоне, мене оцей боцун, — тикнув Михея берданкою Вигон, — дурнем лишив... Якби ж я ото знав, що в нього не десятка чирвова, а сімка тrefова, то не викрутився б він... (Зар., На.. світі, 1967, 168); Валет тrefовий; // розм. З темним волоссям (про людину). — Отже, виходить, що ви з тієї зустрічі нашої запам'ятали тільки... мою мазь! — і гіркота звучала в голосі. — Тrefова дама та й все! (Головко, I, 1957, 484).*

ТРЕШКОУТ, а, ч. Невелике дерев'яне безпалубне річкове судно.

ТРИ, трьох, числ. кільк. 1. Назва числа 3 і його цифрового позначення. *Снідала-обідала — раз їла, полуднувала-підвечіркувала — два їла, вечеряла-повечіркувала — три їла (Номис, 1864, № 14324); А далі, далі комсомольці ідуть у ногу: раз, два, три! (Сос., I, 1957, 177); Три рази по три буде дев'ять; Написати цифру три; // Уживається в складі багатозначного або дробового числа. Сто двадцять три; Три п'ятих; Три десятих; // Кількість із трьох одиниць. Ой три шляхи*

широкій Докупі зішлись (Шевч., I, 1951, 388); Трьома струмцями піт з його дзюрив; Лишив роботу, побрів до хати (Граб., I, 1959, 332); Коли я вибіг на гору, побачив їх усіх трьох. Неля й Микола вели під руки Андрія (Збан., Незабутне, 1953, 23).

Два -три див. два; Не два, [і] не три див. два; Під (за) трьома замками держати (тримати і т. ін.) див. замок; Три-чотири — уживається для приблизного позначення невеликої кількості чогось; декілька. Поговорив [хлопець] з дівчиною — вже й каже, що полюбив.. А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотири, так тут вже зовсім вмира... (Кв.-Осн., II, 1956, 306); Три-чотири рази на день жінки ретельно перелопачували кукурудзу, щоб кожна зернина відчувала на собі проміння сонця (Рад. Укр., 14.VII 1961, 2); Трьома наворотами див. наворот; У три миги див. миг²; Як три дні [хліба] не їв (не їла): а) млявий, тихий, неговіркий. Чіпка, як три дні не їв... (Мирний, I, 1949, 274); б) мляво, тихо, неголосно. Говорить так, як три дні хліба не їв (Номис, 1864, № 12928).

△ Три крапки див. крапка.

◇ Аліор три хресті! — команда бігти щосили, їхати галопом, дуже швидко. — Тепер хоч на край світу, товаришу гвардії підполковник! — не втерпів Хавцький, щоб і тут не висловитись. — Не втекти супостатам, доженем! Гаття, алюр три хресті!.. (Гончар, III, 1959, 74); Без року три дні див. рік; В (у) трьох ліцях див. лице; Гнати (вігнати) у три вірви див. вірва; Гнати (виганяти, вигонити, вігнати, вітурити і т. ін.) в три шії кого — дуже грубо (з лайкою, побоями) прогнати когось. Нащо обирали таких? Чи коли вже зробили помилку, був час виправити. В три шії давно треба було гнати і того ж Рябокляча, і Пожитька, а з сільської Ради — Кушніренка-п'яницю (Головко, А. Гармаш, 1971, 466); — Сергій насміявся з тебе?.. То зараз же, при тобі, в три шії витурю, в безвість нажену його, псяюху такого! (Стельмах, Хліб.., 1959, 121); Дёрти (драти) по три шкури див. дёрти; Згинати (зігнути) в три дуги (в три погібелі і т. ін.) див. згинати; Згинатися (зігнутися) в три дуги (в три погібелі і т. ін.) див. згинатися; Здирати (зідрати, здёрти, знімати, зняти, здійсмати, здійснати, злупити, стягати, стягувати, стягнути, стягті, лупити, облупити і т. ін.) три шкури див. шкура; Зігнутий (зігнений, зігнута і т. ін.) в три погібелі (в три дуги) див. зігнутий; Іді (ідіть, пішов би ти і т. ін.) під три вітри (чорті) — те саме, що Іді (ідіть) [собі] геть (до ліха, до чорта, з очей, на чотири вітри, під три чорті і т. ін.) (див. іті). [Василина:] А не пішов би ти, прохожала людина-парубче, з-під вікна під три вітри? (Вас., III, 1960, 67); Комбінація з трьох пальців див. комбінація; Купити (роздобути) за три огляди див. огляд; Наговоріти (набалакати, наказати, наплести і т. ін.) три мішки гречаної вівни (усячини) — те саме, що Наговоріти (наплести і т. ін.) сім мішків (кіп) гречаної вівни (див. вівна). — Вже й ти наговориш три мішки гречаної вівни, та ще й усі неповні... — говорила вже сердито Онися (Н.-Лев., III, 1956, 106); — Наговорили, набалакали вам три мішки усячини про мене? (Стельмах, Правда.., 1961, 365); Скорчитися в три погібелі див. скорчитися; Скручувати (скрутити) в три погібелі див. скручувати; Спустити (спускати) три шкури див. шкура; Три чісниці до смерті див. чісниця.

2. Те саме, що трійка 2. І от видають раз на святки нам білети. Дивлюсь, у моєму поведінню [моїй поведінці] замість п'ять стоїть три з половиною. — За віщо

це? — здивувався я. — Щоб не мудрствував дуже, — отець завідуєчий мені (Тесл., 3 книги життя, 1949, 66).

ТРИ..., ТРЬОХ... Перша частина складних слів, що означає: а) який складається з трьох частин, одиниць, відділів і т. ін., напр.: тривёрхий, тривершинний, тризальний, трикласний, триповерховий, тритомний, трьохактний, трьохатомний, трьохелементний і т. ін.; б) який має три однакових елементи, однакові ознаки й т. ін., напр.: трибунчужний, трибрусний, тригранний, тринобгий, трипаллий, тристопний, трищобловий, тризарядний, трьохелектродний і т. ін.; в) який вимірюється мірою в три яких-небудь одиниці, напр.: трикілограмовий, триразовий, тритижневий, трьохаршинний і т. ін.

Триб¹, а, ч., техн. Те саме, що шестірня. Скупе світло упало на горбатую віялку, накриту брезентом, на блискучі триби січкарні (Кос., Новели, 1962, 152).

Триб², у, ч., заст. Хід, порядок. Лягаєм спати дуже рано, раніш 11-тої, бо тут уже такий триб (Л. Укр., V, 1956, 337); Доїння відбувається бистро, раз заведеним трибом (Хотк., Довбуш, 1965, 89); // Спосіб життя. — Дасте ви жінці своїм трибом жити, і все пропало, рушиться сім'я (Кол., Терен., 1959, 229).

Іті (піті) своїм трибом: а) іти, відбуватися своїм ходом (порядком). Справи пішли своїм трибом (М. Ол., Леся, 1960, 175); б) іти своїм шляхом у житті. Так і помер Сазно. А як помер, залишилися сини, пішли своїм трибом (Мик., II, 1957, 75); Триб життя — те саме, що Спосіб життя (див. спосіб). Ярина знала вже, що батьки її бідніють і хоч не показують сього перед людьми, навіть триб життя не змінюють, але почувається вже потреба негайної ліквідації інтересів для забезпечення хоч неласого шматка хліба (Коцюб., I, 1955, 156); Поволі обертався знайомий вербівчанам, з року в рік повторюваний триб життя рідного села (Іщук, Вербівчани, 1961, 40); Триб мислення — напрям, склад думок. Психологи-фізіоломісти твердять, буцім наш інтимний світ, як і триб мислення, характер та фазлишають карб на нашій зовнішності (Літ. Укр., 11.I 1968, 2).

Триба¹, и, ж. Класифікаційна одиниця в систематичі рослин і тварин, що посідає проміжне становище між родиною та родом; застосовується для поділу великих родин (об'єднує найближчі роди). Головним об'єктом нашого дослідження був ячмінь, а також представники родів триби ячменевих і триби вівсових (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 41).

Триба², и, ж. У Стародавньому Римі у VIII—VI ст. до н. е. — кожне з трьох племен, що становили патриціанську громаду, а з VI ст. до н. е. — кожний із трьох його адміністративно-територіальних округів.

Трибальний, а, е. 1. Силою в три бали (про вітер, землетрус і т. ін.). Трибальний вітер.

2. Який ґрунтується на трьох балах (про систему оцінок успішності, поведінки тощо). Запроваджено [на заводі] трибальну оцінку залежно від чистоти й порядку на робочих місцях (Ком. Укр., 6, 1966, 49).

Трибарвний, а, е. Який має три барви; зафарбований трьома різними кольорами. Ми.. витягали на сонце.. трибарвних віолъ, червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і королівських; ми збирали з дна моря розкішні букети (Коцюб., II, 1955, 300); Піт обтер він Геть з чола трибарвним шарфом (Л. Укр., IV, 1954, 198).

Трибічний, а, е. Який має три боки; який відбувається, йде і т. ін. на (у) три боки, з трьох боків.

Квартальна забудова села може бути чотирибічною, трибічною і двобічною (Колг. енци., II, 1956, 292).

Триблійстий, а, е, діал. Який має запалі боки (про тварин). Триблійстий віл (Сл. Гр.).

Трибоелектрика, и, ж. Електричні заряди, що виникають під час тертя тіл.

Трибок, бка́, ч. Зменш.-пестл. до триб¹. Іван відчинив дверцята годинника й підтягнув гирі. На всю кімнату захурчали трибки (Чорн., Потік., 1956, 55); Давид крутив віялку. Гуркотіла стара, розбита, на з'їдених трибках, аж їй току мало (Головко, II, 1957, 77); *Образно. Бойові порядки військ з усіма пасажами до них, з усіма трибками і гвинтиками зараз сприймалися Хомою як одне нерозривне ціле, побудоване з-біса мудро (Гончар, III, 1959, 413).

Триболюмінесценція, ї, ж., фіз. Свічення тіл під час їхнього тертя, розлому, роздавлювання тощо. Якщо світіння виникає при терті, розриві, розломі.., то це явище називається триболюмінесценцією (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 63).

Трибонік, а, ч. Той, хто займається трибонікою. Великі надії спеціалісти покладають на розроблену трибоніками теорію використання повітря для змащування деталей (Наука., 1, 1971, 25).

Трибоніка, и, ж. Наука про тертя. Нещодавно народилася самостійна наука (її назвали трибонікою), яка спеціально займається питаннями тертя стосовно до потреб техніки (Наука., 1, 1971, 25).

Триборство, а, с. Комплекс багатоборства, що складається з трьох видів фізичних вправ або з вправ із трьох видів спорту; спортивне змагання за програмою цього комплексу. Змагання з штанги проводяться за програмою класичного триборства: жим двома руками, ривок двома руками та поштовх двома руками (Спорт., 1958, 40); Закінчився розиграш першості світу з альпійського триборства, що складається з швидкісного спуску, гігантського і спеціального слалому (Веч. Київ, 26.II 1960, 3); Вчора зранку відбулись змагання з манежної їзди за програмою триборства (Рад. Укр., 17.VI 1967, 4).

Трибрахій, я, ч. В античному віршуванні — стопа, що складається з трьох коротких складів.

Трибун, а, ч. 1. У Стародавньому Римі — назва різних державних і громадських службових осіб. У першій половині V століття до н. е. плебей.. добились права обирати власних службових осіб, які могли б захищати їх від насильства патриціїв. Ці плебейські службові особи дістали назву народних трибунів (Іст. стар. світу, 1947, 147); Військовий трибун.

2. Громадський діяч, видатний оратор і публіцист. Він [В. І. Ленін] стоїть з простертою рукою На майданах наших сіл і міст, Повен вогняного неспокою, Вождь, трибун, мислитель, комуніст (Рильський, II, 1960, 256); Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого, і як пісняра ласкавого, і як трибуна гнівного (Тич., III, 1957, 80); // Виразник чийхось або якихось ідей, принципів, прагнень. В своїм тіснім кружку [гуртку].. вони [паничі] не потребували ставати на котурни і драпуватися в тоги людських трибунів (Фр., VII, 1951, 133); Мені не пощастило в перші великі дні почути ні одного великого трибуна Жовтневої соціалістичної революції (Довж., I, 1958, 16); І уривчасто і гнівно кидав він [П. Сагайдачний] принишклому Свиридовичу: — Так... Але я вже донесхочу наслухався нашого голотського трибуна (Тулуб, Людолови, I, 1957, 442); І зрозуміли вони, що вирок поетові продиктувала цареві не стільки особиста образа, скільки страх перед ним як перед народним трибуном (Тулуб, В степу., 1964, 49); Полум'яний трибун нашої партії С. М. Кі-

ров говорив: — «Ми всі поставили перед собою завдання — оновлення всього життя людства» (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 1); // ірон. Про любителя говорити, ораторствувати.

Трибуна, и, ж. 1. Підвищення для виступу промовців у залах громадських зборів, на майданах і т. ін. [В а л е н т:] Був я у суді тоді, як ти там промовляв. Дивую, як міг ти говорити! Не зійшов ти ще й на трибуну, а вже там стояла клепсидра, той холодний часомір (Л. Укр., III, 1952, 289); У центрі площі утворилося раптом невелике каре з червоних прапорів та трибуна з стола і двох скриньок для промовця (Козл., Ю. Крук, 1957, 527); *У порівн. На броню танка, мов на трибуну, піднявся радянський воїн з відкритим, обпаленим сонцем обличчям (Чорн., Визвол. земля, 1959, 139); // чого і яка, перен. Друкований орган, установа, сфера, де політичні діячі, публіцисти й т. ін. висловлюють свої погляди, ідеї тощо. З перших днів війни царський уряд закрив газети й журнали, що виходили українською мовою, і українські письменники лишилися без своєї трибуни (Поезія., 1956, 19); Театр для Карпенка-Карого був не просто розвагою, а високою громадською трибуною, з якої можна було виголосити вогненне слово правди, розбудити в людині кращі почуття й поривання (Літ. Укр., 28.IX 1965, 3).

2. Споруда на стадіонах, площах і т. ін. здебільшого з розташованими уступами вгору рядами місць для глядачів або осіб, що приймають паради, вітають демонстрантів тощо. М'яч метався по стадіону, немов ошпарений, то потикався в одні, то в другі ворота, то летів кудись вбік, інколи досягав навіть трибун (Збан., Курил. о-ви, 1963, 259); Невеликі трибуни манежу були нагорі, ніби балкон у театрі, з них дуже добре видно все, що відбувається внизу на біговій доріжці (Собко, Стадіон, 1954, 307); Він дуже поспішав, щоб не спізнитися на демонстрацію. Катя теж заметушилася, заспішила. Але мама сказала, що їй нема чого квапитись, — на трибуну треба йти о дев'ятій годині (Забіла, Катруся., 1955, 100).

Трибуна́л, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — підвищення, на якому високі урядові особи (консули, претори) публічно розглядали судові справи.

2. У деяких буржуазних країнах — суд першої інстанції та апеляційна інстанція для справ, розглянутих мировими суддями. Увійшов голова трибуналу.., потім увійшли обидва адвокати (Фр., VI, 1951, 267).

3. перев. у сполуч. з військовий. У СРСР — суд, що розглядає військові та інші злочини, віднесені законом до його компетенції. Всі суди, від народних судів до Верховного суду СРСР, і в тому числі військові трибунали Збройних Сил і лінійні суди на транспорті, організовані у відповідності з єдиним загальносоюзним (Як побуд. рад. суд, 1948, 4); Військовий в офіцерському плащі без відзнак став на підвищення й голосно відчеканив присуд військового трибуналу (Вільде, Сестри., 1958, 31); Трибунал, виправдавши мене, не вважав за можливе залишити на фронті (Мушк., Серце., 1962, 237); // Розгляд судових справ таким органом. — Хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде... (Гончар, III, 1959, 346).

△ Революційні трибуна́ли див. революційний.

◇ Стоя́ти пе́ред трибуна́лом див. стоя́ти.

Трибуна́льний, а, е. Прикм. до трибуна́л.

Трибуна́льський, а, е. Стос. до трибуналу; здійснюваний трибуналом.

Трибу́нка, и, ж. Зменш.-пестл. до трибу́на. Генерал Гроулі підійшов до спеціально зробленої невисокої трибуни, зійшов на неї і прибрав величну позу (Собко, Серце, 1952, 86); — З усіх архітектурних споруд одна

стоїть... маленька дерев'яна трибунка, видно, до Жовтневих поставили (Гончар, Тронка, 1963, 210).

Трибунний, а, е. Власт., притаманний трибунові (у 2 знач.). Поетичне слово Рильського в ці роки [Великої Вітчизняної війни] набуло незвичайної кличної, трибунової, агітаційної сили (Не ілюстрація..., 1967, 99); // Який має риси, властиві трибунові. Молода поезія.. прийняла з рук співців Жовтня В. Чумака й П. Тичини пафос революційного романтизму... від трибуного А. Малишка почерпнула прометеївської непримиренності (Вітч., 3, 1967, 154).

Тривалентний, а, е, хім. Здатний приєднувати три атоми водню. Кюрій своїми хімічними властивостями ще більше відрізняється від урану. У створених ним солях він лише тривалентний (Наука., 3, 1960, 26); Азот — тривалентний, а вуглець — чотиривалентний (Хімія, 7, 1956, 66).

Тривалий, а, е. 1. Який довго тривав або триває, продовжується й т. ін.; довгочасний. Тривала боротьба українського селянства з пансько-шляхетською Польщею була викликана нестерпним гнітом (Рильський, III, 1956, 17); Знову настала тривала пауза, і Никодим був злий на себе, що так нескладно повів розмову (Гур., Новели, 1951, 40); Спільний політ кораблів «Восток-5» і «Восток-6» був розрахований на тривалий час (Наука., 7, 1963, 4).

2. рідко. Те саме, що тривкий 1. Мій пам'ятник стоїть тривалиший від міді (Зеров, Вибр., 1966, 281); Колонки електричних гроз в дротах прогрімотіли. І лопав тривалий трос, Як лопаяться жили (Бажан, I, 1946, 59).

Тривалість, лості, ж. 1. Абстр. ім. до тривалий 1. Мавш усе це признати, як хочеш на сталій основі Світ утвердити і вічну тривалість йому забезпечить, Щоб не схитнулася цілість речей у підвалинах власних (Зеров, Вибр., 1966, 184); Досвід, набутий при космічних польотах товаришів Гагаріна й Титова, дав змогу всебічно підготувати космонавтів Ніколаєва й Поповича до польоту значно більшої тривалості (Рад. Укр., 15.VIII 1962, 2); А муж її теж, очевидно, пройнявся повагою перед глибиною й тривалістю такого почуття — він навіть приятелював з Яцьком-партизаном (Крот., Сини., 1948, 46).

2. Час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує. Середня тривалість життя населення в СРСР різко збільшилась порівняно з дореволюційним часом (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 34); Математики заздалегідь з великою точністю обчислюють висоту і тривалість припливів в океані (Наука., 10, 1965, 12); З розвитком техніки праця стає дедалі легшою, скорочується її тривалість (Ком. Укр., 12, 1967, 41).

Тривало. Присл. до тривалий 1. Щоб визначити тип нервової системи людини й темперамент, потрібно її тривало й різносторонньо вивчати (Рад. психол. наука., 1958, 351).

Тривання, я, с. Дія за знач. тривати 1. Дієслова доконаного виду, не визначаючи процесу тривання дії, не мають форми теперішнього часу (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 321).

Тривати, аю, аеш. 1. тільки 3 ос. Відбуватися протягом певного відрізка часу. Напади нервові ослабли і тривають лишень кілька годин (Стеф., III, 1954, 229); Усе це довго на письмі виходить і в пам'яті лишень довгий слід, А лиш хвилину в дійсності тривало (Рильський, II, 1960, 76); Бій тривав дві доби. Потім грім перекотився за Віслу (Жур., Вечір., 1958, 280); // Існувати, бути. Біля кожної билини, під кожним листочком тривало своє маленьке, непомітне життя

(Донч., Пісня., 1947, 4); // Продовжуватися. Тиша тривала, напружена тиша чекання (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 6); // Бути, триматися (про погоду, явища природи тощо). В Бахчисарай тривала спека (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 290); Тривала холодна полярна ніч (Трубл., Крила., 1947, 3).

2. діал. Жити, існувати. — Він [пар велетнів] триває в тім камені і пильнує сеї долини (Фр., VI, 1951, 80); Співаки, щоб сто літ ви тривали, про концерт такий нам усім і не снилось (Мак., Вибр., 1954, 381).

3. заст. Чекати. — Треба тобі, Катре, ще потривати... — каже Маруся. — Вже не сила моя тривати (Вовчок, I, 1955, 212).

Тривай (тривайте) [лиш (лише, лишень)]: а) уживається як прохання почекати, не поспішати з чимось. От і визвалася з них Домаха та й каже: «А тривайте лишень, я піду побіля нього, та вже ж не я буду, щоб він мене не заняв» (Кв.-Осн., II, 1956, 17); Гануш задивився на неї й крикнув: «Замочишся, чорнобрива! Тривай, я тебе пересажу на берег!» (Н.-Лев., III, 1956, 225); б) уживається для вираження пригадування. — Хто ж таки лякає так жінок? Але ж і в тебе, тривай, була мати: не вовчиця тебе на світ породила! (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); [Маруся:] І не бува тобі хоч трохи смутно? [Галля:] Ні, не бува... Е, ні, тривай — бував (Сам., II, 1958, 9); в) уживається для вираження погрози, попередження. «Тривайте ж, — так собі подумав раз уночі, як не спав з нудьги [Демко], — я вас усіх провчу» (Кв.-Осн., II, 1956, 481); На мене гримнула бабуся: «Тривай, старий ласун, тривай! Колиш застукую... діждуся...» (Гл., Вибр., 1957, 289).

Триваючий, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до тривати.

Триверстий, а, е. 1. Який має довжину три версти.

2. Який має три версти в дюймі (про масштаб географічної та ін. карт тощо). У перші радянські п'ятирічки на території Української РСР розгорнулися великі роботи по складанню геологічної карти в триверстовому масштабі (Геол. Укр., 1959, 180).

Триверстка, и, ж., розм. Географічна та ін. карти, що мають масштаб три версти в дюймі. Він з Леніним схилявся вдвох до столу, Укритого триверсткою навшир (Бажан, Вибр., 1940, 158).

Триверстовий, а, е. Те саме, що триверстий. Поміж широкою, синьою биндою Дніпра та юрбою зелених гір побігла з Канева триверстова піскувата дорога до Шевченкової могили (Коцюб., III, 1956, 43).

Тривимірний, а, е. Який має три виміри (довжину, ширину та висоту). Прагнення створити найсприятливіші умови для виразного руху акторів привело до використання станків, які б давали можливість користуватися тривимірним об'ємом сценічного простору (Мист., 4, 1958, 8); Майже сім років знадобилося американському дослідникові Макію Мюрайамі, аби побудувати тривимірну модель молекули гемоглобіну (Наука., 7, 1969, 21); Тривимірний простір.

Тривимірність, ності, ж. Наявність трьох вимірів (довжини, ширини та висоти). Тривимірність простору.

Тривиміровий, а, е. Те саме, що тривимірний.

Тривіальний, а, е, книжн. Позбавлений новизни; заяложений, не оригінальний. Нема чого забивати баки самому собі тривіальними фразами та банальними, непотрібними думками (Л. Укр., III, 1952, 680); // Занадто звичайний, простий. Іти не хотілося. Він удався до тривіальної хитрості. — Я вам не заважаю? (Мур., Свіже повітря., 1962, 6); Найбільше треба берегтися, щоб не допуститись карикатури. Нічого не повинно бути перебільшеного або тривіального навіть в останніх ролях (Про мист. театру, 1954. 27).

ТРИВІАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. 1. Абстр. ім. до тривіальний. Розмова за столом не виходила за межі тривіальності, і Кіндрата це теж влаштовувало (Іщук, Вербівчани, 1961, 208).

2. Заяложений, не оригінальний вислів, думка, позбавлена новизни. «Шила в мішку не втаїш». Фу, які тривіальності лізуть в голову..! (Л. Укр., III, 1952, 680).

ТРИВІАЛЬНО. Присл. до тривіальний. — Не гадайте, що я загрожувам особисто вам. Це було б тривіально і недостойно навіть (Загреб., Диво, 1968, 356); Щоб краще зрозуміти, як вивчають елементарні частинки, варто пригадати хоча б дослідження структури атома. Говорячи дещо тривіально, вчені його розбивають і дивляться, з чого він складений (Знання., 6, 1973, 4).

ТРИВІКОННИЙ, а, е. Який має три вікна, з трьома вікнами. Вона жила з матір'ю поблизу авіаучилища, тривіконний будиночок було видно, коли стояти у воротах біля прохідної (Перв., Дикий мед, 1963, 176).

ТРИВІРНІЙ, а, ч., літ. Строфа з трьох рядків.

ТРИВІСНИЙ, а, е. Який має три осі, з трьома осями. Тривісний тролейбус.

ТРИВІСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тривісний. Російський учений Ф. Ф. Шуберт майже сто років тому висловив цікаву ідею про тривісність Землі (Наука., 4, 1961, 10).

ТРИВКІЙ, а, е. 1. Який важко зруйнувати, зіпсувати; який не можна легко зламати, розбити, порвати й т. ін.; міцний. Бідні люди хотіли собі побудувати дім — тривкий, кам'яний, вигідний (Фр., III, 1950, 113); Любили ми броню міцнішу від вогню, Тривку, немов граніт, як бив снаряд у ню [неї] (Шпорта, Запоріжці, 1952, 10); Тривке дерево; *Образно. Його м'яке серце в одній хвилині всі ті справи пов'язало до купи міцними і тривкими вузлами (Фр., II, 1950, 212); // Твердий. Було вже за північ, коли колона, минувши смугу трясовин та чаклаків,.. видобулась, нарешті, знову на тривке, загускле дно (Гончар, II, 1959, 418); *Образно. Отак і йшло життя — в тоненькій якійсь гармонії. Не чулося твердого чогось, тривкого під стопою. Все було, мов порцеляна, доконала: на око приємне, а опертися не вільно (Хотк., II, 1966, 16); // Добротний, доброякісний. Мій небіжчик тато був коваль і славився на всю околицю не тільки хорошою та тривкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людяною вдачею (Фр., IV, 1950, 463); // Стійкий, надійний. Грудьми й обличчям він приліг до костьольного муру, ноги розставив широко, щоб мати тривку опору на неміцній барикаді (Фр., VI, 1951, 157); // Який довго зберігається, не зникає. Ні, на хвилях морських не залишиш сліду, На воді не проореш тривкої межі... (Перв., II, 1958, 92); Людина широких творчих інтересів, щедрої душі, гарячого темпераменту, Гнат Хоткевич залишив тривкий слід в історії української літератури й культури (Літ. Укр., 29.XII 1967, 3); // Здатний витримувати щось, зберігатись, існувати в несприятливих умовах; витривалий. — Циганочка, — пояснював Ковалів, — покуштуйте, дуже соковите і надзвичайно тривке яблуко. Може лежати до самої весни (Чаб., Тече вода., 1961, 69).

Тривкий до (прóти) чого — те саме, що Витривалий до (прóти) чого (див. витривалий). Нащо вже кукурудза тривка до безводдя і тая рідка та дрібненька вродила (Мур., Бук. повість, 1959, 297).

2. перен. Який не піддається змінам; сталий, стійкий. Спокійна, твереза натура, при тім глибока, здатна до тривких почувань [почувань] (Л. Укр., III, 1952, 718); І наука, і мистецтво прагнуть відкрити

щось тривке, що зберігається, повторюється у всесвітньому хаосі (Наука., 2, 1970, 32); // Довготривалий, постійний, міцний. Якби знав я, що побачу усміх на твоїх устах, гордощі тривкого щастя, — я б злетів туди, як птах (Фр., XI, 1952, 149); Першого грудня 1618 року було підписано у селищі Деуліні перемир'я на чотирнадцять з половиною років з надією, що згодом воно перетвориться на тривкий і справжній мир (Тулуб, Людолови, II, 1957, 339); // Стійкий, непохитний (про волю, вдачу й т. ін.). Людина тривкої волі.

3. Міцно збудований, фізично витривалий; сильний, дужий. Чоловік, худий і знидлий, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою (Л. Укр., III, 1952, 124); Руки стерплять — дебели. Ноги знесуть — тривкі. Я не дарма в шинелі скелі ламав стрімкі (Рудь, Дон. зорі, 1958, 55).

4. рідко. Поживний, ситний. — Що бублик? — встряв у розмову Нестір. — То таке: кругом об'їж, а середину викинь... Чогось тривкішого треба. Я б на твоєму місці добру скибку житняка вмолов з гарячою стравою... (Гончар, I, 1959, 44).

ТРИВКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. тривкий. — Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернув увагу.. на тривкість фундаментів [будинку] (Фр., III, 1950, 35); За законами механіки тривкість вагонних вісей можна підвищити, раціонально усунувши деякі частини серцевини (Рад. Укр., 26.III 1946, 2); Від азотної кислоти фосфорна кислота відрізняється не тільки складом і будовою, а й більшою тривкістю (Хімія, 9, 1956, 95); Мама пише мені, що хоч вона нескановано рада за поправку Оксани., але що вона «Хома невірний» і боїться за тривкість поправки (Л. Укр., V, 1956, 426); Спритно й беззвучно виповнили вони келехи, і всі випили їх за щасливе завершення і тривкість миру між обома країнами (Тулуб, Людолови, II, 1957, 562); Що ж з тобою сталося? Чи студентські харчі послабили тривкість твоєї волі? (Рибак, Час., 1960, 183); Зимові дні тягнулися безконечно довго і були переповнені одностайністю і скорботою, вичерпували часто всі її сили, всю її тривкість (Коб., I, 1956, 362).

ТРИВКО. Присл. до тривкий. Сама романтика в нашій літературі тим зріліша і крилатіша, чим тривкіше вона спирається на глибоке реалістичне проникнення в життя (Про багатство л-ри, 1959, 157).

ТРИВНИЙ, трівна, трівне. Який добре втамовує голод; поживний, ситний. — Ну, це страва хоч і тривна, але така, що я її не сплота перетравив би: трохи важка (Н.-Лев., IV, 1956, 79); Ложки сходяться колом над мискою, цокаються злегка одна об одну і ворухаються в мисці, загібаючи тривної гущі (Мик., II, 1957, 81).

ТРИВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тривний.

ТРИВНО. Присл. до тривний. Голодні бурлаки уплітали свіжу щуку, осетрину й білугу на всі заставки. Од того часу, як вони втекли з Вербівки, вони й раз не обідали так тривно й смачно (Н.-Лев., II, 1956, 222).

ТРИВОГА, и, ж. 1. Неспокій, збентеження, викликані якимсь побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного. Раїса усе поглядала туди [на небо], з тривогою думаючи, чи втечуть вони од бурі (Коцюб., I, 1955, 308); Хоча плацдарм був уже досить широкий і зовні становище здавалося більш-менш нормальним, — Хому проймала дедалі гостріша тривога. По численних, на перший погляд зовсім незначних прикметах він визначав, що справи тут кепські (Гончар, III, 1959, 359); Двоє крайніх вікон на третьому поверсі зустріли Юрка чорним мовчанням. І одразу ж холодним крилом черкнула по серцю тривога (Мушк., День., 1967, 163); // перев. мн. Хвилювання, переживання, що порушують душевний спокій. Дізнала

Галля теж усякі.. тривоги та радощі, та тугу, та щастячко, невідомісінькі їй до того часу (Вовчок, I, 1955, 320); *Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу, Виростуть з тобою приспані тривоги* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 8); *Зоя, як більшість дівчат, в стані душевної тривоги була переконана, що коли вона любить хлопця, то й він має неодмінно любити її* (Стельмах, I, 1962, 277).

Життєві (земні, людські) тривоги — турботи, клопоти, хвилювання, що супроводжують життя людини. *Село моє, спокою мій улюблений, Далекий від тривог земних!* (Зеров, Вибр., 1966, 383); *Вікові ялини й сосни похмуро мовчали. Їм було байдуже до людських тривог* (Донч., II, 1956, 44).

◇ **Тривоба душі** (серце) **обгортас** (обгорнула) **див. обгортати**.

2. **Метушня**, **шарпанина**, **переполох**. *Закипіла по Вкраїні Страшенна тривога, Як на шляху піднялася Сірома убога* (П. Куліш, Вибр., 1969, 307); *Уранці гомін та тривога по двору. Тетянка плаче, старий Гримач без шапки ходить, розхристаний та все питає: — Де моя Катря? Де моя дитина любя? (Вовчок, I, 1955, 94); Тут незабаром прилетів патруль, Знялася заметня, тривога, шуканина, І дівчину знайшли* (Л. Укр., I, 1951, 115); *Тривожно перебігають по ній [дарабі] гуцули... Гук, і неспокій, і тривога на дарабі. Назріває трагедія* (Хотк., II, 1966, 324).

3. **Стан**, що вимагає активних дій; **загроза**, **небезпека**. *Мітинг триває. Але раптом — тривога! Робітничі пости біля Арсеналу бачать: наближаються до Арсеналу військові частини* (Довж., I, 1958, 51); *Перемога! Вікон маскувати вже не треба... коли тривога...* (Нех., Ми живемо..., 1960, 85); *В садку з'явилася гусінь. Тривога!* (Донч., VI, 1957, 18); // **Умовний сигнал**, що сповіщає про небезпеку, загрозу або про битву, бій. *Трубить [Турн] в ріжок! — оп'ять [знову] тривога! Кричать, біжать, спішать якмога; Велика настала січ! Троянці дуже славно бились, Рутульці трохи пожилились, Насилу розвела їх ніч* (Котл., I, 1952, 250); *Затрубили в труби, забили в бубни по всьому таборі. Тривога пішла по цілому таборі* (Н.-Лев., VII, 1966, 236); *Люди познімали з плечей торби, розташувалися на короткий відпочинок. Раптом хтось крикнув: «Повітря!» Деякі попадали на землю, деякі застрибали в окопи. Тривога виявилася даремною* (Тют., Вир, 1964, 357).

△ **Бойова тривоба** **див. бойовий**; **Повітряна тривоба** **див. повітряний**.

◇ **Біти** (збіти, забіти, ударити, зняти, підняти і т. ін.) **тривогу**: а) сповіщати умовним сигналом про небезпеку, загрозовий стан, про нещастя де-небудь. [**С т а с ь:**] *Та не чинить паніки — будемо чекати. Ось Олізар прийде — скаже, в чім річ. Може, справді даром збили тривогу!* (Вас., III, 1960, 402); *Федір Гичка б'є тривогу, Калатає в рейку-дзвін!..* (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 31); *Вартовий забив тривогу... Буде бій!* (Сос., I, 1957, 417); *На світанку переконські вартові вдарили тривогу* (Гончар, II, 1959, 81); б) усвідомлюючи загрозу чого-небудь, закликати до певних дій, до вжиття певних заходів. *Хай колонізатор б'є тривогу — Хитається тюремних стін граніт* (Дор., Тобі, народе..., 1959, 84); *Якось випав сніг.. Забили в колгоспі тривогу. Треба було буряки рятувати* (Колг. Укр., I, 1961, 63); в) порушувати чийсь спокій, звичний стан; завдавати клопоту, турбувати. *Я вигадав, що заслаб, що боюся вживати м'ясо. Підняв тривогу, мусив приймати краплі од живота* (Коцюб., II, 1955, 364); *В Генуї переночувала, щоб не в'явитись до Садовських серед ночі та не збивати тривоги* (Л. Укр., V, 1956, 419); **Пробіти бойову тривогу** **див. пробивати**.

ТРИБОЖИТИ, жу, жиш, **недок.**, **перех.** 1. Викликати, вселяти тривогу, побоювання, хвилювання. *Тривожать сні і помисли мої Твої [народе] тисячолітній страждання* (Фр., XIII, 1954, 414); — *Мене справді тривожило її лице, застигле в холоднім трагізмі* (Коцюб., II, 1955, 437); *Привид безробіття тривожив людей, змушуючи отаманів весь час бути насторожі* (Гончар, I, 1959, 38); // **Бентежити**, **зворушувати**. *Кого цнотливість яблунева Чи мрійність липова липнева, Мене ж тривожить восени Вогненний шал горобини!* (Мур., Осінні сурми, 1964, 66); // **Виводити** зі стану рівноваги. *Ярослав Громійчук і Корній Іванович Турбай думали над тим, як швидше призвичаїти тварин до механічного доїння, щоб їх перестали тривожити незвичні шуми струмуючого повітря, дотики металу, запахи гуми, цмокання клапанів, дзюркіт молока по рурках* (Вол., Місячне срібло, 1961, 264).

Тривожити душу (серце) — порушувати душевну рівновагу; хвилювати, збуджувати. [**О л е к с а:**] *Іди геть, не тривож гірш мого серця!!* (Вас., III, 1960, 17); *З боку залізниці чути було гудки паровозів. Нічні гудки завжди тривожать душу* (Дмит., Розлука, 1957, 45); **Тривожити** **уми** (уяву, фантазію і т. ін.) — зацікавивши когось, змушувати думати, фантазувати тощо. *Білий світ ще ясніше розлився по лісі... фантастичний синюватий світ тривожив фантазію, будив мрії в гарячому серці* (Н.-Лев., III, 1956, 145); — *Ось уже одинадцять літ я господарюю тут, турбуючи й тривожачи уми ваших академіків* (Смолич, I, 1958, 61); *Попереду були незнайомі місця, невідомі пригоди і степовий шлях, який здавна солодко тривожив Матвійкову уяву* (Донч., Дочка, 1950, 138).

2. **Порушувати** спокій, спокійний або звичний стан кого-, чого-небудь; завдавати клопоту, турбувати. [**П а р в у с:**] *Вибачай, Прісцілло, що я турбую...* [**Л ю ц і й:**] *Схаменися, брате! Тривожити сю мученицю!* (Л. Укр., II, 1951, 443); *Марко справді не тривожив його вночі, і він прокинувся другого ранку пізніше від звичайного* (Мик., II, 1957, 324); *Гудки розпачливо тривожили околиці* (Кач., II, 1958, 357); *Осідлавши перешийок, загін Ліснобродського вже немало часу тривожив звідти степові села своїми татарськими набігами* (Гончар, II, 1959, 76); // **Порушувати**, **переривати** що-небудь. *Сни, сину мій... Тривожить сон не буду* (Забашта, Вибр., 1958, 34); *Під піччю сюрчав цвіркун, за хатою стигла черенева тиша, і нічого не тривожило її, хіба далекий, ледве вловимий гул літаків* (Тют., Вир, 1964, 267).

3. **Позбавляти** спокою, примушувати нервувати; драгувати. *Вже він хотів звернути набік, щоб не тривожити дурно чужих собак; коли ж гляне — іде супротив його од хати середнього віку чоловік* (П. Куліш, Вибр., 1969, 130).

4. **Торкаючи**, **дотикаючись**, **увіходячи** кудись, **порушувати** цілісність чого-небудь; **рухати** (у 1 знач.), **ворушити**. *Ми тривожим стратосферу, атомне ядро і сферу* (Тич., I, 1957, 168); *Юхим на тракторі, що дужчого нема, Одвічну цілину тривожить і лама І скибу брилами позаду себе верне* (Год., Заяча математ., 1961, 40); *Іван узявся відразу й поряdkувати. Зробив мітлу, повимітав пилу, яку більше року ніхто не тривожив* (Гжицький, Опришки, 1962, 192).

ТРИБОЖИТИСЯ, жуся, жишся, **недок.** 1. **Відчувати** тривогу, побоювання; **турбуватися**, **хвилюватися**. *Щодня, щогодини розбійнича зграя в Чорному лісі приблизшлась, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися* (Вовчок, I, 1955, 361); *Стара Щербатиха, тривожачися, що довго нема*

дочки з річки, пішла шукати (Хотк., I, 1966, 101); Командир сходить з корабля, я лишаюсь.. Аби не тривожилась моя дружина, він провідає її (Логв., Давні рани, 1961, 18); // за кого — що, ким, чим. Турбуватися про кого-, що-небудь, побоюватися. Зроби щось, серденько, щоб тобі було легше, а я щоб не тривожився тут тобою (Коцюб., III, 1956, 188); — А ти знаєш, сину, що стільки всього мого щастя, що ти і твоя доля. Я несказанно тривожусь за тебе (Коб., III, 1956, 32); Турбуюсь я не за домівку, тривожусь я не за куток (ще буде й сонця і квіток!) (Тич., II, 1957, 109); — А ходу мені не дають через дружину. Та, правду кажучи, я й не тривожусь цим (Збан., Малин. дзвін, 1958, 19).

Душа (серце) тривожиться в кого, чия (чий) — хтось перебуває в стані неспокою, хвилювання, бентежних почуттів. Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожилась (П. Куліш, Вибр., 1969, 185); Землероби сиділи в бригадній хаті, курили, перемовлялися, як завтра виїхати в поле — в ці дні завжди чомусь душа тривожилась (Горд., Дівчина., 1954, 128); Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі. А серце все до чогось прислухається, тривожиться і чекає чогось (Стельмах, I, 1962, 400).

2. тільки 3 ос. Виявляти неспокій безладним перелітанням, криками тощо; полохатися (про птахів). В низині, за городами, по-осінньому тривожились перелітні птахи (Стельмах, II, 1962, 27); І от дістав паперу я і все у двір приніс:.. і молоток, і ножиці, і ніжик, і цвяхи. Заздалегідь тривожаться на дереві птахи (Забіла, У.. світ, 1960, 39).

ТРИВОЖНИЙ, а, е. 1. Сповнений тривоги, неспокою, хвилювання. Від самого досвіта в ловецьким таборі великий рух і тривожне дозидання (Фр., VI, 1951, 10); Містечко жило тривожним життям: двері магазинів позакривані, на базарі пусто (Тют., Вир, 1964, 305); Темрява, загальний тривожний настрій надавали голосові його незвичної суворості (Гончар, II, 1959, 104); // Який виражає тривогу, побоювання. Тривожний погляд Проценків стрівся з її заплаканими очима... (Мирний, III, 1954, 246); Обличчя суворе й тривожне в бійця... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 261); Оріся схопилася з постелі, спитала тривожним голосом: — Хто там такий? (Тют., Вир, 1964, 268); // Який виражає хвилювання, занепокоєння. Для мене, селянського сина, що привик чути вічні побоювання та бачити тривожну увагу на погоду, на хмари, на вітер.., було новиною те рівне, веселе життя міського ремісника (Фр., IV, 1950, 203); // Викликаний тривоگو, турботами про кого-, що-небудь. Мати пішла додому, Михайло знову залишився сам із своїми тривожними думками (Томч., Жмєвяки, 1964, 42); — Нашому татові все гірше й гірше, — відповіла вона півголосом на його тривожне запитання (Тулуб, В степу.., 1964, 186); // Який хвилює, викликає тривогу, занепокоєння. Спало на думку, що це його хлопці прискакали з тривожними звістками (Ле, Вибр., 1939, 43); Може, тривожні новини? Наступ ворожий?.. Прорив? Ні. У найважчі хвилини спокою ти не губив (Гонч., Вибр., 1959, 167); // Який вселяє, навіває тривогу, неспокій. Було щось скрите, тривожне в її лиці, в її очах, у всій її постаті (Фр., VI, 1951, 379); Слухаючи Оленчука, Фрунзе в той же час не відривав погляду від просторів Гнилого моря, в яких зараз в щось тривожне (Гончар, II, 1959, 410); // Який сповіщає про небезпеку, оголошує тривогу. А над тихим мертвим селом вже покеслось від дзвіниці тривожне: бов, бов, бов... (Коцюб., I, 1955, 120); Старанно гатив [козак] у тулумбаси.. Тривожний дроб розносився далеко по узбережжю (Добр., Очак. розмир, 1965, 118).

2. Який відчуває тривогу, турботу, хвилювання; неспокійний, бентежний. Катря стояла, дивилася і думала — невpokійна, тривожна... (Вовчок, I, 1955, 230); Хай птахи тепер тривожні, Хай і журно журавлю, Та в твоїй прикметі кожній Повінь щастя я ловлю (Рильський, III, 1961, 65).

3. Повний тривоги, неспокою. День відійшов. Тривожний, неспокійний, в ясній одежі і галасливий (Коцюб., II, 1955, 129); Як настала тривожна година, Запалало слово вкінці І спалило тонкий папірець... (Л. Укр., I, 1951, 126); // Повний небезпек, випробувань. У дні війни, у дні боїв минулі, — У незабутній, у тривожний час, — Знамено те не раз прошило кулі, Осколки мін прорізали не раз (Бичко, Вогнище, 1959, 29).

ТРИВОЖНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. тривожний. Твій [поета] кожний вірш, рядок твій кожний Життя тривожністю пропах (Рильський, III, 1961, 270); Чубенків кінь раптом зупинився, Чубенко машинально притис його шпорами. Тривожність передалася йому від коня (Ю. Янов., II, 1958, 214); Особливо подобалося Цимбалові в Мокейчі те, що на нього мовби зовсім не діяла загальна гарячкова тривожність (Гончар, I, 1959, 39).

ТРИВОЖНО. 1. Присл. до тривожний 1. Вночі він спав тривожно, щось вигукував, стогнав (Мик., II, 1957, 184); Тривожно жилось ворогам, — що за знак? — То електростанція вибула з ладу, То склади горять, то палає тартак (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 245); Тривожно презиралися козаки, гуртуючись біля церковного ганку (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); Хтось тривожно крикнув: «Переймай!» — і кілька чоловік протупотіло мимо корівника (Тют., Вир, 1964, 114); Серце тривожно калаталося, у грудях щось розливалось неспокою (Збан., Малин. дзвін, 1958, 9); А одної ночі загули гудки тривожно та грізно. На обрії палахкотіла заграва на якійсь копальні... (Головко, II, 1957, 229); Над головами недалеко прошумів знову табунець, і крижень на плесі тривожно кахнув (Досв., Вибр., 1959, 411); Тривожно затрубив ріг. Він будив лісову тишу, звідусіль кликав на допомогу полісовщиків (Стельмах, I, 1962, 74).

2. кому, безос. присудк. сл. Про почуття тривоги в когось. Давидові чомусь так весело. Трохи й тривожно, але то — пусте. Ну, що вони йому зроблять? На людях не займуть, а підслідити ввечері — теж чорта в два! (Головко, II, 1957, 135); Він жартує, але без посмішки. Невже і йому трішки-трішки лячно, тривожно? Ще б пак, така темна, лиснюча стихія стелеться навкруги (Гончар, Тронка, 1963, 235); — Так чогось на душі тривожно, неспокійно (Стельмах, I, 1962, 276); // Про відсутність спокою де-небудь; про стан тривоги, небезпеки, що панує десь. А надворі тихо і тривожно, мов у кожному серці козака... (Сос., I, 1957, 371); Хоч до Ламаншу не доходять бурі, Хребти ламаючи на мілині, Але тривожно в Лондоні і в Дуврі Всі ночі й дні, всі ночі й дні (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 111).

ТРИГЕР, а, ч., спец. Пристрій з двома лампами або транзисторами, на виході якого струм і напруга можуть змінюватися стрибкоподібно.

ТРИГЛАВИЙ, а, е, ч.-с. Те саме, що триголівий. — Фантазія була мій перший ворог, ..Зажмурю очі: .. У брам лежить триглавий смоків цар, Внизу ватага лицарів завзята... (Фр., X, 1954, 205); Мені іноді й досі немовби дзвонять у вухах моїх дзвони з триглавої старезної церкви в селі (Крот., Сини., 1948, 114).

ТРИГЛІФ, а, ч., архт. Прямокутна вертикальна кам'яна плита з трьома поздовжніми врізами, що є частиною доричного ордеру.

ТРИГОДИННИЙ, а, е. Який триває (тривав) три години. — *Наша тригодинна подорож.. була чудова!* (Коб., III, 1956, 162); *Тепер — тригодинна перерва між уроками і самопідготовкою, але хлопець не йде гуляти* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 94).

ТРИГОЛОВИЙ, а, е. 1. Який має три голови. *Цербер потворний околицю гавканням всю ту сповняє, Звір триголовий навпроти мандрівних в печері простертий* (Зеров, Вибр., 1966, 250).

2. Який має три вершини, три бані тощо. *Триголова церква.*

△ **Триголовий м'яз** — м'яз плеча людини та ссавців, що має три головки й починається від лопатки, задньої поверхні плеча та міжм'язових перегородок. Розглядаючи м'язи плеча, що надають руху передпліччям, увагу учнів звертають тільки на два м'язи — двоголовий і триголовий (Метод. викл. анат., 1955, 78).

ТРИГОЛОСНИЙ, а, е. Який виконують у три голоси (у 4 знач.); признач. для трьох голосів. *Триголосний спів.*

ТРИГОНЕЛА, и, ж. Кормова бобова рослина. *На півдні УРСР у післяжнивних посівах у зрошуваних умовах добре вдаються чина і тригонела, які тут на-рощують багато зеленої маси і не бояться морозів* (Добрива.., 1956, 82).

ТРИГОНОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до тригонометрії. *Тригонометричні ряди знаходять собі важливе застосування в численних відділах математики* (Курс мат. апал., II, 1956, 312); *Образно. *Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнїлі журавлі* (Вишня, II, 1956, 129).

△ **Тригонометрична вежа** — споруда, яку встановлюють на місцевості в геодезичному опорному пункті. *У вікопомну добу славної Січі Запорозької на ній [Гострій могилі] височів маяк кордонної сторожі січовиків, а тепер стоїть як символ миру і праці чотиринога тригонометрична вежа* (Добр., Тече річка.., 1961, 11).

ТРИГОНОМЕТРИЯ, ї, ж. Розділ геометрії, що вивчає співвідношення між сторонами та кутами трикутника. — *А от, друзі, як ми сьогодні витримаємо марку на контрольній з тригонометрії? — засміялась Марійка* (Донч., V, 1957, 223).

ТРИГРАННИЙ, а, е. 1. Який має три грані, з трьома гралями. *Ліда піднесла руку до тригранної вази, що стояла біля неї, і повернула до себе троянду* (Тудор, Народження, 1941, 138); *Замість старих з тригранними багнетами гвинтівкок.. для студбатівців привезли зброю найновішого зразка* (Гончар, Людина.., 1960, 76); *За допомогою тригранної призми.. світло можна розкласти в спектр* (Наука.., 2, 1957, 12).

2. *мат.* Утворюваний перетином трьох граней, що проходять через одну точку. *Найменше число граней у многогранному куті три; такий кут називається тригранним* (Геом., II, 1954, 21).

ТРИДАКНА, и, ж. Рід двостулкових моллюсків, що водяться в Індійському й Тихому океанах. *Найбільший у світі моллюск — тридакна гігантська. Її вага досягає 250 кілограмів* (Знання.., 3, 1969, 33).

ТРИДЕВ'ЯТИЙ, а, е, *заст.* Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **тридев'ять**.

◇ **Тридев'яте царство** (королівство); **Тридев'ята земля**, *нар.-поет.* — дуже віддалена країна, земля. *В тридев'ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, є тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Л. Укр., I, 1951, 273); *Ці чужинці, ці гості далекі З тридев'ятої, мабуть, землі, Поспішають одержати чеки Чи відстрочить старі векселі* (Дмит., Осінь.., 1959, 28).

ТРИДЕВ'ЯТЬ, *трідев'яти і тридев'ятьох, числ. кільк.* У старовинній лічбі дев'ятками — число 27. *Усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете* (Сл. Гр.); [Ю д а:] *Я б сам радніший більше торгувати, так що ж, за мій товар більш не дали. Якби продав за тридев'ять талантів, то, звісно, се було б куди почесніш!* (Л. Укр., III, 1952, 130).

◇ **За тридев'ять земель**: а) (*нар.-поет.*) у дуже віддаленій країні, частині країни. *За тридев'ять земель... забув, признаться, де... Був собі Лев — король силенний* (Гл., Вибр., 1951, 112); — *Все забрав від людей пан, ще й бив їх здорово. А батька дідового десь за тридев'ять земель проміняв на собаку* (Збан., Таємниця.., 1971, 43); б) дуже далеко. *Ім здалось, що вони заїхали за тридев'ять земель од свого Богуслава* (Н.-Лев., III, 1956, 233); *Гнат рипнув сідлом, і всі зашикали на нього, ніби те рипіння було чути за тридев'ять земель* (Тют., Вир, 1964, 338).

ТРИДЕННИЙ, а, е. Який триває (тривав) три дні, налічує три дні. *Попритрушувані пилом, стомлені довгою триденною дорогою, вони сиділи мовчки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 327); *Вже з триденного віку [молодняк нутрії] починав їсти зелений корм* (Наука.., 5, 1958, 29); // *Розрахований на три дні. Триденний запас води.*

ТРИДЕСЯТИЙ, а, е, *заст.* Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **тридцять**.

◇ **Тридцятье царство** (королівство); **Тридцята земля**, *нар.-поет.* — дуже віддалена країна, земля. *За тридев'ять земель, у тридцятім царстві Та в іншій госу-дарстві [іншій країні], Якийсь-то хвабрий [хоробрий] молодець.. Та що утяв!..* (Гл., Вибр., 1957, 60); **Тридцятьою дорогою** (в'улицею і т. ін.) **обминати** (обходити) *кого, що* — свідомо уникати зустрічі з ким-, чим-небудь; ігнорувати когось, щось. *Дарка починає вірити, що музичність — не єдина запорука щастя.. Тільки воно одно знає, чому воно до декого навідується і непрохане, а іншого обминає тридцятими дорогами* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 22).

ТРИДЕСЯТЬ, *трідесяти і тридцятьох, числ. кільк., заст.* Тридцять. *Іул постройть Альбу-град, Як тридцять промчатся годи [промчяться років]* (Котл., I, 1952, 200).

◇ **За тридцять земель**, *нар.-поет.* — у дуже віддаленій країні, частині країни. *Єсть за тридцять земель попович Ясат* (Сл. Гр.).

ТРИДНІВКА, и, ж., *діал.* Проміжок часу в три дні. — *Іди, дурна, — відозвався [відізвався] Клим.. — сім триднівок би-сь постила, сім п'ятниць би-сь покони била, коби тя [тебе] такий чепурний молодець посватав!* (Фр., VIII, 1952, 214); // *Про те, що триває три дні. Доц невгавав. Стали люди показувати своє невдоволення з нього здогадами, коли він уже раз перестане. — Це до-певне триднівка! — здогадувались* (Март., Тв., 1954, 412).

ТРИДОЛЬНИЙ, а, е, *літ.* Те саме, що **тричастковий** 2. *У традиції протяжної народної пісні, але з характерним для міської музики тридольним метром написано «За високий урожай» К. Домінчена* (Мист., 6, 1967, 9).

ТРИДЦЯТЕРО, *тьох, числ. збірн.* Тридцять (уживається з іменниками чоловічого роду, іменниками, що означають сукупність істот різної статі, іменниками середнього роду, що означають назви істот і речей, а також з особовими займенниками в множині). *Тридцятєро козаків потрапило в полон, і турки заму-чили їх страшними муками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62); *Довго довелося бігати сільвиконавцям, доки до школи причвало з тридцятєро селян* (Кир., Вибр., 1960, 243).

ТРИДЦЯТИ... Перша частина складних слів, що відповідає слову *тридцять*, напр.: *тридцятив'ятний*, *тридцятивіковий*, *тридцятиденний*, *тридцятикілометровий*, *тридцятиповерховий* і т. ін.

ТРИДЦЯТИГРАДУСНИЙ, а, е. 1. Який має температуру тридцять градусів. *Інші командири повели вже своїх на обід, а Гладун ще й досі тримає свій взвод на пустирищі, де спека тридцятиградусна і води ні ковка* (Гончар, Людина., 1960, 67); *Стояли тридцятиградусні морози, та все ж це була вже весна* (Багмут, Щасл. день., 1959, 231).

2. Який має міцність тридцять градусів. *Тридцятиградусне вино.*

ТРИДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника *тридцять*. *Йй було гірко. Прожила на світі до тридцятого року, а ні разу не довелося нічого такого побачити* (Коцюб., II, 1955, 372); *Тридцять листопада стоїть в календарі* (Бажан, Вибр., 1940, 133); *Тридцята річниця Перемоги.*

Тридцять років — десятиріччя від 30-го до 40-го року кожного сторіччя. *Тридцять років XX ст.*

ТРИДЦЯТИЛІТНІЙ, я, є. Те саме, що *тридцятирічний*. *Одкрився нові місця з великою платою, і на ті посади присилалися то безбороді, то в моху учені хлопці, а який-небудь голений тридцятилітній служака обходився* (Мирний, III, 1954, 185).

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ, я, с. Те саме, що *тридцятиріччя*. *Тридцятиліття трудової діяльності.*

ТРИДЦЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває тридцять років. *В червні 1926 року я просидів ніч у своїй майстерні, підбив підсумки свого невлаштованого тридцятирічного життя* (Довж., I, 1958, 20).

2. Віком тридцять років. *Тридцятирічна жінка.*

3. Стос. до тридцятиріччя (у 2 знач.). *Тридцятирічний ювілей створення Радянської Армії.*

ТРИДЦЯТИРІЧЧЯ, я, с. 1. Проміжок часу, строк у тридцять років. *Минуле тридцятиріччя.*

2. Річниця того, хто народився, або того, що виникло, відбулося й т. ін. тридцять років тому. *Артіль «Вільна праця» справляла своє тридцятиріччя* (Вол., Місячне срібло, 1961, 172); *Тридцятиріччя Української Радянської Соціалістичної Республіки — всенародне свято* (Рад. Укр., 11.І 1948, 2); *Тридцятиріччя Перемоги.*

ТРИДЦЯТКА, и, ж. Назва числа 30 і його цифрового позначення; // розм. Назва того чи іншого виду транспорту, нумерованого цифрою 30 (трамвай, автобус і т. ін.); // розм. Кількість із тридцяти одиниць. *Ось довідується [Славко] від Сенька, що для парубка тридцять літ то вже старість. А Славкові тридцятка вже не за горами* (Март., Тв., 1954, 339).

ТРИДЦЯТОК, тка, ч., розм. Те саме, що *тридцять*. — *Ви вже нам хоч за поміч перекиньте що.. хоч карбованців п'ять.. — А де ж ті п'ять карбованців — на смітнику знайдеш? — А хліба хіба трохи? Адже кіп більше тридцятка буде...* (Мирний, II, 1954, 176); [Г а в р и л о:] *Я старостю більш тридцятка годів* (Кроп., III, 1959, 190).

ТРИДЦЯТЬ, ті і тьох, числ. кільк. Назва числа 30 і його цифрового позначення. *П'ять помножить на шість буде тридцять; // Уживається в складі багатозначного або дробового числа. Сто тридцять тисяч; Тридцять сотих; // Кількість із тридцяти одиниць. Свиню уздрів під дубом білу, І тридцять білих поросят* (Котл., I, 1952, 200); *Чутка пішла, що з станції, де аж за тридцять кілометрів звідси, прийде своїм ходом трактор* (Довж., I, 1958, 79); // Із попереднім іменником означає приблизну кількість із тридцяти одиниць. *Як доживе було котрий запорожець до великої старості, що*

воювати більш не здужає, то наб'є черес дукатами, да забере з собою приятелів душ тридцять.. да й іде з ними в Київ бенкетувати [бенкетувати] (П. Куліш, Вибр., 1969, 77); *Увійшла жінка років тридцяти, забрала папки, вийшла геть* (Тют., Вир, 1964, 308).

⟨ *Тридцять срібняків (срібників) див. срібняк, срібник.*

ТРИДЮЙМІВКА, и, ж., розм. 1. Гармата, що має калібр три дюйми. *Ленетиські партизани прикотили з собою навіть гармату-тридюймівку, і хоч було до неї всього кілька снарядів, загін пережив неабияку радість: є тепер своя артилерія!* (Гончар, II, 1959, 76).

2. Дошка, брус і т. ін. завтовшки в три дюйми.

ТРИДЮЙМОВИЙ, а, е. 1. Який має калібр три дюйми (про гармату). *Та вже в балці виявилось, що є й «максимко» — кулемет бойовий, і навіть тридюймова гармата з двома коробами снарядів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 6).

2. Завдовжки або завтовшки в три дюйми. *Тридюймовий цвях; Тридюймова дошка.*

ТРИЕЛЕКТРОДНИЙ, а, е: Δ Триелектродна лампа — електронна лампа, що має три електроди: катод, анод і сітку. *Щоб підтримувати незатухаючі коливання у контурі, а значить, і безперервне випромінювання його, застосовують триелектродні вакуумні електронні лампи* (Радіолокація., 1958, 9).

ТРИЄДНИЙ, а, е, книжн. Який становить триєдність. *Потєбня обстоє гегелівську триєдину формулу побудови художнього твору: зміст, внутрішня форма — образ і зовнішня форма — мова* (Рад. літ-во, 2, 1961, 54); *Побудова комуністичного суспільства передбачає здійснення висунутого в Програмі партії триєдиного завдання — створення матеріально-технічної бази комунізму, формування суспільних комуністичних відносин, виховання нової людини* (Ком. Укр., 9, 1964, 22).

ТРИЄДНІСТЬ, ності, ж., книжн. Єдність трьох складових частин, ознак чого-небудь.

Δ Драматична триєдність — єдність часу, місця і дії, якої дотримувалась драматургія класицизму.

ТРИЗВУК, у, ч. Основний тип акорду, що утворюється з трьох розташованих за терціями звуків. *Стеценко охоче вживає притаманну народному багатоголосю гармонію тризвуків, їх паралелізмів* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 59).

ТРИЗМІННИЙ, а, е. Який здійснюється в три зміни. *Основним режимом роботи шахт Донбасу був тризмінний при безперервному робочому тижні* (Гірн. пром., 1957, 48); *Усіх трактористів переведено на тризмінну роботу* (Хлібороб Укр., 12, 1969, 26).

ТРИЗНА, и, ж. 1. У стародавніх слов'ян — завершальна частина поховального обряду, що складалася з поминальної учти, військових ігор і різних змагань. *Насипали курган над померлим [слов'яни], на честь його справляли тризну, тобто влаштовували військові ігри й частування* (Іст. СРСР, I, 1956, 35); *Ховали Анта, як старійшину. На дворі вже до полудня зібрався весь Любач. Жінки йшли з плачем, несли страви для тризни. Чоловіки збиралися з щитами і мечами* (Скл., Святослав, 1959, 21).

2. уроч. Те саме, що *по́минки*. *В світлиці цензурній коновки бряжчать На тризні сумній Василевій* (Сам., I, 1958, 159); *Він підходив до кожного з намічених на тризну гостей, брав за руку чи лацкан піджака і просив, таки дуже просив не відмовитись «дещо перекусити»* (Вільде, Сестри., 1958, 176); *Образно. *Щорс дивізію полями Віє у битву грізну. Над побитими ляхами Ворон правив тризну* (Шпак, Вибр., 1952, 82).

ТРИЗНАЧНИЙ, а, е. Який складається з трьох знаків, має три знаки. *Тризначне число; Тризначна сигналізація.*

ТРИЗУБЕЦЬ, бця, ч. (*Triglochin L.*). Багаторічна, придатна для корму тваринам трав'яниста болотяна, лугова й т. ін. рослина, плід якої при дозріванні розпадається на три однакові частини. Фон рослинного покриву.. утворює тризубець морський. Це багаторічна кореневищна рослина. Стебло без листків, до 80 см заввишки. Листки прикореневі лінійні (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 112); Тризубець болотний.

ТРИЗУБИЙ, а, е. Із трьома зубцями. Взуття [високогірне] повинно добре чіплятись. З цією метою окочують підошви й ранти спеціальними тризубими шипами (В дорогу, 1953, 103).

ТРИКАМЕРНИЙ, а, е. Який складається з трьох камер, відділень і т. ін. Щоб порудити трикамерний шлюз і греблю кілометрової довжини... треба було вибрати 3, 4 мільйона кубометрів землі (Знання., 4, 1968, 2); З давніх-давен поширеним житлом на Україні, й зокрема у східних її районах, були двокамерні і трикамерні приміщення (Нар. тв. та етн., 1, 1955, 20); Серце [жаби] не дво-, а трикамерне і складається з шлуночка й двох передсердь — правого й лівого (Зоол., 1957, 90).

ТРИКИРІЙ, я, ч., церк. Свічник із трьома свічками. Є в запасі дві свічки. І він засвічує їх, — нехай горить хоч трикирій! (Кол., Терен., 1959, 334).

ТРИКІЛОМЕТРОВИЙ, а, е. 1. Завдовжки або завглибшки три кілометри. Наприкінці минулого року в Ташкенті почалося буріння трикілометрової свердловини (Веч. Київ, 9.XII 1968, 4).

2. Який має масштаб три кілометри в сантиметрі (про географічну карту).

ТРИКІМНАТНИЙ, а, е. Який складається з трьох кімнат. Трикімнатна квартира.

ТРИКЛІНІЙ, я, ч. У давніх римлян — обідній стіл, оточений трьома ложами; // Приміщення, де стояв такий стіл. [М а р т і а н:] Ви будете вечеряти в кімнаті чи у триклінії? (Л. Укр., III, 1952, 311).

ТРИКЛЯТИЙ, а, е, розм. Те саме, що проклятий (з'відтінком підсилення); який заслуговує прокляття. — Чого, Парасю, ти блідна? — Ох, ненько! Домовий триклятий Мене все кликав до вікна (Граб., I, 1959, 445); Нема нічого страшнішого, ніж вночі опинитися в цьому триклятому тропічному лісі (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 27).

ТРИКЛЯТУЩИЙ, а, е, розм. Підсил. до триклятий. Він [спеціаліст-рослиник] прочитає цілу лекцію про ці триклятущі паразитарні рослини, що забивають наші врожаї (Вишня, II, 1956, 45); Нещодавно Яремчук подав заяву до партії.. І треба було, щоб саме тепер його зачепив отой триклятущий німецький осколок (Цюпа, Назустріч., 1958, 224).

ТРИКО, невідм., с. 1. Вовняна чи напіввовняна тканина візерунчастого плетива для верхнього одягу. Він був убраний в піджак та панталони з дешевого простого трико (Н.-Лев., IV, 1956, 506); Сором дивитися: костюм [у Крамаренка] дорогий, ленінградське трико, а фасончик? ..Жарикатура, гідна олівця Кукриніксів (Мур., Свіже повітря., 1962, 110); За останні три роки в легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. шерстяні тканини — драп-флаконе, трико костюмне, тканини пальтові (Наука., 1, 1957, 4).

2. Трикотажний театральний або спортивний костюм, який щільно облягає тіло. На арену вийшли морські гімнасти ..Мужчини й хлопці одягнуті в білі морські штани з лампасами, білі сорочки з чорненькими краватками. На дівчині рожеве трико (Ю. Янов., II, 1958, 139); Вона вийшла з роздягалки у спортивному трико (В ім'я Вітч., 1954, 13); // Трикотажні жіночі штани, панталони. — О! Ви їх не знаєте, — озвалася й Сонечка,

що поралась біля чувалів, виймаючи зелені й сині трико в пачках (Кучер, Трудна любов, 1960, 127).

ТРИКОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із трико (у 1 знач.). До гурту наближається молодий парубок в триковому жупані та в картузі (Н.-Лев., V, 1966, 385).

ТРИКОЛІРНИЙ, а, е. 1. Який має у своєму забарвленні три кольори; який складається з трьох частин різного кольору. Вони [котенята] вже вчилися ходити і все намагалися доповзти до матері, до гарної триколірної кицьки, що грілася на сонечку (Коп., Подарунок, 1956, 100); Триколірні стрічки на їхніх рукавах свідчили, що це були французьки (Жур., Опов., 1956, 221).

2. спец. Який відтворює зображення за допомогою трьох кольорів. Триколірна репродукція; Триколірний друк.

ТРИКОЛІСНИЙ, а, е. Із трьома колесами, на трьох колесах. На повному ході мчить триколісний мотоцикл, холодно світлячи чорним отвором автомата (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 578); Робітники заводу «Червоний прогрес» подарували комунарівцям чудо-машину, яка може виконувати будь-які роботи. То був триколісний трактор «Запорожець» (Хлібороб Укр., 11, 1966, 14); Триколісна тачка.

ТРИКОЛЬОРОВИЙ, а, е. Те саме, що триколірний. Скрізь — на балконах будинків, на дахах, на баштах — тріпотять вони [знамена].. Трикольорові чехословацькі, і поруч них..— червоні радянські, з серпом і молотом (Гончар, III, 1959, 459); Трикольоровий ліхтарик; Трикольорове фото.

ТРИКОЇНЬ: У трикоїнь, розм. — трьома кінцями (про запряжку). З-за вула вихопилась найтичанка [бричка], запряжена у трикоїнь строкатими (Стор., I, 1957, 154).

ТРИКОРПУСНИЙ, а, е. Який складається з трьох корпусів (у 2—4 знач.). У сільському господарстві нашої країни найбільш поширеним є трикорпусний навесний плуг марки «ПН-3-35» (Наука., 5, 1956, 10).

ТРИКОТАЖ, у, ч. 1. В'язана машиною тканина. Як в'язальний матеріал [для килимка] можна використати старий трикотаж, що зберіг свій колір, нарізавши його рівними смужками (В'язання., 1957, 98); Шовковий трикотаж.

2. збірн. Вироби з такої тканини. Швейники Київської фабрики спортивного трикотажу випустили дослідну партію спортивних костюмів з тканини, лицьова сторона якої з еластичу, а нижня — бавовняна (Рад. Укр., 2.II 1969, 4); Верхній трикотаж.

ТРИКОТАЖНИЙ, а, е. Прикм. до трикотаж. Трикотажні тканини; // Признач. для виготовлення трикотажу. Виготовляти штучне хутро можна на трикотажних машинах, ткацьких верстатах або клейовим способом (Наука., 1, 1964, 28); // Зробл., пошитий із трикотажу (в 1 знач.). Ніна нехотя полізла в чемодан і витягла дві пари тонкої трикотажної білизни (Коп., Земля., 1957, 173); З віскозного шовку виробляють високоякісні тканини і трикотажні вироби (Наука., 7, 1958, 17); // Який виробляє трикотаж. Згодом я взяв, що вона працює пакувальницею на трикотажній фабриці (Сміл., Сашко, 1954, 45); // Стос. до виробництва трикотажу. Трикотажна промисловість одержала більш досконале технологічне устаткування (Наука., 1, 1957, 4).

ТРИКОТАЖНИК, а, ч. Працівник трикотажного виробництва. Дуже добре, що.. житомирські трикотажники люблять своє підприємство і прищеплюють цю любов молодому поколінню (Роб. газ., 14.IX 1963, 1).

ТРИКОТАЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до трикотажник. Ми нуло лише півроку, а як помітно вирости дівчата, що прийшли в бригади досвідчених трикотажниць (Роб. газ., 12.I 1963, 2).

ТРИКРА́ТНИЙ, а, е. Здійснений, зроблений три рази; який повторюється тричі; триразовий. У відповідь на трикратне постукування з-поза дверей пролунав басовитий оклик: — Кого треба? (Рибак, Час., 1960, 157); Трикратною пальбою з мушкетів і пістолів козаки віддали останню шану одному з найстаріших братчиків Січі (Добр., Очак. розмир, 1965, 116); // Збільшений утрое, потроєний. Точку фотографування треба розміщати від будинку на віддалі, не меншій від трикратної його висоти (Довідник фот., 1959, 71); // Який тричі добився чогось або тричі одержав щось. Трикратний чемпіон.

ТРИКРА́ТНО. Присл. до трикрáтний. Підбіг [Гуляй-День] до Чуйкова, обняв за плечі, притис до своїх широких грудей очманілого гармаша, поцілував трикратно: — Дяка тобі від козаків, брате! (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 460); У волзькі береги трикратно пролунала могутня сирена «Разіна» (Епик, Тв., 1958, 255).

ТРИКУ́БОВИЙ, а, е. Їмністю в три кубічних метри. Ківш трикубового [екскаватора] «Уральця» зі скреготінням вривається в траншею й вивертає величезні брили мерзлого ґрунту (Рад. Укр., 30.I 1954, 3).

ТРИКУЛАЧКОВИЙ, а, е, спец. Який має три кулачки (у 2 знач.), з трьома кулачками. На токарно-револьверному верстаті поковку затискують в трикулачковому патроні для обробки торця, отвору й виточки в отворі (Технол. різального інстр., 1959, 39).

ТРИКУ́ТНИЙ, а, е. Який має форму трикутника, з трьома кутами. Ще в ту сувору мить бурунну, коли на рідну Парткомуну з війни прибув трикутний лист, почув я вперше: «Комуніст» (Уп., Вірші., 1957, 67); Трикутний штамп; // Який формою нагадує трикутник. «Кіт» — це плескувата морська тварина.. Морда якась трикутна, з вираченими очима, а біля очей дірочки (Вишня, I, 1956, 186); Кулі зчорнілого очерету, що вкривали хату, були розсунуті, утворюючи невеликий, ширший донизу, трикутний отвір (Перв., Дикий мед, 1963, 436).

Δ Трику́тна ша́пка; Трику́тний капелю́х — формений головний убір, що має форму трикутника. З'являються в дверях пишні жандарми в трикутних шапках, в плюмажах і з густим сріблом на фраках (Коцюб., II, 1955, 412); Леся встигла.. перемовитися з швейцаром, старим чоловіком у голубій, розшитій золотом лівреї і трикутному капелюсі (М. Ол., Леся, 1960, 175).

ТРИКУ́ТНИК, а, ч. 1. Геометрична фігура на площині, обмежена трьома прямими, які взаємно перетинаються й утворюють три кути. — А в голові так і миготить: периметр, трикутник, гіпотенуза, кокус... (Донч., V, 1957, 436); Прямокутний трикутник; *У порівн. Лежачи горілиць, Аркадій уявляв собі вчення католицької церкви графічно, як трикутник, що основою спирається об землю, а гострим вістрям у небо (Вільде, Сестри., 1958, 26); // Вимірний прилад такої форми для креслення; // чого, який. Яка-небудь фігура, предмет або частина предмета, що має таку форму. Трикутник цинкового даху іскрився, переливався на сонці, як степовий ставочок (Є. Кравч., Квіти., 1959, 6); Черниш дістав з кишені трикутник листа і, нахилившись до багаття, розгорнув його (Гончар, III, 1959, 295); Токар похмуро ворухив трикутниками зламаних брів, невідступна думка не давала йому спокою (Донч., III, 1956, 385); // перен. Про любовну, сімейну пару, в якій чоловік або жінка закохані в іншу особу. Всі відомі з літератури закохані пари і трагічні трикутники товпилися в його пам'яті, як недосконалі аматорські маски на шкільному маскараді (Перв., Материн. хліб, 1960, 123); [П р и н а:] Вона прийшла. Тепер вона

вдова... Розпавсь трикутник звірено класичний... Чому ж у вас замерли всі слова, любовнику яскраво романтичний? .. (Лев., Драма., 1967, 455).

Δ Верші́на трику́тника див. верші́на.

2. у знач. присл. трику́тником. У формі такої фігури. Не скрикнуть ні вітри, ні школярі, ні птиці В сирім, безбарвнім сквері при каплиці, Яка трикутником затисла в глушину Свою, укриту кіпоттю [кіптем] стіну (Бажан, Роки, 1957, 211); Харкевич перечитав листа, склав його трикутником, як робилося на фронті, написав адресу (Голов., Тополя., 1965, 256).

3. Музичний ударний інструмент такої форми із зігнутого металевого прута, по якому б'ють металевою паличкою; трензель (у 2 знач.). Не виключена можливість, що підкова була прообразом сучасного металевого трикутника, який успішно застосовується в симфонічних оркестрах (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 23).

4. розм. Три особи, які очолюють установу, підприємство по адміністративній, партійній і профспілковій лінії. — Ну, тоді хай сам Русевич відповідає перед трикутником і об'єднанням за завтрашній день, — по хвилинній паузі роздратовано сказав Петров (Шовк., Інженери, 1935, 82); — Ми в робіткомі і в деяких бригадах проробляли це питання, — відповів Чемериця. — А ось днями на виробничій нараді ще профільтруємо його. Хотілося, щоб усім трикутником за одно виступать (Коцюба, Нові береги, 1959, 260).

ТРИКУ́ТНИЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до трику́тник 1, 3. Від батька регулярно надходили листи. На зім'ятих трикутничках стояли то номери польових пошт, то адреси тилових госпіталів (Збан., Переджнив'я, 1955, 93); З трикутничком руської борідки і в своєму незмінному пенсне він був схожий на Чехова (Донч., V, 1957, 227).

2. у знач. присл. трику́тничком, трику́тничками. У формі невеликого трикутника (трикутників). Лажечников склав лист трикутничком і сховав у нагрудну кишеню (Перв., Дикий мед, 1963, 411); Огириха з невісткою за столом вареники ліпили — чепурними біленькими трикутничками розкладали на ситі (Головко, II, 1957, 141).

ТРИЛІ́СНИК, а, ч. 1. Назва деяких болотних і прибережних рослин із трійчастим листям. *Образно. — Людина часто потрапляє в таку ситуацію, коли їй залишається тільки надія. Яке це чудесне слівце — «надійся». Це один з листочків трилисника, які підносять людину з життєвого хаосу вгору: «Віра, надія, любов» (Гапек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1968, 137); // Настій з цієї рослини. Яких вже мені ліків не завдавали! ..Павлютиха напувала гіркою полинню і трилисником (Вовчок, VI, 1956, 248); Нічого не їсть [стара], не п'є, зовсім журба зсушила, пила вже і трилисник — нічого не помагає (Горд., II, 1959, 19).

2. заст. Назва картярської гри. Під каретами, позасвічувавши ліхтарі, грають кучери в хвильки, у трилисника, або в джгута (Мирний, II, 1954, 99).

ТРИЛІ́СТИЙ, а, е. Який має листя, розділене на троє; із трійчастими листками. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок (Коцюб., II, 1955, 214).

Δ Трилі́стий бобівні́к див. бобівні́к трилі́стий.

ТРИЛІ́НІЙКА, и, ж., розм. Триліні́йна гвинті́вка. Готовий стояти в борні до загибуні, Вже пітерський, звиклий в боях, робітник В завод до станка посилав дружину І до трилінійки пригвинчує штик (Перв., II, 1958, 301).

ТРИЛІ́НІЙНИЙ, а, е. Який має калібр у трп лінії (у 9 знач.), що становить три десятих дюйма. Колись давно якийсь солдат Деся на одному з полігонів — У три-

лінійний апарат Обойму вклав з п'яти патронів (С. Ол., Вибр., 1959, 177); Ступнувши назад, Солдат набиває трилінійну рушницю. У грудях у нього скипає гроза (Перв., II, 1958, 325).

Δ Трилінійна лампа, заст.— газова лампа, у якій гніт завширшки у три лінії (7, 6 мм). Працюючи під землею на золотих розсипищах, в ледве освітленій трилінійною лампою глухій шахті,— він чув биття серця землі (Тич., III, 1957, 229).

ТРИЛІТНІЙ, я, є. Те саме, що трирічний. Після трилітньої науки він так читав, що й дяка заткне за пояс (Мирний, IV, 1955, 35); Дівчинка-восьмиліток забавляє свого трилітнього братика (Коцюб., I, 1955, 460).

ТРИЛІТОК, тка, ч. і ж., розм. Трирічна дитина, тварина або рослина. Дівчинка — білявенький триліток.. гралась в парку між веселих квіток (Забіла, Поезії, 1963, 49); Бичок-триліток; Дуб-триліток.

ТРИЛОБІТ, а, ч. Висока морська ракоподібна тварина типу членистоногих, що була найбільше поширена на початку палеозойської ери. Від схожих форм трилобітів, мечохвостів, піднявшись вище по драбині життя, ми знаходимо молюсків, подібних до спрутів (Знання., 4, 1968, 6).

ТРИЛОГІЯ, ї, ж. Три літературні або музичні твори одного автора, об'єднані спільними героями, спільною ідеєю, єдністю задуму. Він [В. Гюго] сам називає три сих романи [«Знедолені», «Собор паризької богоматері», «Трудівники моря»] своєю трилогією (Л. Укр., V, 1956, 23); Один із кращих творів радянської літератури про події Великої Вітчизняної війни — трилогія Олеса Гончара «Прапороносці» (Вітч., 6, 1966, 184).

ТРИЛОПАТЄВИЙ, а, е. 1. техн. Який має три лопаті навкруги спільної основи, спільного центру. У VII—VI ст. до н. е. вживали бронзові дволопатеві та трилопатеві наконечники на довгій втулці, яка часто мала шип (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144).

2. бот. Схожий формою на такі три лопаті. Для бордюрів та квіткових килимів придатна печіночниця звичайна, з трилопатевими листками і гарними синюватоголубими квітками (Весн. флора, 1955, 143).

ТРИЛЬЙОН, а, ч. Число, що дорівнює тисячі мільярдів. Тисяча тисяч становить мільйон, тисяча мільйонів — мільярд (або більйон), тисяча мільярдів — трильйон (Арифм., 1956, 8); Ряд риб реагують на такий слабкий розчин пахучої рідини, при якому на сто трильйонів літрів води припадає всього один грам цієї речовини (Ком. Укр., 11, 1964, 52).

ТРИЛЬЙОННИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника трильйон. Гені, які мають вагу меншу за трильйонні часточки грама, стали видимі в електронному мікроскопі завдяки «одягу», який підібрали для них учені (Веч. Київ, 9.XII 1966, 3).

ТРИМАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до тримати. Стара несла келих, для знатних гостей триманий. Цей келих зробили Авдієві його учні (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 524).

ТРИМАННЯ, я, с. Дія за знач. тримати і триматися. Сучасна металообробна техніка широко використовує електромагніт для тримання й просування сталевих, залізних і чавунних виробів (Цікава фізика., 1950, 197); Мені здається, що на Зорин розвиток мало фатальний вплив життя в ..безтолковій сім'ї Гольштейнів.. Але ідея тримання Зорі там належала, нігде правди діти, власне, дядькові, а не Людмилі Михайлівні (Л. Укр., V, 1956, 212); Тримання ушей у повній чистоті є одним з основних правил гігієни (Шк. гігієна, 1954, 64); Панич скося глянув на Марину; видно, йому не полюбилось її тримання (Мирний, III, 1954, 183).

ТРИМАРАН, а, ч. Судно з трьома корпусами. Крім більшої швидкості, остійності, крейсерські катамарани й тримарани мають незрівнянно більшу комфортабельність, ніж звичайні яхти, навіть кильові (Знання., 1, 1968, 30).

ТРИМАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. Взявши щонебудь у руки, в рот, у зуби тощо, ухопившись за щось, не випускати, мати в руках, у зубах тощо; держати. Військові співці славутні, Всі вони були при зброї, А в руках тримали лютні (Л. Укр., I, 1951, 376); Вона здивовано озирнулася на Йона, що, сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку (Коцюб., I, 1955, 233); Безтрепетні руки тримають штурвал (Бажан, I, 1946, 122); Ворона тримала в дзьобі сир; *Образно.— Не дешево коштує нам вольфрам. Тайга цупко його тримає, не хоче віддати (Донч., II, 1956, 49); // Стискувати, затискувати щось губами, зубами, лапами тощо. — Я розповім вам, яких я люблю людей,— починає Сев, тримаючи цигарку в зубах і шукаючи сірників (Ю. Янов., II, 1958, 49); // Вдержувати, піддержувати щось руками, на колінах і т. ін. Хлопчик тримав на колінах миску і доїдав учорашню кашу (Тулуб, В. степу., 1964, 305); Попереду, переминаючись з ноги на ногу, стояв Хома Підситочок, тримав на рушнику хліб-сіль (Тют., Вир, 1964, 407); Поранена рука його була сповита великим бинтом, і він тримав її на грудях, наче сонне дитя (Довж., I, 1958, 189); // Обхопивши когось, мати біля себе. Він тримав її в руках міцно, безцеремонно.. Музика гула, від шаленого кружляння наморочилася голова, один раз Оріся заточилася, але Тимко підтримав її рукою (Тют., Вир, 1964, 128); // Схопивши когось за що-небудь, не відпускати від себе; // За допомогою чогось стримувати, притримувати рух кого-, чого-небудь.— Не користуйся бичем і міцніш натягай оці віжки. З власної волі біжать мої коні, тримай їх щосили (Зеров, Вибр., 1966, 315); // Піклуючись кимось, турбуючись, дбаючи про когось, не відпускати від себе. — Сім'ю свою треба хазяїці так тримати, як мак у жмені: а то розсиплеться усе, порохом піде за вітром (Вовчок, I, 1955, 186); — Чого це ти так скипіла? — здивувався Григорій.— Що ж ти їх все життя втримаєш біля своєї спідниці? — показав головою на синів.— Скільки зможу, стільки й триматиму! (Стельмах, I, 1962, 136); // перен. Зберігати за собою, не віддавати, докладаючи зусиль. Ми тримаєм уперто свої рубежі... (Шпорта, Запоріжці, 1952, 78); Хомі бродили перед очима страшні картини. Він знав, що то є тримати плацдарм без артилерії (Гончар, III, 1959, 356); У грізні роки, в грізні дні Ми проти чорної навали На всьому світі у війні Передню лінію тримали (Гірник, Друзі., 1953, 75).

◇ [Високо] тримати прапор чого — гідно продовжувати й розвивати що-небудь. Стомлені, але щасливі поверталися лисенківці додому. Тепер їх знову чекає серйозна робота: адже звання лауреатів зобов'язує високо тримати прапор радянського музичного мистецтва (Мист., 1, 1964, 28); Зубами тримати див. зуб; Не тримати в руках див. рука; Тримати в руках: а) (кого, що) мати владу над кимось, чимось. В своїх дужих руках [Юра] тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини (Коцюб., II, 1955, 333); б) (кого) не давати комусь волі, поводитися з кимось суворо. Унів [директор] тримати в руках і учнів, і вчителів, добре й господарював — школа мала величезний сад (Зар., На.. світі, 1967, 109); Тримати віжки в руках див. віжки; Тримати в кігтях див. кіготь; Тримати в кліщах див. кліщі; Тримати в кулаку (кулаці, кулачку) див. кулак, кулачок; Тримати владу — бути володарем, володіти, керувати кимсь, чимсь.— Та роз-

кажи ще про батька й про сина мого, що лишив я, — Владу почесну мою ще тримають вони, чи хтось інший Мав її..? (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 196); Тримати марку див. марка¹; Тримати перехідний (червоний) прапор — утримувати перехідний (червоний) прапор, який вручає вища організація за високі показники в праці. Працювали щиро, від усього серця, перехідний прапор обкому та облвиконкому тримали (Гончар, Новели, 1949, 71); Червоний прапор серед трьох змін протягом цієї декади тримала друга — зміна Федора Кошика (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 115); У (в) поводах тримати див. повід¹.

2. Бути опорою чомусь, держати щось на собі. Дубовий сволок прогнувся, потемнів від часу, але ще міцно тримає всю крієлю на своєму кряжистому хребті (Гончар, Таврія., 1957, 433); Сонце співало на небі, як канарейка, вітер дмухав, як вентилятор, і земля тримала на собі Київ — велике місто (Ю. Янов., I, 1958, 109); // Не давати упасти кому-небудь; підтримувати, підтримувати. Ми з Жабі йшли поруч, близько притиснувшись одно до одного, захищаючись од вітру та тримаючи одно одного по вибоїнах потрощеного бруку (Досв., Вибр., 1959, 174); // перен. Бути підтримкою в житті, в якійсь справі, в якомусь починанні. Проводарем хай служить короговка, нехай тримає на слизькій дорозі, аж поки на верхів'ї не замає, змагаючись проти гірського вітру (Л. Укр., I, 1951, 196); [Сергії:] Даруй мені, Лесю. Бувають хвилини — гіркота перемагає. Уже пройшло... пройшло. Одна ти тримави мене (Сміль, Черв. троянда, 1955, 36); // Зупиняти натиск когось, чогось. Птруга... птруга!.. Горляний поклик все навертає крайніх [овець] в отару, тримає повідь у берегах (Коцюб., II, 1955, 321).

◇ Нбги не тримають кого — хтось дуже втомлений, відчуває слабкість; Тримати на плечах (на собі і т. ін.) що — відчувати відповідальність за щось. Він [шахтар] бився з тьмою не дарма. Це він на радість Батьківщині всю землю на плечах трима (Сос., Солов. далі, 1957, 60); Тримати на світі кого — бути моральною опорою, підтримкою комусь у житті; підтримувати чиесь життя. Хо має причину радити, бо хто ж то, як не він, нарікав на положивість, що трима його на світі, не дає спокійно зложити кісток у домовину? (Коцюб., I, 1955, 171).

3. Надавши чомусь певного положення, зберігати в ньому протягом якогось часу. — Я своїх думок не маю потреби таїти... — Він вийняв палець і тримав на одшибі (Коцюб., II, 1955, 387); Виліз [опришок] із печери, тримаючи під рукою нерозлучний свій черес (Хотк., II, 1966, 159); Яресько вийшов на зорі засівати материнку ниву. Ніби просте діло, а проте спершу не давалось, поки дядьки-сусіди.. не показали кавалеристові, як треба ставати та як руку тримати, щоб зерно рівно лягало по ниві (Гончар, II, 1959, 220); Ходила [дівчина] швидко, легко, голову тримала рівно (Тют., Вир, 1964, 182); Тримати вікна відчиненими; // Зберігати, підтримувати певний стан, вигляд, дотримуватись певної відстані тощо. На шахті одній Говорив мені злітку Дбайливий господар дідусь-комендант: — Тримать чистоту й красоту В гуртожитку — Так само потрібні любов і талант! (С. Ол., Вибр., 1959, 211); Він повеселішав, уважно слухав команду, чітко і точно виконував різні прийоми, добре тримав крок (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 11); Вони були в дорозі вже сорок хвилин. Розбившись на дві групи, розійшлись, тримаючи, одначе, певну віддаль, щоб не губити один одного з поля зору (Тют., Вир, 1964, 494).

◇ Високо тримати голову див. високо; Тримати слово (обіцянку і т. ін.) — виконувати обіцяне. Ніяк не мог-

ла зловити сих пісень, що тепер посилаю, я ж Вам їх давно обіцяла. і хоч, може, вони Вам і не дуже потрібні, однак слово завжди треба тримати (Л. Укр., V, 1956, 71).

4. Змушувати когось розмовами, справами тощо залишатися, перебувати де-небудь; затримувати, не відпускати. — Ні, мені нічого не робиться. А що втомлена, то правда, — сьогодні чимало пройшла і в школі довго тримали (Л. Укр., III, 1952, 590); [Степан:] У кінну міліцію поступаю.. [Ганна:] Коли так вирішив, ну що ж, іди, я тримати не буду (Корн., II, 1955, 116); — Ти вже нас півгодини тримави, а про діло ні слова. А нам сидіти немає коли. Нас робота жде (Тют., Вир, 1964, 171); // Змушувати когось залишатись, перебувати десь проти волі; не випускати звідкись. [Оксана:] Я пропоную заарештувати його і тримати, поки не прийде повідомлення з Москви (Корн., I, 1955, 62); Спочатку я тримав перепела в клітці, а зараз він бігає у мене по кімнаті (Коп., Як вони., 1948, 74); // Залишати щось у себе; певний час не віддавати. Спомини Ковалевського тримайте в себе, ... а я їх, купи з своїми споминами про Ковалевського, сподіваюсь видати восени (Л. Укр., V, 1956, 353); Тримати довго бібліотечні книжки.

◇ Тримати в ліжку див. ліжко; Тримати в пам'яті (в голові, в умі, в думках) кого, що — не випускати з пам'яті, з думки; не забувати когось, чогось; думати, пам'ятати про когось, щось. — Неграмотному треба все в голові тримати, часом і забудеться, а грамотний записав — папір не голова — з нього не втече (Коцюб., I, 1955, 451); Чомусь здавалося, що поки вона тримати-ме його в думках, з ним нічого не станеться (Баш, Надія, 1960, 91); Тримати на язичі див. язик; Тримати при собі думки (думку, погляди і т. ін.) — мовчати, не висловлювати чогось уголос, публічно. Микита поблажливо всміхався, але свої думки тримав при собі (Ле, Історія радості, 1947, 36); [Олена:] Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії (Мик., I, 1957, 174).

5. Вдержувати, не давати змоги зрушитися, відірватися, відокремитися. — Якір, упавши на дно бухти, зарився в землю і триматиме корабель (Ю. Янов., II, 1958, 161); — Відомо ж здавна по всіх світах, що цвях підкову тримає (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 76); Дуби вмирають. Та й по смерті Коріння їхнє розпростерте За рідну землю пні тримає, Немов і смерті в них немає (Мур., Осінні сурми, 1964, 16); // Вдержувати внаслідок свого в'язкого, твердого й т. ін. фізичного стану. — Гниле дерево не тримало цвяхів, і мої латки [на шхуні] одлітали під напором води (Ю. Янов., II, 1958, 69).

6. Змушувати когось, щось перебувати в якому-небудь положенні, стані. Хто каже, що буде дощ? Це той песиміст-барометр тримав нас все у тривозі (Коцюб., II, 1955, 236); Цей запах [сірки] тримав у постійному напруженні Любов Степанівну (Голов., Тополя., 1965, 5); На полі ратному бив він [князь Роман] ворогів, і великих бояр тримав у покорі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 22); Тримати місто в облозі.

Тримати під вогнем кого, що — весь час обстрілювати з вогнепальної зброї. Готель становив собою вигідну позицію. З неї противник мав змогу прострілювати не лише дві вулиці, до яких підійшли стрілецькі роти, а тримав під вогнем і весь квартал (Гончар, III, 1959, 248); Тримати під обстрілом див. обстріл.

◇ Тримати в страху див. страх¹; Тримати вухо гостро див. гостро; Тримати на віддалі кого — не допускати з ким-небудь близьких стосунків; Тримати на м'ящі (на прицілі) див. м'яшка², приціл; Тримати ніс

(носа) за вітром (по вітру) *див. ніс*; Тримати свої нерви в руках — не хвилюватися, не роздратовуватися; Тримати себе: а) мати певні манери (ходити, сидіти, розмовляти тощо певним чином). *Критикували в ньому все: і його розгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги... і його манеру тримати себе, одним словом, усе, що тільки кидалося їм в очі* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 13); б) поводитися певним чином. [А д м і р а л:] *Лейтенанте!.. Ви розучились тримати себе з гідністю морського офіцера* (Корн., I, 1955, 39); — *Дівчина тримала себе по-геройському* (Ю. Янов., II, 1958, 74); *Улас відчував розгубленість перед великим містом і зовсім не знав, як себе поводити в ньому і як себе тримати* (Тют., Вир, 1964, 51); Тримати себе в руках (в шобах і т. ін.) — стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним, володіти собою в незвичайній ситуації, в нервовій обстановці тощо. *От з ними [ледарями] й воюєш мало не щодня.. Кипиш увесь, тамуєш у собі лютий вогонь і боїшся, щоб не зірватися, не розійтись, і дуже дорогою ціною тримаєш себе в руках* (Кучер, Трудна любов, 1960, 5); *Не визнання провини й не ніяковість, а бажання приховати від батька, як важко тримати себе в шорах, зігнуло синові шию* (Шовк., Людина., 1962, 308); Тримати хвоста (хвіст) трубою *див. хвіст*; Тримати язик (язика) за зубами (на прив'язі, на зашморзі, на заціпці) *див. язик, зашморг, заціпка*.

7. Мати в себе, при собі; посідати щось, володіти кимось, чимось. *Нащо мені собаки тримати, Єсть в мене сусідоньки, що вміють брехати* (Чуб., V, 1874, 126); *Нічим їй ніхто не богодить, ні з ким жити в покої, в лагоді не може [мама]. Було й страву собі окремо іншу варить, і цукор свій тримає* (Коцюб., I, 1955, 465); *Не був він як кожний гуцул: поля не мав, маржини не тримав* (Хотк., II, 1966, 85); // *заст.* Бути власником шинку, крамниці тощо, торгуючи в них. *Коло церкви тримав він шинок* (Павл., Бистрина, 1959, 109); // Утримувати когось, годуючи, виховуючи. — *Та й ото мачуха якось там ніби з ласки тримає ту бідну сироту* (Л. Укр., III, 1952, 645); // Надавати комусь помешкання в себе (вдома, у квартирі тощо) за плату, за відробіток і т. ін. — *Не хочу його грошей і тебе далі тримати не можу!* (Фр., IV, 1950, 30); // Мати в себе, у своєму господарстві як робочу силу. *Наймичку тримає? Ще будуть нею очі йому колоти? За те, що пригрів її, чаплинську безземельницю..?* (Гончар, II, 1959, 214); *Він знав, чому Омелян тримає в своєму господарстві покалічених наймитів* (Стельмах, I, 1962, 115); // *заст.* Мати за дружину. *Микола мешкав недалеко, на горбку. Тримав він цибату полячку Зою, що колись працювала бібліотекаркою при сільському клубі* (Гуц., Скупана., 1965, 233).

Тримати в оренді що — орендувати. *Було тихо. Та от почали долітати крики: — Як? Щоб шинкарі тримали в оренді християнські церкви? Щоб ксьондзи запрягали православних християн у голоблі?* (Довж., I, 1958, 237).

◇ Тримати банк *див. банк*.

8. Помістивши кудись, зберігати. — *Мій попередник тримав у сій сулії горілку, ну, а в мене вона, звісно, порожня стоїть...* (Л. Укр., III, 1952, 574); *Я механічно кивав йому, а сам весь поринав у книжку ту, що я тримав таємно під «богословієм»* (Тич., II, 1957, 30); *Мов за рідними дітьми, ходить за ними [пораненими] Оленчук. Спеціально для них тримає під сидінням у запасі кілька кавунців, щоб, коли вже зовсім спека задушує, промочить бідолахам спрагли попечені губи* (Гончар, II, 1959, 121); *Тримати гроші в ощадкасі*; // Зберігати в собі, утримувати. *Образно. *Ось і хвіртка, біля якої стояла Люба. Роман рукою торкається до вогких дощок,*

наче вони й досі повинні були тримати тепло дівчини (Стельмах, I, 1962, 400).

Тримати в таємниці (в секреті) що — не розголошувати чогось, нікому не говорити про що-небудь. — *Ну, а те, що все це треба тримати в найсуворішій таємниці, ясно само собою. Ні слова нікому!* (Головко, II, 1957, 470).

◇ Під (за) трьома (сімома і т. ін.) замками тримати *див. замок*; Тримати гнів (зло і т. ін.) у душі (у серці) *перев. на кого — таїти в собі на когось гнів, обурення кимось, не виявляючи цього зовні. [К а р м е л ю к (суворо):] Пані, гріх тримати гнів і помсту довго у серці* (Вас., III, 1960, 218); *З великим трудом підіймала руку і гладила мужа по голові. — Не тримаю я зле на тебе у душі...* (Хотк., II, 1966, 260); Тримати камінь за пазухою — те саме, що Держати (носити) камінь за пазухою (*див. камінь*). — *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Навіщо камінь за пазухою тримати?* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 238); Тримати під спудом *див. спуд*; Тримати під сукном *див. сукно*; Тримати пірох сухим *див. пірох*².

9. також без додатка. Спрямовувати, скеровувати те, що рухається; рухатися в певному напрямі. *Зануривши у воду широкий кінець [шалівки], він трошки вивертав його у руках, щоразу підгрібав угору, тримаючи пліт точно впоперек ріки* (Голов., Тополя., 1965, 387); — *Соб тримай, соб!* — *гукав щосили механікам. — Ручицю вломиш!* (Гончар, III, 1959, 404).

△ Тримати курс на що: а) (мор.) рухатися в точно визначеному напрямі. *Морем пливла навантажена шхуна і тримала курс на захід* (Ю. Янов., II, 1958, 187); *«Швидкий» тримав курс на Новоросійськ. Він мав очолити групу кораблів конвою* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 92); б) іти, їхати в певному напрямі. *Розвідники тим часом пришпорили коней і понеслися вчвал, тримаючи курс на далеку похмуру будівлю, що самотньо височіла серед осіннього степу* (Гончар, III, 1959, 209).

◇ Тримати руку за ким, за кого — бути чийось прихильником; підтримувати когось. *Терентій недолюблював пана і, коли чув про поділ поміщицької землі, тримав руку за людьми: наситяться дворянським, то менше зазіхатимуть на мужицьке* (Стельмах, I, 1962, 461); Тримати слід — іти слідом когось, чогось (про собак). *Собака прекрасно тримав слід* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 64); Тримати сторону кого, чию — те саме, що Бүти на ббці кого, чьому (*див. бік*). *При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Трищина, лиш Галя ні* (Март., Тв., 1954, 402).

10. У сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати те, що названо іменником. *Директор тримав відчит [звіт] о «ладі в господарстві»* (У. Кравч., Вибр., 1958, 449); *Як вони тільки й тримали оборону Севастополя аж вісім місяців, маючи перед собою першокласно озброєного ворога. А отже витримали* (Кучер, Голод, 1961, 436); — *Тримай зв'язок з Тесленком, — додав Кузнецов. — Він сьогодні чергує в комітеті* (Головко, II, 1957, 507).

◇ Тримати кого в курсі чого — постійно інформувати когось про хід, розвиток і т. ін. чого-небудь. — *Тримай нас у курсі, — сказав Боровому на прощання комсорг, — а коли щось, то й зови* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 179); Тримати спілку *див. спілка*.

11. рідко. Утримуватися (про мороз і т. ін.). *Заморозь ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чорніла грудкувата земля* (Кобр., Вибр., 1954, 112).

◆ Тримати в полі зору кого, що — не випускати з уваги когось, не послаблювати уваги до чогось. *Народні*

контролери як дбайливі господарі постійно тримають у полі зору питання економії і бережливості (Ком. Укр., 8, 1969, 60); Тримати на бці див. бко¹.

ТРИМАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. за кого — що, кого, чого. Схопившись, учепившись за кого-, що-небудь, зберігати якесь положення; держатися. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив,.. спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву (Коцюб., II, 1955, 351); Донечка тримається за спідницю, син третєся біля батька (Тют., Вир, 1964, 328); Він стояв на високій вишці, тримаючись обома руками за поруччя (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 3); Агент сердечно вітається з Погибою і, мов легковажна дівчина, все тримається його рукава (Стельмах, II, 1962, 59); // Притуливши руку до чогось або взявшись за щось рукою, залишати її в цьому положенні. Пані Солецька, постогнуючи і тримаючись за голову, сіла на невеличку канпку (Кобр., Вибр., 1954, 103); Бійці були знову в котельні. Намацали сходи і, тримаючись однією рукою за слизьку стіну, а другою за автомати, стали підійматися по сходах (Гончар, III, 1959, 256); Заплакана Фросина Полярши, тримаючись рукою за серце, обернулася обличчям до села (Стельмах, I, 1962, 32); Пробираючись до каси, він міцно тримався рукою за кишеню, в якій були гроші (Тют., Вир, 1964, 52); // перен. Спиратися в своїй діяльності на когось, на чийсь підтримку. Скрізь гаряче [я] пропагандував [пропагував].. організувати своє життя сільського інтелігента-пролетаря: учителя, фельдшера, дяка,— тримаючись у той час обома руками за народ як за єдину нашу підтримку (Вас., IV, 1960, 35); // перен. Намагатися зберегти когось, щось для себе, утримати за собою. Сама орала й сіяла [Устина] лінше за любого [будь-якого] господаря; трималася за хвостяку; яке не с, а своє тягло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); *Образно. Між тим спека палила, як і раніше. Відкриті хліба, здається, з останніх сил трималися за життя (Гончар, Дорога., 1953, 24).

◇ Зубами триматися див. зуб.

2. Бути укріпленим на чомусь; утримуватися на якійсь опорі або за допомогою чого-небудь. Поліз, намацав цеглину в стіні — слабо трималася. Положив у пазуху, поліз наверх (Хотк., I, 1966, 117); Дужі гілляки [дубів] в цвілих кордубатих узлах покривали зверху місцину шатром, темно-буреє листя трималось, добре трималось, привикши до злих на світанку морозів (Тич., I, 1957, 240); У Хоми Білокозя на грудях вишито цілий горбд. На вихрястій голові казна-як тримається картуз старого фасону — тугим колесом (Довж., I, 1958, 79); Крижину, на якій тримався Валерій, хутко несло (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 62); *Образно. — Прямо не знаю, що вже робити з тим анархістом Мірошниченком! — Підрубє сук, на якому тримаємся ми! (Стельмах, II, 1962, 219); // ким, чим, на кому — чому, перен. Існувати, жити, діяти завдяки комусь, чомусь. Здається, тільки тим і тримається Дорошенчиха на світі, що жде сина в гості (Гончар, Тронка, 1963, 195); Передачі приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали одержану паляницю на всіх — по шматочку. Тим і трималась душа в тілі (Збан., Єдина, 1959, 97); Послухати її, то могло скластися враження, ніби весь цех тримається на одному Борисі (Собко, Біле полум'я, 1952, 174); — Та він же тільки на каші й тримається, бо вже кусати нічим (Зар., На.. світі, 1967, 268); До війни тримався колгосп, і не погано тримався на тваринництві (Коз., Сальвія, 1956, 14); // Грунтуватися на чомусь. — Тепер, коли наука так швидко пішла вперед і довела закони, на яких тримається всесвіт, біблія — це просто збірник казок, розрахованих на старих дідів (Тют., Вир, 1964, 42).

◇ На чесному сліві триматися див. чесний; Триматися на волосінні (на волосінці) див. волосіна, волосінка.

3. Мати, зберігати певне положення, рівновагу. З останніх сил тримався Яресько в сидлі. Нудотна гаряча втома розламувала тіло (Гончар, II, 1959, 130); Діти посиніли від холоду, очі зробилися скляними, тоненькі ручки не мали сили триматися на воді (Тют., Вир, 1964, 404); Він ніколи не був військовим, але завжди ходив у напіввійськовому одязі, тримався рівно і молодо, не піддаючись першим атакам старості (Собко, Справа., 1959, 23).

◇ Лёдве (ледь) триматися на ногах див. ногá; Триматися на ногах — мати змогу ходити. Ходжу я доволі добре, тримаюсь на ногах. Ноги, здається, одтухли (Коцюб., III, 1956, 456).

4. перен. Поводити себе, діяти певним чином. А брати всюди і супроти всіх трималися з гідністю і тактовно (Фр., VI, 1951, 201); Трималась вона так, наче хотіла займати як можна менше місця в світовім просторі, тільки вже на тому малесенькому місці мати певну повагу (Л. Укр., III, 1952, 543); Мовчав і поет, бо не знав, як триматись із своїм, мабуть, майбутнім командиром (Тулуб, В степу., 1964, 85); Іван Ярош повільною ходою вийшов до стола. Тримається упевнено, навіть підкреслено упевнено (Головко, I, 1957, 400).

5. перен. Обороняючись, захищаючись, борючись, не відступати, не здаватися, міцно стояти. Твердо так трималось Місто гордеє, уперте (Л. Укр., I, 1951, 375); — Ці кравці молодці! — гукав хтось. — От тримаються, чортів рицарі нитки та голки! Третій тиждень страйкують, не поступаються нічим! (Смолич, Мир., 1958, 50); — Хлопці, тримайтеся, — звернувся командир до своїх бійців (Шиян, Партиз. край, 1946, 79); // Стримувати себе, кріпитися (морально й фізично). Лістровий тримався, щоб не показати свого хвилювання (Ле, Історія., 1947, 283); Старшина дивиться на носіїв і тримається зусиллям самої волі, щоб не схитнутись на ногах (Гончар, Новели, 1954, 21).

6. Знаходитися, перебувати де-небудь; займати якесь місце, положення. Вони обое, Анатоль і Алла Михайлівна, трималися дуже близько один до одного, він притискав до себе ліктем її руку, а вона черкалась капелюшком об його жокейську шапку (Л. Укр., III, 1952, 609); Вони [коні] люто рвалися, ставали дибки і так хвицалися, що треба було триматися од них на відстані не менш як двох сажнів (Тулуб, В степу., 1964, 320); *Образно. О, ці десять днів... Скільки передумано! Уже так болить голова, що й думки не тримаються в ній (Хижняк, Тамара, 1959, 115); // перев. кого, чого. Не покидати кого-, чого-небудь, перебувати біля когось, десь. Все залишилось, як було. Так само Палагна не трималася хати, так само марнів Іван (Коцюб., II, 1955, 343); Баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи файна, отже, чи є надія, що пін буде триматися жінки (Хотк., II, 1966, 7).

◇ Триматися за спідницю див. спідниця; Триматися кўпи див. кўпа; Триматися, як сліпий плотá (ціпкá) див. сліпий.

7. перев. чого. Дотримуватись певного напрямку або орієнтирів у русі. Аул ішов диким степом навпростець, не тримаючись ані річок, ані караванних шляхів і навіть колодязів (Тулуб, В степу., 1964, 40); Черниш, стоячи за гребенем, спираючись коліними в брилу, — тягнув обережно канат. Зрідка він кидав униз короткі поради — лівіше чи правіше триматись, де краще ступати (Гончар, III, 1959, 102); Парубок схоплюється на ноги, і вони рушають лугом, тримаючись обіч густого жита (Кучер, Пов. і опов., 1949, 114); // кого,

чого. Перебувати поблизу когось, чогось або де-небудь; іти поруч, слідом, не відстаючи. — Ну, добре. Ви вже тільки заждіть, поки я зроблю покупки... — І я з вами піду... я вже буду триматися вас, як сліпий плота, а то знов загублю де... (Коцюб., I, 1955, 380); Вустимко якусь мить вагається — тікати від матері чи триматися її (Багмут, Опов., 1959, 13); Ми не лісники, щоб свої ділянки триматись (Шер., В партиз. загонах, 1947, 56).

◇ Триматися кўрсу — керуватися в своїй діяльності певними ідейними настановами. Театр ім. Т. Г. Шевченка тримається курсу на сучасність (Літ. Укр., 6.XI 1970, 2); Триматися нейтралітету — не втручатися в чужі справи, в суперечку тощо. Родинні чвари не дають спокійно дихнути. Сестра Надя проти відвідин дядька Прокопія. Бабуся і мамуся — за. Батько тримався нейтралітету (Ковінька, Кутя., 1960, 142); Триматися осторонь див. осторонь; Триматися свого див. свій; Триматися свого бєрега — те саме, що Держатися свого бєрега (див. держатися); Триматися середини див. середина.

8. чого, перен. Чинити, діяти згідно з чим-небудь. На бога покладайся, а розуму тримайся (Укр. присл., 1963, 216); Триматися канонів, як сліпий цїпка, теж не слід, бо тоді ніколи не виростеш з школярських штанців (Загреб., День., 1964, 231); // Зберігати постійність у переконаннях, почуттях, учинках, діях і т. ін. Натурально, вони [мужики] мають право на землю, він завжди тримався такої думки (Коцюб., II, 1955, 392); Друга частина [страйкарів] цупко трималась свого: почали, мовляв, так кінчаймо, доводьмо до ладу (Головко, II, 1957, 238); — Що ж ти, брат, на одному місці не тримавшся? Електрозварником тобі не подобається, муляром — теж. Приставай до якогось берега (Ткач, Плем'я., 1961, 57).

9. Утримуватися, зберігатися. Дух кінського гною і свіжих яблук міцно тримався в повітрі (Коцюб., II, 1955, 82); А надвечір між тополями, де затїнок тримається цілий день і степова трава хвилястими рунами лежить по землі, стоять столи на честь льотчика, а за столами сидять чабани (Гончар, Тронка, 1963, 10); Температура в корнюрах тримається та, яку він визначив: кочегари пообіцяли «не підкачати» (Шовк., Інженери, 1956, 78); // розм. Залишатися в доброму стані, не псуватися. [К і н д р а т:] Вранці заморозок був. [О л ь г а:] Да. А жоржини ще тримаються. Дивись, які вони пишні в цьому році (Корн., II, 1955, 166); Взуття ще тримається; Яблука в льохові тримались до літа.

◇ Лєдвє триматися — про щось нетривке, старе, спрацьоване. Там, де ще стїни стояли [після землетрусу], вони лєдвє тримались, і крізь широкі шпари синїло небо (Коцюб., II, 1955, 402); Сніг, що повільно нагромаджується на крутих схилах, лєдвє тримається (Фіз. геогр., 5, 1956, 115); Лєдвє триматися кўпи див. кўпа.

10. Пас. до тримати 1—10. За містом уже посувався пригород аж до узбіччя: з двох боків його огортало провалля, з третього — вали, а з четвертого — великий ставок. який набравсь з річки Бушки й тримавсь кам'яною загатою (Стар., Облога., 1961, 4); Розчинились клітки — щоб не тільки людям свято — звірів і птиць було випущено на волю. Як із Нойового ковчега, висипало все, що досі трималося по клітках (Гончар, II, 1959, 31).

ТРИМАЧ, а, ч. Пристрій для тримання чогось. Робочі органи на повідцевих брусах і градіях [культиватора] розставляють в два ряди уступаами з допомогою коротких і довгих тримачів (Механ. і електриф., 1953, 108); Крапля розплавленого скла падає у форму. В цю

мить її охоплюють спеціальні тримачі, що нагадують металеві руки (Веч. Київ, 19.VII 1968, 2).

ТРИМЄСТР, у, ч. У вищих навчальних закладах Англії, США та деяких інших країн — частина навчального року, що триває три місяці.

ТРИМЄСТРОВИЙ, а, е. Стос. до триместру. Триместрові заліки.

ТРИМЄТР, а, ч. Трестопний вірш.

ТРИМЕТРОВИЙ, а, е. Довжиною, шириною, високою в три метри. Іван підсадив хлопця, і той, прикусивши язика, видерся аж на триметрову височину і звідти гордо поглядав на своїх друзів (Зар., Світло, 1961, 4).

ТРИМІЛЬЙОННИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника три мільйони. Продано тримільйонний білет першого випуску шостої лотереї ДТСААФ СРСР з 1971 року (Рад. Укр., 2.II 1971, 3).

2. Кількістю, чисельністю, вартістю три мільйони. Тримільйонний бюджет; Тримільйонне населення.

ТРИМІРНИЙ, а, е. 1. рідко. Те саме, що тривімірний. Простір тримірний. Через будь-яку його точку можуть проходити тільки три взаємперпендикулярні прямі (Наука., 8, 1956, 38).

2. муз. Який містить у собі три ритмічні міри, долі. Тримірний такт.

ТРИМІСНИЙ, а, е. Який має три місця. Глоба замовив на дев'ять годин ранку завтрашнього дня маленького тримісного човна (Собко, Скеля., 1961, 92); У Радянському Союзі на орбіту супутника Землі новою потужною ракетою-носієм вперше в світі виведений тримісний пілотований космічний корабель «Восход» (Рад. Укр., 13.X 1964, 1).

ТРИМІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Який триває три місяці, вимірюється трьома місяцями. Затасканий, обшарпаний, тримісячної давності лист... ця дорожочина, довгождана звістка віллала нові сили в матір (Юхвід, Оля, 1959, 104); Тримісячні курси підвищення кваліфікації лікарів.

2. Віком три місяці. Тримісячна дитина.

ТРИМОВНИЙ, а, е. 1. Який постійно користується трьома мовами як рівноцінними, рівноправними. Тримовне місто (населення).

2. Складений, написаний трьома мовами. Тримовний словник; Тримовний підпис.

ТРИМОТОРНИЙ, а, е. Який має три мотори. Тримоторний літак.

ТРИНА, и, ж., збірн., діал. 1. Потерть. Треба було повитрясати приколотки, поскладати їх на купу, підмітати вимолочене зерно, повиносити трину до полювника (Фр., III, 1950, 271).

2. Тирса (див. тїрса¹).

ТРИНАДЦАТЕРО, тьох, числ. збірн. Тринадцять (уживається з іменниками чоловічого роду, іменниками середнього роду, що означають назви істот і речей, а також з особовими займенниками в множині); // у знач. ім. Про таку кількість людей різної статі. Постріли все рідшали, з-за тинів вибігло тринадцятєро і рідким ценом рушили до чубенківців (Ю. Янов., II, 1958, 220).

ТРИНАДЦЯТИ... Перша частина складних слів, що означає: який має тринадцять однакових ознак, предметів і т. ін., який складається з тринадцяти частин або є мірою в тринадцять одиниць, напр.: тринадцятиденний, тринадцятиметровий, тринадцятиповерховий і т. ін.

ТРИНАДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника тринадцять. Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом (Шевч.,

II, 1963, 38); Тринадцятого вересня Перша Кінна вирушила походом на південь (Гончар, II, 1959, 371); Тринадцята зарплата.

ТРИНАДЦЯТИЛІТНІЙ, я, є. Те саме, що тринадцятирічний. Дзвінким голосом вона почала виспівувати про тринадцятилітню молодесеньку прачку (Мирний, III, 1954, 272).

ТРИНАДЦЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває тринадцять років. Тринадцятирічне перебування Тичини у чернігівських духовних школах, бурсі та семінарії з їхньою схоластикою, страхом перед живою думкою, системою шпигунства й лицемірства лягли тягарем на душу вразливого юнака (Рад. літ-во, 5, 1971, 49); Тринадцятирічний термін.

2. Віком тринадцять років. А Савочка, очевидно, не впізнав його. Та й як упізнати! Тринадцятирічним хлопцем сидів він востаннє біля його кашоварні (Мушк., Серце..., 1962, 6).

ТРИНАДЦЯТКА, и, ж., заст. 1. Тонка нитка з пряди. — Мені здається..., що тринадцятка снується, а то проста валовина, — перехопила Олександра (Коцюб., I, 1955, 62).

2. Полотно в тринадцять пасом. — І не мудра, здається, наука, а не всяка баба як слід вибілить тринадцятку на сорочку (Стельмах, I, 1962, 311).

ТРИНАДЦЯТЬ, ти і тьох, числ. кільк. Назва числа 13 і його цифрового позначення; // Кількість із тринадцяти одиниць. Тихо цокав годинник, захрипів і вибив тринадцять (Хотк., II, 1966, 206); — Відступав він з нашими на схід, був в боях, а зараз спочиває... А йому лише тринадцять літ! (Сос., II, 1958, 481).

ТРИНДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Вештатися, тинятися, бродити. Цигани триндаються від міста до міста (Сл. Гр.).

ТРИНДИКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і неперех., ірон. Невміло або недбало грати на щипковому інструменті. «Гришка триндикає...» — подумав Гандзюк. Справді, на Василевій балалайці — усі знали — грав сьогодні найменший брат його (Кос., Новели, 1962, 159).

2. Відтворювати якусь мелодію без слів. Аж то шелеснуло по ліщині та хтось заспівав.. голосно-голосно так, тільки не словами, а так «триндикаючи» (Л. Укр., III, 1952, 738); — Савенко в тюрмі «Ойру» триндикає (Чаб., Катюша, 1960, 140).

ТРИНДИ-РИНДИ, виг. Те саме, що тінди-рінди. Тринди-ринди — завтра празник! (Укр.. присл., 1955, 317); // у знач. ім. Щоб мене лихо забуло, як я тії тринди-ринди забув! (Укр.. присл., 1963, 34).

ТРИНДИЧКА, и, ж., фольк. Пісня, переважно жартівливого змісту, на жвавий, мажорний мотив. А тим часом Назар уже вертався з пастівника, наспівуючи веселої триндички (Л. Янов., I, 1959, 427); Пісні мінялися, а співи все лились... Підряд співалися веселі і сумні, Старі й сьогоднішні, триндички й співомовки... (Виргав, В розп. літа, 1959, 181).

ТРИНІГ, нога, ч., рідко. Те саме, що триніжок. Ярослав блукав безлюдним парком, йому хотілося пити, він помітив поставленого на триніг шланга, з якого пружинистою цівкою струменіла на квітник вода (Мушк., День..., 1967, 34); Кассандра пише Сівілінську книгу на довгому пергаменті. Коло неї великий триніг з запаленим куривом (Л. Укр., II, 1951, 255); Цар встав з тринога і пішов.. до свого намету (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 485).

ТРИНІЖОК, жка, ч. 1. Підставка на трьох ніжках, а також пристосування різного призначення, що складається з трьох палиць, жердин і т. ін., скріплених в одному місці. Незабаром забищало огнище коло ку-

реня; захитався казан на триніжку: варилося снідання (Мирний, I, 1954, 350); Вийняв я з брочки апарат, поставив на приладжений товаришем триніжок і тільки нап'явся чорним сукном, ..як серед танцюючих зробився якийсь рух (Коцюб., I, 1955, 256); Поряд з етажеркою націлилась у стелю довжелезна підзорна труба на залізному триніжку (Донч., II, 1956, 350).

2. Столик на трьох ніжках, на якому запалювали священний вогонь або приносили жертву божеству, в стародавніх народів. Три гекатомби.., Три щирозлоті миски і дванадцять триніжків спижевих — Дар королівський у храм світодержця Зевеса в Додоні (Фр., XIII, 1954, 316); *Образно. Ти [поете] сам свій вищий суд, Сам найсуворіше ти свій цінуєш труд.. Нехай же люд його ганьбить І на візтар плює, де твій огонь горить, І прагне в нестямі триніжок твій розбити (Зеров, Вибр., 1966, 396).

3. Стілець на трьох ніжках. Чіпка сидів на триніжку. Порох тинявся з кутка в куток (Мирний, I, 1949, 248).

ТРИНІТРОТОЛУОЛ, у, ч. Сильна бризантна вибухова речовина, що застосовується в артилерійських снарядах, мінах і т. ін. Нітруванням толуолу дістають вибухову речовину — тринітротолуол (Заг. хімія, 1955, 426).

ТРИННЯ, я, с., збірн., розм., рідко. 1. Те саме, що по́терть. Сидів [Стефан] весь день у хижі, помагає плести рогіжки: прятав злишне триння, приносив лепехуваті сніпки (Ков., Світ., 1960, 135); *Образно. Він почаркувався з усіма, не оминув і Левченка, навіть люб'язно щось сказав йому, хоча в думках на триння перемелював цього безбожного латуряку [лобуряку] (Стельмах, I, 1962, 335).

2. Те саме, що ті́рса (див. ті́рса¹).

ТРИНОГА, и, ж. Те саме, що триніжок 1, 3. Обіч стояв на масивній тринозі апарат для кінознімання (Ю. Янов., II, 1954, 30); За землеміром носили прилад для вимірювання землі; на межі встановляли на тринозу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 198); Дуже бережно, як і скрізь в Карпатах, ставляться до кормів у Верхньому Водяному. Сушать сіно тут особливим способом — на тринозах (Хлібороб Укр., 10, 1965, 20); Попереду всього на мальовничих тринозах виставлено по кілька барилець угорського вина та горілки, біля них шикувалися кришталеві чарки, бокали з позолотою, жбани (Ле, Хмельницький, I, 1957, 162).

ТРИНОГИ, ніг, мн. Те саме, що триніжок 1. Другого дня Мелашка взяла на руки дитину, причепила на спині колиску й тринози для колиски (Н.-Лев., II, 1956, 345); Він встановив у stodолі тринози і звелів негайно решетувати гречку (Добр., Очак. розмир, 1965, 192); Глянув [хлопчик] — війська, Як тієї сарани! Коні ржуть, реве худоба, На тринозах казани (Олесь, Вибр., 1958, 349); Склав фотограф свої тринози і подався назад до станції (С. Ол., З книги життя, 1968, 149).

ТРИНОГИЙ, а, е. Який має три ноги, три ніжки (про предмети). Триногий рояль, мов чорний казковий звір, одкрив широку пащу і скалив до світла білі здорові зуби (Коцюб., II, 1955, 87); Простий селянський стіл, ослін, піл, два триногих стільці — ото й все умеблювання більш ніж скромної резиденції кошового (Добр., Очак. розмир, 1965, 263); // Який не має четвертої ноги або ніжки; з поламаного, скаліченого четвертою ногою (ніжкою) (про предмети, тварин). Несамовито знялася на диби скалічена тринога коняка, захропла, гепнула набік (Мирний, I, 1954, 358); Іноді козенятко мчало швидше..; тоді тринога, безсила мати напружувала всі свої сили, щоб бігти врівень з козеням (Досв., Гюлле, 1961, 65).

ТРИНОЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. Спутувати коневі, корові тощо передні ноги з однією задньою або

прив'язувати поводом (налигачем) голову до ноги чи до спутаних ніг. *Щоб не втекла коняка, треба її треножити* [триножити] (Сл. Гр.); *Всі трое коней мали пута на передніх ногах, а буланого ще й триножили татарським арканом* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 293).

ТРИНОЖИТИСЯ, ться, недок. Пас. до триножити.
ТРИНЬКАННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. **тринькати**¹.

ТРИНЬКАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. **тринькати**² та звуки, утворювані цією дією. *Виймає [Кар-функель] ще одного годинника з кишені — тринькання стає гучнішим* (Коч., П'єси, 1951, 289).

ТРИНЬКАТИ¹, аю, аєш, недок., перех. і неперех., розм. Неощадливо, нерозумно витратити гроші, майно тощо. [Петро:] *А то з панночки, ти думаєш, буде помішниця [помічниця]? Тільки тринькатиме добро, зароблене моїми руками* (Мирний, V, 1955, 190); — *З дитинства поневіряючись по наймах, багато літ працюючи на власницю-поміщицю, названу в народі Фейншею, я, хоч не пив і не тринькав у житті, проте залишився й понині у великих злиднях* (Гончар, II, 1959, 55).

ТРИНЬКАТИ², аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і неперех., на чому, рідко. Те саме, що **бренькати** 2.

2. тільки 3 ос., неперех. Видавати уривчасті дрижачі звуки. *В тиші потемків байдуже тринькав цвіркун* (Козл., Весн. шум, 1952, 103); // Видавати ритмічні, розмірені звуки.

ТРИНЬКАТИСЯ, ається, недок., розм. Пас. до **тринькати**¹.

ТРИНЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до **тринькати**².

ТРИОКИС, у, ч. Хімічна сполука, у якій один атом якогось елемента сполучений із трьома атомами кисню.

ТРИП, у, ч. Шерстяна ворсиста тканина, шерстяний оксамит.

ТРИПАЛІЙ, а, е. 1. Із трьома пальцями, який має три пальці (про тварин, птахів і їх кінцівки).

2. Уживається в складі деяких назв тварин і птахів. *Харчується двопалий лінивець листям, плодами, пташиними яйцями, а трипалій — лише тропічною рослиною цекропією* (Знання., 11, 1969, 14).

ТРИПАЛУБНИЙ, а, е. Із трьома палубами, який має три палуби. *Вони [козаки] кинулися на великий трипалубний корабель, що перебував під обстрілом плавбатарей, бажаючи взяти його на абортаж* (Добр., Очак. розмир, 1965, 111); *Китобійна база.. — це океанське двогвинтове, трипалубне судно водотоннажністю 43 800 тонн, необмеженого району плавання* (Наука., 2, 1957, 16).

ТРИПАНОСОМА, и, ж. Найпростіший одноклітинний організм класу джгутикових, що паразитує в крові й тканинах людини та тварин і спричиняє важкі захворювання.

ТРИПАНОСОМОЗ, у, ч. Поширене перев. в тропічних країнах захворювання людини й тварин, спричинюване трипаносомами.

ТРИПЕР, у, ч. Те саме, що гонорія.

ТРИПІЛЕЦЬ див. трипільці.

ТРИПІЛЛЯ¹, я, с. Застаріла система рільництва з поділом орної землі на три поля (кліни), кожне з яких засівалося спочатку озимими культурами, потім яровими, а на третій рік залишалося під паром або толокою. *Трипілья, яке виникло в період древньої Русі, стає основною формою обробітку землі* (Іст. УРСР, I, 1953, 122).

ТРИПІЛЛЯ², я, с. Те саме, що Трипільська культура (див. трипільський). *Землеробство в період раннього трипілья було одним з основних джерел існування людей* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 56).

ТРИПІЛЬНИЙ, а, е. Який ґрунтується на трипільлі (див. трипілья¹); пов'язаний з трипільям. *В епоху Київської Русі існували різні системи землеробства — вирубна, перелогова та парова з двопільною і трипільною сівозміною* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 403).

ТРИПІЛЬСЬКИЙ, а, е: Трипільська культура — археологічна культура ранніх землеробсько-скотарських племен Південно-Східної Європи епохи переходу від неоліту до бронзи; залишки її вперше були знайдені під час розкопок на Україні в селі Трипільлі, Київської обл. *Особливе місце серед археологічних пам'яток України кінця неоліту і раннього періоду епохи міді-бронзи належить пам'ятникам трипільської культури* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 20); *Трипільська культура залишила глибокий слід в історії племінних утворень не тільки на території України* (Розв. науки в УРСР., 1957, 116); *Трипільські племена — умовна назва найдавніших землеробсько-скотарських племен, які жили в кінці IV — на початку II тисячоліття до н. е. на території Молдавії та Правобережної України, де в селі Трипільлі вперше були виявлені сліди їх перебування. Трипільські племена.. зупинили дунайські племена в їх просуванні на схід* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 50).

ТРИПІЛЬЦІ, ів, мн. (одн. трипільець, льця, ч.). Представники трипільських племен. *Трипільці розводили велику рогату худобу, овець, свиней, займалися полюванням та рибальством, знали ткацтво і навіть уміли виготовляти деякі вироби з міді* (Наука., 9, 1962, 59); *Глиняна пластика трипільців.. вказує на високий рівень розумових здібностей і тонкість художніх смаків первісних землеробів та скотарів нинішньої території України* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 75).

ТРИПЛЕКС, ч. 1. род. у. Тришарове скло, яке складається з двох листів звичайного скла та з прошарку прозорого пластичного матеріалу, що склеює їх. *Полівінілацетати є сировиною для виготовлення триплексу — органічного скла, яке не дає при руйнуванні осколків* (Рад. Укр., 18.II 1964, 2).

2. род. а. Засклені таким склом віконця-щілини в танку тощо. *Тільки тоді, коли небезпечний танк підходив зовсім близько, він починав бити по триплексах, намагаючись засліпити машину* (Перв., Дикий мед, 1963, 465).

3. невідм. Уживається як складова частина назв різного роду пристроїв, сполук і т. ін., які складаються з трьох самостійних частин, елементів. *Триплекс-процес.*

ТРИПЛЕТ, а, ч., спец. 1. Назва різного роду систем, пристроїв і т. ін., що характеризуються наявністю трьох частин.

2. Третій примірник якої-небудь речі (звичайно рідкісної).

3. У більярді — удар, при якому куля влучає в ціль, відскочивши спочатку від одного, потім від другого борту.

ТРИПОВЕРХОВИЙ, а, е. 1. Який має три поверхи, висотою в три поверхи. *Хлопець попростував до невеликого триповерхового будинку* (Зар., Світло, 1961, 12); *Незабаром батько з сином зупинилися перед триповерховою кам'яницею з ганком* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 7).

2. Розташований у три ряди один над одним; потрійний. *Я побачив рівні ряди триповерхових стелажів, а на них щось акуратно загорнене в мішковину* (Кол., На фронті., 1959, 99); *По обох боках коридора тягнулися триповерхові дерев'яні нари, розділені вузькими проходами* (Хижняк, Тамара, 1959, 174).

ТРИПОВИЙ, а, е. Прикм. до трип; // Пошитий із трипу. *Триповий картуз.*

ТРИПРОЦЕНТНИЙ, а, е. 1. Який становить три проценти чого-небудь. *Трипроцентний прибуток.*

2. Який дає прибуток три проценти. Дядько вручив Льоці на значну суму облігацій трипроцентної позики (Мокр., Сто., 1961, 92).

3. Який містить три проценти якоїсь речовини. Після прання білі нитки іноді набувають сіро-жовтого кольору. Щоб одержати потрібну білизну, їх після прання обробляють трипроцентним перекисом водню (В'язанья., 1957, 31); Трипроцентний розчин хлорофосу.

ТРИПС див. **трипси**.

ТРИПСИ, ів, мн. (одн. трипс, а, ч.), ент. Те саме, що пухиронігі. Внаслідок луцення та ранньої оранки стерньових попередників плугами з передплужниками знищуються трипси, злакова попелиця, зменшується кількість хлібних пильщиків та злакових мух (Хлібороб Укр., 8, 1967, 13); Трипс дуже небезпечний шкідник кімнатних, тепличних і парникових рослин (Озелен. колг. села, 1955, 253).

ТРИПСИН, у, ч., фізл. Травний фермент людини та ряду тварин, що міститься в соці підшлункової залози й бере участь у розщепленні білків і пептидів.

ТРИПТИХ, а, ч. 1. мист. Композиція з трьох картин, барельєфів, малюнків і т. ін., об'єднаних спільною темою, ідеєю. До теми любові художник [Ф. Г. Кричевський] знов повертається в 1925—1927 рр., створюючи знаменитий триптих «Життя» (Вітч., 2, 1961, 175); У 1906 р. вона [О. Кульчицька] виконала в емалевій техніці алегоричну композицію-триптих: «Історія», «Мистецтво», «Музика» (Мист., 5, 1957, 47); Хореографічний триптих на музику «Партизанських картин» А. Штогаренка, «Поеми» Б. Лятошинського і «Карпатського концерту» М. Скорика поповнить репертуар Київського академічного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка (Веч. Київ, 23.XII 1974, 3); // літ. Поетичний твір із трьох віршів, уривків і т. ін., об'єднаних спільним задумом. 9 лютого 1858 р. Шевченко записав у «Журналі» три вірші «Доля», «Муза» і «Слава», які мають спільну римську нумерацію і являють собою своєрідний ліричний триптих (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 475); Вершиною патріотичної лірики В. Симоненка, присвяченої рідній землі, можна вважати своєрідний триптих «Україні» — «О земле з переораним чолом» — «Задивляюсь у твої зіниці» (Вітч., 3, 1967, 162).

2. церк. Складана ікона, що має три стулки.

ТРИПТОФАН, у, ч. Одна з незамінних амінокислот, що входить до складу багатьох білків, а в організмі людини та деяких тварин є вихідною речовиною для синтезу нікотинової кислоти. Якість протеїну визначається вмістом у ньому незамінних амінокислот (триптофану та лізину), тобто так званих воднорозчинних білків, що відіграють провідну роль в обміні речовин у рослин (Колг. Укр., 4, 1959, 23); До складу капустиного соку входить шістнадцять вільних амінокислот, серед них є конче потрібні організмові триптофан, лізин, метіонін (Наука., 4, 1974, 58).

ТРИПУДОВИЙ, а, е. Який важить три пуди. Всі [білці] знову встали, піддавши один одному трипудові ящики (Гончар, III, 1959, 51); Трипудовий гарбуз Нагороді Загруз. А на цей гарбуз Сів з дітьми Черногуз (Стельмах, V, 1963, 322).

ТРИРАЗОВИЙ, а, е. Учинений, зроблений три рази; який відбувається, буває, повторюється три рази; трикратний. Жваво взявся я до праці і зробив за час свого триразового перебування у [селі] Вікні в рр. 1883—1885 силу цікавих витягів з листів та щоденників Федоровича (Фр., I, 1955, 37); В триразовому гудку пароплава звучала стурбованість (Вол., Озеро., 1959, 64); Протягом літа ланка провела на посівах триразове пасінкування рослин кукурудзи (Колг. Укр., 5, 1958, 18); // Признач., дійсний на три рази. Триразова перепустка;

// Який тричі завоював першість у змаганнях з якогось виду спорту. Триразовий чемпіон світу з гімнастики.

ТРИРАЗОВО. Присл. до триразовий.

ТРИРАМЕННИЙ, а, е: Трираменне «т» — назва літери «т», написаної трьома паличками. Іноді треба закладати табір в формі серпа, в формі рогатки або трираменного «т» (Панч, Гомон. Україна, 1954, 319); Трираменний хрест — хрест із трьома раменами. Щит із трираменним хрестом.

ТРИРІМА, и, ж. Давньоримський військовий корабель з трьома рядами весел, подібний до давньогрецької трієри. Та він [Вергілій] живе, і дзвін гучних його поем Донині сниться нам риданнями Дідони, Бряжчанням панцирів і сплесками трирем (Зеров, Вибр., 1966, 79).

ТРИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває, продовжується три роки; пов'язаний із закінченням цього строку. Після трирічної перерви «Березіль» приїздить на гастролі до Києва (Мист., 6, 1967, 18); Трирічна громадянська війна; Трирічний стаж роботи; // Признач., розрахований на три роки. Трирічний запас продуктів; Трирічний план розвитку тваринництва.

2. Віком три роки. Трирічна дитина.

ТРИРІЧЧЯ, я, с. 1. Період, час, що дорівнює трьом рокам. Напівжартома говорили собі, що голос Ліді це — найкращий наш здобуток за останнє триріччя (Тудор, Народження, 1941, 131).

2. Річниця події, що відбулась, або заходу, який проведено три роки тому. В квітні 1936 року на шахті Бутівка [Донбас] було урочисто відзначено триріччя існування так званої «Бутівської п'ятихвилинки» (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 25).

ТРИРЯДКА, и, ж., розм. Трирядна гармонія. Гармонія у Полікарпа колись була. Справжня тульська трирядка, підбита шкірою, з розкішним лакованим поясом (Рибак, На світанку, 1940, 149); — Флегонте! — гукнув Харитон через паркан і, не дочекавшись відповіді, взяв на своїй трирядці акорд до-мажор (Смолич, Мир., 1958, 30).

ТРИРЯДКОВИЙ, а, е, с. г. Який утворює або обробляє три рядки одночасно (див. рядок 3). Трирядковий буракокомбайн; // Який забезпечує обробіток, сівбу тощо в три рядки. Чорні пари потрібні лише для ділянок розмноження, де елітне насіння висівають стрічковим трирядковим способом із зменшеною нормою висіву (Хлібороб Укр., 8, 1964, 8).

△ Трирядкова строфа — те саме, що трівірш. Трирядкова строфа існує в сучасній українській поезії майже виключно у вигляді терцини (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 231).

ТРИРЯДНИЙ, а, е. Який утворює три ряди, розташований трьома рядами. Трирядний шов.

△ Трирядна гармонія — гармонія з трьома рядами клавішів. Другою різновидністю гармонії, що широко побутує в народі, є хроматична, де звукоряд правої клавіатури хроматичний. Вона буває дво- і трирядною (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 51).

ТРИСАЖНЕВИЙ, а, е. Який має довжину, висоту, глибину три сажні. І побіг він у хатину, За хвилину вже драбину Трисажневую тащить [тягне], До верби приставив, лізе... (Фр., XIII, 1954, 251).

ТРИСВІЧНИК, а, ч. Свічник на три свічки. До глумної ночі в опочивальні у Ярослава горів трисвічник (Загреб., Диво, 1968, 230).

ТРИСВЯТИЙ, а, е, церк. Який перевершує всіх (всі) у святості; пресвятий. Дяк отець Василь сердиться та косяка на нього дере, а Майстро наче й не бачить, наче так і треба: «Тайно образуюче, ану вишварте, образуюче, трисвятую піснь...» (Хотк., I, 1966, 75).

ТРИСЕЛЬ, я, ч., мор. Косе трикутне або чотирикутне вітрило. — *Забрати марселі і поставити зарифлені триселі, штормову бізань..!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 402).

ТРИСЕРІЙНИЙ, а, е. Який має три серії. *Письменниця [Г. Серебрякова] працює над сценарієм трисерійного фільму про Маркса* (Рад. Укр., 5.V 1963, 3).

ТРИСКЛАДОВИЙ, а, е, грам., літ. Який має три склади, в якому налічується три склади. *Група трискладових повноголосних іменників I відміни з наголошеним середнім складом характеризується постійним наголосом* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 129); *Найрідше вживана в українських народних піснях трискладова рима з наголосом на третьому складі від кінця римованих синтаксичних цілостей* (Муз. праці, 1970, 77).

△ **Трискладові [віршові] розміри** — у силабо-тонічному віршуванні — віршові розміри, що ґрунтуються на стопах, які складаються з трьох складів, а саме: дактиль, амфібрахій, анапест. *Розміщення наголосів у коломийковому розмірі — вільне, не подібне ні до ямба, ні до хорея, ні до одного з трискладових розмірів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 51).

ТРИСТА, трьохсот, числ. кільк. Назва числа 300 і його цифрового позначення; // *Кількість із трьохсот одиниць. Нас тут триста, як скло! Товариства лягло! І земля не приймає* (Шевч., II, 1963, 8); *У папи [тата] було триста десятин землі та душ із сорок кріпаків, а в мамі нічого не було* (Мирний, IV, 1955, 334); *Триста різних сортів [винограду] було в нього в колекції* (Гончар, Бригантина, 1973, 105).

ТРИСТОПНИЙ, а, е, літ. Який складається з трьох віршових стоп. *Використовуючи в одній байці чергування кількох розмірів ямба від шестистопного до тристопного, Гребінка підпорядковує це чергування розвитку теми* (Рад. літ-во, 1, 1962, 61).

ТРИСТОРОННІЙ, я, е. Який стосується трьох юридичних сторін, який відбувається з участю трьох юридичних сторін. *Тристороння угода; Тристоронні женевські переговори.*

ТРИСТРУННИЙ, а, е. Який має три струни. *На стіні висів триструнний інструмент — пандурі, Що прадід ще на ньому, певне, грав...* (Рильський, III, 1961, 163).

ТРИСТУЛКОВИЙ, а, е. Який має три стулки, який складається з трьох стулок. *До найчастіших природжених пороків серця належать.. звуження легеневої артерії, недостатність тристулкового клапана* (Хвор. дит. віку, 1955, 178); *Тристулкове дзеркало.*

ТРИСТУПЕНЕВИЙ, а, е. Який складається з трьох ступенів.

△ **Триступеневі вибори** — у багатьох капіталістичних країнах непрямі вибори, під час яких громадяни обирають із свого середовища уповноважених, уповноважені — виборців і тільки останні обирають депутатів.

ТРИСТУПІНЧАСТИЙ, а, е. Який складається з трьох ступенів, частин. *По площі проходять міжконтинентальні триступінчасті ракети на нових високоефективних паливах* (Веч. Київ, 8.XI 1967, 2); // Який здійснюється в три етапи. *Метод триступінчастого схрещування у складних гібридах селекціонер може використати для усунення небажаних господарсько біологічних ознак* (Хлібороб Укр., 1, 1972, 27).

ТРИТАКТНИЙ, а, е. 1. муз. Який складається з трьох тактів, триває три такти. *Тритактна пауза.*

2. техн. Робочий цикл якого складається з трьох тактів, зроблених трьома ходами поршня (про двигун внутрішнього згоряння). *Радянські вчені сконструювали найкращий у світі тритактний доільний апарат*

(Вол., Місячне срібло, 1961, 264); *Тритактний мотор.* **ТРИТИСЯЧНИЙ**, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника **три тисячі**. *Ювілейний, тритисячний.. тролейбус зійшов учора з конвейєра заводу в чеському місті Остраві над Огрою* (Веч. Київ, 9.I 1971, 4).

2. Який складається з трьох тисяч одиниць, предметів. *Тритисячний загін.*

3. розм. Кількістю, чисельністю, вартістю три тисячі. *Торік доярки Червоноармійського району вперше в області добилися більш як тритисячного надою молока від корови* (Рад. Укр., 25.II 1971, 1).

ТРИТІЙ, ю, ч. Надважкий радіоактивний ізотоп водню, ядро якого складається з протона та двох нейтронів. *Продукт цієї реакції [що виникає при бомбардуванні дейтронами важкого водню] ізотоп H^3 називається надважким воднем, або тритієм* (Курс фізики, III, 1956, 369); *Тритій безпосередньо утворюється в атмосфері в результаті руйнування атомів азоту космічними випромінюваннями* (Наука., 9, 1961, 25).

ТРИТОМНИЙ, а, е. Який складається з трьох томів, виданий у трьох томах. *Тритомне зібрання творів Т. Шевченка; Тритомний «Російсько-український словник» видання 1968 р.*

ТРИТОМНИК, а, ч., розм. Твір, праця або зібрання творів у трьох томах. *Результати багаторічних [археологічних] досліджень.. узагальнені в тритомнику «Археологія Української РСР»* (Веч. Київ, 5.I 1971, 2).

ТРИТОН¹, а, ч. 1. У давньогрецькій міфології — син бога морів Посейдона — морське божество з людським тулубом і риб'ячим хвостом. *Оркестрові та диригенту пощастило талановито передати пасторальні образи, нестримний танець тритонів та наяд* (Літ. Укр., 29.V 1962, 4).

2. Хвостата земноводна тварина родини саламандрових, схожа на ящірку; живе у воді, а зимує на суші. *Яринка вдивлялася в темну воду. З-під широкого листа вплив жук-водолуб, майнув червонястими цятками тритон* (Донч., IV, 1957, 262); // Скульптурне зображення такої тварини. *Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем. Сухі роти тритонів умирали од спраги* (Коцюб., II, 1955, 403).

ТРИТОН², у, ч., муз. Інтервал із трьох цілих тонів, тобто збільшена кварта або зменшена квінта.

ТРИТОН³, у, ч., фіз. Ядро атома радіоактивного ізотопу водню—тритію.

ТРИТОНКА, и, ж., розм. Автомашина, що має вантажність три тонни. *А по дорозі їхали тритонки, Здіймаючи стовпи гарячі пилу* (Рильський, Сад., 1955, 100); *На подвір'я в'їжджають одна за одною чотири тритонки, під брезентами поблискує зерно* (Мартич, Друзі., 1962, 16).

ТРИТОННИЙ, а, е. 1. Який важить три тонни. *Тритонні слони [морські] — найбільші представники сучасних тюленів* (Веч. Київ, 25.XII 1967, 4).

2. Признач., розрахований на три тонни вантажності. *«Оппель» різко звернув у якийсь перелісок.. Густий чагарникуватий ліс був чудовою схованкою для людини. Але великому тритонному «оппелю» пробиратися ним було важко* (Ле, Клен. лист, 1960, 146).

ТРИТРУБНИЙ, а, е. Який має три труби, з трьома трубами. *На рейді стояв тритрубний броненосець, а попереду, як оса, гостроносий міноносець* (Панч, II, 1956, 527).

ТРИУХ, а, ч., рідко. Те саме, що вушанка. *Повстані ковпаки, триухи, Хустки, скуйовджені шапки, Старі лакеї, молодухи.. Тяглись, плелись, шкандибали* (Бажан, Роки, 1957, 242).

ТРИФАЗНИЙ, а, е, спец. 1. Який складається з трьох фаз, етапів. *Трифазне розгортання понять.*

△ Трифазний струм — сукупність трьох однофазних змінних струмів однакової частоти та амплітуди, але відмінних за фазою на $1/3$ періоду. *Для сільських електроустановок застосовують асинхронні електродвигуни трифазного струму* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 236).

2. Стос. до трьох змінних струмів однакової частоти та амплітуди, але зі зсунутими на $1/3$ періоду фазами. *Для рівномірного навантаження трифазної електросітки застосовують групове електропостачання по 12 коробів у групі* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 25).

ТРИФТОНГ, а, ч., лінгв. Поеднання трьох голосних звуків в одному складі.

ТРИХІНА, и, ж. Маленький круглий черв'ячок, личинки якого паразитують у м'язах свиней та інших тварин і з недостатньо провареною м'ясною їжею передаються людині, спричиняючи трихінельоз.

ТРИХІНЕЛА, и, ж. Те саме, що трихіна. *Через мало прожарене, проварене або недосить прокопчене м'ясо свині діти можуть заразитися трихінелами* (Шк. гігієна, 1954, 328).

ТРИХІНЕЛЬОЗ, у, ч., мед., вет. Тяжке глистяне захворювання людини й тварин, спричинюване трихінами. *Трихінельоз — дуже небезпечна гельмінтозна хвороба свиней, собак, кішок, щурів та інших тварин, а також людини* (Колг. епц., I, 1956, 281).

ТРИХІНОЗНИЙ, а, е. Із трихінами, заражений трихінами. *Трихінозне м'ясо.*

ТРИХОГРАМА, и, ж., ент. Рід дуже дрібних перетинчастокрилих комах, які відкладають свої яйця в яйця інших комах; використовують їх у біологічному способі боротьби з деякими шкідливими комахами. *Самка трихограми відкладає свої яйця в яйця шкідника, вмістом яких і живляться її личинки* (Наука., 10, 1969, 23); — *Відпустіть мені якусь хатину під лабораторію. Для трихограми* (Донч., VI, 1957, 354).

ТРИХОДОВИЙ, а, е. 1. Який розв'язується трьома ходами (про шахові задачі). *У розв'язанні триходових задач треба проаналізувати всі основні варіанти, тобто такі, де в чорних є активний захист від мата* (Веч. Київ, 5.I 1971, 3).

2. Який забезпечує три робочі ходи (про коробку передач в автомобілі тощо). *На вантажних автомобілях установлюються чотири- або п'ятиступінчасті триходові коробки передач. Такі коробки забезпечують чотири чи п'ять передач вперед і дозволяють краще використовувати потужність двигуна* (Автомоб., 1957, 147); *Коробка передач самохідного комбайна — триходова. Вона має чотири передачі вперед і одну назад* (Зерн. комбайни, 1957, 255).

ТРИХОТОМІЯ, і, ж., книжн. Поділ цілого на три більш або менш рівні частини; // спец. Поділ поняття на три члени на основі їх протилежності.

ТРИЧАСТКОВИЙ, а, е, спец. 1. Який складається з трьох часток, розпадається на три частки. *Тричасткова насінина; Тричасткова ряска.*

2. Який містить у собі три ритмічні міри. *Тричастковий розмір.*

ТРИЧІ, присл. 1. Три рази. *Тричі крига замерзала, Тричі розтавала; Тричі наймичку у Київ Катря провожала [проводжала] Так, як матір* (Шевч., I, 1951, 319); *Дехто каже, що кір раз буває. А воно виходить брехня. Я й сам пам'ятаю, що недугував ним аж тричі* (Мирний, V, 1955, 404); *До Сергія Кочубея приходили старі друзі і товариші, тричі цілувались за звичаєм, і починалася довга розмова* (Зар., Світло, 1961, 40).

◇ Будь трічі проклятий (проклят, проклята, прокля-

те); *Хай буде трічі проклятий (проклят, проклята, прокляте) див. проклятий; Щоб я (ти, він, вона, воно і т. ін.) був (була, було) трічі проклятий (проклят, проклята, прокляте) див. проклятий.*

2. Узявши три рази (про множення). *Тричі по три буде дев'ять.*

3. розм. У три рази; утричі. *Розумію й признаю я і те, що моя власна робота була б мені тричі тяжча тепер, якби прийшлося працювати на непочатому перелозі, на неораній ниві* (Л. Укр., V, 1956, 141); // *тільки в сполуч. із звичайним ступенем прикм. Указує на дуже високий ступінь ознаки; надто, дуже. Індивід, навіть тричі геніальний не здатен пізнати й відтворити усього* (Рад. літ-во, 9, 1966, 9); *На одному ярмарку на Петра я стрів макухинського попа; за попом і попада йшла, за попадею попівни, аж шість, усі тричі рябенькі* (Вовчок, VI, 1956, 255); *От чоловік він чудний.. Тричі чудний!* (Мирний, V, 1955, 326).

ТРИЧЛЕН, а, ч. Алгебраїчний вираз, що складається з трьох одночленів, поєднаних знаками додавання або віднімання. *Вираз, що складається з двох членів, називається двочленом, з трьох членів — тричленом і т. д.* (Алг., I, 1956, 43).

ТРИЧЛЕННИЙ, а, е. 1. Який складається з трьох частин, елементів, членів. *Особова назва у нас, східних слов'ян, тричленна: складається з імені, назви по батькові та прізвища* (Знання., 11, 1965, 24); *Тричленна формула.*

2. Стос. до тричлена. *Тричленне рівняння.*

ТРИШАРОВИЙ, а, е. Який складається з трьох шарів, який має три шари. *Вітрове скло виготовляється із спеціальних сортів — тришарового скла* (Наука., 10, 1961, 27); *Працівники інституту «Київпроект» створили нову тришарову панель, яка зробить звуко-непроникними стіни наших квартир* (Веч. Київ, 24.XII 1971, 3); // *Який охоплює три шари. Акад. В. П. Мосолов запропонував застосувати тришарову глибоку оранку, при якій орний шар залишається на поверхні, а підзолистий заорюється на глибину 50—60 см* (Картопля, 1957, 39).

ТРИЩЕТІННИК, а, ч. (*Trisetum*). Ряд багаторічних (рідше однорічних) трав'янистих рослин родини злакових, деякі види якого вживаються на корм.

ТРИЩОГЛОВИЙ, а, е. Із трьома щоглами. *Маленька ескадра в складі двох трищоглових шлюпів зараз виходить в плавання* (Довж., Зач. Десна, 1957, 381); *Сидячи на палубі трищоглового неаполітанського корабля «Нептун»,... легат Фабріціо Капп безжурно милувався прозорим виднокругом* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 391).

ТРИЯРУСНИЙ, а, е. Який має три яруси, три горизонтальні ряди, розташовані один над одним. *Висока триярусна стріха низько насувалася на вікна, і три димарі гордовито височили над нею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 402); *В її [пляшки] блискучих боках, як у зеленій воді, відбивалися триярусні люстри* (Панч, II, 1956, 83); *Триярусний міст.*

ТРІАДА, и, ж. 1. книжн. Єдність, утворювана трьома окремими особами, предметами, поняттями або частинами, елементами. *Вони [психотерапевти] взяли на озброєння тріаду Бехтерева: навіювання у гіпнозі, у бадьорому стані і самонавіювання* (Наука., 10, 1968, 42); *За Франком, виходить, що Скворода належав до тієї тріади, на якій трималася, в основному, давня література на Україні: автор «Слова о полку Ігоревім» — Іван Вишенський — Григорій Скворода* (Рад. літ-во, 9, 1966, 26).

2. У філософській системі Гегеля — триступінчастий розвиток ідеї, що визначає три ступені в розвитку явищ дійсності: теза, антитеза й синтез. *Діалектична тріада.*

ТРИАНГУЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок. і док., перех., мат., геод.* Здійснювати тріангуляцію.

ТРИАНГУЛЯЦІЙНИЙ, а, е, *геод.* Стос. до тріангуляції (у 2 знач.). Державна тріангуляційна сітка є головною геодезичною основою для проведення топографічних зйомок і інженерних розвідувань на всій території Радянського Союзу (Інж. геод., 1959, 19).

ТРИАНГУЛЯЦІЯ, ї, *ж. 1. мат.* Метод визначення великих відстаней на земній поверхні, за яким остання розбивається, поділяється на трикутники; при цьому вимірюється сторона одного з трикутників і горизонтальні кути всіх трикутників безпосередньо, решта ж сторін визначається тригонометричними обчисленнями.

2. *геод.* Визначення положення опорних точок на земній поверхні для топографічного знімання місцевості. Друга можливість використання штучних супутників Землі для геодезії — це космічна тріангуляція (Знання., 11, 1966, 24); Для вимірювання Землі у XVII—XIX століттях використовували точний метод тріангуляції (Наука., 1, 1964, 38).

ТРИАС, у, ч. Перший із трьох періодів мезозойської ери геологічної історії Землі. Відклади московського ярусу в районі між селами Губинихою і Голубівкою перекриті потужною товщею гальки, яка являє собою базальтні утворення тріасу (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 24).

ТРИАСОВИЙ, а, е. Стос. до тріасу. Тріасові відкладення.

△ **Тріасовий період**; **Тріасова система** (формація) — те саме, що **тріас**. *Тріасовий період* — один із найспокійніших періодів мезозойської ери і в цілому в історії Землі (Курс заг. геол., 1947, 270).

ТРІБНИЙ, а, е, *діал.* Потрібний. *Гай, гай! Не трібні тут мозолі: Шукають іншого пани Неситим оком...* (Стар., Поет. тв., 1958, 30); *Ще мені самому ця книжка трібна* (Сл. Гр.).

ТРІБУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех. і з інфін., діал. 1.* Зазнавати, переживати. — *Що ж робити, братчики! — промовив Вовк. — Негарно ж нам утікати з війни, навіть не трібувавши бою* (Фр., IV, 1950, 90).

2. *Пробувати* (у 1, 3 знач.). *Так вона [сліпа кобила], заки ступить, то все трібує — є ще земля, чи вже ні?* (Март., Тв., 1954, 44); *Ті люди співають — мабуть, вони щасливі! І Іван трібував заглянути у власне нутро і спитав сам себе: «А я, чи ж я щасливий?»* (Фр., III, 1950, 147).

ТРІЄР, а, ч. Машина для очищення та сортування насіння. У коморі біля трієрів Оксанина ланка. Очищають пшеницю. Як ті кулемети, строчать трієри (Головко, I, 1957, 393); *Насіння льону від насіння амброзії очищають на льоновому трієрі* (Бур'яни., 1957, 122).

ТРІЄРА, и, *ж.* Судно з трьома рядами весел у давніх греків.

ТРІЄРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **трієрувати**.

ТРІЄРУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех.* Очищати, сортувати на трієрі. *Трієрувати насіння.*

ТРІЄРУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **трієрувати**.

ТРІЄЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **трійка**. *Залишати дітей другорічниками не менш шкідливо, ніж натягувати їм рятівні трієчки* (Літ. Укр., 23.IX 1969, 4).

ТРІЄЧНИК, а, ч., *розм.* Учень, який постійно одержує трійки за успішність.

ТРІЄЧНИЦЯ, і, *ж.*, *розм.* Жін. до **трієчник**.

ТРИЙЗІЛЛЯ *див.* **тройзілля**.

ТРИЙКА, и, *ж. 1.* Назва цифри й числа 3. — *Ось, — вчитель записав діда Сливу під номером другим, — За двійкою ж завжди слідує трійка* (Ю. Янов., II, 1954, 120); // *розм.* Кількість із трьох одиниць. *Гармаші довго*

оглядалися на нерухому трійку [Фелікса, Валю й Толю], і кожному хотілося підхопити їх, притулити міцно-міцно до серця (Ю. Янов., II, 1954, 46); *Яке ж нещастя пронеслося над лебединим ключем, що на воду опускається лише трійка птиць?* (Стельмах, I, 1962, 454); // *розм.* Назва різних видів транспорту певного маршруту, нумерованих цифрою 3.

2. Оцінка успішності учня, що в п'ятибальній системі означає «задовільно». *За одну хвилину вона встигла розповісти братові, що в школі отримала дві п'ятірки і одну трійку* (Зар., Світло, 1961, 7); *В мене були і трійки і четвірки. Була й одна п'ятірка — за читання* (Сміл., Сашко, 1957, 61).

3. Троє коней, запряжених поряд в один екіпаж. *Несеться Сірий у трійці, розтягнутий в леті струною* (Тудор, Народження, 1941, 125); — *Ми вийшли до річки, бачимо: мчать на запряженій трійкою бричці якісь панки* (Юхвід, Оля, 1959, 205); // Екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми; *тройка*. *Прикрашена квітами й дзвінками, трійка птицею мчала по слобідських вулицях* (Шиян, Вибр., 1947, 5); *Летить, летить у ніч морозну трійка, І Пушкін в ній — грядущого гонець...* (Шер., Щастя., 1951, 27).

4. Керівна група, комісія тощо з трьох осіб. *Столяров, Куропатенко і Галя Мірошниченко були керівною трійкою страйкового більшовицького центра* (Смолич, Світанок., 1953, 161); *Отут і дістав я директиву підпільної трійки обстріляти військовий поїзд* (Ю. Янов., II, 1958, 246).

5. *розм.* Чоловічий костюм, що складається з піджака, штанів і жилета. *Ласточкин.. обсмикнув свою добротну купецьку трійку синього «бостону»*. *Піджак, жилетка і штани справді були в бездоганному стані — випрасувані й без порошинки* (Смолич, V, 1959, 438); *На той час зайшов Гилак. У коричневій випрасуваній трійці, при галстуку* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 10).

6. Гральна карта з трьома вічками однієї масті. *Бубнова трійка*.

ТРИЙКАР, я, ч., *заст.* Візник на трійці (у 3 знач.).

ТРИЙКО, *невідм., числ. кільк., збірн., розм.* Те саме, що **трбе**. *Зосталося тепер у Одарчиній хаті тільки трійко — Горпина, Солоха та вона* (Мирний, I, 1954, 61); *Впіймалося з трійко окунців, і Миколина юшка їлася з апетитом* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 74); *Катерина зібрала хліба, врізала шматочок сала, з-під лави дістала трійко качиних яєць і подала дітям у вікно* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 137).

ТРИЙЛО, а, с., *діал.* Отрута. Він чув від неї страшну історію про те, як вона потім думала собі смерть заподіяти, як налагодила собі трійла з сірників, але скляночка з отрутою розбилася (Март., Тв., 1954, 448); *Лякаюся її [зради], — се демон злий, .. розпука, що втискає в руки трійло* (У. Кравч., Вибр., 1958, 50); *У порівн. *А мелодія пісні — неначе солодке трійло, яким вона сама себе затроє [затруює], а більше нікого* (Коб., За ситуаціями, 1914, 141).

ТРИЙНИЙ, а, е: △ **Трійне правило** — правило для розв'язання арифметичних задач, у яких величини пов'язані прямою або обернено пропорційною залежністю.

ТРИЙНИК, а, ч. Предмет, що складається з трьох якихось частин або який має три однакові частини. *Стояки поїлок до магістральної труби присднують за допомогою трійників та сіделок, які додаються до комплекту автопоїлки* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 328); *Сьомгу сріберну пудову добре, друзі, поводить.. на гнучкому бамбуку, на співучому капроні, на сталевім трійнику* (Гонч., Вибр., 1959, 273); // Частина трубопроводу — невелика трубка з трьома патрубками для

з'єднання відгалужень. Трійники і хрести застосовуються при відгалуженні трубопроводу від магістрального під прямим кутом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 320).

ТРІЙНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до трійник.

ТРІЙНЯ, і, ж. Те саме, що трійнята. — Діло життєське... — продовжував своє Андрусь. — За першим разом трійня — і всі хлопці (Кол., Терен., 1959, 372).

ТРІЙНЯТА, ят, мн. Троє дітей, народжених одночасно однією матір'ю; троє близнят. Ти гостям підносиш чарку І, звичайно, не пуску. Щоб цвіло здоров'я й сила, Мала б доньку десь до свят, А якщо б синів родила, То не менше, як трійнят (Мал., Звенигора, 1959, 180); // Троє малят, народжених одночасно самою. 200 віцематок привели двійнят, 9 — трійнят, а одна — четверо ягнят (Рад. Укр., 5.VI 1959, 2).

ТРІЙЦЯ, і, ж. 1. У християнській релігії — триєдине божество, у якому поєднуються: бог-отець, бог-син і бог-дух святий.

2. розм. Про трьох осіб, людей, що пов'язані між собою близькими стосунками, часто бувають разом і т. ін. Оця трійця [Янек, Владек і Адам] була серед чотирьох десятків ув'язнених, як сонячний промінь серед похмуро-сумних скель (Досв., Вибр., 1959, 133); Ми з сестричкою.. спостерігали, як добродійна, благочестива трійця во ім'я святої правди на землі аж кривилася та вижимала останні соки з богопротивного зеленого змія (Ковінька, Кутя., 1960, 8); *Образно. Найсильніше враження.. справила на мене ця трійця: Пісня, Кобзар і Гоголь, твори, яким я не знаю рівних в світовій літературі (Вас., IV, 1960, 50).

3. розм. Те саме, що тріб. Крізь бамбукові хащі неквапом просуваються якісь величезні сірі громади.. Ціле стадо слонів. Шестеро старих і трійця підслоників (Смолич, II, 1958, 45); У тонах убивчої сатири малює драматург [М. Бірюков] .. трійцю колишніх голів колгоспів, що вважали нижче свої гідності піти працювати в поле і зранку до вечора грають у дурня (Рад. літ-во, 3, 1962, 21); // у знач. присл. трійцею. Утрюх. Нерідко вони ходили трійцею в степ виглядати Цимбала (Гончар, Таврія, 1952, 386).

4. заст. Трисвічник. На столі трійця в васильках, в калині, казанок з кропильцем, надпалена свічка воскова (Сл. Гр.); // Три з'єднані разом свічки. Став боярин, старша дружка і світилка стала, Шаблю й трійцю воскову у руках держала (Сл. Гр.); Кругом його [Василя] багато дівчат-світилок і молодих свашок з зашвіченими трійцями в руках (Н.-Лев., II, 1956, 425).

5. церк. Те саме, що трійця; зелені свята.

ТРІЙЧАКІ, ів, мн. Те саме, що трійчата. Із-за останньої скирти вийшов чоловік у брилі з трійчаками на плечі (Десняк, Десну., 1949, 295).

ТРІЙЧАСТИЙ, а, е. Який складається з трьох однакових частин. Потрібно взятися за механізацію ферми, бо досі найскладнішими «вузлами» її технічного оснащення є дійниця і трійчасті вила (Вол., Місячне срібло, 1961, 218); Куц суниць складається з кількох вкорочених стебел, які несуть на собі 8—10 трійчастих листків з короткими черешками (Сад. і ягідн., 1957, 25).

△ Трійчастий нерв — п'ята пара черепномозкових нервів людини та хребетних тварин, що складається з трьох гілок: орбітальної, верхньощелепної та нижньощелепної. Біль у ділянці трійчастого нерва також, очевидно, має вегетативне походження (Фізіол. ж., II, 6, 1956, 101).

ТРІЙЧАТА, ят, мн. Вила з трьома ріжками. У руках у мене вила-трійчата, залізні (Вишня, I, 1956, 254); Бере рибак трійчата-вила, — Траву на вилах просіва (Нех., Ми живемо., 1960, 104).

ТРІЙЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трійчастий. З трійчатими вилами на плечі.. Люда брела на колгоспний двір... (Вол., Дні., 1958, 140); Над майданом бідо горіли трійчаті ліхтарі (Грим., Незакінч. роман, 1962, 91).

ТРІЙЧАТКА, и, ж., розм. Предмет, що складається з трьох однакових частин, який має три однакові частини. Підвів [управитель] угору правицю і по ній аж до стегна вигнулось темне плетиво нагайки-трійчатки (Стельмах, I, 1962, 23); Ці незрозумілі слова — кажуть, ніп такими в церкві службу править — підкріплювалися трійчаткою, триремінним батіжком (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 19).

ТРІЙЧАТКИ, ток, мн. Те саме, що трійчата. Як ішов [Давид] у хату, взяв вила-трійчатки й поставив у кочергах (Головко, II, 1957, 135); Тут він на мене з ножем. Вибив я трійчатками з його руки ніж і зчепились ми, качаємось по землі (Мур., Бук. повість, 1959, 171).

ТРІНЕЧКИ див. тріньки.

ТРІНОЧКИ див. тріньки.

ТРІНЮНІ див. тріньки.

ТРІНЮСІ див. тріньки.

ТРІНЬКИ, **ТРІНЕЧКИ**, **ТРІНОЧКИ**, **ТРІНЮНІ**, **ТРІНЮСІ**, присл. Зменш.-пестл. до трішки. Але як пісень не тягли, А молоді не могли Ні тріночки розвеселити: Да й як-таки з нелюбом жити? (Укр. поети-романтики., 1968, 286).

ТРІО, невідм., с. 1. Музичний твір для трьох інструментів або трьох голосів із самостійними партіями в кожного. Починається тріо: «Чайка скигить, літаючи, мов за дітьми плаче» (Н.-Лев., III, 1956, 306); Тріо для скрипки, віолончелі та контрабаса.

2. Ансамбль із трьох співаків або музикантів для виконання таких творів. Кропивницький навчив Івана грати на секунді, Миколу — на віолончелі, і вони з глибоким почуттям виконували українські пісні, перекладені Кропивницьким для тріо (Життя Саксаганського, 1957, 13); Серед ансамблів найбільшою художньою досконалістю відзначається тріо сестер Байко (Мист., 4, 1960, 5); // Три співаки або музиканти, які виконують взагалі музичний твір. Тріо-музики завзято витинали новітній фокстрот (Досв., Вибр., 1959, 393); // у знач. присл. Трьома голосами, на трьох інструментах. Потім, що називається, таки розгойдали й Ростислава і заспівали тріо давно неспіваного Даргомижського (Ле, Право., 1957, 44).

3. перен. Про трьох осіб, людей, що пов'язані між собою дружбою або завжди бувають разом. Вони [хлопці] літами однакові з нашою Олесею (14—15 літ), і сє тріо провадить життя досить веселе (Л. Укр., V, 1956, 85).

4. Середня частина деяких видів інструментальних п'єс, танців і т. ін., більш спокійна та мелодійна, ніж перша та остання.

ТРІОД, а, ч. 1. Трьохелектродна електронна лампа, в якій є катод, анод і керуючий електрод (сітка); використовується в радіотехніці та інших галузях техніки для підсилення, детектування й геперування електричних коливань. Тріод нині застосовується в усіх галузях електроніки, бо в кожній з них виникає необхідність підсилювати той чи інший сигнал (Знання., 3, 1974, 29).

2. Трьохелектродний напівпровідниковий прилад (транзистор). Кристалічні тріоди мають ряд переваг перед радіолампами. Вони значно економніші, бо не потребують струму на розжарювання (Наука., 2, 1958, 9).

ТРІОДЬ, і, ж. Книга церковних пісень і молитов — трипісєнних канонів.

ТРІОЛЕТ, а, ч., літ. Написаний на дві рими вірш із восьми рядків, із яких четвертий і сьомий повторює перший рядок, а восьмий — другий. Невичерпно різноманітний був Франко і щодо форми. Ми знаходимо в нього і канонічні форми — терцини, сонети, октави, тріолети (Рильський, III, 1956, 268).

ТРІОЛЬ, і, ж., муз. Тричасткова ритмічна фігура в музиці двочасткового розміру; група з трьох ритмічно однакових нот, що дорівнюють за загальною довготою двом нотам того ж написання. Превалюючим елементом у них [думах] є музична декламація (речитатив), і лише в закінченнях періодів мелодійний фактор переважає, даючи нам широко розвинену каденцію з барвистими тріолями та мелізматичними прикрасами (Іст. укр. музики, 1922, 69).

ТРІОЛЬНИЙ, а, е, муз. Прикм. до тріоль. Хор струнних інструментів відтіняє м'яке гудіння кларнета на тріольному рухові, що гармонує зі звучанням струнної групи (Мист., I, 1959, 28); Тріольна нота.

ТРІОЛЬНІСТЬ, ності, ж., муз. Абстр. ім. до тріольний. Велику роль у метричній структурі Концерту [Л. Ревуцького] відіграє тріольність: фанфарні заклики в першій частині й у вступі до фіналу, тридольний розмір другої частини (Мист., 3, 1966, 34).

ТРІП¹, присудк. сл., розм. 1. Уживається за знач. тріпнути і тріпнутися. Дівчина стояла задумана. Потім віями — тріп... (Головко, I, 1957, 218); *Образно. Оце й вечір... Він голубий... Він із Яйли голубою чадрою на південний кримський берег тільки — тріп! і накрив... (Вишня, I, 1956, 196).

2. Уживається за знач. тріпнути. — Чого ти плакав? — Кирило йому: Га, чого? — Та тріп, та тріп по щічках його пальцем (Тесл., 3 книги життя, 1949, 34).

ТРІП², у, ч., заст. Слід. Я у той тріп пішла до коршми [корчми] (Сл. Гр.).

ТРІПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до тріпати 2, 3. Тоді дерево хмурилося й сердиться, що світять на нього, голого [голе], смиканого [смикане] та тріпаного [тріпане] (Вас., Незібр. тв., 1941, 47).

ТРІПАНИНА, и, ж., розм. Дія за знач. тріпати 1, 2, 4.

ТРІПАННЯ, я, с. Дія за знач. тріпати і тріпатися та звуки, утворювані цією дією. Тихо підходили до озера. Прислухались. На озері жирувала дичина. Чулося тріпання пташиних крил (Збан., Над Десною, 1951, 212); В неї серце дуже тривожно тріпалося: вона почувала кожний рух його, чула кожне тріпання (Н.-Лев., V, 1966, 125).

ТРІПАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тріпати. — Іч, гарна яка! Іч, яка хороша стала! — хвалив він її, тріпаючи її своєю невеличкою білою рукою по її повній щоці. Від того тріпання біла кров у Христине лице, приливала у голову (Мирний, III, 1954, 181).

ТРІПАТИ, аю, аєш, недок. 1. неперех. Часто робити рвучкі, неширокі помаху чим-небудь; дрібно махати, трясти (у 3 знач.). Десь узявся і комар і, тріпаючи крильцями, загує у повітрі (Мирний, I, 1954, 253); Тріпала крильми [пташка] на місці напружено (Коцюб., II, 1955, 231); Броня.. ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спинялася в розмові й тріпала рукою, силуючись нагадати собі забуте слово (Март., Тв., 1954, 442); Мариня знову розсілася на тапчані, розпустила коси, і вже не чесала — тріпала ними, як пряжею (Вільде, Сестри., 1958, 341); Він витирав хустиною голову, ліз за шию, тріпав пазухою сорочки, щоб якось остудитися (Д. Бедзик, Серце., 1961, 171); // Трясти, хитати (головою, часто на знак заперечення, незгоди тощо). — Ні, ні! — казав Сухобрус, тріпаючи головою

(Н.-Лев., I, 1956, 360); — *Що за чорт!* — голосно лається Огей і тріпає головою, щоб збутися цього дивацького настрою (Досв., Вибр., 1959, 205); // Посилено, прискорено битися (про серце). Серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлився по всій її істоті (Коцюб., I, 1955, 283).

2. перех., рідко. Те саме, що трясті 1. Бодай тебе, дівчинонько, сім раз дідько тріпав, така нічка темненька, я до тебе сліпав (Коломийки, 1969, 146); Коли німець подав свою руку, то Івась пригнувся був, щоб поцілувати. — Не, не, не надо. Так прямо. За руки, отак, — і почав тріпати Івасеву руку (Мирний, I, 1954, 201).

3. перех. Трясучи що-небудь, очищати від пилу. Тріпай килим (Сл. Гр.); Посходили [дівчата] з соломоконителя [соломокопнувача], розв'язували свої хустки і, віддихуючись, шумно тріпали їх від пилуки (Д. Бедзик, Серце., 1961, 106).

ТРІПАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. тільки 3 ос., перех. Із силою смикати, шарпати, бити, кидати що-небудь (про вітер, хвилі тощо). Бачу, як тріпає вітер блакитний кінець вуалі (Коцюб., II, 1955, 418); А вітер волосся йому тріпав-чесав... (Головко, I, 1957, 227); Гордій ще здалеку побачив, як вітер тріпає хвіст диму з димаря бабиної хати... (Коп., Вибр., 1948, 251).

◇ Тріпати ім'я чие — часто згадувати, повторювати чиесь ім'я без особливої потреби, несерйозно або недоброзичливо. — Це й я чує, — похопився Батулли і зовсім «байдуже» закінчив: — Моє ім'я тріпали, ледве одкараскався (Ле, Міжгір'я, 1953, 473); Тріпати нерви, рідко — те саме, що Псувати нерви (див. нерв); Тріпати язиком див. язик.

2. перех., перен. Трясти, тіпати, бити (про хворобу, дріж і т. ін.). Мене почала тріпати лихоманка (Досв., Вибр., 1959, 107); // безос. І хоч тріпало всю дріжжю під пронизливими ранніми дощами... а все ж.. вільготніше дихалось їй навіть там, в отім стужнім, незамишнім полі, ніж в остогидлій Гандзиній хаті (Крот., Сини., 1948, 26).

3. перех., рідко. Те саме, що попліскувати 2. — Іч, гарна яка! Іч, яка хороша стала! — хвалив він її, тріпаючи її своєю невеличкою білою рукою по її повній щоці (Мирний, III, 1954, 181); На другий день Рустем не мав відбою від нових знайомих, що стискали йому руку, тріпали по плечах, хвалили та прохали книжок (Коцюб., II, 1955, 142).

4. перех., рідко. Смикаючи, шарпаючи за що-небудь, завдавати комусь болю. Часом [Яків] очіпок стягне [з жінки] та за коси тріпає (Григ., Вибр., 1959, 137).

5. неперех., фам. Іти, бігти; поспішати. За кавалок кишки тріпай сім миль пішки (Номис, 1864, № 6473); Із-за Комарна є куди тріпати до Губич — встали рано, уйшли кусник, аж от і Борислав перед очима (Ков., Тв., 1958, 38).

6. перех. і неперех., фам. Істи з апетитом. Тріпай, Мартине, мати ще підкине (Номис, 1864, № 11999).

ТРІПАТИСЯ, тріпаюся, тріпаєшся, недок. 1. Судорожно смикатися, битися. — Щоглик! Щоглик! — Дітки раді. — Щоглик! — тільки і слівця. А він тріпався на принаді, Марно рвався із сильця (Граб., I, 1959, 141); Біля її [баби] ніг стояв кошик, у якому тріпалася зв'язана курка (Тют., Вир, 1964, 67); *Образно. Щопи в неї горіли, в грудях тріпалося прикре почуття несповненого обов'язку... (Коцюб., I, 1955, 314); // Конвульсивно здригатися всім тілом. Риба блищала проти місяця білою, як срібло, лускою, тріпалася, побивалася в сітці (Н.-Лев., I, 1956, 60); — Дмитрику, ріднесенький — шос-ес наробив?! — кричала. Кричала.. і тріпалася на постелі, розривалася в сухих риданнях... (Хотк., II, 1966, 253); *Образно. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба (Коцюб., I,

1955, 387); // Ширяти, рвучко махати крилами в повітрі. Шуліки тріпались уже в височині, В траві гарячої шукаючи поживи (Рильський, Поеми, 1957, 29); // Коливатися, тріпотіти (про крила птахів, метеликів і т. ін.). Серед білих наметів її [кашки] тріпались крильця синіх метеликів (Коцюб., II, 1955, 214); І кожного року з гніздечка вилітатиме нове покоління, нові крильця будуть тріпатися в чистому, прозорому .. повітрі (Тют., Вир, 1964, 202); // Посилено, прискорено битися (про серце). В неї серце дуже тривожно тріпалось: вона почувала кожний рух його, чула кожне тріпання (Н.-Лев., V, 1966, 125); А Максим лишився сам у боярським наметі, з серцем, що тріпалось від якоїсь неясної мішанини радості, і тривоги, і надії (Фр., VI, 1951, 107).

2. тільки 3 ос. Мерехтити, блимати, перівно горіти (про полум'я, світло тощо). Важким холодним сном за хатою спала земля, а високо над нею тріпались зорі, неначе в небесному акваріумі грали золоті рибки (Коцюб., II, 1955, 105); Тут ні до чого була мадярова свічка, бо й так було видно, як удень: бронетранспортери палали навпроти вікон. Мерехтливе сяйво тисячами німих крил тріпалося в залі (Гончар, III, 1959, 160).

3. заст. Сердитися, гарячитися. Не тріпайся, а поперед розпитайся, хто винен (Сл. Фр.); Не тріпайся, Октаве, не тріпайся, не вводь мою душу в тяжкі гріхи (Стельмах, I, 1962, 440).

4. Пас. до тріпати 3.

ТРІПАТИСЯ, ається, недок. Розвиватися, коливатися в повітрі, на вітрі тощо, рухатися від подуву повітря. Да й страшна ж вона була! Без хустки, сиві коси тріпаються по плечах (Вовчок, I, 1955, 83); Біла королева на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця (Коцюб., I, 1955, 188); Бігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папери тріпалися на бюрку (Март., Тв., 1954, 253).

ТРІПАЧКА, и, ж., розм., рідко. Канчук, ремінний нагай. — Що, ти ще пащеку рознімаєш? — лютився капрал, замахуючись здалека тріпачкою (Фр., I, 1955, 303); Уздрів Яким, що зле: отець при дверях споглядав на кульку, де висіла ремінна тріпачка, котру ще з війська собі виніс (Ков., Світ., 1960, 7).

ТРІПНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех. Однокр. до тріпати. Підскочив [горобчик], тріпнув крильцем, цвірінькнув та й геть полетів (Л. Укр., III, 1952, 480); Щось холодне досягло несміло її руки. У бідної зімліло Від жаху серце. Тріпнула чимдуж. То був кленовий мертвий лист (Мисик, Верховіття, 1963, 88); Катя тріпнула червоними кісничками, замахала руками (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 32); Ніна тріпнула головою. Цур їм пек з такими думками. Казна-що лізе в голову (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 60).

ТРІПНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех., розм. Однокр. до тріпати. Старий тріпнув Семена по плечу, турнув від себе, щоб глянути, чи добре стоїть на ногах (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 15).

ТРІПНУТИСЯ, тріпну́ся, тріпне́шся, док. Однокр. до тріпатися 1, 2. Сахновський одімкнув двері й міцно взяв її об руку.. Була тріпнулася, та стиснув дуже й глянув з погрозою (Головко, II, 1957, 176); Вік прокракав [крук] так розпучно.. А сидів — не ворухнеться, Пером злегка не тріпнеться... (Граб., I, 1959, 463); Вона так привітно виглядала своїми чорними очима, що й кам'яне серце тріпнулося б, уздрівши таку красуню (Мирний, III, 1954, 286); * Образно. Тепер навколо носа лакея лихими зморшками тріпнулася злість (Стельмах, I, 1962, 395).

ТРІПОНУТИ, ну, неш, док., однокр., перех. і неперех., розм. 1. Підсил. до тріпнути. Чайка тріпонула

крилами і впала на сніг (Трубл., Крила., 1947, 6); Зінько хвацько тріпонує чубом (Кучер, Прощай., 1957, 81); Командуючий привітно тріпонує його руку (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 285).

2. Підсил. до тріпнути. [К о л о м і й ч и х а:] Похвалятися здумав! Та я тебе як тріпону!.. (Стар., Вибр., 1959, 354); Комсомолец вхопив з голови промовця гаптовану пливову тубетейку і з усього розмаху тріпонує нею по його обличчю (Ле, Міжгір'я, 1953, 506).

ТРІПОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., однокр., розм. Підсил. до тріпнутися. Тріпонує Федір Пилипович, наче хлюпнув хтось холодним на нього (Іщук, Вербівчани, 1961, 344); Тріпонує орел крилами, Вгору голову підняв (Щог., Поезії, 1958, 409); Біла викохана борода його тріпонулася, горіли в гніві сховані в бровах очі (Ле, Наливайко, 1957, 122); За дверима щось тріпонулося, ніби хто плахтою війнує (Досв., Гюлле, 1961, 23).

ТРІПОТАННЯ, я, с. Дія та стан за знач. тріпотати й звуки, утворювані цією дією. Я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі перипетії тих почувань (Коцюб., I, 1955, 178).

ТРІПОТАТИ, очу́, бчеш і ТРІПОТІТИ, очу́, отіш, недок. 1. Часто, дрібно коливатися, дрижати. То комин [гуральні] упаде в око, то дим, як чорний кудлатий змії, тріпоче в повітрі (Коцюб., II, 1955, 85); Тріпоче сокір, сріблом потемнілим знімаючись у вогку височинь (Рильський, I, 1960, 219); Високо підніс він [Мотора] праву руку, а в ній легенько тріпотів папірець (Кир., Вибр., 1960, 341); // Швидко махаючи крилами, тріпатися в повітрі (про птахів, метеликів і т. ін.). Вгорі.. жайворон тріпоче (Дор., Три богатирі, 1959, 83); // Швидко, безперестанно рухати, коливати, махати чим-небудь. Небо всміхнулось до його, до Зінька, так саме... як до тих метеликів, що тріпотали кольористими крильцями над зеленими хвилями [хлібів] (Гр., II, 1963, 322); Жайворонок в небо весело завився, крильцями тріпоче, піснею залився (Щог., Поезії, 1958, 102); З кожним разом течія все скупіше тріпотіла золотими прожилками (Стельмах, II, 1962, 186); // Маяти, розвиватися (на вітрі, у повітрі тощо). Гунають сільські чоботи, лопотять підтички і тріпотять на вітрі стрічки дівчат (Коцюб., II, 1955, 8); Прапор над нашим сільбудом тріпоче, тріпоче (Мал., Запов. джерело, 1959, 51); // Мигтіти, мерехтити, блимати (про світло, вогонь і т. ін.). Чорні хмари грізно йдуть від моря.. В них тріпочуть блискавиці сині... (Забіла, У.. світ, 1960, 164); Зорі мигтіли, тріпотіли по обрїю, мов живі (Гончар, Новели, 1954, 171); Увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 8); // Звучати тремтливо, переливчасто (про голос, звуки). І поки грав Марусяк, поки тріпотіли в осіннім небі останні ридання лебединої пісні, — в великім очаруванні [очаруванні] стояла товпа (Хотк., II, 1966, 294); Переливчастий тенорок, неголосно тріпочучи, зразу ж бере за душу (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 553).

2. Судорожно здригатися всім тілом. Біду собі купила Та й за свої гроші.. І кривий, і сліпий, Ще й до того горбатий, А як стане тріпотати, Треба з хати утікати (Україна., I, 1960, 345); — Катре! — почну, — а Катря як стисне мені руку: — Іде, іде [Чайченко], просто до нас іде! — шепче, а сама так і тріпоче (Вовчок, I, 1955, 190); А він [щунак] тріпоче та стрибає в кошику (Тулуб, Людолови, I, 1957, 75); В руках Ремо качка положливо тріпотіла, а його пальці відчували калатання збентеженого пташиного серця (Досв., Гюлле, 1961, 62); // Часто й посилено битися

(про серце). *Б'ється, тріпоче гаряче серце. Воно відчуло радість* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 101); *Серце тріпотить — бо ось перед очима низенькі хати, заснулі дерева, сіра колія дороги* (Коп., Лейтенанти, 1947, 8); // *Злегка дрижати, тремтіти. Син третється біля батька, мовчить, тільки ніздрі тріпотять* (Тют., Вир, 1964, 328); * *Образно. Коли уся душа тріпоче, як білий парус на човні, — Тоді рука моя не хоче Пером виводити пісні* (Рильський, I, 1960, 138); // *перен. Ледве помітно проявлятися (про життя, усмішку тощо). Життя тріпотіло, билось в ньому [пораненому] кволим вогником в степу на осінньому вітрі* (Коз., Гарячі руки, 1960, 129); — *Яка ти славна, Уляно, при місяці, звісно. — Ну що ти вигадуєш? — ніяковіє від його слів дружина, а в пухких куточках її уст спокійно тріпоче щаслива усмішка* (Стельмах, I, 1962, 481).

3. *перен., рідко. Те саме, що тремтіти 3; дрижати (у 3 знач.). Ні, тріпотіть ви, людоді, І ви, ганебні зрадники! Ось вже помсти час надійде, Знайдуться на вас месники* (Пісні та романси., II, 1956, 265); *Налялися вже були кров'ю жили Ясенові, ось-ось вибухне страшний його гнів, що від нього завжди тріпотіло все навкруги, кидалось урозтіч. Але все ж раптом ущух, підкорився жінці* (Крот., Сини., 1948, 16); *Скільки ж треба сонця, ласки, квітів по останнім святі перемог, щоб одвикли діти тріпотіти перед чорним привидом тривоги!..* (Забіла, Поезії, 1963, 50).

ТРІПОТАТИСЯ, очуся, бчешся, недок. Те саме, що **тріпотати** 1, 2. *Лиш зелений листок перед бурею так тріпочеться, як її Катерина* (Стеф., I, 1949, 236); *А над головою Чайнятко [Чаєнятко] кизиче, Тріпочеться, в'ється І далі десь кличе* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 231); *Зав'язав Кметик бузькові крила, щоби не тріпотався, поскладав після зламаної ноги, обв'язав кріпко шматинною і так поніс до себе* (Ков., Світ., 1960, 123); *До пана спершу прилетів гонець, А там і бранця привезли, бідаху, Що тріпотався од дурного страху* (Рильський, II, 1956, 25); *Серце мов, що було мов кедрина, Гнеться-тріпочеться, наче лозина* (Крим., Вибр., 1965, 286).

ТРІПОТІННЯ, я, с. Дія за знач. **тріпотіти** та звуки, утворювані цією дією. *На них [прапори] налітає вітер, міцно хапає за кінці, й тоді над колонами виразно чути сумне тріпотіння прапорів* (Епік, Тв., 1958, 417); *Маленька пташка уперто літала над головою в Дорі. То підіймалась, то опускалась з писком і з дрібним тріпотінням коротких крил* (Коцюб., II, 1955, 381); *Почувши живого життя тріпотіння, Цілюються з сонцем гаї та поля* (Гр., I, 1963, 94).

ТРІПОТІТИ див. **тріпотати**.

ТРІПОТЛИВИЙ, а, е. 1. Який часто, дрібно коливається, дрижить, тріпоче. *Свічка горіла, і вогник її покрученою ледь тріпотливою цівкою кіптяви тягся догори* (Смолич, I, 1947, 9); *Сіроокий парубок виходив з молодого жита і простягав Лукії тріпотливу червону квітку* (Донч., III, 1956, 59); // *Який безперестанно здригається, рухається. Він і сам не знав, як користуватися цією тріпотливою стрілкою на круглому блискучому диску під товстим дзеркальним склом, а вже солдати напевно не зможуть користуватися компасом* (Тулуб, В степу., 1964, 221); *Зуби його цокотіли, і руки зробилися тріпотливими, неспокійними, вони ніби шукали чогось* (Тют., Вир, 1964, 322); *У хвилину збудження її тріпотливі вії знімаються раптом угору, блискучі очі нерухоміють* (Галан, I, 1960, 456); // *Який має, розвівається (на вітрі, у повітрі). Саме в цей час з-за лісу виглянув краєчок сонця, і перші промені заграли на хвилях мого тріпотливого прапора* (Сміл., Сашко, 1957, 73).

2. Який судорожно здригається всім тілом. *Мовчки поставив він на камінь сапет, повний тріпотливої риби* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 287); // *Який часто й посилено б'ється (про серце). Тріпотливе серце школяра наповнилось невимовною гордістю* (Донч., Вибр., 1948, 125); // *Який мигтить, мерехтить, блимає (про світло, вогонь і т. ін.). Благословен, хто вигадав маяк, Цей промінь, що спалахує над морем, Надії й віри тріпотливий знак* (Рильський, III, 1961, 301); *Тріпотливий вогник вихопив з темряви сонне обличчя Чернявської* (Донч., II, 1956, 50); // *Який звучить тремтливо, переливчасто (про звук, голос і т. ін.). Звідкілясь із городу долинули до нього якісь хвилюючі, тріпотливі звуки* (Донч., VI, 1957, 115); *Замість мелодійних жайворонків, замість їхньої тріпотливої веселої пісні, степ сповнився криканням чорного гайвороння* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 257).

ТРІПОТЛИВО. Присл. до **тріпотливий**. *Він потягся з величезним напруженням, дужо, тріпотливо* (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 253); *Самий вигляд сина її сп'янив: мале, радісне, підбігло, плутаючись у бабиному лахмітті, тріпотливо припало до колін* (Гончар, II, 1959, 194).

ТРІПОТНО, присл. 1. Те саме, що **тріпотливо**. *Серце його тріпотно билось, як затиснута в долонях птиця* (Рибак, Що сталося., 1947, 3).

2. *рідко. Те саме, що тріпотно. З тієї пори не рік пробіг, В недолях сила надломилась; А я забудь того не зміг, Як мати тріпотно молилась* (Щог., Поезії, 1958, 261).

ТРІСК, у, ч. 1. Різкий звук, який утворюється, коли щось ламається, лопається, тріскає, розривається. *Чути було вигуки, оклики, тріск ламаних меблів* (Фр., VI, 1951, 155); *Почув [Іван] ще тріск кості, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло* (Коцюб., II, 1955, 351); *Пищиків зараз Андрійко не робить, бо стручки на акації вже засохли, поскручувались, і з них із тріском вискакує дрібне насіння* (Донч., VI, 1957, 489); *Мороз вишкрібав землю так, що димом обгорталася, дерева лопалися з тріском* (Тют., Вир, 1964, 461); // *Шум від різких, коротких ударів, стуків, пострілів тощо. Переходять [процесії] через площу, серед диму і тріску петард і зезають у церкві* (Коцюб., III, 1956, 413); *Навіть на плацу під сухий і заглушливий тріск барабанів народжувалися в ньому іронічні рядки в ритмі цим клятим барабанам* (Тулуб, В степу., 1964, 124); *Зірвав вітер і з тріском захлопнув віконницю* (Галан, Гори., 1956, 109); *І кулеметів злбний тріск В степу заклекотів* (Мас., Сорок., 1957, 451); // *Шум, який утворюється під час згоряння чого-небудь. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш* (Коцюб., I, 1955, 387); *У кімнату вривається запах жареного м'яса й цибулі, тріск поліп під плитою і брязкіт посуду* (Собко, Скеля., 1961, 19); // *Характерний звук під час електричних розрядів. Сахно вхопила лопатку.. і розлючено вдарила по дротах. Сильний сухий тріск із спалахом синіх іскор блискавкою розірвав тишу і темінь ночі* (Смолич, I, 1958, 97); *Дощ лив як із відра, небо закаламутилося і зробилося глиняного кольору; раптом біле сліпуче світло різонуло по очах людей і почувся сухий тріск; ..враз загготіло по всіх небесах* (Тют., Вир, 1964, 84); // *Шум, що утворюється під час роботи деяких механізмів, знарядь, інструментів і т. ін. Міхи престрашні надимають [ковалі], Огонь великий розпалюють, Пішов тріск, стук од молотів. Вулкан потіє і трудиться* (Котл., I, 1952, 209); *Спалахи й тріск електрозварки, гуркіт пневматичних молотків — могутня симфонія, у якій народжуються морські судна* (Веч. Київ, 16. XI 1967, 1); [Р а л ь ф:] *В приймачі — тріск. Радист ніяк не може зв'язатися з командиром* (Собко, П'єси, 1958,

91); // Тріскотливі звуки, що їх видають деякі птахи та комахи. *Щебет в гаях солов'я, Коників тріск поміж трав...* (Нех., Чудесний сад, 1962, 21); *На городі.. заходилися два цвіркуні: то один сухо стрекотів, то другий,.. запонадливий стрекіт вилущувався із них з болісним тріском* (Гуц., Скупана., 1965, 22).

2. перен., розм., рідко. Великий скандал. *Розлетівся і мій гурток, як кажуть, з тріском, а його ватажок вилетів з того села назавжди* (Вас., IV, 1960, 25); *Чоловіка, який очолював бригаду до Георгія Петровича, зняли. Причому, як ми інколи кажемо, з «тріском» зняли* (Вітч., 12, 1958, 149).

◇ Провалітися з [великим] тріском — зазнати в чомусь ганебної поразки.

ТРІСКА, и, ж. Невеликий тонкий шматок деревини, який відкололи або відколовся від стовбура, колоди тощо. *Як дерево зітнуть, кожний тріски збирає* (Номис, 1864, № 1249); *Відлітає за тріскою тріска, Шнур і крейда показують нам, Як сувору красу обеліска Надавати незграбним дубам* (Рильський, I, 1960, 316); * У порівн. *А жінка його зсохла, як тріска, ледве встигаючи ліпити для його смачної вареники* (Вовчок, I, 1955, 332); — *Не розтрапляй мені душу цим Яковом, — одразу хмурніє Терентій. — Відщепився від нашого роду, мов тріска від дерева, і вже не прикладеш, не притулиш її* (Стельмах, I, 1962, 114); // Тонкий шматок сухого дерева; скіпка. *Приносить [наймит] у хату дров на завтра, щепав [скіпав] тріски на підпал* (Вовчок, I, 1955, 297); *Колода репнула, як гарбуз. За якусь хвилину Хома пощепив її на тріски* (Гончар, III, 1959, 226); // Уламок чогось дерев'яного. *Де ж човен дізався, де плаває [плаває] мій милий? Мабуть, він не плаває, бо онде по хвилі Біліють із його тріски* (Греб., I, 1957, 83); — *За що ви б'єтесь? — твердо одказав він, переломив палицю на три часті, кинув тріски під під і тихо вийшов з хати* (Мирний, IV, 1955, 116); // Стружка з дерева. *То була страшна курна хата.. Стіни чорні, вкриті сажею. На долу грязь, якийсь барліг, тріски, шматки дерева, бо в хаті стояв верстат для стругання дерева* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Гриць.. теслярував. Він понакидав у хаті дощок, понастругував трісок, що Антонові не було куди й ступити* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14); // збірн., спец. Деревообробні відходи, що їх використовують для різних виробів. *Деревину пнів з успіхом переробляють на смолу, скипидар, каніфоль, технологічну тріску для виробництва деревинно-стружкових плит* (Рад. Укр., 8.I 1965, 2).

◇ На тріскі розбивати (трощити, ламати і т. ін.) що — остаточно, зовсім знищувати щось. *Розбиває [поет] гітару на тріски і вкидає їх у грубку* (Сам., I, 1958, 243); *Бачив лев, що розбиті кайдани! ..Вирвав арфи в єгиптянок і на тріски поламав* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Трощила, мов грім, бліндажі на тріски Царця траншейного бою! — граната* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 260); *На тріскі розлітатися (розпадатися і т. ін.) — остаточно, зовсім гинути. Скільки на тріски розлетілося барж — знали промисловці* (Рудь, Гомін., 1959, 29); *І де розсипались окови, Де трон розпався на тріски, — Зросли поемами будови, Лани розквітли, мов казки* (Рильський, II, 1960, 210).

ТРІСКА, й, ж. Промислова риба північних морів. *Всі бочки і скрині були завалені рибою. Найбільше було великої.. тріски* (Трубл., Вовки., 1936, 12); *Основу сучасного промислу Баренцового моря становить тріска* (Наука., 2, 1958, 17).

ТРІСКАННЯ, я, с. Дія за знач. тріскати і тріскатися¹ та звуки, утворювані цією дією. *Аж ось над крижиною тріснули перші постріли. Вони не сполохали тюленів, бо нагадували легке тріскання криги в морозні дні*

(Трубл., Лахтак, 1953, 55); *Перед тим, як сушити заготовки для меблів, їх торці вкривають рідиною, що добре вбирається і «сковує» волокна. Випробування показали, що новий розчин цілком запобігає трісканню* (Веч. Київ, 10.II 1969, 1).

ТРІСКАТИ, аю, аєш, недок., ТРІСНУТИ, ну, неш; мин. ч. тріснув, нула, ло, розм. тріс, ла, ло; док. 1. *неперех.* Утворювати тріск, тріщати. *Тихо-тихо в лісі, хіба тільки трісне Суха вітка в нього [козака] під ногою* (П. Куліш, Вибр., 1969, 327); *На порожніх вулицях, занесених снігом, пронизливо верещали ковані колеса обозу, тріскали безладні постріли* (Панч, В дорозі, 1959, 69); *Вогнище трясло Своїм витким жовтогогарчим рогом, І сухо тріскало в диму вогке зело* (Перв., I, 1958, 194); // *чим.* Утворювати шумовий звук, схожий на тріск; ляскати, грюкати. *У руках Канчук держав [пан] і тріскав ним На вітер, ніби для іграшки* (Фр., X, 1954, 316); *Червоний, мов варений рак, інспектор вивувато козирає й.. виходить з канцелярії. На вартівні ж він злісно тріскає дверима* (Козл., Сонце., 1957, 149); *Дід тріснув батогом* (Черемш., Тв., 1960, 236).

2. *неперех.* Розриватися, лопатися (перев. з тріском). *Летить така петарда в повітрі, тріскає над головою.., падає на землю, кружиться і стріляє, наче з рушниць* (Коцюб., III, 1956, 412); *Навіть пружини старого годинника тріскали й відлітали* (Кобр., Вибр., 1954, 9); *Раптом одна коняка застряла в багні по самі коліна.. Вона зігнулась і так натяглась, що, здавалось, ноги їй аж тріскали* (Досв., Вибр., 1959, 63); — *Ще якраз під парканом одна бочка трісла* (Фр., IV, 1950, 21); *Тріснув лід; // тільки док., з (від) чого, перен., розм.* Не витримати, не пережити чогось. *І здавила груди віла біла, щоб не трісло серце з туги-жалю* (Л. Укр., I, 1951, 393); — *Петрик трісне з заздрощів, коли побачить мене у цих чоботах* (Багмут, Опов., 1959, 5); — *Облиште... бо трісну зі сміху...* (Вільде, Винен., 1959, 23).

◇ Голова тріскає в кого, чия — те саме, що Голова тріщить (див. тріщати). — *Аж голова тріскає від усіх тих дурниць* (Фр., IV, 1950, 31); *Серце тріскає (трісне, тріскало) в кого, чие — те саме, що Серце (душ) розривається (розірвється і т. ін.) [на шматки (кускі, надвоє)]* (див. розриватися¹). *Матвій збоку дивився то на дочку, то на жінку, і серце його тріскало* (Ірчан, II, 1958, 309); *Тріскати зі сміху — нестримно, до знемоги сміятися; Хоч трісни: а) що не роби, як не старайся, а все даремно. Покаятися можна, але обійдіться ви без клопоту на світі! Хоч трісни, не можна* (Козл., Ю. Крук, 1950, 73); б) що б там не сталося, будь що будь. *В тій [хаті] чоловік шкрябається в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту подать, що так міцно засіла йому в голову. Хоч трісни, а дай!* (Коцюб., I, 1955, 436).

3. *неперех.* Те саме, що тріскатися¹. — *Шкіра де-не-де вже починає тріскати* (Фр., III, 1950, 197); — *Ні,— кричить Микола,— не буде по-вашому! — і, мов той лев, кидається на них. Тріскають од ударів прикладом фашистські голови* (Вишня, I, 1956, 310); *Фронт був порваний, але стояв непохитний, мов скеля. Чи надовго стане цієї скелі? Адже й камінь тріскає у вогні* (Кучер, Голод, 1961, 165); *Шмагонує [Гнат] нагайкою по перині, вона тріснула* (Тют., Вир, 1964, 70).

4. *перех., розм.* Бити, ударяти. *Совали [опришки] в бік кулаки, тріскали по спині і говорили ласкаві слова: — Сідай, Юрчику* (Хотк., II, 1966, 153); *Вона не тріскала доньку ложкою по лобі, не в'їдалася в Івана, а сумирно зітхала* (Стельмах, II, 1962, 232); *Писарша тріснула kota по спині з усієї сили* (Н.-Лев., IV, 1956, 148); *Федір встав із-за стола і тріснув того охочого в лице* (Стеф., I, 1949, 128).

◇ Як (мов і т. ін.) із батогá (батіжкóм і т. ін.) тріснути — дуже швидко, непомітно. Тиждень минув, як із батога тріснув, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться (Мак., Вибр., 1954, 200); [М а р к о:] Прожили ми з тобою, стара, довгий вік, а мені, мов батіжком тріснув (Мороз, П'єси, 1959, 64).

5. тільки недок., перех. і неперех., вульг. Їсти або пити (звичайно жадібно чи багато). [М о л о д и ц я:] Хіба такого ірода упросиш, хіба його умолиш? Хай же-ре ненажерливий! Хай їсть, тріскає! (Мирний, V, 1955, 131); Всі поклали ложки краєчками на вінця великої рудої миски і зиркнули на Тетянку. — Тріскало б мовчки (Мик., II, 1957, 80); — Ти от поїхав у місто, краватки носиш, а гнойку понюхати боїшся, хоча сало любиш тріскати (Тют., Вир, 1964, 42).

ТРІСКАТИСЯ¹, ається, недок. 1. Утворювати, давати тріщини; репатися. Розходився, сердитий [Морозенко], немилосердно давить, колеться від його натовпу чорна земля, тріскається на їй снігова кора (Мирний, IV, 1955, 299); Будинок був мертвий.. Тріскалася обгоріла штукатурка, вітер виламував шматочки вапна (Жур., Вечір., 1958, 389); Три дні його спека палила, Аж тріскалась шкіра біла (Нагн., Вибр., 1957, 167); Ранком від холодної роси мерзли й тріскались ноги (Хлібороб Укр., 10, 1968, 9).

2. Те саме, що тріскати 2. Тихо незвичайно. Тільки й чути, як тріскаються й падають на землю букові горішки (Коцюб., III, 1956, 137); Показує Іван на небо, де спалахують і тріскаються пухкі, наче ватяні, кулі від розриву зенітних снарядів (Кучер, Голод, 1961, 143).

ТРІСКАТИСЯ², аюся, аєшся, недок., **ТРІСНУТИСЯ**, нуся, нешся, док., розм. Сильно вдарятися, забиватися. Аж чую — щось зашелестіло І у віконечко — тук-тук... ..Се, мабуть, лобом тріснувсь жук (Гл., Вибр., 1957, 326).

ТРІСКАЧКА, и, ж. 1. Знаряддя, прилад, за допомогою якого утворюється тріск, стукіт, шум. Проти зайців ми розвішували в садку паперові прапорці, млинки, тріскачки... (Донч., V, 1957, 204); Особливу увагу приділяли хлопці тріскачкам, домагаючись, щоб вони торохтіли, як справжні кулемети (Багмут, Щасл. день., 1951, 138); *У порівн. На темних лапатолістих фігах завзято, мов сотні тріскачок, до одуру, до самозабуття тріщать цикади (Коцюб., I, 1955, 285); // Ударний музичний інструмент різноманітних конструкцій. Вживаються в оркестрах [у Китаї] різні дзвоники та тріскачки (своєрідні кастаньети) (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 112); Серед них нерідко можна зустріти людей, які досягають чудових результатів у грі на бубні, тріскачці чи навіть на більш складному інструменті (Веч. Київ, 23.II 1970, 4).

2. техн. Пристрій для свердління отворів у важкодоступних місцях або отворів із великим діаметром. Тріскачка.. застосовується для свердління отворів великого діаметра (до 30 мм) у незручних і важкодоступних місцях (Слюс. справа, 1957, 191).

3. Машина для очищення насіння льону. Замість первісних тріскачок, що очищали насіння вкрай погано, Псковське земство почало запроваджувати удосконалені зерноочисні машини (Ленін, 3, 1970, 269).

ТРІСКІТ, коту, ч. Те саме, що тріск. Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що значить оцей глухий гуркіт у хмарі, грізніший і важчий від тріскоту громів та реву бурі (Фр., IV, 1950, 338); Мисливець перезарядив рушницю і швидко попрямував до неї [печери]. Але не встиг зробити й кроку, як у лісі почувся тріскіт гілок і вовче виття (Наука., 10, 1974, 54); Із тріскотом відчинилися двері.

ТРІСКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тріска́. Вітамін А міститься головним чином у жирах тваринного похо-

дження (вершкове масло, трісковий жир та ін.) (Шк. гігієна, 1954, 278); Тріскова печінка; Тріскове філе.

2. у знач. ім. тріскóві, вих, мн. Назва родини риб із ряду тріскоподібних. З печінки риб, особливо тріскових, акули, морського окуня, добувають медичинський риб'ячий жир (Укр. страви, 1957, 22).

ТРІСКОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Подібний до тріски, схожий на тріску.

2. у знач. ім. тріскоподі́бні, них, мн. Назва ряду костистих риб, що розподіляються на 4 родини.

ТРІСКОТА́ННЯ, я, с. Дія за знач. тріскотáти та звуки, утворювані цією дією.

ТРІСКОТА́ТИ див. тріскоті́ти.

ТРІСКОТІ́ННЯ, я, с. Дія за знач. тріскоті́ти та звуки, утворювані цією дією. Все навкруги було спокійне і ясне, ні гуркотняви гармат, ні тріскотіння рушниць не було чути (Вас., II, 1959, 23); Ми — степовики. Ви бачите, як наша думка по-степовому йде. Мовчазність степу, лише тріскотіння невгамовних коників, клекіт угорі (Ю. Янов., I, 1958, 195).

ТРІСКОТІ́ТИ, бче і **ТРІСКОТА́ТИ**, отіть, недок. 1. Утворювати тріск злегка і безперервно. В куточку тріскотить стиха лампадка та вчувається часами стогін задавленого ридання (Стар., Облога., 1961, 15); Дем'ян перебирав пальцями. М'яв їх, чути було, як тріскотіли кісточки (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 585); Під чобітьми тріскає сухий будяк (Чаб., Тече вода., 1961, 16); // Діючи, утворювати часті, короткі й сухі звуки, схожі на тріск (про зброю, механізми тощо). Бомбили вокзал. Тріскотіли зенітки (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 11); В голові й досі тріскотіли телефонні дзвінки (Кучер, Трудна любов, 1960, 194); // Звучати веначе тріск, подібно до тріску. Десять далеко, за кам'яним гребенем, тріскотіли постріли (Донч., Вибр., 1948, 188); // Видавати характерні часті, короткі й сухі звуки (про деяких птахів, комах). Знав тебе я в ту ще пору, Віковічний, темний ліс... Як від ранку і до ночі Цілі безліки пташок Без увагу тріскотіли Між рясних твоїх гілок (Щог., Поезії, 1958, 314); Цикади тріскають; // З тріском розриватися, рватися, лопатися. Як горобці у пилі, хлоп'ята — Замурзані модерні дикуни На глині борюкаються завзято, Аж тріскотять нейлонові штани (Драч, Поезії, 1967, 166); // чим. Розгризаючи, лузаючи що-небудь, утворювати звуки, схожі на тріск. Гамір, сміх, голоси... А над усім — насінням, як коники в траві, тріскотять [дівчата]. І на землю лушпиння цвітом білим сиплеться (Головка, II, 1957, 125); * Образно. Ліщина шелестіла й тріскотіла стиглими горіхами, немов охоплена полум'ям (Вол., Озеро., 1959, 101).

2. перен., розм. Швидко, безупинно говорити. — Що, був би? — Може, битимеш?! — Малі руки... руки не вирости! — тріскотала вона, соваючись на місці (Мирний, IV, 1955, 51).

ТРІСКОТЛІ́ВИЙ, а, е. Який утворює або видає тріск чи звуки, схожі на тріск. Дубовий, глицями збитий стіл, і на ньому ледве блимає тріскотливий каганець (Ле, Наливайко, 1957, 230); Ті палили вогнища. Відгороджувалися тріскотливою запоною жовтого вогню від чорної вільгості ночі, від остраху (Загреб., Шепіт, 1966, 376); // Який лунає сухо, різко, як тріск. Розітнувся тріскотливий вибух (Коз., Зол. грамота, 1939, 94); — Йому стало погано, — повторила вона своїм сухим, тріскотливим голосом (Рибак, Час., 1960, 807).

ТРІСКОТНЄ́ЧА, і, ж., розм. Те саме, що тріскотня́ 1. Грім вибухів, тріскотнеча розривних куль наростала (Гончар, III, 1959, 141).

ТРІСКОТНЯ́, і, ж., розм. 1. Безперервний або тривалий тріск. Робітники.. з тріскотнею вивертали не-

дорубані гілляки, ламали тички (Коцюб., I, 1955, 216); — Гасіть! Де Одарка? ..Але за тріскотнею полум'я нічого не вчує (Ле, Вибр., 1939, 150); Тріскотня мушкетів не долинала до них (Тулуб, Людолови, II, 1957, 111).

2. перен. Балаканина, письмовий текст, розраховані на зовнішній ефект. Без художніх образів вірш не має сили емоційного впливу, перетворюється в тріскотню й неприємно вражає читача (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 127); Партія веде рішучу боротьбу проти непотрібної тріскотні і парадності (Ком. Укр., 11, 1965, 28).

ТРІСКОТНЯВА, и, ж., розм. 1. Сильний безперервний або тривалий багаторазовий тріск, утворюваний чим-небудь. Тріскотнява залізних шин об каміницю [брук], гуркіт ридванів, кресання копит і гомін, мов у бджолянику... (Мирний, III, 1954, 391); Над містом лунала шалена тріскотнява кулеметів і автоматів (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 353); Звідусюди неслася тріскотнява пневматичних молотів (Донч., I, 1956, 159); Над горою слався густий ядучий дим, наче горів кучерявий зелений ліс. Горів без полум'я і тріскотняви, а якось тихо й причаєно, наче тліло торішнє опале листя (Кучер, Голод, 1961, 408).

2. перен. Невгамовна балаканина, безперервні розмови. І вони, язики, не витратили марно ні секунди: цілий день у лабораторіях стояла така тріскотнява, якої, за авторитетним свідченням Петушека, тут ніколи не спостерігалось (Шовк., Інженери, 1956, 432); Чоловіки раптом замовкли. Поволі почала спадати тріскотнява жіночих голосів (Кир., Вибр., 1960, 349).

3. перен. Те саме, що тріскотня 2. Хоч і поволі, але зникає суха абстрактна тріскотнява у доповідях, у газетних статтях. Поволеньки вискакує й нудненьке з нарисів про передових людей (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 128).

ТРІСКУЧИЙ, а, е. 1. Який тріщить, діючи, утворює тріск чи звуки, схожі на тріск. Під дубом на снігу горить огонь — великий, веселий, тріскачущий (Вас., II, 1959, 303); Літак висипає над подвір'ям дрібні тріскачі гранати. Пороснуло, залуцало скрізь, немов розсипалась на скалки висока скляна стіна (Гончар, III, 1959, 277); Федоська запалила і поставила на припічку, під комином, тріскачу скалку (М. Ол., Леся, 1960, 84); Не драгувала Крайнюка і тріскача друкарська машинка, що зранку до пізньої ночі торохтіла за стіною в сусідній кімнаті (Кучер, Голод, 1961, 18); // Який при дотику, натискуванні і т. ін. утворює тріск або звуки, схожі на тріск. Під копитами в коней, замість тріскачої стерні, вже репається червоне кавуняччя (Гончар, II, 1959, 123); Поправив [Андрій] тріскачущий брезентовий плащ, яким накрита була дівчина (Дмит., Наречена, 1959, 153); // Який сильно й різко лунає, розлягається. Вдарив в лину грім тріскачущий — Луна розкришилась, і луна кругом по лісі Дико розкотилась... (Рудан., Тв., 1959, 47); Перекотилась луна по переліску, відгукнулася під горою і тріскачущим ляском ще раз вкрила село (Ле, Мої листи, 1945, 19); Вибух був гучний і тріскачущий (Тют., Вир, 1964, 496); Одна його постать на трибуні вирвала тоді з натовпу бурю радісного галасу і тріскачущих аплодисментів (Вас., II, 1959, 12); Петушек поважно розповідав щось, а чийсь незнайомий, трохи тріскачущий голос безцеремонно перебивав його (Шовк., Інженери, 1956, 41).

Тріскачущий біль [голові] — сильний головний біль, при якому здається, що голова тріщить, розламується. Я прокинувся другого дня аж десь надвечером [надвечір] з тріскачущим болем голови (Фр., IV, 1950, 287); Тріскачущий мороз — дуже сильний, лютий мороз. — Або зимаю... застукують тріскачі морози, знімається завірю-

ха, хуртовина... (Мирний, I, 1949, 360); Надворі був тріскачущий мороз, з вітром (Грим., Син., 1950, 205); Тріскача ніч — ніч з дуже сильним, лютим морозом. Вирушаючи з відрами на річку, Вутанька щоразу мусять брати й сокиру з собою: після тріскачої ночі ополонки доводиться прорубувати заново (Гончар, II, 1959, 163); Надворі тріскача морозяна ніч... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 190).

2. перен. Розрахований на зовнішній ефект, але пустий, беззмістовний. [Р о м о д а н:] Ходім.. і спитаємо всіх чесно і відкрито: за кого ви? За заслужених пусто-дзвонів чи за тих, хто бачить потреби держави, потреби людей і без тріскачущих фраз, всім серцем, гарячим ділом хоче допомогти (Корн., II, 1955, 345); — Я дуже не люблю.. тріскачущих слів. Вони не мають смислу (Собко, Біле полум'я, 1952, 71).

ТРІСНУТИ див. тріскати.

ТРІСНУТИЙ, а, е. Який має тріщину. Крізь вибиті вікна дивилась на мене пуста, забуті гардини у павутині, висяча лампа на тріснутій стелі (Коцюб., II, 1955, 404); Тут ми мусили перепочити, фурман зв'язував отоси, що їх, мов ножем, перетяло, і лагодив тріснутий хомут (Досв., Вибр., 1959, 64).

ТРІСНУТИСЯ див. тріскатися².

ТРІСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тріска. — Набирає [син] трісочок оце та й майструє хатку чи там хлівець (Тесл., 3 книги життя, 1949, 16); Трахкотіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки (Головко, II, 1957, 28); Сірник ледве тремтів у руці Аксель, яка, схилившись на коліна, стежила за вогником, що поволеньки скручував білу трісочку (Досв., Вибр., 1959, 267); — Я поб'ю на тобі оце мотовило на трісочки, як ти не впиниш свої жінки! (Н.-Лев., II, 1956, 299); *У порівн. Задня керма хруснула, мов трісочка (Хотк., II, 1966, 391); Шхуну знов кидало з хвилі на хвилю, як трісочку (Тулуб, В степу., 1964, 288).

ТРІСТЯ, я, с., діал. 1. Трясовина, драговина. — Я хутко, миттю постараясь В трістя його к чортам загнать (Котл., I, 1952, 67); — От вона [машина] тільки колесом наскоче, паличка переломиться, бойок ударить у капсуль — і полетить машина в безвість і трістя (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 722).

2. Очерет. А князь Ігор горностаєм К трістю підбігає, Скочив гоголем на воду, На коня впадає (Рудан., Вибр., 1949, 152).

ТРІСЬ, **ТРІСЬ-ТРІСЬ**, присудк. сл., розм. Уживається за знач. тріснути (див. тріскати 1—4). Доля тихо засміялась... Торба трісь — і розірвалась... (Гл., Вибр., 1951, 120); Коромисло трісь, та й переломилось по половині (Н.-Лев., III, 1956, 254); От він [вовк] вліз зовсім у саночки, та тільки сів, а санки — трісь-трісь-трісь! Так і розсипались (Укр. казки, 1951, 29); Зиркнула блискавка, загуркотав грім... гряк! трісь! (Мирний, I, 1949, 239); — Сьогодні тільки лягла, коли воно — трісь, трісь у саду, — по сухих гілках іде (Гр., II, 1963, 355); — Через півгодини чую, щось потихеньку — трісь, трісь. Я тоді й шепчу командирові полка на вухо. зараз, кажу, стіна завалиться, бо вже тріщить (Тют., Вир, 1964, 261); Раптом каштан зірвався з дерева і трісь по голові Гаврила (Коц., Як вони., 1948, 67); — У батька в руках ложка-довбанка, тільки хто з малишні сьорбне дуже або засміється — трісь по голові. і зараз же тихо-тихо зробиться (Тют., Вир, 1964, 216).

ТРІУМВІР, а, ч. Учасник тріумвірату.

ТРІУМВІРАТ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі епохи занепаду республіки — союз трьох впливових політичних діячів і полководців, що мав на меті захоплення

верховної влади в державі (перед цим — колегія з трьох осіб, що обиралася з певною метою).

2. *перен.* Про трьох осіб, що об'єднуються для якої-небудь спільної діяльності. [М е ц е н а т:] *Ся оргія моя, признатись мушу, нагадує щось трошки царство тінів [тіней] перед Плутоновим тріумфіратом* (Л. Укр., III, 1952, 448); *Хто мав змогу спостерігати життя мистецького Харкова наприкінці двадцятих і на початку тридцятих років, той напевно пам'ятає нерозлучний тріумфірат, що складався з режисера О. Курбаса, письменника М. Куліша і художника В. Меллера* (Вітч., 9, 1967, 177).

ТРИУМФ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — урочистий вступ полководця та його війська у столицю після переможного завершення війни, що супроводжувався виявом почесей. Далі, потрійним тріумфом до Римського замка вступивши, Цезар богом італійським обіцяну почесь складає: *Триста в великому місті присвячує храмів обітних* (Зеров, Вибр., 1966, 258).

2. Видатний, блискучий успіх, перемога; торжество. [Н е р і с а:] *Якби ти в Рим дістався з Меценатом і там здобув заслужений тріумф, — .. то рідні лаври наче рясат весною, прослалися б тобі попід ногами* (Л. Укр., III, 1952, 442); *Коли надійшла телеграма від уряду, все залунало з подвоєною силою, все підвелось, радіючи тріумфу вченого* (Довж., I, 1958, 496); *З дня на день усі чекали закінчення війни.. Здавалось, година розв'язки ось-ось настане і найпотужніші радіостанції світу нарешті привітають людство з великим тріумфом* (Гончар, III, 1959, 387); // *Взагалі перемога, успіх кого-небудь. Мужчина, певний тріумфу, зривається, .. випростовує руки і вже держить свою вибрану в обіймах* (Фр., VI, 1951, 224); *За столом здійснювався страшенний заколот.. Кінчалось звичайно тріумфом слабшої сторони, та в ґрунті були задоволені всі* (Коцюб., I, 1955, 321).

З тріумфом — як переможець, з почуттям гордості й радості за свій успіх. [Х в о р а:] *Боротися воно [місто], змагалось, як уміло, А потім мусило одперти браму, І вороги ввійшли з тріумфом в неї* (Л. Укр., I, 1951, 119); *Дамаскін з тріумфом поглядав на капітана* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 233).

ТРИУМФАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до тріумф 1. *Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона, завжди величніше путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний* (Л. Укр., I, 1951, 189); *Переділіть знову — супокійний Хай буде кожному під сонцем кут. Не йдіть з царями в тріумфальнім ході І власну путь до щастя прокладіть* (Зеров, Вибр., 1966, 454); // *Побудований на честь якогось тріумфу, перемоги, торжества.*

Тріумфальна арка див. арка; Тріумфальні ворота див. ворота.

2. Який супроводжується надзвичайним успіхом, тріумфом (у 2 знач.); переможний, урочистий. Тріумфальним маршем ішли в ці дні червоні війська через весняний квітучий Крим (Гончар, II, 1959, 84); *Радянська влада йшла тріумфальним походом по всій нашій землі* (Цюпа, Україна., 1960, 43); // *Який виражає тріумф, радість перемоги. Знов ріг мисливський грає над борами І кидає в небо тріумфальний клич* (Рильський, I, 1956, 84); *Раптом хтось подав від дверей знак, і в оркестрі пролунав тріумфальний звук сурми* (Дмит., Наречена, 1959, 200).

ТРИУМФАЛЬНО. Присл. до тріумфальний 2. *Гастролі М. К. Заньковецької в театрі «Пассаж» закінчились тріумфально* (Минуле укр. театру, 1953, 118); *Переможними залпами відгриміла Велика Вітчизняна війна. Тріумфально пройшли радянські танки по вулицях Будапешта і Праги, Варшави і Берліна* (Знання.,

9, 1974, 3); *Якусь хвилину робітники дивилися на інженера захоплено, а інженер на них — тріумфально* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 313).

ТРИУМФАТОР, а, ч. 1. У Стародавньому Римі — полководець-переможець, який урочисто, з тріумфом вступає у столицю. — *Кожна зірочка снігу нам буде в очах Наче справжня зірка зоріти, Будуть зорі встилати розложистий шлях, Наче шлях тріумфатора квіти* (Л. Укр., I, 1951, 139).

2. Той, хто досяг надзвичайних успіхів, перемоги в чому-небудь. — *А що, не мовив я вам? — обернувся чоловічок з видом тріумфатора до панночок* (Фр., VI, 1951, 462); *Після короткого жаркого бою мінометники поверталися з лісу тріумфаторами. Вони гнали поперед себе вдєсятеро більше полонених, ніж було в роті самих бійців* (Гончар, III, 1959, 451).

ТРИУМФАТОРКА, и, ж. Жін. до тріумфатор 2. [Л ю б а (побачивши Миколу):] *Миколо! Ти тут?* [М и к о л а:] *Як бачиш. Вітаю тріумфаторку...* (Мик., I, 1957, 505).

ТРИУМФАТОРСЬКИЙ, а, е. Належний, власт. тріумфаторові. *Проходячи біля дочки, вона кинула на неї уважний погляд, Софія відмовила їй тріумфаторським поглядом* (Л. Укр., III, 1952, 502).

ТРИУМФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тріумфувати. Чому так затяглося наше тріумфування з приводу набутого дару слова, що ми від першого до останнього кадру іноді не закриваємо рота? (Довж., III, 1960, 169).

ТРИУМФУВАТИ, ую, уєш, недок., неперех. і рідко перех. 1. Урочистим, всенародним святом відзначати перемогу; святкувати, радіти з нагоди перемоги. *Прага співає, дзвенить, тріумфує, впиваючись радістю весни й перемоги* (Гончар, III, 1959, 458); // *перен.* Перемагати, брати гору над ким-, чим-небудь. *Життя тріумфувало у двобої, Життя крізь смерть Утвердило себе...* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 23); // *перен., рідко.* Височіти над чимось. *Монументальна Софійська дзвіниця. Тріумфальна — так називали її в минулому. Вона й справді тріумфує над архітектурним ансамблем* (Знання., 4, 1971, 16).

2. Радіти, бути гордим з приводу якогось успіху. *Присуджувано премії. Я тріумфував, бо всі ті костюми, яким я присудив премії, якраз дістали їх* (Коцюб., III, 1956, 193); *Русевич одверто тріумфував: нарада нічого не змінила, директор виразно показав, що Каргатові та всім його однодумцям не пощастило підбити адміністрацію на ризикований експеримент* (Шовк., Інженери, 1956, 339); *Наталя глузливо, тріумфуючи в серці перемоги, похитала головою* (Донч., VI, 1957, 79).

ТРИУМФУЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до тріумфувати. *За кілька хвилин обережок бадилля прудко летів у провалля, а за ним, обвалюючи глину й запорошуючи всім очі, скотився додолю тріумфуючий Іван* (Коцюб., I, 1955, 345); *Навіть уявивши на мить, що його, Аркадія Річинського, можуть вести закутого, поміж шпалерами злорадно тріумфуючої голоти, відчував запаморочення в голові* (Вільде, Сестри., 1958, 22).

2. у знач. прикм. Який виражає тріумф, радість перемоги. *Благородний блиск його тріумфуючого погляду робив його [Мічуріна] подібним до короля, що врятував від змія свої володіння* (Довж., Зач. Десна, 1957, 223); *І знову [солов'ї] кидали в безмежний простір .. нестерпно-звабний, благальний і тріумфуючий поклик кохання* (Смолич, Мир., 1958, 74); **Образно.* Червоне проміння зорі заливає кімнату яскравим тріумфуючим світлом (Коч., II, 1956, 63).

ТРИШЕЧКИ див. трішечки.

ТРИШКИ див. трішки.

ТРИЩАННЯ, я, с. Дія за знач. **тріщати** 1, 2 і звуки, утворювані цією дією. *Знадвору чути крики й тріщання. Двері падають* (Сам., I, 1958, 243); *Слабе тріщання розпечених клепок було єдине, що порушувало тишу* (Трубл., Лахтак, 1953, 80); *Треба очищати її [мову] від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову зовсім так, як шуми і тріщання засмічують звучання радіопередачі* (Довж., III, 1960, 168); *Підростуть у лузі коники, і чуть далеко Сухе тріщання їхнє...* (Рильський, I, 1960, 248).

ТРИЩАТИ, щу́, щі́ш, недок. 1. Утворювати тріск при появі тріщини, тріщин, лопаючись, розламуючись, розриваючись на частини. *Човни і байдаки палали, Соснові пороми тріщали* (Котл., I, 1952, 103); *Роман йшов навскоси через городи, поміж соняшниками та кукурудзою. Соняшники гнулися, кукурудза аж тріщала під його ногами* (Н.-Лев., VI, 1966, 314); *Раз Лев пішов поживи розглядає Та у теңета і піймався. Рвонув він раз — теңета не тріщатъ; Удрузе, втретє — ні...* (Гл., Вибр., 1951, 26); *Деся скішно дзвеніла сокира; десь наступили на дошку, й зона тріщала як скажена, не хотючи ламатися* (Хотк., I, 1966, 105); *Мундир був тісний і короткий, від нього набрякала шия, різало під пахвами і спирало подих. Коли Гошка ворухнувся, шви тріщали і розповзалися* (Тют., Вир, 1964, 419); // Видавати тріск або звук, схожий на тріск, під дією вогню, морозу і т. ін. *У нас у грубці дрова І палають, і тріщатъ* (Щог., Поезії, 1958, 187); *На морозі тріщатъ дерева* (Воронько, Славен мир, 1950, 33); — *Морози далять — аж тини тріщатъ* (Тют., Вир, 1964, 513); // безос. Про дію сильного морозу. *Не к різдву йде, а к великодню: уночі тріщить, а вдень плющить* (Номис, 1864, № 518); // Діючи, утворювати різкі, сухі звуки, що нагадують тріск (про зброю, механізми тощо). *Над дібровою звідусіль вилося та шугало сполохане птаство. А рушниці бахкали та тріщали то в одній місцині, то в другій* (Н.-Лев., VII, 1966, 92); *А з валу — тріщатъ кулемети, Гармати фугасними б'ють* (Криж., Срібне весілля, 1957, 273); *Час від часу дзвонив телефон, безперестанку тріщала друкарська машинка* (Панч, О. Парком., 1939, 109); *Тріщатъ підземні телефони, пронизливо виють сигнальні сирени* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 7); // безос. *На горищі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати* (Стор., I, 1957, 352); // Сповнюватися звуками, що нагадують тріск. *Тріщить площа, стріляють гори, а зорі над нами такі великі, наче ракети* (Коцюб., III, 1956, 412); *Все село тріщало від пострілів* (Цюпа, Грози., 1961, 174); // безос. [О л ь г а:] *Треба зараз же покласти її [Ганю] в ліжку. [Г а н я:] Знову тріщить... Ой, як тріщить кругом... Та-ту...* (Корн., II, 1955, 169); // Видавати короткі, різкі й сухі звуки, схожі на тріск (про птахів, комах); скрекотати, скорчати. *І поки тлітимуть скінки Під таганком, сиди... Та й причувайся, як пташки Почнуть тріщати одностайно* (Щог., Поезії, 1958, 302); *Синиця, мов з ким лаялась, стрибала-тріщала* (Мирний, I, 1954, 174); *У травах тріщали коники* (Дмит., Наречена, 1959, 137).

Мороз [аж] тріщить; Морози тріщатъ — дуже сильний, лютий мороз. *Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить* (Вовчок, I, 1955, 118); *Навколо біло, морози тріщатъ, а в їхній, шкільній оранжереї, все квітує, живе, сміється, тішить очі* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 228); **Полум'я (вогонь) тріщить (тріщало, тріщав)** — про звуки, якими супроводжується горіння. *Огонь в печі палає: полум'я гуло та тріщало* (Н.-Лев., III, 1956, 73); *В печі тріщав вогонь та сичав борщ* (Коцюб., I, 1955, 78).

◇ **Ість (їдять і т. ін.), аж за вухами тріщить** — те саме, що **Ість (їдять і т. ін.), аж за вухами лящить** (див. **вуха**). *Ів Іван, аж за вухами тріщало* (Фр., III, 1950, 143); **Тіснути (стіснути і т. ін.) кого, що, аж кісткі (кості) тріщатъ див. кістка, кість; Цвіркуні тріщатъ в голові у кого** — з'являються легковажні думки, бажання у кого-небудь. *Забалакається [Хівря] з парубком — забудеться за діло.. Тож якраз був час, коли почали Хіврі в голові цвіркуні тріщати* (Григ., Вибр., 1959, 102).

2. **чим.** Утворювати короткі, різкі, сухі звуки, ламаючи, роздушуючи, розгризаючи що-небудь. *Хлопці біля вогню заводять «Комара». Далі з гомоном розбігаються по лісі. Згукуються, тріщатъ паліччям* (Вас., III, 1960, 111); *Черниш ішов темний, як ніч. Тріщав чобітьми по зелених крижаних шпичаках* (Гончар, III, 1959, 233); *Вони відкрили сундук, розломали навпіл смажену курку і стали їсти її з великим апетитом.. Сонний голос сказав: — Перестаньте тріщати кістками. У мене неврастенія* (Тют., Вир, 1964, 54).

3. **перен., розм.** Швидко, безупинно говорити. — *І тіточко, і голубочко, пошійте мені щоякнайшвидше.. — Та не тріщи, сороко, бачиш, скільки роботи* (Григ., Вибр., 1959, 255); — *Нехай буде й так! Я візьму й лисих. А сивобородих складемо в архів та й двері запечатаємо: цих і я не хочу. Я накликала таких Юпітерів Олімпійських, що ви з дива вмерете або... або... заміж підете, — тріщала й реготалась весела безробітня удовиця* (Н.-Лев., VI, 1966, 33).

4. **перев. від кого—чого, перен.** Бути переповненим чим-небудь, рідше ким-небудь. — *Одружись, Іване, бери Пастухівну — заможна!.. аж скриня тріщить, вона тільки не признається...* (Барв., Опов., 1902, 10); *Тріщатъ од збіжжя в Опанаса Засіки, клуні і токи* (Г.-Арт., Байки., 1958, 127); *Міщанські двори тріщатъ від постояльців* (Гончар, Таврія, 1952, 33).

5. **у сполуч. із сл. с п и н а, ш к у р а і т. ін., перен., розм.** Дуже напружуватися, надриватися від перевантаження, тяжкої праці. — *Впряглись [дядьки] у господарство, аж шкура тріщить* (Стельмах, II, 1962, 283); — *Земля одна, а хазяїв коло неї аж два. Один свій, колгоспний, а другий з емтеес. От вони й тягаються, а горби в нас тріщатъ...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 55).

◇ **Голова тріщить; У голові тріщить (безос.): а)** дуже болить голова у кого-небудь; відчувається сильний головний біль. *Блідий, дрібно тремтячи, Давид провів по чолі рукою: аж голова тріщить, як ото вчадієш* (Головко, II, 1957, 23); *Сиволап прокинувся раптово, наче його хтось штовхнув.. В роті було погано, шалено калатало серце, тріщала голова. Вчора він знову пив* (Ткач, Плем'я., 1961, 56); *Крякання, кудкудакання, цвірінькотіння зливаються в один невгамовний хор, від якого голова тріщить...* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 299); [Р о м а н ю к:] *Вибачайте, прийму пірамідон. Дуже в голові тріщить. (Відкрив коробочку, взяв таблетку.)* (Корн., II, 1955, 193); **б)** хто-небудь має багато клопоту, турбот, вражень. *Так багато діла, що аж голова тріщить* (Номис, 1864, № 10045); *Голова тріщала від нових понять про світ і людей* (Ле, Міжгір'я, 1953, 71); **Хбчу, (хбчуть і т. ін.) їсти, аж шкура тріщить; Хбчеться їсти, [аж] шкура тріщить, безос.** — про сильне почуття голоду. — *Мамо, давайте хоч шматок сала та хліба! Їсти так хочу, що аж шкура тріщить* (Н.-Лев., III, 1956, 48); — *Шкура тріщить — їсти хочеться* (Головко, I, 1957, 453); *Чубі тріщатъ у кого* — когось б'ють, карають; хтось зазнає неприємностей. *Всі вони так — вигадують що-небудь, вимудрюють, а потім у нас чуби тріщатъ* (Збан., Переджнив'я, 1960, 294).

6. перен. Дуже слабнути. Накидаюсь на роботу, горю, а здоров'я тріщить і сили вичерпуються (Коцюб., III, 1956, 369); // Бути напередодні краху, розвалу, зникнення. В Берліні над рейхстагом уже майорів радянський червоний стяг. Від краю до краю тріщала фашистська імперія (Гончар, III, 1959, 387); Груні видно — тріщать давньовічні звичаї (Горд., II, 1959, 202).

ТРІЩИНА, и, ж. Щілина, місце розриву на поверхні чого-небудь, що покололось, лопнуло, тріснуло. Щось гуркнуло в синій пустелі. То від морозу лопнув лід. Свіжа тріщина заграла проти місяця навичевим пір'ям (Тют., Вир, 1964, 506); Стіни, не прикриті килимами, були облуплені.., а численні тріщини в'юнились у всіх напрямках (Вільде, Сестри., 1958, 463); Ганна Лавренко працювала, закутавшись по самі очі, задихаючись під хусткою, а ввечері, добувши через доярок ложечку вершків, мастилася ними на ніч, гоїла на губах криваві тріщини (Гончар, Таврія, 1952, 222); Терентій помічає, що шийка шкалика нерівно відбита, а по ньому кривулькою побігла тріщина (Стельмах, I, 1962, 498); Зустрівши на своєму шляху ваяняк, гіпс, кам'яну сіль, вода розчиняє їх, перетворює вузькі тріщини на великі підземні порожнини, так звані карстові печери (Знання., 5, 1965, 10); // перен. Душевна рана, надрив. Була ти музою для мене, Та вдарив ранній морозець... Що ж, не спяяти автогеном Болючі тріщини сердець (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 56); // перен., між ким. Про погіршення стосунків між закоханими, друзями і т. ін.

ТРІЩИНКА, и, ж. Зменш. до тріщина. Почав [Василько] хряпати затвором об зубок [гармати].. Зубок був уже з тріщинкою. За третім разом він хруснув і впав на землю (Панч, II, 1956, 164); Під час збирання врожаю картоплі часто повертають увагу окремі бульби, на поверхні яких помітні темні плями з тріщинками (Наука., 8, 1958, 36); Він зустрічає сина поглядом і коротким кивком голови.. Невідомо, коли з'явилась між ними непомітна тріщинка, яка зараз уже встигла вирости в широченну прірву (Собко, Срібний корабель, 1961, 161).

ТРІЩИНУВАТИЙ, а, е, спец. З тріщинами (про гірські породи, сорти деревини і т. ін.). Піщано-галечникові відкладення, тріщинуваті пухкі вапняки або крейда для збудування водоймища непридатні (Довідник сіль. будівельника, 1956, 20).

ТРІЩИНУВАТИСТЬ, тості, ж., спец. Властивість за знач. тріщинуватий. Щоб зменшити газоносність розроблюваних пластів, треба вдосконалювати методи підвищення тріщинуватості вугільного пласта незайманого масиву (Вісник АН, 12, 1970, 64); Практично незначні питомі дебіти свердловин.. зумовлені слабкою тріщинуватістю водовмісних порід (Геол. ж., XX, 6, 1960, 95).

ТРОАКАР, а, ч. Хірургічний інструмент, що має форму трубочки з тригранною голкою всередині для проколювання і випускання гною чи іншої рідини з порожнин тіла. Макар протер спиртом троакар, потім підвів угору руку, озброєну інструментом, і з силою ударив ним сторч у здухвину корови (Добр., Тече річка., 1961, 198).

ТРОГ, у, ч., геол. Гірська долина коритоподібної форми, утворена діяльністю льодовика. Розширюючи долину, льодовик надає їй характерної коритоподібної форми, яку називають трогом (Курс заг. геол., 1947, 148).

ТРОГЛОДИТ, а, ч. 1. Первісна печерна людина, яка не вміла будувати житла. Над усім тяжіла незаймана природа. Таких ночей боялася первісна людина. В такий час троглодит творив недобрих богів (Трубл., I, 1955,

121); // Взагалі людина, житлом якої є печера. Небагато на світі міст, мешканцями яких є троглодити (грецькою мовою — «люди, що живуть у печерах»). Одним з них є Калаа Матмата в південному Тунісі (Наука... 12, 1965, 53).

2. перен. Про некультурну, відсталу, грубу людину. Я не знав, як же мені розтлумачити національне питання цьому троглодитові національної самопити і майстрові поневолення інших націй (Смолич, Сорок вісім., 1937, 32); — Ну й троглодит! Думав, його по голівці поглядять за угроблений елеватор (Мур., Свіже повітря., 1962, 111); І казяться, лютують людомори — життя, народів, миру вороги, у фраках троглодити, а не люди... (Гонч., Вибр., 1959, 232).

ТРОГЛОДИТСЬКИЙ, а, е. Власт. троглодитові. Його цікавив цей троглодитський бік буття [вбивства, грабежі, насильства].. Він представник віджилого світу (Довж., III, 1960, 417).

ТРОГОВИЙ, а, е, геол. Стос. до трогу. Наслідки льодовикової діяльності у вигляді трогових долин мають значне поширення в гірських областях і в областях, вкритих давнім зледенінням (Курс заг. геол., 1947, 148).

ТРОЄ, трьох, числ. кільк. Збірн. до три. Троє людей різного віку підходять до Нартала і Руфіна (Л. Укр., II, 1951, 488); За командиром їхало ще троє саней (Мик., II, 1957, 308); Бульба підійшов до возів: біля найбільшого воза сиділо троє слуг (Довж., I, 1958, 257); — Встати я не можу. З вас би хто поміг. — Підійшли й обмерли: чоловік без ніг!.. Троє літ з тачанки друг мій не встає (Мал., Звенигора, 1959, 17); // у знач. ім. — Не йди од нас, Степаночку, Не кидай нас знову. Не покинеш? — Ні, Ярино! — І Степан остався. Зрадів старий, мов маленький.. під хатою Усі трое сіли (Шевч., II, 1963, 342); Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узялись. От троє разом запряглись, Смикнули — катма ходу... (Гл., Вибр., 1951, 10); Там, у кутку, троє завели річ про теперішнє життя трудне; другі зняли мову, як панів дурили (Мирний, I, 1949, 336); Все життєве багатство її. вся її радість була в дітях. Двох ще маленькими поховала, троє ж, наперекір злидням та кашлюкам, zostалися жити (Гончар, II, 1959, 198).

По трє, у знач. присл.— утрєх. Старші гімназисти ходять по двоє, по трє перед фасадом — хто з книжкою, хто просто так (Смолич, II, 1958, 46).

ТРОЄЖЕНЕЦЬ, нця, ч. Той, хто одружився втретє або перебуває в шлюбі з трьома жінками одночасно. Так вони у холодочку І проводили жнива, — Обіймала трөженця Ні дівчина, ні вдова... (Воскр., З перцем!, 1957, 159).

ТРОЄЖЕНСТВО, а, с. Одруження чоловіка втретє або перебування його в шлюбі з трьома жінками одночасно.

ТРОЄКРАТ див. трөкрятно.

ТРОЄКРАТНИЙ, а, е. Те саме, що трикрятний. — З цихів не виженеш, надурочно зостаються, трөкратні норми дають (Гончар, Таврія., 1957, 449).

ТРОЄКРАТНО, рідше ТРОЄКРАТ. Присл. до трөкрятний. Панотець підніс кипарисовий хрест у золотій оздобі і трөкрат благословив січове товариство (Панч, Гомон. Україна, 1954, 256).

ТРОЄЧКА, и, ж. Пестл. до трөйка.

ТРОІННЯ, я, с. Дія за знач. трөіти.

ТРОІСТИЙ, а, е. Який складається з трьох частин, предметів, елементів, який має три джерела, який проявляється в трьох формах, який повторюється тричі; потрійний. Дикі гори і кущі та нетрі обізвалися з усіх боків трөістою луною: віват, віват, віват! (Н.-Лев., VII, 1966, 91); І кожний весь в крові, в сльозах його

[слов'янина] лице, Троїстая нагайка тіло крає (Л. Укр., I, 1951, 107); Мовчазні дерев'яні мешканці старої хати.. почували себе у новій квартирі з троїстим вікном ніби ніяково (Томч., Готель., 1960, 252); — Дніпробуд — це проблема троїста, — сказав я. — Будівництво на порогах Дніпра розв'язує три проблеми будованого соціалістичного господарства. Це — Дніпрельстан, Дніпрокомбінат та Дніпромагістраль (Смолич, Сорок вісім., 1937, 89); Вони були троїсті, ті думки: одні про Евеліну, другі про листи у Петербург, треті про Батайля (Рибак, Помилка., 1940, 282); Троїстий склад пісенного вірша з'являється насамперед у мелодії, причому під третю фразу підходить повторення першого або другого піввірша, а відтак утворюється окрема третя група — силабічна (Муз. праці, 1970, 70); Троїста ланка винищувачів зірвалася з аеродрому й пішла в молочну млу (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 87); // Укладений трьома державами, сторонами. В 1882 р. був укладений воєнний союз між Німеччиною, Австро-Угорщиною й Італією, який дістав назву Троїстого союзу (Нова іст., 1957, 29).

Троїста музика; Троїсті музики — український народний ансамбль, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше з скрипки, бубна та цимбалів. Троїста музика гра, що в духу (Кв.-Осн., II, 1956, 30); По обіді на вулиці вдарили троїсті музики (Н.-Лев., II, 1956, 277); Музики сиділи на дубовій лаві на покуті, під образами. Музика троїста: широкі, схожі на цитру, гуцульські цимбали, скрипка, великий бубон, потутешньому — бас (Мас., Під небом., 1961, 35).

ТРОЇСТІСТЬ, тості, ж. Наявність потрійного складу, потрійних джерел, зв'язків і т. ін. Прийом троїстості, як відомо, характерний для багатьох жанрів усної народної творчості (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 194).

ТРОЇТИ, трію, трііш, недок., перех. 1. Ділити натрое. 2. Збільшувати втриє; потроювати.

ТРОЇТИСЯ, тріється, недок. 1. Ділитися натрое, на три; виявлятися в трьох частинах. В деяких сторонах України співають народні пісні гуртом, хором, причому голоси двояться й трояться, вторують собі взаємно і доповнюють, творячи деколи гармонію (Муз. праці, 1970, 444); Вагони вже гуркотіли на дальніх стрілках, колія роздвоювалася, троїлася, поїзд підходив до великої станції (Кучер, Прощай., 1957, 23).

2. Здаватися потрійним; потроюватися. У н'яного все то двоїться, то троїться (Барв., Опов., 1902, 299); Він вихопив скрипку з Лукашевих рук.. Хлопчина аж не стямився; він дивився вслід батькові, і скрипка двоїлась і троїлась крізь сльози в очах (Донч., VI, 1957, 114).

ТРОЙЗІЛ, зéла, ТРОЙЗІЛЬ, зéля, ч., рідко. Те саме, що трійзілля. Гей по горі, по високій, трійзіль постелився (Пісні та романси., II, 1956, 157).

ТРОЙЗІЛЛЯ, ТРІЙЗІЛЛЯ, я, с. 1. розм. Народна назва деяких рослин (перев. конюшини лучної, братиків та ін.). Завтра свято Івана Купала, і Марилька прибирає, устеляє підлогу зеленою лепехою, кладе на підвіконня трійзілля (Забашта, Пісня., 1961, 192); *У порівн. Мов прекраснеє трійзілля, Поміж поїздом [мисливців] ясніли Три вродливиці (Л. Укр., IV, 1954, 172).

2. фольк. Приворотень (переважно любка дволиста і любисток). — Котрий мені трійзілля доставе. Той зо мною до шлюбу стане (Чуб., V, 1874, 386).

ТРОЙЗІЛЛЯЧКО, а, с. Пестл. до трійзілля. Ой пусти мене, пусти мене в чисте поле погулять, Пусти мене в чисте поле трійзіллячка накопатъ (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 124).

ТРОЙЗІЛЬ див. трійзіл.

ТРОЙКА, и, ж. Троє коней, запряжених поряд в один екіпаж. Бігла тройка холодком, Баска, — без втоми і упину (Щог., Поезії, 1958, 375); *У порівн. Ти казав: — Вітчизно люба, з ворогом я поборюсь! Буде мчать поміж народів мов та тройка — славна Русь... (Тич., II, 1957, 283); // Екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми. — Я було вимкнувся з братом і з його товаришами, нібито в театр, а самі замість того на тройках у Стрельну — весело так!.. (Л. Укр., III, 1952, 600); Батько скакав тройкою з кучером, маючи в бричці десять пудів покупок (Збірник про Кроп., 1955, 9); І мчить божевільна тройка з Петербурга в Оренбург, несучи бентежного поета, рядового Тараса Шевченка (Рильський, X, 1962, 38); Захлинаючись від захоплення, вони наввипередки описували розкішні степові пікніки, катання на тройках (Гончар, Таврія, 1952, 143).

ТРОЙКО, невідм., числ. кільк., збірн., розм. Те саме, що тріє. Синів — тройко, всі витязі й розумні.. Та ба! на двох ти подихнув, як змії, А третього підніс під саме небо (Крим., Вибр., 1965, 198); — Я тоді держав собак тройко, здорових таких, гарних (Хотк., I, 1966, 89); На дворищі біля крайньої хати стояло тройко дівчат, плели вінки (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 518).

ТРОЙЦЯ, і, ж. У християн — релігійне свято на честь трійці (у 1 знач.), яке святкують на 50-й день після великоддя; зелені свята. Перед трійцею з нашого села йшли баби говіти в Київ (Тесл., 3 книги життя, 1949, 9); Незабаром ось трійця, дівчата хати клечатимуть, долівки труситимуть луговою травою (Гончар, II, 1959, 267).

ТРОК, у, ч. Широкий ремінь для закріплення сідла або попони на коні; попруга. Шапки, свитки, кульбаки, троки, Онуці, постолі, волоки Шпурлялись, як на тік снопи (Котл., I, 1952, 272); До складу предметів, що додаються до кавалерійського сідла, входять: аркан фуражний, сітка для сіна,.. попона з троком (Конярство, 1957, 189).

ТРОЛЕЙ, я, ч. Роликовий струмоприймач в електричному транспорті (тролейбусі, трамваї і т. ін.); // Контактний провід, який здійснює живлення електродвигуна через роликовий струмоприймач.

ТРОЛЕЙБУС, а, ч. Безрейковий міський транспорт з електродвигуном, який живиться струмом від підвісних контактних проводів, признач. для масових перевезень пасажирів (іноді вантажів); // Багатомісна машина цього транспорту. Василькові .. цікаво було слухати оповідання Ігоря про трамваї і троллейбуси (Донч., V, 1957, 57); По сусідній Петровці вже мчали блакитні троллейбуси (Дмит., Наречена, 1959, 124); В троллейбус [Оленка] не сіла, щоб у тісноті часом не роздушити пластинки (Кучер, Трудна любов, 1960, 188).

ТРОЛЕЙБУСНИЙ, а, е. Прикм. до тролейбус. На троллейбусній зупинці Ніна зайняла чергу (Добр., Тече річка., 1961, 77); Ну, ясно, що при такій організації троллейбусного руху місячний план перевозок виконується за півтора дні (Вишня, I, 1956, 307).

ТРОЛЕЙБУСНИК, а, ч., розм. Працівник троллейбусного транспорту.

ТРОЛЕЙВОЗ, а, ч. Вантажний автомобіль з електродвигуном, що живиться струмом від підвісних контактних проводів, та з бензиновим двигуном, який включається там, де немає троллейбусної мережі. Ось в один із троллейвозів сів водій. Тихо, без ніякого реву, ніби в німому фільмі, 25-тонний гігант рушив з місця (Знання., 10, 1966, 7).

ТРОЛЕЙВОЗНИЙ, а, е. Прикм. до тролейвобз. Експлуатація троллейвозного транспорту економічніша від

автомобільного на 40—50 процентів (Знання., 10, 1966, 7).

ТРОЛЕЙКАР, а, ч. Самохідний вантажний візок з електричним двигуном, що живиться струмом від підвісних контактних проводів. По сірому асфальту шинами шуршать блакитні тролейбуси і автобуси.. Обішпливуть, мов баржі по річці, тролейкари, навантажені дровами чи головками капусти (Панч, На калин. мості, 1965, 273).

ТРОЛЕЙНИЙ, а, е. Стос. до тролея. Рудникові електровози бувають двох видів: тролейні і акумуляторні (Сигналізація., 1955, 5).

ТРОЛЬ, я, ч. У скандинавській міфології — надприродна істота, звичайно ворожа людям (найчастіше — велетень).

ТРОМБ¹, у, ч. Згусток крові, що утворюється у кровоносних судинах людини і тварини. Там же [в стінці судини] розвивається і щільна сполучна тканина, відкладається вапно. В результаті цього нормальна будова стінки судини порушується, просвіт її звужується, в ній утворюються згустки крові — тромби, які можуть повністю закрити цей просвіт (Наука., 2, 1960, 41).

ТРОМБ², у, ч. Величезний смерч на суші з сильним вітром, опадами і грозовими явищами.

ТРОМБІН, у, ч., фізл. Фермент, який зумовлює зсідання крові. Тромбін — один з головних компонентів у механізмі скипання крові (Наука., 7, 1967, 29).

ТРОМБОЗ, у, ч. Утворення згустків крові — тромбів — у кровоносних судинах живого організму, що утруднює або припиняє місцевий кровообіг. Коли в крові багато протромбіну, то може виникнути тяжкий стан — утворюються згустки в кровоносному руслі — тромбоз (Рад. Укр., 4.VII 1965, 4).

ТРОМБОН, а, ч. Мідний духовий музичний інструмент, що являє собою складену циліндричну двічі зігнуту трубку, яка закінчується широкою горловиною; характеризується різким звуком. Любив він музику. Коли, бувало, Десь на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — скрипка та кларнет, Та барабан з тромбоном, та труба... Аж стрепенеться Дмитрик і біжить На скрипки голос (Рильський, II, 1960, 304); Кларнети аж вищали від захоплення, а тромбони поважно розжали прочисту хвалу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 236).

ТРОМБОНІСТ, а, ч. Музикант, який грає на тромбоні.

ТРОМБОФЛЕБІТ, у, ч. Запалення вени, що супроводжується утворенням тромбу (див. тромб¹). Клінічними ознаками тромбофлебиту є: болісність за ходом вен, які промацуються в ряді випадків у вигляді щільних тяжів, набряклість кінцівки (при ураженні великих вен), іноді синюшність (Лікар. експертиза., 1958, 71).

ТРОН, у, ч. Багато оздоблене крісло на спеціальному підвищенні — місце монарха під час урочистих церемоній у палаці. На золотому троні сидів старий цар Карапет з сивою довгою бородою (Н.-Лев., IV, 1956, 23); Батий поклав руку на золоте поруччя трону. Він і трон собі зробив такий, як у Чінгіс-хана (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 542); *У порівн. Для Марусі накидали купу шкір, бесагів, кинтарів — мов трон злагодили для цариці (Хотк., II, 1966, 153); // перен. Влада монарха, монархічне правління. — Так-от, Орису, він разом з ключником впевнився, що я нащадок вельможного роду Корецьких, котрі стояли близько трону (Стар., Облога., 1961, 88); [Т а н я:] Все на світі минає: підуть марно царства й панства, трони й корони, а любов щира останеться навіки (Вас., III, 1960, 122); Хто може скласти ціну маленькій листівці, яка хитає царський трон? (Стельмах, I, 1962, 618).

Зіходити (зійти, сідати, сісти і т. ін.) на трон — починати царювати, ставати монархом. Коли Уельський принц зішов на батьків трон, Він, як наказує традиції закон, Перед підданцями промову мав поважну (Рильський, I, 1960, 233); — Цей плебей [Наполеон], ні в кого не спитавшись, прогнав Бурбонів і сів на королівський трон (Кочура, Зол. грамота, 1960, 330); Сидіти на троні — царювати, бути монархом. Десять літ уже минало, Відколі спокійно, мирно Князь сидів на своїм троні З гусячим пером в руці (Фр., XIII, 1954, 14); Утриматися на троні — зберегти владу, стати вище монарха. — Та цар ладен пролити ріки народної крові, аби самому йому.. утриматися на троні (Головко, II, 1957, 310).

ТРОНКА, и, ж., діал. Дзвіночок, який чабани вішають на шию тваринам, щоб їх легше було розшукувати в темряві, в лісі і т. ін. Це найкращий час для чабана — вести отару, доки ще не жарко, по прохолодних випасах і слухати, як в тихім ранковім повітрі подзвонює тронка... (Гончар, Тронка, 1963, 254); Чабан по голосу тронки чує вночі вівці, знає, як і куди вони йдуть (Рад. літ-во, 5, 1963, 3).

ТРОННИЙ, а, е. Стос. до трону; признач. для трону. Він зітхнув і прикусив краєчок вуса, скося позираючи на юрбу, що скупчилась навколо тронного місця королів (Рибак, Помилка., 1956, 212); Тронний зал.

Тронне крісло — трон. Ярослав знову сів на своє тронне крісло, схиливши голову на руку (Коч., П'єси, 1951, 86); Тронне слово; Тронна промова — промова, яку виголошує монарх в урочистих випадках. — Я, — мимрить Бен, — стою здаля Від їхніх [джентльменів] дивних справ, Та тронне слово короля, Здається, янки склав (Бажан, Роки, 1957, 182).

ТРОНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм., рідко. Стати трохи ненормальним, психічно хворим. — Альошка тронувся. Побив вікна. Словом, із ним неблагополучно. Одвезли в лікарню (Мик., II, 1957, 222).

◇ [3] ума тронутися — збожеволіти. Молився й хрестився Єремія й дивився на Копронідоса пригаслими, неначе дикими очима. «Ще ума тронеться або збожеволіє»... — ..подумав Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 394); — Вона з нашого села, з ума тронулася, ходить по хатах та й по місту отак. Мене зве хресним сином... Звісно, божевільна! (Мирний, I, 1954, 158); — Хіба не бачиш: тронувся ума... (Кач., II, 1958, 326).

ТРОНЬКИ, присл., розм. Те саме, що трощки. Троньки пройти; Троньки сала.

ТРОП¹, а, ч., літ. Слово або мовний зворот, вжиті в переносному, образному значенні. Властивістю поетичного стилю Рильського є багатство тропів — метафор, символів, алегорій, уподібнень, багатство епітетів та порівнянь (Криж., М. Рильський, 1960, 179); Серед усіх засобів образності та емоційності мови найзначніша, найважливіша роль належить тропам (Рад. літ-во, 7, 1965, 36).

ТРОП², у, ч., діал. Кінська рись з підскакуванням. Гнала [кобила] протяжними скоками; заднім тропом майже прилягала до землі з остраху, а переднім порола сніг (Коб., До світа, 1905, 85).

Іти (бігти) у троп — іти (бігти) риссю. Кінь іде у троп (Сл. Гр.).

ТРОПА, й, ж. Вузька пішохідна доріжка, протоптана людьми або тваринами; стежка. Наказав [грек] Алі лагодити човен, а сам подався гірською тропою збирати по селах довги (Кочуб., I, 1955, 393); За Яриною ніхто не кинувся до самого ранку. Тим часом вона все далі заглиблювалась у ліс, тримаючись звірачої тропи понад Дніпром (Панч, Гомон. Україна, 1954, 345); // Взагалі дорога, шлях. Треба мені йти на всі чотири

вітри. Тропа моя по всьому світу (Барв., Опов., 1902, 179); Далі ідуть подорожні, куди їх тропа закликає, І незабаром стають на горбі, що над містом панує (Зеров, Вибр., 1966, 233); Але душа народу не сліпа, Вона стоюка; до могил героїв Повік-віків не заросте тропа (Рильський, III, 1961, 279); // перен. Життєвий шлях кого-небудь. Не знаю я, куди я йду. Куди прийду — того не знаю. Як тайна й те, з якого краю Тропу життя свого веду (Черн., Поезії, 1959, 296).

◇ В тропу ступати чию — іти за ким-небудь, наслідувати кого-небудь; Збігти з тропи — втратити потрібний напрямок, збитися з дороги. Перехрестилася [Левантіна] і вступила в ліс. Тут уже не бігла, бо раз, що втомилася, а друге, боялася збігти з тропи й зблукатись (Гр., II, 1963, 292); У тропі (тропію) іти (піти, прийти і т. ін.) у знач. присл. — слідом. Дворак верхи кудись скочив і повернувся незабаром, а за їм, у тропі лікар прибіг (Вовчок, I, 1955, 175); Сторож тропою за ним, та й бачив, що бочонок схований був у погребі (Сл. Гр.); Ухопіти (упіймати, набігти і т. ін.) тропи: а) знайти дорогу, потрібний напрям, потрапити на потрібну дорогу. Подався [Михайлик], мов той снохода, вниз до міста, шляху не вибираючи, але зразу не вхопив тропи і трішки поблукав (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 338); [Д і д:] От водило, — так мов усі чорти позривалися з пекла. І знаю ж, що близько й хата, а не піймаю тропи та й годі... (Стар., Вибр., 1959, 656); Пливу по широкому світу, як човен без весельця, і не набіжу тропи (Барв., Опов., 1902, 300); б) обрати правильний шлях у житті. «Живеш, нудишся, тратиш силу, волю, щоб куди захватись від неї [кривди], втекти від неї; плутаєшся в темряві, падаєш, знову встаєш, знову простуєш, знову падаєш... не вхопиш тропи, куди йти...» (Мирний, I, 1949, 395).

ТРОПАК, а, ч. Український народний танець, за характером виконання близький до гопака. — Постав мені закаблучки з високого лубка, Щоб я браво танцювала тропака (Чуб., V, 1874, 105); Одяглась [Орися], як на свято, і почала танцювати перед своїм чоловіком. Він так втішився, так звеселів, що зразу скочив з печі і, здоровий, пішов тропака посеред хати (Казки Буковини., 1968, 121); // Музика до цього танцю. Настя сіла за фортеп'яні і, поглядаючи на убрання, перебрала .. чотири польки та.. тропака (Н.-Лев., III, 1956, 244).

Вибивати (біти, садити, утинати і т. ін.) тропак — танцювати тропака завзято, з запалом. Козацтво, ударивши лихом об землю, садило гайдуга і вибивало тропака (Стор., I, 1957, 398); Ударити (утнути і т. ін.) тропак — почати танцювати тропака завзято, з запалом. Іде [Матвій] й співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака (Кв.-Осн., II, 1956, 14).

ТРОПАР, я, ч., церк. Молитовний вірш для співу на честь якого-небудь свята або святого у православному богослужінні. Доколя дві тисячі літ кипить життя, все змінилося, само обличчя землі стало іншим, а тропарі й кондаки співають усе на тих же вісім гласів, при тих же самих словах плюють на сатану по тричі, тими ж самими рухами творять обряд (Хотк., II, 1966, 352); Коли в монастирях був папірусу брак, Ченці з рукопису старе письмо змивали, Щоб написати знов тропар або кондак (Вороний, Вибр., 1959, 123).

ТРОПЕІЧНИЙ, а, е, літ. Те саме, що тропічний². При розширенні значення слова дуже часто буває, що, крім свого прямого значення, яке воно мало раніше, слово набуває ще значення образного, тропеїчного (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 64); Художня майстерність мовної творчості Шевченка полягала, на думку Франка, в умінні.. створювати сильні музичні образи

не тропеїчним способом, а відповідним добром звичайних слів і словосполучень, що репродукують різноманітні відчуттєві враження (Мовознав., XVII, 1962, 100).

ТРОПЕЦЬ, пцю, ч., діал. Пестл. до троп². Текла попри сани біла зимова дорога. Скрипіли копили, схропували в лінивому тропці коні (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 352).

ТРОПІТИ, плю, пиш; мн. троплять; недок., перех., рідко. 1. заст. Протоптувати дорогу, стежку.

2. Висліджувати звіра, нападаючи на слід. В погожий день, коли було дозвілля, По пущах звірину з рушницею тропив (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 208).

ТРОПІЗМ див. тропізми.

ТРОПІЗМИ, ів, мн. (одн. тропізм, у, ч.). Ростові рухи органів рослини (згини стебла, кореня, повертання листків), що спричиняються однобічним впливом факторів зовнішнього середовища — світла, температури, вологості тощо. Тропізми — рухи (згини) органів рослини, якими вона реагує на певні зовнішні умови. Позитивними називають тропізми, спрямовані в бік подразника (Наука., 3, 1957, 5).

ТРОПІК, а, ч. 1. Уявне коло на поверхні земної кулі, паралельне екватору і віддалене на 23° 27' на північ або на південь від нього. Між Ріо-де-Жанейро та Сан-Паулу ми перелетіли через південний тропік (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 50); Між тропіками цілий рік сонце стоїть високо над горизонтом і двічі на рік знаходиться в зеніті (Фіз. геогр., 5, 1956, 78).

△ Тропік Козерога — таке коло, розташоване на південь від екватора. Опівдні 22 грудня Сонце буває в зеніті в місцях, що лежать на південній паралелі — 23° 27', яка називається тропіком Козерога (Астр., 1956, 31); Тропік Рака — таке коло, розташоване на північ від екватора.

2. тільки мн. Фізико-географічні зони, розташовані на північ і на південь від екватора до субтропіків; характеризуються жарким кліматом. Багато мочі і краси в горах сумного Тіроля; Таємні тропіків ліси й пустинь незміряне роздолля (Щог., Поезії, 1958, 213); Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так жарко, як тут в Одесі. Тропіки переїхали на лиман!.. (Л. Укр., V, 1956, 15); Земляни заселили свою планету і добре почувують себе як у низинах, так і на високогір'ї, на Крайній Півночі і в тропіках (Наука., 3, 1975, 34).

ТРОПІЧНИЙ¹, а, е. 1. Стос. до тропіка, тропіків; розташований у тропіках. Була се досить гарна і вірно змальована картина тропічної індійської околиці (Фр., VIII, 1952, 328); Коні гинули від перевтоми і надмірного вантажу, а воїни з тропічних країн хворіли від холодних і вогких ночей (Тулуб, Людолови, II, 1957, 525); Шмат справжнього коралового рифу — ось що він їй подарував. Дар океану, дар синіх тропічних вод... (Гончар, Тронка, 1963, 102); Квасоля походить з тропічних і субтропічних областей Америки і Азії (Зерн. боб. культ., 1956, 122); // Власт. тропікам; поширений у тропіках. Тропічна ніч мовчазна і задушлива (Ю. Янов., II, 1958, 156); Нещодавно пройшла тропічна злива, й розмита земля щедро парує, збільшуючи й без того високу вологість повітря (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 46); Розкішна тропічна рослинність казковим муром здіймається перед Костем (Донч., I, 1956, 49); // Признач. для тропіків. Тропічний бриль.

△ Тропічна лихоманка — тяжка форма малярії, що характеризується неправильним чергуванням нападів, особливо поширена в тропічних країнах. Розхристанний, жовтий, в очах якийсь болісний сум, наче його біла тропічна лихоманка (Кучер, Трудна любов, 1960,

378); **Тропічний рік**—період між двома послідовними проходженнями Сонця через точку весняного рівнодення. Зараз, коли в розпорядженні вчених є найточніші астрономічні прилади, вдалося виміряти рік з максимальною точністю — він дорівнює 365 дням, 5 годинам, 48 хвилинам, 46 секундам і називається тропічним (Наука.., 12, 1962, 27).

2. розм. Характерний для тропіків, такий, як у тропіках (жаркий і вологий, яскравий і т. ін.). На мовице неначе впав пучок проміння гарячого тропічного сонця (Н.-Лев., III, 1956, 313).

ТРОПІЧНИЙ², а, е, літ. Прикм. до троп¹; тропеїчний.

ТРОПКА, и, ж. Зменш. до троп¹. Щоб спуститися в долину, треба день, а щоб піднятися звідти, треба — і два. Звісно, машиною було б набагато швидше, але яка це машина пройде в гори козиною тропкою?.. (Гончар, Дорога.., 1953, 58).

ТРОПОВИК, а, ч., рідко. Те саме, що тропка. Борсук вийшов із нори ще до заходу сонця. На тому місці, де троповик було посипано піском, темнів відбиток лапи (Донч., IV, 1957, 51).

ТРОПОВИЧОК, чк^а, ч., рідко. Зменш.-пестл. до троповик.— Ач, який троповичок протоптав [борсук] до твого городу (Донч., IV, 1957, 50).

ТРОПОК, пк^а, ч., діал. Стежечка. *Образно. — Як підростеш, то терпи усе, що на тропку спіткається (Барв., Опов., 1902, 358).

ТРОПОПАУЗА, и, ж. Перехідний шар земної атмосфери між тропосферою і стратосферою. Вчені з'ясували, що струминні течії повітря виникають на межі тропопаузи і стратосфери в середніх широтах земної кулі, там, де утворюється так званий розрив тропопаузи (Знання.., 10, 1967, 20).

ТРОПОСФЕРА, и, ж. Нижній шар земної атмосфери, який лежить між поверхнею землі та стратосферою і для якого характерне зниження температури з висотою. До висоти приблизно 12 кілометрів простягається тропосфера, де відбувається циркуляція повітря, що визначає погоду (Наука.., 2, 1957, 13).

ТРОПОСФЕРНИЙ, а, е. Стос. до тропосфери. Тропосферні радіостанції дають змогу здійснити телеграфний, телевізійний, телефонний зв'язок, а також і обмін інформацією у цифровій формі (Знання.., 5, 1967, 20).

ТРОПОТЯНКА, и, ж. Український народний танець з музичним розміром $\frac{2}{4}$, який відзначається жвавістю й темпераментністю виконання і в якому бере участь парне число виконавців; // Музика до цього танцю. Погладив Петрик зелені смуги на своїй скрипці, утяв веселой тропотянки (Казки Буковини.., 1968, 116).

ТРОС, а, ч. Канат з рослинного або штучного волокна, а також із сталевих дротів. Три машини, що поїхали повз озеро за спортивною машиною, повернулися, ведучи її на тросі (Смолич, I, 1958, 100); Коли це раптом обірвався сталевий трос, і швидка течія понесла пором до страшного водоспаду (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 59); З висоти щогли спадає якийсь обірваний трос, бовтається в повітрі (Гончар, Тронка, 1963, 236); [В о л о ш и н:] Оці вагонетки на дамбу самі по тросах ходитимуть (Баш, П'єси, 1958, 100).

ТРОСИК, а, ч. Зменш. до трос. Тим тросиком буй прикріплювався до підводного човна (Трубл., Шхуна.., 1940, 291).

ТРОСОВИЙ, а, е. Прикм. до трос. Тросові кінці; // Зробл. з троса. Тросова драбина; // Який працює, упорядковується за допомогою троса, тросів. Солому стягували і скиртували тракторами з допомогою тросових волокуш (Наука.., 8, 1956, 29).

ТРОСТЕВИЙ, а, е. Тростеві лялька — театральна лялька на трості. У своїй практиці Празький Централь-

ний театр ляльок використовує і принцип китайського театру тіней і різні види ляльок — маріонетки, ляльки на спині, але переважно й найширше тростеві (Мист., 6, 1958, 45).

ТРОСТИНА, и, ж. 1. Стеблина очерету, комишу і т. ін. Твердіють гранчасті тростини (Бажан, Вибр., 1940, 100); *У порівн. Вона йде, похитуючись, як тростина, коло нього і все збиточно усміхається... (Коб., III, 1956, 388); Тяжко було дивитися на неї, колись гошу дівчину, а тепер висохлу, як суха тростина (Кобр., Вибр., 1954, 38).

2. рідко. Те саме, що очерет. Воно [озеро] було обведене розлогими соснами,.. буйними круглолистими баговинними рослинами й широкою тростиною (Коб., I, 1956, 453); На палях товстих, Повбиваних в дно озера, стоять Низькі хатки, покриті тростиною (Фр., X, 1954, 388).

Δ Цукрова тростина — тропічна й субтропічна рослина родини злакових, яку використовують для виготовлення цукру. Я не перелітав над цілим островом — там далі, кажуть, колосальні поля, плантації какао, рижу.. Цукрова тростина, бавовна (Ю. Янов., II, 1958, 64); Приблизно півтори тисячі років тому в Індії вже вирощували цукрову тростину і виробляли з неї солодкий сироп і цукор (Хлібороб Укр., 1, 1966, 47).

3. Спеціально оброблена тонка довга палиця. Він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину (Фр., I, 1955, 250); — Писати! — крикнув [учитель], і в його руці, невідомо де взявшись, свиснула гнучка тростина (Кол., Терен., 1959, 23).

ТРОСТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тростина. Йде дідусь по паркету. Обережно, немов не підлоги, А тростинок торкаються ноги (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 85); До неї підійшов хлопець у картузі з блискучим козирком, у чорному френчі і з тростинкою (Чаб., Балкан. весна, 1960, 205).

ТРОСТИННИЙ, а, е. Прикм. до тростина.

Тростінний цукор — цукор з цукрової тростини.

ТРОСТИНОВИЙ, а, е. Те саме, що тростінний; // рідко. Зробл., вигот. з тростини (у 2 знач.). На лівім березі Нілу показалося невелике єгипетське село.., з тростинових стріх вився вгору дим (Фр., IV, 1950, 157).

ТРОСТКА, и, ж., рідко. Зменш. до трость 1. На тому кріслі сидить пан Іван.., тонкою тросткою підпирається (Сл. Гр.).

ТРОСТЯНИЙ, а, е. Те саме, що тростінний.

Тростяний цукор, рідко — те саме, що Тростінний цукор (див. тростінний). Рабині ставлять навпроти Назлі-ханум низенький круглий стіл, на стіл — келеси шербету з кращих конійських лимонів і кандійського тростяного цукру (Тулуб, Людолови, II, 1957, 234).

ТРОСТЯНИЦЯ, і, ж. Багаторічна трав'яниста рослина родини злакових, що нагадує очерет і росте по берегах водоймищ та на болотах.

ТРОСТЬ, і, ж. 1. рідко. Те саме, що тростина 3. Він був одягнений для виходу і тримав у руці капелюх і трость (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 381); Такий зміряє її швидким поглядом і мовчки йде вперед, викидаючи перед собою трость із набалдашником (Тют., Вир, 1964, 423).

2. муз. Тонка, черев. очеретяна або комишова, пластинка в духових музичних інструментах, яка служить для видобування звуків.

ТРОТ, у, ч. Вид алюру коня, коротка рись. Молодняк, який надійшов на іподром, перші дні тренують кроком і тротом на дистанцію 4000—8000 м (Конярство, 1957, 116).

ТРОТІЛ, у, ч. Те саме, що тринітротолуб. Все ніби в уламках скель, що звалилися з гір. В голову не кладеть-

ся, що все це лише робота моря — без тротилу, без динаміту... (Гончар, Циклон, 1970, 3).

ТРОТІЛОВИЙ, а, е. Прикм. до тротіл. Вони [водолази] спускаються на дно, свердлять каміння, закладають тротилові шашки, висаджують скелю в повітря (Рад. Укр., 27.IV 1961, 3).

ТРОТУАР, у, ч. Пішохідна доріжка (з кам'яних плит, цегли, асфальту, дощок і т. ін.) з боків вулиці, площі, трохи вища порівняно з проїжджою частиною. Виразно стукають каблучки по сухих тротуарах (Коцюб., II, 1955, 363); Двірники в білих фартухах вийшли з шлангами в руках — поливати сірий брук вулиць та жовту цеглу тротуарів (Смолич, Мир., 1958, 80); Вона знає кожну дошку дерев'яного тротуару (Донч., III, 1956, 26); Звідси, з вищого берега, Тарасові було добре видно рівні змоцнені вулиці, гладенькі асфальтові тротуари (Ткач, Плем'я., 1961, 157).

ТРОТУАРИК, а, ч. Зменш. до тротуар. В повній безпеці Валерик міг себе почувати лише на водокачці та за металевою огорожею саду, в оцих надійних зеленіх хащах. подаль від тротуариків (Гончар, Таврія, 1952, 243).

ТРОТУАРНИЙ, а, е. Прикм. до тротуар. Вулиця йде ламаною кривулькою. Згубилась десь золота доріжка акацієвих листочків. Появилися голі тротуарні плити (Вільде, Сестри., 1958, 535).

ТРОТУАРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тротуар. Я йду тихими тротуарчиками Тельтова, наче околицями далекого Києва (Кол., На фронті., 1959, 1966); Автобуса.. довелося чекати довгенько. Петро походжав вузьким тротуарчиком (Хор., Місто., 1962, 65).

ТРОФЕЙ, я, ч. 1. перев. мн. Зброя, військове майно і т. ін., захоплені переможцем у ворога під час війни; воєнна здобич. Серед трофеїв у хлопців був великий шовковий парашут. Крім того, вони дістали ще один пістолет з чотирма повними обоймами патронів (Ле, Клен. лист, 1960, 94); — На мое щастя, стався на їхніх позиціях якийсь переполох, стрілянина. Вони пілку покинули — і.. до себе в окопи. Ну, я, звичайно, виліз [з дупла] і прийшов до своєї частини, ще й трофей із собою приніс — фінську пілку (Тют., Вир, 1964, 291); Як трофей повстанцям дісталися кілька бронекатерів з цілком справними англійськими кулеметами, баржа з вогною та навантажений пшеницею океанський транспорт (Гончар, II, 1959, 49); Дивіться — це день переможного миру, Ці стяги — не просто воєнний трофей (Бажан, Роки, 1957, 259).

2. Яка-небудь річ як пам'ятка, як свідчення перемоги, подвигу, успіху в чому-небудь. — От і добре зробили, що показали й нам ці Улясині трофеї [книжки], бо я, признатись по щирій правді, їх ніколи не діставала, — сказала Мокрієвська (Н.-Лев., IV, 1956, 338); Йон мимохіть схопився рукою за хустинку, яка й досі обіймала його ший, немов боявся, що рука дівчини ось-ось простягнеться знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей (Коцюб., I, 1955, 235); Ядзя вернулась додому з головою, оголошеною компліментами, з розм'якшеним серцем, з повними куфрами [валізами] суконь,.. китиць і інших карнавалових [карнавальних] трофеїв (Кобр., Вибр., 1954, 91); *У порівн. Макар розстебнув польову сумку і витягнув з неї товстий том ветеринарного довідника. Тряхнув долонею по книжці, потім, піднявши вгору, продемонстрував її, мов якийсь незвичайний трофей (Добр., Тече річка., 1961, 161); // У мисливців — забитий звір, птах; взагалі те, що здобуте на полюванні. А ті, що несуть забитого кабана, — дуже веселі, бо такий мисливський трофей трапляється не дуже часто (Вишня, II, 1956, 163); Сьогодні хлопець має вже першого тро-

фея — забитий шуліка (Донч., II, 1956, 289); Любила [Клавда] розповідати про те, що роги, он ті, над буфетом вгорі, подарував їй як трофей князь під час полювання (Вільде, Сестри., 1958, 451).

3. Орнаментальна прикраса у вигляді військового спорядження.

ТРОФЕЙНИЙ, а, е. Який є трофеєм; захоплений, відібраний у ворога. Відразу ж з-під ліска лунким таканням залився трофейний кулемет (Збан., Незабутне, 1953, 31); За віллісом гуркотіла пара трофейних тягачів. Це генерал Глазунов прислав на посівну обіцяну допомогу (Довж., I, 1958, 385); Брат стрів мене радо (я в іншу частину Відрядження мав), приділив тютюну, Трофейного, звісно... (Перв., II, 1958, 428).

Трофейна виставка — виставка трофеїв. Десь уже наприкінці війни послав мене наш колгосп у Москву на трофейну виставку (Мокр., Сто., 1961, 146); Трофейна команда — команда, яка займається збиранням і обліком трофеїв. — От би тобі, Хомо, та в королівській кареті... Ха-ха-ха... — Не встиг, братці: з-під носа трофейна команда вихопила... (Гончар, III, 1959, 70).

ТРОФЕЙНИК, а, ч., розм. Член трофейної команди. Противник, тікаючи, змушений був кинути чимало своєї техніки та боєприпасів.. — Буде трофейникам роботи, — перемовлялись бійці. — Попозбирають... (Гончар, III, 1959, 421).

ТРОФІКА, и, ж., фізл. Живлення і обмін речовин у тканинах організму. Вся сукупність хімічних процесів живлення й обміну, що протікають у живих тканинах і є умовою їх нормальної функції і будови, становить трофіку тканини (Курс патології, 1956, 119).

Δ **Трофіка нервова** — вплив нервової системи на живлення органів і тканин, на обмін речовин і на життєдіяльність організму. I. П. Павлов встановив основні закономірності фізіології кровообігу, створив вчення про нервову трофіку (Розв. науки в УРСР., 1957, 302).

ТРОФІЧНИЙ, а, е, фізл. Стос. до трофіки; який керує живленням і життєдіяльністю організму. Під трофічною функцією нервової системи розуміють її вплив на процеси обміну речовин і живлення (Курс патології, 1956, 119); Маточне молоко є чудовим біологічним стимулятором, справляє тонізуючу і трофічну дію, регулює обмін речовин і серцеву діяльність (Наука., 5, 1968, 46).

Δ **Трофічна виразка** — виразка, пов'язана з розладнанням живлення, обміну речовин у тканинах організму. На грязьових курортах успішно лікують захворювання суглобів — артрити, поліартрити,.. трофічні виразки, радикуліти (Наука., 7, 1956, 13).

ТРОФОНЕВРОЗ, у, ч. Захворювання вегетативної нервової системи, основною ознакою якого є порушення живлення тканин.

ТРОХА, присл., діал. Трохи. Вона обернулася і, взявши за плече Петруся, що тулювся до неї, посунула його троха наперед себе (Фр., IV, 1950, 39); Волоські Стебни [село] були троха ніби світліші — бо вони до сонця більше (Хотк., II, 1966, 108); На підмогу до нас Ви забились, панове, неблизько. Бійка буде лиха; Відпочиньте ж троха (Граб., I, 1959, 297); Кажуть, що колись-то колись, за царя Гороха, як людей було троха,.. блукав наш предкопращур [предок] козак Савлук по горах (Вовчок, VI, 1956, 219).

ТРОХА: Троха лиш (лишень); Троха чи...: а) навряд. У Оглаві... Чи по знаку Кому цей Оглав білохатий? Троха лиш! Треба розказати (Шевч., II, 1963, 187); б) ледве, ледь. За його порядками, троха чи не процвиндили б швидко і усі худоби (Кв.-Осн., II, 1956, 254).

ТРОХЕЇЧНИЙ, а, е, поет. Стос. до трохея. *Трохеїчний ритм домінує в українських народних піснях. Рідшим є вже ритм ямбовий і анапестичний* (Муз. праці, 1970, 38).

ТРОХЕЙ, я, ч. В античному віршуванні — двоскладова стопа з першим довгим і другим коротким складом; хорей. [М е ц е н а т:] *Поезію латинську почав нам еллін-бранець, не римлянин. [П р о к у р а т о р:] Бо мусив мову пана перейняти, а пан мав певне поважніші справи, ніж рідну мову сікти на трохеї* (Л. Укр., III, 1952, 450); *Ту поему вірш по віршу Я складав старанно, пильно, Перелічував трохеї, Розміряв їх так прихильно* (Сам., I, 1958, 149).

ТРОХИ, присл. 1. До деякої міри; дещо. *Як ось став вітер уцухати, І хвилі трохи уляглись* (Котл., I, 1952, 159); — *Цей дощик — радість всім велика. Земля посхла була — от він її змочив; Травицю трохи підживив* (Гл., Вибр., 1951, 35); *Багіров почував себе трохи винним перед командиром роти* (Гончар, III, 1959, 69); // *Злегка, не дуже сильно. Як дошкулить неслітський біль, він [велет] трохи ворухнеться, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться* (Л. Укр., I, 1951, 460); *Міністр.. трохи гаркавив, вимовляючи французькі слова* (Ю. Янов., II, 1958, 110); — *Марусю, — припинив її трохи за лікоть парубок. — Марусю.. Ти не виривайся вперед...* (Хотк., I, 1966, 108); — *А от і Мірошніченко! — посміхнувся йому трохи побитий віспою невисокий Іван Руденко* (Стельмах, II, 1962, 140); — *І зовсім тобі забило памороки чи так... трохи?* (Тют., Вир, 1964, 105); // *Протягом нетривалого часу, недовго. Трохи помовчали. Далі ніп питає мене: — Де твій рід і який твій рід?* (Вовчок, VI, 1956, 245); [В і д ь м а (співає тихо:)] *Ой у гаї погуляю, В Дунаї скупаюсь. В зеленому баговинні Трохи одпочину...* (Шевч., II, 1963, 308); *Він подав Яшкові сопілку, і той пильно почав оглядати її. Узав у рот і посвистів трохи* (Головко, I, 1957, 130); // *Недалеко. Вона підвелася на весь зріст, трохи відійшла, схилила голівку набік і милувалася своєю роботою* (Тулуб, В степу., 1964, 176); *Проїхавши трохи, вони оглянулись назад. Їх хутір немов у землю сховався* (Довж., I, 1958, 226).

2. Небагато, мало; у незначній кількості. *З досади висунула вона галушки з печі, всипала трохи в миску, сама сіла вечеряти* (Мирний, I, 1949, 346); *Я дуже, дуже радий, що.. матиму хоч трохи вільного часу для себе й своєї роботи!* (Коцюб., III, 1956, 190); *Намацали.. хмизу трохи та ще того-сього наскубли; продерли у стіні [курень] дірку та й давай огонь розводити* (Хотк., I, 1966, 169); *І я подумав: хоч би трохи Його енергії мені — Всю велич і красу епохи Я перелив би у пісні!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 60); // у знач. неознач. кільк. числ. Деяка кількість; кілька, декілька. *Таких Ведмедів на приміті Ще трохи є у нашому повіті* (Гл., Вибр., 1951, 57); *Герт подав команду, трохи людей одійшло ліворуч і стало, а решта пішла купою геть* (Ю. Янов., II, 1958, 178); // у знач. присудк. сл. Мало, не вистачить. — *Сих грошей трохи; або давай усі, або геть собі!* (Кв.-Осн., II, 1956, 476).

І (й) трόхи — вітрохи, зовсім. *Мати бурчала, гнівилася, а до Галі і трохи те не доходило, мов не до неї була річ* (Мирний, IV, 1955, 120); *Не вагайтесь і трохи, що справді всі речі природні У світовому просторі додолу тяжать прямовисно* (Зеров, Вибр., 1966, 163); **Не трόхи** — багато. — *Відкіль такії се мандрюхи, І так уже вас тут не трохи, Якого чорта ви прийшли?* (Котл., I, 1952, 132); *Там коло льоху Базар люду наскодилося Та й панства не трохи* (Шевч., I, 1963, 303); **Трόхи віддалік** — на деякій відстані, не зовсім близько. *Дарка оглянулася. За нею, трохи віддалік, стояла*

Юзя і так жалібно-тужно дивилась... (Л. Укр., III, 1952, 650); **Трόхи згодом** (розм. перегодя, перегбдом) — через деякий час, через скількись часу. *Старі помовчали, зітхнули глибоко, а трохи згодом поснули* (Коцюб., I, 1955, 95); *Трохи перегодя в тій самій світлиці, на тих самих місцях, як і ввечері, сиділи на канані панотці і мовчали* (Н.-Лев., I, 1956, 129); **Трόхи на головах не ходіти див. голова**; **Трόхи не...** — уживається при вказуванні на якусь крайню межу (в дії, ознаці і т. ін.); ледве не..., мало не... [В і д ь м а:] *Трохи була не втопилася, Та жаль було кинуть Близняточок* (Шевч., II, 1963, 310); *Цвинтар заріс черешником да зіллям трохи не в пояс* (Вовчок, I, 1955, 70); *Після невдалого сватання з Тимком сталася пригода, яка трохи не коштувала йому життя* (Тют., Вир, 1964, 121).

ТРОХИ-ПОТРОХУ, присл., розм. Поступово, поволі, помалу. *Трохи-потроху піщани закричали, загвалтували, що вони ляшкові довіку не покоряться* (Мирний, II, 1954, 91).

ТРОХИ-ТРОХИ, присл., розм. Зовсім мало чого-небудь, зовсім небагато. *О, дайте людям трохи-трохи ласки* (Кор., Поезії, 1967, 20); // *Ледве-ледве. Ацетон для склеювання шматків плівки треба трохи-трохи нагріти в руці* (Ю. Янов., II, 1958, 116).

Трόхи-трόхи не... — те саме, що **Трόхи не...** (див. трόхи). — *Була без тебе [Енея] зла година, Трохи-трохи твоя дитина Не оддала душі богам* (Котл., I, 1952, 253); *На заручинах Максим так нализався, що трохи-трохи не побив свого нареченого тестя* (Мирний, I, 1949, 214).

ТРОЦЬКІЗМ, у, ч. Ворожа марксизму-ленінізму і міжнародному комуністичному рухові ідейно-політична дрібнобуржуазна течія, що прикривала свою опортуністичну сутність ліворадикальними фразами. *Уся партія на чолі з її Центральним Комітетом піднялася на захист ленінізму. Вона ідейно викрила й організаційно розгромила троцькізм. Та сама доля спіткала правих опортуністів* (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 18).

ТРОЦЬКІСТ, а, ч. Послідовник, представник троцькізму. *Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога конгресу. Бо цим ми вийшли на широкий шлях великої масової політики* (Тнч., III, 1957, 37); *Всупереч чітким вказівкам Леніна про створення в районі нейтральної зони регулярних, дисциплінованих частин Червоної Армії троцькісти, що пролізли до штабу дивізії й Реввійськради, намагалися за всяку ціну загальмувати формування цих частин* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 49).

ТРОЦЬКІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до троцькізму.

ТРОШЕЧКА, присл., діал. Зменш.-пестл. до трόшка. *Два якісь панове.. майже на руках винесли його догори сходами і ввели до покою.. — Нічого, нічого, — шептом мовили панове. — Видно, пан добродій трошечка тее...* (Фр., IV, 1950, 49).

ТРОШЕЧКИ, рідко **ТРІШЕЧКИ**, присл., розм. Зменш.-пестл. до трόшки. *Мусила таки й я трошечки випити* (Н.-Лев., III, 1956, 264); *Дядькові, здається, трошечки краще, врешті, се як до години* (Л. Укр., V, 1956, 170); *Ввечері сиджу за роялем і граю. Трошечки, трошечки розстровний рояль, але дуже гарний — м'який співучий тон* (Рильський, Бабине літо, 1967, 61); — *Я спочатку трішечки уповала на нього, а тепер не хочу і дивитися в його бік* (Стельмах, I, 1962, 279); *Йонька взяв із собою трішечки [харчів], розраховуючи на те, що коли повертатиметься назад, то рідні не пожолобиться рука, якщо дадуть йому шматочок сала та півпалайниці на дорогу* (Тют., Вир, 1964, 434).

ТРОШКА, присл., діал. Трошки. Лікар, адвокат, інженер — кожний з них може винайти в глибинах

життя, в тайниках природи ще одну якусь невідому тайну, котра покорить йому трошка світа, зробить життя ширшим, згострить переживання (Хотк., II, 1966, 353); Лис трошка з'їв, а решту сховав під себе (Фр., IV, 1950, 59); // у знач. присудк. сл. Де оре сош-ка, там хліба трошка (Номис, 1864, № 10144).

ТРОШКИ, рідко **ТРІШКИ**, присл., розм. Те саме, що трощи. Він хоче нас трошки розважити розмовою і підсідає (Коцюб., II, 1955, 242); Усмішка його була знайома трішки... (Сос., II, 1958, 351); — Добре, доню! Спочинь трошки... Чини ж мою волю (Шевч., I, 1951, 51); Погостивши ще трішки і викуривши люльки, козаки порозходилися (Тулуб, Людолови, I, 1957, 22); Принесла [мати] хліба, картоплі, а коли ще трошки пшона на куліш, та вже й хвалиться зараз дітям (Вовчок, I, 1955, 289); Юрба ще трішки, на чверть дитячого кроку, відступила до балки, задкуючи (Мур., Бук. повість, 1959, 224); Треба ж і в завтрашнє Нам зазирнути. Хоч трішки! (Вирган, В розп. літа, 1959, 135); // у знач. присудк. сл. Ох, боже, боже, трошки того віку, а як важко його прожити (Коцюб., II, 1955, 13).

І (й) трощи (трішки) — те саме, що **І (й) трощи** (див. трощи). Увійшов я у кімнату, .. ходжу і стою, сідаю і знов ходжу, як самий розумний чоловік і трошки не цікавий (Вовчок, VI, 1956, 244); **Трощи (трішки)** згбдом — те саме, що **Трощи згбдом** (див. трощи). Трошки згодом знов її [Марусю] шле: «під ворітьми хтось стоїть» (Вовчок, I, 1955, 246).

ТРОЩА, і, ж., діал. Очерет. Мов чайка, Що скиглить над дітьми, понад багном Літаючи, о трощу б'є грудьми, .. Отак і Каїнова дума-скрута В тім безконечнику металась, билась Без виходу (Фр., X, 1954, 383); Збова-таний чорний намул помалу осідає дрібними пилинками на дні [джерела] І от на дрижачій, .. прозорій шибі [поверхні води] починають знову відбиватися найближчі предмети: зламаний пенъ, китиці троці, синя або жовта квітка (Кобр., Вибр., 1954, 11); *У порівн. Юдка був переконаний, що на його голові буває волос, мов троща краєм ставу (Март., Тв., 1954, 310).

ТРОЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до тро-щити; // у знач. прикм. Іван Федорович знову сів долі, на трошене скло (Смолич, Мир., 1958, 236); Вулиці села вже обсаджено молодими деревами, та якими! Війна пощезла з її руйнаціями і трошеними садами (Ю. Янов., I, 1958, 575).

ТРОЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. трощити.

ТРОЩИТИ, щу, щип, недок., перех. 1. З силою ла-мати, розбивати на частини, руйнувати. Удесяте опо-відала [Мелася], як той [ведмідь] усе трощить і валяв (Вовчок, I, 1955, 343); Буря виє, завиває І сосновий бір трощить (Укр. поети-романтики., 1968, 152); Хоч море човна розламати, Трощить, ломить, піском за-сипає (Л. Укр., I, 1951, 68); Там і там на берегах [Дні-пра] трощили скелі, виймали граніт під котлован гідро-станції (Коцюба, Нові береги, 1959, 144); Йому хотілося кинутися до дверей — шматувати ланцюги, трощити двері, щоб звільнити ту.. невільницю... (Досв., Гюлле, 1961, 37); Він щось кричав, .. відбивався, перекидав столи, трощив меблі... (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 62); *Об-разно. Ураган думок ламав, трощив усі збудовані до цього плани... (Качура, II, 1958, 344); // безос. [К у к - с а:] Та хай би мені щодня лотоки трощило в цурки..! (Кроп., I, 1958, 177); // Ламати що-небудь крихке. Іван метушився, .. шелестів сухим бадиллям, трощив його і складав на купу (Коцюб., I, 1955, 346); Кінь тро-щить і трощить копитищами зашерхлі калюжки (Стельмах, Правда., 1961, 197).

2. Завдавати ударів кому-небудь, бити що-небудь. Хвеська [вийшла] — з жалобою на свого — хай посадять

на тиждень у чорну, щоб знав, як їй боки трощити (Мирний, III, 1954, 48); Крига, ухопивши довбню за один кінець, пішов трощити ворожі голови (Гжицький, Опришки, 1962, 185); Хазяйка видалась мені справжні-сінською відьмою. Щоранку вона трощить дітей чим попало (Кол., На фронті., 1959, 75); // перен. Завда-вати поразки супротивникові, перемагати, нищити. В Аркадцях закипіла кров! Одні других випереджають, Врагів, як хмиз, трощать, ламають; Така підданців єсть любов (Котл., I, 1952, 256); [К о м і с а р:] Чому не вислано підмоги, чому мовчали гармати лінкорів, коли нас трощили на фронті... (Корн., I, 1955, 31).

3. розм. Жадібно їсти, поїдати. Тут трощили все, чого понавозив Антося: кури, гуси, ковбаси (Свидн., Люборацькі, 1955, 161); Володя тим часом як допався до чаю з черствими пирогами й трощив їх, аж глянути було страшно (Дн. Чайка, Тв., 1960, 128); Черва від святої води заворушилась, та як чесонула... Так то їла листя, а то вже гіллячки трощить... (Вишня, I, 1956, 80); // Гризти, розгризати запопадливо, з шумом. Раз по раз насінину за насіниною вона [Мар'я] одно кидала у рот і, як миша, трощила своїми дрібними зубами (Мирний, III, 1954, 235); З правого боку жінки голосно трощили насіння (Епик, Тв., 1958, 226).

ТРОЩИТИСЯ, щиться, недок. 1. З шумом ламатися, розбиватися, руйнуватися. На очах гине міст. Бронні-ков дивився, як трощиться, розвалюється на шматки остання дорога його бійців на той бік (Гончар, Таврія., 1957, 572); Шторм негвавав, крига трощилася одна об одну (Ю. Янов., II, 1958, 191).

2. Пас. до трощити. Я бачив, як ліси трощились у війну (Воронько, Тепло., 1959, 66); Чути, як запекло рубались козаки з панами, як брязкали шаблі й трощи-лися голови (Довж., I, 1958, 264); Їсти — страх хочеть-ся.. І з яким смаком трощиться їстівне! Аж за ушами лящить... (Коцюб., I, 1955, 459).

ТРОЮДИТИ, джу, диш, недок., перех., розм. Викли-кати чим-небудь подразнення, запалення і т. ін.; ят-рити. Троюдити рану; // перен. Якимись діями, сло-вами поновлювати, примушувати знову відчувати, пе-реживати щось неприємне. Я б мовчав, я б нічого тобі не сказав, але мені не так було б трудно терпіти сей біль, бо його не троюдили б оті дикі приступи люто-сті... (Л. Укр., III, 1952, 681).

◇ Троюдити серце — посилювати чий-небудь душев-ний біль, завдавати комусь ще більших моральних страждань. Івась лежав, мовчав. Зло, досада давили його за горло, троюдили серце, точили сльози з очей (Мирний, I, 1954, 213).

ТРОЮДИТИСЯ, диться, недок., розм. Зазнавати по-дразнення, запалення і т. ін.; ятритися. *Образно. — Може б, якось заспокоїлася з часом, може б, навіть і забула (в наші часи якось не випадає вірити в вічну любов!), якби не тії ролі з їх брехнею і правдою, а так рана раз у раз троюдилася... (Л. Укр., III, 1952, 705).

ТРОЮРІДНИЙ, а, е. Який перебуває в родинному зв'язку у третьому коліні по дідові або бабі. — Приїз-дять до нас у гості сорочинські дядько й дядина.. Хоч вони нам і не дуже близькі родичі, якісь там троюрідні, та проте родичі (Вишня, II, 1956, 346).

Троюрідна племінниця (небога) — дочка троюрідного брата, троюрідної сестри. — І в мене є новина: княгиня видає заміж за якогось доктора свою троюрідну небогу чи вихованицю (Н.-Лев., IV, 1956, 113); Троюрідна сестра див. сестра; Троюрідна тітка — троюрідна сестра бать-ка або матері. Він посилав нижайший поклін Грицькові Микитовичу і тітці троюрідній, Прісці Панасовні (Н.-Лев., I, 1956, 106); Троюрідний брат див. брат; Троюрідний дядько — троюрідний брат батька або

матері; Троюрідний племінник (небіж) — син троюрідного брата, троюрідної сестри.

ТРОЯК, а, ч., розм. 1. Те саме, що троячка. Підійшов [Кесар] до пузатого комода, відкрив шухляду. Порився серед якихось ганчірок, витягнув цілу пачку трояків. У Миколи дух перехопило — він і вдома не бачив відразу стільки грошей (Збан., Курил. о-ви, 1963, 31).

2. Те саме, що третяк 1. Місяць марець з трояка бика ріг збиває (Номис, 1864, № 412).

3. Те саме, що трійка 1. Програвши в карти далеко за північ, чиновник став прощатись. Перед рундуком стояв уже трояк самих кращих поштових коней (Мирний, I, 1949, 389).

ТРОЯКИЙ, а, е. Який проявляється у трьох різновидах; який стосується трьох сторін чого-небудь; потрійний.

Трояке зілля, фольк. — те саме, що тройзілля 2. Ой пошлю я вдівоньку по крутій горі, Щоб збирала трояке зілля на чари мені (Чуб., V, 1874, 31).

ТРОЯКО. Присл. до троякий.

ТРОЯН, а, ч., заст. 1. Троє (коней). На друге літо — обзавівся [Максим] трояном коней (Мирний, I, 1949, 238); Його примчав на мальованій таращанській бричці троян вороних коней (Стельмах, I, 1962, 319).

2. Вид танцю з притупуванням правою ногою. Пустилась трояна, приспівуючи (Барв., Опов., 1902, 45).

Давати (дати) трояна — танцюючи, притупувати правою ногою.

3. Рід гри. Хто у лозу, Хто в трояна, .. Хто в хрещик з дівоньками грає (Укр. поети-романтики., 1968, 289).

4. Батько трьох близнят.

5. Конюшина лучна.

ТРОЯНДА, и, ж. 1. (Rosa L.). Багаторічна кущова рослина родини розових з великими запашними квітками червоного, рожевого, білого або жовтого кольору і з стеблами, звичайно вкритими колючками. Високими стеблинами рожа червона стоїть, а синенькі паничі кручені круг неї в'ються... он зірочки червоніють, а он троянди кущ... (Гр., II, 1963, 372); Над доріжками гнулось рясне від цвіту гілля троянд (Шиян, Баланда, 1957, 220).

2. Квітка цієї рослини. В локонах білів пучок білих троянд, котрий чудово приставав до її чорних брів (Н.-Лев., III, 1956, 245); Ох, розкрились троянди червоні, наче рани палкі, восени (Л. Укр., I, 1951, 227); Троянди — білу, кремову й червону — Я зрізав, не без жалю і вагань (Рильський, II, 1960, 224); *Образно. Кирило стежив творчі процеси, що відбувались на небі.. Валились розкішні храми, розтавали на альпах сніги, і з пишних троянд осипались рожеві платочки (Коцюб., II, 1955, 212); *У порівн.—Чого ти оце так змарніла? Колись цвіла, як повна троянда, а тепер така стала, як рожа в'яла (Н.-Лев., VII, 1966, 192); У Валентина вуха палали великими трояндами, його сьогодні кожен тягав за вуха (Гончар, IV, 1960, 91); // перев. мн., перен., поет. Рум'янці. На обличчі її розквітають дві троянди (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 213); // тільки мн., перен. Про благополуччя, щастя, радощі в житті. — Наш шлях, ласкавий пане, зовсім не встелений трояндами! (Фр., VI, 1951, 206); Він переможно поглядав на Коваліва, а той ніби не бачив тих поглядів, одвертався: радіти ще рано, бо на шляху в ідеї ростуть не тільки троянди, а й колючки (Чаб., Тече вода., 1961, 76).

ТРОЯНДНИЙ, а, е. Те саме, що трояндовий. І вся краса її трояндна Враз спалахнула, розцвіла (Ус., Листя., 1956, 123); І народилося з троянди почуття,

Що над усе красивіше у світі, Воно віки живе в троян-нім квіті, Ім'я якому — вічність і життя (Забашта, Вибр., 1958, 53).

ТРОЯНДОВИЙ, а, е. Прикм. до троянда. Міддю і сріблом їй [богині] шлях устеляють [люди],.. ніжним трояндовим цвітом, Мовбито снігом, на постать її і супутників сиплють (Зеров, Вибр., 1966, 177); Він ступив у сад. Біля піщаної доріжки стояли трояндові кущі (Гуц., Скупана., 1965, 106); // Зробл. з квітів троянди. На голові [Паріса].. трояндовий вінок, з-під нього спадають на плечі довгі кучері (Л. Укр., II, 1951, 313); По боках арки.. стоятимуть двоє дівчат і триматимуть довгу гірлянду трояндову (Хотк., I, 1966, 104); // Вигот. з пелюстків троянди. У будуарі.. було затишно і тепло, як в оранжереї. Пахло мускусом і трояндовою олією (Тулуб, Людолови, I, 1957, 10); Люда знайшла на Марковому камбузі «чай» морквяний, шипшиновий, трояндовий і навіть лавровий (Трубл., Шхуна., 1940, 103); // перен. Радісний, приємний, нічим не засмучений. Падали колоски, і в шелестінні їх — брязкіт бокалів вина.. Трояндовий сміх жінок-красунь... (Головко, I, 1957, 51).

ТРОЯНДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до троянда.

ТРОЯНЕЦЬ див. троянці.

ТРОЯНИ, троян, мн. Те саме, що троянці. Трояни, вилазку зробивши,.. З Енеєм вкупу ізійшлись (Котл., I, 1952, 260).

ТРОЯНКА див. троянці.

ТРОЯНСТВО, а, с., розм. Збірн. до троянець. Горілку, пиво, мед і брагу, Поставивши перед ватагу, Для збору в труби засурмив [Еней]. Троянство, знавш, все голодне Сипнуло ристю [риссю] на той клик (Котл., I, 1952, 167).

ТРОЯНСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до троянці й Трбя. Троянське плем'я все засіло Коло книжок, що аж потіло, І по-латинському гуло (Котл., I, 1952, 168); [І ф і г е н і я:] Чи він живий, Мій Ахіллес?.. Тепер уже не мій, Там, може, еллінка або троянська бранка Зове його своїм... (Л. Укр., I, 1951, 161); Каже він [Еней] також узяти дари, що в руїні троянській З полум'я виніс (Зеров, Вибр., 1966, 240).

◇ Троянський кінь — про хитрі дії, підступні засоби боротьби тощо. Троянським конем імперіалістичної буржуазії є ревізіонізм, ренегатство, що доходить до прямого ліквідаторства (Рад. Укр., 13.V 1971, 3).

ТРОЯНЦІ, ів, мн. (одн. троянець, нця, ч., троянка, и, ж.). Населення Трої. Загляньмо, Турн що коверзує, Троянцям рат'я яку готує (Котл., I, 1952, 193); Човни Одиссея тут різали плесо, Блукав тут по хвилях троянець Еней (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 118); [К а с а н д р а:] Так, проклянь мене, бо я тепер побачила найгірше. Троянки у неволі — і живі! (Л. Укр., II, 1951, 325).

ТРОЯЧКА, и, ж., розм. Грошовий знак вартістю три карбованці. А Петрусь такий добрий, щирий... Оце що лист од його, то все: і татусю й матусю, пришліть мені хоч троячку (Барв., Опов., 1902, 499); — Та гроші добре заховай. І не балуй ними Павла. Троячку на день давай і все (Кучер, Трудна любов, 1960, 418).

ТРУБА, й, ж. 1. Довгий порожнистий предмет або пристрій, звичайно кільцевого перерізу, признач. для переміщення рідини, пари, газу і т. ін. Де траплялось тільки переступить через рівчачок під дощовими трубами на тротуарі, вона плигала через його (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Ось апаратна. Тепла, вся завита в залізні труби, колеса, машини, наче нутро живота, вона тряслась, як в трясці (Коцюб., II, 1955, 90); Вгорі зі стіни виглядала витяжна труба, закрита кришкою

(Ю. Янов., II, 1954, 40); *За останній рік він і вулиці мостив... і мурував печі, і проводив газові труби...* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 23); // Порожниста споруда такої форми для відведення диму; димар. *Хата в його з рундучком і піч не з бовдуром, а так, як у панів, з бичком, з трубою* (Барв., Опов., 1902, 424); Він [пароплав] кидав короткими вибухами дим з труби і розпускав сажу по всій пристані (Л. Укр., III, 1952, 611); *Небо підперли заводів задимлені труби* (Дор., Єдність, 1950, 4); *У порівн. *Вниз по Єнісею свистіли, як у трубу, вітри з Заполяр'я* (Гончар, III, 1959, 180); // Порожниста споруда під дорогою, насипом і т. ін. для пропускання води. *З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, у парку прочищали підземні труби задля фонтанів і каскадів і розчищали доріжки* (Стор., I, 1957, 370); *Вже гарячі вівці полетіли в дивізію. Вже в цементовій трубі, прокладеній по під шосе, лікарі розгорнули медпункт* (Гончар, III, 1959, 447); // Оптичний прилад (або частина його) для спостереження віддалених предметів. — *Час не жде. король нервує, поглядаючи в трубу на той бік Дніпра* (Ю. Янов., II, 1954, 123); — *Він зараз на місяць і зорі у труби дивитись пішов* (Сос., I, 1957, 326); *У горизонтальну трубу [секстана] спостерігач бачить горизонт* (Астр., 1956, 41); // Порожнистий пристрій циліндричної форми, що є частиною деяких видів вогнепальної зброї, торпедних апаратів тощо. *Труби мінометів уже розпеклись так, що не можна було торкнутись рукою* (Гончар, III, 1959, 41); — *Тепер зачиняють передню кришку торпедної труби, і я зовсім ізольований, — подумав [Рязанов]* (Логв., Давні рани, 1961, 45).

△ **Аеродинамічна труба** — лабораторна установка, яка створює сильний повітряний потік для експериментального вивчення явищ, що виникають при обтіканні твердих тіл повітрям. *Найвишідніша зручнообтічна форма ракети визначається розрахунками і дослідним шляхом — під час продування моделі в аеродинамічних трубах* (Наука., 8, 1958, 17); **Зорові (підзорна) труба** див. зоровий, підзорний.

◇ **Вилітати (вілетіти) в трубу**: а) марно витрачатися, зникати, не даючи користі (про кошти, майно і т. ін.); б) (тільки док.) розоритися, стати бідним (про людей). — *Я багато не прошу... Хай би надали вільготу бити колодязі до Перекопу.. А то мислимо хіба: з тельбухами вилетів у трубу!* (Гончар, I, 1959, 34); **Пройти крізь вогонь, воду і мідні труби** — те саме, що **Пройти вогонь і воду** (див. вогонь). *Навіть він, Пушкар'єв, що пройшов, як говориться, крізь огонь, воду і мідні труби, не зміг би.. заробити собі на прожиток* (Бурл., Напередодні, 1956, 227); **Пройти Крим і Рим і мідні труби** див. проходити.

2. **Духовий мідний музичний інструмент високого регістру з зігнутим у кільце циліндричним або конічним корпусом і розтрубом на кінці; взагалі духовий інструмент різного призначення (для гри в оркестрі, подачі різних сигналів і т. ін.). Еней.. Для збору в труби засурмиє** (Котл., I, 1952, 167); *І військо, як море, з знаменами, з бунчуками [бунчуками] з луку виступало Та на трубах вигравало* (Шевч., II, 1963, 158); *Лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства* (Фр., VI, 1951, 21); *Рано військо знялось... Жде хоробро, от-от загукає труба, — Не на жарт закипить навкруги боротьба* (Граб., I, 1959, 239); *Гобої м'яко тремтять, їх підтримують кларнети й покриває, вібруючи, звуками поважна труба — баритон* (Ю. Янов., II, 1958, 19); *Оркестр озвався міддю труб у парку молодім* (Гонч., Вибр., 1959, 321); *У порівн. *Серед навалу всіх тих звуків, мов труба, гримів дикий голос Юраша* (Хотк., II,

1966, 262); // **Розтруб** грамофона, гучномовця і т. ін. *Вона дістає пластинку, повертає грамофонну трубу, розцяцьковану під квітку крученого панича* (Шиян, Баланда, 1957, 44); *А з труби з тої промови сипляться, музика гримить, співи чуються... То «голосномовець»...* (Вишня, I, 1956, 125).

◇ **Ієрихонська труба** див. ієрихонський.

3. у знач. присл. **трубою**. У формі розтрубу. *Іван затягся глибоко димом, випустив його трубою* (Смолич, Мир., 1958, 42); // *Прямо вгору. Жеребчик.. задер голову, вигнув хвоста трубою і рвонує, як вітер!* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 176).

◇ **Тримати хвіст трубою** див. хвіст.

4. **анат.** Канал в організмі людини або тварини для сполучення між органами.

5. у знач. присудк. сл., перен., розм. **Кінець, загибель; безвихідне становище.** — *Стривай, Ганджібав, — сказав Білогруд... — тут труба нам буде! Зачекаємо роту* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 221); — *Аби ми тільки не зависли, — повторював водій, щосили газуючи і виграючи педалями, мов досвідчений піаніст. — Бо як зависнемо на цьому хребті, тоді труба* (Вітч., 9, 1970, 165).

◇ **Діло труба, фам.** — дуже погано, кепські справи. — *Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що діло його труба* (Кучер, Трудна любов, 1960, 151).

ТРУБАДУР, а, ч. 1. **іст.** Середньовічний провансальський поет-лірик і співець. *Всередині [на килимі] був вишитий чорнявий трубадур — лицар. Він грав серенаду на якійсь чудернацькій бандурі, сидячи на камені під вікнами середньовікового шпичастого замку, а на балконі сиділа лицарша, спершись на ґратки* (Н.-Лев., VI, 1966, 37); *Образно. *Хто я? Бідний трубадур, Ви — красуня богорівна; Я — ваш паж, ви — королівна!* (Вороний, Вибр., 1959, 167); *У порівн. *А він любить її, складатиме на її честь пісні; він ходитиме по рідному краю, як середньовічний трубадур* (Кол., Терен., 1959, 132).

2. **перен.** Взагалі поет, співець або той, хто прославляє, звеличує кого-, що-небудь. *Стени, шляхи, Мов сарана, вкрили Барони, герцоги і дюки, Псарі, герольди, шинкарі, І трубадури (кобзарі), І шляхом військо, мов гадюки* (Шевч., I, 1963, 266); *Над базарами з ранку до вечора лунали пісні доморослих трубадурів і менестрелів, кобзарів і лірників* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 42); *Привіт, молоді трубадури, Привіт од гарячого духу містралю, Од свіжого моря. Од грон винограду, Од білих і чорних овець І від чорнявих та білих дівчат, що ревуть виноград* (Рильський, I, 1960, 191); *Він [Т. Шевченко] батько наш, і ворог ваш, він трубадур нового класу, і спів його нас шле на ката...* (Сос., I, 1957, 403); *Образно. *Та, може, вітер, трубадур осінній, Від поля співом мудрим пропливе — Про те, що сховано в малім насінні Життя нове!* (Плужник, Вибр., 1966, 87); // **чого, зневажл.** Той, хто пропагує, вихваляє що-небудь історично або ідеологічно неприйнятне, реакційне, вороже, застаріле і т. ін. *Панове постачальники зброї, трубадури вибухових речовин і отруйних хмар! Не висотою хмарочосів вимірюється гідність народів, а високістю мети і намірів!* (Довж., III, 1960, 70); *Трубадури імперіалізму та їх апологети — ревізіоністи різних мастей, буржуазні націоналісти ведуть шалені ідеологічні атаки проти марксизму-ленізму* (Наука., 6, 1959, 3); *Трубадури реакційної буржуазної естетики основні свої сили спрямовують проти творчого методу соціалістичного реалізму, проти лєнінських принципів партійності і народності* (Рад. літ-во, 3, 1971, 6).

ТРУБАЧ, а, ч. 1. Музикант, що грає на трубі, або сигналіст, що трубить у трубу, ріг і т. ін., подаючи

якийсь сигнал. *Бре́м'я звелі́в труба́чам тру́бити на влови* (Н.-Лев., VII, 1966, 87); *В хату вступили сі́льські музиканти. Труба́ч, гармо́ніст, скрипа́ль та ще й бас* (Мик., I, 1957, 321); *Звелі́в коро́ль свої́м труба́чам за-грати в сурми* (Григ., Вибр., 1959, 446); *Час від часу лунає сигна́л труба́ча* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72).

2. *розм.* Декоративна порода голубів, характерними ознаками яких є своєрідний голос і хвіст, схожий на розтруб. *Найкращі́ голу́б'ятники́ у нас в Киє́ві живу́ть на Подо́лі. Там можна́ здобути́ яких завго́дно голу́бів або принай́мні подивити́сь на рідкі́сних пошто́виків, верту́нів, труба́чів, турко́тів...* (Коп., Як вони., 1961, 159); *Голу́бів, що маю́ть до 40 хвостових пі́р'їн, деякі ама́тори зву́ть павини́ми, а тих, що маю́ть бі́льше 40 — труба́чами* (Знання., 8, 1970, 13).

ТРУБИ́ТИ, тру́блю, тру́биш; мн. тру́блять; *недок.* 1. *неперех.* Видобувати звуки, мелодію, сигнал, дуючи в трубу (у 2 знач.), ріг і т. ін. *Три слова́ки сі́ли на човни. Два обпира́лись об д́но пальця́ми, треті́й тру́бив у мідну́ трубу, заклика́ючи по доро́зі пасажи́рів* (Н.-Лев., II, 1956, 416); — *Чи чу́єте, зда́ється, у ро́ги тру́блять?* (Стор., I, 1957, 390); *Коли со́нце захо́дить, вата́г вино́силь.. тре́мбіту́ і тру́бить побі́дно на всі́ пусти́нні го́ри* (Коцюб., II, 1955, 326); *Чую... Омелю́ко да́є он «кон-церти» Там же, при ко́нях — на фермі́ у нас! Я́сла наповни́в—і тру́бить уперто́, Гра́є і там, щоб не́ гаяти́ час!* (С. Ол., Вибр., 1959, 100); // *Звучати́ (про трубу, ріг і т. ін.). На Дні́прі проти́ Киє́ва.. ні́би з води́, вирну́ли лоді́ї [човни́], на них тру́били тру́би, чу́лись гучні́ крики́* (Скл., Святослав, 1959, 426); // *Видавати́ або утво́рювати низкі́ чи пронизли́ві зву́ки, схожі́ на зву́ки тру́би. Гу-гу! — тру́бить над ним ві́тер, бляхо́ю гримі́ть...* (Вас., II, 1959, 129); *В я́ру, де наві́ть у спекотли́вий де́нь усе ті́ло обі́ймала про́холода́, тру́били ди́кі горли́ці* (Донч., IV, 1957, 104); — *Невесело́, Андрі́ю, тут зимо́ю. Ті́льки дере́во шумі́ть та вовки́ тру́блять* (Стельмах, I, 1962, 300).

◇ **Трубі́ти в кула́к**, *фам.* — терпіти нужду, нестатки, голод. *Кожу́хи, свити́ погуби́ли І з голо́ду в ку́лак тру́били, Та́ка на́м лучи́лась пеня́* (Котл., I, 1952, 72); — *Ой, правду́ дяди́на небо́га говори́ла, Що́ ті́льки на сві́ті вели́ким риба́м жити́! А на́м, мали́м, в ку́лак тру́бить!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 81); *Хоч у ку́лак тру́би-ти: а) ви́раз на озна́чення відча́ю, виклика́ного нуждо́ю, нестатка́ми, голо́дом. На ду́бі сидя́чи, Зо́зуля ку́ковала: «..О́дколи, як те́пло вже́ стало́, А гу́сені́ нема́, черви́ зовсі́м так ма́ло. При́йшло́сь із голо́ду хоч у ку́лак тру́бить»* (Греб., I, 1957, 46); б) ви́раз на озна́чення відча́ю, виклика́ного безви́хідним стано́вищем. — *Зві́сно, без ха́зяїна́ дві́р пла́че, а без ха́зяйки́ ха́та... З ви́разом яко́їсь сумови́тої при́речено́сті опові́дав про́ свою́ моло́ду до́лю Бра́чун.. — Я́ все в сі́льраді́ та в роз'ї́здах .. Ще́ добре́, що́ хоч ко́рівчини́ яко́ї нема́є, а то́ — хоч у ку́лак тру́би...* (Збан., Сеспель, 1961, 397).

2. *перех.* Звуком труби подавати сигнал до чого-небудь; виконувати на трубі що-небудь. — *Ну, Григо́рію Григо́ровичу, — сказа́в ді́д, — тру́би похі́д, бу́дь ласка́* (Ю. Янов., II, 1954, 109); *Крі́зь ві́тер уже́ й не розбе́реш: чи сурма́ють то́ ще, розхо́дячись в різні́ бо́ки, сурма́чі, тру́блячи́ ко́жен сво́єму вій́ську́ свою́ су́вору й три́вожну́ правду́, чи це́ вже́ сурми́ть та сви́ще замі́сть них про́низли́вий ві́тер* (Гончар, II, 1959, 406); **Образно.* *Ю́ля до́палюва́ла очима́ ко́наючого́ воро́га, а со́нце ї́й тру́било́ хорал, як мо́лоді́й орли́ці* (Тют., Вир, 1964, 459).

На при́ступ тру́бити́ див. **при́ступ.**

3. *неперех., розм.* Розповідати скрізь про когось, щось, поширювати які-небудь чутки, звістки і т. ін. *Госпо́дар, від ко́трого́ Іва́н доне́давна́ не чу́в ні́коли до́брого́ слова́,*

те́пер тру́бив о́нім на всі́ бо́ки, мо́в на́нятий (Фр., III, 1950, 142); **Образно.* *За́зивала́ [мати́] пи́шну шля́хту Під Ко́рсунь в го́стину... Про́ ту́ учту́ сла́ва тру́бить На́ всю́ Укра́їну* (П. Куліш, Вибр., 1969, 335); // *Надо́кучливо́ говори́ти, нага́дувати́, повто́рювати́ що́-небу́дь. В́сяк про́ правду́ тру́бить, та́ не в́сяк ту́ правду́ люби́ть* (Укр.. присл., 1963, 165).

Мов (*на́че і т. ін.*) **у тру́би тру́блять** *про́ ко́го — що́ — ба́гато говори́ють, розпо́відають про́ ко́го-, що́-небу́дь. І́де [ко́зак] за сто́ верст, а́би ті́лько побачи́ть, що́ там за до́чка в со́тника́ Та́волги́, що́ там за О́ри́ся, що́ всю́ди про́ не́ї мо́в у тру́би тру́блять!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 246).

4. *неперех., розм.* Довго займатися чим-небудь. — *Лі́квіду́вали́ його́ устанóву́ як не́потре́бну, де́ він тру́бив по-пу́стому́ два́дцять ро́ків* (Довж., II, 1959, 96); *В лю́тневому́ пере́вороті́ бра́в уча́сть, по́тім у се́ло сво́є поверну́вся, парти́зани́в. У ре́вкомі́ бу́в. — О́так і тру́блю́ все́ житт́я* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 138).

5. *перех.* Гризти що-небудь, поїдаючи або подрібнюючи, псуючи (про гризунів). *На́м остогидли́ пере́дні́вки в байра́ках.., в не́вимо́лочених ски́ртах, де́ весь де́нь над са́мим ву́хом ша́рудя́ть, тру́блять зе́рно ми́ші* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 8).

ТРУ́БКА, *и, ж.* 1. Зменш. до труба́ 1; // Назва різних приладів або пристроїв чи їх частин, що мають форму невеликої труби. *Пильно́ обди́вля́лись [чо́ловіки] водо́качку́ і в яку́сь тру́бку на трині́жку — на не́ї ди́вили́ся* (Головко, II, 1957, 169); *В ру́ках Мари́ни з'я́вили́ся гу́мові тру́бки. Во́на спе́ціальни́ми апа́ратами́ при́ладжу́вала́ їх коро́вам до́ ді́йок* (Чорн., Потік., 1956, 201); *Рту́тний ба́рометр ма́є тру́бку, ча́шку і шка́лу* (Фіз. геогр., 5, 1956, 84); *Бі́ля сті́нки не́дбало́ ле́жали́ й сто́яли при́хиле́ні ло́пати, кай́ла, свер́дла і по́руч їх́ тру́бка — пневма́тичний мо́лоток* (Досв., Вибр., 1959, 195); — *Тру́бка ну́ль сі́м! — на́казу́вав ко́мандир ба́таре́ї Петро́ Чи́ж* (Довж., I, 1958, 154); — *Оби́два сто́п! — на́казу́є [ко́мандир] в маши́н-не́ відді́лення́ і че́рез пере́говорну́ тру́бку за́питує́ ра́діометри́ста: — А́ зара́з як?* (Логв., Давні рани, 1961, 31); // *При́лад для́ вислу́ховува́ння то́нів серця́ і леге́нь; стето́скоп. Я́сь слу́хняно́ зня́в со́рочку́, а лі́кар взя́в тру́бку, зви́чайну́ лі́карську́ тру́бку, і по́чав висту́кувати́ його́* (Ів., Вел. очі, 1956, 35); *Тимка́ огля́дала́ мо́лоденька́, за́тягну́та в бі́лий ха́латик ді́вчина. Во́на по́слухала́ його́ тру́бно́ю* (Тют., Вир, 1964, 293).

△ **Зоро́ва́ тру́бка** — те саме, що **Зоро́ва́ труба́** (див. **зоровий**). *Марсо́вий на́ щоглі́ в зоро́ву тру́бку огля́дав обрі́й* (Тулуб, В степу., 1964, 284); **Кімберлі́това тру́бка**, *геол.* — *природна́ надглі́бока за́глибина́ (що́ утво́рюється́ від ви́бухів га́зів земно́ї кори́), за́повнена́ алма́зозно́сною поро́дою.*

2. Назва стебла злаків звичайно під час росту. *Ба́чив [Га́врило], як жи́то пу́скає́ тру́бку, як во́но коло́ситься́* (Тют., Вир, 1964, 397); // *анат., біол.* Назва різних порожнистих органів циліндричної форми. *Пилко́ві тру́бки; Серце́винна́ тру́бка.*

Ві́хід у тру́бку див. **ві́хід**; **Іті́** (*пі́ті, ви́ходити, ви́йти і т. ін.*) **в тру́бку** — *ви́ростати́, утво́рюючи сте́бло (про́ зла́ки). Я́чмінь́ скоро́ ви́йде́ в тру́бку — це́ ві́рні́ша при́мета́, що́ лі́то́ й спра́вді́ на поро́зі* (Жур., Вел. розмова, 1955, 54).

3. Частина телефонного апарата, через яку безпосередньо слухають і говорять. *Диву́ючися́, хто́ ж це́ може́ тут і́й уно́чі телефо́нувати́, Са́хно́ взя́ла тру́бку* (Смолич, I, 1958, 84); *Телефо́ніст сиді́в на́ низе́нкій коло́ді́ в ку́тку́ й безпе́рервно́ ху́кав у тру́бку, щоб до́сягти́ особли́во́ чі́ткого́ зву́ку в ме́мбрани́* (Ю. Янов., II, 1954, 8).

4. Згорток чого-небудь, чому надано циліндричної форми. *З автоматом за плечем, з трубками газет, які виглядали з кишень, він.. уважно оглядав бійців* (Гончар, III, 1959, 98); *Василь Архипович поклав на табуретку скручений у трубку журнал* (Дор., Не повтори.., 1968, 186).

5. у знач. присл. **тру́бною**. У формі порожнього циліндра або невеликого розтруба. *Іван витяг з кишені згорнений трубкою рукопис і поклав на стіл* (Кол., Терен.., 1959, 351); *Приклавши трубкою долоні до рота, Йосиф гукнув: — Та-а-ту!* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 57).

ТРУБКОВИЙ, а, е. Прикм. до **тру́бка** 1.

ТРУБКОЗУ́Б, а, ч. Африканський мурахоїдний ссавець, характерною ознакою якого є те, що кожен з його зубів складається з кількох з'єднаних між собою вертикальних трубочок. *Трубказуб капський*.

ТРУБКОНО́СИ, сих, мн. Ряд птахів, до якого належить кілька видів морських птахів, зокрема буревісник. *Альбатроси належать до роду буревісників (трубканосих)*. Це великі морські птахи (Знання.., 4, 1970, 32).

ТРУБКУВА́ННЯ, я, с. Утворення стебел у злакових, вихід у трубку. *Вегетаційне підживлення азотними добривами у фазі трубкування рослин відіграє в системі удобрення озимої пшениці велику роль* (Хлібороб Укр., 3, 1970, 15).

ТРУБЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **трубіти** 1,2 і звуки, утворювані цією дією. *Гай, гай, як почули про ту нову конституцію Медведі, Вовки і всякі інші драпіжники!.. Такого року та трублення нарobili по всіх дебрях..!* (Фр., III, 1950, 229).

ТРУБНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **труба́** 1. Трубну різьбу застосовують, головним чином, для з'єднання труб за допомогою відповідної арматури (Допуски.., 1958, 215); // Який виходить із труби (про дим, пару тощо). *Вітер почав крутити сніговий смерч, трубним димом зиваючи його в височінь* (Тулуб, В степу.., 1964, 203); // Який виробляє труби. *А без тебе трудно нам — Ми й на зборах згадуєм На заводі трубному, У цеху прокатному* (Ус., I сьогодні.., 1957, 61); *Дніпропетровський завод імені Леніна — одне з найстаріших підприємств трубної промисловості* (Роб. газ., 30.I 1965, 2).

2. Прикм. до **труба́** 2. *І в ній [симфонії] — ти сам [М. Д. Овсяников-Куликовський], твій поклик, подих твій. Ти — в трелях струнних, ти — в розкатах трубних...* (Бажан, Роки, 1957, 283); // Тонем, силою схожий на звук труби. *Гіперболізм [образів Маяковського] чудесно гармоніював з постаттю самого поета, з його розмашистою ходою, з його трубним голосом* (Рильський, III, 1956, 369); *З грізним тупотом, з трубним ревом.. ринулися [здиравілі гурти волів] на Перекоп* (Гончар, II, 1959, 83); *Із голубого неба долітає повний жалю журавлиний трубний клич* (Тют., Вир, 1964, 11).

Тру́бний глас — за християнським віровченням — звук труби архангела в день страшного суду.

ТРУБНИК, а, ч. Робітник або фахівець трубного виробництва. *З кожним роком у нас зростає споживання суцільнотягнутих труб. Отже, трубники повинні неухильно збільшувати їх випуск* (Роб. газ., 1.VIII 1965, 2).

ТРУБНО. Присл. до **тру́бний** 2. *На першій світанковій зорі їх [журавлів] кличний перегук трубно лунав з незримой височини* (Рибак, Час.., 1960, 82); *І трубно Худоба тужить — Плаче на зорі* (Стельмах, V, 1963, 26).

ТРУБО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **труба́** в 1 знач., напр.: **трубова́з**, **трубозгінáльний**, **труборіза́льний**, **труботрима́ч**.

ТРУБОВОЛОЧИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом волочіння. *Трубоволоочильний цех; // Признач. для виготовлення труб способом волочіння. Пущений тут [у Дніпропетровську] зовсім недавно найбільший у країні трубоволоочильний стан із тяговим зусиллям 150 тонн перевершив проектну потужність* (Роб. газ., 14.IX 1966, 1).

ТРУБОВОЛОЧИ́ЛЬНИК, а, ч. Робітник трубоволоочильного виробництва. *Трубоволоочильники подали допомогу в опаленні теплиці, виготовили металоконструкції для естакад* (Роб. газ., 1.II 1962, 1).

ТРУБОЗВА́РНИК, а, ч. Робітник, що зварює труби. *У трубозварників сьогодні звичайний трудовий будень...* (Рад. Укр., 1.III 1963, 2).

ТРУБОЗВА́РЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до зварювання труб. *Комплексна механізація контролю зварних з'єднань — найважливіше завдання трубозварювального виробництва* (Веч. Київ, 10.IX 1974, 2); // Який виготовляє труби способом зварювання. *Великими споживачами металу в Донбасі є труболиварні та трубозварювальні заводи* (Чорна метал. Укр., 1957, 159); // Признач. для зварювання труб. *Заводські умільці переробили багато вузлів,.. перебудували генератор на вироблення струмів потрібної частоти і пристосували їх до трубозварювального стану* (Роб. газ., 1.VIII 1965, 2).

ТРУБОКЛА́Д, а, ч. Робітник-будівельник, який будує заводські труби (димарі). — *Професія трубокладів — складна й небезпечна. І вони пишуться нею, тримають себе гідно* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 129).

ТРУБОЛИВА́РНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом лиття. *На Макіївському труболиварному заводі імені Куйбишева з кожним роком зростає кількість відцентрових машин — продуктивних, економічних* (Роб. газ., 18.II 1966, 1); // Признач. для виготовлення труб способом лиття.

ТРУБОНА́РІЗНИЙ, а, е. Признач. для нарізання труб. *Трубонарізний верстат*.

ТРУБОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **труба́** 2. *Гей! Засурмили кругом трубоньки срібнії..!* (Укр.. думи.., 1955, 555).

ТРУБОПРОВО́Д, овóду, ч. Система щільно з'єднаних труб і арматури для переміщення на віддаль рідин, газів, сипких тіл і т. ін. *Магістральний трубопровід, який підводить гарячу воду, укладають на глибині 60—70 см в дерев'яних або цегляних річках* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 22); *Транспортування газу по трубопроводах дуже економічне* (Наука.., 12, 1957, 3); *Трубопроводи бувають двох видів: напірні і самопливні* (Інж. геод., 1959, 284).

ТРУБОПРОВО́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **трубопрóвід**. *Трубопровідна лінія; // Який здійснюється за допомогою трубопроводу. Трубопровідне транспортування нафти й газу; // Який будує або ремонтує трубопроводи. Іван Олександрович Румянцев. Уславлений бригадир монтажно-трубопровідної бригади* (Вишня, I, 1956, 339).

ТРУБОПРОВО́ДНИК, а, ч. Робітник-фахівець із будівництва та ремонту трубопроводів.

ТРУБОПРОКА́ТНИЙ, а, е. Який виготовляє труби способом прокату. *Трубопрокатне виробництво; Трубопрокатний завод; // Признач. для виготовлення труб способом прокату. Трубопрокатний стан*.

ТРУБОПРОКА́ТНИК, а, ч. Робітник-фахівець трубопрокатного виробництва. *Бригада трубопрокатників*.

ТРУБОРІ́З, а, ч. Ручний інструмент для різання труб. *При різанні труб великих діаметрів застосовують спеціальні інструменти — труборізи різної конструкції* (Слюс. справа, 1957, 163).

ТРУБОУКЛАДА́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, що укладає труби в траншеї трубопроводу. *Зварники, трубоук-*

ладальники, трактористи.. нарощують темпи, щодня перевиконують норми (Рад. Укр., 1.V 1961, 4).

ТРУБОУКЛАДАЧ, а, ч. Пересувний підйомний кран на гусеничному тракторі для укладання труб у траншеї. Сотні землерийних і будівельних механізмів — бульдозерів, трубоукладачів, екскаваторів.. діють на газопровідних і нафтопровідних трасах країни (Роб. газ., 3.XI 1962, 2).

ТРУБОЧКА, и, ж. 1. Зменш. до трубка 1, 3, 4. Десять саперів, упавши на коліна, припали губами до трубочок, вдуючи через них повітря до поплавців (Донч., I, 1956, 71); Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 476); — Сто сорок кубометрів? — І, склавши губи в трубочку, [бригадир] просвистів пронизливо, з розпачем (Коцюба, Нові береги, 1959, 286); — Щоб німці в мене не знайшли листа, я його скручував у трубочку і прив'язував корові до хвоста (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 19).

2. у знач. присл. трубочкою. У формі порожнього циліндра або невеликого розтруба. Несподівано через плече до мене падав записка, згорнена трубочкою (Кол., На фронті.., 1959, 150); Тінь склала трубочкою долоні, гукнула насторожено і дзвінко: — А-гей! (Мущк., День.., 1967, 24).

ТРУБОЧНИЙ, а, е. Те саме, що трубковий.

ТРУБЧАСТИЙ, а, е. 1. Який має форму труби, трубки, схожий на них. Отруйні зуби [у гадюки] трубчасті (Визначник земноводних.., 1955, 131); Маленьке овальне личко сяє під промінням золотих, може, трохи надто золотих трубчастих кучерів (Вільде, На порозі, 1955, 217); Трубчастий колодязь; Трубчасті кістки.

2. Який складається з труб, трубок. При осушенні [земель] тепер широко застосовують закритий трубчастий дренаж. Для такого дренажу найчастіше використовують гончарні трубки (Хлібороб Укр., 2, 1967, 9); Крім трубчастих радіаторів, на автомобілях застосовують і пластинчаті радіатори (Автомоб., 1957, 53).

ТРУБЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що трубчастий. Пружно вгиналися рейки, дрижала земля, миготіли вагони, цистерни, платформи з тракторами, автомашинами, трубчатими котлами (Автом., В. Кошик, 1954, 174).

ТРУБЧАТКА, и, ж. Установка з трубок для безперервної перегонки нафти, газу тощо. Хто з хіміків не знає такої трудомісткої роботи, як чищення трубчаток газових холодильників? (Роб. газ., 13.II 1962, 2).

ТРУВЕР, а, ч. Середньовічний вуличний поет-співець у північній Франції. — Я пам'ятаю, що таку історійку обробив віршами й трувер Генріх Анделійський.. Героїня у того трувера — не грекиня Аглая, а індійська красавиця [красуня] (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 244).

ТРУД, а, ч. 1. Наполеглива, старанна праця людини. Не від бога те царство нам спаде, Не святі його з неба знесуть, Але власний наш розум посаде, Сильна воля і спільний наш труд (Фр., XI, 1952, 495); Лиш у труді живе людина, а без труда її нема (Сос., Щоб сади.., 1947, 112); // Сила, енергія, витрачені на якусь роботу. [Х р а н к о:] Що ти будеш робити? Раз — лист бумаги [аркуш паперу] пропав, а вдруге — труда скільки! (Мирний, V, 1955, 121).

Армія труда; Люди труда, поет. — трудящі, пролетаріат. Лиш ми, робітники, ми — діти Святої армії труда Землею будем володіти, А паразитів жде біда!.. (Вороний, Вибр., 1959, 201); Образ Леніна у творах фронтовиків кликав воїна-читача ідеально служити людям труда (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 72).

2. Праця, що вимагає великої затрати фізичної або розумової енергії. — Робити з вашим сином мені не труд, а спочинок (Хотк., I, 1966, 150); — Скільки ж вам, дядьку, за роботу? Павло подумав, дивлячись у землю і ніби питаючи в неї поради, скільки ж коштує його труд на ній, а тоді.. й скаже: — Та давайте, скільки дасте (Тют., Вир, 1964, 132); — Я тільки сказав, що ми не можемо більше платити за лекцію, що я сам знаю, як це мало за такий труд (Хотк., I, 1966, 149).

Взяти на себе труд — зобов'язатися, погодитися виконати що-небудь. Коли б можна це зробити і Ви взяли б на себе труд поговорити в цій справі з дирекцією Спілки, я був би дуже вдячний Вам (Коцюб., III, 1956, 224); Даремний труд — марно, даремно. Даремний труд — гнатися. Марусяк із власного досвіду знав, що в горах сто раз ліпше тікати, як гнатися (Хотк., II, 1966, 286); З [великим] трудом — ледве, насилу. Вона з трудом перелізла через рів (Фр., VII, 1951, 145); Утрьох тримали її [Олечку] і з великим трудом вкинули в рот дві таблетки (Хижняк, Тамара, 1959, 189); Після трудів; По трудах — напрацювавшись, закінчивши якусь роботу. Свекруха.. зирнула на старого, що лежав на полу, спочивав після трудів (Кв.-Осн., II, 1956, 236); Що було, як вже їй сили перейметься — упаде по трудах тяжких, та тільки заплаче до бога (Вовчок, I, 1955, 180); Після трудів праведних, жарт., ірон. — добре попрацювавши. — Ну, а тепер, тітко Маріє, після трудів праведних не гріх було б і чарупину перехилити (Стельмах, I, 1962, 512).

◇ Гору (гори) труда вітрудити див. вітрудити.

3. Наслідок діяльності, праці; твір, витвір. На чужий труд ласий не будь (Номис, 1864, № 10373); Виходять разом на лани Селяни там і тут, І лютим паліям війни Не знищити їх труд! (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 58); // розм. Послуга. Прийміть же хоть тепер мов щире спасибі за Ваш труд (Коцюб., III, 1956, 116).

ТРУД... Перша частина складних слів, що відповідає слову трудовий, напр.: т р у д а р т і л ь, т р у д д и с ц и п л і н а, т р у д к о л о б н і я.

ТРУДАР, я, ч., перев. уроч. Те саме, що трудівник. На Євстафія Филонія не може покаржитись: доля не обійшла її хорошим чоловіком. Він трудар, яких мало (Чорн., Пісні.., 1958, 12); Ми в комсомольській бригаді Вийшли в степи на зорі — Юні, веселі і раді Вільних полів трударі (Воронько, Вел. світ, 1948, 43); *Образно. Трудар Дніпро своєю гідроелектроенергією зможе замінити фізичну силу понад 60 мільйонів робітників (Наука.., 2, 1965, 18).

ТРУДАРКА, и, ж., перев. уроч., рідко. Жін. до трудар. Зігнута горем, в горі посивіла, трударка бідна ти, трьох діток народила (Шер., Дружбою.., 1954, 46).

ТРУДАРМІЄЦЬ, їйця, ч., іст. Солдат трудармії. Велику допомогу робітникам Донбасу подали частини Української трудової армії.. Трудармійці заготовили близько 150 тис. куб. сажнів дров (Іст. УРСР, II, 1957, 177).

ТРУДАРМІЯ, ї, ж., іст. Скорочення: трудова армія. — Ви хто такі будете?.. — Ми із трудармії (Тют., Вир, 1964, 467); Трудармія до земляних споруд Вкладала титанічний труд (Криж., Під зорями.., 1950, 93).

ТРУДДИСЦИПЛІНА, и, ж. Скорочення: трудова дисципліна; ретельне виконання трудових обов'язків, суворе дотримання розпорядку праці.

ТРУДЖЕНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до трудити 1; натруджений (у 1 знач.). Вони починали відчувати, як устоювався ґрунт під юними, але вже добре трудженими ногами... (Ле, В снопі.., 1960, 149); // у знач. прикм. Щастя тепер на нашу долю випало, полегкість трудженим рукам (Горд., Цвіти.., 1951, 37).

2. у знач. прикм. Здобутий працею; трудовий. Я все повимінювала: то за пишною труджене, то відпряду, то поможу конопель тіпати або мочити (Барв., Опов., 1902, 484); Дам я вам почути при цій нагоді.., як я в числі авангарду робітничого класу здобував це право — лити сталь не в капіталістичний ківш, а в свій — робочий, труджений і завойований (Ю. Янов., II, 1958, 242); Труджені гроші; // Сповнений праці. Я її [любов] прошу: — Гори, не гасни, Цвітом цвіти і грозою шуми, Так, щоб життя своє труджене, щасне, Наче буквар, прочитали ми (Шпорта, Вибр., 1958, 69).

ТРУДИТИ, труджу́, труди́ш, недок., розм. 1. перех. Дуже стомлювати тривалою роботою, ходінням і т. ін.; натруджувати. Хаджі Абдула з тим і пішов. Даремне тільки трудив старі кості та важке тіло (Коцюб., II, 1955, 156); — Сідай, Катре.. Що дарма ноги трудити, натрудиш і на роботі завтра (Головко, II, 1957, 199); Хотілося [Ярославові].. вчитися, працювати і водночас не сушити собі голови ні наукою, ні якоюсь іншою буденщиною, не трудити своїх рук терпугами (Вол., Місячне срібло, 1961, 195); // Напружуючи, стомлювати (очі). Чіпка не йшов. Вона марно трудила очі, виглядаючи його (Мирний, I, 1949, 350); // у сполуч. з займ. с е б е. Перевтомлюватися працею. — Привіт передавайте Маркові, нехай скоріше видужує та не трудить зарання себе, бо він у вас непосидючий (Стельмах, Правда., 1961, 117).

2. перех., рідко. Завдавати кому-небудь турботи, клопоту, примушуючи щось зробити, виконати тощо. [О л е н а:] Зосю, а йди-но.. та винеси дечого, щоби кума погостити. [З а в а д а:] Та що бо ви, кумо? Заходу собі робите, дівчину трудите (Фр., IX, 1952, 343); Побачили ми, що видавати щось за кордоном і корегувати тут річ дуже затяжна, отож мушу я добрих людей трудити своїм виданням (Л. Укр., V, 1956, 77); //Втомлювати. — Будьте ласкаві, сядьте ще на хвилинку, я вас не буду нині довго трудити (Коб., II, 1956, 356); // перен. Турбувати. По скам'янілому виразу думних лиць [жінок] було не пізнати, які боління трудили їм серце (Стар., Облога., 1961, 47).

3. перех. і неперех., діал. Викликати неприємні відчуття, спричиняти біль. Слова Зіньки, наче молотком, били у її голову, у виски, трудили у вухах (Мирний, IV, 1955, 63); // безос. Баба обклала спухлу ногу лопушиною, вже їй не так пекло-трудило (Дн. Чайка, Тв., 1960, 75); Вода була холодна; така холодна, що трудило зуби (Тют., Вир, 1964, 518).

ТРУДИТИСЯ, труджу́ся, труди́шся, недок. 1. Наполегливо, старанно працювати (про людину). Ми трудились, кожен на своїй ділянці, допомагаючи своєю працею героїчній боротьбі нашого народу (Тич., III, 1957, 293); У сільській бібліотеці позбирались читачі, Повернувшись із поля, де трудились до зорі (Шпорта, Твої літа, 1950, 54); *Образно. Трудились [вітряки] з ранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх камінних душ теплі струмочки запашної муки (Стельмах, I, 1962, 145).

2. коло (біля) чого, над чим. Докладати багато зусиль, щоб зробити, створити, розв'язати що-небудь. Легким способом прийти до маєтку, покористуватися чужим, загарбати те, коло чого сам не трудився, — оце був його ідеал (Фр., VII, 1951, 125); Прийшов (знизився!) [Нестор] зарадитись в одній математичній задачі, котрої не міг розв'язати, хоч і як трудився над нею (Коб., III, 1956, 81); // у сполуч. зі сл. р у к и. Старанно, дбайливо виконувати якусь роботу. [Ф а о н:] Та все ж над ним [подарунком] трудились любі руки (Л. Укр., III, 1952, 726); Все життя їхні чорні руки трудились біля золотого зерна (Стельмах, II, 1962, 15).

3. розм. Завдавати собі клопоту чим-небудь; турбуватися. Він [дядько] може завезти в Криницю. Ми щиро дякуємо: не варто трудитись, підемо пішки... (Коцюб., II, 1955, 235); Первоцвіт.. рушив було до людей, щоб покликати на майданчик, але Горецький зупинив його: — Не трудіться, добродію, то прийшли міські гаволови... (М. Ю. Тарн., День., 1963, 10).

ТРУДІВЛИВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **працьовитий**. Якщо ти не зібрав добра — Срібла-золота два відра, — Лише рід зростив трудівливий, — Ти щасливий! (Бичко, Простота, 1963, 19); — Треба вам знати, що у Загорульників не сім'я, а справжній вулик. Хто, хто, а я достеменно знаю. У тій хаті всі трудівливі (Рад. Укр., 7. XI 1961, 2).

ТРУДІВНИК, а, ч. 1. Той, хто багато й старанно працює. Моя хвала трудівникам незнаним, Що двигли мисль по селах, хуторах... (Граб., I, 1959, 175); Мічурін усміхнувся. Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного й доброзичливого (Довж., I, 1958, 417); *Образно. Невтомні трудівники [бджоли] приносять господарству подвійну користь — підвищують урожай фруктів і дають десятки пудів меду (Хлібороб Укр., 12, 1968, 32); // перев. чого, який. Той, хто вклав багато зусиль у якусь діяльність і т. ін. Він був скромний собі трудівник війни, сумлінний, завжди урівноважений (Гончар, III, 1959, 374); В Алушті, на високій горі над морем, стоїть невеликий будинок, з усіх боків оточений кипарисами. Тут.. жив і працював великий трудівник російської літератури С. М. Сергєєв-Ценський (Літ. Укр., 11.V 1962, 3).

2. Той, хто живе зі своєї праці; трудящий. — Наша партія — це сонце, що засвітило для мільйонів трудівників незгасаючий день (Ряб., Золототисячник, 1948, 204).

ТРУДІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до трудівник. Ще світанок пливе за Карпатами, та уже трудівниця не спатиме: кличе знов далина — молода і ясна забуяла артільна весна (Уп., Вірші., 1957, 111); Ольга Юліанівна Кобилляньська.. була невтомною трудівницею на літературній ниві і за 55 років письменницької праці створила такі мистецькі перлини, які духовно збагачують нашого сучасника (Рад. літ-во, 11, 1969, 53); *Образно. Якесь-він [дід] мав чародійне слово, що допомагає вилітати раніш роям, щедро збирати жовтий віск і тлустий мед.. З усякої квітки бере його крилата трудівниця (Стельмах, II, 1962, 259).

ТРУДІВНИЦЬКИЙ, а, е. Те саме, що **трудівничий**. Не так тії [тієї] праці, як шкода надії, Чим серце трудівницьке грілось... (Мавж., Тв., 1955, 57); Пушкінські твори залетіли, як ластівки, у всі трудівницькі хати (Рильський, X, 1962, 19); Владністю над речами, своїм буденним, трудівницьким умінням — ось чим вражають тут Ліну робітники (Гончар, Тронка, 1963, 179).

ТРУДІВНИЧИЙ, а, е. Прикм. до трудівник. Київ трудівничий шле Варшаві Потиск незрадливої руки (Рильський, III, 1961, 30); Що знаходять у вугіллі Трудівничі руки вмілі? (Уп., Про Донбас, 1950, 24); // Власт. трудівникові, трудівникам. В його великих очах двома дугами спалахнули жаркі краплинки. — А ти й зрадив? Гордість свою трудівничу на чарку проміняв (Стельмах, II, 1962, 376); // Сповнений важкої праці, трудовий. Важке трудівниче життя було в машиніста (Скл., Легенд. начдив, 1957, 3).

ТРУДНАЦІЯ, і, ж., розм. Те саме, що **трудність**. — Я, тату, в школі одвик і одбивсь од роботи.. Мені соромно якось оте все зробити, хоч це й не велика труднація (Н.-Лев., I, 1956, 178); З великим запалом узявся він до праці; усі труднації, всі перешкоди тільки захочували його (Коцюб., I, 1955, 223); Його сильна, гнучка

постать біліла свіжою сорочкою в напівтемному квадраті сцени, то небезпечно перехилившись через драбину, то напружено застигаючи біля якоїсь труднощі (Мик., II, 1957, 102).

ТРУДНЕНЬКИЙ, а, е. 1. Пестл. до трудний 1. — То тільки біда, — каже, — що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, як-то воно й буде (Вовчок, I, 1955, 77).

2. Досить трудний, труднуватий. — Що це у вас? — придивляється пристав до ступи. — Звичайнісінька ступа. — В учителя ступа? — зацікавлюється пристав. — І для чого вона вам? — Для науки. — Для якої? — Що етнографією зветься. — Етнографією? Трудненьке слово (Стельмах, I, 1962, 592).

ТРУДНЕНЬКО. Присл. до трудненький. Рада все бігає по квартирах, забігає часто до нас; почала вже читать зо мною по-українськи, спочатку йде трудненько, але все ж нічого (Л. Укр., V, 1956, 286); // у знач. присудк. сл. Трудненько було жити [челядкам],... І у не-діленьку приходилось робити (Гл., Вибр., 1957, 153); — Де ж мені їх [засоби до життя] знайти? Хіба виграти сто тисяч на лотереї. — Ну, се трудненько (Фр., II, 1950, 330).

ТРУДНИЙ, а, е. 1. Який вимагає багато праці, великих зусиль, напруження для виконання, здійснення, подолання, опанування, втілення й т. ін.; важкий (у 4 знач.). Пита [дівчина]: чи трудна в їх паниця? Каже: трудна (Вовчок, I, 1955, 149); Дорога через ту пуцу [на Печерській горі] була дуже трудна: то крутилась поміж деревами, то спускалась у байраки, то обходила кудлаті кучугури (П. Куліш, Вибр., 1969, 79); Наука спочатку забавляла його, але потому щось ставала усе труднішою (Кобр., Вибр., 1954, 29); Жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр: робота в цьому жанрі вимагає не тільки знання життя, не тільки літературної майстерності, але й всебічної і ґрунтовної наукової підготовки (Смолич, Перша книга, 1951, 78); // Який важко заробити, який добувається тяжкою працею; нелегкий. — А на коняку, — ох, скільки тих карбованців треба! Та які вони й трудні нашому братові, біднякові... (Головко, II, 1957, 21); — Куди шматок хліба не пожене людину, — знову повторив. — Ох, і трудний він, як саме життя (Стельмах, I, 1962, 33); // Утомливий, виснажливий. Ноги в неї [Соломії] тремтіли од трудної ходні (Коцюб., I, 1955, 362).

2. Пов'язаний з великим фізичним чи розумовим напруженням, зусиллям. Прихилитися б у затінку до зеленої землі, і вона б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жнив (Стельмах, II, 1962, 404); В ці дні трудні Петро Ковшар аж схуд, зате на ділі всім показав, що він шахтар, що має руки вмілі і добрі в голові думки (Дор., Три богатирі, 1959, 48); // Сповнений важкої праці, злигоднів, поневірянь і т. ін. Старість без подружжя трудна й гірка (Барв., Опов., 1902, 11); — Б'єшся-б'єшся, як та риба об лід; а що того заробітку? Що заробив — те і віддав; а собі знову позичай... Трудне наше життя! (Мирний, I, 1954, 349); Цілою своєю істотою тішилася [Дарка] з свого молодого життя, з молодості, але вже загартованої сили, винесеної з трудноного дитинства (Л. Укр., III, 1952, 664); — Слава, честь більшовику, що на труднім на віку був трибуном і бійцем...! (Тич., I, 1957, 183); // Сповнений багатьох труднощів, випробувань; критичний (див. критичний² 2). — Ленін нам вказав дорогу в ті трудні, страшні дні. Перемогу, перемогу ми одержали в війні! (Тич., Комунізму далі..., 1961, 15); [Р о м о д а н:] Спасибі, що прийшла в трудну для мене хвилину... (Корн., II, 1955, 348); // Який важко витри-

мати, пережити (через матеріальні нестатки). Зима надходила трудна. Марія з літа не робила, бо на кого ж двох дітей покинути? (Мур., Бук. повість, 1959, 45); — Та воно, діти, рік трудний... — Ніхто не каже, що легкий, — все більше розпалювалась Вутанька (Гончар, II, 1959, 150); // Пройнятий багатьма турботами, переживаннями. Скільки турбот, сподіванок, скільки глибокої, мов надра землі, і трудної любові батьківської може потрощити, обернути на пил, змішати з багном один недобрый син! (Вол., Місячне срібло, 1961, 6); Трудне щастя; // Складний для розуміння, сприймання, засвоєння. Олексій розпитує, якщо трудне та непонятне [незрозуміле] для нього у Четі-Мінеї (Кв.-Осн., II, 1956, 327); Йому так не хотілося учитись... і урок трудний такий... (Мирний, IV, 1955, 28); Як і кожному авторові, а значить, і мені, грішному, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими, і я бився над трудними місцями, часом надаремне (Коцюб., III, 1956, 386); // Важкий для здійснення, виконання, розв'язання. Просить [Коген] мене забрати свою платню з каси. Трудна річ доволі, правду мовити: каса порожня (Коцюб., III, 1956, 165); Він доносив князеві, що полишає службу через те, що літа й здоров'я не дозволяють йому клопотатись такими трудними справами (Л. Укр., III, 1952, 513); Трудне завдання.

3. Який важко вживається з іншими людьми, з яким важко порозумітися, знайти спільну мову; незлагідний у стосунках, важкий (у 9 знач.) (про людину та її вдачу). [В і н:] А мені потрібна співчутливість, жалісливість до моєї творчості! [В о н а:] Яка ти трудна людина (Довж., I, 1958, 438); — Невже ото все стирчить [Петру] у тій стайні? Маріюара пошепки каже: — Все сіна підкидає своєму коневі, хоч сіна того повні ясла. Трудний чоловік (Чаб., Балкан. весна, 1960, 396).

4. розм., рідко. Стомлений, змучений роботою, ходінням і т. ін. — Кінчайте сізбу, Кифоре, та давайте ці коні під камінь на клуб! Живо!.. — Не горить тому ділові. Коні — трудні, бо з досвітку в роботі. А мені ще волочити ними треба (Баблик, Вишн. сад, 1960, 371); // Який здається важким внаслідок втоми, слабості тощо (про частини тіла). Дай на своє рамя мені схилити трудне чоло (У. Кравч., Вибр., 1958, 175); *Образно. Степ мов помер — заплющив трудні вії (Перв., I, 1958, 495).

Трудне серце — серце, змучене важкими переживаннями; наболіле серце. Серце мов трудне, Чого ти бажаєш, що в тебе болить? (Шевч., I, 1963, 255); Вітри двадцятого століття Мое серце трудне підіймають (Драч, Поезії, 1967, 23).

5. розм., рідко. Тяжко хворий. Яковові трохи покращало; зате мати така трудна, така страшна. Після водохреща і вона пішла за батьком (Мирний, I, 1954, 230); Ряст у Данилка був дивним тройзіллям, і казав Данилко за всіма, коли хтось трудний одужував, — «о, вже виліз на ряст!» (Ю. Янов., II, 1958, 182).

ТРУДНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до трудний 1, 2. Д. Твердохліб у своїм перекладі «Каменярів» ужив той сам тринадцятискладовий розмір... і оминув трудність римування (Фр., XVI, 1955, 402); До англійської мови це дуже мале хто приступається, бояться її труднощі (Л. Укр., V, 1956, 143); В грудях незвично тамуючи подих, Серцем вчуваючи трудність путі, Йшов я по темних, нерівних сходах, З ним [Опанасом] і з собою на самоті (Перв., I, 1958, 527).

2. Перешкода, яку важко подолати; утруднення, складність. Бомбити їм подобається рано вдосвіта. Підлітають до мети на поземному льоті, з одного боку виходить несподіваність появи, а з другого боку — трудність для зенітників, бо швидко змінюється кут приці-

лювання (Ю. Янов., I, 1954, 48); Прочитати етрусський текст легко. Трудність полягає в його розумінні (Знання., 1, 1966, 28).

ТРУДНО. 1. Присл. до трудний 1, 2. Потім до огнища йде [Бавкіда] і в попелі ще нехолоднім Жар вигрібає, кори докидає і листу сухого, Трудно і пильно старечим диханням огонь здобуває (Зеров, Вибр., 1966, 326); Нам же не з неба щастя летіло, ми його важко й трудно здобували (Ю. Янов., II, 1958, 253); — Є у вас, бабо, син. та ще й який син! Революціонерами звуть таких людей. — Еге ж, еге ж, так і він себе трудно назвав. Має ім'я трудне і життя — таке ж... (Стельмах, I, 1962, 611); Очі їй знову заходили слізьми і вона боялася, коли б слізи знов не зруйнували їй так трудно відбудованої краси (Л. Укр., III, 1952, 713); Хлопець квапився, напирав повен рот і трудно ковтав (Вол., Озеро., 1959, 150); // Зазнаючи труднощів, страждань, мук. І росло ж воно [дитя] трудно.: усе нездужає, та нездужає, та квилить (Вовчок, I, 1955, 268); В селі, коли хто трудно помирав, дзвонили на відхід душі (Стельмах, I, 1962, 168); // Долаючи матеріальні труднощі, нестатки й т. ін. — Не доведи, господи! На цього [коня] вже як і трудно стягалися, не дай бог заведуть, хоч тоді у яму лягай (Головко, II, 1957, 135); // Затамовуючи в собі якісь почуття; стримано. За два кроки від нього стояв Шевчук, затуливши долонями обличчя, і теж плакав, трудно, як плачуть звичайно чоловіки (Головко, II, 1957, 607); // Нерівно, з перебоями (про биття серця). Мати глибоко зітхнула; у неї чогось серце так трудно забилося... (Мирний, IV, 1955, 38).

2. у знач. присудк. сл., перев. кому. Тяжко фізично; важко. — Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! Рятуйте!.. допоможіть мені!.. Смерть моя!.. не дає... мені дихати!.. (Кв.-Осн., II, 1956, 82); Він дивився на все це, а серце його, наче хто давив у лещатах, так йому було боляче та трудно... (Мирний, I, 1949, 340); Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою (Коцюб., I, 1955, 367); // Сумно, гірко, прикро. Повернувся я знов у свою хату. Нудно, пусто, трудно мені, самотньому (Вовчок, VI, 1956, 255); // Важко матеріально; сутужно, скрутно. — Гроші тягни з себе, мов жили: подать дай, мирське дай, сюди дай, туди дай.. Вже й тепер сутужно, вже й нині трудно (Коцюб., I, 1955, 113); — Та воно, діти, рік трудний... — Ніхто не каже, що легкий, — все більше розпалювалась Вутанька. — Нам трудно, а робочим удвічі трудніше! (Гончар, II, 1959, 150); // з ким — чим. Не вистачає кого-, чого-небудь. Він боявся порозганять бурлак [бурлаків] з заводів. З робітниками було тоді дуже трудно (Н.-Лев., II, 1956, 214); // з інфін. Досить важко, над силу. Мені так трудно справлятися з римою (Мирний, V, 1955, 384); — Я вже давно живу в Одесі і вмію й по-вашому говорити, — обізвалась Гликерія, — трудно було навчитися, але я таки перемогла трудноту й навчилась (Н.-Лев., III, 1956, 390); // з інфін. Нелегко, складно. Спасибі Вам за вірші. Питаєте, чи добре. Це трудно сказати (Коцюб., III, 1956, 276); — Зайця тепер трудно зустріти: озимина піросла (Тют., Вир, 1964, 143).

◇ На сердеченьку трудно див. сердеченько.

ТРУДНОДОСТУПНИЙ, а, е. До якого важко дістатися, досягнути; важкоприступний. Данько.. теж не забарився ув'язатися в загальну катавасію, доймаючи стражників зі своєї труднодоступної позиції (Гончар, Таврія, 1952, 95); На західному краї Центральної Азії знаходиться гірська країна Памір. Це високе і труднодоступне нагір'я (Фіз. геогр., 6, 1957, 67).

ТРУДНОДОСТУПНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до труднодоступний. За оригінальність, рідкість і трудно-

доступність при збиранні едельвейс став емблемою альпінізму (Веч. Київ, 25.I 1966, 4).

ТРУДНОПРИСТУПНИЙ, а, е. Такий, до якого важко приступити.

ТРУДНОПРИСТУПНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до трудноприступний.

ТРУДНОПРОХІДНИЙ, а, е. Який важко подолати, по якому або через який важко пройти; важкопрохідний. За Моравою одразу починались ліси та болота... Крім легких сорокап'яток, ніяка інша артилерія не переправлялась на цій глухій ділянці фронту з труднопрохідним протилежним берегом (Гончар, I, 1954, 433); На південний захід від Альп розташовані стрімкі і труднопрохідні Піренейські гори (Фіз. геогр., 6, 1957, 17).

ТРУДНОТА, и, ж., рідко. Те саме, що труднощі. — Я вже давно живу в Одесі і вмію й по-вашому говорити, — обізвалась Гликерія, — трудно було навчитися, але я таки перемогла трудноту й навчилась (Н.-Лев., III, 1956, 390); Він добре тямив, що Присташиха без трудноти знайде собі другого пастуха (Крим., Вибр., 1965, 415); Але, як це буває завжди з людиною, що, трохи оговтавшись, нагло збагне всю небезпеку й трудноту становища і той єдиний, який уже не в, вихід, що тільки й лишився їй, — стає раптом рішучою, — отак зараз і вітробалчани (Головко, II, 1957, 348).

З великою труднотою — те саме, що з великими труднощами (див. труднощі). Матушка обперлась обома руками об ручки крісла, підвела з великою труднотою своє огрядне тіло (Н.-Лев., IV, 1956, 45).

ТРУДНОЩІ, ів, мн. 1. Перешкоди, які вимагають великих зусиль для переборення, подолання. Він довгі літа мусив боротися з різними труднощами, а почасти навіть з традиціями сусідськими, які виробились були за часів батька, а тепер підкопували господарство (Фр., I, 1955, 12); // з означ. Нестатки. Переборюючи матеріальні труднощі й перешкоди з боку поліції, Ленін організовує друкування і поширення більшовицьких видань (Біогр. Леніна, 1955, 137); — Коли я боровся з фінансовими труднощами.., то що ви тоді робили? Спішили, може, мені на допомогу? (Вільде, Сестри., 1958, 147).

З великими труднощами — ледве, насилу, через силу. Вагон не мав ніяких приступок, і пасажери влизали до нього з великими труднощами (Панч, Синів., 1959, 11).

2. чого, які і без додатка. Скрутні, важкі обставини, умови, в яких щось відбувається, триває. Він чесно йшов дорогою життя, в пунті важкій у бурю і негоду не скаржився на труднощі походу (Гонч., Вибр., 1959, 303); Неймовірні труднощі, невдачі і тяжкі втрати в перший період Великої Вітчизняної війни не зламали волю радянських людей до перемоги (Ком. Укр., 11, 1968, 38).

ТРУДНУВАТИЙ, а, е. Трохи трудний (у 1, 2 знач.).

ТРУДНУВАТО. Присл. до труднуватий. Навчання йшло труднувато; // у знач. присудк. сл., кому. Трохи важко фізично, морально, матеріально; важкувато. Ти все щебечеш, пташенечко чубата, Стрибавш, а мені вже труднувато, Хоч і живить мене твій щебет-спів (Дор., Тобі, народе., 1959, 83); — Просто труднувато мені без вас, Василю Максимовичу. Боюсь, як видужаєте, стільки пилуки виб'єте з мене за кожну дрібницю... (Шовк., Людина., 1962, 164).

ТРУДНЮЩИЙ, а, е, розм. Дуже трудний (у 1, 2 знач.). — Завжди я беру найважчу із усіх труднущих справ (Тич., Зростай., 1960, 43).

ТРУДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову труд у 1 знач. або трудовий у 1 знач., напр.: т р у д о в и т р а т и, т р у д о о д и н і ц я і т. ін.

ТРУДОВИЙ, а, е. 1. Стос. до труда (у 1 знач.), пов'язаний з трудом, із працею. — При вступі до інсти-

туту тепер, як відомо, вимагається трудовий стаж... (Гончар, Тронка, 1963, 115); *Налагодження трудової дисципліни*, — думав Дорош, — це організаційна справа, але є ще й інший бік — економічний стан артілі (Тют., Вир, 1964, 138); *Трудова атмосфера мимоволі захоплювала й Олега* (Донч., Вибр., 1948, 164); *Казкові мрії* — це не пуста вигадка. Мрії ці тісно пов'язані з тисячолітньою трудовою і суспільною діяльністю людей (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 31); Можна назвати велику кількість українських народних пісень, зміст яких зберіг давню трудову основу (Мист., 6, 1955, 6); // Який виявляється в праці. Усвідомлення трудящими того, що вони працюють не на експлуататорів, а на себе, на своє суспільство, народжує трудовий ентузіазм, новаторство, творчу ініціативу, масове соціалістичне змагання (Програма КПРС, 1961, 13); *Письменники наші повинні сміливіше, ширше, глибше відображати риси нашої дійсності, трудові—найбільші в світі—подвижки радянського народу* (Рильський, IX, 1962, 174); // Сповнений праці. Частіш та частіш почало западати йому на думку його трудове життя у своїй кривобокій хатині (Мирний, IV, 1955, 230); *Як я люблю у години ясні на світанні з сонцем разом починати свій день трудовий!* (Дор., Єдність, 1950, 3); *Ніколи жодним словом не потакнув [батько] синові, лише своє правив, наverts його на свою трудову дорогу* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 295); // Який супроводжує працю, викликаний працею. Дружно гукають довбні та лопи, цюкають сокири й лунають притишені трудові крики: «ра-зом! ра-зом! гу-ух!» (Головко, II, 1957, 348); // Добутий, зароблений працею, одержаний за працю. Так оттакого [про скарби] наш Масляченко як наслухався, так йому вже і не хотілося трудову копійку заробляти (Кв.-Осн., II, 1956, 229); *Людині страшно, коли горить її домівка. І їй добро — чесне, трудове колгоспне добро — горить на землі* (Ю. Янов., I, 1958, 263); *В тата орден трудовий... От який він, тато мій!* (Нех., Хочу бути., 1949, 7); // Який ґрунтується на праці, на застосуванні праці. В соціалістичному саду зімкнеться новий цикл людського життя — і благородне трудове виховання дитини, і відрядне, трудове в міру сил, буття старості (Довж., I, 1958, 488); *Сергій закінчив трудову школу зі мною* (Голов., Крапля., 1945, 53); // Славний своїми традиціями в труді. — Ми працюватимем для фронту, не шкодуючи сил! А ви мусите повернутися до зими переможцями — інакше трудова республіка вас не прийме! (Гончар, II, 1959, 302); *Майже половину залізної руди, яка добувається в Радянському Союзі, дає трудовий Кривбас* (Наука., 9, 1962, 19); // Працьовитий (про руки). П'ятдесят десятин одними молитвами не засієш, не заволочиш. Треба рук, дбайливих, трудових рук (Ковінька, Кутя., 1960, 26).

Трудова армія, іст.— з'єднання Червоної Армії, які тимчасово використовувалися на відбудові народного господарства в період 1920—1921 рр. Застосування цілих трудових армій, із збереженням армійського апарату, може бути виправдане лише остільки, оскільки необхідно зберегти армію в цілому для воєнних завдань (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 61); *На бій з розрухою йшла трудова армія* (Цюпа, Україна., 1960, 54); *Трудова книжка* — документ встановленого зразка, в якому записані відомості про стаж роботи, про нагороди за працю, заохочення й т. ін. кожного робітника, службовця чи колгоспника. Хай трудова книжка з фото, засвідчена підписом і печаткою, стане особистим посвідченням колгоспника, дзеркалом його трудової діяльності (Хлібороб Укр., 1, 1966, 23); *Трудова колонія* — виправний заклад для неповнолітніх правопорушників, у якому перевихову-

ють шляхом прищеплення трудових навиків і залучення до суспільно корисної праці. Найближча від Троянівки станція — Охтирка. Їхати треба через Грунь, ..далі — піски, соснові бори, Ворскла, монастир на горі, в якому розмістилася дитяча трудова колонія (Тют., Вир, 1964, 50); *Трудова угода* — договір між підприємством і нештатним працівником про виконання якої-небудь роботи; *Трудові резерви* див. резерв.

2. Який живе зі своєї праці. *За дружбу всіх народів щирю! За щастя сонячне — проти негод! Над людськістю вселюдський прапор миру Несе радянський трудовий народ!* (Рильський, III, 1961, 72); *Свою військову роботу Фрунзе не уявляв без найтіснішого контакту з трудовим населенням тих місць, де доводилось діяти його військам* (Гончар, II, 1959, 407); *Грай, бандуро! Згадай командира Олександра Яковича, увесь рід його трудовий* (Панч, О. Пархом., 1939, 171).

ТРУДОВИК, а, ч. У дореволюційній Росії на початку XX ст. — член дрібнобуржуазної політичної організації народницького напрямку в Державній думі. Трудовики — це дрібнобуржуазні демократи, які хиталися в думі між кадетами і робітничою демократією [більшовиками] (Іст. УРСР, I, 1953, 626); *Ми знаємо, що тобі [Думо] ніколи, що з усіх боків тебе будуть смикати, як і твою першу сестру-покійницю смикали.. Трудовики — народними муками їй надокучали* (Мирний, IV, 1955, 368).

ТРУДОВИТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що працьовитий. — *Еге, пустіть свою Настю до Гната, він чоловік тихий, трудовитий...* (Коцюб., I, 1955, 51); *Василь людина наполеглива, трудова* (Коп., Лейтенанти, 1947, 82).

ТРУДОВЛАШТУВАННЯ, я, с. Державне забезпечення працею деяких категорій осіб (напр., демобілізованих, інвалідів і т. ін.). Різноманітність професій і умов праці в одному і тому самому господарстві (колгоспі, радгоспі) створює широкі можливості для раціонального трудовлаштування осіб обмежено працездатних (Лікар. експертиза., 1958, 11); *Велике значення у виховній роботі серед підлітків і молоді має своєчасне трудовлаштування випускників шкіл* (Ком. Укр., 8, 1965, 15).

ТРУДОВНИК, а, ч., заст. Трудівник. *Не зібрав трудовник спадку Малим сиротам своїм, А zostавив добру згадку, — Тяжко в світі битись їм* (Граб., I, 1959, 513).

ТРУДОДЕНЬ, дня, ч. Одиниця обліку праці в колгоспах, що визначає частку кожного члена в прибутках артілі. *Трудодень* — одиниця, та за ним хліба копиця (Укр. присл., 1955, 363); *А то вже щось та значить, коли колгоспник почав рахувати, який зиск дає нині гектар землі, скільки коштує центнер пшениці й літр молока. Яка доля з тих загальних прибутків належатиме на трудодень* (Кучер, Трудна любов, 1960, 5); *Працю видно. Совість чиста, Бо ніхто з нас не сидів. Заробили ми по триста Повноцінних трудоднів* (С. Ол., Вибр., 1957, 102).

ТРУДОЛЮБ, а, ч., рідко. Те саме, що працелюб. — *В нас хлопці вмілі, Кожен — трудолюб* (Мал., Серце., 1959, 157).

ТРУДОЛЮБЕЦЬ, любця, ч., рідко. Те саме, що працелюб. Образ Максима Рильського в моїй уяві збігається з образом мудрого поета-садівника в гаю української літератури, невтомого трудолюбця, навіки закоханого в народ і його землю (Вітч., 5, 1963, 156).

ТРУДОЛЮБВИЙ, а, е. Те саме, що трудолюбний. У Лютенці.. хлопці і дівчата на батьковій шії не сидять.. Пречудесна молодь, трудолюбива (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 40).

ТРУДОЛЮБНИЙ, а, е. Працьовитий, роботящий, працелюбний. *Образно. *І світле сонце радісно сіяє*

В моїм прекраснім трудолюбнім краї (Гірник, Совце., 1958, 9); // Сповнений праці. Шануючи його [І. Вишенського] щирість, прямоту і неустрашену [безстрашну] відвагу, а заразом його чисте й трудолюбне життя, називали його святим чоловіком (Фр., XVI, 1955, 427).

ТРУДОЛЮБСТВО, а, с., рідко. Те саме, що працювїтість; працелюбність. Все не міг тоді втямити Данило, коли спить цей повільний в рухах, сповнений неситимим трудолюбством колгоспник (Коп., Лейтенант, 1947, 54).

ТРУДОМІСТКИЙ, а, б. Який потребує великої затрати праці. Велика кількість гірничої техніки дала можливість механізувати всі трудомісткі процеси (Цюпа, Україна., 1960, 187); Заліснення пісків і ярів — дуже трудомістка робота (Колг. Укр., 11, 1961, 36); Якщо раніше соняшник вважався однією з трудомістких культур, то тепер його вирощування майже повністю механізовано (Наука., 9, 1957, 3).

ТРУДОМІСТКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до трудомісткий. Завод щороку економить десятки тисяч карбованців за рахунок зниження трудомісткості виготовлення мінералокерамічних різців (Різальні інстр., 1959, 85).

ТРУДШКОЛА, и, ж. Скорочення: трудова школа — школа, в якій навчання поєднується з виробничою працею учнів і в такий спосіб здійснюється їх підготовка до трудової діяльності. Я пам'ятаю, маму вибрали в комісію по організації загальноміського свята трудових шкіл і дитбудинків. Мама, учителька трудшколи, була дуже горда і щаслива цим (Ів., Таємниця, 1959, 166).

ТРУДЯГА, и, ч. і ж., розм. Той (та), хто багато й старанно працює; трудівник, трудівниця. В холодку, під крилатими горіхами волоськими, полягли розвідачі поспіль з робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осміхається трудягам (Коцюб., I, 1955, 210); Стали вимагати [жінки], щоб послушали Бурмакової поради, обрали чесного трудягу Гната на бригадира (Горд., II, 1959, 250).

ТРУДЯКА, и, ч. і ж., розм., рідко. Те саме, що трудяга. Аврум Марчик, тихий трудяка-кравець, що в його завжди бадьорий вираз на марному, кволому обличчі, тепер справді скидався на п'яного (Вас., Опов., 1947, 41); *Образно. Прибіг Пастух до Голови І каже: — Захистіть хоч ви, — Укушено Коня-трудяку, Що має не одну подяку (Дор., Літа., 1957, 176).

ТРУДЯЩИЙ, а, е. 1. Який багато працює й живе зі своєї праці. — Де куховарка? Як ти годуєш трудящих людей? (Коцюб., II, 1955, 250); Загальновизнано в марксистсько-ленінській науці про суспільство, що народ в рушійною силою історії, що всі досягнення людства — це в першу чергу досягнення народу, тобто широких трудящих мас (Рильський, IX, 1962, 189); // Який складається з таких людей. Художник не втрачав надії, що бачитиме їх [картини] колись і весь трудящий Будапешт (Гончар, III, 1959, 246); Хочеться поговорити про.. чесну артіль, трудящу.. з хорошими перспективами (Вишня, I, 1956, 362).

2. у знач. ім. трудящий, щого, ч. Той, хто живе зі своєї праці. Честь і шана всім трудящим В кузні, шахті чи з серпом (Граб., I, 1959, 511); Добробут трудячого визначається не тільки його заробітною платою, але й рядом інших факторів (Ком. Укр., 5, 1960, 6).

3. рідко. Те саме, що працювїтий; роботящий, працелюбний. Непевний був Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та тихий до того, Та ласкавий... (Шевч., II, 1963, 274); *Образно. Трудяща Ластівка край берега літала! Земельку мокрую збирала, Щоб хатоньку собі зліпить (Гл., Вибр., 1951, 131).

ТРУЄНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до труїти. 2. у знач. прикм. Який зазнав труїння. Всі були збентежені, мов труєні мухи, сновигали з кінця в кінець камери (Збан., Єдина, 1959, 274); // З отрутою, отруєний. Ось вона — весна остання, Мед гіркий зачарування, Труєне вино! (Рильський, II, 1960, 267); Жінки з місцевих, що принесли їм [пораненим] молока, жалісливо допитуються: — Чим же це вони вас? Отими кулями труєними, чи як? (Гончар, II, 1959, 127).

ТРУЖДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., заст. Старавно працювати; трудитися. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] Я цілий вік труждався, навколїшках повзаючи (Кроп., II, 1958, 328); Тут матінка безрадісна моя Та батько заклопотаний труждались, Від сина щастя ждали й не діждались... (Перв., I, 1958, 317); // коло чого. Докладати багато зусиль, щоб зробити що-небудь. Комісію обрали, і знову.. найкращі грамотії комуни довго труждались коло телеграми (Мик., II, 1957, 561).

ТРУЖДЕННИЙ, а, е, заст. 1. Трудовий (у 2 знач.). Тружденна людина.

2. у знач. ім. тружденний, ного, ч. Трудівник, трудар. Місто спить.. Вже й тружденні заплющили вії, Спочивають старі і малі (Стар., Поет. тв., 1958, 160).

3. Стомлений, натруджений. [Г о д в і н с о н:] Коли його безчельний, ниций вчинок не знайде осуду з руки громади, то я прийму собі се за ознаку, що час мені шукать деінде місця, де б голову тружденну прихилити (Л. Укр., III, 1952, 69); Всі ці змарнілі тружденні добрі обличчя були йому зараз однаково рідними (Гончар, Земля., 1947, 8).

ТРУІННЯ, я, с. Дія за знач. труїти. Звідтіль, з вершечків гір.. можна дивиться на труїння філоксери (Коцюб., I, 1955, 226); — Негайно всім до одного вийти на боротьбу [з мишами]. Негайно! Завтра ж розпочати труїння (Донч., I, 1956, 93).

ТРУІТИ, трую, труїш, недок., перех. 1. Знищувати, морити отрутою і т. ін. — Ми зрубуємо куці, палимо їх, а коріння з філоксерою труїмо отрутою в землі (Коцюб., I, 1955, 203); — Ну й тютюн у тебе, тільки гадюк труїти (Панч, Гомон. Україна, 1954, 222); Твердили, ніби хтось ту хворість насилає, труїть худобу (Скл., Карпати, II, 1954, 107); // Умертвляти когось отрутою. Казка про мачуху царицю.. що то труїла свою пасербицю (Л. Укр., V, 1956, 48); — Почнемо, — каже [вчителька], — з «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці».. Маруся труїть Грицька, а сама співає... (Вишня, I, 1956, 240); *Образно. Щоб ви [слова] луку гірську будили, а не стогін, щоб краля, та не труїли серце (Л. Укр., I, 1951, 191); // Додавати до чогось отрути, просочувати, насичувати щось нею. — Чуєте? Вони рубають нам виноградники! Палять їх! Землю святу труять (Коцюб., I, 1955, 203); Труїти воду; Труїти повітря; // розм. Завдавати комусь шкоди, спричиняти захворювання. Хлопці [за угорсько-німецького панування в Закарпатті] калічили себе, труїли, аби не йти до армії (Кучер, Дорога., 1958, 187).

2. перен. Позбавляти когось душевного спокою, рівноваги; спричиняти страждання. От якби мати вірну дружину, тиху, сумирну, щоб перед нею можна було розкрити своє серце, показати, що там наболіло, запеклося, що труїть чоловіка (Коцюб., I, 1955, 22); Полягали спати. Тільки примовкли — знову кинулась, люто сипнула з усіх кутків густа стума, труїла, обмарювала: не там вікна, не туди стіни, вся кімната тоне кудись в чорне провалля (Вас., II, 1959, 114); // Хвилювати, бентежити. Той поцілунковий напій Мене труїв, труїв (Вороний, Вибр., 1959, 174); Знов-бо та солодка мука, Те гірке кохання знов Труїть і небесно му-

чить У недужнім серці кров (П. Куліш, Вибр., 1969, 392); І образа, і лют, і гірке почуття власної немочі труїли йому душу, пекли думки, не давали спокою хворому серцю (Тулуб, Людолови, II, 1957, 573); Гіркі мислі труїли їй мозок (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 318).

3. перен. Робити неприємним, безрадісним. Найближча і найдорожча людина, його жінка, труїла йому найкращі і найлюбіші хвилини в житті (Мирний, III, 1954, 373); Минає осінь. Хоч надворі було ще тепло, але в душі крига сковувала думку, труїла молоде життя (Ле, Ю. Кудря, 1956, 210); // Послаблювати вияв якогось позитивного почуття. [П о л і к с е н а:] Ні, Кассандро,.. Не винна ж ти, що хвора.., що ти собі та й людям труїш радість (Л. Укр., II, 1951, 257).

ТРУЇТИСЯ, труюся, труїшся, недок. 1. Приймаючи отруту, позбавляти себе життя. — Ну, а з чого ж ти, дочко, живеш? — Ходжу де підлоги мити, шмаття перу. Не знаю, що далі буде, та думаю так, що ні труїтися не буду — дітей не посиротю [посирочу], та й на Катеринівську нехай не виглядають (Головко, II, 1957, 371); // Зазнавати шкідливої дії отрути, отруйної речовини тощо. Він не палив. У нього труїться організм від тютюну, як пояснив він (Досв., Вибр., 1959, 332); Довгождана пилука квітневих доріг! Уперше в цьому році закурилася ти над військами. Не та, що роз'їдала нам очі в 41-му, не та, якою ми труїлись тоді в українських спраглих степах! (Гончар, III, 1959, 298); // перен. Зазнавати дії, впливу чогось грубого, руйнівного. Чи то осінні настрої в природі, чи одноманітність будівничих, — немов труїлися почуття і хворобливим ниттям оповивалось серце (Ле, Міжгір'я, 1953, 216).

2. Пас. до труїти.

ТРУЙЗІЛЛЯ, я, с. Отруйна рослина.

ТРУЙНИЙ, а, е, діал. Отруйний. Кругом болото — грузьке, широке, Труйне повітря вдихають груди (Граб., I, 1959, 341).

ТРУМБЕТА, и, ж., діал. Трембіта. Замалячили сільські хати, забілілася лісничівка під супротивною горою, почувся на сусідній полонині меланхолійний голос трумбети (Фр., III, 1950, 92).

ТРУМНА, и, ж., діал. Труна. Вози за возами тяглися вулицею довжезним рядом, навалені трумнами, наборзі позбавленими з наструганих дощок (Фр., VIII, 1952, 335).

ТРУНА, й, ж. Спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника. Везуть труну мальовану, Китайською криту (Шевч., II, 1963, 61); Труна соснова в квітах потопав, а в ній з лицем усміхненим і ясним лежить гармаш, неначе спочивав... (Гонч., Вибр., 1959, 202); *У порівн. Душа моя на мить, на мить одну розквітла І стала знову, як труна (Олесь, Вибр., 1958, 53); // перен. Смерть. Як не живеш, а усе ж труни не минеш (Номис, 1864, № 8246).

◇ До труни — до кінця життя, до смерті. Поробляй, поробляй, поробляй! До труни не спочити сіромі... (Граб., I, 1959, 236); Заганяти (загнати) в труну кого — доводити когось до смерті, прискорювати чийось смерть. Приходив на посиденьки і Андрій Блатулін-Латочка. Переступивши поріг, скаржився, що діти заженуть його в труну (Тют., Вир, 1964, 158); За труною іті (ступати і т. ін.) — проводити покійника на кладовище. А як його [Бойченка] ховали літом — ясно-зелено було. За труною з білим цвітом аж пів-Києва ішло... (Тич., II, 1957, 312); Настане мій час похоронний, То й ти за труною ступай (Крим., Вибр., 1965, 275); Зв'одити (звесті) в труну див. зв'одити; Класти (покласти і т. ін.) вінки (квіти і т. ін.) на труну чию — вшановувати пам'ять кого-небудь. О, ви, що полягли в таку смутну

весну, як вдарили недосвіти-морози, — нащадки не складуть вінців вам на труну, вам не квітки пристали, тільки сльози! (Л. Укр., I, 1951, 185); У битві, на пшеничному лану — Скрізь виростають велетні-герої, Кладає країна квіти на труну Дочки своєї — Ганни Кошової (Рильський, II, 1960, 331); Лягати (лягти) в труну див. лягати; Перевернеться (перевернувся б) у труні див. перевертатися; Стояти однією (одною) ногою в труні див. ногою.

ТРУНАР, я, ч. Майстер, що робить труни.

ТРУНКОВИЙ, а, е. Стос. до трунку (див. трунок¹). Сліпа, нездоланна любов заарканила дівчину, як сарну, за ший і вела своєю, відомою лиш їй одній тропою, до великої перемоги, до трункового згубу (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 307).

ТРУНОК¹, нку, ч. 1. Напій (перев. алкогольний). Не жалуйте, діти, Трунку дорогого, Із двора не випускайте Тверезим нікого (П. Куліш, Вибр., 1969, 313); — Угорське, шампан благородний, портвейн, бордо — от мої трунки (Кочуб., I, 1955, 138); Випили. Василь Степанович довго плямавав губами, розкуштовуючи дорогоцінний трунок (Добр., Очак. розмир, 1965, 17); Березовий сік... Ніжний трунок весняний, Що годує і поїть ледь помітні бруньки (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 39); *Образно. То перше кохання, то щастя, найдорожче чоловікові в світі! ..Хай упивається людина своєю оmanoю, хай знище [знищить] до краю той трунок солодкий (Мирний, I, 1954, 58); *У порівн. А яка смачна була Василькові та вода! Ковтав її, ніби найсолодший трунок (Турч., Зорі., 1950, 21); // П'яний запах; пахощі. Димлять сумом чорні маки, надихають тоскним трунком німу ніч (Вас., II, 1959, 32); Над ланами гуляв вітерець, напахчений весняними трунками (Грим., Незакінч. роман, 1962, 213).

2. Відвар трав, коренів, лушпиння тощо для різних потреб (перев. для лікування). [М а р у с я:] Бабусю, дайте мені привороту! Я вам чим хоче віддячу... [Б а б а:] Не треба мені нічого... ось тобі дві пляшечки: в одній червоний трунок, у другій зелений (Стар., Вибр., 1959, 278); Мати брала пахучого сіна, Шолушиння [лушпиння] з цибулі й насіння, Що зросло на твердій цілині, І варила усе в казані.. А зваривши всі трунки численні, Викладала у глечик тонкий Фіолетові, жовті й зелені, Як трава польова, крашанки (Мас., Сорок., 1957, 320); *У порівн. Романик знову ковтнув води, ніби цілющого трунку, від якого на нього повинно зійти натхнення (Вільде, Сестри., 1958, 465); // Отрута. Що діється за муром неприступним? Які тортури вигадали ще? Кому у серце лізуть з трунком трупним? (Воронько, Драгі., 1959, 124); *У порівн. Їй [Звенигорі] одягали пута куті, Несли, як трунок, чорну лжу, На велелюдному розпутті Смертельну значили межу (Мал., Серце., 1959, 5).

3. діал. Горілка. Не pomoже трунок, як прийде фрасунок [клопіт] (Гал.-руські.. приповідки, III, 1910, 226); Його очі.. спинилися на фляшці [пляшці] з горівкою. Станув.— Є ще тут що? — спитав. А відтак, відкривши ще трохи трунку, приложив фляшку до уст і випив усе до останньої краплі... (Коб., II, 1956, 166).

ТРУНОК², нка, ч., діал. Шлунок. Аби в трунок, а на плечах дарма! (Укр.. присл., 1963, 50); [В і й т:] Я випити вип'ю, бо щось мене в трунку млоїть (Фр., IX, 1952, 122).

ТРУНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до труна.

ТРУНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до труна. Побігла [Настя], і до ночі не верталась. А ми тут розгорили труночку, прибрали, зіллячком уквітчали (Вовчок, I, 1955, 269).

ТРУНОЧОК, чка, ч. Пестл. до трунок¹. — *От тут недалечко пивничка... Труночок там такий, що тільки ковтай та бровами підкидай...* (Вовчок, VI, 1956, 280).

ТРУНУТИ, ну, веш, док., перех., діал. Торкнути (у 1,5 знач.). *Слуги побачили се, ззирнулися поміж собою, трунули одно друге ліктями* (Фр., I, 1955, 235); *Він [камінь] все лежав, мовчазливий, німий, поки от не прийшов опришок і не трунув ногою* (Хотк., II, 1966, 204).

ТРУНЧИК, у, ч., діал. Пестл. до трунок¹. *А я вийму горілочку фляшу [сулію], .. А він возьме, браття, покуштує, .. Та лиш цмокне: «.. Се ж то, куме, трунчик..!»* (Пісні та романси., II, 1956, 156).

ТРУП, ч. 1. род. а. Мертве тіло людини або тварини. *Треба було оглянути місце, оглянути трупа, переслухати свідків...* (Фр., I, 1955, 111); *Козак Мітла, тримаючи за повідки коня, ходив по долині між трупами і шукав свого побратима Півня* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 407); *Кулі били в труп клячі, шматували її шию і спину, троцюли кістки* (Загреб., Шепіт, 1966, 130); *Образно. *Дивлячись.. на сірий труп міста, я не міг уявити собі тої страшної ночі, коли земля у грізнім гніві так легко струснула з себе величний город* (Коцюб., II, 1955, 401); *У порівн. *Кругом тебе простяглася Трупом бездиханним Помарнілая пустиня* (Шевч., II, 1963, 234); *Олеся лежала, як труп* (Н.-Лев., III, 1956, 162).

◇ По трупах (через трупи) чийх (чий) кидатися (іти, ринуть, лізти і т. ін.) — не шкодуючи життя багатьох, просуватися до якоїсь мети. *Ворог не шкодував нічого. Він кидався в атаки буквально по власних трупах і докотився до артилерії* (Довж., I, 1958, 285); *Ідуть братам на допомогу брати по трупах ворогів* (Сос., II, 1958, 487); *Через мій труп — форма категоричного протесту проти якихось передбачуваних дій. Розлючений учений, пом'ятий, у роздертому костюмі, без капелюха, вирвав у козака гвинтівку й, кинувши її картинним жестом додоу, з криком «через мій труп» упав на землю перед ворітьми* (Довж., I, 1958, 451).

2. род. у, збірн. Мертві тіла людей. *Побіліла [долина] трупом панським* (П. Куліш, Вибр., 1969, 419); *Скрізь трупу, як хмизу! Весь день — контратаки, і стогін, і кров...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 264).

◇ Класти (покласти) трупом див. класти, покласти; Трупом лягати (лягти, полягти, падати, упасти і т. ін.) — вмирати, гинути (в бою). [2-й за порожець:] *Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми трупом ляжем!* (К.-Карий, I, 1960, 168); *Не марно стільки впало трупом! Ввесь світ поставили ми рубя* (Сос., I, 1957, 470).

ТРУПА, и, ж. Колектив артистів театру або цирку. *У нас тепер якраз приїхала трупа Саксаганського* (Мирний, V, 1955, 385); *Багато міст, містечок, сіл звидів Яким, мандруючи з цирковою трупою* (Ков., Світ., 1960, 16); // Про ансамбль яких-небудь виконавців. *В Севастополі на пароплав сіла трупа музикантів, що потім ввесь час розважала подорожніх* (Скл., Помилка, 1933, 93).

Мандрівна трупа — група артистів, що переїздить із місця на місце, не маючи постійного театру для виступів. *Один стаціонарний приватний театр, кілька мандрівних труп та аматорських гуртків — ось що являло собою українське театральне мистецтво напередодні Жовтневої революції* (Мист., 4, 1959, 4).

ТРУПАРНЯ, і, ж. Приміщення для померлих при лікарні; покійницька, морг. *Директор поспішив до трупарні, щоб бути присутнім при роздяганню трупа* (Фр., II, 1950, 264); *В лікарні діда пізнали, роздягли і віднесли до трупарні* (Мик., II, 1957, 317); *У порівн.

В'язниця спала моторошним сном замкненої на ніч трупарні (Кач., II, 1958, 348).

ТРУПИК, а, ч. Зменш. до труп. *Уявляла [Маруся] собі, як хапають маленьку дитиночку за ніжку, б'ють голівку об камінь...* *А вночі приходить вовк і жере трупик...* (Хотк., II, 1966, 203); *За хвилину я вже побачив, як з лайкою несла [дівка] до пекарні в одній руці скривавлений ніж, а в другій трупик [поросяти] за задні ніжки* (Коцюб., II, 1955, 358).

ТРУПКА, и, ж. Зменш. до трупа.

ТРУПНИЙ, а, е. Прикм. до труп. *Володимир Петрович [Філатов] вирізав туберкульозну виразку, а натовість пересадив шматочок консервованої за своїм методом трупної шкіри. І наслідки були чудові* (Знання., 5, 1966, 16); // Власт. трупові; такий, як у трупа. *Його руки були холодні, а обличчя страшно, майже трупної блідості* (Фр., VI, 1951, 315); // Який утворюється внаслідок розкладання трупа. — *Знаю, яким страхом вище для вас був тоді медичний інститут; .. від трупного духу.. вас навіть нудило* (Головко, II, 1957, 583); // Який живиться трупом, паразитує на ньому. *Румлер сидів скам'яніло на стільці, і липкі очі гестапівця ялозили по ньому, як трупні мухи* (Рибак, Час., 1960, 38).

Трупна отрута — отруйна речовина (токсин), що утворюється під час розкладання трупа. *Вони [щури] побачили портфель, прийшли, понюхали.. й здохли на місці. Може бути, що портфель був зроблений з погано вичищеної шкіри і тому в йому була трупна отрута* (Сам., II, 1958, 292); **Трупні плями** — плями, що з'являються на тілі померлого через кілька годин після смерті. *Через 2—3 години після смерті на нижче розміщених частинах тіла появляються трупні плями й починається трупне залякання* (Заг. догляд за хворими, 1957, 136).

ТРУПОВИЙ, а, е. Те саме, що трупний. *Та могила трупова* (Сл. Гр.); *Трупов кров; Труповий сморід; Трупові черв'яки.*

ТРУПОПОКЛАДЕННЯ, я, с., архл. Обряд поховання померлих — закопування в яму в скорченому положенні або на спині з витягнутими ногами. *У похоронному обряді племен, які займали територію сучасної Молдавії, є риси, що зближують їх із західно-подільською групою.. Поряд із скорченими трупопокладеннями трапляються трупопалення в урнах* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 177).

ТРУПОСПАЛЕННЯ, я, с., архл. Обряд поховання померлих — спалювання трупів. *Шар вугілля, попелу та кусків обпаленої глини з перепаленими людськими кістками свідчить про виявлення поховання з трупопаленням* (Археол., IX, 1954, 148).

ТРУП'ЯЧИЙ, а, е, діал. Трупний. *Він [цар] велів зробити чотири дерев'яні скриньки: дві окувати золотом, вложити в них смердючі труп'ячі кості* (Фр., IV, 1950, 138).

ТРУС¹, у, ч. 1. розм. Трясіння, здригання. *У порівн. *А вниз, мов пурпуровий водопад, Спадав вечірній сутінок і звільна Тонув у темряві, що низ встеляла. І був сей вид для вандрівця німого Мов грім небесний і мов трус землі* (Фр., X, 1954, 372); // Землетрус. *Надто бурхливі у вас поривання: раз блисків, пожежі, А за хвилину вам бур, громів і трусу давай* (Фр., XIII, 1954, 305); — *Михайле-архангеле, поможи мені, грішній рабі, оборонити цих дітей нерозумних від потоку і трусу, від марної смерті і всякого зла...* (Стельмах, I, 1962, 210).

2. перен., розм. Метушня, сум'яття; тривога. *Заснує він [Рябко] смачно так, як сплять всі добрі люди, Що щиро стережуть добро своїх панів...* *Як ось — трус, галас, крик!.. весь двір загомонів* (Г.-Арт., Байки..,

1958, 50); // *Страх, переляк. Братик Михайло козаний! Як тебе рятувати?.. І сльози палючі капали на його від жаху та від трусу* (Вовчок, I, 1955, 341).

◇ **Нагнати трусу** — вселити страх комусь; налякати. *Такого трусу нагнали йому* (Сл. Гр.); *Підшійтий трусом див. підшійтий*.

3. Ретельний огляд офіційними особами кого-, чого-небудь для виявлення прихованого, недозволеного або вкраденого; обшук. — *Може, Гаммерштейн схоче робити трус по всіх домах, шукати зброї та схованих повстанців* (Фр., VI, 1951, 165); *Юнак вимагав від провідників, щоб вони зараз же зробили трус у поїзді і знайшли його чемодан* (Трубіл., II, 1950, 134).

ТРУС², а, ч., розм., рідко. Те саме, що боягуз; страхополох. *Враги Троянські почивали, Од трусів вилазки не ждали* (Котл., I, 1952, 220).

ТРУСА, й, ж., діал. Метушня, сум'яття; тривога. *За тим натовпом, клопотом та трусою, то я не урвала й годинки з людьми попрощатись* (Вовчок, I, 1955, 118).

ТРУСАНІНА, и, ж., розм. 1. Дія за знач. трусити 1, 2, 4, 5, 7. *Грицько собі не одстав від брата, і незабаром увесь садок, мов від вітру, колихався від їх трусанини* (Мирний, IV, 1955, 96).

2. перен. Метушня, сум'яття; тривога. *Пісня затихла. Гомін — не гомін, а якась трусанина знялася* (Мирний, III, 1954, 203); *З самого світу у нас трусанина, приїхав мировий* (Сл. Гр.); *Отака-о Глибока Долина тепер — уся шкереберть: переполюх та трусанина... з-під вітряка вихопилась ціла юрба з кіллям, з вилами* (Головко, II, 1957, 326).

ТРУСЕНЯТА, ят, мн. Зменш. до трусї. *Він перед нею шулювся на чевні у своїх трусенятах, як хлопчак* (Гончар, Тронка, 1963, 230).

ТРУСИ, ів, мн. Короткі спортивні штани. *Вона й одягнена була як хлопчик: влітку — в труси й майку, взимку — в просторий лижний костюм* (В ім'я Вітч., 1954, 5); *Блакитні, білі й червоні майки колом заповнюють стрільбище. Миготять труси* (Донч., II, 1956, 310); // *Предмет чоловічої та жіночої нижньої білизни такого вигляду. Роздягнувшись у хаті, син виходить на подвір'я в трусах, у майці. Без мундира такий простий, такий свій* (Гончар, Тронка, 1963, 19).

ТРУСИК, а, ч., розм. Те саме, що кролик. *Білі трусики з червоними очима Кумедно бігають між травами густими...* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 205); *Як мило ти розповідаєш нам про трусика, що пасся у горошку і що його за хвостика з-під муру, куди втекти він, зляканий, хотів, ти витягла* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 94).

ТРУСИКИ, ів, мн. Зменш. до трусї. *Борис Кулик стояв перед своїми воротами в смугастій футболці і в якихось спеціальних спортивних трусиках* (Чаб., Катюша, 1960, 33).

ТРУСИТИ, трушу́, трусиш, недок. 1. перех. Поштовхами, ривками коливати, розхитувати з боку на бік або згори вниз; трясти. *Хлопці полізли на грушу та й давай трусити* (Н.-Лев., II, 1956, 377); *Візці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну* (Коцюб., II, 1955, 320); *Куц навпроти шелестів і дрижав, ніби його хтось трусив руками знизу* (Коз., Зол. грамота, 1939, 88); // *Примувувати падати плоди коливанням, розхитуванням дерев, кущів. Вже достоялись маслини. Стала [я] їх трусити* (Крим., Вибр., 1965, 51); *На березі, в саду, Трусять яблука дівчата* (Нех., Сонце., 1947, 105); // *Вхопивши когось за плече, рукав і т. ін., штовхати, смикати, термосити. Пішов товариш Рубан до пастухів. Балакав з ними, кулаком махав, за грудки трусив* (Ю. Янов., I, 1958, 125); — *Він говорив, що скарб за городищем, над Дніпром.*

— *Брешеш!* — кричав Бразд і трусив Микулу (Скл., Святослав, 1959, 28); // *Трясучи, намагалися повернути до притомності (утопленого, задушеного тощо). Як плюснули її [Устю] у воду, так тут їй і амінь!* Хоч і трусили, та і не відкачали (Кв.-Осн., II, 1956, 180); *Витягли Федора з гузиря, положили на рядно й почали трусити* (Мирний, I, 1954, 313); // *Обхопивши когось руками, трясти на знак привітання. Поки старий пояснював, де може бути зараз голова колгоспу, Іван уже трусив в обіймах Павла Коваля* (Кучер, Трудна любов, 1960, 403).

Трусіти рuku (руки) кому — стиснувши комусь руку (руки), трясти на знак привітання. *Почалося знайомлення. Попада, як ясочка, бігала від одного до другого, хапалася за руки, міцно здавляючи їх, трусила* (Мирний, III, 1954, 192); *Данилові трусила руку [Марина] кілька хвилин, а Тосю пообіцяла зацілувати до смерті* (Смолич, Мир..., 1958, 44).

2. перех. Трясучи, спорожняти що-небудь. *На світанку Григорій з Володимиром Івановичем пішли трусити жаки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 674); // *Трясучи, висипати щось із чогось цілком або частково; витрушувати. Кожен вечір на лимані ставив [дід] ятірці, ранком трусив рибу і тут же її продавав грабарям* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 26); // *Стріпуючи, видаляти пилку з чогось. Балабуха став у ганку й почав трусити свою довгу шинелю* (Н.-Лев., III, 1956, 29).

Трусіти сажу (комин) — очищати комин, димар від сажі. — *В цій хаті, мабуть, ніколи не трусили сажі... Можна згоріти!* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 175); *Хіба йому вдивовижу, що комин чорний, як його трусять?* (Барв., Опов., 1902, 109).

3. **неперех.** Робити помаху чим-небудь у повітрі. *А в самому натовпі звивається дядько Володько, трусить якоюсь свитиною* (Вовчок, VI, 1956, 295); *Офіцербухгалтер трусив брезентовим портфельчиком* (Ю. Янов., I, 1954, 126); // *Хитати, поводити з боку в бік або вгору та вниз. Шептав [ксьондз] такі анекдоти, що білі лоби червоніли од сміху, і навіть солідний директор трусив своїм животом* (Коцюб., II, 1955, 253); *Коняка трусила задом, трахкала ногами в дощаний передок* (Тют., Вир, 1964, 272); // *Метляти, трясти чим-небудь. Сидить [Онисько] оце, слухає-слухає, хитає головою, трусить бородою, зітхне глибоко та важко...* (Мирний, IV, 1955, 54); *Тимко кладе біля себе на лаві картуз, трусить кучерями* (Тют., Вир, 1964, 96).

◇ **Трусіти гаманцем** — витрачати гроші, не шкодувати грошей на що-небудь, для когось. — *Труси, труси гаманцем. Учора ти говорив, що за селянина душу віддаси. А ми душі не просимо. Дай нам трохи грошень* (Тют., Вир, 1964, 130); **Трусіти кулаком (кулаками)** див. кулак.

4. **перех. і без додатка.** Надавати тілу коливального руху; спричиняти трясіння кого-, чого-небудь. *Сміх трусить постаті хліборобів, веселими сльозами наливає очі* (Стельмах, Хліб., 1959, 398); // *Викликати, спричиняти тремтіння тіла (про страх, хворобу, холод і т. ін.). Христя вискочила у сні. Сльози давили її, страх трусив усю...* (Мирний, III, 1954, 118); *Адаменко кладе мене горілиць і тримає, мене трусять марення* (Ю. Янов., II, 1958, 247); **Образно. Двері враз залящали, неначе готелем лихоманково трусить неспокій* (Бажан, II, 1947, 23); // *безос. Сама [Маруся], як вогонь, гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!* (Кв.-Осн., II, 1956, 81); *Що не вхопить [Петька] — проп'є, а потім прилізе до хати, а ним як почне трусити...* (Зар., На.. світі, 1967, 67).

Трясця (проп'єсниця, лихоманка) трусить (трусила) кого, рідко ким — хтось тремтить від страху, хвороби

тощо; когось морозить (у 4 знач.). [Єгор Іванович:] Хати горять, а людей трясця трусить (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 11); Його часто трусила лихоманка, а він казав, що та хвороба має вийти з нього разом з потом (Донч., IV, 1957, 18); Саме тоді він занедужав, лежав у землянці, і його трусила пропасниця (Кочура, Зол. грамота, 1960, 369).

5. *перех. і без додатка*. Хитати, підкидати (під час їзди по нерівній дорозі, верхні галопом і т. ін.). Драбинястий віз, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив (Коцюб., I, 1955, 307); // *безос.* Одкинувшись тулубом назад на коні, щоб не так трусило без сідла на рисі, він увесь час сторожко прислухався назад (Головко, II, 1957, 140); Машина їхала важко й поволі, щоб їх [поражених] не трусило (Кучер, Голод, 1961, 178); // *перех.* Хитаючи, підкидаючи, везти когось. Плохенький коник трусив його до станції, де перебував у ешелонах відділ постачання дивізії (Панч, I, 1956, 591).

Трусіти клўсом (ріссю, рістю) — бігти дрібною ходою. Коні трусили дрібною ристю, на возах сиділо повно людей (Смолич, Мир., 1958, 191).

6. *неперех., перев. чим.* Розсипати, розсівати; сіяти. Шматки кулі летіли вгору й горіли, розсипались на повітрі й трусили іскрами додола на полі (Н.-Лев., II, 1956, 197); Між небом і землею простяглися невидимі струни, і хтось тужливий грав на них слюзи свої. Жалібним шумом вторували йому дерева і трусили водяним пилом (Хотк., II, 1966, 266); // *безос.* З неба трусило, як з решета (Вільде, На порозі, 1955, 239); // у *сполуч. зі сл. п і р'я тощо.* Губити, ронити. Через двір проходять гуси, Злегка пір'ям білим трусять (Шпак, Вибр., 1952, 68); // *також перех.* Устеляти, посипати, розтрушуючи що-небудь. Дівчата.. долівки труситимуть луговою травою (Гончар, II, 1959, 267).

7. *перех. і без додатка*. Робити обшук, трус. Коли біжить Хаброня та й каже, що вже трусять у сусід на кутку, перетрусили усе в хаті в куми Марти, знайшли якийсь лантух з краденим добром (Н.-Лев., III, 1956, 277); Кинулись трусити мене. Поперекидали, де що було й у хаті, й біля хати (Тесл., З книги життя, 1949, 69); // Шукати, намагатися виявити що-небудь заховане, приховане. [Дудар:] Малоштане... Іди трусити хліб у Чирви (Мик., I, 1957, 72).

ТРУСИТИСЯ, трусїся, труси́шся, *недок.* 1. Хитатися, коливатися; дрижати. Збентежила ся річ Латина, Здавалось, близька зла година; На лисині трусивсь вінець (Котл., I, 1952, 275); Машина в заводах стукотіла, аж стіни гули й трусились (Н.-Лев., II, 1956, 207); Гарячий кулемет труситься у міцних руках Шестакова, мов хоче вирватися (Гончар, Новели, 1954, 40); Від гуркоту зеніток трусились будинки (Донч., III, 1956, 440); // Здригатися всім тілом. Навколо розлігся регіт, трусилася од сміху навіть Мокрина Карпець (Стельмах, II, 1962, 136); // Відчувати тремтіння тіла (від страху, холоду, хвороби тощо). Еней спросоння як схопився, Дрижав од страху і трусився (Котл., I, 1952, 109); Слуха молодиця і вже не сміється... на очах тремтять слюзи; вся труситься і хапається за стіл, щоб не впасти (Стор., I, 1957, 23); Змерз подорожній, аж труситься бідний, Мороз витискає душу із тіла (Коцюб., I, 1955, 430); Старший лейтенант, командир роти, трусився під купою накиданих на нього ковдр та шинелей — у нього був приступ малярії (Ю. Янов., II, 1954, 10); // Дрижати, тремтіти (про руки, ноги, голову тощо). Лице її було бліде, руки й ноги трусились, очі як вугілля тліли (Мирний, III, 1954, 125); Голова Петру гнівно трусилася, руки стискалися, наче він ладен був кинутися на зятя і побити його (Чаб.,

Балкан. весна, 1960, 356); У Олени губи трусяться, слова сказати не можуть (Тют., Вир, 1964, 24).

Трусітися як у пропасниці *див.* пропасниця.

2. *перен.* Відчувати страх, переляк; боятися. — На те, — каже, — шука в морі, Щоб трусивсь карась (Гл. Вибр., 1957, 162); — От, боже мій, — каже [жінка].. — Поки вже ми отакі труситься будем тебе? (Тесл., З книги життя, 1949, 39); // над ким — чим. Ретельно оберегати кого-, що-небудь, боятися втратити когось щось. — І яке їм діло до того, хто як живе? Коли самі не вміють з людьми жити, коли самі трусяться над усім (Мирний, IV, 1955, 55); Той над закопаним золотом труситься, чхне (Зеров, Вибр., 1966, 217); — А речі свої он як зберігають. Аж трусяться над кожною ганчіркою (Тулуб, Людолови, I, 1957, 85); // Скупо витрачати; боятися витратити зайве. Густав обурений... Доки він з матір'ю буде труситися над кожною кроною (Хижняк, Килимок, 1961, 88); // Скупитися, жаліти для когось. — А щоб ніхто не діждав, щоб я важений хліб їла! попідвіконням піду, а не хочу твого хліба, що ти даєш і трусишся (Кв.-Осн., II, 1956, 131); — У вас, каже, все погане, а самі ж завидуючі, жадючі, аж трусяться (Довж., I, 1958, 343).

◇ Трусітися за себе (за [свою] шкуру і т. ін.) — боятися за своє життя, становище, за свій добробут. Не так економію бережуть, за себе трусяться (Головко, II, 1957, 260); — А мені страшно, — признався Степан.. — Не подумайте, що за шкуру трушуся.. от тепер.. страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити (Стельмах, II, 1962, 194).

3. до чого або з інфін., *перев. з частк. а ж, перен., розм.* Мати велике, нестримне прагнення до чогось, якесь бажання. Еней і сам трусивсь до бою (Котл., I, 1952, 281); — Я своєму чоловікові колись теж так відповідала, а сама, правду кажучи, аж трусилася заміж (Добр., Тече річка.., 1961, 226); Колишній червоногвардієць Миколук аж трусився з нетерплячки довідатися від Марка про політику, про японця і про бурхливе столичне життя (Кир., Вибр., 1960, 331).

◇ Аж жійжкі трусяться (труси́лися) у кого *див.* жійжкі; Аж шкура труситься у кого — те саме, що Аж жійжкі трусяться (*див.* жійжкі). Додав ще Лисенко-Вовчура, — Усякого лютість скажена пройма, До бійки аж труситься шкура... (Стар., Поет. тв., 1958, 206).

4. Трясучись, їхати на коні, на возі, у поїзді тощо. Коні вчвал пішли — і глянув З посміхом Вільям величний, Як нещасний коментатор На ослі за ним трусився (Л. Укр., IV, 1954, 171); Коли б позавчора вранці він.. відчує у собі таку певність, не довелося б сьогодні труситися в вагоні (Рибак, Час., 1960, 770); За якусь хвилину ми вже трусились на скрипучому возі (Мур., Бук. повість, 1959, 233).

5. Сипатися, сіятися. Сніг трусився з стріхи, наче сухий пісок (Н.-Лев., II, 1956, 70); Схилию голову до мучника. А в нього вже летить-труситься мука (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 122); *Образно. Прислухався княгиня — тільки сміх, Тільки труситься сміх (Тич., I, 1946, 106).

ТРУСІННЯ, я, с. Дія та стан за знач. трусити, труситися 1, 2.

ТРУСК, у, ч., *діал.* Трусок. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випаде, то і труск, і обломки і додає до них цементу (Фр., I, 1955, 30).

ТРУСЛИВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що боягузливий; легкодухий. Сам [Турн] як опарений кричав: «Сюди, трусливі Троянці... Зарились в землю мов кроти..» (Котл., I, 1952, 215).

ТРУСНУ́ТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. Однокр. до труси́ти. Намислив Іванко знову спробувати свою силу. Пішов та ще раз труснув ту грушу, і всі груші, що були на дереві, відразу попадали додо́лу (Укр. казки, 1951, 105); Шовкун підійшов упритул, опік жарким диханням і взяв Хому за барки.. Він сильно труснув, аж зуби в Хоми цокнули (Грим., Незакінч. роман, 1962, 227); Підсунув [Каленик Романович] до себе тарілочку з сметаною і труснув на неї солі з солянки (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33); Потім коц ухопила [Параска], сюди-туди труснула і покрила ним зразу всю постелю (Мирний, IV, 1955, 355); Зійшовши на ганок, він, тримаючи на ремінцях через плече торбинку, труснув нею легенько й заявив з урочистою міною, що він таки знайде багатющий скарб (Коцюба, Нові береги, 1959, 144); — Не привезете дров у школу — піду вашу хату розбирати. Не посміхайтесь — піду! — труснув кулаком (Стельмах, II, 1962, 98); Труснувши чубом, Кузьма розвалькувато рушив до місця роботи (Гончар, Тронка, 1963, 189); — Не тряси лишень, бо трясця не розбирає, на кого нападись. Часом як трусне тебе, — відказує Карпо (Мирний, III, 1954, 50); Потім до гайдамаків: — Ану, хлопці, трусніть! Досвід у «хлопців», як видно, був уже немалий. Один поперед одного кинулись по кімнатах (Головко, II, 1957, 595); // безос. Гудок паровоза. Смикнуло вагон, — труснуло сонного Петра (Головко, I, 1957, 438); Потому несподівано зразу труснуло сніжком (Коцюб., II, 1955, 249).

◇ Трусну́ти калі́тку (калі́ткою, калі́точку, калі́точкою) чюю, чиею — те саме, що Потрусіти калі́тку (калі́ткою) (див. калі́тка). Як розгадаєте ви казку, Свою каліточку трусніть І бубликів велику в'язку Веселій бабі перешліть (Гл., Вибр., 1957, 282); Трусну́ти старині́ю див. старина́.

ТРУСНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до труси́тися 1. — Я ізлякався? — джигун підсмикнувся: — щоб я, пан Пшесмицький, хлопа боявся? .. — од злості труснувся (Тич., I, 1957, 268).

ТРУСО́К, ску, ч., збірн. Дрібний хмиз. Далі в ліс, більше труску (Номис, 1864, № 3530); Кулина розіклала багаття з труску та трісок в тіні високого каменя (Н.-Лев., III, 1956, 216); // Сухі тріски; скіпа. Не питаючись, чи Давид хоче вечеряти, тітка запалює на припічку трусок, ставить на нього пательню (Стельмах, I, 1962, 139); *У порівн. Там, в кожній хаті, чогось чекають, готові, як сухий трусок, що жде підпалу (Коцюб., II, 1955, 74).

ТРУСО́НУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Підсил. до трусну́ти. Удар грому трусонув будинок, аж забряжчали шибки (Цюпа, Назустріч..., 1958, 30); Дівча слухняно видерлося на дерево, трусонувало одну гілку, другу, і злива стиглих, соковитих груш посипалась на співбесідників (Тулуб, Людолови, I, 1957, 169); Вона рішуче вхопила хлопця за плечі й трусонувала його з силою (Кир., Вибр., 1960, 286); Серб Славко, приязно посміхнувшись, так потис і трусонув руку Галі, що дівчина мимоволі скрикнула (Смолич, Світанок..., 1953, 331); Юхим задоволено кркнув, трусонув пальтом, аж вітер пішов по хаті (Кучер, Прощай..., 1957, 214); Ната похлоп'ячому трусонувала кучерями (Донч., VI, 1957, 128); // безос. — Мати пішла? — Пішла, — відповів Микола і сів на стілець біля ліжка. — Чого тебе так трусонувало? (Хижняк, Невгамовна, 1961, 280); — Ех ти, біда! — заклопотано чухнувся Ярошенко. — Ну, та щось зробимо. Знову доведеться глитаїв трусонувати (Речм., Весн. грози, 1961, 26).

◇ Трусо́нути калі́ткою (калі́тку, калі́точку, калі́точкою) чюю, чиею — те саме, що Потрусіти калі́тку (калі́ткою) (див. калі́тка). — Гони, Левку, на

всі клапани, хай старий Коваль з Ковалихою трусонувать калиткою, бо недаром їм такого гостя дорогого веземо (Кучер, Прощай..., 1957, 67).

ТРУСЦЕ́М, присл., рідко. Те саме, що трусько́м. Учора ворог кулемети Трусцем волік на переліг (Стельмах, V, 1963, 119).

ТРУСЬ, я, ч., діал. Кріль.

ТРУСЬКІ́Й, а, е. 1. Який труситься, який під час руху легко піддається трусінню. Простий візок був труський і почав підскакувати на межах (Н.-Лев., III, 1956, 204); Варвара сиділа біля Васькова в труській кабіні грузовика (Перв., Дикий мед, 1963, 304); // Хиткий, хитливий. Ось там, де глухо гнулись труські покрови моху, ... Там город став на палях (Бажан, Вибр., 1940, 98).

2. Який викликає, спричиняє трусіння чого-небудь. У земської вчительки Раїси Левицької, що їхала на возі, почало від труської дороги боліти під грудьми (Коцюб., I, 1955, 307); Він їхав асфальтовим шосе, далі труською бруківкою (Мушк., День..., 1967, 145).

3. Супроводжуваний трусінням, із трусінням. Конячка.. стишилася, дрібно перебираючи ногами, пішла поволі, хоч усе норовила зірватись на труську рись (Збан., Сеспель, 1961, 338); Любить іноді дядько Шурак проїхатись неспішно на коневі, відчутти під собою його труську ходу (Гуц., З горіха..., 1967, 122).

ТРУСЬКО́. 1. присл. Не плавно, не рівно, викликаючи трусіння. Важко почмихував [паровоз], сопів, сунувся трусько, як стара, що вже відбігала своє, коняка (Збан., Сеспель, 1961, 239).

2. безос. присудк. сл. Трусить через нерівність дороги. Трусько їхати на возі (Сл. Гр.); Їхати треба було двадцять п'ять кілометрів. Сніг з дощем. У возі трусько (Довж., III, 1960, 398).

ТРУСЬКО́М, присл. Дрібним клусом, дрібною рисою. Кінь біжить труськом (Сл. Гр.); Білий кінь його йшов труськом (Смолич, Світанок..., 1953, 488).

ТРУ́Т¹, а, ч. 1. Гніт або висушений гриб трутовик, який займається від іскри і використовується при викресуванні вогню. [Д я д ь к о Л е в (сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку):] Аякже! викрешеш! і губка змокла... і трут згубився... (Л. Укр., III, 1952, 210); Він кресав і кресав вогонь. Ось почав тліти, а далі спалахнув ясним вогником трут (Скл., Святослав, 1959, 106).

2. Те саме, що трутові́к. З щілин дубової колоди пробивався трут.

ТРУ́Т², а, ч. Те саме, що тру́тень. Цар і трут на дурняк живуть: інші працюють, а вони мед їдять (Укр. присл., 1955, 3); Мов нараз світ погас, зблід наш Мирко, як хустина; вже сварить його й дитина, що він трут і галапас (Мак., Вибр., 1954, 433).

ТРУ́ТА, и, ж., нар.-поет. Те саме, що отру́та. Найшла [мати] відьму, І трути достала, І трутою до схід сонця Дочку напувала (Шевч., I, 1963, 160); Ніч пише боярин, на дворі світа; Перо його пімстою [помстою] дише; ..Аж ось зайнялася над миром зоря, — Година давно відітхнути: Лист — повний палючої трути! (Граб., I, 1959, 303); Колись царі йому [Т. Шевченкові] бажали долі — Труїли душу трутою неволі, Лишень живим не встигли розп'ясти! (Мал., Полудень..., 1960, 94).

ТРУ́ТА-ЗІ́ЛЛЯ, ~и-~я, ж., нар.-поет. Отруйна рослина. — Отак-то ти, кате! Знущаєшся над сестрами... — І пішли шукати Трути-зілля, щоб Івана Завтра отруїти (Шевч., II, 1953, 114).

ТРУ́ТЕНЬ, тня, ч. 1. Самець бджоли, який не виконує ніякої роботи. — Ти на пчіл [бджіл] поглянь: Ї робучії, Але й трутні в Неминучії (Рудан., Тв., 1956,

67); Трутни значно більші за робочу бджолу, вони не мають жала і ніякої роботи у вулику та поза ним не виконують (Бджільн., 1956, 12).

2. перен., розм. Людина, що живе за чужий рахунок, чужою працею; нероба, паразит. Комунисти завжди були і будуть проти того, щоб трутни сиділи на спинах селян і робітників (Вільде, Сестри., 1958, 266); *У порівн. [Я к і в:] Не будеш працювати — з колгоспу виженемо, як трутня. [Р я б и й:] Я не трутень, я несвідомий (Зар., Антеї, 1962, 414).

ТРУТИЗНА, и, ж., нар.-поет. Те саме, що отрута. [К а т р я:] Тут якісь краплі. Лікар.. казав, що страшна трутизна, — зразу може покласти... (Стар., Вибр., 1959, 217); Гади́на має трути́зну — Спалим її вогнем. Ворог іде на вітчизну — Ми йому шлях перетнем (Павл., Пальм. віть, 1962, 91); Найстрашніший гріх. Найтяжча вина — Се погорди сміх, Зради трути́зні (Вороний, Вибр., 1959, 140); Хлопець задумався, бо вже юнацька душа затруїлась трути́зною успіху (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 244).

ТРУТИНА, їнї, ж., нар.-поет. Те саме, що отрута. — Ой хіба ж би я розуму не мала, А щоб я тобі трути́ни дала (Чуб., V, 1874, 435); Він же, руками упершись, даремно вузли розтинає, Кров'ю і чорною скрізь трути́ною по тілу облитий, Крики нелюдські, страшні до зір підіймає високих (Зеров, Вибр., 1966, 244).

ТРУТИТИ див. тручати.

ТРУТИВКА¹, и, ж. Робоча бджола, що відкладає незапліднені яйця. З яєць, що їх кладуть такі [робочі] бджоли., виводяться.. тільки самці-трутни. Робочих бджіл, що кладуть яйця, і називають трутівками (Бджоли, 1955, 36).

ТРУТИВКА², и, ж., нар.-поет., рідко. Те саме, що отрута. Чи ти мене вчарувала, чи трутівки дала? (Сл. Гр.).

ТРУТНИЙ, а, е, нар.-поет. Прикм. до трута. Пливе з озер мережаний туман І духмяніють папороті трутні (Бажан, Вибр., 1936, 19).

ТРУТНИК, а, ч., рідко. Те саме, що трут¹. 1. Кремін'я давав дрібні іскри, і вогкий трутник довго не займався (Тулуб, Людолови, I, 1957, 322).

ТРУТНІВ, нева, неве. Прикм. до трутень; належний трутневі, трутням. Трутнева матка.

ТРУТНІВКА, и, ж. Щільник з комірками більшого розміру, ніж звичайно, з яких виводяться трутни; окрема така комірка. Мій дід всі вулики огляне, Трутнівку зріжу я ножем (Стельмах, Жито., 1954, 61).

ТРУТОВИЙ, а, е. Прикм. до трут¹. Трутові гриби.

ТРУТОВИК, а, ч. Однорічний або багаторічний гриб, що паразитує на деревах. Для дуба найнебезпечніший гриб — трутовик. Поселяється він також на березі, осиці, маньчжурській вільсі та інших листяних породах (Знання., 1, 1967, 27).

ТРУТОВИКОВИЙ, а, е. Прикм. до трутовік. Трутовиковий наріст; // у знач. ім. трутовиків, их, мн. Родина грибів, багато видів якої паразитує на деревах.

ТРУХА, й, ж., рідко. Те саме, що потерть. Малась вона [хата] будуватися на дві половини, та, видно, в господаря нестало достатку і він ледве спромігся на одну, та й то ще не зовсім. Про те говорила недовкрита стеля, сак-так прикидана бур'янами та трухою (Мирний, IV, 1955, 205); Хіба не тут ловив [Оксен] обличчям холодні тіні від хмар у страшні липневі спеки, коли весь степ пах зерном і солом'яною трухою? (Тют., Вир, 1964, 526); // Те саме, що порохня. Міцним буковим ціпком Сагайдак почав штурхати в колоди, обдираючи з них кору, з-під якої сипалася бура труха — результат кількарічної праці ненажерливих короїдів (Добр., Тече річка., 1961, 294).

ТРУХАН, а, ч., діал. Індик. *У порівн. Тітка Клава розсміялась, аж шкіра на її шиї затряслась, як у старого трухана (Вільде, Пов. і опов., 1949, 188).

ТРУХАТИ див. трюхати.

ТРУХІКАТИ див. трюхикати.

ТРУХІ-ТРУХІ див. трюх-трюх.

ТРУХЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до трухлий. Сумненько трохи у моїй квартирі: голі стіни, голий стіл, три стареньких стільці, ліжко дерев'яне, трухленьке — і більш нічого, а шкільні хати великі (Вас., IV, 1960, 17).

ТРУХЛИЙ, а, е. Те саме, що трухлявий. В стайні худібка стоїть, трухлу соломі гризе (Фр., XIII, 1954, 306); Ми перейшли в другий куток саду. Посідали під гушавиною на старій трухлій лавочці (Вас., II, 1959, 313); Він хотів відчинити вікно, торкнув рукою раму, але трухла кватирка впала на причілок і розбилася (Чорн., Визвол. земля, 1959, 148).

ТРУХЛІТИ, іє, недок., рідко. Те саме, що трухлявіти. Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі, де трухлили жертві смереки (Коцюб., II, 1955, 347).

ТРУХЛЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до трухлявий. З сусідньої кімнати увиходить трухлявенький генеральчик (Голов., Поезії, 1955, 278).

ТРУХЛЯВИЙ, а, е. 1. Який від давності, дії вологи, гниття і т. ін. зробився крихким, ламким; який перетворюється на потерть, порохню тощо. Вкупі з матір'ю він день у день порасться коло хати. Розкрив її, оббив зокола й зсередини; трухляве дерево викидає... (Мирний, I, 1949, 324); Біля трухлявого пенька на куці скрутився чорний вужак (Донч., IV, 1957, 41); Марія відійшла в куток клуні і сіла на трухлявому околоті соломі (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 122); *Образно. — Тільки турнули тоді петроградці царя Миколку разом з трухлявим троном, то за кілька днів і вся імперія його розвалилась (Головко, II, 1957, 616).

2. перен. Дуже старий (про людину). Передо мною була рідна моя земля, неорана, засмічена, із сплюндрованими селами. Скрізь жінки. Самі жінки та діти і де-не-де чоловік трухлявий, худий, згорблений (Довж., III, 1960, 391).

ТРУХЛЯВИНА, и, ж. Що-небудь трухляве. «Бач, тут цілий світ під корою... А кариди [кліщі] та грибки розкошуют собі у цій трухлявині...» (Коцюб., I, 1955, 208); Підмоцували [жінки] під себе якесь дрантя, діряві матраци, набиті колись соломію, а тепер наповнені перетертою трухлявиною (Хижняк, Тамара, 1959, 129); Груша супилася перед ним пелехатою кроною. У її стовбурі.. було дупло, вигниле в сучку, дупло з трухлявиною на дні, там жили світляки (Гуц., Скупана., 1965, 230).

ТРУХЛЯВІТИ, іє, недок. Робитися трухлявим. Всихаючи, вони [яблуні] розчахувалися на вітрах, трухлявіли, випадали з окоренків (Стельмах, II, 1962, 338); З усіх ознак було помітно, що стовпи пролежали не один рік. Найнижчий шар уже почав трухлявіти (Добр., Тече річка., 1961, 292).

ТРУХЛЯК¹, а, ч., розм. 1. Шматочок трухлявого дерева, який у темряві світиться. Сіє [Тихон] зразу з приполю блискучими трухляками! Всі з реготом кидаються врозтіч, збирають блистки [блискітки] (Вас., III, 1960, 177).

2. перен. Про дуже стару людину. Поза столом сидить на лаві.. чоловічок — вже давненько не юнак, відколи.. й квіт з його опав, та ще й не трухляк: сивоусий, пикатий, броватий (Вовчок, VI, 1956, 281).

ТРУХЛЯК², а, ч. Жук, що живе під корою дерев і живиться комахами-шкідниками.

ТРУХЛЯТИНА, и, ж., рідко. Те саме, що **трухлявина**. *Покої були дуже старі: в їх тхнуло трухлятиною* (Н.-Лев., I, 1956, 410); — *А з човнів підсунемо ми їм [панам] саму трухлятину, що й на дрова не придатна* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 221).

ТРУХНУТИ, не, недок. Те саме, що **трухлявити**. *Образно. *Серце трухне, і не знаю, для кого і для чого я живу* (Барв., Опов., 1902, 278).

ТРУХНУТИ, ну, неш, док., перех. і чим, однокр. Те саме, що **трухнути**. *Яблука поспіли; він трухнув [дерево], — всі осипались* (Сл. Гр.); *Василь трухнув головою, мов струхуючи [струшуючи] з себе важкі якісь, неприємні думки* (Хотк., I, 1966, 100); *Командир з ремінцем через плече вийшов з-за столу, підняв нарівні з собою Василька й поцілував... а Стародубові потис руку. — За сина дякую! — сказав і ще раз трухнув його руку* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 84).

ТРУХ-ТРУХ див. **трюх-тріх**.

ТРУХЦЕМ, присл., діал. Труськом.

ТРУЧАТИ, аю, аєш, недок., **ТРУТИТИ**, тручу, трүтиш, док., перех., діал. Штовхати; спихати. *Вітер і не дунув, лише перелітаючі птахи тручали з дерев білі пушисті хусточки* (Кобр., Вибр., 1954, 106); *Я легенько тручаю її [матір] в бік і рішуче йду туди, звідки чути гелгання захмелілих гостей* (Речм., Твій побратим, 1962, 206); *Анна, до крайності роздразнена і зворушена, трутила її майже з мужеською [чоловічою] силою в груди* (Коб., II, 1956, 160); *Злісний трутив її так, що вона упала* (Черемш., Тв., 1960, 38); *Ой мала я миленького на трошки, на трошки, Післала-м го [його] води брати, трутив дідько з дошки* (Коломийки, 1969, 102).

ТРУЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Штовхатися. *Інші [школярі], сміліші, ходили по класу, білися, тручалися поміж лавками* (Фр., I, 1955, 239); // *Цокатися*. *Ще раз поцілувалися [спільники] і почали тручатися приязно чарками* (Круш., Буденний хліб., 1960, 309).

ТРЮІЗМ, у, ч., книжн. Загальновідома, заяложена істина. *Те, що емоціональність є необхідною передумовою художньої творчості, в наш час сприймається як аксіома чи навіть трюїзм* (Рад. літ-во, 8, 1968, 40).

ТРЮК, у, ч. 1. Складний цирковий номер. *Сліпучо-яскраве світло арени, бравурна музика, карколомні трюки, які часто виконувались з великим ризиком для життя, — все це було для глядачів чимось таємничим* (Ткач, Арена, 1960, 67).

2. Вправний ефектний прийом у різних видах мистецтва. *Трюк — найбільш характерний для буржуазних комедій прийом, щоб викликати сміх* (Укр. кіномист., II, 1959, 87); *Самодіяльним митцям часто важко оволодіти високою культурою танцю внаслідок надмірного захоплення складними технічними рухами, так званими трюками* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 94).

Кінематографічний трюк — прийом в кіно з використанням різних технічних засобів, коли треба досягти фантастичного або комічного ефекту та коли звичайна зйомка небезпечна для життя акторів.

3. перен. Спритна витівка, хитрий несподіваний прийом, виверт. — *Цікаво, який вони [меншовики та есери] сьогодні трюк викинуть? — спитав солдат Одуд. — Зірвуть засідання... — переконано сказав Кузнецов* (Головко, II, 1957, 543).

ТРЮКАЦТВО, а, с., розм. 1. Мистецтво виконувати трюки (у 1 знач.). *На арені Бова показував звичайні номери, хоч, правда, з деяким присмаком трюкацтва* (Ткач, Арена, 1960, 133).

2. Схильність до трюків (у 2, 3 знач.), використання їх у своїй роботі, діяльності. *У формалістичному трю-*

кацтві і безглуздох викрутасах буржуазних псевдоноваторів у літературі й мистецтві він [В. І. Ленін] вбачав пряме заперечення правдивості, ідейності, художньої краси (Літ. Укр., 19.IV 1963, 1).

ТРЮКАЦЬКИЙ, а, е, розм. Стос. до трюкацтва. *Трюкацькі прийоми*.

ТРЮКАЧ, а, ч., розм. 1. Той, хто володіє мистецтвом виконувати трюки (у 1 знач.).

2. Хто-небудь, схильний до трюкацтва (у 2 знач.).

ТРЮКОВИЙ, а, е. Стос. до трюку (у 1, 2 знач.). *Трюкові і комбіновані зйомки — справа складна, копітка, вона вимагає від майстрів великих знань, уміння* (Мист. кіно, 1955, 82); *Трюкові стрибки; Трюковий фільм*.

ТРЮМ, у, ч. Внутрішнє приміщення корабля між палубою і днищем, де встановлюють машини, механізми, поміщають вантажі і т. ін. *Ми зайшли до трюму, де вода вже стояла по кісточки* (Ю. Янов., II, 1958, 71); *Йому було і тісно і незвично у трюмі, в корабельній кочегарні* (Воронько, Тепло., 1959, 166); *Злегка погойдувалось велетенське.. судно, а з берега, де на колії стояли ряди червоно-бурих вагонів, зігнуті, надломлені постаті носили в його трюм тугі мішки* (М. Ол., Леся, 1960, 122); *Матроси швидко і вправно вантажать на корабель речі, заповнюють трюм та палуби різним крамом* (Ів., Друкар., 1947, 7).

ТРЮМНИЙ, а, е. Прикм. до трюм. *Тільки ступили вони на палубу пароплави, як заштовхали їх у трюмні засіки, наче бидло* (Рибак, Час., 1960, 88); // *Який працює у трюмі, обслуговує трюм. Трюмний старшина*.

ТРЮМО, невідм., с. 1. Високе стояче дзеркало. *Просто дверей — «шикарне» трюмо. Зараз перед ним Наталія, Данюшина жінка, заціску поправляє* (Головко, II, 1957, 45); *Хлопець стояв перед трюмо з мохнатым рушником за плечима* (Вол., Місячне срібло, 1961, 7).

2. архт. Простінок між вікнами, звичайно прикрашений орнаментом.

ТРЮМОВИЙ, а, е. Прикм. до трюм.

ТРЮФЕЛІВІЙ, а, е. Прикм. до трюфель, трюфелі.

ТРЮФЕЛЬ, я, ч. 1. Схожий формою на бульбу коричнювато-чорний їстівний гриб, який росте під землею і має високі смакові якості. *Я роздивилася знахідку, понюхала і сказала: — Молодець! Ти знайшов трюфель! Це рідкісний гриб, дуже дорогий і поживний* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 145).

2. трюфелі, ів, мн. Назва шоколадних цукерок, які формою нагадують ці гриби.

ТРЮФЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до трюфель, трюфелі; // Пригот. з трюфелів. *Трюфельна приправа*.

ТРЮХАТИ і рідко **ТРУХАТИ**, аю, аєш, недок., розм. Бігти нешвидко, дрібною рисою (звичайно про коня). *Захуджені коні о. Хведора зовсім потомились, аж перепалились.. Коненята ледве трюхали* (Н.-Лев., I, 1956, 287); *Коні трюхали собі помаленьку по затужавій сніговій дорозі* (Речм., Весн. грози, 1961, 59); // *Повільно бігти (про людину). Христя, не примічаючи їх [сліз], налягає на ноги: не йде, а підтюпцем трюха..* (Мирний, III, 1954, 67); *За тарантасом пішки трюхав стражник, притримуючи збоку шаблю* (Панч, II, 1956, 520); // *Іхати верхи, трясучись від нешвидкого бігу коня. Попереду верхи трюхав конем Василь Назарович Боженко* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 441).

ТРЮХАЧКА, присл., розм., рідко. Нешвидко, дрібним кроком (бігти).

ТРЮХІК, присудк. сл., розм. Уживається за знач. **трюхіякати**. *Кінь трюхик та трюхик, візок рип та рип*.

ТРЮХІКАТИ і рідко **ТРУХІКАТИ**, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що **тріухати**, **трүхати**. *Трюхикає Лиска, тонко та високо співають коліщата..* (Вирган, В розп. літа, 1959, 262); *Коні легко трухикали шляхом й не-*

терпляче одмахувалися хвостами на хазяйський батіг (Епик, Тв., 1958, 416); Ніхто не пам'ятав, щоб він за будь-яких обставин змінив свою поважну ходу і пробігся бігцем, як інші. Навіть під час останнього бою, коли підрозділи, рятуючись від танків, вітром летіли за дамбу, Кармазин лише солідно трюхикав у своїй плащ-палатці (Гончар, III, 1959, 374); Асик.. весь час трюхикав за ним [Коською] (Збан., Мор. чайка, 1959, 167); Двоє гусарів трюхикало за мажею, куняючи в сідлі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 387).

ТРЮХИ-ТРЮХИ див. трюх-тріух.

ТРЮХ-ТРЮХ, ТРЮХИ-ТРЮХИ і ТРУХ-ТРУХ, ТРУХИ-ТРУХИ, присудк. сл., розм. Уживається за знач. трюхати і трюхикати, трухати і трухикати.

ТРАМ, ТРАМ, а, ч., діал. 1. Сволок у хаті або бантина на горищі, в повітці, клуні і т. ін. Побігла [Даринка] в повітку, зняла його [півника], теж уже сонного, з тряма, зв'язала мотузком ноги, посадила на возик (Вирган, В розп. літа, 1959, 261); Двоє кріпильників звичними рухами ставили раму, приладнювали трами, густо вкриваючи дошками стелю [рудні] (Досв., Вибр., 1959, 348).

2. Взагалі колода, балка. З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна жінчина [жінка].. поберувала всякі труднощі утяжливої дороги, як легко пере-скакувала.. величезні трами (Фр., VI, 1951, 12).

ТРАМОК, ТРАМОК, трямка і трамка, ч., діал. Зменш. до трям, трам. Марта дістає з трямка свиту й підстеляє свекрусі під голову (Вас., III, 1960, 77); Онися дбайливо вичистила засік у коморі, змила підлогу, принесла з колгоспного саду кілька пучків червоної калини і розвішала під трямком (Десняк, I, 1955, 442); Перекинуті через трамок віжки вже теліпалися серед сіней (Гр., II, 1963, 410); На трамках стояли готові до випалювання миски, горнята, гладішки й глечики (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 327).

ТРАСАВИЦЯ див. трясавиця.

ТРАСИЛКА, и, ж., техн., розм. Те саме, що Трасильна машина (див. трасильний).

ТРАСИЛЬНИЙ, а, е, техн. Признач. для обробки чого-небудь трясінням. Трасильний станок.

△ Трасильна машина — машина для очищення ляного волокна.

ТРАСИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який очищає ляне волокно на трасильній машині.

ТРАСИНА, й, ж., рідко. Те саме, що трясовина. — Одчини. — Свят, свят, свят! Згинь, нечиста сило! Зганяю тебе на очерета та болота, на купину та трясину, звідкіля тебе і притаскало, — обізвалася Горпина з печі (Л. Янов., I, 1959, 340).

ТРАСИННИЙ, а, е, рідко. Прикм. до трасина. Вже гречка цвіте Запашна, медяна, Картопля росте Із трасинного дна (Воронько, Вел. світ, 1948, 34).

ТРАСИХВІСТ див. трасихвістка.

ТРАСИХВІСТКА, и, ж., ТРАСИХВІСТ, хвоста, ч., діал. Трясогузка.

ТРАСІННЯ, я, с. Дія за знач. трястї і трястїся. Дистанційні манометри.. майже не реагують на поштовхи і трасіння (Автомоб., 1957, 245); Все тіло нило від восьмидобового трасіння без сну й відпочинку (Тулуб, В степу., 1964, 23).

ТРАСКА, и, ж. Похитування вгору й униз, з боку на бік, вперед і назад (під час їзди яким-небудь транспортом). Можу їхати сама, бо там [на пароплаві] нема ні пересадок, ні тряски (Л. Укр., V, 1956, 241).

ТРАСКАЛО і діал. ТРАСКАЛО, а, с., рідко. Те саме, що тріскачка 1. Почав я фабрикувати траскала та скри-

пучі опуди для відгонення [відганяння] воробців із пшениці, проса та конопель (Фр., II, 1950, 344).

ТРАСКАТИ і діал. ТРАСКАТИ, аю, аєш, недок., ТРАСНУТИ і діал. ТРАСНУТИ, ну, неш, док., перех., рідко. Те саме, що ляскати 1, 2. Батіг чудесно траскав на гнучкому пужалні (Козл., Ю. Крук, 1950, 79); [М а - т и:] Оступися, злидню! (Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима) (Л. Укр., III, 1952, 261).

◇ Як з батогá тряснув; Як у батіг тряснув — про час, що пройшов дуже швидко, непомітно. П'ять літ — як з батога тряснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш... (Свидн., Люборацькі, 1955, 93); — Ой, дитинко божя, минув вік, як у батіг тряснув! (Стеф., Вибр., 1945, 88).

ТРАСКІТ і діал. ТРАСКІТ, коту, ч., рідко. Різкий або сухий звук, що чується, коли ламається, тріскається, лопається що-небудь. Кроква з трясотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору (Л. Укр., III, 1952, 264); В тій хвилі Іван почув справді в лісі страшений стукіт та траскіт (Фр., III, 1950, 141).

ТРАСНУТИ див. тряскати.

ТРАСНУТИ, ну, неш, док., перех. і чим. Однокр. до трястї. Першим познайомився Валерик, учтиво назвавши себе, а потім тряснув дівчинці руку й Данько (Гончар, Таврія, 1952, 178).

ТРАСОВИНА, й, ж. 1. Дуже грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травою і мохом, що утворилося на місці колишньої водойми. — Води! — попрохав ранений.. Серце Соломії рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! адже вони на воді! про це свідчить трясовина, що вгинається під ногами (Коцюб., I, 1955, 357); Почалися болота. Грунт двигтів під ногами. Володя знав, що це означає. Необережний крок — і можна загрузнути в трясовині (Донч., III, 1956, 303); Есесівець тим часом добіг до жінки і почав заштовхувати її в трясовину ще глибше (Хижняк, Тамара, 1959, 247); *У порівн. Середовище засмоктує його [Уляничу] в себе, як трясовина... (Вільде, Повнол. діти, 1960, 329).

2. перен., чого, яка. Те, що засмоктує, губить творчі прагнення, позбавляє енергії, можливості розвитку тощо. І в наші дні апологети буржуазної культури йдуть на всілякі підступи, щоб відірвати мистецтво від народу, завести його в трясовину формалістичного штуркарства (Мист., 1, 1966, 4).

ТРАСОВИННИЙ, а, е. Прикм. до трясовина. Горе.. тому, хто зважиться іти через Сиваш, не знаючи бродів! Не один уже пішов з головою в смердючу трясовинну твань (Гончар, II, 1959, 397).

ТРАСОВИННЯ, я, с. Те саме, що трясовина. *У порівн. Купина зблизька виявляється значно вищою. При-тримуючись за паркан, Неля видирається на неї. Струхлявілий бур'ян всуміш з глиною западається під ногами, як трясовиння (Вільде, Сестри., 1958, 437).

ТРАСОВИЦЯ, ТРАСАВИЦЯ, і, ж., діал. 1. Те саме, що трясовина. — Всі ті страшні трясовиці, що блистіли лісом і полями тут і там — треба було позасипувати, повичерпувати (Коб., II, 1956, 22); Поліз Кметик у трясавицю, застряг по пояс (Ков., Світ., 1960, 122).

2. Те саме, що трясця 1. — Розжени тих сімдесят сім пропасниць-трясовиць (Чуб., I, 1872, 120).

ТРАСОГУЗКА, и, ж. 1. Невеликий птах ряду горобиних з довгим рухливим хвостом. Де не взялась трясогузка. Киваючи довгим хвостом, вона.. побігла стежкою, як миша (Донч., V, 1957, 67); З китиці очерету пурхнула на траву трясогузка, підстрибом побігла бережком (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 580).

2. перен., розм. Про вертляву, несерйозну жінку. Дівчата, вони ж, нехай там хоч що, — ..трясогузки! (Смолич, Мир., 1958, 177).

ТРЯСОГУЗОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до трясогужка. У Змієві ви візьмете човна й попливете за течією Північним Дінцем.. І скільки ви плитимете, весь час вітатимуть вас своїм щебетанням веселі жовтобрюшки, канарейкові трясогужочки (Вишня, II, 1956, 238).

ТРАСОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і чим. Підсил. до трясну́ти. — А що..? — трясону́в його [німецького солдата] Кир за петельки (Тют., Вир, 1964, 534); Трясонути дерево.

ТРАСТИ, су́, се́ш; мин. ч. тряс, ла́, ло́; недок. 1. перех. Швидко й рвучко рухати, штовхати, хитати вгору й униз, з боку на бік, вперед і назад. Він вхопив руку писаря в обидві свої широкі долоні і почав трясти з усієї сили (Н.-Лев., IV, 1956, 64); Йон скося поглядав уже на Гашицу, на її сильні, жиливі руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно... (Коцюб., I, 1955, 251); [П а н с а (Трясе Прісіцїллу за плече, мов хоче пробудити):] Прісіцїлло! Донечко моя! Прокинься! (Л. Укр., II, 1951, 458); Комендант.. зачинає двері, а Юля ріже залізом долоні, трясє грати (Тют., Вир, 1964, 451); // Хитаючи дерево, ку́щ, викликати падання плодів, ягід, листя, крапель роси, дощу і т. ін. І, задуманий, звільна бреду я, Розвертаю ожини гілки, Лист зів'ялий додолу трясучи я, І хрустять під ногов [ногою] сушники (Фр., XIII, 1954, 134); Хтось із хлопців повадився трясти груші в садку у доброї бабки Лукери (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 3).

2. перех. і неперех., також безос. Хитати, підкидати когось під час їзди по нерівній дорозі або на розхитаному, погано налагодженому і т. ін. возі, автомобілі тощо. Їх нещадно підкидало й трясло — трактори йшли на максимальній швидкості (Гончар, Новели, 1949, 93); Наша гірська кибитка, вантажне таксі, трясло нами, наче решето (Томч., Готель., 1960, 7); — Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як цапа за хвіст. — Бо трясє-е-е, — виправдовувався Охрім, не випускаючи з рук драбини та підскакуючи на полудрабку (Тют., Вир, 1964, 284); *Образно. Як не трясла Антоном доля, а не витрясла з грудей душі хлібороба (Чорн., Потік., 1956, 14).

3. неперех., чим. Швидко рухати, робити чим-небудь дрібні, неширокі помахі. Слова зливались у неї в горлі у невиразний крик. Вона трясла руками і так стояла з відкритим ротом (Коцюб., II, 1955, 182); Він [кінь] трясє головою, просячи себе погладити (Ю. Янов., II, 1958, 136); Став Степан серед хати і, трясучи кулаком у повітрі, крикнув: «Ой не попадайся мені більше, падлюче кодрло!..» (Хотк., I, 1966, 70); Це прийшов фурман. Він довго морщить лоба, трясє кучмою і бородою, вилічуючи, скільки буде верст до Медвина (Стельмах, I, 1962, 172).

◇ Руб'ям трястї — ходити в лахмітті, дранті. Треба прясти, щоб руб'ям не трясти (Номис, 1864, № 7199); Трясе ко́сою смерть — смерть наближається, близько. Спасибі, зіронько! минає Неясний день мій; вже смеркає, Над головою вже трясє Косою смерть (Шевч., I, 1951, 273); Трястї кулако́м (кулака́ми) див. кула́к.

4. перех. Викликати тремтіння, дрож (про холод, хворобу, нервовий струс, нетерпіння тощо). Юзя лежала, укрита двома ковдрами і хутром, вся посиніла від холоду, що проймав її і тряс до болю, до млости (Л. Укр., III, 1952, 635); Одного кулеметника довго ще трясла страшна лихоманка (Довж., I, 1958, 134); // безос. Матрос лежить, його трясє, він уже бачить десятий фантастичний сон, він мучиться неймовірно (Ю. Янов., II, 1958, 34); — В баби лице почорніло, з рота виступила піна і стало її так трясти, що місця собі не знайде (Тют., Вир, 1964, 16); Курки наганів у нас були на-

півзведені. Мене всього трясло (Ю. Янов., I, 1958, 91); Від холоду і нервового напруження хлопчика трясло (Багмут, Щасл. день., 1959, 120).

5. перех. Перевертати, розтрушувати (сіно, солому і т. ін.) для висихання. Коли чоловік обідав, вона взяла вила і пішла трясти сіно (Калин, Закарп. казки, 1955, 208).

6. неперех., розм., рідко. Робити обшук, трус. [О б ж а л у в а н и й:] У Семена пропав мішок, а в мене трясли шандарі, та й найшовся (Март., Тв., 1954, 90).

ТРАСТИСЯ, су́ся, се́шся; мин. ч. тря́сся, трясла́ся, ло́ся; недок. 1. Швидко й рвучко рухатися, хитатися вгору й униз, з боку на бік, вперед і назад. [К а с с а н д р а:] На морі вже чорні кораблі багряню хвилю стернями різали, вітрила рвалися... На шоломах у вояків ахейських тряслися грізно гриви... (Л. Укр., II, 1951, 253); Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці (Коцюб., I, 1955, 353); Його борода тряслася, а червоні очі сльозливо моргали (Хотк., I, 1966, 159); Коні ходили навколо великих зубчастих коліс, обертали їх, молотарка тряслась і клацала зубами, викидаючи з себе солому (Томч., Готель., 1960, 62).

2. Хитатися, підскакувати під час їзди по нерівній дорозі або будучи розхитаним, погано налагодженим і т. ін. (про віз, автомобіль тощо). Візок тепер ще дуже трясся по дорозі (Чаб., Тече вода., 1961, 74); Пахучі кухні тряслися через подвір'я, гублячи за собою жар з піддувал (Гончар, III, 1959, 293); // розм. Їхати по труській дорозі або на чомусь труському (про людей). Восени ми тряслися в таратайці в село; Вже на нивах нічого тоді не було (Укр. поети-романтики., 1968, 143); Охрім сидить, вчепившись руками за полудрабки, трясеться на грудді разом з гарбою (Тют., Вир, 1964, 282); Харкевич обійшов літак, маючи намір подякувати пілоту, що позбавив його тяжкої необхідності трястися кілька днів у теплушках (Голов., Тополя., 1965, 8).

3. Дуже здригатися, дрижати, двигтіти. Дзвеніло скло вікон, тряслась хатина, верби аж стогнали, і в берегах скиглив протяглий стон [стогін] вітрів осінніх (Фр., XIII, 1954, 75); Хлопці дзвонили в дзвони, аж дзвіниця тряслась (Н.-Лев., III, 1956, 104); Земля тряслася. Вибухи схоплювалися все ближче (Гончар, III, 1959, 86); // Бути охопленим дрозом, часто здригатися, тремтіти (від холоду, хвороби, нервового струсу, нетерпіння тощо). Тіло в неї тряслося; очі помутилися, вона ними якось чудно водила, на губах встала кривава піна... (Мирний, I, 1949, 412); Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону на маленьке дівча, що тряслося з жаху біля самого воза (Коцюб., II, 1955, 311); Не пошпе і не напряде [Груня], в неї руки трясуться... (Горд., II, 1959, 217); // Здригатися всім тілом (від сміху, плачу і т. ін.). На слово се прийшла Амата І зараз в Турна і вп'ялась; .. І од плачу над ним тряслась (Котя., I, 1952, 281); Прикривсь долонею старий, від сміху аж трясеться (Дор., Три богатирі, 1959, 32).

◇ Аж жіжжкі трясуться див. жіжжкі; Аж земля трясється; Аж стіни трясуться; Аж хата трясється — з великою силою, дуже сильно. Запорожці ті хлоп'ята, Сини його, діти, Поміркує, загадає, Чи бити, чи пити, Чи танцювать, то й ушкварять, Аж земля трясється (Шевч., I, 1963, 98); — Віват! — гуде окрик, аж хата трясється (Фр., VIII, 1952, 63); Як гримне [Громо-вик] — аж земля трясється, Жахається і звір, і чоловік (Гл., Вибр., 1951, 136).

4. перен., до чого, без додатка і з част. а ж, розм. Мати велике, нестримне бажання що-небудь робити. — Було, нужу світом, до діла так і трясуся, мов до меду, а тут оттаке лихо (Барв., Опов., 1902, 223); Аж трясся [Йойна], щоб узяти лампу і при її світлі

заглянути в нутро ями, але се була небезпечна забава, міг зробитися вибух (Фр., IV, 1950, 17).

5. *перен.*, над ким — чим, розм. Дуже берегти, боятися втратити кого-, що-небудь. Мати любила його без пам'яті, трясась над ним і у всім [всьому] волила його волю (Фр., V, 1951, 286); Тряся [Василь] над нею [дочкою] і просто дичів, коли жінка натякала про віддання (Коб., II, 1956, 11); // Економно витрачати що-небудь.

ТРЯСУ́Н¹, а, ч., *техн.* Пристрій із жолобів, що трясуться, для транспортування сипких тіл.

ТРЯСУ́Н², а, ч. Член містичної релігійної секти п'ятидесятників. Ватажки антирадянської зграї трясунів особливо яскраво показали своє справжнє вороже обличчя під час Вітчизняної війни (Наука., 8, 1958, 50).

ТРЯСУ́ЧИЙ, а, е, розм. 1. Який трясеться або трясє під час їзди; труський. Трясуча бричка, бризки з-під коліс, Дух поту кінського, біде світання, І станція, і поїзд залізничний, Думки безладні, як в болючім сні... (Рильський, III, 1961, 149).

2. Те саме, що трясові́нний. Люди з ським-таким скарбом за плечима, на візку чи в саквах на засідланім коні втікали в густі хащі лісів, за трясучі багна, куди б не спромігся бусурман ступити брудною ногою (Ле, Хмельницький, I, 1957, 191).

ТРЯСУ́ЧКА, и, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що трясця 1. Це ж добре, що в нього тут сестра, що всі вони тримаються гуртом, а якби він прийшов одинцем та захопив собі десь трясучки? (Гончар, Таврія, 1952, 108); То я почав був трохи нагріватись, а то відразу мене така трясучка вхопила, що склянка об блюдце тільки — цок-цок-цок! (Мирний, IV, 1955, 357).

2. (*Briza L.*). Одно- і багаторічна трава з розлогою волоттю.

ТРЯ́СЦЯ, і, ж., розм. 1. Хворобливий стан, при якому людину морозить, кидає то в жар, то в холод; лихоманка. Цілісіньку ніч трясця його була.., аж поки шалхвеї [шавлії] напився (Кв.-Осн., II, 1956, 6); — А ось як, милостива пані, — спокійно казав ревнивий чоловік. — Прийшов ото я додому з поля і не вечеревав, і не чув, що кажуть і що робиться. Ліг і всю ніч проплакав.. Занедужав я, розгорівся, якась трясця мене трясла (Барв., Опов., 1902, 345); // Інфекційне захворювання, при якому періодично то підвищується, то знижується температура і людину дуже морозить; малярія. Людина відчуває озноб, шкіра синів, стає, як кажуть, гусячою. Хворому стає дуже холодно і зігрітися він нічим не може. Звідси народна назва малярії — трясця (Наука., 12, 1963, 58); З півроку його раз у раз трясла трясця (Бурл., О. Вересай, 1959, 23); *У порівн. [І в а н:] Щастя, як трясця, кого нападе, не скоро покине! (Кроп., I, 1958, 90); // Взагалі сильне тремтіння, дрож (від холоду, страху, нервового струсу, нетерпіння тощо). Здається, перейшла вже лиха година, — а Уляні так страшно, так страшно, й сама не знає чого; якась трясця тіла її, цокотить зубами, волосся лізе вгору (Мирний, I, 1954, 309); — Проклятий прочухан починає кидати мене в трясцю. Та ось і моя хата. Засну, дак усе минеться (П. Куліш, Вибр., 1969, 150); [Д е л е г а т 2 - й:] Цікаво, як конгрес удасться... Мене й тепер трясє вже трясця (Олесь, Вибр., 1958, 415).

2. Уживається як лайливе слово. — Чого це ти такий мокрий? Де це тебе трясця носила? — Ятері трусив (Тют., Вир, 1964, 256); Трясця її [комаху] понесла сісти на висок меншому брату (Ковінька, Кутя., 1960, 24).

◇ Бий (бері) його (її, їх і т. ін.) трясця; Трясця йому (їй, вам, тобі і т. ін.) в печінці (в печінку, в пуп, у бік і т. ін.); Хай йому (тобі, вам і т. ін.) трясця, лайл. — уживається з недобрими побажаннями або

для вираження злості, досади тощо. — Ходім, вип'ємо, бий його трясця... (Коцюб., II, 1955, 9); — Спішив ото і плуга взяв, а колішню від плуга, бий би її трясця, забув дома (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 22); — Чорт з нею, з економією. Подумаєш — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться! Мати.. і собі за ним ніби байдуже зауважила, що й справді — трясця її бери, саму економію (Головка, II, 1957, 423); — Що вони роблять, трясця їм у печінки! (Гончар, Тронка, 1963, 195); — Хай йому трясця! Ледве ноги витяг! (Чаб., Тече вода., 1961, 108); Матері чий трясця див. мати¹.

3. *перен.* Нічого. [Д о р о ш:] На нозі сап'ян рипить, а в борщі трясця кипить (Вас., III, 1960, 140); — За таким чоловіком лиху трясцю матимеш, а не черевики (Стельмах, II, 1962, 22).

ТРЯ́СЦЯМА, присудк. сл., розм. Те саме, що нема. — Підсуває [Штепа] нам якийсь мартикул [матрикул], а документів справжніх трясцяма (Гончар, Людина., 1960, 38).

ТРЯ́СЬКИЙ, а, е. Те саме, що труський.

ТРЯ́СЬКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до трясський.

ТРЯ́СЬКО, присл. Те саме, що трусько.

ТРЯ́ХНУТИ, не, *недок.* Підсихати, тужавити (про вологу землю, білизну і т. ін.).

ТРЯ́ХНУТИ, ну, неш, *док.*, розм., рідко. Те саме, що труснути. Раптом Антон Тимофійович обірвав тужну мелодію, тряхнув посивілим чубом.. і заграв веселі (Зар., Автеї, 1962, 222).

ТРЯ́ХНУТИСЯ, нуся, нешся, *док.*, розм. Однокр. до трясі́тися.

ТРѢОХ... див. три...

ТРѢОХА́КТНИЙ, а, е. Який складається з трьох актів. Трьохактна вистава.

ТРѢОХА́РШІЙНИЙ, а, е, *заст.* Мірою в три аршини.

ТРѢОХА́ТОМНИЙ, а, е, *фіз.* Який складається з трьох атомів.

ТРѢОХЕЛЕ́КТРОДНИЙ, а, е, *фіз.* Який має три електроди. Трьохелектродною лампою, або тріодом, називається електронна лампа, яка, на відміну від діода, має ще третій електрод — сітку (Осн. радіотехн., 1957, 15).

ТРѢОХЕЛЕ́МЕНТНИЙ, а, е, *фіз.* Який складається з трьох елементів.

ТРѢОХЗА́РЯДКА, и, ж., розм. Гвинтівка, що заряджається трьома патронами. Довго торгувалися [хлопці], яку гвинтівку позичити, і змовилися на французькій трьохзарядці (Ю. Янов., I, 1958, 187).

ТРѢОХЗА́РЯДНИЙ, а, е. Який заряджається трьома патронами. Трьохзарядний револьвер.

ТРѢОХЛІ́НІЙКА, и, ж.; розм. Трьохлінійна гвинтівка. В стужу і холод тижнями мотався [катеринославець] в своєю старенькою трьохлінійкою по глухих волостях, добуваючи хліб для свого залізного, впроголодь воюючого класу (Гончар, II, 1959, 160).

ТРѢОХЛІ́НІЙНИЙ, а, е. Калібром в три лінії (у 9 знач.), що дорівнює 3/10 дюйма. Там горіло світло — блимала з напіврозбитим склом, заклеєним газетою, трьохлінійна лампа (Хижняк, Тамара, 1959, 79).

Трьохлінійна гвинтівка (рушниця) — гвинтівка (рушниця) цього калібру. Одразу ж після запису в сільвиконкомі всім добровольцям було видано зброю — старі трьохлінійні гвинтівки та по п'ять штук патронів до них (Гончар, II, 1959, 229); Забутий спомин нас веде назад. Ми пам'ятаєм спалати грімниці, Як номер пам'ята старий солдат Своєї трьохлінійної рушниці (Перв., I, 1958, 489).

ТРѢОХМІ́ЛЬЙОННИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три мільйони.

2. Кількістю або вартістю в три мільйони. *Трьохмільйонне населення.*

ТРЬОХМІЛЬЯРДНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три мільярди.

2. Кількістю або вартістю в три мільярди. *Трьохмільярдна позика.*

ТРЬОХОСКА, и, ж., розм. Тривісний віз, автомобіль, вагон і т. ін.

ТРЬОХОСЬОВИЙ, а, е. Те саме, що тривісний.

ТРЬОХСОТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику триста.

ТРЬОХСОТЛІТНІЙ, я, е. Те саме, що трьохсотрічний. *В тяжкі роки, роки трьохсотлітнього турецького іга, молдавський народ ніколи не втрачав надії на входження до складу Росії* (Ком. Укр., 11, 1967, 20); *Усі зібралися під трьохсотлітнім дубом* (Бурл., О. Вересай, 1959, 131).

ТРЬОХСОТЛІТТЯ, я, с. Те саме, що трьохсотріччя. *І от в січневий день на трьохсотліття свято Ми їдемо в Москву крізь далі снігові, Нащадки тих, що в ту знаменну дату Присягу склали в вірності Москві* (Забашта, Вибр., 1958, 97).

ТРЬОХСОТПУДОВИЙ, а, е. Вагою в триста пудів. *Понад десяток років уже артіль імені Чкалова збирає на кукурудзяних полях трьохсотпудові врожаї зерна* (Вол., Озеро., 1959, 57).

ТРЬОХСОТРИЧНИЙ, а, е. 1. Який існує, триває триста років. *Трьохсотрічна історія демографії; // Віком в триста років. Трьохсотрічний дуб.*

2. Стос. до трьохсотріччя, трьохсотої річниці чогонебудь. *Трьохсотрічний ювілей.*

ТРЬОХСОТРИЧЧЯ, я, с. Період, час, що дорівнює трьомстам рокам; // Річниця чогонебудь, що відбулося або почалося триста років тому. *Трьохсотріччя славного возз'єднання України з Росією український народ відзначає в повному розквіті своїх матеріальних і духовних сил* (Рад. Укр., 18.I 1954, 2).

ТРЬОХСОТТИСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику триста тисяч.

2. Кількістю або вартістю в триста тисяч. *Кращі з трьохсоттисячної армії трудових резервів представляють своє мистецтво на сценах столичних театрів, у парках, на стадіонах* (Знання., 9, 1967, 1).

ТРЬОХТИСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний кількісному числівнику три тисячі. *Трьохтисячний відвідувач виставки.*

2. Кількістю або вартістю в три тисячі. *Трьохтисячні надії молока.*

ТРЬОХЯРУСНИЙ, а, е. Висотою в три яруси. *Як смерклося, кожне вікно довгого трьохярусного будинку освітилося* (Мирний, III, 1954, 257); *Грозозахисту на дзвіниці не було, бо сама її башта трьохярусна.. правила за ізолятор* (Знання., 3, 1968, 14).

ТС, **ТСС**, виг. Уживається як заклик до тиші, мовчання. *В сусідній хаті почувся дитячий регіт і крик. Пані Чубинська кинулась туди.— Тс! циттьте!..* (Коцюб., II, 1955, 164); *— Тс! — озирнувся на них з переднього ряду рудий солдат* (Головко, II, 1957, 519); *— Тсс... За дверима — нікого?* (Рильський, I, 1960, 320).

ТСОАВІАХІМ, у, ч., іст. Скорочення: Товариство сприяння обороні, авіації і хімії; масова добровільна громадська організація трудящих СРСР, яка існувала з 1927 до 1948 року. *Двічі Кость їздив до міста в Тсоавіахім і діставав там інструкції по військовому голубоводству* (Донч., I, 1956, 54).

ТСОАВІАХІМІВКА, и, ж., іст. Жін. до тсоавіахімовець. *Разом з ними залишилась тсоавіахімівка — інструкторка хімооборони* (Трубл., I, 1955, 57).

ТСОАВІАХІМІВСЬКИЙ, а, е, іст. Стос. до Тсоавіахіму. *Комендантська відтепер іменується штабом.. Старшим тут Спартак Павлуценко, член факультетського комсомольського бюро, відповідальний за тсоавіахімівську роботу* (Гончар, Людина., 1960, 15).

ТСОАВІАХІМОВЕЦЬ, мівця, ч., іст. Член Тсоавіахіму.

ТСОЗ, у, іст. Скорочення: Товариство спільного обробітку землі (існувало до завершення колективізації). *Ми твердо вирішили об'єднати свої кланті землі в один масив і організували товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ) «Червона Україна»* (Рад. Укр., 19.IX 1961, 2).

ТСОЗІВЕЦЬ, вця, ч., іст. Член ТСОЗу. *Рік видався врожайний. Тсозівці зібрали з десятини по 200 пудів пшениці* (Хлібороб Укр., 12, 1967, 18).

ТСОЗІВКА, и, ж., іст. Жін. до тсозівець.

ТСС див. тс.

ТСУГА, и, ж. (Tsuga). Вічнозелене дерево з конусоподібною кроною, з плескатою хвоєю. *В числі порід, що росли в Олександрії, були ще: смерека іспанська та каліфорнійська, японська софора, тсуга канадська* (Парк Олександрія., 1949, 86).

ТУАЛЕТ, у, ч. 1. Одяг, убрання (перев. жіноче). *Стежкою раз у раз проходили пани, а найбільш пані в туалетах легких поранніх, досить штучних* (Л. Укр., III, 1952, 525); *— Я прийду. Ви йдіть уперед, я доповню свій туалет й надійду за вами* (Коб., III, 1956, 177); *Ніна Дмитрівна весь туалет мужа знаходила бездоганим* (Десняк, Вибр., 1947, 19); *Входить Ніна, помолоділа, прекрасна, в ошатному вечірньому туалеті* (Кочерга, II, 1956, 293).

2. тільки одн. Наведення порядку в зовнішньому вигляді (вмивання, зачісування, одягання і т. ін.). *Юліан, молодий, вродливий панич, власне кінчить [кінчає] туалет перед дзеркалом, розчісує щіткою на голові рідке волосся і розкішні баки, підкручує вуси* (Фр., IV, 1950, 444); *Завжди пильна до свого туалету, вона й тепер була розчесана, начисто вимита* (Тют., Вир, 1964, 424); *Став дуже пахнути одеколон: Тайах посвіжила себе після води. Потім тиша. Жінка робила туалет* (Ю. Янов., II, 1958, 159).

3. Столик з дзеркалом, біля якого одягаються, зачісуються і т. ін. *Вузьке дівоче ліжко, стіл, шафа і маленький туалет складали все умеблювання* (Собко, Графіт, 1937, 37).

4. Убиральня (звичайно в громадських місцях). *Мене викликали по тривозі. Сталося неймовірне: шпигун вилмавав в туалеті ґрати і втік* (Мушк., Серце., 1962, 222).

ТУАЛЕТНИЙ, а, е. Стос. до туалету (у 2—4 знач.). *— Мамо, я це продам між своїми товаришками, — сказала Гінда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки та інші туалетні прибори* (Кобр., Вибр., 1954, 73); *Нерідко при розкопках знаходять предмети особистого користування: кістяні гребінці з півкруглою орнаментованою спинкою, туалетні щипчики, намистини* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 323); *Аркадій Петрович.. довго любився сухим високим чолом та благородним панським обличчям, що одбивалось в синавих [синявих] водах туалетного дзеркала* (Коцюб., II, 1955, 384); *— Я причепурювалась коло дзеркала. Коли дивлюсь, дець подівались з туалетного столика чисто всі мої гребінці й щітки* (Н.-Лев., IV, 1956, 264); *На туалетному столику.. стояло кілька флаконів з духами* (Собко, Звич. життя, 1957, 85).

Туалетне мило — очищене ароматне мило для миття рук і обличчя. *Вся кімнатчина пахла приємним туалетним милом і зубною пастою* (Вільде, Сестри., 1958, 296).

ТУАЛЬ, і, ж. Тонка шовкова тканина полотняного переплетення.

ТУАЛЬДЕНОР, у, ч. Легка бавовняна тканина полотняного переплетення сірого кольору, що використовується для чоловічих сорочок, спецодягу і т. ін.

ТУАРЕГ див. туарегі.

ТУАРЕГИ, гів, мн. (одн. туарег, а, ч.). Народність, що населяє Центральну Сахару і місцевість в середній течії ріки Нігеру.

ТУБА¹, и, ж. М'яка металева трубка для зберігання напіврідких або в'язких речовин; тубик. *Юрій побачив на полиці велику тубу зубної пасти і щітку* (Собко, Граніт, 1937, 102); *Відповідаючи на запитання про харчування в космічному польоті, Титов сказав, що обід — космічна їжа — містився в тубах. З туб треба було її видавлювати і ковтати* (Веч. Київ, 12.VIII 1961, 2).

ТУБА², и, ж. Найнижчого регістру мідний духовий музичний інструмент, що складається з великої вигнутої труби, ряду циліндричних і конічних трубок та вентильного механізму.

ТУБАЗИД, у, ч., мед. Синтетичний протитуберкульозний препарат у вигляді білого кристалічного порошку.

ТУБДИСПАНСЕР, у, ч. Скорочення: туберкульозний диспансер; медичний заклад, признач. для профілактики й лікування туберкульозу. *У молодому сосновому борі поблизу Житомира будівельники спорудили кілька світлих корпусів санаторного типу. Сюди, у лісове містечко, переселяється обласний тубдиспансер* (Рад. Укр., 21.I 1966, 4).

ТУБЕРКУЛА, и, ж., мед. Горбок, вузлик в тканинах організму, викликаний туберкульозною паличкою. *Не буде туберкул в організмі, значить, одною бідою менше буде* (Л. Укр., V, 1956, 250).

ТУБЕРКУЛІН, у, ч., мед. Препарат для діагностики й лікування туберкульозу. *Застосування фтивазиду, стрептоміцину, туберкуліну, а також хірургічне лікування збереже зір багатьом хворим* (Наука., 1, 1959, 31).

ТУБЕРКУЛІНОВИЙ, а, е. Стос. до туберкуліну. *У дітей старшого віку позитивна туберкулінова реакція може зустрічатися і без всяких ознак захворювання* (Хвор. дит. віку, 1955, 238).

ТУБЕРКУЛЬОЗ, у, ч., мед. Інфекційне захворювання, що викликається особливою бацилою, т. зв. паличкою Коха, і вражає різні органи (здебільшого легені) людини і деяких тварин. *Недавно оселився тут один галичанин, слабкий на туберкульоз, якого я знаю з Карпат* (Коцюб., III, 1956, 408); *Встиг він побувати у самбірській в'язниці, де в'язнів косив туберкульоз* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 98); *Соснові лісові масиви.. дуже добре позначаються на лікуванні таких захворювань, як туберкульоз легень* (Наука., 9, 1956, 18).

ТУБЕРКУЛЬОЗНИЙ, а, е. Прикм. до туберкульоз. *Пропасниця, ночного [нічного] поту і т. ін. признаків туберкульозного процесу нема* (Л. Укр., V, 1956, 408); *Туберкульозні хвороби шкіри являють собою різноманітні ураження, викликані туберкульозною паличкою* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 381); // *Хворий, уражений туберкульозом. У туберкульозного хворого під впливом отрут (токсинів) туберкульозних бацил розладнується обмін речовин* (Наука., 9, 1956, 18); *Туберкульозні нирки; // у знач. ім. туберкульозний, ного, ч., туберкульозна, ної, ж. Людина, хвора на туберкульоз; // Признач. для профілактики й лікування туберкульозу. Туберкульозний санаторій.*

ТУБЕРКУЛЬОЗНИК, а, ч., розм. 1. Лікар, спеціаліст з лікування туберкульозу.

2. Хворий на туберкульоз.

ТУБЕРКУЛЬОЗНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до туберкульозник 2.

ТУБЕРОЗА, и, ж. (*Polyanthes tuberosa*). Багаторічна декоративна рослина з білими, дуже пахучими квітками, зібраними в китиці; з квіток добувається ефірна олія, яка застосовується в парфюмерії. *Оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози* (Фр., IV, 1950, 347); *Підійду я до віконця, — Пахнуть рожі й базиліки, Туберози і фіалки Й наркотичній гвоздики* (Крим., Вибр., 1965, 37).

ТУБЕРОЗОВИЙ, а, е. Прикм. до туберози. *Туберозова цибулина; // Власт. туберозі. Туберозовий запах; // Який добувають з туберози. Туберозова ефірна олія.*

ТУБИК див. тубик.

ТУБІЛЕЦЬ, льця, ч. 1. Уродженець і корінний житель якої-небудь (перев. віддаленої від центрів цивілізації) місцевості або країни на відміну від приїжджого або іноземця. — *От і до берега я досягнув і вже був у безпеці, Але тубільці лихі, що мене уважали за здобич, Збройно напали на мене* (Зеров, Вибр., 1966, 248); *Захищаючись від смертоносної мухи [це-це], тубільці палили ліси, нищили рослинність, вигублювали звірину* (Наука., 1, 1969, 38).

2. заст. Корінний житель будь-якої місцевості. — *Ведмеді ходили в степи Ляхистану і жерли тубільців* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 26); *Ми розмовляли про ніжні пахощі степів, які може відчутти лише чутливий ніс тубільця* (Ю. Янов., II, 1958, 51).

ТУБІЛКА, и, ж. Жін. до тубілець.

ТУБІЛЬНИЙ, а, е. 1. Властивий або належний даній (перев. віддаленій від центрів цивілізації) місцевості, країні, її жителям. *Грецьку поезію вони [греки з Ольвії] знають погано, грецькою мовою розмовляють не зовсім чисто, вживають тубільні слова і вирази* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 268); *Становище англійців стало небезпечним; тубільних військ було майже в 10 раз більше, ніж англійських* (Нова іст., 1956, 171); // *Який здавна, постійно проживає в даній (перев. віддаленій від центрів цивілізації) місцевості, країні. В Канаді І. Кулик написав декілька творів — у віршах і прозі, в яких відобразив життя канадського народу, канадських українців і тубільного населення — індіанців* (Рад. літ-во, 5, 1958, 17); *І марив [вел ьможа] про країни.. Де надвечір жінки виходять на балкон І, зневажаючи чоловіків тубільних, Чужинців зваблюють* (Зеров, Вибр., 1966, 394).

2. заст. Місцевий, місцевого походження. *На характер гармонії церковного співу найдавнішого періоду поліфонії української церковної музики впливали й свої власні, так би мовити, тубільні властивості тої музики* (Іст. укр. музики, 1922, 122).

ТУБІНСТИТУТ, у, ч. Скорочення: туберкульозний інститут; науково-дослідний інститут, де досліджуються проблеми профілактики й лікування туберкульозу.

ТУБО, виг., мисл. Слово, що вживається як заборона собаці діяти у знач.: не можна! будь на місці! не чіпай! *Одрізає [Антоша] скибочку хліба і поклав псові на ніс. — Тубо!* (Коцюб., II, 1955, 387); *Здалека тріскали постріли, чулися вигуки: «Ату його!», «Ату його!», «Полкан, куш!», «Аполлон, тубо!»* (Бурл., О. Вересай, 1959, 156).

ТУБСАНАТОРІЙ, ю, ч. Скорочення: туберкульозний санаторій; санаторій, признач. для профілактики й лікування туберкульозу.

ТУБУС, а, ч., спец. 1. Труба в оптичних приладах. *Важливою частиною мікроскопа є тубус, або труба* (Практ. з анат. рослин, 1955, 4); *Усі елементи звуковідтворювальної оптики проектора, крім лінзи фотоеле-*

мента, розміщені в тубусі, який являє собою колінчасту трубку (Пересувні кінопр., 1959, 23).

2. У посудинах різного типу (ретортах, колбах тощо) отвір для пропускання рідини або газів.

ТУВІНЕЦЬ див. тувінці.

ТУВІНКА див. тувінці.

ТУВІНЦІ, ців, мн. (одн. тувінець, нця, ч.; тувінка, и, ж.). Народність тюркської мовної групи, яка складає основне населення Тувинської АРСР. Три десятиріччя тому тувінці ще не мали своїх музики, драматургії, писемності. А нині невеликий двохсоттисячний народ знайомиться з видатними творами світової драматургії на рідній мові (Літ. Укр., 6.IV 1965, 1).

ТУГА, и, ж. Почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею і т. ін.; журба, сум. Засумував же тяжко наш Осауленко., занудив світом несказанно. З лиця спав, аж почорнів од великої туги (П. Куліш, Вибр., 1969, 269); Тяжка, пекуча туга облягла її серце, важкі думки обсіли голову (Мирний, III, 1954, 14); Журавлі тяглися на південь довгими ключами, і їх журливий гаркавий крик віддався в серці поета безмежною тугою (Тулуб, В степу., 1964, 160); Смерть Леніна викликала невимовну тугу по всій землі нашої радянській, а серед трудящих — і за кордоном (Тич., III, 1957, 139); // за ким — чим, по кому — чому. Це почуття, викликане відсутністю кого-, чого-небудь, хто (що) знаходиться десь далеко. Безліч не спала ночей мати у тузі за сином (Тер., Правда, 1952, 175); Говорили зразу, що він [тато] убив себе з туги по мамі (Фр., III, 1950, 97); Такий плач, сповнений любові до рідного краю і туги по ньому, міг вирватися з грудей людини, яка сама зазнала всю гіркоту і тягар турецької неволі (Рильський, IX, 1962, 232); // Журливий вираз (обличчя, очей і т. ін.). Знати по очах було, що плакав чоловік, ще й зараз туга стояла в очах (Головко, II, 1957, 323); Чернишеві хотілося багато чого сказати цій дівчині-вдові.. з очима, повними туги (Гончар, III, 1959, 217); Григор відвів убік налиті тугою очі (Тют., Вир, 1964, 135).

◇ Вдаватися (вдватися) в тугу — впадати в стан глибокого жалю, дуже сумувати, журитися. — Ой, не тужи, моя мила, В тугу не вдавайся, За півшести неділеньки Мене сподівайся (Укр.. думи., 1955, 152); Відводити (відвести) тугу [від серця] див. відводити; Душа (серце) обгортається (обгорнулася і т. ін.) тугою див. обгортатися; Не сходить туга з серця див. сходити; Обгортати (обгорнути) душу (серце і т. ін.) тугою див. обгортати; Розважати (розважувати, розважити) тугу див. розважати; Темна туга див. темний; Туга душу (серце) обгортає (обгорнула) див. обгортати; Туга на серці див. серце; Туга розпиріє груди (душу, серце і т. ін.) див. розпирати.

ТУГАЇ, їв, мн., геогр. Густі зарості на берегах річок і озер в пустелях і напівпустелях Середньої Азії. По низьких берегах рік і озер [в Середній Азії] трапляються тугаї (Фіз. геогр., 7, 1957, 190); Тугаї — густі, майже непрохідні зарості на берегах річки, буйні дикі оазиси (Веч. Київ, 3.II 1966, 4).

ТУГЕНЬКИЙ, а, е. Досить тугий. Я витяг гроші, тугеньку пачечку карбованців, заплатив жінці полтиник і пішов (Чаб., За півгодини., 1963, 8); Через півтора року повернувся додому Йосип, якого червоні брали в обоз, гульк — а в колісці тугенький, мов гарбузик, хлопчик гойдається, ніжками на Йоньку свариться (Тют., Вир, 1964, 7).

ТУГЕНЬКО. Присл. до тугенький. Враз сідла [Трьомсин] коня тугенько, В стремена скочив легенько, Вправо, вліво повертає, В чисте поле виїжджає (Манж., Тв., 1955, 175); Він необачно проговорився вчора, що тугенько посувається в нього алгебра (Д. Бедзик, Серце., 1961, 9).

ТУГЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до тугенький. — Ой, царю ж мій молодесенький! Подай мені лучок та тугесенький, Подай мені тугий лучок і стрілочок цілий пучок! (Думи., 1941, 170).

ТУГІЙ, а, е. 1. Дуже натягнений або стягнений. Поряд із луком тугим лежав сагайдак там (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 353); Небо, хвилини і хвилі, вітер, вітрило туге... Чайки мої сизокрилі, хто вас покликав на герць? (Сос., I, 1957, 126); Спрожого він [ведмідь] необережно торкнувся приманки. Враз кілька мотузків оперезали його і зашморгнули в тугі петлі (Трубіл., I, 1955, 176); // Міцно скручений, сплетений, щільний. Яків ліниво вніє з сіней холодного, тугого околата (Коцюб., II, 1955, 434); — Но!!! Та все це марно. Зрушити не в силі Коника ні крики, ні тугий батіг (С. Ол., Вибр., 1959, 297); Лице засмагле і туга коса, На ній хустинка біла повиса... (Шпорта, Ти в серці., 1954, 84); // Який щільно облягає, добре пригнаний. В тугому комірці, з тяжким портфелем, Охайний, чепурний і мовчазний, Він перебув тут вік свій нелегкий Над статистичним ділом невеселим (Рильський, II, 1960, 88); А в неї під пахвою рана Кривавить пов'язку тугу. Але ж бо дочка партизана Й сама не лишалась в боргу (Бичко, Вогнище, 1959, 70).

2. Щільно заповнений, набитий або добре наповнений, надутий. Мотря з пазухи виймає тугий вузлик, зубами розв'язує його і витрушує в дідову шапку своє срібло і мідь (Стельмах, I, 1962, 387); Помахуючи тугим портфелем з книжками, Марійка Поліщук вийшла на вулицю (Донч., V, 1957, 219); А щебра осінь в кожний двір завозить Валки вовів з тугими лантухами (Вирган, Квіт. береги, 1950, 15); // Соковитий, міцний, твердий. На кленах і каштанах стали тугими смолисті бруньки — от ще трохи пригрів сонечко, і вирветься з них на світ нестримне зелене листя (Собко, Звич. життя, 1957, 81); Вузлаті гілки груші одним краєм повисають над городом, а другим над клунею, і в тиші час од часу чути, як зі стріхи падають на землю і відскакують до дровітні невеликі тугі плоди (Стельмах, II, 1962, 33); // З налитим, пругким тілом (про людину, тварину). Прокіп обіймав оком Гафійку. Туга, здорова, чиста — вона світилась на сонці, як добра рілля, як повний колос (Коцюб., II, 1955, 41); Він [кінь] був маленький, незavidний, але на диво тугий і, видно, невтомний (Гончар, I, 1954, 79); // Налитий, пругкий (про тіло та його частини). Вона побігла мовчки, швидко мелькаючи тугими, гарно виточеними литочками (Тют., Вир, 1964, 14); // Сповнений сили, міці. — Отаким нам треба бути, — стисне й покаже [Артем] тугий, як вилитий, ковальський кулак (Головко, II, 1957, 408); Шмалю, мов тур, наліг на неї своїм тугим плечем, і хвіртка з гуркотом полетіла на землю (Добр., Очак. розмир, 1965, 87).

3. Який важко піддається стисненню, розтягненню, повертанню тощо. Денис зачина, приклада замки, закручує; інший тугий, так аж крекче, притягаючи та крутячи (Кв.-Осн., II, 1956, 406); [К р и в ц о в а:] Скільки не пробували відкрити [флакони], не піддається. Пробка надто вже туга (Коч., II, 1956, 433); // Повільний, важкий. Тугий ріст.

4. перен. Який важко піддається будь-якому впливу, умовлянню і т. ін.; який не має схильності до чогось, важкий у стосунках. — Покорись йому, серце! ..Він, правда, трохи якийсь цупкий, тугий! Але до всього можна звикнути (Н.-Лев., I, 1956, 390); Шрам сіз кінець стола, підпер руками сиву голову і гірко заплакав. Усі засмутились. Здивовався [здивувався] гетьман. Знав він Шрамову тугу натуру (П. Куліш, Вибр., 1969, 84); На що Скиба Іван — тугий до людей, а й його прихи-

лив [Гармаш] до себе за один вечір (Головко, I, 1957, 325); — Швець, який навчав мене, правда, був добрий, славився на все місто. На науку, правда, тугий був. У рік більше, як одної операції не навчав.. З норовом був дід (Збан., Єдина, 1959, 139); // Який погано розуміє, повільно засвоює.

5. перен. Міцний, сильний у своєму русі. Ще мить — і вибух, дець тут, зовсім поруч. На спину летять грудки землі, в лице б'є туга повітряна хвиля... (Коз., Гарячі руки, 1960, 137); Холодний душ стряс тіло, проте Катерина не закрутила крана, а навпаки — ще більше підставила плечі під тугі струмені (Вільде, Сестри., 1958, 212); Марта, накриваючи землю спідницею, присідає біля вим'ястої Калини, і тугі струмочки то дзвінко б'ються в клепки дійниці, то глухо спінують надоене молоко (Стельмах, II, 1962, 310); Таня стояла біля самої кабіни. Їй в обличчя бив тугий, весняний вітер (Ряб., Жайворонки, 1957, 134).

6. перен., розм. Який важко дається, добувається; недостатній, поганий. Трудне життя, як не крутись... А ще й крутись не завжди є на чім та біля чого: тугі заробітки (Головко, II, 1957, 397).

◇ Туге вухо див. вуха; Тугий на вуха — про людину, яка погано чує, глухувата. — Воно [дитя], звиняйте, малим з печі впало. З тієї пори і пішло... І на око стало сліпе, і на вухо стало туге (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 66).

ТУГІСТЬ, гості, ж. Властивість за знач. тугий 1—3. Тугість та пружність тіла.

ТУГІШАТИ, ав, недок., рідко. Ставати більш тугим, тугішим. В Азію, славу містами, мчимо. Серце забилося, прагне дороги, Радо ступають, тугішають ноги... (Зеров, Вибр., 1966, 206); Тугішав поривчастий вітер (Баш, На.. дорозі, 1967, 63).

ТУГО. 1. Присл. до тугий. Мотузки були напнуті туго, немов струни (Смолич, II, 1958, 42); Хвилю стояв він такий напнений, мов туго натягнений лук; відтак рівнує крисаню кріпко на голову, шепотом швидко щось проговорив до Марусі і в два скоки щез між смереками (Хотк., II, 1966, 53); Вітер туго напинає білі вітрила (Тулуб, Людолови, II, 1957, 4); Черниш здалека впізнав на підводі Шовкуна з автоматом за плечем. У руках Шовкун тримав туго напнуті віжки (Гончар, III, 1959, 233); В кайдани туго окують, В село на зрище приведуть, І на хресті отім без ката І без царя вас, біснுவатих, Розпнуть, розірвуть, рознесуть (Шевч., II, 1963, 379); Сардак [у парубка] був так туго натягнений на кожух, що на плечах морщився (Март., Тв., 1954, 435); Сергій, туго перетягнутий брезентовим пасочком, задавакуватю викручувався на одному каблукі (Тют., Вир, 1964, 341); Під стіною канцелярії стояла шафа, туго напхана папками (Сміл., Сашко, 1954, 206); — Ідоть у хату: я вже сама закручу завертку, бо вона в нас так туго ходить (Мирний, I, 1949, 271); Струмочки молока туго б'ють у кленове дзвінке денце, підіймаються рожевим шумовинням (Стельмах, I, 1962, 156); Туго росла дитина, а все ж підростала, і не стямилась [мати] навіть, як довелося щити їй штани (Коцюб., II, 1955, 306); А земля родила туго — Та й те йшло до панської пельки (Еллан, I, 1958, 99); Цілий тиждень по тому Яшко робив клітку. Схуд, ночами спав тривожно. А робота туго йшла: ножа не було (Головко, I, 1957, 130).

2. у знач. присудк. сл. Важко (про труднощі в чомусь, нестатки і т. ін.). Ростом я, знаєте, нижчий за мого першого номера, то на глибоких місцях мені довелося зовсім туго (Гончар, Південь, 1951, 6).

ТУГОВУХИЙ, а, е, рідко. Який погано чує; глухуватий. Як людина, що звикла говорити з туговухим чи

під великий шум, поранений нерозмірено голосно відповів: — Чотири атаки відбили сьогодні (Головко, I, 1957, 286); // у знач. ім. туговухий, хого, ч. Той, хто погано чує; глухуватий.

ТУГОВУХІСТЬ, хості, ж., рідко. Часткова втрата слуху. Найбільш помітним результатом тривалого перебування людини в умовах інтенсивного шуму є професійна туговухість, а іноді й глухота (Наука., 12, 1960, 43).

ТУГОДУМ, а, ч., розм. Те саме, що важкодум. — Почекай, потім... — каже він і схиляється над аркушем, на якому видно лише кілька рядочків. Ігор — тугодум. Непокірливі слова чомусь тікають од нього (Жур., Нам тоді., 1968, 11).

ТУГОНЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестл. до туга. [К о з а к:] Зірко-дівчино! Треба нам розстатись... Серденьку скучно, душно дома жити, Іду по степу тугоньку розбити (Бор., Тв., 1957, 110); — Розваж, розвій, соловейку, Мою тугоньку; Чи забуду прикру людську Я наругоньку? (Граб., I, 1959, 111).

ТУГОПЛАВКИЙ, а, е, спец. Який плавиться при дуже високій температурі. Тугоплавкий метал; Тугоплавкі матеріали.

ТУГОПЛАВКІСТЬ, кесті, ж., спец. Властивість за знач. тугоплавкий. Скло, виготовлене з базальтових порід, характеризується підвищеною тугоплавкістю (Наука., 9, 1961, 30).

ТУГОРОСЛИЙ, а, е. Який повільно, погано росте. Поряд з такими важливими рибами, як короп, осетер, севрюга, стерлядь.. тут [у басейні Дніпра] водяться тугорослі хижі та смітні: верховодка, щипавка, бобир тощо (Наука., 10, 1960, 31).

ТУГУВАТИЙ, а, е. Дещо, трохи тугий. — Тугуватий [Синявін], оригінал, але, щоб зовсім чужий, це ще треба перевірити (Ле, Міжгір'я, 1953, 49).

◇ Тугуватий на вуха — дещо, трохи глухий; глухуватий. І Крук упевнився — не слід йому співати. Не мав-бо він ні голосу, ні слуху, Та ще до того і на праве вухо Був тугуватий (Дор., Літа., 1957, 179).

ТУГУВАТО. 1. Присл. до тугуватий. Не маючи ніколи справи з машинами, з їх огріванням, він тугувато засвоював спочатку закони механіки (Коцюба, Нові береги, 1959, 107).

2. у знач. присудк. сл. Важкувато (про труднощі в чомусь, з чимось, нестатки). — Люди будуть, Григорію Петровичу. Ось із струментом доведеться тугувато (Ткач, Плем'я., 1961, 22); — А я, по правді сказати, за декого боявся. Признайтесь, нелегко вам на початку було та, мабуть, і зараз тугувато (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 127).

ТУДІ, присл. 1. У той бік, в те місце; протилежно с ю д и. Дивилась [Емене] туди, вниз, на білі оселі серед розкішних гаїв (Коцюб., I, 1955, 287); Туди, на залиту вогнем Україну, летить моє серце, летить (Сос., II, 1958, 182); // У місце, вказане, назване раніше або відоме з ситуації. Був гай, такий густий, пуці такі за річкою — все вона туди ходить (Вовчок, I, 1955, 194); Ці думки завдали Панькові такого страху, що він не важився заходити до сіней, тільки назирці заглядав туди (Март., Тв., 1954, 163); О друже добрий мій, допоможі старому Цей меч пощерблений, недобиток шолому І щит, мій добрий щит, повісити на стіні. Візьми туди ж і лук (Зеров, Вибр., 1966, 468).

І не туді — не звертати уваги на що-небудь.. [Х и м к а:] Що ж се я? Забалакалася з вами, та й не туди, що самовар зовсім погас (Мирний, V, 1955, 223); — Батеньку! — аж руками сплеснув Чистогоров. — А я й не туди, хто це з тобою. — І вся його увага одразу ж перейшла на Надію (Баш, Надія, 1960, 372); [І] туді, і

сюді; То туді, то сюді; Туді, сюді — то в один, то в інший бік; взад і вперед; в різні місця, в різних напрямках. *І сюди й туди, і вдовж і впоперек знай шведняють люде. Гомін такий, як у тих бджіл у ульні [вулику] (П. Куліш, Вибр., 1969, 139); Сидить [Андрійко]. Не плаче... Тільки перелякані блискучі очі бігають то туди, то сюди... (Коцюб., I, 1955, 443); Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці.. Люди метушаться,— ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! (Л. Укр., III, 1952, 490); Не туді: а) зі сл. п о т р а п и т и, п о п а с т и і т. ін.—в інше місце, не вте, що треба, можна. В хату вступила бідненько зодягнена дівчина, та бачачи, що не туди попала, стала мовчки біля порога (Мирний, I, 1949, 375); б) зі сл. г н у т и, д у м а т и і т. ін.—говорити, думати не те, що слід.— Не гармоніст — шахтар мені, шахтар потрібен з тебе.— Я думав...— Думав не туди (Дор., Три богатирі, 1959, 18); Ні туді, ні сюді — ні з місця; нікуди.— Ну, проходите ж! Що ви двері загородили?! — хвилюються пасажири. А дівчина розгубилась — ні туди, ні сюди (Головко, I, 1957, 494); Туді до ліха див. ліхо¹; Туді й дороба див. дороба; Туді ж! — вигук на адресу людини, яка намагається щось робити, як інші, але не має для цього підстав або права. [Л ю б о в:] І сей туди ж, докоряє! Зрадили, бачте, його надії! Хто ж просив надіятись! (Л. Укр., II, 1951, 77); Туді й назад — в обидва кінці. Кілька колон перевів він за цей час на Литовський півострів, перетинаючи Гниле море під артилерійським вогнем туди й назад (Гончар, II, 1959, 428).*

2. також зі сл. о н, о с ь, г е н. Саме в тому напрямку, куди показує той, хто говорить. [Т і р ц а (показує на вогник, що видніє з далеких руїн):] Іди туди, там є живі люди, вони тобі дадуть вогню живого (Л. Укр., II, 1951, 151); — Однеси лист... Он туди, два вікна видно. Оддай до рук пані (Коцюб., I, 1955, 411); Весь вигін — ярмарковище — був запруджений возами, аж ген туди за вітряки (Головко, II, 1957, 183); — Я хотів дострелити он туди,— сміючись, показував пустун рукою вгору (Гончар, III, 1959, 422).

3. Уживається як співвідносне слово в головному реченні при підрядному місці з сполучниками де, з в і д к и, к у д и тощо. — Коли ж згинув чорнобривий, То й я погибаю. Тоді неси [вітре] мою душу Туди, де мій милий; Червоною калиною Постаб на могилі (Шевч., I, 1963, 10); Він біжить навпростець, без стежки, туди, звідки чув голос (Коцюб., II, 1955, 330); Здалека чути переплеск весла, Падуть листки пожовклі і червоні І тихо плинуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла (Рильський, II, 1960, 270); — І Катря з ним їде? — спитав Зозуля.— Куди голка, туди й нитка,— пояснила Уляна (Кучер, Трудна любов, 1960, 422).

ТУДІ-СЮДІ, присл., розм. 1. То в один, то в інший бік; взад і вперед; в різні місця; в різних напрямках. Христя метнулася сюди-туди, знайшла два огірки, одрізала шматок хліба і подала хлопцеві (Мирний, I, 1954, 242); Довго на річці не будуть вони. Перепливають річку туди-сюди — та й прибіжать (Головко, I, 1957, 189).

2. перев. із сл. щ е, у знач. присудк. сл. Нічого, можна стерпіти; сяк-так. Коли б же то поговорив [з дівчиною], так би ще туди-сюди; а то тільки зобачив... вже.. і полюбив, і вбивається за нею... (Кв.-Осн., II, 1956, 306); —Солдат з тебе, батьку, ще туди-сюди, а кухар—нікудишній (Зар., На.. світі, 1967, 40).

ТУДОЮ, присл., розм. 1. Тією стороною, дорогою, тим шляхом; у тому напрямку. Удень Корнієві трапилося йти через греблю. Ідучи він тудою, помітив, що в одному

місці крізь неї дзюрчить вода (Гр., I, 1963, 412); Мурашкова пішла садком. Селаброс пішов слідком за нею. Кудою йшла вона, тудою йшов і він (Н.-Лев., V, 1966, 106); Ти сюдою, я тудою —зійдемося горою (Тич., I, 1957, 212).

ТУДОЮ Й СЮДОЮ — тією й цією стороною, дорогою; скрізь. Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає ліків (Вовчок, I, 1955, 355).

ТУЄВИЙ, а, е. Прикм. до т́уя. Туєва хвоя; В парку безлюдно.. Тунелями потяглися туєва алея, ялівцева алея (Гончар, Тронка, 1963, 45); // Власт. туї. Туєвий запах.

ТУЄР, а, ч. Річкове буксирне судно, що проводить навантажені судна вгору проти течії річки або в порожистих чи з швидкою течією місцях.

ТУЄРНИЙ, а, е. Прикм. до т́уєр.

ТУЖАВІЙ, а, е. Щільний, тугий, не м'який. По збляклих тужавих луках перед ними вже пролягли свіжі сліди наших танків (Гончар, III, 1959, 165); Глина тужавими брусками лежала на широкій липовій дощці і ждала доторку пальців (Загреб., Диво, 1968, 33); // Налитий, пругкий. Пахучі, тужаві Наші яблука й груші — найкращі сорти! (Дор., Єдність, 1950, 45); Тиша первозданна, тільки жайворонки видзвонюють у вишині та шелестить тужавий колос (Цюпа, На крилах.., 1961, 329).

ТУЖАВІННЯ, я, с. Дія за знач. тужавіти. Новий будівельний клей теж містить цемент. Але до нього додається рідке скло, завдяки чому цегла або панелі намертво з'єднуються поміж собою, а також ацетон, що сприяє швидкому тужавінню (Наука.., 10, 1969, 5).

ТУЖАВІТИ, іє, недок. Висихаючи, робитися твердим, щільним, тугим; тверднути. Після весняної поводи спадали річки, пересихали ручаї і тужавили болота (Ле, Наливайко, 1957, 427); Сонце пробилось крізь туман, гріло землю, і вона парувала стиха, тужавіла: дороги просихали (Тют., Вир, 1964, 356); // Наливатися, робитися пругким. Рання волинська осінь особливо принадна.. В таку пору в озерах яснішають води, наливаються соком антонівки, тужавіє на городах капуста (М. Ол., Чуєш.., 1959, 3); Ледь облетів з нього ніжнотолотий пил цвітіння, і колос уже тужавіє (Мик., II, 1957, 396); Швидко гоїлася рана. Тужавіли м'язи (Сміл., Зустрічі, 1936, 195).

ТУЖАВЛЕННЯ, я, с., буд. Процес перетворення рідкої маси (розчинів алебастру, цементу і т. ін.) в тверду. Коли цемент змішують з водою, то спочатку утворюється густе і в'язке, як смола, тісто, яке через кілька годин стає більш щільним і, нарешті, перетворюється в тверду масу. Такий процес називається тужавленням (Таємн. вапна, 1957, 64).

ТУЖАВО, присл., рідко. Те саме, що т́уго. Ударом шабля розсікла Тужаво скручений аркан (Бажан, Роки, 1957, 235).

ТУЖБА, й, ж., рідко. Те саме, що тужіння. Занудивсь я тяжко,— Ні душі нема: Горе нерозважне Та тужба сама! (Граб., I, 1959, 218); Плач і тужба в хаті. У головах над труною схилилась Легейдиха, перша на всю слободу плачуща (Головко, II, 1957, 319).

ТУЖЕНЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестл. до т́уга. Забриніли голоси дівчат, Галиних дружок: «Співайте, подружки, не сидіть, На мене ся, молоденьку, не дивіть, Бо в мене туженька немала: Від рідної неньки відстала» (Фр., VIII, 1952, 62).

ТУЖИТИ, жу́, т́ужити, недок. 1. Дуже сумувати, журитися, переживати якесь горе, якусь невдачу і т. ін. Опасувалися, щоб не заподіяв [Павло] собі смерті, бо дуже він вже тужив (Вовчок, I, 1955, 178); Чом тобі хоч вітер не розкаже, Як тужу я й плачу?! (Крим., Вибр., 1965, 288); О перша сивино осінніх днів! Як ту-

жить той, кому твій час наспів, Мов біла провість життєвого спаду (Зеров, Вибр., 1966, 48); Ой чим же я завила, Що нелюба стала? Дні і ночі я тужила, Та вже й перестала (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 21); *Образно. Вітер віє, вітер віє, Серце тужить, серце мліє (Рудан., Тв., 1956, 36); // за ким—чим, рідко по кому—чому. Мати глибокий жаль, великий смуток, тугу, викликані відсутністю когось, чогось, тим, що хтось (щось) знаходиться десь далеко. Зчорнів я, змарнів я, попід гаєм ходячи, За тобою, моє серденько, тужачи, тужачи (Барв., Опов., 1902, 452); Важко зникав Михайло до життя в горах. Син степів, він тужив за рідними просторами (Гжицький, Опришки, 1962, 120); Тут, над морем цим погідним, Я тужу тепер за вами, Любими осоками (Вороний, Вибр., 1959, 89); Тужив [Дмитро]. Смертельно тужив. По тім нектарі полонинським, на котрім зріс, міське повітря давило йому груди (Хотк., II, 1966, 103).

2. Плакати, примовляючи; голосити (див. голосіти¹). Баба Сикліта одно тужила: — За що ж це мене господь покарав отакими дітьми? (Григ., Вибр., 1959, 31); Припадала [баба] головою до полудрабка й починала тужити: — А куди ж це ми їдемо, куди од'їжджаємо! (Вас., I, 1959, 115); Плакала, тужила мати. — Ну, годі скиглити, стара, — сказав Бульба (Довж., I, 1958, 219); *Образно. Сердитий вітер тоскно завивав під стріхою старої Голубаревої хати.. Вітер той і досі тужить і свище у вухах, в серці Марії (Цюпа, Назустріч., 1958, 45); // перен. Сумно звучати (про голос, пісню і т. ін.). Тужив далеко десь жіночий одиноко голос (Головко, II, 1957, 70); Пасуться на стернях отари худоби, пахне дозрілими хлібами, і тихо-тихо всюди, тільки пісня тужить та скаржиться (Тют., Вир, 1964, 282); // перен. Жалібно квилити, кричати (про птахів). День був чудесний, десь дзвеніли кулики, тужила чайка (Рильський, Веч. розмови, 1964, 46).

ТУЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок., розм., рідко. Напружуватися, робити фізичні зусилля. — Або ще заставлять кнехти зрушувати з місця, так ти подивися пильніше: яка там основа... А то інший, довірливий, почне над тими тумбами тужитися, аж очі йому рогом вилязять (Гончар, Тронка, 1963, 339); *Образно. Пробоє рятуватися [кльоц], як може. Завертає убік, пнеться, тужиться (Хотк., II, 1966, 330); // Докладати зусиль, намагаючись що-небудь зробити. Чоловічок закліпав кролячими очицями, тужачись щось згадати (Панч, О. Пархом., 1939, 115).

ТУЖІЛЬНИЦЯ, і, ж., заст. У народному похоронному обряді жінка, що голосить над покійником.

ТУЖІННЯ, я, с. Дія за знач. тужити. Він [Онегін] їх шукав без оп'яніння, А залишав їх без тужіння, Забувши і любов, і злість (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 95); // Голосіння. — Одного сина забрали, занапали, та й другого тепер забирають!.. І тяжке материне тужіння озвалось знову по хаті (Гр., II, 1963, 431).

ТУЖЛИВИЙ, а, е. Сповнений туги. Тужлива, безпорадна самотина обгортає холодом (Вас., II, 1959, 27); Йому здалося, що і в бійців був такий же настрій: і радісний і тужливий (Панч, О. Пархом., 1939, 160); // Який виражає тугу, сум. Тужлива пісня зринає з сопілки та не розважа сумного серця, невесело якось говорить... (Коцюб., I, 1955, 181); Біля сотні озброєних мисливців-старовірів товпиться коло тайгової дзвіниці. З розкритої церковки доноситься тужливий спів (Довж., I, 1958, 118); Тяжко було [Василеві Карповичу] зустрічати вдома погляд дружини з тужливим, німим запитанням (Донч., VI, 1957, 292); У неділю із шляху долітали тужливі пісні (Панч, На калин. мості, 1965, 22); Горе

її [баби], знайшовши собі вихід в тужливому лементуванні, не знало впину (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 142); // перен. Жалібний, протяжний (про крик птахів). Тужливий чайки крик злетів на кручу... зник (Мас., Сорок., 1957, 237); Знімається [лебідь] з тужливим ячанням високо-високо в небо (Гончар, III, 1959, 179); // перен. Який навіває тугу, сум. Тож, як тужлива зима доливає всі інші потоки, Ніл зостається в своїх берегах (Зеров, Вибр., 1966, 364); Однієї ночі темної розтялись по селу численні нахабні постріли і собаки зняли тужливе довге завивання (Мик., II, 1957, 9).

ТУЖЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. тужливий.

ТУЖЛИВО. Присл. до тужливий. Тужливо і протяжно лилися звуки вівчарської трембіти (Фр., III, 1950, 8); Гадали було дівки зрушити її [молоду], до сліз довести.. І співали тужливо, жалібно виводили — самі плакали (Хотк., II, 1966, 97); Він дивився тужливо своїми по-дитячому невинними очима на смужку неба в заграбованому віконці (Збан., Єдина, 1959, 153).

ТУЖНИЙ, а, е. Те саме, що тужливий. Тужні ридання дружини почув Одисей богосвітлий (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 341); — Що за жалібна, тужна пісня? — подумала Ядзя (Кобр., Вибр., 1954, 99); Сиділа, дивилася на свого сина тужними очима (Чаб., Катюша, 1960, 143); Він лежав із заплющеними очима, тихо, немов прислухаючись до тужного завивання вітру в димарі (Зар., Світло, 1961, 78).

ТУЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тужний.

ТУЖНО. 1. Присл. до тужний. Голос трембіти розходить тужно між горами (Коб., I, 1956, 497); Зітхнула мати. — Нема вже, діти, нашого батька. — А де ж? — хрипнув Артем. — Помер, діти! — і замовкла, тільки тужно хитала головою (Головко, II, 1957, 387); Марія тужно й розпачливо заголосила (Мик., II, 1957, 314); Мовчать берези, віти додолу тужно гнуть (Гонч., Вибр., 1959, 27).

2. у знач. присудк. сл. Сумно, тоскно. Чогось жалко мені стало, тужно так, журно... (Коцюб., I, 1955, 145); Петро Конашевич відчував, що тужно й скорботно їй у Києві (Тулуб, Людолови, II, 1957, 570).

ТУЖ-ТУЖ, присл., заст. Ось-ось, скоро, дуже швидко. — Ще тільки спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде; поді.. мерщій справлю весілля, та й нехай собі живуть (Кв.-Осн., II, 1956, 80); // Тільки що. [На де ж да:] Давайте ж бумагу, я вам прочитаю. [Прохор:] Це туж-туж приніс десятник, від урядника (Кроп., III, 1959, 177).

ТУЖУРКА, и, ж. Куртка для щоденного носіння або формений верхній одяг. Грищенко чорнявий, вусики невеличкі, в тужурці синенькій, глянув на книжку, та: — Читаєте? — до Оленки (Тесл., З книги життя, 1949, 110); Маленький кравець в чорній тужурці з круглими полами танцює з перекупкою (Коцюб., III, 1956, 426); Всі гудзики тужурки були розстебнуті, а в трьох кишенях понакладено всього стільки, що вони випиралися, як торби (Ле, Право., 1957, 223); Знизу підіймаються два досить огрядних старих: один, років 65, в залізничній тужурці, а другий, ще старший, з напівсивою, напіврудю бороною (Коч., II, 1956, 277); Секретар волевкому — худючий, витрішкуватий юнак у студентській тужурці — голосно читає з ганку закон (Гончар, II, 1959, 213).

ТУЗІ, туза, ч. 1. Гральна карта з одним очком, зображенням посередині, яка в більшості карточних ігор вважається старшою в масті. — А ти бий вишником! — кричав знову Гапці, котра намірювалася бити тузом. — Все ж хоч одна взятка буде (Мирний, IV, 1955, 165);

Якір, обложившись пістолями, бере з них один за одним і садить кулю за кулею в червоного туза, що висить на стінці (Хотк., I, 1966, 66); І потяг він карту і витяг він винового туза, туза, що старший за короля (Ю. Янов., I, 1958, 128).

2. перен., розм. Поважна, впливова особа в якомусь колі людей, у якій-небудь сфері діяльності. Чутка про знищення глитайні як класу докотилася до Багви, і її тузи почули себе не зовсім спокійно (Епик, Тв., 1958, 61); Ні літературних, ні громадських тузів, звичайно, не було на ній [вечірці], — складалась вона виключно з мого читача — пролетарського студента, письменника (Вас., Незібр. тв., 1941, 203).

ТУЗ², тўза, ч., мор., спорт. Двовеслова легенька шлюпка на одного весляра.

ТУЗАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Штовхати, бити (звичайно кулаками). *Образно. Він [Г. Сковорода].. пішов Кріпацьким дітям викладати латину, Бентежити думками рабську кров.. Малого більший тўзав й тусає — Правдиве це і вічне, як трава (Павл., Любов і ненависть, 1975, 184); Незабаром з'явилися інші хлопці з ланки, тузали свого «начальника», оглядали з усіх боків, поздоровляли (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 366).

ТУЗАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм., рідко. Штовхатися, битися (звичайно кулаками). Жінка кричить: давай мені віжки! А я кажу: сам поганятиму! Тузались отак собі об'єв, тузались (Сл. Гр.); Дітвора почала тузатись (Свидн., Люборацькі, 1955, 30).

ТУЗЕМЕЦЬ, мпя, ч., рідко. Те саме, що тубілець. Болота, болота Гвіани... туземці... хмари, москити... О залізна Британіє! І тут твої отруйні квіти (Сос., I, 1957, 271).

ТУЗЕМКА, и, ж., рідко. Жін. до туземець. Він сам був на роздоріжжі. Куди він віз її? Нащо йому було рятувати цю туземку? (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 174).

ТУЗЕМНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тубільний. Сні біля вогню у волохатій вовні Туземних бурок!.. Хто б віддати їх хотів За вигоди міських, таких червоних снів! (Зеров, Вибр., 1966, 110).

ТУЗІНЬ, ня, ч., заст. Дюжина, дванадцять штук. — На іменини ви одержите від мене в подарунок цілий тузін чарок (Собко, Матв. затока, 1962, 170).

ТУЗЛУК, у, ч. 1. Розчин кухонної солі для соління риби, м'яса, ікри і т. ін.; ропа; // Солоня юшка як приправа для деяких страв. Не зміг ти [пане Потоцький] єси в Кам'янській Подільці пробувати, Печеного поросяти, Куриці з перцем та з шапраном [шафраном] уживати, А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати І житньої соломахи з тузлуком (уплітати) (Укр. думи., 1955, 102); А мати все пригощає сина: — Ось тобі хрящик... Ти ж любиш, — підкладає вона йому гарячої найніжнішої баранини, підсовує юшку, де відварена цибуля плаває кільцями, і льотчик, ласуючи тузлуком, солонцюючи густою щербобою, шанобливо слухав батькову мову (Гончар, Тронка, 1963, 10).

2. розм., заст. Луг для зоління білизни. Положи сорочку в тузлук (Сл. Гр.).

ТУЙ, ТУЙ-ТУЙ, підсил. част., діал. Ось, ось-ось. Здавалося, що туй-туй виступлять слюзи на його старечих.. очах (Фр., VIII, 1952, 142); — Ви сьогодні розсіяні, панно Наталю. Перше губили ви брошку, а тепер не бачите, що колесо брички туй-туй захопить вашу сукню (Коб., III, 1956, 241).

ТУК¹, у, ч. 1. с. г., перев. мн. Мінеральні добрива. З розвитком хімічної промисловості виробництво туків день у день зростає (Хлібороб Укр., 1, 1964, 27).

2. заст. Перегній, органічне добриво. Є й пагорки там [на острові] виноградні. Є й для ріллі рівнина, де

з засіву можна багатий Вчасно зібрати врожай, бо в ґрунті там досить є туку (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 158).

3. заст. Жир, сало. Організм може втратити весь тук, половину білків й лишитися живим. Втрата ж води на 10 відсотків — смертельна! (Літ. Укр., 18.IX 1967, 2).

ТУК², ТУК-ТУК, виг. 1. Уживається як звуконаслідування для передачі коротких стуків. Вітерець гойдав суху гіллячку клена, і вона стукала в шибку, немов дятел: тук-тук (Зар., Світло, 1961, 67).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тукати, тукнути. Ще — тук, тук, тук — ухом припала [Зінька] до дверей, дихання спинила й почула тепер: десь глибоко, глухо застогнав хтось (Головко, II, 1957, 174); У осінню хмуру пору Хитрий жук зашивсь під кору. Дятел глянув, сів на сук, Носом тук — і згинув жук (Стельмах, V, 1963, 353).

ТУКАН, а, ч. Птах ряду дятлоподібних з великим дзьобом і яскравим оперенням; живиться плодами дерев, а також дрібними тваринами. До числа найбільш поширених птахів незайманих лісів Бразилії слід віднести туканів.. Усі вони відзначаються легким, але надзвичайно великим дзьобом, краї якого мають пилчасті зубці (Посібник з зоогеогр., 1956, 38).

ТУКАННЯ, я, ж., розм. Дія за знач. тукати і звуки, утворювані цією дією. Ліс.. жив своїм життям — таємничі шерехи, глухе тукання, тоненький писк, жалібний зойк наповнювали його.. хащі (Юхвід, Оля, 1959, 187).

ТУКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що стукати 1. Прийшов же я під віконце — тук-тук! «Вийди, дівчино, бо я вже тут!» — Ой не тукай, гультяю, не тукай! (Чуб., V, 1874, 173); З протилежного будинку тукав кулемет (Панч, На калин. мості, 1965, 72); Чую, як серце в мене тукає й тукає (Вовчок, VI, 1956, 239); // Б'ючись об що-небудь, викликати короткий, уривчастий звук. Як дятел, тукають, зриваючись з замшених дерев, тугі, з краплинками ледве помітного ластовиння, кислиці (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 623).

ТУКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до тукати. Зінька прискорила ходу. Вже на ганку була, а вночі од гамазів — свист чула, як чайка кизикнула. Серце тукнуло й наче спинилось (Головко, II, 1957, 176).

ТУКОВИЙ, а, е, с. г. Прикм. до тук¹ 1. Мінеральні, або, як їх іноді називають, тукові, добрива разом з органічними сприяють поліпшенню обміну речовин та інтенсивному протіканню біохімічних реакцій у рослинах (Наука., 12, 1963, 42); // Признач. для внесення в ґрунт туків. Для внесення мінеральних добрив промисловість випускає навісні тукові сівалки (Колг. Укр., 4, 1961, 5).

ТУКОВИСІВНИЙ, а, е, с. г. Який висіває туки (мінеральні добрива) в ґрунт. Для безперебійної роботи картоплесаджалок з туковисівними апаратами слід використовувати гранульовані органіко-мінеральні й мінеральні добрива (Картопля, 1957, 83).

ТУКОРОЗКИДАЧ, а, ч., с. г. Машина для розкидання, рівномірного розподілу туків (мінеральних добрив) на поверхні ґрунту.

ТУКОСУМІШ, і, ж., с. г. Механічна суміш туків (мінеральних добрив). У найближчі роки в нашій країні випускатимуть 30—35 форм мінеральних добрив, не рахуючи тукосумішей (Хлібороб Укр., 1, 1964, 24).

ТУК-ТУК див. тук².

ТУЛА, и, ж., заст. Сагайдак. Лучники-стрільці тримали в руках луки, за спиною у них висіли тули з стрілами (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24).

ТУЛИТИ, тулю, тулиш, недок., перех. 1. Притискати, прикладати що-небудь до чогось або пригортати

кого-, що-небудь. Обіймала [Марічка] за шию Івана та, тулячи до його лица біляву головку, стиха співала йому над вухом (Коцюб., II, 1955, 316); Боязко оглядаючись, тулили до грудей плетені корзини з своїм добром селяни (Збан., Сеспель, 1961, 164); Мати тулить мене до своїх грудей і вкриває поцілунками (Сміл., Сашко, 1957, 208); До старої підбігли внучата і жалісно заглядали їй у вічі, а вона тулить їх до себе (Стельмах, I, 1962, 6).

2. Розташовувати, поміщати що-небудь в тісному місці. Семен з'ясував новоприбулим, що їхні клаті [землі] будуть скраю, бо незручно тулити їх посеред громадського масиву (Ю. Янов., Мир, 1956, 189); Пальмі необхідно багато повітря, тому тулити її на підвіконні не рекомендується (Наука., 11, 1971, 42).

3. З'єднувати до купи. Вона вже щось різала, міряла, тулила клейстером до купи (Л. Янов., I, 1959, 330); Щипала [Тетяна] на обніжку блакитно-огневі черевички, вибирала з них найкращі й механічно тулила в букетики (Вас., II, 1959, 103); // розм. Ліпити (вареники, пироги). — Хіба то я вареники тулила? (Мирний, IV, 1955, 365).

4. перен., розм. Пов'язувати кого-, що-небудь із кимось, чимось. — Бога ви не боїтеся, такої шкоди наробити!.. — Чого нас до тієї шкоди тулити? (Мирний, IV, 1955, 247); Кожен кидав цій дитині вулиці чи з ласки, чи з серця прізвище, кожен тулив їй який-небудь епітет, кожен лічив своїм обов'язком чи приголубити злегенька, чи штовхнути добре (Л. Янов., I, 1959, 322); — Не хочу, щоб лихі язики тулили тебе до мене. Чуєш? Левко знову дивується: — От ніяк не доберу в своїй голові: чого ти, дівко, так в'їлася в мене? (Стельмах, I, 1962, 206); // Нав'язувати кому-небудь когось. Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, тулив йому за дружину свою придуркувату доньку (Ю. Янов., II, 1954, 119).

ТУЛИТИСЯ, тулюся, тулишся, недок. 1. Притискатися до кого-, чого-небудь або пригортатися до когось. Доря все тісніше туливсь до колін [матері], ховаючи стрижену голову в чорній спідниці (Коцюб., II, 1955, 380); Пес мій до ніг тулиться, лащиться, на браму бреше (Ю. Янов., I, 1954, 37); Люда.. полізла в кузов. Там лежали на соломі поранені й тулилися до бортів санітарки (Перв., Дикий мед, 1963, 455); До Савиноного плеча голубицею тулилася Орина (Чорн., Пісні., 1958, 60); Відчувши, що хлопець дрижить у своїй майці, вона притулилась до нього, пригорнула, щоб зігріти: — Тулись до мене, тулись (Гончар, Тронка, 1963, 247); // перен. Підтримувати дружні стосунки з кимось. [Г а н а:] Воно вже й скрізь так повелося: багачі до багачів туляться (Кроп., II, 1958, 20); До них [дівчат], як до своїх найближчих друзів, тулилася Маруся-білоруска (Хижняк, Тамара, 1959, 222).

2. Міститися одне біля одного, близько до чогось. Обабіч Пруту туляться одне до одного тісні села покутські (Козл., Ю. Крук, 1958, 5); Густо стоять обдерті хати, туляться діржавими стріхами одна до одної (Цюпа, Назустріч., 1958, 38); На розвилці доріг, тулячись ближче до березняка, стояв .. одноповерховий будинок (Коз., Сальвія, 1959, 16); Вони [яблука] тулилися на гілках так густо, що обважніле дерево ажгнулося під золотистою вагою до землі (Чаб., Тече вода., 1961, 69).

3. Стояти, сидіти в тісноті або в малопомітному місці. Переполохані паньанки тулились по кутках, як овечата розігнаної вовком отари (Стор., I, 1957, 375); Хлоп'ята — вуличні продавці дешевих цигарок — сірим горобцями туляться біля під'їздів високих будинків (Донч., II, 1956, 258); Новоприбулі так само тули-

лися тісними купками попід нашою стіною, під уцілілою ще частиною даху (Коз., Гарячі руки, 1960, 23); // Розміщатися на площі недостатнього розміру. Аж під самі тини розлився ярмарок і навіть у вулицю вихлюпнулися вози. Далєбі, хоч і собі у вулиці ставати. Та Яким заперечив: мовляв, чи ж кращих місць не заслужили, що будемо в проході тулитись (Головко, II, 1957, 183); // Жити в тісному приміщенні. Ми тулимось в холодних підземеллях: Там наші хати; носим лашмани... (Граб., I, 1959, 495); Дідова сім'я тулилася в тісному, присадкуватому флігелі (Збан., Сеспель, 1961, 172); // Міститися в незручному місці. Стоячи на горі, згорда позирала Корнієва хата на поганеньку хатчину, що тулилася на дні в балці (Гр., I, 1963, 403); Мені випало жити в хаті, що тулилася під кручею і наче проросла одним боком до неї (Хор., Ковила, 1960, 24).

ТУЛІЙ, ю, ч. Хімічний елемент — рідкісний метал, який в природі зустрічається тільки в сполуках. Тулій після опромінення в атомних реакторах сам стає джерелом рентгенівського проміння, яке застосовують у рентгенотерапії та діагностиці (Наука., 2, 1959, 26).

ТУЛІЯ, ї, ж. Верхня частина капелюха, кашкета, шапки (без крисів, козирка і т. ін.). Юра оступився і придавив ногою тулію капелюха (Смолич, II, 1958, 103); Пашке вийшов до гостей у новому, з неймовірно високою тулією есесівському кашкеті (Коз., Гарячі руки, 1960, 100).

ТУЛУБ, а, ч. 1. Тіло людини або тварини (без голови й кінцівок). Має [хлопець] малий тулуб і велику голову, довгі руки й ноги (Л. Укр., IV, 1954, 211); Цупко тримав меч Мефодій, та вже нічого не міг вдіяти, руки були міцно прикручені до тулуба (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 380); Коні вгрузли в драговину по самі тулуби (Досв., Вибр., 1959, 64); Нестір вільно підійшов до одного з птахів і лагідно погладив його по тулубу (Гончар, Таврія, 1952, 311).

2. перен. Про корпус машини. З правого боку серед гуркоту показуються червоні ліхтарні і чорний тулуб локомотива (Фр., IX, 1952, 357); Як нудно пахне тулуб літака розпеченим металом і мастилом (Бажан, Політ., 1964, 3).

ТУЛУБЕЦЬ, бця, ч. Зменш. до тулуб 1. Незабаром горобенят не стало: валялися тільки одні головки та тулубці... (Мирний, I, 1949, 153).

ТУЛУБНИЙ, а, е. Стос. до тулуба; розміщений в тулубі. Тіло безхвостих земноводних коротке та широке, число тулубних хребців всього 7—9 (Визначник земноводних., 1955, 35).

ТУЛУБОВИЙ, а, е. Те саме, що тулубний. Тулубова мускулатура хребетних.

ТУЛУК, а, ч., рідко. Те саме, що тулун.

ТУЛУМБАС, а, ч. Старовинний ударний музичний інструмент, що має форму мідної чаші (казана), обтягнутої з відкритого боку шкірою, по якій б'ють калаталом. Хмельницький зійшов з помосту, і, розтинаючи повітря на тисячі дзвінких скалок, заграли сурми і вдарили тулумбаси (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 14); *Образно. Тне гроза у тулумбас, Буря — на басолі... (Бичко, Сійся., 1959, 408).

ТУЛУН, а, ч., рідко. Мішок з козячої шкіри, знятої цілою.

ТУЛЯРЕМІЧНИЙ, а, е. Прикм. до туляремія.

ТУЛЯРЕМІЯ, ї, ж. Гостра інфекційна хвороба тварин, якою можуть заражатися і люди. Гризуни.. є носіями й розповсюджувачами багатьох інфекційних хвороб: чуми, туляремії, бруцельозу, ящуру тощо (Знання., 3, 1976, 13).

ТУЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., розм. Тинятися, блукати. — Я щовечора тутенька туляюся, світом

нуджу та тужу... (Вовчок, I, 1955, 147); Бачив я... Як сірома попідтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Кров'ю обливалась (Щог., Поезії, 1958, 55); // Поневірятися. Ми туляться мусимо в печалі, В чужих людей могил собі прохатъ... (Кост., I, 1967, 130).

ТУ́ЛЬКА, и, ж., розм. Те саме, що тілька. Коли рада скінчилася, з гамазею викотили барило горілки, винесли сухарі, печеного чабака, тульки, оселедців (Добр., Очак. розмир, 1965, 125).

ТУ́ЛЬНИК, а, ч., заст. Майстер, що виготовляв тули. Відомий ряд професій ремісників, які займалися на Русі обробкою шкіри або застосовували її в своїй роботі, — це так звані кожевники, усмошвеци [шевці], сидельники, тульники («тули» — сагайдаки), щитники (Нарнєи стар. іст. УРСР, 1957, 429).

ТУ́МА, й, ж. 1. заст. Назва людини, в якій один із батьків турок або татарин, а другий — українець. Козак-тума зведе з ума, не буде любити (Барв., Опов., 1902, 222); Ой козаче-тумо, горда-пишна думо! Не йме тобі мов серце віри. Мати говорила, що така в вас віра, Як на синім морі піна (П. Куліш, Вибр., 1969, 326).

2. рідко. Темна хмара. *У порівн. Стояв через поле сивий хмурний ліс, а понад тим лісом, з того краю, що приходила ніч, тумою насувала темна курява-мла (Вас., II, 1959, 143); Умерти я права не маю, А жити охоти нема, І ось — поміж людьми блукаю З нудьгою, мов тая тума (Дн. Чайка, Тв., 1960, 278).

3. перен. Про похмуру, мовчазну людину. — Якийсь нелюдний [Чіпка], неговіркий, якась тума з його... (Мирний, I, 1949, 147); // перев. тумбою. Про людину в похмурому, пригніченому настрої. Роман сидів тумою біля столу й дивився.. в темний кут (Панч, II, 1956, 404).

ТУ́МАК, а, ч. 1. Помісь зайця сірого (русака) і зайця-біляка.

2. Фарбоване хутро зайця.

3. діал. Хутряна шапка. Головні убори у [казахських] чоловіків — смушкова або лисяча шапка, що має вигляд шолома і називається тумак (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 76).

ТУ́МАН¹, у, ч. 1. Скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли (Коцюб., I, 1955, 355); Над долинами стоїть сизий легкий туман (Н.-Лев., II, 1956, 263); Понад гаєм, над водою стеляться тумани (Бор., Тв., 1957, 90); Було вже надвечір'я. Сутінки й густий туман, за кілька кроків нічого не видно (Ю. Янов., II, 1958, 237); Над болотами курився туман (Тют., Вир, 1964, 317); *У порівн. Здогади, сумніви, мов осінній туман, налягають, обкутують його, і з ними він падає в забуття (Стельмах, II, 1962, 77); // Хмара завислого в повітрі пилу, диму або інших твердих часточок. Три тумани куряви стояли на полі [полі] над Опором (Фр., VI, 1951, 84); Над селом туман — дим із димарів (Сос., I, 1957, 170); Тут [у лісі] ніколи не було того пилу, найдрібнішого сухого туману, що в низьких місцях завжди зменшував видимість (Гончар, III, 1959, 91); // Скупчення пари, диму і т. ін. в приміщенні. Вилила [Анютка] чавун гарячої води в ночви. Пара бухнула під стелю. Теплий туман затопив кімнату (Тют., Вир, 1964, 475); Важке повітря, насичене димом панського тютюну, немов колишеться.. Свічки на столі ледве-ледве світять серед того сивого туману, освічують червоні від задухи лиця (Л. Укр., III, 1952, 558); // Утворювана спеціальними машинами маса завислих у повітрі крапельок якої-небудь речовини. Масло, витікаючи із зазорів шатунних підшипників, розбризкується

на маленькі крапельки, утворюючи в картері двигуна масляний туман (Автомоб., 1957, 63).

Сухий туман див. сухий.

◇ Мов (немов, як і т. ін.) у т м́ані: а) (із сл. бачити, пам'ятати, уявлятися і т. ін.) неясно, невиразно. Бачити, мов у тумані; б) (із сл. жити, іти, бути і т. ін.) невирадно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. Ми [учні] жили весь час, мов у тумані (Фр., IV, 1950, 225); Думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться жити під одним дахом, Прохор, мов у тумані, підійшов до невисокого паркана (Шиян, Баланда, 1957, 26); Серце крав нестерпний біль... Мов у чаду, в тумані я... (Сос., II, 1958, 479); Напускати (напустіти, підпускати, підпустіти і т. ін.) туману (розм. туману́); Пускати (пустіти) туман (туману́, розм. туману́) [в очі (у вічі)]; Пёрти туману́ в очі, діал. — говорити що-небудь неправдиве або невиразне, малозрозуміле, щоб приховати істину чи заплутати щось; робити що-небудь заплутаним, неясним. [Павленко:] Березняк взагалі крутивертієвич [крутій], а тут, як на лихо, такого туману підпустив, що на що вже я мастак на ці діла — проте нічогосінько не второпаю (Крот., Вибр., 1959, 505); — Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро. — Що за охота тобі мене морочити? То заговориш буцім щиро, то знов туман у вічі пустиш (П. Куліш, Вибр., 1969, 149); Туман в очах: а) хтось погано бачить; б) у когось невиразний погляд. [Демко:] Придивись мені в вічі гарненько і згадай, про віщо я думаю? [Вареник:] Туман, туман в очах, не зрозумію ваших дум!.. (Кроп., II, 1958, 222); І в тих очах бажань без краю, І в тих очах туман і муть (Сос., I, 1957, 406); Туман застилав (застелів) очі — комусь темніє в очах від хвилювання, сильного болю, потьмарення свідомості тощо. Спогади зникли, якийсь туман застелив очі, Софія низько похилилась і затулила очі хусточкою (Л. Укр., III, 1952, 534); Маруся почула, як крутиться у неї голова, як туман застилав очі... (Хотк., II, 1966, 119); Ніж, ударивши тіло, розірвав його далі. Очі мої застилав туман, але я бачу її — мою рану — і чую уразливий біль (Ю. Янов., II, 1958, 128); Туман у голові — хтось відчуває легке потьмарення свідомості (через втому, недугу і т. ін.). — Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко (Коцюб., I, 1955, 208); Сидиш, вилупивши баньки, як дурна... у голові — туман, під серцем — мов лихо ворухиться (Мирний, I, 1954, 86); Укритися туманом; Тоніти в тумані — ставати невиразним, нечітким, забуватися. Минулось все, неначе снилось; Далеко десь туманом вкрилось, Не буде знов (Гл., Вибр., 1951, 87); Лиш іноді про дні атак Ти згадуєш у ніч безсонну... Але згадки уже смутні, Й минуле тоне в тумані... (Сос., I, 1957, 468).

2. перен., чого, який і без додатка. Про те, що утруднює бачення, перешкоджає добре бачити. Заплакана, крізь сліз туман заусміталась [Ганна] гоже (Дор., Три богатирі, 1959, 68); // Про те, що перешкоджає правильному сприйманню дійсності (хибні твердження, помилкові уявлення і т. ін.). Щодо самого Ренана, то деякі студенти.. його читають і що з того читання виносять, того не знають, але що те читання не всіх вирядувало від попівсько-розкольникського туману, се я.. знаю (Л. Укр., V, 1956, 142); Гайдамаки.. — це ті ж самі солдати й офіцери російської армії.. Тільки націоналістичний туман замутив їхню.. свідомість (Довж., I, 1958, 37).

3. перен. Про що-небудь невиразне, нечітке, заплутане (розповідь, думку, зміст твору, якісь відомості і т. ін.), яке важко зрозуміти, в якому важко розібратися. 2 книжка «Вісника» нецікава, особливо белетрис-

тика. «Туман» Кониського — справді туман (Коцюб., III, 1956, 190); Філософські концепції Гречкуна частенько віддавали туманом, було в них немало і дивацтва (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 107); У нас нема ще розробленої в деталях біографії Панаса Мирного, але туман, що оповивав колись його особу, розвіявся (Від давнини., I, 1960, 342).

4. розм. Іній або найдрібніші крапельки роси на металевій, дерев'яній та інших поверхнях, що з'являються від холоду. Кайло вкрилося туманом, і холодну дерев'яну ручку було чути навіть крізь рукавиці (Тют., Вир, 1964, 481); // Сизий пилок (на плодах, рослинах). Бубки [ягоди] дрібні, зелені, це ще тільки буде, що їхні виногради туго наллються соком, .. туманом візьмуться, і гнутимуть налиті грона весь куш донизу (Гончар, Тронка, 1963, 50).

5. мн. тумані, розм. Те саме, що дурень. — Такі всі тумани, з найменшою дрібницею до мене йдуть. Тут роздерлося, тут чогось бракує, тут се зробити, там те, — ніколи жадне власним розумом не розбере, а все до мене! (Фр., VII, 1951, 168); Де зберуться два-три дурні, Безпросвітні тумани, Зараз кажуть, що на світі Наймудріші — то вони (Крим., Вибр., 1965, 214); — Певно, інші розумніші від мене. Їм вистачить раз прочитати та й уміють. А я йолоп і туман. Де мені братися до науки?! (Март., Тв., 1954, 241).

6. мн. тумані, розм. Сорт кавунів. Хрипко перегуквалися засмаглі люди, що перекидали на берег неймовірні піраміди кавунів. Міцні, як дзвін, «тумани», цютливі «рябчики», ніжні «монастирі» (Мик., II, 1957, 189); Комірникові довелося полізти на горище й одрити з сіна кавунів, темношкірих й соковитих «туманів» (Автом., Щастя., 1959, 130).

ТУМАН², а, ч. Грошова одиниця Ірану, що була в обігу до 1932 р.

ТУМАНЕЦЬ, нцю, ч. Зменш. до туман¹ 1, 4, 6. Ось і рідесенький туманець пав на річеньку (Кв.-Осн., II, 1956, 41); З яру повзе туманець (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 77); *У порівн. Кора [осококорів].. ледь-ледь бралася березневою світло-сірою, мов туманець на житі, прозеленню (Стельмах, I, 1962, 216).

ТУМАНІТИ, анію, аніш, недок., перех. 1. Робити щось непрозорим або невиразним. Свічка зовсім нагоріла: довгий гніт, наче палець, виглядав з синьої горошини світу і туманить і без того сумні померки хати (Мирний, III, 1954, 339); Ах, вітре осінній, Туманиш Недавно ясний виднокруг (Дор., Серед степу., 1952, 93).

2. Застилати, заволікати очі або потьмарювати зір, погляд, очі (про слюзи і т. ін.). Слюзи туманили їй очі, але вона гордо, болісно зсунула брови і зважливо одвернулася од вікна (Л. Укр., III, 1952, 583); Чад туманив очі (Хотк., II, 1966, 193); Важкі спомини снують у голові, туманять зір (Зар., Світло, 1961, 16); Біль стискував горло, туманив очі (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 27).

3. перен., перев. у сполуч. із сл. г о л о в а, р о з у м. Позбавляти ясності думки, злегка потьмарювати свідомість (про хвилювання, сильний біль і т. ін.). Слова мішались з поцілунками і туманили обох так само, як і поцілунки... (Гр., II, 1963, 132); У нас там, нагородах, пахне кропом У сизі ранки; конопляний дух Аж голову туманить (Рильський, III, 1961, 294); Голову туманив легкий хміль (Ткач, Плем'я., 1961, 174); // Перешкоджати правильному сприйманню дійсності, нав'язуючи, поширюючи хибні твердження, помилкові уявлення і т. ін. [С т е п а н:] В темряві бродите, і вас, як сліпців, напасники куди хтять пхають, .. туманять ваш бідний розум страхами (Стар., Вибр., 1959, 385); — Мотрє! не тумань ти голови моєї: розкажи по-люд-

ськи, — що там таке? (Мирний, I, 1949, 135); — Вони [робітники] починають розуміти, що їх довго дурили, туманили їм голову всякими казками (Кол., Терен., 1959, 354); // Дурити, морочити кого-небудь. Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! а найбільш, бачця, людей туманіти! (Вовчок, I, 1955, 105); Стоїть бідне циганятко, Холод каменить, А старий пішов до хати Людей туманить (Рудан., Тв., 1959, 170); // Робити невиразним, нечітким. Пошуки своєї манери несумісні з манірністю. Адже манірність не тільки туманить зміст, вона несе фальш, неприродність, кокетування словом (Літ. Укр., 22.X 1965, 3).

ТУМАНІТИСЯ, аніється, недок. 1. Покриватися, огортатися туманом, ставати туманним. Туманяться діброви, і присмерк виповня високий бір сосновий (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 33); // безос. З'являтися (про туман). Ох! хмариться, туманиться, став дощ накрапати (Україна., I, 1960, 342); Сіріє... Над озером туманиться... (Вишня, II, 1956, 217); // Бути туманним. Над далеким білим простором одноманітною повстиною туманився тихий день (Панч, I, 1956, 221); Ще сонце тільки-тільки підвело свій вінець, ще сизо і синьє туманились роси, коли мене розбудив тато (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 78); // Виднітися в тумані; виднітися, як у тумані, як крізь туман. Вже обсіпа зоря свої вінки, на гори сходить вечір ніжнокрилий, туманяться далекі вітряки, і синню покриваються могили (Сос., II, 1958, 346); Дніпро лежав під кручею, внизу, і даль за ним туманилась (Перв., II, 1958, 193).

2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі). Оприся зіскакує з лави, очі її туманяться слізьми, лице горить, як у вогні (Тют., Вир, 1964, 97); Антон Тимофійович повільно підійшов до столика, обережно взяв коробочку, вийняв медаль, довго дивиться. Туманиться його зір (Зар., Антеї, 1962, 246); — Нехай же не стомлюються ваші руки, не туманиться зір і буде ясним розум, щоб наш корабель завжди йшов заданим курсом (Логв., Давні рани, 1961, 26).

◇ В голові туманіється (туманілося), безос.; Голова туманіється (туманілася) — хтось втрачає (втрачав) ясність думки, здатність виразно сприймати навколишнє (від хвилювання, сильного болю і т. ін.). Від випитого, а ще більше від пережитих страхів туманилося в голові (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 158); Уже дідові нестало сили, вже серце стукає в грудях важко й глухо, туманиться голова (Мик., II, 1957, 316); У Зіньки туманилась голова. Вона відчувала його сильні гарячі долоні на своїх плечах, чула безтямний шепіт (Шиян, Баланда, 1957, 128); Розум туманіється — те саме, що Розум туманіє (див. рбзум).

ТУМАНІЩЕ, а, ч. Збільш. до туман¹ 1, 5. Туманище розлігся такий, що на будинку по той бік вулиці й вікна позникали (Шовк., Людина., 1962, 47); — От іще туманище! — скрикнула пані, обертаючись оп'ять [знову] до нього (Фр., VII, 1951, 168).

ТУМАНІТИ, ію, ієш, недок. 1. Покриватися, огортатися туманом, ставати туманним. Потім краплі впали теплі, туманіє далина (Рудь, Дон. зорі, 1958, 106); Туманіє і губиться в долині село (Цюпа, Назустріч., 1958, 11); // Виднітися в тумані; виднітися, як у тумані, як крізь туман. Він зупинився, щоб іще трішечки помилуватися Бєвою горою, яка туманіла у світанковім присмерку (Тют., Вир, 1964, 110); Сонце туманіло від димів (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 213); // перен. Ставати невиразним, нечітким; забуватися. Він поглядав на біломармурове плече Зосі, на профіль її лица і почув-

вав, що вона панує тепер в його серці, що вид Гані усе далі й далі одсувався, туманів (Н.-Лев., I, 1956, 298); Туманіє образ бабусі... (Сос., I, 1957, 241).

2. Застилатися, заволікатися слізьми (про очі) або потьмарюватися (про зір, погляд, очі). Мати порається коло печі, очі її тьмаряться, туманіють (Вас., I, 1959, 325); [Г а д ю к а:] І мої вже вуха глухнуть, туманіють очі!.. (Кроп., V, 1959, 546); Очі в нього туманіють, дих [подих] гарячий і швидкий... (Сос., I, 1957, 386); // у сполуч. із сл. о ч і, безос. Пекла в серці скорбота, туманіло в очах (Кучер, Дорога., 1958, 94); Від хвилювання спирало віддих, туманіло в очах (Гур., Через замети, 1961, 8).

3. перен. Втрачати здатність ясно мислити; чманіти. Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пилот припадаю — якомсь дурнішаю, якомсь туманію (Вовчок, I, 1955, 278); Туманію ще більше. Ні сліду думки (Юцюб., II, 1955, 255); Він аж туманіє від повноти свого щасливого почуття (Гончар, Тронка, 1963, 105).

◇ В голові туманіє (туманіло), безос.; Голова туманіє (туманіла) — хтось втрачає (втрачав) ясність думки, здатність виразно сприймати навколишнє (від хвилювання, сильного болю і т. ін.). Мені почало здаватися, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіло (Л. Укр., III, 1952, 601); В ньому прокинувся голод, дикий, непогамовний, незборимий голод, від якого темніє в очах, туманіє в голові (Загреб., Європа 45, 1959, 37); Туманіли голови, плутались п'яні язики рибалок (Шиян, Переможці, 1950, 16); Різум туманіє див. різум.

4. Робитися тьманим, мутніти, покриваючись інеєм, найдрібнішими крапельками роси від холоду (про металеву, дерев'яну та інші поверхні). Пенсне його туманіє від морозу (Тют., Вир, 1964, 541); Туманіли вагони червоні, чорний привид гарматами гув (Сос., I, 1957, 149).

5. перен. Ставати похмурим, невеселим. Лице Петра Івановича туманіє, змуриться ясне чоло (Думки про театр, 1955, 34).

◇ Тумбою туманіти, заст.— бути в дуже похмурому, пригніченому настрої. — Пішла б краще в садок, подивилася по видноті на це місце, де ціле літо прийдеється літувати, ніж отут тумою туманієш (Мирний, III, 1954, 313).

ТУМАННИЙ, а, е. 1. Прикм. до туман¹ 1; який складається з туману, утворений туманом. Часами вітер трохи підіймає над морем туман, але швидко туманна мряка знову обгортала все (Трубл., Хатина., 1934, 29); Мокрий сніг повалив з туманної каламуті суцільною липучою масою (Мур., Свіже повітря., 1962, 93).

2. Покритий, оповитий туманом. Вже погасли неба чорні грані, потонуло десь крило зорі. Я піду на вулиці туманні, де жевріють жовті ліхтарі (Сос., II, 1958, 102); Танки вдосвіта палали по туманному полю, як вогнища кочовиків (Гончар, III, 1959, 272); // З туманом, туманами. У сірому туманному світанку загорівся бій (Ю. Янов., II, 1958, 228); Вечір спадає туманний (Смолич, II, 1958, 30); // Насичений туманом. Чи то від незвички, чи від вогкого, туманного повітря паморочиться голова (Збан., Єдина, 1959, 103).

3. Який видніється в тумані; який видніється, як у тумані, як крізь туман. З'явилися постаті туманні в полі, Пообіймалися білими руками (Л. Укр., IV, 1954, 117); Присівши на пеньку, серед поляни, Я розглядає видовисько туманне (Рильський, I, 1960, 173); // Який невиразно, неясно уявляється (про минуле, майбутнє і т. ін.). Посмертного життя не хочу я собі.. Туманне «там» подобатись не може, «Загробний світ» спірит-

ський — боронь боже! (Л. Укр., I, 1951, 98); Згадки маленької Лукії про її перші роки в притулку туманні й неясні (Донч., III, 1956, 20); З туманної далечини століть дійшли до нас відомості про єгипетського фараона Рамсеса II (Наука., 6, 1966, 45).

4. Позбавлений яскравості; тьманий, мутний. Над Петербургом туманний місяць недбало розсівав своє багатство (Стельмах, I, 1962, 618); Куриться над полем сніг до самого сонця, туманного, завихреного клубками сухої снігової куряви (Гончар, II, 1959, 129); // Потьмарений, позбавлений певного виразу (про зір, погляд, очі). Як радісно пила Оксана дух повстання, де громом в царський трон ударив березоль, бо бачила не раз в накуреному шпиталі од болю і страждань туманний брата зор [зір]... (Сос., I, 1957, 290); Воно [дитя] тільки дивиться оченятами, туманними від болю (Гончар, Тронка, 1963, 303).

5. перен. Невиразний, нечіткий. Поняття про нове соціальне й культурне життя мав [Синявін] надто туманне (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); Про село вона мала досить туманне уявлення, бо бачила його лише з вікна залізничного вагона (Добр., Тече річка., 1961, 8); // Який не має чітко вираженого змісту; незрозумілий, заплутаний. Він [роман] трохи розтягнений, єсть багато схожих між собою уступів, зайвих діалогів, де-не-де туманні, малозрозумілі і довгі речення (Л. Укр., V, 1956, 43); Спадає на думку Тоні трохи таємнича, туманна історія взаємин голови робіткому Лукії та капітана Дорошенка (Гончар, Тронка, 1963, 49); Беззмістовна вишуканість слова, прагнення до туманних зворотів.. ніколи не були властиві майстрам (Рад. літ-во, 7, 1967, 40).

ТУМАННІСТЬ, ності, ж. 1. Скупчення туману (див. туман¹ 1). Волохатий туман стелився над Дніпром. І тільки там, де перегатки, розтоплюючи туманність, ярко горіли огні (Юцюба, Нові береги, 1959, 53); Сіра холодна туманність диміла над порожніми полями й лісами (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 96).

2. перен. Невиразність, нечіткість, заплутаність чогонебудь. Як примітивізм і натуралізм, мистецтву протипоказана і зайва ускладненість, туманність вираження думки (Літ. Укр., 7.IV 1964, 3); За дивовижною простотою, конкретністю та живописною виразністю, відсутністю будь-якої романтичної туманності.. картини природи у творчості Шевченка можна порівняти лише з пушкінськими пейзажами (Рад. літ-во, 9, 1965, 51); // Неясне, заплутане місце у мові і т. ін. Говорив Старов на цей раз досить ясно, без властивих йому туманностей (Ільч., Серце жде, 1939, 197).

3. астр. Зоряна система, що знаходиться на дуже великій віддалі від Землі і має вигляд туманної плями на небі. Туманність Андромеди; // Скупчення газу й пилу в космічному просторі. Міжзоряний простір не пустий. Він заповнений частинками газу й пилу. При достатній густині газо-пилові частинки утворюють великі туманності, які бувають світлими і темними (Наука., 9, 1964, 52).

△ Позагалактичні туманності див. позагалактичний; Планетарні туманності див. планетарний².

ТУМАННО. 1. Присл. до туманний 2—5. Сніг падав безшелесно й рівно, Туманно танули огні (Рильський, I, 1956, 29); Масовий характер революційного руху туманно, загально, але вже намічав свої шляхи (Еллан, II, 1958, 65); Дуже мало, туманно пам'ятає Валерик своїх батьків (Гончар, Таврія, 1952, 75); Він любив туманно висловлюватись (Жур., Звич. турботи, 1960, 43).

2. безос. присудк. сл. Про наявність туману. Було вітряно, туманно, безлюдно (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 141).

ТУМАНОГРАФ, а, ч. Прилад для вимірювання густини туману.

ТУМАНОЧОК, чку, ч., нар.-поет. Пестл. до туман^у 1. *А від того туманочку Світа не видати... Тяжко-важко на чужині Родину зібрати* (Укр. лір. пісні, 1958, 432); *Ні, не дави, туманочку! Сховай тільки в полі, Щоб ніхто не знав, не бачив Моєї неволі!*.. (Шевч., I, 1963, 308).

ТУМАНУВАТИЙ, а, е, розм. Дурнуватий, придуркуватий. *Він.. штуркав підпасича, троха тумануватого хлопчика* (Фр., VII, 1951, 75).

ТУМБА, и, ж. 1. Стопчик біля тротуару або дороги. *Я сидів на тумбі, дивлячись, як підстрибують дрозди* (Горький, Дитинство, 1947, 172); *Він.. прицілився кудись з-за кам'яної тумби, дав чергу і стрибнув через огорожу до поруччя набережної* (Гончар, III, 1959, 286); *У порівн. *Уперся Юз, неначе тумба* (Еллан, I, 1958, 196); // Металевий або залізобетонний грибоподібний стопчик для кріплення суден швартовими канатами. — *Ще заставляють кнехти зрушувати з місця, так ти подивися пильніше: яка там основа... Інший, довірливий, почне над тими тумбами тужитись, аж очі йому рогом вилазять* (Гончар, Тронка, 1963, 339).

2. Кругла дерев'яна споруда для наклеювання афіш, оголошень і т. ін. *На пузатій афішній тумбі білили нещодавно наліплені папірці* (Дмит., Наречена, 1959, 49); *На круглій тумбі наклеєно кілька оголошень* (Петльов., Хотинці, 1949, 181).

3. Невелика шафка для різноманітного використання. *На високій тумбі, в якій захована була складна апаратура, стояла ота кубічна скляна банка з препарованим людським серцем* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 181). // Підставка, підніжжя. *Тумба гармати; Стартова тумба*; // Ніжка верстата, круглого стола і т. ін. *Столи були круглі або овальні з однією тумбою та прямокутні* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 78); // Нижня частина письмового стола, туалетного столика і т. ін., що являє собою невисоку шафку звичайно з кількома шухлядами.

ТУМБЛЕР, а, ч. Деталь в приладах, механізмах тощо для вмикання, перемикавання чого-небудь. *Натискаючи різні кнопки, повертаючи тумблери, вони керують процесом різання* (Роб. газ., 15.VII 1965, 1); *Кукулик.. клацнув тумблером телевізора, ввімкнув апарат, хай нагрівається* (Загреб., День.., 1964, 311).

ТУМБОЧКА, и, ж. 1. Невелика, невисока шафка, яку звичайно ставлять біля ліжка. *Біля самого ліжка на тумбочці стояв маленький кошик з свіжими синіми квітами* (Гончар, III, 1959, 320); *Після обіду й відпочинку курсанти, взявши з тумбочок підручники, йшли знову до класів* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); *Прокинувся [Гонтар], коли в кімнаті вже всі спали. Тільки на одній його тумбочці під зеленим абажурчиком блимала лампочка* (Баш, Вибр., 1948, 50).

2. Те саме, що тумба 1, 3. *Челкаш перейшов через дорогу і сів на тумбочку проти дверей шинку* (Горький, Опов., перекл. Хуторяна, 1948, 16); *Андрій не пам'ятає, як він дійшов до трибуни, схожої на високу тумбочку* (Гур., Наша молодість, 1949, 138); *За сигналом суддівського свистка на стартові тумбочки стають всім спортсменок* (Веч. Київ, 23.XII 1968, 3).

ТУНГ, а, ч. Субтропічне дерево, з насіння якого добувається олія для технічних потреб. *Ленкоранська низовина стала другим за значенням у Західній Грузії районом субтропічних культур в СРСР. У ній культивують чай, тунг, цитрусові* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 335).

ТУНГОВИЙ, а, е. Прикм. до тунг. *Тунгове насіння*; // Який добувається з тунга. *Тунгова олія*.

ТУНГУС див. тунгуси.

ТУНГУСИ, ів, мн. (одн. тунгус, а, ч.; тунгуска, и, ж.). Застаріла назва евенків. *Словаки везуть туристів на човнах назад сливе до самої Щавниці. Ці човни допотопної конструкції тут звуть мадярськими, але достоту такими човнами і теперечки плавають тунгуси коло Іркутська на Ангари* (Н.-Лев., II, 1956, 416).

ТУНГУСКА див. тунгуси.

ТУНГУСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тунгуси. *Стародавні плодonoсні сади виявлено на Далекому Сході. На думку вчених, вони були закладені тунгуськими племенами 700—900 років тому* (Веч. Київ, 20.XI 1967, 4).

ТУНДРА, и, ж. Південна зона арктичного поясу земної кулі — безлісий простір з суворим кліматом, вічною мерзлотою, бідною рослинністю, серед якої переважають мохи й лишайники. *У тундрі ще лежав глибокий сніг* (Панч, Іду, 1946, 44); *Хто переможе бездоріжжя, тисячі кілометрів тундри або непрохідної тайги? Літак..!* (Донч., I, 1956, 66).

ТУНДРОВИЙ, а, е. Прикм. до тундра. *Тисячі гусей прилітають з теплих країв і виводять гусенят у долині Боркути та по берегах тундрових озер і струмків* (Багмут, Опов., 1959, 47); // Власт. тундрі, який живе або росте в тундрі. *Тундрові вовки взимку передусім полюють на хворих оленів і тим самим проводять природний добір, оберігаючи фауну від виродження* (Наука., 9, 1968, 57); *Тундрова рослинність*.

ТУНЕЛЕБУДІВНИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює на будівництві тунелю. *Коли перед тунелебудівниками країни було поставлено завдання перейти від чавунних тюбінгів на збірний залізобетон, кияни першими почали цю справу* (Веч. Київ, 6.V 1958, 2).

ТУНЕЛЕБУДУВАННЯ, я, с. Спорудження тунелів. *У практиці тунелебудування прокладають підхідні, робочі, основні й головні полігонометричні ходи* (Інж. геод., 1959, 396).

ТУНЕЛЬ, ю, ч. Споруда у формі наскрізного проходу під землею або в горах (для транспорту, пішохідів, каналу, підземних комунікацій тощо). *Тунель / дим влетів мені в вікно гіркою хмарою* (Л. Укр., I, 1951, 235); *Гримлячи в тунелях, наш ешелон пролітав ті самі міжгір'я, де торік були наші вогневі* (Гончар, III, 1959, 339); *Микола йде.. довгим підземним тунелем на глибині п'ятисот метрів під землею* (Ткач, Плем'я.., 1961, 209); *Вони минули портові шлагдауни, пройшли холодний гучний тунель по під мостом, вийшли на рівні вулиці* (Мик., II, 1957, 319); *У порівн. *Доріжка ніби пірнала в густий старий садок, як у тунель, пробитий в густому гіллі* (Н.-Лев., IV, 1956, 89); // перен. Довгий прохід, утворений чим-небудь. *Провулок був вузький, дерева поспліталися над ним гілками, утворивши низький зелений тунель* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 43).

ТУНЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до тунель. [С т е п а н:] *Це ж він під час наступу наших військ першим проник сюди з того берега. Тунельним ходом* (Баш, П'єси, 1958, 78).

△ **Тунельна піч** — промислова піч з робочим простором, схожим на тунель. *Вмілі руки.. укладають на транспортер цеглу-сирець, яка виходить суцільною стрічкою з преса. Її розрізують, сушать у тунельних печах і потім випалюють* (Веч. Київ, 27.IV 1961, 1).

ТУНЕЛЬНИК, а, ч. Фахівець у галузі прокладання тунелів.

ТУНЕЦЬ, нця, ч. Велика промислова хижа риба родини тунцевих, що живе в теплих морях. *Особливо багато тунців водиться в екваторіальній частині Атлантики* (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4); *Тунець досягав 2—2,5 метра довжини, а важить 300—400 кілограмів* (Веч. Київ, 19.I 1968, 4).

ТУНІКА¹, и, ж. Одяг стародавніх римлян, вид сорочки з короткими рукавами або без рукавів. *Одчиняються двері, і сторожа вводить скованого Руфіна, в самій туніці, без тоги* (Л. Укр., II, 1951, 434); // Про верхній одяг вільного крою. *Отроки і Свічкогас приносять Ярославові кольчугу, шолом, щит. Він знімає корзю, верхню туніку і починає одягатись з допомогою отроків і Свічкогаса, який між іншим бинтує князю праву ногу* (Коч., П'єси, 1951, 99).

ТУНІКА², и, ж. 1. зоол. Складка шкіри у деяких безхребетних тварин, яка оперізує тіло.

2. бот. Зовнішній шар конусоподібної верхівки рослини, який складається з утворювальної тканини.

ТУНЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тунець.

2. у знач. ім. тунцеві, вих, мн. Родина зграєвих риб, що живуть у теплих морях.

ТУП, **ТУП-ТУП**, **ТУП-ТУП**, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від ходіння, бігу. *Аж чую: «туп-туп!» Шкандибають два мули* (Крим., Вибр., 1965, 40); *Щось щебетала Гашка ранково, потім побігла з цеберками повними, ногами тими, як кізонька: туп-туп, туп-туп...* (Головко, I, 1957, 209); // у знач. ім. Тупання. *Розлога долина Вся червоніє од міді, від тупу численного люду Тяжко дуднить* (Зеров, Вибр., 1966, 167).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тупати, тупнути. *Ой приїхав [козак] під ворота, Кінь ногою туп, туп! «Вийди, вийди, чорнявая, Бо я вже тут, тут!»* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 59); *Туп, туп ніженьками! Цок, цок підківками!* (Барв., Опов., 1902, 445); *Цап відскочив... туп ногами!* (С. Ол., Вибр., 1959, 159); *Дай, Маринко, мамі ручку, тупу-тупу ніжками* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

ТУПА, й, ж., розм. Те саме, що ступа. *Тихо й рано було, як Остап уїхав у місто, так ще тихо, що його кінь вороний тупою своєю обуджав людей* (Вовчок, I, 1955, 331).

ТУПАК, а, ч. 1. Велика тупа сокира; // Затуплене зваряддя (про ніж, сокиру і т. ін.).

2. перен., розм. Про тупу, розумово обмежену людину. — *Нечулі, обмежені тупаки. Сліпі кроти. Не вміють вони підійти до дитини!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354).

ТУПАНИНА, и, ж. Часте тупання або тупання багатьох. *Через який час до Василя виразно донісся крик паничів, тупанина ногами* (Мирний, IV, 1955, 198).

ТУПАННЯ, я, с. Дія за знач. тупати і звуки, утворювані цією дією. *Дитячі вигуки, регіт молоді, тупання здорових ніг у танці.. зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму* (Коцюб., I, 1955, 233); *Зрештою парубок почує тупання сивка і вибіг відкрити ворота* (Галан, Гори., 1956, 153); *Не могла [Тетяна Василівна] заснути цілу ніч, ждала.., дрижала від лихоманкового очікування, прислухалася до тупання внизу, до голосів* (Загреб., День., 1964, 111).

ТУПАТИ, аю, аєш, недок. 1. Бити ногою (ногами) об підлогу, землю. *Тупав [Лісовик] зо злості ногою і ламає з тріском свого цінка* (Л. Укр., III, 1952, 250); *Орлик сердито заржав, ще й тупав копитом у землю* (Тич., I, 1957, 274); *Саранчук змерз уже так, що став на снігу чобітьми тупати* (Головко, II, 1957, 353); *Було чути, як він старанно обтрушував сніг, тупаючи валянками* (Жур., Звич. турботи, 1960, 95); *Танцював він, втягнувши голову в плечі, тупав ногою на одному місці або дригав то назад, то вперед, бажачи, очевидно, насмішити* (Тют., Вир, 1964, 209); // на кого. *Дуже сердитися, гніватися на когось, б'ючи ногами (ногою) об підлогу, землю. Вимальовували його думки розгніваного Василя Семеновича, котрий тупав на його, Ларченка,*

ногами за те, що «допустив» бунт... (Мирний, I, 1949, 304).

2. Стукати ногами під час ходіння, бігу і т. ін. *Ніщо не грюкає так дверима, не тупав черевиками, як Горбенко* (Грим., Подробиці., 1956, 17); // Ступати з глухим звуком (про ноги). *Блакитні, білі й червоні майки колом заповнюють стрільбище. Миготять труси, і десятки голів ніг глухо тупають дерев'яним помостом* (Донч., II, 1956, 310).

3. розм. Іти, ходити взагалі. *Я хоч вже і притомилася, та не признаюся,— тупаю...* (Вовчок, VI, 1956, 310); *І от Лисиче. Йду я пішки. Огні заводу простяглись. Це тут мої маленькі ніжки по рейках тупали колись* (Сос., II, 1958, 426); // Переступати з ноги на ногу (на одному місці). *Каленик тупав на місці, кривив сердито рот* (Коцюб., II, 1955, 200); // Бути на ногах. — *Як день, як ніч,— раз у раз тупаю та працюю* (Барв., Опов., 1902, 193); *Невсипуща з неї хазяйка була; цілісінький вона день було тупав — порасться коло господи* (Вовчок, VI, 1956, 218).

4. коло (біля)кого — чого, розм. Доглядати кого-, щонебудь. — *Таке мале дівча, мов той стручок перцю неспілий, а мусить змалку тупати коло скотини...* (Кос., Новели, 1962, 122).

ТУПЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до тупий 1, 2. *Старшенька [дівчинка] — біленька, носик тупенький, а брів то й не видно* (Тич., I, 1957, 255).

ТУПЕЦЬ, пця, ч. Те саме, що тупак 1.

ТУПИЙ, а, е. 1. Який погано ріже, кбле; не нагострений, недостатньо нагострений; протилежне гострий. *Такий тупий ніж, що й киселю не ріже* (Укр. присл., 1955, 296); *Карпо ледве володав руками, морщив носа, неначе сердився на свого важкого й тупого заступу* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Він пам'ятав шаблю гостру, а може, щерблену й тупу, блискучу й довгу, наче постріл у ночі тьмі...* (Сос., II, 1958, 350).

2. Який не звужується або мало звужується, заокруглений на кінці. — *Ге-ге-ге! — вигинає білі крила Розбійник [гусак] і червоним тупим дзьобом хапає Давида за ремінний гудзик свитини* (Стельмах, Хліб., 1959, 109); *Танк голосно заскреготав, підкинув догори тупе рило і.. поповз уперед* (Панч, В дорозі, 1959, 115).

△ **Тупий кут**, геом.— кут, більший 90°, більший від прямого.

3. перен. Який не має достатньої гостроти сприйняття, недостатньо розвинений (про розум, органи чуттів і т. ін.). *Що робить з тупим, як камінь, мізком, Чим розігнать нерушливість [непорухність] глуху?* (Граб., I, 1959, 595); *Тупий зір; Тупий слух; // із сл. г о л о в а. Нерозумний, дурнуватий. Знане також те загально, Що він [князь] і його підвладні.. мали зроду Голови тупі на диво* (Фр., XIII, 1954, 12).

4. перен. Розумово обмежений, некмітливий, нетямущий. *Це синок дрогобицького крамаря, тупе, низьколобе створіння, з зашиюком молодого бугая* (Кол., Терен., 1959, 22); *В свій час царські тупі чиновники всіма засобами ставили перепони вихідцю з народу Ломоносову* (Тич., III, 1957, 57); // до чого, в чому. Нездібний, нездатний до чогось. *Тупий до книжки, тяжкий на думання, він мав велику охоту до різних механічних праць* (Фр., VII, 1951, 296); *На співи, на приговори, на танці здатна [Санька]. А в роботі тупа* (Горд., Дівчина., 1954, 201); // В якому проявляється розумова обмеженість. *Перед ним встав наче живий важкий директор з грубим застиглим обличчям, налитий тупою пихою* (Коцюб., II, 1955, 376); *Тупою сапопавою взялося лице [Остапа]* (Горд., II, 1959, 214).

5. перен. Який характеризується притупленістю, не виражається бурхливо. *Дьяконов .. не знаходить у своє-*

му спустошеному серці нічого, крім тупого відчаю, зневіри у всьому й прокляття (Гончар, II, 1959, 439); Крайнюк давно вже забув, що таке страх. Його опанувала якась тупа холодна байдужість (Кучер, Голод, 1961, 161); // Який нічого не виражає, бездумний (про вираз обличчя, погляд і т. ін.). Демид сидів за столом, стиснувши голову руками, похилившись над листом, і тупим, нерозумним поглядом дивився в клаптик паперу (Гр., II, 1963, 36); Зінька.. стояла нерухома з німим і тупим поглядом (Головко, II, 1957, 176); Несила дивитися на хату: там за довгими столами сиділи безжальні, з тупими, п'яними обличчями куми (Кач., II, 1958, 14); // Який ґрунтується на нерозумності, обмеженості. Перед ними був грізний викривач [Т. Шевченко], який вражає словом жалюгідних у своєму мавпуванні усього чужоземного провінціальних панків і ліберальних на словах самодурів, здатних на будь-який злочин, на тупий і дикий деспотизм (Тулуб, В степу.., 1964, 48); Коли Камбіс у VI ст. до н. е. завоював Єгипет, його безглузда, тупа жорстокість не знала меж (Наука.., 10, 1965, 14).

6. Не гострий, ниючий (про біль). Нудьга в душі, ломота у кістках... Мене всього тупі обсіли болі... (Крим., Вибр., 1965, 69); Біль був такий тупий і неприємний, що Дорош не знав, як лягти, щоб заспокоїти його (Тют., Вир, 1964, 166); Він [поранений] ні про що не думав, нічого не відчував, нічого, крім постійного тупого болю (Коз., Гарячі руки, 1960, 129).

7. Глухий, не дзвінкий (про звук). Вискотіла скрипка, ухкали легінці [легіники], витанцьовуючи й тупим звуком вибиваючи постоломи (Хотк., II, 1966, 193); Нерчин.. не чув тупих ударів тенісних ракеток в м'ячі (Рибак, Час.., 1960, 18); Юрко прокинувся на якийсь незвичний для лісу тупий звук (Томч., Жменяки, 1964, 276).

ТУПИК, а, ч. Північний морський птах з великим, стиснутим з боків дзьобом. Деякі.. птахи — люрик, чистик — гніздяться в щілинах поміж каміння, а тупики навіть риють собі глибокі нори (Наука.., 8, 1966, 31).

ТУПИК, а, ч. 1. Залізнична колія, що з'єднується з іншими коліями тільки одним кінцем, а з другого кінця обривається. Паровоз збив бар'єр, яким закінчувався тупик, врізався в землю й звалився набік (Донч., VI, 1957, 483); — Ешелон відправляється сьогодні, як тільки посутеніє. Вдень його наказано тримати тут, бо це тупик (Загреб., Європа 45, 1959, 80); // рідко. Вулиця, провулок, що не мають наскрізного проходу, проїзду. В тупику привокзальної площі.. зводилась будівля наземної станції метрополітену (Хор., Місто.., 1962, 84); // рідко. Непроїждже, непрохідне місце; перешкода для проїзду, проходу. Ще до початку бою ударом авіації було зруйновано всі колії,.. одразу перетворилася [станція] на величезний тупик (Гончар, III, 1959, 376); Хортиця була своєрідним природним тупиком на Дніпрі, вище за течією його перетинали грізні пороги (Наука.., 8, 1967, 45).

2. перен., рідко. Безвихідне становище; безвихідь. Тільки пролетарська, соціалістична революція може вивести людство з тупика, створеного імперіалізмом та імперіалістичними війнами (Ленін, 32, 1972, 138); Його життєвий шлях теж був уткнувся в тупик (Кучер, Голод, 1961, 433).

ТУПИКОВИЙ, а, е. Прикм. до тупик. Тупикові яйця.

ТУПИКОВИЙ, а, е. Прикм. до тупік 1. В душі тупиковим завулку.. стояли рядами парусинові, схвжі на карусельки, грибки (Гончар, Таврія, 1952, 80).

ТУПИТИ, туплю, тупиш; мн. туплять; недок., перек. Робити тупим (у 1 знач.). Пострижемося ж у лакеї

Та ревнотно в новій лібреї Заходимось царів любить Шкодá і оливо тупить (Шевч., II, 1963, 96); Шаблюку свою Козак Мамай гострив щодня. Гострив щодня, бо й тупив щодня, від каїнів усяких одбиваючись (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 8).

ТУПИТИСЯ, тупиться; мн. тупляться; недок. Ставати тупим (у 1 знач.); тупіти. В усіх закапелках вагона дрібно подзвонювали збиті заробітчаські коси, що тупились і скошувались у чужих.. степах (Стельмах, I, 1962, 608); Щоб леза стругальних інструментів не тупились так швидко, рекомендується одразу після правки.. постругати ними одну-півтори хвилини (Гурток «Умілі руки..», 1955, 65).

ТУПИЦЯ, і. 1. ж. Те саме, що тупак 1. Як добре плече, так і тупиця січе (Номис, 1864, № 7362).

2. ч. і ж., розм. Про тупу, розумово обмежену людину. Голова вдався собі разом тупиця і гординя (П. Куліш, Вибр., 1969, 294); Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він нарікав на себе, обзивав себе тупицею, нездарою (Тют., Вир, 1964, 52).

ТУПИСТЬ, пості, ж. Якість за знач. тупій 1, 2 і властивість за знач. тупій 3—5. Фразерство тільки запорошує очі, засліплює свідомість, зміцнює стару тупість, косність, рутину капіталізму, парламентаризму, буржуазної демократії (Ленін, 38, 1973, 374); Салтиков-Шедрін, сатирично розкриваючи тупість і реакційність самодержавно-бюрократичного апарату царської Росії,.. створює алегоричні образи міста Глухова (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 26); Даша дивилась на його тонке, але зараз пройняте п'януватою [п'януватою] тупістю обличчя зі змішаним почуттям жалю, образи й гніву (Жур., Даша, 1961, 5).

ТУПИТ, поту, ч. Звуки від ударів ніг об землю, підлогу тощо при ходьбі, бігові і т. ін., а також самі ці удари. Кінський тупіт замирає у дальні і врешті зовсім затих (Коцюб., I, 1955, 346); Знову заграла музика й знову задуділа долівка від тупоту п'яних ніг (Хотк., I, 1966, 64); Хтось — чула — гнався, кричав хтось. Уже й на вигоні вона, а ззаду тупіт чобіт і крик (Головко, II, 1957, 177); Тут усі почули неймовірний тупіт (Донч., VI, 1957, 41); Віжки блискучі й батіг у руки взяла Навсікая, Лунко хльоснула ним, і з тупотом мули побігли (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 115); Вся хата розлягалася від сміху, вереску і тупоту (Стельмах, I, 1962, 87).

ТУПИТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати тупим (у 1 знач.); тупитися. На радянському Далекому Сході росте береза Шмідта.. Березу не бере навіть куля, а найгостріша сокира тупіє після 2—3 ударів (Веч. Київ, 19.ІІ 1969, 4).

2. перен. Переходити в стан отупіння, ставати некмітливим, мало сприйнятливим, тупим. Поза цією пиховитою думкою роїлася друга,.. від неї холонув мозок, тупіла голова (Ле, Наливайко, 1957, 263); Він задихався від муки і з кожним днем все більше тупів, іноді навіть здавалося, що підходить до порогу божевілля (Стельмах, II, 1962, 228).

ТУПИШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати тупим, тупішим.

ТУПКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Переступати з ноги на ногу на одному місці. Біля церкви зупинили всіх. Старшини зайшли всередину, а вояки тупкали ногами, інші товпилися біля кухонь, грілися (Ірчан, II, 1958, 232).

ТУПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тупати. Гнат.. тупнув ногами об підлогу, оббиваючи грязюку (Тют., Вир, 1964, 33); Іван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкій гуцульській танці

(Коцюб., II, 1955, 348); Баба раптом розгнівалася й тупнула на діда ногою (Ю. Янов., I, 1954, 110).

ТУПО. Присл. до тупий. *Твої слова мені, як ніж, що тупо так проходить в горло...* (Сос., I, 1957, 233); *Вчився [Шимек] зразу тупо: голова, забита змалечку тяжкою нуждою, не швидко могла приспособитись [пристосуватися] до приймання шкільної науки* (Фр., II, 1950, 142); *Остан влип у вікно, нудно, тупо позирав на заболочене.. подвір'я* (Горд., II, 1959, 320); — *Буду вмирати з голоду... буду вмирати з голоду, — тупо твердила [Маруся] собі в душі і не брала нічого до уст* (Хотк., II, 1966, 238); *У нього ревматизм крутив ноги, і дід болісно прислухався до німого ниття, до раптового поштрикування, яке то гостро, то тупо підпалювало болям його тіло* (Гуц., Скупана., 1965, 9); *В кімнаті по-гадючому сичить старосвітський годинник і починає тупо відбивати години* (Стельмах, I, 1962, 415).

ТУПО... Перша частина складних слів, що відповідає слову тупий у 2 знач., напр.: *тупоконічний, тупокрійлий, туполістий і т. ін.*

ТУПОГОЛОВИЙ, а, е, розм. Нерозумний, некмітливий; туполобий. *Тупоголовий учень; // у знач. ім. тупоголовий, вого, ч. Нерозумна, некмітлива людина. — Любий товаришу, ваш винахід проб'є тім'я тупоголовим* (Донч., II, 1956, 335).

ТУПОГОЛОВІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. тупоголовий.

ТУПОДУМ, а, ч. Той, хто повільно думає, змірковує, вирішує.

ТУПОДУМНИЙ, а, е. Який повільно думає, змірковує, вирішує. *Навіть туподумні царські цензори.. висловлювались, що Гоголь цим твором [«Мертві душі»], самою його темою повстає проти кріпосного права* (Рильський, III, 1955, 218).

ТУПОДУМНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. туподумний. *Особливо намагався підкреслити свою тямучість, а його [Канушевича] туподумність Бужало* (Коцюба, Нові береги, 1959, 107).

ТУПОКУТНИЙ, а, е. У геометрії — який має тупий кут. *Трикутники бувають гострокутні, коли всі кути гострі, прямокутні, коли серед кутів є прямий, і тупокутні.., коли серед кутів є тупий* (Геом., I, 1956, 20).

ТУПОЛОБИЙ, а, е, розм. Нерозумний, некмітливий; тупоголовий.

ТУПОЛОБІСТЬ, бості, ж., розм. Властивість за знач. туполобий.

ТУПОНОСИЙ, а, е. 1. Який має тупий, широкий ніс (про людину, тварину). *Тупоносі риби.*

2. Який має тупу, широку передню частину (про предмет). *Ходили воєводи.. у добрих чоботях. Дружинники — в.. тупоносих черевиках з довгими ремінцями, що закручувались навкруг ноги* (Скл., Святослав, 1959, 121); *З гуркотом проповзла на тупоносих тягачах батарея гармат* (Перв., Дикий мед, 1963, 453); *Тупоносі, відлиті в Австрії бандитські кулі вирвали душу з грудей [Василя], і дець летить вона між білими осінніми хмарками до самого сонця* (Стельмах, II, 1962, 10); *На коліях, найжившись тупоносими кулеметами,.. стояли, наче якісь химери, важкі, присадкуваті сіро-зелені споруди* (Юхвід, Оля, 1959, 290).

ТУПОНУТИ, ну́, не́ш, док. Підсил. до тупнути.

ТУПОРИЛИЙ, а, е. 1. Який має тупе, широке рило, тупу, широку морду. *Капітан посміхається і показує фото.. тупорилого, клаповухого здоровенного пса* (Рад. Укр., 20.VI 1962, 3); *Тупорила золота рибка з великими прозорими вусами підпливла до скла* (Собко, Зор. крила, 1950, 96).

2. перен., зневажл. Нерозумний, некмітливий, дурний. *Так оце то та богиня! Лишенько з тобою. А я,*

дурний, не бачивши Тебе, цяце, й разу, Та й повірило тупорилим Твоїм віршемазам [віршомазам] (Шевч., I, 1963, 244); [Печарця:] *Та й Євдокія Василівна... (Затинається). [Храпко:] Що, і та, тупорила, проти мене? Куди ж уже тій з її курячим мозком* (Мирний, V, 1955, 163).

3. розм. Який має тупу, широку передню частину (про предмет). *На самій верхівці валу бовваніла тупорила гармата* (Добр., Очак. розмир, 1965, 330); *Над морем, край високої кручі, стояли тупорилі німецькі танки з чорними павукастими хрестами* (Кучер, Голод, 1961, 209).

ТУПОТА́ННЯ, я, с. Дія за знач. тупотати і звуки, утворювані цією дією. *Чулося одне глухе тупотання.. серед широкого майдану* (Мирний, IV, 1955, 60).

ТУПОТА́ТИ див. тупотіти.

ТУПОТІ́ННЯ, я, с. Дія за знач. тупотіти і звуки, утворювані цією дією. *Здалека чутно рев юрби і тупотіння її ніг* (Л. Укр., III, 1952, 317); *Дзвенить земля од тупотіння, а повітря од гомону. В кімнату впирається цілий гурт шкільної молоді* (Вас., Незібр. тв., 1941, 235); *Долетіло тупотіння коней, зарипів віз, заляскав батіг* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 64); *На ганку почулося тупотіння ніг* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 71).

ТУПОТІ́ТИ, очу́, отіш і **ТУПОТА́ТИ**, очу́, бчеш, недок. 1. Часто й гучно стукати ногами, йдучи або біжучи, ходячи або бігаючи. *Овечки мекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді...* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *Біля школи людей уже зібралось чимало. Тупотіли на ганку чобітьми, курили, гомоніли, сновигали в коридор, з коридору* (Головка, II, 1957, 53); *Барак сповнюється гамором — стрибають з ліжок жінки, тупотять дерев'яними колодками, біжать до виходу* (Хижняк, Тамара, 1959, 180); // розм. Іти або бігти, часто й гучно стукаючи ногами об підлогу, землю. *Хтось грюкнув хврткою, хтось тупотить по приступках ганку, і Віра пізнає Карпа* (Шиян, Баланда, 1957, 169); *Настя неохоче виповзає з-під кожушка, вступає босоніж в материні чоботи і тупотить у сіни* (Речм., Весн. грози, 1961, 9); *Грізно тупоче по тракту кіннота* (Гончар, II, 1959, 44).

2. Часто тупати, бити ногами (ногою) об підлогу, землю. *Маруся плескала в долоні, як дитина, і тупотіла ногами, регочучи, тішачися й скачучи від радості* (Хотк., II, 1966, 28); *Перекуда довго тупотить ногами в сінях, обтрушує з валянок сніг* (Кучер, Прощай., 1957, 267); // Такою дією виражати нетерпіння, роздратування і т. ін. *В залі тим часом ставало все неспокійніше. Гули, тупотіли ногами, вимагали світла* (Гончар, II, 1959, 180); *Інші свистали, ті кричали, ті тупотали* (П. Куліш, Вибр., 1969, 302); // на кого. Дуже сердитися, гніватися на когось, б'ючи ногами (ногою) об підлогу, землю. [Галля:] *Розсердився ж він [батько] — боже як! Кричить, тупоче на мене; а далі взяв і прогнав* (Мирний, V, 1955, 191).

ТУПОТН́Я, і, ж., розм. Сильний тупіт. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний [різний] гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа, сто лих!* (Котл., I, 1952, 233); *Його тираду перервала тупотня ніг у коридорі* (Панч, На калин. мості, 1965, 209).

ТУПОТН́ЯВА, и, ж., розм. Сильний тупіт. *Ледве посідали за стіл, — почулася тупотнява в сінях і ввійшло ще троє товаришів* (Гр., I, 1963, 496); *В парку знялась страшenna стрілянина, галас, тупотнява* (Кол., На фронті., 1959, 69).

ТУПОУ́МНИЙ, а, е. Який відзначається тупоумством. *Він був собі чоловік досить заможний, але прибитий панщиною, невчений і зроду таки троха тупоумний* (Фр., VIII, 1952, 19).

ТУПОУМСТВО, а, с. Розумова обмеженість. Мені приходилось не раз в житті боротися з вузькоглядністю, тупоумством (Коб., III, 1956, 571); В цій п'єсі [«До мирового»].. Глібов намалював типову картину того-часного побуту українських поміщиків-хуторян, висміявши паразитичний характер їх життя, тупоумство, обмеженість їх духовних інтересів (Іст. укр. літ., I, 1954, 316).

ТУПОХОДИЙ, а, е, розм. Який має повільну ходу (про коня). Кінь тупоходий (Сл. Гр.).

ТУП-ТУП див. туп.

ТУПУВАТИЙ, а, е. Дещо тупий. Листки [тирличу] лінійно-ланцетні, тупуваті, багатожилкові (Лікар. рослини., 1958, 55); Ніколи не образить [Віталій] товариша, навіть якщо той і тупуватий (Гончар, Тронка, 1963, 87); Тупуватий ніж.

ТУПУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тупуватий.

ТУПУ-ТУПУ див. туп.

ТУПЦЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. тупцювати і тупцюватися. Шість годин тривало це безглузде тупцювання по глибокому снігу (Тулуб, В степу., 1964, 185); Після довгих вагань, тупцювання по кімнаті й покашлювання зважився [Костянтин Павлович] і тихо, удавано байдужим тоном, так ніби між іншим, обізвався (Коз., Сальвія, 1959, 175).

◇ **Тупцювання на [одному] місці** — відсутність руху вперед, розвитку. Учений не має права жити минулою славою, вважати науковий ступінь самоціллю. Тупцювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого (Наука., 12, 1962, 5).

ТУПЦЮВАТИ, юю, юєш і **ТУПЦЯТИ**, яю, яєш, недок. 1. Переступати з ноги на ногу; ходити з місця на місце на невеликому просторі. Тупцюють дроворуби, хукають у руки, а носи сині, на бородах сніг (Тесл., З книги життя, 1949, 29); У відчинених навістіж дверях стайні тупцювали коні, хрумкаючи корм (Гончар, III, 1959, 191); Коломієць уже деякий час.. тупцював довкола професора і силкувався потрапити йому на очі (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 141); Баба тупцяє коло печі, — тільки оце паляниці повиймала (Барв., Опов., 1902, 123); Всі враз обернулись і витягли голови вниз до маленького чоловічка в свиті. Він ніяково тупцяє на місці й від сотні очей стрепенувся, як від холодної води (Панч, II, 1956, 130).

◇ **Тупцювати на [одному] місці** див. місце.

2. розм. Іти, ходити. Малим ще, тямую, всі межі я знав. За мамою літом щодень тупцював (Фр., X, 1954, 178); // Бути на ногах. — Сідай, дитя, поки баба ще тупцяє, — добрими очима дивиться на нього стара і зітхає (Стельмах, Хліб., 1959, 247); // Танцювати, притупуючи; танцювати нешвидко, дрібними кроками. Старий грає, примовляє, Ногами тупцює (Шевч., II, 1963, 329); Він бачив, як поміж столиками почали тупцювати пари (Загреб., Спека, 1961, 213).

3. коло (біля) кого-чого, розм. Доглядати кого-, щонебудь. Улітку.. коло саду й коло пасіки тупцяє [Семен Денисович] (Гр., I, 1963, 545); // Упадати коло кого-небудь, догоджати комусь. Край стола сидить Мотря та понуро, вовкувато дивиться, а муженько мій зазирає їй у вічі, розважав її, роздебенює, тупцює коло неї, регоче (Крим., Вибр., 1965, 383); — Це вони [батюшка й матушка] так тупцяють коло нас, щоб залучити жєниха для своєї Ваті (Н.-Лев., IV, 1956, 61).

ТУПЦЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і **ТУПЦЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок. Переступати з ноги на ногу; ходити з місця на місце на невеликому просторі. Цілий день тупцювалися та толкувалися одрадяни, не знаючи, що їм робити (Мирний, IV, 1955, 244); Любовно поляскав

[Панас] по шиї коня, що не стояв, тупцювався на місці (Головка, II, 1957, 297); Приїжджали механіки аж із Самбора, тупцювалися біля неї, смикали за всілякі важелі, а машина стояла нерухомо (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21); Тупцявся вовк, тупцявся коло лисиччиної хатки — не влізе (Укр.. казки, 1951, 33); Солдати нетерпляче тупцялися на місці, ноги їх клякли (Тулуб, В степу., 1964, 185).

◇ **Тупцюватися на [одному] місці** див. місце.

ТУПЦЯННЯ, я, с. Дія за знач. тупцяти і тупцятися. — Я таки впрохав усіх, кого треба було, щоб місце дали вам. Мое тупцяння таки мало поспіх (Н.-Лев., IV, 1956, 348).

ТУПЦЯТИ див. тупцювати.

ТУПЦЯТИСЯ див. тупцюватися.

ТУПЧАК, **ТОПЧАК**, а, ч., заст. Вітряк з кінним приводом. — Тепер уп'ять [знову] тупчак... То жди того вітру, коли він позійне, щоб у вітряку змолоти, а то тобі повсякчас є... Схотів, загнав коня... Хай тупцюється... а млин меле... борошно сиплется (Мирний, I, 1954, 197); Замішавшись між в'язнів, він довго ходив, мовчазно приглядаючись до того, як тупцювали по колу, мов коні на тупчаку, пари з важкими ношами (Збан., Єдина, 1959, 296); Дме патлатий у трубу, надувся, топчеться ногами, як коняка в топчаку, й веселим оком підморгує танцюрам (Вас., I, 1959, 243).

ТУР¹, у, ч. 1. Один оберт по колу в танці. Коли скінчили тур, він підвів її на її крісло (Фр., VI, 1951, 242); Лише три тури протанцювали Лара з Васютою (Шовк., Інженери, 1948, 348).

2. Етап якої-небудь гри, якогось змагання, конкурсу, що становить окрему їх частину. Міське управління культури та Спілка архітекторів України провели три тури конкурсу на кращу геральдичну емблему древнього і вічно юного Києва (Веч. Київ, 13.I 1968, 1); // Етап розвитку якої-небудь події, окрема дія або захід як частина чого-небудь. З кінця 1925 року розпочинається новий тур шалених атак троцькістів проти партії (Ком. Укр., 6, 1969, 86).

3. Етап виборів при багатоступеневій виборчій системі.

4. с. г. Один із запланованих і заздалегідь забезпечених строків опоросу свиней. Поросята другого туру, одержані в червні — липні, до зими підростають на дешевих кормах (Колг. Укр., 7, 1957, 33).

ТУР², а, ч. 1. Вимерлий дикий бик. — Ганялись наші діди, коли правда, що співають у піснях, і за золоторогими турами по Дніпрових борах (П. Куліш, Вибр., 1969, 123); Предком великої рогатої худоби вважають дикого тура, якого знищено всього близько 300 років тому (Зоол., 1957, 171); — Років десять тому тут була пустеля, де блукали тури та вепри (Тулуб, Людолови, I, 1957, 96); З величним спокоєм впливають із-за обрїю.. круторогі сірі воли — одомашнені нащадки могутніх степових турів (Гончар, Таврія, 1952, 34); * У порівн. — Сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить (Н.-Лев., II, 1956, 265); // У народній поезії — символ, втілення велетенської сили й хоробрості. Ярий туре, Всеволоде славний! На бороні [обороні] міцно ти стоїш (Забіла, У.. світ, 1960, 165).

2. Гірський кавказький козел. На скелястій верховині Турів вистежив юнак (Перв., З глибини, 1956, 229); На альпійських луках ми помітили стадо турів (Веч. Київ, 29.I 1968, 4).

ТУРА, й, ж. Шахова фігура, що формою нагадує башту. Тура може пересуватися по горизонталях і вертикалях в усякий бік і на будь-яке поле (Перша книга шахіста, 1952, 23).

ТУРАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Звертати увагу; зважати. *Сьогодні ж із вирію вийде чубата Чайка, а з нею прилине і шпак. Та путній хазяїн на них не турає, Дарма, що щибету повен садок* (Манж., Тв., 1955, 112).

ТУРАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., діал.* Втручатися. *Василеве поле засівав Шміло, бо Василь.. ні до чого й не турався* (Фр., I, 1955, 158).

ТУРАЧ, а, ч. Птах родини фазанових. *Турач — Francolinus francolinus — безумовно виходець з Африки, де поширена більшість видів цього ряду куриних птахів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 117).

ТУРБА, й, ж., *заст.* Турбота, клопіт. *Спатъ ляже [природа], втомившись Турбою такою* (Шевч., II, 1963, 381).

ТУРБАЗА, и, ж. Скорочення: туристська база.

ТУРБАНИНА, и, ж., *розм.* Багато турбот, клопотів. *Турбанина людська зла Обминає наші пущі; Сила божая цілюща Тут престол собі знайшла* (Манж., Тв., 1955, 96); *Село було Турбаї, тої турбації, турботи й турбанини повно жило* (Ю. Янов., II, 1958, 186).

ТУРБАЦІЯ, ї, ж., *заст.* Турбота, клопіт. — *Еней Анхизович, сідайте, Турбації не заживайте, Бог милостив для грішних всіх* (Котл., I, 1952, 205); [В а с и л ь:] *А скільки треба заплатити попові за те, що в хрест уведе?* [З а х а р к о:] *Це вже не твоя турбація* (Кроп., II, 1958, 155).

ТУРБІНА, и, ж. Лопатковий двигун, який перетворює енергію води, пари, газу на механічну енергію обертового вала. *Дніпрова синя глибина Покірні двигав турбіни, І ллється електричний струм, Жадібні живлячи машини* (Рильський, II, 1960, 105); *Важлива особливість газової турбіни — «всеїдність».* Мазут, гас, бензин, соляр, природний чи штучний газ, торф і вугілля — ось види палива, на яких вона може працювати (Наука., 10, 1961, 14).

ТУРБІНКА, и, ж. Зменш. до турбіна; турбіна невеликої потужності.

ТУРБІННИЙ, а, е. Прикм. до турбіна. *Турбінний спосіб буріння; // Признач. для турбін. Турбінне масло; // Признач. для виробництва турбін. Турбінний цех; Турбінний завод; // Який діє за допомогою турбіни. Турбінний насос.*

△ **Турбінне буріння** — вид буріння, при якому заглиблення свердловини здійснюється турбобуром.

ТУРБІННИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює в галузі турбобудування або обслуговує турбіни.

ТУРБО... Перша частина складних слів, що відповідає слову турбінний, напр.: турбоагрегат, турбокомпресор, турбонасос і т. ін.

ТУРБОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до будування турбін. *Турбобудівна техніка.*

ТУРБОБУДІВНИК, а, ч. Робітник, фахівець, що працює в галузі турбобудування. *Перед війною радянські турбобудівники вийшли на світові рубежі* (Наука., 4, 1973, 17).

ТУРБОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь машинобудування, що виробляє турбіни. *Україна — один з центрів вітчизняного турбобудування* (Наука., 7, 1962, 7).

ТУРБОБУР, а, ч. Машина з гідравлічним двигуном (турбіною) для буріння глибоких нафтових та газових свердловин. *В усьому світі відомий турбобур, винайдений радянськими вченими та інженерами* (Наука., 5, 1964, 22).

ТУРБОВІЗ, а, ч. Локомотив, якому надає руху парова або газова турбіна.

ТУРБОГВИНТОВИЙ, а, е: Турбогвинтовий двигун — авіаційний двигун, в якому тяга утворюється перев. повітряним гвинтом, що його рухає газова турбіна, а частково — реактивною силою; Турбогвинтовий лі-

так — літак із таким двигуном. *Нещодавно радянські авіабудівники створили ще одну машину «АН-24». Це новий турбогвинтовий пасажирський літак відомого українського авіаконструктора О. К. Антонова* (Наука., 7, 1962, 17).

ТУРБОГЕНЕРАТОР, а, ч. Генератор змінного або постійного струму, який діє за допомогою парової чи газової турбіни. *Радянська енергетика одержала унікальні турбогенератори потужністю 300 і 500 тисяч кіловат* (Ком. Укр., 7, 1966, 56).

ТУРБОГЕНЕРАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до турбогенератор; // Признач. для виробництва турбогенераторів. *Турбогенераторний завод.*

ТУРБОДИНАМО, невідм., с. Застаріла назва генератора постійного струму, який діє за допомогою турбіни.

ТУРБОПЛАВ, а, ч. Те саме, що турбохід.

ТУРБОРЕАКТИВНИЙ, а, е: Турбореактивний двигун — авіаційний двигун, в якому газова турбіна надає руху компресору, а тяга утворюється реактивною силою; Турбореактивний літак — літак із таким двигуном. *В результаті впровадження великих швидкісних турбореактивних і турбогвинтових літаків одним з головних видів пасажирського транспорту стане повітряний* (Ком. Укр., 12, 1958, 3).

ТУРБОТА, и, ж. 1. Неспокійні думки, міркування про забезпечення, здійснення чого-небудь, про задоволення якихось потреб і т. ін. — *Я люблю.. спокій; мої нерви не видержують турботи* (Н.-Лев., VI, 1966, 12); *Весь час, всі думки займала турбота про сіно, про вигоди маржинці* (Копюб., II, 1955, 332); *Серед делегатів навіть турбота: не позаливала б повідь дороги назад, поналиває балки — не пройдеш* (Гончар, II, 1959, 176); // *Активні дії, справа, завдання, робота і т. ін., пов'язані з неспокоєм, клопотом.* — *Синові.. власне наймення своє передасть і турботу державну* (Зеров, Вибр., 1966, 331); *Лишається тепер одна турбота: поповнитись людьми* (Гончар, II, 1959, 294); *Він.. сів за стіл з тим почуттям заклопотаності і відповідальності, яке охоплювало його кожного разу, коли він поринав у турботи дня* (Тют., Вир, 1964, 31); *На нього покладали всі турботи переїзду* (Досв., Вибр., 1959, 59); // *Морока, клопіт. Я таки дуже була винна, завдавши тоді всім стільки турботи* (Л. Укр., V, 1956, 408); — *Одверто сказати, турбот він завдав немало* (Шовк., Інженери, 1935, 364).

◇ Не обкидаєшся турбот див. обкидатися².

2. Увага до чийхось потреб; піклування про кого, що-небудь. *Життя Олени, як і кожної сільської жінки, проходило в щоденних клопотах по господарству, боротьбі за шматок хліба, турботі про дітей* (Тют., Вир, 1964, 26); *Благополуччя Південної Русі мислилось автором «Слова» як спільна турбота і спільна справа всієї Руської землі* (Іст. укр. літ., I, 1954, 44); *Народився син. Перша дитина, перша велика радість і турботи молодому подружжю* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 336); *У них [птахів] єдина турбота — знайти здобич, нагодувати пташенят* (Донч., VI, 1957, 63); *У нашої партії немає вищої турботи, ніж турбота про народне благо* (Ком. Укр., 10, 1967, 26).

3. *перен.* Про того (те), хто (що) завдає кому-небудь хвилювання, є об'єктом чийогось піклування, вболівань. *Царствений хлопчик Асканій, турбота моя найдорожча, Батьківській волі покірний, іде до сидонського міста* (Зеров, Вибр., 1966, 241); *Особлива наша турбота — це молодь. Ми усвідомлюємо, що їй належить провідне місце в освоєнні нової технології виробництва, нової техніки* (Ком. Укр., 8, 1969, 74).

ТУРБОТЛИВИЙ, а, е. Який виявляє турботу (в 1, 2 знач.); уважний, дбайливий. *В тилу, на переформу-*

ванні, на відпочинку він був добрим господарем, турботливим батьком. Уболівав, чи добре розміщені солдати, чи не час би попрали білизну (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 96); Привітно посміхнулася [Настуся] йому назустріч, а він.. був приємно вражений присутністю цієї турботливої дівчинки (Збан., Сеспель, 1961, 344); // Який виражає турботу.— Що з вами, молодичко? Невже вас поранено? — задзвенів над Горпиною турботливий Панасів голос (Тулуб, Людолови, I, 1957, 457).

ТУРБОТЛИВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. турботливий. Кузьмін був змушений підкоритись прояву турботливості за живу людину з боку.. завгоспа (Збан., Сеспель, 1961, 150).

2. Те саме, що турбота 2. Мене вразила така турботливість цієї стрункої дівчини (Чаб., Стоїть явір., 1959, 107).

ТУРБОТЛИВО. Присл. до турботливий. Їй допомогли скинути важку мокру шинелю, її турботливо напували чаєм (Гончар, III, 1959, 190); — Спить, Миколо Павловичу... Перед нами завтра нелегка дорога. Вона сказала це так ніжно, по-материнському турботливо, як можуть говорити тільки жінки (Томч., Готель., 1960, 18); Галина бачить, як батькові очі турботливо зупиняються на зачинених дверях маминої кімнати (Донч., Вибр., 1948, 23); // Виявляючи увагу, дбайливо. Він підійшов до ліжка і позакривав їм [дітям] турботливо веретою ноги (Турч., Зорі., 1950, 223); Напоєні липневими дощами, збільшують вагу корені цукрових буряків. Їх, як і кукурудзу, турботливо доглядають механізатори й трудівниці колгоспів та радгоспів (Хлібороб Укр., 8, 1969, 2).

ТУРБОТНИЙ, а, е. Неспокійний, тривожний. У сні турботному, важкому І я отак колись лежав (Фр., IX, 1952, 202); Ти [Музо] приходиш до мене, як ліки, І заспокоюєш ти серце турботне моє (Зеров, Вибр., 1966, 336); Невивчений урок породжував неприємне, турботне почуття (Донч., II, 1956, 364).

ТУРБОТНО. Присл. до турботний. — Не радісно, а турботно забилося у мене серце, скоро побачив я дим з коминів у селі рідному... Що там? Як там? (Коцюб., I, 1955, 143); Його [підсудного] очі турботно перебігали від суддів до присяжних (Гр., II, 1963, 307); // Заклопотано. Він турботно почухав голову й поправив на собі черес (Кобр., Вибр., 1954, 61); // у знач. присудк. сл. Про стан неспокою, тривоги. Раптом стало мені чогось турботно (Вас., II, 1959, 306).

ТУРБОХІД, хода, ч. Судно, якому надає руху парова або газова турбіна. Після завершення ходових випробувань здано в експлуатацію океанський турбохід «Фредерік Жоліо-Кюрі» (Рад. Укр., 6.I 1962, 1).

ТУРБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. турбувати і стан за знач. турбуватися. Я спинився, зробив у темряві знак, немов прохав вибачити за турбування (Вас., I, 1959, 378); — Годі ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбування (Кв.-Осн., II, 1956, 466).

ТУРБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Викликати неспокій, хвилювання; непокоїти. Явдосі не спалося. Стару голову турбували важкі та нерадісні думки про Йосипову долю... (Мирний, IV, 1955, 52); До нашого села від двірця треба їхати 7 верст, а переїзд сей хай Вас не турбує, бо тепер як знаємо, коли прибудете, то вишлемо коні на дворець (Л. Укр., V, 1956, 50); Батькові крики його не турбують. Юра до них уже звик (Смолич, II, 1958, 16); // рідко. Мучити, бути відчутним (про біль, хворий орган і т. ін.). Я чую біль, але цей біль уже не турбує (Ю. Янов., II, 1958, 129).

2. Порушувати чий-небудь спокій. Нащо вже й бога турбують, Коли по-нашому не буде (Шевч., II, 1953, 23); Щоб не турбувати матері, вона взяла з собою ключ

(Донч., V, 1957, 340); [Л ю д м и л а:] Андрій Григорович погано почуває себе і дуже просив, щоб його не турбували (Мороз, П'єси, 1959, 280); Над нашим домом пролягає траса.. Шумливі пролітають літаки Вдень і вночі. — Це заважає вам, Турбує вас, тривожить, непокоїть? (Рильський, III, 1961, 222).

3. перен. Виводити що-небудь із стану спокою. Вечірній вітер турбував стареньку нашу грушу (Л. Укр., I, 1951, 458); Кругом мряка, кругом хуга І мороз лютує, Наганяє вітер тучу, Дерева турбує (Дн. Чайка, Тв., 1960, 241); Інший турбує веслом простори морів небезпечних, Інший береться до зброї і важить на царські чертоги (Зеров, Вибр., 1966, 217).

ТУРБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Бути неспокійним, хвилюватися; непокоїтися. — Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся в нарузі! (Вовчок, I, 1955, 98); — А я тут уже турбуюся. Обідати пора, а вас нема (Фр., VII, 1951, 63); Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (Коцюб., I, 1955, 365); — Не турбуйся, Марійко, не встигне вона [яблунька] втретє зазеленіти, як я прибуду (Цюпа, Назустріч., 1958, 44); // за кого—що, про кого—що, ким, чим. Виявляти занепокоєння стосовно кого-небудь, з приводу чогось. — За дорогу не турбуйся, До некла навпростець прямуйся Пішком — не треба і коня (Котл., I, 1952, 109); — Пане ясновельможний! Про що ви турбуєтесь! — сказав козак Сердюк. — Та ми за вас усі голови положимо! (П. Куліш, Вибр., 1969, 183); [Г р и ц ь к о:] Коли ви, Ганно Васильовно, тільки про гроші турбуєтесь... то... грошей можна знайти (Мирний, V, 1955, 157); Мною не турбуйтесь: я собі даю раду (Коцюб., III, 1956, 271); — За дочку, товаришу майор, не турбуйтесь... І сама здорова, і в здоровий колектив попала (Гончар, Тронка, 1963, 264); Ще довго лежала [Надійка] без сну й думала... про нього — Зігфріда. Турбувалася ним, як маленьким (Коз., Листи., 1967, 229).

2. Виявляти увагу до чийхось потреб, піклуватися про кого-, що-небудь. Гірко та трудно їй приходилося жити. А проте вона.. не подавалася — турбувалася й про себе, й про дочку (Мирний, IV, 1955, 249); Катруся, дарма що невеличка, бігає, порастає, турбується про всіх (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 8); Сергій же як молодий господар, в обов'язок якого входило турбуватися за своїх гостей, не обійшов своєю увагою і Кузя (Тют., Вир, 1964, 158); З самого початку колгоспного руху партія і держава турбувались про зміцнення колгоспів, .. надавали їм всебічну допомогу (Хлібороб Укр., 10, 1969, 3).

Не турбуйтесь; Можете не турбуватися: а) ввічлива відмова на якесь запрошення, пропозицію і т. ін. [О р е с т:] Ви мені позволите провести вас? [Л ю б о в:] Не турбуйтесь, я не боюсь сама йти (Л. Укр., II, 1951, 38); — Може б, до мене хоч самі пішли на гостину?.. — Я піду з бійцями, — одказує командир, — можете не турбуватися (Ю. Янов., I, 1954, 32); б) прохання не утруднювати себе, дбаючи про щось. Пришліть нам що-небудь з своєї теки; не турбуйтесь переписуванням (Коцюб., III, 1956, 200).

3. чим, біля (коло) чого і без додатка. Активно діяти, що-небудь робити, клопотатися. Літає пташечка по полю, Весь день турбується, не їсть (Гл., Вибр., 1951, 221); — Що се ти, любко, бог з тобою! Оце знов усім турбуєшся! Та я все зроблю..! (Вовчок, I, 1955, 132); Мар'я з панєю турбувались біля печі (Мирний, III, 1954, 223).

ТУРБУЛЕНТНИЙ, а, е, спец. Бурхливий, невпорядкований, по складних траєкторіях (про рух елементів рідини або газу). Значно частіше рідини течуть у трубах неспокійно: від стінок труби йдуть до її осі вихори. Це — вихровий, або турбулентний, рух (Цікава фізика., 1950, 143).

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ, ності, ж., спец. Форма руху рідини або газу, при якому окремі елементи їх рухаються бурхливо, невпорядковано, по складних траєкторіях. Дельфіни мають, очевидно, спеціальний пристрій, що дає їм змогу «гасити» турбулентність, коли вони пливають з великою швидкістю (Наука., 3, 1966, 18).

ТУРГОР, у, ч., фізл. Стан напруження клітинної оболонки рослин, який зумовлюється взаємним тиском оболонки і вмісту клітини і завдяки якому органи рослин набувають певної міцності та стійкості. Мозаїка — вірусна хвороба.. Листя [цибулі] стає гофрованим, сплюснутим, згодом втрачає тургор, звисає вниз і при сильному ураженні в період цвітіння відмирає (Хлібороб Укр., 5, 1969, 21).

ТУРГОТІТИ, очу, отіш, недок., розм. Сильно, з гуркотом стукати. Раз уночі чує він — хтось турготить у віконце (Стор., 1, 1957, 206).

ТУРГУН, у, ч., діал. Естрагон. Табака була добре заправлена: там до неї було й чемериці, й тургуну, й перцю додано для м'ячі (Україна., 1, 1960, 106).

ТУРЕЛЬ, і, ж., військ. Станок для кулемета і малокаліберної гармати, що забезпечує їх обертання в горизонтальній і вертикальній площинах. Сидів [сержант] високо над ящиками аж під стелею літака, виткнувши голову в люк, в якому на турелі обертася спарований кулемет (Перв., Дикий мед, 1963, 16).

ТУРЕЛЬНИЙ, а, е, військ. Прикм. до турель; // Який встановлено на турелі, який має турель. Пліт вийшов великий і міцний.. Поставили на нього кабінку розбитого грузовика. На ній закріпили турельного кулемета (Кучер, Голод, 1961, 182).

ТУРЕЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до турки і Туреччина. — І ви, молдавани, Тепер ви не пани; Ваші господарі — Наймити татарам, Турецьким султанам.. Братайтесь з нами, З нами, козаками; Згадайте Богдана, Старого гетьмана (Шевч., 1, 1963, 97); Турок оступився, побачивши, як палають очі в молодого козака, що так вправно і лагідно розмовляв турецькою мовою з кримчаками (Ле, Хмельницький, 1, 1957, 379); Сорок запорозьких чайок випливали в Чорне море до турецьких берегів (Довж., 1, 1958, 266); // Власт. туркам; такий, як у турків. Ганить Ханко турецьку люльку, а проте кортить його: а нехай би з такої потягнути разок (Вовчок, VI, 1956, 278); — Ходім до турецької кав'ярні, там нас почастують чудовою турецькою кавою (Тулуб, В степу., 1964, 55).

Турецька канапа (софа); Турецький диван — широка канапа, звичайно оббита килимом. В просторій, але низькій горниці стояли коло двох стін широкі турецькі софи (Н.-Лев., V, 1966, 107); Турецька шабля — шабля з дуже вигнутим, серпастим лезом. Шляхтичі й лицарі замовляли собі шоломи і шаблі, вибирали.. коштовні ланцюжки чи то держакі й піхви до меча або до кривої турецької шаблі (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 7); Турецька шаль — шаль з особливим забарвленням і візерунками, які формою нагадують огірки. Слуги та джури вже обкручували товстенний поперек обозному малиновим поясом з турецької едвальної шалі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 23); Турецький барабан — тулумбас. Літаври ляцять, аж відляски розходяться; турецький барабан стогне та охає (Мирний, III, 1954, 263); Турецький килим — килим з особливими візерунками й забарвленням. Сіро-жовте поле.. зливалось з морем дахів, що блищали й переливались на сонці червоною, зеленою й сірою черепицею, немов турецький килим (Коцюб., II, 1955, 122); Великий курінь.. Біля стін — лави, вкриті турецькими килимами (Корн., 1, 1955, 223).

◇ Голій, як турецький святій див. голій.

2. Уживається як складова частина ботанічних назв, термінів. Навдивовижу всім турецький огірок (Гл., Вибр., 1951, 79); — Ось тобі, Данилку, і степовий турецький сльоз,— сказав прадід і нахилився до квітки (Ю. Янов., II, 1958, 188); От аби ще на мені галіфе було, то пишався б я, мов турецький біб у горосі (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 114).

ТУРИЗМ, у, ч. Подорожі, які здійснюються за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном; поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту. Туризм — одне з джерел пізнання людиною світу. Він виховує почуття патріотизму, любові до рідної природи, до героїчного минулого народу (Літ. Укр., 20.XII 1968, 4); Туризм сьогодні — улюблений відпочинок молоді (Знання., 10, 1967, 15); Чудовим засобом оздоровлення і загартування організму є туризм, основою якого є тривалі екскурсії і походи в найрізноманітніших природних умовах (Метод. викл. анат., 1955, 81); Екскурсійний туризм; Міжнародний туризм; Ліжний туризм.

ТУРИСТ, а, ч. Той, хто займається туризмом. По цьому шосе скрізь поставлені лавочки. Тут одпочивають туристи (Н.-Лев., II, 1956, 415); Як добре, що людей в чужі краї Нужда не гонить з батьківської хати. Широкий світ побачити, пізнати Туристи ідуть — земляки мої (Павл., Бистрина, 1959, 242).

ТУРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до туризму. Туристичне бюро; Туристичний довідник.

ТУРИСТКА, и, ж. Жін. до турист. Може будуть коли щасливіші часи, тоді поїду в Європу туристкою (Л. Укр., V, 1956, 410); Галя нагадувала невтомну туристку, що зібралась в далекий похід (Збан., Між.. людьми, 1955, 17).

ТУРИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до туриста, туристів. Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться широке будівництво туристських баз, готелів, мотелів, кемпінгів (Знання., 10, 1967, 15); В далекому порту під чужим небом стояв наш туристський пароплав (Жур., Звич. турботи, 1960, 123); Туристська група; Туристська п'ятувка.

ТУРИТИ, рю, рш, недок., **ТУРНУТИ**, ну, неш, док., перех., розм. Гнати, проганяти. Нагоничі йшли в облогу, здіймали галас, колошкали вовка, підводили його з лігвища, турили на мисливців (Загреб., Шепіт, 1966, 222); — Ото як турнули мене з кондукторів, заходився я торгувати (Гр., II, 1963, 280); — Тільки турнули тоді петроградці царя Миколу., то за кілька днів і вся імперія його розвалилась (Головко, II, 1957, 616).

ТУРИЦЯ, і, ж. Самиця тура (див. тур²). Іноді до одного тура збігалось аж надто багато туриць, а інший не мав жодної (Загреб., Диво, 1968, 60); — Це тур і туриця,— пояснив лектор.— Пращури нашого бика і корови (Вол., Місячне срібло, 1961, 289).

ТУРИЩЕ, а, ч. Збільш. до тур². З другої стіни гляділа величезна голова тура — здобич самого Палія, котрого дикий турище трохи не підняв на свої криві роги (Морд., I, 1958, 164).

ТУРІВ, рова, рове. Прикм. до тур²; належний турові. Турові роги.

ТУРКАННЯ, я, с. Дія за знач. туркати (у 1, 2 знач.) і звуки, утворювані цією дією (у 1 знач.). Набридли і синові жінчині туркання (Чуб., II, 1878, 434); Нерчин.. не чув тупих ударів тенісних ракеток в м'ячі, ні збуджених вигуків Ірми, ні голубиного туркання... (Рибак, Час., 1960, 18).

ТУРКАТИ, аю, аеш і **ТУРЧАТИ**, чу, чіш, недок. 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голуба, горлицю); воркувати. Голуби туркають .., мабуть, на

дажу (Рибак, Помилка., 1956, 229); Ранкова іде від ставка прохолода, І туркає горлиця десь лісова... (Нех., Чудесний сад, 1962, 44); В глухому закутку садка.. турчала горлиця (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

2. перен., розм. Говорити, повторювати одне й те саме. Туркає йому, туркає, поки він таки послухав мене (Сл. Гр.); Били його в лице каптали, туркали йому до уха слова німецької команди (Хотк., II, 1966, 102); Турчать [мати] та турчать щодня, щогодини: оженись та оженись (Вовчок, I, 1955, 54).

ТУРКѢНЯ див. турки.

ТУРКИ, ів, мн. (одн. турок, рка, ч.; туркѣня і рідко турчанка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Туреччини. Заступила чорна хмара Та білу хмару. Виступили з-за лиману З турками татари (Шевч., II, 1953, 160); — Нам треба туркам і татарам за всі нальоти одсіч дати! (Сос., I, 1957, 360); Капітан сидів урочисто.. Це малий худорлявий турок із голеним обличчям (Ю. Янов., II, 1958, 115); Сидів він зимовником [зимівником] серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бранку туркеню (П. Куліш, Вибр., 1969, 53); Мигне часом циліндр, новомодний жіночий бриль — і рядом білий халат араба, чорне лице негра і фески, фески, чорні покривала турчанок (Коцюб., III, 1956, 348).

ТУРКІТ¹, кота, **ТУРКУТ**, а, ч. Голуб особливої породи — чубатий, волохатий, який відзначається туркотанням, воркотінням. Найкращі голуб'ятники у нас в Києві живуть на Подолі. Там можна.. подивитись на рідкісних поштовиків, вертунів, трубачів, туркотів... (Коп., Як вони., 1961, 159); Козарлюга [Омелян] дуже ручий, жвавий, головатий, Позирає, ходив, як туркут — голуб волохатий (Укр. поети-романтики., 1968, 563); На тополі присів туркут і твердив своє: «Тур-тур...» (Чорн., Красиві люди, 1961, 92).

ТУРКІТ², коту, ч. 1. Своєрідні переливчасті звуки, які видає голуб, горлиця. Ще з дитячих років туркіт горлиці має для мене щось, я сказав би, заворожливе (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74).

2. Торохтіння, шум. На подвір'ї почувся туркіт легкого візка і голосний стук кінських копит (Фр., VII, 1951, 68); Зачувши туркіт мотоцикла, малеча висипала на вулицю (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 591).

ТУРКМѢН див. туркмени.

ТУРКМѢНИ, ів, мн. (одн. туркмен, а, ч.; туркменка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Туркменської РСР. Туркмени не соромляться своїх традицій, пишаються мовою й одягом, великим братством з іншими народами і зростанням культури (Знання., 2, 1968, 12); Кульжан — сирітка. Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля (Тулуб, В степу., 1964, 57).

ТУРКМѢНКА див. туркмени.

ТУРКМѢНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркмени і Туркменія. Широкі можливості для розвитку реалістичного живопису, графіки, скульптури туркменський народ дістає лише після встановлення Радянської влади (Мист., 6, 1957, 27); Довго розпитував [моряк] про туркменські степи (Тют., Вир, 1964, 310); Туркменська мова.

ТУРКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. туркотати (у 1, 2 знач.) і звуки, утворювані цією дією (у 1 знач.). Він.. втік із дому, щоб уникнути туркотання старої служниці (Фр., VI, 1951, 257); Луги, струшуючи срібну росу, розлягалися співами своїх соловейків, голосним куванням сивих зозул, журиливим туркотанням горлиць (Мирний, I, 1954, 318).

ТУРКОТАТИ, очу, бчеш і **ТУРКОТІТИ**, очу, отіш, недок. 1. Видавати неголосні низькі переливчасті звуки (про голуба, горлицю та деяких інших пта-

хів). Вона ніби крізь сон чула, як десь у лузі туркотала горлиця (Н.-Лев., III, 1956, 342); Хіба не чуєте, як голуби туркочуть, Як краплі котяться і падають із стріх (Олесь, Вибр., 1958, 220); У верхов'ї туркотів дикий голуб (Кочура, Зол. грамота, 1960, 46); Кує зозуля, Дятел туркотить (Черн., Поезії, 1959, 290); Все тее птаство в степу так дуже туркотило, крякало, щebetало.., пищало та співало, що птичий.. гомін над степом не вгавав ніколи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21); // перен., розм. Довго і безперервно говорити; говорити лагідно, ніжно. Я вже ледве дочую, що він мені туркоче, а він не вгавав (Хотк., II, 1966, 423); Туркоче й туркоче [Наталка], мовби вирішила все йому за раз розповісти (Гончар, II, 1959, 33); — Він хоче після війни якусь дисертацію писати.. Цілі вечори туркотять про це з Кармазином (Гончар, III, 1959, 336); — Я ще здавна тебе люблю! — Піп її [їй] туркоче. Молодиця й собі каже: — А я вас, панотче! (Рудан., Тв., 1956, 125).

2. перен., розм. Одноманітно торохтіти, стукотіти. Барабан туркоче, знову на учення (Мирний, I, 1949, 222); Попід його вікнами туркотіли вози (Фр., VII, 1951, 196); Поїзд туркотів і летіли десь, мабуть, іскри з паровоза (Вільде, Б'є восьма, 1945, 121); З раннього рана Туркочуть комбайни, Друзі колгоспних полів (Бойко, Про 17 літ, 1958, 59).

ТУРКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. туркотіти і звуки, утворювані цією дією. Линуло далеко по лісу мрійливе й приємне туркотіння горлиць (Шиян, Балайда, 1957, 128); Малий синок.. сповнений уваги до туркотіння сестриці, непорушно сидів у Огея на колінах (Досв., Вибр., 1959, 268); Заколисаний рівномірним туркотінням агрегату, [Байда] приплющує очі (Д. Бедзик, Серце., 1964, 100); *У порівн. Голос бринів ніжно і тихо, як туркотіння лісної горлиці (Тулуб, Людолови, II, 1957, 43).

ТУРКОТІТИ див. туркотати.

ТУРКОТЛИВИЙ, а, е. 1. Який туркоче, має властивість туркотати (туркотіти). Отак би сидіти й сидіти всю ніч, аж поки в небі не заграє світання і туркотливі горлиці у лузі не просурмлять зорю: туур-тур-туурр... (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 75).

2. Низький, переливчастий (про звуки, голос). Стоїть [Яресько] з Наталкою.. і, мов зачарований, слухає її грудний, туркотливий, як у горлиці, голос (Гончар, II, 1959, 33).

ТУРКОТЛИВО. Присл. до туркотливий 2. Телефон туркотливо урвав Титанові міркування (Досв., Вибр., 1959, 330); Жниварка знову туркотливо Заспівала рівно, без упину На широкій і веселій ниві (Мас., Сорок., 1957, 17).

ТУРКОФІЛ, а, ч. Прихильник турків і всього турецького; протилежне т у р к о ф о б.

ТУРКОФІЛЬСТВО, а, с. Напрям, склад думок і дій туркофіла.

ТУРКОФІЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркофіл і туркофільство.

ТУРКОФОБ, а, ч. Противник, ненависник турків і всього турецького; протилежне т у р к о ф і л.

ТУРКОФОБСТВО, а, с. Напрям, склад думок і дій туркофоба.

ТУРКОФОБСЬКИЙ, а, е. Прикм. до туркофоб і туркофобство.

ТУРКСІБ, у, ч. Туркестано-Сибірська залізниця. Будівництво Магнітки, Кузбасу, Турксибу, Дніпрогесу.. — все це вияви нового, соціалістичного ставлення до праці (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 17).

ТУРКУС, у, ч., заст. Бірюза. Металеві [сагайдаки] звичайно робилися з благородних металів, камеризовані

[оздоблені] туркусами.., — а часом і дорожчим іще камінням (Хотк., Довбуш, 1965, 283).

ТУРКУСОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до туркус.

ТУРКУТ див. туркіт¹.

ТУРЛИТИ, лю, ліш, недок., перех., діал. Гнати, проганяти. — Вони, бач, і робили б, що тільки б плутали на п'яльцях якесь своє драгтя. А я їх турлю до пекарні! Робіть, кажу, діти, самі на себе, — на вас слуг не настачиш (Н.-Лев., I, 1956, 121).

ТУРЛЯТИ, яю, яеш, недок., перех., розм. 1. Сильно штовхати, кидати. Два городовики по боках парадного турляють у сніг дуже цікавих (Вас., I, 1959, 313); Мов кішка, видирається [Орися] на прикладок і турляє звідти отетерілого Дениса (Тют., Вир, 1964, 273); Розлютовані, вони [стрільці] намагались поставити драбини, щоб лізти вгору, але галичани турляли драбини дрючками (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 310).

2. Ганяти, переміщати. — Куди вже його нечиста мати не турляла, чого з ним не траплялось! Був він і шинкарем, і наймитом, і пасічником (Стор., I, 1957, 152); Вона, як сказала, почала турляти мене на роботу в поле (Кучер, Прощай.., 1957, 411).

ТУРМА, и, ж., діал. Отара. Ватаг повеліває турмами овець, ботєями кіз, стадами коней (Хотк., Довбуш, 1965, 85); // рідко. Зграя птахів. Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як.. турма ворон над лісом (Стеф., I, 1949, 45).

ТУРМАЛІН, у, ч. Мінерал кристалічної будови, різновиди якого мають різний колір (чорний, бурий, рожевий, зелений та ін.); застосовується для виготовлення поляризаційних приладів і в радіотехніці, а гарні гатунки, що є дорогоцінними каменями, використовуються в ювелірній справі. Прозорий кварц і турмалін незамінні в спеціальних оптичних приладах (Наука.., 8, 1961, 33).

ТУРМАЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до турмалін. Турмалінові кристали; // Який містить в собі турмалін. Турмаліновий граніт; // Зробл. з турмаліну, оздоблений турмаліном. Турмаліновий перстень.

ТУРМАН, а, ч. Те саме, що туркіт¹. Зграйка турманів купалася в теплому синьому небі (Перв., Дикий мед, 1963, 428); *У порівн. З радісною перемогою, турманом вилітає [хлопець] разом із торбиною з сіней на вулицю (Вас., Вибр., 1954, 286).

ТУРНЕ, невідм., с. Подорож, поїздка круговим маршрутом; // Поїздка артистів або спортсменів за певним маршрутом для гастрольних виступів, змагань. Велике гастрольне турне по Франції здійснив прославлений мистецький колектив — Державний заслужений український народний хор ім. Верьовки (Вітч., 9, 1969, 219).

ТУРНЕПС, у, ч. Кормова ріпа. Збирають маточні корені у стислі строки, до настання заморозків. Збирання починають з кормових буряків, а потім викопують моркву, турнепс та брукву (Хлібороб Укр., 12, 1968, 9); Гострий запах ліків змішався з запахом сухого сіна й водянистого турнепсу, що його жвакали внизу корови (Загреб., Європа 45, 1959, 426).

ТУРНЕПСОВИЙ, а, е. Прикм. до турнепс. Турнепсове поле; // Який складається з турнепсу. Турнепсовий корм.

ТУРНІК, а, ч. Гімнастичний снаряд, що складається з круглого металевго стрижня, прикріпленого горизонтально на двох стояках; перекладина. Від річки повернувся Карпо і одразу попрямував до турніка (Шияв, Баланда, 1957, 145); Хлопці робили вправи на реях і турніках (Бурл., М. Гонта, 1959, 53).

ТУРНІКЕТ, а, ч. Пристрій у вигляді перехрещених площин, що обертаються; встановлюється при вході в приміщення деяких установ, в громадські сади, на

стадіони, станції і т. ін. для пропускання відвідувачів, пасажирів по одному, по черзі. Пасєков.. узяв з рук у Берестовського шинель і зник за скляним турнікетом готелю (Перв., Дикий мед, 1963, 156).

ТУРНІКЕТНИЙ, а, е. Стос. до турнікета, влаштований за принципом турнікета.

ТУРНІКОВИЙ, а, е. Прикм. до турнік.

ТУРНІР, у, ч. 1. Військове змагання лицарів у середньовічній Західній Європі. [П р я х а:] Щось довго вже не йде принцеса наша. [Т к а л я:] Ще, значить, не скінчилися турніри, принцеса ж мусить бути до кінця, щоб найгіднішого нагородити своїм вінцем (Л. Укр., II, 1951, 190); Герольдом називали особу, яка напередодні турніру перевіряла «якість» його учасників, бо брати участь у ньому міг лише той рицар, в якого чотири покоління предків були вільними (Наука.., 10, 1965, 38).

2. Спортивне змагання, в якому учасники зустрічаються по одному разу. В школі йшов шаховий турнір (Ів., Вел. очі, 1956, 34).

ТУРНІРНИЙ, а, е. Прикм. до турнір. Турнірна таблиця; // Який в турніром. Турнірний матч.

ТУРНЮТИ див. турити.

ТУРНЮР, а, ч., заст. Модна в кінці XIX ст. частина жіночого туалету у вигляді подушечки, яка підкладалася під сукню нижче талії для надання фігурі пишності; // Широка жіноча спідниця, признач. для того, щоб носити з такою подушечкою. Вона привезла на собі такий турнюр, що на його [нього] збігалась дивитись уся Щавниця (Н.-Лев., II, 1956, 394).

ТУРОВИЙ¹, а, е. Прикм. до тур¹.

Туровий опорос, с. г. — запланований наперед і заздалегідь забезпечений опорос (один з тих, які відбуваються у кілька строків, турів). Турові опороси дають змогу одержувати поросят у найвигідніші для господарства строки (Рад. Укр., 24.I 1969, 2).

ТУРОВИЙ², а, е. Прикм. до тур². По кружганках і бокових покоях стояли столи, заставлені туровими рогами.. і чарками з чистого золота (Стор., I, 1957, 371).

ТУРОВИЙ, а, е, шах. Прикм. до тура; // Здійснюваний за допомогою тури. Туровий захист; // Який стоїть на лівій тури. Туровий пішак.

ТУРОК див. турки.

ТУРПАН, а, ч. (*Oidemia*, або *Melanitta*). Птах родини качах з чорним (у самців) або темно-бурим (у самок) забарвленням і широким дзьобом.

ТУРСЬКИЙ, а, е, заст. Турецький. Усі послы, по московському звичаю, з бородами, у парчевих соболевих турських шубах (П. Куліш, Вибр., 1969, 168); Він [Хмель] говорив про тисячі негод і кривд від шляхти, турського султана і хана кримського (Забашта, Вибр., 1958, 96).

ТУРУН, а, ч. (*Carabus*), ент. Те саме, що жу́желиця².

ТУРУХТАН, а, ч. (*Philomachus pugnax*). Болотний птах родини сивкових з темним забарвленням.

ТУРЧА див. турченя.

ТУРЧАНКА див. турки.

ТУРЧАННЯ, я, с. Дія за знач. турчати і звуки, утворювані цією дією. Довге і протяжне турчання не вгавало (Мирний, I, 1954, 269); Жив він на першій перії хат від стегу, і сюди було добре чути турчання машин, що працювали на оранці толоки (Добр., Тече річка.., 1961, 179).

ТУРЧАТИ див. туркати.

ТУРЧЕНЯ, яти, **ТУРЧА**, ати, с. Дитина турка. [Н а с т я:] Ти жінка нечистого турка, ворога нашої України, породила отих нечистих турчень, що, може, колись сплять не один раз наш Богуслав..! (Н.-Лев., II, 1956, 454); Голопузі замурзані турченята повзали

в поросі перед мурами султанського палацу (Рибак, Перясл. Рада, 1953, 383).

ТУРЧИН, а, ч., заст. Турок. — Тяжко, тату, Із своєї хати До турчина поганого В сусіди прохатись (Шевч., II, 1963, 344); Ледве він [Остап] встиг забачити озброєного [озброєного] турчина (Вовчок, I, 1955, 328); Рвався неситий турчин У ці гори ясні, І пішов проти ворога він Та й поліг на війні (Забашта, Вибр., 1958, 76); // збірн. Турки. Ой, не дивись, султане, За море к Ацхуру: Там достав уже й доставне Турчин добре в шкуру (Г.-Арт., Байки., 1958, 167).

ТУРЧИНКА, и, ж., заст. Турчанка.

ТУРЯТИ, яю, яєш, недок., перех., діал. Гнати, ганяти. Вівчар візці туряє (Чуб., V, 1874, 416); Стара пані.. виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не їде панночка (Вовчок, I, 1955, 103).

ТУРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тур². Ніщо не порушувало спокою турячого царства, бо не мав сюди приступу жоден хижий звір (Загреб., Диво, 1968, 60); За часів Київської Русі турячі роги.. завжди були вельми майстерно оправлені золотом або сріблом і використовувалися як святкові посудини для вина (Нар. тв. та етн., 1, 1969, 74).

ТУСА́Н, а, ч., розм. Стусан, штовхан рукою або ногою. Усяк хоче тусана або запотилишника [запотиличника] їй дати... (Кв.-Осн., II, 1956, 184).

ТУСА́ТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Штовхати, товкти рукою або ногою. На світі вже давно ведеться, Що нижчий перед вищим гнеться, А більший меншого тусає та ще й б'є (Гл., Вибр., 1957, 70); Добре зодягнений воеводський дозорець.. ногами тусав якусь дівчину (Ле, Наливайко, 1957, 8).

ТУСК, **ТУСОК**, ску, ч., діал. Туга, смуток. — Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови! (Стеф., Вибр., 1945, 50); Не раз находив на нього такий туск, що чорні руки кусав до крові (Ірчан, II, 1958, 258); Він чув потребу оповісти їй.. про свій тусок за нею (Коцюб., II, 1955, 350).

ТУСКА́, й, ж., діал. Туга, смуток. — Як хліба край, так і в хліві рай; а як хліба ні куска, так і в горниці туска (Номис, 1864, № 1397).

ТУСКЛИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тьмяний. Очі [Максима] були червоні від диму і тусклі, мов скляні (Фр., VI, 1951, 101); Тусклий каганець не міг продертися через темряву по кутах (Стеф., I, 1949, 159).

ТУСКЛО, рідко. Присл. до тусклий. На столі світло тускло горить (Фр., XIII, 1954, 118).

ТУСКНІТИ, іє, недок., рідко. Ставати тусклим, тьмяним. Западалися лиця бліді, І блискучії очі тускнули (Фр., XIII, 1954, 116).

ТУСОК див. туск.

ТУТ¹, присл. 1. У цьому місці; протилежне т а м. В'їхали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою (Коцюб., I, 1955, 308); Раптом з-за воза піднялася й схилилася над ним чудна якась жіноча постать. — Хто тут? — придушеним голосом промовив Андрій (Довж., I, 1958, 242); В кімнаті було тепло, шкварчала кухня, і тільки тут Шура відчула, що вона перемерзла до кісток (Гончар, III, 1959, 190).

Тут же — в цьому самому місці. — От спасибі вам, Катре, що прийшли. «Уже й ім'я знає, і на «ви..» — подумала Катря.. і глянула здивована на Макара Івановича, що сидів тут же в кімнаті біля вікна з газетою в руках (Головко, II, 1957, 193).

◇ І тут і там див. там; Одна нога тут, [а] друга там див. нога; То там, то тут; То тут, то там див. там.

2. У даному випадку, при даних обставинах. Минає рік, І другий минає, І четвертий, і десятий, А чутки [від сина] немає. Нема чутки; що тут робить? (Шевч., I, 1951, 234); [М е л х о л а:] Не розумію, Хусо, що

мала б я робити з тими гістьми! [Х у с а:] Та що ж тут розуміти? — привітати, віддати їм належну шану, й годі (Л. Укр., III, 1952, 150); Молоде ж воно, хочеться радості. А тут все сама та сама (Хотк., II, 1966, 62); Коли його [пораненого] довелося підіймати на санітарну ресорку, Шовкун кинувся допомагати Ясногорській: тут неvistачало її дівочих сил (Гончар, III, 1959, 213).

3. У цей час, у цей момент. Занедужала Галя. Йшла якось по роботі з поля, удень душно було, а тут — де взявся вітер, буря, дощ ливний — заохолодилася вона та й занедужала (Вовчок, I, 1955, 154); Тут саме увійшла Христя за порожніми стаканами — і розмова стихла (Мирний, III, 1954, 145); Тут несподівано друга, грізніша подія заходить.. Бачим: по тихому морю два змії плывуть велетенські (Зеров, Вибр., 1966, 243).

Тут же — в той же час; одразу ж. Промінь надії раптом засвітився в полковничих очах, але тут же згас (Довж., I, 1958, 163); Самієв, вислуховуючи розвідника, тут же віддав офіцерам бойові накази (Гончар, III, 1959, 447).

4. у знач. частки. Уживається для підсилення висловленої думки. Що тут діяти в світі божому? (Коцюб., I, 1955, 257); — Тут від свого курія ніяк не видихаємо, так ще й від вас нюхай (Тют., Вир, 1964, 212).

ТУТ², а, ч. Те саме, що шовквіця.

ТУ́ТА, присл., розм. Те саме, що тут¹. — Ой піду я в гай зелений, Посажу я руту. Якщо зійде моя рута, Остануся тута (Шевч., II, 1963, 176); [Д я д ь к о Л е в:] Лукашу, де ти? гов! [Л у к а ш (озивається з верби):] Я тута, дячку! (Л. Укр., III, 1952, 220).

Ту́та ж — у цьому самому місці. За столом сидить Кармелюк і його гості, селяни.. Тута ж кілька душ гайдамаків (Вас., III, 1960, 180).

ТУ́ТЕНЬКА, присл., діал. Тутеньки. — То-то ж бо я наче нікого не бачила, а я щовечора тутенька туляюся... (Вовчок, I, 1955, 146).

ТУ́ТЕНЬКИ, присл. Пестл. до тут¹. — Чого се ти, Симоне, тутеньки шукаєш? (Барв., Опов., 1902, 176); — То йди, моя дитино. Я тебе тутеньки підожду (Вовчок, I, 1955, 123).

ТУ́ТЕЧКА, присл., розм. Тутечки. — Тужиш, моя зозуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! Нема його тутечка (Кв.-Осн., II, 1956, 197).

ТУ́ТЕЧКИ, присл., розм. Те саме, що тут¹. — Хто його зна, яке буде тутечки моє життя... (Н.-Лев., II, 1956, 53); — Вся земля тутечки була начинена свинцем. І досі вириваєм його з поля, наче дике м'ясо (Стельмах, Правда., 1961, 451); — Що ви, хлопці, — злякано захлипав Йонька. — Я тутечки ні при чім (Тют., Вир, 1964, 440).

ТУ́ТЕШНІЙ, я, є. Наявний у даному місці, характерний для даного місця; місцевий. Вона [попада] ні на хвилину не вгавала: то гудила порядки тутешні, то згадувала губернію і вітхала (Мирний, III, 1954, 193); Розповів він Сахно навіть дещо з тутешніх звичаїв (Смолич, I, 1958, 48); З-за музичного павільйону назустріч їм іде учитель фізики тутешньої школи (Ів., Таємниця, 1959, 90); — Досить глянути ось на цю піщугу, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство (Досв., Вибр., 1959, 39); // Який мешкає або працює в даному місці. Пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і пишна; за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря (Кв.-Осн., II, 1956, 65); Стежкою підіймаються люди — це чужі, не тутешні йдуть на заробітки в Таврію (Ю. Янов., IV, 1959, 11); — А ви хто? — Садівник тутешній, Мурашко (Гончар, II, 1959, 385).

ТУ́ТІ, невідм., мн., спец. Усі голоси хору або інструменти оркестру зразу (ремарка в нотах).

◇ **Туті** кванті, ірон.— усі, які є.

ТУТІВНИЦТВО, а, с. Галузь шовківництва — розведення й вирощування тутового дерева (шовковиці).

ТУТКА див. тутки.

ТУТКИ, **ТУТКА**, присл., діал. Тут (див. тут¹). *Ось мигнув блиск — се з вартової будки. Ось тінь густіша — се дрімучий ліс. Ось шум глухий — ріка.. деє тутки* (Фр., X, 1954, 195); — *Чого оця [Анна] тутки хоче? — кликнула мати* (Коб., II, 1956, 196); — *Відай, до другого прищестя тутка нам гібити* (Тют., Вир, 1964, 460).

ТУТОВИЙ, а, е. Прикм. до тут². *Плантації бавовнику, оточені тутовими деревами, — типовий пейзаж зрошуваної зони Узбекистану* (Ком. Укр., 10, 1965, 49); // *Який живиться листям тута* (див. тут²) і виробляє шовк. *Тутовий шовкопряд виділяє шовк у стадії гусениці* (Колг. енци., II, 1956, 768).

ТУ-ТУ, виг. Звуконаслідування сигналу паровоза, автомобіля і т. ін. *По білому шосе пробіг автомобіль. — З дороги, гей! Агов, агов! Не утечеш. Я дожену, я дожену... знайду, знайду... ту-ту-ту-ту!* (Сос., I, 1957, 72).

ТУТУКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. тутукати і звуки, утворювані цією дією. *Вистукує свій дріб дятел.. Стурбована його тріскучим тутуканням, перелітає по вершинах молодих сосонок білка* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 96).

ТУТУКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Утворювати розмірені уривчасті звуки; часто тукати, стукати. *Тутука дятел в сук* (Пол., Вибр., 1968, 58); // *Часто стріляти, утворюючи звуки, здалеку схожі на стукіт. Мов дятел... тутукав кулемет* (Панч, В дорозі, 1959, 86).

2. Утворювати звуки «ту-ту». *Паровоз тутукає; Автомобіль тутукає.*

ТУФ, у, ч., геол. Пориста гірська порода вулканічного або осадового походження; застосовується як будівельний матеріал. *Вірменія багата на різноманітні будівельні матеріали: туфи, пемзу, базальти, мармур, вапняки, граніти. Всесоюзне значення мають вулканічні за походженням рожевий туф і пемза* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 338).

ТУФЕЛЬКА, и, ж. 1. Зменш. до тўфля. *Дівчата-солдати замість елегантних, гарних кофточок надягли сірі важкі шинелі, замість туфельок — здоровецькі чоботи* (Довж., III, 1960, 257).

2. зоол. (*Ragatesium*). Одноклітинна тварина класу інфузорій, які поширені в прісноводних водоймах. *Туфелька за своєю будовою в одноклітинним організмом* (Зоол., 1957, 6).

ТУФЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до тўфля, тўфлі; // Признач. для виробництва туфель. *Туфельний цех.*

ТУФЛІ, фель, мн. (одн. тўфля, і, ж.). Взяття, що закриває ногу не вище кісточок. *Він був в сорочці, в червоному шлафроці й в туфлях, вишитих квітками* (Н.-Лев., II, 1956, 59); *Туфлі [Зоя] стала носити на високому каблучі, хоча на зріст не могла покаржитись: була вже височенька, гінка, як молода тополька* (Гончар, Дорога., 1953, 4).

ТУФЛЯ див. тўфлі.

ТУФОБЕТОН, у, ч. Різновид легкого бетону, заповнювачем якого є туф.

ТУФОВИЙ, а, е. Прикм. до туф. *Туфова лава; Туфова порода; // Вигот. з туфу. Туфова плита.*

ТУФОЛАВА, и, ж. Вулканічна гірська порода, що складається з лави, попелу, пемзи, а також включень вулканічного скла. *При застосуванні легкого.. бетону та залізобетону використовують.. легкі гірські породи: пемзу, туф, туфолаву* (Компл. використ. вапняків., 1957, 67).

ТУФОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на туф. *Складні теоретичні розрахунки, що стосуються визначення мікрорельєфу місячної поверхні, показали, що наш природний супутник покритий туфоподібними гірськими породами* (Знання., 7, 1970, 2).

ТУХЛИЙ, а, е. Зіпсований, з неприємним різким запахом гниття, розкладу (про харчові продукти). *Після борщу подали [бурлакам] кашу. Каша була з тухлого пшона* (Н.-Лев., II, 1956, 208); *Хитрий сомище не йшов ні на яку принаду: ні на жабу, ні на кусок тухлого м'яса* (Довч., VI, 1957, 214); // *Затхлий, несвіжий* (про воду і т. ін.). — *У нас вода не тухла, будете свіжу пити все літо!* (Гончар, Таврія, 1952, 27).

ТУХЛИСТЬ, лості, ж. Якість за знач. тўхлий. *Тухлість м'яса.*

ТУХЛУВАТИЙ, а, е. Трохи тухлий. *Тухлувата риба.*

ТУХЛЯТИНА, и, ж., розм. Зіпсований харчовий продукт, протухла їжа; // Різкий запах зіпсованого, протухлого продукту. *Голова обертом ішла, коли доводилось влізати в здоровенну бочку, від якої відгонило тухлятиною, та вишкрібати її* (Мур., Бук. повість, 1959, 82).

ТУХНУТИ¹, не; мин. ч. тух, ла, ло і тўхнув, нула, ло; недок. Переставати горіти, світитися; гаснути. *Ось у його хаті потухло [світло] зовсім.. Далі й по других вікнах стало тухнути* (Мирний, I, 1954, 309); *Стоять ото [люди] юрбами, дивляться, як тухне чи розгоряється заграда* (Головко, II, 1957, 226).

ТУХНУТИ², не; мин. ч. тух, ла, ло і тўхнув, нула, ло; недок., розм. Робитися тухлим, псуватися (про харчові продукти) або робитися затхлим, несвіжим (про воду і т. ін.). *Радить [батько] возити воду цистерною, а не такими барильцями. — А ми навмисне такими барильцями, — відповідає той, що пив, молодий закінтожений смаглий, і білкуваті очі його по-циганському грають лукаво. — Бо привезли б цистерною, та й на три дні, та й тухнутиме вода!..* (Гончар, Тронка, 1963, 185).

ТУЦ, виг. Звуконаслідування, що означає звук від стуку, бійки рогами.

ТУЦКАТИСЯ, ається, недок. Стукатися, битися рогами. — *Я лиш чую, — мовив Санчо, — Як блеють ягнята й візці, Дзвонять дзвоники на шиях, Туцкаються барани* (Фр., XII, 1953, 168).

ТУЧА, і, ж. 1. Густа темна хмара, яка приносить дощ, град, сніг. *Як ніч, насовується туча і небо млою покрива, Грюкоче [гуркоче] грім, а буря злюча Дуби з корінням вирива...* (Стар., Поет. тв., 1958, 163); *На небі громова туча. Блискає часом, але дощу нема* (Л. Укр., II, 1951, 328); *То сонце вигляне, то знову туча, і блискавка і дощ...* (Тич., II, 1947, 195); *Шалена віхола мете, Без краю мчать буремні тучі* (Шер., Дорога., 1957, 127); *У порівн. *Одарка не здолала опустити руки, та так і повисла вона над дитиною, як чорна туча над землею...* (Мирний, I, 1954, 53).

2. кого, чого, перен., рідко. Велика кількість, маса кого-, чого-небудь. *Пускали [рутульці] тучами к ним стріли, А деякі були так смілі, Що мали перескочить рів* (Котл., I, 1952, 216); *Передня лава атакуючих одразу розсіялась, ніби втанула в землю, а натомість з'явилась, наближалась... туча сірих круторогих волів!* (Гончар, II, 1959, 82).

ТУЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., розм. Робити гладким, відгодовувати (перев. про тварин). *У всьому відчувалась відсутність хазяйського ока. А відомо, що тільки хазяйське око товар тучить* (Кол., Терен., 1959, 20).

ТУЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок., розм. Робитися гладким, відгодовуватися (перев. про тварин). — *Кров нашу п'єте! Шкіру з нас дерете! Шпіком нашим тучи-*

теся! — озвався окрик одного з юрби (Фр., III, 1950, 188).

ТУЧНИЙ, а, е, розм. 1. Добре вгодований, гладкий (перев. про тварин). *На торзі купив собі [десятник] три коні: одного сліпого, другого худого, а третього тучного* (Калин, Закарп. казки, 1955, 178); // *Густий, буйний, соковитий (про рослини). Сріблястими хвилями струменяться по луках тучні трави* (Коп., Вибр., 1948, 165); *Тучні жита стояли колись тут у низині, відкриті гарячому південному сонцю* (Смолич, Мир., 1958, 155).

2. Жирний, родючий (про землю, ґрунт). *Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами... кличуть городи синім сочистим листом, тучна земля диха на неї теплом* (Коцюб., II, 1955, 42); *Людська кров цебеніла скрізь на тучну й без крові землю* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 388).

ТУЧНИЙ, а, е, рідко. Великий, але короткочасний, з грозою (про дощ). *Дощ тучний давно вже перестав, з обложних хмар сіяло, мов крізь сито* (Мирний, IV, 1955, 89).

ТУЧНІСТЬ, ності, ж., розм. Властивість за знач. тучний. *Вловив [Галаган] у Діденкових словах.. натяк на його тучність* (Головка, II, 1957, 480).

ТУШ¹, і, ж. Рідка або суха фарба, звичайно чорного, дуже стійкого кольору, яка вживається для креслення, малювання пензлем, пером і т. ін.; виготовляється з спеціальної сажі й клею. *На стінах висіло кілька добрих малюнків, виконаних тушшю* (Вільде, Сестри., 1958, 312); *На сторінці, що мені її запропонував Професор, були намальовані тушшю деталі й розміри великого морського паруса* (Ю. Янов., II, 1958, 121).

ТУШ², а, ч. Невелика музична п'єса, що виконується як урочисте привітання під час вшанування, вручення нагород і т. ін. *Оркестр грав туш, а всі, стоячи, привітальними вигуками та бурхливою овацією зустрічали ювіляра* (Життя Саксаганського, 1957, 280); *Молоді встали з воза... музики вдарили туш* (Кучер, Трудна любов, 1960, 163).

ТУШ³, у, ч. У грі в більярд — ненавмисне торкання до шару, що вважається ударом.

ТУША, і, ж. 1. Оббіловане і випатране тіло забитої тварини. *На гіллях висіли обідрані волові й баранячі туші* (Стор., I, 1957, 397); *Сміливо розрізав [князь] шкуру на вбитій тварині, вправними рухами став свіжувати тушу* (Загреб., Диво, 1968, 245); *Колий приготувався членувати тушу* (Іщук, Вербівчани, 1961, 432); // *Мертве тіло якої-небудь великої тварини. Ще постріл, і хвилі піднесли тушу мертвого звіра* (Трубл., Хатина., 1934, 32); *По снігах густо чорніли трупи німецьких солдат.. та кінські туші із задерними догори підковами* (Тют., Вир, 1964, 486).

2. розм. Про велике, гладке тіло людини. — *Кинув би усяку суєту мирську та й пішов до вас на Запорожжя [Запоріжжя]!* — *Гм! — каже Кирило Тур, озирнувши його тушу.* — *Не багато таких потовпилось би в курені!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 90); *Величезна туша куратора Траскіна ледве вміщалась у кріслі* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 426).

ТУШЕ, невідм., с., спец. 1. Спосіб дотику до клавіш під час гри на фортепіано, що впливає на характер звучання. [П о л і н а:] *В дівчинки хист, почуття мелодії, туше, а вона й досі гам не знає* (Коч., II, 1956, 88); *М'яке туше; Сильне туше;* // *Звучання при такому способі виконання. Тембр оркестру, як тембр голосу у співака, туше — у піаніста, звук — у інструменталіста, можливо, те найвідчутніше, найіндивідуальніше, що властиве кожному хорошему музичному колективі* (Мист., 2, 1966, 24).

2. Спосіб накладання штрихів і фарб у живопису.

3. У спортивній боротьбі — момент, коли один з борців притиснутий лопатками до землі, що визначає його поразку.

ТУШЕВИЙ, а, е. Прикм. до туш¹. *Тушеві фарби;* // *Виконаний тушшю. Тушевий малюнок.*

ТУШИЙСТ, а, ч., спец. Майстер, який копіює оригінал на літографському камені.

ТУШИТИ, шү, шиш, недок., перех. Припиняти горіння чого-небудь; гасити. *Тижні у полум'ї корчився хутір.. Тижні тушили пекельну пожежу* (Олесь, Вибр., 1958, 229); *На Герасимові тліла сорочка в кількох місцях, і він тушив її, мнучи полотно чорними руками* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 314); **Образно. Узброїлись наші й погнали полки за полками обороняти австріяка од венгра, тушити пожежу, котра то там, то там прокидалася по Слов'ящині...* (Мирний, I, 1949, 232); // *перен. Придушувати, приглушувати якесь сильне почуття (любов, гнів і т. ін.). Мовчанка.. гнів тушить* (Номис, 1864, № 1117).

ТУШІННЯ, я, с. Дія за знач. тушити. У випадку виникнення пожежі на автомобілі його необхідно ізолювати і одночасно вжити заходів для тушіння пожежі (Підручник шофера., 1960, 329).

ТУШКА, и, ж. Зменш. до туша (у 1 знач.); тіло убитої тварини, дичини і т. ін. невеликого розміру. *Він, патраючи щойно зарізаного білого гусака, сікачем зрубав з тушки ліве крило* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 270); *Він охоче взявся допомагати батькові білувати кроля; за обдерті ноги потяг до себе тушку, а батько — шкуру, і кроль виплигнув з неї голий* (Чорн., Потік., 1956, 336).

ТУШКАНЧИК, а, ч. Ссавець роду гризунів, з дуже довгими задніми ногами і хвостом; живе в степах і пустелях. *Чудернацькі тваринки тушканчики! Передніми кінцівками та рухами вони схожі на кенгуру, рильце поросає, хвіст із китицею, як у лева, а задні кінцівки вагадують пташині* (Знання., 2, 1970, 30); *Через дорогу іноді перебігали земляні зайці — тушканчики* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 190).

ТУШКОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до тушувати (у 1 знач.).

2. у знач. прикм. Приготовлений способом тушкування. *Тушковане китове м'ясо мало чим відрізняється від яловичини* (Веч. Київ, 28.VI 1968, 4); *Подавали дві повненькі, рум'яненькі.. молодички — свинарка й доярка. Клали тушковану капусту, холодець, явчню* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 17).

ТУШКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тушувати і тушуватися. *Баклажани споживають тільки після жарення та тушкування* (Овоч., 1956, 222).

ТУШКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Варити що-небудь (м'ясо, овочі і т. ін.) у закритому посуді, в дуже малій кількості рідини на слабкому вогні. *Більшість продуктів для м'ясних страв обробляють комбіновано — спочатку м'ясо смажать, а потім тушкують* (Укр. страви, 1957, 22); *Коли траплялося на кухні м'ясо — кидали його просто в борщ або тушували з картоплею* (Збан., Переджнив'я, 1960, 200).

2. Закривати щось, кутати. *Очарувала б і ченця, коли б прокляте покривало брівок її не тушувало* (Сл. Гр.).

ТУШКУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Підлягати тушкуванню.

2. Закриватися, кутатися. *Люди затулялися, тушувалися, захищалися від дощу й суховію* (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 221).

ТУШОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до тушувати. *Тушований малюнок.*

ТУШОНКА, и, ж., розм. Консервоване тушковане м'ясо. Циганков уже відкрив банку бичків у томаті, а тепер колупає фінкою бляшанку свинячої тушонки (Голов., Тополя., 1965, 463).

ТУШУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тушування. Тушувальний олівець.

ТУШУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається тушуванням.

ТУШУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до тушувальник.

ТУШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. тушувати.

ТУШУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Накладати тіні на малюнку, фотографії і т. ін. Перед початківцем завжди постає питання — а як же «тушувати» рисунок, як правильно класти штрих олівцем? (Мист., 1, 1962, 39).

ТУШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. 1. Поводитися так, щоб бути непомітним. — Ви що ж, Хавцький, тушуєтесь? — гримав Вася. — Чому заховалися під воза, коли транспортна рота чесала Островського батогамми? (Гончар, III, 1959, 202).

2. Відчувати ніяковість; знічуватися. — Може, допомогти тобі чимсь треба?.. Говори, не тушуйся (Собко, Нам спокій., 1959, 126); // Боятися, побоюватися. — Не тушуйся. Грошей твоїх я в тебе не візьму (Тют., Вир, 1964, 54).

3. Пас. до тушувати.

ТУЯ, туї, ж. Вічнозелене хвойне дерево або кущ родини кипарисових. На зеленому свіжому газоні скрізь темніли розкидані, неначе ялинки, темно-зелені куці туй (Н.-Лев., V, 1966, 152); Туя дурманить своїм запахом, аж голова чуманіє (Гончар, Тронка, 1963, 45).

ТХІР, тхорá, ч. Хижий звірок родини куницевих з коштовним пухнастим хутром. У темнім лісі, за горами Зібравсь усякий звір: Вовки, лисиці з ховраками, Зайці дурні, шкідливий тхір (Гл., Вибр., 1951, 56); З затишного дупла вислизнув на полювання тхір (Донч., II, 1956, 7); *У порівн. Йонька швидко повернув сухе і хижє, як у роздратованого тхора, обличчя (Тют., Вир, 1964, 255).

ТХНУТИ, ну́, нєш, недок. і док. 1. Дихати, дихнути; повіяти, повіяти. Здавалось їй, що тільки вона тхне на свого чоловіка, то.. змив.. смуток із його серця (Барв., Опов., 1902, 158); — От і вокзал! Там вона [Маруся], певно, мене жде! — подумав Ломицький, і на його притомлені нерви неначе тхнув свіжий, холодненький вітерець (Н.-Лев., VI, 1966, 74); // чим, безос. Йон зупинивсь. На нього тхнуло теплом з піддашшя (Коцюб., I, 1955, 241); — Де ти, браток, служив? — Я не служив... Я зроду так, — відповів сліпий, і на Павла тхнуло міцним самогонним перегаром (Кучер, Прощай., 1957, 59).

2. тільки 3 ос., недок., перев. чим, розм. Мати якийсь запах, сильно, різко пахнути чим-небудь, здебільшого неприємно. — А куди ви поїдете? — Та, мабуть, трохи покатаємось, — відповів червоноармієць, що тхнув ліками (Панч, Гарні хлопці, 1959, 85); Тхне бузок чудово, Туга ллється в слово (Рильський, Зим. записи, 1964, 86); *Образно. — Треба так організувати працю в колгоспі, — каже Дубковецький, — щоб наш хліб не тхнув потом... (Мивко, Повна чаша, 1950, 59); // безос. Скрізь тхне вином, куди не повернись (Н.-Лев., III, 1956, 256); В хаті тхне фарбою та клеєм, аж дихати важко (Л. Укр., III, 1952, 491); Від одержі [Порфірія] тхнуло кислятиною й димом (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 160).

3. недок., чим, перен. Мати якусь дуже помітну властивість, ознаку і т. ін. — Ваші погляди, Степане Гавриловичу, дуже цікаві. Тільки — чи не тхнуть вони давниною? (Чаб., Тече вода., 1961, 82); // безос. Від нього

за цілу верству тхне козарлюгою, байдебурою степовим... (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 300); Може, мало порядку було на зборах осередку, які він проводив замолоду, але й казенщиною — аби ви знали — там і не тхнуло (Жур., Опов., 1956, 74).

ТХОРЕВІЙ, а, е. Прикм. до тхір; // Належний тхореві. Тхорева нора; // Зробл. з хутра тхора. Тхоревий комір.

ТХОРЕНЯ, яти, с. Маля тхора. Тхір вибіг з своїми тхоренятами (Сл. Гр.).

ТХОРИК, а, ч. 1. Зменш. до тхір.

2. пестл. Те саме, що тхір. Хазяїн Тхорика піймав, І бідний Тхір з плачем озвався, І клявся, Що він з голубника — пір'їни не займав (Бор., Тв., 1957, 163).

ТХОРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тхір. Тхоряче хутро; // Належний тхореві. Тхоряча нора; // Зробл. з хутра тхора. Тхоряча шапка; // Такий, як у тхора. Його [агронома] маленькі тхорячі очиці шукали, куди б сховатись (Донч., I, 1956, 94).

ТЮ, **ТЮ-ТЮ**, виг., розм. 1. Уживається при вираженні здивування, невдоволення, розчарування, насмішки і т. ін. Тільки що молодіці любенько посідали і кожна з своїм крамом розташувалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив (Кв.-Осн., II, 1956, 11); — Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини? (Коцюб., I, 1955, 234); [М а р' я н а:] Тю-тю!.. Та ще й козачки! Такий гурт, та так пополохались! (Вас., III, 1960, 9).

Тю (тю-тю) на тебе (на вас і т. ін.)! — вигук, що має на меті зупинити або заспокоїти кого-небудь, хто сказав дурницю або розкричався, розгаласувався. — Ходім лишень до річки, чи не піймався часом заць у ятір або в вершу! — Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? — каже Хвеська. — Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились? (Укр. казки, 1951, 385); [П а л а ж к а:] О-о, ще й третій племінничок знайшовся? Тю-тю на вас! (Мирний, V, 1955, 225).

2. Крик при переслідуванні звіра на полюванні, який означає «Держи його!»

ТЮБЕТЕЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до тюбетейка. Вскочила [Юля] в човен і загребла на той берег.. Довго на голубій дніпровській хвилі червоніла, як маківка, її тюбетечка (Тют., Вир, 1964, 449).

ТЮБЕТЕЙКА, и, ж. Маленька кругла або гостроверха шапочка з вишитими чи тканими візерунками — національний головний убір багатьох східних народів. Кучеряве, буйне волосся випорснуло з-під шовкової тюбетейки (Ле, Міжгір'я, 1953, 95); Сидів [бай] в маленькій тюбетейці на лисій голеній голові (Тулуб, В степу., 1964, 37).

ТЮБИК, рідко **ТУБИК**, а, ч. М'яка трубочка для крему, зубної пасти, клею, фарби і т. ін., вміст якої добувають видавлюванням. У нього лежать сотні тюбиків фарб. Свій заробіток він залишає в магазині, вишукуючи нових кольорів (Ю. Янов., I, 1958, 133); Шевченко розклав на постелі малярське приладдя і, як дитина милується своїми іграшками, милувався плитками акварелі, тюбиками олійних фарб, пензлями, етюдником, мольбертом (Тулуб, В степу., 1964, 245); Жінка дістала із сумочки тюбик з вазеліном, видушила на долоню блискучий кавалочок і взялася натирати йому шию, груди (Гуц., Скупана., 1965, 58); Всередині [сумочки] я побачив шовкову хустинку з ініціалами Л. Ш., тюбик з губною помадою, флакончик «Кримської троянди», гребінець (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 30).

ТЮБІНГ, а, ч., спец. Частина збірного водонепроникного циліндричного кріплення підземних споруд (шахт, тунелів і т. ін.), що являє собою чотирикутну криволінійну металеву або залізобетонну плиту великого діаметра. Ходжаєв.. побув у бетонному цеху, де

виготовлялися на каркасі з напівсталевих прутів лекальні сектори — тубінги тунельного личкування (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ТЮБІНГОВИЙ, а, е. Стоє. до тубінга. Тубінгове кріплення.

ТЮГ, у, ч. Скорочення: театр юного глядача. Визначення ролі ТЮГу: театр — знаряддя комуністичного виховання, — поширене в роки його становлення, залишається вірним і тепер (Мист., 2, 1968, 10).

ТЮГІВЕЦЬ, вця, ч. Артист ТЮГу. Виховуючи нашу зміну, формуючи її високі моральні якості та естетичні смаки, тюгівці віддають усі сили, уміння, знання, енергію «справі дитячої радості» (Мист., 2, 1968, 10).

ТЮЖИТИ, жу, жиш, недок., розм. 1. перех. Лаяти, бити, шмагати. Як попав же його батько в руки, як почав тюжити. Тюжив, тюжив — поки аж проситись почав (Сл. Гр.).

2. Литися з силою, шумом (перев. про великий дощ). Надворі тюжить дощ (Вас., II, 1959, 74); Вже третій день не вщухаючи тюжив дощ (Донч., V, 1957, 153).

ТЮЖКА, и, ж., розм. Дія за знач. тюжити 1; покарання. Дав же він йому тюжки — буде пам'ятати, як лаялись (Сл. Гр.); Жовте лице батькове, його грізний погляд і ремінна тюжка стояли перед його очима (Мирний, I, 1954, 270).

ТЮК¹, а, ч. Великий щільно упакований згорток чого-небудь (сіна, речей, товару і т. ін.). Купці.. в'язали їм [верблюдам] на спини важкі тюки добра, здобутого в Каффі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 176); Перон завалений купами тюків, чемоданів, ящиків, скринь та усякого хатнього майна (Коч., II, 1956, 323); Найкраще степове сіно.. пресувалося по таборах у тюки і вже в такому вигляді сплавлялося на каховську пристань (Гончар, Таврія, 1952, 215).

ТЮК², ви г., розм. Уживається як присудок за знач. тюкнути².

ТЮКАННЯ¹, я, с., розм. Дія за знач. тюкати¹ та звуки, утворювані цією дією. З галасом, тюканням та свистом вони [діти] повискакували з своїх криїв (Кочуб., I, 1955, 272); Здавалося їй, що стрінуть її сміхом, тюканням, будуть гнати й кидати камінням услід (Хотк., II, 1966, 231); Тюкання й вигук почулись і в інших кінцях лану. — Скільки цієї звірини? (Панч, Гомон. Україна, 1954, 122).

ТЮКАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. тюкати² та звуки, утворювані цією дією.

ТЮКАТИ¹, аю, аєш, недок., без додатка і на кого, розм. 1. Говорити, кричати «тю» (виражаючи здивування, невдоволення, розчарування, насмішку і т. ін.). [В і в д я:] Як посковзнуся, як шелесну сторч, так в болото і полетіла!.. Тут люде як зарегочуть, як почали тюкати! (Кроп., II, 1958, 126); — Тю! Навісноголовий! Тю! Га! Дурний! — і пішли реготатись та тюкати на бідного Вакулу (П. Куліш, Вибр., 1969, 201); Біг [Марусяк] до Черемоша, в ліс, до коней, а йому услід свистали, тюкали (Хотк., II, 1966, 200); — Ні, Карпе, не занедужав, а здуріти — здурів, бо чортова панянка всю душу перевернула. — Тю на тебе! — Не тюкай, брате, бо правду кажу (Іщук, Вербівчани, 1961, 37); // Кричати на тварину, птаха, проганяючи, полохаючи, на звіра при полюванні, переслідуючи. Радивон Михайлович.. випроводжав його аж до вуличних воріт, тюкав на лютих псів (Епік, Тв., 1958, 433); Ніхто в Асканії-Новій не полохав птахів, не тюкав на них і не кидав грудками (Вишня, II, 1956, 274).

2. Висловлювати осуд, засуджувати. — Так не годиться [співати] голові. Ова! Люди почують, будуть тюкати. Ви ж голова, — здержував Чабанця десятицький (Н.-Лев., VI, 1966, 357); — Он і люди тюкають: яка,

кажуть, дівега [діваха], а він у такому вбожестві держить її дома... (Тесл., 3 книги життя, 1949, 60).

ТЮКАТИ², аю, аєш, недок. Бити, стукати. Високо вищала пилорама, похропували рубанки й фуганки, тюкали сокири й молотки (Смолич, День., 1950, 123).

ТЮКНУТИ¹, ну, неш, док. Однокр. до тюкати¹ 1. — Я не вмію вишивати, — кинула, немов з корінням із серця вирвала, Одарка. — Тю-у! — тюкнув на весь степ Назар (Л. Янов., I, 1959, 425); Рип у хату — дві черниці. [К о п и с т к а (аж тюкнув):] Тю! Диви — темна сила прилізла (М. Куліш, П'єси, 1960, 6); — А гуши! — злісно тюкнув багач на стадо курей (Козл., Ю. Крук, 1950, 9); Стояла напружена тиша. Хтось не витримав і тюкнув. І тоді блискавичним стрибком заць кинувся у воду (Веч. Київ, 29.I 1968, 4).

ТЮКНУТИ², ну, неш, док. Однокр. до тюкати². Тюкнула [корову] в тім'я... (Хотк., II, 1966, 321).

ТЮКОВИЙ, а, е. Прикм. до тюк¹.

ТЮКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. тюкувати. Тюкування тютюну провадиться за допомогою спеціального ящика без дна з розсувною стінкою (Техн. культ., 1956, 391).

ТЮКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Пакувати, в'язати у тюки (див. тюк¹). Після висушування тютюн сортують, тюкують (Колг. енци., II, 1956, 634).

ТЮКУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до тюкувати.

ТЮЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до тюль. Тюлеві тканини; // Вигот. з тюлю. Усе в них на старий взірєць: У тітоньки княжни Поліни Той самий тюлевий чепець (Пушкін, Є. Овєгін, перекл. Рильського, 1949, 186); Моряки подарували щасливим батькам гарненьку поліровану колиску.. з величезним тюлевим пологом від комашні (Тулуб, В степу., 1964, 343); // Який виробляє тюль. Тюлева фабрика.

ТЮЛЕНЕБІЙНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з полюванням на тюленів (див. тюлень 1). Тюленебійний промисел; // Признач. для полювання на тюленів. Тюленебійне судно.

ТЮЛЕНЕБОЄЦЬ, бійця, ч. Той, хто займається промислом тюленів (див. тюлень 1). До півострова Мангашлак, де розташоване місто рибалок і тюленебійців, якихось дві з половиною години [літаком] (Рад. Укр., 12.III 1964, 3).

ТЮЛЕНЕВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що тюленьячий.

ТЮЛЕНИНА, и, ж. М'ясо тюленя (див. тюлень 1).

ТЮЛЕННИК, а, ч. Той, хто займається полюванням на тюленів (див. тюлень 1).

ТЮЛЕНЯ, яти, с. Маля тюленя. Підрісши, тюленята починають самотійне життя (Знання., 10, 1969, 14).

ТЮЛЕНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до тюлень 1. В лоно широкого моря полинувши, світла богиня Із глибини принесла нам чотири тюленьчі шкури (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 84); // Зробл. із шкіри тюленя. Тюленьчі чоботи; // Який добувають з тюленя. Асуар, втираючи сльози, намащував запалі груди матері тюленьчим салом (Ірчан, II, 1959, 94); Тюленьчий жир використовується у миловарній та шкіряній промисловості (Знання., 10, 1969, 14).

ТЮЛЕНЬ, ня, ч. 1. Ссавець ряду ластоногих, що живе в морях і деяких озерах; має велике промислове значення. Впливши з сивого моря, тюленів стада ногоплавних Сплять навкруги (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 83); Біле море.. займає перше місце в світі щодо промислу тюленя (Ек. геогр. СРСР, 1957, 171).

△ Вухаті тюлені — тюлені, які мають маленьку рудиментарну вушну раковину і задні ласти яких беруть

участь в пересуванні по суходолу; Гренландський тюлень — один із видів справжніх тюленів; Справжні тюлені — тюлені, в яких немає зовнішньої вухної раковини і задні ласти яких не можуть підтримувати тіло на твердій поверхні.

2. *перен., розм.* Про незграбну, неповоротку людину.

ТЮЛЬ, лю, ч. Прозора сітчаста тканина. *Крізь обтягнені тюлем вікна я бачу, як у залі сталося якесь замішання* (Кол., На фронті..., 1959, 147); *Тюль гардин гойдався біля вікна* (Гонч., Вибр., 1959, 331).

ТЮЛЬКА, и, ж. Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих.

ТЮЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до тюлька.

ТЮЛЬПАН, а, ч. Багаторічна декоративна трав'яниста рослина родини лілійних з великими квітками, що звичайно мають форму ковпачка і різне забарвлення. Червоні та жовті дикі тюльпани лиснять проти сонця (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Сплять старанно зогріті теплиці. Зеленіють в них паростки чудових тюльпанів і гіацинтів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 595); *У порівн. *Слава замкнулася в собі, як тюльпан з заходом сонця* (Вільде, Сестри..., 1958, 97).

ТЮЛЬПАННИЙ, а, е. Те саме, що тюльпановий.

ТЮЛЬПАНОВИЙ, а, е. Прикм. до тюльпан.

Тюльпанове дерево — дерево, квітки якого подібні до квіток тюльпана. *Тут же [в парку Олександрії] росте цікавий поодинокий екземпляр тюльпанового дерева* (Парк Олександрія..., 1949, 91).

ТЮЛЬПАНОПОДІБНИЙ, а, е. Який формою схожий на квітку тюльпана. *Тюльпаноподібні горшки*.

ТЮЛЬПАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до тюльпан.

*У порівн. *Маєш вроду, любий подих, Гарна в тебе кожна риса. Маєш личко, як тюльпанчик, Стан — неначе в кипариса* (Крим., Вибр., 1965, 231).

ТЮНІКА, и, ж. 1. заст. Верхня частина подвійної спідниці.

2. *театр.* Костюм танцівниці, що являє собою ліф і спідницю з тюлю.

ТЮП, **ТЮП-ТЮП**, виг. Звуконаслідування звуків, утворюваних під час тюпання. *Пливе човен, води повен, Та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп!.. Іде козак до дівчини Та все тюп-тюп-тюп-тюп!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 508).

ТЮПАННЯ, я, с. Дія за знач. тюпати і звуки, утворювані цією дією. *Здається, що далеко-далеко по багистій дорозі йдуть перетомлені коні, і складний ритм їхнього тюпання відбивається в тиші-легенькою луною* (Кол., На фронті..., 1959, 113).

ТЮПАТИ, аю, аєш, *недок.*, розм. 1. Бігти, нешироко ступаючи, дрібною риссю (про тварин). — *Поки холодок, хай тюпає, бо як сонце припече, то тоді й повагом важко... Но! — гукнув знову Яким, смикнувши сердито за віжки* (Мирний, IV, 1955, 310); — *Нам чогось так весело, регочемося, борюємося на санях, конячку підхльоскуємо... а вона, знаєш, так жваво головою потріпує, тюпає собі...* (Вас., I, 1959, 80); *Конячка весело форкала, тюпала, сани.. немилосердно кидало з вибою у вибій* (Збан., Сеспель, 1961, 338); // Швидко йти або повільно бігти маленькими кроками (про людей). *І йде [Давид], ридаючи до сина. Аж тюпає, немов біжить* (Шевч., II, 1953, 72); *Худенький, згорблений [директор], тюпав борзенько по під мур, аби де сховатися від напасті* (Март., Тв., 1954, 195); *Іде по воду молодиця, За нею тюпає хлоп'я...* (Рильський, II, 1960, 312).

2. *рідко.* Іти повільно, через силу; плентатися. *Гутман змахує з чола піт.. і деякий час тюпає за мною мовчки* (Кол., На фронті..., 1959, 153).

ТЮПАЧИТИ, чу, чиш, *рідко* **ТЮПАШИТИ**, шу, шиш, *недок.*, розм. Те саме, що тюпати. *Чорна постать «отаманова» плямла спереду. А ти похмурий тюпачив за*

ним (Головко, I, 1957, 84); *Хоч вовчиця з своїми вилгодками й тюпачила за ним [вовком], але весь час норовила вона гризнути його за хляле стегно* (Загреб., Шепіт, 1966, 8); *Він ладен був зараз тюпашити куди завгодно, аби розвіяти свою нудьгу* (Тют., Вир, 1964, 39).

ТЮПАШИТИ *див.* тюпачити.

ТЮПКИ, присл., розм. Нешвидким бігом; дрібною риссю. [П и л и п:] *Гляди ж мені, не жени коней, їдь тюпки, по-хазяйськи* (К.-Карий, I, 1960, 465); [В у с т я:] *Мамо! Зараз казали посесор, що бачили татка за селом, вже татко їдуть додому. Посесор тюпки..., а татко їдуть ходою, бо з кладдю!* (Кроп., II, 1958, 204); *Слідом тюпки рушила кінна розвідка* (Панч, В дорозі, 1959, 92).

ТЮП-ТЮП *див.* тюп.

ТЮПЦЕМ, присл., розм. Те саме, що тюпки. — *Я повинен точно знати, куди він їде, цей поїзд. Я вже накатався! — і метнувся тюпцем вздовж платформи* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 109); *Кілька чоловік похапцем почали пробиратися до дверей. За ними тюпцем подався і начальник штабу* (Стельмах, II, 1962, 88).

ТЮРБАН, а, ч. Чоловічий головний убір у деяких народів Азії і Африки, що складається із шматка легкої тканини, обмотаної навколо фески, тубетейки і т. ін. *На мармурові сходи пристані вибігли негри в червонобілих смугастих тюрбанах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 232); *Образно. *У вогкій синяві понад зеленим світом Підносив Арарат нетлінний свій тюрбан Із шовку білого* (Рильський, III, 1961, 158); // Високий жіночий головний убір такого типу; // Що-небудь взагалі, пов'язане, як цей головний убір. *На ній [трактористці] тюрбан шовковий, Червоний, як вогонь* (Гойда, Сонце..., 1951, 69).

ТЮРБО, *невідм.*, с. Промислова морська риба ряду камбалоподібних.

ТЮРЄМНИЙ, а, е. Прикм. до тюрма. *Ні попівськїї тортури, Ні тюрємні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпїонське ремесло В грїб його [революціонера] ще не звело* (Фр., X, 1954, 7); *В'язниця обнесена високим муром, і від того тюрємний двір здається глибоким і тісним* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 525); // Який служить у тюрмі. *Лазар ненавидів тюрємного смотрителя, якому тюрма дала прїзвище «морда»* (Коцюб., II, 1955, 191); *Вранці тюрємний конвоїр з гвинтівкою наготові привів до судового слідчого діда Дуная* (Стельмах, I, 1962, 449); // Власт. тюрмі, характерний для тюрми. *Лице [Маруська] було бліде і носило слїди тюрємних мук* (Хотк., II, 1966, 294); *Він помітно осунувся на тюрємному харчі* (Збан., Єдина, 1959, 59); // Пов'язаний з тюрмою, з перебуванням у тюрмі. *Із тюрємних спогадів найсвітліша згадка осталася в мене про осетина Олексія Хостнаєва* (Вас., IV, 1960, 44); *Ми знаємо тюрємні оповідання І. Франка, написані на основі тих же вражень, що й сонети* (Від давнини..., I, 1960, 449).

ТЮРЄМНИК, а, ч. Наглядач у тюрмі. *Як мені хочеться взяти перо.. і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував. Клапоть паперу, тільки клапоть паперу... Гей... ви, тюрємники! Не можна?* (Коцюб., II, 1955, 183); *Тюрємник вийняв з обшлага розписочку, шанобливо віддав її слідчому* (Стельмах, I, 1962, 451).

ТЮРЄМНИЦЯ, і, ж. Жін. до тюрємник.

ТЮРК *див.* тюрки.

ТЮРКИ, ків, мн. (одн. тюрк, а, ч., тюрчанка, и, ж.). Велика група споріднених за мовою народів (татар, узбеків, азербайджанців, казахів, киргизів, якутів, турків та ін.). *Кремежний ставний тюрк щось сказав, поважно погладивши свою пишну чорну бороду* (Досв.,

Гюлле, 1961, 15); *Вірші Сабіра були джерелом натхнення для волелюбних тюрків* (Літ. Укр., 12.VI 1962, 2); *Тюрчанки з веселою гутіркою проходили мимо нього* (Донч., II, 1956, 85).

ТЮРКІЗМ, у, ч. Слово або мовний зворот, запозичені іншими мовами з тюркських.

ТЮРКОЛОГ, а, ч. Фахівець з тюркології. Як тюрколог, А. Ю. Кримський досліджував, перекладав і публікував турецькі народні пісні, оповідання, казки (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 77).

ТЮРКОЛОГІЯ, її, ж. Сукупність наук, які вивчають мови, літературу і культуру тюркських народів.

ТЮРКСЬКИЙ, а, е. Прикм. до тюрк і тюрки. Сучасна наука вважає аварів народом тюркського походження (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 353); *Азербайджанський народ сформувався із змішання місцевого давнього населення з кочовими, переважно тюркськими, племенами, які проникли сюди в VII—XV ст.* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 333).

ТЮРЛЮКАТИ, аю, аеш, недок. Видавати сюркотливі звуки (про коників, цвіркунів і т. ін.); сюрчати. *У хаті спокійно й заколисливо тюрлюкав цвіркунець* (Ю. Янов., I, 1954, 290).

ТЮРМА, й, ж. 1. Місце ув'язнення, будівля, де перебувають особи, засуджені до позбавлення волі або які знаходяться під судовим слідством. *Знов люди гомонять на базарі, що вже впіймали тих розбійників і що вони вже сидять в Кишиневі в тюрмі* (Н.-Лев., III, 1956, 278); *Настя.. подалась з дитиною в город, одвідати Гната, котрий сидів у тюрмі, чекаючи суду* (Коцюб., I, 1955, 75); *І тепер нащадки панські Тюрми міцніють, А поетові нащадки Слово гострее гартують* (Л. Укр., I, 1951, 386); *Із вогких окопів, із тюрем сирих, Із шахт, із заводів, із лав трудових, У бурях, в пожарах прийшов він до нас, Той день, що збратав нас, що світ весь потряс* (Рильський, III, 1961, 237); *Це був молодий дезертир, жорстокий і безвольний, бандит і грабіжник, що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи.. покарання за свої злочини* (Довж., I, 1958, 297); *У порівн. *Рідко можна [можна] спіткати таку непривітну, смутну, темну, як тюрма, хату* (Барв., Опов., 1902, 31); // збірн. *Арештанти. — Вночі, коли я сам і ніхто мене не бачить, коли спить уся тюрма,.. — страждання стають невиносимими [нестерпними]* (Хотк., I, 1966, 175); *І його повісили сірим світанком під жазливі крики цілої тюрми* (Ю. Янов., II, 1958, 223).

◇ **Гніти в тюрмі (по тюрмах)** — перебуваючи в тюрмі, тюрмах, втрачати сили, здоров'я. *Я бачила, як гинуло найкраще, Як родичі мої гнили по тюрмах І як високе низько упало* (Л. Укр., I, 1951, 119); **Гноїти (згноїти) в тюрмі (по тюрмах)** — довгий час тримати кого-небудь у тюрмі (тюрмах). *Він [Т. Шевченко] пригадав би вам ті дні, коли в тюрмі його гноїли!..* (Сос., I, 1957, 403); **Піти в тюрму** див. **піти**; **Поволочіти по тюрмах** див. **поволочіти**.

2. **перен.** Місце, проживаючи в якому, хтось зазнає утисків, гноблення. *Боже милий! Чи довго буде ще мені В оцій незамкнутій тюрмі, Понад оцим нікчемним морем Нудити світом?* (Шевч., II, 1963, 130); *Нема вже старої Росії, нема тюрми народів — ожили степи, озера, — новії сходи нова земля дала* (Тич., III, 1957, 19).

ТЮРЧАНКА див. **тюрки**.

ТЮРЯГА, и, ж., розм., зневажл. Те саме, що **тюрма** 1. *Січкарь.. посміхається круглим видом, на якому ворухиться чорний пучок бороди, відрощеної в тюрязі* (Стельмах, II, 1962, 36).

ТЮРЯЖНИК, а, ч., розм., зневажл. Те саме, що **арештант**; // *лайл. — Якийсь тюрязник хоче мордувати мене й мого Павлуся, — обізвалася Настуся* (Н.-Лев., IV, 1956, 275).

ТЮ-ТЮ¹ див. **тю**.

ТЮ-ТЮ², **ТЮ-ТЮ-ТЮ**, виг. Вигуки, якими скликають курей, курчат. *Голосно викрикувала [молодиця] на всю околицю: тю-тю, курочки, тю-тю-тю-тю!* (Мирний, I, 1954, 236); *Виходить [мати] за хату, узявши з сіней підситок із зерном. Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-тю-тю-тю-тю! Ціпрр ...»* (Л. Укр., III, 1952, 228).

ТЮТЮКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Те саме, що **тютювати** 1. *Навздогін йому свистіли й тютюкали* (Бойч., Молодість, 1949, 10).

ТЮТЮН, у, ч. 1. Трав'яниста рослина родини пасльонових, в листі якої міститься нікотин. *Тютюн вирощують розсадою в парниках і на грядках, а потім з настанням теплої погоди висаджують на полі* (Техн. культ., 1956, 353); *Запахла осінь в'ялим тютюном, Та яблуками, та тонким туманом* (Рильський, I, 1956, 63); // *Висушені й подрібнені листки та стебла цієї рослини, які використовуються для куріння, нюхання, жування. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі* (Коцюб., I, 1955, 375); *Курив він такий лютий тютюн, що коло нього ніхто не міг стояти* (Довж., Зач. Десна, 1957, 472).

Нюхальний тютюн див. **нюхальний**.

◇ **Пропасті ні за понюшку тютюну** див. **понюшка**.

2. Трав'яниста декоративна рослина з запашними білими, рожевими або світло-фіолетовими квітками. *В центрі здіймалася клумба, засаджена резедою, матіолою, тютюном* (Трубл., Глиб. шлях, 1938, 45); *Тютюн і маргаритки сіяла.. челядь для себе* (Смолич, II, 1958, 11).

ТЮТЮНЕЦЬ, нця, ч. Пестл. до **тютюн** 1. *Еней, по човну походжає [походжаючи], Роменський тютюнець курив* (Котл., I, 1952, 164); *Яким Іванович починав курити цигарку, щедро частуючи тютюнцем і Тургана* (Збан., Сеспель, 1961, 79).

ТЮТЮНИСЬКО, а, ч. Зневажл. до **тютюн** 1.

ТЮТЮНИЩЕ, а, ч. Збільш. до **тютюн** 1. *Та й до тютюнища [єпископ] привержений, та й до чарки, старий собака, не байдужий* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 300).

ТЮТЮНКОВИЙ, а, е, заст. Тютюновий. Чоловік.. *смоктав тютюнкові корінці з коротенької люльки* (Стор., I, 1957, 250); // *Настояний на тютюні* (див. **тютюн** 1). *Тютюнова горілка; // у знач. ім. тютюнкава, вої, ж. Горілка, настояна на тютюні. Ой, час би, Грицьку, нам, ой, час пошануватися: Не все ж нам, братіку, не все парубкувати; Не все з дівчатами гасать і женитаться! І тютюнову день і ніч в шинку круглять!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 125).

ТЮТЮННИК, а, ч. 1. Той, хто вирощує тютюн (див. **тютюн** 1). *Харитина робить своє діло в городі,.. Хведір же в дворі, в полі, в садку, за тютюнника стоїть* (Григ., Вибр., 1959, 262); // *Робітник на тютюнових плантаціях. В змагання за досягнення показників героїв.. праці.. включилися.. овочівники і картоплярі, тютюнники й виноградарі* (Рад. Укр., 1.VI 1963, 2); // *Фахівець з тютюнництва. Тютюнники багатьох країн світу прагнуть виростити тютюн з низьким вмістом нікотину* (Наука., 8, 1968, 35).

2. Робітник тютюнової промисловості. *За два місяці від дня Лютневої революції перестраювали вже і металісти на великих заводах.., і тютюнники «Соломона Когена», і броварі «Бродського»* (Смолич, Мир., 1958, 50).

3. заст. Торговець тютюном. *Перед.. возом з тютюниками розбіглося стадо курей* (Кобр., Вибр., 1954, 120); — *Щасливий Ахмет, — говорили поміж себе чуркусанівці, сидючи в холодочку під повіткою чайхани і випалюючи з мідного кальяну по черзі тютюнець, що оце приніс його на спробу тютюнник* (Досв., Гюлле, 1961, 20).

ТЮТЮННИЦТВО, а, с. Вирощування тютюну (у 1 знач.) з промисловою метою. *Південний берег Криму — район садівництва, виноградарства, тютюнництва* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 287).

ТЮТЮННИЦЯ, і, ж. 1. Жін. до тютю́нник. *Він прагнув дочку «вивести в люди». Панею бачити, не гіркою тютюнницею у дворі* (Козл., Сонце., 1957, 78).

2. Коробочка плоскої форми для носіння тютюну з собою; табакерка. *Стукнув два рази на чистий ніготь заткнутою тютюнницею і повернув її гетьману* (Ле, Україна, 1940, 337).

ТЮТЮННИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до тютю́нництва. *Тютюнницькі господарства*.

ТЮТЮНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до тютю́н 1. *У всіх покоях стояв шум та гамір, було майже темно від тютюнового диму* (Фр., VIII, 1952, 380); *Одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн.. Велике тютюнове листя.. обпутало [обплутало] мене* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Павло.. зняв з комина сухого тютюнового бадилля і став дробити його сікачем у вербовому коритці* (Тют., Вир, 1964, 133); // *Пов'язаний з вирощуванням, обробкою, продажем тютюну. Таня працювала на тютюновій фабриці* (Головко, II, 1957, 440); — *Розкажи мені, що ви позавчора ввечері біля тютюнового кіоска.. робили* (Собко, Звич. життя, 1957, 62); *Тютюнова плантація*.

2. Який має колір тютюну; зелено-коричневий. *Тютюнові очі Погиби блиснули двома іскорками* (Стельмах, II, 1962, 54).

3. рідко. Який став жовтим від вживання тютюну (у 1 знач.). *Брови стиснулись на перенісці, цурпалки тютюнових вусів прикривають лінію заокругленого рота* (Стельмах, II, 1962, 411).

ТЮ-ТЮ-ТЮ див. тют-тют².

ТЮТЯ, і, ж. 1. дит. Курка, курча.

2. розм. Про безвільну, неенергійну, мляву людину. *В нього батько якийсь тютя* (Мик., Повісті., 1956, 4).

◇ **Тютя** з полів'яним носом див. ніс.

ТЮФТЕ́ЛЬКА див. тюфте́льки.

ТЮФТЕ́ЛЬКИ, льок, мн. (одн. тюфте́лька, и, ж.). Страва, що являє собою підсмажені або тушковані кульки з м'ясного або риб'ячого фаршу. *Для котлет, биточків, тюфтельок.. рибу розрізають на філе, нарізають невеликими кусками і пропускають через м'ясорубку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 39).

ТЮХТІЙ, я, ч., розм. Про вайлувату, неповоротку людину. [О л е с я:] *Хіба ж не скучно з вами? От кавалери! Один познюпа, другий тютхтій...* (Кроп., II, 1958, 254); — *Та швидше, пане, повертайтеся!.. Який же бо ви тютхтій...* (Кол., Терен., 1959, 334); — *Явдохо, може, піти [за зерном]? Га? — О боже, він ще питає. Ви бачите отакого тютхтія? Люди біжать, аж падають, а він...* (Тют., Вир, 1964, 367).

ТЮХТІЙСТВО, а, с., рідко. Вайлуватість, неповороткість. *Виходить, сухарем він тільки прикидається? Чи не для того, щоб нікому не впадало в очі його тютхтійство?* (Шовк., Людина., 1962, 101).

ТЮХТІЮВА́ТИЙ, а, е, розм. Вайлуватий, неповороткий. *Тут, на річці, Сирота не видавався таким тютхтіюватим. Спритно підтягнув човна, одним ударом увігнав у пісок короткого ломика, прип'яв човна* (Мушк., День., 1967, 85).

ТЮЧО́К, чка́, ч. Зменш. до тюк¹.

ТЯГ, у, ч., рідко: ◇ **Дати тягу** — швидко втекти. *Троянці із-за стін дивились, Пан Турн як з військом тягу дав* (Котл., I, 1952, 220); *Скоро побачив [війт], що йдуть [пани], то зараз же, не дожидаячись служби божої, дав тягу в поле* (Фр., II, 1950, 363).

ТЯГА, и, ж. 1. Сила, яка тягне, рухає що-небудь, а також джерело такої сили (тварина, машина, пристрій). *У нього [Щорса] була артилерія — три гармати, але стояли ці гармати не на площадках ешелону, а розраховувались на кінну тягу і враз могли з'явитись в самому несподіваному місці* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 28); *Льонокмбайн [ЛК-7] працює на тракторній тязі* (Техн. культ., 1956, 110).

△ **Електрична** (парова́ і т. ін.) **тяга** — рушійна сила, яка створюється за допомогою електричної (парової і т. ін.) енергії. *У нашій країні електрична тяга використовується на тисячах фабрик, заводів і шахт* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 305); *На залізницях завершено в основному заміну парової тяги електричною і тепловозною* (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 265).

2. Рух газу, диму, повітря (в димарі, трубі, вентиляційному пристрої і т. ін.), який виникає внаслідок різниці тиску. *Коли вогонь розпалився, тяга покращала* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 295); *Під припідком розіклала [Катерина] дрова, відкрила у стелі отвір для тяги* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9); *У двигун подається пускове паливо, потім основне, починає розвиватися тяга, і ракета відривається від землі* (Наука., 8, 1958, 17).

3. перен., рідко. Те саме, що **пбтяг**¹. *На заводі Захар.. відчув, як знову прокинулася в ньому велика тяга до книжки* (Ле, Право., 1957, 29).

4. техн. Стрижень, призначений для передачі тягових зусиль від однієї частини механізму до іншої. *Кермова тяга автомобіля*.

5. мисл. Політ самців вальдшнепа, що відшукують самок у шлюбний період. *Бував я на весняних тягах вальдшнєпів. Немає нічого чарівнішого, коли на тлі заграви призахідного сонця пролетить. опустивши вниз довгого носа, сірий птах, заклично похоркуючи* (Літ. Укр., 18.III 1969, 4); // *Полювання під час такого періоду. Повертатися з весняної тяги*.

ТЯГА́, й, ж., розм. Те саме, що **вага́** 1. *Часом, граціозно схиляючись під тягою повних води відер, паюю пропливала струнка дівчина* (Рильський, Бабине літо, 1967, 71); // *перен. Те саме, що **тяга́р** 3. Як не бачу тебе, Кожна хвиля — тяга безконечна; Як побачу тебе, Відновляється рана сердечна* (Фр., XI, 1952, 33).

ТЯГАНІ́НА, и, ж. 1. Повільне виконання справи, супроводжуване зайвими формальностями; зволікання. — *В нас без усякої тяганини нарізку вихлопотали [викропотали]. Уже й землеміри приїхали, плани складають* (Головко, II, 1957, 32); *Комуністична партія викорінює такі негативні явища в роботі радянського і господарського апарату, як бюрократизм, тяганину, кар'єризм* (Ком. Укр., 5, 1966, 22).

2. Справа, суперечка, яка виникає при зіткненні чийх-небудь інтересів, завдає багато клопоту і розтягується на довгий час. *Балабуха стояв ні в сиз ні в тих. Він не сподівався такої притичини, щоб йому довелося мати тяганину з громадою* (Н.-Лев., III, 1956, 62); [А н д р і й:] *Ніколи ми не сварилися з тобою і ніякої тяганини про меж нас не було* (Кроп., III, 1959, 142); // *заст. Про судову справу. Поїхав Василь до секретаря Чижика, повіз три мішки пшениці й десять рублів грошей. Завів тяганину* (Мирний, I, 1949, 218); *Не вигоріло діло раз, то, напевно, щоб вигоріло вдруге після*

стількох років тяганини по судах (Стельмах, I, 1962, 303).

3. Шум, безладний рух, метушня і т. ін. В далекій прихожій почувсь шум та тяганина роздягання (Н.-Лев., I, 1956, 622).

ТЯГÁР, я́, ч. 1. Вага; велика вага. Камінню властивий тягар, пекучість — огневі, Плинність — воді (Зеров, Вибр., 1966, 137); Руки його слабили й тремтіли від тягаря, що лежав на вилах (Тют., Вир, 1964, 116); *Образно. З юрби виходить похила бабуся. Тягар літ давить її до землі (Підс., Жарти., 1968, 11).

2. Важкий вантаж, важка поша. — *Бери, бери! — розсердився пан Стець. — Не носити ж мені тягар самому!* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 209); Треба мати хист докера, щоб понести на собі такий тягар. Але всі п'ятеро, кречучи, завдали собі ящики на плечі (Смолич, V, 1959, 35).

3. перев. чого, перен. Дуже важкі обов'язки, знегоди, клопоти. Життя моє було тягар (Крим., Вибр., 1965, 128); Боротьба смердів змусила пануючий клас піти на поступки і зменшити тягар феодальної експлуатації (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 462); Зустрічайте ж бурю, якщо посіяли вітер. Зазнайте тягаря війни і на своїй землі (Довж., I, 1958, 360); // Гнітючі переживання. [Г а й д а й:] Скажіть мені, товариші, куди йти?.. Щоб силу мав я одрубати в собі тяжкий тягар, що душить, смочке серце і розриває мозок?.. (Корн., I, 1955, 76); Молодий хлопець виносив з рідного села важкий тягар роздумів (Кол., Терен., 1959, 147).

◇ **Бра́ти** (взя́ти, прийня́ти і т. ін.) на себе (на свої плечі) [весь] тяга́р — брати на себе обтяжливі обов'язки, братися за якусь дуже важку справу, важку роботу. Західна Європа була врятована від страхіть татарської навали. Цим вона зобов'язана руському народові, який прийняв на себе весь тягар боротьби з татарами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 578); Сидів [Горецький] у своєму кабінеті і не вірив, що сам, добровільно, взяв на свої плечі тягар (М. Ю. Тарп., День., 1963, 255); Бу́ти (ста́ти) тяга́рем для кого — завдавати (завдати) кому-небудь клопоту, бути обтяжливим, вимагаючи уваги, турботи, витрат на утримання і т. ін. — *Із світанком у город я маю податись Жебрати, щоб тягарем не бути тобі і товариству* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 263); — *Друзі мене кличуть в листах, але я поки що не хочу їхати, щоб не стати для них тягарем* (Тют., Вир, 1964, 163); Одержане завдання не було для нього тягарем, воно скоріше було йому благословенням і перепусткою в царину бажаних подвигів (Гончар, III, 1959, 432); З плечей (з пліч) упав (звалився і т. ін.) тяга́р див. плечé; Ляга́ти (лягті́, наляга́ти і т. ін.) [усі́м] тяга́рем на плечі; [Увесь] тяга́р чого ліг на плечі; Тяга́р чого лежав на плечах — ставати (стати) тяжким обов'язком для когось; сильно пригнічувати когось. Панщина ж, своє господарство і діти усім тягарем лягли на одні материні плечі (Стельмах, Хліб., 1959, 433); Увесь страшний тягар соціального і національного поневолення ліг на плечі селянства і міської бідноти (Цюпа, Україна., 1960, 19); Велика, досі незнана відповідальність — чув [Сагайда] — лягає йому на плечі нещадним тягарем (Гончар, III, 1959, 142); Ляга́ти (лягті́, наляга́ти і т. ін.) тяга́рем на серце (серця́); Лежа́ти тяга́рем на серці — завдавати душевних страждань, гнітити, викликати тяжкий неспокій. Тут несподівано друга, грізніша подія заходить і на стурбовані наші серця тягарем налягає (Зеров, Вибр., 1966, 243); Він умів не просто слухати, а викликати у свого співрозмовника бажання висловити все, що важким тягарем лежало на серці (Тулуб, В степу., 1964, 214); Нести́ (ві́нести) [увесь] тяга́р чого, який на своїх плечах

(на собі) — мати обтяжливі обов'язки, здійснювати якусь дуже важку справу, виконувати важку роботу. — *Я оце щойно прийшов з роботи і трохи втомлений...* — *О, розумію, розумію...* Такий тягар нести на своїх плечах (М. Ю. Тарп., День., 1963, 97); Основний тягар боротьби проти фашизму виніс на своїх плечах радянський народ (Ком. Укр., 11, 1967, 75); Нести́ тяга́р у серці — зазнавати душевних страждань, тяжко переживати. *Ти [Т. Шевченко] в серці ніс тягар його [народу] великий, Святий тягар народної скорботи* (Сам., I, 1958, 137); Скида́ти (скі́нути) тяга́р з плечей — позбуватися чогось важкого, обтяжливих обов'язків, здійснювати важку справу, закінчувати важку роботу. Певно, довго гнобила бідність його рід.. Як важко було скидати з плечей цей тягар (Довж., I, 1958, 55); Скида́ти (скі́нути) тяга́р із серця (з душі) — заспокоюватися, відчувати душевний спокій, полегкість. — *Відчуваю, як ви прагнете.. скинути тягар з серця, що стільки часу гнітить вас* (Вільде, Сестри., 1958, 434).

ТЯГАРЕ́ЦЬ, рця́, ч., зменш. Звичайно металева річ, що підвішується до чого-небудь для збільшення ваги (з метою натягнення, занурення і т. ін.). Мішок [з тілом] був на дошці, і до ніг прикріплені залізні тягарці (Ірчан, II, 1958, 190); Канатик з тягарцем. Цей давній інструмент, що віками сумлінно служив людям, визначаючи нахил стіни, поступився місцем досконалому приладові (Знання., 7, 1966, 31).

ТЯГА́ТИ, аю, авш, недок., перех. 1. Пересувати, переміщати що-небудь, не відриваючи від землі, підлоги і т. ін. Надворі наймит гарманував пшеницю, тягаючи волами колодку чи вал по розкиданих і розв'язаних снопах (Н.-Лев., II, 1956, 250); Звалилася.. на нього [коня] вся й важка й легка робота. Тягав він сани по розмоклій дорозі так, що аж груди тріщали, і плуга тягав (Хотк., I, 1966, 128); Приємно тягати копиці до стогу (Довж., Зач. Десна, 1957, 474).

◇ За пátли тяга́ти див. пátли; Ле́две (насі́лу і т. ін.) но́ги тяга́ти — те саме, що Ле́две (насі́лу і т. ін.) но́ги во́лочити (див. во́лочити). Він сам на себе сердився і ходив по двору, ледве ноги тягаючи (Мирний, IV, 1955, 61); Ле́д тягав по світу ноги [Сеспель], не підводив низько схиленої голови (Збан., Сеспель, 1961, 222).

2. Носити що-небудь важке, важкі речі, вантаж тощо. — *Та що ж ви робили?..* — *Якісь дуби тягав* (Фр., II, 1950, 90); Вони щиро працювали на земляних роботах, тягали каміння, качали воду (Ю. Янов., II, 1954, 170); Вже ось кілька днів тягав на собі такі мішки і Марко (Цюпа, Назустріч., 1958, 99).

3. розм. Примушувати або спонукати кого-небудь іти з собою чи за собою. Флегматичного Мокрієвського Фесенко скрізь тягав за собою.. для компанії (Н.-Лев., V, 1966, 151); Він увесь день тягав мене по вбогій садку довкола своєї батьківської хати (Фр., IV, 1950, 277); // Примушувати ходити, з'являтися куди-небудь у зв'язку з якимсь вчинком, якоюсь дією, провинкою. — *А Николку тягатимуть шандарі [жандарми] за волюцюзтво* (Март., Тв., 1954, 81); *Ще невідомо, винен він чи ні? Може, й справді даремно хлопця тягають?* — роздумував Тимко (Тют., Вир, 1964, 268); Деякий час тягали на допити і Андрія-столяра (Крот., Сини., 1948, 22).

◇ Тяга́ти по суда́х див. суд.

4. розм. Одягати, носити. — *Справив їй [жінці] святешні чоботи, так вона їх, звиняйте, вже і в будень тягав* (Стельмах, II, 1962, 21); Офіцери вже давно не носять цієї форми, а він і досі тягає свою гімнастюрку (Собко, Срібний корабель, 1961, 129).

5. Виймати, діставати звідки-небудь, зсередини чогось; піднімати на поверхню. Роблять людиська, як ті коні в кираті, довбають святую землю, черпають

кип'ячку, тягають віск (Фр., IV, 1950, 7); Біля колодязя зарипів звід — це Прокіп воду тягає (Головко, I, 1957, 198); Надсаджуючись, тягала [Кульжан] з колодязя важкі відра води (Тулуб, В степу., 1964, 62); // Повити (рибу). Бувало, в цей самий час, восени, — які щуки тягав він «на живця!» (Рильський, Бабіне літо, 1967, 28); Дніпровські плавні — це цілий край з низовими лісами, .. з тихими озерами, заводами та протоками, де ще запорожці тягали волоками рибу (Гончар, II, 1959, 372).

6. Скубити, смикати до болю (за волосся, вуха і т. ін.). Пасинок скинув з мене очіпок та тягав двома руками за коси (Н.-Лев., II, 1956, 9); Мені сподобалося в школі. Зі мною тут говорили, як з дорослим, і не тільки не тягали за вуха, а й не лаяли за мій вчинок (Сміл., Сашко, 1957, 7).

7. розм. Брати чуже; красти. — Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне (Гр., I, 1963, 357); — Як вони вже тільки не старалися оганьбити, відтерти мене цей рік! Савка і смушки тягає, Савка і фураж переполовинює (Гончар, Таврія, 1952, 45).

ТЯГА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Ходити, їздити постійно або по багатьох місцях, без бажання чи вимушено. — Буде отак, безцасна, цілий вік тинятись та тягатись з економії на економію (Н.-Лев., I, 1956, 156); — Я тепер бачу, що не перероблю його на своє, а вічно тягатися отак-о по лісах — та де! О тім гріх навіть і думати (Хотк., II, 1966, 224); // Переходити, переїжджати з місця на місце, жити в різних місцях. — А я, — каже [Горпина], — вік ізвікувала, усе тягаючись по чужих дворах (Вовчок, I, 1955, 260); Старша дочка [генеральші] десь далеко в Московщині; середня тягається по всіх усядах за полком (Мирний, I, 1949, 200).

2. Вчащати куди-небудь або до кого-небудь. Дід Грицай.. вже не так часто тягався по корчмах та по гостях (Н.-Лев., IV, 1956, 220); // Вести неморальний спосіб життя, мати інтимні стосунки з ким-небудь; волочитися (у 4 знач.). Не одно ж і лихо на мою голову. Чоловік тягається, п'янствує (Барв., Опов., 1902, 299); — Десь там тягалася по городах, може, не одно байстря вже мала, а сюди приїздить діувати (Вас., I, 1959, 266).

3. з чим. Носити, возити що-небудь з собою, постійно мати при собі. На заставі таких розкошей, як роялі, ще ніхто не догадався поставити, отож і доводиться.. концертмейстеру тягатися з акордеоном (Загреб., Шепіт, 1966, 230); // Переносити з місця на місце що-небудь; носитися з чим-небудь. Мусили тягатися [солдати] з тими кружалами дроту, носитися з телефонними апаратами (Збан., Сеспель, 1961, 223); — Голод скрізь, а в них [у куркулів] хліба.. хто зна й скільки! Як ніч, так і починають з мішками тягатися (Головко, I, 1957, 136).

4. Змагатися, суперничати. — З вами, молодими, мені вже тягатись не сила... (Гончар, Таврія, 1952, 41); // Боротися. — Та хіба йому з оцими зливками бавитись? Йому на сцені з Піддубним тягатись! (Баш, Надія, 1960, 201).

5. Скубитися, смикати до болю одне одного (за волосся, вуха і т. ін.). Тепер обидві разом прозивали себе послидніми словами й тягалися за волосся (Март., Тв., 1954, 316); Старий Гаркуша воює з.. старообрядцями, за бороди з ними тягається (Гончар, II, 1959, 33).

6. Вести судову справу, судитися. Давай [Онисько і Василь] судитися. Тягались вони, тягались, вимотували з їх грошенята, вимотували (Мирний, I, 1949, 218); Три роки ми тягались по судах та несли кривавий гріш адвокатам (Козл., Опов. I. Клепа, 1950, 14).

ТЯГА́Ч, а, ч. Спеціальний автомобіль або трактор, які застосовуються для буксирування причепів з вантажем, гармат і т. ін. Курять дороги за півторатонками, тракторами-тягачами, безтарками, простими мажками: все повністю переключилося на возіння зерна (Ю. Янов., II, 1954, 179); З гуркотом проповзла на тупоносих тягачах батарея гармат (Перв., Дикий мед, 1963, 453).

ТЯГЛЕ́ЦЬ, я, ч., іст. Той, хто був обкладений тяглом (у 3 знач.). На трудове населення міста й села усім своїм тягарем лягло також «тягло» — державні податки й повинності. Усі, хто сплачував тягло, називались «тяглецями» (Іст. СРСР, I, 1957, 150).

ТЯГЛО́, а, с.; мн. тя́гла, тя́гол. 1. Робоча худоба в сільському господарстві (коні, воли і т. ін.). — Було в батька своє тягло (Барв., Опов., 1902, 222); — Орати не будеш же собою та жінкою, — тягла треба... (Головко, I, 1957, 221); Хлібороби, які мають своє тягло, воза, накладають на нього гній і везуть на гору, на свій шматочок поля (Чорн., Визвол. земля, 1950, 8).

2. Лямка для тягнення невода, порома і т. ін. — Ану, разом!.. Ану-ну! — хрипіли нетяги, налягаючи на тягла (Тулуб, Людолови, II, 1957, 183).

3. іст. Феодальні державні податки й повинності селян та посадських людей у Російській державі XV — початку XVIII ст. Багаті посадські тяглеці.. займали виборні посади і старались полегшити собі посадське тягло (Іст. СРСР, I, 1956, 174); // Кріпосна повинність. Старе й мале, від п'ятилітка, пішло в тягло, свій оброк понесло (Морд., I, 1958, 43).

ТЯГЛОВИ́Й, а, е. 1. Який використовується для роботи в сільському господарстві (про коней, худобу).

Тягловá сі́ла див. сі́ла.

2. Який має робочу худобу, тягло (у 1 знач.). Для тяглових господарств, тобто таких, що мали коней або волів, встановлювалось.. чотири дні панщинних робіт на тиждень (Іст. УРСР, I, 1953, 421).

3. іст. Який був обкладений тяглом, підлягав тяглу (у 3 знач.). Тяглові селяни.

ТЯГНЕ́НИЙ, ТЯГНУ́ТИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до тягну́ти, тягті́. За моєї пам'яті вже не було славетної київської «конки» — незграбної споруди на колесах, що пересувалась по рейках, тягнена худючими шкапами... (Рильський, Веч. розмови, 1962, 7); // у знач. прикм. Тягнутий дріт.

ТЯГНУ́ТИ див. тягті́.

ТЯГНУ́ТИЙ див. тя́гнений.

ТЯГНУ́ТИСЯ див. тягті́ся.

ТЯГНУ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до тягну́ти, тягті́; // у знач. прикм. Тягнучий гвинт; Тягнучий барабан.

ТЯГОВИ́Й, а, е. Стос. до тяги (у 1 знач.); // Признач. для тягнення, переміщення чого-небудь. Тягові прилади; Тяговий трос; Тягові електродвигуни.

ТЯГО́МІР, а, ч. Прилад для вимірювання сили тяги (у 2 знач.) в топках.

ТЯГО́ТА, ї, ж. 1. Трудність, важкість. — Не смотіла, кажуть, нашої ділити тяготи! (Барв., Опов., 1902, 121); Вона.. з видимою тяготою несе труди свої професії (Хотк., II, 1966, 413); // перев. у мн. Труднощі, важкі обов'язки. На похідні нестатки й тяготи ви [пані] всі нездатні (Тулуб, Людолови, II, 1957, 213); У Програмі КПРС поставлено завдання.. зняти з неї [жінки] тяготи домашнього господарства (Рад. Укр., 8.III 1963, 1); // Стан душевного невдоволення, відчуття тягара на душі, серці. Від юних днів, від пестощів і раю Нам тягота лишається сама (Зеров, Вибр., 1966, 390).

2. діал. Вага. Треба взяти чоботи, в них тягота невелика (Сл. Гр.); З тяжким серцем, згорблений і похилений, ніби під якоюсь великою тяготою, вийшов ключник із казні (Фр., II, 1950, 279).

ТЯГТІ і **ТЯГНУТИ**, тягну́, тягне́ш; мин. ч. тяг, ла́, ло́; тягну́в, ну́ла, ло; недок. 1. перех. Ухопившись, тримаючись за що-небудь, з силою переміщати в напрямку до себе або за собою. Отаман причалив човна до берега, скочив на берег, намочивши ноги, вхопив за кодолю і гукнув голосно:— Тягніть разом! (Н.-Лев., II, 1956, 227); Палійчук витяг із бесагів калач і простягає його Маріці, але сам не пускає з рук, тримаючи на пальці. Маріка собі зачепила палець, і тягнуть калач, аж поки розломали (Хотк., II, 1966, 417); // Нести на собі чи в руках що-небудь важке або великого розміру, що звичайно торкається землі. — Я для чогось побився об заклад з парубками, що притягну з лісу деревину.— І це ти, чоловіче, з самого лісу тягнеш отаке нещастя? — жатається Яків (Стельмах, I, 1962, 480); Ватаг валки.. човгав далі, тягнучи по землі предовгий батіг (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 28); // Тримавши за щось, примушувати кого-небудь іти з собою чи за собою. Колісник ішов уперед і тяг за руку Рубця (Мирний, III, 1954, 271); Всю ніч рота Сагайди пробивалася за піхотою через міжгір'я, тягнучи за собою коней, нав'ючених мінами (Гончар, III, 1959, 125); // Захоплювати своїм рухом (про течію, воду і т. ін.). Лід ломився під мною... Я почував, як сильно тягне мене течія під лід (Досв., Вибр., 1959, 183); // Узявшись за що-небудь, смикати. Тягнула [дочка] маму за намисто і прикладала дрібненькі пучечки мамі до уст (Вовчок, I, 1955, 357); — Васькові сьогодні вже одинадцять. А мені — десять буде. Платон тягне брата одинадцять разів за вуха і цілує в щоку (Зар., На.. світі, 1967, 239); // розм. Приносити з собою, на собі; вносити. — Нам не треба пампушок, медяників... маковників та всяких там пундиків! Тягни нам цілого барана (Довж., I, 1958, 219); — Ну, хлопці,— звернувся Палилюлька до своїх охоронців.— Тягніть сюди і печене, і варене (Стельмах, II, 1962, 88); Поки був [Микола] у молодших класах, то кожного разу [першого вересня] тягнув такого букета, що аж дивно було, як він його підіймав — не букет, а цілісінький сніп (Збан., Курил. о-ви, 1963, 112); // за ким, перен., розм. Підтримувати кого-небудь, бути на чийомусь боці, діяти в чийх-небудь інтересах. Батько все тягне за Романком — своїм пестунчиком (Коцюб., I, 1955, 102).

◇ В одін гуж тягті див. одін; За в́уха тягті (тягну́ти) див. в́ухо; Л́едве (на́силу і т. ін.) тягті (тягну́ти) но́ги — те саме, що Л́едве (на́силу і т. ін.) но́ги воло́чити (див. воло́чити). Іду́ть [хлопці] де́нь, іду́ть дру́гий.. Насилу-насилу ноги тягнуть (Вас., II, 1959, 157); Натомлені, голодні й побиті, ледве ноги тягнучи, повернулися ми до табору (Коз., Гарячі руки, 1960, 65); О́станні жи́ли тягну́ти див. жи́ла¹; Тягті́ (тягну́ти) во́локом див. во́локом; Тягті́ (тягну́ти) ду́шу з ко́го; Тягті́ (тягну́ти) за ду́шу ко́го: а) набридати чим-небудь нудним, одноманітним. Де́сь гостри́ться, крича́чи, ні́ж на бру́ску, де́сь тя́гне за ду́шу по́псована кате́ринка (Дн. Чайка, Тв., 1960, 191); б) мучити. Та́к і́нший на слова́х До́бро твори́ти пра́гне, А ду́шу з вас, бу́ва, Крі́зь ребра́ тя́гне (Год., Заяча матем., 1961, 142); Тягті́ (тягну́ти) жи́ли див. жи́ла¹; Тягті́ за жи́віт див. жи́віт; Тягті́ за пе́чінкі — те саме, що Тягті́ за жи́віт (див. жи́віт). Жи́віт у́же йому́ так ска́вучи́ть, за пе́чінки́ так тя́гне його́, і́в би, зда́ється, і́ сві́чки (Тесл., З книги життя, 1949, 191); Тягті́ (тягну́ти) за я́зі́к ко́го — примушувати сказати що-небудь; випитувати когось. О. Катехит почав випитувати [учнів] одного по однім, почав, як то кажуть, тягти за язик (Фр., IV, 1950,

233); — Катю, не тягни його за язик.. — Я вже колись сама доберуся до нього... (Гур., Наша молодість, 1949, 97); Тягті́ (тягну́ти) на по́збри́ще див. по́збри́ще; Тягті́ (тягну́ти) но́гу — не ступати пошкодженою або хворою ногою. Повиску́ючи, з ха́ти виско́чило поро́ся, тя́гну́чи задню́ ногу (Тют., Вир, 1964, 351); Тягті́ (тягну́ти) ру́ку за ко́го, за ким, рідко́ чию́ — підтримувати когонебудь, бути на чийомусь боці, діяти в чийх-небудь інтересах. — Чи вам же таки за злодіїв руку тягнути! (Л. Янов., I, 1959, 48); — Постри́вай же ти, Соловейку!.. Я ж то́бі оддя́чу ще й на ці́м сві́ті, коли ти тя́гнеш руку́ за Параско́ю (Н.-Лев., II, 1956, 24); По́тім ви́шов на ганок Гри́гор і поча́в говори́ти, що старо́ста тя́гне руку́ курку́лів (Панч, II, 1956, 522); Тягті́ руч див. руч; Тягті́ сі́рка за хві́ст (за хвоста́) див. сі́ркі́.

2. перех. Рухати, переміщати що-небудь своєю тяговою силою (про робочу худобу, машини). Шкапи́на.., ледве́ пересту́паючи тре́мтячи́ми но́гами, тя́гла нудни́й ві́зок по курні́й доро́зі (Коцюб., I, 1955, 371); Гні́дий кі́нь з темною́ гриво́ю тя́г довгу́ ребри́сту гарбу́ (Дор., Не повторі.., 1968, 134); Ве́сь пої́зд скла́дався з одного́ вантажного́ ваго́на, якого́ тя́гнув маневрови́й парово́з (Панч, Синів.., 1959, 11); // неперех. Рухаючи, переміщаючи що-небудь, працювати, діяти певним чином. Гні́дко проти́ гори́ не заска́че, тя́гне тихо́ю ходо́ю (Мирний, IV, 1955, 312); Молоді́ воли́ки тя́гли щиро́, не лі́нующи́сь (Коцюб., I, 1955, 110); Як не́ дивно́, але́ армі́йські ко́ні тя́гнули́ краще́, ніж ферме́рські кру́торогі́ (Гончар, III, 1959, 224).

3. перех. Виймати, діставати звідки-небудь, зсередини чогось; піднімати на поверхню. Оско́лок, гостри́й і ма́ленький, як о́від, впи́вся у ті́ло. Де́нис Бла́женко бере́ його́ пальця́ми.— Тя́гни! — ко́мандує Хо́ма (Гончар, III, 1959, 278); Я ві́дчу́в, що ка́нат ру́хається́, і мене́ тя́гнуть на́гору (Ю. Янов., II, 1958, 83); Тя́гнути во́ду з кри́ниці; // Ло́вити (ри́бу). Те́ і ді́ло са́к ви́ймаю́, Щу́ку й оку́ня тя́гну (Щог., Поезії, 1958, 143); Я щохви́лини́ тя́г красно́пі́рок, плі́точок, а раз пій́мав на́віть ди́вака оку́ня, що чо́мусь поче́пився на хлі́б (Досв., Вибр., 1959, 54).

4. перех., розм. Примушувати або спонукати когонебудь іти куди-небудь, з собою чи за собою. Тя́гніть Пе́тра на ве́черю, Лю́бії ді́вчата, Ста́вте на сті́л ви́тетерю́ Та́ рі́жете курча́та! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 142); Ра́йса ра́да бу́ла, коли́ Та́ся ча́сом з са́мого ранку́ забі́гала до не́ї й тя́гла її́ в лі́с або в по́ле (Коцюб., I, 1955, 320); [А р к а д і й:] На́ засі́дання́ вас тя́гнути́ треба́, а от за пайка́ми бі́гаєте́ (Корн., I, 1955, 118); // Примушувати когось іти, приходити куди-небудь у зв'язку з якимсь вчинком, якоюсь дією, провинною.

◇ Тягті́ до су́ду (на су́д) див. су́д.

5. перех. Викликати бажання бути де-небудь, піти куди-небудь. — І́ мені́ не раз тут ті́сно, Се́ред гі́р оти́х сні́жних, Тя́гне ту́га непоборна́ До́ степі́в тих запа́шних (Фр., XIII, 1954, 361); Револю́ційна́ хви́ля вла́дно тя́гла нас на ву́лицю, на пло́щі (Довж., I, 1958, 15); // безос. Мене́ ду́же тя́гне на рі́здво пої́хати на Ру́сь (Стеф., III, 1954, 28); В ха́ті нас нуди́ло. Нас тя́гло до лі́су, туди́, де рі́чка, де шелест дере́в і пахо́щі лі́сової зеле́ні (Досв., Вибр., 1959, 47); Кра́йню́ка не́втримно́ тя́гло на фронт (Кучер, Голод, 1961, 162); // Викликати потя́г (див. по́тяг¹ 1, 2) до ко́го-, чо́го-небу́дь. У Воро́ничах бу́в то́ді молоди́й учи́тель, гарни́й мужчи́на. Та́ не краса́ його́ тя́гнула́ її́ до нього́, але́ його́вда́ча (Март., Тв., 1954, 234); [І в а н:] Ко́ли в́же вас та́к тя́гне поезі́я, то краще́ чита́йте чу́жу, а пи́сати я́ б вам не ра́див (Сам., II, 1958, 118); // безос. Відчу́вати потя́г (див. по́тяг¹ 1, 2) до ко́го-, чо́го-небу́дь. Я ві́дчувала́, що мене́ тя́гло до нього́ (Ю. Янов., II, 1958, 91); [О л е к с і й:] Я́ н'ю

звичайності ради, самохіть же мене до питва ніколи не тягне (Кроп., V, 1959, 507); // безос., на що, до чого. Відчувати бажання робити що-небудь, займатися чим-небудь. Мабуть, уже до старості дійшлося: На мемуари тягне день при дні (Рильський, II, 1960, 67); — Я пригадав, що мене з дитинства тягло до малювання (Збан., Єдина, 1959, 141).

◇ Тягне (тягло, тягнуло) на легкий хліб, безос., кого — хтось не має бажання працювати, намагається одержувати кошти без великої затрати сил, через різні комбінації і т. ін. — Скільки його пам'ятаю, він завжди такий. Усе на легкий хліб тягне. Усе на дурника хоче прожити і чарку випити. Так і норовить, аби від роботи в колгоспі чкурнуть... (Кучер, Трудна любов, 1960, 432); Тягне (тягло, тягнуло) на сон (до сну), безос., кого — хтось відчуває сонливість, бажання спати. Не тягнуло на сон і тих, хто мав отримати землю, не спали й ті, які мали позбутись частини своїх правдою і кривдою добутих урочищ і хуторів (Стельмах, II, 1962, 91).

6. *перех.* Витягувати, простягати що-небудь до когось, чогось, в якомусь напрямку. Мар'янка зацікавлено дивилася на дивний стовбур білоцвіття і тягла до яблуньки свої маленькі, пухленькі ручки (Цюпа, На зустріч..., 1958, 440); Знову [Левко] тягне руки до Христини. Але та відходить від нього і зітхав (Стельмах, I, 1962, 537); *Образно. До мене вишня мерзлу гілку тягнула скорбно. День синів (Сос., II, 1958, 428).

7. *перех.* Прокладати, проводити (дріт, кабель і т. ін.). — Батько нездужають. Тягнули .. електропроводи на господарство, то впали із стовпа (Гуц., Скупана..., 1965, 117); Сюди [на командний пункт] вже несли на плечах боєприпаси, зв'язківці тягнули кабель (Гончар, III, 1959, 262).

8. *неперех., розм.* Іти (звичайно повільно). Один тільки сторож лишається [в церкві] — куняє-куняє, а там і собі тягне додому (Україна., I, 1960, 125); — З-за Буга я й далі... кудю сточу, тудю й потягну.. — Тягнеть, тягнеть на здоров'я! — глузує Демчиha. — Аби Гапка не потягнула когось на розправу... (Вовчок, VI, 1956, 263); Тягли [хлопці] улицею, мов справжні парубки, співаючи і курячи люльки (П. Куліш, Вибр., 1969, 288).

9. *безос., неперех.* Мати тягу (у 2 знач.). — Ваша високість, у комині кладуть весь час гнізда граки, тому погано тягне (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 129).

10. *неперех.* Дути, віяти (про вітер). Сонце гріє, як і гріло; З плавнів тягне вітер вільний (Щог., Поезії, 1958, 258); Холодний вітер тяг з півночі.. і плутався у дворі, в густих вітах акацій (Коцюба, Перед грозою, 1958, 225); // *безос., чим.* Повівати, надходити струменями; обдавати теплом, холодом і т. ін. Зскакую з ліжка, заглядаю в столову — звідти тягне свіжим, морозним повітрям (Коцюб., III, 1956, 258); Із стегу тягло прохолодою (Панч, Гомон. Україна, 1954, 51); Від заболоченого лужка приємно тягнуло вологою (Мур., Свіже повітря..., 1962, 41); // *безос., чим.* Доноситися (про запах). Чмихаю носом, рознюхую — тягне не то кізяком, не то м'ятою... (Вас., I, 1959, 376); З городів тягло коноплями і розпареним ґноєм (Тют., Вир, 1964, 383).

◇ Пусткою тягне див. пуста.

11. *перех.* З насолодою, зі смаком пити або вдихати що-небудь. А добрі молодці кружали, Поки аж півні заспівали — Що здужали, то все тягли (Котл., I, 1952, 74); Хома Лихо припадав до відра, довго тягне холодну чисту воду (Горд., II, 1959, 198); Огли сидів мовчки під піддашком чайхани і.. тягнув димок з череп'яного кальяну (Досв., Гюлле, 1961, 92).

Тягті (тягнути) горілку (пиво і т. ін.) — пити, вживати хмільні напої. Знаю тебе, бурсо; знаю тебе здавна, Як по всім країнам та була ти славна; ..Правда, що тягла ти добре оковиту, Іноді харцизмом обридала світу (Щог., Поезії, 1958, 131); Трапезуючи, добре тягнули братчики горілку, мед, пиво, однак ніхто не впивсь (П. Куліш, Вибр., 1969, 148); Тягті (тягнути) тютюн (махорку, цигарку, люльку, з люльки і т. ін.) — курити. Рядочком їзали [Сагайдачний з Дорошенком] гарненько, З люльок тютюн тягли смачненько (Котл., I, 1952, 195); Кайт з силою тягне люльку, так що вона починає шкварчати (Кол., На фронті..., 1959, 30).

◇ Тягті (тягнути) [всі] соки див. сік.

12. *перех., розм.* Брати чуже; красти. Бідний в убогого тягне сорочку із плота (Коцюб., II, 1955, 233).

13. *перех. і неперех.* Говорити повільно, протяжно. Піп тягне довго і нудно про те, що жінка має боятися свого чоловіка (Кучер, Голод, 1961, 292); // Співаючи, довго тримати, протягувати звук (звичайно на верхніх нотах). — Заспівайте! Заспівайте! Кажуть, що ви добре вмієте тягнути (Речм., Весн. грози, 1961, 126).

◇ Тягнути (висмікувати) слова з рота див. рот.

14. *перех. і неперех.* Довго робити що-небудь, затримувати завершення, вирішення чого-небудь. Не знаю, чи вже скінчили вони друкування першого тому, чи й досі тягнуть? (Мирний, V, 1955, 433); [К а р п о:] І з ділом тим не тягнеть (Собко, П'єси, 1958, 20); // Зволікати із чим-небудь, не зважуватися зробити що-небудь. — Або ти зараз все розкажеш, або ми підемо додому, — невдоволено буркнув нетерпеливий Данько. — Чого тягнеш? (Мокр., Острів..., 1961, 9); // у сполуч. зі сл. у н и з. Погано працюючи, навчаючись, знижувати загальні показники. — Але як не вболівати? — питала себе Іринка. — Один погано працює — всіх униз тягне (Томч., Закарп. опов., 1953, 23).

◇ Тягті час — зволікати із здійсненням чого-небудь. Певно, найкраще було б піти додому.. Тільки ж Первоцвіт навмисне тягне час, щоб прийти, коли вже спатимуть дружина й донька: не доведеться розмовляти (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 360).

15. *перех., перен., розм.* Віддаючи багато сил, наполегливо працюючи, долаючи труднощі, вести що-небудь (господарство, якусь ділянку роботи). [Г о р л е н к о:] Вони [жінки] тут без нас усе господарство тягнули стільки років. Мабуть, потомились. Хоч у мене рука ще не зовсім в порядку, а я вирішив — завтра ж сідаю на трактор (Корн., II, 1955, 91); — Сам один на своєму горбі всю газету тягну (Головко, II, 1957, 552).

◇ Тягті (тягнути) життя яке — жити у важких умовах, нестатках. — Та чи то ж то одна моя мати така?.. Хіба одні ми?.. Сотні, тисячі, тисячі тисяч отак тягли й тягнуть своє злиденне життя... (Мирний, II, 1954, 253); Щоб не тягти життя нужденне, Дали батьки нам гарту пай, — Нас кличе збурення натхненне І смерть у помсті за свій край! (Вороний, Вибр., 1959, 202); Тягті лямку див. лямка; Тягті ярмо яке, чого — важко, безрадісно жити. Він знав, що небагато стрічається по-справжньому щасливих родин. Навіть і ті, які побралися по коханню, .. через якийсь рік-два.. тягнули скрипуче родинне ярмо (Стельмах, II, 1962, 147).

16. *перех. і неперех.* Мати якусь вагу; важити. — Славний кабанчик, на пудів шість тягне (Зар., На.. світі, 1967, 100); // Відтягувати своєю вагою. У кожного за спиною теліпався лантух, аж назад тягнув (Тют., Вир, 1964, 356); Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сів. Торбина з зерном тягне її донизу (Довж., I, 1958, 34); // *безос.* Примушувати опускатися під дією своєї ваги. Тимка стало тягнути вниз, і хто його знає, чим би

це все закінчилось, та нагодився на ту хвилю Джмелик на човні (Тют., Вир, 1964, 122).

17. *безос., перех. і неперех.* Боліти. Старий Папаяніс нездужав. Ломить кості, тягне в попереку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 497); Йому тягло крижі, мабуть, він застудив їх, бо в обід лежав трохи на вогкій ниві (Мик., II, 1957, 81).

ТЯГТІСЯ і ТЯГНУТИСЯ, тягну́ся, тя́гнешся; мин. ч. тя́гся, ла́ся, ло́ся і тягну́вся, ну́лася, лося; *недок.* 1. *також чим.* Випростуючись, витягаючись або пориваючись, рухатися в напрямку до кого-, чого-небудь, намагатися наблизитися. Рука тяглася до чарки (Мирний, III, 1954, 268); Малюк.. раптом тягнеться до поморщеної дідової шиї (Ю. Янов., II, 1954, 109); — Ма-мо! — Рученята простягла [Марійка], тягнулась. А ма-ти ніжно горнула до себе, і в очах її блищали сльози (Головко, I, 1957, 93); Кінь тягнувся до свіжої зелені, до води (Тулуб, Людолови, I, 1957, 42); На гілляці стояв на задніх лапах ведмідь, а передніми тягнувся до навислої над ним галузки, де висіли жолуді (Гжицький, Опришки, 1962, 217); Сидячи край столу, він тягся й собі ложкою до одної миски (Цюпа, Три явори, 1958, 7); // *рідко, розм.* Стояти виструнчившись, навияжку. — Ти сядь, не тягнися, матросе Журба, — поклав йому руку на плече командир (Кучер, Голод, 1961, 125).

2. Мати здатність розтягатися, збільшуватися в довжину, в ширину. Коли спробувати розірвати лист евкомії, він тягнеться, як резина (Літ. газ., 13. V 1958, 1); // *перев. у сполуч. із сл. в г'о р у.* Ставати вищим у процесі росту, рости. Коли б був я дубом пишним, Простягав би я галуззя До проміння золотого І тягнувся б вгору, вгору (Олесь, Вибр., 1958, 56); І тягнуться пшениці пружні стебла До сонця вгору (Дор., Єдність, 1950, 7); Сонька тяглася вгору, давно переросла його [брата] (Перв., Материн.. хліб, 1960, 149); Борис підростає, тягнеться вгору (Хижняк, Тамара, 1959, 211).

3. Прилипаючи, в'язнучи від дотику, переміщатися слідом за чимось. Вулиця Маршалкова перетворилася на суцільне багно, що липким глиняним місивом тяглося за постоломи (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30).

4. Рухатися, поширюватися легкими, тонкими струменями. Порох од конопель, од мичок тягся в комин, неначе дим (Н.-Лев., II, 1956, 185); Крізь дощаний дах тяглися синюваті стрічки диму, що закучерялювалися й розпливалися в прозорому повітрі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 194).

5. Будучи прикріпленим, прив'язаним і т. ін. до кого-, чого-небудь, переміщатися за ним. Як приємно.. бачити, Як, з поля повертаючись, Воли ступають, а за ними тягнуться — Зубцями вгору — борони (Зеров, Вибр., 1966, 264); Тягнеться нитка за голкою; // Залишатися після чийогось руху (про слід). Дівча біжить в тяжкій одчаї, Коса їй плечі устеляє, А сльози падають у брід, І кров'ю тягнеться твій слід (Стельмах, V, 1963, 8).

6. Іти, їхати услід за ким-, чим-небудь. На білому, пишному рукаку, у многоцінній [дорогій] збруї, виїхав граф Потоцький..; за ним тягся поїзд потужного лицарства (Стар., Облога., 1961, 34); Коли з другої вулиці вертались школярі на майдан, за ними тягнувся вже довгий хвіст. Діти, молодь, дядьки (Вас., II, 1959, 242); Праворуч їхали вози, тягнулась за возами худоба (Вільде, Сестри., 1958, 110); // Повільно рухатися низкою, один за одним. Через село тягнеться військовий обоз (Головко, I, 1957, 352); В небі тягнулись на північ журавлі і лебеді, зрідка гублячи на землю своє притертє в дорозі пір'я (Стельмах, I, 1962, 185); // Взагалі по-вільно рухатися (іти, їхати). Стали на прощу люди сходитись. Звідки вже не тягнуться у той Київ щовесни!

(Вовчок, I, 1955, 17); Була вже північ. По темних дорогах тяглися з заходу визволені з неволі радянські люди (Довж., I, 1958, 380); Потяг ледве тягся (Досв., Вибр., 1959, 29).

7. Продовжуватися, тривати (перев. довго). Весілля тяглося тиждень (Н.-Лев., III, 1956, 82); Довго тягнеться казка, а там і друга (Гр., I, 1963, 282); Мокра осінь у 1919 році тяглася до грудня, а потім зайшла холодна зима (Панч, Гарні хлопці, 1959, 128); Йому неодмінно треба поговорити з нею. Так далі тягнутися не може. Сьогодні другий день не вийшла Надійка на роботу (Д. Бедзик, Серце., 1961, 33); // Минати, проходити (одноманітно, поволі — про час, життя). Час тягнеться помалу. Сонце наче спинилось на горизонті і глузує з нас (Кол., На фронті., 1959, 96); Не любив Полікарп Чугай довгих зимових вечорів.. Вони тягнулись для нього вічність (Зар., На.. світі, 1967, 154); І серед цих чабанських небосхилів, то ясно-червоних уранці, то ще яскравіших — багряних чи жовтогарячих — при заході, відтепер тягнеться твоє безбуремне життя (Гончар, Тронка, 1963, 216).

8. Займати великий простір у довжину; пролягати. Село тяглося безкінця (Барв., Опов., 1902, 242); За селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники (Коцюб., I, 1955, 265); Уздовж річки Ор тягся густий очерет (Тулуб, В степу., 1964, 7); Понад горою тягнулася одна вулиця, безлюдна, тиха (Збан., Сеспель, 1961, 313); // Бути розташованим, пролягати довгою низкою на якійсь відстані один від одного. Під самими горами тяглися одна за другою рибальські хати в зелених садках та вербах (Н.-Лев., II, 1956, 381); По схилах, перетинаючи шосе, тяглися кількома ярусами траншеї, дзоти (Гончар, III, 1959, 95); // Бути розміщеним у якому-небудь напрямку (про предмети, що їх можна протягнути на певну відстань — вірвовку, дріт і т. ін.). Від стола до дверей тяглася вірвовка, і Микита зрозумів, що то за допомогою неї Карпо відчиняв двері (Тют., Вир, 1964, 385); Численні телефонні дроти, — тягнучись одні десь зі степу, інші знизу, із Сивашів, — сходяться жмутком біля освітленого віконця, зникають у ньому (Гончар, II, 1959, 425); // Простягатися, простелятися (про тіні). Місяць уже сідав, ховаючись за хатами й деревами. По землі тягнулися довгі густі тіні (Коз., Гарячі руки, 1960, 53).

9. *перен.* Прагнути до чого-небудь, намагатися здобути щось. Душа банувала за чимсь кращим.. тяглася в інші, кращі світи (Коцюб., II, 1955, 345); Сумирна і чиста душа Чайчихи усе життя тягнулась до того щастя, яке жевріло тільки в переказах і надіях (Стельмах, I, 1962, *292); // Відчувати потяг до кого-, чого-небудь. Вона тяглася до нього, як квітка до сонця (Коцюб., II, 1955, 143); Я змалечку тягнувся до книг (Вільде, Вивен., 1959, 5); Багата наша земля на таланти, тягнуться наші люди до музичної творчості, до пісні (Тич., III, 1957, 320); // Прагнути зрівнятися в чомусь з ким-небудь, не відстати в чомусь від когось. За багатими не тягтись (Номис, 1864, № 1415); Параска.. тягнеться стати нарівні з сином багатого одкупщика (Мирний, IV, 1955, 138).

10. Докладати багато зусиль, тяжко працювати, з труднощами знаходити кошти для чого-небудь (для свого існування, придбання чого-небудь і т. ін.). Грицько невгавав... — Усе на громаду та на громаду. Що ж громада таке, як не ми? Кому приходитьсь тягтись, як не нам? (Мирний, III, 1954, 50).

Тягтіся (тягну́тися) з *останнього* (заст. *остатнього*) — докладати особливо багато зусиль, надто тяжко працювати, з великими труднощами знаходити кошти на що-небудь. — Громада тяглася з останнього [на су-

довий процес] (Фр., II, 1950, 49); — Тягнемось, з останнього тягнемось, щоб хоч якусь шапку придбати (Стельмах, II, 1962, 414).

11. Звучати протяжно і довго. Надворі вив пес. Уперто, жалібно тяглася нота скарги в темряві (Коцюб., I, 1955, 330); З долин, мов нота довга і тривала, Хвилясто тягся клич плугатяря (Бажан, Вибр., 1940, 180); За стіною тягнеться жалібно мелодія, дбайливо виконувана майстрами музичної техніки (Досв., Вибр., 1959, 364).

12. розм. Бути наявним. — Навіщо тобі хліб купувати, коли, спасибі богу, й свій ще потроху тягнеться... (Мирний, II, 1954, 167).

13. Пас. до тягті, тягнути (у 1—3, 7 знач.).

ТЯГУЧЕ. Присл. до тягучий (у 3—5 знач.). Матроси вийшли з автобуса й одразу почули, як.. тягуче співало розбурхане море (Кучер, Прощай.., 1957, 18).

ТЯГУЧИЙ, а, е. 1. Здатний розтягатися, збільшуватися в довжину й ширину, не розриваючись. Тягуче кісто [тісто] — коржа не можна розкачати: що розкачаю, то воно знов збіжиться (Сл. Гр.); Тягуча гума; Тягуча шкіра.

2. Липкий, в'язкий, який тягнеться від дотику. Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води. Була це густа, гнила й тягуча рідина (Коцюб., I, 1955, 357); Широкий усміхнувся. Ще міцніше потис руку полковника і по черзі переступив з ноги на ногу, витягаючи їх з рідкої, але тягучої твані (Ле, Мої листи, 1945, 182); Тягучий мед; Тягучий слиз.

3. Який довго триває; надміру довгий, розтягнений. Сидять купами впововж усього ешелона [солдати], навпроти своїх вагонів, ведуть тягучі розмови (Гончар, Людина.., 1960, 82).

4. Протяжний, повільний (про голос, звук і т. ін.). Той голос, липкий, тягучий, живе в моїх вухах, обліпив мозок (Коцюб., II, 1955, 189); Знадвору долітає тягучий дзвін, ніби крізь сон скликаючи людей до служби (Вас., I, 1959, 325); Щоп'ятниці [татари] довго грали на саморобній зурні тягучих татарських пісень (Тулуб, Людолови, I, 1957, 319); Дід гостював у дочки, пив горілку за здоров'я своїх онуків, співав у гурті з родичами тягучих та голосистих пісень (Гуц., Скупана.., 1965, 4).

5. перен. Одноманітний, нудний. Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок (Кочура, Зол. грамота, 1960, 183); У кабінеті запала глуха, тягуча тиша (Кучер, Прощай.., 1957, 276).

ТЯГУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. тягучий. Висока електропровідність, теплопровідність, хімічна стійкість, ковкість, тягучість — ці цінні властивості міді зумовили її широке застосування (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 1); Добра пористість хліба буває тільки у випадку, коли клейковини в тісті достатньо і вона хорошої тягучості (Хлібороб Укр., 8, 1969, 10).

ТЯГУЧКА, и, ж. М'яка, тягуча цукерка, що виготовляється з молока й цукру. Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 476).

ТЯЖ, а, ч. 1. Ремінь або мотузка, що з'єднує верхній кінець голоблі з віссю переднього колеса для вирівнювання руху екіпажа.

2. Велике дерев'яне кільце, яким з'єднують плуг і колішню.

3. Частина м'язів, за допомогою якої вони з'єднуються з кістками і приводять їх у рух; сухожилля. Кожний клітинний тяж відокремлюється від іншого кровоносними капілярами (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 41).

4. заст. Вагітність.

Зайти у тяж — завагітніти; У тяжі (тяжю) — вагітна. Інша молодиця у тяжю знидіє, зчорніє.., а ця ще краща робиться (Дн. Чайка, Тв., 1960, 82); Яке-то воно [дитя] миле, гарне, маленьке, як-то приємно коло нього ходити, але зате вже ж і берегтися треба, особливо в тяжі (Хотк., II, 1966, 44).

ТЯЖА, і, ж., заст. Тягар. Вернидуб.. наказав козакам покидати тяжю у воду, а самим плисти через став до окопів (Стар., Облога.., 1961, 55); Що відчуваю? Чого хочу? Чи збуду тяжю світову? (Граб., I, 1959, 283).

ТЯЖБА, и, ж., заст. Цивільна судова справа; позов. Після смерті царя Олексія ще більше посилюлись своєкорисливі тяжби й суперечки бояр та дворян за владу, за землю, за селян (Іст. СРСР, II, 1957, 4); Гнат переконувався, що в судових тяжбах багатій завжди залишався правим, а бідак скривдженим (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21).

ТЯЖЕЗНИЙ, а, е, розм. Дуже тяжкий (у 1—10 знач.). В серці, хоч і як недолею прибитим, Надія кращя жие [живе], — Так часто під скали тяжезної гранітом Нора холодна б'є (Фр., X, 1954, 43); «Чом телята ревуть? Чом не поїш бика!» Ой тяжезна рука В куркуля Горбака... (Гойда, Сонце.., 1951, 90).

ТЯЖЕННИЙ, а, е, розм. Дуже тяжкий (у 1—10 знач.). У срібних тяжених, нюрнберзької роботи, шандалах горять десятками воскові свічі (Стар., Облога.., 1961, 23).

ТЯЖЕНЬКИЙ, а, е, розм. 1. Досить тяжкий (у 1—10 знач.). Заховайтеся [думки] в тумані, Розплинітєся росю, Щоб неначе хрест тяженький Вас не двигав я з собою! (Фр., XIII, 1954, 96).

2. пестл. Те саме, що тяжкий. 1—10. На тій долині драбиняк, І вогничок малий згасає, А коло нього парубчак Думку тяженькую гадає (Рудан., Тв., 1959, 64); — А горенько тяженьке! — промовляє чорнява струнка молодиця (Вас., I, 1959, 110); Розпука тяженька огорнула його душу (Ков., Світ.., 1960, 123).

ТЯЖЕНЬКО, розм., пестл. Присл. до тяженький. Для дівчати з синіми очима Я сім годів вислужив тяженько (Крим., Вибр., 1965, 104); Плакати і зітхати тяженько.

ТЯЖИНА, и, ж., діал. Вибивне або смугасте полотно. Та таки й одягнена [Явдоха].. Кожух білих смужків під тяжиною (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

ТЯЖИНОВИЙ, а, е, діал. Прикм. до тяжина; // Зробл., пошитий з тяжини. Як тепер його бачу: у синій юці, тяжинових широких штанях, каламаймовим поясом пузо підперезане, а зверх китавца черкеска (Кв.-Осн., II, 1956, 6).

ТЯЖИТИ, жїть, недок. 1. Обтяжувати своєю вагою. Сніг тяжить, ялин зелене віття вділ тручає (У. Кравч., Вибр., 1958, 74); Ноги нють млісно і тремтять у колінах. Дитина тяжить на руках (Тудор, Народження, 1941, 238); *Образно. [К а с с а н д р а:] Годі, Андромахо, мене питати, щоб потім клясти. На голові моїй вже й так прокльони тяжать, немов залізна діабема (Л. Укр., II, 1951, 293).

2. перен. Бути тягарем (у 3 знач.); викликати тяжкі почуття; гнітити, мучити. Почуття вини тяжить на сумління, і я прошу вибачити мені (Коцюб., III, 1956, 209); Корився [Олекса] ватагові, правда, але ватаг — це ж та сама природа.. Тому любо було навіть виконувати той наказ, він не тяжив, не сердив (Хотк., Довбуш, 1965, 133); Зникає риба срібною стрілою, Як на затон примарю хисткою Рибалки віддзеркалення впаде — Але від думки де сховатись, де, Від думки, що пече, тяжить і тисне? (Рильський, II, 1956, 79).

3. перен. Панувати над ким-, чим-небудь, впливати на когось, щось. Подія і факт не тяжать над письмен-

ником [О. Гончаром], автор подає життя в оригінальному художньому сплаві (Літ. Укр., 13.III 1962, 2).

ТЯЖИТИСЯ, жу́ся, жи́шся, *недок.*, *ким*, *чим*, *рідко*. Вважати кого-, що-небудь неприємним, обтяжливим для себе; бути незадоволеним чимось присутністю, наявністю чого-небудь. *Згадалось їй, як колись вона сама, молода та здорова, тяжилася своєю слабою кволою матір'ю* (Григ., Вибр., 1959, 360); — *Він народився і виріс схизматиком, але вже довгий час тяжився своїм оточенням і вірою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 103).

ТЯЖІННЯ, я, с. 1. Властивість тіл притягатися одне до одного. *Взаємодія мас — тяжіння — вперше була сформульована в законі Ньютона* (Наука., 4, 1962, 16); — *Тяжіння розірвавши грати, людина має теж літати, щоб досягти небесних веж* (Тер., Серце., 1962, 19).

△ **Земне тяжіння**, фіз. — явище, що полягає у властивості тіл притягатися до Землі. *В історії людства є дати, які знаменують собою початок нової епохи. Одна з таких дат — 12 квітня 1961 року, коли людина вперше пододала земне тяжіння і піднялась у космос* (Літ. Укр., 10.IV 1964, 2); **Сіла тяжіння**, фіз. — сила, з якою тіла притягаються одне до одного. *Силі тяжіння ми зобов'язані своїм існуванням на Землі* (Наука., 3, 1960, 9).

2. Потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. *Коли Микита жив сам собою й не дуже зважав на брата, — Грицько жив відбитим світлом і не міг змінити своєї орбіти, яка вимірювалась його тяжінням до Микити* (Ю. Янов., II, 1954, 164); *Марія прагнула, щоб і син її відчув силу негасного тяжіння до Вітчизни* (Рибак, Час., 1960, 83); *Тяжіння до мистецтва існує в зародку майже у кожної людини* (Мист., 1, 1966, 35).

3. Спрямування до чого-небудь; зв'язок з чимсь. *Тяжіння до пустої абстракції, яка нічого не виражає, — повсюдне явище в деградуєчій літературі та мистецтві західного декадансу* (Про багатство л-ри, 1959, 17); *Цілком природним є постійне тяжіння стилю Остапа Вишні до метафор* (Рад. літ-во, 11, 1969, 15).

ТЯЖІТИ, тяжію, тяжієш і тяжі́, тяжі́ш, *недок.* 1. Притягуватися до чого-небудь під впливом сили тяжіння. *Всі речі природні У світовому просторі додолу тяжать прямовисно* (Зеров, Вибр., 1966, 163).

2. Мати потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. *Всупереч усім переслідуванням і перешкодам демократична молодь тяжіла до революційної творчості Шевченка* (Рад. літ-во, 2, 1964, 46).

3. Мати потребу зв'язку з ким-, чим-небудь, мати зв'язок з чим-небудь як центром певного впливу. *Відкривати міста від сіл і округів, що економічно тяжіють до них, через «національний» момент безглуздо і неможливо* (Ленін, 24, 1972, 144); *Своїми культурними традиціями Покуття впродовж століть тяжіло до великих українських земель* (Мас., Під небом., 1961, 68).

4. Нависати над чим-небудь, височіти у просторі (про щось дуже велике, важке). *Море стелеться чорним важким оксамитом, Небо і чорне, і хмарне тяжіє вгорі* (Л. Укр., I, 1951, 245); **Образно. Нападу гроза тяжить над цілим краєм* (Зеров, Вибр., 1966, 391); // *перен.* Бути тягарем (у 3 знач.) для когось; гнітити, мучити. *Тасмниця, що спершу приємно непокоїла її, згодом почала невимовно тяжіти* (Вільде, Сестри., 1958, 12); [Р у ф і н:] *Ти забуваєш: на мені ще й інші обвинувачення тяжать* (Л. Укр., II, 1951, 470).

5. *перен.* Тримати у своїй владі кого-, що-небудь; панувати над ким-, чим-небудь. *Безпросвітна темрява тяжіла над трудовим людом. Можливість вчитися мали лише діти заможних* (Ком. Укр., 6, 1968, 24); *Ганна — мати Гната, над якою тяжить приватна влас-*

ність, ворогує з рідними дітьми (Іст. укр. літ., I, 1954, 461).

ТЯЖКИЙ, а́, е́; *вищ. ст.* тяжчий, а, е. 1. Який має велику вагу, значний вагою; важкий; протилежне л е г к и й. *Дуже тяжким видалось Хариті те відро з водою* (Коцюб., I, 1955, 13); *Кайдани тяжкі на Самсоні, Сліпий, сумний він і без сили* (Л. Укр., I, 1951, 338); *Кінь.. був зав'язаний боєприпасами і парував під тяжким вантажем* (Гончар, III, 1959, 122); *Варивон.. потягнув до себе ятір. — Ох, і тяжкий. Напевне, повно набилосся риби* (Стельмах, II, 1962, 206); // *Більший вагою, ніж звичайно мають подібні предмети. Дівчата й молодиці дбало сушать Під сонцем, на розпеченім асфальті, Тяжке, добірне зерно* (Рильський, III, 1961, 108); // *В якому відчувається велика вага через масивність, значні розміри і т. ін. Тяжкою баштою чорніє карагач* (Бажан, Вибр., 1940, 188); *А гори зімкнулись, як вежі тяжкі навкруги* (Гончар, IV, 1960, 14); // *Густий, щільний (про тканину, виріб з тканини). На вікнах, мов чорні птиці, розпласталися тяжкі з пацьорками платки* (Стельмах, Кров людська., I, 1957, 100).

◇ **Тяжкий хрест нести** — те саме, що **Важкий хрест нести** (див. важкий). *Свиридові така уже фортуна випала: усі ці роки ходити у смертниках, то, хоч і жаль його, але хай сам несе свій тяжкий хрест* (Стельмах, II, 1962, 18).

2. Великий, масивний (про людину, тварину і частини їх тіла). *Перепелиця пурхнула.. і, тріпочучи коротенькими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло* (Коцюб., I, 1955, 18); *Біжать отари, коні ржуть, реве Тяжкий бугай на буйнім пасовищі* (Рильський, I, 1956, 96); *Він [гайдук] стояв тяжкий, кремезний, Склавши руки* (Воронько, Коли я., 1962, 83); *Він владно плив, на клеkotіння водні Тяжкі долоні мірно кладучи* (Бажан, I, 1946, 141); // *Який здається значним вагою внаслідок утоми, слабості, болю і т. ін. З тяжкою од клопоту головою ходив він од варті до варті* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159); *Ноги робляться такі тяжкі, що без фізичних зусиль їх не можна переставляти* (Тют., Вир, 1964, 198).

3. Позбавлений легкості, швидкості (про ходу, біг і т. ін.). *Як відходили [панотчики], то червоний ступав тяжкою ходою, неначе ведмідь, блідий же вився лисом коло нього* (Март., Тв., 1954, 202).

4. Здійснення, проведення чи подолання якого потребує великих зусиль, крайнього напруження. *В тім гаї, У тій хатині, у раї, Я бачив пекло... Там неволя, Робота тяжкая, ніколи І помолитись не дають* (Шевч., II, 1963, 252); *Увечері, смерком уже, вертаються з панщини люди, потомлені і варом сонячним, і тяжкою працею* (Вовчок, I, 1955, 110); *Між нащадками знялася Боротьба тяжка, завзята* (Л. Укр., I, 1951, 386); *Йде найкраща кіннота світу, якій після семисотверстного тяжкого переходу.. нині стелеться попереду в осіннім світанні рівний, як море, таврійський степ* (Гончар, II, 1959, 382); // *Який відбувається, проходить з напруженням, утрудненням, неспокійно, пов'язаний з неприємними фізичними відчуттями. Джмелик чув його тяжке дихання..; той чоловік був уже напівмертвий* (Тют., Вир, 1964, 537); *Під сосною спить Олекса Завертайло. Сон у нього тяжкий, гнітючий, неспокійний* (Лев., Драми., 1967, 123).

5. Який несе з собою страждання, характеризується знегодами, труднощами, поневіряннями і т. ін. *В тяжких обіймах білого терору тремтіло місто...* (Сос., I, 1957, 474); *Становище тяжке Противник навідає. Втрати величезні* (Гончар, II, 1959, 426); // *Пов'язаний з фізичним чи розумовим напруженням, великими турботами або неприємностями; несприятливий. Поне-*

ділок, що, як каже напівжартівливо народне повір'я, в тяжкий день, був для нас таки й справді тяжким (Збан., Єдина, 1959, 222); // Сповнений труднощів, нестатків, страждань, горя і т. ін. Невимовно тяжким було Тарасове життя в далекій неволі (Мирний, V, 1955, 313); Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди (Коцюб., II, 1955, 312); Минулого розбивши тьму, Стоїть Кобзар перед очима; Його тяжка й велична путь.. У даль простерлася, видима (Рильський, III, 1961, 34); Жалілася [мати] на своє тяжке одиноке життя (Тют., Вир, 1964, 74).

◇ Тяжка година — те саме, що Лиха година (див. лихий¹); Тяжкий хліб — робота, пов'язана з великими труднощами, напруженням і т. ін. — Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і тяжкий ваш [вчителя] хліб (Стельмах, II, 1962, 99).

6. Значний за ступенем, інтенсивністю. Чого ж смутний, невеселий Іде [козак] — чуть не плаче? Якусь тяжку недоленку Віщує козаке [серце]. Чує серце, та не скаже, Яке лихо буде (Шевч., I, 1963, 107); Коли тут — лихо мені тяжке! — рознедужався Павло мій (Вовчок, I, 1955, 4); У горі тяжкому хто б тобі втіху подав? (Зеров, Вибр., 1966, 310); // Значний за силою прояву; значний за глибиною (про почуття, душевні страждання). Галин погляд світився тяжкою мукою (Мирний, I, 1949, 391); Тяжкі ридання Співцеві знялися у грудях (Л. Укр., I, 1951, 346); Я ж буду знов пісні складати, В пісні я буду виливати Любов і розпач мій тяжкий... (Рильський, I, 1960, 100); Тяжку журбу понесли селяни й у свої домівки, а другого дня прийшли до батюшки, щоб він відправив панатиду по безневинно убитих [убитих] людях, які йшли до царя (Стельмах, I, 1962, 485); // Найгірший, найбільший. Стали вони [Онисько і Василь] тяжкими ворогами. Кожен кожному робив перешкоди, кожен кожного судив між людьми (Мирний, I, 1949, 218); Та ось раз підгледіла Ворона, хто її ворог тяжкий (Фр., IV, 1950, 74); — Іноді просто аж кортить відкрити очі тому дурневі і показати йому, який він тяжкий ідіот! (Вільде, Сестри., 1958, 511); У тяжких, нелюдських злиднях жив пригнічений народ (Забіла, Малім., 1958, 31); // Значний, великий, який несе з собою прикрощі, призводить до поганих наслідків. Стала [Оксана] вп'ять [знову] молитися і бога прохати, щоб прости їй сей тяжкий, смертельний гріх (Кв.-Осн., II, 1956, 458); — Усякий душогубець носить до віку до суду тяжкий гріх свій (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); [Р о м а н:] Серденько моє, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провина, і я мушу її виявити перед тобою... (Кроп., II, 1958, 53); Тяжку втрату в домашньому господарстві Йонька зустрів ніби спокійно (Тют., Вир, 1964, 514); // Який глибоко, боляче вражає, викликає сильні переживання. Спливе їй на думку та проклята ніч, коли він [Чіпка] п'яний зневажив її, матір, тяжкими докорами... (Мирний, I, 1949, 282); «Дурепа» — це тяжка образа для Фросі (Головка, I, 1957, 213); Був час, коли Клава боялася зустрічі з Тарасом., вона передбачала тяжку розмову, душевні страждання (Ткач, Плем'я., 1961, 165); // Дуже серйозний, небезпечний, який завдає мук, страждань (про хворобу, рану, хворобливий стан). Панночка у тяжкому, мабуть, недугу — бо звела очі вгору і вхопилась за лівий бік — тільки не крикне (Вовчок, VI, 1956, 244); Після операції Шура деякий час лежала в тяжкому стані (Гончар, III, 1959, 180); Рана була тяжка, бо пролежав я, не встаючи з ліжка, майже півтора місяця (Сміл., Сашко, 1954, 84); *Образно. Воз'єднана Україна, спираючись на дружбу і братню допомогу народів СРСР, не тільки швидко загоїла тяжкі рани, завдані війною, але й добилася

дальшого піднесення своїх продуктивних сил (Ком. Укр., 9, 1969, 8).

7. Дуже сумний, гнітючий, безрадісний (про думки, почуття, настрої і т. ін.). Молюся, знову уповаю, І знову сльози виливаю, І думу тяжкую мою Німим стінам передаю (Шевч., II, 1963, 303); Люди якісь залякані, сумні, жінки в чорних крепах.. Тяжкі враження (Коцюб., III, 1956, 354); Зловісні спалахи шаріли навколо, й така туга розлита була в цьому невірному світі, такі недобрі звуки порушували нічну тишу, що вся, здавалось, земля стогнала від тяжкого передчуття (Довж., I, 1958, 283); Йому було якось не по собі, і Тимко знав, що.. це тяжке почуття буде мучити його ще дуже довго (Тют., Вир, 1964, 39).

8. Дуже густий, непроглядний (про туман, імлу і т. ін.). У долині, мов у ямі, На багнищі город мріє; Над ним хмарою чорніє Туман тяжкий... (Шевч., I, 1963, 243); Грізний тупіт огнегрівих коней Будив луку серед тяжкої мли (Рильський, II, 1960, 89).

9. Дуже густий, сильний і неприємний (про запах і т. ін.). Ляда в чулан одчинилася, і звідти тхнуло тяжким, кислим духом (Вас., II, 1959, 17); В хаті було тяжке повітря. Вікно затулене ганчір'ям (Чорн., Визвол. земля, 1950, 104); // Який утруднює дихання. Три-вожна ніч, тяжка задуха Кругом на поле налягла (Тич., II, 1947, 62).

10. Який виражає суворість, похмурість. Люди уникали тяжких Панкевичевих очей, а він, як свердельцями, впивався ними в людські обличчя (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 156); Його тяжкий погляд перейшов на дівчину (Стельмах, I, 1962, 343).

11. тільки ж., ким і без додатка, розм. Вагітна (у 1 знач.). — Жінка його тоді саме тяжка була отим сміттям, — кивнула Уляна на колыску, де пхінькала маленька дитина (Коцюб., I, 1955, 437).

Ходити тяжкою — бути вагітною. — Тяжкою я хожу, Свириде Яковлевичу (Стельмах, II, 1962, 102).

ТЯЖКІСТЬ, кості, ж. 1. Властивість тіл притягатися до Землі.

2. Абстр. ім. до тяжкий 1—10. Голова цукру як фізичне тіло має певну тяжкість, вагу (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 62); Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають (Гончар, II, 1959, 355); Сама вона була лікарем і, безумовно, добре знала тяжкість свого стану (Крот., Сини., 1948, 86); Відзначаючи всю тяжкість умов миру, що їх нав'язав німецький імперіалізм, В. І. Ленін був.. сповнений віри в сили радянського народу (Іст. УРСР, II, 1957, 99).

ТЯЖКО. 1. Присл. до тяжкий 1—10; вищ. ст. тяжче. Шість осіб і тяжко напакований віз був аж надто тяжкий на забідовані коні Мортка (Кобр., Вибр., 1954, 78); Рясні гоїдаються сади На яснотканих гобеленах, Налиті пурпуром плоди Звисають тяжко з віт зелених (Рильський, II, 1960, 106); Марійка змахнула сльозу з очей і вдавано тяжко винесла свою повноту в темний коридор (Стельмах, II, 1962, 20); Як ось двері одчинились, і лізе в хату, тяжко переступаючи через поріг, батько Пугач (П. Куліш, Вибр., 1969, 134); Я знаю, що він убогий, і хворий, і тяжко заробляє на хліб (Л. Укр., III, 1952, 692); Кожне тітчине слово гострим ножем поверталось у серці Гнатовому.. То він — Гнат — нероба, він, що так тяжко працював у своїм житті..! (Коцюб., I, 1955, 25); Тихо в хаті та сумно, тільки чути, як братова плаче, або брат тяжко.. зітхне (Вовчок, I, 1955, 42); На тимчасово окупований ворогом Україні старі мої вчителі потрапили в біду: позбавлені пенсії, жили дуже тяжко (С. Ол., З книги життя, 1968, 71); Іванко тяжко плакав по смерті свого добродія

(Фр., VIII, 1952, 280); *Сидить батько кінець стола, На руки схилився; Не дивиться на світ божий: Тяжко зажурився* (Шевч., I, 1963, 25); *Тяжко мучиться Оксен і стогне уві сні* (Тют., Вир, 1964, 532); *Тяжко ревнули широкими горлами чавунні гармати* (Довж., I, 1958, 259); *Хорувала вона тяжко тижнів із три* (Вовчок, I, 1955, 68); — *Вітю, а він що, дуже тяжко поранений був?* (Головка, I, 1957, 477); // розм. Дуже, надзвичайно. *Розжеврилось і загорілось, Пішов димок до самих хмар, Аж небо все зачервонілось, Великий тяжко був пожар* (Котл., I, 1952, 103); *Була удова Векла Ведмедиха.. на усе село! ..Тяжко розумна була!* (Кв.-Осн., Вибр., 1937, 312); *Черевань був тяжко грошовитий* (П. Куліш, Вибр., 1969, 49).

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Про відчуття великої ваги, що потребує значних зусиль або крайнього напруження в дії. — *На плечах несе мливо?.. Тяжко? — Аби тільки було що нести* (Стельмах, II, 1962, 69); *Він перевіз її [Юлю] на другий берег Дніпра, і хоч як йому було тяжко для рук, перехопив її одним духом* (Тют., Вир, 1964, 449); // Про наявність знегод, труднощів, страждань. *В неволі тяжко, хоча й волі, Сказать по правді, не було* (Шевч., II, 1963, 16); *Час вмирати, Бо страшно, тяжко в світі жити* (Фр., XIII, 1954, 144); *Хлопці бачили, як тяжко живеться молодиці, і одностайно вирішили допомогти по господарству* (Тют., Вир, 1964, 358); // Про почуття неприємного фізичного стану, втоми, болю і т. ін. — *А я ледве додигала До вашої хати, Не хотілось на чужині Одній умирати! Коли б Марка діждатися... Так щось тяжко стало!* (Шевч., I, 1963, 319); // Про дуже сумний, безрадісний, гнітючий настрій, стан. — *Тяжко мені. Тяжко, мамо! Нащо дала вроду? Нащо брови змалювала [змалювала], Дала карі очі? Ти все дала, тільки долі, Долі дати не хочеш!* (Шевч., I, 1963, 153); *Туга гнітила серце Олександрі.. Їй було так гірко, так тяжко на світі!* (Коцюб., I, 1955, 68).

◇ На серці (сердечку) тяжко див. серце, серденько; Тяжко на душі кому, у кого — хтось дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому душевному стані. *Довго їхав Шрам, понуривши голову: тяжко стало старому на душі* (П. Куліш, Вибр., 1969, 74); — *Свирид приходив до мене, коли йому тільки дуже тяжко на душі* (Стельмах, II, 1962, 101).

ТЯЖКОПОРАНЕНИЙ, а, е. Який має тяжку рану, тяжкі рани. *Тяжкопоранений солдат; // у знач. ім. тяжкопоранений, ного, ч.; тяжкопоранена, ної, ж. Той (та), що його (її) тяжко поранено. Над полем висів тягучий стогін залишених напризволяще тяжкопоранених* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 301); *Павло з санітарами виносив тяжкопоранених на шлях* (Кучер, Голод, 1961, 76).

ТЯЖКОТІЛИЙ, а, е. Який має масивне тіло; малорухливий (про людину, тварину). *Відколи Степан Кушнір отримав поміщицьку тяжкотілу корову, то щоразу приносив на комнезамські збори загорнуту в ганчірку грудочку масла* (Стельмах, II, 1962, 7).

ТЯЖКОХВОРИЙ, а, е. Який тяжко хворіє. *Тяжкохвора дитина; // у знач. ім. тяжкохворий, рого, ч.; тяжкохвора, рої, ж. Людина, що тяжко захворіла. — Я чергую в лікарні, там лежить тяжкохворий, залишити його я не можу* (Коп., Земля., 1957, 98); *В нього й справді був вигляд тяжкохворого, якого вже доїдала якась невилгойна хвороба* (Збан., Єдина, 1959, 296).

ТЯЖКУВАТИЙ, а, е. Дещо тяжкий (у 1—10 знач.). *Вхопившись рукою за гриву, він викинув своє тяжкувате тіло на коня* (Стельмах, II, 1962, 240).

ТЯЖКУВАТО. Присл. до тяжкуватий.

ТЯЖЧАТИ, аю, аєш, недок. Ставати тяжчим; набувати більшої ваги.

ТЯЖЧЕ, присл. Вищ. ст. до тяжко. [Е л е а з а р:] *Гнітять нас ганьба тяжче від кайданів, гризе нас гірше, ніж залізні пута* (Л. Укр., II, 1951, 146); *Печаль все тяжче залягала в Марійчині очі, іноді аж сизими робила їх* (Стельмах, II, 1962, 234); // у знач. присудк. сл. *Пам'ять серця, — о, вона жорстока, Та без неї тяжче, як при ній!* (Рильський, III, 1961, 323).

ТЯЖЧИЙ, а, е. Вищ. ст. до тяжкий 1—7, 10. *Природа води нетривала, Як і повітря легке, неспроможні падіння задержать, Скорше самі вони тяжчим речам поступаються місцем* (Зеров, Вибр., 1966, 164); — *Бачите, навіть ложки вирізую.. Тяжчої роботи поки що не можу потягнути* (Стельмах, I, 1962, 647); *Зрада супутників, прикrostі слуг — що я згадувать маю? Лише те тяжче було, аніж вигнання само* (Зеров, Вибр., 1966, 335); *Коли настав час вдруге його проводити на фронт, то розлука була для неї тяжчою, ніж уперше* (Гончар, Тронка, 1963, 98).

ТЯМ, у, ч., розм., рідко. Те саме, що тяма. *Щоб я, буває, на путі Не розгубила людський тям, Живила помисли святі Твоїм життям, своїм життям* (Забашта, Вибр., 1958, 176).

◇ Без тям — те саме, що Без тями (див. тяма). *Чіпка без тям поволік ноги далі* (Мирний, I, 1949, 286).

ТЯМА, и, ж., розм. Здатність осмислювати що-небудь; кмітливість, тямущість; розум. — *Сей Шелевило — брехунець, — дума Хапко, — а проте... Тями йому не бракує: зна, що личко, що ремінець...* (Вовчок, VI, 1956, 280); *Розпука пойняла господаря старого, Що весь йому горох поїли край дороги. Як мати з того гріш? Людина не без тями, Надумавсь він горох посіять за житами* (Зеров, Вибр., 1966, 431); — *Глядіть, люди! — погрожує Салоган. — Ідете [переселятися] в штанях набираних [з купованої матерії], а щоб не позбулись і вибієчаних! Одумайтесь, хто має тям!* (Стельмах, I, 1962, 24); // рідко. Свідомість. *Вона почувала, що якийсь туман налягає на її тям* (Н.-Лев., V, 1966, 287).

◇ Без тями: а) нічого не усвідомлюючи, з потьмареною свідомістю. *Вона стояла німа, без тями, важко дишучи, безвладна, немов розбита* (Фр., VII, 1951, 124); *І ходжу я по місту без тями* (Сос., I, 1957, 118); б) без пам'яті; в непритомному стані. *Василь пішов двором. Щохвилини натикався то на перекинутий ослін, то на якогось без тями п'яного* (Хотк., I, 1966, 118); *Брати (взяти) до тями що — розуміти, усвідомлювати що-небудь. І я та «інженер» почули новину, Що з німцями зайшло в Росії на війну. Не зовсім ще тоді ми це взяли до тями* (Рильський, Поеми, 1957, 262); *Доходити (дійти) до тями — осягати розумом що-небудь; розуміти, усвідомлювати. — Явтуше Калениковичу, — вигукує парубок.., — не втручайтесь до наших справ!.. — Бувай здоровий, коли так, — каже Явтух, — з вашими характерами ви ще довго до тями не дійдете! Сам батько сватає, а він пручається!..* (Ю. Янов., II, 1954, 190); *Мати тям до чого — мати здібності, уміння, хист до чого-небудь. Має тям до римарства* (Сл. Гр.); *Немає (нема) тями до чого — немає здібностей, хисту, уміння до чого-небудь. Нема тями й воза помазати* (Сл. Гр.); *Не при тямі — з потьмареним розумом. — А що, Мирон Іванович? — говорить тоді голосно управитель. — Не повно ума, не при тямі, — одказує йому той* (Вовчок, I, 1955, 176); *Повернути (вернути, привести і т. ін.) до тями кого: а) повернути до нормального, свідомого сприйняття дійсності. Рип возів, притишені балачки привели його до тями* (Панч, На калин. мості, 1965, 113); *Вони підняли вгору гвинтівки, тричі вистрілили,*

і ці постріли привели Орісю до тями (Тют., Вир, 1964, 388); б) вивести з стану непритомності; Повертатися (повернутися, прихóдити, прийті і т. ін.) до тями: а) повертатися до нормального, свідомого сприйняття дійсності; опам'ятовуватися. [М о л и б о г а:] Вони ж зараз не при собі. Їх же морозить од спасіння життя. А як ми їх обігріємо та обласкаємо, тоді вони до тями повернуться (Мик., I, 1957, 311); Через деякий час він з подивом зупиняється біля того ліска, де ще недавно богомільна каша людей кружляла й плакала навколо пройдисвіта-святого. Тут Дмитро трохи приходить до тями і з дороги повертає на витовчену четвертинку Мар'яни (Стельмах, II, 1962, 340); — Чого ж стоїш, Якиме? Сідай на канапу, — запросив Терпило. — Не можу прийти до тями, Данило, — сказав Гузь, сідаючи (Бурл., М. Гонга, 1959, 15); б) опритомнювати. — Набрав [льотчик] висоту, кисню нема, став непритомніти.. При зниженні знову прийшов до тями, посадив літака, навіть не пошкодив (Гончар, Тронка, 1963, 21); При тямі й пам'яті — у повному розумі, свідомому стані. Він до неї говорив, як чоловік при добрім змислі, розсудливо, при тямі й пам'яті (Вовчок, I, 1955, 163); Утратити тяму: а) перестати нормально, свідомо сприймати дійсність. З розгону лобом грюкнувся [тамада] об підлогу. Коліна перегнув, спину зігнув, але тями не втратив: продовжував славити іменинника (Ковінька, Кутя., 1960, 138); б) знепритомніти.

ТЯМИТИ, млю, миш; мн. тямлять; недок., перех. і неперех., розм. 1. Усвідомлювати, розуміти що-небудь; виявляти кмітливість, тямущість у чомусь. Книга була Зінькові така зрозуміла, ..як ще ні одна в світі: кожне тобі словечко в їй Зінько тямив.. Звалася та книга «Кобзар Тараса Шевченка» (Гр., II, 1963, 327); [Д о р о ш (регоче):] Як бачу, там у вас у бурсі Багато вчать, та мало тямлять (Кроп., V, 1959, 293); — І не слухайте його, пришелепузатого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки! — затарабанила Олена (Стельмах, I, 1962, 572); Зовсім не тямилла [мати], що робить, наче збожеволіла (Коз., Листи., 1967, 196); // у чому, на чому, що. Розумітися на чому-небудь, мати знання в якійсь справі. В однім селі був старенький піп, да мало що він тямив в писанії (Україна., I, 1960, 129); — Чи робоча ж твоя невістка? — спитала кума, — чи тямить хоч трохи в хазяйстві? (Н.-Лев., II, 1956, 288); [П а в л е н к о:] В мене дочки дуже, дуже люблять ходити за хворими. Крім того, вони й тямлять у цім ділі (Крот., Вибр., 1959, 491); Ритор, грамастик, різьбяр, землемір, цирковий танцюриста, Лікар, купальний прислужник і маг — він [грек] тямить на всьому (Зеров, Вибр., 1966, 349); // Уміти що-небудь робити. Як оженився, бачить, що жінка нічого не тямить. От раз молотить у клуні, а жінка дома місила, місила хліб, нічого не вдіє (Барв., Опов., 1902, 323); Я грами вмію, та нот записати не тямлю (Л. Укр., V, 1956, 296); Балабушиха дуже любила ласощі й в куховарстві тільки й тямилла, що варити варення (Н.-Лев., III, 1956, 216); — Славний хлопчина, — похвалив Свирид Яковлевич. — Тільки такий самий мовчазний, змурий, як і ти.. — То й добре. Що йому, з доповідями виступати? — знизав плечима Тимофій.. — А коло землі уже й тепер тямить, як інший дорослий (Стельмах, II, 1962, 178); // рідко. Те саме, що відчувати 1. Я перегортала картки, часом поривалась читанням, аж мусила силоміць одривати очі від них, тямлячи на собі.. погляд антикварія (Л. Укр., III, 1952, 741).

◇ Ні в́уха, ні рі́ла не тя́мити див. рі́ло; Тя́мити сі́лу див. сі́ла; Тя́мити сма́к див. сма́к.

2. Тримати в пам'яті, пам'ятати. З кишені вийнявши пі́вкіпки, Шпурну́в [Еней] в народ дрі́бних, як рі́пки,

Щоб тямилли його обід (Котл., I, 1952, 91); Скажу: допівсь І дохмелівсь, — Довіку тямить буду! Ні в рот не брать, Ні коштувать [куштувати], Не тільки що й до суду! (Г.-Арт., Байки., 1958, 137); Як нині Тямлю: день був літній (Фр., XIII, 1954, 336); По білих пролісках я йшла з тобою, і тямлю, як казав ти: «Втихне плач, і вбогих не здиратиме багач..» (У. Кравч., Вибр., 1958, 102); Іван тямить, як сьогодні: сиділи ввечері біля хати: батько, мати, він... (Круш., Буденний хліб., 1960, 124); І [хрести] для прохожих ставили Ксьондзи і багачі, Щоб про покору тямилли І вдень, і уночі (Павл., Бистрина, 1959, 74).

◇ Не тя́мити себе́, також від чого — бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. На неї напала така лют, що сама себе не тямилла (Март., Тв., 1954, 131); [О р е с т:] Я не можу бачити сліз, я тоді сам себе не тямлю (Л. Укр., II, 1951, 91); На-реши! Не тямлячи себе від радості, Шевченко обняв жаданого гостя (Тулуб, В степу., 1964, 184); Рука моя піднеслася в повітрі, і, не тямлячи себе від гніву, я ударив кулаком рибалку (Ю. Янов., II, 1958, 164); Тя́мити до нові́х ві́ників — те саме, що До нові́х ві́ників пам'я́тати (див. ві́ник). — Та провчу ж, провчу [Демка], ті́тусю, так, що до нових ві́ників буде тямити (Кв.-Осн., II, 1956, 192).

ТЯМИТИСЯ, млюся, мишся; мн. тямляться, недок., розм. Усвідомлювати свої дії, нормально сприймати дійсність. Ой мій чоловік та п'яниця. Ой як нап'ється, то й не тямиться (Чуб., V, 1874, 1091); // на чому. Розумітися на чому-небудь, мати знання в якійсь справі. Світові думи, безперечно, клопочуть літнє товариство, не лише на буденних справах вони тямляться [воно тямиться] (Горд., Дівчина., 1954, 172).

◇ Аж не тя́митися; Не тя́митися від чо́го — бути в стані дуже сильного збудження, хвилювання і т. ін.; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. Антось вже починав бояться різки і вчився, аж не тямився (Свидн., Люборацькі, 1955, 114); Я згадувала, як справді плачуть від розлуки, що справді говорять на прощанні, як справді не тямляться від горя (Л. Укр., III, 1952, 704); Внутрішньо не тямлячись від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм (Гончар, III, 1959, 174); Нехай (хай) він (вона́, воно́) [собі] тямиться; Нехай (хай) вони́ [собі] тямляться; Нехай (хай) йому́ (їй, їм) тямиться; Нехай (хай) ти тямішся; Нехай (хай) ви тямітесь — вислови, що виражають негативне ставлення до кого-, чого-небудь, роздратування, незадоволення кимсь, чимсь. — Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий проти мене бідного (Кв.-Осн., II, 1956, 401); — Хоч би до тебе наш дяк ходив.. Він усі гласи знає. — Нехай він собі тямиться з тими гласами (Барв., Опов., 1902, 197); — Хай йому тямиться, яке гаряче, — засичав Хома, опікшися кулешем (Тют., Вир, 1964, 80); [В і т а л і й:] Віддай квіток! На тобі гроші, хай ти тямішся (К.-Карий, II, 1960, 175).

ТЯМКА, и, ж.; мн. тямкі, мо́к; розм. 1. Те саме, що тя́ма. — Він працьовитий, щиросердий, і в його є тямка в голові (Н.-Лев., VI, 1966, 365); Сподобалась чортяча мова хлопцю, Не відав він про чортову лукависть, Оддав Іблїсу тямку, й серце, й душу (Крим., Вибр., 1965, 153); Тямка пово́лі вертала, а з нею і страшенна певність (Фр., I, 1955, 133).

◇ Без тя́мки — те саме, що Без тя́ми (див. тя́ма). Співа́в [Лукин] довго, без тямки, уже всі перестали співати, а він все ще співав (Кобр., Вибр., 1954, 202); Бра́ти (взя́ти) в тямкі́ (тя́мку) що — розуміти, усвідомлювати що-небудь. — Чи можете у тямку взяти ви,

Що горя мав я вище голови (Зеров, Вибр., 1966, 64); Не знав [дід] письма, а через те нічого не брав у тямки у тих мудрих книжках (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 14); Розшолопавши, що регочуть саме з нього, Данило Пришійкобиліхвіст ніяк не міг узяти в тямки — чому регочуть (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 205).

2. рідко. Пам'ять, згадка. Любов до гарного, природа, Дівчата любі, друзяки, І найсвятіший дар — свобода, — По них самі тепер тямки! (Граб., I, 1959, 283).

◇ Даватися (дátися) в тямкі див. даватися; Довго буде тобі (вам і т. ін.) в тямкі — хтось буде довго пам'ятати. — А вам, Олімпські зубоскалки, Моргухи, дзиги, фіглярки, Березові дам припарки, Що довго буде вам в тямки (Котл., I, 1952, 242); І не тямка; І не в тямкі кому — і на думку не спадає. Аж знов чогось дзвякнула клямка. Хтось в сінях говорить з малим. Прислухалась... Їй і не тямка, Що міг повернутися Клим (Перв., II, 1958, 255); Мати у тямці що — тримати що-небудь у пам'яті, пам'ятати. — Ти ще собі тото май у тямці, що ти найліпша газдиня в селі (Март., Тв., 1954, 156).

ТЯМКІЙ, á, é. 1. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий, тямущий. Проворний, жвавий, меткий, тямкий, дотепний до всього.., [Іван] був з тих, що йому пальця в рот не клади (Григ., Вибр., 1959, 350); Дядько давно захоплюється його здібностями. «Тямкий росте інженер» (Баш, На.. дорозі, 1967, 198).

2. рідко. З доброю пам'яттю, пам'ятливий. Уривок той малий, гекметра півчверта, перейняла в лозі тямка її прамати, а нині ви його повторюєте дзвінко, мої цикади! (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 47).

ТЯМКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. тямкій.

ТЯМКОВІТИЙ, а, е, розм. Те саме, що тямовітий. Багато тут [серед ополченців] робітничої молоді, смислової, тямковитої (Гончар, Людина., 1960, 234); Влаштував [офіцер] хлопцям справжній екзамен. Гурій, той відразу ж провалився, а Михайло просто-таки заворожив офіцера — письменний дуже, тямковитий (Збан., Сеспель, 1961, 241); Він був хлопець тямковитий і зрозумів, що футбол — це, значить, не його зірка, от і все. Став .. токарем (Гур., Через замети, 1961, 25).

ТЯМКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що тямити. — Ну, ляпнуло собі щось перед сном оце дрімало. Хіба воно, дурненьке, щось тямкує? — примирливо сказав батько (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 37); Не хоче більше Груня бути .. свекрушиною попишачкою.. Тепер вона доведе, чи вміє варити, готувати. Чи тямкує на хазяйстві (Горд., II, 1959, 253).

ТЯМОВІТИЙ, а, е. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий, тямущий. За молодих літ баба (а не дід) тямовита була і рухлива — старалась про дітей (Барв., Опов., 1902, 486); Дітлахи виявилися тямовитими (Тулуб, В степу., 1964, 307); — А Левка навчила читати? — Так то ж Левко. Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить (Стельмах, II, 1962, 107).

ТЯМОВІТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. тямовітий.

ТЯМОК, мку, ч., розм. Те саме, що тямка. Лежала [дівчина] цілий день без пам'яті слаба, Але надвечір їй вернувся тямок (Л. Укр., I, 1951, 116).

◇ Без тямку — те саме, що Без тямі (див. тямка). Він стояв, наче чмелений, і якось без тямку дивився вниз своїми косими очима... (Мирний, II, 1954, 197); Повертатися (повернутися, приходити, прийти і т. ін.) до тямку — те саме, що Повертатися (повернутися, при-

ходити, прийти і т. ін.) до тямі (див. тямка). Машина рушила, а Андрій все ще ніяк не міг прийти до тямку (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 46).

ТЯМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що тямити. Малим ще, тямую, всі межі я знав. За мамою літом щодень тупцював (Фр., X, 1954, 178).

ТЯМУХА, и, ч. і ж., розм., рідко. Спритна людина.

ТЯМУЧИЙ, а, е. Те саме, що тямущий. Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернув увагу на розклад будинку, на весь його план (Фр., III, 1950, 35); Горпина була тямуча (Тулуб, Людолови, I, 1957, 289).

ТЯМУЧІСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. тямущий. І тут він [Герман] показав свою енергію та тямучість, свій бистрий розум (Фр., VIII, 1952, 384); Особливо намагався підкреслити свою тямучість.. Бухкало (Коцюба, Нові береги, 1959, 107).

ТЯМУЩИЙ, а, е. Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь; кмітливий. Книжки лежать, папери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодю головою зазнає... (П. Куліш, Вибр., 1969, 285); Дівчина вдалася тямуща, то й навчилась [письма] (Гр., I, 1963, 405); [К а р п о:] Людина ви поважна, тямуща, багатьом порада ваша у пригоді може стати (Собко, П'єси, 1958, 8); // Який гарно розуміється на чому-небудь, добре знає якусь справу. — Та от приводьте ковалів тямущих, Нехай скують важкую булаву (Крим., Вибр., 1965, 174); — Агроном з району приїжджав. Ох і тямущий чоловік. Аж завидки беруть. Землю знає, як добра мати дитину (Стельмах, II, 1962, 333); // Який виражає розуміння чогось. Кидав [Володимир] на Мусю хитруваті багатозначні погляди, мовляв, ну й старий! Муся відповідала йому короткою тямущою усмішкою (Ткач, Арена, 1960, 238).

ТЯМУЩІСТЬ, щості, ж. Властивість за знач. тямущий. В трудні хвилини на виручку цілому класові приходила його догадливість, блиск його думки, його тямущість (Гончар, Тронка, 1963, 251); Дельфіни давно цікавлять людину. Тямущість, добродушність, грайливість — усе це привертає до них увагу дослідників (Веч. Київ, 18.I 1966, 4).

ТЯМУЩО. Присл. до тямущий. Санінструктор штабу.. тямущо й енергійно наглядала за чистотою по бліндажах (Ю. Янов., II, 1954, 7); Завідуючий тямущо кивав на знак згоди головою (Бурл., М. Гонта, 1959, 185).

ТЯП, виг., розм.: ◇ Тяп-ляп; Тяп та ляп: а) швидко, але недбало, абияк; с'як-так. — Ну що, зняли [кулемет з розбитого танка]? — запитав їх Пузанов насмішкуюто. — Ви думали тут так — тяп-ляп? (Гончар, IV, 1960, 62); б) уживається як присудок на означення швидкої та недбалої або повільної дії. — Доки ви своїм обушком тяп-ляп, — я своєю врубіркою тонну та тонну (Вишня, I, 1956, 257).

ТЯТИ і ТНУТИ, тну, тнеш; мин. ч. тяв, тяла, тяло; мн. тялі; недок. 1. перех. Різати, рубати. Не раз зимою, як у полі Нема роботи, а в stodолі Все зроблено і ліс не тнуть — Щоб панщини не дарувати, Він [пан] каже було лід орати (Фр., X, 1954, 272); Свідома воля й організована загальна погодженість [життя]! Інакше не варилася б сталь, блюмінги не м'яли б кількасотпудових виливанців [зливків] і ножиці не тiali б їх, як паперові бинди (Кундзіч, Пов. і нов., 1938, 19); // Те саме, що косити 1. — Було тобі брати остреньку косу, В чистім полі траву тяти! (Чуб., V, 1874, 1058); Десять за вибалком, в ярузі, продзвеніли вудила: чи запасся кінь у лузі, чи коса траву тiała... (Рудь, Дон. зорі, 1958, 107).

2. *перех. і неперех.* Бити, вдаряти. *Що ти так тнеш коні?* (Сл. Гр.); *Іван тьав перший, просто в чоло* (Коцюб., II, 1955, 343); // *неперех., перен.* Грати на якому-небудь музичному інструменті швидко, запально. *На призьбі ж сиділи й троїсті музики та й тьали з усієї сили до танцю* (Гр., II, 1963, 379); // *неперех.* Бити по чомусь, подаючи якісь сигнали. *У бубни мідні тнуть, засурмили війська* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 363).

3. *перех. і неперех.* Жалити, кусати (про бджіл, комарів і т. ін.).

ТЯТИВА́, й, ж. Ремінь, мотузка, струна і т. ін., що туго стягує кінці лука. *Тут він спинився, і лука бере, і стрілу прудколетну На тятиву накладає* (Зеров, Вибр., 1966, 266); *Тятива тихо бринькнула, і чорна стріла хижо шугнула вниз* (Загреб., Диво, 1968, 154); *У порівн. *Уся її постать — легка, підібрана, виструнчена, як туго нап'ята тятива* (Коз., Сальвія, 1959, 44).

ТЬМА¹, и, ж. 1. Глибока, суцільна темрява. *Ніч чорна, мов туча, висить наді мною, Лякаючи тьмою своєю страшною* (Граб., I, 1959, 195); *Небо непомітно темніло разом із дощем, поки сірість не перейшла в тьму* (Хотк., II, 1966, 273); *Тишина кругом безкрая. Ми йдемо у тьмі алей. І закохано співає щось троянді соловей* (Сос., II, 1958, 52); *Все було окутане чорною, непроглядною тьмою* (Гончар, III, 1959, 191); *Образно. — *Хоч зникла тьма з очей моїх, зате лягла на душу. Ти чорний камінь там поклав, — повік його не зрушу* (Л. Укр., I, 1951, 413); // Про темне, неосвітлене місце. *Під скелею в тьмі, у печалі задумана квітка зроста* (Сос., II, 1958, 53); // *перен.* Невідомість, незнання. *Чужа душа, давно сказали, повита тьмою для усіх* (Сос., II, 1958, 135).

◇ Єгипетська тьма *див.* єгипетський; *Із тьми віків — з глибокої давнини; Покріє вічна тьма; Покрітися тьмою вічної ночі — про небуття, що настане (настало) після смерті. Як зникну і мене покриє вічна тьма, Заплач* (П. Куліш, Вибр., 1969, 387); *Рум'яні щоки поблідніли [поблідли], І білий цвіт в лиці пожовк; Закрилися і ясні очі, Покрилися тьмою вічної ночі, Навіки милий глас умовк* (Котл., I, 1952, 229); *У тьмі віків — у глибокій давнині. Це питання [виникнення мови] стосується віддаленого від нас часу, у тьмі віків захованих відносин мов і племен* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 6).

2. *перен.* Неосвіченість, відсталість у культурному відношенні. *Я думав про тьму, що в тих селах царить, Про бідність, про голод, про муку* (Фр., XIII, 1954, 174); *Вгору наш прапор — прапор червоний! Хай ще ворожа сила буяє, Хай проти нас ще тьма й забобони.. Гей, бо то прапор людськості всеї, То святе гасло, пісня повстання, То тріумф праці, святої ідеї, То поранкова зоря братання!* (Вороний, Вибр., 1959, 203).

3. *перен.* Про лихі, ворожі сили, що поневолюють, пригнічують кого-небудь, душать щось. *Жизнь [життя] — живому; смерть — могилі; Вгору водам не текти... Так не тьмі, не хижій силі Спільний труд перемогти!* (Граб., I, 1959, 309); *Б'ються вдень і вночі непоборні сини України з морем тьми [з фашистами]* (Сос., II, 1958, 217); *І ми йдемо, прорвавши коло тьми, Ходою вільною, шляхом просторим Назустріч далям дивним, незорим, В одній сім'ї, як сестри і брати, До нашої прекрасної мети* (Рильський, I, 1956, 214); // чого. Про що-небудь важке, гнітюче. *Вперто я з старої голови старався тьму розпуки розігнати* (Фр., XIII, 1954, 56); *Немає між людьми тепла-привіту, Де визиску загусла чорна тьма* (Павл., Бистрина, 1959, 7).

Князь (цар) тьми — те саме, що **Дух тьми** (*див.* дух). [Є п и с к о п:] *Ми кесаря шануємо і владу, не по-встаєм ні словом, ані ділом супроти них, а тільки князю тьми ні жертви, ні поклонів не даємо* (Л. Укр., II, 1951, 233).

ТЬМА², и, ж. 1. *іст.* У давньоруському рахунку — десять тисяч; // *Військо в десять тисяч чоловік.*

2. *розм.* Велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь. *Баранів тьма була варених, Курей, гусей, качок печених* (Котл., I, 1952, 91); *Сам урядник, видно, штукар великий та балагур, знає тьму анекдотів* (Вас., Незібр. тв., 1941, 174); *Мовби листя зелених улітку дібров, Ще увечері маяли тьми корогов, Мовби листя дібров, коли осінь подме, Все те вранці було і зів'яле й німе* (Зеров, Вибр., 1966, 439); *Ми танки спиняли своїми грудьми — Заради життя, а не в пошуках слави. Коли ми лишали нічні переправи, То нас застава-лось — один проти тьми* (Перв., I, 1958, 336); *У полі гусей тьма, на просищі пасуться* (Гончар, Тронка, 1963, 307).

ТЬМАВІЙ, а, е, рідко. Те саме, що **тьм'яний**. *Мовчки пробиралася ловецька дружина.. у тьмавій гущавині* (Фр., VI, 1951, 11); *За деревами виднілася крита машина бригадної рації, над нею коливалася, поблискуючи тьмавим металом, тонка хворостинка антени* (Перв., Дикий мед, 1963, 416); *Ось перевела [Шура] погляд у поле, тьмаве, холодне, осіннє* (Гончар, III, 1959, 217).

ТЬМАВО, рідко. Присл. до **тьмавий**. *Над канапою, на завішеній килимом стіні, тьмаво поблискуює старовинна козацька пицаль* (Гончар, II, 1959, 192); *Її пальтечко тьмаво біліло в темряві* (Загреб., Диво, 1968, 23).

ТЬМА́РИТИ, рю, риш; наказ. сп. тьмар, тьмарте; *недок., перех.* 1. Робити темним, затемнювати. *Хмари тьмарили небо, затуляючи землі сонце* (Гр., II, 1963, 477); *Голубіє небо, голубіє — Хай же дим не тьмарить далину!* (Гірник, Сонце.., 1958, 91).

2. *перен.* Робити смутним, похмурим. [Д. Ж у а н:] *Спиніться! Не тьмарить [тьмарте] ясного спогаду про сю хвилину!* (Л. Укр., III, 1952, 374); *На тому місці, де стояв той квартал, чорніє тепер сумна пожарина, серед ясного дня тьмарить світ...* (Вас., II, 1959, 18); — *Тихо, Мері! Настрій не тьмар...* (Шер., Дружбою.., 1954, 35); *Незможники мовчки проходили повз Кушніра, бо його журба тьмарила їхні обличчя* (Стельмах, II, 1962, 8).

3. *перен., перев. у сполуч. із сл. свідомість.* Позбавляти ясності, чіткості сприйняття; доводити когось до стану, близького до запаморочення. *В зойках, тріскотняві, страшому гармидері тонуло все навколо, тьмарило свідомість і надавало ногам небувалої прудкості* (Гончар, III, 1959, 140).

ТЬМА́РИТИСЯ, риться; наказ. сп. тьмарся, тьмартеся; *недок.* 1. Ставати темним, темнішати. *Тьмарилося синє небо. Над землею насувались тихою задумою при-смерки* (Вас., I, 1959, 267); *Бордові хмари попеліли, тьмарилися* (Тют., Вир, 1964, 543); // *перен.* Втрачати яскравість, свіжість. *Від.. побоїв поволі тьмарила-ся її [Уляни] здорова сільська краса* (Тют., Вир, 1964, 7).

2. *перен.* Робитися смутним, похмурим. — *А може, якось обійдеться, Дмитре? — тьмариться погляд у чоловіка* (Стельмах, II, 1962, 323).

3. *перен., перев. у сполуч. із сл. свідомість.* Втрачати ясність, чіткість сприйняття; доходити до стану, близького до запаморочення. *Свідомість тьмариться від болю.*

Тьма́риться в оча́х (в голові), безос.; **Тьма́риться в оча́х світ** — хтось втрачає ясність, чіткість сприйняття;

перебуває в стані, близькому до запаморочення. Хміль напочувався на нього хвилями. В голові то зовсім тьмарилось, то раптом децю прояснювалось (Коз., Блискавка, 1962, 5); В Сашка вже боліли і ноги, і руки, і спина, в очах аж тьмарилося (Смолич, Світанок.., 1953, 33); Гарвасій вдивляється в риси знайомі, І раптом в очах йому тьмариться світ (Перв., II, 1958, 372).

◇ Рбзум тьмариться (тьмарився) див. рбзум.

ТЬМА-ТЬМЄННА див. тьма-тьмуца.

ТЬМА-ТЬМУЦА, тьми-тьмуцої, рідко **ТЬМА-ТЬМЄННА**, тьми-тьмєнної, ж., розм. Величезна кількість, безліч. Щурів у класі була тьма-тьмуца, гуляли собі свobodно (Ков., Світ.., 1960, 96); — Дивимось — коло яток людей — тьма-тьмуца, наче на великдень (Стельмах, I, 1962, 362); — Крізь його руки пройшла вже тьма-тьмєнна солдатів і старих, і молодих (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 210); На березі росли куці срібної лозини, а під берегом тьма-тьмєнна червоних ягід в травиці (Козл., Ю. Крук, 1950, 83).

ТЬМИТИ, тьмить, недок., перех., заст. Робити щонебудь темним, затемнювати; закривати собою світло. Літ тридцять тому ся пустиня вкрита Була скаженим криком бойовим, Ії орали кінські копита, Скородили списи, тьмив сонце дим (Фр., XIII, 1954, 281); Чорні хмари тривожно копчилися на небі, тьмили стежки й доріжки (Хотк., II, 1966, 102).

ТЬМИТИСЯ, тьмиться, недок., заст. Ставати темним, темнішати. Зелененький берег тьмиться, Річка срібная шумить (Метл. і Кост., Тв., 1906, 306).

ТЬМИТЬСЯ В ОЧАХ, безос., заст. — те саме, що **ТЬМАРИТЬСЯ В ОЧАХ** (див. тьмаритися). Не ставало духу в груді, тьмилось в очах (Фр., II, 1950, 127); Послабли [хлопи], не мали в собі сили й за малу дитину; ноги угиналися.., в очах тьмилось (Ков., Тв., 1958, 63).

ТЬМЯНИЙ, а, е. 1. Слабий, неясковий (про світло, вогонь і т. ін.). При тьмяному світлі стіни ще тісніше обступали Раїсу (Коцюб., I, 1955, 311); Всі статуї в тьмяному світлі білої ночі здаються зовсім іншими, ніж удень (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); Єдине віконце в сінях, заграване, як і в канцелярії, звичайними тюремними ґратами, ледве пропускало тьмяне світло місяця (Тулуб, В степу.., 1964, 25); Безлюдна вуличка прилипла в сутінках, дрімала, блимаючи тьмяними вогниками (Жур., Вечір.., 1958, 212); // Який дає мало світла, погано освітлює. Увійшовши у вбогу хатку Грицькову, освічену поганенькою тьмяною лампою на стіні, троє товаришів побачили там усю сім'ю (Гр., II, 1963, 353); // Сірий, похмурий, не сонячний, хмарний. Тьмянний і короткий осінній день на очах згасав, але ліхтарів ще не запалювали (Коз., Листи.., 1967, 226); // Слабо, погано освітлений, в який погано проникає світло; темний. Глянувши просто — печера тьмяна під навислим камінням (Зеров, Вибр., 1966, 226); Згадалася йому бідна, тьмяна халупчина, і каправий батько, і поморщена мовчазна мати (Ірчан, II, 1958, 29).

2. Без блиску, матовий. Актриса лежала тихо і поволі намотувала пасмо свого темного, тьмяного волосся на тонкий, блідий палець (Л. Укр., III, 1952, 709); Неспокоем і тривогою віє від тьмяного полиску зброї (Коз., Сальвіа, 1959, 45); Ти пам'ятаєш? Деся іржали коні, і сонце падало за тьмяним морем трав, на землю маки кинувши червоні (Сос., Солов. далі, 1957, 11); Сода і мило роблять фарбу тьмяною. Вода з нашатирним спиртом надає фарбі блиску (Хлібороб Укр., 8, 1966, 46); // Мутний, непрозорий. Вікна тьмянні, мов очі слабого, В хаті порожній самотньо, убого (Л. Укр., I, 1951, 72); Крізь тьмяне скло дверей видно, як Маша бере душ (Мик., I, 1957, 220); Стоїть на могилі [кам'я-

ний богатир], дивиться великими очима в тьмяну далину (Скл., Святослав, 1959, 46); // Який втратив яскравість; бляклий. Від сонця акварельні фарби робляться тьмяними; // Не сильний, не різкий. Тьмянний блиск золота ударив у вічі (Рибак, Переясл. рада, 1948, 40); Чорні лакові черевики блищали тьмяним лиском (Смолич, IV, 1959, 196); // Темнуватий або темний. Я пам'ятаю вечір тьмянний над Петербургом голубим: морозний блиск, і вітер п'яний, і над Ісаком — сизий дим (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 40); Та насуває хмара тьмяна, — невже на бурю, на грозу? (Тич., Зростає.., 1960, 31); // Позбавлений чіткості, невиразний, розпливчастий; погано видний. Над тьмяними обрисами далеких гір купчилися низькі.. хмарки (Коз., Вісімсот.., 1953, 109); У задимленому сяйві ліхтаря ледве можна було побачити, як біля коша вовтузились тьмянні постаті (Стельмах, I, 1962, 146).

3. перен. Затьмарений, затуманений, невиразний (про очі, погляд і т. ін.). Наче труп, сухий та жовтий, Син лежав на лоні в неї; Мертві, широко розкриті, Тьмянні, смутні в нього очі (Л. Укр., IV, 1954, 181); У тьмянних очах Замули з'явилися якісь недобрі блиски (Вол., Озеро.., 1959, 94); — Читайте далі, батюшко, — простогнав Білоконь, прикипівши тьмяними очима до газети в руках отця Герасима (Довж., I, 1958, 71).

ТЬМЯНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. тьмянний.

ТЬМЯНІТИ, іє, недок. 1. Ставати, робитися тьмянним. Зорі тьмяніли від спалахів ракет, блиску гарматних залпів і пожеж (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 84); Сонце зайшло. Рудий край тьмяніє, охолоджується. Над далеким Дніпром встав туман (Бабляк, Літопис.., 1961, 122); Обличчя коханої завжди в розлуці тьмяніє, нижче в знаних дорогах рисах (Смолич, Рече та стогне.., 1960, 173); *Образно. Голос, інтонація — важливі елементи ораторської майстерності — без них найкращі думки блякнуть, тьмяніють (Наука.., 6, 1969, 40).

2. Виднітися невиразно, нечітко або бути позбавленим блиску, яскравості. Віддалік ледь помітно тьмяніли гори (Ткач, Жди.., 1959, 31); В руках моїх стертим глянец тьмяніє фотокартка (Кол., На фронті.., 1959, 114).

ТЬМЯНІШАТИ, ає, недок. Ставати, робитися тьмянним, тьмяннішим. Місяць хилився все нижче, золотався, тьмянішав (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3); Коли функція.. щитовидної залози підвищена, волосся тьмянішає, стає ламким (Наука.., 3, 1967, 29).

ТЬМЯНО. Присл. до тьмянний. Тьмяно світяться вікна у маленькій халупці (Коцюб., I, 1955, 387); Дощ посилювався, вогні в російському таборі тьмяно мерехтіли (Кочура, Зол. грамота, 1960, 301); Біля воріт парового млина тьмяно горів ліхтарик (Шиян, Баланда, 1957, 49); Дорога круто завертала вбік, у долину, де тьмяно блищало озеро (Тулуб, Людолови, I, 1957, 69); На стінах.. тьмяно поблискували поїдені прозеленню шоломи, кольчуги, щити, списи (Скл., Святослав, 1959, 34); В кутку під стелею тьмяно виблискувало сусальне золото на образах (Панч, В дорозі, 1959, 73); Блищали тьмяно очі (Рильський, II, 1960, 57); Світло ще не горіло. В густих сутінках тьмяно виступали кострубаті постаті біля припички, на лаві, коло столу (Головко, II, 1957, 282); // у знач. присудк. сл. Недостатньо світла, освітлення. Тьмяно в халупці. Цідять морок маленькі вікна.. гнітять низька стеля (Коцюб., II, 1955, 32); Надворі осінь. У класі тьмяно й непривітно (Тич., II, 1957, 30).

ТЬМЯНУВАТИЙ, а, е. Дещо, трохи тьмянний. Маленька свічка тьмянувата Тріскає і мружиться над ним (Драч, Поезії, 1967, 51).

ТЬОП, ТЬОП-ТЬОП, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару, стуку, падіння чого-небудь. Люблю, коли березовий сік накрапає із жолобка, він так гарно вистукує: тьоп-тьоп (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 33).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьопати 1, 2. Тьоп його по пиці (Сл. Гр.); — Почимчикую: тьоп, тьоп, да й на пошту, грошики й подам Петрусеви (Барв., Опов., 1902, 497).

ТЬОПАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і неперех. Бити, стьобати когось чим-небудь. В обличчя тьопала листям ліщина, струшувала холодні сльози мені на голу (Десняк, Опов., 1951, 59).

2. неперех., також ірон. Іти (не швидко, повільно, по поганій дорозі або будучи дуже стомленим); плентатися. [М а р к о:] І отак всю дорогу тьопала? [М о т р я:] Верстов з п'ятдесят (Мороз, П'єси, 1959, 14); Жора, обвішаний пакунками, хекаючи, тьопав іззаду (Ковінька, Кутя.., 1960, 147); Дебелий рудовусий солдат сказав лишень: «Немає начальства!» та й по тому. Хочеш стій, хочеш додому тьопай (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 138).

3. перех. і неперех. Жадібно їсти, сьорбаючи. В хлопців аж очі заблищали — раптом почули в собі вовчий голод. Поставали кругом столу, тьопаять (Вас., II, 1959, 233); Зголодніло налягає на обід бульдозерний Закарлюка, мовчки жадібно тьопаять з мисок інші механізатори (Гончар, Тронка, 1963, 269); Розкудланний Тюха.. тьопав дерев'яною ложкою якусь розбовтану поливку (Загреб., Диво, 1968, 56).

ТЬОПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Іти далеко або по поганій дорозі. [К о н о н:] Підходе [підходить] осінь, чоловікові треба купити чоботи, от він і мусить тьопатися.. на ярмарок верстов за п'ятнадцять-двадцять (Кроп., III, 1959, 210); // Іти повільно; плентатися. — Та йди вже, тьопашся! — гукав Федір.. — Встигнемо..! (Ле, Ю. Кудря, 1956, 174); // зневажл. Іти, ходити куди-небудь, до когось без запрошення. [Х в е н ь к а:] Іван дома? [Х и м к а:] Чого ти до нас тьопашся? Чого тобі треба? (Мирний, V, 1955, 239).

ТЬОПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до тьопати 1. [Г н а т:] Не смійся! Не дратуй мене, бо так і тьопну! (К.-Карий, I, 1960, 268).

ТЬОП-ТЬОП див. тьоп.

ТЬОТЯ, і, ж., розм. Те саме, що тітка. — Ось і Миколка, — обізвалася Одарка. — Виспався, сину? Чому не поздоровкався з тьотею Христею? (Мирний, III, 1954, 354); В лице привітний вітер віє. Лети, мій поїзде, лети! Там же мене моя Марія, і мати, й сестри, і брати. Там же мене моя бабуся і тьоті тихої любов (Сос., II, 1958, 425); Вечорами до мамі приходило кілька тьоть (Смолич, II, 1958, 21).

ТЬОХ, ТЬОХ-ТЬОХ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає спів соловейка. «...Тьох-тьох» — залящав коло мене близенько Веселий, гульливий співун-соловейко (Крим., Вибр., 1965, 53); Гарно так було [у садку], та пах такий був. Ще соловейко як піде «тьох-тьох-тьох» — аж дух радіє (Тесл., 3 книги життя, 1949, 59); // Уживається на позначення сильного раптового удару серця. Стук, стук заступом у домовину; а в серці: тьох, тьох! (Барв., Опов., 1902, 212).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьохнути. Що рибка смик — то серце тьох! Серденько щось Рибалочці віщує (Г.-Арт., Байки.., 1958, 76); Увійшла в клас Ганна Михайлівна, а в мене серце тільки — тьох! Поганий знак. Мабуть таки викличе (Донч., Пісня.., 1947, 84).

ТЬОХКАННЯ, я, с. Дія за знач. тьохкати 1 і звуки, утворювані цією дією. Лагідне сяння місяця, тихі роз-

мови, радісні мовчанки під дзвінке тьохкання соловейка.., — все це промайнуло в одну мить в її запаленому мозку (Стар., Облога.., 1961, 61); Тьохкання так напливало й хлюпало з усіх боків, що хлопцеві здавалося, буцім у кожному куці калини сидить соловей (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 334); З левади донеслося буйне соловейкове тьохкання (Речм., Весн. грози, 1961, 199).

ТЬОХКАТИ, ає, недок. 1. Видавати дзвінкі переливчасті звуки «тьох-тьох» (перев. про соловейка). А Соловей аж горло надриває І на всі заставки співає: Щебече і свистить, І тьохкає, і торохтить (Гл., Вибр., 1957, 139); Солов'ї, ці невтомні співці весни і кохання, залиvisto перетьохкуються у вербах, по садках, і коли вони тьохкають, здається, все на світі стихає (Гончар, II, 1959, 245); // перен. Утворювати дзвінкі звуки з присвистом. Дід займав свою ручку. Коса тьохкала, то шикала, то видзвонювала (Гуц., Скупана.., 1965, 11); Рвалися навколо ворожі міни.. тьохкали кулі над головою (Ле, Мої листи, 1945, 121).

2. розм. Здрігатися, стискатися, завмирати, сильно битися від страху, радості і т. ін. (про серце). Явдоха прислухається, її серце радісно тьохкає. Вона ясно чує тепер плюскіт води (Донч., III, 1956, 53); Юрине серце тьохкає і підплигує в грудях, мов у порожнечі. Він на вулиці сам, без мамі (Смолич, II, 1958, 52); // безос., у сполуч. із сл. в д у ш і, в с е р ц і, в г р у д я х. Пройматися раптовим тривожним почуттям. Говорю я до неї, а в душі в мене тьохкає (Н.-Лев., II, 1956, 22).

ТЬОХНУТИ, не, док. Однокр. до тьохкати. Увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені (Вовчок, I, 1955, 183); На дереві спросоння тьохнула пташка, обриваючись з гілки (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 551); Шархнув постріл. Куля тьохнула в куці, збила сніжок (Тют., Вир, 1964, 538); Серце в його [Грицька] якось болісно тьохнуло.. (Мирний, I, 1949, 277); Вона не кохав його. Серце її ще ні разочку не тьохнуло, не обізвалося на його ласкаві речі (Л. Янов., I, 1959, 229); — А ось і Зара! — вигукнула Божена. У Тамари тьохнуло з радості серце (Хижняк, Тамара, 1959, 209); Глянув убік — одразу ж у грудях тьохнуло: ..ловила китицю горіхів на пригнутій ліщині дівчина (Вас., Вибр., 1950, 29).

ТЬОХ-ТЬОХ див. тьох.

ТЬФУ, ТЬФУ-ТЬФУ див. тьху.

ТЬФУКАТИ див. тьхукати.

ТЬФУКНУТИ див. тьхукнути.

ТЬХУ, ТЬХУ-ТЬХУ, рідко **ТЬФУ, ТЬФУ-ТЬФУ**, виг. 1. Звуконаслідування, що відтворює звук при плюванні. — Згинь, сатано! Щезни! Пропади... Тьфу! Тьфу! Тьфу! — спльовувала баба Горпиниха (Мирний, IV, 1955, 376); Яшко постояв, подумав і пішов пити... Плювався згодом: — Не вода, помиї якісь. Тьху! (Головко, I, 1957, 170); — От, сину, здається, щастя само пливе в твої руки. Тьху, тьху, тьху, щоб не наврочити! (Стельмах, I, 1962, 532); — При здоров'ї ви, бачу, дівчата, при красі!.. Тьху-тьху, хоча б не наврочити часом, — весело сказав прикажчик (Гончар, Таврія, 1952, 103).

2. розм. Уживається як присудок за знач. тьхукати і тьфукати. — Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! (Коцюб., II, 1955, 11).

3. розм. Уживається для вираження здивування, незадоволення, досади і т. ін. — Тьху! Бий вас сила божя! — крикнуло скільки разом людей. — Тільки ранок згаяли! (Мирний, I, 1954, 260); Приснитись ж таке.. Тьфу!... (Коцюб., I, 1955, 162); [М о л о д и ц я:] Тьфу ти, нечиста сила! Злякав — насилу на ногах вдержалася (Вас., III, 1960, 25).

4. у знач. присудк. сл., розм. Уживається для негативної характеристики когось, чого-небудь. — Каза..,

що добра чихонь [чехоня], аж вона — тьфу! — випльовуючи, мовив Яків (Мирний, I, 1954, 297); — *І хвалилися [варяги], що їхній бог найсильніший.., а наші боги — то просто тьфу!* (Загреб., Диво, 1968, 112).

ТЬХУКАТИ, ТЬФУКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Вимовляти «тьху», «тьфу», виражаючи незадоволення, негативне або зневажливе ставлення до кого-, чого-небудь. — *Тьху на його голову! — Не тьхукай, козаче, все ж він піп, — погрозився Палій* (Морд., I, 1958, 150); — *Ти, мужичко, ти на кого тьфукаєш?* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 73).

ТЬХУКНУТИ, ТЬФУКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до **ТЬХУКАТИ, ТЬФУКАТИ**. Хому Микитовича виступ газети сильно і прикро дойняв. А Варя тільки закопилила губу і тьхукнула (Грим., Незакінч. роман, 1962, 250).

У

У¹, невідм., с. Двадцять третя літера українського алфавіту на позначення голосного звука «у».

У² (В), рідко **УВ, УВІ** див. **В²**.

У³, **У-У**, виг. 1. Виражає різні почуття та душевні переживання: переляк, незадоволення, докір, погрозу, а також здивування, захоплення та ін. *А вже найпаче — як вздрять [дівчата] служивих!.. У! до цього торгу вони пішки* (Кв.-Осп., II, 1956, 429); *У! Які ж округи скелі та шпилі! Дніпро проривається, розбиваючи кручі між них* (Вовчок, I, 1955, 321); *У, благородна псина: тобі воля дорожча, ніж задоволена злість* (Коцюб., II, 1955, 226).

2. Звуконаслідування, що передає гудіння, завивання і т. ін. (звичайно вимовляється подовжено: у-у-у). *Буря стукнула снігом у вікно, заголосила жалібно, як по мерцєві: у-у-у!.. у-у-у!..* (Донч., III, 1956, 132).

УБАБЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, док., діал. Вимазатися у що-небудь рідке. [В л а с:] *Сядьте ось сюди на свиту, а то в болото убабляється* (Кроп., II, 1958, 285).

УБАВИТИ див. **убавляти**.

УБАВИТИСЯ див. **убавлятися**.

УБАВЛЕНИЙ (ВБАВЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **убавити**; // **убавлено**, безос. присудк. сл. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Покійні отець мені не раз казали, що у метриці прибавлено мені годів. [Л у к е р і я С т е п а н і в н а:] Та чи прибавлено, чи убавлено, а вже ніхто ні вас від мене, ні мене від вас не відіб'є* (Кроп., II, 1958, 247).

УБАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **убавити**.

УБАВЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **убавляти**.

УБАВЛЯТИ (ВБАВЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УБАВИТИ (ВБАВИТИ)**, влю, виш; мн. **убавлять**; док., перех. Зменшувати розмір, об'єм, кількість і т. ін. чого-небудь, віднімаючи частину. — *Так воно й є: бояться, щоб сирота хліба не убавила* (Барв., Опов., 1902, 358).

Убавляти (убавити) віку кому — те саме, що **Укорочувати (укоротити) віку (вік, життя, заст. животá)** (див. **укорочувати**).

УБАВЛЯТИСЯ (ВБАВЛЯТИСЯ), яється, недок., **УБАВИТИСЯ (ВБАВИТИСЯ)**, иться, док. Зменшуватися в розмірі, об'ємі, кількості і т. ін.

Не убавиться кого — нічого не станеться з ким-небудь, не буде шкоди комусь. *В клубі хай співав... Від того її [Катрі] не убавиться, а на людях прославиться* (Кучер, Прощай.., 1957, 195).

УБАГНУТИ (ВБАГНУТИ), ну, неш, док., перех., без додатка і з спол. щ о, я к, ч и і т. ін., розм. Те саме,

що **збагнути**. *Не знав же на яку ступити Еней, і тяжко горював, Чи тут остатись, чи поплити? Бо враг не всі човни забрав; І миттю кинувсь до громади Просить собі у ней [ней] поради, Чого собою не вбагне* (Котл., I, 1952, 106); *Згадуючи, що довелося йому побачити уночі, він добре не тямив і не здужав убагнуть: чи то йому снилось, чи справді наяву усе те діялось* (Стор., I, 1957, 343).

УБАЧАТИ, УБАЧАТИСЯ, УБАЧИТИ, УБАЧИТИСЯ див. **вбачати, вбачатися** і т. ін.

УБАЧЛИВИЙ (ВБАЧЛИВИЙ), а, е, розм. Який виявляє увагу до кого-небудь; уважний. — *То вже що багата та вродлива [жінка], а привітна та вбачлива до кожного!* (Мирний, I, 1949, 365).

УБГАТИ див. **вбгати**.

УБГАТИСЯ див. **вбгатися**.

УБЕЗПЕЧАТИ (ВБЕЗПЕЧАТИ), аю, аєш, недок., **УБЕЗПЕЧИТИ (ВБЕЗПЕЧИТИ)**, чу, чиш, док., перех., заст. Запевнювати кого-небудь у чомусь, заспокоювати, вселяючи надію. — *А я тебе, мій Нечаю, Не ubezpieчаю: Держи собі коня в сідлі Для свого звичаю!* (Укр.. думи., 1955, 111); *Катерина й питає: «Де ж дінем запорозьких козаків?» А він її ubezpieчив: «Знайдуть, каже, де дітись»* (Сл. Гр.); *Обридло йому тут, узяв та й пішов, як завше. І забув, що попадю словами ubezpieчив* (Хотк., II, 1966, 269).

УБЕЗПЕЧАТИСЯ (ВБЕЗПЕЧАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УБЕЗПЕЧИТИСЯ (ВБЕЗПЕЧИТИСЯ)**, чуся, чишся, док., заст. Покладатися на щось, заспокоюватися, мати надію. *Хто ж би подумав, що одного в матері сина візьмуть у москалі?.. Вдова Загірня ubezpieчилась, що в неї син одинчик, і молилась богові тільки, щоб він послав її Ігнатку хорошу пару* (П. Куліш, Вибр., 1969, 271).

УБЕЗПЕЧЕННЯ¹ (ВБЕЗПЕЧЕННЯ), я, с., заст. Дія за знач. **убезпечити¹**.

УБЕЗПЕЧЕННЯ² (ВБЕЗПЕЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. **убезпечити²**.

Для ubezpieчення — для безпеки. — *Прибігаю до вокзалу, а навкруги факели палажкотять і броньовики стоять для ubezpieчення* (Панч, II, 1956, 295).

УБЕЗПЕЧИТИ¹ див. **убезпечати**.

УБЕЗПЕЧИТИ² див. **убезпечувати**.

УБЕЗПЕЧИТИСЯ¹ див. **убезпечатися**.

УБЕЗПЕЧИТИСЯ² див. **убезпечуватися**.

УБЕЗПЕЧУВАННЯ (ВБЕЗПЕЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **убезпечувати**.

УБЕЗПЕЧУВАТИ (ВБЕЗПЕЧУВАТИ), ую, уєш, недок., **УБЕЗПЕЧИТИ (ВБЕЗПЕЧИТИ)**, чу, чиш, док., перех. 1. Захищати, охороняти від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці. *Кохана! Не тремти перед мечем кривавим, Він радощі земні ubezpieчує всім нам...* (П. Куліш, Вибр., 1969, 375); *Козацький одяг, добра шабля і слава цілком ubezpieчили його [Богуна] від усяких несподіванок* (Кач., Вибр., 1953, 42); *Щоб ubezpieчити Київ від посягань інших князів, він [Юрій Долгорукий] у стратегічно важливих пунктах — Вишгороді, Білгороді, Каневі і Переяславі — садить княжити своїх синів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 569).

2. чим, рідко. Те саме, що **забезпечувати** 1. *Сподівався [Антін Андрійович], що за допомогою своєї майстерні він зможе ubezpieчити себе достатнім реманентом, щоб перегорнути ще не зрушені землі, на яких незабаром забує благодатне море хлібів* (Добр., Очак. розмир, 1965, 200).

УБЕЗПЕЧУВАТИСЯ (ВБЕЗПЕЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УБЕЗПЕЧИТИСЯ (ВБЕЗПЕЧИТИСЯ)**, чуся, чишся, док. 1. Захищатися, охороняти себе від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці. *Раз піп і дяк*

його [бога] обдурюють, це означає: май трохи проникливості й можна убезпечитися від гріха (Кач., II, 1958, 23).

2. чим, рідко. Запасатися чим-небудь у потрібній кількості. — Проти турчина воювати, то треба, крім шаблі, і самопал, і коня доброго, і пушку мати, та й порохом убезпечитися (Ле, Україна, 1940, 157).

УБЕРЕГТИ див. **уберігати**.

УБЕРЕГТИСЯ див. **уберігатися**.

УБЕРЕЖЕННЯ (**ВБЕРЕЖЕННЯ**), я, с. Дія за знач. **уберегти**. Попід валом суцільним гребенем проходив нахилений наперед гострокіл з велетенських дубових колод, обпалених з двох боків для вбереження від гнилизни й шашеля (Загреб., Диво, 1968, 159).

УБЕРІГАТИ (**ВБЕРІГАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УБЕРЕГТИ** (**ВБЕРЕГТИ**), ежю, ежеш, *док.*, *перех.*, від кого — чого, *заст.* кого, чого, також без додатка. 1. Залишати що-небудь цілим, кого-небудь неушкодженим, запобігаючи руйнуванню, пошкодженню і т. ін. Рубін дивиться, і, як в казці, до нього долітають слова Каленика Романовича: пісок уберігає залізо від горіння і разом з тим допомагає кращому його прогріванню (Сенч., Опов., 1959, 21); Фабрики виготовляли й розсилали солдатам відповідну мазь з виразною етикеткою про те, як вона чудодійно уберігає носи і вуха від російської зими (Ле, Мої листи, 1945, 181); // Захищати від небезпеки, не давати пропасти, захворіти тощо. В Головах всюди свої люди; хоч би й трапилося що, то вбережуть, сховують (Хотк., II, 1966, 249); А як ти вбережеш отару від лютої вовчої зграї? (Донч., I, 1956, 116); — Аби тільки землю руську вберегти, щоб її чужі пси не розхапали (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 45).

2. *перен.* Запобігати неприємностям, шкідливому впливові чого-небудь і т. ін. Обрав [батько] для мешкання одне з південних міст, сподіваючись, що, змінивши мікросередовище, убереже сина від згубного впливу (Гончар, Бригантина, 1973, 116); Сучасна поезія .. ставить своєю метою дати історичну оцінку подій, віднайти основне у складному плетиві аналогій та протиріч дійсності, уберегти й утвердити людську віру в торжество прекрасного на землі (Літ. Укр., 8.I 1963, 3).

УБЕРІГАТИСЯ (**ВБЕРІГАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок.*, **УБЕРЕГТИСЯ** (**ВБЕРЕГТИСЯ**), ежюся, ежешся, *док.*, від кого — чого, *заст.* кого, чого, також без додатка. 1. Залишатися неушкодженим, ховаючись, захищаючись від кого-, чого-небудь. Хатнього ворога не вбережешся (Номис, 1864, № 11095); — Була в мене пропасниця. Чотири місяці мучила, і ноги попухли; ходила до лікаря, дав чогось, звелів застуди остерігатися; так хіба ж убережешся, як і води нікому подати (Л. Янов., I, 1959, 297); Легко їм [панночкам] бути білими у світильнях, спробували б вберегтися отут, на вітрах, під нещадною зливою сонця... (Гончар, Таврія, 1952, 28).

2. *перен.* Запобігати неприємностям, шкідливому впливові чого-небудь і т. ін. Не вбереглася.. Катря своїм недоли (Мирний, IV, 1955, 296); Головний принцип історичного матеріалізму — розглядати всі явища у їхньому взаємозв'язку, в розвитку — дозволяє нам уберегтися від крайнощів, від суб'єктивізму (Рад. літ-во, 1, 1961, 25).

УБИВАННЯ¹ (**ВБИВАННЯ**), я, с. Дія за знач. **убивати**¹. Деякі [монголи] попадали в правдиву манію вбивання та нищення (Фр., VI, 1951, 130); Убивання людей, братів по крові й кості — це півсвідомі вчинки, це страшний сон, в якому немає ані милосердя, ані повної свідомості, ані маленької згадки про мирне минуле (Ірчан, II, 1958, 219).

УБИВАННЯ² див. **вбивання**¹.

УБИВАТИ¹ (**ВБИВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УБИТИ** (**ВБИТИ**), уб'ю, уб'єш, *док.*, *перех.* 1. Позбавляти життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю і т. ін.); умертвляти. [П о л і к с е н а:] Ахіллес тоді зовсім не знав, кого він убивав (Л. Укр., II, 1951, 258); Вбиває [бусел] гадюку одним ударом (Мал., I, 1956, 279); Не громом праведним, святим Тебе [Нерон] уб'ють, Ножем тупим Тебе заріжуть, мов собаку, Уб'ють обухом (Шевч., II, 1953, 276); Колись,.. коли ховали Уліба й Воїка, біля могили вбивали й кидали на дно ще й коня, але зараз всі про це забули (Скл., Святослав, 1959, 22); — А по-друге, — Яресько підвищив голос, — є директива Леніна: полонених не вбивати, а обмінювати через Червоний Хрест! (Гончар, II, 1959, 66); // *безос.* Його убило. А листи йому все йдуть... Дружина пише... (Сос., II, 1958, 291); — За гроші його зарізано чи, може, за худобу? — питали вони, не зодягаючи шапок. — Деревом убило, — похмуро відповідали троянівці (Тют., Вир, 1964, 153); // Колоти, бити на м'ясо (худобу, свійську птицю і т. ін.). Жреці молитви зачитали, Олімпським в жертву убивали Цапів, баранів, поросят (Котл., I, 1952, 282); Чіпка на поминки [Явдохи] заколов свиню, зарізав три овечки, убив великого бузівка (Мирний, I, 1949, 405); // Припиняти життєдіяльність живих клітин, тканин, органів, мікроорганізмів і т. ін. Потрібен був форсований рецепт, щоб за одним махом убити прокляту заразу [коросту] (Минко, Моя Минківка, 1962, 69); У визначених дозах радіоактивне опромінення здатне вбивати мікроорганізми (Веч. Київ, 19.XI 1968, 3); Дбаємо і про підготовку насіння, прогріваємо його на сонці, щоб підвищити енергію схожості та убити грибкові захворювання (Хлібороб Укр., 3, 1969, 6).

◇ Бог менé вбий; Хай менé бог (грім) уб'є — вислів на означення клятви, запевнення в чому-небудь. Бог мене вбий! «А гріх так божиться!.. а як уб'є?» (Номис, 1864, № 6765); Убивати (убити) двох зайців (два зайці) див. **заєць**; Убити мало кого — вираз обурення з приводу якогось вчинку, чийсь поведінки [Ю д а:] Ні, не простив [Мессія]! Я пригадав — він докорив мені. [П р о ч а н и н (перекирляє, з огидою):] «Він докорив!» — Тебе убити мало! (Л. Укр., III, 1952, 144); Убити [добрю] грінку див. **грінка**; Убити м'уху (чмеля) — випити вина, горілки; Хоч убий (убийте) — вислів на запевнення про нерозуміння чогось, свою необізнаність в чому-небудь або про невміння чи неможливість щогось зробити. Показував мені дядько лист Ок[уневського], хоч убийте, нічого не розумію (Л. Укр., V, 1956, 162); — Тепло, затишно, привітно... А от не засну, хоч убий. Так до півночі провалявся (Тют., Вир, 1964, 105).

2. Доводити до перевтоми, знесилення, виснаження. Трудно стало старенькій по людях жити. Бо на своєму [своєму] господарстві може б і заснула, а тут по п'ять раз уночі схоплюється, чи не отелилась на морозі корівка. Сама себе вбивала, щоб догодити чужій хаті (Баря., Опов., 1902, 371); Багато, особливо жінок, посять страшно, декотрі і слабкі посять і тим чином вбивають себе (Стеф., II, 1953, 55); За цілий день отак уб'єш у лісі ноги, Що й заяць [заєць] той того, повір, не варт (Стельмах, Жито., 1954, 135); // Завдавати непоправної шкоди надмірною працею, перебуванням у важких умовах і т. ін. (здоров'ю, материнству і т. ін.). Страшно, коли у квітневій воді, що небом і райдугою розплітається, дівчата, мочачи коноплі економії, вбивають своє здоров'я, дівочтво і материнство (Стельмах, I, 1962, 200).

3. тільки *недок.*, *розм.* З силою бити кого-небудь. Небіжчик Лесь, повідають, убивав її тяжко за

молодих літ, прибивав кілком за косу до лави та бив... (Фр., I, 1955, 58).

4. перен. Дуже засмучувати, завдавати великого душевного болю. [Н а т а л к а:] Посватана... Що ж робить, не можна більше сопротивлятися матері.— Я і так скільки одвільовалася [відкручувалася] і всякий раз убивала її своїм одказом (Котл., II, 1953, 35); [П и с а р:] Покажіть вірші, я зараз наведу критику. [Г а л я:] Тільки не дуже гостру, якщо вірші погані, не вбивайте поета відразу (Сам., II, 1958, 146); — Ні, ні, ні, я не сумніваюся,— пристрасно скликнула молода дівчина,— сама тінь сумніву убиває мене (Фр., II, 1950, 71); — І ти не можеш заспокоїтись? — Віриш, убив він мене, цілий тиждень не спатиму (Ю. Янов., II, 1958, 120).

5. перен. Призводити до занепаду, зникнення чогонебудь. Як сміючись ти вбивала Чистую любов мою, Чи ти знала, що вбиваєш Все, чим в світі я живу [живу]? (Фр., XI, 1952, 16); Капіталістичне оточення здатне тільки вбивати народні таланти (Козл., Відродження., 1950, 81); [А н д р о м а х а:] Ти одібрала Гектору одвагу, зламала дух зловісними речами, убиває віру й певність (Л. Укр., II, 1951, 264); — Необережне втручання загубить усю справу. Ми уб'ємо їхню ініціативу, охолодимо їх... (Мокр., Острів., 1961, 45).

6. перен., розм. Марно витрачати, губити (час, життя, сили і т. ін.). На цих алеях стільки мріялось, стільки думалось людьми, що на милицях, на протезах, з перебинтованими руками змушені були тут «убивати дорогий час» (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 36); На острів безлюдний приплив чоловік Том Ніл. От і все. Захотілося Тому Самому, одному убитому свій вік (Драч, Поезії, 1967, 76); // Маючи надмір часу, намагатися заповнити його якоюнебудь дією, заняттям. Де дітисся? Як убити час? А піду до Мартина (Тесл., З книги життя, 1949, 87); Наробили з паперу фігур і граємо в шахи. А що ж? Треба ж якось убити час (Кол., На фронті., 1959, 122).

7. Ударяючи, робити щільнішим, твердішим; ущільнювати. Потім скоро закинув [Прокіп] назад землю в викопану ямку, убив, утолочив і пригладив так, що і сліду годі було найти (Фр., VIII, 1952, 294); // тільки док. Протоптати, прокласти (стежку, дорогу). — Я до тебе не ходила, Ти до мене сам ходив; Ти до мене, молоді, Чорну стежечку убив (Чуб., V, 1874, 326).

УБИВАТИ² див. вбивати¹.

УБИВАТИСЯ¹ (ВБИВАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УБИТИСЯ (ВБИТИСЯ), уб'юся, уб'єшся, док. 1. Розбиватися насмерть, умирати, впадши, вдарившись об що-небудь. [А н н а:] Вбиваються і лицарі і коні, на гору добуваючись (Л. Укр., III, 1952, 337); З доброго коня не жаль впасти й убитися (Номис, 1864, № 8910); Поліз у погріб я дулівки ще вточити (Дулівочка-первак — така смачна була!) ...Щоб іноді з вогнем біди не наробити, Поліз я поночі, хоча й п'яненкокий був... Що ж, пане-брате! Біс мене як пхнув — Я й покотивсь... Ще як не вбивсь — не знаю (Гл., Вибр., 1957, 65); // Позбавляти себе життя вогнепальною або холодною зброєю і т. ін. — І він один на всім світі, Один мене любить; А почує, що я вбилась, То й себе погубить (Шевч., I, 1951, 133); В правій руці була в нього [хлоп'яти] велика граната, яку він знайшов у борозні... — Не кидай! Уб'єшся! — гукнув Орлюк і побіг навздогін за хлоп'ям (Довж., I, 1958, 391).

2. тільки недок., без додатка і за ким — чим, заст. ким, чим, по кому — чому, об кому — чому. Впадати у відчай, надміру віддаватися горю, стражданню, тужити за ким-, чим-небудь. — Да чи журиється отець по мені? — Ох, журиється, убивається, І день при дні сподівається (Чуб., V, 1874, 441); Стали вони йому ото роз-

казувать, як Зінька убивалась, почувши, що його десь на війні убили (Стор., I, 1957, 362); Вона [Галя] за ним [Чіпкою] убивалась, сумувала, плакала (Мирний, I, 1949, 399); Біля труни в головах стояли рідні й ревно тужили .. Але найдужче плакала Наталка сердешна. Де в неї й сили було отак ридати та отак убиватися (Головко, II, 1957, 339); // Тривожитися за когось, ревно піклуватися, турбуватися про кого-, що-небудь; уболівати. — Ой сину, мій сину! Який же ти вдався на виріст і на вроду — та важка недоля твоя буде! — І що рік мені прибуде, то мати гірш мною вбивається, а я таки гоню, мов верба лугова (Вовчок, VI, 1956, 220); — Не дуже хапаєшся [Хомо] того хліба робити, не дуже об господарстві убиваєшся (Кв.-Осн., II, 1956, 234); // розм. Кохати. — Та невже той Хведір так убивається за мною? — думала вона (Мирний, III, 1954, 40).

3. тільки недок. Робити що-небудь, напружуючи всі сили, перевтомлюючись. — Пощо тобі так убиватися при сих ділах? (Фр., VIII, 1952, 403).

4. тільки недок. Пас. до убивати¹.

УБИВАТИСЯ² див. вбиватися¹.

УБИВАЮЧИЙ (ВБИВАЮЧИЙ), а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до убивати¹. Яка жорстока, самолюбна та ваша доброта, яка вбиваюча, яка брутальна... (Коб., III, 1956, 34).

УБИВЕЦЬ (ВБИВЕЦЬ), вця, ч. Те саме, що убивця.

УБИВСТВО (ВБИВСТВО), а, с. Дія за знач. убивати, убити¹. Павло Гречаний, побачивши таке, зняв шапку і кричав, махаючи нею: ..Уб'єте ж чоловіка! — Але його ніхто не слухав, і вбивство продовжувалось (Тют., Вир, 1964, 370); — Хіба може бути краса в убивстві людей? (Довж., I, 1958, 302); // Насильницьке позбавлення життя як карний злочин. Адвокат розпитався, переглянув справу й похитав головою. Він сказав, що справа погана через те, що люди чули ще перед вбивством похвалки Гната забити Олександру (Коцюб., I, 1955, 76); Під яблунькою сталося убивство (Панч, Мир, 1937, 26).

УБИВЦЯ (ВБИВЦЯ), і, ч. і ж. Той, хто вбив когонебудь. У слідчого не було ніякого сумніву, що вбивця Якіма є злодій, який повертів у коморі дірку (Донч., III, 1956, 12); — Відпусти підводу. Хай убивцю пішки женуть до повіту (Стельмах, Хліб., 1959, 452); Чи знаєш ти, о краю мій, Що всі убиті діти Воляють у душі моїй: Убивцям відплатити! (Рильський, II, 1960, 228).

УБИВЧИЙ (ВБИВЧИЙ), а, е. 1. Здатний позбавляти життя, вбивати. І лише коли аероплан, ревнувши, шулікою шугонув згори просто на людей, несучись на них летючим, мигтючим, швидко виростаючим вихором пропелера, не одному з чаплинців майнула думка, що оце якраз воно і мигтить, оте вбивче фіолетове проміння, що несе людині погибель (Гончар, II, 1959, 216); Він глянув на мене так, що коли б людський погляд мав вбивчу силу, я мусив би впасти бездиханним трупом (Грим., Подобиці., 1956, 59); Спить — не спить Софія. Автомобіль гестапівський у млу Пірнув, сховавши світло в чорні вії, А в череві убивчу силу злу (Воронько, Тепло., 1959, 166).

2. перен. Який дуже вражає; нищівний, разючий. Вбивча українська нарсдна сатира і дотепний гумор відтворюють цілий світ відчуттів, настроїв, переживань, думок і сподівань найширших мас трудящих! (Рильський, IX, 1962, 186); Досі він давав собі волю лише при тих, кого потім легко приструнчити .. А з тими, на кого слід впливати тільки залізною, вбивчою логікою, Федір Іполитович умів себе стримувати (Шовк., Людина., 1962, 306); Сатира починається там, де гнівне осудження сполучається з їдким гумором, з вбивчою іронією (Рад. літ-во, 10, 1967, 38); Вона кинула на

нього такий убивчий погляд, що Жолківський спинився (Ле, Наливайко, 1957, 287).

3. перен. Незвичайний, надмірний у своєму прояві. Лежали запорожці коло возів і, попижкуючи люльками, з убивчим спокоєм дивилися на місто (Довж., I, 1958, 241); Почувся сигнал — їх наздоганяла автомашинна. Шоферові, певно, набридло вести її з убивчою повільністю слідом за пішоходами (Жур., До них іде., 1952, 143); // Дуже сильний, важкий або неприємний. Незважаючи на вбивчу спеку, натовп похмурих степовиків у брилях.. жадібно й терпляче слухав свого юродивого віщуна (Гончар, Таврія, 1952, 116); Прикро вражав нас Запах убивчий тюленів, що живляться тванню морською (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 84).

УБИВЧІСТЬ (ВБИВЧІСТЬ), чості, ж. Якість за знач. убйвчий.

УБИВЧО (ВБИВЧО). Присл. до убйвчий. Поет [Т. Шевченко] в убивчо сатиричній формі.. оголив і виставив напоказ усьому світові пороки царської монархії (Іст. УРСР, I, 1953, 426); На Миколу звістка [про одруження коханої] подіяла вбивчо (Гжицький, У світ., 1960, 165).

УБИРАЛЬНЯ (ВБИРАЛЬНЯ), і, ж. 1. заст. Кімната, в якій одягаються, надають належного вигляду своїй зовнішності; туалетна кімната. Вона одхилила двері од третьої кімнати, з своєї вбиральні, виглядала звідти з розпущеним волоссям і з голими руками й кликала його до себе (Коцюб., I, 1955, 405).

2. Кімната в театрі, де актори гримуються і переодягаються. В проході між убиральнями розгоралася запальна і гучна суперечка (Смолич, Театр., 1946, 44); В убиральні, на широкому шкіряному кріслі, розкинувшись від втоми, напівлежав король Лір (Ільч., Серце жде, 1939, 387).

3. Приміщення, признач. для відправлення природних потреб людини. — Здрастуйте, доктор! Що то у вас вбиральні без дверей і стежки до них загіджені? (Ле, Міжгір'я, 1953, 168); Під час перерви підсудних водили по одному до вбиральні (Ю. Янов., Мир, 1956, 241).

УБИРАННЯ¹ (ВБИРАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. убирати¹ 1—3 і убиратися¹ 1. Саме вбирання коло дзеркала було для сестер такою втіхою, що панни безперестанку реготалися з своєї вигадки, з своїх театральних суконь (Н.-Лев., I, 1956, 196).

2. Одяг. Увійшли [чоловік і молодиця] у свою хату — вона боржій до вбирання, в краще переодягається (Вовчок, I, 1955, 171).

УБИРАННЯ² (ВБИРАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. убирати².

УБИРАННЯ³ див. вбирання¹.

УБИРАТИ¹ (ВБИРАТИ), аю, аєш, недок., **УБРАТИ (ВБРАТИ)**, уберу́, убереш, док., перех. 1. Одягати кого-небудь (рідко щось) взагалі або певним чином (відповідно до якоїсь події, якогось свята і т. ін.). [К у к с а:] Гей, свашки, приданки! Убирайте молодих та споряджайте їх з богом до вінця! (Кроп., I, 1958, 221); Молодиці убирали свою їмостечку [попадю], як вильце, зі сміхом та жартами (Хотк., II, 1966, 13); Молодиці небіжчицю убрали (Вовчок, I, 1955, 165); На другий день, скоро світ, Шмідлеві помічники стягли з Якима насилу красне плаття, убрали його в якийсь червоний мішок із довгими рукавами (Ков., Світ., 1960, 14); *Образно. — Як тільки владика згодиться, то ми, пом'янувши батька [на сороковинах, оженимо нашого Харитона та й уберемо його в рясу (Н.-Лев., III, 1956, 36); В колос землю убиремо, Ідемо в далекий шлях, Рідний Жовтень зустрічаємо Рястом, рунами в полях (Мас., Сорок., 1957, 296); // Одягати гарно, наряджати. Вбери й пенька, то стане за Панька (Номис, 1864,

№ 11172); // Забезпечувати одягом. То була менша дочка, котру погано убирали й ховали од паничів в далекій кімнаті (Н.-Лев., III, 1956, 44); Тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирав мене гарно, купував мені все, чого я хотіла (Фр., III, 1950, 97).

УБРАТИ в шобри див. шобри.

2. Прикрашати чим-небудь, надавати гарного вигляду. На другому столі убирали шишками та голубками здоровий та довгий коровай: обтикали його миндалем [мигдалем] та родзинками (Н.-Лев., III, 1956, 73); Щира і мила, сама з тою лялькою схожа, Граєшся з лялькою ти, моя дівчинко гожа! Чорні їй коси розчешеш, у сукню вдягаш; В стьожки червоні, в намисто ясне убираш (Щог., Поезії, 1958, 333); На весну аж з-за границі приїхав маляр його [палац] розписувати, убирати (Мирний, IV, 1955, 159); Простими польовими квітками убрали діти домовину свого вчителя (Хотк., I, 1966, 135); Вбери невелику кімнату Ялинкою, світомвогнем (Мал., II, 1956, 208); *Образно. Опівночі айстри в саду розцвіли.. І стали рожевого ранку чекають, І в райдугу барвів життя убирать... (Олесь, Вибр., 1958, 15).

3. розм. Одягати на себе або взувати що-небудь. На другий день він убрав черевики, але щоб їх не було видно, ходив цілий день у найдовшій реверенді [рясі] (Мак., Вибр., 1956, 334); По сніданку каже жінка Юркові, аби вбрав чисту сорочку (Март., Тв., 1954, 108); Убрала [дячиха] свій найліпший, зелений із жовтими лентами, капелюх, узяла рукавички, торбинку зі срібними застібками, дві парасольки й — пішла (Хотк., II, 1966, 365); Аж ось коли я вбрати знову смію Не вдяганий од дня весілля стрій (Бажан, Роки, 1957, 254).

4. тільки док., розм. Забруднити або обсіпати, вимазати чим-небудь, умочити в щось. Убрав ноги в куряву (Сл. Гр.); Тільки хотів [Явтух] сісти до стола записати деякі думки, трохи поконспектувати, як приймачка баба Явдоха зачепила його міркою і вбрала у борошно (Ю. Янов., II, 1954, 211).

УБИРАТИ² (ВБИРАТИ), аю, аєш, недок., **УБРАТИ (ВБРАТИ)**, уберу́, убереш, док., розм. Збирати врожай. Хліб убирав, хто його має (Номис, 1864, № 10121); Уберуть добрі люди з поля хліб (Греб., V, 1957, 321); Люди вбрали городину, позасівали шматки поля (Чорн., Визвол. земля, 1950, 222).

УБИРАТИ³ див. вбирати¹.

УБИРАТИСЯ¹ (ВБИРАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УБРАТИСЯ (ВБРАТИСЯ)**, уберу́ся, уберешся, док. 1. у що, до чого і без додатка. Одягатися взагалі або певним чином (відповідно до якоїсь події, якогось свята і т. ін.). Смутна і невесела убиралася у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена (Кв.-Осн., II, 1956, 211); Озирнулася Наталя й бачить, що круг неї дівчата встають, убираються... (Гр., I, 1963, 435); — А що, дочко! Час тобі убиратись до вінця (Н.-Лев., III, 1956, 75); — Чого це пан Куна задля чумаків так убираться? — пошепки спитав Михайлик (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 23); // Одягатися гарно, наряджатися. Хороша була та Катря. Було, оце, як убереться — єдиначка, то вже нічого не жалували для неї, — плахта на їй шовкова, хустка з золотими квітами, з золотою габою, — зав'яже, а з правого боку квіточка (Вовчок, I, 1955, 182); От і свято прийшло, великдень. Вимилась, вичесалась, убиралася, — як та маківка серед огорожу (Мирний, I, 1954, 81); *Образно. Так для сонечка осінь убиралася, мов цариця у свято врочистее, все, що є на сім світі найкращого, все збрала на пишній убір (Л. Укр., I, 1951, 226); // перев. недок. Мати звичку носити якийсь одяг, одягатися певним чином. Старий кавалер.. убирався по-старосвітському, носив превисокий циліндр на голові, трохи не до хмар, ще й якогось рудого, кофейного ко-

льору, і все збирався женитись (Н.-Лев., II, 1956, 400); [Ч о п о р і й:] Я завжди вашу Ольгу, мосьпаненьку, мав на своїм оці; вона буде добра невістка, мосьпаненьку! Любить чистенько убратись, красива, моторна!.. (Кроп., V, 1959, 122); // ким, за (в) кого. Одягатися певним чином, удаючи з себе когось. — Папа кажуть, що й вони грали, — сміливо обертаючись до Балабухи, промовила Олеся. — Та ще й убирались за панну (Н.-Лев., III, 1956, 44); [Л і с о в и к:] Доню, давно готові шати для царівни, але вона десь бавилась химерна, убравшись для жарту за жебрачку (Л. Укр., III, 1952, 244); Виготовили й маски.. Хто козу начепив, хто цапа, хто вівцю, а я собі вибрав хрюкало — убрався в свиню (Ковінька, Кутя., 1960, 107); Я навіть причепився був до бабусі: ким мені вбратися? (Сміл., Сашко, 1957, 213).

◇ Убиратися (убратися) з дрánки в переперáнку див. переперáнка; Убиратися (убратися) у то́гу див. то́га; Убратися в дурні див. дурень.

2. Прикрашати себе чим-небудь. — Було, як уберуся в квітки та в стрічки, то всі парубки на мене очі витріщають (Н.-Лев., II, 1956, 106); Да почне було [Духанка] прибиратись, мов до вінця, уквітчається; як нічим, то хоч гілечка наламле з сухих гвоздиків або калиною вбереться (Барв., Опов., 1902, 103); — Я така рада. У квітки вбралась, у намисто, кожушанку наділа, стьожки почепила — пішла (Тесл., Вибр., 1950, 28).

3. у що, чим, перен. Вкриватися листям, квітками і т. ін. Далекі скелі, всі у заламах, м'яко убрались в зелень і виглядали, наче старий, потертий місцями оксамит (Коцюб., II, 1955, 290); — Розтануть сніги, Все оживе, заспіва навкруги... В цвіт уберуться і ниви, і луки, Тихо замовкнуть, забудуться муки (Олесь, Вибр., 1958, 208); Як ото після чорної бурі, коли степ вбереться аж до виднокраїв в дикі тюльпани і наче вся планета цвіте красок, так було зараз на душі у Віталіка (Гончар, Тронка, 1963, 104); // Вкриватися шаром чого-небудь (снігу, інею тощо). Мороз береться, мабуть, дужче, бо вбрались в іній дерева (Забіла, У.. світ, 1960, 27).

4. тільки док., розм. Забруднитися або обсіпатися, вимазатися чим-небудь. Зо всього маху вона грюкнулася на землю, розбила ніс, убралася у куряву (Мирний, I, 1954, 66); // Торкаючись чогось липкого, чіпкого і т. ін., набрати на себе. Підеш у сад — так в реп'яхи і вберешся, — колючий зробився [сад], мов їжак (Барв., Опов., 1902, 54); Не ходити ж йому нетіпахою, бо тоді люди все на Катрю звернуть. Мовляв, жінка діжу місила, а чоловік у тісто вбрався (Кучер, Трудна любов, 1960, 323).

5. Споряджатися, лаштуватися кудись. Убирайся, молодий козаче, — Завтра, завтра похід буде! (Нар. лірика, 1956, 27); Сонечко звернуло вже на полудень, як Мелашка та Горпина, поприв'язувавши шапки на копах, стали убиратися додому (Л. Янов., I, 1959, 142); Одного разу сиджу я — бачу, мій дяк іде; устаю і радію йому, та бачу, він у дорогу убрався (Вовчок, VI, 1956, 259).

◇ На все готóве убратися див. готóвий.

УБИРАТИСЯ² (ВБИРАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УБРАТИСЯ (ВБРАТИСЯ), уберу́ся, уберешся, док., розм. Не гаючись іти, від'їжджати звідкись; забиратися. [Х о р:] Який соцький ти без бляхи! Геть же швидше на всі шляхи, Геть же, к бісу убирайся (Кроп., II, 1958, 103); [О л е к с а:] Та я казав йому [Сербину], щоб не смів він ходити за нами, щоб убиравсь своєю дорогою (Вас., III, 1960, 16); Еней же з бабою старою, То с'як, то так, попід рукою, Тихенько од бровка убравсь (Котл., I, 1952, 134); — Та я й сам рад звідси заздальгидь убратися (П. Куліш, Вибр., 1969, 187).

УБИРАТИСЯ³ див. вбиратися¹.

УБИТИ¹ див. убивати¹.

УБИТИ² див. вбивати¹.

УБИТИЙ¹ (ВБИТИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до убити¹ 1, 4—7. Може, вбитий чорнобривий За тихим Дунаєм; А може — вже в Московщині Другую кохав! Ні, чорнявий не убитий, Він живий, здоровий... (Шевч., I, 1963, 24); [М а г і с т е р:] Архімед убитий був рукою невігласа, не встигнувши теорему докінчити (Л. Укр., III, 1952, 97); Він не був убитий, а тільки поранений (Тют., Вир, 1964, 527); Ой убита доріженька вгору під калину, Так я тебе, любку, люблю, що мало не гину (Коломийки, 1969, 166); // убі́то, безос. присудк. сл. Чоловік її давно помер; старшого сина в Туреччині вбито; менший при матері був, хазяйнував (Вовчок, I, 1955, 80); — Злочинство ясне... Людину вбито... Якийсь дивний збіг: каменем у голову, в спину ножом, — бурмотів хірург Храпков (Ле, Міжгір'я, 1953, 218); // у знач. ім. убі́тий, того, ч.; убі́та, тої, ж. Той (та), кого позбавили життя. В будинок прийшли з носилками санітари і почали зносити поранених і вбитих на перший поверх (Гончар, III, 1959, 164); Тепер йому було добре видно, що там робиться. Убиті лежали в різних позах, в снігу виблискували стріляні гільзи (Тют., Вир, 1964, 536).

◇ Убі́тий го́рем див. го́ре; Як (на́че, ненáче, мов і т. ін.) убі́тий: а) із сл. с п а т и — дуже міцно. Пані Олімпія спала як убита (Фр., VII, 1951, 154); Він сидів цілий день, як Микита-чорнокнижник, а вночі спав як убитий (Тют., Вир, 1964, 55); б) у стані пригніченості, відчаю, великого горя. Старий Трохим по надвір'ю, Мов убитий, ходить. Катерина ж з болящої І очей не зводить (Шевч., I, 1963, 320); Балабуха приїхав додому неначе вбитий (Н.-Лев., III, 1956, 29).

2. у знач. прикм., перен. Пригнічений, засмучений. О господи! Дай мені хоч глянуть На народ отой убитий, На тую Україну! (Шевч., II, 1953, 191); // Який виражає пригніченість, засмученість. [Д е ї ф о б і Г е л е н:] Ходи додому, сестро! [К а с с а н д р а (відпи-хав їх):] Гетьте, гетьте! Се ви його убили! (Раптом стишується і говорить зовсім убитим голосом). Ні, се я... (Л. Укр., II, 1951, 277).

3. у знач. прикм. Уторований (про дорогу, стежку). Від моря до моря вбитая дорога (Чуб., V, 1874, 267); Вам здається, що ви їдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси та чару (Мирний, IV, 1955, 311).

УБИТИЙ² див. вбі́тий¹.

УБИТИСЯ¹ див. убиватися¹.

УБИТИСЯ² див. вбиватися¹.

УБИГАТИ див. вбі́гати.

УБИГАТИСЯ (ВБИГАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Довго бігаючи, натомитися.

УБИГТИ див. вбі́гати.

УБИЙНИЙ (ВБИЙНИЙ), а, е, діал. Убивчий. Ширив [переквашений луб] кислий, задушливий, убійний сопух (Фр., VIII, 1952, 330).

УБИЙНИК (ВБИЙНИК), а, ч., заст. Убивця. Казали їй руки ізв'язати, Посадили між злодіями, між убійниками, молоду та добру (Вовчок, I, 1955, 249); [С т а р ш и й н а д в а р т о ю:] Коли убійник короля Завойовника до дванадцяти годин дня не буде виданий, то заручники, що сидять тут, всі без виключення, будуть покарані на смерть (Мам., Тв., 1962, 58); І надійшовши, дід прорік: «Ти — злий і гордий чоловік. Законів ваших ми не знаєм, Не знаєм крові і страхіть, Ми не катуєм, не караєм, — Тож нам з убійником не жить..» (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 230).

УБИЙЧИЙ (ВБИЙЧИЙ), а, е. Те саме, що убівчий. [Т і р ц а:] Ти перекуй з убійчого меча робітне рало

й загартуй його (Л. Укр., II, 1951, 151); Мертва мовчанка стояла в зборі, — тільки огонь тріщав та лунало невинне цюкання сокир, що майстрували вбійчі прилади [метавки] на монголів (Фр., VI, 1951, 114); Немов дощ блискавок сипав той сміх, щось було убійче і смертельне в його переливах і наводило жах (Коцюб., II, 1955, 172); Атака вівчарок справила на нього убійче враження (Смолич, Сорок вісім., 1937, 337); Тоді я теж посміхнувся і кинув на нього убійчий погляд (Мик., II, 1957, 54).

УБІЙЧІСТЬ (ВБІЙЧІСТЬ), чості, ж. Якість за знач. убійчий.

УБІЙЧО (ВБІЙЧО). Присл. до убійчий. Під брудними шматками лежав там другий кістяк посеред убійчого смердючого повітря (Фр., II, 1950, 112).

УБІК див. **вбік**.

УБІЛЕНИЙ (ВБІЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до убіляти. Ми непомітно .. прийшли до села.. Спинилися коло чепурненької, гарно убіленої хати (Вас., II, 1959, 508); Ще ж влітку він звав її [Христину] за дрібний зріст рукавичкою. А це, дивись, скільки за одну зиму прибавилося росту і вималювалось принади на вбіленому личку (Стельмах, I, 1962, 54); А рушники все гарні, біло-біло убілені, повишивані орлами та червоним хмелем (Н.-Лев., I, 1956, 94).

УБІЛИТИ див. **убілювати**.

УБІЛИТИСЯ див. **убілюватися**.

УБІЛЮВАТИ (ВБІЛЮВАТИ), юю, юєш, **УБІЛЯТИ (ВБІЛЯТИ)**, яю, яєш, **недок.**, **УБІЛИТИ (ВБІЛИТИ)**, убілю, убілиш, **док.**, **перех.** 1. Робити білим. Скувала озеро зима, .. вбілила простори снігами (Гонч., Вибр., 1959, 275); *Образно. Я землю свою Обстоював серцем юнацьким в бою.. В пекучі морози я плив через ріки, І паморозь чуб мій вбілила навіки (Стельмах, V, 1963, 145).

2. тільки **док.**, **розм.**, **рідко**. Вибілити (полотно). Як подарув було йому Мар'янка к Новому году сорочку (що було й конопель сама на неї втре, сама й випряде, сама й вбілить), то щасливий він тоді зовсім чоловік бував (П. Куліш, Вибр., 1969, 289); — А дже ж тітка казали, щоб ти полотно убілила, чого ж не робиш, як приказано? (Григ., Вибр., 1959, 181).

УБІЛЮВАТИСЯ (ВБІЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, **УБІЛЯТИСЯ (ВБІЛЯТИСЯ)**, яюся, яєшся, **недок.**, **УБІЛИТИСЯ (ВБІЛИТИСЯ)**, убілюся, убілишся, **док.** Стати білим; побіліти. Ще зранку.. Київ убілився снігом (Сам., II, 1958, 325).

УБІЛЯТИ див. **убілювати**.

УБІЛЯТИСЯ див. **убілюватися**.

УБІЛЬШКИ (ВБІЛЬШКИ), присл., діал. Завбільшки. У привітного Калитки Вбільшки з міх була мошна, А в Мошни була калитка — Чорта з два дістанеш дна (Воскр., Цілко., 1947, 56).

УБІР (ВБІР), убору, ч. 1. Те, що одягають на себе; одяг взагалі або багатий, пишний одяг; убрання. Скинув він [Грегор] кожух, а на йому убір гарний та дорогий: синій суконний жупан з гудзиками, добрі чоботи, синя жилетка, а на жилетці аж чотири ряди здорових гудзиків так і сяють; шия зав'язана червоною хусткою (Н.-Лев., III, 1956, 272); Любила Параска уборами менжувати, коли б вона була багачка — на жодень [кожен] день мала б новий убір (Мирний, IV, 1955, 33); Від давнього часу звертав на себе його увагу старий чоловічок у старосвітським міщанським уборі, який носять ще декуди по малих, глухих місточках [містечках] (Фр., III, 1950, 55); Які були в його гроші, що міг би на парубоцькі вбори витратити або що, — все віддавав за книги (Гр., II, 1963, 328); *Образно. Весь ліс — в інеї, в крихкому, казково розкішному уборі (Гончар, II, 1959, 136);

// Спеціальне спорядження. Бойовий убір вдягають [друзі], — мчати коні їхні рвуться (Бажан, II, 1947, 144); // Збруя (перев. оздоблена чим-небудь). Ледво [ледве] Іван вийшов на вулицю, побачив пишну кариту [карету], запряжену четвернею огнистих коней в богатих [багатих] уборах (Фр., III, 1950, 143); Каравани спускалися з гір, І дзвенів їх брязкучий убір (Граб., I, 1959, 473); // **перен.**, **поет.** Те, що покриває собою що-небудь, зовнішній покрив чогось (про рослинність, листя, сніг і т. ін.). Повіне тихий вітрець, потемніє й насупиться її [землі] зелений убір; затихне вітрець, убір заясніє, усміхається... (Мирний, I, 1949, 150); В новім уборі скрізь кучерявіють Древа ніжні (Зеров, Вибр., 1966, 337).

Головний убір — предмет одягу, який надівають на голову (капелюх, кашкет, шапка і т. ін.). Перше що впадає в око, — це Романова шевелюра, на яку, здається, не налізе жодний головний убір (Підс., Жарти., 1968, 25).

2. Те, що служить як прикраса, оздоба. Сонце грає на золотих уборах, на дорогих кунтушах (Н.-Лев., III, 1956, 308); // Прикраса, перев. на голові. Червоний убір на голові, що скинувся на дівчачі квітки на кибалці, надавав їй вид сільської дівчини в квітках (Н.-Лев., I, 1956, 197); Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: .. на голові штучний убір з золотих обручів, шпильок, гребінців і сітки (Л. Укр., III, 1952, 177).

УБІРЧИК (ВБІРЧИК), а, ч. Зменш.-пестл. до убір. А Маруся, притихнувши, слухала, як багата удова, закомившись на червоні червінчики та на пишні убірчики, силою-неволею віддавала дочку свою, одиначку, за Янчика, великого розбійника (Хотк., II, 1966, 18).

УБЛАГАТИ (ВБЛАГАТИ), аю, аєш, **док.**, **перех.** 1. Благаячи, домогтися згоди виконати прохання, позитивного розв'язання чого-небудь. Після свят вона [Загнібідиха] не тільки ублагала чоловіка набрати наймичці на одержу, а сама пішла й набрала разом на дві: буденні і празникову (Мирний, III, 1954, 100); [Р у с а л к а П о л ь о в а:] Сестро! не будь як зима, що не вблагати її, не вмовити! (Л. Укр., III, 1952, 233); Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забою кайлувати руду (Гур., Наша молодість, 1949, 90); Для Дарки картина була ясна: лісоруби їхали без квіток і оце тепер збиралися ублагати ревізора (Вільде, Повнол. діти, 1960, 374).

2. **рідко**. Те саме, що **умилостивити**. [М и к и т а:] Скажи ж, навчи мене, чим зможу тебе ублагати!.. (Кроп., I, 1958, 99); Закупив [Рустем] по дорозі мало не шлу крамницю, щоб ублагати Айше (Коцюб., II, 1955, 158).

УБЛАГОРОДИТИ (ВБЛАГОРОДИТИ), джу, диш, **док.**, **перех.**, **рідко**. Те саме, що **облагородити**. Хоч пам'ять їх [борців за правду] загине у народі, То кров їх кров людства ублагородить (Фр., XI, 1952, 279).

УБЛАГОТВОРИТИ див. **ублаготворяти**.

УБЛАГОТВОРИТИСЯ див. **ублаготворятися**.

УБЛАГОТВОРЯТИ (ВБЛАГОТВОРЯТИ), яю, яєш, **недок.**, **УБЛАГОТВОРИТИ (ВБЛАГОТВОРИТИ)**, рю, ріш, **док.**, **перех.**, **заст.**, **розм.** Повністю задовольняти чийсь вимоги, примхи, бажання, робити цілком задоволенням кого-небудь, робити приємність комусь. — Ну, й за одруби, звісно, стояли [селяни], за чорний переділ. Ну, взяти ж і те — усіх же не вблаготвориш (Головко, II, 1957, 32); Хіба Яремченко не має більше діла, як Григорівку ублаготворяти (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 148).

УБЛАГОТВОРЯТИСЯ (ВБЛАГОТВОРЯТИСЯ), яюся, яєшся, **недок.**, **УБЛАГОТВОРИТИСЯ (ВБЛАГОТВО-**

РИТИСЯ), рюся, рішся, док. Повністю задовольнятися, ставати цілком задоволеним.

УБЛАЖАТИ, аю, аєш, недок., **УБЛАЖИТИ**, жу, жіш, док., перех., розм. Догоджаючи, задовольняти чийсь вимоги, примхи, бажання. — Данила Бульбаша не знали? У божого чоловіка прикинувся — почав ходити і влітку і взимку босий.. Наші купчихи йому ноги миють, волоссям витирають, сальцем ублажають (Панч, На калин. мості, 1965, 165).

УБЛЮДКОВИЙ, а, е. Прикм. до ублюдок.

УБЛЮДОК, дка, ч., зневажл., лайл. Про неповноцінну, нікчемну людину. Ух, вона ненавидить його. Сміє називати [її] мужицьким ублюдком? Людожер (Кач., II, 1958, 34); // чого, перен. Про неповноцінний, нікчемний витвір, наслідок чого-небудь. Абстракціонізм — ублюдок сучасного занепадницького мистецтва (Талант., 1958, 102).

УБОВТАТИСЯ, аюся, аєшся, док., розм. Забризкатися болотом; забрехатися.

УБОГЕНЬКИЙ (ВБОГЕНЬКИЙ), а, е. Досить убогий. Се був маленький, вбогенький хуторець (Вовчок, I, 1955, 323); На горбочку притулилась убогенька церквіця (Барв., Опов., 1902, 136); Горить убогенька лампа (Вас., Незібр. тв., 1941, 169).

УБОГЕНЬКО (ВБОГЕНЬКО). Присл. до убогенький. Не було ні срібла, ні золота, що тепер сіяє по Лаврі всюди; усе було тоді убогенько (П. Куліш, Вибр., 1969, 82).

УБОГИЙ (ВБОГИЙ), а, е. 1. Який живе в нестатках, злиднях; бідний; протилежно багатий. Він був убогий собі сирота, усе ходив по наймах, у чумаках да в чабанах (Барв., Опов., 1902, 5); [В и б о р н и й:] Тільки нігде правди дівати, трудненько тепер убогий дівці замуж [заміж] вийти (Котл., II, 1953, 20); Та царські упадуть чертоги, І правда кривду спелить, Коли навчиться люд убогий Громадою обух сталить (Рильський, III, 1961, 33); Іван і Франка, тримаючись за руки, стояли біля стіжка, найубогіші за всіх у Селі Руському своїм маєтком і найбагатші в світі вірністю своєї любові (Чорн., Потік., 1956, 306); // Недостатньо забезпечений матеріально; небагатий, незаможний. Бідний вчитель, з убогої міщанської родини, вигнаний з школи, він ніколи не сягав грішною думкою вище наймички або убогої панночки (Копюб., I, 1955, 405); Син убогого шляхтича, новогрудського адвоката, і дочки економки, доброї господині, щирої католички, люблячої матері, Адам [Міцкевич] зростає в обстановці, що її в якійсь мірі можна назвати патріархальною та ідилічною (Рильський, X, 1962, 48); // у знач. ім. убогий (вбогий), гого, ч.; убога (вбога), гої, ж. Бідна людина. У вбогого щодня піст (Укр.. присл., 1963, 66); З багатого хоч я [Кармалюк] й візьму — убогому даю. Отак гроші поділивши, Я гріхів не маю (Укр.. думи., 1955, 247); Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Шевч., I, 1963, 259); Нехай стара не дуриць голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої, — не такий світ тепер (Копюб., II, 1955, 8); // Старець, жебрак. Сидить, як убогий за дверима (Укр.. присл., 1955, 300).

2. Такий, як у бідних, власт. бідним; недорогий, неякісний, з поганого матеріалу і т. ін. В своїй цюпці убогій вона Перед дзеркалом збитим стояла І гляділа на себе, сумна, Що краса молодая щезала (Фр., XII, 1954, 116); Вона [Мотря] глянула на матерію, набрану на спідницю; матерія була убога, темненька, з червоними краплями (Н.-Лев., II, 1956, 293); Убога Демкова хата, звичайно повна самотності й суми, тепер здавалася йому царським палацом, бо в їй було його кохання (Гр., I, 1963, 412); — Я, — кажу, — палац буду для

шпаків. Атож. Що твої вбогі шпаківні з трухлявих дощечок! (Донч., VI, 1957, 250); І хай злидні видавлювали жили на його міцних руках, проглядали з убогої одержі, але вони ще не добралися своїми зачерствілими мозолями до молодого серця (Стельмах, I, 1962, 352); // Дуже простий, непоказний, без прикрас. За тартаком небагата панська оселя, а проти неї костюл убогий, старий, без бані, неначе довгий дім, оббитий дралицями (Н.-Лев., II, 1956, 392); Перед кожним приходом Олдріджа в убогій Тарасовій майстерні починалася генеральна чистка (Ільч., Серце жде, 1939, 338); Прийшла весна — сибірська, блискавична, Сашко збирав дрібні якісь квітки І матері в дарунок їх приносив, Вона ж йому подарувала книжку — «Кобзар» Шевченків, що сама в тюрмі Оправила в обкладинку убогу... (Рильський, III, 1961, 40).

3. на що, чим. Який має або містить у собі мало. Недостатньо чого-небудь. Особливо зв'язок з руськими громадами по угорським боці був дуже важним ділом для Тухольщини, ба й для цілої стрийської верховини, багатою вовною та кожухами, та зате досить убогою на хліб (Фр., VI, 1951, 38); — Наші полки, шановне панство, убогі на зброю (Ле, Україна, 1940, 157); Оленчук ділився із своїм співрозмовником думками та згадками про своє життя, убоге радіщами, багате горем, трудне й трудове життя простої людини (Гончар, II, 1959, 407); // у сполуч. із сл. р о з у м, т а л а н т, д у х т а ін. Недостатньо розумний, мало талановитий і т. ін. Де ж вона [молодь] поділася? Невже ж вона така убога на талан або незначна на силу? (Мирний, V, 1955, 430); Серед того заскорузлого в формалізмі і убогого духом товариства Борис повертався свobodно, не як вищий, але як чоловік з іншого світу, як якийсь гість з чужих сторін (Фр., III, 1950, 354); [П р і с ц і л л а:] Та хіба ж усі такі, як той клієнт, умом убогий? (Л. Укр., II, 1951, 507).

4. Невеликий, незначний обсягом, кількістю; мізерний. Товариство почало виходити з куреня; здоровкалось з рибалками, котрі порались то коло снасті, то коло свого убогого добутку (Мирний, I, 1954, 349); Попереду стелився звичайний, порізаний на вбогі вузенькі смужки степ (Кач., Вибр., 1947, 115); Незатягнутий гетьманів пояс сковзнувся по ногах і впав, ледь-ледь забрязкотівши убогим сріблом (Ле, Україна, 1940, 182); От завітали до мене в кімнату, В номер гостиниці [готелю], по Бродвею, Ті, що убогу мають оплату (Мал., За.. морем, 1950, 45); // Скупий, не ситний. Уже він не запрошував до себе ієромонахів.. А коли котрий і заходив до його непроханий, то Копронідос подавав трапезу дуже вбогу (Н.-Лев., III, 1956, 391); Убогий куліш, яким шанувала іноді гостей свого сина сторожика-мати, здавався їм смачнішим, ніж домашні ласощі (Вас., I, 1959, 158); // Якому недостає багато чого для повноти вияву. Безжалісна музо! ..Невже тобі ваздро, богине, на вбогее щастя мов? Те щастя, то був тільки сон (Л. Укр., I, 1951, 131); І здався він сам собі вперше в житті маленьким і немічним, що прожив, певно, дуже жалюгідне й убоге життя, зовсім не те, яке треба було (Довж., I, 1958, 85); // З бідною рослинністю. Прощай, убогий Кос-Арале. Нудьгу заклітую мою Ти розважав-таки два літа. Спасибі, друже (Шевч., II, 1953, 207); Убогий, дикий край! Весною бруд і холод; Улітку чорний степ: ні затишних гаїв, Ні виноградників, ні золочених нив (Зеров, Вибр., 1966, 104); *Образно. Несказанно зачарований Вашою «Харитею», я почав розпитувати своїх знайомих: де се взялося таке добро на нашій убогій ниві? (Мирний, V, 1955, 378); // Слабкий у своєму прояві, дії. Очі [Ісен Джава] вмилися вбогою сльозою (Ле, Міжгір'я, 1953, 503); Там, де невилітні собі сліпили очі

При світлі каганця убогим і чаднім, Де спини гнулися ще змолоду жіночі, І розум тьмарився, і в хаті слався дим,— Дорога стелеться, ясна і безупинна, Шляхів за-казаних у праці вам нема (Рильський, III, 1961, 127).

5. перен. Який не має в достатній кількості належних ознак, бідний змістом. Яка ж убога в вас філософія... і нам такий вже не підходить крам (Сос., I, 1957, 396); Одна річ — чай з казанка і зовсім інша — із самовара, та ще за столиком, навіть застеленим, хоч і брудною, а все ж скатертиною. Убога ілюзія майже забутого за роки війни родинного затишку (Головко, II, 1957, 529); Писака лише переказав.. розмову з художником. Убогим юмором [гумором] завітчав він проект художника (Ю. Янов., I, 1958, 138); // Невиразний, одноманітний, з малим запасом чого-небудь (про мову, художні засоби і т. ін.). Не заперечую: тяжко учення Еллади найтонші В вірші покласти латинські і все розповісти достоту. Силу зворотів нових, силу слів мені треба створити. Бо ж і предмети незнані, і вислови наші убогі (Зеров, Вибр., 1966, 127); // Небагатий на барви, неяскавий. Сходилося село. Сіряки і свитки перемішувалися з білими та червоними кожухами, в убогі фарби хусток молодниць вкраплялись квітчасті дівочі (Стельмах, I, 1962, 20).

6. Який має якусь фізичну ваду; покалічений. [Х р о м е ц ь:] Я чоловік убогий. Безсильні в мене, а здорові в нього [сліпця] ноги, Не переліз би в сад я без його підмоги (Фр., XIII, 1954, 379); І думав менший з них [братів]: навіщо жити таким Калікам немощним, убогим нетіпахам? (Рильський, Поеми, 1957, 27); // Непоказний, миршавий, який має жалюгідний вигляд. Мені ніде не доводилось бачити таких убогих, замлілих та захарчованих молодниць (Н.-Лев., II, 1956, 392); Між деревами, в наметах рудого листу, щось пахло непевне, осіннє небо нудьгувало понад бульваром — і все те сіре, слизьке, убоге — ворони вкрили сіткою крил, засіяли грубим, скрипучим криком (Коцюб., II, 1955, 282); Без притулку плющ зелений в'яне, Я не зав'яну, я знайду руїни, Я одягну обдерті, вбогі стіни (Л. Укр., I, 1951, 97); Миршава убога фігурка в подертій кожушині; ноги тоненькі, як стебельця, слезливі очі жалібно мругають, рот запалий і кривиться щохвилі в зигзагову скорботну лінію (Хотк., II, 1966, 358); Заплющити б очі і не дивитися на той убогий колос, що сухотними дитячими рученятами вигрібається з пирію, скаржиться своєму господареві: «Що ж ти забувся за нас?..» (Стельмах, II, 1962, 409); // Який викликає жалі, співчуття; бідоласний. Душе моя, Чого ти сумуєш? Душе моя убогая, Чого марне плачеш, Чого тобі шкода? (Шевч., I, 1963, 239).

7. перен. Духовно обмежений; нікчемний. А ви, святіє предотечі, По всьому світу розійшлись І крихту хліба понесли Царям убогим (Шевч., II, 1953, 347); В найтяжчі для імперії дні її [царіці] августійший муж і вона на грандіозних придворних балах шикують у шатах Олексія Михайловича і його дружини, а сановники одягають боярське вбрання. Маскарад убогих блазнів, що безнадійно відірвалися від древа історії (Стельмах, I, 1962, 620).

УБОГІСТЬ (ВБОГІСТЬ), гості, ж. 1. Матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; бідність. Од людей через свою убогість він і в гімназії і в університеті зазнав був чимало кривд і образ (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 100); — Ех, чого не було! — зітхнув важко [Канушевич], ніби оце вперше з такою невблаганною ясністю побачив усі злидні і вбогість колишнього селянського життя (Коцюба, Нові береги, 1959, 166); Катерина міцно з'єднала свою долю з Антоною долею.. і ділила з ним скупу радість і велику вбогість (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); Парубок вперше сам

доходить, що не вбогість, а багатство страшніше підтинає любов (Стельмах, I, 1962, 128).

2. Абстр. ім. до **убогий** 1, 2, 4—7. Весь час [дружина] озиралася, чи все в домі гаразд, чи не помічають гості убогості їхнього життя. Часто зітхала і старанно стежила за ганчір'яним ґнотом каганця (Ле, Хмельницький, I, 1957, 146); Лежить воно [село Котельва] на березі річки Ворскли, нічим, крім убогості, раніше не було знамените (Цюпа, Україна.., 1960, 171); Твоя [автора] книга говорить йому [навчителеві] все, де ти лінувався, де ти поспішав, де ховав убогість думки за зливою слів, де чорно заздриш на чужу роботу, де ти нечесно працював (Ю. Янов., I, 1954, 16); Він знав схильність деяких товаришів надавати перебільшеного значення цьому атрибутові гастролюючих службовців, які часом убогість свого авторитету надолужують лаковою галантереєю з блискучими пряжками, і вирішив іти без портфеля (Добр., Тече річка.., 1961, 12); У водяних очах окупантів зяяла духовна вбогість (Довж., Зач. Десна, 1957, 279).

УБОГО (ВБОГО). Присл. до **убогий** 1, 2, 4—7. Вона була людина середнього віку, убрана убого, але дуже чистенько (Л. Укр., III, 1952, 543); Її батько був чоботар, мати заробляла на поденній, бо землі в їх не було. Жили вони вбого: село невеличке було, і кожен звик латати чоботи сам, а купувати їх по ярмарках (Гр., I, 1963, 262); Живуть [робітники] убого, трудно й нещасно [по робітничих кварталах, передмістях] (Головко, II, 1957, 368); Буйно сходила пшениця, Так, аж серце молоділо... Як же вбого колоситься! Як стебло її змарніло! (Рильський, III, 1961, 67); // безос. присудк. сл. Зупинившись над великим столом з бутафорним полем, вони [студенти] ніби іншими очима розглядають муляжну пересічену місцевість з мініатюрними горбами та річками. Гіпс, пофарбована тирса, що зображає траву... Як убого! (Гончар, Людина.., 1960, 10).

УБОГОДУХИЙ (ВБОГОДУХИЙ), а, е, поет. Убогий духом, духовно не розвинений, обмежений (у 2 знач.); // у знач. ім. Радуйтеся, вбогодухі, Не лякайтесь дива (Шевч., II, 1953, 291).

УБОЖЕСТВО (ВБОЖЕСТВО), а, с., заст. 1. Убожество, убогість, бідність. — А я ж прожила свій вік за панщини, в убожестві... (Н.-Лев., III, 1956, 325); — Той же зоставсь у вбожестві, а йому фортуна на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочив (П. Куліш, Вибр., 1969, 118); Чоловіки бідкаються своїм убожеством та лютими морозами (Мирний, I, 1949, 162); То місячне сяйво одягає його [село] у святешний одяг, кудись хсває все убожество, лахміття, що муляє очі вдень (Стельмах, Хліб.., 1959, 75); Вбожество нашого знання нам сумнівом серце турбує: Як учинилося те, що споруда всесвітня постала, Як і коли їй настане кінець — і чи довго ще можуть Стіни всесвітні витримувати буйних стихій колотнечу? (Зеров, Вибр., 1966, 200); Маркс переконливо показав, що панування капіталу привело до цілковитого відчуження праці, що воно фізично і духовно калічить і спотворює людину, породжуючи розумове убожество і моральну злиденність в середовищі панівних класів (Рад. літ.-во, 5, 1968, 8).

2. розм. Про бідну людину. — Боже мій! Я одразу догадалася!.. Запросив якесь убожество!.. (Вовчок, I, 1955, 132); // зневажл. Про духовно обмежену, нікчемну людину. Коли він [Іван] не приносив відповіді або приносив коротку і бліду, вона [Антоніна] робила йому сцену, називала його нездарою, міщанським убожеством (Коцюб., I, 1955, 406).

УБОЖІННЯ (ВБОЖІННЯ), я, с. Дія за знач. **убогий** 1.

УБОЖІТИ (ВБОЖІТИ), ію, ієш, док. Ставати убогим. Згодом батько змирився, що йому й далі доведеться вбожити — продав корівчину, а я пішов учитися... (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 117); Іду. А думка непокоїть, тривожить: «Чого меншає води в криницях, чого мілкішають ріки й убожують рибою?..» (М. Ол., Чуєш.., 1959, 57); В міру розвитку капіталізму становище робітників ставало дедалі гіршим. Все більше й більше убожили маси робітничого класу (Нова іст., 1956, 109).

УБОЖІШАТИ (ВБОЖІШАТИ), аю, аєш, док. Ставати убогішим. Здавалося, він [Микула] жив по правді, вчасно приносив жертви богам, раніше, ніж самому щось з'їсти, кидав у вогнище перший кусень чурам, але ніхто тепер не допомагав, життя важчало, двір убожишав (Скл., Святослав, 1959, 97).

УБОЗТВО (ВБОЗТВО), а, с. 1. Матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; бідність. Цікавила мене історія сільського вбозтва (Барв., Опов., 1902, 372); [Д а н ч е н к о:] Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур (Гр., II, 1963, 512); В хаті Мар'яни з кожного кутка проглядає охайність і убозтво (Стельмах, II, 1962, 275); Відійшло в минуле дореволюційне українське село з його злиднями і убозтвом (Ком. Укр., 11, 1967, 53).

2. перен. Брак потрібних рис, ознак, бідність змісту, невиразність, нікчемність. Пишномовність Аркадія [у п'єсі «Платон Кречет» О. Корнійчука] — засіб маскування убозтва думки і корисливих розрахунків (Укр. літ., 10, 1957, 149); Людиновбивче навіженство оунівців не знало меж.. І на таких інквізиторських підвалинах вони збиралися будувати свою «Україну»! Це вже дійсно небувале убозтво ідей та сподівань (Мельн., Коли кров.., 1960, 123).

3. розм. Про бідну людину; // зневажл. Про духовно обмежену, нікчемну людину. Волобуєв став лаяти себе. На біса він зв'язався з цим монстром [Крамаренком]? З оцим широкоштанним убозтвом? (Мур., Свіже повітря.., 1962, 110).

УБОЇСЬКО (ВБОЇСЬКО), а, с., розм. Те саме, що убоїще. Денщик один мав завжди цілу бляшанку консервів, тоді як на п'ятеро вояків припадала також одна.. Таке убоїсько увесь день жувало шоколад і жерло офіцерські сухарики (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 151).

УБОЇЩЕ (ВБОЇЩЕ), а, с., розм. Про неслухняну, уперту, задирливу людину. Вбоїще таке — що хоч ти йому що хоч! (Номис, 1864, № 2957); То був паламарчук і на все училище убоїще (Свидн., Люборацькі, 1955, 96); — Убоїще він, а не інженер, — похмуро зауважує Явух (Ю. Янов., II, 1954, 187); — Що хочете, те й робить з моїм Калеником, бо таке убоїще росте, що коли не зупинити, то церкву колись спалить або попа заріже (Збан., Доля, 1961, 231).

УБОЛІВАЛЬНИК (ВБОЛІВАЛЬНИК), а, ч. Той, хто непокоїть, турбується про кого-, що-небудь, співчуває комусь. Келембет спробував запитати його про стан здоров'я — Мехтодій Мехтодійович послав його к чорту.. Уболівальник тобі знайшовся, будь ти неладний (Ю. Янов., II, 1954, 102); // Пристрасний любитель спортивних змагань. Іван з рахівником грають в шахмати [шахи], зібравши біля себе цілий гурт уболівальників (Головко, I, 1957, 395); Ніяких особливих чоловічих звичок та пристрастей [батько] не мав: ні мисливець, ні рибалка, ні грибник, ба навіть не футбольний уболівальник (Коз., Листи.., 1967, 109).

УБОЛІВАЛЬНИЦЯ (ВБОЛІВАЛЬНИЦЯ), і, ж. Жін. до уболівальник.

УБОЛІВАННЯ (ВБОЛІВАННЯ), я, с. 1. Гострі переживання, глибокий сум у зв'язку з чим-небудь, за ким-, чим-небудь. Софта зітхнув. У зітханні тому почувся ревний жаль за могутнім колись краєм, уболівання над занепадом однісвірного народу (Коцюб., I, 1955, 293); З жалості одружився [Свирид] на молодій удовиці, діждався од неї двох дітей та й поніс її на кладовище з вболіванням, але без сліз... (Стельмах, Кров людська.., 1957, 15); Образ Міцкевича — поета і мислителя, страдника за долю свого народу, мрійника і гуманіста з його уболіваннями і тривогами ми бачимо в книзі [М. Бажана «Міцкевич в Одесі»] як живого (Мал., Думки.., 1959, 26); — Тільки журба та нудьга за тобою, ясний Одиссею, Та вболівання за тебе солодкий мій дух відібрали (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 196); Ніна зрозуміла, що молодиця хоче перевести розмову на щось інше, аби не жалити свого серця вболіванням за сином (Шиян, Гроза.., 1956, 52).

2. Велика турбота, піклування про кого-, що-небудь, пов'язані з переживаннями, тривогою. Справжній поет не може бути двоїстим у своїх почуттях і тривогах душі, уболіваннях за людину і епоху (Вітч., 8, 1965, 140); Нині чесна праця, уболівання за народне добро піднімає і звеличує у нас кожного, робить людину багатю, духовно красивою (Ком. Укр., 11, 1962, 19); В його синіх очах Даша бачила тривогу і вболівання, готовність зробити все, що велить сумління (Жур., Даша, 1961, 24).

УБОЛІВАТИ (ВБОЛІВАТИ), аю, аєш, недок., без додатка і за ким — чим, за кого — що, заст. над ким — чим. 1. Гостро переживати у зв'язку з чим-небудь, глибоко сумувати за ким-, чим-небудь. Як і київський князь Святослав, він [автор «Слова о полку Ігоревім»] не співчував згубному походів Ігоря і уболює в приводу його поразки, яка тяжко відбилася на благополуччі Руської землі (Іст. укр. літ., I, 1954, 46); Уболівав за Миколою старий машиніст, коли був і не в дорозі, то однаково не спав ночами, дослухався до кожного кроку на вулиці, сивина все більше сріблила волосся на його голові (Скл., Легенд. начдив, 1957, 22); «І чого б так уболівати?» — не раз запитував себе Митрофан. Адже відрізають у нього лише сім десятин (Стельмах, II, 1962, 95); Дома її мучили мовчазні погляди мами, яка, ні про що не розпитуючи, все розуміла, зітхала і вболівала (Жур., Даша, 1961, 20); Повертаючись назад [з цвинтаря], ішов [Левко] через усе село засмучений, навмисно не надіваючи кашкета, щоб бачили люди і казали: — Бач, як уболівав син за матір'ю (Цюпа, Назустріч.., 1958, 65); // без додатка. Виявляти співчуття кому-небудь. Під розпеченим дахом ридвана було душно, і пан Демид, уболюючи, порозтібав на Роксолані все, що тільки зумів (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 11); // чим. Пристрасно віддаватися чому-небудь, гостро відчувати, переживати щось. Силу ж хорошого, теплого принесла і Гордієві Галя.., раділа його маленьким радощам, безмір уболівала його боліннями (Крот., Сини.., 1948, 19); Її [Індію] без тебе [Тагора] важко уявити, як Україну нашу без Тараса. Ішов з народом змученим своїм, Уболівав його одвічним горем (Шер., Інд. зошит, 1958, 42).

2. Піклуючись, дуже турбуватися, тривожитися за кого-, що-небудь. Людину, яка думає, уболює за загальнонародну справу, не може не цікавити те, що будь-якою мірою стосується цієї самої загальної справи (Головко, II, 1957, 559); Він уболівав тепер за своїх, ковальських [колгоспників], щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги (Кучер, Трудна любов, 1960, 266); На Січ ішли всі, хто дорожив свободою, хто уболівав за свій народ і не шкодував життя, захищаючи його добробут (Добр., Очак. розмир, 1965, 20); В тилу, на переформу-

ванні, на відпочинку він був добрим господарем, турботливим батьком. Уболівав, чи добре розміщені солдати, чи не час би попрали білизну (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 96); // Гостро переживати за успіхи в спортивних змаганнях. Гра [футбольна] принесла перший успіх команді, за яку вболівав Микола (Збан., Курил. о-ви, 1963, 259); Нині Микола прийшов подивитися на змагання і, напевне, привів всю свою бригаду, він зичить своїй помічниці певного успіху і на фініші вболіватиме саме за неї (Собко, Матв. затока, 1962, 15).

Уболівати душею (серцем) за кого — що, заст. над ким — чим — дуже непокоїтися, турбуватися, переживати за кого-, що-небудь. Уболіваючи душею за брата, думала Ольга про Твердохліба: а що як і йому якусь капость тиун зробить (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 35); Над долею бідних уболіває він [хлібороб] серцем, скарбам багатійським не заздрить (Зеров, Вибр., 1966, 217).

УБОРИСТИЙ, а, е. З вузькими, дрібними, близько розташованими літерами та невеликими проміжками між словами (про почерк, шрифт, друкований текст). Сів [Кузьмін] біля дідуса, скосив очі на шпальти газети. То були сірі, видрукувані убористим шрифтом без жодної ілюстрації «Известия» (Збан., Сеспель, 1961, 168).

УБОРИСТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. уббристий.

УБОРИСТО. Присл. до уббристий.

УБОРОНИТИ¹ (ВБОРОНИТИ), оню, бниш, док., перех., рідко. Оборонити, захистити. [П р і с ц і л л а:] Коли побачить хто й подасть до суду, що ти [Руфін] вчащаєш на нічні збори громади потайної, — не вбронить тебе ні зброя, ні одвага знана, ні рід патриціанський (Л. Укр., II, 1951, 344); Біля ліжка п'ятох голеньких діток стала [тітка], загородила їх собою і відчувала, що не вбронить їх від злого Стародуба (Ле, Мої листи, 1945, 223).

УБОРОНИТИ² (ВБОРОНИТИ), оню, бниш, док., перех., рідко. Те саме, що заборонити. Піп мене було не пускати, .. а я йому, що йду на богомілья, що того вбронить ніхто не повинен (Вовчок, VI, 1956, 252).

УБОРОНИТИСЯ (ВБОРОНИТИСЯ), онюся, бнишся, док., рідко. Оборонитися, захиститися. Але ті, немов орли завзяті, не даються ворогам в неволю, Хоч і знають, що не вбронитись, не хотять зганьбити ясну зброю (Л. Укр., I, 1951, 388).

УБОЯТИСЯ (ВБОЯТИСЯ), убоюся, убоїшся, док., заст., уроч. Побоятися. — Вбоїться за небагатим бути, небога, чи що? (Вовчок, I, 1955, 167); Не вбоялась ні наруги, не вбоялась муки. Чорнії тебе склювали, чорні вбили круки (Тич., II, 1957, 98); — В цій келії щоліта гостювали купці Миронови.: А вже цього літа не приїхали, убоялися, бо повсюди шаландуються таті та різні лихі люди (Кочура, Зол. грамота, 1960, 187).

УБРАНИЙ (ВБРАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до убрати¹. Снитсья їй [Нимидорі], що вона молода дівчина, в квітках та стрічках, підперезана вишиваним рушником, убрана, як до вінця (Н.-Лев., II, 1956, 245); І так лежала вона [Конониха] на лаві убрана й така гарна, якою ніколи в своєму життю [житті] не була (Григ., Вибр., 1959, 327); У великій, розкішно убраній килимами хаті, зігнувшись над столом, сидів товариш прокурора Шестірний і, розбираючи Телепневі бумагу, писав (Мирний, I, 1954, 365); Танцюють вони [жерці], і до танцю Струшують всі головами, убраними в пір'я жажливе (Зеров, Вибр., 1966, 177); *Образно. А меж ними; запеклими, В кайдани убраний Цар всесвітній! цар волі, цар, Штемпом увінчаний! (Шевч., I, 1951, 245); // убрано (вбрано), безос. присудк. сл. Пекарню вбрано по святному [по-святковому] (Барв., Опов., 1902, 327).

2. Який має на собі той чи інший одяг; який убрався певним чином. Усі брати вибігли з хатки проводити старшого брата, що, вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину, йшов у місто (Вовчок, I, 1955, 292); Дорко глянув і побачив худорляву жінку, убрану в яскраву сукню, що — на його думку — зовсім не була їй до лиця (Мак., Вибр., 1954, 21); — Корнію, бійтеся бога, та заведіть матір до нас.. — загомоніла знеацька якась маленька чорнява жіночка, убрана по-міщанськи (Л. Укр., III, 1952, 559); Мстислав Іванович заходить до Варламових.. Він сьогодні вбраний по-весняному (Собко, Матв. затока, 1962, 308); // перен. Який вкрився чим-небудь (листом, снігом, інеем тощо). Вбрані в сріблястий іній, виструнчилися високі тополі (Хижняк, Килимок, 1961, 24).

УБРАННЯ (ВБРАННЯ), анія, с. 1. Сукупність предметів, виробів із тканини, хутра, шкіри та ін., якими одягають, закривають тіло; одяг. У скрині були плахти, намітки, очіпки — усе жіноче вбрання (Вовчок, I, 1955, 164); Вулиця була повна народу. Молодь у святкових убраннях поспішала на край села, де арка (Хотк., I, 1966, 107); Всі вони [жінки] були в легкому вбранні, запнуті кольоровими косинками (Кучер, Чорноморці, 1956, 46); Я побачив поблизу Аркадія Михайловича й Тараса в супроводі кремезного, високого чоловіка в шатарському вбранні (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 167).

2. рідко. Внутрішнє обладнання приміщення; речі, що прикрашають його. І на хатньому вбранні знати осінь (Барв., Опов., 1902, 122); [М и к и т а (огляда хату):] Неначе куна або склеп? Невже ти тут живеш? [Г е р ц и к:] Нечепурна хата убранням, та щебра частуванням (Кроп., V, 1959, 538); Хата Гоцинської, салон.. Загальний тон убрання хати темно-червоний (Л. Укр., II, 1951, 5).

3. перен., поет. Те, що покриває собою що-небудь, зовнішній покрив чого-небудь (про рослинність, листя, сніг і т. ін.). Осінь уже струсила з дерев частину їх літнього вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя (Гр., II, 1963, 292); Мало сонця в осінній дні та багато туманів, — і від того печальні пісні і гаї в золотому убранні (Гонч., Вибр., 1959, 22); Де-не-де проривалося снігове убрання, і нічим було латати його (Головко, I, 1957, 59); // Про освітлення, що надає певного кольору, вигляду рослинності, поверхні землі тощо. День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи (Коцюб., II, 1955, 319); Стогне парк у місячній убранні, мов лишилось жити йому так мало (Сос., I, 1957, 130).

4. рідко. Те саме, що прикраса 1; оздоблення. Убрана вона була гарно, але ексцентрично: в чорній сукні з ярочервоним убранням (Л. Укр., III, 1952, 539); Виблискує вбрання на ялинці, під ялинкою парти (Вас., III, 1960, 118).

УБРАННЯЧКО (ВБРАННЯЧКО), а, с. Зменш.-пестл. до убрання. [П о е т:] От працювати мушу, щоб підживити душу, на вбраннячко дружині, на забавки дитині, собі ж хоч би на хліб... (Л. Укр., I, 1951, 298); За півгодини, а може, й трохи пізніше мамина розумниця стояла вже перед матір'ю.. в легкому шовковому вбраннячку, в солом'яному брилі з розмашистими крисами (Д. Бедзик, Серце., 1961, 135).

УБРАТИ¹ див. убирати¹.

УБРАТИ² див. убирати².

УБРАТИ³ див. вбирати¹.

УБРАТИЙ (ВБРАТИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до убрати¹. Інші й дивувалися, що ось така пишна, гарно вбрана пані та така приступна та приязна до селян (Дн. Чайка, Тв., 1960, 76); Онде катафалок.. До землі шовковим килимом покритий, І труна на йому

пишна та багата, В золото і синій оксамит убрата (Щог., Поезії, 1958, 116); Каже Редька раз ледача, Лежачи у Мед убрата: — Ох, яка же я добряча Із тобою, Меде брате! (Мавж., Тв., 1955, 262).

УБРА́ТИСЯ¹ див. убирати́ся¹.

УБРА́ТИСЯ² див. убирати́ся².

УБРА́ТИСЯ³ див. вбирати́ся¹.

УБРЕ́СТИ див. вбrestí.

УБРЕХА́ТИСЯ див. вбrehати́ся.

УБРИ́КНУТИ див. вбри́кнути.

УБРИ́Д див. вбри́д.

УБРУ́С, а, ч., заст. 1. Старовинний жіночий головний убір. Давнішим головним убором східнослов'янських жінок є намітка під назвою убрус (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 18).

2. діал. Скатерка. Сонце.. заглядало в блискучі келихи й чаші, що рядами стояли на столі, укритому убрусом, гаптованим золотом і сріблом (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 10); *Образно. Як медова сита, Всіх осіннь ситила. Отож на певнім тижні Убрус гаптований стелила всім земля — І річ заходила в людей про весілля (Рильський, Поеми, 1957, 234); *У порівн. Він стояв, спершись обома руками на стіл, на якому, наче великий убрус з дивними візерунками, лежала війська карта (Перв., Невигадане життя, 1958, 253).

УБРЬО́ХАТИСЯ (ВБРЬО́ХАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Ідучи, забризкатися болотом, росою і т. ін.

УБУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. убува́ти¹. Детальніше вивчено [під час космічних досліджень] магнітне поле планети, характер його убування в міру віддалення від поверхні Землі (Рад. Укр., 18.VI 1963, 3).

УБУВА́ТИ¹, ає, недок., УБУ́ТИ, убу́де; мин. ч. убу́в, ула́, уло́; док. Зменшуватися в кількості, об'ємі, ступені вияву. — Я хочу, щоб у мене була повна гладшечка грошей і щоб цілий рік вони не убували, скільки б я їх не брав (Україна.., I, 1960, 111); Тож, коли б цілість всесвітня з вогняних складалася тілець; То чи вони прибували б чисельно, чи то убували, Чи відмінjali свій лад і стосунки, чи то зберігали, — Все надаремне: вогонь би незмінно вогнем залишався (Зеров, Вибр., 1966, 144); Може, тому й не убуває сили в Дунаї, що він вічно рухливий, що він завжди в боротьбі! (Чаб., Балкан. весна, 1960, 250); — Ну, сьогодні снігу убуде! — обізвався знову Кирило.. — Іч, як драглiти став, — так водою і взявся! (Мирний, III, 1954, 68); — Нехай побесідують люде, Досхочу медку поїдять, У мене його не убуде... (Мавж., Тв., 1955, 40); // Знижуватися в рівні, спадати (про воду в річці, водоймищі).

УБУВА́ТИ² див. вбува́ти.

УБУВА́ТИСЯ див. вбува́тися.

УБУ́ТИ¹ див. убува́ти¹.

УБУ́ТИ² див. вбува́ти.

УБУ́ТИСЯ див. вбува́тися.

УБУ́ТНИЙ, а, е. Який убуває (див. убува́ти¹). Убут-на вода; Убутний місяць.

УБУ́ТОК, тку, ч., рідко. 1. Зменшення в кількості, об'ємі, ступені вияву тощо. В цілому ж маса матерії жодних убутків не знає; Бо ж як утратить одна якась річ на кількості часток, Інша на стільки ж прибуде, узявши собі ті утрати (Зеров, Вибр., 1966, 159); Убут-ок льодовиків порівняно з їх живленням, особливо в країнах, багатих на опади, незначний (Курс. заг. геол., 1947, 143); Дуже мала вологість повітря спричинює швидке висихання, збільшення природного убутку, а іноді й псування таких продуктів, як плоди, ягоди, овочі та зелень (Технол. пригот. їжі, 1957, 13).

2. діал. Збитки.

УБУ́ХАТИ, УБУ́ХНУТИ див. вбу́хати, вбу́хнути.

УВ див. в².

УВА́ГА, и, ж. 1. Зосередження думки або зору, слуху на будь-якому об'єкті; спрямованість думки на кого-, що-небудь. Смугляве личенько розчервонілося, повні уста розтулилися — вся увага її була звернена на роботу (Коцюб., I, 1955, 14); Анничка слухала з увагою батькової бесіди (Черемш., Тв., 1960, 104); — Як спалося, як відпочивалось, Степане Васильовичу? — зовсім не сердячись, питає пристав і з професійною увагою нишпорить очима по кімнаті (Стельмах, I, 1962, 491); За столами люди вже всілися, директор школи, підвівшись, просить уваги, і в цей час з'являється ще один жданий всіма тут гість, по якого бігала ціла делегація дівчат випускного класу: капітан Дорошенко (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Цікавість до кого-, чого-небудь, вияв бажання роздивитися, зрозуміти і т. ін. кого-, що-небудь. Помічала стара якусь особливу увагу до свого двора: все на вулиці стирчить хтось із панських слуг (Хотк., I, 1966, 105); Увага до нього була настільки велика, що Дорош почував себе дуже незручно і ще нижче схиляв голову, і навіть Оксен, який саме говорив, зупинився і, щоб встановити порядок та задовольнити цікавість громади, сказав уголос, що це новий працівник ферми, товариш Дорош (Тют., Вир, 1964, 118); // Настроєність на сприйняття, фіксування чого-небудь органами чуття, пам'яттю, розумом. Спинивши дух у грудях, Гнат весь обертався в увагу... (Коцюб., I, 1955, 24); Впиваються [корманічі плотів] очима вперед, ловлять найменші ознаки будучої небезпеки і готовляться відпирати. Всіма жилами свого мускулистого тіла, всім скупленням своєї уваги (Хотк., II, 1966, 408); Скоро Вутанька, забувши про воєнкома, про сусідів, застигла в напруженій увазі (Гончар, II, 1959, 184).

Брати до ува́ги (на ува́гу) див. брати; Бу́ти (стояти і т. ін.) в це́нтрі ува́ги; Бу́ти (ста́ти і т. ін.) це́нтром ува́ги — вважатися головним, основним, викликати загальний інтерес. Він нараз почув, що перестав бути центром загальної уваги, і се боляче його діткнуло (Хотк., II, 1966, 197); Тарас Григорович [Шевченко] опинився в центрі уваги літературної і мистецької громадськості країни (Слово про Кобзаря, 1961, 132); Ва́ртий ува́ги; Заслуго́вує ува́ги (на ува́гу) — важливий, цінний чимось, заслуговує того, щоб бути об'єктом турботи, клопоту, якихось зусиль тощо. Ви вже нас, шановний Іване Семеновичу, не забудьте, бо наша мета двічі варта уваги (Коцюб., III, 1956, 237); Запорожець спосеред семикласників, після тримісячних спостережень, виділив двох юнаків своїх літ, які здалися йому вартими його уваги (Бурл., Напередодні, 1956, 11); — Цілий ряд спроб з селекції й віддаленої гібридизації заслуговує, безумовно, найсерйознішої уваги. Це збагачує практику садівництва загалом і, зокрема, на півночі (Довж., I, 1958, 447); Випада́ти (ві́пасти) з ува́ги див. випада́ти; Випуска́ти (ві́пустити) з ува́ги — не помічати чогось, забувати про щось. Не треба тільки випускати з уваги, що удар революційних мас на Україні спрямований і проти безпосереднього ворога Російської Радянської Республіки, а саме — проти німецького імперіалізму, через що цей удар не може не позначитись якнайсприятливіше і на зміцненні Радянської влади на півночі (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 9); Відверта́ти (відверну́ти) ува́гу див. відверта́ти; Відво́ліка́ти (відво́лікті) ува́гу див. відво́ліка́ти; Віддава́ти (відда́ти) ува́гу див. віддава́ти; Відтяга́ти (відтягті́, відтягну́ти) ува́гу див. відтяга́ти; Відхиля́ти (відхи́літи) ува́гу див. відхиля́ти; Заго́стріювати (заго́стріти) ува́гу див. заго́стріювати; Залиша́ти (лиша́ти) без ува́ги кого, що — не зважати на кого-, що-небудь, нехтувати кимось, чимось. Він же .. сказав мені, що дивується, чому досі лікарі всі вважали тільки на мою ногу, а зовсім ли-

шали без уваги мої нерви (Л. Укр., V, 1956, 225); Затримува́ти (затрима́ти) ува́гу див. затримува́ти; Зверта́ти (зверну́ти) на себе ува́гу; Приверта́ти (приверну́ти, притяга́ти, притягну́ти) [до себе] ува́гу: а) зацікавлювати собою, своєю поведінкою тощо, викликати у когось бажання роздивитися, зрозуміти і т. ін. себе. Вони [Остап і Соломія] йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги (Коцюб., I, 1955, 352); Бараболя скочив з вікна, оминув зціпленого розпачем начальника штабу, підбіг до столу. Його округла фігура відразу звернула на себе увагу (Стельмах, II, 1962, 87); Жодна з морських тварин не привертала до себе такої уваги, як дельфіни (Рад. Укр., 17. I 1965, 3); Несподівано, у найневідповіднішу мить, перед вікном раптом виник молодий хлопець і стовбичив хвилину, намагаючись привернути до себе увагу весільчан (Ю. Янов., II, 1954, 90); б) вимагати зосередження думки, зору, сил на собі. Нудна робота прохолодила її гаряче серце і притягла до себе всю її увагу (Н.-Лев., II, 1956, 99); Зверта́ти (зверну́ти) ува́гу на кого — що: а) помічати кого-, що-небудь, цікавитися ким-, чим-небудь. Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні од вітру, лягав на землю й засипав Соломію, але вона не звертала на те уваги (Коцюб., I, 1955, 383); Юра вклонився вдруге і втретє — уклонами ще ширшими і ще глибшими. Потроху на нього почали звертати увагу (Смолич, II, 1958, 20); б) (чий) вказувати кому-небудь на когось, щось, змушувати помітити. — Звертаю вашу увагу, що говорю з вами не як служачий [службовець], а як людина, що теж має душу й серце, як і ви (Хотк., I, 1966, 172); З ува́ги на (до) кого — що — зважаючи на кого-, що-небудь, рахуючись з кимось, враховуючи щось. Паничі переморгувалися межі собою, але ніякої критики вголос не вимовляли, може з уваги до панночок (Л. Укр., III, 1952, 674); [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Префект ясновельможний Кай Летицій гадає, що зменшити кару можна.. з уваги на покірність (Л. Укр., II, 1951, 534); Ма́ти на ува́зі кого, що: а) думати про кого-, що-небудь, не називаючи прямо. Чи мав на увазі Котляревський яке-небудь село, писавши «Наталку Полтавку», — трудно сказати (Мирний, V, 1955, 407); Правду сказала Ганна, було кому стояти над її душею. Мала вона на увазі своїх дядьків — Онукія та Левонтія Сердюків (Гончар, I, 1959, 41); б) враховувати щось, зважати на що-небудь. Тут хочеться сказати кілька слів про редагування класиків.. Передусім треба мати на увазі тип видання (Рильський, III, 1956, 79); — Майте на увазі, товариші, що на плацдармі нам не минути зустрічі з танками (Гончар, III, 1959, 350); в) у поєднанні з інфінітивом означає: мати намір зробити, виконати, здійснити те, що виражається інфінітивом. Мав на увазі прочитати цю книжку; Насторо́жувати (насторо́жити) ува́гу див. насто́рожувати; Ну́ль ува́ги див. ну́ль; Обертáтися (оберну́тися) в (на) ува́гу див. обертáтися; Оволодіва́ти (оволоді́ти) ува́гою див. оволодіва́ти; Приділя́ти (приділі́ти) ува́гу (багато ува́ги) див. приділя́ти; Присипля́ти (приспа́ти) ува́гу див. присипля́ти; Притяга́ти (притя́гувати, притягну́ти, притягті́) ува́гу див. притяга́ти; Пропуска́ти (пропусти́ти) мі́мо ува́ги див. мі́мо²; Ува́га! — прохання, наказ зосередитися на чомусь, вислухати щось і т. ін. Звучать, як музика, в ефірі слова: «Увага! Увага! Говорить Москва!» (Сос., Щоб сади.., 1947, 164); Яким уже посеред хати стоїть і руку підняв. — Товариші, увага! Дівчата, киньте, доспіваєте потім! (Головко, II, 1957, 95); Узя́ти до ува́ги (на ува́гу) див. узя́ти.

2. Прихильне, доброзичливе ставлення до кого-, чого-небудь, турбота про когось, щось. Бачили [вартіві], як вся сім'я оточила Усмана увагою, як сам господар,

всадовивши майбутнього зятя за стіл, частував його якоюсь наливкою (Гончар, Маша.., 1959, 8); — Це, мамо, вам.. привіз ластик на сачок, — небало подав [Дмитро].. — Спасибі тобі, сину, — аж затремтіла вона. «Нічого ж не казала — сам догадався. Син. Не так дорогий набір, як увага твоя» (Стельмах, II, 1962, 334); «Ох, як же тобі тіло зім'яло та покалічило, а душа в тебе, видать, кріпка, наша, вихорівська», — перековтуючи жаль, подумав Тимко і прикрив братові простиралом ноги, — і це було першим знаком уваги до нього за все життя (Тют., Вир, 1964, 349); Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою (Ю. Янов., II, 1958, 141).

3. рідко. Коротке висловлення, зауваження, примітка. Дехто кинув увагу про дощ, дехто обізвався жартом, тихим сміхом (Коцюб., I, 1955, 178); Одну [кореспонденцію] по одній прочитував Начко уважно, робив на берегах знаки, криски [риски] або уваги червоним олівцем (Фр., VI, 1951, 258); Виклавши до найменших дрібниць зміст «Сатани в бочці» й зробивши деякі уваги щодо костюмів та поведінки на сцені, Галя почала роздавати ролі (Вас., I, 1959, 119).

4. перев. мн. Доновнення, пояснення до тексту типу передмови, післямови. Цих кілька загальних уваг [про поезію незаможника М. Криси] ми вважали за потрібне дати наперед для того, щоб ясніші стали наш підхід до теми й наше завдання (Еллан, II, 1958, 87).

◇ Передні́ ува́ги див. передні́й.

5. заст. Честь, шана, виявлені кому-небудь. — Чи ти знаєш, блазень, що колись і я був січовиком, колись за велику увагу ставили моє товариство? (Стор., I, 1957, 338).

УВАЖА́ТИ (ВВАЖА́ТИ), а́ю, а́єш, недо́к. 1. неперех., перев. із спол. щ о. Мати якусь думку; думати, гадати. Вона [мама] уважала, що мені треба вийти на свіже повітря (Коцюб., II, 1955, 360); Андрій Бурма вважав, що він найкраще за всіх уміє бігати на лижах (Донч., Ю. Васюта, 1950, 122); Ми, радянські перекладачі, прийшли до одностайної твердої думки: ми вважаємо, що переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий, — незалежно від того, на якому щаблі розвитку та чи інша мова стоїть (Рильський, IX, 1962, 60).

2. перех., ким, чим, яким, за кого — що, за якого. Визнавати якимось, прирівнювати до кого-, чого-небудь, давати якусь оцінку. Дійшло до того, що ніхто вже Вареника не вважав і за чоловіка, а так-таки за самісінького куцоного... (Мирний, I, 1949, 138); Двірський економ.. уважав Василю майже за двірську наймичку (Март., Тв., 1954, 64); Участь в збірнику наших кращих молодших письменників я вважаю дуже і дуже бажаною (Коцюб., III, 1956, 220); [Р у ф і н:] Я б за щастя вважав, якби ти в мене оселився (Л. Укр., II, 1951, 357); Вранці, перед сніданком, примусили її випити якийсь гіркий чай. З цього дізналася Дарка, що її вважають за хвору (Вільде, Повнол. діти, 1960, 4); Командири й товариші вважали Уралова людиною впертою, вольовою, настійливою, людиною, для якої почуття обов'язку понад усе (Гончар, Тронка, 1963, 309); Вважаю неможливим, як дехто цього вимагає, щоб автор поетичного перекладу, отже й сам поет, цілком забув про себе, цілком підкорився індивідуальності іншого поета (Рильський, IX, 1962, 21); Гуро не вважав за потрібне відповідати на таке глузливе запитання (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 104).

3. неперех. Спостерігати, уважно дивитися з якоюсь метою або обирати що-небудь предметом своєї уваги. Він [Олекса] догадався, що се його власні сини, вернув до них і велів їм іти під ліс і уважати, щоб товариші

несподівано не надійшли (Фр., VIII, 1952, 203); — Паскудна трава! — буркнув Яким, — паскудна трава! Треба буде при волочинні уважати, аби й корінчика не лишилося (Кобр., Вибр., 1954, 45); Дід посадив його [Петрика] на коліна і уважав, аби в печі горшки не позбігали (Черемш., Тв., 1960, 34); // на кого — що, діал. Слідкувати за ким-, чим-небудь. [П у б л і й:] Воно то правда, що жінці, ще й матроні, випадає на кожний крок свій уважати пильно (Л. Укр., III, 1952, 171).

4. *неперех.*, на кого — що. Зважати на кого-, що-небудь, надавати значення чомусь, рахуватися з ким-, чим-небудь. Не вважай на врожай, а жито сій, — то хліб буде (Укр.. присл., 1955, 98); Косаря уночі Зострічають [зустрічають] сичі, Тне косар, не спочиває, Й ні на кого не вважає, Хоч і не проси (Шевч., I, 1951, 394); — До французької мови і до музики добре і я бралась; до танців тож.. На се вже кожен уважає, кожен і похвалить (Вовчок, I, 1955, 104); Князь Ігор очі до землі звів І бачить: сонце під покровом тьманим; Далека Русь за обрієм багряним, І горе чорний накликає Див. Та не вважає князь на віщий спів (Зеров, Вибр., 1966, 51); [Л и з о г у б:] Нам потрібен такий гетьман, що об'єднає увесь народ, щоб на нас вважали у Варшаві (Корн., I, 1955, 210); // Брати до уваги, враховувати щось. — Уважай, яка мати смутна, та й у якій вона тривозі... (Вовчок, I, 1955, 207); Корабелю, вважай, знову помчатъ тебе В море хвилі буйні... Що ти?.. Вертай назад (Зеров, Вибр., 1966, 268); — Уважай, найбільше можна заробити у німців-колоністів, але ти й силу твою вибиватимуть, мов горстку конюпель (Стельмах, I, 1962, 472); // Пильнувати, бути обережним, уважним. Місями остерігав Олекса Якіма, щоби уважав і не впав до якої ями (Ков., Світ., 1960, 25); [Б а б у с я:] Вважайте, крихотки [каченятка], вважайте! Як лиса вгледите, — втікайте! (Олесь, Вибр., 1958, 476); // діал. Слухати, бути уважним. — Але-бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрутив його за вухо (Фр., II, 1950, 58); — Слухайте ж, — говорив далі Стрибог, — та нехай же мені ніхто вже не перебиває, а вважайте добре, аби ви мене порозуміли (Март., Тв., 1954, 136).

Не вважаючи на що — не звертаючи уваги на щось, не рахуючись з чимось. Він.. наговорив сиnam сім мішків гречаної вовни, не вважаючи на святу п'ятницю (Н.-Лев., II, 1956, 266); Не вважаючи на все, що було, у неї [Левантини] в серці завсідги жевріла іскра кохання до Романа (Гр., II, 1963, 285); Уважаючи на що — беручи до уваги, враховуючи щось. [П р е ф е к т:] Я ошадив його, вважаючи на молодощі ніжні (Л. Укр., III, 1952, 455); Уважаючи на гармидер бойовий, що стояв над берегом озера, вершники під'їхали занадто близько й почали розглядати мури й окопища (Стар., Облога., 1961, 60); Уважай сам (сама); Уважайте самі — зважай, вирішуй сам (сама), зважайте, вирішуйте самі. Чи добра кобила? — Вважайте самі (Сл. Гр.); Як уважаєш (уважаєте) — вживається у відповіді з відтінком перестороги, має значення: як хочеш (хочете). [С а н я:] Та ходи ж і ти, Любочко! [Л ю б о в:] Ні, я не можу. [С а н я:] Ну, як уважаєш... (Л. Укр., II, 1951, 53).

5. у знач. вставн. сл. *вважай, вважайте*. Уживається у значенні, близькому до слів *можна сказати, мабуть*. — Що то значить — Батьківщина!.. Доки маєш її, ти багатий, ти й дужий, ти й усім потрібний, Романе... А не дай би бог її втратив, отоді вже, вважай, нема в тебе нічого (Гончар, III, 1959, 192); — Старієте, Антоне Андрійовичу, — зауважила Уляна Григорівна... Нічого не вдієш, матінко; вважай, за половину шостого десятка перевалило (Добр., Очак. розмир, 1965, 31); Давно те було — літ, вважай, з

п'ятдесят, Як ми посадили чудесний цей сад (Нех., Чудесний сад, 1962, 5).

УВАЖАТИСЯ (ВВАЖАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.* 1. Визнаватися ким-, чим-небудь, якимсь, прирівнюватися до когось, чогось. Вона [Войцехова] в цім закутку уважалася знаменитою лікаркою (Фр., VI, 1951, 166); Коли ж .. в сінях загудів самовар, прийшла черга на питання про хліб, бо коли надія роздобути цукру уважалась всіма безнадійною, то буханець разового, кислого, невипеченого хліба можна б було дістати (Коцюб., II, 1955, 435); Він [Воронцов] справедливо вважався найкращим оратором в дивізії і полку (Гончар, I, 1954, 111); Голубів на Горі ніхто не чіпав, не їв, вони вважались божою птицею, вільно виводились, зграями літали над зеленою Горою (Скл., Святослав, 1959, 69).

2. *кому, рідко*. Те саме, що здаватися² 1. Те, що йому вважалося найпростішим, найнатуральнішим — дочекатися з сина.. гідного наступника його капіталів, подавало мало надій на справдження (Фр., VIII, 1952, 394).

3. *розм.* Рахуватися, бути записаним десь. Знову вийшла стара історія: вважався на одному факультеті, а лекції слухав на іншому (Довж., I, 1958, 21).

4. *також безос., перев. із спол. щ о*. Бути загальною думкою, судженням з приводу чогось; існувати (про поширену думку, судження). Вважалося, що перенесення образів, метафор, порівнянь, фонетичної музики тощо з однієї мовної стихії до іншої — річ зовсім неможлива (Рильський, IX, 1962, 59); Звідси було туди [до передової лінії фронту] кількасот метрів, але це вважалося смертельно далеко (Гончар, III, 1959, 401).

5. *тільки недок.* Пас. до уважати 1—4. — Як що-небудь не так, зараз Марту кличуть — і ну вичитувати, а іноді і власним пальцем ув око ткнуть, щоб краще дивилась і ясніше бачила! Не вважалося на те, чи Марта тому виною, чи я (Мирний, IV, 1955, 336).

УВАЖИТИ (ВВАЖИТИ), жу, жиш, *док., розм.* 1. *перех., із спол. щ о*. Узяти до уваги що-небудь, погодитися з чим-небудь, визнаючи щось переконливим. Еней Евандрові сказав: «Хоть ти і Грек, та цар правдивий, Тобі Латинці вороги; Я твій товариш буду щирий, Латинці і мені враги. Тепер тебе я суплікую Мою уважить долю злую І постояти за Троян» (Котл., I, 1952, 202); Інший то, може б, не вважив, що панотець не благословить і що вже вона заручена другому; махнув би, може, з нею в дикі степи, на Хорольські хутори, да й насміявся би над лихою долею (П. Куліш, Вибр., 1969, 130); // Задовольнити (чись бажання, прохання). Уважте мою останню просьбу (Ряб., Жайворонки, 1957, 58).

2. *неперех.* Зважити, зглянутися на когось, щось. [Х р а п к о (сам):] Ну, гаразд же. То якби уважив на сльози [молодиці] — пропали б мої 200 рублів з процентом, а то грошики дома будуть... (Мирний, V, 1955, 131); Прогнала пані Катрю з двора на панщину: не вважила й на її чоловіка-візнику (Вовчок, I, 1955, 130); // Зробити кому-небудь приємність. — Мамо, — каже Петро, — заспівайте мені тої пісні, якої співали, коли я маленьким приходив від череди щовечора з побитими ногами, а ви змазували мені ноги сметаною, гладили по голівці, співали й плакали. Уважте мені, мамо! (Панч, В дорозі, 1959, 136); // Поступитися кому-небудь у чомусь з поваги. Поспішають чарівниці Жартувать на вечорниці; А я милому не вважу: Рано встану, рано й ляжу (Щог., Поезії, 1958, 146); Воно можна б і раніше [справити весілля], та гетьман просив відкласти до зими, поки невідкладні справи вирішить.. Довелось уважити гетьманові (Кач., Вибр., 1953, 97); // Зменшити, спустити ціну при продажу. — Купець купляє для прибутку, на те він і купець! — вужчають счі Терентія. — Ну, якихось десять карбованців ще

уважу, а більше, вибачай, ніяк не можу (Стельмах, I, 1962, 179).

УВАЖИТИСЯ (ВВАЖИТИСЯ), а́жуся, а́жишся, док., розм. Те саме, що **звážитися**.

УВАЖЛИВИЙ (ВВАЖЛИВИЙ), а, е. Те саме, що **ува́жний**. Старші сестри вже вгамувались, притихли і були дуже уважливі до Зосі (Н.-Лев., I, 1956, 209); Денис був з дитинства трудний син, неслухняний, свавільний.. Але хлопець вилюднів, виріс і став уважливим сином (Сенч., На Бат. горі, 1960, 139); В таких обопільних.. проявах уважливого, теплого ставлення одного до одного, по-моєму, повинні скрашуватись ще більше взаємини людей, міцніти їхній зв'язок (Крот., Сини.., 1948, 299).

УВАЖЛИВІСТЬ (ВВАЖЛИВІСТЬ), вості, ж. Те саме, що **ува́жність**. Максим Беркут, який аж нині.. почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії [ловців], заряджував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла (Фр., VI, 1951, 10); Перед очима всієї нерухомої, заляканої в уважливості до капітана шеренги Микола Шеніт зробив два кроки вперед: раз і два (Загреб., Шепіт, 1966, 27).

УВАЖЛИВО (ВВАЖЛИВО). Присл. до **ува́жливий**. То як він виглядав того ясна! Як ждав на тепло! Як ще вчора виходив і дививсь пильно та уважливо округи на небо! (Вовчок, I, 1955, 226); Обидві тітки в останній час уважливо слідували та назирали за Настусею (Н.-Лев., IV, 1956, 252); Брат майструє з мідної дудки пістолет, мовчки, уважливо (Вас., II, 1959, 549).

УВАЖНИЙ, а, е. 1. Який сприймає або робить щось з увагою (у 1 знач.). Він зробив над собою зусилля, старався бути занадто уважним, обдумував слово, перше ніж мав сказати (Коцюб., II, 1955, 286); Ти грав би краще за мене, коли б ти був уважнішим (Багмут, Щасл. день.., 1951, 104); Творець мовчав, на грудях склавши руки, Здавалося, замріявся та й годі, Але уважний і старанний учень Побачив те, що іншим не під силу (Гірник, Стартують.., 1963, 10); І вже сидить оточений партизанами Митько під дубом — «у штабі». Командир загону, коваль, кулеметник, представник з підпільного комітету уважні й зосереджені (Головко, I, 1957, 372); // Який виражає увагу. Проходячи біля дочки, вона кинула на неї уважний погляд (Л. Укр., III, 1952, 502); Обличчя в Чубенкових бійців були зосереджені й уважні, їм наче не до серця ота врочистість зустрічі (Ю. Янов., II, 1958, 219); Цей ставний червонощоккий юнак з розумними, уважними очима з першого дня зацікавив Черниша (Гончар, III, 1959, 343); // Який виконується з увагою (у 1 знач.). Прикладів уважної і ретельної роботи радянських перекладачів над уже видруккованими перекладами можна навести чимало (Рильський, IX, 1962, 28).

2. Який виявляє увагу (у 2 знач.) до кого-небудь; прихильний, доброзичливий, турботливий. Людмила була сьогодні до нього, як ніколи, уважна і прихильна (Головко, II, 1957, 486); Гай-гай, уже й життя минуло їхнє, та й досі мої старі жили наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 185); // Люб'язний, привітний. Парася, як і годиться уважній господині, поспішно витерла рушником і без того чистого стільця (Збан., Переджнив'я, 1960, 168).

УВАЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Вияв уваги (у 1 знач.). Шліфувальниця знала, що її робота вимагає великої уважності й точності (Донч., VI, 1957, 211); Вивчаючи текст, читець повинен з найбільшою уважністю поставитись до синтаксичної структури мови, уявити собі значення кожного розділового знака (Худ. чит.., 1955, 96).

2. Уважне ставлення до кого-небудь; прихильність, доброзичливість, турбота про когось. [Х у с а:] Я безмірно вдячний за уважність до мене й до звичаїв мого люду (Л. Укр., III, 1952, 182); Чемність і уважність пана Адама додавали їй такої сили й енергії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикраси, на які давніше тяжко б було здобутися (Кобр., Вибр., 1954, 144); У пам'яті я збережу навек і вчительки уважність обережну, і з другим батька бесіду бентежну про те, яким є справжній більшовик (Бажан, Політ.., 1964, 10).

УВАЖНО. Присл. до **ува́жний**. Замфір.. зняв з цвяха рушницю, дістав із скрині порох та шріт і почав уважно набивати її (Коцюб., I, 1955, 214); Зал дуже уважно і напружено слухав. Хіба що стримано, в кулак прокашляється хтось (Головко, II, 1957, 550); З-за довгих білих вій уважно дивляться голубі, без блиску очі (Гончар, III, 1959, 24); На заводі Яворський уважно придивлявся до нових робітників, які з села приходили на пилорами та склади (Чорн., Визвол. земля, 1959, 55); Всі на кораблі ставилися до нього по-дружньому — уважно, привітно і ввічливо (Тулуб, В степу.., 1964, 266).

УВА́Л, у, ч. Видовжена височина з пологими схилами; косогір. Над коричневими, спустошеними подихом осені донецькими увалами почало ледве помітно сіріти небо (Собко, Справа.., 1959, 302).

УВАЛЕНИЙ, УВАЛИТИ, УВАЛИТИСЯ, УВАЛЮВАТИ, УВАЛЮВАТИСЯ див. **вва́лений, вваліти** і т. д.

УВА́Р, у, ч., спец. 1. Дія за знач. **уваріти** 1, 2.

2. Кількість, об'єм, на які зменшилось що-небудь, варячись.

УВА́РЕНИЙ (ВВА́РЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уваріти**. Уварений сік з кавунів називається кавуновим медом або нардеком (Укр. страви, 1957, 298).

УВА́РЕННЯ (ВВА́РЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **уваріти** й **уварітися**.

2. Кількість, об'єм, на які зменшилось що-небудь, варячись.

УВА́РИТИ див. **уварювати**.

УВА́РИТИСЯ див. **уварюватися**.

УВА́РЮВАЛЬНИЙ (ВВА́РЮВАЛЬНИЙ), а, е. Стос. до уварювання.

УВА́РЮВАННЯ (ВВА́РЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уварювати** й **уварюватися**. Карамельну масу приготують уварюванням цукру з патокою (Укр. страви, 1957, 323).

УВА́РЮВАТИ (ВВА́РЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УВА́РИТИ (ВВА́РИТИ)**, уварю, уваріш, док., перех. 1. Варячи, робити повністю готовим.

2. Варячи, зменшувати кількість, об'єм чого-небудь.

3. рідко. Те саме, що **заваріти** 1. — Старий уже у нас сирівець став. Пора б нового уварити, — докладала вона (Мирний, I, 1954, 242).

УВА́РЮВАТИСЯ (ВВА́РЮВАТИСЯ), юється, недок., **УВА́РИТИСЯ (ВВА́РИТИСЯ)**, уваріться, док. 1. Варячись, ставати повністю готовим. [Х о т и н а:] Страва вся вже вварилася, а коровай печеться у куми Ганни, спасибі їй, допомага! (Кроп., II, 1958, 67); [П л а т о н Г а в р и л о в и ч:] Іди ось покуштуєш, чи гарно варення уварилось (Вас., III, 1960, 138); — Баранина не дуже й уварилася, — ліниво жвакаючи щербатими зубами, промовив Іван Іваненко (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 432).

2. розм. Варячись, зменшуватися в кількості, в об'ємі.

УВА́РЮВАЧ (ВВА́РЮВАЧ), а, ч. Робітник, що займається уварюванням чого-небудь.

УВА́РЮВАЧКА (ВВА́РЮВАЧКА), и, ж. Жін. до **уварювач**.

УВѢДЕНИЙ, УВѢДЕННЯ, УВѢДЕННЯ, УВѢЗЕННЯ, УВЕЗТИ, УВЕРГАННЯ, УВЕРГАТИ, УВЕРГАТИСЯ, УВЕРГНУТИ, УВЕРГНУТИЙ, УВЕРГНУТИСЯ, УВЕРГТИ див. **ввѣдений, ввѣдення** і т. д.

УВЕРѢД, у, ч., розм., рідко. Пошкодження від надмірного напруження; // Біль від дотику до рани, нариву і т. ін. *Образно. *Перейшов по душі дошкульний уверед; Знов я повен надії та віри* (Граб., I, 1959, 382).

УВЕРѢДИТИ, єджу́, єди́ш, док., перех., розм., рідко. 1. Пошкодити, надірвати.

2. Торкнути (рану, налив і т. ін.), завдавши болю.

УВЕРѢДИТИСЯ, єджу́ся, єди́шся, док., розм., рідко. Завдати собі шкоди, надіратися. *Еней і сам так розходився... Що трохи не увередився, Пішовши з Гандзею в танець* (Котл., I, 1952, 73).

УВЕРНУТИ див. **ввертати**.

УВЕРНУТИСЯ¹ див. **увертатися**¹.

УВЕРНУТИСЯ² див. **увертатися**².

УВЕРСТАТИ, УВЕРСТАТИСЯ, УВЕРСТКА, УВЕРСТУВАННЯ, УВЕРСТУВАТИ, УВЕРСТУВАТИСЯ, УВЕРТАТИ див. **вверстати, вверстатися** і т. д.

УВЕРТАТИСЯ¹ (**ВВЕРТАТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УВЕРНУТИСЯ (ВВЕРНУТИСЯ)**, уверну́ся, увєрнешся, док., розм. Швидким рухом звертати, відхилитися вбік, уникаючи удару, поштовху і т. ін. *Вона ухопила п'ять карт і націлилася вдарити. Григорій Петрович увернувся.— Цур! не увертатися! — Боляче ж! — замолювся він* (Мирний, III, 1954, 195); *Єгор простягнув був руки, щоб обійняти молодицю, та вона ловко увернулася* (Шиян, Баланда, 1957, 9).

УВЕРТАТИСЯ² (**ВВЕРТАТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УВЕРНУТИСЯ (ВВЕРНУТИСЯ)**, уверну́ся, увєрнешся, док., діал. Управлятися (з роботою). *Маруся була така робоча, що встигала увернутися за двох* (Н.-Лев., III, 1956, 175).

УВЕРТІТИ, УВЕРТІТИСЯ, див. **ввертіти, ввертітися** і т. д.

УВЕРТЮРА, и, ж. 1. Оркестрова п'єса, що є вступом до опери, балету, драми, кінофільму тощо. *Із відкритого вікна гарного .. домика в малому містечку розливалися смичкові тони скрипки з акомпанементом фортепіано. Грала увертюру до «Вільгельма Телля»* (Кобр., Вибр., 1954, 207); *Уже перші акорди могутньої увертюри до «Князя Ігоря» переносять нас у сиву давнину* (Рильський, III, 1955, 368); // перен. Початковий етап, вступна, попередня частина чого-небудь. — *Напишу епопею.. Увертюру до прийдешніх класових боїв, да, да!* (Кач., II, 1958, 56); *Перед видимою смертю чоловік оглядає світ. Він для чоловіка остільки новий, незнайомий, що минуле життя здається лише прологом, увертюрою до чогось більшого* (Ю. Янов., I, 1958, 126).

2. Самостійний оркестровий твір сонатної форми. Патріотичні почуття і думки, пов'язані з героїчними трудовими подвигами радянського народу, відображені з великою силою і виразністю в «Героїчній увертюрі» В. Косенка, в Другій симфонії Л. Ревуцького (Мист., I, 1956, 3).

УВЕРХ, УВЕСТИ, УВЕСЬ, УВЕСЬДЕНЕЧКИ, УВЕРЧЕРІ.

УВИВАТИ (ВВИВАТИ), аю, аєш, недок., **УВИТИ (ВВИТИ)**, ув'ю́, ув'єш; мн. ув'ють; док., розм. 1. Те саме, що **обвивати**. *Кинулась, засяяла Маріка, в очі і надія, і жагуче благання; як легенький папірець до магніту, влипла до материних грудей, шию ручицями увила* (Вас., II, 1959, 214); *Волам роги, як те вільце, червоними та блакитними широченними стрічками вили [козаки], вінки з дубового листа та з золотих гвоздиків на шиї волам повішали* (П. Куліш, Вибр., 1959, 267).

2. Звивати, сплітати. *Ой увили віночок з зеленої руті;*

Ой кого я вірне [вірнo] люблю, з тим мені не бути (Пісні та романси.., I, 1956, 267); *Образно. *А ранок не забарився. Такий умитий та веселий, через гори перекочується, на туманах гоїдається, смереки прибирає красно, віночки увиває з хмар* (Ю. Янов., I, 1954, 38).

УВИВАТИСЯ¹ (**ВВИВАТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УВИТИСЯ (ВВИТИСЯ)**, ув'ю́ся, ув'єшся; мн. ув'ються; док., розм. 1. тільки недок. Вигинатися то в один, то в інший бік; звиватися; // Звивисто пролягати, протікати (про дорогу, річку і т. ін.). *Від хutorця один шлях вився-увивався до .. гаю* (Вовчок, Вибр., 1937, 216).

2. перев. док. Стати обвитим чим-небудь. *Окіп поріс чорнобиллю, шипшиною, увився березкою, хмелем, а дно рову укрилося широколистою лопушиною, зеленою бугилою* (Мирний, IV, 1955, 14).

3. тільки недок. Перебуваючи де-небудь, біля чогось, весь час рухатися в різних напрямках. *Табуном увивалися [голуби] коло хати, і він залюбки годував їх щоранку* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 135); *В півнітрі літав, увивався короткокрилий літак* (Собко, Шлях.., 1948, 89); // Швидко рухатися, переміщатися з місця на місце. *Піді мною звільна плавали грубі, червонопері клені, увивалися срібні уклії, ліниво в глибині дрімали товсті корони* (Фр., III, 1950, 107).

4. тільки недок., біля (коло, навколо) кого, перен. Постійно бути у когось на очах, вертатися біля когось, домагаючись уваги або виявляючи її. *Ястшембському вона [панна Броніслава] сподобалась, а її тисячі якраз підходили під його плани.. Тітка Ястшембського увивалась коло панни Броніслави з усієї сили* (Н.-Лев., II, 1956, 77); *Злився він [Тит Назарович] на Лідію Григорівну, яка не звертала на нього уваги, а весь вечір увивалась то біля Миколи Івановича, то біля Кузеля* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 140); // Догоджати кому-небудь, підлещуватися до когось, домагаючись прихильності, чекаючи вигоди, користі. *Панські синки увивались коло нього, лестили йому, бо Франко був їм дуже потрібний* (Кол., Терен.., 1959, 29); — *Хто ж вас просив хвалити мене? Хвалить отих вертлявих приспінників, які біля вас і вдень, і вночі увиваються* (Стельмах, I, 1962, 523); // також за ким. Залицятися до кого-небудь, упадати за ким-небудь. *Чи на музиках, чи на весіллях увивається коло Марини чорнобривий ткач Микола* (Н.-Лев., I, 1956, 87); *Біля Ліни навперебій увивались хлопці, змагаючись між собою в дотехах, жартах, кожен намагався заволодіти її увагою* (Баш, На.. дорозі, 1967, 157).

УВИВАТИСЯ² (**ВВИВАТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УВИНУТИСЯ (ВВИНУТИСЯ)**, нүся, нєшся, док., біля (коло) чого, з чим, а також без додатка, діал. Управлятися (з роботою). *Стара баба якось мусила увиватись, мусила встигати: і топила, і варила, і сорочки прала в ополонці на холоді та на вітрі* (Н.-Лев., VI, 1966, 410); *Олена вже калачі пекла дожинкові, увивалась біля печі, а він стежив за нею й задоволено посміхався, яка в нього жінка...* (Томч., Жменяки, 1964, 228); *Хівря не увинеться з тим топлінням, варінням, шиттям та полоттям. Відомо, стара людина* (Н.-Лев., IV, 1956, 217).

УВИДЖУВАТИСЯ (ВВИДЖУВАТИСЯ), ується, недок., діал. Увижатися. *Ватя задумалась, ходячи по порожній світлиці.. Келійка старої черниці незвичайно ясно увиджувалась їй* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); // безос. *«Невже ж то сон був? — думала Христя, згадуючи про вчорашнє.— Мабуть, що сон, бо мені увиджувалося,— я стояла біля вікна, а прокинулася — лежу на постелі»* (Мирний, III, 1954, 307).

УВИДІТИ, джу, диш, док., перех., діал. Побачити. — *Наперед хочу трохи увидіти світу та й знайти дівчину по собі* (Три золоті сл., 1968, 118).

УВИЖА́ТИСЯ (ВВИЖА́ТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*
 1. Поставати в уяві, уявлятися. *Де б він не був, що б не робив — усе йому ввижались палкі, чорні, з синьою поволокою очі дівчинині, її рівні брови, пишний стан* (Коцюб., I, 1955, 235); *Сяду за діло — нічого не робиться, Стану гадати — чомусь не гадається, Все щось безрадісно, все щось хворобиться, Все мені образ твій любий ввижається* (Граб., I, 1959, 379); *Василькові довго ще ввижались картини весняного дня, переповненого птахами, ввижались чудні сяйливі оті ластівки, що мають прилетіти сюди, мов із казки* (Гончар, II, 1959, 162); // *безос.* Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі Старий дідусь навчав своїх онуків, Про давнину справдешні байки править. Про те, що діялось на нашім світі (Л. Укр., I, 1951, 52); // Бачитися, верзтися, маритися (у снах, галюцинаціях). *Дрімач [Богущ], і ввижається йому десь у лісі горілий пеня, а коло його в'ється золотий метелик* (Вас., II, 1959, 116); *Йому навіть уві сні ввижались оці горна, парові молоти, обжимні преси* (Сенч., Опов., 1959, 6); *Вона так ослабла, що мішала сон із дійсністю. Ввесь час їй ввижались дракони, що лазять по стінах* (Тют., Вир, 1964, 451); // *безос.* Привиджуватися. *Що не день, то гірше ставало Катрі.. Але ще гірш бувало ночами. Увижатися стало* (Головко, II, 1957, 362).

2. Сприйматися ким-небудь так чи інакше, мати в чиемусь сприйнятті той чи інший вигляд; бути в чийсь уяві схожим на кого-, що-небудь, якого-небудь; здаватися (див. здава́тися² 1). *Зморишся весь, аж повіки злипаються, Трохи не падаєш з ніг; Білими рожі червоні ввижаються, Білими, наче той сніг* (Граб., I, 1959, 491); *Пропущені крізь гаряче горно юнацької фантазії, вони [факти з історії революційної боротьби] тепер ввижались йому ще більше опуклими та наснаженими пристрастю, якими, можливо, й були в житті* (Вільде, Сестри., 1958, 231); *Грому і блискавки він боїться, а веселку любить, вона йому ввижається дівчиною, яка вбрала свій вінок, як молода, різнобарвними стрічками* (Стельмах, II, 1962, 125); // *безос.* Йому ввижалося, що всі стежили за кожним його рухом, ловили найменший його подих (Епік, Тв., 1958, 186); *Тимко лежав, заклавши руки за голову, дивився на синє громаддя хмар суворим ханським поглядом, і ввижалося йому, що то вже не хмари, а сині темні гори, і там, за горами, Крим* (Тют., Вир, 1964, 472).

УВИНУ́ТИСЯ див. увива́тися².

УВИРА́ЗНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **увира́знити**. З навколишнього життя, з побуту черпає письменниця [Марко Вовчок] різного роду зображувальні засоби з метою увиразнення своїх думок, їх образного втілення (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 394); *Серед багатьох об'єктів наукового дослідження мови художньої літератури питання синтаксису, стилістичного використання багатоманітних синтаксичних структур для увиразнення, підкреслення певного змісту, ідеї твору, створення мовної естетичної тональності і т. д. посідають одне з найзначніших місць* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 47).

УВИРА́ЗНИТИ див. увира́знювати.

УВИРА́ЗНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УВИРА́ЗНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* Робити виразнішим, підкреслювати. *Вибір героя став для Франка одним із способів увиразнити, підсилити звучання ідеї, надати їй більшої ваги і впливовості* (Рад. літ-во, 6, 1966, 58).

УВИРА́ЗНЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Ставати виразнішим, підкреслюватися. *Розуміння народу як категорії вічності дедалі увиразнюється на сторінках Гончаревих творів* (Рад. літ-во, 4, 1968, 49); *Уповеднанні с в я т е, о г н е н е с л о в о* підкреслюється висока оцінка слова

правди. *Стилістична роль цього прикметника увиразнюється, коли він виступає в художніх повторях [у творах Т. Шевченка]* (Мовозн., XVII, 1962, 87).

УВИ́СЬ див. **вви́сь**.

УВИ́ТИ див. **увива́ти**.

УВИ́ТИЙ (ВВИ́ТИЙ), а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до **уві́ти**. *Тин увесь увитий хмелем, що довгими батогами перевишувався на шлях, та колючою березкою, що, як прядиво, спускалася сюди своєю мичкою* (Мирний, I, 1954, 219); *Широка веранда, вся чисто увита густими лозами дикого винограду, і дві невеличкі кімнати, — оце й усе кафе* (Собко, Скеля., 1961, 78); *Дрібнії сили вмій до купи збити, А й найтруднішого вони докажуть; Таж посторонком, з трав увитим, Вола в нас в'яжуть* (Фр., XIII, 1954, 155); **Образно. А чи, може, йому [серцю], горем ввитому, Вже й надії нема — недобитому?*.. (Манж., Тв., 1955, 131).

УВИ́ТИСЯ див. **увива́тися**¹.

УВИХА́ТИСЯ (ВВИХА́ТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, *діал.* 1. Посилено працювати, поратися. *Ярини по півтори, А озимі — копу [жати]. Треба добре увихатись* *Хоч якому хлопчу* (Нар. лірика, 1956, 97); *В глибині серця в'язала її [Домніку] щира прихильність до оцеї [оцеї] родини. Тому й увихалася безперестанку, прикладала руки без наміслу, де лиш оказалась потреба* (Коб., II, 1956, 217); *Макар, злигавшись з тим дури-світом Кіндратом, повівся десь, і Юстина мусить тепер увихатися і за Макара, і за наймитів* (Іщук, Вербівчани, 1961, 324).

2. Перебуваючи де-небудь, біля чогось, весь час рухатися в різних напрямках. *Куди не кинув [Юра] очима — всюди по царинках увихаються, як мурашки, дрібні постаті мужчин, челяді* (Круш., Буденний хліб., 1960, 171); *Над нею, коло неї увихається.. безліч дрібосеньких [дрібнесеньких] комашок* (Коб., I, 1956, 495).

УВИ́ШЕНЬ, присл., *діал.* Догори, угору. *Син не хотів вклонитися й угорно драв голівку увишень, як мати нахилила* (Вовчок, I, 1955, 324).

УВИ́ШКИ див. **вві́шки**.

УВІ́ див. **в**².

УВІ́БГА́ТИСЯ, УВІ́БРАНИЙ, УВІ́БРАННЯ, УВІ́БРАТИ, УВІ́БРА́ТИСЯ, УВІ́ГНА́ТИ, УВІ́ГНА́ТИСЯ, УВІ́ГНУ́ТИ, УВІ́ГНУ́ТИЙ, УВІ́ГНУ́ТИСЯ, УВІ́ГНУ́ТИСТЬ, УВІ́Д, УВІ́ДНИЙ, УВІ́З див. **вві́бгати́ся, вві́браний і т. д.**

УВІ́ЗВА́ТИ (ВВІ́ЗВА́ТИ), зву́, звéш, *док.*, *перех.*, *розм.* Закликати в якесь приміщення, в межі чогось.

УВІ́ЗНИЙ, а́, е́. Те саме, що **вві́зний**.

УВІ́ЙТИ див. **вхóдити**.

УВІ́К див. **вві́к**.

УВІ́КОВІ́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уві́кові́чити**. *Скільки у моїй Вітчизні є Місць, людською славою відмічених, Вдячними нащадками увіковічених* (Дор., Серед степу., 1952, 24).

УВІ́КОВІ́ЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **уві́кові́чити**. *То був спів урочистий, сповнений возвеличення подвигу та увіковічення світлої пам'яті загиблих бойових товаришів* (Смолич, Мир., 1958, 69).

УВІ́КОВІ́ЧИТИ див. **уві́кові́чувати**.

УВІ́КОВІ́ЧИ́ТИСЯ див. **уві́кові́чуватися**.

УВІ́КОВІ́ЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **уві́кові́чувати**.
УВІ́КОВІ́ЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УВІ́КОВІ́ЧИТИ**, чу, чиш, *док.*, *перех.* Те саме, що **уві́чноювати**. *Життя саме підказало Дмитрові, як увіковічити пам'ять бойового друга* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 697).

УВІ́КОВІ́ЧУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **УВІ́КОВІ́ЧИ́ТИСЯ**, чуся, чишся, *док.* Те саме, що **уві́чноюватися**.

УВІЛЛІАТИ див. вливати¹.

УВІЛЛІАТИСЯ див. вливатися¹.

УВІЛЬНЕНИЙ (ВВІЛЬНЕНИЙ), а, е, розм., рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до увільнити.

УВІЛЬНЕННЯ (ВВІЛЬНЕННЯ), я, с., розм., рідко. Дія за знач. увільнити. А чи не буде помилкою увільнення старого від головування? (Логв., Літа., 1960, 142); — Це ненадовго, — говорить Пузанов так, неначе мова йде про тимчасове увільнення його з корабля в якихось справах (Ткач, Моряки, 1948, 38).

УВІЛЬНИТИ див. увільняти.

УВІЛЬНИТИСЯ див. увільнятися.

УВІЛЬНЯТИ (ВВІЛЬНЯТИ), яю, яєш, недок., **УВІЛЬНИТИ (ВВІЛЬНИТИ)**, увільню, увільниш, док., перех., від чого, розм., рідко. Те саме, що звільняти¹ 1, 5, 6. — Отже, що я тобі, Федоре, скажу, — почав Олексій Іванович.. — я тебе навки від панщини увільняю (Мирний, IV, 1955, 227); Од роботи домашньої мати її увільняє було (Тесл., Вибр., 1950, 99); Івася Юзьо увільнив від роботи, і Антін хоче найняти його на поденну працю (Чорн., Визвол. земля, 1950, 26).

УВІЛЬНЯТИСЯ (ВВІЛЬНЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УВІЛЬНИТИСЯ (ВВІЛЬНИТИСЯ)**, увільнюся, увільнишся, док., розм., рідко. Те саме, що звільнятися 2—4. Ольга увільнилась від його руки, відійшла вбік, зберігаючи пристойну віддасть від нього (Вільде, Сестри., 1958, 528); Нарешті, якимось увільнившись від господаря, він почав поступати на той кут, де стояла нова канапка (Л. Укр., III, 1952, 502); І от тільки вчора увільнився од тої скучної роботи [редагування], а сьогодні вже пишу до Вас (Коцюб., III, 1956, 368).

УВІМКНЕНИЙ, УВІМКНЕННЯ, УВІМКНУТИ, УВІМКНУТИЙ, УВІМКНУТИСЯ див. ввімкнений, ввімкнення і т. д.

УВІНЧАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до увінчати. Зустрічайте його ви литаврами. Він сьогодні закиданий квітами, він сьогодні увінчаний лаврами (Тич., II, 1957, 37); Купала був увінчаний тою славою, яку достойно заслужив (Рильський, III, 1955, 402); Мільйони і мільйони юних ленінців, вихованих на славних традиціях, стали під увінчане п'ятьма орденами знамено Ленінського комсомолу (Мист., 3, 1962, 21); Волосся на її голові, розчесане на дві половини, було перетягнуте ниткою перлин і увінчане діамантовою діадемою (Полт., Повість., 1960, 464); Тільки ген далі, обабіч Дніпра, шуміли пісками кучугури, увінчані купками сосен (Скл., Святослав, 1959, 333); Розпарена нічною задухою, гострої нудливо смерділа болиголова, яка то тут, то там здійснювалася вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, схожими на віття кропу гіллячками (Тют., Вир, 1964, 230); Лежать вони [сини Вітчизни] за тихим переліском під віковим курганом степовим, увінчаним гранітнимobelіском, поставленим навки вартовим їх мужності і слави бойової... (Гонч., Вибр., 1959, 216).

УВІНЧАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. увінчати.

2. Те, чим увінчується, закінчується зверху якась споруда, будова тощо. І тягнуть невтомні лебідки Фігурні увінчання бань (Бажан, I, 1946, 174).

УВІНЧАТИ див. увінчувати.

УВІНЧАТИСЯ див. увінчуватися.

УВІНЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **УВІНЧАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Класти вінець кому-небудь на голову як знак високої шани, високого звання чи нагороди за заслуги тощо. Кладе [Евфрозіна] братові лаври на голову.. [А н т е й:] Се Ніке увінчала свого поета (Л. Укр., III, 1952, 424); Музична громадськість відзначала тридцятип'ятиріччя творчої діяльності Миколи Лисенка.. Трупа українських мандрівних акторів по-

казала «Чорноморців» і увінчала голову свого великого друга срібним вінком... (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 146); Вістря списа кожен воїн увінчував листком лавра... (Гончар, Бригантина, 1973, 86); // перен. Будучи нагородою, уславлювати що-небудь. Найвищі досягнення молоді увінчує комсомольська премія імені Миколи Островського (Рад. Укр., 24.I 1971, 1); Орден Леніна труд увінчає і професора, й коваля (Мас., Поезії, 1950, 114).

◇ **Увінчувати (увінчати)** лаврами кого — прославляти когось. Хоча С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менцинський і не мали змоги на рідній землі демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилити до себе серця.. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків з України (Вітч., 1, 1969, 194); Увінчувати (увінчати) славою кого-небудь — прославляти когось. І за труд на вічні нас літа Увінчає славою героя Серп і Молот — Зірка Золота (Дор., Єдність, 1950, 28); Безсмертною славою кобзарської думи увінчав народ вірних синів своїх — Богдана Хмеля та Івана Богуна (Цюпа, Україна., 1960, 23); Слава увінчує (увінчала): а) (кого) хтось прославився; б) (що) щось принесло славу кому-небудь. Заслужена слава увінчала перші успіхи нового лікаря, і до нього почали приходити пацієнти (Дмит., Наречена, 1959, 15).

2. Прикрашати (про вінок з чого-небудь або щось, схоже на вінок). Брови довгі і тонкі підкреслювали білизну крутого дівочого чола. Доріжкою пролягав проділ зачіски, і все це увінчували туго заплетені, викладені короною коси (Цюпа, Назустріч., 1958, 104); *Образно. Вечір увінчав поле довгими рядами вишнурованих високих кіп і густими обмолоченими купами соломки з-під комбайнів (Кач., Вибр., 1947, 78).

3. Бути у верхній частині чого-небудь, закінчувати собою верхню частину чого-небудь. Клен та липи увінчують високі горби і прямовисні кручі (Донч., IV, 1957, 39); Наземну станцію «Дніпро» увінчують білі статуї, що символізують мир і працю... (Рильський, Веч. розмови, 1962, 9); Більше ніж сто років тому поблизу скелі, яка увінчувала акрополь Пантикапея, було викопано, щоправда, дуже ушкоджену, мармурову статую богині Кібели, святилище якої містилося, як гадали, в печері під скелею (Вітч., 11, 1968, 216); // перен. Достойно закінчувати, завершувати що-небудь. Кожну нову вправу він [Максим] виконував так легко і спритно, наче це не вимагало від нього жодних зусиль. То було торжество сили, краси, пластики, грації. Кожна нова поза звучала мов акорд, що завершує, увінчує складну гаму попередніх рухів і поз (Ткач, Арена, 1960, 174); Особливе враження справляє останній, найбільш вивершений з усіх поглядів роман «Буймир». Він з гідністю увінчує всю епопею письменника [К. Гордієнка], найбільш повно показує вирішальну роль народних мас у боротьбі за свободу й незалежність (Вітч., 2, 1970, 153); Лише глибоке розуміння найскладніших, найрізноманітніших процесів, що відбуваються у ґрунтах, в рослинах, може увінчати справжнім успіхом працю землероба (Наука., 1, 1964, 5); Великі діла здійснює в нашій країні людина радянська, і вона неодмінно хоче успіхи свої в боротьбі за післявоєнну п'ятирічку гідно увінчати святом пісні й танцю (Тич., III, 1957, 318); // перен. Нагороджувати чим-небудь. Ніби помолоділа наша земля за останні роки. Все більше й більше добра дає вона людям, щедро увінчує хліборобську працю рясними врожаєм (Хлібороб Укр., 1, 1969, 9); Пішов сівач на поле й сім'я сіяв, Та вітер сім'я десь-кудись розвіяв.. Найбільша ж часть [частина] на ґрунт плідний упала І труд багатим плодом увінчала (Фр., XI, 1952, 343).

УВІНЧУВАТИСЯ, уюся, уешся, *недок.*, **УВІНЧАТИСЯ**, аюся, аєшся, *док.* 1. Бути нагородженим за заслуги, удостоєним високої нагороди; приймати нагороду. — *Золотих не хочу лаврів, З ними щастя не збуду. Як я ними увінчаюсь, То поетом вже не буду* (Л. Укр., I, 1951, 383).

2. Прикрашатися вінком з чого-небудь або чимось, схожим на вінок.

3. Закінчуватися вгорі чим-небудь. Верхні частини будівлі [собору] відзначаються уступчастим розташуванням арок і склепінь, які плавно піднімаються вгору і увінчуються мальовничим п'ятиглав'ям пірамідальної будови (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 514); // *перен.* Закінчуватися, завершуватися чим-небудь; знаходити своє втілення в чому-небудь. Жадоба боротьби увінчується знаменитим поєдинком [Мцирі] із барсом (Рильський, III, 1955, 207); Вони.. призналися, що в результаті подорож їх увінчалась добрим успіхом (Фр., VI, 1951, 203); Електрохід, уже відчутно зримий, На ватмані окреслений встав, Конструкціями смілими, новими Безсоння увінчалось твоє (Забашта, Нові береги, 1950, 31); Після переможної битви на Курській дузі стратегічний наступ Радянської Армії успішно тривав і увінчався великими перемогами (Ком. Укр., 2, 1969, 61).

4. тільки *недок.* Пас. до увінчувати.

УВІОЛЕВИЙ, а, е, *фіз.* Здатний пропускати ультрафіолетову частину сонячної радіації. *Увіолеве скло.*

УВІПХАТИ, **УВІПХАТИСЯ**, **УВІПХНУТИ**, **УВІПХНУТИЙ**, **УВІПХНУТИСЯ** *див.* **ВВІПХАТИ**, **ВВІПХАТИСЯ** і т. д.

УВІРВАНИЙ (**ВВІРВАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до увірвати.

УВІРВАТИ *див.* **УРИВАТИ**¹.

УВІРВАТИСЯ¹ *див.* **УРИВАТИСЯ**¹.

УВІРВАТИСЯ² *див.* **ВРИВАТИСЯ**².

УВІРЕНИЙ *див.* **ВВІРЕНИЙ**.

УВІРИТИ¹ *див.* **УВІРЯТИ**¹.

УВІРИТИ² *див.* **ВВІРЯТИ**.

УВІРИТИСЯ¹ *див.* **УВІРЯТИСЯ**¹.

УВІРИТИСЯ² *див.* **ВВІРЯТИСЯ**.

УВІРУВАТИ (**ВВІРУВАТИ**), ую, уеш, *док.* Те саме, що повірити¹. Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посвятити Гашицу (Коцюб., I, 1955, 245); — Ой-ля! Цей садочок нагадує мені старі байки про едем, — прицмокував він. — Я був би ладен увірувати в бога, коли б після смерті мене запроторили в таку розкіш (Смолич, Прекр. ка-тастр., 1956, 20).

УВІРЧЕНИЙ, **УВІРЧУВАТИ**, **УВІРЧУВАТИСЯ** *див.* **ВВІРЧЕНИЙ**, **ВВІРЧУВАТИ** і т. д.

УВІРЯТИ¹ (**ВВІРЯТИ**), яю, яєш, *недок.*, **УВІРИТИ** (**ВВІРИТИ**), рю, риш, *док.*, *діал.* Вірити. Не увіриш, поки сам не зміриш (Номис, 1864, № 6831); — І ви зараз увірили, що я маю з ним якісь ближчі зносини! (Фр., II, 1950, 333).

УВІРЯТИ² *див.* **ВВІРЯТИ**.

УВІРЯТИСЯ¹ (**ВВІРЯТИСЯ**), яюся, яєшся, *недок.*, **УВІРИТИСЯ** (**ВВІРИТИСЯ**), рюся, ришся, *док.*, *діал.* Переконуватися. [Д а н и л о:] Увіривсь я, Палазю: Мар'яна мене любить. У цю неділю весілля наше буде безпремінно! (К.-Карий, I, 1960, 188).

УВІРЯТИСЯ² *див.* **ВВІРЯТИСЯ**.

УВІССАТИ, **УВІССАТИСЯ**, **УВІСЬМОХ**, **УВІТКНЕННЯ**, **УВІТКНУТИ**, **УВІТКНУТИЙ**, **УВІТКНУТИСЯ**, **УВІХОДИТИ**, **УВІЧ**, **УВІЧЛИВИЙ**, **УВІЧЛИВІСТЬ**, **УВІЧЛИВО** *див.* **ВВІССАТИ**, **ВВІССАТИСЯ** і т. д.

УВІЧНЕНИЙ (**ВВІЧНЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до увічнити. Все приходить до одного краю, Знає роз-

квіт свій і забуття... І лише ніколи не вмирає Генієм увічене життя (Шер., Щастя., 1951, 74); Культурна спадщина — це джерело пізнання досвіду багатьох поколінь, це увічені історичні факти, події, процеси (Ком. Укр., 2, 1967, 19); // *увічнено*, *безос. присудк. сл.* Безперечно, найвищим видом мистецтва, найталановитішим, найгеніальнішим є народне мистецтво, тобто те, що увічнено народом, що народом збережено, що народ проніс крізь століття (Рильський, III, 1955, 147); Ім'я Котляревського увічнено не тільки в назвах культурних закладів, шкіл, вулиць, колгоспів тощо, а — головне — в серцях мільйонів шанувальників (Рад. літ-во, 5, 1969, 39).

УВІЧНЕННЯ (**ВВІЧНЕННЯ**), я, с. Дія за знач. **увічнити**. Завдання і зміст монументальної скульптури — увічнення значних історичних подій і ушавлення діяльності видатних людей (Наука., 6, 1963, 56); З метою увічнення пам'яті великого Кобзаря.. уряд Української РСР у травні 1961 року прийняв постанову про встановлення щорічних премій імені Т. Г. Шевченка, які присуджуються за видатні досягнення в галузі літератури і мистецтва (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 7); Робітничий клас — єдиний в історії клас, який не ставить собі за мету увічнення своєї влади (Програма КПРС, 1961, 88).

УВІЧНИТИ *див.* **УВІЧНЮВАТИ**.

УВІЧНИТИСЯ *див.* **УВІЧНЮВАТИСЯ**.

УВІЧНЮВАТИ (**ВВІЧНЮВАТИ**), юю, юєш, *недок.*, **УВІЧНИТИ** (**ВВІЧНИТИ**), ню, ниш, *док.*, *перех.* 1. Робити пам'ятним навіки, зберігати для пам'яті нащадків. За три роки до смерті великого Каменяра відомий галицький скульптор М. Паращук увічнює його образ у бронзовому погрудді (Мист., 4, 1956, 5); Не всі [стародавні греки] були афродітами, геркулесами, аполлонами, але в них був ідеал краси, і вони бачили її в різних проявах, увічнювали її (Довж., III, 1960, 15); Тут же [на пероні] приладнував свій апарат фотограф, що збирався увічнити першу зустріч комунарів (Мик., II, 1957, 426); Творцям життя у пісні нашій жити, так, як живе їх запал молодий, і зали з бронзи, мармуру й граніту увічнять труд їх в глибині земній (Сос., Близька далина, 1960, 81).

2. Зберігати навіки, робити вічним, непохитним. Королева відчувала невичну стійкість наслідуваного нею престолу і увічнювала свою коронну власність покордонною фортецею (Ле, Право., 1957, 194); Робітничий клас — єдиний в історії клас, який не ставить за мету увічнити своє панування (Ком. Укр., 4, 1965, 28).

УВІЧНЮВАТИСЯ (**ВВІЧНЮВАТИСЯ**), ююся, юєшся, *недок.*, **УВІЧНИТИСЯ** (**ВВІЧНИТИСЯ**), нюся, нишся, *док.* 1. Ставати пам'ятним навіки, зберігатися у пам'яті нащадків. Олівець, туш, рідше акварель — ось з допомогою чого в короткі хвилини між боями на аркушах похідних блокнотів увічнювався подвиг воїнів-однопольчан (Літ. Укр., 5.XI 1974, 2).

2. Продовжувати своє існування в віках; залишатися навіки, надовго. Вам [Ленінові] треба усіх прийняти, Вам треба усе прийняти. Увічнися, душе Ваша, Що вміщує цілий світ! (Кор., Вогонь, 1968, 46).

УВІЧЧЮ *див.* **ВВІЧЧЮ**.

УВБДИТИ¹ *див.* **ВВБДИТИ**.

УВБДИТИ², джу, диш, *недок.*, *діал.* Зволікати. — Так як же ти думаєш: коли ми зможемо справити весілля?.. — Ну, що ж: я думаю нема чого довго увбдити (Л. Укр., III, 1952, 505).

УВБДИТИСЯ¹ *див.* **ВВБДИТИСЯ**.

УВБДИТИСЯ², джуся, дишся, *недок.*, *діал.* Зволікати. [В а л е н т:] Сьогодні запишусь в легіон. [М а р т і а н:] Сьогодні?.. [В а л е н т:] Що ж увбдитись? на-

віщо? Когорта має вирушити завтра (Л. Укр., III, 1952, 292).

УВОЗИТИ див. ввобзити.

УВОЗИТИСЯ див. ввобзитися.

УВОЛЕНИЙ (ВВОЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уволити. Воля українського народу на Закарпатті вволена: Закарпаття ввійшло в склад областей УРСР (Смолич, Після війни, 1947, 120).

УВОЛИТИ див. увоблювати.

УВОЛІКАТИ, УВОЛОКТИ, УВОЛЮ див. вволікати, вволокти і т. д.

УВОЛЮВАТИ (ВВОЛЮВАТИ), юю, юєш, **УВОЛЯТИ (ВВОЛЯТИ)**, яю, яєш, *недок.*, **УВОЛИТИ (ВВОЛИТИ)**, облю, облиш; *наказ. сп.* уволь; *док.*, *перех.* Виконувати, задовольняти (чийсь волю, бажання тощо). Боявся [Сивоок], що разом з пустими словами витруситься йому з серця все те, що так неждано-негадано прилинуло, тому без спротиву вволював бажання Лучукове (Загреб., Диво, 1968, 109); — Ви маєте право жити по своїй волі, вволюти свою волю (Н.-Лев., V, 1966, 147); Управа.. прикро наказувала, щоб.. волость увольяла справедливую волю вчителеву (Гр., Без хліба, 1958, 27); Уволили твою волю Українські діти: На Чернечу несуть гору, Де ти [Т. Шевченко] хотів жити (Пісні та романси., II, 1956, 134); — Даліло, мила, за твоє кохання Чим можу я тебе надгородити? Скажи, повідай, моя зоре, те бажання, Хоч би загинуть — мушу я вволюти! (Л. Укр., I, 1951, 333); Перші дні Ляля, вволювши блага хворої матері, нікуди не виходила з дому (Гончар, IV, 1960, 47).

УВОСЕНИЙ, присл., розм. Те саме, що восеній. Озиме увосени через засуху не сходило (Кв.-Осн., II, 1956, 124).

УВОСТАННЄ, присл., розм. Те саме, що востаннє. У замріяні, зоряні ночі десь у затишку темних садів увостаннє обійми дівочі, — проводжали на бій юнаків (Гонч., Вибр., 1959, 95).

УВОСЬМЕРО див. ввосьмеро.

УВСЕБІЧ, присл., рідко. У всі боки; навсібіч, уріз-нобіч.

УВУЛЯРНИЙ, а, е, *лінгв.* Який вимовляється за допомогою активної участі м'якого піднебіння та язичка (про звуки мови). Увулярні приголосні.

УВ'ЯЗАНИЙ (ВВ'ЯЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ув'язати². На довгих ногах [Лукаша] не було чобіт: він уже давно їх пропив «з горя» і тепер ходив так, що одна нога була в резиновій калоші, а друга обгорнена онучкою та ув'язана мотузком (Гр., II, 1963, 276); Запасні бочки з пальним, ув'язані металевими тросами, стояли зверху на кожному танку (Гончар, I, 1954, 157); Навіть у темряві, по обрисі, видно характерну сутулуватість Січкаря, яку ще збільшує ув'язана за плечима торба з харчуванням (Стельмах, Кров людська., I, 1957, 201).

УВ'ЯЗАТИ¹ див. вв'язувати¹.

УВ'ЯЗАТИ² див. ув'язувати².

УВ'ЯЗАТИСЯ¹ див. вв'язуватися¹.

УВ'ЯЗАТИСЯ² див. ув'язуватися².

УВ'ЯЗКА, и, ж., *діал.* Зав'язка. Раз-два, випоров зо стріхи кілька китиць, зубами кусаючи ув'язки, і тим отвором протисся надвір (Фр., II, 1950, 24).

УВ'ЯЗЛИВИЙ, а, с, *розм.* Який в'язне до кого-небудь, докучає комусь. Галя одганяла від себе, як ув'язливу муху, злу думку (Мирний, I, 1949, 406).

УВ'ЯЗНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ув'язнити. Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів (Тич., III, 1957, 126); Ізяслав увійшов у Київ, Ігор потрапив до нього в полон і був ув'язнений у Видубецький монастир, а Святослав встиг втекти (Нариси стар. іст. УРСР,

1957, 568); // у знач. прикм. Кілька гайдамаків вивели з сарая ув'язнених Олянку й діда, повели на допит (Головко, Літа., 1956, 36); Перед ним був той непримиренний знаменитий учений, відомий Максим Грек, що близько тридцяти років сидів ув'язненим і з них двадцять два роки був у ланцюгах (Ів., Таємниця, 1959, 170); // у знач. ім. ув'язнений, ного, ч.; ув'язнена, ної, ж. В'язень. — Ми невинні люди, — благальним голосом закликали ув'язнені, — ми йшли супокійно дорогою, коли вони зловили нас (Фр., II, 1950, 103); По дорозі він лише торкнув до зачинених дверей ув'язненої і злегка поторохкав по них зігнутих пальцем (Досв., Гюлле, 1961, 36).

УВ'ЯЗНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ув'язнити. Сюди [у Київ] тікали з-під батьківської влади, з-під кріпацтва і від важкої праці, від ув'язнення і боргів або просто шукаючи заробітків (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

2. Покарання через позбавлення волі; перебування під арештом. Через два тижні суд засудив Сергія Петровича Боровика за умисне тілесне пошкодження до двох років ув'язнення (Собко, Справа., 1959, 154); За читання прогресивної літератури юнака [Б. Грінченка] було виключено з гімназії, він зазнав переслідувань, ув'язнення (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 58).

УВ'ЯЗНИТИ див. ув'язнювати.

УВ'ЯЗНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* ув'яз, ла, ло і ув'язнув, нула, нуло; *док.*, *розм.* Пристати, причепитися до кого-небудь, набридаючи, не лишаючи в спокої. — Чого ти лізеш до мене? Чого ти [Горпина] ув'язла? — гримів Яків (Мирний, I, 1954, 209); // Попрямувати за ким-небудь, невідступно супроводжуючи, переслідуючи. Біжимо серед шляху, немов тікаємо, а зверху за нами ув'яз блискучий клубок, гониться, через нетрі спотикається (Вас., I, 1959, 187); // Мимоволі виринувши в пам'яті, не зникати (про нав'язливу мелодію, думку і т. ін.). З самого рання ув'яз до мене мотив якоїсь пісні (Вас., I, 1959, 248).

УВ'ЯЗНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ув'язнювати.

УВ'ЯЗНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УВ'ЯЗНИТИ**, нію, ніш, *док.*, *перех.* Позбавляючи волі, поміщати у в'язницю. Складаючи до шухляди нові й нові зшитки, Гоголь počував себе мов тюремник, що ув'язнює з примусу власних дітей (Полт., Повість., 1960, 439); — Добродію! — сказав Гельє, — зробіть мені велику ласку: звеліть мене ув'язнити (Коцюб., III, 1956, 9); А якщо він [бурлака] не скориться, треба знов його бити прилюдно, ув'язнити й віддати до якоїсь мануфактури в робітники (Тулуб, Людолови, II, 1957, 596).

УВ'ЯЗНЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до ув'язнювати.

УВ'ЯЗУВАННЯ¹ див. вв'язування¹.

УВ'ЯЗУВАННЯ² (ВВ'ЯЗУВАННЯ), я, с. Дія за знач. ув'язувати².

УВ'ЯЗУВАТИ¹ див. вв'язувати¹.

УВ'ЯЗУВАТИ² (ВВ'ЯЗУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УВ'ЯЗАТИ (ВВ'ЯЗАТИ)**, ув'язжу, ув'язжеш, *док.*, *перех.* 1. Щільно об'язувати що-небудь або кого-небудь, стягуючи мотузками і т. ін., прив'язувати до чого-небудь. Коли піднялися [на скелю] всі бійці і витягли озброєння, тоді підійшов, нарешті, і Хома.. Він дбайливо ув'язував себе якомога міцніше, щоб не зринутися з петлі, не зірватися (Гончар, III, 1959, 102); Ось уже дуплянка на дереві, дід її вмощує на товстий гілляку, міцно ув'язує навколо стовбура (Стельмах, Хліб., 1959, 227); Зневаженого, скрученого в пучок Цар гада [Зогака] показав всьому народу. Тоді його накинули на спину Верблюдові та й міцно ув'язали (Крим., Вибр., 1965, 186); Миттю ув'язали мене до заднього колеса отаманської брички так, що й матінка моя рідна, голубка,

так колись не сповивала (Збан., Малин. дзвін, 1958, 254); Ув'язав Тригубенко валізку шворкою (Головко, I, 1957, 328); Їгор старанно ув'язав поклажу мотузками, і коні рушили від станції (Шиян, Баланда, 1957, 195); // Зібравши що-небудь разом, зв'язувати або, помістивши у що-небудь, зав'язувати. Він дивився стомленими очима, як ув'язували його папери (Мирний, I, 1954, 320); У цю ніч вони зовсім не лягали, сонні ходили з світлиці до світлиці, веліли ув'язувати і розв'язувати речі (Скл., Святослав, 1959, 122); Федір Іванович кінчив ув'язувати мотузком пакунок (Головко, II, 1957, 580); Потім бере [Джмелик] торбину, кидає туди шматок сала і окрасць хліба, по-господарськи ув'язує її мотузкою (Тют., Вир, 1964, 191); Пішла до ворожки, так вона мені дала тільки сім'я конопляного, звісно, примовивши: — На, — каже, — піди до схід сонця по воду, намочи не надовго, а послі [потім] і ув'яжи в кінець запаски: чи проросте? (Барв., Опов., 1902, 276).

◇ Ув'язувати руки й (та) нбги див. рука.

2. розм. Прив'язувати, прикріплювати до чого-небудь. Третій [семінарист] мочекі струну ув'язував до скрипки (Свидн., Люборацькі, 1955, 157).

УВ'ЯЗУВАТИСЯ¹ див. вв'язуватися¹.

УВ'ЯЗУВАТИСЯ² (ВВ'ЯЗУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УВ'ЯЗАТИСЯ (ВВ'ЯЗАТИСЯ), ув'яжусь, ув'яжешся, док. 1. за ким, розм. Невідступно іти, бігти і т. ін. за ким-, чим-небудь. Іде мати на город або до сусіди, — і Оксана за нею, як клубочок, котиться. Треба старому в поле, — дочка вв'яжеться за татом (Вовчок, I, 1955, 85); То люде й оступлять, і оступлять кругом віз, бо вже знали, що за хижее птаство тії братчики. А як которий ув'яжеться за возом, то й самого косою або засмаленим колякою огріють, що тут і зов'ється ледащо (П. Куліш, Вибр., 1969, 175); Як завжди, Куцак і цього разу ув'язався за своїм господарем (Донч., VI, 1957, 26); До Безаківської нічого не трапилося, потім за Шалвою ув'язався шпик (Бурл., М. Гонта, 1959, 193); // також до кого-, настійливо, настирливо залицятися або приставати з чим-небудь. Отже не думали, не гадали — накинулось лихо: побачив Оксану наш пан окном та й ув'язався за бідною дівчиною (Вовчок, I, 1955, 87); Ув'язались [студенти] до мене, щоб я вірші свої читала (Л. Укр., V, 1956, 302); — Ну, от і сьогодні припленталось Чорне сало. Люба сховалася в хату, а він до мене з хусткою вв'язався: «Візьми та й візьми...» (Стельмах, Хліб., 1959, 270); Шила дочці Вусті, що була вже на виданні, а Данько — найменший — пристав, ув'язався в одну душу: — Пошійте й мені (Гончар, I, 1959, 5).

2. тільки недок. Пас. до ув'язувати². Спереду сидла висіли дві кобури з пістолями, а з тилу в тороках ув'язувалась бурка і інше до треби козакові (Стор., I, 1957, 265); Усе це ув'язувалося, бичувалося, обмощувалося, щоб ніде ніщо не стукнулося по дорозі, не схитнулося, не розплескалося, не потрощилося (Тют., Вир, 1964, 181).

УВ'ЯЗЬ, і, ж. Ремінь, який скріплює било ціпа з його держакон. Ціп на ув'язі довгий (Сл. Гр.); Сергій поліз на горище, дістав ціпа. Розім'яв шмат старої халави, вирізає капицю, накраєв реміння на ув'язь (Мушк., Чорний хліб, 1960, 30).

УГАВ (ВГАВ): Без угаву — не перестаючи, без перерви. Шепотіння, шелест, як той струмок, що туркоче без угаву десь за кущем (Вас., Вибр., 1944, 125); Битим шляхом без угаву все мчали вантажні автомобілі (Кучер, Зол. руки, 1948, 40); Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами (Гончар, III, 1959, 54); Перекинута шаланда гойдалася на хвилях, шторм лютував без угаву (Ю. Янов., II, 1958, 192).

Не знати угаву — не зменшуватися, не припинятися, не зникати. Жаль у материнім серці не має спини, не знає угаву... (Мирний, II, 1954, 187); Немає (нема) вгаву (угаву) — немає спини, немає перерви. У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаву... (Вовчок, I, 1955, 376); — Як ідеш біля того пекла — там крик, і стогін, і вгаву нема, і дьоготь іде, і смола кипить (Стельмах, Хліб., 1959, 294); Немає (нема, не булб) вгаву (угаву) кому, на кого — хтось не перестає робити що-небудь, не може заспокоїтися, угамуватися. Не було дівчатам вгаву: Чайченко — як на мислі, як на язичі (Вовчок, I, 1955, 189); Як та вода по весні, розірвавши греблю, знай біжить та клекотить — так я: ані вгаву, ані втому мені немає... (Мирний, I, 1954, 71).

УГАВАТИ (ВГАВАТИ), аю, аєш, недок. 1. Припиняти робити, виконувати що-небудь. Отсе було вона виспиться, бо ляже раніше [раніше] за нас, а ми робимо — руки й ноги не вгавають (Барв., Опов., 1902, 4); Великий годинник, не вгаваючи, ніс час далі і оповіщав про те тихим цоканням... (Хотк., I, 1966, 36); Юля засміялася і, зірвавши лісову ромашку, залоскотала Дениса по шиї. Він одмахнувся, як од в'їдливого комара, але вона не вгавала (Тют., Вир, 1964, 246); // Переставати говорити, кричати, сміятися, видавати звуки і т. ін.; замовкати. Молодик ніби все ще вгору підбивається, соловейко не вгава — щебече... (Вовчок, VI, 1956, 271); Власов не вгавав усю дорогу. То він сміявся, що добре б оце, коли б насіння у руки: ішли б та лушили (Мирний, IV, 1955, 140); Дівчата несли в руках свої беретки, порозтібали легкі пальта і, не вгаваючи, сміялись (Коп., Десятикласники, 1938, 275); Я вже ледве дочуваю, що він мені туркоче, а він не вгаває і просторо оповідає, як то у них у поліції все мудро вираховано і на все єсть свій спосіб (Хотк., II, 1966, 423).

2. Переставати виявлятися; припинятися, зникати. Там [у місті] життя ніколи не вгаває: одно спить до півдня, друге — з півдня (Мирний, III, 1954, 140); Довго не вгавала колотнеча в замку (Ле, Україна, 1940, 39); // Переставати звучати, лунати; переставати чути; затихати. Кум скочив мерцій з огороги і побіг до хати. Крик не вгавав (Мирний, I, 1954, 157); Там внизу музика дика не вгаває на хвилину (Фр., XI, 1952, 185); Вранці все село було в Жменяковому дворі. Вовк, великий, мов теля, лежав у снігу посеред двору. Тупіт ніг, гамір не вгавав (Томч., Жменяки, 1964, 259); На великі води у долину Стрия прилетіли гуси-лебеді. І на березі з вечора до пізньої ночі не вгаває їхній пташиний легіт (Чорн., Визвол. земля, 1950, 100); — Трень, трень, трень! — попливло городами і не вгавало над сонною Ташанню, ніби там запрацювала чиясь весела кузня (Тют., Вир, 1964, 223); // Ущухати (про явища природи). Всі мовчали і чутно було, як шумів дощ, то на хвилину вгаваючи, то знову припускаючи (Мирний, I, 1954, 307); Чортів вітер не вгавав, та наперекір йому припорошені снігом тополі ще завзятіше бігли з гори (Жур., Вечір., 1958, 405); // перен. Ставати слабшим за ступенем вияву; слабшати. [М а р у с я:] Морю я її [плоть] постом, голодом — а жага моя не вгаває, ще більше розгоряється... (Мирний, V, 1955, 97); // Переставати поширюватися, зникати. Шум пересудів не вгаває і надовго ще стане.. о чім говорити (Хотк., II, 1966, 307).

УГАДАНИЙ (ВГАДАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угадати; // угадано (вгадано), безос. присудк. сл. Пораючись у хаті, Ганна раз по раз поглядає на них [паляниці] і радіє, що хліб удався: і не глевкий, і не підгорів, і на смак вгадано (Зар., На.. світі, 1967, 363); А за плечі тоді рукою хтось схватив його [Костю] і тягнуть, і регочуть — угадано Костю (Головко, II, 1957, 95).

УГАДАТИ *див. угадувати.*

УГАДНИК (ВГАДНИК), а, ч. Той, хто вміє вгадувати що-небудь.

УГАДНИЦТВО (ВГАДНИЦТВО), а, с., розм. Уміння вгадувати що-небудь. — *Ти ж, князю, хочеш, щоб було все, як у ромеїв, а Київ щоб став, як Царьгород. — Звідки відаєш? — здивувався Ярослав угадництву старого (Загреб., Диво, 1968, 554).*

УГАДНИЦЯ (ВГАДНИЦЯ), і, ж. Жін. до угадник.

УГАДУВАННЯ (ВГАДУВАННЯ), я, с. Дія за знач. угадувати.

УГАДУВАТИ (ВГАДУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УГАДАТИ (ВГАДАТИ)**, аю, аєш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, робити правильні висновки про що-небудь; здогадуватися. — *Бачу... Ліс, видно, буде, а може — і слобода над річкою розтяглась, бо звідти прохолодою тягне, — угадує Яким (Мирний, IV, 1955, 313); Цариця подив той угадує з очей (Зеров, Вибр., 1966, 29); Купці в сукняних чумарках і чоботях пляшками обмацували поглядом в'юки, вгадуючи за обсягом і упакуванням їх вміст, якість і навіть асортимент (Тулуб, В степу., 1964, 52); Михайло швидше угадував, ніж чув її слова (Собко, Шлях., 1948, 66); Угадала стара мати, Та не все вгадала, Знать, забула, що колись-то Сама дівувала (Шевч., I, 1951, 157); Його захопив азарт бригади. Він поглядав на бригадира, бажаючи по його очах угадати, що треба робити (Ю. Янов., II, 1954, 149); // Доходить до певної думки на підставі суб'єктивних почуттів, інтуїтивно. Молода дівчина вгадала душею, як вгадують малі діти, що Василь каже правду, й злякалась (Н.-Лев., II, 1956, 61); І все ж художник якимсь внутрішнім, якимсь «шостим» почуттям вгадує, що ці картини їй подобаються менше (Коз., Сальвія, 1956, 86); // Розгадувати щось загадкове, таємниче, незрозуміле для інших. По тому коржі, що плавав поверх води у місці, угадувала знахурка, від чого те лихо приключилося (Мирний, III, 1954, 58); Ще згадувалось мимоволі, як отоді колись Лукії, ще під війну германську, ворожила Упирка і вгадала ж, що вбито її чоловіка (Головко, II, 1957, 148); // Розгадувати чийсь таємницю, прихований зміст чого-небудь. — Про що ви говорите? Не доберу, — сказав Прохор, справді не вгадуючи потайних намірів тестя (Шиян, Баланда, 1957, 68); Ти від мене пішла, ти від мене пішла, Де сріблитись над полем холодна імла, Де берізки-сирітки безмовно стоять... Таємниці не смів, не умів я вгадати (Рильський, I, 1960, 177); // Дізнаватися наперед, передбачати що-небудь. Данило угадував, що твердою рукою звідти, з ростово-суздальської сторони, почнуть руські землі збирати (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 561); [Д е ї ф о б:] Якщо кажу, то, значить, варто слухать, а ти хоч і віщунка, та сама своєї долі, видно, не вгадаєш, то я тобі скажу (Л. Укр., II, 1951, 280); Рукопис гріхів моїх — чорний, Та кидать надію — шкода: Того, що присуджено буде, Ніхто наперед не вгада (Крим., Вибр., 1965, 275); // Давати правильну відповідь на загадку; відгадувати. Хоч набрався трохи муки, А вгадав, що сестри — руки (Гл., Вибр., 1951, 230).*

2. *перех.* Розпізнавати, розкривати справжню суть кого-, чого-небудь. [А н т е й:] О, вони [співи] були потужні натхненням, а не гуком. І в стриманім зітханні тихих струн Ми вгадувати вміли урагани, що нуртували в грудях у співця (Л. Укр., III, 1952, 428); Тарасові подобалось угадувати людей за зовнішністю: хто цей? а хто он той?.. І коли потім виявлялося, що вгадав, то радів з цього (Ткач, Плем'я., 1961, 143); [М а р у с я:] Тепер прощай. Прости мене, Кіндрате, Що я душі твоєї не вгадала (Сам., II, 1958, 91); Одна весела молодичка в яскравім намисті не жартома за-

кохалася в Багірова. Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись (Гончар, III, 1959, 189).

3. *перех. і неперех.* Пізнавати знайому людину чи щось уже бачене, знайоме або відгадувати відому людину чи щось відоме. Між музикантами шепотіння, розглядають гостей. Угадують між ними Кармелюка (Вас., III, 1960, 184); Юнга поглядав на постать попереду, вгадуючи, хто б то міг бути (Трубл., Шхуна., 1940, 3); Припавши до вагонного вікна, Ната схвилювано вгадувала знайомі кравиди (Донч., VI, 1957, 127); Він ще віддалік вгадує Катрину ходу, і поступово на його лиці наче розвидняється (Гуц., З горіха., 1967, 204); — Та й я не вгадаю, що воно за людина, — говорив старий Петро (Н.-Лев., III, 1956, 288).

4. *перех. і неперех.* Намагатися навмання дати правильну відповідь; випадково виявлятися правим у чому-небудь. [Я в д о х а:] Ми сьогодні з Пріською правимось та й давай угадувати: а ну, чи приїде Галя? Я кажу: приїде, а вона — ні (Мирний, V, 1955, 133); Спочатку йому було просто цікаво стежити за грою, вгадувати, кому повезе, а кому ні (Гончар, Таврія, 1952, 67); Підполковник Бережний найбільше не любив, коли хтось говорив навмання, пробував угадати (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 54); — Тепер тягніть, — звернувся він до Тайах, показуючи їй із жмені кінчики двох сірників, — вгадайте того, що з сіркою (Ю. Янов., II, 1958, 162).

УГАДУВАТИСЯ (ВГАДУВАТИСЯ), ується, *недок.* 1. Відчуватися, виявлятися, уловлюватися за якимись ознаками, прикметами, особливостями. «Синок» ступив у хату, пригнувшись під одвірком, рослий, широкоплечий. Зразу вгадувалась материна порода (Вол., Самоцвіти, 1952, 11); — Ну, що нас небагато, це я й сам знаю! — сказав Артем. І хоч не видно було в темряві його обличчя, а вгадувалось, що брови у нього суворо насуплені (Головко, II, 1957, 539); На будівництві було безлюдно.. Тільки одинока постать сторожа вгадувалась у темному затишку, між цегляних кладок (Собко, Зор. крила, 1950, 153); За віконцем вгадувалось світання (Мур., Свіже повітря., 1962, 102); Одразу ж за деревами, що тільки вгадувались обабіч стежки, починалась темрява (Перв., Дикий мед, 1963, 262); Небо все в летючих хмарах, то сивих, то аж голубуватих — крізь них все дужче просочується світло місяця, який вгадується десь там, за ними... (Гончар, II, 1959, 367); // безос. Якраз в'їздили в село. Чи, власне, яке ж це село тепер! Було колись. А зараз обабіч вулиці в поруділих присмаглих садках курились пожарища, і лише по чорних димарях, що стовбичили на руїнах, вгадувалось, що тут стояли хати, люди жили... (Головко, I, 1957, 283).

2. Пас. до угадувати 1, 3.

УГАДЧИК (ВГАДЧИК), а, ч. Те саме, що угадник.

УГАДЧИЦЯ (ВГАДЧИЦЯ), і, ж. Жін. до угадчик. Нестямний регіт привітав угадчицю (Мирний, III, 1954, 33).

УГАДЬКО (ВГАДЬКО), а, ч., розм. Те саме, що угадник або угадниця. — Ти б краще спиталася, чого це Демид приїхав. — Авжеж чого: мабуть, попрощатись.. — От же й не вгадала, стара! Поганий ти угадько... (Гр., II, 1963, 57); [К о н о н:] Не те ти, Юрку, кажеш, не те у тебе на думці! [Ю р к о:] Невже? Який ти угадько! (Кроп., III, 1959, 263); — Батько ж твій, хлопче, мабуть, козацького роду? — Не інакше, — Колосовський важко спромігся на слово. — От бач, який я вгадько... (Гончар, Циклон, 1970, 44).

УГАЙКА (ВГАЙКА), и, ж., розм. Те саме, що за-трійка. Ноги починали дуже боліти, але вона не сміла

спинитися. Кожна хвилина вгайки могла занепасти всю справу (Гр., II, 1963, 293).

УГАМОВАНИЙ (ВГАМОВАНИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до угамувати.

2. у знач. прикм. Який угамувався. Гнат виявив перед Настею все, що так довго гнітило його серце, труїло його життя, і йому наче легше стало на серці. Але та стріча розбуркала в йому спомини давнього щастя, розжеврила вгамоване кохання (Коцюб., I, 1955, 26); Про його [Гната Гордєєва] гульню в місті виникали легенди, його суворо осуджували, але ніхто ніколи не відмовлявся від його запрошення на оргії. Так він жив цілі тижні. І несподівано з'являвся додому ще весь пропахлий запахом шинків, але вже вгамований і тихий (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 301).

УГАМОВУВАТИ (ВГАМОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УГАМУВАТИ (ВГАМУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. 1. Заспокоювати кого-небудь, розвіювати чийсь тривоги, хвилювання і т. ін. Зінька стоїть коло неї [Параски] та все уговорює та угамовує (Мирний, IV, 1955, 65); Іваніха все плакала, припавши синові на плече, дедалі однак тихі синові речі немов її трохи вгамували, вона відступила від нього і почала збирати йому децю в клунок на дорогу (Л. Укр., III, 1952, 554); // Примушувати кого-небудь затихнути, поводитися, триматися тихо, спокійно. — Тихше, тихше, — вгамовувала кузину Ольга. Було неприємно, що вже й сторонні звертають увагу на розв'язну поведінку Маруськи (Вільде, Сестри., 1958, 463); Мирон Багатур вгамовував Антона, який над міру розійшовся і нічого вже не хотів знати, тільки душа бажала пісні (Чорн., Потік., 1956, 215); Яків пригортав його [Гриця], шикав, гойдав — не помагало, та вже Настя, узявши до себе, угамувала малого (Мирний, IV, 1955, 48); Хтів Бертольд розумним словом Люте військо вгамувати, Та воно дедалі гірше Почало репетувати (Л. Укр., I, 1951, 376); // Примушувати кого-небудь слухатися, робити покірним, слухняним; приборкувати. І не таких норовистих молодиків Валентин Модестович угамовував. Прибере й цього до рук, зробить з нього тактовного й культурного інженера (Шовк., Інженери, 1956, 140); *Образно. П'ятеро дорослих людей у човні? Але хіба їм під силу вгамувати, приборкати оцей розгнуданий шал Балатону! (Гончар, Новели, 1954, 56).

Угамувати себе — примусити себе заспокоїтися, стриматися. — Слухай-но, вгамуй себе: за нами зорять, тобі час іти... (Стар., Облога., 1961, 89); Відчував [Захар], що червоніє й блідне позмінно. Ледве вгамував себе (Ле, Право., 1957, 84).

2. Повертати у стан спокою, рівноваги (нерви, серце і т. ін.). Маруся сиділа й мовчала і тільки дивилась в вікно на небо, неначе шукала в йому поради. А небо мовчало і пишно сяло, поради не давало, тільки вгамовувало її роздратовані нерви (Н.-Лев., VI, 1966, 70); Скажу вам одверто — дуже страждала я, не маючи звісток від свого чоловіка... І ніяк не могла вгамувати свого серця (Коп., Навколо полум'я, 1961, 186).

3. Стримувати, припиняти вияв чого-небудь (перев. почуття). Лодженко приязно дивився на начальника будівельного відділу і ледве вгамовував дух протесту. Але тримався (Ле, Міжгір'я, 1953, 143); Щоб угамувати гнів пана станового, я повернувся до його й почав стиха казати (Мирний, IV, 1955, 374); Не згинайсь, угамуй своє горе; Знай — надії твої чарівні Згоють разом зневірення хворе, Розцвітуть, мов квітки запавні (Граб., I, 1959, 335); Хома бачив, що розпалюються пристрасті, і не знав, як угамувати їх (Тулуб, Людові, I, 1957, 194); // Примушувати припинити вияв чого-небудь, якусь дію. Так на чолі батрацької бойової

дружини і літав [Яресько] по асканійському степу, вгамовуючи розгул куркульської ненажерливості, що не щадила нічого: навіть дерев'яні зруби витягували з колодязів (Гончар, II, 1959, 33); Вгамуйте, заглушіть непрошене ридання (Зеров, Вибр., 1966, 277); Хоч Катюші і вдалося вгамувати бійку, але гра вже не клеїлась (Чаб., Катюша, 1960, 36); // у сполуч. із сл. к р о в, с л ь о з и. Припиняти текти. Жадне прохання близьких приятельок не вгамувало її сліз (Н.-Лев., I, 1956, 144); Іде собі [циган] дорогою, Свіжий хрін смакує; Вертить свердлом йому в носі, А сліз не вгамує... (Рудан., Тв., 1956, 116); — Дивись на хусточку мою, Узористі сліди. Бува, поранять у бою, До рани приклади. Вгамує кров гарячий шовк (Мал., I, 1956, 208); // Послаблювати або знімати (біль, хворобливі явища). *У порівн. Пронизливо зойкнув паровоз і замовк, немовби хтось одразу ж угамував його пекучий біль (Жур., Даша, 1961, 21).

4. Зменшувати, задовольняти (голод, спрагу і т. ін.). До голоду долучилася спрага. Володя знайшов соковите листя. Воно нагадувало на смак капусту.. Юнак жував його, листя хрумтіло на зубах, сік сповнював рот. Але це мало вгамовувало спрагу (Донч., III, 1956, 236); Я переліз через паркан, помацки нарвав слив, щоб угамувати голод, і ліг в садку на лаві (Панч, На калин. мості, 1965, 43); Вона з небувалою насолодою спочатку угамувала спрагу, а тоді занурила обличчя з запаленими повіками в свіжу й холодну вологу (Тулуб, В степу., 1964, 94).

УГАМОВУВАТИСЯ (ВГАМОВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УГАМУВАТИСЯ (ВГАМУВАТИСЯ)**, уюся, уєшся, док. 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися і т. ін. Чим ближче підходили прапороносці, тим помітніше вгамовувався командир полку (Гончар, I, 1954, 337); Підняли голос і обидва [Кирило та Іван] кричали.. Розбіглись сердиті, обидва схвильовані. Кирило довго блукав, поки вгамувався трохи (Коцюб., II, 1955, 221); Хлопець довго потім не міг угамуватись, пригадуючи все, що бачив у храмі мистецтв (Ільч., Серце жде, 1939, 208); Від дотику руки коханого Докія вгамувалася (Чорн., Визвол. земля, 1959, 225); — Гетьте, бридкі думки; угамуйся, серденько!.. розважа сама себе Оксана... (Л. Янов., I, 1959, 33); // Замовкати, починати поводитися, триматися тихо, спокійно. — Не змагайтеся!.. Я зараз доведу вам! Я зараз покажу! — покрив ізнову весь галас дзвінкий голос, і на ганку миттю вгамувалося, стихло, наче тієї суперечки й не було (Л. Янов., I, 1959, 360); Оратор, втягнувши голову в плечі, спідлоба поглядав у вируючий зал, терпляче перечікував, доки вгамуються (Гончар, II, 1959, 189); Соломка підходить до колиски, агукає, усміхається, наставляє різками пальці, потім поправляє постіль. Дитина вгамувалася (Гуц., З горіха., 1967, 77); // Ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні і т. ін. Не спалося Гайдимові. Довго ходив він по селу. Бачив, як поволі вгамовувалося воно, вкладалося на сон (Цюпа, Грози., 1961, 10); Настав вечір, і п'яні рибалки ще довго танцювали, співали та пили.. Опівночі все затихло і вгамувалося (Н.-Лев., II, 1956, 232); Микола закинув через плече свою торбинку з хлібом, глянув на землекопський табір, що вже вгамувався (Кучер, Чорноморці, 1956, 113).

2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. Ти покажеш в даль рукою, де, неначе буревій, за широкою рікою угамовується бій (Гонч., Вибр., 1959, 139); Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тихіші (Гончар, III, 1959,

31); Її тривожність образу вгамувалась (Н.-Лев., VII, 1966, 119); Сиволап дивувався сам собі: чомусь він не відчував зараз до Лобанова такої неприязні, як досі, і злість та заздрість ніби вляглися, вгамувалися в його серці (Ткач, Плем'я., 1961, 60); Вранці Гарасим знайшов на городі бараболю, наскріб залізкою і приклав до обпеченого. Біль вгамувався, і Гарасим повеселішав (Кочура, Зол. грамота, 1960, 315); Трохи вгамувався вітер, по небу низько сунули хмари, але дощ вже не йшов (Збан., Між.. людьми, 1955, 174); // Переставати звучати, чути. Одарка сама не менше зраділа: раз — що угамувався дитячий крик та докучливе допитування про батька, а друге — в з ким і самій словом перекинутись, погмоніти (Мирний, III, 1954, 35); Вулицею вздовж села пройшла череда худоби. Вгамувалися вигуки пастухів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 152); Вулиця вже притихла. Не лускались міни, не вибухали снаряди. Тільки де-не-де попереду і позаду зрідка зривались короткі автоматні черги. Поволі й вони вгамувались (Баш, На.. дорозі, 1967, 26); Надвечір угамувалася стрілянина за селом (Ле, Ю. Кудря, 1956, 8); // у сполуч. із сл. к р о в, с л ь о з и. Переставати текти. Не менш раділа й Пріська, сидючи сама собі в хаті... З серця неначе хто камінь зняв, сльози вгамувалися... (Мирний, III, 1954, 31); // Слабшати, стихати (про біль або інші хворобливі явища). Біль у голові почав угамовуватися (Шовк., Інженери, 1956, 340); Кашель угамувався, хоч у грудях все-таки сопло, хрипіло, огненний пал трохи пройшов (Мирний, I, 1954, 305).

3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу і т. ін.). Спогади в передачний день, коли трохи вгамовувався вічний голод, починалися завжди з того, що хтось із amatorів попоїсти розповідав, які страви йому були свого часу найбільш до вподоби (Збан., Єдина, 1959, 159).

4. Переставати бушувати, робитися спокійнішим, тихим (про море, річку і т. ін.). Угамувалося море. Владика глибин і безодень Осторононь гострий тризубець поклав (Зеров, Вибр., 1966, 309); В долині за кілька сонячних днів відшумів і вгамувався Стрий (Чорн., Визвол. земля, 1959, 10); *Образно. Його вдача, як велика річка після весни, почала входити в свої береги; але часом вряди-годи знов несподівано виходила з берегів і розливалася бурлацтвом, доки зовсім вгамувалась на старість (Н.-Лев., II, 1956, 258); // Припинятися, ущухати (про явища природи). Дощ вгамувався десь за північ (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 206); На ранок вітер утих, угамувалася хуртовина, тільки на гребенях кучугур усе ще курився легенький пил (Кочура, Зол. грамота, 1960, 394).

5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Прощупавши повітря і нічого не знайшовши, він, на решті, вгамовується (Гончар, III, 1959, 128); [Х р а п к о:] Що ж вони вас шукали? [П е ч а р и ц я:] Погукали трохи та й угамувалися (Мирний, V, 1955, 162); // Ставати урівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися. [П а л а ж к а:] А ти ще не вгамувалася?.. Не надолужило тобі отак по всіх усюдах тинятися? (Мирний, V, 1955, 209); На той час уже й батько вгамувався, осів на одному місці (Кучер, Дорога., 1958, 46); Той самий він, чи вгамувався? Чи грає й досі дивака? (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 199).

6. тільки недок. Пас. до угамбувати.

УГАМУВАТИ див. угамбувати.

УГАМУВАТИСЯ див. угамбуватися.

УГАНЯТИ¹ див. вганяти¹.

УГАНЯТИ² (ВГАНЯТИ), яю, яєш, недок. і рідко УГНАТИ (ВГНАТИ), ужену́, ужене́ш, док., розм. 1. за ким — чим. Бігти, гнатися. Аж до нього козак про-

мовляє: «Старий татарине бородатий, Чого ти за мною уганяєш?» (Думи., 1941, 21); *Образно. Давно колись, кажуть, на острів той дикий прибув чоловік з невідомих країв. Десь доля лихая вганяла за ним по всім світі, що він не знайшов ніде інде притулку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 158); // за чим, перен. Прагнути, домагатися чого-небудь. [З о л о т н и ц ь к и й:] Не будь нерозумний і не вганяй за дурницями. Цяцьками бавишся та бармами позлотистими! (Гр., II, 1963, 533); — Інший іще скаже, що такий чоловік, як твоїй панотець, уганяє за славою! Химера! Слави треба мирові, а не тому, хто славен (П. Куліш, Вибр., 1969, 196).

2. за ким. Бігати, упадаючи, залицяючись. [М а т и:] Не випадає за парубком так дівці уганяти (Л. Укр., III, 1952, 225); — За той час бавтеся добре та й не вганяйте дуже за дівчатами, — сказала й погрозила йому пальцем (Март., Тв., 1954, 264).

◇ Уганяти коло роботи, розм. — працювати з запалом, з завзяттям. Він почав уганяти і кидатися коло роботи, мов коло своєї (Фр., V, 1951, 333).

3. Підніматися вгору. Сумно чорніє город між зеленими вербами..Тільки що соняшники некохані, непрохані ростуть собі, уганяють одно перед другим вище та вище... (Вовчок, I, 1955, 169); Орел високо вгору вганяє (Сл. Гр.).

УГАНЯТИ³ (ВГАНЯТИ), яю, яєш, недок. і рідко УГНАТИ (ВГНАТИ), ужену́, ужене́ш, док., розм. Те саме, що заганняти² 2. [Х а р и т и н а:] А, бодай він тобі луснує! Вже й підошов не чую: так угнали (К.-Карий, I, 1960, 228).

УГАНЯТИСЯ¹ (ВГАНЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., розм., рідко. 1. Бігати, ганяти. — Бачиш, я немічний, кашляю, вже навіть іноді кров'ю кашляю.. Значить, не мені вже вганятися по лісах (Фр., VIII, 1952, 385); Рум'яний від утоми і вдоволення, [хлопчик] уганяється за красним метеликом, зриває барвисті квіти і слідкує за скоками польового коника (Кобр., Вибр., 1954, 29); // за чим, перен. Прагнути, домагатися чого-небудь. [Є л и с е й:] Доки люде не так уганялися за землею, доти і одводили широкі шляхи (Кроп., III, 1959, 316).

2. за ким. Бігати, упадаючи, залицяючись. Вона знала ту Варвару, пиячку, що чіплялася кожного хлопця. Невже ж до тої гурми п'яних мужчин, що вганяються за Варварою, належав би й Славко? (Март., Тв., 1954, 295).

3. Підніматися вгору (перев. про рослини). О, той сад!.. А коло нього високі тополі, що вночі з-поміж овочевих дерев, мов справдішні сторожі, у висоту вганялися... (Коб., III, 1956, 11).

УГАНЯТИСЯ² (ВГАНЯТИСЯ), яюся, яєшся, док., за ким — чим, розм. Те саме, що угнатися¹. — Ніяке око не вганяється за мною (Барв., Опов., 1902, 535); [В а с и л ь:] За черницями не вганяєшся. [С е с т р а С е р а х в и м а:] Чому? Швидкі такі? (Мирний, V, 1955, 103).

УГАНЯТИСЯ³ див. вганятися¹.

УГАР, у, ч., спец. 1. Зменшення в кількості, у вазі чого-небудь (при плавленні, горінні, термічній обробці і т. ін. та деяких природних процесах). Марганець має здатність окислятися і переходити з металу в шлак; при цьому визначити процент угару майже неможливо (Наука., 1, 1957, 8); Найчастіше втрати поживних речовин при зберіганні картоплі відбуваються за рахунок проростання бульб, угару (природна втрата органічних речовин та води при процесах дихання і транспірації) та гниття (Картопля, 1957, 239); Для усунення втрати соку від трамбування і зниження втрат силосу від так званого угару як добавку вносимо подрібнену солому (Хлібороб Укр., 7, 1970, 13).

2. Втрати сировини при переробці в текстильній промисловості.

УГАРА, и, ч. і ж., розм. Відчайдушна людина, яка нічого не боїться, яку не спинить ніяка небезпека. *Тетяна, сідаючи [у літак], весело й схвилювано до людей: — Прощайте, люди добрі, не згадуйте лихом! Кругом загоготіло: — Це родимий літун. Вона й дівкою була угара!* (Вас., Вибр., 1954, 218); *Чи не Сенька Черв'як? Зовсім такий голос... Матрос пам'ятав його ще з тих часів, коли вони разом чистили на пароплавах казани. Черв'як був добрий угара!* (Мик., Повісті..., 1956, 102).

УГАРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до угар.

УГАСАННЯ (ВГАСАННЯ), я, с. Дія за знач. угасати.

УГАСАТИ (ВГАСАТИ), аю, аєш, недок., **УГАСНУТИ** (ВГАСНУТИ), ну, неш, док. 1. Переставати горіти, жевріти або світити, світитися; гаснути, згасати, потухати. *Лежить попіл на розпущті, А в попелі тліє Іскра огню великого. Тліє, не вгасає* (Шевч., I, 1951, 262); *У одному тільки здоровенному будинку, посеред міста, світло не вгасало і досі* (Мирний, I, 1954, 364); *Тарас уже не озирався на заграву. Пожежа потроху вгасала* (Ільч., Серце жде, 1939, 34); *На сході вгасали зорі, близився світанок* (Десняк, Вибр., 1947, 145); *Образно. *В серцях у наших слово Леніна горить і не вгаса* (Тич., Зростає..., 1960, 49).

2. перен. Припинятися, закінчуватися. *Між сватами не вгасає суперечка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 46); // Припиняти своє існування. *В селах Живан чув немало розмов про воду, чув нарікання, що висихають маленькі річки, вгасають джерела* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 318); // Ставати слабшим, зникати. [А н д р о м а х а:] *Якби ти тільки їх [слів] не вимовляла і не труїла нас, то й не було б лихої правди. Не вгасав би дух* (Л. Укр., II, 1951, 264); *При цій думці вгасала посмішка, холод поліз під одяг* (Ле, Україна, 1940, 359); *Він [Тарас Бульба] був, здавалося, у відчай. Та надія не вгасала в ньому* (Довж., I, 1958, 269); // Затихати (про звуки). *Крики ненависті, злоби, цікавості і жорстокості супроводжували їх, то зростаючи, то вгасаючи. Часом вони йшли серед мертвої тиші* (Довж., I, 1958, 271).

УГАСИТИ див. угапати.

УГАСЛИЙ (ВГАСЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до угаснути.

УГАСНУТИ див. угасати.

УГАТИТИ див. угачувати¹.

УГАЧЕНИЙ див. вгачений.

УГАЧУВАТИ¹ (ВГАЧУВАТИ), ую, уєш, недок., **УГАТИТИ** (ВГАТИТИ), ачу, атиш, док., перех. 1. Робити гатку, прокладаючи дорогу через болото або багнисте місце; // Насипати греблю. — *Я поробив так, що ізроду довіку не вгатять греблі* (Укр.. казки, легенди..., 1957, 254).

2. тільки док., у що, розм. З силою встромити якийсь гострий предмет у що-небудь; усадити. *Він підскочив до саней і з розмаху вгатив сокиру в рожен, знову пробіг, і знову з усієї сили вдарив сокирою* (Стельмах, Хліб..., 1959, 79); // також по чому. *Ударити когось чим-небудь з усієї сили. Та цей [Никола] хопнув камінь.. і зблизька таки вгатив ним Ілька по нозі в саму кістку* (Козл., Ю. Крук, 1950, 81); *Хтось позаду так вгатив його кулачищем у бік, що в повітрі перед очима полісовицка замигтіли темні мурашки* (Стельмах, I, 1962, 440); *У порівн. — *А я, знаєте... це слово почула, то так, якби мене хто довбнею по голові вгатив* (Март., Тв., 1954, 71); // Влучити в що-небудь (кулею, снарядом і т. ін.). *Сеня, вийнявши наган з кобури, не цілячись, з того місця, де стояв, вгатив три кулі в центральний*

кружок (Бурл., М. Гонта, 1959, 53); // безос. *Ганок П'ятої гімназії раптом наче вдарило молотом, а вгору порснуло димом та курявою: снаряд вгатило прамісінько в парадний хід гімназії* (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 431).

УГАЧУВАТИ² див. вгачувати¹.

УГАШАТИ (ВГАШАТИ), аю, аєш, недок., **УГАСИТИ** (ВГАСИТИ), ашу, асиш, док., перех. 1. тільки док. Припинити горіння чого-небудь; погасити, загасити. *Криком огню не вгасиш!* (Укр.. присл., 1955, 222); *Пожежу вгасили, люди розійшлись* (Коцюб., I, 1955, 123); *Образно. *Скільки б заборон не вигадували царські сатрапи, а вгасити пам'ять про великого поета [Т. Шевченка], приглушити звучання його слова їм не вдалося* (Вітч., 3, 1969, 165).

2. перен. Заглушати, послаблювати, угамовувати (почуття, переживання тощо). *І ти, найкраща жінко, героїчна, прекрасна Ольго! Духа не вгаси, як не вгасала ти ніколи!* (Тич., II, 1957, 46); *Нащо ті сльози, картання даремне? Помста лиш може вгасити печаль* (Л. Укр., I, 1951, 336); // рідко. Задовольняти (голод, спрагу). *Всі калюжі, стави, озера і болота повисихали: Слони не мали де не тільки купатися, але навіть раз вгасити свою спрагу* (Фр., IV, 1950, 100).

УГАЮВАТИ (ВГАЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УГАЯТИ** (ВГАЯТИ), аю, аєш, док., перех., розм. 1. Затримувати кого-небудь довше, ніж треба; барити. *Будь ласка, не вгаюйте, бо далеко їхати додому* (Сл. Гр.).

Угаювати (угаяти) сон, діал. — не давати, заважати комусь спати. — *Ні, покинь ті мрії непотрібні, Спи і нам не вгаюй сну по праці!* (Фр., XII, 1953, 299).

2. Витрачати марно, марнувати (час); гаяти. — *Раз постарається [чоловік], потім занедбає, забуде, як і що йому чинити, час угає дорогий, нагоду добру втерє* (Барв., Опов., 1902, 163).

УГАЯТИ див. угаювати.

УГВИНТИТИ, **УГВИНТИТИСЯ**, **УГВИНЧЕНИЙ**, **УГВИНЧУВАТИ**, **УГВИНЧУВАТИСЯ** див. вгвинтити, вгвинтитися і т. д.

УГИБАТИ (ВГИБАТИ), аю, аєш, недок., **УГИБНУТИ** (ВГИБНУТИ) і **УГИБТИ** (ВГИБТИ), бну, бнеш, док., діал. Гинути, пропадати (про тварин). [З а г о н и с т и й:] *Вовкових пара волів угибла, то я йому за се п'ять-двадцять у довзі* (Фр., IX, 1952, 156).

УГИБНУТИ див. угибати.

УГИБТИ див. угибати.

УГІН див. вгін.

УГІНАННЯ див. вгінання.

УГІНАТИ¹ (ВГІНАТИ), аю, аєш, недок., **УГНУТИ** (ВГНУТИ), ну, нєш, док., перех. Нагинати, нахилити що-небудь донизу, до землі. — *Чом ти, чом ти, ворогтарю, Зняв намисто дорогєє, Що мою вгинало шию?* (Фр., XII, 1953, 266); *Синіють сливи, червонобокі повні персики вгинають гілля...* (Гончар, III, 1959, 128).

УГІНАТИ² див. вгінати¹.

УГІНАТИСЯ¹ (ВГІНАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УГНУТИСЯ** (ВГНУТИСЯ), нуся, нєшся, док. 1. Набувати зігнутого положення, хилитися, гнутися донизу, перев. під дією якої-небудь ваги, якогось тягаря. *Охали, стогнали та, вгинаючись під важкими кошиками, поспішали [люди] додому* (Коцюб., II, 1955, 175); *Тонка шия [молодички] вгиналася під разками кольористого намиста й дукачів* (Гр., II, 1963, 330); *Молода крона аж угиналася від плодів, на яких пробивалися перші промінці рум'янцю* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 512); *Аж диво брало, звідки така повороткість і жвавість у перетовщеного Кокори, під яким аж угинався могутній гнідий жеребець* (Загреб., Диво, 1968, 144); *Максим бо-сий проворно лізе далі й далі. Гілляка тоншає і все нижче*

вгинається під вагою тіла, купаючи у воді свої коси (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 44); Коли б дійти до того краю, під вагою людини ялиця неодмінно мусила угну-тися долу (Мур., Бук. повість, 1959, 27); // Схилитися у низькому поклоні. Перед княгинею.. низько вклоня-ються воеводи й бояри, до самої землі вгинаються тіуни (Скл., Святослав, 1959, 35); // із сл. н о г и. Згинатися, підгинатися (від утоми, нервового напруження тощо). Вона [Раїса] біжить щосили, хоч ноги під нею трем-тять і вгинаються (Коцюб., I, 1955, 328); Обвіяні теп-лим горішнім вітром, послабили [швагри], не мали в собі сили й за малу дитину; ноги угиналися, дилькотіли, в очах тьмілося (Ков., Тв., 1958, 63).

2. тільки 3 ос., від кого — чого, перен. Бути запов-неним ким-, чим-небудь, заставленим чимось у надзви-чайно великій кількості. Коли гості зайшли в їдальню, в них розбіглися очі. Столи угиналися від срібла, пор-целяни і квітів (Вільде, Сестри., 1958, 180); Тут в кім-наті вгинався стіл від страв та пляшок (Стельмах, II, 1962, 255); Весілля почалося так, як вимріяв Степан. Від закусок вгиналися столи (Гжицький, Опришки, 1962, 248); Зазирнув Івасик у кухню й здивувався: і стіл, і довга лава аж угиналися від білих паляниць (Донч., Вибр., 1948, 96); У кутку стояла шафа з скляними двер-цятами, в ній повно книг. Вгиналася від книг і почорні-ла лозова етажерка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 18).

3. перен. Зазнаючи надмірних труднощів, знегод, втрачати силу, енергію, стійкість. Була [пані Грозиць-ка] вдовою по якимсь збанкрутованім купці; зі свого ску-пенького поштового зарібку мусила виховувати трое дрібних дітей. Тим-то й не диво, що вгиналася під тя-гарем гризоти і праці (Фр., II, 1950, 312); Життя на-кладає на мене надто важкі тягарі, і я, вгинаючись під ними, все ж таки не відстаю від перших рядів вели-кого походу (Ірчан, II, 1958, 436); // Виявляти слабість, покірність. Гнав себе [Степан] вперед з сорому, що так угнувся перед ворогами (Круш., Буденний хліб., 1960, 66).

4. тільки недок., перен., розм. Ухилитися від чого-небудь; огинатися, упрятися. — Велике діло твої гро-ші! Пхе! — угинається дядько, нібито він по самі вуха у грошах сидів (Вовчок, VI, 1956, 289); Яким, видно, помітив гнідкову думку й почав його докоряти: — А, не хочеш? Угинався?.. (Мирний, IV, 1955, 310).

5. розм. Те саме, що вигинатися. Дід положив Лес-кові на спину руку і почав гладити. Леско вгинався, по-тім ліг (Мирний, I, 1954, 171); Недалеко від дороги, що, вгинаючись, спускалася в переярочок і знову здіблю-валася на гору, сховані в чагарях, лежали бандити (Цюпа, Назустріч., 1958, 298).

УГИНАТИСЯ² див. вгинатися¹.

УГІДДЯ (ВГІДДЯ), я, с. Ділянка орної землі або частина природних багатств, придатних для gospodar-ського використання. В один край від табору тяглися поля, в інший — залягав рівний, як море, од віку неора-ний степ, тисячі десятин сінокісних угідь... (Гончар, Таврія, 1952, 215); Всі землі і мисливські та рибальські угіддя були давно розподілені між старшиною та ба-гатими статечними козаками (Тулуб, Людолови, I, 1957, 403); Пугачов від імені імператора Петра III ви-пускав маніфести, в яких обіцяв віддати народові орні землі, ліси, сіножаті, води, рибні ловлі, соляні джерела та інші угіддя (Іст. СРСР, II, 1957, 64); // перен. Зруч-не, сприятливе для чого-небудь місце (для життя лю-дей, зростання рослин і т. ін.). Тут саме угіддя для винограду, звідси бере він [Замфір] таке вино, як спирт (Коцюб., I, 1955, 190); — Що ж, хлопці, крути-верти, а переселятися доведеться, — гомоніли в юрбі.. — Та-кого угіддя, як тут мали, навряд чи дадуть (Тют., Вир, 1964, 180).

УГІДНИЙ (ВГІДНИЙ), а, е, діал. Приємний. Див-люсь, такий парубічка хороший: угідний, повновидий та чорнявий такий... (Тесл., Вибр., 1936, 53).

УГІЛЛЯ, я, с., заст. Вугілля. Огонь у печі потунав; перегоріле угілля тліло, та вже не давало того світу (Мирний, I, 1954, 341).

УГЛАДИТИ (ВГЛАДИТИ), джу, диш, док., перех., розм. Зробити гладким, рівним. — Чого стала свічкою перед очима? — гримнула [свекруха]. — Ич, долівку помазала, віхті знати, рідко глину розвела, чорний діл. А там рубці не вгладила (Горд., II, 1959, 235); Угладив, як бог черепаху.

УГЛЕДІТИ (ВГЛЕДІТИ) і рідше УГЛЯДІТИ (ВГЛЯДІТИ), джу, диш, док., перех., розм. 1. Сприй-няти зором; побачити, помітити. Дівчата вгледіли на леваді куш калини (Н.-Лев., II, 1956, 173); Він угледів, як з комишів виплив човен і попрямував вздовж берега (Десняк, Десну., 1949, 454); Прохор нічого не міг угле-діти, крім дощу, який періщив по вікнах, застилаючи їх суцільними патьоками (Шиян, Баланда, 1957, 61); Гострим поглядом вона перша вгледіла, що в долині польовою дорогою йшло кілька хлопців (Стельмах, На.. землі, 1949, 155); Несподівано хлопчик угледів за десяток кроків від себе зайця (Донч., Ю. Васюта, 1950, 17); // Роз-дивитися кого-, що-небудь. Здалось йому, ніби він Мар'янку своїми очима до себе тягне, ніби тільки те-пер добре її вгледів, бо справді була вона така, як у пісні співалось (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); // Пізнати, примітити кого-, що-небудь. Сподіваюся, що й мама і Ви мені вибачите моє самоуправство, але ж я, вгледів-ши Ваш почерк та намацавши фотографію, не в силі була згодитись чекати два тижні до маминого приїзду (Л. Укр., V, 1956, 74); // Стати свідком чогось бажаного, давно очікуваного. Я ізнов тебе [Україно] вгледжу в на-родів привольному колі, Де завжди набиралась могуття і слави й снаги (Мал., II, 1956, 10); // Уявити кого-, що-небудь. І ось раптом Воронцов своєю спокійною де-белою рукою немовби підняв трохи той запаморочливий серпанок, і Хома на мить угледів за ним, у далекій гли-бині післявоєнності, охоплений тривогами світ (Гончар, III, 1959, 429).

2. Спостерігаючи кого-, що-небудь, зрозуміти, усві-домити щось, прийти до певного висновку. Бистре око її не помилилося, вгледіло зразу, що Катрі треба, і вона, як стріла, полинула до пенька, на котрому сидів Пилипко (Мирний, IV, 1955, 306); [С е р б и н:] Пове-селій же, повеселій — не будь такою зрушеною, а то по одному виду можна угледіти, що маєш щось на душі... (Вас., III, 1960, 41); Упаде розірвана маска, І спо-ло-хана вгледіш ти, Скільки в тиші тайлося ласки, Скіль-ки в грубості — теплоти (Сим., Земне тяжіння, 1964, 73); // Виявити, убачити щось у кому-, чому-небудь. Цензор цілком резонно виправдовувався тим, що, мов-ляв, усі ці «чудеса в решеті» написані так, що в них дуже трудно угледіти випаді проти влади (Бурл., Напередодні, 1956, 294); В саду Мічуріна він [Берд] угледів великий бізнес і вже навіть прикинув у думках усі можливості цього сміливого починання для фермерів Північних Штатів і Канади (Довж., I, 1958, 404); Хто в час пожежі край свій кине І, як боюн [боягуз], в чужий втече, Того весь вік огонь пече І проклин рідної країни. Не знайде той ніде притулку, Не стріне усміху ніде, Не вглядить в друзях порятунку, Коли знесилений впа-де (Олесь, Вибр., 1958, 411); Критика давно угледіла прикмети загального, масового «походу» літературних сил за поглиблення правди життя, .. поглиблення від-повідальності літератури за пропоновані нею висновки і присуди (Рад. літ-во, 5, 1966, 12); // із запереч. н е. Пропустити повз увагу. Воркувала Горлиця у садку,

У куточку тихенькому, на бузку; Жалкувала сизокрила, що вона Не зчулася, як минула і весна, Не вгледіла, як одцвівся і садок, І черешні, і вишеньки, і бузок (Гл., Вибр., 1951, 52); — Тут з матір'ю щось подіялось — упали додолу. Я коло їх возилася та й не вгледіла, де діли бідного Йосипа (Мирний, IV, 1955, 46).

3. за ким — чим. Доглянути за ким-, чим-небудь, по-турбуватися про когось, щось. — Призначили мене головою троянівської артілі. — Олена сплеснула руками, очі зайнялися тривогою: — Може б, ти відмовився, доки не пізно? В тебе одна пара очей. За всім не вгледити (Тют., Вир, 1964, 24).

4. Уберегти кого-, що-небудь. Як не гледів [глядів], а не вгледів груш у садку, — хтось обтрисув (Сл. Гр.).

УГЛЕДІТИСЯ¹ (ВГЛЕДІТИСЯ), джуся, дишся, док., розм. Уберегтися від кого-, чого-небудь. Не вгледівся од пожежі (Сл. Гр.).

УГЛЕДІТИСЯ² див. вглядатися.

УГЛИБ, УГЛИБАТИ, УГЛИБИТИ, УГЛИБИТИСЯ, УГЛИБЛЮВАТИ, УГЛИБЛЮВАТИСЯ, УГЛИБЛЯТИ, УГЛИБЛЯТИСЯ, УГЛИБШКИ див. вглиб, вглибати і т. д.

УГЛЯДАТИСЯ див. вглядатися.

УГЛЯДІТИ див. угледіти.

УГЛЯДІТИСЯ див. вглядатися.

УГНАТИ¹ див. уганяти².

УГНАТИ² див. уганяти³.

УГНАТИ³ див. вганяти¹.

УГНАТИСЯ¹ (ВГНАТИСЯ), уженуся, уженешся, док., за ким — чим. Наздогнати кого-, що-небудь, порівнятися з тим, хто рухається попереду. Всі з його сміються, діти дражнять, а він [Хомка] їм свариться кістки переломити. Оце скоче і кинеється... Та куди йому, кривому, угнатися за прямоногим побігачем? (Мирний, IV, 1955, 189); Семенів кінь пірнув у темряву, й верхівець не зміг би все одно вгнатися за ним на своєму замореному коні (Сміл., Зустрічі, 1936, 220); // перен. Встигнути за ким-небудь у роботі, у будь-якій справі. Коли брала [Горпина] кісся в руки й заходила косити, — її ручка була найширша, і ніхто за нею не міг угнатися (Ю. Янов., Мир, 1956, 147); [Н і в а:] І не соромно вам, — завоювали таку принадну дівчину, а ще скаржитесь! [Х л а м у ш к а (зітхає):] Еге... завоювали. Завоюєш таку валькірію. Вона ось на крос їде в Париж, — де вже за нею угнатись (Коч., II, 1956, 42); [П а в л о (говорить по телефону):] Випередив ти нас усіх, випередив.. За тобою не вженешся (Корн., II, 1955, 149).

УГНАТИСЯ² див. вганятися¹.

УГНІВАТИСЯ (ВГНІВАТИСЯ), аюся, аєшся і УГНІВІТИСЯ (ВГНІВІТИСЯ), влюся, вішся; мн. угнівляться; док., рідко. Те саме, що розгніватися. — Слухай лиш, Катре, чого-бо ти вгнівалася? Я правду тобі виказала, та я ж тобі і в пригоді стану (Вовчок, I, 1955, 198); Він угнівився й забув свою звичайну ввічливість (Крим., II, 1972, 28).

УГНІВІТИ (ВГНІВІТИ), влю, віш; мн. угнівлять; док., перех., рідко. Те саме, що розгнівити. — Та на кого ж се ви гніваєтесь, голубонько? З ким сваритесь? — пита [дядько Володько]. — Та хто ж се вас угнівив? (Вовчок, VI, 1956, 283).

УГНІВІТИСЯ див. угніватися.

УГНІЖДЖУВАТИСЯ див. вгніжджуватися.

УГНІЗДІТИСЯ див. вгніжджуватися.

УГНОЄНИЙ (ВГНОЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угноїти. Відремонтований трактор котив по угноєному полю, залишаючи за собою широку борозну (Збан., Переджнив'я, 1955, 380); // угноєно, безос. присудк. сл. Ділянку, виділену під горох, зорано на зяб і угноєно (Рад. Укр., 26.XI 1961, 2).

УГНОЄНІСТЬ (ВГНОЄНІСТЬ), ності, ж. Насиченість ґрунту гноем як добривом.

УГНОЄННЯ (ВГНОЄННЯ), я, с. 1. Дія за знач. угноїти. — Виснаження ґрунту я компенсую звичайними заходами угноєння (Смолич, I, 1958, 69).

2. Те саме, що гній. Вони [ланкові] з осені обробили ділянки, вивезли добрива, угноєння, провели снігозатримання, затримали вологу, підготували насіння (Ю. Янов., II, 1954, 128).

УГНОЇТИ див. угноювати.

УГНОЮВАЛЬНИЙ (ВГНОЮВАЛЬНИЙ), а, е. Признач. для угноєння.

УГНОЮВАНИЙ (ВГНОЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до угноювати.

УГНОЮВАННЯ (ВГНОЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. угноювати. Новий метод угноювання.

УГНОЮВАТИ (ВГНОЮВАТИ), юю, юєш, недок., УГНОЇТИ (ВГНОЇТИ), бою, біш, док., перех. Вносити в ґрунт гній для підвищення врожайності сільськогосподарських культур, кращого росту, цвітіння рослин. — Так я в нього був, у січового батька, і ось цими самими руками йому на панщині робив: і орав, і угноював землю, і під рілля ліси корчував (Тулуб, Людолови, I, 1957, 81); — А сіяв чим? — Сіялкою! — А вгноював? — Угноював! (Вишня, I, 1956, 130); Добре ґрунт угноїш — урожай потроїш (Укр. присл., 1955, 370).

УГНОЮВАТИСЯ (ВГНОЮВАТИСЯ), юється, недок. Пас. до угноювати.

УГНОЮВАЧ (ВГНОЮВАЧ), а, ч. Те, чим угноюють ґрунт.

УГНУТИ¹ див. угинати¹.

УГНУТИ² див. вгинати¹.

УГНУТИЙ див. вгнутий.

УГНУТИСЯ¹ див. угинатися¹.

УГНУТИСЯ² див. вгинатися¹.

УГНУТІСТЬ див. вгнутість.

УГОВКУВАТИ (ВГОВКУВАТИ), ую, уєш, недок., УГОВКАТИ (ВГОВКАТИ), аю, аєш, док., перех., розм. 1. Умовляти, переконуючи в чомусь, схилиючи до чогось. — Але стій, хлопче, стій, не радуйся передчасно! — уговкував його Борис (Фр., III, 1950, 425); Шаланда товариша Данила, залишивши марні спроби уговкати ескадру, пішла напролом на берег, стріляючи з усіх гвинтівок (Ю. Янов., I, 1954, 275); — Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять! — уговкувала його Галя (Март., Тв., 1954, 453).

2. Те саме, що угамовувати 1. — Ти маєш бути весела, то й полегшення матимеш. — Не вговкуй мене, Андрійку, най викажу (Март., Тв., 1954, 153); — Це вам так не минеться, — побілів Бережан. — Не таких уговкали... (Мур., Бук. повість, 1959, 247).

УГОВОР, у, ч., розм. Те саме, що домовленість. Оселився Грицько на зиму в чужій сім'ї, в котрій купив город з уговором, що вони житимуть до весни у проданій хаті (Мирний, II, 1954, 79); — Тільки бач: Брюховецький, по уговору, пішов і без оружжя веде свою сторону, а Сомко на конях, шатно і при оружжю. Хоче, кажуть, з гармат бити, як не по його рада станеться (П. Куліш, Вибр., 1969, 164).

УГОВОРІТИ див. уговорювати.

УГОВОРЮВАТИ (ВГОВОРЮВАТИ), юю, юєш і рідше УГОВОРЯТИ (ВГОВОРЯТИ), яю, яєш, недок., УГОВОРІТИ (ВГОВОРІТИ), орю, бриш, док., перех., розм. 1. Переконувати, схилиючи до чого-небудь; умовляти. А мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: «Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику!» (Кв.-Осн., II, 1956, 421); Старий Джеря й Джериша знов почали вговорювати сина женитись цієї

осені (Н.-Лев., II, 1956, 179); Завідувач довго вговоряв Христю й старого, щоб узяли снопов'язалку (Ле, Вибр., 1939, 50); Ну, ні, він зуміє її вговорити, вона теж поїде! (Донч., V, 1957, 380).

2. Заспокоювати, утішати. І чує вона поміж гомоном, говіркою та сваркою — чийсь голос її вговоряє: «Не плач, дівчино, і не бійсь!» (Вовчок, I, 1955, 359); Часто гримав на неї [Марусю] батько і ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася (Кв.-Осн., II, 1956, 79); Він [Лаврін] пригорнув її [Мелашку] до себе, вговорював ласкавими словами (Н.-Лев., II, 1956, 326); Всі ми, хто був у хаті, повибігали подивитися, що там таке. На вигоні вже стояли люди, охали, зацитували та вговорювали когось (Фр., I, 1955, 264).

УГОВОРЯТИ див. уговорювати.

УГОВТАТИ див. уговтувати.

УГОВТАТИСЯ (ВГОВТАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Те саме, що угамуватися 1, 4. [К о н о н (хана її [Женю] за руки):] Не скажеш! Уговтався, ще й спасибі скажеш, що провчив! (Кроп., II, 1958, 473); Григорій Химочка зачекав, доки натовп трохи уговтається й стихне (Епік, Тв., 1958, 91); [Х в е к л а Г а в р и л о в н а:] Пора б вже вам і вговтатися! Дітки вже підрастають, старшенькому синові сімнадцятий годок, а вам і досі зальоти на думці... (Кроп., V, 1959, 61); Маламужиха, така ж, певно, як і Ганна, колись цокотуха була, та за дітьми і чоловіком-п'яницею уговталася трохи (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 22).

УГОВТУВАТИ (ВГОВТУВАТИ), ую, уєш, недок., **УГОВТАТИ (ВГОВТАТИ)**, аю, аєш, док., розм. 1. Умовляти, переконуючи, схилиючи до чогось. — То така. Вона кого хочеш уговтає, — засміялася Христя (Кучер, Трудна любов, 1960, 54).

2. Те саме, що угамовувати 1. — Ніяк не вговтаю татуся. Лементує, приндиться, а спитати б чого? Бач, спалила його старий костюм (Логв., Давні рани, 1961, 154); Насилу мати вгамувала, вговтала сінка, вклала в постіль, приспала (Вирган, В розп. літа, 1959, 282); — Атож! Вони в мене слухняні, — гордо промовила Докія. — Та й на очах у свекрухи. Коли що, то Чумачиха їх швидко вговтає... (Кучер, Трудна любов, 1960, 53).

УГОДА (ВГОДА), и, ж. 1. Взаємна домовленість про що-небудь. — Годі співати, співак. — А от не покину, — розсердився Терентій. — Що за кара господня. Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не випивай! Не було такої угоди (Довж., I, 1958, 413); Марії він ні в чому не перечив, по добрій вгоді вони розділилися господарством (Чорн., Пісні., 1958, 35).

Приставати на угоду див. приставати.

2. Договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] Хан і мурзи гомонили довго. І змушені були скласти угоду з нами (Корн., I, 1955, 228); Радянська Україна на виконання економічних угод між Радянським Союзом і зарубіжними країнами поставляє велику кількість і різноманітну номенклатуру виробів на експорт (Ком. Укр., 9, 1967, 18); // Згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди. Марксист, який.. забував свої обов'язки тепер, коли селянство іде на угоду з буржуазією, перетворився б у дрібного буржуа (Ленін, 31, 1973, 132); Петрушевичу легше було приймати з рук Денікіна галицьке губернаторство у складі «єдиної, неділимої», ніж пристати на угоду з Пілсудським (Стельмах, II, 1962, 48).

△ Джентльмєнська угода див. джентльмєнський.

◇ Угода з совістю — вчинок, який суперечить власним переконанням. — Ех, тату, тату, — з жалем зітхнув Олексій, — вчините погане, а я повинен йти на угоду з совістю (Логв., Літа., 1960, 26).

3. заст. Згода. Пильно батько їй у вічі поглянув.

— А що се хвалиш, — змовив, — неначе б зятя? — Як воля божя та твоя вгода, мій голубе! — одкаже йому тихо [мати] (Вовчок, I, 1955, 201); // Догода. — Говори! Хіба я тобі віри пійму, що ти з своєї охоти усе на вгоду їй робиш? (Вовчок, I, 1955, 187); Зять мусив змовчувати: робив усяку угоду Джері, бо він був у приймах і постерігав, що Джеря п'є з горя (Н.-Лев., II, 1956, 258).

УГОДИТИ (ВГОДИТИ), джү, дпш, док., кому, на кого, рідко. Те саме, що догодити. Десять разів угодиш, а одинадцятий не вгодиш — і все твоє пропало (Укр. присл., 1963, 81); Як добру жінку не любити, Що чоловікові уміє угодити?! (Бор., Тв., 1957, 179); — На вас, тату, як мені здається, нічим не вгодиш! — насупився Тимофій (Стельмах, II, 1962, 31).

УГОДНИЙ (ВГОДНИЙ), а, е. 1. рідко. Який відповідає волі, бажанню, смакам кого-небудь; приемний, до вподоби комусь. Мати тим тільки свою журбу тишить, що сее безталання Катрине буде батькові вгодне (Вовчок, I, 1955, 224); — Там що людина невісточка в мене, так її вже й не знайти такої. Правду казав сват: «На мою дитину не зажалітесь, каже. Я годував її, щоб вона і богові, й людям угодна була» (Тесл., З книги життя, 1949, 22); — Та стривай! Не гарячкуй! Не вгодний той купець, знайдемо іншого! (Головко, А. Гармаш, 1971, 538).

2. заст. За релігійними уявленнями — приемний богові, гідний заступництва бога. [В а с и л ь:] Здорові були, святії угодниці. [Сестра Серахвима:] То ще як господь сподобить бути йому вгодними, а поти тільки черниці (Мирний, V, 1955, 102).

УГОДНИК, а, ч., церк. За релігійними уявленнями — той, хто приемний богові своєю святістю, безгрішним життям; святий. Розтираючи другого дня ноги графині, дівчина спитала в неї: — Пані, чи не дали б ви мені книжечку почитати про страждання якогось угодника божого? (Донч., III, 1956, 46); Мечеться у вічі золотий хрест на бані церкви, горять фарбами три угодники божі — Володимир святий, князі Борис і Гліб (Кос., Новели, 1962, 80).

УГОДНИЦЯ, і, ж., церк. Жін. до угодник. [В а с и л ь:] Та вже як черниці, то й угодниці. Не кому ж ви себе посвятили, як не богові. До людей же вам байдуже (Мирний, V, 1955, 102).

УГОДНИЦЬКИЙ, а, е, церк. Прикм. до угодник. — І тоді я впав на коліна і звернувся з молитвою до Миколая-угодника, щоб він мені розказав, як розуміти мое видіння. І на високих небесах, і на білих хмарах з'явилися вогненні титла, і почувся угодницький глас (Стельмах, II, 1962, 312).

УГОДНО (ВГОДНО), присудк. сл., рідко. Бажано, до вподоби. — Не я виганяв невістку з сином, не я буду їх й просити. Вгодно — нехай живуть (Н.-Лев., I, 1956, 243); — Так, мій добрий ака, заробітки нікчемні. Перебиваєшся, як аллахові угодно — з копійки на копійку (Ле, Міжгір'я, 1953, 107); — Батюшко, якогось дня наша церква з усіма людьми і вами увійде в землю, — не раз делікатно розмовляли з панотцем церковні попечителі. — Як буде богу вгодно, — смиренно відповідав панотець і задирав підборіддя вгору (Стельмах, I, 1962, 412).

УГОДОВАНИЙ (ВГОДОВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до угодувати. Свині були великі, але худі, погано вгодовані (Оров., Зел. повінь, 1961, 39); Мар'ян Хомаха, виряджаючи Юрка в науку, заколов угодованого кабана й половину туші дав синові (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

2. у знач. прикм. Який угодувався, ситий (про тварину). Через дорогу, прямуючи на кукурудзяний масив,

перебіг лінивий, вгодований, рудуватий на боках заєць (Ряб., Жайворонки, 1957, 22); Дикун відчинив браму, дівчина сіпнула віжками — і вгодовані коні вихором вилетіли з двору (Добр., Очак. розмир, 1965, 207); // розм. Товстий, гладкий (про людину). Вгодований економ, що весь час вертиться і завилує тут перед пані, запозирливо дивиться по черзі на панну й юнака (Вас., II, 1959, 59); Це був молодий ще, але натоптаний чоловік, кругловидий і вгодований (Мик., II, 1957, 284); В чайхані на нарах.. вели інтимну бесіду трое дорідних, вгодованих мусульман та один приїжджий (Ле, Міжгір'я, 1953, 64).

УГОДОВАНІСТЬ (ВГОДОВАНІСТЬ), ності, ж. Став і якість за знач. угодований. Її корови виділялися серед інших і вгодованістю, і чистотою (Вишня, II, 1956, 87); Вага характеризує масу тіла.. і до деякої міри може характеризувати вгодованість організму (Шк. гігієна, 1954, 40).

УГОДОВЕЦЬ, вця, ч., політ. Той, хто провадить політику угодовства з класовим ворогом. Були часи.., коли народовців [галицьких] скоріш можна було назвати угодовцями — так багато вони говорили про згоду з польськими магнатами та австрійсько-польськими урядниками (Драг., I, 1970, 346); Під впливом більшовиків і натиском революційних мас Ради [у 1917 році], долаючи опір угодовців, вводили на фабриках і заводах 8-годинний робочий день, встановлювали контроль над виробництвом (Ком. Укр., 12, 1966, 53).

УГОДОВСТВО, а, с. 1. політ. Змова, зговір з класовим ворогом, примиренське ставлення до ворожого табору. Угодовство меншовиків і есерів з капіталістами відбувалося під час усіх періодів російської революції то в одній, то в іншій формі (Ленін, 34, 1973, 59); В міру наростання суперечностей між трудящими і імущими класами й загострення класової боротьби всередині країни національна буржуазія проявляє все більшу схильність до угодовства з імперіалізмом і внутрішньою реакцією (Програма КПРС, 1961, 41).

2. рідко. Не принципова поступка в чому-небудь, примирливе ставлення до того, хто його не заслуговує. Хлопці, що раптом покинули Мусія й оточили Варю, нізащо не хотіли їй прощати угодовства (Кир., Вибр., 1960, 39); Павлик засвоїв собі тон диктата і.. почав гостро критикувати їх за оспалість, лінивість і навіть угодовство (Кол., Терев., 1959, 348).

УГОДОВСЬКИЙ, а, е, політ. Прикм. до угодовець і угодовство 1. Звичайно, безпринципність і угодовство пояснюються не тим, що опортуністи не знають законів логіки. Вони порушують ці закони через те, що проводять угодовську політику (Логіка, 1953, 87); По суті, сам роблячи газету «Громадський голос», Лесь Мартович прагнув викувати з неї гостру зброю, яка б поціляла у ворогів, морально знищувала панських лакуз, угодовських політиканів (Літ. Укр., 16.II 1971, 1); // Який провадить політику угодовства. — З якого це часу революційні демократи, — спитав солдат із залу, розуміючи в даному разі дрібнобуржуазні угодовські партії — меншовиків, есерів, — з якого це часу стали вони так боятися солдата з гвинтівкою? (Головко, II, 1957, 546); Комуністична партія під керівництвом В. І. Леніна провела велику роботу, спрямовану на ізоляцію угодовських партій і мобілізацію трудящих мас на боротьбу проти буржуазного Тимчасового уряду, за владу Рад (Ком. Укр., 1, 1966, 43).

УГОДОВУВАННЯ (ВГОДОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. угодовувати. Він говорив про зразкове утримання худоби, методи роздоювання і вгодовування тварин, про раціони (Добр., Тече річка., 1961, 109).

УГОДОВУВАТИ (ВГОДОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УГОДУВАТИ (ВГОДУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Посилено годуючи, доводити до потрібної або значної ваги, жирності (свійську тварину, свійського птаха). В Кругло-Запарівці, як і повсюди на фермах колгоспів і радгоспів, навчилися одержувати приплід і від так званих «разових свиноматок»: півсотні молодих свинок поросяться, а потім їх вгодовують на м'ясо (Літ. Укр., 19.VI 1962, 1); // розм. Посилено харчуючи, робити товстим, гладким (людину).

УГОДОВУВАТИСЯ (ВГОДОВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УГОДУВАТИСЯ (ВГОДУВАТИСЯ)**, уюся, уєшся, док. 1. Набирати вагу, гладшати від добрих кормів (про тварину, птаха). — Свині.. їдять це [штучний корм] залюбки і вгодовуються швидше, як на кукурудзі, висівках чи мелясі (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 37); — Перепілки літають низько, — говорив Шамба, — вгодувались на хлібах, обважніли, і яструбові легко ловити їх (Трубл., III, 1956, 22); // розм. Посилено харчуючись, товщати, гладшати (про людину).

2. тільки недок. Пас. до угодовувати.

УГОДУВАТИ див. угодовувати.

УГОДУВАТИСЯ див. угодовуватися.

УГОЛОС див. вгблос.

УГОМОН (ВГОМОН): Нема́ угомону (вгомону) чому — щось безперервно триває, не зменшуючись, не припиняючись.

УГОМОНІТИ див. угомонювати.

УГОМОНІТИСЯ див. угомонюватися.

УГОМОНЮВАТИ (ВГОМОНЮВАТИ), юю, юєш і **УГОМОНЯТИ (ВГОМОНЯТИ)**, яю, яєш, недок., рідко, **УГОМОНІТИ (ВГОМОНІТИ)**, нюю, нїш, док., перех., розм. Те саме, що угамовувати 1, 2. [Х и м к а:] От і гаразд, що ви налучилися, — угомоніть її (Мирний, V, 1955, 250); — Е, стрючки! Замоветь, а то вас обох угомоню! На деякий час запала мовчанка, яка обіцяла ще більшу сварку (Тют., Вир, 1964, 36); І як було не повірити, як зректися надзвичайного щастя, відіпхнути Олексія, не слухати його речей солодких? Де знайти було їй ту силу, яка вгомонила б її серденько? (Л. Янов., I, 1959, 35); Взяв його [хворого] обидві руки в свої і на диво присутнім по черзі поцілував їх. Потім вгомонив свої нерви й почуття остільки, що міг говорити (Ле, Міжгір'я, 1953, 371); *Образно. Тиха ніч вгомонила все навколо (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 207).

УГОМОНЮВАТИСЯ (ВГОМОНЮВАТИСЯ), ююся, юєшся і **УГОМОНЯТИСЯ (ВГОМОНЯТИСЯ)**, яюся, яєшся, недок., рідко, **УГОМОНІТИСЯ (ВГОМОНІТИСЯ)**, нююся, нїшся, док., розм. Те саме, що угамовуватися 1, 2, 4, 5. Йосип не вгомонювався. Прихилившись до брата, почав він йому жалітися на жінку, на долю, на свій дурний розум... (Мирний, IV, 1955, 51); Угомонились гуси білі на птахофермі край села... (Гонч., Вибр., 1959, 359); Нарешті, все угомонилось (Еллан, II, 1958, 13); Тихі стояли дерева. Тихі були й лози. Тільки розбурханий вітром Дніпро все ще не міг угомонитися (Шиян, Гроза., 1956, 738); Завірюха, понамітавши за ніч гори снігу, вгомонилася (Бурл., М. Гонта, 1959, 100); — Ну, як сьогодні ваше змагання? — спитала Катерина Канушевича.. — Чемериця ніяк не вгомониться, зарубав собі, що має дійти до ста двадцяти бетоньєрок за зміну (Коцюба, Нові береги, 1959, 230).

УГОМОНЯТИ див. угомонювати.

УГОМОНЯТИСЯ див. угомонюватися.

УГОН, у, ч., зал. Поздовжнє зміщення рейок, спричинюване рухом поїздів.

УГОНИТИ див. вганяти¹.

УГОНИТИСЯ див. вганятися¹.

УГОРЕЦЬ див. угорці.

УГОРІ див. вгорі.

УГОРІТИ див. угоряти.

УГОРКА, и, ж. 1. Див. угорці.

2. Сорт сливи, плоди якої мають видовжену форму, переважно темно-синього кольору, з кісточкою, що легко відділяється від щільного соковитого м'якуша. *Шосе, обсажене старими сливами угорками, здоровими й гіллястими, як у нас яблуні, в'ється по широкій долині понад самим Дунайцем* (Н.-Лев., II, 1956, 388); // *перев. мн.* Плоди такої сливи.

УГОРНЕНИЙ див. угорнутий.

УГОРНЮ, присл., діал. Те саме, що угурню. *Син не хотів вклонитися й угорню драв голівку увишень, як мати нахилила* (Вовчок, I, 1955, 324).

УГОРНУТИ див. угортати.

УГОРНУТИЙ (ВГОРНУТИЙ), УГОРНЕНИЙ (ВГОРНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угорнути. *Було чотири копійки, лежали аж у кутку на полиці в папірчик угорнуті* (Тесл., З книги життя, 1949, 173); *Пишні квіти, вгорнуті в газету, Мати притискала до грудей* (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 145); *Димком зеленим вгорнуті, дерева Звелись в полях, як ватри запашні* (Бажан, Вибр., 1940, 94).

УГОРНУТИСЯ див. угортатися.

УГОРОДЖУВАТИ, УГОРОДЖУВАТИСЯ, УГОРОДИТИ, УГОРОДИТИСЯ див. вгороджувати, вгороджуватися і т. д.

УГОРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до угорці і Угорщина. *В горах майже не було населених пунктів. Лише коли-не-коли траплялись убогі висілки угорських та словацьких лісорубів* (Гончар, III, 1959, 307); *Деся далеко в низині, в угорській долині, багряне сонце поволи котилося в Дунай* (Жур., Вечір..., 1958, 275).

2. у знач. ім. угорське, кого, с. Сорт виноградного вина. — *Угорське, шампан благородний, портвейн, бордо — от мої трюнки* (Коцюб., I, 1955, 138).

Угорська слива — те саме, що угорка 2. *По шосе валялись здорові гілки угорських слив, вкритих зеленими сливками* (Н.-Лев., II, 1956, 390).

УГОРТАННЯ (ВГОРТАННЯ), я, с. Дія за знач. угортати.

УГОРТАТИ (ВГОРТАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГОРНУТИ (ВГОРНУТИ)**, угорну́, угорнеш, *док.*, *перех.* 1. Добре вкривати чим-небудь з усіх боків, загортати, закутувати в щось, захищаючи від холоду, вітру і т. ін. — *Ви б, дядьку, підждали трохи, просушилися, — раяла Христя, — а то як його в мокре ноги обгортати. — Як? Отак! — скрикнув Кирило, угортаючи ногу* (Мирний, III, 1954, 71); *Мене й забрали на коня; верхи їхали, взяли мене, посадили, у мішок угорнули, так і довели додому* (Барв., Опов., 1902, 62); *Мене справді тривожило її лице, застигле в холоднім трагізмі, і холодні пальці, якими занадто поспішно вихопила в мене верхню одягу, в яку я хотів її добре вгорнути* (Коцюб., II, 1955, 437); *Забігають вслід дівчата, Крайня двері зачина: — Ти вгорни йому [синові] пальчата, Щоб не мерзло рученя* (Мал., Звенигора, 1959, 181); // *рідко.* Обгортати чим-небудь, замотувати у щось, роблячи згорток. *Розкуйовдивши волосся, Не одну писав я нічку, — І в чудовну поему Лойову вгорнули свічку!* (Сам., I, 1958, 149).

2. тільки 3 ос., *перен.* Щільно оповивати, затягувати, роблячи невидним (про дим, туман і т. ін.). *Величезна смуга пожеж над Росією, Білорусією, Україною вгорнула її [землю] в дим* (Довж., I, 1958, 389); *Вгорнула ліс волога мла, Згасила кленів жар* (Перв., I, 1958, 54); // *Охоплювати, заповнювати собою навколишній простір* (про світло, темряву, морок і т. ін.). *Лунали*

постріли, і падав шріт на воду, Немов нежданий град з ясного небозводу, Відлуння на лугах, стихаючи, гуло. А присмерки уже вгортали землю, сиві, І, настрілявши-ся, вертались ми щасливі, Дарма що промахів чимало в нас було (Рильський, III, 1961, 186).

УГОРТАТИСЯ (ВГОРТАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УГОРНУТИСЯ (ВГОРНУТИСЯ)**, угорну́ся, угорнешся, *док.* 1. Добре вкриватися чим-небудь, загортатися, закутуватися в щось, захищаючись від холоду, вітру і т. ін. *Вгортаючись в шинелю, він дивився на захід, на смугу світла, що ледве миготіла з-під темної хмари* (Перв., Атака..., 1946, 26); *Пані Софія щільніше вгорнулася в хутровий шлафрок, чолом притулилася до лутки* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 166); **Образно.* *У садки слобідка весело вгорнулася, В вишні і калину вкутались хатки* (Щог., Поезії, 1958, 394).

2. тільки 3 ос., *перен.* Щільно оповиватися, затягуватися чим-небудь (димом, туманом і т. ін.). *І танки здобились перед житами, Вгортаючись в густий клубчастий дим* (Стельмах, V, 1963, 69); // *Охоплюватися, заповнюватися чим-небудь* (світлом, темрявою, морок і т. ін.). *Все поволи затихало, Ночі мороком вгорнулось* (Ус., Листя..., 1956, 48).

УГОРУ див. вгору.

УГОРЦІ, ів, мн. (*одн.* угорець, рця, ч.; угорка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Угорщини. *Угорці, або мадяри, за мовою належать до фінно-угорської групи народів* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 26); *У закарпатському колгоспі молодому Пшеничне поле простяглося до кордону. А потім і в угорців зникли ниви кволи, І спіє хліб артільний в їх і в нашім полі...* (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 22); *Угорки, пропустивши Черниша, про щось жваво заговорили поміж себе* (Гончар, III, 1959, 268).

УГОРЯТИ (ВГОРЯТИ), ає, *недок.*, **УГОРІТИ (ВГОРІТИ)**, ріть, *док.*, *спец.* Зменшуватися в об'ємі при горінні, плавленні тощо. *Де б те золото дівалось, якби не вгоряло?* (Номис, 1864, № 14058); *Така деревина, що не піднести, — а вгоріла, мов тріска!* (Хотк., II, 1966, 392).

УГОСТИТИ див. угощати.

УГОСТИТИСЯ див. угощатися.

УГОТОВАНИЙ (ВГОТОВАНИЙ), а, е. 1. *книжн.* Дієпр. пас. мин. ч. до уготувати 1. *Витримавши паузу, біскуп казав далі:.. — І ще тут, на землі, зазнаєте ви прообразу пекельних мук, уготованих дияволу і ангелам його* (Тулуб, Людолови, I, 1958, 34); *І знову всі радянські теслярі Бійцями встануть, і нога, що ступить На міст наш вільний, ступить на вогонь, І в уготовану самим же ним Безодню чорну упаде наш ворог* (Рильський, III, 1961, 10); // *уготовано (вготовано)*, *безос. присудк. сл.* Багато чого хорошого і незабутнього наслухався біля дідового вітряка, а от про те, що мені уготовано долею не скоро потрапити в ці батьківські місця, тоді ніхто не сказав (Логв., Давні рани, 1961, 178); *Перемога чи, може, загин їм всім там уготовано?* (Гончар, Таврія..., 1957, 336).

2. *розм., рідко.* Дієпр. пас. мин. ч. до уготувати 2. *Напившись чаю та погмонівши трохи з дітьми, він простував до кабінету, де вже лежала уготована йому одяга та біла сорочка задля клубу* (Л. Янов., I, 1959, 235); *Голос тримався, уста говорили, а тіло здригалось, розхлюпуючи не князю вготований напій* (Ле, Наливайко, 1957, 137).

УГОТОВЛЯТИ (ВГОТОВЛЯТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГОТУВАТИ (ВГОТУВАТИ)**, ую, уєш і **УГОТОВИТИ (ВГОТОВИТИ)**, влю, виш; мн. уготовлять (вготовлять); *док.*, *перех.* 1. *книжн.* Заздалегідь готувати, забезпечувати що-небудь. *Яка дорога стелеться, мій*

краю, Перед тобою в світлу далечинь, В яких садах, в якім палкім розмаю Поллється спів грядущих поколінь, Які слова ти світові промовиш, Який бенкет народу уготовиш? (Рильський, II, 1960, 276); Поет [А. Малишко] посів своє місце в пантеоні незабутніх, його він уготував натхненням трудом і талантом (Вітч., 5, 1970, 173).

2. *перев. док., рідко.* Те саме, що приготувати. От уготовили собі децю, та як його їсти? Хліб у нас .., спечений на продаж, — гидота! (Барв., Опов., 1902, 24); Їй було ще чимало діла: треба було скликати товарок [товаришок], нарвати квіток, бур'яну, повити вінки, уготувати очерету, соломки задля купального вогнища (Л. Янов., I, 1959, 143); Краще прославно того, хто серед дітей та унуків Стріне у хатнім теплі старість повільну свою. Хто за отарою в горах блукає і певен, що вдома Вірна дружина йому теплу вготує купіль (Зеров, Вибр., 1966, 286).

УГОЩАННЯ (ВГОЩАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. **угощати**. Декотрі з бійців стали смажити над вогнищем десь роздобутий ячмінь. — Бери! Чорний рис! — трясє біля Яреська жерстиною з підгорілим ячменем червоноармієць-китаєць.. Весело стало від цього вгощання, позаїдалися, губи чорні, хрумтить у кожного на зубач чорний перекопський рис (Гончар, II, 1959, 422); Чарському остогидли нудотні вияви обивательської пошани до нього як до поета, він уникав привітань, альбомів, вгощання декламаціями його ж віршів (Кундзіч, Дієзи., 1956, 110).

УГОЩАТИ (ВГОЩАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГОСТИТИ (ВГОСТИТИ)**, ошү, бстїш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Те саме, що частувати. Мати будуть вгощати сотами, Мед янтарний, а в нім бджола... (Мал., Звенигора, 1959, 300); — Гості мої милі, чим же вас угощати, чим приймати? (Григ., Вибр., 1959, 33); Він готувався, скуповувався, щоб угостити Власована славу (Мирний, IV, 1955, 144); Він присів біля Дяконова, вгостив кримськими цигарками з портсигара (Гончар, II, 1959, 290); Швидко сп'янівши після чарки, Гришка почав хвастатись: — Я колись сам угощав. Вірите? Жив паном (Шиян, Баланда, 1957, 86).

2. *перен.* Запросивши когось куди-небудь, платити за розвагу, взагалі робити комусь приємність. Він уже обливається потом, тернеться щокою об плече, і знов гребе, Тоню аж жаль бере, що він так старається... — Може, тебе замінити, Віталіку? — Сиди, — відказує він. — Я вгощаю (Гончар, Тронка, 1963, 234); // *перев. у сполуч. із сл. стусанами, кулями і т. ін.* Бити когось, стріляти в когось, робити якусь неприємність. Від заграв півнеба поруділо, Кулі проквіляли за лиманом. Посміхається сліпий Редедя: — Бач, Павло башличника вгощає! (Мал., I, 1956, 306).

УГОЩАТИСЯ (ВГОЩАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УГОСТИТИСЯ (ВГОСТИТИСЯ)**, угошүся, угбстїшся, *док.*, *розм.* Те саме, що частуватися. Там на диво бенкет розпочався. Вихиляють до дна Повні кухлі вина, Мовчки з військом гетьман угощався (Граб., I, 1959, 296); Кинулись брати в обійми, один одному раділи, Угощатись посідали (Тич., III, 1947, 154); Офіцер закупив надворі з дядьками, вгощаючись самосадам із їхніх доброзичливо простягнутих кисетів (Гончар, II, 1959, 37).

УГОЩЕННЯ (ВГОЩЕННЯ), я, с. *розм.* 1., Дія за знач. **угостити**, **угощати**. По полудню, весь час аж до вечора, йшло в панському дворі велике угощення цілої грушатицької громади (Фр., VIII, 1952, 108); Князь.. звелів розпочинати угощення.. Столи бистро заставилися мисками, пирогами, м'ясом, кашею (Хотк., I, 1966, 114).

2. Страва, напої, якими пригощають, частують. Музика ніколи не відмовлявся від чарки, пив з усіма, хто запрошував, а потім співав за вгощення (Шиян, Баланда, 1957, 85).

УГРЕБТИ *див. вгрібати.*

УГРЕБТИСЯ *див. вгрібатися.*

УГРИ, ів, мн., *іст.* Назва стародавнього кочового племені. — Угри нападуть, заберуть, що можна, і підуть (Фр., VI, 1951, 49); Угри, яких печеніги тіснили з причорноморських степів, куди угри перекочували з Приуралля, мирно пройшли мимо більшої частини східнослов'янських земель, зокрема мимо Києва, і вторглися в Закарпаття (Іст. УРСР, I, 1953, 48).

УГРИЗАТИ (ВГРИЗАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГРИЗТИ (ВГРИЗТИ)**, зү, зєш, *док.*, *перех.* 1. Гризучи, відкушувати, їсти; бути спроможним гризти що-небудь взагалі. Узяв Тюрін [ковбасу], понюхав: — А-а-а... Красота! Ще й з часничком!.. — Спробував угризти з одного, другого кінця. — Диви, як замерзла!.. Зараз ми її підсмажимо! (Є. Кравч., Квіти., 1959, 34); — От настав великдень. З гробків хурами почали возити попові паски та крашанки. Зажкнула їх попадя на замок в коморі, а нас ще різдвяними книшками душить. Позасихали вони, як залізо, позацивітали — не вгризеш (Стельмах, II, 1962, 326).

2. *перев. із запереч., перен., розм.* Бути неспроможним обробити якусь тверду поверхню відповідним знаряддям. — Земля затужавіла, дощі заплескали, сапачкою не вгризеш (Горд., II, 1959, 335); [Гонжак:] [рубав місток топірцем] Проклятий місток! Хіба угризеш його топірцем? (Мокр., П'єси, 1959, 86); // Не могли розв'язати надто складне завдання тощо. — Задачу з геометрії допоможеш розв'язать. Така трудна, не вгризу сама ніяк (Мушк., Чорний хліб, 1960, 72); // тільки кого. Завдавати неприємності кому-небудь. — А Василь ні... не вгризеш! Василь колись вертів цілим повітом! (Мирний, I, 1949, 249).

УГРИЗАТИСЯ *див. вгризатися.*

УГРИЗНУТИ (ВГРИЗНУТИ), ну, нєш, *док.*, *перех.*

1. *Однокр.* до **угризати** 1. — Бачте, яка буйна [картопля]! А вгризніте, яка крута! (Барв., Опов., 1902, 428).

2. *рідко.* Те саме, що укусити. Після того, як один поклонник в припадку екстазу прокусив пантофлю й угризнув папу за пальця, — почали в носок підкладати стельку (Вишня, I, 1956, 457).

УГРИЗТИ *див. угризати.*

УГРИЗТИСЯ *див. вгризатися.*

УГРІБАТИ *див. вгрібати.*

УГРІБАТИСЯ *див. вгрібатися.*

УГРІВАТИ (ВГРІВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УГРІТИ (ВГРІТИ)**, ію, ієш, *док.* 1. *перех.* Гріючи, робити теплим; зігрівати. І на півслові рвеш ти муки І голосінь тяжкі слова — Твоя любов, любов жива, А не слюза вгріває руки Твоїм нахмуреним синам (Стельмах, V, 1963, 60); А сонце гріє все да гріє помаленьку, Угріло божий світ (Греб., I, 1957, 61); *Образно. Не посміхнеться темний ум, Не вгріє серця й жарт крилатий (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 187).

2. *неперех., рідко.* Виділяти тепло; гріти. Сонце вгрівало, сиза земля парувала (Гончар, Земля., 1947, 100); Сонце дедалі все вище та вище підпливало. — Ач, як угріло! — обізвався він [дід] (Мирний, I, 1949, 153).

3. *перех., розм.* Робити гарячим, доводити до потіння, завдаючи важкої роботи, фізичного напруження. Угріти коня (Сл. Гр.).

4. *тільки док., перех., розм.* З силою вдарити. Як угріє змія, то той по шию і ввійшов у мідний тік (Чуб., II, 1878, 238); [Кукса:] Що це ви, бодай вас, мало

мене дубиною не вгріли? [Д р а н к о:] Та то я шуткував! (Кроп., I, 1958, 205).

УГРІВАТИСЯ (ВГРІВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УГРІТИСЯ (ВГРІТИСЯ)**, іюся, ієшся, *док.* 1. Зігрівати себе, своє тіло, позбавлятися відчуття холоду. *А Маруся дрімала вже, угрівшись під легеньким ліжничком, усміхаючися крізь сон* (Хотк., II, 1966, 48); *Василько спросоння позіхав. Йому перебили сон, а він же як угрівся на печі в хаті* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 302); *Від ходьби вона трохи вгрілася* (Кочура, Родина., 1962, 148).

2. Робитися гарячим, вкриватися потом від важкої роботи, фізичного напруження. — *Копав я та й копаю, вже аж угрівся, аж піт з лоба крапає. Коли чую, під заступом розколина* (Н.-Лев., VI, 1966, 335); [Т и м і ш:] *Копав я сьогодні рівчак на городі та, угрівшись, випив кухоль води холодної, то оце, мабуть, од того і кашель напав* (Вас., III, 1960, 64); *Невеселе обличчя жінки здається заплаканим. Над її похилою головою пробивається відпар — видно, добре угрілася, перекопуючи свою четвертинку* (Стельмах, II, 1962, 269).

3. тільки *док.*, *розм.* З силою вдаритися. *А дурень? Крейдюю магляв, Знай, коники все на печі, Або із жита робить греблю, Або.. Як з неба, вгріється об землю!..* (Укр. поети-романтики., 1968, 275).

УГРІТИ *див.* угрівати.

УГРІТИЙ (ВГРІТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до угріти. *Повільним кроком, довго йдучи, виходила Маруся ген на високий верх, лягала на угрітій сонцем царинці і, утопивши очі в бездонну глибину небес, лежала так цілими годинами* (Хотк., II, 1966, 43); *Чи ти ласкою маєш угрітий Під негоду спокійний куток? Чи ти іла слізьми неполитий А хоч раз того хліба шматок?* (Манж., Тв., 1955, 69).

УГРІТИСЯ *див.* угріватися.

УГРОБИТИ (ВГРОБИТИ), блю, биш; *мн.* угроблять; *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Убити, довести до смерті. [О г н є в:] *Мій начпоарма Орлик. От диявол, учора його мало не угробили. Осколками руку поранило. Лізе завжди в саме пекло* (Корн., II, 1955, 39); — *Да, з таким папашею каші не звариш. Та він тебе [Мусія] колись угробить, — кип'ятився Ярошенко* (Речм., Весн. грози, 1961, 25).

2. *перен.* Завдати чому-небудь значного пошкодження; вивести що-небудь з ладу, виявитися винуватцем пошкодження; // *Невміло діючи, завдати шкоди чому-небудь, не довести до кінця (якусь справу, захід).*

УГРОБИТИСЯ (ВГРОБИТИСЯ), блюся, бишся; *мн.* угробляться; *док.*, *розм.* Загинути внаслідок аварії, нещасного випадку і т. ін. [М и р о н:] *З Москви я вилетів добре. А у вас — думав, угроблюсь. Сів я за тридцять кілометрів звідси, а потім машиною* (Корн., II, 1955, 19).

УГРОБЛЕНИЙ (ВГРОБЛЕНИЙ), а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до угробити. — *Ну й троглодит! Думав, його по голівці поглядять за угроблений елеватор* (Мур., Свіже повітря., 1962, 111).

УГРО-ФІННИ, ів, *мн.* Група народів, що мають споріднені мовні риси, до них належать угорці, ханти, мансі, фінни, карели, естонці, саамі, марі, комі та деякі інші; *фінно-угри.*

УГРО-ФІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *угро-фінни*. *На півночі і північному сході вони [венеди] потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фіннів, карелів, мордві, марі та інших народів* (Іст. СРСР, I, 1957, 23).

Угро-фінські мови — група мов, споріднених з самодійськими мовами, разом з якими вони утворюють уральську сім'ю мов; *фінно-угорські мови.*

УГРУБШКИ, УГРУЗАННЯ, УГРУЗАТИ, УГРУЗЛИЙ, УГРУЗНУТИ, УГРУЗТИ *див.* вгрубшки, вгрузання і т. д.

УГРУПОВАННЯ, я, с. 1. Група осіб, об'єднаних на основі спільності поглядів, діяльності, творчих інтересів тощо. *Наприкінці 1918 року київські символісти разом з літераторами, що примикали до них, створили літературне угруповання «Музагет»* (Поезія., 1956, 74); // *Скупчення збройних сил на певній території. З'єднавшись, війська обох Українських фронтів наглухо замкнули кільце навколо кишинівського угруповання противника* (Гончар, I, 1954, 59).

2. Сукупність предметів, речовин, явищ і т. ін., подібних своїми властивостями, ознаками тощо. *Широкі діалектні угруповання мови народу, до складу яких входять, як правило, різні говори (діалекти), що об'єднуються спільними фонетичними, граматичними і лексичними рисами, звуться діалектними групами* (Нариси з діалектології., 1955, 3).

3. *біол.* Група рослинних або тваринних організмів, що постійно чи тимчасово співіснують де-небудь. *У Карпатах підбілик альпійський виявляє велику мінливість в плодоношенні. Різниця в кількості плодів у кошику спостерігаються як серед індивідумів одного угруповання, так і серед індивідумів різних угруповань* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 49).

УГРУПОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УГРУПУВАТИ**, ую, уєш, *док.*, *перех.*, *рідко.* Об'єднувати в групу (в групи), розміщувати групами; групувати.

УГРУЩАТИ (ВГРУЩАТИ), аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Умовляти кого-небудь суворо, з докорами. *Я її не бив, а так було все угрущаю.. А вона іноді мені каже: — Ти б лучче мене побив, ніж отак дорікати* (Барв., Опов., 1902, 203); // *Взагалі умовляти. — Ото ж як перед Спасом я був у вас і стали ви мене вгрущати, щоб не сумував, загомоніли до мене ласкаво, трохи 'д серця 'длягло* (Барв., Опов., 1902, 341).

УГУ, част. Уживається при вираженні згоди, підтвердження; значенням відповідає слову *так*. — *Ей, вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люди були! — Угу, — гугнить ворона, а рака кріпенько держить* (Стор., I, 1957, 29); *Коло неї [Олени] вився Марусяк. Щось шепотів... Олена лиш угукала. — Угу... Угу... А так, так* (Хотк., II, 1966, 188).

УГУДЗЯНИЙ, а, е, *розм.*, *рідко.* Весь у гудзиках. *Небагом перед ним зринув, як із землі виріс, угудзяний джигунець, якийсь акцизний чиновник* (Вас., I, 1959, 88).

УГУКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. *угукати* 2 і звуки, утворювані цією дією. *Вдень тут.. співали солов'ї. Тепер лише зрідка долинали сумовите угукання пугача* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 262).

УГУКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* 1. Погоджуючись із співрозмовником чи потверджуючи його слова, говорити часто «угу». *Новий знайомий розповідає мені про Херсон, а я слухаю та угукаю собі, щоб не мовчати, а розмову с'як-так підтримувати* (Вишня, II, 1956, 401).

2. Видавати звуки, схожі на «угу» (про птахів). [М о т р я:] *А оту ніч так сова те й зна — літа коло хати та все угука.* [К а т е р и н а:] *Щось воно та є! Мотря, далєбі, се недаром!* (Кост., I, 1967, 194).

УГУКНУТИ, ну, нещ, *док.*, *розм.* Однокр. до *угукати*.

УГУРНИЙ (ВГУРНИЙ), а, е, *діал.* Упертий, норостий, зухвалий. *Ті, що крізь помилки до правди добиваються, Мудрецьями називаються; А ті, що в своїх помилках угурні, То справжні дурні* (Фр., XI, 1952, 330); — *Ти, небоже Петре, не будь угурний, та же знаєш, що молодий мусить старшому змовчати* (Стеф.,

Вибр., 1945, 62); // Який виражає зухвалість. — *Може, я вам котрому вгурне слово сказав, може, я вам котрому зле діло зробив. Прощайте мені* (Март., Тв., 1954, 85).

УГУРНО (ВГУРНО), діал. Присл. до угурній.

УДАВ, а, ч. Велика хижа неотруйна змія, яка живе переважно в тропічних країнах. Нападаючи на свою жертву, удави обвивають її, душать і ковтають цілком (Фіз. геогр., 5, 1956, 148); Відомо, що велетенські удави можуть бити головою свою жертву з страшенною силою (Наука., 5, 1966, 26); *Образно. *Та Ленінграда блиск і слава Без міри, без кінця зросли у стисках чорного удава [фашизму], У муках голоду і мли* (Рильський, II, 1960, 236).

УДАВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто удає що-небудь.

УДАВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до удавальник.

УДАВАНИЙ (ВДАВАНИЙ), а, е. Умисно роблений, неприродний, напускний (про чийсь поведінку, манеру триматися тощо). *Вона.. дивиться так поважно і просто в очі кожному, без тої звичайної дівочої соромливості, трошки щирої, а трошки й удаваної* (Л. Укр., III, 1952, 664); *Здавалось, приголубив би Волю батько, без сліду зникла б і хлоп'яча зухвалість, і всі пустоці, й удавана брутальність* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 15); *Йому [Я. Купалі] була чужою найменша поза. В ньому не було й тіні чогось удаваного чи надуманого* (Мас., Життя., 1960, 13); // Нецирий, яким маскують справжні почуття, ставлення до кого-небудь і т. ін. *На обличчі пана канцлера відбився удаваний спокій дипломата, готового до всяких несподіванок* (Кач., II, 1958, 450); *Антон свою ненависть до Хомахи затамовував удаваною чемністю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 205); *Досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним співчуттям* (Стельмах, II, 1962, 11); // Штучно викликаний, збуджений, наганий (про стан, почуття). *Зникла з Катиного обличчя удавана заклопотаність* (Коз., Вибр., 1947, 26); *Удаваний жах, що відобразив «отець» на своєму обличчі, потім театральний жест руки, якою заслонив очі, додали Нелі відваги. «Комедіант,— подумала,— клоун. Я його не боюсь»* (Вільде, Сестри., 1958, 431); *Мудрість — річ не напоказ. Хто справді мудрий, той не хмуристь лоба, Не мружить очі — це лише подоба Глибоких дум, удаваний екстаз* (Бичко, Простота, 1963, 119); // Підроблений під що-небудь справжнє. [К л і є н т:] *Якби на мене, я б їх [християн] присудив оддати до театру,— цікавіше, коли на сцені справжня смерть буває, а не удавана* (Л. Укр., II, 1951, 514); *Підпільники організували удаване кінознімання, щоб ближче підібратися до табору* (Ю. Янов., II, 1954, 31); // Розрахований на створення певного враження. *Черниш знав, що завтра вони загомонять інакше — сьогодні артилерія ще тільки приміряється, б'ючи з удаваною безсистемністю та скупістю, щоб не наклакати завчасно підозри противника* (Гончар, III, 1959, 391); *В центрі міста — удавана безпечність, спокій, а тут, на околиці, наче під час облоги* (Коя., На фронті., 1959, 55); // Який удає з себе кого-небудь, несправжній. *Хто підкаже загарбникові, що цей удаваний поліцей виконує спеціальне доручення, внаслідок чого на певному залізничному перегоні зупиниться в призначений час рух німецьких поїздів?* (Ю. Янов., II, 1954, 24); // Який не існує в дійсності, а створений в уяві кого-небудь; вигаданий, уявний. *Василь неквапно виклав історію хвороби — удаваної своєї й Ніколаєва, запитав, чи можливо вилікуватися. Стара сказала: «Будете здорові, коли сточете...»* (Ю. Янов., II, 1954, 104).

УДАВАНІСТЬ (ВДАВАНІСТЬ), ності, ж. Якість за знач. удаваний.

УДАВАННЯ¹ (ВДАВАННЯ), я, с. Дія за знач. удавати 1—3. *Він знав, що той екстаз, та привітність, та жвавість були в його [о. Артемія] більше виявом жвавості вроди [вдачі], а може й зумисного вдавання, ніж щирого привіту* (Н.-Лев., IV, 1956, 64); *Він був добрий ученик [учень] і добрий товариш, загальнолюблений задля свого доброго гумору, дару удавання різних голосів* (Фр., IV, 1950, 273).

УДАВАННЯ² (ВДАВАННЯ), я, с. Дія за знач. удаватися 6,7.

УДАВАНО (ВДАВАНО): Присл. до удаваний. — *Ти вже заручена з ним? — питає мене Оксана тим удавано байдужим тоном, що ним деякі жінки орудують не менш вправно, ніж швець шилом* (Вільде, Сестри., 1958, 538); *Від уваги Жолківського не приховалася удавано молодеча моторність його давнього друга, Яна Замойського* (Ле, Наливайко, 1957, 15); *Марко презирливо глянув на ворога і пустився йти далі. Але Тодосько вдарив його рукою по плечах і зареготався удавано: — Га-га-га-га!* (Козл., Весн. шум, 1952, 84).

УДАВАНОХВОРИЙ (ВДАВАНОХВОРИЙ), а, е. Той, хто удає з себе хворого.

УДАВАТИ (ВДАВАТИ), удаю, удаєш, недок., **УДАТИ (ВДАТИ)**, удам, удася, док., перех. 1. кого, якого. Поводитися, триматися як хто-небудь, надавати собі якогось вигляду з певною метою. *І не втікав я, і, як вона [жінка] кликала, не вдавав глухого, а побрався собі спокійненько* (Вовчок, VI, 1956, 261); — *Знаю я вас, як захворіли! Удаєте тільки з себе хворого,— каже Пищимуха, ледве просуючись у двері* (Мирний, IV, 1955, 361); *Вони оба: і Володко і Гринько, якби могли, то втопили б мене в ложці води. Я їх так само! Але поки що вдаємо приятелів* (Март., Тв., 1954, 212); *Я не впирався, але, йдучи, почав удавати престарезного діда, який гнувся до землі, і робив це так смішно, що мої глядачі, дивлячись мені вслід, голосно реготали* (Сміл., Сашко, 1957, 39); *В ресторані [лікар з дружиною] замовляли пиво, морозиво, якусь воду, аби тільки сидіти тут у прохолоді й чекати вечора, що от-от надходив. Обое вдають щасливих і безтурботних* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); *Сама вона удала з себе дуже здивовану* (Григ., Вибр., 1959, 33); // ким, рідко. Надавати кому-небудь певного вигляду, образу, робити подібним до когось. *Недоліток зовсім іще був Ігнат удовиченко, тільки що батьківський зріст і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господар на своїй батьківщині,— от його що ніби дорослим паробком удавало* (П. Куліш, Вибр., 1969, 272).

◇ **Дурня (дурника) вдавати** — те саме, що **Дурня ваяти (клеїти, стріяти і т. ін.)** (див. дурень). — *Ну, досить дурня вдавати! — сказав Яків суворо.— Коли вносите гроші?* (Шиян, Гроза., 1956, 360); — *Слухайте, Пєрожек,— Філіпчук почуває, що йому самому починає в пульсах бити.— Ви нарешті перестанете вдавати дурника?* (Вільде, III, 1968, 283).

2. із спол. щ о, н і б и і т. ін.; рідко без додатка. Робити вигляд, прикидатися (звичайно в якійсь дії). *Упала [Одарка], а вони регочуться.— Удає,— кажуть,— удає!* (Вовчок, I, 1955, 45); *Так смішно почав удавати, ніби й він плаче, що вона мусила засміятись, а далі й зовсім розвеселилась* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Лежала [Гаїнка], зціпивши зуби, і мовчала. Удавала, немов спить* (Гр., II, 1963, 398); [Г е р а с и м:] *А щоб було тобі зручніше поводитися, то ти удаси, ніби приїхав на завод купувати свинку і кнурця...* (К.-Карий, I, 1960, 383); *Гуро удав, що він дуже незадоволений з такої позиції* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 65).

3. Наслідувати, копіювати (голос, рухи, міміку і т. ін.). — *Іва!.. мо-ой! — гукали на Івана од хати, але*

він того не слухав, збирав малини, пукав з листочків, робив свистілку або пищав у травинку, намагаючись вдавати голоси птахів та всі ті звуки, що чув у лісі (Коцюб., II, 1955, 307); Безтурботно подививсь [Преображенський] у вікно, постукав об стіл пальцями, удаючи барабанну трель маршу, і встав з-за столу (Ле, Міжгір'я, 1953, 271); Валерій так вправно й достеменно вдав манеру та інтонації Павла Григоровича, що всі мимохіть усміхнулись (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 93); // Зображати, відтворювати. — Здається, ніякий маляр не вдав би такого любого рум'янцю на людським тілі, як тут природа намалювала на щоках груші! (Н.-Лев., I, 1956, 185); І щонайпишніші дами з придворних Вдавали на сцені субреток моторних, Щоб слави і втіхи зажити (Л. Укр., I, 1951, 171); Кропивницький був перший кавалер на весь Бобринець, мав чудовий голос і смішив нас надзвичайно, коли розкудовчить було волосся, надме щоки й почне вдавати Шельменка (Думки про театр, 1955, 29).

4. тільки док., розм. Добре зробити, змайструвати, виготовити і т. ін. що-небудь. «А сила йде, і спина гнеться, репаються руки, і гине хист... Уже б тепер не вдав різьби такої, хоч би хто й замовив, минулося...» (Л. Укр., I, 1951, 442); Три літа гуртом — З волами, з машинами й так, самотужки — Грабарювало старе й мале.. Зате ж озеро славне яке вдали! Води — як у морі! (Вирган, В розп. літа, 1959, 193); // Майстерно виконати; утнути. Гарно вмів грати Олекса. І так якось по-особливому грав, що от багато вміють хлопців і собі на флюярі, а ніхто так не вдасть (Хотк., Довбуш, 1965, 318); // також з інфін., діал. Змогти, зуміти. — Та я собі зложу [скриньку], — говорю я, а сам аж тремчу, що не вдам (Фр., II, 1950, 40); Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода,.. що потребує ще сама проводу й опіки, то за це не можу ручити (Март., Тв., 1954, 447); — Вмієш хліб пекти? — Вмію, але... з пил'ованої муки; з разової не знаю, чи вдам. Давно не пекла, — відповіла несміливо Касандра (Коб., III, 1956, 502); — То як кладеш у поруку ціле своє маєство [маєвність], — то який тобі сміх? То таки треба доброї голови, щоб удати, аби не зробити з усіх нас торбар в! (Круш., Буденний хліб.., 1960, 192).

УДАВАТИСЯ (ВДАВАТИСЯ), удаюся, удаєшся, не-док., **УДАТИСЯ (ВДАТИСЯ)**, удамся, удасіся, док. 1. тільки 3 ос., також кому. Здійснюватися, успішно завершуватися. За все береться, та не все вдається (Укр.. присл., 1955, 232); Йоньку охопило те ожвавлення і доброта, яка запановувала ним завжди, коли добре вдавалося діло (Тют., Вир, 1964, 232); Все, що ми задумали, — все нам, друзі, вдається! (Нех., Дивлюсь.., 1949, 77); — Ти про смерть не думай, ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися (Головко, II, 1957, 539); // безос., у сполуч. з інфін. Бути, виявлятися можливим (про здійснення чого-небудь). Сивоусий грек та молодий наймит-дангалак [весляр].. вибивалися із сил, налягаючи на весла, однак їм не вдавалося розігнати човен на береговий пісок (Коцюб., I, 1955, 390); Понюхав пирога, та не вдалось покуштувати (Номис, 1864, № 14329); Оксен зрозумів, що степом продертися не вдасться, і завів своїх людей у порослу хащами глибоку яругу (Тют., Вир, 1964, 530); // перев. док. Виявитися вдалим, гарним (про те, що утворилося внаслідок якогось процесу або про сам процес). Вже перед вечором вийняли з печі коровай, котрий і справді дуже вдався (Н.-Лев., III, 1956, 74); Коли моє життя не вдалось, не можу ж я осолодити його цукерком у розмальованій обгортці... (Коцюб., I, 1955, 325); Родюча жирна галицька земля; і жито на ній удалось буйне, рославе (Мушк., Серце..,

1962, 306); // перев. док. Видатися яким-небудь, випасти. За тиждень перед весіллям було якесь свято; день удався погожий, хоч уже листя падало, осінню пахло, а проте тепло та ясно (Мирний, IV, 1955, 38).

2. Уродитися з певними якостями, особливостями вдачі (про людину). [Н е д о р о с т о к:] Бач: у людей буває удається й маленьке, та розумненьке, шустреньке, а тебе вигнало, як сьому верстеу, а ти й за малого не справишся! (Вас., III, 1960, 92); — Не часто такі молоді, як оце й ти, хлопче, вдаються розумними (Збан., Малин. дзвін, 1958, 6); Він з ранку до вечора порався по господарству — хазяйновитий вдався (Стельмах, II, 1962, 326); // до чого, який. Мати певні нахили, здібності, пристрасть до чого-небудь. Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак, Удався на всеє зле проворний, Завзятіший од всіх бурлак (Котл., I, 1952, 65); — Вже того не знаю, який він до діла, — каже батько, — а що до танців, то вдався: дівчатами, як мухами, увиває (Вовчок, I, 1955, 200); — Хіба його не видно й спершу було, що він [Чіпка] чоловік путящий? Чи до роботи, чи до майстерства — до всього вдався! (Мирний, II, 1954, 246).

Не вдатися, розм.: а) (без додатка) бути безталанним, невдахою в житті. Ой біда, біда, що я не вдався: Брів через річеньку та й не вмивався (Чуб., V, 1874, 88); б) (ким) не змогти набутися певної професії, кваліфікації і т. ін. Ба, та що робити, — публіцистом не вдалася, а белетристика така химерна штука (Л. Укр., V, 1956, 59); в) (чим) бути позбавленим якоїсь риси, властивості і т. ін. Марко хлопець душевний, здатний, так не вдався красою! (Горд., Дівчина.., 1954, 202).

3. перев. док., у кого, рідко на кого. Народитися, вирости схожим на кого-небудь, успадкувати чийсь риси, особливості, якості. На виріст, і на силу, й на личко у батька удався [Андрій] (Вовчок, I, 1955, 277); Настя вдалася на свою матір і була невсипуща господиня (Н.-Лев., VI, 1966, 396); — Хай би їх у мене десятеро, то одно в одно не вдасться; а то ж він [Чіпка] у мене один, як порошина в оці! (Мирний, II, 1954, 178); Характером Іван увесь удався в батька, і нехай каміння летить в очі, а він стоятиме на своєму (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9).

4. у що. Впадати в якийсь стан (звичайно важкий); перейматися якимсь настроєм. Не вдавайся в розпач, друже, — Бо в годину ту страшну Я розвію самотину, Здала серцем прилину (Дн. Чайка, Тв., 1960, 267); Матрона Іванівна жінка вразлива, чутлива, не дає далі Остапові слова вимовити, благає його не вдаватися у журбу (Горд., II, 1959, 300); — Дочко моя, знов мені снівся твій батько і так страшно!.. — казала Нимидора дочці, і од того часу вона стала журитися і вдалась в сум (Н.-Лев., II, 1956, 247).

Удаватися (удатися) в паніку див. паніка; Удаватися (удатися) в пиху — заноситися, зазнаватися. Офіцери поводитись делікатно, обходились з товариством просто, не вдавались в столичну пиху, жартували (Н.-Лев., III, 1956, 139); **Удаватися (удатися) в тугу див. туга.**

5. у що, рідше до чого. Зосереджувати свої дії, діяльність, увагу на чому-небудь, займатися чимось. Не вдавайся в сварку, бо будеш битий (Номис, 1864, № 3284); Еней по щастю без поміхи Вдавався в жарти, ігри, сміхи (Котл., I, 1952, 175); У батька і корів'як [корівок] дві, і коней четверо. Зимою столярює, літом у хліборобство вдається (Барв., Опов., 1902, № 407); У Львові [Юрась] на одну ногу з професорами.. В політику вдався (Чорн., Визвол. земля, 1950, 26); До перекладів і переспівів з східних мов А. Кримський вдався дуже рано, фактично тоді, коли почав перекладати і з російських поетів та писати свої перші вірші (Рад.

літ-во, 6, 1967, 46); Усе своє життя від Митро мріяв розбагатіти. А як його розбагатієш, коли землі — кіт наплакав. Тоді він удався до комерції (Минко, Моя Минківка, 1962, 13).

Удаватися (удатися) в подробиці (тонкощі) — приділяти багато уваги найменшим деталям чого-небудь, другорядним обставинам і т. ін. Легіник ображався і платив тою ж самою монетою, негречно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ (Хотк., II, 1966, 162); Удаватися в химери див. химера; Удаватися (удатися) до крайнощів (крайності) див. крайнощі, крайність; Удатися навтіки (до втечі і т. ін.) — утекти. — Видно, знала [Юліана], чим та пахне справа, і ще ніччю навтіки вдалася! (Фр., XII, 1953, 333); Проте, ради справедливості, треба сказати, що Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятих (Гончар, III, 1959, 187).

6. до кого. Звертатися до кого-небудь (з якимсь проханням, у якій-небудь справі тощо). До брата його мені не радили вдаватися, бо, кажуть, вони були посварені здавна і сливе не зналися (Л. Укр., V, 1956, 247); Весною знов починалися приступи кашлю, Чуплак вдавався до лікарів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 181); — Скрутіть мені, голубе, цигарочку, — вдався він до мене, забачивши, що я збираюся закурити (Вас., Вибр., 1954, 86); Товариші не пішли до суду, а вдалися до президії об'єднаних профспілок, і там справу було вирішено на їхню користь (Вільде, Сестри., 1958, 119); — Ми до командира куреня, — удався Смирнов до старшого варті (Головко., II, 1957, 531); // у сполуч. із сл. до душі, до серця, до честі тощо. Звертаючись до кого-небудь, намагатися вплинути на його почуття. [В а л е н т:] Здається, промова та була з найкращих.. І що ж? Кому ж ти розсипав ті перли ясного розуму? Якісь діди, засушені в пергаментях, шукали параграфів по кодексах в той час, як ти вдавався до душі та серця! (Л. Укр., III, 1952, 290); — На соймі вимагали, щоб до них [козаків] поставилися як до ворожого війська, але король видав тільки універсал, вдаючись до їх громадського почуття і честі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 31).

7. до чого, рідко на що. Використовувати, застосовувати що-небудь як засіб для здійснення чогось. Під час наступу Щорс вдавався до виробленої ним уже тактики: заходив до ворога з тилу і флангів, наносив блискавичний удар, не даючи противникові опам'ятатись, продовжував бій до повного розгрому (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); Якщо, перекладаючи китайських, японських, індійських авторів, ми довго ще будемо примушені вдаватися до цього лукавого паліативу — підрядника, то слов'янських письменників росіяни, українці, білоруси повинні перекладати з оригіналу при вмілому користуванні словником (Рильський, IX, 1962, 70); Глоба боявся їх [піонерів], маленьких і беззахисних, коли вирішив вдатись до зброї (Собко, Скеля., 1961, 140); Доведеться вдатися до прапорців. — Яких прапорців? — Звісно яких! Червоних! Вовки лякаються червоного (Тулуб, В степу., 1964, 209); Остап вирішив удатися на хитрощі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 363).

8. у що, рідко. Глибоко вклинюватися, врізуватися в що-небудь. Місце над морем. Море вдається затокою в скелистий берег (Л. Укр., I, 1951, 157); Частина суші, яка вдається в воду, називається півостровом (Фіз. геогр., 5, 1956, 55).

9. тільки док., куди, розм. Відправитися, податися куди-небудь. Комісія удалася на місце злочину до лісу (Коб., II, 1956, 204); — Треба йти, пане Кузьмо. До Переяслава вдамся, хлопця до матері одведу... (Ле, Побратими, 1954, 6).

10. діал. Здаватися. Зразу й не розібрати було, чи є хто живий на веранді, бо обличчя людей, набравшись незвичайного відтінку од зеленого сьйва, удавалися мов які примари не з цього світу (Дн. Чайка, Тв., 1960, 44); — Мені вдалося, що хтось гомонів у саду!.. (Вас., II, 1959, 61).

УДАВИТИ¹ (ВДАВИТИ), удавлю, удавши; мн. удавлять; док., перех. Умертвити, стискаючи горло; задупити. Не вмер Данило — болячка вдавила (Номис, 1864, № 8043); [Г р и в а:] І тепер ще така кипить у грудях злість, коли згадаю Саву, що сам себе, здається б, удавив (К.-Карий, II, 1960, 281); // перен. Припинити вияв чого-небудь. — Загірного? — стиха обоє разом перепитали вони, не маючи змоги удавити хижої радості (Вас., IV, 1960, 29).

◇ Удавили сльози кого — від плачу комусь стиснуло горло. Удавили сльози Оленку, не знає, що вже й робити (Тесл., 3 книги життя, 1949, 134).

УДАВИТИ² див. вдавлювати.

УДАВИТИСЯ¹ (ВДАВИТИСЯ), удавлюся, удавшись; мн. удавляться; док. 1. Забити собі горло великим шматком їжі; подавитися. Соловейко вдавився ячмінним колосом, а зозуля мандрикою вдавилася (Номис, 1864, № 471); Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася. З тим устала із-за столу (Мирний, III, 1954, 47); Раз якось удавилася [баба] глевким хлібом. Дід Прокіп, щоб урятувати її, почав щосили гупати в плечі (Панч, На калин. мості, 1965, 6); *У порівн. Він зустрівся з лютим поглядом свого Василя і замовк, як удавився картоплиною (Чорн., Потік., 1956, 274); Ніколи Таня не бачила його таким. Губи бліді, надривно дихає, щось хоче сказати й не може — наче вдавився (Гончар, Людина., 1960, 8); // Задохнутися (від диму). Лука вдавився димом і довго відкашлювався (Чорн., Потік., 1956, 384).

2. розм. Заподіяти собі смерть, повісившись. Тільки не лайсь Та не знущайсь (Бо кепська вийде справа, Як зашморгуєш Та й удавлюєш Стрічкою Станіслава)... (Г.-Арт., Байки., 1958, 160); Коли б не жив чоловік надією, то давно б удавився (Стельмах, I, 1962, 588); // наказ. сп., вульг. Уживається як лайливе побажання. — На! з'їж оце своє писання та хоч вдався ним! Йди переписуй зараз наново (Н.-Лев., IV, 1956, 313); Згадала я зозульників дурних, — Бодай вони мандрикою вдавились, — Як кукувала я — за мною волочились, Тепер хоч би один на сміх... (Гл., Вибр., 1951, 134).

УДАВИТИСЯ² див. вдавлюватися.

УДАВКА, и, ж., рідко. Те саме, що зашморг.

УДАВЛЕНИЙ¹ (ВДАВЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до удавити¹.

УДАВЛЕНИЙ² див. вдавлений¹.

УДАВЛЕННЯ¹ (ВДАВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. удавити¹ і удаватися¹ 2.

УДАВЛЕННЯ², УДАВЛЮВАННЯ, УДАВЛЮВАТИ, УДАВЛЮВАТИСЯ, УДАЛЕЧ, УДАЛЕЧИНІ, УДАЛЕЧІНЬ, УДАЛИЙ, УДАЛИНІ, УДАЛИНУ, УДАЛО, УДАЛЬ див. вдавлення, вдавлювання і т. д.

УДАНИЙ¹ (ВДАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до удати 3, 4. [К е м б л ь (Придивляється до фігурки):] Ха-ха-ха-ха! Та й здорово ж уданий! Як вилитий наш батько Годвінсон! (Л. Укр., III, 1952, 31).

2. у знач. прикм., рідко. Неширий, наганий. — Добрий день вам, панно Маню! — обізвався я з уданим супокоем і подав їй руку (Коб., III, 1956, 27); На обличчі Віри Павлівни грала усмішка, не знати тільки, чи уда-на, чи правдива... (Хотк., I, 1966, 38).

УДАНИЙ² (ВДАНИЙ), а, е, на що, до чого та без додатка, заст., рідко. Здібний. Він до всього вданий

(Сл. Гр.); *Наш рід не заможний, не кудлатий, як там кажуть, да уданий* (Барв., Опов., 1902, 425); *Уданий на зальоти*.

УДА́НІСТЬ (ВДА́НІСТЬ), ності, с., рідко. Абстр. ім. до **уд́аний** ¹ 2. *Мені тут все чуже, розгадане і знане, / під шатром золоченим нема Ні таїнства, ні дару, ні омани, — Лише нічев'я слів, уданість тайн сама* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 13).

УДА́Р (ВДАР), у, ч. 1. Різкий сильний поштовх, що утворюється внаслідок короткочасного зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом. *Лигар ударом макогона Дух випустив із Емфіона* (Котл., I, 1952, 236); *Юра мав вже скалічену руку, але щасливим вдаром раптом зламав надвоє Іванову бартку* (Коцюб., II, 1955, 343); *Непроворний на вигляд, він у бою гасав на коні, як чорт, і не раз тішив самого Богуна своїми дужими і хвацькими шабельними ударами* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 218); *Гуркіт прибою долинав до «Константина», і, вторуючи йому, гуло в трюмі при кожному новому ударі хвилі* (Тулуб, В степу., 1964, 394); *Під його ударами двері аж вгинались, і гуркіт котився луною на чотири квартали довкола* (Смолич, Театр., 1940, 253); *Навіть дуже сильний удар воратар може відбити, коли він його чекає* (Наука., 5, 1968, 45); *У порівн. *Його [М. Драгоманова] статті і листи — то були для великої більшості галичан мов удари батого* (Коцюб., III, 1956, 32); // Поштовхоподібне коливання (серця, пульсу). *Ти йшла, мов пісня, до дібров Під вдарі серця, рокіт грому. А може, це не ти — любов йшла у образі твоєму* (Стельмах, V, 1963, 284); *Шістсот ударів на хвилину, або десять на секунду, — з такою незвичайною частотою скорочується серце голу́ба, коли він летить* (Хлібороб Укр., 3, 1966, 47); // перен. Швидка, разюча дія чого-небудь (перев. про стихійні явища). *Під удари вітру злісні, що летить над морем нив, відчинив вікно я пісні, серце пісні відчинив* (Сос., II, 1958, 127); *В когось із переселенців знайшлася свічка-гromовиця, що оберігала селянську оселю від удару блискавиці, може, вона врятує й життя селянки від наглої смерті* (Стельмах, I, 1962, 168); *Чума, віспа, холера... Від їхніх ударів гинули цивілізації, розваливалися імперії, зникали з лиця землі цілі народи* (Наука., 12, 1966, 20).

△ **Ві́льний уда́р** див. **ві́льний**; **Кутові́й уда́р** див. **кутові́й**.

◇ **Уда́р у спіну** — підступний вчинок, зрадницькі дії кого-небудь. *Врангелівський удар у спину революції, загроза Донецькому басейнові заставили всіх по-новому оцінити кримську небезпеку* (Гончар, II, 1959, 302).

2. Звук, що утворюється внаслідок зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом. *Чути глухі удари великого бубна, мов далекий гуркіт грому* (Фр., II, 1950, 73); *А молота удари Із кузні аж до туч Гули, і грали, грали З громами обіруч* (Ус., На.. берегах, 1951, 22); *Чути два удари дзвона, потім свисток і гуркіт поїзда* (Коч., II, 1956, 241); // Звук, що утворюється пострілом, розривом міни, снаряда, вибухом бомби і т. ін. *Од гарматних ударів гриміло хмарне небо* (Сос., II, 1958, 472); *Дим... вогонь... удари бомбові... З острова Сарпінського гармати б'ють на центр* (Гонч., Вибр., 1959, 200); *Чакляючі удари мінометів, лункі постріли сорокап'яток губилися в важкому позіханні фортечних гармат-велетнів* (Гончар, III, 1959, 415); // Звук, що утворюється годинниковим механізмом на позначення часу. *Полічила [Мирослава] удари: п'ять годин* (Головко, II, 1957, 593); *Коли згодом замер дванадцятий удар, мірошник вийшов із своєї схованки й попрямував до млина* (Шиян, Баланда, 1957, 109).

Уда́р грóму — звук, утворюваний електричними розрядами в атмосфері. *Гримнули грому розкотисті вдарі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 91).

3. **Стрімкий напад, атака.** — *Другий взвод буде в заставі, за квартал від казарми. Щоб в разі якої несподіванки прийняти на себе удар* (Головко, II, 1957, 507); *Перед рішучим ударом Білогрудові доведеться з частиною свого взводу піти в глибоку розвідку в тил ворога* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 99); *Побачивши, що лобовим ударом застави не взяти, вже десь опівдні Шпуль наказав припинити безглузді атаки* (Збан., Між.. людьми, 1955, 47); // перен. Рішучі дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь. *Ми чудово зуміли використати українське повстанство для повалення гетьманату, для розгрому німців, для нанесення смертельного удару по хижаків світового імперіалізму* (Гончар, II, 1959, 115); *Фашизм спрямовує свій удар насамперед проти комуністичних партій, як найбільш послідовних, стійких і невідкупних захисників інтересів робітничого класу і всіх трудящих* (Програма КПРС, 1961, 46); *Головним об'єктом сатиричного удару [поет] В. Самійленко обрав самодержавство* (Рад. літ-во, 4, 1971, 62); // перен. Велика шкода, втрата, заподіяні кому-, чому-небудь. *Комісар ходив мов отроєний [отруєний]. А вже се відкриття [обгорілі люди в сіні] — страшенний удар для репутації столиці краю* (Фр., IV, 1950, 48); *Загарбання турками узбережжя Чорного моря в кінці XV ст. завдало торгівлі між Заходом і Сходом [через Україну] сильного удару* (Іст. УРСР, I, 1953, 126).

Бу́ти (перебува́ти і т. ін.) під уда́ром: а) бути в такому становищі, коли можуть напасти, атакувати. *У вересні сорок першого неподалік Азовська прорвалися гітлерівці. Завод під ударом* (Рудь, Гомін., 1959, 7); б) бути під загрозою чого-небудь, у критичному становищі; **Одні́м уда́ром** — швидко, рішуче, за одним разом. — *Тільки ми, більшовики-ленінці, розрубали все одним ударом — роздали землю трудовому народові!* (Гончар, II, 1959, 228); **Ста́вити (поста́вити) під уда́р (удари́) кого, що** — доводити кого-, що-небудь до загрозового, критичного становища.

△ **Лобові́й уда́р** див. **лобові́й**.

4. **перен.** Раптова неприємність, несподіване горе, важке потрясіння. *Суд лікарів був страшним ударом для родини* (Кобр., Вибр., 1954, 38); *У відділі наросвіти його ніхто не докоряв. Лише сказали, що є думка від педагогічної роботи його звільнити. Боженко здригнув. Такого жорстокого удару він не ждав* (Дор., Не повтор., 1968, 148).

Уда́р до́лі (життя́ і т. ін.) — важке горе, нещастя, яке доводиться переживати кому-небудь.

5. **розм.** Важкий хворобливий стан, викликаний крововиливом у мозок або закупоренням мозкової судини. *У начальника одного разу вже був удар, тому курити йому лікарі заборонили категорично* (Собко, Біле полум'я, 1952, 103); // Тяжке ураження центральної нервової системи, супроводжуване важким станом усього організму. *Вся дрижала [Маруся]. Зараз же уявляла собі, як хапають маленьку дитиночку за ніжку, б'ють голівку об камінь.. О-о-о!.. була близькою нервового удару* (Хотк., II, 1966, 203).

△ **Соня́чний уда́р** див. **соня́чний**; **Тепло́вий уда́р** див. **тепло́вий**.

◆ **Бу́ти в уда́рі** — перебувати у стані піднесення, натхнення, мати піднесений настрій. *Діденко був особливо сьогодні в ударі* (Головко, II, 1957, 486); *З уда́ром, рідко — з піднесенням, натхненно. На біду, хлопчишка [хлопчисько] якийсь струже собі щось за плотом і в це горло витинає опришківської співанки.. І то так різко, дзвінко, з ударом!* (Хотк., II, 1966, 190).

УДАРЕМНИТИ, ню, ниш, док., перех. Зробити даремним, марним. *За наказом Галіл-паші відбудовано висаджений у повітря під час облоги «старий замок».. Саме це ударемнило заміри Собєського повернути Кам'янець-Подільський Річі Посполитій* (Наука., 7, 1970, 42); *Власті розкрили організований в найменших деталях замах, ударемнивши його в останній хвилині* (Галлан, I, 1960, 525).

УДАРЕНИЙ (ВДАРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ударити 1—3, 5. *Сердито вдарений нагаєм кінь скочив* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 8); *У порівн. Обидва здригнулися, немов ударені громом (Мик., II, 1957, 193); // *ударено, безос. присудк. сл. Двох селян добре вже було вдарено камінням, а третій був у крові після Ярошевого шворня* (Гр., II, 1963, 297); *Скоро бовкнули в дзвони до церкви, стояв він [Олексій], випроставшись, зовсім готовий. Ударено вдруге у дзвони — вже він іде селом* (П. Куліш, Вибр., 1969, 300); // у знач. ім. **ударений**, ного, ч. Той, кого ударили чим-небудь. *Ударений вийшов з хати, а йдучи, грозив Іванові, що ще з ним десь стрінеться* (Март., Тв., 1954, 282); *Ударений застогнав і надлюдським зусиллям звівся на коліна* (Ле, Наливайко, 1957, 84).

УДАРИТИ див. ударяти.

УДАРИТИСЯ див. ударятися.

УДАРНИЙ¹, а, е. 1. Стос. до удару, ударів (у 1 знач.). *Ручне клеймування здійснюють ударним способом за допомогою ручних клейм і молотка* (Технол. різального інстр., 1959, 196); *Є у фізіології таке поняття — ударний об'єм серця. Під цим терміном розуміють кількість крові, яку викидає серце в аорту за одне скорочення* (Знання., 12, 1966, 4); // Признач. робити удар, удари. *Ковалі довго промарудились біля замка, в якому не було ролика, що відтягує ударний механізм, потім до замка уміло приклепали чималу залізязку* (Стельмах, II, 1962, 191); *Основною робочою частиною черепашковоловлювачів є коритоподібний ківш з передньою, так званою ударною, рейкою* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 58); // Який здійснюється за допомогою удару. *Ударне буріння; Ударне штампування.*

△ **Ударна хвиля** див. хвиля; **Ударні інструменти** — музичні інструменти (барабан, бубон і т. ін.), звуки з яких видобувають за допомогою ударів. *Найстаріші писемні пам'ятки та предмети матеріальної культури народу свідчать, що ударні інструменти за часом виникнення є найдавнішими* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 9).

2. Признач. завдати вирішального удару по ворогові. *Ударна танкова армада генерала Родова навпростець поспішала степом, назустріч дивізіям наступаючого Сталінградського фронту...* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 434); *Ударні групи повинні були несподівано і навально звирватися на Керченський берег, відкинути німецьких фашистів в глибоку півострова і утримувати плацдарм до підходу головних сил* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 169); *Збираючись в ударний кулак, ущільнюючись, полки готувались до вирішального штурму* (Гончар, III, 1959, 388).

УДАРНИЙ², а, е. 1. Пов'язаний з масовим рухом ударників, з передовими методами соціалістичного змагання. *Річ у їхній ударній роботі. Проценти виконання норм вони дають тризначні* (Вишня, I, 1956, 338); *І ось ударна бригада комсомольського батальйону [бетонярів] встановила світовий рекорд* (Цюпа, Україна., 1960, 61); // Який виконується прискореними темпами; терміновий, негайний. *У лабораторіях ударним порядком аналізувалися проби трансфузованої та живої крові першого пацієнта, його лімфи, слини, поту* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 235).

2. Першочерговий, особливо важливий, який виконується найпередовішими методами і в найшвидшому темпі праці (перев. про будову). *На ударних комсомольських будовах десятки тисяч юнаків і дівчат проходять хорошу школу виховання, вчать переборювати труднощі, набувають навички господарювання* (Ком. Укр., 5, 1963, 19); *XVIII з'їзд ЛКСМУ оголосив спорудження гірничозбагачувальних комбінатів ударними комсомольськими будовами* (Знання., 1, 1969, 16); // Який виконує першочергові і найважливіші завдання; спрямований на виконання таких завдань. *Комсомол, говорив Ленін, повинен стати ударною групою, яка в усякій роботі подає свою допомогу, виявляє свою ініціативу, свій почин* (Біогр. Леніна, 1955, 223); *В дні напруження боротьби на фронті, боротьби з бандитизмом — ударною робилася політ-агітробота освітніх органів* (Еллан, II, 1958, 80).

УДАРНИК¹, а, ч. 1. Частина затвора вогнепальної зброї, признач. для розбивання капсуля патрона під час пострілу. *Павло націлювся й вистрілював. Цокнує ударник* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 47).

2. Деталь, спеціальне пристосування в механізмі, інструменті, за допомогою якого здійснюється удар з певною метою. *Бувало, що зіпсується на міні ударник або вчиниться хімічна реакція в гримучім живім сріблі капсуля. Візьмуть розриватися тоді міні на пароплаві* (Ю. Янов., II, 1958, 33); *Щоб привести вогнегасник в дію, його знімають із стіни й ударають загостреним кінцем об підлогу. Ударник розбиває склянку з сірчаною кислотою і вона стикається з содою* (Уроки.. хіміка, 1956, 44).

3. розм. В оркестрі — виконавець партій на ударних інструментах.

4. Боєць військового підрозділу, призначеного завдати вирішального удару по ворогові.

УДАРНИК², а, ч. Активний учасник соціалістичного змагання і руху за комуністичну працю, передовик виробництва. *Ті, хто оголосив себе ударником або підписав договір на соцзмагання, закликали присутніх наслідувати їх приклад* (Шовк., Інженери, 1948, 262); *Я хочу ударником бути, як і ти, бо світять нам зорі одної мети* (Сос., I, 1957, 448).

Ударник комуністичної праці — передовий учасник масового руху трудящих СРСР за комуністичне ставлення до праці, за створення матеріально-технічної бази комунізму й виховання людини комуністичного суспільства. *На ряді підприємств ударники комуністичної праці становлять переважну більшість працюючих* (Ком. Укр., 6, 1975, 64).

УДАРНИЦТВО, а, с. Одна з форм масового соціалістичного змагання трудящих СРСР за підвищення продуктивності праці і високі темпи розвитку виробництва; праця ударними методами, прискореними темпами. *Сафарову завжди була ясна кінцева мета цієї боротьби з морем, соцзмагання й ударництва, боротьби за кожну нову свердловину* (Донч., II, 1956, 93); *У другій половині 1929 р. соціалістичне змагання почало переходити від початкових форм до вищих. З ініціативи комсомольців виникло ударництво, яке швидко поширилось по всій Радянській країні* (Іст. УРСР, II, 1957, 345).

УДАРНИЦЯ, і, ж. Жін. до ударник². *Зварниця-ударниця у косинці білій — Бронзове обличчя, руки загрубілі...* (Забашта, Нові береги, 1950, 41).

УДАРНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до ударник², ударництво. *Громадянська війна, відбудова народного господарства, ударницький і стахановський рух... — ось на чому зосереджували свою творчу увагу українські прозаїки в останнє десятиріччя перед Великою Вітчизняною війною* (Вітч., 7, 1967, 175).

УДАРНІСТЬ¹, ності, ж. Абстр. ім. до удáрний¹.

УДАРНІСТЬ², ності, ж. Якість за знач. удáрний². З метою внесення більшої ясності в справу визначення ударності підприємств зобов'язати Промбюро і Рад-трудоарм переглянути групи ударних підприємств УРСР (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 83).

УДАРНО. Присл. до удáрний². Працюй ударно — житимеш гарно! (Укр.. присл., 1955, 346); Та й подумав, що ж я не марно Ремісниче скінчив у місті, Діло знав, і робив ударно, І виконував план на двісті (Забашта, Нові береги, 1950, 48).

УДАРУВАТИ (ВДАРУВАТИ), ую, уєш, док., перех., рідко. 1. кого чим. Те саме, що обдарувати. Та коли твоя велика ласка Чим слугу свого вдарувати, То даруй мені одного бранця З тих, що там за містом в плузі орють (Фр., XII, 1953, 326).

2. кому що. Те саме, що подарувати. Де твої кіснички подівав: Чи в гай, чи в Дунай покидав, Чи заніс до міста та продав, Чи молодшій сестриці вдарував? (Нар. пісня).

УДАРЯТИ (ВДАРЯТИ), яю, яєш, недок., **УДАРИТИ (ВДАРИТИ)**, рю, риш, док. 1. перех. і неперех., по чому, у що, об що. Чинити удар, удари; бити. — Ні! Не діжде..! — сердилась старенька пані, ударяючи кулаком об кулак (Мирний, I, 1949, 373); Могутнім хвостом ударяв [жит] пароплав по боках і ховався в воду, пірнав під пароплав і підносиє його на своїй спині (Трубл., I, 1955, 186); [С п і в е ц ь:] Як його [пророка] в залізному ярмі виводили в полон з Єрусалиму, він об зруйнований жертвник вдарив сю арфу й кинув строцену додолю (Л. Укр., II, 1951, 154); — З чого ж починати? — вдарив Денис по молодому дубкові сокирою так, що аж листя на ньому затремтіло (Тют., Вир, 1964, 243); І зараз з усіх восьми копит рвонули коні й гаркнули колеса. Холодні скалочки мерзлої дороги, як дробом, ударили в лице, обсипали всього (Головко, II, 1957, 186); // у сполуч. із сл. п о п л е ч і. Плескати по плечах, виражаючи доброзичливе ставлення до когось. — Та ще ти й не бачив, москалю, наших славних діл! — одказує Лушня, ударяючи пушкаря по плечі рукою й опускаючись коло його на лаву (Мирний, II, 1954, 228); — А ти, Мироне, тримайся свого, то не пропадеш. Живи, — вдарив полісовищика кістлявою рукою по плечі, наче дозволяючи йому жити на світі (Стельмах, II, 1962, 45); // Спричиняти удари, поштовхи внаслідок зіткнення з чим-небудь (перев. про вітер, хвилі і т. ін.). Сильний прибій ударяв у берег (Трубл., Вовки., 1936, 17); Я вийшов на вулицю. В обличчя мені ударив вітер, штормовий вихор (Ю. Янов., II, 1958, 57); Хвиля саме вдарилася в борт і каскадом загуркотіла по палубі вгорі (Смолич, Світанок., 1953, 573).

З-за плеча́ (плечей) удáрити див. плечé; Межі плечі удáрити див. плечé; Навідліт удáрити рукою див. наві́д-літ; Удáрити в долоні — голосно плескати в долоні, аплодувати. Потім конференсьє повідомив про черговий виступ, і всі моряки, що сиділи в залі, вдарили в долоні (Кучер, Чорноморці, 1956, 63); Удáрити [себе] в (об) гру́ди [рука́ми, кулако́м] — бити себе руками в груди, запевняючи кого-небудь у чомусь або виражаючи каяття, розпач і т. ін. Як ударить Василь, вислухавши все, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче (Кв.-Осн., II, 1956, 64); — Як ви гадаєте, мушу я жалкувати за цим усім? — Роман ударив себе кулаком у груди і вп'явся очима в генерала (Довж., I, 1958, 344).

◇ Не вдáрити обличчям у грязь (болото) — те саме, що Не вдáрити лицем у грязь (болото) (див. лице́). Природний артист, дотепний співрозмовник, до того ж ще й бандурист і непоганий співак, він мобілізував усі

свої мистецькі здібності, щоб не вдарити обличчям у грязь перед високими панами (Добр., Очак. розмир, 1965, 409); Пáлець об пáлець не вдáрити див. пáлець; Удáрити об (у, в) по́ли [рука́ми] див. по́ла; Ударя́ти (удáрити) кулако́м об (в) кула́к див. кула́к; Ударя́ти (удáрити) по рука́х див. рука́.

2. перех. і неперех. Навмисне завдавати кому-небудь ударів, намагаючись заподіяти біль або убити. От він люльку покуряє, Злегка коника вдаряє, Дужче коника вдаря І говорить до царя (Перв., Казка., 1958, 27); Десь хлопчик недалеко був, На його [голуба] цуркою шпурнув І в голову якраз ударив дуже... (Гл., Вибр., 1951, 77); Роман похитнувся, а Гервасій ще міцніше вдарив хлопця правицею в друге вухо (Стельмах, I, 1962, 464); Хорунжий люто замахнувся нагаєм на курінного Хліба,.. але Хліб так ударив ланцюгом хорунжого, що той тільки несамовито зойкнув і упав мертвим на землю (Довж., I, 1958, 250); // у сполуч. із сл. о б з е м л ю. Кинути з силою на землю кого-, що-небудь. — Бий його лиха година! — скрикнув з розпучкою Семен і вдарив шапкою об землю (Коцюб., I, 1955, 127); Ухопив Марусяк Андрія, здавив полонинською силкою ко́ханою і, піднявши догори, вдарив об землю (Хотк., II, 1966, 199); // перен. Завдавати образи, болю, неприємності кому-небудь. Мені хотілось цим грубим словом ударить читача (Коцюб., III, 1956, 371); Вона [репліка] боляче вдарилася по гострому Явтуховому самолюбстві, але заперечити щось проти цілого натовпу він не зважувався (Епик, Тв., 1958, 279); // кого, по кому — чому, перен. Спрямовувати які-небудь дії, заходи проти когось, піддавати гострій критиці кого-, що-небудь. Треба сказати просто: коли зараз же не буде вжито надзвичайних заходів — то нас можуть дошкульно ударити (Еллан, II, 1958, 250); — Аркадію Аркадійовичу, а кого ж там критикувати?.. — Можете по санітарках, по прибиральницях проїхатись, — пояснив директор. — Ударте й мене за те, що й досі не збудував нового корпусу (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 107); [В і т р о - в и й:] Скликайте, Іване Петровичу, загальні збори колгоспу і починайте бити ледарів і тих, хто їх покриває, а коли не хоче сваритись з ними, то підставляйте свою спину і тоді не ображайтесь, — вдаримо так, що на весь район хвиля піде (Корн., II, 1955, 238).

Немо́в (мов, на́че і т. ін.) хто вдáрив, перев. чим кого — уживається для вираження великого подиву, приголомшення, розгубленості тощо. Наче хто келепом ударив Йосипа по голові... Ба! він сам невільний, він москаль! Його візьмуть, одірвуть від рідного краю, поженуть у чужу сторону, почнуть муштрувати... (Мирний, IV, 1955, 36); І хтозна-чого Юлдаш раптом відчув, що ці слова шпигнули його в самісіньке серце, наче вдарив хто гострим ножем (Донч., I, 1956, 136); Удáрити по ко́нях — шмагнути коней нагайкою, бато́гом і т. ін., спонукаючи до негайного швидкого руху; швидко поїхати звідкись. Старі нехворощани.. розібрали, до чого воно доходитьсь. Вдарили по конях і покрились за гаєм (Барв., Опов., 1902, 153); Довідавшись на ярмарку в Борзні, що дома діти загивають з невідомої хвороби, батько ударив по конях (Довж., Зач. Десна, 1957, 477); Як (на́че і т. ін.) об́ухом (молотко́м, до́вбнею і т. ін.) удáрити [по голові, в го́лову] кого — дуже вразити неприємною несподіванкою. Одно невеличке слівце «Дін», як молотком, ударило її [Мотрю] в голову (Мирний, I, 1949, 240); Наче обухом ударила ця звістка Грицька (Головко, II, 1957, 515).

◇ Ударя́ти (удáрити) лі́хом об зе́млю див. лі́хо¹. 3. перех. і неперех., перен. Дуже впливати на кого-небудь; сильно вражати. Прикро вдарили нас у Вашій примітці до статті Лук[іяновича] слова про те, що

Драгоманов «смертельно хорий» (Л. Укр., V, 1956, 177); Цей здогад аж вдарив Майбороду (Смолич, VI, 1959, 18); // у сполуч. із сл. в серце, по серцю, по первах і т. ін. З особливою силою діяти на свідомість, почуття, викликаючи зворушення, жаль, роздратування тощо. *Іде, вигравуючи міддю, в серце ударяючи, марш* (Бажан, Вибр., 1940, 91); *Промова від перших речень ударила всіх зібраних по серцях* (Фр., VII, 1951, 432); *В школі почувся розгонистий сміх, він боляче вдарив у серце Бараболі* (Стельмах, II, 1962, 85); *Раптом важкий стогін боляче вдарив Марію по нервах* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 124); // перев. у сполуч. зі сл. в голову. Несподівано з'явитися (про яку-небудь думку). *І враз ясно, виразно ударила йому в голову думка: «Згоріла хата, згорів і хліб...»* (Коцюб., I, 1955, 124); *Оксана так і обмерла. Як блискавка, ударила думка — «пропало все!»* (Головко, I, 1957, 115); // безос. — *Ану, покажи свої руки! — Одразу ударило в голову: усе пропало!* (Минко, Моя Минківка, 1962, 73).

◇ **Винó** (горілка і т. ін.) удар'яє (ударило, ударила і т. д.) в голову кому — вино (горілка і т. ін.) викликає (викликало, викликала і т. д.) стан сп'яніння. Вино розбирає, удар'яє в голову, на очі наворачтаються сльози (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 179); *Гаряча варенуха трохи ударила йому в голову* (Н.-Лев., I, 1956, 193); **Кров** удар'яє (ударила) в голову (до голови, в обличчя і т. ін.) див. **кров**; **Ніби** (мов, *на́че, ненáче і т. ін.*) **параліч** (розм. *родімець, грець*) удари́в кого — хто-небудь не може рухатися, впав у стан заціпеніння. Він [Бородавка] став червоний, *на́че його вдарив грець* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 435); **Параліч** (розм. *родімець, грець*) удари́в кого — когось раптом розбив параліч, вразив апоплексичний удар. *Неосудного вдарив параліч. Він упав, охоплений тваринним жахом і скутий неміччю* (Мик., II, 1957, 377); **Трясця** вдари́ла кого — когось почало трясти. Вони пішли в заплив. Все було добре, а назад, коли Андрощук побачив відда́ль між ним і дівчиною, його ударила *трясця*: він почав тонути (Рудь, Гомін., 1959, 7).

4. *перев. док., неперех., розм.* Вистрелити або почати стріляти (з вогнепальної зброї). *У труби затрубили, У дзвони задзвонили, Вдарили з гармати, Знаменами, бунчугами Гетьмана укрили* (Шевч., II, 1963, 159); [О д н а а р а б к а:] *Вставайте, брати, бороніть волю! Станьте за скелі! Підійміть шаблі! Готуйте рушниці! Вдарили, й розніс вітер дим і з димом — наших ворогів* (Н.-Лев., II, 1956, 448); *Хату облили [фашисти] якоюсь сумішшю, піднесли до стріхи смолоскипи, а по вікнах ударили з автоматів...* (Стельмах, Правда., 1961, 312); // безос. *Бережись, Тарасе мій коханий! Нахилийтесь нижче, козаки! Це ж по вас ударило з гармати, полоснуло гулом і огнем...* (Сос., I, 1957, 373); // Вистрелити або почати стріляти (про вогнепальну зброю). *Ворожий автомат ударив з-за ріки...* (Сос., II, 1958, 466); *Перехресним вогнем ударили кулемети* (Грим., Син., 1950, 46).

5. *перех. і неперех.* Влучати, вражаючи (про кулю, снаряд, блискавку і т. ін.). *Євгешка згадав, що блискавиця найчастіше удар'яє в рухливі речі* (Донч., VI, 1957, 82); *Тут його ударила куля* (Ю. Янов., I, 1954, 65); *Деся ворожий шумів броньовик, кулеметів гула стрілянина...* Там, де біла мела хуртовина, в груди ударила куля, як *крик* (Сос., I, 1957, 149); *Страшений гуркіт заглушив його: снаряд ударив просто в палаючу скирту* (Гончар, II, 1959, 326); // безос. *Другим упав Шередега, його ударило в шию* (Тют., Вир, 1964, 535).

Грім би менé вдари́в; **Хай** менé **грім** [серед чистого поля] вдари́ть — уживається як запевнення в правдивості своїх слів, ширості намірів. *Хай мене грім се-*

ред чистого поля вдарить, як я тобі зла зичу... (Зар., На.. світі, 1967, 242); **На́че** (ненáче і т. ін.) **грім** удари́в кого, в кого; **На́че** (ненáче і т. ін.) **грім** з яснóго не́ба удари́в — уживається для вираження великого подиву, приголомшення, розгубленості тощо. *В Моссаковського та в вільшаницьких дідів ненáче вдарив грім. Вони стояли й дивились слідком за Балабухою* (Н.-Лев., III, 1956, 50); — *Пробачте, — на́че грім з яснóго неба удари́в над Павловою головою: нечутно по килимі підійшла Людмила* (Головко, II, 1957, 488); **Хай** ли́ха го́дина вдари́ть тебе́ (вас, їх, на вас і т. ін.) — лайливе побажання комусь нещастя. *Хай на вас лиха година вдарить* (Номис, 1864, № 3740).

6. *перев. док., перех. і неперех., по кому — чому, на кого—що, а також без додатка.* Раптово атакувати ворога. *Одна в його думка — ударити на Іванців табір* (П. Куліш, Вибр., 1969, 170); *Гей, нумо, до зброї!.. Вдаримо на татар і турків* (Пісні та романси., II, 1956, 179); *Ударили втретє — і знову поля. Всі трупом шотландським укриті* (Л. Укр., I, 1951, 355); *Молодиця втрутилась до розмови: «У них [німців] од цього краю варта стоїть, — ви вдарте їх од великого лісу, там безпечніше»* (Ю. Янов., I, 1954, 61); *Щоб знесилити свого противника, Андрій вирішив ударити по Києву* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 54); // *по кому—чому, перен.* Почати енергійно боротися з чимось негативним. *Перед тим, як вдарять по контрреволюції, пройдімось безлюдними вулицями Києва, прислухаймось до перешіптувань, зазирнімо в оселі багатих і бідних* (Довж., I, 1958, 52); [І в а н:] *Я знаю те поле, сам колись мучився на ньому бригадиром. Так буде там завжди, доки не вдарите по суховіях* (Лев., Марія, 1958, 56); // *перен.* Спрямувати якісь заходи або гостру критику проти кого-, чого-небудь. *Насамперед ударили вони [католики] на руський, а властиво староримський (юліанський) календар, якого держалася православна церков* (Фр., XVI, 1955, 415).

7. *перев. док., перех. і неперех., розм.* Швидко, енергійно розпочати якусь дію або зробити, виконати і т. ін. що-небудь. *Підем з Галею до клубу, вдарять нам музики, Подарую їй на свято нові черевики* (Забашта, Квіт., 1960, 128); // *перев. док., також у сполуч. із сл. г о п а к, т р о п а к, м е т е л и ц я і т. ін., розм.* Почати швидко, з запалом танцювати. *Посадила вража баба на трьох яйцях гусака, Сама вийшла на улицу та ударила тропака* (Україна., I, 1960, 343); — *А нуте, діти, отакої! — І старий піднявся, Як ударить, як ушкварить, Аж у боки взявся* (Шевч., II, 1963, 330); *Біля столу Максим хвацько вдарив навприсядки, талець затягнув його під самий стіл і там обірвався* (Стельмах, I, 1962, 213); // *фам.* Швидко піти, побігти. *Маючи все-таки деякий життєвий досвід, я, побачивши лєнінградку із шлангом в руках, зразу вдарив швиденько на той бік вулиці* (Вишня, I, 1956, 305).

◇ **Удари́ти вєслами** (у вєсла) — почати швидко і сильно веслувати. [Б а й д а:] *Пани-товариші! Сідаймо тепер на човни та вдармо веслами* (Н.-Лев., II, 1956, 467); **Удари́ти в закаблúки** див. **закаблúк**; **Удари́ти з ко́пита** — зразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). *Коні ударили з копита, і під ними задзвеніла і бризнула соком березнева земля* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 212); **Удари́ти наві́ткача** — почати швидко тікати. *Відігнавши їх за річка, ми повернулися і знову ударили наві́ткача. Поки солдати не одумались або не наробили гвалту!* (Смолич, I, 1947, 15); **Удари́ти поклі́н** (поклóна, поклóни), *заст.* — низько вклонитися. *Перехрестились, ударили по три поклони, дивлячись на святу церкву, і пішли* (Барв., Опов., 1902, 240); *Далі поставив гість чарку і вдарив*

поклона, а за ним і всі (Свидн., Люборацькі, 1955, 55); **Ударити телегра́му**, розм.— надіслати телеграму. *А перед тим вдаримо додому телеграму, тато виїдуть на станцію і заберуть вас [бабусю]* (Вишня, I, 1956, 324); — *То я Васька заберу до себе,— сказав Михай.* — *Чого ж ти, коли Платон нам телеграму вдарив,— заперечив Сніп* (Зар., На.. світі, 1967, 157); **Ударити чва́лом** — помчати, понестися чвалом (про коней). *Гюргій зв'язав тарпанів за шиї своїм поясом і відпустив їх у поле, тарпани з місця вдарили чвалом, в несамоовитості розшарпали пояс* (Загреб., Диво, 1968, 597); **Ударити чо́лом**, заст.: а) низько вклонитися кому-небудь, шанобливо привітати когось. — *Просимо вас, дядьку, до вітальні, на Шевченків вечір,— низько вдарила чолом Леся* (М. Ол., Леся, 1960, 145); *Княгиня Ольга не стала й перед імператрицею на коліна, вона тільки вклонилась, за нею схилили голови, вдарили чолом всі руські жони* (Скл., Святослав, 1959, 152); б) звернутися до кого-небудь з уклінним проханням про щось, із скаргою на когось. *Тоді ж Стадницький, розуміючи примхи настрою і часу, вдарив чолом цариці на дворянство* (Стельмах, I, 1962, 15).

8. *перех. і у що.* Ударом, ударами по чомусь, у щонебудь створювати звук. *На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий дзвінкий гук задрижав і розлився по селі на всі долини* (Н.-Лев., II, 1956, 267); *На пероні з осик тихо падало листя жовтаве, чоловік у червоному картузі вдарив у дзвінок двічі, пройшли дівчата юрбою по перону за станцію* (Головка, II, 1957, 9); — *Коли з Івчанки відступали австрійці, не хотів чоловік, щоб переходили через його село. Заліз у берег і вдарив ложкою в порожнє відро. Та так ударив, що навіть австрійські кулеметники не відрізняли дудніння відра від кулемета* (Стельмах, II, 1962, 214); *У порівн. *Заспівав [Назар], як у дзвін ударив* (Вовчок, I, 1955, 131); *Всі троє загомоніли, мов у дзвони вдарили* (Барв., Опов., 1902, 84); // у сполуч. із сл. в б у б о н, в с т р у н и, п о с т р у н а х і т. ін. Почати грати (на деяких музичних інструментах — ударних і струнних). *От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив!* (Кв.-Осн., II, 1956, 292); *Посідали. Розв'язав торбину, Вийняв кобзу, разів зо два Ударив по рваних* (Шевч., I, 1951, 155); *А струни плакали.. Не в бій,— вони нас кликали в утому...* Та от — прийшов співець новий і в струни вдарив по-новому, і ми здригнули! (Сос., I, 1957, 231); *Образно. *Рівно вдар смичком По людських серцях, Щоб ніхто кругом Не згасав у снах* (Рильський, I, 1960, 276); // Голосно заспівати. *Дужі голоси вдарили чумацьку пісню* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Чутно, як зовсім близько хлопці голосно вдарили парубоцької [пісні]* (Мик., I, 1957, 244); // без додатка. Почати видавати характерні уривчасті звуки (про деяких птахів). *Півень ударив утретє, почало край неба червоніти, а його [Федора] немає, немає* (Мирний, I, 1954, 311); *Перепел ударив, неба край біліє* (Манж., Тв., 1955, 110); *І стала хороша у птаха питати, Чи довго ще в світі їй весни стрівати? Зирнула їй пильно зозуля у вічі, Роззявила ротика й вдарила тричі* (Щог., Поезії, 1958, 294); // в що, на що, до чого, що. Сповіщати про щось, давати якийсь сигнал за допомогою звуків. *Тільки що вдарили в дзвін до утрени, вже він [сотник] і скочив, і розбудив пана писаря Пістряка* (Кв.-Осн., II, 1956, 213); *Тільки що Яків вийшов з хати, як вдарив дзвін на пожежу* (Мирний, I, 1954, 229); *Як же вдарили в казани до обіду, тоді ціла купа запорожців кинулась до Кирила Тура; одв'язали од стовпа* (П. Куліш, Вибр., 1969, 146); *Ну що ж, музико, вдар відбій, і не в жалі оті свайбові [весільні], а в мужність смуток перелий мові першої любові* (Гонч., Вибр., 1959, 32).

Ударити на гвалт (на спб́лох) — подати сигнал тривоги, сповістити про небезпеку ударами в дзвін, по металевих предметах тощо. *Пожежа була недалеко од Романової оселі. Вдарили в дзвін на гвалт* (Н.-Лев., VI, 1966, 415); *Коли ж добіг до церковної огорожі, драгуни вже з кількох боків оточували село. Парубок щосили ударив на гвалт* (Стельмах, I, 1962, 641); *Нарешті залунав дзвін на інтерналі. Хтось додумався вдарити на сполох* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 308); *Так і жив Яресько, місяцями не злазячи з коня охороняючи з хлопцями степ, аж поки чаплінський дзвін не вдарив оце на сполох* (Гончар, II, 1959, 33); **Ударити триво́гу див. триво́га.**

9. *неперех.* Звучати різко, сильно; лунати, розноситися. *От вдаряє акорд. Папа заграє! Як зразу стає спокійно і затишно* (Смолич, II, 1958, 13); *Коли сонце стало високо, вдарив із дзвіниці дзвін; хитнув повітря і можем пройшов в серце* (Коцюб., II, 1955, 178); *Деся далеко у вечірньому тихому повітрі весело вдарили святкові бубни* (Гончар, Новели, 1954, 37); *В тиші зоряній Гарматні вдарили салюти На честь, на славу, на хвалу* (Мал., Любов, 1946, 41); // Дзвоном позначати час (про ритмічні удари годинника). *Аж ось на ратуші вдарила перша година* (Фр., VII, 1951, 258); // безос. *Вже вдарило північ* (Н.-Лев., III, 1956, 162); *Вдаряє дванадцять На башті Кремля!..* (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 123); // із сл. грі м. Раптово і з великою силою гриміти. *Коли тут як ударить грім, як хрясне! так усі й заціпили* (Барв., Опов., 1902, 220); *Різнула блискавиця, мов крикнули зразу всі простори і гори, і — вдарив грім!* (Хотк., II, 1966, 220); // безос. *Відтіля ударило громом і посипало градом!* (Мирний, V, 1955, 334).

10. *неперех., рідко перех.* Маючи значну інтенсивність, дуже освітлювати, сильно звучати, чути, звичайно з силою діяти на органи чуттів людини (про світло, звуки, запах і т. ін.). *Проміння місяця вдаряло йому просто в лице, і в цих променях ясно видно було бридку пику* (Смолич, I, 1958, 79); *Крізь голубий морозяний туман Трави посохлої ударив запах милий* (Рильський, Поеми, 1957, 23); *Зупинився коло мартенівської печі, спека його вдарила із засипних вікон, півтори тисячі градусів спека* (Ю. Янов., II, 1958, 241); *Широкий майдан ударив гамором, дзвінками трамваїв, вигуками продавців газет* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 306); // безос., чим. *Як тільки я перейшла сіни, ще мокрі після вчорашньої зливи, і одчинила двері в шкільну кімнату, на мене вдарило холодною вільгістю, мов з льоху* (Л. Укр., III, 1952, 572); *Коли відчинили двері, з світлиці вдарило міцним самосадом, самогоном, яблуками і розпареним їдким потом* (Стельмах, II, 1962, 368); // у що, по чому. Проникати кудись, досягати чогось, яскраво освітлювати щось (про світло). *Очі з червоного намиста [у роблених голубів] світили на всю хату, коли вдаряв у них сонячний промінь* (Мирний, I, 1949, 359); *Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих хатах* (Вовчок, I, 1955, 24); *Сонечко вдарить по тих дукачах препишних.. сяє Маруся — квітка квіткою!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 265); *В щілину дверей ударив промінь, і раптом засвітилося в льоху* (Ле, Україна, 1940, 409).

◇ **Ударити в ніс див. ніс; Ударити в б́чі (у ві́чі):** а) яскраво освітити, засліплюючи (про сильне, різке світло або блиск). *Шумом, горілкою, паленим чимсь дихнуло на мене, коли я відчинила двері. Світло вдарило мені в очі, і я деякий час нічого не могла розібрати* (Хотк., I, 1966, 65); *Надійка зупинилася над обривом, над безбережжям засніженої далини, що вдарила їй у вічі сліпучим іскристим блиском* (Коз., Листи., 1967, 232); б) вразити своїм виглядом, різко привер-

пути до себе увагу. Хата вдарилася Чіпці в вічі своєю неохайністю (Мирний, II, 1954, 143); Івана кинуло в жар. Червоні літери [стінгазети] вдарили вогнем у очі, й він мало не похитнувся (Кучер, Трудна любов, 1960, 394); «Будував академік Бекетов», — вдарив йому в вічі забризканий кров'ю напис, вирізьблений на стіні (Багмут, Опов., 1959, 75).

11. *перев. док., неперех.* Початися, настати раптово або з великою силою (про явища природи). Пішов він [Котигорошко] підземним світом. Іде та іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град (Укр. казки, 1951, 103); — А вже б час їхати, поки не вдарилася спека, — сказав Мавродін трохи згодом (Н.-Лев., V, 1966, 146); Ще не вдарив мороз, а вже втомлений лист в'яне, жовкне... (Л. Укр., I, 1951, 229); Весна того року, забарившись, ударила дружно; вода з поліських берегів почала прибувати з небувалою силою (Коцюба, Нові береги, 1959, 370); // *безос., чим.* Розвіялись низькі хмари, певно, до кінця пересіяли своє холодне мливо, випогодилося на світанок, зазорилося, вдарило скрипучим морозом (Збан., Сеспель, 1961, 299); // Раптово увійти в чиесь життя (про горе, біду і т. ін.). Все казало, що удар одна-друга негода — і вона [Параска], як зламана, зігнеться (Мирний, IV, 1955, 114); Але минали дні за днями тихо; Здавалося, минуло наше лихо, Та нагло вдарило воно, мов грім (Фр., XIII, 1954, 296); // Вибухати, спалахувати (про війну, повстання тощо). І строки минули — вдарилася війна. І друг подав про себе вістку (Тич., II, 1957, 146); Швидко вдарить повстання, мов крик, світова революція гряде (Сос., I, 1957, 495).

Ударив (ударить) час — те саме, що Настав (настане) час (див. час). Вдарив час, я душою повстала сама проти себе, і тепер вже немає мені вороття (Л. Укр., I, 1951, 268).

12. *неперех.* З силою вириватися назовні (про рідину, повітря і т. ін.); бити сильним струменем. Напередодні з нової свердловини вдарив фонтан (Донч., II, 1956, 71); Старе джерело вдарило з-під землі раптово і несподівано, але так, що тепер зупинити його вже не могла ніяка сила (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 37); Мій друг у рік отой важкий загинув на війні.. І кров із серця в ковилу Ударилася струмком (Гірник, Стартують.., 1963, 53); Раптом велика брила породи сама відвалилася, і з земних грудей могутнім струменем вдарилася вода (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 99); // Рвучко, з силою підійматися вгору (про вогонь, полум'я). Жарке полум'я вдарило вгору, осяваючи купи сонних хат і дерев (Гр., II, 1963, 294); Земля розкололася і вдарилася вгору пружним полум'ям (Гончар, III, 1959, 86).

13. *у сполуч. із сл. у піт, в жар і т. ін., безос., перех., розм.* Раптово викликати певний стан. [Р я б и н а:] Так ось воно як! Аж в піт мене вдарило (Фр., IX, 1952, 82).

Ударило (вдарило) в сон кого — комусь захотілося спати. Одного разу ліг після обіду відпочити.., взяв собі газету (рискнув!) і розгорнув... Як ударило ж мене в сон! (Вишня, I, 1956, 83).

14. *тільки недок., на що, неперех., перен., розм.* Звертати увагу на що-небудь, зважати на щось. Як грім, гуркотів регіт по хаті, та Тимофій на те не вдаряв (Мирний, III, 1954, 88); Багато ходило з поклоном до графа Скаржинського, але граф мало вдаряв на мужицькі поклони й прохання (Донч., III, 1956, 99); // Розраховувати на що-небудь, мати на увазі щось. Він не вдаряв на один обід, а він ударяв на всі зразу (Мирний, I, 1954, 156).

15. *у що, об що, неперех.* Те саме, що ударятися (у 1 знач.). Лопасті [корабля] люто вдаряли об воду, і білясті вали крутилися в зеленій глибині (Досв., Вибр.,

1959, 288); Пхнув щосили прогонич. Залізний болт з брязком ударив у віконницю, аж луна пішла по під високу стелю (Коцюб., II, 1955, 173); Глухо вдарилася в берег фарбовані сходні (Перв., I, 1958, 209).

16. *неперех., заст., рідко.* Робити наголос на якомусь складі. Народ говорить доволі чистою галицькою вимовою.. Акцентують слова трохи по-польському, вдаряючи на передостанній склад (Н.-Лев., II, 1956, 409).

УДАРЯТИСЯ (ВДАРЯТИСЯ), яюся, яєшся, *недок., УДАРИТИСЯ (ВДАРИТИСЯ), рюся, ршся, док.* 1. Наштовхуючись під час руху на кого-, що-небудь, спричиняти удар, удари. От величезний камінь при березі. Ударяючись об нього, вода викрутила дно, і там тепер глибоко (Хотк., II, 1966, 401); Балабуха ввійшов у пасіку. Одна бджола вдарилася в його лице, неначе хто її кинув з усієї сили (Н.-Лев., III, 1956, 21); Вдарившись буферами, шарпнувся, зрушився з місця ешелон (Гончар, II, 1959, 172).

2. Наштовхуючись на кого-, що-небудь, зіштовхуючись з кимось, чимось, зазнавати болю від ударів; забиватися. Марія спіткнулася і з усієї сили ударилася об під лобом (Н.-Лев., II, 1956, 116); Бригадир дав Мишуні перше доручення — допомогти кріпильникам. Хлопець так рвонувся, що вдарився головою об покрівлю (Ю. Янов., II, 1954, 148); — Де ж Іван? — Хай його кат бере! — сердито тріпнула рукою і боляче вдарилася пальцями об.. ослін (Стельмах, II, 1962, 24); *Образно. Шумів ліс, іще раз ударилася грудьми об нього буря і вдруге труснула, і втретє загула, дожидаючи своєї пори (Ю. Янов., I, 1958, 317); *У порівн. Ступивши швидко ходою ступнів з десятків, зупинився [Петро] ізнов, наче об стіну вдарився (П. Куліш, Вибр., 1969, 101); // Стукатися (перев. головою) об щось, навмисне завдаючи собі ударів. — Моя ти доленько! Без його Що я робитиму? До кого Я прихилюся? .. — І небога Кругом зирнула, і о мур, Об мур старою головою Ударилася, і трупом пала Під саму браму (Шевч., II, 1963, 292); Плутаюсь я між могилами та й плутаюсь. Двічі вдарилася лобом об кам'яні хрести, аж синяки собі понабивала (Н.-Лев., III, 1956, 258); Ударилася об землю ластівка — перекинулася старою бабою та й стала під вікном у Олени (Вовчок, I, 1955, 53).

Ударитися в (об) груди [рукамі] — те саме, що Ударити [себе] в (об) груди [рукамі] (див. ударяти). Сердешна Оксана так вдарилася у груди, та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння (Кв.-Осн., II, 1956, 442); Палажка так і вдарилася у груди (Барв., Опов., 1902, 139); Ударитися об (у) полі [рукамі] — те саме, що Ударити об (у, в) полі [рукамі] (див. полі). Увійшов у хату, Ударився об полі: Лазять діти у запічку Голодні і голі (Шевч., II, 1953, 120); Стара Подорожника вдарилася у полі: — Ой, та куди ж ви так швидко? (Збан., Доля, 1961, 71); Кинулись [Орлик з Ластівкою] у такі обійми, що навіть дід Дем'ян ударився руками об полі, а бабуся залилася радісними слізьми (Лев., Драма.., 1967, 168).

3. *до кого, розм., заст.* Звертатися до кого-небудь звичайно з яким-небудь проханням. З цим проханням удараємося і до вельмишановного Марка Лукича (Мирний, V, 1955, 398); Я вдарилася оце до вас, моя госпоженко: усі люди кажуть, що ви.. багато вже декому допомагали (Барв., Опов., 1902, 157); — Такий-то був мені сон, козаче! Проходить день, другий — ніяк його не забуду. Ударилася я до ворожки (П. Куліш, Вибр., 1969, 68).

4. *тільки док., розм.* Відправитися, податися куди-небудь. Вдарився я в Крим з чумаками (Щог., Поезії, 1958, 82); Хацький, обкрутившись на перехресті,

вдарився із своїм транспортом на північну околицю станції (Гончар, III, 1959, 378); Самі вороги доколя, весь світ повний лютих звірів. Мов у темному, страшному лісі заблудила [Маруся] гупої пізної і, куди вдаритися, не знає (Хотк., II, 1966, 95).

Ударитися бігти — швидко побігти. Яків рвав траву, ламав гілля, вертівся між собаками, одгонився — далі ударився бігти (Вас., II, 1959, 64); **Ударитися врозтіч** — розбігтися у різні боки, утекти. Чимала валка парубків показала з вулиці.. Дівчата вдарилися врозтіч (Мирний, III, 1954, 42).

5. тільки док., на кого. Кинутися на кого-небудь; атакувати когось. Та й затягла [Мотря]: «Ой чумаче, чумаче, хрещатий барвінку!» Дівчата й собі підхопили, а чумаки йдуть та тільки поглядають, а далі як ударяться на нас! Ми врозтіч (Вовчок, I, 1955, 59); Тільки Сивоок мужньо вдарився на ромей, сподіваючись пробитись, і таки звалив кількох (Загреб., Диво, 1968, 287).

6. у що, розм. Почати з захопленням робити що-небудь, займатися чим-небудь. А князь тим часом ударився в історію, почав пояснювати причини, що породили опришківство (Гжицький, Опришки, 1962, 44); Син теж любив птицю і в дитинстві собі майстрував крила, а тепер для чогось вдарився в невідому політику (Стельмах, I, 1962, 430); Короткочасна робота вантажником на базі тільки навела його на думку вдаритись у комерцію з картками (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 140).

Ударитися в горілку (до горілки) — почати пиячити. Ото як народився Христос, так, значить, святому Йосипу досадно стало. Все ж таки жінка його, а дитинча від святого духа. От він у горілку й ударився (Україна., I, 1960, 95); Думав [Мартин Прокопович] — до горілки вдаритись, та чистота душі втримала (Коп., Навколо полум'я, 1961, 125); **Ударитися в мандри** — почати мандрувати. Мені нужда, що вона в мандри вдарилась? (Мирний, III, 1954, 115); **Ударитися в слёзи (плач, рідко в плачі)** — почати плакати. Знов дрючаться діти, поки він [Івась] не удариться в слёзи (Григ., Вибр., 1959, 126); Жінка знеможено присіла біля столу, безсила дати раду двом малцям, які на знак протесту проти незрозумілого для них примусу — не лізти до батька, дружно вдарилися в плач (Досв., Вибр., 1959, 236).

7. у що, розм. Впадати у якийсь стан. Не плач, не плач, дівчинонько, не вдаряйся в тугу, Велю тобі заміж іти, бо я знайшов другу (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 286); У гнів, дурень, ударився: ні губами, ні зубами не достане [зірки] (Ковінька, Кутя., 1960, 65).

◇ **Ударитися в образ** (амбіцію) — дуже образитися. — Так що ж я здирник, чи що? — ударився в образ Дзюба (Мирний, I, 1954, 299); — Що? — Кажу — поженимось... Я ж не малолітній, — вдарився Остап в амбіцію (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 263); **Ударитися в крайнощі (крайність)** — те саме, що **Впасти в крайнощі (крайність)** (див. крайнощі, крайність). Із промови д. Глушкевича.. можна би догадуватися, що в таку крайність вдарилися ті молоді люди з властивою всім малоосвіченим людям категоричністю тому лише, що перед тим держалися іншої крайності (Фр., XVI, 1955, 348).

УДАТИ див. удавати.

УДАТИСЯ див. удаватися.

УДАТНИЙ (ВДАТНИЙ), а, е. 1. Який має певні здібності, уміє і може робити що-небудь; здібний. — Що то за парубок! хороший, роботящий, удатний, — се матері втіха від бога, а не син! (Вовчок, I, 1955, 200); Один, ще змалку вдатний, Шпак у Щиглика співає

навчився (Гл., Вибр., 1951, 41); В роботі [Оленка] проворна, вдатна, нарівні з дорослими поле (Горд., II, 1959, 121); Кажуть люди, що я вдатна, Бо ще юна, а вже знатна (Воскр., 3 перцем!, 1957, 79); // до чого, на що, а також з інфін. Який має хист до чого-небудь конкретного. А дід дуже був вдатний рибу ловить (Україна., I, 1960, 320); Дивуються люди, що Чіпка до хазяйства такий удатний! (Мирний, I, 1949, 163); — Я не вдатний до науки й буду господарем! (Коб., II, 1956, 268); [О л я (сміється):] До загсу? Ще втечеш, гляди, з весілля. Ні разу не сказав мені: люблю. Не вдатний ти до справжнього кохання (Підс., Жарти., 1968, 79); // Гарний у всіх відношеннях — вродливий, міцний, здоровий. Марко виходить з-за столу, розправляє плечі, розмахує руками, земля під ним точиться, удатний такий молодець, показний хлопець (Горд., Дівчина., 1954, 170); [С т а р ш и н а:] Ти, дурочко, подумай краще, чим же я не вдатний з себе? (Кроп., I, 1958, 512); — Один ти, Явтуше, на цілому білому світі. Не який там удатний, і стражденний, і нещасний, але мій... (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 205).

2. Який закінчився удачею; успішний. Дехто розказував про свої вдатні чи не зовсім вдатні останні екзамени (Н.-Лев., I, 1956, 618); Вчора був у мене день не з дуже вдатних (Коцюб., III, 1956, 334).

3. Який цілком відповідає певним вимогам. Вони [генеральні репетиції] виходять кращі і вдатніші, ніж концерти (Н.-Лев., III, 1956, 304); Сердечно дякую за Ваш [О. Кобилянської] лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас (Л. Укр., V, 1956, 328).

4. Який точно й виразно передає суть явища; влучний. Передражнювання вийшло таке добре та вдатне, що всі в хаті аж реготалися (Н.-Лев., IV, 1956, 124); Скоро вже перестануть задовольняти [задовольняти] звичайні слова, співаки починають добирати щось міцнішого [чогось міцнішого] — і при вдатній присоленій римі вибухає корчма реготом, мов десь вистрілили з гармати поблизу (Хотк., II, 1966, 416).

УДАТНІСТЬ (ВДАТНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. удатний. Такі походи хоча спершу й будили якийсь сум і острах у душі Максимовій неправдою, крадіжкою, грабунком,.. отже при гульні та вишвалках одного перед другим своєю силою, своєю вдатністю стирали ту чорну думку (Мирний, I, 1949, 230); Складанням д. П. Думки не можна відмовити таланту і вдатності (Фр., XVI, 1955, 157).

УДАТНО (ВДАТНО). Присл. до удатний 2—4. Оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто локальним характером (Коцюб., III, 1956, 206); Іван присів, засичав, а далі давай ревити так удатно та химерно, що всі аж лягали од сміху (Н.-Лев., III, 1956, 318).

УДАЧА, і, ж. Позитивний, бажаний результат чого-небудь, щасливий збіг обставин для когось; успіх. Удачею Турн ободрився (Котл., I, 1952, 240); Удача під Кумейками, на Говтві і Стариці зав'язала їм [полякам] очі; не бачили вони, що наокоу їх діється, і в голову собі не клали, яке лихо стереже (Стор., I, 1957, 367); — Оце так рибина! — вирвалось у Костянтина. — Ще не було нам такої удачі! (Стельмах, I, 1962, 435); Козаки робили набіги на татарські й турецькі володіння на Азовському й Чорному морях і в разі удачі захоплювали добру здобич (Іст. СРСР, I, 1956, 150); // Творча знахідка, досягнення в праці. Письменницька робота надзвичайно складна, творча. Тут можливі і свої удачі, здобутки, можливі і невдачі, зриви (Рад. літ-во, 3, 1966, 14).

◇ **Пробувати удачі** див. пробувати.

УДАЧЛИВИЙ, а, е. Такий, якого супроводжує удача, якому все вдається (про людину). [П а н М а р - к е л:] Розумний [Кармелюк], хитрий, дужий.. Сміливий, удачливий, співець, поет, можна сказати... (Вас., III, 1960, 231); // Який закінчився удачею; успішний. Цей день Надії і на заводі випав удачливим (Баш, На.. дорозі, 1967, 210).

УДАЧЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. удачливий. Трофеї не тільки свідчать про удачливість мисливців, а, насамперед, є своєрідним показником багатства і культури мисливських господарств (Веч. Київ, 10.VIII 1971, 4).

УДАЧНИК, а, ч., розм. Людина, яку супроводжує удача, якій усе вдається.

УДАЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до удачник.

УДВАДЦЯТЕ, УДВІЙЗІ, УДВІЙКУ, УДВІЙЦІ, УДВІЧІ, УДВОЄ, УДВОХ див. вдвадцятьє, вдвійзі і т. д.

УДВУКОНЬ, присл., розм. Парою коней. Було скоро сонечко вийметься, лікар і котить удвуконь (Вовчок, I, 1955, 113).

УДЕ, мн. (одн. уде́, ч. і ж.), невідм. Те саме, що удегійці.

УДЕВ'ЯТЕ, УДЕВ'ЯТЕРО, УДЕВ'ЯТЬОХ див. вде-в'яте, вдєв'ятеро і т. д.

УДЕГЕЄЦЬ див. удегійці.

УДЕГЕЙКА див. удегійці.

УДЕГЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до удегійці.

УДЕГЕЙЦІ, ів, мн. (одн. удегєєць, єйця, ч.; удегєйка, и, ж.). Народність, що живе по обох схилах хребта Сіхоте-Алінь у Приморському та Хабаровському краях РРФСР.

УДЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уде́.

УДЕНІШНІЙ, УДЕНЬ див. вдєнішній, вдєнь.

УДЕРЖАВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до удержавити; // удержавлено, безос. присудк. сл. Київські стаціонарні театри у ті роки [1919—1920] було реорганізовано і удержавлено (Мист., 1, 1959, 39).

УДЕРЖАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. удержавити. Радянський уряд провів націоналізацію театральних приміщень, здійснив удержавлення.. театральних колективів, що виникли за післяжовтневого часу (Нар. тв. та етн., 7, 1967, 4).

УДЕРЖАВЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УДЕРЖА-ВИТИ**, влю, виш; мн. удержавлять; док., перех. Зробити власністю держави, державним.

УДЕРЖАНИЙ (ВДЕРЖАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до удержати¹. Тепер влада взята, вдержана, зміцнена в руках однієї партії, партії пролетаріату.. (Ленін, 43, 1974, 198); Двір був великий, старий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком (Кобр., Вибр., 1954, 84).

УДЕРЖАННЯ (ВДЕРЖАННЯ), я, с. Дія за знач. удержати¹ і удержувати. Для польотів на високих швидкостях велика площа крила не тільки не потрібна, але й шкідлива, бо підйомна сила, достатня для удержання літака в повітрі, досягається зменшеним крилом у результаті збільшення швидкості (Наука., 1, 1959, 25); Пролетаріат не може не боротися проти насильного удержання пригноблених націй у кордонах даної держави, а це і значить боротися за право самовизначення (Ленін, 27, 1972, 241); Палац був значно занедбаний і обшарпаний, — видно, що дуже слабо дбали про його удержання (Фр., VIII, 1952, 89); Як тільки збувся [Іван] котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на вдержання (Март., Тв., 1954, 227).

УДЕРЖАТИ¹ див. удержувати.

УДЕРЖАТИ² (ВДЕРЖАТИ), жу, жиш, док., перех. і неперех., звичайно із запереч. част. н е, розм. Те саме,

що вітримати 1—4. Летять могуті відгуки свободи В міста, гаї, на села, на луги... Старого храма пали трухлі сходи, Не вдержали міцних ступнів ноги (Граб., I, 1959, 562); Віз не вдержав і... загув — Тріснув до розвори! (С. Ол., Як ми кажем., 1951, 67); «Пустіть!.. — кричить Рябко: — не будь я песький син, Коли вже вдержу більш!..» Рябко наш хоч не бреше, Так що ж? Явтух Рябка знай все по жижках чеше (Г.-Арт., Байки., 1958, 51).

УДЕРЖАТИСЯ див. удержуватися.

УДЕРЖУВАННЯ (ВДЕРЖУВАННЯ), я, с. Дія за знач. удержувати і удержуватися. Залежність між вмістом насіння, розвитком плодів та їх удержуванням на деревах в літературі пояснюється здатністю насіння посилено притягувати до плоду поживні речовини (Бот. ж., X, 3, 1953, 16).

УДЕРЖУВАТИ (ВДЕРЖУВАТИ), ую, уєш, недок., **УДЕРЖАТИ (ВДЕРЖАТИ)**, жу, жиш, док., перех. 1. Держати, піддержувати кого-, що-небудь, не даючи упасти. Таке слизьке, таке слизьке, що й обома не вдержиш (Номис, 1864, № 14233); Малий хлопець.. не вдержав кукля в руках, упустив та й розбив (Н.-Лев., II, 1956, 361); Мене чийсь схопили руки, але не вдержали... Я впав... (Сос., II, 1958, 417); // Схопивши за що-небудь, не відпускати від себе, не давати можливості рухатися комусь, чомусь. Нартал хапає за стола кукля і заміряється на Крусту. Люцій удержує його за руки, Круста нагинається під стіл (Л. Укр., II, 1951, 405); Кінь гарний, расовий, басує, що й не вдержиш, сказано — огир (Коцюб., I, 1955, 303); Ганна наче знала, що буде: вона дітей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до коханого їх дядька (П. Куліш, Вибр., 1969, 285); Метушилися з дрючками люди, ганяючись за бугаєм. — Направляй сюди, — відважно кричав Охрім, розмахуючи віжками. — Я його.. удержу (Тют., Вир, 1964, 114).

2. тільки недок. Бути опорою чому-небудь; підтримувати. Ми у сьомій лаві.. Вдовж грудей забою — транспортер з комбайном. Відкрити покрівлю над ними вдержують широкі сталеві верхняки (Наука., 11, 1964, 31).

3. Тримати в певному положенні. Голова його не держалася на в'язах, як він не мотав нею, як не силкувався вдержати (Мирний, III, 1954, 94).

◇ **Удержувати (удержати) рівновагу** — те саме, що **Утримувати рівновагу** (див. рівновага). Сідав [Славко] на ослін і передовсім намагався вдержати рівновагу, бо безногий ослін хилитався (Март., Тв., 1954, 229).

4. Стримувати, витримувати дію, напір чого-небудь. Тільки надвірні двері вдержували ту силу води, що так би й линула в хату, скоро двері відчинилися б (Гр., I, 1963, 419); // перен. Стримувати прояв чого-небудь (плачу, сміху і т. ін.), якесь висловлення, слово тощо. Галя, сидючи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючи вдержувати сльози, що так і сипалися з карих очей і текли по білому схудлому видочку (Гр., Без хліба, 1958, 72); Олеся ледве вдержала сміх, аж губи прикусила (Н.-Лев., III, 1956, 58); — Здоров, Самсоне! Твоя мила Тебе вітає! — Тая мова Самсона серце вкрай вразила, Не вдержав він гіркого слова (Л. Укр., I, 1951, 339).

Удержати язика: а) промовчати. Ну, нехай тепер сама на себе ремствує [Катря], коли ображена Соломія скається і не вдержить свого язика... (Кучер, Трудна любов, 1960, 165); б) стриманіше висловитися. Балабуха схаменувся, що він говорить не в академії, а в сільській церкві перед мужиками, й вдержав язика... (Н.-Лев., III, 1956, 62); **Удержувати (удержати) язик (язика) [за зубами (на прив'язі)]** див. язик.

5. Змушувати кого-небудь залишатися, перебувати де-небудь; не відпускати. [Феноген:] Не знаєте ви

тата! Ніхто його не вдержить в ліжку, поки ноги дибають (К.-Карий, II, 1960, 371); — *Не вередуй!* — крикнув [Квасюк жінці]. — *Через тебе наймички не вдержиш. Щомісяця нова* (Гр., II, 1963, 262); *Мабуть, вона могла б його стримати, вдержати тут силою свого почуття, своєї любові, але Тоня не зробила цього, бо хіба може вона прикувати його до себе, коли перед ним відкривається океан!* (Гончар, Тронка, 1963, 326); // Зберігаючи, підтримуючи чие-небудь кохання, прихильність, не допускати розриву. — *Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене* (Фр., IV, 1950, 354); *Вона бачила, серце її правду казало, що не вдержати їй уже Чіпки біля себе, що йому остогидло таке життя* (Мирний, I, 1949, 398).

6. Змушувати кого-небудь утриматися від якихось дій, вчинків і т. ін. *Було тут військо волонтирі [волонтерів], То всяких юрбиця [юрба] людей.. Чи вкрати що, язик достати, Кого живцем чи обідрати, Ні сто не вдержить їх гармат* (Котл., I, 1952, 188); — *Що хоч звели, на край світа пошли... та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любові до тебе* (Кв.-Осн., II, 1956, 337); [С е р б и н:] *Вона така скажена дівка, що і ціле пекло не вдержить її, коли що задумала* (Вас., III, 1960, 23).

7. Зберігати цілим, не витратити. Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках (Н.-Лев., II, 1956, 268); — *Життя через них.. немає, — аж скрикнув Грицько. — Нічого в хазяїстзі не вдержиш за ними [кріпаками]... Так і держи все під запором* (Мирний, I, 1949, 306); // перен. Зберігати незмінним, підтримувати у тому ж стані, положенні. *Щоб хоч скільки-небудь удержувати свій престиж між слухачами, приватних розмов уникали [вихователі] з ними* (Вас., Незібр. тв., 1941, 191); *Нехай Еней сидла Рутульця, Нехай спиха Латина з стульця, Нехай поселить тут свій рід. Но тільки щоб Латинське плем'я Удержало на вічне врем'я Імення, мову, віру, вид* (Котл., I, 1952, 292); *Гордій.. вкидався увесь у клопіт про Ганнине здоров'я, змагався з нею за те, що вона не береже його, бажаючи хоч яким-небудь способом удержати своє єдине добро — її вроду — на можливо довгий час* (Гр., II, 1963, 90); // Не віддавати ворогові (місто, позицію і т. ін.), не відступати. *Удержувати переправу*; // Змушувати перебувати когось, щось в якому-небудь стані, положенні. *Щоб удержати в покорі рабів і неїмуще населення, потрібна була спеціальна збройна сила, яка замінила б собою колишнє племінне ополчення* (Іст. СРСР, I, 1956, 11); [А н н а:] *Трудно вдові самотній вдержати в господі той лицарський порядок, що потрібен для честі дому* (Л. Укр., III, 1952, 403).

Удёржувати (удёржати) в голові — думати, пам'ятати про що-небудь. *Лейбуньо не чув від неї ніколи ласкавого, пещеного слова, а коли, може, й чув, то ще, певно, в той час, коли пам'ять його не могла довше як годину вдержати в голові ніякої споминки* (Фр., II, 1950, 78); *Удёржувати (удёржати) в таємниці* — те саме, що Трима́ти в таємниці (див. таємни́ця).

8. рідко. Не віддавати, не сплачувати, відраховувати (перев. гроші).

9. тільки недок., діал. Забезпечувати засобами для життя; утримувати. *Була то.. проста перекупка, що з свого нужденного зарібку удержувала п'ятеро власних дрібних дітей* (Фр., III, 1950, 49); — *Син має тебе вдержувати та й похорон тобі справити, бо я йому найбільше відказав [майна]* (Март., Тв., 1954, 85).

10. тільки недок., діал. Мати за власність який-небудь заклад.

УДЕРЖУВАТИСЯ (ВДЕРЖУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УДЕРЖАТИСЯ (ВДЕРЖАТИСЯ), жуся, жишся, док. 1. Докладаючи зусиль, зберігати рівновагу; не падати від поштовху, удару або внаслідок ослаблення, первового струсу тощо. — *Що се... ви... ваще... благородіє, — та з сим словом мерщій ухопилась [Галочка] за стіл, щоб удержатись, а то зовсім би впала* (Кв.-Осн., II, 1956, 337); *Запізно в пана совість Пороушилась, Грижа й тюрма Його здоров'я підточила, Так що заледво [заледве] на ногах Міг удержатися* (Фр., X, 1954, 365); // Залишатися десь (звичайно на слизькій поверхні, на дуже обмеженому просторі і т. ін.), не зсовуючись, не зіскакуючи тощо. *Славко не міг довго на плоті удержатися, посуху і впав на землю* (Кобр., Вибр., 1954, 152); *Не держались на горі, а під горою не вдержишся* (Номис, 1864, № 13518); // Ухопившись за щось, не падати. *Так шість раз той павук обривався, І шість раз він на стелю злізав, Але всьоме таки удержався Й до стіни свою нитку прип'яв* (Л. Укр., I, 1951, 357); *Мати з жаху захиталась, За гілки берез хапалась; Не удержалась — упала, Та й куцем калини стала* (Щог., Поезії, 1958, 382).

2. Залишатися десь, зберігаючи місце свого перебування або проживання. *Діло [сватання] доходило до Онисі. Вона насилу вдержалась на місці. Їй хотілось схопитись і втекти в садок* (Н.-Лев., III, 1956, 36); *Не удержиться на місці Ні одної він хвилини* (Рильський, Мости, 1948, 109); *Зустрінемо Новий рік, одсвяткуємо різдво, тоді коненят у гарбу, все, що в хаті, на гарбу та в район. Бо після зборів навряд чи тут удержусь* (Вишня, I, 1956, 394).

Удёржуватися (удёржатися) в таємниці (в тайні) — залишатися невідомим, не розголошуватися. *Зальоти доктора не удержалися в такій тайні, як цього собі всі бажали* (Кобр., Вибр., 1954, 97).

3. Утримуватися від якихось своїх дій, вчинків тощо. *Аж і тепер не вдержуся від сліз...* (Барв., Опов., 1902, 101); — *Виbach мені, Петре!.. виbach за мій регіт! О-ох! не зможу ж я удержатися, дивлячись на те, що ти таким благим оком та добрим серцем поглядаєш на діла миру сього...* (Мирний, I, 1954, 352); *Вона не вдержалась: — Чом же ви, дядьку, не сказали, що у вас наймичка є? Може б я тоді у вас і не стала, а деінде шукала служби* (Гр., II, 1963, 260).

4. у кого. Зберігатися цілим, не витратитися.

5. тільки недок., чим, з чого, діал. Забезпечувати себе засобами для життя. *Він кінчив школи круглим сиротою, без вітця, без матері, вдержуючися власною працею* (Фр., I, 1955, 292).

УДЕРТИ (ВДЕРТИ) і УДРАТИ (ВДРАТИ), удеру́, удереш, док., перех. і рідко неперех., розм. 1. Зробити щось несподіване, незвичайне або недоречне; устругнути. *Оттаке весілля удрали за Костем і Марфушою!* (Кв.-Осн., II, 1956, 393); *Дивується народ та й дума: «От удрали! Теперечки ж усі пропали: Повішають дурних»* (Гл., Вибр., 1957, 61).

Удёрти (удра́ти) шту́ку — зробити щось несподіване, незвичайне. *Пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякати і віддати Фрузину* (Свидн., Люборацькі, 1955, 49); *Постійте ж, думаю, я вам удеру штуку!* (Барв., Опов., 1902, 225).

2. у сполуч. із сл. п і с н я, т а н е ц ь і т. ін. Виконати (пісню, танець і т. ін.) енергійно, з запалом; утнути. *Ану, нехай і я [Осел] почую, Яку там пісню ти [Соловей] вдереш — Веселую чи жалібну якую* (Гл., Вибр., 1951, 105).

3. діал. Ударити кого-небудь. — *А ти незугарний! — крикнула Горпина, удравши долонею по губах смілого [парубка]* (Мирний, I, 1954, 217).

УДЕРТИСЯ¹ (ВДЕРТИСЯ) і УДРАТИСЯ (ВДРАТИСЯ), удеру́ся, удерешся, *док., розм.* Сильно удряпнутися.

УДЕРТИСЯ² *див. вдиратися.*

УДЕСЯТЕ, УДЕСЯТЕРО, УДЕСЯТЬОХ *див. вдесяте, вдесятеро і т. д.*

УДЖИГНУТИ (ВДЖИГНУТИ), ну́, не́ш, *док., розм.*

1. *перех.* Те саме, що **ужалити**. *Гедзь уджигнув.*

2. *перех. і неперех.* Ударити, хльоснути. *Уджигнув батіжком по спині (Сл. Гр.).*

3. *неперех.* Побігти, утекти. *Уджигнув з хати (Сл. Гр.).*

4. *перех. і неперех.* Зробити, сказати, влаштувати щось незвичайне. *Тоді до війська обернувся [Еней], Прокашлявся і раз смаркнувся [висякався], І річ таку їм уджигнув: — Козацтво! рицарі! Трояни! Храбруйте! наша, бач, бере (Котл., I, 1952, 267); [Бондар:] Та й уджигну ж весілля я на славу! (К.-Карий, I, 1960, 158); // Потанцювати з запалом. [Степанида:] Мати казала, що весілля швидко.. От уджигну вже та брязну підківками (Стар., Вибр., 1959, 190).*

УДИВИТИСЯ, УДИВЛЮВАТИСЯ, УДИВЛЯТИСЯ, УДИРАТИСЯ, УДИВЕЦЬ, УДІВОНЬКА, УДІВСТВО *див. вдивитися, вдівлюватися і т. д.*

УДІЙ, удо́ю, ч. Кількість молока, надоеного за один раз або за певний відрізок часу. *Вона подала докладні відомості про її [корови] годівлю, нороти, кількість удою та якість молока (Коцюб., I, 1955, 263); Стоїть [тітка] біля мене, поки не здою. Вслід за мною йшла до мірницьі, разом з обліковцем перевіряла удій (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 91).*

УДІЙНИЙ, а, е. Який дає великий, підвищений удій молока (про худобу). *Скоро всі побачили Маркові здатності: виходив удійних корів, що вславили ферму (Горд., Дівчина., 1954, 13).*

УДІЙНІСТЬ, ності, ж. Здатність худоби давати певний удій; молочність. *Встановлено, що ультрафіолетове випромінювання добре впливає на продуктивність тварин.. Систематична «обробка» ним худоби збільшує приріст ваги тварин і удійність корів (Наука., 11, 1963, 23); Колгосп вважає недоцільним тримати корів з річною удійністю менше 2 тисяч кілограмів (Колг. Укр., 1, 1958, 5).*

УДІЛ, у, ч., *зах., заст.* Участь. *А пора збирання винограду? — пригадує Замфір. — Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці (Коцюб., I, 1955, 191); На той час зближалася пора живішого народного розбудження; прибитому і пригніченому народові дозволено.. брати чинний уділ у загальних справах (Кобр., Вибр., 1954, 39).*

УДІЛ¹, у, ч. 1. *іст.* Князівське володіння в давній Русі. *По смерті Данила Галицького його син Лев отримав перемишльський уділ (Наука., 8, 1969, 42); [Володимир:] Я — Новгородський князь!.. І мушу я свій город захищати!.. [Інгігерда (гладить його по голові):] Хлопчик бідний! Нелегкий це припав тобі уділ... Бо Новгород не те, що Київ рідний... Там житимеш в осинному гнізді. Серед мужів суворих і свавільних... (Коч., П'єси, 1951, 102).*

2. У дореволюційній Росії — нерухома (земельна) власність царської родини.

3. *уроч., заст.* Доля, призначення. *Невже повік уділом буде твоїм Укрита злість, облудлива покірність..? (Фр., XII, 1953, 481); [Чернишевський:] Так, це уділ борця і демократа Життя прожити з посохом в руках... (Коч., III, 1956, 192).*

УДІЛ² *див. вділ.*

УДІЛИТИ *див. уділяти.*

УДІЛИТИСЯ *див. уділятися.*

УДІЛЯТИ (ВДІЛЯТИ), я́ю, я́еш, *недок., УДІЛИТИ (ВДІЛИТИ), уділю́, уділиш, *док., перех.* 1. Виділяти для кого-небудь частину чогось, ділитися чим-небудь. *Хай поруч з ділами героїства й відваги Прославлять поети в віках назавжди Ту мить, коли нам із похідної фляги Солдат незнайомий вділяє води (Перв., II, 1958, 413); — Нехай поберуться.. Я й хату їм збудую, ігорода вділю (Барв., Опов., 1902, 327); Він пішов за братом і сказав: — Я тобі, брате, уділю половину свого маєтку (Казки Буковини., 1968, 76); Любка стояла під віконцем. Лузала гарбузове насіння, яке всю осінь не виводилось в її кишенях, то хотіла і Коропову вділити жменьку (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 132); *Образно. [Маруся:] Чи тямити же ти, що то таке кохання [кохання]? Ти мене жалієш? Ти так багата щастям, що й мені хочеш частину його уділити? (Кроп., I, 1958, 95); [Перелесник:] Потім ми заглянем до зорі в віконце, зірка-пряха вділить срібне волоконце, будем гаптувати оксамитну тіль (Л. Укр., III, 1952, 207); // Заощаджувати, відкладати що-небудь з метою зберігання. *І справді, — думав я, — що чоловік заробив — то його вистача тільки на те, щоб сяк-так прохарчитися та кінці докупити звести... Уділити ж з заробітку яку дециму про чорний день — не вистачить... (Мирний, IV, 1955, 359); // Давати у розпорядження (місце), приділяти (час) і т. ін. кому-, чому-небудь. *Як бачите, задля сього отділу [відділу] «Рідний Край» не може багато місця вділити (Мирний, V, 1955, 421); [Мартіан:] Так, брате, докладу всієї [всієї] снаги, всю ніч до ранку буду працювати... Але тепер вділи мені годину. Дозволь покликати моїх дітей.. і сього ж вечора, коли достойні, введи їх у громаду (Л. Укр., III, 1952, 295).****

2. *перен.* Наділяти, обдаровувати чим-небудь; передавати у спадок якісь якості і т. ін. — *Мати ж моя, матусенько, Нащо ж мене на горе вродила, Нащо мені чорні брови вділила? (Чуб., V, 1874, 467); «Та одна ж нас матінка уродила, Та не одну долю нам уділила: Тобі уділила — панувати, А мені уділила — горювати» (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 127); Цієї уваги до всього доброго, красивого вділила мати й мені (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 10).*

3. *заст.* У сполуч. з деякими іменниками, *перев.* дієслівного походження, означає дію, зміст якої визна. чається значенням відповідного іменника. *Ніхто їх [співців] не брав під свою оборону, Ніхто не спускався з високого трону, Щоб їм уділяти хвали (Л. Укр., I, 1951, 172); Він [Аркадій Петрович] хрестив і вінчав, дарував спаш, уділяв ради, його кликали «татком» (Коцюб., II, 1955, 384).*

УДІЛЯТИСЯ (ВДІЛЯТИСЯ), я́ється, *недок., УДІЛИТИСЯ (ВДІЛИТИСЯ), уділиться, *док.* 1. *діал.* Передаватися. *Живість маленьких ручаїв уділялася і потокові, і тоді він шумів і виливався з берегів, забирав усе, що по дорозі попадало, і ніс до свого багатого сусіда Пруту (Кобр., Вибр., 1954, 83); Побачили [тухольці] Максима, як виринав із води.. Радість їх живо уділилася цілій громаді (Фр., VI, 1951, 137).**

2. *тільки недок.* Пас. до уділяти.

УДІЛЬНИЙ, а, е, *іст.* Стос. до уділу (*див. уділ¹ 1—2*). В давній Русі, а опісля і в Литовсько-руській державі був такий порядок, що, крім головного князя, було там багато менших князів, т. зв. удільних (Фр., XVI, 1955, 414); Спочатку захоплені Литовським князівством руські землі були на становищі автономних удільних князівств, на чолі яких стояли члени литовського великокнязівського роду або місцеві руські князі (Іст. УРСР, I, 1953, 109); Автор «Моленія» — пристрасний прихильник сильної, централізованої влади і рішучий про-

тивник князівсько-боярської удільної політики (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 510); Частина експропрійованих Радянською владою поміщицьких, удільних, монастирських та інших земель була виділена для організації соціалістичних зразкових господарств — радгоспів (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 103).

Мов (немів, на́че і т. ін.) удільний князь — про того, хто, зловживаючи своїм службовим становищем, діє самоправно, не рахуючись з іншими.

УДІЯТИ (ВДІЯТИ), удію, удієш, док. 1. перех. і неперех. Бути спроможним щось зробити. *Де одна [рука], там друга буде, І усюди добрі люди Звикали бачить їх обох; Як одна чого не вдіє, Зараз друга підоспіє — І пороблять діло вдвох* (Гл., Вибр., 1957, 318); — *Де чорт не вдіє, туди бабу пошле, — сказала Христина* (Н.-Лев., VI, 1966, 78); *Лютиться стара, а вже нічого не годна вдіяти — безсила боронитися* (Хотк., II, 1966, 43); *З Мазар-Диханової долини воду взяти неможливо, бо вона далеко нижча за весь степ. Але й погодитись інженерові-будівельнику, що тут нічого вдіяти не можна, це те саме, що й відмовитися від своєї професії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 101); // перех. Зробити, здійснити, створити що-небудь. — *Моя ж вам думка, щоб ви знали, — Варт про ученого нам дбать: Як він те вдіє, що невчений, То його дужче одшмагати!* (Мирний, V, 1955, 290); *Так усе колись минеться, Все, що вдіє людський дух, Неодмінним зістається Лиш невпинний, вічний рух...* (Сам., I, 1958, 80); *І раптом Василькові захотілося приклеїти одну летючку на спині нотаря. Він буде не він, як такого не вдіє* (Турч., Зорі., 1950, 74); // У сполуч. з деякими іменниками уживається в знач.: здійснити, зробити, учинити те, що виражено відповідним іменником. [Р у ф і н:] *Я певен, що пожар великий Рима не християни вдіяли* (Л. Укр., II, 1951, 349); *Хитрощі не вдіють чуда, Бо що папське — це облуда!* (Фр., XIII, 1954, 396).

Вдійте (вдій) ласку, заст. — зробіть (зrobi) добру послугу, будь ласка. — Небагацько вік мій ліче [лічить], Через день мине... Вдій же ласку, чоловіче, Не воруй мене [метелика] (Граб., I, 1959, 454).

2. перех. Досягти, домогтися чого-небудь. [С е м е н:] *Слухай же! Поки там що вдіємо, зоставайся ти у мене!..* (Кроп., I, 1958, 115); [Б у р л а к а:] *Ви старшину вибрали, ви його й змінить можете. Тільки ж, як ви будете свариться, то нічого не вдієте* (К.-Карий, I, 1960, 52); *Лагідність голубина, погляд ясний, Патриція спокій — не личить нам. Щоб вдіє раб принижений, нещасний, Як буде проповідь читать своїм панам?* (Л. Укр., I, 1951, 113); — *Однією громадою нічого не вдіємо. Треба навалою, краєм цілим. Аж тоді наша буде* (Головко, II, 1957, 221); // чим, рідко з чим. Досягти, домогтися чого-небудь завдяки чомусь, за допомогою чогось. *Баба Зінька ні докірливого словечка не сказала синові. Вона знала, що було б надаремно і докоряти, і нарікати і що докорами вона нічого не вдіє* (Н.-Лев., VI, 1966, 408); — *Слізьми не поможеш горю. Слізьми нічого не вдієш. Тільки голову наплачеш* (Мирний, IV, 1955, 176); — *Та сполосни їх [коней] батогом гаразд! — розгирмався пан. — Чого ти їх жалієш? А то все: «вйо, вйо!» Багато з вйоканням удієш!* (Крим., Вибр., 1965, 397); // Подіяти на кого-, що-небудь. *Ні, відьмо! Нічого не вдіють твої чари* (Н.-Лев., III, 1956, 257); — *До речі, агрономові вже казали, що отрута нічого не вдіяла?* (Донч., I, 1956, 103).

3. перех. і неперех. Зробити що-небудь, повестися певним чином. [Б и ч о к (один):] *Однаке Мартин починає ніби до розуму доходити, хтось-то вже його навчає проти мене!.. Треба буде щось інше удіяти, щоб часом він не випорснує з моїх рук* (Кроп., I, 1958, 445); *Що дія-*

лося в душі цієї могутньої людини, — ніхто не знав; і що він [Юріштан] удіє тепер, — також ніхто не знав, але всі якось відчували, що буде щось страшне (Хотк., II, 1966, 255); *Хтось запитав, неначе сам до себе звертаючись: «Що ж удіємо далі, адже це правда все?»* (Ле, Побратими, 1954, 18); *А матушка ігуменя ще довго ходила подвір'ям поміж копичками й худобою і думала свою думу: чи гаразд вона вдіяла, що впустила за святу огорожу стільки грішного миру* (Стельмах, I, 1962, 638); // з ким — чим, проти кого — чого. Вжити якихось заходів, повестися певним чином щодо кого-, чого-небудь. *Стали люди жалітися батькові, що Махамед синів їх розпоює [споює], стали радити, щоб здержував сина. Та що батько вдіє з таким велетнем?* (Мирний, I, 1949, 214); *Що могла, скажіть, людина вдіяти проти того нападу?* (Горд., Буян, 1938, 20); *Юсуп Ахмат Алієв і не замислювався над тим, що мав вдіяти з копією.. заяви Любові Прохорівни* (Ле, Міжгір'я, 1953, 486); — *Від прокляття мого вмерла твоя дитина! Проти мого прокляття ніхто нічого не вдіє* (Донч., I, 1956, 125); *І все ж, як не б'ються офіцерські його полки, яку зброю не пускають у хід, досі нічого не можуть вдіяти з тією незрозуміло живучою масою сірих та босих армій* (Гончар, Таврія., 1957, 663); // кому, перев. у сполуч. із сл. л и х о, ш к о д а і т. ін. Заподіяти кому-небудь якусь неприємність, учинити зле щодо когось. *«І людська злість та неправда не вдіє мені ніякої шкоди», — думав Комашко, дивлячись на Саню* (Н.-Лев., V, 1966, 216); [С а м р о с ь:] *І буду бунтувати! А що ти мені вдієш?* [Р о м а н:] *А те, що й щоразу! Візьму на оберемок та й укину у хургона* (Кроп., II, 1958, 28); — *А шкода.., вчений чоловік, та й нікому нічого злого не вдіє, спокійний* (Фр., I, 1955, 280); — *Гадала-сь, багато мені лиха вдієш, аж це: прийшла коза до воза* (Март., Тв., 1954, 41).

Ліху (гбрю) нічого не вдієш — уживається на позначення неможливості зарадити якійсь біді. — *Розходьтись, соколи мої ясні! — промовляє стара, плачучи: — вже нашому лиху нічого, мабуть, не вдієш!* (Вовчок, I, 1955, 25); **Нічого йому не вдієш; Що [ж ти] йому (з ним) вдієш** — уживається на позначення неможливості справитися з ким-небудь, вплинути на когось. *Найбільш його [пана] боялись дівчата. Не один вік дівочий веселий він стратив. А що йому вдієш?..* (Вовчок, I, 1955, 41); — *Нащо ж ти оддав [посуд]? — А що ж ти з ним [корчмарем] удієш?* (Барв., Опов., 1902, 29); **Нічого не вдієш; Що вдієш; рідко Що вдіяти** — уживається на позначення безпорадності, неможливості щось змінити, вимушеного примирення з тим, що є. *Що погано, те й лишилось поганим, але вже пізно, нічого не вдієш, хай «На віру» [оповідання] іде* (Коцюб., III, 1956, 387); — *Трудно мені! — простогне попадає стиха. — ..То що вдіяти! Відома річ, що недуги не тішать* (Вовчок, VI, 1956, 221); *Він усією шкірою відчував, як зневажливо дивляться всі йому вслід, вважають його за дезертира. Неприємно, та що вдієш!* (Шовк., Інженери, 1956, 196); *Так хотілось би [Галині] в одну мить перелетіти туди додому, та нічого вже не вдієш* (Крот., Сини., 1948, 41); *І раді б пособити, щоб росло краще, та, що вдієш, не в їх силі. Смутні стоять хлібороби* (Цюпа, Назустріч., 1958, 40).

УДМУРТ див. удмурти.

УДМУРТИ, ів, мн. (одн. удмурт, а, ч.; удмуртка, и, ж.). Народність, що нині становить основне населення Удмуртської АРСР.

УДМУРТКА див. удмурти.

УДМУРТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до удмурти.

УДМУХАТИ, УДМУХНУТИ, УДМУХУВАТИ див. вдмухати, вдмухнути і т. д.

УДОБРЕНИЙ (ВДОБРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **удобрити**. *Дерева були дбайливо підчищені. Зрізи всохлих гілок обліплені глиняним пластиром, земля біля конарів скопана і удобрена, а купки попелу свідчили про господарські запобіжні заходи (Вільде, Сестри., 1958, 436); Весняні і дощові каламутні потоки з гір збирають торішній опалий лист бука, суху траву, мох з узгір'їв, розпушені та вдобрені верхні шари ґрунтів і несуть їх в долину, відкладають на берегах річки.. То ж, мабуть, тому такий родючий ґрунт в долині (Чорн., Визвол. земля, 1950, 52); Основна умова високого врожаю зерна озимої пшениці — розміщення її по удобреному, добре і своєчасно обробленому ґрунту (Хлібороб Укр., 12, 1968, 7); Добре росли перші мічурінські щепи. Ґрунт під ними був добре перекопаний і удобрений (Юним мічур., 1955, 12).*

УДОБРЕНІСТЬ (ВДОБРЕНІСТЬ), ності, ж. Насиченість ґрунту, водоймища добривом, добривами.

УДОБРЕННЯ (ВДОБРЕННЯ), я, с. Дія за знач. **удобрити**. *Зрошення створює хороші передумови для ефективного удобрення. Добрива, в свою чергу, сприяють продуктивному використанню рослинами поливної води (Хлібороб Укр., 6, 1970, 18); Систему удобрення в овочевій сівозміні треба запроваджувати не шаблонно, а з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов даного району, наявності добрив тощо (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 117).*

УДОБРИТИ див. **удобрювати**.

УДОБРИТИСЯ див. **удобрюватися**.

УДОБРЮВАЛЬНИЙ (ВДОБРЮВАЛЬНИЙ), а, е. Який сприяє поліпшенню росту і розвитку рослин. *Щоб підвищити удобрювальні якості ґною, дуже важливо правильно кагатувати і компостувати його з мінеральними добривами (Колг. Укр., 10, 1958, 22).*

УДОБРЮВАНИЙ (ВДОБРЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **удобрювати**. *У сівозміні горох найкраще розміщувати після удобрюваних попередників, в іншому разі добрива треба вносити безпосередньо під горох (Хлібороб Укр., 4, 1964, 16).*

УДОБРЮВАННЯ (ВДОБРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **удобрювати**. *Поряд з використанням торфу як палива його можна широко використовувати для удобрювання (Вісник АН, 4, 1949, 11).*

УДОБРЮВАТИ (ВДОБРЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УДОБРИТИ (ВДОБРИТИ)**, рю, рипш, док., перех. Вносити в ґрунт, водоймище добрива — речовини, що підвищують поживні властивості ґрунту, водоймища (для поліпшення росту і розвитку сільськогосподарських рослин, мікроскопічних водоростей тощо). *Він нам розповів, як треба доглядати молодий сад, як удобрювати землю, як формувати крону (Донч., V, 1957, 204); Бригада удобрює ставки ґноєм, вносячи його по 5—10 тонн на гектар (Колг. Укр., 2, 1957, 30); Удобриш землю масно, вродить вона рясно (Рад. Укр., 7.IV 1961, 2).*

УДОБРЮВАТИСЯ (ВДОБРЮВАТИСЯ), юється, недок., **УДОБРИТИСЯ (ВДОБРИТИСЯ)**, иться, док. 1. Насичуватися добривом, добривами (про ґрунт, водоймище).

2. тільки недок. Пас. до **удобрювати**.

УДОБРЮВАЧ (ВДОБРЮВАЧ), а, ч. 1. Пристрій для підживлення рослин добривом, добривами. *Удобрювач встановлюється на задній рамі культиватора (Механ. і електриф., 1953, 105).*

2. Те (речовини, рослини і т. ін.), що використовуються як добриво. *Як показують досліди, в районах Полісся на бідних піщаних ґрунтах як удобрювачі краще використовувати бобові рослини, зокрема люпин (Колг. Укр., 2, 1958, 31).*

УДОВА, УДОВБАТИ, УДОВБАТИСЯ, УДОВБУВАННЯ, УДОВБУВАТИ, УДОВБУВАТИСЯ, УДОВЕ́НКО, УДОВЕ́ЦЬ, УДОВЖ, УДОВЖКИ, УДОВИЙ, УДОВИН, УДОВИ́НИЙ, УДОВИ́ЦЯ, УДОВИ́ЦЬКИЙ, УДОВИ́ЧЕНКО, УДОВИ́ЧИЙ, УДОВИ́ЧКА, УДОВІ́ВНА, УДОВІ́ТИ див. **вдова, вдовбати і т. д.**

УДОВОЛЕНИЙ (ВДОВОЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **удовольнити** 1—3. *Ми з товаришем одягнулись та загримувались жебраками-п'яницями.. Нам подавали копівечку.., а сторожі виганяли нас з перону станції. І що гірше з нами поводитися, то більше було вдоволене акторське почуття (Моє життя в мист., 1955, 50); Глушук, вдоволений тим, що довідався про добру новину, спішив порадувати свою Катерину і сусідів з Села Руського (Чорн., Визвол. земля, 1950, 95); Купка трісочок уже розгорілася, почали обгоряти й товщі шматки дерева. Людина була вдоволена з своєї роботи. Підвелася, шукаючи обабіч пальних речей (Ю. Янов., II, 1958, 155); Коли взявся, то вже його не відірвеш. до пізньої ночі звідти [з роботи] не відкличеш, прийде потім, як вичавлений, проте вдоволений, що діло своє зробив (Гончар, Тронка, 1963, 280).*

2. у знач. прикм. Який відчуває удоволення (у 2 знач.); який удовольнився чим-небудь. *Андрій Маркович зареготався, вдоволений (Вас., II, 1959, 81); Я віддалася «приватній філософії», щоб казати вже словами доброї Марко, і живу собі спокійно, цілком вдоволена (Коб., I, 1956, 249); // Який виражає удоволення. Хатні дивилися на Захара вдячними, вдоволеними очима (Горд., Чужу ниву.., 1947, 267); Відразу його похмурило лице стало вдоволеним (Шовк., Інженери, 1956, 124); — Оце так всадив! — в захваті загомоніла молодь. — Ось так влучати — повчитися треба! Біля гармати ще довго стояв вдоволений гомін (Гончар, II, 1959, 81).*

УДОВОЛЕНІСТЬ (ВДОВОЛЕНІСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до **удовольнений** 2.

УДОВОЛЕННЯ (ВДОВОЛЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **удовольнити** 1—3.

2. Почуття і стан приємності, втіхи від чого-небудь. *Тихий шепіт вдоволення і радісної рішучості пройшов по громаді (Фр., VI, 1951, 46); Галинка Сосна не стримала посмішки вдоволення, але цього ніхто не помітив (Епик, Тв., 1958, 577); Хоч за роботою він добре стояв, зате на душі в нього з'явилося почуття справжнього вдоволення своєю працею (Чорн., Визвол. земля, 1950, 109).*

УДОВОЛЕНО (ВДОВОЛЕНО). Присл. до **удовольнений** 2. *Визначивши так докладно поведіння [поведінку] панни Мані, пан директор виймає папіросу з кишені, закурює і вдоволено розглядає гостей (Мак., Вибр., 1954, 24); Він [о. Олександр] вдоволено засміявся й погладив свою бороду, на яку я не міг уже дивитись (Мик., Кадильниця, 1959, 57); Коваль потер вдоволено свої широкі важкі долоні (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 33).*

УДОВОЛИТИ див. **удовольняти**.

УДОВОЛИТИСЯ див. **удовольнятися**.

УДОВОЛЯТИ див. **удовольняти**.

УДОВОЛЯТИСЯ див. **удовольнятися**.

УДОВОЛЬНИТИ див. **удовольняти**.

УДОВОЛЬНИТИСЯ див. **удовольнятися**.

УДОВОЛЬНЯТИ (ВДОВОЛЬНЯТИ) і **заст. УДОВОЛЯТИ (ВДОВОЛЯТИ)**, яю, яєш, недок., **УДОВОЛЬНИТИ (ВДОВОЛЬНИТИ)**, ню, ніш і **заст. УДОВОЛИТИ (ВДОВОЛИТИ)**, лю, ліш, док., перех. 1. Виконувати чий-небудь вимоги, бажання, прохання і т. ін.; задовольняти. *Верткий Вано кружився між столами, ставив і прибирав пляшки і кухлі, вдовольняв нескладні потреби своїх гостей (Рибак, Помилка.., 1940, 158); — Хіба я не гідна того, щоб він [Сагайдачний] удоволь-*

нив моє бажання? (Тулуб, Людолови, II, 1957, 247); Я вдоволів його бажання, обіцяючи визичити потрібну книжку (Коб., III, 1956, 17).

2. Давати кому-небудь щось потрібне, бажане в достатній кількості, до повного задоволення. — Гамазеї, ті, що по його [царя] повелінню [повелінню] нам давно треба було поповнити, а ми об тім і не думали та увесь хліб поїдали, чи могли б нас удодольнити, хоч би і зовсім повні були? (Кв.-Осн., II, 1956, 148); Всіх приймали, всіх вітали, Всіх уміли вдовольнити, Тільки нашого поета Пан забувся запросити (Л. Укр., I, 1951, 373); // Відповідною дією угамовувати, заспокоювати якесь почуття, прагнення і т. ін. Оточений в тісній купі шляхти, бився, вдовольняючи свою жадобу помсти, звитязний полковник уманський Ганджа (Кач., II, 1958, 443); — Вірно, сину мій! Пий! Удодольнай спрагу свою, — підливав йому [колишньому невільникові] сивобородий сеїд, залишаючи свою чарку порожньою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 78); Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили, Згадують всіх і оплакують стали супутників любих, Що з корабля похапала й поїла зажерлива Скїлла (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 219); Серцем своїм розуміла [мати] його допитливість дитячу, хоч і не завжди могла ту допитливість вдовольнити (Кол., Терен., 1959, 8).

3. Робити приємність кому-небудь, викликати почуття задоволення в когось. Галя втирала носа, чухала там, де свербить, або ще чим іншим удодольняла дітей... (Гр., I, 1963, 280); Соломія усе старалася оддячити циганам за рятунок і захист; однак те, що вона робила, не вдовольняло старого цигана — вона це помічала з його лихих поглядів, з його бурчання (Коцюб., I, 1955, 372); Потім Мезентія доспіхи На пені високий насадив [Еней], І се робив не для потіхи, А Марса щоб удодольв (Котл., I, 1952, 267); — Пиріжками його [онука] ще, може, й не вдовольниш, хоч би вони й з кишмишем (Мик., II, 1957, 28); // Догоджуючи кому-небудь, задовбрювати. Кожний старшого прикажчика поспішавсь удодольвити (Крот., Сини., 1948, 15).

4. Бути, виявлятися відповідним до чийх-небудь вимог, сподівань. Одна та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі (Коцюб., II, 1955, 308); Гава не жалував ані рук, ані ніг, ані горла.. А тим часом заробіток сей уже не вдовольняв його (Фр., III, 1950, 55); Менш за все нас [письменників] повинна вдовольняти роль фотографа народної мови (Довж., III, 1960, 168).

УДОВОЛЬНЯТИСЯ (ВДОВОЛЬНЯТИСЯ) і заст. **УДОВОЛЯТИСЯ (ВДОВОЛЯТИСЯ)**, яюся, яєшся, недок., **УДОВОЛЬНИТИСЯ (ВДОВОЛЬНИТИСЯ)**, нюся, нїшся і заст. **УДОВОЛИТИСЯ (ВДОВОЛИТИСЯ)**, люся, ліпшся, док. 1. Угамовувати свій голод, спрагу і т. ін. Звелів [хорунженко] снідати подавати, їсть і дума. Не удодольвися і не надумався, забажав обідати, обіда і дума (Кв.-Осн., II, 1956, 207); Ів Вовчик, ів — аж утомився; Гараздненько удодольниввся (Гл., Вибр., 1951, 23); Вона жадібно пила воду і, вдовольнившись, сказала: — Я полежу трохи... Не бійтеся за мене, та-ту (Шиян, Баланда, 1957, 248).

2. чим, з чого, заст. на чому. Відчуваючи задоволення від чого-небудь, обмежуватися ним у своїх потребах, бажаннях. Нехай собі Володимирове чуття не таке сильне, як у нього, — в усякім разі Володимир — його щирий приятель, і Лаговський на тому вдовольняється (Крим., II, 1972, 105); Ходили, мало розмовляючи, просто вдовольняючись тільки присутністю одне одного (Собко, Шлях., 1948, 11); Бери, купуй, коли тільки є за що! Однак не дуже розгонився купувати заробічан-

ський люд, вдовольняючись більше витрішками, безкоштовно користуючись видовиськом численних ярмаркових спокус (Гончар, I, 1959, 38); Він [новий учитель] був навіть неслухняний і невічливий до начальства. Замість, щоб удодольнитися з двох поламаних лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером, він намагався, щоб йому пороблено нові парти, за-склено вікна (Гр., Без хліба, 1958, 19); Баба Зінька не вдовольнилась тим, що їй говорив батюшка про Соломію. Вона зайшла ще до матушки (Н.-Лев., VI, 1966, 327); Тихий стогін вирвався з вуст Шафіге. Вони такі бідні. А Гусейн-ага не удодольниться кошиком риби (Тулуб, Людолови, I, 1957, 399).

3. тільки недок. Пас. до удодольняти, удодольяти. **УДОВУВАННЯ, УДОВУВАТИ, УДОГІН, УДОГОНЬ** див. вдовування, вдовувати і т. д.

УДОЇТИ див. удбювати.

УДОЛІНІ, УДОЛІНУ, УДОМА, УДОСВІТА див. вдоліні, вдоліну і т. д.

УДОСКОНАЛЕНИЙ (ВДОСКОНАЛЕНИЙ), а, е.

1. Дієпр. пас. мин. ч. до удоскона́лити. Спосіб його [зеленого воску] чищення і приготування для фабрикації свічок був удосконалений (Фр., VIII, 1952, 407); — Це, бачите, невеличкий (я не казатиму «кишеньковий», бо він ще мало вдосконалений для таких розмірів) радіотелеграф (Смолич, I, 1958, 64); // удоскона́лено, безос. присудк. сл. Завдяки копіткій праці багатьох майстрів форму, стрій та діапазон бандури було вдосконалено (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 56).

2. у знач. прикм. З досконалішими якостями, особливостями. На тачанці стояв кулемет, удосконалений і пристріляний, служняний і повороткий, вивірений, надійний максим (Ю. Янов., II, 1958, 222); «Запорожець» призначений для експлуатації в різних кліматичних умовах, в основному на дорогах з твердим покриттям. Остання вдосконала модель ЗАЗ-966 має ряд технічних переваг над своїми попередниками (Наука., 8, 1965, 10); — Виснаження ґрунту я компенсую звичайними заходами угноєння, тільки більш удосконаленим способом (Смолич, I, 1958, 69).

УДОСКОНАЛЕНІСТЬ (ВДОСКОНАЛЕНІСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до удоскона́лений 2.

УДОСКОНАЛЕННЯ (ВДОСКОНАЛЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. удоскона́лити і удоскона́литися. Створення матеріально-технічної бази комунізму вимагає постійного вдосконалення господарського керівництва і планування (Програма КПРС, 1961, 75); Найкращих наслідків в удосконаленні скрипки домогся геніальний Антоніо Страдіваріус (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 141); Протягом кількох років Сошенко безпосередньо керував художнім вдосконаленням Шевченка (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 18).

Інститут (курси) удоскона́лення кого — інститут (курси) для підвищення кваліфікації спеціалістів. В 1940 р. у Харкові функціонувало 17 науково-дослідних інститутів, два медичних, стоматологічний та фармацевтичний інститути, інститут удосконалення лікарів (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 174).

2. Зміна в чому-небудь у бік поліпшення; результат такої зміни. Став [Зинько] заробляти не гірше од покійного батька, зробив невеличке технічне удосконалення й заходився працювати одразу коло декількох верстатів (Ю. Янов., II, 1954, 18); Завалив [Іван Кіндратович] стіл хитромудрими кресленнями і — не чіпай.. Там народжується якесь нове удосконалення (Ткач, Арена, 1960, 204).

УДОСКОНАЛИТИ див. удоскона́лювати.

УДОСКОНАЛИТИСЯ див. удоскона́люватися.

УДОСКОНАЛЮВАННЯ (ВДОСКОНАЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. удосконалювати і удосконалюватися. *Москвичі передають українцям свій досвід організації та удосконалювання виробництва* (Тич., III, 1957, 296); *Формування і вдосконалювання психіки відбувається на основі розвитку кори великих півкуль і за безпосередньою їх участю* (Шк. гігієна, 1954, 50).

УДОСКОНАЛЮВАТИ (ВДОСКОНАЛЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОСКОНАЛИТИ (ВДОСКОНАЛИТИ)**, лю, лиш, *док.*, *перех.* Робити досконалішим, кращим. *Партія безперервно удосконалюватиме форми й методи своєї діяльності* (Програма КПРС, 1961, 120); *Плацдарм жив своїм життям: будували, вдосконалювали лінії оборони, вчилися, допомагали населенню* (Гончар, II, 1959, 366); *За найбільшу свою заслугу Каргат вважає те, що його робота значно удосконалила й спростила спосіб добування піридинових основ* (Шовк., Інженери, 1956, 285).

УДОСКОНАЛЮВАТИСЯ (ВДОСКОНАЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УДОСКОНАЛИТИСЯ (ВДОСКОНАЛИТИСЯ)**, люся, лишся, *док.* 1. Ставати досконалішим, кращим. *Мова розвивається і удосконалюється протягом усього існування народу, життя суспільства* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 126); — *В тому і полягає одна з переваг нашої армії, що ми швидко і безупинно вдосконалюємось, зростаємо, міцніємо* (Гончар, III, 1959, 347); *Продовжуючи удосконалюватись у ході розгорнутого будівництва комунізму, соціалістичний спосіб життя наочно демонструє свої переваги над буржуазним, викликає у радянських людей почуття законної гордості, прагнення працювати ще краще* (Ком. Укр., 6, 1975, 65); // *Збагачувати свої знання, поліпшувати своє уміння, підвищувати свою майстерність у чомусь і т. ін.* *Ширяєв відіграв і певну позитивну роль у розвитку здібностей Шевченка. Виконуючи складні живописні роботи, молодий художник-кріпак, безперечно, удосконалювався в мистецтві* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 16); *Корнійчук уміло показує, як Огнєв без всякого зазнайства і самозаспокоєння продовжує вчитись і удосконалюватись, перевіряючи свої теоретичні знання практикою* (Іст. укр. літ., II, 1956, 256).

2. тільки *недок.* Пас. до удосконалювати.

УДОСКОНАЛЮВАЧ (ВДОСКОНАЛЮВАЧ), а, ч. Той, хто вдосконалює що-небудь. *Народ — творець і вічний, невтомний.. удосконалювач своєї мови* (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 35).

УДОСКОНАЛЮВАЧКА (ВДОСКОНАЛЮВАЧКА), и, ж. Жін. до удосконалювач.

УДОСТАЛЬ, УДОСТАЧУ *див.* вдосталь, вдоста́чу.

УДОСТОЄНИЙ (ВДОСТОЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до удостоїти. *Радю Академії Шевченко був удостоєний звання некласного художника* (Корн., Разом із життям, 1950, 8); *Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінюють роботу голів колгоспів. Багато з них удостоєні урядових нагород* (Хлібороб Укр., 1, 1967, 21); // *удостоєно, безос. присудк. сл.* *Незабаром у житті мого трапилися такі події, про які ніяк не можу не розповісти. Мене було обрано депутатом Верховної Ради Союзу РСР. А трохи пізніше удостоєно високої нагороди — Героя Соціалістичної Праці* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 174).

УДОСТОЄННЯ (ВДОСТОЄННЯ), я, с. Дія за знач. удостоїти і удостоїтися.

УДОСТОЇТИ *див.* удостоювати.

УДОСТОЇТИСЯ *див.* удостоюватися.

УДОСТОЮВАННЯ (ВДОСТОЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. удостоювати і удостоюватися.

УДОСТОЮВАТИ (ВДОСТОЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОСТОЇТИ (ВДОСТОЇТИ)**, бю, біш, *док.*, *не-*

рех. 1. чого. Визнавати кого-, що-небудь гідним високої оцінки, нагороди, звання і т. ін. *Оточена любовною увагою народу, Комуністичної партії, Радянського уряду, який першу її удостоїв звання народної артистки республіки (1922 р.), згасла ця яскрава зоря* [М. К. Заньковецька] *українського театру* (Рильський, III, 1956, 349); *Дипломну роботу Васильківського — пейзаж «По Дінцю» (1885 р.) — Рада Академії удостоїла найвищою нагородою: великої золотої медалі* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 66).

2. чим або з інфін., рідко чого. Виявляти до кого-небудь свою увагу, прихильність. *Пріор не удостоював Гаудентія ні одного слова, розмовляв з тими, що сиділи поруч нього* (Фр., II, 1950, 180); *Зграя крижнів крізь туман прозорий Пролітала колесом живим. Я сусіда ухопив за лікоть — Не удостоїв і поглянуть він!* (Рильський, III, 1961, 320); // *у сполуч. із сл. по г л я д о м, с л о в о м і т. ін., ірон., жарт.* Виявляти свою увагу до кого-небудь зверхньо, поблажливо; приділяти комусь недобррозичливу увагу. *Олександр Семенович удостоїв ще одним покровительським поглядом усіх присутніх* (Шовк., Людина., 1962, 259); *Вчитель перший вибухає щирим, безтурботним сміхом, і зовсім не віриться, що на цього двадцятичотирьохрічного вилицюватого хлопчину вже двічі летіли до губернатора «бамаги», що удостоїло його своєю увагою і жандармське управління* (Стельмах, I, 1962, 249).

УДОСТОЮВАТИСЯ (ВДОСТОЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УДОСТОЇТИСЯ (ВДОСТОЇТИСЯ)**, бюся, бішся, *док.* 1. чого. Одержувати високу оцінку, нагороду, звання і т. ін. *Якого розквіту досягла українська радянська література, можна бачити вже з того, що багато хто з-поміж наших письменників удостоївся звання лауреата* (Тич., III, 1957, 308); *Дев'ятнадцятирічним юнаком він [М. М. Боголюбов] став кандидатом, а ще через два роки — доктором математики і удостоївся Міжнародної премії Болонської академії наук* (Знання., 1, 1968, 10).

2. чого або з інфін., а також без додатка. Одержувати що-небудь як знак поваги, прихильності, схвалення тощо; заслужувати. *Іван IV похований у схімі — чорному чернецькому одязі, якого удостоюються лиш ченці, що повністю зреклись світського життя* (Рад. Укр., 6.II 1964, 4); *Врешті скінчила [повість], прочитала в товаристві, удостоїлась похвали* (Л. Укр., V, 1956, 131); // *ірон., жарт.* Одержувати який-небудь знак уваги, але зверхньої, поблажливої або недобррозичливої. — *Я вас не бачив, Свириде Яковлевичу. — Де там було побачити! Дрібний в очах став. Голова запаморочилась: адже на бричці самого Варчука удостоївся прокататися. Це ж честь яка!* (Стельмах, II, 1962, 376); — *Ти що, закоханий? — А хіба я не маю на це права? — Ага! Нарешті! Хто ж це удостоївся, Ольга чи учорашня практикантка?* (Собко, Срібний корабель, 1961, 85).

◇ **УДОСТОЮВАТИСЯ (УДОСТОЇТИСЯ) ЧЕСТІ** — заслужувати повагу, шану, яка виявляється у якихось вчинках, діях і т. ін. *Кращі колективи художньої самодіяльності палаців культури і робітничих клубів удостоюються честі виступити на його [Запорізького телетеатру народної творчості] сцені* (Роб. газ., 8.VII 1977, 4); *Три письменники удостоїлись честі побачити столицю в перший же день її визволення від гітлерівських загарбників* (Ю. Янов., V, 1959, 168).

УДОЧЕРІТИ *див.* удочеряти.

УДОЧЕРІННЯ, я, с. Дія за знач. удочерити. У найближчу п'ятницю з'явилися до старої султани довгобороді і поважні улеми [турецька інтелігенція] скласти акт про Настине удочеріння (Тулуб, Людолови, II, 1957, 284).

УДОЧЕРЯТИ (ВДОЧЕРЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УДОЧЕРИТИ (ВДОЧЕРИТИ)**, рю, ріш, *док.*, *перех.* Брати на себе батьківські права і обов'язки стосовно до дитини жіночої статі; брати за дочку.— *Я вирішив, — раптом сказав лісничий, — удочерити Улянку. Їй буде в мене непогано* (Донч., IV, 1957, 63).

УДОЮВАТИ (ВДОЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УДОЇТИ (ВДОЇТИ)**, удою, удбіш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що надбювати.

УДРАТИ *див. дерти.*

УДРАТИСЯ *див. удертися¹.*

УДРУґЕ *див. вдрүге.*

УДРУЖИТИ, ружу, рүжиш, *док.*, *розм.* Зробити дружню послугу кому-небудь, прислужитися чимось. *Курять ці [бурсаки], а хто не куриє, капшук розглядали. — А це вже якась попівна удружила? — кажуть* (Свидн., Люборацькі, 1955, 160); — *Я тут привіз тобі децю, — загадково зашепотів Федот і розв'язав великий важкий мішок. — Маю на складі хлопців знайомих, от і удружили, спасибі їм* (Тют., Вир, 1964, 215); // *ірон.* Зробити кому-небудь неприємність, шкоду, завдати якоїсь прикrostі. *Зосталась [Солоха] голомоза, боса, сорочка чорна, дірява, розхристана.. От усе убрання на ній! Оттак то йому [сотнику] удружила Явдоха Зубиха, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй на річці і над річкою при усій громаді зробив* (Кв.-Осн., II, 1956, 217); — *А хто ж то ніс тобі подряпав? — Се так Чайченко удружив* (Гл., Байки., 1959, 307).

УДРУКОВУВАТИ, УДРУКУВАТИ *див. вдруківувати, вдрукувати.*

УДРЯПНУТИ (ВДРЯПНУТИ), ну, нєш, *перех.* Док. до дряпати¹ 1.— *Ага, злодій.. — Нечипір скочив і кинув на Хведора ножем, що Марта покляла на столі картоплю чистить. Ніж попав у руку Хведорові і трохи удряпнув її* (Григ., Вибр., 1959, 271); *Наталя побачила, що він руку вдряпнув об камінь, і враз дістала бинт з торбинки і перев'язала виразку* (Донч., VI, 1957, 35); — *Сину! де ти? — спитала. — Гарр... — загаркав Пилипко з-під полу, вдряпнувши матір за чобіт* (Мирний, IV, 1955, 290).

УДРЯПНУТИЙ (ВДРЯПНУТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до удряпнути. *Гордїй часом по кілька днів не озивавсь до Ганни, не казав їй тих навіть нічого не вартих фраз: про синів ніс удряпнутий або про чай або що...* (Гр., II, 1963, 108); *Оглянувши удряпнуту вівцю, отаманка деякий час мовчки дивиться на німця* (Гончар, Таврія, 1952, 153).

УДУД, а, ч., діал. Одуд. *Врешті удуд прилетів, Шкутильгає, підлітає, Засміявся та до мене: «Чи пізнає Гут-Гута друга?»* (Л. Укр., IV, 1954, 189).

УДУШЕННЯ (ВДУШЕННЯ), я, с. Дія за знач. удушїти і удушїтися. *Головна основа теперішньої дипломатії, це і є фінансові операції, які зводяться до пограбування й удушення слабих народностей* (Ленін, 31, 1973, 373); *Після вдушення непу настає ще складніша пора* (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 107).

УДУШІТИ (ВДУШІТИ), ушу, ўшиш, *док.*, *перех.* 1. Заподіяти кому-небудь смерть, здавивши горло, насильно припинивши дихання; задусити. *Де б і не добачила вона [Анна] його [Саву].., тут і кидалася на нього звірюкою й силувала [силувалася] вдушити* (Коб., II, 1956, 242); — *Ой, який же бо ти дужий! Коли б ще трохи дужче — задусив би мене навіки! — Удушив би, кажеш?* (Вовчок, I, 1955, 158); *Навіть приречений на смерть до останньої хвилини, поки його не скосить куля або не вдушить на шиї петля, надіється на якесь чудо* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 154); // *Налягти, натиснути на кого-, що-небудь або стиснути когось з усіх боків. Знов кидається у бій [гуцул] і валить топірцем*

направо-наліво, аж поки не сьдуть [сядуть] на нім де-сїть [десять] душ, не скрутять в'язи, не вдушать, навалившись всіма тілами (Хотк., II, 1966, 356).

2. Утруднити дихання або отруїти (димом, газом і т. ін.).

3. *перен.* Довести до знемоги, смерті, загину; знищити. — *Люди добрі! — гукнув Карпо, наближаючись до громади.. — Тепер він [Притика] умер, — хто, як не громада, за нього повинна платити? — Брешиш! Не вмер, а околів! — гукнув Грицько. — Не вмер Данило, так болячка вдушила! — хтось сказав з громади* (Мирний, III, 1954, 50).

4. *перен.* Силою покласти край розвитку, діяльності, існуванню чого-небудь; // Не дати можливості виявитися; затамувати, відігнати (почуття, біль, думки і т. ін.). *Вдушив [Храпков] принишклий було біль виразки й зовсім спокійним тоном лікаря повідомив: — Ні, не повернулася вона [Любов Прохорівна], Саїд Алі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 471).

УДУШІТИСЯ (ВДУШІТИСЯ), ушўся, ўшишся, *док.* 1. Заподіяти собі смерть, здавивши горло, насильно припинивши дихання; задуситися.

2. Задихнутися, вмерти від нестачі повітря, отруїтися димом, газом і т. ін. *Він, сіромаха, трохи не вдушився, сидючи там [у шафі] і ковтаючи той дим* (Чуб., V, 1874, 203); *Десятник затулив їй [молодиці] уста своєю шапкою і держав.. — Вдушиться, — загомонили люди. Десятник шапку одняв* (Вовчок, VI, 1956, 233); *Не договоривши, закашляв [Андрій] так сильно, що майже не вдушився* (Коб., III, 1956, 304).

УДУШЛИВИЙ, а, е. 1. Із жарким, перегрітим повітрям, насиченим випарами; душний, задусливий. *Випав удушливий день саме серед гарячої пори жнив* (Мирний, II, 1954, 269).

2. Який не дає дихати, перешкоджає диханню, душить. *Ціла хмара густого удушливого нафтового сопуху лягла на Борислав, немов убожество і недоля придавили його своїми широкими грудьми* (Фр., I, 1955, 160); *Уже Івась залився удушливим кашлем; а Карпо знай верга жменями сміття, знай віє його по хаті* (Мирний, I, 1954, 270).

3. *перен.* Який давить, пригнічує. *Я міг би вирватися з удушливої, поліцейської держави в «цивілізований світ», яким малювалась мені тоді Швейцарія* (Козл., Сонце., 1957, 90).

4. Який хворіє на астму; який буває у хворого на астму. *І справді він був з виду страшний: з кривим оком, нечистим лицем і удушливий* (Григ., Вибр., 1959, 199).

УДУШІЯ, я, с., діал. Астма. *Всякі немочі під старість до його чіплялись. Спину іноді [іноді] ломило, ноги опухали, Стиски мучили й удушїя, руки набрякали* (Укр. поети-романтики., 1968, 571).

УДЯГАНКА, УДЯГАННЯ, УДЯГАТИ, УДЯГАТИСЯ, УДЯГНЕНИЙ, УДЯГНУТИ, УДЯГНУТИЙ, УДЯГНУТИСЯ, УДЯГТИ, УДЯГТИСЯ *див. вдягання, вдягати і т. д.*

УЖ, а, ч., діал. Вуж. *Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать* (Гл., Вибр., 1951, 22); *Приткнув, як ужа вилами* (Номис, 1864, № 6787); *У порівн. *В неї було лице біле, неначе обмазане крейдою; чорні товсті брови чорніли, як ужі* (Н.-Лев., III, 1956, 389).

УЖАКА, а, ч., діал. Вуж. *У порівн. *Як ужака той, холодний і слизький, він [Загнибіда] обвивався кругом Христиного стану* (Мирний, III, 1954, 96).

УЖАЛЕНИЙ (ВЖАЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ужалити. *Гетьман підскочив до ліжка, впав на нього і, як ужалений стонадцятьма гадюками звір, відкинувся назад* (Ле, Наливайко, 1957, 240); *Образно. *Глянув додола й відскочив, ужалений страхом, — Під-*

ногами у нього лежала гадюча голівка (Л. Укр., I, 1951, 424); *Стрепенулась* [стара], *вжалена смертним болем у саме серце* (Цюпа, Назустріч., 1958, 47).

◇ **Мов** (як, наче і т. ін.) **ужалений** — дуже швидко, різко, рвучко. *Ольга переступила поріг, підняла над головою свічку. Але в ту ж мить, мов ужалена, відскочила назад* (Мик., II, 1957, 298); *Марія, як ужалена, лясотно заверещала й вискочила з хати* (Панч, В дорозі, 1959, 44); *Степан Васильович прокидається і, мов ужалений, зіскакує з ліжка: хтось міцно тарабанить у двері* (Стельмах, I, 1962, 438).

УЖАЛІТИ (ВЖАЛІТИ), алію, аліш, *перех.* Док. до жаліти; // Укусити, впившись жалом у тіло (про бджолу, комара, змію і т. ін.). *Співали [комарі] тонісінько, улесливо, наче просили пробачення за те, що зараз ужалять* (Донч., V, 1957, 93); *Бджола ужалала ворога, і її сородичі відчули сигнал тривоги* (Хлібороб Укр., 7, 1969, 47); *Кузьма.. ненароком наступив на гадюку, і вона вжалала його в ногу — ох, як він галасував!* (Гончар, Тронка, 1963, 31); *У порівн. *Нараз [Яць] зірвався, немов гадюка його вжалала* (Фр., II, 1950, 230); *Гість мало не до стелі підскочив, наче його вжалив у ногу скорпіон* (Хижняк, Килимок, 1961, 36); // Поцілитися в тіло (про кулю, стрілу і т. ін.). *Ще дві стрічки вистріляв Кравцов, але третю набити не встиг. Його вжалала куля* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 321); *На спалах прилетіла ще одна куля і тепер уже вжалала в бік Ілька* (Панч, I, 1956, 599); // *перен.* Уразити дошкульним словом, поглядом і т. ін. — *То скажіть своєму Вольдемарові, може, посунеться, — вжалала прикажчика Настя.* — У них же сто тисяч десятин... (Гончар, I, 1959, 35); *Він ужалив недобрими очима з-під насуплених брів Євгена Шульгу* (Рибак, Час., 1960, 388); *Від неї [насмішки] ніде не заховаєшся, нічим не одкупишся. Найпаршивіше з закутка вжалить тебе, і нічого не вдієш* (Стельмах, Хліб., 1959, 115).

◇ **Ужаліти в [са́ме] се́рце** — боляче вразити; спричинити душевний біль. — *Ти згадай, серце, які Дубці дохідні! Молодий аж іздригнувся і дивиться на неї, — ніби його щось.. у серце вжалило...* (Вовчок, I, 1955, 117).

УЖАРИТИ *див. ужалювати.*

УЖАРИТИСЯ *див. ужалюватися.*

УЖАРЮВАТИ (ВЖАРЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УЖАРИТИ (ВЖАРИТИ)**, рю, риш, *док.*, *перех.* 1. Добре, до готовності просмажувати. *Добре вжарила гуску* (Сл. Гр.).

2. *тільки док.*, *перен.*, *розм.* Виконати що-небудь (пісню, танок і т. ін.) в запалом, пристрасно. *Дід Григорій понапускав на дзвіницю парубків, так вони як ужарять польки, ну, не можна встояти в віктарі* (Мик., II, 1957, 165); — *Ану, вжар що-небудь! Лупастий хлопчик діловито підтяг штанці і вдарив по струнах* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 207).

3. *тільки док.*, *перен.*, *розм.* Ударити кого-, що-небудь; завдати удару комусь, чомусь. *Він її як ужарив, то вона... на дванадцяті сутки здохла* (Сл. Гр.); [С а в а:] *Німці реуться на міст, щоб утекти, а товариш Мартиненко з армією.. як ужарив по них з танків!* (Мороз, П'єси, 1959, 233).

УЖАРЮВАТИСЯ (ВЖАРЮВАТИСЯ), юється, *недок.*, **УЖАРИТИСЯ (ВЖАРИТИСЯ)**, иться, *док.* 1. Добре, до готовності просмажуватися.

2. Смажачись, зменшуватися в об'ємі, вазі.

УЖАТИ (ВЖАТИ), ужну́, ужне́ш, *док.*, *перех.*, *діал.* Зжати. — *Господи помагай! — сказала Лесиха і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита* (Фр., I, 1955, 60).

УЖАТИСЯ *див. ужина́тися.*

УЖАХАТИСЯ (ВЖАХАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УЖАХНУТИСЯ (ВЖАХНУТИСЯ)**, ну́ся, не́шся, *док.* Відчувати переляк, жах, дуже лякатися. — *Ой лишенько! — вжахався тітка.* — *Багато людей вбито?* (Вовчок, VI, 1956, 307); *Подивилась пані на ручку [дитини], і вже червоне та опух пішов за долоню, мало не до ліктика. Пані аж ужахнулася!* (Барв., Опов., 1902, 530); *Вернувся Микола. Аж вжахнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткий час!* (Кв.-Осн., II, 1956, 357); *Побожний фельдкурат вжахнувся, побачивши на столі три пляшки* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 128).

УЖАХНУТИ (ВЖАХНУТИ), ну́, не́ш, *док.*, *перех.* Вікликати в когось почуття переляку, жаху; дуже злякати кого-небудь. *Спинилася [Орися] й одеревеніла від жаху; але не від смерті її вжахнув, а свідомість свої хвилюючої легкодушності* (Стар., Облога., 1961, 65); *Розпухле, почорніле від синяків лице старого Мартинчука вжахнуло Бронка* (Вільде, Сестри., 1958, 272).

УЖАХНУТИСЯ *див. ужахатися.*

УЖВА, й, ж., *діал.* Мотузка з лози; вужівка. *І пригадалось дитинство, коли він із батьком, старим лісорубом, гонив міцно скручені ужвою плоти по Десні і Дніпру* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 593); *У порівн. *В сінях дід старий при жорнах Меле гречку на крупі. Сива борода по пояс, Похилилась голова, — Але плечі наче двері, Руки крепкі [міцні], мов ужва* (Фр., X, 1954, 236).

УЖЕ (ВЖЕ). 1. *присл.* Указує на остаточне здійснення чи настання дії, явища, ознаки, стану. *Уже і сонечко зійшло, Уже й зайшло, смеркати стало* (Шевч., II, 1963, 116); *Уже шістнадцятий годок минав Олесі, вже й свати почали в хату навертатись* (Вовчок, I, 1955, 21); *Уже сьогодні їх заручають, А через тиждень і повінчають...* (Л. Укр., I, 1951, 322); *Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка* (Коцюб., II, 1955, 313); *Троянівка ще спала, хоч по деяких хатах уже світилося* (Тют., Вир, 1964, 8); *Сад стояв уже під сонцем, як рожевий дим, Вже на вітах стало тісно гронам восковим* (Вирган, В розп. літа, 1959, 37); *У битві кривавій все тоне, хитається проклята мла... То Армія наша Червона у наступ уже перейшла* (Сос., II, 1958, 461); *Глухо, вже по-осінньому гули дерева* (Гончар, III, 1959, 191); *В Обухівку Давид прийшов зарані.. Село вже жило. Дружно курились димарі хат, рипіли журавлі біля криниць* (Головко, II, 1957, 182); // *розм.* Уживається у функції стверджувального речення. *Прийшлося Івасеві жмуритись. Не впів він очі закрити, як Грицько крикнув: «Уже!»* (Мирний, IV, 1955, 8); // Указує на певну зміну якоїсь дії, ознаки або предмета, місця, часу і т. ін. — *А що, Хмелинонько, уже не жаль кілочка? Недавнечко у тебе красувався, Тепер прилипла до дубочка?..* (Гл.. Вибр., 1951, 144); — *Що ти там думаєш? — зовсім уже розсердився козак* (Довж., I, 1958, 236); — *Не заблудилися в степу, товаришу старшина? — уже привітніше запитував іздовий, що ніс варту* (Гончар, III, 1959, 193); *Ти пішов лейтенантом, де тане далечінь у холодних огнях. Може, вчині уже капітана ти проходиш грозовий свій шлях* (Сос., II, 1958, 446); *Улас поїхав додому. Уже дома він одержав кілька листів від товаришів* (Тют., Вир, 1964, 63); *Уже потім призналася [Зінька], що сама боялася дуже і вартувала надворі весь день* (Головко, II, 1957, 180).

2. *присл.* Уживається для підкреслення тривалості відрізка часу, названого в реченні. [П а л а ж к а:] *А давно ти з дому?* [Х и м к а:] *От уже третій рік на покрову кінчиться* (Мирний, V, 1955, 220); *Соломії докучав голод. Уже другу добу вона нічого не їла* (Коцюб., I, 1955, 363); *Ліг велет, — думав, на часок, та й*

спить уже століття (Л. Укр., I, 1951, 459); // З дієсловами наказового способу вживається при вираженні нетерпіння, незадоволення і т. ін., що стосується висловленого в реченні. — *Та пий уже!* — крикнула Горпина (Мирний, I, 1954, 240); *Потім згадаються зоряні літні ночі та буйні жита... аж поки прийде нечутно біла сестра з тонким профілем і покладе руки на гаряче чоло.* — *Спить уже!* (Головко, II, 1957, 167).

3. підсил. част. Уживається для підкреслення, підсилення названої дії або ознаки, обставини і т. ін. *Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожилась* (П. Куліш, Вибр., 1969, 185); — *Ну, вже й морози! Ще таких цю зиму й не було...* (Мирний, I, 1949, 162); *Тепер тільки дещо про турецьку кріпость скажу.. От уже страшна будова, нехай їй цур!* (Л. Укр., V, 1956, 11); — *Воля? Може, й буде коли, тільки нам її не видать. Може, ти ще й побачиш, а вже мені то не доведеться* (Хотк., I, 1966, 95); // Уживається для підкреслення кількості чого-небудь. *Роман уже не раз і не два виходив в той зелений закуток огороду і наглядав з-за тину: він знав, коли молоденька Соломія виходить до криниці по воду* (Н.-Лев., VI, 1966, 303); *Василь протанцював уже три вулички* (Довж., I, 1958, 89).

А що вже — а скільки. — *А що вже мати наплакалась та набралась лиха, то, мабуть, нікому не доводилось так бідувати* (Н.-Лев., II, 1956, 258); *Куді вже йому (ім і т. ін.); Де вже (йому, їм і т. ін.)* — хто-небудь нездатний, неспроможний на щось або до чогось. *Прокіп блідий, аж зчорнілий, од вітру валиться.. Куди вже йому женитися* (Коцюб., II, 1955, 29); — *Де вже тобі молотити? Спершу од'їстися треба, оклигати* (Добр., Очак. розмир, 1965, 184); *На що вже — навіть. На що вже горобці — і ті попритихали і прислухаться стали* (Гл., Вибр., 1951, 105); *Та вже ж; Уже ж* — звичайно, справді. — *Та вже ж важко за нелюбого йти!* (Вовчок, I, 1955, 228); — *А Явдоху хто з світа звів? — питає гостро Чіпка.. — То це я, сину?.. — Уже ж не я...* (Мирний, I, 1949, 410); — *То Василько живий? — скрикнули разом Яким і Олена.* — *Та вже ж живий...* (Коцюб., I, 1955, 84); *Та й уже — і все, і кінець.* — *Що там! Постріляти [людей] та й вже* (Коцюб., II, 1955, 98); — *Не відаю, як з кіньми...* — *Займемо, та й уже!* (Загреб., Диво, 1968, 150); *Чи вже ж — невже.* — *За що ми будемо платити такі скажені гроші? Чи вже ж за ті лисі гори!* (Н.-Лев., II, 1956, 260).

УЖИВАНИЙ (ВЖИВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **уживати**. Тут розбита бочка нафтової ропи, уживаної до випалювання (Фр., III, 1950, 186); Особливо шкідливі для поезії так звані традиційні образи, вживані без будь-якого переосмислення (Рад. літ-во, 4, 1967, 31); // Який має широке застосування; розповсюджений. *Очіпчок на їй вишневий, самий уживаний тоді* (Барв., Опов., 1902, 510); *Поруч із древком прапора висіла на стіні проста учнівська полотняна сумка, так широкоживана по наших сільських школах* (Ю. Янов., II, 1954, 8).

2. у знач. прикм. Який був у користуванні; приношений, не новий (про одяг, речі). *І флейту я візьму, уживану і вбогу.. Уста мої смутні, Немов цілунками, втішатимуться нею* (Зеров, Вибр., 1966, 489); — *Як зовсім свіжий рушник, то ще твердий, рапавий, а як уже вживаний, то м'який, податливий* (Март., Тв., 1954, 311).

УЖИВАНІСТЬ (ВЖИВАНІСТЬ), ності, ж. Здатність уживатися, бути вживаним. Вживаність слова — одна з найважливіших його ознак, яку треба враховувати в перекладі (Кундзич, Діези., 1956, 83).

УЖИВАННЯ (ВЖИВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уживати** і **уживатися**. *Менделя за недогляд і уживання перержавілої лінви покарано* (Фр., I, 1955, 111); *Брудні, замусолені карти розпухли від довгого вживання* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 463); *Царизм проводив жорстоку політику національно-колоніального гноблення.. Було заборонено вживання української мови в літературі, школі, театрі* (Укр. літ., 9, 1957, 6); *Інші виносять Церерине зерно, водою поспуте.., і, що надається До уживання, сушать в огні, і мелють на жорнах* (Зеров, Вибр., 1966, 226); *Увійшов молодий панок.. з непевною і передчасно постарілою фізіономією, що носила виразні сліди.. надмірного вживання гострих напиків [напоїв]* (Фр., VI, 1951, 260).

УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ), аю, аєш, недок., **УЖИТИ (ВЖИТИ)**, уживу́, уживе́ш, док., перех., що, рідше чого. 1. Користуватися чим-небудь для своїх потреб, застосовувати що-небудь завжди, постійно. *В їх пеклі на той час мусили уживати люлечки, як наперсточки* (Вовчок, VI, 1956, 278); *Мала [Неля] анемічні, блідуваті уста, але ніколи.. не вживала помади* (Вільде, Сестри., 1958, 347); *Була вона [рушниця] старенька, іржава, давно вже не вживав її бай* (Донч., I, 1956, 128); *Пани теж не вживали виделок, і чужоземці не раз дивувалися, як поруч із сліпучою розкішшю магнатських прийомів на них не додержувалося звичайнісіньких правил пристойності й чистоти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 97); // Використовувати в своїй мові, діях (слова, жести і т. ін.). *Вона [баба] вживала старинні слова, яких діти не розуміли* (Коцюб., II, 1955, 273); *Дядько Оксентій дуже любляв нові слова, які густо пішли в народ від дня революції, і в розмові вживав їх для солідності* (Смолич, Мир., 1958, 43); *Диригент уживав в тактуванні вертикальних і горизонтальних жестів* (Осн.. диригун., 1960, 13).

2. Використовувати або застосовувати що-небудь з якоюсь метою. [К а й Л е т і ц і й:] *Доносив не цурався і Катон, та й Цицерон їх уживав в потребі* (Л. Укр., II, 1951, 361); *Вживала [вдова] щодня бодай годинку часу, щоб допилювати їх [синів] науки* (Фр., VI, 1951, 166); *Тактика Сташки полягала в тому, що вона, нагледівши собі жертву, доти кружляла біля неї, доти уживала різних штучок, доки врешті «він» не заговорював з нею* (Вільде, Сестри., 1958, 379); // Знаходити кому-, чому-небудь певне застосування. *Всім було цікаво, як ведеться хазяйство.. Всім поясняли, водили на тік, на обори, радились, на що ужити будинки* (Коцюб., II, 1955, 84); *Миколай належить до людей з ініціативою, Тимофія уживають як силу* (Хотк., II, 1966, 410).

Уживати (ужити) всі заходи (ряд заходів і т. ін.) — енергійно діяти, робити що-небудь для досягнення чогось. *Я постараюся ужити всі заходи, щоб дістати книжку* (Коцюб., III, 1956, 242); *Вовки за одну ніч забивали по кілька тварин. Треба було негайно вживати рішучих заходів* (Донч., I, 1956, 173); *В останні роки наша партія вжила ряд ефективних заходів для успішного розвитку сільського господарства* (Рад. Укр., 19.IV 1967, 1); **Уживати (ужити)** силу — діяти силою на кого-небудь.

3. Споживати взагалі (їсти, пити, курити тютюн і т. ін.). *Чим винен Вовк, що сіна не вживає, Трави не їсть, м'яся бажав?* *А де ж того м'яся узять?* (Гл., Вибр., 1951, 157); *Добрий тютюн пани вживають, аж пахне. Наш так смердить, а цей як ладанець* (Гр., I, 1963, 472); *Чи то не має ваги, що змалку пили ми повітря Римських священних горбів та сабінських маслин уживали?* (Зеров, Вибр., 1966, 349); *Вживаючи страви з риби, ми поповнюємо свої запаси калію,*

фосфору, кальцію, заліза.. і особливо йоду (Наука., 10, 1962, 44); // розм. Їсти (у певному конкретному випадку). Уживаючи і собі качку, я знову згадав про Василенка (Мирний, IV, 1955, 364).

УЖИВАТИСЯ¹ (**ВЖИВАТИСЯ**), *ається, недок.* 1. Мати застосування; використовуватися. Я хочу видіти, як моє добро уживатиметься (Сл. Гр.); Читала я раз.. переклад «Тараса Бульби» по-французьки, взагалі він дуже гарний, але в тих місцях, де вживаються народні вирази, то дуже смішно виходить в дослівнім перекладі (Л. Укр., V, 1956, 10); По правді скажу: не подобались мені всі ті [вірші], де уживаються нові слова, виковані з чужих мов (Мирний, V, 1955, 377).

2. Пас. до **уживати**. Вздвож стін [світлиці] стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями місцевого виробу (властиво, плахти, котрі уживаються жінками як спідниці) (Коцюб., III, 1956, 45).

УЖИВАТИСЯ² (**ВЖИВАТИСЯ**), *аюся, аєшся, недок.*, **УЖИТИСЯ** (**ВЖИТИСЯ**), *уживуся, уживе́шся, док.* 1. з ким. Живучи, працюючи, перебуваючи певний час разом, звикати один до одного; зживатися з ким-небудь або між собою, налагоджувати мирне життя. — Чула я, що й по три невістки з дітворою вкупі вживались (Барв., Опов., 1902, 316); Ніхто не вірив, що Груня вживеться з свекрухою (Горд., II, 1959, 224); На велику досаду цариці і панства — Сковорода не міг ужитися з ними (Тич., III, 1957, 214); Минулого року вона вийшла заміж. Та з чоловіком не вжилася (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 215); // без додатка. Співіснувати (про тварин, рослини і т. ін.). В [Біловезькій] Пущі уживається 856 видів деревних, чагарникових і трав'яних рослин (Наука., 1, 1966, 32).

2. *де, у що*. Звикати до життя на новому місці, в нових умовах; пристосовуватися. Незважаючи на якусь невидиму стіну, що виникала між ним і мешканцями Дорнау, капітан звикав до цього міста, вживався в нього (Собко, Запорука., 1952, 8); Вона відразу вжилася в гірську атмосферу і ввела в неї дітей (Хотк., II, 1966, 12); — Сумуєш, господине? — питає циганка і сідає біля її ніг. — Важко ужитися орлиці в неволі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 25); Вона подумала, чи не з ледарів хлопець, що, не ужившись на одній роботі, шукає іншої, легшої, як то часом здається збоку (Коцюба, Нові береги, 1959, 193).

3. *перен.* Існувати поруч, не виключаючи одне одного, взаємодіяти з чим-небудь або між собою. Сплуталися нові церковні закони з звичаями старими, одні одних доповнювали і уживалися поруч (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 517); В кремезному, дужому і загартованому тілі матроса уживалась мужня душа і ніжне серце (Смолич, VI, 1959, 15); Оспівана в піснях гордість [циганів] якось неймовірно уживається з постійним приниженням (Ткач, Арена, 1960, 12); — Сього вечора я допевнилась, що концерти і сповнення обов'язку не можуть разом ужитись (Л. Укр., III, 1952, 536).

УЖИК, *а, ч., діал.* Зменш. до **уж**.

УЖИН, *у, ч., рідко*. Те саме, що **ужинок**. *Образно. Гриміли врубіві в низах його [Донбасу] підземних, Покоїв чорних там складаючи ужин (Ус., Дорогами., 1951, 227).

УЖИНАТИСЯ (**ВЖИНАТИСЯ**), *аюся, аєшся, недок.*, **УЖАТИСЯ** (**ВЖАТИСЯ**), *ужну́ся, ужене́шся, док.*, *розм.* Під час жнив захоплювати частину сусідньої ділянки.

УЖИНОК, *нку, ч.* Загальна кількість зжатого на ниві хліба. Звозили снопи, сіно, славний ужинок цього літа взяли люди з панського поля! (Горд., Чужу ниву., 1947, 298); *Образно. Високий татарин, здоровий, як

бик, витріщив очі й поводив ними навколо, немов збирав по обличчях ужинок гніву (Коцюб., II, 1955, 153).

УЖИТИ¹ *див.* **уживати**.

УЖИТИ² (**ВЖИТИ**), *уживу́, уживе́ш, док.*, *розм.* Зуміти, зможти зжитися з ким- або де-небудь. — Тим і втікає молода жінка від свекрухи до матері, поки обвикне в чоловіка. — Ні одна без утеків не вживе (Барв., Опов., 1902, 319); Не вжив у Михайла старий через Палажку, що й до його сувора була (Тесл., Вибр., 1950, 95); — З землі не вилазимо. Так уже до неї позивали, що тепер, чого доброго, коли й додому повернешся, то в хаті не вживеш (Гончар, III, 1959, 214).

УЖИТИЙ (**ВЖИТИЙ**), *а, е.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ужити**¹.

2. *у знач. прикм.* Який був у вжитку, використовувався. Сірко.. забирав з кухні і виносив відро з ужитою водою (Сенч., Опов., 1959, 194).

УЖИТИСЯ *див.* **уживатися**².

УЖИТКОВИЙ (**ВЖИТКОВИЙ**), *а, е.* Який має практичне застосування. Майстри гончарного мистецтва спочатку виробляли ужитковий посуд лише для потреб місцевого сільського населення (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 110); Демонструвалося [на виставці].. ужиткове мистецтво — кераміка, текстиль, металопластика (Вітч., 6, 1967, 185).

УЖИТКУВАННЯ (**ВЖИТКУВАННЯ**), *я, с., діал.* Дія за знач. **ужиткувати**.

УЖИТКУВАТИ (**ВЖИТКУВАТИ**), *ую, уєш, недок.*, *перех., діал.* 1. Використовувати, застосовувати що-небудь, користуватися чим-небудь. — Письма-то я знати не знаю, але окуляри вжиткую (Март., Тв., 1954, 235).

2. Витрачати, проживати (гроші). — Ми, робітні люди, продукуємо гроші, а ви, легкобити, ужиткуєте (Март., Тв., 1954, 72).

УЖИТОК (**ВЖИТОК**), *тку, ч.* 1. Використання, застосування чого-небудь; користування чим-небудь. Порох, який приніс капітан, лишився без ужитку (Фр., VI, 1951, 159); Водички з джерела лиш на потреби вжитку ледве вистачає (Ле, Міжгір'я, 1953, 102); Тут [в МТС] стільки машин стоїть без ужитку, і в той же час в одному Кам'яному Броді непочатий край роботи! (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 180); Олесь Гончар тяжіє до надання слову більшого значення, ніж те, що воно має в буденному вжитку, він робить його місткішим, вагомим (Рад. літ-во, 4, 1968, 46).

Бути в ужитку — бути у користуванні, застосуванні; Виходити (вийти) з ужитку *див.* **виходити**; Предмети (речі) домашнього (хатнього) вжитку — предмети (речі), якими повсякденно користуються в побуті; Предмети (товари) широккого вжитку — предмети (речі), які мають широке використання, застосування. Небачені темпами розвиватиметься виробництво продуктів харчування, одягу, взуття та інших товарів широкого вжитку (Ком. Укр., 8, 1964, 8); Увійти в [широкий, щоденний] ужиток — почати широко використовуватися, щоденно застосовуватися. Все гребля [Соломія] в свою скриню, складала в торбину срібні полтиники й карбованці, що тоді ввійшли в ужиток (Кучер, Трудна любов, 1960, 136); В щоденний ужиток радянського народу все більше входить правило: «Всі за одного і один за всіх» (Ком. Укр., 6, 1960, 51).

2. *перев. мн., заст.* Майно, добро; достатки. Великі болота-багнюки Поганськими вжитками гатили [русини]. — І саквами, й опанчами, й кожухами, І всяким добром половецьким Мости мостили (Мирний, V, 1955, 264); — Хіба ж ви не знаєте, що на мужицьких ужитках хирляві та кволі вимирають (Стельмах, Хліб., 1959, 381).

3. розм. Користь, вигода. В млині робота не важка, Та не який од неї й вжиток (Щог., Поезії, 1958, 363); Вона ще вчора надумала, що з нашого закохання нічого не буде — ні щастя, ні вжитку (Вовчок, VI, 1956, 276); Все треба було зрозуміти й зробити в одну хвилину, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду, і там уже з неї нема вжитку (Хотк., II, 1966, 396).

УЖИТТЯ (ВЖИТТЯ), я, с. Дія за знач. *ужити*¹. Завданням республіканського, революційного уряду було визнано відразу вжиття серйозних, рішучих заходів для усунення розрухи (Ленін, 34, 1973, 150).

УЖІВ, ужева, ужеве, діал. Прикм. до уж; належний ужеві. Ужева голова.

УЖІВКА, и, ж., діал. Вужівка. Микола парить безрезове пруття і крутить ужівки (Фр., IX, 1952, 109).

УЗАВТРА (ВЗАВТРА), присл., розм. Те саме, що *завтра*. Іди, мила, в луг зелений, Йди, моя Ганнусю: Взавтра рівно пополудні До тебе явлюся!.. (Рудан., Тв., 1959, 56); Спать, спать пора, роботи-бо чимало Узавтра: лаштуватись до весни Заздалегідь, як хазяям годиться (Рильський, III, 1961, 119); Старший говорить:— На сьогодні досить, докінчиш узавтра (Ю. Янов., IV, 1959, 53); — Приходьте ж узавтра до мене на свіжину (Зар., На.. світі, 1967, 193).

УЗАГАЛЬНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до *узагальнити*. Колосальний досвід соціальної і політичної історії, узагальнений Леніним в його працях, послужив йому основою для розроблення теорії, програми і тактики більшовизму на різних етапах революції (Ком. Укр., 9, 1965, 12); В основу сонати Михайло Лукич поклав власні переживання, звісно, певною мірою доповнені та узагальнені (Дмит., Розлука, 1957, 104); // *узагальнено*, безос. присудк. сл. У Програмі КПРС.. узагальнено корінні питання будівництва комунізму, актуальні проблеми світового робітничого і національно-визвольного руху (Ком. Укр., 9, 1964, 20).

2. у знач. прикм. Який увібрав у себе характерні риси, властиві багатьом предметам, явищам. Гоголь був одним із найбільших у світі творців типових, узагальнених образів (Рильський, III, 1956, 217).

УЗАГАЛЬНЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до *узагальнений* 2. В художньому творі кожна деталь повинна нести в собі якусь узагальненість (Вітч., 6, 1969, 203).

УЗАГАЛЬНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. *узагальнити*. Партія завжди вчилася і вчиться у Леніна майстерності аналізу і узагальнення.., умінню виділити в складному сплетенні економічних, політичних і ідеологічних явищ основні тенденції (Ком. Укр., 9, 1966, 2); Типізація є одним з головних законів художньої творчості. Вона є властивим мистецтву специфічним способом узагальнення явищ життя (Іст. укр. літ., II, 1956, 29); Узагальнення — це мислене об'єднання спільних властивостей однорідних предметів (Логіка, 1953, 16).

2. Загальний висновок, загальне положення, що ґрунтується на порівнянні окремих предметів, фактів, явищ і виявленні їх спільних рис. Організацію бою він завжди сприймав як процес невинної творчості, матеріал для все нових узагальнень (Гончар, III, 1959, 52); — У сюжеті важливо, щоб лився він вільно сам, прагнучи, як мала вода до великої води, від малих окремих думок до великих узагальнень... (Донч., VI, 1957, 620); // Те, що створено на основі поєднання спільних характерних рис, особливостей. Комічний герой є узагальненням негативних проявів дійсності, своєрідним художнім виразником певних рис людей (Мист., 5, 1966, 12).

УЗАГАЛЬНЕНО. Присл. до *узагальнений* 2.

УЗАГАЛЬНИТИ див. *узагальнювати*.

УЗАГАЛЬНИТИСЯ див. *узагальнюватися*.

УЗАГАЛЬНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УЗАГАЛЬНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* 1. Порівнюючи окремі предмети, факти, явища і т. ін., виявляти спільні риси, особливості й на їх основі робити висновки у формі загальних положень. Узагальнюючи величезний досвід революційного руху, Ленін у працях «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад» та інших розробив струнку вчення про пролетарську партію нового типу (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 9); Свій досвід, свої експерименти й спостереження він намагався узагальнити й занотувати (Гончар, III, 1959, 114); Знати життя — це не тільки уміти побачити той чи інший факт і зафіксувати його, але й уміти узагальнити типові життєві явища, розкрити їх, зробити певні висновки (Мист., 5, 1961, 10).

2. Виявляючи характерні риси, особливості окремого предмета, факту, явища і т. ін., сприймати їх як загальні й поширювати на інші предмети, явища. — А я за що стою? — вирячився Гнат. — Не за правду? Ти що, контрреволюціонера з мене хочеш зробити? ..Доки я на своєму посту, я нещадно буду присікати кожного, хто захоче зробити наклеп на радянських керівників. — Не узагальнюйте. Тут справа йдеться про одного вас (Тют., Вир, 1964, 152); Обов'язок керівників партійних та радянських органів, інспекторських груп районів — швидко узагальнити передовий досвід і впровадити його в усіх господарствах (Рад. Укр., 1.VIII 1958, 1).

3. Відбирати й об'єднувати однакові характерні риси, особливості; створювати на їх основі що-небудь загальне, типове. Вірний принципом реалістичного методу відображення життя, Мирний проводив старанний відбір явищ і фактів, узагальнював і типізував їх відповідно до ідейного спрямування твору (Рад. літ-во, 8, 1955, 125); Справжнього творчого успіху поети досягали лише тоді, коли вони не просто «фотографували» риси конкретної людини, а художньо узагальнювали їх (Іст. укр. літ., II, 1956, 235); Щоб узагальнити картину міського життя в облозі, Крайнюк забіг і в Комітет оборони (Кучер, Голос, 1961, 154).

УЗАГАЛЬНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УЗАГАЛЬНИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Ставати загальним для якоїсь групи предметів, фактів, явищ і т. ін.

2. тільки *недок.* Пас. до *узагальнювати*.

УЗАГАЛЬНЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до *узагальнювати*. Одним з узагальнюючих показників, який найповніше відбиває всі сторони виробничо-господарської діяльності підприємства, є прибуток (Ком. Укр., 7, 1964, 21); Франко не обмежується самим описом, самою констатацією фактів, а дає й широкі узагальнюючі штрихи (Рильський, III, 1956, 271); Реалізм Тичини далекий від безкрилої описовості, майже кожна деталь у його віршах пройнята узагальнюючою думкою, має чітку ідейну спрямованість (Іст. укр. літ., II, 1956, 368).

УЗАД, присл., діал. Назад.

УЗАКОНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до *узаконити*. Ще й сьогодні ми «хворіємо» на недооцінку теорії перекладу; вона, як і критика перекладу, поки що не узаконена як галузь літературознавства (Літ. Укр., 25.IV 1969, 4); — Візьміть її до себе, Марино Михайлівно, — все ще усміхаючись, сказав майор Стрепет, — у вас там знайдеться місце. Так було узаконене перебування Насті Корнієнко у танковій бригаді (Собко, Кавказ, 1946, 9); // *узаконено*, безос. присудк. сл. — Треба тісніше об'єднатися бідноті з батраками економії. Щоб не куркулі вершили справи у вас там на селі, а ви, біднота.. Тим більш, що це тепер уже ленінським декретом узаконено (Головка, II, 1957, 501).

УЗАКО́НЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **узако́нити**. Одним з важливих завдань Інституту мовознавства є фіксування і узаконення у словниках всього нового, що вносить у мову розвиток народного господарства, культури, науки (Кундзич, Діези., 1956, 119).

2. Урядове розпорядження, що має силу закону. Основні узаконення її [«Руської Правди»] торкалися головним чином майнових відносин і кримінального права (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 492).

УЗАКО́НИТИ див. **узако́нювати**.

УЗАКО́НИТИСЯ див. **узако́нюватися**.

УЗАКО́НЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **узако́нювати**.

УЗАКО́НЮВАТИ, юю, юєш і рідко **УЗАКО́НЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УЗАКО́НИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* Надавати чому-небудь сили закону, охоплювати, підтримувати що-небудь законом. За Марксом держава є орган класового панування, орган пригноблення одного класу іншим, є створення «порядку», який узаконює і зміцнює це пригноблення, стримуючи зіткнення класів (Ленін, 33, 1973, 7); Польські магнати захоплювали на Придніпров'ї і Брацлавщині величезні земельні володіння. Польський уряд узаконював цей грабіж (Іст. УРСР, I, 1953, 157); Старий Кухта й сам давненько вже думав над тим, як би узаконити за собою Гарасимову садибу (Іщук, Вербівчани, 1961, 114); // *перен.* Уводити в загальний обіг; вважати правильним, погоджуватися з чим-небудь. Таких експериментів [мовного штукарства] не міг узаконити реалістичний художній смак (Талант., 1958, 33); Настала пора узаконити в республіканському масштабі відроджене і збагачене новим змістом Свято врожаю — гімн трудової перемоги колгоспного селянства (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 92).

УЗАКО́НЮВАТИСЯ, юється і рідко **УЗАКО́НЯТИСЯ**, яється, *недок.*, **УЗАКО́НИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Набувати сили закону; // Входити в загальний обіг, вважатися правильним. Є форми і відповідники, які вже остільки узаконились, що перекладач, хоч би й чув, він усю неточність звучання, не може запобігти (Кундзич, Діези., 1956, 12).

2. *тільки недок.* Пас. до **узако́нювати**. Протягом багатьох років у колгоспах штати зростали і узаконювались виробничо-фінансовими планами. Нині в цій справі з'явилися чіткі й суворі межі (Рад. Укр., 5.XII 1962, 3).

УЗАКО́НЯТИ див. **узако́нювати**.

УЗАКО́НЯТИСЯ див. **узако́нюватися**.

УЗАПЕРТІ, присл. Те саме, що **взаперті**. — Се ж, може, бідний робітник, його арештують і пару днів передержать узаперті, а його сім'я тимчасом буде гинути з голоду (Фр., IV, 1950, 304); — То ж послухайте старого: Не держіть узаперті Цього щоглика малого, Бо загине в самоті! (Граб., I, 1959, 141); *У порівн. — Ви тепер ось вчитесь, скрізь вам дорога, — рівним, спокійним голосом заговорила жінка, — а я у ваші роки далі своєї хати ніде не бувала. Жила, як узаперті (Гончар, Новели, 1954, 81).

УЗБЕК див. **узбє́ки**.

УЗБЕ́КИ, ів, мн. (одн. **узбє́к**, а, ч.; **узбє́чка**, и, ж.). Народ, що становить основне населення Узбекистану, Узбєцької РСР. Середня Азія населена в основному тюркськими та іранськими народами. До тюрків належить давнє осіле населення — узбеки (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363); — В кожному селі полтавські матері переховують як не одного, то кілька оточенців — і росіян, і білорусів, і узбеків, і грузинів!.. (Гончар, IV, 1960, 76); Узбєчку [до революції] купували і продавали, як річ. До весілля вона не бачила навіть обличчя свого майбутнього чоловіка (Ком. Укр., 10, 1965, 53).

УЗБЕРЕ́ЖЖЯ, я, с. Берег; смуга землі, місцевість уздовж берега моря, озера, великої річки. Висока хвиля підіймалася на поверхні моря, котилась до берега, тут розсипалась і далеко заливала узбережжя (Трубіл., I, 1955, 273); Розгойдане море по всьому узбережжю викидало на пісок рештки розбитих під час шторму рибальських суденців (Гончар, I, 1959, 4); Ще пройшли троти, і біля зарослого кущами верболозу узбережжя помітили багато слідів (Стельмах, II, 1962, 215); Активні дії радянських флотів не дозволили німецько-фашистському флоту висадити жодного десанту на наше узбережжя (Ком. Укр., 5, 1970, 63).

УЗБЕРЕ́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **узбере́жжя**. Узбережна зона моря; // Розміщений біля берега, на березі. Над плином алей узбережних, В нурті біля Красних воріт, Уступи домів біловесних Підносились плавно в зеніт (Бажан, Роки, 1957, 261); Всі узбережні села вийшли в цю ніч на Сиваш на роботи (Гончар, II, 1959, 429).

УЗБЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **узбє́ки**. Хіба не варті найширшого розголосу літератури грузинська, вірменська, азербайджанська, узбєцька, казахська, таджицька та інших народів нашої Батьківщини? (Рильський, IX, 1962, 13).

УЗБЕ́ЧКА див. **узбє́ки**.

УЗБІ́Ч, присл. Збоку, осторонь. Павло підвівся, тихо став узбіч, — мовчить, ладнає ремені наспинні (Бажан, Політ., 1964, 26); // у знач. *прийм.* Біля, коло. Хижі кібці, що сиділи по узбіччю, аж доки не наближались до них коні, лінкуваті перелітали далі і знову сідали узбіч дороги (Панч, На калин. мості, 1965, 50).

УЗБІ́ЧНИЙ, а, е. Який міститься збоку стосовно чого-небудь. Спустившись з узбічної на головну алею, повільною ходою простував [Канушевич] селищем (Кочуба, Нові береги, 1959, 147); // Який міститься, розташований вздовж дороги, шосе і т. ін. Дорога.. захрясла танками, тягачами, автомашинами. Поволі все це розсотувалося в узбічні гаї та улоговини (Гончар, III, 1959, 404).

УЗБІ́ЧЧЯ, я, с. 1. Бокова частина дороги, шосе і т. ін.; місце, простір вздовж дороги, шосе і т. ін. Брук був такий розбитий, що шофер об'їжджав його узбіччям (Коп., Земля., 1957, 39); З видзвоном проносяться тачанки, обганяючи валки піших-пішаниць, що похмуро бредуть узбіччям понад шляхом (Гончар, Таврія, 1952, 34); Хоча була й північ, спати не хотілось. І він рушив від вагончика узбіччям шляху в степ, щоб віддатися його тиші (Цюпа, Краєни, 1971, 63); // Край лісу, поля і т. ін. На узбіччі біля самого лісу присіла стара (Стельмах, I, 1962, 290).

2. Схил гори, височини, насипу тощо. Він сідав дець на узбіччю гори, виймав денцівку.. і вигравав немудрі пісні (Кочуб., II, 1955, 308); Гріє нас далеке трепетання Вогника серед гірських узбіч... (Рильський, III, 1961, 45); Куці й дерева, що ростуть на узбіччях гір, палають жовтим і пурпуровим полум'ям (Томч., Готель., 1960, 37).

УЗБО́ЧИНА, и, ж. Те саме, що **узбі́ччя**. Пролунали перші постріли, коні шарахнулись на узбочину (Кочура, Зол. грамота, 1960, 375); Не по інших законах той вихор летить і руйнує, Як і спокійний струмок, що, набравшись води дощової, Буйно з узбочин гірських течією могутньою рине (Зеров, Вибр., 1966, 131).

УЗБРО́БНИЙ, а, е, *заст.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **узбро́їти**. На ранок узброєне військо було; Кому ж не дісталось зброї, Тому не забракло сокири, коси Та в грудях одваги міцної (Л. Укр., I, 1951, 354).

2. у знач. *прикм.* Який має при собі зброю, забезпечений зброєю. Посеред узброєних посіпаків їхав віз, а на

ньому, прикований, сидів чоловік, блідий, змучений і перед часом зів'ялий (Фр., II, 1950, 117).

УЗБРОЇТИ див. *узбрóювати*.

УЗБРОЇТИСЯ див. *узбрóюватися*.

УЗБРОЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УЗБРОЇТИ**, бю, бiш, *док.*, *перех.*, *заст.* *Озброювати*. — Ось що, пане Матвію: мечі кувати раджу, народ узброювати слід (Ле, Наливайко, 1957, 112); *Образно. Гей, ви, грізні, чорні хмари! Я на вас збираю чари, Чарівну добуду зброю і пісні свої узброю (Л. Укр., I, 1951, 48).

УЗБРОЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.*, **УЗБРОЇТИСЯ**, бюся, бiшся, *док.*, *заст.* *Озброюватися*. *Опришки.. борзо почали збиратися, узброюватися* (Хотк., II, 1966, 269); *Узброїлись наші й погнали полки за полками обороняти австріяка од венгра* (Мирний, I, 1949, 232).

УЗВАР, у, ч. 1. Солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот. Після печені молодиці подали узвар (Н.-Лев., IV, 1956, 104); Найбільш поширеною солодкою стравою є узвари із сушених фруктів — яблук, груш, вишень, слив, ізюму (Укр. страви, 1957, 277); Біля комори Марія ножем розрізує яблука-падалицю.. І така падалиця згодиться взимку на узвар (Шиян, Баланда, 1957, 180); // *заст.* Солодкий відвар із сушених фруктів, що готувався напередодні церковних свят — різдва і хрещення — як обрядова страва. На покуті — горщики з кутею та узваром у сіно глибоко зарились, у мисці — свята вода з кропилом (Вас., I, 1959, 304).

2. Сушені фрукти і ягоди. Він дякував старій за все — за повну торбу, де лежала тепер ціла ще сива паляничка, за узвар, якого вкинула Устя до торби, за сало... (Кос., Новели, 1962, 114).

УЗВАРЕЦЬ, рцю, ч. Пестл. до *узв́ар*. — Ізварю я тобі узварцю? От горщик наварила, двічі напоїла (Барв., Опов., 1902, 98).

УЗВАТИ див. *узивати*.

УЗВИЧАЄНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до *узвичайити*. Кожний, хто користується літературною мовою, добирає.. різні лексичні засоби літературної мови, стараючись додержуватися узвичаєних у ній лексичних (як і морфологічних та інших) норм (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 66).

2. у знач. прикм. Який став загальноприйнятим, звичайним, широковживаним, усталеним. Лисенко, за узвичаєною формулою, — основоположник української класичної музики (Рильський, Веч. розмови, 1964, 206).

УЗВИЧАЇТИ, аю, аїш, *док.*, *перех.* Зробити звичайним, широковживаним; усталити. Словник.. перекладів, зроблений з художнім почуттям, узвичаїв би надбання наших перекладачів у сучасній літературній мові (Пит. перекл., 1957, 8).

УЗВИЧАЇТИСЯ, аюся, аїшся, *док.* 1. розм. Здобути навик, уміння у чому-небудь; навчитися чого-небудь; призвичаїтися. Всього, кажу, було, нім Маса узвичаїлась по-польськи балакати (Свидн., Люборацькі, 1955, 61).

2. Зробитися звичайним, набути широкого вжитку, усталитися.

УЗВІШІШЯ, я, с. 1. Гора, височина, будь-яке підвищення на місцевості. Всміхається з узвишшя дітям Кобзар, мов світоч, над Дніпром (Тер., Щедра земля, 1956, 12); Хвилясто здіймалися лагідні київські узвишшя, порозрізувані спадистими ярами (Загреб., Диво, 1968, 84); Перед невеликим узвишшям, густо присипаним снігом, Максим став і зняв шапку (Рибак, Час., 1960, 239); // Спеціально зроблене підвищення (поміст, постамент, майданчик і т. ін.). На узвишші кам'янім, Мов живий, — товариш Ленін (Мур., Хороші сусіди, 1948, 51);

На узвишші серед собору поставили гробницю (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 23).

2. рідко. Простір високо над землею. В позамарах сонце, там літак проліта, Летючи співає з синього узвишшя (Ус., Дорогами., 1951, 53).

УЗВІЗ, вóзу, ч. Крутий підйом; вулиця, дорога, що мають підйом. Загони головних потуг стояли за вузьким та стрімким узвозом сажнів за двісті від греблі (Стар., Облога., 1961, 51); Боричів узвіз уже проїхав і вступав в Київ Ігор-князь (Забіла, У.. світ, 1960, 178); Місцевість поблизу нашого дому була нерівна, з горбамі й вибалками, з крутими узвозами на вулицях (Сміл., Сашко, 1954, 14); На кожному узвозі притишував [поїзд] і без того повільний хід (Шовк., Інженери, 1948, 124).

УЗГІР'Я (**ВЗГІР'Я**), я, с. 1. Невисока гора, невелика височина тощо. Скоро виїхали [козаки] з гаю, зараз заглядили на узгир'ї наших рубак (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); Ген-ген здіймалися зелені узгир'я, освітлені сонцем, ніби казкові собори (Цюпа, Краєни, 1971, 337); На взгир'ї видно було Богуслав, засипаний золотим тихим світом сонця (Н.-Лев., III, 1956, 131); Здалека над могилою новою, Що Канівське узгир'я засмутило, Полянською схилюся головою: Преславна будь, Тарасова могило! (Зеров, Вибр., 1966, 437).

2. Схил гори, височини тощо. Над ставом по взгир'ю — темний сад (Головко, I, 1957, 451); В війні за правду ти гримши, як грім, В труді шумиш, як по узгир'ях води, — І всесвіт весь у подиві палкім Тебе навек прославив, наш народе! (Рильський, II, 1960, 332); Дощ ішов безперестанку; хмари запнули вершину Казбеку, сповзали на узгир'я (Дмит., Наречена, 1959, 112).

УЗГІР'ЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до *узгир'я* 1. Панський будинок з білого каменю стоїть, немов палац над усім селом, на узгир'ячку (Вовчок, I, 1955, 351); Вони піднялися на невисоке узгир'ячко і знову стали (М. Ол., Леся, 1960, 227).

УЗГЛЯДНИТИ див. *узгляднювати*.

УЗГЛЯДНЮВАТИ, юю, юєш і *діал.* **УЗГЛЯДНЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УЗГЛЯДНИТИ**, ядню, ядніш, *док.*, *перех.*, *заст.* Брати до уваги, враховувати. Коли узгляднювати життя, вчинки і слова батька... то справді треба дивуватися, що він [син] ще й таким вийшов у світ (Круш., Буденний хліб., 1960, 122); Ви дасте вказівки: як треба відписувати слова. Також кожен з учасників [укладання словника] напише Вам, що, по його гадці, треба узгляднити (Крим., Вибр., 1965, 565); Чи зносила я стільки горя на те, щоб не узглядняти настроя хорих? Ні, я стала терпелива і лагідна (Коб., I, 1956, 248).

УЗГЛЯДНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, *заст.* Пас. до *узгляднювати*.

УЗГЛЯДНЯТИ див. *узгляднювати*.

УЗГОДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до *узгоджити*; // узгоджено, безос. присудк. сл. Програми історії [для шкіл] узгоджено з програмами літератури, географії та інших суміжних предметів (Укр. іст. ж., 1, 1960, 91).

2. у знач. прикм. Якому надано відповідності до чого-небудь, єдності з чим-небудь.

△ Узгоджене означення, грам. — означення, що виражається прикметниками, дієприкметниками або прикметниковими словами (займенниковими прикметниками та порядковими числівниками) і узгоджується з означуванним словом у роді, числі та відмінку або особі.

УЗГОДЖЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до *узгоджений* 2. Допомагаючи передовим робітникам різних країн створювати свої партії, К. Маркс і Ф. Енгельс добивалися узгодженості і єдності їх дій (Ком. Укр., 5, 1969, 12).

УЗГОДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. узгодити і узгодитися. *Комуністична дисципліна праці і ставлення до неї виникає на основі поєднання і узгодження інтересів окремих трудівників з інтересами всього суспільства* (Ком. Укр., 12, 1969, 38); *Особливої уваги комуністи країн соціалістичної співдружності надають узгодженню позицій у розв'язанні актуальних проблем сучасності* (Наука., 1, 1971, 7); *Дієприкметник поєднується з означуваним словом (іменем) шляхом його узгодження в роді, числі та відмінку* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 298).

2. грам. Зв'язок слів у реченні, при якому залежне слово ставиться в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово.

△ Зворотнє узгодження див. зворотний.

УЗГОДЖЕНО. Присл. до узгоджений 2.

УЗГОДЖУВАТИ, ую, уєш, недок., **УЗГОДИТИ**, джу, диш, док., перех. 1. Надавати відповідності до чого-небудь, єдності з чим-небудь; встановлювати відповідність, єдність між чимось. *Усвідомлення непослідовності, незавершеності, односторонності старого матеріалізму привело Маркса до переконання в необхідності «узгодити науку про суспільство з матеріалістичною основою і перебудувати її відповідно до цієї основи»* (Ленін, 26, 1972, 49); *Вирішуючи питання організації праці в садівництві, слід чітко узгоджувати площу садів з наявною робочою силою* (Хлібороб Укр., 12, 1969, 29); — *Так і я думаю — треба нам узгоджувати дії* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 149).

2. грам. Ставити залежне слово в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово. *Узгоджувати прикметник з іменником; Узгоджувати дієслово з займенником.*

УЗГОДЖУВАТИСЯ, ується, недок., **УЗГОДИТИСЯ**, иться, док. 1. Характеризуватися відповідністю до чого-небудь, єдністю з чимсь. *Новгородський літопис правильний усіма своїми визначеннями, що стосуються астрономічних явищ. Вони узгоджуються з сучасними науковими даними* (Знання., 1, 1966, 11).

2. грам. Стояти в такому ж роді, числі та відмінку або в такій же особі, в яких стоїть підпорядковуюче слово. *Присудок узгоджується з підметом у роді, числі, особі.*

3. Пас. до узгоджувати 1. *Мануфактури [у XVIII—XIX ст.] випускали килими певного призначення: долівкові і настінні. Художнє оформлення їх часто узгоджувалось з загальним стилем архітектури і декоративного оздоблення приміщення* (Нар. тв. та етн., 2, 1963, 63).

УЗГОДИТИ див. узгоджувати.

УЗГОДИТИСЯ див. узгоджуватися.

УЗГОЛІВ'Я, УЗГОЛІВ'Я, я, с. Місце на постелі, куди лягають головою. *Покотом сплять половчани, Ніч — мов криниця без дна... Клонить обличчя кохане До узголів'я жона* (Рильський, II, 1960, 156); *Ніщо не говорило про те, що тут хтось мешкав, бо на ліжках не видно було навіть подушок в узголів'ї* (Загреб., Європа 45, 1959, 42); *Він сягнув рукою на нічний столик, що стояв біля узголів'я його ліжка* (Фр., VI, 1951, 245); // *Взагалі будь-яке місце біля голови того, хто лежить де-небудь. Михайлина заметушилась по хаті, шукала склянку, яку вона перед цим поставила на вікні в узголів'ї хворої* (Збан., Між.. людьми, 1955, 166); *Сплакані і зі'ялені горем, стоять в узголів'ях домовин сім'ї полеглих* (Мельн., Коли кров., 1960, 25); *Звиваючись гнучким тілом, вона надривно голосила біля Василевого узголів'я* (Стельмах, II, 1962, 10); // *Підвищення, яке намощується під голову для лежання, спання. Служники відв'язали від сидел ведмежі шкури й, уклавши ними сіно, помостили узголів'я* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 407).

УЗГОЛІВ'ЯЧКО, УЗГОЛІВ'ЯЧКО, а, с. Пестл. до узголів'я, узголів'я. *Потомленому, побитому наймиту малому снилося, що усі ті птиці.. в'ються, б'ються, кружляють над його узголів'ячком* (Вовчок, I, 1955, 297).

УЗГОЛІВ'Я див. узголів'я.

УЗГОЛІВ'ЯЧКО див. узголів'ячко.

УЗДА, й, ж., рідко. Те саме, що вуздечка. *Не раз безсонному здається Серед тяжких душевних мук, Що підо мною кінь несеється, Й узда висковзується з рук* (Фр., XII, 1954, 153); *Як вітрові, нема йому спокою, Своє він серце сам і розрива, В безодню рине буйна голова — І кінь дзвенить уздою золотою* (Рильський, II, 1960, 271).

УЗДЕЧКА, и, ж., рідко. Те саме, що вуздечка. *Та ж уздечка, що на коня, що на кобилу* (Номис, 1864, № 7996); *Яків торкнув уздечкою, і кінь поніс його в село* (Стельмах, I, 1962, 481).

УЗДЕЧКОВИЙ, а, е, рідко. Прикм. до уздечка.

УЗДОВЖ¹ (ВЗДОВЖ), присл. У довжину, у напрямку по довжині. *Покинув [Остап] воли на зворотах, а сам увійшов у борозну і глянув уздовж на довгі гони* (Головко, II, 1957, 241); *Він узяв шкурки, дмухнув на них, став гладити їх вздовж і проти шерсті* (Тулуб, В степу., 1964, 330); *То пропаде вода між камінням... то знов вискочить, засміється і мие пласке каміння, тріпає гілкою, що упала вздовж* (Хотк., II, 1966, 44).

◇ **І вздовж і впоперек; Уздовж і впоперек**: а) у довжину і в ширину; по всіх напрямках. *Цариця сходила світ уздовж і впоперек, але не знаходила джерела сліз ніде* (Казки Буковини., 1968, 94); *Все життя його пройшло на Сивахах, вздовж і впоперек сховає він оте мертве Гниле море...* (Гончар, II, 1959, 395); б) на всі лади (сварити, лаяти). *Саул прочувався, та й ну, Як той москаль, у батька, в матір Свою ріденьку волохату [рідню] І вздовж і впоперек хрестить* (Шевч., II, 1953, 353); **І вздовж і вишир; Уздовж і вишир** — у довжину і в ширину; по всіх напрямках. *Розбуджує, буйнесенька, Вона [весна] увесь засклілий мир, І пісня голоснесенька Злила усе і вздовж і вишир* (Манж., Тв., 1955, 38); *То вздовж, то впоперек — то в довжину, то в ширину; то в одному напрямку, то в іншому. Міряє він хату — то вздовж, то впоперек, б'є об поли руками* (Мирний, I, 1949, 241).

УЗДОВЖ² (ВЗДОВЖ), прийм., з род. в. Уживається при вказівці на рух або розміщення кого-, чого-небудь, на спрямованість дії по довжині чогось. *Знову закипіло Синє море; вздовж байдака Знову похожає Пан-отаман та на хвилю Мовчки поглядає* (Шевч., I, 1963, 67); *Уздовж стін лави, покриті полавочниками [покривалами] з червоного сукна* (Гр., II, 1963, 532); *Щорс засміявся і весело пішов уздовж шеренги* (Довж., I, 1958, 138); *Довгі чорні руки були схожі на дубове коріння й безпорадно висіли вздовж постаті* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8); *Скоро ворона протоптала вздовж води справжню мережану стежечку* (Донч., V, 1957, 30).

УЗДОГІН (ВЗДОГІН), присл., діал. Навздогін. *Ішла [Василина] зовсім спокійно, так, начеби [начеб] нічого й не сталося. Варвара кричала ще їй вздогін* (Март., Тв., 1954, 61); *Може, таки треба було плигати за борт і кинутись вплав за човном уздогін?* (Гончар, Тронка, 1963, 242).

УЗДОРОВІТИ див. уздоровлювати.

УЗДОРОВІТИСЯ див. уздоровлюватися.

УЗДОРОВЛЕНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до уздоровіти. *Він [Флавіан] з неслівським криком кинувся сам на коліна перед чудесно уздоровленою дівчиною* (Фр., IV, 1950, 155).

УЗДОРОВЛЮВАТИ, ую, уєш, недок., **УЗДОРОВІТИ**, ровлю, ровиш; мн. уздоровлять; док., перех., діал. Зці-

ляти, виліковувати. Він [святий Пантелеймон] не так лічив, як інші лікарі, а уздоровлював тільки дотиком і молитвою (Фр., XVI, 1955, 49).

УЗДОРОВЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.*, **УЗДОРОВІТИСЯ**, ровлюся, ровишся; *мн.* уздоровляться; *док.*, *діал.* Зцілятися, ставати здоровим.

УЗДРІВАТИ (ВЗДРІВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЗДРІТИ (ВЗДРІТИ)**, рю, ріш, *док.*, *перех.* Бачити, помічати. Скрізь [Турн] ярим оком окидав, Енея з військом уздрівав І репетув до своїх (Котл., I, 1952, 254); Аж ось і генерального писаря уздріли (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); Зараз при світлі її [левицю] вавілонянка Тізба уздріла, — Вздри́ла і, вся тремтячи, у печеру похмуру побігла (Зеров, Вибр., 1966, 322); Микола на осиці раптом гніздо гав'яче вздрів — бриля об землю і, як кішка, на оту осику (Головко, I, 1957, 220); Ми йшли, сходили на горбки все вище й вище, доки, нарешті, уздріли, на яких ми високих місцях (Ю. Янов., V, 1959, 130).

УЗДРІВАТИСЯ (ВЗДРІВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УЗДРІТИСЯ (ВЗДРІТИСЯ)**, рюся, рішся, *док.* 1. Зустрічатися. Ми ходимо обоє з чоловіком на роботу, та як уздрімося вночі, прийшовши з роботи, та знов уночі й розійдемося на роботу (Сл. Гр.); [А н т о н і О р и ш к а:] О, як же любо Серце забилося, Як мої очі З твоїми вздрілись! (Кроп., I, 1958, 199).

2. *безос.* Здаватися, ввижатися. Уже він хотів повернути поза хатою до дверей, коли це (уздрілось йому) немов щось мелькнуло... (Мирний, I, 1949, 312); Христя підійшла й сказала: — Чи мені привиділось, — щось наче за ставком перед самим носом перебігло. Ваші всі тут? — Тобі то вчувається, то вздрівається, — відказав Верига (Панч, Гомон. Україна, 1954, 131).

УЗДРІТИ *див.* уздрівати.

УЗДРІТИСЯ *див.* уздріватися.

УЗЕЛЕНЕНИЙ (ВЗЕЛЕНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. *мин. ч.* до **узеленіти**. У синяву підносяться чолом Тут буками взеленені Карпати... (Рильський, Зграя., 1960, 24); Я бачив узеленені поля, врожаями завітчані простори (Гонч., Вибр., 1959, 295).

УЗЕЛЕНІТИ (ВЗЕЛЕНІТИ), ню, ніш, *док.*, *перех.* Зробити зеленим; покрити зеленню; прикрасити зеленню. Квітами взеленимо Ми портрета Леніна! (Нех., Ми живемо., 1960, 14).

УЗЕЛЕНІТИСЯ (ВЗЕЛЕНІТИСЯ), нюся, нішся, *док.* Зробитися зеленим; покритися зеленню, зазеленіти. Не почорніло [поле] — взеленилось, омолоділо, ожило (Гонч., Вибр., 1959, 361).

УЗЕЛЕНІТИ (ВЗЕЛЕНІТИ), іє, *док.* Покритися зеленню, зазеленіти. Ще синій ліс не взеленів, але квіток проріст уже підняв і розрізнув торішній злеглий лист (Тич., I, 1957, 102).

УЗЕНЬКИЙ, а, е, *рідко.* Зменш.-пестл. до **узький**. Крізь сухі віти вбачалося церковне віконечко, узеньке й довгеньке (Вовчок, I, 1955, 302); Улиці були узенькі, плутались то сюди, то туди (П. Куліш, Вибр., 1969, 69).

УЗИ, уз, *мн.* 1. *заст.* Окови (*див.* **око́ва** 2). І за що Його, святого, мордували, Во узі кували; І главу його честною Терном увінчали? (Шевч., II, 1963, 280).

2. *уроч.* Зв'язки, відносини, єдність, що існують між ким-, чим-небудь. КПРС зв'язана тісними узами інтернаціональної солідарності з братніми марксистсько-ленінськими партіями (Резол. XXIII з., 1966, 18); — Чи обіцяєш мені, Несторід, товариське прохання Виконать? Ми-бо пов'язані узами дружніми здавна (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 260); Ім'я Міцкевича палко люблять і глибоко шанують не тільки в Польщі. Ним захоплювався й був його другом Пушкін, узі братерства зв'язували його з декабристами Рилевим і Бес-

тужевим (Мист., 5, 1955, 41); Під керівництвом нашої партії українська радянська література кровними узами зв'язана з народом (Донч., VI, 1957, 599).

Узи **Гіменея** — шлюбні зв'язки. Нерідко трапляється, що узі Гіменея рвуться, як тонке павутиння (Знання., 3, 1971, 32).

УЗИВАТИ (ВЗИВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЗВАТИ**, узв'у, узв'єш, *док.*, *розм.* 1. *перех.* Іменувати кого-, щонебудь; називати, звати. — Як же тебе узивать, рибонько? (Барв., Опов., 1902, 76); Жила удова з дітьми у хатці, — навіть би й хаткою узивати не годилося — хижкою (Вовчок, I, 1955, 288); — А не будеш же мене більш узивати Барабашем? — питає Черевань (П. Куліш, Вибр., 1969, 177); Море Нептуном ми інколи всі узиваєм Або пашню іменуєм Церерою; Вакха найменням Справжнє наймення вино раз у раз заступати волевм (Зеров, Вибр., 1966, 177); За молодечих літ на сеймах чи при жбанку Мечем він [Гервазій] ворога як на капусту сік, — І сам Рубакою себе взивать навик (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 66); — Хіба на них [дітей] розсердишся? І бабунею взивають, і лащать-ся... (Головко, I, 1957, 248).

2. *перех.* Характеризуючи певними словами, виявляти своє ставлення до кого-, чого-небудь, давати свою оцінку комусь, чомусь. — Став бурмистер їх [козаків] докоряти, злодіяками, розбишаками взивати (П. Куліш, Вибр., 1969, 176); Леся сама не раз чула, як Федоська взивала чоловіка неподобними словами (М. Ол., Леся, 1960, 82); Пани своїм злослов'єм не облишали Сквороду навіть і після його смерті: вони пускали в пам'ять його всілякі ядовиті стріли, узиваючи його невживим і гордим (Тич., III, 1957, 215); Він [дід Кияшко] категорично відмовлявся від передач. Його в камері.. взивали божевільним, непоправним дурнем (Збан., Єдина, 1959, 119); Хазяїн не долічивсь свого ліку і зняв бучу: узвав [наймита] і злодієм, й пройдисвітлом, і голотою (Вовчок, I, 1955, 311).

3. *перех.*, *діал.* Кликати, закликати. Узивають її в хату, питаю: — Чи підеш, чи ні? (Сл. Гр.).

4. *неперех.*, *заст.* Просити, молити, благати, звертаючись до кого-, чого-небудь за допомогою, порадою, розрадою і т. ін. Увійшовши [увійшовши] Наум у церкву, так і пав перед образами та.. знай узивав: — Господи милосердний! (Кв.-Осн., II, 1956, 88); І тільки дяк, старий гуцульський дяк, взивав до небес, випрошуючи помилування й благостині для угасшого заступника народного (Хотк., Довбуш, 1965, 415); — Довбуше! — взивав мати. — Дай-но сили одиноким, Дай-но блиску в нашу хату! (Мал., II, 1956, 234).

УЗИВАТИСЯ (ВЗИВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, *розм.* Іменуватися, мати ім'я, назву; називатися, зватися. Вислала б серце — ніхто не чує, Вислати б слово — нащо слова. Кажуть, і пошта вже не працює Та, що взивалася польова (Мал., II, 1956, 393); // *чийм*, *яким*. Своїми особливостями, якостями відповідати якійсь назві, якомусь поняттю. Батько, вінець променистий зложивши, Синові ближче казав приступити і, ніжно обнявши, Мовив йому: — Так, ти мій... І годен моїм узиватись (Зеров, Вибр., 1966, 313).

УЗИМІ (ВЗИМІ), присл., *діал.* Узимку. — Раз якось паслисьмо [ми пасли] візці та й зв'яз студений вітер, гейби взимі... (Коцюб., II, 1955, 352); — Узимі якось... тісно в горах: усе пов'язане, поплутане стежечками, від стежки ані руш (Хотк., II, 1966, 12); Без плодів ніколи гілля тих дерев не лишалось — Влітку то будь чи взимі — цілорічно (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 128).

УЗИМКУ (ВЗИМКУ), присл. У зимовий час; зимою. Зосталась Нимидора ніби вдовою. Взимку вона з свек-

рухою пряла панське прядиво, а влітку ходила на панщину (Н.-Лев., II, 1956, 244); Подолати швидку течію [річки] влітку.. й то тяжко, взимку ж неможливо (Тют., Вир, 1964, 122); Перепитували селян: чи не замерзає [Сиваш], мовляв, узимку та чи є надійні броди, по яких можна було б військам пройти... (Гончар, II, 1959, 409).

УЗІМУ (ВЗІМУ), присл., діал. Узимку. У косовицю став [Чіпка] за косаря, викосив дванадцять копиць сіна. Є чим овечок узиму годувати (Мирний, I, 1949, 163); Восени, чи влітку, Взиму, чи весною, Борба [боротьба] без просвітку З долею сумною (Граб., I, 1959, 374).

УЗІР див. взір.

УЗЛИК, а, ч., діал. Зменш. до ўзол. Галя щебетала жваво й весело і виймала щось із узлика (Вас., I, 1959, 177).

УЗЛИТИСЯ, ліося, лішся, док., розм. Проїнятися сильною злобою проти кого-небудь; озлитися. — Господи! вже як на кого узляться люди, то до краю вже доїдять, до кінця догризуть! (Мирний, I, 1949, 319).

УЗЛІСНИЙ, а, е. Прикм. до узлісок, узлісся. — Розгулявся таврійський сиріко... Перші найжорстокіші його удари приймає на себе оцей зелений узлісний мур (Гончар, Таврія, 1952, 245).

УЗЛІСОК, ску, ч. Те саме, що узлісся. — Михайлику, гов-гов! — пролунав із лісу голос.. — А хто там вигукується? — голосно питаюся в діброві і поглядом обнишпуюю узлісок (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 24).

УЗЛІССЯ, я, с. Смуга на краю лісу. Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший рясст і цвітуть проліски та сон-трава (Л. Укр., III, 1952, 186); Парубок зрозумів, що він збився з дороги, і, замість того щоб заглиблюватися в ліс і йти до ярів, вийшов на узлісся (Тют., Вир, 1964, 244); Вранці полк вийшов на відкрите узлісся і, вражений, зупинився в німому зачаруванні: далеко на горах уже видно було їм золотавий Київ! (Гончар, Таврія., 1957, 435).

УЗЛОСТИТИСЯ, узлощуся, узлостітисся, док., діал. Озлитися. Шток усе вигадував що-небудь таке, щоб витиснути з людей побільше поту. І дуже узлостилися на нього калюжинецькі люди (Бурл., О. Вересай, 1959, 37).

УЗЛУВАТИЙ, а, е, діал. Вузлуватий. Узлуваті сучки та гілки стриміли вгору, наче розчепірені пальці рук (Н.-Лев., III, 1956, 142); Дід витяг узлуватими руками Якісь дбайливо складені листки (Рильський, I, 1946, 202).

УЗМОР'Я, я, с. Частина моря, близька до берега. Мружиться дівчина від яскравого сонця, бачить, як миготять на узмор'ї дельфіни, наче чорні камені-кругляки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358); У Вилкові розташований відомий на всю Україну риболовецький колгосп імені Леніна. Щоранку від його причалів на рибні промисли в дельту і на узмор'я відходять сотні рибальських човнів (Рад. Укр., 17.V 1961, 3); // Морське узбережжя. Будинок творчості на Ризькому узмор'ї.

УЗНАВАННЯ (ВЗНАВАННЯ), я, с. Дія за знач. узпавати.

УЗНАВАТИ (ВЗНАВАТИ), наю, наеш, недок., **УЗНАТИ (ВЗНАТИ)**, наю, наеш, док., перех. і неперех. 1. Одержувати відомості, дізнаватися про кого-, що-небудь. Багато узнавала Катерина од дівчат про людей, ще більше говорили вони про себе (Григ., Вибр., 1959, 195); Жили [князь і дружинники] в Крем'янці тихо, про всі події визнавали пізно (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 454); // Довідуватися про кого-, що-небудь, розпитуючи, вивідувати, спостерігаючи і т. ін. Заздалегідь узнавши всі ціни і на чорнозем, і на суглинок, і на

супісок, вона твердо вирішила продати дві півдесятини (Стельмах, II, 1962, 234); Я взяв у одного з дипломатів завтрашній порядок денний зустрічі комісара з міністром (Ю. Янов., II, 1958, 98); Юлдаш.. не спускав очей з батька. Кортіло хлопцеві взнати — куди ж він їздив уночі (Донч., I, 1956, 148); Дарина глянула на гостя, намагаючись прочитати на його обличчі якусь новину, але нічого не узнала (Собко, Срібний корабель, 1961, 8); // перев. док. Виявити або викрити що-небудь. Ховайся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди визнавали, кого ти, молода, покохала! (П. Куліш, Вибр., 1969, 274); Пізніше, коли дорогу узнали в поле та в ліс, — то й не вилазили з їх. І за ділом і без діла (Вас., IV, 1960, 12); — Тільки ж ти гляди..: узнають, що в мене той лист, — уб'ють гади, і не писну. Щоб ні душа не знала (Головко, II, 1957, 29).

2. Вивчати, пізнавати кого-, що-небудь. Вивчаючи художні твори Льва Толстого, російський робітничий клас узнає краще своїх ворогів.. (Ленін, 20, 1971, 66); Колись грузинський письменник Казбеґі, щоб добре взнати народ, ... пішов у чабани (Тич., III, 1957, 72).

◇ **Узнати** почому (почім) ківш (пуд, фунт, корець і т. ін.) ліха; **Узнати**, де ліхо живе див. ліхо¹.

3. перев. док. Зазнати особисто, пізнати на власному досвіді, пережити, відчуті щось. — І що їй за тим Юрком? В наймах ні сонечка, ні літечка не визнає. А за мною господинею буде (Стельмах, I, 1962, 548).

4. Розпізнавати кого-, що-небудь за якимись ознаками, даними. Мулла-дежкан увійшов до контори поважно і нескоро звернувся до Синявіна. Досвід життя привчив уже визнавати, де начальство (Ле, Міжгір'я, 1953, 102); // Виявляти, розкривати сутність кого-, чого-небудь. В лиху годину визнаєш вірну людину (Укр. присл., 1955, 141).

5. рідко. Визнавати когось, щось; вважати яким-небудь. Лікарі порадили їй змінити оточення і виїхати на село в якусь родину, де.. хвора узнавала б чийсь авторитет (Л. Укр., V, 1956, 416); Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопаком і, хотючи ще ліпше переконатися про се, переставив букви (Фр., II, 1950, 58).

УЗНАВАТИСЯ (ВЗНАВАТИСЯ), нається, недок., **УЗНАТИСЯ (ВЗНАТИСЯ)**, нається, док. 1. Ставати відомим; виявлятися.

2. тільки недок. Пас. до **узнавати** 2.

УЗНАКІЙ (ВЗНАКІЙ), присл. 1. Відчутно (перев. з негативним відтінком).

Даватися (датися) визнаки кому: а) ставати для когось дуже відчутним, будучи важким, неприємним. Шляхтова лежить од Щавниці всього-на-всього за три верстви, але ті три верстви далися нам добре визнаки (Н.-Лев., II, 1956, 400); Микола згадував окремі епізоди, які, мабуть, далися найбільш йому визнаки (Панч, В дорозі, 1959, 198); б) (тільки док.) показати себе; запам'ятатися, зробивши щось неприємне. Коли так, вона знайде суд на них, вона ще дасться їм визнаки (Коцюб., I, 1955, 56); Українські буржуазні націоналісти добре далися визнаки трудящим Західної України (Мельн., Поріддя., 1959, 3).

2. у знач. присудк. сл. Бути знайомим. З ненавистю розглядав [Когут] почерк. Ой, визнаки йому ця рука! (Цюпа, Назустріч., 1958, 426).

УЗНАТИ див. **узнавати**.

УЗНАТИСЯ, див. **узнаватися**.

УЗОЛ, узла, ч., діал. Вузол (див. вузол¹ 1—4). Забивши вікно, дід складає в узли хатні речі (Вас., III, 1960, 489).

УЗОЛОТИТИ (ВЗОЛОТИТИ), очу, бітиш, док., перех. Надати кольору або відтінку золота чому-небудь,

прикрасити чимсь золотим або золотистим. *Самий верх струменя взолотило сонце, що десь уже виглянуло з-за обрію* (Сміл., Сад, 1952, 39).

УЗОЛОТИТИСЯ (ВЗОЛОТИТИСЯ), лóтиться, док. Набути кольору або відтінку золота. *Сонце вже зійшло, бо на верхів'ї дерев взолотилося листя* (Цюпа, На крилах., 1961, 148).

УЗОЛОЧЕНИЙ (ВЗОЛОЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до узолотіти. *Чудесна наша країна: колосом взолочена; лісами взеленена; річками, озерами розпозорена* (Тич., III, 1957, 71).

УЗОР, у, ч. Малюнок, що становить певне поєднання ліній, фігур, кольорів та їх відтінків і т. ін. (звичайно на вишивці, мереживі, орнаменті тощо); візерунок. *Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72); *Пояси їх усіх [знатних жінок], уставки на грудях і плечах, намітки на головах ткали чудові київські майстри, що брали узори з квітів, трав, дивних звірів* (Скл., Святослав, 1959, 148); *Мати показала їй новий узор, обіцяла дістати заповолі, щоб його вишити* (М. Ол., Леся, 1960, 12); *Очі вбирали заробітчанкам розписані барвистими узорами миски та полумиски* (Гончар, Таврія, 1952, 26); // *Мальовниче розміщення наморозі на шибці, світла й тіней на якійсь поверхні і т. ін. Він одвернувся до вікна і якийсь час дивився крізь морозний узор на шибці у тьмянний, завірюхою закаламучений нічний степ* (Головко, II, 1957, 429); *Мерехтить на землі сонячне сійво, пробиваючись примхливими узорами поміж розімлілим листям* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 536).

УЗОРЕНИЙ (ВЗОРЕНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до узорити. *Ой, що гуде ізрану-порану На ниву, бомбами розриту, Ясними зорями не взорену, Грозою-квіткою не вмишу?* (Мал., II, 1956, 63).

УЗОРЕЦЬ див. взорець.

УЗОРИСТИЙ див. взористий.

УЗОРИТИ (ВЗОРИТИ), рить, док., перех., розм. Освітити (про зірку).

УЗОРИТИ (ВЗОРИТИ), рю, ріш, док., перех., діал. Побачити. *Як узорив він свою милую, обнявся з нею, поцілувався* (Чуб., II, 1878, 19); [В а р в а р а:] *Клянуся тобі нашою дружбою, що коли моє серце виявиться сліпим, то очі мої залишаться зрячими, й вони навіть у найтемнішу ніч узорять потрібну мішень* (Галан, I, 1960, 500).

УЗОРНИЙ, а, е. З узорами, узорчастий. *Твоїх пліч неповторні овали вкрили шалі узорні краї. І від сонця південного стали ще синішими очі твої* (Сос., II, 1958, 112); *На вистрочені узорні груди святкових свиток по-виставляли дукачі дівчата, а з-під квітчастих хусток маковіють обличчя* (Головко, II, 1957, 125); *У хатці прибрано, підметено — ні порошинки по кутках, узорні вишивки та плетива на рушниках, на подушках* (Забіла, Промені, 1951, 150); **Образно. Осінь знімала останнє узорне листя з кленів* (Вол., Озеро., 1959, 83).

УЗОРЧАСТИЙ див. взірчастий.

УЗОРЧАТИЙ див. взірчатий.

УЗРІТИ (ВЗРІТИ), рю, ріш, док., перех., рідко. Те саме, що побачити. *Вона вже матір'ю ходила, Уже пишалась і любила Своє дитя. І дав дожить Господь їй радості на світі. Узріть його, поціловать Своє єдине дитя* (Шевч., II, 1963, 27); *З хати вийшов Іван, Іваниха й кілька жінок, а узрівши віз, зачали плескати в долоні* (Кобр., Вибр., 1954, 152); *Марія відкрила обережно конверт, припала, мов до живого, наче взріла самого Марка* (Цюпа, Назустріч., 1958, 91).

УЗУАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Який впливає з узусу; загальноприйнятий, звичайний.

УЗУВАННЯ, я, с. Те саме, що взування.

УЗУВАТИ див. взувати.

УЗУВАТИСЯ див. взуватися.

УЗУРПАТОР, а, ч. Особа, яка незаконно захопила владу в країні або привласнила чужі права на що-небудь. [К р у с т а:] *От я знаю сам таких, що цезаря готові зневажати — для них він, бач, тиран та узурпатор* (Л. Укр., II, 1951, 403); *На прикладі державного перевороту, здійсненого у Франції узурпатором Луї Бонапартом.., Маркс усьому світові розповів огидну правду світу буржуазії* (Ком. Укр., 5, 1965, 42).

УЗУРПАТОРСТВО, а, с. Дія, поведінка узурпатора; узурпація. *Невпинна битва проти узурпаторства глитаїв на селі, буття, подвиги ратників на фронтах — стають провідними в ідейно-тематичних мотивах усіх спектаклів* (Знання., 8, 1967, 28).

УЗУРПАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до узурпатор; // Власт. узурпаторові.

УЗУРПАЦІЯ, ї, ж. Незаконне захоплення влади в країні або привласнення чужих прав на що-небудь, чийхсь досягнень і т. ін. *Обіймемось та підемо в левади, В поля, в луги, в гаї широкошумні, Чи не розвіємо тяжкої там досади На узурпації, на захвати безумні* (П. Куліш, Вибр., 1969, 366); *Міжнародні обставини того часу — після узурпації гітлерівцями влади в Німеччині — були особливо складні* (Смолич, VI, 1959, 135).

УЗУРПОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до узурпувати.

УЗУРПУВАТИ, ую, уєш, недож. і док., перех. Незаконно захоплювати владу в країні або привласнювати чужі права на що-небудь, чийсь досягнення і т. ін. *Досягнутий прогрес у розвитку продуктивних сил, в усунуванні праці сучасна капіталістична держава узурпує в інтересах монополії* (Програма КПСР, 1961, 25); *Вони [торговці] захопили вгиддя навколо міста, прибрали до рук усі його промисли, поклали до своїх кишень його трудові заощадження — узурпували владу над ґрунтами, водами і, здавалось, над самими стихіями* (Смолич, V, 1959, 8).

УЗУРПУВАТИСЯ, ується, недож. Пас. до узурпувати. *В процесі складання класового суспільства право збирати данину і розпоряджатися нею узурпується родовою знаттю* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 386).

УЗУС, у, ч., книжн. 1. Те, що стало загальноприйнятим, звичайним; звичай, правило.

2. Використання, вживання.

УЗУТИ див. взути.

УЗУТИЙ див. взутий.

УЗУТИСЯ див. взутися.

УЗЯТИ (ВЗЯТИ), візьму́, візьмеш; мин. ч. узяв, ла, лó; наказ. сп. візьмі́; док. 1. перех. Ухопити рукою (руками) або яким-небудь знаряддям. *Мельникова дочка.. узяла шитво своє й сіла оддалік* (Вовчок, I, 1955, 352); *Взяла я те відро та й кинула в кропиву: нехай, думаю, Палажка трохи пожалить литки* (Н.-Лев., II, 1956, 13); *Батько узяв хлопчика за руку і став виводити з хати* (Мирний, I, 1954, 323); *Відпустило від серця трохи. Сміліше вертав [Марусяк] до коня. Знов узяв його за повід, пішов далі* (Хотк., II, 1966, 246); *Як тільки Оксен узяв ложку, всі інші також озброїлися ними і поближче підсунулися до страви* (Тют., Вир, 1964, 80); *Сів [Ант] біля вогнища, взяв ніж, заходився.. стругати* (Скл., Святослав, 1959, 8); *Узяти м'ясо виделкою*.

Узяти на руки (на плечі, на коліна) — піднявши, помістити, посадити на руках, на плечах, на колінах. — *Постій, я тебе перенесу, — сказав я і, взявши дівчину на руки, ступив у калюжу* (Фр., II, 1950, 14); *Узяти мішок на плечі; Узяти під руку (побід руки) — три-*

маючи, не дати кому-небудь посковзнутися, упасти; підтримати. *Молоденький москаль.. підбіг, узяв стару під руку* (Мирний, I, 1954, 362); *Бійці взяли його попід руки і перевели в готель* (Гончар, III, 1959, 264).

◇ [І] в рот не взяти чого — не з'їсти або не випити чого-небудь. — *Став лишень нам око вина та вари мамалигу, — каже Хаброня. А я кажу: — Як хочете, то ставте, про мене, й десять ок, а я і в рот не візьму...* (Н.-Лев., III, 1956, 255); *Узяти бика за роги див. бик¹; Узяти меч у руки див. меч; Узяти м'яч, спорт. — вловити, відбити або не пропустити м'яч у ворота; Узяти під (побід) сілу (сіли) див. сіла.*

2. *перех.* Здобути, дістати. *Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана* (Н.-Лев., II, 1956, 187); *Треба землі, і то конче треба. А де ж її узяти?* (Коцюб., I, 1955, 111); — *Де ж таких копачів узяти, звідки їх скликати, аби вони мені доленьку мою відкопали?* (Хотк., II, 1966, 265); // *Купити, придбати. — Не знаю, чи синього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго* (Кв.-Осн., II, 1956, 475); *Був же вчора [Тихін] в кооперативі, а гасу забув узяти* (Головко, II, 1957, 153); // *Прийняти, одержати або привласнити собі у володіння, для користування. Немало панських корів пішло людям з його [Свирида] рук, а от собі посовістився узяти* (Стельмах, II, 1962, 104).

◇ *Узяти з ббю (ббем) — здобути, переборюючи трудності; Узяти у спадщину див. спадщина.*

3. *перех.* Захопити, зайняти якусь територію, стратегічний об'єкт, населений пункт і т. ін.; завоювати. *Сиваш перейшли [червоні]. Перекоп узали. Врангеля за море турнули!* (Рудь, Гомін., 1959, 31); *Командування розраховувало взяти село комбінованим ударом* (Тют., Вир, 1964, 497); // *кого. Перемогти, захопити в бою. — Тут на нас напали з усіх боків, є забиті, є й поранені, та не так легко було нас узяти* (Ю. Янов., II, 1968, 218).

Узяти в полон див. полон; Узяти штурмом див. штурм.

4. *перех.* Позичити в когось. [Х р а п к о:] *А двісті рублів узяв [Тихоненко], як одну копійчку взяв, та три роки ні кує, ні меле* (Мирний, V, 1955, 130).

5. *перех.* Стягнути з кого-небудь (податки, гроші за товар тощо). *Прикидається [Денис], мов бідний, щоб більшу ціну узяти* (Кв.-Осн., II, 1956, 403); *І щоб за шкурку мав [лимар] п'ять золотих узять, То за габелка [габелка] він не хоче й десять брать!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 44); // *Одержати плату за роботу. Однесли ми останні відра та коновки з виноградом, викидали в бочки, взяли плату та й вертаємось додому* (Н.-Лев., III, 1956, 266); — *Ти ж йому платиш сяку-таку копійчину? — Де там, хоч би шеляг узяв! І Леся Якубенка вчить теж задурно* (Стельмах, I, 1962, 419); // *Загарбати, привласнити. Ляхи були, усе взяли, Кров повишували!..* (Шевч., II, 1963, 343).

6. *перех.* Йдучи, їдучи куди-небудь, захопити когось або щось з собою, для себе. *Всі.. утікали в поле або в ліс. Лишилась тільки сліпа Естерка, яку забули взяти з собою* (Коцюб., II, 1955, 181); — *Поснідав, пішов таки ув обход. Ще й собак із собою узяв* (Хотк., I, 1966, 88); *В дорогу Григорій узяв чимало всякого харчу, але більше всього тютюну* (Довж., I, 1958, 76); // *Забрати когось звідки-небудь, від чого-небудь. Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювати* (Н.-Лев., I, 1956, 55).

Узяти за дитину (за сина, за дочку) — заступити дитині батька, матір, почати доглядати, виховувати її як свою власну; усиновити, удочерити. А може й так Узяв собі старий козак Чию сирітку за дитину Та й доглядає в затишку, Як квіточку, чужу дочку (Шевч., II, 1963, 187); [К_н у р и х а:] *Найшли до нас з Січі*

запорожці і невеличкого хлопчика привезли з собою, накинули нам за сина узяти (Мирний, V, 1955, 91).

◇ *Узяла вода (річка) кого, що — течія. вода затигнула кого-, що-небудь, утопила когось, щось. Із степу перекопило Рудим язнятчком біжить До річечки собі напиться. А річечка його взяла Та в Дніпр широкий понесла* (Шевч., II, 1953, 208); *Надаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брела Черемош, взяла її вода* (Коцюб., II, 1955, 331); *Узяла могіла див. могіла.*

7. *перех.* Прийняти, найняти, поставити на роботу. *Взяли мене на вслугу до молодої панії* (Вовчок, I, 1955, 259); *Що гувернантку треба взяти іншу, на тому згоджувалися всі* (Л. Укр., III, 1952, 645); *Взяти наймичку — тяжко: раз те, що нічим платити, а друге — що наймичка не догляне господарства як слід* (Коцюб., I, 1955, 67).

8. *перех.* Схопити, силою затримати кого-небудь; заарештувати. *Взяли Петруся молодого Та в город в пугач одвезли* (Шевч., II, 1963, 249); *Вирядили [багачі] шукачів та слідців і обіцяли велику їм плату й нагороду: «аби ви нам того отамана узали»* (Вовчок, I, 1955, 361); *Узяли Чіпку п'яного, силоміць посадили в чорну* (Мирний, I, 1949, 264); — *І знаєш кого взяли тої ночі в Здорикув хаті? Григорія Нестеренка* (Ле, В сноші., 1960, 71).

Узяти під арешт (під варту) кого — позбавити на певний час свободи; заарештувати. [С т а р ш и н а:] Візьми ти Олексу зараз під арешт [арешт], у мене кочі на тій неділі покрадені (К.-Карий, I, 1960, 40); *Килигей наказав взяти офіцера під варту* (Гончар, II, 1959, 27).

◇ *Живцём узяти див. живцём.*

9. *перех., заст.* Женитися. *Сказано, шарпак, То й одружився собі так: Узяв хорошу та убогу, — Звичайне, наймичку* (Шевч., II, 1953, 105); — *В тебе діти, а жінки не маєш. Візьмеш мене й побачиш, як добре тобі буде* (Три золоті сл., 1968, 95).

Узяти за дружину (жінку, жонку); Узяти за себе — женитися. [К а л е б:] Так, брате Джошуе, хай приїде Дженні і скаже нам, чи обіцяв їй Річард її узяти за жону (Л. Укр., III, 1952, 66); — *Нене, — каже [Тиміш], — полюбив я дівчину, хочу її за себе взяти; благословіть мене!* (Вовчок, I, 1955, 51); *Закінчать [війну] і прийдуть до Росі два брати, Нові покладуть собі хати-палати І візьмуть за себе ласкавих дівчат* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 33); *Узяти рушники, заст. — засвататися; Узяти шлюб, заст. — одружитися. Справили йому [королевичу] все, що було потрібно, .. і королівна з ним шлюб узяла* (Укр.. казки, легенди., 1957, 91); [О л е с я:] *Дівоча воля до шлюбу; а шлюб узяла — волю віддала* (Кроп., II, 1958, 258).

10. *перех.* Подолати якусь ділянку шляху, перешкоду і т. ін., справитися з тим, що вимагає певних фізичних зусиль. *Буг виявився не таким уже й глибоким, люди й коні легко взяли плавом середину* (Загреб., Диво, 1968, 513); // *Перемагаючи труднощі, виявляючи вміння, підготовленість, домогтися певного результату (в змаганні тощо). [Т а н я:] Бігу я не боюсь, а от зі списом у мене неважно. Але я доб'юсь. Ви знаєте, скільки я сьогодні взяла? — 28,4* (Коч., II, 1956, 23); [Г а л у ш к а:] *Він [Часник] кар'єрист, усе за рекордами гониться і, правда, набрав їх багато, і по тваринництву, і по технічних культурах, але по зернових ніяк не міг узяти* (Корн., I, 1955, 295).

11. *неперех., розм.* Змінити напрям руху, відхилитися від попереднього напрямку; повернути. — *Ну, верни На праву руч, — мій сват гукає. Узяв я вправо* (Мирний, V, 1955, 286); *Соломії здавалось, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи у праву*

руку (Коцюб., I, 1955, 361); Фрунзе, взявши праворуч, незабаром вибрів з товаришами на ще не залитий піщаний острів (Гончар, II, 1959, 427).

12. *неперех.*, *чим.* Мати перевагу в чомусь. — А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати [гетьманувати] (П. Куліш, Вибр., 1969, 56).

Усім узяв (узяла, узялі) — має всі переваги. Усім узяла дівиця: і станом пишним, і обличчям рожевим, і багатством великим... (Мам., Тв., 1962, 270).

13. *перех.*, *перен.* Охопити кого-небудь, опанувати кимсь (про певні почуття, душевні хитання, слабості і т. ін.). Гнат обійшов увесь двір, заглядав по всіх кутках — теляти нема. Гната взяла тривога (Коцюб., I, 1955, 31); Холодний жах пройняв мені всю душу, Непевність узяла: — чи се ж ті чисті, Мов квітка чистії уста Марії (Л. Укр., IV, 1954, 117); Огидне безволя взяло молоду жінку, втрачала певність, віру в свої сили (Горд., II, 1959, 236).

Досада взяла кого — комусь стало досадно. Дивлюся я на неї та думаю: чого вона розпинається? Чи жалко то їй так?.. Досада мене узяла (Мирний, I, 1954, 87); Дрижакі взяли див. дрижакі; Жаль узяв див. жаль¹; Завидки взяли див. завидки; Злість узяла див. злість; Зло взяло див. зло¹; Нетерплячка взяла див. нетерплячка; Одур узяв див. одур; Острах узяв див. острах; Охота взяла кого — виникло бажання; Сміх узяв кого — стало смішно. Її аж сміх узяв від чудних комашчих [комашиних] викрутасів (Мирний, IV, 1955, 123); Смерть узяла див. смерть; Сон [не] узяв кого — хтось (не) заснув. Ще до світу махнув старий у нову дорогу; дець його й сон не взяв (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); Страх узяв див. страх¹; Сум узяв див. сум; Сумнів узяв; Сумніви взяли кого — хтось засумнівався. Знаходилися й товариші на втечу, і Марусяк на початках був зрадів, але потім.. взяли його сумніви (Хотк., II, 1966, 103); Узялі думки та гадки (думки-гадки) див. гадка; Узялі смішки див. смішки; Узяло за серце див. серце.

14. *неперех.* Уживається при дієсловах у значенні початку виконання дії. От узяла та й полетіла [Гава], Щоб недалечко, у ярку, На самоті поснідає до смаку (Гл., Вибр., 1951, 90); До молодої вдови взяв залицятися один акцизний чиновник (Крим., Вибр., 1965, 336); // Уживається із спол. та й наступним дієсловом для вираження раптової або несподіваної дії. Тут би тільки жити та бога хвалити, а вона візьми та й умри! — гомоніли люди (Мирний, IV, 1955, 229); Сама ж [Христіна] не раз говорила, що він не буде її сватати. А він узяв — та й посватав (Стельмах, I, 1962, 535).

15. *перех.*, *діал.* Одягти, взути. Плащем з клейонки обернувся [Латин], Циновим гудзем застібнувся, На голову взяв капелюх (Котл., I, 1952, 171); Для такого празника звичайніш узяти на голову очіпок (Кв.-Осн., II, 1956, 238); Узяв [хлопець] на себе чоботи та й вишов — іде та все оглядається.. раз у раз, наче його хто пита щохвилини: «Чий ти парубок, чий парубок у чоботях, чий-бо ти?» (Вовчок, I, 1955, 292).

16. *перех.*, *рідко.* Прийняти за кого-, що-небудь. На колгоспному повір'ї.. люду було стільки, що зборище це на перше око можна було взяти за звичайний сільський ярмарок (Епик, Тв., 1958, 273); — Я узяв вас, бачте, За хлопчину (Вирган, В розп. літа, 1959, 163).

17. *перех.* Впіймати, виловити (рибу). Суди та пересуди почались, як завжди, з спогадів про те, як Іван взяв сома на вісім пудів (Смолич, Мир., 1958, 61).

18. *перех.*, *розм.*, *рідко.* Те саме, що запросити¹. Швидким кроком підійшов він до одної гарненької моторної панночки і взяв її в танець (Л. Укр., III, 1952, 586).

19. *в інфін.* і *наказ. сп.*, *перех.* Уживається при виділенні, називанні в розповіді кого-, чого-небудь як прикладу, як такого, хто (що) вартий (варте) розгляду, уваги. [К и р и л о:] Та на що краще: узяти наше містечко. Хіба воно таке було за моїх молодих літ? Село, та й годі (Мирний, V, 1955, 143); А привикнути може чоловік навіть до пенька. Хоча б узяти Матвія Боцюна; наче п'ять пальців знає усі навколишні ліси, всі закапелки й закутки. А відпочиває тільки на одному дубовому пенькові (Стельмах, I, 1962, 530).

◇ Біс (кат, чорт) би його (її і т. ін.) взяв, лайл. — вислови, які виражають обурення, незадоволення, досаду і т. ін. — Іванов, де ти? — кричав хтось у темряві. — Де ти, чорт би тебе взяв! (Гончар, III, 1959, 133); З місця узяти див. місце; Мороз узяв — почався мороз; побільшав мороз. У нас завірюха. То була відлига, а тепер зараз мороз узяв і сніг сипле (Коцюб., III, 1956, 187); На поруки взяти див. порука; Наша взяла — ми перемогли. — Хвала богу! Хвала богу! Наша взяла! (П. Куліш, Вибр., 1969, 172); Не взяти гріха на душу див. гріх; Не узяв його (її, їх) біс (кат, чорт) — вислови, які виражають схвалення чогось, захоплення ким-, чим-небудь. — Вже де появиться [Василь], то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс (Кв.-Осн., II, 1956, 34); Узяти акорд — натиснувши пальцями одночасно кілька клавішів або вдаривши по струнах, викликати їх звучання. На фортеп'яно взяли остатній гучний акорд (Л. Укр., III, 1952, 526); Узяти верх (гору) див. верх, гора; Узяти в голову див. голова; Узяти в зашморг див. зашморг; Узяти відпустку — те саме, що Іти (піти) у відпустку (див. відпустка). — Я все літо казала йому: візьми відпустку, їдь на Кавказ до сонця й тепла (Тулуб, В степу.., 1964, 186); Узяти в прийми див. прийми; Узяти в роботу кого — розправитися з ким-небудь; вилаяти, висварити когось за грубе слово, за якусь провину тощо. — Хтось із мужиків грубо: «Не твоє, бабське, діло це». Ти спалахнула вся та як узяла його в роботу.. Так говорила, що аж дядьки оторопіли (Головко, II, 1957, 102); Узяти в [свої] руки (до [своїх] рук) див. рука; Узяти в тямки (тямку) див. тямка; Узяти в шори див. шори; Узяти гóлими руками; Узяти голірúч див. гóлий, голірúч; Узяти гріх на душу див. гріх; Узяти до відома див. відома; Узяти [близько] до душі (до серця); Узяти в серце що — глибоко сприйняти; надати чомусь великого значення; поставитися співчутливо до кого-небудь, чиеїсь біди, чийогось лиха і т. ін. Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши, Спробував прозу писать (Зеров, Вибр., 1966, 333); Коли дід Омелько розповів їм своє лихо, вони взяли його справу до серця (Тулуб, Людолови, I, 1957, 119); Тамара взяла близько до серця Вандине горе (Хижняк, Тамара, 1959, 81); Узяти до уваги (на увагу) що — зважити на що-небудь, врахувати щось. [П р о к у р о р:] Ваш протест ми візьмем до уваги й негайно надішлемо наказ, щоб здійнять ланцюги з Петросяна (Лев., Драми., 1967, 32); Узяти за бάρки див. бάρки; Узяти за вірець кого, що — наслідувати кого-, що-небудь. Євген Гребінка і трохи пізніше Леонід Глібов.. взявши за вірець творчий досвід Крилова, наповнили байку животрепетним тогочасним змістом (Рад. літ-во, 5, 1963, 13); Узяти за горло див. горло; Узяти за душу (за серце) — дуже схвилювати, розчулити, зворушити. Приємним, дзвінким тенорком заспівав Іван Щасний... Саме життя, те, яке в нас уже лишилось позаду, немовби завітало в гості, взяло за душу (Збан., Єдина, 1959, 153); Ніжними материнськими руками взяла за серце пісня (Грим., Незакінч. роман, 1962, 193); Узяти за живе див. живий; Узяти за живіт див. живіт;

Узяти за зябра *див.* зябра; Узяти за правило *див.* правило; Узяти за приклад *див.* приклад¹; Узяти зобов'язання — зобов'язатися що-небудь зробити, виконати, прийняти на себе певний обов'язок; Узяти курс: а) (*куди*) відправитися до чогось, кудись, в якому-небудь напрямку. *Недалеким той час, коли космічні кораблі з пасажирами на борту візьмуть курс на інші планети* (Наука., 9, 1961, 10); *Хома зміряв поглядом цю пустиню і взяв курс на південь* (Гончар, III, 1959, 358); б) (*на що*) обрати якийсь певний напрямок у діяльності, політиці тощо. *З молодими державами, що взяли курс на соціалізм, у нас встановилися тісні й дружні відносини* (Ком. Укр., 4, 1966, 14); Узяти моду *див.* мода; Узяти на буксир *див.* буксир; Узяти на глум (*на глуми, на кпінни, на сміх*) кого, що — почати насміхатися з кого-, чого-небудь, висміювати когось, щось. *Дізнається найясніший [князь] про його хворобу і візьме на глум. Який же ти, мовляв, лікар, коли сам собі ради не даси...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 149); *Чи не думає [Марта] взяти його на глуми?* (Стельмах, II, 1962, 336); *Вона змінила тон, взяла уже й на кпінни, — А він, немов його жало впекло осине, Схопився, дзиглика ногою одіпхнув, На неї з лютістю чудною позирнув* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 164); *В'їдливий хлопець [Тиміш],.. кожного норовить на сміх узяти* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 7); Узяти на думку *див.* думка; Узяти на зуб (*на зуби, на зубок*) кого — почати гудити, обмовляти кого-небудь. *Господиня зивалася, як вужівка, стараючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості не взяли потім на зуб* (Хотк., II, 1966, 70); *На селі було так, як уже візьмуть на зуби — до смерті не випустять* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 94); *Не згірше вона любила і на зубок стороннього узяти* (Мирний, III, 1954, 191); Узяти на м'яку *див.* м'яка²; Узяти на п'яку *див.* п'яка; Узяти на розум *див.* розум; Узяти на себе що — прийняти особисто для виконання, запланувати що-небудь зробити, виконати самому. *Все, що я на себе взяла, я зробила* (Л. Укр., V, 1956, 19); *Я думаю, що вам, комсомольцям,.. треба взяти на себе цей великий обов'язок — стати ініціаторами й організаторами піднесення творчого життя в загальнодержавному масштабі* (Довж., III, 1960, 13); *Він, як найдосвідченіший з молодших командирів, узяв на себе командування ротою* (Гончар, III, 1959, 155); Узяти на тортюри *див.* тортюри; Узяти на ум — те саме, що Узяти на розум (*див.* розум); Узяти на язика (*на язик*) кого — почати гудити, обмовляти кого-небудь. — *Якби її другі жінки взяли на язик за газету, то вона би з сорому, відай, під землю провалилась* (Март., Тв., 1954, 71); *Скажи кому, що пішов парубок дивитись увечері на березу — так і візьмуть на язик* (Стельмах, I, 1962, 263); Узяти ноги на плечі — почати бігти, тікати. — *Ой, а як же я верну зі школи без кожуха?.. Візьми, синку, ноги на плечі та й біжи хутко, то загірєшся* (Фр., III, 1950, 198); Узяти ноту — відтворити той чи інший звук на музичному інструменті або голосом. — *Браво, Козловський! — гукнув йому хтось згори. Він ще вищу взяв ноту* (Ю. Янов., II, 1954, 107); Узяти опит *див.* опит; Узяти очі на (в) себе — привернути до себе погляди, увагу, привабити. *Як надіне Марина сорочку тонку лляну, затягнеться поясом шовковим та обстебне на собі керсетку,.. то хто втерпить не глянути на неї? Чиїх очей не візьме на себе?* (Мирний, IV, 1955, 231); Узяти під захист *див.* захист; Узяти під козирок *див.* козирок; Узяти під свою руку — те саме, що Прийняти під свою руку (*див.* рука); Узяти під сумнів *див.* сумнів; Узяти приклад *див.* приклад¹; Узяти реванш *див.* реванш; Узяти розгін *див.* розгін; Узяти руки в боки — опертися долонями в свої боки, зігнувши руки.

Шотландки в центрі стали в позі і в боки руки узяли... (Тич., II, 1957, 251); Узяти своє: а) оволодіти ким-небудь, здолати когось. *Утома взяла своє. Соломія навсидячки задрімала* (Коцюб., I, 1955, 358); б) одержати для себе якусь користь; домогтися своєї мети. — *Ов-рам, я тобі скажу, добрий чоловік.. Звісно, своє візьме, не грошима, так роботою...* (Мирний, I, 1949, 270); Узяти себе в руки (*до рук*) *див.* рука; Узяти свої слова назад *див.* слово; Узяти серце чие — викликати почуття кохання. [С е р б и н:] *Взяла ти, Мар'яно, моє серце, і не буде йому покою до самої могили* (Вас., III, 1960, 32); *Зустрів я дівчинку люблю У платтячку голубім. Навіки вона в ту хвилину Серце моє взяла...* (Перв., II, 1958, 45); Узяти слово — зголоситися на виступ в обговоренні чого-небудь; виступити з словом. *Узяв я на урочистих зборах після доповідача слово.. та й розійшовся хвилину на п'ятнадцять* (Мур., Бук. повість, 1959, 133); Узяти слово з кого — зобов'язати кого-небудь до чогось; примусити когось пообіцяти виконати що-небудь. *Зізнався я їй про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це ані гу-гу* (Логв., Давні рани, 1961, 94); Узяти участь у чому — стати учасником чого-небудь. *Він [В. І. Ленін] взяв найактивнішу участь в житті і роботі петроградської організації більшовиків* (Біогр. Леніна, 1955, 160); — *Прошу пана гетьмана також взяти участь у розмові* (Ле, Наливайко, 1957, 22); Узяти ціль — влучити в ціль.

УЗЯТИЙ (ВЗЯТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до узяти 1—10, 16—18. У кожного з них чи обріз у руках, чи наган, чи невідомо де взятий пістолет (Шиян, Баланда, 1957, 12); Місто було взате без бою (Панч, Іду, 1946, 74); Матня та Пацюк узяті в двір ще малими підлітками (Мирний, I, 1949, 261); Вона [Явдоха] узята була у Липці аж із самісінького Харкова (Кв.-Осн., II, 1956, 11); Взятий партією курс на створення найпередовішого в світі суспільного виробництва.. забезпечує найповніше використання переваг соціалізму (Літ. Укр., 10.XI 1970, 1); // узято, безос. присудк. сл. Катеринка як довідалася на другий день, що Дмитрика взято, — мов скам'яніла, мов заміліла (Хотк., II, 1966, 90); За кілька хвилин «бій» скінчено. Висоту взято (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 80); О, сей ранок буде мій! Від життя так мало взято, А я хочу ще багато У дорозі життєвій! (Вороний, Вибр., 1959, 142).

Разом узяті (узяті) — уживається при виділенні, називанні в розповіді кого-, чого-небудь як єдиного цілого. — *Бунтують наші мужики [проти поміщиків]. На Кавказі — війна з горцями. Усе це, разом узяті, так налякало наш уряд, що він ще дужче затягнув зашморг на шиї нещасної Росії* (Тулуб, В степу., 1964, 413); *Буде кохатися [Тадей] в природі і чути себе набагато щасливішим за всіх разом узятих Стадницьких* (Стельмах, I, 1962, 36).

УЗЯТИСЯ (ВЗЯТИСЯ), візьмуся, візьмешся; мин. ч. узівся (взівся), лася, лбся; наказ. сп. візьміся, візьміться; док. 1. Охопити що-небудь рукою (руками). *Встала мати, Кругом оглянулася, взялася За бити голову руками* (Шевч., II, 1953, 278); *Піп поступився з свого місця далі у кут, узівся за бороду і дивився на попадю* (Вовчок, VI, 1956, 245); *Вона рішуче взялася за дверну ручку і ступила в хату* (Головко, II, 1957, 171).

Узятися в (під) боки *див.* бік; Узятися за руки — узяти один одного за руки. *По садочку собі ходять, За руки візьмуться, Розмовляють та радяться, Коли поберуться* (Л. Укр., I, 1951, 321); *Взявшись за руки, блукали [Семен та Уляна] понад Дніпром, уголос мріючи...* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 23).

◇ Узя́тися за рóзум див. рóзум; Узя́тися за гóлову — збентежитися або удатися в розпач.

2. за що. Почати діяти певним знаряддям; приступити до роботи над чим-небудь. *Народ з самого ранку узявся був за лопати, щоб прогорнути хоч стежку* (Мирний, III, 1954, 10); *Настя мусила знов узятись за своє жито* (Коцюб., I, 1955, 57); *Зінька знов за посуд узялась: перетирала біля столу* (Головко, II, 1957, 53).

◇ [I] за холóдну вóду не взя́тися див. водá.

3. за що, до чого, а також з інфін. Почати що-небудь; приступити до якоїсь справи, виконання чогось. *Я дістала якусь книжку і взялася читати* (Фр., IV, 1950, 370); *З великим запалом узявся він до праці* (Коцюб., I, 1955, 223); *Він спішно взявся за обробку своїх зйомок і за складання карти островів* (Тулуб, В степу., 1964, 326); *Оленчук з першого ж дня взявся до роботи на винограднику* (Гончар, II, 1959, 58); // *Зголоситися, погодитися на що-небудь, на якусь роботу, справу. — Узявся я бруси з міста перевозити, — сказав Семен жінці увечері* (Хотк., I, 1966, 128); *Січкарь узявся трохи провести Супруна* (Стельмах, II, 1962, 112).

◇ Узя́тися за кнй́жку див. кнй́жка; Узя́тися за перó див. перó; Узя́тися за своє — почати діяти по-старому. Вони знов узялися за своє? *Гадають, що й цього разу їм минеться?* (Шовк., Інженери, 1956, 33).

4. до кого, за кого. Застосувати до кого-небудь рішучі дії, заходи. — *Отак узялися за панів: це вже третьому червоного піня підпускають!* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 26); *Після розгрому Петлюри одразу влада взялася за отаманів і батьків, які не склали зброю* (Стельмах, II, 1962, 245); // *Почати картати когось, докоряти комусь. Годі тепер пестити Михася, а треба до нього добре взятися, щоб не пустував* (Мак., Вибр., 1954, 84).

5. перен., на що, до чого, рідко. Удатися до чого-небудь, до яких-небудь дій, заходів. — *Тут, кумонько, силою нічого не зробиш, тут треба на хитрощі взятися* (Фр., IV, 1950, 75); *Капітан узявся до красномовства, щоб до краю розчулити людську душу* (Ю. Янов., II, 1958, 205).

6. заст. Одружитися. А як така любов та народиться меж [між] парубком і дівкою і возьмуться [взьмуться] вони меж собою, так от благодать господня! (Кв.-Осн., II, 1956, 308); *Хіба було коли в світі, Щиро що кохались, Розійшлися, не узялися Й живими остались?* (Шевч., I, 1963, 149).

7. З'явитися, виникнути. *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось?* (Шевч., I, 1963, 71); *Умилася Марина, причепурилася, нарядилася... Де її й старість ділася, де й краса взялася!* (Мирний, IV, 1955, 252); // *Переміщаючись, ідучи, їдучи, летячи, з'явитися де-небудь. Коли десь узялась орлиця над високими скелями* (Н.-Лев., III, 1956, 300); *Десь взялася легесенька сніжинка, крутнулася перед очима і лягла на пересохлих губах* (Кол., На фронті., 1959, 167); *Звідки він [Пальоха] узявся, ніхто не знав.. Подейкували, що забрів він сюди з Чернігівщини* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

Де не взявся (взя́сь, взя́лось і т. ін.) — хто-, що-небудь несподівано з'явився (з'явилось). *Де не взялась Свиня І стала чухать об драбину Багном обляпаную спину* (Гл., Вибр., 1951, 159); *Коли їхня хура звертала на шосе, де не взявся ворожий літак* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 13).

8. до чого, за що. Прилипнути, пристати. — *Тільки тоді бетон добре візьметься за граніт.., коли скеля буде чисто вимита* (Коцюба, Нові береги, 1959, 197); *Замазка міцно взялася до скла.*

9. чим. Покритися або оповитися чим-небудь. *Дівчина, побачивши його, узялась рожевим рум'янцем* (Вовчок, I, 1955, 353); *Оце зима! Вікна аж снігом узялись...* (Тесл., З книги життя, 1949, 187); *Дерев'яні зруби узялись льодом, біля колодязів було ковзко* (Кир., Вибр., 1960, 301); *Куш узявся весняними бруньками й пухом і через те — прозорий* (Ю. Янов., I, 1958, 149).

10. чим. Пройнятися чим-небудь; набути певного виразу (про обличчя, очі і т. ін., в яких відбиваються якісь почуття). *Остан метушливо підводиться. Досадою взялося лице* (Горд., II, 1959, 208); *Великі, налиті втомою очі, смагляве, ще красиве обличчя [матері] узялися зажурую* (Стельмах, I, 1962, 135).

11. на що, безос., розм. Наблизитися до певного віку, часу і т. ін. *Саме на світ узялося* (Ю. Янов., I, 1954, 36).

12. перев. З ос., розм. Впійматися на вудку (про рибу). *Добра риба взялася.*

◆ Узя́вся морóз; Узя́лось на морóз — почався мороз. *Взявся перший мороз* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 38).

УЗЯТОК (ВЗЯТОК), тку, ч., с. г. Здобич, яку беруть бджоли з квіток медоносних рослин. *Цілий день клопочуть бджоли, з лип узятки беручи* (Забіла, У.. світ, 1960, 80); — *Коли бджола де-небудь візьме гарний узятки, то прилетить у вулик і неодмінно вкаже те місце іншим* (Гуц., З горіха., 1967, 4); // *Кількість меду, зібраного в пасіці або в окремому вулику за певний проміжок часу. — Тепер у мене в пасіці рай... Бджоли гудуть... Узятки добрий... Пахне...* (Коцюб., I, 1955, 461).

УЗЯТТЯ (ВЗЯТТЯ), я, с. Дія за знач. узяти^{3,10}. «Арсенал» першим на Україні підняв прапор повстання — через три дні після взяття Зимового палацу (Ком. Укр., 7, 1968, 38); *Взяття Чернігова було справжньою катастрофою для гетьманського уряду* (Скл., Легенд. начдив., 1957, 56).

УЗЬКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що вузький. *Дзеркало узьке та довге* (Вовчок, VI, 1956, 244); *Кінь ішов узькою степовою доріжкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23); *Письменникові, на мою думку, не слід закопуватися виключно в свою роботу, робитись узьким професіоналом* (Вас., IV, 1960, 59).

УІДАТИ, УІДАТИСЯ, УІДЛИВИЙ, УІДЛИВІСТЬ, УІДЛИВО див. в'їдати, в'їдатися і т. д.

УІЖДЖАТИ¹ (В'ІЖДЖАТИ), аю, аєш, недок., **УІХАТИ (В'ІХАТИ)**, уїду, уїдеш, док., розм., рідко. Долати якусь відстань. *Можна було б верстов з десяток уїхати* (Кв.-Осн., II, 1956, 471).

УІЖДЖАТИ² див. в'їжджати¹.

УІЖДЖЕНИЙ (В'ІЖДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уїздити. *Перед нею в синьому сяві білили сніги, блищала в'їжджена дорога* (Коцюб., I, 1955, 329); *Віз м'яко покотилася ще не в'їждженою дорогою* (Стельмах, Правда., 1961, 358).

УІЖНО див. в'їжно.

УІЗД див. в'їзд.

УІЗДИТИ (В'ІЗДИТИ), уїжджу, уїздиш, док., перех. Багато, довго їздячи, укочувати, робити рівним, твердим (дорогу, шлях і т. ін.); уторувати. *Дорогу ще не в'їздили, і дідові довелося брести по коліна в заметах* (Донч., VI, 1957, 376); *Дорогу таку накопили, так уїздили, що тверда, як лоб* (Збан., Мор. чайка, 1959, 6).

УІЗДИТИ див. в'їжджати¹.

УІЗНИЙ див. в'їзний.

УІСТИ¹ (В'ІСТИ), уїм, уїсі, док., розм. Поїсти доволі, досхочу; наїстися. *Ні в'їв, ні випив, а дрантям світить* (Номис, 1864, № 1869).

УІСТИ ² див. в'їдати.

УІСТИСЯ ¹ (**В'ІСТИСЯ**), уїмся, уїсїся, док., розм. 1. Поїсти доволі, досхочу; наїстися. *А ні я в'ївся, а ні я впився* (Номис, 1864, № 1558).

2. Погладшати, поповніти від споживання великої кількості їжі. *Єдине, що вмів Санько робити з успіхом, — це їсти.. Так уївся.., що й очиці, круглі, жовті, позаплавали жиром* (Збан., Єдина, 1959, 64).

УІСТИСЯ ² див. в'їдатися.

УІХАТИ ¹ див. уїжджати ¹.

УІХАТИ ² див. в'їжджати ¹.

УЙГҀР див. уйгҀри.

УЙГҀРИ, ів, мн. (одн. уйгҀр, а, ч.; уйгҀрка, и, ж.). Народність, що становить основне населення деяких західних районів Китаю, а також живе на території Казахстанської, Киргизької і Узбекиської радянських соціалістичних республік.

УЙГҀРКА див. уйгҀри.

УЙГҀРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уйгҀри. *УйгҀурська мова*.

УЙМАТИ, аю, аеш, недок., **УЙНЯТИ**, уймҀу, уймҀеш, док., перех., діал. Зменшувати що-небудь, робити не таким помітним, відчутним. *Дрібні риси лиця.. буйне волосся уймали їй [Пазі] літ* (Март., Тв., 1954, 346); *Хай плещуть хвилями пісень моїх слова, Хай кожна рима рани обмива, Хай кожний спів уйма народний біль..* (Олесь, Вибр., 1958, 67); *Клопоти передсвяточні уйняли трохи неспокою Марусі: не було часу* (Хотк., II, 1966, 34); // *Віднімати, відбирати. Козакові мову уймало не тільки зворушення зустрічі.. але і.. страх перед коханою* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 322).

УймҀати чєсті кому — принижувати кого-небудь; порочити. [Р у ф і в:] *Прісцілла чесна, батьку, їй чєсті не уймҀай* (Л. Укр., II, 1951, 457).

УЙМАТИСЯ, аюся, аешся, недок., **УЙНЯТИСЯ**, уймҀуся, уймҀешся, док., діал. 1. за ким — чим. Заступатися (у 1 знач.). [П а с і ч н а:] *Ніхто за нами [біднотою] на світочку божім не уймҀється* (Фр., IX, 1952, 172).

2. Зменшуватися. *Краньцовська дожидала, аж сльота трохи уймҀється* (Март., Тв., 1954, 427).

УЙНЯТИ див. уймҀати.

УЙНЯТИСЯ див. уймҀатися.

УЙТИ див. ухҀодити ³.

УКАЖЧИК, а, ч., розм. Особа, яка вказує іншим, що і як робити, яким чином діяти. — *Ось йому!.. Зась!.. Який він мені укажчик?.. Ніхто тепер до мене не мішайся... Я сама собі — голова...* (Мирний, IV, 1955, 57).

УКАЖЧИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до укажчик.

УКАЗ, у, ч. Постанова, розпорядження найвищого органу влади або глави держави, що має силу закону. *Од матушки-цариці, Таки із самої столиці Прийшов указ лоби голить* (Шевч., II, 1963, 272); *Указом Президії Верховної Ради СРСР особовий склад підводного човна відзначений високими урядовими нагородами* (Рад. Укр., 22.VII 1962, 1); *По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Поліщукові звання Героя Радянського Союзу* (Гончар, III, 1959, 35); // розм. Наказ, вказівка. — *Тоді звали ці новоселиці великими вольними хуторами, поки не послідував указ, щоб поруйнуватъ всі хутори, а хуторян повиводить на великі шляхи* (Стор., I, 1957, 228).

◇ **Не указ**, у знач. присудк. сл., кому — хто-небудь не є авторитетом для когось; що-небудь не може бути підставою для чогось, вказівкою для когось. *Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила — .. ніхто мені не указ* (Барв., Опов., 1902, 6); — *Справді ти від нас відбився, І не сором се для нас, І слова твої для твого* *Ще народа не указ* (Фр., XIII, 1954, 360); *Хлопцєві б*

промовчати, а він відгризнувся: — Ви мені не указ (Гончар, Тронка, 1963, 28).

УКАЗАНИЙ (ВКАЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **указати** 1. *Йдучи по шляху, вказаному великим Леніним, Радянська Україна в сім'ї братніх народів СРСР досягла небачених успіхів* (Ком. Укр., 6, 1966, 59); *Галантно вклонившись дамам, він сів на вказане господарем місце* (Головко, II, 1957, 484).

УКАЗАТИ див. указувати.

УКАЗІВКА див. вказівка.

УКАЗІВНИЙ див. вказівний.

УКАЗКА, и, ж. 1. Довга паличка, якою що-небудь показують, указують. *Водячи указкою по карті, він розповідає, які ріки зустрінуться під час мандрівки* (Донч., IV, 1957, 383); *Гетьманова рука твердо провела срібною указкою рису від Вінниці до Умані* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 323).

2. розм. Який-небудь знак (напис, стрілка, віха і т. ін.), що повідомляє про щось, показує напрям кудись, до чогось тощо. *Осадчий розпорядився поставити з обох боків греблі указки, фанерні щитки, на яких чорною фарбою писалося про заборону переїзду* (Чаб., Тече вода.., 1961, 167); — *Ходив я сьогодні, братці, по обід через траншеї першого батальйону. Ой леле! Там ціле підземне місто спорудили. Якби не указки, заблудився б, як у лісі* (Гончар, III, 1959, 32).

3. розм. Вказівка, розпорядження, порада. *Ії Микола повинен сам усе бачити, сам усе розуміти, він не потребує указки...* (Хотк., I, 1966, 44).

УКАЗНИК (ВКАЗНИК), а, ч., розм. Те саме, що **укажчик**. *Сьогодні не празник, а ти нам не вказник* (Номис, 1864, № 187).

УКАЗУВАТИ (ВКАЗУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКАЗАТИ (ВКАЗАТИ)**, укажҀу, укажҀеш, док. 1. перех. і неперех. Жестом, рухом, спрямованим кудись, на когось, щось, привертати до кого-, чого-небудь увагу; показувати. — *За кумом нічого бігати, коли кум у хаті, — жартівливо промовила Пистина Іванівна, указуючи на Григорія Петровича* (Мирний, III, 1954, 191); *Челядники.. указували кожному гостеві місце за станом і за багатством його* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95); *Усі глянули туди, куди вказував Меджінов* (Донч., I, 1956, 134); *Мовчки подала [Любов Прохорівна] газету, вказуючи пальцем на замітку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 320); *Подала [дівчина] води напиться, указала шлях на брід, знову рушили машини* (Гонч., Вибр., 1959, 115).

◇ **Указувати дорҀогу (шлях, шляхі)** — бути зразком для здійснення чого-небудь. *Російська революція вказала всьому світові шляхи до соціалізму..* (Ленін, 37, 1973, 28).

2. неперех., на що. Відзначати, виділяти, називати що-небудь, роблячи відомим, помітним. — *Нам доводиться не раз бачити вас у земськїм собранїї [зібранні] як гласного, як члена земства, котрий перший указував то на наші помилки, то на наші ще нові нужди* (Мирний, III, 1954, 284); — *Чи не можна було б сказати про все це тихо, без свідків, указати просто по-дружньому на помилки?* (Донч., V, 1957, 496).

3. неперех., на що і з спол. щ о. Звертаючи увагу на що-небудь, пояснювати, розкривати його сутність. *Всі визначні твори.. вирости й ростуть із народного ґрунту. На це не раз указував Горький* (Рильський, IX, 1962, 193); *К. Маркс указував на винятково важливе значення козацтва в історії України* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 5).

4. неперех., кому, розм. Наказувати кому-небудь, робити зауваження, давати розпорядження, повчати. — *Ти мені не вказуй! — закричав Гнат і стукнув здоровою рукою по столу* (Тют., Вир, 1964, 189); — *І чого*

це Мстислав буде нам указувати? Самі знаємо, що робити,— галасували гості (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 374); — Відомий вчений природи Іван Володимирович Мічурін правильно вказує, що жити треба досягненнями нового життя! (Довж., І, 1958, 458).

5. *неперех.*, на що. Свідчити про що-небудь. Ніщо не вказувало на присутність людського житла на цих суворих самотніх берегах (Довж., ІІІ, 1956, 342).

УКА́ЗУВАТИСЯ (ВКА́ЗУВАТИСЯ), ується, *недок.* Пас. до **ука́зувати** 1.

УКАЛІ́ЧИТИ (ВКАЛІ́ЧИТИ), ію, ієш, *док.*, *діал.* Скалі́чити. В дідичевім лісі на нього [Дьорку] впала підтята смерека і поламала йому ноги. Вкалі́чив небо-рака (Казки Буковини., 1968, 44).

УКАПА́ТИ ¹ *див.* **ука́пувати** ¹.

УКАПА́ТИ ² *див.* **вка́пувати** ¹.

УКА́ПНУТИ *див.* **вка́пнути**.

УКА́ПУВАТИ ¹ (**ВКА́ПУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УКАПА́ТИ (ВКАПА́ТИ)**, аю, аєш, *док.*, *перех.* По-кривати що-небудь краплями; **обка́пувати**.

УКА́ПУВАТИ ² *див.* **вка́пувати** ¹.

УКА́РАНИЙ, а, е, *діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ука-ра́ти**. Всяка кривда мусить бути укарана (Фр., V, 1951, 313).

УКАРА́ННЯ, я, с., *діал.* Дія за знач. **укара́ти**.

УКАРА́ТИ, аю, аєш, *док.*, *перех.*, *діал.* Покарати. — Я вас із неба поспихаю, І до того вас укараю, Що пасти будете свиней (Котл., І, 1952, 242).

УКАРБОВА́НИЙ, УКАРБОВА́ВУВАТИ, УКАРБОВА́-ВАТИСЯ, УКАРБОВА́ТИ, УКАРБОВА́ТИСЯ *див.* **вкар-бований, вкарб́овувати** і т. д.

УКА́ЧАНИЙ (ВКА́ЧАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **укача́ти**. Прийде [син] укачаний увесь, побитий (Тесл., 3 книги життя, 1949, 24).

УКАЧА́ТИ *див.* **ука́чувати**.

УКАЧА́ТИСЯ *див.* **ука́чуватися**.

УКА́ЧУВАННЯ (ВКА́ЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **ука́чувати**.

УКА́ЧУВАТИ (ВКА́ЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УКАЧА́ТИ (ВКАЧА́ТИ)**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Ка-чаючи, обвалювати в чомусь; // Качаючи по чомусь, убирати в щось, забруднювати.

2. Подавати газ, рідину куди-небудь за допомогою помпи, насоса.

УКА́ЧУВАТИСЯ (ВКА́ЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УКАЧА́ТИСЯ (ВКАЧА́ТИСЯ)**, аюся, аєшся, *док.* 1. Качаючись, обвалюватися в чомусь, убиратися в щось. Вівцядесь в пір'ячко вкачалась (Бор., Тв., 1957, 141); Кайдашиха вкачалась у сіно та в пил і тільки обтрушувалась (Н.-Лев., ІІ, 1956, 317).

2. тільки *док.*, *розм.* Покачатися досхочу, вволю. Він [ведмідь].. як почне викочуватись [вика́чуватись] та вивалюватись по траві.. Укачавшись, увалювшись, устає, струшує пати (Вовчок, І, 1955, 383).

3. тільки *недок.* Пас. до **ука́чувати**.

УКВІ́ТЧАНИЙ (ВКВІ́ТЧАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уквітча́ти**. Сидить Олена між дружок, як повна рожка, хороша, уквітчана (Вовчок, І, 1955, 53); Сонце.. весело і ясно озирає виметені двори, вибілені хати, уквітчані зеленим клечанням (Мирний, ІV, 1955, 137); І поїзди летять, уквітчані стрічками... Куди прослалася щаслива їхня путь? (Сос., І, 1957, 246).

УКВІ́ТЧАТИ *див.* **уквіт́чувати**.

УКВІ́ТЧАТИСЯ *див.* **уквіт́чуватися**.

УКВІ́ТЧУВАТИ (ВКВІ́ТЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УКВІ́ТЧАТИ (ВКВІ́ТЧАТИ)**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Убирати, прикрашати квітками, зіллям, зеленню. А пани все по покоях ходять. Молода у кожний куток зазирає, що й як. Забачила зіллячко за образами:— Що це

таке? — Се баба божничок уквітчала (Вовчок, І, 1955, 124); І кожну картку уквітчала Фрося із чорнобривців спленим вінком (Бажан, Роки, 1957, 356); Стіни [у класі] прикрасили відібраними Орисею картинами, уквітчали їх ялинковим віттям (Юхвід, Оля, 1959, 232); *Образно. Встала й весна, чорну землю Сонну розбудила, Уквітчала [уквітчала] її рясом, Барвін-ком укрила (Шевч., І, 1963, 131); // Взагалі прикрашати чим-небудь. Коня залізного уквітчали ми у червоній стрічці... (Сос., ІІ, 1958, 339); [П а л а г д а:] І все село наше чекало [Радянську Армію]. Червоною китай-кою хати люди уквітчали (Мокр., Острів., 1961, 84); *Образно. Вона [жінка] уквітчала своє обличчя соло-денькою усмішкою (Досв., Вибр., 1959, 206).

2. Бути прикрасою чому-небудь (про рослини). Повз гірлянди зелені, що уквітчували вхід, проходили куп-ками й поодиночі в довгих свитках, кошушках, куртках делегати [з'їзду] (Досв., Вибр., 1959, 377); Життя — живим побідний сурмить збір, Могили мертвих уквіт-чує барвінок (Нех., Під.. зорею, 1950, 130); Кипарис уквітчала гірляндами Чайная рожка (Крим., Вибр., 1965, 59); Тече, мов голуба ріка, Що лілії уквітчали, Шевченка слово і Франка До Коласа й Купали (Риль-ський, ІІІ, 1961, 234).

УКВІ́ТЧУВАТИСЯ (ВКВІ́ТЧУВАТИСЯ), уюся, уєш-ся, *недок.*, **УКВІ́ТЧАТИСЯ (ВКВІ́ТЧАТИСЯ)**, аюся, аєшся, *док.* Убиратися, прикрашатися квітками, зіл-лям, зеленню. То заплете [панночка] коси, то розплі-тає, то стрічками перев'є, то уквітчається... (Вовчок, І, 1955, 107); Вона сиділа у хаті і дожидала весни, коли земля уквітчається квітом, а дерева — листом (Мир-ний, ІІІ, 1954, 297); Весна, гей дівчина-веселиця, цвітом уквітчалась (Черемш., Тв., 1960, 345); Жінки, уквіт-чавшись хрещатим барвінком, садовили коровай в піч (Смолич, Мир., 1958, 38); *Образно. Великі шиби ук-вітчалися голчастю [голчастою] сосниною.., шовковою травою і всякими іншими дивовижними візерунками, що вишив та вимережав славний морозенко (Вас., І, 1959, 79).

УКИДА́ТИ, УКИДА́ТИСЯ, УКІ́НУТИ, УКІ́НУ-ТИЙ, УКІ́НУТИСЯ *див.* **вкида́ти, вкида́тися** і т. д.

УКИПА́ТИ (ВКИПА́ТИ), ає, *недок.*, **УКИПІ́ТИ (ВКИПІ́ТИ)**, пійть, *док.* 1. Доходити до готовності під час кипіння, варіння. Як почав борщ укипати, то.. як вона не кріпилася, а не видержала... — Пилипку! Синючку мій! Що ми будемо завтра їсти! (Мирний, ІV, 1955, 288); Поки в казанку пшоно вкипало, хлопцець нашвидку в дорогу лагодився (Мисик, Верховіття, 1963, 87); Чумаки.. запалюють огонь, заварюють кашу, а поки вона вкипить, сідають перед огнем, запаливши цигарки (Сам., ІІ, 1958, 361).

2. *перен.*, *розм.* Раптово робитися непорушним. Той аж у землю вкипів — так вразили слова Мірошниченка (Стельмах, Їров людська., І, 1957, 224).

УКИПІ́ТИ *див.* **укипа́ти**.

УКИСА́ТИ (ВКИСА́ТИ), ає, *недок.*, **УКІ́СНУТИ (ВКІ́СНУТИ)**, не, *док.* Закисаючи, доходити до го-товності.

УКІ́СНУТИ *див.* **укиса́ти**.

УКІ́ЛЬКАНА́ДЦЯТЕРО, УКІ́НЕЦЬ, УКІ́НЦІ *див.* **вкі́лькана́дцятєро, вкі́нець** і т. д.

УКІ́НЧЕНИЙ, а, е, *діал.* Який має належну підго-товку, вміння, з належною освітою. Її мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати му-зику.. і бути колись укінченою піаністкою! (Коб., ІІІ, 1956, 301).

УКІ́НЧЕННЯ, я, с., *діал.* Дія за знач. **укі́нчити**. Але цілої поеми Тоньо аж до укінчення гімназії не міг якось дістати в руки (Фр., ІІІ, 1950, 361).

УКІНЧИТИ, чу, чийш, док., діал. Закінчити. Укінчивши учительську семінарію, грала [Аглая-Феліцітас].. і класичних музиків (Коб., III, 1956, 301).

УКІС¹ (ВКІС), укóсу, ч., с. г. 1. Дія за знач. укосіти. 1. Старий Захарко, закачавши штани аж за коліна, робив другий укiс осоки (Ішук, Вербівчани, 1961, 34); Зеленіли луки. Сіно першого укосу вже вивезли, і сінокоси вкрилися свіжою травою (Томч., Готель., 1960, 254).

2. Кількість скошеного хліба, сіна за один раз, за день, за сезон і т. ін. Суданська трава.. навіть у посушливих районах дає не менше двох укосів (Хлібороб Укр., 4, 1965, 12); Хто із косами, той з укосами (Ус., Листя., 1956, 5).

УКІС² (ВКІС), укóсу, ч. Похила, спадиста поверхня; схил гори, берега; бічна поверхня насипу залізниці, дороги і т. ін. Вони вже підбігали до ровів і по розвалених та підбитих ядрами й картечами [картечю] укосах легко здирались нагору (Стар., Облога., 1961, 74); Дах-гора утворювала ледь похилу стіну у вигляді величезного укосу (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 196); До протічка укосом спливала свіжа глина (Ле, Мої листи, 1945, 56); Росте [бузина трав'яниста] при дорогах.. на укосах залізниць (Лікар. рослини., 1958, 174).

◇ **Іті** (піті, летіти і т. ін.) під укiс — зазнавши аварії під час руху, падати по схилу насипу залізниці (про поїзд). — Поїзд піде під укiс, — подумав чоловік (Коз., Зол. грамота, 1939, 106); У битві кривавій все тоне, як скручені свастик хрести, летять під укiс ешелони, і в небо — розбиті мости... (Сос., II, 1958, 461); Пускати (пустити) під укiс поїзд (ешелон і т. ін.) див. пускати.

УКІСНИЙ¹ (ВКІСНИЙ), а, е, с. г. Прикм. до укiс¹. Укiсна площа; Укiсна маса.

УКІСНИЙ² (ВКІСНИЙ), а, е. Прикм. до укiс².

УКЛАД, у, ч. 1. Порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі і т. ін.). Молоді Радюкові товариші з надзвичайною сміливістю перетрушували весь уклад життя (Н.-Лев., I, 1956, 448); Уклад життя в семінарії був загалом досить ідилічний (Вас., Незібр. тв., 1941, 165); Для кожної суспільної формації властивий свій особливий побутовий уклад (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 19); В умовах соціалізму наука змінює не тільки характер праці людини, але й весь матеріальний і духовний уклад її життя (Ком. Укр., 9, 1967, 15).

2. Тип, форма господарства певної суспільно-економічної формації. В економіці країни [СРСР в 1920 р.] тісно перепліталось п'ять суспільно-економічних укладів: 1) натуральне господарство; 2) дрібнотоварне виробництво; 3) приватногогосподарський капіталізм; 4) державний капіталізм; 5) соціалістичний уклад (Іст. УРСР, II, 1957, 217); В результаті колективізації одноосібних селянських господарств і широкого розвитку радгоспів дрібнотоварний та капіталістичний уклади на селі поступилися місцем соціалістичному (Хлібороб Укр., 4, 1970, 3).

3. заст. Умова, угода, договір. — Я сватав Лесю за свого Петра, не знаючи про ваш уклад. А тепер краще [краще] я свого сина оддам у ченці, ніж би став тобі з їм [ним] на дорозі! (П. Куліш, Вибр., 1969, 86); Прийшла [Ірися], Юноні розказала, Енея як Латинь приймала, Який між ними єсть уклад (Котл., I, 1952, 175).

4. діал. Зовнішній вигляд; зовнішність. В його укладі, голосі та рухах пробивалася поперед усього якась жіноча м'якість та лагідність (Фр., I, 1955, 192).

УКЛАДАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до укладання.

УКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Той, хто укладає що-небудь;

фахівець з укладання чого-небудь. Укладальник паркету; Укладальник залізничної колії.

УКЛАДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до укладальник.

УКЛАДАННЯ¹ (ВКЛАДАННЯ), я, с. Дія за знач. укладати¹. 1, 2, 5—7. Відповідальність і ініціатива профспілок і госпрганів при обговоренні і укладанні колективних договорів повинні бути значно розширені (Компартия України в резол. і рішен., 1958, 290); Для укладання загальнонародних, діалектологічних та деяких інших типів словників автори використовують різні джерела (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 54); Його думка, сильним зусиллям волі скерована в інший бік, працювала вже над укладанням нового розділу статті (Фр., VI, 1951, 259).

УКЛАДАННЯ² див. вкладання¹.

УКЛАДАТИ¹ (ВКЛАДАТИ), аю, аєш, недок., УКЛАСТИ (ВКЛАСТИ), адү, адеш, док., перех. 1. Поміщати де-небудь, складати кудись. Весь отой крам треба мити, шурувати, сушити і — знов укласти на давнє місце (Вільде, Сестри., 1958, 456); Відкинулась [Ганна] на спину і незручно вклала голову на тверду качалку дивана (Коз., Сальвія, 1959, 6); // Скласти, пакувати речі, збираючись або збираючи когось у дорогу. Вона почала вкладати свої речі, щоб завтра виїхати (Л. Укр., III, 1952, 575); // Класти, розміщувати, розташовувати що-небудь у певному порядку. Соломія зупинилась на мить, щоб подивитись здалеку, як дикий гусак старанно укладав пір'ячко на голові самички (Коцюб., I, 1955, 361); Левко і Марія на самому краю лану закінчували складати копи. Левко укладав останкі снопи, приладнував шапку (Цюпа, Назустріч., 1958, 78); Колгоспівська бригада будівельників допомогла укласти сволоки (Донч., V, 1957, 117); // Будувати що-небудь, складаючи з окремих частин. Добра сотня козаків працювала на будовах, укладаючи розпочаті зруби (Добр., Очак. розмир, 1965, 284).

Уклада́ти волóсся (кóси і т. ін.) — причісувати волóсся певним чином; робити зачіску. Цілими годинами уклала [Ядзя] волóсся.. примірювала сукні, чистила й формувала нігті (Кобр., Вибр., 1954, 90).

2. Примушувати кого-небудь або допомагати комусь лягти для сну, відпочинку і т. ін. Марія ніжно вклала сонну Тамару на збиті нею батькові подушки (Ле, Міжгір'я, 1953, 485); Чайчиха.. уклала на гарячу житню постіль малечу, щоб їхні тільця пройшли розімлілим духом пашні (Стельмах, I, 1962, 210); Мотя примусила подругу негайно роздягнутися, насильно вклала її в ліжку і викликала лікаря (Коз., Сальвія, 1956, 334).

3. тільки док., розм. Убити. Сивий запорожець Безвутий уже чотирьох шляхтичів пишних шаблею вклав (Стар., Облога., 1961, 57); Я бій з фашистами веду — уклав я їх немало (Гонч., Вибр., 1959, 148).

4. перев. док., розм. Їсти; дуже багато з'їсти. — Він собі спродав глину та пригощається десь у молодиці, укладає пухкенькі вареники з вишнями... (Гончар, Тронка, 1963, 268); — Бач, проклятий бурсак! — скрикнув [Шестірний].. — Уклав за двох, та мерцій і навтьоки! (Мирний, I, 1954, 331).

◇ **Укла́сти в ко́пи**, заст. — дуже багато з'їсти. Бонковський уклав у копи півпоросяти (Н.-Лев., III, 1956, 99).

5. тільки з початковим у. Офіційно домовлятися про що-небудь, визначаючи умови, складати (угоду, союз і т. ін.). Папа римський.. хотів укласти союз з татарськими ханами, щоб.. підкорити Русь папству (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 579); Укласти договір про соціалістичне змагання.

6. тільки з початковим у. Скласти, упорядковувати (словник, збірник і т. ін.), створювати що-небудь

певним чином. На те людям книги мудрі укладали, Щоб людській страсті вони гальмували (Фр., XI, 1952, 321); При аналізі словників дожовтневого часу слід пам'ятати, що словники укладають живі люди, отже, на їх роботі позначаються не тільки суб'єктивні смаки..., а й класові, групові інтереси (Рильський, IX, 1962, 125).

7. тільки з початковим у. Накреслювати, намічати (план і т. ін.). Під буркотання старої матушки велись безконечні бесіди про Тасю.. Вони [Раїса і о. Василь] укладали плани її виховання, мріяли про її долю (Коцюб., I, 1955, 323); // Робити здогади, намагатися передбачити. Мати уважно наглядає за коханням своєї донечки. Її стара, розважлива голова, котра має так багато досвіду з життя.., укладає наперед, яке має бути життя її дитини (Фр., XVI, 1955, 55); // Проводити певним чином. Ах, коли б же то нам, Марціале любий, Довелося діждатись хоч на старість щастя: По вподобі своїй укладать дозвілля, У правдивих тонуть життєвих вигодах (Зеров, Вибр., 1966, 342).

УКЛАДАТИ² див. вкладати¹.

УКЛАДАТИСЯ¹ (ВКЛАДАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УКЛАСТИСЯ (ВКЛАСТИСЯ), адуся, адешся, док. 1. Складати, пакувати речі, збираючись у дорогу. Скінчивши вкладатися, товариші стоять, пригадуючи, чи не забули чого (Вас., III, 1960, 336); — А куди це ти вкладаєшся? — поглянув Гавриш на спаковані речі (Коцюба, Нові береги, 1959, 195); Еней прочувався, проспався І голодрабців позбирав, Зовсім зібрався і уклався, І, скільки видно, почухрав (Котл., I, 1952, 70).

2. Розташовуватися на відпочинок, готуватися до сну. Найжджі гості укладалися спати (Мирний, III, 1954, 257); Чумаки ще довго вовтузились.., перешиптувались, зітхали, поки й почали вкладатися (Кучер, Трудна любов, 1960, 367); Вже давно стихло гелготіння гусей і крякання качок. Вклалося птаство на сон (Цюпа, На крилах.., 1961, 320).

3. тільки з початковим у. Утворюватися з окремих елементів, виникати на основі чогось; розміщуватися в певному порядку. Начко писав без перерв, і під час писання одного речення друге вже укладалося й заокруглювалося в голові (Фр., VI, 1951, 259); З тих же значків [букв] укладаються назви дерев, суходолу, Моря, тварин, і пашниці, і сонця (Зеров, Вибр., 1966, 188); // Змінюючись, розвиваючись, набувати якоїсь форми; вироблятися, встановлюватися. Період 1862—1904 років був саме такою епохою ломки в Росії, коли старе безповоротно, у всіх на очах рушилось, а нове тільки укладалося.. (Ленін, 20, 1971, 96).

4. тільки недок. Пас. до укладати¹ 1, 2, 5—7. Зберігання кукурудзи вимагає, щоб качани обов'язково укладалися на дерев'яні щити буртами не ширше за п'ять і не вище за півтора метра (Рад. Укр., 12. X 1962, 1).

◇ Не вкладається в голову — важко зрозуміти, допустити що-небудь. — Не вкладається у мене в голову: така славна дівчина і ледарство (Головко, I, 1957, 446); — У вас, напевно, і в голові не укладається, чому вас треба замкнути через таку маленьку непоказну дрібничку, як гудзик, якого бракувало на мундирі при огляді (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 154).

УКЛАДАТИСЯ² див. вкладатися¹.

УКЛАДАЧ, а, ч. Той, хто що-небудь укладає, упорядковує. Доля книжок, отже й словників, дуже різна і по-своєму не менш цікава, ніж доля людей — їхніх упорядників і укладачів (Літ. Укр., 12.V 1964, 2).

УКЛАДАЧКА, и, ж. Жін. до укладач.

УКЛАДЕНИЙ¹ (ВКЛАДЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до укласти¹. Різким рухом руки Іван розкидає старанно укладену купку книжок (Кол., Терен., 1959,

333); Заплетені коси, що вкладені на голові тугими витками, роблять її ще вищою (Гончар, Тронка, 1963, 79); Княгиня Ольга встала з крісла.. Та хіба ж можна рвати ряд з хозарами, укладений ще Ігорем? (Скл., Святослав, 1959, 40); Чималої популярності набув українсько-російський словник, ..відредагований, а великою мірою і укладений, Борисом Грінченком (Рильський, III, 1956, 66); Речення в мові дійових осіб п'єс Кропивницького укладені по-різному (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 357); // укладено, безос. присудк. сл. Всі поспішали, метушилися, по кілька разів перевіряли, чи.. добре все зв'язано і укладено (Тулуб, В степу.., 1964, 39).

УКЛАДЕНИЙ² див. вкладений¹.

УКЛАДЕННЯ¹ (ВКЛАДЕННЯ), я, с. Дія за знач. укласти¹. Імперіалістська війна, як давно передбачала наша партія, не могла кінчитися не тільки справедливим миром, а й взагалі простим укладенням хоч трохи стійкого миру буржуазними урядами (Ленін, 38, 1973, 110).

УКЛАДЕННЯ² Те саме, що вкладення¹.

УКЛАДИСТИЙ див. вкладистий.

УКЛАДКА див. вкладка.

УКЛАНДАТИ, аю, аєш, док., перех., діал. 1. Убити. — Як се так? Через таку погань, повію, та нашим дітям таку наругу терпіти? Ми і її, і його [паніча] укландаємо! (Мирний, IV, 1955, 34); // Розірвати (про звіра). Там певно вже ведмеді укландають його (Сл. Гр.).

2. перен. Умовити. Лушня та Пацюк укландали й його пристати на Чіпчину раду (Мирний, II, 1954, 213).

УКЛАСТИ¹ див. укладати¹.

УКЛАСТИ² див. вкладати¹.

УКЛАСТИСЯ¹ див. укладатися¹.

УКЛАСТИСЯ² див. вкладатися¹.

УКЛЄСНИЙ, УКЛЄІТИ, УКЛЄЙКА, УКЛЕПАТИ, УКЛЕПАТИСЯ, УКЛЕПУВАТИ, УКЛЄЮВАННЯ, УКЛЄЮВАТИ, УКЛЄЮВАТИСЯ див. вклєсний, вклєїти і т. д.

УКЛИКАТИ, аю, аєш, недок., УКЛИКАТИ, ічу, ічеш, док., перех., розм., рідко. Заклика́ти, запрошувати. — Уклич її [Галю]... Братику! голубчику!.. — Добре. Укличу (Мирний, IV, 1955, 130).

УКЛІНЕНИЙ, УКЛІНЕННЯ, УКЛІНИТИ, УКЛІНИТИСЯ, УКЛІНЮВАННЯ, УКЛІНЮВАТИ, УКЛІНЮВАТИСЯ див. вклінений, вклінення і т. д.

УКЛІН, лону, ч. 1. Нахилення голови або верхньої частини тулуба на знак вітання, пошани і т. ін. Коли Володко з салоновим уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернулася від нього (Фр., II, 1950, 77); Я ще раз вклонився їй. Вона відповіла мені на уклін і опустила очі (Грим., Подробиці.., 1956, 155); Помітивши директора, завідувач лабораторії привітав його легким уклоном голови (Шовк., Інженери, 1956, 69).

Відавати (віддати, класти, покласти і т. ін.) уклін: а) (кому) кланятися. Студентом ведений, на сцену він пішов, Низький оддав уклін громаді незнайомій (Рильський, Поеми, 1957, 215); б) (чому) відвідувати що-небудь, виявляючи свою пошану; Доземний (земний, низький, низенький, глибокий) уклін: а) дуже низьке нахилення верхньої частини тулуба або голови для вираження пошани. Служилі люди, схиливши перед гетьманом у доземному укліні голови, пронесли собо́лі на рундук (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 60); Сажно схилилася в глибокому, шанобливому укліні (Смолич, I, 1958, 57); б) словесне вираження глибокої пошани, вдячності кому-, чому-небудь. Ти породила у простій колибі і виростила сина коваля — Каменяра, — за це тобі спасибі, низький уклін, дрогобицька земля! (Гонч., Вибр., 1959, 295).

2. Вітання кому-небудь, передане письмово, у листі, або через іншу особу. *Маму, Юрася й Лідю цілую. Знайомим уклін* (Коцюб., III, 1956, 178); — *Романе, тобі низенький уклін від Плачинди* (Стельмах, Хліб., 1959, 60); — *Ви не помилились, я привезла уклін від Яремчука* (Цюпа, Назустріч., 1958, 145).

УКЛІННИЙ, а, е. Який виражає пошану; шанобливий. *Москва, Москва! Тобі привіт уклінний Від Києва* (Забашта, Вибр., 1958, 97); // Який виражає покору, смиренність. *Несуть жерці.. Нимим богам свої дари уклінні: Прозорий мед і соковитий сир* (Бажан, Роки, 1957, 19).

Уклінне прохання, заст.— ввічлива форма прохання. *Від імені редакційного комітету.. звертаюся оце до Вас* [Н. Кобринської].. з уклінним проханням дозволити нам помістити у тому збірнику оповідання Ваше «Виборець» (Коцюб., III, 1956, 200).

УКЛІННІСТЬ, ності, ж., заст. Шанобливість; // Покірливість. — *Старий січовик Грицько Нечоса не вимагає від свого побратима такої рабської уклінності...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 9).

УКЛІННО. Присл. до уклінний. *Він.. схиляє уклінно голову, запрошує мене ласкаво заходити* (Кол., На фронті., 1959, 137); *І до них Кобзар підходить, привітається уклінно* (Гур., Друзі., 1959, 10); *Образно. *Білим туманом виднілась праворуч нескошена гречка, а попереду уклінно хитали бронзовими головами соняшники* (Цюпа, Назустріч., 1958, 375).

Уклінно прошу (прохāju), заст.— шанобливо-ввічлива форма прохання. — *Уклінно прошу покуштувати мові кулінарії* (Донч., V, 1957, 474); *Уклінно дякую, заст.— шанобливо-ввічлива форма подяки.* [Юркевич:] *Ось візьміть. (Дає йому гроші).* [Носильник:] *Уклінно дякую* (Коч., П'єси, 1951, 283).

УКЛОН, у, ч., спец. 1. Частина залізничної колії, яка лежить під кутом до горизонту і залежно від напрямку руху поїзда називається спуском або підйомом. *Злякався машиніст: — Далі не повезу, товариші. Тут уклон. Гальма лопнули* (Довж., I, 1958, 38); // Взагалі похила частина шляху.

2. У гірничій справі — похила підземна виробка, яка не має безпосереднього виходу на земну поверхню і призначена для піднімання вантажів за допомогою різних пристроїв.

3. У геодезії — перелом профілю земної поверхні у напрямку вниз.

УКЛОНІТИ, лонію, лоніш, док., перех., заст. Схилити, нахилити. *Як се прочитали, так народ і вжахнувся від радощів, а Тихон стоїть, уклонивши голову, і не пам'ятає себе, чи він в раю, чи де?* (Кв.-Осн., II, 1956, 150).

УКЛОНІТИСЯ див. уклонятися.

УКЛОННИЙ, а, е, спец. Прикм. до уклон. *Перехід на суцільну систему розробки пластів.. вимагав переглянути питання про розміри виїмкових ділянок, бремсбергових уклонних та шахтних полів* (Розв. науки в УРСР., 1957, 405).

УКЛОНОМІР, а, ч., геод. Прилад для вимірювання величини уклону.

УКЛОНОМІРНИЙ, а, е, геод. Стос. до уклономіра.

УКЛОНОПОКАЖЧИК, а, ч. Шляховий знак, що показує наявність уклону та його величину.

УКЛОНЯТИСЯ (ВКЛОНЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УКЛОНІТИСЯ** (ВКЛОНІТИСЯ), лонюся, лонішся, док. 1. кому і без додатка. Нахилити голову або верхню частину тулуба на знак вітання, пошани і т. ін. [Анна:] *Ви — дон Жуан?* [Д. Жуан (уклоняючись);] *До вашої послуги* (Л. Укр., III, 1952, 338); *Став [гість] на порозі І, уклонившись, вітав Марію тихо*

(Шевч., II, 1953, 309); *Впізнавши пана Бжеського, він шанобливо вклонився і допоміг йому злізти з коня* (Туллуб, Людолови, I, 1957, 7); *Співачка юна на естраді Вклонилась похапцем громаді* (Рильський, Братерство, 1950, 107); // чому. Відвідувати що-небудь, виявляючи свою пошану. *Мені здавалося, що ця стіна [паризьких комунарів] Вся — з бронзи, мармуру й граніту. Вона ж — звичайна, кам'яна... Та посланці з усього світу Священній уклоняються стіні* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 107); *1843 року Шевченко відвідав рідні місця на Україні, побував у Кирилівці.., уклонився могилам батьків* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 34).

Уклонятися (уклонітися) до землі (низько) кому, чому — дуже схилитися, виражаючи пошану. *Шрам став поруч із Череванем; діти їм уклонились до землі; вони їх і благословили* (П. Куліш, Вибр., 1969, 86); *Під загальні оплески йде й стає на трибуну представник селян. Низько вклоняється всьому театру* (Довж., Зач. Десна, 1957, 19).

2. перед ким — чим. Бути великим прихильником, шанувальником кого-, чого-небудь. *Де юнаки, що колись Перед тобою уклонялись?* (Щог., Поезії, 1958, 404); — *Я не зрікаюсь його, — вихвалявся він, — я низько уклоняюся перед усім тим, що козацтво доброго зробило* (Мирний, III, 1954, 259).

3. кому. Вітати кого-небудь письмово, у листі, або через іншу особу, виражаючи пошану. *Прохає він своїх товаришів, як будуть повертати у край рідний, уклонитися від нього отцю-неньці й вірній дружині...* (Коцюб., I, 1955, 182).

4. кому, перед ким. Припинуватися, запобігати перед ким-небудь; покорятися комусь. *Він не з таких, щоб уклонятися перед багатіями* (Багмут, Опов., 1959, 5); — *Руські люди потреби не мають уклонятися тим [римським] папам* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 577).

УКЛЮНУТИСЯ (ВКЛЮНУТИСЯ), неться, док., розм. Несподівано стати наявним, з'явитися, завестися. *Уклюнулись злидні на час, а не виженеш і за рік* (Укр. присл., 1955, 31); *То бувало святий хліб Аж комин колише!.. Ідна [одна] тільки нам біда, Що вклюнулись миші* (Рудан., Переслів'я, 1958, 21).

УКЛЯКАТИ (ВКЛЯКАТИ), аю, аєш, недок., **УКЛЯКНУТИ** (ВКЛЯКНУТИ) і **УКЛЯКТИ** (ВКЛЯКТИ), кну, кнеш; мин. ч. укляк, ла, ло і уклякнув, нула, ло; док. 1. Ставати, падати (на коліна). *А на колінах важко перед ним Вклякала жінка, поглядом смутним Вдивляючись у риси захолоді* (Перв., II, 1958, 192); *Маланці забиває дух!.. Не спускаючи очей з вишневих села, тихо осідає вона на коліна. Поруч уклякають діти* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 12); *Ледве протиснулася [Марія] крізь натовп.. і зараз уклякла на обидва коліна на мокру од крові землю* (Коцюб., II, 1955, 102); — *Ставай!.. сюди ставай... — кивала [Федору Пилиповичу] головою Христя, вклякнувши на коліна перед батьками* (Іщук, Вербівчани, 1961, 346).

2. Взагалі опускатися на землю, припадати до неї. *Вклякнули [козаки] на холодний сніг і прикипили* (Кач., II, 1958, 274).

3. Дерев'яніти, терпнути від холоду, незручного положення і т. ін. *Стало сонце примеркати, Став Зміяра уклякати* (Манж., Тв., 1955, 177); *І сам не зрозумів [Умар] у мить, коли хапав утопленика, з якого боку вхопити, — а вхопив як слід, аби тільки б не вклякнули ноги* (Ле, В снопі., 1960, 83); *Кирило Смолярчук аж шиєю уклякнув, слухаючи Мічугіна* (Кос., Новели, 1962, 198).

4. Хилитися, никнути (про злаки); робитися сухим, негнучким (про рослини взагалі). — *Наше жито*

вже сиплеться; через день, через два воно вже вклякне! (Н.-Лев., II, 1956, 186).

5. Втрачати енергію, бадьорість, впадати в пригнічений настрій. Хмельницький якось укляк, випустив нагайку з руки і, відійшовши до лави, сів біля столу (Ле, Хмельницький, I, 1957, 21).

6. Ставати нерухомим, завмирати (від несподіванки, страху і т. ін.). Учта, яку виявили Хмельницького споборники, зворушила запорожців. На якийсь час вони споважніли, розправили плечі, розгладили вуса і уклякли, мов на молитві (Панч, III, 1956, 295); Ганна, як стояла, так і вклякла на тому ж місці, наче вкопана. Оця дивна зустріч і розмова вразили дівчину, справді, як блискавка (Коз., Сальвія, 1956, 309).

7. тільки док., розм., рідко. Те саме, що замобвкнути. Так він і вклякне, наче води в рот набрав (Сл. Гр.).

УКЛЯКЛИЙ (ВКЛЯКЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до уклякти 1—6. Геннадій добре бачив, як укривають вибухи його снарядів вкляклий до землі цеп фашистів (Сміл., Пов. і опов., 1949, 269); Притишені пісні козаків поривались і поривались на далекі пороги, до укляклих вишняків, до червоних калин і чорних пожарищ (Стельмах, II, 1962, 28).

УКЛЯКНУТИ див. уклякати.

УКЛЯКТИ див. уклякати.

УКМІЧАТИ (ВКМІЧАТИ), аю, аєш, недок., **УКМІТИТИ (ВКМІТИТИ)**, ічу, ітиш, док., перех. і з спол. щ о, діал. Помічати. А далі і я укмічаю, що й справді не та вже наша Катря, що була (Вовчок, VI, 1956, 325).

УКОВУВАТИ див. вкóвувати.

УКОЇТИ¹ (ВКОЇТИ), бю, біш, док., перех., розм. Учинити що-небудь, перев. недобре. — А що се вкоїв, псявіро? (Барв., Опов., 1902, 190); — Знаєте, — каже кобзар, — а чи чували, що.. вкоїв Іванець? (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); «Читати чужий лист, хоч би він був і загублений, — се підло, підло!.. І я вкоїла нечесне діло...» (Хотк., I, 1966, 48); Хтось хлюпнув їй за шию води. Подумала, що це хтось із хлопців. Ба ні! Варка. Як і завжди, щось укоїть (Гуц., Скупана., 1965, 115).

УКОЇТИ² (ВКОЇТИ), бю, біш, док., перех., діал. Заспокоїти, угамувати. Лиш узав [бранець] кобзину в руки та й зачав співати, А вкоївши своє серце, ляг з кобзиною [ліг з кобзиною] спати (Федьк., I, 1960, 59).

УКОЇТИСЯ¹ (ВКОЇТИСЯ), бітсья, док., перех., розм. Те саме, що скбїтсья. — Отак потроху та помалу все оце й вкоїлося (Мирний, IV, 1955, 330).

УКОЇТИСЯ² (ВКОЇТИСЯ), бюся, бішся, док., діал. Заспокоїтися, угамуватися.

УКОЇЛ, у, ч. 1. Втикання чого-небудь гострого, що подразнює, завдає болю або ранить. Він знав: це його хлопці, меткий укол шаблі його оцінивши, так весело брязнули сміхом (Тич., I, 1957, 270); Білозуб міцно потер рукою щок, відчув легенькі уколи щетинок (Собко, Біле полум'я, 1952, 70); *У порівн. Раптом він кинувся на кріслі, мов від уколу (Фр., VI, 1951, 258).

2. перен. Слова, вчинок, що прикро вражають, ображають. В серці я на все життя Болючий той укол поніс... (Фр., XI, 1952, 428).

3. Підшкірне, внутрішньом'язове і т. ін. впорскування лікувальних речовин; ін'єкція. Лікарка забинтувала рану, зробила хворому укол (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 17); Оля вже витирала місце для уколу ваткою, намоченою в спирті (Перв., Дикий мед, 1963, 314).

УКОЛЕНИЙ див. вкóлений.

УКОЛІСАНИЙ (ВКОЛІСАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уколисати. Валя, вколисаний співом, дрімав (Гжицький, Опришки, 1962, 101).

УКОЛІСАТИ див. уколисувати.

УКОЛІСУВАТИ (ВКОЛІСУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОЛІСАТИ (ВКОЛІСАТИ)**, ишю, инеш і рідко аю, аєш, док., перех. 1. Колишучи, присипляти, примушувати заснути дитину. Й досі вколисує рабіння Альме своїх маляток, лякаючи їх ім'ям Сагайдачного (Тулуб, Людолови, II, 1957, 16); // Легким одноманітним погойдуванням, похитуванням, одноманітними звуками, музикою наганяти сон, дрімоту. Одноманітний рух трамвая вколисує його (Круш., Буденний хліб., 1960, 93); Годинник вколисував, і Зозуля, схилившись на стіл, задрімав (Донч., Дочка, 1950, 85).

2. перен. Втішати, заспокоювати; // Заглушати, тамувати. Може, пишна блакить І широкее море Зможуть болі втишити, Вколисать моє горе? (Гр., I, 1963, 147).

УКОЛОТИ¹ див. укóлювати¹.

УКОЛОТИ² див. вкóлювати¹.

УКОЛОТИЙ¹ (ВКОЛОТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уколоти¹. *У порівн. Самотній шершень.. падав на сиві купи коров'яків і, ніби вколотий колючкою, підгинав під себе бархатисте черевце (Кол., Терен., 1959, 53).

УКОЛОТИЙ² див. вкóлотий¹.

УКОЛОТИСЯ див. укóлюватися¹.

УКОЛОШКАТИ (ВКОЛОШКАТИ), аю, аєш, док., перех., фам. Те саме, що убїти¹ 1. — А заради чого ж ти, приятелю, — спитав Швейк, — уколошкав свою дядину? (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 322); Одного шпигуна вже вколошкали, а другий ще живий, його міліція розшукує (Збан., Мор. чайка, 1959, 42).

УКОЛУПАТИ див. уколупувати.

УКОЛУПНУТИ (ВКОЛУПНУТИ), ну, нєш, док., перех., розм. Однокр. до уколупувати. — Біда мужикові, — з співчуттям промовив рибалка. — Уже й земля є, а п'ятьма пальцями не вколупнеш її (Стельмах, II, 1962, 238).

УКОЛУПУВАТИ (ВКОЛУПУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОЛУПАТИ (ВКОЛУПАТИ)**, аю, аєш, док., перех., розм. Колупаючи, відділяти частину від чогось; набрати колупаючи. [М а р у с я:] Може, скажете, не було цього — ..не ходили самі медку вколупати? (Вас., III, 1960, 96).

◇ Уколупав би серця [свогó] див. серце.

УКОЛЮВАТИ¹ (ВКОЛЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УКОЛОТИ (ВКОЛОТИ)**, олю, блєш, док., перех. 1. Подразнювати, завдавати болю або ранити, встромляючи що-небудь гостре. Що Остап уколоє ззаду полковникового коня своїм клинком, цього ніхто з козаків не помітив (Панч, Гомон. Україна, 1954, 405); *Образно. Мороз вколоє пальці, і довелося сховати руки в кишені (Коп., Десятикласники, 1938, 190).

2. перен. Прикро вражати, ображати кого-небудь якимись словами, вчинком. Марусяк користав з кожної хвили, коли можна було чимось уколоти попадю (Хотк., II, 1966, 264); Нагадування про старий борг вкололо брата (Шиян, Гроза., 1956, 97); // Раптово викликати неприємне гостре відчуття. Щось укололо сотника, коли в думці постав Радзівілл і зустріч з ним (Ле, Наливайко, 1957, 75); Згадка про Аустерліц боляче вколола Франца (Кочура, Зол. грамота, 1960, 364).

УКОЛЮВАТИ² див. вкóлювати¹.

УКОЛЮВАТИСЯ¹ (ВКОЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., **УКОЛОТИСЯ (ВКОЛОТИСЯ)**, олюся, блєшся, док. Уколювати себе чим-небудь. Отже ж щодня я і голюся, Аж пасока юшить із бороди; То гребінцем чесавшись уколуюся, То, глянь — витягую з води Гарячої свій палець, Вже перетоплений на смалець (Г.-Арт., Байки., 1958, 145); *Образно. Макар Підігрітий про-

йшов усі терни, що були на життєвських дорогах, і навіть не подряпався ні разу, не вколовся (Зар., На.. світі, 1967, 105).

УКОБЛЮВАТИСЯ² див. **вкоблюватися**¹.

УКОЛЬНУТИ (ВКОЛЬНУТИ), ну, неш, док., перех. Однокр. до **укоблювати**¹. *У порівн.— Хто ж тобі стане дурно чуже добро доглядати? — запитав Грицько. Христю — як хто голкою укольнує (Мирний, II, 1954, 173).

УКОМПЛЕКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **укомплектувати**. Кожний санаторій обладнаний досконалою медичною апаратурою, укомплектований кваліфікованими лікарями (Наука., 9, 1962, 36); // у знач. прикм. Повний, з повним складом кого-, чого-небудь. Ревком вирішив не розпорошувати укомплектованої бойової одиниці (Смолич, V, 1959, 270); // укомплектовано, безос. присудк. сл. Команди торгового флоту вже укомплектовано (Кучер, Прощай.., 1957, 291).

УКОМПЛЕКТОВУВАННЯ, я, с. Дія на знач. **укомплектувати** і **укомплектуватися**. Укомплектовування штатів.

УКОМПЛЕКТОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **УКОМПЛЕКТУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. Комплектуючи, повністю забезпечувати працівниками, особовим складом; робити повний комплект. Тренерська рада Федерації легкої атлетики УРСР укомплектувала збірну команду республіки, до якої увійшло понад двісті молодих спортсменів (Рад. Укр., 4.XII 1962, 4); Укомплектувати військові частини; // Забезпечувати, споряджати чим-небудь до комплекту. В недалекому майбутньому наша промисловість зможе повністю укомплектовувати новозбудовані житлові будинки недорогими зручними меблями (Ком. Укр., 7, 1962, 38).

УКОМПЛЕКТОВУВАТИСЯ, ується, недок., **УКОМПЛЕКТУВАТИСЯ**, ується, док. 1. Комплектуючись, повністю забезпечуватися працівниками, особовим складом; ставати повним комплектом. Приступили до роботи дільничні механіки і агрономи, укомплектовуються тракторні бригади (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

2. тільки недок. Пас. до **укомплектувати**.

УКОМПЛЕКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **укомплектувати** і **укомплектуватися**. Величезне значення для успішного ходу партійного навчання має правильне укомплектування сітки партійної освіти (Рад. Укр., 20.VIII 1958, 1); Укомплектування бібліотеки.

УКОМПЛЕКТУВАТИ див. **укомплектувати**.

УКОМПЛЕКТУВАТИСЯ див. **укомплектуватися**.

УКОНТЕНТОВАНИЙ (ВКОНТЕНТОВАНИЙ), а, е, заст. Дієпр. пас. мин. ч. до **уконтентувати**. Максим, що висиплявся в клуні.., вийшов добре вконтентований і був в добрім настрої (Кач., II, 1958, 139).

УКОНТЕНТОВУВАТИ (ВКОНТЕНТОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКОНТЕНТУВАТИ (ВКОНТЕНТУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех., заст. 1. Задовольняти, вдовольняти. — Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентувати (Кв.-Осн., II, 1956, 20); — А поки своїх [замовців] уконтентую, то вже, гляди, і з дальших сіл.. чекають (Фр., II, 1950, 130).

2. Щедро пригощати, годувати, напувати. [З і н ь к а:] Вже поблагословили молодих? Чи сподівалися гостей, чи ні, а мусите уконтентовувати (Кроп., II, 1958, 68); — Добрих послав тобі господь гостей, та чим-то їх уконтентуєш! (П. Куліш, Вибр., 1969, 134); Він уконтентував їх так добре, що поїхали вони від його цілком задоволені (Гр., II, 1963, 74).

УКОНТЕНТУВАННЯ (ВКОНТЕНТУВАННЯ), я, с., заст. Дія за знач. **уконтентувати**.

УКОНТЕНТУВАТИ див. **уконтентувати**.

УКОНТЕНТУВАТИСЯ (ВКОНТЕНТУВАТИСЯ), уюся, уєшся, док., заст. 1. Задовольнитися, вдовольнитися.

2. Пригоститися, наїстися, напиться досхочу. Півтори сулії видудлили вони, поки уконтентувалися так, що, коли несли за молодими в хату скриню, то ледве держалися на ногах (Бурл., О. Вересай, 1959, 175).

УКОПАНИЙ¹ (ВКОПАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **укопати**¹. Укопана керниченька на саме полудне, Щоби з неї воду пили подорожні люде (Коломийки, 1969, 48).

УКОПАНИЙ² див. **вкопаний**¹.

УКОПАТИ¹ див. **укопувати**¹.

УКОПАТИ² див. **вкопувати**¹.

УКОПАТИСЯ див. **вкопуватися**.

УКОПУВАТИ¹ (ВКОПУВАТИ), ую, уєш, недок., рідко, **УКОПАТИ (ВКОПАТИ)**, аю, аєш, док., перех., розм. Викопати, вирити з землі що-небудь, накопати чогось. Вкопай бараболі на борщ (Сл. Гр.); — Ходімо хоч глини вкопаємо (Панч, II, 1956, 35); // Викопати, вирити в землі (яму, криницю і т. ін.).

УКОПУВАТИ² див. **вкопувати**¹.

УКОПУВАТИСЯ, УКОРЕНІТИ, УКОРЕНІТИСЯ, УКОРІНЕНИЙ, УКОРІНЕННЯ, УКОРІНЮВАННЯ, УКОРІНЮВАТИ, УКОРІНЮВАТИСЯ, УКОРІНЯТИ, УКОРІНЯТИСЯ див. **вкопуватися, вкореніти** і т. д.

УКОРОТИТИ див. **укоробчувати**.

УКОРОТИТИСЯ див. **укоробчуватися**.

УКОРОЧАТИ див. **укоробчувати**.

УКОРОЧЕНИЙ (ВКОРОЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **укоротити**. Одноокий Сергій.. прикладає до вузькуватого напівоглухого вуха вкорочені машиною кінчики пальців (Стельмах, I, 1962, 112); *Образно. «Чого нав'яз?» — говорила вся його постать, якомусь зразу вкорочена і ствердла (Коцюб., II, 1955, 191).

УКОРОЧЕННЯ (ВКОРОЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. **укоротити** і **укоротитися**.

УКОРОЧУВАННЯ (ВКОРОЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **укоробчувати** і **укоробчуватися**. Щороку, поряд з проріджуванням і вкорочуванням наземної частини дерева, вирізають хворі, сухі, підсихаючі й поламані гілки (Хлібороб Укр., 3, 1970, 29).

УКОРОЧУВАТИ (ВКОРОЧУВАТИ), ую, уєш і заст. **УКОРОЧАТИ (ВКОРОЧАТИ)**, аю, аєш, недок., **УКОРОТИТИ (ВКОРОТИТИ)**, очу, бтиш, док., перех.

1. Робити що-небудь коротшим, меншим за довжиною. — Ох лишенько! Це ж вийде ціле «посланіє»! Треба вкоротити, — подумав с. Артемій. І він почав вкорочувати (Н.-Лев., IV, 1956, 164); З-під рук у батька вхопила [Тоня] його чабанські ножиці і вже замахнулася ними обстригати, вкорочувати свої вії (Гончар, Тронка, 1963, 65); // Робити коротшим, меншим за довжиною, ніж звичайно, ніж потрібно. Мошка посадили шити сукні в себе в покоях, щоб він часом не вкрав матері та не вкоротив шлейфів (Н.-Лев., III, 1956, 244).

2. Робити що-небудь менш тривалим у часі. Боже милий, Чому ти не хочеш Укоротити свої темні, Тяжкі мені ночі!.. (Шевч., I, 1963, 235); Співали другі півні, вкорочували й так недовгої ночі (Ю. Мушк., Чорний хліб, 1960, 162).

Укоробчувати (укоротити) віку (вік, життя, заст. животя) — зменшувати тривалість життя, ставати причиною чиєїсь передчасної смерті. Його сивуха запалила І живота укоротила (Котл., I, 1952, 90); — Помириться з Олександром та житиме, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість, не вкорочуйте мого віку (Коцюб., I, 1955, 36); — Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав [Роман], як вкоротить життя Стадницькому (Стельмах, I, 1962, 439);

Укорбчувати (укоротіти) ходи (ході, крок і т. ін.) — збавляти крок, сповільнювати ходу, іти повільніше. *Христя трохи вкоротила ходи. Кирило, порівнявшись з нею, витяг люльку і почав набивати (Мирний, III, 1954, 68); Укорбчувати (укоротіти) шляху (шлях, дорожку і т. ін.) — ідучи навпростець, зменшувати відстань. Пішоходці вкоротили собі дорогу: замість ходити битим шляхом, вони здавна втоптали вузьеньку стежечку навпрошки (Крим., Вибр., 1965, 337); Я йшов на снідання, хтів шляху вкоротити (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 95).*

◇ **Укорбчувати (укоротіти) язика (язик):** а) (кому) примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити. *Сама аж киплю. Рада б і на досвітці її посилати, щоб укоротити цокотухам язика (Барв., Опов., 1902, 296); б) (собі) не говорити зайвого. — Раджу панові вкоротити свій язик! — Я, здається, тут начальник? — спалахнув Заславський (Кач., II, 1958, 445).*

УКОРБЧУВАТИСЯ (ВКОРБЧУВАТИСЯ), ується, недок., **УКОРОТИТИСЯ (ВКОРОТИТИСЯ),** біється, док. 1. Ставати коротшим, меншим за довжиною. *Швидше крутяться колеса, укорбчується путь... (Шер., Дружбою., 1954, 30); Коли тінь укорбчувалась до кроку, випрягали коней (Мушк., Чорний хліб, 1960, 182); Пан Адам стоїть, наче ще дума. Та ось тіпнулася в нього права рука, наче вкоротилась трохи, на мить завмерла — і раптом злетіла, як цїп на току (Коцюб., II, 1955, 259).*

2. Ставати менш тривалим у часі. *А життя вкорбчується кожним днем, кожним вимовленим словом, кожним кинутим поглядом (Загреб., Диво, 1968, 657); Бідному жениться, то день укоротиться (Укр.. присл., 1955, 114).*

УКОСИТИ (ВКОСИТИ), ошу, бсиш, док. 1. перех. і без додатка. Косячи, одержати, здобути трохи або якусь кількість. — *Ой, — каже батько, — як же ми мало вкосили! (Україна., I, 1960, 218); Маржинки якась пара хвостів, та й тої годувати нічим: дець по узбіччях насмикає Єлена, та Олекса дець укосить заробляючи — ото й усе (Хотк., Довбуш, 1965, 7); Приїхавши на яровий клин вкосити коням мішанки, Карпо побачив Оксану (Іщук, Вербівчани, 1961, 34); *Образно. Хто боровся, горів і натерпівся горя, Той по праву достаток і щастя укосить (Мал., Любов, 1946, 17).*

2. *неперех., за ким, з ким, розм. Косячи, встигати за ким-небудь, бути нарівні з кимось. — Тоді вільні стени були, — скільки хто закосив, те й твоє... Так ніхто було за мною не вкосить (Вишня, I, 1956, 34); Всі ж бо знають, що за завзятий робітник з Остапа. Не вкосить ніхто з ним (Горд., II, 1959, 298).*

УКОСИТИСЯ див. **вкбшуватися.**

УКОСЬКАНИЙ (ВКОСЬКАНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до **укобькати.** Побачивши в кімнаті Байду, гайдамака зі'яв і вже пішов покїрно, як укобьканий кїнь на повідку (Панч, I, 1956, 486); Хлопця вивели на берег, цупко тримаючи за руки.. Укобьканий, нарешті став Кульбака перед ясні очі Марисі Павлівни (Гончар, Бригантина, 1973, 97).

УКОСЬКАТИ див. **укобькувати.**

УКОСЬКАТИСЯ див. **укобькуватися.**

УКОСЬКУВАТИ (ВКОСЬКУВАТИ), ую, уеш, недок., **УКОСЬКАТИ (ВКОСЬКАТИ),** аю, аеш, док., перех., розм. 1. Приборкувати, заспокоювати (тварину, перев. коня). — *Чого ти боїшся? — вкобькує його [коня] Макар (Гуц., З горіха., 1967, 123); Ярина гасала на коні, доки його не вкобькала (Панч, Гомон. Україна, 1954, 346).*

2. *перен. Умовляючи, втихомирювати (людину) або знаходити шляхи для порозуміння, згоди і т. ін. — Та*

годі ж бо, годі! Навіщо гніватися? — укобькував він Романа (Коцюб., I, 1955, 108); [Степан Демидович:] І чого се дочці так не сподобався писар! Ну, та це в неї вивітриться. Молода ще дуже; ми її вкобькаємо (Сам., II, 1958, 135); — То вона для годиться сердиться, я її укобькав. Мелашка духи любить. Я пообіцяв їй «Красную Москву» подарувати (Хижняк, Невгамовна, 1961, 173); — Я тут вже дечого досяг,.. такого дикого зухвальця, як Антін Шаблій, укобькав, — пові його за собою, домігся того, що ми тепер стали з ним чесними суперниками в праці (Д. Бедзик, Серце., 1961, 154); // Страхаючи, діючи силою, примушувати стати покїрним, слухняним. [Круста:] Які тепер нахабні плебей стали. Розпустилась чернь. Пора б укобькати. Та що робити, коли патріції самі призводять до того (Л. Укр., II, 1951, 403); — Я знаю Студені Води ще здавна. Це найглухіший закуток у всій Східній Галичині. Війт Пірунчик укобькав його добре. А тепер самі бачите, — село прокидається (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 144); // тільки док. Убити. Мертве лице Стальського з примерзлим на ньому окриком болю лежало на долівці.. — Що тут сталося? — перший прошептав Шнадельський, обертаючись до Шварца. — Укобькали його, — мовив Шварц (Фр., VII, 1951, 423).

УКОСЬКУВАТИСЯ (ВКОСЬКУВАТИСЯ), уюся, ується, недок., **УКОСЬКАТИСЯ (ВКОСЬКАТИСЯ),** аюся, аешся, док., розм. Заспокоюватися, втихомирюватися. [Писар:] Я так думаю, що Бурлака, як насидиться в острозі, то укобькається (К.-Карий, I, 1960, 66).

УКОТИТИ¹ див. **укобькувати**¹.

УКОТИТИ² див. **вкобькувати**¹.

УКОТИТИСЯ¹ див. **укобькуватися**¹.

УКОТИТИСЯ² див. **вкобькуватися**¹.

УКОХАНЕЦЬ, нця, ч. Той, кого надзвичайно кохають, люблять; улюбленець. *Данилко поклав його [жайворонка з тіста] перед себе на парті і, пишучи у зошит, одно милувався із свого укоханця (Ю. Янов., II, 1958, 182); — Козак! Козаче мій... — пестила [мати] укоханця, повертаючись із ним садовими доріжками до хати (Ле, Хмельницький, I, 1957, 12).*

УКОХАННИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **укохати.** Свято веселеє нас привітало, Свято, найбільш укохане в народі (Сам., I, 1958, 103); Ганна!.. Колись його [Гордія] укоханий у мріях ідеал!.. Що від його тепер зосталося? (Гр., II, 1963, 107); Тихін ситий, п'яненкокий, веселенький, гарною дівчиною укоханий і при грошах (Горд., Дівчина., 1954, 95); // у знач. прикм. Який викликає до себе любов, користується любов'ю; улюблений, любий. Брємїя.. весь свій вільний час оддавав своєму укоханому військові (Н.-Лев., VII, 1966, 94); З глибоким хвилюванням розповідав він тепер, як це було значуще для нього пролити кров за Угорщину, укохану батьківщину Мате Залка, який колись пролив кров за Україну, укохану батьківщину Юрка... (Смолич, VI, 1959, 40); Укоханий князів зять Криштоф Радзівіл прислав з Литви на ці свята свою другу дружину Близавету (Ле, Наливайко, 1957, 37).

2. у знач. прикм. Який свідчить про постійний добрий нагляд і піклування. Голова [у Тетяни] не запнута, дві укоханий коси вінком клалися по ній (Ле, Історія радості, 1947, 16); На вікнах і просто на підлозі багато розкішних укоханий вазонів (Коз., Сальвія, 1959, 203).

УКОХАНКА, и, ж. Жін. до **укоханець.** Укоханка публіки.

УКОХАТИ, аю, аеш, док., перех., розм. 1. Покохати, полюбити. — *Галочко! .. чого ти боса вийшла?.. Тепер дощ, калюка... покаляєш свої білі ніженята... — А тобі що за діло? Хіба ти їх кохав? — Хоч не кохав, так укохав (Мирний, II, 1954, 226).*

2. Те саме, що ви́плекати. *Вийт у нас у громаді Гонорово [багато] вбраний. Та й укохав таке сало, Що годі ходити* (Укр.. думи., 1955, 435).

УКОХАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *розм.* Те саме, що закохатися. *Укохалася [Текля] в уроду [Тихона] (Горд., Дівчина., 1954, 212).*

УКОЧЕНИЙ¹ (**ВКОЧЕНИЙ**), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **укотити**¹. *Чорно-бура земля, змішана ніби з побитим склом та дрібненькими камінцями, була вкочена котками (Досв., Гюлле, 1961, 60).*

2. у знач. *прикм.* Без вибоїв, грудок, із гладкою поверхнею. *Сашко вів машину вправно і швидко. Вона летіла весело, то плавно спускаючись з дороги на вкочені узбіччя, то вилітаючи знов на рівний грейдер (Кучер, Трудна любов, 1960, 268); Дорога стелилась рівна і вкочена (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 47).*

УКОЧЕНИЙ² *див.* **вкочений**¹.

УКОЧУВАННЯ¹ (**ВКОЧУВАННЯ**), я, с. Дія за знач. **укочувати**¹ і **укочуватися**¹. *Для укочування ґрунту найкраще застосовувати причіпні котки (Довідник сіль. будівельника, 1956, 152).*

УКОЧУВАННЯ² *див.* **вкочування**¹.

УКОЧУВАТИ¹ (**ВКОЧУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УКОТИТИ** (**ВКОТИТИ**), очу́, о́тиш, *док.*, *перех.* Робити рівною, гладкою поверхню дороги, шляху і т. ін., їздячи або обробляючи котком. *Парові котки укочували на вулиці чорний з полиском асфальт (Панч, Ерік., 1950, 52); Тепер ось не той став шлях. Укотили його колеса автомашин, і став він немовби ширший (Цюпа, На крилах., 1961, 269).*

УКОЧУВАТИ² *див.* **вкочувати**¹.

УКОЧУВАТИСЯ¹ (**ВКОЧУВАТИСЯ**), ується, *недок.*, **УКОТИТИСЯ** (**ВКОТИТИСЯ**), о́тється, *док.* 1. Ставати рівною, гладкою від їзди або оброблення котком (про поверхню дороги, шляху і т. ін.).

2. тільки *недок.* Пас. до **укочувати**¹.

УКОЧУВАТИСЯ² *див.* **вкочуватися**¹.

УКОШУВАТИСЯ *див.* **вкошуватися**.

УКРАДАТИСЯ *див.* **вкрадатися**.

УКРАДЕНИЙ (**ВКРАДЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **украсти**. *За кражу, за войну, за кров, Щоб братню кров пролити, просять і потім в дар тобі [Христу] приносять З пожару вкрадений покров!* (Шевч., I, 1963, 327); *Уявляється йому, як вони з Марком ідуть з роботи і їдять кавуна, вкраденого на баштані (Тют., Вир, 1964, 283); Сховав [злодій] украдену річ у безпечне місце, а сам нахабно домагається, щоб перетрусили йому кишені (Вільде, Сестри., 1958, 564); *Образно. На клаптиках паперу завжди в короткі вкрадені хвилини щось малював Тарас (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 67); // **украдено**, *безос. присудк. сл.* — *Не кричи, Василю, — каже Петро, — а буди козаків: украдено Черванівну з покоїв! (П. Куліш, Вибр., 1969, 102); — Ой, лишечко, біда, — коня вкрадено (Коцюб., I, 1955, 303).**

УКРАДЛИВИЙ (**ВКРАДЛИВИЙ**), а, е. Який підслесливістю, хитрощами і т. ін. намагається викликати довір'я, прихильність до себе. *Іблїс переробивсь на молодця, Украдливого, хитрого вродливця (Крим., Вибр., 1965, 156); Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тихий та слизький, влєсливий та вкрадливий (Чаб., Балкан. весна, 1960, 295); // Який виражає підслесливість, хитрість, нещирість (про голос, манери і т. ін.). Було щось неприємне, вкрадливе в його словах (Донч., II, 1956, 530); // Який відбувається непомітно, обережно, таємно. *Не постукавши, тихою, вкрадкою ходою увійшов до вітальні брат (Шиян, Гроза., 1956, 164); // Проникливий, м'який. — Хто там? Її голос! Тихий, вкрадливий, повний надії, повний радості й любові!.. — Це я, мамо!.. (Збан., Єдина, 1959, 12).**

УКРАДЛИВІСТЬ (**ВКРАДЛИВІСТЬ**), вості, ж. Власивість за знач. **украдливий**. *В голосі [Данила Омеляновича] вже не почувалося ніякої вкрадливості (Полт., Повість., 1960, 351).*

УКРАДЛИВО (**ВКРАДЛИВО**). Присл. до **украдливий**. *Мати вкрадко випитувала в сина його наміри (Хижняк, Килимок, 1961, 92); Вони.. йшли вкрадко, пригинаючись (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 186).*

УКРАЇНА, и, ж., *заст.* Територія уздовж меж держави, біля її краю. [З а в а д а:] *Чи судили її? Якби судили, то було би чутно, адже Самбір не така далека україна (Фр., IX, 1952, 346); Вовода Свенелд не раз говорив, що мир для Русі страшніший нині від брані, що на українках своїх і в полі Русь проливає крові більше, ніж на брані (Скл., Святослав, 1959, 52).*

УКРАЇНА, и, ж., *заст.* Країна, край. *Ой по горах, по долинах, По козацьких українках Сив голубонько літає, Собі пароньки шукає (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 328); Блукав наш предкопращур козак Савлук по горах, по долинах, по усяких українках, шукаючи — чого, я не знаю, та, може, і сам козак Савлук не знав (Вовчок, VI, 1956, 219); Він на всі козацькі України за лицаря знаний, а вона зросла в степу, як трава (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34).*

УКРАЇНЕЦЬ *див.* **українець**.

УКРАЇНІЗАЦІЯ, ї, ж. Впровадження української культури, мови, звичаїв. *ЦК КП(б)У і Раднарком України твердо і послідовно проводили [у 1920—1925 рр.] українізацію школи (Іст. УРСР, II, 1957, 282); Вже йшла мова про українізацію установ, і Сашенька виявила охоту знайомитись з українською мовою (Гжицький, Вел. надії, 1963, 27).*

УКРАЇНІЗМ, у, ч., *лінгв.* Слово або мовний зворот, запозичені з української мови. *З метою створення історичного і локального колориту в ряді історичних творів.. використовуються лексичні українізми (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 201); Нема нічого дивного, що зустрічаємо ми українізми — свідомі, звичайно, і художньо-цілеспрямовані — в «Полтаві» Пушкіна чи в його «Гусарі» (Рильський, III, 1956, 90).*

УКРАЇНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **українізувати**; // у знач. *прикм.* Який українізувався. *Українізованих родин було тоді [у 80-х роках XIX ст.] в Києві надто мало (Сам., II, 1958, 408).*

УКРАЇНІЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перех.* Проводити українізацію.

УКРАЇНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.* і *док.* 1. Сприймати, запроваджувати у себе українську культуру, мову, звичаї. *Окремо повинні бути відзначені успіхи в справі українізації преси. Окружні селянські газети перейшли на українську мову, ряд робітничих газет українізувався (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 308).*

2. Пас. до **українізувати**.

УКРАЇНІКА, и, ж. Сукупність чого-небудь, що стосується історії, економіки, культури і т. ін. України. *Відділ україніки в бібліотеці.*

УКРАЇНІСТ, а, ч. Фахівець з україністики. *Зростання міжнародного авторитету української літератури нині є безперечним. Про це свідчить.. збільшення кадрів україністів за рубежем, посилення уваги до поглибленого вивчення української літератури (Рад. літ-во, 8, 1968, 29).*

УКРАЇНІСТИКА, и, ж. Сукупність наук, які вивчають мову, літературу та культуру українського народу. *Він [О. О. Потебня] працював у галузі теоретичного мовознавства, слов'янознавства, русистики, україністики, фольклору, етнографії (Літ. Укр., 21.IX 1965, 2).*

УКРАЇНІСТКА, и, ж. Жін. до україніст. Коло питань, досліджуваних румунською україністкою, надзвичайно широке — від лексикону Памви Беринди і рукописів Г. Сковороди до лірики Лесі Українки (Літ. Укр., 21.VI 1966, 4).

УКРАЇНКА див. українці.

УКРАЇНОФІЛ, а, ч., іст. Прихильник українців і всього українського; протилежне у к р а ї н о ф о б. Імена двох визначних поляків-українофілів [Т. Рильського і В. Антоновича] добре відомі всій інтелігенції українській (Л. Укр., VIII, 1965, 242); Відомий.. російський учений, замолоду українофіл-романтик І. Срезневський.. палко доводив, що «мова українська є мова, а не наріччя російської та польської» (Від давнини.., I, 1960, 21).

УКРАЇНОФІЛКА, и, ж., іст. Жін. до українофіл. В 70-ті роки [XIX ст.], саме коли в Росії молодіж брала гаряче до радикально-народницьких думок, українофілок майже зовсім не було (Драг., II, 1970, 188).

УКРАЇНОФІЛЬСТВО, а, с., іст. Напрям, склад думок і дій українофіла.

УКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до українофіл і українофільство. Змальовуючи життєво правдиві образи політичних борців за інтереси пригнобленого народу, Панас Мирний протиставляв їх типам українофільської інтелігенції (Іст. укр. літ., I, 1954, 394).

УКРАЇНОФОБ, а, ч., іст. Противник, ненависник українців і всього українського; протилежне у к р а ї н о ф і л.

УКРАЇНОФОБСТВО, а, с., іст. Напрям, склад думок і дій українофоба. У статті «Літературні дрібниці» Салтиков-Шедрін виступав проти українофобства (Рад. літ-во, 8, 1965, 49).

УКРАЇНОФОБСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до українофоб і українофобство.

УКРАЇНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до українка. Вдома моторна Даша, що завжди все знала раніше від усіх, стрічала їх [дітей] новиною: — А у нас новенька, малесенька зовсім, україночка (Ів., Таємниця, 1959, 81).

УКРАЇНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до українці і Україна. Впливи народної української пісні, Шевченка. Гоголя — це основні, здається, впливи, під якими я сформувався як український письменник (Вас., IV, 1960, 48); Мати підносила гостям горілку. За добрим українським звичаєм гості відмовлялися, а мати ласкаво припрошувала (Довж., I, 1958, 155).

УКРАЇНЦІ, ів, мн. (одн. українець, нця, ч.; українка, и, ж.). Один із трьох східнослов'янських народів, що нині становить основне населення Української РСР. — Ви самі українець і, здається, херсонський, земляк моєї матери? — спитала Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 14); Вона про братство й дружбу говорила... Про день новий Шевченкових дітей І про поета, що в гіркому віці, У темі гнітючій царської неволі Єднав серця грузинів, росіян І українців (Рильський, III, 1961, 107); Біла шия в разках намиста, Наче шовк, шелестять слова. Де ти, зірко моя промениста, Українко моя степова? (Гончар, IV, 1960, 9); — На мене величезне враження справив наказ Червоної Армії, підписаний Леніним, де писалось, щоб Червона Армія, йдучи на Україну, була захисницею і українців, і української культури (Стельмах, II, 1962, 161).

УКРАЙ, **УКРАПИТИ**, **УКРАПИТИСЯ**, **УКРАПЛЕННЯ**, **УКРАПЛЮВАННЯ**, **УКРАПЛЮВАТИ**, **УКРАПЛЮВАТИСЯ** див. вкрай, вкряпати і т. д.

УКРАСТИ (ВКРАСТИ), аду, адеш, перех. Док. до красти 1. Схопили його, привели до царя. — Звідки ти, злодію? Та ти хотів украсти мого коня? (Казки Буковини.., 1968, 202); — Хлопці! Денис у мене сало вкрав

(Тют., Вир, 1964, 288); *Образно. Вороги!! І люті! люті! Ви ж украли, В багно погане заховали Алмаз мій чистий, дорогий, Мою колись святую душу! (Шевч., II, 1963, 262); Наша зустріч єдина була. Ти пройшла, ти навіки пройшла, І твоїй образ украли сніги, Що летять і плывуть навкруги (Рильський, I, 1960, 134).

УКРАСТИСЯ див. вкрядатися.

УКРАЯТИ (ВКРАЯТИ), аю, аєш, док., перех. Краючи, ріжучи, відокремити частину від цілого. Укряяти хліба.

УКРЕСАТИ (ВКРЕСАТИ), укрешу, укрешеш, док., перех. Кресучи, видобути (вогонь). Треба вогню вкресати на люльку (Кв.-Осн., II, 1956, 145); Миттю вкресала [Явдоха] вогню (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 31).

УКРИВАЛО (ВКРИВАЛО), а, с. Легке покривало (шовкове, мереживне і т. ін.), яким накривають постіль удень. — До завіс, до рожевого шовкового укривала я попришивала б тонесеньке кружево [мереживо], як павутиння (Н.-Лев., I, 1956, 201); // Те саме, що ковдра. Він поправив мені укривало в ногах, і я зразу заснула (Тудор, Народження, 1941, 179); — Живуть вони в теплі, кожному окреме ліжко, укривало (Кучер, Трудна любов, 1960, 19); *Образно. Майнула блискавиця, на мить зірвала над лісом чорне укривало (Вас., II, 1959, 329).

УКРИВАЛЬЦЕ (ВКРИВАЛЬЦЕ), я, с. Зменш.-пестл. до укривало. Вихопила [Леся] з ліжечка Грицика, що продовжував мирно спати, завернула його.. в укривальце, міцно притиснула до грудей (Крот., Сини.., 1948, 321).

УКРИВАННЯ (ВКРИВАННЯ), я, с. Дія за знач. укривати і укриватися. Василя наміщено [поміщено] на старім тапчані, застеленім.. чистою веретою, подушкою і коцом для вкривання (Фр., I, 1955, 172); Штамбові троянди перед укриванням [на зиму] злегка підкопують (Колг. Укр., 10, 1960, 33).

УКРИВАТИ (ВКРИВАТИ), аю, аєш, недок., **УКРИТИ** (ВКРИТИ), ію, ієш, док., перех. 1. Накладати, натягати зверху на кого-, що-небудь якесь накриття для тепла, захисту від чогось. Обом вона стелила на канані, вкладала їх спати й укривала ковдрою, щоб не замерзли (Чорн., Визвол. земля, 1959, 22); Дядьки в кудлатих чабанських шапках товпляться край дороги, вкривають брезентом дерев'яного воза (Гончар, II, 1959, 11); Сяк-так старі удвох затопили піч, укрили її [Марусю] кожухами... (Кв.-Осн., II, 1956, 81); Джантемирові коні прийшли до фінішу змилені та втомлені. Джигіти одразу вкрили їх повстяними попонами (Тулуб, В степу.., 1964, 322); *Образно. На ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева... (Головко, I, 1957, 156).

2. Розміщуючись на якомусь просторі, покривати, заповнювати його. Лиман човни вкрили (Шевч., I, 1963, 66); Виїхали на узлісся, аж людська юрма усе поле вкрила (П. Куліш, Вибр., 1969, 163); // Устилати шаром, густо покривати поверхню чого-небудь (про сніг, пил і т. ін.). Свіжий перший сніг украв гори й долини ніби тонким дорогим полотном (Н.-Лев., II, 1956, 300); Брильянти рос укрили луг шовковий, відбилися верби в дзеркалі ріки (Сос., Щастя.., 1962, 81); *У порівн. Вишні цвіли так рясно й буйно, неначе вкрив їх пухнастий сніг... (Ю. Янов., II, 1954, 143); // Заволікати, застилати, затиати що-небудь (про хмари, туман і т. ін.). Хуга завилла Сумна та зла: Все небо вкрила Білява мла (Граб., I, 1959, 287); На хвилину хмарка вкрила місяць. Село поринуло в темряву (Сміл., Крила, 1954, 10); // Густо рости, квітнути, покриваючи собою що-небудь (про рослинність). Густим килимом вкривають теплу землю фіалки (Смолич, II, 1958, 11); Настане літо; жовтий цвіт Укрив липу до вершини (Щог.,

Поезії, 1958, 302); *Стареньку стріху мох украв зелений* (Фр., XIII, 1954, 52); // Виступати, з'являтися суцільно або густо (на обличчі, тілі і т. ін.). *Тарас спинився. Під укривав йому великий лоб* (Ільч., Серце жде, 1939, 216); *Солдати, що йдуть зі мною поруч, озираються, обличчя їм вкриває блідість* (Кол., На фронті., 1959, 67); *Галля чула, як у неї серце зразу чогось забилося і густа краса вкрила лице* (Мирний, IV, 1955, 141); *Настане час, зів'януть очі, і зморшки вкриють це чоло* (Сос., II, 1958, 95).

3. Робити дах або яке-небудь інше накриття над будівлею і т. ін. *Йому до зарізу треба кулів: клуні й нові хати синам укривати* (Кос., Новели, 1962, 168); *Нова хата стояла вже майже готова — біла, чиста, весела, як свято. Почали вкривати її легким, черепичним дахом* (Коп., Хата хлопчика., 1957, 15); *Відкладував [відкладав] Хома під осінь хату вкрити, Та на зиму ввійшов в некриту хату жити* (Бор., Тв., 1957, 183).

4. Ховати від кого-, чого-небудь, роблячи непомітним. *У гушині непроглядній, в западині скель прямовисних Судна свої укриває [Еней]* (Зеров, Вибр., 1966, 230); // Надавати притулок кому-небудь, допомагати сховатися тому, кого переслідують. — *Ігумен прийняв [прийняв] мя [мене] милосердно і укривав в сій кімнаті* (Фр., VIII, 1952, 143); // Охороняти, уберігати, рятувати від чогось. *І хто заступить? Хто украв Од зла людського в час лихий?* (Шевч., II, 1963, 259); *Від спек, від бур свої квітки Укриють в затишку садки* (Граб., I, 1959, 487); — *Хто украв людей від муки, Де той смілий богатир?* (Воронько, Три покоління, 1950, 20); // Приховувати, утаювати що-небудь від когось. *Тяжко мені було вкрити своє зворушення перед паннами* (Фр., III, 1950, 103).

5. Розлягатися з силою в кінці чийогось виступу, висловлювання, промови і т. ін., заглушаючи їх (про вигуки, оплески і т. ін.). *Схвальні вигуки вкрили слова Букана* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 118); *Буря оплесків укрила Костеві слова* (Донч., I, 1956, 71).

◇ **Мокрим рядном укріти див. рядно; Укривати (укріти) ганьбою (неславою, соромом і т. ін.)** — якимись діями, вчинками наклика́ти на себе або на кого-, що-небудь ганьбу, безчестя, сором. [Г о д в і н с о н:] *Час мені шукать деінде місця, де б голову тружденну прихилити, бо тут її неславою вкривати усякий блазень може безборонно* (Л. Укр., III, 1952, 69); *Не вкрив ганьбою я лиху громаду вашу. Я горе пив щодня і лиха знав я чашу, Але до зрадницьких не долучився [прилучився] лав* (Зеров, Вибр., 1966, 387); **Укривати (укріти) кістками шлях див. кістка; Укривати (укріти) славою** — робити прославленим, знаменитим себе або кого-, що-небудь. *Волиняни, які були прославленими воїнами, часто виступали проти турків, татар та вкривали славою українську зброю* (Мельн., Коли кров., 1960, 8); *Я чую: пошепки десь розмовляють Стареньких двоє — і одно весь час Повторюють ім'я якесь ласкаве, Дитяче... Може, саме те ім'я, Що вкрило славою їх скромну хату* (Рильський, II, 1960, 204); *Безсмертною славою вкрила себе підпільна комсомольська організація.. «Партизанська іскра»* (Рад. Укр., 25.I 1969, 1).

УКРИВАТИСЯ (ВКРИВАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УКРИТИСЯ (ВКРИТИСЯ)**, іюся, ієшся, док. 1. Накладати, натягати зверху на себе якесь накриття для тепла, захисту від чогось. *Другого дня Кайдашиха знов збудила рано невістку, а сама вкрилась з головою на печі й заохала* (Н.-Лев., II, 1956, 284); *Я — на піч та у куточку Зігнувсь, притаївсь, І щоб птах той не надібав — Ряденцем укравсь* (Гл., Вибр., 1951, 198); *Мирон лежав, укравшись сіряком з головою, і дрібно трусивсь* (Головка, I, 1957, 137); *Галина лежала на ліж-*

ку, укравшись пухкою ковдрою (Зар., Світло, 1961, 22); *Образно. — *У нас воля виростала, Дніпром умивалась, У голови гори слала, Степом укривалась!* (Шевч., I, 1963, 332).

2. Покриватися, заповнюватися ким-, чим-небудь. *Вранці увесь лан укрався женцями та косарями, ожив од гомону й сміху* (Стельмах, I, 1962, 575); *За ділами за звичайними Наші ти впізнав труди: Поле вкрилося комбайнами, Сотні верст — куди не йди* (Шпорта, Ти в серці., 1954, 50); // Встелюватися шаром чого-небудь (снігу, пилу і т. ін.), густо покриватися чимсь. *Дула гвинтівок, багнети, світло-зелені шоломи тьмяніють, вкриваються дрібними крапельками роси* (Кол., На фронті., 1959, 25); // Заволікатися, застилатися, затягатися і т. ін. (хмарами, туманом тощо.). *Сонце тим часом зайшло, і тінями вкрились дороги* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 53); *Війнує вітрець; легкою пеленою, Туманом раннім вкрились поля* (Бичко, Простота, 1963, 79); // Густо або суцільно заростати якою-небудь рослинністю. *Розвалилися редуті, І рови густою Від низів і до вершини Вкрилися травою* (Щог., Поезії, 1958, 221); *Долинка біля гір вкрилася розсипами кульбаби і курячої сліпоти* (Сміл., Сашко, 1954, 34); // Ставати густо або суцільно покритим чим-небудь (про обличчя, тіло і т. ін.). *Вої [воїни] тяжко страждали від.. невідомої хвороби, від якої тіло вкривалося струпом...* (Скл., Святослав, 1959, 625); *Обличчя Каринського вкрилося зморшками й тінями втоми* (Шовк., Інженери, 1948, 323).

3. Ховатися від кого-, чого-небудь. *Наче в твердині якій, я на хуторі в горах укрався* (Зеров, Вибр., 1966, 259); // Охороняти, уберігати себе від чогось; рятуватися. *Вона бігла усе вперед, понята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від наглої смерті* (Коцюб., I, 1955, 356); // перев. із запереч. част. н е. Приховуватися, таїтися; лишатися непомітним. — *Від мене ніщо не вкриється!* — відказує він (Мирний, IV, 1955, 366).

4. тільки недок. Пас. до укривати 1, 3—5.

◇ **Укриватися (укрітися) ганьбою (неславою, соромом і т. ін.)** — своїми діями, вчинками наклика́ти на себе ганьбу, безчестя, сором. — *Краще вмерти в битві без меча, Ніж вкритися ганьбою втікача* (Бажан, I, 1946, 301); **Укриватися (укрітися) славою** — ставати прославленим, знаменитим.

УКРИВДИТИ (ВКРИВДИТИ), джу, диш, док., перек., діал. Скривдити. [Р я б и н а:] *Люди добрі! Клінне [клінно] вас прошу (кланяється), даруйте мені всі, кого я чи то згідним словом образив, чи сам чим-небудь укравдив..!* (Фр., IX, 1952, 86).

УКРИТИ див. укривати.

УКРИТИЙ (ВКРИТИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до укріти. *Посеред двору на сіні, на килимі, укритий баранячим кожухом, хропів Тарас* (Довж., I, 1958, 222); *Укрита людом там була Внизу гора зелена, А вище всіх Роберт стояв, У ніг його знамена* (Л. Укр., I, 1951, 360); *Деревця молоді, укриті білим пухом, Тихенько сплять над Волгою в снігу...* (Забашта, Вибр., 1958, 128); *Поле було вкрите густою пеленою диму* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 299); *Широкий вигін перед сілградом, вкритий буйним зеленим споришем, стелився привабливим.. килимом* (Коцюба, Нові береги, 1959, 380); *На кінчику його носа, вкритого ластовинням, виступило дві крапельки поту* (Донч., I, 1956, 71); *Гуцулка, горда тим, що вона мати, порядна жінка, газдиня, з мало укритим презирством поглядала на опришківську любаску* (Хотк., II, 1966, 166); *У порівн. *Весна. Садочки зацвіли, Неначе полотном укриті* (Шевч., II, 1963, 171).

2. у знач. прикм., рідко. Прихований; таємний. В його плаксивім голосі і в тім щохвиля повторюванім «паночку» жандарм добачав укритий насміх (Фр., II, 1950, 30); [Н е р і с а:] Вже я ж не танцівниця. [А н т е й:] Хіба ж то мало — бути в нашій хаті укритим скарбом, але дорогим, таким, що й цезар ліпшого не має? (Л. Укр., III, 1952, 431).

УКРИТИСЯ див. **укриватися**.

УКРИТТЯ (ВКРИТТЯ), я, с. 1. Дія за знач. **укрити** і **укритися**. Феодальний замок під час воєнної небезпеки був місцем укриття навколишнього населення (Археол., 8, 1953, 26).

2. тільки з початковим у. Місце, яке служить або може служити кому-, чому-небудь захистом, прикриттям. Ззаду заговорив кулемет. Кущі попереду здалися Варварі рятівним, недосяжним укриттям (Перв., Дикий мед, 1963, 245); // Спеціальна споруда, окоп і т. ін., зроблені для захисту людей, техніки від бомб, снарядів тощо. Десь в укриттях озивалися окремими пострілами важкі далекобійні гармати (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 341); Тепер уже й полігона нема, і безмежні степові його простори нині вільно відкриті для чабанських отар, і Тоня, заглибившись в ті простори далеко, надibuє часом лише на міцні укриття у землі (Гончар, Тронка, 1963, 317).

УКРИШІТИ (ВКРИШІТИ), ишú, ишиш, док., перех. Кришачи, ріжучи, відокремити кілька частинок від цілого; нарізати шматочками. [Г и р я:] Галушки ж либонь холодні... Краще достань огірків, укриши сала або що (М. Куліш, П'єси, 1960, 25).

УКРІП¹, укрóпу, ч., розм. Те саме, що **кріп**. Галина поставила на стіл велику миску смачної юшки, заправленої пережареною цибулею та посипаною молодим укропом (Шиян, Партиз. край, 1946, 115).

УКРІП², укрóпу, ч., діал. Окріп.

УКРІПІТИ див. **укріплювати**.

УКРІПІТИСЯ див. **укріплюватися**.

УКРІПЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **укріпити**. У самому кінці бронзового віку з'являються перші городища — поселення, укріплені валами і ровами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 92).

2. у знач. прикм. Який має оборонні споруди. Під ранок розпочався штурм укріпленого міста (Кач., Вибр., 1953, 400); — Одержали ми завдання викурити німців з одного укріпленого пункту (Ткач, Моряки, 1948, 82).

УКРІПЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **укріпити**. Боярин, обдарований такими широкими правами... дбав про побільшення й укріплення своєї сили (Фр., VI, 1951, 39); Плюгавенький обер-лейтенант в своїй хлопській заподатливості вибазікав неабиякої ваги військові таємниці щодо укріплення Дніпра (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 199).

2. Оборонна споруда. По обидва боки від застави понад річечкою були споруджені непомітні для стороннього ока земляні та залізобетонні укріплення (Збан., Між.. людьми, 1955, 11); Десь у другій половині дня плацдарм вже не можна було впізнати: дротяні укріплення порвано, поламано, окопи порозвалювано, позиції поруйновано (Гончар, II, 1959, 377); // Місце, територія з оборонними спорудами. На початку серпня 1857 р. Шевченко був звільнений з Ново-Петровського укріплення, де він витерпів гірку долю рядового солдата (Рад. літ-во, 3, 1957, 80); Стотисячна армія Барклая вузенькою річкою вливалася в укріплення (Кочура, Зол. грамота, 1960, 74).

УКРІПЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **укріплювати**. Ледве звернув [Калинович] з ринку в цю вуличку, з бідною протискуючись через товпу, зайняту будівництвом і укріплюванням барикади, як нараз залунав крик із ратуші (Фр., VI, 1951, 156).

УКРІПЛЮВАТИ, юю, юєш і **УКРІПЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **УКРІПІТИ**, плюю, піш; мн. укріплять; док., перех. 1. Робити міцнішим, надійнішим, таким, що менше піддається руйнівній дії чого-небудь. Це було те небезпечне місце, про яке колись казав Ігорів батько. Берег тут не раз укріплювали камінням, але він не витримав шаленого натиску бурунів (Донч., IV, 1957, 32); Укріпити греблю; // Міцно, надійно прикріплювати до чого-небудь або на чомусь. Укріпивши знамено на високій вежі, біля нього гордо стояв радянський воїн (Цюпа, Назустріч., 1958, 129); // перен. Робити постійним, стійким (почуття, переконання і т. ін.). Він любить Ольгу і всіх сил докладає, щоб зберегти, укріпити.. її любов до себе (Кол., Терен., 1959, 185); Страждання українського народу, викликані зрадливою навалою німецьких фашистів, ще більше укріпили у чесних людей почуття патріотизму (Панч, В дорозі, 1959, 248).

2. Робити здоровішим, сильнішим, витривалішим. Пожива ростить наше тіло і міць укріплює (Зеров, Вибр., 1966, 149); [В а л е н т и н а:] Мамо, ляж.. [Г а н н а А н д р і ї в н а:] Справді, мабуть, ляжу. Може, сон укріпить мене (Мокр., П'єси, 1959, 144); // рідко. Робити стійкішим, твердішим духовно. — Укріпи мене, господи! щоб я не согрішив перед тобою! (Кв.-Осн., II, 1956, 87).

3. Робити міцнішим, більшим, впливовішим. Всі народи Союзу РСР прагнуть ще більше укріпити своє братерське єднання (Рад. Укр., 1.І 1954, 2); Укріплювати сили демократії й соціалізму.

4. Посилювати оборонну здатність чого-небудь, створювати оборонні споруди в якому-небудь місці, на якійсь території. Данило укріплював городи, весь час нагадував воєводам про татарську небезпеку (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 580); Галицькі та перемиські князі старались коли не зовсім замкнути, то, бодай, укріпити.. входову браму в свої границі (Фр., VI, 1951, 38); В Індії ж дальній.. така їх [слонів] невидана сила Водиться скрізь, що з їх білих кісток палисади збивають, Щоб укріпити міста і від ворога їх захистити (Зеров, Вибр., 1966, 174).

УКРІПЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і **УКРІПЛЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок., **УКРІПІТИСЯ**, плюся, пішся; мн. укріпляться; док. 1. Ставати міцнішим, стійкішим. Нарешті настала жадана зима. Вже напередодні укріпився морозець, скував землю і висушив вулиці (Збан., Переджнив'я, 1955, 3).

2. Ставати здоровішим, сильнішим, витривалішим.

3. Ставати упевненішим в чому-небудь. Бастерт так доводив право фірми звільнити його, що полковник тільки укріпився в своєму підозрінні (Собко, Запорука., 1952, 113).

4. перех. док. Посилити свою оборонну здатність, створити оборонні споруди в якому-небудь місці, на якійсь території. Петро поспішав укріпитись на р. Неві, яка відкривала вихід у Балтійське море (Іст. СРСР, II, 1957, 13); Війська з ходу пішли на штурм, настільки великим був їхній порив, бажання не дати ворогові укріпитись у Криму на зиму (Гончар, II, 1959, 402).

5. тільки док., заст. Підкріпитися (у 2 знач.). Найшов Опріснок Йосип у торбині, Дає та й каже: — На, моя дитино, Поки що буде, укріпись (Шевч., II, 1963, 362).

УКРІПЛЯТИ див. **укріплювати**.

УКРІПЛЯТИСЯ див. **укріплюватися**.

УКРОЇТИ (ВКРОЇТИ), бою, біш, док., перех., діал. Відрізати. Корній сів, укроїв хліба і почав їсти (Л. Укр., III, 1952, 563).

УКРУПНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **укрупнити**. — Із кількох колгоспів став у нас один укрупнений (Ю. Янов., II, 1954, 197).

2. у знач. прикм. Більший, ніж звичайно. Докія.. рознесла доценту бригадирів і агронома, Зарубу і все правління за те, що й досі не скомплектували укрупнених ланок (Кучер, Трудна любов, 1960, 482); Монтаж підкранових балок, кроквяних ферм та інших елементів виконувався укрупненими блоками (Роб. газ., 10. VII 1965, 2).

УКРУПНЕНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. укрупнений 2. *Образно. Піднесеність, укрупненість, «конденсованість».. образів у романі Яновського [«Вершники»].. мають глибоке смислове обґрунтування і призначення (Про багатство л-ри, 1959, 272).

УКРУПНЕННЯ, я, с. Дія за знач. укрупнити і став за знач. укрупнитися. — А чому правління й досі не затвердило укрупнення ланок? Площі під буряки збільшили, а ланки осталися дрібні (Кучер, Трудна любов, 1960, 468); Часом буває так, що легше провести укрупнення колгоспу, ніж добратися для нього відповідального керівника — голову (Вишня, I, 1956, 441).

УКРУПНИТИ див. укрупнювати.

УКРУПНИТИСЯ див. укрупнюватися.

УКРУПНЮВАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з укрупненням. Укрупнювальне складання конструкції.

УКРУПНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. укрупняти і став за знач. укрупнятися.

УКРУПНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УКРУПНИТИ**, ню, ніш, док., перех. Об'єднуючи, робити більшим за розміром, об'ємом, складом. Коли почали укрупнювати колгоспи, Сосонку приєднали до Яворецької артілі (Зар., На.. світі, 1967, 14).

УКРУПНЮВАТИСЯ, юється, недок., **УКРУПНИТИСЯ**, ніється, док. 1. Ставати більшим за розміром, об'ємом, складом. — Почекайте, от як почне укрупнюватися землеробство... Яка революція піде по полях! (Довж., I, 1958, 474); На Україні міжколгоспні будівельні організації укрупнилися (Хлібороб Укр., 2, 1967, 23).

2. тільки недок. Пас. до укрупнювати.

УКРУТИТИ¹ див. укручувати¹.

УКРУТИТИ² див. вкручувати¹.

УКРУТИТИСЯ¹ див. укручуватися¹.

УКРУТИТИСЯ² див. вкручуватися¹.

УКРУЧЕНИЙ¹ (**ВКРУЧЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до укрутити¹. Надворі, коло високої фури, укритої сіримі попонами і укрученої вірьовками, поралося двох слуг (Кочура, Зол. грамота, 1960, 176).

УКРУЧЕНИЙ² див. вкручений¹.

УКРУЧУВАНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до укручувати¹.

УКРУЧУВАНИЙ² див. вкручуваний¹.

УКРУЧУВАТИ¹ (**ВКРУЧУВАТИ**), ую, уєш, недок., **УКРУТИТИ** (**ВКРУТИТИ**), учу, утиш, док., перех. 1. Міцно обмотувати чимсь, умотувати в щось. — Та й малий же ти з біса. Ану, давай я тебе поміряю. Та як укрутить [кравець] у хвіст руку — і давай міряти [Вовка] аршином! (Україна.., I, 1960, 118); // Закручуючи, прив'язувати. Прив'язав його плечима до того стовпа. Добре вкрутив його (Сл. Гр.).

2. Прикручуючи, зменшувати світло, звук і т. ін. (у лампі, приймачі тощо). Лежала [Явдошка] на лежанці й чекала. Хоч знала, що ждати доведеться довго, лампи не погасила, а лише вкрутила гніт (Підс., Віч-ва-віч, 1962, 85); Петро Сидорович на моє запитання довго мовчав. А тоді переміряв неквапливими кроками кімнату, трохи вкрутив динамік і мовив: — Це цікавий чоловік (Мух., Серце.., 1962, 210).

◇ Вкрутити рогі див. ріг; Укрутити в'язи — те саме, що Скрутити в'язи (див. в'язи). Що вам сказати доброго? — Про себе одно тільки: ніколи та й ніколи, бо-дай тому ніколи укрутив в'язи який-небудь добрий ви-

падок! (Мирний, V, 1955, 402); Дедя [батько] казали, що укрутили би жайворонкам в'язи за того [те], що дитині ворожать жайворонячу долю, а мати до дитини лебеділи (Черемш., Тв., 1960, 291); Укрутити хвоста див. хвіст.

УКРУЧУВАТИ² див. вкручувати¹.

УКРУЧУВАТИСЯ¹ (**ВКРУЧУВАТИСЯ**), ується, недок., **УКРУТИТИСЯ** (**ВКРУТИТИСЯ**), ується, док. 1. Обмотуватися чим-небудь, умотуватися в щось.

2. тільки недок. Пас. до укручувати¹.

УКРУЧУВАТИСЯ² див. вкручуватися¹.

УКУВАТИ див. вкóувати.

УКУПІ, **УКУПОЦІ**, **УКУПЦІ** див. вкупі, вкупочці і т. д.

УКУС, у, ч. 1. Дія за знач. укусити 1, 2. Три дні тому на постійній потрапила вона ногою в тарантулову нору, і від його укусу нога розпухла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

2. Укушене місце. Якщо отруйна змія вкусить людину, слід затиснути місце трохи вище від укусу, надірізати ранку і якнайшвидше висати кров (Наука.., 2, 1967, 42).

УКУСИТИ (**ВКУСИТИ**), ушу́, у́сиш, док., перех.

1. Поранити, завдати болю, впившись зубами, жалом, хоботком. Ой ти, гарний Семене, Не ходи ж ти до мене: Їсть у мене лиха сука, Як укусить — буде мука (Укр. нар. пісні, I, 1964, 76); Під дубом у гаю жила Гадюка, Непросипуща злюка: Усе було сичить-сичить, Щоб кого-небудь укусить (Гл., Вибр., 1951, 61); Галя взяла Грицька за ухо і, незважаючи на те, що він, як тільки міг, упирався, брикався ногами та приловчався укусити її за руку, повела назад до класу (Вас., I, 1959, 118); Жеребчик застоявся.. і якось, граючись, укусив Йоньку за плече (Тют., Вир, 1964, 514); Скільки я не намагавсь, як не дразнив їх [бджіл], так ні одна чомусь мене й не вкусила (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Образно. — Знаєш Оленчиного Андрійка? Вкусив [мороз] бідного за пальчик, аж ногтик [нігтик] побілів, пучка опухла (Мирний, IV, 1955, 286).

◇ Гедзь (гедз) укусів; Дрік укусів (укусить) див. гедзь, дрік²; Укусить і меду дасть див. мед; [Яка] мұха вкусила див. мұха.

2. перен. Зачепити дошкульним словом. — Там [в Америці] гроші лопатою гребуть. — То й захопи, Марку, лопату із собою, оту, що полову одвізати, — вкусив парубка Якубенко (Стельмах, I, 1962, 194).

3. розм. Те саме, що відкусити 1. Мати сіла край стола, урізала пирога, Укусила рибки, послухала скрипки (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 125); Старець трошки проголодався — хіп той буханець, укусив та, не розжувавши гаразд, хотів проковтнуть (Стор., I, 1957, 34); Івась укусив пирога (Мирний, I, 1954, 179).

4. діал. Поїсти. Неділя свята, людям радість, відпочивок, а у неї з дрібними дітьми нема що раз укусити! (Фр., VII, 1951, 34).

УКУСИТИСЯ (**ВКУСИТИСЯ**), укушу́ся, уку́сишся, док.: ◇ Укуситися за язик, розм. — утриматися від висловлювання; раптово замовкнути. Мені слова промовити не вільно при батьку: тільки наменусь [почну говорити], усі моргають і кивають, що треба мені за язик укуститися! Та колись-таки я з батеньком поговорю! (Вовчок, I, 1955, 187).

УКУТАНИЙ (**ВКУТАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до укृतати. В Переяслав на велику Раду Ішли козацькі вдови, несучи У рядна вкृतаних сиріт-маляток (Забашта, Вибр., 1958, 96); *Образно. З мого вікна видніється хатина, Закидана сухоблюстом рудим, І голий клен, в калюжі по коліна, Лиш головою вкृतаний у дим (Бичко, Простота, 1963, 153).

УКУ́ТАТИ див. укúтувати.

УКУ́ТАТИСЯ див. укúтуватися.

УКУ́ТИ див. вкóувати.

УКУ́ТУВАННЯ (ВКУ́ТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. укúтувати. Вологе укúтування має жарознижувальне і заспокійливе діяння. Застосовують його при гарячкових станах (Заг. догляд за хворими, 1957, 155).

УКУ́ТУВАТИ (ВКУ́ТУВАТИ), ую, уєш, недок., **УКУ́ТАТИ (ВКУ́ТАТИ)**, аю, аєш, док., перех. 1. Накриваючи, обгортати чим-небудь для захисту від холоду, для зігрівання і т. ін.; закутувати. Вона підходить до ліжка, знімає вовняну ковдру і.. вкúтує нею коліна Миколи (Галан, I, 1960, 478); Щохвилини треба було їй [графині] usługувати. То ноги вкúтати теплою хусткою, то.. збігати аж на кухню (Донч., III, 1956, 59); // перен. Огортати, обволікати, оповивати (про туман, дим і т. ін.). Все вкúтає розривів розхристаний дим... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 164).

2. перен., розм. Їсти або пити зі смаком, жадібно, багато. Писар оселедець укúтував,.. сторож графин виполіскував (Тесл., 3 книги життя, 1949, 3); [В и б о р н и й:] Випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівки з кварту укúтали (Котл., II, 1953, 10); Поки Параска прибирала печене та непотрібний посуд, Пищимуха встиг цілу тарілку вареників укúтати (Мирний, IV, 1955, 365).

УКУ́ТУВАТИСЯ (ВКУ́ТУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УКУ́ТАТИСЯ (ВКУ́ТАТИСЯ)**, аюся, аєшся, док. 1. Накриваючись, обгортатися чим-небудь для захисту від холоду, для зігрівання і т. ін.; закутуватися. Він обгорнує її плечі одною рукою поверх здорової теплої хустки, в яку вона укúтувалась (Григ., Вибр., 1959, 390); У приміщенні було досить тихо, якимсь порожньо. Лиш де-не-де на ліжках, вкúтавшись одежиною чи ковдрами, лежали пожильці (Копюба, Нові береги, 1959, 72); // перен. Огортатися, обволікатися, оповиватися (туманом, димом і т. ін.).

2. тільки недок. Пас. до укúтувати.

УКУ́ШЕНИЙ (ВКУ́ШЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уку́сити 1. *У порівн. Пан аж кинувся, мов укушений гадюкою (Фр., VIII, 1952, 32); Як укушений звір, рвонувся Косінський (Ле, Наливайко, 1957, 88).

УЛА́ГОДЖЕНИЙ (ВЛА́ГОДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ула́годити.

УЛА́ГОДЖЕННЯ (ВЛА́ГОДЖЕННЯ), я, с. Дія за знач. ула́годити. Довго Мстислав і Данило тисяцьким і соцьким давали накази про улагодження війська (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367).

УЛА́ГОДЖУВАТИ (ВЛА́ГОДЖУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЛА́ГОДИТИ (ВЛА́ГОДИТИ)**, джу, диш, док., перех. 1. Доводити до бажаного, успішного результату (яку-небудь справу). З'явилась надія, що мати прийме [старостів] і все улагодить (Вовчок, Вибр., 1937, 163); Гаркуша.. обіцяє усе улагодити, усе зробити (Гончар, Таврія, 1952, 365); // Доводити до доброго, мирного кінця (суперечку, сварку і т. ін.). Якимсь старий Іван сим та не тим та й улагодив сварку (Стеф., I, 1949, 77); — Постарайся улагодити все ладком, а я не забуду твоєї послуги... Не хотілося б знову марудитись по судах (Стельмах, I, 1962, 289).

2. Упорядковувати що-небудь, налагоджувати щось. — Дістаньте шкатулку з бриліантами [брильєнтами], знайдіть бінокль, улагодьте несесер (Л. Укр., III, 1952, 541).

3. заст. Заспокоювати, робити лагіднішим. [Т е т я - н а:] Злого ласкою більше улагодиш, як сваром (Котл., II, 1953, 56).

УЛА́ГОДЖУВАТИСЯ (ВЛА́ГОДЖУВАТИСЯ), уєть-ся, недок., **УЛА́ГОДИТИСЯ (ВЛА́ГОДИТИСЯ)**, ить-ся,

док. 1. Успішно закінчуватися. [В і т т і н г:] Старий Бавмерт бунтує! [С т а р и й Б а в м е р т:] Та ні, бачиш, Віттинг, я такий, як і був. Я ж і тепер кажу, що якби влагодилось по доброті, то б ліпше (Л. Укр., IV, 1954, 228); // Доходить до доброго, мирного кінця (про суперечку, сварку і т. ін.). Не раз між двома митцями виникали творчі суперечки, які улагоджувались тут же, біля рояля (Вітч., 6, 1967, 181); Як би добре було, щоб усе влагодилось без нових судів (Стельмах, I, 1962, 353).

2. тільки док., рідко. Відбутися. Настя розпитувала, чи влагодиться гулянка на завтра (Л. Укр., III, 1952, 589).

3. заст. Заспокоюватися, лагідніти. — Ти сліпа, — крикнула, впадаючи в злість, Горпина, але, сейчас [зраз] улагодившись, додала: — ні, ти боязлива, тривожна (Фр., VIII, 1952, 150).

УЛА́ГОДИТИ див. ула́годжувати.

УЛА́ГОДИТИСЯ див. ула́годжуватися.

УЛА́Д див. влад.

УЛА́ДНАТИ див. ула́днувати.

УЛА́ДНАТИСЯ див. ула́днуватися.

УЛА́ДНУВАТИ (ВЛА́ДНУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЛА́ДНАТИ (ВЛА́ДНАТИ)**, аю, аєш, док., перех. Те саме, що ула́годжувати 1, 2. [Л ю ц і й:] Я все владнаю, я ручусь за тебе (Л. Укр., II, 1951, 466); Олексій сповіщав, що сам прибуде в «Іскру» і вони ще матимуть з цього приводу [організації курсів трактористок] конкретну розмову. От тоді можна буде все й уладнати з незговірливим головою (Логв., Літа.., 1960, 54); [Р е - п а:] Не турбуйся, доню, я цю справу уладнаю, — покладись на мене (Голов., Драма, 1958, 360); Де щось станеться — кличуть батька: «Порфировичу, допоможи». І сам він без запрошення уладнував конфлікти (Рад. Укр., 13.VIII 1962, 3).

УЛА́ДНУВАТИСЯ (ВЛА́ДНУВАТИСЯ), уєть-ся, недок., **УЛА́ДНАТИСЯ (ВЛА́ДНАТИСЯ)**, аєть-ся, док. Те саме, що ула́годжуватися 1, 2.

УЛА́ЗИТИ див. влázити.

УЛА́ЗЛИВИЙ див. влázливий.

УЛА́МАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ула́мати. У Гутмана якоїсь виняткової будови ніс.. Короткий, широкий у кінці, наче вламаний важким ударом кулака — на перенісці (Кол., На фронті.., 1959, 17).

УЛА́МАТИ див. ула́мувати.

УЛА́МКОВИЙ, а, е, геол. Який складається головним чином з уламків давніших порід. Уламкові гірські породи.

УЛА́МОК, мка, ч. 1. Відбитий, відламаний шматок чого-небудь або частина чогось розбитого, поламаного, зруйнованого. Хата, грубо збита з колод; великий коминок, на ньому бюст; статуетки і кілька уламків античної скульптури (Л. Укр., III, 1952, 7); Стояла [Пріська] у чорній похмурій кузні, серед кіптяви, диму і залізних уламків (Гр., I, 1963, 288); По річкаках загриміли гірські потоки, волочахи уламки скель (Тулуб, Людолови, I, 1957, 373); Крига ламалась тут на дрібніші шматки, і ті уламки, холодні, синюваті й блискучі, пропливали під мостом, не завдаючи вже йому ніякої шкоди (Шиян, Баланда, 1957, 61); Кожна руїна, здійснюючи вгору обгорілі уламки стін, таврувала війну (Жур., Вечір.., 1958, 238); *Образно. Шура не хотіла хапати уламків щастя. Вона прагнула повного щастя, великого, красивого (Гончар, III, 1959, 398).

2. перен. Залишок чого-небудь віджилого, зниклого або знищеного. Будувати комунізм ми мусимо з уламків капіталізму, і тільки той клас, що загартований у боротьбі проти капіталізму, може це зробити (Ленін, 38, 1973, 192); Леонід Загріва [в драмі М. Кропивни-

цького «Олеся»] — уламок дворянства, нащадок колишніх владних визискувачів (Іст. укр. літ., I, 1954, 436).

УЛАМОЧОК, чка, ч. Зменш. до ула́мок 1. *Поклав [Артем Сидорович] на широку долоню якісь білі уламочки в такій самій білій пилюзі* (Коп., Вибр., 1953, 246).

УЛАМУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УЛАМАТИ**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. *тільки док.*, *рідко*. Поламати, зламати.

2. *розм.* Умовляти згодитися на що-небудь, схилити до чогось. *А може йому таки вдасться уламати її* (Мирний, IV, 1955, 181); *Уламати старого Зубківського було не легко* (Панч, II, 1956, 12).

УЛАН, а, ч. У царській і деяких іноземних арміях — солдат або офіцер легкої кінноти. *Вістка про напад уланів на виборців в Городенці розбрелася по цілій повіті* (Стеф., II, 1953, 66); *Немов у тумані, не торкаючись землі, пролетіли ескадрони кінної гвардії... а вже потім пішли нескінченним потоком улани, драгуни...* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 241); *Материні очі метнулися на шлях із села, по якому їхало у поле двоє вершників, мабуть, польських уланів* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16).

УЛАНКА, и, ж., *заст.* Особливий мундир та головний убір в уланів. *Грицько тяжко зітхнув, насунув уланку і повільно поплився попід ліс* (Ірчан, II, 1958, 79).

УЛАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ула́н. — *Василю Назаровичу! В Хомутівцях уланський полк білополяків. Що робити?* (Довж., I, 1958, 202); *Ще кілька місяців тому оцей нижній чин... стояв би перед ним струнко і «їв» би його, блискучого уланського офіцера, очима* (Головко, II, 1957, 533).

УЛАР, а, ч. (*Tetraogallus*). Птах родини фазанових; гірська індичка.

УЛАСКА́ВИТИ *див.* уласка́влювати.

УЛАСКА́ВИТИСЯ *див.* уласка́влюватися.

УЛАСКА́ВЛЮВАТИ (**ВЛАСКА́ВЛЮВАТИ**), юю, юєш, *недок.*, **УЛАСКА́ВИТИ** (**ВЛАСКА́ВИТИ**), влю, виш; *мн.* уласка́влять; *док.*, *перех.*, *розм.* Ласкою, умовлянням спонукати згодитися на щось, із чимсь, схилити на свій бік. *Він утретє спитався її, і благав, і власкавлював, і всю образу попередню, відмови давні вважав уже за добре* (Вовчок, Вибр., 1937, 162); *От до того царя і вдалася покірно Юнона. — Їоле! Владі твоїй господар людей і безсмертних Хвилі віддав — і власкавлювать їх, і здійсмати вітрами* (Зеров, Вибр., 1966, 223); *Тільки заздалегідь добре заплативши попові за хрестини, можна було його власкавити: дочка буде не Євпистимія чи Каздоя, а просто Марія* (Донч., VI, 1957, 53); — *Ця корова з норовом... З незвички затримала молоко. Ніяк не могла її уласкавити* (Горд., Цвіти., 1951, 40).

УЛАСКА́ВЛЮВАТИСЯ (**ВЛАСКА́ВЛЮВАТИСЯ**), ююся, юєшся, *недок.*, **УЛАСКА́ВИТИСЯ** (**ВЛАСКА́ВИТИСЯ**), влюся, вишся; *мн.* уласка́вляться; *док.*, *розм.* Ставати поступливим, добрішати. *Нарешті дядечко ніби власкавився. — Що маю з тобою робити! Нехай вже по-стараюсь тобі на втіху* (Вовчок, VI, 1956, 289); *Я аж до вечора... за діжкою з сирівцем просидів. Тільки ввечері уласкавилась трохи Лукерка; підходить, одчиняє погрібника: — Сидиш? — Сидю, — кажу. — Іди ж хоч галушок попоїж, а то охлянеш!* (Вишня, I, 1956, 255).

УЛАШТО́ВАНИЙ (**ВЛАШТО́ВАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до улаштува́ти. *Увечері в парку на честь монтажників був влаштований великий концерт* (Баш, Вибр., 1948, 153); *Під носовою частиною [човна] був влаштований «трюм» — там переховувалися харчі* (Смолич, II, 1958, 43); // *улаштовано, безос. присудк. сл.* *Цього вечора в господі старого Гасана... довго блищало світ-*

ло, — і мешканці знали, що там улаштовано багату вечерю для Ахмета, Ремо-Сайфеддіна і мулли (Досв., Гюлле, 1961, 92); *В спустілих будинках маєтку цієї весни з почину чекістів було влаштовано дитячу комуни для безпритульних сиріт* (Гончар, II, 1959, 264).

УЛАШТО́ВУВАННЯ (**ВЛАШТО́ВУВАННЯ**), я, с. Дія за знач. улашту́вати 1—5 і улашту́ватися. *Треба було влаштовуватись на новому місці. Це влаштовування та дитина брали в Ганни увесь час* (Гр., II, 1963, 90).

УЛАШТО́ВУВАТИ (**ВЛАШТО́ВУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УЛАШТУВА́ТИ** (**ВЛАШТУВА́ТИ**), ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Організовувати, здійснювати який-небудь захід. *Стефан Потоцький часто влаштовував урочисті бенкети й полювання* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93); *Кожної суботи в училищному клубі показували новий кінофільм або влаштовували концерти* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24); — *Добре було б улаштувати такий цікавий, жвавий диспут про вибір професії* (Донч., V, 1957, 462); // *Робити що-небудь недобре, неприємне для інших; учиняти. У суботу, після вечірні, дяк для всіх своїх учнів улаштовував «субітки» — годував різками* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 20); *Не раз куркульня влаштовувала на нього замахи та засідки* (Гончар, II, 1959, 249).

2. Обладнувати, пристосовувати для чого-небудь. *В деяких селах влаштовують під ринвами спеціальні цементовані ями-басейни для збирання дощової води* (Гончар, Таврія, 1952, 29); *Я влаштував майстерню у себе на квартирі і в ній працював три роки* (Довж., I, 1958, 19); — *Спочатку треба влаштувати літній майданчик, і, я вважаю, слід це зробити у слобідському парку* (Шиян, Баланда, 1957, 195); *Пані Софія знайшла собі іншу, що більш личила новому часові, забаву: влаштувала в маєтку «для солдатів» лазарет* (Гончар, II, 1959, 29); // *рідко*. Лагодити що-небудь поламане, розбите і т. ін. *Була осінь 1921 року. В село Цибулівку я приїхав з повіту влаштувати зіпсований бандами телефон* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 126).

3. Налагоджувати, робити прийнятним (життя, умови існування і т. ін.). — *Воля-воленько! свята та тиха, прийди до нас! — волав я. — Хай до нас прийде правда свята й допоможе улаштувати наше гірке життя!* (Мирний, IV, 1955, 332); *Думка влаштувати якоесь своє життя поза Безбородьком і Катериною від якогось часу досить дошкуляла Олі* (Вільде, Сестри., 1958, 527); // *Доводити до бажаного, успішного результату (справу). Давид довго не барився вже, улаштував іще деякі свої справи й рушив додому* (Головко, II, 1957, 82).

4. Забезпечувати житлом, місцем для тимчасового перебування і т. ін.; оселяти. *Артамонов влаштував Тасю з сином в готелі й пішов до управління шукати фронтового друга* (Дмит., Розлука, 1957, 291); // *Посадивши, поклавши, поміщати де-небудь. Найперше, звичайно, подбали про Гайового. Його — хворого — пощастило влаштувати на верхній, що для речей, полиці* (Головко, II, 1957, 429); // *рідко*. Зручно розміщати де-небудь (предмети). *На протилежному нижньому дивані влаштовувала чемоданчик і вузлик молода жінка* (Десняк, Опов., 1951, 70).

5. Допомогати стати на роботу, вступити до навчального закладу і т. ін. *Заремба влаштував її з допомогою Ковіньки в конторі депо* (Донч., I, 1956, 461); — *Я зараз напишу записку до відділу кадрів, щоб тебе влаштували* (Ткач, Плем'я., 1961, 30).

6. *перев. недок.* Бути, виявлятися відповідним чийм-небудь вимогам, сподіванням; задовольняти. — *Як вас влаштовує квартира?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 418); *Такий заступник його [голову] цілком влаштовував.*

Він знав добре людей, одразу бачив, хто чим дише (Кучер, Трудна любов, 1960, 531); — Турки, чого доброго, ще повернуть назад, а це нас зовсім не влаштовує (Добр., Очак. розмир, 1965, 75).

УЛАШТОВУВАТИСЯ (ВЛАШТОВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УЛАШТУВАТИСЯ (ВЛАШТУВАТИСЯ)** уюся, уєшся, *док.* 1. Налагоджувати своє життя, створювати прийнятні умови побуту і т. ін. — Ну, сьогодні Каргат, мабуть, влаштовуватиметься, працювати почне завтра (Шовк., Інженери, 1956, 7); — Ну-ну, покажіть, які тут у вас хороми, — говорила Ольга Іванівна, обходячи кімнати. І хвалила: — Добре. По-людськи влаштувалися (Ткач, Плем'я., 1964, 171); Шість місяців від нього не було чути й слова, потім написав, що влаштувався як слід (Сенч., Опов., 1959, 39); Вони.. допомагали Варварі влаштуватись на зиму (Кучер, Чорноморці, 1956, 355).

2. Забезпечувати себе житлом, місцем для тимчасового перебування і т. ін.; оселятися. Влаштувався Дорош на квартиру до Сергія Золотаренка (Тют., Вир, 1964, 121); // Розташовуватися, сідаючи, лягаючи де-небудь. Софія, влаштувавшись на дивані, з нахабною цікавістю розглядала дівчину (Шиян, Гроза., 1956, 144); Дорошенко допоміг їй забратися в передок безтарки, й вона мовчки влаштувалася там, поруч з Варкою (Гончар, Тронка, 1963, 213).

3. Ставати на роботу, вступати до навчального закладу і т. ін. — Хочу на роботу влаштовуватись. На яку-небудь, але сидіти вдома не буду (Гур., Новели, 1951, 63); Арсен влаштувався в аспірантуру при консерваторії (Дмит., Розлука, 1957, 306).

4. тільки *недок.* Пас. до улаштувати 1, 2. Тепер на Іподромі, який колись зрив і саяв, але який за Никифора почав заростати бур'янами, знову влаштовуються змагання, ігри (Скл., Святослав, 1959, 492).

УЛАШТУВАННЯ (ВЛАШТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. улаштувати і улаштуватися. Вийшовши з контори, кріпко задумалася Люба над влаштуванням виставки (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 267); Протока, яка відділяє Малу Хортицю від правого берега Дніпра, була дуже зручна для влаштування тут пристані (Наука., 9, 1967, 38).

УЛАШТУВАТИ *див.* улаштувати.

УЛАШТУВАТИСЯ *див.* улаштуватися.

УЛЕЖАЛИЙ (ВЛЕЖАЛИЙ), а, е, рідко. Те саме, що **УЛЕЖАНИЙ**. На столі в глиняних мисках і полумисках стоїть пісна вечеря: вареники з дикими грушками, гречані, на олії печені млинці, розламані щільники меду і влегали з блякими рум'янцями яблука (Стельмах, I, 1962, 387).

УЛЕЖАНИЙ (ВЛЕЖАНИЙ), а, е. 1. Який остаточно дозрів внаслідок тривалого лежання, будучи зірваним, опалим (про фрукти, деякі овочі). Улянка любила ласувати.. влеганими грушками (Донч., IV, 1957, 56); Сінешні і хатні двері відчинені. Пахне борошном і влеганими яблуками (Тют., Вир, 1964, 428).

2. Який від тривалого лежання осів, ущільнився; злежаний. Навколо, до самого неба, коливався, мінився срібнозернистий, з голубою прозеленню перелив улежаних снігів (Стельмах, I, 1962, 150); В курені чудодійно пахло влеганим сіном (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 474); Тільки переступила [Лукія] з сусідського картопляща на своє коноплище, — аж на снігу під купою гною чоловік лежить. Покровив [покривавив] улежаний сніг десь, мабуть, аж з діброви (Ле, Мої листи, 1945, 47).

УЛЕЖАТИ (ВЛЕЖАТИ), жу, жиш, *док.*, *перев.* із *запереч. част.* н е. Лежати протягом якогось часу. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати. Як припече сонце, так місця не знайдуть (Кв.-Осн.,

II, 1956, 411); — Ляж, поспи по обіді, — сказав Сергій Іванович. — Та чи ж я влечу! — відповів Петро (Головко, I, 1957, 446).

УЛЕЖАТИСЯ (ВЛЕЖАТИСЯ), житься, *док.* 1. Остаточно дозріти внаслідок тривалого лежання, будучи зірваним, опалим (про фрукти, деякі овочі). Груша добре влегалась (Сл. Гр.); Під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки. Деякі з них уже влегались, стали брунатними, м'якими (Донч., IV, 1957, 56).

2. Від тривалого лежання осісти, ущільнитися; злежатися. Там, де була ямка, завсіди стояла купка.. Пісок мусив сам своїм тягарем улежатись, аби земля вирівнялася (Март., Тв., 1954, 230).

УЛЕСЛИВИЙ (ВЛЕСЛИВИЙ), а, е. 1. Схильний лестити. Улесливий чоловік схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає (Укр. присл., 1955, 152); Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тихий та слизький, влесливий та вкрадливий (Чаб., Балкан. весна, 1960, 295).

2. Який містить у собі лестощі, обіцянки, умовляння. Оріся виступила наперед і гордо підняла голову: — ..Не здаватись ні на які улесливі слова ворогів, а вмерти всім при зброї, боронячи до останнього наші святощі! (Стар., Облога., 1961, 86); — Гарний [спокусник], молодий, майстер володіти улесливим словом, обплутав вас сіттю свого чару, як павук свою жертву, а ви, наївне, невинне дитя, довірилися йому (Вільде, Сестри., 1958, 434); // Нециро шанобливий. Тепер Юра уважніше оглянув цього чоловіка і помітив, що обличчя в Бякана хитре, улесливе (Багмут, Щасл. день., 1959, 168); Його неприємно вразив цей занадто влесливий тон: навряд чи можна з такою людиною розмовляти щиро (Шовк., Інженери, 1956, 365); — Та й балакучий він, — подумав Артем Петрович і відчув, як, неначе павутиною, гість обмотує його своєю улесливою ввічливістю (Хижняк, Килимок, 1961, 30).

УЛЕСЛИВІСТЬ (ВЛЕСЛИВІСТЬ), вості, ж. Властивість за знач. улесливий 1. — Зовнішня улесливість не завжди свідчить про доброту людини (Гур., Друзі., 1959, 88); Хай що завгодно криється за влесливістю дружини головного інженера, а для Лари найголовніше зараз — не показати свого занепокоєння (Шовк., Інженери, 1956, 437).

УЛЕСЛИВО (ВЛЕСЛИВО). Присл. до улесливий 2. — Як у вас із гнійком? Я хотів би купити візок-два, — влесливо заговорив Антон (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13); Худик голосно зареготав, і всі, хто були поблизу, теж улесливо засміялися (Мур., Бук. повість, 1959, 116).

УЛЕСТИТИ *див.* улещувати.

УЛЕТІТИ *див.* влітати.

УЛЕЩАННЯ (ВЛЕЩАННЯ), я, с. Дія за знач. улещати. І вдень іде [Євмен] та й іде. Начебто й принадив її всякими улещаннями (Барв., Опов., 1902, 520); [К а т е р и н а:] Ох, моя пані кохана!.. [Г а л я (перехоплює):] Годі тобі, стара воркотухо! Твої улещання ще гірш засмутили пані (Стор., I, 1957, 290).

УЛЕЩАТИ *див.* улещувати.

УЛЕЩЕНИЙ (ВЛЕЩЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до улестити. Угорець зачудовано дивився на бійцеву роботу. — У вас золоті руки, — захоплено сказав він. — У вас руські руки! — Хавцький, улещений такою похвалою, глянув на свої шкарубкі, вкриті мозолями, долоні (Гончар, III, 1959, 226).

УЛЕЩУВАТИ (ВЛЕЩУВАТИ), ую, уєш і **УЛЕЩАТИ (ВЛЕЩАТИ)**, аю, аєш, *недок.*, **УЛЕСТИТИ (ВЛЕСТИТИ)**, улещу́, улестіш, *док.*, *перех.* Лестощами, обіцянками, умовлянням схилити до чого-небудь,

примушувати згодитися на щось. *І ті були там [у пеклі] лигоминці [лагоминці], Піддурювали що дівок... Що будуть сватать їх брехали, Підманювали, улещали* (Котл., I, 1952, 137); — *От такі всі мужчини. Бігає, запобігає, улещує... а одружиться — тікає від дружини, як чорт од ладану* (Кол., Терен., 1959, 118); // Привертати до себе лестощами, запобіганням, похвалами і т. ін.; задобрювати. *Хто коло неї впадає, улещує, той ласку має, на роботу важку не ходить* (Коцюб., II, 1955, 113); *Патер Алоїзій розповідав йому про інших учнів... і непомітно улещував хлопчика, кажучи, що він швидше засвоює латинську мову* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 146); // Умовляти ласкаво. — *І старе, і мале попхалось на війну, пішов і мій батько. Моя мати дуже його кохала, душі в собі не чула; що вже батько не робив, як її не улещав, а не схотіла зостатися одна, і разом з ним поїхала битися з татарами* (Стор., I, 1957, 347).

УЛИВАННЯ див. **вливання**.

УЛИВАТИ¹ (**ВЛИВАТИ**), аю, аєш, недок., **УЛИТИ** (**ВЛИТИ**), улію, улієш; *мн.* уліють; *док.*, *пер.* *ллючи* або *ллючись*, обливати, заливати що-небудь. *Кров, що вливала руки... холоділа* (Вовчок, I, 1955, 325); // *перен.*, *рідко.* Охоплювати, огортати чим-небудь (звичайно світлом). *Місяць світить наді мною, Стріхи приязно влива* (Граб., I, 1959, 319).

УЛИВАТИ² див. **вливати**¹.

УЛИВАТИСЯ¹ (**ВЛИВАТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УЛИТИСЯ** (**ВЛИТИСЯ**), уліюся, улієшся; *мн.* уліються; *док.*, *розм.* Обливатися (сльозами). *Він увесь затрусився і сльозами влився* (Вовчок, I, 1955, 173).

УЛИВАТИСЯ² див. **вливатися**¹.

УЛИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **в'улик**. *В пасіці гули в уликах бджоли густим глухим гуком* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Чоловік... виймає з улика рямця з стільником* (Вас., III, 1960, 329).

УЛИНУТИ, уліну́, уліне́ш, *док.*, *поет.*, *рідко.* Влетіти куди-небудь або полетіти геть.

2. Піти кудись. *Не вернувся козаченко — помер на чужині... А дівчина як зачула — у садочок улинула, Тужить, в'яне, гірко плаче* (Пісні та романси., II, 1956, 181).

УЛИПАТИ див. **влипати**.

УЛИПНУТИ див. **влипати**.

УЛИТИ¹ див. **уливати**¹.

УЛИТИ² див. **вливати**¹.

УЛИТИЙ¹ (**ВЛИТИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уліти**¹. *Гупає виструганий, випалений, улитий водою тік, важке зерно, мов дріб, бризкає з колоса під замашним ударом ціпа* (Ю. Янов., Мир, 1956, 100); *Мир сміється, влитий сонцем...* (Граб., I, 1959, 512); // **уліто**, *безос. присудк. сл.* *Боже! цвіту того, цвіту! як молоком уліто!* (Барв., Опов., 1902, 89).

◇ **Мов** (як і т. ін.) **улітий** — гарно пошитий, щільно пригнаний (про одяг).

УЛИТИЙ² див. **влітий**¹.

УЛИТИСЯ¹ див. **уливатися**¹.

УЛИТИСЯ² див. **вливатися**¹.

УЛИТТЯ див. **влиття**.

УЛИЦЯ, і, ж., *рідко.* Те саме, що **в'улиця**. *По улиці вітер віє Та сніг замітає. По улиці попідтинню Вдова шкандибає* (Шевч., II, 1963, 143); *Виглянув за ворота вздовж улиці — тихо й мертво* (Головка, I, 1957, 71); *У зелених садках білі хатки тонуть, і вигін зеленіє, де ми на улицю збиралися...* (Мирний, I, 1954, 72).

УЛИЧІ, ів, *мн.* Стародавнє східнослов'янське плем'я, яке жило у пониззі Дніпра, Побужжі й на берегах Чорного моря. *Деся у V столітті н. е. на території нинішніх Бессарабії, Галичини, Буковини і Тран-*

сільванії з'явилися слов'янські племена — улиці й ти-верці (Наука., 3, 1969, 43); *Східні слов'яни напередодні утворення древньоруської держави і на початку її існування ділились на ряд племен... Між Південним Бугом і Дністром жили улиці* (Іст. УРСР, I, 1953, 41).

УЛИЧКА, и, ж., *рідко.* Зменш.-пестл. до **улиця**. *Між пірамідальною горою та Шевченковою глибока узька долина, а в тій долині йде узенька улличка з хатами по обидва боки* (Н.-Лев., II, 1956, 383).

УЛІВО, **УЛІВОРУЧ**, **УЛІЖНО**, **УЛІЗАННЯ**, **УЛІЗАТИ**, **УЛІЗЛИВИЙ**, **УЛІЗЛИВІСТЬ**, **УЛІЗТИ** див. **вліво**, **вліворуч** і т. д.

УЛІЙ, улія, ч., *діал.* Вулик. *Восени... починається на якийсь час голосне, гамірливе життя в уліях* (Фр., V, 1951, 368); *Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли. Веселі, жваві, з бринінням, немов рої летіли в улій* (Коцюб., II, 1955, 189).

УЛІПІТИ, **УЛІПЛЕНИЙ**, **УЛІПЛЮВАТИ**, **УЛІТАТИ**, **УЛІТЕЧКУ**, **УЛІТИ**, **УЛІТКУ** див. **вліпінти**, **вліплений** і т. д.

УЛОВ (**ВЛОВ**), у, ч. 1. Наловлена риба; кількість наловленої риби. *Рибалок стомлена ватага Улов опівнічний везла* (Мал., Віщий голос, 1961, 24); *Прибули з моря рибалки з свіжим уловом* (Гончар, Тронка, 1963, 335); *Прямо в торбу із ріки Попадають щупаки... У Івасика торбина Підростає щогодини. Хоч малий наш риболов... Немалий у нього влов!* (Стельмах, Живі вогні, 1954, 11).

2. *рідко.* Ловлення риби. — *Завів орендар свій невід, сітки, снасті, понаймав робочих і не пускає нікого на своїй часті [частині] ловити... Він купив право на улов; а ти хоч і здихай!* (Мирний, I, 1954, 351); *Улов був невдалий, але вистачило й на юшку, й підсмажити рибки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 230); *Тільки сходило сонце, як ми починали улов* (Драч, Поезії, 1967, 133); // Те саме, що **полювання**. *Не тоді пси годувати, як на улов іти* (Номис, 1864, № 7778).

УЛОВИ (**ВЛОВИ**), ів, *мн.* 1. Те саме, що **лові** 1. *Вибігли гончі собаки й сини всі Автоліка вийшли На полювання. Із ними тоді й Одисей богосвітлий Вийшов на влови* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 332); — *Ми на влови тут ходили... На весілля вепра вбили!* (Перв., Слов. балади, 1946, 118).

2. *рідко.* Те саме, що **улов**. — *Дай боже й вам улови добрі! — зичить [парубок] рибаку* (Вовчок, VI, 1956, 234); *Так захопився [Павло] вловами, що й не помітив, як заштормило* (Кучер, Голод, 1961, 429).

УЛОВИМИЙ (**ВЛОВИМИЙ**), а, е, *перев. у сполуч.* із сл. *л е д в е, л е д ь і т. ін.* Який можна сприйняти органами чуттів; відчутний, помітний. *Він чує далеке дихання отари, ричання корів і ледве вловимий голос пісень* (Коцюб., II, 1955, 320); *Коли Володя вранці вийшов на палубу, його вразив колір моря. Він був ясно-зелений з безліччю ледве вловимих відтінків* (Донч., III, 1956, 216); *На ранок ліс наповнився ледве вловимим запахом соснової кори, живиці, листя і хвої* (Чорн., Потік., 1956, 285).

УЛОВИСТИЙ, а, е, *спец.* Який дає добрий улов. *Уловистий період; Уловисте місце.*

УЛОВИСТИСТЬ, тості, ж., *спец.* Властивість за знач. **уловистий**. *Уловистість водоймища.*

УЛОВІТИ див. **уловлювати**.

УЛОВІТИСЯ (**ВЛОВІТИСЯ**), уловлю́ся, улові́шся; *мн.* уловля́ться; *док.* Потрапляти у пастку, на гачок тощо. — *А що у вас уловилось? О! Гарні коропці, на фунт кожен...* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 137); **Образно.* *Коли дівчина з таємничою міною кинула, що вона «щось» знає про нього, Бронко не вловився на цього «живця»* (Вільде, Сестри., 1958, 380).

УЛОВЛЕНИЙ (ВЛОВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уловити**. Вони чатували один на одного, як два хижі, уловлені в одну яму, барсуки (Кач., I, 1958, 444); // **уловлено**, безос. присудк. сл. [Пролетарій:] Так от його [утікача] уловлено й розп'ято. Товариші зробили з нього бога, та вигадка й пішла собі по людях... (Л. Укр., II, 1951, 519).

УЛОВЛЮВАНИЙ (ВЛОВЛЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **уловлювати**.

УЛОВЛЮВАННЯ (ВЛОВЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **уловлювати**. Провідники, які спеціально служать для вловлювання електромагнітних хвиль, що надходять, називаються приймальними антенами (Курс фізики, III, 1956, 241); — Тут би побудувати станцію для вловлювання сонячної енергії (Донч., II, 1956, 281).

УЛОВЛЮВАТИ (ВЛОВЛЮВАТИ), юю, юєш і рідко **УЛОВЛЯТИ (ВЛОВЛЯТИ)**, яю, яєш, недок., **УЛОВИТИ (ВЛОВИТИ)**, уловлю, уловвиш; мн. уловлять; док., перех. 1. Сприймати, розпізнавати, помічати що-небудь органами чуттів. Іноді крізь тупотіння копит ухо вловлювало далекий гуркіт грому (Тулуб, Людолови, II, 1957, 409); Платон підставляв вітрові лице і вловлював п'янки запахи осіннього поля (Зар., На.. світі, 1967, 7); Вуха вже вловлювали з далекого краю озера шум водоспаду... (Сміл., Сад, 1952, 39); З хатніх вікон ясно чути Рудиків, плаче й приказує щось Христя. За вітром не чути слів, не вловити їх... (Кос., Новели, 1962, 152); // Сприймати, осягати розумом або помічати щось підсвідомо, інтуїтивно. Якимсь тільки їй властивим чуттям, чуттям солдатки уловлювала вона біль Надії (Баш, На.. дорозі, 1967, 14); Після проповіді читали псалми. Даша прислухалася, але не могла вловити змісту (Жур., Вечір.., 1958, 217); Левко вловив у його тоні приховану іронію і ще більше скинів (Цюпа, Назустріч.., 1958, 293).

2. перев. док. Схопити, затримати того, хто тікає, ховається. Дидона вигадала грище, Еней щоб веселіший був, і щоб вертівся з нею ближче, і лиха щоб свого забув: Собі очиці зав'язала і у панаса грати стала, Енея б тільки уловить (Котл., I, 1952, 77); [Пастух:] Тут вирвався якийсь бурлака-волоцюга... Либонь давно ховався тут... і втік. На бога, браття, допоможть вловити (Л. Укр., II, 1951, 203); Вводять побитого польського шпигуна. [Козак:] Вловили, гетьмане. Украв він човна і тікав у плавні (Корн., I, 1955, 231); Юля скинула косинку, зав'язала очі і, простягнувши руки, весь час сміючись, намагалася вловити його [Отто] (Тют., Вир, 1964, 458).

3. перев. док. Схопити що-небудь на льоту. Листя ж ми руками ловим — та куди там уловить! Мов із сміхом кольоровим все воно кружля й летить... (Тич., Зростай.., 1960, 43).

◇ **Уловити момент** — зуміти використати слушний момент для здійснення чого-небудь. Треба вловити момент, коли рибина вперше відчує небезпеку і ніби закам'яніє, спаралізована страхом (Кол., Терен.., 1959, 38).

4. перев. док. Схопити або піймати в пастку, яму яку-небудь живу істоту як здобич або з якоюсь іншою метою. Веде його [кота] лисичка до своєї хати, — так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе (Укр.. казки, 1951, 34); Уловив [Вася] і терпеливо, ласкаво навчив дикувате пташеня усяким штукovinaм (Ковінька, Кутя.., 1960, 28); — Я он того мишастого вловлю, — тицьнує [козак] пучкою на верболіз, де никав чи то турецький, чи козацький неосідланний кінь (Добр., Очак. розмир, 1965, 235).

◇ **Уловити гаву** — те саме, що **Піймати гаву** (див. **гава**). Нетерплячі ступнями міряли землю — дізнатись, по скільки припадає на душу, та одразу й оком накинута,

де яка нива: чи солонці, чи вівсюгувата дуже, щоб, як буде нарізка, та не вловити гаву (Головка, II, 1957, 254).

5. перев. док. Витягти, вибрати, дістати що-небудь з води (рибу і т. ін.). З подевір'я, галасуючи, дівора виносить великий рибальський сак і прямує до річки. — Мамо, і я побіжу з ними, — прохає Ксеня. — Може, щось і вловимо на вечерю (Стельмах, I, 1962, 517); Повернувшись з школи, він сказав татові, що піде на ставок, може раків уловить (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 140).

6. перев. док. Застати, затримати когось на місці здійснення чого-небудь недозволеного. [Берта:] Тепер місячно, то ми підемо в кущі, візьмемо Августа з собою, та й принесемо в'язочку хмизу. [Старамати:] Еге, щоб ще лісничий вловив! (Л. Укр., IV, 1954, 213); — Мене раз піп уловив на яблуні (Мик., II, 1957, 191).

◇ **Уловити на гарячому** — те саме, що **Впіймати на гарячому** (див. **гарячий**). — То у вас книжки? — сідаючи, спромігся [Лодигенко] запитати, неначе вловив [Юсупа Ахмат-Алі].. на гарячому (Ле, Міжгір'я, 1953, 224).

7. спец. Відбирати з якого-небудь середовища певним апаратом, приладом (хімічні продукти, пил тощо); // Виявляти і приймати радіосигнали, виявляти і збирати магнітні хвилі, нагромаджувати сонячну енергію і т. ін.

УЛОВЛЮВАЧ (ВЛОВЛЮВАЧ), а, ч., спец. Апарат, прилад для вловлювання чого-небудь. Вивчаючи проблему стійкості, вони [вчені] математично визначили такі форми магнітних уловлювачів, які здатні навечно утримувати заряджені частинки (Знання.., 9, 1965, 23).

УЛОВЛЯТИ див. **уловлювати**.

УЛОВНИЙ (ВЛОВНИЙ), а, е. Те саме, що **уловимий**. Завжди сцени проводів і зустрічей на вокзалах збуджували в Марка почуття ледве вловного жалю (Кир., Вибр., 1960, 281); Ледь вловне дивгіння [палуби] передавалося йому в тіло, пронизувало гарячим струмом (Кучер, Чорноморці, 1956, 55).

УЛОВЧИЙ (ВЛОВЧИЙ), а, е. 1. Признач. для ловецтва. — А ти, Уласе, доглядатимеш моїх вловчих собак, моїх коней (Н.-Лев., III, 1956, 295).

2. у знач. ім. **уловчий**, чого, ч. Те саме, що **ловчий** 2. Було виїжджав син старого гетьмана Браніцького на влови... а з ним їде сила панів та вловчих з собаками (Н.-Лев., VII, 1966, 282).

УЛОГОВИНА (ВЛОГОВИНА), и, ж. Велике заглиблення в рельєф місцевості, западина з пологими схилами. Воно [село] заховалося в улоговині. Круг його були ліси (Гр., I, 1963, 344); Всі полки дивізії розташувались поруч, витягнувшись біля підніжжя гір на цілі кілометри вдовж улоговини (Гончар, Новели, 1954, 63); Врешті Рема вгледів зелену влоговину, що коритом вгиналася поміж гір (Досв., Гюлле, 1961, 107); Викликав подив ставок, що мав улоговину не менше як десять гектарів, але ні краплі води (Добр., Тече річка.., 1961, 13); Вони йшли поміж чагарями, обминали заболочені влоговини (Гуц., З горіха.., 1967, 5).

УЛОГОВИНКА (ВЛОГОВИНКА), и, ж. Зменш. до **улоговина**. Ось невелика улоговинка біля річки. Вона вся густо встелена високим білим роменом і пишним цвітом великих жовтогарячих карпатських маків! (Мас., Під небом.., 1961, 217).

УЛОГОВИННИЙ (ВЛОГОВИННИЙ), а, е. Прикм. до **улоговина**.

УЛОЖЕННЯ, я, с., заст. Збірник законів, положень про щось.

△ **Соборне уложення** див. **соборний**.

УЛОЖИТИ¹ (**ВЛОЖИТИ**), ожу, ожиш, док., перех. 1. розм., рідко. Те саме, що **укласти**¹ 1—3. Витягнув

Георгій з-під постелі скриньку, а в ній чорний, старий кружок, витер його рукавом і вложив на грамофон (Ірчан, II, 1958, 131); Микола післав [послав] двірника за лікарем, затопив піч, уложив Любку як міг краще на постелю і сам сів біля неї (Хотк., I, 1966, 61).

2. діал., заст. Скласти, укласти. Вона уложила собі наперед ту промову (Фр., VII, 1951, 90); // Вирішити. Поки що уложив собі од Лесі якомога одбігати і на самоті перемагати тії нещасні любові (П. Куліш, Вибр., 1969, 130).

УЛОЖИТИ² див. вложіти¹.

УЛОЖИТИСЯ (ВЛОЖИТИСЯ), ожусь, бжишся, док. 1. розм., рідко. Те саме, що укластися¹ 1—3. Торбо, торбо, укладайся! Вона й уложиться (Сл. Гр.); Вона вже уложилася слабая і стогне (Сл. Гр.).

2. діал. Скластися, накреслитися. План воєнний в Германовій голові швидко уложився, і він зараз же виступив насеред світлиці і попросив зібраних о хвилю уваги (Фр., V, 1951, 429).

УЛОМИТИ (ВЛОМИТИ), омлю, бмиш; мн. улбмлять; док., перех., розм. 1. Ламаючи, відокремити частину від цілого; відламати. Перекусить би чого. Вломив хліба — чого ж би до хліба? (Тесл., З книги життя, 1949, 29).

2. Поламати, зламати. Ой сиві воли, сиві ярмо уломил, Чиї ото, мамко, ноги, гей, сюди ходили? (Коломийки, 1969, 142); — Та чого ж ти мовчиш? — скрикнула [пані] ще голосніш. — Мені мало рук не вломил, а ти мовчиш! (Вовчок, I, 1955, 136); Кому [з робітників] вломило падаюче дерево ногу або руку, того відвозили; а кого забили на смерть, того закопували тут же в куцах (Ірчан, II, 1958, 255).

◇ Як (на́че, немóв і т. ін.) нóгу (нóги) вломів — дуже швидко побіг. А Максим — як ногу вломив: з хати та на вулицю, а там у шинок... (Мирний, I, 1949, 214); Діденко нічого не додав більш, повернувся і наче ногу вломив — зник у сутінках (Головко, II, 1957, 491).

3. рідко. Різко змінити (напряму руху). Рушила [Одарка] в напрямі до Шарапи. Але миттю вломила напрямок, швидко пішла геть (Ле, Ю. Кудря, 1956, 172).

УЛОМИТИСЯ¹ (ВЛОМИТИСЯ), бмиться; мн. улбмляться; док., розм. Поламитися, зламитися. — Як їхали через наше село з цеглою на церкву, дак вісь йому [возові] вломилася (Барв., Опов., 1902, 177); Гілочка під Івасем уломилася, й він полетів з самого вершечка молодой верби прямо на колодки (Л. Янов., I, 1959, 415); Враз вломився під ногами крихкий і вже угнутий лід... В воді Микола... (Сос., Близька далина, 1960, 271).

УЛОМИТИСЯ² див. вломітися¹.

УЛУПИТИ (ВЛУПИТИ), улуплю, улупиш; мн. улуплять; док., перех., розм. 1. Колупаючи, відокремити, відірвати частину від цілого. Мій кінь сивенький на камінь не ступить, каменя не влупить (Сл. Гр.).

◇ Улупив би сёрця [свогó] див. сёрце.

2. З силою ударити. Він [благочинний] зірвав з гвіздка кадильницю і.. влупив отця Олександра по голові (Мик., Кадильниця, 1959, 63).

3. рідко. Дуже швидко побігти, тікаючи. Побіг спочатку губернатор Фішер, за ним улупила українсько-німецька дуже самотійна делегація (Вишня, I, 1956, 277).

4. рідко. Узяти дуже дорогу ціну, плату. Хотіла [Сивилла] мізок закрутити, Щоб грошей більше улупити, Хоть бідний був Еней і так (Котл., I, 1952, 158).

УЛУС, у, ч. 1. Стійбище кочовиків або селище тюрко-монгольських народів у Центральній і Середній Азії та Сибіру. Виглянуло над Чигрином Сонце із-за хмари, Потягли в свої улуси З турками татаре [татари] (Шевч., II, 1963, 182); — Сходи хоч весь улус — ніде

не знайдеш ти такого килима (Тулуб, Людолови, I, 1957, 394); Ширинська орда вийшла з зимових улусів і вчинила наїзд на сторожові курені та прикордонні села (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 278).

2. іст. Володіння монгольського хана на території Центральної Азії і Східної Європи. Після смерті Чингіс-хана його держава розпалась на кілька великих володінь, або улусів, які були поділені між його синами та внуками (Іст. СРСР, I, 1957, 70).

3. Адміністративно-територіальна одиниця Якутії, що існувала до 1926 р. і відповідала району. Улус — це район в Якутії — республіці, що займає великі простори далекої півночі (Трубл., Крила., 1947, 60).

УЛУСНИЙ, а, е. Прикм. до улус. В Улалайському улусі йде засідання улусної ради разом із мисливським активом (Трубл., Крила., 1947, 60).

УЛУЧАТИ див. влучати.

УЛУЧИТИ див. влучати.

УЛЮБИТИ див. улюбляти.

УЛЮБИТИСЯ див. улюблятися.

УЛЮБЛЕНЕЦЬ, вця, ч. Той, кого дуже люблять, цінують. [Ю да:] Учитель мав улюбленців між нами, — Ми, зуби зціпивши, їм догоджали, Щоб приподобитись йому хоч тим (Л. Укр., III, 1952, 140); Щоб Тарас менше був на очах лихої мачухи, батько часто брав свого улюбленця «чумакувати» (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 10); З перших днів перебування в загоні Гриць став улюбленцем усіх партизанів (Збан., Ліс. красуня, 1955, 118); Панський улюбленець, він [орел] щодня одержував з ласки пані Софії щедрий раціон — живу, взятую з отари вівцю (Гончар, II, 1959, 31); Міноносець став його улюбленцем. Михайлові навіть шкода було, що настане хвилина і доведеться розпрощатися з оцим гарним, напрочуд динамічним кораблем (Собко, Шлях., 1948, 5).

◇ Улюбленець дблі (фортуні і т. ін.): а) щаслива в житті людина; б) людина, щедро обдарована природою.

УЛЮБЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до улюбити. Чолом тобі [Лесе Українко], улюблена в народі, Як люблені борці лиш і співці! (Рильський, Зим. записи, 1964, 55); Для них [учнів] це улюблене їхньою вчителькою «тощо» було, мов пароль, мов заклик до веселощів (Гончар, Тронка, 1963, 38); Мій жених (як величає його Катря) — тип, улюблений сількорами (Кач., II, 1958, 48); Дуже давній улюблений народом вид озеленення громадських територій — обсаджування деревами вулиць та шляхів (Озелен. колг. села, 1955, 10).

2. у знач. прикм. Який викликає почуття любові, користується любов'ю. Про давніх своїх знайомих Обринських і саму колишню улюблену дівчину чув я від хвилі розлуки небагато (Коб., III, 1956, 88); — Ти для мене тепер не лише улюблений поет, ти мені рідний, як батьківщина... (Тулуб, В степу., 1964, 489); Вранці діти, йдучи до школи, тримали в рученнях букетики синіх пролісків та рожевого рясту, щоб піднести їх улюбленим вчителям (Шиян, Балайда, 1957, 60); // Якому віддають перевагу, який подобається більше, ніж інші. В майбутньому — в широкому різноманітному репертуарі Панаса Саксаганського улюбленими ролями стануть образи простих людей (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 32); Юра горлає свою улюблену пісню (Смолич, II, 1958, 12); Стояла спека. І ми вирішили знову йти в ліс до свого улюбленого місця на річці (Досв., Вибр., 1959, 56).

3. у знач. ім. улюблений, ного, ч., рідко. Той, кого дуже люблять; коханий. Вона бачила Ольгу.. на таємних сходинах з улюбленим (Фр., II, 1950, 317).

УЛЮБЛЕНИК, а, ч., рідко. 1. Те саме, що улюбленець. Дитячі літа мої пройшли дуже щасливо: першак —

я був улюблеником у сім'ї (Коцюб., III, 1956, 232); *Ось уже два дні, як не був онучок у бабусі і вона так скупилася за ним, що, здається, вічність не бачила свого улюбленика* (Шиян, Переможці, 1950, 250).

2. *зневажл.* Той, хто користується чияюсь любов'ю, заступництвом на шкоду іншим. *Оточив [пан Гердлічка] себе цілою гвардією пушкарів, в кожному селі понаставив нових катюг, а в сусідні Стебни отаманом пушкарським настановив праву свою руку, головного свого помічника і улюбленика — Юру Павличчука Тихонюкового!* (Хотк., II, 1966, 95).

УЛЮБЛЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до улюбленець. Він був радий, що має з ким поговорити про свою улюбленицю [дочку] (Коцюб., I, 1955, 318); *Ляна була улюбленицею всього дитячого будинку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 315); *У період найвищого розквіту свого таланту Оксана Петрусенко була зіркою першої величини на українському солов'їному небосхилі, стала всенародною улюбленицею* (Вітч., 7, 1970, 188).

УЛЮБЛЕНКА, и, ж. Жін. до улюбленик. *Назліх-нум зненавиділа Настю. Тепер вона не помічала нещодавню улюбленку* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 239).

УЛЮБЛЕНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до улюбленик 1. *Бабуся не знав вже, чим свого коханого улюбленчика шанувати* (Барв., Опов., 1902, 502).

УЛЮБЛИВИЙ (ВЛЮБЛИВИЙ), а, е, розм. Який легко, швидко закохується. *Непокоїла [Деміда] ота клята щербинка [між зубами], яка аж промовляла, що дівчина вийшла з влюбливого роду* (Стельмах, I, 1962, 302).

УЛЮБЛИВІСТЬ (ВЛЮБЛИВІСТЬ), вості, ж., розм. Властивість за знач. улюбливий.

УЛЮБЛЯТИ (ВЛЮБЛЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УЛЮБІТИ (ВЛЮБІТИ)**, улюблю, улюблеш; *мн.* улюблять; *док.*, *перех.*, *розм.* Любити, кохати. *Пригадалася знов і така, що любила, та ніколи не казала [про це], і знов друга, що казала багато, та не дуже влюбляла...* (Вовчок, I, 1955, 379); *Докія за останній час дуже влюбила гарне дівчатко, і дівчинка любила її* (Гр., I, 1963, 342); // *тільки док.* Уподобати. *Вельми влюбили вони прегарну коліс, та давно вже зруйновану й понівечену Волинь* (Барв., Опов., 1902, 28); — *Дав [Б. Хмельницький] нам привілей осягти під город поля, гаї і сіножаті, які самі улюбимо* (П. Куліш, Вибр., 1969, 127); *Почав писати новели. Улюбив їх друкувати в газеті, в якій одразу ставав перед великою аудиторією* (Вас., IV, 1960, 45).

УЛЮБЛЯТИСЯ (ВЛЮБЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, *недок.*, **УЛЮБІТИСЯ (ВЛЮБІТИСЯ)**, улюблюся, улюблешся; *мн.* улюбляться; *док.*, *розм.* Те саме, що закохуватися. *Тікай, Грицю, Марусеньки, Бо в тебе влюбилась — Бо не дурно Марусенька Ворожити вчилася...* (Бор., Тв., 1957, 92); — *Я пам'ятаю, як у свою кріпачку.. так улюбився, що задумував женитись* (Мирний, III, 1954, 269).

УЛЮЛЮ, виг. 1. Крик мисливців при цькуванні звіра собаками.

2. Глумливий вигук.

УЛЮЛЮКАННЯ, я, с., *розм.* Дія за знач. улюлюкати і звуки, утворювані цією дією. *Лісом біжить сполохана дика коза. Здалеку чути улюлюкання і гавкіт панських псів* (Цюпа, Назустріч., 1958, 84); *Перший раз він таки добрий десяток лежебоків назбирав по хатах і привіз їх на поле. Кажуть, там їх зустріли з улюлюканням і свистом* (Кучер, Прощай., 1957, 390).

УЛЮЛЮКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* 1. Нацьковуючи собак на звіра, кричати «улюлю»; // *рідко.* Нацьковуючи собак на людину, кричати «улюлю». *Лукія з жахом дивилась на великого сірого пса, який перший підскочив до парубка. За ним мчала вся собача зграя, а*

зграду біг Сашка, дико улюлюкаючи (Донч., III, 1956, 51).

2. Глумливо вигукувати що-небудь.

УЛЯГАННЯ (ВЛЯГАННЯ), я, с. Дія за знач. улягати¹. — *А ми вже й чекаємо,— озвався [Кошовий], вирізнивши в темряві показний силует Перехреста з помітним уляганням на поранену ногу* (Ле, В снопі., 1960, 23).

УЛЯГАТИ¹ (ВЛЯГАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЛЯГТИ (ВЛЯГТИ)**, уляжу, уляжеш; *мин. ч.* уліг, улягла, лб; *док. 1. діал.* Підкорятися, піддаватися кому-, чому-небудь. *Він легко улягав усякому проявові енергійної [енергійної] волі* (Фр., III, 1950, 75); *Дехто з наших перекладачів, особливо з мов далеких, так улягає оригіналові, що виходить не поетичний переклад, а підрядковий* (Рильський, IX, 1962, 56); *Вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Парасинка улягла її майже розпучливим мольбам, що виходила за нього* (Коб., II, 1956, 19).

2. *перев. недок.*, у сполуч. із сл. н о г а, *рідко.* Припадати на ногу; накульгувати. *Поруч з ним ішов Карпо, влягаючи на одну ногу* (Мирний, I, 1954, 261); *Агроном підвівся і теж пішов у ті дверці, що й дівчата, злегка улягаючи на ліву ногу* (Ле, В снопі., 1960, 191).

УЛЯГАТИ² (ВЛЯГАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УЛЯГТИ (ВЛЯГТИ)**, уляжу, уляжеш, *док.*, *рідко.* Дуже швидко бігти. — *Чую — завзялися мої цуцики на щось, та ще добре так улягають.— Невже,— думаю,— звіра якого підняли?* (Хотк., I, 1966, 89).

УЛЯГАТИСЯ (ВЛЯГАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УЛЯГТИСЯ (ВЛЯГТИСЯ)**, уляжуся, уляжешся; *мин. ч.* улігся, уляглася, лбся; *док. 1.* Лягати, влаштуватися для сну, відпочинку і т. ін. *Мати й дочка уляглися поруч на полу й тихо зашепотіли про щось між собою* (Вас., I, 1959, 200); *Я взяв Рекса за ремінець, наказав йому лежати спокійно, і Рекс слухняно влігся на траву* (Збан., Мор. чайка, 1959, 166); *У порівн. *Курява і дим клубочились над станцією, наче зловісна хмара. Окремі її частини важко перевалювались, немовби улягаючись зручніше, і повільно осідали* (Голов., Тополя., 1965, 221).

2. Розташовуватися, поміщатися яким-небудь чином (про предмети). *Бочку добре струшують, щоб огірки щільно вляглись, прикривають їх останньою третиною прянощів і закупорюють* (Укр. страви, 1957, 407); // *Злягатися, ущільнюватися. Коли зупинилась метіль, трохи потепліло і сніг улігся, то ми вилазили на хату аж до димаря і звідти спускались на саночках* (Збірник про Кроп., 1955, 19); *Прибиті дощем і притоптані війною борозни майже зовсім уляглися* (Голов., Тополя., 1965, 10); // *Переставати висіти в повітрі, осідати* (про куряву, пил і т. ін.). *Курява на вулицях вляглась* (Н.-Лев., IV, 1956, 276); *Стовпи пилуги [у залі] ще не вляглися* (Ле, Міжгір'я, 1953, 257); // *у що, перен.* Мати ту чи іншу форму вираження, відповідаючи чомусь. *Вона, Яринка, ніколи не дослухається чийсь думки. Мабуть, тому, що мав власну. Її не бентежить, що та думка часом не влягається в звичну, прийнятну всіма мірку* (Мушк., Серце., 1962, 75); *Помиляється теорія, яка свідчила, буцімто всі українські пісні влягаються в один лад* (Літ. Укр., 25.VI 1968, 2).

3. *перен.* Ставати менш сильним, стихати, припинятися (про явища природи). *Ось став вітер ущухати, і хвилі трохи уляглись* (Котл., I, 1952, 159); *М'який лапастий сніг не переставав падати, але вчорашня хуртовина вляглась* (Мик., II, 1957, 289); *Вітер улігся* (Тют., Вир, 1964, 470); // *Слабшати, зникати* (про рух), *зати-*

хати (про звуки). *Досвітня метушня по дворах та вулицях вже вляглася* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 109); *Стрілянина зовсім уляглася, запала тиша* (Баш, Надія, 1960, 345); // *Проходити, минати* (про почуття і т. ін.). *Заспокоюється серце, дівоча туга влягається*, — Катерина сміється вже з своїх страхів (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 51); *Збудження Сенькове влягалось, рум'янець з обличчя почав сходити* (Коз., Блискавка, 1962, 213); *Пристрасті в нас уляглись* (Фр., XIII, 1954, 306); *Хай посердиться чоловік, злість перекипить, вляжеться, тоді він сам заговорить* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 443).

УЛЯГТИ¹ див. улягати¹.

УЛЯГТИ² див. улягати².

УЛЯГТИСЯ див. улягатися.

УЛЯПАТИ (ВЛЯПАТИ), аю, аєш, док., перех., розм. Забризкати, обляпати що-небудь.

УЛЯПАТИСЯ (ВЛЯПАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Забризкатися, обляпатися чим-небудь.

УЛЬТИМАТИВНИЙ, а, е. Який має характер ультиматуму; категоричний. [Б а л т і є ц ь:] *Наша делегація у Бресті відповіла...: «...ми негайно підписуємо подану нам ультимативну угоду...»* (Корн., I, 1955, 59).

УЛЬТИМАТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ультимативний.

УЛЬТИМАТИВНО. Присл. до ультимативний. *За умовами Брестського миру Німеччина ультимативно вимагала від Радянського уряду повернення Чорноморської ескадри з Новоросійська в Севастополь* (Іст. укр. літ., II, 1956, 558).

УЛЬТИМАТИЗМ, у, ч. Лівоопортуністична течія, різновид одзовізму, яка утворилася в РСДРП у період столипінської реакції. *Політично ультиматизм тепер нічим не відрізняється від одзовізму і лише вносить ще більшу плутанину і розбрід прикритим характером свого одзовізму* (Ленін, 19, 1971, 35).

УЛЬТИМАТИСТ, а, ч. Прибічник, послідовник ультиматизму. *Віддаючи належне в цілому правильній оцінці творчості В. Стефаника в ранній статті Г. Алексинського (в основі своїй марксистській), водночас не можна забувати, що незабаром після поразки революції 1905—1907 років, з настанням епохи реакції останній сповз на позиції одзовістів, ультиматистів, богошукачів* (Рад. літ-во, 5, 1971, 61).

УЛЬТИМАТИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ультиматист і ультиматизм.

УЛЬТИМАТУМ, у, ч. 1. У міжнародних відносинах або при воєнних діях — категорична вимога, невиконання якої загрожує розривом дипломатичних відносин, застосуванням сили і т. ін. *Уряд Австро-Угорщини напав на сербському урядові ультиматум, включивши в нього.. такі принизливі вимоги, які Сербія напевне повинна була відхилити* (Нова іст., 1957, 143); *Радянське командування, щоб уникнути непотрібного кровопролиття, поставило оточеним [німецько-фашистським] військам ультиматум — скласти зброю* (Ком. Укр., 2, 1969, 67).

2. Взагалі якась категорична вимога, що супроводжується погрозою. — *Ви помиляєтесь, Михайле Амадейовичу, — відповів я на ультиматум завуча. — Є ще третій вихід.. Покажемо райвно ту цифру успішності, яка в нас є* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 238).

УЛЬТРА... Перша частина складних слів, що означає: який знаходиться поза межами; найбільший, крайній або гранично, дуже, надзвичайно, напр.: у л ь т р а к у с т і ч н и й, у л ь т р а і м п е р і а л і з м, у л ь т р а л і в и й, у л ь т р а м о д е р н и й, у л ь т р а м о б д н и й, у л ь т р а п р а в и й, у л ь т р а р е а к ц і й н и й, у л ь т р а ф і л ь т р, у л ь т р а ф і л ь т р а ц і я, у л ь т р а ц е н т р и ф у г а і т. ін.

УЛЬТРА, невідм., ч. і ж., розм. Про людину, групу людей, які дотримуються крайніх політичних поглядів (перев. реакційних); про партію крайнього реакційного напрямку.

УЛЬТРАВИСОКИЙ, а, е, спец. Дуже високий. *Одним з перших в країні інститут [кліматології] почав вивчати механізм дії електричного поля ультрависокої частоти* (Наука.., 1, 1957, 14).

УЛЬТРАЗВУК, у, ч. Звук, який створюється коливаннями дуже високої частоти і не сприймається вухом людини. *Ультразвук народжується з коливань, частіших, ніж 20 000 на секунду* (Знання.., 5, 1968, 14); *Область застосування ультразвуку в різних галузях промисловості надзвичайно широка* (Рад. Укр., 27.I 1965, 3).

УЛЬТРАЗВУКОВИЙ, а, е. Прикм. до ультразвук. *Ультразвукові коливання, тобто нечутні звуки, існують в природі так само, як і чутні* (Наука.., 11, 1956, 19); // *Який ґрунтується на застосуванні ультразвуку. Ультразвукова діагностика; Ультразвуковий локатор; Ультразвукова терапія.*

УЛЬТРАКОРОТКИЙ, а, е, спец. Дуже короткий. *Ультракороткі хвилі застосовуються в телебаченні, радіолокації, радіонавігації, радіозв'язку, місцевому радіомовленні,.. радіотелемеханіці, радіоастрономії тощо* (Наука.., 7, 1957, 7).

УЛЬТРАКОРОТКОХВИЛЬОВИЙ, а, е. В основі якого лежать ультракороткі хвилі. *Ультракороткохвильовий діапазон; Ультракороткохвильове радіомовлення; // Який працює на ультракоротких хвилях. На Землі для зв'язку з космічним кораблем використовувалась спеціальна сітка ультракороткохвильових і короткохвильових наземних пунктів* (Рад. Укр., 9.IX 1961, 4).

УЛЬТРАМАРІН, у, ч. Мінеральна яскраво-синя фарба. *З товченого лазуриту виготовляють найкращий якістю ультрамарин для живопису* (Рад. Укр., 21.II 1965, 3); *Малює [Т. Шевченко] чистими, по-весняному життєрадісними барвами: світлою зеленню,.. нижнім ультрамарином* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 10); **Образно. І скрізь — наскільки вистачило зору — на всіх верхів'ях синь, ультрамарин* (Тич., II, 1957, 154).

УЛЬТРАМАРИНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ультрамарин.

2. Який має колір ультрамарину; яскраво-синій. *До болю глибоко запали У серце втомлене мені Ультрамаринові канали І зламани у них вогні* (Рильський, III, 1961, 226); *Над головою розгорнулось по-осінньому вже густо-синє, ультрамаринове. оксамитове небо* (Коп., Земля.., 1957, 258).

УЛЬТРАМІКРОСКОП, а, ч. Оптичний прилад для виявлення наявності, концентрації та руху найдрібніших часточок, яких не можна побачити за допомогою звичайного світлового мікроскопа.

УЛЬТРАМІКРОСКОПІЧНИЙ, а, е. Такий, якого не видно в звичайний світловий мікроскоп; з розмірами, меншими довжини хвилі видимого світла. *Ультрамікроскопічні часточки; Ультрамікроскопічні процеси; Ультрамікроскопічні дефекти скла.*

УЛЬТРАМОДЕРНІЗМ, у, ч. Модернізм у його крайніх проявах.

УЛЬТРАМОНТАНСТВО, а, с. Релігійно-політичний напрям у католицизмі, прихильники якого відстоюють ідею необмеженої верховної влади папи римського і його право втручання в світські справи будь-якої держави.

УЛЬТРАСУЧАСНИЙ, а, е. Який відповідає вимогам, смакам найостаннішого часу. *В 20-ті роки вільний вірш користувався симпатіями ряду українських поетів як форма нібито ультрасучасна і новаторська* (Поезія.., 1956, 233); *Центр бразильської столиці Бразіліа.. яв-*

ляє собою комплекс ультрасучасних будинків (Роб. газ., 4.XII 1974, 3).

УЛЬТРАСУЧАСНІСТЬ, ності, ж. Відповідність ви-могам, смакам найостаннішого часу.

УЛЬТРАФІОЛЕТОВИЙ, а, е. Пов'язаний з ультрафіолетовим промінням (див. ультрафіолетове проміння). Ультрафіолетова лампа; Ультрафіолетова мікроскопія; Ультрафіолетове опромінення; Ультрафіолетова радіація.

Ультрафіолетове проміння — невидиме для ока людини електромагнітне проміння, яке в спектрі міститься між фіолетовим і рентгенівським промінням.

УМ, а, ч. Те саме, що **розум**. Роботящим умам, Роботящим рукам Перелогі орать, Думать, сіять, не ждять І посіяне жать Роботящим рукам (Шевч., II, 1963, 386); Висока ідейність і глибока народність нашої літератури — от що вабить до себе чесні серця та світлі уми на світі (Рильський, IX, 1962, 15); Соціалізм, про який мріяли кращі уми людства і немину-чість якого провістили основоположники марксизму, став у нашій країні реальною дійсністю (Ком. Укр., 3, 1965, 25).

◇ **Брати на ум** див. брати; **Виживати (віжити)** з ума — те саме, що **Виживати (віжити)** з розуму (див. виживати). Люди не звертали уваги на ті Уласові речі. — Старий став — з ума вижив... (Мирний, IV, 1955, 230); Як не кричав Софрон, Митрич таки переконав людей, що.. треба заходжуватись біля перебудови, а Софрон уже вижив із ума (Панч, II, 1956, 77); **Добирати (добрати)** ума див. добирати; **Доводити (довести)** до ума див. доводити; **Заднім умом жити** див. задній; **Звihnутий умом (з ума)** див. звihnений; **Звihnутися умом (з ума)** див. звihnутися; **Звiдити (звесті)** з ума див. звiдити; **З ума не схiдити (не йти і т. ін.)** — те саме, що **Не схiдити (не вихiдити, не йти і т. ін.)** з думки (див. думка). Мені він усе з ума не сходить, все перед очима (Мирний, I, 1954, 81); Дівчина з ума не йде. Перебув день Кармель з своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше (Вовчок, I, 1955, 353); **Набиратися (набратися)** ума (уму-ро-зуму) — те саме, що **Набиратися (набратися)** розуму (уму-ро-зуму) (див. набиратися). — Хлопцеві найкраще молодому Ума набратися, потершись між людьми (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 104); — Нам треба хати-читальні, щоб попівський дурман розвіювати, уму-розуму набиратися (Речм., Весн. грози, 1961, 201); Читати Горького, слухати Горького — уму-розуму набиратися! (Ком. Укр., 3, 1968, 80); **Навiдити (навести)** на ум див. навiдити; **Навчати (вчити, навчити)** уму-ро-зуму — учити поводитися, діяти розумно, відповідно до усталених правил, звичаїв. Хіверя з серця почала Наталю бити — уму-розуму вчити (Григ., Вибр., 1959, 113); — Може й навчать його [Юрка] там уму-розуму (Козл., Ю. Крук, 1957, 412); На умі — на думці, у думках. — Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередує, чи сердиться? (Н.-Лев., VI, 1966, 19); [О д а р к а:] У тебе щоразу сміх та глум на умі, а в нього праця — і за те я його люблю! (Кроп., I, 1958, 74); — Я, Семене, людина проста. У мене що на умі, те й на язиці. Може, це й не подобається кому, я не знаю (Хотк., I, 1966, 123); — Оце ж такі тепер учениці пішли. Екзамени заходять, а їй хоч би що, дівування вже на умі... (Гончар, Тронка, 1963, 18); На ум класти — запам'ятовувати або усвідомлювати що-небудь. Хто величається і других зневажає, Нехай про Дуба казочку читає, На ум собі кладе: Наука в ліс не заведе (Гл., Вибр., 1957, 203); **Не вiшого (твoгi, йoгi і т. ін.) ума діло** див. діло; **Не йде на ум:** а) немає бажання думати про що-небудь, робити щось,

займатися чимось. Не йде на ум ні їда, ні вода, що перед очима біда! (Кв.-Осн., II, 1956, 203); б) не засвоюється, не запам'ятовується, не сприймається щось; [Не] при [своєму] умі — те саме, що [Не] при [своєму] розумі (див. розум). Хорувала вона тяжко тижнів із три. Якось господь помилував, вернув здоров'я, та розум не вернувся! Така вона стала, якась не при умі (Вовчок, I, 1955, 84); Завданням його життя було — знайти якусь комору, аби розбагатіти відразу. І коли він був при своїм умі, то тільки й говорив, що про всякі комори, схованки, печери з грошиками і т. ін. (Хотк., II, 1966, 163); **Неспiвна (не пiвно) ума** — те саме, що **Неспiвна розуму** (див. неспiвна). — Хіба ж ти не помітив по ній, що вона й здавну навіжена була?.. — І справді, — захопився пан за те слово, — не повно в неї ума було! (Вовчок, I, 1955, 130); **Прикидати (прикинути)** в умі див. прикидати; **Приходити на ум** див. приходити; **Рішати (рішити)** ума див. рішати; **Своїм (чужім) умом жити** — те саме, що **Своїм (чужім) розумом жити** (див. розум). — Оце накрутив, — промовив Кулигей унівогоса, прочитавши Куликів меморандум. — І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? Кулик несподівано образився: — Своїм умом живу (Гончар, II, 1959, 55); Собі на умі хто — хтось хитрий, потайний, не відкриває своїх думок, намірів. Він показав себе ще в студентські роки: користувався репутацією хитрої прогнози, людини собі на умі... (Бойч., Молодість, 1949, 201); **Спадати (спіати, спливати, сплисті, спливті, східити, збресті)** на ум — з'являтися на думці, у думках. От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрече, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... (Кв.-Осн., II, 1956, 42); Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі (Н.-Лев., VI, 1966, 97); **Схiдити (зійти)** з ума див. схiдити; **Тримати в умі** див. тримати; **Узяти на ум** див. узяти; **Узятися за ум** — те саме, що **Узятися за розум** (див. розум); **Ума вивідувати (вівідати)** у кого, заст. — намагатися дізнатися про чиїсь потаємні думки, наміри, одержати якісь відомості і т. ін. Про це все удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума: чи не виявила мені чого наймишка (Барв., Опов., 1902, 388); **Ума не зібрати; Ума не прикласти:** а) не дати собі ради, не могли вирішити щось. Радились люди, .. що їм у такій біді робити? Радяться і ума не зберуть (Кв.-Осн., II, 1956, 125); Чужу біду руками розведу, а до своєї ума не прикладу (Укр. присл., 1963, 43); б) не могли здогадатися, зрозуміти; **Ума палата** див. палата; **Ум відстарів** див. відстаріти; **Ум за розум заходить (зайшов)** у кого — втрачається здатність розумно, тверезо мислити, діяти. — В мене вже аж ум за розум заходить од високих нематеріальних любовців (Н.-Лев., IV, 1956, 234); **Умом знiсити (звесті)** див. знiсити.

УМА́ЗАНІЙ¹ (ВМА́ЗАНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ума́зати¹**. Усміх осяйнув умазане в сажу чорне обличчя Панькове (Гр., I, 1963, 369).

УМА́ЗАНІЙ² див. **вма́заний¹**.

УМА́ЗАТИ¹ див. **ума́зувати¹**.

УМА́ЗАТИ² див. **вма́зувати¹**.

УМА́ЗАТИСЯ див. **ума́зуватися¹**.

УМА́ЗУВАННЯ¹ (ВМА́ЗУВАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. **ума́зувати¹**.

УМА́ЗУВАННЯ² див. **вма́зування¹**.

УМА́ЗУВАТИ¹ (ВМА́ЗУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УМА́ЗАТИ (ВМА́ЗАТИ)**, ума́жу, ума́жеш, *док.*, *перех.*, розм. Забруднювати або намазувати щось чим-небудь. — Ох! Чом не звір я, чом не лвиця [левиця]? Чом не скажена я вовчиця? Щоб мні [мені] Рутульців розідрать: Щоб серце вирвать з требухой [тельбухами], Умазать

морду їм мазкою, Щоб маслаки їх посмоктать (Котл., I, 1952, 233); А лисичка тим часом ускочила в одну хату, — нікого нема, хазяйка.. діжу немішану покинула. Вона умазала голову в тісто — та в поле... (Укр.. казки, легенди.., 1957, 32).

УМА́ЗУВАТИ ² див. **вма́зувати** ¹.

УМА́ЗУВАТИСЯ ¹ (**ВМА́ЗУВАТИСЯ**), уюся, уєшся, *недок.*, **УМА́ЗАТИСЯ** (**ВМА́ЗАТИСЯ**), ума́жуся, ума́жешся, *док.*, *розм.* Забруднюватися або намазуватися чим-небудь. *Круг нього з співчуттям гомоніли: — Добрий жупан. — Шкода було б, якби умазався в кров* (Коцюб., II, 1955, 103).

УМА́ЗУВАТИСЯ ² див. **вма́зуватися** ¹.

УМА́ІТИ див. **ума́ювати**.

УМА́ЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **ума́літи** і стан за знач. **ума́літися**.

УМА́ЛИТИ див. **ума́ляти**.

УМА́ЛИТИСЯ див. **ума́лятися**.

УМА́ЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **ума́лювати** і стан за знач. **ума́люватися**.

УМА́ЛЮВАТИ див. **ума́ляти**.

УМА́ЛЮВАТИСЯ див. **ума́лятися**.

УМА́ЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **ума́ляти** і стан за знач. **ума́лятися**.

УМА́ЛЯТИ, яю, яєш і **УМА́ЛЮВАТИ**, юю, юєш, *недок.*, **УМА́ЛИТИ**, а́лю, а́ліш, *док.*, *перех.*, *рідко.* Зменшувати. *Умалити вину; // Укорочувати (вік, життя). От тобі наука, не ходи надвір без дрюка, — свиня звалить і віку умалить* (Номис, 1864, № 7094).

УМА́ЛЯТИСЯ, яюся, яєшся і **УМА́ЛЮВАТИСЯ**, ююся, юєшся, *недок.*, **УМА́ЛИТИСЯ**, а́люся, а́лішся, *док.*, *рідко.* Зменшуватися. *Умалилося щирх серед людської громади* (Сл. Гр.); *Образно. *Македонські Філіппи від братньої крові змокріють. В водах Сікульського моря умалиться славе наймення* (Зеров, Вибр., 1966, 330); // *Дрібнішати, ставати худішим, меншим. Боже мій! як та краса скоро злиняла!.. Умалилась Устя, голос змінився і сама змарніла...* (Барв., Опов., 1902, 513).

УМА́СТИТИ див. **ума́щувати**.

УМА́СТИТИСЯ див. **ума́щуватися**.

УМА́Х (**ВМА́Х**), присл., діал. Вмить. *Одежу всю цвітну порвала [Лавинія], А чорну к цері прибирала, Мов галка нарядилась вмах* (Котл., I, 1952, 290).

УМА́ЩЕНИЙ (**ВМА́ЩЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ума́стити**.

УМА́ЩУВАТИ (**ВМА́ЩУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМА́СТИТИ** (**ВМА́СТИТИ**), ащ́у, а́стиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Замазувати або натирати чим-небудь масним, жирним; // Взагалі забруднювати чимось. *Дурна Мишка [собака] наче зраділа такій перспективі. Скакала йому на ногу і умастила землею штани* (Коцюб., II, 1955, 394); — *Сорочки у дьоготь не вмасти* (Донч., VI, 1957, 254).

УМА́ЩУВАТИСЯ (**ВМА́ЩУВАТИСЯ**), уюся, уєшся, *недок.*, **УМА́СТИТИСЯ** (**ВМА́СТИТИСЯ**), ащ́уся, а́стишся, *док.*, *розм.* Замазуватися або натиратися чим-небудь масним, жирним. *Умаститися олією; // Взагалі забруднюватися чимось. — Підходь-но сюди! Не вмастишся глиною!* (Бажан, II, 1947, 54).

УМА́ЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УМА́ІТИ**, а́ю, а́іш, *док.*, *перех.*, діал. Прикрашати квітами, зіллям. [Л у к а ш:] *А ще он як ума́їла [Мавка] квітками попідвіконню — любо подивитись!* (Л. Укр., III, 1952, 225); *Скатеркою стіл накрив [Бассім], Ума́їв його квітками, І заставив тарілками* (Фр., XII, 1953, 406).

УМБРА, и, ж. Природна мінеральна речовина коричневого, червонувато-коричневого або зеленувато-коричневого кольору, яку використовують для виготовлення фарб; // Фарба такого кольору.

УМГУ́, виг. 1. Уживається для вираження ствердження чого-небудь. *Провела [Юля] руками по щоках, стурбовано запитала: — Я червона? — Умгу* (Тют., Вир, 1964, 246).

2. Уживається для вираження сумніву, недовір'я, невпевненості і т. ін. — *Умгу! — промимрив боярин. — А чи доводилося вам, панове посланці, раніш бувати у його величності на прийомах, чи чували вже монаршу розмову...* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 98).

УМЕБЛЮВАННЯ (**ВМЕБЛЮВАННЯ**), я, с. 1. Дія за знач. **умеблювати**.

2. Меблі, якими обставлене приміщення. *Найняв [приїжджий] дві кімнати з умеблюванням для себе й своєї жінки* (Коб., III, 1956, 343); *В кабінеті було прохолодно, приємно.. Умеблювання кабінету було просте, але вигідне* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 255); *Простий селянський стіл, ослін, піл, два триногих стільці — ото й все умеблювання більш ніж скромної резиденції кошового* (Добр., Очак. розмир, 1965, 263).

УМЕБЛЮВАТИ (**ВМЕБЛЮВАТИ**), юю, юєш, *док.*, *перех.* Обставити меблями (приміщення). *Умеблював [однопольчанин] квартиру — дай боже кожному!* (Панч, На калин. мості, 1965, 116).

УМЕБЛЮВАНИЙ (**ВМЕБЛЮВАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **умеблювати**. *Він ходив по умеблюванім із великим смаком кабінеті* (Фр., V, 1951, 99); *Помешкання Мержинського в Мінську. Середня, бідно умебльована кімната* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 30).

УМЕНТ див. **вмент**.

УМЕНШАТИ (**ВМЕНШАТИ**), а́ю, а́єш і **УМЕНШУВАТИ** (**ВМЕНШУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМЕНШИТИ** (**ВМЕНШИТИ**), шу, шиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що **зменшувати**. — *Влітку.. я часом за день нажебраю два або й три карбованці. Взимку буває в кишені та торбі багато менше. Але загалом маю, не вменшай, боже, добрі заробітки* (Н.-Лев., IV, 1956, 308); // *Укорочувати. Не співайте, півниченьки, Не вменшайте ночі, Бо ще ж мої не виспались Каренькії очі!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 331).

УМЕНШАТИСЯ (**ВМЕНШАТИСЯ**), а́ється і **УМЕНШУВАТИСЯ** (**ВМЕНШУВАТИСЯ**), ується, *недок.*, **УМЕНШИТИСЯ** (**ВМЕНШИТИСЯ**), и́ться, *док.*, *розм.* Те саме, що **зменшуватися** 1. *Темрява почала вменшатися і праліс починав рідшати* (Фр., II, 1950, 95); *Наче вменився їй жах і страх; вона пильніш подивилась округи* (Вовчок, I, 1955, 325).

УМЕНШЕННЯ (**ВМЕНШЕННЯ**), я, с., *розм.* Дія за знач. **уменшити** і стан за знач. **уменшитися**.

УМЕНШИТИ див. **уменшати**.

УМЕНШИТИСЯ див. **уменшатися**.

УМЕНШУВАТИ див. **уменшати**.

УМЕНШУВАТИСЯ див. **уменшатися**.

УМЕРЕ́ЖАТИ ¹ див. **умере́жувати** ¹.

УМЕРЕ́ЖАТИ ² див. **вмере́жувати** ¹.

УМЕРЕ́ЖИТИ див. **вмере́жувати** ¹.

УМЕРЕ́ЖУВАТИ ¹ (**ВМЕРЕ́ЖУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМЕРЕ́ЖАТИ** (**ВМЕРЕ́ЖАТИ**), жу, жиш, *док.*, *перех.* 1. Вишивати мережку або мережкою; прикрашати візерунком.

2. *перен.*, *розм.* Їсти із смаком, жадібно, багато; уминати. *Сім пирогів умережу та ляжу — полежу* (Сл. Гр.).

УМЕРЕ́ЖУВАТИ ² див. **вмере́жувати** ¹.

УМЕРЗА́ТИ див. **вмерза́ти**.

УМЕРЗЛИЙ див. **вмерзлий**.

УМЕРЗНУТИ див. **вмерзати**.

УМЕ́РЛИЙ (**ВМЕ́РЛИЙ**), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **умерти**. *Близько ліжка своєї умерлої неньки І дівчатко й хлоп'ятчко, дітки маленькі, Усміхаючись, спали в колісці удвох. Мати, чуючи смерть, їх укрила обох*

(Л. Укр., IV, 1954, 265); // у знач. ім. **умерлий**, лого, ч. Небіжчик, покійник. *Мов із тісної домовини На той остатній страшний суд Мертвці [мерці] за правдою встають. То не вмерлі, не убиті, Не суда просити! Ні, то люди, живі люди, В кайдани залиті* (Шевч., I, 1963, 241); *Тремтячими від нервового напруження руками почав [Марусяк] стягати з умерлого ремінь* (Хотк., II, 1966, 291); *У порівн. *Микола Прач ішов селом, мов сновида, а жінка йшла за ним, ридаючи та заводячи, мов за вмерлим* (Фр., I, 1955, 363).

Ні живий ні вмерлий, рідко — те саме, що **Ні живий ні мертвий** (див. **живий**). — *Жінка в плач, діти в плач, а я став ні живий ні вмерлий* (Март., Тв., 1954, 67).

УМЕРТВІТИ див. **умертвліти**.

УМЕРТВІННЯ (ВМЕРТВІННЯ), я, с. Дія за знач. **умертвіти**. *Принижене становище жінок [у скіфів] підкреслюється існуванням жорстокого звичаю насильственого умертвіння жінки в разі смерті чоловіка* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 151).

УМЕРТВЛЕНИЙ (ВМЕРТВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **умертвіти**.

УМЕРТВЛЯТИ (ВМЕРТВЛЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УМЕРТВІТИ (ВМЕРТВІТИ)**, влю, віш; *мн.* умертвлять; *док.*, *перех.* 1. Позбавляти життя, убивати. *Час від часу.. Когось одного з тих, хто жив у домі, Своім отруйним зубом умертвляла [гадюка]* (Фр., XI, 1952, 335); *Хто він [Коломійцев з «Останніх» М. Горького]?.. Садист і цинік, він тиранить дружину, дітей, повільно умертвляє брата, поширює довкола себе відворотний сморід гниття і смерті* (З глибин душі, 1959, 60); *Допитував [Острозький] у Радзівілла, чи не умертвили драгуни заарештованої вчора жінки* (Ле, Наливайко, 1957, 349).

2. *перен.* Припиняти розвиток чого-небудь; придушувати, ослаблювати вияв чогось. *До суперечок між течіями [в літературі] треба підходити з одним критерієм: наскільки та чи інша форма передає зміст;.. чи жива вона й еластична, щоб не вмертвити творчої думки митця* (Еллан, II, 1958, 72).

УМЕРТИ див. **умирати**.

УМИВАЛЬНИЙ (ВМИВАЛЬНИЙ), а, е. Який служить для вмивання, признач. для вмивання. *Умивальна кімната; Умивальний таз; // у знач. ім. умивальна, вої, ж.* Те саме, що **умивальня** 1.

УМИВАЛЬНИК (ВМИВАЛЬНИК), а, ч. Раковина з крапом або спеціальна висяча посудина з крапом, носиком і т. ін., яка служить для вмивання. *В ній [хаті] два вікна, .. два столи, шафа, комода, умивальник* (Л. Укр., V, 1956, 208); *Висів коло дверей в їдальні.. великий бляшаний умивальник, завжди повний води* (Крот., Сини., 1948, 53); *Люда вмивалася біля мідного позеленілого умивальника, в якому треба було натиснути знизу на чопик, щоб полилася вода* (Перв., Дикий мед, 1963, 452).

УМИВАЛЬНИЦЯ (ВМИВАЛЬНИЦЯ), і, ж. 1. *рідко.* Те саме, що **умивальник**.

2. *заст.* Велика миска, таз для вмивання. *Вода стояла готова у великій скляній умивальниці ще від учорашнього вечора, і Целя з правдивою розкішшю нуряла в ній свої руки, мила лице* (Фр., II, 1950, 289).

УМИВАЛЬНЯ (ВМИВАЛЬНЯ), і, ж. 1. Приміщення, кімната, де вмиваються. — *На горищі стоїть казан з водою, а з казана вода проведена в крани і в пекарні, і в умивальні, і скрізь по дворі* (Н.-Лев., I, 1956, 612); *Прибулий.. оголився до пояса й рушив до умивальні* (Ю. Янов., I, 1958, 535).

2. *заст.* Велика миска, таз для вмивання. *Срібна умивальня.*

УМИВАНИЙ (ВМИВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **умивати**. *Стіл був дощаний.. Старий стіл, не раз окроплений вином, залитий борщем, вмиваний дощами* (Дмит., Обпалені., 1962, 189); *Інші дні вставали по тому. Вмивані росами тихі ранки* (Рибак, Зброя., 1943, 173).

УМИВАННЯ (ВМИВАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **умивати** і **умиватися**. *Треба було довго вмовляти його [Василька], поки він згодився на змивання та на чесання* (Гр., I, 1963, 277); *Раптом великі, холодні од умивання руки лягли йому [Дорі] на груди та ребра і підняли кудись угору* (Коцюб., II, 1955, 373); *З хати, доплітаючи косу, вибігає Настечка, обличчя її свіже од сну і вмивання* (Стельмах, II, 1962, 129).

2. *розм.* Те, чим умиваються. *Уже тобі готове вмивання.*

УМИВАТИ (ВМИВАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УМІТИ (ВМІТИ)**, ію, ієш, *док.*, *перех.* 1. *кого.* Мити кому-небудь обличчя, руки і т. ін. *Циган сей страх не любить води, а ротмістр звелів Олексію щоранку водити його до криниці і добре вмивати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 297); — *І ти вже встав?* — спитала вона, умиваючи Одарочку, котра одвертала своє личко від води, не давала умивати (Мирний, I, 1954, 239); // *що.* Мити кому-небудь або собі (обличчя, руки і т. ін.). *Цариця вмила ноги Іванкові й обтерла рушником* (Три золоті сл., 1968, 180); *Від глиняних стін віяло вологою, дзюркотів потік із чистою джерельною водою. Тимко підійшов до нього, вмив лице* (Тют., Вир, 1964, 217); *Я до струмка серед битви тривожної В ніч приповзу, пересиливши спрагу, Вмию лице від пилуки дорожньої, Двічі ковкну і наповню баклагу* (Мал., I, 1956, 290).

2. *перен.* Змочувати, освіжати вологою (про дощ, росу і т. ін.). *Тільки вітер тихесенько Повіє над ними [могилами], Тільки роси ранесенько Сльозами дрібними Їх умують* (Шевч., I, 1963, 106); *Землю нашу, землю сонцелику Дощі умують молоді* (Нагн., Вибр., 1950, 5).

◇ **Піт умиває (умивав) кого, що** — піт густо вкриває (вкривав) кого-, що-небудь. *Щелепи мені зводить, холодний піт вмиває чоло..* (Коцюб., I, 1955, 418); *Не дрімали, робили ми, Піт обличчя вмивав..* (Рильський, II, 1960, 25); **Умивати (уміти) руки** див. **рука**; **Умивати (уміти) слізьми (сльозами) кого, що** — гірко, невтішно плакати. *Воно [дитя] не знає, Чого наймишка сльозами Його умиває* (Шевч., I, 1963, 314); *Чого свої очі, чого свої милі Вмиваєш гіркими слізьми?* (Стар., Поет. тв., 1958, 28); *Як (мов і т. ін.) вода уміла* див. **вода**.

УМИВАТИСЯ (ВМИВАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УМІТИСЯ (ВМІТИСЯ)**, іюся, ієшся, *док.* 1. Мити собі обличчя, руки і т. ін. *Івась почував голову, узяв нехотя кухоль і почав умиватись* (Мирний, I, 1954, 240); — *Може, умієтесь з дороги? Саранчук подякував і став умиватись* (Головка, II, 1957, 442); — *Вмивайся, вмивайся, хлопче, — квапить мене дід. — Час вести коняку* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 141).

2. *перен.* Змочуватися, освіжатися вологою (дощем, росою і т. ін.). *І все то те, вся країна, Повита красою, Зеленіє, вмивається Дрібною росою* (Шевч., I, 1963, 239); *Опівночі айстри в саду розцвіли.. Умилась росою, вінки одягли* (Олесь, Вибр., 1958, 15).

◇ **Кривавим потом умиватися (умітися) див. кривавий**; **Пасокою умітися див. пасока**; **Умиватися (умітися) потом** — густо вкриватися потом. *Голі до пояса тіла, як чавун, виблискували проти некучого світла, вмиваючись потом* (Ле, Міжгір'я, 1953, 246); — *Гей, налягай [на весла]! Ох, давай, браточки! — важко видихав із себе Фрол Каблуков, умиваючись гарячим потом* (Кучер, Голод, 1961, 224); **Умиватися**

(умітися) слізьми (сльозами, слізками, слізоньками і т. ін.) — гірко, невтішно плакати. — *Будьте ласкаві, будьте милосердні! — благала Горпина, умиваючись сльозами* (Л. Янов., I, 1959, 49); *Не журиться Катерина — Вмиється сльозою, Возьме відра, опівночі Піде за водою* (Шевч., I, 1963, 22); [Дружки, рід і пої з д:] *Пристипи, Марусе, близенько.. Отцю-неньці низенько уклонися, Дрібненькими слізоньками умийся* (Н.-Лев., II, 1956, 432); *Проводжали Лукію баба Федора та пес Ісідор. За селом баба Федора попрощалась, вмила слізьми і, похитуючись, повернулася додому* (Донч., III, 1956, 161); *Умітися кров'ю (мазкою, юшкою і т. ін.) — залитися кров'ю, будучи побитим, пораненим. Підійшов [Василь] до неї, а вона з усього маху як дасть йому по носі — так мазкою і вмився* (Мирний, IV, 1955, 72); *Наркис тільки повів рукою, — і.., вмившись кров'ю, Данило покотився долі* (Смолич, Мир., 1958, 14).

УМИЗГÁТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.*, діал. Упадати, увиватися біля кого-небудь. [Д а н и л о:] *Слухай, ти. Їзано мені, що ти коло гойдалки дуже умизгався біля моєї небоги..* (Кроп., IV, 1959, 276); *Ціла ватага лицарів, магнатів умизгалась біля її ніжок* (Стор., I, 1957, 369).

УМИКА́ННЯ¹, я, с., *етн.*, діал. Дія за знач. **УМИКА́ТИ**¹. На завершення параду іноземним гостям був приготований сюрприз: *джигітування з «умиканням» козаками дівчини-нареченої* (Гончар, II, 1959, 365).

УМИКА́ННЯ² *див. вмика́ння.*

УМИКА́ТИ¹, áю, áєш, *недок.*, **УМИКНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док.* 1. *перех.*, *етн.* Викрадати дівчину, жінку, щоб узяти її за дружину. *Князь Ігор був мудрий і сміливий.. Він судив і карав, коли умикали жону не по любові, коли син не корився батькові, коли муж одного роду убивав мужа іншого роду* (Скл., Святослав, 1959, 52).

2. *неперех.*, діал. Утікати. Ставайте отам, бо тудю вовк умикатиме (Сл. Гр.).

УМИКА́ТИ² *див. вмика́ти.*

УМИКА́ТИСЯ¹, áється, *недок.*, *етн.* Пас. до **УМИКА́ТИ**¹ 1.

УМИКА́ТИСЯ² *див. вмика́тися.*

УМИКНУ́ТИ *див. умика́ти*¹.

УМИ́ЛЕНИЙ (**ВМИ́ЛЕНИЙ**), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **УМИ́ЛИТИ**.

2. у знач. *прикм.* Який дуже спітнів, покрився ніби мильною піною (про коня). *До гетьмана на вмиленому коні підскочив джура* (Ле, Наливайко, 1957, 92).

УМИ́ЛИТИ *див. умілювати.*

УМИЛОСЕРДИТИ (**ВМИЛОСЕРДИТИ**), джу, диш, *док.*, *перех.*, *заст.* Зробити милосердним. — *Чого це ви, Катре, так падкаєтесь, без спочинку? — кажу їй. — Робитиму, робитиму, поки сили.. Може, вгоджу [пані], може, вмилосерджу! Отже, не вгодила й не вмилосердила* (Вовчок, I, 1955, 129).

УМИЛОСЕРДИТИСЯ (**ВМИЛОСЕРДИТИСЯ**), джуся, дишся, *док.*, *заст.* Стати милосердним. *Суддю у пекло не послали, Умилосердились, сказали, Що тим Суддя не злий, Що зовсім був дурний* (Бор., Тв., 1957, 153); — *Умилосердіться над бідними сиротами, — благала стара вісімдесятилітня бабуся* (Ков., Світ., 1960, 61).

УМИЛОСТІВІТИ *див. умилоствіляти.*

УМИЛОСТІВІТИСЯ *див. умилоствілятися.*

УМИЛОСТІВЛЯ́ТИ (**ВМИЛОСТІВЛЯ́ТИ**), я́ю, я́єш, *рідко, недок.*, **УМИЛОСТІВІТИ** (**ВМИЛОСТІВІТИ**), влю, виш; *мн.* умилоствілять; *док.*, *перех.*, *заст.* Робити милостивим. [М и л е в с ь к и й (витягає білета і подає їй):] *Чим маю вмилоствівити розгніване божество?* (Л. Укр., II, 1951, 33).

УМИЛОСТІВЛЯ́ТИСЯ (**ВМИЛОСТІВЛЯ́ТИСЯ**),

я́юся, я́єшся, *рідко, недок.*, **УМИЛОСТІВІТИСЯ** (**ВМИЛОСТІВІТИСЯ**), влюся, вишся; *мн.* умилоствіляться; *док.*, *заст.* Ставати милостивим.

УМИ́ЛЮВАТИ (**ВМИ́ЛЮВАТИ**), юю, юєш, *недок.*, **УМИ́ЛИТИ** (**ВМИ́ЛИТИ**), лю, лиш, *док.*, *перех.* Доводити (коня) до сильного потіння, до появи на шкірі ніби мильної піни. *Умиливши добре коня, і поверта [Прокіп Іванович] до нас вже руссю* (Стор., I, 1957, 184).

УМИНА́ННЯ (**ВМИНА́ННЯ**), я, с. Дія за знач. **УМИНА́ТИ**¹ 1.

УМИНА́ТИ¹ (**ВМИНА́ТИ**), áю, áєш, *недок.*, **УМ'Я́ТИ** (**ВМ'Я́ТИ**) і діал. **УМН'Я́ТИ**, умну́, умне́ш, *док.*, *перех.* 1. Мнучи, робити м'яким. *Ум'яти жменю прядива.*

2. *розм.* Їсти швидко, із смаком, жадібно, багато. *Скоро їжа була готова, і зголоднілий козак почав вечеряти, уминаючи все, що ставили на стіл* (Добр., Очак. розмир, 1965, 186); *Лисиця десь м'яся дістала. Тихесенько прибігла під стіжок — Ум'яла більшенький шматок, А менший у сінце сховала..* (Гл., Вибр., 1951, 11); *Він видудлив молоко, умняв булочку* (Ю. Янов., II, 1954, 113).

◇ За обідві щокі **умина́ти** *див. щокá*; **Умина́є** (**умина́в**, **умина́ють**, **умина́ли** і т. ін.), аж за вухами лящить (лящало) — їсть (їв, їдять, їли і т. ін.) з великим апетитом, жадібно. *Він.. уминав яєшню, аж за вухами лящало* (Мирний, I, 1954, 297); *Діти так уминали пісну траву, що аж за вухами лящало* (Стельмах, I, 1962, 207); **Умина́ти** на всі заставки — їсти з великим апетитом, жадібно. *Мале дівча, повертаючись, навіть усміхнулось, зиркнувши на його і побачивши, що він на всі заставки уминав принесену їжу* (Досв., Гюлле, 1961, 26).

УМИНА́ТИ² *див. вмина́ти*¹.

УМИНА́ТИСЯ¹ (**ВМИНА́ТИСЯ**), áється, *недок.* Пас. до **УМИНА́ТИ**¹.

УМИНА́ТИСЯ² *див. вмина́тися*¹.

УМИРА́ННЯ (**ВМИРА́ННЯ**), я, с. Дія і стан за знач. **УМИРА́ТИ**. Поступова втрата клітинною плазмою здатності до хімічної регенерації є причиною старіння клітинних колоїдів, а з ними — старіння та вмирання організму (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 298); *Жінки ближче стоять до речей остаточних — народжень, умирань* (Загреб., Диво, 1968, 291); *Простягають квіти уостаннє до сонечка розтулені вуста.. Як можу я співати про вмирання, коли життя із нього вироста!* (Сос., Щастя., 1962, 83); *Опалим листом.. вона [осінь] лише намагатиметься скрасити невблаганне вмирання літа* (Ле, Міжгір'я, 1953, 65).

УМИРА́ТИ (**ВМИРА́ТИ**), áю, áєш, *недок.*, **УМЕ́РТИ** (**ВМЕ́РТИ**), умру́, умре́ш, *док.* 1. Переставати жити, існувати; протилежне ж и т и. *Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Вкраїні милій* (Шевч., I, 1963, 354); *Він не хоче вмирати. Він хоче жити* (Коцюб., I, 1955, 367); *Глянув [дід] ще раз на всіх, склав руки на грудях і, проказавши з усмішкою: — Ну, прощайте, вмираю, — тихенько ліг і вмер* (Довж., I, 1958, 67); // за кого — що. *Гинути, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь. — Паллант мій ваш єсть Атаман. За його бийтесь, умирайте, Енеєвих врагів карайте, Еней мій сват, — а ваш Гетьман* (Котл., I, 1952, 210); *Ніколи більш його я не почую! Під Ленінградом у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград* (Рильський, II, 1960, 325); *Вона умерла, як жила, за Батьківщину* (Сос., II, 1958, 276).

◇ **Умер́ти** не своєю смертю *див. свій*; **Умер́ти** своєю смертю *див. свій*; **Умер́ти** смертю хоробрих *див. смерть*; **Умира́ти** від страху́ *див. страх*; **Умира́ти** (**умер́ти**) на пласі́ *див. пла́ха*; **Хоч умри́** — те саме, що **Хоч убий** (*див. убива́ти*). Треба було її заспокоїти, але прокляті

слова! Завжди.. юрбою товпляться на кінчику язика. А тут — хоч умри! (Жур., Нам тоді.., 1968, 96).

2. *перен.* Проходити, закінчуватися; безслідно зникати, пропадати. Умирає зажурене літо. Так прозоро... покора і тиш... (Сос., I, 1957, 226); Бідолашна! Вона забувала, що силою не вернеш почування, коли вже воно вмерло (Гр., I, 1963, 398); Поет не боїться від ворога смерті, Бо вільна пісня не може умерти (Л. Укр., I, 1951, 111).

3. *тільки недок.*, за ким — чим, *перен.*, *розм.* Дуже кохати кого-небудь, любити щось. Так, як він за Настусею, так за ним умирала сусідка Маруся (Барв., Опов., 1902, 449); Хлопець був у селі — Коломийченко, всяк його знав: як ударить «Катюшу», — вмирають дівчата за ним! (Голов., Поезії, 1955, 114).

4. *у сполуч. з прийм. від, з (з о) та ім. сміх, страх, нудьга і т. ін.*, *перен.* Зазнавати того, пройматися тим (великою мірою), що виражає іменник. Вмирала [Гапка] зо сміху. Вона завсіди зазірала крізь дірочку від ключа до тої вузької кімнати, де пересиджував Славко з Бронєю... чула найсердечнішу розмову й сміялася до загибуну (Март., Тв., 1954, 454); Саме тоді була [Уляна] на полі й вмирала від страху, чи не пересічуть австрійці кулеметом її і дядька Семена (Стельмах, II, 1962, 214); — Оце недавно була я в гостях в однієї знайомої.. Я трохи не вмерла з нудьги! (Н.-Лев., VI, 1966, 26); — Оце таке село? Я тут умру від нудьги (Тют., Вир, 1964, 211).

УМИРАЮЧИЙ (ВМИРАЮЧИЙ), а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **умирати**. Серед каховських піщаних кучугур, край ярмарку... вона сиділа над умираючою матір'ю (Гончар, II, 1959, 342); Умираючий промінь сонця падає на березу, кривавить білу кору (Шиян, Переможці, 1950, 145); // у знач. ім. **умираючий**, чого, ч.; **умираюча**, чої, ж. Той (та), хто вмирає. Вмираючий важко закашлявся (Тулуб, В степу.., 1964, 19).

УМИРОТВОРЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **умиротворити**. Умиротворена своїм оновленням природа теплим вітром виколисувала на земних грудях плоди весняного зачаття (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 209).

2. *у знач. прикм.* Який умиротворився. Гурій Степанович Комаренко зайшов у добре знайому їдальню якийсь особливо просвітлений, спокійний: умиротворений (Собко, Срібний корабель, 1961, 200); // Сповнений умиротворіння. На обличчях матері й дочки відбивався душевний спокій і тиха умиротворена радість (Добр., Очак. розмир, 1965, 295).

УМИРОТВОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. **умиротворити** і стан за знач. **умиротворитися**. Усамітнівшись у печері серед скель, щоб звершити аскетичний подвиг... Іван Вишенський спочатку знаходить спокій, умиротворення. Але згодом його починають гризти сумніви (Рад. літ-во, 8, 1967, 61).

УМИРОТВОРИТИ див. **умиротворяти**.

УМИРОТВОРИТИСЯ див. **умиротворятися**.

УМИРОТВОРІННЯ, я, с. Стан повного спокою.

УМИРОТВОРЯННЯ, я, с. Дія за знач. **умиротворяти**.

УМИРОТВОРЯТИ, яю, яєш, *недок.*, **УМИРОТВОРИТИ**, рію, ріш, *док.*, *перех.* Робити мирним, спокійним; заспокоювати.

УМИРОТВОРЯТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.*, **УМИРОТВОРИТИСЯ**, ріюся, рішся, *док.* Ставати мирним, спокійним; заспокоюватися.

УМИРУЩИЙ (ВМИРУЩИЙ), а, е. 1. Який не може жити вічно; смертний. На який же чорт ці зорі — довічні, невмирущі, цей місяць, ця земля — все це німе, мертве — і невмируще, а я — вмирущий, я — живий, тямущий? (Гр., II, 1963, 54).

2. Який умирає. Вмирущий лебедю, співай! Хай ли-не Твій скорбний голос, твій солодкий спів! (Мисик, Біля криниці, 1967, 269); // у знач. ім. **умирущий**, чого, ч.; **умируща**, щої, ж. Той (та), хто вмирає. Що краплина роси для вмирущого, Для того, хто конав без сил? (Граб., I, 1959, 556); // *рідко.* Те саме, що **мрець**. Загнибіда казав, що не любий він [протопіп] усім парабіянам, з живого й вмирущого дере (Мирний, III, 1954, 87).

УМИСЕЛ, слу, ч. Заздалегідь обдуманий план, намір, перев. таємний, вартий осуду. [Т е т я н а:] Ох, мені горе! Пропаде Финтик даром; і я без умислу буду виною його смерті... (Котл., II, 1953, 61); — На престол свійський не сьогодні-завтра сяде герцог Карл-Густав. Гетьман Богдан Хмельницький одписав нам приватно... які злодійські умисли того герцога (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 265); Багратіон посилав листи і Барклаю, і Аракчеву з умислом, що їх читатиме й цар і, нарешті, вживе заходів, щоб спинити французів (Кочура, Зол. грамота, 1960, 96).

УМИСЛИТИ див. **умишляти**.

УМИСНЕ (ВМИСНЕ), присл. Те саме, що **умісно**. [О р е с т:] Ви якось чудно поводитесь зі мною останнього часу. Ви немов умисне втікаєте від мене (Л. Укр., II, 1951, 43); Зінко вмисне прийшов у громаду дуже рано, бо при йому [ньому] не так вільно було Денисовим прихильникам збивати людей (Гр., II, 1963, 357); Угорець.. взявся за сокиру. Уже з того, як він її тримав, було видно, що цей дроворуб небагато врубає. А Гриша умисне підмостив йому таки дебелу колоду (Гончар, III, 1959, 226).

УМИСНИЙ (ВМИСНИЙ), а, е. Зробл., вчинений з певним наміром, свідомо; навмисний. Мене почало дратувати це вмисне інтригування (Досв., Вибр., 1959, 411); Через два тижні суд засудив Сергія Петровича Боровика за умисне тілесне пошкодження до двох років ув'язнення (Собко, Справа.., 1959, 154).

УМИСНІСТЬ (ВМИСНІСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до **умісний**.

УМИСНО (ВМИСНО), присл. З певною метою, з певним наміром; навмисно. Умисно широко дихаючи, перейшов він невеличкий клатик безлісного шляху і вступив у гай (Гр., II, 1963, 83); — Ще не знаючи, що ви перед твоїм шлюбом були знайомі, я вмисно запросив його до себе, надіючись, що ти закохаєшся в нім (Фр., VII, 1951, 392); Коли почула [Маруся] шум багатьох голосів і, оглянувшись, побачила, що до неї наближаються опришки усією громадою, — одразу перелякалася, серце сильно забилося в грудях. Але умисно не встала, хоч бігти хотілося (Хотк., II, 1966, 208).

УМИТИ див. **умивати**.

УМІТИЙ (ВМІТИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **уміти**. Хоч на ньому [сотнику] і черкеска синя.., і пика вміта, і борода виголена, і на голові шапка, та як йому були очі заспані й надуті, то й видно було, що він цілу ніч гуляв (Кв.-Осн., II, 1956, 177); Обличчя бійців, блискучі, вміті, насічені дощами, здавалось, були весь час злегка осяяні звідкись невидимим сонцем (Гончар, III, 1959, 307); Весна. Садочки зацвіли, Неначе полотном укриті, Росою божою вміті, Біліють (Шевч., II, 1963, 171); Стояла [яблуня] свіжа, вміта світанковою росою (Цюпа, Назустріч.., 1958, 439).

2. Який умився. Перед ним стояла Онися, вміта, убрана й причесана (Н.-Лев., III, 1956, 86); Дорошенко підходить до хвіртки, дивиться на Лукію, свіжу, щойно вміту (Гончар, Тронка, 1963, 200); Додому повернувся він пізно вночі і застав Огея вже вмітого, прибраного (Досв., Вибр., 1959, 358); Туман розтанув, садки стояли вміті й святково мовчазні (Гуц., Скупана..,

1965, 131); *Образно. *Іржаву каску вкриє житом Долоня теплої землі, І забринять у небі вмитім Ширококрилі журавлі* (Мал., II, 1956, 133).

УМІТИСЯ див. **умиватися**.

УМІТЬ див. **вмить**.

УМИШЛЯТИ, яю, яєш, *недок.*, **УМИСЛИТИ**, лю, лиш, *док.*, *перех.* і з *інфін.* Задумувати зробити щось (перев. таємне, варте осуду). *Троянці злее умишляють, Щоб преч [геть] із кріпості втікати* (Котл., I, 1952, 241); — *Юда ти беззаконний! — кричить Петро. — Тебе обнімають і цілують за вечерею, а ти умишляєш ізраду!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); [Ж у р ей ко (кричить):] *Ти сам на князя згубу З княгинєю умислив!* (Коч., III, 1956, 81); — *Добре діло умислив! Добре. Залізо нам потрібне! Не все купляти у краях заморських* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 87).

УМИШЛЯТИСЯ, яється, *недок.* Пас. до **умишляти**.

УМІЛЕЦЬ (**ВМІЛЕЦЬ**), льця, ч. Той, хто добре знає свою справу, володіє умінням; вправний майстер. *З чолом, як лук, напнутим, з тавром трикутним вилиць, З кривим, розбитим носом, з покрученим хребтом, — Якби не був цей муляр [Мікеланджело], робіт камінних вмілець, Таким безмежно людським, він був би божеством* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 12); *Коли приїхали в Холм, Леву не терпілося, він одразу подався до Авдія [будівничого]. Старий умілець сидів з жінкою за столом, вони вечеряли* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 524); *Є на Київщині село із красивою назвою — Веселинівка. Славилося воно колись своїми килимами, які ткали народні умільці* (Веч. Київ, 17.VI 1968, 1).

УМІЛИЙ (**ВМІЛИЙ**), а, е. 1. Який володіє умінням, має добрі навички до чогось; вправний. *В домі ж у батька могого [мого] була фінікіянка гарна, Росла й ставна, в рукоділлях жіночих майстриня уміла* (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 266); *Вдивляючися пильно в путь, від міста і до міста по рейках поїзди ведуть умілі машиністи* (Забіла, У.. світ, 1960, 120); // у знач. ім. **умілий**, лого, ч. Той, хто володіє умінням, має добрі навички до чогось. *В умілого і долото рибу ловить* (Номис, 1864, № 6019).

Умілі руки; **Уміла рука** — з добрими навичками до чогось; вправні руки. *Руки були в нього умілі, зрозумів він усе швидко, і робота в нього завжди кипіла* (Вас., II, 1959, 234); *Летить сонячною курявою Сенька-кулеметник і — строчить умілою рукою по ворожих лавах...* (Кос., Новели, 1962, 9).

2. Який здійснюється, виконується з умінням, вправно. [С е р г е є в:] *Товариші, війська нашого фронту, в результаті навалної атаки піхоти і вмілого обхідного маневру бронетанкових з'єднань, оволоділи містом Житомиром* (Дмит., Драм. тв., 1958, 168).

УМІЛИЦЯ, і, ж. Жін. до **умілець**. *Умілиці-гуцулки ткали чудові рушники, верети* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 68).

УМІЛИСТЬ (**ВМІЛИСТЬ**), лості, ж. Властивість за знач. **умілий** 1. — *Сонце, великий, прясний володарю світа!.. Поможі нам у тім страшнім бою! Дай нам твердість, і вмілість, і згоду!* (Фр., VI, 1954, 118); *Треба було неземної любові, неземної вмілості, щоб, не боячися спричинити біль, підійти до розкритої рани та хоч трохи її загоїти. А на землі, окрім часу, нема таких лікарів* (Хотк., I, 1966, 126); *Я почав йому [знайомому] вичитувати [перелічувати] все, що я вмію робити, згадав умілість педагогічну, музичну* (Сам., II, 1958, 273); *Іноді аж диву дається, як його Настечка справляється з усім. І де тільки в неї умілість береться?..* (Стельмах, II, 1962, 105); *В бою козаки виявляли стільки вмілості й завзяття, що під прикриттям свого тд-*

бору сотня їх могла відбитися від тисячі поляків і ще більшої кількості татар (Укр. іст. ж., 1, 1960, 113).

УМІЛО (**ВМІЛО**). Присл. до **умілий**. *Учитель.. такий симпатичний, так просто і вміло обходиться з учениками, що ми всі, хоч незнайомі з ним, дуже його любимо* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Підскакували колеса, щохвилини була загроза перекинутись. Та вміло правила кіньми Софія* (Шиян, Вибр., 1947, 8); *Бересток легко розколюється на четвертинки, і Тимофій уміло починає витісувати з них ніжки* (Стельмах, II, 1962, 34).

УМІННЯ (**ВМІННЯ**), я, с. Здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь. *Вершити сіно — се артизм, на те треба спеціального вміння* (Хотк., II, 1966, 340); *Напружив хірург все уміння, весь хист, Виймаючи кулю* (Нех., Хто сів вітер, 1959, 180); *Партія відзначається умінням бачити життя в усьому його обсязі, широко підходити до будь-якого питання* (Ком. Укр., 4, 1970, 11).

УМІННЯЧКО (**ВМІННЯЧКО**), а, с. Пестл. до **уміння**.

УМІРКОВАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **поміркований** 1. — *Не жадай більше, ніж треба. Молоді хлопці повинні привикати до уміркованого, скромного життя* (Фр., III, 1950, 380).

УМІСИТИ див. **умішувати** 1.

УМІСТ, **УМІСТИЛИЩЕ**, **УМІСТИТИ**, **УМІСТИТИСЯ**, **УМІСТИЩЕ** див. **вміст**, **вмістилище** і т. д.

УМІТИ (**ВМІТИ**), ію, ієш, *недок.*, *перев.* з *інфін.* 1. Володіти умінням робити що-небудь. *Зоня знала стільки веселих.. краков'яків, уміла так гарно танцювати* (Л. Укр., III, 1952, 647); *Кульжан вміла і шити, і варити, і ваяти повсть, і вишивати* (Тулуб, В степу.., 1964, 59); — *Нам, товаришу Оленчук, зараз потрібні люди, які досконало знають Сиваш, уміють орієнтуватись на ньому не тільки вдень, а й вночі* (Гончар, II, 1959, 398); // *Мати здібність, здатність до чого-небудь. Марічка і сама вміла складати пісні* (Коцюб., II, 1955, 314); *Умів Юрчик оповідати як ніхто! Славився тим* (Хотк., II, 1966, 153); — *Терентію, я мушу тобі сказати, ти зовсім не вмієш розмовляти з людьми* (Довж., I, 1958, 478); // *Бути в змозі, могли зробити що-небудь. Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (Шевч., I, 1963, 25); *Він заляк, як та худобина, якій болить щось усередині, а сказати вона про те не вміє* (Тют., Вир, 1964, 295).

◇ **Не вміти слова** (двох слів) **вміовити** (сказати) див. **слово**; **Уміти повернутися** див. **повертатися** 1.

2. *розм.* **Знати**. — *Хлопці, чутно, співають, — цокоче дівчина. — Та таких гарних пісень! Наші хлопці таких і не вміють; мабуть, то байрачани...* (Мирний, I, 1949, 317); *Батюшчин машталір був колись у салдатах [солдатах] і вміє багато слів, що й учительша їх не чула* (Мик., Кадильниця, 1959, 6).

УМІШАТИ 1 див. **умішувати** 1.

УМІШАТИ 2 див. **вмішувати** 1.

УМІШАТИСЯ див. **вмішуватися** 1.

УМІШУВАТИ 1 (**ВМІШУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УМІСИТИ** (**ВМІСИТИ**), ішу, ісиш і **УМІШАТИ** (**ВМІШАТИ**), аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. *док.* тільки **умісити**. Місячи, доводити до готовності (тісто, глину, замазку і т. ін.). *Образно. *Захарко так умів чоловіка умісити, як тісто* (Григ., Вибр., 1959, 152); // *Місячи, додавати що-небудь. *Образно. На греблі колони, Як пам'ять дерзань, Як пам'ятник гордої сили. А скільки пісень, Таврійських світань В бетон ви навіки вмісили?* (Нагн., Пісня.., 1949, 123).

2. *док.* тільки **умішати**, рідко. Добре перемішувати якусь масу.

УМІШУВАТИ 2 див. **вмішувати** 1.

УМІШУВАТИСЯ¹ (**ВМІШУВАТИСЯ**), ується, *недок.* Пас. до умішувати¹.

УМІШУВАТИСЯ² *див.* **ВМІШУВАТИСЯ**¹.

УМІЩАННЯ, **УМІЩАТИ**, **УМІЩАТИСЯ**, **УМІЩЕНИЙ**, **УМІЩУВАТИ**, **УМІЩУВАТИСЯ** *див.* **ВМІЩАННЯ**, **ВМІЩАТИ** і т. д.

УМЛІВАННЯ (**ВМЛІВАННЯ**), я, с. Стан за знач. **умлівати** 1, 2 і дія за знач. **умлівати** 3. З безперестанними *охами*, *сапанням* та *умліванням* Прохіра розказувала (Коцюб., I, 1955, 262); Давно сердечне *умлівання* У груди стиснені лілось, І ждала дівчина... когось (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 70).

УМЛІВАТИ (**ВМЛІВАТИ**), аю, аеш, *недок.*, **УМЛІТИ** (**ВМЛІТИ**), ію, іеш, *док.* 1. Знемагати від якого-небудь сильного переживання, враження, відчуття великої втоми і т. ін. Сама *вмліваючи з тривоги..*, старалась [Регіна] його [Владка] піддержати (Фр., VI, 1951, 317); Чугайстир *втомлявся..* Іван і сам *умлівав од втоми* (Коцюб., II, 1955, 349); Яким же він *дивом здивувався*, коли його товариші аж *умлівали* зо сміху над його відомостями..! (Март., Тв., 1954, 237); Я *умлівала над хворим*, Плакала я, що *безщасна Тая душа* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 338); [В а р в а р а:] Купи собі гітару, ти ж *колись так грав*, що всі дівчата *умлівали..* (Корн., II, 1955, 302); // тільки *недок.*, за ким. Страждати від кохання. [Л е д а ч и й:] Якби ви знали, скільки за мною *дівчат умлівало!* (К.-Карий, II, 1960, 20); Кому ж не видно, що Юрко *навіть не підходить до неї*, а вона *щовечора умліває і сохне за ним* (Стельмах, I, 1962, 279); // Перебувати у стані розслабленості, млості. Усім було *душно*, усі аж *умлівали од духоти* (Н.-Лев., IV, 1956, 104); Знеможені *пасажери поховалися в холодок*, але й там *умлівали від спеки* (Панч, Ерік., 1950, 30); *Образно. Припорошена порохом *стерня вже другий місяць умлівала від сонця і живилася тільки росою* (Панч, На калин. мості, 1965, 252); // Втрачати свідомість, непритомніти; зомлівати. І що тільки в церкві *дяк «Іже» заспіває*, Бідна баба у *кутку Мало* не *вмліває* (Рудан, Тв., 1956, 147); На той *зойк вибіг Яць з хати і підняв жінку*: мала *вибите одно око і на чолі кроваву рану..* Не кричала, не *стогнала багато*, тільки *умлівала раз за разом* (Фр., II, 1950, 203); Прибігла [Дмитриха] з лісу *просто до Павла Гаєвого та й трохи не вмліла з переляку на порозі..* Ей, *вуечку..!* — кричала, *ледве переводячи дух..* — *Гринько повісився!* (Март., Тв., 1954, 372); // Завмирати, ціпеніти. Вона [Настя] *припала до Гната*, обіймала його, *умліла на його грудях* (Коцюб., I, 1955, 74); // Нити, завмирати (про серце, душу). Співай, *ненько, тихесенько*, бо сон *утікає*, не *сплять очі*, *серце в'яне*, *душа умліває* (У. Кравч., Вибр., 1958, 38); І її [Химине] *серце умлівало з жалю за тими голодними, хоч невідомими їй людьми* (Коцюб., I, 1955, 94); Пий, *серце, найсолодшу з насолод* — *поцілунок першого кохання*, *умлівай від незнаного щастя* (Речм., Твій побратим, 1962, 123).

Умлівати (**умліти**) *серцем* (*душєю*) — дуже переживати, хвилюватися з якогось приводу. — Сава!! — *зойкнула [мати]*, *умліваючи душею..* — Сава *убив його [сина]!* — і *упала на долівку* (Коб., II, 1956, 239); Вона [матушка] *довго стояла під дверима*, *слухала [суперечку Франка і Ропкевича]* і *умлівала своїм добрим серцем* (Кол., Терен., 1959, 296).

2. Ставати нечутливим через порушення кровообігу; терпнути (про частини тіла). В *опівночі очі слабнуть*, *пальці умлівають*, а *нитку мусить [жінка] прости даліше* (Стеф., Вибр., 1949, 224); Іванко не *хоче заснути без співу*. *Мусить вона носити його й співати*. *Руки вмлівають*, але *дитина без присиплювання [присипляння] не засне!* (Круш., Буденний хліб., 1960, 30); [Х о р

к о с а р і в:] *Коси нам не затупіють: Клепані гаразд, Руки наші не умліють, Скосим луг зараз!* (Крон., V, 1959, 131).

3. *розм.* Доходити до готовності повільно, на слабкому вогні, на жару (про страву); *упрівати*. *Що казати, розвідники люблять помріяти в лісовій тишині, біля вогнища, на якому умліває запашна яловичина* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 80); В *печі вже напалено і борщ умліває*, *обгорнутий попелом* (Гуц., Скупана., 1965, 178); А чи *знаєш ти, хлопче*, що *зварений у каструлі на плиті борщ* — це не борщ. Як *слід не вкипить, не вмліє* (Цюпа, Крайни, 1971, 144); // Розжарюючись, ставати придатним для обробки (про залізо). *Поки на вугіллі умлівало залізо*, Шаповал *гукнув доньку з городу* (Стельмах, II, 1962, 153); *Поспішив [Михайлик] до кузні, де вже вмліло в горені [горні] залізо*, щоб *мерщій узятись до роботи* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 291).

УМЛІЛИЙ (**ВМЛІЛИЙ**), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **умліти**. *Умлілий від поту й азарту*, ..він *зробив удар.. сильно й впевнено* (Ле, В снопі., 1960, 278); *Наливала [Харитина] у миски умлілий куліш*, *розіклала хліб на скатертині* (Цюпа, Грози., 1961, 260).

УМЛІТИ *див.* **умлівати**.

УМНОЖАТИ, аю, аеш, *недок.*, **УМНОЖИТИ**, жу, жиш, *док.*, *перех.* Збільшувати кількість кого-, чого-небудь. [К у п е ц ь:] *Селям-алейкум, славний воевода!.. Нехай аллах твої умножить літа У всякому привіллі і добрі* (Коч., П'єси, 1951, 161); — *Якщо Очеретянка дасть воду*, — сказав *Осадчий*, — *розведемо рибу, качок, гусей..* — *Не якихось там сотню птиць, а тисячі. Для першого року кілька тисяч, а там умножите цифру удвічі, утричі* (Чаб., Тече вода., 1961, 126); // Збільшувати силу, ступінь вияву чого-небудь; *нарощувати, розширювати, посилювати*. *Колгосп умножив наші сили: З шапани на кривих ногах — На трактора ми пересіли!* (Нех., Дивлюсь., 1949, 25).

УМНОЖАТИСЯ, ається, *недок.*, **УМНОЖИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Збільшуватися кількісно. І як *стали мішатися сини з роду Сифового з родом Каїновим*, *от і умножилися гріхи на землі* (Кв.-Осн., II, 1956, 344); // Наростати, розширюватися, посилюватися. Вона [КПРС] *послідовно проводить принцип демократичного централізму..* В результаті *ще більше умножились і зміцніли її зв'язки з масами* (Рад. Укр., 23.IV 1959, 2).

2. тільки *недок.* Пас. до **умножати**.

УМНОЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **умножити**. *Приїдьте, якщо зможете, У вересні в наш край, Побачите умножений Колгоспний урожай* (Гірник, Сонце., 1958, 36).

УМНОЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. **умножити** і стан за знач. **умножитися**. На основі розвитку продуктивних сил, *умноження матеріальних і духовних багатств радянського суспільства неухильно вдосконалюються соціалістичні суспільні відносини* (Резол. XXII з., 1961, 17).

УМНОЖИТИ *див.* **умножати**.

УМНОЖИТИСЯ *див.* **умножатися**.

УМНЯТИ *див.* **уминати**¹.

УМОВА, и, ж. 1. Взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь; угода, договір. — *Годі глузувать з чортами, Слова — не полова: Чи забув, яка між нами З тобою умова?* (Г.-Арт., Байки., 1958, 70); *Підписавши умову з одрадянами*, Башкиренко, як тільки *заполучив [одержав] викуп*, зразу й *майнув за границю* (Мирний, IV, 1955, 240); — *Ви забули про мої попередження й порушуєте умову, яку вчора підписали, пані!* — *обурено затупотів він ногами* (Смолич, I, 1958, 76).

◇ **Держати умову** *див.* **держати**; **Робити (зробити) умову** — домовлятися про що-небудь. [К о с т ь:] *Зробім*

таку умову: через сім років з'їхаться нам усім до свого села (Вас., III, 1960, 174).

2. Вимога, пропозиція, які висуваються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору. Вона наймалася за наймалішу плату з такою умовою, щоб одвідувати нездужую [недужу] матір (Вовчок, I, 1955, 315); Написав [Мержинський] мені на сих днях з Мінська,... що туди має приїхати Кропивницький з трупою і що я добре б зробила, коли б послала йому, Мержинському, свою драму, а він би дав Кропивницькому для постанови і наглянув, щоб мої умови, які я поставлю, були достатньо виконані (Л. Укр., V, 1956, 204); Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення, — радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції (Гончар, III, 1959, 236); — Де я сало взяв — скажу. Але умова: щоб ні одна душа про це не знала (Стельмах, II, 1962, 99); // перев. мн. Взаємні зобов'язання сторін, що домовляються, запропоновані для укладення, додержання угоди, договору. Військовий писар подав йому умови миру, і гетьман Остряниця, взявши гусяче перо, підписав його до пергаменту і на мить задумався (Довж., I, 1958, 274); // перев. мн. Які-небудь пропозиції щодо оплати, пільг і т. ін., які висуває особа або організація, що надає кому-небудь роботу, приміщення тощо. Я перейшла в іншу, гіршу трупу, на менш вигідних умовах (Л. Укр., III, 1952, 702).

3. чого, рідше для чого, заст. до чого. Необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. Ще з того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання, потреба розумної, живої, корисної праці стала для нього безпреміною умовою життя (Коцюб., I, 1955, 222); Створення, поряд з могутньою промисловістю, процвітаючого, всебічно розвинутого і високопродуктивного сільського господарства — обов'язкова умова побудови комунізму (Програма КПРС, 1961, 66); Скажу ще раз, стремління вперед ніяк не означає забуття того, що дали минулі віки і колишні генії. Сприймання минулого — доконечна умова розквіту мистецтва й літератури в сучасному і дальшому зростанні їх у майбутньому (Рильський, IX, 1962, 179); Для утворення графіту і алмазу потрібні різні умови (Наука., 9, 1956, 5).

За цих умов (за цієї умови) — при наявності певних сприятливих обставин, чинників; після здійснення чогось. Всі, хто вступає в полк, повинні добре володіти зброєю і розуміти політику Комуністичної партії. Тільки за цих умов ми будемо страшні для ворога (Довж., I, 1958, 139).

4. перев. мн., які або чого. Обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь. Невважаючи на тяжкі умови життя (особливо по смерті батька, коли велика родина лишилась на моїх руках) — я завжди був великим оптимістом (Коцюб., III, 1956, 281); Ходив би [Захар] за ними [паростками рослин], прищеплював би їм нові звички, прищиплював би до суворіших кліматичних умов, збагачував би ними флору північної країни! (Ле, Право., 1957, 71); Профспілки дбають про поліпшення умов праці, побуту і організації відпочинку трудящих (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 38); В умовах комуністичного будівництва науковий світогляд впливає на всі сторони суспільного життя, на всі сфери життєвої активності людей (Ком. Укр., 10, 1968, 57).

Природні умови див. природний.

5. мн. Правила, які існують або встановлені в тій

чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь. У цеху особливо відчувалися втрати металу через те, що багато профілів [прокату] в результаті неточної настройки станів виходили важчими, ніж передбачено державними стандартами і технічними умовами (Ком. Укр., 10, 1960, 27); // Правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь. Товариство згоджується прийняти до себе таку премію і заснувати окремий фонд з тими умовами, які будуть вироблені статутom, і заснувати журі задля присуду премії (Мирний, V, 1955, 425); При прийомі [в партію] потрібно додержувати не тільки встановлених формальних умов, але також потрібно обов'язково з'ясовувати по суті здатність нового члена партії на ділі допомагати партії і органам пролетарської диктатури (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 247).

6. Сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь. Тетяна Іванівна не відпустила Гриця на місце. Вона розгорнула задачник і почала читати умову нової задачі (Збан., Старший брат, 1952, 27); В усякій теоремі можна розрізнити дві частини: умову і висновок. Умова виражає те, що береться за дане (Геом., I, 1956, 17).

7. заст. Умовляння. Ні батькова грізба, ні материна умова нічого не подіють з таким гульвісою, шибеником... (Мирний, I, 1949, 214).

УМОВИВІД, воду, ч. Логічна дія, за допомогою якої з одного або частіше кількох суджень виводиться нове судження. Висновки, здобуті в результаті абстрактних умовиводів, ще не можна вважати остаточною істиною (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 21); // Результат такої дії; висновок. Наші відчуття, уявлення, поняття, умовиводи є образом зовнішнього світу (Талант., 1958, 49).

УМОВИНИ, вин, мн., заст. Умови (див. умова 2—5). Ви запитуєте, на яких умовах я згоден продати Вам видання «Дітських казок»? (Мирний, V, 1955, 424); Умовин до творення нема — і це моя трагедія (У. Кравч., Вибр., 1958, 252); Чи не холодно тоді ще у Криворівні? Чи могли б Ви [В. М. Гнатюк] так рано виїхати туди, бо сам я не зважусь туди поїхати, не цікаво, та й умовин життя там я не знаю (Коцюб., III, 1956, 345).

УМОВИТИ див. умовляти.

УМОВИТИСЯ див. умовлятися.

УМОВКА, и, ж., заст. Умова (у 1 знач.). — Я з вами не роблю умовки, Люблю я дуже ваш народ (Котл., I, 1952, 205).

УМОВКАТИ (ВМОВКАТИ), аю, аєш, недок., УМОВКНУТИ (ВМОВКНУТИ), ну, неш; мин. ч. умовк, ла, ло і умовкнув, нула, ло; док. 1. Переставати говорити, припиняти розмову; замовкати. Хоч і розвеселився [Грицько] за роботою, та чогось умовкав посеред розмови і наче про щось думав (Барв., Опов., 1902, 154); Він говорив майже не вмовкаючи, і мав про що говорити (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 116); Гупнуло так, що задвигтіла халупа. Всі здригнулись й умовкли на хвилину... (Вас., Незібр. тв., 1941, 214); Присутні розступилися, даючи вільний прохід старшому, урочисто умовкнувши (Ле, Хмельницький, I, 1957, 87); Не знайшовши відповідного їдкою за змістом і все ж таки делікатного за формою слова, вмовкла [Ольга] (Вільде, Сестри., 1958, 376); // Переставати співати, кричати, сміятися, грати на музичному інструменті і т. ін., припиняти спів, крик, сміх, гру на музичному інструменті тощо. Може, не один наймит гіркий, — поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, що «немає гірше так нікому, як бурлаці молодому», почувши Кармелеву пісню, вмовкнув і повернувся до хазяй-

ської хати задуманий (Вовчок, I, 1955, 356); Умовк кобзар сумуючи: Щось руки не грають (Шевч., I, 1963, 45); Стіл повалився, шкло забряжчало на долівці, музики вмовкли (П. Куліш, Вибр., 1969, 302); Соловейки притихли на хвилину, теж умовкли. Все кругом уже спало (Л. Укр., III, 1952, 479); Місяць світить... видно, як удень. Варка зразу була почала кричати та пручатись, а потім чогось умовкла (Вас., I, 1959, 269).

2. Переставати видавати, утворювати які-небудь звуки. З гір потоки! Скільки їх!.. Чистих, холодних, ясних.. Ледве вмовкає один — впереді [попереду] вже чується ласкавий зазив другого (Хотк., II, 1966, 300); Коли вмовкала скрипка, під вікном зчинявся галас. Кортіло всякому заглянути в цю глиняну шкаралупу, звідки лилися звуки (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); [А м-ф і о н:] В тернах лежить покинута кітара [кіфара], на лірі струни зсохлись від невжитку, цівниця, дар від бога Пана, вмовкла (Л. Укр., I, 1951, 445); Коли.. радіола вмовкла, ілюмінація погасла, хтось зненацька задзвонив шкільним дзвоником, отим, що нагадує тронку чабанську... (Гончар, Тронка, 1963, 161).

3. Переставати звучати, затихати (про голос, спів, музику і т. ін.). Чим ближче присувається до горстки людей темний, невідомий ліс, вмовкають голоси (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 205); Веселий гомін умовк (Фр., V, 1951, 260); Ще не вдарив мороз, а вже втомлений лист в'яне, жовкне... Спів цикади дзвінкий перейшов в тихий свист — хутко вмовкне... (Л. Укр., I, 1951, 229); Вона [Анна] підняла руки, щоб подати їх йому, та в тій хвилі вмовкла музика (Коб., II, 1956, 26); Одного дня гарматні постріли пролунали цілком близько. Здавалось, що зразу за лісом.. Однак постріли швидко вмовкли (Гжицький, У світ., 1960, 104).

УМОВКНУТИ див. умовкати.

УМОВЛЕНИЙ (ВМОВЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до умовити; // умовлено, безос. присудк. сл. А от і шлюбний день! Умовлено було не справляти дуже бучного весілля (Л. Укр., III, 1952, 506); Хлопці зустрілися з Наталею, як і було умовлено, на терасі яхт-клубу (Собко, Шлях., 1948, 9).

2. у знач. прикм. Такий, про якого умовилися заздалегідь. Настав умовлений день першого поцілунку (Н.-Лев., IV, 1956, 258); Групу для зустрічі з підпільниками на умовленому місці також було визначено наперед (Ю. Янов., II, 1954, 30); Обидві посестри, Марія й Анна, стрінулися на вмовленім місці (Ков., Світ., 1960, 102); — Заробив! Намалював портрет одного новопризначеного офіцера, а він мені, крім умовленого гонорару, подарував оце й чудову рамку для акварелі (Тулуб, В степу., 1964, 328); // Відомий, зрозумілий тільки тим, хто умовився; умовний. Підпустивши їх [жандармів] на 40 кроків, Грицько дав умовлений знак (Козл., На переломі, 1947, 130).

УМОВЛЯННЯ (ВМОВЛЯННЯ), я, с. Дія за знач. умовляти. [П р и н ц е с а:] Але ж тут, пожалься, боже, знову жде тюрма! [Л и ц а р:] Умовляння не може, — вороття нема (Л. Укр., II, 1951, 205); Ніякі вмовляння на нього не впливали: своїх намірів він ніколи не міняв (Сміл., Пов. і опов., 1949, 12); На умовляння Наді лягти і заспокоїтись вона [Клава] гарячково відповідала: — Ні, ні, Надійко (Ткач, Плем'я., 1961, 54).

УМОВЛЯТИ (ВМОВЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УМОВИТИ (ВМОВИТИ)**, влю, виш; мн. умовлять; док., перех. 1. також із прямою мовою, додатковим підрядним реченням, інфін. або чим, рідко на що. Переконуювати кого-небудь, схилиючи до чогось. Всі вмовляють [Олесю] та просять: — Не йди за кріпака, не йди! (Вовчок, I, 1955, 23); Треба було довго вмовляти його [Василька], поки він згодився на вмивання та на чесан-

ня (Гр., I, 1963, 277); На превелику силу одному знайомому Мирного вдалося узяти рукопис з цензури і умовити, щоб авторові не чинили халепи (Коцюб., III, 1956, 215); — Віддайте за мене Христину. Олена зітхнула: — Що ж тобі, Левку, відказати? Я з радістю душею віддала б свою одиначку за тебе.., але як тепер віддаси? — А ви її умовте і словами, і сльозами. Ви ж рідна мати! (Стельмах, I, 1962, 547).

2. перев. недок. Заспокоювати, утішати словами. Обійма [Тишко] її та все вмовляє: — Не журіться, мамо, не плачте, Семенко вернеться (Вовчок, I, 1955, 34); Як мати не вмовляла його, як не пестила — не змогла упинити (Мирний, I, 1954, 151); — Ну, нічого, у вас багато знайомих, кого-небудь знайдете, — почала я вмовляти її, коли завважила, що вона мене не слухає, а дивиться кудись у глибину вхідної алеї розпаленим поглядом (Л. Укр., III, 1952, 607); — Заспокойся, Доринко, — вмовляв дівчину Андрійко (Цюпа, Назустріч., 1958, 316).

УМОВЛЯТИСЯ (ВМОВЛЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УМОВИТИСЯ (ВМОВИТИСЯ)**, влюся, вишся; мн. умовляться; док. Ведучи попередні розмови, переговори з ким-небудь, досягати певної умови; домовлятися. Почали [Чайчиха та Пилипиха] умовлятися та почали радитись... почалося за віно, за весілля... (Вовчок, I, 1955, 236); Бетя саме умовлялась з учителем про свою лекцію в школі, коли загуркотіли перші гарматні постріли (Трубл., I, 1955, 69); Обідатиму .. у Катюші, звичайне, за плату, — я вже так і вмовилась (Л. Укр., V, 1956, 221); — Давай, Федю, умовимось, що з сьогоднішнього дня ти приходитимеш до нас. Згода? (Цюпа, Назустріч., 1958, 165); Давно Петра Марійка жде, умовились на п'ять (Гонч., Вибр., 1959, 331); // Спільно вирішувати що-небудь. Дорікали [хлопці] Петрові Ткаченкові, що не додержав слова: умовлялися поки що мовчати про свої заміри — він не вдержався, роздзвонив уже всім у селі (Вас., II, 1959, 224); Умовились [звірі] гуртом робити Облаву потайну, і хто добуде що — все нарівно ділити; Лев був за старшину (Гл., Байки., 1959, 177); // Укладати ділову, торговельну і т. п. угоду. Богдан через своїх посланців ще на сеймі просив в своєму листі панів, щоб вони прислали комісарів говорити з ним, вмовитись і постановити мир (Н.-Лев., VII, 1966, 226); Пан хотів умовитись з ними на ціле літо, до покрови; але бурлаки згодились стати на роботу тільки на недовгий час, щоб заробити трохи грошей на дорогу (Н.-Лев., II, 1956, 218); Панок затявся, що не продасть землі нікому, окрім Семена, бо Семен умовився та дав завдаток (Коцюб., I, 1955, 106).

УМОВНИЙ, а, е. 1. Встановлений або визначений за домовленістю між ким-небудь; зрозумілий, відомий тільки тим, хто домовився. Коли з того двору вийшов двірник і почав з відра поливати тротуар, — це був умовний знак, що можна остаточно кидати пости (Ю. Янов., II, 1954, 23); Сьогодні Михайло Нагорний не зайшов до школи, тільки умовним стуком викликав учителя з тісної кімнатки (Стельмах, I, 1962, 456); Турки знали, що умовним сигналом до штурму в росіян має бути червона ракета (Добр., Очак. розмир, 1965, 345); // Який виробився в якомусь соціальному або професійному середовищі; штучний. Умовна говірка якогось соціального середовища (групи, гуртка і т. п.), в якій є слова, незрозумілі для сторонніх, зветься арго, арготичним жаргоном (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 94).

2. Викликаний, спричинений конкретними обставинами, умовами. Тимчасовий (умовний) зв'язок — найбільш універсальне явище в роботі кори головного мозку (Психол., 1956, 7).

△ Умовний рефлекс, фізл.— рефлекс, вироблений, набутий під дією навколишнього середовища, під впливом певних умов (на відміну від безумовного, вродженого). Великий російський фізіолог Іван Петрович Павлов установив наявність рефлексів — умовних, або набутих, рефлексів (Заг. догляд за хворими, 1957, 8).

3. Який має силу тільки при наявності яких-небудь умов, обмежений якоюсь умовою.

△ Умовний вклад — вклад, який вноситься в ощадну касу на строк до настання певної умови; Умовне засудження — за радянським кримінальним правом, рішення суду про неприведення вироку до виконання при умові, якщо засуджений протягом іспитового строку не вчинить нового злочину.

4. Який визначається ставленням кого-небудь до чогось; який в інших обставинах, у сприйнятті когось іншого може вважатися не таким; відносний. *Розуміння краси дуже часто буває умовним* (Гр., Перед.. світом, 1907, 7); *Почуття в мене вельми умовні: я тільки по звичці люблю чи не люблю когось, поважаю чи не поважаю певний учинок* (Ю. Янов., II, 1958, 13); *Вистачило одного хуліганського вискоку Мартинчука, як і авторитет церкви і релігійні традиції народу стали раптом умовними речами!* (Вільде, Сестри., 1958, 36); // Який не відповідає реальній дійсності, не такий, яким є насправді; формальний. *Трапляються в нас літератори, в яких знання народу має переважно теоретичний, умоглядний характер, — чи ж дивно, що й малювані ними робітники та селяни виглядають посталями книжними, умовними* (Про багатство л-ри, 1959, 231); // Несправжній, фіктивний. *Щоб примусити розповісти про розташування наших частин, мене піддали умовному розстрілові* (Довж., I, 1958, 17).

5. Який не існує в реальній дійсності, а лише мислиться; уявний. *Саме тут [на Поділлі] сходяться Правобережна і Волино-Подільська височини, умовна межа, яка проходить західним схилом Українського кристалічного масиву* (Цюпа, Україна., 1960, 243); // Який є символьним позначенням, зображенням якогось реального предмета. *Твори первісного мистецтва дуже реалістичні. Тільки в поодиноких випадках зустрічаються умовні (схематичні) зображення* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20); *Умовність властива також науці, але тут зовнішній вигляд умовних позначень не відповідає формі відображуваних явищ та процесів. У мистецтві ж вони відображаються в їхніх конкретних формах і проявах* (Рад. літ-во, 1, 1966, 39).

△ Умовний знак — прийнятий у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва графічний знак, символ, який має певне значення.

6. Який створює художнє зображення за допомогою засобів, прийнятих у даній галузі мистецтва, в даному жанрі літератури. *Кожному зрозуміло, що написати добре про труд куди важче, чим якусь мініатюру про природу, де будуть присутні всі компоненти умовної поетики* (Мал., Думки., 1959, 110); *Відомо, що такі великі реалісти, як Шевченко й Некрасов, ніколи не нехтували умовними образами і символами ораторського стилю* (Талант., 1958, 29); // Вироблений відповідно до умов, особливостей якоїсь фахової діяльності. *Ми визначили тактування як раціонально побудовану систему умовної жестикуляції. Під цією умовною жестикуляцією розуміють вмиле і цілеспрямоване орудування правою та лівою руками, обличчям, очима, верхньою частиною корпусу — словом, усім тим, що утворює зовнішню, фізичну частину диригентського мистецтва* (Осн.. диригув., 1960, 189).

7. Який відповідає загальноприйнятим правилам, нормам поведінки, звичаям, що склалися традиційно,

але доцільність яких не завжди виправдана. *Він використовує коли не своє людське право гідності, то умовне і ще страшніше для цих офіційних людей виключне право посланця...* (Ле, Наливайко, 1957, 32); *Ідуть вони в тачанці понад осіннім Сивашем і, не думаючи про свою різницю у званнях та чинах, про умовну ту далеч, що ніби б то мусила відділяти селянина від полководця, почувають себе рівними, як людина з людиною, і серйозна, вдумлива тече між ними розмова* (Гончар, II, 1959, 407).

8. грам. Який виражає умову (у 3 знач.), вказує на умову або містить у собі умову.

△ Підрядне умовне речення — підрядне речення, що вказує на умову, при якій могло або може відбутися те, про що йде мова в головному реченні; Умовний спосіб — граматична категорія, що виражає не реально виявлену дію, а лише бажану або можливу при певних умовах.

9. спец. Який встановлюється, виводиться логічно із заданих умов, припущень. Умовна величина.

10. спец. Який береться за вихідну величину при обчисленні середньої величини чого-небудь. *Трактор його передовий у бригаді, і подивимось, що осінь скаже. На чию машину припаде більше гектарів умовної оранки* (Ю. Янов., II, 1954, 129); *Основним показником використання тракторного парку в наші дні є середньодобовий виробіток на умовний трактор* (Хлібороб Укр., 7, 1968, 15).

△ Умовне паливо — уявне паливо, на яке перераховуються фактичні витрати різних видів палива, щоб порівнювати їх ефективність. *Передача однієї тонни умовного газоподібного палива по трубопроводах у вісім разів дешевша, ніж перевезення однієї тонни вугілля залізницею* (Наука., 12, 1957, 3).

УМОВНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. умовний 1—6. *Схематичність і умовність жіночих статуток та фігурок тварин, деяка стандартність сюжетів та способів виготовлення зображень, що походять з віддалених одне від одного поселень, свідчать про єдність релігійного світогляду трипільських племен* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 62); *Комедія «Фараони» цікава тим, що елемент умовності, допущений драматургом [О. Коломійцем] у сюжеті, не завадив йому створити цілком життєві характери людей колгоспного села* (Рад. літ-во, 3, 1962, 28); *Глядач завжди бачить на сцені кімнату з трьох стін, бо драматург не може показати, що робиться в тій кімнаті, якщо не піде на цю неминучу умовність* (Життя К.-Карого, 1957, 172); *Сила впливу кіно обумовлюється не лише його масовістю, але і його більшою переконливістю порівняно з театром, у якому існує умовність сцени, декорацій* (Мист. кіно, 1955, 53); *Кращі балетні вистави останніх років, що утверджують яскраву танцювальну образність і узагальнену хореографічну умовність, сприяють дальшому художньому збагаченню славних традицій нашого балету* (Вітч., 3, 1965, 180).

2. Загальноприйняте правило, норма поведінки, звичай, що склалися традиційно, але доцільність яких не завжди виправдана. *Були хвилини, коли вона була близька до того, щоб плюнути на всі умовності світу, на все те, що владно стримувало її дії, прийти до нього, винувато заглянути в очі, одним поглядом сказати: «Не сумуй, усміхнися, я назіки твоя»* (Збан., Сесель, 1961, 181); *Вони говорили зільно, про все, не обтяжуючи себе ані глибокодумними мовчанками, ані умовностями* (Мушк., День., 1967, 105).

УМОВНО. Присл. до умовний 1, 3—6. *Ванда не знала точно дня свого народження. Умовно за цей день приймалась дата, коли професор Врублевський удочерив її* (Трубл., Мандр., 1938, 139); *Я цілком розумію Вас,*

коли пиште, що не маєте охоти дати рецензію на книжку Жука. Я і тоді висловив прохання своє умовно (Коцюб., III, 1956, 436); Марію Кожушну присудили на три роки умовно і з-під варт звільнили (Головка, II, 1957, 185); Транспорт мінометних рот назвати тилом можна лише умовно. Де тільки є змога, цей «тил» стоїть укупі з вогневою (Гончар, III, 1959, 203); Психологію виховання можна тільки умовно відділити від психології навчання (Рад. психол. наука., 1958, 423); Загально-визнанням є твердження про те, що О. Довженко — один із найвидатніших представників української крилатої прози: так умовно називають романтичну стильову течію в українській радянській літературі (Вітч., 9, 1969, 162).

УМОВЧАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. умовчати; // Те, що лишилося навмисно недоговореним, неповідомленим. Створюючи правдиві картини минулого, автор «Виру» [Г. Тютюнник] без умовчань і без побільшень розповів про довоєнне життя колгоспної Троянівки з усіма труднощами й прикрасами, болями й радощами того життя (Рад. літ-во, 7, 1965, 53).

2. літ. Стилістичний прийом, при якому висловлювана думка обривається з розрахунком на здогад читача про недоговорене.

△ **Фігура умовчання** — те саме, що умовчання 2. У Шевченка такі монологи-пісні, що складаються з розірваних речень, повторів, фігур умовчання, з пісенних рядків, які перебиваються питально-окличними реченнями, створені за принципом контрасту (Рад. літ-во, 5, 1963, 54).

УМОВЧАТИ див. умовчувати.

УМОВЧУВАННЯ (ВМОВЧУВАННЯ), я, с. Дія за знач. умовчувати.

УМОВЧУВАТИ (ВМОВЧУВАТИ), ую, уєш, недок., **УМОВЧАТИ (ВМОВЧАТИ)**, чу, чиш, док. 1. перех., про кого — що та з підрядним додатковим реченням. Не розповідати, не згадувати про що-небудь, замовчувати щось. — А в мене є перша картопелька, ще дрібна вона, як біб, — сумно говорить Василина, а про свої млинці умовчує: думає, що ніхто нічого не знає (Стельмах, Хліб., 1959, 539); Вона умовчала, що той.. голос був для неї схожим на Савин (Гончар, Новели, 1954, 176); // Навмисно не договарювати, приховувати що-небудь, не повідомляти про щось. Ми певні, що колись продовжимо її [розмову], і тоді вже полковник докаже й те, про що мусив умовчати, коли ще тривав опір озвірілих фашистських орд (Ле, Мої листи, 1945, 40).

2. тільки док., неперех., розм. Не сказати, не заперечити, промовчати; змовчати. Горе не умовчить (Укр. присл., 1963, 36); — Кожне тобі не вмовчить, кожне допитується, правди вивіряє... (Вас., I, 1959, 271); Павлик таки не може вмовчати. — А то кажуть, ніби вони [шпигуни] виходять просто з води. У водолазному костюмі (Збан., Мор. чайка, 1959, 193).

УМОГЛЯД, у, ч. 1. книжн. Здатність до теоретичних узагальнень, а також до абстрактних міркувань про уявлювані чи гадані предмети, до висновків з теоретично прийнятих принципів.

2. Характерний для ідеалістичної філософії спосіб осягати істину, не звертаючись до досвіду, фактів дійсності, а на підставі самого лише «чистого мислення». Відомо, що форми зв'язку філософії з іншими науками історично змінювалися. Тривалий час вона впливала на розвиток наукового пізнання, так би мовити, натур-філософським шляхом, коли джерелом нових наукових ідей була сама філософія. До цих ідей вона приходила не на основі досвіду, а умоглядно (Наука., 7, 1965, 4).

3. Міркування, яке ґрунтується на спогляданні, абстрактному уявленні про дійсність.

УМОГЛЯДНИЙ, а, е. Який ґрунтується на спогляданні, абстрактному уявленні про дійсність. Філософська картина природи може створюватися тільки на основі даних природничих наук, а не шляхом умоглядних спекуляцій, як це мало місце в натурфілософії (Ком. Укр., 3, 1967, 76); Справжня ідейність художника полягає не в умоглядному утвердженні певного комплексу ідей, а в самостійному відкритті глибинної суті життєвих явищ, що по-новому розкриває й збагачує відомі йому істини (Літ. Укр., 2.VI 1967, 3).

УМОГЛЯДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до умоглядний. Перед читачем, який є разом з письменником свідком і учасником одного і того ж життя, важко приховати те, наскільки влучно і глибоко схоплено психологію індивіда, всяка приблизність, умоглядність.. відразу помічається (Вітч., 1, 1962, 152).

УМОГЛЯДНО. Присл. до умоглядний. Ленін підкреслював, що коли автор судить про важливі явища життя не на основі власних життєвих спостережень, а чисто формально, умоглядно, книжно, то й твір його буде безплідним по суті і сухим за формою (Рад. літ-во, 12, 1967, 45); Він уперше не умоглядно, а живим серцем зрозумів оту німотну муку Шевченка, художника-невільника (Вол., Озеро., 1959, 85).

УМОГОРІЧИТИ, чу, чиш; наказ. сп. умогоріч; док., перех. Задобрити кого-небудь могоричем.

УМОЖЛИВИТИ див. уможливлювати.

УМОЖЛИВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. уможливити. Він прохав про уможливлення йому виїзду до санаторію (Круш., Буденний хліб., 1960, 100).

УМОЖЛИВЛЮВАТИ (ВМОЖЛИВЛЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УМОЖЛИВИТИ (ВМОЖЛИВИТИ)**, влю, виш; мн. уможливлять; док., перех., також з інфін. Робити можливим, забезпечувати можливість здійснення чого-небудь. — Якщо вивчити всі ті елементи, що уможливлюють ведення мас, то ми можемо розрізнити між ними два головні, себто: ідею і організацію (Загреб., Шепіт, 1966, 62); Конвейєр дає високу продуктивність праці і уможливлює механізацію і повну автоматизацію виробничих процесів (Знання., 8, 1966, 10); Коли вступили до університету, їх обставини ще поправились: обидва [брати] дістали крайові стипендії, що, побіч приватних лекцій, уможливили їм порядне утримання (Фр., VI, 1951, 203); Як же я день і ніч дякую нашій владі за те, що вможливила мені, простій сільській дівчині, стати свідомою й освіченою людиною на нашій вільній землі! (Козл., Сонце., 1957, 27).

УМОКНУТИ (ВМОКНУТИ), ну, неш; мин. ч. умок, ла, ло і умокнув, нула, ло; док. Стати мокрим, намокнути. Накинула рядно на ніч на переріз, щоб висохло, а край узяв та й умок (Сл. Гр.).

УМОКНУТИ (ВМОКНУТИ), ну́, не́ш, док., перех. Однокр. до умочати¹. Роман Петрович дістав.. заготовлений аркуш паперу, не поспішаючи умокнув перо в чорнило і, трохи схиливши голову набік, .. почав писати (Шиян, Баланда, 1957, 40).

УМОКРІТИ (ВМОКРІТИ), ію, ієш, док., розм. Стати мокрим від поту; вкритися потом. Мчить мене не своя сила полем по ріллі, по баюрах; біжу, мов той чорт, .. А ж умокріла (Барв., Опов., 1902, 236).

УМОЛІТИ (ВМОЛІТИ), олю́, блиш, док., перех. Молячи, бажаючи кого-небудь, схилити на свій бік, домогтися позитивного вирішення чого-небудь. [М о л о д и ц я:] Хіба такого ірода упрочиш, хіба його умолиш? Хай жере ненажерливий! хай їсть, тріскає! І вас [дітей], і мене стріскає!.. (Мирний, V, 1955, 131); [Р у с а л к а П о л ь о в а:] Сестро! Не будь як зима, що не вблагати її, не вмолити! (Л. Укр., III, 1952, 233); Гаврило бачив, що батька вмолити не можна, зробив

інакше: відв'язав кобилицину та й повів.. з двору (Тют., Вир, 1964, 395).

УМОЛОТ (ВМОЛОТ), у, ч. Кількість зерна, одержана після молотби; обмолочене зерно. — Служитиму я вам год, служитиму два й три, і що году прибавляти-му запораної толоки і ярини, а ви карбуйте собі копи, снопи і вмолот (Барв., Опов., 1902, 307); — На зріст то вона [пшениця] й добра, та на умолот — не теє... (Мирний, II, 1954, 254).

УМОЛОТИ (ВМОЛОТИ), умелю́, умелеш; мн. умелять; наказ. сп. умелі́; док., перех. 1. Подрібнити певну кількість зерна, перетворивши його на борошно, крупу тощо. Вмели гречки хоч на галушки (Сл. Гр.); Він підходить до сина, який, спочиваючи, сперся спиною на ясен. — У вітряку був, Дмитре? — У вітряку. Мама послала трохи пшениці вмолати (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 40).

2. перен., розм. З апетитом з'їсти багато чого-небудь. Як я молодою бувала, по 40 вареників їдала; а тепер хамелю, хамелю, насилу 50 вмелю (Номис, 1864, № 8146).

УМОЛОТИСЯ (ВМОЛОТИСЯ), умелеться, док., розм. Зменшитися у вазі під час помелу.

УМОЛОТИТИ див. умолочувати.

УМОЛОТНИЙ (ВМОЛОТНИЙ), а, е. Який дає багато зерна після молотби; багатий на зерно. Чорний овес умолотніший (Сл. Гр.); Вже до того люди звикли... Не кажуть — у першого бригадира врожай... — А в Остапа, мовляв, просто таке рясне! Волотки як калина! Вмолатна пшениця (Горд., II, 1959, 340).

УМОЛОЧУВАТИ (ВМОЛОЧУВАТИ), ую, уєш, недок., **УМОЛОТИТИ (ВМОЛОТИТИ)**, очу́, бтиш, док., перех. 1. Обмолочувати частину чого-небудь. — Вівса чи жита продати можна б, кажу. Ще не все поїли, — умолоти (Барв., Опов., 1902, 289).

2. тільки док., перен., розм. З апетитом з'їсти багато чого-небудь. Бачила, дуже мало їм було тієї їжі. Ці дітки вмолили б кожний утричі більше, ніж вона принесла на двох (Збан., Сеспель, 1961, 345).

3. тільки док., перен., розм. Дуже побити кого-небудь. — Положи свою паньку [панянку] вздовж лавки, візьми два дубці, та вдвох як вмолатимо її, наче сирий сніп, одразу покине перебендювати, шовковою і гречною стане (Стельмах, I, 1962, 278).

УМОНАСТРІЙ, рою, ч., книжн. Настроєність розуму, спрямованість інтересів. Революційність його [Т. Шевченка] умонастрою пояснюється не тільки тим, що він народився кріпаком і на собі відчув увесь жах кріпосного права, але й тим, що свої молоді роки прожив він у Петербурзі,.. серед передової російської інтелігенції (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 50).

УМОНТОВАНИЙ, УМОНТОВУВАТИ, УМОНТУВАТИ див. вмонтований, вмонтовувати і т. д.

УМОРИТИ (ВМОРИТИ), орю́, бриш, док., перех. 1. Довести до смерті. Хвороба коли не вморить, то скривить (Номис, 1864, № 8150); Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він [пан] руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лає: — А щоб вас! а бодай вас!.. от уморять мені друга! (Вовчок, I, 1955, 127); Влітку 1892 р. мене напала холера та й ледве мене не вморила (Крим., Вибр., 1965, 584); // Дуже виснажити. Пйду [піду] в черниці, вморю себе голодом, присвясчу молитвами (Барв., Опов., 1902, 249).

2. розм. Дуже стомити, змучити. Аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив (Кв.-Осв., II, 1956, 34).

УМОРИТИСЯ (ВМОРИТИСЯ), орюся, бришся, док., розм. Дуже стомитися, змучитися. Уже попадає так уморилась, що аж ногами плута, а ще таки тіка (Укра-

їна.., I, 1960, 154); [Х р а п к о (кладучи перо):] Х-ху! уморився!.. Ні, не далось мені це письменство, та й годі! Що я тут написав, а от аж пальців не розведу, — натрудив руку (Мирний, V, 1955, 121); Ну, вморивсь я в очертах, Так поїду у гаї І на чистому закину Сіті прядені мої (Щог., Поезії, 1958, 143).

УМОСТИТИ див. умощувати.

УМОСТИТИСЯ див. умощуватися.

УМОТАТИ див. вмотувати.

УМОТАТИСЯ див. вмотуватися.

УМОТИВОВАНИЙ (ВМОТИВОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до умотивувати. В гострому і цікавому сюжеті повісті [«Таємниця Соколиного бору» Ю. Збанацького] наявні пригодницькі елементи. Майстерно введені в сюжетну тканину і добре вмотивовані, вони допомагають глибше розкрити основну ідею твору (Іст. укр. літ., II, 1956, 336); Шевченко розуміє вимоги часу і відчуває, що на порядку денному сучасного йому літературного життя стоять роман і повість, в яких можна глибше, повніше розкрити дійсність: і економічні відносини тогочасного суспільства, і поведінку героїв, умотивовану соціальними умовами життя (Рад. літ-во, 3, 1963, 36).

УМОТИВОВАНИСТЬ (ВМОТИВОВАНИСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до умотивований. Борючись за високу ідейність та художність, Леся Українка насамперед відстоювала психологічну достовірність і вмотивованість образу, логіку почуття й думки (Рад. літ-во, 2, 1965, 21).

УМОТИВОВУВАТИ (ВМОТИВОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УМОТИВУВАТИ (ВМОТИВУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Наводити аргументи, докази, які пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо або доводять їх необхідність; обґрунтовувати. Письменник [Г. Квітка-Основ'яненко] робить перші в українській пресі спроби розкрити внутрішній світ героїв, приділяє велику увагу їх переживанням, вчинкам, які здебільшого психологічно вмотивовує (Іст. укр. літ., I, 1954, 175); Спозвату ляпнувши про дівчину, він одразу ж і завагався був, бо факт, який мав він на увазі, був явно непереконаливий і недостатній, щоб посіяти сумнів у Грицьковому серці. Треба було якось мудро обставити, умотивувати той факт (Головка, II, 1957, 553); Бородавці й самому хотілося випити: і свято, і товариство веселе, і кобзар прийшов. Але треба було якось вмотивувати свою незвичну стриманість (Тулуб, Людолови, I, 1957, 460).

УМОТИВУВАННЯ (ВМОТИВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. умотивувати. Найголовніша якість «Безталанної» [І. Карпенка-Карого] полягає в особливому психологічному вмотивуванні поведінки дійових осіб, у глибокому проникненні в сутність подій, у правдивому відтворенні закономірності процесів, які драматург розгорнує перед читачем (Життя К.-Карого, 1957, 94).

УМОТИВУВАТИ див. умотивувати.

УМОТУВАТИ, УМОТУВАТИСЯ див. вмотувати, вмотуватися.

УМОЧАТИ¹ (ВМОЧАТИ), аю, аєш і **УМОЧУВАТИ (ВМОЧУВАТИ)**, ую, уєш, недок., **УМОЧИТИ (ВМОЧИТИ)**, очу́, бчиш, док., перех. Робити мокрим, торкаючись рідини; змочувати. — Узав умочив перо та й розчеркнувся: Яків Карпович Бородай (Мирний, I, 1954, 202); Ти не лякайся-бо, що свої ніженьки Вмочиш в холодну росу: Я тебе, вірная, аж до хатиноньки Сам на руках однесу (Стар., Вибр., 1959, 7); У роті сошло, душа просила хоч закропитись, хоч раз ковтнути, хоч умочити уста, сухі од смаги (Коцюб., II, 1955, 92); Я вертався лісом тим з розвідки, У крилицю умочив рукав (Нех., Під.. зорею, 1950, 90).

◇ І ложки не вмочити — не доторкнутися до страви; нічого не з'їсти. Василь їсть через силу, Ганна й ложки не вмочила, стара мати на обід і не глянула (Н.-Лев., I, 1956, 90); Умочити руки — те саме, що Нагріти руки (див. нагрівати). Матвій Гура не сміявся, бо знав: Гузир лізе туди, де можна вмочити руки... (Чорн., Пісні., 1958, 66).

УМОЧАТИ² див. вмочати¹.

УМОЧЕНИЙ¹ (ВМОЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до умочити¹. *У порівн. Червоні, як у кров умочені, черешні полум'ям горіли на сонці (Коцюб., I, 1955, 57).

УМОЧЕНИЙ² див. вмочений¹.

УМОЧИТИ¹ див. умочати¹.

УМОЧИТИ² див. вмочати¹.

УМОЧУВАТИ¹ див. умочати¹.

УМОЧУВАТИ² див. вмочати¹.

УМОЩАТИ див. умощувати.

УМОЩАТИСЯ див. умощуватися.

УМОЩЕНИЙ (ВМОЩЕНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до уможити. В задку з-під брезента виглядають старанно умощені.. зелені труби (Гончар, III, 1959, 171); Умощений господарем убогої хатини на печі, Євген вигрівався (Рибак, Час., 1960, 356); // умощено, безос. присудк. сл. Все було умощено, Мар'яна стала коло возу [воза], ..задумавшись на годину (Вас., I, 1959, 290).

УМОЩУВАТИ (ВМОЩУВАТИ), ую, уєш і діал. УМОЩАТИ (ВМОЩАТИ), аю, аєш, недок., УМОСТИТИ (ВМОСТИТИ), ошю, бстиш, док., перех., розм. Розташовувати кого-небудь або розміщати, укладати що-небудь десь, намагаючись улаштувати найзручніше, найвигідніше (перев. на невеликому, тісному просторі, у незвичному, незручному місці). Христина вносить подушку, тихо умощує Кармелюкові в голови (Вас., III, 1960, 458); В залі заплескали в долоні й виразно загуркали лавами, умощуючи їх для глядачів (Епик, Тв., 1958, 424); Він [кучер] умощує малих в задку [воза], а сам поки що йде, тримаючи віжки (М. Ол., Леся, 1960, 9); Довго умощав Іван під лавкою свого кошика, щоб часом не перекинувся (Чорн., Визвол. земля, 1959, 58); Степан умости́в весла в уключини, відштовхнувся, і човен птицею полетів униз по річці (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 64); Ольга вмостила Лелюка під снопами, пожувала чорного хліба, зав'язала його в ганчірку і дала дитині (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 32).

УМОЩУВАТИСЯ (ВМОЩУВАТИСЯ), уюся, уєшся і діал. УМОЩАТИСЯ (ВМОЩАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УМОСТИТИСЯ (ВМОСТИТИСЯ), ошюся, бстишся, док., розм. 1. Розташовуватися (сідати, лягати) де-небудь, намагаючись влаштуватися найзручніше, найвигідніше (перев. на невеликому, тісному просторі, у незвичному, незручному місці). — Ох! оце ти мене неначе на світ народила! — простогнавши, мовила вона й почала знову умощатися-лягати (Мирний, III, 1954, 131); Тарас, мугикаючи пісню, умощується на камені коло руїн Златовратської брами і весь поринає в роботу (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 381); В вишняку, між густих .. агрусових кущів, вони вместилися кружка [кружкома] (Смолич, I, 1947, 156); Подруги тісно посідали на диван, уместилися на нього з ногами (Довч., V, 1957, 276); // з інфін. Готуватися, лаштуватися до чогось, розташовуючись найзручніше, найвигідніше. Десь через годину чи, може, й більше, вже після того, як ми встигли трохи оговтатися та почали умощуватися спати, розчинились двері, і до нашої камери не зайшов, а, поточившись, влетів якийсь чоловік (Збан., Єдина, 1959, 89); Всюди юрмиться, гомонить, весело перекликається делегатський люд.. Доки одні реєструються, інші вже несуть звідкись казанки з паруючим окропом, по-домаш-

ньому умощуються по кутках підкріплятися (Гончар, II, 1959, 177).

2. тільки недок. Пас. до умощувати. Після сніданку стали збиратися на косовицю.. Біля порога стояв візок, і туди умощувалося все необхідне: оберемочок сухих дров, відерний казаночок, пшоно в торбинці, цибуля на праву, сіль, паляниця (Тют., Вир, 1964, 226).

УМУДРЕНИЙ (ВМУДРЕНИЙ), а, е. Який став мудрим, збагатився знаннями, досвідом. Загартована й умудрена в запеклих боях проти експлуататорських класів, проти зрадників і ворогів народу... партія Леніна веде дружну сім'ю радянських народів до комунізму (Тич., III, 1957, 436); Умудрена нелегким досвідом останніх місяців, [Ганна] сприймала все навколишнє ясніше, чіткіше (Коз., Сальвія, 1959, 226).

УМУДРИТИ див. умудряти.

УМУДРИТИСЯ див. умудрятися.

УМУДРУВАТИ (ВМУДРУВАТИ), рую, руюш, док., перех. і без додатка, розм., рідко. Те саме, що придумати. Так усе добре, спасибі за ласку, добродії умудрували (Сл. Гр.).

УМУДРУВАТИСЯ (ВМУДРУВАТИСЯ), руюся, руюшся, док., розм., рідко. Те саме, що умудритися 2—4. — Бач, чортяка!.. бач, падлюка!.. Як умудрувався! (Г.-Арт., Байки., 1958, 71).

УМУДРЯТИ (ВМУДРЯТИ), яю, яєш, недок., УМУДРИТИ (ВМУДРИТИ), рю, ріш, док., перех. Робити розумним, надавати мудрості. Сидить стара.., слухає його та дивується великій милості господній, що проявила себе на Трохимові. Що от Трохим і неграмотний, а з святого письма не гірше дяка читає.. Сказано, господь умудряє й невидючого! (Мирний, I, 1954, 215); — Умудрив господь твою сліпоту, то співай же добрим людям, не прогнівляючи господа; так співай, щоб чоловік на добре, а не на зло почувся! (П. Куліш, Вибр., 1969, 60).

УМУДРЯТИСЯ (ВМУДРЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., УМУДРИТИСЯ (ВМУДРИТИСЯ), рюся, рішся, док. 1. Ставати мудрим, збагатитися знаннями, досвідом. В біді чоловік умудряється (Укр. присл., 1963, 41); Умудрітєся, немудрі: Хто світ оглядає, Той і серце ваше знає І розум лукавий (Шевч., I, 1963, 343).

2. перев. з інфін. Бути в змозі, могли, уміти зробити що-небудь, незважаючи на труднощі. Коли ж Микитка умудрявся підвестись, держачись за колиску, Захар усміхався (Григ., Вибр., 1959, 153); Збанкрутілий промисловець Михайлов умудряється залучити до своєї авантюри навіть дуже обережного Пузиря, і це загрожує глитаєві судом (Іст. укр. літ., I, 1954, 458); — Ой, відьма ж! Певно, родима відьма! Умудрилась причепити під возом гарбуза! (Н.-Лев., III, 1956, 28); На обіцянки вона не дуже надіялася і при своїх злиднях умудрилась зібрати кілька десятків яєчок і пішла на базар купити бобу та сірників (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33); // ірон. Робити щось небажане. Конопельський та його дружки захоплювались механічною майстернею. Через те захоплення вона простоювала кожного разу, як вони працювали біля станків. Коли не один, то другий умудрявся перепалити пробки (Збан., Курил. о-ви, 1963, 150); Хоч мав він голову не хитру, А умудрився якось сам В дитинстві впасти на макітру, Страшний дістати шрам І стати рицарем у дам! (Олесь, Вибр., 1958, 297); Забувши основні закони діалектики, актори нерідко умудряються грати надпозитивних, бездоганих героїв, позбавляючи образ боротьби, протиріч і переборення недоліків (З глибин душі, 1959, 71).

3. розм. Придумувати що-небудь, додумуватися до чогось. Еней один за всіх не спав; Він думав, мислив, умудрявся (Бо сам за всіх і одвічав), Як Турна-ворога побити, Царя Латина ускромити І успокоїти народ

(Котл., I, 1952, 253); *Мій Клим подумав — і вмудрився: Хотів Кобилку Клим не їсти приучити, І Шкапа му-сила постити* (Бор., Тв., 1957, 149).

4. тільки док., розм. Набути уміння, навику, вправності у чому-небудь; наловчитися. Один, ще змалку вдатний, Шпак У Щиглика співає навчився. Канальський Шпак так умудрився, Що як почне було співає — Диковина й сказати! (Гл., Вибр., 1951, 41).

УМУРОВАНИЙ, УМУРОВУВАННЯ, УМУРОВУВАТИ, УМУРОВУВАТИСЯ, УМУРОВАННЯ, УМУРОВАТИ див. **вмурований, вмуровування** і т. д.

УМФОРМЕР, а, ч. Електрична машина для перетворення постійного струму однієї напруги на постійний струм іншої напруги. Гудуть умформери, блідо горять радіолампи (Ткач, Моряки, 1948, 131).

УМФОРМЕРНИЙ, а, е. Прикм. до умфórмер.

УМ'ЯТИ¹ див. **уминати**¹.

УМ'ЯТИ² див. **вминати**¹.

УМ'ЯТИЙ¹ (**ВМ'ЯТИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ум'яти**¹.

УМ'ЯТИЙ² див. **вм'ятний**¹.

УМ'ЯТИНА, УМ'ЯТИНКА, УНАДЖУВАТИСЯ, УНАДИТИСЯ, УНАДЛИВИЙ, УНАДНО див. **вм'ятина, вм'ятинка** і т. д.

УНАНІМІЗМ, у, ч. Декадентська течія у французькій літературі 1906—1914 рр., що пропагувала реакційну ідею одностайності всього людства, незалежно від класів і реальних економічних умов, ідею єдиної, спільної душі, в якій повинна розчинитися окрема особа.

УНАНІМІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник унанімізму.

УНАНІМІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до унанімізму. Один з вождів унанімізму Жюль Ромен серією романів, об'єднаних назвою «Люди доброї волі», довів, що в структурі унанімістського роману не залишається місця для людини, що особа тут випадає із сфер історичної і соціальної необхідності і перетворюється лише на пасивну частку «колективного образу» (Рад. літ-во, 2, 1971, 7).

УНАОЧНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **унаобчнити**. У фольклорі відображаються, насамперед, ті життєві явища, предмети та події навколишньої дійсності, які мають більш-менш конкретний унаочнений вигляд, які є близькими й зрозумілими кожній простій людині (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 16).

УНАОЧНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **унаобчнити**. Навчальний вулик необхідний для унаочнення викладання учням матеріалу про бджіл (Бджільн., 1956, 20).

УНАОЧНИТИ див. **унаобчнювати**.

УНАОЧНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УНАОЧНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* Робити наочним що-небудь, показувати наочно. Після опрацювання запланованих тем колгоспники проглядають сільськогосподарські фільми, які унаочнюють вивчений теоретичний курс (Рад. Укр., 6.I 1962, 2).

УНАПУСК, УНАПУСТКУ, УНАПУСТОК, УНАСЛІДОК див. **вна́пуск, вна́пустку** і т. д.

УНДЕВІТ, у, ч., фарм. Полівітамінний препарат. Ундевіт — профілактичний і лікарський засіб (Хлібороб Укр., 5, 1970, 47).

УНДЕРВУД, а, ч. Марка друкарської машинки; друкарська машинка такої марки. Вона звела його у простору кімнату з перегородкою, за якою великий канцелярський стіл шкiрився на одвідувачів темінню великого ундервуда, на якому щось виступував червоноармієць з перебинтованою головою (Стельмах, II, 1962, 156).

УНДІНА, и, ж. У середньовічних повір'ях — дух води у вигляді жінки; русалка. Вода зрадливо плескалася в береги. Здавалося, ось-ось вона розступиться і з

неї вийде не українська русалка, а справжня закордонна унди́на (Полт., Повість.., 1960, 400); // *перен.* Про дівчину чи молоду жінку, яка справляє враження загадковості, таємничості.

УНЕМОЖЛИВИТИ див. **унеможливліювати**.

УНЕМОЖЛИВИТИСЯ див. **унеможливліюватися**.

УНЕМОЖЛИВЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УНЕМОЖЛИВИТИ**, влю, виш; *мн.* унеможливліють; *док.*, *перех.* Робити що-небудь неможливим. Переяславський акт унеможливілював дальший успіх унії (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 109); Суцільною лавою тоді полилися важкі снаряди на міст, на залізничний вузол, на річку, щоб унеможливити будь-яку переправу контракти... (Ле, Право.., 1957, 192); 1896 року Кримському запропонували кафедру української філології в Львівському університеті, на що він і дав принципову згоду. Та інтриги місцевих націоналістичних ретроградів унеможливили цей крок А. Кримського (Рад. літ-во, 6, 1967, 40).

УНЕМОЖЛИВЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УНЕМОЖЛИВИТИСЯ**, иться, *док.* Ставати неможливим. Під час штурмів, коли робота транспорту ускладнюється чи й зовсім унеможливіюється, життя на промислах не припиняється (Наука.., 11, 1967, 32).

УНЕСТИ див. **внóсити**.

УНЕСТИСЯ див. **внóситися**.

УНИЗ див. **вниз**.

УНИЗАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **унизати**. В саду.. посихалися пругами віти, мов добірним намистом унізані доходжалою садовою (Вас., II, 1959, 65); Він з дитинства любив маяки, що ними був унізаний острів (Загреб., Європа 45, 1959, 165).

УНИЗАТИ див. **унізувати**.

УНИЗУ див. **внизу**.

УНИЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УНИЗАТИ**, ижу, ижеш, *док.*, *перех.* 1. Покривати густо або суцільно (намистом, бісером і т. ін.), нашиваючи, нанизуючи.

2. *перен.* Покривати чим-небудь густо або рядком, подібно до низки. Щойно почало світати. Все було в сивій росі — на гошу днину. Трава так і бризкала нею, обливаючи Танині ноги, унизуючи тугенькі литочки тьмяними перлинами (Дім., I будуть люди, 1964, 30); Коло високих стовпів.. гойдається довга вервечка малих непримітних каганчиків, немов зірочки спустилися з темного неба і унізали собою оті високі стовпи (Мирний, III, 1954, 261).

УНИКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **уника́ти**. Не в уніканні класової боротьби чекає свого порятунку пролетаріат, а в її розвитку, у збільшенні її широти, свідомості, організованості, рішучості (Ленін, 11, 1970, 94); Унікання питань музики під час аналізу художнього твору порушує систему зображальних засобів, знижує естетичну силу образів (Літ. Укр., 25.VI 1968, 2).

УНИКА́ТИ, аю, аєш, *недок.*, **УНИКНУТИ**, ну, неш; *мин. ч.* унік, ла, ло і унікнув, нула, ло; *док.* 1. кого, чого або з інфін. Намагатися не спілкуватися з ким-небудь, цуратися когось, не бажати чогось. Йон, чуючи свою провину, уникав Гашиці, але вона таки перейняла його якомсь (Коцюб., I, 1955, 248); Ольга й бажала, й уникала вуличних зустрічей з Завадкою лице в лице, які завжди приносили їй чимало нерозумного хвилювання (Вільде, Сестри.., 1958, 514); Ігор уникав зустрічатися з ним (Багмут, Щасл. день.., 1959, 5); Завжди після таких роздумів йому [Дорошеві] робилося легше, і якщо раніше він уникав людей і тримався одинаком, то тепер, навпаки, горнувся до них (Тют., Вир, 1964, 199); [А н д р і й:] Ви [лікар] все якомсь уникаєте розмовляти про те, що мене найбільш хвилює! (Мороз, П'єси, 1959, 338); // Намагатися відсторонитися від якихось дій,

участі в якійсь справі, роботі. З перших днів командування знало, Що справ нема складних і небезпечних, Яких би уникав солдат Качура І виконать які не був би здатен... (Рильський, Мости, 1948, 16); А по схилу горба все глибше входили в землю ординарці, телефоністи, спостерігачі сусідніх батарей. Навіть Маковейчик, який завжди уникав земляних робіт, сьогодні натер собі чесні мозолі (Гончар, III, 1959, 390); // З певних причин не вживати, не використовувати чого-небудь, утримуватися від чого-небудь, обходитися без чогось. Безпосередньо перед сном треба уникати галасливих ігор, пов'язаних з різкими рухами, посиленої розумової праці, читання книг, які викликають тяжкі переживання (Шк. гігієна, 1954, 58); Звертається [Яцуба] до випускників з розважливим напученням.. не бешкетувати, бути дисциплінованими та працьовитими, уникати по можливості алкоголю й тютюну (Гончар, Тронка, 1963, 143); Надаючи великого значення музичності мови, Коцюбинський вдавався до алітерацій, асонансів, епіфор, звукових анафор та повторів, уникав трудних або неприємно вражаючих слух словосполучень (Літ. Укр., 26.IV 1963, 2).

Уника́ти по́гляду (по́глядів) кого; Уника́ти оче́й чийх — навмисне не дивитися в очі кому-небудь. Печенізький каган, уникаючи пронизливого погляду Святослава, почав викручуватись (Скл., Святослав, 1959, 427); Вже третій день він [Антін] уникає мовчазних Катерининих поглядів-докорів (Чорн., Визвол. земля, 1950, 39); Ждала [Катерина], що він щось скаже їй, спитає, або хоч подивиться на неї, але Іван тільки нюхав липову віточку й уникав її очей (Шиян, Переможці, 1950, 33).

2. чого. Берегтися (у 2 знач.), рятуватися від чого-небудь. Мені в Швейцарії лікарі казали, що мені дуже мало бракує до цілковитого видужання... треба уникати простуди, виїхати зимою знов десь на полудне, та вже можна сподіватись, що буду цілком здорова (Л. Укр., V, 1956, 415); До островів скелястих повів Телемах корабель свій: Думав одно лиш — уникне він смерті чи зовсім загине (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 263); // також після спол. щ о б. Запобігати чому-небудь, позбавлятися чогось. — Не знаю, що робити з лишеньком твоїм — Що робиш ти сама, щоб уникати зла?.. (Еллан, I, 1958, 242); Пан обозний, щоб уникнути глузування, таки сьорбнув борщу (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 429); Лежу в ямці, щоб уникнути кулі чи снаряда, або перебігаю назад до села, шукаючи безпечнішого місця (Ле, Мої листи, 1945, 110); // перев. док. Не допустити якихось небажаних наслідків, результатів. Програми історії узгоджено з програмами літератури, географії та інших суміжних предметів. Автори намагались уникнути дублювання історичного матеріалу (Укр. іст. ж., 1, 1960, 91); Автори фільму «Сон», не припиняючи величчя Кобзаря, уникнули канонізації його образу. Молодий Тарас — смертний серед смертних і живий серед живих (Мист., 1, 1965, 8).

УНІКЛИВИЙ, а, е, рідко. Непрямий, ухильний. Униклива відповідь.

УНІКЛИВО, рідко. Присл. до уніклівий. Манери і розв'язний тон Козловського драгували і коробили Тараса Григоровича, і він відповів уникливо і неясно: — Та так, знаєте... Де що написав, а декому і не сподобалося... (Тулуб, В степу.., 1964, 30).

УНІКНЕННЯ, я, с. Дія за знач. уникнути. Уникнення натуралістичних деталей.

УНІКНУТИ див. уника́ти.

УНІШКНУТИ, ну, неш; мин. ч. унішк, ла, ло; док., розм. Те саме, що затіхнути. Потім Дидона мов унишкла, Звеліла, щоб і Гандзя вийшла, Щоб їй насумоватись [насумуватись] всмак (Котл., I, 1952, 85);

Розмова знов унишкла. Вона [дівчина] кудись геть-геть дивилася, а він [Чіпка] — на неї (Мирний, II, 1954, 70); Як дощ піде, то вітер унишкне (Сл. Гр.)

УНІАТ, а, ч. Послідовник унії (у 2 знач.). Як та галич поле криє, Ляхи, уніати Налітають, — нема кому Порадоньки дати (Шевч., I, 1951, 64); Для оформлення унії Сігізмунд III скликав у 1596 р. в м. Бресті церковний собор, який і проголосив унію православної церкви з католицькою. Уніати визнали своїм главою папу, прийняли основні догмати католицької церкви (Іст. УРСР, I, 1953, 161).

УНІАТКА, и, ж. Жін. до уніат. Так і ти, бабусю, була уніаткою? (Сл. Гр.).

УНІАТСТВО, а, с. Віросповідання та віровчення уніатів. Правда, і присяжний таївся супроти властей зі своїм уніатством (Фр., II, 1950, 154); Взагалі в історії римської церкви, а також підвладних їй церков, як, наприклад, колись на наших землях уніатська, лукаво поєднувались релігійні догми і найжорстокіші злочини. Досить згадати про криваву інквізицію, яка є вічною ганьбою католицизму, про насадження на українських землях уніатства, яке розповсюджувало засобами зброї, шантажу, насильства (Мельн., Поріддя.., 1959, 28); По селах і містах [у 1768 р.] шастала до зубів озброєна шляхта, силоміць врилася у православні церкви, погрозами й катуваннями змушувала священників і парафіян приймати уніатство (Веч. Київ, 25.VI 1968, 2).

УНІАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уніат та уніатство. На західноукраїнських і західнобілоруських землях у той час [напередодні першої імперіалістичної війни] панувала уніатська церква (Іст. укр. літ., II, 1956, 585); Протягом століть уніатське духовенство було не тільки класовим, а й національним ворогом закарпатських трудящих (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 94); // Стос. до уніатства. Голоси і кроки лунали в тих хатах, як в церкві, і здавалось, що тут господарі.. оті темні уніатські образи та дерев'яні ангели, що дивились на нас із стін (Л. Укр., III, 1952, 574).

УНІВЕРМАГ, у, ч. Скорочення: універсальний магазин. — Я сьогодні був в універмазі. Висять готові чудесні костюми. Сам піду з тобою, виберем найкращий (С. Ол., З книги життя, 1968, 43); Ліда з матір'ю їздили до Києва, де купили в універмазі справжнє шлюбне плаття — білосніжне, з фатою (Дмит., Наречена, 1959, 198); Двічі на рік колектив універмагу «Україна» приймає в свої лави молоде поповнення — випускників школи продавців, що функціонує на базі магазину (Веч. Київ, 9.XII 1970, 1).

УНІВЕРСАЛ¹, у, ч., іст. 1. Розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру польських королів та українських гетьманів (іноді представників генеральної старшини) у XVII—XVIII ст. Мусів [мусив] Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); За пропозицією польських послів король [Сігізмунд II Август у 1569 р.] видав ряд універсалів про відторгнення від Литовського князівства Підляшшя, Волині, Брацлавщини та Київщини і про включення їх до складу Польщі (Іст. УРСР, I, 1953, 155); Богдан Хмельницький після визволення Києва видав колегії [Києво-Братській] спеціальний охоронний універсал (Вітч., 6, 1966, 172); Читає [пан Стадницький] добутий з фамільного архіву універсал головного регіментаря Стемпковського до українського селянського стану, даного в обозі під Коднею в місяці серпні 1768 року (Стельмах, I, 1962, 296).

2. Звернення декларативно-програмного характеру, опубліковані в 1917—1918 рр. контрреволюційною українською Центральною радою. [П р е д с т а в н и к

«Стремительного»:] Чому вважає Центральна рада Чорноморський флот своїм? Хто дав їй право?.. [Полковник:] За п'ятим універсалом Чорноморський флот зі своєю базою Севастополем належить нам (Корн., I, 1955, 28).

УНІВЕРСАЛ², а, ч. 1. Людина, яка володіє багатьма спеціальностями свого фаху; людина різнобічних, багатопланових знань, навичок. — Вона молодець. Універсал. На тому тижні заміняла математика, тепер фізика, хоч сама філолог (Кучер, Трудна любов, 1960, 431); — Я навіть і горох опилую, і по виноградниках хімікатами війнути — це теж моє амплуа... Ви ж не забувайте, що перед вами людина найширшого трудового профілю — льотчик-універсал (Гончар, Тронка, 1963, 71); — Ви знаєте, що значить лікар із фельдшерів? Це вам не який-небудь вітрогон, що закінчив інститут та й за практику. А цей пройшов усе — універсал, одним словом (Збан., Малин. дзвін, 1958, 72); Величезні духовні багатства лежать перед нами в творах Франка. В своїх знаннях він був універсал (Наука., 5, 1966, 8).

2. астр., геод. Інструмент для вимірювання кутів у горизонтальних і вертикальних площинах.

УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Надання універсальності чому-небудь. Універсалізація машин, які здійснюють процеси керування, є найістотнішим, надзвичайнішим досягненням кібернетики, що відрізняє її від попереднього етапу автоматизації, коли для кожного окремого процесу необхідно було споруджувати свою машину (Роб. газ., 21.X 1962, 2); Надзвичайно актуальним завданням у галузі роззброєння є зміцнення вже досягнутих багатосторонніх угод, їх універсалізація (Рад. Укр., 6.X 1974, 3).

УНІВЕРСАЛІЗМ, у, ч. Різнобічність, багатоплановість у знаннях, навиках і т. ін. Інтернаціональна.. тематика багатьох його [І. Франка] віршів, оповідань і повістей — доказ не лише універсалізму письменника, а й його інтернаціоналістських позицій як художника слова і мислителя (Рад. літ-во, 3, 1963, 65); Часто, коли на зміну хуртовині приходить інший ворог — ожеледь, стає в пригоді універсалізм водіїв-асів,.. які досконало водять багато типів машин (Веч. Київ, 16.II 1966, 1).

УНІВЕРСАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який охоплює все або багато чого у якійсь ділянці, галузі життя; всеосяжний. Порівняння психіки людини і психіки тварини не є для нас образою. Воно лише свідчить про те, що закони природи є універсальними (Наука., 9, 1968, 61); У наш час бурхливого розквіту і справжньої революції в усіх галузях наук письменник-фантаст повинен бути одночасно математиком, фізиком, астрономом, хіміком, медиком, фізіологом, бактеріологом тощо. Він повинен мати воістину універсальні знання (Вітч., 8, 1961, 204); // Придатний для всього або для багато чого; який має різноманітне призначення. Ліс — джерело деревини, надзвичайно цінного універсального матеріалу (Ком. Укр., 6, 1968, 33); Коні..масивної будови тіла найбільш універсальні щодо використання (Конярство, 1957, 61); Репродукування провадять.. малоформатними, універсальними і дорожними фотоапаратами (Довідник фот., 1959, 78).

Універсальний магазин — великий магазин, який торгує різноманітними промисловими товарами. Село обновилося, виросло. Є в ньому.. дитячі ясла і садки, універсальні магазини і соціально-побутові підприємства (Цюпа, Україна., 1960, 172).

2. Який має різноманітні знання, навички і т. ін.; різнобічний. М. Максимович, феноменально різносторонній і глибокий вчений, літератор, стоїть в ряду найбільш універсальних мислителів не тільки України і Ро-

сії, а й всієї Європи (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 117); Робітники комбайнових бригад на шахті оволоділи машинними професіями, стали універсальними трудівниками лав і спільно виконують всі операції, які припадають на зміну (Рад. Укр., 11. X 1956, 1).

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. універсальний. Щоб досягти універсальності, тобто можливості практично розв'язувати будь-яку задачу, будують універсальні цифрові обчислювальні пристрої (Вісник АН, 1, 1971, 15); Вони говорили про Вашу [І. Франка] «універсальність» і раділи, що у нас є такий талан — белетристичний, науковий, поетичний, публіцистичний, практичний і т. д., все в одній особі (Л. Укр., V, 1956, 433).

УНІВЕРСАЛЬНО. Присл. до універсальний 1. У світовій торгівлі товари універсально розгортають свою вартість (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 145).

УНІВЕРСАМ, у, ч. Великий магазин з самообслуговуванням, який має продуктовий, промтоварний, господарський відділи. Універсам має три торговельних зали-магазини: промтоварний, продуктовий і господарський (Рад. Укр., 31.XII 1971, 4).

УНІВЕРСИТЕТ, у, ч. 1. Вищий навчальний заклад, наукова установа з різними гуманітарними та природничо-математичними факультетами. — До нашого писаря приїде брат його жінки, студент університету (Н.-Лев., III, 1956, 43); Брати Калиновичі скінчили саме перед роком університет (Фр., VI, 1951, 201); Микола.. теж вступає в університет, тільки не на літературний, а на біологічний факультет (Тют., Вир, 1964, 54); // Будинок, у якому міститься цей заклад. З будинків найбільше подобались мені університет і академія (Коцюб., III, 1956, 351); // перен. Про те, що дає досвід, знання поза навчальним закладом. — Ось тут, в рибартілі, як став сторожувати, — тільки й читався волю. Влітку.. отам у затоці цілий університет пройшов (Гончар, Тронка, 1963, 337); Вісімнадцять років, перебути Тобілевичем в Єлисаветграді, — це період невпинного творчого і ідейного зростання майбутнього драматурга..— своєрідні його університети (Мист., 5, 1955, 31); Важкі життєві університети пройшов.. Дмитро Іванович Бедзик (Літ. Укр., 1.XI 1968, 3).

2. Назва навчальної установи для підвищення загальноосвітніх, спеціальних та політичних знань. Університет культури — одна з форм культурно-освітньої роботи в СРСР серед трудящих, яка має на меті допомогти їм без відриву від роботи збагатити свої знання з естетики, літератури і мистецтва, ознайомитись з досягненнями науки і техніки (Рад. Укр., 26.VI 1961, 3); В областях республіки [УРСР] є сотні університетів сільськогосподарських знань, художнього виховання, здоров'я та інші (Знання., 6, 1967, 13); Вечірній університет марксизму-ленінізму.

УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ, а, е. Стос. до університету. Молодий Лімбах був слухачем університету, мав дуже добру лекцію у одного з університетських професорів (Фр., IV, 1950, 252); В XVI—XVIII століттях на новому етнічному ґрунті розпочався період відродження вищої школи в Москві, Києві, Львові, яка продовжувала і розвивала університетські традиції, що склалися ще в Київській Русі (Наука., 6, 1975, 36); // Пов'язаний з перебуванням, навчанням в університеті. Під вікном стояв чималий стіл, на ньому були розкидані книжки та розтріпані зшитки університетських лекцій Настиного брата (Л. Укр., III, 1952, 582); Університетське життя вилущило його з тісної шкаралупи гімназиста. Повіяло іншим життям (Кобр., Вибр., 1954, 30); Більше вже нічого не вміщалося [в ящику]. Проте треба було ще вкладати і вкладати. Твори Лесі Українки,

Лялині університетські конспекти (Гончар, IV, 1960, 46); // Який має на своїй території університет. Коли це бачу у Львові, в університетському місті.. столи з картами і за ними сидять звісні патріоти, професори, літератори, політики, для них покидають усяку розмову про найбільше пекучу справу патріотичну, народну, літературну... (Драг., II, 1970, 194).

УНІВЕРСИТАНТ, а, ч., заст. Студент університету; людина з університетською освітою. [1 - и й ш в е ц ь:] А вгадайте, хто найрозумніший у Києві: чи семінарист, чи академіст, чи університант? (Н.-Лев., II, 1956, 489).

УНІВЕРСІАДА, и, ж. 1. Студентські спортивні змагання. Одеські студенти були основним ядром збірної команди СРСР на всесвітній універсіаді в Софії, де наші волейболістки здобули золоті медалі чемпіонів (Рад. Укр., 25.X 1961, 4); Універсіаду іноді називають молодшою сестрою олімпіади, бо за кількістю учасників і видів спорту вона поступається лише перед олімпійськими іграми (Веч. Київ, 7.II 1966, 3).

2. Студентські змагання з чого-небудь взагалі; конкурс. Перша на Україні універсіада відкрилась у Харківському державному університеті. Тут зібрались студенти..., щоб визначити переможців виконання концертних номерів художньої самодіяльності (Рад. Укр., 26.IV 1967, 4).

УНІВЕЦЬ див. внівець.

УНІКАЛЬНИЙ, а, е. Надзвичайний у якомусь відношенні; рідкісний, винятковий. Всередині собору [Софіївського] збереглись всесвітньо відомі софійські фрески та мозаїки, які являють собою унікальну за значенням пам'ятку образотворчого мистецтва XI ст. (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); Гостям показали справді унікальний витвір — перший глобус місяця з усіма впадинами та рельєфами на його лицевій і тильній стороні (Вол., Місячне срібло, 1961, 352).

УНІКАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. унікальний.

УНІКАТ, у, ч., рідко. Те саме, що **унікум**. Що життя св. Володимира в перекладі на народну мову в XVII в. не було унікатом, на се маємо доказ (Фр., XVI, 1955, 322); Виходив він з цього будинку, з квартири на третьому поверсі, великої професорської квартири з багатьма кімнатами, які всі зазначені були книжками... унікатами (Загреб., Диво, 1968, 125).

УНІКУМ, у, ч. Рідкісний, єдиний екземпляр чого-небудь. Лілія була зламана при самому корені. — Який жалі! Це фіалкова лілія, панове, унікум. Бачите... А запах! Відколи світ існує, люди не знають запаху лілії (Довж., I, 1958, 405); Букіністичні унікуми; // перен. Про людину, незвичайну в якомусь відношенні. — Ваші видавці моєю друкарнею не цікавляться. Що їм Батайль? Для них потрібні фабрики книжок, а я тепер, пане, антикварний унікум (Рибак, Помилка..., 1956, 270).

УНІСОН, у, ч. Співзвучність, яка досягається одночасним відтворенням двох або кількох звуків однієї висоти і однакових звуків у різних октавах (кількома голосами чи інструментами). Як і в народній музиці, хорові твори, а також хорові обробки композитора [Б. Лятошинського] часто закінчуються октавами і унісонами (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 55).

В унісон (з ким — чим, кому, чому або без додатка): а) співзвучно. Скрипач грав, звичайно, в унісон із кларнетом (Рильський, Бабине літо, 1967, 112); В унісон пісні вряди-годи бриніла тільки балалайка (Кос., Новели, 1962, 168); Народ на Україні, особливо Лівобережний, любить співати народні пісні гуртом, хором, але не в унісон, лише так званими підголосками (Муз. пра-

ці, 1970, 490); б) в однаковій манері, в однаковому тоні з ким-небудь. — Ясно, — теж по-військовому, в унісон йому відказала Надія (Баш, Надія, 1960, 102); в) однакою, узгодженою з ким-, чим-небудь. Тасі було трохи ніяково, боялась зустріти знайомих, та Сачко заговорив в унісон її думкам, і вона стала уважно слухати (Дмит., Розлука, 1957, 34).

◇ Серця б'ються (білися) в унісон див. серце.

УНІСОННИЙ, а, е. Який звучить одночасно (про звуки однієї висоти або однакові звуки в різних октавах); побудований на такому звучанні. Унісонний спів.

УНІТАЗ, а, ч. Раковина для злиття калу та сечовини в убиральнях каналізаційної системи. Він спустиє в унітаз воду й пішов геть, голосно ляскаючи капцями по цементній підлозі (Ю. Янов., II, 1954, 79).

УНІТАРНИЙ, а, е. Об'єднаний, єдиний, який становить собою одне ціле. Унітарна держава; // Спрямований на об'єднання; об'єднуючий. Унітарні перетворення.

УНІФІКАТОР, а, ч. Той, хто здійснює уніфікацію чого-небудь; прихильник уніфікації.

УНІФІКАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до уніфікатора.

УНІФІКАЦІЯ, ї, ж. Зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів. Неправильно було б думати, що може бути якийсь один, єдино вірний переклад художнього твору. Ні, жодна уніфікація, жодна канонізація тут неможливі (Рильський, III, 1956, 129); Професійна ж підготовка робітників дедалі більше набуває політехнічного характеру, тобто йде по лінії уніфікації знань (Ком. Укр., 4, 1961, 34); Стандартизація, нормалізація і уніфікація сприяють прискоренню технічного прогресу і підвищенню ефективності нової техніки на всіх етапах її створення і використання (Вісник АН, 4, 1971, 56).

УНІФІКОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до уніфікувати. Твердо уніфіковані нормативи.

2. у знач. прикм. Який має єдину форму, систему, єдині нормативи. Уніфіковані двигуни СМД-14 Харківського двигунобудівного заводу «Серп і молот» застосовуються в багатьох типах машин (Наука., 11, 1963, 21); Важливе значення має розробка системи уніфікованих електроприводів для всіх галузей сільськогосподарського виробництва (Хлібороб Укр., 10, 1969, 14).

УНІФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Зводити що-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів. — Як по-моєму, то треба більше уніфікувати машини, виготовляти необхідні вузли, які б легко можна було ставити замість спрацьованих (Цюпа, Краєни, 1971, 199).

УНІФІКУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати, стати уніфікованим. Професія робітника дедалі більше уніфікується, стає багатогранною (Ком. Укр., 11, 1962, 16).

2. тільки недок. Пас. до уніфікувати.

УНІФОРМА, и, ж. 1. Формений одяг. При обіді родина рішила, що годі вже дорілому чоловікові ходити в гімназійній [гімназичній] уніформі; тому по полудні, коли батько спав, мати пішла з Ромком купити йому одягу (Мак., Вибр., 1954, 260); Її старший брат Гриць, в уніформі пілота, дивився з другої картки (Панч, Іду, 1946, 23); Страшенно важко сидіти в сукняному віцмундирі з тісним крохмальним комірцем, але день буденний, час службовий, а при виконанні службових обов'язків належить бути одягненим за встановленою уніформою (Тулуб, В степу., 1964, 25).

2. збірн. У цирку — одягнений у спеціальні костюми персонал, який обслуговує арену під час вистави.

УНІФОРМІСТ, а, ч. Працівник, що належить до уніформи цирку. На ще притемнену арену раз у раз ви-

бігали уніформісти, поправляли килим, перевіряли гімнастичні прилади та знаряддя (Ткач, Арена, 1960, 103).

УНІЧІЮ див. **внічію**.

УНІЯ, і, ж. 1. Об'єднання, союз двох або кількох монархічних держав під владою однієї династії. У 1385 році литовський князь Ягайло уклав з польськими панами договір про унію (об'єднання) Литви з Польщею (Іст. СРСР, I, 1957, 93).

2. Об'єднання православної церкви з католицькою під владою римського папи (зі збереженням православною церквою своїх обрядів), що проіснувало в Польщі та в залежних від неї державах з 1439 до 1946 року. Пан Пулявський навербував полк шляхти і насунув у чигиринське староство приневолювать народ до унії (Стор., I, 1957, 163); [Г а в р и л о:] До унії не приставав? Віру християнську не зраджував? [П е р ш и й:] Ні, панотче (Корн., I, 1955, 217); Польський уряд провадив політику колонізації і покатоличення українського народу. Основним заходом здійснення цієї політики була релігійна унія — примусове об'єднання православної і католицької церков під зверхністю римського папи (Іст. укр. літ., I, 1954, 63).

3. Назва міжнародних адміністративних союзів.

УНОРМОВАНИЙ (ВНОРМОВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **унормувати**. Для кращого виконання своїх важливих функцій у різних сферах людського життя і літературна мова, особливо коли вона вживається в письмовій формі, повинна бути по змозі унормована в усіх своїх елементах — лексиці, фразеології, синтаксисі, морфології і т. д. (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 65).

2. у знач. прикм. Який відповідає встановленим нормам, стандартам; нормований. Унормований робочий день.

УНОРМОВУВАТИ (ВНОРМОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УНОРМУВАТИ (ВНОРМУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Визначати, запроваджувати норму в чому-небудь. Незаперечною заслугою О. Павловського є те, що він першим спробував обгрунтувати та практично застосувати фонетичні принципи українського правопису і взагалі унормувати українську літературну мову (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 67); — У суспільстві відбуваються такі неосяжно-великі процеси, людина поширила свої інтереси до грандіозного, людина виросла... а себе не опанувала, не внормувала, не освоїла... нутра (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 17).

УНОРМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **унормувати**. В радянський час, з унормуванням літературної мови, з піднесенням її на високий рівень розвитку, діалектні особливості втратили своє колишнє значення і зустрічаються тепер як залишки минулих епох (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 9).

УНОРМУВАТИ див. **унормовувати**.

УНОРМУВАТИСЯ (ВНОРМУВАТИСЯ), ується, док. Увійти в норму, стати звичайним, нормальним. На залізничну станцію день і ніч прибували військові вантажі. В цьому відчувалася якась лихоманка, хоч, на перший погляд, здавалося, що життя на залізниці внормувалося (Ле, Клен. лист, 1960, 150).

УНОСИТИ, УНОСИТИСЯ, УНОЧІ див. **внести, внести** і т. д.

УНТ див. **унти**.

УНТЕР, а, ч., заст., розм. Те саме, що **унтер-офіцер**. Коли він був унтером і забрав у голову, що він дуже великий птах (П. Куліш, Вибр., 1969, 294); А така докотилась до окопу. Зупинились здивовані. В окопах пусто. В одного унтера випала з рук гвинтівка (Довж., I, 1958, 36).

УНТЕР-ОФІЦЕР, а, ч., військ. Звання молодшого командного складу із солдат в дореволюційній російській та деяких сучасних іноземних арміях; // Особа, яка має це звання. Незабаром Максима зробили унтер-офіцером (Мирний, I, 1949, 230); Оточений людьми, сидить русявочубий Марко, вчорашній унтер-офіцер лейб-гвардії Преображенського полку (Стельмах, I, 1962, 367).

УНТЕР-ОФІЦЕРСЬКИЙ, а, е, військ. Прикм. до **унтер-офіцера**. Баба встала, взялась у боки й прийняла на себе унтер-офіцерську постань (Коцюб., I, 1955, 455).

УНТЕРСЬКИЙ, а, е, заст., розм. Прикм. до **унтера**; // Власт. унтерові. Старий солдат, батько й досі — ще з японської — зберіг унтерську бравість: весь, як пружина (Гончар, II, 1959, 11).

УНТИ, унт і унтів, мн. (одн. унт, а, ч.; унта, и, ж.). Хутряне взуття з м'якою підошвою, поширене здебільшого у народів Півночі та Сибіру. — Справжній ороц! — схвально промовив Гаврило, поки Юра зав'язував вище колін розшиті червоним і зеленим шовком унти (Багмут, Щасл. день., 1959, 146); Ноги блаженствують в кудлатих унтах (Перв., Дикий мед, 1963, 3); // Хутряне взуття льотчиків. Він був одягнений в дублений кожух і в льотчицьких унтах (Шер., В партиз. загонах, 1947, 44); На сцені Ольга і Іван. Він в льотному комбінезоні і унтах (Собко, П'єси, 1958, 351).

УНУК, УНУКА, УНУЧА, УНУЧАТКО, УНУЧЕННЯ, УНУЧЕНЬКА, УНУЧЕЧКА, УНУЧКА, УНУЧОК, УНУЧЧИН див. **внук, внука** і т. д.

УНЦІЯ, і, ж. 1. Міра ваги в Стародавньому Римі, а також в ряді європейських країн, що застосовувалася до введення метричної системи (в англійській системі мір, напр., дорівнює 28,35 г); аптекарська міра в різних країнах (напр., в Росії дорівнювала 29,86 г). — Ви так допитуєтесь, як пишеться, так просите, неначе перепису на тістечка, кілька унцій чого дати, щоб удались (У. Кравч., Вибр., 1958, 348).

Унція трійська — одиниця ваги дорогоцінних металів; дорівнює 31,1035 г.

2. Монета в Стародавньому Римі, пізніше — в Іспанії, Італії та деяких інших країнах.

УНЯТЛИВИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **уважний**. Став він ніби на виду похмурніший, а ласкавіший [ласкавіший]; мовчущий, як перше, а унятливий (Вовчок, I, 1955, 226); На порозі в масці став стрункий матросик..., кожне унятливе око відразу б розпізнало: це ж зовсім не юнак, а... дівчина (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 293).

УОДНОМАНІТИТИ див. **уодноманітнювати**.

УОДНОМАНІТНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **уодноманітнити**. Радянська школа, безперечно, — один з найвпливовіших чинників уодноманітнення літературних наголосів (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 482).

УОДНОМАНІТНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УОДНОМАНІТИТИ**, ічу, ітиш, док., перех. Робити що-небудь **уодноманітним**.

УОРУЖЕНИЙ, а, е, діал. Озброєний. Вулицею надійшли, одна за другою, при звуках труб та дерев'яних трембіт аж три громади уоруженої молодіжі (Фр., VI, 1951, 90).

УОРУЖИТИСЯ див. **уоружуватися**.

УОРУЖУВАТИСЯ, жуся, жуєшся, недок., **УОРУЖИТИСЯ**, жуся, жишся, док., діал. Озброюватися. Пастухи з сусідньої полонини прибігли без духу до села, голяючи, що бачили якусь бійку коло боярського дому.. і чули.. роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою (Фр., VI, 1951, 89); Вона таки прийшла..! І, ох боже, яка змішана, немов те дитя! Я мусив уоружуватися

всіма уймаючими прикметами, щоб її настроїти спокійніше (Коб., I, 1956, 420).

УОСЕНІ, рідко. Те саме, що восені. Неначе степом чумаки Уосени верству проходять, Так і мене минають годи (Шевч., II, 1963, 186); Як я любив уосени в стіжках Хліб коло хат (Стар., Вибр., 1959, 41).

УОСОБИТИ див. уособлювати.

УОСОБЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уособити. Суперечливі оцінки викликала головна дійова особа драми [«Осіння казка» Л. Українки] — Принцеса. Одні критики вважали, що в образі Принцеси уособлене селянство, інші — інтелігенція (Рад. літ-во, 4, 1964, 59).

УОСОБЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. уособити.

2. чого. Про того (те), хто (що) найповніше, найдосконаліше втілює в собі якісь властивості, якості і т. ін. В багатьох піснях виступає образ В. І. Леніна, і це цілком зрозуміле й природне в художній творчості уособлення волі народу, мудрості Комуністичної партії (Рильський, IX, 1962, 213); В цю мить він [комісар] весь був уособленням влади й сили (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 110).

3. літ. Художній засіб — зображення тварин або предметів, явищ природи як живих істот, наділених людськими почуттями, думками, мовою тощо. В народно-пісенній символіці.. найчастіше зозуля є уособленням самотньої жінки, яка оплакує чоловіка, коханого, брата тощо (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 33); Окремою формою розгорнутої метафори є повна персоніфікація — уособлення (Рад. літ-во, 7, 1965, 37).

УОСОБЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. уособлювати.

УОСОБЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УОСОБИТИ**, блю, биш; мн. уособлять; док., перех. 1. Виразити явища природи, предмети в образах живих істот. Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, — Дів, русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін., — усе це стародавні божества, які уособлювали природу (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

2. Надавати чому-небудь конкретного вираження, реального образу, матеріальної форми. В образі Кармалюка народ уособлює титанічну силу, що знищує на своєму шляху ворожі полчища (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 90); Розповідаючи про те, як у Миколи Задорожного вкрали його особисте щастя [«Украдене щастя» І. Франка], я намагався уособити в цьому образі мільйони простих селян мові батьківщини, народ, у якого було вкрадено щастя (З глибин душі, 1959, 80).

3. ким, чим. Найповніше, найдосконаліше втілювати в собі якісь властивості, якості і т. ін., бути виявом, вираженням чого-небудь. Радянський партизан впевнено стояв перед натовпом і всім своїм виглядом уособлював таку силу, що, мабуть, багато присутніх, дивлячись на нього, дивувалися (Петльов., Хотинці, 1949, 207); Головний персонаж комедії [«Приїзжий із столиці» Г. Квітки-Основ'яненка] «партикулярний» радник Пустолобов.. уособлює всі негативні риси чиновництва (Іст. укр. літ., I, 1954, 170); Партія комуністів.. уособлює собою найсвітліші ідеали людства (Ком. Укр., 7, 1963, 62); Про Тараса Григоровича Шевченка, що так повно уособив поетичну душу і героїчну долю свого народу, можна писати безкінечно (Вітч., 3, 1967, 200).

УОСОБЛЮВАТИСЯ, юється, недок. і док. 1. Проявлятися в конкретному вираженні, реальному образі, в матеріальній формі. В моїй уяві всі радянські дискур'єри уособлювались в образі Нетте й Махмасталя (Кулик, Записки консула, 1958, 224).

2. тільки недок. Пас. до уособлювати 1, 2.

УОСТАННЄ, присл., рідко. Те саме, що востаннє. Ще два тижні тому він уостаннє керманичував [кермував]

(Фр., IV, 1950, 384); [Микита:] І ти, місяцю, зрадив мені? ..Світи ж, світи, зраднику, уостаннє, а там ..заховайся за хмари!.. (Кроп., I, 1958, 117).

УПАД (ВПАД), у, ч. 1. заст. Падіння. Скрізь оточала його [Кирила] атмосфера густа й своєрідна.. Атмосфера гаряча, тривожна, вся — небезпека і боротьба, вічний упад і підойма (Коцюб., II, 1955, 208); Плач і лемент у столиці; німці йдуть, жажнує уряд І зійшовсь мерціям на раду, як би їх прогнать.. Та не врадили міністри, чим відсунуть свій упад (Сам., I, 1958, 246).

◇ До упаду — до знемоги, знесилення. Ніколи вона [Маруся] так швидко рум'янцем не спазне, як от Катря наша,.. не заплаче; до упаду не затанцюється (Вовчок, I, 1955, 185); До упаду розсмішив усіх старий колгоспник.. З насолодою і дуже виразно прочитав він гумористичні оповідання (Хлібороб Укр., 2, 1969, 23).

2. діал. Горе, нещастя.

УПАДАННЯ¹ (ВПАДАННЯ), я, с. Дія за знач. упадати¹ 1, 4, 5. Розпещена упаданням за нею місцевих кавалерів, дівчина немало була здивована, що столичний гість не звертає на неї уваги (Панч, На калин. мості, 1965, 152).

УПАДАННЯ² див. впадання¹.

УПАДАТИ¹ (ВПАДАТИ), аю, аєш, недок. 1. заст. Падати. Багато громів упало з небес, Багато земля натворила чудес (Мал., Звенигора, 1959, 24); З грізним білим шумовинням Упадає річка з скель (Шер., У день.., 1962, 9).

◇ Упадати в ноги (до ніг) — робити земні уклони комусь. Руками обхопила [Варка] тин коло хати, цілує та плаче, та кричить;.. людям дякує, усім до ніг упав (Вовчок, I, 1955, 177).

2. рідко. Втрачати силу, значення; занепадати. Ремесло ковальське упадає, люди ходять до кузні, але вже не для ковальської роботи (Кобр., Вибр., 1954, 177); Дочка повдовіла і вернула назад додому, господарство упало і марніло (Фр., III, 1950, 443).

◇ Упадати на силі див. сила; Упадати серцем — сильно переживати, переходити в стан крайньої безнадії. — Посивію, занидію, а не здамся лиху. Я нездатливий зроду. Будь же й ти мужня до краю і не впадай серцем. Перебудемо лиху годину, і знов для нас ясно засвітить сонце (Н.-Лев., VII, 1966, 210).

3. Працювати старанно, з великою сумлінністю. — Звісно, я там більше впадаю, там дітей куток (Барв., Опов., 1902, 133).

4. коло (біля) кого, над ким, за ким. Турбуватися, піклуватися. Хоть як не гордує було козак любощами перед товариством, а як вернеться до господи, як зачне коло його упадати ластівкою мати, як стане голубити сестра,.. то й тверде, як залізо, серце пом'якшає (П. Куліш, Вибр., 1969, 99); Хазайка упала біля гостя, не знаючи, чим ще похастувати його, як прислужитись (Тулуб, В степу.., 1964, 90); — Ну, що болить тобі, донечко, що? — упав він над немовлям (Говчар, Тронка, 1963, 303); Настуся упала за хворою Оленою так, немовби це була її рідна сестра (Коп., Вибр., 1953, 382).

5. коло (біля) кого, за ким, перед ким. Домагатися чийсь прихильності, запобігати ласки в когось. В новій і незвичній ролі гостя довелося Шевченкові побувати і в маєтках українського панства, яке навперебій упало біля знаменитого поета (Слово про Кобзаря, 1961, 47); — Та хай дядина не думає, що ми перед нею упадемо (Багмут, Опов., 1959, 4); // коло (біля) кого, за ким, рідко до кого. Маючи почуття симпатії, кохання до когось, виявляти увагу, залицятися. [П а л а ж к а:] То ти так думаєш, а вона інше гадає... Чого, бач, до тебе упадає Іван, а не до неї!.. От її зло і розбира (Мирний,

V, 1955, 220); Зараз Вутаньці подобалось, що він так упадає коло неї (Гончар, II, 1959, 181); Колись, тільки-но вона почала дієувати, за нею упадав Євдоким (Стельмах, Хліб..., 1959, 233).

◇ Сліпма упадати за ким — палко кохаючи кого-небудь, залицятися, намагатися невідступно бути поряд. [О д а р к а:] Парубки за нею сліпма упадають, а їй тільки б жартувать!.. (К.-Карий, I, 1960, 197).

6. заст. Припадати, випадати комусь. Упадає некрутська черга на його, Ігната, которому, каже, сповнилось вісімнадцять літ (П. Куліш, Вибр., 1969, 272); На день упадає заробітку по півкарбованця (Барв., Опов., 1902, 423); // безос. Траплятися, доводитися. Щоправда, — пером, чорнилом Сковорода міг писати свої твори десь, або ж у вчителя в селі, на пасіці, але ж обмірковувати їх, виношувати і на людях перевіряти — завше упало йому тільки в мандрівках (Тич., III, 1957, 102).

Не впадає, безос. — не можна, не вдається через несприятливі, невідповідні умови. — Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете? — Чого б то й бажати, та не впадає (Вовчок, I, 1955, 116).

7. у знач. вставн. сл., заст. упадає. Уживається в значенні, близькому до слів о т ж е, в и х о д и т ь. У старосвітчину [старосвітчину] знаєте, які люде були: здорові, сильні, великі, от і він, упадає, з тих-то людей велетенського роду (Барв., Опов., 1902, 424).

8. діал. Личити, належати. — Ярина вже дієка, то їй впадає йти на музики, а я ще мала (Л. Укр., III, 1952, 652).

УПАДАТИ² див. впадати¹.

УПАДАТИСЯ (ВПАДАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УПАСТИСЯ (ВПАСТИСЯ), упадуся, упадешся, док., розм., рідко. 1. Попадатися кому-небудь. [А н д р і й:] Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не впадайся тобі в руки: живцем облупиш! (Кроп., I, 1958, 458).

2. безос. Випадати, доводитися, траплятися. — А чи упадеться нам цієї пшениці хоч покуштувати? Пан продасть усю пшеницю... (Л. Янов., I, 1959, 423).

УПАДИНА див. впадина.

УПАДЛИВИЙ, а, е, діал. Запопадливий (у 1, 3 знач.). [Д з в о н а р и х а:] Славна в мене, Дмитре, дочка: і хороша, і моторна, і упадлива (Стар., Вибр., 1959, 187).

УПАДЛИВО, діал. Присл. до упадливий. Слуги метушаться упадливо та улесно [улесливо], підносячи більше та більше і вигадливих страв, і цілющого трунку (Стар., Облога..., 1961, 23).

УПАДОНЬКО, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до упад 2. [М а т и:] Ой, мій упадоньку! Що ж ти робила? (Л. Укр., III, 1952, 235).

УПАКОВАННИЙ (ВПАКОВАННИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упакувати¹. У Криничного в руках постіль, упакована в червону ватяну ковдру (Голов., Драма, 1958, 136); Упаковану сушню зберігають в сухому приміщенні (Сад. і ягідн., 1957, 285).

УПАКОВКА, и, ж. Матеріал, в який упаковане щонебудь. Від матері Васи прийшов лист до Марії і посилка, еге ж, з копченою шинкою, з упаковкою разом вісім кілограмів (Вільде, На порозі, 1955, 247); Зелень, яка перебувала у холодильниках у поліетиленових упаковках, мала вигляд як щойно зірвана (Хлібороб Укр., 5, 1969, 20).

УПАКОВУВАННЯ (ВПАКОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. упакувати². Визначили [робітники] свої завдання: стежити за безперебійною подачею сировини для виготовлення добрив, за їх виробництвом, упаковуванням, складанням, навантаженням у вагони (Роб. газ., 12.II 1963, 1).

УПАКОВУВАТИ¹ (ВПАКОВУВАТИ), ую, уєш, недок., УПАКУВАТИ (ВПАКУВАТИ), ую, уєш, док., перех. Скласти, зв'язувати у пакунок, згорток, тюк.

УПАКОВУВАТИ² див. впакувати¹.

УПАКУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. упакувати¹. Створюються автоматичні поточні лінії для відліку, формування і упакування періодичних видань (Знання..., 7, 1970, 4).

2. Те саме, що упаковка. Купці.. обмацували поглядом в'юки, вгадуючи за обсягом і упакуванням їх вміст (Тулуб, В степу..., 1964, 52).

УПАКУВАТИ¹ див. упакувати¹.

УПАКУВАТИ² див. впакувати¹.

УПАЛИЙ¹ (ВПАЛИЙ), а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до упасти¹. Чи є хто такий, щоб у нього не стислося серце... Як пересохла улітку земля задвигить від упалих Стріл блискавиці...? (Зеров, Вибр., 1966, 200); Я раптом приходив до пам'яті, діставав упалу плівку (Ю. Янов., II, 1958, 118).

2. у знач. прикм. Тихий, слабкий, понижений від смутку, розчарування і т. ін. (про голос). [Н е о ф і т р а б (упалим голосом):] І знов нічого я не розумію. Боротися в покорі — що се значить? (Л. Укр., II, 1951, 233).

УПАЛИЙ² див. впалий¹.

УПАМ'ЯТКУ див. впам'ятку.

УПАРЕНИЙ (ВПАРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упарити.

УПАРИТИ див. упарювати.

УПАРИТИСЯ див. упарюватися.

УПАРЮВАННЯ (ВПАРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. упарювати.

УПАРЮВАТИ (ВПАРЮВАТИ), юю, юєш, недок., УПАРИТИ (ВПАРИТИ), рю, риш, док., перех. 1. Піддавати дії пари, окропу з метою розм'якшення, доведення до готовності (перев. страву); // Зменшувати кількість, об'єм чого-небудь, випаровуючи рідину.

2. розм. Доводити до потіння тяжкою роботою, надмірним напруженням і т. ін.

УПАРЮВАТИСЯ (ВПАРЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., рідко, УПАРИТИСЯ (ВПАРИТИСЯ), рюся, ришся, док. 1. Розм'якшуватися, доходити до готовності під дією пари, окропу (перев. про страву).

2. розм. Покриватися потом від тяжкої роботи, надмірного напруження, спеки і т. ін. — Геть-чисто впарився, сину, — жалівся він Цигулі. — Коли ж мало не всю худобу звели (Головко, II, 1957, 331); Найдьюнов упарився. Важкий кулет, важкі з водою чоботи і такий навальний біг (Ле, Мої листи, 1945, 143); — Ти б, Степане, свитку зняв, бо пече немилосердно, упаришся. Піт градом котиться... (Кочура, Зол. грамота, 1960, 213).

УПАСАТИ (ВПАСАТИ), аю, аєш, недок., УПАСТИ (ВПАСТИ), сү, сєш, док., перех., розм. Пасучи худобу, птицю, давати їм можливість добре наїстися; могти, уміти добре пасти, напасти. — Синку, чи впасеш свинку? (Номис, 1864, № 12729); Значить, перша наука [на селі] — це гуси. Пасту гуси, впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного — це була програма нашого «технікуму» (Вишня, I, 1956, 9).

УПАСТИ¹ (ВПАСТИ), упадү, упадєш, док. 1. Досягти якоїсь поверхні, валячись згори вниз взагалі або з якогось предмета під дією власної ваги. З його пліч упав дров зв'язок грубий (Фр., XIII, 1954, 135); Яблуко впало м'яко в траву (Довж., I, 1958, 67); З доброго коня не шкода і впасти (Мур., Бук. повість, 1959, 30); // Впасти у вигляді опадів (про сніг, дощ і т. ін.). Одні [одніє] осені, ще не гаразд листя опало, як упав

сніг (Мирний, V, 1955, 336); *Набігла хмара.. Великі краплі впали вже на картуз, на руки і на лице* (Коцюб., II, 1955, 396); *Мабуть, бути завірюсі, Сніг напевне упаде* (Мал., Серце., 1959, 150); *Весна видалася засушливою.. «Як не впадуть дощі — пропаде зерно», — журився Оксен* (Тют., Вир, 1964, 73); // Виділитися з атмосфери, осісти (про туман, росу і т. ін.). [О р ф е й:] *Вже вчоріс! Вже роса упала!* (Л. Укр., I, 1951, 457); *На білу гречку впали роси* (Рильський, I, 1960, 123); // Зайти, сісти (про сонце). *Насувався вечір. Сонце уже упало десь за степом* (Коцюба, Нові береги, 1959, 386).

◇ Голці ніде *впасти див. гóлка*; З плечей (з пліч) *упав тягар див. плечé*; [Нáче (мов, як і т. ін.)] з неба *впасти див. не́бо*; [Нáче (ненáче, мов і т. ін.)] *горá з плечей (з пліч) впала див. горá*; Не давати [і] порошині (порошинці) *впасти див. пороши́на, пороши́нка*; Ні сіло ні *впало див. сіда́ти*; Пиліні (пилінці) не давати (не да́ти) *упасти див. пили́на, пили́нка*; Полуда з очей *упала див. о́ко¹*; Сэрце *упало у кого — у когось з'явилося почуття страху, розчарування і т. ін. Коли він згадав про фотографію, серце в мене зовсім упало* (Вільде, Сестри., 1958, 310); — *Просто серце в мене упало при ваших словах* (Хотк., I, 1966, 148); *Смуток упав див. сму́ток*; *Упав віхоть див. віхоть*; Як (мов і т. ін.) у вóду *впасти див. вода́*.

2. Звалитися, перекинутися на землю, втративши рівновагу, опору. *Змагався довго Дуб, стогнав, не подавався, А далі затріщав, зломився і — упав...* (Гл., Вибр., 1951, 150); *Закрутилась, заходила кругом моя голова, захиталися ноги... чую — от-от упаду...* (Мирний, I, 1954, 94); *Здавалося, вони [коні] ось-ось впадуть, не витримавши цього шаленого гону* (Тулуб, В степу., 1964, 23).

Упасти в ноги (до ніг) кому, чийх; Упасти на коліна (навко́лішки, ниць) перед ким — чим: а) стати на коліна перед ким-, чим-небудь, благаючи про щось, просячи що-небудь. *Одні питали, чи не краще б вийти назустріч війську з хлібом та сіллю, упасти в ноги, скоритись* (Коцюб., II, 1955, 97); — *Я батькові до ніг упаду.. Як не віддасть мене батько за тебе, я вмру!* (Вовчок, I, 1955, 205); б) певним чином виявити глибокі, сильні почуття (вдячність, захоплення і т. ін.). *Я місця не знайду.. Почервоніла, зраділа, ледве у ноги не впала дядині* (Барв., Опов., 1902, 83); *Я бачу... ти ідеш прекрасна, як любов, Я упаду до ніг твоїх...* (Рильський, I, 1960, 89); *Все впало ниць перед могутністю Юріштаня* (Хотк., II, 1966, 113).

3. Схилитися, опуститися вниз. *Нимидора.. схилилась на стіл, голова упала на руки* (Н.-Лев., I, 1956, 194); *Я певен того, що вона зніжковіє і спустить свої очі додолу. Темні вії тоді важко впадуть униз* (Кол., На фронті., 1959, 15); *Приклала [Олена] руку до серця, але вона відразу безсило впала донизу* (Стельмах, I, 1962, 559); // Повиснути (про волосся, одягу). *Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі* (Л. Укр., III, 1952, 243).

4. Раптово з'явитися на кому-, чому-небудь, десь, укрити собою когось, щось (про світло, тінь і т. ін.). *Од місяця промені впали Йому на обличчя стрілами срібними* (Л. Укр., I, 1951, 347); *Вже ранкові тіні на стіни впали* (Сос., II, 1958, 331); *Світло перонного ліхтаря упало в купе, освітило постать Людмили* (Головко, I, 1957, 456); *Образно. *Задума впала на його чоло. Він похилив голову і мовчав* (Н.-Лев., VI, 1966, 341); // Стати спрямованим на кого-, що-небудь (про погляд). *Погляд її упав на краєць [окраєць] хліба* (Мирний, I, 1949, 247); *Погляд упав на скриню, і Харкевич відразу ж побачив папірець* (Голов., Тополя., 1965, 17).

5. *перен.* Раптово настати, насунутися, огорнути собою що-небудь. *Здавалось, ніби сонце на небі одразу погасло, ніби на море впала темна ніч* (Н.-Лев., VI, 1966, 67); *Раптовий світанок не раз Упадає на просторі бульвари* (Нагн., Вибр., 1950, 96); *Спека й задуха упали на степ* (Ю. Янов., II, 1958, 172); // *перен.* Раптово зазвучати. *Дзвони несподівано впали* (Коцюб., II, 1955, 86).

6. *перен., на кого — що.* Спіткати кого-, що-небудь, випасти на чийсь долю. *Як хмара, лихо на нас упало* (Укр. присл., 1963, 32); [М і р і а м:] *О, горе! Впала вже на мене кара* (Л. Укр., II, 1951, 112); *Конвоїри гнали взятую під арешт Гаркушину наймичку, на яку впала підозра, що це вона повинувала з сарая вночі бранців* (Гончар, II, 1959, 349); — *Горе велике впало на нашу землю, — почав Мстислав. — І не чули ми, і не відали про татар* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 366).

7. *перен.* Припасти, дістатися кому-небудь. *Кожному упала нарізна дорога, — Смілому багата, смирному убога* (Щог., Поезії, 1958, 273); // *безос.* *Упало і їй ліпити молодим пиріжки* (Сл. Гр.); *Одного .. літа стало, Що на трьох братів упало Ту сторожу одбувати* (Манж., Тв., 1955, 168).

8. Зменшитися в силі вияву, втратити силу, ослабнути. *Тиск упав; Напруга упала; // Зникнути, перестаючи проявлятися. Вітрець упав* (Стар., Поет. тв., 1958, 25); *Упали білорунні хвилі, Замовкло море* (Рильський, I, 1960, 255); // *Припинитися. Розмова одразу впала. Усі в столовій замовкли* (Н.-Лев., IV, 1956, 72).

Упасти духом див. дух.

9. Зменшитися, стати нижчою (про ціну); втратити попередню вартість (про гроші). *Зразу не міг [Прокіп] найнятися, бо народу найшло більше, ніж треба, і ціни впали* (Коцюб., II, 1955, 29); *Правда, на той час дев'ять карбованців дуже впали в ціні, та все ж то були гроші* (Минко, Моя Минківка, 1962, 95).

10. Загинути в бою, поєдинку; бути вбитим взагалі. *Вічна слава братам, що упали в бою, щоб життя розцвітало й шуміло* (Сос., Солов. далі, 1957, 25); *Упав від руки підлих запродавців автор нещадно-гнівних памфлетів і глибокодумних драм Ярослав Галан* (Рильський, IX, 1962, 160); // *Припинити опір, оборону* (про укріплений пункт); *здатися. Звістка про падіння Перекопу приголомшила весь світ. Неприступний білий Верден, який, сподівались, зможе триматись роками, упав протягом трьох діб* (Гончар, II, 1959, 438).

Трупом упасти див. труп; Упасти бездиханним [трупом] див. бездиханний.

11. *перен.* Опуститися морально. *Ти вступиш у хор панегіристів? В тую зграю запродавців, злочинців проти хисту? О, краще б ти навіки занімів, позбувся рук, оглух, ніж так упасти!* (Л. Укр., III, 1952, 419); — *Ну, відповідай.. як ти міг так низько упасти?* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 451); // *Принизити свою гідність. — Упав до того, що й координати цієї Суламиф вивчив.. он у тому будинку мешкає...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 42).

УПАСТИ² див. упасати.

УПАСТИ³ див. впадати¹.

УПАСТИСЯ¹ див. упадатися.

УПАСТИСЯ², сється, док. 1. Пасучись, наїстися досхочу (про худобу); напасти; // Відгодуватися, стати гладким. *Почав [Василь] кабана на продаж годувати, — кабан перед тим саме, як упасся, — здох* (Григ., Вибр., 1959, 109).

2. *зневажл.* Погладшати, розтовстіти (про людину). *«Упаслася, як льоха!» — думала собі Гандзя про Паю...* (Март., Тв., 1954, 393).

УПАСТИ́СЯ, сүся, сёшся, док., розм. Те саме, що урятува́тися.

УПА́ЮВАТИ див. впа́ювати.

УПА́ЯТИ див. впа́ювати.

УПЕ́ВНЕНИЙ (ВПЕ́ВНЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до упе́внити. Чи то вже так упевнена була тими чарами стара Чайчиха, чи що Катря так свої слова вимовила непозибко [твердо], Чайчиха тільки сказала: «така вже доля!» (Вовчок, I, 1955, 222).

2. у знач. прикм. Сповнений віри в свої сили, можливості, знання. О віро в рід людський напружений, палкий! Як я з тобою в небезпеці злій І в славі, що життя на пай мені віділило, Стаю упевнений і смілий! (Зеров, Вибр., 1966, 479); Він заворгвідділу у Харківським парткомі, як і тоді, працює без утоми, як і тоді, упевнений, стрункий... (Сос., I, 1957, 477); *Образно. І в найгірший час, упевнена і строга, У всесвіт кинула ти [Москва] слово: перемога (Рильський, II, 1960, 291); // Який виражає переконаність у своїй правоті; спокійний, рішучий. Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри... — все викривало в ньому людину столичну, мислячу (Довж., I, 1958, 441); Він говорить голосом твердим і впевненим (Гончар, II, 1959, 404); // З певними навичками, звичний. Впевнені їх [лісорубів] руки і сміливий їхній зір (Сос., Солов. далі, 1957, 41); Широкий, упевненим рухом він наповнив іскристі кристаливі бокали (Собко, Справа., 1959, 40).

3. у знач. прикм., у кому — чому і з спол. щ о. Який має тверде переконання в чомусь, щодо чогось, віру в кого-, що-небудь. — Я впевнений у своєму винаході, але ось працюю, ще хочу запровадити деякі вдосконалення (Донч., I, 1956, 476); Перший екзамен.. Улас склав успішно, і це підбадьорило його, але не заспокоїло: як і раніше, він ще не був упевнений у собі і посилено готувався до наступних екзаменів (Тют., Вир, 1964, 55); Він був упевнений, що ціві людини ніколи не бачив (Хижняк, Килимок, 1961, 30).

УПЕ́ВНЕНІСТЬ (ВПЕ́ВНЕНІСТЬ), ності, ж. 1. Усвідомлення своєї сили, своїх можливостей. В його поведінці поступово зникли деяка запобігливість і страх, а натомість з'являлась горда рішучість, упевненість (Гончар, III, 1959, 201); Робітники ідуть. Послухай їхні кроки. Яка упевненість в ході швидкій гримить (Сос., Поезії, 1950, 306).

2. Тверде переконання в чомусь, щодо чогось, віра в кого-, що-небудь. Нестерпно уразливим був цей раптовий перехід від надії, майже впевненості, до краху (Донч., V, 1957, 511); — В медичній школі мене вчили, за всяких умов поводитися з хворими так, щоб ні на секунду не зникала в них упевненість у своєму одужанні (Шовк., Людина., 1962, 185); Він, дійсно, після вчорашніх балачок з паровозним майстром, що не приховував свого скептичного ставлення до цього удосконалення, втратив попередню упевненість і на запитання сина.. розвів руками (Панч, II, 1956, 470); Суворов сам безроздільно вірив у перемогу і свою віру та упевненість умів прищепити кожному офіцерові, кожному солдатові (Добр., Очак. розмир, 1965, 329).

УПЕ́ВНЕННЯ (ВПЕ́ВНЕННЯ), я, с. Дія за знач. упе́внити. Все, що було, це омана. Всі його поцілунки та впевнення — се дуріння, брехня (Гр., II, 1963, 138).

УПЕ́ВНЕНО (ВПЕ́ВНЕНО). Присл. до упе́внений 2, 3. Тайжан не вперше бував у цих тіснинах і упевнено їхав попереду (Тулуб, В степу., 1964, 120); Денис твердо й упевнено виконував свої нові обов'язки, зрештою, добре знайомі для нього (Гончар, III, 1959, 155); Він говорив спокійно і впевнено. В усьому — в рухах, у тоні, в словах була ця переконаність у справедливості своїх думок (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 401); В селі вже стало сім

комуністів, які послідовно і впевнено проводили в життя політику Комуністичної партії (Кучер, Дорога., 1958, 10).

УПЕ́ВНИТИ див. упевня́ти.

УПЕ́ВНИТИСЯ див. упевня́тися.

УПЕ́ВНЮВАТИ див. упевня́ти.

УПЕ́ВНЮВАТИСЯ див. упевня́тися.

УПЕВНЯ́ТИ (ВПЕВНЯ́ТИ), яю, яеш і **УПЕВНЮ́ВАТИ (ВПЕВНЮ́ВАТИ)**, юю, юеш, недок., **УПЕВНИ́ТИ (ВПЕВНИ́ТИ)**, ню, ниш, док., перех., в чому, із спол. щ о або без додатка. Вселяти певність, переконувати кого-небудь у чомусь. — Впевняла Чубатка, що ті гайдамаки не забаряться, — кажу тітці (Вовчок, VI, 1956, 337); Враження наші щоденні на прикладі нас упевняють.., Що сотворіння живі з нечуттєвих походять начатків [зачатків] (Зеров, Вибр., 1966, 184); — Вона також впевнювала мене, що її тато дармо турбується (Фр., VII, 1951, 58); Постать пригнобленої віком та журбою людини ще більш упевнювала його в сумних прочуттях (Круш., Буденний хліб., 1960, 141); [Р у ф і н:] Чому я хотів упевнити себе, що й я повинен так служити Риму, як Люцій? (Л. Укр., II, 1951, 508); — Говорити більше не хочу, бо завжди так буває, що тебе не впевниш (Гр., II, 1963, 109).

УПЕВНЯ́ТИСЯ (ВПЕВНЯ́ТИСЯ), яюся, яешся і **УПЕВНЮ́ВАТИСЯ (ВПЕВНЮ́ВАТИСЯ)**, ююся, юешся, недок., **УПЕВНИ́ТИСЯ (ВПЕВНИ́ТИСЯ)**, нюся, нишся, док. 1. Здобувати певність, переконуватися в чому-небудь. Безпосереднім чуттям упевняємось ми в існуванні Часток матерії (Зеров, Вибр., 1966, 136); — На правому задньому колесі, здається, Свириде, трюхи скобочились шина? Свирид Яковлевич присідає над слідом і впевнюється, що, справді, пересунута шина залишила свої примхи на відтиску (Стельмах, II, 1962, 215); Мольтар сильніший. Іван навіть упевнився у тім (Коцюб., II, 1955, 343); Мальяр упевнився, що у Тараса Григоровича є хист до малювання, і погодився його вчити (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 10); Бабуся дріботіла поперед нього до хати, весь час озираючись, немов хотіла впевнитись, чи офіцер справді-таки йде (Гончар, III, 1959, 319).

2. на кого — що, рідко. Надіятися, покладатися. — Ей, Вовкуне, не впевняйся ти так дуже на свою силу! — хитаючи головою, сказав менший [чоловік] (Фр., III, 1950, 17); — Ви не вірили в нього? — Ні, не те, щоб... Ну, звісно, на себе впевнявшись більше (Л. Укр., III, 1952, 700).

3. кому, чому, рідко. Довірятися. Вірю я в правду свого ідеалу, і коли я тую віру зламала, .. власним очам я б не вірила й слуху, я б не впевнялась ні тілу, ні дуку (Л. Укр., I, 1951, 271).

УПЕКТИ див. упіка́ти.

УПЕКТИ́СЯ див. упіка́тися.

УПЕ́НЬ, УПЕ́РВЕ, УПЕРВИ́НУ, УПЕРЕБІ́ЖКУ, УПЕРЕГІ́Н, УПЕРЕ́Д див. впе́нь, впе́рве і т. д.

УПЕРЕДЖА́ТИ, яю, яеш і **УПЕРЕДЖУ́ВАТИ**, ую, уеш, недок., **УПЕРЕДІ́ТИ**, джу́, діш, док., перех., діал. 1. Випереджати. Пустився він так скоро, що й упередив передніх (Сл. Гр.); // Вгадуючи чие-небудь бажання, намір, робити щось наперед, раніше. Він usługував мені, упереджав мої бажання (Фр., IV, 1950, 373); Шпаківський зрозумів, що кмітлива насмішниця.. легко упереджує його наміри, не дожидаючи, поки він зважиться їх висловити (Вол., Місячне срібло, 1961, 31).

2. Заздалегідь попереджати кого-небудь про щось небезпечне, небажане; застерігати. [Т р о х и м:] Чого ви на мене наступаєте? Чи не хочете схопити за чуба або вдарить? То я вас упереджаю: не наважайтесь того

робить, бо я можу забути, що ви мені батько! (Кроп., IV, 1959, 227); Дехто.. упереджав Дороша: — І з ким то ти боротись наслідивсь, проти кого пішов? (Крот., Сини., 1948, 44); [Р у ф і н:] Я думав хоч тебе порятувати, упередивши... [П р і с ц і л а:] Як? Мене саму? І ти міг думати — я на се пристану? Нізащо в світі! (Л. Укр., II, 1951, 387); «Може, треба було упередити Казимира про Стасині погані думки?» — міркував я (Мур., Бук. повість, 1959, 70).

УПЕРЕДЖЕНИЙ¹, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до упередити. Хто знає, може, невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої і певної [надійної] засідки? (Фр., II, 1950, 29).

УПЕРЕДЖЕНИЙ², а, е. 1. Який почуває упередження (у 2 знач.) стосовно до кого-, чого-небудь. — Ви.. упереджені проти нас, хоч мені не зрозуміло, з яких причин (Коб., III, 1956, 209); — Він щось упереджений до тебе. Отже, ти мусиш бути дуже обачним (Кол., Терен., 1959, 87).

2. Який склався щодо кого-, чого-небудь наперед, до ознайомлення з ним; необ'єктивний. В. І. Ленін рішуче засуджував суб'єктивізм в оцінці подій і всілякі спроби змалювати сучасне чи минуле в прикрашеному чи приниженому вигляді відповідно до упередженої точки зору (Укр. іст. ж., 2, 1960, 32); Нетерпимо, коли в своїх оцінках критики виходять з упереджених і по суті естетських уявлень. Така критика не дає користі розвитку літератури й мистецтва (Літ. газ., 19.VII 1960, 1).

3. Негативний, несправедливий, який складається щодо кого-, чого-небудь наперед. Лагунський уважно слухав жінку-інженера.. Від її скарги на упереджене ставлення до неї йому стало зовсім ніяково (Коцюба, Нові береги, 1959, 41); Самий вигляд її, ота ніжна материнська усмішка, коли говорила про свого Василька, наче спростувала більшість.. упереджених уявлень про неї (Головко, А. Гармаш, 1971, 512).

УПЕРЕДЖЕНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. упереджений². Упередженість оцінки чого-небудь.

2. Упереджене ставлення до кого-, чого-небудь. Партії чужі упередженість у підході до діячів мистецтва, огульне недовір'я до одних або покровительське ставлення до інших (Літ. Укр., 12.I 1965, 4); Потроху вона змінила.. своє ставлення до Береговенка. Від колишньої упередженості не лишилося і сліду (Гур., Життя., 1954, 85); Її нерувала Сергійова похмурість, його надто велика до неї підозрілість і, як їй здавалось, упередженість (Епік, Тв., 1958, 320).

УПЕРЕДЖЕННЯ, я, с. 1. Хибна думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення. Частенько зустрічається у початківців упередження, ніби для того, щоб друкуватися в газетах чи журналах або добитися видання окремої книжки, треба мати якусь «протекцію» (Рильський, III, 1956, 415); Ленінська аграрна програма ламала упередження деяких соціал-демократів, які вважали селянство реакційним класом і твердили, що пролетарська партія не повинна підтримувати боротьбу селян за землю (Ком. Укр., 7, 1963, 46).

2. Негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, та пов'язане з нею відповідне ставлення. [М о р д о в е ц ь:] Ні, я бачу, ти до мене з упередженням підходиш, і смілий, благородний вчинок мій — тобі байдужий і чужий... (Тич., I, 1957, 297); Він боявся, що в серці баби Федори народиться підсвідоме упередження проти дівчини-приймачки (Донч., III, 1956, 90).

УПЕРЕДЖЕНО. Присл. до упереджений² 2, 3. Торонський, який завжди упереджено ставився до Франка.. змінив оцінку його поведінки (Кол., Терен., 1959, 33).

УПЕРЕДЖУВАТИ див. упереджати.

УПЕРЕДІТИ див. упереджати.

УПЕРЕЗАНИЙ (ВПЕРЕЗАНИЙ), а, е, розм. Дієпримк. пас. мин. ч. до уперезати 1. Катрусю привели до двору у грубій сорочці й уперезану запаскою (Кобр., Вибр., 1954, 87); Ще зовсім дитячий стан, тісно вперезаний вузькою крайкою, одкинувся назад (Л. Укр., III, 1952, 660); Доли, на глиці, дві молодіці.. сидять, .. хустками вперезані, бронзоволиці (Драч, Поезії, 1967, 101).

УПЕРЕЗАТИ див. уперізувати.

УПЕРЕЗАТИСЯ див. уперізуватися.

УПЕРЕКИДЬ, УПЕРЕМІЖ, УПЕРЕМІЖКУ, УПЕРЕМІШ, УПЕРЕМІШКУ, УПЕРЕХРЕСТ див. вперекидь, впереміж і т. д.

УПЕРІЗУВАТИ (ВПЕРІЗУВАТИ), ую, уеш, недок., **УПЕРЕЗАТИ (ВПЕРЕЗАТИ)**, ежю, ежеш, док., перех. 1. Перев'язувати, затягувати кого-небудь по талії, стегнах поясом або чимсь іншим. *Образно. Плачі горами стеляться, дугами гори уперізують (Черемш., Тв., 1960, 33).

2. тільки док., фам. З'їсти жадібно, багато. Станове [становить] їм вареники. Уперезали вони макітру (Сл. Гр.).

3. тільки док., розм. Сильно ударити кого-небудь. [С о з о н т:] Зовсім безневинних били. Я людина стара, а й мене якийсь бузувір уперезав по спині (Мокр., П'єси, 1959, 313); [Я с ь к о:] Касю, мовчи, .. бо так тебе вперезу, що пам'ятатимеш до нових віників (Ірчан, I, 1958, 79).

УПЕРІЗУВАТИСЯ (ВПЕРІЗУВАТИСЯ), уюся, уешся, недок., **УПЕРЕЗАТИСЯ (ВПЕРЕЗАТИСЯ)**, ежюся, ежешся, док. Перев'язувати, затягувати себе по талії, стегнах поясом або чимсь іншим. Майстер Никифір уриває роботу, уперізується і теж бере свічку в руки (Черемш., Тв., 1960, 89); А Оляна гарно вбралась, Завинулась, вперезалась І пустилась до села... (Рудан., Тв., 1959, 50); Чом писаря не любить? Писар буде паном: Обується в личаки, Вперезється валом (Україна., I, 1960, 88).

УПЕРІЩИТИ (ВПЕРІЩИТИ), щу, щипш, док., розм. 1. перех. Сильно ударити когось, по чомусь. Микола задумався і з усієї сили так уперіщив снопа, що.. бич одскочив (Н.-Лев., II, 1956, 185); Прибіг Хома .. і, не говорячи ні слова, вперіщив Гната батурою по спині (Тют., Вир, 1964, 332).

2. неперех. Піти, полити з силою (про дощ). Серед жита уперіщив дощ, рівний, густий. Григор спинив коней, заліз під воза (Гуц., Скупана., 1965, 20); Дощ, як несподівано вперіщив, так швидко й перестав (Збан., Переджнив'я, 1960, 61).

УПЕРТИ¹ див. упирати¹.

УПЕРТИ² див. впирати¹.

УПЕРТИЙ (ВПЕРТИЙ), а, е. 1. Який намагається все робити по-своєму, настоює на своєму, інколи наперекір здоровому глузду; непоступливий. Йосип ще змалечку удався норовистим хлопцем.. і підріс — вередливий та упертий такий! (Мирний, IV, 1955, 44); Як бувало возьме собі [Іван] що в голову, то гадає, що таки на його мусить бути, аби не знати що, — дуже упертий був (Федьк., Буковина, 1950, 59); — Була в нього дочка — не дівчина, а справжнє чортеня. Швидка, як куля, язиката, вперта, вередлива (Збан., Єдина, 1959, 139); [С е р г і й:] Не вговорюй мене, Катрусю! Мушу їхати зараз. [К а т р я:] Ну, ти ж і впертий! (Мороз, П'єси, 1959, 53); // Який виражає непоступливість. З-під сивих, вислих, як остришки, брів грають завзяті й уперті очі (Стельмах, I, 1962, 219); Упертий лоб збігся на переніссі жмутком товстих зморщок (Кол., На фронті..

1959, 27); // Власт. непоступливий людині. Ежен побачив, що з таким упертим характером годі що врадити без довгої боротьби, а до того він не мав тепер ні сили, ні охоти (Фр., I, 1955, 343); Кожного брати під захист, за кожного заступатись — ця уперта звичка доньчина і дивує, і трохи насторожує Яцубу (Гончар, Тронка, 1963, 164).

2. Наполегливий, настирливий. А життя — дивись — шумує, кличе.. Йди, міцний, упертий і активний, Буде все, як бути мусить (Еллан, I, 1958, 96); Народився [Святослав] й жив таким, як і батько його Ігор, — упертим, твердим, зухвалим, коли треба було боронити отчизну, боронив її до кінця, до загибелі (Скл., Святослав, 1959, 487); — Знаю, завдання важке, але знаю й те, що ти впертий хлопець (Донч., I, 1956, 433); // Стійкий, твердий. Я хочу познайомити вас з одним з найкращих українських письменників — з Іваном Франком.. Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з життєвського бою (Коцюб., III, 1956, 26); — Ох, не легко буде полтавців покатоличити. Уперті натурі! (Гончар, II, 1959, 194); // Запеклий, невинуватий. [П о к л и к а ч:] Утікача-вигнанця Теофіла, упертого потворного злочинця, суд присудив на хрест (Л. Укр., II, 1951, 536).

3. Який здійснюється, виконується з наполегливістю, вимагає тривалих зусиль. Уперта праця все перемагає (Укр.. присл., 1955, 379); Мені було дуже важко вчитися самому, та в мене була.. глибока впевненість, що років через десять-п'ятнадцять упертої роботи я вироблюсь на хорошого художника (Довж., I, 1958, 19); В боях упертих перед білим гадом із них [комісарів] ніхто не поникав чолом... (Сос., I, 1957, 483); Почався довгий і впертий штурм гранітної стіни (Гончар, III, 1959, 99).

4. перен. Який триває довгий час, затяжний. Лікарі самі дивуються, що слабкість така уперта (Коцюб., III, 1956, 440); Уже рудіють на газонах трави, І дощ упертий по дахах шумить (Рильський, III, 1961, 306); // Довгий, пильний (про погляд). Чийсь упертий погляд змусив Дробота повернути голову.. Обіч стояла дівчина (Жур., Нам тоді.., 1968, 146).

УПЕРТИЙ² (ВПЕРТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уперти**¹. Знімали [кедрові] шишки «колодом». Двопудова довбня на довгому держалні, впертому в землю, з розгону глухо била по стовбуру (Донч., III, 1956, 55).

УПЕРТИСЯ¹ див. **упиратися¹**.

УПЕРТИСЯ² див. **впиратися¹**.

УПЕРТИСТЬ (ВПЕРТИСТЬ), тості, ж. Властивість за знач. **упертий**¹. Упертість зятя й сестри того дня трохи роздратувала його нерви (Н.-Лев., IV, 1956, 176); Мені здавалось, що найкраще буде, коли Волинчук, переборовши дрібне самолюбство й упертість, сам визнає свою помилку (Жур., Звич. турботи, 1960, 48); — Скавав — не піду, доки не заплатите, що слід, — заявив з настирливою впертістю колишній мірошник (Шиян, Баланда, 1957, 103); Павло Чкалов намагався виховати в хлопця характер, спостережливість, гостре око, допитливий та ясний розум і, насамперед, упертість (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 71); Просто-таки дивуватися доводилось тій упертості, з якою червоноармівець здобував знання (Збан., Сеспель, 1961, 288).

УПЕРТО (ВПЕРТО). Присл. до **упертий**¹. — Скажіть, скажіть! — уперто жебонів Прокіп (Фр., II, 1950, 250); Пожмуру й уперто він кинув знову: — Я не піду (Коцюб., II, 1955, 205); Семиволос уперто шукає нових методів буріння (Панч, В дорозі, 1959, 257); Згодом виявилось, що отець Вікентій самотужки вперто вивчає медицину (Стельмах, I, 1962, 251); Вітер.. обдавав крижаним холодом людей, але вони вперто йшли

далі (Шиян, Баланда, 1957, 14); Незважаючи на обстріл, колона уперто, верства за верствою рухається далі (Гончар, II, 1959, 121); Дрібно-дрібно просіває дощ, але невпинно, уперто (Хотк., II, 1966, 271).

УПЕРТЮХ, а, ч., розм. Уперта людина. Завтра він побачить сина! Аж руки звело судомою від бажання щосили, до хрусту в кістках обняти цього навіженого бунтівника й упертюха (Шовк., Людина.., 1962, 60).

УПЕРШ, УПЕРШЕ див. **вперше**.

УПЕЧЕНИЙ (ВПЕЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упекти**. Картоплі, ані кукурудзи перед їх [братів] приходом ніхто не сміє їсти: упечені шматки відкладають набік (Фр., VI, 1951, 148).

УПИВАТИ див. **впивати**.

УПИВАТИСЯ¹ (ВПИВАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УПИТИСЯ (ВПИТИСЯ)**, уп'юся, уп'єшся, док. 1. П'ючи вино, горілку і т. ін., п'яніти, ставати п'яним. З того часу щовечір вона була й п'яна; а вирве вдень годинку, то і вдень уп'ється (Вовчок, I, 1955, 267); — Коли б не впиться, — сказала Кайдашиха і оддала хазяйці чарку (Н.-Лев., II, 1956, 281); Хропе сторож, що упився з нагоди приїзду паничів (Довж., I, 1958, 222); А гості впилися, сидять посовілі (Перв., II, 1958, 387); *Образно. Десь з середини серпня дощі почали лити через день, земля так впила вологою, що лежала п'яна, сита, врунилась (Збан., Курил. о-ви, 1963, 177).

2. перен. Насичуватися чим-небудь, вбирати щось у великій кількості. Лежать неозорі колгоспні лани, — і озимі, і ярі, — лежать колгоспною любов'ю викохані, сонцем упиваються... (Вишня, I, 1956, 371); О хмари, не пливить... зелені Поля ще не впились, Хай ллються ще струмки студені (Рильський, I, 1960, 94).

◇ **Упиватися (упитися) кр'ю (кр'ові)** див. **кр'ю**.

3. чим, рідко чого і без додатка, перен. Дуже втішатися чим-небудь, мати насолоду від чогось. Я люблю тебе, пташино, Як щебечеш між квітками, — Мовчки слухаю й радію, Упиваючись піснями (Гр., I, 1963, 109); Іди ж, Насичуйся весною, упивайся, Вбирай у себе голоси та барви (Рильський, I, 1956, 77); Прага співає, дзвенить, тріумфує, впиваючись радістю весни й перемоги (Гончар, III, 1959, 458); Лови летючу мить життя! Чаруйся, хмілій, впивайся І серед мрій і забуття В розкошах закохайся (Олесь, Вибр., 1958, 41); [Х в о р а:] Якби вдалось моє велике діло. Я б упила щастям перемоги, — Не спогадом, надією жила б (Л. Укр., I, 1951, 120); Ти жити хтів хотів хвилю так, як другі, Хоть капельку солодої життя Закоштувати, дйхнути свободно Хоть раз, упитись жару й забуття (Фр., XII, 1954, 407).

УПИВАТИСЯ² див. **впиватися¹**.

УПИЛЬНУВАТИ (ВПИЛЬНУВАТИ), ую, уєш, док., перех. і неперех., розм. Пильнуючи, підстерегти. Не минала кара і небалого лісника, що не приміг впильнувати малого злочинця (Вовчок, VI, 1956, 301); // Зберегти. [С т е п а н:] Сама Хведоска покохала Романа, сама й талан свій пильнуватиме; а не впильнує, сама й пошкодує!.. (Кроп., II, 1958, 66).

УПІН (ВПІН): ◇ Без упіну — не роблячи зупинок у русі, просуванні, дії і т. ін.; безупинно, безперервно. Ряди [монголів] тислися за рядами, без кінця і упину (Фр., VI, 1951, 94); Блідий панотчик балакав без упину (Март., Тв., 1954, 215); Десь б'ють гармати без упину, там ніч у площині заграв (Сос., II, 1958, 230); Нема (не булб, не буде) упіну кому — не втримати, не зупинити кого-небудь. — Парубки дуже вже розібрались, нема їм упину (Н.-Лев., III, 1956, 351); — Коли не буде їй [Мар'яні] упину, — за нею друга почне так робити, далі — третя, та й що з того буде? (Вас., I, 1959, 266); Владно впливали [кіннотники] з імлі степового світан-

ня, насуваючись все ближче на перешийок, і не було їм ні ліку, ні упину (Гончар, II, 1959, 82); Не мати (не знати) упину — бути нестримним у діях, вчинках, вияві чого-небудь. Розходившись, Олдрідж, як дитина, вже не мав упину (Ільч., Серце жде, 1939, 342); *Образно. Людська радість сильніша за повідь. Вона не знає упину (Чорн., Визвол. земля, 1950, 211).

УПІНАТИ, УПІНАТИСЯ див. **впінати, впінатися**.

УПІНИТИ див. **упиняти**.

УПІНИТИСЯ див. **упинятися**.

УПІНЯТИ (ВПІНЯТИ), **яю, яєш, недок., УПІНИТИ (ВПІНИТИ)**, **упиню, упіниш, док., перех., розм.** 1. Зупиняти когось, утримувати від певних дій, учинків і т. ін. Батько навіть не спитав у дочки, де вона була: він зник до .. її нукання по всіх усядах і не впиняв ні в чому (Н.-Лев., IV, 1956, 246); Він так зрадив, що мусили його аж упиняти від гукання (П. Куліш, Вибр., 1969, 295); Як мати не вмовляла його, як не перестала — не змогла упинити, один тільки сон знеможив його, і він проспав аж до вечора (Мирний, I, 1954, 151); Хівря страх не любила того плачу дитячого.. Нічим його не впиниш! (Григ., Вибр., 1959, 110).

2. Стримувати, зупиняти (сльози). — Дитино моя кохана! Як же мені сльози впинити, коли самі з очей ринуть? (Вовчок, I, 1955, 49); Страшний переказ Карпів упинив Івасеві сльози (Мирний, I, 1954, 271).

УПІНЯТИСЯ (ВПІНЯТИСЯ), **яюся, яєшся, недок., УПІНИТИСЯ (ВПІНИТИСЯ)**, **упинюся, упінишся, док., розм.** 1. Переставати, стримуватися; // Припинятися. Звечора, як знялась хуртовина — не дай боже! — і досі ще не впинилась (Григ., Вибр., 1959, 29).

2. Переставати текти (про сльози). Упинились-таки сльози в Горпини, щоки просохли, хоч і червоніли (Мирний, I, 1954, 224).

УПІР, я, ч. Те саме, що **вампір** 1, 2. — Я Тибр старий! — ось придивись. Я тут водою управляю, Тобі я вірно помагаю, Я не прочвара, не упир (Котл., I, 1952, 200); Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жахався на кожному кроці відьми, упиря, мольфара і всякого іншого чортівни (Козл., Сонце., 1957, 4).

УПИРА́ННЯ¹, **я, с.** Дія за знач. **упира́ти**¹ і **упира́тися**¹.

УПИРА́ННЯ² див. **впира́ння**.

УПИРА́ТИ (ВПИРА́ТИ), **аю, аєш, недок., УПЕ́РТИ (ВПЕ́РТИ)**, **упру́, упрéш і увіпру́, увіпрéш, док., перех.** 1. Щільно притискати що-небудь одним кінцем, краєм, створюючи опору. Решта [людей] закладала камінням ворота, прикотила колоду.. і уперла її в ворота (Ю. Янов., IV, 1959, 57); // Щільно притискати що-небудь до чогось, маючи його за опору. Згодом зітхав [Любов], становить скриньку долі, підпирає голову руками, а лікті впирає в коліна й задумується (Л. Укр., II, 1951, 48).

Упирати (уперти) **бчі (погляд, зір і т. ін.) у (на) кого — що — спрямовувати очі, погляд на кого-, що-небудь, довго або пильно вдивлятися у когось, щось.** — Он, ото Наташка. Середня. Дивіться. Дивіться-бо! — крикне Колісник, упираючи очі на середню дівчину (Мирний, III, 1954, 272); Мусій неохоче глянув на її постать.. і впер погляд у землю (Перв., Материн. хліб, 1960, 150).

2. діал. Настійно вказувати на когось, щось як на причину чого-небудь. Якби зломалося колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванові.. Упирав би в Івана, що він їхав через ліс навмисне (Март., Тв., 1954, 221).

УПИРА́ТИ² див. **впира́ти**¹.

УПИРА́ТИСЯ (ВПИРА́ТИСЯ), **аюся, аєшся, недок., УПЕ́РТИСЯ (ВПЕ́РТИСЯ)**, **упру́ся, упрéшся і увіпру́ся, увіпрéшся, док.** 1. Упирати в що-небудь руку, но-

гу, плече і т. ін. або якийсь предмет для опори чи відштовхування. Сани йшли у затоки, стукались копилами, а він [Потап] одставляв ногу і упирався в тверді краї дороги, як зник се робити, коли вивозив гній (Коцюб., II, 1955, 278); Тут [у рівчаку] було неглибоко, і ми попихали свої човники, упираючись веслами в дно (Досв., Вибр., 1959, 407); Петро мчався на його [розбишаку] з шаблею. Уже близько. Як ось кінь — тиць! Зупинивсь над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); Дівчинка уперлася рученятами в підлогу й зіп'ялася на ноги (Донч., III, 1956, 18); // Бути щільно притиснутим до чогось, маючи його за опору (про предмет).

2. Наштовхуватися на яку-небудь перешкоду, міцно притискуватися до чогось. В хату увійшов височенного росту москаль. Голова його трохи не в оселю впиралася (Мирний, III, 1954, 369); Таки завузько й тут. Дараба стала поперек ріки, упершися в оба береги, і загатила ріку (Хотк., II, 1966, 393); *Образно. Струнки сосни велично впираються вершинами в небо (Збан., Малин. дзвін, 1958, 95); // Доходячи до певної межі, закінчуватися; бути перегородженим чимось. Дорога впирається в земляну стіну (Ю. Янов., IV, 1959, 11); Наступної ночі батальйон врізався в новий квартал, який упирався рогом в перехрестя вулиць (Гончар, III, 1959, 247); // перен. Гальмуватися чим-небудь, мати щось на перешкоді. — Візьми і організуй з бригадирів, трактористів гурток по вивченню агротехніки. — А як вони не захочуть? — От бачиш, усе впирається в хотіння (Мушк., Серце., 1962, 133); — Видно, знову діло в бандитизм упирається. Прямо нема тобі ну ніякого спокою (Стельмах, II, 1962, 189).

Упиратися (упертися) **очіма (поглядом, збором і т. ін.) у (на) кого — що — спрямовувати очі, погляд на кого-, що-небудь, довго або пильно вдивлятися у когось, щось.** Сидів [Іван] і поглядом своїм незрячим упирався в курний шлях (Кол., Терен., 1959, 66); Закинув [Юра] назад біде обличчя і вперся похмурим оком у хмару (Коцюб., II, 1955, 340); Румун.. уперся баньками на Маковейчика (Гончар, III, 1959, 58).

3. перен. Опиралися, пручатися, чинити опір певним діям. Галя взяла Грицька за ухо і, незважаючи на те що він, як тільки міг, упирався, брикався ногами та приловчався, щоб укусити її за руку, повила назад до класу (Вас., I, 1959, 118); Їх [мавпочок] узяли на мотузочки й потягли на пароплав. Звірята впирались, вищали, мотали головами.. — не хотіли залишати негра (Трубл., II, 1950, 61); Тягнирядно.. уперся, як віл, і мусили вести до підводи силою (Головко, II, 1957, 185); // Уперто відмовлятися від чогось, не погоджуватися з ким-, чим-небудь. Розказав [Лушня] і про останню розмову з Чіпкою; радив пристати [наїнятися на службу]... Пацюк одразу згодився, Матня впирався (Мирний, I, 1949, 320); Знесиленого Мар'яна жінки повели в другу половину хати, щоб там хоч трохи відпочив. Він упирався, віднікувався, але через якийсь час впав у тяжке забуття... (Стельмах, I, 1962, 171); Не раз, буває, дитина мала упретися, сама не знає чому: не хочу того та й не хочу! а чого не хоче і чому не хоче — і питати дарма (Фр., I, 1955, 157); // Наполягати на чомусь, стояти на своєму. — Вже ж я тебе, доню, ніколи не побачу!.. Та й там буде гірше, ніж тут, — ось вір мені... — Хоч гірше, аби інше, — упиралась Лисавета (Григ., Вибр., 1959, 292); Взяла мене така думка: мати підожде та побачивши, що я вперлась та й з літ уже виходжу, то й не буде мене неволити, оддасть мене за москаля, як вернеться (Барв., Опов., 1902, 237).

УПИРА́ТИСЯ² див. **впира́тися**¹.

УПИРИЦЯ, і, ж. Жін. до упір. [Л у к а ш:] Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? (Л. Укр., III, 1952, 267); — Ще стара упириця [пані] прийде та наробить крику (Фр., VII, 1951, 24).

УПИСАНИЙ¹ (ВПИСАНИЙ), а, е, заст. Дієпр. пас. мин. ч. до уписа́ти¹.

УПИСАНИЙ² див. **вписа́ний¹**.

УПИСАТИ¹ (ВПИСАТИ), упишу́, упи́шеш, док., перех., заст. Написати; пишучи, вмістити. Це наказали, що на воловій шкурі не впи́шеш! (Номис, 1864, № 5604); Почав [Мар'ян] читати по складах. — Оце написано! — вирвало́сь у Матвія Боцюна. — Я ж казав, що на вербну неділю поганого люди не впи́шуть, — похитує головою Майборода (Стельмах, I, 1962, 459).

УПИСАТИ² див. **вписува́ти**.

УПИСАТИСЯ, УПІСУВАННЯ, УПІСУВАТИ, УПІСУВАТИСЯ див. **вписа́тися, вписува́ння і т. д.**

УПІТИ¹ (ВПІТИ), увіп'ю́, увіп'є́ш, док., діал. Напитися досхочу. Ні в'їв, ні впив, а дрантям світить (Номис, 1864, № 1869).

УПІТИ² див. **впива́ти**.

УПІТИСЯ¹ див. **упива́тися¹**

УПІТИСЯ² див. **впива́тися¹**.

УПИХА́ННЯ, УПИХА́ТИ, УПИХА́ТИСЯ, УПІВГОЛОС, УПІВГОЛОСА, УПІВОБЕРТА, УПІВОКА, УПІВСІЛИ див. **впи́хання, впи́хати і т. д.**

УПІДЛІГЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упі́длє́глити**; // у знач. прикм. Підпорядкований комусь; // у знач. ім. **упі́длє́глений**, ного, ч. Службова особа, яка є підлеглою старшому за посадою.

УПІДЛІГЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **упі́длє́глити**.

УПІДЛІГЛИТИ, лю, лиш, док., перех. Поставити кого-, що-небудь під безпосереднє керівництво когось, чогось, підпорядкувати комусь.

УПІЗНАВА́ННЯ (ВПІЗНАВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. **упі́знава́ти**.

УПІЗНАВА́ТИ (ВПІЗНАВА́ТИ), на́ю, на́єш, недок., **УПІЗНА́ТИ (ВПІЗНА́ТИ)**, на́ю, на́єш, док., перех. 1. Ви-являти в кому-, чому-небудь когось знайомого або щось знайоме. — Іду вулицею, зустрічають мене, впізнають, розпитують, де пробував (Коцюб., I, 1955, 143); Чепіга безсило присів на покривлені дерев'яні східці біля ганку і завмер, дивлячись на жінку, — він упізнавав і не впізнавав (Жур., Вечір., 1958, 370); З-за розірваних хмар викотився місяць, і лісничий упізнав місцевість (Донч., IV, 1957, 118); Він щось крикне, махнувши рукою. Я упізнав голос Богдана (Ю. Янов., II, 1958, 124); До шатра зайшов сухий, чорний і закурений козак, в якому тяжко було упізнати Пізня (Панч, Гомон. Україна, 1954, 325); // по чому. Розпізнавати кого-, що-небудь за якоюсь ознакою. Степан впізнавав людей по голосу, перекидався жартами (Вол., Сади., 1950, 21); Юрко по очах впізнав ту дівчину, що водила його кругом озера в лісі (Н.-Лев., III, 1956, 295); Іван Остапович не забарився прийти. Я упізнав його одразу по довгих вусах (Минко, Повна чаша, 1950, 162); // Знаходити, виявляти в кому-небудь або в собі вже відомі звички, риси вдачі і т. ін. Русевич не впізнавав Каринського. Раніш директор неодмінно розпитав би про все.. А сьогодні йому вистачило коротенького повідомлення про остаточний результат (Шовк., Інженери, 1956, 163); Я сам себе не впізнавав, як починав із своїм словом до виборців звертатись (Тич., III, 1957, 71).

Не [можна] впізнати кого, чого — хтось (щось) дуже змінився (змінилося). Сімнадцять років тому король Зігмунд III переніс сюди з Кракова столицю і свою резиденцію, і з того часу Варшаву не можна було впізнати (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6); Зараз не впізнати наших сіл, змінився їх зовнішній вигляд. Вирости

нові чудові школи, будинки культури, кінотеатри (Ком. Укр., 11, 1969, 32).

◇ **Своїх не впізна́єте (не впізна́єш і т. ін.)** — уживається як погроза. — Ага! Тікаєте! — Душа Яреськова наливається лютою радістю. — Не втечете! Ми вам дамо залізницю! Своїх не впізнаєте! (Гончар, II, 1959, 123).

2. тільки док. Одержати правдиве уявлення про ко-го-, що-небудь. Коли мене друг не жаліє І чинить образи страшні, То звідки я можу впізнати, Хто друг, а хто ворог мені? (Крим., Вибр., 1965, 241); // Виявити, відкрити. Батько ніколи не пестив Терезку, хіба тоді, коли повертався з дороги, а вона вже спала. Терезка, впізнавши цю батькову звичку, завжди прикидалась, що спить, коли він відмикав своїм ключем двері (Томч., Готель., 1960, 219).

3. Розкривати щось невідоме за допомогою здогаду. — Зараз я не маю свідка. Він залишився десь за дверима і, коли я вийду — буде впізнавати по мені, що зі мною було і що я говорив без нього (Ю. Янов., I, 1958, 184).

УПІЗНАНИЙ (ВПІЗНАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упі́знати**. Синявін визадкував з мечеті й почував себе як шпик, упізнаний державними мужами (Ле, Міжгір'я, 1953, 71); До невпізнання змінений військовим мундиром і все ж одразу впізнаний строганівцями молодий Фальцфейн іде понад шеренгою сьак-так вишикуваних селян (Гончар, II, 1959, 275).

УПІЗНА́ННЯ (ВПІЗНА́ННЯ), я, с. Дія за знач. **упі́знати**. Раз уже бачені барвисті малюнки будили в серці радість упізнання, але разом з тим вражали чимсь новим, може, просто непримітними тоді якимись деталями (Головко, II, 1957, 392); Завідуюча мимоволі глянула на гостя уважніше і раптом задихнулася від упізнання і жахливого спогаду (Загреб., Шепіт, 1966, 358).

УПІЗНА́ТИ див. **упі́знава́ти**.

УПІЙМАНИЙ (ВПІЙМАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упі́ймати** 1—4. Впіймані рибки довго і глухо стукали в човні (Донч., V, 1957, 8); У ту клітку дід упійманого перепела пускатимуть (Вишня, II, 1956, 168); // у знач. ім. **упі́ймані**, них, мн. (одн. **упі́йманий**, ного, ч.; **упі́ймана**, ної, ж.). Ті, кого впіймали. Кінні козаки робили облави і вже кількох дезертирів упіймали. Впіймані підлягали воєнно-польовому суду (Донч., III, 1956, 123); // **упі́ймано**, безос. присудк. с. Сонце вже впіймано об'єктивами 5-метрового коронографа та збільшувальної установки.. Затемнення почалось (Веч. Київ, 23.XI 1968, 3).

УПІЙМА́ТИ (ВПІЙМА́ТИ), а́ю, а́єш, док., перех. 1. Зловити, підхопити що-небудь або когось на льоту, під час падіння і т. ін. Кирило вхопив Дениса на руки, підкинув угору і знов упіймав (Коп., Тв., 1955, 431).

2. Наздогнати, зловити того (те), хто (що) рухається, віддаляється. Птиця спускалась все нижче та нижче. Миколі заманулось її впіймати... (Н.-Лев., II, 1956, 169); Тоді вона [Шура] була легка, жвава, летюча, як кізка. Юрась ніколи не міг впіймати її, бистроного (Гончар, III, 1959, 175); // Схопити щось або кого-небудь за щось. Незнайомий у кепці підійшов ближче й, упіймавши Юлдашеву руку, твердо потиснув її (Донч., I, 1956, 157); Шура, сміючись, впіймала за голову Маковця, що, пробігаючи мимо, саме підвернувся їй під руку (Гончар, III, 1959, 396).

◇ **Упійма́ти облизня** — те саме, що **Облизня спійма́ти** (див. **облизень**); **Упійма́ти хворобу** — несподівано захворіти.

3. Зловити, схопити яку-небудь істоту як здобич. — Не ловилася, бач, мені риба, та й дичини.. не потраплю впіймать (Н.-Лев., I, 1956, 67); Ярника дивилась на окуня, на сіро-зелені переливчасті узорі на ньому,

на його круту горбату спину, й дивувалася, якого великого окуня упіймав дядько Йона! (Донч., IV, 1957, 155); Кіт підкрався і вмить Спритним рухом ловця Упіймав горобця (Нех., Казки., 1958, 3).

4. Вислідивши, розшукавши кого-небудь, затримати, заарештувати. Коли чую, знов люди гомонять на базарі, що вже впіймали тих розбійників і що вони вже сидять в Кишиневі в тюрмі (Н.-Лев., III, 1956, 278); Понад сто п'ятдесят заколотників було розстріляно, і лише вожак їхній.. встиг випорснути — цього разу його не впіймали (Гончар, II, 1959, 252); // перев. на чому, перен., розм. Викрити кого-небудь в якихось негативних вчинках, заставши десь, за чим-небудь і т. ін. Вчора мене і ще двох учнів впіймали на тому, що ми замість школи три дні ходили на ковзанку (Сміл., Сашко, 1957, 8); Всі комунари були певні, що серед них є шкідник, ворог. Але як його впіймати, як його виявити? (Донч., I, 1956, 91); // на чому, також у сполуч. із сл. себе, перен. Раптово помітити, виявити що-небудь в когось або за собою. Раптом Данило впіймав себе на тому, що майже наказує (Коп., Лейтенанти, 1947, 127).

◇ Впіймáти на гарячому див. гарячий; Упіймáти на слові — те саме, що Піймáти на слові (див. піймáти).

5. розм. Застати, побачити кого-небудь десь. Онися в'їхала в двір і впіймала Олесю на ганку (Н.-Лев., III, 1956, 176); // Зупинити попутну машину, таксі і т. ін. Пробував [Боровий] упіймати таксі. Нічого не вийшло (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

6. перен., розм. Вдаючись до різних хитрощів, примусити кого-небудь женитися на собі.

7. перен., розм. Сприйняти (слухом, зором), збагнути (розумом). В його голові мигтіли якісь шматки думок, просувалися якісь неясні образи, та він ніяк не міг впіймати їх, зв'язати докупи (Коцюб., I, 1955, 123); Стоїть мати в гурті, не ворухнеться, — очі широко відкрилися, лице напружене: здається — хоче щось упіймати ухом знакове, рідне (Вас., I, 1959, 321).

8. перен. Направивши фотоапарат, прожектор і т. ін. точно на об'єкт, зафіксувати його; // Будучи точно направленим на об'єкт, зафіксувати його. В глибокому небі два промені прожектора впіймали ворожий літак (Кучер, Чорноморці, 1956, 31).

УПІЙМА́ТИСЯ (ВПІЙМА́ТИСЯ), áюся, áєшся, док. 1. Потрапити у пастку, сітку і т. ін. (перев. про тварин). А хіба не було такого, що величезний сом, упіймавшись на гак, стяг діда Олофіра з човна? (Донч., III, 1956, 103).

2. перев. на чому, перен., розм. Бути викритим в якихось негативних діях, вчинках. Тихцем збував торгівцям хліб.. Січка не раз не впіймався на цьому гендлі, але Мірошниченко притиснув його за втаєний у лісах посів (Стельмах, II, 1962, 36); — Чи на глині, чи на земельці, а діло поверну, — шахраювато осміхається Єгипта. — І постараяся не впійматись ні обехеєсівцям, ні рідному своєму начальству (Гончар, Тронка, 1963, 257).

◇ Упіймáтися на гарячому — бути викритим, спійманим на місці злочину.

УПІКА́ТИ (ВПІКА́ТИ), áю, áєш, недок., УПЕКТИ́ (ВПЕКТИ́), упечу́, упечеш, док., перех. 1. Добре пропікати, випікати до готовності (перев. виробу з тіста).

2. тільки док. Заподіяти травму, обпікаючи щось. Не впеци руки коло жару (Сл. Гр.); *У порівн. Щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку і побачила на пальці кров (Коцюб., I, 1955, 17); // перен. Уражати кого-небудь словами, діями і т. ін. — Ти вчора вислав Вевеллі до турків, і я й не питаю, чого й навіщо. Мені казали, що Вевеллі дбає про те, аби ви нас зрадили. Впик Сагайдачний Ходкевича добре: той аж за-

тремтів з досади, але стримав гнів (Мак., Вибр., 1956, 521); — Глянула [Марія] на мене глибокими очима й упекла мене тим поглядом... у саме серце впекла... (Коцюб., I, 1955, 145).

3. розм. Відправляти куди-небудь проти волі, проявляючи сваволлю, підступність, хитрощі. [С т о р о ж:] Я тебе ще й мітлою звідси почастую.. [К и р п а:] Ну, я ж не я буду, коли всіх вас не впеци (Кроп., IV, 1959, 217); — Він і зроду таких грошей при собі не носив. То йому хтось підкинув, щоб було за що під суд упекти (Кучер, Трудна любов, 1960, 527).

4. тільки док., розм. З силою ударити. — Покиньте мотовило, бо так і впеци обох по спині кочергою! — крикнув він на всю хату (Н.-Лев., II, 1956, 297); Устав тихо один з наймитів, взяв товкачку, як упече його [пана] по голові (Україна., I, 1960, 51).

УПІКА́ТИСЯ (ВПІКА́ТИСЯ), áюся, áєшся, недок., УПЕКТИ́СЯ (ВПЕКТИ́СЯ), упечу́ся, упечешся, док. 1. Добре пропікатися, ставати готовим (перев. про виробу з тіста). Хліб ще не впікся (Сл. Гр.).

2. тільки док., перен., розм. Набриднути кому-небудь. — Мабуть, уже той харпак дуже їм упікся, що одреклися од нього! (Григ., Вибр., 1959, 247); Коли вже він, Максим, так впікся матері, то можна і щезнути на якусь часину з очей — він чоловік не гордий (Стельмах, I, 1962, 213).

3. Проникати всередину чого-небудь (про розжарену, нетверду речовину). Вугляр скрививсь — впеклась в живе смола (Стельмах, V, 1963, 15).

УПІМНЕННЯ́ (ВПІМНЕННЯ́), я, с., діал. Дія за знач. упімну́ти. Упимнення та карі, які наклали на нього вчителі за слабкі поступки в науці.., ще тільки гірше роздрознювали його (Фр., III, 1950, 73); — Я прийшов пригадати тобі сповнити свою обіцянку. Себто отверезити тебе упимненням, щоб ішов ти до лікаря (Коб., III, 1956, 274).

УПІМНУ́ТИ див. упоминáти.

УПІМНУ́ТИСЯ див. упоминáтися.

УПІРНÁТИ, УПІРНУ́ТИ, УПЛА́В див. впірна́ти, впірни́ти і т. д.

УПЛА́ТИТИ див. упла́чувати.

УПЛА́Ч див. вплач.

УПЛА́ЧУВАТИ (ВПЛА́ЧУВАТИ), ую, уєш, недок., УПЛА́ТИТИ (ВПЛА́ТИТИ), ачу́, áтиш, док., перех., рідко. Віддавати, вносити плату за що-небудь. — Так і нам тепер треба якомога кинутись та заробляти, та подушне зносити, та недоїмку, на кому є, уплачувати (Кв.-Осн., II, 1956, 149); А ще як пішла чутка, що треба вплачувати нові паї — ніхто.. не сказав «не дам» (Круш., Буденний хліб.., 1960, 184).

УПЛЕСНУ́ТИ див. упліскувати.

УПЛЕСТІ́¹ див. упліта́ти¹.

УПЛЕСТІ́² див. впліта́ти¹.

УПЛЕСТІ́СЯ див. впліта́тися¹.

УПЛЕ́ТЕНИЙ¹ (ВПЛЕ́ТЕНИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до уплесті́¹.

УПЛЕ́ТЕНИЙ² див. впле́тений¹.

УПЛИВА́ТИ¹ (ВПЛИВА́ТИ), áю, áєш, недок., УПЛИВТИ́ (ВПЛИВТИ́) і УПЛИСТІ́ (ВПЛИСТІ́), иву́, ивеш; мин. ч. уплів, упливла́, лó і уплів, уплила́, лó; і рідко УПЛИ́НУТИ (ВПЛИ́НУТИ), ну, неш, док. 1. Пливучи по воді, віддалятися. Пада листя в бистру воду, Швидко уплива... (Граб., I, 1959, 334); Хотіла б я уплисти за водою, немов Офелія уквітчана, безумна (Л. Укр., I, 1951, 192).

◇ Багáто (чимáло) воді упливло́ (упливé) — те саме, що Багáто (чимáло) воді утекло́ (утечé) (див. вода́). Багато з того часу уплигло води в Черемоші, багато разів приходив сюди [до схованки] Марусяк ізсипати

свою здобич (Хотк., II, 1966, 283); Крізь п'яльці (поміж п'яльцями) упливати (упливті) див. п'ялець; Упливати (упливті) за водою — зменшуватися, слабшати, зникати. Поволі вся лють Рідкодуба танула, за водою кудись упливала (Кир., Вибр., 1960, 231); Упливало за водою його здоров'я (Сміл., Сад, 1952, 248).

2. перен. Минати, проходити (про час). Упливав місяць за місяцем (П. Куліш, Вибр., 1969, 298); За звичайними господарськими турботами не помічали [люди] короткого дня, а він упливав (Кочура, Зол. грамота, 1960, 338); Багато літ упливало... (Барв., Опов., 1902, 412); Вже стільки днів уплинуло від приїзду доньки вашої Мані,.. що аж прикро мені, що досі я ще не повідомила вас про її тутешнє життя-буття (Коб., III, 1956, 146).

УПЛИВАТИ² див. впливати¹.

УПЛИВАТИ³ див. впливати².

УПЛИВТІ див. упливати¹.

УПЛИГАТИ див. вплигати.

УПЛИГНУТИ див. вплигати.

УПЛИН див. вплин.

УПЛИНУТИ¹ див. упливати¹.

УПЛИНУТИ² див. впливати².

УПЛИНЬ див. вплин.

УПЛИСТИ¹ див. упливати¹.

УПЛИСТИ² див. впливати¹.

УПЛІСКУВАТИ (ВПЛІСКУВАТИ), ую, уєш, недок., УПЛЕСНУТИ (ВПЛЕСНУТИ), ну, неш, док., перех. Плескаючи, бризкаючи рідиною, вливати її куди-небудь.

УПЛІТАТИ¹ (ВПЛІТАТИ), аю, аєш, недок., УПЛЕСТИ (ВПЛЕСТИ), ету, етєш, док., перех., розм. Плещучи, виготовляти, робити яку-небудь річ. Батога з піску не вплетиш (Сл. Гр.).

УПЛІТАТИ² див. вплітати¹.

УПЛІТАТИСЯ див. вплітатися¹.

УПЛІТКА, и, ж., заст. Стрічка для кіс. [Д р у ж - к и:] Ой, брат сестрицю розпліта. Де ж тії уплітки подіва? (Н.-Лев., II, 1956, 431).

УПЛУТАТИ див. вплутувати.

УПЛУТАТИСЯ див. вплутуватися.

УПЛУТУВАТИ див. вплутувати.

УПЛУТУВАТИСЯ див. вплутуватися.

УПНУТИ див. впинати.

УПНУТИСЯ див. впинатися.

УПОВАННЯ, я, с., рідко. Тверда надія. — Знайшов чим вихвалитися. Чи не оте уповання на Саву Петровича призвело тебе до краху, до розбитого корита?.. (Ряб., Жайворонки, 1957, 89).

УПОВАТИ (ВПОВАТИ), аю, аєш, недок., рідко. Твердо надіятися, покладати надію, розраховувати на кого-, що-небудь. Молюся, знову уповаю, І знову сльози виливаю (Шевч., II, 1963, 303); — Важко за нелюбого йти!.. — Та чого ж дождитимеш? На яке добро вповаєш? (Вовчок, I, 1955, 228); — Уповала я, мати, на кирею, Думала бути попадею (Чуб., V, 1874, 609); [Д о м к а:] Я вповала, що ти й сьогодні верховодитимеш на вечорницях і весело буде, а ти розквасила губи та й... (Кроп., III, 1959, 7); — Недобре чинити таке, гетьмане, — з докором проказав Демид, — уповали на тебе, як на батька рідного... (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 505); — Солдати! Ваше почесне завдання важке.. Але я уповаю на вашу витривалість і непохитну силу волі, солдати! (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 519).

УПОВЗАТИ див. вповзати.

УПОВЗТІ див. вповзати.

УПОВИВАТИ (ВПОВИВАТИ), аю, аєш, недок., УПОВІТИ (ВПОВІТИ), в'ю, в'єш, док., перех. 1. Замоту-

вати, щільно обгортати (звичайно немовля пелюшками); сповивати. — Що ж там, голубе Іване? Як там бідна дочка? — А нічого, уповила Хлопця, як личочка! (Рудан., Тв., 1959, 160); // Обвивати або обплітати. Кошики миртом впов'ю, миртом прикрашу чоло (Зеров, Вибр., 1966, 286); Золотою окрайкою гарною стан свій Підпезала [Еос], чоло вповила дорогим покривалом (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 187).

2. тільки з ос., перен. Щільно огортати, затягувати (про дим, туман і т. ін.). Туман встав по долині, Село вповиває (Рудан., Тв., 1959, 73); *Образно. Тяжкий стогін вповив горбкуваті землі галицького Покуття (Ірчан, II, 1958, 69).

УПОВИВАТИСЯ (ВПОВИВАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УПОВІТИСЯ (ВПОВІТИСЯ), в'юся, в'єшся, док. 1. Замотуватися у щось, щільно обгортатися чим-небудь.

2. тільки з ос., перен. Щільно огортатися, затягуватися (димом, туманом і т. ін.). Велике місто вповилося мрякою (Ірчан, II, 1958, 13); Підвів [Сергій] очманілу голову і побачив, що вікна вже вповилися світло-синім серпанком (Гур., Друзі.., 1959, 167).

УПОВІТИ див. уповивати.

УПОВІТИЙ (ВПОВІТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уповіти. То Клеаріста йде у хвилюванні нив; Блакить очей горить із-під дугастих брів, Вузьке чоло її пов'язкою вповите (Зеров, Вибр., 1966, 463); Лежала земля густими димами вповита, снарядами зрита, освіжена кров'ю земля (Дмит., Присяга.., 1937, 47); *Образно. Ввірветься думка сумовита, Тривоги змаркою вповита (Фр., X, 1954, 14).

УПОВІТИСЯ див. уповиватися.

УПОВІДАТИ (ВПОВІДАТИ), аю, аєш і УПОВІДУВАТИ (ВПОВІДУВАТИ), ую, уєш, недок., УПОВІСТИ (ВПОВІСТИ), ім, ісі, док., перех. 1. рідко. Звіряти (див. звіряти¹), повіряти (у 1 знач.). Жаль мені з тобою [другом] звикла я ділитися журбою, Вповідувать думки, веселі і сумні (Л. Укр., I, 1951, 32).

2. діал. Розповідати, говорити. — Так і так, — уповідає [Аниця], — знемагає мій чоловік (Март., Тв., 1954, 39); — Йой, що то весна!.. що то за любовіть — годі вповісти! (Хотк., II, 1966, 21).

УПОВІДУВАТИ див. уповідати.

УПОВІЛЬНЕНИЙ (ВПОВІЛЬНЕНИЙ), а, е. Зі зменшеною швидкістю; повільніший, ніж звичайно. Раптом почувся страшенний гуркіт, яхта похитнулася, потім знову випрямилася і пішла уповільненим ходом (Собко, Скеля.., 1961, 64); Він ступив уперед непевним, уповільненим кроком (Грим., Син.., 1950, 181); Крім троянівців, що виділялися своїм високим ростом і децю уповільненою вимовою, сказаною ніби між іншим лінкуватою фразою, були приземкуваті, шустрі і говіркі манилівці (Тют., Вир, 1964, 170); Ставились міни електричні і хімічні, раптової і уповільненої дії (Шер., В партиз. загонах, 1947, 142).

УПОВІЛЬНЕННЯ (ВПОВІЛЬНЕННЯ), я, с. Дія за знач. уповільнити. Однакові початки рядків (анафори) — один із звичайних засобів творців дум. Таким самим звичним засобом є і ретардація, навмисне уповільнення розповіді (Рильський, IX, 1962, 227); Гальма необхідні для уповільнення руху автомобіля, а в разі потреби для швидкої його зупинки (Автомоб., 1957, 6).

УПОВІЛЬНИТИ див. уповільнювати.

УПОВІЛЬНИТИСЯ див. уповільнюватися.

УПОВІЛЬНЮВАННЯ (ВПОВІЛЬНЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. уповільнювати і уповільнюватися.

УПОВІЛЬНЮВАТИ (ВПОВІЛЬНЮВАТИ), юю, юєш, недок., УПОВІЛЬНИТИ (ВПОВІЛЬНИТИ), ню, ниш, док., перех. Робити повільнішим, зменшувати швид-

кість чого-небудь. *Наближається до полустанка Поїзд, уповільнюючи рух* (Шер., Дорога., 1957, 47); *Один ворон уповільнив літ, ніби замер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз* (Тют., Вир, 1964, 139); *Гречаний з друзями, уповільнивши роботу, прислухається до радіопередачі* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 11); *Час немовби вповільнив свій плин* (Шовк., Людина., 1962, 323).

Уповільнювати (уповільнити) *кріпки* (ходу і т. ін.) — іти повільніше, зі зменшеною швидкістю. *Кароль знічев'я погукує на коней, коли ті вповільнюють ходу* (М. Ол., Леся, 1960, 45); *Княгиня Ольга уповільнила кроки, з сіней долітав шум людей, що ждали там княгиню* (Скл., Святослав, 1959, 35).

Уповільнюватися (вповільнюватися), *юється, недок.*, **уповільнитися** (вповільнитися), *ється, док.* Ставати повільнішим. *Бур спочатку йшов легко, але незабаром його робота уповільнювалась, немов щось там, усередині, його тримало* (Ткач, Плем'я., 1961, 182).

Уповільнювач (вповільнювач), *а, ч., спец.* Пристрій або речовина для уповільнення дії чого-небудь. *На певних ділянках вагони потрібно гальмувати. В багатьох місцях.. під колеса підкладають важкі сталеві клинки — башмаки. На інших станціях застосовують спеціальні пристрої — уповільнювачі* (Веч. Київ, 12.V 1961, 1); *Добре відомо, що графіт застосовується в ядерних реакторах як уповільнювач* (Наука., 9, 1956, 8).

Уповісти *див.* уповідати.

Уповні *див.* вповні.

Уповноважений (вповноважений), *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до **уповноважити**. — *Я не уповноважений з вами вести про це розмову.. — А я з вами уповноважений говорити про все, що є в душі моїй більшовицькій* (Гончар, II, 1959, 405); // *у знач. прикм.* Який має певні повноваження. — *Як ви смієте? Я уповноважений емісар від головного командувача..* (Еллан, II, 1958, 16); // *у знач. ім.* уповноважений, ного, ч.; уповноважена, ної, ж. Довірена особа, яка діє за наданими їй повноваженнями. *Потроху сторонні розсотуються з контори. Зостаються лише правління, уповноважений та агроном* (Логв., Літа., 1960, 14); *Народні збори обрали його Народним уповноваженим до Москви на сесію Верховної Ради* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 211).

Уповноваження (вповноваження), *я, с.* Надані кому-небудь право, дозвіл діяти, говорити від чийого-небудь імені. [В н у т р і ш н і й п о л і т и к:] *Перепрошаю, я не давав уповноваження говорити в моєму імені* (Фр., IV, 1950, 31); *Охоче посилаю Вам уповноваження на право перекладати мої оповідання* (Коцюб., III, 1956, 359).

Уповноважити *див.* уповноважувати.

Уповноважування (вповноважування), *я, с.* Дія за знач. уповноважувати.

Уповноважувати (вповноважувати), *ую, уєш, недок.*, **уповноважити** (вповноважити), *жу, жиш, док.*, *перех.* Надавати кому-небудь певні повноваження, доручати зробити щось від свого імені або від імені колективу. — *Уповноважуєте мене їхати до міста з нашим проханням?* (Мик., II, 1957, 369); *Яке він має право затримувати людей? Хто його уповноважував? А затримати таки треба* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 59).

Уповноважуватися (вповноважуватися), *уюся, уєшся, недок.* Пас. до уповноважувати. *Він не уповноважувався фірмою.. платити німецьким вченим гроші* (Рибак, Час., 1960, 61).

УПОДІБНЕНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до **уподібнити**.

УПОДІБНЕННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. уподібнити і уподібнитися.

2. У стилістиці — риторична фігура порівняння. *Властивістю поетичного стилю Рильського є багатство тропів — метафор, символів, алегорій, уподібнень* (Криж., М. Рильський, 1960, 179).

3. *лінгв.* Те саме, що асиміляція 3. Асиміляція (уподібнення) .. — *більше чи менше дорівнювання звука до сусідніх звуків як в умовах його творення (артикуляції), так і в акустичному відношенні* (Сл. лінгв. терм., 1957, 18).

УПОДІБНИТИ *див.* уподібнювати.

УПОДІБНИТИСЯ *див.* уподібнюватися.

УПОДІБНЮВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. уподібнювати і уподібнюватися.

УПОДІБНЮВАТИ (вподібнювати), *ую, юєш, недок.*, **уподібнити** (вподібнити), *ню, ниш, док.*, *перех.*, *кому, чому, до кого — чого.* 1. Робити подібним до кого-, чого-небудь.

2. Прирівнювати до когось, чогось. *В поемі «Кавказ» Шевченко уподібнює народ легендарному Прометеві* (Корн., Разом із життям, 1950, 17).

УПОДІБНЮВАТИСЯ (вподібнюватися), *ююся, юєшся, недок.*, **уподібнитися** (вподібнитися), *нюся, нишся, док.*, *кому, чому, до кого — чого.* 1. Ставати подібним до кого-, чого-небудь, схожим на когось, щось. *Це була Кучурган-річка, що тільки ранньою весною, коли плинули талі води, уподібнювалась до справжньої річки, а влітку оберталася на ледве помітний струмок* (Добр., Очак. розмир, 1965, 284).

2. *лінгв.* Змінюючись під впливом суміжного, близького звука, ставати подібним до нього за певними якостями.

3. *тільки недок.* Пас. до уподібнювати 2. Символічне значення має в усній народній творчості.. образ сокола; *він втілює в собі силу, мужність.. До нього часто уподібнюється воїн, наділений цими позитивними рисами* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 33).

УПОДОБА (вподоб), *и, ж.* Почуття приємності, задоволення, симпатії, викликане ким-, чим-небудь. *Збіга мені на думку, з чого-то береться часом, чим держиться та, мовляв, уподоба, чи любва?* (Вовчок, VI, 1956, 287); *Пан Зефірин з уподобою повів очима по столі* (Фр., II, 1950, 367); // *Смак.* — *Ну і вподоба в убранні в тутешніх дам! неначе в Константинополі абоцо* (Н.-Лев., V, 1966, 136).

Біти (стати, припадати, припасти і т. ін.) до **вподоби** кому — подобатися. *Відколи парубкував [Зінько], тільки одна дівчина й припала йому була трохи до вподоби — то була наймишка Левантина* (Гр., II, 1963, 324); — *Треба сказати тобі, Павлушо, по щирості, чимдалі більш ти мені до вподоби. Що напористий отакій* (Головко, II, 1957, 274); *Біти не до вподоби кому — не подобатися.* — *До якого ж часу, батьку, будемо отак сидіти? — питався Андрій, якому таке життя було явно не до вподоби* (Довж., I, 1958, 241); *По своїй уподобі — за власним смаком, бажанням. Я собі шапку таки по своїй уподобі вибрав* (Сл. Гр.); *Непереможне бажання потягло її [Гюлле] туди, в ті дивні країни, де жінка.. може прокладати шляхи по своїй уподобі* (Досв., Гюлле, 1961, 102).

УПОДОБАНИЙ (вподобаний), *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до **уподобати**. *У Мате найбільш уподобана творча пора — ранок. З ранку до обіду невтомно працював* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 120); *Біля вудок на складаному стільчику сидів Хвиля. Видно, це було уподобане ним місце* (Мушк., День., 1967, 84).

УПОДОБАННЯ (ВПОДОБАННЯ), я, с. Схильність до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь як таким, що відповідає смакам, бажанням, настроям і т. ін. *Вона [естетика].. аналізує чуття естетичного уподобання (Фр., XVI, 1955, 292); Знайомство Міцкевича з Пушкіним.. незабаром перейшло в дружбу. Основами цієї дружби були спільність літературних інтересів та уподобань, любов до народу й до народності в літературі (Рильський, III, 1956, 304); [Франциска:] Скажіть мені лишень, мій пане, що за людина цей граф? Які в його, взагалі, вподобання?.. (Коч., I, 1956, 44); Я знав її уподобання і завжди привозив з Москви гарну пудру (Ю. Янов., II, 1954, 8); Оглянула [Ляля] товаришів. Які різні люди сиділи перед нею! З різними нахилами, з різними уподобаннями... (Гончар, IV, 1960, 66).*

Бути до вподобання кому — подобатися.

УПОДОБАТИ (ВПОДОБАТИ), аю, аєш, док., перех. Виявити схильність до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь як таким, що відповідає смакам, бажанням, настроям і т. ін. *Нашій Івзі полегшало на душі, що суддя уподобав її бублики і сьогодні усе діло зробить (Кв.-Осн., II, 1956, 279); Черевань більш од усіх уподобав Кирила Тура; усе реготав із його вигадок (П. Куліш, Вибр., 1969, 98); [Меценат:] Ти її [ліру] дістанеш в дар від мене, коли вподобаєш. Торкни її струни (Л. Укр., III, 1952, 460); Він так уподобав фак розвідника і так досконало вивчив свою справу, що міг пробратися до самої стоянки ворога (Скл., Орл. крила, 1948, 31); // Проїнятися симпатією до кого-небудь, почуттям, близьким до кохання. Не вподобав козак дівки, пішов до вдовиці (Чуб., V, 1874, 169); Ще й сімнадцяти років не минуло їй, як нагледів десь біля криниці дівчину парубок Степан, уподобав, сам сподобавсь, висватав та й повіз у село (Л. Янов., I, 1959, 309); Уподобала [дівчина] Гайсина з першого погляду (Панч, На калин. мості, 1965, 152); // Вважаючи придатним для чого-небудь, обрати. Козак Савлук ходив, ходив — і набрів оцей низкоділ [низькоділ], де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги одходив, оселився тут (Вовчок, VI, 1956, 219); На вокзалі Галочка уподобала місце, звідки кожен, хто виходив з поїзда, міг її помітити (Ю. Янов., I, 1958, 626).*

УПОДОБАТИСЯ (ВПОДОБАТИСЯ), аюся, аєшся, док. Припасти кому-небудь до смаку, стати приємним. Під ногами шелестіли цілі замети сухого покрученого листа. Насті вподобався той шелест (Коцюб., I, 1955, 57); Спокійна й повна гідності відповідь Коржа вподобалася козакам (Тулуб, Людолови, I, 1957, 55); До старого Галагана став [Павлуша] іще шанобливіший. І все на очах крутиться, щоб уподобатися (Головко, II, 1957, 279); // Викликати почуття симпатії, близьке до кохання. Така дівка, як наша Оксана, невже ж то не вподобалась парубкам? (Кв.-Осн., II, 1956, 427); Солоха викликала Пріську в сіни й призналася, що це той самий парубок, Данило, про которого вона їй не раз казала. Пріські він уподобався (Л. Янов., I, 1959, 166).

УПОДОВЖ див. вподобж.

УПОЄНИЙ (ВПОЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упоїти. Целя, упоєна тим блиском, тим теплом, тою фізичною розкішшю життя, весни і молодості, всміхнута і рум'яна (Фр., II, 1950, 290); Ми впали несподівано, мов блискавка, на голови упоєних своєю перемогою панів (Кач., Вибр., 1953, 323);* Образно. Упоєні на бенкетах кривавих невідьники-народи спали довго у спільній віковій своїй темниці (Л. Укр., I, 1951, 269); Сонце падало в долину, наче збиття голова. Нахилилась, червоніла кров'ю упоєна трава (Перв., I, 1958, 266).

УПОЇТИ див. упоювати.

УПОЇТИСЯ див. упоюватися.

УПОКІЙ (ВПОКІЙ), кою, ч. 1. заст. Спокій. *За дурною головою нема ногам упокою (Номис, 1864, № 6682); Як прийшла неділя, то нема йому [Денисові] упокою: муляє його той Чорний яр. Чи йти, чи не йти? (Гр., II, 1963, 251).*

З упокоєм — спокійно. *Уста стиснув [Чайченко] і голіву підняв гордо, і очі блискнули... Та все те потаївши у собі, ніби з упокоєм помалу устає... (Вовчок, I, 1955, 204); — Ей, пане полковнику!.. Держись за його [Сомка]; то ще й сам, і всі ми поживемо з упокоєм (П. Куліш, Вибр., 1969, 153).*

2. церк. Дія за знач. упокоїти 2.

За упокій [душі] — молитися за покійного, поминати його і т. ін. *Батько світить увечері в хаті, читає псалтир за упокій душі, мати голосить (Тесл., З книги життя, 1949, 140); — Наливай, Лукаше, за упокій діда Дуная.— А що, Октаве, з ним? Нещастя яке? — загомоніли люди (Стельмах, I, 1962, 436).*

◇ Вічний упокій — те саме, що Вічний спочінок (відпочінок) (див. вічний); Почати за здоров'я, а кінчити (звести) за упокій — почати що-небудь весело, добре і т. ін., а закінчити сумно, погано тощо (про розмову, спів і т. ін.).

УПОКОЇТИ див. упокоювати.

УПОКОЇТИСЯ див. упокоюватися.

УПОКОРЕНИЙ (ВПОКОРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упокорити. Було [селянство Галичини] бідне, забите, упокорене, залякане католицькими попами (Гжицький, Вел. надії, 1963, 50); Знеможено схилилась [Ніна] на канану, притиснувши до вуст мережану хусточку і, упокорена, лежала, прислухаючись до приглушеного стукоту серця (Досв., Вибр., 1959, 233); Україна, яка вважалася упокореною, тепер нагло і несподівано переплутала всі справи. Ім'я Богдана Хмельницького виникло, як лихий вісник для володарів Заходу і Сходу (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 116); // у знач. прикм. Який виражає упокорення. Перед панамі мала [Зоня] упокорений вид, а тітці своїй не сміла в очі дивитись (Л. Укр., III, 1952, 662).

УПОКОРЕННЯ (ВПОКОРЕННЯ), я, с. Дія за знач. упокорити і стан за знач. упокоритися. *Леся Українка розвінчала християнство як релігію упокорення (Рад. літ-во, 18, 1955, 218); Суліман переконаний, що коли б він цієї хвилини наказав панні впасти перед ним на коліна.., вона вволила б його волю. Та навіщо Рафаїлові Суліману упокорення цієї негарної рудої панни? (Вільде, Сестри., 1958, 160); Удалось йому [отаманові] на решті сьак-так заспокоїти побратимів і змусити до проби порятунку всім разом.. А старий Марусяк дивився на це упокорення сина, і сльози крутилися йому в очах (Хотк., II, 1966, 240).*

УПОКОРЕНО (ВПОКОРЕНО), рідко. Присл. до упокорений. *Ви усміхнулись яснозоряно Холодним полиском очей,— І я схилився упокорено, Діткнутий лезом двох мечей [мечів] (Вороний, Вибр., 1959, 63); Славко реве. Згорнувши руки, упокорено стоїть ображена, трагічна Віра (Кач., II, 1958, 31).*

УПОКОРИТИ див. упокорювати.

УПОКОРИТИСЯ див. упокорюватися.

УПОКОРЮВАННЯ (ВПОКОРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. упокорювати.

УПОКОРЮВАТИ (ВПОКОРЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УПОКОРИТИ (ВПОКОРИТИ)**, рю, риш, док., перех. 1. Робити кого-, що-небудь покірним, слухняним, впливаючи погрозою, умовлянням, ласкою і т. ін. *З Деревлянської землі вийшов чоловік.. Упокорював лютих звірів так, що хвости їм закручувалися собачим бубликом (Загреб., Диво, 1968, 538); — Тепер хоче*

[Петрій] *еще [ще] бути великодушним, щоб мені тим більше упокорити!* (Фр., VIII, 1952, 118); — *Суліман тепер, коли ми банкрути,... хоче упокорити нас* (Вільде, Сестри., 1958, 356).

2. Силою примушувати коритися; придушувати повстання, збройний опір і т. ін. — *Пани тільки те й думають, як би нас вогнем і мечем упокорити, а ми що ж, чекатимемо, доки знову Потоцькі й Вишневецькі нашими головами шляхи обсаджать?* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34); *Лютує гестапівський катюга... розстрілами і тортурами думає упокорити дніпродзержинців* (Хижняк, Тамара, 1959, 18).

УПОКО́РЮВАТИСЯ (ВПОКО́РЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, *недок.*, **УПОКО́РИТИСЯ (ВПОКО́РИТИСЯ)**, рюся, ришся, *док.* 1. Ставати покірним, слухняним, коритися чийсь волі. *Сташка просила пробачення, хоч не почувала за собою жодної вини, хоч зроду-віку так не упокорювалась ні перед ким* (Вільде, Сестри., 1958, 549).

2. *тільки недок.* Пас. до упоко́рювати.

УПОКО́ЮВАТИ (ВПОКО́ЮВАТИ), бою, боєш, *недок.*, **УПОКО́ІТИ (ВПОКО́ІТИ)**, бо, боїш, *док.*, *перех.* 1. *заст.* Дати повний спокій, відпочинок кому-, чому-небудь. *Сильний зове тебе [ніч] сили упокоїти, Хворий — щоб врази забудуть* (Щог., Поезії, 1958, 316); // *Заспокоювати, розраджувати. Часом і при достатках лиха: як нема долі, немає талану, то й достатки не упокоять* (Мирний, III, 1954, 106).

2. *церк.* У релігійних уявленнях — давати кому-небудь вічний спокій (про бога, смерть). — *Що ж, панство, бог таке нещасному судив, — Сопліца впав у річ, — хай бог його упокоїть...* (Міцк., Пан Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 292).

УПОКО́ЮВАТИСЯ (ВПОКО́ЮВАТИСЯ), боюся, боєшся, *недок.*, **УПОКО́ІТИСЯ (ВПОКО́ІТИСЯ)**, боюся, боїшся, *док.*, *заст.* 1. Віддаватися повному спокою, відпочинку; // *Заспокоюватися. Од щирих слів любові жінки серце його упокоювалось* (Мирний, II, 1954, 253).

2. Умирати. *Я ж кажу, що якби устав хто-небудь з дідів наших, що годів сімдесят як упокоївся, то і не пізнав би... не розібрав би, де город самий* (Кв.-Осн., II, 1956, 309); *Упокоївся кандидат на кошового Запорозької Січі від кулі з власного його нагана* (Вишня, I, 1956, 274).

УПОЛОВІНУ *див.* вполовіну.

УПОЛУ́ДНЕ *див.* вполудне.

УПОЛЮВА́ТИ (ВПОЛЮВА́ТИ), юю, юєш, *док.*, *перех.* Добути на полюванні (тварину). — *А ми з Мундзьом, бач, якого звіра упольовали! — І показав [Тоньо] кленя* (Фр., III, 1950, 353); *Одного разу, теж на облаві в Жорнівському лісі, недалеко від Боярки, впольовав я.. хорошого зайчузу [зайця]* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 210); *Нарешті вчора Іван оленя впольовав* (Гжицький, Опришки, 1962, 212).

УПОЛЬОВА́НИЙ (ВПОЛЬОВА́НИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упольова́ти. *За кам'яної доби у гротах.. палахкотіли веселі вогнища, над якими первісні мисливці смажили м'ясо упольованих тварин* (Рад. Укр., 19.IV 1964, 3).

УПОМИНА́ТИ (ВПОМИНА́ТИ), аю, аєш, *недок.*, **УПІМНУ́ТИ (ВПІМНУ́ТИ)**, ну́, не́ш, *док.*, *діал.* 1. *перех.* і *неперех.* Нагадувати, застерігати. — *Панно Наталю, доктор Обринський стоїть через вас у воді, а ви ферментуете! — упімнув удруге доктор Роттер роздрознено* (Коб., III, 1956, 255).

2. *перех.* Умовляти. — *Тихо, «чада», тихо... незадовго отворю [відчиню] вам, — упомінає нанашко Кметик школярів* (Ков., Світ., 1960, 114).

УПОМИНА́ТИСЯ (ВПОМИНА́ТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УПІМНУ́ТИСЯ (ВПІМНУ́ТИСЯ)**, ну́ся, не́шся,

док., *діал.* 1. Нагадувати, домагаючись чого-небудь. *Вже хоч і грошей не буде — зможуть обійтися. А як хто упімнеться за борг, — відкладуть до найближчого місяця* (Круш., Буденний хліб., 1960, 79).

2. Турбуватися за кого-, що-небудь. — *Та нащо його, того посла? — запитала Якимиха. — Нащо! — Аби ставав за народом, аби за свій нарід упоминався* (Кобр., Вибр., 1954, 56); — *Немає кому впімнутися за бідним селянином* (Фр., VI, 1951, 197); — *Хіба люди не мають права упімнутися про своє?* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 215).

УПО́МКИ (ВПО́МКИ), УПО́МКУ (ВПО́МКУ), *присудк. сл.*, *діал.* Впам'ятку. *Чи тобі упомку — як ми із тобою Над Дніпром сиділи літньою добою* (Манж., Тв., 1955, 108); *Ще й досі була Хавцькому впомки та перша ніч його незвичного старшинування* (Гончар, III, 1959, 308); *Все впомку, нічого не забув* [Миронченко] (Голов., Тополя., 1965, 166).

УПО́МКУ́ *див.* упомки.

УПО́ПЕРЕК *див.* впоперек.

УПО́Р, ч. 1. *род. у.* Дія і стан того, що упирається (*див.* упира́тися¹ 1). *Підбігши до кулемета, Яресько радісно вхопив його, крутнув сюди-туди — небачений, новісінький! — і, не знайшовши поблизу нічого придатного для упору, розпластався просто на землі, націлюючись услід втікачеві* (Гончар, II, 1959, 24).

◇ **В упор**: а) прямо в обличчя, не відводячи очей. *Прикурюючи від його цигарки, він майже в упор примружено глянув на Іраклія* (Головко, I, 1957, 281); б) зовсім зблизька, прямо по цілі. *Кулемети.. в упор різонули по гітлерівцях* (Коз., Гарячі руки, 1960, 148).

2. *род. а, техн.* Пристрій, предмет, який підтримує що-небудь, служить для упирання в нього. *У випадку необхідності вивішування [піднімання] автомобіля на домкраті або гідравлічному підйомнику забороняється проведення робіт без підставлення козлів і упорів, що запобігають самовільному опусканню автомобіля* (Підручник шофера., 1960, 323); *Для торцювання дощок.. влаштовують упори, які можна установлювати на певні розміри* (Стол.-буд. справа, 1957, 108); // *Підпірка, опора, яка підтримує що-небудь. Упори греблі.*

3. *род. у, діал.* Упертість. *Параска з упором, властивим тупій та лінивій натурі, не покидала свого звичаю* (Фр., VII, 1951, 8).

УПО́РАТИ (ВПО́РАТИ), аю, аєш, *док.*, *перех.*, *розм.*

1. Надати кому-небудь належного вигляду, задовольнити його потреби; довести до ладу що-небудь, зробити порядок дець, у чомусь. [З а х а р к о:] *Іди ж, стара, в хату, поможи бабі онука впорати* (Кроп., II, 1958, 151); *Зупинилися [пани] в готелі недалеко від Пріської й якось послали до неї чималий бунт сорочок. Молодиця не забарилася упорати його* (Л. Янов., I, 1959, 279); — *Ач, скільки наказала: і те зроби, і друге зроби; де ж його усе упорати?* (Україна., I, 1960, 215); *Абияк упорала [жівка] дітей помазки в темряві, не світлячи світла, а потім зразу й сама знеможена впала ниць* (Головко, II, 1957, 361); *Понапувай, повичищай, упорай корови та свині.. Так іноді й день зійде* (Гончар, II, 1959, 218).

2. Зібрати (урожай). — *Батько тут і сами хліб упорють — у нас хазяйство невеличке* (Гр., II, 1963, 95); *Користуючись передишкою, червоноармійці добровільно викликались допомогти селянам швидше впорати врожай* (Гончар, II, 1959, 366).

3. З'їсти. *Він може по два-три рази на день обідати.. Почати з морозива, а потім впорати.. десяток яєць, приплюсувати кільце ковбаси* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 146).

УПÓРАТИСЯ (ВПÓРАТИСЯ), аюся, аєшся, *док.* 1. з ким — чим, коло кого — чого і без додатка. Надати кому-небудь належного вигляду, задовольнити його потреби; довести до ладу що-небудь, зробити порядок десь, у чомусь. *Сомку не байдуже було й про Петра. Упоравшись коло [пораненого] запорожця, кинувсь і сюди: — Що пан Петро? (П. Куліш, Вибр., 1969, 109); Вона швидко упоралась з хазяйством, поприбирала в хаті, поснідала (Коцюб., I, 1955, 266); Упоравшись коло поросяти, Борис знову повернувся в хату (Коп., Подарунок, 1956, 18); // Закінчити прибирати, варити і т. ін. (звичайно про домашню роботу). Тітка, упоравшись, сидить на хатньому порозі (Вовчок, VI, 1956, 319); Загнибідиха і Христя самі дома. Упоравшись коло печі, посідають рядком, роблять що, ведуть по душі розмову (Мирний, III, 1954, 101); Марта упоралась по господі.. Витопила піч; поклікала батька обідати (Вол., Самоцвіти, 1952, 40); // Закінчити робити будь-що взагалі. Левко так і зробив. Упоравшись із своїм ділом, і пішов у світличку (Кв.-Осн., II, 1956, 259); Співали дружно, як одна, Дівчата наші й молодіці, Упоралися завидні І йшли додому з косовиці (Шер., Дружбою., 1954, 17); Данило і Харитон з Флегонтом упоралися з усіма справами ген після полудня (Смолич, Мир., 1958, 43); // Зуміти, спромогтися зробити що-небудь, виконати потрібну роботу десь, справитися з чимсь. Ніхто з усієї компанії не вмів ліпше від них [Начка і Владка] упоратися в городі чи серед фруктових дерев (Фр., VI, 1951, 141); — Поспішайте, бо не до зими — до весни йдеться. Поламається крига, тоді навропростець не пройдеш. — Упораємось, хазяїне, аби нам добра плата та добрий був могориц (Шиян, Баланда, 1957, 50); [Х р и с т и н а А р х и п і в н а:] Ідіть спокійно. Сама впораюсь. Колись на цілу сотню готувала обід і справлялась (Корн., I, 1955, 137); Іван хвилювався, як то він упорається з робітничим гуртком (Кол., Терен., 1959, 302); // Порозумітися з ким-небудь, дійти до згоди. З старим Трохимом Макухою теж лагодивсь [писар] упоратись (Кв.-Осн., II, 1956, 266); // Подолати в собі прояв якогось почуття, стану. Мабуть, і години не продрімав Друг перед світанком. Усе ніяк не міг упоратися зі збудженням після розмови з Черемашком (Шовк., Людина., 1962, 236); [Я н і н а:] І не боїтеся ходити в чужому місті пізно вночі. [Л е с я:] З своїм почуттям страху я вже давно впоралась (Сміл., Черв. троянда, 1955, 33).*

2. Зібрати (урожай). Ось, як піду в жнива пшениці й жита жать,.. Скошу і свій горох, в копиці поскладаю, То й з ним упораюсь і разом жнив не згаю (Г.-Арт., Байки., 1958, 62); Від того, чи впорається вчасно комуна з жнивими, залежало все (Донч., I, 1956, 77); Люди готувалися до зими, поспішали впоратися на городі (Кочура, Зол. грамота, 1960, 338).

3. З'їсти все, нічого не залишивши. Упорався Хома і з вечерею; доволік усе, що постановила жінка (Кв.-Осн., II, 1956, 478); Ігор швидко впорався з булочками і кашею (Багмут, Щасл. день., 1951, 31); — Хочете? Оце все, що на столі, я поїм.. Справді, за кілька хвилин Важкий упорався з окостом вареної телятини, рибою й салатом (Досв., Вибр., 1959, 264).

УПÓРНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для упирання в нього, підтримування ним чогось. Упорну різьбу застосовують при передачі великих осьових зусиль, як, наприклад, у гвинтових пресах, домкратах (Допуски., 1958, 215); Марійка так захопилася думкою про маленьку машину, яка буде літати, що не пошкодувала свого намистечка, оддавши з нього бусинку для упорного підшипника (Вас., II, 1959, 229).

УПОРОЖНІ *див.* впорожні.

УПОРÓТИ (ВПОРÓТИ), орю, бреш, *док.*, *розм.* 1. *перех.* і *неперех.* Зробити не те, що слід, що бажано, або не так, як треба. Як зайшли в хату, Сахновський скривив до Матюхи обличчя, сказав незадоволено: — Ти знов, Корнюшо, дурницю, мабуть, якусь впоров? (Головко, II, 1957, 146); — Ну, ось і вчудили твої чадацькі телеграфістки! — озвався Лодиженко, стримуючи сміх. — ..З'єднано двоє слів у одне: «вісім — десять чоловік», а не «вісімдесят»... Ой, упорола ж якась чадацька Суламиф! (Ле, Міжгір'я, 1953, 12); // *неперех.* Допустити перебільшення в чомусь. — А може б ти хоч поцікавився книжкою Гельвеція «Про розум»? .. А може б ти хоч поцікавився «Економічною таблицею» Кене? .. А то: Сократ на снідання, Сократ на обід, ще й на вечерю — хіба ж так можна? Це дійсно упоров так упоров!.. (Тич., II, 1947, 78).

2. *перех.* З'їсти багато, все. Упороти миску вареників.

3. *перех.* Із силою ударити. Замість батога Никола впоров Юрка раптом пужалном по лиці (Козл., Ю. Крук, 1950, 81).

УПÓРСКУВАННЯ, УПÓРСКУВАТИ, УПÓРСКУВАТИСЯ, УПÓРСНУТИ *див.* **впóрскування, впóрскувати** і т. д.

УПÓРУ *див.* **впóру.**

УПОРЯДЖАТИ (ВПОРЯДЖАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УПОРЯДІТИ (ВПОРЯДІТИ)**, джу́, діш, *док.*, *перех.* 1. Давати лад чому-небудь, забезпечувати всім необхідним. Усе своє життя княгиня Ольга упоряджала Русь, дбала, щоб була вона ціла й нескитна (Скл., Святослав, 1959, 54); // Прибирати, готувати що-небудь. Ви.. слізливо благаєте нову господарку швидше вирядити за яким-небудь приводом своїх давніх мешканців двох кімнат та впорядити їх задля нового (Л. Янов., I, 1959, 432).

2. Влаштовувати, організовувати що-небудь. Енея веде [Дидона] до палацу, Упоряджає офіри безсмертним богам одночасно (Зеров, Вибр., 1966, 239); Другий рік уже, як міська інтелігенція лагодиться впорядити спектакль (Вас., I, 1959, 345).

УПОРЯДЖАТИСЯ (ВПОРЯДЖАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УПОРЯДІТИСЯ (ВПОРЯДІТИСЯ)**, джу́ся, дішся, *док.* 1. Розташовуватися, розміщатися де-небудь. Парубки, дівчата пнуться навшпиньки, зазирають у вікна. Над ними другим ярусом впорядились на паркані.. діти (Вас., I, 1959, 345); // Діяти стосовно кого-, чого-небудь на свій розсуд; розпоряджатися (у 3 знач.). — Ти от, Шраме, упорядись з жіноцтвом: ти ж коло цього діла ходити зугарний! (Стар., Облога., 1961, 32).

2. Упорядковувати своє житло, свій побут; влаштовуватися. Я вже упорядився в своїй хаті і можу тепер поїхати до Вас (Стеф., III, 1954, 239); [М и х а й л о:] Щоб поїхати повинчатися, впорядитися як-небудь, треба грошей; то як же я обійдуся без батька? (Стар., Вибр., 1959, 182).

УПОРЯДЖЕНИЙ (ВПОРЯДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упорядіти**. Типи цих [адміністративних] будинків і планувальний ансамбль треба вирішувати так, щоб сільські центри набули нових рис маленького, але упорядженого сучасного міста (Довж., III, 1960, 91); Ялинка була упоряджена напрочуд багато. Вона сіяла огнями у великій залі, рясно обсіпана пазліткою [позліткою] (Бурл., Напередодні, 1956, 15).

УПОРЯДЖЕННЯ (ВПОРЯДЖЕННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **упорядіти**. Неправильно.. те, що впорядження і поліпшення людського життя він [Нен-Сагор] бачив тільки в біологічному оновленні людського організму (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 431).

2. збірн. Меблі; // Устаткування, обладнання. Приміщення Палацу [культури] обладнано всіма видами інженерного упорядження (Літ. Укр., 26.II 1971, 3).

УПОРЯДЖЕНІСТЬ, ності, ж. Наявність ладу, порядку в чомусь, а також наявність усього необхідного для нормального життя, праці і т. ін. (у житлі, місті тощо).

УПОРЯДІТИ див. упоряджати.

УПОРЯДІТИСЯ див. упоряджатися.

УПОРЯДКОВАНІЙ (ВПОРЯДКОВАНІЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до упорядкувати. Словник українсько-російський..., зібраний редакцією «Киевской старины» і упорядкований Б. Грінченком, свого часу заслужив чималу славу (Рильський, IX, 1962, 138).

2. у знач. прикм. Який має належний порядок, лад. Традиційна книжна літературна мова, як і раніше, не мала [на кінець XVII ст.] єдиних, упорядкованих правил (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 109); // Який має все необхідне для нормального життя, праці і т. ін. Створення для людини впорядкованого житла — це створення для неї умов збільшення тривалості життя, поліпшення її здоров'я (Ком. Укр., 10, 1967, 30); З кожним днем все красивішим і упорядкованішим стає місто-герой Київ (Веч. Київ, 7.VIII 1971, 1); // Добре організований, налагоджений. [Л і к а р:] Спокійне, впорядковане життя — найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб (Л. Укр., II, 1951, 49); // спец. Який характеризується певною послідовністю, черговістю чогось, в якому виражається якась закономірність і т. ін. Упорядкований рух електричних зарядів.

УПОРЯДКОВАНІСТЬ (ВПОРЯДКОВАНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. упорядкований 2. Структурна впорядкованість — найхарактерніша, невід'ємна властивість усякого живого утворення (Наука., 8, 1965, 8).

УПОРЯДКОВУВАННЯ (ВПОРЯДКОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. упорядковувати.

УПОРЯДКОВУВАТИ (ВПОРЯДКОВУВАТИ), бую, буюеш, недок., **УПОРЯДКУВАТИ (ВПОРЯДКУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. 1. Доводити до ладу що-небудь, робити належний порядок у чомусь. Це була звичайна розмова про те, як він у госпіталі впорядковував записи Брянського перед тим, як послати їх в наркомат (Гончар, III, 1959, 231); Хмельницький день і ніч упорядковував полки (Кач., II, 1958, 456); Він того ж дня упорядковував найголовніші справи (Л. Янов., I, 1959, 378); Дорогою силкувалася [Целя] впорядкувати свої думки, зупинити їх на чимось одним (Фр., II, 1950, 309); // Гарно, добре влаштовувати, забезпечувати всім необхідним для нормального життя, праці і т. ін. (житло, місто тощо). Надто втомлений був [Каргат], щоб упорядковувати своє нове житло (Шовк., Інженери, 1948, 4).

2. Систематизувати, складати, підбирати в певному порядку (який-небудь матеріал). Він зібрав чимало етнографічного та лексичного матеріалу і тепер упорядковував його (Гр., II, 1963, 78).

УПОРЯДКОВУВАТИСЯ (ВПОРЯДКОВУВАТИСЯ), буюється, недок., **УПОРЯДКУВАТИСЯ (ВПОРЯДКУВАТИСЯ)**, ується, док. 1. Налагоджуватися, встановлюватися в належному порядку. [П е т р о:] А от як упорядкується воно [життя] на інших постановах, — то тоді вже інша річ буде (Мирний, V, 1955, 147); // Розташовуватися, розміщатися. Цей найдрібніший пиліок, відокремлено взятий од інших, .. Прагне до інших таких порошинок пристати і разом Впорядкуватися мудро (Зеров, Вибр., 1966, 141).

2. тільки недок. Пас. до упорядковувати. Неділя була [для гуцула] єдиним днем, коли можна було полагодити всі справи .. Купувалася сіль, олій [олія], усечина [усячина]; упорядковувалися відносини з властями

(Хотк., II, 1966, 14); Першотравенськ — місто шахтарське, молоде. Виросло буквально на очах, швидко упорядковувалось, мужніло (Рад. Укр., 22.IV 1971, 4).

УПОРЯДКУВАННЯ (ВПОРЯДКУВАННЯ), я, с. Дія за знач. упорядкувати. Впорядкування оплати праці підвищило трудову активність колгоспників, їх виробничу дисципліну (Хлібороб Укр., 12, 1963, 20); Зелене будівництво в СРСР є важливим і невід'ємним елементом упорядкування соціалістичних міст (Бот. ж., X, 1, 1953, 108); Вона [Олена Пчілка] разом з Старицьким одібрана в редакторський комітет задля упорядкування альманаху (Мирний, V, 1955, 374).

УПОРЯДКУВАТИ див. упорядковувати.

УПОРЯДКУВАТИСЯ див. упорядковуватися.

УПОРЯДНИК (ВПОРЯДНИК), а, ч. 1. Той, хто організовує, влаштовує що-небудь. Впорядники вистави можуть їх [інсценівки] скорочувати, збільшувати, замінити іншими (Вас., III, 1960, 274).

2. Той, хто створює що-небудь (збірник, словник і т. ін.), систематизуючи, складаючи, підбираючи в певному порядку якийсь матеріал. Рукописні збірники пісень XVII—XVIII століть зробили велику послугу нашій фольклористиці. Це, по суті, найперші фольклорні записи, а їх упорядники — перші записувачі (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 63); При аналізі словників дожовтневого часу слід пам'ятати, що словники укладають живі люди, отже, на їх роботі позначаються не тільки суб'єктивні смаки та уподобання, а й класові, групові інтереси та симпатії — і виниклий на ґрунті цих інтересів та симпатій світогляд упорядників (Рильський, IX, 1962, 125).

УПОРЯДНИЦЯ (ВПОРЯДНИЦЯ), і, ж. Жін. до упорядник.

УПОРЯДНИЦЬКИЙ (ВПОРЯДНИЦЬКИЙ), а, е. Прикм. до упорядник. Характерною рисою Максима Рильського було те, що він не робив самої тільки упорядницької чи редакторської роботи. Часто-густо результатом її була не лише впорядкована збірка, а й змістовне дослідження (Рад. літ-во, 7, 1971, 60).

УПОСЛІДЖЕНИЙ (ВПОСЛІДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до упослідити. Щодо знання психології, соціальної природи упослідженого капіталістичним ладом трудящого селянина, то навряд чи знайдеться в народів світу рівний Стефаникові митець (Рад. літ-во, 5, 1971, 56); // у знач. прикм. Жалюгідний. Серце її повне було співчуття навіть для горя того бідного, упослідженого (як їй здавалося) безумця (Фр., II, 1950, 320); Ситник привів хлопця до.. закіптюженої упослідженої хижки (Загреб., Диво, 1968, 56).

УПОСЛІДЖЕНІСТЬ (ВПОСЛІДЖЕНІСТЬ), ності, ж. Стан за знач. упосліджений. Як глибоко вросла в нього [Дмитра] свідомість своєї немочі, приниженості й упослідженості! Навіть тепер, коли бачить усе власними очима, коли сам вірно виконує всі накази бідняцької влади — не вірить, що житиме краще (Ірчан, II, 1958, 402).

УПОСЛІДЖУВАТИ (ВПОСЛІДЖУВАТИ), ую, уєш, недок., **УПОСЛІДИТИ (ВПОСЛІДИТИ)**, джу, диш, док., перех., заст., діал. Принижувати, зневажати, ставити нижче себе. — Не оддам, — каже [батько], — Настусі [за убогого], — не впосліджу моєї дитини, моєї одиначки (Барв., Опов., 1902, 448).

УПОСЛІДИТИ див. упосліджувати.

УПОТІТИ (ВПОТІТИ), ію, ієш, док. Спітніти, покритися потом. Употів [сотник], ніби у гарячій бані (Кв.-Осн., II, 1956, 201); Мати з меншою дочкою шнурували корсет, силкувалися, аж впотіли, а корсет все-таки не сходився (Н.-Лев., III, 1956, 42); — Хху! аж употів, бігаючи, — і, вийнявши хусточку з кишені підрясника, кілька раз промокнув [піп] собі шию (Тич., I, 1957, 248).

УПОТУЖНИТИ див. *употужнювати*.

УПОТУЖНЮВАТИ (ВПОТУЖНЮВАТИ), нюю, нюєш, *недок.*, **УПОТУЖНИТИ (ВПОТУЖНИТИ)**, ню, ниш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Робити потужнішим; зміцнювати. *Я теж цілину піднімаю у полі, Впотужнює силу кохання моє* (Нагн., Вибр., 1957, 301).

УПОЮВАТИ (ВПОЮВАТИ), бую, буюєш, *недок.*, **УПОЇТИ (ВПОЇТИ)**, ою, біш, *док.*, *перех.* 1. Робити кого-небудь п'яним, напоюючи горілкою, вином і т. ін. *Герман на radoцax упоїв їх пивом* (Фр., VIII, 1952, 348); — *А я не сп'янів, не думай, що мене упоїш, Судиславе* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 73).

2. *перен.* Доводити до стану, схожого на сп'яніння. *І гладіатор і патрицій, Обидва п'яні. Кров і дим Іх упоїв* (Шевч., II, 1953, 276); *Могутня картина весняного кригоходу, як хмелем, упоїла Яреська* (Гончар, II, 1959, 203).

3. *рідко*. Напувати. [Н а с т я:] *Я би не знати що дала, що вона його якимось зіллям упоїла* (Фр., IX, 1952, 139); **Образно. Впоює землю холодна волога, Тхне жабуринням і мохом з узлісь* (Бажан, Роки, 1957, 203).

УПОЮВАТИСЯ (ВПОЮВАТИСЯ), буюся, буюєшся, *недок.*, **УПОЇТИСЯ (ВПОЇТИСЯ)**, оюся, бішся, *док.*

1. Ставати п'яним, напившись горілки, вина і т. ін.

2. *перен.* Доходити до стану, схожого на сп'яніння; // Втішатися, одержувати насолоду, бути в захваті. *Одна молода залюблена дівчина, вічно розмріяна, неначе кам'яніла з якоїсь розкоші коло тих рож, що цвіли в червні... Дивилася поважними очима на них, упоювалася їх запахом* (Коб., III, 1956, 10).

УПРАВА¹, и, ж. 1. *іст.* Установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами. *Од попа побігла [Палажка] в управу до волосного* (Н.-Лев., II, 1956, 22); *Громадська управа була на послугах у поміщика і його службовців* (Фр., XVI, 1955, 143); — *Він теж по земству служить: бухгалтерує у губернській управі, — одказав Книш* (Мирний, III, 1954, 266); — *Усякому звісно, що оці молоді панички, которих земська управа нам понасилала, нічого не знають* (Гр., Без хліба, 1958, 20); // Будинок, в якому містилася така установа. *З подвір'я видно все, що діється коло управи* (Кач., II, 1958, 219); *В той же вечір біля сільської управи була сходка* (Панч, В дорозі, 1959, 169).

Волосна управа див. *волосний*².

2. *іст.* Керівний орган певної установи, організації, якогось підприємства і т. ін.; правління. *Маленький на зріст, щуплявий, голова управи [колгоспу] завжди говорив рівно, спокійно* (Кир., Вибр., 1960, 316); *В конторі [рудні] згрудились люди.. Тут були численні комісії з міста й рудної управи, завідатель шахти і декілька осіб технічного персоналу* (Досв., Вибр., 1959, 340).

Лікарська управа див. *лікарський*.

3. *розм.* Сила, здатна зупинити кого-небудь в його незаконних діях, сваволі і т. ін.; можливість справитися з кимсь. — *Поїду в Петроград. Там знайду і правду, і управу!* (Донч., VI, 1957, 457); — *Я тобі цього не забуду... Ні, не забуду! Я знайду на тебе управу! Ще ти мене згадаєш, — погрожував Жигай* (Шиян, Баланда, 1957, 12).

Нема [немає] управи на кого — не можна справитися з ким-небудь.

4. *діал.* Керування (у 1 знач.). *Аж в р. 1780 приїхала до Львова перший раз польська трупа театральна під управою Трусковського* (Фр., XVI, 1955, 232); *Він, зайнятий управою школи, часто потребував заступства [замісництва] або хоч догляду над дітворою, а я його поради* (У. Кравч., Вибр., 1958, 381).

УПРАВА², и, ж., *діал.* Обробіток (землі). *Ті [монахи], що сиділи в монастирях, займалися управою ріллі, торгівлею та промислом* (Фр., XVI, 1955, 420).

УПРАВДІ див. *вправді*.

УПРАВИТЕЛЬ, я, ч. У дореволюційній Росії — особа, яка керувала справами, розпоряджалася фінансами поміщицького господарства, заводу, фабрики і т. ін. *Бонковський тепер був управителем в одному селі багатого графа* (Н.-Лев., III, 1956, 167); *Що тільки робиться з селом!? Управитель уже трьох огирів загавляв, два повіти вздовж і впоперек з'їздив, та ніхто не прийшов із косами і серпами на лан* (Стельмах, I, 1962, 565); *Тут, біля ставка, любила збиратись молодь. Хоч управитель маєтку Гарецьких і лаявся, щоб не толочили трави.., але хлопці й дівчата не поступалися* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 10); // *заст.* Керівник, голова чого-небудь. — *Ви — управитель масонської ложі «Любов до істини»!* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 250).

УПРАВИТЕЛЬКА, и, ж., *заст.* 1. Жін. до управителя.

2. *розм.* Дружина управителя. — *Писаря й писаршу можна попросити до себе в гості не конче ж тоді, коли в нас буде протопиша та управителька, а коли-небудь іншим часом* (Н.-Лев., IV, 1956, 44).

УПРАВИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до управителя. *Одного разу Павло робив у дворі в управителя, і управительська дочка маленька гралася з утятком, жалуючи та пестячи, поки аж утятко не вдушилося* (Вовчок, I, 1955, 178); *Вся управительська спритність завертілася дзигою навколо нахмуреного лісовика.. Знову ж треба обережно підбирати ключика до чужої душі* (Стельмах, I, 1962, 299).

УПРАВИТЕЛЬША, і, ж., *заст.*, *розм.* Те саме, що управителька 2. — *Добру оце звістку несу в вашу хату, Ганно Хведоровно!.. Я вгадував, що ви будете щасливі за Ясем. На моє й вийшло.. Поздоровляю вас управительшею маєтності князя з Кам'яного!* (Н.-Лев., I, 1956, 157); — *Управительша з дочками поїхала в гості до свого брата, а управитель поїхав кудись по ділу в фабрику* (Н.-Лев., IV, 1956, 46).

УПРАВИТИ¹ див. *управляти*¹.

УПРАВИТИ² див. *вправляти*¹.

УПРАВИТИСЯ див. *управлятися*¹.

УПРАВЛЕНИЙ¹ (ВПРАВЛЕНИЙ), а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до *управити*¹. — *Додому прийшов — обід зварений, сорочка чиста, скот вправлений* (Горд., Дівчина.., 1954, 268); *Бачив я в думці безмежні поля: Управлена спільним трудом, та рілля Народ годувала щасливий, свободний* (Фр., X, 1954, 181).

УПРАВЛЕНИЙ² див. *вправлений*¹.

УПРАВЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. *управляти*² 1. — *Так от за те, що сталося це під час мого управління.. політичні жадають моєї відставки..* (Хотк., I, 1966, 172); *Соціальне управління не зводиться до політичного керівництва. В суспільстві є багато таких видів управління, які не мають безпосередньо політичного характеру* (Ком. Укр., 6, 1970, 34); *З ростом колгоспного виробництва удосконалюється і управління ним. Нині керівні посади в колгоспах займають грамотні, досвідчені люди* (Хлібороб Укр., 2, 1967, 21).

2. Адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. *Козинець зняв іншу трубку й подзвонив у житлове управління* (Дмит., Розлука, 1957, 295); // *розм.* Працівники такої установи або відділу. *Управління готувало ще одну експедицію* (Жур., Звич. турботи, 1960, 161); — *Все управління гідрометслужби його вже знає!* (Донч., V, 1957, 443).

3. Те саме, що керування 2. Він і зараз не знає, чи то його кулі пошкодили управління літакові (Мушк., Серце., 1962, 182); Молодий, енергійний, він стояв біля пульта управління велетенської мартенівської печі (Роб. газ., 27.VII 1965, 2); Водії перевіряють гальма, рульові управління. Рівно о п'ятій автобуси виходять на лінію (Веч. Київ, 2.IX 1967, 3).

△ Утрачати (утратити) управління — те саме, що Утрачати (утратити) керування (див. керування). Шторм був такий сильний, що легеньке, хоч і швидкохідне суденце майже втратило управління (Собко, Скеля., 1961, 85).

УПРАВЛІНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до управління 2. Наукова система господарювання вимагає особливо продуманої і чіткої роботи планових органів, міністерств і відомств, усього управлінського апарату (Ком. Укр., 2, 1969, 83); Гасанбай поглянув на управлінського шофера (Ле, Міжгір'я, 1953, 202).

2. Стос. до управління (у 1 знач.). Вже не один рік вчені та інженери працюють над проблемою автоматизації не тільки виробничих процесів, але й розумової, управлінської праці (Знання., 12, 1966, 2).

УПРАВЛІННЯ¹ (**ВПРАВЛІННЯ**), я, с., розм. Дія за знач. **управляти**¹ і **управлятися**¹. Схопився Тугокопильний як ошпарений. Схопився та мерщій до вікна, чи світає? Чи пора у двір гукати, сонливих робітників на вправління з худобою підіймати? (Ковінька, Кутя., 1960, 115).

УПРАВЛІННЯ² див. **вправління**¹.

УПРАВЛЯТИ¹ (**ВПРАВЛЯТИ**), яю, яєш, *недок.*, **УПРАВИТИ** (**ВПРАВИТИ**), влю, виш; *мн.* **управлять**; *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Виконувати, завершувати якусь роботу, справу; надавати кому-небудь належного вигляду, задовольняти його потреби; доводити до ладу що-небудь. — Таточку-голубчику, — сказала Галочка, як увійшов батько, *управивши батраків*, — се мені навдивовижу! (Кв.-Осн., II, 1956, 318); Добре хлопці наші скоро Все *управили* проворо [проворно], Змія зараз там *забили* (Манж., Тв., 1955, 213); Потім зайшов [Гордій] у конюшню — *коня вправив* (Головко, II, 1957, 323).

2. Збирати (урожай). *Коситься легко... за день і управили ті п'ятдесят, чи що, десятин* (Сл. Гр.); *Свою нивку швидко вправили.. Захар з Грицьком, Павлом взяли коси, подалися знов до хазяїнів* (Горд., Чужу ниву., 1947, 256).

3. діал. Обробляти (землю).

УПРАВЛЯТИ², яю, яєш, *недок.*, *ким*, *чим* і без *датка*. 1. Спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати. Щоб *управляти*, треба мати армію загартованих революціонерів-комуністів, вона є, вона називається партією (Ленін, 42, 1974, 246); Почули голос виразніше, І він Енею так сказав: — Енею годі вже журитись, Од його має розплодитись Великий і завзятий рід; Всім світом буде *управляти*, По всіх усядах воювати, Підверне всіх собі під спід (Котл., I, 1952, 155); Одна з найважливіших переваг соціалізму — можливість.. науково *управляти* виробництвом (Роб. газ., 14.I 1976, 2).

2. Користуючись кермом та іншими регулюючими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь. Біля паровозної топки вже зчинили бійку солдати: як *управляти* паровозом? Куди повертати ручку? (Довж., I, 1958, 40); Іванові дуже хотілося бути робітником, стояти біля пилорами або *управляти* машиною (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18); // Спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь. — Наша молодь прагне опанувати мистецтвом *управляти* природою, перетворювати її!.. (Гончар, Зустрічі., 1950, 6).

УПРАВЛЯТИ³ див. **вправляти**¹.

УПРАВЛЯТИСЯ¹ (**ВПРАВЛЯТИСЯ**), яюся, яєшся, *недок.*, **УПРАВИТИСЯ** (**ВПРАВИТИСЯ**), влюся, вишся; *мн.* **управляться**; *док.* 1. Встигати або могли своєчасно зробити, виконати, здійснити що-небудь. *Управлятися з усім цим було дуже-таки важко — не вистачало часу, отже, всяку канцелярську роботу я виконував ночами* (Минуле укр. театру, 1953, 29); *У жнива він не тільки косив, але ще й допомагав мачусі в'язати снопи.., бо не вправлялась вона за двома косарями* (Головко, II, 1957, 513); — *А що ж, пора, може, і рушати?* — питає він, *швидко упоравшись*. — *Якщо ти зо сім управився, то й рушимо* (Мирний, IV, 1955, 320); [М а р т а:] *Спочиньте, мамо. Роботи тут не скільки, то я й сама вправляюсь* (Вас., III, 1960, 77); — *Алагаю, чи вправишся ти без мене доглянути табун?* *Я мушу хутко-хутко їхати зараз в аул* (Донч., I, 1956, 177).

2. Справлятися з ким-, чим-небудь, перемагати, долати когось, щось. *З вартівими біля воріт управились, навіть не пустивши в діло фінок, просто забили кляпами кожному з них рота* (Головко, II, 1957, 567); *Іванко загадав, що довго борюкатися з цим бундючним воєводою не можна, бо не вправитися з його військом своїм маленьким загоном* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 123).

УПРАВЛЯТИСЯ², яється, *недок.* Пас. до **управляти**². *Суспільство завжди так чи інакше управлялось і буде управлятися. Без.. управління соціальними процесами воно існувати не могло й не може* (Ком. Укр., 6, 1970, 31).

УПРАВЛЯТИСЯ³ див. **вправлятися**¹.

УПРАВНИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **вправний**¹. *Дід аж бриля зняв і перебільшено, як не зовсім управний артист, заклопотано чуває потилицю* (Головко, I, 1957, 366).

УПРАВНО, **УПРАВОРУЧ** див. **вправо**, **вправоруч**.

УПРАВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **управа**¹ 1, 2. *Дуже мені не до смаку отакі вчинки управські* (Коцюб., III, 1956, 191).

УПРЕДМЕТНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упредметнити**.

УПРЕДМЕТНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **упредметнити**.

УПРЕДМЕТНИТИ див. **упредметнювати**.

УПРЕДМЕТНИТИСЯ див. **упредметнюватися**.

УПРЕДМЕТНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **упредметнювати**.

УПРЕДМЕТНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УПРЕДМЕТНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* Те саме, що **уречевлювати**.

УПРЕДМЕТНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УПРЕДМЕТНИТИСЯ**, иться, *док.* Те саме, що **уречевлюватися**.

УПРИВІЛЕЙОВАНИЙ, а, е, *заст.* **Привілейований**. *Хоч і стала Маруся в церкві на упривілейованім місці, але за кілька хвиль вже почувала, що не годна стояти: нічим було дихати* (Хотк., II, 1966, 65).

УПРИКУСКУ, **УПРИПУСТ** див. **вприкуску**, **впріпуст**.

УПРИСКУВАННЯ (**ВПРИСКУВАННЯ**), я, с., *рідко*. Дія за знач. **упріскувати**. *Роблять вприскування йодоформу. Се процедура довга.., та.. не викрутишся від неї, бо нога за останній час все одно зовсім не хотіла мені служити* (Л. Укр., V, 1956, 185).

УПРИСКУВАТИ (**ВПРИСКУВАТИ**), ую, уєш, *недок.*, **УПРИСНУТИ** (**ВПРИСНУТИ**), ну, неш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Те саме, що **впріскувати**. [Г р у ї ч е в а:] *Я вприскую йому морфій, коли він мучиться* (Л. Укр., II, 1951, 81).

УПРИСКУВАТИСЯ (**ВПРИСКУВАТИСЯ**), ується, *недок.*, *рідко*. Пас. до **упріскувати**.

УПРИСНУТИ див. **упріскувати**.

УПРИТИСК, УПРИТУЛ див. **впритіск, впритул**.

УПРІВАТИ (ВПРІВАТИ), *аю, аєш, недок., УПРІТИ (ВПРІТИ)*, *ію, ієш, док.* 1. Пітніти, покриватися потом. *Всі дивилися зі співчуттям на писаря, що аж упрівав, читаючи якесь письмо від старости (Март., Тв., 1954, 64); Він упрівав від спеки, раз по раз витирав піт на обличчі великою хусткою (Минко, Моя Минківка, 1962, 67); [Лукерія Степановна:] Віриш, лапнула себе за голову, аж волосся змокло, так упріла (Кроп., II, 1958, 298); Поки Корній прокопав перший рівчачок уперек греблі, то добре впрів (Гр., I, 1963, 417); Аж у коридорі Артур відчув, як він упрів, стоячи в кабінеті біля самої грубки (Хор., Місто., 1962, 120).*

2. Доходити до готовності повільно, на легкому вогні, на жару (про страву). — *А чого ж вона така добра? — Польова каша завжди добра. Може, через те, що не в печі упріває, а серед вільного повітря (Мирний, IV, 1955, 320); Тепла ніякого [у хаті]. Борщ, і той — стоїть день у печі, а квасоля так і не впріє, тверда, як дуб (Збан., Єдина, 1959, 20).*

УПРІЛИЙ (ВПРІЛИЙ), *а, е.* Дієпр. акт. мин. ч. до **упріти**. *Замфір витер рукавом упріле чоло (Коцюб., I, 1955, 189); Іноді зсередини [із залу суду] на свіже повітря вилазив упрілий, в розстебнутім кожусі котрийсь із слабогрудих, що вже не міг сидіти більш у духоті (Головко, II, 1957, 184); Петро Якимович заглушив мотор.. Потім, втерши заляпане грязюкою обличчя рукавом ватянки, закупив цигарку і, впрілий та стомлений, присів відпочити на сидіння (Коз., Сальвія, 1956, 320); Пахне рідно хлібною скоринкою, добре впрілим у печі борщем, чебрецем і м'ятою (Збан., Єдина, 1959, 12).*

УПРІТИ див. **упривати**.

УПРОВАДЖЕНИЙ, УПРОВАДЖЕННЯ, УПРОВАДЖУВАТИ, УПРОВАДЖУВАТИСЯ, УПРОВАДИТИ, УПРОГОЛОДЬ, УПРОДОВЖ див. **впроваджений, впровадження** і т. д.

УПРОСИТИ див. **упробиувати**.

УПРОСИТИСЯ див. **упробиуватися**.

УПРОСТ, УПРОСТЯЖ, УПРОТЯЖ див. **впрост, впробстияж** і т. д.

УПРОХАТИ див. **упробиувати**.

УПРОХАТИСЯ див. **упробиуватися**.

УПРОХУВАННЯ (ВПРОХУВАННЯ), *я, с.* Дія за знач. **упробиувати**. *Не зваживши на упрохування жінки та дітей, так і не перейшов [Оленчук] до хати, так і лежав тут на горі над Сивашем (Гончар, II, 1959, 280).*

УПРОХУВАТИ (ВПРОХУВАТИ), *ую, уєш, недок., УПРОХАТИ (ВПРОХАТИ)*, *аю, аєш, док., перех.* Те саме, що **упробиувати**. — *А може, ти передумаєш, може, залишишся, Марку, — впрохувала його, як уміла [Марія] (Цюпа, Назустріч., 1958, 44); Можна впрохати тітку Мотрю, вона це діло облагодить (Коцюб., I, 1955, 50); Катерина вийшла на роботу тільки у вівторок та й то з запізненням, упрохавши сусідку навідуватися до Соньки й давати їй ліки (Перв., Материн.. хліб, 1960, 154).*

УПРОХУВАТИСЯ (ВПРОХУВАТИСЯ), *уюся, уєшся, недок., УПРОХАТИСЯ (ВПРОХАТИСЯ)*, *аюся, аєшся, док.* Те саме, що **упробиуватися**. *Народ мерщій шарахнув на ярмарок: хто мав скотину — своєю, а хто не мав — упрохувався в сусіди (Мирний, III, 1954, 8); Тарас.. почав розповідати про те, як того літа упрохався переночувати в школі якийсь мандрівний ченчик (Вас., Вибр., 1950, 216); Стукав-стукав, грюкав-грюкав Никін, та й упрохався до сусіди ночувати (Л. Янов., I, 1959, 340).*

УПРОШУВАННЯ (ВПРОШУВАННЯ), *я, с.* Дія за знач. **упробиувати**.

УПРОШУВАТИ (ВПРОШУВАТИ), *ую, уєш, недок.,*

УПРОСИТИ (ВПРОСИТИ), *опу, бсиш, док., перех.* Настійно просити кого-небудь про щось; дуже просячи, домагатися чиеї-небудь згоди на щось. — *Заспівайте, Наталочко, — попросив [Сеспель]. Вона не примусила себе впрошувати (Збан., Сеспель, 1961, 420); — Тебе, наша княгине, ні впросити, ні вблагати, — не споглянеш, не подивишся (Барв., Опов., 1902, 208); Як почали просити старого Палату та й врешті упросили, аби оповів їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з селянського життя (Стеф., I, 1949, 257); Зрозумівши, що комітетчиків все одно не впросиш,.. Пишненко став серед поля і, скинувши шапку, довго дивився вслід незаможницьким землемірам (Цюпа, Грози., 1961, 212); Нарешті Андрій упросив батька піти в яр, щоб побачити старе Городище (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 509).*

УПРОШУВАТИСЯ (ВПРОШУВАТИСЯ), *уюся, уєшся, недок., УПРОСИТИСЯ (ВПРОСИТИСЯ)*, *опуся, бсишся, док.* Настійно просячи, домагатися чиеї-небудь згоди, дозволу піти, поїхати з ким-небудь, куди-небудь. *«Піду в базар, може кого з своїх селян побачу, — упрошуся, щоб підвезли додому» (Мирний, III, 1954, 121); Старий машиніст Коропов упросився поїхати до Уч-Каргала для зустрічі (Ле, Міжгір'я, 1953, 357); Хтось із родичів переказав матері, щоб негайно йшла в Копанки, бо захворіла бабуся Уляна. Упросився і я (Є. Кравч., Квіти., 1959, 48); // Просити дозволу залишитися в когось, переночувати десь і т. ін. Дід каже: — Не знати, кільки ще цього лісу буде, чи його перейдемо до вечора, ліпше, аби в цій хатчині упросилися на ніч (Укр.. казки, легенди., 1957, 366); Прочани йшли день, упросилися в одному селі на ніч до добрих людей, переночували й раненько знов пішли в дорогу (Н.-Лев., II, 1956, 331); * Образно. — Кажуть... — обізвалася [Наталя], гірко всміхаючися, — що попри двері кожного минає раз у житті щастя, впрошується в хату. А коли ми ту хвилю не достережемо, каємося цілий вік (Коб., III, 1956, 293); // Просити включити себе до складу якоїсь групи, загону і т. ін. На одному з таких засідань [губкому] було поставлено питання про роботу на селі в умовах денікінщини. Ухвалили виділити групу мандрівних агітаторів.. До складу цієї групи упросилася Маруся Гонта (Бурл., М. Гонта, 1959, 206); Незабаром комсомольський осередок виділив кількох комсомольців для посилки юнгами на пароплав. Стьопа упросився в число відряджуваних (Трубл., I, 1955, 479).*

УПРУГ, *а, ч., заст.* 1. Міра площі, ділянка землі (дорівнює $\frac{1}{8}$ або $\frac{1}{4}$ десятини), яку можна зорати однією упряжкою волів. — *Вся земля наша, одвіку, бо кожна грудка, кожен упруг политі потом, погноєні кров'ю трудящих (Коцюб., II, 1955, 72); * Образно. Може викую я з його [слова] До старого плуга Новий леміш і чересло. — І в тяжкі упруги... Може зорю переліг той (Шевч., I, 1963, 224).*

2. Міра часу, що дорівнює четвертій частині робочого дня.

На (в, о, об) вечірньому упрузі — перед заходом (про сонце). *Як же сонечко вже стало На вечірньому упрузі, Стихли сурми, гомін, крики, Тихо стало скрізь у лузі (Л. Укр., I, 1951, 366); Кінчився літній день, і сонце на упрузі Вечірньому було (Вороний, Вибр., 1959, 105); На (в, о, об) третьому упрузі — після полудня. Вже так як об третьому упрузі назирив він коненя (Сл. Гр.).*

УПРЯГАТИ, УПРЯГАТИСЯ, УПРЯГТИ, УПРЯГТИСЯ див. **впрягати, впрягатися** і т. д.

УПРЯЖ, *і, ж.* 1. Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та ін. тварин. *Мужики ставали з плугами.. й поправляли упряж на конях (Март., Тв., 1954, 98); Мчали санки, покрикували візники, тен-*

дітно дзвеніли дрібні дзвіночки на упряжі (Збан., Сеспель, 1961, 258); Врозтіч метнулися коні, порвали — сполохані — упряж; Нарізно мчать без дороги і порвані віжки лишають (Зеров, Вибр., 1966, 321); // перен., розм. Про важку, здебільшого примусову працю, службу. — Я затягнувся, так сказати, в своїй канцелярській упряжі (Фр., VII, 1951, 214); // Спосіб запрягання. Упряж для волів на всій території [України] була ідентична — ярмово-війова. Один з її різновидів — упряж бовкуном, що призначалася для одного вола (Нар. тв. та етн., 5, 1975, 65).

2. зал. Зчіпний пристрій у вагонах.

УПРЯЖЕНИЙ див. **впряжений**.

УПРЯЖКА, и, ж. 1. Кілька коней (волів, оленів, собак і т. ін.), запряжених разом. Явух Каленикович обходить упряжку, поправляє перекрученого посторонка, вуздечку, пересуває наритника. — І коли вже вас [школярів] учитимуть по школах, як запрягати коні, га? (Ю. Янов., II, 1954, 217); Біля школи, де відбувались вони [вибори], стояли упряжки: кінські, оленячі, собачі (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 105).

2. Перебування в упряжі, в запряженому стані. — Чи важко привчити оленів до упряжки? — запитуємо старика. — Ні, — відповідає пастух. — Основне — тварину заарканити (Знання., 6, 1965, 25); Взяти млин. Колись в упряжці цілий день крутили воли великі жорна. А тепер — знову ж електрика. Встигай тільки підвозити пшеницю (Рад. Укр., 26.V 1961, 3); // перен. Про спільне перебування де-небудь, спільні зусилля, дії кого-небудь. — Що ж, братенику рідненький, як не крутисся, а, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися (Стельмах, I, 1962, 594); Український народ терпів ще від так званого «свого панства» типу Бобринських, Алчевських, Терещенків, які завжди йшли в одній упряжці з царськими міністрами (Цюпа, Україна., 1960, 38).

3. Те саме, що **упряж** 1. Бився коник з останніх сил у своїй бичів'яній упряжці, вилізав із свого лахматого хомута (Хотк., I, 1966, 129); Старий стих, встав з воза, підійшов до коней..., поправив упряжку та натягнув віжки, готовий рушати в дорогу (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 22).

4. заст., гірн. Робоча зміна. Одробить [шахтар] дві упряжки і до казарми спатъ (Сос., I, 1957, 333).

УПРЯЖНИЙ, а, ё. 1. Прикм. до **упряж**. Первісними знаряддями упряжного зв'язку є лямка, посторонки, дишло, голублі (Нар. тв. та етн., 4, 1976, 70).

2. Який ходить в упряжці, не верховий (про коня); запряжний. За своїм характером робота упряжного коня різноманітна (Конярство, 1957, 163).

УПУРХНУТИ див. **впурхувати**.

УПУРХУВАТИ див. **впурхувати**.

УПУСКАННЯ (ВПУСКАННЯ), я, с. Дія за знач. **упускати** 1.

УПУСКАТИ 1 (ВПУСКАТИ), аю, аєш, *недок.*, **УПУСТИТИ** (ВПУСТИТИ), ущу, устиш, *док.*, *перех.* 1. Не могли втримати, випускати з рук, даючи можливість упасти. — Мені принесли їсти — я [хоч був сліпий] не дозволяв нікому допомогти, обливався гарячим супом і чаєм, упускав на підлогу котлету і їв її потім з піском (Ю. Янов., II, 1954, 78); Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його додола, почувши звістку (Коцюб., I, 1955, 215); Опанас.. поліз поставити глечик на полицю й упустив з рук, глечик упав, розбився, і мед розлився по долівці (Григ., Вибр., 1959, 151); // Переставати тримати. Він раптом упустив мою руку, спинився проти мене і, певно, вдивлявся в моє обличчя. Було темно (Сміл., Сашко, 1954, 191); // Безсило опускати

вниз. Альоша вийшов на вулицю і, впустивши на груди голову, побрів у порт (Мик., II, 1957, 202).

◇ **Упускати** (упустити) з рук — те саме, що **Випускати** (випустити) з рук (див. **рука**). [П а л а ж к а:] Шукай вітра в полі! Що з рук упустила — попрощайся з тим навіки (Мирний, V, 1955, 252); Як тепер вона [Левантина] не вийде, він [Роман] подумає, що вона й зовсім одкинулася од його, та й облишить усе. І впустить вона з рук те, що могла б мати (Гр., II, 1963, 269).

2. Виявляючи неувважність, недогляд, невміння і т. ін., давати кому-небудь можливість втекти, зникнути. — Хто його [коня] одв'язував? То твої діти їздили по дворі та й упустили його (Н.-Лев., II, 1956, 374); Уперше за своє життя падишах упустив дичину, і вепр промчав повз нього, ламаючи сухий хмиз і куці (Тулуб, Людолови, II, 1957, 361); *Образно. Упустила я долю, упустила щастя, Та вже ж його не піймаю (Укр. лір. пісні, 1958, 270).

Не упускати з очей — те саме, що **Не випускати з очей** (див. **випускати**). Що то вже за молодиця була красовиця! .. Змалювати б таку та дивитись, не впускаючи з очей, та самому всміхатись на ту красу сміливу та веселу (Вовчок, I, 1955, 243).

3. Не уміти, не встигати скористатися доброю нагодою, слушним моментом для чого-небудь. От-от озимі, посіяні на корм, особливо на Півдні, досягнуть такого стану, коли можна буде де косити, а де випасати на них худобу. І тут важливо не упустити момент (Рад. Укр., 2. IV 1961, 1); // Не скориставшись вчасно, втрачати що-небудь. [Г о р н і г:] Ти таки свого нігде не впустиш, що казати. [В і г а н д:] Хто дбає, той має (Л. Укр., IV, 1954, 224); // Не уміти втримати кого-небудь біля себе. [М а л ь в а н о в:] Вашим Сергійком вся країна пишається. [Т а н я:] Моїм... Не зуміла я його «моїм» зробити. Упустила (Коч., II, 1956, 71).

4. Не надавати значення чому-небудь. У великому господарстві не можна упускати і такої невеликої галузі, як бджільництво (Рад. Укр., 18. I 1954, 3).

УПУСКАТИ 2 див. **впускати** 1.

УПУСКАТИСЯ 1 (ВПУСКАТИСЯ), ається, *недок.* Пас. до **упускати** 1 4.

УПУСКАТИСЯ 2 див. **впускатися** 1.

УПУСТИТИ 1 див. **упускати** 1.

УПУСТИТИ 2 див. **впускати** 1.

УПУЩЕНИЙ 1 (ВПУЩЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **упустити** 1. А сонце в плесі пломеніло, Немов упущене відро (Стельмах, V, 1963, 192); // **упущено**, *безос. присудк. сл.* Наш час вимагав нового [шевченківського] бібліографічного показника. До того ж показники М. Комарова і М. Яшека стали раритетом, не кажучи вже про те, що там упущено деякі важливі джерела (Вітч., 4, 1964, 203).

УПУЩЕНИЙ 2 див. **впущений** 1.

УПУЩЕННЯ, я, с., *рідко*. Те, що упущене, не зроблене, не виконане вчасно; недогляд, недолік. Своє упущення я підправляю тим, що пропоную Разуєву провести цей час хоча б тут, у місті (Логв., Давні рани, 1961, 12); Господарі не поскупилися на лакеїв та подавальниць, і гості не мали на що скаржитися за якимсь упущенням по етикету (Ле, В снопі., 1960, 264.)

УПХАТИ, **УПХАТИСЯ**, **УПХНУТИ**, **УПХНУТИЙ**, **УПХНУТИСЯ** див. **впхати**, **впхатися** і т. д.

УП'ЯЛИТИ (ВП'ЯЛИТИ), лю, лиш; *мн.* уп'ялять; *док.*, *перех.*, в кого — що, у сполуч. зі сл. очі, погляд, зір. Довго або пильно, уважно вдивлятися. — І ти не бачилася більше з ним? — спитала я. — Ні. Лише три рази стрітилася. Розминаючись, уп'ялив на мене очі (Коб., I, 1956, 528); [С е м е н:] Про це не можна

забувати, Параско.— Параска схопилася й вп'ялила очі в Семена (Галан, I, 1960, 508).

УП'ЯСТІ, УП'ЯСТІСЯ, УП'ЯТЕ, УП'ЯТЕРО див. **вп'ясті, вп'ястися** і т. д.

УП'ЯТЬ, присл., діал. Знову.— Старшина тут? — знов питаю його.— Він уп'ять глянув на мене (Тесл., З книги життя, 1949, 3); Пішов [Гордій] у свою світлицю і хотів був уп'ять лягти, але згадав, що сьогодні неділя і що має йти до Орісі (Гр., II, 1963, 130).

УП'ЯТЬОХ див. **вп'ятьох**.

УРА, виг. 1. Бойовий заклик під час атаки. І подав команду.. Грянула батарея!.. — Ура-а! — кричали вершники праворуч і ліворуч (Довж., I, 1958, 154); // у знач. ім., с., невідм. Праворуч, зовсім близько, перекриваючи клекіт бою, лине могутнє «ура» (Кач., Вибр., 1953, 410); На білому снігу зачорніли постаті бійців, вони бігли і кричали «ура»... (Тют., Вир, 1964, 498).

На ура: а) рішучою атакою з криками «ура»; б) без підготовки, з надією на випадковий успіх. [О г н є в:] Ніякого дерзання у цьому наказі нема, воно тут і не ночувало. Тому, що немає у ньому мислі, все береться на «ура» (Корн., II, 1955, 22); Піднімати (підіймати, підняти, підійняти) на ура див. **піднімати**.

2. Уживається для вираження загального схвалення, захоплення, радості. Та як ревнуть: «Гуля наш батюшка, гуля! Ура!.. ура!.. ура!..» (Шевч., I, 1963, 245); Його проста невеличка річ [промова] подобалася усім найбільше, всі закричали: ура-ура! (Мирний, III, 1954, 288); [О к с а н а:] Ура, товариші! Жіночі наші збори ухвалили: всім, як одній, увійти в колгосп (М. Куліш, П'єси, 1960, 157); — Ура! — несподівано заволав Маковей, притискуючи трубку до вуха. — Інтак прийшов!.. Інтак! Винищувальний протитанковий артилерійський полк... Гроза німецьких танків (Гончар, III, 1959, 363); // у знач. ім., с., невідм. Голосним «ура» ми підтримали оратора (Трубл., Гляб. шлях, 1948, 92).

УРАГАН, у, ч. 1. Вітер великої руйнівної сили (до 12 балів). Завтра ж рано Завіє голодний Звір в пустині, і повіє Ураган холодний (Шевч., II, 1963, 184); Вітер щохвилини міцнішав, переходив в ураган. Тепер не тільки пісок, але й каміння летіло вихором і боляче било людей та худобу (Тулуб, В степу.., 1964, 72); Ураган гув, вив, свистів,— і це ревіння було дужче за всі інші звуки (Смолич, Світанок.., 1953, 566); *У порівн. Данило налетів, як ураган, несподівано й люто (Ле, Вибр., 1939, 32).

2. чого, перен. Про велику силу, напруженість проходження чого-небудь. Свищуть урагани класових боїв на Заході (Кач., II, 1958, 104); Герої мої розлучились в ці дні, Війни урагач все закутав, як хмара... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 210); // Стрімкий розвиток, бурхливий вияв чого-небудь. [О л ь г а:] Це була буря, шторм, ураган почуттів... Як жаль, що тепер нема таких... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 82).

УРАГАННИЙ, а, е. 1. Прикм. до урагану 1. Ураганний вітер зняв шалену снігову завірюху. Він вив, наче тисячі диких голодних звірів (Трубл., I, 1955, 227); // Стос. до урагану (у 1 знач.). Сержант Орлюк ішов до операційного стола, хитаючись і заточуючись, як на палубі корабля в ураганному морі (Довж., I, 1958, 320).

2. перен. Своєю силою схожий на ураган, шалений. Весь день гримить артилерія. Перші хвилі атакуючих, притиснуті до землі її ураганним вогнем, лежать ужедесь перед самим валом (Гончар, II, 1959, 420); [Броненосець] «Відмінник» почав ураганну стрілянину з усіх своїх грізних батарей (Довж., II, 1956, 516).

УРАГОВИЙ, а, е, заст., лайл. Чортів, бісів. А вона, урагова баба, і не дума [поринати]; плава поверх води (Кв.-Осн., II, 1956, 183); [П а с т у х:] Чого ти тут з

безрогими воєш? [С л у ж е б к а:] Коли же урагові такі прокляті,— як вирвуться, не заженеш ніяк (Л. Укр., II, 1951, 199).

УРАДЖЕНИЙ (ВРАДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до урадити; // ураджено, безос. присудк. сл. [Я к и м:] Ураджено послати попереду в степ дванадцять тисяч війська (Гр., II, 1963, 538); Було враджено між мною й обома матерями, що просто з церкви я заберу свою жінку в свою хату (Коб., III, 1956, 290).

УРАДИТИ (ВРАДИТИ), джу, диш, док., перех., неперех. і з інфін. 1. Дати пораду, допомагати радою. Розпитувався, що йому робить? Ніхто нічого не ввадив (Сл. Гр.).

2. Радячись, дійти до якого-небудь спільного рішення; домовитись, вирішити. І так між собою урадили, щоб їхав він із дочкою під Ніжень до свого шурика (П. Куліш, Вибр., 1969, 112); [Т е о ф і л (підходить до Руфїна):] Ти чув? Ми ввадили одного [персня] дати єпископу... [Р у ф і н:] А нас ви поспитали? (Л. Укр., II, 1951, 495).

3. перев. перех., розм. Допомогти, знайти вихід із скрутного становища; зарадити. Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не ввадить (Вовчок, I, 1955, 66).

УРАДИТИСЯ (ВРАДИТИСЯ), джуся, дишся, док., розм. Радячись, дійти до якого-небудь спільного рішення; домовитись, вирішити. Був один ксьондз і дяк; але що були дуже убогі, не мали на утримання свого життя і урадилися, щоби якесь чудо сотворити (Україна.., I, 1960, 174).

УРАДУВАНИЙ (ВРАДУВАНИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до урадувати. — Живий, живий! — крикнув урадуваний хлопець (Фр., III, 1950, 13); Урадуваний метушню, скочив [пес] Славкові на груди (Март., Тв., 1954, 232); Я, врадуваний такою несподіваною стрічею, поставив колишньому любимцеві нараз кілька питань (Коб., III, 1956, 90).

УРАДУВАТИ (ВРАДУВАТИ), ую, уєш, док., перех., діал. Викликати у кого-небудь почуття радості. Остан розплющив очі. Це так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво (Коцюб., I, 1955, 370); Її врадувало те, що він [Степан] дістав вищу посаду (Круш., Буденний хліб.., 1960, 67).

УРАДУВАТИСЯ (ВРАДУВАТИСЯ), уюся, уєшся, док., діал. Зрадіти. Дід врадувався, що не буде дальше їхати, і швидко дав коням їсти (Черемш., Тв., 1960, 250); Урадувався Кметик, урадувалися й школярі пернатими гостями (Ков., Світ.., 1960, 120).

УРАЖАННЯ (ВРАЖАННЯ), я, с. Дія за знач. **уражати** ¹.

УРАЖАТИ ¹ (**ВРАЖАТИ**), аю, аєш, недок., **УРАЗИТИ (ВРАЗИТИ)**, ажу́, азіш, док., перех. 1. Ранити або убивати. Раптом за меч тут схопивсь, тремтячи перед привидом грізним, Вийняте лезо Еней на ці зустрічні тіні наставив.. Кинувся б він і даремно мечем уражав би примари (Зеров, Вибр., 1966, 246); Твердохліб сокирою вражав коней, бив рицарів по ногах (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 444); Мисливець справді стріляв у дикого кабана, але куля рикошетувала і, змінивши траєкторію польоту, уразила іншого мисливця (Наука.., 3, 1971, 50); Дехто припускав, що тітку Пріську теж уразило громом (Юхвід, Оля, 1959, 57); // Влучивши, пошкоджувати що-небудь. Незабаром по радіо надійшло повідомлення: ракета уразила ціль (Рад. Укр., 30.VII 1967, 2); *Образно. В роки Великої Вітчизняної війни художнє слово українських радянських письменників і поетів як гострий багнет уражало ворога (Ком. Укр., 12, 1969, 27); // Торкатися рани, ушкодженого місця, завдаючи болю, нового пошкодження. Нога отерпла,

вогнем знялася. Стережись — не стережись, а здається, що всі грудочки, всі скибки борозен, всі стеблини спрямовані, щоб уразити йому рану (Ле, Мої листи, 1945, 154); Артем обережно, щоб не вразити [поранену] руку, пройшов у саму середину натовпу (Головко, А. Гармаш, 1971, 271).

2. Порувувати життєдіяльність, нормальний стан організму, його частин, органів і т. ін. (про хвороби). Атеросклероз пов'язують із старістю, бо ця хвороба найчастіше вражає людей похилого віку (Знання., 5, 1965, 6); Інфекційна жовтяниця являє собою гостре заразне захворювання, що уражає весь організм, особливо печінку (Наука., 1, 1959, 36); // Пошкоджувати сільськогосподарські культури та інші рослини, викликаючи у них хворобливі зміни, паразитуючи на них (про хвороби, шкідники). Хлібні злаки пошкоджуються різними видами іржі: стеблова — уражає пшеницю, жито, ячмінь та овес, жовта — пшеницю, ячмінь і жито (Колг. енци., I, 1956, 527); Філоксера — страшний шкідник виноградарів, що уражає коріння лози (Наука., 2, 1957, 22).

УРАЖАТИ² див. **вразити**¹.

УРАЖАТИСЯ¹ (**ВРАЖАТИСЯ**), **ається, недок.** Пас. до **уражати**¹. Вологі качани [кукурудзи] легко уражаються цвіллю та іншими грибками і бактеріями (Наука., 9, 1956, 20).

УРАЖАТИСЯ² див. **вразитися**¹.

УРАЖЕНИЙ¹ (**ВРАЖЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уражати**¹. Блиснув його карабін, — і, мов громом уражений, я покотився між трупи (Фр., II, 1950, 65); — Ще не гнуть козаки, — гукнув з воза старий Бовдюг і впав, уражений кулею в самісіньке серце (Довж., I, 1958, 261); Грудки з мокрого снігу були так дошкульно, що кожен з нас хапався за вражене місце (Сміл., Сашко, 1957, 23); Зібер.. зиркнув на вигнуту, навіть для недосвідченого ока помітно вражену хворобою спину [Пакришня] (Збан., Сеспель, 1961, 52); Повітря важке, густо насичене духом овечої сірки, скипидару, дьогтю, яким заливають уражені коростою місця шкіри (Гончар, Таврія, 1952, 151); То надзвичайно жаліне видовище — плодовий сад, уражений яблуневою плодожеркою (Наука., 10, 1969, 23).

УРАЖЕНИЙ² див. **вразений**¹.

УРАЖЕНІСТЬ (**ВРАЖЕНІСТЬ**), ності, ж. Стан за знач. **уражений**¹. Врожай люпину часто знижується через ураженість його патогенними бактеріями (Хлібороб Укр., 11, 1966, 8).

УРАЖЕННЯ (**ВРАЖЕННЯ**), я, с. Дія за знач. **уражати**¹. Ні один інший вид збройних сил не мав такої надійності доставки засобів ураження до намічених цілей, як ракетні війська (Веч. Київ, 9. XI 1966, 1); У випадку ураження блискавкою людини необхідно негайно робити штучне дихання (Наука., 9, 1962, 41); Великою кількістю спостережень доведено, що гостра променева хвороба — це загальне захворювання з ураженням усіх систем організму (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 76).

УРАЖЕНО див. **вразено**.

УРАЖУВАНІСТЬ, ності, ж. Здатність уражатися, уражуватися. На дослідних ділянках виведено кілька цікавих форм виноградної сіянців, що відзначаються високою холодостійкістю і низькою уражуваністю дуже поширеною хворобою винограду — мільдью (Наука., 2, 1955, 21).

УРАЖУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що **уражати**¹ 2. Понад 230 видів рослин, в тому числі тютюну, помідорів, перцю уражує вірус тютюнової мозаїки (Колг. Укр., 2, 1962, 47).

УРАЖУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до **уражувати**. Пошкоджені морозами виноградарі значно більше ура-

жуються різними хворобами (Хлібороб Укр., 5, 1967, 31); Перевага літніх посівів [люцерни] перед весняними полягає ще й в тому, що вони менше уражуються шкідниками, більшість яких закінчує масовий літ у першій половині літа (Колг. Укр., 6, 1961, 14).

УРАЗ див. **враз**.

УРАЗА¹ (**ВРАЗА**), и, ж., заст. Рана. [І г у м е н я:] Ми ж тебе хворого до себе прийняли, коло тебе ходили, врази твої гоїли. А ти от чим нам за се заплатив? (Мирний, V, 1955, 115); Птиця упала, травною побігла, Вразу забула свою (Щог., Поезії, 1958, 299).

УРАЗА² див. **враз**¹.

УРАЗИТИ¹ див. **уражати**¹.

УРАЗИТИ² див. **вразити**¹.

УРАЗИТИСЯ див. **вразитися**¹.

УРАЗКА, и, ж., заст. Пошкодження. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка... (Коцюб., I, 1955, 207); // Ранка. *Образно. Вона простить йому зраду, загоїть як-небудь ті уразки, що поробив він, необачний, на її серці (Л. Янов., I, 1959, 261).

УРАЗЛИВИЙ¹ (**ВРАЗЛИВИЙ**), а, е. 1. Дуже чутливий до дотику, подразнення і т. ін.; болючий. Почав [Павло] перев'язувати Званцева.. Рана була не глибока, але вразлива, під самою лопаткою, і боляче озивалася на кожен рух (Кучер, Голод, 1961, 230); // на що. Чутливий до чогось, який легко піддається дії, впливові чого-небудь. Біда була тільки в тому, що та ніжна рожева шкіра [дівочого обличчя] була дуже вразлива на веснянки (Вільде, Сестри., 1958, 378).

2. перен. Слабкий, погано захищений. Наші підрозділи зуміли цілком несподівано з'явитися на уразливих флангах німців і навіть у них в тилу (Ле, Мої листи, 1945, 39).

◇ **Уразливе місце** — найбільш слабка сторона кого-, чого-небудь. — На жаль, Обручов такий обережний, що важко намацати у нього вразливе місце: хабарів не бере,.. закони та накази виконує (Тулуб, В степу., 1964, 492).

3. Дуже відчутний, сильний. Очі мої застилає туман, але я бачу її — мою рану — і чую уразливий біль (Ю. Янов., II, 1958, 128); Прикинувши всі ці «за» і «проти», я зрозумів, що на цей раз приціл Мацька виявився уразливішим, ніж перше (Збан., Малин. дзвін, 1958, 248).

4. Несамовитий, нестямний (про крик, плач і т. ін.). Пріська не слухала — голосила. Її страшний уразливий лемент гірким плачем розливався по хаті, важкою тугою бився об стіни... (Мирний, III, 1954, 126).

УРАЗЛИВИЙ² див. **вразливий**¹.

УРАЗЛИВІСТЬ див. **вразливість**.

УРАЗЛИВО див. **вразливо**.

УРАЛЕЦЬ див. **уральці**.

УРАЛІТ, у, ч. 1. Мінерал волокнистої будови; різновид рогової обманки.

2. Спеціальна суміш, яка застосовується для виготовлення вогнестійкого картону, електроізоляторів і т. ін. Ураліт застосовують у трипроцентному розчині для обробки дерев'яних опор (Довідник сіль. будівельника, 1956, 225).

УРАЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ураліт**.

УРАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **уральці** та **Урал**. В окопах сиділи кізелівські гірники, уральські робітники, сибірські партизани — переможці Колчака (Ю. Янов., II, 1958, 228); А він [робітник] засвітив Дніпрогес, В надра уральські проник (Нагн., Вибр., 1957, 133); // Зробл. на Уралі. На одному з міських майданів вільні руки пражан воздвигнуть високий п'єдестал і знесуть на нього цей радянський обстріляний танк, вилитий

з уральської переможної криці (Гончар, III, 1959, 459); // Який існує на території Уралу, який зустрічається на Уралі. Повільно пливло довге оповідання про золото, про уральські самоцвіти, про роботу в мідних руднях (Донч., II, 1956, 39).

УРАЛЬЦІ, ів, мн. (одн. уралець, льця, ч.). Населення, яке живе на Уралі або походить родом з Уралу. — *Ти, значить, — уралець? — питали солдати. — З Свердловська. З Уральських розложистих гір* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 291); *Дивізія, в якій служив Тимко з Марком, була сформована з сибіряків та уральців, людей поважних, мовчакуватих і надзвичайно стійких у бойових обставинах* (Тют., Вир, 1964, 485).

УРАН, у, ч. Радіоактивний хімічний елемент. У кінці минулого століття було виявлено, що сполуки урану випускають невидиме для ока проміння (Хімія, 9, 1956, 21); *Золото, мідь і уран здобуває рука робітника* (Сос., Щоб сади..., 1947, 58).

УРАНАТ, у, хім. Сіль уранової кислоти.

УРАНИНІТ, у, ч. Радіоактивний мінерал, уранова і радієва руда.

УРАНИШНІЙ див. **вранішній**.

УРАНОВИЙ, а, е. Прикм. до **уран**. Уранові ядра діляться під дією нейтронів, що мають швидкість близько 2200 метрів за секунду (Наука., 5, 1962, 28); *Найважливішим джерелом радіо є уранові руди* (Цікава хімія, 1954, 83).

УРАНОГРАФІЯ, і, ж., астр., заст. Опис зоряного неба, зірок і сузір'їв, які можна бачити неозброєним оком.

УРАНЦІ див. **вранці**.

УРАРТИ, ів, мн. Найдавніші племена, які населяли в XV—XVI ст. до н. е. територію Передньої Азії і Південного Закавказзя. Країна Урарту була заселена племенами урартів (Іст. стар. світу, 1957, 46).

УРАРТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **урарти** і **урарту**. Урартська мова.

УРАРТУ, невідм., ч. Те саме, що **урарти**.

УРАХОВАНИЙ (ВРАХОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **урахувати**.

УРАХОВУВАТИ (ВРАХОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УРАХУВАТИ** (ВРАХУВАТИ), ую, уєш, док., перех. Брати до уваги, зважати на що-небудь. *Щорс говорив весело і голосно, ураховуючи значення кожного слова для бійців* (Довж., I, 1958, 207); *Мати прекрасно враховувала тонкі психологічні особливості складної натури сина* (Донч., VI, 1957, 13); — *Часу у нас не так багато. Самі знаєте, електростанція працює лише до дванадцяти. Прошу промовців урахувати це* (Головка, II, 1957, 545).

УРАХОВУВАТИСЯ (ВРАХОВУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до **урахувувати**. При складанні планів враховуються пропозиції й критичні зауваження, висловлені комуністами і безпартійними (Ком. Укр., 3, 1968, 71).

УРАХУВАННЯ (ВРАХУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **урахувати**. Успішне розв'язання завдань революційної боротьби і будівництва нового суспільства вимагає творчого застосування марксизму-ленізму з урахуванням особливостей епохи (Ком. Укр., 5, 1969, 83); *Революційна фраза є повторення революційних лозунгів без урахування об'єктивних обставин*. (Ленін, 35, 1973, 329).

УРАХУВАТИ див. **урахувувати**.

УРАЯТИ (ВРАЯТИ), аю, аєш, док., перех. і неперех. Те саме, що **урадити**. *Івась занедужав. Як божєвільна ходе [ходить] Уляна, не знає, що їй робити, що їй почати. Усіх бабок понакликала, і ніхто нічого не врає* (Мирний, I, 1954, 301).

УРБАНІЗАЦІЯ, і, ж. Історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст та підвищення їх-

ньої ролі в економічному й культурному житті суспільства. *За умов соціалізму питання урбанізації розв'язується у відповідності до соціальних завдань нашого суспільства і рівня технічного прогресу* (Знання., 7, 1975, 15); *Бурхливе зростання міст, процес прискореної урбанізації — явище всесвітнє. Майже третина всіх людей світу живе в містах* (Наука., 10, 1970, 2); // *Надання чому-небудь рис, особливостей, характерних для міста. Урбанізація ландшафту*.

УРБАНІЗМ, у, ч. Напрям в архітектурі та містобудівництві XX ст., за яким міста повинні розвиватися без будь-яких територіальних обмежень і щільно забудовуватися великими будинками.

УРБАНІСТ, а, ч. Послідовник урбанізму.

УРБАНІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до урбанізму, власт. йому.

2. Пов'язаний з великим містом взагалі. *Найзначніші твори Ю. Шовкопляса живляться темами й мотивами індустріального розвою, життя міської інтелігенції, науковців, поетизації урбаністичної обстановки* (Рад. літ-во, 5, 1967, 14).

УРБАНІСТКА, и, ж. Жін. до **урбаніст**.

УРВАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **уривчастий** 1. *Якісь короткі, урвані слова, Собі самому нагади якісь, За того часу, певно, зрозумілі, Тепер — забуті, як туманний сон...* (Рильський, Мости, 1948, 12).

УРВАТИ див. **уривати** 1.

УРВАТИСЯ див. **уриватися** 1.

УРВІГОЛОВА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що **зірвіголова**; // *Бешкетник. Здається ж, надворі майже сухо, але ось розхристаний урвіголова з другого класу Володя Сидоренко лізе в двері забрьоханий мало не по коліна* (Коп., Тв., 1955, 290); **Образно. Що ж — урвіголова [потік]. До такого й не підступиш близько, та ніхто й не пробує.. А схочеш пити — оббризкає все лице, за шию наллється. Просто свавільник!* (Хотк., II, 1966, 301).

УРВІСТИЙ, а, е. Який має дуже стрімкі, прямовисні схили, береги. *Довкола гули рідним шумовинням придеснянські бори, зривався на урвистих берегах терпкий вітер* (Кучер, Дорога., 1958, 128); *Кожному, хто під'їздить до Києва з боку моста ім. Є. О. Патона, впадає в око висока урвиста гора над стародавнім Видубецьким монастирем* (Веч. Київ, 7. II 1970, 4).

УРВИСЬКО, а, с., розм. Стрімкий, прямовисний схил чого-небудь; провалля. [П р и в ц е с а:] *Одвага в серці жєврїла, мов племінь, їй не страшні були ні гори-кручі, ні урвиська-яри...* (Л. Укр., II, 1951, 217); *Коли діти пили воду із джерела, що було в урвиську з-під корчів, вона [Інна] теж пила* (Гуц., Скупана., 1965, 81).

УРВИТЕЛЬ, я, ч., розм. Те саме, що **бешкетник**. — *Чекай, чекай, ти, урвителью, будеш ти тепер знати, кому показувати язик!* (Фр., VI, 1951, 153); [С т е п а н:] *Не дівчина, а якийсь хлопець-урвитель* (Собко, П'єси, 1958, 277).

УРВИЩЕ, а, с. Стрімкий, прямовисний схил чого-небудь, глибоке провалля, звичайно між горами. *Стала [Маруся] над якимось урвищем. Широкою безмежною панорамою розложився перед нею простір* (Хотк., II, 1966, 154); *Синіють, сивіють [Карпати] удаліні, стримлять вершинами над головою, звисають під ногами скелястими урвищами* (Мур., Бук. повість, 1959, 26); *Правий берег був високий, з кам'яними урвищами* (Донч., II, 1956, 24); *Вершник вибрався з глибоких урвищ, низин і гляне на світ* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 160).

УРДУ, невідм., ж. Одна з державних мов Індії та Пакистану. У самій Індії одні вважають, що хінді й урду — дві різні мови, інші вважають їх двома стилями

однієї і тієї ж мови (Мовозн., XVIII, 1963, 79); Державними мовами в Пакистані є урду й англійська мова. Останню знає невелика кількість жителів (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 195).

УРЕГУЛЮВАННЯ (ВРЕГУЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **урегулювати**. Зроблено перші кроки в справі обмеження гонки озброєнь. Тривають пошуки шляхів урегулювання існуючих міжнародних конфліктів між державами (Ком. Укр., 6, 1975, 38); Врегулювання стоку Дніпра, створення каскаду великих водоймищ дозволить зрошувати на півдні України великі масиви родючих земель (Наука., 7, 1961, 30).

УРЕГУЛЮВАТИ див. **урегульовувати**.

УРЕГУЛЮВАТИСЯ (ВРЕГУЛЮВАТИСЯ), люється, док. Стати урегульованим. Настрій міністерських ешелонів надовго врегулювався (Кач., II, 1958, 373).

УРЕГУЛЬОВАНІЙ (ВРЕГУЛЬОВАНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **урегулювати**. Перед ним [молодим Лімбахом] стелилася дорога до життя, щоправда, повного праці, але достатнього та урегульованого (Фр., IV, 1950, 252).

УРЕГУЛЬОВУВАТИ (ВРЕГУЛЬОВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРЕГУЛЮВАТИ (ВРЕГУЛЮВАТИ)**, юю, юєш, *док.*, *перех.* Робити певний порядок в чому-небудь, налагоджувати щось. — Електрики нема, механізми, шлюзових воріт не працюють, доводиться руками регулювати все... А як ви його врегулюєте, коли сорок шість кілометрів стегу та бескеття тягнеться від головної споруди до центрального розподільника! (Ле, Міжгір'я, 1953, 262); — Наш шановний зоотехнік забув і дорогу на ферму... — Подивимось, чи так це... Врегулюємо, — кинув Шовкун (Грим., Незакінч. роман, 1962, 11).

УРЕЗОНІТИ див. **урезонювати**.

УРЕЗОНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **урезонювати**.

УРЕЗОНЮВАТИ, нюю, нюєш, *недок.*, **УРЕЗОНІТИ**, ню, ниш; *наказ. сп.* урезонь; *док.*, *перех.*, *розм.* Умовляти, переконувати, доводячи що-небудь. — Що це таке, я вас питаю? Ви хочете розвалити мені бригаду, позабирати від мене найкращих трактористів?! — Не трактористів, а тракториста, — спокійно урезонював Оксану агроном (Гончар, Дорога., 1953, 21); Навіть коли батько або мати урезонюють її, вона здатна таке бовкнути, від чого немов кістка стає тобі поперек горла (Шовк., Людина., 1962, 109).

УРЕКТІ¹ (**ВРЕКТІ**), уречу́, уречеш; *мин. ч.* урік, урекля́, лó; *док.*, *перех.*, *заст.* За марновірними уявленнями, особливим магічним поглядом наклікати нещастя, хворобу на когось, завдати шкоди кому-, чому-небудь; зурочити. Казали, що дитина їсть багато, аж бач і вrekli: воно й їсти перестало (Сл. Гр.); Він [Іван] сам дивувався тій зміні. Що сталося з ним? .. Чи йому пороблено що, чи хто урік? (Коцюб., II, 1955, 342).

УРЕКТІ² див. **урікати**.

УРЕМІЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до уремії.

УРЕМІЯ, ї, *ж.*, *мед.* Хворобливий стан людини, який викликається самоотруєнням організму азотистими продуктами обміну речовин внаслідок порушення діяльності нирок.

УРЕПІЖИТИ (ВРЕПІЖИТИ), жу, жиш, *док.*, *перех.*, *діал.* З силою ударити, хльоснути. Як я вrepіжив його батогом, то він аж скрутився (Сл. Гр.).

УРЕТА́Н, у, ч. Лікарський препарат, етиловий ефір карбамінової кислоти, який застосовують як заспокійливий і снотворний засіб. При вивченні обміну речовин в головному мозку в стані гальмування наркотичний сон викликали за допомогою мединалу або суміші уретану і мединалу (Розв. науки в УРСР., 1957, 284).

УРЕ́ТРА, и, *ж.*, *анат.* Те саме, що **сечівник**.

УРЕТРА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **уретра**.

УРЕТРИ́Т, у, ч., *мед.* Запалення слизової оболонки уретри.

УРЕТРОСКО́П, а, ч., *мед.* Оптичний прилад для огляду внутрішніх стінок уретри.

УРЕЧЕВІТИ див. **уречевлювати**.

УРЕЧЕВІТИСЯ див. **уречевлюватися**.

УРЕЧЕВЛЕНИ́Й, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уречевіти**. Отже, споживна вартість, або благо, має вартість лише тому, що в ній уречевлена, або матеріалізована, абстрактно людська праця (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 44); Підвищення продуктивності праці передбачає економію як живої, так і уречевленої праці (Ком. Укр., 1, 1963, 48).

УРЕЧЕВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **уречевіти**.

УРЕЧЕВЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **уречевлювати**.

УРЕЧЕВЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УРЕЧЕВІТИ**, влю́, вїш; *мн.* уречевлять; *док.*, *перех.* Втілювати у чому-небудь матеріальному.

УРЕЧЕВЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УРЕЧЕВІТИСЯ**, їться; *мн.* уречевляться; *док.* Втілюватися у чому-небудь матеріальному. В робочій силі щодня уречевлюється половина дня суспільної середньої праці, тобто потрібна половина робочого дня для щоденного виробництва робочої сили (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 174).

УРЕЧЕННЯ, я, с., *заст.* Дія за знач. **уректі**¹. Уречення дитини.

УРЕ́ШТІ див. **врешті**.

УРІВАНИ́Й (ВРІВАНИ́Й), а, е. Те саме, що **урівчастий**¹. Гафійка сміялась дзвінком, уриваним сміхом, мов намисто низала (Коцюб., II, 1955, 65); Віддих зробився скорий, нерівний, уриваний, лице покрила смертельна блідість (Фр., II, 1950, 74); Горло йому стиснуло спазма, і він продовжував уриваним голосом: — Я... я... просто вбив би себе зараз за те, що не послухав вас тоді... (Багмут, Щасл. день., 1951, 93).

УРІВАНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **уріваний**.

УРІВАНО. Присл. до **уріваний**. За Дністром на полі знаходилася справді багатотисячна громада людей, що зводила крик і плач, який уривано доходив з вітром аж сюди (Мак., Вибр., 1956, 525).

УРИВА́ТИ¹ (**ВРИВА́ТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УВІРВА́ТИ (ВВІРВА́ТИ)** і **УРВА́ТИ**, ву́, ве́ш, *док.*, *перех.* 1. Тягнути, смикаючи, відокремлювати частину від цілого; відривати. Налякане звірятко [ящірка] з усієї сили перлося наперед. Аж нарешті урвало притиснену частку [частину] хвостика й утікало просто перед себе (Март., Тв., 1954, 293); Вона урвала пряжу, і, кинувшись до Малашки, почала з удаваною злістю штурхати її веретеном по під боки (Добр., Очак. розмир, 1965, 99); // Надломивши, відокремлювати від стебла, кореня і т. ін. (листок, квітку, плід тощо); зривати. — Урвіть по листочку, Вломіть по гіллячці (Рудан., Вибр., 1937, 74); [Д і в ч а т а (хвилю мовчать, потім починають співати):] Урву рожу-квітку та й пушу на воду (Фр., IX, 1952, 94); // Переривати, розривати що-небудь навпіл, на частини. — Музика, ша! — гукнув раптом голос Качковського, та так зично, що скрипка й басоля зараз замовкли, мов урвали струни (Л. Укр., III, 1952, 671).

2. *перен.* Різко припиняти що-небудь (дію, процес і т. ін.). «Ви, певно, теж уже догадались, хто він такий...» Я одразу уриваю читання: — Хто ж це? (Вас., Вибр., 1950, 41); Майстер Никифір уриває роботу, уперізується і теж бере свічку в руки (Черемш., Тв., 1960, 89); Війт урвав бесіду й оглянувся по хаті. З його

слів та погляду можна було зміркувати, що він хоче щось більше казати, лише здержується (Кобр., Вибр., 1954, 59); Гарасько урвав сміх, мовчки плуганився за Тимком (Тют., Вир, 1960, 41); // *неперех.* Зупинятися раптово, несподівано (звичайно в розмові, бесіді і т. ін.). Вона говорила майже весело, хоча по кождім реченню уривала і важко дихала (Фр., IV, 1950, 304); [Л ю б о в:] Колись ми були друзі, пожалуємо ж тепер... (Уриває) (Л. Укр., II, 1951, 90); Сажно з цікавістю слухала господаря, але той раптом урвав.— Я втомлюю вас... (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 38).

◇ **Уривати (урвати) терпéць** *див. терпéць.*

3. З труднощами знаходити, виділяти для якої-небудь мети (час). Цілий тиждень Христия за приводом хазяйки, наче в каторжній роботі, коло печі крутилася, уриваючи післяобідній зайвий час на підмазування (Мирний, III, 1954, 81); За тим натовпом, клопотом та трусою, то я не урвала й години з людьми попрощатись (Вовчок, I, 1955, 118); Тайжан урвав на світанку хвилину і прибіг допомогти Кумиш (Тулуб, В степу., 1964, 40).

4. Діставати, захоплювати, одержувати що-небудь нечесним шляхом, діючи хитрістю, силою і т. ін. — І чом я ще не служила? От і сама б прохарчилась і дітям би перепало: коли огірочків, коли м'яся, сиру, сальця, а таки б урвала! (Григ., Вибр., 1959, 31); [О с т р о ж и н:] Та змилуйтесь! Чи один же цілий вік клацає зубами даремно, а ви одразу такий шматок урвали... (Л. Укр., II, 1951, 85).

◇ **Уривати (урвати) шматок** *див. шматок.*

5. Зменшувати. Най знає, як бідному робітникові уривати платню! (Фр., I, 1955, 118).

6. Надривати, пошкоджувати. — Як вам не соромно? Серце своє тут урвав [голова колгоспу], а ви отак дякуєте (Кучер, Трудна любов, 1960, 486).

7. тільки *док.*, *розм.* Ударити, хльоснути. — Оцею якби урвав! — каже Ковинський, простягаючи свою різку (Свидн., Люборацькі, 1955, 103).

8. *діал.* Бігти, утікати. За що продав, аби б довго не стояти, та й урвай додому (Кв.-Осн., II, 1956, 9); Йому гукають: тривай! а він чимдуж урива (Сл. Гр.).

УРИВАТИ² *див. вривати*¹.

УРИВАТИСЯ¹ (**ВРИВАТИСЯ**), *аюся, аєшся, недок.*, **УВІРВАТИСЯ** і **УРВАТИСЯ**, *вўся, вєшся, док.*
1. Відокремлюватися від чого-небудь цілого внаслідок ривка, поштовху або під дією власної ваги; відриватися. — Якось мені самій казала [Лукіяниха], що якби її Марину ланцом прив'язав, то урвалася б та й пішла б на танці (Кобр., Вибр., 1954, 164); // Перериватися, розриватися навпіл, на частини. Уривається туго натягнена струна, коли по їй бренькне необережно рука (Л. Янов., I, 1959, 326); Встають та й встають у пам'яті цілі картини з недавнього минулого... Не раз за цей час у Катрі й нитка урветься, і шнури на прядці спадуть (Головко, II, 1957, 191).

◇ **Бас урвався** *див. бас*; **Увірвалася нитка** *див. нитка*; **Урвалася (увірвалася) вўдка** *див. вўдка.*

2. *перен.* Раптово, несподівано припинятися, перериватися (про дію, процес і т. ін.). Сидять вони собі та й прядуть, розмовляють; та розмова ведеться по-малу, щораз уривається (Л. Укр., III, 1952, 469); Музика уривається. Над стадіоном — цілковита тиша (Собко, Стадіон, 1954, 400); Зненацька скажений чвал коня урвався біля воріт (Тулуб, Людолови, I, 1957, 106); Стрілянина урвалася, їх оточив крик і галас (Панч, В дорозі, 1959, 62); // кому *що*. Вичерпуватися, припинятися. Біль, досада бурилась в грудях, наростає гнів. Синові урвалася покора (Горд., II, 1959, 208); І подумалось раптом: — А Яшкові пасьба урвалася тепер. Авжеж, прожене хазяйка (Головко, I, 1957, 139); — Прийшов

на роботу, — сказав Брунька.. — Хіба там зарібки урвалися? (М. Ю. Тарн., День., 1963, 105).

◇ **Терпéць уривається (урвався, увірвався)** *див. терпéць.*

3. Раптово обриватися, не мати далі продовження. Сторінка рукопису була списана до половини, і рядок уривався: професор писав, коли Ласточкин потурбував його (Смолич, Світанок., 1953, 455); Та ось стежка повернула вбік, перебігла ще дві-три сіножаті, перескочила два-три перелази і урвалася на зарінку перед самим Мошковим бродом (Фр., IV, 1950, 422); Ще раз гукнули заводи, і низка робітників біля прохідної будки урвалася (Панч, На калин. мості, 1965, 118).

4. *заст.* Падати, зриватися з чого-небудь, звідкись. Антосьо.. роздивлявся на гори та жахався, як люди лазили по них, ступаючи з прискалка на прискалок. Якби котре урвалось, то цілої кісточки не зосталось би (Свидн., Люборацькі, 1955, 148); Катря очі пасла на стягу, що мальовниче маяв в повітрі й ніби гнав переляканого ворога.. Але цієї ж миті дорогий стяг урвався з кручі й щез в проваллі (Стар., Облога., 1961, 81); // тільки *недок.* Мати стрімкий, прямовисний схил. Круча сажнів у два заввишки круто уривалася згори і спадала у воду (Гр., I, 1963, 352).

5. тільки *док.*, *розм.* З труднощами звільнитися від чогось, знайти можливість, час, щоб піти куди-небудь, до кого-небудь; вирватися. [Т е т я н а:] Я давно збиралась до вас, та не можна було покинути господарства... [Г а н н а:] Отак і я нікуди не урвуся (Кроп., V, 1959, 128); [П а н а с:] Хотілось би до вечора справитись, щоб хоч на хвилину до Марусі урватись (К.-Карий, I, 1960, 223); // також *недок.* Переставати щось робити, відриватися від якогось заняття. Їм можна пробачити, вони не фахівці... мусять писати, уриваючись від іншої роботи (Л. Укр., III, 1952, 691).

6. *рідко.* Підіймаючи щось важке, завдавати шкоди своєму здоров'ю; підриватися.

◇ **Серце урвалося** *чиє, у кого* — хтось дуже злякався, стривожився. Серце у Ганни урвалося, і тривога побігла млостю в ноги (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 92); **Серце уривається (уривалося)** *за ким* — хтось дуже журиться, тужить за ким-небудь. Хтомоцько, мій дорогий, не знаю, як мов серце уривалося за тобою.. Буду просити, щобись відписував мені щотижня і не забував, господарю мій далекий... (Гончар, III, 1959, 204).

УРИВАТИСЯ² *див. вриватися*¹.

УРИВАТИСЯ³ *див. вриватися*².

УРИВИСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **урівчастий** 1. Каті здалося, що вона виголосила не тільки довгу, але й глибоку змістом промову. А насправді вона витисла лише кілька уривистих, плутаних фраз (Вол., Місячне срібло, 1961, 306).

2. Який має дуже стрімкі, прямовисні схили, береги. Пониззя балок і допливів, затоплені Каховським водоймищем, перетворилися на вузькі, глибокі і довгі затоки водоймища з крутими, часом уривистими берегами (Укр. бот. ж., т. XVII, № 1, 1960, 4).

УРИВИСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **уривистий** 1.

УРИВИСТО. Присл. до **уривистий** 1. Уривисто запитати.

УРИВКАМИ, присл. Час від часу, нерегулярно. Сумно, що я тільки уривками довідуюсь про ваші справи (Л. Укр., V, 1956, 98); Вчитися в цих умовах випадало лише уривками (Гончар, Таврія., 1957, 627).

УРИВКОВИЙ, а, е. Те саме, що **урівчастий**. Якогось заокругленого знання, ясного світогляду у Лімбаха не було; те, що він знав, було одностороннє, припадкове [випадкове] та уривкове (Фр., IV, 1950, 247).

УРІВКОВО. Присл. до урївковий. Вона казала уривково, не доказуючи, але Гордій все ж зрозумів про Андрія, що Андрій не вертається, запевне він її покинув!.. (Гр., II, 1963, 116).

УРІВОК, вка, ч. 1. Відірваний шматок або обірвана частина чого-небудь. На лівій руці висів у неї [жінки] перепиланий ланцюг, а на обох ногах уривки залізних пуг бряжчали (Мирний, IV, 1955, 332); Михайло підійшов до стовпа, що за нього було прикріплено троса.. На уривкові троса помітний був глибокий слід терпуга (Трубл., I, 1955, 99); Підлога в уривках паперу, недокурках і різному смітті була така брудна, що не можна було розгледіти на ній окремих дощок (Тулуб, В степу.., 1964, 104).

2. Позбавлена зв'язку з цілим частина фрази, думки і т. ін. Вітер доносив звіти уривки жвавої коломийки (Коцюб., I, 1955, 188); Пізно ввечері Зимогорова приходить додому. В голові уривки розмов, недоказані речення, строкатий калейдоскоп облич (Донч., II, 1956, 256); В пам'яті миготіли якісь уривки — сорок шостий барак, прихід Зари, потім... потім... що ж було потім?.. (Хижняк, Тамара, 1959, 206).

3. Частина тексту літературного твору, п'єси і т. ін. Вчитель почав читати якийсь уривок з книги, а школяр писав на класовій таблиці (Гр., I, 1963, 246); До нас не дійшли його [Т. Шевченка] переклади, якщо не рахувати уривків із «Слова о полку Ігоревім» (Рильський, III, 1956, 186); Читав. Спершу уривок із поеми, а потім ще два вірші (Головко, I, 1957, 167); Він давав їм [хлопчикам] грати нескладні діалоги й уривки з п'єс (Тулуб, Людолови, I, 1957, 148).

УРІВОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до урївок. Тонкий голосок її [Одарочки] то бринів, як струна, то рвався, переливаючись, то нижче, то вище, і вона складала з тих голосних уривочків довгий разок пісні (Мирний, I, 1954, 252).

УРІВЦЕМ, присл., розм. Те саме, що урївками. Зараз крутилки хлопці майструють. Кипить робота, хоч і уривцем працюють. Бо весна: грядки, сад, навчання (Головко, I, 1957, 191).

УРІВЧАСТИЙ, а, е. 1. Який переривається через короткі проміжки, не суцільний; який різко обривається. Пішла [Настя] до піаніно і, стоячи, програвала одною рукою уривчасті мелодії (Л. Укр., III, 1952, 588); Розповідь його була уривчаста. Раз по раз він замовкав і, зазмерши, дивився в простір, наче вимірював на око швидкість корабля (Трубл., Шхуна.., 1940, 85); Уривчасті дзвінки внутрішньої сигналізації вмиють піднімають усіх [підводників] на ноги (Логв., Давні рани, 1961, 42); Здала почулися його короткі, уривчасті слова (Собко, Шлях.., 1948, 61).

2. Який містить у собі неповні дані. Ізольовані від життя, в'язні все ж довідувалися про те, що робиться в світі, до них доходили уривчасті відомості про переможне просування Червоної Армії (Хижняк, Тамара, 1959, 151).

УРІВЧАСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. уривчастий. У поемі «Політ крізь бурю» [М. Бажана] часта паузність у середині рядка, позначена крапками, добре передає уривчастість мови, її схвильованість (Рад. літ-во, 2, 1967, 66).

УРІВЧАСТО. Присл. до уривчастий. Грім гримить якось уривчасто, неначе з рушниці гуркає (Н.-Лев., II, 1956, 390); Пароплав прогудів тричі — коротко, уривчасто, потім ще раз — протяжно (Жур., Звич. турботи, 1961, 131); [Ліда:] Я говорила з лікарями. На запитання відповідають механічно, уривчасто — «так», «ні», «невідомо»... (Корн., I, 1955, 92).

УРІНА, и, ж., фізл. Те саме, що сеча.

УРІНУТИ, УРІСТЬ, УРІТИ, УРІТИЙ, УРІТИ-СЯ див. врїнути, врїсть і т. д.

УРІХТОВАНИЙ (ВРІХТОВАНИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до урїхтувати. Софія стояла перед великим дзеркалом і кінчала причісування: злотисті кучері були вже врїхтовані, майстерно-зальотно підшпилені над чолом (Л. Укр., III, 1952, 498).

УРІХТОВУВАТИ (ВРІХТОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УРІХТУВАТИ (ВРІХТУВАТИ),** ую, уєш, док., перех., діал. Улаштовувати, упорядковувати. Не прийшлося до пуття. Врїхтувати життя, Як бажалося вільному серцю (Дн. Чайка, Тв., 1960, 281).

УРІХТОВУВАТИСЯ (ВРІХТОВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УРІХТУВАТИСЯ (ВРІХТУВАТИСЯ),** уюся, уєшся, док., діал. Улаштовуватися, упорядковуватися. Орест помагає їй врїхтуватися, Любов згодом починає малювати (Л. Укр., II, 1951, 35).

УРІХТУВАТИ див. урїхтовувати.

УРІХТУВАТИСЯ див. урїхтовуватися.

УРІВЕНЬ, УРІВНІ див. врївень, врївні.

УРІВНОВАЖЕНИЙ (ВРІВНОВАЖЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до урівновáжити. Тачанка, ї без того не урівновáжена пасажирями, жалібно черкалась під Гаркушею об колесо (Ряб., Золототисячник, 1948, 167).

2. у знач. прикм. Який уміє володіти собою, відзначається витримкою; стриманий (про людину). Завжди урівновáжений і терплячий, капітан Чумаченко ставав нещадним, коли виявляв, що якась рота зазнала марних втрат людьми (Гончар, III, 1959, 282); Хлопець явно стримував себе, намагався бути врївновáженим і спокійним, а в душі його все кричало і обурювалося (Собко, Нам спокій.., 1959, 51); // Який виражає витримку, спокій. Мама писала своїм гарним, врївновáженим почерком про все, що діялося дома (Вільде, Повнол. діти, 1960, 93); Настрій у нього був спокійний, урівновáжений, як у людини, що довго борсалася в хвилях бурхливої річки і нарешті дісталася берега (Добр., Ол. солдатики, 1961, 26).

УРІВНОВАЖЕНІСТЬ (ВРІВНОВАЖЕНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. урівновáжений 2. Літня і опсисти вже жінка, вона втратила звичну свою урівновáженість, металась по кухні (Кол., Терен.., 1959, 96); Лікар посміхнувся приємною теплою посмішкою, що відбивала його душевну врївновáженість і певність своїх сил (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 11); Мотря добре чує, що Олин голос втратив свою звичайну врївновáженість (Вільде, Пов. і опов., 1949, 220).

УРІВНОВАЖЕННЯ (ВРІВНОВАЖЕННЯ), я, с. Дія за знач. урівновáжити. — Таким чином, — говорив І. П. Павлов, — великі півкулі є органом.., який спеціалізований на те, щоб постійно здійснювати дедалі більш досконале врївновáження організму з зовнішнім середовищем (Шк. гігієна, 1954, 5).

УРІВНОВАЖЕНО (ВРІВНОВАЖЕНО). Присл. до урівновáжений 2. Було б найкраще, якби я могла, поки зовсім поправляюсь, жити спокійно, врївновáжено і щоб ніщо мені не натягало нервів (Л. Укр., V, 1956, 289); — Не роби таких гримас, Зоню, — врївновáжено застерегла її Олена (Вільде, Сестри.., 1958, 288).

УРІВНОВАЖИТИ див. урівновáжувати.

УРІВНОВАЖИТИСЯ див. урівновáжуватися.

УРІВНОВАЖУВАННЯ (ВРІВНОВАЖУВАННЯ), я, с. Дія за знач. урівновáжувати. Першою і найбільш загальною відомою нам властивістю, на основі якої здійснюються процес взаємодії, процес урівновáжування організму із середовищем, є властивість подразнюваності, яка в міру ускладнення живої матерії поступово переходить спочатку у відчуття, а потім і в свідомість (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 444).

УРІВНОВАЖУВАТИ (ВРІВНОВАЖУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРІВНОВАЖИТИ (ВРІВНОВАЖИТИ)**, жу, жиш, *док.*, *перех.* 1. Робити рівним чому-небудь за вагою, зводити до рівноваги. Ядро будь-якого елемента несе позитивний заряд. Навколо рухаються електрони, від'ємний заряд яких ніби врівноважує позитивний заряд ядра (Наука., 12, 1956, 4); — А що як спробувати врівноважити шпиндель? — несподівано сам себе питає вголос Петро (Донч., VI, 1957, 348).

2. *перен.* Доводити до відповідності з чим-небудь, зрівнювати у якому-небудь відношенні. Стільки широких обов'язків не можна сполучити і врівноважити (Л. Укр., III, 1952, 684); // Заспокоювати, доводити до нормального стану. Яремченко зрозумів, що жартом не доймеш дівчини, що треба якось іншим способом урівноважити її, може, добрим ласкавим словом, а може, логікою фактів... (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 54); — Дайте цигарки запалимо. Це врівноважує нерви (Хижняк, Невгамовна, 1961, 39).

УРІВНОВАЖУВАТИСЯ (ВРІВНОВАЖУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УРІВНОВАЖИТИСЯ (ВРІВНОВАЖИТИСЯ)**, жуся, жишся, *док.* 1. Ставати рівним з ким-, чим-небудь у вазі, приходити у рівновагу. Корабель пролітає майже вісім кілометрів кожної секунди. Завдяки такій великій швидкості польоту він утримується на круговій орбіті. Сила тяжіння його до Землі при цьому урівноважується відцентровою силою (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3).

2. *перен.* Доходити до відповідності з чим-небудь, ставати рівним у якому-небудь відношенні. Туга за домівкою у Лариси врівноважувалась радістю, що вона їде з Сергієм (Гур., Друзі., 1959, 51); Сили царизму і революції урівноважилися, писали ми тиждень тому, на підставі перших звісток про всеросійський політичний страйк. Царизм уже не в силі придушити революцію (Ленін, 12, 1970, 25); // Заспокоюватися, набувати нормального стану. — У дівчат це часто буває — бушує, шумує, аж поки не вийде заміж. А тоді відразу.. вона врівноважується (Чаб., Стоїть явір., 1959, 174); Шевченко, що майже весь шлях пройшов пішки, схуд і засмаг, фізично втомився, але був бадьорий і веселий. Нерви його врівноважилися (Тулуб, В степу., 1964, 259); Після того, як Бучний повернувся з гауптвахти, минуло вже тиждень зо три, а він все ще не міг урівноважитись (Ткач, Моряки, 1948, 66).

УРІЗАНИЙ¹ (ВРІЗАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **урізати¹**. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати (Коцюб., I, 1955, 17); Буржуазна демократія навіть в найдемократичнішій республіці являє собою урізану, наскрізь лицемірну і облудну демократію (Біогр. Леніна, 1955, 172).

УРІЗАНИЙ² *див.* **врізаний¹**.

УРІЗАТИ¹ *див.* **урізувати¹**.

УРІЗАТИ² *див.* **врізувати¹**.

УРІЗАТИСЯ¹ (ВРІЗАТИСЯ), їжуся, їжешся; *наказ. сп.* уріжся; *док.* 1. Поранитися чим-небудь гострим, ріжучим. Місяць-молодик, гострий такий, що врізатись можна, блискотів на чистому небі (Гончар, Тронка, 1963, 225).

2. *розм.* Те саме, що **удáритися**. А інший [хлопець], голову, мов той москаль, задравши, Пряменько витягнувся та й скочив через тин, Та як же врізався об землю, вражий син (Греб., I, 1957, 80).

УРІЗАТИСЯ² *див.* **врізуватися¹**.

УРІЗНОБІЧ *див.* **врізнобіч**.

УРІЗНОМАНІТНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **урізноманітнити**. Збагачення поетичної семантики, постійне ви-
ростання засобів суміжних мистецтв, урізноманітнен-

ня ритмічної структури, — все це було новою сторінкою в історії української прози, яка з появою Коцюбинського знову продемонструвала можливості українського письменства (Рад. літ-во, 4, 1964, 90).

УРІЗНОМАНІТНИТИ *див.* **урізноманітнювати**.

УРІЗНОМАНІТНИТИСЯ *див.* **урізноманітнюватися**.

УРІЗНОМАНІТНЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УРІЗНОМАНІТНИТИ**, ню, ниш, *док.*, *перех.* Робити різноманітним, надавати різноманітності чому-небудь. В сучасній українській літературній мові, як і в мовах інших соціалістичних націй, посилилася роль публіцистичного і наукового стилів, елементи яких проникають в структурну тканину всіх інших стилів і жанрових різновидів, урізноманітнюючи й збагачуючи їх виразові можливості (Мовозн., XVIII, 1963, 6); Вони [ліричні відступи] значно пожвавляють твір, урізноманітнюють його художню та ідейну палітру (Вітч., 1, 1964, 138); Використовуючи додаткові конструктивні елементи, архітектори можуть урізноманітнювати інтер'єр (Образотв. мист., 1, 1974, 24); Він [Т. Шевченко] умів сюжетно поєднати пісенні мотиви, урізноманітнити їхні смислові відтінки (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 42).

УРІЗНОМАНІТНЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УРІЗНОМАНІТНИТИСЯ**, ниться, *док.* Робитися, ставати різноманітним. Взаємозв'язок і взаємовідносини між виробництвом, споживанням і людськими потребами з розвитком виробництва все більше розширюються й урізноманітнюються (Ком. Укр., 5, 1969, 52); З початком навчального року у вузах Києва урізноманітнялись технічні спеціальності (Веч. Київ, 2.VIII 1971, 2).

УРІЗОК, зка, ч., *рідко*. Частина, шматок чого-небудь відрізаного; відрізок. І вдвох з Марисею Юзя почала обходити дівчат, наділяючи кожную урізком стрічки (Л. Укр., III, 1952, 676); Робітники посідали на каменях та урізках з диління і балакали (Фр., V, 1951, 384).

УРІЗУВАННЯ¹ (ВРІЗУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **урізувати¹** 1, 3. Довгий час Шевченко був під суворою заборонаю, а потім видавався з обмеженням та урізуванням (Рад. літ-во, 2, 1961, 88).

УРІЗУВАННЯ², я, с. Те саме, що **врізування¹**.

УРІЗУВАТИ¹ (ВРІЗУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УРІЗАТИ (ВРІЗАТИ)**, їжу, їжеш; *наказ. сп.* уріж; *док.* 1. *перех.* Ріжучи, відокремлювати частину від цілого. Жениться проби, а хліба врізати не вміє (Номис, 1864, № 13777); — Домко, вріж нам сала! (Стельмах, I, 1962, 115); // Відрізаючи частину, вкорочувати, зменшувати що-небудь. Він полатав чоботи, врізавши халяви (Кучер, Голод, 1961, 364); *Образно. Посмирнієш! Надпиляють тобі зуби, уріжуть кігтів, начеплять каганець. Плакати будеш, Черемоше (Хотк., II, 1966, 321).

◇ **Дуба врізати** *див.* **дуб**; **Піли (полу) вріж та тікай** *див.* **полá**; **Піли (полу) врізати** *див.* **полá**; **П'яти врізати** — косячи, догнати косаря, який косить попереду; **Урізати (врізати) язика** *див.* **язік**.

2. *тільки док.*, *перех.* Поранити чим-небудь гострим, ріжучим. Ще ж так недавно я палець урізав собі, і вона [мати] так бідкалась і.. зав'язувала мені його (Тесл., Вибр., 1936, 113); — Що, пучку врізала, сичиш з болю?.. (Коцюб., II, 1955, 27); Застерігав Павло.. що при не-
обережному рухові мантачки по косі можна врізати пальці (Тют., Вир, 1964, 249).

3. *перех.*, *перен.* Зменшувати, скорочувати обсяг, кількість чого-небудь. Він [капітал] краде час, необхідний робітникові для того, щоб користуватися свіжим повітрям і сонячним світлом. Він урізує обідній час і по-
змові включає його у самий процес виробництва.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 265); Аміністрація шахт зна-
хатніла і вирішила урізати платню навіть за проро-

блені вже два тижні (Кол., Терен., 1959, 62); // Забирати частину від цілого для когось, з якоюсь метою. Сімейним інженерам, які жили лише на свій оклад, в ті часи справді було не тільки тяжко, а часом і неможливо урізати щось для батьків (Сенч., Опов., 1959, 110).

4. тільки док., перех. і неперех., розм. Енергійно виконати що-небудь (зіграти, станцювати тощо). [Н е - д о р о с т о к:] Як вийду було на вулицю та вріжу в скрипочку, так усі й обступлять (Вас., III, 1960, 79); — Перед такою дівчиною я й сам урізав би оце гопака (Ле, Право., 1957, 37); // фам. Що-небудь зробити, здійснити вагомо, результативно або швидко. — Чули? Провокатором обзиває.. Ось я тобі вріжу протокола за брехливе свідчення (Кучер, Трудна любов, 1960, 504); Пилип Максимович провів аж до воріт і неголосно гукнув: — Подумайте! Може, таки вріжете статейку в газету? (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 181).

5. тільки док., перех. і неперех., розм. З силою ударити. Як же вріже їх [школярів] на сім слові пан Симеон різкою (Кв.-Осн., II, 1956, 175); — Він як схопиться та як вріже мене у вухо, так вірите, я аж заточився... (Перв., Материн.. хліб, 1960, 53); [О л е к с і й:] Ой, ти знову по руці вдарила [палицею]!.. Ой, ще раз врізала! (Корн., I, 1955, 311).

◇ Урізати гарячих — те саме, що Всипати гарячих (див. гарячий). — Нічого не вдієш — знімаю [одяг]. Знову врізали гарячих (Збан., Єдина, 1959, 167).

6. тільки док., неперех., розм. Дуже швидко побігти, втекти. Джурило, замість кидатися на порятунок своїм, врізав подалі від страшного місця (Загреб., Диво, 1968, 154).

7. тільки док., перех. і неперех., фам. Напитися або випити вина, горілки і т. ін. [Б о р и с:] Мене-таки батько й мати здорово примушували: «Який ти, кажуть, мужчина, що не хочеш пити?» Я і урізав (Кроп., I, 1958, 423); — От клятий Баріяка! І тут свого не пропустив. Таки напросився... — Тепер він уріже! (Кучер, Трудна любов, 1960, 162); — Чи сто грам в буфеті можна врізати? (Є. Кравч., Квіти., 1959, 142).

УРІЗУВАТИ² див. врізувати¹.

УРІЗУВАТИСЯ¹ (ВРІЗУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до урізувати¹ 1—3.

УРІЗУВАТИСЯ² див. врізуватися¹.

УРІКАТИ (ВРІКАТИ), аю, аєш, недок., УРЕКТІ, уречу́, уречеш, док., перех. і неперех., кому, кого і без додатка, діал. Докоряти. — Чи тобі жалко божої водиці, Матвійко, — уріка тітка Мокрина (Вовчок, VI, 1956, 326); [В а с и л ь (до Горпини):] От, ти мене раз по раз урікала, що я полохливий і несміливий, ану, нехай хто сміливий таку штуку вигада (Кроп., I, 1958, 197).

УРІЧЛИВИЙ (ВРІЧЛИВИЙ), а, е, заст. 1. Здатний зурочити. Урічливі очі.

2. Якого можна зурочити. Я не врічлива (Сл. Гр.).

УРЛЬОП, у, ч., діал., заст. Відпустка. Він одержав кількоденний [кількаденний] урльоп для спочинку і весь час просиджував у мене (Фр., III, 1950, 107); — На третім року [служби при війську] наскладав я так сім десятків. Але йду вже на урльоп додому, а фельдфебр [фельдфебель] мені тицькає три десятки (Март., Тв., 1954, 280).

УРЛЬОПНИК, а, ч., діал., заст. Солдат у відпустці. Зачав [корчмар] намовляти урльопників, щоби нас били (Фр., V, 1951, 452).

УРНА, и, ж. 1. Посудина, звичайно у формі вази, для зберігання праху померлого після кремації. [К а й Л е т і ц і й:] Позамикались дома, наче в урни замазались, іще й не спопелівши, обличчя в них [філософів] повитягались навіть (Л. Укр., II, 1951, 366); Те ж,

від кострів що залилось, в єдиній впокоїлось урни... (Зеров, Вибр., 1966, 324); Можна припустити спалювання трупів родичів [у пізнотрипільський час]. Можливо, попіл померлих деякий час зберігався в урнах вдома, в сім'ї померлого (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 69); І от ялини, що стоять на варті Священних урн, де сховано останки Синів народу, вірних до кінця! (Рильський, II, 1960, 314); // Надмогильний пам'ятник або його деталь, що має форму такої вази. Пам'ятник зводився в молодому саду над дорогою, увесь витесаний з карпатського каміння, по краях оздоблений мармуровими урнами (Кучер, Зол. руки, 1948, 93).

2. Скринька з вузьким прорізом, в яку опускаються виборчі бюлетені при таємному голосуванні. Щоб простелилося в віки Життя погоже та безбурне, — Ідіть, дівчата й юнаки, Усі до виборчої урни.. Я разом з вами бюлетень За Батьківщину опускаю (Рильський, II, 1960, 285).

3. Кругла посудина для сміття, що встановлюється на вулицях і в громадських приміщеннях. Черкашин підняв недокурки і кинув до урни (Дмит., Розлука, 1957, 61); З дверей приміщення прибиральниця виносить урну із сміттям (Головко, I, 1957, 477).

УРОБИТИ¹ див. уробляти¹.

УРОБИТИ² (ВРОБИТИ), облю́, обиш; мн. уроблять; док., розм. Забруднити чимось, вимазати у щось. — І топлива нема доброго... хіба кізяком, дак сирий, — не хочеться рук уробити... (Григ., Вибр., 1959, 29); — Нащо керсет у глину вробила? Глядіть треба (Тесл., 3 книги життя, 1949, 124).

УРОБИТИ³ див. вробляти¹.

УРОБИТИСЯ¹ див. уроблятися¹.

УРОБИТИСЯ² (ВРОБИТИСЯ), облю́ся, обишся; мн. уробляться; док., розм. Забруднитися чимось, вимазатися у щось. — Як ти уробилась у сир, які в тебе вуса білі, ха-ха-ха! Тетянка почала викручувати очима, щоб побачити, які то у неї вуса (Григ., Вибр., 1959, 224).

УРОБЛЕНИЙ див. вроблений.

УРОБЛЯТИ¹ (ВРОБЛЯТИ), аю, аєш, недок., УРОБИТИ (ВРОБИТИ), облю́, обиш; мн. уроблять; док., неперех. і неперех., розм. 1. Виконувати певну роботу. — Хіба я барюся? Я й так он скільки вробив! — виправлявся наймит, оббиваючи мітлу (Гр., I, 1963, 264); // тільки док. Зробити що-небудь. А тим часом підсушував [Марусяк] собі сухарів з комісника [назва хліба], уробив постолі, бо знав, що у чоботах далеко не зайде (Хотк., II, 1966, 103); Випорядив [Юра] її [комірчину], вибілив, поклав грубку, невеличку піч, щоб ватру можна розкласти, вробив собі два ослони (Круш., Буденний хліб., 1960, 176).

2. Те саме, що заробляти. Спочив би на старість. Сини і онуки Вробили б на хліб і до хліба доволі (Мал., II, 1956, 16).

УРОБЛЯТИ² див. вробляти¹.

УРОБЛЯТИСЯ (ВРОБЛЯТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УРОБИТИСЯ (ВРОБИТИСЯ), облю́ся, обишся; мн. уробляться; док., розм. Утомлюватися від роботи; перероблятися (у 2 знач.). — А хто ж робить у Чумаків? — Та хто ж, як не Докія, невістка їхня. Ще як Петро був живий, то не дуже вроблялася, а як він не вернувся з війни, то на ній твої Чумаки й виїжджають (Кучер, Прощай., 1957, 68).

УРОДА див. врода.

УРОДЖЕНЕЦЬ, нця, ч. Людина, яка народилася в якому-небудь місці, родом з якої-небудь країни, області, міста, села і т. ін. У кожного народу є свої бояни, свої пропагандисти пісні.. Одним з таких пропагандистів української народної пісні є уродженець славного Миргорода бандурист Дмитро Вовк (Нар. тв.

та етн., 6, 1968, 63); *Уродженець Харківщини*, І. Ю. Рєпін з дитячих років добре знав побут, народні звичаї, мистецтво українського народу (Наука., 7, 1964, 46).

УРОДЖЕНИЙ (ВРОДЖЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до уродити. *Уроджений у 1856 р. в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, ходив я протягом двох років до сільської школи в Ясениці Сільній* (Фр., Публіцистика, 1953, 112); *На волі вроджену пташину бідну Взяла чиясь рука жорстока в плін* (У. Кравч., Вибр., 1958, 203); // тільки ж. р. Уживається при називанні дівочого прізвища заміжньої жінки. *Турман, уроджена де-Пурверсе, кахикала сухим кашлем, як тільки стрічалась з людьми* (Н.-Лев., І, 1956, 422); *Дядько Оксентій не був у дворі чужий. Був він братом Мелані Брилевої, уродженої Нечипорук, з села Бородянки* (Смолич, Мир., 1958, 15).

2. Властивий кому-небудь від народження; природжений. *З натури була Неля несміливою. Дехто пояснював це надмірною вродженою делікатністю* (Вільде, Сестри., 1958, 349); *В обох [Олесі і Гуренка] прекрасні голоси і вроджене вміння співати* (Довж., Зач. Десна, 1957, 573); // Який володіє природним даром в якій-небудь галузі. *Леонтій Жержеля міг відтворити навіть голоси бугаїв з артільної ферми.. Уроджений артист!* (Вол., Місячне срібло, 1961, 175).

△ **Урджений (врджєний)** рефлекс — те саме, що **Безумовний рефлекс** (див. **безумовний**). Рефлекси можуть бути безумовними, або вродженими, і умовними, або набутими (Наука., 9, 1960, 42).

УРОДЖЕНІСТЬ (ВРОДЖЕНІСТЬ), ності, ж. Властивість за знач. **урджений** 2.

УРОДЖЕНКА, и, ж. Жін. до **урдженець**. *Уродженка Донбасу, секретарка ще прикро сумувала за рідною стороною* (Ю. Янов., ІІ, 1954, 131).

УРОДЖЕННЯ (ВРОДЖЕННЯ), я, с., діал. Народження. — *Відставимо його.. на місце вродження і накажемо громадській власті, щоб.. мала над ним пильний догляд* (Фр., ІV, 1950, 44); *Гуцул від самого уродження коло сокири* (Хотк., ІІ, 1966, 354).

УРОДЖУВАТИСЯ (ВРОДЖУВАТИСЯ), ѓджуюся, ѓджуєшся, неѓк., рідко, **УРОДІТИСЯ (ВРОДІТИСЯ)**, оджўся, ѓдишся, док. 1. тільки док. Те саме, що **урджитися**. *Живуть вони собі удвох тихо та мирно... Через рік уродився їм син Івась* (Мирний, ІІІ, 1954, 21); *І вродилась, і виросла, а розуму не винесла* (Номис, 1864, № 6356); // Виявитися яким-небудь за своїми якостями, особливостями від народження. — *Нехай мені та пані й не сниться!* — одмовив парубок, сідаючи проти мене. — *Де вона й вродилась така неприязна!* (Вовчок, І, 1955, 125); *Уродилася Настуся — Любо подивитись, Із личенька рум'яного Хоч води напитись* (П. Куліш, Вибр., 1969, 332); *Над Пуголовком Жаба поглумилась: І в кого ти таке гидкеньке уродилось?..* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 107); — *Порядку, звісно, мало в мене, — з жвавістю закивав [Григорій] головою. — Таким я вже перекотиполем вродився* (Стельмах, І, 1962, 231).

2. перен. З'являтися, виникати. *Коли Саїд відчував утруднення, читаючи той чи той напис на мозаїчній кафельній стіні, на допомогу йому вроджувався Юсуп Ахмат-Алі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 538); *Так уродилося багато сіл і хуторів кругом Гетьманського. Де був колись бір, стало велике село Бірки* (Мирний, І, 1949, 179); *В душі раба, що зріс в тяжкій неволі, Вродилась мрія і запанувала Над ним* (Л. Укр., І, 1951, 422); *Спереду їм [розвідникам] ніщо не загрожувало, там уже діяли танки. Небезпека могла вродитися тільки з флангів, десть зліва або справа* (Гончар, ІІІ, 1959, 433).

◇ Так і уродівся; Тут і уродівся; Як (немѓв) уродівся — з'явився раптово, несподівано. «І чому хоч

Прокіп не прийшов вечеряти» — думаю. Коли він так і вродився перед очима моїми! (Вовчок, І, 1955, 127); *Аж ось і пан наш раптом немов уродився перед нами* (Фр., ІІ, 1950, 53); *На рундуці коло крамниці, як уродився, дід Маркіян; розмахує руками, щось доводить людям* (Вас., ІІ, 1959, 185); **Урджуватися (урджитися)** там, де [і] не сіяли див. сіяти; Як (на́че, немѓв і т. ін.) уродітисся з-під (з) землі див. земля.

3. тільки док. Вирости, дозріти. *Посуха та й посуха. Жита запалило, хліб уродивсь рідкий та безсилий* (Кочуб., ІІ, 1955, 28); *На тій [ниві].. не знати, чи й гречка уродиться* (Март., Тв., 1954, 226).

УРОДІНИ (ВРОДІНИ), їн, мн. День народження кого-небудь. *Завтра новий рік і zarazом сорокові роковини моїх уродин* (Фр., ІV, 1950, 344); *І вродини, і хрестини, і весілля й похорон — усе це було в обов'язковій присутності енергійного голови...* (Вишня, ІІ, 1956, 47).

УРОДІТИ (ВРОДІТИ), оджў, ѓдиш, док. 1. перех. Народити. — *Та одна ж нас матінка уродила, Та не одну долю нам уділила* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 127); *Швидко по весіллю вона захорувала і вродила сінка* (Фр., ІІ, 1950, 111).

2. неперех. Дати урожай. *На біду того літа груша вродила, та ще й дуже рясно* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 377); *Ой сонечку-батечку, Догоди, догоди, А ти, земле-матінко, Уроди, уроди* (Олесь, Вибр., 1958, 233); *Ідеться про те, що на сипучому піску не може бути збудований ніякий дім і що на голому камені не вродить ніяка пшениця* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 265).

3. неперех. Вирости, дозріти гарним, в добрій кількості (про злаки, овочі, плоди фруктових дерев і т. ін.). *Сіяв гречку, а вродив мак* (Укр.. присл., 1955, 235); *Коли не буде добрива, то не вродить ні овес, ні картопля, ні біб...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14); // безос. *А вродило цього року — листу не видно. Посеред саду старезна яблуня, всипана райськими яблуками, аж гілля кіллям підважені* (Вас., ІІ, 1959, 183).

УРОДІТИСЯ див. **урджуватися**.

УРОДЛИВЕЦЬ, УРОДЛИВИЙ, УРОДЛИВИЦЯ, УРОДЛИВІСТЬ див. **вродлівець, вродлівий** і т. д.

УРОЖАЙ (ВРОЖАЙ), аю, ч. 1. Загальна кількість злаків, овочів, плодів фруктових дерев, ягід, грибів і т. ін.; що уродилися. — *Урожай маємо гарні, сіно також гарне* (Фр., ІІ, 1950, 115); *Стирчать сухі колоски. Мізерний урожай* (Довж., І, 1958, 35); *І трудилися люди волю, І давали добрив полю — Вийшов добрий урожай!* (Бойко, Ростіть., 1959, 56); *На величезних плантаціях, де стояли обороною батальйони, виноград було зібрано лише частково. Решта урожаю пріла на пні* (Гончар, ІІІ, 1959, 208).

2. Велика кількість, багатий збір вирощеного зерна, різних плодів і т. ін. *Ідуть дощі. Ідуть травневі. В народі кажуть: — На врожай! — Пшениці, — кажуть, — Буть, як гай* (Брат., Пора., 1960, 17); *Трудівників усіх країн Я в рік Новий поздоровляю. Хай миру буде роком він, Хай буде роком урожаю!* (Рильський, ІІ, 1961, 167); // на кого — що або який, перен., розм. Взагалі про значну кількість кого-, чого-небудь. — *Кажуть, у Ніжені [Ніжині] під раду великий урожай на кармазини...* (П. Куліш, Вибр., 1969, 132); *І словами, повними любові, він повідав про осінні влови, про багатий рибний урожай* (Гонч., Вибр., 1959, 271).

УРОЖАЙНИЙ (ВРОЖАЙНИЙ), а, е. 1. Стос. до урожаю. *Будеш, Лідо, ти з нами і сіяти, й жати, на врожайному святі накривеш столи...* (Нагн., Пісня., 1949, 9).

2. Який дає добрий урожай; родючий. *Що доспів в саду і що вродить рілля урожайна, — Досить йому*

[хліборобові] на життя (Зеров, Вибр., 1966, 217); Я люблю наш край веселий, Край радянський, рідний, І міста його, і села, Степ врожайний, плідний (Мур., Піонер. слово, 1951, 3); // Який характеризується високим урожаєм. В урожайний рік садовина дає чималу користь (Н.-Лев., II, 1956, 28).

3. Який відзначається здатністю давати високі врожаї. На насіння залишено добірне зерно найурожайніших сортів (Колг. Укр., 2, 1957, 13); Інститут генетики і фізіології Академії наук Узбецької РСР передав на державне сортовипробування сорт бавовнику Мутант І, довговолокнутий і врожайний (Хлібороб Укр., 10, 1968, 30).

4. перен. Багатий на що-небудь, на когось. Період, що минув між двома оглядами передового кіномистецтва світу.. виявився досить врожайним на нові хвилюючі кінотвори (Мист., 5, 1961, 30).

УРОЖАЙНІСТЬ (ВРОЖАЙНІСТЬ), ності, ж. Здатність рослини, ґрунту і т. ін. давати певний урожай. Урожайність цукрових буряків великою мірою залежить від якості насінного матеріалу (Колг. Укр., 12, 1958, 25); Врожайність одного дерева [абрикоса] — 100 кг плодів і більше (Колг. енци., I, 1956, 1); Зросла культура землеробства, врожайність полів (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 31).

УРОЗБИВКУ, УРОЗБІД, УРОЗГІН, УРОЗДРІВ, УРОЗКИД, УРОЗКИДКУ, УРОЗКИДЬ, УРОЗЛІТ, УРОЗРІЗ, УРОЗРЯДКУ, УРОЗСИП, УРОЗТІЧ, УРОЗТЯЖ див. врозбівку, врозбірід і т. д.

УРОЗУМІТИ див. урозумліти.

УРОЗУМІТИ (ВРОЗУМІТИ), ію, ієш, док., заст. 1. Збагнути, зрозуміти. [С т а р ш и н а:] Пишіть протокол! Чули, що він казав? [П и с а р (підіймається, витріщив очі і дивиться):] Не урозумів! (К.-Карий, I, 1960, 46); [О л е н а:] Не знаю, нічого не знаю, нічого не урозумію!.. (Кроп., I, 1958, 463); — Що таке сталося, Яша, я не врозумію тебе? — спитала вона, здивована і занепокоєна... (Вас., II, 1959, 65).

2. заст. Порозумнішати, дійти до розуму; почати щось усвідомлювати. От, як трошки урозуміло [дівча], мати і почала їй показувати, як що робити (Кв.-Осн., II, 1956, 364).

УРОЗУМЛЯТИ (ВРОЗУМЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УРОЗУМИТИ (ВРОЗУМИТИ)**, млю, миш; мн. урозумлять; док., перех. Перекопувати в чому-небудь, наставляти, доводячи до потрібного розуміння чогось, до певного знання. Надія Марківна врозумляла дочку: — ..Ще рано ходити в літньому, вдягай тепле пальто (Горд., Буян, 1938, 74); Дорогою Козут думає про млинок. Слава богу, допоміг він врозумити Ратушняка. Продав-таки він млинок недорого (Цюпа, Назустріч.., 1958, 77).

УРОІТИ див. вробіти.

УРОІТИСЯ див. вробітися.

УРОК, у, ч. 1. Завдання, навчальна робота, які даються учневі для підготовки до наступного заняття. — Ану, хто знає урок? — спитався учитель. Ще стало тихше у класі (Мирний, IV, 1955, 110); Страх яке [Миколка] до книжки було: чита, одно чита, а особливо як «на урок» загадають щось таке — чи про луку, чи про ліс... Ну й любило це! (Тесл., З книги життя, 1949, 36); Зінаїда Федорівна викликала його відповідати урок з арифметики (Донч., V, 1957, 445); Боря завжди готує уроки разом з Юрою (Коп., Вибр., 1953, 534).

2. перев. чого. Навчальне заняття; певний проміжок часу, відведений для заняття з окремого предмета. Після перерви був урок української мови (Панч, Іду, 1946, 110); Поліна Карпівна і Жура за піаніно. Урок музики (Коч., II, 1956, 85); Докія Петрівна сиділа спокійно-су-

вора, як бувало в школі на уроках (Головко, II, 1957, 251); Уроки ковальської справи вів Каленик Романович Лукійченко (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); // перев. у мн. Приватні навчальні заняття, робота репетитора. Кажуть, тут [у Ялті] легко знайти уроки тощо (Л. Укр., V, 1956, 197).

Брати уроки див. брати; **Відкритий урок** — заняття в школі, на яке запрошують інших вчителів для обміну досвідом; **Давати уроки** — заробляти викладанням у школі або вдома, приватно. [Н а с т я:] Він [Максим] буде уроки давати, а я буду шити та прати студентам білизну, та так і проживемо якимось, поки повиучуємось (Вас., III, 1960, 155); **Жіти (перебиватися і т. ін.) уроками** — заробляти засоби для прожиття, навчаючи приватно за гроші. Моя підготовка до інституту була недостатньою.. Тому вчився я поганенько. Нерівно. Через те мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками (Довж., I, 1958, 13).

3. заст. Робота, визначена, доручена для виконання на певний час. Князь же судить щотижня вранці на торгу, визначає карі, уроки вірникам (Загреб., Диво, 1968, 637); Усю землю розбила [княгиня Ольга], усталила волости, погости, кожному дала урок і устав (Скл., Святослав, 1959, 54).

4. перен. Подія, звичайно неприємна або важка для кого-небудь, взагалі те, з чого можна зробити певний висновок, збагатитися досвідом на майбутнє. Хто б ти не був, для всіх урок Дає життя, — то знай же ти: — Хто відстає хоча б на крок, Тому з епохою не йти! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 53); // Висновок, логічний підсумок чого-небудь, що має значення у майбутньому.

Уроки історії — історичні події, наслідки цих подій, які допомагають глибше зрозуміти, правильно оцінити аналогічні процеси сучасності. Уроки історії вчать, що без пролетарської солідарності, без взаємної виручки неможливо перемогти класового ворога — капіталізм (Ком. Укр., 2, 1966, 53).

УРОКИ (ВРОКИ), ків, мн., етн. За марновірними уявленнями — наслання хвороби кому-небудь поглядом. Марина сказала, що дівка від уроків занедужала (Л. Янов., I, 1959, 40); Пішла Єлена до баби. Понесла признаку — сорочку стару Олексину. Баба почала шепотіти.. — Вроки! А наврочила білева [білява] молодича (Хотк., Довбуш, 1965, 10).

◇ **Виливати (вілити, вілляти) уроки** див. виливати.

УРОЛОГ, а, ч. Лікар-фахівець з урології.

УРОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до урології. Урологічне відділення лікарні.

УРОЛОГІЯ, ї, ж. Галузь медицини, що вивчає хвороби сечостатевих органів, їх лікування та профілактику. Науково-дослідний інститут урології.

УРОСЛИЙ¹ (**ВРОСЛИЙ**), а, е, діал. Дієпр. акт. мин. ч. до урості¹. Двір був великий, урослий розкішним зеленим деревом (Вовчок, VI, 1956, 253).

УРОСЛИЙ² див. врослий¹.

УРОСТАННЯ див. вростання.

УРОСТАТИ¹ (**ВРОСТАТИ**), ає, недок., **УРОСТИ (ВРОСТИ)**, те, док., діал. 1. чим. Заростати. Стала стежка травкою вростати, Я не стала милого стрівати (Щог., Поезії, 1958, 122); Гори вже ті травкою зеленіють, уросли садками густими (Вовчок, I, 1955, 180).

2. З'являтися, виростати. Хто побачить було вербу тую, то кожен питає, як вона вросла тут сама, поміж дубів величних (Вовчок, I, 1955, 338); На тім місці уросла би квітка біла (Хотк., II, 1966, 121).

УРОСТАТИ² див. вростати¹.

УРОСТИ¹ див. уростати¹.

УРОСТИ² див. вростати¹.

УРОТРОПІН, у, ч. Ліки, які вживаються як проти-мікробний засіб при лікуванні деяких захворювань (холециститу, менінгіту, енцефаліту та ін.).

УРОЧЕННЯ (ВРОЧЕННЯ), я, с., етн. Те саме, що **уроби**. — Пресвята богородиця, велика помічниця, і свя-тий Миколай, великий угодник, одведіть хвороби і уро-чення від... тіла... (Стельмах, I, 1962, 210).

УРОЧИЙ¹, а, е, діал. 1. Чудовий, прекрасний. Мрії передсвітні.. Чи є весна, яка б могла квітками дорівня-тись урочим барвам вашим? (Л. Укр., I, 1951, 269).

2. Чарівний, який характеризується надприродною силою. — А де ж твій кубок золотий і те дання уроче? Тепер свідомо я до дна його доп'ю охоче! (Л. Укр., I, 1951, 413).

УРОЧИЙ², а, е, поет. Знаменний, урочистий. Уза-втра буде день урочий і великий — Трьох пар заручини (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 320).

УРОЧИСТИЙ (ВРОЧИСТИЙ), а, е. 1. Пов'язаний з торжеством, знаменною датою, подією, присвячений їм, влаштований з їх приводу. Врочисте святонько було (Рудан., Тв., 1959, 61); Обід мав бути далеко пізніше і дуже парадний, а потім забави, танці та урочиста вечере (Л. Укр., III, 1952, 666); Ось уже призначено й день розширеного урочистого засідання фабричного комітету. Той день вирішили приурочити до сорокан'я-тиріччя Ленінського комсомолу (Коз., Листи., 1967, 164); На площі мав відбутися урочистий мітинг. Для цього тут була спеціально збудована трибуна (Баш, На землі., 1957, 18); Невдача в загсі зіпсувала їм день, який мав бути найврочистішим у їхньому житті (Дмит., Розлука, 1957, 17); Урочистий шевченківський ювілей, що за ухвалою Всесвітньої Ради Миру відзна-чався в усіх країнах світу, викликав величезну, досі не бачену кількість публікацій, зв'язаних з іменем великого поета (Рад. літ-во, 1, 1962, 105); // Який супроводжує-ться певним церемоніалом. Особливо урочистий і склад-ний був ритуал похорону царя.. Набальзамоване тіло ца-ря возили на спеціальній колісниці по всіх підвладних йо-му племенах (Нарисистар. іст. УРСР, 1957, 160); В юртах жінки витрушували все з скринь і окремо складали по-трібне влітку, відбирали собі і дітям найкращі оздобу і святковий одяг для урочистого виступу в путь (Тулуб, В степу., 1964, 38).

Урочисті збори див. збори.

2. Який відзначається значимістю, важливістю. [Р і-ч а р д:] О, Джонатане!.. Якби ти був митцем справ-дешнім зроду, ти б чисту мав фантазію і думку, ти б знав, що в урочистий час роботи ми не на грішнім світі живемо (Л. Укр., III, 1952, 47); Коли над площами сто-лиці луна салюту загримить і прудкокрилі блискавиці осяють зоряну блакить,— в цю урочисту мить свят-кову перед солдатом пройде знову, як уві сні, прифрон-това, вночі затемнена Москва (Уп., Вітчизна миру, 1951, 52); Хоч він [Тарас Бульба] почував, що вже тверді духом його козаки, йому захотілося цієї урочистої в житті хвилини [перед боєм] сказати своїм лицарям усе, що було в нього на серці (Довж., I, 1958, 258).

3. Сповнений величі; який викликає почуття підне-сеності, небуденності. Глибоке небо немов промовляло до моря огнисті слова, а море співало урочистій ночі свою могутню, величну, вічну поему (Л. Укр., III, 1952, 623); Щось урочисте було в трепеті корогви, в тихому сумі осіннього сонця, в тривожно-ясних обличчях (Ко-цюб., II, 1955, 76); Тиша, тиша довкола — повна, урочиста. Не шелесне ліс (Гончар, II, 1959, 137); Він полюбив Карпати за їхню урочисту суворість і величну красу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 163); // Сповнений величності, дуже серйозний, поважний. Яким, урочис-тий сьогодні, гукнув на хористів (Головка, II, 1957,

128); Вони, випускниці, були в білих нарядних платтях, святкові, урочисті, схвилювані (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 389); // Який виражає таку величність, серйозність, поважність. Старіший [чоловік] підходить з якимсь урочистим лицем (Вас., Незібр. тв., 1941, 169); В хаті біля столу.. стоїть у чистій полотняній сорочці брат і урочистими рухами нарізає щільники у велику дерев'яну миску (Стельмах, II, 1962, 246); // Пристрасний, па-тетичний. Там, де потребується піднесений, урочистий тон,.. архаїзми можуть вірно служити свою службу (Рильський, III, 1956, 74); До їхнього слуху дець з-під гори доносився спів — урочистий, повільний, грізний.. Вони не розбирали слів, але ж знали цей мотив, рідний з дитинства, з піонерських загонів, мотив, з яким вони росли, виховувались і мужніли,— «Інтернаціонал!» (Гончар, III, 1959, 92).

4. Особливо серйозний, значущий, важливий (про обіцянку, клятву і т. ін.). Схвилюваний і радісний, глибоко відчуваючи вагу моменту, він стояв коло «діда» і складав урочисте обіцяння [обіцяння] товариству на вірність (Вас., II, 1959, 298); Урочиста присяга при-мусила задуматись не самого лише Валерія (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 95); На прапорах, як полум'я, червоних Врочиста клятва воїнів горить (Дмит., Вірші., 1949, 7).

Урочиста обіцянка юних піонерів; Урочиста піонер-ська обіцянка — обіцянка, яку дають школярі в над-звичайній обстановці при вступі в піонерську органі-зацію. Кожен, хто вступає до піонерського загону, по-винен насамперед дати Урочисту піонерську обіцянку (Багмут, Щасл. день., 1959, 244).

УРОЧИСТІСТЬ (ВРОЧИСТІСТЬ), тості, ж. 1. Абстр. ім. до **урочистий**. З великою урочистістю й теплотою пройшло там [у Грузії] у 1951 р. святкування 80-річчя з дня народження Лесі Українки (Рильський, IX, 1962, 115); Бутневич кінчив промову дуже скоро,— дощ зри-вав усю урочистість зустрічі (Мик., II, 1957, 563); Вечере набрала родинної святковості й врочистості (Баш, На.. дорозі, 1967, 87); Дехто почевив піонерського галстука просто поверх фуфайки або пальтечка: нехай усі бачать урочистість сьогоднішнього дня (Кучер, Прощай., 1957, 221); Відчувалась якась урочистість, всіх охопило загальне піднесення. У наше життя вві-йшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав складатися в один кулак (Збан., Малин. дзвін, 1958, 178); Порівняння вносять то елементи гумору, то на-дають мові урочистості й поважності (Укр. літ., 9, 1957, 60); Довкола відчувалось піднесення, відчувалась урочистість прощання, кристалева почуття дружби й любові (Сміл., Зустрічі, 1936, 208).

2. перев. у мн. Урочисті заходи, дії на відзначення якоїсь знаменної дати, події і т. ін. В ніч перед великими урочистостями князь Ярослав однаково вибрав час, щоб прийняти в гридниці Ситника (Загреб., Диво, 1968, 695); Ювілейні урочистості завершувалися в парку, на багатотисячному стадіоні (Літ. Укр., 2.VII 1968, 3).

УРОЧИСТО (ВРОЧИСТО). Присл. до **урочистий**. Піднесено й урочисто ознаменував український народ дні сотих роковин з дня смерті свого великого сина — Тараса Шевченка (Літ. газ., 24.III 1961, 1); Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. Коли ж вони повертались увечері додому, їх стрічали старі й малі (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 37); В хаті так ясно, світло горить якомсь надзвичайно весело і разом урочисто (Л. Укр., III, 1952, 472); Бі-лим, несказанно чистим цвітом урочисто квітнуть виш-неві садки (Коз., Гарячі руки, 1960, 107); У Джона врочисто спалахують очі, А Томас не вірить: — Ми в шахті, чи де? (Воскр., З перцем!, 1957, 270); Кля-немось урочисто ми нині, Що під цим знаменом дорогим

Будем вірно служити Батьківщині (Бичко, Вогнище, 1959, 36).

УРОЧИЩЕ (ВРОЧИЩЕ), а, с. 1. Те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.). *Мар'ян підходить до самого Бугу, звідси рівними кроками починав міряти панське поле.. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини* (Стельмах, І, 1962, 376).

2. Ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу і т. ін.). *Сей рік коло них ярини не було близько, то він свою пасіку.. поставив за гаєм, над ярком, на врочищі Солодка Вода* (Барв., Опов., 1902, 144); *Побачивши рідне урочище, старий дуже зрадів і, простягаючи до лісу руки, кричить: — Здоров був, батьку, Великий Луже!* (Стор., І, 1957, 252); *Пісочкове відділяє троянівські луки від урочища Радківщина, і для того щоб добратися до того урвища, треба переходити потік* (Тют., Вир, 1964, 227).

УРОЧНИЙ, а, е. 1. заст. Який встановлювався за певними умовами відповідно до уроку (в 3 знач.). *Боялися [дівчата] лишній [зайвий] ступінь ступити од урочної роботи* (Мирний, І, 1949, 204); *Все ширше застосовувалась [у ХІХ ст.] урочна система панщинних робіт: поміщик давав селянам на день завдання («урок»), причому таке важке, що його не можна було виконати і за два-три дні* (Іст. УРСР, І, 1953, 387).

Урочне полбження — застаріла назва зібрання будівельних норм і правил для складання кошторису на будівництво споруд.

2. Заздалегідь умовлений; визначений. [М о л о д ш и й л і к а р:] *Годинника стрілка ще ніколи так мляво не міряла час. О, я знаю: вона урагану скоріше буде мчати, як година урочна проб'є!* (Лев., Драма., 1967, 65).

УРСР, невідм., ж. Скорочення: Українська Радянська Соціалістична Республіка.

УРУБАТИ¹ (ВРУБАТИ), áю, áєш, док., перех. 1. Рубаючи, заготовити яку-небудь кількість чогось (перев. дров). [Ю л і я:] *Та треба дров урубати. Хотіла розпалювати, та не найшла ані полінця дрібного* (Фр., ІХ, 1952, 154); *Дем'ян і Костянтин.. вийшли того ранку до лісу врубати дров* (Загреб., Диво, 1968, 254).

2. Рубаючи, відокремити частину від цілого. *Образно. [П а л а ж к а:] *Не раю я тобі, парубче, встрявати до неї..* [Х в е н ь к а:] *Хвоста, кажу, рубають!* (Мирний, V, 1955, 214).

3. Розсікти що-небудь чимось гострим. [Д і в ч и н а:] *Ганно Семенівно, там батько прийшли... На порозі сидять... Сокирою ногу рубали, дак приказували, щоб дали тієї плівки, що у вас є, що одразу кров припиняє* (Григ., Вибр., 1959, 463).

4. Мати здатність або можливість розсікти когось, щось. *Навряд чи й сокира рубає той лід* (Крим., Вибр., 1965, 98); — *А сам він.. такий, що його, мати божя! — ні куля не бере, ні шабля не руба, мов залізо або тую крицю* (Морд., І, 1958, 98); *Михайлик шаблею рубати його вже не міг, але ще діставав гостряком до правої п'яти* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 234).

УРУБАТИ² див. врубувати.

УРУБАТИСЯ¹ (ВРУБАТИСЯ), áюся, áєшся, док. Рубаючи, поранитися. *Чоловік ногу рубав — ..робив до воза люшню і врубався* (Гр., ІІ, 1963, 63).

УРУБАТИСЯ² див. врубуватися.

УРУБЛІТИ (ВРУБЛІТИ), лю́, лі́ш, док., перех., розм. Укріпити на возі і т. ін. рублем снопи, сіно, солону тощо для перевезення. *Врубали добре снопи* (Сл. Гр.); *Вони по-господарськи широко вклали і врубали сіно* (Стельмах, Правда., 1961, 247).

УРУБЛЬОВАННИЙ (ВРУБЛЬОВАННИЙ), а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до урубліти. *Зненацька його погляд упав на воза з люцерною. Мабуть, привезли пізно, та так і полишили до ранку урубльованим* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 27); *Біля надібраної скирти стояли готові врубльовані підводи* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 177).

УРУБНУТИ (ВРУБНУТИ), ну́, не́ш, док., перех. Те саме, що урубати¹. *Урубни дровець.*

УРУБУВАННЯ, УРУБУВАТИ, УРУБУВАТИСЯ див. врубування, врубувати і т. д.

УРУГВАЄЦЬ див. уругва́йці.

УРУГВА́ЙКА див. уругва́йці.

УРУГВА́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до уругва́йці і Уругвай.

УРУГВА́ЙЦІ, ів, мн. (одн. уругва́єць, а́йця, ч.; уругва́йка, и, ж.). Основне населення Уругваю.

УРУКОПА́Ш, УРУКОПА́ШНУ, УРУ́НА, УРУНА́С-ТИЙ, УРУ́НІСТИЙ, УРУ́НИТИ, УРУ́НИТИСЯ, УРУ́НІТИ, УРУЧНУ́ див. врукopaш, врукopaшну і т. д.

УРЧА́ННЯ, я, с. Дія за знач. урча́ти і звуки, утворювані цією дією. *Шум немов наближався. Було в ньому щось подібне до далекої зливи, до глухого урчання звірів* (Коцюб., ІІ, 1955, 168).

УРЧА́ТИ, чу́, чи́ш, недок. Видавати або утворювати несильні переливчасті звуки низького тону. *Хлопцеві незручно було лежати, подушка заважала вільно дихати і він урчав* (Грим., Син., 1950, 171); *Образно. *Черемош, як приборканий звір, ледве чутно урчав під ногами* (Мур., Бук. повість, 1959, 31).

УРЮ́К, у, ч. 1. Плоди абрикоси, висушені з кісточкою. *Коли ж зимою плов запахотить з урюком, що палає, мов жаринки, Він візьме в пучку рису — І на мить Відчує літній присмак соломинки* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 86).

2. Місцева назва абрикоси (у 1 знач.). *Це вже й не було міжгір'я, а неглибока долина з пологіми схилами, зарослими урюком, ліщиною.. та буйними хащами малини* (Тулуб, В степу., 1964, 151).

УРЮ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до урю́к. Урюковий компот; Урюковий цвіт.

УРЯ́Д, заст. **УРЯ́Д**¹, у, ч. 1. Найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади, який здійснює управління державою. *Царський уряд, ув'язнивши Леніна в тюрмі, не зміг припинити його кипучу революційну діяльність* (Біогр. Леніна, 1955, 33); — *Я прочитаю вам закон робітничо-селянського уряду про землю від п'ятого лютого тисяча дев'ятого двадцятого року* (Стельмах, ІІ, 1962, 133); *Демократичний уряд; Буржуазний уряд; // Члени такого органу. Свій уряд вітає Москва робітничка, Радянського краю столиця нова* (Бажан, Роки, 1957, 247).

△ **Відста́вка у́ряду** див. відста́вка.

2. іст. Місцеве правління. *Як же вмер паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, .. зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); [І з о г е н:] *Я поки що вже виготовив листи, .. щоб розіслати по всіх церквах, урядах, громадських і державних установах* (І. Укр., ІІІ, 1952, 298); *Розповів наш чоловік усю свою біду: як у сільському уряді засіли багачі, як він з ними боровся за бідних і його ненавиділи* (Три золоті сл., 1968, 211).

УРЯ́Д² див. вря́д.

УРЯ́Д³, у, ч., заст. 1. Правління як діяльність, дія. *Пан Хоцінський розказував про маєтності князя, .. про цілі череди волів, коней, про корисний уряд управителя* (Н.-Лев., І, 1956, 157); *А Гринько Книш хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з почуття обов'язку* (Март., Тв., 1954, 375).

2. Посада, що дає право керувати людьми. Виробили [єзуїти] таке право, що жоден «іновірець» не міг займати найвищих урядів державних, не міг бути сенатором, канцлером, воєводою і т. п. (Фр., XVI, 1955, 415); — Почав [Іванець] гроші збирати, почав усякому годити, почав прохати уряду в гетьмана. Той і настановив його хорунжим (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); [Грицько:] Не хочу я зістатися позаду, І я дійду високого уряду (Сам., II, 1958, 45).

3. діал. Державна установа. Головна дорога веде попри магістрат, староство, жандармерію, поштовий уряд (У. Кравч., Вибр., 1958, 310).

УРЯДЖАТИ (ВРЯДЖАТИ), аю, аєш і **УРЯДЖУВАТИ (ВРЯДЖУВАТИ)**, ую, уєш, недок., **УРЯДІТИ (ВРЯДІТИ)**, яджу́, ядиш, док., перех. 1. діал. Улаштовувати що-небудь, здійснювати якийсь захід. Він ще ніколи не уряджав такого велелюдного вечора «склянки чаю» (Досв., Вибр., 1959, 254); Городян висипало на пішоходи стільки, що здавалося, ніби вони уряджували організовану демонстрацію (Епік, Тв., 1958, 204); [Хілон:] Я вступаю до школи... [Антеї:] До якої? [Хілон:] До той, що врядив тут Меценат (Л. Укр., III, 1952, 417).

2. діал. Обладнувати, прикрашати. Ярина згадала, що в полі сьогодні мусили бороду уряджати. Вона вихопилась на коня й поскакала до байраку (Панч, Гомон. Україна, 1954, 66).

3. розм. Гарно, пишно одягати кого-небудь. **УРЯДЖАТИСЯ (ВРЯДЖАТИСЯ)**, аюся, аєшся і **УРЯДЖУВАТИСЯ (ВРЯДЖУВАТИСЯ)**, уюся, уєшся, недок., **УРЯДІТИСЯ (ВРЯДІТИСЯ)**, яджуся́, ядишся, док. 1. діал. Улаштовуватися. Писала мені якось Маргарита і закликала їхати до неї жити на зиму, але сей лист прийшов тоді, коли я вже так-сяк в Ялті врядилась (Л. Укр., V, 1956, 203); Куди «на південь» хотіла б ти перетягти п. Кривинюка? Коли у Францію, то як же він врядиться з французькою мовою, не знаючи з неї нічогосінько? (Л. Укр., V, 1956, 381).

2. розм. Гарно, пишно одягатися. — Фі, який пан! — кликнула Дора, не взявши моїх слів за жарт. — У такому разі я не знаю, для чого ти вже відтепер так коштовно уряджуєшся (Коб., III, 1956, 125); — Чом ти, Миколо, не урядився у ту свиту, що тобі тесть подарував? І жупан було одягти (Кв.-Осн., II, 1956, 353); Гей, гей! Та дай меду-пива нап'юся Та в жупан синій вряжуся [вряджуся] (Укр.. лір. пісні, 1958, 527).

3. тільки недок., діал. Пас. до уряджати, уряджувати 1, 2; // безос. Кімната уряджена так, як бувало уряджувалось за першої половини XIX століття, — пишно, але непривітно (Л. Укр., IV, 1954, 233).

УРЯДЖЕНИЙ (ВРЯДЖЕНИЙ), а, е, діал., розм. Дієпр. пас. мин. ч. до урядіти. Перед святим вечором [вечором] вдень грала музика в саду міському, а в церквах були вряджені вертепи (Л. Укр., V, 1956, 384); Коли піп з гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і селянські, Тихович оповів свою пригоду (Коцюб., I, 1955, 225); Город був уряджений на англійський лад, на зелених газонах виднілися клумби всіляких квітів (Кобр., Вибр., 1954, 84); — Іде [удова] хороша, уряджена та весела, і дивиться, чи нема його [Якова] де (Вовчок, I, 1955, 220).

УРЯДЖЕННЯ (ВРЯДЖЕННЯ), я, с., діал. 1. Дія за знач. урядіти, уряджати 1, 2 і урядітися, уряджатися 1. Коли він лишиється у Львові, то сподіваюсь, що Ви не відмовите допомогти йому своєю порадою при урядженні (Л. Укр., V, 1956, 378).

2. Речі, меблі. У мене урядження старосвітське, бо ще від родичів (Коб., III, 1956, 8); Покірно підписав [Софрон] зобов'язання, що він відповідає за цілість бу-

динку і всього хатнього урядження (Рибак, Час., 1960, 85).

УРЯДЖУВАННЯ (ВРЯДЖУВАННЯ), я, с., діал. Дія за знач. уряджувати 1, 2 і уряджуватися 1. Адже то відомо, що гіршої каторги нема, як уряджування всяких спектаклів (Л. Укр., V, 1956, 391).

УРЯДЖУВАТИ див. уряджати.

УРЯДЖУВАТИСЯ див. уряджатися.

УРЯДІ-ГОДІ див. вряді-годі.

УРЯДІТИ див. уряджати.

УРЯДІТИСЯ див. уряджатися.

УРЯДНИК (ВРЯДНИК), а, ч. 1. У дореволюційній Росії — нижній чин повітової поліції. — От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає, — зараз руки назад та й до врядника (Коцюб., II, 1955, 12); Селяни довели їх до міста й здали поліцейським урядникам (Н.-Лев., IV, 1956, 273); В цей час до громади чвалом підлетів на вмиленому коні урядник і, козирнувши, подав пакет справникові (Стельмах, I, 1962, 633).

2. дорев. Те саме, що урядовець. Вуйко був бідний магістратський урядник (Фр., III, 1950, 97); — Та я... що я? — м'явся комісар. — Я не правник. Я канцелярський урядник (Март., Тв., 1954, 387); — Чи не має мама для мене на приміті когось вже іншого.. багатира або високого урядника, — подумала Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 21).

УРЯДОВЕЦЬ, вця, ч., дорев. Службова особа, чиновник. Родився я 5 вересня ст. ст. 1864 р. в м. Вінниці на Поділлі, в родині урядовця (Коцюб., III, 1956, 280); Документи, які того ж дня зібрав Синельников, свідчили про те, що Кільчевський був лише сином поштового урядовця нижчого рангу (Сенч., Опов., 1959, 208); Судові урядовці оселились у домі Базилевських (Гончар, Таврія, 1952, 193).

УРЯДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до уряд 1. Коли уряд переїхав до Києва, я, що жив на той час у Москві, був введений до урядової комісії по реконструкції міста (Довж., I, 1958, 25); Вона радить нам бути обережними, оскільки урядовим колам наш візит не до смаку (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 13); Робітники, колгоспники та інтелігенція по праву пишаються тим, що на державному прапорі України виблискує найвища урядова нагорода — орден Леніна (Наука., 12, 1957, 1); — Урядових вказівок ще немає, а в моїх руках тільки твоя приватна телеграма (Ле, Міжгір'я, 1953, 11).

Урядова криза див. криза.

2. заст. Стос. до уряд 3. — Трапився Каралаєв, заможний чоловік на доброму урядовому місці.. І я зломилася своє серце.., вийшла за Каралаєва (Н.-Лев., VI, 1966, 18); Староста, крім того, був строгий в тім, що називав своєю урядовою службою (Фр., II, 1950, 150); Я пишу тепер щось небагато. Моя урядова праця забирає у мене весь час (Коцюб., III, 1956, 256).

3. заст. Офіційний. Скоро ми ввійшли в обруб міста, жандарм відступив від мене і, відповідно до припису, йшов о крок за мною зі строго урядовим виглядом (Фр., III, 1950, 233).

УРЯДОВО, присл., заст. Офіційно. [Теофіл (до Руфіна урядово):] Тепер тебе питаю, хочеш взяти [персня]? [Руфін:] Мені його не треба (Л. Укр., II, 1951, 496); Ми знали перед кінцем шкільного року, що його [Гутовського] шкільна рада перенесе або цілком звільнить зі служби; це й належалося йому за недбайливістю.. Тепер.. управитель повідомив про те наш збір урядово (У. Кравч., Вибр., 1958, 376).

УРЯДУВАННЯ, я, с. 1. рідко, заст. Дія за знач. урядувати 1, 2. Коли [суддя] побачив, що не зможе через адвокатів нагнати сторони [Семена і Юрка]

додому, рад-не-рад узявся до урядування (Март., Тв., 1954, 109); П'ятого квітня вранці — о дев'ятій, тобто в годину, коли починається урядування в міській управі — до особняка думи.. підкотило два вантажних автомобілі (Смолич, V, 1959, 777).

2. діал. Орган правління. За конституцією панської держави польської, готувалися до.. виборів до місцевих урядвань (Чорн., Визвол. земля, 1950, 19).

УРЯДУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. рідко. Правити, керувати. Запитання одне: а хто ж там урядує, Без уряду держава як живе? (Еллан, I, 1958, 285); — І що ж цей Хмельницький, пане Кузьмо? Не чути, буде обростати панськими іклами, чи по-людському урядувати лагодиться? (Ле, Побратими, 1954, 5).

2. заст. Виконувати службові обов'язки. Виймає [Степан] годинник, дивиться на нього.. Одинадцять.. Годину ще треба урядувати (Круш., Буденний хліб.., 1960, 86).

3. діал. Розпоряджатися. За намовою своєї тещі, яка здавна марила про те, щоб мати свій sklep і урядувати за його прилавком, він заложив sklep з блаватними товарами (Фр., VIII, 1952, 391).

УРЯТОВАНИЙ (ВРЯТОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до урятувати. Один вдячний погляд урятованої дівчини проняв Максима наскрізь (Фр., VI, 1951, 19); Інші люди сиділи край шляху на сундучках і клунках — очевидно, рештках, урятованих з вогню, — і мовчки дивилися на згарища рідних домів (Смолич, II, 1958, 40); // у знач. ім. урятований, ного, ч. Той, кого урятували, звільнили від чого-небудь. Капрал обіцяв урятованому неминучу похвалу за такий смілий учинок (Фр., II, 1950, 264); // урятовано, безос. присудк. сл. Прагу було врятовано від зруйнування, а мешканців її — від загибелі (Гончар, III, 1959, 445).

УРЯТОВУВАТИ (ВРЯТОВУВАТИ), обую, обуюєш, недок., **УРЯТУВАТИ (ВРЯТУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Діючи відповідним чином, відвертати якусь загрозу, небезпеку, загибель від кого-, чого-небудь; визволяти когось з дуже важкого, скрутного становища. Погода минулого року була несприятлива для кукурудзоводів. Але люди.. своєю працею врятовували посіви (Хлібороб Укр., 3, 1969, 6); Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати (Коцюб., II, 1955, 331); Нарешті стало відомо, що привалило [в шахті] Надю Волошко з усією бригадою. Тепер треба було зробити все, щоб урятувати людей (Ткач, Плем'я.., 1961, 114); // перен. Допомогати уникнути чогось небажаного, неприємного, прикрого, якихось утруднень. Данте називає іній сестрою снігу, бо по-італійськи іній — жіночого роду. Російського та українського перекладачів можуть урятувати лише приблизні відповідники — «паморозь», «изморозь» (Рильський, IX, 1962, 97).

Урятовувати (урятувати) життя кому, чие — відвертати від кого-небудь загрозу смерті. А ось бачте, той нікчемний терен Врятував життя живій людині (Фр., XIII, 1954, 455); По дорозі він потрапив під огневий наліт німецької артилерії, був тяжко поранений, і медицина вже не мала шансів урятувати йому життя (Дмит., Наречена, 1959, 120); **Урятовувати (урятувати) становище** див. становище¹.

УРЯТОВУВАТИСЯ (ВРЯТОВУВАТИСЯ), обуюся, обуюєшся, недок., **УРЯТУВАТИСЯ (ВРЯТУВАТИСЯ)**, уюся, уєшся, док. Діючи відповідним чином, позбавлятися, уникати якоїсь загрози, небезпеки, загибелі; виходити з дуже важкого, скрутного становища. Їх [месників] попередили, та пізно... Рятунку не було вже їм од смерті пазурів залізних... Урятувалось тіль-

ки сім... (Сос., II, 1958, 494); Загинув у бою командир їхнього загону більшовик Іван Петриченко, а вони оце лише чудом врятувалися в морі (Гончар, II, 1959, 75); // перен. Звільнятися від чогось небажаного, неприємного, уникати того, що заважає, пригнічує, мучить. Хотіла в роботі забутись, урятуватись, щоб не одразу збагнути весь жах дійсності (Головко, II, 1957, 505).

УРЯТУВАННЯ (ВРЯТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. урятувати. І коли виник план урятування греблі, він викликав Рудя і командувати взводом забезпечення призначив його (Голов., Тополя.., 1965, 62); Довідавшись про врятування отари, зраділий Джантемир розщедрився і подарував Шакірові, крім двох баранів, тонконоге лоша (Тулуб, В степу.., 1964, 8).

УРЯТУВАТИ див. урятовувати.

УРЯТУВАТИСЯ див. урятовуватися.

УС див. вуса.

УСАДЖЕНИЙ¹ (ВСАДЖЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усадити.

УСАДЖЕНИЙ² див. всаджений¹.

УСАДЖУВАТИ¹ (ВСАДЖУВАТИ), ую, уєш, недок., **УСАДИТИ (ВСАДИТИ)**, усаджую, усадиш і розм. **УСАДОВИТИ (ВСАДОВИТИ)**, овлю, овийш, док., перех. Пропонувати, допомагати кому-небудь або примушувати когось сидати. Проворненька, веселенька, скрізь мотається [Івга], сюди зазирає, туди загляне і збирається дружечок усаджувати (Кв.-Осн., II, 1956, 303); Олексій Іванович запрошує панотця сидати, силоміць усаджує й кума з кумою (Мирний, IV, 1955, 226); І поплескав юнака він по плечі рукою ніжно. Усадив його на камінь, сам же на стіну оперся (Тич., II, 1957, 19); Тут господиня підійшла і дуже ввічливо й ласкаво Його всадила до стола (Воскр., I всерйоз.., 1960, 73); Через хвилину, прикуривши від лампи, він всадовив мене на м'якій канупці. Сам сів навпроти (Збан., Малин. дзвін, 1958, 19).

УСАДЖУВАТИ² див. всаджувати¹.

УСАДЖУВАТИСЯ¹ (ВСАДЖУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., **УСАДОВИТИСЯ (ВСАДОВИТИСЯ)**, овлюся, овийшся, док. Сидати, зручно влаштовуючись. Одного дня Зогак усадовився На троні, зробленім з кісток слонових (Крим., Вибр., 1965, 170).

УСАДЖУВАТИСЯ² див. всаджуватися¹.

УСАДИТИ¹ див. усаджувати¹.

УСАДИТИ² див. всаджувати¹.

УСАДКА, и, ж., техн. Зменшення об'єму, розмірів при висиханні, охолодженні, застиганні і т. ін. Відомі до цього часу в будівельній практиці цементи.. при тужавінні і твердінні зменшуються в об'ємі, тобто дають усадку (Таємн. вапна, 1957, 67).

УСАДОВИТИ див. усаджувати¹.

УСАДОВИТИСЯ див. усаджуватися¹.

УСАДОЧНИЙ, а, е, техн. Стос. до усадки; // Утворений в результаті усадки. Сталь звичайно розливають у виливниці. Застигає вона повільно і поки стане твердою, у злитку відбуваються великі зміни. У верхній його частині утворюється так звана усадочна раковина, в якій збираються усі.. домішки (Роб. газ., 27.I 1965, 1).

УСАМІТНИТИСЯ див. усамітнюватися. **УСАМІТНЮВАТИСЯ** і **УСАМОТНЮВАТИСЯ**, нююся, нюєшся, недок., **УСАМІТНИТИСЯ** і **УСАМОТНИТИСЯ**, нюся, нишся, док. Прагнучи до самоти, залишатися одному, уникати спілкування з людьми. Виливав у листах до нього свою тугу: «Усамітнюючись зовсім від усіх, не знаходячи тут жодного, з ким міг би злити довгочасні думи свої, залишився я осиротілий...» (Полт., Повість.., 1960, 333); Усамітнившись у печері серед скель, щоб звершити аскетичний подвиг... Іван Вишенський спочатку знаходить спокій, умиротворення. Але згодом його починають гризти сумніви

(Рад. літ-во, 8, 1967, 61); // Відокремлюватися від інших, намагатися зостатись наодинці з ким-небудь. *Анничка з тривогою розповідала, що останнім часом і Блоха, і княгиня Бва щось дуже веселі, часто усамітнюються* (Гжицький, Опришки, 1962, 115); *Залишивши гостей за кавою та сигарами, генерал д'Ансельм тим часом усамітнювся в своєму кабінеті з полковником Фредамбером, капітаном Ланжероном і адміралом Боллардом* (Смолич, Світанок., 1953, 250).

УСАМОТНИТИСЯ див. усамітнюватися.

УСАМОТНЮВАТИСЯ див. усамітнюватися.

УСВІДОМИТИ див. усвідомлювати.

УСВІДОМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усвідомити. *Вирвавшись з центра міста, Іван швидко біг спорожнілою околицею. Його гнав як слід ще не усвідомлений страх* (Кол., Терен., 1959, 52); *Правдивість як усвідомлений творчий принцип стала для Франка основою художнього бачення дійсності вже з перших його кроків у літературі* (Рад. літ-во, 4, 1964, 42); *Свідомість того, що мій Казимир у Березі Картузькій, збудила в мені всі приспані чи не усвідомлені раніше сили* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 72).

УСВІДОМЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. усвідомити. *Черкашин радів, але справжнє усвідомлення успіху приходило до нього поволи* (Дмит., Розлука, 1957, 153); *Велич наростаючих подій і усвідомлення того, що ці неймовірні події якоюсь мірою залежать від нього безпосередньо, сповнювало Хому новою, незвіданою досі гордістю* (Гончар, III, 1959, 414); *Інженер і апаратник повернулись до нього. На їх обличчях не було й сліду усвідомлення своєї вини* (Шовк., Інженери, 1956, 33).

УСВІДОМЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усвідомлювати.

УСВІДОМЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УСВІДОМИТИ**, млю, миш; мн. усвідомлять; док., перех. і з підрядним додатковим. Осягати розумом, сприймати свідомо, розуміти значення, сенс чого-небудь; осмислювати. *Першу мить він просто усвідомлював, хто це перед ним* (Ле, Вибр., 1939, 80); — *Підводними снарядами по торпеді — вогонь! — Той наказ був несподіваний для вахтового. Ще секунду панувала тиша: півсекунди артилеристи усвідомлювали команду, секунду наводили гармати. І враз загриміли постріли* (Трубл., Шхуна., 1940, 215); *Марина, певно, ще не усвідомлювала, що Анатолій їй подобається* (Жур., Вечір., 1958, 74); *І тут Юрко усвідомив, що кинути зараз сход, це не просто вийти з лав, а поставити себе окремо від селян, коли не проти* (Багмут, Опов., 1959, 22); // *До кінця, повністю розуміти що-небудь, проникати в його суть, правильно оцінювати щось. Неосудний, не усвідомлюючи своєї поведінки, вбіг у коридор, відчинив двері своєї кімнати* (Мик., II, 1957, 376); *Данило розумів дії Олександра Невського щодо татар та папи. Знав і добре усвідомлював, яку неоціненну поміч подає йому Олександр* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 579); // у сполуч. зі сл. с е б е. Вважати, відчувати себе ким-небудь або яким-небудь. *Леонідові радісно усвідомити себе знову бійцем* (Гончар, Земля., 1947, 68).

УСВІДОМЛЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до усвідомлювати. *Розуміння опису відбувається успішніше, якщо наперед усвідомлюється його тема* (Рад. психол. наука., 1958, 146).

УСЕ... див. все...

УСЕ¹ див. весь¹.

УСЕ² див. все².

УСЕБІЧНИЙ, **УСЕБІЧНІСТЬ**, **УСЕБІЧНО**, **УСЕВИДЮЧИЙ**, **УСЕВИДЮЩИЙ**, **УСЕВИШНІЙ**, **УСЕВЛАДЛЯ**, **УСЕВЛАДНИЙ**, **УСЕВЛАДНІСТЬ**, **УСЕВЛАДНО**, **УСЕЗНАВЕЦЬ**, **УСЕЗНАЙКО**, **УСЕЗНАЙСТВО**, **УСЕ-**

ЗНАННЯ, **УСЕЗНАЮЧИЙ**, **УСЕЗРОСТАЮЧИЙ**, **УСЕІДНИЙ**, **УСЕІДНІСТЬ**, **УСЕЙ**, **УСЕЛЕНИЙ**, **УСЕЛЕННЯ**, **УСЕЛЕНСЬКИЙ**, **УСЕЛИТИ**, **УСЕЛИТИСЯ**, **УСЕЛЮДСЬКИЙ**, **УСЕЛЯННЯ**, **УСЕЛЯТИ**, **УСЕЛЯТИСЯ** див. всебічний, всебічність і т. д.

УСЕМЕРО (ВСЕМЕРО), присл. У сім разів.

УСЕМІРНИЙ, **УСЕМІРНО**, **УСЕМОГУТНИЙ**, **УСЕМОГУТНІСТЬ**, **УСЕМОГУЧИЙ**, **УСЕНАРОДНИЙ**, **УСЕНАРОДНІСТЬ**, **УСЕНАРОДНО**, **УСЕНОШНА**, **УСЕНЬКИЙ**, **УСЕОСЯЖНИЙ**, **УСЕПЕРЕМАГАЮЧИЙ**, **УСЕПЕРЕМОЖНИЙ**, **УСЕПЕРЕМОЖНО**, **УСЕПЛОДЮЧИЙ**, **УСЕПЛОДЮЩИЙ**, **УСЕРЕДИНИ**, **УСЕРЕДИНУ**, **УСЕРІОЗ**, **УСЕРОСІЙСЬКИЙ**, **УСЕСВІТ**, **УСЕСВІТНИЙ**, **УСЕСИЛЛЯ**, **УСЕСИЛЬНИЙ**, **УСЕСИЛЬНІСТЬ**, **УСЕСЛОВ'ЯНСЬКИЙ**, **УСЕСОЮЗНИЙ**, **УСЕСПАЛЕННЯ**, **УСЕСТОРОННИЙ**, **УСЕСТОРОННЬО**, **УСЕ-ТАКИ**, **УСЕУКРАЇНСЬКИЙ** див. всемірний, всемірно і т. д.

УСІДІТИ (ВСІДІТИ), джу, диш, док. 1. Сидячи, утриматися або залишитися в цьому положенні, не упасти, не встати при штовханні, ударах, тісноті і т. ін. [Г о р п и н а:] *Що це ми сидимо, плачемося коло стола!.. Сядьмо, куми, доли!* [Б у б л е й н и ц я:] *І я з-за того не всиджу на стільці, аж коливаюсь. Педоре! Давай килима!* (Н.-Лев., II, 1956, 507); *Море так розсердилось, так хвилями кидає, що на тому місці, де хтось звичайне сидить, уже не можна всидіти* (Л. Укр., V, 1956, 386).

2. Примусити себе спокійно сидіти на місці, не зважаючи на свої бажання, почуття і т. ін. *Сопілка й кобзи всі як нам заголосили, Та в мідні тарілки Як брязкнули [брязнули], загромотіли, То будь я песький син, Коли в світлиці хоч один Усидів на ослінці!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 152); *Мабуть догадувалась [Палажка], що я тут недалеко. Я насилу всиділа в коноплях, трохи не вискочила, та вже мене Левадиха придержала за спідницю* (Н.-Лев., II, 1956, 13); *Пан Темницький, що досі ледво [ледве] міг усидіти з нетерплячки, звернувся до сина* (Фр., II, 1950, 293); *Він не міг усидіти спокійно в сиді від обурення* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 275); // *Залишитися де-небудь, не виходячи, не від'їжджаючи і т. ін. А Ганна тим часом дожидалася чоботаревого хлопця.. і, не мігши всидіти в хаті, одяглась і пішла йому назустріч* (Гр., II, 1963, 35); // *Бути якийсь час у спокої, у бездіяльності. Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебіга з-під одного дерева під друге* (Кв.-Осн., II, 1956, 413); — *Я б і не всиділа без роботи і навіть світом нудила б, хоч би в мене було і три наймички* (Н.-Лев., I, 1956, 149).

3. розм. Надовго залишитися, улаштуватися де-небудь жити, працювати. — *Де ж та правда? — вперше спитав себе Наливайко і відчув, що не всидіти йому в замку охоронцем князя* (Ле, Наливайко, 1957, 49); [К о с т я К в а ч:] *Я матрос... хоч і сухопутний... Не можу я довго на одному місці всидіти* (Мокр., П'єси, 1959, 204); // *перен. Втриматися при владі, зберегти свої позиції за несприятливих умов. А найстрашніше почалося, коли інтервенти побачили, що вже не всидіти їм тут!.. з боку Миколаєва наближаються червоні, в самому місті почали вибухати робітничі повстання* (Гончар, II, 1959, 35).

УСІДЛИВИЙ (ВСІДЛИВИЙ), а, е. Здатний ретельно, терпляче, довго займатися якою-небудь роботою, що вимагає посидючості.

УСІДЛИВІСТЬ (ВСІДЛИВІСТЬ), вості, ж. Властивість за знач. усідливий.

УСІДЛИВО (ВСІДЛИВО). Присл. до усідливий. *На жаль, досить поширена думка, нібито працювати*

усидливо і методично властиво тільки «нездібним людям», а «здібним людям» можна працювати лише за натхненням. Це помилковий і шкідливий погляд (Наука., 10, 1956, 16).

УСІЛІТИ див. всиліяти.

УСІЛІТИСЯ див. всиліятися.

УСИЛКОВУВАТИСЯ (ВСИЛКОВУВАТИСЯ) і УСИЛОВУВАТИСЯ (ВСИЛОВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., тільки з інфін., діал. Намагатися зробити щось; докладати певних зусиль для здійснення чого-небудь. У кухні почувся гомін, — хтось усилювався пройти у горниці, слуга не пускала (Мирний, I, 1954, 305); Свідка Бовкуна і справді допитувати не усилювалися (Тесл., 3 книги життя, 1949, 136).

УСИЛОВУВАТИСЯ див. усилюватися.

УСИЛУ (ВСИЛУ), присл., діал. Насилу. Узяв мене до себе соцький, поки бумагу вишлють. Всилу п'ять місяців пробула в них (Барв., Опов., 1902, 368); Шур стомлений, усилу єлочне ноги (Вас., I, 1959, 233).

УСИЛУВАТИ (ВСИЛУВАТИ), ую, уєш, док., перех., діал. Примусити виконати, здійснити що-небудь, стати до якоїсь роботи. [Т о в к а ч:] Як схочу, то буду робити, а ні, то війт мене не усилює (Фр., IX, 1952, 157); Думки [Ганни] переплітаються, відривають її раз у раз від молитви. Хоч і як намагається усилювати себе, не може (Круш., Буденний хліб., 1960, 90).

УСИЛЮВАТИ див. всиліяти.

УСИЛЮВАТИСЯ див. всиліятися.

УСИЛЯННЯ див. всиліання.

УСИЛЯТИ див. всиліяти.

УСИЛЯТИСЯ див. всиліятися.

УСИНОВІТЕЛЬ, я, ч. Той, хто усиновляє або усиновив кого-небудь. Закон охороняє права і інтереси як усиновлених, так і усиновителів (Рад. суд на охороні прав., 1954, 56).

УСИНОВІТЕЛЬКА, и, ж. Жін. до усиновітель.

УСИНОВІТИ див. усиновляти.

УСИНОВЛЕНИЙ (ВСИНОВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усиновіти. Спадкоємцями за законом є діти (в тому числі усиновлені), дружина й непрацездатні батьки померлого (Цив. кодекс УРСР, 1950, 69); // у знач. ім. усиновлені, них, мн. Ті, кого усиновили.

УСИНОВЛЕННЯ (ВСИНОВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. усиновіти. — Всі документи на право усиновлення дає міськрада (Дор., Не повторю., 1968, 120).

УСИНОВЛЯТИ (ВСИНОВЛЯТИ), яю, яєш, недок., усиновіти (ВСИНОВІТИ), влю, віш; мн. усиновлять; док., перех. Приймати у сім'ю дитину з наданням їй прав рідних дітей. — Ще не пізно, — озирнувся до кабіни Заруба і показав на Сашка. — От беріть і усиновляйте. Хороший хлопець, Гнате (Кучер, Трудна любов, 1960, 232); Кузьма довідався, що білі доценту спалили Стародубове подвір'я, а Василькова мати пішла десь у найми.. Саме в ці дні Кузьма й вирішив усиновити Василька (Панч, II, 1956, 209).

УСИНОВЛЯТИСЯ (ВСИНОВЛЯТИСЯ), яється, недок. Пас. до усиновляти.

УСИПАЛЬНИЦЯ, і, ж. Те саме, що усипальня. Кирилівська церква задумана була як родова усипальниця для чернігівської династії (Веч. Київ, 8.VI 1968, 3).

УСИПАЛЬНЯ, і, ж. Споруда (склеп, гробниця, мавзолей і т. ін.) для поховання членів одного роду, однієї сім'ї, видатних діячів і т. ін. Мавзолей мав бути споруджений з каменю. І почалися пошуки найцінніших порід мінералів для ленінської усипальні (Наука., 7, 1969, 7).

УСИПАНИЙ¹ (ВСИПАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усипати¹. Стежечки, що зивалися змією поміж кругами цвітників, були свіжо усипані сіяним піском

(Мирний, III, 1954, 261); Глибоке синє небо, усипане зірками (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 71).

УСИПАНИЙ² див. всіпаний¹.

УСИПАТИ¹ див. усипати¹.

УСИПАТИ² див. всипати¹.

УСИПАТИ¹ (ВСИПАТИ), аю, аєш, недок., **УСИПАТИ (ВСИПАТИ)**, плю, плеш; мн. усиплють; док., перех. 1. чим. Розкидаючи, сиплючи що-небудь, покривати яку-небудь поверхню. Псович.. зганяв цілі юрми кріпаків до парку, де вони з ранку до ночі косили трави, прорізували нові стежки, алеї, всипали їх піском (Гжицький, Опришки, 1962, 32); І вітають Купер'яна З його вояками, Як героя, всю дорогу Всипали квітками (Фр., XI, 1952, 267).

◇ **Наче жаром усипало кого** — хтось раптово дуже розхвилювався. Мене наче жаром всипало. — Сорому не маєш, Мотре, — кажу їй (Вовчок, I, 1955, 60); **Усипати (усипати) поцілунками** — цілувати багато разів підряд. Тільки ловила [мати] діток коло себе, схоплювала та й поцілунками всипала та усе голосніш ридала (Вовчок, I, 1955, 294).

2. перен. Заповнювати собою якийсь простір, скупчуючись у великій кількості. Купи старців потяглись відусюди, Всипали двір голодуючі люди. Але на злидні та горе чуже Жмикрут [єпископ] отой споглядав бай-дуже (Граб., I, 1959, 240).

УСИПАТИ² див. всипати¹.

УСИПАТИСЯ див. всипатися¹.

УСИПАТИСЯ¹ (ВСИПАТИСЯ), ається, недок. Пас. до усипати¹.

УСИПАТИСЯ² див. всипатися¹.

УСИПІТИ див. усипляти¹.

УСИПИЩЕ див. всіпище.

УСИПЛЯННЯ, я, с., розм. Дія за знач. усипляти¹.

УСИПЛЯТИ¹ (ВСИПЛЯТИ), яю, яєш, недок., **УСИПІТИ (ВСИПІТИ)**, плю, піш; мн. усиплять; док., перех., розм. Те саме, що присипляти. [С т о л я р е н - к о (до Воронова):] Їй [хворій] шкодить сонна терапія. Хвора пригнічена. У таких випадках треба створювати середовище, яке збуджувало б, а не усипляло її (Голов., Драма, 1958, 153); Бабуся он дрімостою Всипляє внука: бай! (Бичко, Сійся., 1959, 206).

УСИПЛЯТИ² (ВСИПЛЯТИ), яю, яєш, недок., діал. Спати. Закилить дитячко, схилиться до його Маруся гойдати, а Пилипиша блискучими очима в обох вдивляється. Вона не всипляла ночей і хвилиночки (Вовчок, I, 1955, 242).

УСИПНИЙ, а, е, заст. Який присипляє.

УСИРОТІТИ (ВСИРОТІТИ), очу, отіш, док., перех., розм. Те саме, що осиротіти. — Хочеш власну душу погубити, Молодий свій вік занепасти, Нас старих навіки всиротити! (Фр., XII, 1953, 299).

УСИРОТІЛИЙ (ВСИРОТІЛИЙ), а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до усиротіти.

УСИРОТІТИ (ВСИРОТІТИ), ію, ієш, док., розм. Те саме, що осиротіти 1. — І чи я ж сьогодні всиротіла? Чи се тепер тільки зубожіла? (Вовчок, I, 1955, 199).

УСИСАТИ див. всисати.

УСИСАТИСЯ див. всисатися.

УСИСНИЙ див. всисний.

УСІТИТИ див. усичувати.

УСИХАННЯ (ВСИХАННЯ), я, с. Дія за знач. усихати. Шкідливі комахи і грибні хвороби при масовому поширенні можуть завдати величезної шкоди колгоспним лісам, призводячи до усихання насаджень (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 132).

УСИХАТИ (ВСИХАТИ), аю, аєш, недок., **УСОХНУТИ (ВСОХНУТИ) і УСОХТИ (ВСОХТИ)**, хну, хнеш і діал. **УСХНУТИ (ВСХНУТИ)**, ну, нєш, док. 1. Ста-

вати сухим, втрачаючи вологу (про рослини або їх частини). *А коли ще й хвостик почав усихати, то вже вірна ознака, що кавун готовий* (Донч., V, 1957, 143); // *Сохнучи, гинути від несприятливих умов, пошкоджень і т. ін. Не прийнялись три ясени, Тополя всихала* (Шевч., I, 1951, 388); *Дерево, об'їдене шовкопрядом, всихає або ослаблюється настільки, що на ньому оселяються стовбурні шкідники* (Колг. Укр., 5, 1962, 40); *Тиміш не довго маявся по світу: нудьга його з'їла. Хата розвалилась, двір заріс бур'яном, і садок усох, і глибока криниця засипалась* (Вовчок, I, 1955, 56); *Настала весна, зацвіли сади. А в діда Данила всі дерева всохли* (Мокр., Сто., 1961, 132).

2. Ставати маловодним або зовсім позбавлятися води (про річку, ставок і т. ін.). *Не всихає річка, де трава в долині* (Мал., Полудень., 1960, 81); // *перен. Вичерпуватися повністю, кінчатися. Далі течії членового красномовства всохли, а він став, не знаючи, що казати* (Гр., Без хліба, 1958, 16).

3. Зменшуватися в розмірі, об'ємі, у вазі. — *Не бійся, встане Теодосій, от тільки права рука усохне* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 592); — *Людина, — думає Павлина, — теж заки умре, то насамперед зморщиться, наче жили всихають в ній та стягують тіло* (Вільде, Сестри., 1958, 336).

УСІЧУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УСІТИТИ**, усїчу́, усїти́ш, *док.*, *перех.*, *діал.* Вбирати¹ 1. Він [вітер] летить здалеку... всичує в себе і тишу села, і клекіт міста (Коцюб., I, 1955, 388).

УСІВАТИ¹ (**ВСІВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСІЯТИ** (**ВСІЯТИ**) ію, ієш, *док.*, *перех.* 1. Покривати чим-небудь якийсь простір, якусь поверхню. *Високі коні.. кресали ясними підковами об кам'яну мостову і всівали її невеличкими іскорками* (Мирний, III, 1954, 256).

2. Заповнювати, займати собою весь простір, всю поверхню. *Тут німців били ми, і трупи їх довкола усїяли бугри й засніжені поля* (Гонч., Вибр., 1959, 176).

УСІВАТИ² (**ВСІВАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСІЯТИ** (**ВСІЯТИ**), ію, ієш, *док.*, *перех.* Сїяти щось серед чогонебудь. *Образно. *Може б, Шрам і до кінця козаків утихомириш; так.. за Шрамом паволоцьким слідом ходив диявол і всївав плівели в пшеницю, А той диявол не хто був, як полигач Брюховецького — Вуяхевич* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159).

УСІВАТИСЯ¹ (**ВСІВАТИСЯ**), ається, *недок.*, **УСІЯТИСЯ** (**ВСІЯТИСЯ**), іється, *док.* Покриватися певною кількістю кого-, чогонебудь на якомусь просторі, якійсь поверхні. *Так духмяно пахне в полі жито і всі шляхи всїваються зерном* (Стельмах, V, 1963, 214); *Хлопці йшли, як боги! Весь обрій всїявся тими сірими богами. Одні підіймались пологим схилом, інші вже зникали за горбом* (Гончар, III, 1959, 218); // *безос. *Образно. Залізним шротом, а не зерном всївалося тут землю, зорану не ралом, а дрібним скаллям бомб* (Смолич, Мир., 1958, 400); // *З'являтися, виступати на чому-небудь, густо вкриваючи поверхню. Ну, зараз він [батько] йому всипле, аж не знатиме, яким місцем сідати — не подивиться, що в нього вже всїваються вуса!* (Смолич, Світанок., 1953, 16).

УСІВАТИСЯ² (**ВСІВАТИСЯ**), ається, *недок.* Пас. до усівати².

УСІДАННЯ (**ВСІДАННЯ**), я, с., *діал.* Дія за знач. усідати.

УСІДАТИ (**ВСІДАТИ**), аю, аєш, *недок.*, **УСІСТИ** (**ВСІСТИ**), усяду, усядеш, *док.*, *діал.* Сідати. *Максим поздрастувався, усїда на лавці* (Вовчок, VI, 1956, 306); *Самі випали з рук панових граблі, самі опустилися руки, він усїв на тім місці, де стояв* (Фр., II, 1950, 114).

УСІДАТИСЯ (**ВСІДАТИСЯ**), аюся, аєшся, *недок.*, **УСІСТИСЯ** (**ВСІСТИСЯ**), усядуся, усядешся; *наказ. сп.* усядсья; *док.*, *розм.* 1. Сідати, звичайно зручно влаштовуючись, надовго і т. ін. — *Скинь автомат, на час роботи дозволяю, — змилюсь доподляк, всїдаючись зручніше в сідлі* (Гончар, III, 1959, 417); *Перед вечором гарненько усїлись вони на ганку, що виходив в невеличкий садок, і смотали ромок з солодким чаєм* (Мирний, III, 1954, 141); *Калюжна запросила молоду жінку сідати і, коли та всїлася навпроти, ще раз оглянула її вивчаючи* (Збан., Переджнив'я, 1960, 38).

2. Опускатися вниз, осідати; знижувати рівень своєї поверхні, ущільнюючись, переміщуючись і т. ін. *А він — .. мовчить, куля до вуст не підносить, певно, чекає, поки всядеться біле шумовиння* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 3); // *перен. Угамовуватися, стихати. У грудях Остапа всїдалася розбурхана лють. Він був задоволений собою* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 206).

3. Зменшуватися (про мороз). *Удень мороз усївся.*
УСІКАТИ, аю, аєш, *недок.*, **УСІКТИ**, ічу́, ічеш, *док.*, *перех.*, *заст.* Ударом гострого знаряддя чи холодної зброї відокремлювати частину від цілого; відрубувати; // *із сл. г о л о в а.* Карати смертю, відрубуючи голову. — *Панове громадо, усїчіть мені голову на порозі, як гадині сорокати, коли б я громаду зрадив* (Март., Тв., 1954, 178).

УСІКНОВЕННЯ, я, с., *заст.* Дія за знач. усікати. *Мало не щодня дівчаток підстерігав [у графському притулку] якийсь одноденний піст — чи то усікновення голови Івана Хрестителя, чи то воздвиження хреста, чи просто середа й п'ятниця...* (Донч., III, 1956, 23).

УСІКТИ *див.* усікати.

УСІЛЯКИЙ *див.* всілякий.

УСІЛЯКО *див.* всіляко.

УСІМОХ (**ВСІМОХ**), *присл.* У складі сімох осіб.

УСІСТИ *див.* усідати.

УСІСТИСЯ *див.* усідатися.

УСІЧЕНИЙ, а, е. 1. *заст.* Дієпр. пас. мин. ч. до усікти.

2. у знач. прикм., лінгв., літ. Скорочений. *Усічена основа дієслова.*

УСІЯНИЙ¹ (**ВСІЯНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усїяти¹. *Виткнулось яснее сонечко з-за гори й обдало своїм світом безкраї поля, усїяні, мов слюзами, ранньою росой* (Мирний, III, 1954, 114); *Находила осінь, але сонце пекло ще по-літньому, сильно, і щовечора пляж був усїяний людьми* (Собко, Скеля., 1961, 5); *А надворі ніч весняна, тепла... А над головою розляглося таке широке, бездонне, всіяне зірками небо* (Шиян, Баланда, 1957, 102).

УСІЯНИЙ² (**ВСІЯНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усїяти².

УСІЯТИ¹ *див.* усівати¹.

УСІЯТИ² *див.* усівати².

УСІЯТИСЯ *див.* усіватися¹.

УСКАКУВАТИ *див.* вскакувати.

УСКАЧ *див.* вскач.

УСКІПЛИВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що прискіпливий. [А н т о н і о:] *Се ж критика, а критика звичайно ускіплива, часами то й надміру...* (Л. Укр., III, 1952, 118).

УСКЛАД *див.* всклад.

УСКЛАДНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до ускладніти. *Образ у П. Тичини прозорий, ясний, ні в якому разі — не спрощений чи невмісне ускладнений* (Рад. літ-во, 7, 1967, 40); // у знач. прикм. Складніший, ніж звичайно, ніж інший. *Ускладнені пологи.*

△ Ускладнене речення, лінгв.— речення, до складу якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, модально-вставні утворення. Обмеження дії, вираженої формою умовного способу, може передаватися простим ускладненням реченням (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 328).

2. До якого додалося ускладнення (у 2 знач.). — *Грип я перележу й дома.— У вас грип дуже ускладнений... І там [у лікарні] ми взагалі вас підлікуємо. Вам потрібне клінічне лікування* (Мушк., Серце., 1962, 183).

УСКЛАДНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ускладнений 1. Як примітивізм і натуралізм, мистецтву протипоказана і зайва ускладненість, туманність вираження думки (Літ. Укр., 7. IV 1964, 3); *Історія свідчить, що кожна нова епоха в порівнянні з попередньою відзначається більшою ускладненістю, бурхливішим темпом громадського життя* (Рад. літ-во, 1, 1967, 34).

УСКЛАДНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ускладнити і стан за знач. ускладнитися. В дальших дослідженнях ми стали на шлях ускладнення експериментів при вивченні синтетичної діяльності кори великих піскуль головного мозку в регуляції відновних процесів (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 22); [Ч у м а к:] *Що трапилось? [П о т р е б а:] Несподіване ускладнення. Монашки прийшли читати псалтир над партизанами* (Мик., I, 1957, 322); *Хоча він і говорив, що у нього всі сім раз одміряно, але, як людина тверезого розуму, він припускав, звичайно, можливість всяких ускладнень та несподіванок* (Головко, II, 1957, 567).

2. Нове захворювання, яке виникло як наслідок іншої, попередньої хвороби. Після запалення легенів у нього з'явилося якесь ускладнення (Донч., V, 1957, 531); *В тринадцять років малого Олексу спіткало нещастя: перенесена скарлатина дала ускладнення на барабанні перетинки, і він повністю оглух* (Не ілюстрація., 1967, 230).

УСКЛАДНИТИ див. ускладнювати.

УСКЛАДНИТИСЯ див. ускладнюватися.

УСКЛАДНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ускладнювати.

УСКЛАДНЮВАТИ, нюю, нюєш і **УСКЛАДНЯТИ**, няю, няєш, недок., **УСКЛАДНИТИ**, ню, нійш, док., перех. 1. Робити складнішим, різноманітнішим, насиченішим (за складовими частинами, характером особливостей, зв'язків і т. ін.). А Максим все ускладнював і ускладнював акробатичні вправи, прискорюючи темп виконання їх (Ткач, Арена, 1960, 175); [Ю р і й:] *Значить, ти як артистка вважавш, що любов треба ускладняти, бо інакше вона не цікава? [Г а л я:] По-перше, я говорю не про любов, а про п'єси. А потім, я ще не артистка, а лише студентка* (Лев., Марія, 1953, 12).

2. Вносити додаткові труднощі, робити важчим, таким, що потребує більших зусиль для здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь. Тривожні відомості про бої вже під Одесою, про танкові клини — прориви ворога в глибокій Вітчизні — дедалі ускладнювали евакуацію дітей (Ле, Клен. лист, 1960, 24); *Те, що Яремченко мусив іти з дому і ховатися по людях, набагато ускладнило його, як керівника [підпілля], діяльність* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 162); // Робити напруженим, обтяжливим. У 1453 р. турки захопили Константинополь і поклали край існуванню Візантійської імперії. Це ускладнило економічну і політичну обстановку в Криму (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 597).

УСКЛАДНЮВАТИСЯ, нюється і **УСКЛАДНЯТИСЯ**, няється, недок., **УСКЛАДНИТИСЯ**, нійться, док. 1. Ста-

вати складнішим, різноманітнішим, насиченішим (за складовими частинами, характером особливостей, зв'язків і т. ін.). В міру розвитку кори головного мозку розвивається і ускладнюється психічна діяльність (Наука., 11, 1958, 30); *Ускладнилося життя, незмірно зросла людина, мистецтво небувало заглибилось у людські душі* (Рад. літ-во, 9, 1966, 6).

2. Набувати додаткових труднощів, ставати важчим, потребувати більших зусиль для здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь. У Домки становище ще більш ускладнилось. Щоб поїхати до міста, потрібні були гроші, а позичити було ні в кого, і вона продала корову (Панч, II, 1956, 30); *Становище, справді, з кожною хвилиною ускладнялося. На кулемет Булгакова вороги звернули увагу* (Ле, Мої листи, 1945, 121); // Ставати важчим, серйознішим (про хворобу). У другій половині 1902 р. недуга все ускладнювалася і поглиблювалася, але поет [П. Грабовський] вперто чинив їй опір (Рад. літ-во, 1, 1965, 63).

УСКЛАДНЯТИ див. ускладнювати.

УСКЛАДНЯТИСЯ див. ускладнюватися.

УСКОКИ див. вскоки.

УСКОЧИТИ див. вскакувати.

УСКРОМИТИ див. ускромляти.

УСКРОМЛЯТИ, яю, яєш, недок., **УСКРОМИТИ**, млю, мійш; мн. ускромлять; док., перех., діал. Приборкувати, примушувати підкоритися. Він думав, мислив, умудрявся, ..Як Турна-ворога побити, Царя Латина ускромити (Котл., I, 1952, 253).

УСКУБНУТИ (ВСКУБНУТИ), ну, нєш, док., перех. 1. Узнявшись за що-небудь, схопивши щось, різко смикнути. В ставочку Пліточка дрібненька Знічев'я зуздріла на удці черв'яка, І так була раденька! Ну, дейко! до його швиденько! То збоку ускубне, То спереду поцупить (Г.-Арт., Байки., 1958, 80); *Марина погладдила його [цуценя], ускубнула трохи за вухо, потягла за хвіст, і вони подружили* (Сенч., Опов., 1959, 345); // Смикнути за волосся, пір'я і т. ін. Дивився, як там Лев здиха, .. Ніхто його вже не боїться, Усяк безпечно йде дивиться; Хто хоче — добре ускубне За вражий чуб його зубами (Гл., Вибр., 1957, 41); *Нудно став [Василеві], коли сестра його чим забавиться, — він підлізе до неї та або уцупне стиха, або ускубне* (Мирний, IV, 1955, 71).

2. Висмикуючи, скубучи, узяти частину чого-небудь. А зимою разів скільки сінця вскубну та воликам підложу (Барв., Опов., 1902, 307).

УСЛАВИТИ див. уславляти.

УСЛАВИТИСЯ див. уславлятися.

УСЛАВЛЕНИЙ (ВСЛАВЛЕНИЙ), а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до уславити. Уславлений [будинок Павлова у Сталінграді] не висотою, ні, не дивом чарівним архітектури, ніщо його не красить голі мури — простої кладки стіни цегляні (Гонч., Вибр., 1959, 244); *Жалкував лиш, що не брав Берліна (Молодим хлопчатком був тоді) І не знав, що він — прекрасна зміна Шахтарям, уславленим в труді* (Шпорта, Ти в серці., 1954, 141); *В уславленій Миколою Гоголем Диканьці, на Полтавщині, відбулося урочисте відкриття картинної галереї, створеної за допомогою київських митців* (Веч. Київ, 16.XI 1967, 1); // уславлено, безос. присудк. сл. Уславлено було мене за потайного п'яницю (Вас., Не зібр. тв., 1941, 199).

2. у знач. прикм. Знаменитий, славетний. «Дуже мені до сподоби п. Крушельницька на портреті», — писала Леся Українка. Уславлена поетеса мала палке бажання листуватися з уславленою артисткою, зустрітися з нею особисто (Мист., 1, 1966, 30); *На третій рік він був уже майором, уславленим винищувачем, і борт*

його літака прикрашало дванадцять зірок (Рибак, Опов., 1949, 88); «Українським Чапаєвим» називають у народі ушавленого героя громадянської війни Миколу Щорса (Веч. Київ, 20.III 1967, 1); // Про якого багато говорять, якого хвалять, відомий всім, звичний. Грім, ухоплений рукою, Світить далі голубий. Геть, ушавлений спокою! Ми в труді, у боротьбі! (Рильський, I, 1960, 293); Відчувалась осінь з ушавленою печеною картоплею (Вільде, Сестри., 1958, 371).

УСЛАВЛЕННЯ (ВСЛАВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. ушавити. Драматична поема Кочерги [«Свіччине весілля»] приваблює своїм щирим демократизмом, ушавленням благородних почуттів, піднесенням ідеї відданого служіння народові (Рад. літ-во, 12, 1968, 68); Завдання і зміст монументальної скульптури — увічнення значних історичних подій і ушавлення діяльності видатних людей (Наука., 6, 1963, 56).

УСЛАВЛЮВАТИ див. ушавляти.

УСЛАВЛЮВАТИСЯ див. ушавлятися.

УСЛАВЛЯТИ (ВСЛАВЛЯТИ), яю, яєш і **УСЛАВЛЮВАТИ (ВСЛАВЛЮВАТИ)**, юю, юєш, *недок.*, **УСЛАВИТИ (ВСЛАВИТИ)**, влю, виш; *мн.* ушавлять; *док.*, *перех.*, *уроч.* 1. Робити знаменитим, славнозвісним, сприяти величі когось, чогось. *І ось прокотилася слава По всьому донецькій краю, Що йде попереду Полтава, Вшавляючи область свою* (С. Ол., Вибр., 1959, 222); *Щепкін у малих ролях створював незабутні образи, ушавляючи цим і авторів маловідомих п'єс* (Збірник про Кроп., 1955, 83); *Яким величезним почуттям відповідальності має перейнятися кожен з нас [митців] у змалюванні наших людей, щоб не здрибнити, не применшити їх,... щоб, віддаючи належне забавності та цікавості, не втратити головного, того, що в житті ушавило і звеличило нашу людину* (Довж., III, 1960, 311); *Шахтобудівельники Донбасу ушавили себе, встановивши світовий рекорд швидкості проходки вертикальних стволів* (Цюпа, Україна., 1960, 187).

2. Високо оцінювати, прославляти кого-, що-небудь. *Самому ж себе ушавляти — не приходитьсь, та й не личить* (Мирний, V, 1955, 400); *Той не співець, хто не кличе на бій, Хто в пісні народ не ушавлює свій* (Криж., Калин. міст, 1940, 93); *А Христю всі вшавляли — в класі перша красуня!* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 6); *«Плуг» [вірш П. Тичини] був твором, що ушавляв революцію* (Поезія., 1956, 81).

3. *розм.* Поширювати негативні відомості про кого-небудь, плітки, які ганьблять, засуджують. — *Та він [Тарас] у нас і не такий уже розбіяка, як його ушавили: як до нього добре — він удвічі добрий* (Вас., II, 1959, 361).

УСЛАВЛЯТИСЯ (ВСЛАВЛЯТИСЯ), яюся, яєшся і **УСЛАВЛЮВАТИСЯ (ВСЛАВЛЮВАТИСЯ)**, ююся, юєшся, *недок.*, **УСЛАВИТИСЯ (ВСЛАВИТИСЯ)**, влюся, вишся; *мн.* ушавляться; *док.* 1. Ставати знаменитим, славнозвісним; прославлятися. *Хай живе, хай ушавляється радянська жінка, жінка вільна, жінка-творець, жінка-мати* (Вишня, I, 1956, 326); *Найбільше вшавився Карл Маркс, німецький учений, та його ученик, теж німець, Фрідріх Енгельс, що багато навчали робітників словом* (Л. Укр., VIII, 1965, 25); *Ми матимемо найкращого майстра корабля, що вшавився на південних морях* (Ю. Янов., II, 1958, 151); *В ній [школі] учився школяр, який тепер ушавився на весь Радянський Союз* (Донч., V, 1957, 463); *Ушавився кобзар Микита на всю округу невольницькими плачами* (Бурл., О. Вересай, 1959, 19); // *Виділятися серед інших якимись якостями, особливостями тощо. Найбільше трапляється мармурів у Криму, Донбасі, та особливо ушавилися ними Карпати* (Знання., 2, 1967, 7).

2. *розм.* Ставати відомим своїми негативними діями, вчинками. *Вельможа Теплов.. ушавився своїми доносами на Ломоносова* (Тич., III, 1957, 107).

3. *тільки недок.* Пас. до ушавляти, ушавлювати 1, 2. *Змістом своїм історичні пісні є яскравим виявом світогляду волелюбного українського народу. В них ушавлюються героїчні подвиги кращих його синів, їх патріотизм* (Рильський, IX, 1962, 221).

УСЛАТИ див. устилати.

УСЛАТИСЯ див. устилатися.

УСЛІД див. вслід.

УСЛІДКУВАТИ (ВСЛІДКУВАТИ), ую, уєш, *док.*, *розм.* Те саме, що простежити 1. *Не встигли ваші очі вслідкувати за тим, де він [кібчик] спуститься, як він знову з'явився вгору* (Мирний, IV, 1955, 308).

УСЛІПУ див. всліпу.

УСЛУГА (ВСЛУГА), и, ж., *заст.* 1. Послуга. *Раїса справді була вдячна йому за незчисленні дрібні услуги та ради* (Коцюб., I, 1955, 322).

2. Виконання обов'язків слуги, наймички. *Оженився наш пан, і взяли мене на службу до молодої панії* (Вовчок, I, 1955, 259).

УСЛУГОВУВАТИ (ВСЛУГОВУВАТИ), обую, обуюєш і **УСЛУГУВАТИ (ВСЛУГУВАТИ)**, ую, уєш, *недок.*, **УСЛУЖИТИ (ВСЛУЖИТИ)**, ужю, ужеш, *док.*, *заст.* 1. Робити кому-небудь послугу, що-небудь приємне, бажане, потрібне, щоб задовольнити когось або викликати прихильність до себе. *Іванові Петровичу вже мало usługовував [Кирило Іванович], зате ниць падав перед Гаврилом Федоровичем, секретарем* (Мирний, I, 1954, 156); *Дождала стара невістки, не нарадується: яка ж то до неї щира та покірна! І вслужить їй що треба, і пожалує, і догодить, як рідна дитина* (Вовчок, I, 1955, 54); // *ірон.* Своїми діями, втручанням у щось робити кому-небудь неприємність, зло і т. ін. *Щира товаришка услужила своїй подрузі, і всі, далекі і близькі сусіди розказували та реготалися, як Параска горшки товкла від невдачі* (Мирний, IV, 1955, 65).

◇ **Службу услужити** див. служба.

2. *тільки недок.* Виконувати обов'язки слуги, наймички. *Веселий Явух до столу usługовував, а ще веселіш позирала на його Фрузина* (Свидн., Люборацькі, 1955, 46); *Щохвилини треба було їй [графині] usługовувати* (Донч., III, 1956, 59); *Вона надзвичайно любила каву, а не можучи її собі купити, готова була й цілий день usługувати за той присмак* (Кобр., Опов., 1954, 19).

УСЛУГУВАТИ див. usługовувати.

УСЛУЖИТИ див. usługовувати.

УСЛУЖЛИВИЙ (ВСЛУЖЛИВИЙ), а, е, *рідко.* Який з готовністю робить послугу; послужливий. *Услужливий Абрамко вже ніс хутро й шапку Ступосянського* (Фр., VI, 1951, 306); *До мене будь лиш ти ласкава, Услужлива і нелукава, Мене до батька поведи* (Котл., I, 1952, 121); *Услужливий Сьома деревце нагнає і для утіхи «культурної» подруги зелену гілку трощить-ламає* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 13).

УСЛУЖЛИВО (ВСЛУЖЛИВО), *рідко.* Присл. до услужливий. *Журно плюскала вода в Пслі, пастух приніс риби, хлоп'яки услужливо пособляли, назбирали дров, розвели огнище* (Горд., Дівчина., 1954, 200).

УСЛУЖНИЙ, а, е, *заст.* Послужливий. *Усюди Гриць умів бути паничеві позиточним і услужним* (Фр., III, 1950, 267); *Обідали мовчки, хоч намагались говорити. Пан Микола був ввічливий, услужний, занадто, може* (Коцюб., I, 1955, 412).

УСЛУЖНО, *заст.* Присл. до услужний. *Образно. *Як тільки входжу поміж дерева, рябенькі пні, що так услужно простягають до мене свої галузки, мов кожна*

рада мене гойдати, злість вилітає з мене коротким смішком (Коцюб., II, 1955, 268).

УСЛУХАННЯ див. вслухання.

УСЛУХАТИСЯ див. вслухатися.

УСЛУХАТИСЯ див. вслухатися.

УСЛУХОВУВАТИСЯ див. вслухатися.

УСЛУХУВАТИСЯ див. вслухатися.

УСМАЖИТИ див. усмажувати.

УСМАЖИТИСЯ див. усмажуватися.

УСМАЖУВАТИ (ВСМАЖУВАТИ), ую, уєш, недок., **УСМАЖИТИ (ВСМАЖИТИ)**, жу, жиш, док., перех. 1. Смажити до повної готовності (страву).

2. тільки док., діал. Смажачи, приготувати.— Хоч курятко одно йому всмаж (Фр., VII, 1951, 28).

УСМАЖУВАТИСЯ (ВСМАЖУВАТИСЯ), ується, недок., **УСМАЖИТИСЯ (ВСМАЖИТИСЯ)**, иться, док. Смажачись, доходити до повної готовності. М'ясо усмажилось.

УСМАК див. всмак.

УСМИКНУТИ, ну, нєш, док., перех. Те саме, що ускубнути.— Оце ввечері вернувся б із степу — орали, чи що. Хазяїн воли випрягає, а ти швиденько сінця усмикнув, підклав (Головко, I, 1957, 121).

УСМИРІТЕЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що каральник. На Чернігівщині [у 60-х роках XIX ст.] лютував усмиритель контр-адмірал Унковський, який.. пройшов по губернії, нещадно розправляючись з селянами (Іст. УРСР, I, 1953, 484).

УСМИРІТЕЛЬКА, и, ж., рідко. Жін. до усмиритель.

УСМИРИТИ див. усмиряти.

УСМИРЯТИ, ряю, ряєш, недок., **УСМИРИТИ**, рію, ріш, док., перех., рідко. 1. Силою примушувати кого-небудь коритися; придушувати заколот, бунт і т. ін. Бунти жажали Олександра Романова, що посилав вірних своїх сатрапів усмиряти їх (Рильський, III, 1956, 184); Щоб вас, бублейниць, враг побрав! Не буду вас карать громами; По п'ятах виб'ю чубуками, Олимп заставляю вимітати; Я вас умію усмирити (Котл., I, 1952, 249).

2. перен., рідко. Зменшувати, послаблювати силу вияву чого-небудь; заспокоювати. Бий поклони! І плоть старечу усмиряй (Шевч., II, 1953, 37); Тепер, наприклад, коли мене голова так шалено болить, ти б, певно, усього спробувала, щоб лише мій біль усмирити (Коб., I, 1956, 119).

УСМІЛИТИСЯ (ВСМІЛИТИСЯ), люся, лишся, док., діал. Насмілитися. Коли б воля, заспівав би так, щоб і на селі лунало... Не всмілимось!.. (Вовчок, I, 1955, 103).

УСМІХ, у, ч. Те саме, що усмішка 1. Вона прийняла [подарунок], подякувала і усміхнулася. Василькові здався той усміх дуже ласкавим (Л. Укр., III, 1952, 485); На якусь мить Неля глянула мені у вічі, і враз її очі спалахнули, на щоках заграв рум'янець, а на устах розцвів усміх — щирий, теплий, привабливий (Збан., Незабутнє, 1953, 16); Офіцер прикусив губу, стримуючи скептичний усміх (Гончар, Таврія.., 1957, 367).

◇ **Кривий усміх** див. кривий; **Пускати (пустити) усміх** див. пускати.

УСМІХАТИСЯ (ВСМІХАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УСМІХНУТИСЯ (ВСМІХНУТИСЯ)**, нуся, нєшся, док. 1. Усмішкою виявляти певні почуття (перев. радість, задоволення і т. ін.). Як же то зрадів Василь Невольник, побачивши Шраменка!.. І божий чоловік [сліпий] зрадів: аж усміхавсь, облапуючи кругом Петра (П. Куліш, Вибр., 1969, 195); Хто б не прийшов до хати — старий, малий, хорий, здоровий, багатий,— кожний виходить усміхаючися, з радістю в серці: вже якось уміла [Олена] кожному сказати щось таке приємне, чим-небудь поті-

шити (Хотк., II, 1966, 183); Тарас бачив лише брови, очі, усмішку,— і раптом сам усміхнувся щиро й радісно (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 56); Дивляться [жінки] мовчки на грізного свого гостя, на батька Пугача, не скаже він хоть словечка м'якшого, чи не всміхнеться до них (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); *Образно. Минулася буря — і сонце засяло, Веселка всміхнулася в ясних небесах (Рильський, I, 1960, 86); // Усмішкою виявляти своє ставлення до кого-, чого-небудь, відповідати на що-небудь. Старий путіловець — начштабу — лише усміхався, «партизанищина», казав він вибачливо й водночас лагідно (Ю. Янов., II, 1958, 233); Вона [Лукія] не всміхається до робітників запобігливо, як це часом буває з іншим начальством, їй не треба до них так усміхатись (Гончар, Тронка, 1963, 79); Дай же руку, любий друже, усміхнись мені! (Сос., II, 1958, 225).

◇ **Усміхатися (усміхнутися)** аж до вух див. вухо.

2. перен. Сприятти, допомагати кому-небудь в успіху, удачі; обіцяти щось приємне, радісне. Христя молода, до неї усе усміхається; їй здається усе таким привітним та гарним... (Мирний, III, 1954, 199); Прийдеш не усміхалося йому рожевими картинами, поривало до поезії (Кач., II, 1958, 354); // із сл. щ а с т я, д о л я. Щастити, таланити комусь. Щастя усміхнулось йому і відтоді вже його не покидало (Фр., V, 1951, 284); Нарешті нам таки усміхнулось щастя. Зійшовши на якесь узгір'я, ми побачили ліхтарі, почули близький гудок паровоза (Гур., Друзі.., 1959, 25); А може, й справді — у Києві, у тій художній школі, нарешті усміхнеться йому доля, може, сам там він стане знаменитим або хоч би хорошим художником (Збан., Сеспель, 1961, 154); // Бути можливим у недалекому майбутньому.— Він покинув столицю з її приємностями і забавами, покинув навіть школу, де йому вже от-от усміхались екзамени і дипломи (Фр., II, 1950, 370); — Сексте, які сподівання тобі усміхаються в Римі, Мавш надії які? Чи тобі мріється що? (Зеров, Вибр., 1966, 340).

УСМІХНЕНИЙ (ВСМІХНЕНИЙ), УСМІХНУТИЙ (ВСМІХНУТИЙ), а, е. Який усміхається, усміхнувся. Та сама бричка, що вполудне одвозила заплакану стару німку до залізниці, привезла увечері скромно усміхнену молоденьку панну Зоню (Л. Укр., III, 1952, 647); Славко ступав за нею широкими кроками. Вона всміхнена, а він сумний, нахмурений (Март., Тв., 1954, 232); Зашарена, усміхнена, стояла вона напереді, перебираючи запаску пальцями, і дійсно, було на що залюбуватися (Хотк., II, 1966, 15); // З усмішкою, який криє в собі усмішку. Вона окинула о. Нестора лукаво всміхнутим поглядом (Фр., VII, 1951, 39); Щасливий, як ніколи, Галаганчик сидів за столом поряд з матір'ю, дивився на її обличчя, на усміхнені очі (Донч., VI, 1957, 112); З дзеркала визирає бадьоре, помолоділе радісно всміхнене обличчя (Шовк., Інженери, 1956, 359).

УСМІХНУТИСЯ див. усміхатися.

УСМІШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до усмішка 1. А Віталік цей вартій більшої уваги, дарма що отояково щулитесь біля Тоні та ховає розгублену усмішечку в долоню (Гончар, Тронка, 1963, 28); Обступили вони його з ехидними усмішечками, віталися дуже ввічливо (Вас., I, 1959, 89).

УСМІШКА, и, ж. 1. Особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху. В Христі забігала усмішка на вустах, вона одвернулася, щоб не зареготатися (Мирний, I, 1954, 265); Шопена вальс... Ну хто не грав його І хто не слухав? На чийх устах Не виникала усмішка примхлива (Рильський, II, 1960, 21); * У порівн. І злітає пісня, молода, крилата, як твоя усмішка, як зоря в гаю (Сос., II, 1958, 56);

// перев. чого. Цей порух як вираження чого-небудь. Усмішка щастя розіллалась по обличчю в старій (Коцюб., I, 1955, 88); По застиглих обличчях пробігала усмішка печальної радості (Ірчан, II, 1958, 9); // Такий порух як вираз глузування, кепкування і т. ін.; посмішка. Я бачу, погляд твій палає від погорди, Усмішка на устах немов змія (Л. Укр., IV, 1954, 83); — Так за чим же діло стало? — сказав військовий, і в його голосі вчулася Галині легенька усмішка (Крот., Сини., 1948, 11); Вона посміхнулася, але в той же час погасила усмішку, поправила волосся (Тют., Вир, 1964, 425).

◇ Крива́ усмішка див. кривий; Обдаро́вувати (ода́рбувати) усмішко́ю див. обдаро́вувати, ода́рбувати; Обмі́нюватися (обмі́нятися) усмі́шками див. обмі́нюватися; Подарува́ти усмі́шку див. подарува́ти; Пуска́ти (пусті́ти) усмі́шку див. пуска́ти.

2. Гумористичний художній твір (перев. невеликий за розміром). Цікавим оригінальним явищем на Закарпатті є сатира та гумор. Тут чимало казок, анекдотів, усмішок (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 62); Найбільше мене вабили і чарували і понині чарують народні веселі усмішки, перекази, лаконічні вислови і стислі коротенькі оповідання, із побуту народного взяті (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 77); Семитомник — це перше, найбільш повне на сьогодні видання вибраних усмішок Остапа Вишні (Рад. літ-во, 4, 1966, 84).

УСМІШКУВАТИЙ, а, е, розм. З усмішкою; схильний усміхатися. У Кузьки були розумні, усмішкуваті очі і хоч суворе, але симпатичне обличчя (Багмут, Щасл. день., 1959, 167).

УСМІШЛИВИЙ, а, е, розм. З усмішкою; схильний усміхатися. Черниш оглядається і не бачить уже тих знайомих, благодущих, лукаво усмішливих облич (Гончар, III, 1959, 41).

УСМІШЛИВО, розм. Присл. до усмішливий. Та через мить очі його усмішливо примружились (Шовк., Інженери, 1956, 26).

УСМО́КТАННИЙ див. всмо́ктаний.

УСМО́КТАТИ див. всмо́ктувати.

УСМО́КТАТИСЯ див. всмо́ктуватися.

УСМО́КТУВА́ЛЬНИЙ див. всмо́ктува́льний.

УСМО́КТУВА́НИЙ див. всмо́ктува́ний.

УСМО́КТУВА́НИСТЬ див. всмо́ктува́ність.

УСМО́КТУВА́ННЯ див. всмо́ктува́ння.

УСМО́КТУВА́ТИ див. всмо́ктува́ти.

УСМО́КТУВА́ТИСЯ див. всмо́ктува́тися.

УСМО́КТУВА́Ч див. всмо́ктува́ч.

УСНИЙ, а, е. Виражений у звуковій формі словами, що вимовляються, а не пишуться. Він прочитав козацьку грамоту і тепер дає до неї усні пояснення (Тулуб, Людолови, II, 1957, 496); // Викладений словами, розказаний, а не написаний, на підтвердження знань з певної галузі (про іспит). Був у нас усний іспит з української мови (Донч., V, 1957, 209).

Усна народна творчість — те саме, що фольклор. Метафори, виразно споріднені з усною народною творчістю..., поєднуються з такими, в яких зміст розкривається через політичну, до деякої міри піднесену лексику (Мова і стиль «Вершників», 1955, 35); Усний журнал — тематично об'єднані виступи, виголошені зі сцени по радіо на підприємстві, в установі і т. ін. Поетичною ленініаною відкрився в палаці культури Київського трамвайно-тролейбусного управління усний літературний журнал «Трибуна лектора» (Вітч., 2, 1969, 220).

◇ Усна газе́та див. газе́та.

УСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до усний. Давнішими дослідниками визначались, як істотні ознаки фольклору, масовість його побутування і усність його творення та передачі (Рильський, III, 1956, 153); Усність тво-

рення і анонімність, як важливі ознаки дожовтневого фольклору, перестають бути характерними для сучасного (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 47).

△ Усність судового процесу — усне ведення, усний розгляд справи в суді. Гласність, усність і безпосередність судового процесу роблять самий розгляд справ у суді засобом виховання, громадського впливу на порушників закону (Рад. суд, 1951, 52).

УСНО. Присл. до усний. Радянський народ творить і усно? Так, можемо порадувати прихильників обов'язкової усності фольклору: здебільшого усно (Рильський, IX, 1962, 208).

УСНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову усний, напр. у с н о м б в н и й.

УСНОПОЕТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що фольклорний. Міркування К. Маркса про фольклор містять у собі ключ до розкриття типових процесів та явищ в уснопоетичній творчості різних народів світу (Рад. літ-во, 7, 1968, 93); Уснопоетична мова народу (уризки пісень, дум, прислів'я, приказки та ін.) органічно вплітається в єдину мовностилістичну тканину роману [П. Панча «Гомоніла Україна»] (Іст. укр. літ., II, 1956, 459).

УСО́БИЦЯ, і, ж. Те саме, що міжусобиця. Справді, се [село Тухля] була величезна гірська кривка, .. але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свободне, староруське громадське життя (Фр., VI, 1951, 22); В.. творі [«Поученье»] Мономах закликав своїх синів припинити князівські усобиці (Іст. УРСР, I, 1953, 79); // рідко. Взагалі ворожнеча, незгоди, чвари. — Чого ж ви сієте усобиці у своїй рідній хаті? Га? Щоб повстав брат на брата, син на батька? (Кол., Терен., 1959, 353).

УСО́БНИК, а, ч. Той, хто своїми діями створює незлагоду, сіє ворожнечу між якими-небудь суспільними групами або окремими особами в державі (перев. феодальній). Ні, ні... Не ви [гори] прокляті... а гетьмани, Усобники, ляхи погані!!.. (Шевч., II, 1963, 42).

УСО́БНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до усобиці, усобника. Ні гострі леза згубного металу, Ні звад усобницьких туман запалий, Що тьмою крив твою, о Риме, путь.. Не збили гордої твоєї вроди (Зеров, Вибр., 1966, 447).

УСО́ВІСТИТИ див. усовіщати.

УСО́ВІСТИТИСЯ див. усовіщатися.

УСО́ВІЩАННЯ (ВСО́ВІЩАННЯ), я, с. Дія за знач. усовіщати. — Приймай честь..., коли тобі дають її! — Останні слова козаки промовили вже поза куренем, підштовхуючи Кирдягу ззаду кулаками, стусанами і усовіщаннями (Довж., I, 1958, 234).

УСО́ВІЩАТИ (ВСО́ВІЩАТИ), аю, аєш, недок., УСО́ВІСТИТИ (ВСО́ВІСТИТИ), іщю, істіш, док., перех. Умовляти зрозуміти свою неправоту, хибність поведінки, намагатися викликати докори сумління, спонукати до каяття. Почала [мати] всовіщати: — І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? (Вас., I, 1959, 324); Дід Савка собі усовіщав сина, щоб не карав дочки... (Горд., Чужу ниву., 1947, 154); — Господа добродії! — усовіщав усіх [наглядач]. — Прошу не бунтувати (Кач., II, 1958, 322); [С в и р и д и х а:] Тягніть його до суду! [К о л о м і й ч и х а:] Правда, може, хоч усовістили б, чи мене, бідну вдову, захистили! (Стар., Вибр., 1959, 342).

УСО́ВІЩАТИСЯ (ВСО́ВІЩАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., УСО́ВІСТИТИСЯ (ВСО́ВІСТИТИСЯ), іщюся, істішся, док. Розуміти свою неправоту, хибність поведінки, відчувати докори сумління, каятися. — Ой, синочку мій, усовістися: Козала я тебе із малості (Чуб., V, 1874, 874).

УСОБУВАТИ див. всубати.

УСОБУВАТИСЯ див. всубатися.

УСОЛІТИ, іє, док., розм. Достатньо, в міру просолитися. Губи [гриби] як усоліють, то такі гарні (Сл. Гр.).

УСОЛОДА, и, ж., заст. Насолода. Вона одразу покохала його гаряче; палко, як кохають дуже нервові особи, з усолодою й навіть муками серця (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Але все те лиш прибільшувало гострість усолоди — і легіники радістю стріли намір Маруська (Хотк., II, 1966, 185).

УСОЛОДЖУВАТИ (ВСОЛОДЖУВАТИ), джую, джуєш, недок., **УСОЛОДИТИ** (ВСОЛОДИТИ), джу́, діш, док., перех., рідко. Втішати кого-, що-небудь чимсь приємним, відрадним; робити що-небудь приємнішим. І не добереш: чи то жебрак, чи то дєрвіш, а може і мандрівний перський казкар, що усолоджує слух знавців старовини легендами й дивовижними казками (Тулуб, Людолови, II, 1957, 66); — О, бачите, ся не всолодить нікому життя в світі!.. (Вовчок, I, 1955, 377); Тому я й волю Висновки думки мові у вірші зложить пієрійські, Медом, мовляв, поетичним гірку всолодити науку (Зеров, Вибр., 1966, 194).

УСОЛОДЖУВАТИСЯ (ВСОЛОДЖУВАТИСЯ), джуюся, джуєшся, недок., **УСОЛОДИТИСЯ** (ВСОЛОДИТИСЯ), джу́ся, дішся, док., рідко. 1. Втішатися чимсь приємним, відчувати насолоду, задоволення від чого-небудь. Але чоловіки не дали їм довго балакати та усолоджуватись музикою небес (Н.-Лев., IV, 1956, 272); — Так оце ж Настя й надумала: «Гайда у Чорну Дібровку [по ягоди]! Хоч далеченько, та вже там улакомимось, усолодимось донехочу..» (Вовчок, VI, 1956, 336).

2. тільки недок. Пас. до усолоджувати.

УСОЛОДИТИ див. усолоджувати.

УСОЛОДИТИСЯ див. усолоджуватися.

УСОРОМИТИ (ВСОРОМИТИ), млю, миш; мн. усоромлять; док., перех., розм. Викликати в кого-небудь почуття сорому, змусити кого-небудь відчувати сором, ніяковість і т. ін.

УСОРОМИТИСЯ (ВСОРОМИТИСЯ), млюся, мишся; мн. усоромляться; док., розм. Відчувати сором, ніяковість і т. ін. від чогось. зніяковіти перед ким-небудь. Одного разу Зоя навіть хотіла сказати їй щось злостиве, зухвале, але стрималась — поруч було багато людей, — а потім всоромилась своїй неприязні (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 316).

УСОТАТИ, **УСОТАТИСЯ**, **УСОТЕ**, **УСОТУВАННЯ**, **УСОТУВАТИ**, **УСОТУВАТИСЯ** див. всотати, всотатися і т. д.

УСОХЛИЙ (ВСОХЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до усохнути. Він [чоловік] був заклопотаний роботою — здіймав і випрямляв усохлі й поламани вітром деревця (Казки Буковини.., 1968, 96); Він хоче цю хату згорілу, і клуню, і даль, і дуби, Березу од вибуху всохлу, тепло від батьківського дому І Катрю у серце вмістити (Мал., II, 1956, 56); Липи, каштани і клени вже скинули своє всохле листя (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 272); Ось-ось гримне, розітне блискавицею небо, і полетіть на землю чиста вода, сповнить всохлі криниці (Мур., Бук. повість, 1959, 111).

УСОХНУТИ див. усихати.

УСОХТИ див. усихати.

УСОЧИТИСЯ, **УСОЧУВАТИСЯ** див. всочуватися.

УСПАДКОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до успадкувати. Гостро сатиричною, викривальною є картина, де змальовано, як Марта і Степанида [в творі «Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького] ділять успадковане від батька майно (Іст. укр. літ., I, 1954, 380); У хребетних тварин поряд з успадкованими фор-

мами поведінки спостерігається багато набутих реакцій, навичок (Наука.., 11, 1958, 30); З перших же зразків українська радянська романістика виявила успадковані нею від класики гостре соціальне бачення й аналітичний дар (Рад. літ-во, 11, 1971, 10).

УСПАДКОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. успадкувати. Мічурін старанно вивчав онтогенез (індивідуальний розвиток) і філогенез (історичний розвиток) батьківських пар, у результаті чого йому вдалось розкрити закономірності успадковування гібридами ознак батьків (Наука.., 9, 1956, 28).

УСПАДКОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **УСПАДКУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. 1. Одержувати, діставати як спадщину (у 1 знач.). Деякі держави є монархіями. Глава монархії — король або королева — успадковує владу (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7).

2. Сприймати від батьків, від предків які-небудь спадкові риси, особливості, якості. Були одержані зеброїди — гібриди зебри із звичайним конем, які успадковують форму тіла, голови, зріст коня і силу та витривалість зебр (Наука.., 7, 1965, 34); — Тато мій — талановитий конструктор, ну і... Я думаю, що від нього успадкувала здібності (Донч., V, 1957, 245); Власне, це від матері успадкувала Катя вугляно-чорні очі та рівне, майже синє.. волосся (Перв., Дикий мед, 1963, 31).

3. Переймаючи що-небудь, засвоювати, робити своїм надбанням як спадок від чого-небудь. Усатівські племена, успадковуючи, можливо, східні традиції, клали жіночі фігурки в поховання (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 69); Своє ремесло вона успадкувала від матері (Добр., Тече річка.., 1961, 214); Од великих письменників минулого успадкувала радянська література дорожню рису — служіння народу, почуття відповідальності перед народом (Рильський, IX, 1962, 183).

УСПАДКОВУВАТИСЯ, буюється, недок. 1. Передаватися, прийматися у спадок. Відомо, що робота мозку в цілісному організмі спрямовується впливом зовнішнього середовища і регулюється біологічними потребами — голодом, спрагою, рефлексом самозахисту і розмноження, що успадковуються (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 455).

2. Пас. до успадкувати. Образ Прометей так органічно входить в нашу літературу, успадковується нею як абсолютне надбання художнього освоювання людським світу (Рад. літ-во, 2, 1957, 12).

УСПАДКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. успадкувати. Успадкування ознак, набутих організмом у процесі його життя, не тільки можливе, але й необхідне (Наука.. 3, 1957, 2).

УСПАДКУВАТИ див. успадкувати.

УСПІВАТИ (ВСПІВАТИ), аю, аєш, недок., **УСПІТИ** (ВСПІТИ), ію, ієш, док., розм., рідко. Те саме, що устигати. Випав удушливий день саме серед гарячої пори жнив.. Пшениця осипалася: люди не успівали вхопити (Мирний, I, 1949, 379); — Е, нема чого квапитися, — сказав він, — успіємо заїхати (Фр., II, 1950, 51); — Літо збіжить тобі, як одна година, — оглянутись не успієш (Стельмах, II, 1962, 393).

УСПІТИ див. успівати.

УСПІХ, у, ч. 1. Позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; значні досягнення, удача. Недавно тому узінчалася праця філологів величавим успіхом: винайдено древній римський рукопис, котрий.. розповідає про наш край... (Март., Тв., 1954, 52); Ми ж про тебе знаємо, як ти по охоті успіху великого досягла в роботі! (Тич., II, 1957, 262); Успіхи синтетичної хімії лікарських речовин дали величезний поштовх фармакології та фізіології (Наука.., 11, 1965, 25); // Сприятливий резуль-

тат у військовій операції. Тільки сміливий, неймовірно сміливий удар може забезпечити успіх його атакуючим бійцям. Перемога чи, може, загиб їм всім там сьогодні? (Гончар, II, 1959, 45); Дивлячись на маршові колони, що, поспішаючи, наздоганяли фронт, який рухався на захід, на веселих бійців, на ряди автомашин, що підвозили боеприпаси, командуючий розумів, що це успіх, що наступ розгортається (Тют., Вир, 1964, 503); // тільки мн. Досягнення в навчанні, у вивченні чогонебудь. В навчанні Захар виявляв такі успіхи й такі поривання все знати, що вчителі пророкували йому велике майбутнє науковця (Ле, Право., 1957, 14); [Ю л я:] У мене в інституті такі успіхи... Грамотою нагородили (Мороз, П'єси, 1959, 218).

Запаморочення від успіхів див. **запаморочення**; **Сп'яніти від успіху (від успіхів)** див. **сп'яніти**.

2. тільки одн. Громадське визнання, схвалення чогонебудь, чийхось досягнень. Моя книжка в російському перекладі має деякий успіх, принаймні в російських літературних сферах. Дістаю листи од російських письменників, особисто не знайомих мені, які похваляють і запрошують до співробітництва (Кочуб., III, 1956, 381); Десять разів виходила актриса на виклики, успіх був надзвичайний (Смолич, Театр., 1946, 55); Успіх творів радянських письменників пояснюється насамперед їхнім сміливим зверненням до сучасної теми, висвітленням найважливіших сторін нашої дійсності (Вітч., 9, 1968, 154); // Визнання кимось чийх-небудь позитивних якостей, особливостей; захоплення з боку осіб іншої статі. Ті, кому довелося його бачити, оповідали, що Марусяк був просто красавець [красень], отже, не дивно, що мав успіх серед представниць прекрасного полу (Хотк., II, 1966, 71).

3 успіхом — легко, без перешкод; 3 однаковим успіхом — так само, з таким же результатом. Міна, викинута під потрібним кутом, з однаковим успіхом може збити ворожий кулемет на високім гребені і дістати ворога на дні найглибшої складки, закритої від усіх інших видів вогню (Гончар, III, 1959, 113).

УСПІШАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **УСПІШИТИСЯ**, шуюся, шійшся, док., діал. Устигати. У погребі, куди Іванька поліз разом із кухаркою, він успішився таки поза спиною в неї схопити собі двійко огірочків (Григ., Вибр., 1959, 36).

УСПІШИТИСЯ див. **успішатися**.

УСПІШНИЙ, а, е. Який супроводжується або завершується успіхом, який дає позитивні наслідки. Хворий повинен беззастережно вірити своєму лікареві — це вірно, це одна з передумов успішного лікування (Шовк., Людина., 1962, 86); Тільки підтягнувши артилерію, нашим військам вдалося розгорнути успішний наступ (Тют., Вир, 1964, 486); За роки Радянської влади багато зроблено для успішного розвитку вітчизняної науки (Ком. Укр., 11, 1968, 68); Успішний виступ; Успішні гастролі.

УСПІШНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до успішний; наявність успіхів у чомусь. На куртці [Івана] — значок за успішність в стрільбі (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 8); Нам приклади свідчать ясні й красномовні: Поспішність — успішності ворогом є, В ній те, що здається досягненням зовні, Недоліком внутрішнім часто стає (Перв., II, 1958, 358).

2. Ступінь засвоєння учнями знань, навиків. — У списку зазначено, яка успішність кожного в школі і хто яке навантаження виконує (Ів., Вел. очі, 1956, 92); В Марка сяяли очі... — Це ось свідоцтво, що я закінчив дев'ятий клас на «відмінно», а це похвальна грамота за гарну успішність (Козл., Весн. шум, 1952, 80).

УСПІШНО. Присл. до успішний. На своєму ділі вона, видно, зналася, бо хворих лікувала успішно (Збан., Єдина, 1959, 200); В перші години після форсування наступ розгортався досить успішно. Полк, рішучим ударом вибивши німців з лісу, викинув їх геть за дамбу (Гончар, III, 1959, 361); Перший екзаме́н — диктант з української мови — Улас склав успішно (Тют., Вир, 1964, 55).

УСПОКОЄНИЙ (ВСПОКОЄНИЙ), а, е, заст. Дієпр. пас. мин. ч. до **успокоїти**. Успокоєний тим, Недоварений казав запрягти віз і.. поїхав до її сестри (Фр., II, 1950, 216).

УСПОКОЇТИ див. **успокоювати**.

УСПОКОЇТИСЯ див. **успокоюватися**.

УСПОКОЮВАТИ (ВСПОКОЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УСПОКОЇТИ (ВСПОКОЇТИ)**, бю, біш, док., перек., заст. Заспокоювати (у 1—3 знач.). Отой твердий, здоровий сон дівчини почав звільна **успокоювати** й паню Олімпію (Фр., VII, 1951, 8); — Я ж не мав заміру збити вам прикрість... — говорив я далі, силкуючись **успокоїти** зворушену дівчину (Коб., III, 1956, 40); — А хіба ж давно були інакші люди? — перебив озлоблений Петро. — Но-но-но-но, — **успокоював** Гриць, — не за тебе байка, а за других (Март., Тв., 1954, 59); Він думав, мислив, умудрявся, .. Як Турна-ворога побити, Царя Латина усмирити і **успокоїти** народ (Котл., I, 1952, 253).

УСПОКОЮВАТИСЯ (ВСПОКОЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., **УСПОКОЇТИСЯ (ВСПОКОЇТИСЯ)**, бюся, бішся, док., заст. Заспокоюватися (у 1—3 знач.). Максим **успокоювався**, не кричав уже (Стеф., I, 1949, 204); Та й село **успокоїлось**: не світиться ніде... все заснуло (Мирний, III, 1954, 22).

УСПОСОБЛЕНИЙ, а, е, діал. Настроєний. — Давніше не був ти ніколи проти мене так критично й різко **успособлений** (Коб., II, 1956, 348).

УСПОСОБЛЕННЯ, я, с., діал. Настрій. Пані, бачилось, була в добрім **успособленню**, говорила, оповідала, навіть жартувала (Фр., VII, 1951, 63).

УСПРАВЕДЛИВИТИ див. **усправедливорювати**.

УСПРАВЕДЛИВЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УСПРАВЕДЛИВИТИ**, влю, виш; мн. **усправедливають**; док., діал. Виправдовувати (у 1—3 знач.). Нарешті Войцехова відібрала їх [хлопців] із школи зовсім, **усправедливаючи** цей крок перед сусідами тим, що а чей же не виховуватиме їх на попів, а найкраще буде від нового року віддати їх до ремесла (Фр., VI, 1951, 167); Згодом той грабунки [Софії Київської] пробувано **усправедливити** гарячим бажанням Боголюбського зосередити найбільші святощі в заснованій ним столиці Володимирі (Загреб., Диво, 1968, 366).

УСПРАВЖКИ (ВСПРАВЖКИ), присл., діал. Насправді, серйозно. От же ви **усправжки**, ..а я тільки **пожартував** (Сл. Гр.).

УСТА (ВУСТА), уст, мн. Губи, рот. Жде його Марія, І ждучи плаче, молодії Ланіти, очі і уста Марніють зримо (Шевч., II, 1963, 359); Франчуків підносить чарку до уст, половину випиває (Хотк., II, 1966, 421); Коли я ввійшла до канцелярії, шеф саме скінчив снідати і витирав серветкою уста (Вільде, Троянди., 1961, 224); // Губи, рот як орган мови. В його серці щось пекло, щось бунтувалося і кричало, але уста мовчали (Фр., IV, 1950, 43); Тоді уста мої тобі щось говорили, І ти щось одмовляла (Рильський, I, 1960, 96); Уста, що, як відомо, є частиною артикуляційного апарату, мають бути в хорового диригента витреновані в дикційному відношенні, щоб він умів беззвучно говорити (Осн.. диригув., 1960, 191).

◇ В уста́х чийх залуна́ти (засвуча́ти і т. ін.) — виходити від когось (про сказане, написане). *Тел. слово.. воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широких світах* (Коцюб., III, 1956, 247); *Вкладати (вкла́сти) в уста́ див. вкладати¹; Ва́шими (твоїми) [б] уста́ми та мед піти див. мед; З ме́дом на уста́х див. мед; Закува́ти уста́ див. за́ковувати; Замика́ти (замкну́ти) уста́ див. замика́ти; Замурува́ти уста́ див. заму́рбовувати; Запиша́ти уста́ див. запиша́ти; Затуля́ти (зату́лити) уста́ див. затуля́ти; Заціпи́ло уста́; Заці́пити уста́ див. заці́плювати; Зву́жувати (зв́узити) уста́ див. зв́ужувати; Зі́мкну́ти уста́ наві́ки (наві́к) див. змика́ти; Золоті уста́ — хто-небудь добре, гарно говорить. — *Полубила наша Домаха чумаченька молодого перехожого. — Так і єсть!.. О, та й хороший же вдавсь! та який жартієливий, говірки! золотії уста!* (Вовчок, I, 1955, 60); *Зрива́тися (зі́рва́тися) з уст див. зрива́тися; Зрина́ти (зри́нути) з уст див. зрина́ти²; З уст в уста́ (рі́дше від уст до уст) пере́ходити (передава́тися, полети́ти і т. ін.) —* переходити, передаватися від однієї людини до іншої, поширюватися (про новини, повідомлення, розпорядження і т. ін.). *Зміст п'єси, окремих подій переходив із уст в уста* (Коцюб., II, 1955, 142); *Бачимо, тягнуть сапери всяке знаряддя, занепокоїлись командири, полетіла команда від уст до уст: форсувати річку* (Гончар, Новели, 1954, 39); *З уст чийх почу́ти (дізна́тися, дові́датися і т. ін.) —* від когонебудь почути (дізнатися, довідатися і т. ін.). — *Я хотіла почути лише з твоїх уст, що робиться з батьком* (Коб., II, 1956, 300); *Я бачив твої [О. Пушкіна] портрет у друга-вірменина, Із уст якутових я чув твої слова, І в'є тобі вінок Радянська Україна, В братерській вольності жива* (Рильський, III, 1961, 38); *Зці́пити уста́ —* щільно стулити уста, губи; *Криві́ти уста́ див. криві́ти; Куто́к уст див. куто́к; На уста́х у кого, рі́дше кого —* хто-небудь часто говорить про щось, повторює що-небудь. *Суха [Килина Іванівна] як сухар, жовта як стигле жито, завжди розкуйдана, завжди з святцями в руках і лайкою на устах, не боялася Кирила Івановича* (Мирний, I, 1954, 148); *Край мій, що в вогні найтяжчим, на устах народів світу* (Тич., II, 1957, 170); *Не сходи́ти з уст див. сходи́ти; Ні па́ри з уст див. па́ра²; Па́ри з уст не пу́стити див. пу́скати; Покла́сти па́лець на уста́; Прикла́сти до уст па́лець див. па́лець; Розмика́ти (розі́мкну́ти) уста́ —* починати говорити. *Почувала [Гаївка], що мусить щось сказати, відповісти на ці слова, та не могла розі́мкнути уста* (Гр., II, 1963, 400); *Уста́ зі́мкну́лися (зі́мкну́ться) наві́ки див. змика́тися; Уста́ми чийми говори́ти (промовля́ти і т. ін.) —* говорити від чийого-небудь імені, чийми-небудь словами. *Упевнено — гостріше лез — в лице новій війні устами Франції Торез рішуче кинув: «Ні!»* (Гонч., Вибр., 1959, 345); *Устами діда промовляла поважна мудрість* (Донч., VI, 1957, 7).*

УСТА́В¹, у, ч. 1. заст. Правила поведінки, розпорядок життя. *В чужий монастир з своїм уставом не ходи* (Номис, 1864, № 9605); // *Зведення правил діяльності чого-небудь (цеху, школи і т. ін.). Нас [ложка́рів] раптом оцей цеховий устав підрізав* (Фр., II, 1950, 136); *Перший шкільний устав, видатний пам'ятник української педагогічної думки XVI ст., мав пункт про необхідність виховувати в дітей любов до батьківщини і рідної мови* (Літ. Укр., 17. X 1967, 4).

2. рідко. Те саме, що статут 1. *Прочитає [Тоня] на стенді напіврозмиті дощем слова: «Воїні! Виконуй Устав бездоганно, сміливо і чесно!» І ці слова, хоч адресовані і не їй, торкнуться і в її душі якусь раніш не торкну струну...* (Гончар, Тронка, 1963, 317).

УСТА́В², у, ч., лінгв. Один з типів письма в старовинних грецьких, латинських і слов'яно-руських рукописах, за яким кожна літера виписувалась окремо, відірвано від сусідніх, прямо і чітко. *Найдавнішою з книг, що збереглися до наших часів, є «Остромирове євангеліє».. Це рукопис великого формату (в аркуш), писаний крупним письмом, так званим уставом, і прикрашений кольоровими малюнками та узорними заставками* (Іст. укр. літ., I, 1954, 27).

УСТАВА́ННЯ (ВСТАВА́ННЯ), я, с. Дія за знач. устава́ти 1, 2. *Слуха [Солоха] й чує глибоке зітхання, ломотню [хряск] кісток.. од уставання* (Мирний, I, 1954, 63); *З хати чутно крізь розбиту шибку рухи вставання матері, потім її голос* (Л. Укр., III, 1952, 254); *Аж на зорі зварилася вечеря. Поки гості попоїли, трембітанники заграли вже на вставання* (Гжицький, Опришки, 1962, 28).

УСТАВА́ТИ (ВСТАВА́ТИ), устаю́, устає́ш, недок., УСТА́ТИ (ВСТА́ТИ), устану́, устане́ш, док. 1. Підводитися, ставати на ноги. *Який час дивиться [Лукаш] на вогонь, потім устає, відходить далі від огнища і походить по галяві* (Л. Укр., III, 1952, 212); — *Щохвилини він уставав і пив воду* (Ю. Янов., II, 1958, 105); *Учні разом устали, дружно відповіли на привітання вчительки* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 176); // Підводячись, залишати певне місце, злазити, переходити куди-небудь. *Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати* (Кв.-Осн., II, 1956, 73); *Мотрі зробилось холодно. Устала вона з печі, щоб хоч двері зачинити* (Мирний, II, 1954, 162); *Посірілий, розхристаний, підскакав [Козаков] до «хазяїна», доповів, не встаючи з сідла* (Гончар, III, 1959, 361).

Уста́ти з ко́лін: а) піднятися на ноги після стояння на колінах; б) див. ко́ліно; Уста́ти на ко́ліна — опуститися додолу, ставши на коліна. *Встав [Потап] на коліна, просто у сніг, і ткнувся лицем в зложені руки* (Коцюб., II, 1955, 279).

2. Прокинувшись, підводитися з постелі. — *Вставай, Енею, годі спати* (Котл., I, 1952, 200); *Уставала Мелася раніш од усіх і лягала од усіх пізніш, бо.. було їй, вже казано вам, такого діла, що ой-ой!* (Вовчок, I, 1955, 340); *Це було в неділю.. Він устав рано і мовчки почав справлятися біля хазяйства* (Гр., I, 1963, 259); *Цього весняного ранку Оксен устав, як завжди, рано, тільки проспівали треті півні* (Тют., Вир, 1964, 25).

◇ Уста́ти не на ту но́гу див. нога́.

3. перен. Повставати на боротьбу з гнобителями, підніматися на захист чого-небудь. *Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте* (Шевч., I, 1963, 354); *Дарма, кати оскраженілі! Вам перемоги не діждать! Назустріч вашій темній силі Устала промениста рать* (Рильський, II, 1960, 171).

4. Здійматися вгору (про куряву, туман, хвилі і т. ін.). *Сиділи лірники та грали По шелягу за танець. Кругом аж курява вставала. Дівчата танцювали І парубки...* (Шевч., II, 1963, 98); — *Що то, діду, курить у долині? — спитав хлопчик. — То туман устає* (Мирний, I, 1954, 170); *В бухті хвилювання було не таке сильне, як на морі. Але й тут уставали високі хвилі* (Трубл., I, 1955, 178); // Підніматися, займати положення, близьке до вертикального. *Палуба вставала дибки крутою горою, перетворювалася на крутий схил, на якому чудом утримувалися матроси* (Тулуб, В степу..., 1964, 393); // Сходити, з'являтися на небі (про небесні світила). *Сім'я вечеря коло хати, Вечірня зіронька встає* (Шевч., I, 1951, 390); *Над морем уставало*

яскраве.. сонце (Донч., II, 1956, 142); Сонечко встало, прокинулось ясне, Грає вогнем, променіє (Л. Укр., I, 1951, 15); // Починатися, наставати (про ранок, день і т. ін.). Із перлистого туману Прияснім моїм вікні Устає півсонний ранок, Гасить зорі і вогні (Рильський, II, 1960, 41); Устане ще день яснобарений (Мал., Чотири літа, 1946, 137).

5. перен. Показуватися, ставати видним. Коні витягли фаєтон на гору. З-за гори разом устало все Кам'яне (Н.-Лев., I, 1956, 160); Бійці поспішали досягти вершини і глянути вперед: що там? Чи не рівнини, чи не степи?.. А перед ними знову вставала панорама гір, нижчі і вищі кряжі (Гончар, III, 1959, 112); // З'являтися в процесі роботи, будівництва і т. ін. Скрізь робота кипить.. Там риштують, а там Вже новий устає терикон (Бойко, Про 17 літ, 1958, 26); Устає Севастополь з руїн, Мов пам'ятник на п'єдесталі, На скелі красується він (Нагн., Вибр., 1957, 370); Не дієзи цвітуть, не бемолі,— то залізо залізо гризе, то в колишньому дикому полі корпусами встає ХТЗ (Сос., I, 1957, 238); // Виникати, поставати з чогось, через щось. Вона тільки судила та сварилась, що мати кориться чоловіку, що з того усе лихо устає (Вовчок, I, 1955, 223); Пісня з серця мого устає (Л. Укр., I, 1951, 349); Як росло в ті хвилини у душах ясне відчуття величезних обов'язків, що перед нами вставали! (Голов., Поезії, 1955, 21); Гостре обурення однак скоро пройшло, і крики поволі затихли. Знов устало питання — те саме, що і спочатку,— що ж мають робити? (Коцюб., II, 1955, 176); // рідко. Охоплювати кого-небудь (про почуття). Проснулася туга, усталала ненависть... (Мирний, III, 1954, 95).

6. перен. Поставати в уяві, пам'яті. Перед очима в Маланки встала левада — зелена, весела, над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть (Коцюб., II, 1955, 15); Перед Данилом встає прадід, загублений на цій рівнині, встають спогади дитинства; «топчу, топчу ряс», шепотить він. Прадід згадувався лагідний і старий (Ю. Янов., II, 1958, 232); Вірші [О. Пушкіна] ллються, як дзвінкий прозорий струмок. Встають засніжені верховини гір (Донч., II, 1956, 400).

Як (мов і т. ін.) живий устає (установка і т. д.) — дуже виразно з'являється хто-небудь в уяві, свідомості, пригадується з усіма подробицями. Дядько Тимоха... Як живий устає він у мене перед очима... Здоровенна кудлата голова з рудою бородою, з обличчям, умазаним у кіптяву й сажу, з голубими очима (Гр., I, 1963, 283); Сей Довбуш мов живий вставав в оповіданнях Юрчика в усій своїй могутній красі, чарівній лицарській вдачі (Хотк., II, 1966, 153).

7. Те саме, що **оживати** 1. Вже усі тії, що полягли, вони не устануть — нехай же над ними земля пером! (Вовчок, I, 1955, 337); Його метка чекіста куля десь наздогнала у кутку. Уже не встане отаман (Сос., I, 1957, 422).

УСТАВИТИ 1 див. **установити** 1.

УСТАВИТИ 2 див. **встановити** 1.

УСТАВИТИСЯ див. **установитися** 1.

УСТАВКА, и, ж. Вишита вставлена смуга на плечах жіночої сорочки. Сорочки шили з уставками, густо збирали зубчиками на шиї та по низу рукавів. Рукава теж пришивалися зборами до уставок (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 105); Дуже до лиця їй був гуцульський одяг: і сорочка вишивана з уставками, і кептар писаний (Гжицький, Опришки, 1962, 74).

УСТАВКА (**ВСТАВКА**), и, ж. Те, що вставлене.

УСТАВЛЕНИЙ 1 (**ВСТАВЛЕНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **установити** 1. Здовж усіх чотирьох стін просторої зали уставлені були крісла щільно одно коло

одного (Фр., VI, 1951, 220); Хата була стародавньої краси, уставлена лавами й скринєю, на полицях повно цяцькованих тарілок (Ю. Янов., II, 1958, 215); За кілька хвилин стіл був уставлений стравою (Шиян, Вибр., 1947, 102).

УСТАВЛЕНИЙ 2 див. **встановлений** 1.

УСТАВЛЕННЯ див. **встановлення**.

УСТАВЛЯННЯ див. **встановлення**.

УСТАВЛЯТИ 1 (**ВСТАВЛЯТИ**), яю, яєш, *недок.*, **УСТАВИТИ** (**ВСТАВИТИ**), влю, виш; мн. **установлять**; *док.*, *перех.* 1. Ставити, поміщати що-небудь десь, на чомусь. Уставили [люди] шість відер води рядком перед Стрибогом (Март., Тв., 1954, 138); // Ставлячи, густо покривати щось.

2. розм. Спрямовувати кудись, на кого-, що-небудь (погляд, очі). Всі [жінки] стали сумні-мовчазні, а найбільше Параска. Уставила вона свої чорні очі у землю і наче закам'яніла (Мирний, IV, 1955, 103); Пантелеймон Демчук змовк, вставивши кудись своє єдине око (Цюпа, Назустріч., 1958, 103).

3. *заст.* Запроваджувати (у 1 знач.), установлювати. Пильно до праці взялися тірійці: ті мури мурують.. Треті суди уставляють, сенат та уряди найвищі (Зеров, Вибр., 1966, 233); Заверховодили пани Польські в Гетьманському.. Василь Семенович у себе й прийоми царські уставив (Мирний, II, 1954, 108); Усю землю розбила [княгиня Ольга], уставила волості, погости (Скл., Святослав, 1959, 54).

УСТАВЛЯТИ 2 див. **встановити** 1.

УСТАВЛЯТИСЯ 1 (**ВСТАВЛЯТИСЯ**), яюся, яєшся, *недок.*, **УСТАВИТИСЯ** (**ВСТАВИТИСЯ**), влюся, вишся; мн. **установляться**; *док.* 1. розм. Спрямувавши кудись, на кого-, що-небудь погляд, очі, невідривно дивитися якийсь час. Оріся зіскакує з лави,.. своїми голубими очима, в яких горить нескорена рішучість, як роздратована кішечка, вставляється на батька (Тют., Вир, 1964, 97); Христя наближалася все ближче та ближче, уже скільки цікавих очей з-під чорних брів уставилися у неї (Мирний, III, 1954, 296).

2. за кого, за ким, діал. Заступатися (у 1 знач.). — Куме, я тобі по добру кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, аби тебе високий суд не повісив (Фр., II, 1950, 43); // Підтримати когось у його проханні, висловитися на чийсь користь тощо. Просив [Гринько] Пазю, щоби вставилася за ним у Варвари. Нехай Варвара вийде за нього заміж. Пазя вставлялась, а Варвара не хотіла й слухати (Март., Тв., 1954, 314).

УСТАВЛЯТИСЯ 2 (**ВСТАВЛЯТИСЯ**), яється, *недок.* Пас. до **установити** 1 1, 3.

УСТАВНИЙ 1, а, е. Прикм. до **установ** 1. Залишилися [у лісі] тільки ті [люди], що мали свої споконвічні..сади, що були закріплені за ними «інвентарними правилами» 1848 р., а потім вписані і в уставні грамоти (Стельмах, I, 1962, 232).

УСТАВНИЙ 2, а, е, *лінгв.* Прикм. до **установ** 2. У східних слов'ян кирилівський, або уставний, алфавіт панує до кінця XIV ст. (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

УСТАВНИЙ див. **встановний**.

УСТАЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **усталити**. — Я... хочу знайти в собі сили зламати ці віками усталені традиції... (Вільде, Троянди., 1961, 126); Характер Корнія Івановича, здавалося, вже усталений до кінця днів його, все ж помітно мінявся (Вол., Місячне срібло, 1961, 245).

2. у знач. *прикм.* Сталий, стійкий, який закріпився у певній формі. Життя він прожив під знаком цього «так треба». Старий солдат, він добре знає, як багато часом ховається за цим усталеним висловом і скільки

важить для людини її обов'язок (Гончар, Тронка, 1963, 66).

УСТАЛЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. усталений 2. На кінець XVI ст. чеська мова досягла небувалої усталеності і єдності (Мовозн., XIII, 1955, 131).

УСТАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. усталити. При кінці своєї праці над «Кобзарем» він [М. Драгоманов] побачив, що.. нема ані перводруків [першодруків], ані автографів, ані засобів до усталення хронології Шевченкових творів (Фр., XVI, 1955, 370).

УСТАЛИТИ див. усталювати.

УСТАЛИТИСЯ див. усталюватися.

УСТАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усталювати.

УСТАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УСТАЛИТИ**, лю, лиш, док., перех. 1. Робити сталим, без відхилень, змін. Якесь тривога чи надмірна цікавість до цієї людини не давала [Саїду] усталити настрою, бодай би оволодіти собою (Ле, Міжгір'я, 1953, 334); // Зміцнювати, робити надійнішим. З часом може трапитись їй якийсь жених, що буде до її маєтку відповідний і таким способом усталить своє буття (Коб., III, 1956, 212).

2. Формувати що-небудь, надаючи йому чітко окреслених якостей, виразних рис. Хамза, наперекір бажанням батька, залишив медресе і самоосвітою поповнював знання, усталював світогляд (Ле, В снопі.., 1960, 345); В результаті використання різноманітних мовних джерел кожний із стилів і жанрів зокрема усталює свій, специфічний, склад лексики та фразеології (Мовозн., XVIII, 1963, 16).

УСТАЛЮВАТИСЯ, юється, недок., **УСТАЛИТИСЯ**, литься, док. 1. Робитися сталим, без відхилень, змін, переставати докорінно змінюватися. Тисячоліття шуміла тирса в степах, тисячоліття пішли на утворення чорнозему.. Розвивався рослинний і тваринний світ степу, усталювалися кліматичні умови (Наука.., 5, 1967, 8); Як тільки усталилась погода, художник Ломов до схід сонця вирушав верхи з дому і їхав сюди (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 147); Вже ні сірчаних злив, Ні попелу нема з прапрадідного часу, І лава, кров землі, застигла в темну масу, Шпилі усталились і гуркіт занімів (Зеров, Вибр., 1966, 471); // Зміцнюватися, ставати надійнішим. Міцна дружба в боях ще більше усталилася, з одного погляду навчилися друзі розуміти один одного (Собко, Зор. крила, 1950, 323).

2. Формуватися в що-небудь стале, з чітко окресленими якостями, виразними рисами. В молодого подружжя росте хлопчик, спільні усталюються в обох ідеали (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 23); Сергій дивувався, як вона [Лариса] виросла за цей місяць, змужніла, як помітно усталюється її характер (Гур., Друзі.., 1959, 78).

3. З'явившись, утверджуватися на довгий час, ставати тривалим, постійним. З давніх-давен усталився в Кролівцях звичай: ..увесь щедро дарований природою хист віддавати художньому ткацтву (Наука.., 3, 1969, 49).

УСТАНОВА, и, ж. 1. Організація (з певним штатом службовців і адміністрацією), що відає якою-небудь галуззю (галузями) народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі (галузях). — Ну, ходімо ж, — кажуть [люди], — подивися ще на наші громадські установи (Мирний, IV, 1955, 328); Півстоліття тому, в буремні дні 1919 року, на Україні була заснована найвища наукова установа — Академія наук (Вітч., 6, 1969, 172); // Будинок, приміщення, де розташована така організація; місце роботи кого-небудь. Та Карпові сьогодні не сиділося в душному кабінеті.

Прийнявши двох-трьох відвідувачів, він.. пішов з установи додому (Шиян, Баланда, 1957, 200).

2. розм. Умова, домовленість. — Тільки знай, у нас така установа: все, що не добув, на рівні часті паювати (Мирний, I, 1949, 329).

3. заст. Закон, правило. — Положи гроші, то й бери товар, така в мене установа (Фр., III, 1950, 60); [Р а х і л ь:] Ніхто не може літери змінити Твоїх міцних одвічних установ (Л. Укр., I, 1951, 421).

УСТАНОВИТИ див. установлювати.

УСТАНОВИТИСЯ див. установлюватися.

УСТАНОВКА, и, ж. 1. Дія за знач. установлювати, установіти 1. Установкою називається процес закріплення деталі на верстаті чи в лещатах для обробки (Практ. з машинозн., 1957, 236); Застосовується також установка двигуна в шарнірі: напрям польоту змінюється завдяки його повороту (Наука.., 8, 1958, 16).

2. Пристрій, механізм, за допомогою якого виконують певні операції або одержують щось. Над головами їм туркотіла вітрова установка, що добувала електроенергію для власної радіостанції (Панч, В дорозі, 1959, 242); Великі площі газонів краще поливати дощувальними установками (Озелен. колг. села, 1955, 164); Завідувач лабораторій стояв на помості коло продувальної установки (Шовк., Інженери, 1956, 174).

3. розм. Бойова гармата. Комісар сам стріляв з передньої установки (Ю. Янов., I, 1954, 53).

4. В артилерії — регулювання, наведення прицілу і ціліка в цифрах. Присвічуючи шкалу цигарками і ліхтариками, наводчики востаннє перевіряли установки (Гончар, III, 1959, 155).

5. фізл. Зумовлена попереднім досвідом готовність людини до виконання певної діяльності; спрямованість діяльності організму або якогось його органу. У піддослідного, якому демонстрували різні за величиною кружки, вироблялась фіксована установка на нерівність об'єктів (Рад. психол. наука.., 1958, 30).

УСТАНОВЛЕНИЙ (ВСТАНОВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до установіти. Грізні жерла гармат, установлених на самім валу, були спрямовані на північ, у відкритий таврійський степ (Гончар, II, 1959, 389); На початку січня і в Городні, і в Сновську після кривавих сутичок з гайдамаками встановлена була радянська влада (Скл., Легенд. начдив, 1957, 21); Ще злить мене .. культ вінчання у людей, що ніби-то не вірять в те, во ім'я чого установлені і свята, і обряди (Л. Укр., V, 1956, 426); Мов кібець, стежив [Мірошник] своїми жвакими розумними очима за кожним селянином і гримав на тих, хто порушував установлений порядок (Шиян, Баланда, 1957, 22); // установлено, безос. присудк. сл. Зв'язку з другим батальйоном досі не встановлено. Послали туди двох зв'язкових. Один повернувся, не знайшов нічого. Другого нема й досі (Трубл., I, 1955, 45).

УСТАНОВЛЕННЯ (ВСТАНОВЛЕННЯ), я, с. Дія за знач. установіти і установітися. 30 липня [1918 р.] Раднарком під головуванням В. І. Леніна обговорив питання про встановлення пам'ятників великим діячам .. науки, літератури і мистецтва (Мист., 5, 1957, 4); Послані товариші для встановлення втраченого зв'язку не поверталися (Епик, Тв., 1958, 377); Діждавшись встановлення зимового шляху, геодезисти вийшли в Тобольськ (Видатні вітч. географи.., 1954, 22); Комуністична партія очолила революційну боротьбу робітників і селян за встановлення Радянської влади на Україні (Цюпа, Україна.., 1960, 46).

УСТАНОВЛЮВАНИЙ (ВСТАНОВЛЮВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до установлювати. Біля кожного

шліфувального круга в поворотний стіл, установлюваний під будь-яким кутом (Технол. різального інстр., 1959, 183).

УСТАНОВЛЮВАННЯ (ВСТАНОВЛЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. установлювати 1. Фіксація основного корпусу проектора при установлюванні.. на триногу (штатив) поліпшена, що усуває вібрацію проектора при демонструванні фільму (Пересувні кінопр., 1959, 48); При встановлюванні вершини різця нижче від лінії центрів передній кут зменшується, а кут різання збільшується (Різальні інстр., 1959, 92).

УСТАНОВЛЮВАТИ (ВСТАНОВЛЮВАТИ), юю, юєш, **УСТАНОВЛЯТИ (ВСТАНОВЛЯТИ)**, яю, яєш, **недок., УСТАНОВІТИ (ВСТАНОВІТИ)**, новлію, новіш; **мн.** установлюють; **док., перех.** 1. Ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, підготовляючи до використання. Артилеристи в самих гімнастерках котили на руках протитанкові гармати, встановлюючи їх за рогом готелю і на перехресті в кругляку, виритому німцями для своєї зенітки (Гончар, III, 1959, 262); Вечір. Група бійців розташувалася на короткий відпочинок. Трохи осторонь Орлик встановлює польовий телефон (Лев., Драма., 1967, 93); Мельник з мотористом.. клопоталися, де тут і як краще встановити генератора (Кучер, Трудна любов, 1960, 417); // Споруджувати що-небудь на певному місці. Щоб прискорити роботу, монтували [монтажники] блоки конструкцій на землі і потужним краном установлювали всю споруду на належне місце (Ткач, Плем'я., 1961, 59); // Взагалі ставити зручно, надійно. Музики установлюють амфору, угородивши її в пісок, і лагодяться грати (Л. Укр., II, 1951, 318).

2. Організовувати, здійснювати, налагоджувати. Через Юзефу Рубанюк незабаром установив зв'язок з бойовою групою своїх товаришів (Цюпа, Назустріч., 1958, 29); — Ви маєте рацію, — не відразу відповів Каргат. — Постараюсь встановити між собою й головним інженером нормальні стосунки (Шовк., Інженери, 1956, 146).

3. Визначати, розпізнавати за певними ознаками. Перший млинець найчастіше буває невдалим. Однак по перших млинцях установлюють, скільки тіста слід наливати на сковорідку, щоб млинці були рівними і тонкими (Укр. страви, 1957, 258); Вони [розвідники] мали точно встановити розташування нових вогневих точок (Кучер, Чорноморці, 1956, 427); Причину доньчиної смерті так встановити й не вдалось (Гончар, Тронка, 1963, 309); // Відкривати або стверджувати що-небудь, довівши, обгрунтувавши. Копернік установив, що центром руху Землі і планет є Сонце (Астр., 1956, 63); Астрономи іноді допомагають історикам установити, коли відбулися деякі давні події (Астр., 1956, 4).

4. Створюючи, утверджувати, узаконювати що-небудь. Робітничий клас і селянська біднота, поваливши владу експлуататорів, установили диктатуру пролетаріату (Ком. Укр., 12, 1966, 58); // Уводити в дію, визначати що-небудь якимись заходами. [П а л а ж - к а:] То ти так і кажи, що це мода, а не закон... А що мода, то кожному не заборониш свою моду установляти (Мирний, V, 1955, 211); Я відразу встановив той порядок робочого дня, який надав репетиціям ділового тону (Моє життя в мист., 1955, 200); З великими труднощами встановили чергу для тих, хто бажав висловитися (Донч., I, 1956, 170).

5. розм. Те саме, що втуплювати. Як установить [Семен Іванович] на неї свої карії очі, дивиться, забуде, що й говорив (Кв.-Осн., II, 1956, 329).

УСТАНОВЛЮВАТИСЯ (ВСТАНОВЛЮВАТИСЯ), юється, **УСТАНОВЛЯТИСЯ (ВСТАНОВЛЯТИСЯ)**, яється,

недок., УСТАНОВІТИСЯ (ВСТАНОВІТИСЯ), новіться, **док.** 1. Поміщатися певним чином, займати потрібне положення. Шарикові і роликові підшипники.. легко й досить щільно установлюються у призначені для них гнізда (Допуски., 1958, 5).

2. Робитися постійнішим, переставати різко змінюватися. Справжній зимовий сезон розпочинався, звичайно, в січні, коли встановлювалася зима з снігом і морозами (Коз., Сальвія, 1959, 132); Встановляться дні жнив'яні і погожі! (С. Ол., Вибр., 1959, 125).

3. Складатися, певним чином налагоджуватися. Я не знала роду-племени своєї знайомої, ледве знала імення — се була літня хвилева знайомість, така, що встановлюється і потім хутко губиться з очей без жалю (Л. Укр., III, 1952, 598); // Формуватися, набирати якихось рис. Ось уже певний час у Силантьєва з механіком установилися відверто ворожі відносини (Донч., II, 1956, 82); // Наставати. Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення. Але спокій у хаті ніяк не міг встановитися (Тют., Вир, 1964, 18); І в залі, і на сцені досить швидко встановилася сердечна атмосфера найщирішої взаємоприхильності (Грим., Незакінч. роман, 1962, 140).

4. Створюючись, утверджуватися, узаконюватися. — А коли вже почав установлюватись колгосп, дід привів свою пару [коней] до голови і сказав, що здає її добровільно (Стельмах, Правда., 1961, 21); І святкує з нами rado в світі кожен трудівник: в день оцей Радянська влада встановилась в нас навік (Забіла, У... світ, 1960, 83); // Закріплюватися. Справді, не знаю, звідки встановилась за мною слава альтруїстки! (Л. Укр., V, 1956, 231).

5. тільки **недок.** Пас. до установлювати, установляти. На дзвіниці й на мурах установлялися гармати (Кач., Вибр., 1953, 115); На великій сільській площі красивими рядами встановлюються мальовничі ятки — похідні культмаги прибулих на свято торговельних організацій (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 108).

УСТАНОВЛЯТИ див. установлювати.

УСТАНОВЛЯТИСЯ див. установлюватися.

УСТАНОВНИК, а, ч. Той, хто встановлює що-небудь.

УСТАНОВНИЦЯ, і, ж. Жін. до установник.

УСТАНОВЧИЙ, а, е. Який має завданням організацію чого-небудь, призначений заснувати що-небудь. К. Маркс особисто написав основні програмні документи Інтернаціоналу — «Установчий Маніфест Міжнародного Товариства Робітників» і «Тимчасовий Статут Товариства» (Ком. Укр., 9, 1964, 32).

Установчі збори див. збори.

УСТАРАТИ, аю, аєш, **док., перех., діал.** Дістати. Аж просилося жалуватися щодня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати (Март., Тв., 1954, 359); П'ять років буде в м'ясниці, як віддавав [Юра] доньку. Що встарав грошей, то встарав, а таки треба було позичити (Круш., Буден. хліб., 1960, 179).

УСТАТИ див. уставати.

УСТАТКОВАНІЙ (ВСТАТКОВАНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до устаткувати. Полк затримався на зимньому приміщенні: табори ще не зовсім були встатковані (Сміл., Зустрічі, 1936, 49); Став Варенчук завідувачем новою свинофермою, щойно збудованою із залізобетону, устаткованою водопроводом (Жур., Звич. турботи, 1960, 214); В тісній землянці, устаткований всілякими хатніми речами (тут було навіть люстро), було тепло й привабливо (Досв., Вибр., 1959, 180).

УСТАТКОВАННЯ, я, с., рідко. Те саме, що устаткування 2, 3. Андрій Гордійович, зваживши всі обставини,

прийшов до висновку, що коли рибалки допоможуть, то протягом двох днів устаткування можна вивантажити (Трубл., Шхуна., 1940, 97); Різне нафтове устаткування, що ваялося скрізь без догляду й обліку, складалося в купи (Донч., II, 1956, 304); Не знаю, чому він [губернатор] . волів раніш показати нам зразкове устаткування в'язниці (Кулик, Записки консула, 1958, 100).

УСТАТКОВУВАННЯ (ВСТАТКОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. устатковувати.

УСТАТКОВУВАТИ (ВСТАТКОВУВАТИ), бую, бую-еш, недок., **УСТАТКУВАТИ (ВСТАТКУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Те саме, що **обладнувати** 1. А брати тим часом устаткували в своїй спальні все, що було потрібне, щоб хвилюво [миттю] перетворити її на елегантну курільню (Фр., VI, 1951, 204); Бригада Яремчука дала слово устаткувати кисневу станцію і висунула зустрічний план (Трубл., I, 1955, 131).

УСТАТКОВУВАТИСЯ (ВСТАТКОВУВАТИСЯ), бую-ється, недок. Пас. до устатковувати.

УСТАТКУВАННЯ (ВСТАТКУВАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. устаткувати; обладнання. Технологія приготування їжі тісно зв'язана з рядом суміжних дисциплін — товаровознавством, фізіологією харчування, санітарією та гігієною, з курсами устаткування підприємств громадського харчування і організації виробництва (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

2. Сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь; обладнання. Щодня з ранку до вечора.. він вештався по цехах, мовчки придивляючись до їх устаткування, до того, що та як там робиться (Шовк., Інженери, 1956, 7); Всієї вогнями, він [Урал].. гримів ешелонами, приймав верстати, устаткування, евакуйоване з України (Гончар, III, 1959, 178); Одночасно з будівництвом шхуни заготовляли харчі, одяг, все внутрішнє і зовнішнє устаткування корабля, ліки, морехідне приладдя (Тулуб, В степу.., 1964, 240).

3. Меблі, речі, якими обставлено яке-небудь приміщення. Багатство устаткування цієї низенької порожньої хатинки ще збільшував чорний коминик у кутку (Досв., Гюлле, 1961, 17).

УСТАТКУВАТИ див. устатковувати.

УСТАШ, а, ч. Член хорватської фашистської організації, що існувала в Югославії у 20—40-х роках ХХ ст.

УСТЕЖИТИ (ВСТЕЖИТИ), жу, жиш, док. Уважно стежачи за ходом, розвитком, станом чого-небудь, не випустити з очей жодної подробиці. Пархоменко тепер не міг устежити за кожним рухом [матросів-анархістів] і, щоб прикрити себе з тилу, притулювся спиною до стінки поїзда (Панч, II, 1956, 270).

УСТЕКЛИЙ (ВСТЕКЛИЙ), а, е, діал. Скажений. Оба мужчини стали хвилю, мов задеревілі, не знаючи, що сталося Рифці і відки взялась у неї така встекла злість на Леона (Фр., V, 1951, 282).

УСТЕКЛІСТЬ (ВСТЕКЛІСТЬ), лості, ж., діал. Стан і якість за знач. устеклий. — Доведу його до встеклості і люди будуть умирати зі страху (Стеф., Вибр., 1945, 55).

УСТЕКЛО (ВСТЕКЛО), діал. Присл. до устеклий.

УСТЕЛЕНИЙ (ВСТЕЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до устеліти. Колись биті каменем та устелені пісочком стежечки позаростали споришем (Мирний, III, 1954, 293); Суміжні з спочивальнею кімнати устелені ряднами, старими килимами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 240); Ось невелика улоговинка біля річки. Вона вся густо встелена високим білим роменом і пишним цвітом великих жовтогарячих карпатських маків!

(Мас., Під небом.., 1961, 217); // устелено, безос. присудк. сл. Землю біля нього встелено патронами (Ю. Янов., I, 1958, 204).

◇ **Шлях, устелений квітами**, чий— про чий-небудь життєвий шлях, сповнений успіхів, радощів і т. ін. Його шлях не був устелений квітами (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 21); Шлях, устелений терном див. терен.

УСТЕЛИПОЛЕ, я, с. (*Ceratocarpus* L.). Однорічна трав'яниста рослина родини лободових, яка після дозрівання плодів стає перекотиполем. Устелиполе піщане.

УСТЕЛИТИ див. устеляти.

УСТЕЛИТИСЯ див. устелятися.

УСТЕЛЮВАТИ див. устеляти.

УСТЕЛЮВАТИСЯ див. устелятися.

УСТЕЛЯТИ (ВСТЕЛЯТИ), яю, яєш і рідко **УСТЕЛЮВАТИ (ВСТЕЛЮВАТИ)**, юю, юєш, недок., **УСТЕЛИТИ (ВСТЕЛИТИ)**, елю, елиш, док., перех. 1. Класти що-небудь на якусь поверхню, рівномірно вкривати її, посипати шаром чогось; стелити. Присівши на рясному гіллі пахучої хвої, що ним кожен партизан устеляв собі постелю, він ніби забув про сон і їжу (Кучер, Дорога.., 1958, 131); Підлогу галереї устеляють дошками і з двором сполучають одним-двома східцями, розміщеними проти входу в сіни (Дерев. зодч. Укр., 1949, 14); Шкільний зал, де мали відбуватися збори, встелили килимами (Зар., На.. світі, 1967, 417); * Образно. [М а в к а:] Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то — матуся. Вона мене на зиму прийняла і порожном м'якеньким устелила для мене ложе (Л. Укр., III, 1952, 200); // Густо покривати собою якусь поверхню. Всю долівку встеляло пахуче гірське сіно (Кучер, Чорноморці, 1956, 345); Кленовий цвіт устеляє дороги (Стельмах, V, 1963, 218); Мох грубо встелив землю м'яким килимом (Хотк., II, 1966, 316).

◇ **Устеляти стіжку до кого** — намагатися зблизитися, вступити у близькі стосунки з ким-небудь. «Ну, хвалить бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька..— Нехай же тим часом устеляє в думках стіжку до милого вишиваними рушниками, нехай бавиться вишиванням..» (Н.-Лев., VI, 1966, 366); **Устеляти (устеліти) стіл (столи)** — те саме, що **Накривати (накріти) [на] стіл (див. накривати)**. Вернулись ми з фронту, додому прийшли, Дівчата, святково встеляйте столи (Нех., Сонце.., 1947, 23).

2. рідко. Те саме, що **розстеляти**. Вітер встеля під ноги каштанів оббитий квіт (Забашта, Квіт.., 1960, 16); Сніжок летить. На чорні ріллі, на узеленені лани озими — полотна білі зима устеляє (Гонч., Вибр., 1959, 347).

УСТЕЛЯТИСЯ (ВСТЕЛЯТИСЯ), яюся, яєшся і рідко **УСТЕЛЮВАТИСЯ (ВСТЕЛЮВАТИСЯ)**, ююся, юєшся, недок., **УСТЕЛИТИСЯ (ВСТЕЛИТИСЯ)**, елюся, елишся, док. 1. Густо покриватися чим-небудь по всій поверхні. Шлях устелявся шаром тонкого порошу (Ле, Історія радості, 1947, 286); [Х о р к о с а р і в:] Ми в луг підем всі з косами, І як станем в ряд, Він устелиться травами, Скошеними влад (Кроп., V, 1959, 131); Ой ще квітком не встелилась грядка барвіночку, ти вже ведеш під віночок багацьку дочку (У. Кравч., Вибр., 1958, 120); // Поширюючись, лягати на поверхню чого-небудь. Світло місяця лилося вікном, устеляючись срібними, матовими пасмами на помості й стіні (Коб., I, 1956, 137).

2. рідко. Пролягати. Лиш біля ніжних уст устелилась легка лінія втоми (Коб., III, 1956, 109).

3. тільки недок. Пас. до устеляти, устелювати.

УСТЕНЯ́ТА, я́т, мн. Зменш.-пестл. до уста́. З її [дівчинки] вишневих устенят сонячні зайчики тільки — *плиз! плиз! плиз!* (Вишня, I, 1956, 398)

УСТЕРЕГТИ́ (ВСТЕРЕГТИ́), ежу́, ежеш; мин. ч. устері́г, регла́, ло́; док., перех. 1. Стережучи, зберегти цілим, незайманим. — *Тільки бувалий конокрад, який уже добре знає уловки [хитрощі] своєї братії, може надійно встерегти табун* (Гончар, Таврія, 1952, 133); // *Стежачи за ким-небудь, не дати втекти, зникнути*. [Горнов:] *І як ви не встерегли її [Оксану] тоді, як увели з подвір'я в хату?* (Кроп., I, 1958, 435); // *Обереігаючи, допомогти уникнути небезпеки, неприємностей, згубних впливів і т. ін. Людину легше встерегти від шкідливого впливу, ніж пізніше боротися за чистоту її.. психіки* (Літ. Укр., 2.II 1965, 2).

2. розм. Помітити. — *Вже тринадцятий годочок в літа йде [дочці], не встережеш, як пробіжить п'ять років, а там — дівка...* (Кач., II, 1958, 22).

УСТЕРЕГТИ́СЯ (ВСТЕРЕГТИ́СЯ), ежу́ся, ежешся; мин. ч. устері́гся, регла́ся, ло́ся; док. 1. Будучи пильним, уважним, уникнути небезпеки, неприємностей, згубних впливів і т. ін. *Ходили вони [ногайці] на нас великими загонами, проривались через границю і часом багацько робили шкоди.. Щоб устерегтись од цих набігів, запорожці посилали в степи в розвідку козаків* (Стор., I, 1957, 262); *Не дізнав [Іван] ані одної з тих прикrostей, яких годі устерегтися кожному сільському простакові, котрий попаде на службу в панському дворі* (Фр., III, 1950, 145); *Не встерігся знічев'я горобець, не встиг і цвірінькнути востаннє, як накрив його кіт своєю пазуристою лапою* (Мирний, IV, 1955, 300); // *рідко. Те саме, що уберегтись (у 1 знач.). Потім батько захворів — кажуть пізньої осені колгоспний млин на річці лагодив з людьми, не встерігся й промок* (Ле, Мої листи, 1945, 56).

2. розм. Помітити. [Чума к:] *Протри-бо мерці́й очі та гарненько доглядай, бо народу сила і не встережешся, як рибу з возів порозтягають* (Кроп., V, 1959, 330).

УСТИГА́ТИ (ВСТИГА́ТИ), а́ю, а́еш, недок., **УСТИГ-НУТИ (ВСТИГНУТИ)** і **УСТИГТИ́ (ВСТИГТИ́)**, гну, гнеш; мин. ч. усти́г, ла, ло; док. 1. з інфін. і без додатка. Бути спроможним зробити що-небудь за певний проміжок часу. *На ходу він устигає набирати повні пригорщі ягід і гостинно простягає нам* (Ільч., Вибр., 1948, 31); *Ця машина за літо встигає накопити цілі гори пахучого сіна* (Донч., I, 1956, 135); [Круста:] *Я зустрів Прісціллу на вулиці, кудись так поспішала, що я не встиг і привітатись гідно* (Л. Укр., II, 1951, 392); *В перерві я устиг переглянути деякі болгарські газети* (Тич., III, 1957, 427); // *Набувати якого-небудь стану за певний проміжок часу. Там [у пана Адама] засідали сусідні діди́чі, гречкосії, що світили білими лобами при смаглих обличчях, з яких не встигла зійти ще літня смага* (Коцюб., II, 1955, 253); *Усе подвір'я заросло високою кропивою, яка ще не встигла посіріти від куряви* (Донч., Шахта., 1949, 3); // *Бути спроможним робити що-небудь так само швидко, як хтось інший. Маруся мусила йти. Від внутрішнього якогось страху колотилося серце, і вона ледве встигала йти за опришком* (Хотк., II, 1966, 228); *Резерви й тилові частини не встигали підтягатися до діючих лав* (Еллан, II, 1958, 246); // *Прибувати куди-небудь вчасно. Йому чогось здалося, що він вже опізнився. — Поганяй швидше! — гукнув він до погонича. — Ще рано! Встигнемо* (Н.-Лев., VI, 1966, 74); *Бажав [Улас] тільки одного, щоб.. він сьогодні встиг на вечірній поїзд* (Тют., Вир, 1964, 60); *Князеві все нетерпеливилося, він підганяв та підганяв коня, хотів устигнути скрізь* (Загреб., Диво, 1968, 231).

Не встигає (не встиг, не встигла і т. д.) зробити що-небудь, як (аж)... — про швидку зміну однієї дії іншою. Хлопчик не встигає відповісти, як чує голос сестри: — Вустимку! Де ти? (Багмут, Опов., 1959, 10); *Не встиг я ще відхилити їх [двері] до половини, аж ось крізь оту прогалину зазирає до мене сам адвокат* (Март., Тв., 1954, 205); *Сядеш [у перукаря], не встигнеш оглянутись, як чуб уже злетів, і вже ти голомозий* (Гончар, Людина., 1960, 62).

2. Успішно здійснювати що-небудь, досягати успіху в чомусь. — *Слухай та вчися, як слід робити. Ти ще молодий. Багато ще можеш устигнути* (Коцюба, Нові береги, 1959, 348); // *тільки недок. Успішно навчатися, не відставати. До екзаменів допускаються всі учні, що встигають* (Веч. Київ, 24.IV 1961, 2).

УСТИГНУТИ́ див. устига́ти.

УСТИГНУТИ́СЯ (ВСТИГНУТИ́СЯ), неться, док., безос., розм. Не треба поспішати, є час. *Навіщо будити людей вночі? Буде на все день. Встигнеться* (Скл., Шлях., 1937, 269); — *Акселі треба взятись до роботи, а не міркувати про кохання. То ще встигнеться* (Досв., Вибр., 1959, 267).

УСТИГТИ́ див. устига́ти.

УСТИ́Д (ВСТИ́Д), у, ч., діал. Сти́д. Маня.. зблідла була, не знати чи з устиду, чи з обурення, чи з гніву (Фр., I, 1955, 322); *Набрались старости встиду, Трохим нещасний похилився, Ідуть із хати, — й на біду, Гарбуз за ними покотився!..* (Рудан., Тв., 1959, 64); *Вона ж [Тодоська] певна у собі, походить [походжає], мов тая краля, ані тобі встиду, ані сорому* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 84); // у знач. присудк. сл. Сти́дно. Вона чула щось про нервову кров, але ніколи до пуття не могла довідатися, що то за хвороба.. А запитатися було встид (Хотк., II, 1966, 366).

УСТИДА́ТИ див. устиджа́ти.

УСТИДА́ТИСЯ (ВСТИДА́ТИСЯ), а́юся, а́ешся, недок. і док., без додатка, чого і рідко чим, розм. Те саме, що соромитися. *Чим мудрий встидається, тим дурний величається* (Номис, 1864, № 6177); — *Встидайся, фе! Такий великий виріс, А плакатъ хоче!* (Фр., X, 1954, 50); *Максим не знав, де подітися, що з собою робити в такому клопоті. Він встидався, як дівчина* (Стеф., I, 1949, 164); *Дах в опереті.. був такого дешевого синього кольору, що його встидався б і завклубом* (Ю. Янов., I, 1958, 93).

УСТИДЖА́ТИ (ВСТИДЖА́ТИ), а́ю, а́еш і **УСТИДА́ТИ (ВСТИДА́ТИ)**, а́ю, а́еш, недок., розм. Те саме, що соромити (у 1, 3 знач.). *Посилає мене мати Та п'яниченьку шукати. Ані в полі, ні в дорозі, А в шинкарки на порозі. Ой я стала приступати, Стала його устиджати* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 148); — *А ти школяр та й цього не знаєш, — встидала мене бабуся* (Вас., II, 1959, 471); *Вона [сорочка] була досить-таки брудна, і це ніби трохи встидало сержанта* (Гончар, III, 1959, 8).

УСТИДЛИ́ВИЙ (ВСТИДЛИ́ВИЙ), а, е, розм. Те саме, що сором'язли́вий. *Хоть одіж на нім не багата, То їй.. зробилося так, Мов великий їй скарб може дати Той убогий, встидливий хлопак* (Фр., XIII, 1954, 118).

УСТИ́ДНО (ВСТИ́ДНО), у знач. присудк. сл., кому, діал. Соромно. — *Хоч і встидно мені, а мушу признатися, що не читав [газети]* (Фр., II, 1950, 380).

УСТИЛА́ТИ (ВСТИЛА́ТИ), а́ю, а́еш, недок., **УСЛА́ТИ (ВСЛА́ТИ)**, устелю́, устелеш, док., перех., розм. Те саме, що устеля́ти. *Кімнати її він услав килимами* (Шиян, Вибр., 1947, 5); *В огороді хмелинонька Грядки устилає* (Чуб., V, 1874, 280); *Пада листя із тополі, устилає темний дол [діл]* (Гонч., Вибр., 1959,

116); *Образно. Довго хмарами небо покрите було, Довго землю встилали тумани (Олесь, Вибр., 1958, 70); Квітчає парк червоним листом Карнизи, ліхтарі, дроти, Встилає килимом барвистим Майдани, вулиці, мости... (Вирган, В розп. літа, 1959, 35).

УСТИЛАТИСЯ (ВСТИЛАТИСЯ), ається, недок., УСЛАТИСЯ (ВСЛАТИСЯ), устелється, док., розм. Те саме, що устелятися. Лице [Христі] усталось синіми плямами (Мирний, III, 1954, 386); Тільки під ранок узгір'я.. вслалось поскорчуваними тілами сонних (Ле, Міжгір'я, 1953, 253).

УСТІЛКА, и, ж. Підстилка з шкіри, повсті, соломи, тканини, картону і т. ін., яку кладуть під ступню у взуття. На Миколі була чорна, мов земля, сорочка, подерта свита, старі шкарбани з дірками, звідкіль виглядали солом'яні устілки (Н.-Лев., II, 1956, 200); Перескочив [Дмитро] через пліт, загрузаючи по пояс в снігу. Чув, як сипкий холод посипався в халяви і почав розтавати на устілці під тонкою онучею (Стельмах, II, 1962, 384); Устілка — шкіряна, м'яка, добре пригнана, без зморщок; шнурки — з.. ремінців із сириці (В дорогу, 1953, 21).

УСТІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до устілка.

УСТКА, усток, мн. Зменш.-пестл. до устá. Здається, й гарна дівчина, і говориш з нею, як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово (Фр., IV, 1950, 347).

УСТОЇ, їв, мн. Те саме, що підвалина 2. Могутня хвиля національно-визвольних революцій майже цілком змела ганебну систему колоніалізму і тим самим підірвала устої імперіалізму (Ком. Укр., 11, 1965, 7); Авторитет батьків в очах дітей залежить від характеру стосунків між батьком і матір'ю, від родинних устоїв (Хлібороб Укр., 1, 1970, 36).

УСТОНЬКА, ньок, **УСТОНЬКИ**, їв, мн. Зменш.-пестл. до устка. Усе червоніло на її [ній], а більш усього щічки та устонька червоні (Григ., Вибр., 1959, 97); Якась пишна та делікатна панянка.. з рожевими устоньками щось шепоче йому (Стар., Облога., 1961, 44); Мале — дурне: пхикає собі, оченятами блискучими поводить, устоньки випинає, рученята випручує (Мирний, I, 1954, 88).

УСТОНЬКИ див. устонька.

УСТОЧКИ, чок, мн. Зменш.-пестл. до устка. З рожевих усточок вирвався окрик тривоги (Фр., III, 1950, 89).

УСТОЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. устоюватися 2. Шляхом устоювання, фільтрування і перегонки можна очистити воду та інші рідини від деяких домішок, що містяться в них (Підручник шофера., 1960, 6).

УСТОЮВАТИ (ВСТОЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УСТОЯТИ (ВСТОЯТИ)**, бю, біш, док. 1. Утримуватися у вертикальному положенні, не падати. Вітер дув з моря. Він був сили надзвичайної. Люди не встоювали на ногах (Трубл., I, 1955, 178); — А ви, діду, сідайте, бо довго не встоїте (Тулуб, Людолови, I, 1957, 193); Пробігаючи по палубі, він ухопився за ручки зенітного кулемета, бо встояти вже не міг (Кучер, Чорноморці, 1956, 58).

Не встояти на [одному] місці — перебувати весь час у русі, маючи жваву вдачу або виявляючи хвилювання, неспокій і т. ін. Одарка не встоїть спокійно на місці, крутиться, крутиться, підстрибує, плеще в долоні (Вас., III, 1960, 251).

2. Зберігатися цілим, не піддаватися руйнуванню. Так надвоє і розпався [палац].. Одна тільки якось стіна, що і тепер ще стоїть, устояла (Мирний, I, 1954, 192).

3. тільки док. Витримати натиск, напад. Ще, може, звіку не сходились на сих полях такі два рубакі.. Чи встоїть же Петро против здорового, широкопле-

чого козарлюги Кирила? (П. Куліш, Вибр., 1969, 106); У праці, в муці стиснуть зуби, В боях устоять, як граніт... (Рильський, I, 1960, 293); [Пересада:] Ви ж бачите, що в одкритих боях не устояти нам перед ворогом! Значить, один шлях: по лісах та байраках! (Мам., Тв., 1962, 176).

4. Виявляти витримку, не піддаватися впливові кого-, чого-небудь. Таке в мене серце хибке, що й не встою, як знов проситимуть та молитимуть (Вовчок, I, 1955, 13); Недовіжливо зиркнула [Марта] на Микошу, а він уже підійшов до дитини й замилювався. Хіба встоїть мати, коли відчує в погляді іншої людини те саме тепло, яке гріє й її власну душу? (Полт., Повість., 1960, 342); Ех, ці ночі, сині, полтавські, хто може встояти перед їхніми таємничими чарами! (Гончар, II, 1959, 245); // Виявляти силу, стійкість у боротьбі за існування.

5. за кого — що, заст. Заступатися. — Вже ми за вас будемо встоювати, як за рідного батька! — говорив десятицький і тричі поцілувався з писарем (Н.-Лев., IV, 1956, 156); // перех. Відстоювати. Це вона [княгиня Ольга] в люту зимову стужу об'їхала на санях всю землю аж за Верхній Волок, доходила до в'ятської землі, устояла руську землю (Скл., Святослав, 1959, 54).

6. тільки недок., заст., рідко. Настоювати, наполягати. Вона дуже любила гусятину, любила м'які пухові подушки й усе встоювала, щоб Терлецька дала Олесі багато гусей (Н.-Лев., III, 1956, 55).

УСТОЮВАТИСЯ (ВСТОЮВАТИСЯ), юється, недок., **УСТОЯТИСЯ (ВСТОЯТИСЯ)**, біється, док. 1. Ставати спокійним (перев. про рідину). Знову прищухнуть [діти], дивлячись, як вода в криниці встоюється і сонячне проміння, зламане в ній, перестане гойдатись (Гончар, Тронка, 1963, 222).

2. Стоячи певний час, давати осад (про рідину); відстоюватися. Дзвінка набрала одне відро, почекала хвилинку, доки вода в криниці встоїться, нахилилась за другим (Гжицький, Опришки, 1962, 83); // Стоячи протягом тривалого часу, набувати готовності. В суліях, макітрах, барильцях — встоюється наливка (Мушк., Серце., 1962, 291).

3. перен. Установлюватися. До дванадцяти годин дня на широчезному колі будівництва почала устоюватися тиша (Вол., Озеро., 1959, 86); На ніч встоїться година. Не падав сніг, притихав і вітер (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 85); // перев. док. Остаточно визначитися, сформуватися. *Образно. Ти надто молода, і серце твоє ще бродить, не встоялась в ньому ота сила, що тягне капітана швидше вести корабель (Кучер, Чорноморці, 1956, 61).

УСТОЯНИЙ (ВСТОЯНИЙ), а, е. 1. Який устоявся (див. устоюватися.) По лицю, як.. вітерець на встояному ставку, лягли брижі смутку (Ле, Міжгір'я, 1953, 228); Знайомий вібруючий висвист снаряда розітнув вечорове встояне повітря (Гончар, III, 1959, 403).

2. перен. Який остаточно визначився, сформувався. Звертаючись до мотивів і прийомів народної творчості, до встояних національних форм, він [П. Тичина] дуже рідко використовує їх в готовому, незмінному вигляді (Поезія., 1956, 88).

УСТОЯТИ див. устоювати.

УСТОЯТИСЯ¹ див. устоюватися.

УСТОЯТИСЯ² (ВСТОЯТИСЯ), бюся, бішся, док., діал. Устояти (у 3, 4 знач.). Я вже тоді почула, що не устоюся против сеї першої в моїм життю [житті] покуси (Фр., III, 1950, 105); Кожне створіння має свої окремі способи, щоб у боротьбі за існування устоятися (У. Кравч., Вибр., 1958, 270).

УСТРЕЛИТИ (ВСТРЕЛИТИ), лю, лиш, док., перех., розм. Убити пострілом. Устрель же Кончака, Ярослав, .. за святую землю Руську (Мирний, V, 1955, 271); А я вже втратив усяку надію що встрілити. Цілив на табунці, гатив на одинокки, і мої постріли розривали повітря, не пошкодивши ані одну летячу тварину (Досв., Вибр., 1959, 437); // Стріляючи, поранити. — Тебе зранено, синку, чи не з ляхами бився? — Ні, дідусю, то мене москаль встрілив, як я кордон переходив (Коцюб., I, 1955, 365).

УСТРЕМЛІННЯ, я, с. Цілеспрямоване прагнення до чого-небудь. Пафос соціалістичних перетворень, устремління в майбутнє — ось на чому ґрунтується потреба романтики у наших людей (Талант., 1958, 38).

УСТРИБАТИ див. встрибати.

УСТРИБНУТИ див. встрибати.

УСТРИБУВАТИ див. встрибати.

УСТРИЦЯ, і, ж. Істівний морський моллюск, що має двостулкову черепашку. Ніхто у ті роки не вмів поїсти Так, як Монтан, і ніхто не вгадав би, як він, скуштувавши, Звідки привезено устрицю — чи від Цірцейського рогу, Чи від лукрінського берега (Зеров, Вибр., 1966, 359); Учені.. успішно розв'язують проблему штучного розведення устриць — постачальників делікатесного, багатого на білки й мінеральні солі, м'яса (Рад. Укр., 6.VI 1971, 4).

УСТРИЧНИЙ, а, е. Прикм. до устриця. Устрична черепашка; // Такий, на якому водяться устриці. В Чорному морі здавна були відомі досить значні устричні банки (Наука., 11, 1964, 17); // Признач. для розведення й обробки устриць. Пили.. французькі шампани, а заїдали живими хорлянськими устрицями, що їх пані Софія спеціально розводила неподалік від порту на власному, так званому устричному заводі (Гончар, II, 1959, 44); // Пов'язаний із добуванням устриць. Устричний промисел.

УСТРІЙ, рою, ч. Установлений суспільний порядок, система організації чого-небудь; лад. Під самим поняттям соціалізму мислиться такий устрій, при якому всяке насильництво людини над другою буде неможливе (Еллан, II, 1958, 214); Земний уклін тобі, Хмельницький! Ми з братом в дружбі віковій Громили устрій кріпосницький, За волю йшли на смертний бій (С. Ол., Вибр., 1959, 31); Радянський Союз — країна найпередовішого в світі соціального ладу, найпередовішого в світі політичного устрою (Рильський, IX, 1962, 12).

УСТРІНУТИ (ВСТРІНУТИ) і УСТРІТИ (ВСТРІТИ), іну, інеш; мин. ч. устрінув, нула, ло і устрів, ріла, ло; док., діал. Зустріти. Марина, де не встріне хлопців, до себе на вечорниці закликає (Н.-Лев., I, 1956, 97); [Сестра Серахвима (убік):] Ну, вже ця й Мархва. Аби встріла якого мирянина — зараз і зуби до його вискалить (Мирний, V, 1955, 103).

УСТРІНУТИСЯ (ВСТРІНУТИСЯ) і УСТРІТИСЯ (ВСТРІТИСЯ), інуся, інешся, док., діал. Зустрітися. Другого дня Маруся встрілася на улиці з Ломицьким (Н.-Лев., VI, 1966, 50).

УСТРІТИ див. устрінути.

УСТРІТИСЯ див. устрінутися.

УСТРОМІТИ див. встромляти.

УСТРОМІТИСЯ див. встромлятися.

УСТРОМЛЕНИЙ див. встромлений.

УСТРОМЛЮВАТИ див. встромляти.

УСТРОМЛЮВАТИСЯ див. встромлятися.

УСТРОМЛЯТИ див. встромляти.

УСТРОМЛЯТИСЯ див. встромлятися.

УСТРУГАТИ (ВСТРУГАТИ), аю, аєш, док., перех. Зняти стружку з поверхні дерева, металу і т. ін. за допомогою спеціального інструмента; стругаючи, зробити.

Ні стругом не встругати, ні сокирою не врубати (Сл. Гр.); // Стругаючи, відділяти частину чогось; настругати. Марині кинувся в вічі хрест, що батько напав на сволиці, як із страсті вернувся. Устругали того хреста, розколотили з водою, дали [Хіврі] випити (Мирний, IV, 1955, 223).

УСТРУГНУТИ (ВСТРУГНУТИ), ну, нєш, док., перех. 1. Те саме, що устругати. Плигає жвавий молоток, зубата тьохка пилка, той змайстрував собі свисток, той устругнув сопілку... (Рудь, Доп. зорі, 1958, 92).

2. перен., розм. Зробити, сказати що-небудь незвичайне, несподіване, таке, що може здивувати інших. — Ходім лучче [краще] до мене та на radoшах вип'ємо могорича. А вже ж і могорич встругну! (Н.-Лев., III, 1956, 348); Ех, чому він не поет! Таку б поему встругнув, що тільки прочитай! (Головко, I, 1957, 165); Дим під грушею осідав на землю попелом і густим шаром уклав зелену траву.. Кузьма задер голову на грушу. Поміж листям визирала винувата Василькова мордочка. — Це ти, мабуть, щось устругнув? (Панч, II, 1956, 211).

◇ Устругнути штуку — зробити щось незвичайне, несподіване. [Д м и т р о:] Стійте, стійте! Дівчата йдуть! Постривайте ж, я їм... штуку встругну! (Бере кочерги й рогаці й підпирає ними двері) (Стар., Вибр., 1959, 257); Вона з недовірою подивилась на мене, потім оглянула стілець — вона думала, що я хочу устругнути їй якусь штуку, — і не сідала (Сміл., Сашко, 1957, 52).

УСТРЯВАТИ див. встрявати.

УСТРЯГАТИ див. встрягати.

УСТРЯГТИ див. встрягати.

УСТРЯНУТИ див. встрявати.

УСТРЯТИ див. встрявати.

УСТУП, у, ч., книжн. Частина тексту; уривок, абзац. Я наведу ще.. два славні уступи з Гомерової «Іліади» — опис Пандарового лука і Ахіллового щита (Фр., XVI, 1955, 289); [В а с и л ь:] Я хочу, щоб ти прочитав оцей уступ у газеті (Сам., II, 1958, 95); Цілі уступи «Тараса Бульби» безпосередньо нав'язні козацькими думками (Рильський, IX, 1962, 216).

УСТУП, у, ч. 1. Виступ або виїмка в чому-небудь, що нагадує східець. З гір аж до моря уступи сягають, Люди прозвали їх «Чортові сходи» (Л. Укр., I, 1951, 69); Звичайна чотирихвиля форма солом'яного даху поділяється на два основних види: дахи з уступами на ребрах і з розвиненою формою гребеня і дахи рівної, обтічної форми (Дерев. зодч. Укр., 1949, 63); // спец. Частина вибою. Володимир вперше взяв у руки відбійний молоток, вперше спустився в уступ (Роб. газ., 14.I 1962, 1).

2. у знач. присл. уступом, уступами. Нерівно, нагадуючи східець, східці. В задній стіні, яка йде уступом, кілька дверей в інші кімнати (Коч., II, 1956, 452); Вони знайшли граніт, який крутими уступами виходив на поверхню (Донч., Ю. Васюта, 1950, 213).

УСТУПАТИ¹ (ВСТУПАТИ), аю, аєш, недок., УСТУПІТИ (ВСТУПІТИ), уплю, ўпиш; мн. уступлять; док. 1. неперех. Те саме, що поступатися 2. Горпина ж була таки старіша.. та й уступати не любила (Григ., Вибр., 1959, 121); Диво дивне сталося з Йосипом: то бувало нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то хоч у вухо бгай (Мирний, IV, 1955, 36); Старий Сокира не хотів віддавати сина в кадетський корпус, але змушений був уступити дружині (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 386).

2. перех. Звільняти для іншого (місце, дорогу, прохід і т. ін.). Вони [жінки].. уступали місце другому

гурточку, що вже надходив з сіней (Коцюб., I, 1955, 282); Сидів він, схрестивши ноги,... навпроти входу, на почесному місці, яке лише зрідка уступав найважливішим гостям (Тулуб, В степу., 1964, 37); Іван Тимофійович ішов, як завжди, трохи незграбно, намагався уступити всім дорогу і загороджував її (Мушк., День., 1967, 84); // *неперех.*, розм. Задкуючи або ступаючи вбік, віддалятися, відходити від кого-, чого-небудь. Була між ними [братами] як стіна залізна. Чи той підніметься, другий уступає геть, місце дає,— доторкнувшись стережеться (Вовчок, I, 1955, 237); Стрічні люди уступають [перед стадом] із розмоклої дороги і туляться попід плотами (Хотк., II, 1966, 267).

3. *неперех.*, розм. Проходити (про стан людини). [Психіатр:] Якщо безсоння і біль голови не уступить перед бромом, тоді попробуєм морфій... (Л. Укр., II, 1951, 66); Він почав дихати рівніше, повільніше; дроз уступила (Фр., VII, 1951, 79); Як чую Веселе «цвірінь», То живіше кров заграє, Уступає лінь (У. Кравч., Вибр., 1958, 199).

4. *перех.* і без додатка, розм. Продаючи, знижувати ціну на яку-небудь суму. Се така, що не вступить нікому й п'ятака! (Укр. присл., 1955, 163); Дружина любить поторгуватися. Стане біля прилавка і почне: — А дешевше не буде? .. А карбованця не уступите?.. (Ткач, Арена, 1960, 204).

УСТУПАТИ² *див.* вступати¹.

УСТУПАТИСЯ (ВСТУПАТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, УСТУПІТИСЯ (ВСТУПІТИСЯ), уплюся, ўпишся; *мн.* уступляться; *док.* 1. за кого і без додатка. Защищати, боронити кого-небудь від нападу, ворожих дій і т. ін.; заступатися. — Йй-богу, правда, йй-богу, правда!.. — перебила його [губернатора] Ієга, уступаючись за Левка (Кв.-Осн., II, 1956, 296); — Товаришу гвардії старший лейтенант! Він випадково! — вступається за єфрейтора Черниш (Гончар, III, 1959, 276); — Ми вернем вам ваше добро десятицею [вдесятеро]. — О, спасибі ж тобі, батьку, що хоч ти за нас уступився! — кажуть міщане [міщани] (П. Куліш, Вибр., 1969, 128); — Хлопці, вступіться! — верескнула дівчина, ховаючись за плечі Громійчука і Василька. Аматори забрали від баби сукувату палицю (Вол., Місячне срібло, 1961, 317).

2. *розм.* Відходити, відступати від кого-, чого-небудь, звідкись. А дітки як очепились [учепились] за шию мені, то й не вступаються, цілують та просять: — Ідьте з нами, тіточко наша кохана, їдьте! (Вовчок, I, 1955, 12); [Гарниш:] Вступися, жінко! Адже можеш хвилю Заждати в сінях (Фр., IX, 1952, 207); Вона дивилась повз нього, кам'яно-холодна, виразно домагаючись своєю позою, щоб уступився з дороги. Суліман, ставши збоку, по-лакейськи відчинив їй двері (Вільде, Сестри., 1958, 367); *Образно. Вступіться, нелюди, з путі Народові, що в темноті Зорю побачив полум'яну (Павл., Бистрина, 1959, 15).

3. *місця не уступатися (не уступітися)* — залишатися нерухомим, не рушати з місця. Комісар не вступався з місця, стояв мов причарований чимось страшним (Фр., IV, 1950, 47); — А на селі десь, здається, пожежа, — кажу я, не уступаючись з місця (Кол., На фронті., 1959, 193).

3. *кому, діал.* Поступатися' (у 2 знач.). — Така вже в обох [у Мотрі та Явдохи] натура, кожна кожній не хоче й на крихту вступитись... (Мирний, I, 1949, 398); То здавалося йому, що для святого спокою найліпше буде уступитися жінці, то знов згадував слова своєї матері (Мак., Вибр., 1954, 281).

УСТУПІТИ¹ *див.* уступати¹.

УСТУПІТИ² *див.* вступати¹.

УСТУПІТИСЯ *див.* уступатися.

УСТУПНИЙ, а, е. Прикм. до уступ.

УСТУПОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий своєю формою на уступ (у 1 знач.).

УСТУПЧАСТИЙ, а, е. Який має уступи, з уступами. Багато районів лісостепу [України] характеризуються.. своєрідними формами уступчастого, солом'яного даху (Дерев. зодч. Укр., 1949, 12).

УСТУПЧАСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. уступчастий.

УСТУПЧИК, а, ч. Зменш. до уступ 1.

УСТЯ, я, с. 1. *рідко.* Те саме, що гірло 1. Відходжу не в розпуці.. Відходжу, сину мій, щаслива. Так перейшла я, як руслом ріка, Що від джерел своїх ген в темнім борі Шумить, співає пісню споконвічну Ген аж до устя, в безконечне море... (У. Кравч., Вибр., 1958, 231).

2. *спец.* Вихідний отвір чого-небудь. Інститут електрозварювання Академії наук УРСР імені Є. О. Патона.. виготовив необхідне устаткування для зварювання обсадних колон безпосередньо над устям свердловини (Роб. газ., 18.IX 1963, 2).

3. *бот.* Отвір між клітинами в шкірці листя рослин, через який відбувається випаровування вологи та обмін газами.

УСТЯЖ *див.* встяж.

УСТЯЧКО, а, с., *бот.* Те саме, що устя 3.

УСУВАННЯ¹, я, с. Дія за знач. усувати¹. Добір працівників та їх переміщення і усування є в руках керівних господарських органів необхідною умовою дійсного керівництва промисловістю (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 213).

УСУВАННЯ² *див.* всування.

УСУВАТИ¹, аю, аєш, *недок.*, УСУНУТИ, ну, неш, *док.*, *перех.* 1. Доводити що-небудь до зникнення, припиняти існування; ліквідувати. Суспільна власність на засоби виробництва при соціалізмі назавжди усуває класові антагонізми (Ком. Укр., 5, 1969, 55); Добре організований контроль за виконанням завдань дозволяє виявляти і своєчасно усувати недоліки в роботі (Хлібороб Укр., 12, 1968, 25); Підлива з м'яти усуває специфічний запах і присмак баранини (Укр. страви, 1957, 137); — Я постараюсь усунути всі завади, що стоять в дорозі нашому щастю! (Фр., V, 1951, 445); — Я взявся усунути обрив [проводів], не вимикаючи струму. Ви уявляєте, що це значить? (Гончар, III, 1959, 281); // Виключати, викидати звідкись. Він [М. Коцюбинський].. усував із своїх творів ті іншомовні слова, які негативно позначалися на доступності мови «для широкої публіки» (Мовозн., XIII, 1955, 113).

2. Так чи інакше позбавлятися когось (відстороняти від якоїсь діяльності, справи, звільняти з роботи і т. ін.); позбуватися. [Гуральський:] Від завтра беріться до енергійної роботи.. Стоїть вам хтось на перешкоді — покажіть, ми усунемо його (Ірчан, I, 1958, 172); До Безаківської нічого не трапилося, потім за Шалею ув'язався шпик.. Маруся вирішила усунути його. Пішла підбігом [підбігцем] і наздогнала шпика. — Колего, — шепнула, беручи шпика під руку. — Він мій... (Бурл., М. Гонга, 1959, 193); Попереду ішли Палій і Бойчук. Мали усунути вартових. Наскочили на них так раптово, що ті й крикнути не встигли (Гжицький, Опришки, 1962, 157).

УСУВАТИ² *див.* всувати.

УСУВАТИСЯ¹, аюся, аєшся, *недок.*, УСУНУТИСЯ, нуся, нешся, *док.* 1. від чого. Облишати виконання чогось, якісь справи, обов'язки і т. ін. Драгоманов сердився за те, що його статтю про Костомарова в ч. 1 і 2 подано без його підпису, не тільки усунувся від дальшого

співробітництва, але лаяв «Світ» (Фр., XVI, 1955, 368).

2. діал. Схóдити, зникати. Паралізу́ючи повага усу́нулася з її душі (Коб., II, 1956, 62).

3. тільки недок. Пас. до усува́ти¹. При капіталі́змі мільйони трудівників міста і села усуваю́ться від участі в управлінні державою (Рад. Укр., 29.XI 1957, 3).

УСУВА́ТИСЯ² див. всува́тися.

УСУВНИЙ, а, е. Якого можна усунути (див. усува́ти¹).

УСУКА́ТИ (ВСУКА́ТИ), усукáю, усукáєш і усучу́, усучи́ш, док., перех., заст. Виготовити, зробити (свічку). Ой уста́в, уста́в, три свічки всука́в (Сл. Гр.); Бурла́к свічки до церкви не всуче (Укр.. присл., 1963, 215).

УСУ́КУВАТИ (ВСУ́КУВАТИ), ую, уєш, недок., УСУ́ЧИТИ (ВСУ́ЧИТИ), усучу́, усучи́ш, док., перех., розм. Давати кому-небудь щось проти його бажання або не-якісне, непідхоже. — Чого це ви, Онопрію Сидоровичу, балду йому [Сергієві] усучили? Тут же єсть струмент (Кочуба, Перед грозою, 1958, 47).

УСУ́МІШ див. всу́міш.

УСУ́НЕНИЙ¹, УСУ́НУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усунути¹. Жінка [в царській Росії] була усунена від участі в громадсько-політичному житті (Рад. суд на охороні прав., 1954, 3); // усунено, усунуто, безос. присудк. сл. [З о р і н:] Де Грабчак? .. [С т е п а н:] Хіба ви не знаєте? Його вже усунуто з посади старшого... (Баш, П'єси, 1958, 124).

УСУ́НЕНИЙ² див. всу́нений.

УСУ́НЕННЯ, я, с. Дія за знач. усунути¹. Пора мені для усунення всяких недорозумінь [непорозумінь] і закидів сказати тут кілька слів про характер і наміри панотця (Фр., I, 1955, 164); — Товариш Крига, — сказав новий комісар спокійно, — інтереси Революції вимагають вашого усунення (Ю. Янов., I, 1958, 106).

УСУ́НУТИ¹ див. усува́ти¹.

УСУ́НУТИ² див. всува́ти.

УСУ́НУТИЙ¹ див. усунений¹.

УСУ́НУТИЙ² див. всу́нений.

УСУ́НУТИСЯ¹ див. усува́тися¹.

УСУ́НУТИСЯ² див. всува́тися.

УСУПЕРЕ́Ч див. всу́переч.

УСУСПІ́ЛЬНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усуспільнити. Нові члени колгоспу приводили конячки й здавали їх в усупільнену стайню (Ле, Опов. та нариси, 1950, 169); // у знач. прикм. У випуску товарної продукції сільського господарства збільшується питома вага усупільненого сільськогосподарського товарного виробництва — радгоспів і колгоспів (Ком. Укр., 10, 1960, 78).

УСУСПІ́ЛЬНЕННЯ, я, с. Дія за знач. усуспільнити. Соціалістичне усупільнення найповніше виражає головні тенденції розвитку сучасних продуктивних сил (Наука., 9, 1969, 4); Статут сільськогосподарської артілі 1930 р. сприяв дальшому усупільненню виробництва одноосібних господарств, які об'єднувалися в колгоспи (Іст. УРСР, II, 1957, 369).

УСУСПІ́ЛЬНИТИ див. усуспільнювати.

УСУСПІ́ЛЬНИТИСЯ див. усуспільнюватися.

УСУСПІ́ЛЬНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. усуспільнювати.

УСУСПІ́ЛЬНЮВАТИ юю, юєш, недок., УСУСПІ́ЛЬНИТИ, ню, ниш, док., перех. 1. Зливати багато роздроблених процесів виробництва в один суспільний процес. Збираючи на фабриках і заводах мільйони робітників, усупільнюючи процес праці, капіталізм надає виробництву суспільного характеру, але результати праці привласнюють капіталісти (Програма КПРС, 1961, 7).

2. Перетворювати приватне, індивідуальне (засоби виробництва, будівлі, худобу і т. ін.) в суспільно-колек-

тивне. Землю Сірошанки усупільнили і невдовзі ж на-ділили з неї і Валахам, і Кожушним (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 8); [В а с ю т а:] От бачиш, говорила я раніш, Все усупільнять — землю, полонини, Коней, худобу. Добре, що татусь.. пішов одним із перших До їхнього колгоспу (Забашта, Пісня., 1964, 135).

УСУСПІ́ЛЬНЮВАТИСЯ, юється, недок., УСУСПІ́ЛЬНИТИСЯ, иться, док. 1. Ставати усупільненим. До суцільної колективізації переважаючою формою колгоспного будівництва були товариства спільного обробітку землі, в яких усупільнювалась праця і земля (Іст. УРСР, II, 1957, 367).

2. тільки недок. Пас. до усуспільнювати.

УСУХОМ'Я́ТКУ див. всухом'ятку.

УСУ́ЦІЛЬ див. всу́ціль.

УСУ́ЧА́СНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до усу-часнити. У дні Великої Жовтневої соціалістичної революції, в дні громадянської війни і запеклої боротьби з інтервентами особливо широко побутували серед трудящих мас революційні пісні — спочатку дожовтневі, іноді в дуже цікавих усучаснених варіантах, а потім і новостворені (Рильський, III, 1955, 156).

УСУ́ЧА́СНИТИ див. усучаснювати.

УСУ́ЧА́СНЮВАТИ, юю, юєш, недок., УСУ́ЧА́СНИТИ, ню, ниш, док., перех. Робити схожим на щось (когось) сучасне (сучасного).

УСУ́ЧИТИ див. усукувати.

УСУ́ШКА, и, ж., спец. Кількість, величина, на яку зменшується вага або об'єм, розміри чого-небудь при висиханні. Старший млинар ненавидить свого помічника тихою ненавистю, бо при Ярославі менше відходить з тих жалюгідних відходів «на пил, на усушку та на розтруску» (Вол., Місячне срібло, 1961, 192); Усушкою називається величина, на яку зменшується об'єм і розміри деревини при висушуванні (Стол.-буд. справа, 1957, 23).

УСХНУ́ТИ див. усихати.

УСУ́ДИ див. всю́ди.

УСУ́ДИСУ́ЩИЙ див. всю́дису́щий.

УСУ́ДИХІ́Д див. всю́дихі́д.

УСЯ́ див. весь¹.

УСЯ́К див. всяк.

УСЯ́КАТИ див. всякати.

УСЯ́КИЙ див. вся́кий.

УСЯ́КНУТИ див. всякати.

УСЯ́КО див. вся́ко.

УСЯ́КЧА́С див. вся́кча́с.

УСЯ́ЧИНА див. вся́чина.

УСЬО́ГО див. всьо́го.

УСЬО́ГО-НА́-ВСЬО́ГО див. всьо́го-на́-всьо́го.

УСЬО́МЕ (ВСЬО́МЕ), присл. У сьомий раз. Так шість раз той павук обривався, І шість раз він на стелю злізав, Але всьоме таки удержався Й до стіни свою нитку прип'яв (Л. Укр., I, 1951, 357).

УТА́БОРИТИСЯ (ВТА́БОРИТИСЯ), рюся, ришся, док. Те саме, що ота́боритися. По тій річці серед ночі Огнища палають.. Втаборились сіромахи, Потоцького ждучи (П. Куліш, Вибр., 1969, 308); Повернув [Яким] на пишну поляну, щоб самому відпочити і свого гнідка попати! Он уже він має думку утаборитись там, бач — розпрягає (Мирний, IV, 1955, 316).

УТАЄ́МНИЧЕНИЙ (ВТАЄ́МНИЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утаємнічити. Отак малась ціла та справа, в котру я хоч не втаємничений самою матір'ю, знав і розумів її тепер нараз доволі сам... (Коб., III, 1956, 215); Катерина просила родичів, які вже були втаємничені у захворювання Аркадія, поки що тримати язика за зубами (Вільде, Сестри., 1958, 95); Біля вудок на складаному стільчику сидів Хвиля. Видно, це було

уподобане ним місце, не утаємничене й од Сироти (Мух., День..., 1967, 84).

УТАЄМНИЧЕННЯ (ВТАЄМНИЧЕННЯ), я, с. Дія за знач. утаємнічити. *Боротьба тиха, без втаємничення кого-небудь у розпучливе борикання [борюкання] з чуттям, якому не вільно піддатися, більше скриває мук, як божевільний крик, погроза, сміх...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 298).

УТАЄМНИЧИТИ див. утаємнічувати.

УТАЄМНИЧУВАТИ (ВТАЄМНИЧУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТАЄМНИЧИТИ (ВТАЄМНИЧИТИ)**, чу, чиш, *док.*, *перех.* 1. *кого у що.* Відкривати кому-небудь таємницю, прилучати когось до неї, до чогось прихованого. *Коли втаємничуємо іншу людину в життя нашої душі, змінємося: тратимо багато, тратимо себе...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 280); *Коли я втаємничив у свої справи Лялю, вона почала просити мене одразу ж вирушити з нею до Городища* (Літ. Укр., 14. XI 1967, 1).

2. *що, рідко.* Тримати в таємниці. * *Образно.* Тепер [після відкриття атомної енергії] можна було вірити, що настає день, коли людина зуміє оволодіти первинним джерелом енергії, яку природа так довго утаємничувала і ховала від допитливого розуму (Рибак, Час., 1960, 624).

УТАЄМНИЧУВАТИСЯ (ВТАЄМНИЧУВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.* 1. Проникати в таємницю. *Старий чоловік любив пахощі весняної землі.. Вони обіцяли нові розкоші, що їх матиме він, пораючись біля своїх троянд, плекаючи кожен листочок, втаємничуючись у незбагненні процеси народження чарівних квіток* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 15).

2. *Пас. до утаємнічувати; // безос.* — *Се трапляється часто-густо, що батьки суть остатні, котрих у такі справи втаємничується...* (Коб., I, 1956, 80).

УТАЄНИЙ (ВТАЄНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утаїти. *Учив [Вольф] його,.. як віднаходити утаєні хиби і, з другого боку, утаювати у продаваній скотини хиби* (Фр., VIII, 1952, 358); *Мірошниченко притиснув його за втаєний у лісах посів. Норовистий дукач навідріз відмовився оплатити.. і сів за це в губернську тюрму* (Стельмах, II, 1962, 36).

УТАЄННЯ (ВТАЄННЯ), я, с. Дія за знач. утаїти.

УТАЇТИ див. утаювати.

УТАЇТИСЯ див. утаюватися.

УТАМОВУВАТИ (ВТАМОВУВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УТАМУВАТИ (ВТАМУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Переборювати, стримувати, припиняти вияв якого-небудь почуття або відчуття. *Сліз не можу втамувати, щасливих, гордих сліз... Все гладжу плечі [сина]* (Сос., II, 1958, 471); *Він ніяк не міг втамувати тремтіння* (Бойч., Молодість, 1949, 35); *Втамовуючи страх, Василько ішов між ними [жандармами] вперед* (Турч., Зорі., 1950, 78); // *Ослаблювати, заглушати.* *Йшла [Надія], спотикаючись, мало не бігла. І хотілося йти ще швидше, немов це могло хоч трохи утамувати той біль* (Баш, Надія, 1960, 88).

2. *Задовольняти голод, спрагу і т. ін.* *Утамувала левиця жагу, із джерела напившись* (Зеров, Вибр., 1966, 323).

УТАМУВАТИ див. утамовувати.

УТАСКАТИ див. втаскувати.

УТАСКАТИСЯ див. втаस्कатися.

УТАСКУВАТИ див. втаскувати.

УТАЮВАТИ (ВТАЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УТАЇТИ (ВТАЇТИ)**, аю, аїш, *док.*, *перех.* Зберігати в таємниці, приховувати від інших. [К о н о н:] *В наших товариських умовах сказано ясно:.. нічого не втаювати, щирість і одвертість — наш принцип!* (Кроп., III, 1959, 262); *Щорс кашлем заходивсь різким і зупинився*

серед хати; Не міг він більше утаїть Свого важкого нездоров'я... (Шер., Дорога., 1957, 126); — *Я йому [судді] все розкажу, усе повідаю, мій батечку рідний, нічого не утаю* (Кучер, Прощай., 1957, 434); // *Таємно привласнювати.* *Сердюки теж встряли в розмову, намагаючись околицею вивідати в земляка, чи є змога чабанам утаювати від прикажчиків ягнят або готові смушки* (Гончар, Таврія, 1952, 232).

УТАЮВАТИСЯ (ВТАЮВАТИСЯ), аююся, аюєшся, *недок.*, **УТАЇТИСЯ (ВТАЇТИСЯ)**, аюся, аїшся, *док.* 1. *Залишатися непоміченим, невиявленим; приховуватися.* *Чути було, що до вільхи підійшли тров. Ступали м'яко й обережно, але від .. слуху малих лісовиків не міг ніхто втаїтися* (Загреб., Диво, 1968, 148); *Від нього не втаїлася безмовна туга сестри* (Чорн., Красиві люди, 1961, 57).

2. *Робити щось таємницею для інших.* *Дуже б мене уразило, коли б хто сказав, що це я вже про славу дбаю. Не втаюся: про славу, тільки.. про славу самого діла* (Мирний, V, 1955, 362); — *Сафроне Андрійовичу, а хтось бачив, як ви виїжджали? — Хіба від села з чимсь утайшся?* — *здрігнувся Сафрон* (Стельмах, II, 1962, 184).

3. *тільки недок.* *Пас. до утаювати.*

УТАЮВАЧ, а, ч., *розм.* Той, хто утаює щось.

УТАЮВАЧКА, и, ж., *розм.* Жін. до утаювач.

УТВЕРДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утвердіти.

УТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. утвердіти і утвердітися. *То були часи утвердження радянського ладу в робітниче-селянській Росії* (Смолич, V, 1959, 9); *Шлях, що його пройшли письменники Спілки радянських письменників, — це шлях боротьби за консолідацію літературних сил, за утвердження методу соціалістичного реалізму* (Вітч., 10, 1967, 167).

УТВЕРДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. утверджувати і утверджуватися.

УТВЕРДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **УТВЕРДІТИ**, джу́, діш, *док.*, *перех.* 1. *рідко.* Міцно укріплювати, встановлювати на чомусь. *Хто її [ялину] утвердив на кремінні?* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 24).

2. *Установлюючи що-небудь, робити міцним, непорушним; остаточно зміцнювати.* *Люди утверджують свою владу, своє торжество над землею і стихіями, підкоряють розумному контролю природу* (Вол., Сади., 1950, 204); *Від комсомольських часів ще збереглися в ній бурхлива запальність і.. чиста віра її молодості — віра в те, що життя, яке вона будує, яке зі всією пристрастю утверджує, це життя може й повинно бути досконалим, давати людині повноту радості й щастя* (Гончар, Тронка, 1963, 81); *Се письмо мало бути.. документом, котрий може або утвердити його любов, або знівечити її до самої основи* (Фр., III, 1950, 458); *Утвердивши радянську владу і завоювавши право на землю й на комуністичну мрію, Микита Гонченко прибув до свого села ранньої весни* (Ю. Янов., II, 1954, 156); *Творчість Шевченка утвердила реалізм в українській літературі* (Укр. літ., 8, 1957, 218).

Утвердіти себе як хто, що — зміцнівши, проявити себе певним чином. *Наше мистецтво утвердило себе як мистецтво життєвої правди, і тому воно оптимістичне за своєю суттю* (Літ. Укр., 12. I 1965, 1).

УТВЕРДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **УТВЕРДІТИСЯ**, джу́ся, дішся, *док.* *Установлюючись, робитися міцним, непорушним; остаточно зміцнюватися.* *Публіцистика як вид літературної діяльності складалась і утверджувалась протягом досить тривалого історичного періоду і завжди займала значне місце в творчості багатьох майстрів художнього мислення* (Ком. Укр., 6, 1967, 60); *В життя увійшли й утверди-*

лись провісники світлого майбутнього — бригади комуністичної праці (Рад. Укр., 5.V 1959, 2); // Закріплюватися за ким-, чим-небудь. Прізвисько Голови за ним утвердилося міцно (Збан., Єдина, 1959, 145); // Установлювати свою владу, зміцнювати своє становище. — В житті такий закон: старе відживає, а молоде утверджується (Вільде, Сестри., 1958, 492); Ми утвердились на землі Не на роки, на віки! (Воскр., Цілком., 1947, 38).

Утвердітися як хто, що — проявити себе певним чином. Своїми творами радянського часу Васильченко остаточно утвердився як письменник, що пише для дітей (Рад. літ-во, 5, 1965, 59).

УТВЕРДИТИ див. **утверджувати**.

УТВЕРДИТИСЯ див. **утверджуватися**.

УТВІР, вору, ч. 1. Те, що створене ким-небудь, що становить наслідок творчої діяльності, якоїсь праці. Писар переписав свій утвір церковними буквами (Н.-Лев., IV, 1956, 190); Він не може зважитись випустити її [комедію] в світ, не почувши заздалегідь думки тямущих людей про вартість утвору (Коцюб., III, 1956, 123); Так, утвір тим красніший, чим взятий матеріал трудніший: вірш, мармур чи метал (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 248); — От.. подарунок [меч і щит] тобі від Вулкана, Утвір мистецький його (Зеров, Вибр., 1966, 255); Вилазить мляво диригент із ями І чути звичну шамотню музик, Але на цьому не кінець, — на цьому Початок подолання самоти, Коли зумів ти в утворі чужому Цілющу силу спільності знайти (Бажан, Роки, 1957, 284).

2. Те, що виникло як наслідок певних природних процесів. Квіткова брунька — невеликий, але складний морфологічний утвір (Наука., 10, 1968, 58); Надзвичайно цікавими утворами місячної поверхні є так звані світлі промені, що радіально розходяться від деяких кратерів (Знання., 4, 1966, 2).

УТВОРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **утворіти**. Ось місце, де, утворений уявою поета, стоїть «на самісінькім скруті біломаймунний [біломармуровий] легінь» (Хотк., II, 1966, 408); У суходолі глибока западина є там, і острів Супроти неї, і затишна гавань, утворена ними (Зеров, Вибр., 1966, 225).

УТВОРЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **утворіти** і **утворітися**. Хлопчик чув дець розмову про нову теорію утворення Землі (Донч., V, 1957, 497); Збагачення мови іде, безперечно, не тільки шляхом прямого утворення нових слів, неологізмів, а й шляхом переосмислення слів давніх (Рильський, IX, 1962, 142); Усю свою енергію й знання він вклав у справу утворення хору (Кир., Вибр., 1960, 74); Тут же [на нараді делегатів-більшовиків] прийняли ухвалу — про ставлення до Центральної ради та про утворення на Україні партійного і радянського центрів (Головко, II, 1957, 432).

2. Те, що виникло як наслідок певних природних процесів. Всесвіт живе своїм бурхливим життям, у ньому одні матеріальні утворення народжуються за рахунок смерті інших (Ком. Укр., 3, 1970, 28); З погляду хімії, білки — це дуже складні утворення з великими молекулами (Наука., 6, 1962, 34); // Те, що з'явилося як наслідок творчої діяльності, творчого процесу. Усі ці дієслівні утворення, — особові форми, дієприкметник, дієприслівник та інфінітив, — об'єднуються в одну частину мови — дієслово (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 298).

УТВОРИТИ див. **утворювати**.

УТВОРИТИСЯ див. **утворюватися**.

УТВОРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до утворювання.

УТВОРЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **утворювати**.

УТВОРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **утворювати** і **утворюватися**.

УТВОРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **УТВОРИТИ**, орю, бриш, *док.*, *перех.* 1. Робити що-небудь в процесі праці, творчості. Удосвіта ж, чуть засіріє,.. сапери, разом з стрільцями, візьмуться утворювати зону загородження (Трубл., I, 1955, 64); Мені здається, що якби ти мала літературний талан, ти б утворила на сій основі щось палкіше (Л. Укр., III, 1952, 688); Співала [Маруся] пісню... Чи снила її в тихім передранішнім сні, чи зараз утворила в це свято натхнення — не знала сама, але співала (Хотк., II, 1966, 149); Для гордості немає слів, Коли нові назвемо ми моря, Що їх народ радянський утворив, Скоряючи природу (Рильський, III, 1961, 113); // Робити що-небудь в процесі якоїсь дії, руху і т. ін. Двір запрудили вози, вози і вози як на ярмарку. Нескінченим чорним потоком розтікалися вони в різні кінці дворища, утворюючи пробки (Тют., Вир, 1964, 145); Намагались [печеніги] забігти наперед, стиснути їх [руських воїнів] з боків, утворити нове коло... (Скл., Святослав, 1959, 638).

2. Виклика́ти появу, виникнення чого-небудь. Вода ринула широкою пеленою з суцільного каменя, підпертого чотирма могутніми високими колонами, утворюючи внизу озерце (Сміл., Сад, 1952, 40); На протилежність рослинам тваринні організми, як правило, можуть утворювати білок тільки з білкових речовин (Наука., 1, 1957, 11); Куці в одному місці зовсім сплелися верховіттям, утворивши просторий купол (Смолич, II, 1958, 47); Уламок снаряда, розітнувши бійцеві руку вище ліктя, утворив дві рвані губи, і з них, як із джерела, була ясна кров (Гончар, III, 1959, 43); // Об'єднуючись, складати єдине ціле. Іноді кілька сімей [вовків] збираються в гурт, утворюючи вовчу зграю (Наука., 2, 1959, 46); // тільки *недок.* Являти собою або якимсь своїм елементом, дією що-небудь. Недавно я почув цей голос [горлиці] у чудесному лісі, де буки й тополі та інші листяні дерева ніжним шумом своїм утворювали для нього щонайкраще тло, і зрадив йому, як голосові друга (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74); Бальні сукні дівчат утворювали химерний карнавал яскравих барв і кольорів (Донч., III, 1956, 17); Між двома глиняними скелями, що утворюють вузькі ворота, вгорі — голубе небо, внизу — чиста, як сльоза, вода (Тют., Вир, 1964, 227).

3. Засновувати, організовувати що-небудь. Робітники починають з того, що утворюють коаліції проти буржуа; вони виступають спільно для захисту своєї заробітної плати (Комун. маніф., 1947, 23).

4. тільки *док.* Зробити щось несподіване, незвичайне. Не придумає, що б його тут утворити таке, щоб у чумака гроші вкрати (Сл. Гр.).

УТВОРЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **УТВОРИТИСЯ**, оріється, *док.* 1. Зароджуватися, починати своє існування внаслідок певних природних процесів. Повітря з місця, де тиск великий, переміщується в сторону меншого тиску, тобто утворюється вітер (Фіз. геогр., 5, 1956, 86); Неймовірно, що в безмірах тих неосяжних,.. Де утворилася наша земля і покрови небесні, — Інших світів не постало б з запасів матерії вічних (Зеров, Вибр., 1966, 189); Зазирнув [Ігор] у щоденник, у ньому записано: «Як утворилося кам'яне вугілля» (Донч., VI, 1957, 120).

2. Ставати наявним, виникати де-небудь. Середина човна — три метри завдовжки — перекрита від борту до борту. Таким чином утворювалася невеличка — три метри на два — горішня палуба (Смолич, II, 1958, 43); Королів цвіт та кручені паничі, в'ючись по лозі, сягали навислого гілля [груші] і чіплялись за нього

своїми пагінцями. Так поступово під грушею утворювалась кругла жива альтанка (Гончар, IV, 1960, 40); То береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка (Л. Укр., III, 1952, 185); В'язні розступилися, утворилось посеред камери коло, і пішов по ньому вибивати кабардинку наш Сашко Коваль (Збан., Єдина, 1959, 158); // Наставати. Серед сонного безгоміння утворилась така тиша, і стільки злагоди розкрилось у всьому від землі до зірок, немовби ніколи, скільки світ існує й існуватиме, не мав і не матиме тут місця жоден злочин (Довж., I, 1958, 88); // З'являтися, виникати внаслідок об'єднання кого-, чого-небудь. Ще в 1899 році соціал-демократичні гуртки і групи Одеси об'єдналися в «Агітаторські збори», на базі яких утворився Одеський комітет РСДРП (Ком. Укр., 6, 1969, 23).

3. Засновуватися, організовуватися. На будові утворився міцний здібний колектив механізаторів і будівельників (Наука., 12, 1958, 39).

4. тільки недок. Пас. до утворювати 1—3.

УТЕ́КА (ВТЕ́КА), и, ж., заст. Утеча. Я з його уст дізналася, що мій батько три місяці по моїй утеці вмер (Фр., IV, 1950, 369); — Ой боже мій! знов забила мені памороки оця біганина та оці втеки, — крикнула баба Га́нна з воза (Н.-Лев., VII, 1966, 206).

УТЕ́КЛИЙ (ВТЕ́КЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до утекти. Утеклий кріпак; // у знач. ім. **уте́клий**, лого, ч.; **уте́кла**, лої, ж. Людина, яка втекла. Там [у дніпрових плавнях] від ярма, а то й від плахи Утеклий захисту шукав (Рильський, III, 1961, 143); Хтось приніс чутку, що зтекла була вчителькою (Загреб., Шепіт, 1966, 101).

УТЕКТИ див. **утіка́ти**¹.

УТЕЛЮ́ЩИТИ див. **втєлю́щити**.

УТЕЛЮ́ЩИТИСЯ див. **втєлю́щитися**.

УТЕ́МНУ див. **втє́мну**.

УТЕ́ПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утепліти; // у знач. прикм. Новенькі трактори й плуги... нові утеплені вагончики з душами і кімнатками для бригадирів. Все привезене в степові глибинні райони за тисячі кілометрів (Хор., Ковила, 1960, 73).

УТЕ́ПЛЕННЯ, я. с. Дія за знач. утепліти і утеплітисся. Для утеплення вуликів будь-якої конструкції використовують: клоччя, вату, повсть, кострицю (Бджільн., 1956, 19); Утеплення рослин затриманим снігом.

УТЕПЛІ́ТИ див. **утє́плювати**.

УТЕПЛІ́ТИСЯ див. **утє́плюватися**.

УТЕ́ПЛЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для утеплення. У заводських умовах можна забезпечити високі експлуатаційні якості будинку: зручне планування приміщень і добре утеплення самого будинку, застосовуючи утеплювальні матеріали (Стол.-буд. справа, 1957, 206).

УТЕ́ПЛЮВА́ННЯ, я. с. Дія за знач. **утє́плювати** і **утє́плюватися**.

УТЕ́ПЛЮВА́ТИ, юю, юєш і **УТЕПЛЯ́ТИ**, яю, яєш, недок., **УТЕПЛІ́ТИ**, еплю, епліш, док., перех. Робити теплішим, таким, який зберігає тепло. Дослідами встановлено, що п'ятисантиметровий шар пухкого снігу утеплює поверхню ґрунту на 8—10 градусів (Хлібороб Укр., 12, 1965, 20); Більше 300 бійців взялись приготувати і утеплити собі землянки (Шер., В партиз. загонах, 1947, 61); Утеплити хату; Утеплити кагати; Утеплити корівник; // Запобігати охолодженню, забезпечувати зберігання чого-небудь у теплі. Взимку радіатор і капот необхідно утеплювати чохлами, прикривати жалюзі, щоб двигун під час роботи не охолоджувався (Автомоб., 1957, 60).

УТЕ́ПЛЮВА́ТИСЯ, ююся, юєшся і **УТЕПЛЯ́ТИСЯ**, яюся, яєшся, недок., **УТЕПЛІ́ТИСЯ**, еплюся, епліш-

ся, док. 1. Робити своє житло теплішим, таким, яке краще зберігає тепло; // Одягатися в тепліший одяг. Болгарин щиро радів з того, що його друг, нарешті, хоч трохи утеплівся і тепер уже не ханатиме дрижаків на морозі (Кучер, Голод, 1961, 364).

2. тільки недок. Пас. до **утє́плювати**, **утє́пліти**. На період стійлового утримання худоби обладнуються і утеплюються приміщення.

УТЕ́ПЛЮВА́Ч, а, ч. Те, що служить для утеплення. Як утеплювач застосовано пінобетон, який наноситься на готову панель покриття (Роб. газ., 18.IX 1965, 1); При їзді верхи в дуже холодну погоду слід одягати теплі штани з нашитими на колінах утеплювачами з хутра чи сукна (В дорогу, 1953, 40).

УТЕПЛЯ́ТИ див. **утє́плювати**.

УТЕПЛЯ́ТИСЯ див. **утє́плюватися**.

УТЕРЕ́БІТИ див. **втєребі́ти**.

УТЕРЕ́БІТИСЯ див. **втєребі́тися**.

УТЕ́РПІТИ (ВТЕ́РПІТИ), плю, пиш; мн. **утє́рплять**; док. 1. Стримати себе від якихось дій, вчинків, від вияву яких-небудь почуттів, здійснення якихось намірів. Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать (Воно гніздо його назвало — Так як утерпів, щоб не взятъ?) (Гл., Вибр., 1951, 22); Хоч було й розсердиться [Соломія] чого на Романа, але через одну-другу хвилину не втерпить, щоб не заговорити (Н.-Лев., VI, 1966, 378); Та й до річки, хіба ж утерпиш, щоб не гайнути, коли товариші з горба з криками, зі сміхом летять стрімголов у береги (Головко, I, 1957, 191); — Та помовч уже, Трохиме, — не втерпіла бабуся (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 84).

2. діал. Постраждати (у 1, 2 знач.). І Дрогобича не минула холера. Особливо Лан утерпів від неї більше, як інші передмістя (Фр., VIII, 1952, 333).

УТЕ́РТИ¹ див. **утира́ти**¹.

УТЕ́РТИ² див. **втира́ти**¹.

УТЕ́РТИЙ (ВТЕ́РТИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **утє́рти**¹. Коні шпарко рушили з місця, і колеса покотилися по сухій, утертій дорозі (Гжицький, У світ., 1960, 16).

◇ **Уте́рта дорóга (сте́жка)** — звичний, легкий життєвий шлях. Він любив сина, але надто сильно привик ходити утертою стежкою, жити в старім традиційнім ладі і світогляді, щоби міг зрозуміти подиви нового часу і його потреби (Фр., III, 1950, 279).

2. тільки **утє́ртий**, у знач. прикм., перен. Позбавлений оригінальності, самобутності, яскравих індивідуальних особливостей, ознак. Татя́на слухає в вітальні Гостей розмови голосні, Та все слова такі загальні, Такі утерті та нудні (Пушкін, Є. Оне́гін, перекл. Рильського, 1949, 187); Набір утертих, заялужених фраз не може справити враження. Люди слухають їх байдужно (Наука., 10, 1969, 43).

УТЕ́РТИСЯ¹ див. **утира́тися**¹.

УТЕ́РТИСЯ² див. **втира́тися**¹.

УТЕ́РТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **утє́ртий** 2.

УТЕ́РТО. Присл. до **утє́ртий** 2.

УТЕРЯ́ТИ, яю, яєш, док., перех., розм. Те саме, що **утра́тити**. — Де се ви, батьки, блукали, що й не обідали екупі? — питає Іванець. — Та от бач! — кажуть. — За цим ледащом і обід утерляли (П. Куліш, Вибр., 1969, 179); [О л е н а:] Ой, мамо моя, матусенько, коли б же ви знали, як то тяжко той вечір сподіваний утеряти (Вас., III, 1960, 65).

УТЕСА́ТИСЯ (ВТЕСА́ТИСЯ), ешуся, ешешся, док., розм. 1. Заглибитися, врізатися у що-небудь. В тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося у вуйкову голову (Фр., IV, 1950, 26).

2. *перен.* Зайти, забратися куди не слід. У кого набачили [школярі] у садку добрі яблука, стиглі груші — як коти ті і вдень утешуться у чужий садок і повиностять усе з гілками (Мирний, IV, 1955, 78).

УТЕ́ЧА (ВТЕ́ЧА), і, ж. 1. Швидкий відхід, біг, від'їзд і т. ін. з метою уникнення небезпеки, неприємного становища тощо. В очертах залопотіли [птахи] крилами, поплескалась вода від утечі лисок.., курочок (Досв., Вибр., 1959, 411); Вже двічі на слід банди натрапляв червоноармійський загін, але банда ухилялась від бою, рятуючись втечею (Цюпа, Три явори, 1958, 17); Треба сказати, що Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятиох (Гончар, III, 1959, 187); Він якось мить спостерігав утечу сполоханих звірів (Кучер, Пов. і опов., 1949, 87); *Образно. Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідилічності, аполітизму, втечі в чисту лірику, особливо шкідливі в той час, коли на країну все більше насувалась тінь війни, готованої світовим імперіалізмом (Про багатство л-ри, 1959, 134).

2. Таємний самовільний відхід, від'їзд. Хоч і міг сумніватися Марусяк у тім, що вість про його утечу випередила його самого, але — хто ж його знає! (Хотк., II, 1966, 105); Втечі селян від феодалів були найпоширенішою формою класової боротьби при феодальному ладі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 461); Любов до волі... Пушкін бачив яскравий вияв цієї любові: втечу з катеринославської тюрми двох прикованих один до одного арештантів... Цей епізод став, як відомо, за основу поеми «Братья-разбойники» (Рильський, X, 1962, 35); Яринчина втеча схвилювала школярів.. Обговорювали дуже детально, що робитиме Яринка в незнайомих краях, куди вона подалася (Донч., IV, 1957, 235).

УТІКАНИЙ (ВТІКАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утікати. Її більше приваблював монастирський сад, огорожений широким червоним муром, утиканим зверху битим склом (Вільде, Сестри.., 1958, 426).

УТИКА́ННЯ див. втика́ння.

УТИКА́ТИ див. утика́ти¹.

УТИКА́ТИ¹ (ВТИКА́ТИ), аю, аєш, *недок.*, **УТИКА́ТИ (ВТИКА́ТИ)**, аю, аєш, *док.*, *перех.* Прикрашати або покривати що-небудь, застромлюючи багато чогось. Божник квітками утикала [Зіня], лавки змила (Барв., Опов., 1902, 80).

УТИКА́ТИ² див. втика́ти¹.

УТИКА́ТИСЯ див. утика́тися¹.

УТИКА́ТИСЯ¹ (ВТИКА́ТИСЯ), аюся, аєшся, *недок.*, **УТИКА́ТИСЯ (ВТИКА́ТИСЯ)**, аюся, аєшся, *док.* 1. Прикрашати або покривати себе чим-небудь, застромлюючи у волосся, одяг і т. ін. багато чогось.

2. *тільки недок.* Пас. до утика́ти¹.

УТИКА́ТИСЯ² див. втика́тися¹.

УТИЛІЗА́ТОР, а, ч. 1. Машина, пристрій і т. ін. для переробки яких-небудь відходів. Важливе значення в мартенівському виробництві мають випарне охолодження печей і парові котли-утилізатори (Наука.., 4, 1957, 13).

2. Працівник утилізаційного виробництва.

УТИЛІЗА́ТОРСТВО, а, с. Робота, пов'язана з утилізацією чого-небудь; прагнення до утилізації чогось.

УТИЛІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до утиліза́тор.

УТИЛІЗА́ЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до утилізації; // Признач. для переробки яких-небудь відходів або лишків. Утилізаційний завод.

УТИЛІЗА́ЦІЯ, і, ж. Використання чого-небудь для переробки. Вітамін B₁₂ бере участь у процесах кровотворення, активізує білковий обмін, сприяє утилізації тканинами амінокислот, що циркулюють у крові (Наука.., 12, 1956, 19); // Використання будь-яких

відходів або лишків як сировини, напівфабрикатів, палива, добрива і т. ін. Будується експериментальний .. завод, де будуть відтворені всі найновіші прийоми переробки винограду, починаючи первинним виноробством і кінчаючи утилізацією відходів (Знання.., 9, 1965, 7).

УТИЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утилізувати.

УТИЛІЗУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перех.* Використовувати що-небудь для переробки, знаходити застосування чомусь. Людина не тільки широко утилізує продукцію вирощуваних і дикоростучих рослин, а й добуває як викопні горючі речовини кам'яне вугілля, нафту, газ, торф, сланці та інші органічні сполуки (Хлібороб Укр., 10, 1965, 10); Мікроскопічні водорості — хлорели утилізують для фотосинтезу в 10—20 разів більше сонячного проміння, ніж інша рослинність (Колг. Укр., 2, 1958, 47); // Використовувати будь-які відходи або лишки як сировину, напівфабрикати, паливо, добриво і т. ін. Широко були відомі свого часу портативні генератори, які утилізують надлишки тепла.. Такі генератори давали живлення для радіоприймачів (Знання.., 9, 1967, 21).

УТИЛІЗУВА́ТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до утилізувати. Дуже важливо поліпшити використання вторинних ресурсів сировини, а також відходів виробництва. Поки що утилізується лише невелика частина відходів гірничо-збагачувальних комбінатів, золи і шлаків, які утворюються на електростанціях (Рад. Укр., 19. I 1971, 1).

УТИЛІТА́РИЗМ, у, ч. 1. Ідеалістичне філософсько-етичне вчення, згідно з яким в основі людських вчинків лежить принцип вигоди.

2. Намагання мати з усього користь.

УТИЛІТА́РИСТ, а, ч. 1. Послідовник утилітаризму (у 1 знач.).

2. Людина, яка намагається з усього мати користь. — Ну, та й утилітарист же ви! — сказала не то з усміхом, не то з докором Густя. — Все б тільки користі, плоди та пожитки! (Фр., III, 1950, 408).

УТИЛІТА́РИСТКА, и, ж. Жін. до утилітаріст. Надсилайте скоріш Ваше оповідання до «Києвск[ой] Стар[ини]» і майте на увазі, щоб не давати його gratis.. Чи бачите, якою я утилітаристкою стала? (Л. Укр., V, 1956, 317).

УТИЛІТА́РИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до утилітаріст; // Власт. утилітаристові.

УТИЛІТА́РНИЙ, а, е. Пов'язаний з практичним застосуванням, використанням. Я не торкався досі утилітарного боку справи, — а безперечно ж річ, що вирощування фруктів, ягід, городини на прищиплених, приміром, ділянках не може не дати чималой безпосередньої користі (Рильський, Веч. розмови, 1964, 126); Не мають щонайменшого утилітарного значення й зберігаються лиш як чудове творіння давньослов'янської архітектури «Золоті ворота» у Києві (Наука.., 11, 1967, 53).

УТИЛІТА́РНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до утилітарний. Ніна купила, сама не знаючи для чого, позолочену пудреницю, кришталеву вазу.. не турбуючись про їхню утилітарність, а лише через те, що вони були оригінальні (Добр., Тече річка.., 1961, 77); Сезонність, утилітарність — перші вимоги до сучасного одягу (Наука.., 3, 1967, 53).

2. Утилітарний підхід до чого-небудь, намагання з усього мати користь. Художньо-естетичне освоєння дійсності митцем — це образне, цілісне, позбавлене безпосередньої утилітарності духовне відношення його до життя (Рад. літ-во, 18, 1965, 15).

УТИЛІТАРНО. Присл. до утилітарний. Освоєння океану з самого початку ішло двома шляхами: по-перше, людина намагалася безпосередньо, утилітарно використовувати його багатства, по-друге, всіляко прагнула зрозуміти фізичну суть процесів, які в ньому протікають (Наука., 10, 1967, 24).

УТИЛЬ, ю, ч. Непридатні для вжитку речі, які можна використати як сировину (металевий брухт, ганчір'я, папір і т. ін.). Ми були і чорноробами, і вантажниками, і збирачами утилю (Жур., Звич. турботи, 1960, 39); — Тепер шукаю чоловіка, щоб збирав тим конем утиль, заготовлювачем нашим був (Кучер, Трудна любов, 1960, 254).

УТИЛЬЗАВОД, у, ч. Завод, який переробляє утиль-сировину.

УТИЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до утиль. Утильне залізо; // Признач. для переробки утилю. Утильний цех.

2. Стос. до утилю. [П а л а ж к а (підходить до Тишка):] А в мішку що? [Т и ш к о:] Утиль. [П а л а ж к а:] Який утиль? [Т и ш к о:] А такий... нікому не потрібний.. Я ж старший бригадир по утильних справах (Мам., Тв., 1962, 467).

УТИЛЬНИК, а, ч. Той, хто збирає утиль.

УТИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до утильник.

УТИЛЬСИРОВИНА, ї, ж. Те саме, що утиль.

УТИЛЬСИРОВИНИЙ, а, е. Прикм. до утильсировини.

УТИНАННЯ (ВТИНАННЯ), я, с. Дія за знач. утинати.

УТИНАТИ (ВТИНАТИ), аю, аєш, недок., **УТНУТИ (ВТНУТИ)** і **УТЯТИ (ВТЯТИ),** утну́, утне́ш, док., перех. і без додатка. 1. Відрізувати, відсікати, відрубувати що-небудь гострим знаряддям. Усподі утинають, а вгорі латають (Номис, 1864, № 988); Знаю я, де козам роги втинають (Номис, 1864, № 3630); Одна чорна курка.. запіяла півнем, і треба було голову втяти (Коцюб., I, 1955, 58); * Образно. Мрія полине із думкою вкупці Геть у далекі світа, — Крил не втинай сизокрилій голубці, Хай вона вільно літа (Л. Укр., I, 1951, 61).

◇ **Утнути хвостá** див. хвіст.

2. тільки док. Ударити, врубати, врізати чим-небудь гострим. Там, піднявши вверх сокиру, Хлоп уже на нього [Лиса] ждав, Розмахнувся, змірив добре і щосили разом втяв (Фр., XII, 1954, 268); Дужче заболів той палець, що втяла [Харитя] серпом (Коцюб., I, 1955, 18).

3. тільки док. Відрізати, відсікти, відрубати з метою зробити що-небудь. [Л у к а ш:] Та я хотів собі сопілку втяти, — хороший тутá вельми очерет (Л. Укр., III, 1952, 194).

4. тільки док., розм. Майстерно зробити що-небудь. То так і я тепер пишу: Папір тільки, чорнило трачу... А перш!.. То так утну, що аж заплачу (Шевч., II, 1963, 77); — От ясла втяв! Таких ніхто не має! Чи так? — у жінки він питає (Гл., Вибр., 1951, 162); Вона несміливо підійшла і сіла біля мене. — Ось ба, якого я воза сплів, — утнеш такого? — похвалився я, показуючи воза (Гр., I, 1963, 295); // Виконати велику роботу. — А глянь-но, Назарику, скільки ми з тобою за цей місяць утнули. Дивись! Скільки оком докинеш, усе чорніє та й чорніє наша рілля, — мовила Одарка (Л. Янов., I, 1959, 419); // Бути спроможним зробити щось. [Х р а п к о:] Нуте лиш, я вам оце дільце припору-чу. [П е ч а р и ц я:] Я з дорогою душею; та чи втну його? (Мирний, V, 1955, 171); — Ти гадаєш, що я.. без окулярів утну цю записку, писану курячим почерком мого Івана? (Чаб., Катюша, 1960, 88); — Хто ж, Лесю, напише нам приговор причету? — питається на вулиці Мирон.. — Усі такі грамотії зібралися, що більше хрестика нічого не утнуть (Стельмах, I, 1962,

392); // Заспівати, заграти і т. ін. енергійно, старанно. А музики знов втяли козачка: скрипка знов заспівала, а решето знов забряжчало (Н.-Лев., II, 1956, 30); — А ну заводь, Максиме! — І ми такої враз гучної утяли, Що аж замовкнули в житах перепели (Рильський, Поєми, 1957, 275); // перев. із сл. ш т у к а, в е с і л л я. Зробити щось несподіване, незвичайне. Його несподівано звідтіл [з бурси] вигнали за те, що він раз утнув штуку в класі (Н.-Лев., III, 1956, 317); Годилося б, до речі, в поємі під кінець утнуть бучне весілля, пустити у танець, якщо не все, то, може, хоча би півсела (Гонч., Вибр., 1959, 337); * Образно. Хіба не буває так, що за ціле літо не випадає ні одного холодного дня? А якщо й цього року природі забагнеться втяти таку штуку, тоді — що? (Вільде, Повнол. діти, 1960, 7).

◇ **Утяти (утнути)** до гапликів див. гаплік; **Утяти січки** див. січка.

5. тільки док., розм. Зрозуміти що-небудь. Сказали [троянці]: «Люди тут бормочуть, язиком дивним нам сокочуть, І ми їх мови не втнемо..» (Котл., I, 1952, 168).

УТИНОК (ВТИНОК), вка, ч. 1. Що-небудь обрубане, обрізане, вкорочене. У всьому корова як корова — і ноги на місці, і роги круті, а ось хвіст — куций. Не хвіст, а утинок (Донч., VI, 1957, 143); Тут кишла людей на долонях нив У зелених втинках тополь і платанів (Перв., I, 1958, 109).

2. діал. Обріз (див. обріз²). Бандити зривають з плечей карабіни та втинки і роз'їжджаються на дві сторони (Стельмах, II, 1962, 197); Свій утинок він уже встиг віддати Степанові Кушніру, що лежав поруч у другій борозенці і немилосердно лаявся після кожного пострілу: куцак сильною віддачею мало не виривав чоловіка із землі (Стельмах, II, 1962, 192).

УТИРА́ННЯ¹ (ВТИРА́ННЯ), я, с. Дія за знач. утирати¹. Кругом стола на краях послали довгі рушники для втирання губів та рук (Н.-Лев., IV, 1956, 101).

УТИРА́ННЯ² див. втирання.

УТИРА́ТИ¹ (ВТИРА́ТИ), аю, аєш, недок., **УТЕ́РТИ (ВТЕ́РТИ),** утру́, утрéш, док., перех. 1. Витираючи, знімати, видаляти (сльози, піт і т. ін.). — Та мені життя мого і не шкода.. — Що ти, що ти, моя безталанна? — кинулась бабуся обнімати Орису, утираючи дрібні сльози (Стар., Облога., 1961, 21); Думає [босць] про діток в неволі, втираючи кров і піт (Мал., II, 1956, 138); «Як же душно!» — він хусткою піт утирає (Зеров, Вибр., 1966, 350); Увечері посумую, А вранці заплачу. Зійде сонце — утру сльози, — Ніхто не побачить (Шевч., I, 1951, 10); * Образно. А літо вже на перевалі: Перепочило після жнив, Утерло піт і — далі, далі, До вересневих щедрих див (Мур., Осінні сурми, 1964, 15).

◇ **Кулака́ми сльóзи утирати́** див. сльóзá; **Утирати́ (втирати́) сльóзи (сльóзy)** див. сльóзá.

2. Робити що-небудь (звичайно обличчя, ніс, губи і т. ін.) сухим або чистим, стираючи щось із нього. Рання пташка носик утирає, а пізня очиці жмури́ть (Номис, 1864, № 11309); — Ломицький припав їй [матері] до душі, — думала Маруся, допиваючи кофе і втираючи свої повні.. уста маленькою салфеточкою (Н.-Лев., VI, 1966, 30); Оксана хлинула ще і раптом затихла. Стала старанно втирати краєчком хустки очі (Головко, I, 1957, 395); Гашіца, червона й задихана, розгорнула білу хустинку.., щоб утерти впрілий вид (Коцюб., I, 1955, 234); Скинув [Цигуля] шапку й обтрусив сніг з неї.. втер вуса й постукав у двері (Головко, II, 1957, 299); Коли який-небудь найтихіший карапуз, утерши рукавом носа, брався до сусідового чуба, вона тільки вичитувала винуватому (Вас., I, 1959, 118).

◇ **Уте́рти но́са** див. ніс;

3. Тручи, подрібнювати або розм'якшувати щонебудь. *Втри сім'я* (Сл. Гр.); *Було й конопель сама на неї [сорочку] втре, сама й випряде* (П. Куліш, Вибр., 1969, 289); // *Перемішувати, розтирати тісто. Одарка утирає галушки* (Мирний, III, 1954, 134).

◇ **Кабáки втérти** див. **кабáка**; **Утérти ма́ку** див. **мак**.

4. В'їжджувати, робити рівним (дорогу, шлях).

5. розм. Випивати, з'їдати велику кількість чогонебудь. *Є в його [козака] щонебудь краще робити, ніж сидіти отут та втирати млинчики. А млинці важні!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 133); *Не здужав [Еней] голови звести, Поки не випив півквартивки З імбером [імбиром] пінної горілки І кухля сирівцю не втер* (Котл., I, 1952, 92); *Як не було — все втерли [солдати], А дітки миркають без свитки й постолів, Канючать хліба шмат під вікнами з торбами...* (Г.-Арт., Байки., 1958, 128).

УТИРА́ТИ² див. **втирати**¹.

УТИРА́ТИСЯ¹ (**ВТИРА́ТИСЯ**), аюся, аєшся, недок., **УТЕ́РТИСЯ** (**ВТЕ́РТИСЯ**), утрúся, утрéшся, док.

1. Утирати своє обличчя, тіло. *Вже й потомились [дівчата], вже і хусточками утираються, вже б їм і годі, вже і другим хочеться потанцювати... так що ж бо? — музика гра та й гра!* (Кв.-Осн., II, 1956, 30); *Він ще раз линує води на голову, підвієся, узяв рушник і почав утиратись* (Мирний, I, 1954, 325); *Дівчата біжать стрімголов умитися з криниці і втертися червоним поясом — на красу* (Ю. Янов., II, 1958, 182); *Першої хвилини Юра заліз під канапу і почав був плакати. Але зразу ж утерся і пошкандибав до себе* (Смолич, II, 1958, 19).

2. В'їжджуватися, робитися рівним (про дорогу, шлях).

3. тільки недок. Пас. до **утирати**¹ 1—4.

УТИРА́ТИСЯ² див. **втирати**¹.

УТІ́РИТИ¹ (**ВТІ́РИТИ**), рю, риш, док., перех., розм. З силою кинути в щось. [Н и ч и п і р:] *Нечиста сила на все підводить. Чи випив там чоловік чарку, чи не випив, а вже воно тебе втирить у калюжу* (Гр., II, 1963, 564).

◇ **Уті́рити б́чі** в кого — що — втупити очі. *Ганя, погонич, наймичка і сам Ясь втирали очі в золоті башти, колони* (Н.-Лев., I, 1956, 161).

УТІ́РИТИ² (**ВТІ́РИТИ**), рю, риш, док., перех., фам. Украсти.

УТІ́РИТИСЯ (**ВТІ́РИТИСЯ**), рюся, ришся, док., фам. Увійти куди-небудь із шумом або без дозволу, нахабно. *Облавався, обшився [Серединський], став на панка схожий, тоді почав до мене підступати, та все сміливіше, та все сміливіше. Потім дивлюсь, — вже і втиривсь у мою хату!* (Н.-Лев., I, 1956, 123); [Ф е д ь - к о:] *Не наближайсь! Не наближайсь! Чи се хапуни, чи що сюди утирилось!* (Укр. поети-романтики., 1968, 470).

УТИСК, у, ч. Насильне, несправедливе обмежування чийх-небудь прав та дій. [В а с и л и н а:] *Так упеклися мені його [чоловіка] знущання, його утиски та катування, що я не то його, а всіх, хто до його прихильний, ненавиджу* (Гр., II, 1963, 536); *Перше [«Лихо»] — оповідання про лихо давнє — кріпацьке, з його утисками, серед котрих скніли і ниділи людські душі* (Мирний, V, 1955, 405); *В нужді та в утисках ми билась, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глумились, А ми... корилися їм знов* (Вороний, Вибр., 1959, 200); *Жодна легальна революційна або прогресивна газета не зазнала стільки переслідувань та утисків, як «Правда». Царизм вісім раз закривав її* (Ком. Укр., 5, 1962, 43).

УТИСКА́ННЯ¹, я, с. Дія за знач. **утискати**¹.

УТИСКА́ННЯ² див. **втискання**.

УТИСКА́ТИ¹ див. **утіскувати**¹.

УТИСКА́ТИ² див. **втискати**¹.

УТИСКА́ТИСЯ¹ див. **утіскуватися**¹.

УТИСКА́ТИСЯ² див. **втискатися**.

УТИСКУВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **утіскувати**¹. *Віками утискуваний німецькими феодалами й буржуазією чеський народ відстоював свою політичну, економічну та культурну незалежність* (Вітч., 5, 1956, 139).

УТИСКУВА́ННЯ¹, я, с. Дія за знач. **утіскувати**¹. *Великопанську зневагу до народних низів і, тим паче, утискування їх доктор .. категорично засуджував* (Смолич, Мир., 1958, 59).

УТИСКУВА́ННЯ² див. **втіскування**.

УТИСКУВА́ТИ¹, ую, уєш і **УТИСКА́ТИ**, аю, аєш, недок., **УТИСНУ́ТИ**, ну, неш; мин. ч. **утіснув**, нула, ло і **утіс**, ла, ло; док., перех. Піддавати утиску. — *Хіба не багатії вас [бідних] утискають? Хіба не вони тягнуть вас на суди? Хіба не вони зневажають ваше добре ім'я..?* (П. Куліш, Вибр., 1969, 140); — *До Нехлюди заяву пиши. Так, мовляв, і так. Бідняка утискують, неправильно розкладку [продподатку] роблять* (Шиян, Баланда, 1957, 151); *Стрілецькі начальники з дворян утискували стрільців і примушували їх працювати в своєму господарстві* (Іст. СРСР, II, 1957, 5); *Справжнім демократичним ладом є тільки той лад, який не боїться утиснути мізерну меншість ледарів і дармоїдів* (Еллан, II, 1958, 249).

УТИСКУВА́ТИ² див. **втискати**¹.

УТИСКУВА́ТИСЯ¹, уюся, уєшся і **УТИСКА́ТИСЯ**, аюся, аєшся, недок. Пас. до **утіскувати**¹.

УТИСКУВА́ТИСЯ² див. **втискатися**.

УТИСКУВА́Ч, а, ч. Той, хто утискує (див. **утіскувати**¹) кого-небудь. *Робітники повстали проти утискувачів і здобули перемогу* (Ленін, 2, 1969, 58).

УТИСКУВА́ЧКА, и, ж. Жін. до **утіскувач**.

УТИСНЕНИ́Й¹, **УТИСНУ́ТИЙ**, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **утіснути**¹; // у знач. ім. **утіснені**, них, мн. (одн. **утіснений**, ного, ч.). Ті, кого утискують. — *На кого надіялися слабії, біднії і утиснені? На Довбуша* (Фр., VIII, 1952, 115).

УТИСНЕНИ́Й² див. **втиснений**.

УТИСНИ́К, а, ч. Те саме, що **утіскувач**. *Отак-то, голубе мій, ляше! Тобі — рудник, мені — тайга... Та не належить серце наше До пут утисника-врага. Віддавна руки нам незвільні, Душі ж неволя не скує* (Граб., I, 1959, 158).

УТИСНУ́ТИ¹ див. **утіскувати**¹.

УТИСНУ́ТИ² див. **втискати**¹.

УТИСНУ́ТИЙ¹ див. **утіснений**¹.

УТИСНУ́ТИЙ² див. **втиснений**.

УТИСНУ́ТИСЯ див. **втискатися**.

УТИХА́ТИ (**ВТИХА́ТИ**), аю, аєш, недок., **УТИХНУ́ТИ** (**ВТИХНУ́ТИ**), ну, неш; мин. ч. **утіхнув**, нула, ло і **утіх**, ла, ло; док. 1. Переставати говорити, співати і т. ін.; замовкати. — *Не балакай один із другим, але роби! — гримав Петрусь, удаючи наставника. Хлопці втихали й забиралися щиро до роботи* (Март., Тв., 1954, 150); *Гримнув [Кирило] на пса. Пес утих* (Іщук, Вербівчани, 1961, 15); *Дорошенко вже був на трибуні. Вже ждав, поки втихне зал* (Загреб., Спека, 1961, 148); // Ставати спокійним, без звуків, шуму. *Вулиця втихла*.

2. Ставати тихим, тихшим; переставати звучати, лунаати (про звук, шум і т. ін.). *Сіло сонце за верхами, пташенят втихає спів* (У. Кравч., Вибр., 1958, 35); *Гомін поволі став утихати. Шевчук не поспішав, чекав, поки стихне зовсім* (Головка, II, 1957, 618); *В домі Гендалі почали один по одному гаснути вогні, втихла музика* (Гжицький, Опришки, 1962, 156).

3. Ставати слабшим, ущухати (про явище природи). *Буря не втихає. Скриплять на хаті крокви* (Вас., II, 1959, 330); *Дощ утихає. З мокрого гілля — Коли стріпне його студений вітер — Ще краплі падають, — А в небесах Крізь дим просвічують озера лазурові* (Рильський, II, 1960, 60); *Вітер утих на хвилю* (Фр., IV, 1950, 339); // Зменшуватися в силі вияву; переставати відбуватися, припинятися. *Ворожнеча ніколи між ними не втихає, щодня вони за що-небудь та й погризуться* (Мирний, IV, 1955, 21); *Стрілянина на шосе не втихала* (Головко, II, 1957, 571); *Від бою, що утих, іще не охолола опечена вогнем, розтерзана земля* (Гонч., Вибр., 1959, 176); // Ставати менш відчутним (про біль), угамовуватися (про почуття). *Ти мужній, наша сило й завзяття! Не втихай, чуття помсти святе!* (Тич., II, 1957, 184); *Бергман поклав мене в ліжку, надіючись, що біль втихне* (Л. Укр., V, 1956, 255); *Й по цей час живе в народі добра слава про Василя Трубенка. Утих лише смуток за ним і жаль, поступившись місцем вдячності* (Довж., I, 1958, 95).

УТИХЛИЙ (ВТИХЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **утихнути**. *Прийде [Катря] до Чайченкової хати, подивиться на двері позачинювані, на втихлий двір, постоїть та й додому вертається...* (Вовчок, I, 1955, 218).

УТИХНУТИ див. **утихати**.

УТИХОМІРЕНИЙ (ВТИХОМІРЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **утихомірити**. *Для хворих вечір минув спокійно. Втихомирені двогодинними розмовами з рідними, прикуті до ліжок, майже не затримували вродливу медсестру коло себе* (Шовк., Людина., 1962, 36); *Втихомирені бджоли почали влазити в вічко* (Н.-Лев., IV, 1956, 198).

УТИХОМІРЕНІСТЬ (ВТИХОМІРЕНІСТЬ), пості, ж. Стан спокою, умиротворення.

УТИХОМІРЕННЯ (ВТИХОМІРЕННЯ), я, с. Дія за знач. **утихомірити** і стан за знач. **утихоміритися**. *Текля.. сповістила, що то з полковим оркестром на чолі прогарцював ескадрон драгунів, присланий у Стародуб на втихомирення* (Смолич, II, 1958, 38); *Злетів спокій на душу, утихомирення* (Хотк., II, 1966, 128); *Заспокоєння, втихомирення, тимчасовий відпочинок від тяжких думок і переживань Шевченко передає порівнянням із станом нагодованої, .. вдоволеної дитини* (Мовозн., VII, 1949, 38).

УТИХОМІРИТИ див. **утихомірювати**.

УТИХОМІРИТИСЯ див. **утихомірюватися**.

УТИХОМІРНИК, а, ч. Той, хто утихомірює кого-, що-небудь; // ірон.. *Микола I послав проти маленької Угорщини 140-тисячне військо на чолі з утихомірником Польщі Паскевичем* (Іст. СРСР, II, 1957, 170).

УТИХОМІРЮВАННЯ (ВТИХОМІРЮВАННЯ), я, с. Дія за знач. **утихомірювати**.

УТИХОМІРЮВАТИ (ВТИХОМІРЮВАТИ), юю, юєш, недок., **УТИХОМІРИТИ (ВТИХОМІРИТИ)**, рю, риш, док., *перех.* 1. Заспокоюючи, умовляючи кого-небудь, припиняти бурхливий вияв якихсь почуттів. — *Мамо! Господь з вами! чого ви вбиваєтесь?.. — втихомірював Корній матір, — от ліпше лагодьте мені хліба на дорогу та вирядьте...* (Л. Укр., III, 1952, 554); *Бабу годі було втихомірити.. Горе їй, знайшовши собі вихід в тужливому лементуванні, не знало впину* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 142); *Ся ласкава промова зовсім утихомірила й ображених жінок і артистів* (Мак., Вибр., 1956, 376); // Впливаючи певним чином, примушувати кого-небудь припинити якісь дії, намагатися створити мирний настрій, привести в спокійний стан. *Тут намовою, Там окриком утихомірюють [поліцаї] людей* (Фр., XIII, 1954, 311); *Люда й Володя вже почали би-*

тися, і тьотя Галя кинулась їх утихомірювати (Коп., Подарунок, 1956, 66); *Може б, Шрам і до кінця козаків утихомірює; так .. той потайний зрадця [зрадник] Вуяхевич розсипав гіркі слова в козацькій душі* (П. Куліш, Вибр., 1969, 159); *Нелегко було утихомірити народ. Навкруги були погроми, пожежі* (Коцюб., II, 1955, 80); *В темряві зачорніла людська постать, притишеним голосом втихомірила собак* (Тют., Вир, 1960, 89); // ірон. Силою припиняти вияв незадоволення кого-, чого-небудь. — *Козаки втихомірювали село.. кров летіла аж на стіни зборні* (Стельмах, I, 1962, 608).

2. Послаблювати, усувати що-небудь; впливати за-спокійливо, угамовувати. *Спускалася ніч на землю, утихомірювала людські клопоти* (Мирний, I, 1949, 395); *Вже укладав [Редліх] собі в голові якнайделікатніші, якнайбільше приятельські фрази, якими хотів утихомірити справедливий гнів капітана* (Фр., VI, 1951, 421); // Робити спокійним (серце, нерви, душу). *Він намагався говорити спокійно, хоч це йому кепсько вдавалось. Навіть сон не втихомірював розбурханих нервів* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 89).

УТИХОМІРЮВАТИСЯ (ВТИХОМІРЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., **УТИХОМІРИТИСЯ (ВТИХОМІРИТИСЯ)**, рюся, ришся, док. 1. Ставати спокійним, заспокоюватися, припиняти бурхливий вияв якихось почуттів. *Савенко втихомірюється, .. вмощується за столом* (Чаб., Катюша, 1960, 14); *Соломія втихомірилась, заспокоїлась. Життя в хаті знов плинуло, як тиха невеличка річка, тихо й рівно* (Н.-Лев., VI, 1966, 386); *Сагайдачний зліз з бочки, а на його місце виліз Дорошенко. Стояв деякий час, поки козаки утихомірились* (Мак., Вибр., 1956, 465); *Коли .. Мічурін опустився в крісло, зал довго ще не міг втихоміритись, довго ще гукали йому славу молоді голоси* (Довж., I, 1958, 496); // Припиняти якісь свої дії, ставати мирно настроєним. *Гайвороння, що весь день б'ється в лісі за гнізда, втихомірюється і всю ніч навіть не зойкне* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 8); *Вони виїздять тихо, пси втихомірились давно* (Фр., VIII, 1952, 341); // Припинятися, затихати (про бійку, бій, воєнні дії і т. ін.). *Заподій [богине], щоб година спокою до нас завітала, Щоб на землі і морях втихомірились війни* (Зеров, Вибр., 1966, 124); // безос. *Як уже втихомірилось, Тиміш Лозина став під вікном і поклав обидві руки на держак довбні* (Козл., На переломі, 1947, 139).

2. Ставати слабшим, ущухати (про явище природи). *Вітер троху стих, вже не крутило так дрібним снігом, але завірюха ще не втихомірювалась* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 20); // безос. *Я лютувавсь не менш за негоду, і хоч сьогодні втихомірилось надворі, навіть одлига, а в серці мому [моєму] таки лишився жаль за втраченим часом* (Коцюб., III, 1956, 127); // Ставати спокійним (про серце, нерви, душу). *День випав напрочуд гожий.. Серце раділо, і втихомірювалась душа* (Смолич, Мир., 1958, 304); *Якесь недобре почування заворушилось в його серці й не давало серцю втихоміритись* (Н.-Лев., III, 1956, 100).

УТИХОМІРЮВАЧ (ВТИХОМІРЮВАЧ), а, ч. Той, хто утихомірює кого-, що-небудь. — *Тільки підійди котрий, щелепу розтроцу! — застеріг їх [панських слуг].. Шмалько.. Справник зрозумів, що взяти цього відчайдушного рибалку навряд чи пощастить.. і він не виконає своєї місії як наглядач порядку і втихомірювач цієї гайдамацької ватаги* (Добр., Очак. розмир, 1965, 56); *Отакий він [Г. Державін] був завжди: подивитися — кріпосник з кріпосників, царю підпора, втихомірювач Пугачовського бунту. А копнути глибше — нікого не ненавидів він так, як дворянство* (Полт., Повість., 1960, 104).

УТИХОМІРЮВАЧКА (ВТИХОМІРЮВАЧКА), и, ж. Жін. до утихомірювач.

УТИШАТИ див. утішувати.

УТИШАТИСЯ див. утішуватися.

УТІШИТИ див. утішувати.

УТІШИТИСЯ див. утішуватися.

УТІШУВАТИ (ВТІШУВАТИ), ую, уєш і **УТИШАТИ (ВТИШАТИ)**, аю, аєш, недок., **УТІШИТИ (ВТІШИТИ)**, шу, шиш, док., перех. 1. Впливати на кого-небудь якимсь чином (умовляти, робити жест і т. ін.), закликаючи поводити себе тихше, спокійніше. *Треба заспокоїти жінку. Я її обіймаю, втишую, говорю якісь слова* (Коцюб., I, 1955, 418); *Рукою утишує [Теофіл] Парвуса, що мав сказати щось гостре* (Л. Укр., II, 1951, 463); — *Я сам скажу, мамо, я сам, — намагався втишити її й Михайлик* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 48); *Данило схопився з крісла, побілів. «Утишити треба, а то ще вдарить панського посла», подумав Андрій* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 597).

2. Робити менш відчутним (біль, переживання, хвилювання і т. ін.). *Старого рицаря ми бережливо взяли на руки, в келію внесли, кликнули брата Агапіта живо, Що.. рани вмів гоїти, біль втишать* (Фр., XIII, 1954, 283); *Вона набрала повні груди повітря, щоб утишити своє хвилювання* (Донч., VI, 1957, 369).

◇ **Утішити (втішити) серце** див. серце.

3. Угамовувати, зменшувати (голод, спрагу). *Кусень печеного м'яса втишив його голод* (Фр., VI, 1951, 102).

УТІШУВАТИСЯ (ВТІШУВАТИСЯ), уюся, уєся і **УТИШАТИСЯ (ВТИШАТИСЯ)**, аюся, аєся, недок., **УТІШИТИСЯ (ВТІШИТИСЯ)**, шуся, шися, док. 1. Ставати спокійнішим, поводити себе тихше, спокійніше. *Люди втишуються і засідають на лавках та колодах* (Фр., IX, 1952, 67); *Утишиться трохи Чіпка, сяде на колінах у баби, або приляже головою* (Мирний, I, 1949, 142).

2. Ставати слабшим, переставати звучати, лунати. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Народе римський, спокою просить суд!* (Сурми. Галас помалу втишується) (Л. Укр., II, 1951, 530).

3. Зменшуватися в силі вияву; переставати відбуватися; припинятися. *І в мійому [моєму] серці біль втишувався лютим* (Фр., X, 1954, 181); *Туга у серці досі не втишилась...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 48); [Г а н н а:] *Оце вже як Роман прийшов додому, то, кажуть, колотнеча утишилась?* (Кроп., II, 1958, 21).

УТІК¹, УТОК, утóку, ч., спец. Поперечні нитки тканини, які переплітаються з поздовжніми (основою). — *Певно, вони й мене посадять за верстат, щоб я день і ніч торкала руками підніжки та гонила ногами уток з цівкою* (Н.-Лев., IV, 1956, 266); *Вона перезаряджала човник. І замість золотистого утоку ввіпнула бежевий* (Веч. Київ, 21.VIII 1961, 2).

УТІК², утёку, ч., заст. Утеча. *Утік не славен* (Номис, 1864, № 4400).

УТІКАННЯ (ВТІКАННЯ), я, с. Дія за знач. утікати¹. *Все її життя встало разом перед її очима, неначе спазнуло вогнем: й Ястшембський, й втікання з Журавки, й страшна печера над Россю* (Н.-Лев., II, 1956, 140).

УТІКАТИ¹ (ВТІКАТИ), аю, аєш, недок., **УТЕКТИ (ВТЕКТИ)**, утечу́, утечёш; мин. ч. утік, утекла́, лó; док. 1. Швидко відходити, відбігати, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування і т. ін. — *Чого це ти, Денисе, так заснався? Чи втікав од кого? Чи за тобою хто гнався?* — спитав Роман (Н.-Лев., VI, 1966, 351); *Враз від греблі почулося вовче виття. Дівчата завищали не своїми голосами, кинулись*

утікати (Стельмах, I, 1962, 57); *Ви не знаєте самі, що се втекло від вас: чи зайчик стрибнув, чи пташечка пурхнула, чи дівчинка зникла* (Вовчок, I, 1955, 339); *Плавні горіли.. Коли швидше побігти — можна ще втекти* (Коцюб., I, 1955, 364); *Блиснувши чорною сталлю, ринув [ворон] головою вниз в кількох десятках метрів від дороги. — Добивай! Утече! — закричав Сергій* (Тют., Вир, 1964, 139).

2. Поспішно відступати. *Розбите польське військо утікало з поля* (Кач., II, 1958, 423); *Зловісно посміхався Бенедикт і звелів почати бій. Але руські не втікали* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 242); // *Рятуватися втечею, відчуваючи страх перед кимсь, чимсь. — Три якісь багаті пани втікали од гайдамаків та запорожців з України в Польщу та й закопали своє добро* (Н.-Лев., VI, 1966, 334); *Прийшов до Києва Радзівіл із литвинами, усе попалив і пограбував, а міщани, сівши на байдаки, мусили до Переяслава втікати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 69); — *Бійся бога, милий побратиме! Що за слово ти оце промовив? Чи на те ж браталась я з тобою, аби мала так ганебно зрадити? Коли хочеш, утікаймо вкупі, — дужий кінь мій нас обох врятує* (Л. Укр., I, 1951, 387).

◇ **Хоч утікай з хати** — те саме, що **Хоч з (із) хати тікай** (див. тікати). *Пан як пан, та панята — хоч утікай з хати* (Укр.. присл., 1963, 110).

3. Самовільно, потай іти, від'їжджати і т. ін. звідкись кудись, до когось; здійснювати втечу з тюрми, каторги, з-під варти і т. ін. *І згадав сирота Степан в неволі Свою далеку Україну.. Кайдани ламає, Утікає на вольную волю...* (Шевч., II, 1963, 340); *Торік у ярмарку баба скочила на чужий віз та за Буг утікала* (Вовчок, VI, 1956, 263); *Долю Грузії своєї Оспівав великий син [Гурамішвілі]; Як утік він із полону, Як блукав голодний він* (Рильський, III, 1961, 109); *В минулому році хлопчак хотів був утекти до червоних козаків, так не взяли його — не доріс* (Стельмах, II, 1962, 168); *Цей [хлопець], звичайно, втікати зі школи не буде* (Гончар, Бригантина, 1973, 64); // *Залишати своє місцеперебування, направлятися кудись і т. ін. через певні обставини. — Куди ти підеш? — гукнули на неї дівчата. — Ще тільки розігралися, а ти вже і втікати* (Кв.-Осн., II, 1956, 322); *Олександра.. сварила з чоловіком. У хаті в них було пекло. Гнат втікав до корчми* (Коцюб., I, 1955, 27); *Там [у Львові] було холодно і сніг ішов, отже, хотілося скоріш утікати, тим більше, що справ не було багато* (Л. Укр., V, 1956, 418); // *перен., розм. Збігати (про страву). [Г а п к а:] Нема часу, борщ вибіжить. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] Та не бійся, не втече твій борщ* (Сам., II, 1958, 121).

4. *перен.* Швидко переміщаючись, віддалятися. *Серденько щось рибалочці віщує: Чи то тугу, чи то переполох.. Сумує він, — аж ось реве, Аж ось гуде, — і хвиля утікає!.. Аж — гульк!.. з води дівчинонька пливе* (Г.-Арт., Байки., 1958, 76); // *Зникати. День устає. Із сходу день іде. Коротшають і утікають тіні* (Рильський, I, 1956, 402); *Пахло весною. З першими променями сонця почав непомітно втікати мороз* (Збан., Сеспель, 1961, 300); *Погасли живі іскорки в її очах, сміх утік із уст* (Фр., II, 1950, 111).

◇ **Земля утікає з-під ніг** — те саме, що **Земля тікає з-під ніг** (див. тікати); **Сон [десь] утік** див. сон¹.

5. *від кого — чого, заст. чого, перен.* Позбавлятися кого-, чого-небудь неприємного, небажаного, уникати чогось. *Тепер стояла справа так, що як-небудь викрутитись, щоб утекти зустрічі з інтелігенцією, Вові не можна було: сьогодні в народній чайній одбудеться перша народна читанка* (Вас., I, 1959, 84); *Потім ізнов прости*

стане [мати], але й у роботі тепер уже від спогадів не втече — встають та й встають у пам'яті цілі картини з недавнього минулого (Головко, II, 1957, 191); Вам [ворогам] не втекти від правди суду (Сос., II, 1958, 257); Люди, втікаючи згуби, одні по горах притулились; Інші човнами плвуть (Зеров, Вибр., 1966, 308).

6. тільки док., перен., розм. Деся подітисся, пропасти. — Не плач, дочко, не журися. Твій талан од тебе не втече (Н.-Лев., VI, 1966, 364); — Ех, утік наш могорич з-під самого носа. Варава, тільки Варава заховав злодій! (Стельмах, I, 1962, 88); — Не втече од тебе ні завод, ні шахта. — Завод не втече, та життя, мамо, не стоїть на місці (Головко, II, 1957, 422).

7. Припиняти своє спільне життя з ким-небудь, покидати своє подружжя. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він.. од лютої жінки (Коцюб., I, 1955, 347); — В селі язиками плещуть, що твій Михайло втік від Юлки (Томч., Жменяки, 1964, 131).

8. тільки док., рідко. Спливти (про воду).

◇ Багато (чимало) води утекло (утече) див. вода. УТІКАТИ², ає, недок. Те саме, що впадати¹ 1.

УТІКАЧ (ВТІКАЧ), а, ч. Той, хто втікає, втік звідкись. Пороснули і Рутуляни, Як од дощу в шатер цигани, А тільки Турн один оставсь, Утікачів щоб перейняти (Котл., I, 1952, 219); Кукса кинувся бігти. Затріщав тин. Але в ту саму хвилину, коли втікач збирався перемахнути на той бік, у поле, Кульгавий стрибнув, і в його зубах лишився добрий клопоть Куксиної штанини (Донч., I, 1956, 70); Жирондист-утікач ходить по містку над глибоким ярмом (Л. Укр., II, 1951, 178); Легейдин родич — утікач із Князівки — зібрав цілий натовп. Який уже раз розповідав він історію про свою втечу (Головко, II, 1957, 294); — Тут не раз ступала нога мисливця, тут проходили і бродяги, і колишні втікачі-каторжани (Донч., III, 1956, 203).

УТІКАЧКА (ВТІКАЧКА), и, ж. Жін. до утікач. Гей, сусіди дорогії! Наш куточок — запустів!.. Утекла дочка лози... Тра втікачку здоганяти... (Крим., Вибр., 1965, 274); Дуже спокушала думка постукати в вікно і попросити притулку. Але хто зна, чи добра душа зустріне втікачок (Хижняк, Тамара, 1959, 260); Здавалось їй, що як тільки ступить в це сяйво [від ліхтарів], то зразу ж усе село побачить: ось вона, утікачка (Зар., Світло, 1961, 15).

УТІКИ (ВТІКИ), ів, мн., заст. Утеча. Остап змиркував, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним наздогін (Коцюб., I, 1955, 341).

УТІЛЕНИЙ, УТІЛЕННЯ, УТІЛИТИ, УТІЛИТИСЯ, УТІЛЮВАНИЙ, УТІЛЮВАТИ, УТІЛЮВАТИСЯ, УТІЛЮВАЧ, УТІМ див. втілений, втілення і т. д.

УТІРНИК див. утёрник.

УТІХА (ВТІХА), и, ж. 1. Почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь. У очах втіха заяснила; Усмішка грає гордовита (Л. Укр., I, 1951, 338); Настя глянула на Гната чистими, щасливими очима, і в них побачив він утіху та вдячність... (Коцюб., I, 1955, 54); Чи дійду до мети з потом я на чолі І слезами утіхи умиюсь? (Рильський, I, 1956, 21); Миронич з утіхою стежив, як оживав хлопець, рум'яніло зажовкле лице, блискотіли очі (Горд., II, 1959, 117).

На втіху — викликаючи почуття радості, задоволення. От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! (Кв.-Осн., II, 1956, 25); Ти [ліс] рости на втіху людям, Отіняй кохання чисте, Бережи нам світлі ріки, Що полям несуть вологу, Що запліднюють сади (Рильський, III, 1961, 155); Собі на втіху — для свого задоволення. Трьох синів годує мати Ще й дочку собі на втіху (Граб.,

I, 1959, 267); Ціле літо робили люди на своїх клаптах, порпались у землі, пхали за плугом і сіяли, і раптом прийшов чужинець і запалив це собі на втіху... (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 24).

2. Той (те), хто (що) викликає в комусь таке почуття. — Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! (Кв.-Осн., II, 1956, 45); Батько хоч і журився, що синів нема..., а все ж тільки й утіхи було в його, що вона [дочка] (Гр., I, 1963, 314); Невже йому одна утіха: стоять зі склом коло горна, і вже не сниться річка тиха, земля не сниться ворона? (Рудь, Дон. зорі, 1958, 7).

3. Забава, розвага. Не ярмарку тебе [кобзарю] гучному зрозуміти Серед своїх тривог або пустих утіх (П. Куліш, Вибр., 1969, 366); Після обіду мама раптом оголосила, що до міста приїхав звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями і вона вирішила зробити дітям утіху і повести їх туди (Смолич, II, 1958, 102); На роду мені написано: Не цуратися утіх (Крим., Вибр., 1965, 296); — Так і хочеться піти під ці верби, заспівати з парубками якоїсь тихої, задуманої пісні.. — Невже, вас, отче, на таку гріховну втіху спокушає біс? (Стельмах, I, 1962, 250); // Радість, насолода. — Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дівчиною, звичність і знання любовних утіх залишаться в ній, як згадка про давно читану, недозволену книгу (Ю. Янов., II, 1958, 51).

4. Те, що заспокоює кого-небудь, полегшує горе, сум, неспокій, хвилювання і т. ін. У пісні чоловік знайшов Утіху від нудьги лихої (Сам., I, 1958, 68); У горі тяжкому Хто б тобі втіху подав? І я, коли б ти потонула, Я б за тобою пішов, потону в неситому морі (Зеров, Вибр., 1966, 310).

5. рідко. Те саме, що утішання. Чуючи, як важко Чіпка зітхає, а не озивається, Галя знову почала плакати. Замість утіхи, Чіпка похвалився їй своїм горем та трощи сам не заплакав (Мирний, I, 1949, 396); Зітхання і слези перемішуються з словами утіхи і надії (Стельмах, I, 1962, 30).

УТІХОНЬКА (ВТІХОНЬКА), и, ж. Пестл. до утіха. — Марусечка наша... Одним одна ж зосталася вона в нас, втіхонька моя (Юхвід, Оля, 1959, 244).

Собі на втіхоньку — те саме, що Собі на втіху (див. утіха). Гуляє панство, зустрічає Собі на втіхоньку весну... (Стар., Поет. тв., 1958, 30).

УТІШАННЯ (ВТІШАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. утішати. Він знав: про що б не почав мову, все їй болітиме, бо все так чи інакше буде стосуватися Юрія.. Втішати? Але, здається, вона не з тих, що приймають втішання (Гончар, III, 1959, 217).

2. рідко. Забава, розвага. Хоч я схаменувся тепера зовсім, Дурну тую гру покидаю.. Я в смертю в грудях гладіатора грав, Що смерть удає для втішання (Л. Укр., IV, 1954, 103).

УТІШАТИ (ВТІШАТИ), аю, аєш, недок., УТІШИТИ (ВТІШИТИ), шу, пиш, док., перех. 1. Приносити втіху кому-небудь, робити когось радісним, задоволеним. Зажурилась тяжко Іва, .. ходить похмура, і дитинка її не втішає (Вовчок, I, 1955, 95); — Ви скажіть йому від мене, Що я досі пам'ятаю, Як пісні його втішали Нас колись в чужому краю (Л. Укр., I, 1951, 382); Діточкам спасибі за листи, дуже мене втішили (Коцюб., III, 1956, 336); [Г а л я і Ю р і й:] Просимо вас... наша рідна бабусю... завтра до нас на весілля. [М а р - ф а:] Діточки мої хороші... Оце справді втішили... (Лев., Драми., 1967, 302); // Розважати, веселити. Княжецький син в гуслі грає, Дівчиноньку забавляє, Забавляє й утішає (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 103); Нема в їх [них] ні забавок, ані іграшок дитячих..

і мати вернеться — нічого не принесе, щоб їх звеселити, щоб утішити своїх дітей! (Вовчок, I, 1955, 30).

◇ **Утішати око (зір)** — те саме, що **Тішити око (зір)** (див. **тішити**). Я й Середземне бачив море У Провансальському краю... Усі вони втішали зори і душу надили мою (Рильський, III, 1961, 255); **Утішати (утішити) серце** див. **серце**.

2. Умовляючи, допомагати кому-небудь позбутися суму, неспокою, хвилювання і т. ін. Його ніхто не втішав; тепле слово привіту не виривалося з уст його товариства (Мирний, I, 1954, 338); — Василю Назаровичу, не плачте, — утішав старого Черняк (Довж., I, 1958, 195); Рузя як уміла втішала дівчину. Але як тут утішити, коли в неї самої стискалось від страху серце? (Донч., III, 1956, 63); Нема кому його ні пожалити, ні втішити... (Стельмах, Правда., 1961, 18).

УТІШАТИСЯ (ВТІШАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УТІШИТИСЯ (ВТІШИТИСЯ)**, шуся, шишся, док., ким, чим, без додатка і заст. на кого — що. 1. Відчувати втіху, ставати радісним, задоволеним. Еней побідой утішався (Котл., I, 1952, 267); Старий Корній утішається онуками... (Гр., I, 1963, 430); Яка радість — наші діти. Весела й дзвінка радість. Втішаються, радіють батьки: чудесна зміна росте (Ковінька, Кутя., 1960, 51); [Р і ч а р д:] Я так утішився, як ти приїхав до нас в колонію! Вітав я друга в тобі, мій Джонатане! (Л. Укр., III, 1952, 48); // рідко. Виявляти, висловлювати радість, задоволення. Горпина утішалася перед Христею своїми дітьми, котрі на полу напхувались пирогами (Мирний, III, 1954, 330); // Розважатися, веселитися. Недовго й ти, моя панно, Будеш утішатись Та по балах у веселих Таночках зводитись (Л. Укр., I, 1951, 7).

2. Переставати відчувати сум, неспокій, хвилювання і т. ін. Мати почала його вговоряти та тішити якомога.. Тільки що Кармель нічим не втішається, нічим не успокоюється (Вовчок, I, 1955, 348); Спершу таки була пожурилася мати та й утішилася: живе [Артем] непогано і матір таки не забуває — хоч зрідка, а приїздить у гості (Головко, II, 1957, 233); Чоботи були великі, але він відразу ж утішився: «Перешию» (Тют., Вир, 1964, 422).

УТІШЕНИЙ (ВТІШЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **утішити**. [К а й Л е т і ц і й:] Панотче гідний, радий я спіткати тебе так несподівано. [А е ц і й П а н с а:] І я випадком сим утішений немало (Л. Укр., II, 1951, 359); Уляна Григорівна, втішена доччиною радістю, безтурботно спала (Добр., Очак. розмир, 1965, 205).

УТІШИТИ див. **утішати**.

УТІШИТИСЯ див. **утішатися**.

УТІШКА, и, ж., розм. Те саме, що **утіха**. Дітки гомонять самі одні, і вже така їм утішка з того, як горобці прилетять — зацвірінкають або голуб попогуде (Вовчок, I, 1955, 249).

УТІШЛИВИЙ (ВТІШЛИВИЙ), а, е. 1. Який виражає радість, задоволення. Всі його знали, усі дивували, Чув він хвалу собі скрізь, Бачив, як усміхи втішливі грали, — Тільки не бачив він сліз (Л. Укр., I, 1951, 342).

2. Те саме, що **утішний** 1. Сад тихо шелестів листям, наче шепотів йому [Горленкові] щось утішливе (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40); Ї люди щедрі на втішливе слово.. І хоч яке в тебе горе, вони неодмінно почнуть запевняти, що в тому нічого жахного немає (Баш, На. дорозі, 1967, 8).

УТІШЛИВІСТЬ (ВТІШЛИВІСТЬ), вості, ж. Абстр. ім. до **утішливий**.

УТІШЛИВО (ВТІШЛИВО). Присл. до **утішливий**. Жвавий голосок Серафима, побрязкуючи словами, утіш-

ливо виспівував: — Ти не дивись, хто який, поганий, гарний, це не міцно стоїть — вчора було добре, а сьогодні — погано (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 141).

УТІШНЕНЬКИЙ (ВТІШНЕНЬКИЙ), а, е. Пестл. до **утішний**. — А я оце дітлахом у дитячий садок пищики роблю. Такі ж утішненькі дітоньки! (Вишня, I, 1956, 256).

УТІШНИЙ (ВТІШНИЙ), а, е. 1. Який сприяє заспокоєнню, приносить полегшення. Як не мучились вони [Мотря з Оришкою] цілу ту ніч, що вже не думали, а все-таки не видумали нічого для себе утішного (Мирний, I, 1949, 137); Йому потрібне її втішне слово і дружня ласка (Сміл., Сад, 1952, 144); За п'ять хвилин Чіпаріу повернувся [з розвідки] з утішними новинами. Над урвищем не було нікого (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 73); Радіо й сьогодні не принесло втішних вістей (Кучер, Чорноморці, 1956, 253).

2. Який приносить втіху, радість, здатний розважити, розвеселити. Була й йому утішная Весна колись за давніх літ (Мавж., Тв., 1955, 38); — Не дав начитатись уволу. А шкода: втішна була книжка! (Вас., I, 1959, 70); Принесли його [їжачка] додому, а він відразу почав лазити, всюди зазирати, принохується до кожної речі. Ох і втішний який! (Коп., Сов. ранок, 1951, 109); Марко хлопець утішний, дідовим усом бавиться, розважає діда (Мик., II, 1957, 316).

3. Який виражає радість, задоволення. Як багато народу зібралось, .. і всі вони прийшли на неї дивитись. При сій думці очі Софії грають гордим втішним вогнем (Л. Укр., III, 1952, 507); Олена поглянула на Петра. А побачивши його.. утішне лице, усміхнулася й собі (Март., Тв., 1954, 125).

УТІШНИК (ВТІШНИК), а, ч. Той (те), хто (що) утішає, заспокоює. В чорнім кошушку, В ухатій шапці хлопчик остроокий Із батьком рушив у морозну путь, В оббитій повстю тулячись кибитці. Сніги, сніги, та вітер крижаний, Та чорні сосни, та печаль німотна, Та полозків рипіння ненастанне, Та сон-утішник, що маля кріпив... А далі — бездоріжжя... (Рильський, III, 1961, 39).

УТІШНИЦЯ (ВТІШНИЦЯ), і, ж. Жін. до **утішник**. Мені виспівує вона, Моя пташиночка ясна, Моя утішниця в журбі (Граб., I, 1959, 406); Прісцілла — це втішниця; вона має добре серце (Рад. літ-во, 18 1955, 213).

УТІШНІСТЬ (ВТІШНІСТЬ), ності, ж. Абстр. ім. до **утішний**.

УТІШНО (ВТІШНО). Присл. до **утішний**. Мені б нічого й стояти тут, так утішно дивитись, коли доросла людина, громадянин, мов заєць той, полохається абичого (Коцюб., I, 1955, 165); Як же бучно, як же втішно Всім гулялось на весіллі (Л. Укр., I, 1951, 373); Пилипко вчепився за материну ший руками, припав до неї головою і так утішно на всю хату залився! — Не маючи з ким погратися, він пустував тепер хоч із матір'ю (Мирний, IV, 1955, 290); // у знач. присудк. сл., кому. Про почуття заспокоєння, задоволення, радості, яке когось охоплює. Втішно було мені добре слово почути (Сл. Гр.); В душі він пишається своєю матір'ю, йому втішно знати, що її шанують робітники (Гончар, Тронка, 1963, 101).

УТКАНИЙ (ВТКАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уткати** 1. *Образно. Тричі мені являлася любов. Одна несміла, як лілея біла, З зітхання й мрій уткана (Фр., XI, 1952, 42).

УТКАТИ¹ (**ВТКАТИ**), утчú, утчэш, док., перех., розм. Виготовити способом ткання (килим, тканину і т. ін.). Учора як воно [дитя] успалося, то так довго

спало: цілу губку [міра полотна] я уткала (Сл. Гр.);
// Покрити візерунком під час ткання.

УТКАТИ² див. вткати¹.

УТКНУТИ див. вткати¹.

УТКНУТИЙ див. вткнутий.

УТКНУТИСЯ див. вткатися¹.

УТЛИЙ, а, е. Те саме, що в'утлий. Утлу шлюпку кидало з хвилі на хвилю, несамовито жбурляло в прірву (Кучер, Голод, 1961, 264); — За візцями походити днину нелегко, а ще коли не дуже ситий і одежина на тобі утла. Звісно, батрацьке щастя... (Гжицький, Опришки, 1962, 133); Левантина хоч і була собі утла й тендітна, але не боялася ніякої праці (Гр., II, 1963, 260).

УТЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. ўтлий. Утлість її тіла й жваві.. рухи робили її зовсім молодю (Март., Тв., 1954, 346).

УТЛУВАТИЙ, а, е. Трохи утлий. — Вояка з вас, Остапе, будемо справедливі, утлуватий, надаремно в шляхтичі пнетися (Ле, Наливайко, 1957, 414).

УТЛУМАЧИТИ див. втлумачувати.

УТЛУМАЧУВАТИ див. втлумачувати.

УТНУТИ див. утинати.

УТОВКМАЧЕНИЙ див. втовкмачений.

УТОВКМАЧИТИ див. втовкмачувати.

УТОВКМАЧУВАТИ див. втовкмачувати.

УТОВКТИ¹ (ВТОВКТИ), вчу́, вчеш, док., перех. Потовкти в належній мірі. І син, і невістка, було, її усе лають, то за молоко, що десь ділось, то за пшоно, що не добре втовкла (Барв., Опов., 1902, 369).

УТОВКТИ² див. втовкти¹.

УТОВКТИСЯ (ВТОВКТИСЯ), вчється, док. Потовктися в належній мірі.

УТОВПИТИСЯ див. втовпитися.

УТОВШКИ (ВТОВШКИ), присл., розм. Те саме, що завтовшки. Як угледіли Невкипілого на порозі — по-чорнілого, худого, з костуром, як рожен утовшки, в руці, всі так і замовкли одразу (Головко, II, 1957, 259).

УТОК див. утік¹.

УТОКМАЧИТИ див. втовкмачувати.

УТОКМАЧУВАТИ див. втовкмачувати.

УТОКОВИЙ, а, е. Прикм. до утік¹, уток.

УТОЛОЧЕНИЙ (ВТОЛОЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утолочити. Плац був гладко втолочений (Фр., V, 1951, 383).

УТОЛОЧИТИ див. утолочувати.

УТОЛОЧУВАТИ (ВТОЛОЧУВАТИ), ую, уєш, недок., утолочити (ВТОЛОЧИТИ), очу́, очип, док., перех.

1. Те саме, що витолочувати. Коні втолочили траву (Сл. Гр.); Вдерлися у село поганці-фашисти. Розграбували артіль, корів під ніж пустили, молоденький садок танками втолочили (Літ. Укр., 4.V 1962, 4).

2. Тиснучи, вдаряючи, ущільнювати яку-небудь масу; вирівнювати, утоптувати якусь поверхню. Закинув [Сенько] назад землю в викопану ямку, убив, утолочив і пригладив (Фр., VIII, 1952, 294).

УТОМА (ВТОМА), и, ж. 1. Послаблення сил, викликане напруженою фізичною або розумовою працею, тривалим рухом і т. ін. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони [Остап і Соломія] просто впали (Коцюб., I, 1955, 351); Ольга відчула втому в усьому тілі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 37); Люди насилу пересували ноги, коні хиталися від втоми (Тулуб, В степу..., 1964, 71); Нехай не знає втоми та рука, Що добре зерно в добру землю сіє (Рильський, Зим. записи, 1964, 48).

Без втоми: а) не стомлюючись, не відчуваючи втоми. Голублячи таку думку [про хату тепло, жінку любу та малу дитинку] в серці, непримітно переходив він

безкраї степи без втоми, безводні довгі шляхи без пекучої згаги (Мирний, I, 1949, 172); б) безперестанку, безперервно. Б'ють гармати без втоми просто в галич навісну (Сос., II, 1958, 241).

2. мет. Те саме, що утомленість.

УТОМІТИ див. утомлювати.

УТОМІТИСЯ див. утомлюватися.

УТОМЛЕНИЙ (ВТОМЛЕНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до утомити. [Н е о ф і т - р а б:] Утомлені своїм довічним рабством, вони [раби] гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї (Л. Укр., II, 1951, 238); Почуваю себе краще, хоч утомлений силою нових вражень (Коцюб., III, 1956, 269); Втомлений далекою дорогою, юнкер з насолодою опустився на чисте ліжко у відведеній йому кімнаті (Кочура, Зол. грамота, 1960, 201).

2. у знач. прикм. Який утомився, відчуває втому, пройнятий утомою. І спочинуть невольничі Утомлені руки, І коліна одпочинуть, Кайданами куті! (Шевч., II, 1963, 324); Утомлений, сумний і нещасливий, Скінчив Валентій вечором свою Роботу (Фр., XIII, 1954, 203); Він раптом відчув себе надзвичайно втомленим, кволим (Ткач, Арена, 1960, 91); Пізнім смерканням, втомлена і сумна, вона вечеряла з усією сім'єю (Стельмах, I, 1962, 323); // Який виражає втому. Марія з тихим усміхом подивилась на нього довгим утомленим поглядом (Головко, II, 1957, 113); На околиці міста учитель несподівано зустрічається з Нагорним. Той байдуже, втомленою ходою наближається до Степана Васильовича (Стельмах, I, 1962, 588).

УТОМЛЕНІСТЬ (ВТОМЛЕНІСТЬ), ності, ж. 1. Став за знач. утомлений 2. Стіни, підлога й устаткування пофарбовано в кольори, що сприяють зменшенню втомленості робітників (Ком. Укр., 7, 1966, 60).

2. мет. Зменшення міцності металу, раптове його руйнування після багаторазової дії змінних навантажень. На якомусь етапі навантаження, в якийсь певний момент, відпрацювавши своє, голка вийде з ладу. І вибуде саме через так звану втомленість металу, тобто його руйнування внаслідок багаторазового стиску і розтягу (Наука., 7, 1971, 13).

УТОМЛЕНО (ВТОМЛЕНО). Присл. до утомлений 2. Вона втомлено прижмурила очі (Л. Укр., III, 1952, 708); Бійці йшли, втомлено переставляючи ноги в м'якій глибокій пилуці (Тют., Вир, 1964, 307); Від греблі утомлено випливають круторогі воли, а біля них поволі ступає селянин (Стельмах, I, 1962, 125).

УТОМЛИВИЙ (ВТОМЛИВИЙ), а, е. 1. Який утомлює. Схуд [старий] за цю втомливу подорож (Ле, Наливайко, 1957, 129); З усіх кінців лісу поверталися підрозділи, розбурхані, розпалені, бадьорі. Мовби не з втомливого бою виходили, а тільки оце збиралися в бій (Гончар, III, 1959, 452).

2. рідко. Який швидко втомлюється. Її [Ваті] повний організм був зроду нервовий, млявий і втомливий (Н.-Лев., IV, 1956, 122).

УТОМЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. утомливий.

УТОМЛЮВАНІСТЬ (ВТОМЛЮВАНІСТЬ), ності, ж. 1. Здатність утомлюватися. Згадайте свій стан, коли ви вперше [після хвороби] почали вставати. Слабкість, запаморочення, серцебиття, швидка втомлюваність (Рад. Укр., 7.I 1971, 4); Світло люмінесцентної лампи близьке до денного, м'яке, рівномірно розсіяне, зменшує втомлюваність очей (Наука., 7, 1968, 65).

2. мет. Здатність переходити в стан утомленості (див. утомленість 2). Утомлюваність деталей.

УТОМЛЮВАТИ (ВТОМЛЮВАТИ), юю, юєш і рідко УТОМЛЯТИ (ВТОМЛЯТИ), яю, яєш, недок., УТОМИ-

ТИ (ВТОМИТИ), омлю́, бмиш, док., перех. Доводити до втоми, знесилювати кого-, що-небудь; стомлювати. *Дорога морем нітрошки не втомлює мене, навпаки, я весь час спочиваю* (Коцюб., III, 1956, 352); *Ця остання сповідь, здавалося, не тільки не втомляла її, а навпаки — додавала животворну силу вмираючому тілу* (Л. Янов., I, 1959, 56); *Спочивають добрі люде, Що кого втомило: Кого — щастя, кого — сльози, Все нічка покрила* (Шевч., I, 1963, 29); *Дуже я було утомила свою ногу.. ходінням* (Л. Укр., V, 1956, 138); *Багатьох пастухів, переважно молодших, утомила довга дорога лісом* (Гжицький, Опришки, 1962, 21); *Присіли [бійці] в траншеї. Враження бою і тяжка нічна робота втомили їх* (Гончар, III, 1959, 48); // Виклика́ти почуття незадоволення, досади; набридати. *Розмова з Аллою Михайлівною почала втомляти мене, теми у нас мінялись часто, швидко й без мети* (Л. Укр., III, 1952, 607); *Аж утомив [ківорежисер] компліментами. Я ще раз потиснув йому руку й лишився на самоті* (Ю. Янов., II, 1958, 9).

УТОМЛЮВАТИСЯ (ВТОМЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся і рідко **УТОМЛЯТИСЯ (ВТОМЛЯТИСЯ)**, яюся, яєшся, недок., **УТОМИТИСЯ (ВТОМИТИСЯ)**, омлю́ся, бмишся, док., без додатка, чим, від чого або з інфін. Доходити до втоми, знесилюватися; стомлюватися. *Ім доводилось часто зупинятися, бо слабкий утомлювався й потребував спочинку...* (Коцюб., I, 1955, 359); *Ішов я, ішов і не оглядався, і не втомлявся* (Вовчок, VI, 1956, 229); *Копав собі й Семен. Утомиться — сяде, спочине* (Хотк., I, 1966, 127); *Ось і північ прокричали півні. Він сидів — і писав. Спина заболіла; рука утомилася* (Мирний, I, 1954, 319); *Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік* (Л. Укр., III, 1952, 578); *Коли перо.. знайшлося, Антон Антонович так утомився шуканням, що про роботу не могло бути й мови* (Полт., Повість.., 1960, 441); [Гострохвостий:] *Може, ви втомились, несучи відра? Дайте, я вам трошки піднесу* (Н.-Лев., II, 1956, 491); *Я дуже втомився, ведучи довгу розмову* (Ю. Янов., II, 1958, 132); *Втомившись від біготні, сідали [пастушки] над урвищем* (Цюпа, Три явори, 1958, 4); *Утомившись ходити, він ліг на ліжко* (Мирний, IV, 1955, 125); *Радісний, енергійний люд не втомлювався припрошувати своїх бажаних незчисленних гостей* (Гончар, III, 1959, 423).

УТОМЛЯТИ див. ут́млювати.

УТОМЛЯТИСЯ див. ут́млюватися.

УТОМНИЙ (ВТОМНИЙ), а, е. 1. Те саме, що ут́мливий 1. *Для дівчат наших буде корисно пробити тут тижнів два, шкода тільки, що шлях сюди такий довгий і втомний* (Л. Укр., V, 1956, 231); *Праця була хаотична, втомна і нецікава* (Вас., Незібр. тв., 1941, 185); *Це були довгі й важкі дні, сповнені тривоги і втомного чекання* (Кучер, Чорноморці, 1956, 197).

2. рідко. Те саме, що ут́млений 2. *Іде з лісу брат Уляни.. Сестра його зустрічає, Втомні коні випрягає* (Перв., З глибини, 1956, 209); *Саме під вітряком стояла Зінька, як ішли [заарештовані] додому. Перестріла — побиті всі, у синяках, і хоч втомні, а й не спинились* (Головко, II, 1957, 173).

УТОМНІСТЬ (ВТОМНІСТЬ), ності, ж. 1. Властивість за знач. ут́мний 1.

2. Стан за знач. ут́мний 2.

УТОМНО (ВТОМНО). 1. Присл. до ут́мний. *Мати раптом спитала: — Що це ти швидко так вернувся? — Нічого не вийшло, — утомно сказав батько* (Головко, I, 1957, 116); * *Образно. Налилося і втомно бригадиру на плече Злягає огрядне, важке колосся* (Мисик, Верховіття, 1963, 29).

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття утоми ким-небудь. *В Петербурзі було мені добре і цікаво, тільки трошки втомно* (Л. Укр., V, 1956, 299).

УТОНЕННЯ, УТОНУТИ, УТОПАТИ, УТОПАЮЧИЙ, УТОПИТИ, УТОПИТИСЯ див. вт́онення, вт́оніти і т. д.

УТОПІЗМ, у, ч. 1. Абстр. ім. за знач. утопічний. *У Маркса нема й краплинки утопізму в тому розумінні, щоб він вигадував, сфантазував «нове» суспільство* (Ленін, 33, 1973, 46); *Ленін вживає слово «романтизм» як синонім утопізму, нереальності певних ідей* (Вітч., 1, 1959, 156).

2. Теорії, погляди утопістів.

УТОПІСТ, а, ч. 1. Автор якої-небудь утопії (у 1 знач.); послідовник утопічного соціалізму. *Утопіст нашої доби.. вже не стоїть одиноким, як Томас Мор* (Л. Укр., VIII, 1965, 169); *Попередники наукового соціалізму, утопісти були передовсім поетами в широкому значенні цього слова* (Рильський, Веч. розмови, 1962, 147); *Як соціаліст-утопіст Чернишевський вважав, що тодішня селянська поземельна община дасть можливість Росії перейти безпосередньо до соціалізму, минувши капіталізм* (Іст. СРСР, II, 1957, 206).

2. Той, хто захоплюється утопіями (у 2 знач.); мрійник, фантазер.

УТОПІСТКА, и, ж. Жін. до утопіст.

УТОПІЧНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на утопії (у 1 знач.); ненауковий. *Старе російське революційне народництво стояло на утопічній, напіванархічній точці зору* (Ленін, 9, 1970, 171); *Домарксівський гуманізм мав ту корінну хибу, що він був утопічний, лишався добрим побажанням* (Наука.., 7, 1969, 2).

△ **Утопічний соціалізм (комунізм)** — донауковий етап у становленні вчення про суспільний лад, який ґрунтується на соціальній рівності, відсутності експлуатації і спільній праці всіх громадян. .. *первісний соціалізм був утопічним соціалізмом. Він критикував капіталістичне суспільство, осуджував, проклинав його, мріяв про знищення його, фантазував про кращий лад, переконував багатих у неморальності експлуатації* (Ленін, 23, 1972, 45); **Утопічний соціаліст** див. соціаліст.

2. Те, що є утопією (у 2 знач.); нездійснений, нереальний. *Справді, єдиній дочці такого батька.. даремно було б доводити, що її «принципи» утопічні і не годяться в наші обставини* (Л. Укр., III, 1952, 686); — *Познайомлю тебе з таким же навіженим мрійником, як і ти. Домовтєся і потім уже покажете мені свій фантастичний план. Фантастичний? Ні, утопічний...* (Чаб., Тече вода.., 1961, 50).

3. Те, що є утопією (у 3 знач.). *Мрія про ідеальний суспільний лад, про щасливе життя людей виливалась в утопічній художній літературі* (Рад. літ-во, 4, 1964, 68).

УТОПІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до утопічний.

УТОПІЯ, ї, ж. 1. Учення про соціальну перебудову, про ідеальний суспільний лад, яке не ґрунтується на науковому розумінні об'єктивних закономірностей суспільного розвитку. *Що таке утопія? В науковому значенні се — якась така теорія впорядкування громадського життя, що не має ніяких шансів на здійснення і через те їй «немає місця» в реальному світі* (Л. Укр., VIII, 1965, 134); *К. Маркс і Ф. Енгельс вперше перетворили соціалізм з утопії в науку, заклали основи теорії наукового соціалізму* (Ком. Укр., 4, 1962, 52).

2. Фантазія, нездійснена мрія. — *Це зовсім не утопія, треба тільки вперто боротися за довголіття* (Донч., V, 1957, 437); *Вони [люди] цілком примітивно мислили, сприймаючи.. реальність, як далеку фан-*

тастику. Їхній мозок не відокремлює ще утопії від реальності (Ю. Янов., I, 1958, 136).

3. Літературний твір, в якому зображується ідеальний суспільний лад майбутнього. «Сон» Панаса Мирного — єдина в світовій літературі соціалістична утопія революційної селянської демократії (Рад. літ-во, 4, 1964, 72).

УТО́ПЛЕНИЙ, УТО́ПЛЕНИК, УТО́ПЛЕНИЦЯ див. вт́оплений, вт́опленик і т. д.

УТО́ПТАНИЙ¹ (ВТО́ПТАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до утопта́ти¹. Корній натиснув на лопату. Суха, втоптана та прибита ногами й колесами земля була тверда (Гр., I, 1963, 417); Проти кузні — добре утоптаний майданчик (Кол., Терен., 1959, 18); Ясно-жовта земля здаля вирізнялася на чистому, ще не втоптаному снігу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 159); Любов до вітчизни починається з любові до берізки біля рідної хати, до стежки на городі, втоптані дитячими ногами (Рильський, Веч. розмови, 1964, 148); Чому ж до нього втоптані стежини? Людські серця курган цей вабить чим? (Гонч., Вибр., 1959, 243).

◇ **УТО́ПТАНИЙ** шлях — легкий, звичний життєвий шлях. Не йди утоптаним шляхом, Віддай життя на вищі цілі (Граб., I, 1959, 557).

2. у знач. прикм., перен., рідко. Те саме, що нат́оптаний 2. Федір Прохорович — середній на зріст, втоптаний, крижастий, з свіжими і рум'яними, як у дівчини, щоками (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 24).

УТО́ПТАНИЙ² див. вт́оптаний¹.

УТО́ПТАТИ¹ див. уто́птувати¹.

УТО́ПТАТИ² див. вт́оптувати¹.

УТО́ПТУВАННЯ¹ (ВТО́ПТУВАННЯ), я, с. Дія за знач. уто́птувати¹. При ранніх строках закладання парників шар ґною після утоптування повинен дорівнювати 45—50 см (Техн. культ., 1956, 319).

УТО́ПТУВАННЯ² див. вт́оптування¹.

УТО́ПТУВАТИ¹ (ВТО́ПТУВАТИ), ую, уєш, недок., **УТО́ПТАТИ (ВТО́ПТАТИ)**, опчу́, опчеш, док., перех. 1. Ущільнювати яку-небудь масу, вирівнювати якусь поверхню, топчучи ногами. [К у к а:] Я утоптував осьдечки землю, бачте, якась чортяка покопирсала?.. (Кроп., I, 1958, 191); Скоро полк звернув від залізничної колії в степ.. В темряві рухаються тисячі ніг, утоптуючи сніг на нескінченних степових просторах (Багмут, Записки., 1961, 45); Кругом підіймаються копички, а дівчата товчуться на них,.. ногами втоптують сіно (Стельмах, I, 1962, 524); Він говорив про те, що от він, Василь Гавриш, із своєю бригадою з семи душ за сьогоднішню зміну вклали сто кубометрів [бетону], сто кубометрів утоптали оцими ногами! (Коцюба, Нові береги, 1959, 207).

2. рідко. Щільно заповнювати, набивати щось; на-топтувати. Кожен з них [уланів] пхав за пазуху добутий гостинці, втоптував кишені різним дріб'язком (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 22).

3. тільки док. Прокласти стежку, дорогу і т. ін., часто ходячи по тому самому місцю. Утоптала стежечку Через яр. Через гору, серденько, На базар (Шевч., II, 1963, 165); Утоптав доріженьку, гей, Перестав ходить, та гей, гей, гей, гей! Зробив худу славоньку, Покинув любить (Укр.. лір. пісні, 1958, 227); Пішоходці вкоротили собі дорогу: замість ходити битим шляхом, вони здавна втоптали вузьеньку стежечку навпрошки, через город Химченків (Крим., Вибр., 1965, 337); Недалеко понад лугом, через міст утоптав до неї [дівчини] ярм довгу стежку гармоніст (Гонч., Вибр., 1959, 60); * Образно. Ти досягнув становища високого і чину,.. Та не втоптав ти стежечки, поете, До людських душ (Забашта, Вибр., 1958, 46).

◇ **УТО́ПТУВАТИ (утопта́ти)** стежечку до серця див. стежечка.

УТО́ПТУВАТИ² див. вт́оптувати¹.

УТО́ПТУВАТИСЯ¹ (ВТО́ПТУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до уто́птувати¹. У ліщині затишно-затишно. Утоптується навкруги сніг, щоб зручно було на всі боки повертатися, бо лисиця може вискочити.. і спереду, і ззаду... (Вишня, II, 1956, 124).

УТО́ПТУВАТИСЯ² див. вт́оптуватися¹.

УТО́Р див. ут́ори.

УТО́РГОВАНИЙ (ВТО́РГОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уторгува́ти. Трохим виходив до світлиці, діставав скриньку, ховав срібло, вторговане від продажу цигарок (Шиян, Гроза., 1956, 438); Зайця ж не було де подіти, і Кузьма догадався зв'язати йому задні ноги ремінчиком калитки, де лежали вторговані гроші за корову (Стельмах, II, 1962, 298).

УТО́РГОВУВАТИ (ВТО́РГОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УТО́РГУВА́ТИ (ВТО́РГУВА́ТИ)**, у́ю, у́єш, док., перех. Торгуючи, одержувати якусь кількість грошей. — Де ж у нас гроші? Хіба ті п'ять рублів, що за овечат вторгували... (Мирний, I, 1949, 241); Катерина вторгувала якогось карбованця за яєчка (Чорн., Потік., 1956, 13); Він дбає, щоб зайву копійку вторгувати для колгоспу, бо з тих копійок, каже, складаються колгоспні тисячі (Минко, Ясні зорі, 1951, 145).

УТО́РГОВУВАТИСЯ (ВТО́РГОВУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до уторго́увати.

УТО́РГУВА́ТИ див. уторго́увати.

УТО́РИ (ВТО́РИ), ів, мн. (одн. ут́ор, а, ч.), спец. Пази на краю бочки, діжки, барила, в які вставляють дно. Виріже [бондар] утори.., зіб'є туго дно, — завтра в нього вдарить хмільно молоде вино (Рудь, Дон. зорі, 1958, 62); // Крайня частина клепок бочки, діжки, барила, в якій прорізано такий паз. Мартинко припав унизу біля дна діжки, рачкував біля неї. Діжка важко схитнулася, потім утори дна відірвалися від кам'яної підлоги, діжка нахилом зводилася (Ле, Хмельницький, I, 1957, 34).

◇ **Слабій (слабкий) на ут́ори** — невитриманий, неврівноважений (про людину). Богині в гніві.. на утори слабі, З досади часом і брехнуть, І, як перекупки, горланять, Одна другу безчестять (Котл., I, 1952, 249).

УТО́РІК див. вторі́к.

УТО́РНИК, УТ́ІРНИК, а, ч., спец. Бондарський інструмент для вирізування уторів. [Ф о к а:] А в бондаря залізне все: струги, Уторники якісь там, молотки (Коч., П'єси, 1951, 243).

УТО́РОВАНИЙ (ВТО́РОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уторува́ти. От уже шлях уторований, битий покинули коні (Зеров, Вибр., 1966, 316); Дорога біжить поміж високих трав,.. знайома і вторована дорога (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 237); Машина швидко котилася підмороженням степом, підстрибуючи на уторованому грейдері (Голов., Тополя., 1965, 12).

◇ **Уторований шлях; Уторована стежка (дороба)** — легкий, звичний життєвий шлях; легка, звична, за відомими, усталеними зразками діяльність, творчість і т. ін.— Пам'ятайте, що не вторований шлях відкривається перед вами.. Будуть розчарування і падіння. Готові ви до цього?.. (Ткач, Арена, 1960, 110); **Ходити уторованими стежками (уторованою стежкою)** див. стежка.

УТО́РОВУВАННЯ (ВТО́РОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. уторо́увати.

УТО́РОВУВАТИ (ВТО́РОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УТО́РУВА́ТИ (ВТО́РУВА́ТИ)**, у́ю, у́єш, док., перех. 1. Прокладати, утворювати (шлях, дорогу, стежку і т. ін.), часто ходячи, їздячи. Того дня, коли Павло знайшов

троянду в чагарниках, він загубив свій спокій. Думка, що доріжку до троянди утворює той, хто її прищепив, Павлові не подобалася, бо проти такого претендента він не міг виставити свої права (Томч., Готель., 1960, 36); * Образно. Праця єдина нам шлях утворює, Довгий той шлях і важкий, Що аж до щастя і долі прямує (Гр., I, 1963, 6).

2. Часто їздячи, ходячи, робити рівним, гладким (шлях, дорогу, стежку і т. ін.). Клопочеться [хлібороб] біля сонного ще поля. Щоб його енергію примножити, дбає про добрива. Автомобільними скатами утворює снігові пугівці (Рад. Укр., 29. I 1964, 2); [Р і ч а р д:] Ти ж, певне, довго проблукав у пущі? Тяжка дорога? [Д ж о н а т а н:] Ні, тепер не дуже, за стільки часу вторували люди (Л. Укр., III, 1952, 103); // перев. із сл. Шлях, перен. Робити легким, звичним, створювати сприятливі умови. Серед видатних митців, які утворювали шлях нашому кіномистецтву, почесне місце належить і видатному кінооператору Данилу Порфировичу Демуцькому (Мист., 6, 1967, 31); Поет [І. Франко] висловлює непохитну віру в те, що каменярі-революціонери розіб'ють скелю капіталізму і «кров'ю власною і власними кістками» вторують твердий шлях, по якому «прийде нове життя, добро нове у світ» (Іст. укр. літ., I, 1954, 520).

УТОРБУВАТИСЯ (ВТОРБУВАТИСЯ), ується, недок. 1. Утворюватися від частоті їзди, частого ходіння (про шлях, дорогу, стежку і т. ін.).

2. Пас. до уторбувати.

УТОРОПАТИ (ВТОРОПАТИ), аю, аєш, док., перех., без додатка і з спол. щ о, розм. 1. Сприйняти розумом, зрозуміти. Йосип — цікавий хлопець, талановитий; зразу далася йому грамота, зразу він не тільки второпав її, а ще й полюбив (Мирний, IV, 1955, 35); Скільки він не читав тієї проклятої теорії словесності, — ніяк не міг второпати й розібрати, чим одрізняється ямб од амфібрахія або хорей од анапеста (Гр., I, 1963, 557); // Сприйняти зміст чого-небудь сказаного, написаного і т. ін. Стоїть Оксана проти нього, як дерев'яна, і не второпа, що він їй каже (Кв.-Осн., II, 1956, 436); Я б усе второпала, бо я вже тепер по-болгарськи трохи тямлю (Л. Укр., V, 1956, 157); — Такого наговорила твоя мати, що я й не второпав. Може, піду ще розпитаю (Хижняк, Невгамовна, 1961, 279); Заговорив якийсь у шкірянці, чорний, мов у кузні закурений, чоловік... Забалакав по-простому, так, що найзатурканіший мужик второпав, що і як (Речм., Весн. грози, 1961, 6).

2. Спостерігаючи за ким-, чим-небудь, враховуючи певні ознаки і т. ін., здогадатися про щось. Він глянув на тітку, що поралась коло печі, і сів на лавку, протираючи очі. Він ніяк не міг второпати, звідки взялась тут тітка, що вона тут робить (Коцюб., I, 1955, 32); З'їв [Петро] вареник, взявся за другий і тільки тоді второпав, що вишні — без кісточок (Загреб., Спека, 1961, 78).

УТОРОПИТИ (ВТОРОПИТИ), плю, пиш; мн. утороплять; док., діал. Втупити. Він було як стоїть перед панією, то.. руки спустить, очі второпить на неї (Вовчок, I, 1955, 130).

УТОРОЧИТИ (ВТОРОЧИТИ), чу, чійш, док., перех. 1. заст. Обшити торочками.

2. Ув'язати, припасувати в тороки (у 1 знач.). Мій лицар метнувся скоро, Притаскав оті якорі Чи страшенні гаки, Уторочив в тороки (Манж., Тв., 1955, 194).

УТОРУВАННЯ (ВТОРУВАННЯ), я, с. Дія за знач. уторувати.

УТОРУВАТИ див. уторбувати.

УТОЧИТИ див. уточнювати.

УТОЧНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уточнити. Вивчено рельєф дна морів, які омивають північне узбережжя Сибіру, уточнені їх глибини (Видатні геогр. відкр., 1955, 11); // уточнено, безос. присудк. сл. В результаті обробки інформації, яка регулярно надходить у координаційно-обчислювальний центр, уточнено орбіту корабля (Рад. Укр., 12.VIII 1962, 2).

УТОЧНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. уточнити. [А л ь о ш а:] У вас неточні дані, громадянко. Приїхали ми не вночі, а ще звечора. [Н а т а ш а:] Дякую за уточнення! (Баш, П'єси, 1958, 81); Життям, розвитком продуктивних сил поставлені також питання удосконалення структури управління господарством і уточнення функцій окремих органів (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 77); Зв'язок між земними і сонячними явищами складний і потребує дальших уточнень (Наука., 2, 1957, 14).

2. Поправка, пояснення, доповнення, внесені з метою надання більшої точності чому-небудь. Готуючи «Кобзар» до видання, Я. Купала уважно переглядає свій переклад і вносить деякі корективи, уточнення, вставляє пропущені в журнальному варіанті строфи (Рад. літ-во, 5, 1958, 65).

УТОЧНИЙ, а, е. Стос. до утку. Дружина ткала.. За кожним ударом берда лягала уточна нитка в якесь дивне плетиво, що згодом ставало чи скатертиною, чи.. рушником, чи пілкою (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 45).

УТОЧНИТИ див. уточнювати.

УТОЧНИТИСЯ див. уточнюватися.

УТОЧНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. уточнювати.

УТОЧНЮВАТИ, юю, юєш і **УТОЧНЯТИ**, яю, яєш, недок., **УТОЧНИТИ**, ню, ніш, док. 1. перех. Робити точнішим, надавати більшої точності чому-небудь. Він дорогою уточнює свій план, і на його обличчя лягають то сумні, то хижуваті риси (Стельмах, II, 1962, 280); — Я прошу слова, мене не так зрозуміли, очевидно. Я повинен уточнити свої думки. — Не треба уточняти! — кинув Тесленко. — Все ясно (Головко, II, 1957, 464); // Зіставляючи з чимсь, перевіряти точність чого-небудь, відповідність чомусь і т. ін.; установлювати, з'ясовувати що-небудь з більшою точністю. Він [штурман] щохвилини уточнює положення літака по зірках, по наземних радіоточках, вивіряє швидкість літака (Рад. Укр., 7.III 1963, 4); — Чи не можете все ж таки уточнити, де саме [знайшли скульптуру]: чи у Венеції, чи в Римі? — спитав секретар (Донч., VI, 1957, 530); Надія не питала, хто «вийшов»? По очах матері бачила, що Василь. І не уточнювала, куди пішов: знала, — на пристань (Баш, Надія, 1960, 21); Розвідники уточнили відомості про чисельність німецького гарнізону і корпусу гетьманців у місті, довідалися, яке ворог має озброєння (Скл., Легенд. начдив, 1957, 55).

2. **неперех.** виправляти, пояснювати або доповнювати сказане, називати з більшою точністю. — Які племена тут жили до нас — ось що хотілось би з'ясувати, — роздумливо мовить Брага. — Племена таврів чи хто? — І кімерійці жили, — уточнює професор. — Сучасники Гомера (Гончар, Тронка, 1963, 273); — А дівчат тут хватає! — сказав кореспондент. — Триста сімдесят шість на сьогодні. Самих сезонниць. На збірранні. Вісім бригад, — уточнив Сергій Іванович (Головко, I, 1957, 444); — А мені тільки шістдесят сім, — повагавшись, збрехав старий. — Шістдесят дев'ять з гаком, — безсердечно уточнила дівчина (Вол., Місячне срібло, 1961, 128); — Він що у вас, мисливець? — Ні, гицель, — уточнив Сергій. — А як попадеться заєць, то й зайця вб'є (Тют., Вир, 1964, 139).

УТОЧНЮВАТИСЯ, юється і **УТОЧНЯТИСЯ**, яється, недок., **УТОЧНИТИСЯ**, їться, док. 1. Ставати точнішим, набувати більшої точності. — Вийде постанова

про будівництво у Донбасі тридцяти п'яти комсомольських шахт, може, їх навіть буде тридцять сім, пізніше уточниться (Собко, Нам спокій.., 1959, 9).

2. тільки недок. Пас. до **УТОЧНЮВАТИ**, **УТОЧНЯТИ**. У багатьох колективах раціоналізаторські пропозиції обговорюються на загальних зборах, уточнюються, доповнюються там і лише після всебічного вивчення впроваджуються у виробництво (Укр. іст. ж., 4, 1960, 6).

УТОЧНЯТИ див. **УТОЧНЮВАТИ**.

УТОЧНЯТИСЯ див. **УТОЧНЮВАТИСЯ**.

УТОЧУВАТИ див. **ВТОЧУВАТИ**.

УТРАДИЦІЙНИТИСЯ, **ИТЬСЯ**, док. Стати традицією. У гімназії Науменка, де вчився Максим [Рильський], утрадиційнилися літературні вечори, і молодий поет бере в них участь, читає там власні твори (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 49); // безос. Щороку «Відкриття полювання» буває двічі: першого серпня на птицю, а першого листопада на звіра, але якось уже так утрадиційнилося, що за урочисте, коли хочете, свято серед мисливців вважається перше відкриття (Вишня, II, 1956, 114).

УТРАКВІСТ, а, ч. Представник правого поміркованого крила гуситського руху в Чехії в XV ст.

УТРАКВІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **УТРАКВІСТ**.

УТРАКТУВАТИ (**ВТРАКТУВАТИ**), **Ю**, **УЄШ**, док., **ПЕРЕХ.**, діал. Добре почастивати; досхочу нагодувати, напоїти.— Ви були такі добрі і втрактували мене тою чудовою наливкою... (Фр., VII, 1951, 260).

УТРАМБОВАНИЙ (**ВТРАМБОВАНИЙ**), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **УТРАМБУВАТИ**. Впіймали крота і пустили його в довгий дерев'яний ящик, повний міцно утрамбованої землі (Коп., Як вони.., 1948, 12); Вона розв'язала снопи.., допомогла перекинути їх на тугу втрамбовану землю (Тулуб, Людолови, I, 1957, 139); Біля міських воріт була утрамбована вапняковою кришкою площа (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 210); Над Сяном висів новий дерев'яний міст на дебелих биках, а до нього по високій земляній дамбі котився гладенький, утрамбований дрібним камінням шлях з білими стовпцями кілометрів (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 29); Звідси видно далеко: тік утрамбований на узвишші. Куди не глянеш — безкінечні степові гони, скирти, квадрати чорного пару (Літ. Укр., 14. IX 1965, 1); Поки колісниці [княгині Ольги] котилися утрамбованими шляхами Фракії й Македонії, все йшло добре (Скл., Святослав, 1959, 213).

УТРАМБОВУВАЛЬНИЙ (**ВТРАМБОВУВАЛЬНИЙ**), а, е. Те саме, що **ТРАМБУВАЛЬНИЙ**.

УТРАМБОВУВАННЯ (**ВТРАМБОВУВАННЯ**), я, с. Дія за знач. **УТРАМБОВУВАТИ**. Для збільшення запасів вологи в ґрунті велике значення має затримання снігу і талих вод на полях за допомогою щитів... утрамбовування снігу (Зерн. боб. культ., 1956, 98).

УТРАМБОВУВАТИ (**ВТРАМБОВУВАТИ**), **УЮ**, **УЄШ**, **НЕДОК.**, **УТРАМБУВАТИ** (**ВТРАМБУВАТИ**), **Ю**, **УЄШ**, док., **ПЕРЕХ.** Натискуючи зверху, ударяючи, ущільнювати, робити твердою, вирівнювати яку-небудь масу, поверхню і т. ін. (іноді укріплюючи додаванням чогось). На подвір'ї Ігор замітає мітлою, утрамбовує нерівні місця, посипає піском (Ю. Янов., IV, 1959, 148); Працюють пліч-о-пліч селяни і армійські сапери, риють вподовж бродів канами, нагортають дамбу з багнюки, втрамбовуючи її соломомою, комишем, камінням... (Гончар, II, 1959, 429); Суханя обирає собі майданчик на чистому білому піску, утрамбовував його долонями і починав виводити патишком те, що бачив перед собою (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 7); Він поздоровкався з Гуцалюком, що, на превеликий його подив, власноручно засипав глиною і утрамбовував вибоїсту долівку в про-

ході між станками (Добр., Тече річка.., 1961, 159); Щоб силос був доброякісний, треба не допустити розриву між косовицею та закладанням маси в сховище, добре утрамбувати її, своєчасно і вміло закрити сховище (Рад. Укр., 9.VIII 1962, 1); // Робити твердим, рівним (дорогу, вулицю і т. ін.), часто проїжджаючи, проходячи. Вузький провулок міцно утрамбовували колеса самоскидів. Машина тут проходить одна за одною — з піском, цеглою, бетоном (Знання.., 11, 1971, 2).

УТРАМБОВУВАТИСЯ (**ВТРАМБОВУВАТИСЯ**), **УЄТЬСЯ**, **НЕДОК.**, **УТРАМБУВАТИСЯ** (**ВТРАМБУВАТИСЯ**), **УЄТЬСЯ**, док. 1. Ущільнюватися, твердішати, вирівнюватися від натискування, ударяння. При силосуванні сухі стебла і листя погано утрамбовуються, силос може зіпсуватися (Рад. Укр., 22. VIII 1958, 1); * Образно. Бронко вирішив поки що дати утрамбуватися Перожековим думкам, а завтра серйозно обговорити з хлопцями в цеху пропозицію «шефа» (Вільде, Сестри.., 1958, 494).

2. Пас. до **УТРАМБОВУВАТИ**.

УТРАМБУВАННЯ (**ВТРАМБУВАННЯ**), я, с. Дія за знач. **УТРАМБУВАТИ**. Колгоспні й радгоспні раціоналізатори багато зробили для механізації трудомістких процесів: вивантаження машин, утрамбування й накривання зеленої маси (Рад. Укр., 1.VIII 1958, 1).

УТРАМБУВАТИ див. **УТРАМБОВУВАТИ**.

УТРАМБУВАТИСЯ див. **УТРАМБОВУВАТИСЯ**.

УТРАПІТИ див. **УТРАПЛЯТИ**.

УТРАПІТИСЯ (**ВТРАПІТИСЯ**), **ИТЬСЯ**, док., **РОЗМ.** Статися, здійснитися; // безос. Брали [жеребки] всі, і я за ними вибирав, Та не втрапилось — щасливого не взяв (Щог., Поезії, 1958, 108); Невже через кілька місяців він, живий, невбитий Хома, крокуватиме ланами рідного Поділля, повертаючись додому? Гай-гай, аби ж то так втрапилось! (Гончар, III, 1959, 406).

УТРАПЛЯТИ (**ВТРАПЛЯТИ**), **ЯЮ**, **ЯЄШ**, **НЕДОК.**, **УТРАПІТИ** (**ВТРАПІТИ**), **ПЛЮ**, **ПИШ**; **МН.** **УТРАПЛЯТЬ**; док. 1. Знаходячи правильний шлях, опинятися там, де потрібно.— І я просто-таки цією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.— Просто втрапите (Вовчок, I, 1955, 316); — Схочете, заходьте, Катре,— разом тоді поїдемо.. Катря подякувала, сказала, що зайде. Бо сама й до станції, мабуть, не втрапить (Головка, II, 1957, 381); Їхали вони довго, ще більше крутилися та петляли, все ніяк не могли втрапити, куди треба було (Збан., Сеспель, 1961, 246).

2. тільки док., **ПЕРЕВ.** з **ІНФІН.**, **РОЗМ.** Змогти, зуміти зробити що-небудь так, як треба; знати, як учинити.— А що, Федоре, панів куме! — ледве ворочаючи язиком, вимовляє Федір.— Дожився? Здибало тебе щастя, що не втрапиш, як і відкараскатись від нього? (Мирний, IV, 1955, 233); Не втрапив неборак вибрати добре пісню: вона ще більш завдала туги старій козацькій неньці.. Сіла сердешна мати кінець столу да так же тс гірко почала плакати (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); Тільки хай-но ворог встане, то й не втрапить де тікати! (Тич., II, 1947, 12).

УТРАПІТИ **ЗРОБИТИ ПО ЙОГО** (її, їх) — зробити що-небудь відповідно до чийогось бажання, смаку, звичаю і т. ін. Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити по її (Вас., II, 1959, 57).

УТРАТА (**ВТРАТА**), **И**, **Ж.** 1. Дія, внаслідок якої хтось лишається без кого-, чого-небудь, втрачає когось, щось. Той дарунок неоцінний В білий аркуш він вложив І від'врати довгі роки І стеріг, і боронив (Щог., Поезії, 1958, 327); Мав [Іван] такий завзяток, що навіть на припадок втрати служби не стерпів нікому (Март.,

Тв., 1954, 227); *Черезики Рубін заробив у радгоспі, але батько в останній день украв і пропив. Хлопець дуже переживав втрату* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 3); // Чия-небудь смерть, загибель, яка є відчутною, болючою для когось. [П р і с ц і л л а:] *Могла б я й вмерти, ти мусив би й ту втрату пережити* (Л. Укр., II, 1951, 377); *Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Брянського* (Гончар, III, 1959, 131); *З усіх дітей Артем найтяжче, найболючіше переживав втрату батька* (Головко, II, 1957, 388).

2. Той (те), хто (що) втрачений (втрачене); що-небудь загублене, вкрадене, розбите і т. ін. *О. Мойсей так смутно, так жалібно подивився на графин, неначе він жалкував за якоюсь великою втратою, неначе в його.. коні вкрадено* (Н.-Лев., I, 1956, 118); // *перев. у мн.* Кількість живої сили, яка вибула з ладу під час бою, війни, а також втрачені військова техніка, допоміжні засоби і т. ін. *Він був стомлений, але й задоволений: операція проведена добре і майже без втрат, якщо не рахувати двох поранених* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 479); *Ворог зазнав величезних утрат, нами захоплено до двадцяти тисяч полонених, понад сто гармат, безліч кулеметів, близько ста паротягів і дві тисячі вагонів тч майже всі обози й величезні запаси постачання з десятками тисяч снарядів і мільйонами патронів* (Ю. Янов., II, 1958, 235).

3. Зменшення кількості чого-небудь. *Знесилившись від втрати крові, він ішов наче в сні, ледве переставляючи ноги* (Перв., Дикий мед, 1963, 255); *Утрата тепла організмом через випромінювання відбувається тим інтенсивніше, чим нижча температура зовнішнього середовища* (Шк. гігієна, 1954, 88).

4. Марне, без користі витрачання чого-небудь. *Боротьба з непродуктивною втратою води при поливах, запобігання фільтрації — були й є основними заходами захисту ґрунту від швидкого погіршення* (Хлібороб Укр., 4, 1967, 24); *Змагання за скорочення втрат робочого часу не чергова кампанія.., а курс на глибокий аналіз організації праці* (Ком. Укр., 11, 1969, 14).

5. *мн.* Гроші, кошти, витрачені на що-небудь. *Тоді ходила [до панів] Маланка. Просила, благала — не помоглося. І так, кажуть, великі втрати: за лікарню платили, п'ять рублів дали* (Коцюб., II, 1955, 49); // Кількість чого-небудь, не використаного за призначенням, марно витраченого, незбереженого і т. ін. — *Треба лиш обміркувати, Як зібрать цей урожай — Як скосити, змолотити, Щоб утрат не допустити* (Позн., Ми зростаєм., 1960, 69); // *Збитки. Загуде-заклекоче вода, ламаючи містки, зносячи хисткі перепони, несучи за собою людям шкоди та втрати* (Мирний, III, 1954, 66); *Чималої шкоди завдали вони [морози] й Мічурінському саду. Але якими б значними не були втрати, мороз приніс Мічуріну й свої відкриття* (Довж., I, 1958, 473).

◇ **Завдава́ти (завда́ти) втра́ти (втрата) див. завдава́ти.**

УТРА́ТИТИ див. утрача́ти.

УТРА́ТИТИСЯ див. утрача́тися.

УТРА́ТНИЙ (ВТРА́ТНИЙ), а, е. 1. розм. Який зазнав, зазнає матеріальних втрат. *Ніхто з них не мав відваги пристати на те, щоби за війта заплатити [штраф], бо боявся нарікання від других, що: «А дивіть [дивіться], куме, через вас та ми тільки втратні»* (Март., Тв., 1954, 174).

2. Який завдав, завдає матеріальних втрат; невігідний; протилежне п р и б у т к о в и й. *Втратним було також [у деяких господарствах] виробництво м'яса птиці і кролів. Виходило досить дивне явище: чим більше господарство виробить і продасть державі*

м'яса, тим більше матиме збитків (Рад. Укр., 8.VI 1962, 2).

УТРА́ТНО (ВТРА́ТНО). Присл. до утратний 2. *Важливо звернути особливу увагу на ті господарства, які ведуть виробництво втратно* (Рад. Укр., 13.XI 1962, 1).

УТРАЧА́ТИ (ВТРАЧА́ТИ), аю, аєш, *недок.*, **УТРА́ТИТИ (ВТРА́ТИТИ)**, ачу, атиш, *док.*, *перех.* 1. Залишатися без когось, чогось (унаслідок різних причин). *У світі наживи багатіють промислові й фінансові тузи і, навпаки, стають безробітними і втрачають шматок хліба трудящі маси* (Тич., III, 1957, 313); *Операція була дуже складна. Хлопчик втратив багато крові* (Коп., Земля., 1957, 51); — *Полк, який втратив прапор, — розформовується! Не існуватиме більше!* (Гончар, IV, 1960, 58); *По степу тут і там паслося справді кілька коней, що в битві скинули або втратили своїх їздців* (Мак., Вибр., 1956, 459); // *Губити кого-, що-небудь. Ант вдивлявся навкруг,.. втрачав слід, знову знаходив його, знову втрачав* (Скл., Святослав, 1959, 15); *Явдоха прокинулася і зразу ж згадала, що вже три дні, як вона втратила напрямок [у тайзі]* (Донч., III, 1956, 52).

Нічого втрача́ти кому — хтось може йти на будь-який ризик, оскільки його становище таке погане, що від невдачі не може стати гіршим. *На світову арену вийшла нова сила — робітничий клас, якому нічого було втрачати, крім власних кайданів* (Кучер, Дорога., 1958, 3); — *Життя — нам [робітникам]! Ми не боїмося калюж крові.. Нам нічого втрачати, хіба що кайдани!* (Головко, I, 1957, 63).

2. Залишатися без кого-небудь унаслідок його смерті, загибелі. *Я не спав три ночі... мене гризе горе, я втрачаю єдину й кохану дитину...* (Коцюб., I, 1955, 415); *Писати про підпілля — це ж оживляти друзів, боротися з ними поруч і ще раз втрачати, переживаючи з ними їхні смертні муки* (Ю. Янов., II, 1954, 86); *Журно походились дітки Обік німої труни: Втратили неньку сирітки* (Граб., I, 1959, 136); *Вже два роки, як Устина втратила свого чоловіка. І коли хто нагадував про нього, вона починала оповідати, який ладний був до господарства її Стефан* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 10); // *Залишатися без кого-, чого-небудь під час бою, війни.* — *Дозволь мені одночасно з батьком наступати з кіннотою через Літин.. — Ну, добре, — сказав Щорс, — бери [Жмеринку] сам, тільки пам'ятай мою умову: якнайменше втрачай людей* (Довж., I, 1958, 178); *Вони бігли, як старі фронтовики, пригнувшись, петляючи, відстрілюючись,.. і вони не втратили жодного чоловіка за час свого відступу* (Ю. Янов., II, 1958, 220); // *Залишатися без кого-небудь через розходження в поглядах, сварку і т. ін. Утратити дівчину через ревності.*

3. Частково або повністю позбуватися яких-небудь своїх якостей, особливостей, ознак стану і т. ін. *Плакала [Маланка], що робить на чужих, що согне, втрачає силу* (Коцюб., II, 1955, 13); *Військові кораблі, даленіючи, втрачали чіткість обрисів, зливалися кольором з морськими хвилями* (Дмит., Обпалені., 1962, 212); *Через жахливу подію, що трапилася з ним [Євгеном] у лісі, він утратив будь-які ознаки хоробрості* (Донч., VI, 1957, 23); *Українська «Енеїда» не втратила в російському перекладі своїх барв, свого звучання* (Рильський, IX, 1962, 107); *Лвері за його спиною нараз розчинилися. Директорів погляд, утративши свою привітність, зупинився на комусь ззаду Ігоря* (Шовк., Людина., 1962, 276).

Багато втрача́ти (втра́тити): а) позбуватися чогось значного, істотного. *Цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думках*

ще й без супроводу кобзи, багато втрачають (Рильський, IX, 1962, 205); б) пропускати щось цікаве, важливе. — Ви були в Москві? Ні? Багато втратили!.. (Л. Укр., III, 1952, 600); — Ви багато втратили, Терезко, що не були з нами вчора. Ми бачили стадо оленів (Томч., Готель., 1960, 255); Втра́тити пам'ять див. пам'ять; Втрача́ти (втра́тити) терпіння (терпе́ць, терпелі́вість, терплі́вість) див. терпіння, терпе́ць, терпелі́вість; Втрача́ти [свій] спо́кій див. спо́кій; [Не] утрача́ти (утра́тити) [остання] надію див. надія; Утрача́ти (утра́тити) лю́дський о́браз див. о́браз¹; Утрача́ти (утра́тити) мо́ву — від хвилювання, розгубленості і т. ін. на якийсь час позбуватися здатності говорити. Сахно.. довго не могла опанувати свого хвилювання.. Вона просто втратила мову (Смолич, I, 1958, 60); Тоді, як інженер усіх питав: — Хто на машину? — він розгубився враз, притих, утратив мову, як на гріх (Дор., Три богатирі, 1959, 51); Утрача́ти (утра́тити) свідо́мість (прито́мність) — непритомніти, зомлівати. Данило не дочекався санітарки.. Він стомився і знову утратив свідомість (Панч, Синів., 1959, 105); При кожному порусі почувається такий біль, що вона мало не втрачає притомність (Бурл., М. Гончар, 1959, 248).

△ Утрача́ти (утра́тити) керува́ння див. керува́ння.

◇ Втра́тити со́вість (сумлі́ння) див. со́вість, сумлі́ння; Втрача́ти (втра́тити) ро́зум див. ро́зум; Го́лову втрача́ти (втра́тити) див. голо́ва; Не втрача́ти гру́нту [під нога́ми] див. гру́нт; Утра́тити тя́му див. тя́ма; Утрача́ти (утра́тити) вла́ду над собо́ю — губити самовладання; Утрача́ти (утра́тити) пра́во сло́ва див. сло́во; Утрача́ти (утра́тити) смак див. смак.

4. Марнувати, гаяти, проводити без користі (час). Як досвідчений командир в армії, Кримський не втрачав жодної хвилини часу (Ле, Опов. та нариси, 1950, 183); Транспортер підведено зарані. Ото б і починають тепер у дружньому старанні, щоб часу не втрачати дарма (Дор., Три богатирі, 1959, 44); — Діжду весни, піду на заробітки. Там, може, знайду добре місце, то й вас переведу... — А як же не найдеш? — на це йому.. Мотря. — Літо втрапиш... (Мирний, I, 1949, 134).

УТРАЧА́ТИСЯ (ВТРАЧА́ТИСЯ), аюся, аєшся, не-док., УТРА́ТИТИСЯ (ВТРА́ТИТИСЯ), ачуся, атишся, док. 1. Губитися, пропадати, зникати. Кожного разу, коли спускається він цією кліттю, ніяк не може впіймати секунди, коли втрачається відчуття, куди летиш — униз чи вгору (Ткач, Плем'я., 1961, 209); Гадали, що вся суть, вся принада української «перелицьовки» Вергілієвої поеми [«Енеїда»] полягає в тому, що «перелицьовка» ця написана українською мовою. З перекладом, мовляв, уся ця принада, вся суть утратить (Рильський, IX, 1962, 106).

2. Витрачати багато грошей, коштів; робити зайві витрати. [М а р у с я:] Нащо ти, Хомо, на нас так утрачаєшся? Коли ми тобі повернемо ту позичку? Мати старі, а я нездужаю... (Стар., Вибр., 1959, 271); — Чого я буду втрачатися на чужого? (Мирний, IV, 1955, 328); — Що дав? — Сім кіп. — А за що продає? — За п'ять кіп. — Нащо ж так багато втратився? (Номис, 1864, № 10570); — Хоч дорога дальня, а не втратилися. Ще й з баришем приїхали (Кучер, Трудна любов, 1960, 22).

УТРАЧЕНИЙ (ВТРАЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утра́тити. Втрачені пригадуються друзі, Цвіт одцвілий, промінь, що погас... (Рильський, III, 1961, 312); Тарас.. став перегортати так давно втрачені малюнки (Ільч., Серце жде, 1939, 303); Втрачена за час війни сім'я мовби поверталась йому нині у вигляді іншої великої рідні, у вигляді могутніх єдинокровних полків (Гончар, III, 1959, 328); Прошу не гніватися

на мене, що так опізнився з присилкою рукопису. Постараюся надолужити втрачений час (Коцюб., III, 1956, 220); В суху весну один втрачений день може завдати великої шкоди (Хлібороб Укр., 8, 1969, 12).

УТРЕ́НЯ, і, ж. Церковна служба, що правиться рано-вранці; заутрення. В Братському монастирі задзвонили на утренью (Н.-Лев., I, 1956, 361).

УТРЕ́ТЕ див. втре́те.

УТРИ́ДЕШЕВА (ВТРИ́ДЕШЕВА), присл. Утричі дешевше, ніж звичайно; дуже дешево. Поміщик виступав при відробітках як лихвар, який користується нуждою сусіднього селянина і купує його працю втридешева (Левін, 17, 1971, 68).

УТРИ́ДОРОГА, УТРИ́КОНЬ див. втридорога, втрико́нь.

УТРИ́МАНЕЦЬ, нця, ч. Людина, яка перебуває на чиему-небудь утриманні (див. утрима́ння² 1). — Щоб одружитися, треба подумати, на які кошти утримувати дружину.. А ви ще, студенте Передерій, самі утриманець (Рибак, Час., 1960, 280); — Я ще нічого не знаю, ще нічого не вирішив, але бездарним актором або утриманцем твого батька не буду ніколи (Собко, Нам спокій., 1959, 47).

УТРИ́МАНКА, и, ж. Жін. до утрима́нець.

УТРИ́МАННЯ¹ (ВТРИ́МАННЯ), я, с. Дія за знач. утрима́ти¹. Розроблено проект парашута для утримання кліті при обривах (Рад. Укр., 10. I 1948, 2); Боротьба самбо розвиває у спортсмена гостре почуття рівноваги і необхідної координації у найрізноманітніших положеннях тіла: при кидках, збиваннях, переворотках, утриманнях і т. д. (Знання., 4, 1968, 30).

УТРИ́МАННЯ², я, с. 1. Те саме, що утрима́вання². Він говорив про зразкове утримання худоби.., про раціони (Добр., Тече річка., 1961, 109); На утримання і оздоблення Десятинної церкви витрачались великі кошти (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 513).

Бу́ти на утрима́нні в кого, чиему — мати засоби для існування, живучи, харчуючись у кого-небудь. Вони [брати] були пізніше на утриманні в простого селянина (Фр., VI, 1951, 202).

2. заст., спец. Кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування; взагалі плата за службу, роботу. Утримання кожній корогві йшло з дня її виступу в похід (Тулуб, Людолови, II, 1957, 505); Не один місяць збирав він гроші, відкладаючи від свого сержантського утримання (Собко, Нам спокій., 1959, 14).

УТРИ́МАНСТВО, а, с. 1. Перебування на утриманні (див. утрима́ння²).

2. Споживацькі настрої, прагнення жити на всьому готовому, за рахунок чужої праці. Іздові переглянулися.. — Ну, добре, — обізвалися, врешті, неохоче. — Поїдемо... Але ж і ви зрозумійте: це не діло. Одно за них зроби, друге.. Навіщо нам заохочувати таке утриманство? (Ряб., Жайворонки, 1957, 70).

УТРИ́МАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до утрима́нство 1.

2. Власт. тому, хто прагне жити на всьому готовому, за рахунок чужої праці. Індивідуалізм по своїй суті — ідеологія споживацька, утриманська (Ком. Укр., 3, 1965, 59).

УТРИ́МАТИ див. утрима́увати¹.

УТРИ́МАТИСЯ див. утрима́уватися¹.

УТРИ́МУВАННЯ¹ (ВТРИ́МУВАННЯ), я, с. Дія за знач. утрима́увати¹. Токар-наладчик Коропов сконструював спеціальний патрон для утримування фрези (Автом., Щастя., 1959, 82).

УТРИ́МУВАННЯ², я, с. Дія за знач. утрима́увати².

УТРИ́МУВАТИ¹ (ВТРИ́МУВАТИ), ую, уєш, не-док., УТРИ́МАТИ (ВТРИ́МАТИ), аю, аєш, док., перех.

1. Держати, тримати кого-, що-небудь, не даючи упасти. Солдати стояли непорушно і похмуро супилися. Мерзли руки в подертих рукавицях, насилу утримуючи рушниці (Тулуб, В степу., 1964, 185); Марина зіп'ялась на вишпиньки й зірвала яблуко. Але не втримала — впустила. Чути, як гупнуло (Головко, I, 1957, 452); І сам ти впав був од тяжкої рани, Та прапор полку у руці втримав (Рильський, II, 1960, 250).

Утримувати (утримати) рівновагу див. рівновага.

2. Перешкоджати чиемусь рухові, уповільнювати, гальмувати просування кого-, чого-небудь або зупиняти зовсім. Чайчиха підбитою птицею впала на край саней, намагаючись втримати, спинити їх безсилимими руками (Стельмах, I, 1962, 32); // Тримаючи, притримуючи кого-небудь, перешкоджати щось зробити. Кассандра поривається кинутися з муру на поле, сестра утримує і бореться з нею (Л. Укр., II, 1951, 276); Це був Юлій. Я ступнув був до нього, але Жабі утримала мене за руку (Досв., Вибр., 1959, 159); // Стримувати кого-небудь від якихось дій, вчинків. Вакуленко зрозумів бажання молодого матроса, але єдине, що його утримувало від остаточного рішення — це екзальтованість Бучного (Ткач, Моряки, 1948, 121); Яремченко не втримував старого. Слухав його мову — пристрасну, злу (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 16).

◇ Утримати язик (язика) за зубами (на прив'язі) див. язик; Утримувати (утримати) серце — те саме, що Здержувати (здержати) серце (див. здержувати). Коли доля велить полягти за мій край В несподівану ранню могилу, Ти, мій батьку святий, серце скорбне втримай: Моя смерть дасть відвагу і силу! (Стар., Поет. тв., 1958, 99).

3. Просити або змушувати кого-небудь залишатися де-небудь; не відпускати. Алла Михайлівна вже не втримувала мене, навіть не глянула на мене, прощаючись (Л. Укр., III, 1952, 607); — Зле-бо однаково — в путь випроваджувать гостя, що хтів би Ще залишитись, чи втримувать тих, що від'їхати прагнуть (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 257); — О, коли б то знаття! За руки б його схопила, силоміць би утримала, не пустила б у ту.. Америку (Цюпа, На зустріч., 1958, 124); Віщувало серце, що як тільки зміцніють синові крила, — не втримати його в хаті, знову гайне по світах (Гончар, II, 1959, 198).

4. Не віддавати ворогові якоїсь позиції, якогось рубежу, військового об'єкта і т. ін. — Взвод утримує сектор біля мосту. Бармаш вступив у бій просто з дороги (Коз., Гарячі руки, 1960, 139); Ми мали наказ утримувати задінський плацдарм (Ле, Опов. та нариси, 1950, 337); — Ти знаєш, коли ми не втримаємо отой переправи, значить, пиши — наша сторона прогала маневри (Трубіл., I, 1955, 71); — Під загрозою — залізниця на Миколаїв. Партійний комітет покладає на вас, таверійські комунари, будь-що втримати залізницю (Гончар, II, 1959, 105).

5. Зберігати що-небудь однаковим, незмінним. — Державу тільки на одному мечі не втримаєш. Тут мислити треба (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 531); Дивно було: бригади втримати не міг [Муравйов], а тут ще більшими людськими масами розпоряджається (Гончар, II, 1959, 283); Мало збудити інтерес до теми, про яку повинен розповісти [науково-популярний] фільм. Його слід ще утримати, не дати йому згаснути (Мист., 5, 1961, 36); // Залишати у себе, в своєму користуванні, не віддавати іншому. — Ми хочемо тільки одного: щоб земля наших дідів залишилась за нами. А пан знову хоче її відібрати.. То розузнай [дізнайся], як нам утримати землю в своїх руках і кому бити чолом (Стельмах, I, 1962, 247); // Тримати в собі, не випуска-

ти. Горшечки та кубики повинні бути добре прониклими для коренів, здатними утримувати велику кількість води та розчинів мінеральних солей (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 73).

6. Відраховуючи певну частину якої-небудь суми (зарплати і т. ін.), не віддавати її з якихось причин.

УТРИМУВАТИ², ую, уєш, недок., перех. 1. Забезпечувати кого-небудь засобами до існування. Тільки клас пролетарів, що утримує все суспільство, спроможний здійснити соціальну революцію (Ленін, 16, 1971, 66); Залишитись у цей скрутний час без людини, яка, скажати правду, утримує весь дім, це рівнозначно тому, що загинути взагалі (Вільде, Сестри., 1958, 345); // Доглядати, годувати (тварин) де-небудь. Довгий час на свинарських фермах.. тварин на відгодівлі утримували в станках (Колг. Укр., 9, 1959, 24).

2. Бути власником, господарем якого-небудь закладу, підприємства. Дитинство своє провела [Докія Григорівна] в притулку, який утримувала вдова-поміщиця (Донч., IV, 1957, 161).

3. Тримати в певному стані. Колективи, які утримують робочі місця в зразковому порядку, заохочуються морально і матеріально (Ком. Укр., 2, 1966, 15); Утримувати плантації в розпушеному і чистому від бур'янів стані.

УТРИМУВАТИСЯ¹ (ВТРИМУВАТИСЯ), уюся, уєшся, недок., УТРИМАТИСЯ (ВТРИМАТИСЯ), аюся, аєшся, док. 1. Докладаючи зусиль, тримаючись за кого-, що-небудь, зберігати рівновагу, не падати від поштовху, удару і т. ін. Сотню разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом якимось утримувалася в сідлі (Хотк., II, 1966, 137); Підвівшись на весь зріст, він розкручує над головою кінець віжок, здригається, хилиться на вибоях і невідомо яким чудом втримується на санях (Стельмах, I, 1962, 76); На палубі біля люка товаришів зустрічав Олег. Він теж подав руку льотчикові, допоміг утриматися в першу мить на хисткій палубі (Ле, Клен. лист, 1960, 222); Він хапається руками за сосну, але втриматися не може і падає обличчям у сніг (Тют., Вир, 1964, 198).

2. Стримувати себе від вияву якого-небудь почуття, від якоїсь дії, вчинку. Один Гаріфулін ніколи не втримувався, щоб не зачепити бая якимсь гострим словом (Донч., I, 1956, 115); Ніхто не втримувався, щоб не кинути в її карнавку золотого (Чорн., Визвол. земля, 1959, 84); Горобчик аж отерп зо страху: хотів уже втікати, та якомсь утримався. Вилізла сова з дупла, глянула на горобчика (Л. Укр., III, 1952, 482); Проїжджаючи потім від станції Князівки додому повз Чумаків хутір, Павло не втримався, щоб не заїхати до товариша (Головко, II, 1957, 414); Напосідалися такі лихі та в'їдливі комарі, що не можна було втриматися (Збан., Сеспель, 1961, 110).

3. Не відступати під натиском ворога, триматися на якій-небудь позиції. Майор певен, що найкращий полк будь-якої іншої армії світу не втримався б на цій проклятій дамбі в таких умовах. Але ж його полк — радянський (Гончар, III, 1959, 368); А тримала [гарнізон] одна думка, один наказ: вистояти, утриматися, відбивати, аж поки не підійдуть свіжі частини (Коз., Гарячі руки, 1960, 140).

4. Зберігатися однаковим, незмінним або в цілості. Поширюються вони [заморозки] на велику територію і утримуються протягом кількох діб (Хлібороб Укр., 10, 1965, 13); — Коли я вперше запитав старого, скільки він знає пісень, то почув: «Та, мабуть, сто».. І як ото стільки може в голові втриматися? (Стельмах, I, 1962, 386); // розм. Залишатися на попередній роботі, посаді і т. ін., незважаючи на певні обставини. — Так і не

втримався він у нас. А так хлопчина добрий. Клим Степанович зітхнув, ніби шкодуючи того молодика з дипломом (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 188); Щоб утриматись на роботі, він таки пішов до директора цирку (Ткач, Арена, 1960, 170); // Уникнути покарання, переслідування і т. ін. Революція розігнала їх [Шамрайів], розполохала. Утримався лише Купріян Шамрай і то через те, що в червоній кінноті служив (Тют., Вир, 1964, 414).

5. Не голосувати за кого-, що-небудь. [Д у д а р:] За кого ж ти голосував? [Р о м а ш к а:] Утримався (Мик., I, 1957, 70); За скликання об'єднаного засідання Рад голосували всі, крім Поповича, який утримався (Головко, II, 1957, 465).

6. тільки недок. Пас. до утримувати¹. Проходить кіннота, займає плацдарм... який такою дорогою ціною втримувався для неї тут протягом майже двох місяців (Гончар, II, 1959, 383).

УТРИМУВАТИСЯ², уюся, уєшся, недок. 1. Мати засоби до існування. Його жінка в нужді й недостатку утримувалася то шиттям, то даванням лекцій крою (Фр., VI, 1951, 237).

2. Пас. до утримувати².

УТРИРОВКА, и, ж. Те саме, що утрірування. І Лес-сінг і Шекспір засуджували утрировку й радили додержуватись [на сцені] більш спокійного, природного тону (Думки про театр, 1955, 133); Шарж, утрировка, карикатура, допустимі в сатирі, можуть виконати цілком протилежну функцію в епічному або ліричному творі (Іст. укр. літ., II, 1956, 29).

УТРИРУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до утрірувати.

УТРИРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. утрірувати. Художня манера [Бранко] Шотра відзначається підкресленим прагненням до експресії, якої митець досягає шляхом утрирування форми (Мист., 3, 1959, 29).

УТРИРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і неперех. Занадто перебільшувати; спотворювати, доводячи до крайнощів. Утрируючи кожен рух — почував [чоловік] потилицю, аж зовсім козирком очі закривши, потім поправив кашкет, похитав головою (Головко, I, 1957, 300).

УТРИЧІ див. втрічі.

УТРИШИЯ (ВТРИШИЯ): Гнати (вігнати і т. ін.) втришия — грубо проганяти кого-небудь звідкись. Більшість прагнула негайної розправи з попом, який обікрав їхні душі... — Та що там довго говорити! — вигулькнув з-поза бідняцького гурту Теліжка, піднявши над головою костур. — Гнати його втришия (Речм., Весн. грози, 1961, 442); Перший раз торг закінчився невдало: у нього відібрали рибу і виштовхнули втришия з казино (Тют., Вир, 1964, 454).

УТРИЙКУ див. втріюку.

УТРОБА, и, ж. 1. Внутрішня частина живота тіла людини або тварини. [А л ь б і н а:] Я кидала те хворе немовлятко для служби вірі, я його труїла своїм перегорілим молоком. Ой, я її [доньку] струїла ще в утробі своєю кров'ю (Л. Укр., III, 1952, 314); Як мати мріє про зачату у своїй утробі дитину, уявляючи її перед очима, так брати Річинські.. мріяли і уявляли собі той майбутній санаторій (Вільде, Сестри.., 1958, 41); Значний період свого розвитку тваринний організм проходить в утробі матері (Колг. енци., II, 1956, 413); Голуба акула — риба живородна. В її утробі розвивається 30—50 яєць, але на світ появляється лише кілька акулент (Знання.., 9, 1970, 32).

2. заст. Живіт, черево взагалі. Вам тільки б латочку трави, Знайдете, наб'єте утробу — І ситі, і блаженні ви! (Зеров, Вибр., 1966, 422); — Мерзенний п'янице! — вигукнув він.. — Винним зелієм [зіллям]

утробу свою услаждаєш [тішиш]? (Донч., III, 1956, 148); — Не подобає воїну, не учинивши подвигу.., утробу свою насищати (Баш, На землі.., 1957, 62).

◇ Ненаситна утроба: а) про ненажерливу людину або тварину; б) про того, кому важко чогось настати. — Баби — це ж ненаситна утроба. Колись моя і на великдень у верзунах ходила. Справив їй святешні чоботи, так вона їх.. вже і в будень тягає (Стельмах, II, 1962, 21).

3. перен. Про внутрішній світ людини, її потаємні думки, почуття і т. ін. Яга, під пелену підкравшись, Гадюкою [гадюкою] в серце поповзла.., В Амамі рай собі найшла. В отравлену її утробу Наклала злості (Котл., I, 1952, 177); Бажання куці, та неситі й злі Дарма тайть їх немічна утроба (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 73).

4. перен. Про внутрішню частину чого-небудь. Я чую, як гуде в диму земля утроба (Сос., I, 1957, 66); Вантажна машина.. проскочила повз нього і зупинилась, випускаючи з своєї утроби хрипле, простуджене гарчання (Жур., Звич. турботи, 1960, 3); Здавалося, пливун заманює їх все далі й далі, щоб навіки сховати [прохідників] в своїй слизькій холодній утробі (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 232); Начиняв пароплавів утроби смертоносним вогнем капітал (Гонч., Вибр., 1959, 96).

УТРОБНИЙ, а, е. 1. Стос. до утроби; // Який відбувається, протікає в утробі. Скелет у дитини утворюється ще в ранньому утробному періоді і складається переважно з хрящової тканини (Шк. гігієна, 1954, 68); Дослідження показали, що будь-які порушення утробного розвитку [людини] пов'язані з генетичним апаратом живого організму (Знання.., 1, 1971, 11).

2. Який виходить з середини, з глибини утроби; // Глухий, низький (про голос, крик і т. ін.). Козак Мітла видобув із себе такий утробний крик, що навіть Півень, який теж щось кричав, шарахнувся від нього (Панч, Гомон. Україна, 1954, 249); Засміявся Турчинович знайомим утробним сміхом (Кол., Терен.., 1959, 67).

УТРОБНО. Присл. до утробний 2. Деся збоку корова парко диха мало не в саме лице, зітха тяжко, утробно (Горд., Заробітчани, 1949, 24).

УТРОЄ див. втрое.

УТРУДНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до утруднити. Невже ж вода довго буде ще змагатися? Коли дійде до пояса, то тоді всякий рух буде утруднений (Фр., VI, 1951, 127); При зберіганні автомобілів на відкритих площадках пуск двигуна за умов низької температури утруднений у зв'язку з загусненням масла (Підручник шофера.., 1960, 292).

2. у знач. прикм. Трудніший, ніж звичайно. Утруднене дихання.

УТРУДНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. утруднений 2. Деяка утрудненість і ускладненість мови, якими відзначалися його [М. Тихонова] ранні поетичні книги, поступилися місцем простоті й ясності (Рильський, III, 1956, 388).

УТРУДНЕННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. утруднити і утруднитися. Кожне болісне відчуття або якесь легке ненормальне утруднення в якійсь органічній функції супроводжується в істерика емоцією страху серйозної хвороби (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 156).

2. Перешкода, яку переборюють з труднощами. Без будь-яких утруднень гуртом прочитали каракулі, якими був записаний лише один куплет з «народної» пісні (Ле, Мої листи, 1945, 78).

УТРУДНИТИ див. утрудняти.

УТРУДНИТИСЯ див. утруднятися.

УТРУДНЮВАТИ див. **утрудняти**.

УТРУДНЮВАТИСЯ див. **утруднятися**.

УТРУДНЯТИ, *яю, яеш і УТРУДНЮВАТИ*, *юю, юеш, недок.*, **УТРУДНІТИ**, *ню, ніш, док.*, *перех.* 1. Робити важчим або складнішим. Віддалення від пошти утрудняє комунікацію (У. Кравч., Вибр., 1958, 458); Вже сягав [ворог-вода] монголам до колін, утруднював їм хід (Фр., VI, 1951, 127); Ця тиша набагато утруднила їм шлях — доводилось посуватись вперед на веслах (Скл., Святослав, 1959, 133); Зоотехнік обвів стомленим вичікуючим поглядом правлінців, роздумуючи, чи все він висловив, що мав сказати, і чи немає в його словах якихось суперечностей, що можуть утруднити їх дохідливість (Добр., Тече річка., 1961, 110).

2. розм. Завдавати клопоту кому-небудь, турбувати когось. — Незручно утруднювати Кіндрата Івановича, — зауважила Ніна (Коп., Земля., 1957, 32); Артему Петровичу навіть не треба було утруднювати себе згадками про якусь зустріч на Володимирській гірці, він був упевнений, що цієї людини ніколи не бачив (Хижняк, Килимок, 1961, 30).

УТРУДНЯТИСЯ, *яється і УТРУДНЮВАТИСЯ*, *юється, недок.*, **УТРУДНІТИСЯ**, *ніється, док.* Ставати важчим або складнішим. Тепер він умирав. Дихання все більше утруднюється; очі неначе застигли (Хотк., I, 1966, 135); Боротьба з вірусами бобових культур утруднюється тим, що вони передаються з насінням (Вісник АН, 2, 1971, 8); Скоро настала зима.. Робота на греблі утруднилась, погіршало постачання (Довж., II, 1959, 164).

УТРУНОК, *нка, ч., діал.* Шлунок. — Ти б з булкою чай пила, а то тільки утрунок попечеш, — мовила Пріська (Л. Янов., I, 1959, 250).

УТРУСИТИ див. **утрушувати**.

УТРУСИТИСЯ див. **утрушуватися**.

УТРУСКА, *и, ж., спец.* 1. Зменшення ваги сипких речовин при пересипанні, перевезенні і т. ін.

2. Кількість сипкої речовини, яка втрачається при пересипанні, перевезенні і т. ін.

УТРУТИТИ, **УТРУТИТИСЯ**, **УТРУЧА́ННЯ**, **УТРУЧА́ТИ**, **УТРУЧА́ТИСЯ** див. **втрутити**, **втрутитися** і т. д.

УТРУШУВАННЯ (**ВТРУШУВАННЯ**), *я, с.* Дія за знач. **утрушувати** і **утрушуватися**.

УТРУШУВАТИ (**ВТРУШУВАТИ**), *ую, уеш, недок.*, **УТРУСИТИ** (**ВТРУСИТИ**), *утрушу́, утру́сиш, док.*, *перех.* 1. Струшуючи, трясучи щось дрібне, сипке, ущільнювати його, зменшувати об'єм.

2. розм. Трусючи дерево, збивати з нього яку-небудь кількість плодів. Втрусити грушок (Сл. Гр.).

УТРУШУВАТИСЯ (**ВТРУШУВАТИСЯ**), *уюся, уєшся, недок.*, **УТРУСИТИСЯ** (**ВТРУСИТИСЯ**), *уш́уся, у́сишся, док.* 1. Від трясіння зменшуватися в об'ємі, ущільнюватися (про щось дрібне, сипке). Сипле Скиби́ха зерно в мішок: уже повний.. Але Іван набив мішок, — утрусився, — сип іще! (Головко, I, 1957, 331).

2. *перен.*, розм. Уміщатися, займаючи місце в тісному приміщенні. — Ти, Сенько? — запитав Матрос. — Та я ж. Ти мене трохи придушив. — Нічого, втрусимось, — заспокоїв він Черв'яка (Мик., Повісті., 1956, 105); Мало-помалу у вагоні люди утрусилися. Вже не стало чути розмов про місце (Автом., Щастя., 1959, 96).

3. тільки *док.*, розм. Змінитися на краще, поліпшитися, поправитися (про справу, становище, яке склалося, і т. ін.). Поки Оріся не одужав зовсім, про те, щоб гірку правду сказати їй, нема що й думати. Брехати треба для цього.. А тим часом утрусується трохи (Головко, А. Гармаш, 1971, 456).

УТРСЯТИ (**ВТРСЯТИ**), *аю, аєш, недок.*, **УТРСЯТИ** (**ВТРСЯТИ**), *с́у, с́еш, док.*, *перех.*, розм. Змінювати

на краще, поліпшувати, поправляти (справу, становище, яке склалося, і т. ін.). Потім ставить [питання], дебатє, Утрясає, комплектує [керівник] (С. Ол., Вибр., 1959, 226); — Продавай к лихій годині ялівок та купуй таких, щоб телилися. Норми по надою ми не виконуємо, а корма йдуть. — Добре. Ми це питання утрясе́мо (Тют., Вир, 1964, 131).

УТРСЯТИСЯ (**ВТРСЯТИСЯ**), *ається, недок.*, **УТРСЯТИСЯ** (**ВТРСЯТИСЯ**), *сється, док.*, розм. Змінюватися на краще, поліпшуватися, поправлятися (про справу, становище, яке склалося, і т. ін.). — Мовляв, перший день, ще не все втряслося, от нехай завтра... Завтра ми покажемо рекорди... (Кучер, Трудна любов, 1960, 107); Заспокоював [Євген] себе: це перебування у таборі — прикре непорозуміння військового часу. Все утрясється, і всім дадуть волю (Рибак, Час., 1960, 364).

УТРСЯТИ див. **утрсяти**.

УТРСЯТИСЯ див. **утрсятися**.

УТРСЬОХ див. **втрсьох**.

УТУЛИТИ, **УТУЛЮВАТИ**, **УТУЛЯТИ**, **УТУПИТИ**, **УТУПИТИСЯ**, **УТУПЛЕНИЙ**, **УТУПЛЮВАТИ**, **УТУПЛЮВАТИСЯ** див. **втулити**, **втулювати** і т. д.

УТУХАТИ (**ВТУХАТИ**), *ає, недок.*, **УТУХНУТИ** (**ВТУХНУТИ**), *не, док.* Те саме, що **затухати**² 1. Коли згодом побачив [Стах], що полум'я почало втухати, відчув, як закалатало схвильоване його серце (Ле, Україна, 1940, 360).

УТУХНУТИ див. **утухати**.

УТУШКОВАНИЙ (**ВТУШКОВАНИЙ**), *а, е, рідко.* Дієпр. пас. мин. ч. до **утушкувати**. Жінка стала, почувши до себе слово, пильно придивлялася на втушковану кожухом людину (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 85); — Куди поїдемо — до сільради чи до школи? — обернувся виконкомівський візник — зизуватий дядько, втушкований в чорний.. кобеняк (Речм., Весн. грози, 1961, 112).

УТУШКОВУВАТИ (**ВТУШКОВУВАТИ**), *ую, уеш, недок.*, **УТУШКУВАТИ** (**ВТУШКУВАТИ**), *ую, уєш, док.*, *перех.*, *рідко.* Добре укутувати, загортати в щось, вкривати чим-небудь, захищаючи від холоду, вітру і т. ін.; // Обкладати на зиму (будівлю). Господарі дбали про тепло і на зиму двоє вікон разом із стінами втушкували околотом (Ле, Мої листи, 1945, 52).

УТУШКОВУВАТИСЯ (**ВТУШКОВУВАТИСЯ**), *уюся, уєшся, недок.*, **УТУШКУВАТИСЯ** (**ВТУШКУВАТИСЯ**), *уюся, уєшся, док.*, *рідко.* 1. Добре укутуватися, загортатися в щось, вкриватися чим-небудь, захищаючись від холоду, вітру і т. ін. Юхим утушковувався в зрижлий сіряк, повертався в задку на возі, шукаючи затишку (Ле, Ю. Кудря, 1956, 81).

2. тільки *недок.* Пас. до **утушківувати**.

УТУШКУВАТИ див. **утушківувати**.

УТУШКУВАТИСЯ див. **утушківуватися**.

УТЮГ, *а, ч.* 1. Те саме, що **праска**. Електричний утюг не виключався ні на мить; він розжарився так, що, здавалося, шипів навіть від погляду (Собко, Стадіон, 1954, 240).

2. *спец.* Пристрій для вирівнювання, згладжування ґрунтових доріг, полів і т. ін. Для згладжування поверхні поливного поля застосовують також металеві і дерев'яні утюги — кінні і тракторні (Механ. і електриф., 1953, 310); Вирівнюють поверхню [зрошуваної площі] тракторними утюгами, грейдерами (Овоч., 1956, 126).

УТЮЖЕННЯ, *я, с.* 1. Дія за знач. **утїожити** 1.

2. *спец.* Дія за знач. **утїожити** 2. Утїуження ґрунтових доріг.

УТЮЖИЛЬНИЙ, *а, е.* Признач. для утїуження.

УТІОЖИЛЬНИК, а, ч. 1. Те саме, що прасувальник.

2. спец. Робітник, який вирівнює, згладжує ґрунтові дороги, поля і т. ін.

УТІОЖИЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до утїожильника.

УТІОЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. 1. Те саме, що прасувати¹.

2. спец. Вирівнювати, згладжувати ґрунтові дороги, поля і т. ін.

УТІОЖИТИСЯ, иться, недок. 1. Пас. до утїожити 1.

2. спец. Пас. до утїожити 2.

УТІОЖКА, и, ж. Те саме, що утїоження. Систематично провадимо [шляховики] грейдерні роботи, утїожку ґрунтових шляхів, не допускаючи вибоїн та інших пошкоджень (Рад. Укр., 29.VII 1962, 2).

УТІОЖНИЙ, а, е. Те саме, що утїожильний.

УТІОЖНИК, а, ч., спец. Те саме, що утїожильник 2.

УТІАГАННЯ, **УТІАГАТИ**, **УТІАГАТИСЯ**, **УТІАГНЕНИЙ**, **УТІАГНЕННЯ**, **УТІАГНУТИ**, **УТІАГНУТИЙ**, **УТІАГНУТИСЯ**, **УТІАГТИ**, **УТІАГТИСЯ**, **УТІАГУВАННЯ**, **УТІАГУВАТИ**, **УТІАГУВАТИСЯ** див. втїагання, втїагати і т. д.

УТІАЖЛИВИЙ (ВТІАЖЛИВИЙ), а, е, діал. Який вимагає великого напруження, великих зусиль для здійснення, проведення, подолання і т. ін.; важкий. Пасіка його була в лісі, і кожної погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива і досить далека (Фр., VI, 1951, 35).

УТІАЖЛИВО (ВТІАЖЛИВО), діал. Присл. до утяжливий. Віз рушив.. Поволі, утяжливо йшла їзда (Фр., I, 1955, 50).

УТІАМИТИ (ВТІАМИТИ), млю, миш; мн. утїамлять; док., перех. і без додатка, розм. 1. Зрозуміти щось, осягти суть чого-небудь. — Ви розкажіть мені, з чого і як скоїлось ваше лихо, нехай я усю подрібницю втямлю (Вовчок, VI, 1956, 267); Молодиця не вміла до пуття спекти хліб та паляниці. Баба Зінька показала їй раз-другий, і розумна.. Соломія швидко втямила цю хазяйську справу (Н.-Лев., VI, 1966, 348); — Малий він ще... Виросте, утямить усе... (Мушк., Чорний хліб, 1960, 134); Все це були хлоп'ята не старші п'ятнадцяти років, з ними серйозної розмови не почнеш — нічого не втямлять (Бурл., Напередодні, 1956, 11); Юхим почує про це в кузні. Що це не пуста балачка [пожежа економії], він зразу ж утямив, тільки-но сказали йому, що повернувся Невкипільний із своїх мандрів (Головко, II, 1957, 281); // Дійти до певного висновку, усвідомити що-небудь. — Тепер і сам найясніший утямив, що козаки — то сила! (Добр., Очак. розмир, 1965, 33).

2. Зберегти у пам'яті, зятимити. — Втямте собі: всюди, де вас не будуть допитувати, маєте говорити одно: ви хотіли тільки налякати пана, побити, потроцити йому зі злості вікна (Стельмах, I, 1962, 451).

3. Виявивши кмітливість, здогадатися про що-небудь. Юхим таки одбив гвинтівкою перший удар — клинок дзвякнув об гвинтівку й одскочив, але козак утямив це: замахнувшись ніби рубати, він натомість несподівано шименув клинком Юхима в груди (Головко, II, 1957, 355).

УТІАМКІ (ВТІАМКІ), присл., розм. 1: $\diamond$ Взятти втямки: а) зрозуміти. Жінка Гельє та двоє дорослих синів його не могли взяти втямки, чому такий працюючий чоловік кинув роботу (Коцюб., III, 1956, 8); — Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди? (Скл., Карпати, II, 1954, 353); б) запам'ятати. — Все це мусите назавжди взяти втямки та й тримати голову високо (Гончар, III, 1959, 326); Датися (врізатися) втямкі — запам'ятатися. — Ми живемо в Лубнах.. — обізвалась Мавра. — Щось ви мені не-

втямки, хоч я знаю багато людей в Лубнах, — сказав Брем'я. — Бо ми маленькі людиці, то тим вашій милості, князю, і не далися втямки, — сказала Тодозя й засміялась (Н.-Лев., VII, 1966, 101); А солов'ї! Щось неймовірно! Особливо мені врізався втямки один (Вишня, II, 1956, 141).

2. кому, у знач. присудк. сл. Зрозуміло. — Постояв я трохи, постояв, а потім подрався далі, а куди, й сам не знаю, тільки втямки мені, що переді мною вже не гора, а стіна (Тют., Вир, 1964, 17); Тепер Сашкові втямки, чого це внадився до батька останнім часом якийсь невідомий зайда (Смолич, V, 1959, 24); // Пам'ятається, не забувається. — А вам, Олімпські зубоскалки,.. Березовій дам припарки, Що довго буде вам втямки (Котл., I, 1952, 242); Послухай, Грицьку, лиш! чи це тобі втямки, Як зійдуться було до тебе парубки, А ти було й звелиш грамотку їм читати (Г.-Арт., Байки., 1958, 46).

УТІАТИ див. утинати.

УТІАТИЙ (ВТІАТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до утїати. З обрізаними вухами, утїатими носами чи обрубаними руками вони [каліки] сиділи окружно під церквою (Панч, Гомон. Україна, 1954, 95); В звичайні метри і традиційні строфічні побудови він [Г. Плужник] уміє внести.. багато свого, індивідуального (вільна «текучість» ритмів,.. а часто й зовсім обрубані, утїаті рядки) (Не ілюстрація.., 1967, 321); // утїато, безос. присудк. сл. Олю, Олю, — чуєш? — свято! Вже ми вільні! Сонця блиск! Гідрі голову утїато, зник фашистський чорний тиск (Тич., II, 1957, 197).

УХ, виг. 1. Уживається при вираженні якого-небудь сильного почуття (обурення, незадоволення, здивування, захоплення і т. ін.). [Н а с т у с я:] Замірівся! Ух! який сердитий! Та не вдарить... (Шевч., II, 1963, 196); Давид не втерпів, — звів скривавлене, збите обличчя, очима блиснув: — Ух ти ж, падлюко! (Головко, II, 1957, 160); [К н и ш:] Смієшся! Та я Шевченкового «Кобзаря» напам'ять знаю. Ух, і написав... (Мик., I, 1957, 30); Гаврило Романович помітив ці жадібні погляди [гостей]. Пустотливий вогник блиснув у його очах. Ух, як ненавидів він цю цікавість (Полт., Повість.., 1960, 102); // Уживається при вираженні реакції на щось несподіване, раптове. Галя вийшла на рундук,.. а дощ їй пороснув прямо в вид. — Ух! — задривавши, скрикнула вона, — яке холодне... (Мирний, I, 1949, 334); [С а н я:] Добра ніч, Олімпіадо Іванівно.. Бувайте здорові. (Одчиняє середні двері). Ух, як темно, я боятимусь! (Л. Укр., II, 1951, 37); — Ух! яка холодна вода! Семен шубовснув у воду (Коцюб., I, 1955, 41); // Уживається при вираженні почуття втоми, знесилення і т. ін. [Л ю б о в (кидається в крісло.. й приймає втомлену позу):] Ух, скільки ми гребли! (Л. Укр., II, 1951, 8); // Уживається як вигук при важкій ритмічній роботі. — Ух! Ух! — наче сичі ухали вони [чоловіки], б'ючи довбнею по стовбуру (Донч., III, 1956, 55).

Ух ти! — уживається при вираженні здивування, захоплення і т. ін. Чиж блиснув очима і грізно поправив неслухняну шаблю здоровою рукою. — Ух ти! — здивувався Черняк, не пізнаючи Чижка (Довж., I, 1958, 189).

2. Уживається як звуконаслідування для вираження сильного й глухого звуку (від удару, падіння, пострілу, крику сича і т. ін.).

УХА, й, ж., діал. Юшка з риби. Її товариші-рибалки сиділи на березі докола казана, ласуючи свіжою ранковою ухою (Гончар, I, 1954, 509).

УХАННЯ, **УХКАННЯ**, я, с. Дія за знач. ухати, ухкати і звуки, утворені цією дією. Інші панянки, захоплені Ольгою, шубовснули в воду, і почався новий тур енергійного обхлюпування, реготу, веереску і уханья (Іщук,

Вербівчани, 1961, 30); *В хаті Кіндратовій — ухання... крик!.. Став проти вікон, дивлюсь у світилицю. Там же — танцює старе й молоде!* (С. Ол., Вибр., 1959, 100); *Хата Оницьки.. стугоніла.. за тівніч веселою гульнею — співами та танцями та буйним уханням парубоцтва* (Речм., Весн. грози, 1961, 118); *З глибини лісової хащі долинуло ухання пугача* (Наука., 6, 1960, 22); *Дід прислухався до глухого ухання далеких гарматних пострілів і хитав головою* (Донч., VI, 1957, 117).

УХАТИ, ухаю, ухаєш і **УХКАТИ**, ухкаю, ухкаєш, *недок.*, **УХНУТИ**, ухну, ухнеш, *док.* 1. Вигукувати «ух». *«Ух, гарно! Ух, гарно!» — тільки ухає Христя, плещучи воду в розширене личко* (Мирний, III, 1954, 349); *Я вхопила відро з водою та й линула їй [Палажці].. межі очі.. А вона стоїть.. та тільки: ух! ух! ух! ух! — Ухай, — кажу, — серце, ухай на здоров'ячко. Водиця холодненька, як з льодом* (Н.-Лев., II, 1956, 14); *Вони [танцюристи] від часу до часу ухкали з розбурханої, майже дикої веселості* (Коб., I, 1956, 459); *Колись же не так було, як тепер. Хто не вмів ухкати — той і не парубок!* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 94); *Вищали пилки, ухкали лісоруби* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 152); *Хтось у кінці голосно ухнув, голоси пішли врозтіч, — усі зареготалися* (Вас., I, 1959, 101); *Вітер надимає поли, наче вітрила, підіймає Темара над землею. Хлопець од страху тільки ухнув і випустив поли* (Трубл., I, 1955, 179); // *Видавати глухий низький крик (про сича, сову). Десь зловісно ухкали сичі* (Шер., Інд. зошит, 1958, 39).

2. *перен.* Утворювати сильний і глухий звук. *В землянці стало тихо.. Тільки надворі тупо татакав кулемет і десь у горах ухкала одинока гармата* (Кучер, Голод, 1961, 121); *Як ухають, працюючи навзаводи, мотори!* (Бажан, Політ., 1964, 3); *Три глухих вибухи один за одним ухнули під землею* (Донч., II, 1956, 37); *Поїзд ухнув, мов парубок напідпитку* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 187); *Важко ухкають вальцівні і врубові машини* (Кач., II, 1958, 95).

УХАТИЙ, а, е. Те саме, що **вухатий**. — *Ну, молодці! — сказав суддя ухатий* (Гл., Вибр., 1951, 105); *Цікаво для зайців, видимо, ніч пройшла: Після холодних днів жорстокої зів'юги Пожирували тут ухаті ледацюги..!* (Рильський, III, 1961, 187).

УХВАЛА, и, ж. Рішення з'їзду, конференції, зборів, наради і т. ін., прийняте внаслідок обговорення яких-небудь питань; резолюція. — *Краса не є метою артистичної творчості. І не думайте, що се тільки тепер десь на якимсь конгресі запала така ухвала!* (Фр., XVI, 1955, 293); *Терешко розповів.. про ухвалу загальних зборів звернутися до сільської громади з заявою, щоб при розподілі землі та майна поміщицького врахували і їхні, наймитські, інтереси* (Головко, А. Гармаш, 1971, 437); *Саїд Алі Мухтаров прибув на засідання уже в час обговорення розгорнутої ухвали обкому про організаційні заходи на допомогу будівництву* (Ле, Міжгір'я, 1953, 46); // *Взагалі колективне рішення. Тут же народилась ухвала негайно йти до Павлика* (Донч., VI, 1957, 15); // *Розпорядження органів державної влади; постанова. [Г а н н а:] Товариші, ухвалу уряду про відбудову сіл усі читали. Зараз поговоримо, як цю ухвалу в життя запровадити, як наше Дзвонкове відбудувати* (Корн., II, 1955, 80); // *рідко.* Рішення якоїсь особи. *Ухваливши раз більше не говорити з нею і не доторкатися до щоденника, Сергій при першій нагоді одкидав цю ухвалу і знову читав щоденник, додаючи до нього, що думав* (Епик, Тв., 1958, 201); — *Сину богині, яка в твоїм серці зринає ухвала?* (Зеров, Вибр., 1966, 238).

УХВАЛЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ухвалити**¹. *Іванов, присвічуючи кишеньковим ліхтариком, читав сам собі текст відозви до всіх робітників міста Славгорода, щойно ухваленої на спільному засіданні партійного комітету та заводського партійного осередку* (Головко, II, 1957, 617).

УХВАЛЕНИЙ², а, е, *заст.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ухвалити**². — *А в вашому ухваленому замку лишилась-но жонота [жіноцтво] сама* (Стар., Облога., 1961, 25); *Усмішка надзвичайно красила її всю, робила її принадиною од ухвалених вродливиць* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 44).

УХВАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **ухвалити**¹. *Комуніст повинен не тільки виявляти готовність виконувати рішення партії, а ще й подавати ініціативу свою перед ухваленням цих рішень* (Тич., III, 1957, 497).

УХВАЛИТИ¹ *див.* **ухвальновати**¹.

УХВАЛИТИ² *див.* **ухвальновати**².

УХВАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **ухвальновати**¹.

УХВАЛЮВАТИ¹, юю, юєш, *недок.*, **УХВАЛИТИ**, *алю, алиш, док., перех. і з інфін.* Приймати колективне рішення, вирішувати. — *Властиво, тут діло не в грошах, а в депутації, — казав він далі. — Ми ухвалили вибрати трьох-двох молодших і одного старшого* (Кочуб., I, 1955, 167); [С т р и ж е н ь:] *Ні, ні. Не турбуйтеся, адмірале. Комітет ухвалив нікого на берег не пускати* (Корн., I, 1955, 55); *Архівом вона дуже зацікавилась. Ухвалили працювати в ньому втрьох — Павлусь, Панкратов і Черняєва* (Донч., II, 1956, 19); — *А що ухвалив сойм? — спитав з місця Потоцький* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 30); *Десь позаду промова, наради, резолюція, шуми юрби. Ухвалили на з'їзді багато* (Сос., I, 1957, 336); // *Підтримувати, схвалювати. [В а с и л ь:] Так ти ухвалюєш мій сміливий замір [написати драму]? [П е т р о:] Цілком ухвалюю й благословляю* (Сам., II, 1958, 97); *Морщили лоби й говорили багацько й гаряче. План ухвалили врешті Матюшин та Гнидин* (Головко, II, 1957, 146).

Ухвальновати (ухвалити) рішення (резолюцію, постанову і т. ін.) — приймати ухвалу. *Дальше ухвалило віче резолюцію в справі загального голосування і доходивих податків* (Стеф., II, 1953, 59); *IX з'їзд партії ухвалив спеціальну постанову про випуск першого зібрання творів В. І. Леніна* (Рад. Укр., 21.I 1965, 2).

УХВАЛЮВАТИ², юю, юєш, *недок.*, **УХВАЛИТИ**, *алю, алиш, док., перех., заст.* Дуже хвалити, вихвалити. *Човник був так чепурно... так гарно зроблений, весельце так лагідно лежало, що всі ми.. в один голос ухвалили його найдужче* (Л. Янов., I, 1959, 330).

УХВАЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **ухвальновати**¹. *Для організації дійової перевірки виконання необхідно насамперед, щоб ухвалювалися рішення, виконання яких можна контролювати* (Ком. Укр., 7, 1965, 7).

УХВАЛЬНИЙ, а, е. Який виражає згоду, схвалення. *Мало не кожний рух субординатора він [лікар] одзначав ухвальним кивком* (Шовк., Людина., 1962, 257).

Ухвальний голос — право голосувати, приймати ухвалу на з'їзді, конференції, зборах і т. ін. *На XXIV з'їзді КПРС обрано всього 4963 делегати, в тому числі 4740 — з правом ухвального і 223 з правом дорадчого голосу* (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 134).

УХВАЛЬНО. Присл. до **ухвальний**. *Він підтакував, ухвально кивав головою* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 341).

УХВАТИТИ, ачу, атиш, *док., перех., розм.* Те саме, що **ухопити**. *Ухватила відеречко — Та до броду по воду* (Чуб., V, 1874, 569).

УХВАТИТИСЯ, ачуся, атишся, *док., розм.* Те саме, що **ухопитися**. *Як під кислицей [кислицею] опинився*

[Еней],—За гілку зараз ухвативсь (Котл., I, 1952, 124); Мирон тепер ухватився за свого товариша Митра Пинчука.. Він так умів умовляти.. От цього Пинчука Мирон і напустив на Данила (Григ., Вибр., 1959, 252).

УХЕКАТИ (ВХЕКАТИ), аю, аєш, док., перех., розм. 1. Те саме, що **утомити**. — Не затівай, Миколо, бо нічого не вийде з твоєї молотби. І машину спалиш, і людей ухекаєш (Кучер, Дорога., 1958, 23).

2. діал. Убити. Василь поглянув на діда: «Чи не ухекав і ти, дідусю, свого поміщика, що тобі ім'я перемінили?..» (Хотк., I, 1966, 98).

УХЕКАТИСЯ (ВХЕКАТИСЯ), аюся, аєшся, док., розм. Те саме, що **захекатися**. — Здрастуйте! — до Сергія. Велосипед похитнувся, і він зскачів.. — Ху! Ухекався так... катаюся... — Вийняв платок з кишені, утирає лоба (Тесл., З книги життя, 1949, 126); *У порівн. Гнат важко дихав, наче ухекавшись від довгої біганини (Коцюб., I, 1955, 73).

УХИБИТИ¹ (**ВХИБИТИ**), блю, биш; мн. ухіблять; док., діал. Допустити помилку; схибити. — Поможі мені ще вирватися з сеї западні, щоб я міг хоч раз дихнути вільно, про напругу того, що я ухивив цілим своїм життям! (Фр., VII, 1951, 85).

УХИБИТИ² (**ВХИБИТИ**), блю, биш; мн. ухіблять; док., діал. Непомітно взяти щось чуже; украсти. Таки, признатися, з мірку жита в старого вхиви́ла (Сл. Гр.).

УХИБИТИСЯ (ВХИБИТИСЯ), блюся, бишся; мн. ухібляться; док., заст. Сховатися. Горить [степ] страшно, вхивиться ніде (Сл. Гр.).

УХИБНУТИ (ВХИБНУТИ), ну́, не́ш, док., перех., заст. Зазнати. Той кум таки чимало спав їй [жінці] на душу, вхивнув-таки жменьку куминої ласки (Україна., I, 1960, 250); Підбиті чи підстрелені козаки лежали чи сиділи, а ті козаченьки, що всякого лиха вхивнули, порались коло чайок своїх чи коло порубаного оружжя (Вовчок, I, 1955, 337).

УХИКАННЯ, я, с. Дія за знач. **ухікати** та звуки, утворювані цією дією. Де ви чули, щоб гурт молоді вночі та ще й у лісі йшов мовчки?.. Свист, ухикання покотилося лісами-борами (Речм., Весн. грози, 1961, 250).

УХИКАТИ, аю, аєш, недок. Вигукувати «ух».

УХИКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до **ухікати**. Потім ухопив [Юхим] за обидві руки Домку Стельмахову, що стояла скраю, і вона, дзвінко ухикнувши, пішла за ним дріботіти (Кучер, Трудна любов, 1960, 161).

УХИЛ, у, ч. 1. Похила поверхня. Дах робиться з двох ухилів (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); // Нахил. Щоб створити напір на рівнинних річках, які мають невеликий ухил, споруджують греблі (Наука., 7, 1955, 11).

2. політ. Відхід від основної лінії партії. Ніяких розходжень з партійною програмою в головних питаннях життя в нього не було. Ніяких змін, ніяких ухилів (Довж., II, 1959, 149); Виачення життєвого прикладу Леніна зміцнює у нас волю активно проводити партійну політичну лінію.., вести рішучу боротьбу проти всяких антипартійних ухилів і течій (Рад. Укр., 31.VII 1957, 1); Керуючись ленінськими вказівками, партія розгромила ворожі нашому народові ухили в національному питанні (Наука., 10, 1960, 2).

3. Певний напрям діяльності, інтересів; спеціалізація. Всілякої підтримки заслуговує ініціатива республіканського Хорового товариства щодо створення так званих «музичних класів» — неповних середніх музичних шкіл з хором ухилом (Мист., 6, 1966, 1).

УХИЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **ухилитися**.

2. Відступ від головного, правильного, прийнятого, порушення чогось; відхилення. Використовування ворогами пролетаріату всяких ухилень від строго витри-

маної комуністичної лінії мабуть чи не з найбільшою наочністю показало себе на прикладі кронштадтського заколоту.. (Ленін, 43, 1974, 79).

УХИЛИТИСЯ див. **ухилитися**.

УХИЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **ухилитися**. Він [В. І. Ленін] ненавидів ідейну плутанину, ухилання від прямої і відкритої боротьби, вважаючи це особливо шкідливим для партії (Біогр. Леніна, 1955, 111).

УХИЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **УХИЛИТИСЯ**, илю́ся, илїшся і **УХИЛЬНУТИСЯ**, ну́ся, не́шся, док., від кого — чого і без додатка. 1. Відступати, відхилятися, відскакувати тощо назад чи вбік від кого-, чого-небудь. Пробігає [Любов] біля Ореста, умисне чіпляє його вуалем [вуаллю]. ОREST хоче затримати її, вона зручно ухилється і збігає на веранду (Л. Укр., II, 1951, 62); Маруся висмикнула.. пужално й почала ним штурхати козака в спину, зганяючи його з санок. Той жартома ойкав, ухиляючись од дівочих штурханів (Добр., Очак. розмир, 1965, 207); Корабель ішов.. перевантажений до краю. А йому ж ще належить маневрувати в морі, відстрілюватись зенітками від літаків, ухилитись від ворожої торпеди (Кучер, Голод, 1961, 22); Гримнув, не пам'ятаючи себе, Гарасим і звів рушницю, щоб прикладом похастувати сина. Сидір ухилився і спішно подався в саму гущавину (Л. Янов., I, 1959, 355); Хоча [Іван] обняти її; Хвєнька.. ухильнулася і, граючи очима, стала біля порога (Мирний, V, 1955, 244); Замигтівши дзигою, ухильнувся [Яцько] від смертельного удару.. (Крот., Сини., 1948, 188).

2. від чого, перен. Намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось; уникати. Раїса виразно бачила, що він ухилється од давніх бесід та суперечок (Коцюб., I, 1955, 329); [Д а н и л ь ч е н к о:] Як ви думаєте, чому це вона, видимо, ухилється від зустрічі зі мною? (Коч., II, 1956, 445); Вже двічі на слід банди натрапляв червоноармійський загін, але банда ухилалась від бою, рятуючись втечею (Цюпа, Три явори, 1958, 17); — Каргат нічого не розказав мені про себе. Дипломатично ухилився від цього (Шовк., Інженери, 1956, 26); Стояв перед ним не просто один з полонених, а той, що насмілювався ухилитись від наказу (Коз., Гарячі руки, 1960, 71).

Ухилитися (ухилитися) від [прямої] відповіді — навмисно не давати відповіді на запитання або говорити про щось інше. — Старшина Разуєв тричі бував у мене вдома, вечеряв. Я всіляко намагався в'якнити його родовід, та Разуєв ухилився від відповіді (Логв., Давні рани, 1961, 24); — І мені треба з Артемом побачитись. — Накоїв уже, мабуть, щось? — краючи хліб, глянув Юхим. — Та знаєте... — ухилилась од відповіді Докія Петрівна, — не дарма ж і приказка є: малі діти — малий клопіт... (Головко, II, 1957, 249); — Чень, ви чули про мене щось погане? — Не зовсім, — ухилилась від прямої відповіді Оля (Гур., Новели, 1951, 101).

УХИЛЬНИЙ, а, е. Який не висловлює своїх думок, переконань відверто; // Який не виражає відвертості, щирості. Панас Карпович довірливо похитував головою, підтакував і зрідка вставляв ухильні слівця (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 596); В самій інтонації голосу, в ухильному погляді, в тривозі, що її не вмів Карпо як слід приховати, старий Шумейко відчув, що розмова має бути серйозною (Шиян, Баланда, 1957, 201).

УХИЛЬНИК, а, ч., політ. Прибічник ухилу (у 2 знач.). Були й такі, які заважали нам працювати й творити.. — троцькісти, праві ухильники і всякі інші недруги (Цюпа, Україна., 1960, 63); Життя переконливо підтвердило правильність ленінської генеральної лінії партії і довело неспроможність позиції ухильників (Ком. Укр., 8, 1969, 82).

УХИЛЬНИЦТВО, а, с., політ. Дії, діяльність ухильника.

УХИЛЬНИЦЯ, і, ж., політ. Жін. до ухильник.

УХИЛЬНИЦЬКИЙ, а, е, політ. Стос. до ухильника і ухильництва.

УХИЛЬНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ухильний. Ухильність або безпринципність у теоретичних питаннях якраз в революційну епоху рівнозначні цілковитому ідейному банкрутству.. (Ленін, 10, 1970, 43); Об'єктивний, бережний підхід до художнього явища.. не має нічого спільного з ухильністю, двозначністю, з намаганням обійти гострі кути (Літ. Укр., 14.II 1969, 3).

УХИЛЬНО. Присл. до ухильний. Йосип Васильович навіть не натякав на організацію і на Тамарине запитання ухильно відповів, що йому нічого не відомо (Хижняк, Тамара, 1959, 36); — Де ж ви дістаєте таку розкіш [цигарки]?.. — Дістаємо помаленьку, — ухильно відповів Оксен, затягуючись запашним димом (Тют., Вир, 1964, 439).

УХИЛЬНУТИСЯ див. ухилятися.

УХИСТИТИСЯ (ВХИСТИТИСЯ), ищуся, истішся, док., розм., рідко. Те саме, що ухитритися. Ухистився так злізти на полицю, що й руками ні за що не брався (Сл. Гр.).

УХИТРИТИСЯ див. ухитрятися.

УХИТРУВАТИСЯ див. ухитрятися.

УХИТРЯТИСЯ (ВХИТРЯТИСЯ), яюся, яешся, не-док., **УХИТРИТИСЯ (ВХИТРИТИСЯ)**, рюся, рішся і **УХИТРУВАТИСЯ (ВХИТРУВАТИСЯ)**, уюся, уешся, док., розм. Бути спроможним робити що-небудь, проявляючи спритність, меткість, хитрощі та ін. Якось ухитрявся [Хведір] і служити й хазяйнувати (Григ., Вибр., 1959, 261); Хіба ж отим обережком соняшничиння напотиш у хаті? І як ті мати вхитряються! (Головко, А. Гармаш, 1971, 275); Землю під ухитрявся обробляти й збирати урожай бідняцькими відробітками за хрестини, похорони та вінчання (Козл., Сонце., 1957, 6); — Добре, — промовив пан сотник, — так ми до світу геть-геть улаштуємось і вхитримося ще й відпочити (Стар., Облога., 1961, 32); — Мені не цікаво, в кого і за яку ціну ви ухитрилися придбати мій кровний виграш (Ле, В снопі., 1960, 115); Напередодні 7-го листопада 1917 року Рід ухитрився взяти інтерв'ю у міністрів Тимчасового уряду, а потім разом з революційними солдатами і матросами штурмував Зимовий палац і був присутнім при арешті тих же міністрів (Знання., 10, 1967, 8).

УХІД, уходу, ч., іст. Місце для промислу. Козаки й січовики провадили оборону, .. але мали й «у х о д и», місця для промислів (рибні, мисливські і т. ін.) (Л. Укр., VII, 1965, 251); // уходи, ів, мн. Промисли. Дехто з козаків пішов на уходи за Ворсклу у степ.. Одні рибалили, інші полювали, треті — солили й сушили, в'ялили й задимлювали рибу та птицю на зиму (Тулуб, Людолови, I, 1957, 242).

УХІДЧИНІ див. вхідчини.

УХІТТЯ, я, с., діал. Бажання, охота. — Уже вчителюєш? — Поки що ні. — Ухиття не маєш? (Стельмах, Хліб., 1959, 339).

УХКАННЯ див. уханья.

УХКАТИ див. ухати.

УХЛЮПНУТИ див. ухлюпувати.

УХЛЮПНУТИСЯ див. ухлюпуватися.

УХЛЮПУВАТИ (ВХЛЮПУВАТИ), ую, уеш, не-док., **УХЛЮПНУТИ (ВХЛЮПНУТИ)**, ну́, неш, док., перх. Хлюпаючи, вливати куди-небудь (рідину).

УХЛЮПУВАТИСЯ (ВХЛЮПУВАТИСЯ), ується, не-док., **УХЛЮПНУТИСЯ (ВХЛЮПНУТИСЯ)**, нється, док. Хлюпаючись, вливатися куди-небудь (про рідину).

УХМИЗУВАТИ (ВХМИЗУВАТИ), ую, уеш, док., перех., розм. Обкласти хмизом будівлю. Двоє тут із бур'яну Курінець такий, що й ну — Згонобили, вхмизували, Щоб дощі не заливали (Манж., Тв., 1955, 172).

УХНАЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що вухналь. Там [продавався] — залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі (Кв.-Осн., II, 1956, 13); Б'є-кує цілий день Бравий коваленко. Тут цвях, там ухналь — Все уміє коваль! (Нех., Казки., 1958, 76); *У порівн. Стерня.. стирчала тверда і гостра, мов розсипані без кінця ухналі (Гончар, Таврія, 1952, 318).

◇ **Кувати ухналі зубами** див. кувати¹.

УХНУТИ див. ухати.

УХНЮПИТИСЯ, плюся, пишся; мн. ухнюпляться; док., діал. Похнюпитися. Він ухнюпився, замовк, як води в рот набрав, та й мовчки приплентався домів [додому] (Март., Тв., 1954, 36).

УХО, а, с., розм. Те саме, що вухо. «А що, як, ви-кравишесь помалу, Забратися в Рутульський стан? — Шептає Низ в ухо Евріалу: — То каші наварили б там» (Котл., I, 1952, 221); В очах — жовто, чорно; а в ушах — пищало, стогнало, вило... (Мирний, I, 1949, 393); Кров була цікавою з-під пахви. Гай приклав ухо до грудей (Гончар, III, 1959, 51).

Аж за (пóза) ўхами (ушáми) лящѣть див. лящати; Западáти в ўхо див. западáти; Надставлѣти (надставити) ўха (ўшѣ) див. надставлѣти; Нам'яти ўші див. намина́ти; Наставлѣти (наставити) ўхо див. наставлѣти¹; Насторо́жувати (насторожіти) ўші див. насторо́жувати; Нашоро́шувати (нашоро́шити) ўші див. нашоро́шувати; Об'їсти ўші див. об'їда́ти; Пропускáти мѣмо ушѣй див. мѣмо²; Тѣхо, як в ўсі див. тѣхо; Уші насторожі́лися див. насторо́жуватися.

УХОДИТИ¹ див. вхідити.

УХОДИТИ², джу, диш, не-док., діал. 1: Не ухóдить (не ухóдило), безос.— не личить, не годиться. Побачивши страшного ворога тут же перед собою, вони зблідли й затремтіли. Але скритися, тікати не ухóдило, — треба було ставити чоло, будь-що-будь (Фр., VI, 1951, 15).

2. за кого — що. Вважатися. Коли йшла [Обринська] вулицею, їй кланялися всі. Не тим, щоб була, може, краще або багатше одіта від других видніших дам міста, а радше тому, що ухóдила за взірцеву матір, походила, як казали, з «доброго дому» (Коб., III, 1956, 14); Дурний, коли мовчить, то за мудрого ухóдить (Номис, 1864, № 6196).

УХОДИТИ³, джу, диш, не-док., **УЙТИ**, уйдú, уйдѣш, док., перех., діал. Проходити певну відстань. — Прошу спати, бо завтра вставмо дуже рано, щоб за холоду уйти добрий шмат дороги! (Фр., IV, 1950, 260).

УХОДИТИ (ВХОДИТИ), оджу́, бдиш, док., діал. 1. Проходити досхочу. — Ні чоловік в'їв, ні впив, ні крас-но входив (Фр., IV, 1950, 193).

2. Довго носячи, робити старим, непридатним для користування (одяг, взуття і т. ін.).

УХОДИТИСЯ див. вхідитися.

УХОДНИК, а, ч., іст. Те саме, що відхідник¹. — Старого майстра нашого ломакою до смерті забили [грабіжники] та парубка-уходника... (Тулуб, Людолови, II, 1957, 143).

УХОДНИЦТВО, а, с., іст. Те саме, що відхідництво. Втечі селян [у XVI ст.], а також міської бідноти, розорюваної купецькою лихварською верхівкою, у степи і були головною причиною виникнення тут вільного озброєного населення — козацтва, яке займалося земле-робством і уходництвом, тобто мисливськими і рибни-ми промислами на середній течії і в низов'ях Дніпра (Іст. УРСР, I, 1953, 136).

УХОЖИЙ див. **вхóжий**.

УХОПÍТИ (ВХОПÍТИ), оплó, óпиш; мн. ухóплять; док., перех. 1. Швидко, рвучко взяти кого-, що-небудь, схопити. *Скочив Тиміш, сам не свій, ухопив рушницю, та й устрелив чорного ворона* (Вовчок, I, 1955, 55); *Мокрина сіла на човні, вхопила весло, одіпхнула ним полеглий очерет і посунула вперед свого човна* (Н.-Лев., II, 1956, 239); *Ухопив [Чіпка] маленьку дівчинку Парасю, четвертий годок пішов, та й несе...* (Мирний, I, 1949, 282); *Черниш вхопив його обома руками, радісно затряс: — Маковейчик!.. Соловейчик!..* (Гончар, III, 1959, 214); *Тимко вхопив Маркову торбу з харчами і приніс її дядькові* (Тют., Вир, 1964, 248); // *Швидко й міцно взяти кого-, що-небудь за щось. Де не взявся сизокрилий Голубок — Як ухопить Горобчика за чубок!* (Гл., Вибр., 1957, 88); *Я наздогнав його, ухопив за піджачок* (Хотк., I, 1966, 162); *Я вже хотів був злазити з вікна на карниз, як раптом вікно відчинилось, чиїсь руки вхопили мене за попереk і втягли до кімнати* (Сміл., Сашко, 1954, 5); *Вона рішуче вхопила хлопця за плечі й трусонула його* (Кир., Вибр., 1960, 286); // *Наздогнавши або приловчившись, упіймати кого-небудь. Незчулась [мати], як зупіли Дніпрові дівчата — Та до неї, ухопили. Та й ну з нею гратись, Радісінські, що піймали* (Шевч., I, 1963, 359); *Він скочив на коня да й почав його крутити да кидати на всі боки, що ні мати, ні сестра не одважились ухопити коня за поводи* (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); *Вже біля хвіртки Юрко ухопив Франку за лікоть* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 109); // *Узявши кого-небудь, помістити на щось або повезти, забрати з собою. — О ти, моя щебетушечко мала! — промовив дід, прикро дивлячись на онуку. Ухопив на руки, підняв, поцілував у гаряче її личко* (Мирний, I, 1954, 286); — *Коли хоч, ухопимо дівойку [дівоньку], та й гайда в Чорну Гору!..* (П. Куліш, Вибр., 1969, 81); *Мерщій ухопили Давида на підводу й на станцію* (Головко, II, 1957, 180); // *Підхопити. Бистра вода вхопила човни й понесла їх стрілою* (Н.-Лев., II, 1956, 416).

Ухопíти в обійми кого — швидко обійняти когось. *Мати вже чекала на нього там. Без слів ухопила вона його в обійми, тісно притулила до себе* (Л. Укр., III, 1952, 558); *Він рвонувся назустріч бабусі, але її вже вхопили в обійми відразу з півдюжини тонконогих дівчаток* (Загреб., Спека, 1961, 253); **Ухопíти гóлову в рúки (в долóні)** — рвучко обхопити голову руками, тужачи, переживаючи і т. ін. *Як прийшов він додому, як сів, як ухопив голову в руки, то так і просидів всю ніченьку до самого світа* (Н.-Лев., I, 1956, 538); *Ухопивши голову в долоні, цілими годинами сидить безщасна дівчина непорушно, потонувши в безрадісних думках* (Хотк., II, 1966, 90); **Ухопíти повітря** — дихнути, вдихнути. — *Небезпечна річ — ці тайгові пожежі.. Тоді єдиний рятунок — у воду! Впірнув з головою й висувай носа тільки для того, щоб ухопити повітря* (Донч., II, 1956, 67); *Це гавань, а нам хочеться ухопити повітря з вільного моря* (Ю. Янов., II, 1958, 50).

◇ **За гаряче й студене ухопíти** див. **гарячий**; **Ухопíти на гарячому [вчінку]** — те саме, що **Впіймáти (спіймáти, зловíти, застúкати і т. ін.) на гарячому** (див. **гарячий**). [Р у ф і в:] *Так, я довідався, що ваші збори вже викрито, і що туди сьогодні пошлють вігіль із центуріоном, щоб вас вхопити на гарячій вчінку* (Л. Укр., II, 1951, 386); **Ухопíти на зуб (на зúба)** — те саме, що **Узýти на зуб** (див. **узýти**). — *Він же як ухопить на зуба, то й до нових віників пам'ятатимеш* (Кучер, Трудна любов, 1960, 254); **Ухопíти шíлом (на шíло) пáтоки** див. **пáтока**; **Ухопíв, як собáка обмéтиці** див. **обмéтиця**; **Хапýн ухопíв** див. **хапýн**; **Як хап ухопíв** див. **хап**².

2. розм. **Заволодіти** ким-, чим-небудь, одержати щось. — *Та се то ми знаємо, — каже Гвинтовка, — що ви того тільки й пасли, як би вхопити щонайкращий шматок із козацької здобичі!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 128); — *Треба сватати Гризельду, бо цей князь Домінік оче-видячки вхопить її перед самісіньким моїм носом, — подумав Бремія* (Н.-Лев., VII, 1966, 51); // **Одержати** незадовільну або гіршу, ніж хотілося, оцінку на уроці, екзамені. — *Бачили? — зітхнув Юрко. — Он яка йому почессть, а я, дурень, двійку вхопив...* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 90); *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина, .. який перед самим фінішем на чомусь спіткнувся, вхопив пару четвірок* (Гончар, Тронка, 1963, 136).

◇ **Ухопíти лящá** — дістати ляпаса. *А якщо ж хто думає, що.. до неї можна буде залицятись, — ох, дуже той ризикує вхопити від неї ляща!* (Гончар, Тронка, 1963, 326); **Ухопíти облизня** див. **облизень**; **Ухопíти сторчакá (сторчакí)** див. **сторчáк**¹.

3. перен. **Осягнути, зрозуміти**. *Високі й кремезні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвичке вухо не могло зразу вхопити суть розмови* (Коцюб., I, 1955, 253); *Якась думка свердлить йому мозок, але він ніяк її не впіймає, ніяк не ухопить* (Хотк., I, 1966, 60); // **Сприйняти** щось нюхом, слухом, зором. *На мить Андріїві ніздрі вхопили знайомий запах олії, пари, сухого жару вогняної печі* (Коцюб., II, 1955, 90); // **З виразу обличчя, очей дізнатися, здогадатися** про щось. — *Хочемо здійснити вас, діду, на карточку. — А це ж нащо? — чогось стурбувався дід. — Це вже ви, діду, скоро вмерете, то щоб була про вас пам'ятка, — жартує з дідом жвава невістка, вхопивши в його очач турботу* (Вас., II, 1959, 520).

◇ **Скільки (дóки) óко вхóпить** — скільки можна побачити, скільки доступно зорові. — *Завітрюжить, видно, завтра, — каже Корній.. — А ось для нас ці прикмети вже не дійсні, — зауважує льотчик.. — Лише до цього обрїю, доки око вхопить, ці прикмети мають силу* (Гончар, Тронка, 1963, 16); **Ухопíти очíма** — побачити, помітити. [К и л и н а:] *Як з'явилась вона [барисня] на святках меж дівчатами, так Конон як вхопив її очима і вже відтоді і не зводе [зводить] їх з неї* (Кроп., II, 1958, 427); *Він злегка повернув голову, ухопив очима плечі й коротку шию Касія* (Мик., II, 1957, 517); **Ухопíти тропí** див. **тропá**.

4. **З'їсти, випити** що-небудь похапцем. *Вівця не слухав Грицькового покрику: біжить швиденько до зеленого моріжку вхопити свіжої травиці* (Мирний, II, 1954, 55); *На степу росте багато їстівного зела, треба лише знати, яке його можна їсти, щоб була блекоти не вхопити* (Ю. Янов., II, 1958, 180); *Вхопивши гуляшу, Гриня кривиться: стільки в ньому перцю, що в роті горить* (Гончар, Тронка, 1963, 126).

5. **Охопити, з'явитися** (про почуття, стан). *Хотілося ляснути шапкою об мостину та й наляпати свою бурлацьку долю собачою — такий чогось жаль ухопив* (Вас., I, 1959, 250); // **безос.** **Несподівано уразити** (про хворобу, біль). — *Я випила чарочку, з'їла пиріжка, подякувала, пішла собі... Коли це ввечері як ухопить мене... Горенько!* (Л. Янов., I, 1959, 85); // **безос., вульг.** **Померти**. — *Чи доведеться нам коли вернутись додому? — спитав Кавун наче сам до себе. — Як ухопить нашого пана, то, може, й повертаємось, — промовив Микола* (Н.-Лев., II, 1956, 208); — *Щоб тебе вхопило! — скрикнула Онілька з серцем* (Григ., Вибр., 1959, 45).

◇ **Дідько (чорт і т. ін.) ухопíв (ухóпить і т. д.)** кого, вульг. — **помер (помре)** хто-небудь. — *Завтра або позавтра, може, дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці,*

поки час, поки наше! (Фр., IV, 1950, 8); — Живий? — торсонув за плече побратима Чоботар. — Ще мене чорти не вхопили, — грубо озвався Шмалько (Добр., Очак. розмир, 1965, 168); Жаль ухопів за серце — стало дуже жаль, дуже шкода. [Г а п к а:] Як ухопив мене жаль за серце, як ухопив, що Василь тебе взяв, а не Степаниду (Кроп., II, 1958, 175); Жар ухопів кого — комусь стало жарко. Так мене жар ухопив (Номис, 1864, № 8192); Мороз ухопів за плечі кого — про неприємне відчуття холоду від несподіваного сильного переляку, переживання тощо. — Витріщила [Параскіца] на мене очі, аж мене мороз вхопив за плечі (Коцюб., I, 1955, 263); Ухопіти за серце: а) дуже схвилювати, зворушити. — Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса (П. Куліш, Вибр., 1969, 249); б) (безос.) з'явилося хвилювання, зворушення. Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене вхопило (Вовчок, I, 1955, 10).

б. з інфін. Почати. Як ухопив її мороз щипати — і головка закрутилась, і серце забилося, і сльози з очей (Вас., II, 1959, 211).

УХОПІТИСЯ див. ухобплюватися.

УХОПЛЮВАТИСЯ (ВХОПЛЮВАТИСЯ), ююся, юєшся, недок., рідко, **УХОПІТИСЯ (ВХОПІТИСЯ)**, оплюся, опишся, док. 1. Швидко й міцно взятися рукою (руками) за кого-, що-небудь. — І не задавайся! — підходить Люба до мене і вхоплюється рукою за мотузок від санчат (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 125); Галя зірвалася, побігла, догнала, ухопилася за меншого брата, не пускала й ридала (Вовчок, I, 1955, 312); Син ухопився за полудрабок та давай перекидати воза (Н.-Лев., II, 1956, 24); Раз мало не впав [Іван], та вхопився за виступ скелі і повис на руках (Коцюб., II, 1955, 351); Уранці вони [брати] вплав, вхопившись за гриви коней, перепливали через Буг (Скл., Святослав, 1959, 412); Старовойтенко першим ухопився за борт і, ставши на заднє колесо, поліз у машину (Ле, Клен. лист, 1960, 145); // Міцно притулити руку (руки) до чого-небудь. — Ох, — застогнала дівчина, ухопившись за щок, — як же ти мене опік!.. Так од тебе пеклом і несе (Стор., I, 1957, 83); Уляна ухопилася за груди, мов хто ударив її ножем у серце... (Мирний, I, 1954, 306); Баба скричала, скільки було гласу, ухопилася за голову — з-під пальців капала кров (Хотк., II, 1966, 66).

◇ [Обомá] рука́ми ухопі́тися див. рука́; Ухопі́тися за соломі́ну див. соломі́на; Ухопі́тися [рука́ми] за го́лову — дуже розхвилюватися, удатися в розпач. На призьбі під будиночком Брилів товариші побачили гурт ранніх гостей. Харитон зразу ж ухопився за голову (Смолич, Мир., 1958, 45).

2. Виявити особливе зацікавлення ким-, чим-небудь, маючи на меті використати в своїх інтересах. От раз і кажу йому: «Ідъ, Андрію, з Іваном!..» Він так і вхопивсь. — Поїду, поїду, — каже (Тесл., З книги життя, 1949, 24); Він, видно, вже давненько вичікував, за що б його вхопитись та перевести розмову з мрійливого тону на жарти (Збан., Сеспель, 1961, 129); А чого ж він з такою радістю й надією і вхопився був за хлопця? (Мик., II, 1957, 322); Хтось подав думку, що.. треба тікати з села у ліси чи монастир. І за це вхопилися дядьки, а Бєдоким Юренко першим почав запрягати воли, щоб скоріше їхати до монастиря (Стельмах, I, 1962, 637); — Нехай він краще про ультиматум скаже! — викрикнув Кузін. — Еге ж, — зраділо ухопився Гудзій за цю репліку. — Одвертітися вам, Кузнецов, все-таки не вдасться. Доведеться сказати про ультиматум (Головко, II, 1957, 548).

◇ Ухопі́тися за сло́во (за слова́) — охоче скористатися чиймись словами як приводом до чого-небудь.

— Хороший килим, гарний. Кульжан, дочка моя, ткала. — ..Треба подумати про її щастя, — вхопився Бутаков за ці слова, які давали змогу повернути розмову в потрібному напрямку (Тулуб, В степу., 1964, 377); — Сяде, безпремінно сяде! — ..вхопився за слово Максим. — Он і квартира у вас прочинена. А коли протяг у хаті, коровай неодмінно зісподу буде глевкий! (Смолич, Мир., 1958, 42).

3. за що, діал. до чого, перен. Енергійно почати робити що-небудь. Бігає, мотається стара Векла по хаті і не знає, за що ухопитись (Кв.-Осн., II, 1956, 438); — Я чув, що ви міцно за справу вхопилися. Обома руками. З'явилася така думка, щоб допомогти вам (Донч., I, 1956, 414); Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопився вже до п'янства, то пропадав з дому на два-три тижні (Март., Тв., 1954, 245).

УХОРКАНИЙ (ВХОРКАНИЙ), а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до ухоркати. Вийшли в слобожанські простори. Тут легше — війна вже таки відстала від них, хоч і Харків бомблять постійно. В колгоспах Павлик роздобуде кілька мішків борошна та круп на куліш, можна залишити геть ухоркану дорогою корову (Літ. Укр., 15.X 1974, 2); *Образно. Що ж пак тепер, серед простору — воленьки, Сумно манячиш ти [молодосте], мовби приборкана, Бродиш самотно, шукаючи доленьки, Хора, підтята, понура, ухоркана? (Граб., I, 1959, 322).

УХОРКАТИ (ВХОРКАТИ), аю, аєш, док., діал. Утомити. Ну і вхоркав же коня! (Сл. Гр.); — Ви мене вхоркаєте, тітко Мелашко, — пожартувала Рудикова невістка (Кос., Новели, 1962, 145).

УХОРКАТИСЯ (ВХОРКАТИСЯ), аюся, аєшся, док., діал. Утомитися. На велику силу Пріська з Христею одхилили двері, прогортаючи руками сніг.. Обидві ухоркались, аж піт пройняв (Мирний, III, 1954, 10); Допомагав [Оксен], як міг, по господарству: поправив тин, витесав і закопав нові стояки на ворота, вирив яму на картоплю.. — Не гони так. Ухоркаєшся, — просила Олена (Тют., Вир, 1964, 24).

УХРЯСАТИ (ВХРЯСАТИ), аю, аєш, недок., **УХРЯСТИ (ВХРЯСТИ)**, сну, снеш, док., розм. Те саме, що захрясати 2. Снаряд гукає десять кроків від вирви, і Дем'ян аж вхрясає в землю (Смолич, Мир., 1958, 155).

УХРЯСТИ див. ухрясати.

УЦІТЬКАТИ див. уцитькувати.

УЦІТЬКУВАТИ (ВЦІТЬКУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЦІТЬКАТИ (ВЦІТЬКАТИ)**, аю, аєш, док., перех. Те саме, що зацитькувати. — Мій батько уцитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду (Фр., VI, 1951, 24); Жалібно плакали немовлята, матері з досадою в голосі вцитькували їх (Збан., Таємниця., 1971, 53).

УЦІДІТИ (ВЦІДІТИ), іджу́, ідиш, док., перех. 1. Налити, випускаючи цівкою, якусь кількість рідини; націдити. — Припрошуй [гостей], Ганю. А я підута вціджу з барилка... (Зар., На.. світі, 1967, 197).

2. вульг. Ударити. Чоловік обернув мішок на другий бік та як уцідить Вовка по голові, та й забив його на смерть (Фр., IV, 1950, 56).

УЦІЛЕНИЙ, УЦІЛИТИ див. вцілений, вцілити.

УЦІЛІЛИЙ (ВЦІЛІЛИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уцїліти. В самому кінці ешелону стояло кілька уцїлїлїх вагонів, не знищених катастрофою (Кол., На фронті., 1959, 98); Люди, уцїлїлї від фашистської розправи, приходили в лїс, просили гвинтівки (Шер., Молоді месники, 1949, 72); Майже усі села і хутори, що були поблизу шляху, яким пересувалися французи, — спалені. А уцїлїлї оселі переповнені пораненими (Кочура,

Зол. грамота, 1960, 313); *Поверталися вцілілі васютинчани з фронтів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 3).

УЦІЛІТИ (ВЦІЛІТИ), ію, ієш, док. Залишитися цілим, неущкодженим, зберегтися від руйнування, загибелі і т. ін. *Листя майже осипалося з нього [винограду], але те, що вціліло, було таким яскраво-багряним, наче жила його земля не вологою, а гарячою кров'ю* (Шиян, Гроза., 1956, 44); *На вулицях робилися завали, барикади. Якимсь чудом уцілів маленький будинок* (Ів., Таємниця, 1959, 100); // *Не загубитися, не пропасти. В одному зошиті якось уціліла записка від Сергія Мальованого. Катя негайно знищила її* (Гур., Життя., 1954, 201); // *Залишитися живим, не загинути. — Князь Мстислав просив мене, щоб я все військо вивів, — продовжував Данило. — Нам кожен вояк дорогий. Ми добре вийшли з Галича — всі вціліли* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 333); *Порідів після нічної купелі загін, а ті, кому судилось вціліти, задихані, знесилені, до ранку вибродили на берег у Козачому* (Гончар, II, 1959, 287).

◇ **Дівом уціліти** див. **дівом**.

УЦІЛУВАТИ, ую, уєш, док., перех., діал. Поцілувати. *Він вповні отямився аж тоді, коли дихнув рідним гірським повітрям, уцілував руки батька і матері* (Фр., III, 1950, 325).

УЦІЛЯТИ див. **вціляти**.

УЦІНКА, и, ж., розм. Зменшення, зниження попередньо призначеної ціни. *З метою.. розпродажу неходових товарів торговельні організації змушені робити уцінку* (Ком. Укр., 2, 1965, 22).

УЦЮКАТИ (ВЦЮКАТИ), аю, аєш, док., перех., розм. Те саме, що **урубати**¹. *Дров можна й лопатою вцюкати* (Кач., I, 1958, 380); *Земля так промерзла, що лопатою і не вцюкаєш* (Баш, На.. дорозі, 1967, 77).

УЦЮКНУТИ (ВЦЮКНУТИ), ну, неш, док., перех., розм. Ударити сокирою. *Образно. — *Хочу щось почитати. — Тепер усі чогось хочуть, навіть ось така дрібнота, — вцюкнув мене словом і пропік очима панич* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 114); // *Те саме, що урубнути*.

УЦЯЦЬКОВАНІЙ (ВЦЯЦЬКОВАНІЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **уцяцькувати**. *Сяде.. король-неборак Та лестивців і склочників слуха. Уцяцькований щедро ковпак Наповза на самісінькі вуха* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 256).

УЦЯЦЬКОВУВАТИ (ВЦЯЦЬКОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЦЯЦЬКУВАТИ (ВЦЯЦЬКУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. Прикрашати, оздоблювати.

УЦЯЦЬКУВАТИ див. **уцяцькувати**.

УЧАВІТИ, УЧАВЛЕНИЙ, УЧАВЛЮВАТИ див. **вчавіти, вчавлений і т. д.**

УЧАДІЛИЙ (ВЧАДІЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **учадіти**. *Невже оце та сама Наталка, яку він знав ще дівчиськом, яку на руках виносив зомлілу, вчаділу від сірки з овечих фальцфейнівських сараїв?* (Гончар, II, 1959, 27); *Накинувся [Яшко] на газети, на журнали.., аж поки бібліотекарка зазначила: — Зараз бібліотека зачиняється. Тоді підвівся, вчаділий, і, хитаючись, вишов на вулицю* (Головко, I, 1957, 168); *У порівн. *Його зарахували студентом.. Кілька днів він ходив мов учаділий від успіху, від щастя* (Збан., Сеспель, 1961, 161).

УЧАДІТИ (ВЧАДІТИ), ію, ієш, док. 1. Отруїтися чадом, димом (до головного болю, запаморочення або смерті). *Тії [тієї] ночі нездорово так було.. мені: пошуміло в ушах, у голові; учадів ще вдень* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 81); *Дим Маркових цигарок смердів так, що можна було вчадіти* (Коп., Десятикласники, 1938, 44); *«Невже учадів [комендант] так, що більше й не підведеться?» — подумав Василь* (Автом., Так народж.

зорі, 1960, 271); *У порівн. *Чінка глянув на діда, підвівся й поплентався стороною, позад отари, немов п'яний, наче учадів...* (Мирний, I, 1949, 160); // *Отруїтися, довгий час вдихаючи якийсь сильний запах або сморід. Крижкі болотяні трави сходять соком, пахнуть, учадіти можна* (Горд., II, 1959, 195); *Він лежав на полі битви в крові й бруді, вчадівши від трупного смороду* (Довж., I, 1958, 288).

2. *перен., розм. Втратити здатність розумно міркувати, ясно сприймати і розуміти навколишнє. [Ч а с - н и к:] Ти що, вчадів, захворів, сказився, хіба ти не знаєш, хто я такий?* (Корн., I, 1955, 284); [С а ш к о:] *Світлано, виходь заміж!* [С в і т л а н а:] *Ти що, вчадів?* (Зар., Автеї, 1962, 254).

УЧАРОВАНИЙ (ВЧАРОВАНИЙ), а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **учарувати**. *Учителю, стою перед тобою, Малий, вчарований до німоти* (Павл., Бистрина, 1959, 163); *Вчарований принадистю й людинолюбством письменника [М. Коцюбинського], лікар допізна зачитувався вдома його книгами* (Літ. Укр., 9.IV 1968, 4).

2. *у знач. прикм. Який виражає захоплення. Двітри хвилини знайомства.. вчарована усмішка у відповідь на твою репліку — і ти вже ніколи не забудеш його* (Літ. Укр., 16.IX 1969, 1).

УЧАРОВУВАТИ (ВЧАРОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УЧАРУВАТИ (ВЧАРУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех. 1. Те саме, що **зачаровувати** 1. — *Ти вчарувала його. Дала йому якесь дання* (Фр., I, 1955, 88).

2. Те саме, що **зачаровувати** 2. — *Хіба я гірша за ту вашу західнячку? Не розумію, чим вона всіх вас вчаровує?* (Гончар, Циклон, 1970, 143); *Липнева Полтава приваблює, вчаровує* (Літ. Укр., 11.VII 1969, 1); *Чи тебе так вчарували її чорні брови, чи тебе так приманили воли та корови?!* (У. Кравч., Вибр., 1958, 119); *Не знаю, що мене до тебе тягне, Чим вчарувала ти мене* (Фр., XI, 1952, 7).

УЧАРУВАТИ див. **учаровувати**.

УЧАСНИК, а, ч. Той, хто бере або брав участь у чому-небудь. *Сі [літературні] вечори тільки й цікаві для самих учасників* (Л. Укр., II, 1951, 32); *Семен Ларионович був учасник Вітчизняної війни, визнаний герой* (Ю. Янов., II, 1954, 129); *Учасники зборів гукали, схвалюючи ідею Іванова* (Смолич, Мир., 1958, 223); *Учителі часто ходили з молоддю за місто.. Іван був неодмінним учасником цих прогулянок* (Кол., Терен., 1959, 32); *Коли життя ти не учасник, А тільки свідок віддала, — Дарма чекатиме прекрасних Від тебе подвигів земля* (Рильський, III, 1961, 85); // *Той, хто входить до складу якої-небудь організації, об'єднання і т. ін. Він щиро заприятелював зо всіма учасниками експедиції* (Тулуб, В степу., 1964, 305).

УЧАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до **учасник**. *Нехай вона по стежці життєвій Іде з ним спільно, думає і вчиться, Учасниця всіх трюдів, втіх, надій* (Фр., XI, 1952, 423); *Біля нього [кола] стояв столик і сидів суддя, викликаючи учасниць [змагання]* (Собко, Стадіон, 1954, 8).

УЧАСТИТИ (ВЧАСТИТИ), тіть, док., рідко. Стати частішим. *Участив дощ*.

УЧАСТИТИСЯ (ВЧАСТИТИСЯ), тіться, док., рідко. Те саме, що **участіти**.

УЧАСТОК, тку, ч., заст. Відділення міської поліції в дореволюційній Росії. *Він написав замітку про селянина, що поліція везла в участок, придушивши дошкою, а губернатор образився* (Коцюб., III, 1956, 190); *Перед нами палала арка Нарвської застави, ліворуч горів поліцейський участок* (Панч, В дорозі, 1959, 281).

УЧАСТВУВАТИ (ВЧАСТВУВАТИ), ую, уєш, недок., перех., розм. Те саме, що **почастувати**. *Так участиє усіх, що довго згадують Настусю* (Кв.-Осп., II, 1956,

471); Відьма добре нагодувала діда, участувала запіканкою і тернівкою (Стор., I, 1957, 93).

УЧАСТЬ, і, ж. Виконання разом з ким-небудь якоїсь роботи, здійснення якоїсь справи; спільна дія, діяльність кого-, чого-небудь. *Подаю свій авторський голос за участь Лілі і Оксани Ст. в моїй драмі* (Л. Укр., V, 1956, 202); *Участь в збірнику наших кращих молодших письменників я уважаю дуже і дуже бажаною* (Коцюб., III, 1956, 220); *Григор сидів у в'язниці аж три роки за участь в селянському повстанні, коли розбивали панські маєтки в 1902 році* (Панч, В дорозі, 1959, 167); *На кілька кілометрів по фронту розгорівся важкий бій з участю танків і самоходів* (Гончар, III, 1959, 432); *Комуністична ідейність, активна участь письменників у житті — участь, яка так прекрасно виявилася особливо в дні Великої Вітчизняної війни, — от риси нашого письменства, які характеризують його в першу чергу* (Рильський, IX, 1962, 11).

Брати участь див. брати; Заперечувати свою участь див. заперечувати; Узяти участь див. узяти.

УЧАЩАННЯ (ВЧАЩАННЯ), я, с., розм. Дія за знач. **учащати**.

УЧАЩАТИ (ВЧАЩАТИ), аю, аєш, недок., розм.
1. Часто ходити до кого-небудь, часто бувати десь. *Стала вона до діброви учащати* (Вовчок, I, 1955, 194); [Тетяна:] *А я ж вам хіба бороню ходити до мене, хоть би і не годилось вам так учащати?* (Котл., II, 1953, 47); — *Все-таки він знав хоч нові п'єси, бо.. вчащав у театр* (Л. Укр., III, 1952, 708); *Коли влітку Даша сіла на трактор, Тіна почала учащати до неї. Осимі сіяли вони разом* (Збан., Переджнив'я, 1955, 93); *До Гернів вчащало багато знайомих* (Тулуб, В степу., 1964, 418).

2. Частіше повторювати. *Дмитренко дедалі став учащати: «так» та «бачите», — видно, він гаразд і сам ні бачив, ні знав того, про віщо розказував* (Мирний, II, 1954, 266).

3. діал. Систематично відвідувати що-небудь. *Окремо посвідчувала учителька, що Петро Гарасимів учащав три роки до сільської школи і скінчив її* (Фр., IV, 1950, 30).

УЧБОВИЙ, а, е. Те саме, що **навчальний**. *Він щойно закінчив свій перший учбовий рік, як почалася війна* (Ю. Янов., II, 1954, 10); *Київ тепер є найбільшим культурним центром республіки, в ньому працює Академія наук і Академія архітектури, десятки вищих учбових закладів і наукових інститутів* (Панч, В дорозі, 1959, 264).

УЧВАЛ див. **вчвал**.

УЧЕНИЙ (ВЧЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **учити**. І руки ті, не учені до зброї, *Що досі так довірливо відкриті* Шукали тільки дружньої руки, *Тепера зводяться від судороги, злості* (Л. Укр., I, 1951, 108); *Спершу дуже трудно було: молодий-таки, небувалий, не вчений як слід. Що ті три зими в школі* (Головко, II, 1957, 404); *Левко полегшено зітхає, з вдячністю дивиться на Варава, не знаючи, як і вклонитися йому: на це парубок не дуже вчений* (Стельмах, I, 1962, 79); // *учено, безос. присудк. сл. Перше говорив [пан], що й хати нові поставлю у три віконця, а потім — то й старі розвалились! Може, його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш!* (Вовчок, I, 1955, 66).

УЧЕНИЙ (ВЧЕНИЙ), а, е. 1. Який має широкі й глибокі знання взагалі або в якій-небудь галузі науки. *Є на світі багато учених людей, а поетів мало. Треба мати талан* (Коцюб., III, 1956, 277); *Дорошенко і сам захопився роботою експедиції, брався часом за те, що зовсім не входило в обов'язки капітана. «Давно вже щось*

ми не тралили», — скаже вченому своєму другові — начальникові експедиції, і коли той накаже класти судно в дрейф і спускати прилади в глибину океану, Дорошенко сам стає до лебідки (Гончар, Тронка, 1963, 198); *Нічого не пошкодувало село для знатної доярки та її не менш відомої дочки, для дорогого зятя — інженера, людини вченої і роботящої* (Дмит., Наречена, 1959, 198); *Мар'янові хочеться схлипнути від цієї людської ласки, яку має від ученої людини* (Стельмах, I, 1962, 30); // *Який одержав спеціальні знання, пройшов спеціальну виучку. [Пастух:] Тюрма для божевільних! Добра штучка! Се вигадав один учений лікар і написав про те грубезну книгу, а наш король йому дав надгороду* (Л. Укр., II, 1951, 202); *Та трапеза з звичайних страв, Не з тих, що вчений кухар повимислює Про ласого господаря* (Зеров, Вибр., 1966, 383); // *розм. Який учився; освічений. — Я вже не знаю, що далі й буде на світі. Які тепер парубки стали! Ой господи! Вони, бач, вчені, в школі вчилися* (Н.-Лев., VI, 1966, 361); — *Я, бідний, невчений пастух, та обстав сильно за громадою. А що би то було, якби я був учений та й маючий господар* (Март., Тв., 1954, 180); // *Дресирований, навчений (про тварин). Чи нема ж собак учених? Або коней, що рахують, Мов купці?* (Л. Укр., IV, 1954, 144); *З далекого краю привезли полковникові вченого ведмедя на цепу* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 29).

2. у знач. ім. **учений**, ного, ч. Висококваліфікований фахівець з якої-небудь галузі науки. — *Як захоче молодь ще й далі навчатись, то задля цього заведена при школі вища установа, де справжні учені розповідають дрібніше й докладніше про всячину* (Мирний, IV, 1955, 328); *Навіть за часів чорної реакції не можна було погасити полум'я правди, що палало в трудах Сеченова, Павлова, Менделєєва, Тімірязєва, і імена цих і інших учених супроти волі царських сатрапів стали гордістю світової науки* (Рильський, IX, 1962, 149); — *Може, ти й сам з чумаків? — Та знаю, чому хліб і сіль. — Оце добре, оце добре! — зрадив учений. — А чумацьких пісень багато знаєш?* (Стельмах, I, 1962, 49); *Вчений опублікував результати своїх дослідів* (Вол., Озеро., 1959, 53); *Сучасний вчений — це людина з широким колом інтересів, людина великої ерудиції і культури, комуністичної моралі, умілий організатор, справжній вихователь молоді наукової зміни* (Вісник АН, 12, 1975, 8).

3. Пов'язаний з наукою (у 1,2 знач.). З 1892 р. удалось мені якось вступити на урядову службу до «ученої філоксерної» комісії, що вела боротьбу з філоксерою на Бессарабії (Коцюб., III, 1956, 281); *Молодий Вахушті брав активну участь у різних вчених і учбових комісіях і в державних справах* (Видатні вітч. геогр., 1954, 24); // *Який присвоюється за успішну науково-дослідну або педагогічну роботу. Учений ступінь кандидата філологічних наук; Учений ступінь доктора медичних наук; Учене звання професора; // Який керує науковою діяльністю, організовує наукову діяльність. [Вася:] Та я ж говорю про вченого секретаря. Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зважена громадська думка інституту* (Мик., I, 1957, 357); *Після голосування вченої ради по останній піднесено висловленій фразі молоді жінки в залі вибухнули дружні аплодисменти* (Ле, Право., 1957, 10); // *розм. Серйозний, складний за змістом; який характеризується ученістю або претендує на ученість. — Я думала, що ви привезете новинки з світу вищого, з світу науки. Може, там вийшла яка нова вчена цікава книжка, або що?* (Н.-Лев., VI, 1966, 63); *Статистик.. всіяко набивається на вчену розмову з учителем* (Стельмах, I, 1962, 329).

◇ **Учене слово** див. **слово**.

4. розм. Який має досвід у чому-небудь, який зазнав покарання; провчений. — *Ох, хлопче,—предостерігали [перестерігали] його учені дворові,—говори, та не договорися* (Мирний, IV, 1955, 169).

УЧЕНИК, а, ч., заст. Учень. Минув рік, настав екзамен — і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником (Коцюб., III, 1956, 28); — *Ану, хто знає урок? — спитався учитель. Ще стало тихше у класі,— неначе покаменіли ученики* (Мирний, IV, 1955, 110).

УЧЕНИЦТВО, а, с. Те саме, що учнівство. Книги переважної більшості молодих авторів.. несуть на собі в більшій чи меншій мірі відбиток різних впливів. Це і зрозуміло, бо період літературного учеництва — це один із шаблів опанування літературною майстерністю (Рад. літ-во, 3, 1957, 13); Значну роль у справі піднесення культурно-технічного рівня трудящих відіграють учбово-курсова мережа на підприємствах, бригади індивідуального учеництва, вечірні школи (Ком. Укр., 8, 1960, 33).

УЧЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до учень. Учення моє добре йде, деякі учениці, що поступили разом зо мною, одстали од мене (Л. Укр., V, 1956, 134); *Настя й Василь рядом,— коло їх гурт учнів і учениць* (Вас., III, 1960, 311); *Похмурий Стьопа Шемишур міг пишатися своєю колишньою ученицею* (Донч., VI, 1957, 160).

УЧЕ́НІСТЬ (ВЧЕ́НІСТЬ), ності, ж. Наявність у кого-небудь широких і глибоких знань взагалі або в якійсь галузі науки. [А н т о н і о:] *Коли дорівнює ученість ваша ввічливості — а в тім нема сумніву — то ся нова земля пишатись може великим, дивним світочем науки* (Л. Укр., III, 1952, 112); *Юрко, ніби непомітно, всюди виявляв свою ученість та зверхність над Василем і Михасем* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 215); — *Розкажи щось людям, Пантелеймоне Лукичу!.. Скрипка поблажливо посміхнувся. Йому лестить це визнання його вченості* (Мокр., Сто., 1961, 80); *Лука почуває себе скуто біля сина і з іншої причини. То батькова темнота і простота губиться перед синовією вченістю і освіченістю* (Мушк., Серце., 1962, 41).

УЧЕ́ННЯ (ВЧЕ́ННЯ), я, с. 1. Дія за знач. **учіти** і **учітисся**. Підбільшала Оленка. Оддав Михайло в школу її. *Страх охоча до вчення була!* (Тесл., З книги життя, 1949, 103); *Товариші часом були не од того, щоб пожартувати з нього, проте мали за вірного товариша, допомагали йому в ученні, приневолювали навіть братись за книжку* (Вас., Вибр., 1954, 105); *От закінчилося й учення, знову вернулася до дядька Пашка* (Хотк., I, 1966, 123); // *Заняття з військової справи окремих підрозділів в армії, авіації та флоті. Пообідають [некрути]. Сонце вже повернуло з полудня. Барабан туркоче, знову на учення* (Мирний, I, 1949, 222); *При стрільбі суворий і натхненний [командир]. Повторяє приказку свою: — Прикро помилятися на ученні, Страшно помилятися в бою...* (Гірник, Сонце., 1958, 116); *Бадьоро, як на солдатському вченні, кинув [Йонька] на плече карабін* (Тют., Вир, 1964, 399).

2. Сукупність теоретичних положень в якій-небудь галузі знань, система поглядів на щось. *Ленінізм — пряме продовження вчення Маркса і Енгельса в нових історичних умовах, новий, вищий етап в розвитку революційної теорії* (Ком. Укр., 4, 1968, 13); *Вчення про будову речовини, в основі якого лежать уявлення про молекули та їх рух, називається молекулярно-кінетичною теорією* (Фізика, II, 1957, 17); *Своїм вченням Коперник поклав початок розвитку астрономії на цілком нових основах* (Астр., 1956, 60); *Безсмертне Партії учення — яка це мудрість, глибина!* (Тич., II, 1957, 215); // *чие. Система основних поглядів кого-небудь. Протест*

мільйонів селян і їх відчай — ось що злилося у вченні Толстого (Ленін, 20, 1971, 36); *Не заперечую: тяжко учення Еллади найтонші В вірші покласти латинські і все розповісти достоту* (Зеров, Вибр., 1966, 127); // *Сукупність основних положень, догматів якої-небудь релігії; віровчення. Християнське вчення.*

3. розм. Порада, настанова. *Я, глядячи на тебе, частісінько плачу та думаю: коли б то він схаменувся та покинув таке робити, та слухав би батькового вчення* (Кв.-Осн., II, 1956, 421).

УЧЕ́НЬ, учня, ч. 1. Той, хто вчиться в загальноосвітній або спеціалізованій школі, що дає початкову й середню освіту. *Тим часом зал наповнявся учнями, їх матерями, батьками, вчителями* (Хотк., I, 1966, 161); *В ремісничє училище Рубін приїхав босий.. Незабаром хлопцям видали форму. Рубін одягся, як і всі учні* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 3); *Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів. Це вже немолоді люди різних професій* (Довж., I, 1958, 14); — *Корабель цей — для учнів морської школи. Вони вийшли в практичне плавання* (Ю. Янов., II, 1958, 78).

2. Той, хто навчається певному фаху, ремеслу і т. ін. *Теслярі пахли тесаним деревом, шевські учні — шкірою, муляри — вапном, ті, що мостять дороги,— смолою* (Томч., Готель., 1960, 100); *У повітових лікарів були помічники — так звані лікарські учні (один-два). Це були молоді люди без всякої медичної освіти* (Матеріали. охор. здоров'я., 1957, 24); *От досі жаль, що я в окуліровці Був учнем недбайливим...* (Рильський, II, 1960, 70); *Валентин працював уже учнем механіка на міській електростанції* (Гончар, IV, 1960, 79).

3. Послідовник чийх-небудь поглядів, учення. *Ми — учні Леніна, єдині в боротьбі, що виклик кинули і злидням, і журбі, чотири більшовицькі покоління!..* (Сос., I, 1957, 484); — *Не смію бути докучливим, пане професор, але в мені ви маєте найщирішого друга. Я — ваш палкий учень* (Донч., II, 1956, 76).

УЧЕ́ПІТИ (ВЧЕ́ПІТИ), еплю, епиш; мн. учеплять; док., перех., розм. 1. Повісити, прикріпивши за що-небудь. — *Виростеш, Мартинку, козаком станеш. Таку хіба шаблю вчепиш до бока! Наливайкову, побратимську...* (Ле, Побратими, 1954, 3); — *Я бідона вчепив за мотузку* (Кучер, Чорноморці, 1956, 121); *Любаша видала цементне тісто у залізну діжу, Яків учепив ту діжу до гака* (Вол., Озеро., 1959, 6); // *Прикріпити до чого-небудь шпилькою і т. ін. Солдат повернувся додому,.. зірку вчепив на кашкета дитині і став до роботи по тому* (Голов., Поезії, 1955, 143).

2. Торкнути кого-, що-небудь під час руху. *Одна зірка зірвалася і покотилася так низько над Ларьком, що він аж прищулювся, щоб по щоці не вчепила* (Вас., I, 1959, 107).

◇ **Щось учепіло кого** — хтось де-небудь затримався, застряг. [Л е в.. (До Лукаша):] *А тут іще й тебе щось учепило,— кричу, гукаю, кличу — хоч ти згинь! і де ти дьлявся?* (Л. Укр., III, 1952, 209).

УЧЕ́ПІТИСЯ (ВЧЕ́ПІТИСЯ), еплюся, епишся; мн. учепляться; док. 1. Міцно взятися руками за кого-, що-небудь. *Коло неї і хлопчик.. учепився за її юбочку, як рак клешнею* (Вовчок, VI, 1956, 230); — *Будуть тягти — за одвірок учеплюся, а не поїду з своєї батьківщини!* (Вас., I, 1959, 115); *Мати.. кинулася до Дениса і вчепилася за його: — Денисе! Що ти робиш? Не пущу я тебе!* (Гр., II, 1963, 257); *Василькові хочеться міцно вчепитися за щось надійне: за стовп чи за товстий ланцюг...* (Донч., V, 1957, 122); *Олена догнала його, вчепилася за рукав: — Як же я буду одна з дітьми, Оксенокку?* (Тют., Вир, 1964, 330); // *Схопитися чим-небудь за щось, повисаючи на ньому. Схопивши шапку, хотів*

[Наум] було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому на шию (Кв.-Осн., II, 1956, 60); На ґратках вікон вчепилися ніжками дві ластівки і щебетали на усю світлицю (Н.-Лев., VII, 1966, 46); // Схопитися за що-небудь зубами, пазурами і т. ін.; заглибитися в щось (про зуби, пазури і т. ін.). Мельхиседек почувив, що в його ногу вчепилися міцні зуби, скочив з місця й крикнув (Н.-Лев., III, 1956, 80); Великий рак вчепився йому в палець! (Коцюб., I, 1955, 469); Хома плигнув у юрбу, вівчарка гайнула за ним, вчепилася зубами в штани (Тют., Вир, 1964, 408); Дикий котище, невідь звідки взявшись, учепився пазурами в спину одному з козаків (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 10); // Пристати, прилипнути до чого-небудь (про щось колюче, в'язке, липке тощо). Легкий, збитий жмутком брудного волосся вчепився до рукава (Коцюб., II, 1955, 366); *Образно. Як реп'ях той, учепитися [доля] За латані поли Та й збирає колосочки На чужому полі (Шевч., II, 1963, 328); // З'явитися в кого-небудь. Де біда вродилася, що до мене вчепилася (Укр. присл., 1963, 40); Не дуже налягайте на дядька з роботою ... треба пам'ятати, що він тепер погано маєтсья, відколи його вчепився той кашель (Л. Укр., V, 1956, 161).

◇ Учепітисся в горлянку (у вічі і т. ін.) — розлютитися, висловлюючи найдошкульніші речі, категорично вимагаючи відповіді тощо. На першій же сходці, згуртувавши фронтовиків, місцевим багачам в горлянку вчепився [Шляховий]: — Гади, установчих зборів ждете, щоб змлі нам не дати?! (Гончар, II, 1959, 248); Учепітисся за слово (за слова) — те саме, що Ухопітисся за слово (за слова) (див. ухопітисся); Учепітисся поглядом (очима) — затримати, зосередити свій погляд на чому-небудь. Поет перший вчепився поглядом у гілочку, що несміливо стриміла збоку (Загреб., Диво, 1968, 9).

2. перен., розм. Прискіпатися до кого-небудь, виявити незадоволення, висловити якесь звинувачення і т. ін. Найперше до Масі вчепилася [паніматка]: — то ти, каже, вкрала [гроші]? — Та ця не далась: зараз відгризлася (Свидн., Люборацькі, 1955, 126); Він ходив від стола до стола, тяжко відсапуючи, чіпаючися до кожного..., але ніхто спровокувати не дався. Мов згода мовчазна зайшла у корчмі — не дати Франчуковому ні до кого вчепитися (Хотк., II, 1966, 420); Зараз нема за що вчепитися до нього, то треба, щоб і надалі ні до чого не можна було прискікатися (Стельмах, II, 1962, 221); За її горлатість весь вагон уже величав бабу комендантом, і їй, видно, сподобалася ця роль. Вона вчепилася до Цимбала, наче й справжній комендант: — Тебе, довгоногого, ми заженем он туди під хмару, — показала вона на верхню полицю, що ледь виднілася з сивої хмари тютюнового диму (Гончар, II, 1959, 166).

3. перен., розм. Приєднатися до кого-небудь, піти за кимсь без його згоди, запрошення. Якось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году (Кв.-Осн., II, 1956, 418); — На сьому ото ніч пішов я, а за мною іще онук мій учепився — в одну душу: піду та й піду (Хотк., I, 1966, 86); // Прискіпатися до кого-небудь; пристати, докучаючи розмовами, залицянням і т. ін. — Накажіть кому-небудь провести мене.. Бо він [стражник] за мене знову вчепитсья, як учепився було тоді, як сюди йшла! (Мирний, IV, 1955, 380); Я сам вчепився до дівчини, мов реп'ях кожуха. Чимсь вона полонила мене (Вільде, Винен., 1959, 6).

4. перен., розм. Зацікавитися ким-, чим-небудь, взяти, використати для досягнення своєї мети. Він пригадав собі, що лишив у Тоня якусь книжку. За ту книжку він і вчепився цілою душею, — вона мала бути тою стебелінкою, що повинна не дати йому потонути (Фр.,

III, 1950, 436); Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби напасти на Остапові сліди (Коцюб., I, 1955, 381).

УЧЕСАТИ (ВЧЕСАТИ), ешú, ешеш, док., перех., розм. 1. рідко. Те саме, що розчесати.

2. перен. Зробити щось енергійно, швидко. Музики вчесали метелиці. Марина, як стояла з рогачем у руках, так і повіялась і потягла за собою Ганну (Н.-Лев., I, 1956, 98); Тут уже баби не витримали. — Рятуйте! Та за дрюччя! Та за трактором... Трактор.. як учеше по городу... (Вишня, I, 1956, 131).

3. З силою ударити. [Х о м а:] Яremo, не лайся! А то так учешу, що аж у вузах задзвенить (Кост., I, 1967, 271); — Врешті дійшло до того, що тесть який мене вчесав через плечі ремінною потягачкою (Збан., Єдина, 1959, 140).

УЧЕТВЕРО див. вчѣтверо.

УЧЕТВЕРТЕ див. вчетвѣрте.

УЧІЛИЩЕ, а, с. Навчальний заклад, школа в до-революційній Росії. Це і є школа, або училище, куди Василь трюхи не підтюпцем побіг з дому (Мирний, IV, 1955, 107); Завезли Якіма в духовне училище, що стояло за кільки верстов, на другому боці того ж таки міста, — і покинули одного між чужими людьми (Н.-Лев., I, 1956, 175); Пригадалось Валентиніві Модестовичу далеке дитинство. Він — учень реального училища — сидить над хитрою алгебраїчною задачею (Шовк., Інженери, 1956, 310); // Тепер — спеціальний навчальний заклад, що дає середню або неповну середню освіту і певну професію. Люба була в інтернаті. А потім закінчила ремісниче училище і стала муляром (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 21); Очевидно, то була помилка, що він не послунав батька — старого полковника у відставці — і не подав заяву до військового училища (Гур., Друзі., 1959, 27); Олекса до Вишніці в художнє училище ходити почав (Мур., Бук. повість, 1959, 134).

Двоклásне [початкóве] учілище див. двоклásний; Єпархіáльне учілище див. єпархіáльний; Комерці́йне учілище див. комерці́йний; Нахі́мовське учілище див. нахі́мовський; Сувóровське військóве учілище див. сувóровський.

УЧІЛИЩНИЙ, а, е. Прикм. до учілище. Кожної суботи в училищному клубі показували новий кінофільм (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24).

УЧІН (ВЧІН), у, ч., уроч., заст. Діяння. Не словом — ділом ти життя За брата щиро поклала, Йому, як добрая сестра, Усі скарби свого добра Ти без жалю офірувала... І за високий той учин Вінок за робиш ти з тернин! (Стар., Вибр., 1959, 44).

УЧИНЕНИЙ (ВЧИНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до учиніти 1, 3, 4. Він став говорити про нічні арешти, вчинені гайдамаками (Головко, II, 1957, 628); Диверсія в тилу французьких військ, вчинена за розпорядженням Кутузова, мала неабияке значення для подальшого ходу баталії (Кочура, Зол. грамота, 1960, 300); Кожну несправедливість, учинену товаришам його по перу, .. відчував він [Ю. Яновський], як власний біль (Рильський, Веч. розмови, 1964, 194); // учінена безос. присудк. сл. — У мене, панове, було учинено ревізію, — тихо, стримуючи хвилювання, проговорив Рошкевич (Кол., Терен., 1959, 269); — Що схвалено на великій Раді у місті Переяславі — се учинено на віки вічні, за'це наші нащадки нам не раз дякуватимуть (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 554).

2. у знач. прикм. Виготовлений на дріжджах. Він добув з торби десяток вчинених, пухких селянських пиріжків (Коз., Гарячі руки, 1960, 15).

УЧИНІТИ див. учиня́ти.

УЧИНІТИСЯ див. **учиня́тисся**.

УЧІНОК (ВЧІНОК), нку, ч. Окрема дія когонебудь, те, що здійснене, учинене кимсь. Серце її чуло.., що Септар не має за собою вини, не заробив презирства за свої вчинки (Коцюб., I, 1955, 287); Чомусь він мені подобався.. Чомусь завжди мені здавалось: «От людина, здатна до благородних учинків» (Хотк., I, 1966, 164); Бульба почав бити й шпурляти горшки і пляшки. Бідна мати, звикши вже до таких вчинків свого чоловіка, сумно дивилася, сидючи на лавці (Довж., I, 1958, 220); Ясногорська, захоплена його мужнім вчинком, кладе йому руку на плече, усміхаючись, зазирає, вражена, в очі: «Так ось який ти, Маковею!.. Ти, виходить, герой!» (Гончар, III, 1959, 408); Вершник, не відповідаючи, зліз з коня, дужою рукою легко відсторонив Тимка від биків і розвернув підводу назад. Його вчинок був такий несподіваний і наглий, що всі були приголомшені (Тют., Вир, 1964, 91).

◇ **Впіймати (спіймати, зловити, застукати і т. ін.)** на гарячому вчинку — те саме, що **Впіймати (спіймати, зловити, застукати і т. ін.)** на гарячому (див. **гарячий**). Знайшли вони барильце в печі, взяли барильце, а його, впіймавши на гарячому вчинку, зв'язали та й повели в тюрму (Н.-Лев., III, 1956, 286).

УЧИНЯТИ (ВЧИНЯТИ), яю, яєш, недок., **УЧИНИТИ (ВЧИНИТИ)**, инію, иніш, док. 1. **перех.** Робити, здійснювати що-небудь. Ще сонце не зійшло, а вже пташня Гучний концерт за вікнами вчиняє (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64); Він не соромився власноручно пелюшки прати, більше того, проробляв це з таким виглядом, ніби вчиняє якийсь безмежно важливий ритуал (Гончар, Тронка, 1963, 301); [Сестра Серахвима:] А, одступавшись? Ховаєшся?.. Кажу, що учинила... Боїшся? (Мирний, V, 1955, 67); Надто-бо вже неподобне діяння вона [Клітемнестра] учинила, Шлюбному мужеві смерть заподіявши (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 202); Це обурило старого запорожця, і він учинив страшний розгاردіш (Добр., Очак. розмир, 1965, 35); // У сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати, робити, виявляти те, що виражають ці іменники. [Ярослав (гнівно):] Хто сміє тут крамолу учиняти І сварами бентежити наряд? (Коч., III, 1956, 42); Аркаді галас підняли, Клялися учинить одплату, Хоча би трупом всі лягли (Котл., I, 1952, 259); — Спасибі вам, панове-молодці, Преславній запорожці, За честь, за славу, за повагу, Що ви мені учинили (Шевч., II, 1963, 159); — Здається, нікому я й лиха не бажаю, а хтось мені учинив таку капість [капость], — сказав засмученим голосом Филін (Н.-Лев., VI, 1966, 332); [Вітровий:] Рахівник мені казав, що ти йому цілу ревізію учинив. Всі книги переглянув (Корн., II, 1955, 220).

Учиніти волю чию — здійснити те, чого хтось хоче, бажає. Ой, циганонько та воріженько [вороженько], Учини мою волю, Ой причаруй та козаченька, А щоб жив ізо мною! (Барв., Опов., 1902, 236); Максим вкінці замовк і мусив учинити її волю (Фр., VI, 1951, 13); **Учиніти допит** — допитати. Новим утікачам [Наливайко] увечері прилюдний допит учинив (Ле, Наливайко, 1957, 186); **Учиніти бпір** див. **бпір**; **Учиніти слідство** див. **слідство**; **Учиніти суд** — з'ясувати провину і встановити відповідне покарання. [Матушка гурменя:] Ведіть і запріть її у льох на кріпкі запори. Завтра ми суд над нею учинимо (Мирний, V, 1955, 115); Обуренню не було меж.. Тут же було вирішено чинити суд над злочинцем (Кол., Терен., 1959, 195).

◇ **Славу учиніти** див. **слава**.

2. **неперех.** Діяти певним чином, способом. Вирішив Іван іти тільки на схід, нікуди не звертаючи. Так і учи-

нив (Казки Буковини., 1968, 159); От погано він учинив, що не зробив ніякої прикмети на тому місці, де вода тече, а тепер як його поночі знайдеш? (Гр., I, 1963, 416); Леся здригнулася і знов благально глянула на батька. — Не треба так хвилюватися, — заспокоїв той, голублячи дочку. — Вчинила ти вірно (М. Ол., Леся, 1960, 37); Може, воно вам [дітям] уже й ні до чого. Все ж учиню так, як тато звелів (Павл., Бистрина, 1959, 108).

3. **перех., заст.** Подавати, справляти (позов). [Констанцій:] Пробач... я хотів сказати, є відомість, що Туллія вже позов учинила у суд на половину всіх маєтків, — се нібито належить їй від тебе (Л. Укр., III, 1952, 272).

4. **перех. і неперех.** Заправляти дріжджами, запарою розчин борошна (для виготовлення тіста на хліб і т. ін.). — Мені здається, що й та страва не буде йому смачна.. і навіть той хліб не буде смачний, що я не своїми руками вчиняла (Н.-Лев., I, 1956, 148); — Тільки ж твою роботу знаєш? У такі дні раз учиняти нх хліб, а під ярмарок — двічі (Мирний, I, 1954, 74); Оксана саме учиняла хліб, коли до хати повернувся Бровко (Добр., Тече річка., 1961, 59); — Мамо, хлібинку на завтра. Іду в далеку дорогу.. Мати тихо зітхнула й прядку одставила: — На хліб на дорогу треба вчинити... (Головко, I, 1957, 181); Скільки клопоту і праці треба докласти, щоб випекти хліб. І тісто вчинити, і замісити, і піч нагріти (Рад. Укр., 11.VI 1959, 2).

Учиняти (учиніти) діжу див. **діжа**.

УЧИНЯТИСЯ (ВЧИНЯТИСЯ), яюся, яєшся, недок., **УЧИНІТИСЯ (ВЧИНІТИСЯ)**, иніюся, инішся, док. 1. Ставатися, відбуватися. Роберт тоді вийшов до люду й сказав: «Шотландці! вчинилася зрада!» (Л. Укр., I, 1951, 353); [Яциха:] Чи ти знаєш, що вчинилось, Я з Мусієм зараз билася! (Кроп., II, 1958, 99); — Завтра страта повстанців, хай учиниться над ними вирок правосуддя (Тулуб, Людолови, II, 1957, 25); Чи то, може, ранкова прохолода пробилася з балкона через відкриті двері, чи, може, що інше йому вчинилось, а тільки весь бився в дрібному ознобі (Збан., Сеспель, 1961, 103); // Підніматися, здійматися (про галас, крик, шум і т. ін.). Кілька разів у той час, коли бій ішов під самими стінами Преслави, в стані ромей вчинялась тривога (Скл., Святослав, 1959, 555); Тим часом надворі учинився заколот: Йоч Галчан гаряче боронив свої авторські права й поривався до хати (Коцюб., I, 1955, 283); Що то за шум учинився на базарі? Куди так весело поспішає базарна громада? (Довж., I, 1958, 76); Тепер вчинився гармидер, якого не знала досі Бородянка за пам'яті й найстарших дідів (Смолич, Мир., 1958, 188); // тільки док. Початися. З тих часів, як війна учинилася, ніякої торгівлі з Річчю Посполитою не було (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 154).

Переполюх учинився див. **переполюх**.

2. тільки док., діал. Зробитися, стати. Там токи, повні збіжжя, там овеці кошари. Дивовавсь [дивувався], розглядаючи все те, Черевань: який-то його шурак учинивсь дука! (П. Куліш, Вибр., 1969, 160).

3. тільки док., діал. Опинитися. Вона так несподівано вчинилася обік Фрузі, що ся, зирнувши вбік, аж злякалася, побачивши її (Фр., I, 1955, 87); Цими гадками Панько так зайнявся, що й не стямився, коли вчинився в місті (Март., Тв., 1954, 159).

4. Заправлятися дріжджами, запарою (про тісто). Млинець той сам і мелеться, сам і вчиняється, сам і міситься (Сл. Гр.); Щось у мене дома діється: На решето мука сіється, А на сито підсівається, Сама діжа учиняється (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 431).

5. тільки недок. Пас. до учиняти 1, 4.

УЧІСТИТИ (ВЧІСТИТИ), *йшу, їстиш, док., перех. і неперех., розм.* 1. Зробити що-небудь уміло, гарно. *Звінчали молодих, та як учистили весілля, так ну!* (Кв.-Осн., II, 1956, 304); *І рішили закінчити його [обід] тією горою з мороженого. Найкращий городський повар мусувався два дні, поти виліпив те диво. Та й учистив же на славу!* (Мирний, III, 1954, 289); // *Заграти, затанцювати і т. ін. швидко, енергійно, старанно.* [С о т н и к:] *А ти вже й скрипку приніс?* Яку ж ми вчистимо з тобою? (Шевч., II, 1963, 190); [Ю л і а н:] *У кого кров козацька грає, хто товариство любить.., вмів вчистити так, щоб аж земля стогнала і вітер щоб свистав від вивертів ногами.., від того зле тікає і весело йому!* (К.-Карий, II, 1960, 65); // *З'їсти без залишку.* Учистив Хома якраз [макітру вареників], масличком поливаючи та у сметану обмокуючи (Кв.-Осн., II, 1956, 478); // *Швидко пройти яку-небудь відстань.* Верстов сім учистили [подорожні] з полудня (Кв.-Осн., II, 1956, 412).

2. Почати йти із значною силою (про дощ, град і т. ін.). *Не встигла я од'їхати й верству від міста Луцька.., як вчистив страшенний дощ* (Л. Укр., III, 1952, 570); *Набігла хмарка — як учистить град.., всю пшеницю до стебла вибив* (Стор., I, 1957, 33).

3. З силою ударити. *Баран як розженеться, як вчистить у лоб! Вовк — беркиць у яр...* (Україна.., I, 1960, 117).

УЧИТАТИ (ВЧИТАТИ), *аю, аєш, док., перех., розм.* 1. Змогти прочитати що-небудь написане. *Роман сам дивується, що він.. не вчитає букваря* (Вас., I, 1959, 63); *А кому я записку zostавлю? Батькові, чи Мартинові, що навряд чи й читають її?* (Тесл., З книги життя, 1949, 89); *Взяла [мати] листа, покрутила його в руках, вітхнула: — Може, ти, Хомо, вчитаєш його? — А чого ж! Коли тут по-людськи написано, то вчитаю!* (Стельмах, I, 1962, 511).

2. перен. Зрозуміти, виявити що-небудь з виразу очей, обличчя і т. ін. *Іздець не підганяє його [коня], віддавшись думкам. Проте нічого не вчитаєш у нього на обличчі* (Ю. Янов., I, 1958, 148); *Постаті бояр, воевод і тиунів стали виразнішими, на обличчях їхніх можна було вчитати тривогу й розпач* (Скл., Святослав, 1959, 39).

УЧИТАТИСЯ *див. вчитуватися.*

УЧИТЕЛІВ (ВЧИТЕЛІВ), *лева, леве.* Прикм. до **учитель**; належний учителю. — *А що це ви робите? — роздався над їх головами.. учителів голос* (Мирний, IV, 1955, 108); *Незабаром дід Гордій стояв на порозі вчительової кімнати з великим узлом у руці* (Вас., I, 1959, 83); *Ромко встиг протиснутися до самої трибуни. Він жадібно ловив кожне вчителеве слово* (Донч., I, 1956, 92); — *Ці троянди на сонці не бліднуть, — сказав Пекельник те, що знав з учителевих вуст* (Гуц., З горіха.., 1967, 47).

УЧИТЕЛЮВАННЯ (ВЧИТЕЛЮВАННЯ), *я, с.* Дія за знач. **учителювати**. *Цієї весни я скінчив учительську семінарію, і тепер день у день дожидаю призначення в народну школу на вчителювання* (Вас., Вибр., 1950, 28); *Вже його учні вчителями поставали, інженерами, лікарями, а він усе не кидав учителювання, хоча й пенсію давно мав* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 61); *Після закінчення уроків того першого дня свого учителювання він пішов з малюками на річку* (Цюпа, Добротворець, 1971, 25).

УЧИТЕЛЮВАТИ (ВЧИТЕЛЮВАТИ), *ію, ієш, недок.* Працювати вчителем (у 1 знач.). — *Я їх знаю, я вже п'ять літ учителюю в тому селі...* (Коцюб., II, 1955, 167); *Син Берези закінчив Ужгородський університет і вчителює у середній школі* (Томч., Готель..,

1960, 150); — *Незабаром відділ народної освіти збирається відкрити якісь курси для перепідготовки вчителів. Підучитесь — підете вчителювати* (Стельмах, II, 1962, 162).

УЧИТЕЛЬ (ВЧИТЕЛЬ), *я, ч.* 1. Особа, яка навчає, викладає який-небудь навчальний предмет у школі. — *А там у школі є учитель; учити буде? — Буде, моя дитино, аби учився* (Мирний, I, 1954, 322); *Він чомусь нагадував генералові Петренку гімназичного вчителя географії* (Кучер, Чорноморці, 1956, 81); *Скільки радощів материнському серцю від того, що він добре вчиться, що вчителі його хвалять, кажуть, що в нього є математичні здібності* (Гончар, Тронка, 1963, 86).

Народний учитель *див. народний; Провізоричний учитель* *див. провізоричний.*

2. Людина, яка є авторитетом у якій-небудь галузі, яка впливає на інших, передає свій досвід, знання, служить для них прикладом. *Старші письменники — учителі наші (ніде правди діти), більш прислухалися до живої народної мови* (Коцюб., III, 1956, 261); *Як не згадати, що саме Римський-Корсаков був учителем нашого Лисенка, а Чайковський — його другом* (Рильський, IX, 1962, 150); *Подоляк твердо пам'ятав, що, беручи новачка в їздові, запрягся зробити з нього людину. І треба сказати, що бессарабець виправдував надії свого вчителя* (Гончар, III, 1959, 384); *Всі пригноблені народи світу вважали і вважають Леніна своїм великим учителем, найбільшим і щирим другом* (Ком. Укр., 5, 1960, 29).

УЧИТЕЛЬКА (ВЧИТЕЛЬКА), *и, ж.* Жін. до **учитель**. — *Здрастуй... одчини школу.. я приїхала до вас за вчительку* (Коцюб., I, 1955, 310); *Артем звів голову і, одверто дивлячись учительці в лице, сказав: — Я вже тепер більше не буду ніколи [лаятися]* (Головко, II, 1957, 251); *Тут же вчителька проекзаменувала Бориса і пішла з ним до директора* (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

УЧИТЕЛЬНИЙ, *а, е, заст.* Який містить у собі почання, пораду. *Учительний-бо, «героїчний» характер російської літератури становить її прикметну рису* (Рильський, IX, 1962, 10).

УЧИТЕЛЬСТВО (ВЧИТЕЛЬСТВО), *а, с.* 1. збірн. Учителі. *Радянське вчительство, виховане Комуністичною партією, стало великою культурною і політичною силою країни* (Ком. Укр., 8, 1965, 15); *Портрети Чернишевського, Писарєва, Добролюбова, Ушинського, Шевченка, на кому виховувались цілі покоління народного вчительства, шанували в його родині, як і портрет Леніна* (Довж., I, 1958, 292).

2. заст. Те саме, що **учителювання**. *Я чув слова: учительство — то є благородна місія, учитель — то трудівник чесний* (Вас., Незібр. тв., 1941, 189); *На вчительство дав згоду [Михась]* (Воскр., I всерйоз.., 1960, 71).

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ (ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ), *а, е.* 1. Прикм. до **учитель**. *Рада при мені виїхала до Парижа складати іспити з французької мови і літератури, аби мати офіціальний учительський диплом* (Л. Укр., V, 1956, 414); *Вже який раз питала [мати], що йому дасть учительська кар'єра. Скільки років доведеться чекати пристойної посади та чи й дочекаєшся?* (Хижняк, Килимок, 1961, 92); *Здається їй, нема в світі вищої науки за вчительську: це ж і книжки читатимеш, скільки захочеться, і людських дітей розуму будеш навчати* (Стельмах, II, 1962, 107); // *Власт. учителюві.* В його [учителя] великих, трохи в косий проріз карих очей іскрилось тепло учительське (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 7); — *Не гнівайся на мене. Це не я говорив таке — земля говорила. — На добраніч, брате, — за вчитель-*

ською звичкою запам'ятовує братове «земля говорила». Може, в майбутньому, якщо залишиться живим, доведеться йому написати про владу землі (Стельмах, II, 1962, 76); // Який готує учителів. Цієї весни я скінчив учительську семінарію (Вас., II, 1959, 292); Я вступив до Глухівського учительського інституту в 1911 році, не маючи повних шістнадцяти років (Довж., I, 1958, 13).

2. у знач. ім. учительська, кої, ж. Кімната для вчителів у школі, училищі. Корній Іванович не поривав зв'язків з педагогічним колективом, вряди-годи забігав до кабінету директора школи, до завуча, до вчительської (Вол., Місячне срібло, 1961, 294); Школа жила своїм одвічним життям. В учительській цокав на стіні годинник, в класах стояв тихий, схожий на бджолиний шум (Збан., Курил. о-ви, 1963, 12).

3. Повчальний. — Ні, серденько, — додав молодий чоловік поважним, учительським тоном, — так не можна робити! (Фр., II, 1950, 72); Дидактизму, учительського характеру багатьох речей цього ряду [«З вершин і низин», «Мій Ізмарагд»] не приховував сам Франко (Рильський, III, 1956, 271).

УЧИТЕЛЬЧИН (ВЧИТЕЛЬЧИН), а, е. Прикм. до учителя; належний учительці. Взяли [хлопці] учительчині речі — чемодан і кілька пакунків (Мокр., Острів., 1961, 77).

УЧИТЕЛЬША, і, ж., розм. 1. Те саме, що учителька. Доведеться витерпіти від батька який десяток різок чи від учительші знову там десяток-півтора лінійок (Мик., II, 1957, 110).

2. Дружина учителя. В дверях гостині [вітальні] з'явилась висока, гарна постать горобцівського вчителя школи, а за ним слідком увійшла його жінка.. Вчительша обернувшись до столу і вгляділа коло стола на стільці писаршу (Н.-Лев., IV, 1956, 67); Панасикова он інакше й не зве себе, тільки учительшею. Сердиться, коли хто інакше до неї звернеться (Збан., Малин. дзвін, 1958, 215).

УЧИТИ (ВЧИТИ), учу́, учи́ш, недок., перех. і неперех. 1. чого, чому, з інфін. і без додатка. Передавати кому-небудь які-небудь знання, навички; навчати. Заробила Чи то позичила вдова Півкопи тую на буквар. Сама б учила [сина], так не знала ж Вона письма того. Взяла Та в школу хлопця одвела (Шевч., II, 1963, 368); На широкому майдані Бремія сам вчив своє нове військо, показував, як битись на шаблях та на списах, гарцювати на конях (Н.-Лев., VII, 1966, 22); Я вмю вінки плести. Мене ніхто не вчив, я сама вивчилася (Ю. Янов., I, 1958, 266); — Ну, я буду учити тебе плавати! — сказав Карпо, підходячи до його [Івана] (Мирний, I, 1954, 249); — Вчить дітей садівництву по всіх школах країни, так само, як вчить їх рідної мови й арифметики (Довж., I, 1958, 491); З дитячих літ пестить він княжича, переказує йому все, що знає, вчить тому, що сам уміє (Скл., Святослав, 1959, 43); // із спол. щ о, як. Говорити, показувати і т. ін., яким чином, способом робити що-небудь. Я їй вишиваю сорочки, учу, як мережку шити (Мирний, I, 1954, 75); Мене не треба вчити, як себе поводити з дівчатами (Ю. Янов., II, 1958, 70); — Блаженко! .. — Слухаю, товаришу лейтенант гвардії! — Скільки я вас учив, що не лейтенант гвардії, а гвардії лейтенант! (Гончар, III, 1959, 46); // Надавати можливість учитися, давати освіту. — Я ж тебе, сину, вчив, я ж тебе до ума доводив, у люди вивів.. невже ти тепер не постарався за мене? (Мирний, I, 1954, 159); — Все той старий виробляє.. Бач, яке вигадав: дітей вчити, в пани виводити!.. (Коцюб., I, 1955, 102); // Збагачувати досвідом, розумінням чого-небудь. Біда учить, а пан мучить (Укр.. присл., 1963, 100); — Ви куркуля

вчилися по книжках ненавидіти, а мене — саме життя вчило. Так хто ж тоді сильніше їх ненавидів: ви чи я? (Тют., Вир, 1964, 29); // Впливати в певному напрямку, виховувати, прищеплювати що-небудь. Нетлінним звійшло «Слово о полку Ігоревім» в золоту скарбницю людства, бо.. вчить нас любити Вітчизну (Рильський, X, 1962, 12).

УЧИТИ МУЗИКИ див. музика.

2. розм. Давати поради, настанови, повчати. — Гляди вже ти краще за своїми дітьми, а не прийшов чужих учити... — образливо одказала вона (Мирний, III, 1954, 16); — Ох, Іване Володимировичу, так же не можна. Навіщо ж ви?.. — Любий мій, не вчить мене... — Та я не вчу. Я тільки кажу (Довж., I, 1958, 462).

3. перен., розм. Карати. — Так от як ви!.. — Лютує Лев, — видумуєте танці? Так я ж вас проучу, коли ніхто не вчив! (Гл., Вибр., 1951, 113); Нахмурився Роман і красномовно поклав руку на пряжку ремня. — Здається, я давно тебе вчив. Чого там, у корчмі, не бачив? (Стельмах, I, 1962, 304).

4. із спол. щ о. Обгрунтовувати якусь думку, теорію, розвивати якесь положення; знайомити з якими-небудь ідеями. Марксизм-ленінізм вчить, що для переходу до комунізму необхідна не тільки потужна матеріально-технічна база, але й високий рівень свідомості всіх громадян соціалістичного суспільства ((Наука., 1, 1959, 2).

5. Засвоювати, опановувати, намагатися запам'ятати; вивчати. Трудно було [Максимові] заучувати ази та буки. Та що робити? — вчив (Мирний, I, 1949, 231); Вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою (Л. Укр., V, 1956, 25); — Вона вже й телеграфську азбуку вчить (Головка, II, 1957, 249); Ловив [Улас] себе на тому, що такий-от розділ знає гірше, ніж інший. Він насідав на той розділ, вчив його до туману в голові (Тют., Вир, 1964, 52); — Що ж ви тепер вчите? — Про Жовтневу революцію (Стельмах, II, 1962, 72).

УЧИТИСЯ (ВЧИТИСЯ), учу́ся, учи́шся, недок., чого, чому. Засвоювати які-небудь знання, вивчати що-небудь. Учітесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь (Шевч., I, 1963, 334); Підбільшала Оленка. Оддав Михайло в школу її. Страх охоча до вчення була! Одно вона.. вчиться собі (Тесл., З книги життя, 1949, 103); Мила [Катерина] посуд і сама до себе посміхалась — недаремно сказано: вік живи — вік учись (Збан., Переджнив'я, 1960, 266); — Обіцяй, що вчитимешся на «відмінно», і проси, — повчав на ходу Коля (Тют., Вир, 1964, 58); // з інфін. Опановувати навичками у певній конкретній галузі, набувати уміння робити що-небудь. Хай молоді у старих на очах учаться хазяйнувати (Мирний, III, 1954, 22); Я перше училась грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала (Л. Укр., V, 1956, 6); У другій хаті, де стояв столярський станок, вчився майструвати сімнадцятилітній невисокий сирота Григорій Шевчик (Стельмах, II, 1962, 388); Художником Залеський ніколи не був, але любив живопис і вчився малювати ще з шкільної лави (Тулуб, В степу., 1964, 420); // Бути учнем, студентом якого-небудь навчального закладу. — Я сподіваюсь, що він матиме спроможність далі вчитись у вашій колегії, бо латину знає вже добре (Н.-Лев., VII, 1966, 13); — Я трохи знаю агрономію і тваринництво. До армії я вчився в сільськогосподарському інституті (Тют., Вир, 1964, 101); Учився я в Сосницькій початковій, а потім у вищій початковій школі (Довж., I, 1958, 12); Першим прийшов Борис Серга. Він учився разом з Лялею в Харківському університеті (Гончар, IV, 1960, 65); // у кого. Переймати які-небудь знання, досвід і т. ін. у кого-небудь. Вчиться ви, дітки, у мене робити; Вивчитесь — будете добрі

ткачі (Шог., Поезії, 1958, 104); [Я р о с л а в:] Людей учу я страхом і книжками, Але і сам я у людей учусь (Коч., П'єси, 1951, 31); Є жінка, що її ми зовемо ніжно: Паша. Стернича трактора, законна гордість наша, І пишуть їй листи, захоплені та ніжні, І в неї учаться подружки зарубіжні (Рильський, III, 1961, 126); // чого і з інфін. Виробляти у собі які-небудь навички, якість, уміння і т. ін. В маленьке дзеркальце дивилась [Лавинія], Кривитись жалібно училась (Котл., I, 1952, 290); І от з душі спливе чуття — В слюзах припасти до могили. Бо на гробах людей святих, Що твердо гинули від ката, Шукає кожен з нас утіх, Любові учиться до брата (Граб., I, 1959, 160); Учися чистоти і простоти.. Забудь про везі темної гордині (Рильський, I, 1956, 63); //на кого. Набувати якого-небудь фаху. Зберуться бувало до Семена гості, такі ж студенти, як і він, що на докторів вчаться, на вчителів... (Коцюб., I, 1955, 447).

Учі́тися му́зики див. му́зика.

Учі́туватися див. вчі́туватися.

Учі́ння, я, с., заст. Навчання. Товаришка моя помалу завела річ про те, що от уже весна, учіння скінчене і час би вже їй їхати додому (Л. Укр., III, 1952, 575).

Учі́плюватися (вчі́плюватися), ююся, юєшся, недок., рідко. Те саме, що зі́плятися 2.

Учко́м, у, ч. Скорочення: учнівський комітет. — А тебе, Грицю, ми послухаємо на учкомі, — Сава Йосипович кахикнує у руку і вишов. Учні розгублено перезиралися (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 23).

Учло́т, а, ч., заст. Учень льотної школи, аероклубу і т. ін. [Ш т о л ь ц:] Начальник льотної частини затвердив порядок іспитів. Починає друга ланка. Учлоти на місці? (Мяк., I, 1957, 493).

Учні́вство, а, с. 1. Перебування в стані учня. За чотири роки учнівства хазяїн випустив хлопця майстром шевської справи (Козл., Сонце., 1957, 98); Для підготовки кадрів кваліфікованих продавців .. використовується бригадна форма учнівства (Ком. Укр., 11, 1964, 20); Не в 30 років треба помітити талановиту людину і навіть не в 20, а раніше. Тільки в такому разі вона зуміє ще замолоду завершити період учнівства і перейти до творчої роботи (Наука., 8, 1966, 23).

2. перен. Несамостійність, незрілість. Ранні поетичні спроби Кобилянської мають на собі сліди учнівства і наслідувань (Рад. літ-во, 1, 1958, 43); В кожній літературі і на кожному етапі її історії є письменники, які переживають добу учнівства (Рад. літ-во, 10, 1971, 11).

Учні́вський, а, е. 1. Прикм. до учень 1. Разом з старшими на збирання багатого врожаю вийшла й учнівська молодь (Рад. Укр., 28.VI 1959, 3); Основною формою виробничого навчання в школах сільськогосподарського профілю є учнівська виробнича бригада (Ком. Укр., 11, 1962, 29); Що там таке? Сміються всі: «Знов над верстатом Зоз дрімає...» Шумить учнівська сім'я... «От соня», думаю і я (Сос., II, 1958, 372); // Признач. для учня, учнів; належний учневі, учням. Я звернув увагу на те, що поруч із древком прапора висіла на стіні проста учнівська полотняна сумка, так широко вживана по наших сільських школах (Ю. Янов., II, 1954, 8); Тільки були зібрались обидві [вчительки] за учнівські зошити, як за вікном просигналив мотоцикл, почувлися знайомі кроки на веранді... (Гончар, Бригантина, 1973, 140); З-за рогу показався Кость Мовчан, а за ним сержант з клунком учнівських чобіт для ремонтування (Багмут, Щасл. день., 1951, 34).

2. Прикм. до учнівство 1. Учнівський період; Учнівські роки; // перен. Який не відзначається самостійністю, наслідувальний. [Л ю б а:] Я не схотіла, щоб ти

бачив мої учнівські вправи (Мик., I, 1957, 473); Збірка «На білих островах» [М. Рильського] має учнівський характер, і лише в любовно змальованих картинах рідної природи.. видно неабияке обдарування молодого автора (Іст. укр. літ., II, 1956, 380)

Учо́ра див. вчо́ра.

Учо́рашній див. вчо́рашній.

Учо́рний (вчо́рний), ню, ніш, док., перех., розм. Зробити чорним, темним. Злоба й журба вчорнили йому обличчя: сидів на возі розлютований, лаявся (Кос., Новели, 1962, 136).

Учо́рнілий (вчо́рнілий), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до учорніти. Видно перший двір, Димар на хаті, з диму, певне, й сажі! Увесь вчорнілий (Мал., II, 1948, 27); Салоган переможним поглядом обводить засмаглих, вчорнілих дядьків (Стельмах, I, 1962, 563).

Учо́рніти (вчо́рніти), ію, ієш, док., розм. Зробитися чорним; почорніти. Потоптана пшениця золота. Сади вчорніли. Попіл і руїни (Гонч., Вибр., 1959, 208); // Зробитися темним. Твердий, вічно незгодний з чим-небудь, Фрол вчорнів і наче потріскався, мов той камінь на морському дні (Кучер, Голод, 1961, 251).

Учо́тирбо́х див. вчо́тирбо́х.

Учта́¹, и, ж. Урочистий обід, сніданок або вечеря, що влаштовується на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події; взагалі багатолюдний банкет. По учті рушили [стрільці] на лови в тухольські ліси (Фр., VI, 1951, 8); Обід мав бути далеко пізніше і дуже нарядний, а потім забави, танці та урочиста вечеря. Юзині родичі не жалували коштів на учту, на ущанування 16-літніх роковин дочки-одиначки (Л. Укр., III, 1952, 666); Щастя наше — дружні учти, Товариське частування... (Крим., Вибр., 1965, 123); Розповідаючи.. на пароплаві про пишну учту, Микола Іванович довго перелічував запрошених (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 83); Прочан кликано на учти княжі, місця їм відводилися коло Ярослава, подавано багато грибних потрав (Загреб., Диво, 1968, 375).

Учта́², и, ж., рідко. Пошана. Учта, яку виявили Хмельницького споборники, зворушила запорожців (Панч, III, 1956, 295).

Учті́вий, а, е, рідко. Чемний, ввічливий. — Чуєш, Мілечку, що за скромна дитина? — Добра і учтима дитина, — відповідає вуйко (Коб., I, 1956, 161); І гарні обое [Катруся та Павло], хоч з лиця воду пий, і розумні та слухняні в батьків, учтиві до старших (Кучер, Прощай., 1957, 73).

Учті́во, рідко. Присл. до учті́вий. — Я вас слухаю, шановна, — Зав підвівсь учтиво (С. Ол., Вибр., 1959, 288).

Учува́ти (вчува́ти), аю, аєш, недок., учу́ти (вчу́ти), ую, уєш, док., перех. 1. Сприймати слухом, чути. В тій тиші Марія ясно вчувала, як за долиною шумить море (Кучер, Чорноморці, 1956, 423); — О, якби та юрба неправдива Вчула, як я тепер заспіваю! — Скам'яніла б з нестямю та дива! (Л. Укр., I, 1951, 343); Війт був чоловік гордий і гострий. Учувши оці звернені до себе слова, він.. почервонів зі злості (Кобр., Вибр., 1954, 49); Пізніше до Юрка прийшов Петрусь. З кухні, де мила посуд, вчула [мати] їхню розмову (Дор., Не повторю., 1968, 227); * Образно. Крізь стогін хуги, крізь сміх весни, крізь регіт грому і плюскіт зливи я все вчуваю: — Самотній!.. самотній!.. (Коцюб., II, 1955, 107).

2. Сприймати органами чуття, відчувати. Йдучи з Личковим поруч, він мовчав, Плечем вчуваючи рамено друга (Перв., II, 1958, 202); Проте і тут.. — у пахощах кори, гілок так само вчував [Василь] зогріте променястим пилком сонця дихання весни (Грим., Незакінч. роман, 1962, 95); Вона підвелася і тепер тільки вчула,

як щеміли її коліна (Мирний, I, 1954, 214); // тільки док. Розпізнати що-небудь органами чуття. *І круторогі, вчуши свіжу воду, Та сіно, та жадану прохолоду, Самі звертають у широкий двір...* (Рильський, II, 1956, 65); *Прикриті попонами, тиснуть коні. Вони вже вчули чужинців, шулять вула, сторожко витягують шиї* (Тют., Вир, 1964, 494).

3. перен. Підмічати що-небудь приховане, здогадуватися про щось за певними ознаками. *Чую спокійний, як завше, голос простуджений твій. Тільки незвичне звучання я учую у нім...* (Гонч., Вибр., 1959, 167); *Пастух не змовчить, не стерпить, тяжко образив голову і завгоспа, хіба ж так минеться? Серце вчува загрозу...* (Горд., Дівчина., 1954, 148); *Вона була, як завжди, мила у своїх листах., однак Бачура вчував у її словах і тінь тривоги, і розчарування* (Чаб., Тече вода., 1961, 110); *За цими словами Стадницький вчуває щось недосказане, їдке, неприємне* (Стельмах, I, 1962, 47); *Жандарм Баглаї щось часто став проходжуватись мимо хати, чи не вчує чогось негідник?* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 73); // Уявляти собі що-небудь. Він мимохіть згадував слова Флори, привітні усмішки, ласкаві погляди, вчував її лагідний голос (Коцюба, Нові береги, 1959, 148); *В його [колосся] гомоні я вже вчуваю веселий дзвін першої коси, гучну пісню комбайна* (Ткач, Жди., 1959, 61).

◇ **Серце учуває (учуло)** — хто-небудь помічає (помітив) щось, здогадується про щось підсвідомо, інтуїтивно; **Учувати (учути) серцем** — помічати що-небудь, здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно. *Серце моє поривалось з ним [генієм] линути. Він же поглянув журливо на мене і серцем я вчула, Що у небесні простори не сила моя полинути...* (Л. Укр., I, 1951, 23).

УЧУВАТИСЯ (ВЧУВАТИСЯ), ається, недок., **УЧУТИСЯ (ВЧУТИСЯ)**, ується, док. 1. кому і без додатка. Бути чутним, чути, доноситися. *Тихо було увечері, коли вчулася ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця* (Вовчок, I, 1955, 248); *Бігла вона навмання поночі, ноги самі, при звичаєні до місцевості, несли куди треба, коли на одному оберті стежки.. учулося важке втомлене дихання й нерівна хода* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 50); *І раптом зникло все. Ні горобців немає, Ні бистрих кроликів: все щезло, як мана, Бо вчулася хода і мова голосна В подвір'ї* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 209); *На останній варті стояли два досвідчені опришки.. І раптом одному з них, Павлові Бойчуку, вчувся якийсь рух у долині* (Гжицький, Опришки, 1962, 184); *Лукія, що спала на веранді, прокинулася, їй вчувся підозрілий шерхт у садку* (Гончар, Тронка, 1963, 226).

2. Здаватися, з'являтися в уяві (про які-небудь звуки). *Що не день, то гірше ставало Катрі. Бувало нагло схопитись на постелі й мерщій припаде на полу до вікна. Все їй ніби горить десь. Дзвін учувається* (Головка, II, 1957, 362); // безос. Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає? — *Та то, — каже дід, — мабуть, так учувається* (Укр. казки, легенди., 1957, 202); *Враз ніби хтось заплакав. Вчулось? Ні, таки плакало* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 197).

3. Відчуватися, бути помітним, доступним спостереженню, сприйманню. *Майбутнє вже стелилось їй — вже учувався його дотик — аби тільки не схибала голова* (Кач., II, 1958, 34); *Капітан підвів похилу голову й просто в очі глянув Ковалеві. Його погляд був прямим і чесним, але вчувався в ньому затамований біль і гіркота* (Собко, Срібний корабель, 1961, 229); *Весна вчувалася молодій ланковій в усьому: в яскравих барвах, що згасали на заході, в рожевому димку над лугом, ба навіть у льодових бурульках, що вишикувалися вздовж стріхи* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 3); *В її голосі вахтерові вчулося*

щось таке, що він сам раптом посерйознішав (Ткач, Арена, 1960, 60).

УЧУДНЕНИЙ, а, е, літ. Незвичайний. *Учуднений план оповідання* (Ю. Янов., IV, 1959, 52).

УЧУДНЕНІСТЬ, ності, ж., літ. Властивість за знач. **учуднений**. *Ті стильові течії, в яких на перший план висуваються суб'єктивістські формальні експерименти, гонитва за.. незвичайністю, «учудненістю» образів, в чужими, а то й просто ворожими естетичні соціалістичного реалізму* (Про багатство л-ри, 1959, 17).

УЧУДНЕННЯ, я, с., літ. Виділення письменником якого-небудь елемента в тексті художнього твору з метою сприйняття його не в звичайних асоціаціях, а як щось незвичайне. *О. Корнійчук абсолютно відмовляється від модного тоді [в 1925—1928 рр.] імпресіонізму, орнаментальності, учуднення* (Рад. літ-во, 5, 1965, 35).

УЧУТИ див. учувати.

УЧУТИСЯ див. учуватися.

УША́НКА, и, ж. Те саме, що **уша́нка**. *Один поранений, у якого з-під ушанки біліла на голові пов'язка, зівся на лікоть* (Тют., Вир, 1964, 492).

УША́НОВАНИЙ (ВША́НОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до ушанувати. *Вшанований чином герой (бронегерой — називали його товариші) сидів за столом на почесному.. місці* (Гончар, II, 1959, 346); *Наскільки популярний і ушанований Максим Рильський в Болгарії, ми бачили і по тому, як тепло зустрічали його болгарські поети й вчені* (Вітч., 10, 1964, 182); // **ушановано**, безос. присудк. сл. *Його [Я. Купала] було вшановано званням народного поета Білорусії* (Вітч., 6, 1967, 161).

УША́НОВУВАННЯ (ВША́НОВУВАННЯ), я, с. Дія за знач. **ушановувати**. *Після кожного етапу змагання підсумки підводять безпосередньо в ланках і бригадах. Це роблять.. урочисто, з квітами, подарунками, з вшановуванням кращих* (Хлібороб Укр., 2, 1965, 11).

УША́НОВУВАТИ (ВША́НОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УША́НУВАТИ (ВША́НУВАТИ)**, ую, уєш, док., **перех.** 1. Виявляти пошану, повагу до кого-, чого-небудь; поважати. [С е м п р о н і й:] *Ні. Я ж не кажу зректись християнства. Вшануйте римський звичай, і ніхто вам не заборонить кланятися богу, якому хочете* (Л. Укр., II, 1951, 476); *Це ж його приятель, що й на храму з ним стрівався і на ярмарку у Вільшаній. Підійшов [дід], признався, привітався, вклонився, — хоч і сліпий той, а треба й сліпого вшанувати* (Ів., Тарає. шляхи, 1954, 16); *Надюшенька виявилась дуже турботливою і дуже уважною до людей. За це люди полюбили її, вшанували* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 479); // Виявляти пошану, повагу до кого-небудь, влаштовуючи урочисте зібрання (збори, засідання і т. ін.) на його честь. *У вересні 1934 року вся країна святкувала вісімдесятиріччя життя й шістдесятиріччя творчості Мічуріна. Понад тисячу колгоспників усіх братніх республік приїхало вшанувати Героя Праці* (Довж., I, 1958, 494); // **чим і без додатка**. Оцінюючи заслуги, нагороджувати кого-небудь чимось в знак пошани, відзначати, обдаровувати або обирати ватажком, керівником і т. ін. *Кожен подвиг народ помічає, Всіх вшановує рідна земля: Орден Леніна щедро вінчає І професора, й коваля* (Мас., Срібна дорога, 1946, 6); *М. Т. Савіна від імені александрінців вшанувала Кропивницького на виставі «Наталки Полтавки» золотим лавровим вінком* (Життя Саксаганського, 1957, 47); — *Та коли вже мене [кошового] вшанували, то моя рада: не гаяти, товариші, часу і гнатися за татариним* (Довж., I, 1958, 254); *Сумлінно й ретельно підтримував Петро Конашевич тих, хто його вшанував гетьманською булавою* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 573).

Ушановувати (ушанувати) [світлу] пам'ять чий, кого: а) виявляти чимось свою пошану до пам'яті когось. — Сьогодні вночі, — лунав голос з трибуни, — гайдамаки по-звірячому забили нашого дорогого товариша.. Вшануймо його світлу пам'ять мовчанням! (Головко, II, 1957, 627); Взввшись за руки, ми обоє стояли мовчки в глибокій зажурі, вшановуючи світлу пам'ять того, кого по праву обоє могли назвати своїм батьком (Цюпа, Три явори, 1958, 25); б) відзначати пам'ятну дату, річницю когось померлого. До Великої Жовтневої соціалістичної революції грузинська громадськість урочисто вшановувала пам'ять Т. Г. Шевченка у 1911 році (півстоліття з дня смерті) та в 1914 році (століття з дня народження) (Вітч., 3, 1964, 199).

2. чим. Своєю увагою, присутністю і т. ін. робити честь кому-небудь. Всі запрошені радо дали згоду вшанувати своєю присутністю їх родинне торжество (Смолич, Мир., 1958, 39); Помітивши Ліну, що з книжечками під пахвою стебелясто сутулилась осторонь біля газетної вітрини, Гриня мимохідь вшанував її своєю увагою: — Здавати принесла? (Гончар, Тронка, 1963, 175).

3. тільки док., чим і без додатка, розм. Пригостити, почастивати кого-небудь. [П и щ и м у х а:] Ми до тебе, як та татарва, цілою ордою. [І в а н С т е п а н о в и ч:] Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей... (Кроп., V, 1959, 66); Маланка з матір'ю.. ламали голову, як вшанувати дорогого гостя (Горд., Чужу ниву., 1947, 157); // ірон. [Б і й ц і:] Як ти думаєш, чим би його найкраще вшанувати, оце фашистське опудало? — Куля? — Жаль металу... (Лев., Драми., 1967, 133).

УШАНОВУВАТИСЯ (ВШАНОВУВАТИСЯ), ується, недок. Пас. до ушановувати.

УШАНУВАННЯ (ВШАНУВАННЯ), я, с. 1. Дія за знач. ушановувати і ушанувати. Юзині родичі не жалували коштів на учту, на ушанування 16-літніх роковин дочки-одиначки (Л. Укр., III, 1952, 666); Все більшого розповсюдження на Україні набувають колгоспні свята Трудової слави. Вони влаштовуються для вшанування передових виробничників (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 111); Вшанування пам'яті поета-революціонера Т. Г. Шевченка; Вшанування міст-героїв; Вшанування передовиків полів.

2. діал. Повага, пошана. Минаючи попри нас, вона спаленіла і, кланяючись з ушануванням перед моєю матір'ю, вдарила коня й майнула далі (Коб., III, 1956, 51).

Моє [вам] ушанування — ввічлива формула вітання. [П с и х і а т р:] Головне, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине. Ну, моє вшанування ще раз (Л. Укр., II, 1951, 66).

УШАНУВАТИ див. ушановувати.

УШАНУВАТИСЯ (ВШАНУВАТИСЯ), уюся, уєшся, док., розм. Уникнути спокуси, небезпеки; уберегтися. Дядько почував під брилем. — Повіз пшеницю у город, та дала морока земляків побачить. Ну, звісно, у погріб... Ну, звісно... поналигувались.. Без копійки вернувся. Не вшанувався, знаєш (Тесл., Вибр., 1950, 24).

УШЕЛІПАТИСЯ, УШЕСТЕРО, УШЕСТЯ див. вшеліпатися, вшестеро і т. д.

УШИВАЛЬНИЙ (ВШИВАЛЬНИЙ), а, е. Признач. для ушивання (див. ушивання¹).

УШИВАЛЬНИК (ВШИВАЛЬНИК), а, ч. 1. Вузенський ремінець для зшивання окремих деталей виробу. Проколює [лимар] швайкою дірку у капиці, слинить у роті кінець یشивальника, крутить його пальцями, всилає у дірочку (Збірник про Кроп., 1955, 304); — А ремесло? Вчитьс'я ж [Сашко]? — Вчитьс'я! Нарізує з сириці یشивальники (Юхвід, Оля, 1959, 114).

2. Робітник, який покриває дах соломкою.

УШИВАЛЬНИЧОК (ВШИВАЛЬНИЧОК), чка, ч. Зменш. до یشивальник¹. Верхній замащений гудзик з сириці тримався тільки на одному یشивальничку й теліпався, як переспіла ягідка (Ле, Наливайко, 1957, 144).

УШИВАННЯ¹ (ВШИВАННЯ), я, с. Дія за знач. یشивати¹. Почали [Лукин і Маланка] класти стодолу, вже і зводили зробили, поклали віху, лиш би ще یشити, але ще збіжжя змолотити б, щоб сніпки для یشивання були (Кобр., Вибр., 1954, 195).

УШИВАННЯ² див. یشивання¹.

УШИВАТИ¹ (ВШИВАТИ), аю, аєш, недок., **УШІТИ (ВШІТИ)**, ію, ієш, док., перех. 1. Шиючи, робити вузчим, зменшувати ширину; шиючи, підкорочувати (одяг). Приміряють [плаття] — широке, یشивають (Вовчок, VI, 1956, 220).

2. Покривати соломкою, очеретом тощо (дах, будівлі і т. ін.). Вкупі з матір'ю він день у день порається коло хати.. Нові крокви становить; околото́м یشиває... (Мирний, I, 1949, 324); Він послав Зою зганяти на нічліг телят, а сам взявся یشивати курінь (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 214); Кайдаш з Карпом закидав стіни, یشив покрівлю, а Мотря валькувала стіни (Н.-Лев., II, 1956, 305); Ним [очеретом].. можна یشити і продірявлену стріху (Рудь, Гомін., 1959, 158); // Покривати, облицьовувати що-небудь чимось по поверхні.

3. тільки док. Виготовити способом шиття; пошити. Не гаючи часу, він یشив собі довгий і вузький мішок з мотузком через плечі (Фр., III, 1950, 50); Без голки кожуха не یشиєш (Укр.. присл., 1963, 95).

УШИВАТИ² див. یشивати¹.

УШИВАТИСЯ¹ (ВШИВАТИСЯ), аюся, аєшся, недок., **УШІТИСЯ (ВШІТИСЯ)**, іюся, ієшся, док. 1. фам. Спішно залишати місце свого перебування; тікати. Коли він з своїм запитанням звернувся біля кошари до зоотехнічки Тамари.., то реакція Тамари була для Грині зовсім несподіваною. — یشивайся ти звідси! — викрикнула вона, і Гриня тільки після цього помітив, що обличчя в неї було мокре й червоне від сліз (Гончар, Тронка, 1963, 119); Сагайдакові не лишилося нічого іншого, як перепросити за турботи і یشитись (Добр., Тече річка., 1961, 291).

2. тільки недок. Пас. до یشивати¹ 1, 2.

УШИВАТИСЯ² див. یشиватися¹.

УШІВКА див. یشівка.

УШИВНИЙ див. یشивний.

УШИКОВАНИЙ (ВШИКОВАНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до یشикувати. * Образно. Ранішній промінь грав на полив'яних мисках, що стояли в миснику, یشиковані, як військо (Коцюб., I, 1955, 71).

УШИКОВУВАТИ (ВШИКОВУВАТИ), ую, уєш, недок., **УШИКУВАТИ (ВШИКУВАТИ)**, ую, уєш, док., перех., розм. Те саме, що یشикувати.

УШИКОВУВАТИСЯ (ВШИКОВУВАТИСЯ), ується, недок., **УШИКУВАТИСЯ (ВШИКУВАТИСЯ)**, ується, док., розм. Те саме, що یشикуватися. یشикувавшись на греблі,.. наші запеклі шибайголови наближались потай до гармашні [гармашів] (Стар., Облога., 1961, 53).

УШИКУВАТИ див. یشикувати.

УШИКУВАТИСЯ див. یشикуватися.

УШІР, УШІРШ, УШІРШКІ див. یشир, یشирш і т. д.

УШІТИ¹ див. یشивати¹.

УШІТИ² див. یشивати¹.

УШІТИЙ¹ (ВШІТИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до یشіти¹. [М а р т и н:] Не журись, у нас вози лубками یشиті! (К.-Карий, I, 1960, 333); От пішов я Город озирати.. Дивлюся: Палати, палати Понад тихою рікою; А берег یشитий Увесь каменем (Шевч., I, 1963, 246).

УШІТИЙ² див. یشітий¹.

УШІ́ТИСЯ *див. ушива́тися*¹.

УШИ́ТТЯ (ВШИ́ТТЯ), я, с. Дія за знач. уші́ти¹.

УШІ́СТЬОХ *див. вші́стьох*.

УШКА́Л, а, ч., *заст.* Річковий розбійник. *То не верби луговії зашуміли, як безбожнії ушкили налетіли, Хведора Безрідного, отамана курінного, постріляли, порубали* (Сл. Гр.); *Верига нарешті вперся спиною в рублену стіну. На нього наступало троє ушкалів з шаблями* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 132).

УШКВА́РИТИ (ВШКВА́РИТИ), рю, рш, *док., перех. і неперех., розм.* 1. Зробити що-небудь енергійно, спритно. *Опукою з гори — аж вітром зашуміло — Орел ушкварив на ягня* (Греб., I, 1957, 66); *Біля нашої груші припали з кулеметом два червоних воїни, вшкварили вогнем по захаращеній чужими мундирами вулиці* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 103); *А як вона.. виступила перед молодими, як руку з чаркою піднесла вгору, промову до молодих ушкварила.., то гості заплескали на її слова і не дали вже докінчити весільної промови* (Вільде, Троянди., 1961, 265); // *Заграти, затанцювати і т. ін. швидко, енергійно, старанно. Зрадів старий, мов маленький, Аж за кобзу взявся, Хотів вшкварить метелицю З усієї сили Та не вшкварив...* (Шевч., II, 1963, 342); *А тут як ушкварять музики джінжируху! — та й гарно ж грали* (Стор., I, 1957, 147); *Тоді козачка як ушкварили [гості]... А за козачком — метелиці. Танцювали молоді, та пішли навприсядки і старі* (Ковінька, Кутя., 1960, 110); *Митрьохін глянув на Махотку і враз весело ушкварив нестримно-бурхливу польку* (Збан., Між.. людьми, 1955, 13).

2. *неперех.* Почати іти з великою силою (про дощ, град і т. ін.). *Незабаром і дощ ушкварив такий, що ну!* (Свидн., Люборацькі, 1955, 199); *Іде [чоловік] дальш, а тут як набіжить друга хмара з громом, з блискавкою, як ушкварить град з куряче яйце* (Стор., I, 1957, 64).

3. З силою вдарити. *По голові ложкою як ушкварить* (Сл. Гр.); — *А-а, ковалі б тебе гнули кліщами!* — *вшкварила Мокрина Юрка разів кілька* (Козл., Ю. Крук, 1957, 73).

УШКВАРНУ́ТИ (ВШКВАРНУ́ТИ), ну́, неш, *перех. і неперех., розм.* Те саме, що ушкварити. *Запряже [Максим] їх [братів] у гринджолята, як зимою, сяде сам за пана й батогом поганяє... поки не вшкварне так, що реви на усю улицу...* (Мирний, II, 1954, 113).

УШКО́, а, с. Те саме, що ву́шко.

УШКО́ДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ушко́дити. — *Невже справді відморозив?* — *І хазяїн уже не гримав ні на кого, а з довірою позирав на Бгора, на його червоні від снігу, вправні руки, що ними він розтирав ушкоджені ноги* (Шиян, Баланда, 1957, 17); *Молоді соснові деревця, колись майже ясно-зеленої й блискучої барви, були поламані й навіки ушкоджені* (Коб., I, 1956, 463); *Сортують ягоди під час збирання, не допускаючи наявності в товарній продукції зелених та ушкоджених шкідниками чи хворобами* (Колг. Укр., 7, 1957, 39).

УШКО́ДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. ушко́дити. *Підвищені дози променистої енергії спричиняються до тяжких ушкоджень очей* (Наука., 8, 1967, 40); *Вояк, упавши боком на його тіло, крім вивихнення лівої руки та значного перестрашу, не поніс ніякого ушкодження* (Фр., II, 1950, 263).

2. Ушкоджене місце. *Біль унаслідок вивихнення ноги, як і ушкодження на голові й тілі.., засудили звичайно енергичну [енергійну] й рухливу жінку на кількатижневе лежання* (Коб., III, 1956, 189); *Оглянувши комірку і не знайшовши ушкодження, Степан сів під хатину відпочити* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 84).

УШКО́ДЖУВАТИ, ую, уеш, *недок., УШКО́ДИТИ,*

джу, диш, док., перех. 1. Завдавати шкоди, ранили, уражати і т. ін. — *Її кінь.. впав, однак вона, на щастя, не ушкодила себе* (Коб., III, 1956, 82); *Денис Ісакович ушкодив свій нарів, і на нозі йому прикинулася гангрена* (Рильський, Поеми, 1957, 258); // *Викликати захворювання, надгризати, над'їдати і т. ін.* — *Ну, мої грибочки, лізьте в козубочки! ..А слимачка всередині не маєте? Як же би ні? Ї, ї! Ну, та ще не ушкодив* (Кол., Терен., 1959, 11).

2. Робити непридатним для користування, вживання; псувати, ламати і т. ін. *Підкидали [конкуренти] огонь у його магазини, ушкоджували його апарати* (Фр., VIII, 1952, 394); [Ф е д о н:] *Він статую купив недавно в мене, то я її до нього відпровадив, щоб не ушкодили раби, несучи* (Л. Укр., III, 1952, 435).

УШКО́ДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до ушко́джувати 1. *Ранні посіви озимих культур значно ушкоджуються хворобами [іржею] та шкідниками* (Колг. Укр., 7, 1956, 14).

УШКО́ДИТИ *див. ушко́джувати*.

УШКО́ДИТИСЯ, джуся, дишся, *док.* Завдати собі шкоди, поранитися, ударитися і т. ін. *Наша компанія щасливо зібралася коло огнища.. Ніхто не скалічився, не ушкодився* (Фр., IV, 1950, 266).

В голові ушко́дилось кому, *безос.* — хтось схитнувся розумом, збожеволів. *Дивлюсь на Гриця — змарнів, очі позападали. Чоловікові в голові щось ушкодилось* (Жур., Вечір., 1958, 322).

УШКРЯ́БИНА, и, ж., *розм.* Те саме, що подря́пина. *Ушкрябина взялася болячим, спухлим струпом* (Ле, В снопі., 1960, 51).

УШКРЯ́БНУ́ТИ (ВШКРЯ́БНУ́ТИ), ну́, неш, *док., перех.* 1. Зробити подряпину, шкрябнувши; // *розм.* Поранити (звичайно не сильно). — *Хто поранив? — запитав інженер Данилко в трубку. — А чорт їх розбере! Нашого Мухтарова теж ушкрябнули* (Ле, Міжгір'я, 1953, 238).

2. *перен.* Образити, викликати невдоволення. — *Будь ласка, — згодився я, хоч така підкреслена спритність скрипала мене трохи ушкрябнула* (Ле, В снопі., 1960, 171).

УШКРЯ́БНУ́ТИСЯ (ВШКРЯ́БНУ́ТИСЯ), ну́ся, нешся, *док.* Зробити собі подряпину, зачепившись за що-небудь; // *Поранитися (звичайно не сильно).* — *А ваша голова? — запитав Саїд. — Пусте. Я ж надміру важкий і, падаючи, ушкрябнувся об колесо* (Ле, Міжгір'я, 1953, 110).

УШКУ́ЙНИК, а, ч., *заст.* Те саме, що ушка́л. *Ушкуйники нападали на жителів Півночі, грабували їх, відбирали хутра* (Іст. СРСР, I, 1956, 64).

УШЛЯ́ХЕТНЕНИЙ (ВШЛЯ́ХЕТНЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ушля́хетнити. — *Може бути, твоя вдача з ґрунту витончена й ушляхетнена вже твоїми предками, що гідна спокійно, а радше пасивно дивитись, як рівночасно з тобою ходить і другий мужчина до твого ідеалу [коханої дівчини]* (Коб., III, 1956, 149).

УШЛЯ́ХЕТНИТИ *див. ушля́хетнювати*.

УШЛЯ́ХЕТНЮВАТИ (ВШЛЯ́ХЕТНЮВАТИ), юю, юеш, *недок., УШЛЯ́ХЕТНИТИ (ВШЛЯ́ХЕТНИТИ), ню, ниш, *док., перех.* Робити шляхетним; облагороджувати.*

УШМО́РГНУ́ТИ, ну́, неш, *док., перех., розм.* Просунути що-небудь крізь якийсь отвір (переважно нитку в голку); всилити.

УШНІ́ПИТИСЯ, плюся, пишся; *мн. ушні́пляться*; *док., діал.* Втупитися. *Їхню розмову перебив телеграфіст, який ушніпився очима в білу стрічку, що, вигинаючись, соталась із телеграфного апарата* (Панч, I,

1956, 347); Редактор розірвав конверт, жадібно ушніпився очима в папірець (Рудь, Боривітер, 1969, 129).

УШНУРОВАТИ (ВШНУРОВАТИ), ую, уєш, *недок.*, **УШНУРУВАТИ (ВШНУРУВАТИ)**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Зв'язувати що-небудь міцно, стягуючи кінці мотузка, шнурка і т. ін. Чугай вшнуровує соломі, зав'язує на рублевій міцні вузли, щоб не порозтрушувати (Зар., На.. світі, 1967, 91); [Х а р ь к о:] Мене на ланцюга? Не, не дозволю!.. [К о н о н:] Не басуйте! Як скрутять назад лопатки... [Л е в к о:] Та як ушнурують! (Кроп., III, 1959, 215).

2. Стягувати шнурками що-небудь, просовуючи їх крізь спеціальні дірочки, зроблені з двох боків розрізу (на взутті, одязі і т. ін.); // кого. Стягувати туго шнурками корсет на кому-небудь. — Чи зуміє ж хто з вас [дівчат] мене зачесати, ушнурувати? (Вовчок, I, 1955, 105).

УШНУРОВАТИСЯ (ВШНУРОВАТИСЯ), уюся, уєшся, *недок.*, **УШНУРУВАТИСЯ (ВШНУРУВАТИСЯ)**, уюся, уєшся, *док.* 1. Стягувати туго шнурками корсет на собі. — Он пані, — боже мій, зранку як ушнурувалася! А сукня, а капелюш! (Л. Укр., III, 1952, 525).

2. тільки *недок.* Пас. до ушнуровувати.

УШНУРУВАТИ *див.* ушнуровувати.

УШНУРУВАТИСЯ *див.* ушнуровуватися.

УШОСТЕ *див.* вшосте.

УШПАРИТИ (ВШПАРИТИ), рю, риш, *док.*, *розм.* Ударити з силою; зробити щось з силою, швидко, енергійно. — Тут лейтенант як вшпарить по гітлерівцях з одного боку, ну, а я з другого (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 527); // Заграти, заспівати і т. ін. завзято, з запалом; // Почати іти з великою силою (про дощ, град і т. ін.). — Хоч би добрий дощ ушпарив на їхні мундири! (Гончар, II, 1959, 358).

УШПИГНУТИ (ВШПИГНУТИ), ну́, нєш, *док.*, *перех.*, чим і без додатка, *розм.* 1. Уколоти чим-небудь тонким, гострим, ужалити і т. ін. Еней од Турна утікає! І Турн вдогонку поскакав. Той не втече, сей не догонить, От тільки-тільки не вшпигне (Котл., I, 1952, 263); Пан з великою бородою зірвався з місця, немов його вшпигнула гадюка (Фр., IV, 1950, 172).

2. *перен.* Дошкулити комусь, образивши зауваженням, натяком. — Мосє Дулькевич забув, що він розповідає про мосє Марчинського, — ушпигне поляка француз (Загреб., Європа 45, 1959, 400).

УШПИЛІТИ (ВШПИЛІТИ), лю́, ліш, *док.*, *перех.*, чим і без додатка, *діал.* Уколоти. Так-то нас судив Бурмило! Гірко се мене вшпилило! (Фр., XII, 1953, 33).

УШПОРИТИ (ВШПОРИТИ), рю, риш, *док.*, *перех.* Стиснути острогами; пришпорити. Після кількатилинного мітингу полк знову рушив уперед, не зменшуючи темпу маршу, а, навпаки, ще міцніше вшпоривши коней, радісно салютуючи на скаку (Гончар, III, 1959, 440).

УШТОВХНУТИ *див.* вштовхувати.

УШТОВХУВАННЯ *див.* вштовхування.

УШТОВХУВАТИ *див.* вштовхувати.

УШТРИКНУТИ *див.* вштрикнути.

УШУЛА, и, ж., *заст.* 1. Стовп, до якого прикріпляються ворота. А ворота в Череваня не прості.. Замість ушул — рублена башта під гонтовим щитом, і під башту вже дубові ворота (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); Тітка Марія стоїть, прихилившись плечем до ушули (Збан., Таємниця.., 1971, 492).

2. Стовп у паркані, в паз якого вставляються дошки.

УЩАСЛИВИТИ *див.* ущасливлувати.

УЩАСЛИВИТИСЯ (ВЩАСЛИВИТИСЯ), влюся, виш-

ся; *мн.* ущасливлються; *док.* Зробитися щасливим. Як фашизм удавиться — всесвіт ущасливиться (Тич., I, 1946, 240).

УЩАСЛИВЛЕНИЙ (ВЩАСЛИВЛЕНИЙ), а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ущасливити. Ми заговорили про Нестора. Вона була, як бачив я з цілої її істоти, ущасливлена його від'їздом на полудне, де мусив остаточно відпочити й вилікуватись (Коб., III, 1956, 275); Початковий капітал подвійно ущасливленого зятя нараз виніс понад десять тисяч (Фр., VI, 1951, 237).

УЩАСЛИВЛЮВАТИ (ВЩАСЛИВЛЮВАТИ), юю, юєш, *недок.*, **УЩАСЛИВИТИ (ВЩАСЛИВИТИ)**, влю, виш; *мн.* ущасливлять; *док.*, *перех.* Робити щасливим кого-небудь. — Я вдячний вам навіть за ті ілюзії, котрі хоч кілька днів ущасливлували мене (Фр., III, 1950, 422); Куцевич належав до тих, хто більше брав собі, ніж давав іншим. Причому, беручи собі, він умів робити вигляд, що вщасливає інших (Рибак, Час., 1960, 424); — Когось любити і не послухати голосу серця, не ущасливити самої себе і інших, цього я не розумію (Коб., I, 1956, 236); // чим. Робити честь кому-небудь своєю присутністю. Молодий кінорежисер із повагою потиснув мені руку й захоплено подивився в вічі.. Він радий, що бачить мене здоровим, і запрошує до себе в ательє.. Він перекаже товаришам по роботі, що велика людина (це я) ущасливить їх візитом (Ю. Янов., II, 1958, 9).

УЩЕДРЯТИ (ВЩЕДРЯТИ), яю, яєш, *недок.*, *перех.*, *рідко.* Щедро наділяти. *Образно. Вщедряє землю сирій дощ, Росте життя на бруку площ (Рильський, II, 1960, 52).

УЩЕЛИНА, и, ж. Вузька і глибока западина між горами. Я сходив гірських доріг немало, знаю всі ущелини і кручі (Нагн., Пісня.., 1949, 80); — Непроступні для людини урвища. Туди ще не ступала людська нога. Там є такі ущелини.., що здалека лякають своїми кручами (Донч., II, 1956, 47); Він турачі — козла гірського — роги Прибив у себе на причілку, — може, На спогад про колишні полювання, Про скелі та ущелини вузькі (Рильський, III, 1961, 162).

УЩЕЛИСТИЙ, а, е. З ущелинами.

УЩЕМИТИ *див.* ущемляти.

УЩЕМИТИСЯ *див.* ущемлятися.

УЩЕМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ущемити.

УЩЕМЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. ущемити і ущемитися. Таня, вона одна знає про нього все, зна, як страждає від цих нескінченних підозр та ущемлень гордість його, гідність його людська (Гончар, Людина.., 1960, 23); Комуністична партія своєю політикою не допускає ущемлення інтересів будь-якої соціальної групи (Ком. Укр., 12, 1965, 52).

УЩЕМЛЯТИ (ВЩЕМЛЯТИ), яю, яєш, *недок.*, **УЩЕМИТИ (ВЩЕМИТИ)**, млю, міш; *мн.* ущемлять; *док.*, *перех.* 1. Затискувати що-небудь між чимсь; // безос. А от один чудацький. Так-таки прямисінько змірив [ковбок] у щілини між двома каменями.. І тоді лише схаменувся, як ущемило його порядно. Та так порядно, що нема як уже й ворухнутися (Хотк., II, 1966, 329).

2. тільки *док.*, *перен.* Викликати душевний біль; образити кого-небудь. Боже! коли б хто, а то се батько говорить. Так мене вщемив, що й хата мені ненавидна стала (Барв., Опов., 1902, 239).

◇ Ущемити [за] серце кого — глибоко вразити, схвилювати кого-небудь. [О л е с я:] Візьму книжку читати, який-небудь факт так.. ущемить за серце, що годі вже й читати: зрадливі думки налопом обгорнуть душу, і далять її, і реуть на шматки (Кроп., II, 1958, 267); І жура якась ущемить серце кожного, хто чує ці невидимі звуки. Стане, тихо зітхне... (Хотк., II, 1965, 55).

3. *перен.* Завдавати кому-небудь шкоди, неприємностей, утискувати кого-небудь; обмежувати, урізувати щось. *Польський уряд ущемляв матеріальні інтереси його родини* (Вільде, Сестри., 1958, 65).

УЩЕМЛЯТИСЯ (ВЩЕМЛЯТИСЯ), *яюся, яєшся, недок., УЩЕМІТИСЯ (ВЩЕМІТИСЯ)*, *млюся, мійшся; мн. ущемляться; док. 1.* Виявлятися затиснутим, здупшеним з двох боків.

2. *тільки док., перен.* Заболіти, занити (від переживань). *Ущемилося серце Довбушеве... Втратився смисл власної діяльності* (Хотк., Довбуш, 1965, 301).

3. *тільки док., діал.* Учепитися. *Він кішку одірве та кине, а вона знов до його, та так і вщемиться* (Сл. Гр.); *Професор ущемився пальцями в свої дикі хащі [волосся] й засіпав своєю головою з такою експресією, що страшно було, як би він її собі не відірвав* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 195).

УЩЕНТ *див. вщент.*

УЩЕПІТИ *див. вщепіти.*

УЩЕРБ, *у, ч.* Положення місяця, при якому освітлена частина його поступово зменшується до серпа і на решті зовсім зникає.

Місяць на ущербі — місяць у такому положенні, щербатий місяць. *І місяць на ущербі, мовби притухає* (Морд., I, 1958, 226).

УЩЕРБІТИ *див. ущербляти.*

УЩЕРБІТИСЯ *див. ущерблятися.*

УЩЕРБЛЕНИЙ (ВЩЕРБЛЕНИЙ), *а, е. 1. заст.* Зменшений. *Та нужденна їх плата, яку побирають до сі., має на цілий квартал бути ущерблена!* (Фр., III, 1950, 194).

2. Який поступово зменшується, убуває (про місяць); щербатий. *Сонце ще не зайшло, а з протилежного краю неба вже викотився ущерблений диск місяця* (Гур., Життя., 1954, 296); *Наполовину ущерблений місяць, швидко проринаючи крізь хмари, давно скотився вже за подніпровські кручі* (Ле, Право., 1957, 154).

УЩЕРБЛЯТИ (ВЩЕРБЛЯТИ), *яю, яєш, недок., УЩЕРБІТИ (ВЩЕРБІТИ)*, *блю, біш; мн. ущерблять; док., перех. 1. заст.* Зменшувати.

2. *рідко.* Надщерблювати. *Образно. *Хотілося б сказати йому хоч слово, Йому, що бурі не взяли на фронті, у бою, Йому, що серце не вщербив* (Ус., I сьогодні., 1957, 83).

УЩЕРБЛЯТИСЯ (ВЩЕРБЛЯТИСЯ), *яється, недок., УЩЕРБІТИСЯ (ВЩЕРБІТИСЯ)*, *біється, док. 1. заст.* Зменшуватися.

2. Поступово зменшуватися, убувати (про місяць).

УЩЕРТЬ *див. вщерть.*

УЩІПЛИВИЙ (ВЩІПЛИВИЙ), *а, е. 1.* Який любить говорити гостро, дошкульно, так, щоб уразити, примусити відчувати докір, насмішку і т. ін. *Явдоха Купер'яниха.. в сварці не так груба, як ущиплива* (говорить здебільшого в іронічно-ввічливому тоні), *і через те її всі бояться* (Л. Укр., III, 1952, 722); // *Який характеризується гостротою, дошкульністю. Вірші його вийшли насмішувати й ущипливі, але зовсім недоладні* (Н.-Лев., IV, 1956, 189); *Досі ущиплива та докірлива розмова стихла* (Мирний, III, 1954, 28); *«Черв'як ти», — думаю я.. І ще багато різних ущипливих слів прикладаю до цього задаваки* (Мик., Повісті., 1956, 6); *На деякий час запала мовчанка, яка обіцяла ще більшу сварку. Тимко сидів згорбившись, підшукував ущипливі слова* (Тют., Вир, 1964, 36).

2. *перен.* Дуже відчутний, сильний, пронизливий (про холод, вітер, мороз і т. ін.). *Надворі січень. Ущипливий мороз ліз під пальто, натирав веселковим кольором ніс і щоки* (Кач., II, 1958, 256); *З півночі подихав пронизливий вітерець. А проте Лагунський не звертав*

на нього уваги. Він просто його не помічав. Чи ж має яке значення цей вітерець, бодай і ущипливий, коли на душі стало так легко? (Коцюба, Нові береги, 1959, 317).

УЩІПЛИВІСТЬ (ВЩІПЛИВІСТЬ), *вості, ж.* Властивість за знач. ущипливий 1. *Лімбах завсіди називав Золя якимось ущипливо «пан Золя», мабуть, покриваючи тою ущипливістю симпатію, яку в глибині душі почував до цього письменника* (Фр., IV, 1950, 253); *Він не міг відмовитись хоч від невеличкої іронії, хоч від крапельки ущипливості* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 145).

УЩІПЛИВО (ВЩІПЛИВО). Присл. до ущипливий 1. [Н і н а (ущипливо):] *Кепсько ви доглядаєте вашу дружину, Семене Пилиповичу. Курорти — небезпечна річ* (Коч., II, 1956, 207); *Мені хотілось відповісти Безбородькові ущипливо, їдко, але я відчула на собі застережливий, занепокоєний погляд Катерини* (Вільде, Сестри., 1958, 297); — *Зерно он возити треба. Картопля на полі... — Було б раніш думати, — ущипливо зауважив Недокус* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 56).

УЩІПНУТИ (ВЩІПНУТИ), *ну́, не́ш, док., перех. 1.* Ухопивши за шкіру тіла (кінчиками пальців, дзюбом і т. ін.), стиснути сильно, боляче. *Левантина почала совати рогачем у печі, а він [Квасюк] тим часом ущипнув її за руку* (Гр., II, 1963, 264); *Оленка спробувала було жартувати, але.. Галя боляче ущипнула її за коліно під столом, що вона одразу примовкла* (Кучер, Прощай., 1957, 54); *Старий погладив птицю, а вона, чекаючи потрави, закинула голову на спину, а потім ущипнула господаря за палець* (Стельмах, I, 1962, 426).

2. *перен.* Пронизати, викликаючи відчуття пощипування (про холод, вітер, мороз і т. ін.); // *безос.* Подихнуло на Пилипка вільним холодним повітрям, ущипнуло за ніс (Мирний, IV, 1955, 299).

3. *перен., розм.* Сказати кому-небудь щось гостре, дошкульне; вразити словом, словами. — *Де ж твої, царівно, дорогі убрання та діаманти?.. — знов ущипнула Паміру раджиha* (Н.-Лев., IV, 1956, 30); *Сергій зрозумів його слова, як шпильку під бік. І заворушилася в ньому каламутна неприязнь ущипнути Тимка якнайболючіше* (Тют., Вир, 1964, 341).

4. Щипаючи, відірвати, відокремити частину чого-небудь. *Тут ущипне [овечка] травку, там ущипне та й далі, та й далі* (Фр., IV, 1950, 25); *За два дні перший раз ущипнув Роман крихту хліба і через силу її проковтнув* (Панч, II, 1956, 406).

УЩІПНУТИСЯ (ВЩІПНУТИСЯ), *ну́ся, не́шся, док.* Ущипнути себе. *Йому здавалося, що грубії чорнії мури бібліотечної зали хотіли.. відпочити і положитися на нього, мов на подушку, гнечучи його страшно своїм тягарем.. Монах навіть дуже часто впадав на думку, що се все сон, ущипнувся навіть в худу ногу* (Фр., VIII, 1952, 142).

УЩІЛЬНЕНИЙ, *а, е. 1.* Дієпр. пас. мин. ч. до ущільнити. *Взимку корисно періодично обтоптувати сніг навколо дерев. Під ущільненим снігом мишам важко добратися до дерев* (Колг. Укр., 10, 1960, 33); *Генерал пропускав своїх у першу чергу. «Гості» поки що мусили чекати осторонь, із заздрістю поглядаючи на ущільнену до краю лавину кіннотників, господарів переправи* (Гончар, III, 1959, 356); // *ущільнено, безос. присудк. сл.* Рільничі бригади на значних площах підсівають ущільнюючі культури. Зокрема.. кормовими гарбузами ущільнено кукурудзу (Колг. Укр., 9, 1960, 29).

2. *у знач. прикм.* З більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ. *Роботи на робітфаку було сила. Лекції, завдання, опрацювання різних тем. Години були дуже ущільнені* (Коцюба, Нові береги, 1959, 319); *Директор школи не залишав своїх вихованців без діла*

Шкільний день був ущільнений, кожному вистачало роботи (Збан., Курил. о-ви, 1963, 224); // З меншими проміжками, частіший. Гарматний вогонь турків був настільки ущільнений, що атакуючі падали десятками (Добр., Очак. розмир, 1965, 348); // с. г. Заповнений або розміщений тісніше, густіше. На частині площі кукурудзи запровадили ущільнені посіви з горохом, гарбузами та іншими культурами (Колг. Укр., 3, 1959, 9); // с. г. Важкий, твердий (про ґрунт). На виноградниках з ущільненими ґрунтами куці мають погано розвинену кореневу систему (Наука., 2, 1957, 23).

УЩІЛЬНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. ущільнений 2. Ущільненість посівів.

УЩІЛЬНЕННЯ, я, с. Дія за знач. ущільнити. Якість силосу залежить від ущільнення зеленої маси (Хлібороб Укр., 7, 1972, 29); Значна кількість опадів в передгірних районах Карпат сприяє швидкому ущільненню ґрунту (Колг. Укр., 2, 1957, 18); Вирощування на одній і тій же площі протягом теплого періоду року двох і більше.. культур називається ущільненням посівів (Овоч., 1956, 92); Творче ставлення до праці і максимальне ущільнення робочого дня дали позитивні наслідки (Наука., 2, 1959, 37).

УЩІЛЬНИТИ див. ущільнювати.

УЩІЛЬНИТИСЯ див. ущільнюватися.

УЩІЛЬНЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для ущільнювання. Металокерамічні ущільнювальні вставки у парових і газових турбінах підвищують на один-два проценти коефіцієнт корисної дії (Наука., 12, 1963, 15).

УЩІЛЬНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ущільнювати.

УЩІЛЬНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **УЩІЛЬНИТИ**, ільню, ільниш, ільниться, док., перех. 1. Робити щільнішим, стискуючи, утрамбовуючи. Силос у траншеях.. ущільнюють за допомогою трактора з навісними вилами (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 1); При посіві сочевиці в недостатньо вологий ґрунт його слід ущільнити кільчастим або гладеньким котком (Зерн. боб. культ., 1956, 67).

2. Заповнювати простір, якусь ділянку більшою кількістю чого-небудь або тісніше, густіше розміщувати що-небудь. Ущільнювати з успіхом можна .. посіви огірків, капусти ранньої, кукурудзи.. і багато інших культур (Колг. Укр., 1, 1957, 40); Дослідження науково-дослідних установ та передових господарств свідчать про те, що можна одержувати значно більше плодів, ущільнюючи сади. Це не пошкодить основним плодовим насадженням (Хлібороб Укр., 7, 1967, 32); // Робити частішим. Ущільнювати вогонь артилерії; // с. г. Вирощувати дві і більше сільськогосподарські культури на тій самій площі для ефективнішого використання землі; висівати, висаджувати іншу культуру разом з основною на тій самій ділянці. Квартали яблунь і груш літніх сортів слід ущільнювати саджанцями літніх сортів, осінніх — осінніми, зимових — зимовими сортами (Хлібороб Укр., 9, 1963, 32).

3. Заповнювати більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ і т. ін. (час, проміжок часу). — Не в часі справа. Справа в умінні людини ущільнювати цей час (Головко, II, 1957, 564); Соціалістичне змагання навчило радянських людей ущільнювати час (Рад. Укр., 24.I 1969, 1); // Скорочувати час виконання чого-небудь. Останній процес перед випуском, коли визначається якість сталі, теж забирає чимало часу. Чи не можна і його потроху ущільнити? (Собко, Біле полум'я, 1952, 256); Ущільнювати строки польових робіт.

УЩІЛЬНЮВАТИСЯ, юється, недок., **УЩІЛЬНИТИСЯ**, ільниться, док. 1. Робитися щільнішим. Незораний, вкритий стернею ґрунт швидко висихає, .. ущільнюється і розтріскується (Хлібороб Укр., 1, 1967, 8);

Запізнення з оранкою завдає великої шкоди. Ґрунт не встигне осісти, ущільнитись, буде бідний на вологу (Рад. Укр., 4.VII 1957, 1).

2. Заповнюватися більшим числом, більшою кількістю чого-небудь або розміщуватися тісніше, густіше. Збираючись в ударний кулак, ущільнюючись, полки готувались до вирішального штурму (Гончар, III, 1959, 388); // Ставати частішим.

3. Ставати заповненим більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ (про час, проміжок часу). На пусковому об'єкті 1971 року — Ровенському заводі азотних добрив — затверджено остаточний і останній графік робіт. Час, згідно з ним, ущільнився до граничної напруги (Рад. Укр., 21.XII 1971, 2).

УЩІЛЬНЮВАЧ, а, ч. 1. техн. Пристрій для ущільнювання чого-небудь. Солома в середині візка розрівнюється і ущільнюється за допомогою гідравлічного розрівнювача-ущільнювача (Хлібороб Укр., 8, 1965, 12).

2. с. г. Сільськогосподарська рослина, плодове дерево і т. ін., які висаджують між основними культурами для підвищення врожайності. Міжряддя цибулі доцільно використовувати для вирощування такої цінної культури, як морква, що є добрим ущільнювачем, бо має невелике листя (Колг. Укр., 7, 1957, 42).

УЩІЛЬНЮЮЧИЙ, а, е, спец. Який ущільнює, служить ущільнювачем. Карликові дерева висаджують окремими масивами або розміщують між високорослими деревами зерняткових порід як ущільнюючу культуру (Сад. і ягідн., 1957, 182).

УЩУХАТИ (ВЩУХАТИ), ає, недок., **УЩУХНУТИ** (ВЩУХНУТИ), не; мин. ч. ущух, ла, ло і ущухнув, нула, ло; док. 1. Ставати слабшим, затихати, припинятися (про явища природи). Ось став вітер ущухати, І хвилі трохи уляглися (Котл., I, 1952, 159); Ущухла буря. Розійшлися хмарки І скрізь панує тиша урочиста (Вороний, Вибр., 1959, 139); Хуртовина не тільки не вицухала, а ще розгулювалась. Поривний вітер шарпав голе гілля кущів під вікном (Головко, II, 1957, 557); Дощ ущух. Небо стало чисте, мов вимите (Кол., Терен., 1959, 31); Кожного ранку солдати перш за все кидалися до вікон подивитися, чи не вицухла нарешті метелиця (Тулуб, В степу., 1964, 186); // Зменшуватися в дії, в силі її вияву; припинятися. Вогняний ураган дійшов до наваленого лісу і вицух (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 78); В гарячу пору збиральної робота на токах не вицухає круглу добу (Гончар, Новели, 1954, 140); // Робитися спокійним. Ущухнуло море, і хвилі уляглися (Греб., I, 1957, 83).

2. Переставати звучати, лунати, чути. Гучна розмова укривала хату. Вона ущухла тільки тоді, як Педоря одчинила двері, щоб унести самовар (Мирний, III, 1954, 210); Стрілянина не вицухала (Довж., I, 1958, 146); Гамір на передовій поступово вицухав. Лише зрідка де-не-де постукували контрольні кулемети (Гончар, III, 1959, 411); Сомко звелів ударити своїм тимпанником у срібні бубни. Ущухнув трохи галас (П. Куліш, Вибр., 1969, 167); Рвонулося розкотисте «ура-а!» І вицухло враз (Бичко, Сійся., 1959, 388).

3. Робитися менш відчутним; утамовуватися (про відчуття, почуття і т. ін.). Юлдаш перелетів через кінську голову. Прикрий біль шпигонував у ногу. З зусиллям хлопець підвівся. Біль у нозі не вицухав (Донч., I, 1956, 178); В міру того, як Савченко говорив, запал у Валі став потроху вицухати (Собко, Запорука., 1952, 56); [М е л е ш к о:] Спробуйте поки ці таблетки — ручуся, біль моментально вицухне (Коч., II, 1956, 493).

4. Замовкати, затихати. Довго ще, далеко за північ, розбуркана молодь не вицухала (Вас., Вибр., 1950, 124); Він знову підводить руку, .. але майдан не вицухає (Баш,

На землі.., 1957, 19); Громада зовсім ущухла, дожидаючися, що скаже старшина (Гр., II, 1963, 358); Пташки ущухли, звірина причаїлась (Коцюб., I, 1955, 176); // перен. Заспокоюватися, переставати виявляти щонебудь (гнів, роздратування і т. ін.). Бжеський ущух так само швидко, як і скинів, і бучно розреготався (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9); — Що новенького у волості, Якове? — запитав Євген Панасович, коли Ярошенко трохи вщух і, сердито сопучи, почав роззувати розхлябані, заболочені чоботи (Речм., Весн. грози, 1961, 82).

УЩУХЛИЙ (ВЩУХЛИЙ), а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до ущухнути. Одвернувся [Річард] до статуї, щоб схватити свою ще не зовсім ущухлу стурбованість (Л. Укр., III, 1952, 91).

УЩУХНУТИ див. ущухати.

УЯВ, присл., поет. Наяву. Я бачив сон... ні, марилося уяв — Він і тепер стоїть перед очима (Стар., Поет. тв., 1958, 179).

УЯВА, н, ж. 1. Здатність образно створювати або відтворювати кого-, що-небудь в думках, свідомості; відтворювання кого-, чого-небудь в думках, свідомості. Я був дуже мрійливим хлопчиком. Мрійливість і уява були такими сильними, що іноді життя, здавалось, існувало в двох аспектах, які змагалися між собою — реальному і уявному (Довж., I, 1958, 13); Надзвичайно важливим у теорії Станіславського є розвиток уяви в актора (Мист. кіно, 1955, 48); // Думка, свідомість, фантазія. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події й природа — я відчуваю себе щасливим (Коцюб., III, 1956, 282); Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю (Март., Тв., 1954, 243); Тим часом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи (Фр., IV, 1950, 28); Знову стук, та вже чутніш. Думка: тріснуло де-небудь, Ворухнулося що-небудь, Вітер б'є в шибки буйніш... Таємниця? Ніякої... Відки взятись, як і з чого? Плід уяви навісної... (Граб., I, 1959, 462); Село Чуртанка було в уяві мандрівників заповітним куточком, закинутим у дикі нетрі глухої тайги (Донч., II, 1956, 28); І вставала тоді в дитячій уяві слава бойових козацьких походів, оживали грізні січі, що колись точилися на цій землі (Цюпа, Назустріч.., 1958, 6); Робочий стіл. В уяві — моря гладь, Пісок і галька, вимита до блиску... На рейді кораблі, а ген — чайки летять, Гойдає яхту хвиля, мов колиску (Забашта, Вибр., 1958, 51).

Залишатися (залишитися, зоставатися, зостатися) в уяві див. залишатися, зоставатися; Підноситися (піднестися) в уяві див. підноситися; Складається (склалася) уява див. складатися; Складати (скласти) уяву див. складати; Спливати (спливти) в уяві див. спливати.

2. рідко. Те, що відтворене в свідомості; образ. [Йонові] згадалась сцена з хустинкою. Уява була така жива, така яскрава, що Йон мимохіть схопився рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию (Коцюб., I, 1955, 235).

УЯВІТИ див. уявляти.

УЯВІТИСЯ див. уявлятися.

УЯВКІЙ, присл., діал. 1. Наяву. От вона неначе бачить уявки перед собою зелені ниви, високі жита та пшениці (Н.-Лев., III, 1956, 325).

2. Не таючись, відкрито, неприховано; явно. Узв'яв тії гроші уявки сперед його очей (Сл. Гр.).

УЯВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уявити. Без дороги, без напряду йшла [Маруся] вниз, рівнобіжно уявленому потокові (Хотк., II, 1966, 272); Перед зруйнованим будинком дитячого театру Фелікс і Воля зав-

жди купували уявлене морозиво (Ю. Янов., II, 1954, 41); Всю ніч Калиновський майже не спав і все сперечався з уявленим Потоцьким (Панч, Гомон. Україна, 1954, 269).

УЯВЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. уявити 1. Уявлення — один з найбільш істотних прийомів літературної техніки, що створює образ (Горький, Про л-ру, 1949, 205); Збоку, правда, здавалося, що він надто м'явий і спокійний, не поспішаючи запускати трактора, не кваплячись сідає, — та на цьому й кінчалося неправильне уявлення (Ю. Янов., II, 1954, 135); Факт, переходячи із уст у вухо, обростає, набирає соку з жіночих буйних уявлень, грав, переливався барвами (Головко, II, 1957, 113); Все помутилося в очах Віри, здійнявши в душі її страшенну бурю. Ніякі уявлення не давали їй того відчуття, яке нахлинуло на неї зараз, перехопивши подих, стиснувши їй серце (Шиян, Баланда, 1957, 230); Численні асканійські строковики ввижаються їм [закордонним приятелям] якимись покірними, чемними, мальовничими ковбоями... Наївні уявлення! (Гончар, Таврія, 1952, 140).

2. Розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, якихось даних і т. ін. Людські уявлення про простір і час відносні, але з цих відносних уявлень складається абсолютна істина, ці відносні уявлення, розвиваючись, ідуть по лінії абсолютної істини, наближаються до неї (Ленін, 18, 1971, 166); Часто буває, що наукові відкриття, ідеї винахідників вражають нас несумісністю з існуючими уявленнями (Наука., 8, 1963, 15); — У тебе зовсім невірне уявлення про інтелігенцію.. Ти ніяк не можеш зрозуміти, що без інтелігенції, без науки неможливий розвиток суспільства (Тют., Вир, 1964, 42); Я хочу показати, яка то нелегка справа — дати іншомовним читачам, читачам інших країн, уявлення про художній твір, написаний на певному місцевому матеріалі (Рильський, IX, 1962, 98); Пейзажі живописця [С. Васильківського] завжди емоційні, різноманітні за мотивами і настроєм... дають повне та широке уявлення про українську природу (Мист., 1, 1966, 25).

◇ **Мати уявлення** яке, про кого — що — знати, уявляти кого-, що-небудь у якійсь мірі. Нарешті Каргат заявив, що має більш-менш точне уявлення про зміст своєї роботи на заводі, та попросив аж два тижні на обдумування свого остаточного рішення (Шовк., Інженери, 1956, 7); Про село вона мала досить туманне уявлення, бо бачила його лише з вікна залізничного вагона (Добр., Тече річка.., 1961, 8); Не мати жодного (найменшого, ніякого) уявлення; Не мати [й] уявлення про кого — що — не знати про кого-, що-небудь навіть приблизно. Не мав Бородавка жодного уявлення про тактику і стратегію (Тулуб, Людолови, I, 1957, 432); — Я вважаю за недоцільне приймати на філологічний факультет людину, яка не має жодного уявлення про філологію... (Тют., Вир, 1964, 62); Що за землі там [на схід і північ] лежать, у Константинополі.. не знали, що за люди живуть там, — уявлення не мали (Скл., Святослав, 1959, 129); Багато його товаришів бачили.. тисячі речей, про які Гриша й уявлення не мав (Собко, Склея.., 1961, 25); Складати (скласти) уявлення див. складати.

3. псих., філос. Чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуттів. Ряд досліджень було спеціально спрямовано на вивчення різних видів уявлень (Рад. психол. наука., 1958, 113); Але я [осліпнувши] ще не встиг одвикнути від зорових уявлень, я сидів коло столу й бачив себе із обпаленим обличчям (Ю. Янов., II, 1954, 74).

УЯВЛЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до уявляти. — Ти так захопилася своїми уявлюваними

успіхами, що навіть не поцікавилась, як працюють інші загони (Донч., V, 1957, 496); Вона говорила в думці з уявленим директором чи завучем (Кучер, Трудна любов, 1960, 200).

УЯВЛЯТИ, *яю, яєш, недок., УЯВИТИ*, уявлю, уявиш, док., перех. 1. Викликати у своїх думках, своїй свідомості який-небудь образ, картину, дію і т. ін. Соломій не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить, хворий і самотній у пущі й вигляда її з очеретів (Коцюб., I, 1955, 363); Артем, хоч ніколи не був у Попівці, але з розповідей Христі, ще тоді, у Таврії, досить виразно уявляв собі це невеличке — дворів на сто — сільце з двома рядами хат обабіч курного битого шляху (Головко, А. Гармаш, 1971, 462); Слово: дім. При цім слові уявить собі чоловік, що зріс у великім місті, кількаповерхову каменицю, а мужик нагадає собі низьку хату, соломною пошиту (Март., Тв., 1954, 84); Він вміє чомусь уявив цю тоненьку мрійну дівчину трохи поважнішою (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 232); Уявить собі юнака — невисокого й стрункого, з сірими очима й енергійним ротом, погляд насмішкуватий і впертий, руки, що люблять доторкнутись до забороненого й відчутти приємність там, де страшно (Ю. Янов., II, 1958, 32).

2. Розуміти, усвідомлювати, знати. Вона певно не уявляє собі, як я її кохаю. Довести силу мого чуття могла б лиш смерть (Коцюб., II, 1955, 262); Мистецтво, поезію рухають уперед таланти. Але ми навіть не уявляємо, скільки таких талантів є у нас серед нефарбованих поетів, нефарбованих співців, танцюристів (Рильський, IX, 1962, 211); Сашко взагалі не уявляв собі, як можуть жити люди на світі без моря (Смолич, Світанок., 1953, 21); Я взявся усунути обрив, не вимикаючи струму. Ви уявляєте, що це значить? Струм іде по мережі напруженою в тисячі вольт. Коли б десть ледь звихнувся — за секунду з мене був би попалець (Гончар, III, 1959, 282).

3. тільки 2 ос. одн. і мн. Уживається в значенні вставного слова для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чим-небудь. — На квартирі в мене телефон, це ж так належить директорів, і, уявляеш, всі дзвінки — чи з бригад, чи з району... — всі через тебе! (Гончар, Тронка, 1963, 337).

Уяві (уявіть) [собі] — вставне слово, словосполучення, що вживається для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чим-небудь, більшого переконання в чомусь. — Спокійна, розсудлива, прихильна [Варвара]. І, уявіть собі, бере всього-на-всього три карбованці на місяць... Ми звикли до неї, вона до нас... І дітей любить... (Коцюб., II, 1955, 169); [К і ч у н о в:] Одна тільки людина вступилася. [К а р т а ш о в:] Хто саме? [К і ч у н о в:] Інспектор Марфін. Уявіть, приїжджав з Тамбова (Довж., I, 1958, 426); — Та от, уяви собі, і не довелося [погостювати]. А де тільки не бував: в Криму відпочивав, на Урал з бригадою їздив, на новому заводі верстати встановлювати. А от у вас, на Кавказі, і не довелося (Головко, I, 1957, 282).

4. заст. З'являтися, виходити, ставати видним. «А ось я її либонь і побачу», — подумав [Павло], коли вона йому назустріч, з-за дерева, з-за сосни уявляє (Вовчок, I, 1955, 149).

УЯВЛЯТИСЯ, *яюся, яєшся, недок., УЯВИТИСЯ*, уявлюся, уявишся, док., кому і без додатка. 1. Поставити, з'являтися в думках, у свідомості. Уявлявся їй самотній, весінній вечір й мла, й свіжість, і зорі мріють... (Вовчок, I, 1955, 318); Цілий день потім Артемові батько не сходив з думки і все уявлявся йому найяскравіше саме отаким, як оце в сні бачив — у кузні (Головко, II, 1957, 391); // безос. Йому ясно уявилося, як лютуватиме пан, дізнавшись завтра, що Остап утік (Коцюб.,

I, 1955, 339); Їй рідні раптом уявилися. Та ще юнак Іван. Так сумно очі їх дивилися... Туман... (Тич., Зростай.., 1960, 34); // Здаватися; сприйматися так чи інакше, вважатися таким чи інакшим. — Що ви верзете нісенітницю! Які там полози в нашому садку? Полози плазують в степах. Може, то вам так уявилося? — сказала Гризельда (Н.-Лев., VII, 1966, 196); Він [Демид] був звичайною людиною, такою саме, як і вона. Не такий уявлявся їй Гордій Раденко: це було сонце, що світило і все навкруги скоряло своїм могутнім сявом... (Гр., II, 1963, 28); У Гоголя в «Тарасі Бульбі» син звертається до батька на «ти», що суперечить українським звичаям. Український перекладач (А. Хуторян) цю форму звертання залишає, — мені таке рішення не уявляється єдиним (Рильський, IX, 1962, 78); Кожному з відступаючих Дніпро уявлявся в ці дні тим рятівним рубежем, що затримав денікінську козачню (Гончар, II, 1959, 85); // Бути в чийсь уяві схожим на кого-, що-небудь.

2. заст. З'являтися, виходити, ставати видним. Тут [на ярмарку] уявляються і молодіці повновиді і трохи охмурі, — усе вони цінують і на все кажуть, що дорого (Вовчок, VI, 1956, 230); З-за куців уявилася височенька, але тонка Дарчина постать (Л. Укр., III, 1952, 660); Справді, чудні та небували се розбійники уявилися і чудний і небувалий вони теж розбій правили: що попадався їм багач у руки — вони його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли (Вовчок, I, 1955, 358); В Генуї переночувала, щоб не в'явитись до Садовських серед ночі та не збивати тривоги (Л. Укр., V, 1956, 419).

УЯВНИЙ, а, е. Який не існує в дійсності, а створений уявою, в уяві. Найвиразніше відчувається запах лозової кори. Хоча він, можливо, і не реальний, а уявний. Напевно чи пригонить вітер гіркуватий подих розімлого верболозу аж з дніпровського берега (Вол., Місячне срібло, 1964, 14); Говорила [Зоня] до своїх уявних слухачів (Вільде, III, 1968, 102); Оксен, не відкриваючи очей, тріпає головою і, стискуючи руку в кулак, п'яно варзюкає [верзе]: — Р-риссю... Ма-арш!.. — І починає шукати правою ногою уявне стремено (Тют., Вир, 1964, 135); // у знач. ім. уявне, ного, с. Те, що створене уявою, в уяві. Зрештою, між уявним і дійсним завжди існуватиме якась невідповідність! (Рибак, Час., 1960, 13).

Уявне число, мат. — корінь парного степеня з від'ємного числа.

УЯВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. уявний.

УЯВНО. Присл. до уявний. Та не встиг я Сулою навітшатися уявно, Як ось вона сама з-межи лози Поперед мене блиснула стрілою, Аж я спинився (Вирган, Квіт. береги, 1950, 108); Посередині між полюсами на поверхні Землі уявно можна провести лінію, яка називається екватором (Фіз. геогр., 5, 1956, 70).

УЯРМИТИ див. уярмлювати.

УЯРМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до уярмити. Приклад, славна дійсність нашої Радянської держави запалюють на боротьбу за своє національне визволення поневолені капіталізмом народи. Колись без'язики, німі, забиті і уярмлені народи піднімаються на весь зріст, заявляючи про свої людські права (Чаб., Шляхами., 1961, 129); Гірку правду про злиденне життя уярмленого селянина, який бився, «мов риба в саку», сказав у своїх творах великий український революціонер-демократ Іван Франко (Укр. літ., 9, 1957, 8); Уже з перших віршів поета [М. Вороного] постає перед читачем образ знедоленого краю, уярмленої царизмом вітчизни, скутої духовно і фізично трудової людини (Рад. літ-во, 12, 1971, 41); Величезні зміни сталися на цій [Закарпатській] прекрасній, колись уярмленій землі (Цюпа, Україна., 1960, 281).

УЯРМЛЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. уярмити. Капіталізм не може існувати без національного гніту і поневолення, без уярмлення і закабалення народів, без розпалювання національної ворожнечі (Вісник АН, 11, 1953, 11); Слово твоє в уярмленні Люті кати держали (Бичко, Простота, 1963, 41).

УЯРМЛЮВАТИ, юю, юєш і **УЯРМЛЯТИ**, яю, яєш, *недок.*, **УЯРМИТИ**, млю, мйш; *мн.* уярмлять; *док.*, *перех.* Позбавляти свободи, незалежності; цілком підкоряти своїй владі; поневолювати. Були часи, коли Но-

вому Риму — Візантії щастило захоплювати в Європі, Азії, Єгипті великі простори землі, поневолювати цілі народи, забирати їх багатства, уярмлювати людей (Скл., Святослав, 1959, 144); Ви хочете нас уярмити? Дарма! Дарма вас ваблять наших надр принади! (Бажан, Роки, 1957, 106).

УЯРМЛЮВАТИСЯ, юється і **УЯРМЛЯТИСЯ**, яється, *недок.* Пас. до уярмлювати, уярмляти.

УЯРМЛЯТИ *див.* уярмлювати.

УЯРМЛЯТИСЯ *див.* уярмлюватися.

Ф

Ф, *невідм.*, с. Двадцять четверта літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «ф» (вимовляється «еф»).

ФА, *невідм.*, с. Четвертий звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук. Концерт для фортепіано з оркестром фа мінор.

ФАБЗАВКОМ, у, ч. Скорочення: фабрично-заводський комітет. На всіх великих підприємствах України (за незначними винятками) [після Лютневої революції] фабзавкомами керували більшовики (Іст. УРСР, II, 1957, 24).

ФАБЗАВУЧ, у, ч., *заст.* Скорочення: фабрично-заводське училище — школа для підлітків при підприємстві, що готувала робітників масових професій (теслярів, штукатурів, мулярів і т. ін.); у 1940 р. була замінена ремісничим училищем і школою ФЗН. Перемагати книжкову премудрість допомагав йому син, який, закінчивши фабзавуч на тому ж заводі, готувався до вступу в інститут (Шовк., Інженери, 1956, 283).

ФАБЗАВУЧНИК, а, ч., *заст.*, *розм.* Учень фабзавучу. Я залишив у Кам'янці добрих друзів: редактора окружної газети Саву Божка, молоденького робкора нашої газети, фабзавучника Володю Бєляєва (Мас., Життя., 1960, 94).

ФАБЗАВУЧНИЦЯ, і, ж., *заст.*, *розм.* Жін. до фабзавучника.

ФАБЗАЄЦЬ, за́йця, ч., *заст.*, *фам.*, *жарт.* Те саме, що фабзавучник. Ще до Великої Вітчизняної війни прийшов він на завод. Зовсім хлопчиськом був, «фабзайцем». Потім став слюсарем (Рад. Укр., 25.VII 1962, 3).

ФАБІАНЕЦЬ, нця, ч. Прихильник, послідовник фабіанства. Обіч громадаються, мчаться в безвихідь Тіні прадавніх століть. Ось вони — Герцоги, лорди, дільці, фабіанці (Бажан, Роки, 1957, 204).

ФАБІАНСТВО, а, с. Реформістський буржуазний рух кінця XIX ст. в Англії, що заперечував класову боротьбу та проповідував мирні, поступові перетворення капіталістичного суспільства в соціалістичне.

ФАБІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до фабіанства й до фабіанця, фабіанців. Фабіанський рух; Фабіанське товариство.

ФАБКОМ, у, ч. Скорочення: фабричний комітет.

ФАБЛІО *див.* фабльо.

ФАБЛЬО, **ФАБЛІО**, *невідм.*, с. Невелике гумористичне або сатиричне оповідання з життя селян, духівництва тощо, а також відповідний жанр, що виник і був поширений у середньовічній французькій літературі. Сюжетом інтермедій дуже часто були міжнародні, мандруючі анекдоти, фабліо та новели (Фр., XVI, 1955, 218); Не тільки середньовічні фабльо, але й лицарські романи черпали свої мотиви із фольклорної скарбниці (Рильський, IX, 1962, 191).

ФАБРА, и, ж. 1. Речовина, що застосовується в косметичі для фарбування в чорний колір бороди та вусів, а також щоб надати вусам певної форми.

2. *заст.* Фарба. Чималі вікна й двері, віконниці, помальовані зеленою фаброю, ганок коло дверей — все те дуже одрізняло Леміщину хату од других (Н.-Лев., I, 1956, 172).

ФАБРИКА, и, ж. 1. Промислове підприємство, що обробляє сировину машинним способом і якому властивий розподіл праці за операціями. За городом тільки якась фабрика муріла [виділялася червонястим кольором], бо до цегли не так дим приставав... (Мирний, I, 1949, 220); Фабрика [тютюнова] велика. Працюють 130 душ, є кілька машин, одна з них робить гільзи (Коцюб., III, 1956, 185); У нас текстильна фабрика перевиконує план... (Ю. Янов., I, 1954, 57).

2. *чого, перен.* Про місце, де що-небудь виробляється, продукується тощо у великій кількості. Балабушиха заклала в березі під вербами справдішню фабрику варення, щоб догодити своєму вчителеві й запобігти в його ласки (Н.-Лев., III, 1956, 223); Вона [битва за ліс] розгортається на велетенському просторі нашої великої країни, це — битва за перетворення степу на зелену фабрику вологи... (Рудь, Гомін., 1959, 113).

ФАБРИКА-КУХНЯ, ~и-~і, ж. Велике підприємство громадського харчування з масовим механізованим приготуванням їжі. Повернувшись на правий берег, оглянувши теплову станцію, фабрику-кухню, Горький несподівано попросив знову переправити його на протилежний берег (Баш, На землі., 1957, 25).

ФАБРИКА́НТ, а, ч. 1. Капіталіст — власник фабрики (у 1 знач.). Він був у засмальцьованім кашкеті і ще більш засаленому сурдугі... Проте — це таки був безперечно фабрикант. Він мав у Вушиці сірникову фабрику (Досв., Вибр., 1959, 55); Фабрикант дитячих іграшок пан Крупський прийняв мене з примруженням оком (Вільде, Пов. і опов., 1949, 18).

2. *чого, перен.* Про того, хто займається виготовленням і поширенням чого-небудь у великій кількості. *Образно. Своєю художньою творчістю він [мороз] порушує цілу гаму людських почувань. Не меншої слави зажив він як будівничий і фабрикант льоду (Коцюб., II, 1955, 434); // *ірон.*, *зневажл.* Про того, хто створює, вигадує та поширює брехливі чутки, наклепи.

ФАБРИКА́НТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фабрикант; дрібний фабрикант.

ФАБРИКА́НТИХА, и, ж., *розм.* Дружина фабриканта (у 1 знач.).

ФАБРИКА́НТИВ, това, тове. Прикм. до фабрикант 1; належний фабрикантові. Фабрикант із дружиною кинулися складати покуйовджене своє майно, .. та капрал тицьнув на них, щоб сиділи й не рипались, і фабрикан-

тове добро так і лежало посеред хати (Досв., Вибр., 1959, 67).

ФАБРИКАНТКА, и, ж. Жін. до фабрикант.

ФАБРИКАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фабрикант 1; належний фабрикантові, фабрикантам. [Є г е р:] Один попри одному [в Білаві] фабрикантські палаци (Л. Укр., IV, 1954, 219); // Власт. фабрикантові, фабрикантам.

ФАБРИКАТ, у, ч. Готовий фабричний виріб, завершений продукт виробництва, придатний для споживання без додаткової обробки. З кукурудзи виготовляють понад 200 різноманітних фабрикатів і напівфабрикатів (Рад. Укр., 4.VII 1958, 3); Текстильні фабрикати.

ФАБРИКАТОР, а, ч. 1. Той, хто займається виробництвом фабрикатів, бере активну участь у цьому процесі. Начебто й непомітна робота у старшого фабрикатора. Але без нього прокатники ніколи не розпочнуть працювати. Гляне він на зливоч сталі — і враз визначить, на що його пустити: на лист, на рейки (Роб. газ., 2.II 1965, 1).

2. перен. Той, хто фабрикує (у 2 знач.) що-небудь.

ФАБРИКАЦІЯ, і, ж. Те саме, що фабрикування. Германові не хотілося для фабрикації цезезину будувати нову фабрику (Фр., V, 1951, 398); Ми вважаємо доцільним розроблення заходів, які зменшують імовірність випадкового виникнення або навмисної фабрикації воєнних інцидентів і їх переростання в міжнародні кризи, у війну (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 34).

ФАБРИКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до фабрикувати.

ФАБРИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фабрикувати. Фабрикування шовку; [Н о р м а:] Іншими словами, ви пропонуєте мені співпрацю у фабрикуванні ренегатів? Так? (Галан, I, 1960, 438); Фабрикування наклеїв.

ФАБРИКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Виробляти, виготовляти щось фабричним способом. Фабрикувати сукно.

2. перен. Виробляти, випускати й т. ін. що-небудь (переважно у великій кількості). — Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгонення воробців із пшениці, проса та конопель (Фр., II, 1950, 344); Сто корів одна за одною статечно і поважно виходять на свіже повітря жувати жуйку, сито зітхати, мріяти і фабрикувати молоко (Вол., Місячне срібло, 1961, 286); // ірон. Виробляти, створювати що-небудь за шаблоном, механічно, здебільшого у великій кількості. Пише [поет] зразу, швидко, по декілька віршів за один вечір, він їх фабрикує (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 63); // зневажл. Робити, створювати що-небудь ганебне, підле, брехливе; сприяти формуванню чого-небудь (звичайно негативного). Вони [куркулі] цькують революціонерів, допомагають переслідувати їх, фабрикують вироки проти революційно настроєних бідняків (Іст. укр. літ., I, 1954, 702); Фабрикувати наклепи, чутки.

ФАБРИКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фабрикувати. Дома ж виливалися свічі, варилося мило, сотилися меди й вироблялося пиво, сушилося м'ясо, риба, з бузини фабрикувався атрамент (Хотк., Довбуш, 1965, 228).

ФАБРИТИ, рю, риш, недок., перех. 1. Фарбувати фаброю (у 1 знач.) вуса, бороду; чорнити. Генерал Букалов сидить перед дзеркалом і закінчує свій туалет, пудриться, фабрить вуса, чистить нігті (Мам., Тв., 1962, 366).

2. заст. Фарбувати.

ФАБРИТИСЯ, рюся, ришся, недок. Фарбувати собі фаброю (у 1 знач.) вуса, бороду.

ФАБРИЦЬКИЙ, а, е, заст. Фабричний. А тут і Василь вступив в хату в новім чорнім каптанці з фабри-

цького сукна, підперезаний зеленим поясом (Н.-Лев., I, 1956, 85).

ФАБРИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фабрика 1. Комерсанти, торгівці знову вилізли з своїх щілин [за непу]. Приватні підприємці організовують артілі, фабрички (Мист., 1, 1964, 5).

ФАБРИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фабрика 1. Від того джерела директор казав вибудувати спуст (ризу) аж просто на фабричне подвір'я (Фр., I, 1955, 367); Великий, на два яруси, зал фабричного Палацу культури був переповнений (Коз., Листи., 1967, 169); Тема виховання виробничника, боротьба за честь фабричної марки були одними з провідних у доповіді секретаря парткому (Веч. Київ, 6.XII 1967, 3); // Вигот., зробл. на фабриці; не кустарний. Уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, а козацтво у брилях, у чуйках фабричного сукна (Стор., I, 1957, 76); Вона повік буде його любити і вже навіть йому хустинку фабричною заповоччю вишила (Стельмах, II, 1962, 106); Взутий він був у фабричні черевики (Чорн., Визвол. земля, 1959, 35); // Признач. для переробки на фабриці, на підприємстві. В основній зоні бурякосіяння вирощуванням фабричних буряків повинні займатися всі господарства незалежно від їх виробничого напрямку (Хлібороб Укр., 7, 1976, 21); // Такий, як на фабриці; власт. фабриці. Ресторани й кав'ярні, де їда для нас стала тільки досадною потребою тіла, де противними були чужі апетити і ті фабричні, сказати б, форми годування людей, викликали часом в нашій уяві напівзабуті картини (Коцюб., II, 1955, 356); Останнім часом з трави почали виготовляти фабричним способом сушені брикети (Хлібороб Укр., 2, 1967, 43).

Фабричне виробництво; Фабричний виріб — промислове, не кустарне виробництво. В одній руці він тримав фабричного виробу фляру (Досв., Вибр., 1959, 416).

2. Такий, де є багато фабрик; промисловий. Тут сорок літ тому ішли більшовики. Ці посланці робочих мас Росії, її обдертих сіл, її фабричних міст (Бажан, Роки, 1957, 214).

3. у знач. ім. фабричний, ного, ч., заст. Робітник фабрики. Фабричні та вантажники з пристані подекували, що сходка матиме для заробітчан неабияке значення (Гончар, Таврія, 1952, 87).

ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКИЙ, а, е. Стос. до промислових підприємств (фабрик і заводів). Значно зростає чисельність фабрично-заводських осередків і наявність серйозного політичного піднесення в робітничих масах створюють нові умови у взаємовідносинах між партійними осередками і фабрично-заводськими комітетами (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 246).

Фабрично-заводський комітет: а) (іст.) виборний робітничий орган на промислових підприємствах у Росії 1917 р.; б) виборний орган первинної профорганізації фабрики чи заводу.

ФАБУЛА, и, ж., літ. 1. Хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі; канва, схема розвитку життєвих подій, подана в художньому творі в послідовному порядку. Побачимо, що буде. У мене вже й фабула складається (Коцюб., III, 1956, 166); Актори, заздалегідь умовившись про розвиток сюжету, про фабулу й інтригу, створювали в ході вистави все те, що мовили з кону (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 196); Фабулу поеми «Княжна» Шевченко використав згодом у повісті російською мовою «Княгиня» (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 297); Фабула і композиція оповідання «Ніч перед боєм» [О. Довженка] нехитрі, і цим підкреслюється природність, правдивість епізоду (Рад. літ-во, 2, 1958, 35).

2. заст. Байка, побрехенька. Приклад, заснований

на вимислі оповідача, чи взятий з літературного або фольклорного, зокрема міфологічного джерела, — такий приклад можна назвати побрехенькою, чи, як казали в старовину, *фабулою* (Рад. літ-во, 3, 1965, 19).

ФАБУЛЯРНИЙ, а, е, літ. Те саме, що *фабульний*. У новелі «Випадкова сміливість» [О. Слісаренка] *фабулярна* гострота повднується з іронічною оповіддю (Вітч., 12, 1969, 169); // Такий, як у *фабулі*; власт. *фабулі*. Перші 15 байок Г. Сковороди, справді, характеризують *фабулярний* спосіб викладу моралі (Рад. літ-во, 8, 1965, 27).

ФАБУЛЬНИЙ, а, е, літ. Стос. до *фабули*. Це були жерці слова: Івась, Самко, Юник і Ливар. Всі вони вважали себе за експерименталістів у галузі *фабульних* комбінацій (Досв., Вибр., 1959, 222); Поема [Т. Шевченка] «Марія» (1859), в якій використано окремі *фабульні* елементи євангельської легенди про народження Христа, спрямована проти християнських догматів і має революційний характер (Іст. укр. літ., I, 1954, 206); *Фабульна* основа лібретто.

ФАБУЛЬНІСТЬ, ності, ж., літ. Властивість за знач. *фабульний*; наявність розгорнутої *фабули*. *Фабульність* п'єси.

ФАВЕРОЛЬ, і, ж. Французька порода курей, що відзначаються м'ясністю.

ФАВН, а, ч. У староримській міфології — бог полів і лісів, покровитель отар і пастухів. *Фавни* і *сатири* можуть собі бути які хочуть брудні, а проте ми любимося ними в скульптурі (Фр., XVI, 1955, 296); «Єсть у нас всякої сили в лісах, на полях і по водах: Німфи, Сатири, і Фавни, й лісів охоронці Сільвани; Не ушановані правом з богами селитися в небі, Мають від нас на землі оселю вони і притулок..» (Зеров, Вибр., 1966, 305); *У порівн. *Регоче* [опришок], як *фавн*, розбризкуючи заклички, мов воду русалкову під промінь місяця (Хотк., II, 1966, 119).

ФАВНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *фавн*; // Власт. *фавнові*.

ФАВОР, у, ч., книжн. Прихильність до кого-небудь, підтримка, заступництво якоїсь впливової, знатної особи.

◇ **Біти в фаворі** в кого — користуватися прихильністю, підтримкою, заступництвом того, хто має силу, вплив. Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги, вимотуючи жили з *Маковейових* напарників-телефоністів (Гончар, III, 1959, 331); Не в фаворі хто в кого — не користується хто-небудь успіхом, прихильністю в когось.

ФАВОРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Виявляти прихильність, добре ставитися до когось, підтримувати когось, заступатись за когось.

ФАВОРИТ, а, ч. 1. Той, кому протегує знатна, впливова особа; улюбленець такої особи. І хоча управитель ненавидів Гаркушу всією своєю прусською ненавистю, але викрити перед хазяйкою його, паничевого фаворита, не міг (Гончар, Таврія, 1952, 149); // Той, кому віддають перевагу перед іншими, ким більше цікавляться. *Образно. [О р е с т:] А ви думаєте, що сього вже досить для того, щоб уважати себе фаворитом долі? (Л. Укр., II, 1951, 85); // Коханець знатної, високої становищем жінки (напр., цариці), який отримує від неї великі багатства й майже необмежену владу над людьми. *Фаворита Катерини II Григорія Потьомкіна* народ глузливо охрестив «*Катериничем*» (Наука., 12, 1965, 28).

2. спорт. На перегонах — кінь, вершник і команда, що мають найбільше шансів на першість; // Улюбленець публіки, уболівальників. *Аутсайтери* футбольних турнірів бувають інколи небезпечніші, ніж визнані фаворити (Веч. Київ, 10.VII 1971, 3).

ФАВОРИТИЗМ, у, ч., книжн. Становище, при якому все зумовлюється впливом, роллю фаворитів (у 1 знач.); // Висування, підтримування фаворитів. *Фаворитизм у театрі*.

ФАВОРИТІВ, това, тове. Прикм. до *фаворит*; належний фаворитові. *Моложаве й приємне обличчя високопоставленого кур'єра сяло чарівною усмішкою, за якою спостережливий Потьомкін добре помічав знайомі риси старої неприязні фаворитового брата* (Добр., Очак. розмир, 1965, 246).

ФАВОРИТКА, и, ж. Жін. до *фаворит*. *Олексія, ця клопітлива архієрейова фаворитка, поставилась до неї дуже тепло й щиро* (Мик., II, 1957, 294).

ФАВОРИТНИЙ, а, е. Який є фаворитом; улюблений. *Асесор з Ресентом, як двоє ворогів, Сперечку почали про фаворитних псів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 44).

ФАВОРИТСТВО, а, ч. Перебування у фаворитах. В січні 1789 року він [Зубов] був тільки секунд-майором кінної гвардії, а за два роки свого фаворитства одержав стільки чинів і титулів, що іншому не вистачить і двох життів (Добр., Очак. розмир, 1965, 417).

ФАГ, а, ч., бакт., мед. Те саме, що *бактеріофаг*. Поява антибіотиків, позитивні якості яких відомі, мабуть, усім, викликала зменшення інтересу до фагів як до терапевтичного заходу (Знання., 5, 1967, 18); Вперше в лабораторних умовах професор Олексій Соснов виявив вплив сонячної активності на розмноження фага, тобто бактеріальних вірусів (Веч. Київ, 6.VIII 1971, 2).

ФАГОТ, а, ч. Дерев'яний духовий музичний інструмент низького тембру з конічним каналом і подвійною тростиною. Голосно покотилися тонкі та різучі вигуки флейт та кларнетів; протяжно загули сурми та фаготи... (Мирний, III, 1954, 263); Аж несподівано із зали Фагот із флейтою бринять (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 135).

ФАГОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Лікування та профілактика за допомогою бактеріофагів.

ФАГОТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на фаготі.

ФАГОТНИЙ, а, е, муз. Прикм. до *фагот*. *Фаготний клапан*.

ФАГОТОВИЙ, а, е, муз. Прикм. до *фагот*. *Фаготове звучання*.

ФАГОЦИТ, у, ч., біол. Клітина тваринного або людського організму, здатна активно захоплювати та перетравлювати чужорідні частинки, у тому числі й бактерії. Значення відкриття Мечниковим ролі фагоцитів у боротьбі організму з мікробами і ролі їх у звільненні організму від відмерлих клітинних елементів — величезне (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 188).

ФАГОЦИТАРНИЙ, а, е, біол. Стос. до фагоцитозу. Під впливом блокуючих доз фагоцитарна здатність лейкоцитів морської свинки дуже зменшується (часом до 0) (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 339); Потрапляючи в кров'яне русло, лейкоцитини руйнують лейкоцити і пригнічують їх фагоцитарну активність (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 66).

ФАГОЦИТНИЙ, а, е, біол. Прикм. до *фагоцит*. *Фагоцитний епітелій*.

ФАГОЦИТОЗ, у, ч., біол. Захисне пристосування організмів, що виражається в захоплюванні й перетравлюванні фагоцитами чужорідних частинок, у тому числі бактерій та залишків відмерлих клітин. *Фагоцитоз* є однією з найважливіших захисних властивостей організму від сторонніх тіл, у тому числі і від патогенних мікробів (Наука., 3, 1962, 7).

ФАЕТОН, а, ч. 1. Легкий чотириколісний екіпаж з відкидним верхом. По середині [вулиці], битій кам'яною, гуркотали карети, коляски, фаєтони... (Мирний,

І, 1949, 170); У відкритих фаєтонах, здіймаючи куряву, проїздили чиновники (Рибак, На світанку, 1940, 157).

2. Легковий автомобіль з відкритим кузовом.

ФАЄТОННИЙ, а, е. Прикм. до фаєтoн. Фаєтонний верх.

ФАЄТОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фаєтoн. За фаєтоном летів знов фаєтон, .. а за ними новий, гарненький фаєтончик з баскими кіньми (Н.-Лев., І, 1956, 143).

ФАЄЧКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до фaйкa. Він сідає на лавці під іконами, дістає фаєчку, натоптує тютюном (Загреб., Шепіт, 1966, 343).

ФА́ЗА, и, ж. 1. Період, стадія в розвитку якого-небудь явища, процесу тощо. Я змінив свою «манеру» і се дивувало моїх знайомих та критиків, що шукали усяких «громадських» причин до моєї «нової фази творчості» (Л. Укр., ІІІ, 1952, 690); Ми — могутні! Бо в́нашій країні під проводом Комуністичної партії вже побудовано соціалізм, першу фазу комуністичного суспільства (Тич., ІІІ, 1957, 306); Виробництво і споживання, як відомо, — різні фази суспільного відтворення (Ком. Укр., 9, 1967, 55); // біол. Певний етап в індивідуальному розвитку якого-небудь організму. У процесі поділу клітини та ядра умовно намічають чотири фази (Практ. з анат. рослин, 1955, 50); Розпізнати рослини вики в посівах сочевиці можна в будь-яку фазу її розвитку, а особливо під час цвітіння (Зерн. боб. культ., 1956, 68); На силос ми збираємо кукурудзу тільки у фазі молочно-воскової стиглості (Хлібороб Укр., 10, 1963, 9); Фаза гусениці; Фаза статевої зрілості.

2. спец. Положення, певний момент у зміні форми або стану чогось. Зміна його [Місяця] фаз відбувається від того, що Місяць займає різні положення відносно Землі і Сонця, яке його освітлює (Астр., 1956, 70); Виливання базальтової лави на Місяці відбувається у вакуумі. Тому й звільнення її від газової фази, пари води відбувалося трохи інакше, ніж на Землі (Веч. Київ, 11.ІІ 1966, 1); // Величина, що характеризує стан коливального процесу в даний момент. Фаза коливання маятника.

△ **Фа́зи Місяця** див. місяць.

3. хім. Однорідна частина якої-небудь неоднорідної фізико-хімічної системи. Окремі однорідні частини гетерогенної системи називаються фазами (Заг. хімія, 1955, 173); Фаза сплаву; Рідка (тверда) фаза.

4. геол. Найменший період, якому відповідає певний характер порід.

5. ел. Одна з обмоток генератора багатofазного струму, а також один із проводів, по якому йде такий струм. Статор генератора трифазного струму має три обмотки (які називаються фазами генератора), зміщені на 120° своїми початками (або кінцями) одна відносно одної (Курс фізики, ІІІ, 1956, 199); Чимало клопоту на сільських лініях завдає заземлення однієї фази. Зірвало вітром один провід, а струм продовжує йти, і про пошкодження відразу не дізнаєшся. А це може призвести до нещасного випадку (Веч. Київ, 1.ІV 1961, 1).

ФА́ЗАН, а, ч. Великий промисловий птах ряду курячих із яскравим оперенням. І жирафу [показав Жюльєтті], й кедр ліванський, І верблюда дромадера, Золотих фазанів, зебру (Л. Укр., ІV, 1954, 200); Перекази та літописи оповідають, що батьківщина фазанів — Мала Азія. Там, на березі річки Фазіс, уперше зустріли європейці цього барвистого птаха. Тож і названо його так (Наука., 8, 1966, 33).

ФА́ЗАНА́РІЙ, ю, ч. Розплідник фазанів. Поблизу міста Виноградова створено фазанарій на площі 240 гектарів (Веч. Київ, 2.ІІ 1970, 4).

ФА́ЗАНЕНЯ́, яти, с. Пташа фазана. Через 7—8 тижнів, коли фазаненята починали літати, їх випускали на волю (Веч. Київ, 2.ІІ 1970, 4).

ФА́ЗАНИНА, и, ж. М'ясо фазана.

ФА́ЗАНИ́ХА, и, ж., розм. Те саме, що фазáнка.

ФА́ЗА́НКА, и, ж. Самиця фазана.

ФА́ЗА́ННИК, а, ч. Приміщення для фазанів. При освоєнні цієї території [парку Олександрія] було відгороджено кілька гектарів для звіринця.. Влаштовано фазанник (Парк Олександрія., 1949, 8).

ФА́ЗА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фазáн. Фазанове м'ясо.

2. у знач. ім. фазáнові, вих, мн. Родина птахів ряду курячих, до якої належать фазан, цесарка, перепел, пустельна куріпка, павич та ін.

ФА́ЗА́НЧА́, ати, с. Те саме, що фазаненя́. Підси́пали квочок [яйцями фазанів], і кури висиджували до двадцяти, а індички — тридцять-тридцять п'ять фазанчат (Наука., 8, 1966, 33).

ФА́ЗА́НЧИ́К, а, ч. Зменш.-пестл. до фазáн.

ФА́ЗА́НЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до фазáн. Фазанячий хвіст; // Признач. для розведення фазанів. У фазанячому розпліднику [в Криму] ведеться наукова робота, зоотехніки спостерігають поведінку птахів (Рад. Укр., 15.ІІ 1968, 4).

ФА́ЗИС, у, ч., рідко. Певний момент у розвитку якого-небудь явища. Партія Вакули [в опері «Черевички»] розкриває не різноманітні риси його характеру, а лише різноманітні сторони його одного почуття, різноманітні фазиси і нюанси (Укр. клас. опера, 1957, 173).

ФА́ЗИСНИЙ, а, е, рідко. Стос. до фазису.

ФА́ЗНИЙ, а, е, ел. Стос. до фази (у 5 знач.). Напруга між початком і кінцем якої-небудь обмотки статора називається фазною напругою (Курс фізики, ІІІ, 1956, 200); Фазна ізоляція.

...**ФА́ЗНИЙ**, а, е. Друга частина складних слів, що має значення: стільки разів, скільки зазначено в першій частині слова, напр.: т р и ф á з н и й, ш е с т и ф á з н и й, б а г а т о ф á з н и й.

ФА́ЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фáзовий, напр.: ф á з о к о м п е н с á т о р, ф á з о п о к á ж ч и к.

ФА́ЗОВИЙ, а, е, спец. Стос. до фази. Самонавіювання найкраще вдається у фазових станах мозку — проміжних поміж сном і неспанням (Наука., 11, 1969, 43); Основним радіолокаційним методом спостереження за супутником є фазовий метод виміру відстаней, який дає велику точність (Радіолокація., 1958, 39); Він [В. М. Свечников] заклав основи вивчення фазових перетворень у сталі при швидкісному її нагріванні (Вісник АН, 1, 1971, 97); Фазові обмотки.

ФА́ЗОМЕТР, а, ч., ел. Прилад для вимірювання коефіцієнта потужності в установках змінного струму або зсуву фаз, тобто різниці між фазами струму та напругою в ланцюгові. Вперше у нашій країні в [політехнічному] інституті створено цифровий фазометр, який за своїми характеристиками стоїть на рівні кращих світових досягнень (Веч. Київ, 15.ХІ 1967, 1).

ФА́ЗОРЕГУ́ЛЯТОР, а, ч., ел. Пристрій для регулювання зсуву фаз між двома напругами чи струмами або напругою та струмом.

ФА́ЗОТРО́Н, а, ч., фіз. Прискорювач руху заряджених елементарних частинок (протонів, дейтронів, альфа-частинок), що застосовується при дослідженні атомного ядра; синхроциклотрон. Особливо цікаві можливості виникають у симетричному кільцевому фазотроні, .. що складається з ряду цілком однакових секторів магніту, розташованих по колу (Наука., 5, 1960, 15).

ФАЙ, ю, ч. Цупка тонка однокольорова тканина з шовку або шерсті з поперечними рубчиками.

ФАЙДА, й, ж., діал. Батіг, канчук, пуга. — Аби файда в руках була, А хлопа, як того вола, У плуг годного запряжеш (Шевч., II, 1963, 126); — Візьми ж хоч нагайку на спадок, бо ти ні до якої роботи не здатний, а здатний тільки файдою когось приганяють (Н.-Лев., III, 1956, 303).

ФАЙДЕШИН, у, ч. Високоякісна тонка шовкова тканина, один із різновидів фаю.

ФАЙДЕШИНОВИЙ, а, е. Пошитий із файдешину. Файдешинова сукня.

ФАЙКА, и, ж., діал. Люлька (див. люлька¹). Знов тихо стало, тільки чути було пакання файки в зубах діда Панька (Фр., I, 1955, 289); Берник затис між зубами набиту тютюном файку, а в руках тримав сірники (Мур., Бук. повість, 1959, 27).

ФАЙКАТИ, ає, недок., діал. Розлітатися, розвиватися. Йде здалека парубок, поли від вітру так файкають на боки (Сл. Гр.).

ФАЙНЕНЬКИЙ, а, е, діал. Пестл. до файний. Ой дивися, дівчинонько, який я файненький (Коломийки, 1969, 112).

ФАЙНИЙ, а, е, діал. 1. Гарний. Гори наші, гаї наші, файна полонина, Нема ліпшої від тебе, наша Верховино (Коломийки, 1969, 47); Господар дому чемно запросив нас сідати. Тримався він з великою статечністю, мав рівну поставу. Добре поголений, одягнений у.. файний кептар (Мас., Під небом.., 1961, 29); Баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи файна.. І тут вражіння [враження] було добре: попадає виглядала, як квіточка (Хотк., II, 1966, 7); Недурно в його Карпатах такі файні співаночки співають про цей широкий край (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 223); Погода тут файна. Хоч часами вітер приносить дощі (Коцюб., III, 1956, 406).

2. Добрий (у 5, 8 знач.). [Ю р а с и к:] А в хаті наша баба умирає. У неї тиф... і лікаря немає. Допоможіть, у вас є файні ліки (Воронько, Казка.., 1957, 23).

ФАЙНО, діал. 1. Присл. до файний. — Але ж бо ти файно виглядаєш! (Фр., IV, 1950, 9); — Файно голосить... — кивали головами старі сусідки (Коцюб., II, 1955, 352).

Файно дякувати — щиро, вельми дякувати. Я вам дуже файно дякую за лист (Стеф., III, 1954, 88).

2. у знач. присудк. сл. Гарно, приємно. Ледве чути, як бідний хлоп коло хати у трембіту трембітає, так файно кругом і тихо (Ю. Янов., I, 1954, 36); — Поприсідай разів із сто! Помахай руками, і стане файно, тепло, як у жнива, — порадив посміхаючись Роман (Автом., Так народж. зорі, 1960, 211).

ФАЙОВИЙ, а, ё. Прикм. до фай; // Пошитий з фаю. Файова блузка.

ФАКЕЛ, а, ч. 1. Те саме, що смолоскіп. Сотник з охорони спустився з Барбарою камінними сходами глибоко вниз, освітлюючи дорогу тріскотливим і смердючим факелом (Ле, Наливайко, 1957, 443); Тримавши в одній руці засвічений факел, а в другій пляшку з гасом, він набирає його якнайбільше собі в рот і потім з усієї сили виприскує на вогонь (Шиян, Баланда, 1957, 7); *У порівн. Кінський щавель, зруділий на сонці, курився брунатним димом, як похоронний факел (Коцюб., II, 1955, 215); Розгромивши [панський] дім, опришки.. відійшли в ліс. За спиною в них величезним факелом палав двір (Гжицький, Опришки, 1962, 147).

2. чого, перен. Про те, що містить у собі, несе із собою істину, знання, освіту, свободу тощо. З щирим серцем і безтрепетною рукою засвітили вони [декабрис-

ти] факел боротьби з самодержавством, запалили ту іскру, з якої розгорілося полум'я революції (Рильський, IX, 1962, 148); Тепер увесь світ бачить, на яку небувалу височінь піднесли факел соціалізму Комуністична партія, радянський народ (Ком. Укр., 2, 1967, 3).

3. спец. Конусоподібне полум'я, а також потік рідини, що має форму конуса. Освоєно також застосування кисню у факел полум'я з допомогою спеціальних форсунок, установлених поруч із кесоном у голові печі (Наука.., 5, 1956, 21); Буріння свердловин часто не обходиться без утворення газових фонтанів, без факелів, у яких марно згорають мільярди кубометрів голубих скарбів (Наука.., 6, 1963, 5).

4. перев. мн., астр. Яскраві ділянки фотосфери біля краю сонячного диска. Крім темних плям, поблизу від країв сонячного диска спостерігаються і світлі зони — факели. Це хмари нагрітих газів, які плавають у сонячній атмосфері (Бесіди про всесвіт, 1953, 92).

ФАКЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до факел. Факельне полум'я; Якщо уважно придивитися до фотографії Сонця, то крім плям можна помітити світліші, ніж сонячна поверхня, місця — факельні поля (Наука.., 2, 1957, 12); // Із факелами. Не сила було їм [стражникам] стримати цю стихійну факельну демонстрацію заробітчанського берега (Гончар, Таврія, 1952, 97).

ФАКЕЛЬНИК, а, ч. 1. заст. Людина в спеціальному траурному одязі, що несе факел у похоронній процесії. — Заїхав я раз одному факельникові з похоронного бюро по пиці, а він мені (Гапек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 43).

2. Той, хто підпалює що-небудь за допомогою факела; палій. На мотоциклах з вогняними віхтями гасять [фашистські] факельники і підпалюють стріхи (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 76).

Факельник війни — те саме, що Палій війни (див. палій). Міжнародна обстановка сьогодні така, що Радянський Союз, всі соціалістичні країни, миролюбні народи здатні охолодити надто запалювальних факельників війни (Рад. Укр., 7.XI 1960, 2).

ФАКЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до факельник.

ФАКІН, а, ч. Те саме, що факінб.

ФАКІНО, невідм., ч. В Італії — носильник вантажів. Блакитні факіно (носії), в широких блузах, ходять з місця на місце, заклавши руки в кишені: ще нема парохода [пароплава] (Коцюб., II, 1955, 412).

ФАКІР, а, ч. 1. Мусульманський або індуїстський мандрівний чернець, що дав обітницю жити з жебрацтва; дервіш. [Л ю б о в:] Я їм розказала одну дуже смішну історію... а вони зажурились. У нас же факірів немає, Джангернаут в Індії, се просто все одно, що пташка... (Л. Укр., II, 1951, 63); В далеких джунглях сивіє факір, Під сонцем рожевіє Гонолулу, І дальніх арф незнаний перебір Поетові торкає душу чулу... (Рильський, Поєми, 1957, 15).

2. Європейська назва мандрівного фокусника, який демонструє нечутливість тіла до болю, незвичайну силу, вміння приборкувати гадюк тощо. Він говорить про факірів, що вміють чарувати кобр і знають наперед долю людей (Собко, Любов, 1935, 122); *У порівн. — В цьому вбранні, Саїд Алі, ти просто як факір, — з острахом вимовила [Любов Прохорівна], намагаючись надати словам жартівливого тону (Ле, Міжгір'я, 1953, 86).

ФАКІРСТВО, а, с. 1. Спосіб життя факіра (у 1 знач.); // Аскетичний спосіб життя з граничними обмеженнями. [Л ю б о в:] У мене аскетичний погляд? Ну, не знаєте ви мене! (Палко). Мені усякий аскетизм, усяке факірство глибоко противне (Л. Укр., II, 1951, 23).

2. Заняття факіра (у 2 знач.).

ФАКІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до факір; // Такий, як у факіра; власт. факірові. Факірське споглядання; Факірський спокій.

ФАКЛЯ, і, ж., діал. Смолоскип. А глибоко в льоху під церквою блимала факля, увіткнута в землю, де Оріся, тріпочучи серцем, дожидала Антося (Стар., Облога., 1961, 91).

ФАКОЛІТ, у, ч., геол. Лінзоподібне магматичне тіло, що міститься у верствах осадових порід.

ФАКСИМІЛЕ, невідм., с. 1. Точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (кресленика, рукопису, малюнка, документа, підпису тощо) фотографічним способом, печаткою чи іншою репродукцією. Перед очима присутніх на постаменті з чорного лабрадориту відкриваються дві поліровані брили габроту. На нижньому викарбувано факсиміле «Павло Тичина», а на верхньому — барельєф замисленого у творчому пориві поета (Вітч., 3, 1971, 219).

2. Кліше, печатка, за допомогою яких можна багаторазово відтворювати власноручний підпис. Факсиміле Лесі Українки.

3. у знач. прикм. і присл. Точно відтворений, у точному відтворенні.

ФАКСИМІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до факсиміле (у 1 знач.). Науковці зробили й новий факсимільний приймально-передавальний телеграф на напівпровідникових елементах. Ним можна приймати телеграми, написані будь-яким чорнилом (Знання., 7, 1970, 5); // Який являє собою факсиміле. Широкі кола [цінителів] .. літератури мають у своїх бібліотеках відтворення руки видатних митців завдяки факсимільним виданням, розпочатим у повоєнний час (Вітч., 7, 1971, 215).

ФАКТ, у, ч. 1. Дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. Сортуючи листи, Целя пригадала собі факт з перших тижнів своєї бюрової служби (Фр., II, 1950, 314); Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя, які він малює (Коцюб., III, 1956, 36); [С т р и ж е н ь:] Моряки! Трапився нечуваний факт в історії Чорноморського флоту. Офіцери не вийшли на прапор (Корн., I, 1955, 43); // Приклад, випадок. Бойчук оповів другий подібний факт — як в Ростоках Середніх теж двоє таких аматорів пішли грабувати один одного. Та ще й стрінулися десь на перелазі (Хотк., II, 1966, 187); Важливо, що Міцкевич-юнак знав про факти поміщицького свавілля, деспотизму, жорстокості (Рильський, X, 1962, 53); // Те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об'єктивній дійсності. Жадаєте біографічних звісток? Подаю вам кілька фактів (Коцюб., III, 1956, 218); Книга Вахушті цікава як перша географія Грузії, як довідник, у якому зібрано велику кількість фактів (Видатні вітч. географи., 1954, 25).

Докбанний факт див. докбанний.

◇ **СТАВІТИ** (поставити і т. ін.) **пéред фáктом** кого — повідомляти когось про те, що вже відбулося. — Гай будемо садити. В Тихій долині.. Я поставлю товариша Гризоту.. перед фактом (Речм., Твій побратим, 1962, 17).

2. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. Так уже мене виховано і треба се приймати як факт! (Л. Укр., III, 1952, 685); — На кораблях брудні, сірі, обвітрені паруси, і саме цей факт мені хвилює кров (Ю. Янов., II, 1958, 40); // чого. Наявність, існування чого-небудь. — Да,— сказав слідчий,— справи ваші незавидні, товариші ковалівці. Факт злочину й махінацій на долоні (Кучер, Трудна любов, 1960, 337).

3. у знач. присудк. сл. Справді, безперечно, безсумнівно. Доводиться просто дивуватися, коли цей борець, поет, белетрист і публіцист знаходить ще час для

серйозної наукової роботи! А тим часом це факт (Коцюб., III, 1956, 35); — У тебе після кожного бою ціла хмара ідей,— зауважив Сагайда, який, видно, уже звик до цього.— Факт, що мої вусачі дали жару. А ти все кричав, що партачимо (Гончар, III, 1959, 62).

Факт [є, лишáється] **фáктом** — незаперечна річ. Кому-кому, а мені то се навіть непростимо: адже я, очевидно, на «ідеолога» не вдався, бо я не публіцист (тут уже нічого не поробиш, факт фактом!) (Л. Укр., III, 1952, 693).

4. у знач. част., розм. Уживається для вираження згоди, ствердження; справді, дійсно, звичайно, безсумнівно. — Відмовився [І. В. Мічурін] їхати. Чи ви бачили щось подібне? — Що ви кажете? — Факт (Довж., I, 1958, 470); — Хоч і боягуз у тебе [гусака] хазяїн, а все ж таки він тебе викохав.. Кожну пір'їну твоєю пригладжував. Факт (Донч., VI, 1957, 76).

◇ **Факт той, що...** — справа в тому, що... А факт тим часом той, що я страшенно боюсь сеї постановки, і в Києві більше, ніж де (Л. Укр., V, 1956, 205); — Думаєш — дерлися [на скелі] хто як попало? Помиляєшся, брате... Для цього в нас є така штука — альпійський канат.. Факт той, що як один зірветься, то всі підтримають... (Гончар, III, 1959, 221).

ФАКТАЖ, ў, ч. Сукупність фактів (у 1 знач.). Читач ще більше любить чудову.. повість О. Кобилянської «Земля» саме тому, що вона написана на фактажі, що вона, власне, не вигадана (Рад. літ-во, 3, 1966, 62).

ФАКТИЗМ, у, ч. Захоплення чистими фактами, без їх аналізу, узагальнення.

ФАКТИК, у, ч. Зменш. до факт 1.

ФАКТИС, у, ч., спец. Продукт з олії, обробленої хлористою сіркою; додається до каучуку для пом'якшення гумових виробів.

ФАКТИЧНИЙ, а, е. Стос. до факту (у 1, 2 знач.). Та що вона знає? Може, це лише домисли, позбавлені фактичної основи? (Фр., VI, 1951, 256); Працюючи деякий час інженером іригаційного будівництва в Фергані, Іван Ле зібрав для майбутнього твору багатий фактичний матеріал (Іст. укр. літ., II, 1956, 99); // Дійсний, справжній. Комуністичні суботники надзвичайно цінні, як фактичний початок комунізму.. (Ленін, 39, 1973, 21); Учителі часто ходили з молоддю за місто.. Іван був неодмінним учасником цих прогулянок і фактичним організатором їх (Кол., Терен., 1959, 32); // Який відповідає фактам, дійсності; насичений фактами. «Рада» умістила фактичну замітку про вихід перекладів (Коцюб., III, 1956, 385); Завтра напишу мамі фактичного листа, а сьогодні щось я не так настроєна (Л. Укр., V, 1956, 224).

△ **Фактичний шлюб**; **Фактичні шлюбні відносини**, юр.— шлюб, шлюбні відносини, не оформлені відповідно до встановленого законом порядку. Суддя оголосив, що слухається цивільна справа про визнання фактичних шлюбних відносин громадянки Шевко Ольги Тарасівни з громадянином Руженком Мирославом Левковичем... (Дор., Не повторю., 1968, 90).

ФАКТИЧНІСТЬ, ності, ж. Вірогідність, відповідність дійсності; насиченість фактами.

ФАКТИЧНО. Присл. до фактичний. Я уже дримаю тяжко, бо то не можна назвати сном. Крізь дрімоту ніби чую, як дійсно поліціян хоче фактично доказати свою силу, приказує гасити світло (Хотк., II, 1966, 423); Він став у Річинських нібито за кухаря, а фактично був і камердинером, і лакеєм, і взагалі метрдотелем (Вільде, Сестри., 1958, 319).

ФАКТОГРАФ, а, ч. Той, хто описує факти без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. Вивчаючи історичні матеріали і втілюючи минуле ук-

раїнського народу в образах, Карпенко-Карий не був фактографом, не йшов наосліп за джерелами, а вносив своє розуміння подій (Життя К.-Карого, 1957, 149).

ФАКТОГРАФІЗМ, у, ч. Манера опису фактів без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. Фактографізм був у свій час значною перешкодою для реалістичного відображення життя села, зокрема показу колективізації (Рад. літ-во, 4, 1958, 6).

ФАКТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на описі фактів без аналізу їх, без узагальнення та художнього осмислення. У книзі [Ю. Мартича] немає звичайного розвитку сюжету з послідовним викладом подій. Ї фактографічний художньо коментований матеріал (Літ. Укр., 8.VIII 1969, 2).

ФАКТОГРАФІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фактографічний. Фактографічність, яка у військовій темі сама своєю драматичністю надає віршеві значну емоційну силу, у творах про мирний час, про трудові будні виявила своє естетичне безсилля (Вітч., 5, 1963, 209).

ФАКТОГРАФІЧНО. Присл. до фактографічний. Всякий реалізм не просто фотографічно чи фактографічно, дзеркально-пасивно відображує в художньому образі навіть прототип. Всякий реалізм бере й від того, що буде (Вітч., 8, 1958, 140).

ФАКТОГРАФІЯ, і, ж. Опис фактів без аналізу, узагальнення, без їх художнього осмислення. Протокольна об'єктивність бачення — це фактографія, це звичайнісінький натуралізм (Літ. Укр., 27.XI 1970, 2).

ФАКТОР, а, ч. 1. Умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник. Наша доба є добою розквіту культур, національних формою і соціалістичних змістом. Ми живемо в час буйного цвітіння національних мов — і це цвітіння, безумовно, є прогресивним фактором (Рильський, IX, 1962, 123); Саме вона [праця] є могутнім фактором у розв'язанні проблеми довголіття (Наука., 7, 1960, 39); Світова соціалістична система — найважливіший фактор у боротьбі за мир (Наука., 2, 1972, 48).

2. У дореволюційній Росії — керівник технічної частини друкарні, що здійснював безпосередній зв'язок між друкарнею та замовником. Сьогодні пішов [М. Гоголь] до друкарні довідатись, як ідуть справи. Фактор зустрів його в конторі, закиданій гранками й заставлений гравірувальними дошками (Полт., Повість., 1960, 488).

3. Посередник, дрібний комісіонер, маклер. Позаймали на дощаних лавах місце багаті купці, час від часу приймаючи рапорти від своїх факторів (Фр., VIII, 1952, 362); — Ми не потребуєм, — кажуть [люди], — факторів до господа-бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не допоможе (Март., Тв., 1954, 417); Французи напитували фактора, якому б зіпхнути безмитний товар (Смолич, Світанок., 1953, 20).

4. мат. Кожне з перемножуваних чисел; співмножник. Добуток двох факторів.

ФАКТОРІАЛ, у, ч., мат. Добуток натуральних чисел від одиниці до якого-небудь заданого натурального числа.

ФАКТОРІЯ, і, ж. 1. Торговельна контора й поселення іноземних купців на території слаборозвинутих країн і напівколоніальних країн. — І тепер у нашій столиці люди гинуть з голоду і від моровиці, а повсталі юрби трощать склади і факторії невірних крамарів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 556); Півтори тисячі років тому з'являються у приазовських степах грецькі факторії (Дмит., Наречена, 1959, 23).

2. Державний заготівельно-постачальницький пункт у віддалених північних районах СРСР. — Продавати

хутро забороняється, взагалі продавати можна тільки в факторію — кооперативний магазин (Багмут, Щасл. день., 1959, 146).

ФАКТОРКА, и, ж. Жін. до фактор 3.

ФАКТОРНИЙ, а, е. Те саме, що комісійний; // у знач. ім. факторне, ного, с. Гроші, які хтось одержує за факторство. [Рахміль:] Груnteць, що вийт на нього напосівся, ви йому відступіть.. [Казибрид:] А ти багато факторного візьмеш при такій угоді? (Фр., IX, 1952, 42).

ФАКТОРСТВО, а, с. Посередництво в укладанні торговельних і біржових угод; маклерство.

ФАКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фактор 2, 3.

ФАКТОРУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися факторством. [Казибрид:] А ти багато факторного візьмеш при такій угоді? [Рахміль:] Я? А моє яке діло? Хіба я тут факторую? (Фр., IX, 1952, 42).

ФАКТУРА, и, ж. 1. Особливості побудови та оздоблення поверхні якого-небудь предмета. Якщо паркан не тинькують, значну роль в його рішенні відіграють колір і фактура каменю, а також характер кладки (Жилий буд. колгоспника, 1956, 21).

2. спец. Своєрідність художньої техніки у творах мистецтва; // В образотворчому мистецтві — характер поверхні мистецького твору, його обробка; один із засобів художньої виразності (напр., характер мазка в малярстві тощо). Побачив [Мажарин] на стіні портрет Нелі і забув про миші. — Чудовий портрет... Що за приємна, м'яка фактура... Але оригінал ще кращий... (Вільде, Сестри., 1958, 300); Його [А. Наседкіна] принцип роботи з натури має ту перевагу, що фактура зображеного ним відчувається зримо й переконливо: ми відчуваємо теплоту тіла і грубість шинелі, опуклість скрипучого колеса і холодну сталь гвинтівки (Мист., 6, 1968, 17); // В архітектурі — декоративні властивості поверхні будівельних матеріалів, що використовуються як засіб художнього оздоблення будівель і споруд. Фактура стін і загальний колорит будівель карпатських гірських районів визначалися широким застосуванням гонту і скіпи (Дерев. зодч. Укр., 1949, 63); // У музиці — сукупність засобів музичного викладу, що становлять технічний бік твору. Краще, якщо приспів написано в іншому розмірі, ніж пісня, це збагачує ритмічну і музикальну фактуру пісні (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 161); Співучість, мелодизація і поліфонічна наснаженість оркестрової фактури [Другої симфонії П. І. Чайковського] також значною мірою залежать від характеру народної пісенності (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 24).

3. Рахунок за проданий товар із зазначенням його кількості та вартості. Поштучні й тарні вантажі приймаються за супроводжуючими документами (накладними, рахунками або фактурами) (Матер.-техн. постач., 1959, 69).

ФАКТУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до фактури (у 1, 2 знач.). Велика група львівських художників провадить пошуки переважно в неполив'яній кераміці. У їхніх виробках досягається фактурний ефект завдяки різноманітній обробці матеріалу (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 60); Саянський мармур уже використовується для оздоблення фактурного шару панелей житлових будинків (Веч. Київ, 11.VI 1968, 4); Досить часто в його [Л. Ревуцького] фортепіанних творах подибуємо акордово-октавні фактурні побудови, що виконують найрізноманітніші завдання (Мист., 1, 1969, 24).

2. Який має яскраво виражену фактуру (у 1, 2 знач.). Для надання будинку привабливого вигляду використовують кольорову штукатурку з фактурною обробкою поверхні стіни (Хлібороб Укр., 8, 1966, 27).

3. Прикм. до фактура 3. Фактурні записи; Фактурна книга.

ФАКТУРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фактурний 1, 2. Поетичне мислення змушувало [художницю] шукати своєрідні засоби втілення, і такими стали емоція барв, фактурність письма і гнучка виразність лінії (Літ. Укр., 26.VII 1968, 2).

ФАКУЛЬТАТИВ, у, ч. Понадпрограми, необов'язковий навчальний курс, необов'язкове для відвідування заняття. Факультатив у школі сприяє самовизначенню учнів, прищеплює їм любов до трудової діяльності, до ведення, нехай елементарних, наукових досліджень (Знання., 6, 1970, 12).

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ, а, е. Який відвідують або вивчають за бажанням; необов'язковий. Для шести-класників організували факультативний урок з хімії. Хто хоче — нехай залишається (Наука., 8, 1971, 13); Факультативні заняття сприяють визначенню учнівських інтересів до певної галузі знань (Знання., 6, 1970, 12); Факультативний семінар.

ФАКУЛЬТАТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до факультативний.

ФАКУЛЬТАТИВНО. Присл. до факультативний. Факультативно вивчати іноземну мову.

ФАКУЛЬТЕТ, у, ч. Підрозділ (частина, відділ) вищого навчального закладу, де викладається певний цикл споріднених наукових дисциплін і готують фахівців відповідного профілю. — Я.. пішов на юридичний факультет (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 93); Деякі дисципліни я зовсім не вчив; навпаки, інші, що подобались мені, наприклад, фізика, викладались на іншому факультеті (Довж., I, 1958, 17); Фізико-математичний факультет; Філологічний факультет; // Студентсько-викладацький склад такого відділу. Увесь факультет знає, що вони — ще з першого курсу — закохана пара (Гончар, Людина., 1960, 7).

Робітничий факультет див. робітничий.

ФАКУЛЬТЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до факультет. Він.. подав заяву до факультетського партійного бюро про прийом до партії (Панч, В дорозі, 1959, 56); // Який є або навчається на факультеті. Її факультетські подруги.. сиділи поруч (Гончар, III, 1959, 174).

ФАЛ, а, ч. Трос, мотузка для підняття вітрил, сигнальних прапорів і т. ін. Зустрічний вітер висвистував у фалах і вантах, збивав з ніг (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126); // Трос-шланг, за допомогою якого здійснюється зв'язок між космонавтом, що перебуває за бортом космічного корабля, і космонавтами на борту корабля. Перебуваючи за бортом космічного корабля, космонавти підтримують постійний зв'язок із командирами кораблів через фали, що з'єднують скафандри з кораблем (Рад. Укр., 18.I 1969, 2).

△ **Авіаційний фал** — мотузка для розкриття парашута без участі парашутиста, яку прикріплюють одним кінцем до спеціального стрижня в кабіні літака, а другим — до витяжного кільця парашута.

ФАЛАНГА, и, ж. 1. У Стародавній Греції та Македонії — шикування до бою щільно зімкнених шерг важкоозброєної піхоти; також військове з'єднання. Стоїть фаланга в бойовому строю.

2. перен. Про групу осіб, що діють у певній галузі. — Яку він має фалангу кореспондентів у найрізноманітніших околицях краю! (Фр., VI, 1951, 232); Я міг би перерахувати ще багато імен і творів, міг би вказати на ту справді талановиту фалангу українських композиторів середнього і молодшого віку, яка становить одну з найблискупіших сторінок української радянської культури (Рильський, Веч. розмови, 1964, 209); // Ряд, шеренга кого-, чого-небудь. На всякий випадок імпера-

тор Костянтин велів вислати за Босфор у Руське море фалангу швидких желандій [тип суден] з легіонерами й грецьким вогнем, надійно охороняти входи до Босфору (Скл., Святослав, 1959, 133).

3. У системі утопічного соціалізму Ш. Фур'є — трудова громада, комуна. Фур'є пропонував перебудувати капіталістичне суспільство. Він закликав влаштовувати фаланги (громади) і спорудити для них нові будівлі за розробленим ним планом (Нова іст., 1956, 120); Вночі фаланги сняться, господарства (Тич., I, 1957, 108).

4. Назва іспанської фашистської партії до 1958 р. У своєму прагненні реалістично змалювати Іспанію періоду громадянської війни Хемінгуей, сам очевидець і учасник тих подій, не був і вузько-тенденційний в осуді франкістської фаланги (Вітч., 6, 1971, 158).

5. анат. Кожна з трьох трубчастих кісток, що утворюють скелет пальців хребетних тварин і людини. Процес скостеніння фаланг пальців руки закінчується у 9—11 років (Шк. гігієна, 1954, 71).

6. Отруйна павукоподібна тварина. — Сину! Ти накликаєш лихо на наш дім. Фаланга смертельно вкусила нашу Този-хон (Ле, Міжгір'я, 1953, 207); Особливо багато [в пустелях] плазунів: ящірок, змій, черепах. Багато і павукоподібних: фаланг, скорпіонів (Фіз. геогр., 5, 1956, 136).

ФАЛАНГІСТ, а, ч., іст. 1. Вояк фаланги (у 1 знач.).

2. Член фаланги (у 3 знач.).

3. Член іспанської фашистської партії до 1958 р.

ФАЛАНСТЕР, у, ч. Палац для фаланги (у 3 знач.). Члени фаланги повинні жити в спільному будинку. Такий будинок, де живе фаланга, Фур'є називав фаланстером (Нова іст., 1956, 121); В думках [Т. Шевченко] сперечався з ним [Ш. Фур'є] з приводу організації фаланстерів, — вважав це чимсь надто далеким від життя (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 329).

ФАЛАТТЯ, я, с., збірн., діал. Ключчя, лахміття. *У порівн. Кляпи від сурдута бідного Хоми давно були повідригані і висіли, мов нужденне фалаття (Фр., IV, 1950, 305).

ФАЛДА, и, ж. 1. Трубоподібна складка на одязі, порт'єрах і т. ін. Марія обтягувала на собі спідницю, поправляла рясні фалди (Н.-Лев., II, 1956, 104); Настя примірювала червону, як жар, матерію і бгала її в дрібненькі фалди (Коцюб., I, 1955, 54); За солдатською звичкою опрацював [Іванов] гімнастерку, обсмикнув її фалди під пояс ззаду (Смолич, Мир., 1958, 232); Здивувався [Яремченко], побачивши у фалдах порт'єри голову з роговими окулярами на носі (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 81).

2. Боковий або нижній край чоловічого одягу з розрізом; пола. Від шинелі хлястик відірвався і ззаду фалди бовталися (Чорн., Визвол. земля, 1959, 133); На ньому зелений чиновницький мундир з довгими фалдами (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 244); Біжу, скільки духу, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу. А батюшка, піднявши фалди, шпарить навздогін (Ковінька, Кутя., 1960, 31).

◇ **Присісти фалди**, зах. — не відриваючись працювати. Оля була переконана, що «мала» не дістане ніде двадцять п'ять злотих і повинна буде через те присісти фалди (Вільде, Винен., 1959, 27).

3. геол., рідко. Складка на місцевості, у надрах землі тощо. Було цікаво, наприклад, знати, що територія басейну колись була вкрита фалдами — кроквоподібними згинами на земній поверхні, залишками великих гір (Гур., Наша молодість, 1949, 126); — Вона [руда] тягнеться в надрах підземними смугами, часом перериваючись або розходячись хвилястими фалдами вниз чи вгору (Досв., Вибр., 1959, 301).

ФАЛДИСТИЙ, а, е. Який має багато фалд (у 1, 3 знач.). *Дворик сповняється юрбою маскованих і немаскованих, розмаїто убраних гостей .. Одна маска в чорному, широкому, дуже фалдистому доміно* (Л. Укр., III, 1952, 348); *Фалдиста місцевість*.

ФАЛДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фалда. *Дарка взяла в руку фалдочку .. «маринарської» [матроської] спіднички* (Л. Укр., III, 1952, 542).

ФАЛЕРИСТ, а, ч. Колекціонер значків.

ФАЛЕРИСТИКА, и, ж. Колекціонування значків.

ФАЛЕРН, у, ч. Те саме, що Фалернське вино (див. фалернський). *Знав він [промовець] давніші розкоші двірські і Геронові учти аж до опівночі, й другу неситість, коли від фалерну Кров клекотіла* (Зеров, Вибр., 1966, 359).

ФАЛЕРНСЬКИЙ, а, е. Фалернське вино — сорт італійського виноградного вина.

ФАЛІНЬ, я, ч. Трос на носі або на кормі шлюпки, канат, яким прив'язують шлюпку до пристані або до борту судна.

ФАЛІЧНИЙ, а, е, етн. Пов'язаний з обожнюванням фалоса. *Фалічний культ*.

ФАЛЛЮПІВ, ієва, ієве: Δ Фаллбпіів канал; Фаллбпієва труба, анат.— маткова труба, жіночий яйцепровід.

ФАЛОС, а, ч. Чоловічий статевий орган, а також його зображення, обожнюване деякими народами як символ розмноження, продуктивної сили природи.

ФАЛРЕП, а, ч. Захисний трос, що замінює поручні на трапах суден. *Подати фалрепи*.

ФАЛРЕПНИЙ, а, е. Прикм. до фалрєп. *Фалрепний трос*.

ФАЛУДИНА, и, ж., діал. Стеблина, прутик.

ФАЛУДИНКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до фалудина. *Сидів [Стефан] весь день у хижі, помагав плести рогіжки: ..приносив лепехуваті сніпки, а з них витягав щонайдовші, щонайкращі фалудинки і пхав дідуневі в руки* (Ков., Світ., 1960, 135).

ФАЛЯ, і, ж., діал. Хвиля (див. хвіля¹ 1). *А на чайці одинокий Без весла рибак сидить і спокійно, мов байдужно, На тривогу хвиля глядить. Його серця не тривожить Образ смерті серед фаль* (Фр., XI, 1952, 469).

ФАЛЬКОНЕТ, а, ч. Старовинна дрібнокаліберна гармата. *В замку було вдосталь пороху, кілька гаківниць, фальконетів, ядра, мушкети, пістолі* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 27); *На чайку вантажили 4—6 невеличких гармат-фальконетів, ядра, порох* (Знання., 3, 1970, 29).

ФАЛЬКОНЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до фальконет; // Признач. для фальконета. *Фальконетові снаряди*.

ФАЛЬСИФІКАТ, у, ч. Підроблена річ, яку видають за справжню; підробка. *Гадку, висловлену якимось Іваном Франком, що саме думи цього циклу [XVII століття] були фальсифікатами, ми ніяк не можемо прийняти, коли погодимось, що фальсифікат — це свідомо підробка пізнішого походження...* (Рильський, IX, 1962, 205).

ФАЛЬСИФІКАТОР, а, ч. Той, хто займається фальсифікацією. *Фальсифікатори історії довго ховали від людських очей діла великих синів російського народу* (Рильський, III, 1956, 11); *Фальсифікатори спадщини Толстого здавна вже намагалися спотворити справжнє обличчя письменника на догоду правлячим класам* (Рад. літ-во, 1, 1961, 51).

ФАЛЬСИФІКАТОРСТВО, а, с. Те саме, що фальсифікація 1, 2. *Історія підробок, мабуть, така ж давня, як і самі речі. Ще в рабовласницькому Римі були дуже поширені різноманітні фальшивки, але особливого розквіту фальсифікаторство досягло в сучасному буржуазному суспільстві* (Наука., 4, 1967, 46); *Передові фольк-*

лористи [XIX ст.] все активніше звертаються до сучасної народної творчості, виступають проти фальсифікаторства, за наукову точність записів (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 49).

ФАЛЬСИФІКАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фальсифікаторства; власт. фальсифікаторові, фальсифікаторам. *Класики марксизму-ленінізму цілком викрили фальсифікаторські прийоми буржуазних ідеологів, які жонглюють словом «свобода»* (Ком. Укр., 3, 1962, 58).

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ, і, ж. 1. Підроблення чого-небудь. *Працював Арапников погано.. Зрештою Арапников упіймався на фальсифікації цифр спостережень. Це була серйозна провина* (Трубл., I, 1955, 89); *Фальсифікація документів; // Погіршення з корисливою метою якості чого-небудь при збереженні зовнішнього вигляду. Фальсифікація вин*.

2. Умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій, фактів. *Кропивницький боровся проти халтури,.. фальсифікації мистецтва* (Укр. клас. опера, 1957, 95); *Викриваючи антиісторичність поглядів буржуазних істориків, вони [радянські вчені] рішуче виступили проти фальсифікації історії* (Ком. Укр., 4, 1965, 54); *Закордонні літературознавці широко користуються методологією фальсифікації фактів* (Рад. літ-во, 10, 1971, 61).

3. Підроблена річ, яку видають за справжню; підробка; // Замінник чого-небудь. *Андрій не стільки полюбляв справжній чай, як різні фальсифікації, що їх спеціально готував для нього Марко* (Трубл., Шхуна., 1940, 103).

ФАЛЬСИФІКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фальсифікувати. — *Це той підпис, Маню,.. котрого однак я ніколи в житті своєю рукою не виконував, бо він фальсифікований* (Коб., III, 1956, 214); *Палеографічний аналіз допомагає встановити місце, де написано документ, оригінальність рукопису: чи він справді стародавній чи фальсифікований* (Наука., 2, 1973, 44).

ФАЛЬСИФІКОВАНІСТЬ, ності, ж. Підробленість, фальшивість чого-небудь.

ФАЛЬСИФІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фальсифікувати.

ФАЛЬСИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек. Здійснювати фальсифікацію (у 1, 2 знач.). *Його [А. Міцкевича] листи, висловлювання, окремі факти біографії, публіцистичні статті, особливо останніх років,— приховували, спалювали, препарували, фальсифікували запопадливі шанувальники поета із шляхетського табору* (Рильський, X, 1962, 46); *Зусилля ідеалістів, які фальсифікують досягнення сучасної фізики,.. приречені на провал* (Ком. Укр., 3, 1962, 68).

ФАЛЬСИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фальсифікувати.

ФАЛЬСТАРТ, у, ч., спорт. Передчасно взятий старт ким-небудь із учасників змагання.

ФАЛЬЦ, а, ч., спец. 1. Шов на місці з'єднання тонких металевих листів, який утворюється при загибанні та обтисканні їхніх крайок.

2. Прямокутна канавка (паз) уздовж краю скріплюваних дощок, щигів і т. ін.

3. Смужка тканини, якою обклеюють форзац для приєднання до внутрішніх країв аркушів книжки, яку переплітають.

4. Місце згинання друкованого аркуша.

ФАЛЬЦГЕБЕЛЬ, я, ч. Вид рубанка для вистругування фальца (у 2 знач.). *Мельнице-Подільська фабрика господарських виробів.. виготовляє доброякісні фуганки, напівфуганки, ..шерхебелі, фальцгебелі* (Рад. Укр., 7.1 1972, 4).

ФАЛЬЦЕТ, у, ч. Один з високих регістрів співацького голосу, переважно чоловічого, що вимагає особливого

виконавського прийому; // Манера виконувати високі звуки, користуючись лише головним резонатором (ізолювано від грудного). *Високим фальцетом кінчав Тимоха останній куплет...* (Вишня, I, 1956, 19); *За стіною була по клавішах піаніно й фальцетом співала якісь модні пісні Інна...* (Ткач, Жди., 1959, 66); // Дуже тонкий голос, схожий за тембром на жіночий. — *А!.. Таки повернувся, — вискнув він пронизливим фальцетом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 260).

ФАЛЬЦЕТНИЙ, а, е. Прикм. до фальцет. Фальцетний голос; // Який містить звуки фальцету. Фальцетні ноти.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до фальцювання; // Признач. для фальцювання. Фальцювальна машина.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник, що займається фальцюванням.

ФАЛЬЦЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до фальцювальник.

ФАЛЬЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фальцювати.

ФАЛЬЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. 1. Робити фальц, фальці (у 1, 2 знач.).

2. Згинати друковані аркуші в певній послідовності.

ФАЛЬЦЮВАТИСЯ, юється, недок., спец. Пас. до фальцювати.

ФАЛЬЦЮВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до фальцювати.

ФАЛЬШ, і, ж. і у, ч. 1. Підробка, обман, шахрайство. — *І я, братику, їду з тобою вчитися! — гордовито, ще з порога, сказав [Василенко] Юркові.. — Одержав папірця без фальші!* (Стельмах, II, 1962, 363); *Він, Козаков, якого на тактичних навчаннях ніякою силою не вдавалось командирам змусити повзати по-пластунському щиро, без фальшу, тут повз так, ніби це з дитинства було його найулюбленішою справою* (Гончар, III, 1959, 106); *Не терплять [радянські люди] напівфабрикатів, підробок, фальшу, а вимагають повноцінних полотен про наше чудове життя* (Мист., 1, 1959, 6).

2. Удавання, нещирість, лицемірство. *Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов в гості до їх в піджаку, неначе до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лає Ломицького за той фрак.. «Що це за знак, що сьогодні на маму напала якась пропасниця фальші?» — подумала молода дівчина* (Н.-Лев., VI, 1966, 27); *У нещадному гарячому круговороті панської Асканії.. все було наскрізь пройняте фальшю, продажністю* (Гончар, Таврія, 1952, 244); *У вдаваній делікатності супутника він своїм тонким і вразливим сприйняттям безпомилково відчув фальш* (Жур., Вечір., 1958, 156); *Бронко зараз же вловив фальш в Олиному манірному вигуку* (Вільде, Сестри., 1958, 515); // Відсутність природності, правдивості в чому-небудь; надуманість. *В комедії.. накреслив п. Цеглинський.. людину з сильним почуттям своєї особистої гідності і з погордою до всякого фальшу та поверховості* (Фр., XVI, 1955, 115); *Пошуки своєї манери не сумісні з манірністю. Адже манірність не тільки туманить зміст, вона несе фальш, неприродність, кокетування словом* (Літ. Укр., 25.X 1965, 3).

3. Неточність, спотворення звуків, мелодії тощо під час співу, гри на інструменті. — *Мені так хочеться навчитись грати... — Я не відмовляюсь бути вашим навчителем. Але попереджаю: навчитель я вимогливий, — фальші не зношу* (Добр., Очак. розмир, 1965, 39).

ФАЛЬШБОРТ, у, ч., мор. Бортова огорожа палуби на судні, а також легка обшивка борту вище верхньої палуби. *Я стояв на палубі без шапки, роздягнений, міцно стискав руками фальшборт* (Трубл., III, 1956, 262); *В повітрі майнули.. трапи, по фальшборту загриміли залізні й дерев'яні драбини* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 173).

ФАЛЬШИВИЙ, а, е. 1. Який являє собою підробку (про річ, продукт і т. ін.), виготовлену, сфабриковану з метою шахрайства. *Глуха чутка ходила по базару, що спіймано великого ворога темних людей, котрий виробляв фальшиві гроші...* (Мирний, I, 1954, 320); *Катерина, не довіряючи дійсності, бере з купки акцій один папірець і розглядає його з усіх боків, як банкнот, на який є підозріння, що він фальшивий* (Вільде, Сестри., 1958, 102); *Одні говорили, що він судився за вбивство, але в це ніхто не вірив, і всі сміялися такій вигадці; інші твердили, що він займався підробкою фальшивих документів* (Тют., Вир, 1964, 464); // Штучний, зроблений на зразок справжнього, натурального. — *А! і ви зазначили, що в неї теперечки є коса? То фальшива* (Крим., Вибр., 1965, 347); *Олтар складався з трьох частин з дуже вже фальшивою позолотою* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 123).

2. Який містить обман, уводить в обман. *В Бенедя прокидалася не раз.. думка, що без нього ціла справа могла би легко зійти на фальшиву дорогу* (Фр., V, 1951, 385); *За Острополем Вишневецький звелів палити фальшиві огнища по степу і тим присипляти пильність упевнених у собі дозорних з табору Косінського* (Ле, Наливайко, 1957, 56); — *Тепер дзвонить, — казав далі Гарбер, — викликайте поліцію, хай вам подякують за фальшиву тривогу* (Кулик, Записки консула, 1958, 79); *Ільчиха боїться кривоприсяги, як смерті. Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карає* (Вільде, Сестри., 1958, 85); // Показний, несправжній. *І смішно, і сумно було бачити, як тьмяніє отой фальшивий лиск зверхності над людьми і як на виду починає проступати [в Гризоти] людське* (Речм., Твій побратим, 1962, 162); *Саме життя стягло з декадентів фальшивий, бутфорський одяг безідейності, міщанського індивідуалізму та еротики* (Рад. літ-во, 1, 1958, 119).

3. Удаваний, нещирий, лицемірний. *Сміється [Сабіна] фальшивим сміхом* (Л. Укр., III, 1952, 156); *Свідомість того, що вона необхідна для Річинських, розбурхала в ній приспану під оболонкою фальшивої покори владну вдачу* (Вільде, Сестри., 1958, 512); *Якось затишно було на душі з цим Коломійцем. Він не вдавався до фальшивої гри в панібратство, а наближував душу людини веселою щирістю* (Речм., Весн. грози, 1961, 64); // Який виражає нещирість, лицемірство. *Коли Гервасій кинувся за ними [циганами] навздогін, вони, виблискуючи фальшивими очима, заторохкотіли одно: — А боженьку наш, а спасителю милий!* (Стельмах, I, 1962, 565); // Який нещиро висловлюється, лицемірно діє, вдається до облуди, фальшу (про людину). — *Ти здавна був кепський, не хочу казати — фальшивий, пророк* (Фр., IV, 1950, 321); *Фальшиві друзі, наче птахи перелітні, Ні в кого не питаючи шляху, Летять до нас в погожу днину, А відлітають у лиху* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 308); *Вони [солдати] проженуть звідси й панів, і таких всіх фальшивих «соціалістів», що .. обманювали народ Антантою та реформами* (Козл., Ю. Крук, 1957, 348).

Фальшивий пафос див. пафос.

4. Який виникає, з'являється без достатніх, об'єктивних підстав; викликаний суб'єктивними причинами; безпідставний, невинуватий. *Вона ж надто рішуче відкинула нашу пропозицію. Фальшива амбіція перемогла, вона рішилась, будь-що-будь, перейти тих пару кроків між сосною й берегом...* (Коб., III, 1956, 254); *І в інших молодиків були хвилини вагань і сумніву, та фальшивий сором і хзастовита легковажність і острах стати смішним не давали заговорити* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 175); *Фальшива гордість; // Який не відповідає чиямось характерові, природі чогось; непри-*

родний. Ніколи не попадав [Борис] у таке фальшиве положення, де би мусив крутити, вибіхуватись, як то кажуть, милити очі (Фр., III, 1950, 41); Я ніколи не витримую до кінця фальшивого або принижуючого мене становища, і коли не можу просто встати і піти, то вириваюся, реучи своє серце (Л. Укр., V, 1956, 436).

5. Спотворений під час співу, гри на інструменті (про звуки, мелодію тощо). Де він навчився такої тонкої гри, як умів не взяти ні одного фальшивого тону (Хотк., II, 1966, 122); Як [Келембет] переживав боляче, коли вони не так вели, коли фальшива нота вислизала з їхньої горлянки, коли співак «пускав півня» чи заводив уперек (Ю. Янов., II, 1954, 97); // Який спотворює, перекурує мелодію. Нахмуривши брови, Андрій Петрович заспівав фальшивим тенорком (Вас., I, 1959, 295).

◇ Фальшіва нота див. нота¹.

ФАЛЬШИВИТИ, влю, виш; мн. фальшивлять; недок., розм. Те саме, що фальшувати 2. Юнаки й дівчата співали добре. Не було таких, хто б фальшивив і порушував мелодію (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 91); // Лицемірно поводитися, ставитися до когось. — Ніколи на світі, одним поглядом, одним спогадом не дуриш я тебе, не фальшивив перед тобою! (Фр., III, 1950, 421).

ФАЛЬШИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. фальшивий. В монографіях «Иван Сусанин» і «Куликовская битва» показав він [М. І. Костомаров] фальшивість казок, котрі служили для слави московських царів (Драг., II, 1970, 142); Дрянула Бурка по серці така фальшивість приятеля, завзявся відплатити йому (Фр., IV, 1950, 83); Верог всякої фрази, всякої фальшивості і не натуральності, Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан.. відучував їх од пустої фразеології і трати часу, будив охоту до реальної роботи (Коцюб., III, 1956, 31).

ФАЛЬШИВКА, и, ж., розм. Фальшивий, підроблений документ, а також підробка чого-небудь. Історія підробок, мабуть, така ж давня, як і самі речі. Ще в рабовласницькому Римі були дуже поширені різноманітні фальшивки (Наука., 4, 1967, 46); // Те, що вводить в обман. — Брудна фальшивка [анонімний лист] запаморочила вас усіх.. А мені байдуже (Рибак, Час., 1960, 817).

ФАЛЬШИВО. Присл. до фальшивий 2—5. — Щоб левів же княжих назад залучить — Він буде фальшиво в болото палить! (Стар., Поет. тв., 1958, 214); Вуйко Григорій свідчив фальшиво на тата й сидів за те кілька місяців у арешті (Коб., II, 1956, 29); — Я не знаю, про що ти кажеш? — промовив Тріш фальшиво здивованим голосом (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 240); Вася слухав, як фальшиво й плутано виводила скрипка чіткоритмічну мелодію фокстрота (Собко, Скеля., 1961, 84).

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИК, а, ч. Той, хто виготовляє фальшиві гроші. Підробка грошових знаків та інших цінних паперів віддавна примушувала вживати різні контрзаходи. Грізним «противником» фальшивомонетників є водяний знак. — Це — добре видиме на просвіт зображення слова, рисунка, цифри (Наука., 10, 1966, 45).

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦЯ, і, ж. Жін. до фальшивомонетник.

ФАЛЬШІВНИК, а, ч., заст. Фальсифікатор, підроблювач. — Чи то я розбійник, чи фальшивник монет, чи, може, який касієр [касир]-утікач, щоб у мене були гроші на розкидування? (Фр., VI, 1951, 391).

ФАЛЬШКІЛЬ, я, ч., мор. Додатковий кіль, прикріплений до головного кіля для захисту останнього під час посадки судна на мілину, на каміння, а також щоб надати судну більшої стійкості.

ФАЛЬШОВАНІЙ, а, е, розм. Те саме, що фальшивий 1. Фальшованих грошей ходило вже досить між

народом (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516); // Вигаданий. На таких фальшованих цифрах Поцілуйко одного разу мало не спікся (Стельмах, Правда., 1961, 184).

ФАЛЬШОВАНІСТЬ, вості, ж. Якість за знач. фальшований.

ФАЛЬШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фальшувати. В одній крамниці мене трохи не побили, як я заплатив срібного семигривеника, і хотіли віддати під суд за фальшування грошей. Виявилось, що семигривеник був зовсім не срібний (Сам., II, 1958, 256); — Одно ясно — трапилося фальшування: замість отрути агроном дав якийсь звичайний порошок... (Донч., I, 1956, 102).

ФАЛЬШУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. перех. Підробляти, фальсифікувати. — Ви в процесах фальшували свідочтва (Фр., VIII, 1952, 97); Папа Іоанн XXIII, з метою власного збагачення, фальшував християнську релігію, витлумачував її і пристосовував відповідно до своїх потреб (Мельн., Папи., 1960, 39).

2. неперех. Спотворювати звуки, тональність, мелодію, ритм і т. ін. (під час співу, гри на інструменті). Спів не йшов йому доладно. Тому Болотневич визвірився на нього і шепнув сердито: — Не фальшуйте! (Март., Тв., 1954, 198); // Видавати спотворені звуки, спотворену мелодію. Що таке? Фальшують струни? Але ж він недавно настроював рояль! (Мокр., Сто., 1961, 35).

ФАЛЬШУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фальшувати. 1. Думати, що можлива справжня комуністична партійність у творі, де фальшується дійсність.. так само безглуздо, як думати, ніби може бути.. правдивим твір «чистого мистецтва» (Рад. літ-во, 1, 1964, 6).

ФАЛЬШФЕЙЄР, а, ч., спец. Картонна гільза з піротехнічною сумішшю, що дає яскраве полум'я, яке використовується для освітлення або сигналізації. Через кожні півгодини лунає команда, грім двадцяти гармат, вогонь фальшфейєрів (Довж., Зач. Десна, 1957, 397); Пересуваючись повільно, судна прожекторами, ракетами і фальшфейєрами прорізали імлу (Наука., 5, 1958, 56).

ФАМІЛІЙКА, и, ж., діал., ірон. Зменш.-пестл. до фамілія 3. Тільки-но стало ясно, що Денис не дотягне вже до м'ясниць, як злетілася вовками до хати вся Смолякова фамілійка (Козл., Ю. Крук, 1957, 464).

ФАМІЛІЙНИЙ, а, е, заст., діал. Те саме, що фамільний. Панські расові верхівці, якими величався грушатицький двір, перші впали жертвою завидущих очей..; такою ж дорогою пішло й панське «фамілійне» срібло (Фр., VIII, 1952, 29); Фамілійний замок.

ФАМІЛІЯ, і, ж. 1. розм. Те саме, що прізвище 1. — Він якогось пана підписаря підписар, чи що! Фамілія його — Серединський (Н.-Лев., I, 1956, 122).

2. заст. Рід (у 2 знач.). Одружився він із дочкою.. здрібнілого князя, бажаючи додати аристократичного блиску своїй фамілії (Рильський, Бабіне літо, 1967, 98); Ми всім селом у дизізію пішли, а на селі у нас якраз дві фамілії: Довгоруки та Семиволоси (Смолич, Театр., 1940, 122).

3. діал. Родина, члени родини. — Бувай здоров, Орлюче! Кланяйся від нас своєму дому і всій фамілії (Довж., I, 1958, 323); // Рідня. — Гринько повісився! — Душогуб, — обізвався спокійно Гаввий.. — Та мара би його брала, але такого сорому наробив цілій фамілії (Март., Тв., 1954, 372).

4. У стародавньому Римі — родина разом із клієнтами та рабами.

ФАМІЛЬНИЙ, а, е. 1. заст. Прикм. до фамілія 2; родовий. Це була натура добра зроду, але зовсім попсована фамільними традиціями панства (Н.-Лев., II, 1956, 39); Найпоширенішими в минулому були герби особисті й фамільні (Наука., 6, 1973, 40); // Належний

фамілії (у 2 знач.). Десять коломийських возів було ви-
вершено фамільним посудом — золотими келихами, сріб-
ними блюдами, розшитими обрусами (Панч, Гомон.
Україна, 1954, 354).

2. діал. Прикм. до фамілія 3; належний фамілії
(у 3 знач.); родинний. Вона сердито кинула на підлогу
товстий фамільний альбом з старовинними бронзовими
застібками (Чаб., Балкан. весна, 1960, 90).

ФАМІЛЬЯРНИЙ, а, е. Надміру невимушений, роз-
в'язний, безцеремонний; панібратський. Фамільярним
тоном обірава його присадкуватий офіцер і рубонув у
повітрі рукою. — Стояти й квіт! (Ю. Бедзик, Полки.,
1959, 17); // Який виражає приятельські, близькі сто-
сунки з кимось. Шавловський ішов попереду Кардаша
на два курси, і це теж давалося взнаки. Одне слово, фа-
мільярне студентське «ти» було сьогодні недоречним
(Жур., Вечір., 1958, 41).

ФАМІЛЬЯРНИЧАТИ, аю, аєш, недок., розм. Пово-
дитися фамільярно, дозволяти собі фамільярність, па-
нібратство стосовно когось. Вітрова вийшла з Запорож-
цем на вулицю і взяла його під руку, зауваживши з смі-
хом: — Двоюрідні сестри люблять фамільярничати з
двоюрідними братами (Бурл., Напередодні, 1956, 86).

ФАМІЛЬЯРНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач.
фамільярний. Побачивши мене, вона [бабуся] зараз вда-
лася до мене з фамільярністю, властивою старим слугам
(Л. Укр., III, 1952, 603); — Не ображайте главу міста,
батьку, хоч ви і вчений, — сказав з грубуватою фа-
мільярністю справник Хренов (Довж., I, 1958, 441);
Чималу групу емоційно забарвлених слів становлять сло-
ва з відтінком фамільярності, тобто слова, властиві
розв'язній, безцеремонній розмовній мові (Курс сучас-
ної укр. літ. мови, I, 1951, 79).

2. Фамільярний учинок, жест, розв'язне, безцере-
монне звернення до когось і т. ін.; панібратство. — А вас
не бентежать надто добросусідські стосунки вчителя
з братами-селянами? Він гуляє в них, а в себе навіть
трактує їх кавієм з молоком. Для чого бо це таке пані-
братство і фамільярність? (Стельмах, I, 1962, 268).

ФАМІЛЬЯРНО. Присл. до фамільярний; по-пані-
братському. — Чого ж ти товпишся! — сказав пан до
Лейби вже зовсім не фамільярно. — Геть, оступись!
(Н.-Лев., II, 1956, 42); — Дорогий мій! — обняв фамільярно
Артема Петровича гість (Хижняк, Килимок, 1961, 36).

ФАНАБЕР, а, ч., розм. Людина, що відзначається
фанаберією; надто горда, пихата, чванлива особа.

ФАНАБЕРИСТИЙ, а, е, розм. З фанаберією; пиха-
тий, чванливий.

ФАНАБЕРИТИСЯ, рюся, ришся, недок., розм. Три-
матися з фанаберією, пихато. Ян перебив йому мову.
— Лайдаче, попив козакову горілку, та ще й фанабериш-
ся? (Панч, Гомон. Україна, 1954, 131).

ФАНАБЕРІЯ, ї, ж., розм. 1. Недоречна гордість;
пиха, чванливість. — Хіба ж ти не бачиш, що син
молодий, набрався трохи фанаберії од тих дворянських
дітей у школі, а дійде до зросту — й до розуму дійде
(Н.-Лев., I, 1956, 178); — Гріють часом і в райкомі
добре. Так за діло ж гріють, щоб краще робив. А він
почав, бачите, свою фанаберію на людях показувати
(Кучер, Трудна любов, 1960, 314).

2. Безглуздий, невмотивований учинок; примха, ди-
вацтво. З порога посміхається [Кузьма] жінці, а та
рвучко одвертає від нього голову й починає так оруду-
вати рогачем в печі, що звідти летять на припічок го-
ловешки і вугляки. Але чоловікові не первина ці бабські
фанаберії (Стельмах, II, 1962, 297); — Що, мабуть,
Зосим Наумович розпикав? Терпи, козаче, отаманом бу-
деш. Це в нього вже така фанаберія (Речм., Весн. грози,
1961, 66).

ФАНАБЕРКА, и, ж., розм. Жін. до фанабєр.

ФАНАБЕРСТВО, а, с. Поведінка фанабера; чванли-
вість, пиха.

ФАНАРІОТ, а, ч. 1. Представник грецького духів-
ництва.

2. Багатий, знатний грек в Османській імперії. Пое-
ма [Г. Раковського] закликає до збройної боротьби за
остаточне вигнання турецьких гнобителів, грецьких
фанаріотів (Літ. Укр., 24.X 1967, 4).

ФАНАРІОТКА, и, ж. Жін. до фанаріот. Зневажливо
поглядала [Катерина] на прекрасну фанаріотку мадам де
Вітт, що останнім часом все настирливіше пред'являла
свої права на князя Таврійського (Добр., Очак. розмир,
1965, 318).

ФАНАРІОТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фанаріот;
// Власт. фанаріотові, фанаріотам.

ФАНАТИЗМ, у, ч. 1. Сліпа, пристрасна відданість
своїй вірі й нетерпимість до інших вірувань, до іновір-
ців. Ненавидів [Суліман] бідноту свого народу за ре-
лігійний фанатизм, який засліплював очі на дійсні
причини його мізерного існування, за сліпу, глузу віру
в місію «вибраного» народу (Вільде, Сестри., 1958,
358); Для підтримання фанатизму у віруючих адвен-
тистські проповідники час від часу проголошують «день
пришестя Христа» (Наука., 1, 1958, 43).

2. перен. Безрозсудна одержимість якимись ідеями,
поглядами, поєднана з нетерпимістю до будь-яких ін-
ших ідей, поглядів. Сліпа любов, як і сліпа віра, родить
фанатизм і нетолеранцію [нетерпимість] (Фр., XIII,
1954, 279); Блискучість ідеї, а то навіть форми,
могли захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і бага-
то треба було сторонніх критичних впливів, щоб хоч
сяк-так показати й задню сторону медалі (Хотк., I,
1966, 144).

ФАНАТИК, а, ч. 1. Надзвичайно релігійна людина,
що нетерпимо ставиться до інших вірувань, іновірців.
Стрибайло був, як і Боболій, запеклим католицьким
фанатиком, ніщо його не спиняло, ніщо і не лякало
(Стор., I, 1957, 383); Малювати доводилося потай, бо
мусульманський закон забороняє зображувати тварин
і людей, і фанатики-бухарці, впіймавши його на гаря-
чому, могли б і штрикнути його кинджалом або при-
душити (Тулуб, В степу., 1964, 180).

2. перен. Людина, пристрасно віддана якій-небудь
справі, захоплена якоюсь ідеєю, що нерідко робить
таку людину однобічною, обмеженою. За хвилину перед
Огеєм сиділа вже не прибита нещастям мати, а лю-
дина діла, фанатик великої справи і знавець юнацької
душі (Досв., Вибр., 1959, 243); Фанатиків Сокорина
не любив за їхню упертість і небажання глянути на
життя зрячими очима (Кочура, Родина., 1962, 269);
Казали, що Сафарова ніщо не цікавило, крім дорученої
йому справи. Це — фанатик будівництва, людина кам'я-
ної волі (Донч., II, 1956, 278).

ФАНАТИЧКА, и, ж. Жін. до фанатик. Мати Гри-
горієвого батька Романа, фанатичка із секти єванге-
лістів, вклала всю душу, щоб зробити таким же свого
сина (Ле, В снопі., 1960, 140).

ФАНАТИЧНИЙ, а, е. 1. Сповнений фанатизму, який
діє і мислить, як фанатик. — Відомо вам, яко фанатич-
ному проповідникові релігійно-ідеалістичних ідей, що
видів атеїзму існує стільки ж, скільки було волосинок
на голові патлатого якого-небудь мінезингера середніх
віків (Хотк., I, 1966, 51); Цей фанатичний молодик
[Каргат] перестарався. Нічого загрозливого в його папе-
рах нема (Шовк., Інженери, 1956, 188).

2. Власт. фанатикові, фанатикам. Єзуїти й нині
відзначаються фанатичною релігійністю, відстою-
ють непорушність церковних догм (Веч. Київ,

21.XII 1968, 4); Людина з такою фанатичною вдачею та ще з причепливою ідеєю хоч кому завдасть клопоту (Шовк., Інженери, 1956, 140); // Проїнятий величезною пристрастю. Розумів [Олесь], що ту дівчину можна було любити якоюсь аж фанатичною любов'ю, якою, здається, і любив її Нестор (Коб., III, 1956, 160); Чубенко пізнав серед них сухотного солдата, очі його горіли фанатичним вогнем (Ю. Янов., II, 1958, 221).

ФАНАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фанатичний 2. Наші ідеологічні вороги з шаманською фанатичністю кричать про придушення волі й індивідуальності митця партією (Рад. літ-во, 3, 1958, 7); Фанатичність переконань.

ФАНАТИЧНО. Присл. до фанатичний. [Н а с т я (фанатично, піднявши руки вгору):] Настав-таки мій час! Діждалась я таки хоч перед смертю свого великого дня! Тепер я оддячу своїм ворогам за все горе, за всі сльози! (Н.-Лев., II, 1956, 465); Воронцов, наче за власним сином, стежив, як зростає цей молодий обдарований офіцер, фанатично відданий справі, завжди в полоні своїх бентежних, неспокійних думок (Гончар, III, 1959, 123); Він побачив: дружньої розмови й тепер не вийде. Надто фанатично поблискують очі Каргата (Шовк., Інженери, 1956, 179).

ФАНГ, у, ч., спец. Трикотажний матеріал, виворіт і лицьовий бік якого однакові; використовується для пошиття теплих спортивних виробів.

ФАНГОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фанг. Фангове переплетення; // Признач. для виготовлення фангу. Фангова машина; // Пошитий із фангу. Фанговий костюм.

ФАНДАНГО, невідм., с. Іспанський народний танець, який виконується під акомпанемент гітари й кас-таньєт.

ФАНЕРА, и, ж. 1. Деревинний матеріал у вигляді тонких пластин, якими обклеюють столярні вироби для їх оздоблення. — А нам би на Тур'ї треба свою фабрику для меблів. Ми думаємо про це. Горіхи садимо для фанери (Томч., Готель., 1960, 255); Найбільше ціниться фанера з капів і напливів карельської берези, волоського горіха, береста. Нею оздоблюють найцінніші столярні вироби (Стол.-буд. справа, 1957, 50).

2. Деревинний матеріал із кількох склеєних тонких пластин із перехресним розташуванням волокон. Кризь нещільно забиті фанерою вікна рвався у кімнату холодний вітер (Рибак, Час., 1960, 160); Комбінат «Буддеталь» випускає березову фанеру, просочену фенольною смолою. Від цього вона стає водостійкою, міцною, надійною в експлуатації. З такої фанери роблять різні види меблів (Наука., 11, 1964, 29).

ФАНЕРКА, и, ж. Невеликий шматок фанери. Напився [свекор] води з дерев'яної цеберки, вкритої чистою фанеркою (Перв., Дикий мед, 1963, 454).

ФАНЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фанера; пов'язаний з виготовленням фанери. Казейн чини, при відповідній його обробці, дає дуже цінний клей, що використовується у фанерній, авіаційній, текстильній та інших галузях промисловості (Зерн. боб. культ., 1956, 158); // Зробл. із фанери. Гулко тарабанить дощ у фанерні стіни будки (Десняк, II, 1955, 332); Фанерна скринька; Фанерне облицювання меблів.

ФАНЕРНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє фанеру.

ФАНЕРОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до фанерувати. Фабрика [чернігівська] випускає піаніно чотирьох моделей, з них дві — чорнополіровані і дві — фанеровані цінними породами деревини: горіхом, червоним деревом та ін. (Наука., 4, 1961, 25).

2. у знач. прикм. Облицьований фанерою (у 1 знач.) або зроблений з фанери (у 2 знач.). Використовується

вона [деревина смереки] для виготовлення масивних і фанерованих меблів, для внутрішніх дверей і дверних коробок (Стол.-буд. справа, 1957, 40).

ФАНЕРОПІЛЬНИЙ, а, е. Який виготовляє фанеру способом пиляння. Фанеропильний завод; // Признач. для виготовлення фанери таким способом.

ФАНЕРОСТРУГАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для виготовлення фанери способом стругання. Стругання в механічній обробці деревини виконується на стругальних, фанеростругальних та інших верстатах (Стол.-буд. справа, 1957, 101).

ФАНЕРУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фанерування. Фанерувальні роботи на меблевій фабриці.

ФАНЕРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається фанеруванням (у 1 знач.). Нові верстати [для фанерування] зручніші.. На них уже працюють усі фанерувальники (Веч. Київ, 11.XI 1968, 1).

ФАНЕРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фанерувальник.

ФАНЕРУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. фанерувати. В Ровно використовують для фанерування меблів теж дубову фанеру (Роб. газ., 29.IX 1965, 2).

2. Фанерне облицювання меблів. Пошкодити фанерування.

ФАНЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Облицьовувати фанерою (у 1 знач.). Фанерувати меблі.

ФАНЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фанерувати.

ФАНЗА, и, ж. Китайське або корейське глинобитне чи вальковане житло сільського типу. Як же зрадів юнак, коли побачив на узгір'ї сопки невеличку халупу, фанзу, заховану в тайговій хащі (Донч., III, 1956, 364).

ФАНЗА, й, ж. Китайська шовкова тканина, що нагадує тафту.

ФАНЗОВИЙ, а, е. Прикм. до фанза.

ФАНТ, а, ч. 1. перев. мн. Гра, учасники якої виконують як штраф які-небудь, звичайно жартівливі, завдання, визначені жеребкуванням. Стояли [ми] біля входу. Про Жорж Занд розмова долетіла... Ці пройшли — вже друга пара: х-ха, невже у фант не вмієте?.. (Тич., I, 1957, 218); Юра проходить до парку. Там гімназистки грають в горілки, [горюдуба] фанти, попсований телефон (Смолич, II, 1958, 47).

2. Предмет, який дає учасник гри як штраф для визначення жеребкуванням завдання. Коли цього разу почали збирати фанти, Бронко вирішив, що тільки-но почнуть грати у «монастир», він шмигне з залу (Вільде, Сестри., 1958, 234); // Завдання, яке виконують учасники гри як штраф. — Наші дами просто при людях обнімаються й цілуються з кавалерами при фантах, в іграшках (Н.-Лев., III, 1956, 140).

ФАНТА, и, ж., діал. Одежина. Купою брудні, старії фанти Навалені (Фр., XI, 1952, 135).

ФАНТАЗЕР, а, ч. Той, хто любить фантазувати (у 1, 2 знач.). Лабораторний працівник з нього, мовляв, непоганий, але ж він перш за все — мрійник, фантазер (Шовк., Інженери, 1956, 40); — Ви ще не знаєте мого Вову. Він великий фантазер і мрійник. Як щось вигадав, то потім певен, ніби так і справді було (Трубл., I, 1955, 105).

ФАНТАЗЕРКА, и, ж. Жін. до фантазер. Катя була мрійниця й фантазерка (Ільч., Серце жде, 1939, 78).

ФАНТАЗЕРСТВО, а, с. Захопленість фантазіями; фантазування.

ФАНТАЗЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фантазер; // Власт. фантазерові, фантазерам. Фантазерська вигадка.

ФАНТАЗІ, невідм., прикм. Особливого, не традиційного крою, вигляду (про одяг, його деталі). Мені — дев'ятнадцятий. Сорочка в мене крамна, «фантазі», шнурочок із рожевими китицями (Вас., II, 1959, 292).

ФАНТАЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до фантазії (у 1, 2 знач.). *Якось раз читав її чоловік у газетах, що «теперішня молодь віддається фантазійним мріям»* (Кобр., Вибр., 1954, 14); *Образно. *А поет сидів тим часом За верста- том фантазійним: Він старанно, вдень і внічку, Ткав співучий, довгий килим* (Крим., Вибр., 1965, 132).

ФАНТАЗІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фантазій- ний. *Чимало його [В. Діденка] віршів сповнені фантазій- ності, умовної асоціативності* (Літ. Укр., 24.V 1966, 3).

ФАНТАЗІЯ, ї, ж. 1. Творча уява. *В Настусі рано заворушилась фантазія* (Н.-Лев., IV, 1956, 228); *Витво- ри наукового, розумового думання звичайно не обходяться без праці чуття та фантазії, і навпаки — витвори фантазії неможливі без праці розуму* (Фр., XVI, 1955, 383); *З інтонації її голосу буйна фантазія юності зі- ткала виразний портрет дівчини* (Триш., Дорога., 1944, 53); *Народна фантазія оточила його [Кармелюка] орео- лом виняткової краси, сили й мудрості* (Від давнини., I, 1960, 268).

2. Витвір уявлення; мрія. *Якби ті його фантазії справдилися, то хто знає, чи Краньцовська осталася б між живими?* (Март., Тв., 1954, 351); *Я в казку дивну свою Усю фантазію ввілю* (Олесь, Вибр., 1958, 84); *У невичерпній ти насназі, Вітчизно, рушила у путь, Щоб давнє марезо фантазій В прекрасну дійсність обернуть...* (Рильський, III, 1961, 95); *У порівн. *Ті сизі далекі гори, та синя далеч чогось тягне до себе душу, як щось невідоме, невидане, як фантазія, як мрія* (Н.-Лев., II, 1956, 397).

3. Нічим не обгрунтована думка; вигадка. [Л а з а р є в:] *Більш того. Я стверджую, що ми вже досягли Антарктиди.* [З а в а д о в с ь к и й:] *Фантазія!* [Л а з а р є в:] *Фантазія?! Ви подивіться.. До полюса рукою подати. Земля Антарктида...* (Довж., Зач. Десна, 1957, 412); [Ф р о с я:] *Ну й дались вони тобі, ті остро- ви! (Пауза). Ти це серйозно, Костю? Чи знов фантазії?* (Мокр., П'єси, 1959, 204); // Про те, що існує лише в уяві, у мріях, а не в дійсності. *Розповім вам все по правді, зовсім без фантазії, Що ся стало в місті Львові, у руській гімназії* (Фр., XIII, 1954, 44); *Батько мій був сангвінік, з вічними фантазіями, які ніколи не здійс- нялися* (Коцюб., III, 1956, 286); [О р е с т:] *Я знаю тільки одно право, право на щастя! А яке ж ти маєш право віддавати мене в жертву якійсь фантазії, якійсь фікції* (Л. Укр., II, 1951, 58).

4. Дивний учинок; примха, химера. *Селяни за той час оглядали машину..; старші похитували головами, деколи тільки муркочучи уривані слова, як: «панська фантазія»* (Фр., II, 1950, 368); *Пані Констанція має свої фантазії — в неї топлять соломкою* (Коцюб., II, 1955, 254); *Пужално, теж одна з фантазій Аркадія, було дороге, зі шкіри й лаку, щедро інкрустоване сріб- лом та міддю* (Вільде, Сестри., 1958, 208); *Образно. *Мило було продиратися між кущами ліщини, крисла- тими буками, колючим смеріччям, любуючи на кожному кроці все новими й новими фантазіями вибагливого по- току, малими водоспадами, озерцями, заточинами* (Хотк., II, 1966, 44).

5. Музичний твір (інструментальний або вокальний) вільної форми, виконуваний переважно експромтом; імпровізація. *Він хотів подивитись на ноти, але ба- чив, що вона грала без нот: се була її фантазія* (Хотк., I, 1966, 53); *А. Штогаренко написав фантазію на україн- ські теми для шкільного оркестру* (Мист., 6, 1958, 22).

6. Літературний твір казкового, незвичайного змісту. *Якби до Вашого збірника мої «Єгипетські фантазії» не придалися, то дуже прошу прислати мені їх назад* (Л. Укр., V, 1956, 341).

ФАНТАЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фантазувати. — *Не може бути ні великого інженера, ні видатного хіміка, ні славетного лікаря, якщо вони не обдаровані здатністю до фантазування...* (Трубл., III, 1956, 204); — *Ви не уявляєте навіть, до чого може призвести фан- тазування і хлопчача запальність* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 105).

ФАНТАЗУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *неперех.* При- нати у фантазії, віддаватися фантазіям; мріяти. *Тер- лецький ходив по світлиці й фантазував* (Н.-Лев., III, 1956, 47); — *А може, ти боїшся, що до мене зійде мі- сяць? Не бійся,— фантазує молода дівчина.— Він, ге- нерал небес, зв'язаний з своїми зірками навіки, а я сама* (Коб., III, 1956, 406); *Сев почав фантазувати про да- лекі острови* (Ю. Янов., II, 1958, 52).

2. *перех. і неперех.* Вигадувати, уявляти собі те, чого немає в дійсності, що не відповідає дійсності. *Фан- тазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й при- повідав їй: «Оце тобі за те, що так мене обдурила!»* (Март., Тв., 1954, 351).

3. *неперех.* Граючи на музичному інструменті, ім- провізувати, створювати фантазії (у 5 знач.).

ФАНТАСМАГОРИЧНИЙ, а, е, книжн. Стос. до фан- тасмагорії; який є фантасмагорією. *Одно слово, це фан- тасмагорична особа [Хлестаков], що.. занеслася разом із трійкою бозна-куди* (Про мист. театру, 1954, 31); *Коли подивитись навколо крізь окуляри екзистенціаліс- та, то перед нами постане фантасмагорична картина мороку й розпаду* (Мист., 3, 1963, 12).

ФАНТАСМАГОРІЯ, ї, ж., книжн. 1. Світлова карти- на, химерно-фантастичне зображення, одержуване за допомогою оптичних приладів. *У порівн. *Гори мріють, наче пишна фантасмагорія* (Н.-Лев., II, 1956, 399); // *перев. чого. Химерне, незвичне поспівання, перепле- тіння, змішування чого-небудь. Аж тепер устиг роз- дивити [Калинович] добре досить незвичайну навіть у тій пекольній [пекельній] фантасмагорії картину* (Фр., VI, 1951, 342); *Переморгуються на тротуарах ліхтарі. Їх матові відблиски разом з неоновими рекла- мами редакцій газет справді створюють дивну фанта- смагорію світла* (Рад. Укр., 5.V 1963, 4).

2. Примарне, фантастичне уявлення про що-небудь; фантазія (у 3 знач.), вигадка. *Слід лише примусити Каргата говорити прилюдно.. Це враг показало б усю безпідставність його фантасмагорій тим, хто при- слухається до його балаканини* (Шовк., Інженери, 1956, 179); *Апокаліпсична література.. містила без- ліч загадок і сумбурних фантасмагорій* (Наука., 6, 1967, 20).

3. Химерні видіння; щось нереальне, що існує лише в мріях, в уяві, уві сні. *Розплившись, пливуть в його [Амедея] уяві хворій Червоні ліхтарі зашарених облич; Підносяться шляхетні шпаги світ; Рушає карнавал ніч- них фантасмагорій* (Бажан, Роки, 1957, 30).

ФАНТАСТ, а, ч. 1. Людина з дуже розвиненою фан- тазією (у 1 знач.). — *Бігме, ви чудовий фантаст. Із вас вийшов би непоганий Шерлок Холмс* (Досв., Вибр., 1959, 121); *Надії і мрії фантастів малювали картини майбутнього щасливого суспільства десь далеко за рубе- жами й перевалами ХХ віку* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2); // Той, хто захоплюється фантазуванням, не зважаючи на реальну дійсність. [Б е н т л і:] *Я вас ненавижу, майоре! [П е т е р с о н (із здивуванням підводить голо- ву):] А хіба це має якесь значення в нашій службі? Ви неоправний фантаст, Бентлі!* (Галан, I, 1960, 397); // *розм.* Той, хто завзято, настирливо намагається здій- снити свої фантазії. *Вона [Сахно] була в руках цього бо- жевільного фантаста, злочинного і жорстокого ворога* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 93).

2. Письменник, художник, який у своїх творах зображує, змальовує фантастичні сюжети. Великі світлі уми, видатні вчені і фантасти.. писали про те, що настане такий час, коли люди житимуть в «Місті Сонця» (Цюпа, Україна., 1960, 286); Він [К. Е. Ціолковський] відомий не тільки як конструктор космічних літальних апаратів, а й як письменник-фантаст (Наука., 10, 1965, 34).

ФАНТАСТИКА, и, ж. 1. Поняття, образи, створені уявою, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. Записав од осетина Олексія Хостнаєва.. серію осетинських казок, які мене вразили буйною фантастикою (Вас., IV, 1960, 47); Найскладніші завдання з математики.. або найзахопливіші мрії з подорожувань та фантастики завжди є товаристві «академіка» Захара і за його допомогою вирішувалися просто й приємно (Ле, Право., 1957, 15); Світ постає перед ним то як могутня соковита реальність, то як жагучо-приваблива фантастика (Дмит., Наречена, 1959, 91); // Зображення подій, явищ у надприродному вигляді, не існуючих у дійсності; казкова основа мистецького твору. Невдатна претензія на реалізм гірше псує правдоподібність твору, ніж щира фантастика (Л. Укр., VIII, 1965, 158); Залишаючи деяку фантастику і таємничість у зображенні подій, поети-класики в основу своїх балад кладуть цілком реальні факти з народного життя (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 168).

2. збірн. Жанр літератури, а також твори, що описують явища, події нереальні, не існуючі в дійсності, які містять казкові образи. Художня література взагалі, а отже й фантастика, — це насамперед пізнання через образне узагальнення (Літ. Укр., 18.V 1971, 4); Жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр (Смолич, Перша книга, 1951, 78).

3. Щось видумане, нереальне, пов'язане з фантазією. Фантастика в науково-фантастичному творі повинна бути здійсненою, корисною, а не безглуздою, непотрібною нам (Донч., VI, 1957, 594); Штучний супутник Землі запущено! З галузі фантастики він перейшов у сферу реальності й точних досліджень (Веч. Київ, 7.X 1957, 1).

ФАНТАСТИЧНИЙ, а, е. 1. Який є витвором фантазії (у 1 знач.), уяви. [О р е с т:] Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним, вимареним (Л. Укр., II, 1951, 52); З наукової точки зору фантастична ідея може бути неправильною, але цінність її від цього не втрачається, бо вона наштовхує на роздуми, спонукає шукати шляхів її втілення в життя (Знання., 1, 1971, 21); // Створений творчою фантазією; казковий, чарівний. Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків (Стор., I, 1957, 99); Звичайно, спогади, почасти й фантастичні, Розмови нашої хистку являли вісь (Рильський, II, 1946, 235); // Пов'язаний з фантастикою (у 1 знач.). — Це ж направив мої думки на фантастичний лад отой навіжений Червінський (Н.-Лев., IV, 1956, 332); // Який належить до фантастики (у 2 знач.), має казкову основу. В половині 1876 р. він [І. Франко] виступає з першими не фантастичними, а реальними оповіданнями: «Лесишина челядь» і «Два приятелі» (Коцюб., III, 1956, 32); Погано стоїть справа із створенням шкільної повісті. Але з науково-фантастичною книжкою — ще гірше (Донч., VI, 1957, 594); Лисенко написав лірично-фантастичному оперу «Утоплена» (Муз. праці, 1970, 482).

2. Який не існує в дійсності; вигаданий, уявний. Неначе реальний світ крадькома міняється на фантас-

тичний, змінюється на легку мрію й тоне дець в сизій далечі (Н.-Лев., III, 1956, 314); Йому здалося, що він іде сам через фантастичні степи, іде як тінь од свого життя (Ю. Янов., II, 1958, 206); Характерною рисою петриківської орнаментики є передусім перевага рослинного, найчастіше квіткового, орнаменту, в основі якого лежить уважне спостереження природи, а потім створення фантастичних, не існуючих у природі форм квітів (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 95).

3. Який не спирається на реальну дійсність; необґрунтований, неможливий, нездійснений. Працювала [думка] сильно, творячи фантастичні плани, як би то і де би то сховатися (Фр., VI, 1951, 151); Яких тільки фантастичних проектів не придумував Швед! Одного разу — це був не більш, не менш як морський десант (Ю. Янов., II, 1958, 233); — Я плакала в подушку, мріяла про фантастичні зустрічі з ним... (Донч., V, 1957, 278).

4. Який нагадує витвір фантазії, не схожий на щось реальне; химерний, казковий. Фантастичне освітлення тихо згасало (Н.-Лев., IV, 1956, 140); Низина, що приймала вночі фантастичні, непевні форми, видавалась удень дуже гарною (Коцюб., I, 1955, 352); Я набрала рукою води, підкинула вгору, і блиснув фантастичний фонтан холодного вогню (Л. Укр., III, 1952, 623); Казкове авто вилітає на брук. Розсипає сліпуче срібло. Стеле дорогу — фантастичну, незміряно прекрасну (Мик., II, 1957, 72); Місяць рівно розливає своє блідо-синє світло, вкриваючи фантастичним мереживом плодючі колгоспні поля (Кач., Вибр., 1953, 262); Ростуть [водорості] по дну якісь мережані, гіллясті — фантастична, неземна рослинність (Гончар, Тронка, 1963, 224).

5. Який виходить за межі звичайного, ймовірного, який вражає, приголомшує чимось; надзвичайний, дивовижний, разючий. Мов у казці!.. Очі протерти хочеться — чи дійсність це, чи фантастичний сон (Хстк., II, 1966, 145); Неймовірні чутки розколюють тіні людей, вселяють їм крихти надій повернутись на Україну чи хоча б щось правдиве почути про неї. А поки що ця правда топиться повинню фантастичної брехні (Стельмах, II, 1962, 254); Гелій і водень у галузі будівництва «виявили» майже фантастичні можливості, що не поступаються якостям дерева, металу, бетону (Знання., 9, 1965, 8); Популярність футболу в Бразилії досягла нині фантастичних розмірів (Веч. Київ, 29.I 1963, 4); // Дивний, чудний; недоладний (про предмети, одяг і т. ін.). Її струнка фігура зігнулась од напруги, як тугий лук, а фантастичний синій плащ і червона спідниця не могли скрити міцних форм молодого тіла (Коцюб., I, 1955, 368).

ФАНТАСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фантастичний. Горький відстоював думку, що народний світогляд, при всій фантастичності окремих творів народної творчості, в основі своїй реалістичний (Рильський, IX, 1962, 171); На стежках парку походжають, як дома, набундючені фазани, вилискуючи на сонці важким пурпуром, алмазами,.. накладаючи на все довоколишнє колорит фантастичності (Гончар, Таврія, 1952, 125); Сахно силкувалася розважити себе, доводячи, що все це дурниці, просто збіг випадкових подій, які через свою несподіваність набирали якоїсь фантастичності (Смолич, I, 1958, 86).

ФАНТАСТИЧНО. Присл. до фантастичний. Мені трудно добратись толку в тих різних пророчих книгах, в тих фантастично-туманних образах та чудній міфології (Л. Укр., V, 1956, 81); Ватра палала, розкидаючи фантастично вирізаними плямами доокола, щохвили їм міняючи, творячи нові (Хотк., II, 1966, 27); Сьогодні все навкруги було іншим, неповторним, фантастично

прекрасним... (Гончар, III, 1959, 439); Висока концентрація енергії в лазерному промені і його слабка розбіжність дають фантастично високі температури (Знання., 2, 1971, 7); Хата Гоцинської, салон. Убраний не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії (Л. Укр., II, 1951, 5); // у знач. присудк. сл. Ну скажи — хіба це фантастично, Що у цьому хаосі доріг Під суворим небом, Небом вічним, Я тебе зустрів і не зберіг? (Сим., Земне тяжіння, 1964, 75).

ФАНТАСТКА, и, ж. Жін. до фантаст. — Бачиш, яка я фантастка, романтичка (Фр., IV, 1950, 359).

ФАНТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фанта.

ФАНТИНА, и, ж., діал. Одежина (у 1 знач.). Росло то все [діти], як бур'ян на толоці, часом фантину.. пощастило стягти. От і повиростало... (Хотк., II, 1966, 390).

ФАНТОМ, ч. 1. род. у, книжн. Привид, примара, ілюзія. Пішла [Маня] спішним кроком за братом..., оглянувшись ще раз за мною, мов у бажанні переконатись, чи бачила вона справді колишнього адоратора [поклонника] свого, чи з'явився, може, якийсь фантом перед її очима (Коб., III, 1956, 110); Боже мій! Які фантоми!.. Подивіться навкруги: Замки з баштами, луки, Феї, рицарі і гноми... (Вороний, Вибр., 1959, 167); *У порівн. Понад голови люду того Йдуть всесвітній бурі, Панства, царства встають і падуть, Мов фантоми понурі (Фр., XII, 1953, 523); // Що-небудь нереальне, що існує лише в уяві. Невже ж усі ті декламації про спокій душі — пуста видумка, ілюзія, фантом? (Круш., Буденний хліб., 1960, 148); Туга за фантомом щастя — се щастя. Досягнення приносять розчарування (У. Кравч., Вибр., 1958, 279).

2. род. а, спец. Модель людського або тваринного тіла (чи його частини) натурального розміру, що служить наочним приладдям у навчальному закладі, є експонатом у музеї тощо.

ФАНТОМНИЙ, а, е. 1. Стос. до фантому.

2. спец. Прикм. до фантом 2.

3. фізл. Уявний, несправжній.

△ **Фантомний біль** — уявне відчуття болю, що іноді виникає в тій частині тіла людини, яка вже ампутована; **Фантомне відчуття** — відчуття неіснуючої кінцівки (або частини її) після ампутації. Існують так звані фантомні відчуття: скажімо, після операції людина протягом багатьох років відчуває свою ампутовану руку чи ногу (Наука., 3, 1968, 27).

ФАНТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Описувати та спродувати чийсь майно за борг. [Ряби́на:] Фантуєш його [хлопа], остатнє дреш [дереш], і міг би заробити, і не рушиться! (Фр., IX, 1952, 51).

ФАНТЯ, я, с., збірн., діал. 1. Одяг, білизна. В одну хвилю виросла перед Марусею ціла купа всякого жіночого фантя (Хотк., II, 1966, 147); Весною двадцятого року з болем у серці отримував [Погиба] од поляків для своїх козаків недоношене фантя колишньої австрійської армії (Стельмах, II, 1962, 50).

2. Лахміття, подертий одяг, старі непотрібні речі тощо. *Образно. Годі мандрувати [архівам] залізницями. Тепер це фантя все вантажили на бендюги (Кач., II, 1958, 381).

ФАНФАРА, и, ж. 1. Духовий музичний інструмент, вид видовженої труби без вентилів, яку використовують для сигналів або для виконання музичних фраз урочистого або войовничого характеру. Комісар зі-йшов східцями аж до води і привітно чекав міністра — доки той ступить ногою на берег. Оркестр грав турецького гімна. Фанфари пронизливо співали (Ю. Янов., II, 1958, 110); А скрипки шаліють і гримлять фанфари,

летячи на плеса темного Дніпра (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 97); [З о р і н:] А, скелі рвуть! (Фанфара сурмить «відбій»). Як приємно, що бойова фанфара вже кличе не в бій, а до мирних подвигів (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 6); Гучно й дрібно вдарили барабани, протяжно й голосно заспівали блискучі фанфари (Кучер, Трудна любов, 1960, 557).

2. Музична фраза урочистого або войовничого характеру, виконувана на цьому інструменті. Ішла героїчна п'єса про Сталінград, з фанфарами в увертюрі і громом канонади за кулісами (Дмит., Наречена, 1959, 128); Вітальна фанфара; // Короткий трубний сигнал.

ФАНФАРИСТ, а, ч. Трубач, що виконує фанфару (у 2 знач.). Двадцять фанфаристів сповістили про початок свята (Мист., 6, 1967, 40).

ФАНФАРНІЙ, а, е. Прикм. до фанфара. Хіба ж у такому тлумі, в фанфарному шумі й громі Зможе тривожний Томмі.. Жінку свою й дитину вглядіти між людей? (Бажан, Роки, 1957, 193); // Виконуваний на фанфарі (фанфарах). Велику роль у метричній структурі концерту [Л. М. Ревуцького] відіграє тріольність: фанфарні заклики в першій частині і у вступі до фіналу (Мист., 3, 1966, 35).

Фанфарний марш — урочистий стройовий марш, який виконують на фанфарах. Під звуки фанфарного маршу прапороносці вносять прапори піонерських організацій (Рад. Укр., 26.I 1954, 2).

ФАНФАРОН, а, ч., розм. Пихатий, гоноровитий, зарозумілий базіка; хвалько.

ФАНФАРОНАДА, и, ж. Учинок, поведінка фанфарона; хвалькувато-зарозуміле висловлення; хвастощі. Він посинів і трясся з холоду, але з фанфаронадою справжнього вуличника пробував свистати (Фр., VI, 1951, 169).

ФАНФАРОНИТИ, ню, ниш, недок., розм. Бути фанфароном; вихвалитися, хвастати.

ФАНФАРОНСТВО, а, с., розм. Поведінка фанфарона; хвастощі, похваляння. ..ми найважче становище повинні вміти знести без фанфаронства (Ленін, 36, 1973, 14).

ФАНФАРОНСЬКИЙ, а, е, розм. Власт. фанфаронові; хвалькуватий.

ФАРА¹, и, ж. Електричний ліхтар із рефлектором на передній частині автомобіля, трактора, локомотива тощо для освітлення дороги. Від грейдера до їхнього табору повернуло дві сліпучі фари (Ю. Янов., II, 1954, 139); З глибини вулиць трамваї повзуть із синіми фарами (Гончар, Людина., 1960, 15); В комбайна сяють фари, Нече світлі очі (Мур., Хороші сусіди, 1948, 55); *У порівн. Вечоріло, але безжмарне небо, як величезна фара, відбивало вденішнє світло, кидало його в міжгір'я (Ле, Міжгір'я, 1953, 74).

ФАРА², и, ж., діал. Будинок, у якому живе священик. Капітан Ендревді трохи заспокоївся тільки на фарі о. Федора; куди намісник запросив його поспідати й перепочити (Скл., Карпати, II, 1954, 344).

ФАРАДА, и, ж. У міжнародній системі одиниць — одиниця виміру електричної ємності, позначувана літерою F.

ФАРАДИЗАЦІЯ, і, ж., спец. Метод лікувального та діагностичного застосування змінного струму низької частоти. Максимум збудження досягається.. також тривалою фарадизацією тварини (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 75).

ФРАНДОЛА, и, ж. Французький (провансальський) старовинний народний хороводний танок у швидкому темпі. Низько гудуть тамбури, як бджоли, І плинуть у піну і в блиск фарандоли, І прокурор, і книгар, і пастух, і жіноцтво (Рильський, I, 1960, 191).

ФАРАОН, а, ч. 1. Титул царя в Стародавньому Єгипті. За ними [сфінксами] На голому піску стоять Пошнуру піраміди в ряд, Мов фараонова сторожа, І ніби фараонам знать Вони дають, що правда божя Встає вже, встала на землі. Щоб фараони стереглись (Шевч., II, 1963, 365); До злого духа мовив фараон: «Будь ти мені поради́ник і спомога, Щоб мій народ мене без перепон Вважав за бога» (Фр., XIII, 1954, 258); Колекціонери розглядають зображення скарабейів на численних прикрасах фараона Тутанхамона (Знання., 2, 1966, 27).

2. зневажл. Прізвисько поліція. Пролунав пронизливий свист. — Фараони! — крикнув Михайлов. — Рятуйся, хто в бога вірує! (Бурл., Напередодні, 1956, 30).

3. заст. Вид азартної гри в карти (звичайно без великих ставок). *Образно. Цей вал, надгробки (їх зосталось трохи!) — Застиглий шум пістрявої епохи, Що тут метала бистрий фараон, Епохи тьми, неволі і азарту (Зеров, Вибр., 1966, 94).

ФАРАОНІВ, нова, нове. Прикм. до фарабн 1, 2; належний фараонові. Отець Харитін вгніздивсь на подушках і їхав пишно, неначе прекрасний Іосиф на фараоновій коліснійці (Н.-Лев., III, 1956, 168); Та ось він і сам починає цютливий танок. Його бачить.. фараонова дружина (Ю. Янов., II, 1958, 21).

△ **Фараонова миша** — хижий довгохвостий ссавець, що знищує щурів і мишей; поширений у Північній Африці та на Близькому Сході.

ФАРАОНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фарабн 1, 2.

ФАРБА, и, ж. 1. Речовина для забарвлювання предметів у той чи інший колір, для малювання картин. Дівчата ходили од однієї матерії до другої, лапали руками, слинили крадькома й терли в пальцях, щоб спробувати, чи не одстає фарба (Н.-Лев., II, 1956, 45); Єгиптянин бере відро з фарбою і квачі, лагодячись їти малювати мура (Л. Укр., II, 1951, 247); — Я дуже люблю малювати. Мені мама обіцяла фарби подарувати, акварель називається (Ю. Янов., I, 1954, 43); // Шар такої речовини на поверхні предмета. Облуплена, облущена фарба бортів. Іржа... Ілюмінатори засновані павутинням (Гончар, Тронка, 1963, 236).

△ **Водяні фарби** див. водяний; **Емалеві фарби** див. емалевий; **Кубова фарба** див. кубовий; **Олійна фарба** див. олійний.

◇ **Згущувати** (згущати, згустити) фарби див. згущувати; **Малювати** (зображати і т. ін.) рожевими фарбами (у рожевих фарбах) кого, що — висвітлювати, зображувати, уявляти кого-, що-небудь кращим, ніж є (ніж буде) насправді; ідеалізувати. Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані темними фарбами (Хотк., II, 1966, 132); Підбадьорений обіцянками Потьомкіна, Головатий все малював у рожевих фарбах, передбачаючи, що і сам він матиме можливість дослужитися до високого чину (Добр., Очак. розмир, 1965, 32); **Малювати** (зображати і т. ін.) темними фарбами кого, що — надавати кому-, чому-небудь негативних рис, змальовувати непривабливо, непринадно. Навіщо ж автор надає їй [матері] якийсь хист зводниці? ..Та й далі він малює її темними фарбами (Мирний, V, 1955, 424).

2. перев. мн., рідко. Те саме, що барва 1. І фарбами й золотом з сяючих крил Пишався метелик, аж вибивсь із сил (Щог., Поезії, 1958, 337); Іноді поманить [море] ласкавою синьою фарбою, іноді воно з небом зійдеться й почне чарувати (Ю. Янов., II, 1958, 41); Аеродром. Ліворуч — гайок, прибраний першими золотавими фарбами осені (Мик., I, 1957, 493).

3. тільки мн., перен., рідко. Виразальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва; барви (у 2 знач.). Найгарячіші фарби взяв Гоголь для свого дніпровського

пейзажу (Рильський, III, 1956, 26); Поезія В. Маяковського — грізне і бойове знаряддя, бо поет зумів знайти фарби, художні засоби для життєвого виразу ідей соціалізму (Мист., 2, 1956, 18).

4. тільки одн., рідко. Те саме, що рум'янець 1; краска (у 2 знач.). Фарба поволи сходила з її й так блідих щік (Коп., Лейтенанти, 1947, 206); Тодоска не розібрала, що сказав парубок, але зла фарба спалахнула на її печених щоках (Стельмах, I, 1962, 84).

◇ **Заливатися** (залітися, заллятися) фарбою див. заливатися; **Наливатися** (налітися, наллятися) фарбою див. наливатися.

ФАРБАР, я, ч. Те саме, що фарбувальник. — Там якісь славні, дивні чарівники фарбарі перефарбували, перемалювали моє бідне пожовкле листя (Н.-Лев., IV, 1956, 232).

ФАРБАРКА, и, ж. Жін. до фарбар.

ФАРБАРНЯ, і, ж. Те саме, що фарбувальня. — Аж тепереньки, як я тебе вгляділа, я ніби оддала своє пожовкле, пожолоблене листя в славу берлінську фарбарню (Н.-Лев., IV, 1956, 232).

ФАРБИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що барвістий. Між чоловіками квітли святкові керсетки молодих куркулів, вив'язаних фарбистими хустками (Мик., II, 1957, 359); Вона стежила в нім [дзеркалі] за своєю ходю, бачила себе таку, як щодня оці два останні роки. Пава. Пишна, фарбиста, красива пава (Досв., Вибр., 1959, 231).

ФАРБО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фарба в 1 знач., напр.: ф а р б о м а с к у в а н н я, ф а р б о п у л ь т, ф а р б о р о з п и л ю в а ч і т. ін.

ФАРБОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до фарбувати. Блищать фарбовані сріблом військові літаки (Уп., Вірші., 1957, 45); // **фарбовано**, безос. присудк. сл. Тхне свіжою фарбою — недавно фарбовано мостину (Вас., I, 1959, 359).

2. у знач. прикм. Помальований, покритий або просочений фарбою. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та ж се Лис! Простісінський фарбований Лис! (Фр., IV, 1950, 96); Поклала [Фатьма] з фарбованим нігтем палець на повні й рожеві уста (Коцюб., I, 1955, 397); В одному кутку стояла величезна полив'яна макітра з усяким шматтям, з клубками фарбованої вовни (Головко, II, 1957, 563).

ФАРБОВАР, а, ч. Робітник текстильного виробництва, що займається виготовленням фарб для фарбування тканин.

ФАРБОВАРНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з виготовленням фарб для фарбування тканин.

ФАРБОВАРНЯ, і, ж., спец. У текстильному виробництві — приміщення для виготовлення фарб.

ФАРБОВИЙ, а, е. Прикм. до фарба. Фарбове виробництво.

ФАРБОТЁР, а, ч. Товкач для розтирання фарб.

ФАРБОТЁРКА, и, ж. Машина, дошка або чашка для розтирання фарб. На фарботерках конче потрібно встановити валки з охолодженням, що запобігатиме пригорянню фарби (Веч. Київ, 24.XI 1966, 2).

ФАРБОТЁРНИК, а, ч. Робітник, який розтирає фарби; // заст. Підмайстер у художника, який розтирає фарби.

ФАРБУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фарбування. Фарбувальне виробництво; // Признач. для фарбування. Старанно виводить маляр [арію] і сам собі диригує фарбувальним пістолетом (Рад. Укр., 1.XII 1960, 3); Фарбувальна ванна; // Який є фарбою або містить фарбу. Навряд чи знайдеться нині людина, яка б не чула про ультрамарин — один з найбільш поширених

фарбувальних пігментів (Рад. Укр., 8.ІІ 1967, 2); Фарбувальні рослини.

ФАРБУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається фарбуванням; фахівець із фарбування. У головному цеху заводу — сувенірному — працюють робітники багатьох спеціальностей: токарі по дереву, складальники, фарбувальники, гравери, художники (Рад. Укр., 22.І 1969, 4).

ФАРБУВАЛЬНЯ, і, ж. Майстерня або цех, де фарбують тканини.

ФАРБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фарбувати й фарбуватися. Підштукатурний шар захищає стіну від зволоження досить добре. Тому в рік будівництва будинку слід обмежитись тільки вапняним фарбуванням стін по цьому шару (Колг. Укр., 4, 1958, 15); Спосіб фарбування деревини на пні відносно простий — у просвердлені отвори, на рівні майбутнього пенька, подають з бочки по шлангах розчин барвника. Дерево вбирає його і таким способом фарбується стовбур, гілки і навіть листя (Хлібороб Укр., 4, 1965, 47).

ФАРБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Покривати чи просочувати щось фарбою або речовиною, що містить фарбу. [П р і с ц і л а:] А се прийшла зо мною.. дівчина, що в нас нитки фарбує (Л. Укр., ІІ, 1951, 403); Поставила [Ага] дзеркало на чемодан і почала пудритись, фарбувати губи (Корн., Калин. гай, 1950, 76); Металеві вироби фарбують нітролаками двічі (Гурток «Умілі руки..», 1955, 100); *Образно. Хороша осінь золота надходить спроквола. В червоні й жовті кольори зона фарбує лист (Забіла, У.. світ, 1960, 9).

Фарбувати в (на) якийсь колір — фарбою надавати чому-небудь певного кольору. Кобила під'їм аж горіла золотом мастю, де він її ховав, отаку красуню, від людського ока? Я його запитав про це, а він одповів, що фарбує на захисний колір (Ю. Янов., ІІ, 1958, 246).

2. Забарвлювати собою (про рідину певного кольору). Там, де відривався хвостик, з'являлася червона кислосолодка крапинка вишневого соку, фарбувала кінчики пальців (Шиян, Баланда, 1957, 142); * Образно. По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній [човен], хлюпає в його білі боки й фарбує їх в червоний колір... Тихо в повітрі... (Коцюб., І, 1955, 387); // Робити червоним, надавати червонястого відтінку чому-небудь (про сонячні промені, вогонь і т. ін.). Сонце сідало за горизонтом, фарбуючи води моря в такий.. колір, що навіть золото перед ним поблякло б (Ткач, Жди., 1959, 36); Червоні язички полум'я лизали вустя печі, вогонь фарбував на червоно повні сестрині руки (Загреб., Шепіт, 1966, 28).

3. розм. Бруднити фарбою (про фарбовані речі). Тканина фарбує.

ФАРБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Покриватися або просочуватися фарбою. Екстракт з листя скумпії використовується в шкіряній промисловості для вироблення еластичної і міцної шкіри вищих сортів, яка легко фарбується в світлий колір (Наука., 7, 1956, 21); Об'ємні нитки відзначаються високою міцністю і теплозахисними властивостями. Порівняно з шерстяними вони краще перуться і легше фарбуються (Веч. Київ, 21.І 1963, 1).

2. Фарбувати собі волосся, обличчя, губи; малюватися. Пані в покоях — пудриться коло дзеркала, фарбується... (Вас., ІІІ, 1960, 347).

3. тільки 3 ос. Пас. до фарбувати 1. Залізо на даху фарбувалось колись: .. може, в кого в пам'яті збереглося, якою саме фарбою (Головко, ІІ, 1957, 92).

ФАРБ'ЯР, а, ч., діал. Фарбувальник. [Й о г а н н а:] Волосся я не фарбувала, пані. [М а р ц і я:] Я власне

не про те ж і говорила. Лише завважила, що сеї барви абиякий фарб'яр не може вдати, та рідко де трапляється й в натурі (Л. Укр., ІІІ, 1952, 178).

ФАРВАТЕР, у, ч. 1. Найзручніший і найбезпечніший водний шлях для плавання суден, позначений сигнальними знаками. Барки щасливо пройшли через Ненаситець, а один із плотів, збившись з бистрини (фарвату), трапив між каміння (Стор., І, 1957, 241); Серединою ріки по ясному спокійному фарвату ще де-не-де снували своїми легкими човниками бакенщики, гасили померклі вже ледве помітні сигнальні вогні (Гончар, Новели, 1954, 80); Поперед «Тоболу» йшли легкі човни на веслах і виміряли фарватер (Видатні вітч. географі., 1954, 30).

2. чого, перен. Головна лінія, напрям діяльності, подій і т. ін. Його [М. Рильського] лірика розсуває рамки вузького світу інтимних переживань і виходить на широкий фарватер суспільних тем, стає широко відомою великому колу читачів усіх народів нашої Вітчизни (Криж., М. Рильський, 1960, 5); Київський ордена Леніна Інститут кібернетики АН УРСР.. Нині тут працює понад 170 докторів і кандидатів наук, які скеровують у фарватер досліджень великий науковий колектив (Вітч., 4, 1970, 177).

Іти у фарватері кого, чого; Триматися фарвату — дотримуватися в своїй діяльності, поведінці, у своїх вчинках якоїсь або чиєїсь позиції, певного напрямку. Куліш [Пантелеймон] ішов у фарватері консервативного романтизму (Вітч., 8, 1969, 182); Київська студія іде у фарватері створення нового напрямку в науково-популярній кінематографії (Наука і культура., 1971, 247).

ФАРВАТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фарватер 1. Фарватерна глибина.

ФАРЕНГЕЙТ, а, ч. Термометр із шкалою, на якій точка танення льоду позначена 32-м градусом, а точка кипіння води — 212-м градусом (уживається в Англії та США).

ФАРИНГАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що гортанний. Фарингальна порожнина, або порожнина глотки, завжди відкрита, проте вона теж може змінювати свою форму й розмір через скорочення м'язових тканин її стінок і кореня язика (Сучасна укр. літ. м., І, 1969, 51); Фарингальний резонатор.

△ Фарингальні приголосні — приголосні звуки, які утворюються внаслідок зближення кореня язика з задньою стінкою зіва. За активним мовним органом приголосні поділяються на губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові і глоткові, або фарингальні (Сучасна укр. літ. м., І, 1969, 131).

ФАРИНГІТ, у, ч. Хронічне або гостре запалення слизової оболонки глотки в людини та деяких тварин.

ФАРИНГОСКОПІЧНИЙ, а, е. Стос. до фарингоскопії.

ФАРИНГОСКОПІЯ, і, ж. Огляд глотки та зіву за допомогою спеціального дзеркала.

ФАРИСЕЙ, я, ч. 1. У Стародавній Іудеї — послідовник релігійно-політичної течії, що виражала інтереси заможних іудеїв і відзначалася фанатизмом та надмірною увагою до зовнішніх проявів релігійності. Аж глядь, Межи раввінами дитина, Її хлоп'яточко, сидить І навчає, неповинне, Як в світі жить, людей любить, За правду стат! за правду згинуть! Без правди горе! — Горе вам, Учителі архієрей! — І дивувались фарисеї І книжники його речам (Шевч., ІІ, 1963, 369); Надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та садукеев, почувши гомін на майдані (Л. Укр., ІІ, 1951, 127).

2. перен. Лицемірна людина; ханжа. Вона заночувала в одного чоловіка, цілий вечір навчала не ходити до церкви, молитись дома, звала понів фарисеями

(Н.-Лев., IV, 1956, 156); *Хіба не пробували спалити його [Ш. Руставелі] поєму двісті-триста років тому свої ж церковники і фарисеї?* (Тич., III, 1957, 61); — *Підеш та хоч покажешся людяю у церкві. А то вже за тебе пальцем на мене показують фарисеї усякі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 370).

ФАРИСЕЙКА, и, ж. Жін. до фарисей 2.— *Що я скажу? Я скажу, що таких фарисейок, як ви, я більше не хочу бачити* (Л. Янов., I, 1959, 376).

ФАРИСЕЙСТВО, а, с. 1. іст. Учення фарисеїв.

2. перен. Поведінка фарисея (у 2 знач.); лицемірство, ханжество. *Догадуючись, що перед ним сидить його таємний ворог і шпигун, він зважився говорити з ним попросту, без звичайного фарисейства* (Фр., II, 1950, 173); *Не з того тіста було замішане воно [серце Т. Шевченка], щоб розм'якнути від фарисейства кріпосників* (Слово про Кобзаря, 1961, 48).

ФАРИСЕЙСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Бути фарисеєм (у 2 знач.); лицемірити.

ФАРИСЕЙСЬКИЙ, а, е. 1. іст. Прикм. до фарисей (у 1 знач.). *Фарисейська секта*.

2. перен. Властивий фарисеєві (у 2 знач.); лицемірний, ханжеський. *Ще дзвенить мені його масний, фарисейський голос в ушах* (Коб., I, 1956, 178); *Він не міг витримати цього фарисейського співчуття, сього погано скритого задоволення, що світилося в очах усіх цих милих добрих сусідів* (Хотк., II, 1966, 178).

ФАРКАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. фаркати та звуки, утворювані цією дією. *Горлав від машини шофер, намагаючись перекинути і гудіння мотора, і фаркання власної машини* (Вітч., 12, 1948, 92); *Ввечері на заході червоному стихало фаркання крил* (Головко, I, 1957, 229).

ФАРКАТИ, аю, аєш, недок., діал. Утворювати низькі переривчасті шумові звуки (перев. про машину, мотор, собаку тощо). *Машина фаркала мотором* (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 52).

ФАРКНУТИ, ну, неш, док., діал. 1. Однокр. до фаркати. *В цю мить на руці в Наркиса повис Данило. Фаркнувши, як пес на муху, Наркис тільки повів рукою,— і вдруге за перший день свого одруження вмившись кров'ю, Данило покотився долі* (Смолич, Мир., 1958, 14).

2. Спалахнути. *І тоді ж раптом фаркнуло нечутно світло — налило коридор, залило сходи...* (Головко, I, 1957, 164).

ФАРМАКОГНОЗІЯ, ї, ж. Наука, що вивчає речовини рослинного й тваринного походження, які мають лікувальні властивості. *В нашій країні розвиток фармакогнозії.. почався понад двісті років тому* (Знання., 6, 1965, 11).

ФАРМАКОЛОГ, а, ч. Фахівець із фармакології. *Після відкриття І. П. Павловим охоронної й лікувальної ролі сонного гальмування ця проблема привернула широку увагу клініцистів і фармакологів, фізіологів і біохіміків* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 37).

ФАРМАКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фармакології. *Здійснені дослідження з метою з'ясування терапевтичного ефекту кофеїну, нітрогліцерину та інших фармакологічних засобів виявили їх неоднакову дію* (Наука., 5, 1959, 27); *Зміїна отрута є цінною сировиною для фармакологічної промисловості* (Вісник АН, 2, 1971, 59).

ФАРМАКОЛОГІЯ, ї, ж. Наука, що вивчає дію ліків на організм і встановлює методи та принципи їх застосування. *Наука про дію ліків на організм — фармакологія — молода, вона існує лише сто років* (Вітч., 12, 1964, 174); *З дедалі більшим успіхом застосовуються синтетичні речовини у фармакології* (Наука., 2, 1959, 33).

ФАРМАКОПЕЙНИЙ, а, е. Стос. до фармакопеї. *Фармакопейний комітет Міністерства охорони здоров'я СРСР дозволив застосування [солодово-кукурудзяного] екстракту як висококалорійного й біологічно активного продукту.. харчування для дітей і дорослих* (Наука., 7, 1970, 16).

ФАРМАКОПЕЯ, ї, ж. Збірник загальнодержавних стандартів і положень, якими керуються фармацевти при виготовленні, перевірці, зберіганні ліків, а також перелік лікарських речовин, які повинні бути в аптеці. *Багато засобів народної медицини уже ввійшли в сучасну фармакопею й використовуються в усіх країнах* (Наука., 4, 1956, 37).

ФАРМАКОТЕРАПІЯ, ї, ж. Лікування лікарськими препаратами, а також вивчення лікувального впливу ліків у клініці. *Метод лікування ліками (фармакотерапія) в комплексі з іншими методами займає одне з провідних місць у системі лікувально-профілактичних засобів* (Наука., 2, 1955, 11).

ФАРМАКОХІМІЯ, ї, ж. Вчення про хімічну будову та хімічні властивості лікарських речовин; фармацевтична хімія.

ФАРМАЦЕВТ, а, ч. Аптечний працівник із фармацевтичною освітою, який виготовляє ліки. *Фіалка знайома кожному. Але нікого вона так не цікавить, як медик та фармацевт* (Дмит., Наречена, 1959, 24); *Вдень і вночі відчинені двері аптеки, вдень і вночі готують фармацевти ліки, тисячі різних ліків* (Веч. Київ, 5.II 1958, 4).

ФАРМАЦЕВТИКА, и, ж. Те саме, що фармація.

ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фармацевтики. *Оліфа широко використовується в..миловарній і фармацевтичній промисловості* (Техн. культ., 1956, 8); // *У якому готують фармацевтів. Фармацевтичний інститут; // Лікарський. Опромінювання можна застосовувати також для холодної стерилізації харчових продуктів і фармацевтичних препаратів* (Наука., 3, 1961, 31).

ФАРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до фармації. *Фармаційна освіта; Фармаційний довідник*.

ФАРМАЦІЯ, ї, ж. Наука, що вивчає питання добування, обробки, виготовлення, стандартизації, зберігання та відпускання лікарських засобів. *Зове він [цирулик] себе магістром фармації і хірургії, але проте по ярмарках пускає хлопам кров і рве зуби, аж куриться* (Фр., II, 1950, 376); *В Інституті експериментальної фармації проводяться великі дослідження з синтезу нових лікарських засобів та їх стандартизації* (Наука., 2, 1959, 57).

ФАРС, у, ч. 1. У країнах Західної Європи XIV—XVI ст.— комедія легкого, жартівливого змісту з зовнішніми комічними ефектами; вистава такої комедії на сцені.

2. У бурлескному театрі XIX—XX ст.— беззмістовне, часто малопрстойне комедійне видовисько. *Старжинський стягав шляхту до театру, силкувався притягати і зацікавлювати її легкими фарсами свого складання* (Фр., XVI, 1955, 225); *Єсть то [народна п'єса] сумішка етнографії й маскарადу, мелодрами і фарсу* (Л. Укр., VIII, 1965, 267); *В силу матеріальних і цензурних умов часто доводилось вдаватись до компромісів. і тому поряд з класичною драматургією побутовували водевіль, фарс чи оперета* (З глибин душі, 1959, 24); // *Манера акторської гри, при якій комічний ефект досягається зовнішніми, трохи грубуватими засобами, а також зовнішні прийоми, за допомогою яких досягається комізм. Усі біографи й дослідники творчості К. Т. Соленика сходяться на думці, що характерними особливостями його гри були простота, невимушеність, при-*

родність, веселість, яка не мала нічого спільного з фарсом (Життя К.-Карого, 1957, 201); — Ви знаєте, що, крім хвилини веселості, фарс нічого не залишає в душі, а продовжений і часто повторюваний доставляє акторові в публіці, замість поваги, почуття протилежне (Промист. театру, 1954, 95).

3. перен. Грубий жарт, блазенська витівка. — А як тебе забавляють його комічні оповідання, в яких він [Боккаччо] такий безцеремонний? — Деякі забавні, але взагалі ці оповідання нудні, як і кожен.. фарс (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 393); Ганебний фарс клерикальної реакції з відлученням Толстого від церкви викликав обурення й протест у широких колах інтелігенції та робітників (Рад. літ-во, 4, 1965, 21).

ФАРСЁР, а, ч. Актор, що грає у фарсах; актор, що створює комічний ефект тільки зовнішніми засобами.

ФАРСОВИЙ, а, е. Стос. до фарсу, який є фарсом. У комедії «На сьомому небі» [М. Зарудного] мова, як і зміст п'єси, повднує в собі то значні філософські мотиви, то водевільні, а часом фарсові ноти (Вітч., 6, 1969, 167); // Притаманний фарсу; блазенський, вульгарно-комічний. Фарсові витівки.

ФАРТИНГ, а, ч. Найдрібніша англійська бронзова монета, що дорівнює 1/4 пенса. Раптом фартинг на панель вологу Десь зверху падав з дзенькотом глухим (Бажан, Роки, 1957, 189).

ФАРТУХ, а, ч. 1. Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх. З голосним плачем побігла вона [Гапіца] до села, але скоро опам'яталась, обтерла сльози фартухом і подалась додому (Коцюб., I, 1955, 249); Зняли [діти] писк, хто тікав, хто хлипав, хто хапав мамів за спідниці і ховав голови під фартухи (Смолич, Мир., 1958, 10); // Предмет одягу різного крою, з різного матеріалу, який одягають під час роботи, щоб запобігти забрудненню одягу спереду. Річард і Деві увіходять у хату потомлені. Річард при фартуху, з мулярським знаряддям (Л. Укр., III, 1952, 7); На носі в нього [шевця] окуляри, Колодка біла у руках, І чорний фартух через груди, Й цвяшок забутий у губах... (Нех., Ми живемо., 1960, 118); В білому фартусі і з блискучим пінцетом у руці вона була схожа на лікаря (Донч., V, 1957, 238); Спец-одяг для робітників при обприскуванні [рослин отрутою]: брезентовий фартух, гумові чоботи і такі ж рукавички (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 83).

2. Шкіряна, полотняна й т. ін. запона в колясці, візку тощо для захисту їздця від болота, пилу. Кукса правує, Левко Обозний як член сілради сидить у колісці, закритий до половини пластмасовим фартухом (Кучер, Трудна любов, 1960, 498); // техн. Назва різного виду запон біля механізмів. За другим бітером шарнірно підвішено чотири фартухи; вони затримують зерно, що його викидають барабан і бітери [молотарки] (Зерн. комбайни, 1957, 35).

3. спец. Деталь верстата, у якій розміщені механізми для передавання руху. Ходовий гвинт і ходовий валик передають рух супорту за допомогою механізмів, які містяться у фартусі (Токарна справа., 1957, 23).

4. зах. Спідниця з ситцю або пофарбованого полотна. Ой на горі воли в ярмі, коні в колісниці, Ліпша дівка у фартусі, ніж котра в спідниці (Коломийки, 1969, 371).

ФАРТУХОВИЙ, а, е. Прикм. до фартух.

ФАРТУШИНА, и, ж., розм. Те саме, що фартух 1, 2. Дарка встала й собі, струснула фартушину, перев'язала інакше хустку і подалася геть від Ярини (Л. Укр., III, 1952, 740); Чорними руками в голубих пагінцях жил розправляла [мати] фартушину на колінах (Тют., Вир, 1964, 402); На вулиці показався в білім картузі міліціо-

нер, він повів невідомого громадянина ковальської нації, який шарпав на собі шкіряну фартушину, лаявся (Ю. Янов., V, 1959, 140); Вікна в ньому [ридвані] зачинені та ще й фартушинами завішано (Мирний, IV, 1955, 251).

ФАРТУШИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фартушини. — Я сьогодні чергова! — хвалиться Маринка. — В мене, бачите, нова біла фартушинка! (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 112).

ФАРТУШОК, шкя, ч. Зменш.-пестл. до фартух. Маруся почепила білий фартушок і наливала чай (Н.-Лев., VI, 1966, 86); Дівчатка були в новеньких темних платтячках, у білих фартушках (Коз., Листи., 1967, 6).

ФАРФОР, у, ч. 1. Мінеральна маса з суміші каоліну, пластичної глини, кварцу й польового шпату (перев. білого кольору), яка після відповідної обробки просвічується в тонкому шарі; використовується для виготовлення тонкого посуду, виробів декоративного та прикладного характеру, ізоляційних матеріалів і т. ін.; порцеляна. Сьогодні на ринку, в вітрині, зустрів я Багато чудесних пташок... Все з мармуру, фарфору... (Олесь, Вибр., 1958, 333); Найбільш поширеним ізоляційним матеріалом в побутовому електрообладнанні є фарфор — суміш каоліну, кварцу та польового шпату (Монтаж і ремонт., 1956, 13); Грузинські спеціалісти.. вперше одержали чорний фарфор (Веч. Київ, 5.III 1969, 4).

2. збірн. Вироби з такої маси. Вона ще добре вміла малювати квітки на фарфорі (Н.-Лев., IV, 1956, 228); Подивився ще мечеть — Ені-Джаме, всю вилужену малюванням фарфором, дорога і гарна будівля (Коцюб., III, 1956, 348); Волокитинський художній фарфор або, як інколи кажуть, «фарфор Миклашевського» став явищем мистецтва, відомим далеко поза межами нашої республіки (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 89).

Саксонський фарфор див. саксонський; Сєврський фарфор див. сєврський.

ФАРФОРИСТ, а, ч. Майстер фарфорових виробів. Ще до революції майстри-фарфористи, незважаючи на захоплення хазяїв-підприємців іноземними формами виробів, не були звичайними копіювальниками. Вони на свій лад, відповідно до місцевих традицій народного мистецтва, створювали нові форми посуду, мотиви розписів, скульптури (Мист., 5, 1960, 42).

ФАРФОРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фарфор; порцеляновий. Фарфорова маса; Фарфорове виробництво; // З якого виробляють фарфор (у 1 знач.). Фарфорова глина; // Який виробляє фарфор (у 2 знач.). Один із найстаріших у країні фарфорових заводів — Баранівський (Роб. газ., 29.I 1965, 1); // Зробл. із фарфору (у 1 знач.). На здоровому миснику видно було кілька фарфорових тарілок (Н.-Лев., II, 1956, 408); У затишній чайхані.. люди пили чай у білих фарфорових піалах (Тулуб, В степу., 1964, 53); Фарфорові ізолятори.

2. перен. Схожий на фарфор кольором, властивостями тощо, який чимось нагадує фарфор. Агнеса зашарілася, засміялася, блискаючи фарфоровими зубками, і сміливо цокнулася з Потоцьким (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98); Одружуючись з Безбородьком, вона покаже язика всім отим лялям з фарфоровими очима, які йшли об заклад., що Безбородько тоді оженився з найстаршою з Річинських, коли рак свисне (Вільде, Сестри., 1958, 104); Слух його вловив кришталю дзвін і тарілок фарфоровий мотив (Гонч., Вибр., 1959, 335).

ФАРФОРОВИК, а, ч. Робітник, зайнятий у фарфоровому виробництві. Протягом нинішнього року фарфоровики республіки порадували покупців багатьма новинками, якими з смаком можна сервірувати стіл (Рад. Укр., 30.XII 1971, 4).

ФАРШ, у, ч. Подрібнене м'ясо, з якого виготовляють котлети, ковбаси, паштети тощо. *Поліція зробила вночі наліт на ковбасню, але, крім приготовленого для фаршу м'яса й кишок, нічого там не знайшла* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 15); — *Коли я був удома, то завжди сам робив ліверні ковбаси і так напихався фаршем, що мало не лускав* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 349); // Будь-яка подрібнена начинка для страв. *Овочевий фарш.*

ФАРШЕВИЙ, а, е. Прикм. до фарш; // Пригот. з фаршу, у вигляді фаршу. *Фаршеві консерви.*

ФАРШИРОВАННИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до фарширувати. *Ви вже бачите цього коропа або фаршированим, або маринованим, або просто смаженим, а з голови — юшку...* (Вишня, II, 1956, 246); *Для литовської кухні характерні такі страви, як оселедець солоний із смаженою цибулею, огірки, фаршировані овочами, паштет* (Технол. пригот. їжі, 1957, 5).

2. у знач. прикм. Приготований фаршируванням. *Що я більше люблю: печену індичку чи фаршировану гуску?* (Коцюб., II, 1955, 358); *Фаршировані кабачки; Фарширований перець.*

ФАРШИРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фарширувати. *М'ясистий смачний сорт [солодкого перцю].. вирощують для фарширування* (Колг. Укр., 4, 1958, 44).

ФАРШИРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Начиняти фаршем. *Крім звичних страв, з неї [риби] готують рибні котлети і фарширують* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 79); *Фарширувати помідори.*

ФАРШИРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фарширувати.

ФАС, у, ч. 1. Вигляд обличчя, предмета тощо спереду. *Нарешті прийшов Кацук, високий, дуже худий, — серед студентів ходив дотеп, ніби в Кацука взагалі немає фасу, а є тільки профіль* (Собко, Стадіон, 1954, 166); *Образно. — *Ти хочеш знати, що я за один? — Спитав потворний бескид. — Ось мій профіль... А ось мій фас* (Мур., Осінні сурми, 1964, 38).

У фас — обличчям до того, хто дивиться. *Композиційна побудова портрета може бути у зріст, поклінна, поясна, погрудна і головна.., а поворот голови — у фас — прямо на фотоапарат, у три чверті і в профіль (збоку)* (Довідник фот., 1959, 74).

2. заст. Фасад (у 1 знач.). *Фас будинку.*

3. спец. Прямолінійна ділянка оборонної споруди, повернена до противника й з певним напрямом вогню.

ФАСАД, у, ч. 1. Зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю. *Церква без бань, подовжаста,.. на фасаді піднімається дзвіничка оригінальної архітектури* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Сонце б'є у вікна будинків, де попід самими дахами на оздоблених барвистою керамікою фасадах виноград зелений в'ється і золотисті соняшники цвітуть, як живі!* (Гончар, II, 1959, 175); *Фасад крамниці з двома великими заграбованими вікнами виходив на головну вулицю* (Кучер, Трудна любов, 1960, 443); // Кожен із зовнішніх боків будівлі. *Зовнішнє оформлення храму визначали техніка кладки й декоративні прийоми оздоблення фасадів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); *Боковий фасад будинку.*

2. спец. Вертикальна проекція об'єкта.

3. перен., ірон. Про обличчя, вигляд людини спереду. [Г о р л о в:] *У вояки фасад міняють не роки, а багнет, куля, осколок* (Корн., II, 1955, 14); — *Бодай ця мавпа була хоч з фасаду гарна, а то чистісінько чорногуз: ніжки, немов ті дві тички, сама як з хреста знята* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 433).

ФАСАДНИЙ, а, е. Прикм. до фасад 1; розміщений на (у) фасаді, який є фасадом; чільний. *Повертає [Тодоска] до будинку з фігурними фасадними окрасами в стилі барокко* (Стельмах, I, 1962, 78); *Зовнішні розписи Софії — це зображення, виконані у фасадних нішах собору, розписи зовнішніх частин віконних та дверних прорізів* (Наука., 1, 1971, 17); *Фасадні двері; // Признач. для оздоблення фасаду. Фасадна облицювальна керамічна плитка.*

ФАСЕТ, а, ч., спец. Те саме, що фасетка. *Фасет дзеркала; Фасет каменя.*

ФАСЕТКА, и, ж., спец. 1. Зрізана навскіс бічна грань чого-небудь. *Фасетка дзеркала.*

2. Відшліфована грань коштовного каменя.

3. Частинка складного ока багатьох членистоногих. *Очі комах мають складну будову: поверхня їх складається з великої кількості багатограних або округлих вічок, так званих фасеток, що становлять зовнішню частину окремих комірок, з яких складається око* (Захист рослин., 1952, 12).

ФАСЕТКОВИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до фасетка 1. *Фасеткова грань.*

2. Який складається з фасеток (у 3 знач.).

△ **Фасеткові очі** — очі багатьох членистоногих, що складаються з окремих дрібних вічок — фасеток.

ФАСЕТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фасет.

ФАСЕТОЧНИЙ, а, е, спец. Те саме, що фасетковий.

△ **Фасеточні очі** — те саме, що **Фасеткові очі** (див. **фасетковий**). *Більшу частину голови [мухи] займають великі фасеточні очі, які часто мають різні кольорові відблиски* (Шкідн. поля., 1949, 101).

ФАСКА¹, и, ж., спец. Навскісна частина ребра чи крайки на металевих, дерев'яних і т. ін. виробках. *Є комбіновані різці, за допомогою яких можна без заміни інструмента послідовно обробляти кілька поверхонь, підрізувати торці, розточувати отвори, знімати фаски, проточувати канавки* (Різальні інстр., 1959, 32); *Під час обробки деталей з уступами, фасками.. на токарних верстатах доводиться робити багато технологічних переходів* (Веч. Київ, 18.XI 1968, 2).

ФАСКА², и, ж., діал. Невеличка діжечка для масла, сиру. *Кланяється незнайомий Василеві раз, кланяється два, кланяється й три. Потім ставить на стіл велику бутлю [великий бутель] горілки.. Фаску масла кладе, бринзи* (Хотк., Довбуш, 1965, 200).

ФАСКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фаска¹. *Фаскова площина; // Признач. для зрізування фаски. До фасонних різців належать також радіусні, фаскові* (Різальні інстр., 1959, 62).

ФАСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фасувати; // у знач. прикм. Розважений у певних дозах, певній кількості. *Однією з найважливіших умов дальшого розвитку торгівлі та піднесення культури обслуговування покупців у продовольчих магазинах є розширення продажу фасованих товарів* (Рад. Укр., 21.VII 1962, 1).

ФАСОВИЙ, а, е. Прикм. до фас 1. *Фасове зображення.*

ФАСОЛІННЯ, я, с., діал. Квасоління. — *Прошу, сідайте, — відсуває [Ільчиха] фасоління з призьби, робить йому місце* (Вільде, На порозі, 1955, 331).

ФАСОЛЯ, і, ж., діал. Квасоля. *На полях сходить фасоля, біб, пшениця* (Коцюб., III, 1956, 406); *Чекай, моя миленькая, най продам фасолю, Та я тобі за фасолю куплю парасолю* (Коломийки, 1969, 147).

ФАСОЛЬКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до фасбля. *Ой ходила коло плуга, фасольку садила* (Чуб., V, 1874, 93); *Журавель наварив м'яса, буряків, фасольки* (Фр., IV, 1950, 57).

ФАСОН, у, ч. 1. Крій, модель, зразок, за якими шують (або пошито) одяг, взуття, головні убори тощо.

Їй хотілось порадитись добре про матеріал і фасони дитячих курток (Коцюб., II, 1955, 286); На вихристій голові казна-як тримається картуз старого фасону — тугим колесом (Довж., I, 1958, 79); Її цікавили не стільки хлопці, як дівчата, і не стільки дівчата, як фасони їх сукенок (Вільде, Сестри., 1958, 463); // Зовнішній вигляд, форма предмета, виробу, будівлі тощо; зразок, модель предмета, виробу, будівлі й т. ін. Потім потяглась ціла валка повозок.. усякого фасону і всякої масті (Н.-Лев., I, 1956, 143); Канапка вже стояла в салоні, — новісінька, модного фасону, обита [оббита] рожевим атласом (Л. Укр., III, 1952, 500); Михайло Денисович Хруль розшукав насамперед частину саме тих гіпсових моделей, по яких у 1922 році робилися чашки, чайник і сливочник [сметанник] для подарунку [В. І. Ленінові], форму інших речей він скомпопував, орієнтуючись на загальний фасон сервізу, на характерні для нього пропорції (Вол., Дні., 1958, 25).

2. перен., розм. Певний спосіб, певна манера вдягатися, ходити, поводитися тощо. Старі баби ойкають, головами хитають, дивлячись на Марійчину роботу, бо з її легкої руки всі наші дівчата повбиралися по міському фасону (Мур., Бук. повість, 1959, 140); Сподобався йому фасон Співати іншим в унісон (Ющ., Люди., 1959, 240); Проїшовся [Гопченко] подвір'ям так браво, незалежно, молодцювато, ніби скинув з себе якийсь непосильний тягар. Але поки таким фасоном дійшов додому — задихався, впрів (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 171).

3. перен., розм. Показний шик; хизування, форс, франтівство. Хлопці для фасону спробували колупати картоплю виделками (Мик., II, 1957, 428); — Хіба це козацьке діло пити бабське питво? Нам оковиту треба! — з фасоном наливає [Погиба] самогонку в склянки (Стельмах, II, 1962, 63); Славинський скривився і поправив модне з синіми скельцями пенсне, яке носив скоріш для фасону, ніж з необхідності (М. Ол., Леся, 1960, 131).

◇ Фасобн держати (тримати, гнати і т. ін.): а) поводитися з показним шиком; хизуватися, форсити; б) дотримуватися певних норм поведінки для підтримання гідності, репутації когось, чогось. Обступили [рибалки] зніяковілого Віталія, стали давати хлопцеві різні поради. — Ти ж там не осором нас! — Держи фасон! (Гончар, Тронка, 1963, 338).

ФАСОНИСТИЙ, а, е, розм. 1. Гарного, модного фасону. Фасонистий одяг; // Який має химерну форму, химерний фасон.

2. перен. Якому притаманні показний шик, хизування, форс, франтуватість.

ФАСОНИСТО, розм. Присл. до фасобнистий 2. Шумейко заліз біля кулемета так фасонисто і впевнено, наче давно тут лежав (Гончар, III, 1959, 150).

ФАСОНИТИ, ню, ниш, недок., розм. Поводитися з показним шиком; хизуватися, форсити, франтувати. Учень паралельного десятого [класу] фасонив перед дівчатами в новому дорогому костюмі (Ряб., Жайворонки, 1957, 224); На голові ціла шапка наполовину свого волосся. Воно вилося густим смушком, і хто бачив Боровика вперше, міг подумати: фасонить старий, завивками захоплюється (Збан., Переджнив'я, 1955, 54).

ФАСОННИЙ, а, е, спец. 1. Зроблений за певним зразком, фасоном (у 1 знач.). Ливарне виробництво — це процес одержання фасонних відливок шляхом заповнення рідким металом заготовлених заздалегідь форм, у яких метал затвердіває (Слюс. справа, 1957, 23); Фасонні різці; Фасонна стрижка; // Пов'язаний з виготовленням виробів за певним зразком, фасоном. Автомати для фасонного і поздовжнього точіння застосовують для

обточування виробу із прутка (Технол. різального інстр., 1959, 127); Фасонні роботи; // Признач. для виготовлення таких виробів. Перезірів [Максим] циліндричну фрезу, кутову, фасонну (Ткач, Арена, 1960, 177); Обточування на токарному верстаті виконується прямим і фасонним інструментом (Стол.-буд. справа, 1957, 163).

2. Рельєфний або тиснений, який має складну конфігурацію (про тканини). В легкій промисловості України освоєно нові вироби. Це.. шотландка, креп-молодіжний, креп-український, тафта фасонна (Наука., 1, 1957, 4).

ФАСОННИК, а, ч. Робітник, що займається фасонними роботами.

ФАСОННИЦЯ, і, ж. Жін. до фасобник.

ФАСОННО, присл. Із фасоном (у 2 знач.). Широкий, пружиною натягнутий картуз колесом височить над головою, фасонно приплюснутий козирок врізається в перенісся (Стельмах, II, 1962, 36); // Із шиком, із формом; хвацько, фасонисто. Яша Кримов хутко й фасонно пробіг пальцями по гудзиках кларнета (Мик., II, 1957, 538).

ФАСОННОЛИВАРНИЙ, а, е. Пов'язаний із фасонним литтям, відливанням деталей машин і виробів. Фасонноливарний цех.

ФАСОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фасобн 1. Сором дивитися: костюм дорогий, лєнінградське трико, а фасончик?.. Карикатура, гідна олівця Кукриніксів! (Мур., Свіже повітря., 1962, 110).

ФАСУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фасування. Фасувальна робота; // Признач. для фасування. Роздрібні торговельні організації самі фасують товари. Ми, наприклад, організували у себе навіть спеціальний фасувальний цех, обладнали його дозуючими та пакеторобними автоматами (Рад. Укр., 25.III 1971, 2); Колектив заводу.. виготовив дослідний зразок нового фасувального автомата (Веч. Київ, 3.IV 1958, 4).

ФАСУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що займається фасуванням. Фасувальники цеху мийних засобів.

2. Прилад, автомат, що фасує що-небудь. Фабрика освоїла випуск ще одного вартого уваги апарата — автоматичного фасувальника джему (Веч. Київ, 20.XII 1968, 4).

ФАСУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фасувальник 1.

ФАСУВАЛЬНЯ, і, ж. Приміщення, цех і т. ін. для фасування чого-небудь.

ФАСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фасувати 1. Витрати паперу на одиницю товарів у торговельних підприємствах вдвоє більші, ніж при фабричному фасуванні (Ком. Укр., 11, 1965, 40); Фасування масла.

ФАСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Розважувати, розкладати та упаковувати що-небудь у певних дозах, кількостях. Роздрібні торговельні організації самі фасують товари (Рад. Укр., 25.III 1971, 2); Прилад без втручання людини фасує та пакує хімічні реактиви на великих промислових підприємствах (Веч. Київ, 2.IV 1968, 1); Фасувати цукор.

2. діал. Скласти. Марія ж геть весь заробіток обернала на ковдри, плахти та хутра й фасувала їх до скрині (Чорн., Пісні., 1958, 33).

ФАСЦІАЦІЯ, і, ж., бот. Виродлива деформація стебла або окремих гілок рослини, при якій вони стають плескатими, стрічкоподібними.

ФАСЦІОЛЬБЗ, у, ч. Хвороба тварин (інколи людини), спричинена плоскими червами, які потрапляють в організм із кормом або з водою. Щоб запобігти поширенню фасціольбзу й уберегти від нього тварин, ..в січні — лютому провадять дегельмінтизацію овець і кіз (Профіл. захвор., 1955, 23).

ФАСЦІЯ, і, ж. Сполучнотканинна плівка, що обгортає кожний м'яз окремо, групи м'язів, окремі органи або вистилає внутрішні порожнини тіла. При позаплевральному пневмотораксі видаляють кусок одного ребра. Через утворений отвір тупим способом відокремлюється частина легені з прирощеною ребровою плеврою від грудного м'яза й фасції (Хвор. дит. віку, 1955, 255).

ФАТ, а, ч. 1. розм. Самовдоволенний франт, джигун; особа, що любить похизуватися. [М и к о л а:] От бестія, вже до полковника доп'явся. Мій кореш [товаришок].. Фат вищої марки (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 64).

2. заст. Роль самовдоволеного франта, коханця-позера в театральній п'єсі; актор, що виконує таку роль.

ФАТА, й, ж. Легке, звичайно довге, покривало з тюлю або мережива як весільний головний убір нареченої.— Давай лишень гроші, не теревень! Треба купувати фату, гірлянди, букети, стрічки, кокарди, набирати на вінчальну сукню (Н.-Лев., V, 1966, 304); І от з'являється юна наречена. У довжелезній фаті, білих рукавичках, білій сукні старовинного покрою (Ю. Янов., IV, 1959, 133); *Образно. Берізка причепурилася, огорнувшись зеленою прозорою фатою першого листя (Бойч., Молодість, 1949, 37); *У порівн. Вітер шелестів соняшниками, вилискував листям кукурудзи по городах, і вся Чаплинка була у вітряних шумах, в легкому текучому сяйві, що переливалось на ній, як весільна фата (Гончар, II, 1959, 90).

ФАТАЛІЗМ, у, ч. Віра в нібито наперед визначену, невідворотну долю, у фатум. В боротьбі проти фаталізму, який прирікає людей на пасивне вичікування і покірність долі, марксизм-ленінізм підкреслює активну роль суб'єктивного фактора: люди самі творять свою історію (Ком. Укр., 1, 1960, 53); // Невідворотна доля, фатум. В тім-то й наше нещастя, що від довгих сот літ усі гарні початки нашого розвою рвалися і нові покоління.. мусили боєм здобувати терени, завойовані вже давно їх предками, а потім знов утрачені бог зна яким фаталізмом (Фр., XVI, 1955, 329).

ФАТАЛІСТ, а, ч. Людина, що вірить у наперед визначену, невідворотну долю, у фатум. Я усього менше фаталіст, проповідник того, щоб механічній силі кланятись (Драг., II, 1970, 462); Ідеалісти усіх мастей твердили про свободу волі видатних осіб, фаталісти — про фатум і долю, проти яких люди безсилі (Ком. Укр., 5, 1966, 23).

ФАТАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фаталізму; який ґрунтується на фаталізмі.— За найбільше від'ємний бік нашого галицького життя ми уважаємо апатію до публічних справ, неохоту до критики й аналізу цих справ і якусь фаталістичну покірність волі долі (Фр., VI, 1951, 212); Радянські психологи піддали критиці фаталістичні концепції здібностей, поширювані в буржуазній психології (Рад. психол. наука., 1958, 348); // Перейнятий фаталізмом. Фаталістичні погляди.

ФАТАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фаталістичний.

ФАТАЛІСТИЧНО. Присл. до фаталістичний. Фаталістично дивитись на світ.

ФАТАЛІСТКА, и, ж. Жін. до фаталіст. Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт» ... шкода, справді, що я не фаталістка (Л. Укр., V, 1956, 33).

ФАТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Неминучий, невідворотний. Заперечуючи роль «виключних» осіб, волюнтаристський культ героїв, Толстой виходить за рамки необхідного й доцільного, приходить до утвердження фатальної зумовленості, «вічності» історичних закономірностей

(Рад. літ-во, 11, 1961, 49); Так само, як нині немає фатальної неминучості воєн, так само немає і фатальної неминучості миру. За мир треба боротися, мир треба відстоювати (Ком. Укр., 7, 1962, 4); // Визначений наперед, призначений долею. Ольга не знала, якими дорогами, коли і де дійде до цієї зустрічі, але навіть в цю хвилину відчула всю її неминучість. Це фатальне зближення між ними не може не прийти так, як не може не прийти смерть до людини (Вільде, Сестри., 1958, 587); // Який виражає приреченість, покірність долі, нещастю, лихові. Обдивляється [учитель].. фатальними очима поламану кафедру (Кач., II, 1958, 296).

2. Який зумовлює, визначає характер (звичайно негативний, небажаний) наступних дій, перебігу подій. Даремне гадає, що наш публіцистичний контроверс мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас (Л. Укр., V, 1956, 210); Жевріла в ньому все ж таки надія, що Сергій Павлович заговорить з ним так, як бувало до того фатального дня, коли на заводі почав працювати Каргат (Шовк., Інженери, 1956, 227).

3. Який приносить горе, нещастя, страждання; згубний. Зміст його [роману «Трістан та Ізольда»] — фатальне та нещасливе кохання лицаря — васала Трістана і його королеви Ізольди Злотокося (Л. Укр., I, 1951, 409); Наливайко ніколи не забував свого п'ятківського боргу низовикам. І щоразу готувався, коли й не до виправдання, то принаймні до пристойних пояснень своєї поведінки під П'яткою, фатальною для Косінського (Ле, Наливайко, 1957, 340); [М а л ь в а н о в:] Через тиждень вируждаємо експедицію, а він закохується здумав. [С п и ч а к о в с ь к и й:] Фатальний збіг (Коч., II, 1956, 32); // Позбавлений удачі, щастя; приречений на невдачу; нещасливий. Що сталося з моїм торішнім перекладом? Фатальна робота! (Л. Укр., V, 1956, 206); // З яким пов'язані спогади про щось сумне, неприємне. Лежу сьогодні в ліжку, бо розтягла собі трохи якийсь мускул в нозі, впавши порядно (таки все коло того фатального місця, де й при Вас падала) (Л. Укр., V, 1956, 365); Колгоспники показують густий сад, де колись стояла фатальна корчма (Кучер, Дорога., 1958, 209); // Який призводить до непоправних наслідків, до загибелі, спричиняє смерть. Крилице радощів, чуття Ти чарочко хрустальна! Оmano дум, мого життя Ти помилко фатальна! (Фр., XI, 1952, 32); Відколи вони оселились в Італії, чоловікові значно поліпшало і навіть з'явилась якась надія, що се й не така фатальна хвороба (Л. Укр., V, 1956, 387).

Фатальний кінець — загибель, смерть. Я боюся твого ока, твоїх уст, твого лиця, як страшного суду свого, як фатального кінця (Фр., XI, 1952, 149); В першій частині оповідання [І. Буніна «Брати»] увагу читача прикуто до образу рикші, його почуттів, настроїв і переживань, до тих складних колізій, що привели героя до фатального кінця (Рад. літ-во, 2, 1962, 74).

ФАТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фатальний 1; неминучість, невідворотність.— Це якась фатальність. Калинович і Калинович! Від самого нового року переслідує мене це ім'я (Фр., VI, 1951, 234); Свіжа рана життя, вона заступила йому все, що було і що є, боєм своїм ятрить його і ятрить. Фатальність? Якщо це фатальність, то він і її ненавидить! (Гончар, Тронка, 1963, 308).

ФАТАЛЬНО. Присл. до фатальний. Поскакав земець на вороній лошиці. За ним стрибнули найманці в сірих жупанах. Поскакали й шомполами замахали. Фатально вірили: махнемо, гукнемо — й бідна слобода покірно впаде ниць (Ковінька, Кутя., 1960, 130); Обставини так фатально склалися, що він вимушений був шукати заробітку (Кол., Терен., 1959, 348).

ФАТА-МОРГАНА, и, ж., рідко. Вид міражу, при якому зображення наземних предметів (озера, гори, дерева тощо), що лежать за горизонтом, здебільшого спотворені та швидко змінюються; // перен. Що-небудь примарне, нереальне, оманливе. Так, моя кохана, *І фата-моргана, Що промиготіла в чепурних рядках, В пам'яті затреться, Але знов озветься Образом кохання у дівочих снах* (Вороний, Вибр., 1959, 171); *У порівн. Країна була жовтогаряча, дивна, безмежно сонячна і приваблювала зір, наче казкова фата-моргана (Мас., Роман., 1970, 118).

ФАТА-МОРГАННИЙ, а, е, рідко. Стос. до фата-моргани. На жаль, всі мрії зводились тільки до фата-морганних видінь (Вільде, Сестри., 1958, 40).

ФАТИГА, и, ж., діал. Турбота.

ФАТИГУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Турбуватися. — Але не фатигуйтеся, пані Микейтшова, я лиш на хвилиночку, бо я не маю часу (Хотк., II, 1966, 365).

ФАТІВСТВО, івства, с. Поведінка, вчинки, вигляд фата.

ФАТІВСЬКИЙ, а, е. Власт. фатові. Фатівський вигляд.

ФАТУВАТИЙ, а, е. Схильний до фатівства, із рисами фатівства. Коло неї — якийсь невідомий для Лаговського молодик, польського типу, чорнявенький з закрученими вусенятами, фатуватий (Крим., II, 1972, 275).

ФАТУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. фатуватий. В «поетичній» Костянтині є чималенько й фатуватості, й фразистості (Крим., II, 1972, 288).

ФАТУМ, у, ч. Наперед визначена, невідворотна доля; у давніх римлян — таємнича сила, що нібито наперед визначає долю всього існуючого; неминучість. [Л ю б о в:] І я раз була щаслива, така щаслива... Нащо мені перебили се щастя... Ах, що я дурницю говорю? Хіба се можна перебити, чи одвернути? Се фатум, се мойра! (Л. Укр., II, 1951, 70); Трагізм древніх був побудований на ідеї непереможної долі, невідкличного фатуму, невблаганної Мойри, на ідеї сили, котрій підвладні були не тільки люди, а й боги грецького Олімпу (Рильський, Веч. розмови, 1964, 89); *У порівн. Обидва гравці й не ворухнулися. Куля, як фатум, вирішувала долю чемпіона біля самого краю щастя (Ле, В снопі., 1960, 278).

ФАУНА, и, ж. Сформований історично тваринний світ, сукупність усіх видів тварин даної місцевості, країни або певного геологічного періоду. — Фауни тайгової ми ще досконало не знаємо (Донч., II, 1956, 33); Діти поприносили всі свої юннатівські здобутки, експонати майбутнього клубу: гербарії, засушену і заспиртовану фауну (Мокр., Острів., 1961, 86); // Про сукупність тварин певного типу, класу тощо. На Україну завезено чимало нових видів мисливської фауни — 55 тисяч особин, які належать до 24 видів ссавців і 6 видів птахів (Наука., 1, 1970, 37); Флотилії «Радянська Україна» і «Слава» вивчають підводну фауну в районі шостого континенту (Рад. Укр., 4.III 1964, 3).

ФАУНІСТ, а, ч. Фахівець із фауністики.

ФАУНІСТИКА, и, ж. Наука про фауну взагалі та розміщення тварин на певних територіях земної кулі; зоогеографія.

ФАУНІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фауністики. Флористичні і фауністичні дослідження у заповідниках використовують при написанні багатотомної «Флори УРСР», .. а також для «Фауни УРСР» та інших наукових і науково-популярних видань (Вісник АН, 3, 1971, 32).

ФАУСТПАТРОН, а, ч. Ручна реактивна зброя для стрільби по танках, військових укріпленнях, спорудах

і т. ін. Хтось вигукнув, що на проспект знову вирвався німецький танк. Шовкун наготував фаустпатрон для пострілу (Гончар, III, 1959, 266); *У порівн. Чернишеві з його спостережного пункту відкривалась уся панорама великого міста.. Під молочним промінням тьмяно полискували численні дахи, куполи, водонапірні башти, що височили над кварталами, немов велетенські фаустпатрони (Гончар, III, 1959, 238).

ФАХ, у, ч. 1. Вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; професія. А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодиться Славко (Март., Тв., 1954, 332); Кобзарі пишались своїм фахом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 343); — Ви така ще молода і вже лікар, — вголос подумала Маргіт і вперше за всю дорогу всміхнулася. — Який хороший ви маєте фах: рятувати людей! (Гончар, Новели, 1954, 53); *У порівн. Сапер тримає смерть в руках І з нею розмовляє, Мов то його одвічний фах (Перв., I, 1958, 389); // Будь-який вид занять, що є основним засобом до існування. Був батько й писарем, і діти учив по селах. Шахтарем на рудні був, зазнав на світі багато фахів (Сос., II, 1958, 365); Стоять вони удвох коло отари в степу — .. один з гирлигою, жезлом пастуха, що засвідчує приналежність до найдавнішого фаху людського, а другий з емблемою у вигляді крил на кашкеті (Гончар, Тронка, 1963, 5).

2. Основна кваліфікація, спеціальність. Секретар райкому за фахом агроном (Вол., Сади., 1950, 162); Катря вибрала собі на майбутнє фах інженера-електрика (Рибак, Час., 1960, 454); Брався [Грибовський] робити все, нічого не вміючи, не маючи жодного людського фаху (Довж., I, 1958, 293); // перен., розм. Справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист. Він так уподобав фах розвідника і так досконало вивчив свою справу, що міг пробратися до самої стоянки ворога (Скл., Орл. крила, 1948, 31).

ФАХВЕРК, а, ч., буд. Каркас огорожувальної конструкції, перев. стіни промислової споруди, в якій проміжки закладено цеглою.

ФАХІВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст. — Їм можна пробачити, вони не фахівці, вони се мусять писати, уриваючись від іншої роботи (Л. Укр., III, 1952, 691); [С л ь о з к і н:] Нам потрібні фахівці, добре освічені люди, культурні, ділові (Мик., I, 1957, 174); — Поет справжній з тебе росте, Павлушо..! — Пригадав [Галаган], що після першого вірша, як тільки прочитав.., уже й відчув це.., не помилився. Ось і шановний добродій... фахівець цієї справи, теж переглянув їх [вірші] (Головко, II, 1957, 378); Те, що старому професорові геофізики коштувало дванадцятирічної праці, радянські фахівці виконали за два роки (Донч., II, 1956, 79); Без знання мови не можна стати високоосвіченою людиною, не лише фахівцем-словесником, а й інженером, агрономом, біохіміком чи геологом (Знання., 10, 1965, 18).

2. Той, хто зробив якесь заняття своєю професією. — Чого ви хочете від нас? — хрипко запитав пілот.. — Дивимось, де вас краще повісити, — без будь-якої злості, з садистичним спокоєм убивці-фахівця промовив один з німецьких поліцаїв (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 121).

ФАХКОТІТИ, тіть, недок., діал. Палахкотіти. На комині маленьким жовтим язичком кліпає і факхкотить каганчик (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787).

ФАХНУТИ, не, док., діал. Однокр. до факхкотіти; // безос. Люди пробували гасити вогонь, але де там, коли ж стріха солом'яна. Фахнуло — і вже кінець (М. Ю. Тарн., День., 1963, 273).

ФАХОВИЙ, а, е. 1. Стос. до фаху, пов'язаний з якимось фахом. — *Маня майже розпачає [розпачує], що не може.. виїхати за границю й віддатись вищим фаховим студіям* (Коб., III, 1956, 18); *Навчання в художніх школах провадиться тільки з фахових дисциплін* (Мист., 1, 1966, 22); *Із зростанням темпів технічного прогресу поглиблюється фаховий поділ праці між селянами* (Ком. Укр., 4, 1967, 66).

2. Стос. до фахівця. Її слухачі, нарешті, почули повідомлення, що входило вже безпосередньо в коло їхніх фахових і творчих інтересів (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 174); // Власт. фахівцеві. Вона люто замірилась, і стусонула б, знавіснівши, коли б лицедій з фаховою вправністю не одхилився геть (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 468); *Досі він вважав, що володіє фаховим даром журналіста — з першого погляду розгадувати і визначати людей* (Гончар, Земля., 1947, 64); // Який є фахівцем. *Бачинський враз з своєю жінкою, також артисткою драматичною з непосліднім талантом, були зразу одиницями фаховими акторами тої початкуючої сцени* (Фр., XVI, 1955, 97).

ФАЦЕЛІЯ, і, ж. (*Phacelia J u s s.*). Трав'яниста, рідше чагарникова рослина родини водолистих, деякі види якої є медоносами. *Сонце грало в зеленому од трави і синьому од цвіту фацелії обважнілому саду* (Стельмах, На .. землі, 1949, 472); *У поліських районах Київської області в суміші з люпином на зелене добриво сіють фацелію. Такі посіви охоче відвідують бджоли, в результаті значно збільшується медозбір* (Колг. Укр., 4, 1958, 33).

ФАЦЕТ, а, ч., спец. 1. Скошений край стереотипу або кліше, призначений для кріплення їх на підставці чи формному циліндрі.

2. Дефект відлитої рядків.

ФАЦЕЦІЯ, і, ж. Гумористично-сатиричне оповідання, часто антиклерикального змісту, поширене в Західній Європі в епоху Відродження, а в Росії — в кінці XVII ст. Вона [ідеалістично-догматична естетика] нагадує ту бабу в народній фацеції, що жила в темній хаті і силкувалася внести до неї світло, ловлячи сонячне проміння решетом (Фр., XVI, 1955, 292); *Як правило, сюжети фацецій викладаються з максимальною лаконічністю. Стилю змальовується ситуація і подається умотивована цією ситуацією хитра, дотепна, крутійська витівка героя, яка й виконує роль пуанту* (Рад. літ-во, 3, 1965, 25).

ФАЦІАЛЬНИЙ, а, е, геол. Стос. до фації. Докембрійські залізисто-кремністі утвори відзначаються ще однією особливістю. Вони майже всюди мають близький, подібний фаціальний профіль, дуже подібні літологічний склад порід і стратиграфічний розріз (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 4).

ФАЦІЯ, і, ж., геол. Шар осадової гірської породи, що має однаковий склад, фізико-хімічні властивості та однакову викопну фауну й флору. Під сучасною фацією розуміють частину земної поверхні, яка на всій площі свого поширення має однакові фізико-географічні умови — флору та фауну (Курс заг. геол., 1947, 156); *Відклади нижнього девону на всій території Волино-Поділля виявлені у фації червоного пісковика* (Геол. Укр., 1959, 277).

ФАШИЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. фашизувати й фашизуватися. Зміст буржуазної демократії в своїй основі не змінився, якщо не вважати, що в ряді країн все більше й більше посилюється фашизація (Рад. літ-во, 4, 1965, 10); *Для сучасного імперіалізму характерна широка фашизація в усіх сферах* (Наука., 8, 1970, 40).

ФАШИЗМ, у, ч. Політична течія, що виникла в капіталістичних країнах у період загальної кризи капі-

талізму й виражає інтереси найбільш реакційних і агресивних сил імперіалістичної буржуазії, а також терористична диктатура монополістичного капіталу, для якої характерним є розгнущаний шовінізм, расизм, знищення демократичних свобод, розв'язування загарбницьких воєн. — *Ненавість і презирство ношу я в своєму серці до фашизму, бажаю добра народам* (Довж., I, 1958, 345); *В незнаних світові боях фашизм долали ми* (Гонч., Вибр., 1959, 310); *Прогресивне людство ніколи не забуде великого ратного і трудового подвигу радянського народу у Вітчизняній війні, в розгромі найлютішого ворога людства — фашизму* (Вісник АН, 11, 1957, 5).

ФАШИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фашизувати. Фашизована поліція.

ФАШИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Запроваджувати фашизм. *Фашизувати країну*; // Організовувати що-небудь згідно з фашистськими правилами, настановами. *Фашизувати поліцію*; *Фашизувати пресу*.

ФАШИЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. Ставати фашистським. *Країна фашизується*.

ФАШІНА, и, ж. В'язка хмизу, лози, очерету циліндричної форми для укріплення насипів, гребель, доріг і т. ін.; тарас. *Та ось нарешті газик вривається на високу греблю, укріплену мистецьки зробленими фашинами* (Загреб., Шепіт, 1966, 307); *Суворов віддав розпорядження заготувати тридцять драбин і тисячу фашин, що могли здатися при штурмі фортеці* (Добр., Очак. розмир, 1965, 327); // збірн. *Гілля, лоза тощо, з яких роблять такі в'язки. На Поліссі.. багато фашини й жердин* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ФАШІННИЙ, а, е. Признач. для фашин. *Фашинна лоза*; // Зробл. із фашин. *Фашинні і плотові перепади можна експлуатувати лише до 3—5 років* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 97); *На Подолі провадиться будівництво другої черги міської набережної.. Зараз її закріплюють так званими фашинними матрацами* (Веч. Київ, 19.ІІ 1958, 4).

ФАШІННИК, а, ч. Робітник, що зв'язує фашини. *Бригада фашинників.. в'яже з лози квадратні матраци. Потім 2000 квадратних метрів таких матраців будуть заповнені каменем і затоплені* (Веч. Київ, 19.ІІ 1958, 4).

ФАШІННЯ, я, с., збірн. Гілля, лоза тощо, з яких в'яжуть фашини. *Вербове фашіння*.

ФАШІНОВИЙ, а, е. Те саме, що фашінний. *Нічого чекати дорогого гончарного дренажу, коли можна закласти дешевий фашиновий чи жердиновий* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 10).

ФАШІСТ, а, ч. Прибічник, прихильник фашизму; член фашистської організації. *В лютому місяці на вулицях Відня вони билися на барикадах за диктатуру пролетаріату, але їх зрадили ватажки, і фашисти перемогли* (Панч, В дорозі, 1959, 97); *Наші війська розгромили фашистів під Москвою* (Тют., Вир, 1964, 529); — *Людство не знало більшої жорстокості, ніж та, яку довелося відчувати на собі радянським людям на тимчасово окупованій гітлерівцями території. Фашисти з особливою люттю намагалися зламати волю наших людей, витравити з їх свідомості все найдорожче, що дала Радянська влада* (Ком. Укр., 6, 1975, 20).

ФАШІСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Виявляти риси, властиві фашистам: деспотизм, жорстокість і т. ін.; діяти по-фашистському.

ФАШИСТІВСЬКИЙ, а, е. Те саме, що фашистський. *Ще багато клопоту, стільки ще турбації: глянь, як викривляються фашистські грації* (Тич., I, 1957, 186); *До холодного лютого джону він доводив фашистських*

гав... Не одну батарею ворожу він огнем у полях розметав... (Сос., II, 1958, 473).

ФАШИСТКА, и, ж. Жін. до фашист.

ФАШИСТСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до фашизму; власт. фашизмові. *З дня на день усі чекали закінчення війни. В Берліні над рейхстагом уже майорів радянський червоний стяг. Від краю до краю тріщала фашистська імперія, валилася в прірву на очах у народів* (Гончар, III, 1959, 387); *Боротьба проти фашистських режимів є істотною частиною дій проти імперіалізму, за демократичні свободи* (Ком. Укр., 7, 1969, 33).

2. Прикм. до фашист, фашисти. *Солдати фашистської армії не витримали атаки червоних і побігли* (Панч, В дорозі, 1959, 119); // *Належний фашистові, фашистам. З усіх кінців лісу поверталися підрозділи, розбурхані, розпалені, бадьорі.. Гнали косяками полонених, несли якісь трофеї; голосно тріумфуючи, волокли по землі фашистські знамена* (Гончар, III, 1959, 452).

ФАЯНС, у, ч. 1. Мінеральна маса з особливих сортів глини з домішками гіпсу та інших речовин, що використовується для виготовлення керамічного посуду, статуток і т. ін. *Ось і кладовище з невисокими надгробними ктменями з жовтого вапняку або блакитного фаянсу* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 416); *Керамічний цех випустив досить великий асортимент декоративних ваз, вазочок для квітів, глечиків і попільниць з глини, виготовлених на гончарному крузі або відлитої з глини і фаянсу* (Матеріали з етногр., 1956, 15).

2. збірн. Вироби з такої маси, обпалені та вкриті поливою. *Європейські гончарі виготовляли красивий глиняний посуд, уміли робити й білу поливу (глазур). Особливо майстерно виготовляли такий посуд в італійському місті Фаєнца, якому фаянс і зобов'язаний своїм найменуванням* (Розповідь., 1970, 7); *Саме керамікою називають всі речі з обпаленої глини — фарфор, фаянс, гончарні вироби* (Знання., 1, 1965, 14).

ФАЯНСОВИЙ, а, е. Прикм. до фаянс. *Фаянсова маса; // З якого виробляють фаянс* (у 1 знач.). *Фаянсова глина; // Який виробляє фаянс. Фаянсовий завод; // Зробл. з фаянсу* (у 1 знач.). *Пливе вихлястий дим з фаянсових люльок* (Бажан, Вибр., 1940, 67); *Фаянсовий посуд заповняв заглибини в різьблених стінах* (Ірчан, II, 1958, 42).

ФАЯТИ, ф́аю, ф́аєш, недок., діал. Колихати, розвівати. *Стоїть верба над водою, нею вітер ф́ає* (Сл. Гр.).

ФЕ, виг. Уживається для вираження осуду, огиди, незадоволення, несхвалення й т. ін.— *Ех, як не скочить моя мегера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче!* «Фе,— кажу,— мадам, навіщо так хвилюватися?..» (Коцюб., I, 1955, 200); «Фе! який тут сморід! затхнутись можна!» — сказала пані до панни і подалась до свого білого двору (Л. Укр., III, 1952, 730); — *Фе, Професоре, які у вас думки про мене!* (Ю. Янов., II, 1958, 56).

ФЕД, а, ч. Марка фотоапаратів, а також фотоапарат такої марки; лейка. *Він спритно вкинув касету з плівкою у свій ФЕД* (Перв., Дикий мед, 1963, 79).

ФЕДЕРАЛІЗМ, у, ч. 1. Федеративна система державного ладу. *Костомаров мав велику силу в освічених громадян у всій Росії... він зворушив думки про народоправство, про союзність (федералізм)* (Драг., II, 1970, 81); *Був [шеф секційний] чоловік мудрий, бувалий.. Проїшов огонь абсолютизму, воду федералізму і мідяні труби централізму* (Фр., II, 1950, 396); *В. І. Ленін створив теорію радянського федералізму, був творцем державного об'єднання народів нашої країни в Союз Радянських Соціалістичних Республік* (Рад. Укр., 30.V 1971, 3); // *Організаційна структура чого-небудь, заснована на принципі федерації* (у 2 знач.).

2. У ряді країн — політичний рух на користь федеративного державного ладу; політичні погляди, що відстоюють такий лад.

3. Дрібнобуржуазна течія анархістського типу, представники якої проповідували необхідність утворення суспільства на засадах союзу окремих самостійних виробничо-споживчих комун. *З дрібнобуржуазних поглядів анархізму федералізм впливає принципіально* (Ленін, 33, 1973, 50).

ФЕДЕРАЛІСТ, а, ч. 1. Прибічник, послідовник федералізму. *Будучи федералістом, він [М. Драгоманов] виступав проти централістських тенденцій у народницькому середовищі* (Вітч., 5, 1967, 177).

2. іст. Представник політичної партії в США початку 1790—1816 рр., що виражала інтереси великої торговельної буржуазії та рабовласників і спрямовувала політику на посилення федерального уряду.

ФЕДЕРАЛІСТКА, и, ж. Жін. до федераліст.

ФЕДЕРАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до федералізму й до федераліста, федералістів. *Відстоюючи інтернаціональний принцип побудови й діяльності марксистської партії, В. І. Ленін рішуче відкидав сепаратистські і федералістські спрямовання бундівців та інших націоналістичних елементів* (Ком. Укр., 9, 1965, 13); *Федералістські погляди.*

ФЕДЕРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до федерації (у 1 знач.); пов'язаний з федерацією; федеративний. *Федеральна республіка; // Загальнодержавний* (у США, ФРН). *Федеральний уряд; Федеральне бюро розслідування.*

2. Який входить до складу федерації (у 2 знач.); який складає федерацію. *Федеральні профспілки.*

ФЕДЕРАТ див. федерати.

ФЕДЕРАТИ, ів, мн. (одн. федерат, а, ч.), іст.

1. Поселенці на кордонах Римської імперії, яких у IV—V ст. використовували для оборони прикордонних районів імперії.

2. У період Французької буржуазної революції кінця XVIII ст.— добровольці революційної армії.

3. Бійці та офіцери збройних сил Паризької комуни 1871 р.

ФЕДЕРАТИВНИЙ, а, е. 1. Стос. до федерації (у 1 знач.), пов'язаний з федерацією. *Увесь край од Карпат до Волги був у живих федеративних взаєминах* (Драг., I, 1970, 103); *Спільність робітничого руху Росії і України, існування єдиних професійних організацій диктують необхідність об'єднання народних комісаріатів праці в єдиний федеративний Народний комісаріат праці* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 48).

2. Те саме, що федеральний 2.

ФЕДЕРАЦІЯ, ї, ж. 1. Державне об'єднання, що складається з кількох держав; об'єднання племен, родів і т. ін. із спільною верховною владою; створення, організація такого об'єднання. *Всіх учасників [Кирило-Мефодіївського] товариства об'єднували спільні цілі — ліквідація кріпосного права, об'єднання слов'янських народів в єдину республіканську федерацію,— але ідейної єдності між ними не було* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 245); // *Союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень. Російська федерація — це численні автономні республіки, області й національні округи* (Літ. Укр., 6.X 1967, 2).

2. Спілка товариств, організацій і т. ін. *Найбільше запам'яталося їй лице старого пожежника, що статечно походжав по коридорах палацу, де зібрались представники Міжнародної федерації демократичної молоді* (Жур., Вечір., 1958, 239); *Наприкінці мене запросили на конгрес місцевої федерації профспілок* (Кулик, Записки консула, 1958, 42).

ФЕДЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **федерувати**.

ФЕДЕРУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Об'єднувати в єдину державу на федеративних засадах. *Летить, летить, до сонця керуйте, керуйте в круглий дах! Скликайте всіх і федеруйте, розносьте гасла по світах!* (Тич., I, 1946, 147).

ФЕЕРИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до феєрії (у 1 знач.); який є феєрією. *Феєрична драма; Феєрична вистава.*

2. *перен.* Який являє собою незвичайне, фантастичне видовище; казковий, чарівний. *Коли напівдорозі спалахнув раптом з правого берега ворожий вогневий вал і все осяяло феєричне світло, побачив Орлюк, який грізний Дніпро був перед його хатою* (Довж., I, 1958, 317); *Грім і феєрична мінлива ріка, що замиготіла в залі, наче виводили Черниша з тяжкого марення* (Гончар, III, 1959, 156).

ФЕЕРИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **феєричний** 2.

ФЕЕРИЧНО. Присл. до **феєричний** 2. *Село світилося не так уже й феєрично* (Ю. Янов., Мир, 1956, 283).

ФЕЕРІЯ, і, ж. 1. Театральна або циркова вистава з фантастичним казковим сюжетом, з широким використанням сценічних ефектів і трюків, а також твір із таким сюжетом. *В 1911 р. Леся Українка створює драму-феєрію «Лісова пісня»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 669); *І. Кочерга створює сатиричну феєрію «Марко в пеклі», в якій гостро викриває й зло висміює пережитки капіталізму* (Про мист. театру, 1954, 371); *Кращі здобутки російського балету, починаючи з часів його заснування і до наших днів, використав професор Л. Лавровський у своїх льодових феєріях* (Мист., 2, 1961, 33).

2. *перен.* Незвичайне, фантастичне видовище. *Після одноманітного гуцульського танцю повний життя, рухів і жестів запорозький козак здавався феєрією блискучою* (Хотк., Довбуш, 1965, 366); *Скромні свята дитбудинку здавалися їй феєріями, а коробка цукерок... — найдорожчим подарунком* (Собко, Нам спокій..., 1959, 20).

ФЕЗ, а, ч. Те саме, що **феска**. *Там було вогко й холодно, і татари піднімали фези, щоб освіжити голені голови* (Коцюб., I, 1955, 399).

ФЕЙЕРБАХІАНЕЦЬ, нця, ч. Прихильник, послідовник фейєрбахіанства.

ФЕЙЕРБАХІАНСТВО, а, с. Філософське вчення, засноване на системі поглядів німецького філософа-матеріаліста Людвіга Фейєрбаха.

ФЕЙЕРБАХІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до фейєрбахіанства й до фейєрбахіанця.

ФЕЙЕРБАХІВСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з ученням, світоглядом філософа-матеріаліста Людвіга Фейєрбаха. *Фейєрбахівський матеріалізм.*

ФЕЙЕРВЕРК, а, ч. 1. Кольорові декоративні вогні від спалювання порохових піротехнічних виробів під час свят, карнавалів тощо. *Дворецький Жегмонт з своїми прислужниками клопотався над фейєрверком. З вікна флігеля стежив за вогненною грою управитель Кароль* (Рибак, Помилка..., 1956, 123); **Образно. [К о р ш у н:] Все гаразд, товаришу командире! Ешелон пустили до господи бога. Сорок цистерн бензину... Дивився б без кінця на той фейєрверк* (Мокр., П'єси, 1959, 165); **У порівн. Десять били зенітки (немов фейєрверк!) Три-вога у домі...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 301); // *Розважальне видовище з такими вогнями. Фейєрверки коштували 2000 лір — це було щось таке, чого я в своєму житті не бачив* (Коцюб., III, 1956, 326); *Ввечері на Олександрівському бульварі мало відбутися величезне всенародне гуляння — ілюмінація, лотерея-алегрі, фейєрверк* (Смолич, II, 1958, 114); *На закінчення [свята] відбувся великий святковий фейєрверк* (Мист., 6, 1967, 40); // *Порохові піротехнічні вироби, при спалюванні яких*

утворюються кольорові декоративні вогні. Порох давно винайшли китайці, але вони його використовували тільки для фейєрверків (Іст. середніх віків, 1955, 96).

2. *чого, перен.* Безперервний потік, швидка зміна чого-небудь яскравого, виразного, що справляє сильне враження. *Дзвінки фейєрверки іскор зриваються над ковшами із сталлю* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 314); *Багато ще дечого почуєте ви від одесита, коли він заб'є вашу молодість фейєрверком сенсацій* (Ю. Янов., V, 1959, 118); *Спершу він рознервується, вибухне фейєрверком гнівних слів* (Шовк., Інженери, 1956, 395).

ФЕЙЕРВЕРКЕР, а, ч., *дорев.* Гармаш, майстер стрільби з гармат; унтер-офіцер артилерії. — *Щоб майор Сойка цього не пронюхав, ми сховали порося в артилеристів, годину дороги від нас, де я мав одного знайомого фейєрверкера* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 437).

ФЕЙЕРВЕРКОВИЙ, а, е. Прикм. до **фейєрверк** 1. *Фейєрверковий вогонь; Фейєрверкові снопи іскор; // Признач. для фейєрверка. Фейєрверкова ракета; // Схожий на фейєрверк. Фейєрверковий зліт.*

ФЕЙЛЕТОН, у, ч. 1. *заст.* Розділ газети (спочатку додатковий аркуш, а потім підвал сторінки), в якому друкувались статті на побутові теми, про мистецтво, літературу, а також художні твори.

2. *заст.* Критична стаття про мистецтво, музику, літературу. [О с т р о ж и н:] *А треба, знаєте, ще скінчити фейлетон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує свої жертви...* (Л. Укр., II, 1951, 15).

3. Невеликий літературно-публіцистичний твір, у якому висміюються та засуджуються якісь недоліки, потворні явища суспільного життя. *Було в газетах чимало й фейлетонів, в яких картали нечистих на совість людей* (Грим., Подобиці., 1956, 127); *Великого поширення набрав у нас фейлетон на фактичному матеріалі* (Рад. літ-во, 9, 1968, 68).

ФЕЙЛЕТОНІСТ, а, ч. Той, хто пише фейлетони. *Володимир Самійленко був одним із перших фейлетоністів в українській літературі* (Рад. літ-во, 8, 1965, 16); *Популяризації української радянської преси сприяла наполеглива і невтомна праця дотепного фейлетоніста Остапа Вишні* (Мас., Життя., 1960, 96).

ФЕЙЛЕТОНІСТКА, и, ж. Жін. до **фейлетоніст**.

ФЕЙЛЕТОННИЙ, а, е. Прикм. до **фейлетон**. *Фейлетонна література; Фейлетонний герой; // Власт. фейлетонові. Сатира на сильних світу цього, гумор і гуманістичне співчуття «маленьким людям», фейлетонна гострота новели, притаманні Неруді, — все це імпонувало Гашеку* (Рад. літ-во, 1, 1964, 93).

ФЕЙЛЕТОНЧИК, у, ч. Зменш.-пестл. до **фейлетон**.

ФЕЙХОА, невідм., ж. 1. Рід деревних або кущових субтропічних рослин родини миртових. У центральній секції оранжереї просто в ґрунті і в діжках ростуть плодові субтропічні рослини — лимони, *фейхоа*, мушмула японська, інжир, гранат (Наука., 7, 1967, 43).

2. Плід цієї рослини з сильним запахом, що нагадує аромат суниці, ананаса чи банана.

ФЕКАЛІ, ій, мн., *спец.* Суміш твердих і рідких екскрементів людини, що йде на угноєння. *На темно-сірих ґрунтах добре діють органічні добрива — гній, компости, фекалії тощо* (Нариси про природу., 1955, 244).

ФЕКАЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **фекалії**; який є фекаліями. *На підживлення [льону] широко використовуються в першу чергу місцеві добрива — сеча, гноївка, пташиний послід, фекальні відходи і попіл* (Техн. культ., 1956, 43); *Фекальна маса; // Який містить фекалії. Фекальні води; Фекальний компост; // Признач. для фекалій. Фекальна цистерна.*

ФЕКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Говорити «фе».

ФЕЛАСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фел'ах.

ФЕЛАХ, а, ч. Осілий селянин-землероб в арабських країнах Близького Сходу та Північної Африки. *Фел'ах працює мовчки, тихий, пильний...* (Л. Укр., I, 1951, 304); *Письменник [А. Стіль] зосереджує головну увагу [у творі «Обвал»] на викритті злочинного характеру алжирської бойні. Солдат-доброволець колоніальних військ Бернар Давен.. бере участь у спустошливих набігах на мирні селища фел'ахів* (Вітч., 11, 1961, 207); *У порівн. *Ліна клопочеться біля своїх гладіолусів, а батько, голий до пояса, в чалмі якійсь, мов фел'ах, прополює сапою картоплю* (Гончар, Тронка, 1963, 164).

ФЕЛАХІВ, хова, хове. Прикм. до фел'ах; належний фел'ахові. *Вбогі фел'ахові діти пустують безжурно навколо* (Л. Укр., I, 1951, 307).

ФЕЛЕМА, и, ж., бот. Вторинна покривна тканина дерев'янистих та окремих трав'янистих рослин, з якої (деяких видів дерев) виготовляють корки, рятувальні пояси тощо; корок (у 1 знач.).

ФЕЛОГЕН, у, ч., бот. Вторинна твірна тканина в рослин, що відкладає назовні клітини фелеми, всередину — клітини фелодерми; корковий камбій. *Фелоген утворює не тільки корок, а й нові клітини в напрямі до центру від себе* (Практ. з анат. рослин, 1955, 72).

ФЕЛОДЕРМА, и, ж., бот. Внутрішній шар покривної тканини в рослин.

ФЕЛОН, а, ч., церк. Те саме, що різа 1. *О. Крайник, не чекаючи, поки він [о. Нестор] усе скінчить, убрався в фелон* (Фр., VII, 1951, 44); *У XVII ст. широкого розвитку набуває розкішна українська рослинна орнаментика, зразки якої у великій кількості дійшли до наших часів на підризниках, фелонах, скатертях та ін.* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 22).

ФЕЛЮГА, и, ж. Невелике безпалубне вітрильне судно на Середземному, Чорному й Каспійському морях. *Ближче і далі по морю видніють судна... фелюги, байди і ледве примітні при воді каюки, баркаси — всі виходять у відкрите море..!* (Гончар, Людина., 1960, 280); *Міцно прикипів до рибальської справи Андрій. Плавав на фелюгах, мотоботах, дрібних сейнерах* (Рад. Укр., 11.I 1969, 6).

ФЕЛЮЖНИЙ, а, е. Прикм. до фелюга. *Фелюжні вітрила.*

ФЕЛЮКА, и, ж., заст. Фелюга. *По затоці снували байдарки, оддалік білили фелюки, мов згряя лебедів* (Л. Укр., III, 1952, 622); *Струнки венеціанські й далматські бригантини... турецькі фелюки.. стояли всуші із сірійським* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188).

ФЕЛЬД'ЕГЕР, я, ч. Військовий або урядовий кур'єр для доставляння важливих, перев. таємних паперів. *Тільки поштові оказії через день спиналися біля корчми, фельд'егер випивав склянку горілки, закусував і знов вирушав у путь* (Рибак, Помилка., 1956, 165); *Фельд'егер доставив рапорт губернатора міністрові внутрішніх справ* (Бурл., Напередодні, 1956, 352).

ФЕЛЬД'ЕГЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельд'егер. *Фельд'егерський мундир.*

Δ Фельд'егерська пошта — спосіб зв'язку, який полягає в пересиланні важливих, перев. таємних паперів військовими кур'єрами. — *Від кого лист? — Від товариша Ладнова. Прийшов з фельд'егерською поштою* (Мик., II, 1957, 487).

ФЕЛЬДМАРШАЛ, а, ч. У царській армії та в деяких сучасних іноземних арміях — найвищий генеральський чин; особа, яка має цей чин. — *Частіше, частіше нагадуйте бійцям слова фельдмаршала Суворова: «Де олень пройде, там і наш солдат пройде. Де олень не пройде, і там наш солдат пройде!..»* (Гончар, III, 1959, 98); *Руки піднявши вже не для погроз, З ляхів сталінград-*

ського універмагу Німецький фельдмаршал пройшов на мороз (Перв., II, 1958, 427).

ФЕЛЬДМАРШАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельдмаршал; належний фельдмаршалою. *Фельдмаршальський жезл.*

ФЕЛЬДФЕБЕЛІВ, лева, леве. Прикм. до фельдфебель; належний фельдфебелеві. *Новісінькі чобітки на маленьких фельдфебелевих ніжках виблискували* (Загреб., Європа 45, 1959, 377).

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬ, я, ч. У царській армії та в деяких сучасних іноземних арміях — чин старшого унтер-офіцера; особа, яка має цей чин. *Пішли вони втр'ях до фельдфебеля. Той зараз же повів їх до ротного* (Мирний, I, 1949, 225); *Муштра замучує: ходиш і ходиш, витягнувши носки.. А щось не так — загання тебе фельдфебель* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 99).

ФЕЛЬДФЕБЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фельдфебель. *Фельдфебельський чин; // Належний фельдфебелеві. Ми.. роздивляємось спітніле червоне обличчя, фельдфебельські погони, зброю* (Багмут, Опов., 1959, 67).

ФЕЛЬДШЕР, а, ч. Особа з середньою медичною освітою; помічник лікаря в лікувальних закладах. *Санітари та фельдшери вже метушилися в темряві, підбираючи поранених* (Гончар, III, 1959, 353); *Фельдшер зробив укол* (Кучер, Вогник, 1952, 39).

ФЕЛЬДШЕРИЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що фельдшерка. *Шляхом прогула машина з хірургом Храпковим та старшою фельдшерицею Тосею* (Ле, Міжгір'я, 1953, 209).

ФЕЛЬДШЕРКА, и, ж. Жін. до фельдшер. *Фельдшерка розклала свою сумку-аптечку* (Головко, Літа., 1956, 165); *Фельдшерка — збуджена, розпалена, в розхристаній шинелі — саме поралася біля КП над пораненим піхотинцем* (Гончар, III, 1959, 213).

ФЕЛЬДШЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до фельдшер. *Фельдшерські обов'язки; // Належний фельдшерові. Фельдшерський халат; // Пов'язаний з діяльністю фельдшера, його лікувальною практикою. В селах, розташованих більш як за 10 км від дільничної лікарні або амбулаторії, організовуються фельдшерські чи фельдшерсько-акушерські пункти* (Заг. догляд за хворими, 1957, 21); *// Який готує фельдшерів. — Знаєте, одна моя кузина ходить на фельдшерські курси...* (Л. Укр., III, 1952, 616); *Усі [випускники] намірялися роз'їхатися по школах: по фельдшерських, по семінаріях, по технічних* (Вас., I, 1959, 182).

2. у знач. ім. **фельдшерська**, кої, ж. Приміщення для фельдшерів. *У фельдшерській, куди привезли Ганну, її вже чекали старичок-фельдшер у білій халаті і панич Вольдемар* (Гончар, Таврія, 1952, 322).

ФЕЛЬДШЕРУВАТИ, ую, уєш, недок. Працювати фельдшером. *Фельдшерувати мені пощастило з одним дуже освіченим лікарем* (Вишня, II, 1956, 356); *Фельдшерує [дружина] в радгоспі, а з часом буде в сім'ї ще й своя лікарка: оця сама Ліна* (Гончар, Тронка, 1963, 165).

ФЕМІНІЗАЦІЯ, і, ж., біол. Розвиток в особі чоловічої статі та в самців хребетних тварин жіночих вторинних статевих ознак (напр., голосу, молочних залоз, пропорцій скелету тощо).

ФЕМІНІЗМ, у, ч. У буржуазних країнах — політичний рух за зрівняння жінок у правах з чоловіками.

ФЕМІНІЗОВАНИЙ, а, е, біол. Діспр. пас. мин. ч. до фемінізувати.

ФЕМІНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., біол. Спричиняти фемінізацію.

ФЕМІНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док., біол. Набувати жіночих вторинних статевих ознак.

ФЕМІНІСТ, а, ч., політ. Прихильник, послідовник фемінізму.

ФЕМІНІСТИЧНИЙ, а, е, політ. Стос. до фемінізму, до фемініста. *Феміністичний рух; Феміністична діячка.*

ФЕМІНІСТКА, и, ж., політ. Жін. до фемініст. *Кобилянська була дуже захоплена ідеєю жіночого руху, буди дуже під впливом феміністки-писательки [письменниці] д. Кобринської (Л. Укр., VIII, 1965, 257); Тепла і зворушлива дружба Лесі Українки й Ольги Кобилянської — активної феміністки у творчості й діяльності — безперечно давала ґрунт для взаємовпливів (Рад. літ-во, 4, 1964, 61).*

ФЕН¹, у, ч. Сухий, теплий вітер, що дме з гір у долини. *До 5—6 годин ранку — найменший рівень води, і саме в цей час слід переходить брід. Змінюють цю картину тільки проливні дощі та інтенсивне розтавання снігу в час спеки й фену (В дорогу, 1953, 59).*

ФЕН², а, ч. Електричний прилад для сушіння волосся, рук і т. ін. струменем нагрітого повітря.

ФЕНАЦЕТИН, у, ч., фарм. Лікарський засіб, що застосовується при невралгічних і головних болях, а також для зниження температури.

ФЕНІКС, а, ч. 1. У міфології деяких стародавніх народів (єгиптян, фінікійців та ін.) — чарівний птах, який, проживши кілька сот років, спалював себе, а потім воскресав з попелу молодим. *Фенікс має крила кольору сапфіра, смарагда й інших коштовних каменів і вінець на голові (Загреб., Диво, 1968, 460); *У порівн. Сто літ минуло, як те занедбане й закинуте під сільську стріху слово, мов фенікс із попелу, воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широких світах (Коцюб., III, 1956, 247); // перен. Символ безсмертя, невмирущості, відродження. [К л а в д і я:] Я не знаю, що це за люди. [Л е с я:] Це наші молоді сміливі друзі... казковий фенікс, що знову народжується на попелищі революції (Сміл., Черв. троянда, 1955, 103).*

2. Одне з сузір'їв Південного неба.

ФЕНІЛАЛАНІН, у, ч. Одна з незамінних амінокислот, виявлена в організмі людини, тварин і рослин у вільному стані та в складі різних білків. *У літературі є вказівки, що меланіни, які утворюються в шкірі людини при загарі, під впливом ультрафіолетової радіації, виникають із тирозину й фенілаланіну (Укр. біох. ж., XXVII, 1, 1956, 102).*

ФЕНІЛКЕТОНУРІЯ, і, ж. Спадкове захворювання, що призводить до розвитку недоумства й пов'язане з порушенням обміну фенілаланіну в організмі. *У минулому столітті хворий на фенілкетонурію був приречений на божевілля й загибель, тепер ознаки цього захворювання можна звести нанівець з допомогою певної дієти (Наука., 10, 1971, 7).*

ФЕНОГЕНЕТИКА, и, ж. Напрям досліджень у генетиці, пов'язаний з вивченням прояву дії генотипу в онтогенезі.

ФЕНОЛ, у, ч., хім. Органічна сполука, похідна бензолу, що використовується для дезинфекції, як антисептик, у виробництві синтетичних смол, барвників, вибухових речовин; карболова кислота. *Фенол, або кристалічну карболову кислоту..., одержують у результаті перегонки кам'яновугільного дьогтю (Підручник дезинф., 1953, 122); Феноли йдуть на виготовлення барвників, медичних препаратів (Рад. Укр., 24.II 1965, 1).*

ФЕНОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до фенол; // Який має у своєму складі фенол, феноли. *Фенолові смоли.*

ФЕНОЛОГ, а, ч. Фахівець із фенології; людина, що займається фенологією. *Відомо, що хороші біологи й фенологи раз у раз і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці раз у раз вдумливі й ненаситно цікаві біологи*

та фенологи... Допомога їх науці — неоціненна (Рильський, Веч. розмови, 1964, 215).

ФЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фенології. *Нині центром фенологічної роботи в країні є Географічне товариство СРСР (Веч. Київ, 5.IX 1968, 4); Фенологічні спостереження.*

ФЕНОЛОГІЧНО. Присл. до фенологічний. *Фенологічно літо починається на початку червня, тоді, як зацвітає озиме жито (Веч. Київ, 8.VII 1961, 3).*

ФЕНОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біології, що вивчає періодичні явища, які відбуваються в рослинному й тваринному світі у зв'язку зі змінами пір року (строки цвітіння рослин, прильоту й відльоту птахів і т. ін.). *Фенологія — наука про зміну сезонних явищ — відраховує зимові дні з часу замерзання водоймищ, припинення росту рослинності (Наука., 11, 1961, 60).*

ФЕНОЛФТАЛЕІН, у, ч., хім. Органічна сполука, що застосовується в медицині, хімічній промисловості. *Якщо до водного розчину аміаку додати безбарвного розчину фенолфталейну, то розчин набуває малинового забарвлення (Хімія, 10, 1956, 58).*

ФЕНОЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що фенбловий. *Ось бачимо занурений у воду електромотор, і хоч вода омиває його деталі, мотор, завдяки ізоляції з фенольних смол, працює безвідмовно (Колг. Укр., 8, 1958, 6).*

ФЕНОМЕН, а, ч. 1. Рідкісне, незвичайне, виняткове явище. *Досі я згадую про цього хлопчину як про невияснений для мене психологічний феномен (Фр., IV, 1950, 227); — Я на сні та їх толкування ніколи й нічого не покладав і не покладаю.. А ще менше вірю в силу надземних об'явлень, феноменів (Коб., III, 1956, 168); Феномен екстраординарного зору, тобто бачення без допомоги очей, підтверджено серією дослідів, проведених радянськими вченими (Рад. Укр., 24.I 1964, 4); // який або чого. Про когось надзвичайно видатного, про те, що є особливо визначним, винятковим, що дуже рідко зустрічається. Шевченко — це такий літературний феномен, історичну роль якого не можна зрозуміти, якщо розглядати ізолювано від історії українського народу не тільки його доби, а й наступних часів (Рад. літ-во, 3, 1968, 54); Звертаючись до образу Лесі Українки, до цього феномену людської стійкості, ще раз переконалимось, якою силою може стати в людині високість її помыслів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу (Рад. Укр., 27.II 1971, 1); Феномен праці, вчений надзвичайно широкого профілю, поліглот, що знав понад 60 мов, Агатангел Кримський викликав подив і захоплення у своїх сучасників (Наука і культура., 1970, 296); // Про людину з рідкісними здібностями, властивостями, нахилами. [П а н М а р к е л:] Злодій, розбійник, але справді людина незвичайна. Можна сказати — феномен (Вас., III, 1960, 231); О, скільки доповідей може вміститися в одним-одній людській голові! З цього погляду товариш Мбржев був безперечний феномен (Смолич, Театр., 1940, 70).*

2. філос. Явище, єдине в своєму роді, взате в його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів.

3. У філософії І. Канта — явище, що досягається досвідом і протиставляється ноумену як «речі в собі», нібито недоступній людському пізнанню.

ФЕНОМЕНАЛІЗМ, у, ч., філос. Суб'єктивно-ідеалістичне вчення, за яким можливе пізнання лише явищ, феноменів, що існують у свідомості, а не сутності речей об'єктивної дійсності; різновид агностицизму.

ФЕНОМЕНАЛІСТ, а, ч., філос. Прибічник, послідовник феноменалізму.

ФЕНОМЕНАЛІСТИЧНИЙ, а, е, філос. Стос. до феноменалізму, до феноменалістів.

ФЕНОМЕНАЛЬНИЙ, а, е. 1. Рідкісний, незвичайний, винятковий; визначний за своїми якостями, властивостями, за силою вияву тощо.— *Виріс [Янош] на пустах [пустках], пасучи коні! Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині.. пісні складає, на гітарі грає. Пане, то феноменальний чоловік!* (Фр., III, 1950, 226); *У всіх дітей був слух музикальний. Але майже феноменальний був він у обох сестер* (Коб., III, 1956, 297); *Ад'ютант мав феноменальну пам'ять і виключну хоробрість* (Тют., Вир, 1964, 504); *Феноменальні здібності дельфінів давно привернули увагу вчених* (Знання., 1, 1966, 6).

2. філос. Стос. до феномена (у 2 знач.).

ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. феноменальний 1.

ФЕНОМЕНАЛЬНО. Присл. до феноменальний 1. *М. Максимович, феноменально різносторонній і глибокий вчений, літератор, стоїть у ряду найбільш універсальних мислителів не тільки України і Росії, а й всієї Європи* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 117); *20-літня дівчина [С. Крушельницька] поїхала до Італії. Феноменально обдарована співачка працювала дуже наполегливо* (Мист., 1, 1966, 30).

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е, філос. Стос. до феноменології. *Президент Міжнародного феноменологічного товариства й редактор журналу «Філософія і феноменологічні дослідження» американський філософ Марвін Фарбер піддає критиці феноменологію Гуссерля з матеріалістичних позицій* (Ком. Укр., 1, 1965, 54).

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, ї, ж., філос. 1. Ідеалістичне вчення Гегеля про феномени свідомості й форми розвитку духу.

2. Суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, представники якого вважають, що свідомість має свій, не залежний від матеріальної дійсності, зміст, а предмети об'єктивної дійсності (феномени) є лише символами цього змісту. Другим напрямом буржуазної філософії, ряд представників якого еволюціонізує до матеріалізму, є феноменологія (Ком. Укр., 1, 1965, 54).

ФЕНОПЛАСТ, у, ч. Пластична маса, що використовується в електро- й радіотехніці, літакобудуванні, у виробництві товарів широкого вжитку та ін.

ФЕНОТИП, у, ч., біол. Сукупність ознак і властивостей організму, що склалися в процесі його індивідуального розвитку. *Фенотип складається з ознак і властивостей, які потенціально закладені були вже в зародковій плазмі майбутнього організму* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 148).

ФЕНОТИПІЧНИЙ, а, е, біол. Стос. до фенотипу. *Фенотипічні пошкодження в більшості випадків проявляються в патологічних процесах* (Знання., 6, 1970, 9).

ФЕНХЕЛЬ, ю, ч. Дво- або багаторічна ефіроолійна рослина родини зонтичних, олію якої використовують у харчовій і парфюмерній промисловості, а також у медицині. *Коріандр, тмин та фенхель вирощують для одержання насіння [зерна], з якого добувають ефірну та жирну олію* (Ол. та ефір. культ., 1956, 261).

ФЕОД, у, ч. У Західній Європі в період феодалізму — земля, а іноді посада та прибутки, які одержував васал від свого сеньйора в спадкове володіння з умовою виконання певних обов'язків (військової служби, грошової допомоги тощо); лен. *Васал одержував від сеньйора своє земельне володіння — фео*д (Іст. середніх віків, 1955, 35).

ФЕОДАЛ, а, ч. 1. Представник панівного класу у феодальному суспільстві, власник феоду. *Пануючий клас — великих землевласників-феодалів, який зосередив*

у своїх руках владу над масою східнослов'янського населення, складався з князів і бояр (Іст. УРСР, I, 1953, 48); *Одна з давніших дум, знаменита дума про Самійла Кішку, виявляє в авторі неабиякого знавця.. умов турецької неволі, форм боротьби козаків з турецькими феодалами* (Рильський, IX, 1962, 205).

2. Поміщик-кріпосник; жорстока, деспотична людина.— *Пісецький завод,— повторив урочисто Панкратов..— Скільки канчуків полосували тут спина «неслухняних бунтарів». На їхніх скатованих тілах купці, феодалы Строганови, робили собі мільйони* (Донч., II, 1956, 61).

ФЕОДАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Формування феодалізму; запровадження феодалізму. *В першій половині і в середині I тисячоліття н. е. слов'яни відіграли важливу роль в історії Східної Європи, зокрема в поваленні рабовласництва у Східноримській імперії й у феодалізації Візантії* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 348).

ФЕОДАЛІЗМ, у, ч. Суспільно-економічний лад, який змінив рабовласництво й передував капіталізмові; основою його була власність феодала на засоби виробництва, насамперед на землю, і неповна власність на основних виробників (кріпаків), а також право здійснювати державну владу на своїй території. *Капіталізм стало тісно в старих національних державах, без утворення яких він не міг повалити феодалізму* (Ленін, 6, 1972, 295); *На зміну рабовласницькому ладу приходив феодалізм, а рабство лишалося, змінивши свою форму* (Кучер, Дорога., 1958, 3).

ФЕОДАЛКА, и, ж. Жін. до феодал.— *Строганова — це ж відома феодалка цього краю. Мала вона дев'ять з половиною мільйонів гектарів землі...* (Донч., II, 1956, 13).

ФЕОДАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до феодалізму, до феодалів. *Сучасне буржуазне суспільство, яке вийшло з надр загиблого феодального суспільства, не знищило класових суперечностей* (Комун. маніф., 1963, 31); *У багатьох країнах ще збереглися феодальні пережитки і є велика кількість безземельних селян* (Ком. Укр., 7, 1969, 28); // *Який ґрунтується, заснований на принципах феодалізму. На кінець XIX століття феодальна або кріпосницька земельна власність дворянства і далі обіймав величезну більшість усієї приватної земельної власності..* (Ленін, 17, 1971, 57); *Ярослав Мудрий очолював феодальну країну, довго й наполегливо боровся за владу не тільки з ворогами, а й зі своїми братами* (Знання., 12, 1969, 19); *Про панування феодальних відносин на Русі з IX ст. цілком певно свідчать писемні й археологічні джерела* (Археол., VIII, 1953, 10); // *Власт. феодалізму, феодалам. Тайпінське повстання було спрямоване.. проти феодального гніту* (Вісник АН, 3, 1957, 28).

ФЕОДАЛЬНО. Присл. до феодалний. *Джерелом збагачення власників феодальних маєтків треба визнати працю феодально залежних смердів* (Археол., VIII, 1953, 24).

ФЕРАЛЬНИЙ, а, е, заст. Нещасливий, фатальний. *Феральне число.*

Феральний день — важкий, нещасливий день. *Ой було то в понеділок, в самий день феральний, Ксьондз-директор пробудився дуже щось печальний* (Фр., XIII, 1954, 46); *Коли є справді феральні дні, то є й щасливі* (Л. Янов., I, 1959, 128).

ФЕРДИНАНД, а, ч., розм. Німецька самохідна гармата, що застосовувалась під час другої світової війни. [С т е п а н:] *З «фердинандами», з «тиграми» не боявся зустрічатись, а з дівчиною...* (Баш, П'єси, 1958, 83).

ФЕРДІЛЬ, і, ж., діал. Міра сипких тіл — четверик. *Досить поширеною народною мірою місткості в Закар-*

патті було віко або ферділь — дерев'яна діжечка з одним вухом (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

ФЕРЕДЖЕ, невідм., с. Вид плаща, у який жінки-мусульманки, виходячи з дому, закутуються з голови до ніг, залишаючи відкритими тільки очі. Висунула [Фатьма] з-під фередже білий випещений вид (Коцюб., I, 1955, 397); Жінки в білих фередже, із закритими обличчями приходили до фонтана (Тулуб, Людолови, I, 1957, 214).

ФЕРЕДЖІЯ, і, ж., заст. Фередже. Буду того вороття дожидатися, В чорну смутну фереджію повитая (Л. Укр., I, 1951, 152).

ФЕРЗЕВИЙ, а, е. Прикм. до ферзь. Ферзевий дебют; Ферзевий фланг.

Ферзевий гамбіт — гамбіт, у якому жертвують пішаком, що стоїть перед ферзем. Віктор зробив хід. Максим відповів. Супротивники швидко зробили ще кілька ходів. Яременко зауважив: — Наш початок, здається, називається в теорії ферзевим гамбітом?.. (Автом., В. Кошик, 1954, 42); **Ферзевий пішак** — пішак, що стоїть перед ферзем. Пішаки прийнято розрізняти за назвами тих фігур, перед якими вони стоять у початковій позиції. Пішаки, які стоять на вертикалі «е», звуться «королівськими», на вертикалі «d» — «ферзевими» (Перша книга шахіста, 1952, 30).

ФЕРЗЬ, я, ч. Найсильніша фігура в шаховій грі, яку можна пересувати на будь-яке число клітин по прямій лінії або по діагоналі в усіх напрямках; королева. Ферзь — найсильніша з усіх фігур. Він ходить в усі боки — по вертикалі, горизонталі й діагоналі, сполучаючи в собі властивості тури і слона (Перша книга шахіста, 1952, 24); [К р у т ь:] Пішак, воно, здавалося б, ніщо, а пройде у ферзі — уже фігура (Підс., Жарти., 1968, 21).

ФЕРИТ, у, ч. 1. хім. Твердий розчин вуглецю в альфа-залізі; хімічно майже чисте залізо. Гаряча вода цілком гідролізує ферити з утворенням окису заліза й відповідного луку (Заг. хімія, 1955, 612).

2. фіз. Феромагнітний напівпровідник. Ферити — це напівпровідникові матеріали, що мають яскраво виражені магнітні властивості. Їх одержують у результаті спікання при високих температурах окису заліза з окисами двовалентних металів... — цинку, магнію, марганцю, кобальту, нікелю та інших (Наука., 10, 1964, 26).

ФЕРИТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ферит. Електронне «вухо», створене спеціалістами електротехнічного інституту... складається з феритових і діелектричних елементів (Веч. Київ, 26.XI 1968, 4); // Зробл. з фериту. Феритова антена.

ФЕРІ, ій, мн., зах. Канікули. Панство починає роз'їжджатися на ферії або до купелів (Фр., II, 1950, 310); За кілька днів наставали ферії, і вона вже більше цього семестру не піде до університету (Коб., III, 1956, 337).

ФЕРМА¹, и, ж. 1. Приватне капіталістичне сільсько-господарське підприємство на власній або орендованій землі. Ось він найнявся на фермі і вже молотить (Коцюб., II, 1955, 249); Блукаючи від ферми до ферми по присипаних коричневим порошком безлюдних битих шляхах Арізони, бачив Софрон перед очима свою рідну і далеку землю (Рибак, Час., 1960, 89); Нче стародавні кораблі, мріли в просторах до самого обрію одинокі ферми хуторян-угорців (Гончар, III, 1959, 173).

2. Господарське спеціалізоване підприємство радгоспу або колгоспу, що займається певною галуззю тваринництва. — Оце вічарня... — А оце наша ферма свинарська... (Вишня, I, 1956, 373); Семен розставляв вартів на молочній фермі, що була винесена в поле кілометрів за три (Сміл., Зустрічі, 1936, 210); Надвечір

він пригнав гусей на колгоспний двір, здав їх усіх.. дівчатам на ферму (Кучер, Пов. і опов., 1949, 273).

ФЕРМА², и, ж., спец. Інженерна споруда, що складається зі стрижнів, балок і т. ін., міцно з'єднаних (зварених, склепаних тощо) між собою у вузли; застосовується в будівництві мостів, гідротехнічних споруд, будинків і т. ін. Він закріплював мотуззя від сходинки, що тепер уже звисала просто з ферми підкранового мосту (Голов., Тополя., 1965, 241); Ритм ходи може розгойдати міст до того, що залізні ферми не витримують і провалюються (Собко, Граніт, 1937, 152); Вони [монтажники] піднімались все вище й вище, вкладаючи в споруду залізобетонні плити, колони, балки, ферми (Роб. газ., 11.II 1965, 1).

ФЕРМАТА, и, ж., муз. Знак у вигляді дуги з крапкою під нею, що означає подовження звука або паузи за розсудом виконавця. Фермата — це.. значок, який ставлять над або під нотою чи паузою, що дає змогу продовжити їх у музичному виконанні (Осн. диригув., 1960, 134); // Подовження звука або паузи відповідно до такого знака. З відчиненого вікна було чути голос Алли Михайлівни, що виводив з притиском на ферматах (Л. Укр., III, 1952, 603); Микулка то він до трембіти наче вроджений. Як набере духу, то може дудити без кінця. Довго тягнуться у нього фермата, красиво переливаються могутні звуки (Хотк., Довбуш, 1965, 93).

ФЕРМЕНТ, у, ч. 1. біол., хім. Складна білкова речовина тваринних і рослинних організмів, що сприяє прискоренню хімічних процесів, які відбуваються в них; ензим. В людини чудовий набір ферментів травлення, які розкладають білки, жири і вуглеводи (Знання., 12, 1966, 18); Зерно кукурудзи багате на вітаміни.. Чимало в ньому ферментів — важливих органічних активаторів (Наука., 7, 1970, 16).

2. перен. Про те, що сприяє розвитку, посиленню чого-небудь. Додому привозим з катання морозні щоки і гру вогнів в оці. Якийсь фермент. Панна Анеля жвавіше ходить по хаті (Коцюб., II, 1955, 255); Мовні елементи народно-поетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури (Рильський, III, 1956, 68).

ФЕРМЕНТАТИВНИЙ, а, е, біол., хім. 1. Який відбувається з участю ферментів. Сік редьки посилює роботу серця, покращує апетит і травлення, прискорює перебіг ферментативних процесів в організмі (Мікр. ж., XXII, 5, 1960, 67); Протікання ферментативних реакцій в організмі залежить від багатьох факторів (Знання., 7, 1971, 11); // Який є ферментом, який містить у собі ферменти. М'ясокомбінати України поставляють на експорт таку ендокринну і ферментативну сировину, як спинний мозок, підшлункову залозу, жовч і наднирки (Знання., 3, 1965, 17); Серед інших галузей легкої промисловості, де широко використовуються ферментативні препарати, можна назвати виробництво текстилю, паперу, хутра, клею та ін. (Наука., 2, 1962, 15).

2. Стос. до ферментації. Забезпечення рослин калієм підвищувало активність протеаз, внаслідок чого ферментативний синтез переважав над гідролізом (Вісник АН, 9, 1957, 42); Ідея Баха про ферментативну активацію кисню в процесі дихання лишається непохитною (Наука., 2, 1957, 29); // Який відбувається під час ферментації. Можливість елімінації з клітин білкових частин її плазми, що її блокують, зв'язана з осадженням цих часток і дальшим їх ферментативним розщепленням (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 320).

ФЕРМЕНТАЦІЙНИЙ, а, е, хім., біол. Стос. до ферментації. Надзвичайно важливе питання регуляції фер-

ментаційних процесів у передшлунках може бути вивчено дослідженням процесів всмоктування і секреції їх стінок (Наука., 9, 1957, 19); // Признач. для ферментації. Ферментаційний завод.

ФЕРМЕНТАЦІЯ, і, ж., хім., біол. Бродіння органічної речовини за участю ферментів, які потрапляють ззовні або розвиваються під впливом тепла. Вітамін В₁₂ створюється під час ферментації хліба (Наука., 5, 1959, 23); Всі відходи тютюнової сировини під час і після сушіння, ферментації й перероблення.. треба спалювати, не допускаючи викидання їх на смітники, у стави й річки (Колг. Укр., 7, 1961, 24); *Образно. — Може, що пиште? — спитав я. — Поважний який твір? — О, тепер ще ні. Щось подібне знаходиться поки що в стані ферментації на дні душі (Коб., III, 1956, 97).

ФЕРМЕНТНИЙ, а, е, хім., біол. Стос. до ферменту (у 1 знач.). Мечников створив основи ферментної теорії імунітету, вважаючи фагоцитоз за внутрішньоклітинне травлення (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 310); // Який відбувається з участю ферментів. Дослідженнями останніх років встановлений ряд особливостей хімічного складу й ферментної активності м'язів при експериментальній м'язовій дистрофії (Укр. біох. ж., XXVII, 4, 1955, 477); // Який є ферментом. Саме ферментні білки — каталізатори всіх реакцій обміну речовин — приводять у рух найскладнішу машину життя (Наука., 3, 1967, 36).

ФЕРМЕНТОВАНИЙ, а, е, хім., біол. Дієпр. пас. мин. ч. до ферментувати; // у знач. прикм. Який зазнав дії ферментації. Молдавія посилає на Україну фрукти, виноград, вино,.. ферментований тютюн (Рад. Укр., 3.II 1971, 2).

ФЕРМЕНТОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біохімії, який вивчає ферменти.

ФЕРМЕНТУВАННЯ, я, с., хім., біол. Дія за знач. ферментувати. Ферментування відрізняється від яровизації насіння зернових культур (Ол. та ефір. культ., 1956, 274).

ФЕРМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок., хім., біол. 1. *перех.* Піддавати ферментації. Субкультура, виділена з печінки, ферментувала повільно глюкозу й маніт (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 45).

2. *неперех.* Перебувати в стані ферментації. *Образно. Самчук дивиться на світ ще тільки через вікно, але ненависть в ньому ферментує (Мельн., Поріддя., 1959, 20).

ФЕРМЕНТУВАТИСЯ, ується, недок., хім., біол. Те саме, що ферментувати 2. При сушінні махорки звичайним способом на вішалах її часто пересушують, після чого вона вже нездатна розігріватись і ферментуватись (Колг. Укр., 8, 1959, 14).

ФЕРМЕР, а, ч. Орендар або власник ферми (див. ферма¹ 1). Дрібна й середня земельна власність фермерів, основа всього її [Америки] політичного ладу, переборюється мало-помалу конкуренцією величезних ферм (Комун. маніф., 1963, 7); В Англії осіб, які ведуть сільське господарство на власній або орендованій у лендлордів землі, називають фермерами (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 68); Фермер [угорський] хотів з уст рядового бійця, такого ж, як і він, хлібороба, почути правду про радянську державу (Гончар, III, 1959, 220).

ФЕРМЕРКА, и, ж. Жін. до фермер.

ФЕРМЕРСТВО, а, с. 1. Фермерська система господарювання. Націоналізація [землі] прискорила б смерть кріпосництва і розвиток суто буржуазного фермерства на вільній від всілякого середньовічного мотлоху землі (Ленін, 17, 1971, 121); Домініон залишався країною дрібного й середнього фермерства (Кулик, Записки консула, 1958, 207).

2. збірн. Фермери. Ще в період боротьби в Канзасі в 1854 р. в США утворилась республіканська партія, партія блоку (союзу) промислової буржуазії й фермерства (Нова іст., 1956, 183).

ФЕРМЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до ферми (див. ферма¹ 1); який характеризується наявністю, переважанням ферм. Канада почала вивозити значну кількість пшениці. В країні розвинулось фермерське господарство, схоже з тим, що склалось у суміжних з нею Сполучених Штатах (Нова іст., 1957, 42).

2. Прикм. до фермер; належний фермерові, фермерам. Вирвався з міста останній трамвай.. і кинувся по залитих рейках на фермерські хутори (Ірчан, II, 1958, 91).

ФЕРМІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ферма¹. Фермівські будівлі.

ФЕРМІЙ, ю, ч. Штучний радіоактивний хімічний елемент із порядковим номером 100.

ФЕРМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ферма². Фермові кріплення.

ФЕРМОВОЗ, а, ч. Автомобіль для перевезення будівельних конструкцій — ферм. Схвалення заслугує фермовоз для транспортування великих конструкцій завдовжки 24 метри (Роб. газ., 17.I 1965, 1).

ФЕРМОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ферма².

ФЕРМУАР, а, ч. 1. Застібка-оздоба на дорогову намісті; // Дороге намисто з такою застібкою. Мар'я Олексіївна на другий же день подарувала дочці фермуар (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 37).

2. спец. Долото для художнього різьблення, а також для витискання орнаментів на шкірі.

ФЕРНАМБУК, а, ч. 1. Бразильське дерево родини бобових із твердою жовто-червоною цінною деревиною, яка під час висихання стає темно-червоною; червоний сандал.

2. Червона фарба, яку добувають із цього дерева.

ФЕРНАМБУКОВИЙ, а, е. Прикм. до фернамбук. Фернамбуківий стовбур.

Фернамбукове дерево — те саме, що фернамбук 1.

ФЕРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову залізо, напр.: ф е р о а л ю м і н і й, ф е р о т и т а н і т. ін.

ФЕРОВАНАДІЄВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ферованадій.

ФЕРОВАНАДІЙ, ю, ч., спец. Сплав заліза з ванадієм. Звичайно з руд добувають або сплав ванадію з залізом, так званий ферованадій, або солі ванадієвої кислоти (Заг. хімія, 1955, 584).

ФЕРОВОЛЬФРАМ, у, ч., спец. Сплав заліза з вольфрамом.

ФЕРОВОЛЬФРАМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до феровольфрама.

ФЕРОМАГНЕТІЗМ, у, ч., спец. 1. Магнітні властивості феромагнітних тіл. Відомо, що залізо й його сплави при низьких температурах виявляють сильні магнітні властивості; для них характерний також феромагнетизм (Наука., 9, 1956, 7).

2. Вчення про магнітні властивості феромагнітних тіл.

ФЕРОМАГНЕТИК, у, ч., спец. Сильно магнітна речовина у твердому (кристалічному) стані (залізо, нікель, кобальт та сплави їх між собою і сплави хрому, марганцю з іншими елементами), здатна намагнічуватись навіть у слабких магнітних полях. Атоми багатьох кристалів, як відомо, є автономними носіями магнетизму. Під дією потужного зовнішнього магнітного поля ці елементарні магнітики шикуються в одному напрямку. Речовини з такою властивістю називають феромагнетиками (Наука., 3, 1970, 10).

ФЕРОМАГНІТНИЙ, а, е, спец. Який має сильно виражені магнітні властивості. Залізо феромагнітне — воно притягується магнітом і саме стає магнітним під впливом електричного струму (Хімія, 10, 1956, 41).

Δ Феромагнітні тіла — елементи: залізо, нікель, кобальт; сплави: сталь, чавун і т. ін.

ФЕРОМАРГАНЕЦЬ, нцю, ч., спец. Сплав заліза з марганцем. Феромарганець полетів у мартен весь до останньої грудочки (Собко, Біле полум'я, 1952, 206); Для виготовлення феромарганцю, який використовується для виробництва сталі спеціальних сортів, проплавляються багаті марганцеві руди (Чорна метал. Укр., 1957, 94).

ФЕРОМАРГАНЦЕВИЙ, а, е, спец. Прикм. до феромарганця.

ФЕРОСИЛІЦІЙ, ю, ч., спец. Сплав заліза з кремнієм. Міцність сірих чавунів можна підвищити так званім модифікуванням — шляхом добавки в рідкий чавун невеликої кількості феросиліцію та інших сплавів (Фрез. справа., 1957, 51).

ФЕРОСПЛАВ, у, ч., спец. Сплав заліза з якимсь іншим елементом. Якщо в чавуні підвищити вміст марганцю або кремнію, то вийде спеціальний чавун, або феросплав (Слюс. справа, 1957, 5); Виробництво феросплавів значною мірою характеризує загальний рівень розвитку сучасної металургії (Веч. Київ, 22.III 1971, 4).

ФЕРОСПЛАВНИЙ, а, е, спец. Прикм. до феросплавів. Феросплавне виробництво; // Який виробляє феросплави. Введено в промислову експлуатацію першу чергу комплексу флюсоплавильного виробництва на Нікопольському феросплавному заводі (Роб. газ., 13.IV 1966, 1); // Признач. для одержання феросплавів. В пусковий період вступили мартен № 3 на заводі імені Ілліча і нова феросплавна піч (Роб. газ., 30.IV 1962, 1).

ФЕРОСПЛАВНИК, а, ч. Працівник, що займається виготовленням феросплавів. Плавильний гігант вносить вагомий вклад у загальну лавину надпланового металу, що його випускають запорізькі феросплавники (Знання., 4, 1965, 8).

ФЕРОТИПІЯ, і, ж., спец. Утворення фотографічних зображень на металі (брошки, медальйони тощо).

ФЕРОХРОМ, у, ч., спец. Сплав заліза з хромом. При відновленні хромистого залізняку вугіллям в електричних або регенеративних печах утворюється сплав хрому з залізом — ферохром (Заг. хімія, 1955, 587); Створено новий метод силікотермічного виробництва ферохрому (Веч. Київ, 22.III 1971, 4).

ФЕРОХРОМОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ферохрому.

ФЕРТ, а, ч. 1. Стара назва літери «ф». 2. у знач. присл. **фёртом**, розм. На зразок літери «ф», подібно до неї. Руки фертом, вираз строгий, Широко розкрав [розкарячив] ноги Та й бурчить собі Бассім (Фр., XII, 1953, 443).

3. **зневажл.** Самовдоволення, розв'язна людина; франт, джигун, жевжик. На приступку Сашкового ящичка поставив ногу в елегантному шевровому чоботі з лакованими закатами під коліними якийсь ферт у сірих бриджах (Смолич, Світанок., 1956, 30); А Іван — теж ферт! Закрутив дівчині голову, а тоді назад! (Кол., Терен., 1959, 312).

Фёртом ходіти (дивітися і т. ін.) — мати молодецький, самовдоволений вигляд.

ФЕРТИК, а, ч., **зневажл.** Те саме, що ферт 3. Ласощохлисті походжали, Всі фертики і паничі, На пальцях ногтики кусали, Розприндивились, як павичі (Котл., I, 1952, 143); На ганок вибіг кирпатий фертик у коро-

тенькому.. піджаку на телячому хутрі (Збан., Єдина, 1959, 86).

ФЕРТИЛЬНИЙ, а, е, спец. Здатний давати нащадків, плоди. Пилок таких квіток [пелюстки яких зрослися з пиляками на $\frac{2}{3}$ — $\frac{4}{5}$ частини своєї довжини] цілком нормальний (фертильний) (Хлібороб Укр., 4, 1972, 27); Фертильний гібрид.

ФЕРТИЛЬНІСТЬ, ності, ж., спец. Здатність зрілого організму давати нащадків, плоди. Фертильність і стерильність у різних представників гетеростильних рослин не однакова (Бот. ж., X, 3, 1953, 8).

ФЕРУЛА, и, ж. Багаторічна трав'яниста рослина родини зонтичних. Де-не-де над усім виструнчилися ферули — зонтичні рослини з порожнистим стеблом та суцвіттям, схожим на наш кріп (Знання., 3, 1966, 28).

ФЕРУЛА, и, ж., **заст.** 1. Лінійка або палиця, якою в давнину карали учня за провину.

2. Гнітючий і пильний нагляд, суворий режим. Лікар знаходить,.. що против торішнього багато ліпше. А все-таки тримає мене під ферулою (Л. Укр., V, 1956, 427).

ФЕРШАЛ, а, ч., **заст.**, **розм.** Фельдшер. Два дні нездужала та мучилась бідна Соломія. Роман хотів їхати по доктора до Білої Церкви, але фершал сказав, що вже й доктор нічого не pomoже (Н.-Лев., VI, 1966, 416); — Його Ксенька напоролась ногою на залізні граблі, і треба фершала кликати... (Коцюб., II, 1955, 386); — Ми встанемо ще дужчим полком, фершале, губити людей нам не випадає, а тифозних ізолюй від загону (Ю. Янов., I, 1954, 284).

ФЕРШАЛІВ, лова, лове, **заст.**, **розм.** Прикм. до фёршал; належний фершалові. Юзя не любить, що до Зоні стала ходити фершалова сестра панна Октуся (Л. Укр., III, 1952, 656).

ФЕРШАЛКА, и, ж., **заст.**, **розм.** 1. Жін. до фёршал. Мама перев'язувала мене сама, ходила ще старенька фершалка (Ю. Янов., II, 1954, 19).

2. Дружина фершала. По чоловікові люди її фершалкою і досі звуть.

ФЕРШАЛЬСЬКИЙ, а, е, **заст.**, **розм.** Прикм. до фёршал; // Признач. для підготовки фершалів. Тепер я живу не сама, найшла собі компанію, слухачку московських фершальських курсів (Л. Укр., V, 1956, 197).

ФЕРЯЗЬ, і, ж. Староруський верхній народний одяг (чоловічий і жіночий) без коміра й без перехвату в поясі. Патріарх Никон дав своє патріарше благословення. Ближні бояри туго підперезали ферязі, ладналися виступати (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 309); Ярославіві забракло повітря в грудях, стало млосно, він підняв руку, щоб розхристати ферязь (Загреб., Диво, 1968, 671).

ФЕС, а, ч., **рідко.** Те саме, що феска. Видно було гребця грека в червоній куртці, в червоному фесі з китицею (Н.-Лев., V, 1966, 288).

ФЕСА, и, ж., **заст.** Феска. *У порівн. На голові їй надіта була, трохи набіж, якось-то, ніби на кшталт турецької феси, червоненька шовкова шапочка з золотистою китицею (Морд., I, 1958, 134).

ФЕСКА, и, ж. Шапочка, звичайно червона, у формі зрізаного конуса з китицею; чоловічий головний убір такого зразка — належність національного костюма в деяких східних країнах. На важких косах черсоніла феска з синьою китицею (Н.-Лев., III, 1956, 389); Знов Азія, знов мінарети, мечеті, фески і оригінальні костюми крітян (Коцюб., III, 1956, 352); З-за чотирикутного дерев'яного столика підводиться велетенський араб.. з схожою на цеберку фескою на голові (Загреб., День., 1964, 231).

ФЕСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до феска. — *Ідуть! Ідуть!* — раптом закричала з порога десятирічна Субан, небога Шафіге, красива й метка дівчинка в малиновій фесочці (Тулуб, Людолови, I, 1957, 374).

ФЕСТИВАЛЬ, ю, ч. Масове свято, на якому показують досягнення певного виду мистецтва; показ, огляд досягнень якого-небудь виду мистецтва. У великому ж працює у всесвітнім залі — перельоти і змагання, матчі, фестивали (Тич., I, 1957, 208); *Скільки співу на Вкраїні, Налилася дзвоном даль... Гей-бо, друзі, це ж бо нині Молодіжний фестиваль!* (Бичко, Сійся., 1959, 255); *Піднесенню творчої активності працівників театрального мистецтва значною мірою сприяв.. фестиваль, під час якого театри республіки показали 130 кращих вистав* (Мист., 6, 1957, 4).

ФЕСТИВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фестивалю. *Розквітла дружба у Москві У фестивальному промінні* (Павл., Бистрина, 1959, 14); *Фестивальний поїзд доставить радянських делегатів у Ленінград, звідти на теплоході «Грузія» вони вирушають у Хельсінкі* (Рад. Укр., 27.VII 1962, 4); *Фестивальний тиждень; // Який відбувається на фестивалі, виконуваний на фестивалі. І линула пісня гучна, фестивальна* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 114); *Фестивальний конкурс; // Який демонструється або демонструвався на кінофестивалі. Перегляд фестивальных фільмів настроює на урочистий лад. Адже вони, очевидно, — кращі з тих, які продукуються останніми роками* (Літ. Укр., 31.V 1966, 1).

ФЕСТОН, а, ч. 1. Невеликий, зубчастої або округлої форми, виступ, низкою яких оздоблюють краї чого-небудь (завіси, скатертини, сукні тощо). *Надіває [панночка] на Андрія серпанкову шемізетку з фестонами, гаптованими золотом* (Довж., I, 1958, 224); // *Такого вигляду оздоба на чомусь. — Ліс недалеко, зелених гілляк там багато, можна наробити дубових вінців та фестонів. Брамму треба буде обвішати флагами [прапорами]* (Фр., III, 1950, 190); *Орнамент складається з трьох трикутних фестонів із зрізаними вершинами, що йдуть по тілу посудинки і зроблені борозенкою* (Археол., II, 1948, 75); * *У порівн. Біле павутиння фестонами висіло вгорі, гоїдалось од найменшого руху повітря* (Коцюб., I, 1955, 353).

2. Живописна, ліпна й т. ін. оздоба, що має вигляд зубчастого або хвилястого візерунка, гірлянди тощо; один із виступів, зубчиків такої оздобы. *Не менш цікаві в соборі св. Юра дияконські двері.. Двері обрамлені рокайлевим орнаментом з вогниками і фестонами квітів* (Укр. декор. різьба., 1970, 162); * *Образно. У праву руку їживсь дахами та коминами фабрик задимлений город, наліво стелились зелені луки і вигинались фестони лісу* (Коцюб., II, 1955, 210).

ФЕСТОННИЙ, а, е. Те саме, що фестончастий. *Фестонний абажур.*

ФЕСТОНЧАСТИЙ, а, е. Із фестонами, з виступами у вигляді фестонів. *Фестончаста крайка.*

ФЕТ, а, ч. У стародавній Греції — представник бідної, незаможної частини вільного населення. *Багато з них [общинників] вже втратило свої наділи. Вони змушені були ставати на роботу до багатих сусідів. Їх називали фетами* (Іст. стар. світу, 1957, 75).

ФЕТИШ, йшá, ч. 1. За уявленнями первісної людини — предмет, наділений надприродною, чудодійною силою, що був об'єктом релігійного обожнювання.

2. перен. Річ або людина, яку обожнюють, перед якою сліпо схиляються. *Таким чином, загадка грошового фетиша є загадка товарного фетиша взагалі; в грошах вона лише сильніше вражає нас своїм сліпучим блиском* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 97); *До культурної спадщини підходить він [пролетаріат] із крити-*

цизмом.., що не визнає жодних фетишів, жодної метафізики, жодної нелогічності (Еллан, II, 1958, 83); *Спорт це був наш світ, наш фетиш* (Смолич, I, 1947, 7).

ФЕТИШИЗАЦІЯ, ї, ж. Те саме, що фетишизування. *Відкидаючи об'єктивні закономірності мистецтва, реакційна естетика стверджує випадковість як вирішальний фактор художньої творчості. Звідси — фетишизація хаосу, дисгармонії, аритмії, алогічності, пустопорожнього формалістичного трюкацтва* (Літ. Укр., 26.III 1963, 4).

ФЕТИШИЗМ, у, ч. 1. Одна з ранніх форм релігійних вірувань — обожнювання предметів неживої природи, фетишів (у 1 знач.).

2. перен. Сліпе схиляння перед чим-небудь. *В. І. Ленін, викриваючи «фізичних» ідеалістів, показав, що суть їх поглядів зводиться до математичного фетишизму й релятивізму* (Вісник АН, 4, 1957, 4).

ФЕТИШИЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до фетишизувати.

ФЕТИШИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фетишизувати. *В архітектурних колах нема згоди щодо ролі конструкції. Одні запевняють, що саме конструкція має визначати форму будови. Інші вважають таке фетишизування конструкції поверненням до конструктивізму* (Вітч., 9, 1964, 199).

ФЕТИШИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Перетворювати що-небудь у фетиш, ставитися до чого-небудь як до фетиша. *У давнину люди фетишизували дорогоцінне каміння, вважали, що воно наділене чарівною силою і може допомогти людині позбутися хвороб і лиха, досягти бажаного, принести щастя* (Наука., 5, 1962, 37); *Для Коцюбинського народна творчість не була примітивом. Однак він не поділяв і просвітянської ідеалізації фольклору, не фетишизував його* (Рад. літ-во, 1, 1958, 59).

ФЕТИШИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фетишизувати. *Етнографічний, побутовий матеріал фетишизується [П. Кулішем] як головне, визначальне джерело специфіки народності того чи іншого твору* (Укр. літ. критика., 1959, 220).

ФЕТИШИСТ, а, ч. 1. Прибічник, послідовник фетишизму (у 1 знач.).

2. перен. Той, хто сліпо вірить у що-небудь, схиляється перед чим-небудь.

ФЕТИШИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фетишизму й до фетишистів. *Фетишистичне ставлення до чогось.*

ФЕТИШИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до фетишизму й до фетишистів; власт. їм. *Цей фетишистський характер товарного світу породжується, як уже показав попередній аналіз, своєрідним суспільним характером праці, що виробляє товари* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 78).

ФЕТР, у, ч. Тонка щільна повсть найвищого сорту, з якої виготовляють капелюхи, валянки тощо. *З коротких волокнинок [бавовняних], або підпушку, виробляють вату для медичних потреб та одягу, штучний фетр* (Техн. культ., 1956, 217).

ФЕТРОВИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням фетру й виробів з нього. *Фетрова фабрика; // Пошитий, зробл., вигот. з фетру. Він одразу помітив вдалині середнього на зріст чоловіка в круглому фетровому капелюсі і сірому фракку* (Тулуб, В степу., 1964, 42); *Чирва-Воздвиженський стояв на снігу в білих фетрових валянках* (Коз., Сальвія, 1959, 151).

ФЕХРАЛЕВИЙ, а, е, спец. Вигот. з фехралю. Ремонт паяльників — складна справа, бо важко підібрати потрібної товщини ніхромовий чи фехралеви тонкий дріт для намотування нової спіралі (Монтаж і ремонт., 1956, 68).

ФЕХРАЛЬ, ю, ч., спец. Жаростійкий сплав із заліза, хрому та алюмінію. *Фехраль — сплав з 80% заліза, 15% хрому і 5% алюмінію (приблизно); .. він витримує температуру нагрівання до 850° (Монтаж і ремонт.., 1956, 167).*

ФЕХТМЕЙСТЕР, а, ч., заст. Учитель фехтування.

ФЕХТУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фехтування. *Закінчилися фехтувальні змагання; // Признач. для фехтування. Фехтувальний зал.*

ФЕХТУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто фехтує, хто займається фехтуванням. *Кращий фехтувальник війська Потоцького, поручик Манцевич бився на шаблях з Андрієм (Тулуб, Людолови, I, 1957, 110); // Спортсмен, що займається фехтуванням. Фехтувальники столиці України завоювали золоті медалі чемпіонів V Спартакіади України, вигравши поєдинки на шаблях і шпагах (Веч. Київ, 27.V 1971, 4); *У порівн. Вона почувала себе, як фехтувальник, що з першого ж удару вибив зброю з рук свого супротивника (Шовк., Починається юність, 1938, 86).*

ФЕХТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фехтувальник.

ФЕХТУВАННЯ, я, с. 1. Мистецтво володіння холодною зброєю (рапірою, шпагою, еспадром і т. ін.); вид спорту, який полягає в єдиноборстві на шпагах, рапірах, еспадронах і т. ін. *О, який він [Михайлик] вдячний езуїтам: вони навчили його фехтування і боротьби! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 379); Уроки фехтування починаються тільки в старших класах, і малим забороняється навіть доторкатися до рапір (Багмут, Щасл. день.., 1951, 99); *Образно. — Ти кажеш, талант у тебе.. Але ти далі фехтування скальпелем не пішов (Рибак, Час.., 1960, 150).*

2. Змагання, поєдинок на шпагах, рапірах, еспадронах і т. ін. *Переможцями з фехтування на штиках вийшли фехтувальники інженерно-будівельного інституту (Веч. Київ, 6.IV 1957, 4).*

ФЕХТУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися фехтуванням. *Олексій, незважаючи на величезну й товсту фігуру.. знаменито фехтував багнетом і шаблею (Думки про театр, 1955, 38); [М а к с:] Хіба ви не краще за мене фехтуєте? Запропонуйте на рапірах тій же Тамарі — хто кого (Коч., II, 1956, 290); *Образно. Ніч. Флагман у морі.. З бойової рубки синіми шпагами прожекторів м'яко фехтує сигнальник (Корн., I, 1955, 43).*

ФЕШЕНЕБЕЛЬНИЙ, а, е. Який відповідає вимогам найкращого смаку й моди; вишуканий, елегантний. *На початку грудня в фешенебельному готелі «Валдорф-Асторія» мав відбутися нобелівський обід (Рибак, Час.., 1960, 522); Якщо ти був людиною в житті, Умієш зле і добре відрізнити, — Ти не розгубишся серед отих реклам, Мод фешенебельних, автомобілів (Забашта, Пісня.., 1961, 47).*

ФЕШЕНЕБЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фешенебельний.

ФЕШЕНЕБЕЛЬНО. Присл. до фешенебельний.

ФЕЯ, і, ж. У міфології деяких західноєвропейських народів — істота жіночої статі (звичайно доброзичлива), здатна творити чудеса; чарівниця. *Привиджується мені, ніби феї, побравшись за руки, легко плывуть в місячному сяйві понад водою (Н.-Лев., III, 1956, 312); — Не варто журитися тим, коханий Трістане! Хрещена мати моя мені те доставе. Бо мати хрещена моя, то фея Моргана (Л. Укр., I, 1951, 411); Добрі феї ранками мють сніжно-білі свої шати (Хотк., II, 1966, 305); *Образно. Слова — полова, Але огонь в одежі слова — Безсмертна, чудотворна фея, Правдива іскра Прометей (Фр., XI, 1952, 240); *У порівн. І будеш в сяйві ти, Як фея, як царівна, Кудись у казку йти, Чудовій казці рівна (Олесь, Вибр., 1958, 151); // перен. Про жінку, яка чарує своєю грацією, красою і т. ін.,*

яка робить добро, приносить щастя тощо. *[Б ж о с т о в с ь к и й:] Не кидайте ж мене.., моя люба дівчино... Будьте моєю назавжди, моя мила фея гіркою мигдалю... (Коч., I, 1956, 112); — Ваша добра фея має рацію, коли клопочеться за вас (Кач., II, 1958, 330).*

ФЗН, невідм., с., заст. Скорочення: фабрично-заводське навчання. *Тут, на суднобудівному, закінчив він школу ФЗН, став кваліфікованим виробничником (Рад. Укр., 25.VII 1962, 3).*

ФЗУ, невідм., с., заст. Скорочення: фабрично-заводське учнівство; школа фабрично-заводського учнівства. *Справою.. освіти (робітничі курси, ФЗУ, профшколи і вечірні робітничі технікуми) повинні керувати органи освіти при безпосередній участі ЛКСМУ, а також господарських і професійних органів (Компартія України в резол. і рішен.., 1958, 316).*

ФІРК, виг. 1. Звуконаслідування, що означає уривчастий глухий звук від польоту чого-небудь.

2. розм. Уживається як присудок за знач. **фіркнути**¹.

ФІРКАННЯ, я, с. Дія за знач. **фіркати**¹ та звуки, утворювані цією дією. *Знадвору доноситься крик: їдуть, їдуть! — чутні гуркіт, фиркання... (Мирний, I, 1954, 306); Він дивився на сонце, на свої ниви.. вбирав у себе гамір пташок, фиркання коней (Коцюб., II, 1955, 400).*

ФІРКАТИ¹, аю, аєш, недок. 1. Видавати уривчасті звуки, випускаючи повітря з ніздрів, рота (про тварин). *Батіг ляснув серед гнідкової спини, зоставляючи на ній довгу смугу. Гнідко, мов опечений, кинувся — стрибнув і, фиркаючи, пішов дрібною ходою (Мирний, IV, 1955, 310); Семен уже не кричить, бо нема на кого, і тільки кінь фиркає та плюскають гумові колеса в калюжах та ямках (Хотк., I, 1966, 58); // Видавати такий звук, відсапуючись, віддихуючись і т. ін. (про людину). *Перегуда довго тупотить ногами в сінях, обтрушує з ваянок сніг і голосно фиркає (Кучер, Прощай.., 1957, 267); Минула хвилинка, поки з води показався кулак, а потім голова хлопця. Він одсапувався, фиркав і шукав очима своїх товаришів (Трубл., Шхуна.., 1940, 55); // розм. Сміятися, видаючи уривчасті звуки носом, ротом.**

2. тільки 3 ос. Переривчасто, з шумом випускати повітря, пару, відпрацьований газ і т. ін. (про машину, мотор, паровоз і т. ін.). *Весело фиркаючи, машина вилетіла на пагорок, помчала у видолинок (Збан., Між.. людьми, 1955, 18); Паровоз, що мав відвезти мого батька, вже пихтів, фиркав, наче кінь перед бігом (Томч., Готель.., 1960, 76).*

3. перен., розм. Сердитися, висловлювати незадоволення.

ФІРКАТИ², аю, аєш, недок., діал. Брикати (у 1, 4 знач.). — *Чи ж Коні та Воли в стаді не вміють добре боронитися.., одні стаючи до середини головами і фиркаючи задніми ногами, а другі стаючи назверх рогами? (Фр., IV, 1950, 127).*

ФІРКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Упиратися, сердитися. *[В і й т:] А коли пан шандар не цурається вести її в танець, то ви не маєте права нею цуратися. Ну, ну, не фиркайтеся (Фр., IX, 1952, 126); — Та як пан до тебе залицяється, — говорила Йваниха, — то чого ти, дурна, фиркаєшся? Ти йому годи, як можеш (Март., Тв., 1954, 337).*

ФІРКНУТИ¹, ну, неш, док. Однокр. до **фіркати**¹. *Жучок [пес] невдоволено фиркнув (Мокр., Острів.., 1961, 12); Фиркнув кінь, тривожно пиркнула свиня — і всі звірі зникли в лісовій хащі (Веч. Київ, 10.I 1957, 3); Степанида зирк на батька, та як фиркне — трохи кавуном не подавилася (Л. Янов., I, 1959, 336); Машина.., фиркнувши кілька разів і обдавши цікавих гостей сизуватим димком, рушила з місця... (Цюпа, Назу-*

стріч., 1958, 155); — *Потрібна мені ваша Окунівка, мов зайцеві бубон!* — презирливо фиркнув Левко й одвернувся до вікна (Стельмах, I, 1962, 532).

ФІРКНУТИ², ну, неш, док., діал. Однокр. до **фір-кати**². *Ледво Герш положив на нього [коня] руку, аж той зірвався на рівні ноги, фиркнув ногами* (Фр., VIII, 1952, 273).

ФИЦАТИ, аю, аеш, недок., рідко. Те саме, що **бри-кати** 1, 4; **хвицати**. *Я сів верхи на паличку й поскакав по провулку, вдаючи, що об'їжджаю норовистого коня, тому басував, ставав цапа, фицав задом і бив копитами землю* (Панч, На калин. мості, 1965, 14).

ФИЦАТИСЯ, аюся, аешся, недок., рідко. Те саме, що **брикатися**; **хвицатися**. *Раптом заграє в ньому якась радісна сила, буйна й непокірна. Зірве хлопця із призьби, і помчить він круг майдану жеребчиком, іржучи й фицаючись...* (Вас., II, 1959, 354).

ФИЦКАТИ, аю, аеш, недок., рідко. Те саме, що **брикати** 1, 4. *Він, закусивши зуби, почав фицкати ногами* (Фр., IV, 1950, 229).

ФИЦКАТИСЯ, аюся, аешся, недок., рідко. Те саме, що **брикатися**. *Від самого коня на цій половині [ярмарку] вимагалось небагато: доброї робочої сили, апетиту.., аби не фицкався* (Вільде, III, 1968, 351).

ФИЦНУТИ, ну, неш, док., рідко. Однокр. до **фи-цати**, **фицкати**. *Образно. *Машина, як норовиста коняка, фицнула задком, з розгону забігла вбік, ударилася в пришляхові бетонні стовпці і стала* (Ле, Клен. лист, 1960, 239).

ФІАКР, а, ч. Легкий найманий екіпаж у містах Західної Європи; карета. — *То вже хіба ти, коханий Павлусю, проведеш Настусю додому, бо в нас у Києві не Париж і не Рим: фіакрів нема* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); *Іноді ляскала підкова об підкову, фіакр підскакував на вибоїнах, і Семен, гнівно покрикуючи, ляскав віжками* (Хотк., I, 1966, 58).

ФІАЛ, а, ч. 1. У Стародавній Греції — широка плоска чаша з тонкими стінками й злегка загнутими всередину вінцями. [Х у с а:] *Сьогодні в мене будуть гості з Риму.. Не забувай, що треба подавати фіали грецькі та етруські вази* (Л. Укр., III, 1952, 146); [Є л и з а - в е т а:] *У тата є фіал дорогоцінний, Неначе мед прозоро-золотий* (Коч., Я. Мудрий, 1946, 18).

2. *заст., поет. Келих.*

ФІАЛКА, и, ж. Трав'яниста рослина родини фіалкових із фіолетовими, рідше жовтими, білими або різноколірними квітками. *Фіалки вкривали долину круглими, як п'ятаки, листками* (Н.-Лев., II, 1956, 137); *З фіалки й конвалії пахощі дишуть* (Крим., Вибр., 1965, 72); *В кущиках свіжої трави між деревами розцвіли фіолетові фіалки* (Коп., Сон. ранок, 1951, 145); *В березні — квітні розцвітають.. пахучі гірські фіалки з дуже великими ліловими і триколірними квітками* (По заповідних місцях.., 1960, 145); *У порівн. *Які очі у неї? Не встиг роздивитись. Невже не побачу?.. Протискаюсь плечем і стрічаюся з нею. Наче фіалки після дощу. Темні, м'які, блискучі* (Коцюб., II, 1955, 418).

Δ **Нічна фіалка** — назва ряду трав'янистих рослин із запашними квітами, що належать до родини орхідних, хрестоцвітних і т. ін. *Ось тут, де пахне горіхом, степом, нічною фіалкою, і спати можна надворі, не залазячи в мішок...* (Гончар, Тронка, 1963, 178); **Триколірна фіалка** — те саме, що **братки**. *Фіалка триколірна — трав'яниста одно- або дворічна рослина.. Квітки великі, віночок значно більший за чашечку, дві верхні пелюстки звичайно темно-фіолетові або сині* (Лікар. рослини.., 1958, 200).

ФІАЛКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **фіалка**. *Фіалковий запах.*

2. *Кольору фіалки; фіолетовий. А тая жінка в фіалковій сукні.. була колись вродлива, Мов квітка гарна, любая Марія!* (Л. Укр., IV, 1954, 117); *Вечори падали на Дніпро з усієї сили, вечори фіалкові, вечори смоляні* (Ю. Янов., II, 1958, 197); *Стояв невеличкий селянський коник з веселими фіалковими очима* (Стельмах, II, 1962, 236).

3. у знач. ім. **фіалкові**, вих, мн. Родина рослин, до якої належать різні фіалки.

Δ **Фіалковий корінь** — кореневище деяких видів рослин із роду ірису, що містить ефірну олію.

ФІАЛКОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до **фіалковий** 2. *Весняним клеком бурнуть, мерехтять, міниться вогнями велике місто. Вгорі — в густій фіалковості неба, ніби відпромінені знизу, з землі, мерехтять зорі* (Коз., Листи.., 1967, 318).

ФІАЛКОВО. Присл. до **фіалковий** 2. *Розцвітала вода фіалково, коли ранком погожим, ясним.. над рікою зустрілася з ним...* (Гонч., Вибр., 1959, 95); // у знач. присудк. сл. *Димно Ніч над дахами громадиться. В теплому небі Так по-весняному високо, так фіалково!* (Мисик, Біля кривини, 1967, 25).

ФІАЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **фіалка**. *У садку поміж зеленою вишиною.., серед зеленої трави росли різні квіточки — і жовті проліски, голубі фіалочки* (Мирний, I, 1954, 252); — *Ось.. Азалії є запашні, Конвалії свіжі, фіалочки гожі...* (Л. Укр., I, 1951, 46); *Знов фіалочка на себе Синє вбрання надіва* (Крим., Вибр., 1965, 226).

ФІАСКО, невідм., с., книжн. Невдача, неуспіх, провал. *Насмішка його звернена до.. цих двох приборканих радіоорлів, що, постилившись лобами, жваво шепочуться, видно, обмірковують вчорашнє своє фіаско* (Гончар, Тронка, 1963, 109); *По всіх закутках заводу тільки й розмов, що про цілковите фіаско головного інженера* (Шовк., Інженери, 1956, 394).

Зазнавати (зазнати) фіаско — зазнавати невдачі, провалу.

ФІБРА, и, ж. 1. Жилка, нерв, волокно живої тканини. *Північ. Ще нема його, а тим часом біль, мука дійшли до найвищого пункту. Кожда частина, кожда фібра її тіла були напружені незвичайно* (Хотк., I, 1966, 48).

2. *перев. мн., перен.* Уживається як символ душевних сил, що в сукупності становлять суть людської істоти. *Серця тайні фібри хорі, Сам душі вузєл [вузол] недуж* (Фр., XIII, 1954, 142).

◇ **Всіма фібрами душі (серця, істоти і т. ін.)** — дуже сильно, у найвищій мірі. *Не люблю [панночки] рішуче і безповоротно і то саме через те, що я естет всіма фібрами своєї істоти* (Л. Укр., III, 1952, 744); *Було чути, як у глухій глибині чулану всіма фібрами своєї вільної душі протестував новоприбулий [новоприбулий] гість* (Вас., II, 1959, 17); *Була це та сама правда, яку вона передчувала, а водночас боролася проти неї всіма фібрами душі* (Вільде, Сестри.., 1958, 160).

3. Хімічно оброблена та спресована паперова маса, що використовується як ізоляційний матеріал і як заміник шкіри.

Фібра листовá — паперова (ганчіркова) маса, просочена міцним розчином хлористого цинку та спресована.

ФІБРІЛА, и, ж., спец. Тонке волокно в середині клітини або в міжклітинній речовині, що є структурним елементом тваринного організму. *Фібрила — це елементарне м'язове волокно. Проте м'яз не однорідна речовина. Відповідно фібрила складається з ряду різних молекул* (Наука.., 6, 1962, 240).

ФІБРІН, у, ч., фізл. Нерозчинний білок крові, що утворюється під час її зсідання. *Учені всього світу*

шукать методів лікування тромбозів крові. Це небезпечно й досить поширене захворювання спричиняється згустком кров'яного білка — фібрину (Веч. Київ, 28.І 1966, 4).

ФІБРИНОВИЙ, а, е, фізл. Прикм. до фібрин. Фібринові волокна.

ФІБРИНОГЕН, у, ч., фізл. Розчинний білок плазми крові, який під час її зсідання перетворюється на фібрин. Зсідання крові настає в результаті перетворення розчинного в плазмі фібриногену в нерозчинний фібрин (Анат. і фізіол. люд., 1957, 49).

ФІБРИНОЗНИЙ, а, е, мед. Пов'язаний із запальним процесом, який супроводжується виділенням поту, що містить фібрин. Фібриозна пневмонія.. характеризується типовістю перебігу: наявністю постійної гарячки й послідовною зміною п'ятих стадій хвороби (Профіл. захвор., 1955, 161).

ФІБРИННИЙ, а, е. Те саме, що фібрінний. Широке застосування [як кровоспинні засоби] знайшли гемостатична губка, фібринна губка з тромбіном та ін. (Наука., 7, 1965, 38).

ФІБРОБЛАСТ, а, ч., фізл. Клітина сполучної тканини хребетних тварин і людини.

ФІБРОВИЙ, а, е. Прикм. до фібра 3. Фіброве виробництво; // Зробл. з фібри. Фібровий чехол.

ФІБРОЗ, у, ч., фізл. Патологічний процес розвитку в якому-небудь органі волокнистої сполучної тканини. Діють [антитіла] не тільки на чужорідні, а й на незмінні клітинки. Внаслідок цього виникає фіброз — на тканині з'являються рубці (Знання., 7, 1965, 8).

ФІБРОЗНИЙ, а, е, фізл. Який складається з волокнистої сполучної тканини. Фіброзна оболонка.

ФІБРОІН, у, ч., спец. Білкова волокниста речовина, що є найважливішою складовою частиною натурального шовку.

ФІБРОЛІТ, у, ч., спец. Будівельний теплоізоляційний або конструкційний матеріал у вигляді плит, що його виготовляють пресуванням суміші деревної стружки, костриці кенафу, конопель та інших волокнистих матеріалів із в'язучою речовиною. Вводячи в .. цемент домішки (пісок, тирсу, соломку та ін.), можна одержати міцні вогнетривкі й теплоізоляційні матеріали — біоліт, ксилоліт, фіброліт та ін. (Наука., 11, 1956, 13).

ФІБРОЛІТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фіброліт. Фібролітове виробництво; // Зробл. з фіброліту. Фібролітова стіна.

ФІБРОМА, и, ж., мед. Доброякісна пухлина з волокнистої сполучної тканини. Фіброма — опух, що складається із зрілої волокнистої сполучної тканини. (Курс патології, 1956, 164).

ФІБРОМІОМА, и, ж., мед. Доброякісна пухлина, що складається з м'язової та сполучної тканини.

ФІБРОЦИТ, а, ч., фізл. Не здатна до поділу клітина сполучної тканини хребетних тварин і людини.

ФІБУЛА, и, ж. Металева застібка для одягу, що вживалася від бронзового віку до раннього середньовіччя. Фібули є важливим, а іноді і єдиним матеріалом при датуванні древніх пам'яток (Археол., VIII, 1953, 76).

ФІГА, и, ж. 1. Те саме, що Фігове дерево (див. фіговий). На темних лапатолістих фігах завзято, мов сотні тріскачок, до одуру, до самозабуття тріщать цикади (Коцюб., I, 1955, 285).

2. Плід цього дерева; інжир. І фіг і родзинок — Всього мені понадає [гетьманиха] (Шевч., I, 1963, 292); Квилить горлиця в садочку; Висять фіги в зеленочку... (Крим., Вибр., 1965, 35); А за подвір'ям.. був сад плодоносний,.. Груші дорідні, гранати і яблунь ряди рясоплодні, Фіги солодкі (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 128).

3. розм. Те саме, що дүля 3. Коли Василь.. підійшов до шинку та простягнув руку, Шміло показав йому фігу (Фр., I, 1955, 159).

◇ **Фігу [з маком] дістати (одержати, здобути і т. ін.)** — абсолютно нічого не дістати, не одержати. Сва-рїтьсь, панове! На те ви й зійшлись, Як сонце стояло під раком; То чей нам щасливо в виборах нових Здобудете фігу з маком! (Фр., XI, 1952, 407); — Побував [Янсон] тричі в районі, дістав фігу, десять обіцянок та одне положення про колектив (Кач., II, 1958, 130).

ФІГАРЬ, невідм., с. Коротка вільного покрою жіноча кофта, яку одягають на плаття або блузку.

ФІГЕЛЬ, гля, ч. 1. заст. Завиток (архітектурна оздоба); розчерк (на письмі).

2. перев. мн., перен., розм. Витівки, штуки, трюки. [С т а р о с т и н а:] Ми знаємо давно, що граф на жарти і на фіглі здатний, і нас нічим він не здивує (К.-Карий, II, 1960, 48); Вся рота реготала від тих фіглів, які я витворяв (Думки про театр, 1955, 37); — Це ти, Юрку, і фіглювати не вмієш? З ними, з фіглями, і працювати легше (Томч., Жменяки, 1964, 211).

Фіглі (фігля) робити (зробити, викидати і т. ін.) — вдаватися до жартів, пустощів, трюків, щоб насмішити або обдурити когось. — Вона любить фіглі робити і опісля на все горло сміятися (Коб., III, 1956, 393); Бачать діти, що старий батько з ними фігля зробив (Сл. Гр.).

◇ **Заводити фіглі з ким** — залипцятися до когось, мати з кимось любовні пригоди. А Маріка, як тільки Тимофій куди відвернеться, заводить фіглі з його братом Палійчуком (Хотк., II, 1966, 417).

ФІГЛІ-МІГЛІ, ~ів-~ів, мн.. розм. 1. Витівки, штуки, хитрощі для досягнення чого-небудь. Жолкевський люто грюкне кулаком по столу. — Знов якісь фіглі-міглі! Знов ухиляються [старшини] від певних зобов'язань! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 224).

2. Залицяння, женихання, любовні справи, пригоди; зальоти. [Т і т к а Н а с т я:] Так і знала, що ви тут з дівчатами фіглі-міглі! А я всю дільницю вздовж і впоперек вибігала. Платформ нема!.. (Баш, П'єси, 1958, 98); З великою неохотою йшов Захарко до Кирила говорити про фіглі-міглі наймолодшої невістки Оксани, яка.. крадькома знаходила собі втіху з Карпом... (Ішук, Вербівчани, 1961, 33).

ФІГЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. перех., заст. Оздоблювати різними завитками що-небудь. Фіглювати стелю.

2. неперех., перен., розм. Вдаватися до різних витівок, пустощів, робити різні штуки, трюки, виверти, щоб насмішити або обдурити кого-небудь. — Це ти, Юрку, і фіглювати не вмієш? З ними, з фіглями, і працювати легше (Томч., Жменяки, 1964, 211).

ФІГЛЯР, а, ч., розм. 1. Акробат, фокусник, блазень.

2. перен. Кривляка, позер; // Пустун, витівник.

ФІГЛЯРИСТИЙ, а, е, рідко. Який має риси, вдачу фігляр.

ФІГЛЯРКА, и, ж., розм. Жін. до фігляр.

ФІГЛЯРОЧКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до фіглярка. Він.. все з панамі руку тяг, Бо до одного при-близився, В якого донечка була — Не одиначка, та вродлива, При тім весела і жартлива, ..Отак фіглярочка мала (Фр., X, 1954, 284).

ФІГЛЯРСТВО, а, с. 1. заст. Праця, професія фігляр (у 1 знач.).

2. Поведінка або витівка фігляр (у 2 знач.); кривляння, позерство. З втішним фіглярством він розповідав Гуменному, які там, у далекій губернії, були хороші дівчата (Гончар, I, 1954, 437).

ФІГЛЯРСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до фігляр. Фіглярські штуки; // Власт. фігляреві. Фіглярська витівка.

ФІГЛЯРУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. фіглярувати.

ФІГЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Діяти, поводитися як фігляр (у 2 знач.); кривлятися, позувати. Таку розмову Бальзак передбачав. Він не заважав Гослену фіглярувати (Рибак, Помилка., 1940, 194).

ФІГОВИЙ, а, е. Прикм. до фіга 1. Фігова гілка.

△ Фігове дерево — субтропічне дерево родини шовковичних; фіга (у 1 знач.).

◇ Фіговий листок (лист): а) зображення листка (найчастіше фігового) на місці статевих органів оголених фігур на картині або скульптурі; б) те, чим прикривають, маскують щось нечесне, ганебне й т. ін. Вожді Рад і партій соціалістів-революціонерів і меншовиків, з Церетелі і Черновим на чолі, остаточно зрадили справу революції, віддавши її в руки контрреволюціонерів і перетворивши себе та свої партії і Ради в фіговий листок контрреволюції (Ленін, 34, 1973, 2); Тему творчості, тему призначення митця розвиває в комедії [«Золота рама» Л. Дмитерка] й образ Тимофія, який прикриває своє внутрішнє убозтво та нікчемність фіговим листком неоніщанства (Літ. газ., 8.IV 1958, 3).

ФІГУРА, и, ж. 1. Те саме, що постать¹ 1—4. В зареві з'являється у хмарах фігура Кармелюка на коні (Вас., III, 1960, 488); З усієї його фігури віяло силою (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 108); Леонід Семенович вхопився обома руками за кілки, підобгав ноги і в одну мить перекинув свою легку фігуру на другий бік тину (Н.-Лев., IV, 1956, 84); Самко своєю міцною фігурою й реучкими рухами нагадував молоде левеня (Досв., Вибр., 1959, 222); Бажання кожної жінки мати гарну фігуру продиктоване не тільки естетичними міркуваннями. А вже від цього залежить бадьорість і працездатність — найважливіші життєві фактори (Наука., 3, 1970, 60); По ночах біля вікон бовваніли якісь темні фігури і тислись попід паркани, коли на них звертали увагу (Коцюб., II, 1955, 165); — Вам ніде не доводилось зустрічатися з цим чоловіком? — показав очима на Підпригору. — Такої фігури ніде не бачив, — виїняв [дядько] з рота люльку, підозріливо з ніг до голови оглянув Підпригору (Стельмах, II, 1962, 229); Од вікна чути голос: «Любов Олександрівно! ви дома?» В вікні з'являється жіноча фігура (Л. Укр., II, 1951, 67); Я так мало сказав про нього [І. Франка]. Така колосальна фігура заслуговує на більшу увагу, потребує більшої праці (Коцюб., III, 1956, 42); Де ж, пак, було йому тоді до цього! У нього ж, бач, справи державної ваги. Фігура! (Головко, II, 1957, 525); Пропагандист є центральною фігурою партійної освіти, від його підготовки і майстерності, вчив В. І. Ленін, головним чином залежить рівень партійної пропаганди (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

2. Скульптурне зображення кого-небудь; статуя. Останнє проміння вечірнього сонця.. лисніло на дорогах виліплених фігурах та розетках карнизів (Н.-Лев., VI, 1966, 74); [Р і ч а р д:] А що ж би я зробити міг для вас? З охотою зроблю й без відробітку. [Б р у к л і:] Чи не дали б мені отсю фігуру?.. (Показує на статую) (Л. Укр., III, 1952, 90); *Образно. — Нарешті ми досягли берегів Пао. Прекрасна бухта, похилий берег, червоний, як найкраща фарба, і дві живих бронзових фігури на березі: жінка й дівчина (Ю. Янов., II, 1958, 85); *У порівн. Перед нею,.. мов камінна фігура, височить пропечена сонцем постать чабана (Стельмах, I, 1962, 43).

3. мат. Частина площини, обмежена замкненою лінією, а також сукупність певним чином розташованих точок, ліній, поверхонь і тіл. Сукупність будь-яких

точок, ліній, поверхонь або тіл, розміщених певним способом у просторі, називається взагалі геометричною фігурою (Геом., I, 1956, 3); З гімназії він виніс впевненість, що квадрат — це геометрична фігура (Вільде, Сестри., 1958, 493); П'ятикутна зірка, яку звали пентаграмою, тобто фігурою з п'яти прямих рисок, служила їм [піфагорійцям] також за символ здоров'я (Знання., 4, 1966, 22).

4. Зовнішній вигляд, обрис, форма чого-небудь. Виверження космічної сили може.. стати початком тривалого періоду вулканізму, пов'язаного з процесом перебудови фігури землі (Наука., 7, 1961, 21); // Форма, контур, узор, які утворюють певним чином розташовані предмети, постаті. Лев відвертає голову і.. відходить під загальні оплески. Зайнявши місце в спортивній фігурі, лев не витримує образи. Він голосно кричить (Ю. Янов., II, 1958, 137); Новоутворення клітин мозкової речовини відбувається досить швидко, проте фігур поділу в ядрах автори ніколи не спостерігали (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 61).

5. Комплекс рухів, який становить необхідний елемент, частину танцю. Коли химерні фігури кадрили веліли їй подавати руку іншому чоловікові, зараз легка хмарка зависла на її чолі (Фр., VI, 1951, 243); Недовго думаючи, пустився в танок і Зірченко, з блискавичною швидкістю виробляючи карколомні фігури (Воскр., Весна., 1939, 17); // Певний комплекс рухів у фігурному ковзанні. Наче вчора ще я.. катався, всякі фігури на кризі виробляв, а сьогодні — глянь, скрізь уже трава зеленіє (Донч., VI, 1957, 249); // Політ літака з різними поворотами, віражами. Фігура вищого пілотажу.

6. муз. Мелодійний або ритмічний елемент, що ускладнює, прикрашає основу музичного твору. Фігура акомпанементу в мазурці.

7. шах. Предмет певної форми, який є складовою частиною комплексу шахів. Обринський сягнув за шахівницею, що десь на столі між книжками лежала, і почав укладати фігури (Коб., III, 1956, 36); Було помітно, що програш Іванові неприємний. — Коли б не зробив того дурацького ходу... — Він переставив фігуру (Головко, I, 1957, 426); // Назва короля, ферзя, тури, слона, коня на відміну від пішака. Фігури й пішаки двох кольорів зчепилися між собою, ніби білі й чорні комах (Собко, Біле полум'я, 1952, 104); [К р у т ь:] Пішак, воно, здавалося б, ніщо, а пройде у ферзі — уже фігура (Підс., Жарти., 1968, 21).

△ Важка фігура — тура або ферзь на відміну від коня та слона; Легка фігура — кінь або слон на відміну від тури й ферзя. Залежно від їх сили, слонів і коней прийнято називати «легкими фігурами», а тури і ферзі — «важкими фігурами» (Перша книга шахіста, 1952, 46).

8. лінгв. Особлива форма, стилістичний прийом, словесний зворот, які використовують для підсилення виразності мовлення. Сковороді в задусі режиму тодішньої царської Росії нічого іншого не залишалось, як тільки говорити символами, порівняннями та фігурами (Тич., III, 1957, 213); Рима у Рильського завжди точна і звучна. Особливо сильний поет у фігурах — в анафорах і епіфорах, фігурах паралелізму, в риторичних запитаннях і окликах, інверсіях і т. д. (Іст. укр. літ., II, 1956, 400); Фігури стилістичні — незвичайний порядок слів у реченні, що відбиває незвичайний хід думки (Наука., 2, 1969, 50).

Риторичні фігури див. риторичний.

9. заст. Хрест із зображенням розп'яття або статуя святого, які ставили на великих дорогах, переважно на роздоріжжі. — Розумні ви люди, А нічого не знаєте! То понаставляли Ті фігури он для чого: Щоб люди не

крали Води з річки — та щоб нишком Піску не орали (Шевч., I, 1951, 305); — Тала вода дзюрчить по дорозі та пригадує, що казала Марія торік під фігурою... (Коцюб., I, 1955, 142); Через усе село мовчки тягнулася невесела валка.. На розстані, біля фігури, якось похапцем і майже водночас переплелися руки з руками, вітер тріпонує простоволосими головами дядьків (Стельмах, I, 1962, 31).

10. заст. Піраміда, зроблена з якого-небудь підручного матеріалу, для подання сигналу на відстань вогнем. Біля кожного радута [редута] стояли фігури, цебто маяки, дуже хитромудро збудовані,.. щоб разом оповістити увесь край (Стор., I, 1957, 263); Це була так звана фігура, піраміда з обсмалених діжок, набитих сухою травою і клоччям (Тулуб, Людолови, I, 1957, 138).

11. заст. Старша гральна карта (туз, король, дама, валет) або зображення на ній. Кинув [Госька] з рукава на сніг пом'яту колоду карт, на яких уже не можна було пізнати фігур (Тют., Вир, 1964, 484).

ФІГУРАЛЬНИЙ, а, е. 1. лінгв. Який має багато фігур (у 8 знач.). Фігуральна й символічна мова.

2. Переносний, образний, алегоричний. — Ти говори ясніше, бо я тебе таки не розумію. Я вже зовсім відвикла від алегорій та фігуральних висловів (Вільде, III, 1968, 418); Фігуральне значення слова.

ФІГУРАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фігуральний. Фігуральність вислову.

ФІГУРАЛЬНО. Присл. до фігуральний. Він любив висловлюватись фігурально (Збан., Курил. о-ви, 1963, 123); Герої Гете чи Марка Твена, Бернса чи Сервантеса, фігурально кажучи, дістають українське громадянство завдяки.. перекладам (Літ. Укр., 8.VIII 1969, 2).

ФІГУРАНТ, а, ч., заст. 1. Артист балету, що бере участь у групових виступах (на відміну від соліста балету).

2. Драматичний актор, який виконує ролі без слів; статист. Потім вийшов високий фігурант в чорній лівері і касці з високим хрестом у руках (Смолич, II, 1958, 122).

3. перен. Кривляка, позер.

ФІГУРАНТКА, и, ж., заст. Жін. до фігурант.

ФІГУРАЦІЙНИЙ, а, е, муз. Із фігурацією. Переважну більшість фігураційного матеріалу в Концерті [Л. Ревуцького] побудовано на трансформуванні основних мелодичних поспівок, зворотів, чим досягається інтонаційна цільність, органічність розвитку матеріалу (Мист., 3, 1966, 34).

ФІГУРАЦІЯ, ї, ж., муз. Ускладнення, прикрашання основи музичного твору шляхом введення фігур (у 6 знач.). Композитор [А. Штогаренко] вельми обережний щодо чистої квінти в фігураціях флейт: жодного разу вона не створює з основним третім голосом повного тризвука або його обернення (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 28).

ФІГУРІСТ, а, ч. Спортсмен, що займається фігурним ковзанням. У фігуристів чудово поєднуються артистичність з атлетичністю, і навіть оцінки виставляються, так би мовити, двох видів: за красу виконання і за спортивну майстерність (Рад. Укр., 18.XI 1961, 4).

ФІГУРІСТКА, и, ж. Жін. до фігурист. Фігуристки закінчили виконання обов'язкової програми (Рад. Укр., 10.II 1968, 4).

ФІГУРКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фігура 1, 2, 7, 9. Її суха фігурка в білій одежі метушилась по хаті, як на вітрі пір'їнка (Коцюб., I, 1955, 317); У спалахах тих вогнищ, мов на вогняній стіні, виринали лялькові фігурки людей і знову безслідно зезали (Кол., Терен., 1959, 55); Відчиняю перші-ліпші двері — порожньо. Від-

чиняю другі — вискакує якась фігурка. — Кого треба?.. (Хотк., II, 1966, 370); Побачив [ад'ютант] обтягнуту вузенькою спідничкою фігурку, з широким ременем на тоненькій талії (Тют., Вир, 1964, 504); — Ну, вже й фігурка той Наполеон, панове! Нам без Суворова із ним тяженька мова (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 43); Ніна замріяно оглядала кімнату. Пил із ловкеньких гранітових фігурок, слонової кості.. витерто, в кімнаті бездоганно чисто, привабливо... (Досв., Вибр., 1959, 231); * Образно. Ми — фігурки в шахівниці, Круг небесний — наш іграч [грач] (Крим., Вибр., 1965, 232).

ФІГУРНИЙ, а, е. 1. Зроблений у формі якоїсь тварини, птаха, квітки, візерунка тощо; який має складну форму. Тодоска.. повертає до будинку з фігурними фасадними окрасами в стилі барокко (Стельмах, I, 1962, 78); Вироблявся в Каневі й покритий кольоровими поливами фігурний посуд — переважно барани з рельєфною вовною, а також леви та півні (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 62); Посередині кімнати.. стояв на тоненьких фігурних ніжках круглий стіл (М. Ол., Леся, 1960, 10); Особливий інтерес викликала фігурна або лекальна цегла, яку знайшли в будівельному розвалі (Літ. Укр., 12.X 1965, 2); // Який має частини, деталі складної форми. Фігурні меблі; // Признач. для надання складної форми. Фігурні різці; // Який створює складну форму. Для фігурної нарізки [буряків] використовують спеціальні ножі (Укр. страви, 1957, 44); Фігурна обробка деревини.

2. Який виконується з фігурами (у 5 знач.). Фігурним танком проходила [Любка] по нерівних мостинах (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); З фігурного віражу фашистська машина ніби падала просто на приплюсклих у воронці танкістів (Ле, Мої листи, 1945, 119); // Признач. для ковзання з фігурами. Фігурні ковзани.

△ **Фігурне ковзання (катання)**, спорт. — ковзання з виконанням певного комплексу рухів, а також танці на льоду. Віртуози фігурного катання приїхали до них [рижан] у гості (Рад. Укр., 17.XII 1971, 4); Фігурне плавання — групові гімнастичні вправи на воді.

3. Який зображає людину або тварину (про живопис); // Пов'язаний з відтворенням людини або тварини у скульптурі. У гіпсовому класі молодий художник змалював голову Люція Вера,.. а в фігурному класі — Германіка і танцюючого фавна (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 21).

4. шах. Який відбувається за допомогою важких фігур. Фігурна атака на ферзевому фланзі.

5. заст. Фігуральний (у 2 знач.). Фігурний вислів. **ФІГУРНІСТЬ**, ності, ж. Властивість за знач. фігурний 1, 2, 5. Фігурність вислову.

ФІГУРНО. Присл. до фігурний 1—3, 5. Умер фігурно неборак! (Котл., I, 1952, 225); Сказати фігурно.

ФІГУРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фігурка.

ФІГУРУВАТИ, ую, уєш, недок. Бути наявним, присутнім де-небудь. Назва села була старовинна і на карті нашої Батьківщини фігурувала здавна (Смолич, День.., 1950, 123); Варто б було скласти гербарій квітів Параски Власенко за її малюнками. Тут би фігурували і волошки, і сон, і рожа (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 22); // Бути відзначеним, позначеним, згаданим де-небудь. На окладинці [обкладинці] Ви не поставили свого ймення, а вже ж мали на то право, бо ж Ваша робота — трохи чи не половина книжки.. Щиро Вам признаюся, що мені принадніше було б фігурувати поруч Вас, ніж самому (Крим., Вибр., 1965, 596); На ярмарку ходило вже кілька версій вчорашньої події — Параскіца фігурувала як родима відьма (Коцюб., I, 1955, 269); // Бути зображеним. Це має бути незвичайна повість. В ній

фігуруватимуть «нові люди» при ділі, люди з духом Рахметова (Кол., Терен., 1959, 345).

ФІДЕЇЗМ, у, ч. Ідеалістичний напрям у буржуазній філософії, що намагається підмінити знання релігійною вірою й підпорядкувати науку релігії. *І. Франко йде проти напливу агностицизму і фідеїзму, проти буржуазної ідеалістично-релятивістської моди* (Вісник АН, 4, 1949, 48).

ФІДЕЇСТ, а, ч. Прибічник, послідовник фідеїзму.

ФІДЕЇСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фідеїзму.

ФІДЕЇСТКА, и, ж. Жін. до фідеїст.

ФІДЕЛЬ, я, ч. Старовинний струнний смичковий інструмент.

ФІДЕР, а, ч., спец. 1. Провід, по якому йде електроенергія до пунктів живлення або який з'єднує радіопередавач (радіоприймач) з антеною. *Далі зайшов [Саїд] у приміщення станції, милуючись фідерами* (Ле, Міжгір'я, 1953, 379).

2. Пристрій, що автоматично подає в машину сировинний матеріал для переробки.

ФІДЕРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фідер. *Фідерна лінія; Фідерна мережа.*

ФІЄСТА, и, ж. Релігійне свято в іспанців. *Фієсти тривають* (Мас., Роман., 1970, 333).

ФІЖМ див. фіжми.

ФІЖМИ, фіжмів і фіжм, мн. (одн. фіжм, у, ч.). Предмет жіночого модного одягу у XVIII — на початку XIX ст. — каркас з китового вуса у формі обруча, який одягали під спідницю, щоб надати пишності фігурі, а також спідниця з таким каркасом. — *А це моя дружина, — мовив Вяземський, підводячи Головатого до худорлявої пані з сивими буклями, яка, сидючи в кріслі, безнадійно потопала у своїх рясних фіжмах* (Добр., Очак. розмир, 1965, 410).

ФІЗ... Перша частина складних слів, що відповідає слову фізичний: а) у 1 знач., напр.: *фізкабіне́т*; б) у 4 знач., напр.: *фізпідгото́вка*.

ФІЗАЛІС, а, ч. Трав'яниста рослина родини пасльонових, плоди якої використовуються в кондитерській промисловості, кулінарії та в медицині. *Фізалис, або суничні помідори, — рослина з родини пасльонових* (Колг. енци., II, 1956, 177).

ФІЗЗАРЯДКА, и, ж. Скорочення: фізична зарядка. *Разом з іншими він вранці вибігав на фіззарядку, перед відбоєм ставав на вечірню перевірку* (Ткач, Гриць., 1955, 13).

ФІЗИК, а, ч. Фахівець із фізики. *На основі робіт наших фізиків споруджується один із найбільших у світі лінійних прискорювачів електронів* (Наука., 3, 1960, 2); // *Учитель фізики. — Я в захопленні від сьомого! — збуджено ходить по вчительській Мартин Петрович, фізик* (Зар., Світло, 1961, 28).

ФІЗИКА, и, ж. 1. Наука про будову, загальні властивості та закони руху матерії. *Фізика — одна з найдавніших наук про природу. Слово «фізика» походить від грецького.. «фюзіс», що значить природа* (Фізика, I, 1957, 3); *Фізика в широкому розумінні є наука про загальні властивості матерії* (Фізика і с. г., 1948, 3); // *Відповідний навчальний предмет, який викладають у школі. Я був учителем вищої початкової школи.. Викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику* (Довж., I, 1958, 14); *Віталік.. не раз витягував Тоню.. по фізиці та математиці..* (Гончар, Тронка, 1963, 28); // *розм. Підручник, який висвітлює цю науку. Пройшла вже північ, — день зближався, А я сидів, не роздягався, Сидів та фізику читав* (Фр., XIII, 1954, 49); [Л ю б а:] *Ух, як чудово надворі! Ти був? Здрастуй. Я тобі фізику принесла..* [І в а н:] *Дякую.. А я вже дістаю..* (Мик., I, 1957, 441).

2. Будова, загальні властивості й закони руху якої-небудь матерії; знання про таку будову, такі властивості, закони. *Предмет фізики високих енергій — дослідження структури елементарних частинок та законів їх взаємодії на дуже малих просторово-часових інтервалах* (Знання., 1, 1972, 5); *Значне місце займають роботи в галузі надпровідності й фізики твердого тіла* (Рад. Укр., 8.II 1966, 3).

△ **Нейтронна фізика** див. нейтронний.

3. *заст.* Фізична будова і стан організму. *Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою. і, вір мені більш ніж кому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще* (Л. Укр., V, 1956, 223).

ФІЗИКАЛІЗМ, у, ч. Ідеалістична теорія, за якою істинність положення будь-якої науки залежить від можливості перекласти його мовою фізики.

ФІЗИКО... Перша частина складних слів, що означає: стосовний до фізики, пов'язаний із фізикою (у 1, 2 знач.), напр.: *фізико-географічний, фізико-математичний, фізико-хімічний*.

ФІЗИЧКА, и, ж., розм. Жін. до фізик.

ФІЗИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фізики (у 1 знач.), пов'язаний з нею. — *Я часто думала над тим, — говорила далі Марійка, — яких зусиль докладало людство, щоб досягти в науці якоїсь істини. Ну, щоб відкрити нову теорему, новий фізичний закон* (Донч., V, 1957, 241); *Фізичні дослід.* // Признач. для вивчення фізики, для підготовки фахівців із фізики. *Він [працює] лаборантом при фізичному кабінеті* (Л. Укр., V, 1956, 140); *Фізична лабораторія; Фізичний факультет.*

△ **Фізична географія** див. географія; **Фізична геологія** — наука, що вивчає процеси, які змінюють склад і будову земної кори та рельєф земної поверхні; **Фізичне поле** — особлива форма матерії, що здійснює взаємодію між частинками. *Досліджуючи розподіл температури в довільній точці тіла, розподіл швидкостей у тілі, що рухається, або в рідині, математики прийшли до відкриття надзвичайно важливого поняття, яке стало основним у сучасній фізиці, — поняття фізичного поля* (Наука., 6, 1964, 15); **Фізична хімія** — наука, що вивчає хімічні явища методами фізики. *Здійснюючи величезну роботу для потреб прогресуючої промисловості, Ломоносов разом з тим робить широкі теоретичні узагальнення і засновує зовсім нову науку — фізичну хімію* (Ком. Укр., 4, 1965, 79); **Фізичний ідеалізм** — суб'єктивно-ідеалістичний напрям у філософії природознавства, що виник наприкінці XIX — на початку XX ст. внаслідок кризи фізики; заперечує існування матерії як об'єктивної реальності, а єдиною реальністю проголошує відчуття, логічні конструкції тощо.

2. Стос. до будови, загальних властивостей та руху матерії. *Для вивчення фізичної природи небесних світил застосовуються різні телескопи* (Астр., 1956, 49); *Бувало й так, що дробовий набій маз наслідки цілком невідповідні своїй фізичній структурі* (Хотк., I, 1966, 85); *Особливо велике значення торфокомпости мають на піщаних ґрунтах, у яких внесення органічних речовин сприяє поліпшенню фізичних і хімічних властивостей* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 122); *Фізичні явища.. не змінюють природи тієї речовини, з якої складається предмет* (Підручник дезинф., 1953, 6).

△ **Фізична атмосфера** — одиниця виміру тиску, що відповідає атмосферному тискові; **Фізичний маятник** — тверде тіло, здатне здійснювати коливання навколо однієї нерухомої точки, що не збігається з центром його ваги.

3. Стос. до предметів і явищ матеріального світу; матеріально-відчутний, речовий. Фізичний світ існував раніше ніж могло з'явитися психічне, як вищий продукт вищих форм органічної матерії (Ленін, 18, 1971, 220); Цей [Завадка] існує сам по собі, як фізичний протокол тамтого, як витвір молоді нагромадженої, а не витраченої енергії (Вільде, Сестри., 1958, 514).

△ Фізичне зношування основних фондів; Фізичний знос — утрата основними фондами споживної вартості й первісних технічних властивостей, зумовлена використанням їх у процесі виробництва, а також під впливом атмосферних умов і т. ін.

4. Стос. до організму людини, до його будови, до зовнішнього вигляду людини. Слід би було, взагалі кажучи, нашим художникам звернути увагу й на зовнішню, фізичну красу «натури» — на ту зовнішню красу, яка у наших людей, будівників комунізму, гармонійно поєднується з красою внутрішньою (Рильський, IX, 1962, 166); — Мені прикро, коли фіксують увагу на моїй фізичній ваді (Головко, I, 1957, 448); Рекорд — це не випадок і не щасливий збіг обставин, а звичайні фізичні дані плюс напружена довголітня самовіддана робота (Собко, Стадіон, 1954, 113); // Пов'язаний із станом організму, його відчуттями. Я була тоді в стані хворобливої апатії, фізичної і моральної перевтоми (Л. Укр., V, 1956, 354); Вітя стогне й в'ється од подвійного болю — морального й фізичного (Вас., III, 1960, 332); Вітчизняна війна була вирішальною перевіркою духовних і фізичних сил нашої молоді (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 58); // Пов'язаний із м'язовою діяльністю організму, його м'язовою силою. Він бажав зайнятись бодай фізичною працею, щоб не допускати собі до голови настирливих думок і згадок (Фр., VI, 1951, 255); Він наостанку порадив не забувати про фізичні вправи, що загартовують тіло (Досв., Вибр., 1959, 122); Драглисте багно огидно чвакало під ногами, і кожен крок вимагав затрати страшних фізичних зусиль (Тют., Вир, 1964, 321); // Пов'язаний з яким-небудь діянням на тіло, організм. Боліла голова, нестерпно нили натружені ноги, і в душі з безсилою люттю бився розпач від свідомості того, що він рокований на фізичне й духовне оупіння (Тулуб, В степу., 1964, 110); Чимось він нагадував зараз сжимника, що з властивим йому фанатизмом завдає собі фізичних тортур (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 128).

Фізична зарядка — комплекс фізичних вправ, які виконують із метою оздоровлення організму; Фізична культура — всебічне вдосконалення й загартування людського тіла за допомогою фізичних вправ при дотриманні правильного режиму в житті. Величезне місце в житті радянського суспільства зайняла фізична культура й спорт як джерело бадьорості, життєрадісності, працездатності й довголіття (Ком. Укр., 6, 1961, 57).

5. Пов'язаний із природними, біологічними ознаками живого організму; не духовний. Ху! Я мав фізичну потребу дихнути чистим повітрям (Коцюб., II, 1955, 362); Фізичне життя людини.

6. Стос. до статевих зносин, пов'язаний із ними. До цього всього треба додати, що автор дуже підкреслює [підкреслює] фізичний бік любові Саніної до Савського (Мирний, V, 1955, 424).

ФИЗИЧНО. Присл. до фізичний 2—6. Хотілося бути в його очах незвичайною красунею і фізично, і в поведінці (Гончар, IV, 1960, 68); Обмацую ноги — ну, так і в, згубив калошу. І я страждаю не тільки фізично, як естетично (Коцюб., II, 1955, 240); Серце фізично стислось. Він глибше насунув свого кашкета і хотів повернути назад (Рильський, Бабине літо, 1967, 102); Вертався

Крига ранком, знесилений фізично, з порожніми очима й порожнім револьвером (Ю. Янов., I, 1958, 108); Дорош знав, що працювати фізично йому буде тяжко, бо здоров'я його ще слабе (Тют., Вир, 1964, 110).

ФИЗИАТР, а, ч., мед. Те саме, що фізіотерапевт.

ФИЗИАТРИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до фізіатрії. Фізіатричне лікування; // Признач. для лікування фізичними методами. Фізіатричний кабінет.

ФИЗИАТРИЯ, і, ж., мед. Те саме, що фізіотерапія.

ФИЗИОГРАФИЯ, і, ж., заст. Фізична географія.

ФИЗИОКРАТ, а, ч. Прибічник, послідовник буржуазного політико-економічного вчення XVIII ст., згідно з яким тільки землеробська праця є продуктивною працею, що створює додаткову вартість.

ФИЗИОКРАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до фізіократ. Фізіократична теорія.

ФИЗИОЛОГ, а, ч. Фахівець із фізіології (у 1 знач.). Видатний російський фізіолог І. М. Сеченов вперше дав наукове пояснення психічного життя людини і тварин (Наука., 11, 1958, 30).

ФИЗИОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фізіології (у 1 знач.). Величезне значення для розвитку радянської медичної науки має фізіологічне вчення академіка І. П. Павлова, яке ґрунтується на матеріалістичному розумінні світу (Заг. догляд за хворими, 1957, 7); Такі фізіологічні дослідження, які одночасно є лікувальною процедурою, дають можливість вивчити поряд із фізіологічною дією і терапевтичний ефект (Мед. ж., XXIII, 4, 1954, 75).

2. Пов'язаний з життєвими функціями організму, його життєдіяльністю. [Г а н н а:] Ви обоє і мама, ви для нього... [А н д р і й:] Чужі — хочеш сказати? Хоча се факт, сказати б, фізіологічний, але психологічно се могло б бути інакше (Л. Укр., III, 1952, 719); Мої сльози так само, як і сміх — це фізіологічні процеси, що їх звикли збуджувати в мені певні обставини (Ю. Янов., II, 1958, 43); Сезонні фізіологічні ритми спостерігаються майже у всіх рослин, комах і тварин. Із року в рік вони настають в даній місцевості в один і той же час (Знання., 12, 1968, 7); // Необхідний для життєдіяльності тваринного й рослинного організму. Фізіологічні солі; Фізіологічне тепло.

△ Фізіологічна акустика — розділ акустики, що вивчає утворення й сприймання звуків живими істотами; Фізіологічна оптика — розділ оптики, що вивчає сприйняття світла живими істотами та їх зорові відчуття; Фізіологічний розчин — штучно приготовлений водно-сольовий розчин, за осмотичним тиском і сольовим складом близький до плазми крові. Затримка води в організмі здійснюється найкраще тоді, коли її вводять у вигляді сольового розчину, близького за своєю концентрацією до крові (так званий фізіологічний розчин) (Наука., 8, 1959, 25).

ФИЗИОЛОГІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до фізіологічний 2.

ФИЗИОЛОГІЧНО. Присл. до фізіологічний 2. Природна потреба хворих із зниженою секрецією в таких продуктах, як квашені помідори, цілком обґрунтована фізіологічно (Мед. ж., XXIII, 4, 1953, 71).

ФИЗИОЛОГИЯ, і, ж. 1. Біологічна наука, що вивчає функції живого організму та процеси, які відбуваються в ньому, їх закономірності. Починаючи з 30-х років минулого століття від анатомії відокремлюється й бурхливо прогресує наука про життєдіяльність організму — фізіологія (Наука., 10, 1958, 27); — Щоб бути психологом, треба знати анатомію й фізіологію нервової системи (Донч., II, 1956, 202).

△ Патологічна фізіологія див. патологічний; Фізіологія рослин — наука, що вивчає процеси життєдіяль-

ності рослинного організму, взаємозв'язки їх одного з одним і з навколишнім середовищем. Дослідження Тимірязєва мали велике значення для дальшого розвитку фізіології рослин (Вісник АН, 8, 1949, 61).

2. Життєві функції живого організму або його частин, процеси, що відбуваються в ньому та закони, що ними керують. Мозок у мене стоїть над фізіологією. Він знає, що сльози й радість — це невід'ємні частки людського щастя (Ю. Янов., II, 1958, 43); // Характер, особливості яких-небудь життєдіяльних функцій, процесів. Клінічні спостереження й експериментальні дані вказують на важливе значення надниркових залоз у фізіології кровообігу (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 34).

△ Фізіологія звуків мовлення — розділ фонетики, що вивчає будову та діяльність мовного апарату.

3. перен. Груба чуттєвість.

ФІЗІОНОМІКА, и, ж. Мистецтво визначати за зовнішнім виглядом і мімікою обличчя внутрішні властивості, психічний стан людини; // Учення про зв'язок психічного стану людини з рухами, мімікою обличчя. З давніх-давен існує мімічна фізіономіка, яка вивчає виразні рухи обличчя як засіб вираження психічних процесів людини (Знання., 7, 1966, 6).

ФІЗІОНОМІСТ, а, ч. Той, хто вміє розпізнавати за зовнішнім виглядом і мімікою обличчя внутрішні властивості, психічний стан людини. Психологи-фізіономісти твердять, буцім наш інтимний світ, як і триб мислення, характер та факт лишають карб на нашій зовнішності (Літ. Укр., 11.VI 1968, 2).

ФІЗІОНОМІСТИКА, и, ж. Те саме, що фізіоніміка.

ФІЗІОНОМІСТКА, и, ж. Жін. до фізіономіст.

ФІЗІОНОМІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фізіономіки. Фізіономічний метод; Фізіономічні ознаки.

2. Прикм. до фізіонімія 1. Були тут головно статечні постаті.. з менш або більш обвислими нижніми губами — фізіономічна риса, що характеризує більшу частину галицької шляхти (Фр., VI, 1951, 220).

ФІЗІОНОМІЧНО. Присл. до фізіономічний. Шахрух і Мірон-шах [сини Тимура] схожі один на одного фізіономічно (Наука., 1, 1966, 38).

ФІЗІОНОМІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що обличчя 1. Перед очима в Балабухи стояли, як намальовані, дві свіжі фізіономії.., обидві веселі, рум'яні (Н.-Лев., III, 1956, 100); Ми з ним критично розглянули всі руйнації, які завдав вогонь моїй фізіономії, і він вирішив, що треба зробити дві-три пересадки шкіри (Ю. Янов., II, 1954, 80); // з означ. Вираз обличчя, гримаса. Прийшов нині листоноша і ще здалеку, з кислої фізіономії його дізнався я, що нічого для мене нема (Коцюб., III, 1956, 130); У мене була, мабуть, дуже глупа фізіономія в сю хвилю, бо Маріка почала реготатися (Хотк., II, 1966, 399).

2. розм. Про яку-небудь людину, постать. А там далі виглядали якісь фізіономії, не то дівки з розпущеними кісьми, не то парубки (Н.-Лев., III, 1956, 24); Звідки взяли ці солодкі фізіономії з вусиками.., які підспівують дівчині в музичному магазині? (Мист., 1, 1959, 21); // Особа, особистість. І. Франко сказав про Ю. Федьковича, що це «безперечно одна з найоригінальніших літературних фізіономій в нашій літературі» (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 51).

3. перен. Індивідуальний образ, характерні риси ко-го-, чого-небудь. Хоч сам розмовляв мало, але зручними репліками розворушив товариство і дізнався од кожного, чого тільки мені треба було, щоб краще з'ясувати фізіономію бесідників (Коцюб., III, 1956, 154); Відсвіжував [капітан] собі в тямці фізіономію міста, його жителів, їх інтереси і уподобання (Фр., VI, 1951, 417); Скажи мені, хто твій політичний союзник, хто за тебе голо-сує, — і я тобі скажу, яка твоя політична фізіономія

(Ленін, 8, 1970, 318); По селу про нього ходило багато всяких переказів і легенд. Із цих оповідань фізіономія його вималюувалась, як фізіономія сільського чудака в гіршому разі і оригінала — в кращому (Сенч., На Бат. горі, 1960, 234).

ФІЗІОТЕРАПЕВТ, а, ч. Лікар, фахівець із фізіотерапії. На столі лежить термометр, слуховий апарат, вимірювач тиску — все необхідне для лікаря-фізіотерапевта (Літ. Укр., 27.VI 1969, 1).

ФІЗІОТЕРАПЕВТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фізіотерапії. В деяких випадках [при гастритах] добре допомагають.. фізіотерапевтичні методи лікування (Наука., 8, 1959, 27); // Признач. для лікування фізіотерапією. Розвиток електрифікації в колгоспах і МТС створив можливості для організації рентгенівських і фізіотерапевтичних кабінетів (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 122); Фізіотерапевтичне обладнання.

ФІЗІОТЕРАПІЯ, ї, ж. Галузь медицини, що вивчає дію на організм природних факторів (води, світла, повітря, електрики, променевої енергії тощо) і застосування їх для лікування хворих. Відомо, що фізіотерапія — порівняно молода галузь медицини (Наука., 1, 1957, 15); Засоби, які застосовуються при рахіті, можуть бути поділені на три групи: 1) фізіотерапія (повітря, сонце, водянні процедури, масаж і гімнастика); 2) дієтичне лікування; 3) медикаментозне лікування (Хвор. дит. віку, 1955, 128).

ФІЗІЯ, ї, ж., розм. Те саме, що обличчя 1. Я іду.. і оглядаюсь, аби не наїхало авто, і згадую, як мені.. трохи не набили фізії (Сос., I, 1957, 88).

ФІЗКЕРІВНИК, а, ч. Той, хто керує заняттями з фізкультури; керівник із фізкультури. На уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомандував їм: «Ліворуч!» (Гончар, Тронка, 1963, 141).

ФІЗКУЛЬТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову фізкультурний, напр.: ф і з к у л ь т з а р я д к а, ф і з к у л ь т п а у з а.

ФІЗКУЛЬТУРА, и, ж. Скорочення: фізична культура. Записався в гурток фізкультури мій колишній веселий пацан (Сос., I, 1957, 332); Фізкультура і спорт міцно входять у побут трудящих (Веч. Київ, 25.XII 1967, 2); // Фізичні вправи, зарядка. Тарас на своєму балконі займався фізкультурою (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 152); // Шкільна дисципліна, що має на меті фізичне виховання учнів. Коли на уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомандував їм: «Ліворуч!» — то ніхто з них не міг виконати команду, бо п'яти поприлипали до підлоги! (Гончар, Тронка, 1963, 141).

ФІЗКУЛЬТУРНИЙ, а, е. Стос. до фізкультури, фізкультурників. Рік у рік зростає масовість фізкультурного руху в нашій країні (Рад. Укр., 9.VIII 1959, 1); Фізкультурні паузи впливають і на зниження виробничого травматизму (Наука., 8, 1960, 40); // Признач. для фізкультури, фізкультурників. Черговий збір влаштували у фізкультурному залі (Донч., V, 1957, 452); Входить Маша, одягнена по-спортивному. Робить фізкультурні вправи (Мик., I, 1957, 220); // Власт. фізкультурникові. Фізкультурна вправність.

ФІЗКУЛЬТУРНИК, а, ч. Той, хто систематично або професійно займається фізкультурою; спортсмен. У нього був такий вигляд, наче він усе своє життя тільки те й робив, що вправлявся на турніку.. Проте він і справді був кращим фізкультурником (Донч., IV, 1957, 132); На поле виходять фізкультурники. Сила, молодість, краса відчувається в кожному русі юнаків і дівчат (Мист., 6, 1967, 40).

ФІЗКУЛЬТУРНИЦЯ, ї, ж. Жін. до фізкультурник. Всі вже дивляться туди, звідки показала колона юних

фізкультурниць у голубому шовковому одязі (Чаб., Балкан. весна, 1960, 328).

ФІЗМАТ, у, ч., розм. Скорочення: фізико-математичний (факультет). Після лекцій вони, студенти-першокурсники фізмату, пішли братися на комсомольський облік (Гончар, IV, 1960, 37).

ФІКОЕРИТРИН, у, ч. Червоний пігмент червоних і деяких синьо-зелених водоростей. Від бактерій синьо-зелені водорості відрізняються тим, що протопласт у них забарвлений у характерний синьо-зелений колір, який залежить від наявності в протопласті, крім хлорофілу, ще додаткових пігментів — фікоціану та фікоеритрину (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 7).

ФІКОЛОГІЯ, і, ж., заст. Наука про водорості; альгологія.

ФІКОМІЩЕТИ, ів, мн. Клас нижчих грибів.

ФІКОЦІАН, у, ч. Синій пігмент синьо-зелених і деяких червоних водоростей. Протопласт у них [синьо-зелених водоростей] забарвлений у характерний синьо-зелений колір, який залежить від наявності в протопласті, крім хлорофілу, ще додаткових пігментів — фікоціану та фікоеритрину (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 7).

ФІКС, у, ч., спец. 1. Встановлена ціна на товари.

2. Точно визначена сума винагороди, оплати за певний вид роботи.

ФІКСАЖ, у, ч. Хімічний розчин, у якому промивають після проявлення фотографічну плівку, пластинку (негатив) або відбиток із неї для закріплення зображення. Тхне розчинами проявників і фіксажів. Схнутуть плівки та фотокартки (Літ. Укр., 31.XII 1968, 4); Кислим називається фіксаж, до складу якого введена кислота сіль або слабка кислота (Довідник фот., 1959, 140).

ФІКСАЖНИЙ, а, е. Признач. для фіксації. Фіксажний розчин.

ФІКСАТИВ, у, ч., спец. Розчин безбарвної смоли в ефірі, спирті або бензині, яким покривають малюнки (виконані олівцем, вуглем і т. ін.) та креслення, щоб вони не псувалися; розчин, що закріплює фарби. Збереглися фарби так довго завдяки чудовому фіксативу, який готували із суміші сиру з клеєм (Наука., 8, 1970, 50); Запах фіксативу, олійних фарб. Підлогу заставлено, завалено пензлями, тюбиками з фарбою (Драч, Іду., 1970, 170).

ФІКСАТОР, а, ч. 1. Пристрій, пристосування, яким закріплюють що-небудь у потрібному положенні. Довільному виключанню передачі під час руху автомобіля запобігають фіксатори. Фіксатор складається з кульки і пружини, розміщених у каналі, висвердленому в кришці проти повзунів (Підручник шофера., 1960, 211); Монтажні зв'язки й фіксатори-упори на стрічці служать для точного встановлення низу поперечних несучих стін (Роб. газ., 22.VII 1965, 2).

2. фот. Те, що признач. для фіксування, сприяє фіксації чого-небудь. Кожен, хто має справу з фотографією, знає, що зображення на плівці і фотопапері обов'язково треба фіксувати. Для цього існують спеціальні речовини — фіксатори (Наука., 8, 1963, 11).

3. Той (або те), що зафіксує, відзначає що-небудь. Наша література ніколи не була фіксатором, ілюстратором подій (Рад. літ-во, 5, 1962, 10).

ФІКСАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до фікса́тор. Фіксаторний кронштейн; // Признач. для фіксатора. Фіксаторний ізолятор.

ФІКСАТУАР, у, ч. Помада для пригладжування волосся й надання йому бажаної форми.

ФІКСАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до фіксації.

ФІКСАЦІЯ, і, ж. Дія та її результат за знач. фіксувати й фіксуватися. Хай.. мої новели будуть фіксаці-

єю того, що пройшло чи проходить: милого німого фільму (Ю. Янов., V, 1959, 116); Необхідно добиватися найточнішої фіксації народнопоетичного твору, записувати текст без жодних змін і додатків від себе, без перекручень і підробок (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 134); Процес фіксації полягав в тому, що малорозчинне бромісте срібло розчиняється в тіосульфаті натрію, утворюючи при цьому складну сполуку — тіосульфатний комплекс. Тільки тоді зображення стає чітким і стійким (Наука., 8, 1963, 11); Для фіксації культур застосовувався 20%-ний розчин формаліну (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 4); Процеси карбоксилування, або фіксації CO₂, лежать в основі всіх найважливіших біосинтетичних процесів у живому організмі (Вісник АН, 12, 1970, 67).

ФІКСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фіксувати; // у знач. прикм. Значно поліпшилась якість звучання [радіоли «Люкс»]. Для цього розробляють двоканальний підсилювач низької частоти, фіксований перемикач тембру.. та нову акустичну систему (Наука., 1, 1958, 50); У процесі навіювання руйнується осередок фіксованого збудження, що виникло в корі головного мозку під впливом якогось потрясіння (Наука., 7, 1970, 29); Мірою вартостей вони [гроші] є як суспільне втілення людської праці, масштабом цін — як фіксована вага металу (Маркс, Капітал, т. I, кв. 1, 1952, 101).

ФІКСОВАНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фіксований. Хоч фільм—твір мистецтва фіксованого, проте його фіксованість має якоюсь мірою ілюзорний характер. У фільмі скорочена координата часу, тобто буття його в часі обмежене (Довж., III, 1960, 182).

ФІКСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фіксувати, фіксуватися та стан за знач. фіксуватися. Конічні спряження, на відміну від циліндричних, забезпечують фіксування деталей не тільки в радіальному, а й в осьовому напрямі (Допуски., 1958, 135); Батьки наші винайшли фотографію. Ми цю фотографію пристосували до фіксування руху (Ю. Янов., II, 1958, 10); Велику наукову роботу провела О. Л. Кульчицька по фіксуванню в чудових зарисовках і акварелях пам'яток народного мистецтва (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 177); Можна сподіватися, що пануючий у фотографії мокрий спосіб проявлення і фіксування фотопаперу через деякий час відійде в минуле (Наука., 12, 1969, 29).

ФІКСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Встановлювати, закріплювати що-небудь у певному положенні. Фіксувати хвору кінцівку.

2. Відзначаючи, виділяти, закріплювати що-небудь у свідомості, в пам'яті, у викладі тощо. Доконечна передумова для формування письменника: вміння сфотографувати і точно фіксувати спостережене (Рильський, III, 1956, 411); Усе фіксує наша увага: чужинські яскраві кольори, чужий, ворожий зміст, чужу мову (Ле, Мої листи, 1945, 43); Мертві малюнки на плівці оживають, і їх фіксує око, як знайомі подихи життя (Ю. Янов., II, 1958, 98); Батько [І. Карпенка-Карого].. фіксував в своєму мозку все, що цікавого траплялося йому чути від батька свого, селян тощо (Життя К.-Карого, 1957, 276); // Відображати, закріплювати за допомогою запису, малюнка, фотографії тощо. Можна свідомо не вдаватися до багатьох можливостей кіно в тих випадках, коли воно, уподібнюючись друкові, фіксує на плівці театральну п'єсу (Довж., III, 1960, 161); Менше, ніж іншим жанрам, пощастило на виставці портрету. Він часто невиразний, банальний або просто фіксує натуру, не піднімаючись до узагальнення, не розкриваючи характеру (Мист., 2, 1966, 7).

3. Зосереджувати на чомусь, спрямовувати на щось (погляд, увагу тощо).— Я — жінка. І мені прикро,

коли фіксують увагу на моїй фізичній ваді (Головко, I, 1957, 448).

4. Записувати, реєструвати. З оповідань Київського літопису, які головним чином констатують факти, фіксують події, постає картина напруженого, сповненого суперечностей життя феодалної Русі незадовго перед страшною катастрофою — татарською навалою XIII ст. (Іст. укр. літ., I, 1954, 36); Сучасна техніка створила такі прилади, які можуть фіксувати радіоактивний розпад одного окремого атома (Наука., 10, 1960, 14).

5. Визначати, встановлювати що-небудь. Командир ждав обчислень штурмана, який, нахилившись над пеленгатором, вимірював кути і фіксував секундоміром час проходження «Кайманом» різних точок, позначених ним на карті (Трубл., Шхуна., 1940, 273); Він [геологатор] дозволяє фіксувати глибину водоймища й умови залягання порід та руд на глибині (Знання., 3, 1966, 6).

6. фот. Обробляти фіксажем. Зображення на плівці й на фотопері обов'язково треба фіксувати (Наука., 8, 1963, 11).

7. мист. Покривати фіксативом. Фіксувати малюнок (портрет).

8. фізл. Те саме, що засвіювати 3. Він [люпин] має властивість фіксувати азот атмосфери, перетворювати його у ґрунті на легкорозчинні сполуки (Наука., 9, 1970, 34); У процесі фотосинтезу рослини фіксують вуглекислоту — її вуглець перетворюється на вуглець органічних сполук. Це основа життя на Землі (Наука., 9, 1974, 2).

ФІКСУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Встановлюватися, закріплюватися в якомусь положенні, стані. Деталь фіксується.

2. Відзначатися, виділятися, закріплюватися в свідомості, у пам'яті, на папері, у викладі тощо. Вони [вечори] нагадували товаришу Данилові дитинство й юність, народжувався біль, зростав страх до свого людського життя, фіксувалися слова ненаписаних книг (Ю. Янов., II, 1958, 197); Усе хвилює художника й фіксується в його альбомі (Мист., 6, 1955, 18).

3. Зосереджуватися на чомусь, спрямовуватися на щось (про погляд, увагу тощо). Останнє, на чому фіксується увага, — це Олекса, який сидить з гармошкою на колінах (Ю. Янов., I, 1954, 180).

4. Пас. до фіксувати 1, 2, 4—6. Одержаний знімок потім обробляється (проявляється, фіксується і промивається водою) спеціальними розчинами (реактивами) для того, щоб зробити його нечутливим до світла (Курс фізики, III, 1956, 298).

ФІКСУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до фіксувати; // у знач. прикм. Фіксуючі проявники дають можливість проявляти й фіксувати одночасно в одному розчині (Довідник фот., 1959, 136).

ФІКТИВНИЙ, а, е. Який є фікцією; несправжній, вигаданий. Добивайтеся, товариші робітники, справжнього контролю, а не фіктивного, і всі резолюції та пропозиції такого фіктивного паперового контролю найрішучіше відкидайте (Ленін, 32, 1973, 235); Він [критик] може, коли хоче, сперечатися з автором, супроставити його фіктивному світові свій власний ідейний або дійсний, реальний світ (Фр., XVI, 1955, 248); Про материну пораду влаштувати фіктивне весілля незабаром стало відомо і Вольдемаровим приятелям (Гончар, Таврія, 1952, 396); // Підроблений, фальшивий. Дав Семен Архипович фіктивну довідку про хворобу... (Рибак, Час., 1960, 216); Фіктивна накладна.

△ **Фіктивний капітал**, ек. — капітал у вигляді цінних паперів (акцій, облігацій і т. ін.), які не мають власної вартості, але дають право на певний дохід;

Фіктивний шлюб — несправжній шлюб, який беруть для того, щоб обійти певні закони, обмеження тощо. Вона [С. Ковалевська] вступила в фіктивний шлюб з В. О. Ковалевським, щоб позбутись опіки батька-генерала, який забороняв їй займатися наукою (Іст. СРСР, II, 1957, 251).

ФІКТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **фіктивний**. В Англії один процент населення володіє 43 процентами всього приватного капіталу, а 5 процентів власників звичайних акцій володіють 62 процентами всіх цих акцій. Хіба це не свідчить про несправедливість капіталістичного ладу, фіктивність буржуазної демократії, яка проголошує «рівні можливості» для всіх? (Ком. Укр., 6, 1975, 51).

ФІКТИВНО. Присл. до **фіктивний**.

ФІКУС, а, ч. Вічнозелена тропічна рослина родини повиковцевих. Особливо багату рослинність мають вологі тропічні ліси, в яких переважають велетенські вічнозелені дерева (до 80 м заввишки) — фікуси, макаранги та ін. (Посібник з зоогеогр., 1956, 52); // Декоративна кімнатна рослина з широким овальним листям, що належить до цієї родини. На вікні зеленіли молоденькі листаті фікуси та герані (Н.-Лев., IV, 1956, 280); Дрімають в зільниках на балконі невільники з далекої чужини — засмучені фікуси й пальми (Вас., I, 1959, 338); Фікус рідко сам створює красиву кущову крону. Треба допомогти йому в цьому (Веч. Київ, 6.II 1969, 4).

ФІКУСНИЙ, а, е. Прикм. до **фікус**.

ФІКЦІЯ, ї, ж. 1. Те, що не відповідає дійсності, не існує або видаване з певною метою за дійсне; вигадка (у 3 знач.). — Так багато порядних думок губиться в масі фікцій і через те не переконує! (Л. Укр., III, 1952, 691); // Обман, підробка. — А що ж діяти? — розпалився Калиновський. — Невже всі наші постанови — фікція, мильна бульбашка? (Тулуб, Людолови, I, 1957, 94); // Вигадане положення, вигадана сукупність думок, положень, що видається з певною метою за дійсне. Створювати фікцію.

2. рідко. Те саме, що вимисел 2. Вона [поема «Каме-нярі»].. не має автобіографічного характеру і.. [її] треба вважати поетичною фікцією (Фр., XVI, 1955, 401).

...**ФІЛ**. Друга частина складних слів, що означає особу чоловічої статі, яка любить те, прихильна до того, що виражене в першій частині слова, напр.: б і б л і о ф і л, с л о в'я н о ф і л і т. ін.

ФІЛА, и, ж. У Стародавній Греції — родова одиниця, що дорівнювала племені; пізніше територіальна одиниця.

ФІЛАНТ, а, ч. Оса з жовтим черевцем і чорними плямами, що живиться нектаром бджіл, яких убиває своїм жалом. Бджолиний вовк, або філант (представник риючих ос), побачивши бджолу, кидається на неї і, кілька разів ужалювши, умертвляє (Наука., 9, 1964, 62).

ФІЛАНТРОП, а, ч. Той, хто займається філантропією; благодійник, добродійник, доброчинець. — Ми — командири, а не філантропи! Ніяких благодіянь за рахунок армії! — верескливо злітали під стелю його слова (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 146).

ФІЛАНТРОПІЗМ, у, ч. Заняття філантропією.

ФІЛАНТРОПІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до філантропії. Передавав він мені сумну новину, що доктор Деріжанов умер.., що були про нього некрологи.. з дуже прихильною оцінкою його медично-філантропічної діяльності в Ялті (Л. Укр., V, 1956, 298); Автор [І. Франко] уриває оповідання кінцівкою, яка знищує філантропічний порив Германа: переродження не сталося, хижак лишився хижак (Від давнини., I, 1960, 398).

2. Прикм. до філантроп. В царській Росії боротьби з туберкульозом фактично не було, і лише деяка допомога туберкульозним хворим подавалася філантропічними організаціями (Шк. гігієна, 1954, 319); Філантропічне товариство.

ФІЛАНТРОПІЯ, і, ж. Заступництво, матеріальна допомога, яку подають панівні класи експлуаторського суспільства незначній частині бідного населення; благодійність. Бідних, сиріт, що зголошувалися до неї за підмогою, вона ніколи не відправляла ні з чим, хоча все вміла так устроїти [влаштувати] діло, що з власної кишені на всю ту філантропію не видала ані крейцера (Фр., VI, 1951, 348); // заст. Людинолюбство. [О р е с т:] Роблю я се,.. не тільки з філантропії. Мені миліше ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже (Л. Укр., II, 1951, 28); — Свої вигоди я краще знаю, філантропією займатися не буду, — відрізав Юрій (Бурл., Напередодні, 1956, 392).

ФІЛАНТРОПКА, и, ж. Жін. до філантроп. Вона швидко, якось непомітно виробила собі ім'я великої філантропки, заступниці та помічниці всіх бідних (Фр., VI, 1951, 347).

ФІЛАРМОНІЙНИЙ, а, е. 1. Те саме, що філармонічний. Наші співаки й майстри філармонійного мистецтва, хори й ансамблі приділяють значну увагу популяризації найкращих творів (Мист., 5, 1956, 2).

2. Прикм. до філармонія 2. Філармонійний будинок; Філармонійна зала.

Філармонійне товариство — концертна організація (первісно об'єднання музикантів і шанувальників музики).

ФІЛАРМОНІЧНИЙ, а, е. Стос. до філармонії (у 1 знач.), пов'язаний з її діяльністю. Нещодавно громадськість України відзначала 100-річчя філармонічної діяльності в Києві (Мист., 1, 1964, 40); Філармонічний концерт; Філармонічний оркестр.

ФІЛАРМОНІЯ, і, ж. 1. Установа або товариство, що займається організацією концертів і пропагандою музичного мистецтва. У Львові працюють тепер чотири українські державні театри, театр ляльок, державна консерваторія, філармонія (Козл., Відродження., 1950, 68); Філармонії займають одне з чільних місць у боротьбі за підвищення культурного рівня трудящих. Застосовуючи різноманітні форми роботи, вони пропагують музичне мистецтво, сприяють розвиткові смаків та естетичних поглядів слухачів (Мист., 4, 1961, 14).

2. Будинок, приміщення, у якому відбуваються концерти, організовані цією установою. Вона раптом згадала, що в філармонії виступає Закарпатський народний хор, і чимдуж полетіла на концерт (Кучер, Трудна любов, 1960, 185).

ФІЛАРХ, а, ч. У Стародавній Греції — начальник кінного загону філи.

ФІЛАТЕЛІЗМ, у, ч. Те саме, що філателія.

ФІЛАТЕЛІСТ, а, ч. Той, хто займається філателією; колекціонер марок. — Тьотю! Дайте мені чехословацьку марку! — звернувся до неї хлопчик. — А звідки ти знаєш, що це чехословацька? — здивувалася Люба. — Я всі марки знаю... Я філателіст! (Автом., Щастя., 1959, 140); Більшість філателістів збирає марки за темами (Наука., 10, 1967, 61).

ФІЛАТЕЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до філателії. У міському Палаці піонерів та школярів відкрилася перша Українська республіканська юнацька філателістична виставка.. В експозиції — колекції й тематичні зібрання марок, конвертів, листівок, етикеток (Веч. Київ, 22.XI 1974, 1).

2. Прикм. до філателіст. Філателістичне товариство.

ФІЛАТЕЛІСТКА, и, ж. Жін. до філателіст.

ФІЛАТЕЛІЯ, і, ж. Колекціонування й вивчення поштових і гербових марок, конвертів і листівок із марками та штампами, а також інших засобів оплати поштової кореспонденції різних країн. Можна без упу-ну розповідати про марку. Цікаве й корисне це заняття — філателія — і для дорослих, і для дітей (Наука., 5, 1969, 34); Виникла «космічна» філателія.. Збирачі виявили, що космічні марки випускалися ще задовго до польоту Юрія Гагаріна (Веч. Київ, 9.II 1967, 4).

ФІЛЄ¹, невідм., с. 1. М'ясо найвищого сорту із середньої частини хребта тупі; полядниця. Коли куховар.. поклав йому в казанок з юшкою порядний кусень вареного філе, Марек заявив, що на війні всі солдати рівні (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 494); Тонке філе; Товсте філе; // М'ясо з бокових частин тушки свійської птиці або дичини. Котлети з курячого філе; // Страва з такого м'яса. Філе з дичини.

2. Поздовжні половинки рибної тушки, очищеної від нутрошків, плавців і луски, звичайно спресовані та заморожені. Морожене рибне філе відтає при кімнатній температурі без води (Укр. страви, 1957, 115); Для рибних заливних рекомендуються судак, осетер, філе коропа, окуня (Рад. Укр., 18.XII 1971, 4).

ФІЛЄ², невідм., с. Ажурне в'язання; виріб, вив'язаний таким способом; // Вишивка на сітчастій тканині; мереживо.

ФІЛЕЙ, ю, ч. Те саме, що філє¹.

ФІЛЕЙНИЙ¹, а, е. Прикм. до філє¹ й філєй. Філейна вирізка; // Пригот. із філе, філею. Філейна ковбаса.

ФІЛЕЙНИЙ², а, е. Який є філе (див. філє²). Філейна вишивка; // Зробл. із філе або у вигляді філе. Філейний трикотаж; // Признач. для виготовлення філе. Філейні дрютики.

ФІЛЕР, а, ч. Найдрібніша угорська монета.

ФІЛЕР, а, ч. Агент таємної поліції, що стежить за кимсь. — Надія Костянтинівна, — сказав Батишев, — я ж вас попереджав, а ви не зрозуміли, що в класі є філер (Бурл., Напередодні, 1956, 64); За допомогою густої сітки філерів, провокаторів та інших найманців царській жандармерії вдалось виявити членів «Київського союзу»... (Знання., 8, 1967, 7).

ФІЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до філєр. Філерські донесення.

ФІЛІАЛ, у, ч. Місцеве відділення великої установи, закладу, підприємства, організації, що має деяку самостійність. У Львові створено філіал Академії наук Української РСР (Смолич, VI, 1959, 487); Доцільну форму виробничих об'єднань являють собою великі головні підприємства з філіалами (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 194).

ФІЛІАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до філіалу, який є філіалом. Всі групи, гуртки, підкомітети і т. д. повинні бути на становищі комітетських установ або філіальних відділів комітету (Ленін, 8, 1970, 241).

ФІЛІАЦІЯ, і, ж., книжн. Розвиток чого-небудь у послідовному зв'язку, у прямій залежності від попереднього. Філіація значень слова.

ФІЛІГРАННИЙ, а, е. 1. Стос. до філіграні; виконаний філігранню, у вигляді філіграні. Філігранна робота пов'язана з технікою витягування срібного дроту, для чого використовувався спеціальний верстат, який мав вигляд стола (Укр. золотарство., 1970, 40); Брошка була справді гарна, то була філігранна срібна галузка, немов лавровий вінок, над нею рубінова зоря з золотим променем (Л. Укр., III, 1952, 485); В XVI ст. львівські ювеліри виготовляли золоті філігранні намиста, золоті ланцюжки з емаллю, різні персні (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 40).

Філігранний посуд — посуд, оздоблений скляними кольоровими нитками, що містяться всередині скляної маси.

2. *перен.* Продуманий або опрацьований до найменших деталей, дрібниць; старанно, тонко оброблений; майстерно виконуваний (виконаний). Командир діяв бездоганно. Філігранна техніка пілотування, точний розрахунок, блискавична реакція стали в пригоді й на цей раз (Ком. Укр., 2, 1968, 28); Ніна наполегливо працювала над усією програмою, добиваючись філігранної чіткості у виконанні елементів (В ім'я Вітч., 1954, 26); Саме поєднання філігранної різьби з різнобарвною гомою інкрустацій є подальшим розвитком і удосконаленням гуцульської школи різьби на дереві (Вітч., 6, 1963, 220); Ніжка келишка така філігранна, що ледве містяться на ній згубилі.. пальці (Вільде, Троянди., 1961, 316); // Який потребує особливої майстерності, уваги. — Токар і той не відразу стає токарем, а в поезії.. це справа, я сказав би, філігранна (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 156); У такій філігранній роботі, як переклад художнього твору, треба шліфувати кожну фразу, дбати про її милозвучність (Вітч., 12, 1963, 195).

ФІЛІГРАННИК, а, ч. Фахівець, що виготовляє філігрань.

ФІЛІГРАННИЦЯ, і, ж. Жін. до філігранник.

ФІЛІГРАННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **філігранний** 2. В кінці конвеєра вже готова до упаковки сорочка все ж не могла не повернути Надійчиної уваги тонкою філігранністю, сказати б, вишуканістю крою, пошиття, відшліфовки найменшої деталі, шва (Коз., Листи., 1967, 128); Все, що творить у цеху ця людина, відзначається філігранністю виконання (Веч. Київ, 17.IX 1968, 2); С. Чарнецький не досягнув Франкової філігранності й всеосяжності у передачі складного людського почуття — кохання (Рад. літ-во, 7, 1966, 90).

ФІЛІГРАННО. Присл. до **філігранний** 2. З воронованої сталі кували шахові війська туляки, які філігранно прикрашали фігури крапельними намистинками, граєними під алмаз (Веч. Київ, 18.I 1968, 4); Чайковський уважно вивчав історію цих місць, музично-пісенну творчість,.. щоб потім повернути народові його ж перлини, але філігранно відшліфованими (Мист., 6, 1958, 37).

ФІЛІГРАНОВИЙ, а, е. Те саме, що **філігранний**. *Образно. Вона така лагідна, ніжна. Голос у неї наче оксамитний, а сама дрібна, філігранова (Коб., I, 1956, 141).

ФІЛІГРАНОЛОГІЯ, і, ж., іст. Наукова дисципліна, що вивчає історію паперу та водяних знаків на ньому.

ФІЛІГРАНЬ, і, ж. 1. Тонкий кручений золотий, срібний, мідний і т. ін. дріт, зігнутий у складний мереживний узор; ювелірний виріб із таким узором, узорами. В орнаменталі ювелірних виробів широко застосовували філігрань, або скань — візерунки, складені з дуже тонкого скрученого спіраллю дроту (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 419); Вони [чоловіки] будуть вдячні за набори запонок з філігранню (Веч. Київ, 24. VII 1971, 2); // Техніка виготовлення таких узорів, виробів. Майстер [Володимир Виноградський] працює в різних техніках і матеріалах: різьба по кістці, тригранно-виїмчаста різьба по дереву та ювелірна філігрань (Нар. тв. та етн., 6, 1975, 88); Майстерність філіграні.

2. *збірн.* Предмети, посуд із таким узором, узорами. На полицях блищав срібний посуд, кришталеві келехи, оздоблені золотом та сріблом, блюда венеціанської, швабської та чеської роботи всуміш із східною філігранню (Тулуб, Людолови, I, 1957, 298).

3. Водяний знак на папері. Водяні знаки на папері — філіграні — розказують дослідникові історію документів, які досі не вдавалося повністю розкрити (Літ. Укр., 2.IX 1969, 4); // Папір із таким знаком.

ФІЛІЖАНКА, и, ж. Те саме, що **чашка**. Доктор, прихилившись над своєю філіжанкою, помалу, систематично пив каву (Фр., II, 1950, 302); Кава запарувала у малих філіжанках в руках у гостей (Коцюб., I, 1955, 292); Ласточкин наточив собі окропу із самовара, плеснув густо заварки з величезного чайника.., вкинув у філіжанку зернятко сахарину (Смолич, V, 1959, 461); Купріян.. дивиться на.. філіжанку чаю, що парув на столі (Тют., Вир, 1964, 415).

ФІЛІПІКА, и, ж., книжн. Гнівна викривальна промова, виступ проти кого-, чого-небудь. Він наглядно впевнився, що в тієї жінки принаймні м'язові мускули були насправжні античного складу та що на красномовство не перевершив би її аніякий Демосфен, ані Цицерон з їхніми філіппіками (Крим., Вибр., 1965, 358); — Боже, які громові філіппіки сиплете ви на нас, які огненні промови..! (Хотк., I, 1966, 40); Серед старогрецьких ораторів найвидатнішим був Демосфен, який.. обрушив на ворога вільної Греції Філіппа Македонського свої гнівні філіппіки (Наука., 1, 1969, 41).

ФІЛІПІНЕЦЬ див. **філіппінці**.

ФІЛІПІНКА див. **філіппінці**.

ФІЛІПІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **філіппінці** й **Філіппіни**. Перша земля, яку ми побачили, була земля Філіппінських островів (Ю. Янов., II, 1958, 82).

ФІЛІПІНЦІ, ів, мн. (одн. **філіппінець**, нця, ч.; **філіппінка**, и, ж.). Народ, що становить основне населення Філіппін.

ФІЛІРУВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до **філірувати**.

ФІЛІРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **філірувати**. У практиці багатьох наших педагогів вокалу.. всю увагу зосереджено тільки на техніці, тій чи іншій високій ноті, колоратурних пасажах, майстерності філірування, скоромовці і т. д. (Про мист. театру, 1954, 421).

ФІЛІРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех, спец. 1. Тягти звук, поступово його посилюючи, а потім, таким же чином послаблюючи, зводити нанівець (на музичних інструментах і в співах).

2. Підстригати волосся спеціальними перукарськими ножицями в напрямі від кінців до коренів. **Філірувати волосся**.

ФІЛІСТЕР, а, ч., книжн. Самовдоволен, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою; міщанин, обиватель. [К р и ш т о ф:] Ти філістер, от що я тобі скажу (Фр., IX, 1952, 362); Філістери гарно вбрані По полях, лісах гуляють, Раді, скачуть, мов телята, Літо краснее вітають (Л. Укр., IV, 1954, 85); Сучасний буржуазний псевдо-Фауст, зображений Тичиною, — це самовдоволений філістер, пошлий скептик і цинік, що кокетує з релігією і жахається самого слова «бунт» (Поезія., 1956, 205).

ФІЛІСТЕРКА, и, ж., книжн. Жін. до **філістер**. Одваги в тім нема, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна — нефілістерка, а може навіть і філістерка одважилась би (Л. Укр., V, 1956, 328).

ФІЛІСТЕРСТВО, а, с. 1. книжн. Погляди й поведінка філістера; обивательська зашкарублість, святенництво. Продовжуючи традиції Гейне, братів Маннів та інших німецьких письменників, які гостро викривали боягузливе філістерство німецького обивателя, Вайскопф показує, куди привели німецького інтелігента ці його якості в нових історичних обставинах (Рад. літ-во, 4, 1965, 61).

2. збірн., розм. Філістери. Там [на острові] нема причалу злидням, Там не ходять пароходи [пароплави] 3 тим.. філістерством, Що табаку вічно смалить (Л. Укр., IV, 1954, 177).

ФІЛІСТЕРСЬКИЙ, а, е, книжн. 1. Прикм. до філістер; // Власт., притаманний філістерові. Філістерська обмеженість.

2. Стос. до філістерства (у 1 знач.).

ФІЛІСТИМЕЦЬ див. філістимці.

ФІЛІСТИМКА див. філістимці.

ФІЛІСТИМЛЯНИ, ян, мн. (одн. філістимлянин, а, ч.; філістимлянка, и, ж.), іст. Народ, що населяв південну частину східного узбережжя Середземного моря в кінці 2-го — першій половині 1-го тисячоліття до н. е. Стрункий, високий стан, мов пальма в гаю, Мов у газелі, ясні очі чорні У філістимлянки (Л. Укр., I, 1951, 332).

ФІЛІСТИМЛЯНИН див. філістимляни.

ФІЛІСТИМЛЯНКА див. філістимляни.

ФІЛІСТИМЛЯНСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до філістимляни. Філістимлянські племена.

ФІЛІСТИМСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до філістимці.

ФІЛІСТИМЦІ, ів, мн. (одн. філістимець, мця, ч.; філістимка, и, ж.), іст. Те саме, що філістимляни. Ти згадуєш про свій славетний вчинок, як ти звалив пращею філістимця (Л. Укр., I, 1951, 430).

ФІЛІТ, у, ч., мін. Метаморфічна гірська порода, що характеризується дрібною зернистістю й тонкою сланцюватістю. Філіти. Глинисто-сланці являють собою перекристалізовані глинисті сланці. Вони тонколистуваті, мають плоску або злегка хвилясту сланцюватість (Курс заг. геол., 1947, 69).

ФІЛІТОВИЙ, а, е, мін. Прикм. до філіт.

ФІЛІЯ, ї, ж. Місцеве відділення якої-небудь установи, підприємства, організації тощо; агентство. Член відділу «Просвіти» Шульга (тепер він голова ніжинської філії), як показалося, шпиг і донощик формальний (Коцюб., III, 1956, 313); У Слобідці поштамту немає, є тільки невеличка поштова філія (Донч., II, 1956, 347); Створено Житомирську філію Спілки письменників України (Вітч., 12, 1965, 196).

ФІЛОГЕНЕЗ, у, ч., біол. Історичний розвиток як окремих видів і більших систематичних груп організмів, так і органічного світу в цілому. Праця була головним фактором еволюції розуму у філогенезі людини (Вибр. праці М. Г. Холодного, 1970, 404); Мічурін старанно вивчав онтогенез (індивідуальний розвиток) і філогенез (історичний розвиток) батьківських пар, у результаті чого йому вдалось розкрити закономірності успадкування гібридами ознак батьків (Наука., 9, 1956, 28).

ФІЛОГЕНЕТИКА, и, ж. Розділ генетики, що вивчає перебудову генетичного матеріалу у філогенезі.

ФІЛОГЕНЕТИЧНИЙ, а, е, біол. Стос. до філогенезу й філогенії. Знання.. не передаються спадково. Успадковується тільки той психофізіологічний механізм.., з допомогою якого набуваються знання. Прогресивні зміни цього механізму протягом філогенетичного розвитку людини закріплювалися доборою (Вибр. праці М. Г. Холодного, 1970, 406); Різні клітини і тканини неоднаково чутливі до кисневого голодування. Першими гинуть клітини, які з'явилися найпізніше на сходинах філогенетичної градації — кора головного мозку (Наука., 7, 1970, 35); Філогенетичний зв'язок.

△ **Філогенетичне дерево** — те саме, що Родовідне дерево (див. дерево).

ФІЛОГЕНІЯ, ї, ж. 1. Наука, що вивчає закономірності розвитку тваринного й рослинного світу.

2. Те саме, що філогенез. Основними напрямками роботи відділу спорових [Інституту ботаніки АН УРСР]

є вивчення флори різних груп спорових рослин, опрацювання питань філогенії рослинного світу (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 122).

ФІЛОДЕНДРОН, а, ч. 1. Декоративна кущова або деревна рослина з повітряним корінням і пірчастим великим листям. І старі меблі, і філодендрон у кутку біля клавесина, на якому, певно, давно ніхто не грав, — все було дорогим свідком минулого (Кочура, Зол. грамота, 1960, 21); На листах бразильського філодендрона іскрилися водяні краплі (Автом., Щастя., 1959, 190).

2. Те саме, що монстєра.

ФІЛОЗОФ, а, ч., заст. 1. Філософ (у 1, 2 знач.). По їх січовому розуму ніщо на світі не стоїть ні радості, ні печалі: філософи вражі діти! (Сл. Гр.).

2. розм. Учень передостаннього класу духовної семінарії. Філософ! а кобили в хомут не вміє запрягти (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІСТА, и, ч., заст., розм. Те саме, що філозоф 2. Філозофіста найвся тіста, взяв коралі, пішов далі (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІЧНИЙ, а, е, заст. Філософський. Філозофічні... книжки (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФІЯ, ї, ж., заст. 1. Філософія. Його наука була філософія (Сл. Гр.); — Бачите шаблю? Оце ваша мати. А академія і всі ті книжки, букварі й філософія, все це казна-що, і чхав я на все це... (Довж., I, 1958, 218).

2. Передостанній клас духовної семінарії. Як скінчить філософію, абись му [щоб ти йому] дав сей лист прочитати (Сл. Гр.).

ФІЛОЗОФУВАТИ, ую, уєш, недож., заст. Філософствувати. — Ой, ой, вельможний пане! Хіба в мене пика не така, як у людей? За що ж вона одвічатиме за других? — Ну, ну, не філософуй у мене (Сам., II, 1958, 234).

ФІЛОКАКТУС, а, ч. Багаторічна тропічна рослина родини кактусових із короткими листкоподібними стеблами, на кінці яких під час цвітіння з'являються великі гарні квіти. Кактуси можна вирощувати також живцями — частинами стебла (такі, скажімо, їх види, як опунції, деякі цереуси, філокактуси... тощо) (Наука., 1, 1966, 45); // Плоди цієї рослини.

ФІЛОКАРТІСТ, а, ч. Той, хто займається філокартією. Дбайливо збирає філокартист листівки, присвячені Шевченку, випущені у Польщі, Чехословаччині, Канаді, Японії та інших країнах світу (Веч. Київ, 25.I 1969, 4).

ФІЛОКАРТІСТКА, и, ж. Жін. до філокартист. Побувавши в гостях у завзятої філокартистки, дістанеш досить повне уявлення про скарби Ермітажу, Лувру, Дрезденської галереї та багатьох інших музеїв світу (Веч. Київ, 30.XI 1968, 4).

ФІЛОКАРТІЯ, ї, ж. Колекціонування листівок. Помітне місце відводиться у філокартії лубковим листівкам із зображенням кобзарів (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 48).

ФІЛОКСЄРА, и, ж. Невелика комаха підряду попелиць, що паразитує на винограді та інших рослинах. Наприкінці минулого століття випадково завезена з-за кордону страшна комаха — філоксєра — уразила виноградники (Наука., 2, 1969, 47); // збірн. Докопавшись до корінців, укритих філоксєрою, вона рвала їх (Коцюб., I, 1955, 217); Маса водоростей запобігає проникненню філоксєри в корені винограду, тому дуже корисно вносити її в ґрунт виноградників (Хлібороб Укр., 8, 1964, 47).

ФІЛОКСЄРІЯ, ї, ж., заст. Філоксєра. — В вині слабість така є, філоксєрія прозивається, — збрехав він (Коцюб., I, 1955, 194).

ФІЛОКСЕРНИЙ, а, е. Прикм. до філоксєра. Філоксєрна зараза; // Заражений філоксєрою. Філоксєрний виноградар; // Пов'язаний з філоксєрою. Тихович зрозумів, що ніп має однакові з селянами погляди на філоксєрну справу (Коцюб., I, 1955, 225); // Признач. для боротьби з філоксєрою. Він довгий час працював в Одеській філоксєрній комісії, яка обслідувала виноградарники Молдавії і Криму (Рад. літ-во, 3, 1957, 111).

ФІЛОКСЕРОСТІЙКИЙ, а, е. Стійкий щодо філоксєри, здатний протистояти філоксєрі. Куці підщепної філоксєростійкої лози відзначаються великою силою росту (Хлібороб Укр., 12, 1965, 16).

ФІЛОКСЕРОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. філоксєростійкий. Гібриди [винограду] Берландієри.. відзначаються дуже сильним ростом пагонів, помітно посилюють ріст прищеплених до нього сортів. Філоксєростійкість висока (Хлібороб Укр., 12, 1965, 16).

ФІЛОЛОГ, а, ч. Фахівець із філології. Захвання фонетичної краси нашої мови я вважаю справою особливо важною не для спеціалістів філологів, а для всіх, хто говорить і пише українською мовою (Сам., II, 1958, 369); І був один куток.. Де вчений Арістарх, філолог і естет, Для поколінь нових, на глум зухвалій моді, Заглиблювався в текст Гомерових рапсодій (Зеров, Вибр., 1966, 106); // розм. Студент філологічного факультету у вищому навчальному закладі. Збилися [у коридорі] історики, філологи, географи. Кожен почуває себе так, як перед задачею важкого, найтруднішого екзамену (Гончар, Людина.., 1960, 25).

ФІЛОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до філології. Треба сказати, що термін «перекладацька мова» в науковій і критичній літературі вживається як поняття не лінгвістичне, а філологічне, літературне (Кундзич, Дієзи.., 1956, 47); — Я вважаю за недоцільне приймати на філологічний факультет людину, яка не має жодного уявлення про філологію... (Тют., Вир, 1964, 62); Філологічний збірник; // Який ґрунтується на методах філології. Філологічні дослідження рукопису.

ФІЛОЛОГІЧНО. Присл. до філологічний.

ФІЛОЛОГІЯ, і, ж. 1. Сукупність наук, що вивчають мову й літературу якогось народу; мова та література. Уявлю собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правописом.. Я мало тямлю в філології, проте думаю, що тут щось треба зробити, в чомусь поєднатись (Коцюб., III, 1956, 261); — Хлопець досить успішно склав екзамен з усіх предметів, у тому числі з української мови. Остання, як мені здається, теж належить до царства філології (Тют., Вир, 1964, 62).

2. Факультет вузу, де вивчають ці науки. Скінчивши гімназію в 1875 році, я переїхав до Львова на університет і записався.. на філологію класичну (Фр., I, 1955, 23).

ФІЛОМЕЛА, и, ж., заст., поет. Алегорично — соловей. Так Філомела в куцах.. Плаче щоніч на гіллі, незрівнянну виплакує пісню (Зеров, Вибр., 1966, 220).

ФІЛОСОФ, а, ч. 1. Фахівець із філософії; мислитель, що розробляє питання світогляду. Його [Теокріта] ув'язнено за те, що він «ширив єресь», проповідував думки грецьких філософів (Л. Укр., III, 1952, 728); Я.. знав, що був колись на світі такий філософ Спіноза (Хотк., I, 1966, 151); Володимир Ілліч високо ставив особу, діяльність і творчість Сквороди як народного філософа-просвітителя (Рад. літ-во, 2, 1965, 33); // розм. Студент філософського факультету у вищому навчальному закладі.

2. перен., розм. Людина, схильна до абстрактних міркувань, роздумів. Дивно було, що Духнович, цей факультетський вільнодум і філософ, який залюбки сту-

діював навіть позапрограми науки, так до ладу й не міг збагнути мудрість статуту караульної служби (Гончар, Людина.., 1960, 10); Отак філософ цей Підкова Частенько твердить сам собі: «От я, ніде лихого й слова Не чув про себе, далєбі!» (Воскр., 3 перцем!, 1957, 213); // Людина, що розумно ставиться до життя, спокійно й стійко терпить злигодні, мінливість долі. Козак Мамай — мандрівний запорожець, вояка і гультай, жар-тун і філософ (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 61).

3. заст., розм. Те саме, що філософ 2. До Ониси часто заїжджали женихи, а найчастіше од других вчав Марко Павлович Балабуха, філософ (Н.-Лев., III, 1956, 12).

ФІЛОСОФЕМА, и, ж. 1. Філософське питання, філософська проблема.

2. Філософський вислів, вірш. [Я р о с л а в:] О, Фаустел! Зламавши схеми, пізнавши подих небуття, звиряв ти всі філософеми живою правдою життя (Лев., Драма.., 1967, 413); Крім варіацій на теми народного анекдоту, серед ранньої прози Платонова можна зустріти й казку-філософему (Рад. літ-во, 9, 1969, 45).

ФІЛОСОФІЙКА, и, ж. Зневажл. до філософії. — Розумію, що того вечора ти не міг виступити. Розумію — і край. Але ти хочеш з цього якусь філософійку виробити (Жур., Опов., 1956, 160).

ФІЛОСОФІЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що філософський. Я переїхав до Львова на університет і записався на факультет філософічний (Фр., I, 1955, 23); Наш інтелігентний читач.. бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і інших (Коцюб., III, 1956, 239); Матвій глянув на розчервлені обличчя Сергія і лагідно йому порадив відкинути геть філософічні роздуми (Кочура, Зол. грамота, 1960, 409); «Отак на світі дзвоном, — Озвався Граф сумним, філософічним тоном, — Усе кінчається..» (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 112).

ФІЛОСОФІЧНІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до філософічний. Філософічність притаманна не тільки поетичній спадщині Франка, а й науковому та публіцистичному доробку письменника (Рад. літ-во, 11, 1965, 86); Літературі наших днів властиві глибинні пошуки думки й форми, тяжіння до філософічності й підтексту (Літ. Укр., 11.VI 1965, 3).

ФІЛОСОФІЧНО, рідко. Присл. до філософічний.

ФІЛОСОФІЯ, і, ж. 1. Наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Задумав я, бачите, зробити ступінь у ще ніким не затриману сферу — філософію, тобто написати філософську драму (Мирний, V, 1955, 404); [Н а р т а л:] А потім ти показав мені ще інші скарби, — світ філософії, науки (Л. Укр., II, 1951, 431); Радянська наука оснащена зброєю величезної сили — філософією діалектичного матеріалізму (Наука.., 12, 1957, 18); // Яке-небудь або чис-небудь учення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Філософія марксизму є МАТЕРІАЛІЗМ (Ленін, 23, 1972, 40); Він відзначався глибоким знанням матеріалістичної філософії і своєю полум'яною антирелігійною агітацією (Наука.., 3, 1958, 45).

△ Позитивна філософія див. позитивний¹.

2. чого. Теоретичні, методологічні принципи, що лежать в основі якої-небудь науки, галузі знань і т. ін. Філософія математики; Філософія права.

△ Філософія просвітництва див. просвітництво.

3. розм. Абстрактні міркування відносно чого-небудь. Бідна ти, моя дитиночко, з усякими слабостями, турботами, напастями. Та вже без них не можна прожити, потішайся хоч такою філософією (Коцюб., III,

1956, 186); [Старший лікар:] *Що ж, покуту нестимуть хто вище за нас. Філософія тут ні до чого* (Лев., Драма., 1967, 14); // Переконання, що склалося з приводу чого-небудь; концепція. — *Богдане, не майте мене за одну з тих жінок, яких ви взагалі бачили. І не стосуйте до мене вашої філософії* (Ю. Янов., II, 1958, 131); — *О, та ти й справді такий? Святая Русь? Поругані свободи? Та кинь ти всі ці штучки! Живи, поки живеться! Гуляй, поки гуляється. — Оце і вся твоя філософія?* (Гончар, II, 1959, 291).

◇ **Розв'одити** (розвести) **філософію** *див. розв'одити.*

4. *зах., розм.* Філософський факультет університету. Там живе учитель її братів, молодий студент філософії, *Нестор Деревацький* (Фр., VII, 1951, 10).

5. *заст., розм.* Середній із трьох класів (риторика, філософія, богослов'я) духовної семінарії. Мучились з ним «святі отці», мучились та й вигнали з філософії... (Мирний, I, 1949, 371); *Йому заманулось женитись, і він, скінчивши риторику й філософію, покинув богослов'я [богослов'я] й поїхав шукати собі жінки* (Н.-Лев., III, 1956, 15).

ФІЛОСО́ФКА, и, ж., *розм.* Жін. до філбсоф 2.

ФІЛОСО́ФСТВУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **філософствувати**. *Кухар Юрайда пустився у філософствування, і це дійсно відповідало його колишній професії* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 352); — *Справді, оцей лісорозсадник дає факти для філософствування...* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 108).

2. *перев. мн., розм.* Абстрактні, хитромудрі міркування. В кінорепортажах не дуже розженешся: *хроніці днів не до твоїх суб'єктивних емоцій та філософствувань...* (Гончар, Циклон, 1970, 17).

ФІЛОСО́ФСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. Займатися філософськими проблемами; міркувати, роздумувати на філософські теми.

2. *розм.* Розмірковувати на абстрактні теми; вдаватися до зайвого розумування; мудрувати, роздумувати. — *Краса страшна, — це правда; але так, як були страшні для людей давні боги, як страшний бог, — почав філософствувати Балабуха* (Н.-Лев., III, 1956, 19); *Людина глибокодумно філософствує про смерть, поки не бачить її біля свого двору* (Мушк., Серце., 1962, 50); «Дивний світ, химерний світ, і люди на ньому чудернацькі!» — *філософствував біля гною Кузь* (Тют., Вир, 1964, 113).

ФІЛОСО́ФСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до філософії (у 1 знач.), пов'язаний з найзагальнішими законами розвитку природи, суспільства й мислення. *Брати Калиновичі скінчили саме перед роком університет, Владислав — правничий виділ, а Гнат філософський* (Фр., VI, 1951, 201); *Чому у наших поетів нема середини між дитячою пісенькою і політичним або філософським трактатом?..* (Л. Укр., V, 1956, 176); *Кінокартина стояла перед нами, як конкретна ідея, що закладала собою філософську систему* (Ю. Янов., II, 1958, 79); «*Фауст* Гете, який виник з народних сказань про вченого-чорнокижника, узагальнює найбільші досягнення філософської думки свого часу (Рильський, IX, 1962, 170); *Ленінська теорія відображення є філософською основою радянської естетики* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 9); *Філософський факультет.*

Філосо́фський ка́мінь — за уявленням середньовічних алхіміків — чудодійна речовина, здатна перетворювати метали в золото, виліковувати всі хвороби, повертати молодість, продовжувати життя тощо. *Не став [Іваненко] алхіміком у європейським розумінні цього слова: не шукав ні каменю філософського, ні великого еліксиру, ні пілюль безсмертя* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 407); *Не одне покоління алхіміків змарнувало*

своє життя на пошуки оманного філософського каменю, з допомогою якого начебто можна було одержувати золото з простих металів (Наука., 1, 1970, 8).

2. Який містить у собі глибоку ідею, світоглядну концепцію, перейнятий ними. *Повідаю Вам, що малася думка написати нашою мовою філософську драму...* (Мирний, V, 1955, 406); *Філософські, естетичні погляди Шевченка формувалися як погляди матеріалістичні* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 84); *Образи фольклору піднесені Лесею Українкою у «Лісовій пісні» до високого рівня поетичного філософського узагальнення та ідейного звучання* (Рад. літ-во, 2, 1962, 109).

3. *розм.* Пов'язаний з абстрактними міркуваннями; глибокодумний. *Слухайте, голубчику, здобудьтєся врешті на філософську позицію..., не псуйте собі здоров'я* (Коцюб., III, 1956, 444); *Слухаючи виступи, привітання своїх друзів — робітників по цеху, Захар несподівано пригадав і свої колишні філософські міркування про вибір професії та одруження* (Ле, Право., 1957, 40).

4. *розм.* Власт. філософові (у 2 знач.). І, переходячи на свій філософський тон, *Іван Антонович запитав уже цілком серйозно: — Скажи, ти замислювався над своїм вчинком?* (Гончар, III, 1959, 280); *Філософська натура Гречкуна, можливо, не всякому могла б припасати до вподоби* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 107).

ФІЛОСО́ФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **філософувати**. *Мрії — рефлексії, філософування — це мій світ* (У. Кравч., Вибр., 1958, 256); *Початок «Гайдамаків» [Т. Шевченка] становить глибоке філософування поета про плинність і минучість життя* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 213); *Уникайте загальних міркувань, загального філософування* (Тич., III, 1957, 145); *Павло й сам часом кепкує з надмірної поважності свого заступника, із схильності його до глибокодумності і ситого філософування* (Мушк., Серце., 1962, 117).

ФІЛОСО́ФУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Те саме, що **філософствувати**. *До кінця свого життя він [П. Тичина] почував себе молодим, любив усе молоде й зелене, любив годинами філософувати з юними, ще нікому не відомими поетами* (Наука і культура., 1971, 308); — *Я чую, що надлісничий хоче, аби він покинув студії юридичні та й вступив на теологію. Воно й не було би зле, — філософувала стара* (Коб., I, 1956, 148); — *Упертого коня приручили лише голодом, — філософував капітан* (Грчан, II, 1958, 200).

ФІЛО́ФОРА, и, ж. Істівна морська водорість червоного кольору. — *А знаєш, скільки пропадає в морі харчу такого, що худоба аж облизувалась би...* Про філофору чула? *Це оті червоні водорості, що їх повно в лиманах...* (Гончар, Тронка, 1963, 232); *Промисловий запас філофори оцінюється в 5—6 мільйонів тонн. Одеський агаровий завод з цієї рослини виробляє агароїди — важливий продукт, що використовується в промисловості* (Рад. Укр., 5.VIII 1965, 4).

ФІЛО́ФОРНИЙ, а, е. Прикм. до **філофора**.

ФІЛУМЕНІ́СТ, а, ч. Той, хто займається філуменією. Слово «філуменіст» теж відоме — так називають колекціонерів сірникових етикеток (Наука., 10, 1971, 63).

ФІЛУМЕНІ́Я, ї, ж. Колекціонування сірникових етикеток. *Філуменія — багаторічне хоббі інженера Тукалевського* (Веч. Київ, 17.I 1972, 4).

ФІЛЬВА́РКОВИЙ, а, е, *іст., заст.* Прикм. до **фільва́рок**; належний до фільварку. *Коли вицухло, сказав [Гарасим] ще кілька слів про поміщицьку землю і все інше фільваркове господарство* (Іщук, Вербівчани, 1961, 220).

ФІЛЬВА́РОК, рку, ч. 1. У феодальній Польщі, Литві, Білорусії та на Україні — комплекс земельних угідь, на яких феодал-поміщик вів власне господарство.

2. У Польщі, Західній Україні та Західній Білорусії (до 1939 р.) — панський маєток із господарчими будівлями. *На дзвіниці бовкав дзвін, заспані люди бігли гасити фільварок і думали, що Параска за панським добром так плаче* (Ірчан, II, 1958, 81); *На панському фільварку згуртував [Скиба] колгосп* (Чорн., Пісні., 1958, 10).

3. *заст.* Хутір або виселок. Вони ще не бачились нині: Антоша недавно приїхав з фільварку, а Ліда до полудня спала (Коцюб., II, 1955, 385); *Було пів на дев'яту, а через бульвар ішли до гімназії всі, хто мешкав у новому місті або на фільварках* (Смолич, II, 1958, 111).

ФІЛЬДЕКОС, у, ч. Шовковиста кручена бавовняна пряжа, з якої виготовляють трикотажні вироби. *Шкарпетки з фільдекосу.*

ФІЛЬДЕКОСОВИЙ, а, е. Вигот. із фільдекосу. *Полотно [невода] в'яжеться з конопляної або фільдекосової (бавовняної) нитки* (Навч.-досл. робота., 1956, 54); *Фільдекосові рукавички.*

ФІЛЬДЕПЕРС, у, ч. Шовковиста пряжа, схожа на фільдекос, але спеціально оброблена, з якої виготовляють трикотажні вироби високої якості.

ФІЛЬДЕПЕРСОВИЙ, а, е. Вигот. із фільдеперсу. *Фільдеперсові панчохи.*

ФІЛЬБЕР, а, ч. 1. У прядильній машині пристрій у вигляді ковпачка або диска з отворами для одержання штучних ниток і штапельних волокон. *Прядильні фільєри; // перев. мн. Про отвори в такому пристрої. Витікаючи через найтонші отвори — фільєри, вона [синтетична рідина] полімеризується, твердіє і перетворюється на еластичну й міцну нитку* (Знання., 9, 1965, 4).

2. Металева або з іншого матеріалу платівка з каліброваними отворами для протягування, шліфування дроту. *Алмазний фільєр, хімічно закріплений у металевій матриці (припій, що містить титан), може лудити й калібрувати дріт більш як півроку* (Наука і культура., 1970, 145).

ФІЛЬБРА, и, ж. Те саме, що фільбер. *Зробити так звану фільєру, через яку проходить кабель, — лише півділа. Треба ще стежити за тиском і температурою, щоб рівним шаром лягала на дріт ізоляція* (Веч. Київ, 10.IV 1968, 1).

ФІЛЬМ, у, ч. 1. Твір кіномистецтва; кінокартина. *Її улюбленими фільмами були водевілі з участю Ліндера, Пренса і Глупишкіна* (Смолич, II, 1958, 94); *Переключаючись на роботу в кіно, я думав присвятити себе виключно жанру комічних і комедійних фільмів* (Довж., I, 1958, 21); *Доброякісного звучання кольорового фільму в кінопересувках добились, переробивши звуковідтворювальну частину проєкторів* (Пересувні кінопр., 1959, 38); *Науковий фільм — це чисто якісний фільм, і якість його не в тому, що він відкриває, а саме в нафосі пізнання* (Веч. Київ, 10.VII 1971, 2).

Документальний фільм див. документальний; Німій фільм див. німій.

2. Тонка прозора плівка з нанесеним на неї світлочутливим шаром, яку використали для фотографічного й кінематографічного знімання. *Багато метрів фільму пройде перед примруженими очима, доки я дивлюся на нахідку: бивень [мамута] «Віма»* (Ю. Янов., I, 1958, 103).

3. Те саме, що фільмокопія. *Ми поїхали вдвох із шофером і повезли фільм* (Ю. Янов., II, 1958, 119); *Перший же товарний поїзд доставив сюди незвичайний багаж — дорогоцінне для комсомольців кіноустаткування і дві цинкових коробки з фільмами* (Шиян, Баланда, 1957, 195).

◇ *Крутіти фільм див. крутіти.*

ФІЛЬМИК, у, ч. Зменш. або зневажл. до фільм. — *Пресу читаю, і в фільмиках не раз бачив твоє прізвище* (Гончар, Циклон, 1970, 177).

ФІЛЬМО... Перша частина складних слів, що відповідає словам фільм, фільмовий, напр.: ф і л ь м о г р а ф і я, ф і л ь м о с х о б в и щ е, ф і л ь м о ф о б н д і т. ін.

ФІЛЬМОВИЙ, а, е. Стос. до фільму (у 1 знач.).

ФІЛЬМОКОПІЯ, ї, ж. Копія фільму для демонстрування в кінотеатрах. *У кожному кінопроєкторі є механізм, який забезпечує відповідність кадру фільмокопії отвору кадрового вікна* (Пересувні кінопр., 1959, 15); *Вузькоплівкова фільмокопія.*

ФІЛЬМОСКОП, а, ч. Проєкційний апарат для демонстрування діапозитивного фільму. *Пильно вдивляється колекціонер у кольорові знімки, які його друг може через фільмоскоп проєктувати на екран* (Знання., 2, 1966, 27).

ФІЛЬМОСТАТ, а, ч. Металева шафа для зберігання фільмокопій.

ФІЛЬМОТАЙП, а, ч. Фотонабірна машина з ручною установкою шрифтового шаблону та фотоматеріалу.

ФІЛЬМОТЕКА, и, ж. Заклад або відділ установи, що збирає, зберігає та видає (для повторного демонстрування) фільми; зібрання фільмів. *Мої романи вже написані, лежать по бібліотеках (а фільми-романи — по фільмотеках)* (Ю. Янов., II, 1958, 30); *Можливості екрана справді невичерпні. Тому фільмотеки мають стати методичними центрами щодо використання технічних засобів у навчально-виховній роботі* (Знання., 2, 1971, 12).

ФІЛЬМОТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фільмотека. *Фільмотечний матеріал.*

ФІЛЬМОФОН, а, ч. Апарат, що записує звук на кіноплівку й відтворює його.

ФІЛЬМПАК, а, ч. Світлонепроникна коробка з негативною фотоплівкою.

ФІЛЬМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фільмувати. *Режисер — цей чаклун фільмування — замислився над міру* (Ю. Янов., V, 1959, 119); *Задоцило, і фільмування довелося припинити* (Гончар, Циклон, 1970, 172).

ФІЛЬМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Знімати на кінострічку для фільму. *Крізь засклені віконця на стінах визирають кіноапарати, що фільмують засідання* (Ю. Янов., Мир, 1956, 239); *Де нас із ним [Сергієм] тільки не носило! Фільмували археологічні розкопки. Фортецю Овідія над водами лиману* (Гончар, Циклон, 1970, 4).

ФІЛЬОНКА, и, ж. 1. Щиток із тонкої дошки, фанери або іншого матеріалу в каркасі дверей, шафи тощо. *Телеграфіст зник. Двері він причинив щільно, та все одно крізь фільонки зразу стало чути постукування ключа на апараті* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 608).

2. Внутрішнє поле декоративних рамок на стінах і на архітектурних частинах і деталях.

3. Тоненька смужка, що відділяє пофарбовану панель від верхньої частини стіни.

ФІЛЬОНКОВИЙ, а, е. Прикм. до фільонка 1, 2; з фільонками. *Фільонкова поверхня.*

ФІЛЬОНЧАСТИЙ, а, е. Зробл. із фільюнок, із фільюнками (у 1 знач.). *Як внутрішні, так і зовнішні двері фільюнчастого типу, які застосовуються в новому будівництві, відрізняються від таких же дверей міського типу тільки кольоровим рішенням* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 155).

ФІЛЬТР, а, ч. Пристрій, прилад або речовина для очищення рідини, газу тощо від непотрібних домішок. *Треба неодмінно в першому ж населеному пункті закупити свічки й сірники. Посуд є. Фільтр*

для болотної води теж (Смолич, II, 1958, 44); Масло в процесі роботи двигуна безперервно забруднюється механічними домішками. Для очищення від них масла на двигунах комбайнів встановлено фільтри (Зерн. комбайни, 1957, 207); Матеріалом для фільтра беруть найчастіше спеціальний фільтрувальний папір (Цікава хімія, 1954, 123); * Образно. Атмосфера Землі є своєрідним фільтром, який затримує значну частину сонячного спектра й космічного випромінювання (Наука., 2, 1958, 14); * У порівн. Встановлено, що густе листя, хвоя і навіть гілки дерев затримують дуже багато пилу, очищаючи повітря, немов фільтр (Озелен. колг. села, 1955, 9); // Пристрій, що пропускає або затримує електричні струми, електромагнітні або звукові хвилі певної частоти і т. ін. Поширенню перешкод електричною сіткою можна запобігти шляхом вмикання спеціальних фільтрів, [що складаються з конденсаторів і дроселів (Осн. радіотехн., 1957, 169).

ФІЛЬТРАТ, у, ч. Рідина, пропущена через фільтр. Суспензовані у воді тверді частинки лишаються в лійці на фільтрі, а рідина, яка пройшла крізь фільтр і навивається фільтратом, буде або чистою водою, або розчином (Підручник дезинф., 1953, 6).

ФІЛЬТРАЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до фільтрації, признач. для фільтрації, який ґрунтується на фільтрації. Видалити солі з ґрунту можна, якщо він має добру фільтраційну здатність (Хлібороб Укр., 7, 1966, 20); Фільтраційні матеріали.

2. Який природно просочується, проходить через пористі речовини. Щоб вивчити особливості фільтраційних потоків, можна побудувати діючу модель майбутньої греблі (Наука., 2, 1964, 18).

ФІЛЬТРАЦІЯ, і, ж. 1. Те саме, що фільтрування. Замість застарілих фільтрпресів на 11 цукрових заводах обладнано вакуумфільтрацію, що повністю механізує важку роботу по фільтрації соків (Наука., 7, 1956, 10); Художнє моделювання повнокровного... позитивного героя — це, по суті, фільтрація позитивних, прогресивно важливих рис суспільної людини (Рад. літ-во, 2, 1971, 10).

2. Природне просочування рідини або газу крізь пористе середовище. [С т е п а н:] Знову Дніпро піднімається. [Б е р е ж н и й (стурбовано):] За вечір — на цілий метр. Зараз кожна найменша фільтрація — козир для Світловинова (Баш, П'єси, 1958, 115); Велика фільтрація води зрошувальних каналів помітно підвищує рівень ґрунтових вод, що сприяє заболочуванню угідь (Рад. Укр., 4. II 1972, 3).

ФІЛЬТРІВНИЙ, а, е. 1. Який проходить крізь фільтр, не затримуючись у ньому. Збудник цього захворювання [поліомієліту] належить до числа фільтрівних вірусів, тобто таких малих мікробів, що вони проходять через бактеріологічний фільтр (Хвор. дит. віку, 1955, 228); Фільтрівні віруси на штучних поживних середовищах, що застосовуються для вирощування мікробів, не розвиваються (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 28); Фільтрівні бактерії.

2. Те саме, що фільтрувальний. Замулювання фільтрівного шару адсорбента привело б до різкого зростання опору фільтрації й уповільнення її швидкості (Вісник АН, 7, 1957, 32).

ФІЛЬТРІВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фільтрівний.

ФІЛЬТРОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до фільтрувати 1, 2. * Образно. З давніх-давен з'їздилися сюди на виноград, на дині, на фільтроване снігами й зеленню повітря (Ле, Міжгір'я, 1953, 71).

2. у знач. прикм. Звільнений, очищений від домішок, пропущений крізь фільтр. — Яку воду ви подаєте

в житлові квартали?.. — Звичайно, фільтровану (Рибак, Час., 1960, 389).

ФІЛЬТРОВИЙ, а, е. Прикм. до фільтр.

ФІЛЬТРПРЕС, а, ч. Апарат, у якому фільтрування відбувається під високим тиском. В одному з відділень височить ряд кристалізаторів. Тут власне починається процес відокремлення парафіну од нафти. Викристалізований парафін іде на фільтрпреси, де від нього відокремлюють масло (Рад. Укр., 22. II 1964, 2).

ФІЛЬТРПРЕСНИЙ, а, е. Прикм. до фільтрпрес. Електродіалізатор [для знесолення води] роблять звичайно у вигляді апарата фільтрпресного типу (Вісник АН, 4, 1971, 20).

ФІЛЬТРПРЕСОВИЙ, а, е. Прикм. до фільтрпрес.

ФІЛЬТРУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для фільтрування, фільтрації. Скрізь валялись клапті фільтрувального.. паперу (Шовк., Інженери, 1956, 16); Очищається [вода] в спеціальній фільтрувальній станції, хлорується й потім уже подається споживачам (Довідник сіль. будівельника, 1956, 12).

ФІЛЬТРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, фахівець із фільтрування.

ФІЛЬТРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фільтрувальник.

ФІЛЬТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фільтрувати й фільтруватися. Фільтрування — це відділення нерозчинних домішок від розчину (Цікава хімія, 1954, 123); Воду можна очистити від каламуті проціджуванням, або фільтруванням (Уроки.. хіміка, 1956, 47); Природне фільтрування води.

ФІЛЬТРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. 1. Пропускати рідину, газ і т. ін. через фільтр, очищаючи, звільняючи їх від непотрібних домішок. Водопровід.. живився водами Дніпра, яких ще не вміли фільтрувати (Видатні вітч. географи., 1954, 117); Відмитий ефір фільтрують у суху пробірку крізь фільтр із безводним фільтратом натрію (Укр. бот. ж., XXI, 3, 1949, 224); // Пропускати або затримувати електричні струми, електромагнітні або звукові хвилі певної частоти і т. ін. Деякі дослідники.. заперечують той факт, що ретикулярна формація фільтрує сигнали-імпульси, які надходять у мозок (Наука., 12, 1965, 19).

2. перен., розм. Те саме, що відбирати 4. У цих новинах цікавого було дуже багато, хоч Лоджиженко вмів фільтрувати його в фільтрі свого громадського досвіду й відбирати дійсні події, новини від наносного мотлоху (Ле, Міжгір'я, 1953, 436).

3. Пропускати крізь себе рідину. Перегатка котлована близько блока, де працювала бригада Маячки, ще ввечора почала фільтрувати. Вода невеличкими краплинами почала просочуватись крізь пісок і каміння (Коцюба, Нові береги, 1959, 293).

ФІЛЬТРУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Проходити крізь фільтр, очищаючись, звільняючись від домішок. Дизельне паливо фільтрується; * Образно. Сонячне проміння фільтрується крізь прозорі, як марля, легенькі хмари (Коп., Тв., 1955, 225).

2. Просочуватися крізь природне пористе середовище. У каналі, виритому екскаватором.. багато води фільтрується крізь укуси (Знання., 12, 1971, 8); Після того як воду пускають каналами, половина її фільтрується, йде під землю, змішуючись із ґрунтовими водами (Наука і культура., 1972, 219).

3. Пас. до фільтрувати 1, 2.

ФІЛЬЦ, у, ч., спец. 1. Повстеподібний шар, що утворюється на поверхні суковних тканин під час їх валяння.

2. заст. Технічні сорти повсті для прокладок у машинобудуванні.

ФІЛЬЧИН, а, е: ◇ Фільчина гра́мота див. гра́мота² 1.

ФІМІАМ, у, ч. 1. Пахуча речовина для обкурювання, ладан. «От мені [Землі] дяка за те, що трави дарую худобі, Людському племені — хліб і богам — запашині фіміамами...» (Зеров, Вибр., 1966, 320); // Ароматичний дим, що виникає під час такого обкурювання. Ще за часів язичества наші предки на кострища клали чебрець, коли курили фіміам перед богами (Лікар. рослин., 1958, 117); *Образно. Кедри Точать свіжий бальзам; Понад бором повіяв Голубий фіміам (Крим., Вибр., 1965, 52); Прийди в мій сад, коли.. почнуть квітки курити Густий, пахучий фіміам (Олесь, Вибр., 1958, 374); *У порівн. Мені чогось сі дні.. все смішним здається, навіть те, що в моїй хаті дихання парує, мов фіміам (Л. Укр., V, 1956, 216).

2. перен. Захоплена похвала, лестощі. Трудящий люд — один його [Т. Шевченка] нащадок, Що зневажав марний фіміам (Рильський, II, 1960, 113); Він був простий, стриманий і не любив фіміаму, хоч би ним кадили й найближчі друзі (Добр., Тече річка., 1961, 79).

◇ **Кадіти** (паліти, куріти і т. ін.) **фіміам** кому, перед ким — занадто вихвалити когось, лестити комусь. Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадити перед нею фіміамами лестощів (Н.-Лев., IV, 1956, 250); Раби і підніжки всякої влади палять фіміам навіть земським начальникам (Коцюб., III, 1956, 154).

ФІМОЗ, у, ч., мед. Природжене або набуте внаслідок запальних процесів звуження отвору крайньої плоті. Справжнім фімозом можна вважати лише такий ступінь звуження крайньої плоті, коли з'являється утруднення в сечовипусканні і затримка сечі (Хвор. дит. віку, 1955, 196).

ФІН, а, ч., діал. Хрещеник.

ФІН... Перша частина складноскорочених слів, що відповідає слову **фіна́нсовий** 1, напр.: **фінвїдділ**, **фінпланіт** і т. ін.

ФІНА¹, и, ж. Личинкова стадія розвитку стьожкового черв'яка.

ФІНА², и, ж., діал. Хрещениця. — То моя фіна, ваша Анничка (Черемш., Тв., 1960, 99).

ФІНАГЕНТ, а, ч. Скорочення: **фіна́нсовий агент** — агент, що займається **фіна́нсовими** питаннями. — Де ж ви тепер працюєте? — Знайшлася роботка! Іду **фін-агентом** у райфінвідділ (Автом., В. Кошик, 1954, 190).

ФІНАЛ, у, ч. 1. Закінчення, завершення якоїсь справи, події, явища; кінець. Ніхто з присутніх там Такого, знать, не надіявся фіналу (Фр., XII, 1953, 359); — Товаришу Тарас, — каже секретар обкому, — покладіть на наших людей цей фінал [покарання зрадника]... — Ні, товаришу Федір, — відповідає зв'язковий спокійно, — до фіналу ще далеко. В мене є до нього розмова... (Ю. Янов., I, 1954, 234); Небезпечна гра, яку затіяла вона з Суліманом, силою обставин вимагала продовження і фіналу (Вільде, Сестри., 1958, 353).

2. Завершальна частина музичного або театрального твору, конструктивно виділена й призначена для великого ансамблю. Найпоширенішим явищем у шкільних драмах були хороші фінали, в яких узагальнювалася ідея твору (Укр. клас. опера, 1957, 50); Не треба забувати, що фіналові геніальної Дев'ятої симфонії Бетховена.. дала могутню силу поезія Шіллера (Літ. газ., 17.III 1959, 2).

3. Завершальна частина спортивного змагання, на якій виявляються переможці. Сава Похітонов з Хівісайдом теж вийшли в фінал; завтра вони теж змагатимуться за звання чемпіона (Собко, Стадіон, 1954, 413); Змагання на Спартакіаді України склалися з двох етапів: зональних зустрічей і фіналу (Спорт., 1958, 12).

ФІНАЛІСТ, а, ч. Учасник фіналу (у 3 знач.). На старт виходять перші фіналісти легкоатлетичних змагань (Веч. Київ, 17.VII 1961, 1).

ФІНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до **фіналіст**.

ФІНАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фіналу, який є фіналом; завершальний. У фінальній сцені [п'єси «Кадри» Микитенка] студенти, закінчивши виш, їдуть на роботу й зустрічаються на пероні з студентами нового набору (Укр. рад. драм., 1957, 64); Кода [увертюри до опери Лисенка «Чорноморці»] розвиває матеріал фінального урочистого хору і є ніби оптимістичним висновком з усього попереднього викладу (Укр. клас. опера, 1957, 171); Фінальний матч цього сезону нам довелося грати пізно (Смолич, II, 1958, 377); Фінальний свисток; // Який бере участь у фіналі (у 3 знач.). Фінальні команди.

ФІНАНСИ, ів, мн. 1. Система грошових відносин у тій чи іншій державі, а також сукупність усіх грошових коштів, що є в розпорядженні держави. З часу війни за незалежність кожен штат [Півн. Америки] був окремою державою із своїми збройними силами, фінансами, із своїми митними кордонами (Нова іст., 1956, 38).

2. розм. Гроші, грошові справи. Багато вже на мені залеглостей для «Зорі», але сподіваюся вирівняти їх, як тільки поліпшу свої фінанси (Сам., II, 1958, 455); Єсть комбінація, щоб Ліля приїхала на зміну мамі, та ще не знаю, чи се так вийде, бо, може, фінанси стануть на заваді (Л. Укр., V, 1956, 259); Не плентається [Сеньківський виконком] в хвості політичної і сільсько-господарської роботи,.. він, як бачите, і в фінансах справний (Вишня, I, 1956, 360).

ФІНАНСИСТ, а, ч. 1. Фахівець у галузі **фіна́нсових** операцій. — Дивуюсь. Тоді, може, вас, Тадею Станіславовичу, задовольняє проект Вітте? — ..І за ним, як мені здається, стоїть турбота не про судьбу хлібороба, а про більший обіг державного карбованця. — **Фінансист** всюди залишається **фінансистом**! (Стельмах, I, 1962, 17); // Фахівець із теорії **фіна́нсів**, у галузі **фіна́нсових** наук.

2. Капіталіст, який здійснює великі грошові операції; банкір.

ФІНАНСИСТКА, и, ж. Жін. до **фінансист**.

ФІНАНСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **фінансувати**. Реакційне мистецтво, підтримуване й **фінансоване** імперіалізмом, антинародне як за своїм змістом, так і за формою (Ком. Укр., 2, 1963, 58).

ФІНАНСОВИЙ, а, е. 1. Стос. до **фіна́нсів**; пов'язаний з організацією **фіна́нсів**, грошового обігу й кредиту. Ті причини, як.. і **фінансові** клопоти, довели молоду сцену до упадку [занепаду] (Фр., XVI, 1955, 101); Я довго думав: мудра штука Оця **фінансова** наука... (Олесь, Вибр., 1958, 291); **Фінансовий** звіт — звіт підприємства про надходження, зберігання та витрачання грошових засобів (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 390).

Фіна́нсовий капітал — капітал, утворений внаслідок злиття або зрощування капіталів банківських і промислових монополій. Коли банківський капітал тісно зрощується з промисловим, він стає **фінансовим** капіталом (Нова іст., 1957, 125); **Фіна́нсова криза** — характерний для капіталістичних країн розлад державних **фіна́нсів**. Розумів [Бронко], що при сучасній **фінансовій** кризі «безробітний жених» — це жалюгідна фігура (Вільде, Сестри., 1958, 495); **Фіна́нсова олігархія** — невелика група власників найбільших банківських і промислових монополій, що панує в економіці й політиці імперіалістичних країн. Утворення і зростання монополій приводять до безпосереднього втручання держави в процес капіталістичного відтворення в інтересах **фінансової олігархії** (Програма КПРС, 1961, 23).

2. розм. Те саме, що грошовий. *Лілея моя! Будь ласкава, скоріш наведи ту справку у «Вестнике всемирной истории», що я тебе просила; хотілось би мені хоч трохи вияснити свої фінансові перспективи* (Л. Укр., V, 1956, 382); *Щоб поправити фінансові справи комуні, виробі сироварні вивозили до Глинська* (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 29).

ФІНАНСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **фінансувати**. *Кожний платник податків, зокрема с.-г. податку, знає, що ці кошти йдуть на фінансування соціально-культурних заходів, охорону здоров'я, народну освіту, видачу пенсій* (Колг. енци., II, 1956, 328).

ФІНАНСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Забезпечувати коштами, фінансами кого-, що-небудь. — *Цікаво, хто фінансує його [А. Ейнштейна]? — спитав молодик у смокінгу. — Його власна мудрість, — не втримався Фітельберг* (Рибак, Час., 1960, 523); *Радянська держава.. щедро фінансує розвиток науки в країні* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2).

ФІНАНСУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Одержувати кошти, фінанси від якої-небудь установи, якогось закладу або приватної особи. *Плановий приріст виробництва, що виходить за рамки звичайного, природного для підприємства збільшення, повинен фінансуватися з централізованих джерел* (Ком. Укр., 8, 1969, 54).

2. Пас. до **фінансувати**. *Лабораторії, які відвіз для своїх учнів Шульга, ще досі містилися на терені інституту 202 і фінансувалися ним* (Рибак, Час., 1960, 742).

ФІНВАЛ, а, ч. Велика морська тварина-скавець із ряду беззубих китів. *Полювання на фінвалів, сейвалів, кашалотів.. та інших китів має свої особливості. Тому гарпунер повинен володіти специфічними знаннями, досвідом і умінням* (Знання., 1, 1970, 9); *Кожен кит-фінвал, як відомо, важить приблизно стільки, як 300 корів* (Рад. Укр., 7.II 1971, 4).

ФІНВІДДІЛ, у, ч. Скорочення: фінансовий відділ (місцевої Ради). [О л е н а:] *Куди це він? [М о с я:] Діла у чоловіка. Певне, у фінвідділ побіг — податки платити* (Мик., I, 1957, 119).

ФІНІК, а, ч. 1. Дерево родини пальмових із солодкими поживними плодами. *Ось він [виноградар] піднявся, і червоний берет квіткою загорівся на синяві моря. З-поміж покручених лоз, капуста й фініків сяють до мене очі* (Коцюб., II, 1955, 409); *Фінік канарський — одна з популярних декоративних пальм чорноморського узбережжя Кавказу* (Веч. Київ, 1.VII 1971, 4).

2. Плід цього дерева з червоно-брунатною шкіркою та соковитим нудно-солодким м'якушем. *Одірваний фінік не вернеться знову На гілку свою* (Крим., Вибр., 1965, 70); *Тут і горіхи, і фіга, і фініки сушені в зморшках, Сливи солодкі, пахучі, у кошику яблука стиглі* (Зеров, Вибр., 1966, 327).

ФІНІКІЄЦЬ див. **фінікійці**.

ФІНІКІЙКА див. **фінікійці**.

ФІНІКІЙСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до **фінікійці** й Фінікія. *Етруський і фінікійський тексти хоча і близькі за змістом, але все ж не зовсім відповідають один одному* (Знання., 1, 1966, 29); *В курганному похованні біля стан. Кримської виявлено ряд золотих прикрас фінікійської роботи* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 140).

ФІНІКІЙЦІ, ів, мн. (одн. **фінікієць**, **ійця**, ч.; **фінікійка**, и, ж.), іст. Народ, що становив основне населення Фінікії.

ФІНІКІЯНИ, ян і ян, мн. (одн. **фінікіянин**, а, ч.; **фінікіянка**, и, ж.), іст. Те саме, що **фінікійці**. [К а с с а н д р а:] *Є в тебе [Андромахи] фінікіянка рабня, ота, що вмів змій замовляти* (Л. Укр., II, 1951, 293); — *Батьку Юпітере! Ти, що звичаєм гостинним з'єднав*

нас! Хай у веселошах день цей минає троянцям прибулим і фінікіянам (Зеров, Вибр., 1966, 242).

ФІНІКІЯНИН див. **фінікіяни**.

ФІНІКІЯНКА див. **фінікіяни**.

ФІНІКОВИЙ, а, е. Прикм. до **фінік**. *Фінікове дерево; Фініковий плід; // Вигот. із фініків. Із солодкого соку, який добувають із пальмових стовбурів, виготовляють високоалкогольне фінікове вино* (Наука., 11, 1971, 42).

Фінікова пальма — дерево родини пальмових із кроною великого пірчастого листя; дає солодкі поживні плоди — **фініки**. Є чимало сортів **фінікових пальм**. Їхні плоди різняться між собою величиною, забарвленням, вмістом тих чи інших сполук, швидкістю досягання (Наука., 11, 1971, 42).

ФІНІМЕТР, а, ч. Манометр із шкалою, який показує кількість і тиск газу в кисневих та інших балонах.

ФІНІНСПЕКТОР, а, ч. Скорочення: фінансовий інспектор — працівник фінансового відділу, що займається вираховуванням і стяганням податків. — *Головня має зуб на мене — факт — за те, що восени я викрив фінінспекторові махінації його татуса* (Кач., II, 1958, 18).

ФІНІТИЗМ, у, ч. Ідеалістична філософська концепція, що заперечує об'єктивно-реальний зміст категорії безконечного.

ФІНІФТЕВИЙ, а, е. Прикм. до **фініфть**; покритий **фініфтю**, із **фініфтю**. *Фініфтевими медальйонами оздоблювалися панатії, срібні оправы книг та інші вироби* (Укр. золотарство., 1970, 38).

ФІНІФТЯНИЙ, а, е. Те саме, що **фініфтевий**. *Що ранку приходила Кайтмаза і про людське око приносила Насті чи то гірських горіхів, чи то мавританське мереживо.. або венеціанське дзеркальце у фініфтяній рамі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 23).

ФІНІФТЯР, а, ч. Майстер, що виготовляє **фініфть**. *Щоб виконати якийсь сюжет чи портрет, фініфтяр покриває однотонною емалевою маскою металеву пластинку, після чого вона випалюється в горні* (Укр. золотарство., 1970, 38).

ФІНІФТЬ, і, ж. Емаль, якою покривають візерунки на металевих виробах та фарфорі. *Великого поширення на Україні набувають з кінця XVII ст. живописні емалі, які відомі в Києві під назвою фініфть* (Укр. золотарство., 1970, 38); // *перев. мн. Металеві вироби, оздоблені такою емаллю. Українські фініфті відзначаються великою мальовничістю, яскравістю* (Укр. золотарство., 1970, 38); // *Техніка виготовлення таких виробів.*

ФІНІШ, у, ч. 1. Заклучна, вирішальна частина спортивних змагань на швидкість і витривалість. *На самому фініші динамівці вдалось випередити Ніну на 0,3 бала* (В ім'я Вітч., 1954, 26).

2. Кінцевий пункт дистанції в спортивних змаганнях. *Ярина досягла фінішу і стисненим кроком пробігла ще кілька метрів* (Десняк, Десну., 1949, 284); *Лунає удар мідного дзвона, зразу ж другий і третій. Три човни пройшли лінію фінішу* (Собко, Матв. затока, 1962, 30); **Образно. — Скільки тут сьогодні народу проходить!.. Наче війна оце ще тільки починається! — Ти знаєш, мене теж це вразило. Подумати: стільки було жертв, стільки втрат, а наближаємось до фінішу сильнішими, ніж стартували* (Гончар, III, 1959, 419).

3. Певна відстань перед кінцевим пунктом спортивного змагання (у перегонах).

ФІНІШЕР, а, ч. 1. Машина для ущільнення та обробки цементно-бетонного покриття дороги, аеродрому тощо.

2. Той, хто подає сигнал на льотному полі про закінчення польоту.

ФІНІШНИЙ, а, е. Стос. до фінішу. *Фінішна стрічка; Фінішна пряма.*

△ **Фінішний** створ див. створ.

ФІНІШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. *фінішувати*.

ФІНІШУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. 1. Приходити до фінішу (у 2 знач.). *Останні слова вже стосувалися Хівісайда, який фінішував першим у своєму забігу (Собко, Стадіон, 1954, 412); Дворазовий олімпійський чемпіон.. знову довів, що він — найсильніший спринтер планети:.. наш земляк утретє завоював золоту медаль чемпіона Європи в бігу на 100 м, фінішувавши з часом 10,27 сек. (Веч. Київ, 4.IX 1974, 3).*

2. Проходити у фініші (у 3 знач.).

ФІНКА¹ див. *фінни*.

ФІНКА², и, ж., розм. 1. Те саме, що **Фінський ніж** (див. *фінський*). *Тягнуврядно мовчки з-за халави витяг фінку й перерізав вірвовки (Головка, II, 1957, 163); Тоська вийняв фінку з білою кістяною ручкою і спритним рухом угнав її гострим лезом у стіл (Тют., Вир, 1964, 362).*

2. Те саме, що **Фінська шапка** (див. *фінський*).

3. Легка кильова шлюпка з гострим носом і кормою.

4. Північна порода коней, поширена у Фінляндії.

ФІНКА³, и, ж. Те саме, що **фіна**¹. Через деякий час личинки перетворюються тут у білясті напівпрозорі міхурці завбільшки з горошину. Це — *фінки*; вони можуть довго залишатися у м'язах (Зоол., 1957, 26).

ФІНЛЯНДЕЦЬ див. *фінляндці*.

ФІНЛЯНДКА див. *фінляндці*.

ФІНЛЯНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *фінляндці* й *Фінляндія*. *Прочитав Вашу книжку про Фінляндію — і мушу признатися, що тільки тепер фінляндське питання стало для мене ясним (Коцюб., III, 1956, 371).*

ФІНЛЯНДЦІ, ів, мн. (одн. *фінляндець*, дця, ч.; *фінляндка*, и, ж.). Жителі Фінляндії.

ФІНН див. *фінни*.

ФІННИ, ів, мн. (одн. *фінн*, а, ч.; *фінка*, и, ж.). Народ, що становить основне населення Фінляндії. *Стримані фінни не поспішають виявляти свої почуття: змагання ще тільки починаються (В ім'я Вітч., 1954, 40); — Є у фіннів чудове свято — свято лісу. В цей день кожен фінн саджає деревце (Чаб., Стоїть явір., 1959, 86).*

ФІННО-УГОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *фінно-угри*.

△ **Фінно-угорські мови** — група мов, близькоспоріднена з самодійськими мовами, з якими вона утворює уральську сім'ю мов.

ФІННО-УГРИ, ів, мн. Група народів із близькоспорідненими мовними рисами, до якої належать угорці, ханти, мансі, фінни, карели, естонці, саамі, марі, комі та деякі інші.

ФІНОЗ, у, ч. Захворювання людини і тварин, спричинюване личинками стьожкових червів — *фінами*. З метою профілактики екінкокозу, *фінозу* і *трихінельозу*, які можуть уражати і людину, слід провадити роз'яснювальну роботу серед працівників тваринництва й населення про суть цих захворювань (Профіл. захвор., 1955, 24).

ФІНОЗНИЙ, а, е. Стос. до *фінозу*; вражений *фінозом*. *Фінозне м'ясо.*

ФІНОРГАН, у, ч. Скорочення: *фінансовий орган* — орган державного управління, що здійснює в плановому порядку мобілізацію та розподіл грошових коштів, а також контроль за їх використанням.

ФІНПЛАН, у, ч. Скорочення: *фінансовий план* — план утворення та використання грошових доходів і нагромаджень соціалістичних підприємств та організацій, а також загальнодержавних грошових фондів.

ФІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *фінни* й *Фінляндія*. *Взагалі — любов до літератури у мене розвинулась до-*

волі рано, бо вже на 12 році я писав велику повість із фінського життя (Коцюб., III, 1956, 233); — Прапора рідного помах вітальний З прапором фінським злився в імлі (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 115); // Такий, як у фіннів. — Далі хай сини риють [канали], а нам давай пенсію... Фінський особнячок на березі моря збудую (Гончар, Тронка, 1963, 268).

Фінський будинок (*будиночок*) — дерев'яний стандартний будинок, якого складають із спеціально виготовлених і підігнаних на заводі деталей. *Недавно придбали для тракторної бригади складаний фінський будиночок (Рад. Укр., 28.IV 1959, 3); Фінський ніж* — короткий ніж із грубим лезом, який носять у піхвах. *Бачу я їх [кореспондентів], як зараз. Пістолети, фінські ножі, сумки з паперами, поголені обличчя (Ю. Янов., I, 1958, 331); Фінські сани (сánки)* — сани, які являють собою стілець, закріплений на довгих металевих полозах; **Фінський хід**, спорт. — особливий вид ходи на лижах, коли лижник відштовхується обома палицями відразу, тримаючись руками за них на рівні пахв; **Фінська шапка** — кругла плеската шапка з хутряною околицею, що опускається на вуха й шию.

ФІНТ, у, ч., спорт. Обманливий рух, удаваний випад. *Віртуозні фінти, дотепні комбінації, карколомні стрибки воротарів, стрімкі прориви форвардів — усе це радує серця уболівальників (Веч. Київ, 27.IV 1966, 3).*

ФІНЬШАМПАНЬ, ю, ч. Сорт коньяку.

ФІОЛЕТ, у, ч., поет. *Фіолетовий колір, фіолетовий відблиск чого-небудь. Біжить шосе. Прозорим фіолетом Закам'янілі хвилі дальніх гір Укрили паділ (Зеров, Вибр., 1966, 21); Ясна краска фіалок змінилася у темний фіолет — колір жалоби (У. Крач., Вибр., 1958, 288); Відцвіли вже по дворах соняшники; фіолетом беруться стовбури кукурудзи (Сенч., На Бат. горі, 1960, 54).*

ФІОЛЕТОВИЙ, а, е. Синій із червонуватим відтінком; темно-бузковий, фіалковий. *Засинили довгі смуги толоки, вкриті синіми та фіолетовими квітками, немаче застелені синьо-фіолетовими шматками сукна (Н.-Лев., VI, 1966, 85); Зацвіли айстри, переливаючись синіми, рожевими, білими, фіолетовими барвами (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 135).*

ФІОЛЕТОВО. Присл. до *фіолетовий*. *Фіолетово півники цвітуть.*

ФІОРД, у, ч. Довга й вузька морська затока, переважно з високими стрімкими берегами. *У сушу [Скандинавського півострова] далеко заходять глибокі, довгі і звивисті затоки з високими стрімкими берегами, так звані фіорди (Фіз. геогр., 6, 1957, 11); Наближаючись до фіорду Марті, «Ляхтак» потрапив у семибальну кригу (Трубл., Ляхтак, 1953, 197).*

ФІОРДОВИЙ, а, е. Прикм. до *фіорд*; із *фіордами*. *Фіордові береги.*

ФІОРИТУРА, и, ж. 1. Орнаментальний пасаж, що прикрашає мелодію. *Пісня («Ой у полі корчомка») має типічний волинський (чи взагалі правобережний) мотив: без фіоритур, мелодія просто починається і кінчається тією самою низькою нотою (Л. Укр., V, 1956, 72); Любив він музику. Коли, бувало, Десь на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — ..Усякі витворяючи форшлаги, Фіоритури, викрути, окраси, Що в них сільські кохаються артисти, — Аж стрепенеться Дмитрик і біжить На скрипки голос (Рильський, II, 1960, 304).*

2. перен. Про те, що додається для прикраси, пожвавлення чого-небудь. *Чого і ти навідався, Адаме, На цей базар фіоритур і поз? Невже тобі в цім галасливім храмі Дасть забуття заброда-віртуоз? (Бажан, Роки, 1957, 281).*

ФІОРИТУРНИЙ, а, е. Стос. до фіоритури (у 1 знач.). *Фіоритурний стиль; // Який має фіоритури. Фіоритурний спів.*

ФІРА, и, ж., діал. Віз, підвода. *Перед хатою стояла фіра й наш кінь* (Коб., II, 1956, 298); *Зносили з фір лантухи, наповнені колгоспним зерном, висипали в засіки* (Цюпа, Назустріч., 1958, 420).

◇ **Хоч фірою заїжджай див. заїжджати**¹.

ФІРАНКА, и, ж. Шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска. *Зачинив [Начко] вікно, попускав фіранки* (Фр., VI, 1951, 302); *На вікнах почеплено тюлеві фіранки* (Шиян, Переможці, 1950, 35); *Проїхала старомодна карета з.. фіранками* (Кучер, Зол. руки, 1948, 40).

ФІРАНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фіранка. *Прикриті фіраночками вікна не пропускали сонячного проміння* (Коз., Нові Потоки, 1948, 133).

ФІРМА, и, ж. 1. У капіталістичних країнах — торговельне або промислове підприємство, що користується правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби. *Герман Гольдкремер стався одною з авторитетних і впливових фірм у нафтовій ділі* (Фр., VIII, 1952, 394); *Прийшов до Безбородька представник однієї великої фірми й запропонував панові докторові радіоприймач на виплату* (Вільде, Сестри., 1958, 55).

2. У СРСР — об'єднання однорідних або суміжних підприємств. *В нашій країні було широко підхоплено почин львівських підприємств по створенню виробничих об'єднань — фірм. Тепер ця нова форма управління міцно увійшла в життя* (Рад. Укр., 28.II 1969, 2); *Фірма грампластинок «Мелодія» записала у виконанні Русінова композицію за поемою Руставелі* (Вітч., 12, 1968, 168).

3. з означ. або кого, чого, перен., розм. Ім'я, або назва для прикриття чого-небудь. *Він з незвичайною готовістю й очевидною втіхою взявся до ведення тієї справи, — розуміється, під фірмою свого адвоката* (Фр., VI, 1951, 247); *Видавайте сей каталог, де хочете, під якою хочете фірмою, ми в те не мішаємось* (Л. Укр., V, 1956, 374).

ФІРМАК, а, ч., діал. Дерев'яна форма для чого-небудь. *Технікою заглибленої різьби гуцульські різьбярі виготовляли форми для сиру — фірмаки* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 77).

ФІРМАН, а, ч., діал. Візник (у 1 знач.). *Втім, зирк, аж возик заїжджає.. Край фірманга гайдук куняє, А фірман луска батогом* (Фр., X, 1954, 336); *Ще й за фірманга сказала, що воліла би, якби він їхав у звичайній народній одежі* (Март., Тв., 1954, 256).

ФІРМАН, у, ч. У деяких мусульманських країнах — указ правителя, звернений до його підданих. *Закінчивши читати султанський фірман, Осман-паша склепив повіки* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 405); — *Турецький султан видав фірман, щоб її [каву] пили всі правовірні, — поясняв Грохольський* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 9).

ФІРМАНТИ, ню, ниш, недок., діал. 1. Правити кіньми. — *Нема кому фірманити, — борониться дід. — Пожене невістка, — підсміхається чорнявий панич* (Черемш., Тв., 1960, 234).

2. Служити фірманом, візником.

ФІРМАНКА, и, ж., діал. 1. Візникування. *Гроші, зароблені фірманкою.., протрачував [Петро] і вертав до неї з порожніми руками* (Коб., II, 1956, 10); *Він займався фірманкою й наймався перевозити все, чого хто хотів* (Жобр., Вибр., 1954, 76).

2. Дружина фірманга. — *А де ті ваші сходи́ни бувають? — У старій фірманки, у Митрихи* (Фр., III, 1950, 276).

3. рідко. Підвода. *Весь день був зайнятий [Герман] при будові та при фірманках* (Фр., VIII, 1952, 387).

ФІРМАЦІТ, у, ч. Прозоре кварцове скло.

ФІРМОВИЙ, а, е. Стос. до фірми (у 1, 2 знач.). *Провідниці привітно зустрічають пасажирів цього фірмового поїзда, який відправляється у свій перший рейс до Москви* (Веч. Київ, 14.II 1966, 1).

ФІРН, у, ч. Сніг, який внаслідок частого замерзання й розтавання набув форми льодяних крупинок; ущільнений грубозернистий сніг. *Сніг у холодних країнах злежується і часом набуває зернистої будови. Ці зерна звуться фірном* (Курс заг. геол., 1947, 137).

ФІРНОВИЙ, а, е. Прикм. до фірн. *Коли фірн змерзається, утворюється фірновий лід. Фірновий лід утворюється в гірських країнах* (Курс заг. геол., 1947, 137); *Фірнова лінія на льодовику лежить у тій його зоні, де поверхня льодовика, що складається з чистого льоду, переходить у поверхню, що складається з снігу і фірну* (В дорогу, 1953, 153).

ФІСГАРМОНІЯ, і, ж. Язичковий пневматичний клавішний музичний інструмент, звучання якого нагадує орган. *Який-то денний порядок нинішнього вечора я уложив собі? ..Россінієва увертюра до «Вільгельма Телля», виконана на фісгармонії* (Фр., IV, 1950, 347); *А у клубі звучить, без утоми звучить фісгармонія* (Криж., Під зорями., 1950, 105).

ФІСК, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — імператорська скарбниця.

2. У буржуазній юриспруденції — державна скарбниця.

ФІСКАЛ, а, ч. 1. У дореволюційній Росії (починаючи з XVIII ст.) — урядовець, що наглядав за діяльністю адміністративних установ і осіб з метою виявлення порушень законів та інтересів державної скарбниці — фіску.

2. перен., розм. Донощик, наклепник. *Дворянин Сельський був знаний як наклепник, фіскал і драпіжник* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 395).

ФІСКАЛИТИ, лю, лиш, недок., розм. Робити доноси, наклепи.

ФІСКАЛКА, и, ж., розм. Жін. до фіскал 2.

ФІСКАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фіску, до інтересів фіску. *Фіскальні доходи.*

ФІСКАЛЬСТВО, а, с. 1. Діяльність, пов'язана з виконанням обов'язків фіскала (у 1 знач.).

2. розм., рідко. Поведінка фіскала (у 2 знач.); нашіптування, наклепництво. — *Досі я за ними ніякого фіскальства не спостерігав, — відповів він, — але розмова йде про таку серйозну справу, як заборонені книги, то треба перевірити спеціально...* (Бурл., Напередодні, 1956, 12).

ФІСТАШКА, и, ж. 1. Південна деревна або кущова рослина родини сумахових із перистим листям та плодами, схожими на горіхи. *На височині під фісташками залюбки обирають лігвища архари. На вітах птахи будують гнізда* (Знання., 3, 1966, 29); *В Криму і на Кавказі можна побачити цікаву рослину — дику фісташку, відому ще під назвою терпентинного, або скипидарного, дерева* (Наука., 5, 1958, 40).

2. Істівний плід цього дерева — невеликий горіх, ядро якого має зеленкувате забарвлення. *Училися ми у земській начальній школі. На перервах гралися, борюкалися і бігли у крамницю — фісташок на копійку взяти* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 67); *У продаж надходять фісташки дикорослих і культурних сортів, які в невеликій кількості вирощують у Криму* (Укр. страви, 1957, 319).

ФІСТАШКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фісташка. *Є в Кушці-свй колгосп. Він славиться фісташковими гаями.*

В Радянському Союзі немає іншого місця, де б фісташки росли на такій великій площі (Рад. Укр., 7.І 1967, 4); Фісташкове ядро має зеленкувате забарвлення з фіолетовим бочком, приємного солодкуватого смаку (Укр. страви, 1957, 319); // Вигот. із фісташок. Фісташкова олія; // Із фісташками. Фісташковий торт.

2. Який має колір ядра стиглої фісташки; блідо-зелений, зеленкуватий. Він повернувся до своєї лабораторії, [сіє за стил і обвів ніби прощальним поглядом пофарбовані у фісташковий колір стіни (Рибак, Час., 1960, 260).

Δ Фісташкове дерево — те саме, що фісташка 1. В більш пологих місцях ростуть.. фісташкові дерева. Висотою вони досягають семи метрів, вік триває до 400 років (Знання., 3, 1966, 29).

3. у знач. ім. фісташкові, вих, мн. Родина деревних двосім'ядольних рослин.

ФІСТАШНИК, а, ч. Те саме, що фісташка 1; фісташкове дерево.

ФІСТУЛА, и, ж., мед. Канал, що сполучає глибоку виразку в тканинах або органах тіла з поверхнею шкіри; виразка з таким каналом; нориця (у 2 знач.); // Штучно зроблений протік з якого-небудь внутрішнього органа; трубка, що вживається для такого потоку. При операціях з приводу звуження стравоходу деякий час хворого годують через операційну фістулу (Заг. догляд за хворими, 1957, 63); Дуже бажано провести екскурсію до фізіологічної лабораторії для огляду тварин з накладеними на їх органи травлення фістулами (Метод. викл. анат., 1955, 129).

ФІСТУЛА, й, ж. 1. Стара назва одноствольних, а пізніше й багатоствольних флейт.

2. Те саме, що фальцет. Це був високий, як тичина, тонконогий чоловік з драглистим баб'ячим лицем і своєрідним голосом, який співці звичайно називають фістулою (Добр., Ол. солдатики, 1961, 38).

ФІСТУЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фістули (див. фістула).

ФІТА, й, ж. Тридцять четверта літера дореформеного російського алфавіту (ѳ), що означала звук «ф» у словах грецького походження; в українській мові іноді вживалася у власних іменах, що походили з грецької мови.

ФІТІН, у, ч., спец. Органічна сполука фосфору, яка є в багатьох рослинах і застосовується як лікарський засіб при деяких захворюваннях нервової системи, при недокрів'ї, рахіті тощо. З насіння конопель одержують харчову й технічну олію, а також лікувальну речовину — фітин (Наука., 10, 1956, 24); Фітину багато в пшеничних висівках, у доброму люцерновому сіні сонячного сушіння (Хлібороб Укр., 6, 1969, 23).

ФІТИНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до фітин; який має у своєму складі фітин. Фітинові таблетки.

ФІТО... Перша частина складних слів, що за значенням відповідає слову рослина, напр.: фітофізіологія, фітокарантин і т. ін.

ФІТОБІОЛОГІЯ, ї, ж. Розділ біології, що вивчає життя рослин.

ФІТОГЕОГРАФІЯ, ї, ж. Розділ ботанічної географії, що вивчає закономірності поширення рослин та їхніх угруповань на земній кулі.

ФІТОГОРМОНИ, ів, мн. Фізіологічно активні речовини, що регулюють ріст, збільшують укорінення рослин і т. ін.

ФІТОКЛІМАТ, у, ч. Сукупність метеорологічних умов, у яких живуть рослини. Лісові трави, невід'ємні компоненти лісового угруповання, служать доказом того, що фітоклімат.. розвивається в процесі формування лісового середовища (Бот. ж., X, 4, 1958, 51).

ФІТОНОМУС, а, ч. Жук-шкідник родини довгоноси-ків, личинки якого живляться листям і квітками люцерни. Низьке підкошування люцерни обмежує розмноження й набагато зменшує шкідливість листового люцернового довгоносика — фітономуса, який відкладає яйця в стебла люцерни (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 20).

ФІТОНЦИДИ, ів, мн. Бактерицидні речовини, що їх утворюють такі вищі рослини, як цибуля, часник, хрін, цитрусові та ін.; застосовуються для лікування багатьох хвороб. У часнику також виявлені фітонциди, які так само, як і фітонциди цибулі, мають сильну бактерицидну дію (Укр. страви, 1957, 207); Деякі дерева — горіх, ялівець, черемха, глід, береза та інші виділяють летючі речовини — фітонциди, які знищують шкідливі для людини мікроорганізми (Хлібороб Укр., 5, 1967, 28).

ФІТОНЦИДНИЙ, а, е. Стос. до фітонцидів. Препарати, створені з рослин із сильною фітонцидною дією, прискорюють розвиток розсади, запобігають обпаленню зав'язей, їх застосовують проти вірусних захворювань овочевих культур (Наука., 7, 1971, 25).

ФІТОПАЛЕОНТОЛОГ, а, ч. Фахівець із фітопалеонтології.

ФІТОПАЛЕОНТОЛОГІЯ, ї, ж. Розділ ботаніки, що вивчає викопні залишки рослин.

ФІТОПАТОГЕННИЙ, а, е. Який спричиняє захворювання рослин. Чим краще живляться й ростуть рослини, тим меншої шкоди завдають їм фітопатогенні мікроорганізми і шкідники сільського господарства (Мікроорг. і родюч. ґрунту, 1955, 33).

ФІТОПАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із фітопатології. Наука виступила проти хвороб рослин об'єднаним фронтом. Плч-о-плч ідуть у наступ хіміки, ентомологи, фітопатологи і.. селекціонери (Наука., 9, 1970, 34).

ФІТОПАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до фітопатології; пов'язаний з фітопатологією. При виконках Рад у містах і селищах бажано було б організувати ентомологічну й фітопатологічну службу у вигляді станцій для захисту дерев від шкідників і захворювань (Літ. Укр., 9.І 1965, 1).

ФІТОПАТОЛОГІЯ, ї, ж. Наука про хвороби рослин, збудників цих хвороб та засоби профілактики й боротьби з ними. [Р о м а н:] Це ж Науково-дослідний інститут ентомології і фітопатології (Мороз, П'єси, 1959, 139); Повитиць і вовчків нерідко відносять до об'єктів фітопатології в зв'язку з тим, що вони є паразитами рослин (Бур'яни., 1957, 14).

ФІТОПЛАНКТОН, у, ч. Сукупність рослин (переважно водоростей), що вільно плавають у верхніх шарах водоймищ. На фітопланктон океанів і морів припадає 80 процентів усіх органічних речовин, утворених на землі і в воді в процесі фотосинтезу (Колг. Укр., 6, 1958, 45); У біологічних ставах розводять водорості — фітопланктон, куди входить, зокрема, хлорела (Наука., 1, 1971, 16).

ФІТОПЛАНКТОННИЙ, а, е. Прикм. до фітопланктон. Рослини-невидимки належать до фітопланктонних одноклітинних водоростей, що відіграли істотну роль у становленні атмосфери землі і в утворенні підвищених концентрацій рідкісних елементів у земній корі (Веч. Київ, 28.І 1971, 4).

ФІТОТЕРАПІЯ, ї, ж. Лікування різних захворювань лікарськими рослинами. Велику популярність у населення здобула фітотерапія (Рад. Укр., 9.ІІ 1971, 2).

ФІТОТРОН, а, ч. Дослідна станція (комплекс споруд), де створюється штучний клімат для рослин. Експериментальний комплекс — фітотрон — споруджується в Харкові. Це найбільша в країні дослідна

станція, де можна буде створювати для рослин найрізноманітніші погодні умови (Знання., 3, 1970, 3).

ФІТОТРОННИЙ, а, е. Стос. до фітотрона. Томати вирощують з допомогою фітотронної установки (Веч. Київ, 16.VIII 1971, 2).

ФІТОФАГ, а, ч. Тварина, що живиться рослинною їжею. Фітофаги мають різний ступінь спеціалізації щодо кормових рослин, і залежно від цього розрізняють багатоїдних, обмеженоїдних і одноїдних комах (Захист рослин., 1952, 51).

ФІТОФТОРА, и, ж. 1. Рід нижчих грибів класу фікоміцетів, що паразитують на картоплі, помідорах і т. ін. Гриб фітофтора є внутрішнім паразитом рослин. Його міцелій, або грибниця, живе в тканинах органів рослин, живлячись вмістом їх клітин (Колг. Укр., 4, 1959, 39).

2. Те саме, що **фітофтороз**. Фітофтора — небезпечна хвороба, яка завдає багато шкоди картоплі й помідорам. Уражує вона стебла, листя, плоди (Рад. Укр., 3.VII 1971, 4).

ФІТОФТОРОЗ, у, ч. Хвороба рослин, спричинювана фітофторою (у 1 знач.). При сильному ураженні картоплі фітофторозом бульби слід перебрати вдруге через місяць після збирання врожаю (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 344).

ФІТОФТОРОСТІЙКИЙ, а, ё. Здатний протистояти фітофторі. Наші вчені уперше в світовій практиці вивели фітофторостійкі сорти картоплі (Захист рослин., 1952, 137).

ФІТОЦЕНОЗ, у, ч. Історично складена сукупність видів рослин, що існує на території з більш-менш однотипними кліматичними, ґрунтовими та ін. умовами й характеризується певним видовим складом, структурою та взаємодією рослин між собою і з зовнішнім середовищем. У безводних пустелях і на крижаних арктичних полях, навіть у космічних кораблях є рослини й бактерії. Розташовуючись в одному місці, вони утворюють так звані фітоценози (Рад. Укр., 8. I 1969, 4).

ФІТОЦЕНОЛОГІЯ, і, ж. Те саме, що геоботаніка.

ФІТЬ. 1. виг. Звуконаслідування, що означає посвист. Аж об поли вдарили руками та — фіть, фіть! посвистали та й пішли до возів (Кв.-Осн., II, 1956, 16); Легенький посвист. Тоді чотири постаті сходяться на середню могилку. Чутно: фіть! (Мик., I, 1957, 52).

2. розм. Уживається як присудок при вираженні раптовості або несподіваності настання чи виявлення чого-небудь. Бо смерть не дивиться, чи хто штаб-офіцер: Сьогодні ти живеш, а завтра — фіть! Умер! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 268); // Уживається як присудок для підкреслення швидкості, моментальності якої-небудь дії, руху. — Гляди. Сьогодні тут, а завтра фіть! Аж зашумиш на вулицю. Тільки мені спробуй щось зробити (Мик., Повісті., 1956, 97).

ФІТЬКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Видавати свист або звук, схожий на свист. Де-де ятел довбав, жовна фітькала, туркала горлиця, припутень гув (Свидн., Люборацькі, 1955, 145).

ФІТЬКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до фітькати. Фітькнути в пальці.

ФІФА, и, ж., зневажл. Пуста, легковажна дівчина або молода жінка крикливо одягнена. {Не зміряти сили, відваги, Що в цьому змаганні кипить. Ви чуєте, фіфи й стилиги, Як треба по-справжньому жити! (С. Ол., Вибр., 1959, 223).

ФІФОЧКА, и, ж., зневажл. Зменш. до **фіфа**. Од серця у Полі ще не відлягло від недавньої неприємної розмови з Маценком, ще вона не заспокоїлася, а тут ще й ця фіфочка... (Автом., Щастя., 1959, 64).

ФІХТЕАНЕЦЬ, нця, ч. Послідовник, прихильник фіхтеанства.

ФІХТЕАНСТВО, а, с. Суб'єктивно-ідеалістичне філософське вчення, створене німецьким філософом Йоганом Фіхте.

ФІХТЕАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до фіхтеанства й фіхтеанця, фіхтеанців.

ФІШ, а, ч., спец. Одна із снастей на судні, за допомогою якої прибирають якір.

ФІШБАЛКА, и, ж., спец. Дерев'яна або металева балка для надання веретену якоря (при його прибиранні) горизонтального положення.

ФІШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **фішка**.

ФІШКА, и, ж. Кружечок, кубик, квадратик і т. ін., що використовуються в деяких настільних іграх для рахування очок, взятків тощо.

ФІШКОВИЙ, а, е. Прикм. до **фішка**; // Признач. для фішок. Фішкова скринька.

ФЛАВОН, у, ч. Складова частина деяких жовтих барвників.

ФЛАГ-КАПІТАН, а, ч., дорев. Начальник штабу флагамена (у 1 знач.).

ФЛАГМАН, а, ч. 1. Командувач великого з'єднання бойових кораблів, що має право підняти прапор на кораблі, на якому він перебуває.

2. Головний (ведучий) корабель (літак), де перебуває командир ескадри, загону, з'єднання кораблів (літаків) або флоту; флагманський корабель (літак). Прогримів салют з кораблів місту-герою, з флагмана ескадри долинули урочисті звуки (Кучер, Дорога., 1958, 110); Закінчив навігацію флагман криголамного флоту атомозід «Ленін» (Рад. Укр., 25.II 1972, 2).

3. чого, перен. Про що-небудь велике, головне, ведуче серед подібних. Флагманом української науки з цілковитим правом вважають Академію наук УРСР, яка об'єднує понад 80 наукових закладів і 46 дослідних підприємств (Роб. газ., 5.XI 1974, 1); Ворошиловградський тепловозобудівний завод ім. Жовтневої революції по праву називають флагманом вітчизняного тепловозобудування (Знання., 9, 1976, 4).

4. Персональне військове звання осіб вищого командного складу у Військово-Морському Флоті СРСР у 1935—1940 роках (до запровадження адміральських звань). Флагман флоту 1-го рангу; Флагман флоту 2-го рангу; Флагман 1-го рангу.

ФЛАГМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **флагман** 1, 2, 4. Флагманський прапор.

Флагманський корабель (літак); **Флагманська галера** — головний, ведучий корабель, літак у колоні кораблів, літаків, на борту якого перебуває флагман, командир; найкращий або найбільший корабель, літак якого-небудь флоту, пароплавства, флотилії. Рушила з місця флагманська галера, за нею — друга, третя (Тулуб, Людолови, I, 1957, 220); 21 травня піднявся в повітря і взяв курс на полюс флагманський літак з О. Ю. Шмідтом (Видатні вітч. географи., 1954, 149).

ФЛАГ-ОФІЦЕР, а, ч., дорев. Ад'ютант штабу флагмана (у 1 знач.).

ФЛАГШТОК, а, ч. Вертикальна жердина для прапора. Двоє бійців прив'язували червоний прапор до флагштока на шпиль думи (Смолич, V, 1959, 779); На флагштоках полотнища стали косо на далеку дорогу, на дальній рейс (Голов., Перша книга, 1936, 96).

ФЛАГ-ШТУРМАН, а, ч. Штурман флагманського корабля або літака.

ФЛАЖОЛЕТ, ч. 1. род. а. Старовинний музичний духовий інструмент на зразок флейти.

2. род. у. М'який звук свистячого тембру, який одержують на струнних музичних інструментах легким

доторканням пальця до певних точок струни. *Кон-трастною* [у IV симфонії Б. Лятошинського] є поява ліричної, задумливої теми — соло англійського ріжка, м'який оксамитовий тембр якого гарно виділяється на фоні флажолетів розділених на дев'ять партій скрипок (Мист., 5, 1965, 10); Досить легко на бандурі виконувати октавний флажолет (ізолюване звучання гармонійного призвука) (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 95).

ФЛАКБН, а, ч. Пляшечка (перев. для парфумів, ліків тощо). *Ляля, понюхавши і міцно заткнувши флакон, знову поклала його під голови і лягла* (Гончар, Земля., 1947, 149); *Біля діла треба бути, Коли бої навколо йдуть...* А тут — дурної мікстури флакон З якоїсь повітової аптеки.. *Лежи і слухай хмарний клет, Бай-дужий до тривоги* (Ус., I сьогодні., 1957, 86).

ФЛАКБНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до флакбн. *Ми натерли з свіжого березового віника «тютюнового» порошку, насипали його в маленький флакончик з-під духів* (Сміл., Сашко, 1957, 225); *На туалетному столику стояло багато різних флакончиків* (Кол., Терен., 1959, 118).

ФЛАМАНДЕЦЬ див. фламандці.

ФЛАМАНДКА див. фламандці.

ФЛАМАНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фламандці. *Фламандці живуть на півночі [Бельгії]. Це нащадки германських племен. Вони говорять фламандською мовою, яка близька до голландської* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 96); *Фламандське мистецтво.*

Фламандська шкбла — напрям у живопису Фландрії XVI—XVII ст., що відзначався увагою до тогочасного побуту в усіх його проявах. *На стіні — два портрети на повен зріст.. Малюнки фламандської школи* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 258).

ФЛАМАНДЦІ, ів, мн. (одн. фламандець, дця, ч.; фламандка, и, ж.). Народ, що становить одну з основних груп населення Бельгії, переважна більшість якого живе на її півночі та заході, а також у південних провінціях Нідерландів і північній частині Франції. *Фламандці живуть на півночі [Бельгії]. Це нащадки германських племен. Вони говорять фламандською мовою, яка близька до голландської* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 96); *В мові — ритміка Верхарна, Рубенс — мабуть в тому є, Що зирне фламандка гарна Й вас до місця прикує* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 113).

ФЛАМІН, а, ч. У Стародавньому Римі — почесна посада жерця якого-небудь божества, на яку обирали довічно; жрець, що займав цю посаду. *Фламіні тут у воєнних шапках, там Марсові видно Скинуті з неба щити; там чисті жінки в колісницях Святощі містом провозять* (Зеров, Вибр., 1966, 256).

ФЛАМІНГО, невідм., ч. Тропічний водяний птах із ніжно-рожевим оперенням, з дуже довгою вигнутою шиєю й довгими ногами. *Мої думки летять на Нігер,.. Де, може, в цей же час фламінго Дрімає-журиється самотній* (Олесь, Вибр., 1958, 252); *Граціозною групою застигли на острівку рожевокрилі фламінго* (Гончар, Таврія., 1957, 87).

ФЛАМІНГОВИЙ, а, е. Прикм. до фламінго.

ФЛАНГ, у, ч. Лівий або правий край лави, військового строю, бойового чи похідного порядку, оперативного розташування військ. *Бій кипів десь далеко на правому фланзі фронту* (Трип., Дорога., 1944, 43); *Дівчина пройшла і стала на правий фланг невеличкої шеренги спортсменок* (Собко, Стадіон, 1954, 219); *Під час наступу Щорс вдавався до виробленої ним уже тактики: заходив до ворога з тилу і флангів* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); *Рота була вишикувана. Маслюк.. стояв на три кроки від лівого флангу* (Багмут, Щасл. день., 1951, 71); *Сотня козаків і рота солдатів з двома*

гарматами замикали похід, а ще одна сотня козаків з піками, шаблями та рушницями гарцювала праворуч і ліворуч транспорту, охороняючи фланги (Тулуб, В степу., 1964, 246); *Максим наказав висунути наперед з двох флангів по два кулемети та міномети і тримати підступи до плацдарму під кинджальним вогнем* (Рибак, Час., 1960, 51); // Правий або лівий бік чого-небудь.

△ Королівський фланг — права половина шахівниці, утворювана вертикалями e, f, g, h; **Лівий фланг** див. лівий; **Правий фланг** див. правий¹; **Ферзевий фланг** — лівий бік шахівниці, утворюваний вертикалями a, b, c, d. **Рокіровка в бік королівського флангу** зветься короткою, **в бік ферзевого флангу** — довгою (Перша книга шахіста, 1952, 31).

ФЛАНГОВИЙ, а, е. 1. Стос. до флангу, який перебуває на фланзі, який здійснюється з флангу, на фланзі тощо. *Можна вночі взяти Кардашин і піти фланговою атакою на Олешки* (Ю. Янов., I, 1954, 272); *Іващенко наказав підсилити флангову охорону* (Сміл., Зустрічі, 1936, 155); *Завдання флангової групи, куди було призначено і мене, полягало в тому, щоб перевірити, чи немає німців у ближчому хуторі* (Багмут, Записки., 1961, 110).

△ Фланговий рух; Фланговий марш (маневр, марш-маневр) — рух (марш, маневр) уздовж фронту, який здійснюється з метою захоплення або обходу флангу противника.

2. у знач. ім. **фланговий**, вого, ч. **Крайній на фланзі лави, шеренги. Прибігають троє партизанів.** [С в а ш е н к о:] *О, й флангові наганяють* (Мик., I, 1957, 281).

ФЛАНЕЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до фланель. *Фланелеве виробництво; // Пошитий із фланелі. Зодягнутий [Гальванеску] був не так, як завжди, а в фланелевий костюм для подорожування* (Смолич, I, 1958, 86); *Наче чаклун, сидів він біля каміна у фланелевому теплому халаті* (Рибак, Помилка., 1940, 317).

Фланелева сорбчка — формена матроська сорочка з фланелі з гострим вирізом на грудях. *На ньому був смугастий тільник, темно-синя фланелева сорочка і широкі флотські штани* (Ткач, Арена, 1960, 85).

ФЛАНЕЛІВКА, и, ж., розм. Те саме, що **Фланелева сорбчка** (див. фланелевий). *Заскочивши в густі зарослі, Римар миттю скинув бушлат, фланелівку, широченні чорні штани кльош — гордість моряків у мирні дні* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 251).

ФЛАНЕЛЬ, і, ж. М'яка шерстяна або бавовняна ворсиста тканина полотняного або саржевого переплетіння.

ФЛАНЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до фланель. *Фланельний склад; // Признач. для виготовлення фланелі. Фланельний цех.*

ФЛАНЕР, а, ч., заст., розм. Той, хто часто прогулюється, ходить без мети; гультай, нероба.

ФЛАНЕРСТВО, а, с., заст., розм. Дозвільне, бездіяльне ходіння, гуляння без всякої мети; гультайство (у 1 знач.), неробство.

ФЛАНЕЦЬ, нця, ч., техн. 1. З'єднувальна частина труб, валів і т. ін., що має форму плескатого кільця або диска з рівномірно розташованими отворами для болтів. *Під час вивантаження машин з платформ сталося нещастя. З валу великої машини сповз фланець і упав прямо на Олексія Левчика, притиснувши його до землі* (Автом., Щастя., 1959, 7); *Фланець — це диск з отворами для болтів; фланцями з'єднують трубопроводи, вали, арматуру та ін.* (Слюс. справа, 1957, 265).

2. Відігнута під прямим кутом крайка металевого листа.

ФЛАНІРУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *заст.*, *розм.* Прогулюватися, ходити без діла, без мети. *Дзенькаючи шпорами і тягнучи величезні палаші на коліщатках, фланірували браві кавалергарди* (Бурл., Напередодні, 1956, 46).

ФЛАНК, у, ч., *військ.*, *заст.* Бічна частина фортеці або польового укріплення з міцними сховищами для прикриття фортеці з боків і для поздовжнього обстрілу підступів до даного укріплення.

ФЛАНКОВИЙ, а, е, *військ.*, *заст.* Стос. до фланку. *Фланковий вогонь.*

ФЛАНКУВАННЯ, я, с., *військ.* Дія за знач. фланкувати 1.

ФЛАНКУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *перех.* і *неперех.* 1. *військ.* Вести вогонь уздовж лінії фронту, у фланг противникові, який наступає або обороняється; // Прикривати, підтримувати з флангу. *Міцні масивні квадратні бастіони [Ужгородського замку] трохи виступають уперед і фланкують рів вздовж кріпосної стіни* (Знання., 5, 1966, 26); *Фланкувати берег.*

2. Бути, перебувати, розташовуватися з боків чогонебудь.

ФЛАНКУЮЧИЙ: Δ *Фланкуючий вогонь* — вогонь, який ведуть збоку, з флангу. *Міномети, «катюші» і кулемети, що били десь фланкуючим вогнем, змели піхотний десант з танків і придавили його до землі* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 384).

ФЛАНЦЕВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до *фланець*; із фланцями. *Фланцеві труби; Фланцеві крайки; // Зробл. за допомогою фланця, фланців. Щоб полегшити встановлення лампи в корпусі рефлектора, тепер майже на всіх автомобілях застосовують лампи з фланцевим кріпленням* (Автомоб., 1957, 236); *Фланцеве з'єднання.*

ФЛАНЦЮВАННЯ, я, с., *техн.* Дія за знач. фланцювати.

ФЛАНЦЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, *перех.*, *техн.* Відгинати фланець (у 2 знач.).

ФЛАТ, у, ч., *друж.* Друкарський папір в окремих аркушах, не в рулонах.

ФЛАТЕР, а, ч., *спец.* Спонтанна вібрація крила або хвостового оперення літака, що може спричинити їх руйнування та аварію літального апарата.

ФЛАТОВИЙ, а, е, *друж.* Прикм. до *флат*. *Флатовий аркуш.*

Δ *Флатова машина* — друкарська машина, для якої використовують папір в окремих аркушах; *Флатовий папір* — те саме, що *флат*.

ФЛЕБІТ, у, ч., *мед.* Запалення вени.

ФЛЕБОГРАМА, и, ж., *мед.* Крива запису пульсових коливань вен у людини й тварин.

ФЛЕБОЛОГІЯ, ї, ж. Розділ медицини, що займається вивченням хвороб вен і їх лікуванням.

ФЛЕГМА, и, ж. 1. Незворушний спокій, що межує з байдужістю, холоднокрівністю. *Лише не сердься, не заламай рук, Котячу флегму май усе в запасі* (Фр., XI, 1952, 294).

2. *розм.* Те саме, що *флегматик* 2.

3. *спец.* Згущена маса, що залишається після фракційної перегонки рідкої суміші в перегінному апараті. *Флегма, одержана з місцевої нафтової сировини, дуже дешева, активна. Вона ефективно захищає деревину* (Веч. Київ, 8.IX 1969, 4).

ФЛЕГМАТИЗАТОР, а, ч., *спец.* Рідка або пластична речовина, за допомогою якої збільшують стійкість вибухової речовини стосовно до зовнішніх імпульсів механічної дії.

ФЛЕГМАТИЗАЦІЯ, ї, ж., *спец.* Дія за знач. флегматизувати. *Флегматизація пороху.*

ФЛЕГМАТИЗМ, у, ч. Незворушний спокій, що межує з байдужістю; *флегма* (у 1 знач.).

ФЛЕГМАТИЗУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.*, *спец.* Збільшувати стійкість вибухових речовин стосовно до зовнішніх імпульсів механічної дії шляхом змішування їх з рідкими або пластичними речовинами.

ФЛЕГМАТИК, а, ч. 1. Людина з флегматичним темпераментом. *Це була типова блондинка з ямочками на щічках і ліктях, повнотіла, лінива в рухах, яку психологи відносять до типу флегматиків* (Вільде, Сестри., 1958, 317); *Флегматик — повільний, малорухливий, спокійний, без гри емоцій. Почуття у флегматиків змінюються досить рідко. Вони наполегливі в праці і часто досягають видатних успіхів* (Знання., 11, 1971, 18).

2. Незворушно-спокійна, майже байдужа, холоднокрівна людина. *В.. компанії не було флегматиків. Всі, як кажуть, з вогником і гумором* (Рад. Укр., 17.VIII 1962, 3).

ФЛЕГМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Який характеризується повільністю, спокоєм, урівноваженістю, слабким виявленням емоцій (про нервову організацію, темперамент). *Флегматичний темперамент може зробити людину млявою, інертною, часто байдужою до всіх вражень життя* (Психол., 1956, 214); *Флегматичний тип людини.*

2. Який відзначається флегматизмом. *Цього флегматичного Мокрієвського Фесенко скрізь тягав за собою.. для компанії* (Н.-Лев., V, 1966, 151); *Це була людина спокійна, розумна, трохи флегматична* (Трубл., III, 1956, 427); *І тут сталося щось непередбачене. Флегматичного й урівноваженого Недокуса мов хтось підоймою вибив з сидіння* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 54); // *Власт. флегматикові. Флегматичний спокій; // Який виражає непорушний спокій, певну байдужість, млявість. Спокійне, навіть децю флегматичне обличчя Бровка з.. пухкими щоками і повним підборіддям враз пожвавилось, і у відкритих очах спалахнуло вогник непідробної радості* (Добр., Тече річка., 1961, 16); *За його нібито флегматичною зовнішністю криється людина залізної волі, рішучого характеру* (Мист., 1, 1959, 20).

ФЛЕГМАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. флегматичний.

ФЛЕГМАТИЧНО. Присл. до флегматичний 2. — *До нас доходила чутка, що ви й досі ще не оженились? — спитала в його Марта Кирилівна. — Ні, не оженився й досі, — обізвався флегматично Бичковський* (Н.-Лев., VI, 1966, 39); *Щоб розважити нудьгу, Митько почав дражнити отетерілого від спеки цапа, що флегматично вимахував своєю бородою на законі* (Панч, I, 1956, 82).

ФЛЕГМОНА, и, ж., *мед.* Гостре розлите гнійне запалення сполучної тканини. *Пополудні до них підсів якийсь вояка і запропонував зробити за п'ятірку флегмону або зараження крові. Шприц, мовляв, при ньому* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 98); *При флегмоні — запалення підшкірної клітковини розлите, з наступним омертвінням тканини* (Лікар. експертиза., 1958, 124).

ФЛЕГМОНОЗНИЙ, а, е. Який має вигляд флегмони, який супроводжується флегмоною. *Ангіна може супроводжуватися утворенням наріву в мигдаликах і оточуючих тканинах (флегмонозна ангіна)* (Хвор. дит. віку, 1955, 160).

ФЛЕЙТА, и, ж. Духовий музичний інструмент високого регістру, що являє собою дерев'яну трубку з циліндричним або конічним каналом. *Флейта свистіла, мов вітер між кручами* (Фр., II, 1950, 73); *В кутку стояла величезна шафа, в котрій за склом були інструменти на цілий оркестр: і контрабаси, і валторни, і скрипки, й флейти* (Сам., II, 1958, 412); *Гучали дзвони і бубни, виспівували флейти і віоли* (Загреб., Європа.

Захід, 1961, 263); *Образно. *Флейта іволги в грабині, Туркіт горлиці на клені...* (Рильський, III, 1961, 129); *У порівн. *Голос був у них [ведмежат] надземний І виводив, наче флейта!* (Л. Укр., IV, 1954, 195).

△ **Флэйта Пана; Пáнова флэйта** — народний духовий інструмент у вигляді з'єднаних разом кількох сопілок різної величини та настройки. *Флейта Пана...* — інструмент, що має серйозне значення для історії музичної культури багатьох народів (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 59); [А м ф і о н:] *Тоді ти зійдеш он туди на гору і пустиш голос Панової флейти, і зйдуться товариші до нас* (Л. Укр., I, 1951, 449).

ФЛЕЙТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на флейті. *Сінон заграє у флейту, потім передає її флейтистові, той провадить далі* (Л. Укр., II, 1951, 322); *Побачили надворі музикантів, що стояли перед ганком: літній скрипаль, молоденький флейтист, плечистий здоровань з басом* (Д. Бедзик, *Украдені гори*, 1969, 239).

ФЛЕЙТИСТКА, и, ж. Жін. до флейтист.

ФЛЕЙТОВИЙ, а, е. Прикм. до флэйта. *Флейтові звуки; // Признач. для флейти. Флейтові ноти.*

ФЛЕЙЦ, а, ч., спец. Плоский широкий пензель (щітка) з м'якого волосу, яким у малярстві згладжують, вирівнюють свіжопофарбовану поверхню.

ФЛЕЙЦОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до флейц.

ФЛЕЙЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. флейцювати.

ФЛЕЙЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. і неперех., спец. Згладжувати, вирівнювати свіжопофарбовану поверхню флейцом.

ФЛЕКСАТОН, а, ч. Язичковий ударний музичний інструмент.

ФЛÉКСІЯ, ї, ж., лінгв. Спосіб утворення граматичних форм слів шляхом зміни їхніх закінчень або звуків основи; змінне при відмінюванні або дієвідмінюванні закінчення слова. *Двоскладові прикметники на -кий, -ка, -ке мають звичайно наголос на флексії* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 497); *З XIV ст. заявляють про себе вже цілком недвозначно риси специфічно української флексії* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 42); **Флексія** — термін, який широко вживається в мовознавчій літературі з таким же значенням, як і термін **закінчення** (Сл. лінгв. терм., 1957, 203).

△ **Внутрішня флéксія; Флéксія оснóви** — зміна звуків у корені (основі) слова, яка служить для утворення граматичних форм; звук, звуки, що зазнали таких змін; **Нульова флéксія** див. нульовий.

ФЛÉКСОР, а, ч., анат. М'яз, за допомогою якого відбувається згинання суглоба; згинач.

ФЛÉКСОРНИЙ, а, е, анат. Прикм. до флéксор. *Флексорна група м'язів.*

ФЛЕКСУРА, и, ж., геол. Ступінчастий вигин верств гірських порід, який утворюється в результаті зсуву, деформації земної кори. *Прикладом некомпетентних складок можуть бути некомпетентні флексури, область поширення яких може бути дуже велика — від континентальних плато до океанічних глибин* (Курс заг. геол., 1947, 202).

ФЛЕКТИВНИЙ, а, е, лінгв. Стос. до флексії, який утворює форми за допомогою флексії.

△ **Флективні мóви** — один з основних типів мов світу (за морфологічною класифікацією), до якого належать мови, у яких граматичні форми утворюються за допомогою флексії. *Флективні мови — мови, які характеризуються наявністю флексії основи (або внутрішньої флексії, тобто чергування звуків у корені чи основі слова, яке має граматичне значення), відсутністю здебільшого однозначної відповідності між закінченням (флексією) і граматичним значенням, яке воно ви-*

ражає, а також тісною спайкою морфем у слові (Сл. лінгв. терм., 1957, 203).

ФЛЕКТИВНІСТЬ, ності, ж., лінгв. Ознаки мови, у якій форми слів творяться за допомогою флексій.

ФЛЕР, у, ч. 1. Тонка, прозора, звичайно шовкова тканина.

2. перен. Напівпрозорий покрив; серпанок.

Прикривáти флéром чого — робити що-небудь невиразним або таємним, надавати чому-небудь певної загадковості. *Поет [П. Воронько] не вміє прикривати життя рожевим флером «прекрасної омани», не вміє й дивитись на нього крізь чорний туман безвиході* (Вітч., 12, 1963, 136).

ФЛЕРДОРÁНЖ, а, ч. Білі квіти помаранчевого дерева або штучні квіти такого ж вигляду, якими прикрашають весільний убір нареченої, а іноді також нареченого. *На грудях у нього [Павла] такий, як і в Катрі, пишний флердоранж і золотий перстень на середньому пальці* (Кучер, *Трудна любов*, 1960, 159).

ФЛЕРДОРÁНЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до флердоранж.

ФЛÉРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до флер 1.

2. перен. Напівпрозорий, схожий на флер (у 1 знач.); серпанковий.

ФЛЕШ¹, і, ж. Верхівка молодого пагона чайного дерева.

ФЛЕШ², і, ж., військ., васт. Польове укріплення, що має форму тупого кута, вершина якого спрямована в бік ворога. *Навчив Самійло ополченців ходити в ногу, .. навчив, як і флеші будувати і як їх штурмом брати, як відбиватись від кінноти* (Кочура, *Зол. грамота*, 1960, 217).

ФЛІБУСТЬЄР, а, ч. 1. У XVII — на початку XVIII ст. — морський розбійник, пірат або контрабандист, який був членом особливої організації.

2. У XIX ст. — північноамериканський авантюрист, що брав участь у грабіжницьких нападах на країни Південної і Центральної Америки.

3. мн. У США — особи, що влаштовують обструкцію в конгресі.

ФЛІБУСТЬЄРСТВО, а, с. Заняття флібустьєра, флібустьєрів.

ФЛІБУСТЬЄРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флібустьєр.

ФЛІГЕЛЬ, я, ч. Житлова бічна прибудова до головного будинку або будиночок у дворі головного будинку. *Визначено їм у флігелі на другім поверсі дві скромні кімнатки* (Фр., VI, 1951, 235); *Поблизу будинку стояли два флігелі. В одному жив управитель з родиною, а в другім — хатня прислуга: кухар, покоївки* (Головко, А. Гармаш, 1971, 378); *Дідова сім'я тулилася в тісному присадкуватому флігелі* (Збан., Сеспель, 1961, 172); *В 50-х роках XVIII ст. талановитий архітектор, лаврський кріпак Семен Ковнір збудував у садибі Лаври флігель з високими барочними щитами* (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТА́НТ, а, ч. Офіцер, що виконував обов'язки ад'ютанта при особі царя, імператора, або офіцер, що виконував доручення при командуючому армією в царській Росії.

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТА́НТСТВО, а, с. Звання, чин флігель-ад'ютанта; виконання обов'язків флігель-ад'ютанта.

ФЛІГЕЛЬ-АД'ЮТА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флігель-ад'ютант.

ФЛІГЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до флігель.

ФЛІГЕЛЬО́К, лька, ч. Зменш.-пестл. до флігель. *Марно під вікнами флігелька, де жив професор із синомастрономом та онукою, лунали вечорами легковажні звуки гітари* (Ю. Янов., II, 1954, 84).

ФЛІГЕЛЬБЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до флігельбк. *А жила тоді при школі В флігельбчку у дворі Юна вчителька* (Дор., Серед степу., 1952, 113).

ФЛІК, а, ч., спец. Шматок, обрізок шкіри для збірного підбора.

ФЛІНТ, у, ч. Те саме, що флінтглас.

ФЛІНТГЛАС, у, ч. Оптичне скло із значною кількістю окису свинцю, завдяки чому має великий показник заломлення. Під час громадянської війни, три роки будиши навідником в артилерії, він не розлучався з грубеньким зошитом, занотовував туди всі свої припущення щодо складу крон- та флінтгласу (Шовк., Інженери, 1956, 283).

ФЛІРТ, у, ч. Несерйозна любовна гра, залицяння, кокетування. [С а н я:] *Значить, ти признаєш так звану гру в любов, флірт?* (Л. Укр., II, 1951, 24); [Ю р - к о:] *Виходить — ти всерйоз закоханий? А я весь час думав, що між вами звичайний флірт* (Мам., Тв., 1962, 252).

ФЛІРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фліртувати. *Бажаю, щоб ми раз уяснили собі, чим власне має бути театр — чи підоймою поступу і просвіти, чи.. місцем фліртування в антрактах* (Фр., XVI, 1955, 185).

ФЛІРТУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися фліртом, залицятися, кокетувати (у 1 знач.). *Королеви — фліртують з пияками — закорсетованими офіцерами* (Еллан, II, 1958, 63); *Яким не помічає того, що його жартівлива жінка фліртує з парубком Павлом* (Збірник про Кроп., 1955, 304).

ФЛІЦИД, у, ч., спец. Прозора рідина темного кольору з різким запахом, що застосовується для боротьби з мухами, комарами та іншими комахами.

ФЛІШ, у, ч. Товща осадових гірських порід (морських відкладів), в якій групи верств, що залягають одна на одній завжди в тій самій послідовності, повторюються багато разів. *Більша частина карпатських гір складається з потужних товщ пісковиків і сланців, що ритмічно чергуються. Такі товщі називаються флішами* (Наука., 3, 1964, 56).

ФЛІШЕВИЙ, а, е. Прикм. до фліш. Флішеві породи.

ФЛОБАФЕНИ, ів, мн., спец. Органічні речовини червонувато-бурого або темно-коричневого кольору, що містяться в корі та плодах рослин.

ФЛОГІСТОН, у, ч. За помилковими уявленнями хіміків XVIII ст. — особлива невагома речовина — «вогняна матерія», що нібито міститься в усіх здатних горіти речовинах і виділяється з них при горінні; теплець.

ФЛОГІСТОННИЙ, а, е. Стос. до флогістону. Флогістонна теорія.

ФЛОЕМА, и, ж., бот. Сукупність тканин у рослині, по яких переміщуються органічні речовини від листків до коренів; луб (у 1 знач.). У деревній рослині звичайно існують два основні потоки живильних речовин. Вгору по судинах деревини (ксилеми) від коренів до листя рухається висхідна течія води і розчинів мінеральних речовин. Друга течія живильних органічних речовин, що утворилась в листі у процесі фотосинтезу, рухається від листків до коренів по судинах лубу (флоеми) (Наука., 2, 1963, 40).

ФЛОЕМНИЙ, а, е, бот. Прикм. до флоема. Флоемний провідний пучок в стеблі рослини.

ФЛОЕРА див. флойра.

ФЛОЕРНИЙ, а, е. Прикм. до флоєра. *Не знала [Маруся], чому палять її місячні ночі, чому зове невидимий голос, чому в журкотінню струмка чуються шепоти, а в шумах смерек сопілкові, флоєрні ноти* (Хотк., II, 1966, 34).

ФЛОКЕН, у, ч., мет. Дефект внутрішньої будови сталі — тонка звивиста тріщина.

ФЛОКЕНИСТИЙ, а, е, мет. З флокеном.

ФЛОКС, а, ч. Одно- або багаторічна декоративна рослина з пахучими квітками на вершині стебла, зібраними у велике суцвіття. *Суша липнева теплінь линула у відчинені вікна разом з ароматом розквітлих флоксів і резеди* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 396); *Між колишніми чернецькими келіями і церковним горбом цвіло поле прив'ялих темно-бузкових флоксів, колір яких гарно пасував до побілених стін* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 107).

ФЛОМАСТЕР, а, ч. Спеціальна ручка для малювання широкими лініями, що має стрижень з фетру або повсті, просочений тушшю або чорнилом. *Він [художник] спинився на фломастері. Рівна жирна лінія оранжевого кольору сприяла Данченкові в досягненні лаконізму вислову* (Літ. Укр., 30.I 1970, 4).

ФЛОРА, и, ж. 1. Сукупність всіх видів рослин, що ростуть на певній території або росли на ній в минулі геологічні епохи; рослинний світ взагалі. *Збираю з останків осінньої флори де що до зільників і для себе і для школи* (У. Кравч., Вибр., 1958, 317); — *Наша експедиція була проведена за методом відомого вченого-географа Гумбольдта, — вів далі Шевченко. — Ми вивчали Синє море з погляду геологічного. Вивчали і географію його флори та фауни, шукали поклади* (Тулуб, В степу., 1964, 464); *Самобутнє мистецтво петриківської орнаментики відображає захоплення народних майстрів місцевою флорою* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 95).

2. Сукупність бактерій, що постійно живуть у якомусь органі. *Кишкова флора*.

ФЛОРЕАЛЬ, я, ч., іст. Восьмий (весняний — з 20—21 квітня по 19—20 травня) місяць французького республіканського календаря, який мав чинність у 1793—1805 рр.

ФЛОРЕНТІЄЦЬ див. флорентійці.

ФЛОРЕНТІЙКА див. флорентійці.

ФЛОРЕНТІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флорентійці і Флоренція. *Суворий Дант, вигнанець флорентійський, Встає із темряви часів середньовічних* (Л. Укр., I, 1951, 174); *Флорентійський муніципалітет*; // *Який походить з Флоренції. Фермери висаджують між лозами флорентійські півники, які виділяють коренями ефірну олію з фіалковим запахом* (Знання., 11, 1965, 23); // *Зробл. флорентійцями, у Флоренції. Аркадій Валеріанович від дзеркала прямує до столу, сердито націлює перо у важкий каламар флорентійської роботи і вкладає своє роздратування в холодні ввічливі слова, під якими аж шипить презирство до шурина* (Стельмах, I, 1962, 283).

ФЛОРЕНТІЙЦІ, ів, мн. (одн. флорентієць, їйця, ч.; флорентійка, и, ж.). Мешканці Флоренції. *Життя дружини великого флорентійця [Данте] було тяжке, зрошене сльозами* (Рильський, III, 1956, 285).

ФЛОРИДІН, у, ч. Глина з домішками окисів кальцію, магнію та лугів, яку використовують при очищенні нафтопродуктів та переробці жирів.

ФЛОРИДИНОВИЙ, а, е. Прикм. до флоридін.

ФЛОРИЗМ, у, ч. Мистецтво комбінування засушених рослин для створення картин.

ФЛОРИМІЦІН, у, ч. Лікарський препарат, антибіотик, що використовується як протитуберкульозний засіб.

ФЛОРИН, а, ч. 1. Флорентійська золота й срібна монета XIII—XVI ст., за зразком якої ряд європейських країн почав карбувати монети з золота та срібла. *В державній скарбниці [короля] порожньо, як у кишені старця, що лежить на паперті собору святого Петра,*

тимчасом барони та неогоціанти набивають собі шкіряні гаманці риксталерами, гульденами, флоринами (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 532).

2. Колишня англійська монета у два шилінги.

3. Сучасна грошова одиниця Нідерландів, яка дорівнює 100 центам, а також монета цієї вартості; гульден.

ФЛОРИСТ, а, ч. 1. Фахівець з флористики. Українські флористи, працюючи над флорою УРСР, виконали також ряд робіт з флори інших частин Радянського Союзу (Розв. науки в УРСР., 1957, 325).

2. Той, хто займається флоризмом. Флористи вміють зображувати не тільки окремі предмети, але й передавати свій настрій і стан за допомогою неочікуваних «фарб». Ось їх палітра: квіти, листки, ягоди, трави, шкуринки гладіолусових цибулин (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 107).

ФЛОРИСТИКА, и, ж. Розділ ботаніки, предметом якого є вивчення та систематичний опис флори будь-якої місцевості, країни, краю тощо.

ФЛОРИСТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до флора. Поруч із парком [Асканія Нова], на дендрологічній колекційній ділянці, проходять випробування ще 526 нових видів дерева і чагарників. Такий флористичний скарб — величезна рідкість (Наука і культура., 1971, 342).

2. Стос. до флористики. Найбільш капітальною флористичною працею сучасності, яка не має собі рівних у світовій літературі, можна назвати тридцяти томну «Флору СРСР», складання якої завершено в Ботанічному інституті Академії наук СРСР (Рад. Укр., 5.І 1964, 1); Флористичні і фауністичні дослідження у заповідниках використані при написанні багатотомної «Флори УРСР», «Рослинності УРСР», а також для «Фауни УРСР» та інших наукових і науково-популярних видань (Вісник АН, 3, 1971, 32).

ФЛОТ, у, ч. Сукупність суден однакового призначення або певної належності, району плавання і т. ін. Од злості Турн осатанівши, Велів багаття розводить, І військо к берегу привівши, Казав Троянський флот спалить (Котл., І, 1952, 216); Родом він із Гур'ївки, приморського рибальського селища, яке, між іншим, славиться тим, що з нього виходить багато першокласних матросів та капітанів на Чорноморський флот (Гончар, Таврія, 1952, 74); Він був важкий і дебелий — цей четвертий Половець, колишній моряк торговельного флоту й контрабандист (Ю. Янов., ІІ, 1958, 176); Миколаївський суднобудівний завод спорудив багато кораблів, які вписали яскраві сторінки в історію морського флоту нашої країни (Наука., 2, 1957, 16).

△ Повітряний флот див. повітряний.

ФЛОТАТОР, а, ч., спец. 1. Фахівець з флотації, кваліфікований робітник на флотаційній збагачувальній фабриці; збагачувальник.

2. Речовина, яку застосовують для регулювання процесу флотації.

ФЛОТАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до флотації; пов'язаний з нею. У виробництві калійних добрив являє інтерес передова технологія та удосконалення флотаційного процесу добування хлористого калію з добрими фізичними властивостями (Хлібороб Укр., 7, 1965, 5); Роботи з фізико-хімічної механіки вже дали можливість розвинути й удосконалити в СРСР процеси флотаційного збагачення корисних копалин, дроблення твердих речовин, формування металокерамічних тіл (Вісник АН, 1, 1971, 22); // Який одержують у результаті флотації. Флотаційний колчедан; // Признач. для флотації. Ударною працею зустріли новий рік калійники Стебника. Ні на хвилину не припинялася робота на збагачувальній флотаційній фабриці (Рад. Укр., 3.І 1969, 1).

ФЛОТАЦІЯ, і, ж., спец. Відокремлення корисних копалин від порожніх порід; спосіб збагачення руд, заснований на властивості подрібнених частинок корисних копалин впливати на поверхню рідини з бульбашками повітря і на властивості порожньої породи до осідання. Принцип добування графіту відомий давно: подрібнення руди на кулькових чи стрижневих млинах до розмірів часточок 0,2—1 міліметр, потім багатоступінчаста флотація в спеціальних машинах, де руда перемішується з сумішшю води, гасу, соснової олії (Знання., 11, 1968, 16); Учені та інженери розробляють методи максимального вилучення цінних компонентів із так званих бідних руд. Один із нових методів — іонна флотація, технологію якої розробили московські спеціалісти (Веч. Київ, 13.VIII 1971, 4).

ФЛОТИК, у, ч. Зменш.-пестл. до флот.

ФЛОТИЛІЯ, і, ж. 1. З'єднання військових суден; оперативне об'єднання сил військово-морського або річкового флоту. Огляділи лоцмани флотилію і донесли Потьомкінові, що ні одно судно через пороги не пройде, бо з довгими деменами (Стор., І, 1957, 242); Запорозькі козаки, озброєні звичайно рушницями, списами, пістолями і шаблями, добре бились у пішому строю. Зберігало своє значення і запорозьке плавне військо — флотилія з так званих чайок (великих човнів) (Іст. УРСР, І, 1953, 341); [К о с т я К в а ч:] Наша Дніпровська флотилія стільки річок пройшла. Побували і на Дунаї, і на Одері, і на Шпрее (Мокр., П'єси, 1959, 204); Командування посилає його [І. Папаніна] в Ростов з дорученням організувати Азовсько-Донську військову флотилію (Видатні вітч. географи., 1954, 148).

2. Тактичне з'єднання есмінців, підводних човнів, тральщиків у флотах Англії, США та деяких інших країн.

3. З'єднання промислових, експедиційних або спортивних суден. Виявилось, що Жорка будь-що хоче потрапити в гарпунери на китобійну флотилію «Слава» (Збан., Мор. чайка, 1959, 49); У 1932 році на Далекому Сході було створено першу радянську флотилію «Алеут» у складі однойменної плавучої бази і трьох китобійних суден (Наука., 3, 1958, 57); Цілі флотилії займаються виловлюванням риби і крабів, збиранням водоростей, полюванням на морського звіра (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); // Група, скупчення невеликих кораблів, човнів і т. ін. На морі ціла флотилія човнів, яхт — і все це з берега освічувалось прожекторами (Коцюб., ІІІ, 1956, 326); Дивився з неба місяць, освітлюючи флотилію маленьких суден (Трубіл., Шхуна., 1940, 321); *У порівн. А тепер Вони [гуси] у нас лише переночують Та трошки погегочуть про колишнє, — І далі, як флотилія одважна, Пливуть на північ (Рильський, І, 1960, 249).

ФЛОТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до флотувати.

ФЛОТОВОДЕЦЬ, дця, ч. Командувач військово-морських сил або флоту, який своєю діяльністю зробив або робить значний внесок у розвиток військово-морської справи, в організацію флоту. Нахімов був прогресивним військовим діячем. Його талант як флотоводця і організатора воєнних дій на морі і на суші повністю розкрився під час Кримської війни 1853—1856 рр. (Наука., 7, 1955, 39); // Командувач флотилії. У вогні Великої Вітчизняної війни народилася когорта флотоводців, чие керівництво флотами й флотиліями разом з героїчними зусиллями матросів, старшин і офіцерів мало вирішальне значення у виконанні Військово-Морським Флотом бойових завдань (Ком. Укр., 5, 1970, 64).

ФЛОТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до флот. Команда на міноносці була нова, взята з флотських екіпажів (Ку-

чер, Чорноморці, 1948, 6); *Повернувся з флотської служби старший брат і довгими вечорами розповідав про далекі краї* (Видатні вітч. географи., 1954, 121); *У Севастополі відбулися творчі збори флотських літераторів* (Вітч., 7, 1969, 217); // Такий, як у флоті, прийнятий у флоті. На ньому був смугастий тільник, темно-синя фланелева сорочка і широкі флотські штани (Ткач, Арена, 1960, 85); *Поруч карти висіла полковникова флотська форма, новий синій кітель з натертими до блиску гудзиками, мічманка, чорна шинеля* (Кучер, Голод, 1961, 83); *Боцман Бухта десятки років плавав на бойових кораблях, полюбив свою буденну працю. Він не терпить тих матросів, які порушують флотську дисципліну* (Укр. літ., 10, 1957, 132); // Власт. морякам. *Пряжки, на яких вибиті якір і п'ятикутна зірка, начищені з флотським шиком, до блиску* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 94); // у знач. ім. **флбтський**, кого, ч., розм. Той, хто служить у флоті; матрос, моряк. — *Нам якби щось [п'єсу] про чорноморських матросів, — заблищала очима Вутанька. — Та пісень з нотами... — Про флотських напевд чи що буде, — висловив сумнів воєнком* (Гончар, II, 1959, 169).

ФЛОТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **флотувати**.

ФЛОТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Піддавати флотації.

ФЛОЯРА, **ФЛОБРА**, и, ж. Басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині. *Дрімає береза, Заснула смерека, Чути лиш флюяру Віварську здалека* (Пісні та романси., II, 1956, 166); *І наплива з зелених полонин поміж смерек мелодія флюяри* (Сос., Солов. далі, 1957, 37).

ФЛОЯРНИЙ, а, е. Прикм. до флюяра.

ФЛОЯРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до флюяра. — *Я ще й грати вмію. Вийди завтра, я винесу флюярочку свою* (Хотк., II, 1966, 80).

ФЛУКТУАЦІЯ, **ФЛЮКТУАЦІЯ**, ї, ж., спец. 1. Випадкове відхилення якоїсь величини (фізичної, біологічної, соціально-економічної і т. ін.) від її середнього значення.

2. Відчутне під час доторкування коливання рідини, що зібралася в якійсь порожнині.

3. Те саме, що модифікація 1.

ФЛУКТУВАТИ, **ФЛЮКТУВАТИ**, ує, недок., спец. 1. Проявляти флуктуацію, флюктуацію (у 1 знач.).

2. Коливатися (про рідину, що зібралася в якійсь порожнині).

ФЛУКТУЮЧИЙ, **ФЛЮКТУЮЧИЙ**, а, е, спец. Дієпр. акт. теп. ч. до флуктувати, флюктувати.

△ **Флуктуюча** (флюктуюча) увага, псих. — незосереджена, мінлива увага, яка швидко переходить з об'єкта на об'єкт.

ФЛУОРЕСЦЕНЦІЯ, **ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ**, ї, ж., фіз. Один із двох видів люмінесценції, явище короткочасного свічення деяких речовин після припинення освітлювання їх, опромінювання рентгенівським промінням тощо. *Якщо дивитись на розчин хлорофілу в пробірці під кутом до падаючого світла, то хлорофіл буде не зеленим, а червоним. Це флуоресценція хлорофілу — випромінювання поглинутих квантів* (Знання., 7, 1966, 2).

ФЛУОРЕСЦІЮВАТИ, **ФЛЮОРЕСЦІЮВАТИ**, ює, недок., фіз. Мати властивість короткочасно світитися після дії будь-яких променів. *Ефект оптичного відбілювання [матеріалів] оснований на здатності деяких органічних речовин флуоресціювати, тобто перетворювати невидимі ультрафіолетові промені у видимі — блакитні або сині* (Наука., 9, 1963, 31).

ФЛУОРЕСЦІЮЮЧИЙ, **ФЛЮОРЕСЦІЮЮЧИЙ**, а, е, фіз. Дієпр. акт. теп. ч. до флуоресціювати, флюоресціювати; // у знач. прикм. Флуоресціюючі бактерії.

ФЛУОРОГРАФ, **ФЛЮОРОГРАФ**, а, ч. Апарат для фотографування зображень з екранів, що флуоресціюють. *Розроблено зразки нової рентгенологічної апаратури — флюорограф для виготовлення рентген-знімків у весь зріст людини, логетрон — прилад для читання рентгенограм, що збільшує їх розміри і контрастність* (Рад. Укр., 10.II 1966, 2).

ФЛУОРОГРАФІЧНИЙ, **ФЛЮОРОГРАФІЧНИЙ**, а, е. Який здійснюється за допомогою флюорографа. *Особливо важливе значення надається виявленню захворювання [туберкульозу] в ранніх стадіях. З цією метою організується обслідування населення флюорографічним методом* (Рад. Укр., 14.VII 1971, 3).

ФЛУОРОГРАФІЯ, **ФЛЮОРОГРАФІЯ**, ї, ж. Фотографування зображень з екранів, що флуоресціюють; застосовується в медицині як один із методів діагностики захворювань деяких внутрішніх органів людини. *Знімання рентгенівських зображень з екрана називають флюорографією* (Наука., 1, 1959, 33).

ФЛУОРОМЕТР, **ФЛЮОРОМЕТР**, а, ч. 1. Прилад для вимірювання тривалості флуоресценції.

2. Пристрій для вимірювання інтенсивності люмінесценції.

ФЛУОРОСКОП, **ФЛЮОРОСКОП**, а, ч. Найпростіший прилад для спостереження люмінесценції.

ФЛЮВІОГЛЯЦІАЛЬНИЙ, а, е, спец. Нанесений талими льодовиковими водами. *Найважливіші формації четвертинного періоду [в УРСР] представлені лесом, мореною, алювіальними та флювіогляціальними пісками* (Розв. науки в УРСР., 1957, 266); // Який утворюється при розтаванні льодовиків. *Крім морен, що їх відкладає льодовик, уламкові матеріали, які зносить льодовик у долині, можуть відкладатися спереду фронтальних морен з допомогою талих льодовикових вод — флювіогляціальних потоків* (Курс заг. геол., 1947, 150).

ФЛЮГЕР, а, ч. 1. Пристрій у формі прапорця, пластинки, стріли і т. ін., що обертається на стрижні і служить для визначення напрямку вітру, а при ускладненій будові — і швидкості вітру. *Є багато видів флюгерів. Загальною їх особливістю є те, що вони вільно обертаються на осі і встановлюються в напрямі вітру* (Фіз. геогр., 5, 1956, 87); *Маленький золотий флюгер на даху будиночка стоїть нерухомо — вітру нема* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); *У порівн. *Я віддаю на суд свої творіння Не вам, мерці, без думки і горіння, Не вам, не вам, Що, ніби флюгери, в дорогу всім вітрам Повернуться туди, куди подме сильніший, І моляться тому, хто впливовіший* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 95).

2. У давнину — прапорець на списі.

3. перен., зневажл. Про нестійку людину, яка часто міняє свої погляди, рішення, ставлення до когось.

ФЛЮГЕРНИЙ, а, е. Прикм. до флюгер.

ФЛЮГЕРОК, рка, ч. Зменш.-пестл. до флюгер.

ФЛЮІД, у, ч. 1. Рідина або газоподібна речовина, що виділяються з магматичного джерела.

2. Уявна невагома рідина, якою до XVIII ст. пояснювали теплові, електричні й оптичні явища, а також горіння.

3. За містичними уявленнями спіритів — якийсь «психічний струм», що його нібито висилає людина. [Б и к о в а:] *Він ненавидить нас. Коли він проходить повз наш будинок, по моєму тілу завжди пробігають якісь флюїди* (Довж., I, 1958, 440).

ФЛЮІДАЛЬНИЙ, а, е. Який має вигляд застиглих потоків виверженої магми, лави.

ФЛЮІДНИЙ, а, е. Прикм. до флюїд. *В товщах, що диференціально переміщуються, в процесі складкоутворення відбувається розшарування порід і більш рухливі*

магматичні флюїдні продукти гранітних магм переміщуються в безлічі каналів у розшарованих породах (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 7).

ФЛЮКТУАЦІЯ див. флуктуація.

ФЛЮКТУВАТИ див. флуктувати.

ФЛЮКТУЮЧИЙ див. флуктуючий.

ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ див. флуоресценція.

ФЛЮОРЕСЦІЮВАТИ див. флуоресціювати.

ФЛЮОРЕСЦІЮЮЧИЙ див. флуоресціюючий.

ФЛЮОРІТ, у, ч. Мінерал з класу фторидів, жовтий, фіолетовий, зелений, іноді безбарвний; плавиковий шпат. — Його [мармур] прикрасили .. кристали піриту, флюориту і червоного залізняку. З цієї краси треба різати богинь і героїв (Стельмах, II, 1962, 56).

ФЛЮОРІТОВИЙ, а, е. Прикм. до флюоріт.

ФЛЮОРОГРАФ див. флуоробграф.

ФЛЮОРОГРАФІЧНИЙ див. флуорографічний.

ФЛЮОРОГРАФІЯ див. флуорографія.

ФЛЮОРОЗ, у, ч. Хронічне захворювання людини, що спричиняється тривалим діянням на організм сполук фтору. Флюороз кісток.

ФЛЮОРОМЕТР див. флуоробметр.

ФЛЮОРОСКОП див. флуороскоп.

ФЛЮС¹, у, ч., мед. Набряк щокви від гнійного запалення тканини ясен, спричиненого захворюванням зуба. У мамі тепер зробився флюс (Л. Укр., V, 1956, 5); [Т е т я н а:] Феді ці дні так болять зуби, а він навіть до лікаря не має часу зайти.. [Н а д і я (до Терещенка):] Мабуть, застудили. Чи не флюс? У вас ніби права щока підпухла? (Корн., II, 1955, 289); Щокви у хлопця роздулися від захованих під ними монет; здавалося, що в нього на обох щоках флюс (Собко, Скеля., 1961, 12).

ФЛЮС², у, ч., техн. 1. Речовина (вапняк і т. ін.), яка додається до вихідних матеріалів під час плавлення металів для регулювання складу шлаку; плавець. Для того, щоб краще відокремити метал при плавленні руди від шкідливих складових частин, до руди почали додавати різні мінерали — кварц, плавиковий шпат, вапняк. Додатки ці служать плавллями, або флюсами (Таємн. вапна, 1957, 90); Кран підхоплював великі жолоби — мультди, сповнені шматків металу і флюсів (Собко, Серце, 1952, 14).

2. Речовина (силікати, бура), яку наносять на поверхню з'єднуваних частин під час паяння, зварювання і т. ін. для видалення утворюваних окислів та забруднень при автоматичному зварюванні. При напаяванні як флюс застосовують буру (Різальні інстр., 1959, 84); В Інституті електрозварювання було розроблено новий ефективний спосіб швидкісного автоматичного зварювання під флюсом (Ком. Укр., 6, 1969, 46).

3. Речовина, якою заповнюють пори глиняних та фарфорових виробів під час випалювання для надання їм міцності. Малюнок, створений за допомогою спеціальних фотографічних процесів, переносять на керамічний виріб, покривають тонким шаром легкоплавкого флюсу (плавлення) і закріплюють випалюванням (Розповідь..., 1970, 36).

ФЛЮСНИЙ¹, а, е, мед. Прикм. до флюс¹.

ФЛЮСНИЙ², а, е, техн. Те саме, що флюсовий.

ФЛЮСОВАНИЙ, а, е, техн. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до флюсувати.

ФЛЮСОВИЙ, а, е, техн. Прикм. до флюс². Донбас багатий.. особливо на таку цінну сировину для металургійної промисловості, як флюсові вапняки, доломіти, каоліни, вогнетривкі глини, формувальні піски (Роб. газ., 29.VIII 1962, 2).

ФЛЮСУВАННЯ, я, с., техн. Дія за знач. флюсувати.

ФЛЮСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., техн. Здійснювати виробничий процес, застосовуючи флюс (див. флюс²).

ФЛЮТБЕТ, у, ч., спец. Штучний підводний підморок греблі або будь-якої іншої гідротехнічної споруди. Флутбет є найбільш відповідальною частиною споруди [греблі], він повинен протистояти не тільки діянню поверхневого потоку, .. а також і тискові фільтраційного потоку (Довідник сіль. будівельника, 1956, 58).

ФЛЮТБЕТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до флутбет. Йому [Андрієві] потрібно було замовити залізобетонні коробчаті блоки, флутбетні плити на дно котлована, ребристі та плоскі плити для зміцнення берегів (Дмит., Наречена, 1959, 165).

ФЛЯГА, и, ж. 1. Похідна плоска переважно металева посудина, іноді обплетена або обшита чим-небудь, яку носять на поясі, через плече тощо; баклага. З фляги він пригубив Води краплину, щоб зростить язик (Бажан, Вибр., 1940, 174); Партизан відгвинтив кришечку, стріпнує флягою. Десь на денці щось ледве чутино хлюпнуло (Збан., Таємниця., 1971, 182); Кожен з курсантів був нав'ючений повною викладкою, з флягою, протигазом, з достатнім запасом патронів (Гончар, Людина., 1960, 77).

2. Велика посудина з ручками, призначена для рідини; бідон. Молоко у флягах, пляшках зберігають у тарі, в якій воно надійшло (Технол. пригот. їжі, 1957, 16); Створено нові комплекси машин і для доїння корів та первинної обробки молока: стаціонарні і пересувні установки з доїнням у фляги, відра і молокопровід тощо (Хлібороб Укр., 6, 1967, 19).

ФЛЯЖКА, и, ж. 1. Те саме, що фляга 1. Льоня був зовсім військовий — в зеленій гімнастерці з фляжкою на поясі і з рюкзаком за плечима (Ів., Таємниця, 1959, 41); Їй [Варварі] запропонували хильнути з обшитої ворсистим сукном фляжки (Перв., Дикий мед, 1963, 16).

2. діал. Пляшка. А... вчини ж мені ласку: Передай козаку меду-вина фляжку (Чуб., V, 1874, 373); Будучий свояк, який, певно, пристане до тих, що пана директора звуть вуйком, стиснув палко йому руку і сказав іще подати фляжку вина (Мак., Вибр., 1954, 46).

ФЛЯЖНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фляга 1.

2. Який зберігають або перевозять у флягах (у 2 знач.). Фляжне молоко.

ФЛЯКИ, ків, мн. Те саме, що флячки. Фляки — їжа із гірших залишків м'яса, з тельбухів (Фр., I, 1955, 433).

ФЛЯНДРІВКА, и, ж. Специфічна система орнаменту в українській народній майоліці, що одержується певним способом при нанесенні фарб на сирій гончарний виріб. Є також у Дибинцях миски з фляндрівкою, або, як їх там називають, — порані миски. За допомогою різка майстер проводить кілька концентричних кіл, найчастіше білого кольору (Мист., 6, 1964, 15); Мальовані канівські миски були червоного або білого кольору в залежності від обливки.. Розмальовувалися як свіжі, так і злегка підсушені вироби. Розпис по сирому, незалежно від малюнка, звався фляндрівкою (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 63).

ФЛЯНДРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фляндрувати. Вже у XVII ст. фляндрування було загальновідомим і сформованим способом розпису [посуду] (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 44).

ФЛЯНДРУВАТИ, ую, уєш, недок. Розписувати (гончарний виріб), застосовуючи фляндрівку.

ФЛЯЧКИ, чок, мн. Свинячі або телячі тельбухи, порізані на шматочки і зварені в пшоняній каші. Пан староста проявляв прегарний апетит і, заживши дві тарілки флячків, розпочав своє оповідання (Фр., III,

1950, 243); *Пані Марціновська* теж величала себе шляхтянкою, у неї було дві молочні кози, і вона ще прекрасно вміла варити «флячки», за якими аж вмирав пан Бадовський (Козл., Ю. Крук, 1957, 367).

ФОБІЯ, і, ж. Нав'язливий, непереборний страх при деяких психічних захворюваннях, іноді при перевтомі, після психічного зворушення.

ФОЙЄ, невідм., с. Приміщення в театрі, кінотеатрі, будинку культури і т. ін. біля глядачевого залу, призначене для перебування глядачів перед початком вистави, сеансу та для відпочинку під час перерви, антракту. У фойє погасили світло. На арені починався новий відділ програми (Ю. Янов., II, 1958, 139); *Навіть в антрактах*, коли збуджені глядачі сунули до фойє, він лишився на місці (Ільч., Серце жде, 1939, 261); *Деся грає він [Арсен] зараз в душному, переповненому фойє кінотеатру* (Дмит., Розлука, 1957, 31); В залитому електричним світлом фойє, поблискуючи мідними трубами, години дві уже гримів колгоспний духовий оркестр (Ряб., Жайворонки, 1957, 98); // Приміщення для відпочинку артистів між актами вистави.

ФОК, а, ч., мор. 1. Нижнє пряме вітрило на передній щоглі корабля або косе вітрило на однощоголовому судні. Нале електричний струм пронизує Лазарєва. Перед його очима виникає друга, на цей раз катастрофічна небезпека.— *Фок розірвало! Розірвало парус на фок-щоглі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 401).

2. Те саме, що фок-щогла. За термінологією старих морських боїв, відбувалося таке: корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся в плає (Ю. Янов., II, 1958, 200).

ФОК-... (ФОКА-...), мор. Перша частина складних слів, що вказує на належність чого-небудь до фока (у 1 знач.), напр.: фок-рєя, фок-брас, фок-щогла.

ФОКАЛЬНИЙ, а, е, фіз. Стос. до фокуса (див. фобус¹ 1). Площина, яка проходить через фокус перпендикулярно до головної оптичної осі, називається фокальною площиною (Курс фізики, III, 1956, 272).

ФОКСТЕР'ЄР, а, ч. Невеликий собака групи тер'єрів, з яким можна полювати на лисиць, борсухів та іншого дрібного звіра, що живе в норах. Рипнули двері, і на нього [Аркадія Петровича] кинулась Мишка, любий песик, расовий фокстер'єр (Коцюб., II, 1955, 384); *Джимі грає на роялі. Фокстер'єр Пік, білий з жовтими вухами, і кицька Муза.. сидять біля Джимі і слухають* (Коч., II, 1956, 155).

ФОКСТРОТ, у, ч. Сучасний ритмічно-чіткий швидкий парний танець з розміром 4/4 такту. У сусідній кімнаті шпарив джаз-банд, і охочі танцювали фокстрот (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 379); [Серед а:] Звичайно, я не музикант, і не поет, і не прозаїк, і не вмію танцювати фокстроту (Мик., I, 1957, 483); // Музика до цього танцю; музичний твір у ритмі цього танцю. Тріо-музики завзято витинали новітній фокстрот «Валенсію», і звуки звабливої мелодії заглушали безузавний гомін публіки в кафе (Досв., Вибр., 1959, 393); *Найбільше йому [Рубінові] подобалася музика швидка — польки, галопи, фокстроти* (Сенч., Опов., 1959, 41); *Бравурні тони фокстроту змінив веселий переможний марш* (Ю. Бездик, Полки., 1959, 188).

ФОКСТРОТНИЙ, а, е. Прикм. до фокстрот. Фокстротне па; Фокстротний ритм.

ФОКУС¹, а, ч. 1. фіз. Точка, в якій збираються, перетинаються відбиті сферичним дзеркалом або заломлені лінзою паралельні промені, потоки. Точка, в якій центральний промінь, паралельний головній оптичній осі дзеркала, після відбивання перетинає цю вісь дзер-

кала, називається фокусом дзеркала (Курс фізики, III, 1956, 272); *Промені світла, відбиті будь-якою точкою А об'єкта, проходячи через збірну лінзу, перетинаються в точці А, яка називається спряженим фокусом* (Довідник фот., 1959, 5); *У порівн. *Очі всіх присутніх, немов у дивовижному фокусі, сходилися на місцях радянської делегації* (Собко, Зор. крила, 1950, 34); // Віддаль від заломлюючої або відбивної системи до цієї точки. Короткий фокус.

2. фот. Точка, в якій предмет, що його знімають, фотографують або розглядають за допомогою оптичного приладу, має найкращу чіткість, різкість. — *Ми будемо знімати з сіткою, — вирішує режисер, — воно буде красиво, нерізка наводження на фокус дасть пригніченість* (Ю. Янов., II, 1958, 29); *Якщо правду сказати, не дуже вдалий знімок, глибини немає, все змазалося, тільки танк пощастило взяти в фокусі* (Перв., Дикий мед, 1963, 320); *І ще довго бачив [Павло] Оксану, що стояла край дороги.. А потім вітер нагнав у очі сльозу, й Оксана почала двоїтися, пливати в якомусь тумані, як ото буває часом в кіно, коли механік не дотримує фокуса* (Кучер, Голод, 1961, 178).

3. мат. Така точка, що відношення віддалей від будь-якої точки на кривій лінії до неї і до певної прямої є сталою величиною. Кожна планета рухається по еліпсу, в одному з фокусів якого міститься Сонце (Астр., 1956, 64).

4. Місце, в якому найяскравіше, найсильніше виявляється будь-яка властивість, дія, ознака чого-небудь тощо; головна точка чого-небудь. Фокус землетрусу; // мед. Вогнище, осередок хворобливого процесу в організмі.

5. перен. Центр, осередок чого-небудь. ..всебічна політична агітація є саме фокус, в якому збігаються насущні інтереси політичного виховання пролетаріату з насущними інтересами всього суспільного розвитку і всього народу.. (Ленін, 6, 1969, 252); [Монтаж-я р:] *Хіба ж не кращедесь в чужому краю зібрати в фокус розуму живого усі проміння вашої [жірондистів] ідеї і кинути її перуном ясним на нашу Гору?* (Л. Укр., II, 1951, 175); *Максим [у фільмі «Юність Максима»] часто буває не в фокусі. Мені здається, що в наступному фільмі, — якщо дозволите мені, як товаришеві, висловити свої міркування — треба зробити образ більш виразним і монументальним* (Довж., III, 1960, 198).

ФОКУС², а, ч. 1. Спритний прийом, трюк, що вражає глядачів своєю уявною надприродністю; ґрунтується на обмані зору завдяки вправності і швидкості рухів виконавця, а також на спеціальних пристосуваннях та маловідомих хімічних і фізичних явищах. Старий Монтан став показувати фокуси з хусточкою та з рукавичками (Н.-Лев., III, 1956, 234); — *Хіромант в екіпажі у мене показував фокуси на картах і патякав про сузір'я під тропіком Козерога* (Смолич, Театр., 1940, 61); *Оля Козуб повідомила, що вона вміє робити фокуси* (Донч., V, 1957, 266); // Якась дія, прийом, що вимагає особливого уміння, спритності, майстерності. Він досконало, по-парубоцькому, навіть з деякими фокусами, висвистував співану в тутешніх селах пісню «Ти, дівчино-каліно...» (Сміл., Сад, 1952, 119).

2. перен., розм. Подія, вчинок, дія і т. ін., що привертають увагу своєю незвичайністю, несподіваністю; // перев. мн. Вередування, дивацтва.

◇ **Викидати (вікинути) фобуси (фобус)** — робити щось незвичайне, несподіване. — *Сагайдак знову фокуси викидає... І що він собі думає, не знаю* (Добр., Тече річка., 1961, 301).

3. перев. мн., перен., розм. Хитрощі, виверти, удавання. А потім — знову фокус: На тонкому шнурі

Метляє, балансує Уряд Пуанкарів (Еллан, I, 1958, 201); — Неприємно, — сказав Сашко, — ми прийшли на кінець драми. Фашист узяв нашого на якийсь фокус (Ю. Янов., I, 1954, 98); Слухняно сіли буржуї кружком, похнюпившись, взялися виколупувати з мила буржуйські свої витребеньки. — Тільки в мене без фокусів! — попередив Килигей. — Помічу, що котрий валюту коєтне — одразу кендюх навиворіт! З цієї хвилини це не вам — це вже республіці належить (Гончар, II, 1959, 74).

ФÓКУСНИЙ¹, а, е, фіз. Стос. до фокуса (див. фóкус¹ 1, 2).

△ **Фóкусна віддаль** — віддаль від фокуса оптичної системи до вершини її заломлюючої або відбивної поверхні, тобто поверхні лінзи або дзеркала. Головна фокусна віддаль фотографічного об'єктива виражається в сантиметрах або міліметрах і позначена на оправі об'єктива (Довідник фот., 1959, 11).

ФÓКУСНИЙ², а, е. Стос. до фокуса (див. фóкус² 1).

ФÓКУСНИК, а, ч. 1. Той, хто показує фокуси; артист, який показує фокуси (див. фóкус² 1). Акробати з баяністом закінчували свій номер, їх мав змінити жонглер-фокусник (Дмит., Наречена, 1959, 177); Скоморохи, музиканти, танцюристи, акробати і фокусники були дуже характерним явищем древньоруського життя (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 524); *У порівн. Долгін жонглював словами, як фокусник у цирку тарілками (Рибак, Час., 1960, 441).

2. перен., розм. Той, хто вдається до незвичайних дій, вивертів, хитрощів. — Сюди [сторожувати громадське зерно] треба чоловіка такого, щоб у нього ні крихти не прилипало до пальців, щоб без фокусів. А фокусників у нас чимало, так треба подумати! (Чаб., Катюша, 1960, 163).

ФÓКУСНИЦТВО, а, с. 1. Зайняття, мистецтво фокусника (у 1 знач.), показування фокусів (див. фóкус² 1).

2. перен. Дії, вчинки, властиві фокуснику (у 2 знач.).

ФÓКУСНИЦЯ, і, ж. Жін. до фóкусник.

ФÓКУСНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до фóкусник.

ФÓКУСНИЧАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. фóкусничати.

ФÓКУСНИЧАТИ, аю, аєш, недок., розм. Робити фокуси (див. фóкус² 2, 3).

ФÓКУСУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фокусувати. Магнітне поле спеціальної конфігурації має властивість повертати [атомні] частинки до заздалегідь розрахованої орбіти, тобто магнітне поле фокусує їх. Чим сильніше фокусування, тим вузьчим пучком рухаються частинки (Наука., 5, 1960, 13); При фотографуванні загального нічного вигляду міста рекомендується поділяти видержку на дві частини. Першу, більшу частину видержки, роблять при максимально різкому фокусуванні (Довідник фот., 1959, 69).

ФÓКУСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. 1. Збирати (промені, електрони тощо) у фокусі (див. фóкус¹ 1). Система лінз, встановлена в ньому [мікроскопі], збирає світлові промені в один пучок — фокусує їх — і, спрямувавши на досліджуваний предмет, дає можливість побачити частинки розміром до двох сотисячних сантиметра (Наука., 11, 1965, 4); // Спрямовувати в якусь точку, якесь місце зібрані, зосереджені промені, електрони і т. ін. Щоб не порушувати здорової тканини, пухлину опромінюють з усіх боків, фокусуючи пучок проміння в потрібне місце (Знання., 2, 1966, 10).

2. Регулювати оптичну систему (фотоапарата, кіноапарата, телескопа і т. ін.) для одержання чіткого зображення; наводити зображення на різкість. Блискавку краще фотографувати вночі, фокусуючи фотоапарат на нескінченність (Довідник фот., 1959, 69).

ФÓКУСУВАТИСЯ, ується, недок., спец. 1. Збиратися, перетинатися в одній точці (про промені, електрони і т. ін.), у фокусі (див. фóкус¹ 1). Вони [ультразвукові промені], як і світлові, можуть відбиватися, заломлюватися і фокусуватися за законами оптики (Веч. Київ, 22.VI 1957, 4).

2. Пас. до фокусувати. В електронному мікроскопі замість світлових променів на досліджуваний предмет спрямовується пучок електронів, який фокусується електромагнітними лінзами, що діють на нього так само, як скляні лінзи на промені світла (Наука., 6, 1963, 31).

ФÓК-ЩОГЛА, и, ж., мор. Передня щогла на судні. Кривавим пасмом тріпотить на фок-щоглі червоний прапор — сигнал тривоги (Тулуб, Людолови, II, 1957, 4).

ФÓЛ, у, ч., спорт. Грубий характер гри; грубий заборонений прийом у грі, персональна помилка.

ФÓЛІАНТ, а, ч. Книга, форматом у половину паперового аркуша (заст.); взагалі велика товста книга. Попід стінами стояли шафи, заставлені здоровими старими книгами та фоліантами (Н.-Лев., VII, 1966, 12); Ох, арабські фоліанти! Вже несила вас читати (Крим., Вибр., 1965, 37); Навколо стола на підлозі порозкидані важкі старовинні фоліанти в шкіряних оправах (Гончар, III, 1959, 290); І в панських маєтках Тарас бачив величезні бібліотеки, де на корінцях різних фоліантів можна було прочитати французькі, німецькі, англійські назви (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 34).

ФÓЛІАНТОВИЙ, а, е. Прикм. до фоліант.

ФÓЛІЄВИЙ: △ **Фóлієва кислота**. Вітамін групи В, який має протианемічні властивості, стимулює і регулює кровотворення; міститься в дріжджах, печінці людини і тварини, у зелених листках рослин. Овочі містять багато фолієвої кислоти, що використовується як ефективний засіб для лікування деяких видів не-докрів'я (Рад. Укр., 10.II 1972, 4).

ФÓЛІКУЛ, а, ч., анат. Певний утвір, що має вигляд мішечка або пухирця в організмі людини і тварини. Нижнім кінцем вни [м'язи] прикріплюються до стінки фолікула — заглиблення шкіри, в якому сидить волос, а верхнім — до волокон сосочкового шару (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 11); Фолікули щитовидної залози; Фолікули яєчника.

ФÓЛІКУЛІН, у, ч., фізл. Статевий гормон жінок і самок ссавців, що виробляється фолікулами яєчників. В олії молока містяться у великій кількості речовини, близькі до тваринного гормону фолікуліну, що відкриває широкі можливості використання цієї олії у фармацевтичній промисловості (Ол. та ефір. культ., 1956, 327); // Цей гормон як лікарський препарат.

ФÓЛІКУЛІТ, у, ч. Гнійне запалення устя волосного мішечка, що спричинюється тертям одягу, розчісуванням, забрудненістю шкіри.

ФÓЛІКУЛЯРНИЙ, а, е. 1. фізл. Який виробляє або містить фолікулін. Фолікулярні клітини; Фолікулярний гормон.

2. мед. Який утворюється в фолікулах мигдалин внаслідок хворобливих змін. Спиртову настоянку нагідок, розведену водою, можна вживати для поласкання горла при фолікулярній ангіні (Знання., 11, 1971, 29).

ФÓЛЮ, невідм., с. 1. Книга або журнал, форматом в аркуш або половину аркуша.

2. бухг. Права і ліва сторінки в рахункових книгах, що мають той самий порядковий номер.

ФÓЛЬГА, и, ж. 1. Дуже тонкі блискучі листи або стрічки металів і сплавів (алюмінію, міді, латуні, олова, свинцю і т. ін.), які використовують для прикраса виробів, пакування харчових продуктів, тютюну, а

також для виготовлення конденсаторів, електродів. *І внучатам із клучочка Гостинці виймала [Ганна]: І хрестики, й дукачики, Й намиста разочок Яриночі, і червоний З фольги образочок, А Карпіві соловейка Та коників пару* (Шевч., I, 1963, 319); *Кольористу обгортку вона [баба] кидала тут же, а сріблястий аркушик фольги, старанно розгладивши на коліні, приносила додому і ховала в спеціальну шухлядку свого комода* (Смолич, II, 1958, 94); *В радіотехніці застосовуються слюдяні конденсатори. Обклади в цих конденсаторах роблять з свинцево-олов'яної або алюмінієвої фольги* (Курс фізики, III, 1956, 44); *У порівн. *Шиби були залляті таким густим місячним сяйвом, наче їх було обліплено фольгою* (Шиян, Переможці, 1950, 135).

2. Матеріал (паперова калька або прозора плівка з шаром порошку бронзи або сухої фарби), який використовують в поліграфії для нанесення зображень на оправу книг. *Рулонна фольга; Золота фольга.*

ФОЛЬГІВНИК, а, ч. Робітник, який виготовляє фольгу.

ФОЛЬГІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до фольгівник.

ФОЛЬГОВИЙ, а, е. Прикм. до фольга; // Зробл. з фольги або вкритий фольгою. *Висіло на стрічках багато .. яєчок, фольгових і білих фарфорових з золотими словами* (Вовчок, VI, 1956, 244); *На стінах в світлиці висіли ряди образів в фольгових та позолочених рамах* (Н.-Лев., III, 1956, 138).

ФОЛЬГОПРОКАТНИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням фольги. *Фольгопрокатний стан.*

ФОЛЬКЛОР, у, ч. Народна творчість. *Вона змалку тільки про те й мріяла, щоб побачити справжнє народне весілля — в усій його самобутності та багатстві фольклору й етнографії* (Смолич, Мир., 1958, 43); *Творчість Б. М. Лятошинського років Великої Вітчизняної війни позначена підвищенням інтересом до українського музичного фольклору* (Мист., 1, 1955, 30); *Казка, анекдот, легенда, бувальщина, переказ та інші види фольклору обумовили появу в писемній літературі жанру оповідання* (Рад. літ-во, 2, 1958, 18).

ФОЛЬКЛОРИСТ, а, ч. Фахівець у галузі фольклористики; той, хто збирає і досліджує фольклор. *Теми Руданського — бродячі, і вони для фольклориста просто дорогоцінні* (Крим., Вибр., 1965, 598); *Село Велика Писарівка на Сумщині здавна відоме було етнографам та фольклористам як значний осередок кобзарства* (Вол., Саді., 1950, 34); *Художник слова поєднувався у Г. Ф. Квітці з етнографом та фольклористом, часто робив він фольклорні й етнографічні вставки у свої твори, а в художніх описах дотримувався точності й об'єктивності етнографа* (Рад. літ-во, 1, 1970, 37).

ФОЛЬКЛОРИСТИКА, и, ж. Наука, що займається збиранням і дослідженням фольклору. *Визначну роль в українській фольклористиці у 20—40-х роках відіграв професор Московського, а потім Київського університету М. О. Максимович (1804—1873). Він упорядкував і видав три збірки українських народних пісень* (Іст. укр. літ., I, 1954, 136); *Фольклористика вивчає народну колективну творчість в галузі мистецтва слова, пісні, музики, танцю, образотворчого мистецтва* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 7); *М. Рильський збагатив українську фольклористику низкою статей про героїчний епос, про творців і носіїв народної поезії, про фольклорно-літературні взаємини, специфіку уснопоетичної творчості радянського часу* (Вітч., 6, 1969, 176).

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до фольклористики. *Про фольклористичне видання п. Франка я вже знаю з його листа* (Л. Укр., V, 1956, 107); *Справді: кожна фольклористична експедиція в будь-який із районів Радянської України щороку щоразу привозить дуже*

щедрий «улов» нових пісень, частушок, коломийок, усних оповідань, приказок, прислів'їв і т. д. (Рильський, IX, 1962, 195); *Фольклористична діяльність Опанаса Васильовича Марковича мала важливе значення для зміцнення позицій прогресивного напрямку української фольклористики третьої чверті XIX ст.* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 32).

ФОЛЬКЛОРИСТКА, и, ж. Жін. до фольклорист.

ФОЛЬКЛОРНИЙ, а, е. Прикм. до фольклор. *В Диканьці господарі.. познайомили їх [гостей] з етнографічним хором колгоспу імені Леніна. В складі хористок — самі літні жінки, носії невичерпних фольклорних багатств* (Вол., Місячне срібло, 1961, 352); *Вона [Ольга] захопилась збиранням і записуванням пісень і всякого іншого фольклорного матеріалу* (Кол., Терен., 1959, 163); *Народнопоетична творчість постійно здійснювала величезний вплив на розвиток писемної літератури, яка не тільки засвоювала мовні традиції і образну систему фольклорних творів, а й відчувала вплив їх ідей, моралі, світорозуміння* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 24); // *Стос. до фольклору. Роздумуючи про історію світової літератури, приходиш до висновку, що фольклорна основа притаманна всім справді видатним великим творам усіх віків і народів* (Рильський, IX, 1962, 169).

ФОЛЬКЛОРНІСТЬ, ності, ж. Наявність елементів фольклору в літературі, музиці, живопису і т. ін.

ФОМОЗ, у, ч. Грибкова хвороба рослин, яка уражає капусту, буряки, моркву, виноградну лозу і т. ін.

ФОН¹, у, ч. 1. Основний колір, тон, на якому зроблено малюнок, візерунок, умовний знак і т. ін.; поле. *З будинків найбільше подобались мені університет і академія, в класичному стилі, з надвірними фресками на золотому фоні* (Коцюб., III, 1956, 351); *Блищали на червоному фоні чіткі, упевнені і стислі, енергії і сили повні добогих зведень горді числа* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 61); *Плаваючий лід зображається на блакитному фоні морів білими вугластими знаками* (Фіз. геогр., 5, 1956, 119).

2. Другий план картини, малюнка, рельєфу, орнаменту, музичного твору і т. ін. як частина задуму для певного підкреслення або для виразнішого виділення основного. *В сю хвилину він сидить надворі і малює Аню Немирову на фоні плахти* (Л. Укр., V, 1956, 245); *М. Лисенко написав «Запорозький марш» для фортепіано, який послужив колоритним фоном (супроводом) до створеного ним хору «Гей, за наш рідний край»* (Мист., 6, 1955, 13); *Природа для поета — щось незмірно більше, ніж простий фон подій, які він змальовує, ніж звичайний пейзаж: до неї, наче б до близького друга, він йде з своїми радощами і сумом* (Поезія., 1956, 24); *У фільмі [«Земля»] немає байдужих або нейтральних фонів. Відтворення природи підпорядковано розкриттю почуттів героїв* (Укр.. кіномист., 1959, 27); // *Задній план чогось, те, на чому виділяється хто-, що-небудь; тло. Проти сонця білі скелі надзвичайно ясно виступають на фоні чорно-сірого ялинового та смерекового густого лісу* (Н.-Лев., II, 1956, 396); *На фоні рожевого неба знову з'явилася зграя чорних птахів* (Шиян, Вибр., 1947, 37); *Даленіє місто на осіннім фоні, і спадає листя з золотих дерев* (Сос., I, 1957, 132).

3. перен. Загальні умови, середовище, оточення, в яких відбувається що-небудь, загальна основа, де хтось, щось виділяється і т. ін. *Андрій, що мав за свій обов'язок закохуватись мало не в усіх учениць, скоро на фоні шкільного життя з'явилася значна постать Галі, зразу залишив своїх перших коханок і став моститися до неї* (Вас., Вибр., 1950, 140); *Розглядаючи байки Г. Сковороди на фоні тогочасної літературної традиції, ми*

повинні визнати, що письменник у принципі не відходить від байкарів-попередників, з яких найбільший вплив на нього справив А. Радивиловський (Рад. літ-во, 8, 1965, 30); *Всередині кабіни* [космонавта] цілком можливо створити певний фізіологічний фон зовнішніх подразників, які активізують коркову діяльність людини (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 9).

4. с. г. Якийсь основний спосіб діяння на ґрунт при його обробітку. *Озима пшениця, вирощувана на мінеральному фоні, перезимувала найкраще* (Хлібороб Укр., 6, 1969, 4).

ФОН², ч., спец. 1. род. в. у. Звукові перешкоди, шум, тріск в телефоні, гучномовці, апараті звукового кіно і т. ін.

2. род. в. а. Одиниця рівня гучності звуку.

3. род. в. у. Природний рівень радіації. Мутаційні зміни можуть мати стійкий характер і передаватися з покоління в покоління. Слід, проте, сказати, що небезпека від іонізуючих випромінювань для спадковості людини може бути лише тоді, коли дози випромінювання перевищують так званий фон — природний рівень радіації (Наука., 3, 1961, 31); Головними джерелами природного фону радіації є радіоактивні елементи — уран, торій, калій (ізотоп з атомною вагою 40) — мінерали, що залягають у верхніх шарах нашої планети (Наука., 11, 1967, 38).

ФОН³. Частка перед німецьким прізвищем, що вказує на дворянське походження.

...**ФОН**. Друга частина складних слів, що вказує на зв'язок із словом звук, напр.: *г р а м о ф о н*, *м а г н і т о ф о н*, *м е г а ф о н*, *т е л е ф о н*.

ФОНАСТЕНІЯ, і, ж. Розлад голосу, що супроводжується швидкою втомлюваністю, утрудненням вимови звуків, захриплістю.

ФОНАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до фонації. Звуження при вимові [г] не можна порівнювати зі щільною, що утворюється при артикуляції шиплячих, свистячих і навіть задньоязикових.. Фонаційний струмінь при цьому посилюється й прискорюється, тобто за певну кількість часу проходить більше повітря (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 177).

ФОНАЦІЯ, і, ж., спец. Звучання голосу, утворення звуків та вимова їх; голосова мовна або вокальна функція мовного апарату людини. При фонації, тобто звучанні голосу, голосові зв'язки, внаслідок повороту черпакуватих хрящів, зближаються, а голосова щільність звукується або навіть щільно змикається (Худ. чит., 1955, 22).

ФОН-БАРОН, а, ч., ірон., розм. Про чванливу, пихату людину. — *Ні, ні, не знає ще фон-барон Оленчука, — заговорив ніби сам до себе. — Думає, мабуть, що Оленчукова спина — це йому грифельна дошка... увесь вік щоб по ній шомполами писати... А може, годі?* (Гончар, II, 1959, 412).

ФОНД, у, ч. 1. Ресурси, запаси, нагромадження держави, підприємства і т. ін. Радянське суспільство має в своєму розпорядженні величезні загальнонародні фонди. Тому зростає роль обліку і контролю за зберіганням і правильним використанням національного багатства (Програма КПРС, 1961, 79); На Україні половина земельного фонду має схили крутизною понад 2 градуси (Наука., 8, 1959, 28); В кінці XIX і в першому десятиріччі XX ст. утворився основний фонд революційних пісень пролетаріату (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 14); Кількість бібліотек та багатство їхніх фондів здавна вважалися показником культури міста, його жителів (Веч. Київ, 23. IV 1966, 4); // Матеріальні цінності, що здійснюють кругообіг у процесі соціалістичного виробництва. Основні фонди; Оборотні фонди.

2. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення, використовуються з певною метою. При формуванні фонду споживання [в колгоспі] основну увагу потрібно приділити фонду оплати (Хлібороб Укр., 5, 1969, 26); // Кошти, цінності, які нагромаджуються звичайно шляхом збирання для кого-, чого-небудь. Учора я бачився з Ганною Тимофіївною і балакав з нею про відозву в справі заснування фонду І. К. Карпенка-Карого (Мирний, V, 1955, 426); Лавровський.. сам на перший початок жертвував значну суму на утворення «фонду театрального» (Фр., XVI, 1955, 97); До фонду оборони здали м'ясо й шерсть, облигації, срібний посуд, теплі речі (Ю. Янов, I, 1954, 69); У нашій країні з ініціативи багатьох колективів і окремих громадян створено Фонд миру (Літ. Укр., 22. VII 1969, 2); // мн., розм. Готові гроші. Люба Лілічко!.. Так, так, за все треба платити, а з яких фондів? (Л. Укр., V, 1956, 240).

△ Золотий фонд див. золотий; Неподільний фонд див. неподільний; Страховий фонд див. страховий; Фонд споживання див. споживання.

3. мн. У капіталістичних країнах — цінні папери, що дають прибуток у вигляді точно встановленого процента.

4. Організація для надання всебічної допомоги творчим працівникам (письменникам, художникам і т. ін.). Літературний фонд Союзу РСР.

ФОНДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фонд у 1 знач., напр.: *ф о н д о в і д д а ч а*, *ф о н д о о з б р о б н і с т ь*, *ф о н д о о с н а щ е п і с т ь*.

ФОНДОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фондувати.

ФОНДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фонд 1. Якою ж мусить бути фонотека, щоб «догодити» кожному шанувальнику чарівних звуків? Відповідь на це запитання може дати фондова фонотека Київського будинку звукозапису, який існує вже понад 25 років (Веч. Київ, 4. I 1972, 3).

2. Стос. до фонду (у 2 знач.). Іноземні фондові цінності (акції, облигації, купони до них і т. д.) можуть становити предмет правочинів лише в порядку і в межах, зазначених спеціальними законами Союзу РСР (Цив. кодекс УРСР, 1950, 9).

ФОНДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Створювати фонди (у 1 знач.). Фондувати товари.

ФОНЕМА, и, ж., лінгв. Найменша звукова одиниця мови (чи діалекту), яка служить для творення й розрізнення слів та їх форм. У протилежність конкретному мовному звукові, фонема — це не фізичне явище, а наукове узагальнення, поняття про звук у його функції в системі мови (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 220).

ФОНЕМАТИЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Прикм. до фонема. Українське письмо алфавітне, в ньому кожна графема, або буква, відповідає, як правило, окремій фонемі. Його називають ще звуковим, фонематичним (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 402); Фонематичний склад слова.

2. Те саме, що фонологічний. Фонематичний аналіз; Фонематична транскрипція.

ФОНЕМНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до фонема. Статистичне дослідження частотності і сполучуваності фонем сприяє, безсумнівно, глибшому розумінню закономірностей фонемної структури нашої мови (Вісник АН, 3, 1971, 109); Фонемний склад; Фонемний ряд.

ФОНЕНДОСКОП, а, ч. Медичний прилад для вислуховування серця й легень з резонатором, що посилює звук.

ФОНЕТИКА, и, ж., лінгв. 1. Звукова будова мови як єдність її фізіологічного, акустичного та значеннєвого аспектів. Йшли шумні дискусії про етимологію і фонетику (Фр., VII, 1951, 296); Шевченкову фонетику

(в історичному аспекті) від сучасної нам літературної відрізняють, взагалі кажучи, лише малозначні деталі (Пит. походж. укр. мови, 1956, 18).

2. Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови — способи утворення звуків та їх акустичні властивості. Фонетика вивчає умови і способи творення мовних звуків, їх акустичні, а також анатомо-фізіологічні властивості, різні зміни й чергування, взаємозв'язок і взаємозумовленість звукових змін, роль звуків у розрізнюванні значущих елементів мови (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 43); Синтаксична фонетика — розділ мовознавства, присвячений вивченню інтонаційної структури мови, зокрема речення та його складових частин (Сл. лінгв. терм., 1957, 156); Фонетика історична; Фонетика експериментальна.

ФОНЕТИСТ, а, ч. Фахівець у галузі фонетики. Акустичні явища безпосередньо впливають з фізіологічної природи творення звуків. Тому фонетисти, фізики і психологи вважають одним з актуальних завдань вивчення фізіологічних і акустичних властивостей звуків у їх щільному зв'язку (Мовозн., XVI, 1961, 67).

ФОНЕТИСТКА, и, ж., розм. Жін. до фонетист.

ФОНЕТИЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Прикм. до фонетика 1; пов'язаний зі звуками мови; звуковий. Фонетична система кожної мови являє собою, передусім, систему чітко розрізняваних (щодо смислової ролі їх) фонем, які реалізуються в живій мові у численних своїх варіантах, або відтінках (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 131); Очевидно, первісний етап розвитку древньослов'янської писемності характеризується застосуванням значків, які ще не являли собою фонетичного письма (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 499); Фонетичні закони — встановлювані за допомогою порівняльно-історичного методу звукові відповідності між окремими спорідненими мовами чи діалектами або окремими історично засвідченими періодами існування однієї і тієї ж мови (Сл. лінгв. терм., 1957, 206); Фонетичне чергування.

2. Прикм. до фонетика 2. Фонетична акустика.

ФОНЕТИЧНО. Присл. до фонетичний. Використовуючи всі засоби польської мови, такої відмінної фонетично від російської, Тувім добивається передачі «громноного» звучання [«Мідного вершника» О. Пушкіна] (Рильський, IX, 1962, 133).

ФОНІЗМ, у, ч. Виникнення слухових уявлень при оптичних, смакових чи інших неакустичних враженнях.

ФОНІКА, и, ж. Виразові звукові засоби, які надають мові, насамперед віршованій, милозвучності, підсилюють її емоційність і виразність. «Спіраль» [вірш С. Крижанівського] — це напружений ліричний роздум, що за своєю ідейно-художньою структурою справді нагадує систему стрімких градаційних «витків» думки й почуття, майстерно витончених щодо ритміки й фоніки (Вітч., 1, 1971, 139).

ФОНІЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що звуковий. Він показав чудові зразки фонічного оформлення вірша (Вітч., 1, 1961, 188).

2. Який має звуковий сигнал (про телефонний апарат). У кімнаті поруч неспокійно гудів фонічний телефон (Скл., М. Щорс, 1938, 40).

ФОНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слів звук, голос, напр.: ф о н о а в т о г р а ф, ф о н о л о г і з а ц і я, ф о н о т е к а р, ф о н о х р е с т о м а т і я.

ФОНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до фон¹ 1, 2. За кулісами вступає фоновий жіночий хор (Лев., Драми., 1967, 75); Правдиві, життєві в н'єсі [«Генерал Ватутін» Л. Дмитерка] і другорядні образи. Їх, щоправда, хотілось би бачити в глибшому розкритті, — проте головний напрям н'єси, визначений жанром портрета, для

всіх них призначав саме фонову роль (Рад. літ-во, 3, 1971, 49).

2. Однобарвний, без малюнка. Фонові шпалери.

3. Який зображується на пофарбованій основі, фоні. Фоновий малюнок на тканині.

ФОНОГРАМА, и, ж. Звуки, записані на спеціальному матеріалі (плівці, платівці, валику, фотопапері і т. ін.), а також плівка, платівка, валик, фотопапір і т. ін. з таким записом. Фонограма [при широкоекранних фільмах] має не одну, а чотири звукові доріжки, з допомогою яких послідовно і відповідно відтворюється звук з трьох гучномовців, що знаходяться за екраном (Наука., 2, 1958, 21).

ФОНОГРАМНИЙ, а, е. Прикм. до фонограма; // Який є фонограмою. Фонограмний запис.

ФОНОГРАФ, а, ч. Апарат для записування і відтворення звуків механічним способом. У нас іще інша розкіш на сьогодні прилагоджена — цілий гарнітур нових валків до фонографа з піснями і розмовами різних знаменитостей (Фр., IV, 1950, 348); За столом біля якихось паперів і фонографа сидів судовий слідчий Кость Іванович Чорнокнижний (Стельмах, I, 1962, 385).

ФОНОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до фонограф. Фонографічний валик; // Характерний для фонографа. Щодо народних оповідачів, то їх виступи, які здебільшого мають характер імпровізацій, слід записувати з такою ж фонографічною точністю, як і пісні (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 8).

Фонографічне письмо — звукове письмо на відміну від ідеографічного.

ФОНОГРАФІЯ, ї, ж. Запис будь-яких звуків на фонограму. Фонографія звуків серця.

ФОНОГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фонографувати. Фонографування пісень за тих часів [кінець XIX ст.] застосовувалось дуже обмежено і то тільки для фіксації їх сольного виконання. Ліньова пристосувала фонограф для записів народної багатоголосної хорової пісні (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 71).

ФОНОГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Записувати звуки на спеціальному матеріалі (плівці, платівці, валику, фотопапері і т. ін.). Фонографувати пісню.

ФОНОЛОГІЧНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до фонологія. Крім фізичного, або акустичного та анатомо-фізіологічного, існує і третій аспект вивчення звуків людської мови — лінгвістичний, або фонологічний; іноді його називають ще соціальним (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 47); Наголоси вільний і рухомий виконують іноді фонологічну функцію: вільний наголос може розрізняти значення слів (пор. мука — м'юка, замбк — збмок, виносити — віносити), а рухомий — значення форм слова (пор. нбги — ногі, р'юки — рукі) (Сл. лінгв. терм., 1957, 165).

ФОНОЛОГІЯ, ї, ж., лінгв. Розділ фонетики, що вивчає звуки з погляду їхнього значення й функцій у мові. Фонологія загальна.

ФОНОМЕТР, а, ч., фіз. Прилад для вимірювання рівня гучності звукових коливань.

ФОНОМЕТРИЧНИЙ, а, е, фіз. Пов'язаний з вимірюванням рівня гучності звукових коливань. Фонометричні дослідження.

ФОНОМЕТРІЯ, ї, ж., фіз. Вимірювання рівня гучності звукових коливань.

ФОНОН, а, ч., фіз. Частина звуку, окрема порція звукового коливання пружного середовища; квант звуку.

ФОНОННИЙ, а, е. Прикм. до фонон. Фононне поле.

ФОНОСКОП, а, ч. Прилад для вивчення звукових особливостей мови та способів творення звуків за допомогою голосового апарата.

ФОНОТЕКА, и, ж. 1. Систематизоване зібрання фонограм. У наш час ведеться серйозне вивчення біологічної акустики моря. «Голоси» багатьох мешканців його вдалося записати на магнітну стрічку, з них створено цілу фонотеку (Наука., 10, 1962, 40).

2. Приміщення, де зберігають фонограми.

3. Заклад або відділ установи, що збирає, зберігає й видає фонограми в тимчасове користування.

ФОНОТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фонотека. Фонотечний каталог.

ФОНТАН, а, ч. 1. Струмінь води, який б'є вгору або витікає під тиском, а також спеціальний прилад, що забезпечує викидання води, і споруда, що його обрамляє. З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, у парку прочищали підземні труби задля фонтанів і каскадів і розчищали доріжки (Стор., I, 1957, 370); Серед двору бризкали фонтани (Н.-Лев., III, 1956, 294); Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем. Сухі роти тритонів умирили од спраги (Коцюб., II, 1955, 403); Посередині був фонтан, і вода збігала в маленький басейн (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 117); * У порівн. А вітерець — ніякі гальма його не стримують! — війне, всього охолодить мене і утіка туди, де пальма, немов застиглий той фонтан, коло шосе від спеки чахне (Тич., II, 1957, 212); // чого, який. Про масу чого-небудь, що з силою піднімається вгору. Із мохів бризнув у небо фонтан золотого пилу, мов із порхавки, що, дозрівши, викидає вгору мільйони спор (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 58); Здіймаються вгору чорні фонтани збитої снарядами землі (Кач., Вибр., 1953, 410); Хвиля була об саму скелю, високо здіймаючи фонтани білих бризок (Багмут, Щасл. день., 1959, 119); * У порівн. Реклами не тільки над дахами будинків, вони в'ються і звисають по стінах, вони різнобарвними світловими фонтанами спалахують у вітринах крамниць (Дмит., Там, де сяє., 1957, 72).

Біти (брізкати, вибиватися і т. ін.) фонтаном: а) текти, виливатися сильним струменем, розбризкуючись у різні боки. Саме серед греблі вода полилася через верх, впала на плисківатий камінь нижче греблі і бризкала фонтаном навкруги каміння (Н.-Лев., III, 1956, 101); [Т е р л е ц ь к и й (тихо до Шура):] У Чорнолісі Порвало поршень. Став мотор. Вода Фонтаном б'є. Все залило (Дмит., Драм. тв., 1958, 331); В багатьох артезіанських басейнах вода здебільшого перебуває під великим тиском і тому під час буріння свердловин вибивається фонтаном (Наука., 12, 1971, 16); б) (перен.) дуже активно виявлятися. Веселість б'є фонтаном.

2. Струмінь нафти, газу, води і т. ін., що викидається на поверхню землі з свердловини здебільшого під природним тиском пластів. Увесь горизонт у вогнистих спалахах газових фонтанів, які з шаленою силою б'ють з глибини, гублячи у вогні свою дику правічну силу (Цюпа, Краєни, 1971, 30); На Кос-Чагилі нафти б'ють фонтани, Блищать піски алданські золоті (Дор., Серед степу., 1952, 37).

3. Споруда з пристроєм для подавання води під тиском; водорозбірна колонка. Перед їх очима за вітарами Братської церкви, серед монастиря, був колодязь з фонтаном (Н.-Лев., I, 1956, 343); Вони [хлопчики і дівчатка] все бігли з кувлями до фонтанів, із галасом, писком, звоном [дзвоном] посуду (Коцюб., II, 1955, 123).

4. перен., розм. Нестримний потік або вияв чого-небудь (слів, красномовства тощо). Максим припинив фонтан красномовства Зубківського (Рибак, Час., 1960, 158); — Пробачте, — поклавився він, боячись, що знову поллється фонтан гостевих слів. — Не знаю, з ким маю

честь (Хижняк, Килимок, 1961, 29); Кров відливає їй від обличчя, але зараз же щоким знову буряковіють, і вона вибухає цілим фонтаном чорної люті (Собко, Склея., 1961, 21).

ФОНТАНА, и, ж., діал., заст. Фонтан. * У порівн. І враз, немов з незримої фонтани, Бурливі тони ллються, клекоять (Фр., XI, 1952, 258).

ФОНТАННИЙ, а, е. 1. Прикм. до фонтан 1, 3. Фонтанний басейн; Фонтанний кран.

2. Прикм. до фонтан 2. Завдяки накачуванню води в надра, морським нафтовикам [Баку] вдалося одержати найдешевшу фонтанну нафту (Рад. Укр., 30.IX 1958, 1); // Стос. до фонтана (у 2 знач.). При великому тиску гірських порід застосовують фонтанний спосіб видобутку нафти (Гірн. пром., 1957, 92); На широкому просторі то там, то тут виблискують сріблясті «ялинки» арматури фонтанних свердловин (Роб. газ., 5.VI 1966, 3).

ФОНТАНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фонтанувати. Славиться своїми гарячими джерелами, виходами пари і гейзерами Ісландія. Саме тут уперше вивчалася явище фонтанування гарячої підземної води (Наука., 1, 1972, 46); Фонтанування нафти.

ФОНТАНУВАТИ, ує, недок. 1. Викидатися, підніматися на поверхню сильним струменем, фонтаном (про нафту, газ, воду і т. ін.). Маорі поробили перед своїми будиночками різної форми ями, де фонтанує або набирається тепла вода (Знання., 2, 1968, 17); * Образно. — Що я перед вами цілу промову виголосив, — ви з того, Женю, не смійтесь. Це з мене роздратування фонтанувало (Шовк., Людина., 1962, 128).

2. Викидати на поверхню сильний струмінь, фонтан (нафти, газу, води і т. ін. — про свердловину або природну тріщину в землі). Зимогорова не помилилась. Фонтанувала свердловина № 326 (Донч., II, 1956, 332); Двічі починала фонтанувати газом свердловина, і двічі її приборкували обважненням гематитом глинистим розчином (Роб. газ., 19.VIII 1965, 2); // Викидати струмінь води під тиском (про китів). Навіть неповороткі кити розгулялися. Вискакуючи з води сторч майже на весь свій дивовижний зріст, і пірнаючи, і знову здіймаючись, і фонтануючи, наводять тугу на людей (Довж., Зач. Десна, 1957, 450).

ФОНТАНУЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до фонтанувати. Дизелі на буровій мовчали, люди працювали лопатами, ломачами, інструментом обережно — найменша іскра, і газ спалахне. А тоді вогнем охопить вишку, фонтануюча свердловина перетвориться у справжній вулкан (Наука., 5, 1964, 46).

ФОНТАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до фонтан 1, 3. Зайшов [Липтак] у скверик і сів на лавицю.. Від фонтанчика час від часу вітер заносив на нього дрібненькі краплі води (Томч., Готель., 1960, 38); Кулі вихлюстували навколо них воду фонтанчиками (Перв., Атака., 1946, 129); Найкращою гарантією від такої небезпеки [зараження] є застосування так званих фонтанчиків, при яких струмінь води потрапляє прямо в рот того, хто п'є (Шк. гігієна, 1954, 212).

ФОР-, мор. Перша частина складних слів, що вказує на належність до фок-щогли вище марсової площадки, напр.: ф о р - м а р с е л ь, ф о р - с т е н ь г а.

...**ФОР**. Друга частина складних слів, що відповідає значенню «той, що несе», напр.: с в і т л о - ф о р, с е м а ф о р.

ФОРА¹, и, ж., спорт. Наперед обумовлена нілґа — якась кількість очок, ходів і т. ін., що її надає сильніший учасник змагань, гри слабшому або такому, який знаходиться у не вигідних умовах.

ФОРА², и, ж., виг., заст. Вигук схвалення, який уживається як прохання, глядачів повторити виступ;

біс (див. біс²). Установили руба зверху пляшки копійку, і корнет вцілив. Інші закричали фора і почали плескати в долоні (Збірник про Кроп., 1955, 23).

ФОРАМІНІФЕРА, и, ж., перев. мн. Назва ряду найпростіших тварин класу саркодових, а також назва самих тварин цього ряду, що поширені в усіх морях і океанах. В сучасних морських басейнах в прибережних зонах з пишним розквітом форамініфер спостерігається масова кількість форм, розміщених на морських водоростях (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 64); Коренніжки, або форамініфери (від латинських слів фораме — дірка і фере — нести), — найпростіші організми (Таємн. вапна, 1957, 14).

ФОРАМІНІФЕРОВИЙ, а, е. Прикм. до форамініфера. Форамініферові вапняки утворюються з черепашок мікроскопічних морських тварин отвірниць, або форамініфер (Курс заг. геол., 1947, 171).

ФОРВАКУУМ, у, ч., спец. Попереднє розрідження (перша стадія) при одержанні високого вакууму в дві стадії.

ФОРВАКУУМНИЙ, а, е, спец. Стос. до форвакууму. Зараз і термічні дільниці не ті, і праця терміста стала зовсім іншою. Йому на допомогу прийшли програмні пристрої, точні вимірвальні прилади, самописці, форвакуумні та бустерні насоси (Веч. Київ, 6.I 1969, 1).

ФОРВАРД, а, ч. Гравець футбольної, хокейної, бейсбольної та деяких інших команд, який атакує противника, щоб забити м'яч, шайбу в його ворота; нападаючий. — У футбольній команді я був форвардом. Ми стояли на першій лінії. Ми чекали, як яструби, — куди вдарить капітан.. Тоді ми здіймали пил і тонули в ньому (Ю. Янов., II, 1958, 62); Динамівські форварди буквально бентежили шотландців легкістю своїх переміщень і вмінням виконувати удари всіма частинами бутсів, тобто технічною імпровізацією (Веч. Київ, 12.X 1967, 3).

ФОРД, а, ч. Легковий автомобіль певного типу, який поставляв Радянському Союзу в 30-і роки американський автомобільний трест; тип такого автомобіля. Петрусь говорив, що після закінчення курсів йому обіцяють «посаду» дець на легковому форді або на автобусі (Козл., Сонце., 1957, 98).

ФОРДЕВІНД, у, ч., мор. 1. Попутний вітер, що дме в корму.

2. Курс судна (звичайно парусного) відносно вітру, коли напрям вітру збігається з напрямом руху.

3. Поворот парусного судна, при якому воно проходить лінію вітру кормою.

ФОРДЗОН, а, ч., с. г. Трактор певного типу, який поставляв у 20-і роки в СРСР американський автомобільний трест, а пізніше виготовлявся в СРСР; тип такого трактора. З малих літ, ще як перший фордзон в'їхав у село, отоді я пропав, дівчата. Якби не той перший трактор, давно вже був би дець завгаром або кладовищом (Гончар, Тронка, 1963, 266).

ФОРДИЗМ, у, ч. Одна з систем капіталістичної організації та раціоналізації виробництва, для якої характерна стандартизація, автоматизація, конвейер, розчленування виробничих операцій з метою максимальної експлуатації робітників.

ФОРДИК, а, ч. Зменш.-пестл. до форд. Він якось на повному ході налетів своїм фордиком на полісмена (Кулик, Записки консула, 1958, 164).

ФОРЕЙТОР, а, ч., заст. Верхівець, що сидить на передньому коні при запрязі цугом. На шкапі змурий та кудлатий Сидить форейтор бородатий (Пушкін, 6. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 180).

ФОРЕЙТОРСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до форейтор.

ФОРЕЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до форель. Форелева ікра дуже чутлива до світла і до того ж потребує чистої проточної води (Знання., 12, 1969, 8).

ФОРЕЛЬ, і, ж. Спільна назва кількох прісноводних форм цінної промислової риби роду лосось благородний; струг. З ніжним сонячним промінням Тихо грається форель, з грізним білим шумовинням Упадає річка з скель (Шер., У день., 1962, 9); Найкращою стравою була славетна гірська форель, а цю рибу дехто з нас їв уперше в житті... (Мас., Роман., 1970, 352); Досліди показали, що вирощувати райдужну форель можна не тільки в гірських районах, але і в степових ставках (Хлібороб Укр., 11, 1967, 9).

ФОРЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до форель; // Признач. для розведення форелі. — Оголошуємо цю райську місцину нашими форельними угіддями (Загреб., Шепіт, 1966, 305); На Закарпатті створено п'ятнадцять форельних господарств, у яких вирощуються мальки, а потім випускаються у струмки (Знання., 12, 1969, 7).

ФОРЕСТЬЄР, а, ч., заст. Іноземець-мандрівник в Італії. Вони вже встигли поставити тісні дерев'яні крамниці, наче коробки з-під макаронів, і торгували картками для «форестьєрів», хлібом і фруктами (Коцюб., II, 1955, 404).

ФОРЗАЦ, а, ч., спец. Подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також служить для оформлення книжки. В цій книжці [«Пісні братерства»] заслуговує похвали.. майстерно виконаний форзац із золотим лінійним рослинним орнаментом на зеленому фоні (Укр. рад. граф., 1957, 119).

ФОРИНТ, а, ч. Грошова одиниця Угорської Народної Республіки; дорівнює 100 філерам; // Монета такої вартості.

ФОРКАННЯ, я, с. Дія за знач. ф́оркати і звуки, утворювані цією дією. Замфір сидів у садку, затоплений в задумі, і не помічав ані холодного, вогкого подиху плавлів, ні форкання коней, що гризли оддалік траву (Коцюб., I, 1955, 213); Чути тупіт кінських ніг, стомлене форкання ніздрями (Епик, Тв., 1958, 530).

ФОРКАТИ, аю, аеш, недок., без додатка або чим. Видавати глухий уривчастий звук, випускаючи з шумом повітря з ніздрів, рота (перев. про коней). Залубеньки стояли на місці. Коні форкали і перебирали ногами, бажаючи бігти до стайні (Фр., III, 1950, 276); На возі свіжий запашний пирій. Конята, хрумаючи, форкали від задоволення (Кач., II, 1958, 115); Час від часу один кінь підкидав голову, наставляв проти півночі вуха і стиха форкав м'якими ніздрями (Панч, Гомон. Україна, 1954, 198); Чумаки, поставивши варту, купалися в річці, форкали, плавали й радісно хлюпосталися у воді (Тулуб, Людолови, I, 1957, 382).

ФОРКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до ф́оркати. Раптом зовсім зблизька форкнула коняка (Коцюб., I, 1955, 350); Кінь невдоволено форкнув, ударив переднім копитом по воді, збив бризки (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 512).

ФОРМА, и, ж. 1. Обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд. Легенькі тіні від диму швидко пересувалися по землі, безперестанку змінюючи фантастичні форми (Коцюб., I, 1955, 219); Посуд, в якому у великі свята подавали страви гостям, вражав красою своїх форм (Донч., III, 1956, 42); Вона [юрта] була велика, простора і мала форму правильного восьмикутника (Тулуб, В степу., 1964, 164); Узав [Юра] клепку від розсохлого барильця з-під огірків, обстругав її приблизно у формі скрипки, вбив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дріт (Смолич, II, 1958, 16); Містечко розташувалося у балці форми кривулястого рогу і, мабуть, тому й прибрало назву

«Кривий Ріг» (Досв., Вибр., 1959, 297); // *мн.* Обриси частин людського тіла, людської фігури. Довгобразе, повне лице її [Сусани Уласівни] не розплилося, до старості додержало свої делікатні форми (Н.-Лев., IV, 1956, 41); *Одіж* на ній лиш підкреслює довершеність жіночих форм (Ю. Янов., II, 1958, 21); *Він чує, як скриплять ворота, подвір'ям проходить якась тінь, ось вона підвелась на перелазі, і підполковник пізнає виразно округлі форми Бараболі* (Стельмах, II, 1962, 81).

2. Пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь (перев. якійсь масі) надають певних обрисів, якогось вигляду. *Розповідали, що він [професор] показував теслі, як тримати сокиру, а маляреві — пензель. Як зробити краще форму для пап'є-маше й як швидше вийняти звідти масу застиглого картону* (Ю. Янов., II, 1958, 27); *У високій полив'яній мисці лежав накрайний чорний хліб, печений у формах* (Кучер, Трудна любов, 1960, 36); // У ливарній справі — пристосування, куди виливають розплавлений метал, який зберігає після затвердіння обриси цього пристосування. *Тепер розтоплену сталь повезуть у сталеливарний цех, знову піднімуть ківш краном, розіллють метал у форми, і стане він станинами блюмінгів чи валками для прокатки* (Собко, Біле полум'я, 1952, 11).

3. друк. Поверхня з рельєфним зображенням для друкування; друкарський набір, уміщений в раму. *Новий шрифт (з пластмаси) стійкий у набірній формі, добре приймає і передає на папір фарбу* (Наука., 5, 1956, 40).

4. Тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. *Коли перше, за панщини, експлуатація селянина була в стадії, так сказати, «натурального» хижачства, то при зрості капіталізму вона приймає форми гострої, смертельної боротьби* (Коцюб., III, 1956, 37); *Штаб полку поки що був єдиною радянською владою на селі у всіх її формах — і виконавчій, і законодавчій, і навіть судовій* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 137); *Виникла нова форма політичної організації суспільства — народна демократія, одна з форм диктатури пролетаріату* (Програма КПРС, 1961, 17); // лог. Структура, спосіб побудови думки. *Логічна форма; Силогічна форма.*

△ **Форми (форма) життя** — будь-який вид органічного світу. *Марс. Ця планета викликає великий інтерес, оскільки на ній є умови, за яких можливі найпростіші форми життя* (Наука., 1, 1959, 15); **Форми суспільної свідомості** — сторони духовного життя суспільства, що історично склалися: політичні і правові ідеї, філософія, мистецтво, релігія тощо.

5. філос. Спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз. *Марксистсько-ленінська діалектика вчить, що дійсність існує лише в формі руху. Руху як в просторі, так і в часі* (Ком. Укр., 8, 1968, 75); *Єдність форми і змісту.*

6. Видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи. *Ще на новий рік наше з ним побратимство не було вже пустою формою, а потім ті страшні і незабутні для мене часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінську, зробили його мені ще ріднішим* (Л. Укр., V, 1956, 345); *Штамп — це заздалегідь виготовлена форма вияву того чи іншого почуття, форма, яка копіює тільки зовнішній бік прояву почуття. Виконавець, який грає роль за допомогою штамп, ніколи не буде переконливий, його поведінка виглядатиме штучною, глядач не повірить в щирість його переживань і почуттів* (З глибин душі, 1959, 69).

◇ **Для форми** — для забезпечення формального боку справи. *Од того часу Онися Степанівна тільки для фор-*

ми інколи просила в батьюшки дозволу брати наймитів до своєї роботи (Н.-Лев., III, 1956, 106); — *З такою владою, яку ми маємо в особі Гната, люди не погоджуються. Сесії проводить для форми, грубіянить, ображає людей, одним словом. хазяйнує, як хоче* (Тют., Вир, 1964, 161).

7. Певна система художніх засобів як спосіб вираження змісту творів літератури й мистецтва. *Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя* (Коцюб., III, 1956, 36); *Музична форма — то не лише зовнішня оболонка твору, де ми розрізняємо окремі музичні мотиви, фрази, речення, каденції, модуляційні зміни і т. ін., — то самий твір, в якому живе душа художника, його творча думка, для котрої він знайшов відповідне реальне виявлення* (Іст. укр. музики, 1922, 27); // Сукупність прийомів, елементів техніки виконання, які використовуються при створенні мистецького твору. *Метод пізнання один, а форми зображення світу, людей, взаємовідносин — різні; художні засоби, фарби і лінії письма — різні* (Мал., Думки., 1959, 7); *Завжди писав [Дмитро] тільки правду. Передаючи думку малюнка, старанно опрацьовував форму* (Коз., Гарячі руки, 1960, 38); *Новаторство й традиціоналізм у фарби йдуть на протязі віків поруч, як два могутні чинники в розвитку поезії і музики, і мистецтва взагалі* (Рильський, IX, 1962, 206); // Вид побудови, організації літературного, музичного твору. *Цікавою формою написано цей твір: кінець першої строфи у ньому є в той же час і початком строфи другої, кінець третьої — початком четвертої і т. д.* (Вітч., 5, 1956, 3); *Форма поезії Грабовського різноманітна. Він вживає різні віршові розміри: ямб, хорей, дактиль, амфібрахій та ін.* (Укр. літ., 9, 1957, 177); *Звичайно, форма ця нова для мене. Октавами поем я не писав* (Сос., II, 1958, 323); // Вид, жанр, різновид творів літератури й мистецтва. *Жалувала [Галя], чому я не вмію виразити того всього в публіцистичній формі* (Л. Укр., III, 1952, 691); *Любима форма, в яку Франко одягає свої прозаїчні твори — це короткі оповідання* (Коцюб., III, 1956, 39); *Шкільна драма як форма музично-сценічної вистави не була суцього місцевим, українським явищем* (Укр. клас. опера, 1957, 44); *Оперні форми, як і всі інші мистецькі форми, не є чимось раз назавжди даним, непорушним, застиглим* (Мист., 2, 1961, 31).

△ **Великі форми (велика форма)** — види творів мистецтва, для яких характерні великий обсяг, монументальність, складність композиції. *Чимало думок виникає при ознайомленні із зразками великих ліро-епічних форм у нашій [радянській] поезії останнього часу* (Мал., Думки., 1959, 43); **Малі форми (мала форма)** — види творів мистецтва, для яких характерні невеликий обсяг і нескладна композиція.

8. Спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії. *За незначні проступки повинні застосовуватися заходи партійного виховання і впливу у формі товариської критики, винесення партійного осуду, попередження або вказання* (Статут КПРС, 1971, 9); *А щоб обдурювання освіченої й поважної віком людини набрало більш прихованої форми, на той випадок, коли б воявода розкусив лукавство, — існував Пацей* (Ле, Наливайко, 1957, 222); // Спосіб, характер викладу думки, пропозиції, повідомлення і т. ін. — *Се діло.. делікатне, і я не знаю, в якій би формі вам сказати його* (Фр., II, 1950, 334); *Про сі критичні роки мама сьогодні вже натякнула раз, хоч іще досить делікатно, в формі поздоровлення: «Поздоровляю тебе, Надічко! от ти вже й повнолітня, — бажаю ж тобі якнайскоріше певного щастя»...* (Л. Укр., III, 1952, 484); *У формі, доступній широким колам*

читачів, він [Галілей] пропагував вчення Коперника (Астр., 1956, 61); Повернувшись із відрядження, я запропонував в усній формі керівництву Українфільму визрілий в моїй уяві сценарій про наших героїв в Арктиці на матеріалі трагедії Нобіле і загибелі Р. Амундсена (Довж., I, 1958, 24); Правочини можна укладати на словах або в писаній формі (Цив. кодекс УРСР, 1950, 9); // Протікання, характер захворювання (інтенсивність, особливості перебігу і т. ін.). Та чи інша заразна хвороба проходить у більшості людей приблизно однаково або, як кажуть, у типовій формі (Підручник дезинф., 1953, 43); Розвиток хірургічної допомоги в лікарнях з кожним роком все більше впливав на склад хворих, приводячи до зростання питомої ваги хворих з гострими формами захворювань (Матеріали .. охор. здоров'я., 1957, 70); Слід пам'ятати, що грип — підступна хвороба, тому навіть при легких формах перші три-чотири дні слід обов'язково перебувати в ліжку (Веч. Київ, 21.I 1963, 3).

9. Суворо встановлений порядок у будь-якій справі. [Дяк:] Як я давно служив ще в громадському суді, То звик усяку форму поважати (Сам., II, 1958, 85); Вона перевіряла особовий склад на знамениту «Форму 20», нещадно ганяла неохайних за немиті руки, за нестрижені чуби, за брудні казанки (Гончар, III, 1959, 194); // Встановлений зразок чого-небудь (заповнення якогось документа, словесного звертання, носіння одягу і т. ін.). Позаду, на певній відстані, йшло кілька наближених, а поряд, теж трохи позаду, царя супроводив одягнений за формою старий гладкий міністр землеробства і державного майна (Довж., I, 1958, 395); Форма протоколу; Форма бюлетеня; // Діловий, офіційний папір, заповнений за певним зразком; // перев. мн. Прийняті норми поведінки, манер, звертання тощо. — Досі вважав я тата чоловіком, який ніколи не забуває про форми товариської чемності (Фр., II, 1950, 305); Природа людини завжди прагне більшого, замість щоденних, одноманітних форм поводження, набору слів (Ле, Міжгір'я, 1953, 51).

За формою; По [всій] формі — як встановлено, як того вимагають певні правила. — Товаришу комбриг, дозвольте... — почав був за формою русявий командир, але комбриг нервово відмахнувся (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 8); [Вареник:] Що ми діти, — чи як, щоб у хаток гратись? Ми з тобою написали всі бумаги, як слідує [потрібно] по формі (Кроп., II, 1958, 232); Незабаром відшукавши комбата, Сагайда по всій формі відрепортував, що в його мінометній роті вибув із строю через поранення командир взводу Євген Черниш, а крім цього, нічого особливого не трапилося (Гончар, III, 1959, 165).

10. Спеціальний однаковий за кольором, кроєм та іншими ознаками одяг для осіб певної категорії (військових, учнів, спортсменів та ін.). На руїнах стоять Бережний і Зорін у формі генерал-майора (Баш, П'єси, 1958, 75); День від'їзду Дарки припав на вівторок. Вона з самого ранку одягла нову, що не обносилася ще на ній, шкільну форму (Вільде, Повнол. діти, 1960, 27); При вході у скверик стояв Ребрик у формі лісника з шкіряною сумкою при боці (Томч., Готель., 1960, 38); За столом перед шахматною дошкою сидів чоловік у формі командира військового флоту (Собко, Скеля., 1961, 94).

11. У біології — назва різновиду рослинного чи тваринного організму, зокрема одиниць, менших від роду, при невиразному систематичному їх положенні, а також умовна назва видів і підвидів при їх вивченні і порівнянні. На запитання, чи можемо ми бути свідками виникнення нових рослинних форм у природі і, зокрема, серед злаків, слід дати позитивну відповідь

(Бот. ж., XI, 4, 1954, 10); Листові форми іржі часто бувають спільні для диких злаків і хлібів (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 268); «Зубовидна» [кукурудза] дістала цілковите визнання. Після цього люди вже з меншим упередженням поставилися і до гібрида, куди вона ввійшла як батьківська форма (Вол., Дні., 1958, 112).

12. лінгв. Видозміна того самого слова, яка надає йому додаткового відтінку значення або виражає відношення даного предмета думки до інших предметів думки того ж самого речення. Я розумію, що кожен, хто видає книжку якогось автора, особливо відомого і заслуженого, мусить рахуватися з його способом писання, навіть щодо граматичних форм та правопису (Коцюб., III, 1956, 261); Чималі труднощі являють для перекладачів і форми звертання. У Гоголя в «Тарасі Бульбі» син звертається до батька на «ти», що суперечить українським звичаям (Рильський, IX, 1962, 78); Форми множини виражають не механічно помножене значення відповідних форм однини, а певну невизначену і узагальнену множинність (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 69); // Видозміна того самого слова. Пристрасть до зменшених і пестливих форм взагалі характерна для української народної мови і для української пісні (Від давнини., I, 1960, 240).

△ Клічна форма див. клічний; Коротка форма прикметника див. короткий; Неозначена форма дієслова див. неозначений; Перифрастичні форми дієслова див. перифрастичний; Півні форми прикметників див. півний.

13. Стан людини, який дозволяє повністю виявити свої сили, уміння, здібності. Добра спортивна форма; Належна вокальна форма.

Бути в формі — бути в такому стані, коли можна повністю виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). — Інна в чудесній формі. Я позавчора бачив, як вона веслувала (Собко, Матв. затока, 1962, 9); Певно, не треба доводити, якою злагодженою, чіткою має бути робота міського транспорту, щоб доставити всіх, хто користується його послугами, до робочих місць вчасно і, як то мовиться, в хорошій формі (Рад. Укр., 27.I 1971, 1); Бути не в формі — бути в такому стані, коли не можна повністю виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). Зітхнувши, він [академік Шульга] підвівся.. — Не в формі наш патрон, — сказав Хома (Рибак, Час., 1960, 806); Бути в півній формі — всебічно характеризуватися кращими показниками: добрим фізичним станом, належним комплектуванням, оснащенням і т. ін. (про який-небудь підрозділ, групу людей). Полк був у півній формі (Ю. Янов., II, 1958, 253); Втрачати форму — переставати бути струнким у результаті надмірної повноти; втрачати спортивний стан, підготовленість та ін. — Спортсменом, спортом треба займатись, — одразу ж зауважив професор. — Передчасно втрачає форму, ще дівчата подумують, що літють, а ви ж трудяга, я певен (Гончар, Циклон, 1970, 66); Вхідити (ввійти) в форму — набувати такого стану, який дозволяє повністю виявити свої сили, уміння, здібності. Не може ж він зараз похоронну отримувати. Що? Тільки прибадьорився старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть (Драч, Іду., 1970, 75).

ФОРМАЛІЗАЦІЯ, її, ж. У математичній логіці — метод, що полягає в заміні всіх змістових термінів символами.

ФОРМАЛІЗМ, у, ч. 1. Дотримання зовнішньої форми в чому-небудь на шкоду суті справи; формальне ставлення до чого-небудь. Законом найгуманнішої професії медичного працівника є чуйне, уважне ставлення до хворих.. Формалізму і байдужості не повинно бути в

медичних закладах (Рад. Укр., 2.VII 1959, 4); Формалізм і верхоглядство в роботі — порок, який тягне за собою і всі інші атрибути засуджених партією канцелярсько-бюрократичних методів керівництва господарством (Ком. Укр., 5, 1961, 32).

2. Відрив форми від змісту в творах мистецтва, надання провідного значення формі або окремим її елементам. Робота над формою, конче потрібна для кожного поета, одразу стає формальним трюкацтвом, формалізмом, якщо вона беззмістовна, тобто якщо вона не спрямована на вираження смислу, думки (Наука., 8, 1963, 56); // Реакційний напрям у літературі, мистецтві, що нехтує ідейним змістом, вважаючи форму єдиною естетичною цінністю мистецтва; характерний для буржуазної культури. Мате [Залка] був переконаний і непримиренний поборник реалізму. Формалізм у мистецтві та літературі він палко ненавидів (Смолич, Розм. з чит., 1953, 64); Мистецтво соціалістичного реалізму виковувалось у боротьбі з формалізмом і натуралізмом, з потворними прроявами буржуазної ідеології (Рад. Укр., 10.III 1957, 1); Механічно розтинаючи мистецтво на «ідеологію» і «фактуру», українські футуристи.. приходили до найодвертішого формалізму в теорії і на практиці (Про багатство л-ри, 1959, 121).

3. Ідеалістичний напрям у логіці, мистецтвознавстві та інших науках, що висуває на перше місце форму, нехтуючи ідейним змістом. Справжньою науковістю і справжнім історизмом радянське літературознавство протистоїть концепціям сучасної буржуазної науки, що обслуговують модерністські.. течії і спираються то на формалізм, то на фрейдизм, то на модні релігійні вчення (Рад. літ-во, 5, 1971, 19).

ФОРМАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Який використовує лише форму (у 1 знач.), не надаючи значення змістові.

2. Записаний у вигляді формули.

ФОРМАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Робити формальним; надавати чому-небудь встановленої, прийнятої форми. Перш ніж формалізувати ту чи іншу науку (в тому числі, звичайно, й естетику), треба переоцінити всі дотеперішні вартості, бо кожна з наук має свої усталені норми, категорії (Наука., 9, 1967, 19).

2. перев. док., спец. Застосувати формальний метод дослідження.

ФОРМАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати формальним, набувати встановленої, прийнятої форми.

2. тільки недок. Пас. до формалізувати.

ФОРМАЛІН, у, ч. Водний розчин формальдегіду, безбарвна рідина з різким подразнюючим запахом, що використовується як засіб для дезінфекції, фіксації, дублення та ін. Формалін широко використовується для протруювання насіння зернових культур проти різних видів сажки (Захист рослин., 1952, 189); Формалін в слабих (4%) концентраціях застосовується для знищення дорослих мух, які охоче летять на його запах (Підручник дезінф., 1953, 194).

ФОРМАЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до формалін.

ФОРМАЛІСТ, а, ч. 1. Той, хто виявляє формалізм (у 1 знач.) в якій-небудь справі. — Він просто формаліст. Йому кортить, щоб були поставлені всі крапки над «і» (Рибак, Час., 1960, 696).

2. Прихильник, послідовник формалізму (у 2, 3 знач.). Дмитро Іванович, який знав ранні роботи [художника] Ломова, називав його поборником чистого мистецтва, формалістом тощо (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 159); В кінематографії, як і в багатьох галузях мистецтва, різного гатунку формалісти не дбали про зміст творів (Мист. кіно, 1955, 11).

ФОРМАЛІСТИКА, и, ж., розм. 1. Дотримання формальності (у 2 знач.) в якій-небудь справі. — Випустити так вас [Ольго], без пояснення причин, не можна. Така вже, даруйте на цім слові, наша ідіотська формалістика (Кач., II, 1958, 66).

2. Виявлення формалізму (у 1 знач.) в якій-небудь справі. Усе в ній, від нерівного, покванного ходу і бистрого, але миготливого погляду, аж до методу навчання, приступного, живого .., а заразом прибраного в якісь педантичні форми, в якусь дрібничкову формалістику, — все, кажу, в ній було немов навмисне зложене з суперечностей (Фр., III, 1950, 30); — От що значить формалістика! — міркував собі Семен Семенович, виходячи з кабінету начальника. Йому важно [важливо] лише відкрити точку [трансляційну] й рапортувати про виконання плану (Баш, На землі., 1957, 82).

ФОРМАЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до формалізму (у 1 знач.); пройнятий ним. Панас Мирний виступає проти схоластичної науки, проти формалістичного навчання (Вісник АН, 5, 1949, 23); Формалістичне ставлення до справи.

2. Стос. до формалізму (у 2, 3 знач.). Новаторство форми не повинно бути самоціллю. Під виглядом новаторства нерідко виступали представники різних формалістичних напрямів у мистецтві, які оголошували всяке кривляння чимсь новим (Іст. укр. літ., II, 1956, 35); Саме в творчості Коцюбинського ми ясно відчуваємо глибоку нетерпимість до містики, еротики, формалістичного штуркаства (Вітч., 4, 1963, 158); Формалістичні теорії були спростовані радянською філологічною наукою, що поступово вирівняла терези літературознавчого аналізу (Рад. літ-во, 5, 1971, 85); // Створений на засадах формалізму (про твори мистецтва). Його [І. Іжакевича] ілюстрації різко виділялись реалізмом і художньою майстерністю серед формалістичних ілюстрацій того часу [20-х років ХХ ст.] (Укр. рад. графіка, 1957, 85).

ФОРМАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до формалістичний.

ФОРМАЛІСТКА, и, ж. Жін. до формаліст. Не думаю, щоб вона була така формалістка (Л. Укр., V, 1956, 110).

ФОРМАЛЬДЕГІД, у, ч. Безбарвний отруйний газ з різким, неприємним запахом, добре розчинний у воді, що застосовується в паперовій і текстильній промисловості, у виробництві пластмас і т. ін. При окисленні метану одержують метиловий спирт та формальдегід як сировину для одержання цілого ряду синтетичних речовин і перш за все — пластмаси, штучного скла та ін. (Нафта., 1957, 54).

ФОРМАЛЬДЕГІДНИЙ, а, е. Прикм. до формальдегід. Внаслідок реакції фенолу з формальдегідом одержують фенолоформальдегідні смоли (Наука., 3, 1958, 14).

ФОРМАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до форми (у 4, 5 знач.), обумовлений формою.

Формальна логіка — наука про форми мислення, правила і форми виведення одного судження з інших; Формальна освіта — в буржуазній педагогіці — напрям, прибічники якого вважають, що основною метою навчання є розвиток пам'яті, уваги, мови та інших розумових здібностей, а знання з основ наук мають другорядне значення.

2. Який дотримується лише форми (у 6 знач.), відбиває її, не рахуючись з суттю справи, з справжнім станом речей; пройнятий формалізмом (у 1 знач.). Він [В. І. Ленін] був непримиренним ворогом всякої косності, тяганини і бюрократизму, формального і бездушного ставлення до роботи (Біогр. Леніна, 1955, 253);

Перші дні він мало не збожеволів. Адже на цей раз ніяких, навіть формальних підстав для арешту не було (Кол., Терен., 1959, 363); Ранком Краснов довідується, що сідло з його коня зникло. Ми кидаємось на розшуки і швидко знаходимо його в старшини речового складу. На нашу вимогу повернути сідло старшина стає на формальну точку зору і сердито доводить, .. що у пішої полкової розвідки коней на озброєнні «не положено» (Багмут, Записки., 1961, 76); // Який існує або зроблений лише для видимості. Інколи буває так, що авторська ремарка: «дія відбувається в наші дні» — є лише формальною відпискою (Мист., 1, 1959, 15).

3. Виконаний за встановленим порядком, офіційний; який ґрунтується на дотриманні форми (у 9 знач.). Сікли [Казанка] у волості за формальними присудами нібито за дерзку поведінку проти Самойловички та барона, сікли вже й без всякого присуду поліцаї та поміщицькі гайдуки (Крот., Сини., 1948, 44); — З переправи? — зустрів Самієв Хасцького, не чекаючи формального рапорту. Хома доповів скупо і невгаразд. Весь час він думав про Антоновича (Гончар, III, 1959, 361); // Здійснений за виробленим правилом, так, як прийнято. — Я не можу вертати додому! Адже ж нині мають відбутися мої формальні заручини з бароном (Фр., III, 1950, 162); Хоч в його листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я його вважаю за перший крок до згоди (Л. Укр., V, 1956, 212).

4. Пов'язаний з формою (у 7 знач.). Українська дума має яскраві формальні особливості. Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом, що інколи переходить у більш співучий мелодичний малюнок, під акомпанемент кобзи або бандури (Рильський, IX, 1962, 225); Образність літератури не є якоюсь формальною ознакою її, але виражає специфічну властивість цього роду людської діяльності, як форми, так і змісту її (Талант., 1958, 49).

5. Який надає перевагу формі (у 7 знач.), проіннятий ідеями формалізму (у 2 знач.); формалістичний. Стильові течії, .. в яких на перший план висуваяться суб'єктивістські формальні експерименти, .. є чужими, а то й просто ворожими естетиці соціалістичного реалізму (Про багатство л-ри, 1959, 17); Рекорди «сухості» поставили розвідки прибічників структуралізму і математично-статистичних методів у літературознавстві. Як відомо, у структуралістів художній твір зводиться в принципі до формальних прийомів (Рад. літ-во, 5, 1971, 20).

6. лінгв. Пов'язаний з формою (у 12 знач.). Граматичне значення слова разом з його формальним виявом, тобто з граматичною формою, саме і становить зміст граматичної категорії (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 290).

7. спец. Який передбачає заміну всіх змістових понять символами, а всіх змістових тверджень — відповідними формулами (про метод у математичній логіці).

8. заст. Справжній, дійсний. А в коршмах [корчмах] ішов формальний карнавал, гуляла молодіж (Фр., VIII, 1952, 386); Виявились ще кращі речі. Член відділу «Прогресу» Шульга (тепер він голова Ніжинської філії), як показалося [виявилосся], шпиг і донощик формальний (Коцюб., III, 1956, 313).

ФОРМАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Те саме, що формалізм 1.

2. Дія або умова, необхідна для виконання якоїсь справи відповідно до прийнятого порядку, законності. Майже ніхто не слухав того молодого оборонця, що нагадував дзижчання мухи. Всі знали, що це тільки суха формальність (Ірчан, II, 1958, 101); Потішав, що другого свідка він [священик] сам підшукає. Це звичайна

формальність, і може її виконати хто-небудь, навіть піддачий (Вільде, Сестри., 1958, 570); — Хай кожен з вас усвідомить значення хвилини в нашій роботі й навчанні і зрозуміє, що швидкість виконання команди — це не проста формальність (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 8); // Виконання якого-небудь традиційного звичаю, виробленого правила, що не має істотного значення. — Давайте я вас [сватів] до самих воріт підкочу! — кинув Павло. — Негоже так. А може, вони нам гарбуза підсунуть? — спитав Заруба. — Якого там гарбуза? Таке скажете!.. — зареготав Павло. — Це ж тільки для формальності [сватання] і через те, що вони дуже старосвітські, ці мої Чумаки... (Кучер, Трудна любов, 1960, 15).

3. перев. мн. Офіційні вимоги, умови, які обов'язково виконуються при оформленні чого-небудь. Злагодивши потрібні судові формальності, я продав місцевому арендареві всю свою батьківщину (Фр., IV, 1950, 295); Що ж до формальностей, які треба буде виконати на пошті, то Валерик брав це на себе (Гончар, Таврія, 1952, 85).

4. лінгв. Властивість за знач. формальний 6. Формальність мови.

ФОРМАЛЬНО, присл. 1. Офіційно, дотримуючись встановлених правил, виконуючи необхідні формальності (у 2 знач.). [М а р т і а н:] Ардентів батько був мій друг і поручив його моїй опіці, як умирав. [І з о г е н:] Формально ти не був опікуном (Л. Укр., III, 1952, 298); Петро Степанович формально став цивільним співробітником військової газети, а по суті — ще ближче зійшовся з військовими (Кучер, Голод, 1961, 201); Олександр Юхимович Стадник формально не мав відношення до вокального мистецтва (Дмит., Наречена, 1959, 145).

2. Дотримуючись лише форми (у 6 знач.), не вникаючи, не заглиблюючись в суть чого-небудь. Він узяв слово, критикував тих юнаків, що формально поставилися до навчання у вечірній школі робітничої молоді (Кочура, Родина., 1962, 9); // Для видимості. — Я розповім вам про випадок у той наш рейс. Формально — ми зафрахтувалися перевезти вантаж, а фактично — шукали когось, щоб пограбувати (Ю. Янов., II, 1958, 152).

3. Маючи ту чи іншу форму (у 7 знач.); дотримуючись тієї чи іншої форми. Надзвичайно складна за своєю побудовою, формально, можливо, еклектичною, вона [«Звенигора»] дала щасливу можливість мені — виробничнику-самоукові — випробувати зброю в усіх жанрах (Довж., I, 1958, 22); Формально писати «під» Маяковського — річ частенько безплідна, як ми бачимо у деяких сучасних російських поетів (Рильський, IX, 1962, 76).

4. заст. Справді, по-справжньому. Деякі гості опинилися формально в клопітнім стані супроти цього проекту [Начка] (Фр., VI, 1951, 213); Вже до кінця Йон не відступався від Гашици: він формально залицявся, а дика спочатку дівчина дедалі рахманішала (Коцюб., I, 1955, 235).

ФОРМАНТ, а, ч., лінгв. Частина слова, що змінює лексичне й граматичне значення кореня або основи; служить для словотвору і словозміни; афікс. При переході в клас службових слів прислівники втрачають здатність самостійно передавати ознаки й ознаки ознак і починають відігравати роль формантів, тобто вказувати на різного характеру зв'язки між повнозначними словами — носіями понять (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 469).

ФОРМАНТА, и, ч. 1. спец. Призвук, що надає звучанню музичного інструмента або голосу характерного забарвлення — тембру. Кожний голосний, залежно від

форми резонаторів (ротової порожнини і порожнини глотки), має певну кількість тонів, що називаються характерними тонами голосного (або його характеристикою чи формантою) (Сл. лінгв. терм., 1957, 36).

2. лінгв. Те саме, що **формант**.

ФОРМАНТНИЙ¹, а, е, лінгв. Прикм. до **формант**. Диференціація так само потрібна для забезпечення комунікативної властивості мови, як і аналогія. Якщо аналогія діє звичайно в межах формантної синонімії, усуваючи не вмотивовану певним внутрішнім чинником різницю форм, то диференціація усуває формантну омонімію, збіг форм, забезпечуючи мові різноманітність граматичних засобів (Мовозн., XVI, 1961, 27).

ФОРМАНТНИЙ², а, е, спец. Прикм. до **форманта** 1. Спектральний аналіз показує, що власні тони — це не одна частота, а зона частот, формантна зона, потрібна для утворення певного тембру голосного (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 68).

ФОРМАТ, у, ч. 1. Розмір книги, газети, аркуша, ілюстрації і т. ін. Робота зайняла тижнів три і розтяглась на 50 сторінок великого формату (Л. Укр., V, 1956, 424); Вона взяла до рук один з них [паперів], трохи відмінного від інших формату, і зупинилася на ньому довше (Епик, Тв., 1958, 466); Багатотиражка «На будові» виходила невеликим форматом і двічі на тиждень, отже, роботи в ній було мало (Гур., Друзі..., 1959, 129); У рамках міжнародної системи передбачається проводити консультації експертів, з тим, щоб прискорити процес стандартизації кодів і форматів для представлення бібліографічних елементів у формі, придатній для читання машиною (Знання., 9, 1971, 32); // розм. Розмір кого-, чого-небудь. На канапах і софах лежали різного формату і фарб подушки (Кобр., Вибр., 1954, 97).

Δ **Портрет кабінетного формату див. кабінетний**.

2. друк. Довжина і висота полоси набору, довжина рядка.

ФОРМАТНИЙ, а, е. Стос. до формату.

ФОРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до формації. Формаційні особливості.

ФОРМАЦІЯ, ї, ж. 1. Тип, структура чого-небудь, що відповідають певному рівню, певній стадії розвитку. Вона [дума] без сумніву пізньої формації і зливає в собі найбільшу частку давніших дум того циклу (Фр., XVI, 1955, 17); Зерно набуло якихось нових, дуже тонкої формації якостей (Вол., Сади., 1950, 9); // Взагалі комплекс однорідних або близьких одне до одного явищ, предметів, поєднаних спільними умовами і характером утворення й розвитку.

2. Суспільство на певному ступені історичного розвитку з властивими йому способом виробництва, системою виробничих відносин і рівнем розвитку продуктивних сил. Становлення рабовласницької формації супроводилось гострою політичною боротьбою, рішучим викорчовуванням старих родоплемінних порядків і відносин (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 244); Історичний досвід вчить, що в умовах несоціалістичних, класових формацій завжди точилася і точиться непримиренна боротьба між експлуататорами і експлуатованими (Наука., 8, 1959, 2).

Суспільно-економічна формація — те саме, що формація 2. Кожна нова суспільно-економічна формація створює свою матеріально-технічну базу на тій виробничій основі, яку вона дістає в спадщину від своєї попередниці (Ком. Укр., 7, 1960, 50).

3. геол. Сукупність геологічних відкладень, гірських порід одного часу й однакового способу утворення. Крейдяна формація.

4. спец. Рослинне угруповання, що характеризується одним або кількома спільними провідними видами. На

основі досліджень над плодоношенням підбілика альпійського в Карпатах можна передбачити, що в міру заміни первинної рослинності щільнодернистими формаціями умови для відновлення підбілика альпійського ставатимуть більш несприятливими (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 56); Рослинність Південного берега Криму істотно різниться від рослинності Яйли. Вона має субтропічний характер і належить до формації середземноморського типу (Геол. Укр., 1959, 583).

ФОРМЕННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **форма** 10; який є формою або частиною форми. На грудях [у панка] одтопирились [відстовбурчилися] верхні краї форменого сюртука, застебнутого внизу на два гудзики (Мирний, I, 1949, 253); Одягнений він був у моряцький білий формений костюм (Трубл., Мандр., 1938, 136); Входить Сашко у форменому залізничному кашкеті, в білій сорочці (Зар., Антеї, 1962, 209); — Хлопці! — заклопотано заговорив Флегонт, поспіхом підперезуючись форменим лакованим поясом з мідною бляхою (Смолич, Мир., 1958, 31).

2. розм. Справжній, дійсний. Яка гарна річ — зимова природа, коли вона формена (Ю. Янов., I, 1954, 48); — Вилізу на калюню — і то голова крутиться. А як підтягнуть під самі хмари та попокрутять мертвими петлями? Що тоді з мене буде? Формена ганчірка (Тют., Вир., 1964, 344).

ФОРМЕНКА, и, ж., розм. Матроська формена верхня сорочка з великим особливою форми коміром. До столу президії пропихався жиливий, широкоплечий матрос у форменці (Ле, Історія радості, 1947, 65); Братов виклав новенький бушлат з тонкого чорного сукна з гудзиками, що сліпили очі, .. форменку, білу як сніг, з синім смугастим коміром (Ткач, Крута хвиля, 1956, 252); // Взагалі формена сорочка. Квапливо пересікає стежку до управління поштарка Катя, дівчина у синьому кашкеті, зі стреченими блискавками на рукаві синьої форменки (Рибак, Зброя., 1943, 19); Було так тихо, і мова звучала так чудно, що голос урвався, і хлопчик ніяково обсмикнув поли білої літньої форменки під пояском з бляхою (Смолич, II, 1958, 110).

ФОРМЕНО, розм. Присл. до **формений** 2. — Вийшов я. Він відвів мене в сосни і каже: «Хочеш Троянівку побачити, то я тебе навчу, як це зробити». Я насторожився, думаю: «Тут формено діло не чисте» (Тют., Вир., 1964, 345).

ФОРМІВНИЙ, а, ч. Те саме, що **формувальний**. Два формівники формували сиру цеглу й складали її у довгі рядки на подвір'ї (Десняк, II, 1955, 468).

ФОРМІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до **формівник**.

ФОРМОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до **формувати**. На взуттєвих фабриках починають широко застосовувати формовані деталі, які не потребують додаткових операцій (Ком. Укр., 10, 1964, 57); П. П. Гулак-Артемівський своєю творчістю сприяв зміцненню народної основи формованої нової української літературної мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 145).

ФОРМОВИЙ, а, е. 1. Зроблений, виготовлений у формі (у 2 знач.), способом формування (у 1 знач.). На конвейєрі нашої конструкції можна буде випікати формовий хліб будь-яких сортів (Наука., 7, 1962, 39); Відвантажував [Маркуша] з заводу своєму трестові вагони формової, різних профілів сталі (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 7).

2. сад. Який набув штучної форми в результаті обрізування, прищеплення, згинання гілок (про дерево, кущ). Формове дерево; Формовий кущ; // Пов'язаний з вирощуванням декоративних або плодкових дерев штучних форм. Формове плодівництво знає багато різних штучних форм, серед яких в озелененні найбільше

значення матимуть плоскі форми (Озелен. колг. села, 1955, 87).

3. Який використовується при відливанні, виготовленні виробів у формах. *Формова земля; Формова глина.*

ФОРМОВКА, и, ж., спец. Те саме, що формування 1. *Машинна формовка деталей.*

ФОРМОЗМІНА, и, ж. Зміна форми (у 1 знач.). *Формозміна металу.*

ФОРМОЗМІННИЙ, а, е. Прикм. до формозміна.

ФОРМОЗМІННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. формозмінний.

ФОРМОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість зберігати форму (у 1 знач.). *Формостійкість взуття.*

ФОРМОТВОРЕННЯ, я, с. 1. Утворення, поява нових форм. В історичному процесі формотворення народного зодчества, і зокрема, дерев'яного, природні умови відіграли значну роль (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7); Взаємодія людини з природою в процесі доцільного, трудового формотворення є технічною стороною праці, а взаємодія між людьми становить її соціальну сторону (Ком. Укр., 12, 1969, 34); Формотворення рослинних організмів.

2. лінгв. Утворення граматичних форм того самого слова; словозміна. Формотворення за аналогією полягає у зміні зовнішнього вигляду граматичних форм внаслідок підсвідомої заміни в них одного елемента іншим (Мовозн., XVI, 1961, 24).

ФОРМОТВОРНИЙ, а, е. Те саме, що формотвірчий.

ФОРМОТВОРЧИЙ, а, е. 1. За допомогою якого здійснюється формотворення, пов'язаний з формотворенням. Як образотворчий і формотворчий компонент у Драй-Хмари часто виступає народна поетична творчість (Літ. Укр., 28.X 1969, 3); Як в українських, так і в інших слов'янських та неслов'янських коломийкових піснях величезну формотворчу роль відіграє мелодія (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 29).

2. лінгв. Який бере участь у творенні форм слів. За допомогою граматичних, або формотворчих морфем (суфіксів, префіксів, флексій), утворюються граматичні форми слів (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 19).

ФОРМОТВОРЧИСТЬ, чості, ж. 1. Те саме, що формотворення.

2. Шукання нових форм у мистецтві, пов'язане з ідеями формалізму. Відчуження мистецтва від політики, ізоляція його від суспільно значимих проблем штовхає митця на манівці ідейної індиферентності, породжує формотворчості (Рад. літ-во, 10, 1968, 31).

ФОРМОУТВОРЕННЯ, я, с. 1. Те саме, що формотворення. Ряд наукових доповідей [на з'їзді анатомів] присвячується дослідженням в галузі впливу праці, фізичних вправ і спорту на формоутворення тіла людини (Рад. Укр., 9.VII 1958, 4); Крім індуkcії,— основного способу формоутворення, при якій одна граматична форма повністю уподібнюється іншій на підставі певної значеннєвої чи зовнішньої близькості,— слов'янська система відмінювання засвідчує також явища неповного уподібнення, так званої контамінації (Мовозн., XVI, 1961, 28).

2. Те, що дістало певну форму, структуру.

ФОРМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з формоутворенням. Там, де офарблення тварин має господарське значення, як, наприклад, у пушному звірівництві, темпи формоутворювального процесу виявилися досить високими (Вітч., 10, 1971, 153).

ФОРМОУТВОРЮЮЧИЙ, а, е. Який сприяє формоутворенню. Формоутворюючий вплив факторів зовнішнього середовища на розвиток організму.

ФОРМОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **форма** 2. Розкопана [у Вишгороді] майстерня ювеліра, в якій

знайдені глиняні тигельки для топлення металів та формочки для відливання прикрас (Вісник АН, 8, 1949, 42).

2. Зменш.-пестл. до **форма** 10.

ФОРМУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. 1. Признач. для формування (у 2 знач.); пов'язаний з формуванням у ливарній справі. Величезний формувальний відділ ливарного цеху було прибрано від будівельного мотлоху, щоб тут зібрати збори після суботника (Ле, Міжгір'я, 1953, 403); В обрубному цеху встановили дві великі формувальні машини (Роб. газ., 13.XI 1964, 2).

2. Який використовується при формуванні, відливанні виробів у формах (у 2 знач.). А Сергій, мов чаклун, уперто Формувальну готує масу (Забашта, Нові береги, 1950, 53); Формувальний пісок, змочений смолою і насипаний на нагріту металеву модель, після прогрівання утворює на ній міцну оболонкову (шкаралупну) форму, придатну для лиття чорних і кольорових металів (Наука., 10, 1958, 16); Впроваджуються .. нові формувальні суміші та .. фарби для покриття піскових форм, що сприяє зменшенню браку в литві і підвищенню якості відливок (Ком. Укр., 8, 1960, 20).

ФОРМУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається формуванням (у 2 знач.); фахівець із формування. Він кричав на канавників і лаяв формувальників, він кликав до печі майстра, сварився з шитовим двором (Ю. Янов., I, 1954, 287); Формувальників-хлопців ланка Йде до цеху у повнім зборі (Забашта, Нові береги, 1950, 52); Протягом року формувальники здійснили ряд нових організаційно-технічних заходів: застосували новий спосіб кріплення моделей, ввели у дію спеціальний обприскувач для очистки моделей і плит (Укр. іст. ж., 4, 1960, 5).

ФОРМУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до формувальник.

ФОРМУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **формува́ти** і **формува́тися**. Після висаджування саджанців у сад формування крони, розпочате у розсаднику, продовжується протягом 6—12 років (Сад. і ягідн., 1957, 216); Борошно з великою кількістю клейковини .. має свої переваги, бо навіть при наявності великої кількості цукру і жиру тісто виходить більш зв'язаним і легше піддається формуванню (Укр. страви, 1957, 320); Радянське суспільство досягло великих успіхів у соціалістичному вихованні мас, у формуванні активних будівників соціалізму (Програма КПРС, 1961, 101); — Ви помітили, що на фронті люди живуть дружніше? І мені здається, що навіть процес формування нової свідомості тут відбувається інтенсивніше (Гончар, I, 1954, 258); Формування нової української літературної мови якнайтісніше пов'язане з іменем Шевченка (Рад. літ-во, 3, 1965, 32); Якість годівлі має винятковий вплив не тільки на продуктивність тварини, .. але і на формування породних властивостей (Наука., 12, 1956, 18); Часті суховії в період цвітіння і формування зерна завдають великої шкоди сочевиці (Зерн. боб. культ., 1956, 57); Найбільш імовірно формування піщаної товщі району Придніпров'я тісно пов'язане з формуванням річкового ложа пра-Дніпра (Геол. ж., XVI, 1, 1956, 74); При формуванні фонду споживання [в колгоспі] основну увагу потрібно приділити фонду оплати праці (Хлібороб Укр., 5, 1969, 26); Комсомольці, молодь беруть активну участь у формуванні і роботі органів державної влади (Ком. Укр., 4, 1970, 57); Дивізія закінчила формування і вирушила на фронт (Багмут, Записки .., 1961, 6).

2. спец. Виготовлення чого-небудь за допомогою відливання виробів у формах (у 2 знач.). Ливарники замість формування вручну впровадили електричні плавильні печі, ливарні машини під тиском (Веч. Київ, 2.XI 1966, 1).

3. Сформована військова частина. На чолі революційних українських військових формувань .. стояли прославлені герої громадянської війни на Україні (Цюпа, Україна., 1960, 46).

ФОРМУВАТИ, *ую, уєш, недок., перех.* 1. Надавати чому-небудь певної форми (у 1 знач.), вигляду тощо. Цілими годинами уклала [Ядзя] волосся, обсипували м'яким делікатним порошком і без того біле й гарне лице, примірювала сукні, чистила й формувала нігті (Кобр., Вибр., 1954, 90); Відцентровий насос.. нагнітає воду до гідромонітора. Це [гідромонітор] керований, дещо ускладнений тип пожежного брандспойта, на кінці якого конічна насадка формує струмінь, перетворюючи статичний напір у кінетичну енергію (Наука., 9, 1959, 13); // Підрізаючи, загинаючи і т. ін., надавати певної форми (дереву, кущу, трав'янистій рослині). Він нам розповів, як треба доглядати молодий сад, як вдобрювати землю, як формувати крону (Донч., V, 1957, 204); Щоб затримати і до деякої міри обмежити розростання вегетативної маси, рослини формують, прищипуючи верхівки та знищуючи ті пагони, які вже плодоносили (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 50); // Виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру і т. ін. Активна комсомольська робота розвивала самостійність, формувала ту внутрішню стриманість, за якою почувається воля людини, яка знає, що їй робити (Донч., II, 1956, 116); В дальшому зростанні освіченості і культури народу особлива роль належить школі. Вона формує людей майбутнього (Ком. Укр., 1, 1969, 18); // Надавати чому-небудь завершеності, визначеності. Кожна епоха в розвитку суспільства відрізняється своїми естетичними ідеалами, які підказують мистецтву характер його вимог до життя, формують уявлення про те, яким воно повинно бути, живлять мрію про майбутнє (Талант., 1958, 22); Практика переконливо доводить, що здібні люди, які вступили в науку, найбільш ефективно формують своє творче обличчя в атмосфері вимогливості і уваги з боку старших, досвідчених колег (Рад. Укр., 24.I 1971, 1); Самодіяльне мистецтво формує художні смаки особистості, сприяє її естетичному розвитку (Нар. тв. та етн., 4, 1976, 18).

2. спец. Виготовляти що-небудь, відливаючи, використовуючи форму (у 2 знач.). Поховали його на високій горі,.. поклавши на могилі важку чавунну плиту з написом, що її формували й одливали його учні (Кучер, Трудна любов, 1960, 230); // Робити зліпок або відливку (скульптури). Буває, що майстер, одливши скульптуру, наново вершить і формує свій труд (Перв., II, 1958, 364).

3. Давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми (у 4 знач.). Далі у кожній тварині вся цілість формується з суми Різних начатків [початків]; тут зародки плоти, тепла і вологи, Жил і кісток, і формують усі вони органи різні, Що неоднакову службу у цілому тілі справляють (Зеров, Вибр., 1966, 178); У перший рік звичайно рослина [валеріана] формує розетку прикореневих листків, не виростаючи у квітконосне стебло (Лікар. рослини., 1958, 128); Якщо товща розчинних порід велика, вода поступово прорізує її, формуючи все нові й нові поверхи печери (Знання., 5, 1965, 10).

4. Організовувати, створювати що-небудь (якийсь орган, підрозділ і т. ін.) з певної кількості учасників. В Німеччині уперто і спокійно, Провівши вибори у парламент, Формує уряд енергійно Її поважний президент (Еллан, I, 1958, 285); Йому відомо було, що комсомольська група вчителів і учнів збиралася вже формувати підпільну бойову дружину, щоб при першій нагоді органі-

зовано піти в партизани (Довж., I, 1958, 291); Взявся я формувати партизанський загін — вся влада радам (Ю. Янов., II, 1958, 245); // Створювати військову частину, комплектуючи людьми, спорядженням і т. ін. Формуючи полк в Унечі, Щорс докладав усіх сил, щоб червоноармійці були одягнені і взуті (Скл., Легенд. начдив, 1957, 54); Командири батальйонів знімали по черзі з переднього краю в тил окремі рої, формували штурмові групи, ганяли їх до сьомого поту (Гончар, III, 1959, 208); // Визначати, встановлювати, намічати що-небудь. Формувати новий туристський маршрут.

5. Складати (поїзд, караван і т. ін.), розміщаючи в певному порядку вагони, судна, плоті. З приходом весни у сплавщиків побільшало турбот. З ранку до пізнього вечора на рейдах вирує життя. Тут в'яжуть деревину, а потім формують її в каравани (Рад. Укр., 8.IV 1961, 4).

ФОРМУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок.* 1. Набувати якої-небудь форми, набирати якогось вигляду. Вони [монголи] зупинялися, вийшовши з тісного гирла [улоговини], формувалися в довжезні ряди (Фр., VI, 1951, 94); Пара ходить по воді. З неї формуються дивні примари (Ю. Янов., I, 1958, 175); // Набувати певної форми, якогось вигляду або якості в результаті розвитку, росту (про рослини та тваринні організми). Нервові клітини маленьких дітей мають просту веретеноподібну форму з дуже невеликою кількістю нервових розгалужень, а дендрити ще тільки формуються (Шк. гігієна, 1954, 50); Жуки починають формуватись у серпні, але на поверхню ґрунту виходять наступного року (Зерн. боб. культ., 1956, 194); Як свідчать спостереження, якість зерна не є незмінною генетичною ознакою росту, вона формується і проявляється під впливом умов вирощування (Хлібороб Укр., 6, 1967, 6); // Набувати форм, будови дорослої людини (про підлітка, молоду тварину); // Стаючи носієм певних якостей, визначатися. Микола Зарудний формується як драматург під плідним впливом творчості Корнійчука і традицій української комедії характерів (Літ. газ., 11.III 1959, 3); Формується новий тип працівника, праця якого за своїм характером зближується з працею інженера, техника, агронома (Ком. Укр., 1, 1971, 50); // Набувати рис завершеності, визначеності в результаті розвитку, змін. Мати бачила, що в хлопчика день у день уже формується свій власний характер (Донч., IV, 1957, 405); З однотомики видно, як формувалося творче обличчя кожного поета, його художні засоби, манера письма, поетичне мислення (Мал., Думки., 1959, 40); Марксистське визначення змісту, походження і характеру економічних потреб формувалося в умовах напруженої класової боротьби (Ком. Укр., 5, 1969, 53).

2. спец. Виготовлятися у формі (у 2 знач.), виготовлятися внаслідок відливання. Куйся, сталь, біжи, формуйся — перекуйся на тверде! (Тич., I, 1946, 238); Він зразу вийшов зі свого кабінету і рушив туди, де формувались робочі колеса турбін (Собко, Біле полум'я, 1952, 214).

3. Починати існувати; утворюватися, набуваючи якоїсь структури, організації, форми (у 4 знач.). Тож як упевнилися ми, що з нічого ніщо не постане, Тим надійніше, вірніше спроможемо ми зрозуміти, Звідки і з чого формуються речі, і як воно саме Все виникає, росте без волі богів не смертних (Зеров, Вибр., 1966, 127); Теорія художнього перекладу — наука молода, яка щойно починає формуватися (Літ. Укр., 14.I 1966, 2); Років 60—70 тому у верхній частині Дніпра (вище Києва), де формується до 85 процентів стоку всього басейну, промисловості майже не було (Наука., 12, 1972, 42); // Утворюватися, складатися в результаті

тривалих складних процесів. В добу пізнього палеоліту формується сучасний фізичний тип людини (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 17); Мільйони років формувалися природні багатства України (Наука., 5, 1967, 8); // Складатися, створюватися в результаті суспільного розвитку, соціальних змін і т. ін. Ще за капіталізму український пролетаріат виступив творцем нового побуту, передової культури. Саме в середовищі робітників у першу чергу зароджувались і формувались елементи нової, соціалістичної культури (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 15); Робітничий клас України формувалася з представників українського, російського та інших народів Росії (Ком. Укр., 3, 1969, 90); // Визначатися, встановлюватися, намічатися. В умовах розширення прямих господарських зв'язків плани виробництва і постачання у дедалі зростаючій мірі формуватимуться на основі взаємних замовлень (Ком. Укр., 3, 1967, 44).

4. Організовуватися, складатися, створюватися (про орган влади, колектив тощо). Формується новий уряд; // Утворюватися шляхом комплектування людьми, спорядженням і т. ін. (про військову частину). В район Унечі, де формувалась Перша Українська радянська дивізія, і був відряджений Микола Щорс (Скл., Легенд. начдив, 1957, 38); У Петрограді всіх прибулих із заслання більшовиків зразу ж розподілили по заводах, там формувалися загони Червоної гвардії (Юхвід, Оля, 1959, 207).

5. Складатися з вагонів, суден, плотів, розміщених у певному порядку. Поки формувалася поїзд, яким вони мали їхати до столиці, Ніколає та Кодру пішли вулицею невеличкого містечка (Чаб., Балкан. весна, 1960, 445).

6. Пас. до формувати. На стапелі тепер формується корпус судна не з окремих дрібних вузлів і деталей, а з великогабаритних секцій і блоків (Наука., 2, 1957, 17); Людина комуністичного суспільства — не штучний продукт лабораторій чи теоретичних побудов. Вона формується вихованням (Літ. газ., 18.VIII 1961, 2); Високі морально-політичні якості, гуманні принципи і норми моралі радянської людини формуються всім соціалістичним ладом (До 100-річчя .. В. І. Леніна, 1970, 53).

ФОРМУЛА, и, ж. 1. Загальне коротке визначення якогось положення, відношення, закону і т. ін., яке можна застосувати до відповідного конкретного випадку. — Ну, Марійко, чи вийде з моєї дочки письменниця? Загадка, правда? А ти, Ніно, спробуй сама себе розгадати. Як у тебе, любов до слова — глибока? Знаєш, така, щоб усю душу в полон узяла!.. Формула тут проста: любов і двожилина праця (Донч., V, 1957, 248); Загальновідомою є формула: для того щоб продовжити життя, треба навчитися не скорочувати його (Наука., 1, 1972, 20); // Стислий, точний словесний вислів, визначення чого-небудь. Народилося нове почуття, і саме український радянський поет П. Г. Тичина знайшов для нього поетичну формулу, яка широко розійшлася по всій країні і перетворилася майже в гасло: «чуття єдиної родини» (Рад. літ-во, 10, 1949, 6); Його [В. І. Леніна] ідеї технічного переозброєння на базі суцільної електрифікації країни викристалізувались у відому формулу: «Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» (Наука і культура., 1971, 29); // Встановлений, незмінний текст чого-небудь; усталена форма викладу. Комісар похилився над папером і, розмахнувшись, написав титул, номер і вступну формулу протоколу (Фр., III, 1950, 305); // Усталені, поширені в межах певної території чи соціального кола короткі побутові висловлювання (вітання, побажання, заклинання тощо). — Спаси тебе Христос, — відповів він,

прикриваючи звичною формулою глибоже зворушення (Тулуб, Людолови, I, 1957, 128); Йому подобається, що сі люди [гуцули] завжди так гечно одне до одного говорять, таке у них багатство всяких формул ввічливості й то загального, щоденного вжитку (Хотк., Довбуш, 1965, 28); У всіх творах Квітки, особливо в повісті «Маруся», часто зустрічаються народно-розмовні формули — закликання чи побажання (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 167).

2. Виражене буквами, числами, знаками умовне позначення відношення будь-яких величин, елементів і т. ін. На певному ступені розвитку товарного виробництва гроші перетворюються в капітал. Формулою товарного обігу було: T (товар) — G (гроші) — T (товар), тобто продаж одного товару для купівлі іншого (Ленін, 26, 1972, 55); // мат. Вираження відношення між величинами, записане за допомогою математичних знаків. Задоволений собою, я думав про перший урок, повторював алгебраїчну формулу квадрата суми двох чисел (Десняк, Опов., 1951, 64); Для обчислення інтегралів користуються однією з формул для чисельного інтегрування, як правило, найпростішою з них «формулою прямокутників» (Курс мат. анал., II, 1956, 350); Як фанатик-експериментатор, лежачи десь між гарячим камінням, виводив [Брянський] якісь додаткові формули для стрільби знизу вгору і інші — для стрільби зверху вниз (Гончар, III, 1959, 114); Серед хитрих багатоповерхових формул і обчислень в книжках були вміщені портрети корифеїв науки (Ткач, Моряки, 1948, 91); // хім. Вираження якісного і кількісного складу молекули речовини, записане хімічними знаками і коефіцієнтами. За допомогою хімічних знаків можна скласти хімічні формули (Хімія, 7, 1956, 29); — Рідина, яку ви бачите в водозборах, .. не проста вода. Це насичений хімічний розчин. Формула розчину — мій секрет (Смолич, I, 1958, 69).

ФОРМУЛЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. формулювати.

2. Коротка і точна словесна форма вираження думки, поняття, завдання і т. ін.; сформульоване положення, сформульована думка взагалі. Ніякий винахідник не здатен вигадати таких формулювань, які увічнено в цих протоколах (Мик., II, 1957, 497); Максимовичу належить честь встановлення формальної відмінності кобзарських дум від історичних пісень, причому до більш-менш точного формулювання цієї відмінності він прийшов тільки в третьому своєму фольклорному збірнику 1849 р. (Рильський, IX, 1962, 220); [А р к а д і й:] Дійсно, невдале формулювання. (Викреслює). Здається, все. Підписуйте... (Корн., I, 1955, 122); Правильне формулювання задачі — це половина її розв'язання (Наука., 12. 1962, 18).

ФОРМУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Коротко і точно висловлювати, виражати, визначати що-небудь (думку, поняття, завдання тощо). Ще з того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання, потреба розумної, живої, корисної праці стала для нього безпремійною умовою життя (Коцюб., I, 1955, 422); Поняття про поверхню різання формулюють так: поверхня різання — це поверхня, що утворюється на оброблюваній деталі безпосередньо різальним лезом інструмента і є перехідною між оброблюваною і обробленою поверхнею (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 18); Головна особливість нової Програми КПРС полягає в тому, що вона дає розгорнутий план комуністичного будівництва в нашій країні і формулює найголовніші завдання нашого народу в боротьбі за комунізм (Ком. Укр., 9, 1961, 24); Що писати, для чого писати, як писати? — ці питання, що формулюють основні вимоги

художніх поглядів, є вимоги суспільства, часу, і від них нікуди подітися художникові (Талант..., 1958, 21); Картини допомагають школярам на перших етапах роботи над текстом узагальнено формулювати його зміст (Рад. психол. наука..., 1958, 191).

ФОРМУЛЮВАТИСЯ, юється, недок. 1. Набувати короткої і точної словесної форми, словесного визначення. Він думав, що сказати, він гарячково працював мозком..., але думки тужавіли, формулювалися невиразно (Тют., Вир, 1964, 153); // Мати коротке і точне словесне визначення. В проекті Програми КПРС вказуються шляхи і засоби виховання комуністичної свідомості, вироблення високих моральних якостей, формулюється моральний кодекс будівника комунізму (Літ. газ., 1.VIII 1961, 1).

2. Пас. до формулювати.

ФОРМУЛЯР, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — послужний список чиновника, військовослужбовця. — Сидорчук! Відведи його до писаря Лаврентьєва. Хай напише наказ зарахувати його на харчове та інше постачання та хай складе на нього належний формуляр (Тулуб, В степу..., 1964, 100).

2. спец. Бланк, картка, куди вносяться основні відомості про якусь споруду, механізм, про їх експлуатацію. [П р о н а ш к а:] Бригада Марії Шапіги формуляр вам не зіпсує, будьте певні (Мик., I, 1957, 230); Формуляр порту; Формуляр гвинтівки.

3. Бібліотечна облікова картка, що вкладається в книжку, з відомостями про цю книжку і відмітками про користування нею читачами; // Картка, що заповнюється на кожного читача бібліотеки, куди записуються відомості про видані йому книжки. Чим більше поважних журналів стоятиме в моєму «формулярі» професіональному, тим легше буде мені надалі здобути собі повсякчас літературний заробіток (Л. Укр., V, 1956, 424); Ксеня сиділа за своїм бібліотечним столиком і переглядала формуляри (Гуц., Скупана..., 1965, 185).

ФОРМУЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до формуляр.

Формулярний список, заст.— те саме, що формуляр 1. До Орська Шевченко прибув 23 червня, на нього склали формулярний список, докладно описавши його зовнішність (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 259).

ФОРМУЛЬОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до формулювати.

ФОРНАЛЬ, я, діал. Конюх. А де наш мужик без землі міг тоді сісти? Ну, ясно де — в панському дворі, форналем (Козл., Сонце..., 1957, 54).

ФОРПІК, а, ч., мор. Перший носовий відсік на судні. Навіть уночі працюють слюсарі і зварники: рихтують палуби, стіни форпіка ліцевої частини судна (Веч. Київ, 17.I 1967, 1).

ФОРПОСТ, у, ч. 1. Передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні. Оборонний форпост залізничного вузла радянські війська поставили з добре укріпленою мінами лінією (Ле, Право..., 1957, 189); Коли стрільба ущухла, до форпостів бузьких козаків прибув парламентар трьохбунчужного паші з проханням сказати про умови здачі фортеці (Добр., Очак. розмир, 1965, 257); Запорожжя являло собою південний форпост Російської держави, який мав немало важне значення в умовах частих сутичок з Туреччиною і Кримським ханством (Іст. УРСР, I, 1953, 342); // Передня позиція на певній ділянці фронту.

2. перен. Про район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення. Спорудження потужних домен і мартенів зробили середнє Подніпров'я сталевим форпостом України (Цюпа, Україна..., 1960, 199); Кримська астрофізична обсерваторія Академії наук СРСР — один з найбільших у

Європі наукових форпостів астрономії (Наука..., 10, 1969, 46).

ФОРПОСТНИЙ, а, е. Прикм. до форпост. Форпостна служба.

ФОРС, у, ч., розм. Хизування, прагнення похвастати, виставити напоказ що-небудь, вразити чимось (розкошами, одягом, манерами і т. ін.). — Задаються тільки дурні... Можна й без форсу не гірше діло робити... (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 340); — А ти знаєш, — ревниво нашіптує Левко дружині на вухо, — це не його власна машина. Мені зіздар проговорився. Це він для форсу — довго гроші збирав, а потім напрокат дістав, аби мені памороки забити (Драч, Іду..., 1970, 72); // Гордощі, пиха, чванливість. Тремтить з жаху гетьманський хижий злодій, Прусацький оберст губить лоск і форс, І чує він: гуркочуть першим плином Революційні грози над Берліном (Бажан, Вибр., 1940, 158).

ФОРСАЖ, у, ч., техн. Короткочасне збільшення тяги (потужності) двигуна. В моторобудуванні є таке поняття: форсаж, або форсування двигуна (Літ. Укр., 20.XII 1968, 2).

ФОРСАЖНИЙ, а, е, техн. Прикм. до форсаж.

ФОРСИНГ, у, ч., спорт. Форсований бій у боксі, безперервна атака противника.

ФОРСИСТИЙ, а, е, розм. Який любить форсити. Плоди сафори — ягідки соковиті, ними можна чистити взуття, блищить після них, мов наведене лаком — ось чого ще, певне, тільки не знають ті форсисти сержанти з полігона що забирають з робкоопу весь гуталін ... (Гончар, Тронка, 1963, 46).

ФОРСИТИ, рш́у, рсіш, недок., розм. Триматися з форсом, хизуватися, хвастатися, виставляти напоказ що-небудь, прагнути вразити чимось (розкошами, одягом, манерами і т. ін.). Була осінь, солом'яні брилі вже не йшли в сезон, але день випав зовсім літній, а вуличні гуляки тим і форсили, що починали літо першими, а закінчували останніми (Смолич, Світанок..., 1953, 25); — Ти носиш [зброю] з собою? Вдень? — І вдень, і вночі. — Леонід! Щоб це було востаннє, — в голосі дівчини прохопились наказові нотки. — Навіщо форсити? Ти чуєш? (Гончар, IV, 1960, 60).

ФОРС-МАЖОР, у, ч. У цивільному праві — обставина, надзвичайна подія (повідь, шторм, землетрус і т. ін.), якій не могла запобігти особа, відповідальна за виконання зобов'язання.

ФОРСОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до форсувати. На півдні — форсована з ходу Десна! На Захід, на Захід відходить війна (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 397); Гвардійці не зупинялися в них [у висілках лісорубів]. Доводилось минати їх, несучи далі в набряклих шинелях воду численних гірських потоків, форсованих вбрід (Гончар, III, 1959, 307).

2. у знач. прикм. Який відбувається, здійснюється швидше, ніж звичайно; прискорений. Виморене переправою і форсованими обходами, військо Ружинського поступалося сміливості й завзяттю наливайківців (Ле, Наливайко, 1957, 313); На всіх з'їздах, конференціях і пленумах ЦК партії [КПРС] питанням форсованого розвитку чорної металургії приділяли велику увагу (Чорна метал. Укр., 1957, 65); Форсований виграючий варіант, зв'язаний з жертвою пішаків або фігур, називається комбінацією (Перша книга шахіста, 1952, 90); // Посилений, напружений. Дуже «ущільнене» тренування з великим навантаженням (форсоване) для жінок без достатньої попередньої загальної фізичної підготовки недопустиме (Фіз. вихов., 1954, 22).

Форсований марш — марш з тривалим добовим переходом, який вимагає великого напруження сил. Взвод

форсованим маршем вирушав назустріч ранку, до нових грізних боїв (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 203); В травні через Лівобережну Україну форсованим маршем з Північного Кавказу пройшла на захід Перша Кінна (Гончар, II, 1959, 233).

3. у знач. прикм., техн. З підвищеною потужністю, продуктивністю, більш напруженим, ніж номінальний, режимом і т. ін. Форсований режим буріння; Форсований режим роботи; Форсоване водневе охолодження.

4. у знач. прикм. З посиленням звучанням, голосніший, ніж звичайно. Головними принципами і традиціями російської вокальної школи, що лягли в основу виховання радянських майстрів співу, є.. добір такого репертуару, який не викликає передчасного розширення діапазону і сили голосу, форсованого звучання і найбільше відповідає його природі (Мист., 1, 1959, 9); В небі зачувся форсований виючий звук моторів (Перв., Дикий мед, 1963, 350).

ФОРСОВАНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. форсований 2—4.

ФОРСОВАНО. Присл. до форсований 2—4. Кисень, що вводиться у факел, дає змогу форсовано вести нагрівання, причому витрати палива на одну тонну сталі в цьому випадку значно знижуються (Наука., 9, 1962, 11).

ФОР-СТЕНЬГА, и, ж., мор. Стеньга фок-шогли.

ФОРСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. форсувати. Першорядне значення для технічного переозброєння всього народного господарства має розвиток машинобудування, всемірне форсування виробництва автоматичних ліній і машин, засобів автоматики, телемеханіки і електроніки, точних приладів (Програма КПРС, 1961, 61); Другим дуже важливим заходом для форсування ходу [доменної] печі є застосування підвищеного тиску газів (Розвиток науки в УРСР., 1957, 428); Форсування звуку призводить лише до крику, до голосового затиску на звуженому діапазоні (Худ. чит., 1955, 67); Форсування Дніпра під час Великої Вітчизняної війни увійшло в нашу історію як грандіозна епопея (Рильський, III, 1956, 26).

ФОРСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Діючи певним чином, прискорювати проходження, здійснення, розвиток і т. ін. чого-небудь. Преображенський теж форсує роботу в південному тунелі (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); — Ви таки хочете форсувати справу... Значить, ми її програємо (Кулик, Записки консула, 1958, 68); Всі ділянки гірничого виробництва йдуть в ногу. Раніш нерідко траплялося так, що видобувний процес форсували, а на гірничо-підготовчих роботах темпів не прискорювали (Рад. Укр., 1. IV 1959, 1); *Образно. В дворі, у лузі, на лану весна форсує посівну (Гонч., Вибр., 1959, 319); // Прискорювати час настання, здійснення чого-небудь. Форсувати виграш у шаховій партії.

2. техн. Підвищувати потужність, продуктивність або режим (двигуна, топки, механізму тощо) порівняно з номінальними. Форсувати двигун внутрішнього згоряння.

3. Посилювати звучання голосу (звичайно під час співу, декламації, гри у виставі). Театральному актору доводиться виділяти окремі сторони героя, децо форсувати голос і жест (Мист., 1, 1955, 38); Недосвідчені виконавці у незвичних умовах великого театрального приміщення втрачають свободу керування диханням і голосом, починають форсувати звук, доходячи до неприємної крикливості, або ж, навпаки, — говорять надто мляво і безбарвно (Худ. чит., 1955, 16).

4. військ. Долати значну природну перешкоду на місцевості (перев. водяну) звичайно з боєм. Поки пет-

люрівці підтягали і, нарешті, зібрали сили для бою біля переправи, богунці й таращанці вже обійшли їх з флангів, форсували Буг в іншому місці і серед білого дня залетіли до Вінниці (Скл., Легенд. начдив, 1957, 64); В кінці листопада 1944 року війська 3-го Українського фронту форсували Дунай на півдні Угорщини, під Югославією (Гончар, III, 1959, 224).

Форсувати крігу (крижану перепону і т. ін.) — просуваючись, розбивати крігу (про криголам).

ФОРСУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до форсувати. Форсуються ремонтні роботи на станціях (Рад. Укр., 14.XI 1948, 1).

ФОРСУНКА, и, ж. Пристрій, за допомогою якого розпилюють рідину (перев. рідке паливо, воду). Довкола турбіни з форсунками сновигали монтажники (Баш, Вибр., 1948, 125); Обприскування з економічних форсунок проводили на другій швидкості (Колг. Укр., 4, 1956, 19); Машина [для фарбування] обладнана вертикальним розпилювачем циркулярної дії з форсунками, які мають пристрій для інфрачервоного випромінювання, що сприяє швидкому висиханню фарби (Наука.. 3, 1962, 34).

ФОРСУНКОВИЙ, а, е. Прикм. до форсунка. Форсунковий пальник.

ФОРСУННИК, а, ч. Робітник, що обслуговує форсунку.

ФОРСУННИЦЯ, і, ж. Жін. до форсунник.

ФОРТ, у, ч. Окреме замкнуте укріплення (постійне або тимчасове), одиничне або як складова частина зовнішньої лінії оборонних споруджень фортеці та укріпленого району. Недурно говорив їй Петро, що з моря не прожкнутися у Босфор, хіба що висісти десть осторонь та обійти його форти (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); У вікнах морського музею Бухти розливи ясні, І видно, — підвівся за нею Малахів курган вдалині. І форт, що стоїть на сторожі При виході в море стоїт (Нагн., Зустрічі., 1955, 15).

ФОРТЕ, присл., муз. Сильно, гучно (про звучання голосу, музичного інструмента при виконанні музичного твору); протилежне п і а н о. Щоб показати своє артистичне майстерство перед дамами, Гануш розпочав веселу шумну п'єсу. Він ударив форте (Н.-Лев., III, 1956, 218); // у знач. ім. **ф́орте**, невідм., с. Сильне, гучне звучання голосу або музичного інструмента при виконанні музичного твору; місце в музичному творі, що вимагає такого виконання. Композитор стилився над роялем. Рука пробігла клавішами густого нижнього регістру, збуджуючи струни в громовому форте (Рад. Укр., 8.XII 1962, 3).

ФОРТЕЛЬ, я, ч., розм. Несподіваний вчинок, витівка. До фізичного болю в серці ранить згадка про поведінку Іринки.. Адже він із своєї ласки годує їх з матір'ю — і раптом такий фортель (М. Ю. Тарн., День., 1963, 220); // Яка-небудь спритна дія, прийом, викрутас. Куди йому до Романа! Не той вік, не та сила. Але й він під загальний схвальний гомін пройшовся по колу, відчубувив пару фортелів ногами (Ткач, Арена, 1960, 44).

◇ **Викидати (вікинути) ф́ортелі (ф́ортель)** — те саме, що **Викидати (вікинути) ф́окуси (ф́окус)** (див. ф́окус²). Тупий, брутальний, малоосвічений, він і на цей раз викинув фортель, за якого йому треба було, як мінімум, вліпити сувору догану (Мур., Свіже повітря., 1962, 38).

ФОРТЕПІАННИЙ, а, е. Прикм. до фортепіано. Фортепіанні клавіші; Фортепіанні струни; // Признач. для виготовлення фортепіано. Фортепіанна фабрика; // Признач. для виконання на фортепіано. Фортепіанний доробок Льва Миколайовича Ревуцького є не

тільки важливим здобутком на терені нашої національної музики, а й помітним вкладом до скарбниці загальнолюдської музичної культури (Мист., 1, 1969, 24); Я попрохав Лисенка, щоб заграє мені щось із своїх фортепіанних творів (Муз. праці, 1970, 520); // Пов'язаний з грою на фортепіано. Наші фортепіанна і скрипкова методики мають багато досягнень (Мист., 6, 1963, 22).

ФОРТЕПІАННИК, а, ч., спец. 1. Майстер, що виготовляє дерев'яні частини до фортепіано.

2. Настроювач фортепіано.

ФОРТЕПІАНО, невідм., с. Струнний ударно-клавішний музичний інструмент, сучасними різновидами якого є рояль і піаніно. За стіною, тут же, в другій кімнаті, розлягаються тихі-тихі звуки фортепіано (Хотк., I, 1966, 43); Л. Ревуцькому належить цікава спроба створити сучасну думу в супроводі фортепіано на текст сучасного поета (Рильський, IX, 1962, 217); Пафосом дружби братніх слов'янських народів пройнятий слов'янський концерт для фортепіано з оркестром Б. Лятошинського, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 144).

ФОРТЕП'ЯН див. фортеп'яно.

ФОРТЕП'ЯНО, невідм., с., **ФОРТЕП'ЯН**, а, ч., заст. Фортепіано. Вона почала вчитись грати на фортеп'яні в одній дами в пансіоні (Н.-Лев., III, 1956, 211); В однім куті стояв фортеп'ян з купою нот, в другім круглий столик, під вікнами софка (Фр., III, 1950, 434); Найбільше часу йшло на фортеп'яно, бо грала по кілька годин денно, і на читання (Кобр., Вибр., 1954, 89); — О пані! — сказав [поет]. — Господине кохана! Можливо, у вас і бажання нема, Але чорнобіла тропка фортеп'яна Блищить так печально нездвигна й німа, — Нехай оживе, забринить, зарокоче (Бажан, Роки, 1957, 277).

ФОРТЕП'ЯНОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до фортеп'яно і фортеп'ян; // Признач. для виконання на фортепіано. Концерти хору Лисенка відбувалися в залі «Купецького зібрання», й публіка відвідувала їх дуже охоче.. Сам Лисенко виконував свої фортеп'янові композиції (Сам., II, 1958, 406); Фортеп'яновий акомпанемент його був звичайно простий і прозорий, не затушковував мелодії.., а утворював для неї м'яке і вигідне тло, — проте визначався рисами натурального для Лисенка піанізму, барвистістю й рельєфністю (Рильський, III, 1956, 352).

ФОРТЕЦЯ, і, ж. 1. Укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, признач. для тривалої кругової оборони. «Ріжте, бийте!» на фортеці Кричить Гамалія (Шевч., I, 1963, 199); Під фортецею збереглися глибокі рови (Кучер, Зол. руки, 1948, 82); Вся в снігу і сонці, вирисовується на фоні небосхилу невисока гора, як короною увінчана зубчатими мурами і баштами руїн древньої фортеці (Вол., Сади., 1950, 110); Мовчазна й негомінлива тепер Хотинська фортеця. А колись тут, біля кам'яних мурів, зустрічалися шаблі, ламалися списи, падали ядра (Наука., 10, 1968, 39); *Образно. Піхота ішла, літаки в вишині, Промчалися танки — фортеці сталі, Здіймаючи вслід хуртовину широку (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 67); *У порівн. Серед залитого водою подвір'я височів, мов фортеця, темний млин (Шиян, Балайда, 1957, 63).

△ **Літаюча фортеця** див. літаючий.

2. перен., уроч. Надійний захист, опора, твердиня. Фортеця всесвіту, ти, зоряна Москва, Уста затиснувши, над суходіл і води, Як щастя вартівий, у темряві негоди Незламно зносила, сувора і жива (Рильський, II, 1960, 291); Радянський Союз став могутньою фортецею передової науки в усьому світі (Розв. науки

в УРСР., 1957, 7); Сьогодні наша країна, як ніколи сильна і могутня, є надійною фортецею миру і безпеки всіх народів (Ком. Укр., 5, 1970, 49).

ФОРТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до фортеця 1. Далеко, далеко, серед пісків, майорили фортечні вали (Коз., Зол. грамота, 1939, 12); Чухаючи удари мінометів, лунки постріли сорокап'яток губилися в важкому позіханні фортечних гармат-велетнів (Гончар, III, 1959, 415); Після приєднання Криму до Росії в 1783 році Перекоп як укріплення втрачає своє значення, його фортечні споруди поступово занепадають (Наука., 11, 1965, 2); *У порівн. Влаштувалися в маленькій кімнатці — колишній келії чоловічого монастиря, склепистій, з товстими, ніби фортечними, стінами (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 48).

ФОРТИФІКАТОР, а, ч. Фахівець із фортифікації. Розвиднялось. На магістратській башті — вартіві і французький інженер-фортифікатор Боплан. Боплан дивився в підзорну трубу в бік лісу, куди подалися запорожці (Довж., I, 1958, 258); Все на Перекопі було ретельно розміряно, все передбачили стратеги та фортифікатори, все врахували (Гончар, Таврія., 1957, 676).

ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до фортифікація. Запорізькі козаки піднесли своє фортифікаційне мистецтво на небачену як на той час височінь, ним захоплювалися навіть вороги (Наука., 8, 1967, 45); Фортеця й через два століття була майже неприступною спорудою. Численні кріпосні казарми, фортифікаційні вали, система ровів з водою, містки та споруди для довготривалої оборони багатозбройного гарнізону... (Ле, В снопі., 1960, 196).

Фортифікаційні споруди — оборонні споруди (окопи, траншеї, сховища і т. ін.) для успішного ведення бою і захисту від дій ворога. До відомих в історії діл Гната Галагана належить, між іншим, будівництво української лінії укріплень і фортифікаційних споруд на річці Орелі проти татар і турків (Бурл., О. Вересай, 1959, 90); Обороні Вишгорода сприяли природні умови місцевості та міцні фортифікаційні споруди (Вісник АН, 8, 1949, 46).

ФОРТИФІКАЦІЯ, і, ж. 1. Військова наука, що вивчає форми, засоби та способи укріплення місцевості для ведення бойових дій, а також способи захисту від засобів ураження. — Фуль — великий теоретик і знавець фортифікації... В його планах все було передбачено... Так він мене запевняв (Кочура, Зол. грамота, 1960, 75).

2. Галузь військово-інженерної справи, що розробляє конструкції та способи будівництва військових споруд, оборонних укріплень. Колись завод був маленький. Виготовлені тут гармати стоять у музеї фортифікації в Ленінграді (Ком. Укр., 7, 1968, 37).

3. Зведення укріплень, оборонних споруд. Мистецтво фортифікації; // Укріплення, оборонна споруда. Нові фортифікації.

ФОРТІССІМО, присл., муз. Дуже сильно, гучно, голосніше, ніж форте (про звучання голосу, музичного інструмента при виконанні музичного твору). Грати фортіссімо; // у знач. ім. **фортіссімо**, невідм., с. Дуже голосне, сильне звучання голосу або музичного інструмента при виконанні музичного твору; місце в музичному творі, що вимагає такого виконання. Пісні жартивливого характеру Є. Козак.. закінчує в швидкому темпі. В більшості з них головна кульмінація з'являється буквально в останніх тактах, причому переважно на динаміці форте або навіть фортіссімо (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 85); Зарокотали бандури.. і здавалося, що хлюпнув до залу, заревів.. страшний у своєму гніві старий Дніпро — здригнулися склепіння концертного залу

від нечуваного фортиссімо сімдесяти голосів (Літ. Укр., 31.XII 1968, 2).

ФОРТУНА, и, ж. 1. Богиня щасливої долі, талану в римській міфології, яку зображували молодою жінкою із зав'язаними очима, з рогом достатку в руках, іноді на колесі; символ щасливого випадку, удачі. За ним [Астуром] Азиллас плив на барці, Се родич нашій паламарці, — Недавно з кошельком ходив; Но, бач, безокая фортуна Зробила паном із чупруна (Котл., I, 1952, 251); Колись була сильніша за Нептуна Британія — володарка морів. Та згодом відвернулася фортуна від Альбіону білих берегів (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 110); // Щасливий випадок, удача, успіх. [Н а т а л я:] Я питала себе, яка невідома зірка веде цю людину [Ярчука]? Може, це випадкова фортуна, збіг обставин? (Мик., I, 1957, 408); Інститутська історія забулась, а примхлива фортуна незмінно сприяла щасливому Сачкові (Дмит., Розлука, 1957, 25); // розм. Доля, талан. Спілка з Клавдою була ніби змовою проти злих сил, якоюсь гарантією, що фортуна Клавди бодай тінню своєю захистить від злого й тих, що стоять поблизу обранки (Вільде, Сестри., 1958, 570); Така, видно, фортуна чоловіку: не схотів Василько їздити на волах, а в заводі робить біля кораблів (Стельмах, I, 1962, 339).

◇ Кбілесо фортуні див. кбілесо; Пестій (пестунчик) фортуні див. пестій, пестунчик; Улюбленець фортуні див. улюбленець; Фортуна послужила див. послужити; Фортуна усміхається (усміхалася, усміхнулася, усміхнётся) кому — кому-небудь щастило (пощастило, пощастить). Фортуна таки раз усміхнулася йому (Фр., VIII, 1952, 363); В уяві гетьмана виник лисячий образ запорозького пройди, якому фортуна так всміхалася в житті (Ле, Наливайко, 1957, 179).

2. заст. Майно, статок. По п'ятилітнім життю в Парижі він прибув з родиною до Галичини, де за останки колишньої фортуни закупив убоге гірське сільце (Фр., III, 1950, 344).

ФОРТУНИТИ, нить, недок. 1. безос. Щастити, удаватися. [Н е ч и п о р е н к о:] Фортунить вам, Маріє Кирилівно, просто інший раз аж не віриться. Кожна справа ніби сама в руки вам іде (Лев., Драми., 1967, 281); — Ох, не кажи, Гриню.. Не фортунить нам ні в любові, ні в облігаціях (Гончар, Тронка, 1963, 128).

2. Сприятити, допомагати. [К о с т ь:] Тепер часом мати хвастається: «Коли б не мати, з гармонікою по базарам волочився б. Хай же тобі доля фортунить — і багатим і щасливим будь» (Вас., III, 1960, 173).

ФОРУМ, у, ч. 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. [Н е р і с а:] Чи думаєш ти [Антей] Рим перемогти могильною незрушністю такою? Тобою бувши, я б його сліпила всім блиском генія свого й Еллади, на всіх би сценах я запанувала, всі форуми і портики посіла (Л. Укр., III, 1952, 443); Роман Аргір'стежив за тим, щоб Меса і всі форуми [Константинополя], по яких пройде тріумфальна процесія, були прикрашені лавром і плющем (Загреб., Диво, 1968, 310); Відвідування Помпеї залишає незабутнє враження. Добре зберігся форум — центральна площа міста — і навколишні храми, і громадські будинки (Знання., 9, 1966, 20); // Народне зібрання на цій площі, суд і т. ін. Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав, форуму сварки гучні вабили серце його (Зеров, Вибр., 1966, 333).

2. перен. Широкі представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес. Восени та навесні, доки діти в школі, в Комуні проводяться наради районного масштабу, форуми чабанів або кукурудзководів (Гончар, Тронка, 1963, 220); Протягом 21—27 серпня 1973 р. у Варшаві

відбувся великий форум дослідників слов'янських мов, літератур, фольклору, історії та культури — VII Міжнародний з'їзд славістів (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 96); Форум кінематографістів обрав керівні органи Спілки. До складу правління увійшло шість українських кіномитців (Мист., 1, 1966, 28).

ФОРШЛАГ, у, ч., муз. Мелодична прикраса з одного або двох швидко виконуваних звуків, які передують основному звуковій мелодії. Любив він музику. Коли, бувало, Деся на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — скрипка та кларнет, Та барабан з тромбоном, та труба, Усякі витворяючи форшлаги, Фіоритури, викрути, окраси, Що в них сільські кохаються артисти, — Аж стрепенється Дмитрик і біжить На скрипки голос (Рильський, II, 1960, 304); Найзручніше на сопілці виконувати мелізми (мелодичні прикраси) — форшлаги, мордент, трелі та групетто, а також подвійне й потрійне стаккато (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 36).

ФОРШМАК, у, ч. Страва з меленого оселедця (м'яса та ін.), до якого додається цибуля, картопля та інші продукти. Ікру і молочко використовують для наштетів і форшмаку (Технол. пригот. їжі, 1957, 40); Гордєєв і тут виручив: приготував з баранячої печінки чудовий наштет і кілька салатів та форшмаків (Тулуб, В степу., 1964, 219).

ФОРШПАН, а, ч., заст. Великий довгий віз, підвода; мажара. Форшпан — підвода, яку зобов'язаний був давати селянин на вимогу влади (Фр., IX, 1952, 472).

ФОРШТАДТ, а, ч., заст. Поселення, що знаходиться за межами міста або фортеці; передмістя. Всюди гамірно таборяться війська, іржуть коні, ревуть верблюди, а вечорами на висотах форштадта лунають розлогі, зі степів принесені пісні. В Херсоні килигєївському загонові, що вступив до міста одночасно з іншими повстанськими військами, населення влаштувало бурхливу зустріч (Гончар, II, 1959, 102).

ФОРШТАДТСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до форштадт.

ФОРШТЕВЕНЬ, вня, ч., мор. Крайня носова частина судна, носовий брус, що є продовженням кіля. Тесляр теше дуба й бука з захватом. Стовбури цих дерев підуть на зміцнення кіля й форштейня (Ю. Янов., II, 1958, 140); Крейсерів кормом глибоко в воду, одночасно піднявшись угору форштейнем (Трубл., Шхуна., 1940, 127); — В носовій каюті біля форштейня протікає (Довж., Зач. Десна, 1957, 448).

ФОСА, и, ж., діал. Канава, рів, рівчак. Ой у лісі під горіхом Викопа фоса, — Туди забігла Ганнуса боса (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 201); Над вузьенькою фосою, що виблискує в гущавині кущів і латаття, зіп'явся хиткий місточок (Зар., Антеї, 1961, 42).

ФОСГЕН, у, ч. Отруйний безбарвний газ, що має запах прілого сіна; використовується в хімічній промисловості при синтезі деяких барвників, фармацевтичних препаратів і т. ін. Вперто завчала [Бетя], що формула іприту буде $[(ClCH_2CH_2)_2S]X$, а фосгену $(COCl_2)$ (Трубл., I, 1955, 59).

ФОСГЕННИЙ, а, е. Прикм. до фосгєн; // Стос. до фосгену. Фосгенне отруєння.

ФОСГЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до фосгєн. Фосгєновий запах.

ФОСФАТ, у, ч. Сіль фосфорної кислоти, яку використовують звичайно як добриво. Мінеральні фосфати у торфових ґрунтах представлені головним чином їх сполуками з кальцієм, алюмінієм і залізом (Хлібороб Укр., 1, 1970, 10).

ФОСФАТИД, у, ч. Органічна речовина, що є основною складовою частиною клітинних структур організму людини, тварин та рослин і відіграє важливу

роль у фізіологічних процесах. При холодній фільтрації [олії] на фільтрах затримуються фосфатиди, білкові речовини та інші домішки (Екстр. метод доб. олії., 1958, 84); Багато важливих для життя процесів пов'язано з жирами і жироподібними речовинами (фосфатидами, стеринами) (Наука., 2, 1964, 30).

ФОСФАТНИЙ, а, е. Прикм. до фосфат. Ідеальним видом фосфатних добрив є потрійний суперфосфат. В ньому міститься вже 54 проценти корисних речовин, він майже повністю засвоюється рослинами (Роб. газ., 10.II 1966, 2).

ФОСФАТОВИЙ, а, е. Прикм. до фосфат.

ФОСФАТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фосфатувати. Фосфатування води.

ФОСФАТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. 1. Здійснювати хімічний процес, в результаті якого на поверхні металевих (сталей, алюмінієвих, цинкових і т. ін.) виробів утворюється тонкий шар фосфатів, стійких проти атмосферної корозії.

2. Обробляти воду фосфатами для її пом'якшення і зниження корозійних властивостей.

ФОСФАТШЛАК, у, ч. Лужний різновид фосфатних добрив, побічний продукт при плавленні сталі з чавуну мартенівським способом. Фосфатшлак в умовах кислих ґрунтів є економічно вигідним, високоефективним добривом (Колг. Укр., 11, 1958, 26); Серйозним резервом збільшення виходу фосфатшлаку є зниження кремнезему в мартенівській руді (Роб. газ., 18.II 1962, 2).

ФОСФІД, у, ч. Речовина, яка становить собою сполуку фосфору з металом. Для винищення водяного щура розкопують його нори і кладуть в них принади з дрібних шматочків картоплі, буряків, моркви і капусти, отруєних фосфідом цинку (Сад. і ягідн., 1957, 323).

ФОСФО... Перша частина складних слів, що відповідає словам **фосфор**, **фосфорний**, напр.: **фосфогліцерин**, **фосфопротейни** і т. ін.

ФОСФОГІПС, у, ч. Речовина, яка становить сполуку фосфору з гіпсом. Для гіпсування ґрунтів, крім гіпсу, може бути широко використаний фосфогіпс, який одержують як відходи при виробництві подвійного суперфосфату (Добрива., 1956, 131); Фосфогіпс нічим не поступається перед природним гіпсом. У нього навіть незаперечні переваги: фосфогіпс не треба подрібнювати, оскільки він має дрібнодисперсний вигляд, а, крім того, він набагато дешевший (Роб. газ., 28.III 1965, 2).

ФОСФОР, у, ч. Хімічний елемент, речовина, що легко займається і світиться в темряві; має значне поширення в природі у складі деяких мінералів (фосфоритів, апатитів), а також становить одну з важливих складових частин організму людини, тварин і рослин. Руда, звільнена від кисню й фосфору, ставала ще сліпучішою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 316); В голові їм паморочилося від пекельних пахоців, які сповнювали майстерню, а найдужче, мабуть, від випарів фосфору (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 407); У ґрунтах звичайно є багато фосфору., однак рослинам часто не вистачає цього елемента живлення. Це пояснюється тим, що більша частина фосфору недоступна або малодоступна для рослин і знаходиться у формі органічних і труднорозчинних мінеральних сполук (Мікр. ж., XVII, 5, 1960, 25); Їжа, багата на вітаміни й солі, а також фосфор (м'ясо), сприятливо діє на посилення обміну речовин і тим самим допомагає ліквідації рахіту (Хвор. дит. віку, 1955, 130); Білий фосфор; Червоний фосфор; Чорний фосфор; *У порівн. Її витріщені очі і зблідлий, схудлий зразу вид світилися у темряві фосфором (Копюб., I, 1955, 316); — Стільки любові розглядали ми на хвилях моря, що вона й досі горить у тих місцях, як фосфор (Ю. Янов., II, 1958, 101).

ФОСФОРЕСЦЕНЦІЯ, ї, ж., фіз. Один із двох видів люмінесценції — свічення деяких речовин протягом тривалого часу після припинення дії на них якогось світла, рентгенівського проміння тощо; // Свічення органів деяких глибоководних тварин. На деяких островах Атлантики глибоководних риб ловлять, настромлюючи на гачок світні залози каракатиць. Снасть опускають на кілька сот метрів углиб, туди, де панує вічна темрява. Приваблені фосфоресценцією хижак швидко заковтують принаду (Наука., 3, 1973, 1); // Свічення, що викликається звичайно світними бактеріями. За стерном затремтіла блакитна фосфорична смуга, весла кресали вогонь. — Ти мені дарував сьогодні відомий феномен фосфоресценції моря (Драч, Іду., 1970, 95).

ФОСФОРЕСЦІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. фосфоресціювати.

ФОСФОРЕСЦІЮВАТИ, ює, недок., фіз. Мати властивість світитися після дії яких-небудь променів, перерв. протягом тривалого часу; // Світитися в темряві слабким голубувато-зеленим світлом; фосфоровати. Ви-малюється красива картина майбутнього освітлення міст, коли почнуть світитися і фосфоресціювати в пустоті великі кристали алмазу (Наука., 12, 1960, 14).

ФОСФОРИЗОВАНИЙ, а, е. Вигот. із застосуванням фосфору; вкритий фосфором. Фосфоризовані стрілки показували другу годину (Трубл., Мандр., 1938, 64).

ФОСФОРИЛАЗА, и, ж., хім. Фермент, який за допомогою фосфорної кислоти викликає розщеплення й синтез деяких біологічно важливих сполук. Фосфорилаза синтезує крохмаль (Укр. біох. ж., 3, 1949, 244).

ФОСФОРИЛЮВАННЯ, я, с. Утворення фосфорнокислих ефірів в організмі людини, тварин і рослин. Умовою перетворення глюкози в м'язах є її фосфорилування (Розв. науки в УРСР., 1957, 276).

ФОСФОРИСТИЙ, а, е, хім. Який містить фосфор; з'єднаний з фосфором. Переробка цих [керченських] руд у мартенівських печах дає не тільки метал, а й фосфористий шлак, який є цінним мінеральним добривом (Ком. Укр., 8, 1964, 27); Як фосфористий ангідрид, так і фосфориста кислота мають сильні відновні властивості (Заг. хім., 1955, 370).

ФОСФОРИСТИСТЬ, тості, ж., хім. Якість за знач. **фосфористий**. Однією з характерних особливостей кімерійських залізистих утворень є підвищена фосфористість (Геол. ж., XIII, 1953, 38).

ФОСФОРІТ, у, ч. Осадочна гірська порода морського походження, що містить фосфати кальцію і використовується головним чином як добриво. Велике значення для виготовлення мінеральних добрив має фосфорит (Цікава хімія, 1954, 93); Великі поклади фосфоритів знайдено на півдні Кузбасу в районі Гірської Шорії (Роб. газ., 5.I 1961, 1).

ФОСФОРІТИСЯ, йться, недок., розм. Світитися фосфоричним світлом. Намети чистого снігу на клумбах наче фосфорилися, а нерухомі дерева, заповищені інеем, були схожі на величезні кришталеві вази (Гур., Життя., 1954, 90); До віконця підійшов кінь, виставив свою голову з продовгастою білою лискою і став розглядати полум'я в печі. Його очі так фосфорились, що від них немовби повітало в хаті (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 18).

ФОСФОРІТНИЙ, а, е. Прикм. до фосфорит. Найдешевше фосфорне добриво — це тонко подрібнений фосфорит — фосфоритне борошно (Хімія, 9, 1956, 97); Фосфоритне борошно та фосфатшлак доцільно застосовувати на ґрунтах з підвищеною кислотністю під такі культури, як гречка, люпин, горох, конопі тощо (Хлібороб Укр., 12, 1963, 9); // Признач. для переробки фосфоритів. Фосфоритний завод.

ФОСФОРІТОВИЙ, а, е. Те саме, що фосфоритний.

ФОСФОРІТОНОСНИЙ, а, е. Який містить фосфорит. Значне поширення фосфоритонесних верств на подільському Придністров'ї і в басейні р. Горині розкриває перспективи розробки цього виду мінеральної сировини для потреб народного господарства (Геол. Укр., 1959, 270); Радянські і монгольські геологи виявили на півночі МНР величезний фосфоритонесний басейн, потенціальні запаси якого обчислюються в мільярди тонн (Веч. Київ, 15.XII 1971, 2).

ФОСФОРІЧНИЙ, а, е. Який світиться мерехтливим голубуватим світлом подібно до фосфору. Було темно; тільки десь-десь на шпильях горбів або на стрімких берегах ярівся сніг синюватим фосфоричним блиском (Фр., III, 1950, 296); Вона здавалася такою, як і всі, доки не заговорить. Тоді її трохи скісні сірі очі спалахували фосфоричними вогниками (Вільде, Ти мене не любив, 1958, 11); Вони проходили саме повз струхлі пеньки, і Костецький на хвилину зупинився, щоб ще раз подивитися на фосфоричне паління струхлявілого дерева (Перв., Дикий мед, 1963, 230).

Фосфорична стрілка; **Фосфоричний циферблат** — стрілка, вкрита фосфором, циферблат з укритими фосфором позначками, завдяки чому вони світяться в темряві. Навіть не глянувши на фосфоричний циферблат годинника, Дмитро сказав: — Пора (Жур., Звич. турботи, 1960, 179); Фосфорична стрілка на Стасевому годиннику ще не переповзла й сьомої вечора, як він вийшов з дому (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 140).

ФОСФОРІЧНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фосфоричний.

ФОСФОРІЧНО. Присл. до фосфоричний. Я бачив, як від кожного мого слова розширені очі [публіки] фосфорично блискали (Мик., II, 1957, 62).

ФОСФОРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фосфор. Фосфорний запах; // Який містить, має в своєму складі фосфор; з'єднаний з фосфором. Велике значення в сільському господарстві як мінеральні добрива мають солі фосфорної кислоти (Хімія, 7, 1956, 109); Фосфорні добрива підвищують урожай цукрових буряків на всіх ґрунтах і особливо на звичайних, глибоких і вилугуваних чорноземах (Хлібороб Укр., 1, 1964, 25); // Вигот. із застосуванням фосфору; вкритий фосфором: Устюжанін подивився на годинник. Фосфорні стрілки показували, що до ранку залишилось півтори години (Збан., Таємниця., 1971, 321).

ФОСФОРНОКИСЛИЙ, а, е. Який містить фосфорну кислоту, зробл. із застосуванням фосфорної кислоти. Мінеральні добрива .. значно підвищують урожай помідорів. На чорноземних ґрунтах найефективнішими є фосфорнокислі добрива (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 167).

ФОСФОРОБАКТЕРІЙН, у, ч. Бактеріальне добриво, що містить бактерії, здатні перетворювати складні органічні фосфорні сполуки ґрунту на доступні для рослин мінеральні сполуки. Бактеріальне добриво — фосфобактерин — сприяє поліпшенню живлення рослин (Ол. та ефір. культ., 1956, 48); У день сівби насіння кукурудзи обробляють азотобактерином і фосфобактерином. Ці бактеріальні добрива збагачують ґрунт на корисні мікроорганізми і сприяють нагромадженню в ньому азоту та фосфору (Колг. Укр., 5, 1958, 18).

ФОСФОРУВАТИ, үє, недок. Те саме, що фосфоресціювати.

ФОТ, а, ч., фіз. Одиниця вимірювання густини світлового потоку або ступеня освітленості будь-якої поверхні.

ФОТАРІЙ, ю, ч. Світлолікувальний кабінет для проведення групового світлового і теплового опромінення

з лікувальною або профілактичною метою. На багатьох шахтах Донбасу створені фотарії — кабінети штучного гірського сонця і інгаляторії (Рад. Укр., 22.VIII 1951, 3); Ці лампи [ртутно-кварцові] використовуються не тільки з лікувальною метою, але й профілактично для опромінювання практично здорових дітей у дитячих яслах, дитячих садках і інтернатах (зимові солярії та фотарії) (Шк. гігієна, 1954, 113).

ФОТЕЛІК, а, ч., діал. Зменш. до фотель. Крім чорного блискучого рояля, кількох покритих червоним оксамитом фотеликів, столика... шафи з кришталем, двох розложистих пальм і картин на стінах, — у салоні не було більше нічого (Вільде, Сестри., 1958, 313).

ФОТЕЛЬ, ля, ч., діал. Крісло. Прибіг [Мілько] додому, сів на фотель і холодився, махаючи капелюхом (Март., Тв., 1954, 189); Фотелі з високими спинками, обтягнуті жовтою дамаською шкірою, стояли біля стін (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 36).

ФОТЕЛЬЧИК, а, ч., діал. Зменш. до фотель. Він покійно сів на своєму звичайному місці, на низькому фотельчику, край її ніг (Л. Укр., III, 1952, 698).

ФОТІНІЯ, і, ж. Дерево або кущ родини розових з вічнозеленими листками і червоними, схожими на дрібні яблука плодами. Густим листям вкриті магнолія, лавровишня, самшит, фотинія (Рад. Укр., 30.I 1969, 4).

ФОТО, невідм., с., розм. Те саме, що фотографія 2. До столу вернувся кореспондент. Подає Олені кілька фото (Головка, I, 1957, 445); Якийсь фотограф побував у нашій землянці й потім у піонерській газеті з'явилось фото (Сміл., Сашко, 1954, 237).

ФОТО... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову фотографічний у 1—3 знач., напр.: фотовідбійток, фотовітраж, фотодокумент, фотоекспоніметр, фотокомплект і т. ін.; 2) слову фот, означаючи дію за допомогою світла, зв'язок з дією світла, напр.: фотіонізація, фотоправління і т. ін.

ФОТОАЛЬБОМ, у, ч. Альбом, признач. для фотографій, який містить фотографії; фотографічний альбом. Сергій Сергійович обклався книгами, журналами, а я відкрив товстий фотоальбом (Є. Кравч., Квіти., 1959, 17); Фотоальбоми, путівники та різні довідники допомагають туристам краще уявити собі минуле й теперішнє Закарпаття (Літ. Укр., 8.VII 1969, 3).

ФОТОАМАТОР, а, ч. Той, хто займається фотографією (у 1 знач.) як аматор. Бертольд Венцель і його дружина фрау Марта були завзятими фотоаматорами (Минко, Вибр., 1952, 335); Багатьом фотоаматорам знайоме це почуття: захоплення фотографією у перші дні після придбання апарата і потім поступове збайдуження до неї (Наука., 2, 1965, 52).

ФОТОАМАТОРСТВО, а, с. Діяльність фотоамаатора, фотоамааторів. Масове фотоамааторство.

ФОТОАМАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фотоамаатора й фотоамааторства. Спрощене добирання фотопаперу в умовах фотоамааторської практики можна робити за двома характеристиками негатива: його загальною густиною і інтервалом густини (Довідник фот., 1959, 160).

ФОТОАПАРАТ, а, ч. Фотографічний апарат. Кореспондент поривався за льотчиком, на ходу готуючи фотоапарат (Ле, В снопі., 1960, 262); Кукса розстебнув шинель й вийняв фотоапарата, що висів через плече в новому шкіряному футлярі (Кучер, Трудна любов, 1960, 373).

ФОТОАПАРАТУРА, и, ж., збірн. Пристосування, апарати, необхідні для фотографування; апаратура для фотографії (у 1 знач.).

ФОТОАТЕЛЬЄ, невідм., с. Ательє, де на замовлення виконують фотографування та виготовляють фотографії (у 2 знач.); фотографія (у 3 знач.). Його кликав у Сухумі дядько, обіцяючи влаштувати завідувачим фотоательє (Донч., V, 1957, 379); Ольга віддала в фотоательє для збільшення портрет Мирослава (Дор., Не повтор., 1968, 96).

ФОТОБАКТЕРІЯ, і, ж. Бактерія, яка утворює речовини, що випромінюють при окисненні світло.

ФОТОВИСТАВКА, и, ж. Виставка фотографій (у 2 знач.), присвячена якійсь події, темі тощо; фотографічна виставка. Зоня.., як і раніше, закручує лоconi, ходить в кіно, затримується біля вітрин з галантереєю чи фотовиставкою (Вільде, Сестри., 1958, 97); В Спільці письменників України відкрилась ювілейна фотовиставка «Письменники Радянської України» (Літ. Укр., 12.XII 1967, 1).

ФОТОВІТРИНА, и, ж. Вітрина, на якій вміщені фотографії (у 2 знач.); фотографічна вітрина. Дівчата зацікавлено розглядали портрети вождів та фотовітрини будівництва (Донч., II, 1956, 223); Дуже ефективну роль у боротьбі за виконання соціалістичних зобов'язань на виробництві відіграла організація фотовітрини і світлових газет (Укр. іст. ж., 4, 1960, 24).

ФОТОГАЗЕТА, и, ж. Газета, зроблена засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічна газета. Великим успіхом користувалися фотогазети, «блискавки», які розповідали про кращих людей колгоспного села (Рад. Укр., 10.VIII 1949, 3).

ФОТОГЕЛІОГРАФ, а, ч., астр. Прилад для фотографування Сонця; геліограф (у 1 знач.).

ФОТОГЕН, у, ч. Застаріла назва мінеральних масел, одержаних перегонкою нафти, смоли і т. ін., які застосовувалися для освітлення. Віддавна «Баку» і «нафта» пов'язані із словами «вперше в світі». Тут уперше в світі було одержано перший продукт переробки нафти — фотоген. Фотоген — сучасний гас — вивозили в Європу і Азію (Наука., 11, 1967, 31).

ФОТОГЕНІЧНИЙ, а, е. Який має властивість добре відтворюватися на фотографії або кіноекрані. — Мені з Тамарою зніматися не слід. Мало того, що вона красива, — обличчя в неї надзвичайно фотогенічне (Грим., Подобиці., 1956, 74).

ФОТОГЕНІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фотогенічний. Мені здається, що в кольоровому фільмі зовсім інший вигляд має кіноартист. Сподівання на його фотогенічність, на поправки «мудрих» операторів та інші способи підтримання його життя на екрані — цьому, мені здається, настав кінець (Довж., III, 1960, 135).

ФОТОГРАВІРУВАЛЬНИЙ, а, е. Який служить для автоматичного виготовлення ілюстраційних друкарських форм (кліше) з застосуванням фотоелектричного ефекту.

△ **Фотогравірувальна машина** — машина, на якій автоматичним способом виготовляють ілюстраційні друкарські форми (кліше) високого друку.

ФОТОГРАВІРУВАННЯ, я, с. Виготовлення друкарських форм (кліше) фотоелектричним способом.

ФОТОГРАВІЮРА, и, ж. Репродукція картини чи фотознімка, одержана шляхом друкування з металевої або пластмасової пластинки, виготовленої фотогравірувальним способом.

ФОТОГРАВІЮРНИЙ, а, е. Прикм. до фотогравіюра.

ФОТОГРАММЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до фотограмметрії.

ФОТОГРАММЕТРІЯ, і, ж. Технічна дисципліна, яка розробляє способи визначення розмірів, форми та по-

ложення предметів у просторі на основі вимірювання їхніх фотографічних зображень.

ФОТОГРАФ, а, ч. Фахівець з фотографії (у 1 знач.); той, хто професійно займається фотографією. Тут же [на пероні] приладнував свій апарат фотограф, що збирався увічнити першу зустріч комунарів (Мик., II, 1957, 426); Фотографи пролазили крізь натовп аж до комісара, перешкоджаючи кінооператорові працювати (Ю. Янов., II, 1958, 109); Він сидів картинно за своїм столиком, поклавши на нього сухі, жовті.. руки, ніби позував перед фотографом (Збан., Єдина, 1959, 105); // Той, хто взагалі фотографує, вміє фотографувати. Коли ми під'їздили до села і я з гори глянув на різнобарвну юрму, якою захряс майдан коло корчми, серце моє — серце завзятого фотографа — жвавіше затріпало у грудях (Коцюб., I, 1955, 255); Мистецтво фотографа одкривало Міні дорогу до кожного серця (Перв., Дикий мед, 1963, 306); // перен. Про художника, письменника і т. ін., для якого характерний фотографізм. Митці не цуралися громадсько-політичного життя країни, не були пасивними фотографами подій (Літ. Укр., 17.X 1967, 4).

ФОТОГРАФІЗМ, у, ч. Дуже точне, буквально відтворення кого-, чого-небудь у художній творчості з надмірною дріб'язковою деталізацією, відсутністю узагальнень. З реалістичного методу письменниця [О. Пчілка] подеколи збивалася на сірий фотографізм (Вітч., 1, 1964, 158).

ФОТОГРАФІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фотографія 2. Школярики виявились досить-таки канючливими, напосілись, щоб Тоня дала для музею і свою фотографійку: — Бо ви ж тепер чабанка, гордість школи, так про вас учитель сказав (Гончар, Тронка, 1963, 325).

ФОТОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до фотографії (у 1 знач.). — Ви, певно, пам'ятаєте мою пристрасть до фотографічних екскурсій? (Коцюб., I, 1955, 255); За останні роки серед різноманітних методів наукового дослідження особливого значення набули фотографічні методи (Цікава хімія, 1954, 87); 27 серпня [1919 р.] В. І. Ленін підписав декрет про передачу фотографічної та кінематографічної промисловості і торгівлі у відання Наркомосвіти (Мист., 5, 1957, 7); // Признач. для фотографування, одержання фотографій, який служить для фотографування і виготовлення фотографій. Кузьма вже не зводив очей з Міні, з його чорного бачка, з розкладеного на столі різного фотографічного причандалля (Перв., Дикий мед, 1963, 78); Фотографічний об'єктив являє собою оптичний прилад, призначений для створення зображення на матовому склі фотоапарата або на світлочутливому матеріалі (Довідник фот., 1959, 10); Фотографічна плівка; Фотографічний папір; Фотографічна лабораторія.

Фотографічний апарат — оптичний апарат, за допомогою якого одержують зображення кого-, чого-небудь на світлочутливому матеріалі. Ніщо не захоплювало його глибоко; лиш одній фотографії віддавався він з дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордощами (Коцюб., I, 1955, 253); Фотографічний апарат — необхідна річ для кожної туристської групи (В дорогу, 1953, 33).

2. Одержаний в результаті фотографування. На фотографічній картці, яку мені довелося побачити пізніше, він [Семиволос] сфотографований з своїми товаришами, які підтримали його ініціативу (Панч, В дорозі, 1959, 257); Загальновідомо, що фотографічне зображення передає значно більше деталей, ніж фототелевізійне (Веч. Київ, 2.XII 1968, 3).

3. перен. Такий, як при фотографуванні; який дуже точно, буквально відтворює кого-, що-небудь. І як

тільки вчитель з жінкою вернулись од батюшки, вона [баба] до словечка розказала їм, що говорили в писаря, з фотографічною докладністю (Н.-Лев., IV, 1956, 139); В наш час, як ніколи в історії мистецтва, художникам треба дбати про кордони своєї специфіки, оберігаючи її від навали театральщини та фотографічного нату-
ралізму (Довж., III, 1960, 11).

ФОТОГРАФІЧНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фо-
тографічний 3. В боротьбі проти формалізму і сти-
лізаторства, пасивної фотографічності і нату-
ралізму книжкова графіка зробила великий крок вперед (Мист.,
5, 1960, 16); Правдиве відтворення дійсності для Квітки
не означало фотографічності, письменник відображував
життя з певних суспільних позицій і з певною художньою
метою (Рад. літ-во, 1, 1970, 39).

ФОТОГРАФІЧНО. Присл. до фотографічний. Наш
зір має чудову властивість: око бачить світ не фотогра-
фічно, а образно (Рад. Укр., 2.II 1964, 3); Художник
не фотографічно, бездушно, схематично відображає
об'єктивно реальні речі та явища, а перетворює їх, пе-
реоцінює, судить про них — творить (Рад. літ-во, 6,
1965, 32).

ФОТОГРАФІЯ, ї, ж. 1. Спосіб одержання зображен-
ня кого-, чого-небудь на світлочутливому матеріалі за
допомогою спеціального оптичного апарата. За два тиж-
ні по тому запрохав я ще одного аматора фотографії,
поклав на бричку апарат і гайда до гуцулі в гостину
(Коцюб., I, 1955, 255); Фотографія проникла до нас
у 40-х роках минулого століття спочатку у вигляді так
званої «дагеротипії» — знімків на металевих пластин-
ках (Цікава фізика., 1950, 252); Кіно оперує способом
фотографування, а фотографія — це документ. Це зо-
браження дійсності, яка реально, об'єктивно існує
(Довж., III, 1960, 268); Зараз жодна галузь науки не
може обійтися без значної підтримки з боку фотографії
(Знання., 8, 1967, 4).

Жива фотографія, заст. — кінематографія. Коли
кіно у своєму розвитку дійшло до виробництва ігрових
(художніх) фільмів, його «перехрестили» з «Живої фото-
графії» у «Великого німого» (Мист., 4, 1969, 16).

2. Зображення, відбиток, одержаний таким спосо-
бом; знімок, фотокартка. Целині очі досить довго зупи-
нилися на тих фотографіях (Фр., II, 1950, 288); Пра-
воруч, біля дзеркальця, фотографія трьох виструнчених
парубків (Ле, Історія., 1947, 58); Три роки тому в нього
померла мати. Батька він пам'ятав лише з фотографії
(Мушк., День., 1967, 41); // перен. Те, що є точним від-
творенням, точною копією кого-, чого-небудь. Коли
йдеться про живопис, слово «фотографія» часто вжи-
вають у негативному розумінні. Кажучи так про якийсь
художній твір, мають на увазі холодний натуралістич-
ний показ дійсності, захаращений другорядними дета-
лями, які перешкоджають усвідомити головне, суть тво-
ру, думку автора (Літ. Укр., 29.VI 1962, 1).

3. Майстерня для фотографічного знімання та виго-
товлення знімків, відбитків. Вчора я заходила у фото-
графію —.. нашої другої карточки вони не робили,
бо в тій позі погано вийшло (Л. Укр., V, 1956, 220);
Фотографія містилася в двох кімнатах. В одній Жорж
приймає клієнтів і фотографував, у другій жив сам
(Донч., V, 1957, 379).

4. фам. Обличчя. — Що це з тобою? — жажнувся
Максим Сергійович. — Хто це тобі так розмалював фо-
тографію? (Собко, Звич. життя, 1957, 177).

5. чого, спец. Спостереження та хронометрована фік-
сація якихось дій, прийомів роботи, процесів і т. ін.
з метою дослідження. Фотографія робочого часу є спо-
сіб вивчення затрат робочого часу спостереженнями з
послідовними замірюваннями цих затрат по групах

затрат робочого часу протягом робочого дня або протя-
гом кількох робочих днів (Стол.-буд. справа, 1957, 249).

ФОТОГРАФОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. та мин. ч.
до фотографувати; // у знач. ім. фотографований, ного,
ч. Той, кого фотографують. Для одержання повного
силуету пізно увечері або рано вранці фотографованого
садовлять проти вікна, за яким немає будинків, дерев
тощо (Довідник фот., 1959, 75).

ФОТОГРАФУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. фотогра-
фувати. На негативних фотопластинках і фотоплівках
провадять фотографування різних об'єктів (Довідник
фот., 1959, 22); Щільна пилова завіса, яку спостерігали
на Марсі протягом жовтня — грудня 1971 року, значно
ускладнила фотографування поверхні Марса з орбіталь-
них станцій (Знання., 11, 1973, 8); Нема нічого більш
шкідливого, ніж зводити поняття «сучасності» в мис-
тецтві до безхитрісного фотографування того, що ти
бачиш навколо себе в даний момент (Поезія., 1956,
200); При фотографуванні робочого дня спостереження
провадять протягом однієї зміни, при фотографуванні
циклу — протягом повного циклу (Техн. нормув.,
1958, 25).

2. рідко. Те саме, що фотографія 1. Треба завжди
пам'ятати, що поруч з їх мистецтвом [живопису] з'я-
вилось кольорове фотографування, репродукування, яке
дає репродукції, буквально адекватні оригіналові (Довж.,
III, 1960, 111).

ФОТОГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. За
допомогою фотографічного апарата діставати зображен-
ня кого-, чого-небудь на світлочутливому матеріалі
(плівці, пластинці). Скінчивши фотографувати, він еле-
гантно шаркнув черевиками й кинувся подавати Юлі
пальто (Донч., V, 1957, 222); І в аматорських гуртках
Палацу піонерів, і вдома Валя споруджував двигунці,
майстрував іграшкові електропоїзди, фотографував са-
моробним апаратом ровесників-шибайголів з усього По-
долу (Гончар, IV, 1960, 79); // перен. З дуже великою
точністю відтворювати, копіювати кого-, що-небудь (у
художній творчості).

2. спец. Спостерігати і хронометровано фіксувати
які-небудь дії, прийоми роботи, процеси і т. ін. з метою
дослідження.

ФОТОГРАФУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Ста-
вати, позуючи, перед фотографічним апаратом для одер-
жання відбитку, зображення на світлочутливому мате-
ріалі (плівці, пластинці). Вона палала бажанням швид-
ше фотографуватися для портрета в газеті (Ів., Вел.
очі, 1956, 82); — Не любите фотографуватись? Я теж.
— Терпіти не можу. Сфотографують тебе і як навмис-
не всі зморшки повин'ячують (Довж., I, 1958, 487);
Після кожного виступу артистам підносили квіти. По-
тім їм показували цехи, лани. З ними фотографувалися
на згадку (Ткач, Арена, 1960, 198).

2. Пас. до фотографувати. Штучна комета може спо-
стерігатися і фотографуватися оптичними засобами,
обладнаними світлофільтрами, що виділяють спек-
тральну лінію натрію (Рад. Укр., 4.I 1959, 1); Матерія
є філософська категорія для означення об'єктивної реаль-
ності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється,
фотографується, відображується нашими відчуттями,
існуючи незалежно від них (Ленін, 18, 1971, 120).

ФОТОЕЛЕКТРИКА, и, ж., фіз. Явище переходу світ-
лової енергії в електричну.

ФОТОЕЛЕКТРИЧНИЙ, а, е, фіз. Стос. до фотоелек-
трики. Внаслідок дослідження фотоелектричних власти-
зостей сірчастого срібла в 1937 р. створено вентильний
сірчато-срібний фотоелемент, який після удосконален-
ня став широко застосовуватися в практиці (Розв.
науки в УРСР., 1957, 134); Фотоелектричні досліджен-

ня ряду так званих червоних зірок .. виявили, що деякі з них змінні (Знання.., 7, 1965, 19); // Признач. для одержання електричної енергії з світлової. В останній час розроблено велику кількість фотоелектричних приладів, які з успіхом застосовуються в багатьох лабораторіях (Укр. біох. ж., ХХІ, 2, 1949, 185).

ФОТОЕЛЕМЕНТ, а, ч., фіз. Прилад, у якому внаслідок діяння світла виникає електричний струм. Останнім часом за допомогою надчутливих мікрофонів і фотоелементів люди почали навчати електронні машини бачити й чути (Знання.., 1, 1966, 17).

ФОТОЕТЮД, а, ч. Етюд, виконаний засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічний етюд.

ФОТОЕФЕКТ, у, ч., фіз. Зміна яких-небудь властивостей речовини (напр., електричних) внаслідок діяння світлової енергії; фотоелектричний ефект. Втрата металевими тілами негативного електричного заряду при освітленні їх променями світла дістала назву фотоелектричного ефекту або просто фотоефекту (Курс фізики, ІІІ, 1956, 335); Згадаймо відоме явище фотоефекту. Воно полягає в тому, що при опроміненні світлом напівпровідник значно збільшує свою електропровідність (Знання.., 2, 1968, 4).

ФОТОЖУРНАЛІСТ, а, ч. Журналіст-фотограф; фотокореспондент. Хвилюючий літопис нашого часу створюють радянські фотожурналісти (Рад. Укр., 27.ІІ 1972, 4).

ФОТОЖУРНАЛІСТИКА, и, ж. Діяльність, фах фотожурналістів.

ФОТОЖУРНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до фотожурналіст.

ФОТОЗБІЛЬШУВАЧ, а, ч. Пристрій, за допомогою якого одержують збільшені фотографічні відбитки (позитивні), фотографії з негативів. Автоматизувати процес друкування можна за допомогою нескладного пристрою — реле часу, яке автоматично вимикає фотозбільшувач після певної експозиції (Знання.., 5, 1967, 31).

ФОТОЗЙОМКА, и, ж. Фотографічна зйомка; фотографування.

ФОТОЗНІМАННЯ, я, с. Фотографічне знімання; фотографування.

ФОТОЗНІМАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фотознімання; пов'язаний з ним. Космонавти Хрунов і Єлісєєв у спеціальних скафандрах перебували в умовах космічного простору близько години. У відкритому космосі вони виконали ряд монтажних операцій, кіно- і фотознімальних робіт (Рад. Укр., 19.І 1969, 1).

ФОТОЗНІМОК, мка, ч. Фотографічний знімок; фотографія (у 2 знач.). Знову переводить [Гордій] очі в газету, придивляється до одного фотознімка в ній (Крот., Сини., 1948, 12); На стіні висять, дбайливо огорнені вишиваним рушником, фотознімки — зворушлива пам'ятка про батька і брата (Жур., Вечір., 1958, 206).

ФОТОІЛЮСТРАЦІЯ, і, ж. Ілюстрація у вигляді фотографії; фотографічна ілюстрація. В розповідях про кіномистецтво важливу роль відіграють фотоілюстрації — оформлення обкладинок, ілюстрацій до текстів, де мова йде про окремі фільми (Мист., 4, 1961, 32).

ФОТОІНФОРМАЦІЯ, і, ж. Інформація, яка здійснюється засобами фотографії, представлена фотознімками; фотографічна інформація. Фототелеграф дасть змогу приймати фотоінформацію ТАРС та ряду зарубіжних агентств (Знання.., 1, 1972, 11).

ФОТОКАМЕРА, и, ж. 1. Частина фотоапарата, що становить собою світлонепроникну коробку з об'єктивом; фотографічна камера.

2. розм. Те саме, що фотоапарат. Київський завод «Арсенал» підготував до серійного виробництва нову

однооб'єктивну дзеркальну фотокамеру «Київ-6С» (Знання.., 2, 1972, 27).

ФОТОКАРТКА, и, ж. Картка з фотографічним зображенням кого-небудь; фотографічна картка, фотографія (у 2 знач.). Господиня.. взяла фотокартку, подала йому. — Оце найостанніша (Головко, І, 1957, 277); У мене збереглась старенька, пожовкла від давнини фотокартка брата Олександра (Ткач, Моряки, 1948, 30); Жорж почав працювати. Друкував фотокартки, промивав негативи (Донч., V, 1957, 379).

ФОТОКАРТЧКА, и, ж. Те саме, що фотокартка. Іноді, коли їй робилося дуже сумно, вона.. знімала із стіни Оксенову фотокарточку і, нахилившись до каганця, довго розглядала його обличчя (Тют., Вир, 1964, 23).

ФОТОКАТОД, а, ч., ел. Катод, що випромінює електрони від діяння світла.

ФОТОКЕРАМІКА, и, ж. Одержання зображень на керамічних виробках фотографічним способом. Фарфорові й фаянсові вироби, декоровані за допомогою фотокераміки; // збірн. Зображення, прикраси, нанесені таким способом.

ФОТОКЕРАМІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотокераміки; // Признач. для виробництва фотокераміки. Фотокерамічний цех.

ФОТОКОНКУРС, у, ч. Конкурс на кращу фотографію.

ФОТОКОПІЯ, і, ж. Копія з будь-якого документа, рукопису і т. ін., зроблена фотографічним способом; фотографічна копія. В бібліотеці він знайшов багато цінних матеріалів.. З багатьох експонатів йому дозволено зняти фотокопії (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 266); Незабаром на столі у Бачури вже лежало чимало книжок, фотокопій брошур, статей, присвячених проблемі річок (Чаб., Тече вода.., 1961, 61).

ФОТОКОРЕСПОНДЕНТ, а, ч. Фахівець-фотограф, працівник друкованого органу (газети, журналу), для якого він робить знімки. Останній фотокореспондент, якого бачив генерал, був молодим пробивним хлопцем у розкішній кубанці (Перв., Дикий мед, 1963, 23); Військові фотокореспонденти завжди були і на передньому краї, і в далекому тилу ворога (Веч. Київ, 24.VI 1961, 1).

ФОТОКОРЕСПОНДЕНТКА, и, ж. Жін. до фотокореспондент.

ФОТОКСИЛОГРАФІЯ, і, ж., спец. Гравюра на дереві з перенесенням малюнка на поверхню дошки фотографічним способом з подальшим гравіруванням штрихів від руки.

ФОТОЛАБОРАТОРІЯ, і, ж. Спеціально обладнане приміщення, де обробляють фотографічні плівки, пластинки, виготовляють фотографії (у 2 знач.). — У мене тут як у справжній фотолaboratorії. Лампочка в червоному папері, слоїки, ванночки... (Донч., ІІ, 1956, 324).

ФОТОЛІЗ, у, ч., фіз. Розклад хімічних сполук внаслідок діяння на них світла.

ФОТОЛІТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотолітографії. Фотолітографічний спосіб; // Зробл. способом фотолітографії. Фотолітографічне видання.

ФОТОЛІТОГРАФІЯ, і, ж. 1. Виготовлення літографської друкарської форми за допомогою фотографічного перенесення зображення на поверхню літографського каменя.

2. Відбиток, одержаний у такий спосіб.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬ, ля, ч. Той, хто займається фотографією (у 1 знач.) як любитель; фотоаматор.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬСТВО, а, с. Діяльність фотолюбителя й фотолюбителей; фотоаматорство.

ФОТОЛЮБИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до фотолюбителя й фотолюбительства. У фотолюбительський прак-

тиці застосовуються лише тверді світлофільтри (Довідник фот., 1959, 57).

ФОТОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, і, ж., фіз. Люмінесценція, спричинена дією світла. Принцип роботи лампи денного світла побудований на використанні двох фізичних явищ: фотолюмінесценції (коли невидиме випромінювання стає видимим або один колір світла перетворюється на інший) та на явищі світіння розріджених газів при пропусканні крізь них електричного струму (Знання., 5, 1966, 4); Звичайна картина фотолюмінесценції.. така: атом збуджується, скажімо, блакитним фотоном і випромінює зелений чи жовтий (Наука., 2, 1969, 10).

ФОТОМАГАЗИН, у, ч. Магазин фотографічного приладдя, фотографічних матеріалів.

ФОТОМАТЕРІАЛ, у, ч. 1. Матеріал, що використовується у фотографії (у 1 знач.). Фотоматеріали поділяються на негативні і позитивні (Довідник фот., 1959, 22); До якості фотоматеріалів ставляться дуже суворі вимоги. Кіноплівки повинні бути високочутливими до світла, чітко передавати зображення і природне забарвлення предметів (Наука., 9, 1963, 31).

2. Фотографії як ілюстрації для чого-небудь. Фотоматеріал для газети.

ФОТОМЕТР, а, ч., фіз. Оптичний прилад, яким вимірюють світлові величини (силу світла, освітленість, яскравість і т. ін.) і який використовується переважно у світлотехніці, фотографії, фізиці, астрономії. Тремтіли, наче в лихоманці, стабілізатори напруження, і фотометри відтінювали на шкалах вузькі волосяні зайчики (Рибак, Час., 1960, 501); В Києві виготовлено фотометр, який з великою точністю оцінює ступінь білості, а також відтінки речовин: борошна, фарб, хімікатів, лікарських препаратів тощо (Знання., 11, 1965, 8).

ФОТОМЕТРИЧНИЙ, а, е, фіз., астр. Стос. до фотометрії. Фотометричні хімічні методи аналізу в ближній інфрачервоній частині спектра почали розробляти зовсім недавно (Укр. біох. ж., ХХІ, 2, 1949, 191); //Який ґрунтується на фотометрії, який виконується за допомогою фотометрії. В останнє десятиріччя астрономи почали створювати багатоколірні фотометричні системи, тобто шукати в спектрах такі смуги, в яких за яскравістю зірки можна встановити фізичні властивості і величину міжзоряного почервоніння (Наука., 4, 1972, 16).

ФОТОМЕТРІЯ, і, ж., фіз., астр. Вимірювання світлових величин (сили світла, освітленості, яскравості і т. ін.) при випромінюванні, поглинанні, розсіюванні світла; розділ метрології, що вивчає це вимірювання. Об'єктив і світлочутлива плівка дали змогу зробити новий стрибок уперед: виникла спектральна фотометрія, і в руках астрономів з'явилися паспорти зірок, віддалених від нас на мільйони й мільярди світлових років (Наука., 12, 1972, 27).

ФОТОМЕХАНІКА, и, ж. Сукупність способів одержання репродукцій у поліграфії за допомогою фотографічних і хімічних процесів.

ФОТОМЕХАНІЧНИЙ, а, е. Стос. до фотомеханіки. Багато фотомеханічних способів репродукування зображень і способів друку знає сучасна поліграфія (Веч. Київ, 5.V 1961, 1).

ФОТОМИСЛИВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто висліджує звірів, птахів з фоторушницею, фотоапаратом.

ФОТОМИСТЕЦТВО, а, с. Мистецтво фотографії (у 1 знач.), фотографування.

ФОТОМИТЕЦЬ, тця, ч. Фотограф високого класу, майстер фотографування. Найвище покликання фотомитця — допомагати народові в боротьбі за ідеали

життя, виховувати величне і героїчне в його характері (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОМОНТАЖ, у, ч. Монтаж фотографічних знімків, що мають тематичну спільність, в одне фотографічне зображення; // Газета, реклама, плакат і т. ін., які містять такий монтаж. Недалеко від плантації, в кленовій лісосмузі, розташувався «штаб» ланки [колгоспу]. В агітбесідці — свіжі газети, журнали, висить технологічна карта, соціалістичне зобов'язання, фотомонтаж членів ланки (Хлібороб Укр., 9, 1964, 14); Виразні фотомонтажі, малюнки, діаграми найкраще сприймаються читачами (Рад. Укр., 12. IV 1959, 3).

ФОТОН, а, ч., фіз. Частинка світла, окрема порція електромагнітного проміння будь-якої частоти; квант світла. Зараз для нас єдиним джерелом інформації про Всесвіт є фотон (Наука., 9, 1966, 37); Поняття «народження частинок» вперше виникло у зв'язку з роботами Ейнштейна з квантової теорії.. Справді ж бо, якщо світло складається з окремих частинок — фотонів, то, відповідно, випускання чи поглинання світла є не що інше, як народження й загибель частинок (Знання., 6, 1973, 5).

ФОТОНАБІР, бору, ч., друк. Набір, зроблений із застосуванням фотографічного способу відтворення букв і знаків тексту; фотографічний набір. Фотонабір у сполученні з офсетним способом друку — така, на думку багатьох зарубіжних спеціалістів, перспектива газетного виробництва (Веч. Київ, 14.VIII 1971, 2).

ФОТОНАБІРНИЙ, а, е, друк. Стос. до фотонабору.

ФОТОНІКА, и, ж. Наука, що вивчає можливості зв'язку за допомогою світлових променів.

ФОТОННИЙ, а, е, фіз. Прикм. до фотон. Фотонне поле; // Стос. до випромінювання та поглинання фотонів; який використовує ці явища для руху. За характером пального ракети і дістають назву атомна і фотонна (Наука., 2, 1959, 12).

ФОТООБ'ЄКТИВ, а, ч. Частина фотоапарата, складена з кількох лінз, які проектуєть на плівку чи пластинку світлове зображення об'єкта, що фотографується; фотографічний об'єктив. При проходженні світлового потоку крізь фотооб'єктив частина його поглинається масою скла, а частина відбивається поверхнею лінз (Довідник фот., 1959, 12); Обіймами гарячими зішлись юнаки. Ми зброї тут [на фестивалі] не бачимо — Вона нам не з руки. Лиш фотооб'єктивами Друг друга поціляй! Хай мир шумує нивами Із краю в край! (Бичко, Сійся., 1959, 257).

ФОТООПІР, пору, ч. Напівпровідниковий прилад, який використовують для реєстрації й визначення інтенсивності та спектрального складу світлового потоку. Фотоелектричні датчики-фотоелементи і фотоопори застосовуються для реєстрації та вимірювання різних видів випромінювання. Вони дозволяють автоматично включати або виключати різні механізми, керувати певним виробничим процесом (Наука., 3, 1962, 26).

ФОТОПАПІР, перу, ч. Папір з нанесеною на один його бік світлочутливою речовиною, який застосовують для друкування фотографій; фотографічний папір. Він розгорнув перед Варєю аркуш блискучого фотопапери (Донч., V, 1957, 381); На позитивних фотоматеріалах — фотопапери, діапозитивних фотопластинках і позитивних фотоплівках — друкують з негативів позитиви — відбитки і діапозитиви (Довідник фот., 1959, 22).

ФОТОПЕРІОД, у, ч., спец. Тривалість денного освітлення.

ФОТОПЕРІОДИЗМ, у, ч., спец. Реакція рослин на співвідношення між тривалістю дня і ночі.

ФОТОПЕРІОДИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до фотоперіоду й фотоперіодизму. Фотоперіодичний стимул.

ФОТОПЛАКАТ, а, ч. Плакат, зробл. засобами фотографії (у 1 знач.); фотографічний плакат. В клубі створено фотоплакати про кращих людей села, проводяться бесіди про успіхи передовиків та їх досвід (Ком. Укр., 4, 1961, 69).

ФОТОПЛАСТИНКА, и, ж. Невеличка скляна пластинка, вкрита з одного боку шаром світлочутливої емульсії, на якому одержують зображення кого-, чого-небудь. Яскраві метеори можна фотографувати на високочутливу фотопластинку за допомогою світлосильних камер (Наука., 5, 1963, 37).

ФОТОПЛІВКА, и, ж. Гнучка прозора стрічка, вкрита з одного боку шаром світлочутливої емульсії, на якому одержують зображення кого-, чого-небудь. Увечері того самого дня Анч проявив фотоплівку, просушив її (Трубл., II, 1955, 222).

ФОТОПОРТРЕТ, у, ч. Портрет, зробл. фотографічним способом; фотографічний портрет. Обстановка звичайна для інтелігентної родини. На стінах великі фотопортрети Надії в ролях (Лєв., Нові п'єси, 1956, 85); Хто вже хто, а він добре розуміється на такій тонкій справі, як фотопортрет (Перв., Дикий мед, 1963, 373); Художній фотопортрет — складний щодо виконання вид фотографічного зображення (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОПРИЙМАЧ, а, ч. 1. Апарат для прийому фототелеграфічних зображень по радіо або проводів лінії зв'язку.

2. Пристрій, який сприймає променеву енергію і перетворює її на електричні сигнали.

ФОТОРЕЛЕ, невідм., с., спец. Прилад для автоматичного керування різними установками, в якому використовується здатність фотоелемента миттю реагувати на наявність світлового потоку або його інтенсивність. Розжарені злитки металу вагою 7—8 тонн спостерігають за допомогою чутливих пристроїв — фотореле, які в процесі прокатки вмикають ті або інші механізми (Наука., 1, 1960, 9).

ФОТОРЕПОРТАЖ, у, ч. Репортаж, зробл. засобами фотографії (у 1 знач.).

ФОТОРЕПОРТЕР, а, ч. Фахівець-фотограф, співробітник періодичного видання, телебачення і т. ін., який здійснює фоторепортаж. Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала в своїй уяві Зіна: багато народу... і... головне, багато фоторепортерів з усіх місцевих газет (Ів., Вел. очі, 1956, 85).

ФОТОРЕПОРТЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фоторепортер.

ФОТОРУШНИЦЯ, і, ж. Фотоапарат з довгофокусним об'єктивом (телеоб'єктивом), укріплений разом з ним на держакі, що нагадує своїм виглядом рушницю; признач. для фотографування тварин на волі та віддалених об'єктів. Перші... «фоторушниці» з'явилися близько ста років тому... За їхньою допомогою робили серйозну зйомку рухомого об'єкта (Мист., 6, 1965, 11); Фотолюбителі часто «полюють» за птахами або тваринами, витрачають на це багато часу, а негативи одержують неякісні. От би фоторушницю! (Знання., 5, 1970, 30).

ФОТОСАЛОН, у, ч. Салон, в якому фотографують; фотоательє.

ФОТОСИНТЕЗ, у, ч., бот., хім. Процес утворення зеленими рослинами органічних речовин з вуглекислого газу й води за допомогою світлової енергії, що поглинається хлорофілом. Серйозний вклад в розробку питань фотосинтезу зробили радянські вчені, які своїми дослідженнями продовжують справу, розпочату основоположником вчення про фотосинтез в нашій країні К. А. Тімірязєвим (Бот. ж., XI, 4, 1954, 114); Фотосинтез, одне з найвизначніших явищ на Землі, — це про-

цес, в якому зелені рослини за допомогою сонячного світла засвоюють принесені із зовнішнього середовища бідні на енергію вуглекислоту та воду і перетворюють їх у складні органічні сполуки — вуглеводи та білки (Наука., 8, 1963, 39).

ФОТОСИНТЕТИЧНИЙ, а, е, бот., хім. Стос. до фотосинтезу. Листя і стебла становлять фотосинтетичний апарат рослини (Наука., 10, 1962, 30); ..Триватимуть пошуки аналогів, які будуть втілювати лише найзагальніший принцип фотосинтетичних процесів (Знання., 6, 1968, 8); // Який утворюється в результаті фотосинтезу. Фотосинтетичний кисень.

ФОТОСКЛАДАЛЬНИЙ, а, е, друк. Те саме, що фотонабірний.

△ Фотоскладальна машина — поліграфічна машина, на якій текст відтворюють фотографічним способом, а не відливанням металевих літер або рядків.

ФОТОСКЛАДАННЯ, я, с., друк. Те саме, що фотонабір. Впровадження фотоскладання в газетне виробництво тісно пов'язане із створенням друкарської форми для ротативної машини (Веч. Київ, 14. VIII 1971, 2).

ФОТОСПАЛАХ, у, ч. 1. Короткочасне та інтенсивне освітлення за допомогою спеціального пристрою, що застосовується під час фотографування.

2. Пристрій для короткочасного та інтенсивного освітлення об'єктів, що їх фотографують.

ФОТОСПОСТЕРЕЖЕННЯ, я, с. Спостереження, яке ведеться із застосуванням фотографії (у 1 знач.). Телескопічні камери, які застосовуються для фотоспостережень штучних об'єктів, короткофокусні: що коротший фокус, то більша світлосила об'єктива (Наука.. 8, 1970, 23).

ФОТОСТАТ, а, ч. Автоматичний апарат для копіювання документів, малюнків, текстів книжок і т. ін. фотографічним способом. Пряме, не дзеркальне зображення утворюється за допомогою особливого репродукційного апарата фотостата, фотооб'єктив якого має обертову призму (Довідник фот., 1959, 40).

ФОТОСТАТНИЙ, а, е. Прикм. до фотостат. Фотостатний об'єктив.

ФОТОСТРУМ, у, ч., фіз. Електричний струм, що виникає в фотоеlementі від дії світла. Величина фотоструму насичення прямо пропорціональна падаючому на металеву пластину світловому потоку (Курс фізики. III, 1956, 337).

ФОТОСФЕРА, и, ж., астр. Нижня частина атмосфери Сонця, що утворює його видиму яскраву поверхню. Спостережувана поверхня Сонця, яка світиться, називається фотосферою (Бесіди про всесвіт, 1953, 91); Силові лінії магнітного поля сонячної плями направлені так, немов пляма — це один із полюсів постійного магніту, що стримить із поверхні сонячної фотосфери (Знання., 11, 1965, 5).

ФОТОСФЕРИЧНИЙ, а, е. Прикм. до фотосфери.

ФОТОТЕКА, и, ж. Систематизоване зібрання фотографій чи негативів. В державних архівах і в особистих фототеках фотожурналістів, фотохудожників є досить матеріалу [для фотолітопису воєнних років] (Мист., 4, 1968, 13).

ФОТОТЕЛЕВІЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до передачі фотозображень за допомогою засобів телебачення. Загальновідомо, що фотографічне зображення передає значно більше деталей, ніж фототелевізійне (Веч. Київ, 2. XII 1968, 3); Автоматична міжпланетна станція — космічний літальний апарат, оснащений складним комплексом радіотехнічної, фототелевізійної та наукової апаратури (Рад. Укр., 26. IV 1961, 3).

ФОТОТЕЛЕГРАМА, и, ж. Зображення, передане за допомогою фототелеграфу.

ФОТОТЕЛЕГРАФ, у, ч. 1. Вид електричного телеграфного зв'язку, за допомогою якого передають і відтворюють на фотопапері нерухомі зображення (текстові рукописні й друковані матеріали, креслення, фотографії і т. ін.). З передачею газетних сторінок фототелеграфом відпадає необхідність перевозити матриці центральних газет літаками (Наука., 4, 1967, 29).

2. Пристрій, який здійснює такий вид зв'язку.

ФОТОТЕЛЕГРАФІЯ, і, ж. Те саме, що фототелеграф 1. Основне технічне застосування фотоелементи знаходять у фототелеграфії (передача зображення на віддаль по проводах), в телебаченні і в звуковому кіно (Курс фізики, III, 1956, 340); У фототелеграфії використовується властивість фотоелемента перетворювати світловий сигнал в сигнал електричний (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 362).

ФОТОТЕЛЕГРАФНИЙ, а, е. Стос. до фототелеграфу (у 1 знач.). Кращим способом телеграфного зв'язку без спотворень є фототелеграфний метод (Наука., 8, 1963, 55); // Який здійснюється за допомогою фототелеграфу. Москва має прямий фототелеграфний зв'язок з усіма столицями союзних республік (Рад. Укр., 7.1 1965, 1).

2. Прикм. до фототелеграфу 2. Фототелеграфний апарат; Фототелеграфна лінія.

ФОТОТЕЛЕГРАФУВАННЯ, я, с. Здійснення способу зв'язку фототелеграфом (у 2 знач.). Від частотної смуги при фототелеграфуванні безпосередньо залежить швидкість передачі зображень (Наука., 8, 1963, 55).

ФОТОТЕОДОЛІТ, а, ч., геол. Інструмент, признач. для фотографування місцевості, розробок корисних копалин, різних споруд і т. ін. з метою складання планів, профілів тощо; теодоліт, що має фотокамеру.

ФОТОТЕОДОЛІТНИЙ, а, е. Прикм. до фототеодоліт.

ФОТОТЕОДОЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до фототеодоліт.

ФОТОТЕРАПЕВТИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до фототерапії.

ФОТОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Застосування з лікувальною та профілактичною метою інфрачервоного, світлового (видимого) й ультрафіолетового проміння.

ФОТОТЕХНІК, а, ч. Фахівець з фототехніки.

ФОТОТЕХНІКА, и, ж. Техніка фотографічного виробництва.

ФОТОТЕХНІЧНИЙ, а, е. Стос. до фототехніки. На репродукційних фотопластинках або фототехнічних фотоплівках дістають (репродукують) негативи з фото-відбитків, картин, рисунків і т. д. (Довідник фот., 1959, 22).

ФОТОТИПІЧНИЙ, а, е, друк. Стос. до фототипії. Вийшло в світ унікальне видання автографів поезій Тараса Шевченка, виконане фототипічним способом (Рад. літ-во, 11, 1967, 52); Фототипічним способом у 1964 році видано перший український словник «Лексис» Лавренція Зизанія з 1596 року (Вісник АН, 1, 1971, 70).

ФОТОТІПІЯ, і, ж., друк. 1. Вид плоского друку з скляної або металевої пластинки, покритої світлочутливим желатиновим шаром, на яку фотографічним способом наноситься відтворюване зображення.

2. Відбиток, одержаний таким способом.

ФОТОТРОПІЗМ, у, ч., спец. Те саме, що геліотропізм. Рослинам не вистачає світла, і вони весь час тягнуться до сонця. Вчені називають це явище фототропізмом (Знання., 7, 1966, 17).

ФОТОФІНІШ, а, ч. Прилад, який складається з секундоміра та кінознімального устаткування і призначений для точного визначення фінішу учасників спортивних змагань. Лише фотофініш визначив переможця фінального забігу на 110 м з бар'єрами (Веч. Київ, 15.VI 1971, 3).

ФОТОФОБІЯ, і, ж., мед. Те саме, що світлобоязнь.

ФОТОХІМІК, а, ч. Фахівець з фотохімії. Фотохімік, поставивши за мету здійснити якийсь процес, повинен вміло підібрати джерело світла (Наука., 4, 1963, 27).

ФОТОХІМІЧНИЙ¹, а, е. Стос. до фотохімії. Фотохімічні явища; // Який ґрунтується на хімічній дії світлових променів. Промені сонця — своєрідні подразники. Вони викликають в організмі фотохімічні реакції, які змінюють обмін речовин і нервову регуляцію (Наука., 7, 1956, 17).

ФОТОХІМІЧНИЙ², а, е. Стос. до хімічних препаратів, що застосовуються в фотографії (у 1 знач.). Фотохімічні товари.

ФОТОХІМІЯ, і, ж. Розділ хімії, в якому вивчаються хімічні процеси, що відбуваються внаслідок діяння світла на речовину.

ФОТОХРОМІЯ, і, ж., спец. Кольорова фотографія (у 1 знач.), особливістю якої є передача природного забарвлення предмета.

ФОТОХРОНІКА, и, ж. Хроніка сучасних подій, відбита в фотографіях. Вчитуючись у цифри, переглядаю фотохроніку, придивляюсь до людей і радію (Панч. В дорозі, 1959, 285).

ФОТОХРОНОМЕТРАЖ, у, ч. Один із головних засобів вивчення затрат робочого часу на виконання окремих елементів виробничої операції.

ФОТОЦИНКОГРАФІЯ, і, ж., друк. Те саме, що цинкографія. Книжки-брелоки мали комерційний, «подарунковий» характер. Вони не набиралися спеціальним шрифтом у друкарнях, а були копіями, зменшеними за допомогою гравірування, літографії та фотоцинкографії (Знання., 8, 1970, 20).

ФОЯ, і, ж., діал. Хвоя. Тут Іван сів одпочити. Ніжно дзвеніла над ним фоя смерек, змішавшись з шумом ріки (Коцюб., II, 1955, 308); Чорно під смереками і повно таємниць. Каміння пожовкло від осипаної фой, і виписалися на ній якісь незрозумілі письмена (Хотк., II, 1966, 317).

ФРА, невідм., ч. Скорочення від слова *frater* (брат), що приєднується до імені католицького ченця. [А н н а:] Я не збиралася до церкви завтра. [К о м а н д о р:] А все-таки ми мусимо піти, — казати казань має фра Іньїго (Л. Укр., III, 1952, 379).

ФРАГМЕНТ, а, ч. Окрема частина твору мистецтва, уривок тексту; уламок посудини, викопної кістки і т. ін. І тепер мені ясно стоять ті фрагменти [манускрипта] і зложена з них картина (Л. Укр., III, 1952, 742); Лірика Тичини, його епічні фрагменти, що ввійшли в книгу [«Вітер з України»], були перейняті живим «відчуттям епохи» (Поезія., 1956, 166); Було створено [М. Лисенком] лише окремі фрагменти опери [«Гаркуша»], і робота припинилася (Укр. клас. опера, 1957, 159); Стародавні міфи, народні пісні, фрагменти печерного живопису, які дійшли до нас, в основі своїй є реалістичними (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 19); Нарешті відкопую добре збережений фрагмент ведмежого черепа з величезними кинджалоподібними іклами (Наука., 12, 1971, 50).

ФРАГМЕНТАРНИЙ, а, е. 1. Який складається з фрагментів або є фрагментом, фрагментами. Уривок за уривком укладався в моїй думці в чудну фрагментарну картину (Л. Укр., III, 1952, 741); Незважаючи на свій фрагментарний, конспективний характер, «Філософські зошити» [В. І. Леніна] мають значення самостійного твору, який становить цілий етап в розвитку матеріалістичної діалектики (Ком. Укр., 4, 1962, 23).

2. перен. Уривчастий, неповний. Фрагментарна форма коломийок.

ФРАГМЕНТАРНИСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фрагментарний. В першій половині 20-х років П. Панч створює невеличкі повісті-хроніки, для яких була характерна фрагментарність розповіді, відсутність суцільної дії (Рад. літ-во, 1, 1963, 22).

ФРАГМЕНТАРНО. Присл. до фрагментарний. Писати фрагментарно; Зберегтися фрагментарно.

ФРАЄР, а, ч., розм., зневажл. Про франтувату, пусту, нікчемну людину. [Б у х т а:] Палуба флагамена гірша за конюшню. До чого довели!.. Сухопутні фраєри ви, а не моряки (Корн., I, 1955, 45); // У злодійському аргі — новачок. — Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений «фраєр» (Фр., II, 1950, 341); — Фраєр ти..! І хороший ти, видать, парень, свой парень, а фраєр... (Вишня, I, 1956, 145).

ФРАЗА, и, ж. 1. лінгв. Висловлювання, що становить смислову та інтонаційну єдність. Слово.. в живому потоці мови входить, як відомо, до складу ритмічної групи як частина ще більшої ритмомелодичної одиниці (що становить певну семантично закінчену цілість) — т. зв. фрази (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 152); — Панич, допевне, залюблені, що все такі задумані, — заговорила Пазя. Вивчилася цієї фрази в місті та й перелякала нею Славка ще дужче (Март., Тв., 1954, 231); — Ми переболіли сеє горе, що спостигло нас так нежданно. Тепер ми постановили ніколи більше о тім не говорити і дуже просили би вас не торкатися сеї не загосної ще рани. По такій фразі, сказаній спокійно, гречно, трудно вже було зачинати річ на сю цікаву і пікантну тему (Хотк., II, 1966, 178): — Від імені робітників Машинобудівного заводу закликаю приєднатися до нас і надіслати з'їздові вітальну телеграму... Вигук схвалення і оплески не дали йому закінчити фразу (Головко, II, 1957, 630).

◇ Кидатися фразами див. кидатися; Кучерява фраза див. кучерявий; Оброніти фразу див. обронювати; Пару фраз написати (сказати і т. ін.) див. пара¹; Пусті фрази див. пустий.

2. Стійкий умовний вираз, ходячий вислів. Олеся тихо промовила звичайну фразу, спустивши очі додолу: «Як батько та мати скажуть, — я згоджусь!» (Н.-Лев., III, 1956, 54); «О, зупинися, мить, ти — чарівна!» — мимоволі, як це часто буває з Павлом у хвилини великого збудження, спливла у пам'яті готова фраза, що так точно відбивала зараз його душевний стан (Головко, II, 1957, 486); Живописці на Україні XVII—XVIII ст. об'єднувалися в ремісничі цехи. По закінченні навчання цеховий учень мусив відбутися мандрівку по країні, а то й за кордон з метою підвищення кваліфікації. Напучуючи його, майстер казав традиційну фразу: «Маєш вчитися, доки житимеш» (Вітч., 5, 1969, 185).

Δ Крилата фраза див. крилатий.

3. Пишномовний нещирий вислів, позбавлений внутрішнього змісту, або такий, що прикриває брехливість твердження, непорядність вчинку і т. ін. Розпустивши цілу річку фраз, гарних, але пустих, він аж заплющував очі, неначе півень в час свого крику (Н.-Лев., I, 1956, 376); Бронка взяла огида. Огида до цього безсилового людського мішка, напханого високими, бундючними фразами про силу волі, про завойовництво, про благородство духа, про боротьбу проти хвилі (Вільде, Сестри.., 1958, 492); Буржуазне гасло абсолютної свободи творчості, в світлі положень Леніна, є порожньою фразою, яка маскує реальну залежність митця від грошового мішка (Рад. літ-во, 9, 1969, 9).

4. муз. Невелика, відносно завершена частина музичної теми. Характеристика турків подається в опері

[«Запорожець за Дунаєм»] в умовно-орієнтальному, узагальненому плані: пусті квінти в басі, коротка мелодична фраза, яка весь час повторюється, різкі регістрові зіставлення (Укр. клас. опера, 1957, 137); На початку нової музичної фрази дівчата виходять на сцену (Збірник укр. нар. танців, 1957, 18); // Невелика, відносно завершена частина іншого твору мистецтва (кіно, хореографії тощо). Монтажна фраза; Хореографічна фраза.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ, у, ч., лінгв. Усталений зворот, стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів. При ознайомленні з листами Т. Г. Шевченка впадає в око наявність у них великої кількості народних фразеологізмів (Нар. тв. та етн., 2, 1968, 67); Багато різних думок висловлюється .. з приводу перекладу фразеологізмів, прислів'їв, приказок, ідіом. Треба, мені здається, перекладати їх відповідними виразами своєї мови, якщо вони не мають специфічного національного чи історичного характеру (Рильський, IX, 1962, 79).

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИЙ, а, е, лінгв. Який став фразеологізмом або його компонентом. Серед прийменникових конструкцій, що виражають спосіб дії, багато фразеологізованих, напр.: «Зігнувся у три погібелі» (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 480).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ, а, е, лінгв. 1. Стос. до фразеології. Фразеологічні дослідження.

2. Прикм. до фразеологізм. Фразеологічні вислови і ідіоми, часто являючи собою продукти мовної творчості, що склалися протягом віків, містять у собі яскраві вияви поглядів людини на різні явища життя або становлять дотепні, влучні вислови (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 105); Події, описані у «Вершниках», як відомо, відбувалися в роки громадянської війни, але лексичні і фразеологічні засоби мови твору ґрунтуються на кращих надбаннях, досягненнях української літературної мови як дореволюційних, так і радянських часів (Мова і стиль «Вершників», 1955, 100); // Який містить фразеологізми. Фразеологічний словник.

Δ Фразеологічна єдність див. єдність; Фразеологічне зрощення див. зрощення; Фразеологічне сполучення див. сполучення.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. фразеологічний 2.

ФРАЗЕОЛОГІЯ, ї, ж. 1. Сукупність зворотів і висловів (словосполучень, речень), фразеологізмів, властивих тій чи іншій мові. Письменник [П. Панч] розширює сферу прикладання народної фразеології, застосовуючи її.. для характеристики певних політичних явищ (Рад. літ-во, 1, 1963, 19); У відборі й художньому застосуванні лексики, фразеології, певних типів словосполучень при зображенні персонажів-селян, персонажів із народу М. Коцюбинський є новатором стилю (Розвиток мов соц. націй, 1967, 265); // Сукупність прийомів словесного вираження, властивих певному періодові якоїсь мови, якійсь особі і т. ін. Головні атрибути стародавньої утопії живуть до сеї пори в нашій мові: «дерево життя», «дерево пізнання добра і зла», «цілюща й живуча вода» і т. п. — все це не тільки силоміць вривається в нашу фразеологію, як тільки ми заговоримо на «утопічні» теми, але й стає ще досі свідомо вибраним «мотивом» для новітніх («модерністичних») творів наших поетів (Л. Укр., VIII, 1965, 135); [Б о ж к о:] Пора вигнати з науки парубчаків, які прикривають своє неучтво сучасною фразеологією (Голов., Драма, 1958, 199); Двадцятишестирічний капітан Берестовець навмисне думкою вживав цих грубих висловів із стереотипної фразеології молодих офіцерів (Перв., Опов., 1970, 124); Основоположники наукового комуні-

зму водночас нещадно критикували авантюристичну тактику і псевдореволюційну фразеологію дрібнобуржуазних лівоопортуністичних течій (Ком. Укр., 9, 1964, 15).

2. Розділ мовознавства, що вивчає усталені звороти мови, фразеологізми.

3. Те саме, що **фра́за** 3. *Тепер голос Владка, чистий і повний, мов голос дзвона, панував у залі. Ані сліду непевності, ані тіні фразеології або погоні за ефектом* (Фр., VI, 1951, 276); *З ясним, тверезим, трохи скептичним розумом,...* Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан старався привчити їх читати, студіювати, відчувати їх од пустої фразеології і трати часу (Кочуб., III, 1956, 31).

ФРАЗЁР, а, ч. Той, хто любить говорити фрази (у 3 знач.). *Робітники чудово викривають фразерів і брехунів* (Ленін, 9, 1970, 158); — *Ви мене дурили ідеалами. Ви фразер, граєтесь гарними словами, високими ідеями, а я вам пойняла віри...* (Н.-Лев., V, 1966, 294).

ФРАЗЁРКА, и, ж. Жін. до фразёр.

ФРАЗЁРСТВО, а, с. Пристрасть говорити фрази (у 3 знач.); марнослів'я. *Недостача видержки в діянню [діянні], страх перед критикою, перед аналізом і одвертим висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізму ще туманніший і неясніший вид* (Фр., XVI, 1955, 31); *Чому непійманий злодій — не злодій, замасковане безчестя — порядність, тупе фразерство — культурність... І голос, що йшов від самого серця, відповідав: багатство* (Кол., Терен., 1959, 227); *Партія відстояла чистоту свого ленінського прапора і завоювання Жовтня, розгромивши своїх ідейних противників, що прикривалися революційним фразерством* (Ком. Укр., 4, 1967, 4).

ФРАЗЁРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Виголошувати фрази (у 3 знач.). *Освободженці фразерствують про «установчі» збори, соромливо закриваючи очі на збереження сили і влади в руках царя, забуваючи, що для «встановлення» треба мати силу встановити* (Ленін, 11, 1970, 18).

ФРАЗЁРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фразера й фразерства. *Поет [Т. Шевченко] викривав.. словесний, фразерський характер поміщицького лібералізму* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 212).

ФРАЗІСТИЙ, а, е, заст. Який містить фрази (у 3 знач.), для якого характерні фрази. *Правда, нерідко між фразистою мраковиною [мряковиною] з купою блідих, видуманих ситуацій можна натрапити на одну-другу реальну сценку* (Фр., XVI, 1955, 433).

ФРАЗІСТИСТЬ, тості, ж., заст. Властивість і якість за знач. фразістий.

ФРАЗНИЙ, а, е. Те саме, що **фра́зовий**. *Яновському.. слід закинути деяке захоплення об'єднуванням образів різних площин в одну фразу єдність, що іноді приводить до відчутного дисонансу* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 58).

ФРАЗОВАНИЙ, а, е, муз., лінгв. Дієпр. пас. мин. ч. до фразувати.

ФРАЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **фра́за** 1, 4. *Елементами інтонацій у вірші, як і взагалі у мові, є фразові наголоси на головних словах, риторичні фігури, паузи, а також самий темп мови* (Рад. літ-во, 2, 1967, 61).

ФРАЗОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **фра́за**.

2. ірон. Висловлення, що негативно вражає змістом або формою. — *І ось, Олександр Петровичу, вона мені раптом сказала таку фразочку, що я мало не знепритомнів* (Довж., III, 1960, 327).

ФРАЗУВАННЯ, я, с., муз., лінгв. Дія за знач. **фразувати**. *Він [Мишуга] підкоряє слухачів досконалістю співу, чіткою дикцією, виразним фразуванням, чудовою*

кантиленою і майстерною акторською грою (Знання., 1, 1972, 19); *Велике значення для музичної естетики може мати строфова будова української мелодії та її фразування* (Муз. праці, 1970, 463).

ФРАЗУВАТИ, ую, уєш, перех. 1. муз. Виконуючи музичний твір, чітко виділяти музичні фрази.

2. лінгв. Використовувати певні фонетичні засоби при виразному читанні: паузи, темп, динаміку і т. ін.

ФРАК, а, ч. Чоловічий двобортний одяг в талію, з вирізаними спереду полами та довгими фалдами ззаду, який одягають в урочистих випадках, на офіційних прийомах, для виступу в концертах і т. ін. *Діждавши неділі, Ломицький убрався в фрак, надів білий галстук, високий циліндр, ясні рукавички і перед обідом побіг з парадним візитом до Каралаєвої* (Н.-Лев., VI, 1966, 24); *На естраді з'являється журі конкурсу — п'ять шановних старичків в чорних фраках, з нотами в руках* (Коч., II, 1956, 173); *Лисенко стояв поперед хором в чорному фракку з білосніжною краваткою* (М. Ол., Леся, 1960, 95); *Славко слабенької комплекції. А яке це має значення для дипломата? На худорлявому краще лежатиме фрак,— посміхнувся мимохіть* (Вільде, Сестри... III, 1968, 23).

ФРАКІЄЦЬ див. фракійці.

ФРАКІЙКА див. фракійці.

ФРАКІЙЦІ, ів, мн. (одн. фракієць, ійця, ч.; фракійка, и, ж.). Група племен, що населяли Фракію. Походження назви «Кілія» народні перекази пов'язують з Олександром Македонським, який у 334 році до н. е. на ознаменування перемоги над фракійцями збудував на одному з островів дельти Дунаю храм на честь міфологічного еллінського героя Ахілла (Наука., 10, 1965, 40); *То ж не випадок, мабуть, що найперший літун-крилоробець Був не фракієць, не скіф, а грецько [грек] з Афін найметкіших?* (Зеров, Вибр., 1966, 349).

ФРАКІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фракійці і Фракія. *Крім грецьких міст, скіфи підтримували мінові зносини з фракійськими племенами на Дунаї* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 142); *Фракійське походження позолоченого [вуздечкового] набору не викликає сумніву* (Наука... 6, 1971, 47).

ФРАКТУРА, и, ж., спец. Один з видів готичного шрифту, літери якого характеризуються гострими обрисами і надломленістю вправо, а також почерк такого малюнка.

ФРАКТУРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фрактура.

ФРАКЦІЙНИЙ¹, а, е. Прикм. до **фра́кція**¹. *Пережитий рік [1909] був роком нових фракційних дроблень, нової фракційної боротьби, роком загострення небезпеки розвалу партії* (Ленін, 19, 1971, 185).

ФРАКЦІЙНИЙ², а, е, спец. Прикм. до **фра́кція**². *Відомо, що чим вище октанове число бензину, тим кращий його фракційний склад* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 24).

ФРАКЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Наявність фракцій (див. **фра́кція**¹ 3). *Всякий прояв фракційності і груповщини несумісний з марксистсько-ленінською партійністю, з перебуванням у партії* (Статут КПРС, 1971, 4).

ФРАКЦІОНЕР, а, ч. Той, хто є членом фракції (див. **фра́кція**¹ 3). *На конференції [IV КП(б)У] виступила антипартійна група так званого «демократичного централізму» («децистів»).* Як фракціонери, «децисти», шляхом різних антипартійних способів і комбінацій, добились відхилення конференцією тез ЦК РКП(б) «Про чергові завдання господарського будівництва» (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 43); *Озброєна рішеннями XIV, XV з'їздів і конференцій ВКП(б), пленумів ЦК партій, що відбулись в 1925—1927 рр., КП України рішуче викривала опортунізм фракціонерів* (Ком. Укр., 9, 1969, 67).

ФРАКЦІОНЕРКА, и, ж. Жін. до фракціонер.

ФРАКЦІОНОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до фракціонувати; // у знач. прикм. Часто недостача фракціонованого щебеня змушує підприємства збірного залізобетону займатися невласливою їм роботою — його подрібненням і сортуванням (Роб. газ., 9.Х 1965, 2).

ФРАКЦІОНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. фракціонувати. Щоб викликати істотне розділення ізотопів, потрібні спеціальні умови або багаторазово повторювані операції фракціонування (Наука., 5, 1959, 21).

ФРАКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек., спец. Піддавати що-небудь розподілу на фракції (див. фракція²); виділяти з чого-небудь фракцію.

ФРАКЦІОНУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фракціонувати.

ФРАКЦІЯ¹, і, ж. 1. іст. Група людей, об'єднаних професійними, цеховими інтересами. Фракція ремісників.

2. Організована група депутатів — членів якої-небудь партії — в парламенті чи іншій представницькій установі, яка звичайно проводить певну лінію, вироблену цією партією. Соціал-демократична фракція // Думи була арештована і віддана під суд, а потім вислана в Сибір (Іст. УРСР, I, 1953, 624); Об'єднане засідання обох Рад — робітничих та солдатських депутатів — було призначене на сім годин вечора. А вже пробило вісім, і воно все ще не починалось: засідали партійні фракції (Головко, II, 1957, 510); Андрій, гордий з того, що й він опинився в комуністичній фракції, пильно, з повагою стежив за швидким рухом олівця в Маркових руках (Кир., Вибр., 1960, 335).

3. Угрупування у складі політичної партії, яке виступає з своєю власною платформою, що суперечить основним принциповим положенням програми партії; антипартійне угрупування. Фракція є організація всередині партії, об'єднана не місцем роботи, не мовою чи іншими об'єктивними умовами, а особливою платформою поглядів на партійні питання (Ленін, 20, 1971, 323); Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соціал-демократичну фракцію, сього я давно ждала (Л. Укр., V, 1956, 258); Без розгрому різних фракцій і груп партія не змогла б забезпечити монолітність своїх рядів, яка стала вирішальною умовою побудови соціалізму в СРСР, всесвітньо-історичних перемог нашого народу (Ком. Укр., 8, 1965, 5).

ФРАКЦІЯ², і, ж., спец. 1. Компонент складної рідини, який кипить у вузькому проміжку температур. Розенберг просто прогавив, а головний інженер навмисно не залучив до участі в цих дослідах контрольну лабораторію, не зобов'язав Петушека щопівгодини подавати експериментаторам найточніші аналізи кожної фракції (Шовк., Інженери, 1956, 32); З нафти виробляють бензин, лігроїн, гас, мастила, парафін, солярове масло, мазут (залишок після відгону всіх паливних фракцій) (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 31); // Компонент рідини, що має певні особливості. Білкові фракції крові.

2. Частина зернистого матеріалу (сипких тіл і т. ін.) приблизно однакового розміру, виділена з маси цього матеріалу. Той, хто знайомий з доменним виробництвом, знає, скільки неприємностей завдає агломерат дрібних фракцій, який потрапив у піч (Наука., 6, 1960, 13); Щоб посіяти кукурудзу вирівняним насінням високої якості, треба кожну партію насіння поділити за розміром — по ширині і товщині зерен. Такий поділ називається калібруванням, а насіння певних розмірів — фракцією (Колг. Укр., 3, 1956, 7); Зерно слід калібрувати і використовувати для сівки ті фракції, які мають

більш високу абсолютну вагу (Хлібороб Укр., 1, 1967, 10).

3. Складова частина ґрунту, породи і т. ін.

ФРАМУГА, и, ж. 1. Верхня частина віконної рами або дверей, яка звичайно відчиняється. Катя рвучко відчинила на себе знайомі двері зі скляною фрамугою (Гур., Життя., 1954, 217); Через оставлену над вікном підняту фрамугу долітали окремі голоси та одноманітний рівний шум дощу чи гомону соснового бору довкола будинку (Панч, На калин. мості, 1965, 209).

2. діал. Ніша. I, схилившись удвоє, сторож уліз в якусь ніби нору, ніби фрамугу, вибиту в стіні (Фр., VI, 1951, 161); Часом з'являвся несподівано у фрамугі стіни фонтан, весь покорований написами з корану, обліплений весь дітворою (Коцюб., II, 1955, 123).

ФРАНК¹, а, ч. Грошова одиниця Франції, Бельгії, Швейцарії та деяких інших країн, що дорівнює 100 сантимам. Продавали з нього [ведмеда] шкуру. За сто франків торгував її кушнір (Л. Укр., IV, 1954, 199); Він без єдиного франка чи гульдена мусив заробляти шматок хліба, тягаючи на спині вантажі в амстердамським порту (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 73); Він [Жан Жак Бабель] встановив, що вартість руйнувань, заподіяних війнами, досягає 500 квінтильйонів швейцарських франків (Наука., 2, 1960, 7).

ФРАНК² див. франки.

ФРАНКИ, ів, мн. (одн. франк, а, ч.). Група племен західних германців, які з перших століть нашої ери населяли територію в середній і нижній течії Рейну. Гомін, брязкіт, люта чвара: Б'ються франки й сарацини (Л. Укр., IV, 1954, 140); Гомер, Вергілій та Пліній описують зображення на щитах у переможців Трої. Півмісяць і хрест у готів, хрест над колом у франків, чорний кінь, лев і троянда у саксів, крук у датчан — усе це також зразки найдавнішої символіки (Наука., 10, 1965, 38); Французька нація утворилась в результаті змішання давніх тутешніх жителів — галлів (кельтів) з германськими племенами (франками, бургундами), які вдерлися зі сходу в IV—VI ст. н. е. (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 87).

ФРАНКІАНА, и, ж. Сукупність літературознавчих, мовознавчих і т. ін. праць, присвячених висвітленню життя і творчості І. Франка. Ювілейна франкіана збагатилась каталогом літератури, складеним колективом працівників Львівської бібліотеки АН УРСР, публікацією Львівського літературно-меморіального музею, книгою спогадів (Рад. літ-во, 4, 1958, 120); Доступна за побудовою, цікава за змістом і матеріалом, книга П. Колесника «Іван Франко» органічно входить у багатющу серію франкіани (Вітч., 4, 1967, 195).

ФРАНКЛІНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Один з методів електролізування.

ФРАНКМАСОН, а, ч. Те саме, що масон. — Ви — франкмасон і вільнодумець, пане Новіков! Невже ви гадаєте — ніхто не знає, чому у вас на пальці отой диявольський знак? (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 250).

ФРАНКМАСОНСТВО, а, с. Те саме, що масонство.

ФРАНКМАСОНСЬКИЙ, а, е. Стос. до франкмасона і франкмасонства. Франкмасонський рух.

ФРАНКО-, невідм., ек. Спеціальний термін, вживаний в торговельних угодах, який в сполученні з наступним іменником — назвою міста, пункту і т. ін. означає, що витрати, пов'язані з транспортуванням до цього місця, покладаються на постачальника (продавця). Франко-вагон; Франко-Київ.

ФРАНКОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до франкувати.

ФРАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до франк¹; вартістю в один франк. Франкова монета.

ФРАНКОЗНАВСТВО, а, с. Галузь літературознавства, що займається вивченням життєвого шляху та літературної спадщини І. Я. Франка. Вивчення естетичних поглядів Франка в процесі їхнього становлення й розвитку — порівняно нова галузь франкознавства (Рад. літ-во, 6, 1966, 24).

ФРАНКОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до франкознавства. Академік М. Возняк протягом своєї 50-річної діяльності присвятив вивченню життя і творчості великого письменника понад 100 друкованих праць. Його франкознавчі праці друкувалися в Радянській Україні ще в середині 20-х років (Від давнини., I, 1960, 76).

ФРАНКОМОВНИЙ, а, е. Який має французьку мову як державну (звичайно про країни Африки — колишні французькі і бельгійські колонії).

ФРАНКСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *франки*. Зваживши все, веліла вона [княгиня Ольга] готуватись у дорогу дванадцяти слам [послам], п'ятдесяти купцям, ще й п'яти тлумачам, які красно вміли говорити язиками грецьким, франкським і латинянським [латинським] (Скл., Святослав, 1959, 116).

ФРАНКУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до франкування.

ФРАНКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. *франкувати*. Франкування листа.

ФРАНКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Оплачувати наперед перевезення й доставку листів та інших поштових відправлень.

ФРАНТ, а, ч. Той, хто модно й нарядно одягається; чепурун. Наприкінці середніх віків панчохи швидко стали модними. Франти носили панчохи яскравих кольорів, причому різних на кожній нозі (Наука., 3, 1967, 51); // ірон. Але найбільшим франтом був один: він мав розкішну сукняну козацьку свиту, шаблю на ситі й пістоль, а під свитою — голе тіло й голі ноги (Ю. Янов., V, 1959, 130).

ФРАНТИК, а, ч. Зменш. до *франт*. Ми не хвальки, не горді франтики, — Ми чесно вмієм працювати (Шпорта, Ти в серці., 1954, 53).

ФРАНТИРЕР, а, ч. Французький партизан-доброволець, що боровся в тилу ворожих військ під час воєн у ХІХ ст. та під час другої світової війни (на відміну від партизанів регулярно діючих з'єднань). Майже двадцять років тому, відразу після [другої світової] війни, було опубліковано невеличкий збірник, до якого ввійшли передсмертні листи французьких героїв, закатованих гестапо, — франтирерів і партизанів (Ком. Укр., 5, 1965, 45).

ФРАНТИТИ, нчу́, нтіш, недок. 1. Модно й нарядно одягатися; // Виставляти напоказ свій нарядний одяг, зачіску тощо. — Хай сам [Кирило Іванович] іде звідси так само, як і сюди йшов. Хай лиш йому підітнуть собаки новенькі штанці, щоб не франтив дуже (Мирний, I, 1954, 162).

2. розм. Хвастатися, виставляти напоказ свої манери, поведінку і т. ін.

ФРАНТИХА, и, ж., розм. Жін. до *франт*. Вона була франтиха на всю губу і дуже турбувалася про свою зовнішність (Добр., Тече річка., 1961, 87).

ФРАНТИВСТВО, а, с. Пристрасть до модного, нарядного одягу; надмірна увага до своєї зовнішності, до свого одягу.

ФРАНТИВСЬКИЙ, а, е. Який має нарядний, модний крій, фасон (про одяг, зачіску). Заробляють вони, мабуть, непогано, але навряд щоб справляли синові отакі франтівські черевики (Донч., V, 1957, 358).

ФРАНТУВАТИЙ, а, е. 1. Який полюбляє франтити, який має вигляд франта. — Стий! — крикнув франтуватий ротмістр з леопардовою шкурою за плечима

(Тулуб, Людолови, I, 1957, 385); Шеф «організаціон Тодт», франтуватий, уже лисий і золотозубий панок, привіз з собою навіть якусь високу і страшенно худючу фрау (Коз., Гарячі руки, 1960, 99); // Власт. франту. Франтуватий вигляд.

2. Те саме, що *франтівський*. Якось з артисток натягнула поверх свого пальта франтуватий піджачок Голохвостого (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 99); Його [Настаса Парамоновича] франтуватий посріблений жмуток вусів химерно, з підсміком випинався угору (Баш, Надія, 1960, 59).

ФРАНТУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість і якість за знач. *франтуватий*.

ФРАНТУВАТО, присл. Як франт, як властиво франтові. Дивно й смішно було дивитись на братків Клумаків, коли вони в неділю йшли до церкви. Франтувати зодягнений Гаврило і, ніби лантух, поруч нього Дмитро, що до того ж усе чухався й чухався (Скл., Карпати, II, 1954, 96).

ФРАНЦИСКАНЕЦЬ, нця, ч., одн. Член католицького чернечого «жебрущого» ордену, заснованого на початку ХІІІ ст. в Італії Франциском Ассізьким.

ФРАНЦИСКАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *францисканець*.

ФРАНЦУЖЕНКА див. *француз*.

ФРАНЦУЗ див. *француз*.

ФРАНЦУЗИ, ів, мн. (одн. *француз*, а, ч.; *француженка*, и, ж.). Нація, народ, що становить основне населення Франції. Ішов 1848 рік. Заворушилися французи і махнули свого короля геть з престолу (Мирний, I, 1949, 231); Він був з походження француз, І мав козацькі довгі вуса, І очі добрі та ясні (Сос., II, 1958, 346); Серед визволених найбільше було чехів та поляків, кілька росіян та українок, кілька французів і навіть один араб (Гончар, III, 1959, 382); Якось, почувши ім'я Жанни д'Арк, вона весь вечір не давала матері спокою, аж поки та докладно не розповіла про подвиг юної француженки (М. Ол., Леся, 1960, 33).

ФРАНЦУЗИК, а, ч. Пестл. до *француз*. Процався [Прудивус] і з великим сьогодні французиком Філіппом Сганарелем, який завше бував у журбі веселим і в радощах — сумним (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 416).

ФРАНЦУЗКА, и, ж., заст. Француженка. Тільки французка може дати панні відповідне виховання, до того ж Юзя вже досить вміє по-німецьки (Л. Укр., III, 1952, 645); Зовсім не подобала [бонна] на ту французку, яку собі придумують у нас: худу та бліденьку. Хутше подобала на нашу чорняву дівчину з Буковини (Март., Тв., 1954, 296).

ФРАНЦУЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до *французи* і *Франція*; // Належний французам, Франції. От синє Жевевське озеро, а над озером на південному французькому березі високі верхи гір біліють, вкриті снігами (Н.-Лев., II, 1956, 399); Тихо й сумно покидав я Землю славу французьку, Рідний край святої волі І жінок, мені коханих (Л. Укр., IV, 1954, 155); Мемуари генерал-майора Ковпака видані французькою, чеською, румунською та іншими мовами (Рильський, IX, 1962, 14); Приїздили французькі винороби, зробили дегустацію. а потім забажали побачити людей, що такий виноград вирощують (Рад. Укр., 22.VII 1967, 2); // Такий, як у французів, у Франції; власт. французам або який походить з Франції. Високий, худий., одягнений у синю французьку блузу, на котрій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидався на Дон-Кіхота (Коцюб., I, 1955, 195); Чудесним зразком перенесення французьких звичаїв ХVІІ століття в українську мову стихію був «Тартюф» Мольєра у перекладі В. Самійленка (1864—1925) (Рильський, IX, 1962, 69); Сахно розгля-

дала запорошені шкіряні шоферові плечі... дивуючись з його гарної французької вимови (Смолич, I, 1958, 45); // Завезений із Франції. Горбатяться в сидлах верхівці, їдуть тачанки, тягнеться шляхом поміж хлібами артилерія — добуті в Криму французькі гаубиці (Гончар, II, 1959, 86); // Написаний мовою французів. Дівчина ледве діждалася тієї години, коли пані, солодко позіхаючи, лягла в ліжку, притиснувши до грудей золочену французьку книгу (Стельмах, I, 1962, 350).

Французька бу́лка — невелика біла булка подовженої форми. Крайнює мавав дірчасті кружечки французької булки маслом (Собко, Граніт, 1937, 105); **Французький замо́к** — вид внутрішнього автоматичного замка.

ФРА́СНУТИ, ну, неш, док., перех., діал. Ударити. Та в тій хвилі Осел як не замахне ногою, як не фрасне Вовка копитом у зуби (Фр., IV, 1950, 79).

ФРА́ТРІЯ, ї, ж. У стародавніх греків — спочатку первісний рід, згодом об'єднання кількох родів, що мали спільного родоначальника.

ФРА́У, невідм., ж. Уживається при звертанні до заміжньої жінки у німців, а також при називанні її імені та прізвища. — Однаково, я не наважусь назвати Вас фрау, бо ваше серденько ще, безумовно, не пізнало справжнього жару кохання... (Ю. Янов., I, 1954, 194); // розм. Про жінку для створення певного колориту. Шеф «організаціон Тодт», франтуватий, уже лисий і золотозубий панок, привіз з собою навіть якусь високу і страшенно худющу фрау (Коз., Гарячі руки, 1960, 99).

ФРАХТ, у, ч. Плата за перевезення вантажів морськими шляхами.

ФРАХТІВНИ́К, а, ч. Особа чи організація, що фрахтує судно.

ФРАХТОВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до фрахтува́ти.

ФРАХТОВИ́Й, а, е. Стос. до фрахту. Лютові Тозан.. володів найбільшим турецьким концерном морських фрахтових суден (Загреб., Європа 45. 1959, 199); Фрахтова фірма; Фрахтова угода.

ФРАХТУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. фрахтува́ти.

ФРАХТУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. Наймати судно для перевезення вантажів або пасажирів. Для морських мандрівок чорноморські лайнери охоче фрахтують туристські фірми Італії, Франції. ФРН (Рад. Укр., 4. II 1968, 1).

ФРАХТУВА́ТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрахтува́ти.

ФРА́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фрак. Фрачне сукно; Фрачний гудзик; // Признач. для носіння з фракком (на фракку). У ХІХ столітті.. усталився особливий вид орденів для цивільного одягу — так звані фрачні ордені (Наука.., 7, 1967, 25); Фрачний жилет.

Фра́чна па́ра — костюм, що складається з фракка та відповідно пошитих штанів. Капрал показав йому кілька різних суконь та фрачних пар і іншого чоловічого одягу акторського крою (Досв., Вибр., 1959, 68); Ювіляр був ставним, гарним, зодягнений у чорну фрачну пару, білий жилет і галстук (Вітч., 11, 1962, 191).

2. заст. Одягнений у фрак. Фрачні тіні лакеїв.. нечутно сновигали із стравами та питвом на підносах (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 53); Дами, панночки, гусари, Джигуни в вузьких штанцях, Дідичі, негоціанти, Фрачні франти, пачкарі,.. Скаче бистрий ритм мазурки (Бажан, Роки, 1957, 272).

ФРА́ШКА, и, ж., діал. Дрібниця, дурниця. Вічно нерви напружені. Наприклад, перед кількома днями довелося стояти кілька хвилин перед рушницями козаків, виміреними в публіку, і чекати, що ось-ось ляжеш трупом. Ну, та після вулкану це фрашки (Коцюб., III, 1956, 274).

ФРЕ́БЕЛІВСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з методом ви-

ховання дітей дошкільного віку, що передбачає перебування дітей у дитячому садку, різнобічний розвиток за допомогою ігор, вправ і т. ін., регламентовану творчість дітей.

ФРЕГА́Т, а, ч. 1. У гребному флоті — легка галера, а у вітрильному — військовий трищогловий корабель з прямими вітрилами; також купецьке вітрильне судно (ХVІІІ—ХІХ ст.). Вітрила горять на фрегатах, Тікає турецький паша... (Нагн., Вибр., 1957, 371); У ХІV столітті з'являються нові кораблі — фрегати. Закладаються основи навігації як науки, кораблі стають багатоярусними, із складною системою парусів (Наука.., 1, 1964, 51).

2. Великий тропічний морський птах ряду веслоногих з чорним пір'ям, який живиться рибою і безхребетними тваринами. Крила у фрегата міцні, довгі й загострені, хвіст вилкоподібно роздвоєний. Як і орел чи сарич, він вистежує здобич зіркими очима, описуючи круги в повітрі (Знання.., 10, 1969, 15).

ФРЕГА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до фрегата 1.

ФРЕ́З, невідм., прикм. Рожевий з бузковим відтінком (про колір або предмет такого кольору). Зразу впав у очі одяг Марусі. Дорогий каракулевий жакет, товста сукняна спідниця і кофточка не з віскози, а таки з справжнісінького шовку кольору фрез... (Коп., Тв., 1955, 298).

ФРЕ́ЗА, и, ж. 1. Багатолезовий різальний інструмент, що складається з корпусу й різальних зубців з загостреними вершинами, яким обробляють площини, фасонні, гвинтові або спіральні поверхні. Поставив [Максим] шестерню. Перевірів циліндричну фрезу, кутову, фасонну... За хвилину верстат ожив (Ткач, Арена, 1960, 177); Зубчасті колеса фрезерують черв'ячними фрезами (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 148).

2. Грунтообробна машина, головним робочим органом якої є барабан, що обертається, з ножами або польовими гачками, за допомогою яких розпушують і перемішують ґрунт, знищують купини на луках, підрізають торф і т. ін. Мінеральні і торфові ґрунти з міцною дерниною, вкриті купинами, або слабо розкладені торфовища влітку найкраще обробляти фрезою в один слід або важкою дисковою бороною в два-три сліди (Хлібороб Укр., 7, 1965, 9).

ФРЕ́ЗЕР, а, ч. Те саме, що фреза 1. Та ось уже лунає ритмічний стук штампувальних верстатів, дзигчуть різці і фрезери на револьверних, і приємний, м'який голос сирени сповіщає про новий день на заводі (Автом., В. Кошик, 1954, 261); // Верстат, обладнаний фрезою (у 1 знач.).

ФРЕ́ЗЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фреза, фрезер. Фрезерна головка; // Який має фрезу, фрезер; з фрезою, з фрезером. Робота на фрезерному верстаті вимагала не лише практичних навичок, але й певних теоретичних знань (Ткач, Арена, 1960, 208); Аерозольні установки, фрезерні канавокопачі, ямокопачі. Вони полегшать працю буряководам, дадуть змогу заощаджувати сотні тисяч трудовнів (Літ. газ., 25. I 1957, 1); // Пов'язаний із застосуванням фрези. При проведенні уроків з фрезерної справи важливого значення набуває наочність (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 8); Всю фрезерну обробку корпусу черв'ячно-модульної фрези, яка містить в собі 3 або 4 переходи, виконує один фрезерувальник (Технол. різального інстр., 1959, 37); Залісенню найкраще піддаються торфовища, де торф добували фрезерним способом (Хлібороб Укр., 9, 1966, 8); // Одержаний за допомогою фрези (у 2 знач.). Трудівники колгоспів і радгоспів високо оцінили торфомінерально-аміачні добрива. Головна складова частина їх — фрезерний торф (Роб. газ., 10. III 1965, 2).

ФРЕЗЕРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до фрезерувати.

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до фрезерування, признач. для фрезерування. *Фрезерувальна справа.*

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИК, а, ч. Кваліфікований робітник, що працює на фрезерному верстаті. *При фрезеруванні комбінуванням поздовжньої і поперечної подач фрезерувальник домагається того, що циліндрична частина фрези злегка дотикається до шаблона (Фрез. справа., 1957, 172); Фрезерувальником Дмитро працював ще в механічному цеху і вважався кращим спеціалістом (Автом., Щастя., 1959, 49).*

ФРЕЗЕРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до фрезерувальник. *Дівчина озирнулася і побачила на порозі Галю Макогон, фрезерувальницю з механічного цеху (Собко, Матв. затока, 1962, 19).*

ФРЕЗЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрезерувати. *Фрезерування — високоефективний спосіб механічної обробки металів, який успішно замінює стругання, а іноді і токарну обробку (Верстати-гіганти, 1958, 14); Регулювання глибини фрезерування, а також підйом фрези в транспортне положення здійснюється вручну з допомогою гвинтового механізму (Механ. і електриф., 1953, 303); Фрезерування ґрунту.*

ФРЕЗЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Обробляти фрезю, фрезером. *Фрезерують вироби з різних матеріалів: сталі, чавуну, бронзи, дюралюмінію та ін. (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 281); Верстат цей [фрезерний автомат] самостійно, без втручання людини може фрезерувати поверхні різноманітних деталей (Роб. газ., 8.І 1965, 1); Для оранки на важкому ґрунті рекомендують на поверхні лемеша фрезерувати заглиблення у вигляді канавок, які з'єднуються з вихідними отворами точок змащування (Наука., 7, 1958, 54).*

ФРЕЗЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрезерувати.

ФРЕЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрезувати. *На площах з слабкою дерниною і на добре мінералізованих торфовищах як у перший, так і в наступні роки оранку звичайно проводять з повним перевертанням скиби плугом з передплужником, але без попереднього фрезування чи дискування (Хлібороб Укр., 7, 1965, 9); Фрезування деталей.*

ФРЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що фрезерувати.

ФРЕЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до фрезувати.

ФРЕЙДИЗМ, у, ч. Реакційне ідеалістичне вчення в буржуазній психології й філософії (з кінця ХІХ ст.), що намагається пояснювати явища психічного та суспільного життя людей підсвідомими інстинктами та потягами (особливо статевими). *Що ж до екзистенціалізму, фрейдизму, прагматизму та інших шкіл сучасної буржуазної філософії, то вони відверто заперечують розум і науку (Ком. Укр., 1, 1965, 52); Справжньою науковістю і справжнім історизмом радянське літературознавство протистоїть концепціям сучасної буржуазної науки, що .. спираються то на формалізм, то на фрейдизм, то на модні релігійні вчення (Рад. літ-во, 5, 1965, 19).*

ФРЕЙДИСТ, а, ч. Послідовник, прихильник фрейдизму.

ФРЕЙДИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до фрейдизму та фрейдиста. *Найулюбленим засобом буржуазних дослідників сатири, що прагнуть притупити її вістря, є використання фрейдистської еносеології та методології (Рад. літ-во, 10, 1971, 59).*

ФРЕЙЛЕЙН, невідм., ж. Уживається при звертанні до незаміжньої жінки у німців, а також при називанні її імені та прізвища. — *Я прощаю фрейлейн Уляну...*

— *Я не потребую вашого прощення!* — сказала Уляна (Довж., І, 1958, 295).

ФРЕЙЛІНА, и, ж. Придворна особа — дівчина-дворянка, яка перебуває у почті цариці, принцеси і т. ін., а також відповідне придворне звання. [Ч а ц ь к и й:] *А тітонька? В мінервах і донині? У фрейлінах при першій Катерині? (Гриб., Лихо з розуму, перекл. Рильського, 1947, 32); Молоденькі фрейліни щебетали, як пташки літнього ранку (Кочура, Зол. грамота, 1960, 163).*

ФРЕКЕН, невідм., ж. Уживається при звертанні до незаміжньої жінки в скандинавських країнах, а також при називанні її імені та прізвища.

ФРЕНЗЛІ, ів, мн., діал. Торочки. *Над її головою блакитний намет з блискучими золотими китицями й френзлями, з довгими завісками (Тулуб, Людолови, ІІ, 1957, 467).*

ФРЕНОЛОГ, а, ч. Фахівець з френології.

ФРЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до френології. *Френологічна система.*

ФРЕНОЛОГІЯ, і, ж. Антинаукове вчення про зв'язок психічних якостей людини з формою будови її черепа.

ФРЕНЧ, а, ч. Військовий одяг в талію, з чотирма накладними кишенями і хлястиком. *Славний чоловік був Петро Карпович. Ходив він у військовому френчі, в широченних галіфе (Є. Кравч., Квіти., 1959, 115); До кімнати ввійшов військовий у зеленому френчі, з нашитими на плечах відзначками полковника (Петльов., Хотинці, 1949, 159); Величко обсмикав коричневий френч з широким комірцем і нашитими на грудях кишенями, замріявся (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 655).*

ФРЕНЧИК, а, ч. Зменш. до френч. *Схуд чи виріс? Весь ніби витягся вгору за цей час, пасмо руського чуба хвацько вибивається з-під папах, вилинялий з нагрудними кишенями френчик так гарно сидить на ньому (Гончар, ІІ, 1959, 89); Віктора постригли, помили в партизанській лазні, одягли в чисту білизну. Партизанські кравці пошили йому розкішне галіфе і френчик (Збан., Таємниця., 1971, 191).*

ФРЕОН див. фреони.

ФРЕОНИ, ів, мн. (одн. фреон, у, ч.). Технічна назва сполук, що містять фтор або його похідні і застосовуються у холодильних установках як холодильні агенти. *У найпоширеніших холодильниках.. замість води для безперервного віднімання тепла з холодильної камери застосовується спеціальна речовина — фреон-12 (Монтаж і ремонт., 1956, 198).*

ФРЕОНОВИЙ, а, е. Стос. до фреону. *Фреонові холодильні машини.*

ФРЕСКА, и, ж. 1. Картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. *Найстаршим і найцікавішим пам'ятником побуту скоморохів на Русі, крім частих згадок про них в різних писаннях церковних, є знамениті фрески на стінах.. притвора Софійського собору в Києві (Фр., ХVІ, 1955, 210); Саме проти дверей над столом, обставленим лавами-ліжками, приходить фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру (Л. Укр., ІІ, 1951, 385); У фресках, якими здобив [оздобив] вежі, Сивоок намагався підсвідомо передати свої судження про світ і людей (Загреб., Диво, 1968, 678).*

2. Живопис фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. *Київський державний художній інститут почав виховувати кадри художників-монументалістів. Вони вивчають техніку мозаїки, фрески, сграфіто (Мист., 4, 1966, 3).*

ФРЕСКОВИЙ, а, е. Прикм. до фреска. *Одним з шедеврів архітектурного мистецтва древньої Русі в Со-*

фіївський собор у Києві. Тут збереглися мозаїчні настінні зображення і фрескові розписи світового значення (Іст. УРСР, I, 1953, 82); Прозондовано майже 3 тисячі квадратних метрів поверхні стін [у Кирилівській церкві] і під 800 з них виявлено фресковий шар (Літ. Укр., 22.V 1970, 2).

ФРИВОЛЬНИЙ, а, е. Легковажний, не зовсім пристойний. Я ж благав її: мадам, Ох, простіть, я не фривольний Гетеанець, я належу До моїх поетів швабських... (Л. Укр., IV, 1954, 186); Так поважно настроєний поет [М. Філянський] через 20 сторін впадає однак у доволі фривольний тон (Коцюб., III, 1956, 24); Бранець сухим скрипучим голосом натужно проспівав йому рідною мовою якийсь фривольний куплет, щось на зразок коломийки (Гончар, III, 1959, 108).

ФРИВОЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Якість за знач. фривольний.

2. Фривольний вираз, фривольне слово. В перекладі однієї сербської пісні і в тексті однієї української [в «Русалці Дністровій»] його [Венедикта Левицького] зірке око вгледіло обурливі фривольності (Від давнини., I, 1960, 223); Говорити фривольності.

ФРИВОЛЬНО. Присл. до фривольний.

ФРИГАНА, и, ж. Рослинне угруповання з колючих напівчагарників і трав, розповсюджене в країнах Середземномор'я. На сухих безлісних ділянках типові зарості фригани представлені різноманітними травами і квітучим зіллям (Геол. Укр., 1959, 583).

ФРИГОРІЯ, і, ж., спец. В холодильній справі — одиниця холоду, що дорівнює калорії, але має протилежний знак.

ФРИЗ¹, а, ч. 1. архт. Середня горизонтальна частина антаблемента, що міститься між архітравом і карнизом. Архітектура міста, оскільки вона відома з найдених фрагментів колон, архітравів, фризів, карнизів тощо, наслідувала головні архітектурні стародавні грецькі ордери (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 257); В текучих стрічках розкадрованих знаходив [Сергій] щось спільне з художніми фризами антики... (Гончар, Циклон, 1970, 16); Кахлі застосовували у вигляді прикрас для фризів [в Ассирії] (Веч. Київ, 11.III 1971, 3).

2. Декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни, килим тощо. Підлога вестибюля та галереї вистелена мармуровими світло-сірими плитами з фризом із чорного мармуру, а панелі викладені зеленими керамічними плитками (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 82); У зовнішньому розписі сільського житла різних районів Поділля загальнопоширеним був фриз («хмелик») — широка горизонтальна кольорова смуга, вкрита мотивом з ритмічно розложеною хвилястою гілкою з квітами (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 95).

3. Виступ на верхній або нижній частині столярного виробу.

ФРИЗ², у, ч., заст. Товста ворсиста вовняна тканина.

ФРИЗ³ див. фрізи.

ФРІЗИ, ів, мн. (одн. фриз, а, ч.). Народність, що живе переважно в Нідерландах.

ФРИЗЕР, а, ч., діал. Перукар. Дами з допомогою кріпосних фризів його превосходительства поробили собі пишні зачіски (Полт., Повість., 1960, 98).

ФРИЗЕРКА, и, ж., діал. Жін. до фризера.

ФРИЗОВИЙ¹, а, е. Прикм. до фриз¹.

ФРИЗОВИЙ², а, е, заст. Прикм. до фриз². Маленький чоловік у шкіряному картузі і фризівій шинелі зііз із воза (Пушкін, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 97).

ФРИЗУРА, и, ж., діал. Зачіска, завите волосся. Ніна не дивилася на нього, занята перед дзеркалом своєю пишною фризурою (Фр., III, 1950, 166); Симпатію в неї, як я догадалася, здобула тим, що не уживала пудру,

модної фризтури та яскравих декольтованих суконь (У. Кравч., Вибр., 1958, 358).

ФРИЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до фриз³ і фрізи. Фризька мова.

ФРИКАДЕЛЬ, і, ж. Те саме, що фрикаделька.

ФРИКАДЕЛЬКА, и, ж. Кулька з мelenого м'яса або риби, зварена в бульйоні. -- Сідай, будемо призволятись. Бачиш, товариші приготували для нас суп з фрикадельками (Панч, На калин. мості, 1965, 122).

ФРИКАСЕ, невідм., с. Страва, приготовлена з дрібно нарізаного м'яса в підливі.

ФРИКАТИВНИЙ, а, е, лінгв. Який утворюється тертям видихуваного повітря в щілині між зближеними органами мовлення (про звук); щілинний. Звук [в] у типовій українській вимові звичайно губно-губний фрикативний дзвінкий приголосний, інакше, білабіальний, «двогубний», тобто творений обома губами (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 387).

ФРИКЦІЙНИЙ, а, е, спец. Прикм. до фрикціон. Фрикційні гальмові диски.. виготовляються з порошків металів, металоподібних матеріалів, оксидів (Наука., 3, 1959, 22); // Який діє за допомогою фрикціона. В усіх складних машинах.. рух передається від однієї частини до іншої за допомогою передач: пасових, ланцюгових, фрикційних, зубчастих, гвинтових та черв'ячних (Фрез. справа., 1957, 10); Холодне штампування виконують на ексцентрикових, кривошипних і фрикційних пресах (Слюс. справа, 1957, 43).

ФРИКЦІОН, а, ч., спец. Пристрій для передачі обертального руху між двома валами за допомогою сил тертя.

ФРИМЕР, а, ч., іст. Третій місяць (з 21—23 листопада до 20—22 грудня) революційного республіканського календаря, що діяв у Франції в 1793—1805 рр.

ФРИТРЕДЕР, а, ч. Прихильник фритредерства.

ФРИТРЕДЕРСТВО, а, с. Напрям у економічній теорії і політиці промислової буржуазії, що характеризується вимогами так званої вільної торгівлі, невтручанням держави в економічне життя країни.

ФРИТРЕДЕРСЬКИЙ, а, е. Стос. до фритредерства та фритредера.

ФРІГІЄЦЬ див. фрігійці.

ФРІГІЙКА див. фрігійці.

ФРІГІЙЦІ, ів, мн. (одн. фрігійець, їця, ч.; фрігійка, и, ж.). Малоазіатська народність, що жила до н. е. на узбережжі Мармурового моря. Розпорядивши Турн як треба, Махнув, засаду щоб зробити, На гору, що торкалась неба, І щоб фрігійців оточить [оточити] (Котл., I, 1952, 279).

ФРІГІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фрігійці і Фрігія. О, Зевс! О, батечку мій рідний! Оглянься на плач дочки своєї [своєї]: Спаси народ Фрігійський бідний, Він діло єсть руки твоєї [твоєї]. Як маєш ти кого карати, Карай мене, — карай! я мати (Котл., I, 1952, 245); //Власт. фрігійцям, такий, як у фрігійців. [К аї с с а н д р а:] Ти наймудріший з усіх братів, гнучкий і тонкий розум у тебе, як вогонь. [Г е л е н:] Або як вузь? Фрігійський розум, сестро! (Л. Укр., II, 1951, 294).

Фрігійський ковпак; **Фрігійська шапка** — у давніх фрігійців головний убір, що мав форму високого ковпака звичайно червоного кольору з вузьким загнутим наперед верхом; такий же убір носили звільнені раби в стародавніх Греції й Римі і як символ свободи — французькі патріоти буржуазної революції XVIII ст. А гості нові ще заходять у дім, — Недавно прибулий корсар із Мореї, У шапці фрігійській на чубі рудім (Бажан, Роки, 1957, 277).

ФРОНДА, и, ж. 1. Громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції середини XVII ст. Йому

[Філіппу] довелося тікати після кривавого приборкання фронди, яка за роки боротьби так і не спромоглась повалити абсолютизм (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 73).

2. перен., книжн. Взагалі будь-яка опозиція на ґрунті особистих мотивів, намір суперечити, досаждати кому-небудь, критикувати когось, щось.

ФРОНДЕР, а, ч. 1. Учасник фронди (у 1 знач.).

2. перен., книжн. Той, хто фрондує, виражає незадоволення ким-, чим-небудь; невдоволена, нелагідна людина. Чудний дивак, фрондер завзятий і дуелянт, що ворогів йому набридло гамувати, за стіл він у задумі сів... (Тер., Серце., 1962, 20).

ФРОНДЕРКА, и, ж. Жін. до фрондёр.

ФРОНДЕРСТВО, а, с. Дії фрондера, фрондерів.

ФРОНДЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фрондёр і фрондёрство.

ФРОНДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. фрондувати.

ФРОНДУВАТИ, ую, уєш, недок. Виразити незадоволення ким-, чим-небудь, протест проти когось, чогось, бути в опозиції до кого-, чого-небудь. Безперечно, в образі молодого Мамайчука О. Гончар зумів вловити і передати характерні риси тих окремих молодиків, які, в силу різних причин, забувають благородні батьківські традиції, манірничать [маніряться] і фрондують... (Рад. літ-во, 5, 1963, 10).

ФРОНТ, у, ч. 1. У шикуванні військ — лицева сторона. Капітан Косарєв звільня пройшовся вздовж по фронту роти, пильно перевіряючи бадьорий вигляд солдатських облич (Кач., Вибр., 1953, 459); — А виправка у вас поганенька, — зауважив штабс-капітан, обійшовши фронт (Добр., Ол. солдатики, 1961, 44); // Військовий стрій шеренгами. Повільно посувався кіш, тримаючись яруг і балок. Ішов фронтом на сто вершників, спиняючись на найкоротший час і не запалюючи вогнищ (Тулуб, Людолови, I, 1957, 136); // перен. Лінія протяжності чого-небудь. Вони [зелені насадження].. створюють кращі гігієнічні умови в будівлях по фронту вулиці, захищаючи їх від куряви, вуличного шуму тощо (Озелен. колг. села, 1955, 10); Байські вогні в горах то пригасали, то розгоралися. Фронт вогнів переривався в деяких місцях (Перв., Невигадане життя, 1958, 71); В приміщеннях для поросят віком 2—4 місяці автонапувалки також можна обладнати по фронту розміщення годівниць (Хлібороб Укр., 12, 1964, 30).

◇ На два фронти — у двох напрямках. А юний шофер? Цей хай собі запам'ятає: коли гадає вітрогонити на два фронти, то тут йому і кучерявий чуб нічогосінько не допоможе (Грим., Незакінч. роман, 1962, 47); Ставати у фронт — ставати виструнчившись, навиятку. * Образно. Міста, мов зранені, але нескорені воїни, ставали у фронт, і в честь їхнього визволення салютувала Москва (Цюпа, Назустріч., 1958, 252).

2. У бойовому порядку — сторона військової частини, підрозділу, обернена до ворога, а також територія, зайнята такою частиною, підрозділом. Чубенко стояв із сотнею, розставивши бійців фронтом до села (Ю. Янов., II, 1958, 219); Розгорявся дев'ятий сталінградський удар. Всю ніч з 28 на 29 грудня і ранком 29 грудня армійські потужні радіомовні станції з передової лінії фронту безперервно передавали оточеним повідомлення радянського командування (Гончар, III, 1959, 235); — Он я чув у лісі радіо, так то брехня, що Красна [Червона] Армія розбита. Чув я голос із Москви: б'ються наші і фронт держать (Тют., Вир, 1964, 443).

3. Місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані діючі війська під час війни; протилежне т и л. Все ближче спалахи червоні, і небо — як кривавий зонт... Іржуть осідлані коні, ми виступаємо на фронт (Сос., II, 1958, 407); За санітарною станцією відчувається

страшне дихання фронту (Кол., На фронті., 1959, 5); — Пам'ятайте, хлопці, фронт великий, і щодня несподіванки. Кожне містечко, яке ми будемо брати, готове перетворитися на оточену фортецю, кожна хата в — засідку, кожне горище — в кулеметне гніздо. Це і є обличчя громадянської війни (Довж., I, 1958, 157); Листи від Гриця приходили тепер із фронту і були повні турботи про матір (Панч, В дорозі, 1959, 103); // Одна з ділянок такого району. Він розповів, як прощався з батьком на призовному пункті, як пішли вони на різні фронти (Кучер, Зол. руки, 1948, 41); Дивізія була відкликана з резерву і направлена на Північно-Західний фронт (Тют., Вир, 1964, 485); Коли навали орд — нових часів батий Гасали у степах Донбаських, на Дніпрі, — Я на Калінінському фронті, у Росії, Грудьми стояв за світло нашої зорі (Нех., Чудесний сад, 1962, 59); // Воєнні дії в такому районі. З ланів, де даль гула фронтами, я повернувся до життя (Сос., II, 1958, 427); Фронт припишкнє, як перед бурєю, лише зрідка де-не-де ліниво гужкали гармати (Гончар, III, 1959, 391); // Лінія розгортання військ, які діють проти ворога. [Н а г а р:] Спокійно, товариші... Фронт прорвано, а далі що?.. Відступати пізно і нікуди йти (Корн., I, 1955, 26); Було їх [партизанів] у лісі сотні три, а до червоних як через фронт пробілися, шістдесят три чоловіки прибуло (Головко, II, 1957, 19); Десять недалеко, може, за отими горбами, а може, ще ближче проліг фронт (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 52); За мить по всьому фронту грізно і розкато «ура» могутнє буряно гримить (Гонч., Вибр., 1959, 371).

4. Найбільше військове з'єднання, що діє під час війни під командуванням одного воєначальника. Перший етап ліквідації Врангеля закінчено. Комбінованими діями всіх армій фронту завдання оточити й знищити головні сили ворога на північ і на північний схід від кримських горловин виконано блискуче... (Ю. Янов., II, 1958, 235); Не чекаючи на повний склад підкріплення, командування фронту звеліло солдатам і офіцерам армії Глазунова перейти Дніпро (Довж., I, 1958, 316); В машині їхав офіцер-парламентер з текстом ультиматуму, підписаного командувачами обох Українських фронтів. Скрізь понад шосе, де проїздила машина парламентаря, наставала тиша: наші бійці ще заздалегідь дістали наказ припинити вогонь у цьому районі (Гончар, III, 1959, 236).

5. який або чого, перен. Місце, на якому одночасно виконується кілька процесів, робіт; ділянка, галузь діяльності, що охоплює одночасно різні об'єкти. Література наша переслідує міщанство на широкому фронті, — в ставленні до праці, в ставленні до власності і в розумінні краси і затишку (Талант., 1958, 219); По під'їзних дорогах ешелони Везли бетон, залізо і граніт. Вночі прожектори і лампיוни Освітлювали довгий фронт робіт (Перв., II, 1958, 63); Фронт поливки простягся саме туди, де на пагорби, куди дув і вітер з села (Ле, В снопі., 1960, 69); Партія, здійснюючи ленінську генеральну лінію, мобілізувала всіх трудящих на виконання завдань комуністичного будівництва по всьому широкому фронту великих робіт (Резол. XXII з., 1961, 3); Не марно газети друкують для всіх суворі і вперті обличчя. Хай знає країна героїв своїх, бійців на фронтах п'ятирічки (Сос., I, 1957, 457); // Галузь будь-якої державної, громадської, культурної і т. ін. діяльності. Він на фронті трудовому Обганяє план і час (Бойко, Ростіть., 1959, 54); Конференція вважає, що ідейний фронт буде для партії ще на довгий період найважливішою командною висотою (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 192); У свідомій і наполегливій праці

робітників, селян, інтелігенції, наших партійних, радянських, профспілкових, господарських кадрів — запорука нових перемог на фронті комуністичного будівництва (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 81); Під впливом творчості Шевченка активізувався фронт української літератури, розширювалась її географія (Вітч., 3, 1963, 152); Майстрів українського радянського образотворчого мистецтва слід показати як один з передових загонів радянського мистецького фронту (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 14).

Широким (розгортаним) фронтом — повсюди, у значних масштабах. Праця йде на селі «розгорнутим», як-то кажуть, «фронтом». Між іншим, весняна сімба, це — не танці (Вишня, I, 1956, 344); Університет [Київський] широким фронтом готує наукові кадри, допомагає колективам інших вузів країни підвищувати їх кваліфікацію (Наука., 8, 1959, 42); Широкий фронт ведуться меліоративні роботи на Україні (Ком. Укр., 12, 1968, 6).

6. Найширше об'єднання яких-небудь громадських сил (політичних партій, профспілок та інших організацій) у боротьбі за спільні цілі. Єдиний фронт соціалізму міцніє з кожним роком (Ком. Укр., 1, 1959, 35); — Пан бізнес молодець проти овець... А проти дружного фронту народів він нічого не вдіє... (Гончар, III, 1959, 429).

Народний фронт — об'єднання широких народних мас країни для спільної боротьби проти фашизму й війни, за мир, демократію, соціальний прогрес, національну незалежність і задоволення життєвих вимог народу.

◇ **Єдиним фронтом** — дружно, разом, згуртовано. *Казає він [солдат]: крізь кров і муки, Через дріт, гармати, штики Подають один одному руки Селяни й робітники, Щоб разом — єдиним фронтом — Розбити гнобителів фронт І піднести прапор червоний На висотах і між болот* (Рильський, II, 1960, 59).

7. метеор. Перехідна зона між двома різними за властивостями масами в атмосфері. Різкі зміни погоди — посилення вітру, поява хмар, опадів, похолодання чи потепління — звичайно пов'язані з проходженням циклонів та атмосферних фронтів (Ком. Укр., 8, 1956, 41); З допомогою системи супутників можна безперервно спостерігати рух фронтів холодного і теплого повітря вздовж усієї поверхні нашої планети (Рад. Укр., 22. V 1962, 3).

8. спец. Передня, лицева частина чого-небудь. Фронт деталі; Фронт котла.

9. діал. Фасад. Камениця була з двома фронтами: один, одноповерховий, виходив на ринок, а другий, ..неначе флігель, виходив на бокову вулицю (Фр., VII, 1951, 355); Дім моїх родичів звертав на себе увагу. Не тим, що був особливо гарний, а тим, що відсувався від дороги, мав перед фронтом чудовий зільник (Коб., III, 1956, 11); Мариня часто міркувала, чому доктор заходить з подвір'я, а не з фронту (Вільде, Сестри., 1958, 286).

ФРОНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Спрямований у бік фронту противника; лобовий. На схилах — траншеї: З фронтальним вогнем, з перехресним вогнем, З кинджальним... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 256); [А н д р і й:] Алло! Так, так. Товаришу генерал! Ввірвались ми з фронтальної атаки в село (Лев., Драми., 1967, 155).

2. Який міститься на передній, лицевій стороні чого-небудь. З фронтального боку балкони вже давно були зруйновані, на їх місці стирчав тільки покручений метал (Гончар, III, 1959, 256); На збиранні гороху успішно можна використовувати також і трибрусні сінокосарки КНУ-6 з пристроями ПБ-2,1. Для цього на фронтальну секцію додатково виготовляють правий і лівий польові подільники (Хлібороб Укр., 6, 1964,

14); // мист. Спрямований обличчям до глядача (про фігуру в живопису та скульптурі).

3. спец. Розміщений переднім, лицевим боком паралельно до чого-небудь. Фронтальна турбінна камера.

4. метеор. Який знаходиться або відбувається в межах атмосферного фронту. Фронтальна зона; Фронтальна хмарність.

5. перен. Який поширюється на всіх, охоплює всіх; загальний. Фронтальна перепідготовка вчителів — важлива умова успішного переходу на нові програми й підручники (Рад. Укр., 7. I 1971, 2).

ФРОНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж., мист. Розміщення (фігури, фасаду, споруди і т. ін.) передньою, лицевою частиною до глядача.

ФРОНТАЛЬНО. Присл. до фронтальний 1—3, 5. Важливою особливістю самохідного комбайна є те, що жатка в нього розміщена проти молотарки, або, як кажуть, фронтально (Зерн. комбайни, 1957, 39); Лабораторні заняття можна провадити фронтально, коли кожний етап роботи за вказівкою вчителя виконує одночасно весь клас (Метод. викл. анат., 1955, 22).

ФРОНТИСПІС, а, ч. 1. архт. Головний фасад споруди, а також деталі, прикраси на цій споруді.

2. Малюнок або портрет на початку книги, поруч з титульною сторінкою або на верхній частині сторінки перед текстом. У квітні 1840 року в Петербурзі вийшло перше видання «Кобзаря». На скромній сіренькій обкладинці напис: «Т. Г. Шевченко. Кобзар». На фронтиспісі офорт: мандрівний кобзар сидить на призьбі з кобзою, поруч хлопчик-поводир (Вітч., 3, 1967, 170).

ФРОНТИСПІСНИЙ, а, е. Прикм. до фронтиспіс.

ФРОНТИТ, у, ч. Запалення слизової оболонки лобних пазух. Слід мати на увазі, що гайморити і фронтити нерідко виникають у тих, хто переносить так звану легку форму грипу на ногах (Рад. Укр., 9. II 1969, 4).

ФРОНТОВИЙ, а, е. 1. Стос. до фронту (у 2, 3 знач.). Я п'ю новорічну чашу, З думою п'ю ясною За давню розмову нашу В лісах фронтових, під Москвою (Нагн., Вибр., 1957, 52); Тарас не міг довго затримуватися вдома. Його частина вже виходила за місто, і треба було її наздоганяти. Мати тужно, з невимовною ніжністю дивилася на сина. Він знову піде важкими фронтовими шляхами, знову кидатиметься в атаку, лежатиме дець з автоматом в руках, як ті бійці з червоними зорями, що сьогодні вранці лежали в їхньому дворі (Ткач, Пле-м'я., 1961, 19); — Люблю фронтовий край! — піднесено вигукнув Козаков (Гончар, III, 1959, 17); // Який діє на фронті, у воєнній обстановці. Коли відрапортував [Захар] фронтовому комбатові про прибуття з поповненням, комбат якийсь час вивчав його, вчитуючись у папери політвідділу (Ле, Право., 1957, 112); Тоні чомусь згадалися в цей час братові слова про те, що важко бомбити море в зоряну ніч... Та ще згадалась розповідь Петрового друга про війну, про те, як гинули льотчики фронтові (Гончар, Тронка, 1963, 253); Центральна рада, відчувачи наближення кінця, всіляко прагнула ослабити народні маси, роз'єднати їх. З цією метою, зокрема, розбрюювались і висилались з України революційно настроєні фронтові частини (Рад. літ-во, 3, 1957, 6); // Який проходить, відбувається або може бути в умовах фронту. Фронтові роки привчили до того, що тиша — це зловісна попередниця бою; кожної хвилини вона може вибухнути і ще дужчим громом, ще палючішим вогнем (Жур., Вечір.. 1958, 227); Хай відійде в минуле дорога воєнна і життя фронтове неспокойне моє (Уп., Вірші., 1957, 25); Мусій розповідав про Вітрову Балку, а Остап — про своє фронтове поневіряння (Головко, II, 1957, 575); А дам я вам почути при цій нагоді—

першого топлення стали після фронтових боїв — дам я почути трохи моїх спогадів про те, як я в числі авангарду робітничого класу здобував це право — лити сталь не в капіталістичний ківш, а в свій — робочий, труджений і завойований (Ю. Янов., II, 1958, 242); // Власт., характерний, притаманний фронту, такий, як буває на фронті. Почалися виступи делегатів з місць. Один за одним підіймалися на трибуну, рішучі, горласті, забіякуваті, здебільшого у фронтових ще шинелях (Гончар, II, 1959, 187); Над степом залягла передсвітанкова коротка й зрадлива фронтובה тиша (Коз., Серце матері, 1947, 174); // Признач. для умов фронту. Я все доводив: — Скрізь одні У військ петлиці фронтові. Артилеристи ж ви чи ні? Це ж — гордість, друзі бойові! (Гірник, Сонце., 1958, 94); // Одержаний на фронті. Круті жилисті в'язи йому після фронтової контузії скрутило ото трохи набік, і голова на них майже не рухається (Гончар, II, 1959, 13); // Який перебуває на фронті, обслуговуючи фронт, фронтовиків. — Не гнізайтесь, товаришу молодший лейтенант, на мою сорочку, — сказав сержант, заправляючись, — і повіки в нього нервово засіпалися. — Бачите, не мама її прала, а дівчата з фронтових пралень, а їм уже руки милом геть пороз'їдало... (Гончар, III, 1959, 8); У Вітчизняну війну М. М. Амосов, працюючи у фронтовому госпіталі, провів багато складних операцій, боровся за життя кожного пораненого воїна (Наука., 8, 1961, 23); Ніхто з них не відав, що той синьоокий, з яким побратались на хвилях затоки, Хто вів їх на битву у сяйві ракети, Що він — журналіст фронтової газети (Нагн., Пісня., 1949, 57); // Який виник на фронті; присвячений фронту. Він славив дружбу фронтову Союз братів-народів (Мас., Поезії, 1950, 69); Фронтові нариси; Фронтові пісні; // З яким зв'язує перебування на фронті. Хто пройшов бої і пожарища, Той повік не забуде, ні, Фронтового свого товариша (Криж., Під зорями., 1950, 13); Днів отих ніколи не забути, друзів не забути фронтових (Гонч., Вибр., 1959, 226).

2. діал. Фасадний. Одного дня, коли я, як звичайно, сидючи в вікні, поглядав на роботу, вчинився нараз крик на самій фронтовій стіні (Фр., I, 1955, 227); Недавно казала тітка відчинити одно фронтове вікно (Коб., I, 1956, 145).

ФРОНТОВІК, а, ч. Той, хто перебуває або був на фронті (у 3 знач.) в діючій армії. — Може, тому, що фронтовик щодня зустрічається з смертю вічна-віч, — у голос міркував зараз Антонович, — може, саме тому він пізнає, краще за інших, справжню ціну життя (Гончар, III, 1959, 282); Колишні фронтовики є на кожному підприємстві (Ком. Укр., 6, 1967, 24).

ФРОНТОВІЧКА, и, ж. Жін. до фронтовік. Жінки розподілились трохи інакше. Фронтовичок три, всі медичні працівники — одна ще й досі лікар військового госпіталю (Ле, В снопі., 1960, 187); Багато жінок-фронтовичок удостоєні високих урядових нагород (Рад. Укр., 15.I 1948, 2).

ФРОНТОН, у, ч., архт. Верхня частина фасаду будинку, портика, колонади і т. ін., що становить собою трикутну площину, обмежену з боків двосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом. Годинник на фронтоні невеличкої станції показував рівно сьому (Коз., Сальвія, 1959, 13); Ще двоє [тесларів] прикрашали фронтон будинку чудовими візерунками, вирізаними по дереву (Мокр., Острів., 1961, 70); Основний прийом влаштування ганку, характерний для більшої частини Української РСР (переважно лісостепової та північної смуг), це відкритий, на легких, іноді різьблених, стовпчиках навіс з фронтоном або без нього (Жилий буд. колгоспника, 1956, 109).

ФРОНТОННИЙ, а, е, архт. Прикм. до фронто́н; // Який має фронто́н, з фронтоном. Хата не стара, під бляхою, з заклеєною верандою з фронтоного боку, виглядає зовсім непогано (Вільде, III, 1968, 261).

ФРОНТОНЧИК, а, ч., архт. Зменш. до фронто́н. Широкі, округлі вікна будівлі облямовані наличниками з півколонок, над якими в'яззю випинаються дугові фронтончики (Стельмах, I, 1962, 78); Будівельники довго щось там мудрували, доліпили до колишнього гаража якийсь фронтончик, якісь навіть колони (Загреб., Диво, 1968, 288).

ФРУ, невідм., ж. Уживається при звертанні до заміжньої жінки в скандинавських країнах, а також при називанні її імені та прізвища. * Образно. Минули роки. Предківський талан Украз розвіяли суворі будні, І фру Турботи подихи облудні Діткнулись саду і густих альтан (Зеров, Вибр., 1966, 62).

ФРУКТ див. фру́кти.

ФРУКТИ, ів, мн. (одн. фру́кт, а, ч.). 1. Істівні плоди деяких дерев і кущових рослин. Прислужниці арабки, туркені, негритьянки й українки розносять кофе, фрукти й шербети (Н.-Лев., III, 1956, 446); Карташов узяв від отця Христофора.. фру́кт, вкусив його і вміть аж перекосився (Довж., I, 1958, 496); — Я сиджу за столом, бокали переді мною, фрукти: виноград, ананаси... (Шиян, Баланда, 1957, 86); Зберігати сухі фрукти слід у щільно закритих ящиках або в мішках з паперу чи щільної тканини (Хлібороб Укр., 12, 1968, 33).

2. перен., зневажл. Про людину з негативними рисами; тип; суб'єкт. [У д і в і т е л ь н и й:] Я можу піти, щоб ваші делікатні нерви заспокоїлись. (Вийшов) [М и р о н:] От фру́кт!.. (Корн., II, 1955, 26).

ФРУКТІВНИК, а, ч. Той, хто має фруктовий магазин або торгує фруктами.

ФРУКТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову фру́кти у 1 знач., напр.: фру́кт о-рі́зк а, фру́кт о-су́ш і́л ь н и й, фру́кт о-схó-в и щ е.

ФРУКТОВИЙ, а, е. Прикм. до фру́кти. Фруктовий запах; Фруктовий сезон; // Який дає фрукти. Скрізь зелено, деякі фруктові дерева в цвіт (Коцюб., III, 1956, 406); Мерехтлива зелень людських садів.. вже позначилась жовто-червоновими плямами. Це черешеньки вкриваються осіннім багрецем. Може, тому, що перші серед фруктових дерев квітнуть, перші й відмирають (Вільде, Сестри., 1958, 335); В селах Української РСР на присадибній ділянці найчастіше насаджують такі фруктові дерева, як вишня, черешня, слива, яблуня, груша, а на півдні України, крім того, — абрикос, іноді айву, горіх та ін. (Жилий буд. колгоспника, 1956, 20); // Який складається з дерев, кущів, що дають фрукти. Квітли фруктові сади. Вишні цвіли так рясно й буйно, неначе вкрив їх пухнастий сніг... (Ю. Янов., II, 1954, 143); Сажно перейшла квітники вздовж палацу і зі сходу вийшла до фруктового садка (Смолич, I, 1958, 89); // Признач. для обробки фруктів. Рядом з вазами кладуть фруктові ножі і подають десертні тарілки, які відрізняються від закусочних тим, що мають посередині малюнок фруктів, квітів та ін. (Укр. страви, 1957, 397); // Признач. для торгівлі фруктами. Фруктовий магазин; // Який виготовляється з фруктів. Там [у Криму] я чував, не п'ють води, А все фруктові соки (Дор., Єдність, 1950, 91); І дійсно, там подавали лише фруктові вина не тільки без спирту, але взагалі без алкоголю (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 522).

Δ Фрукто́вий цу́кор — те саме, що фру́ктоза.

ФРУКТОВНИЦЯ, і, ж. Ваза для фруктів. Оригінальні зразки сучасних цукерниць і фруктовниць роз-

робив львівський художник Микола Смирнов, використовуючи для декору природні кольори різних порід дерева та їх структуру (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 182); Наші предки користувалися з глиняного посуду.. Сьогодні відра, бідони, миски, салатниці, тарілки, фруктовниці, цукерниці, чашки виготовляють ще й з пластмаси (Наука., 1, 1970, 65).

ФРУКТОЗА, и, ж. Органічна речовина — вуглевод з групи моносахаридів, що міститься перев. в солодких плодах, меді. Разом з глюкозою в рослинах часто міститься фруктоза, яку інакше ще називають плодовим цукром... Фруктоза на смак солодша від глюкози (Практ. з анат. рослин, 1955, 36); У плодах айви три види цукру: глюкоза, фруктоза і сахароза (Знання., 8, 1966, 31); Фруктоза — білий кристалічний порошок — використовується в медицині (Рад. Укр., 14.І 1969, 4).

ФРУКТОПЕРЕРОБНИЙ, а, е. Признач. для переробки фруктів, для виготовлення консервів, соків із фруктів. Фруктопереробний завод.

ФРУНТ, у, ч., заст. Фронт (у 1 знач.). Палант був перший раз на битві... По фрунту бігав, турбовався, Плигав, вертівся, ухилився, Як огир в стаді, ярував Котл., I, 1952, 256); Вони вишикувані були у фрунт Пушкін, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 36); Як тільки Гнат почне відмикати двері та відгвинчувати запори, відро й забряжчить. Кузьма тоді встає і зустрічає Гната «во фрунт» (Тют., Вир, 1964, 300).

ФТАЛАЗОЛ, у, ч. Лікарський сульфаміламідний препарат, що застосовується при дизентерії, колітах та інших плунково-кишкових захворюваннях.

ФТИВАЗИД, у, ч. Протитуберкульозний синтетичний лікарський препарат. Смертність від туберкульозу різко знизилася після виготовлення у великих масштабах фтивазиду (Наука., 8, 1959, 20); Паличка Коха була відкрита в 1880 році, але перемогу принесли стрептоміцин, фтивазид, паск, що з'явилися зовсім недавно, в наші дні (Вітч., 12, 1964, 178).

ФТИЗИАТР, а, ч. Лікар-фахівець з фтизіатрії. Туберкульоз очей часто призводить до сліпоти. Завдяки досягненням сучасної науки, спільним дослідженням офтальмологів й фтизіатрів розв'язано і цю проблему (Наука., 1, 1959, 30).

ФТИЗИАТРІЧНИЙ, а, е. Стос. до фтизіатрії.

ФТИЗИАТРІЯ, і, ж. Розділ медицини, що вивчає туберкульоз легенів і методи його лікування та профілактики. У фтизіатрії є неабиякий ворог — каверни — застарілі туберкульозні порожнини в легенях (Знання., 5, 1965, 8).

ФТОР, у, ч. Хімічний елемент — газ блідо-жовтого кольору з різким запахом; токсичний, руйнівню діє на велику кількість речовин. Попадаючи в дихальні шляхи, на слизові оболонки і шкіру, препарати фтору подразнюють їх (Лікар. експертиза., 1958, 153); У таблиці Менделєєва фтор очолює групу галогенів (це означає — ті, що породжують солі).. У природі фтор зустрічається тільки в сполуках, головним чином, з металами (Знання., 3, 1965, 3).

ФТОРИСТИЙ, а, е. Який містить фтор. Фтористий натрій вживається для боротьби з шкідниками в сільському господарстві і як консервуюча речовина для просочування дерева (Заг. хімія, 1955, 202); [Ж у р а:] Чого ви кричите над самим вухом! Через вас фтористий амоній розлила (Коч., II, 1956, 111).

ФТОРОВИЙ, а, е. Прикм. до фтор; // Стос. до фтору. Одним з давно існуючих методів визначення геологічного віку викопних кісток є фторовий метод (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 39).

ФТОРОПЛАСТ, у, ч. Полімер ненасичених органічних сполук, що містять фтор. На Дніпровському титано-

магнієвському заводі освоєно виробництво фторопласту — нового матеріалу, який знаходить все ширше застосування в різних галузях промисловості (Знання., 3, 1969, 7); Фторопласт може застосовуватися при низьких температурах як антифрикційний [з низьким коефіцієнтом тертя] матеріал (Вісник АН, 1, 1973, 54).

ФТОРОПЛАСТОВИЙ, а, е. Прикм. до фторопласт; // Зробл. з фторопласту. Зараз дніпровці вперше на Україні налагодили виробництво фторопластових втулок хімічного посуду (Знання., 3, 1969, 7).

ФУ, виг. 1. Уживається для вираження презирства, досади, відрази, роздратування і т. ін.; ху, хху. «Шила в мішку не втаїш». Фу, які тривіальності лізуть в голову (Л. Укр., III, 1952, 680); «Фу, як глупо отримується! — драгувався Павло, ледве стримуючи себе, щоб не оглянутись на собак. — Хоч би Людмила у вікно не побачила!» (Головко, II, 1957, 479).

2. Уживається для вираження почуття полегшення після втоми, важкої роботи або задоволення, захоплення і т. ін.; ух. [Ш м е т е л ю к:] Фу, це важче, ніж класти бетон. Думає, засиплюсь, але поки що везе. Безперечно везе... (Мик., I, 1957, 204); Але яка препишна постать! Фу! Фу! Справдішній вінець сотворіння (Н.-Лев., VI, 1966, 35).

ФУ ти; ФУ-ти, ну-ти — уживається для вираження подиву, досади, роздратування. Карпо Петрович лягнує у пальці. Фу-ти, ну-ти! Його низьке чоло, що забігало у заросль волосся, як мілке плесо у лози, покрили зморшки (Коцюб., II, 1955, 369).

ФУГА¹, и, ж. Форма поліфонічного твору, заснована на послідовному проведенні в усіх голосах однієї або кількох тем за певним тонально-гармонійним планом. З вікон полилася весела мелодія, шумлива й бурхлива, неначе вода полилася водоспадом. Маруся заграла фугу, швидко й голосно (Н.-Лев., VI, 1966, 90); Грала [Аглая-Феліпітас], що хто бажав і хотів. Танці, поважні сонати, мазурки, одну фугу Баха і свої мелодії (Коб., III, 1956, 401); Наприклад, у таких поліфонічних творах, як fuga, починає співати один хоровий голос, згодом до нього приєднується другий, потім третій голос і т. д., так що в кінці співає вже цілий хор (Осн. диригув., 1960, 106).

ФУГА², и, ж., стол. Шов між дошками, які щільно пригнані ребрами одна до одної; // Виймка в будь-якій деталі, в якомусь предметі, куди вставляється виступ іншої деталі, іншого предмета. — Одної ночі, коли всі спали, швидко зістругав я фугу в одній стовпній комірці — виважив долотом дилину, вліз до комірці, взяв свої папери (Фр., II, 1950, 349).

ФУГА³, и, ж., діал. Хуга. Реве, свище заверюха [завірюха]. По лісу завило; Як те море, біле поле Снігом покотилось. Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядіти, Та де тобі! таке лихо, Що не видно й світа. «Еге, бачу, яка fuga! Цур же йому з лісом! Піти в хату...» (Шевч., I, 1963, 35); Сипле сніг, як з рукава; Крутить завірюха; В полі вітер завива, Надуває fuga... (Бор., Тв., 1957, 64); Курява, завія й хуртовина, Заметіль і хвижа і fuga, — Не степи, а біла домовина, Де людину чорт перемага (Перв., I, 1958, 169).

ФУГАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до фуганок. Фуганкова колодка.

ФУГАНОК, нка, ч. Теслярський інструмент, рубанок великого розміру з подвійним різцем, признач. для точного стругання великих площин і довгих кромки. В руках у нього заспівав, засвистів фуганок, закрутилися над головою золоті стружки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 176).

ФУГАС, у, ч. 1. Заряд вибухівки у водонепроникній оболонці, який звичайно закладають у ґрунт або за-

нурюють у воду, щоб вибухом заподіяти ворогові втрат у живій силі й техніці; руйнівна сила зумовлюється дією вибухової хвилі. *Ворог вступає в село.. Вибухають фугаси, покладені і замасковані перед відступом* (Трубл., I, 1955, 61); *Мушкетери перекололи турків.., але зопалу наскочили на фугаси. Несподівано гримнуло кілька одночасних вибухів, від яких полягло кілька десятків солдатів* (Добр., Очак. розмир, 1965, 166).

2. розм. Розривний снаряд, що використовується пер. для руйнування укріплень. *Важкий фугас прошеlestів над головами, глухо розірвався десь за горбами* (Коз., Серце матері, 1947, 9).

ФУГАСКА, и, ж., розм. Фугасна авіабомба; фугасний снаряд. *Лише громові вибухи фугасок по той бік річки раз у раз свідчили, що й на літаках б'ються чийсь напружені серця в унісон серцям наземних військ* (Гончар, III, 1959, 415); *Народжене у поїзді маля Прийшло у світ в тяжку воєнну днину. В цей час фугаски здарили здаля, І ми побачили вінець творінь — людину* (Забашта, Пісня.., 1961, 27); *О 10-й годині ранку другого дня припорошена снігом оборона Захара Билини зазнала відчайдушного обстрілу снарядами, бронебійними фугасками, мінами й кулеметами, божевільно безладним вогнем* (Ле, Право.., 1957, 187).

ФУГАСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до фугас. *І як мені ті дні забути, І як не виспівать мені Ті чорні ночі, в час осмути, В грядущій сивій далині, Де наш Дніпро і зелень руги В фугаснім корчилися вогні* (Мал., Листи.., 1961, 15).

2. Який діє вибуховою хвилею, газами, що утворюються при розриві (на відміну від ударної чи запальної дії). *Батарея стріляла вгору і, падаючи мов з високого неба, фугасний снаряд влучав у наперед визначену мету* (Смолич, III, 1959, 41); *Вони [діти] не чули бомб фугасних і не почують за життя. Багато років мирних, щасних Для них готує майбуття* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 35).

ФУГАТО, невідм., с. Епізод у музичному творі, побудований в стилі фуги; є частиною сонати або симфонії, інколи — самостійна п'єса. *Серед багатьох мелодій короткого дихання у Лисенка можна назвати тему фіналу кантати «Радуйся, ниво непополитая», побудовану на інтонаціях веснянок і майстерно розроблену у формі фугато (початок фіналу)* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 67).

ФУГЕТТА, и, ж. Невелика фуга (див. фуга¹).

ФУГІВКА, и, ж., розм. Фугувальний верстат, фугувальний пристрій.

ФУГУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для фугування (див. фугування²). До цієї групи верстатів [стругальних] належать фугувальні, рейсмусові і чотирибічні верстати. *За їх допомогою деталям надають гладкої поверхні і точних розмірів* (Стал.-буд. справа, 1957, 103); *Корпус [бандури] обробляють на фугувальному та довбальному верстатах* (Знання.., 1, 1966, 16).

ФУГУВАННЯ¹, я, с., муз. Дія за знач. фугувати¹.

ФУГУВАННЯ², я, с. Дія за знач. фугувати². *Стругання фуганком для дальшого склеювання називається фугуванням. При фугуванні там, де можна, стругають ребра деталей попарно, а при тонких розмірах — і по три штуки* (Стал.-буд. справа, 1957, 90).

ФУГУВАТИ¹, ую, уєш, недок. і док., муз. 1. *неперех.* Проводити в усіх голосах одну або кілька тем.

2. *перех.* Надавати музичному твору характеру фуги (див. фуга¹).

ФУГУВАТИ², ую, уєш, недок., *перех.* 1. Стругати фуганком.

2. Вирівнювати поверхню деталей для щільного припасування їх однієї до одної при склеюванні.

3. Вирівнювати за висотою зубці пилки.

ФУГУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до фугувати².

ФУДУЛИТИСЯ, люся, лишся, *недок.*, діал. Поводитися гордовито, зарозуміло, пихато. — *Фудулитесь [Анна], кажуть деякі жінки, що всяку роботу знає* (Коб., II, 1956, 142); // *на кого.* Ставитися до кого-небудь з презирством. *Най би тато не фудулився на Григорія; а то все на нього боком дивився, немов на гадину, а той і розлютився одного разу і вкусив* (Коб., II, 1956, 29).

ФУДУЛІЯ, і, ж., діал. Гордовитість, зарозумілість, пихатість. *Свої люди вже знали тому його фудулію, то тільки всміхнеться бувало чоловік* (Фр., II, 1950, 84).

ФУДУЛЬНИЙ, а, е, діал. Гордовитий, зарозумілий, пихатий. — *Бідні люди не такі дуже перебірчиві [перебірливі] та фудульні. Хоч новий дім буде трохи недогідний, тут тісний, там темний або що, то їм і то буде аж надто добре* (Фр., III, 1950, 117); *Іван був хмурний, невічливий і дуже фудульний* (Федьк., Буковина, 1950, 59); *Ото пан був! Фудульний пан.. Нема нині таких. То бувало не приступай!* (Вишня, II, 1956, 29).

ФУДУЛЬНІСТЬ, ності, ж., діал. Властивість за знач. фудульний. *І Гершко почав діяти. Спершу вганяв його [Івана] у велику фудульність, а коли Іван повірив, що всі за нього, — рішився загрозити його надіям* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 201).

ФУДУЛЬНО, діал. Присл. до фудульний. — *Се, бачу, якийсь міщанин.. як він фудульно та розмашисто ступає* (Фр., VIII, 1952, 241).

ФУЕТЕ, невідм., с. У балеті — фігура в жіночому танці, що полягає в повороті на пальцях однієї ноги при одночасному круговому обертанні в повітрі другої. *Вона зробила.. кілька фуєте й усміхнулася* (Ю. Янов., II, 1958, 151); *Театр.. покликаний донести до глядача не трюк, не майстерно виконане фуєте, а ідею* (Веч. Київ, 24.VIII 1974, 2).

ФУЖЕР, а, ч. Великий келих на високій ніжці, що використовується звичайно для шипучих вин і прохолодних напоїв. *У склянку або фужер кладуть кульку вершкового морозива і заливають холодною кавою* (Технол. пригот. їжі, 1957, 223); *При звичайному святковому сервіруванні для напоїв ставлять спереду тарілки (справа наліво) — горілчану чарку, чарку для вина і фужер* (Укр. страви, 1957, 399).

ФУЖЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фужер.

ФУЗАРІОЗ, у, ч. Хвороба рослин, яку спричиняють різні види грибів роду фузаріум. *У хворих на фузаріоз рослин [льону] різко знижується якість волокна, вони в'януть і нерідко гинуть* (Техн. культ., 1956, 23); *Не можна, щоб попередником баштанних [культур] була картопля, тому що від фузаріозу гине майже половина рослин* (Хлібороб Укр., 5, 1968, 28).

ФУЗАРІОЗНИЙ, а, е. Стос. до фузаріозу. *Крім квасолі, фузаріозне в'янення буває часто на горосі, люпині та інших бобових культурах* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 153); *Фузаріозна гниль поширена в південних районах, оскільки для зараження рослин [цибулі] досить, щоб температура повітря була 28—32°* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 21).

ФУЗАРІОТОКСИКОЗ, у, ч. Хвороба свійських тварин, яка виникає через поїдання ними кормів, уражених токсичними формами грибів роду фузаріум.

ФУЗАРІУМ, у, ч., біол. Рід вищих грибів (сапрофітів і паразитів), багато видів якого викликають захворювання рослин і тварин. *Гриби.. фузаріум живуть у ґрунті на рештках заражених ними рослин* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 337).

ФУЗЕЯ див. фузизя.

ФУЗИЛЁР, а, ч., іст. Солдат французької, пруської та інших армій в XVII—XVIII ст., озброєний фузією; // Піхотинець російської армії початку

XVIII ст., озброєний фузією. Гренадери й фузилери знову обернули свої багнети проти турків, зліва вирвалися наперед і вдарили по правому флангові турків донські козаки і легкокінна кавалерія (Добр., Очак. розмир, 1965, 76).

ФУЗІЯ¹, **ФУЗІЯ**, і, ж., заст. Старовинна гладкоствольна рушниця з кременем. Для сильної [сильної] армії своєї Рушниця, мушкетів, оружжін Наклали повні гамазей, Гвинтівок, фузій без пружин, Булдимок, флинт і яничарок (Котл., I, 1952, 188); На Січі навіть у пана кошового не було такого набору зброї, яка прикрашала тут стіну над канапою на перському килимі. Посередині висіла фузія, а по обидва боки мушкети, польські карабелі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 84).

ФУЗІЯ², і, ж., лінгв. Злиття морфем, що супроводжується зміною їхнього фонемного складу.

ФУК¹, а, ч. Шашка, яку знімає партнер за недогляд під час гри в шашки. Узяти фука.

ФУК², у, ч., діал. Крик, галас, дорікання, сварка.

З **фүком** — з криком, галасом, докорами; сварливо. — Ну-ну! — розходились! От іще татуня спом'янить! — озвалась Мася з фуком (Свидн., Люборацькі, 1955, 190); Говорив [Юра] із нею [жінкою] часто з фуком, не раз і побивав (Фр., IV, 1950, 400); Виштовхує [Віра Славка] — за двері: з фуком, грюкотом, демонстративно одягається — на цілий день. Пішли (Кач., II, 1958, 20).

ФУКАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. **фүкати** 1, 2. Машиніст торкнув «черепашу».. фу-фу-фу-фу! І пішло фукання часто, частіше, ще частіше (Фр., III, 1950, 329); Сенько і Ленько ходили ціле пополудне слідом за нею [Горпиною] і не покидали її, помимо всякого крику і фукання з її сторони (Фр., VIII, 1952, 195).

ФУКАТИ, аю, аєш, недок. 1. *неперех.*, діал. Пирхати, форкати. Вона [худоба] рикає, фукає і оглядається неспокійними очима, коли чує дець смерть коло себе (Коб., II, 1956, 222); Одні [гриби] він [ведмідь] підбирав і їв, інші, неїстівні, топтав, злобно фукаючи (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 67); // З шумом випускати з ніздрів повітря, сопіти. Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як ковальський міх (Фр., I, 1955, 228); // Пахкати, чахкати (про паровоз).

2. *неперех.*, діал. Кричати, галасувати, дорікати комусь, сваритися на кого-небудь. — Ромка, куди ти дивишся! — фукає на мене панна, коли я зустрінуся очима з поглядом якого молодого чоловіка (Фр., III, 1950, 100); Приніс Дорофтей із крамниці свічку і приліпив Микиті до носа.. Коли свічка догоряла і добре припекла, вже фукає на всю хату (Казки Буковини.., 1968, 40).

3. *перех.*, розм. Брати фука при грі в шашки (див. **фук**¹).

ФУКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Кричати, дорікати комусь, сваритися на кого-небудь. Судія такий добродушний, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не фукався, не бив мене так, як шандар (Фр., II, 1950, 348).

ФУКНУТИ, ну, неш, док., діал. Однокр. до **фүкати** 1, 2. Скочив до корови й загавкав. Краса корова.. фукнула! та й справила роги просто на собаку (Март., Тв., 1954, 248); — Давай сюди сідло! Кінь фукнув, і з сідла вся іржа пропала, а появилася дорогоцінне каміння (Три золоті сл., 1968, 168); Перед ним [слідчим], закованим в броню мундира, цей юнак здавався жалюгідним творінням, на яке тільки фукни — і йому вже капут (Кол., Терен., 1959, 259).

ФУКС, а, ч. Випадково влучний удар у більярдній грі; // заст., розм. Випадковість, несподіванка.

Фүком пройти (проскочити і т. ін.) — потрапити випадково, без належних підстав. — На вінику, як

та відьма на помелі, хоче [Перегуда] в комунізм фуксом проскочити... (Кучер, Прощай.., 1957, 150).

ФУКСИН, у, ч., хім. Яскраво-червона анілінова фарба, названа так за схожість із забарвленням квіток фуксії; використовується у виробництві складних кислотних барвників. В інституті фізіології рослин.. розроблено метод швидкого визначення життєздатності озимої пшениці з допомогою фарбування конуса росту кислим фуксином (Колг. Укр., 8, 1961, 19).

ФУКСІЯ, і, ж. Кушова або деревна рослина родини онагрових з висячими червоними, фіолетовими або синіми квітами. В Європі фуксії стали відомі дець на рубежі XVII—XVIII століть. А вперше цю рослину знайшли у Південній Америці 1696 року. Тоді її назвали іменем ботаніка Фукса (Наука.., 2, 1969, 66); Майже кожний ганочок був помальований у зелений колір, а у вікнах цвіли фуксії (Вільде, Сестри.., 1958, 290).

ФУКУС, а, ч. Дрібна бура морська водорість, яка використовується в сільському господарстві як добриво або на корм худобі.

ФУКУСОВИЙ, а, е. Прикм. до **фүкус**.

ФУЛЕ, невідм., с. Вовняна пальтова тканина з саржевим переплетенням, з дещо ворсистим лицевим боком.

ФУЛЯР, у, ч. 1. Легка м'яка шовкова тканина з полотняним переплетінням.

2. заст. Головна, шийна або носова хустка з такої тканини. Він спітнів і знову витягнув червоний фуляр, щоб витерти ним масне обличчя (Полт., Повість.., 1960, 133).

ФУЛЯРОВИЙ, а, е. Прикм. до **фуляр**. Фулярове плетіння; // Зробл. з фуляру (у 1 знач.). Фулярова хустка.

ФУЛЬГУРИТ, у, ч., геол. Тонка звивиста склоподібна трубка, яка утворюється в пісках із сплавлених від удару блискавки піщинок.

ФУЛЬМІНАТ, у, ч. Сіль гримучої кислоти, або гримуча ртуть.

ФУМАРОЛА, и, ж. Струмінь гарячих газів і пари, що виділяються з тріщин біля кратера та на схилах вулкана. Крім вивержень, на схилах вулканів виділяються гази, температура яких кілька сот градусів, — фумароли (Знання.., 2, 1968, 17); Засніжені сопки, мов наречені у білосніжній фаті, застигли в урочистому мовчанні. Перша праворуч — Кроноцька. Вона стоїть на березі гірського озера. Довгий час її вважали недіючою, і тільки чотири роки тому вулканологи виявили поблизу вершини велику паруючу фумаролу (Наука.., 10, 1964, 45).

ФУМЕЛЬ, я, ч., спец. Шевський інструмент, що застосовується для згладжування та вирівнювання поверхні.

ФУМІГАНТ, у, ч. Хімічна речовина, пара або газ якої знищує шкідливих комах, діючи на них через дихальні органи і поверхневий покрив. До фумігантів належать хімічні речовини, які отруюють шкідників через дихальні органи, потрапляючи в них у газо- або пароподібному стані (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 31); Снека і сильний вітер знижують ефективність фумігантів (Колг. енци., II, 1956, 558).

ФУМІГАТОР, а, ч., с. г. Пристрій для фумігації.

ФУМІГАЦІЯ, і, ж., с. г. Спосіб боротьби з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин, шкідниками продуктів рослинного походження, нашірними паразитами тварин, паразитами в приміщеннях за допомогою отруйних речовин у вигляді пари або газів. Найчастіше фумігацію застосовують для знезаражування різних приміщень від комірних шкідників або дерев і куців (під наметами) від щитівок та інших.. шкідників (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 23);

Відразу ж після збирання зерно вики відділяють від зерна пшениці, провадять фумігацію його (Хлібороб Укр., 3, 1973, 31).

ФУМІГУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., с. г. Здійснювати фумігацію. Фумігувати ґрунт.

ФУНГІЦІД, у, ч. Хімічна отруйна речовина, що застосовується для боротьби з грибовими, бактеріальними, вірусними хворобами рослин та грибами — руйнівниками дерев'яних споруд. Посіви рису обприскують фунгіцидами. Першу обробку проводять перед викиданням волоті, другу — після цвітіння і третю — через 10 днів після другої (Хлібороб Укр., 4, 1967, 15).

ФУНДАМЕНТ, у, ч. 1. Основа, звичайно підземна або підводна, з каменю, бетону і т. ін., на якій встановлюють будинки, конструкції, машини тощо. Вода просочується з гір скрізь з ґрунту й стікає по камінцях по вулиці, і для того всі хати ставлять на кам'яному фундаменті (Н.-Лев., II, 1956, 401); — Коли ми форсували Дніпро, я побачив нашу славу щоглу Дніпрянку. Вона була змонтована на воді. Красуня, знаєте, була. Легка, струнка, на високому фундаменті (Гончар, III, 1959, 281); Обриси майбутніх ансамблів вимальовувалися дедалі чіткіше. Одні будинки вже було закінчено, другі пнулися своїми білими стінами вгору, для третіх ще тільки закладали фундаменти (Собко, Стадіон, 1954, 139); Будинок у дядька чудовий — просторий, на цегляному фундаменті, з великими зеленими віконницями, вкритий червоною черепицею (Збан., Таємниця., 1971, 369); * Образно. Тож піднімайся, піднімайсь, оновлений! На вічній ти [рідний край] фундаменті встановлений! (Тич., II, 1957, 166).

2. перен. Головне, істотне, що лежить в основі чогонебудь, на чому ґрунтується, будується щось; база, підвалина. — Всі ми, робітники й інженери, засукавши рукави, самовіддано працюємо над побудовою фундаменту соціалізму (Шовк., Інженери, 1956, 338); Дальше швидко збільшення виробництва металу і палива, що становлять фундамент сучасної промисловості, як і раніш, залишиться одним з найважливіших народногосподарських завдань (Програма КПРС, 1961, 60); Разом з І. Франком В. Гнатюк заклав в українській фольклористиці міцний науковий фундамент вчення про народну творчість, багато положень якого успадковані радянською наукою і увійшли в її золотий фонд (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 34); // Те, що може бути або є початком виникнення, організації чогонебудь. Й везли туди [у колгосп «Червоний гігант»], з доручення нашої президії Спілки радянських письменників України, подарунок — бібліотеку, щоб закласти фундамент майбутньої великої колгоспної бібліотеки (Вишня, I, 1956, 342).

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Міцний, великий, зроблений на тривалий час. Експедиція взяла курс на мис Челюскін, де спорудила фундаментальний знак (Видатні вітч. географи., 1954, 115); Фундаментальна споруда; // Значний вмістом. З світовими класиками я ознайомився ще в часи, коли був за студентом при двокласовій [двокласній] школі. Два роки тоді було витрачено виключно на читання, а фундаментальна бібліотека при школі була прекрасна (Вас., IV, 1960, 49); // розм. Значний за величиною, обсягом. Фундаментальна вечеря: Фундаментальне прибирання кімнати.

2. перен. Який є головним, основним. Фундаментальними принципами історичного матеріалізму як науки є принцип первинності суспільного буття (по відношенню до суспільної свідомості) та принцип класово-партійного підходу до оцінки суспільних явищ (Ком. Укр., 7, 1970, 22); З'їзд [XXIV Компартії України] надає великого значення дальшому розвитку науки, освіти і культури. Необхідно зосередити зусилля вчених на розв'я-

занні найважливіших фундаментальних і прикладних науково-технічних проблем (Матеріали XXIV з. Компартії України, 1971, 112); // ґрунтовний, глибокий, капітальний. Академія наук СРСР стала великим центром розвитку фундаментальних досліджень у галузі природничих і суспільних наук (Наука., 12, 1973, 3); Книга Є. П. Кирилюка «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість» — одна з фундаментальних монографій у радянському шевченкознавстві (Рад. літ-во, 5, 1964, 74).

△ **Фундаментальний каталог**, астр.— зоряний каталог, який містить дані, що виведені шляхом об'єднання численних спостережень за спеціально вибраними зірками у різних обсерваторіях в різні часи. Будова зоряного світу і закономірності рухів зірок можуть вивчатися тільки на основі фундаментальних каталогів, що містять дані для багатьох десятків тисяч зірок (Наука., 10, 1960, 45).

ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. фундаментальний. При такій звинності [дівчини-прибиральниці] якось уживається фундаментальність у всьому — в роботі, в стилі хат і убрання (Л. Укр., V, 1956, 254).

ФУНДАМЕНТАЛЬНО. Присл. до фундаментальний. — Греблю вашого центрального ставка знову прорвало? А чому? Бо не фундаментально будуєте (Логв., Літа., 1960, 56); Між тим, біохімія повинна була стати основою медико-біологічної освіти. Це означало, що треба фундаментальніше зайнятися процесами обміну речовин (Знання., 12, 1971, 17); [С е р е д а:] В будинку для приїжджих хоч і затишно, а все-таки не дома. Час улаштовуватись фундаментально (Голов., Драми, 1958, 170).

ФУНДАМЕНТНИЙ, а, е. Прикм. до фундамент 1. Фундаментні стіни.

ФУНДАТОР, а, ч. Той, хто поклав початок чому-небудь, заснував, організував, створив щось; засновник, основоположник. Франко був одним із фундаторів українського літературознавства (Від давнини., I, 1960, 53); Маруся — голова їхнього «Веселого лану», найбагатшого колись колгоспу області. Голова і його фундатор (Мушк., Серце., 1962, 113); Значення і роль, які відіграє наука й техніка в житті суспільства, вперше були розкриті фундаторами наукового комунізму — К. Марксом і Ф. Енгельсом (Наука і культура., 1971, 29).

ФУНДАТОРКА, и, ж. Жін. до фундатор. [П р і с ц і л л а:] Ти помиляєшся. [С е м п р о н і й:] А... коли так... Се шкода... ми б інакше доказали, що ти [Руфін] зовсім не знав, які то збори, а був упевнений, що ся громада звичайне похоронне товариство і що твоя жона, як то буває, фундаторкою в ньому (Л. Укр., II, 1951, 468); — Але... — трохи запнувся Борецький, — чи здійсниться в нас рука суворо карати єдиного сина нашої благодійниці, нашої вельмишановної фундаторки?.. (Тулуб, Людолови, I, 1957, 314).

ФУНДАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до фундатор.

ФУНДАЦІЯ, і, ж., заст. Пожертвування коштів на заснування чогонебудь. — Це мій посаг, моя власність, так що пан Лозко не зможе заперечувати фундації (Тулуб, Людолови, I, 1957, 157).

ФУНДІРУВАНИЙ, а, е, ек., фін. Дієпр. пас. мин. ч. до фундірувати.

△ **Фундіровані п'озики** — довгострокові п'озики, забезпечені певним джерелом державних прибутків, а також п'озики, утворені кредитною операцією, що перетворює короткострокові державні п'озики у довгострокові.

ФУНДІРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., ек., фін. 1. Одержувати від фондів (див. фонд 2).

2. Перетворювати короткострокові державні позики в довгострокові.

ФУНДУВАТИ, ую, уеш, недок., перех., заст. Засновувати. *Ото дивачка! Замість вигадати щось цікаве — фундує монастирі та ще й хлопської віри* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 311); *На межі XVI і XVII століть у всіх більш-менш значних містах України виникають братства, котрі фундують школи й колегіуми* (Вітч., 9, 1971, 198).

ФУНДУВАТИСЯ, ується, недок., заст. Пас. до фундувати. *А на гроші, зложені народом у хвилях виняткового одушевлення чи забуття, фундуються.. церкви!* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 130).

ФУНДУК, а, ч. (*Corylus maxima*). 1. Кущова або деревна рослина роду ліщини, що росте на півдні. *Як лісогосподарська порода, фундук має велике народно-господарське значення. Його плоди споживаються у свіжому та підсмаженому вигляді* (Хлібороб Укр., 6, 1967, 34).

2. Істівний плід такої рослини; горіх. *Важливими підсобними промислами в сільському господарстві окремих районів [Туреччини] є збирання горіхів (фундук, грецькі, мигдаль, фісташки) та шовківництво* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 234).

ФУНДУКОВИЙ, а, е. Прикм. до фундук; // Який складається з фундуків. *Для закладання фундукового саду вибирають рівні площі або невеликі схили (до 10 градусів), щоб можна було застосувати механізацію при обробці ґрунту* (Хлібороб Укр., 6, 1967, 34).

ФУНІКУЛЕР, а, ч. Залізниця з канатною тягою для перевезення пасажирів на крутих підйомах і спусках. *По обіді їду купатися, це доволі далеко і тим невигідно, бо доведеться підніматися на острів фунікулером* (Кочуб., III, 1956, 327); *Вона тихо пройшла Площу Богдана, подивилась здалека на Софійський собор з його химерними старими банями, потім пройшла сквером, повз фунікулер* (Коп., Земля.., 1957, 7).

ФУНІКУЛЕРНИЙ, а, е. Прикм. до фунікулер.

ФУНКІЯ, ї, ж. Декоративна трав'яниста рослина родини лілейних з красивим великим листям, яке не втрачає зеленого кольору протягом літа.

ФУНКЦІОНАЛІЗМ, у, ч. Напрям в архітектурі 10—20-х рр. XX ст., для якого характерне підпорядкування архітектурних форм їхньому практичному призначенню (функції) і нехтування національною своєрідністю. *Що ж це таке — конструктивізм, або, як іноді в нас його називають, функціоналізм? Відповідь дає сама назва. Основою будь-якої споруди є її функція, її конструкція* (Наука.., 9, 1966, 14).

ФУНКЦІОНАЛІСТ, а, ч. Представник, прихильник функціоналізму.

ФУНКЦІОНАЛКА, и, ж., розм. Система управління підприємством або установою, а також організація праці, для яких характерні подрібнення функцій і розпорошення керівництва.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з виконанням певної функції (у 1, 2 знач.), залежний від діяльності, призначення, а не від структури, будови. *Перехідним типом одного знаряддя від зазначеного рала до плуга було так зване рало з полозом, що мало багато функціональних і конструктивних рис плуга* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 401); *За функціональним призначенням видів убрання фонд [Львівського музею] розподіляється на такі групи: сорочки, поясний і плечовий одяг, головні убори, пояси, взуття, прикраси і дрібне доповнення* (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 31); *Дієприслівник за своїми функціями наближається до прислівника. Функціональна близькість дієприслівника і прислівника зумовлює у деяких випадках перехід дієприслівників у при-*

слівники (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 268); *Українська літературна мова в радянський період її історії.. досягла всебічного і гармонійного розвитку всіх своїх функціональних стилів* (Мовозна., XVIII, 1963, 3).

2. Пов'язаний з функцією, функціями (у 3 знач.), з виявом життєдіяльності організму, тканин, клітин, залежний від їх специфічної діяльності. *Позбавлений кров'яного живлення, організм втрачає свою життєву цілість, втрачає функціональні властивості* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 173); *Розвиток процесу узагальнення зв'язаний у дитини з формуванням певних функціональних структур у корі великих півкуль* (Рад. психол. наука.., 1958, 181); *Підвищення кров'яного тиску [космонавта].., можливо, відбивали функціональні зрушення в центральній нервовій системі, зумовлені впливом фактора обмеження рухомості* (Фізіол. ж., VI, 1, 1961, 13); *Немає ніякого сумніву, що функціональний стан організму в багатьох випадках накладає надзвичайно характерний відбиток на його зовнішній вигляд* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 17).

3. Стос. до функції (у 4 знач.). *Радянська математична школа є однією з кращих у світі, а праці наших математиків в галузі теорії чисел, функціонального аналізу, математичної статистики весь науковий світ визнає як видатні* (Ком. Укр., 2, 1968, 53).

ФУНКЦІОНАЛЬНО, присл. За функцією, функціями (у 1—3 знач.). *Тип масового житла [на Україні] був характерний тим, що всі життєві процеси родини організовані в одному приміщенні. При цих умовах приміщення функціонально поділялося на три частини* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10); *Спільній бібліотеці й іншим установам, функціонально зв'язаним з інститутом, дали спеціальний величезний будинок* (Еллан, II, 1958, 186); *Під час народження дитини кора великих півкуль головного мозку, незважаючи на те, що вона ще далека від свого повного розвитку, функціонально вже майже готова до утворення зовнішніх і внутрішніх кондиціонувань* (Шк. гігієна, 1954, 51).

ФУНКЦІОНЕР, а, ч. 1. зах. Службовець якої-небудь установи, підприємства. *Андрій Бродій і всі його функціонери були найпершими помічниками жандармерії* (Скл., Карпати, II, 1954, 206); *Одеська аристократія — фінансові «тузи», торговельні «шишки», земельні магнати і промислові володарі, яким стала належати тепер поверхня таверійської землі та її надра, і функціонери та приживальці аристократії, які робили свої достатки з повітря, завжди зневажали корінного одесита* (Смолич, V, 1959, 9).

2. Партійний або профспілковий діяч, що виконує певні функції (у 2 знач.). *Можливо, у радянських функціонерів є таємно розповсюджені списки воєнних злочинців з портретами і точними життєписами і один з них упізнав його, доктора Кемпера* (Загреб., Шепіт, 1966, 368); *Вступивши до партії, він [Ю. Фучік] став, як це видно з книги Ю. Буряківського, блискучим її журналістом, агітатором, функціонером, бійцем, добре знаним серед пролетарських мас країни* (Вітч., 12, 1971, 195).

ФУНКЦІОНЕРКА, и, ж. Жін. до функціонер. *Таким чином моя бабуся Олена стала функціонеркою партії «Народна воля». І виконувала цю почесну роль більше року, доки не упіймав її на гарячому царський урядник* (Минко, Моя Минківка, 1962, 12).

ФУНКЦІОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. функціонувати. *Вільне і повне функціонування мистецтва, як справедливо вважав Маркс, можливе у соціалістичному та комуністичному суспільстві* (Рад. літ-во, 5, 1968, 5); *У народному господарстві винятково важливу роль відіграв залізничний транспорт. Саме з ним зв'язана*

нормальна робота всіх галузей економіки, їх функціонування (Наука., 1, 1960, 6); При перевтомі розладнується нервова регуляція життєвих процесів і, отже, порушується нормальне функціонування всіх органів тіла (Метод. викл. анат., 1955, 212).

ФУНКЦІОНУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Виконувати свої функції; бути в дії, діяти, працювати. На багатьох заводах нині функціонують електричні транспортери рідких металів (Наука., 1, 1966, 7); В яблуні й груші плоди утворюються переважно на коротких плодових гілочках, які при правильному догляді за деревами функціонують досить довго (8—18 років) (Сад. і ягідн., 1957, 219); Людський організм може нормально функціонувати лише в умовах, які забезпечать прояв його розумової і фізичної активності (Наука., 7, 1961, 15); // у сполуч. із сл. як та деякими іменниками. Виконувати функцію, відігравати роль того, що названо відповідним іменником. Специфічний товарний вид, з натуральною формою якого суспільно зростається еквівалентна форма, стає грошовим товаром, або функціонує як гроші (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 75).

ФУНКЦІОНУЮЧИЙ, *а, е.* Дієпр. акт. теп. ч. до функціонувати. Функціонуючі тепер заповідники республіки розташовані в усіх її фізико-географічних зонах і виконують величезної ваги роль охоронців незайманої природи з дуже цінними комплексами рослинного і тваринного світу, а також ґрунтового покриву (Наука і культура., 1972, 317); Основні ланки нашого народного господарства — великі державні та колгоспно-кооперативні підприємства, що ґрунтуються на передовій техніці, об'єднані в цілісну, планомірно функціонуючу систему (Ком. Укр., 6, 1973, 33); Надлишок функціонуючої паренхіми, безперечно, шкідливий для організму (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 175).

ФУНКЦІЯ, *ї, ж.* 1. книжн. Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. У зв'язку з ліквідацією експлуататорських класів відмерла функція придушення їх опору. Всебічно розвинулись головні функції соціалістичної держави — господарсько-організаторська і культурно-виховна (Програма КПРС, 1961, 88); Видатний російський кліматолог О. І. Воейков учив, що ріки, а також значна кількість озер є функцією сучасного клімату (Наука., 5, 1967, 44).

2. книжн. Робота когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Ігор Пантелійович сам заходився вчити Діну, допомагаючи їй опанувати функції рахівника (Дмит., Наречена, 1959, 11); Поливання квітника враз припинилося, і водограї, виконавши свою функцію, плавно й дружно перейшли до виконання чисто декоративної ролі (Смолич, I, 1958, 65); У класичному ленінському визначенні функцій преси, визначенні, що стало крилатим, підкреслюється могутність і сила преси як колективного агітатора, пропагандиста і організатора мас (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 12); Гнат.. вже трохи прийшов до тями і вже міг вступити в свої службові функції (Тют., Вир, 1964, 179); // Призначення, роль чого-небудь. Але поки що ми знаємо тільки одну функцію грошей: служити формою прояву товарної вартості, або матеріалом, в якому величини товарних вартостей знаходять собі суспільний вираз (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 94); Увечері, після вистави, підвал Кривого Джіммі виконував [інші] функції (Смолич, Театр., 1940, 241); Займенник, співвідносний з іменником або прикметником, приймає на себе найосновніші синтаксичні функції їх у реченні (Сучасна укр. літ. м., 1969, 284).

3. фізл. Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин. Вста-

новлено, що сполучення холодового подразника з фізичними вправами позитивно впливає на функції всього організму (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 133); Особливе значення для розладів обміну речовин має порушення функцій залоз внутрішньої секреції, які регулюють цей обмін (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 199).

4. мат. Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу). Всебічний розвиток в нашій країні одержала теорія функцій комплексного змінного (Вісник АН, 11, 1957, 34); Дослідження функцій, що в математичній формі відображають закони природи, дозволяє знайти ті максимуми і мінімуми, які характеризують єдність стійкості і мінливості фізичних об'єктів (Знання., 11, 1965, 11).

ФУНТ¹, *а, ч.* 1. Міра ваги, що дорівнювала 409,5 г і застосовувалася на території Росії, України і Білорусії з X ст. до запровадження метричної системи мір. — Забавалося мені товчеників з горошком. Візьми там, будь ласка, в крамниці трохи м'яса на котлети та не забудься захопити з фунт зеленого горошку (Н.-Лев., VI, 1966, 16); — Самого цукру до вранішнього чаю треба було купити, — вирахувала вона, — не менше, як фунтів з п'ять (Смолич, II, 1958, 39); Але в цьому році відділ народної освіти прислав у село завзятого учителя, який не дарма отримував щомісяця тридцять фунтів жита, один фунт цукру та дві пачки сірників (Стельмах, II, 1962, 97); // Що-небудь такої ваги. А наука розкаже — й посіявши фунт, Можеш сто пудів зібрати (Еллан, I, 1958, 100).

◇ **Зна́ти (узна́ти, пізна́ти і т. ін.),** *почому (почім) фунт ліха див. ліхо*¹; **Не ва́ртий фу́нта** *клоччя див. ва́ртий*; **Як оди́н фунт** — точно, рівно. [С и р о в а т к а:] *Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів, як один фунт* (Мик., I, 1957, 88).

2. Міра ваги в країнах з англійською системою мір (в Англії, Бельгії та ін.), що дорівнює 453,6 г.

ФУНТ², *а, ч.* 1. Грошова одиниця ряду країн (Австралії, Гани, Нігерії, Нової Зеландії та ін.).

2. Те саме, що **Фунт стерлінгів**. [Л и п с ь к и й:] *Я готовий служити вам моїм біжучим рахунком. Назвіть лише суму. Дві-три тисячі фунтів, будь ласка* (Коч., II, 1956, 121); *Полковник.. не раз поривався зайняти [волів] із степових таборів у Крим, щоб перепродати в Севастополі корабельним закупщикам [закупникам]. Мав би за степову яловичину і долари, і фунти, і грецькі на всяк випадок драхми!* (Гончар, II, 1959, 82).

△ **Фунт стерлінгів див. стерлінг.**

ФУНТИК, *а, ч.* 1. Пестл. до **фунт**¹. — *Не турбуйтеся, бариня [пані], тепер внесуть [за оренду] до фунтика* (Панч, II, 1956, 393).

2. розм. Паперовий мішечок у формі лійки.

ФУНТОВИЙ, *а, е.* Прикм. до **фунт**¹ 1.

Фунтова мука, *заст., діал.* — борошно найвищого сорту, яке продавали на фунти. — *Бувало, понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки* (Стеф., I, 1949, 80).

ФУНТОВІК, *а, ч., розм.* 1. Гиря вагою в один фунт (див. **фунт**¹ 1).

2. Хто-, що-небудь вагою в один фунт (див. **фунт**¹ 1).

ФУНТОВИЧОК, *чкa, ч.* Пестл. до **фунтовік**. Чи молоді, чи старі чоловіки затівають бійку, йому [Інокентію] байдуже: вривається з гиркою-фунтовичком у кулаці — і пішов скородити направо й наліво (Тют., Вир, 1964, 21); В липні кожен бурячок був уже фунтовичок (Воскр., Недарма., 1950, 54).

ФУР, ФУРР, ФУРРР, *виг.* 1. Звуконаслідування, що означає звук, який перев. супроводжує політ пта-

хів. Раптом — фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею (Коцюб., I, 1955, 18).

2. Уживається як присудок за знач. **фуркнути**. * Образно. Дні летіли. В роботі, в русі й не помітиш. А як роботі край, враз згортав крила день і стомлено ховав голову під крило. На ранок ізнову — фур! І як учора — сонячний, погожий. Летить (Головко, I, 1957, 193).

ФУРАЖ, *у, ч.* Сухі корми (сіно, солома), овес, ячмінь, картопля і т. ін. для свійських тварин і птиці. — Чого це ти так пізно?.. Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема (Тют., Вир, 1964, 9); Невистачало фуражу для коней. Старшини, даремно обгасавши навколишні безплідні місця, нарешті мусили видавати коням, як і своїм гвардійцям, раціони розкислих сугарів (Гончар, III, 1959, 307); Генерали мовчки слухали імператора, стривожені, що з перших днів кампанії доводиться відступати, залишаючи територію противникові, палити фураж і продовольство (Кочура, Зол. грамота, 1960, 74); У господарствах Полісся, Лісостепу і Карпат близько 40 процентів валового збору картоплі використовується на фураж (Хлібороб Укр., 11, 1968, 20).

ФУРАЖИР, *а, ч.* 1. Той, хто відає заготівлею, зберіганням та видачею фуражу в армії. Максим Кривоніс доручив йому [Мусію] бути за фуражира, він добре доглядав коней, а траплявся бій, брався й за мушкет (Панч, Гомон. Україна, 1954, 366); За два-три дні після відвідання Котовським Біляївки в село приїхав загін денікінців-фуражирів і почав забирати в селян хліб та овес (Смолич, V, 1959, 542).

2. Той, хто відає заготівлею, зберіганням, видачею, підвезенням до ферми фуражу в колгоспі, радгоспі та ін. Після обідньої перерви фуражири лагодились їхати на поле по траву (Добр., Тече річка., 1961, 251); Фуражирами на фермі працюють Шаміль та Колосовський — є така професія на світі (Гончар, Циклон, 1970, 54); Скирти сіна і соломи, кагати кормових буряків і фуражної картоплі, траншеї з силосом здано фуражирам на зберігання за актами, і видаються корми за вагою у відповідності з прийнятими раціонами (Колг. Укр., 6, 1956, 26).

3. Сільськогосподарська машина, що готує фураж для згодовування. Подрібнюють соломі в міру потреби біля тваринницьких ферм фуражиром ФН-1,2 (Хлібороб Укр., 8, 1965, 12); Фуражир ФН-1,2 — добрий помічник працівників ферм. Фуражир «уміє» взяти корм, не порушуючи щільності скирти (Знання., 9, 1965, 11).

ФУРАЖИРСТВО, *а, с.* Робота фуражира (у 1, 2 знач.). На другому місяці фуражирства Лука Зотович постриг під макітру свою сектантську занехаяну кучму; почав голити бороду і коров'ячою щіткою пригладжувати вуса (Вол., Місячне срібло, 1961, 293).

ФУРАЖИРУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. фуражірувати. Понижена здатність до фуражування окремих порід курей.

ФУРАЖИРУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Добувати, заготовляти фураж; // Добувати собі корм, пастися (про свійських тварин, птицю). Дорослі кури і курчата інтенсивно фуражують на необмежених вигулах (Птахівн., 1955, 28); На березі споруджують легкі навіси з очерету, під якими птиця [качки] ночує або ховається в непогоду. Решту часу вона перебуває на воді і фуражує (Наука., 3, 1961, 39).

ФУРАЖНИЙ, *а, е.* Прикм. до фураж. Всі господарства цілком забезпечили себе насінням, створили необхідні фуражні й продовольчі фонди (Колг. Укр., 3, 1966, 34); // Який є фуражем, признач. для фуражу. Вика навіть при меншому врожаї, ніж інші фуражні

культури, дала удвоє більше білка (Зерн. боб. культ., 1956, 5); Без достатньої кількості фуражного зерна годі й думати про інтенсивний розвиток громадського тваринництва (Хлібороб Укр., 10, 1971, 6); Кукурудза є основною кормовою культурою, яка дає зелений корм, силосну масу і фуражне зерно (Колг. Укр., 2, 1958, 17); // Признач. для зберігання фуражу. Щоб взимку не було перебоїв з кормами, не менш 70% їх доцільно підвезти до тваринницьких ферм і скласти на огорожених фуражних дворах (Колг. Укр., 9, 1959, 22); // Який забезпечує фуражем. Створили спеціальну фуражну бригаду, яка за нормами доставляє корми з поля, готує до згодовування і розвозить по фермах (Хлібороб Укр., 1, 1964, 12).

△ Фуражна корова — дійна корова, що одержує додатковий фураж. — Я коротко... — заговориє він.. — Наш показник на фуражну корову на триста з чимось літрів нижчий від середньообласного (Ряб., Жайворонки, 1957, 26); Достроково, на місяць раніше, колгосп виконав своє соціалістичне зобов'язання по надою молока на фуражну корову (Рад. Укр., 21.IX 1956, 2).

ФУРАЖУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. фуражувати.

ФУРАЖУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Добувати фураж.

ФУРАЖУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, рідко.* Забезпечувати себе, своє господарство фуражем. Так раптом армія, натомлена в бою, фуражуватися в ворожому краю Ретельно узялась, забувши небезпеку (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 255).

ФУРАЦИЛІН, *у, ч.* Лікарський антибактеріальний препарат, що використовується для антисептики та у лікуванні дизентерії. Фурацилін широко застосовується як антисептичний засіб при хірургічних операціях (Наука., 7, 1960, 59); Дослідження ряду авторів говорять про те, що в усі підстави віднести фурацилін до високоефективних лікувальних препаратів при дизентерії (Мікр. ж., XXII, 1, 1960, 38).

ФУРГОН, *а, ч.* 1. Критий віз з кінною запряжкою. З-за вула вилетіла пара коней, а за кіньми з'явився довгий німецький фургон (Н.-Лев., II, 1956, 30); У червонкуватому світлі надвечір'я.. [чоловіки] запрягали коней, у фургонах уже сиділи їхні жінки й діти (Скл., Карпати, II, 1954, 387); Наша бричка справді скидалася на циганський фургон (Чаб., Стоїть явір., 1959, 77).

2. Автомобіль або причеп з закритим кузовом для перевезення вантажу. До села під'їхала вантажна машина, фургон з заготовленими віконцями (Собко, Нам спокій., 1959, 84); Солома подрібнюється на комбайні навісними подрібнювачами одночасно з збиранням зерна. Після цього вона надходить у саморозвантажний причеп-фургон місткістю 40 кубічних метрів (Рад. Укр., 3.II 1962, 4); Шура стрибнула з машини і пішла в голову колони. Дорогу загороджував фургон-газик, що лежав боком серед шосе (Гончар, III, 1959, 182).

ФУРГОННИЙ, *а, е.* Прикм. до фургон.

ФУРГОННИК, *а, ч.* Візник фургона (у 1 знач.).

ФУРГОНЧИК, *а, ч.* Зменш. до фургон.

ФУРДЕЛИЦЯ, *і, ж., діал.* Хурделиця.

ФУРДИГА, *и, ж., діал., рідко.* В'язниця. — Я з фурдиги. — Мокра і розпатлана, страшніша за всі привиди, стояла [Ольга] в хаті і просилася (Кач., II, 1958, 73).

ФУР'ЄРИЗМ, *у, ч.* Одне з учень утопічного соціалізму, яке розробив французький мислитель Фур'є.

ФУР'ЄРИСТ, *а, ч.* Прихильник, послідовник фур'єризму. Оуєністи в Англії і фур'єристи у Франції виступають — перші проти чартистів, другі проти реформістів (Комун. маніф., 1963, 64); Перша утопія XIX в. належить фур'єристів Кабе (Л. Укр., VIII, 1965, 154).

ФУРІЯ, ї, ж. 1. Кожна з трьох богинь помсти в давньоримській міфології. *Яхидна фурія раденька, Що по її все діло йшло; До людських бід вона швиденька, І горе миле їй було* (Котл., I, 1952, 180); * Образно. *З весною прийшли дві найстрашніші фурії: пошесть і війна* (Фр., VIII, 1952, 281); * У порівн. *Але свашечка зрозуміла, що пристиг час рішучого бою. Як люта фурія, вихопилася вона з хати і, нарочито додаючи своєму обличчю найсуворіший вираз, метнулася по всіх повітках невістки шукати* (Л. Янов., I, 1959, 391); *Гелгочучи й клянуци все на світі, фуріями [тіточки] понесли до сільради* (Мик., II, 1957, 400); // Скульптурне зображення такої богині. *Мистець незрівнянний Вирізьбив Тартар підземний, Плутонові брами високі І лиходіям призначені карі; тебе, Катіліно, На височеннім уступі і фурій страшних проти тебе* (Зеров, Вибр., 1966, 257); *Міста ми бачили, де котиться з узбіч Хвилястий виноград, де на стрімкому мурі Гірлянди ніжних німф і дикі зграї фурій, Де, ніби музика, солодка ллється річ* (Рильський, II, 1960, 19).

2. перен. Про лиху, сварливу або розлючену жінку. *Несподівано розчинилися двері й висока, чорна, якась довгобрана, довгорука, дозгонога фурія влетіла в хату* (Л. Янов., I, 1959, 327).

3. Дуже отруйна змія, схожа на вужа, що розповсюджена в Австралії.

ФУРКА, и, ж. Пересувна площадка в театрі з наперед змонтованими на ній елементами декорацій. *Швидко подавання окремих деталей на сцену можна здійснити шляхом застосування так званих футок. Здебільшого це рами візка з встановленими на них деталями оформлення* (Мист., 1, 1969, 39).

ФУРКАЛО, а, с., розм. 1. Те саме, що дзіга 1. * У порівн. *А як почав акробат перекидатись на трапеції: то звисаючи головою вниз, то крутячись фукалом на качалці, декотрі зашепотіли, що це він не своїм духом, а наклада з тим, що в болоті* (Збірник про Кроп., 1955, 35).

2. перен. Те саме, що дзіга 2. *Запишалась перед дзеркалом, що вона вже така дівчина, а не яке-небудь фукало* (Стельмах, I, 1962, 153).

ФУРКАЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до фуркало. * У порівн. *Крутитися, як фукальце*.

ФУРКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. фуркати 3 і звуки, утворювані цією дією. *З писком та фуканням ганялися одна за одною, вертілися так швидко навколо стовбура, що інколи починало здаватися, ніби то й зовсім не білочки, а рудий шарф обвивається навколо сосни* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 232); *Ліс уже оживав, хоч сонце не розігнало сутіні під деревами. Чулися голоси, фукання автомобільних моторів* (Перв., Дикий мед, 1963, 269).

ФУРКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Пролітати, утворюючи крилами характерні звуки; пурхати (про птахів). *Ластівки протягалися чорною блискавкою й фукали попри вука* (Март., Тв., 1954, 113); // Рухаючись, утворювати глухі, уривчасті звуки. *Високий ватаг, наче дух полонини, обходить з вогнем стоїще. Обличчя в нього поважне, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки фука за ним крилатим змієм* (Коцюб., II, 1955, 320).

2. Швидко обертати що-небудь, крутити чимось, утворюючи ним своєрідне гудіння. *Марта стояла, наче вкопана, і мовчала, а пальці рухалися у неї, наче сукали безнастанно вовну або фукали веретеном* (Коб., III, 1956, 527); // Швидко обертатися, крутитися, утворюючи своєрідне гудіння (про веретено, прялку тощо).

3. Форкати, пирхати. *Бігла [Катерина], як від пожежі, а баби фукали услід* (Хотк., II, 1966, 113);

// Уривчасто, з шумом випускати вихлопні гази, пару і т. ін. (про машину, мотор і т. ін.).

ФУРКІТ, коту, ч. Звуки, утворювані крилами птахів при польоті або швидким рухом, дією чого-небудь. *Табунець горобців з фуком вилетів із клуні* (Стельмах, II, 1962, 403); *Тихо було навколо, спали степи. З фуком спурхували з придорожньої трави обважнілі жайворонки в темноту* (Гончар, Таврія, 1952, 368); *Кайло вкрилося туманом, і холодну дерев'яну ручку було чути навіть крізь рукавиці. Земля була мерзла і тверда, як бетон. Відбиті грудочки відлітали з фуком, як уламки гранати* (Тют., Вир, 1964, 481).

ФУРКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до фуркати 1, 3. *Дрозд тільки фукнув, а по хвилі сів на друге плече чоловікове* (Фр., IV, 1950, 62); *В ту мить табунець [куріпок] фукнув і зник у блакитному небі* (Багмут, Шасл. день., 1959, 152); *Дрібно фукнувши, з-під ноги вилетіла просянка* (Стельмах, II, 1962, 359); *Подолав [Іван] на того вола, що коле. Буцім спокійно пається, а на кожного прохожого фукне й рогом замахнеться* (Март., Тв., 1954, 223); *Машина фукнула Петрові в обличчя смердючим перегаром і повезла Олю світ за очі* (Загреб., Спека, 1961, 155); // безос. *Слідом за ним [зайцем] фукнуло, порснуло снігом, закричало і закружлялося. Це були куріпки* (Сенч., Опов., 1959, 318); *Як на лихо мотор не заводився... потім фукнуло, заревло — і машина зникла в кінці вулиці...* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 139).

ФУРКОТАТИ, очу́, бчеш і **ФУРКОТІТИ**, очу́, отіш, недок., розм. 1. Утворювати одноманітно-деренчливі звуки під час роботи (про механізми, машини і т. ін.). *Де-де в stodолі лопотять ціпи, в сінях хрупотять пили або фукають коловороти, крутячи мотуззя* (Фр., IV, 1950, 189); *Хутко пересувалися паровози, подаючи пісок і каміння, невпинно фукотів екскаватор, вигризаючи стальними зубами граніт* (Коцюба, Нові береги, 1959, 375).

2. Підсил. до фуркати. *В'ється, фукає джмелем над долівкою веретено* (Стельмах, II, 1962, 327); *Вгорі фукають уламки, один із них падає зовсім близько, і чути, як він шипить у снігу, вичахаючи* (Тют., Вир, 1964, 496).

ФУРКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. фуркотіти і звуки, утворювані цією дією. *Білогруд сидів біля водія, молоденького беручого татарина, і, заколисаний одноманітним фукотінням моторів, поспішав думками вперед* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 316).

ФУРКОТІТИ див. фуркотати.

ФУРМА, и, ж., мет. Пристрій, через який вдувають повітря або кисень у металургійні печі та агрегати; становить собою наконечник (у доменних печах) або спеціальну трубку (у вагранках та конверторах). *Данило Туркенич навчив його працювати з високим тиском газу на колошнику, змінювати за три хвилини фури [в доменній печі]* (Рудь, Гомін., 1959, 3); *Біля домни діють повітродувні машини, які з великою силою женуть по трубопроводах гаряче повітря. Вриваючись через фури в черево домни, завантаженої рудою, коксом і вапняком, струмені повітря під тиском пронизують товсті шихтові матеріали* (Вітч., 1, 1974, 137).

ФУРМАН, а, ч., заст. Візник (у 1 знач.). *Бідні сотворіння [коні] наче почувають, що фуранові шкода їх бити, і здається, немов для подяки йому біжать самі, як можуть, потроху* (Крим., Вибр., 1965, 392); *Фуран гукнув на коней, тарантас виїхав з брами й заторохкотів по нерівному бруку Садової* (Дмит., Наречена, 1959, 67).

ФУРМАНІТИ, ню, ниш, недок., заст. Правити кінями. *Тільки Коропову нема спокою і в такий день. Він їде*

в райком. Сам фурманить (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 163).

ФУРМАНКА, и, ж., заст. 1. Підвода.

2. Візницький промисел. — У фурманку з обіду поїхав (Стельмах, I, 1962, 350).

3. Невеликий фургон (див. **фургон** 1). Влітку 1827 року до воріт шляхтича Підгурського підлетіла нова фурманка (Кучер, Пов. і опов., 1949, 66).

ФУРМАНСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до **фурман**.

ФУРМАНУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Візникувати. Гриць за яку тільки роботу не брався: і майстрував, і бондарював, і фурманував (Чорн., Визвол. земля, 1959, 15); Бобилі могли крамарювати, фурманувати, чумакувати, промишляти, могли навіть бути значними громадськими діячами (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 107).

ФУРМЕНІЙ, а, е, мет. Прикм. до **фурма**. На ній [доменній печі] було зірвано [вибухом] вісім опорних колон, всю фурмену зону (Рудь. Гомін., 1959, 8).

ФУРМІВНИК, а, ч., мет. Робітник, який обслуговує фурму.

ФУРНІТУРА, и, ж. Допоміжний, підсобний матеріал у деяких видах виробництва. У легкій промисловості вирішили випускати цілі модні ансамблі за допомогою фурнітури з художнього орескла — гудзиків, пряжок, різних прикрас (Рад. Укр., 5.II 1969, 4); Меблева фурнітура; Годинникова фурнітура.

ФУРНІТУРНИЙ, а, е. Прикм. до **фурнітура**; // Признач. для виробництва фурнітури. Експериментально-фурнітурний завод виробляє нині до 125 різних найменувань предметів, які йдуть на взуттєві фабрики країни (Веч. Київ, 24.I 1968, 1); // Який є фурнітурою. Фурнітурні вироби.

ФУРОР, у, ч. Гучний публічний успіх, який викликає палке схвалення. — Бачили б ви, який фурор викликало оте розпорядження серед учораших горлохватів! (Шовк., Інженери, 1956, 395).

Зробити фурор — сильно вразити своїм надзвичайним виглядом, манерами, поведінкою і т. ін. Вистава [«Запорожець за Дунаєм» з участю М. Кропивницького] зробила фурор у місті (Збірник про Кроп., 1955, 241); Прийшов чоловік, пустий, тупо зарозумілий панок, салонний лев, прийшов і зробив фурор! (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 353).

ФУРР, ФУРРР див. **фур**.

ФУРУНКУЛ, а, ч. Гостре гнійне запалення волосяного мішечка, сальної залози та оточуючої клітковини; чиряк. Найпоширенішими захворюваннями шкіри є фурункули, карбункули, абсцеси, флегмони та ін. (Знання., 7, 1965, 12).

ФУРУНКУЛЬОЗ, у, ч. Захворювання, що виявляється в утворенні численних фурункулів на різних ділянках тіла одночасно або один за одним. Цілющі властивості має і березовий сік. У народній медицині його застосовують як загальнозміцнюючий засіб при фурункульозах (Хлібороб Укр., 3, 1968, 37).

ФУРУНКУЛЬОЗНИЙ, а, е. Стос. до фурункульозу; // Який хворіє на фурункульоз. Фурункульозний хворий.

ФУРФАНТЯ, я, с., збірн., діал. Дрантя. Цілими купами йшли цигани..., окружаючи [оточуючи] невеличкі однокінки, де на купках брудного фурфантя сиділи купки чорних, як сажка, та майже голих дітей (Фр., VIII, 1952, 360).

ФУРФУРОЛ, у, ч. Безбарвна рідина з приємним запахом, що добувається з відходів сільського господарства (висівок, качанів кукурудзи, соняшникової лузги і т. ін.) і є цінною сировиною для виготовлення каучуку, пластмаси, барвників, лаків тощо. — Ви чули

коли-небудь про фурфурол? Це така речовина, з якої виробляють нейлон... (Чаб., Стоїть явір., 1959, 101).

ФУРФУРОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **фурфурол**. Фурфурольні смоли.

ФУРЧАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **фурчати**.

ФУРЧАТИ, чу, чіш, недок., розм. Утворювати одноманітно-деренчливий звук крилами при польоті (про комах). Я прислухався до гудіння жуків, котрі часто фурчали навкруги (Збірник про Кроп., 1955, 6); // Швидким польотом, рухом утворювати подібний звук. Неначе велетенський джміль, фурчить веретено (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787); // Утворювати деренчливий звук при роботі (про механізми). Вузькі вулички роїлися робітничим людом, по кошарах фурчали млинки, парові машини свистали (Ков., Світ., 1960, 24).

ФУС, у, ч., діал. Осад. — Тут же не олія, а один фус на дні лишився (Стельмах, Хліб., 1959, 389).

ФУТ, а, ч. 1. Стара російська міра довжини, що становила близько 30,48 см і застосовувалася з XVIII ст. до запровадження метричної системи мір. До нашого часу збереглися ще назви таких мір, як лікоть, аршин (приблизно дорівнює одному кроку), фут (англійське слово — нога) тощо (Курс фізики, I, 1957, 12); Матроси знов узялися за лопати. Під першим шаром спочатку пішла солонцювата сіра глина, потім жирна глина з різким запахом нафти і нарешті вугільний шар, понад фут завтовшки (Тулуб, В степу., 1964, 275).

2. Міра довжини, що дорівнює 30,48 см в країнах з англійською системою мір (Англія, США), а також міра різної довжини в деяких інших країнах (Австрії, Нідерландах, Парагваї тощо).

ФУТБОЛ у, ч. Спортивна гра, у якій гравці кожної з двох команд, б'ючи м'яч ногами, головою або тулубом, намагаються провести його у ворота супротивника якомога більше разів. Футбол проник у гуцу народу, у всеньку її товщу, без його вже життя нема! (Вишня, День., 1950, 128); Хлопці грали у футболу. Воротарем був Василь... М'яч летів просто на ворота, Василь зробив карколомний стрибок і схопив його обома руками на льоту (Донч., IV, 1957, 184); Можна просити заміну в футболі. Руки підняв, і дванадцятий номер Вийде у свіжій футболці на поле (Б. Ол., На лінії., 1972, 79).

ФУТБОЛИТИ, лю, лиш, недок., перех., розм. Підкидати що-небудь ногою. Федь бере з підлоги й показує офіцерові старий валянок. Офіцер небало футболить ногою валянок, який летить на плиту (Ю. Янов., I, 1954, 159).

ФУТБОЛІСТ, а, ч. Гравець у футбол. Футболісти вибігли на поле. Стали в два ряди, привітались і, розігравши поле, розійшлись на місця. Свисток — і гра почалась (Томч., Готель., 1960, 208).

ФУТБОЛІСТКА, и, ж. Жін. до **футболіст**.

ФУТБОЛКА, и, ж. Спортивна трикотажна сорочка з виложистим коміром. Борис Кулик стояв перед своїми воротами в смугастій футболці і в якихось спеціальних спортивних трусиках (Чаб., Катюша, 1960, 33).

ФУТБОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **футбол**. У футбольній команді я був форвардом (Ю. Янов., II, 1958, 62); На стадіоні «Спартак» у Кривому Розі готувався футбольний матч (Ле, С. Голубар, 1950, 7); Через репродуктор оголосили: «На спортивну площадку виходять футбольні команди — ужгородський «Спартак» і мукачівський «Буревісник» (Томч., Готель., 1960, 208); // Признач. для футболу. Де ж таки їм [хлопчакам] дістати справжнього футбольного м'яча? (Вишня, I, 1956, 402); Раніше хоча хлопець і числився членом това-

риства «Спартак», проте спортом не особливо захоплювався, бо на футбольному полі його, маленького, завжди підминали під ноги (Гончар, IV, 1960, 73); Довгі тіні трибуни, дерев, футбольних воріт простяглися через усе поле (Собко, Біле полум'я, 1952, 40).

ФУТЕРКО, а, с., діал. Зменш.-пестл. до футро 2. Мала намір [Леся] тепер улітку купити по дешевій ціні зимове футерко для Володка (Вільде, На порозі, 1955, 61).

ФУТЕРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до футерувати. Установка завбільшки із стіл. В ній є резервуар, футерований вогнетривими, в який заливають 100—300 кілограмів рідкого металу (Наука., 11, 1971, 18).

ФУТЕРОВКА, и, ж. Облицювання (вогнетривке, кислототривке або теплоізоляційне) на внутрішніх поверхнях металургійних печей і агрегатів, топок, трубопроводів тощо для захисту від діяння температури або агресивних хімічних середовищ. Футеровка з магнезитових вогнетривів витримує в мартенівських печах півроку (Рад. Укр., 13.I 1965, 2); Недостатня зносостійкість футеровки печей у чорній і кольоровій металургії та різних ванн у хімічній промисловості завжди була вузьким місцем у виробництві (Веч. Київ, 14.I 1971, 2).

ФУТЕРУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для футерування. Футерувальний бетон; Футерувальні плити.

ФУТЕРУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який здійснює футерування; фахівець з футерування. Ще підлітком приїхав він з Калузької губернії в Бердянськ шукати роботу. Влаштувався на заводі муляром, потім став футерувальником вагранок (Роб. газ., 6.V 1965, 1).

ФУТЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. футерувати. Матеріалом для виготовлення нетеплоємких печей служать листові сталь і чавун. Іноді застосовується футерування вогнетривкою цеглою (Довідник сіль. будівельника, 1956, 411); Необхідно розвивати виробництво емальованої, керамічної, гумованої апаратури, ширше впроваджувати пластмаси, кварц для футерування поверхонь, що торкаються агресивних середовищ, частіше використовувати біметали, титан, тантал та інші прогресивні матеріали (Роб. газ., 21.V 1965, 1).

ФУТЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Облицювати внутрішні поверхні металургійних печей і агрегатів, топок, трубопроводів тощо вогнетривкими, кислототривкими або теплоізоляційними матеріалами для захисту від діяння температури або агресивних хімічних середовищ. Футерувати піч.

ФУТЕРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до футерувати. Частина внутрішньої поверхні топок [збірної печі] футерується плитами з жаростійкого бетону, які замінюють через отвір топкових дверець, не розбираючи печі (Довідник сіль. будівельника, 1956, 409); Чимало вузлів, по яких рухається подрібнена рудна маса, так звана пульпа, раніше футерувалися металом (Роб. газ., 18.XI 1964, 2).

ФУТЛЯР, а, ч. 1. Коробка, ящик або чохол, куди кладуть певну річ для зберігання, захисту її від пошкодження, запилення тощо. Кукса розстебнув шинель й вийняв фотоапарат, що висів через плече в новому шкіряному футлярі (Кучер, Трудна любов, 1960, 373); Скрипка лежала на столі в простому чорному футлярі (Собко, Склея., 1961, 106); Дівчина метнула до туалетного столика — там лежав футляр з окулярами (Шовк., Інженери, 1956, 345).

2. техн. Оболонка, накриття і т. ін. для ізоляції або запобігання пошкодженню споруд, механізмів чи їх частин; кожух. Пічний футляр.

ФУТЛЯРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до футляр 1. Розквіт мініатюрної книжки припадає на XVIII сторіччя.. В Росії особливо багато таких книжок було видано

в XIX сторіччі. Деякі з них мали чудово оформлені золоті або срібні футляриці із збільшувальним склом на верхній кришці (Знання., 8, 1970, 20).

ФУТЛЯРИК, а, ч. Пестл. до футляр 1. Батько діставав кларнет із футлярика і грав для нього одного (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 206).

ФУТЛЯРНИЙ, а, е. Прикм. до футляр.

ФУТЛЯРНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє футляри.

ФУТЛЯРНИЦЯ, і, ж. Жін. до футлярник.

ФУТЛЯРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до футляр 1. Випивши чарку до дна, дістав [Сидір Сидорович] із бічної кишені невеликий гранчастий футлярчик, розкрив і підніс невістці мініатюрного золотого годинника з браслетом, викладеним блискотливими камінчиками (Коз., Листи., 1967, 116).

ФУТОР, а, ч., спец. 1. Шкіряна підкладка в халяві високого чобота; // Спеціальна шкіра або її замітники для підкладки у взуттєвому виробництві.

2. Накладка, що закриває будь-який невеликий отвір (звичайно отвір для ключа в замку).

3. Деталь різних механізмів, яка має вигляд втулки.

ФУТРО, а, с., діал. 1. Хутро.

2. Шуба. А стара Люборацька раз збиралась до міста: треба було Орісі футро справити (Свидн., Люборацькі, 1955, 126); Входить Володя, а за ним велетень у медвежій футрі (Фр., IV, 1950, 375).

ФУТРЯНИЙ, а, е, діал. Хутряний. На голові зимою мав [Сидір] бойківську футряну шапку (Фр., IV, 1950, 466).

ФУТУРИЗМ, у, ч. Формалістичний занепадницький напрям в буржуазному мистецтві та літературі (перев. поезії) на початку XX ст., який заперечував реалізм, відкидав класичну спадщину, намагаючись зруйнувати всі традиції й прийоми старого мистецтва створенням нового стилю, нібито відповідного сучасності. Імпресіонізм, футуризм, символізм були зовсім не стилі, а становили певну філософську концепцію відношення мистецтва до дійсності, тобто мистецький метод (Рад. літ-во, 1, 1961, 26); * Образно. К чортам! Хай слинявий філософ мусолить кістку футуризму (Еллан, I, 1958, 122).

ФУТУРИСТ, а, ч. Послідовник футуризму. Шкідливу, руїнницьку роботу провадили в нашій мові лихої пам'яті футуристи (Рильський, III, 1956, 65); Українські футуристи.. заперечували реалістичне мистецтво, не визнавали пізнавальної ролі літератури, проповідували «літературу факту», відкидаючи художній вимисел і типізацію явищ (Рад. літ-во, 6, 1971, 22).

ФУТУРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до футуризму; // Який ґрунтується на засадах футуризму. Зародження й розвиток футуристичної поезії на Україні не можна відривати від напружено-бурхливого; часто суперечливого і плутаного літературного життя перших пореволюційних років (Рад. літ-во, 6, 1971, 19); Футуристичні вірші; // Характерний для футуризму. Футуристичний виверт.

ФУТУРИСТКА, и, ж. Жін. до футурист.

ФУТУРИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до футуриста, футуристів. Футуристське угруповання; Футуристські смаки.

ФУТУРОЛОГ, а, ч. Фахівець з футурології; // Людина, яка здатна передбачати майбутнє, його риси. Справжній геній може розквітнути повною силою тільки тоді, коли пов'язує себе з прогресом, з кращим майбутнім, бо кожен справжній митець завжди має бути і футурологом, який прокладає шлях до майбутнього, яке завжди за народом, трудящими (Вітч., 12, 1971, 148).

ФУТУРОЛОГІЯ, і, ж. Галузь наукових досліджень, що охоплює перспективи соціальних процесів; наукове прогнозування майбутнього. *Футурологія стала важливим чинником сучасної науково-технічної революції* (Літ. Укр., 20.III 1970, 4); *Одним з найпоширеніших і найпростіших методів в арсеналі футурології є екстраполяція — аналіз максимальних або рекордних показників якогось параметра чи групи параметрів, що характеризують певну галузь промисловості чи якийсь конкретний вид продукції за останні роки* (Наука і культура., 1972, 130).

2. В буржуазній соціології — псевдонаука про майбутнє.

ФУТШТОК, а, ч., спец. Рейка або жердина з поділками, якою вимірюють рівень води в морі, озері, річці. *Силантьєв як старший.. орудував футштоком* (Донч., II, 1956, 115).

ФУФАЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до фуфайка.

ФУФАЙКА, и, ж. 1. Тепла плетена, вовняна або байкова сорочка чи безрукавка. *Фуфайки ж, сплетеної Раїсою, він не мав права скидати цілу зиму* (Коцюб., I, 1955, 329); *Гвоздін, Буянов, Петушков.. В ідальні на ніч полягали, А на долівці, у кутку — Трике в фуфайці й ковпаку* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 142); *Під сорочками ж на голому тілі вони носили брудні фуфайки, повні нуги* (Ю. Янов., II, 1954, 37).

2. Стьобана куртка на ваті. *Явдоха перехрестилась, ватяну фуфайку на плечі — і з хати* (Тют., Вир, 1964, 523); *Бульдозеристи.. й тут на фотографіях, веселі, безшабашні, а одягнуті ще по-зимньому чи по-весняному — в фуфайках* (Гончар, Тронка, 1963, 185).

ФУФАЙКОВИЙ, а, е. Прикм. до фуфайка.

ФУХТЕЛЬ, я, ч. Віялка найпростішої конструкції для виділення з обмолоченого зерна легких та довгих домішок. *Для одержання посівного матеріалу з високою абсолютною вагою насіння пропускають через решета (для відокремлення дрібного), а потім кілька разів через фухтель* (Ол. та ефір. культ., 1956, 50).

ФУЯРА, и, ж., діал. Сопілка.

ФУЯРКА, и, ж., діал. Те саме, що фуяра.

ФЮЗЕЛЯЖ, у, ч. Корпус літаків, вертольотів, планерів, який служить для поєднання всіх їх частин та для розміщення екіпажу, пасажирів, вантажів. *Петро Михайлович взяв у руки олівець і почав пояснити план: — Оце має бути рама, або фюзеляж* (Вас., II, 1959, 228); *Літачок наш побував у бувальцях, шматки обшивки зеленими вимпелами тріпотіли на його крилах, крізь пробоїни у фюзеляжі під ногами видно було землю* (Перв., Опов., 1970, 73); *«АН-22» навіть досвідчених спеціалістів вразив технологією спорудження — без жодної заклепки! Вперше в світі фюзеляж виготовлено спеціальним методом електрозварювання* (Літ. Укр., 9.VII 1965, 1).

ФЮЗЕЛЯЖНИЙ, а, е. Прикм. до фюзеляж; // Який має фюзеляж. [В а с я:] *Принцип же той самий, що й в звичайних фюзеляжних моделях* (Мик., I, 1957, 456).

ФЮІТЬ, виг. Звуконаслідування, що вживається на означення пташиного свисту. *Сидить на суку нерухомо попеляста куцохвоста пташка, завбільшки з горобця, і на все горло свистить: фюїть... фюїть...* (Веч. Київ, 4.IV 1957, 4).

Ф'Ю, Ф'Ю-Ф'Ю, виг. 1. Звуконаслідування, що вживається на означення свисту. — *Ф'ю-ф'ю-ф'ю!* — засміявся Савченко. — *Хіба я дурний кидати службу, коли мені за неї гроші платять!* (Коцюб., I, 1955, 201).

2. Уживається для вираження здивування. [Д р о з д е н к о:] *Як пробитий [чемодан]? — Де? (Бере з підлоги чемодан) Ф'ю!* (Коч., II, 1956, 393).

3. Уживається як присудок на означення зникнення кого-небудь. [С т а р ш и н а (до Явдокима):] *Де ж арештант? [Я в д о к и м:] Взяв в жменю грудочку землі, поплював, зліпив коника, сів на нього, трахнув гаранником і ф'ю!* (Кроп., II, 1958, 396); [К о с т я К в а ч:] *Сказав — одрубав! Беру роцот [розрахунок], підписую контракт, підйомні на акредитив і ф'ю!.. Прощай, Саксагань!* (Мокр., П'єси, 1959, 204).

Ф'Ю-Ф'Ю див. ф'ю.

Академия наук Украинской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени
Институт языковедения им. А. А. Потебни

Словарь украинского языка, т. 10

Т — Ф

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори *Л. К. Артем'єва, М. М. Друченко, І. І. Маркевич,
Л. П. Марченко, Н. С. Редичук, Л. В. Туник, Н. І. Шарапова*
Художній редактор *В. М. Тепляков*
Художнє оформлення *Г. М. Балюна*
Технічні редактори *О. М. Капустіна, І. М. Лукашенко*
Коректори *Л. В. Малюта, Н. О. Луцька, О. С. Улезко*

Інформ. бланк № 2275

Здано до набору 11.01.78. Підп. до друку 13.04.79.
Формат 84×108/16. Папір друк. № 1. Звич. нова гарн.
Вис. друк. Ум. друк арк. 69,3. Обл.-вид. арк. 112,39.
Тираж 26100. Зам. 9-387. Ціна 7 крб. 40 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Головне підприємство РВО
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
252057, Київ-57, Довженка, 3.

Надруковано з матриць Головного підприємства РВО
«Поліграфкнига»
на Книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе,
310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.